શીનોરના જૈન સંઘ તરફથી.

બે બોલ.

આ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા નામનો ગ્રંથ–રોયલ આઠ પેજી ફારમ દોઢસોનો ખંડ બેના વિભાગથી લખાયલો, એકંદરે પૃષ્ટ. ૧૨૦૦ ના આસરેનો જનસમુદાય આગળ રજુ કરતાં અમોને અત્યંત હર્ષ થાય છે કે આ ગ્રંથ જૈન–વૈદિકની તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ લખાયેલો હોવાથી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિવાળા જનસમુદાય તથા જૈન સમુદાયને એક અપૂર્વ જ્ઞાન આપનારો નિવડશે.

આ ગ્રંથની રચનામાં પરમપૂજ્ય, શ્રી વિજયાનંદસૂરિજી (પ્રસિદ્ધ નામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય દક્ષિણ વિહારી **મુનિશ્રી અમરવિજયજી** મહારજના અથાગ પરિશ્રમના પરિણામનું આ ફલ જનતાના આસ્વાદન માટે મૂકતાં અમોને અત્યંત હર્ષ થાય છે કે જેવી રીતે આ ગ્રંથનો લાભ અમોએ મેળવ્યો છે તેવી રીતનો અપૂર્વ લાભ લોકો પણ મેળવીને અમોને કૃતાર્થ કરે.

મુનિશ્રી **અમરવિજયજી** મહારાજ તથા તેમના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન મુનિશ્રી **ચતુરવિજયજી** મહારાજ તથા મુનિશ્રી **દેવવિજયજી** મહારાજનો શિનોરના જૈનસંઘ ઉપર અત્યંત ઉપકાર થએલો છે. આ મહાત્માઓના પરિચયથી અત્રેના જૈન સંઘને કોઇ અપૂર્વ લાભ થતો આવેલો છે તેથી અમો ઉપરોક્ત મહારાજના અત્યંત ઋણી છિએ.

મહારાજશ્રી **અમરવિજયજી** સ્વભાવે સરળ પ્રકૃતિના છે અને તેમના એ અજોડ–અદ્વિતીય ગુણપ્રભાવે ભૂતકાળમાં અત્રેની અમારી જ્ઞાતિમાં વિખવાદ અને કળહના કારણભૂત અને દૃઢમૂળ થઇ બેઠેલા ઝગડાઓ નિર્મૂળ નાશ થઇ ગયા છે અને અત્રેના જૈન સંઘ અને જ્ઞાતિમાં હાલ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે.

શ્રી શિનોર જૈનસંઘ ભૂમિકા ઉપર મહારાજશ્રીના શાન્તિમય અને અમૃતસમાન સતત્ ઉપદેશ જળપ્રવાહના પરિણામે (૧) શ્રી મહાવીર જૈન

યુવક મંડળ તથા (૨) શ્રી આત્માનન્દ જૈન બાળ મંડળ ઉદ્ભવ્યાં છે અને તેઓ પોતાના મૂળ દૃઢ કરી હાલ નવપલ્લવિત થઇ પોતાની સેવાદ્વારા સુવાસ આપી રહ્યાં છે.

શ્રી આત્માનન્દ જૈન પાઠશાળાનું નવજીવનપણું એ પણ મહારાજ શ્રી અમરવિજયજીની અમોઘ દેશનાનોજ પ્રભાવ છે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બૉર્ડ (મુંબઈ) અને બાળગ્રંથાવળી (અમદાવાદ) એ બન્ને સંસ્થાઓની બબ્બે ત્રણ ત્રણ પરીક્ષા પસાર કરી પ્રમાણપત્ર તેમજ સારાં પારિતોષિક મેળવવા ભાગ્યશાળી નિવડેલા અત્રેના જૈન વિદ્યાર્થિઓ પણ મહારાજશ્રી અમરવિજયજીનોજ તેમાં પ્રભાવ જુએ છે.

(૧) સદર પુસ્તક લખવાનું પ્રેરણા સ્થાન— શિનોર.

(૨) પુસ્તક લેખનની પ્રવૃત્તિનું સ્થાન— શિનોર.

(૩) પુસ્તક સમાપ્તિનું સ્થાન— શિનોર.

અને

(૪) પ્રકાશન સ્થળ પણ ,, શિનોર.

આ ચાર વસ્તુઓનો વિચાર ખરેખર અત્રેના જૈન સમુદાયને મગરૂર બનાવે છે.

આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં જો કે ઘણીજ કાળજી રાખવામાં આવી છે છતાં સ્ખલનાઓ થઇ હશે પણ તેને ક્ષન્તવ્ય ગણી હંસચંચુવત્ સાર માત્ર ગ્રહણ કરી જીવો પોતાના આધ્યાત્મિક વિકાશમાં આગળ વધશે એટલે અમારો પ્રયાસ સફળજ છે.

સુજ્ઞેષુ કિં બહુના !

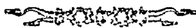
તા. ૧-૯-૧૯૩૨
શીનોર.
વ. પા. મીયાગામ.

લિ. સંઘનો સેવક—
શાહ નાથાભાઇ મોતીચંદ. શિનોર.

ગ્રંથાર્પણ

જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયાનંદ સૂરીશ્વરજી

હે ગુરૂદેવ ! આપે ૧ જૈનતત્ત્વાદર્શ, ૨ અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર, ૩ નવતત્ત્વસંગ્રહ, ૪ તત્ત્વનિર્ણયપ્રસાદ, ૫ પ્રશ્નોત્તર સંગ્રહ, ૬ સમ્યકત્વ શલ્યોદ્ધાર, ૭ ચિકાગો પ્રશ્ન (અમેરિકાના ચિકાગો શહેરીઓનો ઉત્તર) ચતુર્થ સ્તુતિ નિર્ણય ઇત્યાદિક અનેક ગ્રંથોનું નિર્માણ કરી લાખો ભવ્ય જીવોના ઉપર જે ઉપકાર કર્યા છે તે તો જગ પ્રસિદ્ધજ છે. પરંતુ મારા જેવા તદ્દન અજ્ઞ પશુ જેવા ઉપર આપ સાહેબની અલૌકિક કિંમતી સૂચનાઓની જે છાપ પડી છે તે બીજો કોણ જાણે ?

સં. ૧૯૩૯ માં પંજાબથી મારવાડમાં આવતાં એક ગામમાં આપ સાહેબને સત્ય તત્ત્વની ખુમારી ચઢતાં સ્વાભાવિક રીતેજ આપે કહ્યું હતું કે જો કોઇ દુનિયામાં સત્ય ધર્મ છે તો તે કેવળ એક જૈન ધર્મજ છે. વૈદિકના પંડિતોએ જૈનોના અગીયારમા તીર્થંકરના પછીથી-સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી ઉપર ચોટિયુ લઇને તેમાં ઉંધું છ-તું જ કરેલું છે. અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઇને તો તે તદ્દન ઉંધુજ વાળી દીધું છે. આવા આવા પ્રકારથી અનેક બાબતોની સૂચનાઓ આપના ચરણમાં લોટી રહેલા આ તદન પશુ જેવાના કાનમાં પડતી રહેલી . તે બધા પ્રકારની વાતોના શબ્દો આ સમયમા મને પરમ મંત્રાક્ષર તુલ્ય થઇ પડયા છે. તેમાં વળી આજકાલના દેશ પરદેશના બાહોશ પંડિતોની સાહાય્ય મળતાં પરમસિદ્ધિ રૂપનાજ થઇ પડયા છે. તે કેવળ વખતો વખતની આપ કૃપાનિધિની અમૂલ્ય સૂચનાઓનું પરિણામ છે. તેથી આ ગ્રંથની ભેટ આપ સાહેબના ચરણ કમલમાંજ અર્પણ કરૂં છું તે આપ સાહેબની કિંમતી સૂચનાઓનો ભાર બોજ ઓછો કરવાની ખાતરજ, બાકી આપ સાહેબના ઉપકારનો બદલો તો હું આ અપાર સંસારથી છુટકો થતાં સુધી ઉતારી શકું તેમ તો સર્વથા નથીજ.

લિ. આપણા ચરણનો રજરેણુ કિંકર

અમર.

चतुरविजयमुनिप्रणीता.

श्रीविजयानन्दद्वात्रिंशिका.

शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्

श्रेयःश्रीमयमग्र्यमङ्गलमयं सत्कल्पपेटीमयं
विश्वानन्दमयं लसद्रसमयं वैराग्यलीलामयम् ।
सर्वं यस्य तु जीवनं स्तुतिमयं नो पङ्कशङ्कामयं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १ ॥

स्वस्तिश्रीनिलये समृद्धिसदने सल्लोकवासस्थले
देशे पञ्चनदेऽमले च लहराग्रामेऽभिरामे श्रिया ।
यः प्राच्यां दिशि वासरेश्वर इव प्रादुर्बभूवाऽघहा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ २ ॥

तातो यस्य गणेशचन्द्र इति शूरः क्षत्रियाणां शिरो-
रत्नं रत्नखनिर्बभूव सुभगा श्रीरूपदेवी प्रसूः ।
सच्चेता गुरुदत्तसिंह इति च ज्यायान् गुणी बान्धवः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ३ ॥

श्रीमद्विक्रमवत्सरेऽनलनवाऽष्टैणाङ्कसंख्ये (१८९३) शुभे
चैत्रे मासि सिते दले सुरगुरोर्वारे तिथौ पक्षतौ ।
सश्रीकोऽवततार यो हरिरिवाऽपायाज्जनान् रक्षितुं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ४ ॥

लग्नं यस्य च कुम्भराशिरमला भानुज्ञशुक्रस्थिति-
र्विचे राहुनिशाचरौ सहजगौ षष्ठे गुरुक्षोणिजौ
धर्मे केतुशनैश्चरौ तु वणिजि स्फूर्जद्बलौ संस्थितौ
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ५ ॥

संप्राप्ते दशमेऽह्नि जन्मसमयाद् यस्य व्यतीताशुचौ
सानन्दं समहोत्सवं परिजनं सन्तोष्य भोज्यादिभिः ।
आत्माराम इति प्रमोदबहुलस्तातोऽभिधां तेनिवान्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ६ ॥

संसर्गं समवाप्य ढुंढकमते दीक्षां वलक्षाशयो
यः कक्षीकुरुते स खेन्दुनवभूवर्षे (१९१०) शुभे वैक्रमे ।
आज्ञां मातुरवाप्य च स्वजनके गत्यन्तरं संश्रिते
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ७ ॥

योऽधीते स शतत्रयं मतिमतामग्र्यः प्रयासं विना
श्लोकानां प्रतिवासरं जपतपोध्यानादिलीनोऽपि वै ।
दृष्टं विसरते च नो सकृदपि प्रायेण सूत्रादिकं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ८ ॥

द्वात्रिंशद् धिषणाधरीकृतकविर्योऽधीत्य सूत्राणि त-
च्छङ्काशीलमनाश्च लुम्पकमतं मत्वा मनःकल्पितम् ।
अत्याक्षीद् रदनन्दशीतगुमिते (१९३२) संवत्सरेऽमत्सरी
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ९ ॥

येनोत्सूत्रवचःप्ररूपणरतश्चैकान्तपक्षाग्रही
विख्यातो भुवि शान्तिसागर इति त्यक्तव्रतो लिङ्गभाक् ।
चर्चायां निरलोठि राजनगरे स्याद्वादविद्याविदा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १० ॥

तत्रैवोदितपुण्यढौकितमिवाऽनेकान्तमार्गाग्रणीं
स्फूर्जत्सद्गुणिनं च बुद्धिविजयं संप्राप्य यः सद्गुरुम् ।
हित्वा ढूंढकपन्थमुत्तममतिः संविग्नदीक्षामधात्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ११ ॥

चन्द्रः षोडशभिः कलाभिरिव यो युक्तोऽनगारैर्महो-
भृद्भिर्लुम्पकपन्थवार्दलदलप्रच्छादनत्यागतः
अत्यन्तं तपगच्छतारकपथेऽदीपिष्ट शिष्याग्रणीः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ १२ ॥

यस्याख्यामपि सेहिरे न विदुषो मूर्तिद्विषो ढुंढकाः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ २६ ॥

दुग्धांभोनिधिना च रौप्यकलशैनेशक्षितिध्रेण च
दिङ्नागैः सितपक्षिभिश्च शशिना सार्द्धं सदा स्पर्द्धते ।
कीर्त्तिर्यस्य मुनीश्वरस्य सुभगा विश्वे सशुभ्रत्वतः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ २७ ॥

आधायोपकृतिं घनां तनुमतां लब्ध्वा फलं जन्मनो
ऽव्याबाधोऽनशनं विधाय विधिवत् कृत्वाऽङ्गिनां क्षामणाम् ।
योऽष्टम्यां त्रिशराङ्कचन्द्रशरदि (१९५३)ज्येष्ठे मिते सर्ययौ
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ २८ ॥

गार्हस्थ्ये गमयाम्बभूव सुखभाग् वर्षाणि योऽष्टादश
नेत्रद्वन्द्वमितानि लुम्पकमते सन्मार्गलाभं विना ।
निश्छद्मा दशकद्वयं गुणनिधिः सामान्यसूरित्वयोः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ २९ ॥

साक्षाद्दर्शनपुण्यलाभरहितानां मादृशामङ्गिनां
ग्रामे चर्यसमृद्धिभाजि गुजरांनालाभिधे भक्तितः ।
यस्य श्राद्धवरैर्विनिर्मितमरं स्तूपं प्रदत्ते मुदं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ३० ॥

अन्यत्रापि जना मुदा विरचयाञ्चक्रुर्विशुद्धाशयाः
साक्षाद् यस्य यशः प्रपिण्डितमिव स्तूपानि भूमण्डनम् ।
मूर्त्तां धर्मधराधिपस्य च वरेण्यां राजधानीमिव
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ३१ ॥

पङ्गुः कल्पतरोरलं नहि फलं मेरोर्गृहीतुं भुवः
पारं यातुमपां पतेर्नच जडः शक्नोति दोर्भ्यां यथा ।
मादृक् यस्य गुणांस्तथाल्पधिषणो वक्तुं न शक्तोऽखिलान्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ३२ ॥

यस्मादुत्कटशिष्यसन्ततिसरित् सज्ज्ञानपाथोभृता
निर्याता भवधर्मखिन्नजनताहर्षाय चोभूयते ।
प्रोत्तुङ्गश्च शिवाश्रयोऽमलरुचिः साक्षात्तुषाराचलः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः सूरिराट् ॥ ३२ ॥

श्रीमदमरविजयमुनिपादाब्जषट्पदः ।
एनां द्वात्रिंशिकां चक्रे चतुरविजयो मुनिः ॥ १ ॥

પાશ્ચાત્યવિદ્વાનોના ઉદ્ગારો.

" No man has so peculiarly indentified himself with the interests of the Jain Community as " Muni Atmaramji. "

He is one of the noble band sworn from the day initiation to the end of life to work day and night for the high mission they have undertaken. He is the high priest of the Jain Community and is recognized as the highest living " Authority " on Jain religion and literature by oriental Scholars"

(World's Parliament of religions Part I page 21 Chicago.)

" મુનિ આત્મારામજીની માફક બીજા કોઇ પણ માણસે ખરેખરી રીતે જૈન ધર્મમાં પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું નથી. તેઓ એક ઉમદા વર્ગના માણસ હોઇને જેમણે જે દિવસથી ચારિત્ર લીધું, ત્યારથી તે જીંદગી પર્યંત રાત્રિ દિવસ માથે લીધેલી ઉત્તમ સદ્પ્રવૃત્તિનું પાલન કર્યું છે અને તેઓ જૈન કોમમાં ઉત્તમોત્તમ સાધુ પુરૂષ (આચાર્ય) છે અને તેઓ (પૂર્વ દેશના) જૈન ધર્મ અને સાહિત્યના એક મહાન્ વિદ્વાન પુરૂષ તરીકે પૂર્વના વિદ્વાનોથી ઓળખાયલા છે.

(દુનીયાની ધાર્મિક પરિષદ્ ભાગ ૧ લો, પૃષ્ટ—૨૧, ચીકાગો.)

दक्षिणविहारिसद्गुरुवर्यश्रीमदमरविजयमुनिपुङ्गव-

गुणस्तुत्यष्टकम्.

"मन्दाक्रान्तावृत्तम्"

श्रेयोलक्ष्मीं विमलहृदयोऽवोढ योऽमूढलक्ष्यो
योऽगाढाऽर्हत्समयजलधिं बुद्धिनावा गभीरम् ।
यश्चाऽगूढेन्द्रियभरमरं यो व्यपोढोपसर्गान्
सोऽयं दद्यादमरविजयः सद्गुरुर्मङ्गलं नः ॥ १ ॥

औभीद्विश्वं विमलयशसा पाथसेवाऽम्बुवाहो
योऽघर्णिष्ट प्रचुरतपसा तेजसेवोष्णरश्मिः ।
यश्चाऽचर्तीत् समयमनघं मूर्त्तिसिद्धिप्रधानं
सोऽयं देयादमरविजयः सद्गुरुः सद्गतिं नः ॥ २ ॥

और्णावीद्योऽवगुणनिवहं शुद्धचेताः परेषां
नैवाऽक्रासीत् प्रतिदिनमरं चाऽक्रसीद्वर्चसा यः ।
धर्म्ये कार्येऽयसदमलधीरक्षुभन्नो खलोक्त्या
सोऽयं दिश्यादमरविजयः सद्गुरुः सन्मतिं नः ॥ ३ ॥

अस्कांत्सीद्यो भवजलनिधिं वाडवार्चिर्विदुग्रं
योऽगोपायीत् खनिकरमरं पापचर्म प्रयान्तम् ।
यश्चाऽदासीद् भविजनगणस्वान्तमंहोऽवलिप्तम्
सोऽयं छिन्द्यादमरविजयः सद्गुरुर्नोऽघजालं ॥ ४ ॥

अस्फायिष्टाऽमलगुणगणैः शीतरोचिर्वरेण्यै-
र्योऽवर्त्तिष्टाऽऽर्हतपथि सदा मुक्तये योऽत्वरिष्ट ।
यश्चाऽभांक्षीत् स्मररिपुबलं शीलसन्नाहशाली
सोऽयं कुर्यादमरविजयः सद्गुरुर्नः सुखानि ॥ ५ ॥

अत्याक्षीद्यो गृहमघभिदे जैनदीक्षामयाक्षीद्
भक्त्याऽभाक्षीत् सुगुरुविजयानन्दसूरिक्रमाब्जम् ।
तानप्राक्षीज्जिनमतरहस्यानि गूढार्थभाञ्जि
सोऽयं तन्यादमरविजयः सद्गुरुर्नः प्रबोधम् ॥ ६ ॥
श्रामण्यं योऽदित हितमतिं योऽधित प्राणिवर्गे
यो नाऽखिन्नाऽऽपदि सुखहृतोऽभित्त योऽन्तर्द्विपश्च ।
पाप्माऽहार्षीद् घनमसुमतां यो व्यहार्षीद्धरित्र्यां
सोऽयं भिन्द्यादमरविजयः सद्गुरुर्नोऽन्तरारीन् ॥ ७ ॥
विश्वं विश्वं विमलयशसा योऽस्तरिष्टाऽकरीष्टा-
ऽन्तार्द्विट्सैन्यं सुमतिमनिशं योऽवरी प्रकामम् ।
योऽद्राप्सीद्यो निजगुणगणैर्नोऽक्रुपत् कर्हि कस्मै
सोऽयं पुष्यादमरविजयः सद्गुरुः सम्पदं नः ॥ ८ ॥
इत्थं स्फूर्जत्सुगुरुचरणाम्भोजभृङ्गायमानो
भक्त्या नुन्नश्चतुरविजयश्चेतसि प्रस्फुरन्त्या ।
दुष्कर्मौघक्षितिधरपविं तद्गुणग्रामलेशं
स्वश्रेयोऽर्थं स्तुतिपथमनैषीद् यथाशक्त्यशक्तः ॥ ९ ॥

———

તત્ત્વત્રયીની પ્રસ્તાવના.

॥ સજ્જનો પ્રતિ મારી નમ્ર પ્રાર્થના ॥

॥ આજ કાલના ઘણાખરા પંડિતોમાં અને લોકોમાં એવી હવા પસરેલી છે કે આ જમાનો સ્વતંત્રતાનો છે. એમ કહીને કેટલાકો સિદ્ધાંતોને બાજુપર રાખીને પોતાની સ્વતંત્રના લેખો લખી કુદકાને ભૂસકા મારે છે. પણ તેવી હવા હજું મારામાં પસરેલી નથી. અને તે પ્રમાણે સ્વતંત્ર પણે લેખ લખવાની બુદ્ધિ મેં મારી ચલાવેલી પણ નથી. મેં મારી **"તત્ત્વત્રયી મીમાંસામાં"** જે કાંઇ લખ્યું છે તે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં જે પ્રમાણે લખાયું છે તેમાંનું તેમના અભિપ્રાયને મુખ્ય રાખીને તેમાંથી લઇ ને યત્કિંચિત્ લખીને બતાવેલું છે. બાકી વધારાનું છોડી દીધું છે. પણ ફેરફાર કરવાની બુદ્ધિ જરાપણ ચલાવેલી નથી.

વૈદિકોમા-સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસને મળતા જે લેખો લખાયા છે અને દૂરદૂરમા જઇને સંબંધ વિનાના પડેલા છે. તેમાંથી પણ લઇને તેમનાજ અભિપ્રાય પ્રમાણે ટુંક ટુક જૈનોના લેખોની સાથે જોડીને બતાવ્યા છે. બાકી વધારાના વિચારો તેમના તેવાને તેવા સ્વરૂપના છોડી દીધા છે. પણ આ જમાનાની ધાંધલ જોઇને તે બન્ને પ્રકારના લેખોમાં મેં મારા સ્વતંત્રતાના વિચારો પણ લખીને બતાવેલા છે. અને તેમાં બીજા લેખકોની સહાયતા પણ મેળવી છે. બીજાના હિશાબે ભૂલ ન થએલી હોય એમ કદાચ ન પણ બન્યું હોય ? છતાં સજ્જનોને મારી નમ્ર વિનંતી છે કે હુંસ ચંચુ ન્યાયે ખીરનીરનો ભેદ સમજીને સાર સાર ગ્રહણ કરશો અને મારામાં થએલી ભૂલોની ઉપેક્ષા કરશો. સર્વજ્ઞ વિના બીજા ગમે તેટલા અક્ષરોના પંડિતો હોય તો પણ તેમનામાં ભૂલ થવાનો સંભવતો રહે ? તેથીજ આ બધી દુનીયામાં વિચિત્ર પ્રકારની બાજી પસરેલી જોવામાં આવે છે. તો પછી મારા જેવા અલ્પજ્ઞમાં ભૂલ થવા પામી હોય તો તેમાં શી નવાઇ ? સર્વજ્ઞ વિના માણસ માત્રજ ભૂલનાં પાત્ર ગણાય છે. માટે હુંસ ચંચુનો ન્યાય હૃદયમાં ધારણ કરી સાર સાર ગ્રહણ કરશો એવી મારી અંતિમ પ્રાર્થના છે આજ કાલના ઘણાખરા પંડિતોએ તો સ્વતંત્ર પણાથી લેખો લખીને બતાવ્યા છે પરંતુ મેં તો પરતંત્રપણે રહીનેજ લખીને બતાવેલું છે. આપ સજ્જનો બીજા સ્વતંત્ર લેખકોની ભૂલ્યોની ઉપેક્ષા કરતા રહ્યા છો, તો પછી મારા જેવા પરતંત્રના લેખ-

કોની ભૂલ્યોની ઉપેક્ષા કરો તે તો તમારા જેવા સજ્જનોનો ધર્મજ છે. સુજ્ઞેષુ કિમધિકેન ?

આ તત્ત્વત્રયી મીમાંસાગ્રંથની ઉત્પત્તિ થવામાં મુખ્ય કારણ.

રેવાકાંઠાના શહેર સીનોરમાં–સંવત્ ૧૯૭૯ ના અમારા પહેલા ચોમાસાના અંતે કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે ગામના બહાર બગીચામા સિદ્ધાચલજીના પટનાં દર્શન કર્યા પછી શેઠ ફુલચંદ શિવલાલના ઘરમાં ચોમાસું બદલ્યું હતું, ત્યાં પ્રતિક્રમણ (સંધ્યાક્રિયા) થઈ ગઈ એટલે મોટા પર્વનો દિવસ જાણી આસ પાસ ગામડાઓના શ્રાવકો પણ પટના દર્શન માટે આવેલા હતા, તેમાના કેટલાએક વંદના કરીને અમારી પાસે બેઠા. ધર્મચર્ચા કેટલીક સામાન્ય થયા પછી જરાક ત્રટકીને બોલ્યા શાહેબ ! આપતો શહેરોમા બેશીને મોટી મોટી વાતો કરો છો. પણ અમારી દશા કેવા પ્રકારની થઈ રહી છે તેની ખબર આપ જેવાને કયાંથી હોય ? પછી અમોએ પુછયું ભાઈ એવું શું છે ? શાહેબ ? બીજું તો શું હોય અમો ગામડાના અભણ ધર્મના સંબંધે કાંઇ પણ જાણીએ નહીં. તેથી લોકો જે કાંઇ કહે તેમાં હાજી હાજી કર્યા કરીએ. આપણા સાધુ મહારાજ રસ્તો કાપતા કોઇકજ દિવસે આવી ચઢે અને બીજેજ દિવસે ચાલતા થાય, તો પછી આપણો ધર્મ શો છે તેની ખબર અમોને કેવી રીતે પડે ? બ્રાહ્મણલોકોતો આજીવિકાના માટે કાંઇને કાંઇ ભણેલાજ હોય અને ગામના બ્રાહ્મણતો દહાડામાં દશ વખતે આવે અને લોકો બેઠા હોય ત્યારે તેઓ મરજી પ્રમાણે બોલે અને અમોને હલકા પાડે, જે કહે તે અમો સાભળ્યા કરીએ કંઇપણ જાણ્યા વગર ઉત્તર શું આપીએ ? પછી અમે તેમને પુછયું કે ભાઇ ! શી શી વાતો કરીને તમોને હલકા પાડે છે ? શાહેબ ! એવી બધી વાતો તે કાઇ યાદ રહે ? પછી અમે કહ્યુ કે બધી વાતો યાદ ન રહે એ વાત તમારી ખરી છે પણ કોઈ મોટી મોટી વાતો યાદ કરીને કહોતો થોડો થોડો ખુલાસો કરી શકાય, પછી તેઓએ એકેકી વાત મુકવા માંડી શાહેબ ! કોઈ કોઈ

(૧) સારા સારા બ્રાહ્મણતો આપણા ધર્મની નિંદા કરતા નથી. પણ જૈનધર્મની વાહ વાહજ કરે છે.

(૨) વળી કોઇ કોઇ બ્રાહ્મણતો પોતાના ગર્વમા ને ગર્વમાં કહે છે કે તમારા જૈનો જગતના કર્તા એવા ઇશ્વરને માનતા નથી, તેથી તમારો જૈનધર્મ પાયા વગરનો છે

(૩) વળી કોઇ બ્રાહ્મણ આવે તેતો એમજ કહેકે, તમારા જૈનો વેદોને માનતા નથી તેથી અમારામાં નાસ્તિક બતાવ્યા છે.

(૪) વળી એક બ્રાહ્મણ તો ઉંચું ભાળીને એવું બોલતો રહ્યો કે તમારા દેવ નાગા છે અને તમારા ગુરૂઓ ગંદા રહે છે, નાહુતા નથી અને ધોતાએ નથી.

(૫) વળી એક બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યો કે—અમારામાં એક ગાતમ ઋષિ હતા તેમને અમારા બ્રાહ્મણોએ જાતિથી બહાર કાઢી મૂકયા ત્યારે, તેમણે આ તમારો જૈનધર્મ ચલાવ્યો. તેથી આ તમારો જૈનધર્મ ઘણો જૂનો નથી.

(૬) વળી એક બ્રાહ્મણ તો વિચિત્ર વાતો કરતો કરતો કહેવા લાગ્યો કે—વિષ્ણુ ભગવાને તમો જૈનોને શિક્ષા કરવા માટે એક માયાવી પુરૂષ પેદા કરી વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા.

(૭) વળી તમો શ્રાવકો તમારા બાપ દાદાઓનું શ્રાદ્ધ નથી કરતા તેથી તમો તેમના શત્રુ જેવા છો.

એમ ઘણી ઘણી વાતો સંભળાવે પણ અમો જાણ્યા વગર ઉત્તર શો આપીએ? તેમની વાતોથી અમારૂ સમાધાન પણ થાય નહીં તેથી અમો મુઝાયા કરીએ છિએ.

પછી અમોએ તે શ્રાવકોને ક્રમથી સમજાવવા માડયા કે—હે ભાઈ!

(૧) જે સારા સારા વિવેકી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ છે અને જૈન ધર્મનો પરિચય કરવાવાળા છે તે જૈનધર્મની નિંદા કરતા નથી પણ ઘણા રાજી થઇને પ્રશંસા જ કરે છે. વળી જેઓ જૈનધર્મના અભ્યાસમાં ઘણા ઉંડા ઉતરી ગએલા હોય છે તે તો, જૈન ધર્મને બધી દુનીયાના ધર્મથી ઉત્તમ સમજી પોતાના ઉત્તમ લેખો બહાર પાડી લોકોને સમજાવવા પ્રયત્ન પણ કરી રહ્યા છે. અને પોતાની સત્ય પ્રિયતાની સાથે સ્વજનતા જ પ્રગટ કરી રહ્યા છે.

(૨) જે બ્રાહ્મણો ને પોતાના ઘરની પણ પૂરી ખબર હોતી નથી, તેમજ જૈનધર્મવાળાઓનો પૂરો પરિચય પણ હોતો નથી, તેઓ એમ કહી દેતા હશે કે જૈનો જગતના કર્તા—એવા ઇશ્વર ને માનતા નથી એ કથને તેમણું તદ્દન વિચાર વિનાનું, લોક રૂઢી પ્રમાણે બોલવા પુરતું જ હોય છે. જો કદાચ આ દુનિયાનો કોઇ કર્તા હોય તો તે એકજ હોય, પણ બધા જુદા જુદા ઇશ્વરો ન

હોય, અગર જો બધા જુદા જુદા ઇશ્વરો આ દુનિયાના માલક બની જગતની રચના કરવાનો દાવો ધરાવતા હોય તો, તેમાનો કયો ઇશ્વર સાચો તારવી કાઢવો ?

બીજી વાત એ છે કે-ખ્રિસ્તીના ઇશ્વરે કહ્યુ કે-ફલાની વસ્તુ બનજાવો, બની ગઇ.

વેદોમાં-બ્રહ્માએ એકદમ જગત્ બનાવી દીધું-તે એવી રીતે કે જેમ સૂર્યની કિરણો નીકલી પડે તેમ કોઇને કાંઇ ખબરજ ન પડી. આ વાતો શું એક બાલકના ખ્યાલ જેવી નથી ? કુંભાર માટી આદિની સામગ્રી મેળવ્યા પછી થી જ ઘડો બનાવે છે તે પણ પોતાના સ્વાર્થના માટેજ. આ બધું જગત્ બનાવવાના મશાલા ઇશ્વરે કયાંથી મેળવ્યા ? અને તેણે પોતાના કયા સ્વાર્થ ના માટે બનાવ્યું ? આ બધુ શું વિચારવા જેવું નથી ? માટે આ બધું જગત્ કોઇએ બનાવેલુંજ નથી પણ પ્રવાહુથી અનાદિના કાળથી ચાલતુંજ આવેલું છે, એમ જે સર્વજ્ઞો એ બતાવેલું છે તેજ સિદ્ધ રૂપનું છે વિચાર કરશે તે અવશ્ય સારી રીતે સમજી શકશે.

(૩) જે સત્ય જ્ઞાન છે તેજ ખરા વેદો છે. તેવા સત્ય જ્ઞાનના પુરે-પુરા હિમાયતી એવા જૈનો જગજાહેર થએલા છે, છતાં કહેવુ કે જૈનો વેદોને માન આપતા નથી, તેથી તે નાસ્તિક છે આ કથન તેમણુ કેટલું સભ્યતાવાળું, અને કેટલી વિવેકતાવાળું છે ? પોતે પુરાણોમાં ના અનેક ગપ્પ ગોલાઓમાં આંખ મીંચામણાં કરી લોકોના આગળ જેમ તેમ ગોઠવી ઠેલ્યા કરવા અને પોતાનામા આસ્તિકતા બનાવવાનો ડોલ કરવો, આવા પુરૂષોમાં સત્ય પ્રિયતા કેટલી આંકવી ?

(૪) જૈનોના તીર્થંકરો સ્વપરનું કલ્યાણ કરવાના માટે પોતાની રાજ્ય ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી પરમ યોગીઓ થયા છે, પછી સર્વજ્ઞ પણું મેળવીને જગતના જીવોને સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતા રહ્યા, તેમને નાગા દેવ તરીકે ઓલખાવનારા, પોતાના દેવોને સ્ત્રીઓમા આશક્ત રૂપે સ્થાપન કરી, નીતિથી વિરૂદ્ધ, લોક વિરૂદ્ધ, અજાણ લોકો પાસે પુજન કરાવનારા, કેટલા બધા સત્ય પ્રિય હશે ? થોડો પણ વિચાર કરી બોલનાર છે ?

વળી જૈનોના સાધુઓ તદ્દન નિઃસ્પૃહતાને ધારણ કરનારા અને સર્વ-જ્ઞોના બતાવેલા સત્ય માર્ગે ચાલનારા અને તેમના જ સત્ય તત્ત્વોનો ઉપદેશ

કરનારા, તેવા સંતોને શંઢા તરીકે ઓલખાવનારા, અને જેઓ બધી વાતોથી લોભ લાલચેમાં ફસેલા, તેવા પોતાના માનેલા ગુરૂઓને સ્વછ તરીકે મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલાઓ, કેટલા ઉંચ્ચા દરજ્જાનો વિચાર કરવાવાળા માનવા? તેનું માપ તો કોઇ સત્ય પ્રિય હોય તેજ આંકી શકે? બાકી દૃષ્ટિ રાગનાં કે પક્ષપાતનાં ચસમાં ચઢાવી બેઠેલા હોય તેમનાંથી કિમત કેવી રીતે આંકી શકાય?

(૫) જે ગૌતમ ઋષિને ઇર્ષ્યા દ્વેષથી બ્રાહ્મણોએ પોતાની જાતિમાંથી બહાર કાઢી મૂકયા તે ગૌતમે જૈનધર્મ ચલાવ્યો નથી. પરંતુ ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનને જ્યારે કેવલજ્ઞાન થયું ત્યારે, ગૌતમ ગોત્રીયના ઇન્દ્રભૂતિ આદિ મોટા અગીયાર વિદ્વાન બ્રાહ્મણો, પોતાના ચુમાલીસો (૪૪૦૦) શિષ્યોના પરિવાર સાથે, શ્રીમહાવીર તીર્થંકરની પાસે આવી, પોતાની શંકાઓ દૂર કરી બધાએ તેમના શિષ્યો થઇને રહ્યા હતા, પરંતુ તેઓ સ્વતંત્રપણાથી રહેલા નથી છતાં કહેવું કે અમારામાંથી કાઢી મૂકેલા ગૌતમે તમારો જૈન ધર્મ ચલાવ્યો. એવા પ્રકારની વાતો કરનારા કે પોતાના ગ્રંથોમાં લેખો લખીને બતાવનારા, બ્રહ્મજ્ઞાનીઓને કેટલા દરજ્જાના સત્યવાદીઓ માનવા? આવી રીતના સેંકડો લેખો લખીને ઉંધું છતું કરીને ગયા છે, તે અમારા આ ગ્રંથથી આપ સજ્જનો જોઇ શકશો અને વિચારી પણ શકશો.

(૬) તમારા જૈનોને શિક્ષા કરવાને માટે–વિષ્ણુ ભગવાને માયાવી પુરૂષ પેદા કરીને મોકલ્યો અને તમારા જૈનોને વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા. આ વાતમાં કેટલી બધી સત્યતા? અને કેટલી બધી વિચિત્રતા? વિષ્ણુ ભગવાનનું જૈનોએ એવું શું બગાડયું હતું કે જેથી આટલો બધો જૂઠો પ્રપંચ કરવો પડયો? ગીતામાં વિષ્ણુ ભગવાન પોતેજ કહી ગયા છે કે–સજ્જનો નો ઉદ્ધાર કરવા અને દુષ્ટોનો નાશ કરવા હું યુગ યુગમાં અવતાર લેતો રહું છું.

અહીં દુષ્ટો નો વિચાર કરી જોતાં–જે જીવોના ઘાતક હોય, જૂઠ બોલનારા કે જૂઠ લખનારા અને અધર્મના પોષક હોય તેવાઓના માટે યુગ યુગમાં અવતાર લેવાનું કહી ગયા હોય તો તે કદાચ વિચારી શકાય, આપણા આર્યો પર અનાર્યોના અનેક હુમલા થએલા છે, તેવા સમયમાં વિષ્ણુ ભગવાને કાંઇ 'ચું' કે 'ચા' કરેલું હોય તેમ તો જાણવામાં આવ્યું નથી. તો પછી સર્વ પ્રકારથી શુદ્ધ એવા જૈનોના માટે માયાવી પુરૂષને ધકકેલી મૂકયો, એવું લખનારા કેટલા બધા પ્રપંચના કરનારા સમજવા?

(૭) જૈનો શ્રાદ્ધ નથી કરતા, તેથી શું તેમને બાપ દાદાઓના વૈ૨ માની લેવા ? અને બ્રાહ્મણો બધી દુનિયાનું હિત કરવાવાળા માની લેવા ?

આવા આવા પ્રકારની બધી વાતો કે જે પેટના દુઃખે માથું કુટવા જેવી અને અભણ માનમોને અફાલી મારવા જેવી છે, તેવી વાતો કરવાથી શો ફાયદો હાં સાધુઓને અને બ્રાહ્મણોને જોઇતી વસ્તુ માગવાનો અને ગૃહસ્થોને આપવાનો ધર્મ છે. પરંતુ સ્વાર્થના માટે ઉંધુ ઇ-તુ લખતાં કે બોલતાં તેનું સા પરિણામ ખોળવા જતાં વિપરીત જ આવે તેથી ન તો સાધી શકાય સ્વાર્થ અને ન તો શાધી શકાય ધર્મ છતાં આ દુનિયાની કોઇ એવી વિચિત્ર ગતિ છે કે આડે રસ્તે ચાલવામાં જ પોતાનું હિત માની બેઠી છે. એવી અજ્ઞાન દશાનો ઉપાય જ શો ?

ઉપર બતાવેલા ક્રમથી અમે માતે પ્રશ્નોનું યત્કિંચિત્ સમાધાન તો કરીને આપ્યું, પણ તે આવેલા શ્રાવકોના મનનું ખરૂં સમાધાન ન થતાં બોલી ઉઠયા કે—શાહેબ ! વળી બીજી વાતો સાંભળીએ એટલે અમોતો તેવાને તેવા, એમાં તે અમારૂં શું વળે ? એમ કહીને ચાલતા થયા. વળી બીજા બેઠેલા હતા તે પણ ચાલતા થયા, પરંતુ ભરૂચના શાહ. **મગનલાલ મેલાપચંદ** કે જે સારા અભ્યાસી હતા, તે કાંઇક વિચારીને બોલ્યાંકે શાહેબ ! આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ ખરી છે. કારણ કે—આ બધા દશાશ્રીમાલીઓ છે અને મૂલથી તેઓ જૈનમૂર્તિપૂજક હોવા છતાં આજે કેટલાક ઢુંઢીયામાં, કેટલાક સ્વામીનારાયણમાં, કેટલાક વૈષ્ણવાદિક સંપ્રદાયોમાં સપડાએલા છે. કહેવત પણ છે કે "દશામાં દશ ધર્મ" છતા—એ બધાઓમાં ભાણા વ્યવહાર, કન્યા વ્યવહાર, એક સરખો ચાલું રહેલો છે તેથી અવસરે ભેગા થતાં તેમને પુછેલી વાતો તેમનામાં ચચાતી હોવી જોઇએ. કારણ બીજા બીજા ધર્મના ગુરૂઓ તો ગામડાઓમાં માથે પડયાને પાથર્યા રહેતાજ હોય, માત્ર જૈનસાધુઓ તેમને મળવા દુર્લભ થઇ પડે, તેથી આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ હું ઘણા વખતથી સાંભળું છું, પણ આવી વાતો લક્ષમાં કોણ લે ? પછી અમે ઉત્તર આપ્યો કે એનો ઉપાય વાચન અને મનન એ શિવાય બીજો શો હોઇ શકે ? ભરૂચી–શાહેબ ! આપે કહ્યું તેતો ખરૂં છે પણ આતો ગામડાઓના અભણ માનવીઓને સમજવાની બુદ્ધિ હોત તો તેઓ આવી ફરીયાદ જ શું કરવાને કરતા ? માટે આ લોકો કાંઇક સમજે તેવું શુધ્ધું અને સરલ થવું જોઇએ.

પેલા શ્રાવકોએ પુછેલા પ્રશ્નોના જેવા અનેક પ્રશ્નોથી અનેક વાર અમારા કાન પણ ગુનેગાર થએલાજ હતા, તેમજ ભરૂચના શ્રાવકની પણ રોજને રોજ પ્રેરણા થવા લાગી એટલે અમે નવીન નવીન વૈદિક મતના ગ્રંથોનો પણ કાંઇક અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. કહેવત છે કે–" અતિમંથનથી કાંઇ ને કાંઇ તો મળેજ " બધા દેવોએ મલીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું તો શું તેમને અમૂલ્ય એવાં ચઉદ (૧૪) રત્નો મેળવ્યાં ન હતાં ? મેળવ્યાંજ હતા અને એ વાત પુરાણોથી પ્રસિદ્ધ પણ થઇ ગઇ છે તે પ્રમાણે ગ્રંથ સમુદ્રનું મંથન કરતાં અમારા હાથમા યતકિંચિત્ જે કાંઇ આવ્યું તેમાનું કાંઇક ઉપર બતાવેલા પ્રશ્નોત્તરમાં ગર્ભિત પણે રહેલુ જૈન–વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે સૃષ્ટિનુ સ્વરૂપ, તેમજ બન્નેના દેવોનું સ્વરૂપ, તેમના ગુરૂઓનુ સ્વરૂપ, તથા તેમના ધર્મનુ સ્વરૂપ જૈન–વૈદિકની તુલના રૂપે લખીને બતાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. ભાષા પ્રાયે સરલ ગામડીઆઓ પણ સમજી શકે તેવી વાપરેલી છે.

॥ ઇતિ ગ્રંથની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્ત ભૂત ગામડાઓના શ્રાવકોનો ને બ્રાહ્મણોનો વિચાર. ॥

જે ખરા પરમાત્માને ઓલખશે તેજ સત્ય તત્ત્વને મેળવશે ?

આ મારો ગ્રંથ હાથમા લેતાની સાથે કેટલાક તત્ત્વાઽતત્ત્વના વિચાર વિનાના અથવા પોતાના મતના દૃષ્ટિ રાગથી રંગિત હશે તેઓ જરૂર કહેશે કે–આ લેખકે કાળી બાજુ ચીત્રીને શી ચતુરાઇ કરી ? એમ કહી અવજ્ઞા કરવા વાળાની ભૂલ થશે. કારણ કે અમે જેનો વિચાર કરીને બતાવ્યો છે, તે કોઇ પ્રાકૃત માણસોનો કરીને બતાવ્યો નથી, પણ પરમાત્માઓ નો–પરમેશ્વરોનો, તેમજ સર્વજ્ઞ પણું મેળવી જીવ અજીવાદિક તત્ત્વા તત્ત્વના સ્વરૂપના બતાવનારા જગત્ જંતુઓના ઉદ્ધારકોનો, વિચાર કરીને બતાવ્યો છે. તો પછી તેવા પરમાત્માઓમા કાલી બાજુનો અવકાશજ ક્યાંથી હોય ? અગર જો કોઇ પરમાત્મા પણાનો સ્વીકાર કરીને તેઓમાં કાલી બાજુ માનતો હોય તો તે પિત્તલને સોનું માનવાવાળો, અંધકારને પ્રકાશ માનવાવાળો, અને ધંતૂરાનું પાન કરી સર્વત્ર પીલું પીલુ જોવાવાળો છે એમ કેમ નહી સમજવું ? જુવો કે—

(૧) જે કામદેવને વશ થએલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું યોગ્ય છે ખરા ?

(૭) જૈનો શ્રાદ્ધ નથી કરતા, તેથી શું તેમને બાપ દાદાઓના વરી માની લેવા ? અને બ્રાહ્મણો બધી દુનિયાનું હિત કરવાવાળા માની લેવા ?

આવા આવા પ્રકારની બધી વાતો કે જે પેટના દુઃખે માથું કુટવા જેવી, અને અભણ માનસોને અફાલી મારવા જેવી છે, તેવી વાતો કરવાથી શો ફાયદો ? હાં સાધુઓને અને બ્રાહ્મણોને જોઇતી વસ્તુ માગવાનો અને ગૃહસ્થોને આપવાનો ધર્મ છે. પરંતુ સ્વાર્થના માટે ઉંધુ ચત્તુ લખતાં કે બોલતાં તેનું માઠું પરિણામ ખોલવા જતાં વિપરીત જ આવે તેથી ન તો સાધી શકાય સ્વાર્થ અને ન તો શાધી શકાય ધર્મ છતાં આ દુનિયાની કોઇ એવી વિચિત્ર ગતિ છે કે આડે રસ્તે ચાલવામાં જ પોતાનું હિત માની બેઠી છે. એવી અજ્ઞાન દશાનો ઉપાય જે શો ?

ઉપર બતાવેલા ક્રમથી અમે સાતે પ્રશ્નોનું યતકિંચિત્ સમાધાન તો કરીને આપ્યું, પણ તે આવેલા શ્રાવકોના મનનું ખરૂં સમાધાન ન થતાં બોલી ઉઠયા કે—શાહેબ ! વળી બીજી વાતો સાંભળીએ એટલે અમોતો તેવાને તેવા, એમાં તે અમારૂં શું વળે ? એમ કહીને ચાલતા થયા. વળી બીજા બેઠેલા હતા તે પણ ચાલતા થયા, પરંતુ ભરૂચના શાહ. મગનલાલ મેલાપચંદ કે જે મારા અભ્યાસી હતા, તે કાંઇક વિચારીને બોલ્યાકે શાહેબ ! આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ ખરી છે કારણ કે—આ બધા દશાશ્રીમાળીઓ છે. અને મૂલથી તેઓ જૈનમૂર્તિપૂજક હોવા છતાં આજે કેટલાક ઢુંઢીયામાં, કેટલાક સ્વામીનારાયણમાં, કેટલાક વૈષ્ણવાદિક સંપ્રદાયોમાં સપડાએલા છે. કહેવત પણ છે કે " દશામાં દશ ધર્મ " છતા—એ બધાઓમાં ભાણા વ્યવહાર, કન્યા વ્યવહાર, એક સરખો ચાલુ રહેવો છે તેથી અવસરે બેગા થતાં તેમને પુછેલી વાતો તેમનામાં ચર્ચાતી હોવી જોઇએ. કારણ બીજા બીજા ધર્મના ગુરૂઓ તો ગામડાઓમાં પ્રાયે પડયાને પાથર્યા રહેતાજ હોય, માત્ર જૈનસાધુઓ તેમને મળવા દુર્લભ થઇ પડે, તેથી આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ હું ઘણા વખતથી સાંભળું છું, પણ આવી વાતો લક્ષમાં કોણ લે ? પછી અમે ઉત્તર આપ્યો કે એનો ઉપાય વાચન અને મનન એ શિવાય બીજો શો હોઇ શકે ? બરૂચી—શાહેબ ! આપે કહ્યું તેતો ખરૂં છે પણ આતો ગામડાઓના અભણ માનવીઓને સમજવાની બુદ્ધિ હોત તો તેઓ આવી ફરીયાદજ શું કરવાને કરતા ? માટે આ લોકો કાંઇક સમજે તેવું શુધ્ધ અને સરલ થવું જોઇએ.

પેલા શ્રાવકોએ પુછેલા પ્રશ્નોના જેવા અનેક પ્રશ્નોથી અનેક વાર અમારા કાન પણ ગુનેગાર થએલાજ હતા, તેમજ ભરૂચના શ્રાવકની પણ રોજને રોજ પ્રેરણા થવા લાગી એટલે અમે નવીન નવીન વૈદિક મતના ગ્રંથોનો પણ કાંઇક અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. કહેવત છે કે–" અતિમંથનથી કાંઇ ને કાંઇ તો મળેજ " બધા દેવોએ મલીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું તો શું તેમને અમૂલ્ય એવાં ચઉદ (૧૪) રત્નો મેળવ્યાં ન હતાં ? મેળવ્યાંજ હતાં અને એ વાત પુરાણોથી પ્રસિદ્ધ પણ થઇ ગઇ છે. તે પ્રમાણે ગ્રંથ સમુદ્રનું મંથન કરતાં અમારા હાથમાં યત્કિંચિત્ જે કાંઇ આવ્યું તેમાનું કાંઇક ઉપર બતાવેલા પ્રશ્નોત્તરમાં ગર્ભિત પણે રહેલું જૈન–વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ, તેમજ બન્નેના દેવોનું સ્વરૂપ, તેમના ગુરૂઓનું સ્વરૂપ, તથા તેમના ધર્મનું સ્વરૂપ જૈન–વૈદિકની તુલના રૂપે લખીને બતાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. ભાષા પ્રાયે સરલ ગામડીઆઓ પણ સમજી શકે તેવી વાપરેલી છે.

॥ ઇતિ ગ્રંથની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્ત ભૂત ગામડાઓના શ્રાવકોનો ને બ્રાહ્મણોનો વિચાર. ॥

જે ખરા પરમાત્માને ઓલખશે તેજ સત્ય તત્ત્વને મેળવશે ?

આ મારો ગ્રંથ હાથમાં લેતાની સાથે કેટલાક તત્ત્વાઽતત્ત્વના વિચાર વિનાના અથવા પોતાના મતના દૃષ્ટિ રાગથી રંગિત હશે તેઓ જરૂર કહેશે કે–આ લેખકે કાળી બાજુ ચીત્રીને શી ચતુરાઇ કરી ? એમ કહી અવજ્ઞા કરવા વાળાની ભૂલ થશે. કારણ કે અમે જેનો વિચાર કરીને બતાવ્યો છે, તે કોઇ પ્રાકૃત માણસોનો કરીને બતાવ્યો નથી, પણ પરમાત્માઓ નો–પરમેશ્વરોનો, તેમજ સર્વજ્ઞ પણું મેળવી જીવ અજીવાદિક તત્ત્વા તત્ત્વના સ્વરૂપના બતાવનારા જગત્ જંતુઓના ઉદ્ધારકોનો, વિચાર કરીને બતાવ્યો છે. તો પછી તેવા પરમાત્માઓમા કાલી બાજુનો અવકાશજ ક્યાંથી હોય ? અગર જો કોઇ પરમાત્મા પણાનો સ્વીકાર કરીને તેઓમાં કાલી બાજુ માનતો હોય તો તે પિત્તલને સોનું માનવાવાળો, અંધકારને પ્રકાશ માનવાવાળો, અને ધંતૂરાનું પાન કરી સર્વત્ર પીલું પીલું જોવાવાળો છે એમ કેમ નહી સમજવું ? જુવો કે—

(૧) જે કામદેવને વશ થએલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું યોગ્ય છે ખરા ?

(૨) અથવા ક્રોધથી ધમધમાય રહેતા હોય તેવાઓને–પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું યોગ્ય ગણાશે ખરૂં ?

(૩) અથવા જે લોભ સાગરમા ડુબેલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કરી શકાશે ?

(૪) અથવા જે અજ્ઞાન પણાથી જગો જગો પર ગોથાં ખાઇ રહ્યા હોય તેવાઓને, આપણે પરમાત્મા તરીકે કયા ગુણથી સ્વીકારી લઇશું ?

(૫) અથવા અજ્ઞાન પણાથી ડુબેલી આ દુનિયાને પોતાની પ્રપંચી માયાથી ફસાવવા વાળાને, આપણાથી પરમાત્મા તરીકે કેવી રીતે અંગીકાર કરી શકશે ?

હે સજ્જનો ! ઉપર બતાવેલા અવગુણોથી ભરેલાઓને જ્યારે, તમો પરમાત્મા તરીકે માનવાને માગતા ન હોય છતા તેવા અવગુણ રૂપના પરમાત્મા કોઇએ લખીને બતાવ્યા હોય તો શું તેના સંબંધે આપણે વિચાર નહી કરવો ? તમો કહેશો કે વિચાર કરવો જો તમો વિચાર કરવાનું કહેતા હોય ત્યારે તો પરમાત્માના સત્ય સ્વરૂપનો વિચાર કરીને બતાવનારને કાલી બાજુનો ચિતર-વાવાળો કહી, તેની અવજ્ઞા કરવામાં આપણી ચતુરાઇ શી ? માટે સત્યા સત્યનો વિચાર કરવો તેમાંજ આપણો પુરૂષાર્થ છે અને તેમાંજ આપણું કલ્યાણ સમાયલું છે. નહી કે સ્વાર્થી લોકોના ધક્કે ચઢવામા. સ્વાર્થી લોકોએ કરેલા ગોટાલાની ખબર પૂર્વ કાલમાં પડતી ન હતી પણ આજ કાલ છાપાઓના સાધનથી, તેમજ લાયબ્રેરીઓના સાધનથી, પોતાનો નિર્ણય પોતાની મેલેજ કરી શકાય છે. અને તેટલાજ માટે આ અમારો પ્રયત્ન છે. નહી કે કોઇને ઉતારી પાડવાનો. ઇતિ અલવિસ્તરેણ ॥

॥ ઇતિ પરમેશ્વર તરીકેના પરમાત્મામાં કાલી બાજુનો વિચાર જ ન કલ્પી શકાય તેનો વિચાર કરી ને બતાવ્યો ॥

અનાદિની આ સૃષ્ટિનો કર્તા કયો સાચો ?

આ સૃષ્ટિ ઉર્ધ્વ, અધો અને મધ્ય રૂપની પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી છે, અને તે અનંતા અનંત, નના મોટા જીવોથી વ્યાપીને રહેલી છે અને તે જીવો પોતાના કરેલાં કર્મના વશમાં પડેલા ચોરાશી (૮૪) લાખ જીવોની યોનિયોમાં

કોઈ અદ્વૈત મતવાદી કહેતો હોય કે આતો બધુ જગત્ ઈશ્વરેજ બનાવ્યું છે. અથવા ઈશ્વરની માયાથીજ બનેલું છે તો તે કેવળ કલ્પિતજ છે, કારણ કે તે ઇશ્વરે જે પ્રથમ જીવો બનાવ્યા તે કયી વસ્તુના? અને તે જીવો કર્મ રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા કે અશુદ્ધ સ્વરૂપના? જો શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા માનીએ તો તે જીવોની પાછલ આ બધો કર્મનો પ્રપંચ કયાંથી લાગુ પડયો? અને તે કોણે લગાડયો? અને તે કર્મનો પ્રપંચ લાગુ પડયા પછી આ ચોરાસી લાખ જીવોની યોનિમાં ભટક્તા કોણે કર્યા?

જો કદાચ કહેવામાં આવે-કે ઇશ્વરે જે પ્રથમ જીવોને બનાવ્યા તે માયા સહિતજ બનાવ્યા અને જે માયા છે તેજ કર્મ છે, જે ઇશ્વરે અમારી સાથે માયા મૂકીને અમોને ચોરાસી લાખ જીવોની યોનિમાં ભટક્તા કર્યા, તે અમારો ઈશ્વરજ નથી પણ તેણે અમારી સાથે દુશ્મનનીજ ગરજ સારી છે. માટે તેવા ઇશ્વરને તો હજારો લાખો બલકન કરોડો યોજનના દૂરથી જ નમસ્કાર કરવો તેમાંજ અમારૂં ેય છે પણ તે ઈશ્વરથી અમારૂ કાંઈ પણ શ્રેય થવાનુંજ નથી એમ ચોક્કસ માની લેવાનું છે.

જે પ્રજાપતિને વૈદિકોએ બ્રહ્મા રૂપે કલ્પ્યા છે. તેની ખબર નતો પડી છે મોટા મોટા પ્રાચીન ઋષિઓને, તેમજ નતો પડેલી છે વિષ્ણુના સાતમાવતાર રૂપ રામચંદ્રને, તે પ્રજાપતિના નામથી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ લખાઈ, વેદોથી તે ઉપનિષદના ગ્રંથો સુધી. આગળ જાતા પુરાણોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા લખાયા બ્રહ્માદિક અનેક દેવો, તેના સંબંધે લખાયા હજારો શ્લોકો, પછી તે ગ્રંથો મોટા મોટા દેખાય તેમાં શી નવાઇ? મારા આગળ આગળના લેખોથી આપ સજ્જનો પણ સારી રીતે વિચારી શકશો.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસના વિકાર રૂપનાંજ પુરાણો.

વેદોના વિવચોને આપ ગમે તેટલા પ્રાચીન કલ્પો પણ તે યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનથી દૂષિત થએલા આજ કાલના પંડિતોને તો બાલખ્યાલ જેવાજ જણાયા છે.

જૈનોના સર્વજ્ઞ પાર્શ્વનાથ ઈ. સ. પૂર્વે એક હજારની લગભગમાં થયા છે. તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વ વિચારો નવીન રૂપના તાજા બહાર પડતાની સાથે વૈદિકોમાં મોટી ગડમથલ થવા લાગી પ્રથમ મોટા જોશમાં આવી યજ્ઞ યાગાદિકની પુષ્ટિના માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો લખવા માડયા, પણ સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વો

જેમ જેમ વધારે ફેલાતા ગયા તેમ તેમ તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની કિંમત પણ નહી જેવીજ થઈ પડી. પરંતુ તે વખતના કેટલાક ચતુર પંડિતોએ સર્વજ્ઞતત્ત્વોના આશયને પકડીને અને યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનોને અનાદરની દૃષ્ટિથી જોઇને ઉપનિષદોના ગ્રંથોની સરૂઆત કરી દીધી તેથી તે ગ્રંથો કાઇક લોકોમા શોભા રૂપના ગણાવવા લાગ્યા પણ ભિન્ન ભિન્ન લેખકોના કાગણે તેઓ આપસ આપસના વિરોધને ટાળી શકયા નહીં

આગળ જતા સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા ચાલેલા—પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઇતિહાસના પણ વૈદિકના પંડિતોએ તેવાજ હાલ બેહાલ કરીને મુકેલા છે પરંતુ આ પ્રકાશના સમયમા આજ કાલના કેટલાક ચતુર પંડિતો પોતાના વૈદિકમતમા અનેક પ્રકારની ન્યૂનતાઓ જોતાહુવા અને પોતાના મતની પ્રાચીનતા બતાવતા હુવા એટલુ તો જરૂર લખતા ગયાકે જૈન—બૌદ્ધના પંડિતોએ સુધારો વધારો કર્યો પરંતુ કેટલાક સત્ય પ્રિય પંડિતો તો જૈન—બૌદ્ધ તત્ત્વના લાબા અભ્યાસથી ત્રણે મતના તત્ત્વની ખરી સ્થિતિ સમજીને, જ્યા સુધી જેઓ પહોચ્યા ત્યા સુધીના તેઓ પોતાના સત્ય ઉદ્‌ગારો કહાડતા ગયા છે તે મહા પુરૂષોની સહાયતાથીજ મેં આ લેખ લખવાનો ઉદ્યમ કરેલો છે, તેથી તેની ટુંકમા નોધ કરીને બતાવી છે અને ફરી પણ બે વાતો લખીને બતાવુ છુ

(૧) સર્વજ્ઞોએ આ સૃષ્ટિને, અનાદિ અનંત સ્વરૂપની પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી બતાવી છે, અને છે પણ તેવાજ સ્વરૂપની, છતા વૈદિકના પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમા, આવીને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી તે ઠેઠ પુરાણો સુધીમા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે એક બીજાથી વિરૂદ્ધ સ્વરૂપના બ્રહ્માદિક અનેક દેવો કલ્પી ને બતાવ્યા અને તે કલ્પના વેદ મૂલક ઠરાવવા, પાછળથી પ્રજાપતિ બ્રહ્માના નામની નવીન અનેક શ્રુતિઓની રચના કરીને ઋગ્વેદથી તે ચોથા અથર્વવેદ સુધીમા દાખલ કરીને બતાવેલી છે જો કદાચ આ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ સંબંધના બધા કલ્પિત લેખોનો સંગ્રહ કરવામા આવે તો અઢાર પુરાણના ઠેકાણે એક નવું મોટુ ઓગણીશમું પુરાણ રૂપેજ થઇ જાય, એટલા બધા કલ્પિત લેખો લખાયા છે? કલ્પિત લેખો લખવાવાળાને ખાડી, ફોતગ નડે તેવુ કયા હોય છે? જૈનમાન્યતા પ્રમાણે અનાદિની સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ તત્ત્વત્રયી પૃ. ૪ થી ૧૧, ... ની આ સૃષ્ટિનુ સ્વરૂપ પૃ. ૧૩ થી ૬૩ સુધી

હેલ્મુત શાહેબની કેટલીક શંકાઓનું સમાધાન.

હેલ્મુત શાહેબનું (જૈનિઝમ) જૈનધર્મનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં બહાર પડેલું છે. તેમાંની કેટલીક, તેમની મોટી મોટી શંકાઓનું સમાધાન આપી તેમને વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૧) પૃ. ૧૪૧ માં તેમણે જણાવ્યું છે કે–" જૈનધર્મનાં સિદ્ધાંતો સર્વ કાલે એકનાં એકજ રહ્યાં છે."

આ વિચારો તેમના ઘણા ઉંડાણમાંથી નીકળેલા હોય તેમ જણાય છે. પરંતુ–પૃ. ૨૨૯માં તેમણે જણાવ્યું છે કે–" ભારત વર્ષના બીજા ધર્મોની પેઠે જૈનધર્મ પણ માને છે કે જીવની ૮૪ લાખ યોનિઓ છે."

આ વિષયમાં તેઓ ખરો નિર્ણય કરી શકયા નથી તેથી જણાવવાનું કે–બીજામતવાળાઓએ–જૈનોના સિદ્ધાંતમાંથી લઇને જૈનોના અનુકરણ રૂપે ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓ કલ્પિત રૂપે ઉભી કરેલી છે. કારણ કે તેઓમાં મંપૂર્ણ જીવોનો વિષયજ આવી શકેલો નથી. અને તેઓમાં એક બીજાથી વિરૂદ્ધ કલ્પનાઓ થએલી છે. સાથે એ પણ નિશ્ચય છે કે સર્વજ્ઞ વિના એ વાત બીજા બતાવી શકેજ નહીં. (આના માટે જુવો આ ગ્રંથનું પૃ. ૪૫૯ થી ૪૬૧)

(૨) પૃ. ૧૪૩ માં તેમણે લખ્યું છે કે–" જૈનધર્મના આ નિશ્ચલ ભાવને કારણે તેનામાં બીજો એક ગુણ આવ્યો છે કે, બધા સિદ્ધાંતોમાં તમે એની એવી છબી આંકી શકશો કે જે છબી સર્વ રીતે પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન જૈનધર્મને મળતી આવે."

(૩) પૃ. ૧૪૬ માં–"જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનના આ મતને કારણે એતો માનવું જ પડે કે સર્વજ્ઞ પુરૂષો થઇ ગયા છે."

(૪) પૃ. ૪૫૩ માં–હિંદુ, બૌદ્ધ અને જૈન એ ત્રણે ધર્મ એકજ મૂલમાંથી નીકલ્યા છે, સૈકાઓ સુધી સાથેજ ખીલ્યા છે, અને એમણે એક મેક ઉપર તીવ્ર છાપ પાડી છે."

આ બધા ઉપરના ફકરાઓથી વિચારવાનું કે–જે મતમાં આજ સુધી ચારો બાજુથી એક સરખી મળતી વાતો લખાતી આવેલી હોય, તેજ ધર્મ સર્વજ્ઞોના મૂલ રૂપનો કાયમ રહેલો છે. એમ માનવામાં કોઇ જાતની હરકત આવે તેમ જણાતું નથી.

પરંતુ દુનિયામાં હમેશાં અજ્ઞાનપ્રજાનું પ્રાબલ્ય વધારે જ હોય છે. ઇતર ધર્મના પ્રવર્તકોમાં સર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર થએલો છે. બાકી અક્ષરોના પંડિતો

તો ઢગલાબંધ તે વખતમાં હાજર હતા, અને તેજ પ્રમાણે હમેશાં ઢગલાબંધ થતાંજ આવેલા છે અને આજે પણ તેટલાજ મળી આવશે. તેથી સર્વજ્ઞોના તત્ત્વ કથનમાંથી કે તેમના ઇતિહાસમાંથી લઇને પોતાનામાં ઉંધું છત્તું કરવામાં તેઓ પાછલ પડે તેવા ન હતા, માટે વિચારવાનું કે-પ્રત્યક્ષની બાબતોમાં કુદતરના નિયમોથી પણ વિરૂદ્ધ, જેમનામાં લખાયું હોય તેમણે બીજામાંથી લઇને પોતાનામાં ફેર ફાર કરેલો છે. તેટલો સામાન્ય વિચાર કરવાથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાને શક્તિમાન થઇ શકીશું. બાકી ડાલાં પાંખડાનો જુદો વિચાર કરતાં સત્ય માર્ગ ને મેળવી શકીશું નહીં. ફલાણામાં આમ છે અને ફલાણામાં તેમ છે અને તે વાત ખરા મુદ્દા સરની છે, અને તે અસર્વજ્ઞોના સિદ્ધાંતમાં લખાઇ, જેમકે-૮૪ લાખ જીવયોનિનો વિચાર હેર્મ્મુત શાહેબથી થયો છે તે ભૂલ ભરેલો થયો છે. માટે પ્રથમ સર્વજ્ઞોના વચન ઉપર ધ્યાન દીધા પછીથી બીજો વિચાર કરવામાં આવે તો ભૂલ થવા પામે નહી. કારણ કે ઘણા લાંબા સમયના વાતોમાં બીજો કોઇ ઉપાય જડી શકે તેવો જણાતો નથી.

આપણે જે વિચાર કરવાનો છે તે-જૈન-બૌદ્ધ સમયના ઉપનિષદાદિક ગ્રંથોથી છે. કારણ કે-યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળા હિંસા પ્રધાન વેદોના ગ્રંથો અસર્વજ્ઞોથી પ્રવર્તેલા હતા, અને તેની પુષ્ટિના માટે લખાયલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો પણ તેવાજ સ્વરૂપના હતા, પણ તે ગ્રંથો આપણું ઉચું મત પ્રેરે તેવા ન હતા. તે પહેલાના સમયમાં ન તો કોઇ અધ્યાત્મિક વિષયના ગ્રંથો, તેમજ ન તો ઇતિહાસ વિષયના ગ્રંથો, વૈદિકોમાંના આપણા જોવામાં આવેલા છે, તેમજ ન તો સાંભળવામાં પણ આવેલા છે. તો પછી અસર્વજ્ઞોથી લખાયલા પાછળના ગ્રંથોથી સર્વજ્ઞોએ લીધું એવો વિચાર કરવામાં આવે તે શું ભ્રમમૂલક ન ગણાય ? વિચારી શું તો ભ્રમ મૂલકજ ગણાશે.

જુવો હેર્મ્મુત શાહેબના જ લેખો-જૈનધર્મ ગ્રંથના પૃ. ૧૫ માં-તેમણે જ લખ્યું છે કે-" પ્રાચીન ઉપનિષદોના ઋષિઓએ-આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મ વચ્ચે ભેદ પાડયો નથી,અને આત્મ તત્ત્વ સંબંધે તેમણે બહુ વિચાર કર્યો નથી." પૃ. ૧૬ માં-" સૌથી પ્રાચીન (બૃહદારણ્યક, છાંદોગ્ય, તૈત્તિરીય, કૌષીતકી) ઉપનિષદોમાં વર્ણવેલું આત્મ તત્ત્વનું સ્વરૂપ, એક નવીન ભાવનાને કારણે પછીના કાળના (કાઠકઆદિ) ઉપનિષદોમાં બદલાય છે. એ ભાવના તે આત્મતત્ત્વના વ્યક્તિત્વની ભાવના. આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મતત્ત્વ હવે સ્પષ્ટ રીતે ભિન્ન થયાં. " પૃ. ૧૮ માં-" પ્રાચીન ઉપનિષદોમાં-આત્મા દેખાતો નથી. "

" જૈન સંપ્રદાય પોતાના તત્ત્વ દર્શનમાં–જીવ અને પુદ્ગલ વચ્ચે ભેદ માને છે, અને જીવને શાશ્વત સ્વતંત્ર માને છે. તેથી આત્માના નવીન સિદ્ધાંતની સ્થાપના સમયમાં એની પ્રથમ ઉત્પત્તિ હોવી જોઇએ. પ્રાચીન અને નવીન ઉપનિષદોમાં આત્મતત્ત્વ વિષેના ભેદ સંબંધના જે મત હતા તે ક્રાઇસ્ટ પૂર્વેની સહસ્રાબ્દિની શરૂઆતના સૈકામાં સ્થિર થવા લાગ્યા, એટલે જૈન દર્શનની ઉત્પત્તિ પણ તેવામાંજ થઇ મનાય. "

આ જગોપર હેલ્મુત શાહેબને હું જણાવું છું કે-સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા આત્મતત્ત્વના વિચારો જેવી રીતે ધીરે ધીરે ઉલટ પાલટ પણાથી ઉપનિષદ્કારો લેતા ગયા, અને પોતાના ગ્રંથોમાં ગોઠવતા ગયા, તેવીજ રીતે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા ૬૩ શલાકા પુરૂષોમાંની વાતો, જે ટુંક રૂપથી લખાતી ચાલી હતી તેમાંથી વૈદિકના પંડિતો ધીરે ધીરે લેતા ગયા, અને તેમાં ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ કરીને પોતના ગ્રંથોમાં લાંબી લહરક કરીનેજ ગોઠવતા ગયા છે તેથીજ તે ગ્રંથો મોટા મોટા દેખાવવા લાગ્યા છે. પરંતુ તે યથાર્થ સ્વરૂપથી લખાયલા નથી. બાકી અસર્વજ્ઞોનોના લેખોમાંથી લઇને, સર્વજ્ઞોએ પોતાના મતના અનુકુલ રૂપે સુધારીને ઇતિહાસ લખ્યો, એવો જે આપણને ભ્રમ થયો છે, તે આ મારો ગ્રંથ દેખતાની સાથેજ ફેરવવો પડશે, અને ત્યારબાદજ આપનો ગ્રંથ (જૈનિઝમ) સર્વ માન્ય થશે, એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

જૈન ઇતિહાસના વિષયમાં આપણને ભ્રમ થવાનું જે કારણ છે તેમાં મારૂ અનુમાન એ છે કે–બિહાર પ્રાંતમાં શંકર સ્વામીએ બૌદ્ધોની સાથે જે અત્યાચાર કર્યો હતો તે વખતે ત્યાંના જૈનોપર પણ અત્યાચાર કરેલો છે અને તેમના જૂનાં જૂનાં પુસ્તકો લઇને તેના પરથી પુરાણો ઉભાં કરીને તે જુના પુંસ્તકોનો પણ નાશ કરાવેલો છે. પરંતુ ગુજરાત આદિ પ્રદેશોમાં જે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલો ઇતિહાસ છુટક છુટક રહેલો હશે તેનો સંગ્રહ કરી હેમચંદ્રસૂરિએ ફરીથી લખ્યો, તેથી તેને નવીન રૂપનો માનીને આપે તેવું અનુમાન કર્યું હસે, પણ તે ભ્રમ મૂલકજ છે. કારણ કે આજે બે હજાર વર્ષથી જુદા પડેલા શ્વેતાંબર–દિંગબરમાં તે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલો પ્રાચીન ઇતિહાસ એક સરખોજ લખાયલો, તેથી તે આધુનિક પુરાણોમાંથી લઇને સુધારીને જૈનોએ પોતાની અનુકુલતા પ્રમાણે લખ્યો એવો જે વિચાર છે તે કેવળ ભ્રમ મૂલકજ ગણાશે. મારૂ આ બધું પુસ્તકજ વાચીને આપણને પણ મારા વિચાર સાથે મળતા થવુંજ પડશે.

કેટલાક હેર્મુત શાહેબના લેખમાંના અને કેટલાક મારા લેખમાંના ફકરા અહીં ટાંકી બતાવીને વિચારકરવાની સુગમતા કરીને આપુ છું.

જુવો કે–હેર્મુતશાહેબ-અનાદિની સૃષ્ટિના નિયમ રૂપ સર્વજ્ઞોની માન્યતાને–પોતાના ગ્રંથના પૃ. ૨૧૮ થી ૨૨૬ સુધી પુરેપુરી પુષ્ટિ બતાવી રહ્યા છે. તેનો કિંચિત્ સારાંશ.

ભારતના અને બીજા દેશના મતવાદીઓ પોત પોતાના માનેલા ઈશ્વરને જગત્‌ના કર્તા હર્તા બતાવે છે તો તે બધા જુદા જુદા ઈશ્વરોમાંનો જગત્‌નો કર્તા હર્તા કયો ઈશ્વર સાચો ?

બીજી વાત એ છે કે–કર્મ ફલના નિત્ય નિયમને તો તે બધાએ મતના ઈશ્વરવાદીઓએ સ્વીકારેલો છે. અને તેઓ કહે છે કે–ઈશ્વર એ નિયમને ફેરવી શકતો નથી. જ્યારે એ કર્મનો નિયમ નિર્વિઘ્ને પ્રવર્તે છે ત્યારે ઈશ્વરને વચ્ચે લાવવાની જરૂર શી છે ? ઈત્યાદિ-

અહીં ટુંક વિચારવાનું કે–આ જગત્ કર્તાની માન્યતામાં અસર્વજ્ઞોના ઈશ્વરો સત્ય રૂપના ન ઠરે તો બીજી પણ અનેક શ્રેષ્ઠ વાતો છે. તે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થઇ ને પછીથીજ બીજાઓમાં પ્રસરેલી છે એવા વિચાર ઉપર પણ આવવુંજ. પડશે.

જૈનોમાં ૨૪ તીર્થંકરોનો ઇતિહાસ ઠામ ઠેકાણા સાથે ટુંક ટુંક સ્વરૂપથી લખાયો છે.

વૈદિકોમાં–મોટાં મોટાં પુરાણોમાં ઠામ ઠેકાણા વિનાના મત્સ્ય, કર્મ, વરાહાદિ એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો લખાયા છે. અહીં વૈદિકોનું અનુકરણ જૈનોએ કરેલુ માનવું કે જૈનોનું અનુકરણ વૈદિકોએ કરેલું માનવું ? બન્ને તરફનાં સ્વરૂપ ટુંક રૂપે લખીને બતાવ્યાં છે. તે સિવાય બીજો પુરાવો આપવાને હું સમર્થ નથી. આનાથી વધારાના પુરાવા કોઇ બતાવશે તો વિચાર કરવાનો અવકાશ લઇશું.

જૈનોના ૬૩ માંના ૨૪ તીર્થંકરો મુખ્ય છે. વૈદિકોએ પણ મત્સ્ય, કૂર્માદિક ૨૪ જ કલ્પ્યા છે, તેમનું અનુકરણ જૈનોએ કર્યું હોય તેવો સંભવ જણાય છે ખરો ? વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

આગળ જૈનોમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ છે. વૈદિકોમાં તેમાંના બે ત્રણ નામ જુદાં પાડી શકાય છે બીજાઓની મને ખબર પડી નથી. જુવોકે–જૈનો

ઋષભદેવના પુત્ર ભરતને ચક્રવર્તી બતાવે છે. વદિકો તેજ ભરતને જડભરત કહીને અને ઋષભદેવને પરતોમાં ભટકી રહેલા બતાવે છે. તેના મધ્યમાં મનુષ્ય, પશુ, પંખી આદિ નાના મેટા જીવોને, આપણે પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખી પણ રહેલા છિએ, અને તે જ્યોતિષ ચક્ર આપણા મનુષ્યોના પુણ્ય પાપને જનાવનારા પણ છે. માત્ર અધો ભાગમાં રહેલો નરકાદિકનાં સ્થાન આપણી દૃષ્ટિ ગોચર થતાં નથી, પરંતુ કોઇ અતીંદ્રિય જ્ઞાનીઓએ (સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ) તે સ્થાન પોતાના દિવ્યજ્ઞાનથી જોયા હશે, એમ બલાત્કારથી પણ માનવું પડે છે. કારણ કે સર્વ મતોમા પ્રાયે નરકાદિકનાં સ્થાન મનાયલાં છે. જૈન સર્વજ્ઞોના તરફથી અધો ભાગમાં રહેલી વસ્તુઓના સંબંધે ઘણુ વિસ્તારથી લખાયલું છે.

બીજી વાત એ પણ વિચારવાની છે—કે અનાદિકાલના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સર્વ વસ્તુઓમાં સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ રૂપે પરિવર્તન થતું હોવા છતાં પ્રસિદ્ધમાં તેવીને તેવી પણ કેટલીક વસ્તુઓ મનાતી આવેલી છે.

જુવોકે—ઉર્ધ્વ લોકમાં, તેમજ અધો લોકમા, તેવી અનાદિ કાલની વસ્તુઓ ત્યાં તેવાને તેવા સ્વરૂપની પણ ઘણી રહેલી છે. ઉદાહરણ તરીકે જુવો કે ઉર્ધ્વ લોકમાં—સૂર્ય, ચંદ્ર આદિકના વિમાનો સદાકાળથી ફરી રહેલાં આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઇ રહેલા છિએ, તેથી તે સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી શાશ્વત રૂપથી જાહેરમાં મૂકાયલાં છે અને તે પ્રમાણે માન્યા વગર બીજી ગતિ પણ નથી તેજ પ્રમાણે અધોભાગમા નરકાદિનાં સ્થાન પણ શાશ્વત રૂપનાંજ હોવાં જોઇએ. જો તે નરકનાં સ્થાન સદા કાલનાં ન માનીએ તો ૮૪ લાખ યોનિમાં ભટકતા જીવો પોતાનાં કરેલા હલકામાં હલકા કર્મ કયે ઠેકાણે જઇને ભોગવશે ? માટે તે સ્થાનો પણ શાશ્વત રૂપનાં હશેજ એમ પણ માનવુંજ પડશે.

આપણા મધ્યભાગમાં—આપણી દૃષ્ટિથી અગોચર પ્રાયે બધાએ મતમાં એક સરખો મનાયલો **મેરૂ** પર્વત પણ છે. તે આખી દુનિયાનું મધ્યપણુ બતાવનારો સર્વજ્ઞોએ પ્રાયે શાશ્વત રૂપનોજ બતાવેલો છે. તેમા ફેરફાર થએલો કે થવાનો આજ સુધી કોઇએ પણ લખીને બતાવેલું નથી.

તેવી અનેક અનાદિકાલની વસ્તુઓ સિવાય બીજી વસ્તુઓમાં ઉતરતા ચઢતા કાલના પરિવર્તન સાથે મોટા મોટા ફેરફારો થતા આવેલા છે તેવા પ્રકારની કેટલીક વાતો સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલી તો અમો પણ બતાવી ગયા છે. વૈદિક પરાણોમાં તેમાંનીજ કેટલીક વાતો ક્રમ વિનાનીજ લખાયલી છે,

જેમકે–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણુ મોટાજ દેવો કૃત, ત્રેતા અને દ્વાપર યુગના ક્રમથી લખીને બતાવ્યા છે. તો કોઇ જગોપર વિષ્ણુની નાભિમાથી બ્રહ્મા, તો કોઇ જગોપર મહાદેવથીજ બ્રહ્મા–વિષ્ણુ આદિ પેદા થએલા બતાવ્યા છે. કોઇ જગોપર ત્રણે દેવો ભેગા થઇ ગએલા તો કોઇ જગોપર વિખુટા પડેલા ઇત્યાદિક સેંકડો વાતો ગપડ સપડ રૂપની લખાયલી છે તેમાંની કેટલીક વાતો તો મારા ગ્રંથથી પણુ આપ સજ્જનો વિચારશો તો સારી રીતે જોઇ શકશો. જુવો કે સાતસોથી નવશો સુધીમાં ઉભા કરેલાં પ્રાયે ઘણાં પુરાણોમાં ઘણી જગોપર લડાઇઓ તો થતી બતાવેલી છે દેવ–દાનવોની, પણુ તેમાં સપડાયલા કોઇ વખત બ્રહ્મા નાશ ભાગ ભાગ કરી–વિષ્ણુનું શરણુ ખોળતા રહેલા બતાવ્યા છે. અને વિષ્ણુ પોતે તેમનો પક્ષ કરીને તે દાનવોની સાથે હજારો વર્ષના યુદ્ધથી છેવટે નાશ ભાગ કરતાજ બતાવ્યા છે. એવી કથાઓ પણુ કેટલીક મારા ગ્રંથથી જોવાને મળશે

અહી વિચાર થાય છે કે જગતની આદિ કરવા વાળા, જગતને વીંટલાઇ જગતથી પણુ *દશાગુલ વધીને રહેવા વાળા,સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓને ઉત્પન્ન કરી તેમના હૃદયમાં ચારો વેદોનો પ્રકાશ કરવા વાળા, અને તે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધીને પામેલા, એવા જગતના સ્રષ્ટા બ્રહ્મા તે પેલા દૈત્યોથી નાશ ભાગ કરતા કેમ બતાવ્યા છે ?

અને યુગ યુગમાં અવતાર ધારણુ કરી, ભક્તોને રક્ષણુ કરવાનું વચન આપીને ગએલા, એવા વિષ્ણુ ભગવાન પણુ તે દૈત્યોથી નાશ ભાગજ કરતા લખીને બતાવ્યા છે.

ત્યારે તે કાલના તે અસુરો જગતની રચના કરનારા બ્રહ્માથી અને ભક્તોના રક્ષક એવા વિષ્ણુ ભગવાનથી, કેટલા બધા જબરા હશે ? અને તે કયા બીજા દેવથી ઘડાયા હશે ? આમા સત્ય શુ છે તેનો વિચાર કોઇ સજ્જન કરીને બતાવશે ખરો કે ?

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા ખ્રિસ્તીના ઇશ્વરે–કહી દીધું કે ફલાની વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઇ જાવો, એમ કહેતાની સાથે બધી વસ્તુઓ ક્રમવાર ઉત્પન્ન થતી ચાલી. આ વાત વાદીગરના તમાસા જેવી નથી કે ?

---

* ચારો વેદોમા એક સૂક્ત એવું છે કે–વિરાટનુ સ્વરૂપ ધારણુ કર્તા પ્રજાપતિએ બધા બ્રહ્માડને વીંટી લીધું. પછી પોતે બ્રહ્માડથી પણુ બહાર દશાગુલ વધીને રહ્યા વિચાર થાય છે કે–બ્રહ્માડની બહાર દશાગુલ જગ્યા કયી રોકી ? અને તેની પ ૦ન વધારાની બાકી કેટલી રહેલી ? અને તેનુ નામ શુ ? તે જાણુવાની જરૂર છે.

ઋગ્વેદના–પ્રલયદશાના સૂક્તમાં–પ્રજાપતિ–બ્રહ્માએ "આ બધી સૃષ્ટિ એકદમ એવી બનાવી દીધી કે જેમ સૂર્યની કિરણો ઉત્પન્ન થઈ જાય તેથી પાછળથી ઉત્પન્ન થએલા કોઇ પણ પંડિતને એ ખબર ન પડી કે આ સૃષ્ટિ કયા ક્રમથી ઉત્પન્ન થઇ ગઇ" એવા પ્રકારના ત્રણ ચાર સૂક્તો ઋગ્વેદમાંજ જૈન–બૌદ્ધની જાગૃતિના પછીથીજ કોઇ કોઇ પંડિતમાંનીઓથીજ દાખલ કરવામાં આવેલા જણાય છે આના સંબધે–દ્વિવેદી મણિલાલ નભુભાઈ લખી જણાવે છે કે–"યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી બ્રહ્મા રૂપે પૂજાતો થયો" આ પ્રજાપતિના સંબધવાળાજ આ ત્રણ ચાર સૂક્તો નવીન રૂપનાજ દાખલ થએલા છે, એ ચોકક્સ છે, વિચારવાની ભલામણ કરૂ છુ અહીં વિશેષ વિચારવાનુ કે કૂર્મ પુરાણનો લેખ જોતા તેમાં જણાવ્યુ છે કે પ્રથમ જબ દ્વીપ તેના મધ્યમાં મેરૂ પર્વત છે તેના પછીથી સમુદ્ર છે, એમ સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્રો એક એકથી વીંટલાઇને રહેલા છે તે બધાને આ એકલા પ્રજાપતિએ મસાલા વગર કયી વસ્તુથી બનાવી દીધા ? અથવા તે બધી વસ્તુઓ કયા બ્રહ્માડમાથી લાવીને અહીં ગોઠવી ?

તે સિવાય ઉર્ધ્વ લોકમા રહેલા સૂર્ય–ચંદ્રાદિકના વિમાનો, અને અધોલોકમા રહેલા નરકાદિકના સ્થાનો, મસાલા વગર કયી વસ્તુના બનાવી દીધા ? અથવા કયા બ્રહ્માડમાથી લાવીને ગોઠવી દીધા ? શુ આ બધુ વિચારવા જેવુ નથી કે ? આ બધી સૃષ્ટિની રચના ઇશ્વરે કરી દીધી, પણ તેની રચના કરવા વાળા એક નહી પણ બધાએ મતના ઇશ્વરે સૃષ્ટિની રચના કરીને ચાલતા થયા, પણ તેમાના એક પણ ઇશ્વરનો ખરો પત્તો મેળવી શકયો નહી આ બધી વાતો શુ વાદીગરના ખેલ જેવી માનવી કે બાલકોના ખ્યાલ જેવી માનવી ? જ્યારે ઇશ્વરે આ બધી સૃષ્ટિ રચી ત્યારે પ્રથમ જીવો કેવા સ્વરૂપના બનાવ્યા ? જો શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા હતા તો, તેમની પાછળ આ બધો કર્મનો પ્રપચ કોણે જોડીને આપ્યો ? અને પછી તે જીવો કર્મના વશમા પડીને ચોરાસી લાખ જીવયોનિમા જે ભટકતા થયા તે કયા ઇશ્વરે ભટકતા કર્યા ? માટે આ જગતની સૃષ્ટિના રચનાર ઇશ્વરની વાતજ કલ્પિત છે અને તે કોઇ ખાસ જ્ઞાનીઓના વિરોધમા આવીને કલ્પિત કિલ્લોજ ઉભો કરેલો છે તે સિવાય આ વાતમા સત્ય કાંઇજ નથી એમ ખાસ કહી શકુ છું જો કદાચ જગતનો કર્તા કોઇ હશે એમ માની લઈએ તો તેના ઉપર અનેક પ્રકારના દોષોની જાલ આવી પડવાની, તેથી આ વાત કોઇ પણ રીતે સિદ્ધરૂપની નથી એમ ખાસ વિચારવાનુ છે

અહીં સુધી ૭૪ અને ૧૨-૩૬ જૈન-વૈદિકના ઇતિહાસના ફેરફારનો વિચાર થયો પણ વાસુદેવાદિકના નવત્રિકોનો (૭૭) નો કરવાનો છે તે ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી ક્રમવાર સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમા તદ્દન ટુંકપણાથી સૂત્રરૂપે લખાયા છે વૈદિકોના પંડિતોએ તે નવત્રિકોને મોટા ફેરફારની સાથે ઉલટ પાલટ પણાથી મોટા મોટા લેખો લખી સંપૂર્ણ વૈદિક ઇતિહાસમા દાખલ કરી દીધા છે તે મારા તુલનાત્મક લેખોથી વિશેષ સમજવામા આવશે, છતા પણ અહી ટુંકરૂપથી સુચવુ છુ

હે મુત શાહેબે-પૃ ૭૮૧ મા અગીયારમા તીર્થંકરના સમયમા થએલા **રિપુપ્રતિ શત્રુ** (જિત-શત્રુ) રાજા મતા ના છે અને તેમણે પોતાની પુત્રી **મૃગાવતી** સાથે સંબંધ કર્યો તેથી તે **પ્રજાપતિ** કહેવાયો

આની ટીપમા ત્યા જણાવ્યું છે કે-" પ્રજાપતિ શબ્દના બે અર્થ છે-પ્રજાનો પતિ એટલે રાજા અને પ્રજા એટલે સૃષ્ટિનો પતિ-એટલે બ્રહ્મા હિંદુ કથાપ્રમાણે બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી સરસ્વતી સાથે લગ્ન કર્યું હતુ "

આ વિષયમા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતા અને પુરાણોમા લખાયલા અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપના લેખો જોતા એજ માલમ પડશે કે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમા લખાયલા જે આ રિપુપ્રતિ શત્રુ રાજા છે અને પોતાની પુત્રીની સાથે સંબંધ કરવાવાળા છે તેજ વૈદિકોમા બ્રહ્મા તરીકે કલ્પાયા છે

તે પ્રજાપતિને અદ્વૈતવાદિઓએ બ્રહ્મારૂપે કલ્પીને લોકોને ભ્રમજાળમા નાખવાને અને વેદ મૂલક ઠરાવવા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધના નવીન રૂપના પાછલથી ત્રણ ચાર સૂક્તો જુદા જુદા પંડિતોએ બનાવીને ઋગ્વેદના છેલ્લા દશમા મંડલમા દાખલ કરી દઇને તે પ્રજાપતિના સંબંધનુ મોટુ સૂક્ત કે જે વિરાટ્પુરૂષથાગ યજ્ઞ પુરૂષના નામથી ચાલે છે તે તો પાછલથી ચારો વેદોમાજ દાખલ કરી દીધુ છે તેથી નતો આ પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા રૂપના સત્ય છે, તેમજ નતો આ સૃષ્ટિ પણ કોઇની રચેલી છે જો કે પુરાણોમા આ સૃષ્ટિના કર્તા બ્રહ્માદિક અનેક દેવો કલ્પાયા છે તે બધા આ રાજા તેજ આ પ્રજાપતિ બ્રહ્મા સત્યરૂપના ઠર, નહિં તો આ બધો કલ્પનાના કુસુમોજ વિખેરેલા છે એમ આપ ચતુર સજ્જનો સારી રીતે સમજી શકો તેમ છો

આ પ્રજાપતિની બાબતમા-તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોવાવાળા વૈદિકમતના બે ચાર મોટા પંડિતો પણ શંકાશીલ થઇને પોતાના લેખોમા સૂચન માત્રથી ઉદ્ગારો પણ કાઢતા ગયા છે જુવો મારા ગ્રંથનુ પૃ ૪૮૧-આર્યોના તહેવા

શેના લેખકે પોતાના ગ્રંથના પૃ. ૧૫૩ માં લખ્યું છે કે–" ઇંદ્ર અને વિષ્ણુ એમના કૃત્યોનો વિચાર કરીએ તો તે કાલ્પનિક પુરૂષો ન હોતા એમ દેખાયછે?"

આ લેખથી તેમને એજ સૂચવ્યું છે કે–બ્રહ્માના, રૂદ્રોના કૃત્યોનો વિચાર કરતાં એ બે વ્યક્તિઓ તેમને ઇતિહાસ સ્વરૂપની લાગેલી નથી.

વળી અતિ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળા–મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવદી પોતાના સિદ્ધાંત સારના પૃ. ૪૪ માં લખે છે કે–" યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી સૃષ્ટિનો કર્તા, નિયંતા થઇ બ્રહ્મા તરીકે પૂજાયો."

આ બધી વાતોથી વિચારવાનું કે—

ઇ. સ. પૂર્વે સહસ્રાબ્દિના લગભગમાં–જૈનોના સર્વજ્ઞ ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથના તરફથી–પ્રકાશિત જીવાદિક અધ્યાત્મિક તત્ત્વના વિષયો જાહેરમાં આવવાથી, અને વૈદિકના પંડિતોને નવીન રૂપના લાગવાથી, અને વૈદિક યજ્ઞ યાગાદિકની મહત્ત્વતા નહી જેવી થતાં–તે વિષયોની જમાવટ કરવા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરીને જોઇ, પણ તે મહત્વ રૂપની ન ગણાતાં, તે સમયના ચતુર પંડિતોએ–સર્વજ્ઞોના તરફથી બહાર પડતા અધ્યાત્મિક વિષયનો આશ્રય પકડીને, ઉપનિષદાદિક ગ્રંથોની શરૂઆત કરી દીધી, તેથી તેમને કાંઇક પગ ટેકવા જેવું થયું હોય ? પરંતુ સર્વજ્ઞોના તરફથી અનાદિની સૃષ્ટિનો વિષય ફેલાતાં, તે વિષયમાં ઓઠઘો કાંઇ વિશેષ જણાવી ગયા હોય તેમ જાણવામાં આવ્યું નથી.

પરંતુ વૈદિકો પોતાના મોટા જત્થાના અભિમાનવાળા, આ અનાદિની સૃષ્ટિના વિષયને અગમ્ય અને અત્યંત પરોક્ષ જાણીને, તદ્દન જુદા પડવાના વિચારથી, આ પ્રજાપતિને–બ્રહ્મારૂપે કલ્પીને તેને જગતના કર્તા રૂપે લખી દીધા હોય ? એવું મારૂં ખાસ અનુમાન છે. બાકી રજમાંથી તજ ઓળી કાઢવાવાળા એવા મોટા મોટા પંડિતોથી ભૂલમાં લખાયું હોય એમ હું કલ્પી શકતો નથી. કારણ કે–બ્રહ્મસૂત્રના શાંકર ભાષ્યનો અ. ૧ પા. ૧ સૂ. ૧૧ ના અર્થમાં જણાવ્યું છે કે–

" બ્રહ્મા બે સ્વરૂપના જણાય છે. તેમાંના પહેલા નામવાળા, રૂપવાળા, વિકારવાળા, ભેદોની ઉપાધિવાળા છે. તેનાથી વિપરીત બીજા સર્વ ઉપાધિથી

વર્જિત છે તેમાના પહેલા ઉપાસના કરવાને યોગ્ય છે અને બીજ છે તે જ્ઞાન કરવાને યોગ્ય છે એવો વેદાંતમા ઉપદેશ આપેલો છે ”

વળી–બૃહત્ ઉપનિષદ્ શાકરભાષ્યના–૧–૪–૬ ના સૂત્રની વ્યાખ્યામા–

“હિરણ્યગર્ભ–પ્રજાપતિને ઉપાધિવશથી સસારીપણુ છે પણ પરમાર્થથી સસારીપણુ નથી પોતે તો અસસારીજ છે એજ પ્રમાણે–એકપણુ અને અનેકપણુ હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિનુ છે તેજ પ્રમાણે–એકપણુ અને અનેકપણુ સર્વજીવોનુ પણ છે ”

ઉપરના બે ફકરાથી વિચારવાનુ કે–

બ્રહ્મસૂત્રના બ્રહ્માને–ઉપાધિવાળા, અને અનઉપાધિવાળા લખીને અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા બ્રહ્મજ બે છે તો પછી અદ્વૈત કયુ ?

ઉપનિષદના બ્રહ્માને ઉપાધિવશથી સસારીપણુ, અને અસસારીપણુ લખીને એક અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા, તેજ પ્રમાણે બધાજીવોને પણ એક અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા અનેક રૂપના બ્રહ્મ અને જીવો છે, તો પછી અદ્વૈત કેવા પ્રકારનુ ?

પણ એજ બ્રહ્મ સૂત્રના નૈકસ્મિન્નસભવાત્ ના સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતા એક વસ્તુમા બે ધર્મ રહી શકે નહી એમ લખ્યુ હતુ ત્યારે આ એક બ્રહ્મમા, અને એક એક જીવમા, અનેક ધર્મો કેવી રીતે લખીને બતાવ્યા ?

બીજી વાત એ છે કે–ઉપાધિવાળા ઉપાસનાને યોગ્ય છે ?

ઋગ્વેદમા–સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાની ઉપાધિમા પડેલા બ્રહ્માના ઘણ મોટા સૂક્તો છે પણ તે બ્રહ્મા આજ સુધી કોઇના જોવામા કે વણવામા આવેલા નથી અને પુરાણોમા લખાયલા ઉપાધિવાળા બ્રહ્મા, ઉપાસનાને યોગ્ય જણાતા નથી ત્યારે કયા ઉપાધિવાળા બ્રહ્માની ઉપાસના ? મણિલાલભાઇને આ પ્રજાપતિ નવીન રૂપના લાગ્યા છે અને વિચાર કરતા લાગે પણ તેમજ છે માટે આ બ્રહ્માના સબધવાળા બધા લેખોમા ધ્યાન દેવાની જરૂર છે

પ્રાચીન ગણાતા વૈદિકોએ કોરી કલ્પના કરીને જગતના કર્તા અનેક દેવોને લખીને બતાવ્યા, અને કલ્પિત બ્રહ્માને–વેદમૂલક બનાવવા ચારે વેદો સુધીમા દાખલ કરી દીધા ત્યારે બીજા મતવાળાઓએ પણ પોત પોતાના ઇશ્વરને આ સૃષ્ટિના કર્તા લખી જણાવ્યા પરન્તુ–અનાદિની આ સૃષ્ટિ,

નાના મોટા અનંતાનંત જીવોથી ભરેલી, અને પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી, પ્રત્યક્ષ દેખાઇ રહી છે. તેના કર્તા બીજાના દેવો તો દૂર રહ્યા પણ પ્રથમ બ્રહ્માજ કે જે ચારો વેદમાં દાખલ થયા છે, અને શંકર સ્વામીએ જેને સંસારી પણ બતાવ્યા છે, અને જે પુરાણામાં અનેક સ્વરૂપથી લખાયા છે, તેજ પોતાના કર્મના પરવશમાં પડેલા, મોટી મોટી આફતોથીજ પસાર થએલા છે એમ જોશો. તો પછી તે બ્રહ્મા આ જગતની રચના શું કરી શકવાના હતા? વિચાર કરશો તો દીવા જેવુંજ દેખાશે.

જ્યારે આ જગતના કર્તા બ્રહ્માદિદેવો વેદોથી તે પુરાણો સુધીના કલ્પિતજ ઠરે ત્યારે સંપૂર્ણ વૈદિકમતના બધાએ તત્ત્વોની કિંમતજ શી? અને તે કયા સર્વજ્ઞોથી કલ્પાયા?

સંસ્કૃત સાહિત્યના લેખક-મકડોનલ સાહેબ-પૃ, ૧૭૯ માં જણાવે છે કે-"ઋગ્વેદનાં ૭ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સુકતોમાં, જે ફિલસુફી ભરેલી કવિતાઓ આવે છે, તે ઘણો ગાઢો સંબંધ ધરાવે છે, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ એ પ્રશ્ન આ સ્થલે ચર્ચવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મ શાસ્ત્રના વિચારોની-પુષ્કળ ભેળંમ ભેળા થઇ ગઈ હોય, એસો સ્વાભાવિકજ છે. એ કવિતાઓમાં વિચારો અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મૂકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે."

આ મેકડોનલ શાહેબના લેખથી પણ વિચારવાનું કે:—

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઋગ્વેદને-ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલો માનીએ તો *તેમાં લખાયલા સૃષ્ટિના કર્તાની સાથે પાછલની દંત કથાઓના વિચારો* અને પાછળથી લખાયલા ધર્મ શાસ્ત્રોના વિચારોની ભેળંમ ભેળા કયા કાળમાં થવા પામી? અને તે વિચારો અસ્ત વ્યસ્ત પણાથી શા કારણથી લખાયા? મણિલાલ ભાઈને આ પ્રજાપતિ બધાને મોખરે આવેલો જણાયો તેમાં અયોગ્ય શું છે? કારણ કે શંકર સ્વામીએ-જે પ્રજાપતિ સંસારી બતાવ્યા છે, અને પુરાણોમાં લખાયા છે, તે અનેક આફતોથી પસાર થએલા નજરે પડે છે, તે જગત્ રચવાને સમર્થ કેવી રીતે માનવા? બીજી વાત એ છે કે-આ પ્રજાપતિની પુત્રીને-કોઇએ-સરસ્વતી, કોઇએ-સાવિત્રી, કોઇએ શતરૂપા લખી છે ખરી પણ ભાગવતવાળાએ હરિણી રૂપે લખી મૃગાવતીનોજ અર્થ બંધ બેસતો કરી આ પ્રજાપતિનેજ હરણ રૂપે કલ્પ્યા છે. એવી રીતના

અનેક લેખો જોતાં બીજા કોઈ નજરે નથી પડતા પણ આ મૃગાવતી પુત્રીના પતિ રિપુપ્રતિ શત્રુ રાજાજ-પ્રજાપતિ સિદ્ધ થાય છે,

આ વાતમાં મારી ભૂલ થએલી કોઈ બતાવશે તો તેનો મારા પર મોટો ઉપકાર થશે. ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

અહીં સુધી ૨૪ને ૧૨-૩૬ અને પ્રસંગમાં આવેલા પ્રજાપતિને હેસ્મુત શાહેબને ઉદ્દેશીને લખી બતાવ્યું.

હવે ૬૩માંના જે વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિકો છે તે તો આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં પ્રસંગે પ્રસંગે જણાવતા જઇશું.

અતિ પ્રાચીન જૈન ધર્મમાંના શ્વેતાંબર અને દિગંબર એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડયાને પણ આજે બે હજાર વર્ષ થવાને આવ્યાં પરંતુ ખાસ મુદ્દાની બાબતોમાં તેઓ એક સરખાજ ચાલ્યા આવેલા છે.

વૈદિકો પણ—તેમના વેદોના વિષયને બાદ કરીને વિચાર કરીએ તો તેઓ પણ જૈન ધર્મવાળાઓની સાથે મૂળમાંથીજ ભીડાતા આવેલા છે. છતાં વૈદિકોમાં જૈનોમાંની તેની તેજ બાબતો અનેક સ્વરૂપવાળી, અને અનેક વિકારોથી ભરેલી અસ્તવ્યસ્ત પણાથી શાથી લખાઇ ? શોધકોને વિચાર કરવાની ખાતર કેટલીક સૂચન માત્રથી લખીને બતાવું છું.—

(૧) જૈનોમાં અનેક સર્વજ્ઞોથી નિર્ણીત, અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીકાળના સ્વરૂપવાળી, પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી, આ સૃષ્ટિ અનાદિકાળની, અનંતાનંત નાના મોટા જીવોથી ભરેલી, એકજ પ્રકારથી મનાઇ છે. એટલુંજ નહી પણ શ્વેતાંબર દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયોની પણ એકજ માન્યતા કાયમજ રહેલી છે.

(૨) વૈદિકોમાં—એકજ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમાં અનેક વિચારો થએલા છે અને અનેક દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનો દાવો કરતા જણાવ્યા છે તેમાંનો કયો દેવ સાચો તારવી કાઢવો ? તેમાંની ટુંક સૂચના

(૧) કૂર્મ પુરાણમાં—નારાયણ દેવથી બ્રહ્મા, પછી બધી સૃષ્ટિ.
(૨) બ્રહ્મ વૈવર્ત. પુ. માં કૃષ્ણથી બધા જગતની ઉત્પત્તિ.
(૩) શિવ પુ. માં—બ્રહ્માંડમાંથી શિવ પછી સૃષ્ટિ.
(૪) દેવી ભાગવતે-આદ્યશક્તિ કાલીદેવી પછી સૃષ્ટિ.

(૫) મુંડક ઉપનિષદ્‌માં—**અવિનાશી પુરૂષથી** સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇને પાછી તેમાં સમાઇ જાય.

(૬) મનુસ્મૃતિમાં—સ્વયંભૂ ભગવાને અંધકારનો નાશ કરીને જલ ઉત્પન્ન કર્યું તેમાં બીજ નાખ્યું, તેથી સોનાનું ઇંડું. તેમાં બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. પછી બધી સૃષ્ટિ થઇ.

(૭ । ૮) ગોપથ-શતપથ બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં પ્રજાપતિ પ્રથમ તપ તપ્યા પછીથી આ બધી સૃષ્ટિ.

(૯) તૈત્તિરીય સં. પૃથ્વી જલમાં હતી **પ્રજાપતિ** વરાહના રૂપથી બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૧૦) ઋગવેદમાં—એક આત્મા હતો તેનાથી આ બધી સૃષ્ટિ.

એમ પ્રથમ ઋગ્વેદમાં ચોકકસ નિર્ણય થયા વગર છ સાત સૂક્તોથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ શાથી લખાઇ? વળી બીજા ત્રણ વેદોમાં તેમજ બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોથી તે ઠેઠ પુરાણો સુધી બ્રહ્માદિક અનેક દેવોથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયાનું લખાયું, તેમાં સત્યસ્વરૂપથી લખાએલી વાત કઇ અંગીકાર કરવી?

(૩) જૈનોમાં—ઋષભદેવથી તે મહાવીર ૨૪ પર્યંત તીર્થંકરો ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિના, જુદા જુદા કાળમાં ઘણા લાંબાલાંબા સમયના છેટે થએલા બતાવેલા છે, તેઓનો ઈતિહાસ ક્રમવાર ઠામ ઠેકાણા સાથે ચોક્કસ પણાથી લખાયલો છે.

(૪) વૈદિકોમાં—વેદોમાં અવતારના સંબંધે કંઇ સૂચન માત્ર પણ નથી. કદાચ તેમાંની કોઇ વાત લખાઇ હશે તો તે વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછલથીજ લખાઇ હશે એ નિર્વિવાદજ સમજવું.

પરંતુ પુરાણોમાં એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો તે પણ મત્સ્ય, કચ્છપાદિક ઠામ ઠેકાણા વિનાના લખાયા તે કોના અનુકરણથી લખાયા? *

વળી ૨૪ માથી ફરીને મત્સ્ય, કછપાદિક ૧૦ અવતારો કલ્પાયા તે કોના અનુકરણથી અને તેમાં સત્યતા કેટલી? તે વાતની સર્વ સજ્જનોને પણ પુક્ત પણાથી વિચારવાની ભલામણ છે.

---

* જૈનોમા—શુદ્ધ સ્વરૂપના ૨૪ તીર્થંકરો છે. અને બૌદ્ધમાં દશ બોધિસત્વ પણ લખાયલા છે. પૈરાણિકોએ-મત્સ્યાદ ૨૪ અને ૧૦ એમ બે વખતે જાહેર કર્યા. ત્યારે આજ કાલના પંડિતોએ-એક સૂર્યની સંથેજ કલ્પીને બનાવ્યા. તો કોઇએ ઉત્ક્રાન્તિ વાદ જાહેર કર્યો. તપાસીને જુવો.

(૫) જૈનોમાં ૬૩ શલાકાપુરૂષો ગણાય છે. કયા કયા તીર્થંકરના સમયમાં કયો ચક્રવર્તી અને કયું વાસુદેવાદિકનું ત્રિક, તેમના નામ, ઠામ, માતા, પિતાદિક અને તેઓના આયુષ્ય વિગેરેની સમજુતી જુદા જુદા કોઠાની કરીને બતાવી છે.

(૬) તેનીજ સાથમાં જૈન–બૌદ્ધના અનુકરણ રૂપે કલ્પાયલા વૈદિક મતના એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ મત્સ્યાદિક અવતારોનો વિચાર કરતાં પણ સમજુતીની સાથે અનેક પ્રમાણો પણ લખીને બતાવેલા છે.

(૭) જૈનોમાં–નાભિરાજા અને મરૂદેવી માતમાં યુગલ રૂપ કુલકર માના હતા. તેમનાથી શ્રી ઋષભદેવ આ અવસર્પિણીમાં પ્રથમ તીર્થંકર રૂપે ઉત્પન્ન થયા. તેમનાથી યુગલ ધર્મ બંધ થયો. પોતે ઉત્તમોત્તમ દેવમાના ઉત્તમ ત્રણ જ્ઞાનયુક્ત જન્મેલા હોવાથી ઋષભદેવે પ્રથમ બધાએ પ્રકારના વ્યવહાર જ્ઞાનનું મૂળ લોકોને શિખવ્યું. ત્યાર બાદ સાધુધર્મ અંગીકાર કરી કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, ધર્માધર્મનો માર્ગ બતાવી મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા.

(૮) વૈદિકોના–" નાભિરાજાએ મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂ દેવીની સાથે લગ્ન કર્યું, યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. વિષ્ણુ હાજર થયા. પુત્રની યાચના કરતાર, બ્રાહ્મણોનું વચન પાળવા, વિષ્ણુ આઠમા અવતારરૂપે ઋષભદેવપણે જન્મ્યા. તેમનાથી અર્હંન્નો નાસ્તિક ધર્મ પ્રવર્ત્યો."

અહીં થોડુંક વિચારવાનું કે–પર્વતને દીકરી કોના સંયોગથી ? દીકરીઓ –દેવી કોણ કહે છે ? વ્યવહારની અને ધર્મની પ્રવૃત્તિજ ઋષભદેવના પછીથીજ થઈ છે તો પછી નાભિરાજનું લગ્ન કેવું ? તે વખતે યજ્ઞ ધર્મજ કેવો ? અને યજ્ઞ કરવાવાળા બ્રાહ્મણો પણ ક્યાંથી ? આ બધા લેખકોની ચાતુરીનું મૂલ્ય પણ કેટલું ?

કેન્મુત શાહેબે–પોતાના નૈનિઝમના પૃ. ૪૫૮ માં જણાવ્યું છે કે–જિન–વિષ્ણુનો અવતાર મનાય છે. વિષ્ણુએ–બાલ–રૂપે અર્હંત શાસ્ત્ર પ્રગટ કર્યું. એમ પદ્મ પુરાણ ૧–૧–૪૪ થી લખ્યું છે. ભાગવત પુરાણ ૫–૩ થી અને ૧૧–૨ માં તેમજ વૈષ્ણવોના બીજા ગ્રંથોના તેવીજ રીતે ઋષભને વિષ્ણુના અવતાર માન્યા છે. તેમાં ઋષભના ચરિત વિષે જે કથા આપી છે તે જૈન કથા સાથે ઘણીજ અગત્યની બાબતોમાં મળતી આવે છે. પણ ઋષભની કથા વૈષ્ણવ ધર્મ ગ્રંથના સાથે એજ હકીકત મળતી આવતી નથી."

આ ઋષભદેવનું સ્વરૂપ નામ માત્રથી ઉપર બતાવ્યું છે. બન્ને તરફનું વિશેષ પ્રકરણ ૯ માં, પૃ. ૧૧૫ થી ૨૨૬ સુધી જુવો. તેથી વિશેષ–પદ્મપુરાણાદિકનું પૃ. ૩૪૫ થી ૩૫૦ સુધીમાં જુવો અને યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરો.

અહીં વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે–વેદ સમયના પછીથી વૈદિકોમાં જે ઇતિહાસ લખાયો છે તે પ્રાયે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસની હુરિફાઇનોજ છે.જેમ કે તીર્થંકરોની હુરિફાઇથી વૈદિકોમાં મત્સ્ય, કૂર્માદિક એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો અને કુદરતથી ઉત્પન્ન થએલાં ૧૪ રત્નો જેને આવી મળે તે ચક્રવર્તી થાય. તેવા ૧૨ જૈનોમાં બતાવેલા છે. વૈદિકોમાં તેમાંનાં બે ચાર નામ રાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ કરીને તેમના સંબંધનાં ૧૪ રત્નોને બ્રહ્માદિક દેવોના સમુદ્ર મંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં બતાવવાની હુરિફાઇ કરેલી હોય એમ સહજથી સમજાય છે. હવે વાસુદેવાદિકના નવ ત્રિકોમાં જેવી રીતે હુરિફાઈ થએલી છે તે ક્રમવાર પ્રસંગે જણાવતો જઈશ અને વિશેષ મારા ગ્રંથથી જોવાની ભલામણ કરીશ.

(૯) ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ? એ મથાલાથી જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહે–ગુજરાતી પત્રમાં પ્રગટ કરાવેલા પ્રશ્નનો લેખ તેમજ આ ગ્રંથકારે આપેલા ઉત્તરનો લેખ વાંચવાને માટે મુકેલો છે. પૃ. ૧૨૨ થી.

જૈનોમાંના સગર ચક્રવર્તી. (પૃ. ૧૨૭)

(૧૦) ઋષભદેવના પછી ઘણા લાંબા કાળે બીજા તીર્થંકર થયા છે. તેમના ઓરમાનભાઇ સાઠ હજાર પુત્રના પિતા **સગર**–તેમને આવીને મળેલાં ૧૪ રત્નો તેમનાં નામ અને ઉત્પત્તિનાં સ્થાન બતાવ્યાં છે. તેથી તે ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના પુત્રો સાઠે હજાર ગંગાને અષ્ટાપદની પાસે લાવતા નાગેંદ્ર દેવના કોપથી ભસ્મ થયા. જન્હુપુત્ર ભગીરથે તે ગંગાને સમુદ્રમાં મેળવી દીધી તેથી તે જાન્હવી અને ભાગીરથી એમ બે નામથી પ્રસિદ્ધ થઇ.

વૈદિકોમાં આ સગરને રાજા કહ્યા છે તેમાં ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) વાલ્મીકીમા–"જન્હુની યજ્ઞની સામગ્રી ગંગાજી તાણી ગયાં તેથી જન્હુ ગંગાજીને પી ગયા. ભગીરથની પ્રાર્થનાથી પાછાં બહાર કાઢયાં."

જૈનોના અને આ લેખથી ગંગા પૂર્વ પરંપરાનાં સિદ્ધ થાય છે. ફરક પી ગયાનો અને બહાર કાઢયાનો છે.

આનંદશંકરભાઇના નીતિશિક્ષણમાં પૃ. ૧૨૯ થી

(૨) સગરને શિવજીના વરદાનથી એક રાણીને સાઠ હજાર, બીજીને એક પુત્ર. સગરના યજ્ઞનો ઘોડો પાછો ન આવતાં, સાઠ હજાર લેવાને ગયા ત્યાં કપિલના નેત્રાગ્નિથી બળી ભસ્મ થયા. અંશુમાન્ ઘોડો છોડીને લાવ્યો, અને વરદાન મેળવ્યું કે તારો પૌત્ર ભગીરથ સ્વર્ગગંગા ઉતરાવશે, તેના જલથી પવિત્ર તારા સાઠ હજાર કાકાઓ સ્વર્ગમા જશે. ઇત્યાદિ. બળીને ગખ થએલાઓ ચોથી પેઢીના પ્રયાસથી લાખો વર્ષે સ્વર્ગે જાય એ સિદ્ધાંત કર્યું,?

(૩) તુલસી રામાયણમાં–

વિશ્વામિત્ર સાથે રામાદિક ગંગા પર ગયા. વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે– તમારા કુળમાંના સગર બે રાણીઓ સાથે વનમાં ગયા, ત્યાં ભૃગુમુનિએ કેશીને એક પુત્રનું, સુમતિને સાઠ હજાર પુત્રનું વરદાન આપ્યું. ઘીના ઘડામાં મોટા થયા. તે યજ્ઞના ઘોડાને લેવા ખાડો ખોદીને પાતાળમાં પેઠા. ત્યાં રહેલા કપિલ મુનિએ બાળીને ભસ્મ કર્યા. અંશુમાન્ કાકાઓની શોધે નીકળ્યા, સાઠ હજારના સામા ગરૂડજીથી ખબર મળતાં જલાંજલી મૂકી. ગંગાજીના જળથી ઉદ્ધાર થવાનું પણ ગરૂડજીએજ બતાવ્યું. સગરની ગાદીએ અંશુમાન્, પછી દિલીપ, તેમણે ઘણા વર્ષ તપ કર્યો પણ ગંગાજીનો પત્તો લાગ્યો નહી. તેમના પછી ભગીરથે એક હજાર વર્ષ તપ કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. પણ તેમણે શિવની સાહાય્ય માગી, ફરી દેવતાઓનાં વર્ષ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. શિવે બ્રમ્હાનું ધ્યાન ધરીને ગંગાજીને છોડાવ્યાં, પણ એક વર્ષ તો જટામાંજ રાખ્યાં. ભગીરથની પ્રાર્થનાથી છોડતાં ત્રણ ધારાથી ત્રણ લોકમાં પસરતાં, સાઠ હજારના દાહના ઠેકાણે પસરી તેઓને સ્વર્ગમાં પહોચતા કર્યા.”

વિચારવાનું કે–હજાર વર્ષ બ્રમ્હા નિમિત્તે, દેવતાઓનાં વર્ષ શિવનિમિત્તે તપ તપ્યા. ત્યારે ભગીરથનું આયુષ્ય કેટલું ? વેદોમાં તેનું પ્રમાણ કયા સુધી ? આ બધી વાતોમાં સત્ય શું ?

જો કે સર્વજ્ઞોથી પ્રકાશિત ૬૩ શલાકામાંના ૨૪–૧૨–બન્ને મળીને ૩૬ નો મેળ તો જૈન–વૈદિકમાં થયો. ને ટુંકમાં બતાવ્યો. તેની સાથે પ્રજાપતિ અને સગર પણ બતાવ્યા.

હવે પ્રજાપતિની કલ્પનામા જે વૈદિકોમાં વિકાર થયો છે તે ટુંકમાં બતાવ્યા પછી તે પ્રજાપતિથી શરૂ થતાં નવ ત્રિકો વૈદિકોમાં ઘણાંજ દૂર દૂરમાં વિખેરી નાખવામાં આવેલાં છે તે ક્રમવાર પ્રસંગે જોડીને આપતો જઇશ.

જૈનોમાં-પ્રજાપતિનો સંબંધ—પૃ. ૧૭૨ થી.

સિંહપુરમાં વિષ્ણુ રાજા—તેમના પુત્ર શ્રીશ્રેયાંસનાથ-અગીયારમા તીર્થંકર થયા.

તેમના સમયમાં-પોતનપુરમાં-જિતશત્રુ (રિપુપ્રતિ શત્રુ) મહાન્ રાજા થયા. તેમને પ્રથમ અચલ પુત્ર, બીજી વખતે મૃગાવતી પુત્રી, ઉમર લાયક થતાં રાજાએ અંતેઉરમાં રાખી. પુત્રીનો પતિ, જાણી લોકોએ-**પ્રજાપતિ** બીજુ નામ પાડયું. આ પ્રજાપતિ વૈદિકોમાં બ્રહ્માના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા.

તેમના સંબંધે પુરાણોમાં અનેક પ્રકારની કલ્પિત કથાઓ ગોઠવાઇ હોય એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસથી જણાય છે.

આ વાતોનો પુરાવો વૈદિકોમા પ્રચલિત કથાઓ પણ બતવી આપે છે.

પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા તેમના સંબધે વૈદિકોમા લખાયલા અનેક પ્રકારના ઉંધા છત્તા લેખો. તેની ટુંક નોંધ—

(૧) **ભાગવતે**—પુત્રીના મોહથી **બ્રહ્મા** ઋંછનું રૂપ ધરીને દોડયા. એજ પ્રસંગનો બીજા પંડિતે હરણ-હરિણીનો અર્થ પણ કરીને બતાવેલો છે.

(૨) **મત્સ્યપુરાણે**—શતરૂપા સાથે **બ્રહ્મા** દેવતાઓનાં સો સો, વર્ષ સુધી ક્રીડા કરતા રહ્યા.

(૩) **પદ્મપુરાણે**—બ્રહ્માએ બીજી સ્ત્રી કરી પહેલી સાવિત્રીની ક્ષમા યાચતાં શાપના વશ થયા

(૪) **દેવી ભાગવતમાં**—દેવીના હાથ ઘસવાથી-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ઉત્પન્ન થઇ ગયા. પણ દેવી બેને ખાઇ ગઇ. પણ શિવના કહેવાથી જીવતા કર્યા.

(૫) વિષ્ણુપુરાણમા-મેરૂ પર્વત જેટલા ઇંડામાં બધી દુનિયાને લઇને બ્રહ્મા દેવવર્ષ સુધી રહ્યા પછી બહાર નીકળ્યા ત્યાર બાદ સૃષ્ટિ રચવાનું કામ શરૂ કર્યું.

(૬) મહાભારતાદિકમા-વિષ્ણુની નાભિ કમળમાંથી બ્રહ્માજી નીકળ્યા.

(૭) શિવપુરાણે-સૂતેલા કૃષ્ણને જગાડી બ્રહ્માએ કહ્યું કે હું તારો નાથ આવ્યો છુ. સત્કાર કર, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હું તારો નાથ, એમ હું ને તું કરતાં એવા તો લડયા કે દેવતાઓ પણ ભયભીત થઇ ગયા.

(૮) વરાહપુરાણે–વિષ્ણુ કહી રહ્યા છે કે માયાબળથી હું જળમાં રહું છું. પ્રજાપતિને અને મહાદેવને હું ઉત્પન્ન કરૂ છું. અને હુંજ ધારણ કરૂ છું. તેઓ મારી માયામાં મોહિત થએલા મારી માયાને જાણી શક્તા નથી.

અહીં જરા વિચારવાનું કે—

એક વખત દેવીના હાથ ઘસવાથી બ્રહ્મા, વળી વિષ્ણુની નાભિથી બ્રહ્મા, વળી મેરૂ પર્વત જેટલા ઇંડામાંથી બ્રહ્મા, બ્રહ્મા વિષ્ણુના બાપ થવા જતાં બન્ને ખુબ લડયા. વિષ્ણુએ મને ઉત્પન્ન કર્યા તે તો બ્રહ્માને ખબરજ ન પડી.

એવા અનેક પ્રકારથી ઉત્પન્ન થએલા બ્રહ્મા તે ચારો વેદોથી જગત્‌ની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા લખાયા ! આ બધો પ્રપંચ કયાંથી ખેલાયો ?

(૯) શિવપુરાણમાં–બ્રમ્હા શિવની જાનમાં ગયા. પાર્વતીના અંગુઠાનું રૂપ દેખતા કામના વશ થયા. વીર્ય નીકળી પડતાં અઠાંગી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઇ ગયા.

આગળ ફરીથી જણાવ્યું છે કે–વીર્ય ખોળામાં ગોપવ્યું તેથી અસંખ્ય બાટુકો પેદા થઇ ગયા. તેમાં કચ્છાવાળા હજારો દંડધારીઓ હતા. આ અયોગ્ય વર્તન જોઈ શિવજી વધ કરવાને તૈયાર થયા. બ્રમ્હાદિકોને પગમાં પડી શિવજીને પ્રસન્ન કરવા પડયા. કૃતયુગના બ્રમ્હા. દ્વાપરના શિવની જાનમાં કેવી રીતે ભળ્યા જેથી આ બનાવ બન્યો ?

(૧૦) મત્સ્યપુરાણમાં–બ્રમ્હા વિષ્ણુ આદિ દેવોએ મળીને સમુદ્રનું મંથન કરતાં હાથી આદિ હજારો જાનવરોનો નાશ કર્યો. વિચારવાનું કે–અદ્વૈત મતમાં–તેમજ ચારોવેદોમાં બ્રમ્હાએજ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી ત્યારે શું સમુદ્ર ઉત્પન્ન નહી કર્યો હોય ? જો કર્યો કહો તો આ પ્રપંચશાથી ? અને કયાંથી ?

(૧૧) ભાગવતે—તમો મોહના વશમાં નહી પડો એમ કહીને વિષ્ણુએ બ્રમ્હાને ચાર શ્લોકનો ઉપદેશ કર્યો, છતાં બ્રમ્હા મોહના વશ થયા.

આમાં વિચારવાનું કે–બોધિસત્વે ૧૦ પારમિતાના અભ્યાસ વખતે સત્યપારમિતાનો અભ્યાસ–રાજપુત્ર સુતસોમ થઇને કરતાં એક બ્રામ્હણના મુખથી ચાર શ્લોક સાંભળી નર ભક્ષક બ્રમ્હદત્તને સંભળાવ્યા છે. તેનો સંબંધ ત્રેતાના વિષ્ણુ અને કૃતયુગના બ્રમ્હા સાથે જોડીને બતાવ્યો હોય. નહી તો

બધા જગત્‌નીજ આદિ કરવા વાળા બ્રમ્હા ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા ત્રેતાના વિષ્ણુ પાસે કયા કાળમાં ઉપદેશ લેવાને ગયા ? અને કયા ઠેકાણે મોહના વશમાં પડયા ?

(૧૨) અત્રિની સ્રી અનસૂયા એકલી જાણી બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ–એ ત્રણે વૃદ્ધરૂપે કહેવા લાગ્યા કે તું નગ્ન થઇને અન્નદાન આપ. તે પ્રમાણે તે આવી ત્યારે બાળકરૂપે થયા. અરૂ સ્વરૂપ બતાવી ત્રણ બાળકો અર્પણ કર્યાં. સોમ, દત્ત અને દુર્વાસ નામ સ્થાપ્યાં. દુર્વાસ તપ કરવા, ચંદ્રમંડલમાં સોમ ગયા. માત્ર દત્ત સેવામાં, દત્તાત્રેયથી પ્રસિદ્ધ.

જરા વિચારવાનું કે–ત્રણ યુગના ત્રણ જ્ઞાની દેવોએ આ સ્રીને નગ્ન પણે બોલાવવાનો સંકેત કયા કાળમાં, કયે ઠેકાણે, શા હેતુથી કરેલો ?

(૧૩) સ્કંદ પુરાણમાં– બ્રમ્હાને પુત્રીની સાથે રમવાની ઇચ્છા થતાં– હરિણી અને હરણરૂપ ધરીને ચાલતાં–બ્રામ્હણોએ અને દેવતાઓએ ખૂબ નિંદ્યા. પણ મહાદેવે વ્યાધરૂપ ધરીને બાણ છોડીને હરણને વીંધ્યો. તે પ્રકાશરૂપે થઇ મૃગ નક્ષત્રરૂપે થયો. મહાદેવે આર્દ્રા નક્ષત્રરૂપે થઇ ત્યાં પણ ખુબ પીડયા. અને અયોગ્યાચરણનું ફળ આપ્યું.

અહીં વિચાર થાય છે કે–જગત્ કર્તા બ્રમ્હાને અયોગ્યાચરણનું ફળ મહાદેવે આપ્યું. કૃષ્ણે પણ ગોપીઓ સાથે અયોગ્યાચરણ કરેલું સાંભળીએ છિએ. મહાદેવે ઋષિપત્નીઓ સાથે અયોગ્ય આચરણ કરી ઋષિઓથી લિંગ તોડાવી ફળ મેળવ્યું હતું, પણ મંત્રબળથી અનેક સારી સ્રીઓ સાથે અયોગ્યાચરણ કરેલું તેનું ફળ કોણે આપ્યું હશે ? તે સિવાય આ બધી દુનીયાના જીવોને અયોગ્યાચરણનું ફળ કોણ આપતું હશે ? સર્વ સજ્જનોને એકાંતમાં બેસીને વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૧૪) હિંદુ૰ દેવોમાંથી—બ્રમ્હાએ મનુષ્ય રૂપ ધારણ કર્યું. અર્ધ ઉત્પન્ન થતાં શતરૂપા બનાવી, મોહ પામી નિશ્ચલ થઇ જોવા લાગ્યા. શતરૂપા સમજીને દૂર ચાલી ગઇ. બ્રમ્હાથી હાલી શકાતું ન હતું ? તેથી જોવાને બીજુ મુખ ઉત્પન્ન કર્યું. તે દિશાઓ બદલતી તેથી ચાર મુખ કરવાં પડયાં. મૂળની સાથે પાંચ થયા. એક કપાઇ ગયું. ચાર મુખથી ચાર વેદો પણ ઉત્પન્ન કર્યા એમ પણ જણાવ્યું છે.

અહીં જરા વિચારવાનું કે—સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી—હરિણી રૂપ પુત્રીની પાછળ હરણ રૂપે બ્રમ્હા કયા કાળમાં દોડેલા ? અને આ શતરૂપાને

જેવા પાંચ મુખ કયા કાળમાં અને કયા ઠેકાણે કરેલાં ? એ જરા વિચારવાનું ખરૂં કે નહીં ? દેવ બ્રાહ્મણોથી નિંદાઇને શિવજીના બાણથી વીંધાવવું પડયું તે કયા કાળમાં ?

(૧૫) પાંચમું મુખ કપાયાની વાત—એક દિવસે વિષ્ણુની સમક્ષ દેવ ઋષિઓએ પુછયું કે—ત્રણે દેવોમાં મોટામાં મોટા કોણ ? બ્રમ્હાએ કહ્યું કે હું મોટો, (હું મોટો બોલતાં સાધારણ વિવેકી પણ વિચાર કરે, તો પછી આ જગતના સૃષ્ટા કેવી રીતે બોલી ઉઠયા ?) બ્રમ્હા વિષ્ણુમાં મોટી તકરાર થતાં વેદ વચન ઉપર આધાર રખાયો. તે જોતાં એ સન્માન શિવજીને મળ્યું. એટલે તે બન્ને દેવો શિવના સામા થયા. અને યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા. એટલે શિવજી મનુષ્યરૂપે તેમના આગળ ઉભા થઇ ગયા. બ્રમ્હા ફરીથી પણ યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા. એટલે શિવનો ક્રોધ ભૈરવ રૂપે નિકળ્યો, તેણે બ્રમ્હાનું પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું.

વિચારવાનું કે—પોતાના ચારો મુખથી પ્રગટ થએલા વેદોમાંથી શિવજી મોટા નીકળતાં બ્રમ્હાજ પોતાનું માથું કપાવીને બેઠા. આ બધી વૈદિક રચના કયા મોટા જ્ઞાનીઓથી થએલી ?

(૧૬) દિ૦ દેવોમાંથી—સરસ્વતીને તજીને બ્રમ્હા ગાયત્રીને કેવી રીતે પરણ્યા ?

બ્રમ્હા યજ્ઞ કરવા પરિવાર સાથે પુષ્કરજી પહોંચ્યા, ત્યારી થઇ ગયા પછી ઋત્વિજ સરસ્વતીને તેડવા ગયા. કારણ વશથી જલદી આવી શકયાં નહીં. પત્ની વગર ક્રિયાનું ફલ નહીં એમ જાણી ઇંદ્રને આજ્ઞા કરી ગોપકન્યા મંગાવી લીધી. બધાઓની સમ્મતિ મેળવીને પરણ્યા. પરિવાર સાથે સરસ્વતીજી પણ આવી ચઢયાં. ગાયત્રીને બેઠેલી જોઇ બ્રમ્હાદિક દેવોને અને ઋત્વિજોને શાપ દઇને ચાલવા માંડયું. બ્રમ્હાની પ્રેરણાથી વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીજી મનાવીને પાછાં લાવ્યા. ઇત્યાદિ

અહીં વિચારવાનું કે—સૃષ્ટિના કર્તા બ્રમ્હાએ સમુદ્રોના, પહાડોના અને આ સઘળું લોકની પૃથ્વીના બનાવા ક્યાંથી મેળવ્યા ? ખાસ કરતાં વેદો-માંથી પોતે ન નીકળતાં શિવજી નીકળ્યા. ઇંદ્રપદ મેળવવા સારે ઘણાં યજ્ઞ, બ્રમ્હાએ કર્યું પણ મેળવવા યજ્ઞનો આરંભ કરેલો ? પ્રબંધમાં તો આ યજ્ઞનું ફલ સરસ્વતીના શાપનું દેખાય છે. એક શાપ કરતા યજ્ઞનાં બધાઓની

સમ્મતિ મેળવવી પડી ત્યારે આ બધી આટલી મોટી સૃષ્ટિની રચના કરતાં કયા કયા જ્ઞાનીઓની સમ્મતિ મેળવી હશે ? તે કાંઇ જણાવવામાં આવેલું નથી.

(૧૭) સ્કંદ પુ૦ ખં. ૬ ઠ્ઠો. પ્રાયે શ્લોક ૮૦૦ સુધી–સરસ્વતી અને ગાયત્રીના સંબંધવાળો છે. તેમાંથી ઇસારો—

બ્રહ્માએ મૃત્યુલોકમાં યજ્ઞ કરવા શાથી માંડયો ?

નારદ બ્રહ્મલોકમાં જઈ ચડયા. બ્રહ્માએ મૃત્યુ લોકની ખબર પુછી. નારદે કલિ આવ્યાની વાત જણાવી, બ્રહ્મા ખૂબ ગભરાયા. અરે મારૂં પુષ્કર તીર્થ કલિ ન હોય ત્યાં સ્થાપું. એવો વિચાર કરીને ભૂતલમાં કમલ ફેંકયું. તે હાટકેશ્વરમાં પડતાં ત્રણ ખાડા થયા, ત્યાં યજ્ઞ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ ત્યાંના બ્રાહ્મણલોકોએ ઉત્પાત મચાવ્યો એટલે બ્રહ્માએ નમસ્કાર કરીને બંધોબસ્ત કરી દીધો. નારદ સાવિત્રીને તેડવા ગયા. જલદી આવી શકયાં નહીં. ફરીથી ઇંદ્ર તેડવા ગયા તો પણ આવી શકયાં નહીં એટલે બ્રહ્માએ બીજી કન્યા લેવા ઇંદ્રને મોકલ્યા તે ગોપ કન્યાને ગાયના મુખમાં પ્રવેશ કરાવી યોનિથી બહાર કઢાવી પવિત્ર થએલી બધાઓની સમ્મતિથી પરણ્યા. નામ ગાયત્રી રાખવામાં આવ્યું. આ યજ્ઞમાં બ્રહ્માને અને સાવિત્રીને એટલા બધા ઉત્પાતો થએલા બતાવ્યા છે કે તેની ગણત્રી કરતાં પાર આવે નહી. એ બધા વિઘ્નોની સાથેજ યજ્ઞની સમાપ્તિ થએલી બતાવેલી છે જિજ્ઞાસુઓએ સ્કંદ પુરાણ જોઇ લેવું.

આમા જરાક વિચારવાનું કે–જગતના નાના મોટા બધાએ જીવોના ઘાટ ઘડી, ત્રણે લોકની વ્યવસ્થા કરી, તેના યથાયોગ્યપણે તે જીવોને સ્થાપન કરવાવાળા, અને તે ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા મહાજ્ઞાની બ્રહ્માને મૃત્યુ લોકમા કલિયુગ આવ્યાની ખબર નારદજીના કહેવાથી પડી. આતે કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? (બ્રહ્મજ્ઞાનમાં અંધારૂં ?) આ યજ્ઞનો આરંભ કરતાં મારે બ્રાહ્મણોને પણ નસ્કાર કરવા પડશે, એટલુંજ નહિ પણ મને સેંકડો ઉત્પાતો થશે. તેની પણ ખબર ન પડી, આ બધું નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન લેખકે કયા જ્ઞાનથી મેળવ્યું હશે ? આમા કયો કયો વિચાર કરવો તેમાં મારી નજર તો પહોંચતી નથી, પણ કોઇ સુજ્ઞ સજ્જન બતાવે તો કાંઇ યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરી શકાય ? બાકી આમાં શો વિચાર કરવો અને શું શું લખવું તેના સંબંધે કાઇ પણ સમજી શકતો નથી તેથી આટલામાજ પતાવી દીધું છે

(૧૮) ઋષિઓથી મોટામાં મોટા ઠરેલા વિષ્ણુ. હિંદુસ્થાનના દેવોમાં ધી કેનેડી કાર્લેએ ભાગવતમાંથી લીધેલું—તેનો કિંચિત ભાગ—“ સરસ્વતીના કિનારે યજ્ઞ કરતા ઋષિઓમાં તકરાર થઈ કે–ત્રણ દેવમાં મોટામાં મોટા દેવ કયા ? બ્રહ્મપુત્ર ભૃગુને તપાસ કરવાને મોકલ્યા. તે પ્રથમ બ્રહ્મલોકમાં અયોગ્ય પણે સભામાં દાખલ થયા. બ્રહ્માને ક્રોધ થયો પણ પુત્ર જાણીને સમાવી દીધો. પછી કૈલાશમાં શિવના સ્થાનમાં ગયા. શિવને આલિંગન ન કરવા દીધું. તેથી શિવે મારવાને ત્રિશૂલ લીધું. ત્યાં પાર્વતીએ બચાવ્યા. પછી વૈકુંઠમાં ગયા ત્યાં સુતેલા વિષ્ણુને લાત મારીને જગાડયા. તો પણ વિષ્ણુએ ભૃગુને નમસ્કાર કરી અવિનયની ક્ષમા યાચી. ભૃગુએ આ હકીકત ઋષિઓને જણાવી, ઋષિઓ કૃષ્ણની ક્ષમાની પ્રશંશા કરતા તેમને મોટામાં મોટા દેવ તરીકે સ્થાપ્યા.

આમાં પણ થોડુંક વિચારવાનું કે—વેદોથી પ્રસિદ્ધ યજ્ઞ ધર્મ, તેના જાણ ઋષિઓ યજ્ઞ કરવાને બેઠા. જગતના કર્તા અનાદિના બ્રહ્મા ચારો વેદોમાં લખાયલા, તે સ્વભાવિક રીતેજ મોટા હતા. તેમની ખબર શું ઋષિઓને ન પડી ? કે જેથી વિવાદ પર ચડી ગયા ? એટલુંજ નહી પણ વિષ્ણુનાં કર્તવ્યો વેદોમાં જણાતાં નથી, છતાં વિષ્ણુને મોટામાં મોટા બનાવી દીધા. ત્યારે શું તેઓએ પોતે મોટા બનવાની ઇચ્છાથી તો આ કાર્ય નહીં કર્યું હોય ? કારણ કે વિષ્ણુ ભગવાનને લાત ખાઈને પણ ભૃગુ ઋષિને ક્ષમાવવા પડયા ? તેથી તેઓએ મગીને મોટા ઠરાવ્યા

(૧૯) સ્કંદ પુ. ખં. ૬ લો અધ્યાય ૮ થી ૧૫ સુધીમાંનો ઇસારો-

“ કલ્પના આદ્યમાં મહાદેવે—ડાબા જમણા અંગથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ ઉત્પન્ન કરી સત્વાદિક ત્રણ ગુણ મુકી દીધા એટલે સામર્થ્યવાળા થઇ મરીચિ આદિ બ્રાહ્મણોને મનથી, દક્ષિણ અંગુઠાથી દક્ષને, મુખાદિકથી બ્રાહ્મણાદિક ચાર વર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા. પછી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી દીધી.

અ. ૯–૧૦ માં—સૃષ્ટિ થઇ ગયા પછી બ્રહ્મા–વિષ્ણુમાં મોટાઇ પણાનો જગડો પેઠો બન્ને દેવો પોતપોતાની મોટાઇનાં અનેક પ્રમાણો આપી રહ્યા હતા એટલામાં તેજોમય લિંગ ઉત્પન્ન થયું, આ શું ? એવો વિચાર કરીને પત્તો મેળવવાના ઉદ્યમવાળા થયા.

અ. ૧૧–૧૨—માં બ્રહ્માએ હંસનું રૂપ ધરીને આકાશમાં તપાસવા માડયું. વિષ્ણુ વગડનું રૂપ ધરીને પાતાલ ખોદી સાતમા પાતાલ સુધી પહોચ્યા.

અ. ૧૩–૧૪ માં–એક હજારવર્ષ ભટકીને વિષ્ણુ પાછા આવ્યા. બ્રહ્મા એક લાખ વર્ષ સુધી ભટકયા. રસ્તામાં કેતકીનું પત્ર મળતાં પુછયું, તેણે જણાવ્યું કે લિંગ ઉપરથી પડતાં મને ચાર યુગ અયુત વર્ષ લાગ્યાં. બન્ને દેવોએ લિંગની સત્તાજ મોટામાં મોટી માની લીધી. શ્લોક ૨૧૫ સુધીમાં છે.

આ લેખ સાથે વિચારવાનું કે—

બ્રહ્મા પુરાણોમાં અનેક સ્વરૂપથી લખાયલા જોવામાં આવેલા છે.

(૧) પુત્રીના મોહમાં ફસેલા. (૨) દેવીના હાથ ઘસવાથી ઉત્પન્ન થએલા (૩) મેરૂ પર્વત જેટલા મોટા ઇંડામાંથી દેવ વર્ષ પછી બહાર આવેલા. (૪)વિષ્ણુના બાપ થવા જતાં વિષ્ણુની સાથે લડી પડેલા.(૫) વિષ્ણુએ કહ્યું કે હું ઉત્પન્ન કરૂં છું પણ મારી માયામાં ફસેલા મને જાણી શકતા નથી. (૬) શિવની જાનમાં અસંખ્યાતા બટુકોના પિતા થઇ પડેલા. (૭) શતરૂપાને જોવા પાંચ મુખ કર્યાં પણ શિવના ક્રોધ રૂપ ભૈરવથી પાંચમા મુખથી રહિત થએલા. (૮) લાભના માટે યજ્ઞ કરવા જતાં બ્રાહ્મણોને નમવું પડયું, સેંકડો ઉત્પાતો સહન કરવા પડયા, અને સરસ્વતીથી શાપિત થઈ પડેલા. (૯) આ ઉપરના લેખમાં તો મહાદેવજીના ડાબા હાથથી ઉત્પન્ન થએલા, અને જમણા હાથથી વિષ્ણુ આ બન્ને દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી મોટા થવા જતાં તે સમયમાં લાંબુલહરક એક લિંગ જોઈ ચકિત થએલા, તેની પાછળ પડયા. વિષ્ણુ સાતમા પાતાળ સુધી જઈ હજાર વર્ષે પાછા આવ્યા અને બ્રહ્મા આકાશમાં એક લાખ વર્ષ સુધી ભટકીને પાછા આવ્યા.

ઇત્યાદિક અનેક બાબતોના લેખો જોતાં વિચાર થાય છે કે—

આ બધી વાતો કેવલ કલ્પિત હશે? કે આમાં કંઇ પણ સત્યતા રહી હશે? અને આ બધી વાતો કયા કયા કાળમાં બની હશે? મને તો જેવો જેવો પત્તો લાગ્યો છે તેવો તેવો લખીને બતાવ્યો છે. વળી આ બધી વાતોનો યોગ્ય ખુલાશો મળશે તો ફરીથી પણ વિચાર કરવાનો અવકાશ લઈશ.

(૨૦) બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડતાં હજારો વાલીખિલ્યો—

સ્કંદ પુ. ખં. ૧ અ. ૨૬ મો. શ્લો. ૫૩ માંનો ઇસારો—

" પર્વતોની સલાહથી હિમાલય પર્વતે શિવને પાર્વતી આપી. હવન વખતે વેદપાઠીઓમાં વિવાદ, નારદે કહ્યું કે–જેનાથી તમો અને આ બધું જગત્

પેદા થયું છે તે બ્રમ્હા તમારી પાસે બેઠા છે. એટલે વિવાદ છોડીને યજ્ઞ શરૂ કર્યો. પાર્વતીનાં ચરણ દેખતાં બ્રમ્હાનું વીર્ય નીકળી પડતાં, તેમાંથી હજારો વાલીખિલ્યો પેદા થઇ ગયા. અને તાત ! તાત ! પોકારવા લાગ્યા. નારદે હાંકી કાઢી લજ્જિત બ્રમ્હાને આશ્વાસન આપ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે–પહાડોએ કયા મુખથી સલાહ આપી ? હિમાલયે કયા કાનથી સાંભળી ? બ્રામ્હણોને અને જગત્‌ને પેદા કરવાવાળા બ્રમ્હા,કે જે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધ છે, તે કયા ઠેકાણેથી કેવા સ્વરૂપથી આવ્યા, કે જે સ્ખલિત થતાં હજારો વાલિખિલ્યો પેદા થઇ ગયા ? આમાંનો એક અક્ષર પણ સાચો હશે ખરો ? સજ્જનોને વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૨૧) સ્કંદ પુ.. ખં. ૫ મો–બ્રમ્હાના શિર છેદનની વાત—

" પૂર્વે એકાર્ણવ થતાં ભૂતાદિક કાંઇજ ન હતું. માત્ર આકાશમાં એક મહાકાલજ રહ્યો હતો. પાણીમાં પરપોટો થતાં તે સોનાનો થયો. મહાકાલના ફોડવાથી–આકાશ–પૃથ્વી બે થયાં. મધ્યમાં બ્રમ્હાદિક ત્રણ દેવો હતા. 'સૃષ્ટિ કરો' કહીને મહાકાલ અંતર્ધાન થયો. સમજ્યા વિના બ્રમ્હા તપ કરવા લાગ્યા. મહાદેવે છ અંગ સાથે વેદો આપ્યા. તો પણ બ્રમ્હા સમજ્યા નહી. ફરીથી તપમાં જોડાયા. અંતમાં સૂચના થઇ કે–તૂં મને ગર્વથી પુત્ર વિચારે છે તેથી તારૂ માથુ કાપીશ. અને મારા અંશથી રૂદ્ર થશે તે તારી પ્રજાનો નાશ કરશે, તો પણ તૂં પિતામહના નામથી પ્રસિદ્ધ થઇશ. હોમ કરતાં પરસેવો લૂસીને નાખતાં રૂદ્ર થયો. છેવટે શિવના તેજમાં બ્રમ્હાનું તેજ દબાઇ ગયું. અને બ્રમ્હાના પાંચમા મુખને કાપી નાખ્યું. શ્લો. ૭૬ નો બીજો અધ્યાય જોવાની ભલામણ કરૂ છું. અને ત્રીજા અધ્યાયમાંથી કાંઇ લખું છું—

(૨૨) શિવને મારવા સ્વેદજ પ્રેર્યો તેનું બ્રહ્માને પ્રાયશ્ચિત્ત—

" બ્રહ્માનું માથુ કપાતાં ક્રોધથી પરસેવો, લૂસીને પૃથ્વી પર નાખ્યો તેમાંથી ધનુષ બાણ સાથે વીર નીકળ્યો, તેને રૂદ્રના તરફ પ્રેર્યો. રૂદ્રે સ્તંભિત કર્યો. રૂદ્ર પોતે વિષ્ણુના આશ્રમે જઇ ભિક્ષા માગવાને લાગ્યા. વિષ્ણુએ હાથ પસાર્યો. ત્રિશૂલથી ભેદતાં લોહીનો પ્રવાહ છુટયો; તે કપાળમાં ઝીલવા માંડયો. તે ત્યાંથી નીકળી–પચ્ચાસ યોજન લાંબો અને દશ યોજન પહોળો નદી રૂપે વહી. ને દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી ધારણ કર્યો. તમારૂ પાત્ર ભરાયું ? એમ કહીને વિષ્ણુએ બંધ કર્યો. પછી દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી મહાદેવે મંથન કર્યું. તેમાંથી હજાર હાથવાળો ધનુષ બાણ સાથે પુરૂષ નીકળ્યો. વિષ્ણુએ શિવને

પુછ્યું કે આ કોણ ? શિવે કહ્યું કે આપણા ત્રણના તેજથી પેદા થએલો એ ‘ નર ’ છે. શત્રુઓને જિતવાવાળો થશે. તે નરે શિવની અને વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી. કપાળમાંથી બહાર કાઢયો. તે “ નર અને વિષ્ણુ ” નારાયણના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. રક્તજ અને સ્વેદજ એ બેનું દિવ્ય ત્રણ વર્ષ ન્યૂન ત્રણસો વર્ષ સુધી યુદ્ધ થયું. છેવટે રક્તજે સ્વેદજને ભેદ્યો. વિષ્ણુએ છોડાવીને મહેશ્વરને અને સુરેશ્વરને પાલન કરવાને સોંપ્યો. વિષ્ણુએ-બ્રહ્માને કહ્યું કે મહાદેવને મારવા તમે સ્વદેજને પ્રેર્યો તેનું પ્રાયશ્ચિત લ્યો. વિષ્ણુનું વચન માન્ય રાખીને બ્રહ્માએ પ્રાયશ્ચિત લીધું. ”

આ જગો પર-૨૦-૨૧-૨૨ આ ત્રણ કલમો વિચારવાની—
૨૦ માં-પહાડને પુત્રી કોના સંયોગથી ? પહાડોની સલાહથી શિવજીને કેવી રીતે મળી ? યજ્ઞ વિધિમાં વિવાદી વેદપાઠીઓને નારદે કહ્યું કે-જેનાથી તમો અને આ બધું જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે બ્રહ્મા તમારી પાસે છે એટલે ચૂપ થયા. અંગુઠો દેખતાં બ્રમ્હા સ્ખલિત થયા. હજારો વાલિખિલ્યો ઉત્પન્ન થઇ ગયા. જરા વિચારવાનું—પર્વતની પુત્રીને મહાદેવ કયા કાળમાં પરણ્યા ? આ વાત સાચી કે કલ્પિત ? વેદપાઠીઓને અને જગત્‌ને ઉત્પન્ન કરનારા બ્રમ્હા કયાંથી આવી ચઢયા ? પણ સ્ખલિત થઇ ગયા. કેટલી બધી ધીરજવાળા જગતના કર્તા ? આમાંની કયી વાત સાચી ?

, ૨૧ માં-એકાર્ણવ થતાં મહાકાળજ રહ્યો. ઇંડુ ફોડતાં આકાશ પૃથ્વી થયાં. તેણે કયાં રહીને ફોડયું ? તેમાંથી બ્રમ્હાદિક ત્રણ દેવો નીકળ્યા, કયાંથી આવીને ભરાયા હતા ? કયી વાત સાચી ?

૨૨ માં-જગતના કર્તા બ્રમ્હાને ક્રોધ થતાં પરસેવો, તેમાંથી ધનુષ બાણ સાથે વીર નીકળ્યો. બ્રહ્માએ શિવને મારવા તે વીરને પ્રેર્યો. પણ સ્તંભિત થઈ ગયો. બ્રહ્મશક્તિ કયાં નષ્ટ થઈ ગઇ હતી ? શિવે વિષ્ણુનો હાથ ભેદી લોહીની નદી બનાવી દીધી તે આજ કાલ કયાં વહે છે ? તેનો પ્રવાહ-પચ્ચાસ અને દશ યોજન લાંબો પહોળો બતાવ્યો છે આમાં સાચું કયું છે ?

આ પ્રજાપતિના સંબંધમાં એકંદરે વિચારવાનું કે—

જૈન ઇતિહાસમાં ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયે જિતશત્રુ મહાન્ રાજા પુત્રીના સંબંધે લોકોમાં પ્રજાપતિ કહેવાયો,વૈદિકોએ બ્રમ્હા તરીકે ઠરાવી સંપૂર્ણ વૈદિકધર્મમાંજ દાખલ કરી દીધા છે. તેથી એવું સમજાય છે કે પાર્શ્વનાથ

તીર્થંકરના વખતે થએલા અનેક સર્વજ્ઞોના પહેલાં વેદોની સ્થિતિ કેવલ યજ્ઞયાગાદિકના વિધાન વાળીજ હશે, તે વેદોની સ્થિતિ આજે તેવીને તેવી રહી નથી, પણ તેમાં મોટો ફેરફાર થએલો છે. કારણ કે-જેવી રીતે બ્રાહ્મણ, ઉપનિષદાદિકમાં, સર્વજ્ઞોના જીવાદિક તત્ત્વોનો મોટો ફેરફાર કરતા ગયા, તેવી રીતે વેદોમાં પણ નવીન નવીન અનેક શ્રુતિઓ દાખલ કરતા ગયા છે. જુવો કે ઋગ્વેદના દશમા (છેલ્લા) જ મંડળમાં સૃષ્ટિના કર્તા પ્રજાપતિને ઠરાવવા એકજ વિષયની ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ,ત્રણ ચાર જણના તરફથીજ લખાએલી, તેની સાખીની બતાવી રહી છે. કોઇ સુજ્ઞ ચતુર વિચારશે તો તેને તેવી સેંકડો શ્રુતિઓ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વાદિકનો પસાર થયા પછીથીજ વેદોમાં ઘુસી ગએલી નજરે પડશે, એ નિર્વિવાદ છે. આ વાતની સામાન્ય સૂચના તો મૅકડોનલ શાહેબે સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કરેલી છે. મણિલાલભાઇએ તો ચોખ્ખું લખીને જણાવ્યું છે કે-પ્રજાપતિ તો બધાના મોખરે આવીને બ્રમ્હા તરીકે પૂજાયો. આના સંબંધના વિચારો મારા ગ્રંથમાં જોવામાં આવશે.

(૨૩) આર્યોના તહેવારો. પૃ. ૫૦૩ થી ૫૦૫ સુધી જુવો—

"વેદકાળની ત્રિમૂર્તિની કલ્પનાનો ધીમે ધીમે એટલો બધો વિસ્તાર થયો કે-પુરાણોમાં તેનું સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઇ ગયુ. વેદના ગાયકોએ અનેક દેવોની સ્તુતિ કરી છે પણ અગ્રસ્થાન તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોનેજ મળ્યું છે." (પૃ. ૫૦૪) "પુરાણકારોએ ત્રિમૂર્તિની કલ્પના નક્કી કરતી વખતે બુદ્ધ ધર્મની ત્રયીની મદદ લીધી હોય એ સંભવિત છે." (૫૦૫) "આ જગત્ રજ, સત્વ અને તમ એ ત્રિગુણોથી ભરેલું હોવાથી પરમેશ્વર ત્રિગુણાત્મક છે એવું ઉપનિષદ્કારોનું મત બન્યું, પાછળ કહ્યા પ્રમાણે વેદકાળમાં મુખ્યત્વે કરીને આ ત્રણ ગુણ ધારણ કરનારા બ્રમ્હણસ્પતિ, સૂર્ય અને રૂદ્રને અનુક્રમે-બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહેશ એમ પુરાણકારોએ ઠરાવ્યા. તે પછી અસ્તિત્વમાં આવેલા ઉશાનસ, કાત્યાયન, પરાશર અને વ્યાસના ગ્રંથોમાં ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે".

"ખ્રિસ્તી શકના છઠ્ઠા સૈકામાં શુદ્રક કવિએ રચેલા મૃચ્છકટિક નાટક (અંક. ૬) માં પણ ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ કરેલો છે."

"એ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આશરે એક હજાર વર્ષથી બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને શિવની ત્રિમૂર્તિ વિષેનો મત ચોક્કસ થતો ગયો."

અમાં થોડુંક વિચારવાનું કે—

ચારો વેદો ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા ગણાવ્યા છે તે કલ્પના કેવળ જૂઠી કરેલી માનીએ તો પણ તે શ્રુતિઓના લખવાવાળા ઋષિઓને તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન માનવા પડશે કે નહીં? તેઓને તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવોજ મોટા જણાયલા છે. આ ત્રણ દેવોની મહત્ત્વતા જૈન બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતિમાં નહી જેવી થઇ પડેલી હોવાથી, ત્યાર બાદ કોઇ લાંબા કાળે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો કલ્પવા પડ્યા, એમ તો માનવુંજ પડશે. તો વિચારવાનું કે આ ત્રણ દેવોને ક્યા ગુણ વિશેષથી મોટામાં મોટી સત્તાવાળા પુરાણોથી તે વેદો સુધીમાં દાખલ કરી દીધા? અને તે કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યા? આ ત્રણ દેવોમાંના બ્રહ્મા કે જે ચારો વેદોથી જગત્‌ના કર્તા હર્તા લખાયા છે તે પાછલથી કલ્પિત રૂપે ઘુસાડેલા ખરા કે નહીં? કલ્પિત રૂપેજ ઘુસાડેલા છે એમ માનવુંજ પડશે. જુવો પુરાણોમાં લખાયલા બ્રહ્માના ગુણો-પુત્રીની સાથે અનીતિ કરવા વાળા, લિંગનો પત્તો નહી મળવા છતાં આવીને જૂઠ બોલવાવાળા, ગોપ કન્યા પરણીને સાવિત્રીના અપરાધી બનેલા, પુત્રીની પાછળ જતાં બ્રાહ્મણોથી અને દેવતાઓથી પણ નિંદાયલા, એટલુંજ નહી પણ વ્યાધ રૂપ શિવના બાણથી વીંધાઇને મૃગ નક્ષત્ર રૂપે બનેલા. ઇત્યાદિક અનેક વિકારવાળા બ્રહ્મા કયા ગુણ વિશેષથી જગત્‌ના કર્તા હર્તા થઇ ચારો વેદોમાં ઘુસ્યા? એ વેદોની મહત્ત્વતા કેટલી? અને એ બધા લેખકો સત્યવાદી પણ કેટલા? અને આ બધું ધાંધલ કયાંથી ઉઠ્યું? મને તો એમજ લાગે છે કે સર્વજ્ઞોના મત્યતત્ત્વોના વિરોધમાંથીજ ઉઠ્યું છે! પ્રથમ બ્રહ્માનુંજ સ્વરૂપ ટુંક રૂપે જણાવ્યું છે. હવે વિષ્ણુમાં વિકાર કયાંથી થયો? કેવી રીતનો થયો? જેવી રીતે થયો છે તેવી રીતનો ટુંક રૂપથી જણાવીએ છિએ.

જૈન વૈદિકમાંના વાસુદેવાદિક ત્રિકની ટુંકમાં નોંધ

વાસુદેવ કહો,વિષ્ણુ કહો એ બધા આ લોકમાં (ભારત લોકમાં)ત્રણખંડ રાજ્યના ભોક્તા મહાન્ રાજાઓજ થયા છે. અનાદિકાળના નિયમને અનુસરીને આ ચાલતી અવસર્પિણીમાં નવ ત્રિકોજ થએલાં છે તેમનો ઇતિહાસ ક્રમવાર જૈન ગ્રંથોમાં તદ્દન ટુંકરૂપે લખાયલો છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિક નીચે પ્રમાણે—

અગીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં જે પોતનપુરના રાજા **જિતશત્રુ** હતા, તે પુત્રીના સંબંધથી **પ્રજાપતિ**ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. તેમને જે

પ્રથમ અચલ નામનો પુત્ર તે બલદેવ, બીજી વખતે મૃગાવતી પુત્રા, તેના સંબંધથી જે પુત્ર તે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા હતા.

તેજ સમયમાં રત્નપુરના રાજા મયૂરગ્રીવના પુત્ર અશ્વગ્રીવ તે પ્રતિવાસુદેવની પદવીના ધારક થયા છે.

આ અવસર્પિણીમાં નવ ત્રિકોમાંનું આ બલદેવાદિકનું પહેલુંજ ત્રિક થયું છે. અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથે અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનું મરણ થયું છે. પ્રતિવાસુદેવ લડાઇઓ કરીને ત્રણે ખંડના રાજાઓને તાબે કરે છે. પછી બલદેવ ભાઇની સાથે રહીને વાસુદેવ–પ્રતિવાસુદેવનો નાશ કરી પોતે નિર્વિઘ્ન પણે ત્રણે ખંડના રાજ્યનો ભોગ કરે છે. તેથી તે બન્ને (વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ) સદ્‌ગતિના તો ભાગી થતાજ નથી પણ નરક ગતિનાજ અધિકારી બતાવેલા છે, એમ જૈન ઇતિહાસમાં સર્વજ્ઞોએ જણાવેલું છે.—

(૧) વૈદિકોમાં–દેવી ભાગવતે બળદેવના, અને વાસુદેવ સંબંધને સર્વથા ઉડાવી દઇને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન્ ઠરાવી તેમનું માથું વાસુદેવથી કપાયા પછી ઘોડાના માથાવાળા હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિધ્ધિમાં મુકયા છે.

(૨) સ્કંદ પુ૦ ના ત્રીજા ખંડમાં—દેવતાઓએ યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યાં માત્ર વિષ્ણુજ આવ્યા નહીં. શોધ કરતાં ધનુષ બાણુ ચઢાવીને ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા. ઉધઇઓના પ્રયાસથી બાણુની દોરી કપાતાં વિષ્ણુનું માથું ઉડી ગયું, તે મળ્યુંજ નહીં તેથી વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું કાપી બંધ બેસતું કરીને આપ્યું. ત્યાંથી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

નવ ત્રિકોમાંનું આ પહેલવેલું ત્રિક ૧૧મા તીર્થંકરના સમયમાં થએલું છે. જૈન–વૈદિકમાં લખાયા પ્રમાણે ટુંક નોધ કરીને બતાવી છે.

વિચારવાનું કે—એક વખતે ઇંદ્ર દેવતાઓ સાથે અશ્વમેધ કરતાં પશુઓને બાંધ્યાં, ઋષિઓએ આ યજ્ઞ અયોગ્ય ઠરાવ્યો. ઇંદ્રના પક્ષમાં વસુરાજા ભળતાં નરકમાં ગયો. આ યજ્ઞ કરાવનાર ઇંદ્રની કયી ગતિ થઇ ? તે કાંઇ જણાવ્યું નથી. (જુઓ પ્ર. ૧૮ મું. પૃ. ૧૫૫ થી ૫૭)

આ દેવતાઓના યજ્ઞમાં પણ બ્રહ્માદિક તો ભળેલાજ છે, માત્ર વિષ્ણુ આવ્યા નથી તો પણ દૂર બેઠા છતાં માથા વિનાના તો થયાજ. આ યજ્ઞની વાતો વિચિત્ર પ્રકારની કેવી ? આ બધા લેખકોની સત્યનિષ્ઠા પણ કેટલી ?

બારમા તીર્થંકરના વખતે-વાસુદેવાદિકનું બીજું ત્રિક થયું છે—જય નામા બલદેવ, દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને તારક પ્રતિવાસુદેવ છે વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવની લડાઇ થતાં પ્રતિવાસુદેવ મરાણો છે.

(૧) વૈદિકોમાં-વિષ્ણુના મત્સ્યાવતારપુરાણે-તારક પ્રતિવાસુદેવને મોટા દૈત્ય ઠરાવી, દેવતાઓની સાથે યુદ્ધ કરવાવાળો બતાવ્યો છે. આ દૈત્યે કરોડો દેવતાઓને માર્યા છે. યુદ્ધમાં ભળેલા ઇંદ્રો, લોકપાલો અને વિષ્ણુ આદિને પકડીને એ દૈત્યે બાંધ્યા છે. જેમ વાઘ મનુષ્ય-પશુઓને પકડે તેમ પકડી લીધા અને એ તારક દૈત્ય ત્રણ લોકની સંપદાવાળો થઇ બેઠો.

ટુંકમાં વિચારવાનું કે—કલ્પિત મત્સ્યાવતારનું લખાણ કલ્પિત ઠરે કે નહી ? યુગ યુગમાં રક્ષા કરવાવાળા વિષ્ણુ તે આ એક દૈત્યના સપાટામાં કેમ સપડાયા ? એટલુંજ વિચારશો તો પણ બસ છે.

(૨) સ્કંદ પુ૦ ખંડ ૧ લો-વજ્રાંગ અસુરે-બ્રહ્માના વરદાનથી પુત્ર મેળવ્યો. તેની સ્ત્રીએ હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રાખ્યો. પછી તારક નામ રાખ્યું. તેણે દેવતાઓને જીતવા દશ હજાર વર્ષ આહાર વિનાનો તપ કર્યો. બ્રહ્મા તેને વરદાન આપવાને ગયા. અને જણાવ્યું કે તૂં તરતના જન્મેલા બાળક વિના બીજાથી મરીશ નહીં. પછી તારક દૈત્યે-યમપુરીનો અને દેવતાઓના સૈન્યનો નાશ કર્યો. વિષ્ણુએ બધા દેવતાઓને ભાગી જવાની આજ્ઞા કરી. તારક ખંભાતના સિંહાસન પર જઇને બેઠો. પણ તરતના જન્મેલા કાર્તિક સ્વામિના હાથથી મરાયો.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રહે, એ સિદ્ધાંત કયું ? મોટો થયા પછી દશ હજાર વર્ષ તપ કર્યો. ત્યારે તેનું આયુષ્ય કેટલું હશે ? અનેક આકૃતોવાળા બ્રહ્મા વરદાન આપવા કયાંથી આવ્યા ? યમપુરી નીચે છે કે ઉપર ? કયાં જઇને તેનો નાશ કર્યો ? દેવતાઓ સાથે લડાઇ કરી, તો તે સ્વર્ગમાં જઇને કે ભૂતલમાં ? લેખકે આ બધું જ્ઞાન કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યું માનવું ?

(૩) તુલસીરામાયણ બાલકાંડના તારકાસુર.

શિવજી રામચંદ્રનું ધ્યાન કરવા બેઠા, તે વખતે તારકાસુર ઉત્પન્ન થયો. તેણે લોકોને અને દેવતાઓને સંપત્તિથી રહિત કર્યા. દેવતાઓ બ્રહ્માની પાસે ગયા. બ્રહ્માએ કહ્યું કે-શિવજીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થએલો

પુત્રજ એ દૈત્યને જીતે. દેવતાઓએ સ્તુતિ કરીને કામદેવને પ્રગટ કર્યા, તેણે સર્વ દુનિયાને વ્યાકુલ કરી નાખી, પણ શિવજીએ તે બાળીને ભસ્મજ કરી નાખ્યો. એટલે બ્રહ્માદિક દેવો વિષ્ણુ પાસે ગયા. પછી સર્વે મળીને શિવને પ્રસન્ન કર્યા. લગ્ન કરવાનું નક્કી ઠરાવી શિવને શણગાર્યા. નારદાદિક ઋષિઓએ પાર્વતીની માતાને સમજાવી લગ્ન કરાવી દીધું. વિલાસ કરતાં કૈલાસ પર છ મુખવાળા કાર્તિકેય જન્મ્યા તે બાળકે તારકાસુરને માર્યો. પછી બધા નિર્ભય થયા.

આ તારક પ્રતિવાસુદેવમાં ટુંકથી વિચારવાનું કે—

આ બીજું ત્રિક જૈનોના ૧૨મા તીર્થંકરના સમયમા થએલુ છે-તેને મત્સ્યપુરાણવાળાએ-તારકાસુર લખીને મોટો દૈત્ય ઠરાવ્યો છે તેણે જગતના ઉદ્ધારક વિષ્ણુના સમક્ષ કરોડો દેવતાઓને માર્યા અને વિષ્ણુને પણ કેદમાં પૂર્યા. આ વાત કયાં સુધી સત્ય લખાઇ હશે ?

સ્કંદ પુ. માં—તેના બાપે બ્રહ્માના વરદાનથી તારક પુત્ર મેળવ્યો. કર્મના વશથી પરાધીન પણે અફલાતા બ્રહ્મા કયે ઠેકાણે વરદાન આપવાને ગયા અને કયા કાળમાં ? તે તારક હજારવર્ષ ગર્ભમાં. પછી દશ હજાર વર્ષ તપ કરી કોઇથી મરૂ નહી એવો બ્રહ્માથી વર મેળવ્યો. પછી યમપુરીનો અને દેવતાઓના સૈન્યનો નાશ કર્યો કયે ઠેકાણે રહીને આ અકાર્ય કર્યું ? કેમ કે ખંભાતની ગાદીનો માલક થઇ બેઠો છે. આ વાત કયા કાળમાં બનેલી ? એ વિચારવાનું.

તે બીજા ત્રિકમાનો તારક, અબજોના અબજો વર્ષ પછી રામાદિકના આઠમા ત્રિક વખતે લોકોને અને દેવતાઓને સુખ સંપત્તિથી રહિત કરતો કયાથી આવી ચઢયો કે જેને બ્રહ્માદિકોને શ્રમિત કરી નાખ્યા ? આ બધી વૈદિક ઇતિહાસની બાજી કયાંથી રચાઇ ?

॥ જૈનોના ૧૩ મા તીર્થંકરના સમયમા-વાસુદેવાદિકનું ત્રીજુ ત્રિક—

ભદ્ર બલદેવ, **સ્વયંભૂ** વાસુદેવ અને **મેરક** પ્રતિવાસુદેવ, મોટાભાઈ ભદ્રની સાહાય્યથી સ્વયંભૂ વાસુદેવે મેરક પ્રતિવાસુદેવને ચક્રરત્નથી માર્યો. મેરક લડાઇમાં મરવાથી અને સ્વયંભૂ રાજ્યના લોભથી તે ભવમાં સદ્‌ગતિ મેળવી શકયા નથી.

વૈદિકોમાં-બ્રહ્માંડ પુરાણે-માગસર સુદિ ૧૧ના સંબંધે એવો લેખ છે કે-મુરૂ દૈત્ય સાથે શ્રીકૃષ્ણે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કર્યું. છેવટે નાઠા. તેનો સંબંધ

એવો છે કે-અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને પુછયું કે-માગસર સુદી ૧૧ ના વ્રતથી હજારો યજ્ઞનું ફળ શાથી ? ઉત્તરમાં શ્રી કૃષ્ણે જણાવ્યું કે-પૂર્વે કૃતયુગમાં મુર્ નામના દૈત્યે બ્રહ્માદિક બધા દેવોને સ્વર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યા. બ્રહ્માદિક દેવોએ શિવની પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. પણ શિવે વિષ્ણુને બતાવ્યા. બધા વિષ્ણુ પાસે ગયા. વિષ્ણુએ બ્રહ્માદિકની વાત સાંભળીને કહ્યું કે- એવો દુષ્ટ દૈત્ય કોણ છે કે જેણે બ્રહ્માદિક દેવોને સ્વર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યા ? એમ કહીને વિષ્ણુ બ્રમ્હાદિકને સાથમાં લઇને તે દૈત્યનો નાશ કરવાને નીકળ્યા. પણ તે દૈત્યની એક હાકલ માત્રથી બ્રહ્માદિક દેવો ભાગી ગયા. માત્ર એકલા વિષ્ણુએજ દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી તેની સાથે બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે વિષ્ણુ પણ નાઠા. અને એકજ દરવાજાની બાર યોજનની ગુફામાં જઇને સુતા. મુર્દૈત્ય ત્યાં જઇને પણ મારવાને તૈયાર થયો. પણ મારા અંગથી ઉત્પન્ન થએલી કન્યાથી તે દૈત્ય મરાયો. નિદ્રામાંથી ઉઠીને મેં તે કન્યાને વર આપ્યો કે હે કન્યે ! તને આ એકાદશીના યોગથી દૈત્ય મારવાની શક્તિ થઇ છે તેથી તારા નામથી આ એકાદશીનું વ્રત થશે એવો વર આપ્યો તેથી સંતુષ્ટ થઈ.

આ મુર્ દૈત્યમાં વિચારવાનું કે—

'વિરાટ્નું રૂપ ધરીને બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાલતાં પ્રજાપતિ દશાંગુલ બહાર વધીને રહ્યા.' આ સૂક્ત જૈન બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતિના પછી ચારો વેદોમાં દાખલ કરેલું હોય એ સ્વાભાવિકજ છે. પ્રજાપતિ આ બધી સૃષ્ટિના સ્વરૂપવાળો થયો તે વખતે આ બધા જીવો કર્મવાળા બનાવ્યા કે કર્મ વિનાના ? પોતે ચારવર્ણ રૂપના બન્યા ત્યારે તેમાં આ મુર્ દૈત્ય હતો કે નહી ? અથવા બ્રહ્માંડની બહાર દશાંગુલ વધીને જે જગ્યા છોડી હતી તેમાંથી આવીને કયે રસ્તેથી બ્રહ્મસ્થાનમાં પહોંચ્યો ? કે જે દૈત્યે બ્રહ્માદિકને સ્થાનથી ભ્રષ્ટ કર્યા ? દેવીના હાથ ઘસવાથી અને શિવના હાથથી ઉત્પન્ન થએલા બ્રહ્માને શિવનું શરણ ન મળવાથી વિષ્ણુનું શરણ ખોળવું પડયું. વિષ્ણુ પણ તે દૈત્યથી ભાગીને બાર-યોજનની ગુફામાં જઇને સુતા. આ દૈત્ય ત્રણે દેવોથી કેટલો બધો જબરો હશે ? અને કોનાથી પેદા થએલો હશે ? પ્રથમ બ્રહ્માનોજ ખરો પત્તો નથી તો પછી અદ્વૈત અને વિશિષ્ટાદ્વૈતની સિદ્ધિ તે તુષખંડન જેવી ખરી કે નહી ?

૧૪ મા તીર્થંકરના વખતે ચોથા વાસુદેવાદિકનું ચોથું ત્રિક—

સુપ્રભ-બલદેવ, પુરૂષોત્તમ-વાસુદેવ, અને મધુ પ્રતિવાસુદેવ. આ ત્રણે ખંડના મોટા રાજાઓ થયા છે. પ્રતિવાસુદેવ ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે

લડાઇઓ કરીને પોતાની આજ્ઞા મનાવે. પણ તેજ અરસામાં થએલા વાસુદેવ પોતાના મોટાભાઇ બલદેવની સાહ્યથી પ્રતિવાસુદેવને મારે છે. પછી નિર્ભય પણે રાજયનો ભોગ કરે છે. એક લડાઇઓના પાપથી બીજો રાજ્યના લોભથી સદ્‌ગતિના ભાગી થતા નથી.

મધુ પ્રતિ વાસુદેવ છે અને કૈટભ તેનો ભાઇ છે.

વૈદિકોમાં–માર્કંડેય પુરાણે જણાવ્યું છે કે–મધુ અને કૈટભ એ બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા અને બ્રહ્માને મારવાને દોડયા. બ્રહ્માએ નિદ્રાદેવીની સ્તુતિ કરવા માંડી એટલે શ્રીકૃષ્ણજી જાગી ઉઠયા. અને તે દૈત્યો સાથે પાંચ હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે નાશી છુટયા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે–કાનના મેલના દૈત્યોથી જગતના કર્તા બ્રહ્મા કે જે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધ છે, તે તો ભાગ્યા. પણ જગતના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ ભગવાન્ પણ ભાગ્યા ! ! આમાંની કયી વાત સાચી હશે ?

દુર્ગાપાઠ અ. ૧ લો. શ્લો ૬૭ થી–કલ્પાંતે એકાર્ણવ થતાં વિષ્ણુ શેષનાગની શય્યામાં સુતેલા તેમના કાનના મેળથી ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભ નાભિકમલમાંના બ્રહ્માને મારવાને દોડયા.

આમાં પણ વિચારવાનું કે–કલ્પાંતોમાં સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ગડ મથલમાં પડેલા બ્રહ્મા ચારો વેદોમાં બતાવ્યા છે. તે વખતે વિષ્ણુના કાનના મેલમાં મધુ અને કૈટભ એ દૈત્યો કયાંથી આવીને ભરાયા ? એકાર્ણવની વાત, વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન મધુ–કૈટભની વાત, અને તેમની નાભિમાં આવીને ભરાઇ બેઠેલા બ્રહ્માની વાત, આમાંની કયી વાત સાચી લાગે છે ? આ બધુ ઉંધું ચત્તુ કયાંથી લાવીને ગોઠવ્યું છે ? જરા વિચારમાં ઉતરીને જોશો ખરા કે ?

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાયુપુરાણના મધુ અને કૈટભ એ દૈત્યો—

વિષ્ણુએ અને બ્રહ્માએ સ્તવના કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. બ્રહ્માએ શિવના જેવા પુત્રની યાચના કરી. વિષ્ણુએ શિવની સેવા પસંદ કરી એટલે મહાદેવે કહ્યું કે–આ જગત્ રૂદ્રમય અને નારાયણમયજ છે. વિષ્ણુ જળમાં પ્રવેશ કરી ગયા. બ્રહ્મા પોતાના આસન પર જઇને બેઠા. પછી લાંબા કાળે મધુ અને કૈટભે બ્રહ્માને કહ્યું કે–તું અમારો ભક્ષ્ય થઇશ. એમ કહીને અંતર્ધાન થઇ ગયા. બ્રહ્મા ખબ ગભરાયા. અને કમલના નાલ વડે રસાતલમાં જઇ

સુતેલા હરિને જગાડીને કહ્યું કે મારૂં રક્ષણ કરો ! હરિએ કહ્યું બીશો નહી. એટલામાં મધુ અને કૈટભ આવેલા જાણી પોતાના મુખથી વિષ્ણુ અને જિષ્ણુ ઉત્પન્ન કરી બ્રમ્હાના રક્ષણ માટે મુકયા. પેલા બે દૈત્યો પણ–વિષ્ણુ અને જિષ્ણુના જેવું રૂપ ધરી આવીને ઉભા. બ્રમ્હાને મધ્યરાખી પાણીને સ્થિર કરી દેવતાનાં સો વર્ષ સુધી લડયા. બન્ને તરફના એક લક્ષણવાળા જોઈ બ્રમ્હા વ્યાકુલ થયા. પણ દિવ્યનેત્રથી જોઇને પેલા દૈત્યોને કમલ કેશરાના બખતરથી બાંધી લીધા. ત્યાં એક કન્યા ઉત્પન્ન થએલી જોઇ પેલા બે દૈત્યો ગભરાયા. કન્યાને બ્રમ્હાએ પુછ્યું કે તું કોણ છે ? તેણે કહ્યું કે હું વિષ્ણુનો સંદેશો લાવનારી મોહિની નામની માયા છું. પેલા બે દૈત્યોએ એવો વર માગ્યો કે અમારૂ મરણ થાય નહી અને અમે તારા પુત્ર થઇએ, તે કન્યા તેવો વર આપીને યમ સદનમાં લઇ ગઇ. વિષ્ણુએ કૈટભને અને જિષ્ણુએ મધુને માર્યા. એ પ્રમાણે બ્રમ્હાએ વિષ્ણુ અને જિષ્ણુના સાથે રહીને તે બે દૈત્યોને માર્યા.

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—

જગત્‌ના સ્રષ્ટા, અનાદિના બ્રમ્હા, ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, પુત્રીમાં મોહિત થતાં દેવોથી અને બ્રામ્હણોથી નિંદાયલા, શિવે જેને વીંધી નાખેલા, તે બ્રમ્હા શિવની પાસે પુત્ર માગવાને ગયા, આ બધી વાતો કયા કયા કાળમાં બનેલી ? મા બાપ વિના અચાનક ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભે બ્રમ્હાને ભક્ષ્ય થવાનો ભય બતાવ્યો. કયા જ્ઞાનીઓથી આ તંત્ર ઉભું કરવામાં આવેલું અને આ બધો પ્રપંચ શાથી ઉભો કરવામાં આવેલો ? સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસ પર ધ્યાન દઇ વિચાર કરો સત્ય શું છે તે સહજે માલમ પડશે.

પંદરમા તીર્થંકરના સમયમાં–વાસુદેવાદિકનું પાંચમું ત્રિક થયું છે. સુદર્શન–બલદેવ, પુરૂપસિંહ–વાસુદેવ, અને નિશુંભ પ્રતિવાસુદેવ. નિશુંભ પ્રતિવાસુદેવે ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે મોટી લડાઇઓ કરીને તેઓને પોતાના તાબે કરેલા. પણ પોતાના મોટાભાઇ બલદેવની સાહય્યથી પુરૂપસિંહ વાસુદેવે નિશુંભ પ્રતિ વાસુદેવનો નાશ કરીને નિર્વિઘ્ન પણે ત્રણ ખંડના રાજ્યનો ભોગ કર્યો. એક લડાઇઓના પાપથી અને બીજે રાજ્યના લોભથી સદ્‌ગતિના ભાગી થએલા નથી. આ અવસર્પિણીમાં નવે ત્રિકો મહાપુરૂષોની ગણત્રીમાં ગણાવેલા છે. બલદેવો તો સદ્‌ગતિનાજ ભાગી થએલા છે. પણ વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ કેટલાક કાળ પછી કરેલાં પાપને ભોગવ્યા પછી મોક્ષગતિ મેળવનાર થવાના તેથીજ ગણત્રીમાં લીધેલા છે.

લડાઇઓ કરીને પોતાની આજ્ઞા મનાવે. પણ તેજ અરસામાં થએલા વાસુદેવ પોતાના મોટાભાઇ બલદેવની સાહાય્યથી પ્રતિવાસુદેવને મારે છે. પછી નિર્ભય પણે રાજયનો ભોગ કરે છે. એક લડાઇઓના પાપથી બીજો રાજ્યના લોભથી સદ્ગતિના લાગી થતા નથી.

મધુ પ્રતિ વાસુદેવ છે અને કૈટભ તેનો ભાઇ છે.

વૈદિકોમાં–માર્કંડેય પુરાણે જણાવ્યું છે કે–મધુ અને કૈટભ એ બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા અને બ્રમ્હાને મારવાને દોડયા. બ્રહ્માએ નિદ્રાદેવીની સ્તુતિ કરવા માંડી એટલે શ્રીકૃષ્ણજી જાગી ઉઠયા. અને તે દૈત્યો સાથે પાંચ હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે નાશી છુટયા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે–કાનના મેલના દૈત્યોથી જગતના કર્તા બ્રહ્મા કે જે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધ છે, તે તો ભાગ્યા. પણ જગતના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ ભગવાન્ પણ ભાગ્યા ! ! આમાંની કયી વાત સાચી હશે ?

દુર્ગાપાઠ અ. ૧ લો. શ્લો ૬૭ થી–કલ્પાંતે એકાર્ણવ થતાં વિષ્ણુ શેષનાગની શય્યામાં સુતેલા તેમના કાનના મેળથી ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભ નાભિકમલમાંના બ્રહ્માને મારવાને દોડયા.

આમાં પણ વિચારવાનું કે–કલ્પાંતોમાં સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ગડ મથલમાં પડેલા બ્રહ્મા ચારો વેદોમાં બતાવ્યા છે. તે વખતે વિષ્ણુના કાનના મેલમાં મધુ અને કૈટભ એ દૈત્યો કયાંથી આવીને ભરાયા ? એકાર્ણવની વાત, વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન મધુ-કૈટભની વાત, અને તેમની નાભિમાં આવીને ભરાઇ બેઠેલા બ્રહ્માની વાત, આમાંની કયી વાત સાચી લાગે છે ? આ બધું ઉંધું છતું કયાંથી લાવીને ગોઠવ્યું છે ? જરા વિચારમાં ઉતરીને જોશો ખરા કે ?

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાયુપુરાણના મધુ અને કૈટભ બે દૈત્યો—

વિષ્ણુએ અને બ્રહ્માએ સ્તવના કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. બ્રહ્માએ શિવના જેવા પુત્રની યાચના કરી. વિષ્ણુએ શિવની સેવા પસંદ કરી એટલે મહાદેવે કહ્યું કે–આ જગત્ રૂદ્રમય અને નારાયણમયજ છે. વિષ્ણુ જળમાં પ્રવેશ કરી ગયા. બ્રહ્મા પોતાના આસન પર જઇને બેઠા. પછી લાંબા કાળે મધુ અને કૈટભે બ્રહ્માને કહ્યું કે–તું અમારો ભક્ષ્ય થઇશ. એમ કહીને અંતર્ધાન થઇ ગયા. બ્રહ્મા ખબ ગભરાયા. અને કમલના નાલ વડે રસાતલમાં જઇ

થયાં છે તે જૈન-વૈદિકના ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવ્યાં. પ્રથમ ઋષભદેવ અને બીજા અજિતનાથના વખતે-ભરત અને સગર આ બે ચક્રવર્તીઓ થયા છે તે પણ લખીને બતાવ્યા હતા. હવે ક્રમવાર પાંચ ચક્રવર્તીઓ થએલા છે તે નામ માત્રથી લખીને બતાવીએ છીએ-૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થંકરના મધ્યમાં ત્રીજા **મઘવાન** અને ચોથા **સનત્કુમાર** એ બે ચક્રવર્તીઓ થયા છે. તેમના પછી-૫ મા, ૬ ઠા, અને ૭ મા ચક્રવર્તીઓનું પદ ભોગવ્યા પછી-૧૬ મા, ૧૭ મા, અને ૧૮ મા તીર્થંકરો પણ એજ (શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, અરનાથ) થયા છે. એટલે ૧૫ મા થી તે ૧૮ તીર્થંકર સુધીમાં ક્રમવાર પાંચ ચક્રવર્તીઓ બતાવ્યા. આ પાંચોના સંબંધે જૈન-વૈદિકમાં વિશેષ શું છે તે મારા જાણવા પ્રમાણે ઇસારા માત્રથી જણાવ્યું છે. ત્રિજા મઘવાન્ ચક્રવર્તીના સંબંધે વૈદિકોએ શું લખ્યું છે અને કેવા સ્વરૂપથી લખ્યું છે તેના સંબંધે હું કાંઇ પણ માહિતી મેળવી શકયો નથી. અને ચોથા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના માટે વૈદિકોમાં સનત્કુમાર સંહિતા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં લખાઇલી છે. જૈનોના સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનો લેખ અમે અમારા ગ્રંથમાં કિંચિત્ માત્ર લખીને બતાવ્યો છે. બન્ને લેખોની તુલના પંડિતોએ કરી લેવી.

પાંચમા ચક્રવર્તી અને સોળમા તીર્થંકરે-સમ્યકત્ત્વની (બોધિબીજની) પ્રાપ્તિ થયા પછી ૧૨ ભવ કર્યા છે. તેમાં ૧૦ મા ભવે **મેઘરથ** રાજા અત્યંત દયાવાળા ઇંદ્રની પ્રસંશાના પાત્ર થયા છે. તેથી બે દેવો તેમની પરીક્ષા કરવાને આવ્યા છે. એકે કબુતરનું રૂપ ધરી મેઘરથનું શરણ લીધું છે. બીજાએ બાજ પક્ષીનું રૂપ ધરી પોતાનું ભક્ષ્ય માગ્યું છે માસ વિના બીજા ભક્ષ્યને લેતો નથી. છેવટે મેઘરથે કબુતરના બરોબર પોતાની જાંઘનું માંસ આપવા માંડ્યું, પણ કોઇ રીતે પુરૂં ન થતાં રાજાએ પોતાનું શરીર કાંટા ઉપર ચઢાવ્યું. રાજ્યમાં હા હા કાર. છેવટે દેવો પ્રશંસા કરીને ચાલતા થયા.

વૈદિકોમાં એકલા મહાભારતમાંજ ત્રણ નામથી પ્રસિદ્ધ થએલી કથા— સંસ્કૃત સાહિત્યના ઇતિહાસ પૃ ૭૭૫ માં-"શિબિરના પુત્ર ઉશીનરના સંબંધે, ફરીથી શિબિરનાજ સંબંધે, અને ત્રિજીવાર શિબિરના પુત્ર વૃષદર્ભના સંબંધે એમ ત્રણ ઠેકાણે ત્રણ નામથી મહાભારતમાંજ લખાઇ છે." આ ગ્રંથકારે એવું અનુમાન કર્યું છે કે-આ વાર્તાની ઉત્પત્તિ બૌદ્ધ ધર્મથી થઇ હોય એમ એના સ્વરૂપથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. જૈનધર્મની માહિતીના અભાવે આ અનુમાન તેમનું અયોગ્ય ન ગણાય યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર વાચકોએ કરી લેવો.

વૈદિકોમાં-મત્સ્યપુરાણે- શુંભ અને નમિ એ બે દૈત્યો ઠરાવ્યા છે.

વાત એવી છે કે-શુંભ અને નમિ એ બે દૈત્યો સાથે વિષ્ણુજીની લડાઇ જુબ જામી. પ્રથમ વિષ્ણુએ શુંભને ઉસકેર્યો એટલે નમિ નામના દૈત્યે ગદા લઇને ગરૂડના માથામાં મારી અને પરીઘ લઇને શુંભ નામા દૈત્યે વિષ્ણુના માથામાં મારી, એટલે ગરૂડ અને વિષ્ણુ એ બન્ને મૂર્છિત થઇને પડયા, એટલે યુદ્ધમાં બૂમારવ થઇ પડયો. તે બન્ને સચેતન થયાપછી યુદ્ધમાંથી જીવ લઇને નાઠા.

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—

સર્વજ્ઞોએ પુરૂષસિંહ વાસુદેવ બતાવેલા છે, નિશુંભ પ્રતિવાસુદેવ કહેલા છે, અહીં વાસુદેવનું નામ ઉડાવી દઇને વિષ્ણુની પદવી માત્રથી ઓળખાવ્યા છે. વાસુદેવની જે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ હતી તેમને એકજ રૂપથી બતાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. વાસુદેવોનો સદા જય થએલો છતાં વૈદિકોના પંડિતોએ ઢંગધડ વિનાના ચિત્રીને મૂકેલા છે. જુવો-૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં-પહેલા ત્રિકમાં અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન્ ઠરાવી માથા વિનાના બતાવી ઘોડાના માથાવાળાજ લખીને બતાવ્યા. અનાદિકાળના વિષ્ણુ ભગવાન્ માનીએ તો શું પોતાના મસ્તકની રક્ષા કરવાની સત્તા તેમનામાં ન હતી? આ બધી વિચિત્રતા શાથી લખાઇ? અને આ બધી વાતો કયાંથી આવી? બીજા ત્રિકમાં તારક પ્રતિ વાસુદેવ છે તેને અસુર ઠરાવી વિષ્ણુને તેના કેદી બનાવ્યા, ત્યારે બીજા લેખકોએ વિચિત્ર પ્રકારનું લખીને બતાવ્યું તે બધા લેખો વિચારવાને માટે પણ મૂકેલા છે. ત્રીજા ત્રિકમાં મેરક પ્રતિવાસુદેવ તેને અગીયારસની કથામાં દૈત્ય ઠરાવી તેનાથી બ્રહ્માદિકોને નષ્ટભ્રષ્ટ થએલા બતાવ્યા છે. એટલુંજ નહી પણ વિષ્ણુ ભગવાનને પણ નાશના ભાગતા લખીને બતાવ્યા છે. આ બધી વિચિત્ર બાજી કયાંથી રચાઇ?

ચોથા ત્રિકમાં મધુ પ્રતિવાસુદેવ છે તેના ભાઇ કૈટભ છે. વૈદિકોએ વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે. વિષ્ણુના કાનમાં એટલો બધો મેલ ભરાઇ ગયો કે તેમાંથી ઉત્પન્ન થએલા દૈત્યોએ બ્રહ્માના હાલ બેહાલ કરીને મુકયા. એટલુંજ નહી પણ વિષ્ણુ પોતે પણ નાશી છુટયા. જરા વિચારવાની તસદી લઇ સત્યાસત્યનો વિચાર કરશો. સુજ્ઞેષુ કિમધિકેન?

૧૧ મા થી ૧૫ મા તીર્થંકર સુધીમાં ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવાદિકનાં પાંચ ત્રિક

તેમ કરવા ના પાડી અને તે બલિને પ્રલ્હાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઇંદ્રે બલિના બાપનું માથું કાપ્યું. પછી બલિનો જન્મ થયો. તેણે ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું. શુક્રાચાર્યની સલાહથી ભૂમીપર સો યજ્ઞો કરવા માંડયા. ભગવાન્ છળવાને આવ્યા. શુક્રાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી પણ બલિએ માન્યું નહીં, તેથી નિર્ધન થવાનો શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિ.

અહીં ટુંકમાં વિચારવાનું કે—જે બલિરાજા હતા તે અહીં ધૂર્ત લખાયો. અને સાડા ત્રણ ઘડીના ઈંદ્રપદવાળો થયો. એ કયા સિદ્ધાંતથી? પલ્યોપમ કે સાગરોપમથી ઓછા આયુષ્ય વાળા ઈંદ્ર હોતાજ નથી. જુવો જૈનસિદ્ધાંતમાંના લેખો.

(૪) ભાદરવા સુદિ ૧૧ ના સંબંધે સ્કંદ પુ. માંની કથા—

"અર્જુનના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યું કે-પૂર્વયુગમાં મારો તથા બ્રાહ્મણાદિકનો ભક્ત બલિ નામનો દાનવ હતો. તેણે ઇંદ્રનો દ્વેષી થઈ મારો આપેલો લોક અને દેવોને જીતી લીધા. દેવો મારી પાસે આવ્યા. મેં બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઈ લીધું. અને બલિ પણ ઇંદ્રને સોંપી દીધો. યુધિષ્ઠિરે ફરીથી પુછયું કે કેવી રીતે જીતી લીધો? બાળકનું રૂપ ધરી મેં બલિની પાસેથી ત્રણ ડગલાં જમીન માગી લીધી. પછી હું ત્રણ લોકના સ્વરૂપ વાળો થયો. એક પગથી પૃથ્વી, અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માપીને કહ્યું કે ત્રીજો પગ કયાં મૂકું? એમ કહીને તેના માથા પર પગ મૂકીને રસાતલમાં ખોસી ઘાલ્યો." ઇત્યાદિ.

એકંદર આ બલિની કથામાં વિચારવાનું કે—

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં-ભારત છ ખંડના ભોક્તા ચક્રવર્તીઓ હોય, તે આ અવસર્પિણીમાં ૧૨ જ થયા છે. ત્રણ ખંડના ભોક્તા વાસુદેવો હોય. આ છઠ્ઠા ત્રિકમાં-પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ છે. બલિ પ્રતિવાસુદેવને મારીને ત્રણ ખંડના ભોક્તા થયા છે.

વૈદિકોની પહેલી કથામાં-બલિના સોમા યજ્ઞમાં વિઘ્ન કરીને શ્રીકૃષ્ણ પક્ષપાતથી પ્રલ્હાદના ઈંદ્રપદને બચાવવા ગયા.

બીજીમાં-શ્રીકૃષ્ણ બલિ પાસે અર્પણજળ લેવા ગયા, ત્યાં શુક્રાચાર્યે આંખ ફોડાવી. ત્રીજીમાં-ધૂર્ત બલિએ સાડા ત્રણ ઘડી ઈંદ્રપદ મેળવ્યું. ત્યાંથી

૧૮ મા અને ૧૯ મા તીર્થંકરના મધ્યમાં એક કરોડ વર્ષનું અંતર પડેલું છે. તેમાં પ્રથમ ૬ ઠ્ઠા વાસુદેવ, પછી ૮ મા ચક્રવર્તી અને તેમના પછી ૭ મા વાસુદેવ, એમ ક્રમવાર થયા છે. એમાં જે કાંઈ વિશેષ છે તે જૈન અને વૈદિક પ્રમાણે ઇસારા માત્રથી લખીને બતાવું છું.—

જૈન પ્રમાણે પ્રથમ ૬ ઠ્ઠું ત્રિક–આનંદ બલદેવ, પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ અને બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવ થયા છે. વાસુદેવને જે કન્યા વરવાની હતી તે બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવે હરણ કરી. આનંદ અને પુરૂષપુંડરીક લડવાને ચઢયા, પણ એક વખતે પાછું હટવું પડયું, બીજી વખતની ચઢાઇમાં બલિ પ્રતિવાસુદેવનું માથું કાપી નાખ્યું. અને વાસુદેવે નિર્વિઘ્નપણે ત્રણે ખંડનું રાજ્ય ભોગવ્યું. બેમાંના એક પણ સદ્ગતિના ભાગી થએલા નથી. એવો અનાદિનોજ નિયમ બંધાઈ ગએલો છે.

વૈદિકોમાં આ એકજ કથા ચાર સ્વરૂપમાં છે, તે જુવો—

(૧) બલિએ સો યજ્ઞો કરી ઇંદ્રપદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ૯૯ નું પુરા થતાં શ્રીકૃષ્ણને ચિંતા થઇ કે–પ્રહ્લાદને મારૂં આપેલું ઇંદ્ર પદ જાય નહીં તેમ કરૂં. એટલે વામન રૂપ ધરીને બલિની પાસે સાડાત્રણ ડગલાં જમીન માગી. ત્રણ પગથી બધી જમીન માપીને અડધું ડગલું બલિના પીઠ ઉપર મૂકી પાતાળમાં ખોસી ઘાલ્યો. પણ બલિનું નામ રાખવા દીવાળીના ચાર દિવસ તેને રાજ્ય પર સ્થાપી પોતે દ્વારપાલ થવાનું કબૂલ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે–દ્વારિકાના દાહ વખતે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કુટુંબને પણ સંભાળી શકયા ન હતા, પોતે પણ જંગલમાંજ પ્રાણ ગુમાવી બેઠા હતા, તેમણે ઇંદ્રપદ આપવાનો અધિકાર કયાંથી મેળવેલો ?

(૨) રામાયણમાં–શ્રીકૃષ્ણે વામન રૂપ ધરી બલિને છળવા તેની પાસે અર્પણ જલ માગ્યું પણ બલિના નાલવામાં શુક્રાચાર્ય પેઠા. પાણી પડવા દીધું નહીં. નાલવું સાફ કરવા જતાં શુક્રાચાર્યની આંખ ફુટી આ બધાં કલ્પનાનાં કુસુમો શા કારણથી ગુંથાયાં ?

(૩) સ્કંદ પુ. માં–પૂર્વ ભવના ધૂર્ત બલિએ ગણિકાને તાંબૂલ આપવા માંડયું, ભૂમીપર પડતાં શિવને અર્પણ કર્યું. પાપ દૂર થતાં સાડાત્રણ ઘડી ઇંદ્રપદ મળયું. અગસ્તિ આદિને હાથી આદિનાં દાન આપ્યાં. તે પાછું મેળવવા પૂર્વના ઇંદ્રે યમને પ્રાર્થના કરી અને નરકમાં મોકળવા વીનવ્યા. ચિત્રગુપ્તે

તેમ કરવા ના પાડી અને તે બલિને પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઇંદ્રે બલિના બાપનું માથું કાપ્યું. પછી બલિનો જન્મ થયો. તેણે ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું. શુક્રાચાર્યની સલાહથી ભૂમીપર સો યજ્ઞો કરવા માંડયા. ભગવાન્ છળવાને આવ્યા. શુક્રાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી પણ બલિએ માન્યું નહીં, તેથી નિર્ધન થવાનો શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિ.

અહીં ટુંકમાં વિચારવાનું કે—જે બલિરાજા હતા તે અહીં ધૂર્ત લખાયો. અને સાડા ત્રણ ઘડીના ઈંદ્રપદવાળો થયો. એ કયા સિદ્ધાંતથી? પલ્યોપમ કે સાગરોપમથી ઓછા આયુષ્ય વાળા ઈંદ્ર હોતાજ નથી. જુવો *જૈનસિદ્ધાંતમાંના લેખો.*

(૪) ભાદરવા સુદિ ૧૧ ના સંબંધે સ્કંદ પુ. માંની કથા—

"અર્જુનના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યું કે-પૂર્વયુગમાં મારો તથા બ્રાહ્મણાદિકનો ભક્ત બલિ નામનો દાનવ હતો. તેણે ઈંદ્રનો દ્વેષી થઈ મારો આપેલો લોક અને દેવોને જીતી લીધા. દેવો મારી પાસે આવ્યા. મેં બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઈ લીધું. અને બલિ પણ ઈંદ્રને સોંપી દીધો. યુધિષ્ઠિરે ફરીથી પુછ્યું કે કેવી રીતે જીતી લીધો? બાળકનું રૂપ ધરી મેં બલિની પાસેથી ત્રણ ડગલાં જમીન માગી લીધી. પછી હું ત્રણ લોકના સ્વરૂપ વાળો થયો. એક પગથી પૃથ્વી, અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માપીને કહ્યું કે ત્રીજો પગ કયાં મૂકું? એમ કહીને તેના માથા પર પગ મૂકીને રસાતલમાં બેસી ઘાલ્યો." ઇત્યાદિ.

એકંદર આ બલિની કથામાં વિચારવાનું કે—

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં–ભારત છ ખંડના ભોક્તા ચક્રવર્તીઓ હોય, તે આ અવસર્પિણીમાં ૧૨ જ થયા છે. ત્રણ ખંડના ભોક્તા વાસુદેવો હોય. આ છઠ્ઠા ત્રિકમાં–પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ છે. બલિ પ્રતિવાસુદેવને મારીને ત્રણ ખંડના ભોક્તા થયા છે.

વૈદિકોની પહેલી કથામાં–બલિના સોમા યજ્ઞમાં વિઘ્ન કરીને શ્રીકૃષ્ણ પક્ષપાતથી પ્રહ્લાદના ઈંદ્રપદને બચાવવા ગયા.

બીજીમાં–શ્રીકૃષ્ણ બલિ પાસે અર્પણજળ લેવા ગયા, ત્યાં શુક્રાચાર્યે આંખ ફોડાવી. ત્રીજીમાં–ધૂર્ત બલિએ સાડા ત્રણ ઘડી ઈંદ્રપદ મેળવ્યું. ત્યાંથી

વિદ્યાયગિરી મળતાં ચિત્રગુપ્તને સોંપાયા, તેમણે પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં મૂક્યો. ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય મેળવ્યું. ભૂમિપર સો યજ્ઞો કરવા જતાં બલિને છળવા ભગવાન્ આવ્યા. શુક્રાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી. ન માનતાં તે પોતે નિર્ધનના શાપ વશ થયા છે. આ ચોથી કથામાં જણાવ્યું છે કે-બલિ દાનવે ઇંદ્રલોક અને દેવોને જીતી લીધા. અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મેં બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઇ લીધું અને બલિ ઇંદ્રને સોંપી દીધો. અને હું ત્રણ લોકની સંપદા વાળો થયો.

વિચારવાનું કે-સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રણ લોક છે આ ત્રણ લોકનું રાજ્ય આજ સુધી કોઇએ કરેલું નથી. અને કોઈ કરવા વાળો દેખાતો પણ નથી. તો પછી શ્રીકૃષ્ણ ત્રણ લોકના માલિક કેવી રીતે થયા ? શ્રીકૃષ્ણ દ્વારિકાના દાહ વખતે પોતાનું પણ સંભાળી શકયા ન હતા, તો પછી ત્રણ લોકને કેવી રીતે સંભાળી શકયા ? પ્રતિ વાસુદેવને મારીને વાસુદેવ મૃત્યુ લોકના ત્રણ ખંડના ભોક્તા બને છે તે તો યોગ્ય જણાય છે. બાકી ઇંદ્રને જીતવા બલિ ગયો. એ તો બધીએ બનાવટ છે. અંગ્રેજો સ્વર્ગના લોકની સાથે મળવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, છતાં મળી પણ સક્તા નથી. તો પછી બલિ ઇંદ્રને જીતવા સ્વર્ગમાં કયે રસ્તેથી ગયો ? અને કયા કાળમાં આ બધા બનાવો બન્યા ? એ બધું વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

૧૮ મા અને ૧૯ માના મધ્યમાં જે છઠ્ઠું ત્રિક થયું તે બતાવ્યું, પછી આઠમા (૮) સુભૂમ ચક્રવર્તી થયા, છે તેમની સાથમાં પરશુરામ થયા છે, તે ન તો વાસુદેવ છે કે નતો પ્રતિવાસુદેવ છે માત્ર એક તાપસના પુત્ર છે. તેમનો સંબંધ ટુકમાં લખીને બતાવું છું.—

વસંતપુરનો નિરાધાર અગ્નિ નામનો છોકરો તાપસાશ્રમે જઈ મોટો તાપસ થયો. બે દેવતાઓ ધર્મની પરીક્ષા કરવાને નીકળ્યા છે. તત્ત્વમાં નિપુણ જૈનમુનિને અડગ જાણી પેલા જમદગ્નિના તરફ વળ્યા. હજારો વર્ષના તપથી વધી પડેલી દાઢીમાં ચકલા ચકલી રૂપે થઇ માળો કર્યો. ચકલાએ દૂર જવા રજા માગી, ચકલીએ કહ્યું કે તમો બીજીમાં ફસો ત્યારે મારી શી દશા ? ચકલાએ ગૌહત્યાદિ સોગનો લેવા માંડયા, પણ ચકલીએ કહ્યું કે જો તમો આ તાપસના પાપને અંગીકાર કરો તો રજા આપું. તાપસે બન્નેને પકડીને પુછ્યું કે હું પાપી શાથી ? ચકલીએ કહ્યું તમારે પુત્ર છે ? નથી, તો શું તમારી સારી ગતિ થશે ? શાસ્ત્રવચન યાદ કરી પરણવા તરફ દોરાયા. સો કન્યાના પિતા

એક રાજાને ત્યાં જઈ તેમની પાસે કન્યાની માગણી કરી. શાપના ભયથી કહ્યું કે જે ઇચ્છે તેને લ્યો. અંતેઉરમાં અનાદર થતાં તપથી કન્યાઓને કુબડીઓ કરી બહાર નીકળ્યા. ધુળમમાં રમતી છોકરીને લીધી. નામ રેણુકા રાખ્યું. શાળીઓનું કુરૂપ દૂર કર્યું. અને મોટી થએ રેણુકાને પરણ્યા. પુત્રના માટે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય બે ચરૂ સાધ્યા. રેણુકાએ ક્ષત્રિય ચરૂ અને તેની બેહુને બ્રાહ્મણ ચરૂ ખાધો. રેણુકાને રામ, તેની બેહુનને અનંતવીર્યથી કૃતવીર્ય પુત્ર થયા. વિદ્યાધરની સેવાથી રામે પરશુની વિદ્યા મેળવી.

એક વખત રેણુકા બેહનને મળવા હસ્તિનાપુરમાં ગએલી ત્યાં બનેવીનો સંબંધ થતાં પુત્ર થયો. સપુત્રા ઘેર આવી. પરશુરામે બન્નેનું માથું કાપી નાખ્યું. અનંતવીર્યે રામના, આશ્રમને બાળી નાખ્યો. પરશુરામે અનંત વીર્યનો નાશ કર્યો. કૃતવીર્યે હસ્તિનાપુરનો રાજા થઈ જમદગ્નિનો નાશ કર્યો. પરશુરામે કૃતવીર્યનો નાશ કરી હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય લીધું. સગર્ભા કૃતવીર્યની ગણીએ, તાપસોના ગુપ્ત ગૃહનો આશ્રય લીધો. ત્યાં પુત્રનો જન્મ થતાં સુભૂમ નામ રાખ્યું. ક્ષત્રિય ઋષિઓને છોડી દઇને પરશુરામે સાત વાર નિ ક્ષત્રિયા પૃથ્વી કરી અને મુખ્ય ક્ષત્રિયોની દાઢાઓનો થાળ ભર્યો. નિમિત્તિયાએ કહ્યું કે જેની દૃષ્ટિ પડતાં આ દાઢાઓની ખીર થશે અને જે ખાસે તેનાથી તમારો નાશ થશે. આ તરફ સુભૂમ મોટો થતાં વિદ્યાધરની પુત્રીને પરણ્યો. પછી માતાની પાસેથી પોતાની રાજધાની સમજીને હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો. સિંહાસન પર જઇને બેઠો. દાઢાઓ પર દૃષ્ટિ પડતાં ખીર થઈ સે ખાવા મંડી પડયો. પરશુ લઈ રામ મારવાને આવ્યા પણ સુભૂમના પુણ્યના યોગથી વિદ્યાદેવી ભાગી ગઈ. અને પરશુ નિસ્તેજ થઈ ગયો. સુભૂમે થાળ ફેંકયો, તે ચક્ર રૂપે થઇ રામનું મસ્તક છેદી નાખ્યું. અને સુભૂમ આઠમો (૮) ચક્રવર્તી થયો.

વૈદિકોમાં–ભાગવત સ્કંધ ૯ માથી ટુંક સાર—

ઋચીક ઋષિ–વરૂણ પાસેથી ઘોડાઓ લાવી ગાધી રાજાને આપી તેની પુત્રી સત્યવતીને પરણ્યા. પુત્રના માટે બે ચરૂ ચઢાવી ઋષિ સ્નાનના માટે ગયા. સત્યવતીનો ચરૂ માતાએ અને માતાનો ચરૂ સત્યવતીએ ખાધો. ઋષિએ સત્યવતીને કહ્યું કે તે નિંદિત કામ કર્યું. તારો પુત્ર દંડધારી ઘોર સ્વરૂપનો થશે. અને તારો ભાઈ બ્રહ્મજ્ઞાની થશે, સત્યવતી–એ તો ઠીક ન ગણાય ? ઋષિ–જા તારો પુત્ર નહી તો પણ પૌત્ર તો દંડ ધારી થશેજ. જમદગ્નિ પુત્ર થયો. સત્યવતી–કૌશિકા નદીરૂપે થઇ. જમદગ્નિ રેણુની પુત્રી રેણુકાને પરણ્યા.

અને છેલ્લા પરશુરામ વાસુદેવના અંશ રૂપે થયા. તેમણે દુષ્ટ ક્ષત્રિયોનો એકવીશ (૨૧) વાર નાશ કર્યો. પ્રશ્ન–કયા અપરાધથી ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યો ? ઉત્તર– હૈહયોનો રાજા દત્તાત્રેયની આરાધનાથી હજાર ભુજાઓ વાળો સહસ્રાર્જુન આહેડું કરતો જમદગ્નિના આશ્રમે ગયો. ઋષિએ કામધેનુના પ્રભાવથી આતિથ્યપણું કર્યું. તેણે અવળમાં કામધેનુનું હરણ કર્યું. રામ પરશુથી સૈન્ય સાથે તેનો નાશ કરી કામધેનુ લઇને આશ્રમે આવ્યા. જમદગ્નિએ કહ્યું કે–રાજાનો વધ તે તો બ્રહ્મહત્યાથી મહાપાપ, માટે એક વર્ષ તીર્થયાત્રા કરી પાપનો નાશ કર! રામ તે પ્રમાણે કરી પાછા ઘેર આવ્યા. ગંગાપર ગએલી રેણુકા અપ્સરાઓ સાથે ક્રીડા કરતા રાજાને જોઇને સ્પૃહાવાળી થએલી ટેમ ચૂકી, ઋષિના આગળ હાથ જોડીને ઉભી. મનથી વ્યભિચારિણી જાણી ઋષિએ મારવાનો આદેશ કર્યો. વાત કોઇએ કાને ધરી નહી. રામને પ્રેરણા થતા માતાની સાથે ભાઇઓને પણ મારી નાખ્યા. ઋષિએ વર માગવાનું જણાવતાં રામે કહ્યું કે–મરેલાં જીવે અને પાછલી વાત યાદ ન આવે તેમ કરો ? બધાં ઉઠીને ઉભાં થયાં. સહસ્રાર્જુનના દશ હજાર પુત્રો જમદગ્નિનું માથુ કાપીને લઇ ગયા. તેમની પાછળ રામે જઇ તે બધાનાં માથાં કાપી રક્તથી નદી બનાવી દીધી. પછી ૨૧ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરીને કુરૂક્ષેત્રમાં લોહીના નવ કુંડા ભર્યા. પિતાનું માથુ પિતાના શરીર સાથે જોડીને યજ્ઞ કર્યો. અને બધી પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી પોતે પાપ રહિત થઇ ગયા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—

વરૂણ દેવનું સ્થાન સ્વર્ગમાં મનાયું છે કે પાતાલમાં ? ઋચીક ઋષિ તેમની પાસેથી ઘોડા લાવ્યા તે કયે રસ્તેથી ? ગાધી રાજાને આપી સત્યવતીને પરણ્યા પછી તે નદી રૂપે શાથી થઇ ? આજે તેવા સ્વરૂપમાં રહેલી છે ? કામધેનુ કોઇ સાક્ષાત્ રૂપે વસ્તુ જણાતી નથી. કવિઓની રૂઢીમાં સંભળાય છે. ચરૂ ખાધો સત્યવતીએ–તેનું ફળ રેણુકાના છેટલા પુત્ર રામને શાથી ? જમદગ્નિએ રામ પાસે તેની માતાને અને તેમના ભાઇઓને મરાવી નાખ્યા અને પાછા જીવતાં કરી દીધાં એવાં કર્ત્તવ્યો શું જ્ઞાનીના હોય ? લેખકની ચાતુરાઇ પણ કેટલી ? વરૂણ દેવની સત્તા જે વેદોમાં હતી તે પાછળથી નષ્ટ શાથી થઇ ? આ બધી વૈદિકોમાં વિચિત્રતા ક્યાંથી પેઠી ? વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું. હું ક્યાં સુધી લખીશ ?

પરશુરામ અને રામનો મેલાપ–તુલસી રામાયણથી ટુંક સાર—

સીતાના સ્વયંવર મંડપમાં-રામ-શિવના ધનુષને ભાગીને વરમાળા વર્યા. ત્યાં મુનિરૂપે આવેલા પરશુરામને જોઈ ભયથી રાજાઓ નમ્યા. ધનુષના ટુકડા જોઈ પરશુરામ બોલ્યા કે- આ ધનુષ કોણે તોડ્યું ? **રામ**-નાથ ! એ તો આપણો દાસજ હશે. **પરશુરામ**-ધનુષને તોડનારે સમાજમાંથી અલગ થવું. **લક્ષ્મણ**-એવાં તો ઘણાંએ તોડી નાખ્યાં. **પરશુરામ**-તારો શું કાળ આવી પહોંચ્યો છે કે ? લક્ષ્મણ-રામના-હાથનો સ્પર્શ થતાં ત્રુટયું, ક્રોધ શા માટે ? પરશુરામ-અરે શઠ ! સહસ્રાર્જુનના હજાર હાથનો છેદ કરનારો આ કુહાડો જો ? (આ જગો પર ઘણો લાંબો વિવાદ લખાયલો છે) છેવટે કુહાડો ઉગામીને મારવાને તૈયાર થયા. રામે મીઠાં વચનથી શાંત કર્યા. પણ ક્રોધ શમ્યો નહીં. રામે કહ્યું-એતો બાળક છે, અપરાધી તો હું છું, મને જે કરવું હોય તે કરો ? **પરશુરામ**-અરે તું છળ છોડી દે ! નહી તો હું તને અને તારા ભાઇને મારીશ, એમ કહીને કુહાડો ઉગામ્યો, રામે માથુ ધર્યું, **પરશુરામ**-અરે છલ છોડી દે ? મારા ક્રોધરૂપી યજ્ઞમાં હજારો રાજાઓને પશુ બનાવી હોમી દીધા છે. **રામ**-અમે તો બ્રાહ્મણ જાણીને માથુ નમાવ્યું. અમારા આગળ તમો કોણ માત્ર છો ? એમ કોમલ અને ગૂઢ અર્થવાળાં વચન સાંભળતાં પરશુરામનાં પડલ ઉઘડયાં અને વિસ્મય થયા. પરશુરામનો ઇશ્વરાંશ રામને ચઢી ગયો. સ્તુતિ કરીને તપ કરવા વનમાં ચાલ્યા ગયા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે-પરશુરામ નવ ત્રિકમાંના નથી. મત્સ્ય, કૂર્માદિક દશ અવતારોમાં-પરશુરામ છઠ્ઠા, રામ સાતમા છે ખરા, પણ જો આ બન્ને વિષ્ણુનાજ અવતાર રૂપના માનીએ તો આટલી બધી ઝક્કા ઝક્કી શાથી કરી ? શું પોતે પોતાનુંજ સ્વરૂપ સમજી શક્યા નહી ? આ બધુ અંધારૂં કેટલું ? ખરૂં જોતાં સુભૂમ ૮ મા ચક્રવર્તીના સમયમાં પરશુરામ થયા છે. માત્ર એક તાપસના પુત્ર છે. તેમના પછી વચમાં-દત્ત વાસુદેવનું ૭ મું ત્રિક થયા પછી લક્ષ્મણાદિકનું ૮ મું ત્રિક ઘણા લાંબા કાળે થએલું છે. તો પછી પરશુરામનો અને રામનો મેલાપજ કયાંથી ? આ બધી બાજી કયાંથી અને કેવા રૂપની ખેલાઈ ! તે મારા પૂર્વના લેખોથી અને આગળના લેખોથી વિચાર કરશો તો સ્પષ્ટરૂપથી સમજાશે. હું કયાંસુધી લખી શકવાનો હતો ?

૧૮-૧૯ માના મધ્યમાંનું છઠું ત્રિક અને સુભૂમ ૮ મા ચક્રવર્તીના સાથમાંના પરશુરામ બતાવ્યા. પણ દત્ત વાસુદેવાદિકનુ ૭ મું ત્રિક રહેલુ છે તે બતાવીએ છિએ—

નંદન-બલદેવ, દત્ત વાસુદેવ, અને પ્રહ્લાદ પ્રતિ વાસુદેવ, આ નવમાંનું સાતમું ત્રિક છે. પ્રતિવાસુદેવ પ્રહ્લાદે દત્તની પાસે ઐરાવણ જેવો મોટો હાથી હતો તેની માગણી કરી પણ દત્તે આપવાની ના પાડી, તેથી મોટું યુદ્ધ જામ્યું. છેવટે તેનાજ ચક્રથી દત્તે પ્રહ્લાદનું માથુ કાપી નાખ્યું. પ્રહ્લાદે જે લડાઈઓ કરીને ત્રણે ખંડના રાજાઓને આજ્ઞા મનાવી હતી તે બધાએ રાજાઓ દત્તના તાબામાં થઆ અને વાસુદેવ તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

વૈદિકોમાં-નંદન નામ, દત્ત નામો જોવામાં આવે છે પણ ઘણી વિકૃતિવાળા ઇતિહાસનો નિર્ણય અમો કરી શકયા નથી પરંતુ પુરાણોમાં-પ્રહ્લાદની કથા એવા રૂપથી જોવામાં આવે છે કે-પ્રહ્લાદ પોતે વિષ્ણુનો ભક્ત હતો, તેનો બાપ શિવનો ભક્ત હતો, તેથી વિષ્ણુ પ્રહ્લાદના પક્ષમાં ભળ્યા અને નૃસિંહનો અવતાર ધારણ કરીને તેના બાપને ઘણા બુરા હાલથી માર્યો. અને પ્રહ્લાદને તો ઇંદ્રના અધિકાર પણ સ્થાપ્યો. આ કથાનો વિશેષ પ્રસંગ ભાગ ગ્રંથથી જોઇ શકશો.

આમાં ટુંકથી વિચારવાનું કે-જૈન પ્રમાણે પ્રહ્લાદ પ્રતિવાસુદેવ છે. અને દત્તનામના વાસુદેવના હાથથી મરાયો છે. પણ પૌરાણિકોએ આ ઇતિહાસ ઘણોજ ઉંધો છત્તો કરીને મુકેલો છે. પ્રથમ તો થાંભલામાંથી જે નૃસિંહોવતારની ઉત્પત્તિ બતાવી છે તેજ અશ્રદ્ધેય છે મારા વિચાર પ્રમાણે પુરૂષસિંહ પાંચમા વાસુદેવને-નૃસિંહ નામ આપી થાંભલામાથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે.

વળી આમાં વિશેષ વિચારવાનું કે-છઠ્ઠા ત્રિકમાં-બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. પછી ઘણા લાંબા કાળે થએલા સાતમા-ત્રિકમાં પ્રહ્લાદ પણ પ્રતિવાસુદેવજ છે. આ બન્ને વાસુદેવના તો શત્રુ રૂપનાજ છે. છતાં પ્રહ્લાદને પોતાનો ભક્ત માની ઇંદ્રપદે સ્થાપ્યો. તેની રક્ષા કરવા વિષ્ણુ બલિને છળવા ગયા. બીજી કલમમાં જોતાં બલિના માટે શુક્રાચાર્યે પોતાની આંખ ફોડાવી કલમ ત્રિજીમા-બલિને ધૂર્ત્ત ઠરાવી સાડા ત્રણ ઘડી ઇંદ્રના આમનવાળો ઠરાવી ત્યાથી પ્રહ્લાદની, સ્ત્રીના ગર્ભમા ચિત્રગુપ્તદ્વારા પ્રવેશ કરાવ્યો. કલમ ચોથીમા-કૃષ્ણે બલિને છળ્યો અને ઇંદ્રને સોંપ્યો. અને-પોતેજ ત્રણ લોકના માલિક થઇને બેઠા. આમા સત્ય શું છે ? અને તે કયાં છે ? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું. આ બધુ નવું નવા ઋષિઓને કયાંથી જડયું ? વિચાર કરશો કે ?

ઉપર બતાવેલા દત્ત વાસુદેવના ૭ મા ત્રિક પછી ૧૯ મા તીર્થંકર થયા છે, તેમના સમયમાં કોઈ નવીન જાણવા જેવો બનાવ જણાયો નથી.

તેમના પછી કોઈ લાંબા કાળે ૨૦ તીર્થંકર થયા છે. તેમના સમયમાં હસ્તિનાપુરના રાજા પદ્મોત્તર તેમના પુત્રો બે—મોટા વિષ્ણુકુમાર, નાના મહાપદ્મ. તે ૯ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તે જણાવીએ છીએ—

અવંતીમાં ધર્મરાજાના મંત્રી નમુચિ બ્રાહ્મણ હતા, તેમનું બીજુ નામ બલ પણ હતું. ૨૦ મા તીર્થંકરના શિષ્ય સુવ્રતાચાર્યની સાથે વાદમાં નમુચિ હાર્યો. તેથી આચાર્યને મારવાની કોશીષ કરવા લાગ્યો. ધર્મરાજાના જાણવામાં આવતાં દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે હસ્તિનાપુરમાં મહાપદ્મની સેવામાં રહ્યો. તે નમુચિએ કોઇ કાર્યથી સંતુષ્ટ કરી વર મેળવ્યો. પદ્મોત્તરે અને વિષ્ણુકુમારે સુવ્રતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. રાજા મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા, અને વિષ્ણુકુમાર મહાલબ્ધિપાત્ર થયા. સુવ્રતાચાર્યને હસ્તિનાપુરમાં આવેલા જાણી નમુચિને વૈર જાગ્યું. નમુચિએ યજ્ઞ કરવાના બહાને મહાપદ્મની પાસે અમુક દિવસ સર્વસત્તાયુક્ત રાજ્યનો વર માગ્યો. ચક્રવર્તી વર આપીને અંતઃપુરમાં ચાલ્યા ગયા. નમુચિ—યજ્ઞની દીક્ષા લઇ સંન્યાસીઓથી પણ ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓને પણ બોલાવીને કહ્યું કે—મને નમસ્કાર કરીને ભેટણું કરો ? અગર મારા રાજ્યથી નીકળી જાવો ? અને જો રહેશો તો મારી નાખતાં મને પાપ નહી લાગે. એજ મારો હુકમ છે. છએ ખંડમાં તેની સત્તા હતી. જાવું કયા ? મહાપદ્મના મોટાભાઈ વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ, મહાલબ્ધિપાત્ર તે વખતે મેરૂ પર્વત ઉપર હતા. ત્યાં જવાની શક્તિવાળા સાધુ ગુરૂની આજ્ઞા લઈ તેમની પાસે પહોંચ્યા, બધો વૃત્તાંત સાંભળી વિષ્ણુકુમારરાજર્ષિ તે સાધુને લઈ ગુરૂની પાસે આવ્યા. પછી રાજર્ષિ સભામાં ગયા. નમુચિ (બલ) વિનાં સવ સભાએ તેમનું સન્માન કર્યું. રાજર્ષિએ ઘણા પ્રકારથી સમજાવ્યો પણ નમુચિ બલ એકનો બે ના થયો. છેવટે એટલું કહ્યું કે તું માન્ય કરવાને યોગ્ય છે તેથી સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન તારા માટે આપું છું. બાકીના જે રહેશે તેને તો હું મારીશજ રાજર્ષિએ પોતાની વૈક્રિય લબ્ધિથી એક લાખ યોજનનું શરીર બનાવી બે ડગલાથીજ બધુ રાજ્ય માપી લઈ ત્રીજું ડગલું નમુચિના માથા ઉપર મૂકી—ધરતીમાંજ ખોસી ઘાલ્યો. અને તે મરણ પામી નરકમાંજ ગયો, વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ શરીરનો સંકોચ કરી ગુરૂથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ તપ જપાદિકથી મોક્ષમાં ગયા.

આ કથાનો પ્રસંગ પુરાણ કારોએ ઠામ ઠેકાણા વિના કોઈ વિચિત્ર

નંદન–બલદેવ, દત્ત વાસુદેવ, અને પ્રહ્લાદ પ્રતિ વાસુદેવ, આ નવમાંનું સાતમું ત્રિક છે. પ્રતિવાસુદેવ પ્રહ્લાદે દત્તની પાસે ઐરાવણ જેવો મોટો હાથી હતો તેની માગણી કરી પણ દત્તે આપવાની ના પાડી, તેથી મોટું યુદ્ધ બન્યું. છેવટે તેનાજ ચક્રથી દત્તે પ્રહ્લાદનું માથુ કાપી નાખ્યું. પ્રહ્લાદે જે લડાઈઓ કરીને ત્રણે ખંડના રાજાઓને આજ્ઞા મનાવી હતી તે બધાએ રાજાઓ દત્તના તાબામાં થયા અને વાસુદેવ તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

વૈદિકોમાં–નંદન નામ, દત્ત નામો જોવામાં આવે છે પણ ઘણી વિકૃતિવાળા ઇતિહાસનો નિર્ણય અમો કરી શકયા નથી. પરંતુ પુરાણોમાં–પ્રહ્લાદની કથા એવા રૂપથી જોવામાં આવે છે કે–પ્રહ્લાદ પોતે વિષ્ણુનો ભક્ત હતો, તેનો બાપ શિવનો ભક્ત હતો, તેથી વિષ્ણુ પ્રહ્લાદના પક્ષમાં ભળ્યા અને નૃસિંહનો અવતાર ધારણ કરીને તેના બાપને ઘણા બુરા હાલથી માર્યો. અને પ્રહ્લાદને તો ઇંદ્રના અધિકાર પણે સ્થાપ્યો. આ કથાનો વિશેષ પ્રસંગ મારા ગ્રંથથી જોઇ શકશો.

આમાં ટુંકથી વિચારવાનું કે–જૈન પ્રમાણે પ્રહ્લાદ પ્રતિવાસુદેવ છે. અને દત્તનામના વાસુદેવના હાથથી મરાયો છે. પણ પૌરાણિકોએ આ ઇતિહાસ ઘણોજ ઉંધો છત્તો કરીને મુકેલો છે. પ્રથમ તો થાંભલામાંથી જે નૃસિંહાવતારની ઉત્પત્તિ બતાવી છે તેજ અશ્રદ્ધેય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે પુરૂષસિંહ પાંચમા વાસુદેવને–નૃસિંહ નામ આપી થાંભલામાંથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે.

વળી આમાં વિશેષ વિચારવાનું કે–છઠ્ઠા ત્રિકમાં–બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. પછી ઘણા લાંબા કાળે થએલા સાતમા–ત્રિકમાં પ્રહ્લાદ પણ પ્રતિવાસુદેવજ છે. આ બન્ને વાસુદેવના તો શત્રુ રૂપનાજ છે. છતાં પ્રહ્લાદને પોતાનો ભક્ત માની ઇંદ્રપદે સ્થાપ્યો. તેની રક્ષા કરવા વિષ્ણુ બલિને છળવા ગયા. બીજી કલમમાં જોતાં બલિના માટે શુક્રાચાર્યે પોતાની આંખ ફોડાવી. કલમ ત્રિજીમાં–બલિને ધૂર્ત ઠરાવી સાડા ત્રણ ઘડી ઇંદ્રના આસનવાળો ઠરાવી ત્યાંથી પ્રહ્લાદની સ્રીના ગર્ભમાં ચિત્રગુપ્તદ્વારા પ્રવેશ કરાવ્યો. કલમ ચોથીમાં–કૃષ્ણે બલિને છળયો અને ઇંદ્રને સોંપ્યો. અને–પોતેજ ત્રણ લોકના માલિક થઇને બેઠા. આમાં સત્ય શું છે ? અને તે કયાં છે ? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું. આ બધું નવું નવા ઋષિઓને કયાંથી જડયું ? વિચાર કરશો કે ?

ઉપર બતાવેલા દત્ત વાસુદેવના ૭ મા ત્રિક પછી ૧૯ મા તીર્થંકર થયા છે, તેમના સમયમાં કોઈ નવીન જાણવા જેવો બનાવ જણાયો નથી.

તેમના પછી કોઈ લાંબા કાળે ૨૦ તીર્થંકર થયા છે. તેમના સમયમાં હસ્તિનાપુરના રાજા પદ્મોત્તર તેમના પુત્રો બે–મોટા વિષ્ણુકુમાર, નાના મહાપદ્મ. તે ૯ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તે જણાવીએ છીએ—

અવંતીમાં ધર્મરાજાના મંત્રી નમુચિ બ્રાહ્મણ હતા, તેમનું બીજુ નામ બલ પણ હતું. ૨૦ મા તીર્થંકરના શિષ્ય સુવ્રતાચાર્યની સાથે વાદમાં નમુચિ હાર્યો. તેથી આચાર્યને મારવાની કોશીષ કરવા લાગ્યો. ધર્મરાજાના જાણુવામાં આવતાં દેશમાંથી કાઢી મૂકયો. તે હસ્તિનાપુરમાં મહાપદ્મની સેવામાં રહ્યો. તે નમુચિએ કોઇ કાર્યથી સંતુષ્ટ કરી વર મેળવ્યો. પદ્મોત્તરે અને વિષ્ણુકુમારે સુવ્રતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. રાજા મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા, અને વિષ્ણુકુમાર મહાલબ્ધિપાત્ર થયા. સુવ્રતાચાર્યને હસ્તિનાપુરમાં આવેલા જાણી નમુચિને વૈર જાગ્યું. નમુચિએ યજ્ઞ કરવાના બહાને મહાપદ્મની પાસે અમુક દિવસ સર્વસત્તાયુક્ત રાજ્યનો વર માગ્યો. ચક્રવર્તી વર આપીને અંતઃપુરમાં ચાલ્યા ગયા. નમુચિ–યજ્ઞની દીક્ષા લઇ સંન્યાસીઓથી પણ ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓને પણ બોલાવીને કહ્યું કે–મને નમસ્કાર કરીને ભેટણું કરો ? અગર મારા રાજ્યથી નીકળી જાવો ? અને જો રહેશો તો મારી નાખતાં મને પાપ નહી લાગે. એજ મારો હુકમ છે. છએ ખંડમાં તેની સત્તા હતી. જાવું કયાં ? મહાપદ્મના મોટાભાઈ વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ, મહાલબ્ધિપાત્ર તે વખતે મેરૂ પર્વત ઉપર હતા. ત્યાં જાવાની શક્તિવાળા સાધુ ગુરૂની આજ્ઞા લઈ તેમની પાસે પહોંચ્યા, બધો વૃત્તાંત સાંભળી વિષ્ણુકુમારરાજર્ષિ તે સાધુને લઈ ગુરૂની પાસે આવ્યા. પછી રાજર્ષિ સભામાં ગયા. નમુચિ (બલ) વિના સર્વ સભાએ તેમનું સન્માન કર્યું. રાજર્ષિએ ઘણા પ્રકારથી સમજાવ્યો પણ નમુચિ બલ એકનો બે ના થયો. છેવટે એટલું કહ્યું કે તૂં માન્ય કરવાને યોગ્ય છે તેથી સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન તારા માટે આપું છું. બાકીના જે રહેશે તેને તો હું મારીશજ રાજર્ષિએ પોતાની વૈક્રિય લબ્ધિથી એક લાખ યોજનનું શરીર બનાવી બે ડગલાંથીજ બધુ રાજ્ય માપી લઈ ત્રીજું ડગલું નમુચિના માથા ઉપર મૂકી–ધરતીમાંજ ખોસી ઘાલ્યો. અને તે મરણ પામી નરકમાંજ ગયો, વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ શરીરનો સંકોચ કરી ગુરૂથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ તપ જપાદિકથી મોક્ષમાં ગયા.

આ કથાનો પ્રસંગ પુરાણ કારોએ ઠામ ઠેકાણા વિના કોઈ વિચિત્ર

પ્રકારનોજ લખી દીધો છે. આ વાતમાં હેર્મુત શાહેબના અનુમાનનો આપેલો ઉત્તર જુવો અને વિચાર કરો.

૧૮-૧૯ મા તીર્થંકરના મધ્યમાં છઠું ત્રિક, ૮ મા ચક્રવર્તી ને પરશુરામ, ૭ મું ત્રિક, તે પછી ૧૯ મા તીર્થંકર, તેમના પછી ૨૦ મા તીર્થંકર તેમના મમમયમાં મહાપદ્મ ૯ મા ચક્રવર્તી અને નમુચિ થયા તે બતાવ્યા. હવે લક્ષ્મણાદિકનું ૮ ત્રિક થયું છે તે જુવો—

રામ બલદેવ, લક્ષ્મણ (નારાયણ) વાસુદેવ, અને રાવણ પ્રતિવાસુદેવ. આ ૮ મુ ત્રિક થએલું છે. સીતાના કારણથી લડાઇ થઇ, તે જૈન-વૈદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. જે તફાવત છે તે મારા લેખથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

સર્વજ્ઞોનો ઇતિહાસ જોતાં-પરશુરામ અને રામને હજારો વર્ષનું છેટું છે. તેમનો મેલાપ વૈદિકોએ કેવી રીતે કરીને બતાવ્યો ? એ બન્નેને ૬-૭ મા અવતાર એકજ વિષ્ણુના બતાવી ભાન ભૂલેલાની પેડે વાદ વિવાદમાં કેવી રીતે ઉતાર્યા ? આ બધી ઉંધી ગંગા કયે ઠેકાણેથી વહી ? વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

રામાદિકનું ૮ મું ત્રિક થયા પછી ૨૧ મા તીર્થંકર થયા છે. તેમના સમયમાં-હરિષેણ ૧૦ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તે પછી કેટલાક કાળે-જય નામના ૧૧ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના પછી ૨૨ મા તીર્થંકર થયા. તેમના સમયમાં બલભદ્ર બલદેવ, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ, અને જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ, આ છેલ્લું નવમુ ત્રિક વાસુદેવાદિકનું થયું છે. આ શ્રીકૃષ્ણનો ઇતિહાસ જૈન-વૈદિકમાં લખાયલો છે. આ બધા ઉત્તમ પુરૂષો ગણાયલા છે, આ ઉત્તમ પુરૂષોના વિષય માં તદ્દન નીતિ વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તે જરૂર કોઇ વિકારી પુરૂષોના હાથથી વિકારજ પામેલું હોય એમ મારૂ માનવું છે.

આજકાલના પંડિતો તેવા પ્રકારના વિકારી લખાણોમાં પોતાની ચાતુરી બતાવી ઉંધુ છત્તું લખી લોકોમાં બંધ બેનતું કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેથી સત્ય શોધકોને સંતોષ મળી શકે ખરો કે ?

૨૨ મા તીર્થંકરના સુધીમાં-વાસુદેવાદિકના નવે ત્રિક પૂરાં થઇ ગયાં. બાવીશમા અને ત્રેવીશમાના મધ્યમાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી ૧૨ મા થતાં, ચક્રવર્તીઓ પણ બારે પૂરા થઇ ગયા. તેમના પછી ૨૩ મા તીર્થંકર, તેમના પછી

૨૪ તીર્થંકર થતાં, ૬૩ શલાકા પુરૂષો પુરા થઇ ગયા. તે જૈન ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ રૂપે લખાયલા છે.

આ બધો વિષય અમારા ગ્રંથમાં પૂર્વે કિંચિત્ વિચાર સાથે લખીને બતાવ્યો છે. અહીયાં માત્ર એકજ ગાથાથી સૂચન માત્રથી લખીને બતાવીએ છિએ, તે ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—

चक्कीदुगं, हरिपणगं, पणगं चक्कीण केसवो, चक्की।
केसवचक्की, केसव दुचक्की, केसीअ, चक्कीअ ॥ ૪૨૧ ॥

ભાવાર્થ—આ એકજ ગાથામાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને નવ વાસુદેવાદિક, આ અવસર્પિણીમાં જે થયા છે તેમાંના કેટલાક તીર્થંકરોની સાથમાં અને કેટલાક તેઓના મધ્યમાં જે પ્રમાણે થએલા છે, તે પ્રમાણે બતાવવાનો સંકેત જણાવેલો છે. चक्किदुग-બે ચક્રવર્તીઓ—પહેલા અને બીજા તીર્થંકરની સાથમાં. हरिपणग-પાંચ વાસુદેવો—૧૧ મા થી ૧૫ મા તીર્થંકરની સાથમાં. पणगचक्कीण—પાંચ ચક્રવર્તીઓ—બે ૧૫ મા અને ૧૬ માની મધ્યમાં, પછી જે ત્રણ થયા તેજ ચક્રવર્તીઓ થઇને ૧૬ । ૧૭ । ૧૮ મા તીર્થંકરો થયા છે.

केसवो चक्की केसव चक्की—૧૮–૧૯ ના મધ્યમાં—ક્રમથી વાસુદેવ, પછી ચક્રવર્તી, તેમના પછી વાસુદેવ, એમ ત્રણ ક્રમવાર થયા. પછી ૨૦ માની સાથમાં ચક્રવર્તી. केसव दुचक्का—અને તેમના પછી વાસુદેવ. પછી ૨૧ માની સાથમાં ચક્રવર્તી, અને તેમના પછી પણ ચક્રવર્તી. केसी अ चक्की अ ૨૨ મા તીર્થંકરની સાથમાં શ્રીકૃષ્ણ છેટલા નવમા વાસુદેવ થયા. અને તેમના પછી *બ્રહ્મદત્ત ૧૨ મા ચક્રવર્તી થયા. તેમના પછી ૨૩—અને ૨૪ મા એ બે તીર્થંકરો* થયા એકંદરે ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિકના નવત્રિકો અને ૨૪ તીર્થંકરો, સર્વે મળી ૬૩ શલાકા પુરૂષો—તરીકે ગણાવ્યા છે. આ ગાથાનો અર્થ અમોએ પૃ. ૬૫–૬૬ મા જે યંત્ર કરીને ગોઠવ્યો છે ત્યાંથી વિચારી લેવાની ભલામણ કરૂં છું. આ ગાથા જૈનોના ખાસ આવશ્યક સૂત્રની ૪૨૧ મી છે.

આ મારા લેખનો ઉદ્દેશ એ છે કે—આ એકજ ગાથામાં જૈન ધર્મના ઇતિહાસને સૂચન માત્રથી ગર્ભિત પણે બતાવવાનો પ્રયત્ન થએલો હોય એમ જણાય છે.

જૈન ધર્મમા પ્રસિદ્ધિને પામેલા, શ્રી હરિભદ્રસૂરિને—આજ ગાથા

મુખ્યપણે પ્રતિબોધ થવાના કારણ રૂપે થએલી છે. કારણ કે હરિભદ્રસૂરિ પ્રથમ બ્રાહ્મણજ હતા, અને પોતે ચઉદે વિદ્યામાં પૂર્ણરીતે નિપુણતાજ ધરાવતા હતા. એટલુંજ નહી પણ વાદ વિવાદમાં ઉતરીને સેંકડો પંડિતોને પરાજિત કરીનેજ છોડતા હતા. સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે વાદવિવાદનો શોખ એટલો બધો હતો કે સ્વર્ગના દેવોની સાથે અને પાતાળ વાસી દેવોની સાથે વાદ કરવાના ચિન્હ રૂપ એક નિઃસરણીપણ સાથમાં લઇને ફરતા. વાત ગમે તેમ હોય પણ આટલી વાતતો નિશ્ચય રૂપની જણાય છે કે તેઓ સહેરમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને ફરતા કે-જેનાથી હું હારી જાઉં કે જે શબ્દનો અર્થ હું જાણી શકું નહી તેનો તો મારે શિષ્યજ થવું. આ પ્રતિજ્ઞા તો તેમની સત્ય રૂપનીજ હતી. વાત એવી બનીકે આ બ્રાહ્મણ સહેરમાં ફરતા ફરતા જૈન સાધ્વીઓના ઉપાશ્રય આગળ આવી ચઢયા. ઉપાશ્રયના અંદરના ભાગમાં એક વૃદ્ધા સાધ્વી **चक्किदुगं हरिपणगं** આ ગાથાનું પરાવર્તન કરી રહ્યાં હતાં, તે સાંભળીને આ બ્રાહ્મણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે-**चक्किदुगं** કહેતાં ઘંટીનાં પડ બે, પણ સાથમાં **हरिपणगं** તે શું ? એમ અનેક તર્ક વિતર્કની સાથે આ ગાથાનો અર્થ બેસાડવા ઘણા વખત સુધી ગડ મથલ કરતા રહ્યા. પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને યાદ કરતા ત્યાંથી જરાપણ ખસ્યા નહીં. છેવટે કોઈ પણ રીતે પત્તો નહી લાગવાથી તે બ્રાહ્મણે તે વૃદ્ધા સાધ્વીને બોલાવીને કહ્યું કે હે માત ? આ તમારા ચિક ચિક્કાય માન શબ્દનો અર્થ શો છે? તે વૃદ્ધાએ કહ્યું કે હે પુત્ર ? અર્થ સમજાવવાનો અધિકાર અમારો નથી. અમારા ગુરૂજી નજીકમાં છે તેમની પાસે જઇને અર્થ સમજો. પછી તેમના ગુરૂજીની પાસે જઇને ગાથાનો અર્થ સમજ્યા. અને જૈન ધર્મની બીજી પણ અનેક ગૂઢ બાબતોને સમજી તેમના શિષ્ય રૂપે થઇને રહ્યા. ત્યાર બાદ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતાદિકના ૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરતાં પ્રતિબોધના કારણું રૂપે થએલી તે સાધ્વીના ઉપકારને માન આપવા પોતાના ગ્રંથના અંતે-**याकिनी मत्तरासूनु** શ્રી હરિભદ્રસૂરિ એ નામથીજ પોતાની પ્રસિદ્ધિ બતાવતા રહ્યા. તેમના ગ્રંથના અંતમાં-યાકિની મહત્તરાસૂનું શ્રીહરિભદ્રસૂનું અથવા વિરહ શબ્દ મુકેલો જોવામાં આવશે. તે પંડિતોને લક્ષ્યમાં રાખવાની ભલામણ કરૂં છું. ॥

આ દુનીયાં તો અજ્ઞાનથી ડુબેલીજ છે, પરંતુ પંડિતોની પણ તેવા પ્રકારની હાલત જોઇ કાંઇક ખેદ અને કરૂણાવાળા થએલા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય-શ્રીસર્વજ્ઞ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની શ્લોક ૩૨ થી સ્તુતિ કરતાં શ્લો. ૨૩ માં કહે છે કે—

अनाद्यविद्योपनिषन्निषण्णै :
विशृंखलैश्चापलमाचरद्भि : ।
अमूढलक्ष्योऽपि पराक्रिये यत्
त्वत्किंकर : किं करवाणि देव ! ॥ २३ ॥

સામાન્યાર્થ-હે દેવ ! હે વીતરાગ ! અનાદિની અવિદ્યાના કીચડમાં મુંપેલા, શૃંખલા વિનાના (અર્થાત નાયક વિનાના) ચપલતાનું આચરણ કરી રહેલ ઓ, અમૃઢલક્ષવાળા એવા મને પરાજિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલાઓને હું તારો કિંકર સત્યતત્ત્વનું સ્વરૂપ કેવી રીતે સમજાવી શકું ? અર્થાત્ કેવી રીતે ઠેકાણે લાવી શકું ?

વિશેષ વિચાર-આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રના ઉદ્‌ગારોનો મતલબ કદાચ એવો હોય કે-વૈદિકોના અનેક પંડિતોએ આમ તેમથી લઈને, ચાર લાખ શ્લોકના પ્રમાણ વાળાં ૧૮ પુરાણો લખી, વેદ વ્યાસના નામે ચઢાવી દીધાં. તેમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવોને મોટા મુખ્ય ઠરાવી, નીતિ વિનાની ચાલ ચલકતવાળા લખીને બતાવ્યા. એટલુંજ નહી પણ જુદા જુદા સ્વરૂપથી આ બધી દુનિયાના ઉત્પન્ન કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા. આ પુરાણોના લેખકો સર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર કરવાવાળા અક્ષરોના તો મોટા પંડિતો જ થએલા જણાય છે અને તેમનો પક્ષ કરવાવાળા પણ મોટા પંડિતોજ હશે. આવા પ્રકારના અનુચિત લેખોના વિષયોને સત્ય રૂપે સમજાવતાં તે વખતના પંડિતો પોતાના પક્ષના આગ્રહથી બીજાના સત્ય પક્ષને પણ તોડી પાડવાના પ્રયત્નો કરતા જોઇ, કાંઇક ખેદ અને કરૂણા હૃદયવાળા થઇ આ ઉદ્‌ગારો કાઢયા હોય એમ અનુમાન થાય છે.

કલ્પિત પ્રજાપતિ-બ્રહ્મામાં વિચારવાનું કે—

આ પ્રજાપતિના નામથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધવાળી જે ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ ઋગ્વેદમાં લખાઇલી છે તે જૈન અને બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતિના પછીથી કલ્પિત દાખલ કરવામાં આવેલી છે. એમ તે શ્રુતિઓનું સ્વરૂપજ બતાવી આપે છે. જુવો કે-પ્રજાપતિના ચાર અંગથી ચાર વર્ણ ઉત્પન્ન થયા, અને તે યજ્ઞ પુરૂષમાંથી ચારો વેદો ઉત્પન્ન થયા. આ તેમાંના મંત્રોજ પોતાનું કલ્પિત પણું જાહેર કરી રહ્યા છે. તેમાં જે યજ્ઞ પુરૂષની શ્રુતિ કે વિરાટ્‌ના સ્વરૂપવાળી મોટી ૧૬ મંત્રોની છે તે તો ચારોજ વેદોમાં દાખલ કરી દેવામાં આવી છે. આ કલ્પિતપણું વૈદિકના પંડિત-આર્યોના તહેવારોના લેખકને પણ જણાયું

છે, તેથી ઈસારો કરતા ગયા છે કે–ઈંદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણ આ બે વ્યક્તિઓ ઈતિહાસ રૂપની હોય એમ જણાય છે. આથી એજ સૂચવ્યું કે–બ્રહ્મા અને રૂદ્ર આ બે વ્યક્તિઓ કોઇ ઈતિહાસ રૂપની હોય તેમ જણાતું નથી, એજ એનો તાત્પર્ય નીકળે છે. મણિલાલ ભાઈએ તો સ્પષ્ટ રૂપથીજ લખીને બતાવ્યું છે કે–યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી બધાનો નિયંતા થઇ બ્રહ્મા રૂપે પૂજાતો થયો. આ બે લેખકોમાંના એક લેખકે બ્રહ્મા અને રૂદ્ર આ બન્નેને જ કલ્પિત રૂપના જાહેર કર્યા. મણિલાલ ભાઈએ તો ચારો વેદોમાં ઘુસાડેલી પ્રજાપતિના નામની જે ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ છે તેને જ કલ્પિત રૂપની બતાવી છે. તો પછી શંકરાચાર્યના અદ્વૈત મતની સ્થાપના છે તે અને વલ્લભાચાર્યના વિશિષ્ટાદ્વૈત મતની સ્થાપના છે તે, શું કેવલ આકાશના કુસુમ જેવી નથી ? વિચારીને જુવો. સુજ્ઞેષુ કિમધિકેન ?

કાશીમાં આવેલા તિલંગના પંડિતોથી જય અપાવી, કાશીના પંડિતોથી ન્યાયવિશારદની પદવી મેળવનાર, અને જૈન સંપ્રદાયમાં નવીન સો ગ્રંથની રચના કરી ન્યાયાચાર્યની પદવી મેળવનાર, જૈનપંડિત યશોવિજય અપૂર્ણ શ્રીપાલનો રાસ પૂર્ણ કરી આપતાં ખંડ ૪ થાની ઢાળ ૧૩ મીમાં અનુભવના વિષયની કડી ૧૬ લખતાં કડી છઠ્ઠીમાં જણાવે છે કે—" પૂરવ લિખિત લિખે સવી લેઇ, મસી કાગળ ને કાંઠો । ભાવ અપૂરવ કહે તે પંડિત, બહુ બોલે તે બાંઠો ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ–આ છઠ્ઠી કડીમાં જણાવ્યું છે કે–સ્યાઇ, કાગળ અને કલમ લઇને પૂર્વે થઇ ગએલા સર્વજ્ઞોના લેખોના ઉતારા લઇને અક્ષરોના મોટ મોટા પંડિતો ઉંધું છત્તું કરતા આવ્યા. પરંતુ સર્વજ્ઞોથી કયા આશયથી લખાયું છે અને તેમાં સત્યતા કેટલી છે અને તેમનું લખાણ કેટલું શુદ્ધ છે આ બધા પ્રકારથી સમજીને જે પંડિતો પ્રકાશ કરીને બતાવે તેજ પંડિતો ખરા ગણાય ? આવી રીતના વિચારો કરવાનો અવકાશ લઇને યૂરોપના પંડિતોએ કાંઇક સારો શ્રમ લીધો છે, એમ કહેવામાં કોઇ મોટો વાંધો આવે તેમ જણાતો નથી. તેઓનાજ વિચારોને લઇને કેટલાક આપણા દેશી પંડિતો પણ ઘણા સારા વિચારો કરી શકયા છે. તેમાં તેમની બુદ્ધિની નિર્મલતા, નિ:પક્ષપાતતા, અને છાપખાનાની સાહાય્યતા પણ નજરે પડે છે. છતાં કેટલાક પંડિતો વેદોની મહત્ત્વતા કેટલી છે તે સમજતા હુવા પણ, મોટી મુંઝવણમાં પડેલા સંકોચ ભાવથી એટલું તો જરૂર જાહેર કરતા ગયા છે કે જૈનધર્મવાળા-

ઓએ કાંઈક સુધારો કર્યો. પરંતુ પોતે પોતાનો ખરો નિર્ણય જાહેરમાં મુકી શકયા નથી. અને કેટલાક પંડિતો તો આટલો બધો પ્રકાશ થવા છતાં પણ હાય ! બાપનો કુવો કેમ છોડાય ? એવા વિચારમાંજ મશગુલ બની રહ્યા છે. પણ સત્યાસત્યનો વિચાર કરવા થોડો પણ અવકાશ લઈ શકયા નથી. વૈદિકોમાં અક્ષરોના પંડિતો કોઇ ઢગલાબંધ હતા. તેઓની આજીવિકા પણ તે પંડિતાઈનીજ હતી તેથી કેટલાક સ્વાર્થમાં લુબ્ધ થએલા સત્યતાનો પ્રકાશ કરી શકયા નથી. પણ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાથી લઇને ઉંધું છત્તુંજ કરતા ગયા છે તેથી તેઓ પૂર્વાપરનો વિરોધ ટાળી શકયા નથી અને પોતાનામા એકવાકયતા પણ કરી શકયા નથી. તેથીજ સત્યના ગવેષકો મુઝાઇ રહ્યા છે એવું મારૂં ખાસ અનુમાન છે, યોગ્ય લાગે તો વિચારશો. અને કેટલુંક તો મારા ગ્રંથથી પણ મેળવી શકશો.

આપણે પ્રથમ જૈન-વૈદિકના બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને સંબંધ તુલનાત્મક સ્વરૂપથી થોડો થોડો વિચાર કરતા આવ્યા પરંતુ રૂદ્રના સંબંધે સ્વતંત્રપણાથી વિચાર કરેલો નથી તેથી તેમનો પણ થોડો વિચાર કરીને જોઇએ—

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં ૧૧ રૂદ્રોની જુદી જુદી વ્યક્તિઓ જે જે તીર્થંકરના સમયમા થતી આવેલી તે પ્રમાણે બતાવેલી છે તે ટુંક રૂપે અમે પણ લખીને બતાવેલી છે.

વૈદિકોમાં તે ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે કોઇ વિચિત્ર પ્રકાર જોવામાં આવે છે તેનું કારણ શું હશે ?

સ્કંદપુ૦ મા–રૂદ્ર તો એકજ છે. પણ ૧૧ બ્રાહ્મણોની ભક્તિને લઇને તે ૧૧ બ્રાહ્મણોના નામથી ૧૧ રૂપે પ્રસિદ્ધ થયા એમ બતાવ્યું છે.

શતપથમાં–ઇશ્વરનો મહિમા વ્યક્ત કરવા ૩૩ દેવતાઓ થયા. તેમાં ૮ વસુ, ૧૧ રૂદ્રો, ૧૨ આદિત્યો, ૧ ઇંદ્ર, અને ૧ પ્રજાપતિ કુલ ૩૩ થયા.

અહીં માત્ર ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે અને એક પ્રજાપતિના સંબંધેજ કાંઇક વિચાર કરવામાં ઉતરીશુ.

આમાં જે ૧૧ રૂદ્રો છે તે ૧૦ પ્રાણ અને ૧૧ મો આત્મા તેજ ૧૧ રૂદ્રો બતાવ્યા છે.

આમાં પ્રજાપતિના સંબંધે અર્થ કરીને બતાવતાં છેવટમાં યજ્ઞ અને પશુઓ તે પ્રજાપતિ બતાવ્યો છે.

પ્રથમ રૂદ્રના વિચારમાં ૧૦ પ્રાણ અને ૧૧'મો આત્મા બતાવ્યો છે પણ પુરાણોમાં રૂદ્રના જે વિચિત્ર પ્રકારો બતાવ્યા છે તે બધા કયાંથી આવ્યા ? અને તેમાં વિચિત્રતા શાથી લખાઇ ? તે જાણવાને માટે કાંઇક સૂચનાઓ કરીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીરના સમયમાં–વિદ્યાસિદ્ધ પેઢાલ પરિવ્રાજકે પોતાની વિદ્યાઓ આપવા એક સત્યકી નામે પુત્ર પેદા કરી, પોતાની બધી વિદ્યાઓ આપી. પણ આ સત્યકી મહા કામાશક્ત હોવાથી તેણે અનેક કુમારી કન્યાઓને અને રાજાની રાણીઓને પણ શીલથી ભ્રષ્ટ કરી, પણ તેનું કોઇથી નામ દેઇ શકાતું ન હતું. છેવટે એક ઉમા વેશ્યાના સંબંધમાં આવ્યા પછી એક રાજાના પ્રપંચથી બન્ને મરાયાં તેના શિષ્યે લોકોને ડરાવી તે વેશ્યાના સંબધ સાથે ગુરૂની મૂર્તિ લોકો પાસે પૂજાવી, એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસથી જણાય છે. પુરાણોના અનેક લેખો જોતાં આ સર્વજ્ઞોના તરફનો ઇતિહાસ અયોગ્ય થએલો જણાતો નથી. જુવો ટુંકરૂપે પુરાણોના વિચિત્ર પ્રકારના લેખો.

(૧) સ્કંદ પુ. માં–આ બધી દુનિયા શિવ રૂપે અને શક્તિ રૂપે બતાવતાં પ્રથમ ચિન્હ લિંગ રૂપનું અને બીજુ ચિન્હ ભગરૂપનું બતાવી બીજું વિશેષ કાંઇ પણ બતાવ્યું નથી.

આમાં વિચારવાનું કે–આ બે વસ્તુની પ્રવૃત્તિમાં જીવોની નિવૃત્તિનો માર્ગ કયા ઉત્તમ સિદ્ધાંતમાં મનાયો છે ?

(૨) પદ્મ પુ. માં–બ્રહ્માને ક્રોધ થતાં તેના કપાલમાંથી સૂર્યના જેવો અર્ધાંગના સહિત રૂદ્ર પેદા થયો.

વિચારવાનું કે–પંડિતો ને બ્રમ્હાની વ્યક્તિ કોઇ જણાઇ નથી તો પછી તેમનો ક્રોધ કેવો અને તેમાંથી અર્ધાંગના સહિત રૂદ્ર કેવો ?

(૩) ગણેશ પુ. માં–પાર્વતીનાં અનેક મસ્તકોની માળા પહેરવાવાળા શિવ બતાવ્યા છે. આમાં સત્ય કયું હશે ?

(૪) અનાચાર વાળા રૂદ્રે ઋષિઓના શાપથી લિંગ તોડાવ્યું, તે ધરતીમાં પેઠું. તેની પાછળ રૂદ્ર પોતે પણ ગયા. પૂજન કરવાનું કબૂલ કરી બ્રહ્માદિક

મનાવીને બહાર લાવ્યા તેની સાથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર આવી. (સ્કં પુ. માં) રૂદ્રને મનાવવા બ્રહ્માની સાથે વિષ્ણુ પણ છે. આ બધો ઇતિહાસ લેખકે કયા વેદોમાંથી મેળવ્યો હશે ?

(૫) સ્કંદમાં–બીજી વાત એવી પણ છે કે–ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી ત્રણ લોકમાં પસર્યું. દેવોની પ્રાર્થનાથી બ્રહ્મા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં શોધ કરવાને ગયા. પણ બ્રહ્મા આવીને જુઠું બોલ્યા. તેથી મહાદેવના શાપથી અપૂજ્ય થયા.

જરા વિચારવાનું કે–" સત્તાવાળા કોણ ? શાપ આપી લિંગને તોડનાર કે તોડાવનાર ? જે લિંગ તોડાવનાર તે બ્રહ્માને અપૂજ્યતાનો શાપ આપનાર છતાં એક દુનિયાનો સંહારક અને એક સર્જક આમાનું સત્ય કયું ?

(૬) મત્સ્ય પુ. માં–શુક્રાચાર્યે–માંસના ભક્ષક શિવને નમસ્કાર કર્યો છે." વિચારવાનું કે–શિવનો ખરો પત્તોજ નથી તો પણ માંસ ભક્ષણ કરતા શુક્રાચાર્યે કયાં જોયા હશે ?

(૭) સ્કંદ પુ. ખં. ૫ મો–બ્રહ્મા–પાર્વતીને બેટી કહીને વર આપવાને આવ્યા. ઇચ્છિત ન થતાં ક્રોધ. તે સિંહ રૂપ ધરીને ઉભો, તેનું સિંહેશ્વર તીર્થ.

વિચારવાનું કે–જે બ્રહ્મા પાર્વતીને દેખીને ચ્યુત થએલા તે વર આપવાને આવ્યા આમાંનું કયું સાચું ? આ બનાવ કયા ઠેકાણે બનેલો ? બ્રહ્માનો ખરો પત્તો કયાંથી મેળવવો ?

(૮) આર્યોના તહેવારોના લેખકે–જણાવ્યું છે કે–" વિષ્ણુની પૂજાનો ઉદય તેના વિષયના પ્રેમને લીધે. રૂદ્ર પૂજાનો ઉદય તેના બીકના લીધે. રૂદ્રની સ્તુતિ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૧૨૪ મા સૂક્તમાં ઘણી કરવામાં આવી છે."

મારા વિચાર પ્રમાણે–આ રૂદ્રની સ્તુતિનું સૂક્ત ઋગ્વેદમાં જે ગોઠવાયલું તે જૈન–બૌધની વિશેષ જાગૃતિના પછીથીજ ગોઠવાયલું સિદ્ધ થશે.

આ લેખકે–ઇશાન સંહિતાનો દાખલો મૂકી જણાવ્યું છે કે–" બ્રહ્મા વિષ્ણુ લિંગનો અંત મેળવવા સામાસામી દિશામાં ગયા અને એક વર્ષે નિરાસ થઇને પાછા આવ્યા અને આપણા કરતાં શિવ શ્રેષ્ઠ છે એવી કબૂલાત કરી."

ખરૂં જોતાં વિષ્ણુ ત્રણ ખંડના એક મહાન રાજા છે પણ તે કોઇ દેવ

સ્વરૂપના નથી. બાકી બ્રહ્મા અને મહાદેવ ખાસ કોઇ તેવી વ્યક્તિજ નથી, છતાં વૈદિકોના પંડિતોએ ઘોડાને શીંગડાં બતાવવા જેવું અને લોકોને ભૂલેખામાં નાખવાના માટે કેટલું બધું સાહસ ખેડયું છે. આમાં તત્ત્વની વાત કયાં દેખાય છે ? કેવલ સ્વાર્થને લઇનેજ લોકોને ઉંધા દોર્યા હોય ?

(૯) જગત્‌નાં ઉત્પાદક બ્રહ્મા શિવના લગ્નમાં આવ્યા. પાર્વતીનો અંગુઠો દેખતાં વીર્ય નીકળી પડયું તેમાંથી ૮૮ હજાર ઋષિઓ પેદા થઇ ગયા. (જુવો શિવપુ. જ્ઞાન સં. અ. ૧૬ થી ૧૮)

(૧૦) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૭ મો—અગ્નિ દ્વારા શિવનું વીર્ય દેવોના પેટમાં. પેટ ફાડી નીકળતાં તેનું સરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાર્ત્તિકેય પુત્ર. આમાંનું કયું સાચું હશે ?

(૧૧) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો. શિવ—પાર્વતીનો સંભોગ તેના વીર્યથી જગત્ નષ્ટ થતાં બ્રહ્મા અને દેવતાઓ ત્રાસ્યા, અગ્નિ દેવને મોકળીને શિવના વીર્યનું ભક્ષણ કરાવ્યું તે દેવતાઓના પેટમાં પેઠતાં બધાએ ગર્ભવાળા થઇ ગયા. પછી બ્રહ્મા—વિષ્ણુ આદિ મહાદેવ પાસે આવ્યા. મહાદેવે વમન કરાવી મોટા પર્વત જેટલો ઢગલો કરાવી નિર્ભય કર્યા. અગ્નિ દેવે તાપના રૂપે થઇ તે વીર્ય ઋષિ પત્નીઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તે પતિના શાપવાળી થતાં તે વીર્ય બહાર કાઢી વાંસડાઓમાં ગુંડાળી ગંગામાં નાખ્યું. તેથી કાર્તિકેય થયા."

વિચારવાનું કે—પ્રથમ આ દેવોનોજ પત્તો નથી. તો પછી કયા કાળમા ભેગા થઇને આ બધો પ્રપંચ રચ્યો ? આમાંની કયી વાત સાચી હશે ? આવા કલ્પિત લેખો કયા ધર્મના માટે લખાયા હશે ?

(૧૨) શિવ પુ. જ્ઞાન સં. અ. ૩૨ । ૩૩ માં—હાથના મેળથી ગણેશ ઉત્પન્ન કરી પાર્વતી સ્નાન કરવાને બેઠાં. સિસ્તર જતા શિવને તેણે ધક્કા મારીને કાઢયા. છેવટમાં બ્રહ્મા—વિષ્ણુ આદિ લઇને ચઢયા, ત્યારે પોતાની કમર તોડાવીને આવ્યા.

જરા વિચારવાનું—આ ત્રણે દેવો જગતના કર્તા હર્તા છે તે એક મેલના પુતળાથી નાશ ભાગ કર્તા ફર્યા ? આમાં સાચું કયું હશે. ? અને કયા ધર્મના બોધ માટે લખાયું હશે ?

(૧૩) ઉત્તર ભવિષ્ય પુ. અ. ૧૨૪ માં—મહાદેવ—પાર્વતીની દિવ્ય

હજાર વર્ષ ક્રીડા થયા પછી પાર્વતીને છોકરી અને મહાદેવને છોકરો થયો. આમાંની કયી વાત સાચી વિચારશો ?

(૧૪) વરાહ પુ. માં–" પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશની ઉત્પત્તિ બતાવી છે."

જૈનોમાં જે મુખ્ય નમસ્કાર મંત્ર છે તે પરમેષ્ઠિના નામથીજ ઓળખાય છે. ત્યાંથી આ કલ્પના કરી હોય એમ સમજાય છે.

(૧૫) શિવ પુ. જ્ઞા. સં અ. ૪ થી ૬ માં–"શિવનાં નેત્ર ઢાંકતાં પાર્વતીના હાથથી અંધક પુત્ર થયો. તે ગણેશનો નાશ કરવાવાળો જાણી શિવે પાર્વતીને કહ્યું કે–ભાર્યે ! મારા નેત્ર ઢાંકીને તેં આ અકાર્ય શું કર્યું ? આ અંધક સાથે મહાદેવનું યુદ્ધ થતાં તેમાં બ્રહ્મા–વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો કૂટાયલા બતાવ્યા છે." આમાંની કયી વાત સાચી મનાય તેવી છે. ? જરા ગોચશો કે ?

(૧૬) પદ્મ પુ. ખં. ૧ લો અ. ૪ માં–" મોહિનીનું રૂપ ધરી વિષ્ણુએ દૈત્યોને કહ્યું હું તમારા ઘરમાં રહીશ. લોભથી તેમને અમૃત આપ્યું. તે દેવતાઓને આપી મોહિની ચાલતી થઇ."

આમાંની કયી વાત સાચી છે ? તે બતાવી શકશો ખરા કે ?

(૧૭) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૪ માં–" પાર્વતીને કૃષ્ણા કહેતાં જવા લાગ્યાં મહાદેવે નમસ્કાર કરી ઘણી ખુશામત કરી તો પણ નીકળી પડયાં."

જરા વિચારવાનું કે–સ્કંદપુ. માં–સૃષ્ટિની આદિમા મહાદેવે બ્રહ્મા–વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કરી તેમને સૃષ્ટિ રચવાનો આદેશ કરેલો છે. ત્યારે આ પાર્વતી કયી સૃષ્ટિમાંથી આવ્યાં ?

(૧૮) પદ્મપુ. ખં. ૧ લો. અ. ૫ મો–સ્ત્રીનું મરણ થતાં મહાદેવ શોકાતુર થઇ 'હા' હા કરવા લાગ્યા. નારદજીએ ઠેકાણું બતાવ્યું એટલે ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે–પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ ૧૩ ભવ કરતાં પાંચમા ભવે લલિતાંગદેવ થયા છે. તે દેવીના ચ્યવનથી મૂઢ થતાં તેના મિત્રદેવે તે દેવીનું ઠેકાણું બતાવી સ્થિર કર્યા છે. તેનો સંબંધ અહીં ઉંધો છત્તો ચિતર્યો હોય એવું મારૂં ખાસ અનુમાન છે તેથી વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૧૯) પદ્મપુ. ખં. ૧ લો અ. ૪૪ માં-"તપ કરવાને જતાં પાર્વતીએ મહાદેવને લંપટ જાણી વીરભદ્રને રક્ષાના માટે મુકયા. છતાં પણ પાર્વતીનું રૂપ ધરીને આવેલા દૈત્યને ભાન ભૂલીને ખૂબ ભેટયા. અને ઘણા રાજી થઇ ગયા.

આ મહાદેવને સૃષ્ટિ રચનાનું જ્ઞાન હતું એમ તેમના કયા કર્તવ્યથી સમજી લેવું ?

(૨૦) પદ્મ પુ. ખં. ૧ લો અ. ૫૬ માં-" મહાદેવે તપના બહાને ગામથી દૂર કુટીયા બનાવી-ગંધર્વ-કિન્નરાદિકની સ્ત્રીઓને મંત્ર બળથી ખેંચીને તેઓની સાથે ભોગ કર્ત્તા રહ્યા. "

જગતની રચના કરતાં તેમણે શું સ્ત્રીયો નહી બનાવી હોય ? છતાં આટલી બધી તૃષ્ણા શાથી ? અને આ બધું ધાંધલ કયાંથી અને કયા કારણથી ઉભુ કરવામાં આવ્યું ? આ બધા વિષયોમાં કોઇ સત્ય વસ્તુ હોય તેમ દેખવામાં આવે છે ખરી ?

(૨૧) શિવપુ. જ્ઞા. સં. અ. ૧૩ થી. પાર્વતીના તપના ઠેકાણે જટિલ રૂપ ધારી મહાદેવે પૂછયું કે તું શા માટે તપ કરે છે ? સખીથી ઉત્તર અપાવ્યો કે-મહાદેવને પતિ કરવા. છતાં પણ મહાદેવ સાચુ કે જુઠું પૂછવાને રહ્યા. ત્યારે તે કેટલા બધા જ્ઞાની માનવા ?

(૨૨) શિવ પુ. અ. ૪૧ માં-" કામથી વિકલ મહાદેવ ઋષિપત્નીઓની પાછળ દોડયા. તેથી દેવતાઓ પણ મોટી આફતમાં આવી પડયા. તે બ્રહ્મા-વિષ્ણુની પાસે ગયા. વિષ્ણુએ પાર્વતીની પાસે મોકલ્યા, ત્યાર બાદ બધા શાંત થયા. "

આ વિકલરૂપ મહાદેવને જગતના કર્તા હર્તા લખનાર કેટલા બધા સત્યવાદી હશે ? આ બધી વાતો કયા વેદમાંથી મેળવી હશે ?

(૨૩) શિવ પુ. જ્ઞા. સં. અ. ૪૨ માં-" માત્ર ઋષિપત્નીઓને દેખીને મહાદેવ તદ્દન નિર્લજ્જ થયા. આવેલા ઋષિઓના શાપથી લિંગ તોડાવીને બેઠા. "

ધન્ય છે એવા ધર્મના પ્રવર્તકોને ? બીજું શું કેહવું ?

(૨૪) ભાગ. સ્કં. ૧૦ મો-" મહાદેવે વૃકાસુરને વર આપ્યો કે તું જેના માથા પર હાથ મુકીશ તે બળીને ભસ્મ થશે. તે દૈત્ય પાર્વતીની લાલચથી મહાદેવનીજ પાછળ પડયો. સ્વર્ગ-પાતાલમાં કોઇ પણ રક્ષક ન મળતાં છેવટે વિષ્ણુના છળથી બચ્યા. "

જગતના સંહારક મહાદેવનું જ્ઞાન કેટલું અને બળ કેટલું કે એક દૈત્યના ભયથી સ્વર્ગાદિકમાં ભાગતા ફર્યા ? તો આમાંનું સાચું કયું ? અને લેખક સત્યવાદી કેટલો ?

(૨૫) વિષ્ણુ પુ. અંશ ૫ માં–" કૃષ્ણુ સાથે લડતા મહાદેવ હાર્યા. બાણાસુર ચઢયો પણુ કૃષ્ણુની સ્તુતિ કરી મહાદેવને છોડાવવો પડયો. "

ત્રેતાના કૃષ્ણ, દ્વાપરના મહાદેવ કયે ઠેકાણે ગડયા ?

(૨૬) પદ્મ પુ. ખં. ૧ લો. અ. ૧૪ માં–" બ્રહ્માનું માથુ કપાતાં પરસેવો. તેમાંથી હુથીઆર બંધ પુરૂષ, તે મહાદેવની પાછળ પડયો. છેવટે વિષ્ણુના શરણુથી મહાદેવ બચ્યા. "

જગતના સૃષ્ટાએ માથુ કપાવ્યું. પરસેવાના પુરૂષથી જગતના સંહારક નાઠા. પણ જગતના પાલક વિષ્ણુએ બચાવ્યા. આમાંની કયી વાત સત્યરૂપની બનેલી હશે ?

(૨૭) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૯ માં–" દેવ દાનવોની લડાઇમાં કૃષ્ણે ઘણા દૈત્યોને માર્યા. નાઠેલાની પાછળ જતાં અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા કરી પુત્ર પેદા કર્યો. બ્રહ્માએ સ્વર્ગની રક્ષા માટે વિષ્ણુને બોલાવવા મહાદેવને મોકલ્યા. પેલો પુત્ર સામે થતાં મહાદેવે ફાડવા માંડયો. કૃષ્ણે જગત્ પતિ શિવને ક્ષમાવ્યા. વિષયરતિ છોડવાનું કહેતાં શ્રીકૃષ્ણ લજ્જિત થયા. પડી ગએલા ચક્રને લેવા જતાં અટકાવીને કહ્યું કે–સુદર્શન અને કાલાનલ ચક્ર આપું છું તેનાથી દૈત્યોનાં ગળાં કાપી નાખો. "

વિચારવાનું કે–દેવ દાનવોની લડાઇ સ્વર્ગમાં થએલી કે ભૂતલમાં ? અપ્સરાથી કૃષ્ણે પુત્ર પેદા કર્યો તે કયા કાળમાં ? જગતના સૃષ્ટા કે સંહારક બ્રહ્મા કે મહાદેવ સ્વર્ગની રક્ષા કરવા સમર્થ ન થયા કે જેથી વિષ્ણુને બોલાવવા પડયા ? વિષયના લંપટી વિષ્ણુને લજ્જિત થવું પડયું. આ ત્રણમાંનો કયો દેવ સત્યરૂપનો લાયક થએલો છે ? ભક્તોને જૈનમંદિરમાં જતાં અટકાવ્યા તે શું આભડછેટ માનીને કે બધું પોકળ છુપાવવા ? હાથી મારે તો પણ મરવું આ લેખકો કેટલા બધા ધર્મના પોષક હશે ?

(૨૮) શિવ પુ. " પાર્વતીના વિવાહમાં બ્રહ્માનું વીર્ય જમીન પર પડતાં મહાદેવ મારવા ઉઠયા. બ્રહ્મા–વિષ્ણુએ પગમાં પડી પ્રસન્ન કર્યા. "

જગતના સ્રષ્ટાની નાડી છુટી, સંહારક મારવાને ઉઠયા. સ્રષ્ટા અને પાલક પગમાં પડયા. આમાંની કયી વાત સાચી છે ? આ ત્રણ કલ્પિત દેવોને જ્યાં ત્યાં લખીને કેવા કેવા પ્રપંચો રચ્યા છે ?

(૨૯) રામાયણે–" જટામાંથી મુક્ત ગંગાના ૭ પ્રવાહ, તેમાંનો એક પવિત્ર. " બીજા પવિત્ર કેમ નહી મનાયા ?

(૩૦) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો, અ. ૩૩ માં–આહેડીથી અજાણે શિવ પૂજાયા. તે મર્યો કે તુરત મહાદેવના દૂતો વિમાનમાં બેસાડીને શિવલોકમાં લઇ ગયા. "

સાચો કોઇ શિવજ નથી તો પછી આ બધી વાતો કયાંથી ?

(૩૧) શિવ પુ. સનત્કુમાર સં. અ. ૮ માં–ઋષિ બોલ્યા કે–શિવને પ્રસન્ન કેવી રીતે કરી શકાય ? બ્રમ્હા બોલ્યા કે–વિષ્ણુએ–એક કરોડ ને સાઠ હજાર વર્ષ સુધી આરાધન કરી અનેક વરો મેળવ્યા હતા. "

આ લેખમાં વિચારવાનું કે–સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં આ અવસર્પિણીમાં વાસુદેવોનાં નવ ત્રિકો થએલાં છે. તેમાં પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનું આયુષ્ય ૮૪ લાખ પૂર્વ વર્ષનું બતાવેલું છે. પછી ક્રમથી ઉતરતાં નવમા કૃષ્ણવાસુદેવનું આયુષ્ય એક ૧૦૦૦ વર્ષનું બતાવેલું છે, પહેલા વાસુદેવના પિતા વૈદિકોમાં બ્રમ્હા કલ્પાયા છે. તેમનું આયુષ્ય પુત્રના અનુમાનથી કલ્પાય. છતાં ભાગવતમાં–બ્રમ્હાનું આયુષ્ય ૩૧ નીલ, ૧૦ ખર્વ, અને ૪૦ અબજ બતાવ્યું છે. તે કયા સર્વજ્ઞથી મેળવીને લખેલું ? બ્રમ્હા–વિષ્ણુ અને મહાદેવ વૈદિકોમાં ત્રણ યુગના ક્રમથી ત્રણ બતાવેલા છે તેથી વિચારવાનું કે–નવ ત્રિકોમાંના કયા વિષ્ણુએ એક કરોડ અને છાસઠ હજાર વર્ષ સુધી મહાદેવનું આરાધન કર્યું ? એ આરાધક વિષ્ણુનું અને આરાધ્ય મહાદેવનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય કેટલું મનાયેલું છે એ જાણવાની ખાસ જરૂર છે. જો એ વિચારો વૈદિકોમાં ન મળે તો આ બધી ગપ્પાગપ્પી કોનામાંથી લઇને ચલાવી ? તેનો વિચાર કરવોજ પડશે.

(૩૨) શિવ પુ. વાયુ સં. અ. ૧૭ થી ૨૦ માં–દક્ષના યજ્ઞનો ભંગ કરવા મહાદેવે વીરભદ્રાદિકોને મોકળ્યા. વિષ્ણુ આદિ દેવો દક્ષના પક્ષમાં ભળીને યુદ્ધ કરવાને લાગ્યા. પરંતુ વીરભદ્રાદિકોએ તેમને ઘણોજ બૂરો માર માર્યો.

આમાં વિચારવાનું કે–દક્ષ, વિષ્ણુ અને મહાદેવ, કયા કયા કાળમાં થએલા ? અને કયા કાળમાં ભેગા થઇને આ યુદ્ધ મચાવેલું ? મહાદેવના એક સેવક માત્રથી માર ખાઇને ભાગેલા ભગવાન્ ભક્તોનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવાના ?

(૩૩) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૩ માં–ત્રણ દૈત્યોએ બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરીને ત્રણ કિલ્લાઓ કરાવી લીધા. પછી દેવતાઓના ભુરા હાલ કર્યા. દેવતાઓ શિવના શરણે ગયા. શિવે કિલ્લાઓ સાથે તેમનો સર્વથા નાશ કર્યો.

આમાં મારૂં અનુમાન–મહાવીરના સમયમાં સત્યકી વિદ્યાધર તે પોતાના વૈરીની પાછળ પડેલો છે તેણે પોતાની રક્ષાના માટે વિદ્યાથી ત્રણ નગર બનાવ્યાં હતાં તે સત્યકિએ ભસ્મ કરેલાં તે જૈન ઇતિહાસમાં છે. બાકી બ્રહ્માની કલ્પિત કલ્પનામાં અનેક પ્રમાણો આપી ચુકયા છિએ.

(૩૪) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૨ માં–" શ્રીકૃષ્ણે ૧૬ માસ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કરી હાથ જોડીને આઠ વર માગ્યા. "

ત્રેતાના વિષ્ણુએ દ્વાપરના શિવથી આઠ વર કયા કાળમાં મેળવ્યા ?

(૩૫) શિવ પુ. જ્ઞાન સં. અ. ૫૦ માં–કાશીમાં પાપી, પશુ, પંખી જે મરે તે મોક્ષમાંજ જાય. શ્લોક ૪૨ માં જણાવ્યું છે કે—

विषयाशक्तचित्तोऽपि, त्यक्तधर्मरुचिर्नरः।
इह क्षेत्रे मृतो यो वै, संसारं न पुनर्विशेत् ॥४२॥

ભાવાર્થ–વિષયમાં આશક્ત ચિત્તવાળો અને ધર્મની રૂચિવિનાનો પુરૂષ હોય તો પણ આ ક્ષેત્રમાં (કાશીક્ષેત્રમાં) મરે તો તે ફરીથી આ સંસારમાં આવેજ નહીં. ॥ ૪૨ ॥

આ લેખનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે–કાશીમાં જ્યારે કરવત મુકવાનું શરૂ થએલું ત્યારે આવા શ્લોકો લખી વાળ્યા હોય ? લૂલાં, લંગડાં, દુખિયાં પોતાનો ધન માલ આપીને કરવત મુકાવતાં. કરવત મુકનારનાં હૃદય કેવાં થતાં હશે ?

(૩૬) ભાગ. સ્કં. ૮ અ. ૧૨ માં–મહાદેવે વિષ્ણુ પાસે જઈ મોહિની રૂપ જોવાની માગણી કરી. તે રૂપ જોતાં એવા તો વિકલ થયા કે પરિવારથી પણ નિર્લજ્જ થઈ ગયા. "

જરા વિચારવાનું કે—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે જગત્ની

આદિમાં ઉત્પન્ન થએલા અને જગતના સ્રષ્ટા પણ બતાવેલા છે. તે શું વિષ્ણુના મોહિની રૂપને જાણી શક્યા નહી ? કે જેથી ભાન વિનાના નિર્લજ્જ થઈ બેઠા ? આ વાત કયા કાળની અને આમાંનું સાચું કયું ?

(૩૭) શિવ પુ. જ્ઞા. સં. અ. ૬૫ થી—શિવારાધક અર્જુન પાસે દુર્યોધને રાક્ષસને ભુંડરૂપે મોકલ્યો. અર્જુન શસ્ત્ર લઈને તૈયાર થયો. સામેથી શિવ પણ ભિલ્લ રૂપે આવ્યા. બે બાણ સાથે છૂટતાં એક મુખથી પુંછડે, બીજું પુંછડાથી મુખે નીકળ્યું એટલે ભુંડ તો મર્યોજ. પછી અર્જુન-શિવ પણ લડયા. આ વાતમાં સત્યતા કયી અને કેટલી હશે ?

(૩૮) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૮૭ માં—"વેદના રથ ઉપર ચઢીને શિવ દૈત્યોને મારવા ચઢયા. તેમાં બ્રહ્મા-વિષ્ણુ પણ હતા, શિવે દૈત્યો ઉપર અગ્નિ બાણ છોડીને તેમનું સર્વકુછ બાળીને ભસ્મ કર્યું. માત્ર એક ત્રિપુર દૈત્ય મહાદેવનું લિંગ માથા પર મુકીને બહાર નીકળી પડયો."

આમાંની કયી વાત સાચી બનેલી લાગે છે ? વિચારીને જોશો.

(૩૯) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો—શિવ વિના જે સંસાર તરવાની ઈચ્છા રાખે છે તે મૂઢ છે. દક્ષના યજ્ઞમાં મહાદેવના અનાદરથી મોટો ઉત્પાત. દક્ષે મહાદેવને વેદબાહ્ય કહ્યા તેથી ઘણી ઝપા ઝપી થઈ. દક્ષે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. ઋષિઓ આવ્યા. બ્રહ્મા-વિષ્ણુને પણ બોલાવ્યા. મહાદેવને બોલાવવાનું કહેતાં દક્ષે કહ્યું કે બ્રહ્મા-વિષ્ણુ આવ્યા છે, મત્સરી શિવનું શું કામ છે ? ચલાવો કામં. તમોને કેમ બોલાવ્યા નથી એમ કહીને પાર્વતી પિતા પાસે ગયાં. જક્કા જક્કી થતાં દક્ષે કહ્યું કે તારો પતિ વેદબાહ્ય છે, કહીને ઘણો અનાદર કર્યો. કોઈ પણ રસ્તો ન જડતાં ગણુની સાથે બળી મર્યાં. શિવાજ્ઞાથી વીરભદ્ર ચઢયો. ઉત્પાતો દેખી દક્ષ વિષ્ણુના શરણે ગયા. છતાં દક્ષનું માથુ કાપીને હોમી દીધુ. શિવાજ્ઞાથી બકરાનું માથું ચોંટાડીને દક્ષને છોડી મુંકયા."

આમાં જરા વિચારવાનું કે–બ્રહ્માદિક–દેવીના હાથ ઘસવાથી, કલ્પારંભમાંથી, મહાદેવજીથી, અને ત્રણ યુગના ક્રમથી ઉત્પન્ન થએલા જુદા જુદા ઠેકાણે લખાયલા છે. પાર્વતી પહાડની પુત્રી લખાઈ છે. ત્યારે મહાદેવજી દક્ષ પ્રજાપતિના જમાઈ કયા કાળમાં થયા અને આ બધો ઉત્પાત કયા કાળમાં મચેલો માનવો ?

(૪૦) એક વૈદિકના પંડિતજી લખે છે કે–વૈકુંઠના વિષ્ણુએ કાશીના મહાદેવને હજાર કમળો ચઢાવવાનો સંકલ્પ કર્યો. શંકરે એક કમળ કોરાણે મુકી દીધું. વિષ્ણુએ તેના બદલામાં આંખ કાઢીને આપી. આ વાર્તાને પંચતંત્રના જેવી બતાવીને કહ્યું છે કે–'પુરાણકારોએ શિવ–વિષ્ણુની અનેક વાર્તાઓ રચીને પોત પોતાના દેવોનું મહત્ત્વ વધારવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

આ લેખકે બીજે ઠેકાણે લખ્યું છે કે–ઈંદ્ર અને વિષ્ણુનાં કર્તવ્યો જોતાં કાલ્પનીક પુરૂષ ન હોતા. આથી એ સૂચવ્યું છે કે બ્રહ્મા અને રૂદ્ર આ બે ઐતિહાસિક પુરૂષ તો નથી.

॥ બીજા ખંડમાં જે વિચારો લખાયા છે તેની પણ ટુંકમાં સૂચના કરીને બતાવું છું—

(૧) પ્રથમ તો સામાન્ય ગુરૂનું સ્વરૂપ માત્રજ બતાવ્યું છે.

(૨) વૈદિકોમાં–ગુરૂ વ્યાસ વિચિત્ર પ્રકારથી લખાયા જેમ કે–વ્યાસે ૧૮ પુરાણો બનાવ્યાં, વળી–જન્મતાની સાથે બનાવી વનમાં ગયા. વૃક્ષને ભેટયા પછી વ્યાસનો જન્મ, વ્યાસનું વીર્ય અરણી પર પડયું ત્યાંથી શુકદેવનો જન્મ. વ્યાસની માતા માછલી. તેની સાથે પારાસરે જબરજસ્તી કરી. ઇશ્વરે વ્યાસનો અવતાર લઇને પુરાણો બનાવ્યાં. મહાદેવની સાથે લડીને વ્યાસ કાશી જુદી બનાવી. બધાં શાસ્ત્રો બનાવી મૂઢ થયા પછી ભાગવત બનાવ્યું. ”

આવી રીતની અચોક્કસ અનેક વાતો લખાઇ તે શા કારણથી ? જરા વિચારવાની તસદી લેશો.

(૩) આનંદગિરિએ–વેદમાંની હિંસા વિનાનો બીજો અધર્મ બતાવ્યો. બ્રાહ્મણ પશુઓને યજ્ઞમાં મારતા. તે પશુઓ સ્વર્ગે જતા. બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા. સો પુત્રની આશા બતાવી એક પુત્રને હોમાવનાર લોમશ ઋષિ. (ભારત વનપર્વ.) શ્રાદ્ધમાં માંસ ન જમે તો પશુરોમ જેટલાં વર્ષ સુધી નરક. બ્રાહ્મણોના માટેનું શ્રાદ્ધ તો અગસ્તિ ખાઇ ગયા. શ્રાદ્ધમાં માંસ ખાવામાં દોષ નથી. ”

આ બધા ઋષિઓ ધર્મ બતાવી પશુઓને સ્વર્ગે પુહચાડવાને લખતા ગયા ? કે કોઇ પ્રકારની લાલચથી ? એટલું તો જરૂર વિચારવાનું.

(૪) પૂજિત માંસ ન ખાય તે પશુ થાય. યજ્ઞના માટે કે પાલણ કરવા યોગ્ય માતપિતાદિકના માટે સારાં સારાં હરિણો અને પક્ષિઓને

બ્રામ્હણ મારે. યજ્ઞ-શ્રદ્ધાદિકમાં ભળીને જે માંસ ન ખાય તે બ્રામ્હણજ નહીં. માંસાદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતરોની તૃપ્તિ. રંતિદેવ બબે હજાર પશુઓનું અને ગાયોનું માંસ અન્ન સાથે દાન આપતો. ૫૦-૨૫ પાડા બકરાથી દેવીનું તર્પણ. બ્રાહ્મણાદિક અતિથિના માટે બલદ કે બકરો પકાવે. મૃગાદિકના માંસથી થએલું દશરથનું શ્રાદ્ધ મોટામોટા ઋષિઓ જમી ગયા. કૌશિકના ૭ પુત્રો ગાયને ખાઇને વૈદિકબળથી નિર્ભય થયા. ગેંડાદિકના માંસથી પિતરોને અક્ષયની પ્રાપ્તિ. ઉપર લાખાયલી અનેક પ્રકારની વાતો જો ખરા ધર્મનાજ માટે થએલી હોત તો આજે તેને તેવાને તેવા સ્વરૂપમાં પુસ્તકોમાં રહેવા દેવાની જરૂર ન પડતી, માટે બધી વાતો ધર્મના માટે તો કેવલ લખાયેલી નથીજ.

(૫) શ્રાદ્ધાદિકમાં-બ્રામ્હણોએ જીવોને ભક્ષણ કરવા. જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ તે પણ બતાવી છે. મનુની નાશિકાનો પુત્ર, તેનો પુત્ર શ્રાદ્ધના માટે મૃગાદિક લાવ્યો. યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ ભક્ષણથી પાપ પણ બતાવ્યું છે. જેનું માંસ આપણે ખાઇએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય એમ પણ જણાવ્યું છે.

ટુંકમાં વિચારવાનું કે-માંસ ભક્ષણથી પાપ છે. જેનું માંસ ખાઇએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય. કર્મના યોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા જીવો છે, ત્યારે કયી કયી યોનિમાં ગએલા પિતરો બ્રાહ્મણોના તે તે માંસભક્ષણથી તેટલા તેટલા કાળ સુધી તૃપ્ત થાય? આ બધા લેખકો મોટા મોટા પંડિતો છે, તેથી વિચારવાનું કે આ લેખો કર્મથી ભટકી રહેલા જીવોના ઉપકાર માટે ? કે ખાસ પિતરોની તૃપ્તિના માટે ? કે કોઈ સ્વાર્થના માટે ? એટલુંજ વિચાર શો તો બશ છે.

(૬) નગ્ન વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્રીયોને પ્રિય થાય. બ્રમ્હાના માટે તપ કરનાર અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગે જાય. યજમાન સ્રીનું પણ દાન કરે. વેશ્યાઓ અર્પણ કરે તે સૂર્યલોકમાં જાય. બ્રામ્હણ ચારે વર્ણની સ્રીયો સાથે ક્રીડા કરે.

ઉપરની કલમોમાં-જીભાદિકની લાલસાઓ મેળવી શકાય પરંતુ આમાં ધર્મને કલ્પવો તે તો ડાહ્યા માણસો બતાવે તે ખરો ?

(૭) જટેલું ધન બ્રામ્હણ પોતે રાખે, રાજા અડધું રાખે. ૧૨ તોળા સોનાની સાથે ભાગવત આપે તે તો સર્વ બંધનથી મુક્ત. બ્રામ્હણની આ

આજીવિકા હરે તે ૬૦ હજાર વર્ષ નરકકીટ. બ્રાહ્મણને પરણાવનારનો શિવલોકમાં વાસ. મૃત્યુ નજીક જાણી રાજા દંડનું ધન બ્રાહ્મણોને આપે. ગ્રહોની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને ભોજન અને દાન. યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું ધન રાજા બ્રાહ્મણોને આપે. બ્રાહ્મણોને દાન આપે તે અપ્સરાઓ સાથે ક્રીડા કરે. પ્રાયશ્ચિત આપે તે બ્રાહ્મણને વેશ્યા કામદેવ સમાન ગણે.

આ બધા ઉપરના લેખોમાં પ્રાયઃ સાર એવો છે કે–બ્રાહ્મણ શિવાય અનાથાદિક કોઇ દુઃખીયાઓને યાદજ કરેલા નથી. સાધુ સંતોને અન્ન વસ્ત્રની ઉદારતા પણ બતાવેલી જણાશે નહીં આટલું જાણવાને માટે લખીને જણાવ્યું છે. બાકી આફતમાં પડેલા ગમે તે માણસો પર કે પશુઓ પર ઉપકાર કરવાથી મહાફળ થાય એમ મહાપુરૂષો બતાવી ગયા છે, પક્ષપાતને લીધે તે પર ધ્યાન અપાયું નથી.

(૮) કુદરતની ગાયોનાં તેની સાથે–શાકર તિલાદિકની કલ્પિત ગાયોની વિધિ, તેનાં દાન અને સ્વર્ગાદિક ફળ બતાવી લેવાના ઉપાયો યોજ્યા છે."

(૯) બ્રહ્માદિકે નિર્માણ કરેલા ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણો. સર્વ દેવોના દેવ બ્રાહ્મણ. સર્વજીવોમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ. બ્રામ્હણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર. ત્રણે લોકનો નાશ કરતાં ઋગ્વેદીને પાપ ન લાગે. ગમે તેવા પાપી બ્રામ્હણનો દંડ ન કરવો. બ્રામ્હણ ઉપર કોપ કરનારનો નાશ થાય છે. પંડિત કે મૂર્ખ બ્રામ્હણ વિના બીજો કોઇ પૂજ્યજ નથી. શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના મતધારીઓને રાજા નગરથી બહાર કાઢી મુકે."

ટુકામાં વિચારવાનું કે–પ્રથમ તો ત્રણ દેવોનો જ ખરો પત્તો જણાતા નથી તો કયા કાળમાં ભેગા થયા અને કયા મશાલાથી ૧૮ હજાર બ્રામ્હણને ઉત્પન્ન કર્યા ? કે જેથી સર્વ દેવોના દેવ થઇ પોતાની શ્રેષ્ઠતા મનાવવા લાગ્યા ? સત્ય ધર્મની શ્રદ્ધા કે પ્રવૃત્તિ વિનાનો દેશ અપવિત્ર કહેતા તો પક્ષપાત વિનાનું ગણાતું. ક્રોધ કરનારની સિદ્ધિ થતી સાંભળી નથી. બાકી સમતાવાળો સિદ્ધિ મેળવી શકે ? તે તો ગાંધી મહાત્મા પોતાનો અનુભવ લોકોને બતાવી રહ્યા છે. પંડિત કે મૂર્ખ બ્રામ્હણજ પૂજ્ય બતાવી મત ધારિયોને પણ તુચ્છ ગણવા તે તો સત્યતાથી દૂરનોજ લેખ છે.

(૧૦) પુરાણના સાંભળનારને યમ રાજાએ પ્રથમ પૂજ્યો અને પછી બ્રમ્હલોકમાં પુહચાડી આપ્યો. આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનારો

(૧૯) વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યના કાળમાં વધારે ફેર નથી. સૂક્તોમાં આત્માના જન્માંતરનું સૂચન નથી. એવો અંગ્રેજોએ કરેલો નિર્ણય.

કલમ ઓગણીશમાં વિશેષ વિચારવાનું કે-જીવાદિક તત્ત્વો. તે જીવો કર્મના સંજોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા. જંબૂદ્વીપાદિક, મેરૂ પર્વત, સ્વર્ગ, નરકાદિનું સવિસ્તર વર્ણન અણીશુદ્ધ સર્વજ્ઞોના ગ્રંથોમાં આજે પણ તેવું ને તેવું વિદ્યમાન છે.

વૈદિકોમાં-તેના તે સર્વજ્ઞોના વિષયો એક એકથી મેળાણ વિનાના ઉપર ચોટીયા, અધુરા અને ઉંધા છત્તા કલ્પાયલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી તે પુરાણો સુધીમાં જોઈ શકશો. એટલુંજ નહી પણ તેના સંબંધની કેટલીક શ્રુતિઓ. વેદોમાં પણ પાછળથી દાખલ કરી દેવામાં આવી છે. ઉદાહરણ તરીકે જુવો કે-પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પાછળથી કલ્પાયલા છે તેના સંબંધની શ્રુતિઓ ચારો વેદોમાં દાખલ થએલી છે, વિચારી પુરૂષોને તે શ્રુતિઓજ પોતાનું સ્વરૂપ બતાવી દે છે. તેવી બીજી પણ ઘણીજ નવીન શ્રુતિઓ દાખલ થએલી છે. વિશેષ વિચારીશું તો-ચોથો અથર્વ વેદજ નવીન રૂપે ઉભો કરેલો છે, કેમ કે મૂળમાં તો વેદત્રયીજ મનાયલી છે.

(૨૦) કદ્રુ અને વિનતા બે બેહનો, કાશ્યપની સ્રીયોથી સર્પોની અને ગરૂડોની વંશાવળીનું વિચિત્ર લખાણ, મોટા મોટા પંડિતોથી લખાયું છે તો પણ વિચારી પુરૂષોને શ્રદ્ધિત થઇ શકે તેવું નથી. માટે ધ્યાનમાં લેવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૨૧) ગાલવ મુનિએ ગરૂડની સહાય્યતાથી ૬૦૦ ઘોડા અને એક કન્યા મેળવી, વિશ્વામિત્રને ગુરૂદક્ષિણામાં આપ્યાં. એ વાત વિચારવા જેવી છે તેથી મુકી છે.

યયાતિ-યજ્ઞોથી ઇંદ્રપદ મેળવી સ્વર્ગમાં ગયો. ઇંદ્રે ઝડતી લઇને પાછો ધક્કેલી મુક્યો.

કર્મોના યોગથી જીવો ૮૪ લાખ યોનિઓમાં ફર્યા કરે છે. પણ કોઇએ કોઇની ઝડતી લીધેલી સાંભળી નથી તો પછી આ નવીન રૂપનો સિદ્ધાંત કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યો હશે ?

(૨૨) ત્રેતામાં જે વાલ્મીકિ તે કલિમાં તુલસીદાસ, વાલ્મીકિ પારધિમાંથી થયા. તેમણે દર્ભમાંથી માણસ ઉત્પન્ન કર્યું. વૈવસ્વતની દીકરીનો

દીકરો વસિષ્ટે બનાવી દીધો. નારદ દાસી પુત્ર મટી બ્રહ્માના પુત્ર થયા. આ બધા નવીન પ્રકારના લેખો વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૨૩) હાજર થઈ પ્રભુએ સુંઢથી હાથીને છોડાવ્યો. આ કથાને મળતી કથા જૈનોમાંની વિચારવાને મૂકી છે.

(૨૪) "માયાના સમુદ્રમાં ડુબતા માર્કંડેય પ્રભુથી બચ્યા. ધૌત નામનું તીર્થ સ્થાપી મહાદેવ બ્રહ્માના શિરચ્છેદનના પાપથી મુક્ત થયા. નરનારાયણના તપમાં વિઘ્ન કરવા ઇંદ્રે અપ્સરાઓ મોકળી. રામચંદ્રની પાસે શિવે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું."

ટુંકમાં વિચારવાનું કે—માર્કંડેયને પ્રભુ બચાવવાને કયા કાળમાં આવેલા? બ્રહ્માના શિરનો છેદ કયા કાળમાં અને પાપ મુક્ત કયા કાળમાં? નરનારાયણુ કયું વિશેષ પદ મેળવવાને તપ કરવાને લાગેલા? જગત્ ઉત્પત્તિની સાથના મહાદેવ વિષ્ણુના ૭ મા અવતાર પાસે રક્ષણ માગવામે આવ્યા? શુદ્ધ સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતમાં દૂષણ જોવા વાળાને શું આ બધા કલ્પિત લેખોમાં દૂષણ કે ભૂષણ કાંઇ દેખવામાં નહી આવ્યાં હોય? ન જાણે હૃદયના કેટલા શુદ્ધ હશે?

(૨૫) ગાલવ મુનિએ નરમેધ યજ્ઞનો ઉપદેશ કર્યો. પશુમેધ અને અશ્વમેધ પુરાણિઓનો ધર્મ. વેદો હિંસા, મદિરા પાનાદિકના લેખોથી દૂષિત છે. યાજ્ઞવલ્કયે ભણેલા જૂના વેદો ઓકી કાઢયા પછી નવીન વેદોની રચના કરી."

આ બધા પ્રકારના લેખો મોટા મોટા પંડિતોએ પુરાણોમાં લખ્યા છે. મેં તો સત્પુરૂષોને વિચાર કરવાને માટે મુકયા છે. ભૂલ ચૂકની ક્ષમા આપી સત્યાસત્યનો વિચાર કરશો. આમાં ટુંક વિશેષ વિચારવાનું કે—આ બધું ઉપરનું લખાણ ગુરૂને ઉદ્દેશીને લખાયું છે. લખનારા બ્રાહ્મણો છે, તેઓએ ઋગ્વેદમાં લખ્યું છે કે—"અમો બ્રહ્માના મુખથી ઉત્પન્ન થએલા છીએ તેથી પરમેશ્વરથી પણ માન્ય થએલા છીએ" હિંસા પ્રધાન વેદોને જે ન માને તેમને વેદબાહ્ય કહી અવજ્ઞા કરનારા છે, છતાં તેઓ જગત્ ગુરૂ થઈ ન્યાયનો તોલ કેટલો કરનારા છે તે જણાવવાને તે બ્રાહ્મણોમાંના જે જે ઉપદેશકોએ જેવા જેવા લેખો લખ્યા છે તેવા સ્વરૂપના તેમાંથી લઇને લખીને બતાવ્યા છે, પણ મેં મારી અક્કલ તેમાં જરા પણ ભેળવી નથી. બધા લેખોમાં યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરી મારી થએલી ભૂલ મને બતાવી આપ આપની સજ્જનતા પ્રગટ કરશો તો પણ મને સંતોષ છે.

વેદોના સંબંધની બે ચાર વાતોની સૂચના.

જૈનોના તત્ત્વો સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા આવેલા છે. વેદાદિક કેવળ અક્ષરોના પંડિતોથી લખાયલા છે. જૈનોને વેદબાહ્ય લખનારા જૈનોના તત્ત્વોથી તેમજ વેદના તત્ત્વોથી પણ સર્વથા અપરિચિત, નામ માત્રથી ભડકેલા કે નામ માત્રથી મુંઝાઈ પડેલા, અથવા પોતાની ઇંદ્રિયોના વશમાં પડેલા, લખતા રહ્યા હોય. હાલમાં પ્રચલિત વેદો તે છે કે યાજ્ઞવલ્ક્યે પ્રાચીન વેદોને ઓકી કાઢીને જે નવીન વેદોની રચના કરી તે ચાલે છે. તેમાં પણ ઘણા પ્રકારની વિકૃતિઓ થવા પામી હોય તેમ જણાઈ આવે છે. તેથી તેમાંની પણ બે ચાર વાતોનો વિચાર મેં મારા ગ્રંથમાં કરીને બતાવેલો છે. તેમાંની અહીં પણ ટુંકમાં સૂચના કરૂં છું.

(૨૬) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા ચાર જાતિના દેવતાઓ, તેમનાં સ્થાન, તેમનામાંના કેટલાક દેવતાઓની દેવીઓ હોય છે તે, તેમનામાંના કેટલાક દેવતાઓનું આયુષ્ય પણ બતાવ્યું છે.

(૨૭) વૈદિકોમાં–૧ ઇંદ્રલોક, ૨ કૈલાસ, ૩ વૈકુંઠ, ૪ ગોલોક અને ૫મો બ્રહ્મલોક એમ પાંચ સ્વર્ગ મનુષ્યોના માટેજ કલ્પાયાં છે. બીજા જીવોના માટે વિચાર થએલો જણાતો નથી. જૈન–બૌદ્ધને વેદબાહ્ય નાસ્તિક લખનારા જ્ઞાની હતા ? તેનો પણ થોડો વિચાર કરીને બતાવેલો છે. ઋગ્વેદનાં સૂક્તો ૧૦૦૦, તેમાં ઇંદ્રનાં ૨૫૦, અગ્નિનાં ૨૦૦, સોમનાં ૧૦૦, બાકી બીજા દેવોનાં, મંત્રનું પ્રાબલ્ય બ્રાહ્મણ ગ્રંથો સુધી વધી ઉપનિષદોમાં ફર્યું. મોટા ભાગે દેવતાની સ્તુતિઓનો બનેલો ઋગ્વેદ. વૈદિકમતે દેવતાઓના શરીર વિષે અચોક્કસ કલ્પના. ઋગ્વેદની ફિલસુફી (તત્ત્વના સંબંધે વિચારો.)"

(૨૮) નરકોના સંબંધે ઋગ્વેદથી એટલુંજ મળે છે કે–શ્રદ્ધા વિનાના માણસોને અંધકારના ખાડામાં નાખવામાં આવતાં, વેદ પછીના સમયમાં જુદાં જુદાં નરકોની એક ગુંચવણ ભરેલી સરણી તૈયાર કરવામાં આવી. દેવતાઓના જન્મ–મરણના સંબંધે વેદોથી ચોક્કસ થતું નથી. છેવટ એમ છે કે–કલ્પના અંતેં દેવતાઓ પણ નાશ થાય છે. વેદોમાં સોમવેલડીની ઉત્પત્તિ, તેની કથાઓથી ભરેલું વેદસાહિત્ય. તે સોમ ચંદ્રમાના રૂપમાં બદલાયો, એ ચંદ્રદેવને ૩૩ પત્નીઓ તે પ્રજાપતિની પુત્રીઓ હતી, એ ચંદ્રમાના સંબંધમાં બીજી પણ અનેક કલ્પનાઓ કરવામાં આવી છે. આમાં ટુંકથી વિચારવાનું કે—

જે નરકોની વાત વેદના ઋષિઓએ બતાવી ન હતી તે વાત પાછળથી કયા જ્ઞાનીથી શુંચવણ ભરેલી મેળવી? ઇંદ્ર, વરૂણ આદિ ૩૩ દેવો મુખ્ય વેદના છે. કોઇએ લખ્યું કે-ઇશ્વરનો મહિમા વ્યકત કરવાને થયા, તો તે કયાંથી થયા? અનાદિના તો મનાયા નથી, કેમ કે નર નારાયણ સુદ્ધાં ઇંદ્રપદ મેળવવા તપ કરવા ગયા. ભંગાણ કરવા ઇંદ્રે અપ્સરાઓ મોકળી છે. સોમની વિચિત્ર કથાઓથી બધું વૈદિક ભર્યું છે, તે ચંદ્રમાના સ્વરૂપમાં ફરી જઇને પ્રજાપતિની ૩૩ છોકરીઓનો પતિ થઇ બેઠેલો બતાવ્યો છે. બધી ગરબડ કયા મોટા જ્ઞાનીએ કરીને બતાવી? સોમ-રસ પીનારાઓના છેવટના ઉદ્‌ગારો-કહો તો સૂર્યને નિસ્તેજ કરી દઉં? આકાશ પૃથ્વી નીચે ઉપર કરી દઉં? મંત્રદષ્ટા થઇ વેદવાણી પણ તે જ રચતા. આ જ્ઞાન ઉંચું કેટલું તે વિચારવાનું?

(૨૯) યમ દેવના સંબંધે વિચિત્ર કલ્પનાઓ—યમ નરકોનો રાજા, દક્ષિણ દિશાનો પાલક, ઋગ્‌વેદમાં જે એક નરક તે અંધારાની જગ્યાજ, આગળના ગ્રંથોમાં વિચિત્ર નરકો લખાઇ છે, યમને સુખી જીવોનો સરદાર પણ બતાવ્યો છે. સૂર્યનો પુત્ર પૃથ્વી પર પહેલો જન્મેલો ઋગ્‌વેદમાં પહેલો મર્ત્ય બતાવેલો છે. તેથી તે બીજા મર્ત્યોનો માર્ગ દર્શક થઇ સરદાર થયો. મરણ પાંમેલા ઉપર રાજ્ય ચલાવી વિશ્રાંતિનું સ્થાન આપે છે. દંત કથાઓમાં મૃત્યુનો દેવ ગણાયો. યમ-યમી ભાઇ બ્હેન છે. ભાઈ ઉપર બ્હેન આશકત થતી પણ જણાવી છે. તેનો દફતરી ચિત્રગુપ્ત બતાવ્યો. યમ પાસે જનાર મૃતકને ચાર કલાકને ચાલીશ મીનિટ લાગે છે. મરનાર ત્યાં પોતાના બાપ દાદાઓ સાથે મળે છે. બ્રાહ્મણપુત્રી વિજયા સાથે યમ પરણ્યા. ખુશીમાં આવે તો અપરાધીને છોડી પણ દે છે."

આમાં કેટલાક ખાસ વેદોના લેખો છે, કેટલાક પુરાણોના પણ છે. મેં મારા ગ્રંથમાં વિચારો કરીને બતાવ્યા છે ત્યાંથી જોઇ લેવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૩૦) વેદના સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવની વિચિત્ર વાતોઃ—

ઋગ્‌વેદમાં—હે વરૂણ દેવ! તારી તીવ્ર દૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કર-નારી અને પ્રાણીઓની ગુપ્ત વાત શોધી કાઢનારી છે. અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત અદિતિના ૧૨ પુત્રોમાં વરૂણાદિક ચાર પાંચ મુખ્ય હતા. યજુર્વેદમાં—ભૃગુને પરમ તત્ત્વ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરનાર, ઋગ્વેદમાં-નારદની સલાહથી

હરિશ્ચંદ્રે વરૂણ પાસે પુત્ર માગીને બલિદાન આપવાનું કબૂલ્યું, ન આપતાં જલોદરી. છેવટ પુત્ર બચ્યો અને રોગ પણ ગયો. તે વરૂણ પુરાણોમાં માત્ર સમુદ્રનો દેવ બન્યો. મહાભારતમાં–ઉત્તથ્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરનારો કહ્યો. ” મારા ગ્રંથમાં વિચારો કરીને બતાવ્યા છે, ત્યાંથી વાંચી લેવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૩૧) વેદોમાં અગ્નિને પણ મોટો દેવ બતાવેલો છે તેના સંબંધના વિચારો—

ઋગ્વેદનાં ૧૦૦૦ સૂકતોમાં ૨૦૦ સૂકતો તો અગ્નિ દેવનાં જ હશે. ઇંદ્ર સિવાય બીજા દેવ કરતાં અગ્નિ દેવનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે. ઋગ્વેદમાં પ્રથમજ અગ્નિના સ્તવનમાં મોટામાં મોટો પુરોહિત, યજ્ઞનો ઋત્વિજ, અગ્રદૂત, અને પુષ્કળ દ્રવ્યનો આપનારો કહેવામાં આવ્યો છે. બ્રાહ્મણ અને અગ્નિ એ બે દેવોનાં મુખ ગણાવ્યાં છે. અગ્નિને વેદમાં આકાશ પૃથ્વિનો પુત્ર કહ્યો છે મૃતકને પિતરો પાસે મોકળી દેવાની અગ્નિને પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. કુમારિલ ભટ્ટ અને શંકરાચાર્ય ૮–૯ મા સૈકાના બતાવ્યા છે. હિંદ તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસના લેખકને સુધારો કરવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. મારા વિચારો તો તે ગ્રંથથી જોઇ શકાશે.

(૩૨) પૂર્વ પુણ્યના યોગથી જેને હાથી ઘોડાદિક ૧૪ રત્નો મહા પરાક્રમી આવીને મળે તેજ ૭ ખંડના ભોક્તા ચક્રવર્તી થાય એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં બતાવ્યું છે.

વૈદિકોમાં થોડા થોડા ફેરફારની સાથે તે જ ૧૪ રત્નો બ્રહ્માદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં બતાવ્યાં હોય એવું મારૂં માનવું છે. તેથી બન્ને તરફના વિચારો ટાંકીને બતાવ્યા છે. તે પણ મારા ગ્રંથથી વિચારી લેવાની ભલામણ કરૂં છું. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ આદિ દેવો, વેદના ઋષિઓ, વેદોમાં અને પુરાણોના પંડિતો પુરાણોમાં મોટા મોટા લેખો લખી ગયા, પરંતુ માર્કંડેય ઋષિએ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવાવાળી શક્તિ દેવી બતાવી છે, તે લખીને બતાવી છે. હિંસામિશ્રિત વેદધર્મ જૈન–બૌદ્ધના પરિચય પછી પલટાતો ગયો. વેદો એક વખતે રચાયા નથી, ચાર કલ્પમાં વિભક્ત કરી શકાય છે. ૧ છંદોકલ્પ, ૨ મંત્રકલ્પ, ૩ બ્રાહ્મણકલ્પ, ૪ સૂત્રકલ્પ, ॥ (૧) છંદો કલ્પ—અતિબાલ્યાવસ્થાવાળો, ધર્મપદ્ધતિ વિનાનો, પ્રાચીન ઋષિઓ સ્વભાવિક ધર્મ કહેતા.

(૨) મંત્ર કલ્પમાંજ યજ્ઞ યાગાદિક થતાં. ત્રણ વેદ રચાયા. (૩) બ્રાહ્મણ કલ્પમાં—ધર્મ તત્ત્વ વિષયોનો વિચાર તથા ચર્ચા ઘણીજ ઉત્પન્ન થઇ હતી ને ઉપનિષદો રચાયાં હતાં. (૪) સૂત્ર કલ્પમાં—વેદ ઉપદ્નિષદ્‌ની ટીકા, શિક્ષાદિ ૭ વેદાંગ લખાયાં."

આ બધા લેખોના વિચારો મારા ગ્રંથમાં કરીને બતાવેલા છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું.

ઇંદ્રાદિક દેવો સજન્મા કે અજન્મા? તેનો ખરો ખુલાસો વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં મળી શકતો નથી, કેટલાક પ્રસંગો જોતાં અજન્મા પણ સિદ્ધ થતા નથી. જૈનોમાં તો સજન્માજ બતાવ્યા છે. જુવો કલમ ૨૬ થી.

ઋગ્વેદમાં લખાયલા અશ્વ સ્તોત્રનો તાત્પર્ય એવો છે કે અશ્વને–રાંધવાની, તેની પૂજા કરવાની, તેને કાપવાની, તે માંસ રાંધ્યા પછી આહૂતિ આપવાની, અને પછી તે માંસ ખાવાની વિધિ આ સ્તોત્રમાંથી મળી આવે છે.

આમાં ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થી–પિન્કોટનો ખુલાસો કરતાં જણાવે છે કે–અસલી બ્રાહ્મણો વ્હેમી–અંધશ્રદ્ધાળુ, વેદને ઇશ્વર પ્રણીત માનતા, બુદ્ધનો પ્રચાર થતાં દલીલોથી રક્ષણ માટે દર્શન સાહિત્ય ઉત્પન્ન કર્યું. આ તર્કો એવી જોડે છે કે ઇતિહાસથી અસત્ય છતાં વિશ્વાસ મુકવા જેવું છે. મૅકસમ્યુલર મંત્ર યુગના સંબંધે કહે છે કે–વિધિઓની વિગતોથી ઉભરાતા અશ્વમેધનું સૂકતજ બસ છે.

યજ્ઞરહસ્યવાળાએ અશ્વમેધ માટે બતાવેલાં અનુમાનો યજ્ઞ કારકો ઘોડેશ્વાર થઇને આવ્યા હશે, સૂર્ય ઘોડા મારફતે મુશાફરી કરે છે, છાયાની પાછળ જવા સૂર્યે અશ્વમૂર્ત્તિ ધારણ કરી હતી, ઘોડારૂપે થઇ યાજ્ઞવલ્કયને સૂર્યે નવો યજુર્વેદ આપ્યો હતો, તેથી ઘોડો સૂર્યનો પ્રતિનિધિ ગણાતો હોય. એમ અનુમાનો કરીને બતાવેલાં છે.

યજ્ઞાનુષ્ઠાન એજ વિષય વેદોમાં પ્રધાન છે. અને એમાંજ વેદપંથિની પ્રતિષ્ઠા થએલી જણાવેલી છે.

ઋગ્વેદના ટીકાકારો પોતાના સમયના વિચારો લખી, એક બીજાથી વિરૂદ્ધજ લખતા રહ્યા. ઉદાહરણમાં સ્વામી દયાનંદજીનાજ લેખો જુવો.

ઋગ્વેદાલોચનના લેખકે એક બીજાથી વિરૂદ્ધમાં લખાયલાં મોટાં મોટાં તેર (૧૩) આશ્ચર્ય લખીને બતાવ્યાં છે. તેનો કિંચિત્ વિચાર અમે પણ કરીને બતાવેલો છે.

ગાયના વધ સંબંધે–તત્તિરીયમાં, બૃહદારણ્યકમાં, કાત્યાયન સ્મૃતિમાં અને ગોભીલગૃહ્યસૂત્રમાં, વિવિધ પ્રકારના લેખો લખાયા છે તેઓના વિચારો મારા ગ્રંથથી જોવાની ભળામણ કરૂં છું.

મનુષ્યના વધ સંબંધે—કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈત્તરીયમાં લખાયું છે કે–વાગ્દેવતાના માટે પુરૂષનો વધ, તૃષ્ણાભિમાની દેવતાના માટે–ઋતુધર્મ નિવૃત્ત સ્ત્રીનો વધ, પ્રતીક્ષાના માટે–કુમારી કન્યાનો વધ, ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં શુનઃશેપના વધ સંબંધીની કથા લખાઈ છે. મહાભારતના વન પર્વમાં નરમેધ યજ્ઞનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, આ બધા લેખો માણસોના સંહારના માટે લખાયા છે.

યજુર્વેદના કેટલાક મંત્રોના અર્થો એવા લખાયા છે કે–યજમાનની સ્ત્રીની સાથે ઘોડાનો સંબંધ કરાવતા ઋત્વિજો (યજ્ઞના કરાવવા વાળા) એવો ઉપહાસ કરી રહેલા છે કે તદ્દન નિર્લજ્જ કે જેથી સારા માણસોને નીચું ઘાલવું પડે, આવા તદ્દન અયોગ્ય પ્રકારના વિચારો વેદ જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથોમાં લખીને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું કે વેદો સૃષ્ટિની આદિમાં ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલાં છે. આમાં સત્યતા કેટલી ? મને પૂછો તો ન તો કોઈ સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળો દેખાય છે તેમજ ન તો સૃષ્ટિની આદિમાં ઇશ્વરથી વેદો પ્રાપ્ત થએલા જણાય છે. જો વિચાર કરશો તો આપ સજ્જનો મારા લેખોથી સારી રીતે સમજી શકશો. કદાચ મારી ભૂલ સમજાય તો મને સૂચના કરી મારા ઉપર ઉપકાર કરશો. " પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થતાં સ્વર્ગંગા આગળ આગળ કાદવ કીચડવાળાં થતાં ગયાં. તેમ સત્ય ધર્મથી ભ્રષ્ટ થએલાઓની સ્થિતિ ભર્તૃહરિએ જણાવેલી છે. તેમાં મેં મારા વિચારો પણ થોડા લખીને જણાવ્યા છે.

વીર ભગવાન્‌ની સ્તુતિમાં હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે–

વેદાદિક આગમ અપ્રમાણ શાથી ? અસર્વજ્ઞોથી પ્રવૃત્ત, હિંસામિશ્રિત, સ્વાર્થી લોકોજ વળગી પડેલા છે તેથી.

જૈનાગમ પ્રમાણ શાથી ? જીવોના હિત માટે, પરસ્પર વિરોધ વિનાનું. મોક્ષાભિલાષીઓથી ગ્રહણ થએલું છે તેથી.

અન્ય મત વાળાઓએ સરળપણે અયોગ્ય કહેલું પણ તેમના શિષ્યોએ તદ્દન ઉલટાવી નાખેલું. એ ઉપદ્રવ જૈનાગમમાં થએલો નથી એજ તેની મહત્ત્વતા છે.

(૩૩) શંકર દિગ્વિજય સર્ગ ૧૬ માંની બે ચાર વાતો.

ભટ્ટ અને શંકર ૮-૯ મા સૈકાના છે. સર્ગ ૧ લામાં-બ્રહ્માદિ દેવોની શંકર દેવને ફરીયાદ કે-વિષ્ણુએ બૌદ્ધશાસ્ત્ર રચીને વેદાદિકને હાનિ પુહુચાવી. શંકર દેવે કહ્યું કે હું મનુષ્ય દેહ ધરીને જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર કરીશ. તમો વેદ મર્યાદા સ્થાપો. બ્રહ્મા મંડન નામે, ઇંદ્ર સુધન્વા નામે, કાર્તિક્ય ભટ્ટપાદ નામે અવતર્યા. સુધન્વાની સભામાં ભટ્ટપાદે બૌદ્ધોને હરાવ્યા. એવી રીતે કે-ભટ્ટપાદે કહ્યું કે-"વેદો પ્રમાણભૂત હોય તો મને આંચ આવશે નહીં" એમ કહી પર્વત ઉપરથી પડતાં તાજામાજા રહ્યા. બૌદ્ધો હાર્યા. ફરીથી ઘડામાં સર્પ મગાવ્યો. બૌદ્ધોએ સર્પ બતાવતાં રાજાને મૂર્છા. ભટ્ટે ધીરજ આપી શેષશાયી વિષ્ણુ બતાવ્યા. રાજાએ બૌદ્ધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવ્યો. બ્રહ્માદિકનો પત્તો ન મળે તો આ શંકર સ્વામીનો ઉત્પાત ગણાય કે નહીં ?

સર્ગ ૨ જો-શંકરનો જન્મ-લિંગે રૂપે પ્રગટ થતાં રાજાએ દેવલ બંધાવ્યું, ફરી શિવ ગુરૂ નામે જન્મી શંકરનીજ સેવાથી શંકરસ્વામી પુત્ર મેળવ્યો. આમાં બધાએ શંકર દેવ છે.

સર્ગ ૩ જામાં-વિષ્ણુ, પવન, વાયુ, નંદીકેશ્વર, બ્રહ્મા, બૃહસ્પતિ, અરૂણ, વરૂણાદિ દેવો, દુનિયામાં જંગ મચાવવાને, સ્વર્ગમાંથી ઉતરી બ્રાહ્મણ રૂપે અવતર્યા. આમાંના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવનું સ્વરૂપ કિંચિત જાણવાથી બધા દેવોનું સ્વરૂપ સહુજે સમજાશે.

સર્ગ ૪ માં-ત્રીજે વર્ષે મિત્રો સાથે શંકર ભિક્ષા માટે ગયા. ત્યાં લક્ષ્મીને બોલાવીને તે બ્રાહ્મણીનું ઘર સોનાનાં આમળાંથી ભરાવી દીધું.

સર્ગ ૫ માંમાં સાતમે વર્ષે ભણીને ઘેર આવ્યા. નદીની સ્તુતિ કરી, આંગણે વહેતી કરી, માતાની અડચણ દૂર કરી રાજશેખર રાજાને પુત્ર આપી તેની ઈચ્છા પૂરણ કરી. અગસ્ત્ય આદિ દર્શનાર્થે આવ્યા માતાના પ્રશ્નોત્તરમાં તમારો પુત્ર-સાક્ષાત્ શિવ રૂપ છે,૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય છે, પણ વ્યાસ ૧૬ વર્ષ વધારીને આપશે, એમ કહી અંતર્ધાન થયા. માતાનો ખેદ ટાળવા શંકરે કહ્યું કે કર્મ ભોગવવા જીવ સ્થૂલ દેહમા વિચર્યા કરે છે. સંન્યાસ લેવા ગયા, ગુરૂએ પૂછ્યું, તું કોણ ? હું લય થનાર સર્વોત્તમ ચિદાનંદ રૂપ છું. એમ કહી ચાર મહા વાક્યનો ઉપદેશ લીધો. ચોમાસામાં નદીના પૂરને કમંડલુમાં સમાવી દીધું. શંકરે આ બધા ચમતકાર બતાવ્યા તેનો વિચાર.

સર્ગ ૬ ઠા ૭ મામાં—કાશીમાં સનંદન શિષ્ય કર્યો. ચાર કુતરાં વાળા ચંડાલને નમન કરવા જતાં, તેમને ચાર વેદ સાથે શિવમૂર્ત્તિ રૂપે દર્શન આપ્યું. ભણુવા માટે સનંદન સાહુમી પારથી આવતાં ગંગામાં પડયા, કમળોપર પગ મુકતા આવ્યા તેથી પદ્મપાદ નામ સ્થાપ્યું.

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને બ્રહ્મ સૂત્રનો અર્થ કહ્યો કે—બીજા દેહમાં જતાં જીવને પાંચ ભૂતો વિટલાઇને જાય છે, એ સાંભળી વ્યાસ રૂપે પ્રગટ થઈ ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય વધારીને અંતર્ધાન થયા.

સર્ગ ૮ મા થી ૧૦ મા માં—જૈમિનિ ઋષિએ સ્થાપેલો કર્મકાંડ, તેના પક્ષી મંડનમિશ્ર, તેનું ખંડન કરી જ્ઞાનકાંડ મનાવ્યો. મંડનનો ખેદ દૂર કરવા જૈમનિ પ્રગટ થઈ કહેવા લાગ્યા કે—શંકરના મતને સ્વીકારી, તરી જાવો, કહીને અંતર્ધાન થયા. બ્રહ્મ રૂપ મંડન હાર્યા, પણ સરસ્વતી વાદ કરવા ઉભાં થયાં. ના પાડતાં શંકર સાથે ૧૭ દિવસના પછી કામ કેલીનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. માસની મુદ્દત માગીને મૃતક રાજાના શરીરમાં પ્રવેશી રાણીઓ સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. લુબ્ધ થએલા જાણી શિષ્યો છોડાવી લાવ્યા. રાજ તરફથી અગ્નિસંસ્કાર થતા શરીરમાં પ્રવેશી ગયા. નૃસિંહે અગ્નિની શાંતિ કરી. પછી સરસ્વતીને પણ જીતી લીધાં. મંડનને તત્ત્વમસિ નો મંત્ર આપીને અદ્વૈતમત સ્થાપ્યો.

સર્ગ ૧૧ માં—શૈલપર્વતે કાપાલિકે શંકરને કહ્યું કે—મને ભૈરવે કહ્યું છે કે, તું કોઇ સર્વજ્ઞનું કે રાજાનું મસ્તક હોમીશ તો સદેહ સ્વર્ગે જ જઇશ. માટે મારૂં ઇષ્ટ થાય તેમ કરો. શંકરે એકાંતનો વાયદો કર્યો. એકાંતમાં સંધ્યા કરતા હતા ત્યાં કાપાલિકે તરવાર ખેંચી. પદ્મપાદને ભાસ થતાં નૃસિંહ રૂપ ધરી ચીરી નાખ્યો. બીજા શિષ્યોએ બન્નેને મરણ રૂપે જોયા, સમાધિ ઉતરતાં શંકરે નૃસિંહ રૂપ છોડાવ્યું.

સર્ગ ૧૨. માં—મુકાંબિકામાં મરેલા પુત્ર માટે શોકાતુર બ્રાહ્મણના કુટુંબને જોઈ શંકરને દયા થતાં—"આકાશવાણી થઈ કે અસમર્થ દયા બતાવે." આચાર્યે કહ્યું કે—અસમર્થને બોલવું શોભે ? સમર્થ છો તો શોક દૂર કરો ! એમ કહી જીવતો કરાવ્યો. વિચારવાનું કે કુટુંબ જતાં જોઈ રહ્યા, પોતે ગયા, બીજાને જીવતા કરાવ્યા, એવો કોઇ સમર્થ હોય ખરો કે? આ તો છળબાજીની ચતુરાઇ બતાવી ?

સર્ગ ૧૪માં—માતાનો મંદવાડ જાણી સેવામાં આવ્યા. શંકરની સ્તુતિ કરતાં વિમાન લઈ દૂતો આવ્યા. માતાની ના થતાં પાછા ગયા. પછી વિષ્ણુની સ્તુતિ કરતાં તેમના દૂતો વિમાન લઇને આવ્યા. તેમાં બેસીને માતા વિષ્ણુના ધામમાં પધાર્યા. આમાં સત્યતા કેટલી હુશે ?

સર્ગ ૧૫માં—દિગ્વિજય કરવા હજારો શિષ્યોને અને લશ્કર સાથે રાજાને સાથમાં લઈને નીકળ્યા. પ્રથમજ કાપાલિકો સાથે ઝપા ઝપી થતાં રાજાએ હુટાવ્યા. ગોકર્ણમાં–દ્વૈતમતના શૈવ નીલકંઠને અદ્વૈત મત મનાવ્યો. ઉજ્જયનમાં–દ્વૈતમતના ભટ્ટ ભાસ્કરને અદ્વૈત મત મનાવ્યો. જૈનને પિશાચ કહીને ખંડન કરવા લાગ્યા. જેમાં એક પણ વાત સાચી નથી. છેવટે સપ્તભંગીના ખંડનમાં ઉતર્યા. આ વાતનો ઉત્તર ટિપ્પનકારે જણાવ્યો છે કે–સપ્તભંગીઓથી પ્રત્યેક પદાર્થમાં ગમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. બીજા અનેક વૈદિક મતના પંડિતોએ જ તેમની અયોગ્યતા બતાવેલી જગો જગો પર મારા ગ્રંથથી જોઇ શકશો.

(૩૪) સાધારણ વિચારો—સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકાર રૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. સર્વજ્ઞોના અપરિચિત પ્રદેશમાં, યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળો, વેદ ધર્મ સ્વાર્થી લોકોથી ચાલી પડેલો ખરો પણ, સર્વજ્ઞોના વિશેષ પરિચય વાળા પ્રદેશમાં તે નહી જેવો થઇ પડતાં, સર્વજ્ઞોના તત્ત્વમિશ્રિત નવીન ગ્રંથોની રચના કરી, વેદ ધર્મ ટકાવવાના પ્રયત્નો કરતા ગયા. એટલે દૂધમાં કે છાસમાં, પાણી કેટલું તેનો અંદાજો ન કાઢી શકાય તેવા સ્વરૂપનો, વૈદિક ધર્મ કરીને મુકયો.

વેદો એક એકથી ઘણા ઘણા છેટે, ઋષિઓથી તૈયાર થએલા, અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે. છતાં સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર–ઋષિઓના હૃદયમાં પ્રજાપતિથી ચારે વેદ પ્રાપ્ત થયા, તે વાત ચારે વેદોથી લખાતી ચાલી. તે પ્રમાણ વિનાની તદ્દન કલ્પિત છે તે શાથી ચાલી ? અને કયારથી ચાલી ? પ્રગટ દેખાય છે કે સર્વજ્ઞોથી વિરૂદ્ધમાં લખી જાણી-બૂજીને ચાલવા દીધી હોય એવું મારૂ ખાસ અનુમાન છે. આ મારા અનુમાનની પુષ્ટિમાં–આનંદશંકરભાઇ ધ્રુવના, આર્યોના તહેવારોના લેખકના, અને મણિલાલભાઇ દ્વિવેદીના, ફકરાઓ ધ્યાનમાં લઇ વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું. અને દક્ષિણના પંડિત લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે તો સ્પષ્ટ રૂપેજ લખીને બતાવ્યુ છે કે " જૈન ધર્મ એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ

સનાતન અને પુરાતન એવા જૈન ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુ ધર્મ છે."

આવા આવા દેશી પરદેશી અનેક મહાન્ મહાન્ પંડિતોની, નિર્મલ બુદ્ધિનો પ્રકાશ મારા પર પડતાં, મારૂં મન વૈદિક મત જોવાને પ્રેરાયું. જોતાં જોતાં ઘણા ઘણા પ્રકારનો વિપર્યાસ થએલો જણાતાં જૈન-વૈદિકની તુલનાત્મક રૂપે ગ્રંથ લખવા માંડયો, તેમાં ઘણા ખરા પંડિતોના વિચારો સત્ય રૂપે થએલા પણ લાગતા ગયા. તે મેં મારા ગ્રંથમાં જાહેર કર્યા છે. તે જોવાની ભલામણ કરૂં છું. આ જગો પર તો નહી જેવી સૂચના માત્રજ કરીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞોએ–નાના મોટા અનંતાનંત જીવોથી ભરેલી, અને કર્મના સંયોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ભટકતી, અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિ બતાવેલી છે.

વૈદિકોમાં–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવાદિક એક એકથી વિરૂદ્ધપણે આ સૃષ્ટિની રચના કરતા બતાવેલા છે.

જૈનોમાં આ અવસર્પિણીમાં–ઋષભદેવાદિક ૨૪ મહાન્ તીર્થંકરો ધર્મના પ્રવર્તકો (નાયકો) થતા આવ્યા છે.

વૈદિકોમાં–મત્સ્ય, કુર્માદિક ૨૪ એકજ વિષ્ણુના અવતારો થએલા બતાવ્યા છે. તેમાં ઋષભદેવને ૮ મા નંબરે ગોઠવ્યા છે.

સર્વજ્ઞોમાં–હાથી, ઘોડાદિક અગાધ શક્તિવાળાં ૧૪ રત્નો આવીને મળ્યા પછી, છ ખંડના રાજ્ય કરતા–ભરત–સગર આદિ ૧૨ ચક્રવર્તીઓ થએલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોમાં—તેજ ભરતને જડભરત, સગર આદિ બે ચારને, રાજા તરીકે ઓળખાવી તેમના સંબંધના હાથી, ઘોડાદિ ૧૪ રત્નોમાં, થોડા ફેરફાર સાથે બ્રહ્માદિ દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં બતાવ્યાં છે. સગર ચક્રવર્તીના ૬૦ હજાર પુત્રો સ્વાભાવિક હતા, તે મહાદેવથી પ્રાપ્ત થએલા બતાવ્યા છે.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં ૧૧મા તીર્થંકરના સમયમાં પહેલા વાસુદેવના પિતા—પુત્રીના સંબંધથી લોકોમાં પ્રજાપતિ તરીકે જાહેર થયા છે.

વૈદિકોમાં—તેજ પ્રજાપતિને ચારો વેદોમાં બ્રહ્મા તરીકે લખીને–સૃષ્ટિની આદિ કરનારા, સૃષ્ટિની આદિમાંજ ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારો

વેદોનો પ્રકાશ કરનારા, અને પોતાના ચાર અંગથી ચાર વર્ણની ઉત્પત્તિ કરનારા, લખીને બતાવ્યા છે. આ બ્રહ્મા એક રાજાને કલ્પેલા છે, તેના માટે વૈદિકોમાં લખાયલા અનેક પ્રકારના વિચિત્ર લેખોથી જાણી શકાય તેમ છે.

આ અવસર્પિણીમાં-સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં-બલદેવાદિક નવ ત્રિકો થયેલાં લખાયાં છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિક ૧૧ મા તીર્થંકરથી સરૂ થતાં-૨૦ મા તીર્થંકર થયા પછી ૮ મું. રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણનું થયું છે. અને ૨૨ મા તીર્થંકરના સમયમાં-બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધનું થયું છે. વાસુદેવજ પ્રતિવાસુદેવને મારે એ નિયમ પ્રમાણે જૈનોમાં લક્ષ્મણ વાસુદેવના હાથે રાવણ પ્રતિવાસુદેવ મરાયો છે. વૈદિકોમાં બલદેવ રામને બતાવ્યા તેટલો ફેર છે. બાકી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવના હાથે જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ મરાયો તેમાં ફેર થએલો નથી. આ બન્ને ત્રિકોમાં મુખ્ય પાત્રોનો ફેર ઘણો નહી હોય, બાકી બીજા વિષયોમાં તો ઘણો જ ફેરફાર થએલો જણાય છે. તે તો બન્ને તરફના મેળાણથી જાણી શકાશે.

પરંતુ-રામાદિક ૮ મા ના, અને બલભદ્રાદિક ૯ મા ના, પૂર્વેનાં જે સાત ત્રિકો ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી થતાં આવ્યાં, તેમાં તો વૈદિકના પંડિતોએ સર્વ પ્રકારના ક્રમને તોડી નાખીને, એવું તો ઉંધુ છત્તું કલ્પ્યું છે કે મોટા મોટા પંડિતો પણ, તે ગુંચવી દીધેલું કોકડું, ઉકેલી શકે નહીં. તે પૂર્વેના સાત ત્રિકોમાં-બલદેવોના તો નામ નીશાન પણ દેખાતાં નથી. અને જે સાત નામના સાત વાસુદેવો થતા આવ્યા, તેમનાં નામ, ઠામ, ઠેકાણાં, ઉડાવી દઇને એક જ વિષ્ણુ ભગવાન્‌ના નામથી જાહેર કર્યા. પરંતુ તેમના પ્રતિપક્ષી રૂપ જે સાત પ્રતિવાસુદેવો હતા તેમનાં નામ તેવાના તેવા રૂપનાં મારા જોવામાં આવ્યાં, પણ તેમનું સ્વરૂપ તદ્દન ફેરવી નાખ્યું. અને જુદા જુદા કવિઓએ જુદી જુદી મનમાની કલ્પનાઓ કરીને બતાવી છે. તે જુવો કે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં પ્રતિ વાસુદેવોનાં નામ--૧ અશ્વગ્રીવ, ૨ તારક, ૩ મેરક, ૪ મધુ અને કૈટભ, ૫ નિશુંભ, ૬ બલિ, ૭ પ્રલ્હાદ. અને પૂર્વે બતાવેલા-૮ મા રાવણ અને ૯ મા જરાસંધ આ બેમાંના એકને તો લક્ષ્મણે માર્યો અને બીજાને શ્રીકૃષ્ણે મારીને ત્રણ ખંડનું રાજ્ય સ્વતંત્ર પણે ભોગવ્યું હતું તેવીજ રીતે પૂર્વેના સાત વાસુદેવોના શત્રુભૂત સાત પ્રતિવાસુદેવોજ છે. તેઓનું સ્વરૂપ વૈદિકોમાં જેવી રીતે ગોઠવાયું છે તેઓની અહીં સૂચના કરીને બતાવું છું. ૧ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ માથા વિનાના થયા પછી ઘોડાના માથાવાળા

બતાવી–હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. ૨ તારક પ્રતિવાસુદેવ છે. તેમની લડાઇ–દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવની સાથે થએલી તેનો સંબંધ વૈદિકોમાં–તારકાસુર લખીને દેવ દાનવોની લડાઇ ગોઠવીને બીચમાં વિષ્ણુને પણ તેના કેદી લખીને બતાવ્યા છે. આમાં બે ત્રણ કવિઓની કલ્પનાઓ જુદા જુદા રૂપે થએલી મારા લેખમાં જોઇ લેશો. ૩ જા મેરક પ્રતિવાસુદેવ છે. તેને વૈદિકોમાં મોટો દૈત્ય લખીને જણાવ્યું છે કે–એ દૈત્યે બ્રહ્માદિકોને સ્થાનથી ભ્રષ્ટ કર્યા, તે વિષ્ણુનું શરણ લેવા આવ્યા. વિષ્ણુ તે દૈત્યની સાથે હજારો વર્ષના યુદ્ધથી થાકીને ભાગ્યા અને ૧૨ યોજની ગુફામાં જઇને સૂતા લખીને બતાવ્યા છે. ૪ મધુ પ્રતિવાસુદેવ છે, કૈટભ તેના ભાઇ છે. વૈદિકોમાં આ બેને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇને, નાભિ કમલમાં ભરાઇ બેઠેલા બ્રહ્માને મારવા દોડયા, એટલે વિષ્ણુ તે બે દૈત્યોની સાથે બાહુયુદ્ધમાં પડયા, પણ પાંચ હજાર વર્ષ પછી ત્યાંથી નાશી છુટયા. આમાં પણ ઘણા વિચિત્ર પ્રકારો ચિતરાયા છે. પાંચમા નિશુંભ પ્રતિવાસુદેવ છે. તેના સંબંધે વૈદિકોમાં–નિશુંભ અને નમિ બે દૈત્યો બતાવ્યા છે ગરૂડ સાથે વિષ્ણુ લડવા ચઢયા પણ, તે દૈત્યોના મારથી મૂર્છિત થયા પછી યુદ્ધમાંથી નાશી છુટયા. છઠ્ઠા બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. તેમાં અનેક કલ્પનાઓ થએલી છે, મુખ્યતાએ વિષ્ણુ ભગવાન્ ત્રિવિક્રમના સ્વરૂપથી છળી ગયા અને તેના ગુલામ થઇને પણ રહેલા બતાવ્યા છે. ૭ મા પ્રલ્હાદ પ્રતિવાસુદેવ છે અને વિષ્ણુના શત્રુભૂત છે, છતા તેને પોતાનો ભકત સ્થાપી થાંભલામાંથી નીકળીને તેના બાપને મારવા વાળા લખીને બતાવ્યા છે. રાવણ અને જરાસંધ ૮ મા–૯ મા પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તેઓમાં કાંઇ સૂચના કરેલી નથી.

અહીં એક વિશેષ સૂચના એ છે કે—ગીતા જેવા મહાન્ પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં વિષ્ણુ ભગવાનના તરફથી બોધ અપાયલો ગણાય છે. તેમાં ભગવાન્ પોતેજ કહે છે કે–હું ભક્તોની રક્ષા કરવા યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરીશ તે વિષ્ણુ માથુ કપાવી ઘોડાના માથા વાળા કેમ થયા ?.અને તારકાસુરના કેદી કેમ બન્યા ? મેરક દૈત્યથી નાશીને બાર યોજનની ગુફામાં જઇને કેમ સૂતા ? કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બે દૈત્યોના આગે પણ પોતે ટકી ન શકયા. અને નિશુંભ–અને નમિ બે દૈત્યોથી પોતાના ગરૂડ વાહન સાથેજ માર ખાઇને ભાગ્યા, જે ભગવાન્ પોતાનું રક્ષણ નથી કરી શકયા તે ભગવાન્ અમારૂં રક્ષણ કયે ઠેકાણેથી આવીને કરી શકવાના છે ? માટે જ અમો કહીએ છે કે હાલનો

વૈદિક ધર્મ તે, સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકાર રૂપનો છે. ભૂલચૂકની ક્ષમા આપશો અને સત્યની શોધ કરશો.

(૩૫) જૈનોના–અનેકાંતવાદનું અથવા સ્યાદ્વાદવાદનું સ્વરૂપ—

દુનિયાના સર્વ પદાર્થો–ઉત્પન્ન અને નાશ થતા હોવા છતાં પણ તેના મૂળ પદાર્થોનો નાશ થતોજ નથી એ નિર્વિવાદ છે. જેમ કે સોનાના અનેક દાગીના બનતા અને તોડી નંખાતા હોવા છતાં પણ સોનાનો નાશ થતોજ નથી. તેવીજ રીતે માટીના ઘડા આદિ ઉત્પન્ન અને નાશ થવા છતાં પણ માટીનો સર્વથા નાશ થતોજ નથી. એવી રીતે બધાએ પદાર્થો અનેક ધર્મ-વાળાજ હોય છે. આ માન્યતાને જૈનો અનેકાંતવાદના નામથી અથવા સ્યાદ્વાદ વાદના નામથી જાહેરમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે.

વૈદિકમતમાં–પૂર્વકાળમાં થએલા કેટલાક પંડિતો તે પદાર્થોમાં અને તેમના સ્વરૂપોમાં જુદા જુદા પક્ષોને ઉભા કરીને જુદી જુદી માન્યતાઓ પ્રગટ કરે છે. જ્યારે પોતાની માન્યતાઓમાં વાંધા આવી પડે છે ત્યારે તે જૈનોના અનેકાંતવાદનો આશ્રય લઈને સામા પક્ષોને તોડી પાડવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. તેમાં પણ વિશેષ ખુબી એ છે કે–તે મતવાદીઓ જૈનોના અનેકાંતવાદનો તો આશ્રય લેતા જાય છે અને પોતાની માન્યતામાં જુદી કલ્પનાઓ કરીને તેજ અનેકાંતવાદનું ખંડન કરવામાં પોતાની ચાતુરી પણ પ્રગટ કરતા જોવામાં આવે છે.

આ અનેકાંતવાદના પ્રકરણમાં આવા પ્રકારની બધી વિચિત્રતાજ આપ સજ્જનોના જોવામાં આવશે.

પ્રથમ શંકર સ્વામીએ જ શૈવ–નીલકંઠનો અને ભાસ્કરાચાર્યનો દ્વૈતવાદ છોડાવી અદ્વૈતવાદ કબુલ કરાવ્યો. એ શું ન્યાય થએલો હતો ? મારા વિચાર પ્રમાણે તો દ્વૈતવાદજ સિદ્ધ રૂપનો છે, બાકી અદ્વૈતમત દુરાગ્રહમાંજ દોરી જાય છે. બીજાઓનું ખંડન કરતાં સ્વામીજીએ જગો જગો પર અનેકાંતવાદનોજ આશ્રય લીધેલો છે. જેના આશ્રયથી જય મેળવીને આવ્યા, તેનું પણ ખંડન કરવામાં જબરજસ્તી કરી, એ શું સત્યબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરેલો છે ખરો કે ?

પ્રથમ શંકર સ્વામીના એક બ્રહ્મમાંજ-વ્યક્ત–અવ્યક્ત–સગુણ–નિર્ગુણ અનેક ધર્મ ગીતામાંજ લખાયા છે. તે પ્રમાણે પુરાણોમાં પણ અનેક ધર્મ લખાયા છે. ધ્યાન દેશો તો જરૂર સમજાશે. તેવીજ રીતે સર્વ વસ્તુઓમાં

પણ અનેક ગુણો રહેલાજ છે તેથી આજકાલના બાહોશ પંડિતોએ સ્વામીજી-ના વિચારોને અયોગ્યતામાંજ કાઢી નાખેલા છે તે વિચારોનું પ્રકરણ ૩૬ મુ જોશો એટલે આપ સજ્જનોની પણ ખાતરી થશે. આવા મોટા પુરૂષો થઇ તદ્દન અયોગ્યતા વાપરે તો પછી તેવા મહા પુરૂષોને આપણા જેવાઓએ શું કહેવું અને શું લખવું ?

(૩૬) અનેકાંતવાદમાં આધુનિક પંડિતોનો જયઘોષ.

પૂર્વકાળની અંધાધૂંધિના વખતમાં વૈદિકોના કેટલાક પંડિતોએ જુઠી કે સાચી જે ધમાલ મચાવી હતી તે સાધનના અભાવે ચાલતી રહી, પરંતુ આજ કાલ છાપાના સાધનથી પુસ્તકો બહાર પડી જવાથી સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વોની સત્યના શોધક પંડિતોમાં કાંઇ કિંમત થવા લાગી તે આપણા હિંદુ-સ્થાનનો સુદિન સમજવાનો છે. પાશ્ચાત્ય પંડિતોની શોધખોળના અંતે જેમ જેમ પ્રકાશમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ આપણી દૃષ્ટિમાં પણ સત્યતત્ત્વોનો વિકાશ વધતો જાય છે. પૂર્વકાળના કેટલાક પંડિતોએ જૈનોના અનેકાંતવાદ (સ્યાદ્વાદવાદ) ને તુચ્છકારી કાઢયો હતો તે આજકાલના બાહોશ પંડિતોએ ખાસ જરૂરનો છે એમ નિડરપણાથી લોકોમાં જાહેર કર્યો છે. તેના દશ બાર મહાન્ પંડિતોના વિચારો તો અમે પણ મેળવ્યા છે અને તેમના નામોની સાથે વિચારવાને પણ મૂકેલા છે.

શંકર સ્વામીના વખતે આ એકજ વાત ઉંધી ચિતરવામાં આવી હોય તેમ નથી પણ કોઇ સેંકડો વાતો જાણી બૂજીને તેમના પંડિતોએ ચીતરી નાખી હોય તેમ જણાય છે. અને તેમાંની કેટલીક વાતો સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવ્યા પછી વેદમૂળક ઠરાવવા વેદોમાં પણ દાખલ કરી દીધેલી હોય એમ પણ જોવામાં આવે છે.

અહીં શંકરદિગ્વિજયના પહેલા સર્ગમાંનો એકજ દાખલો વિચારવાને મુકુ છુ–અને તે ઘણા પંડિતોની બુધ્ધિરૂપ કશોટીમાંથી કશાતો આવેલો છે. જુવો કે–" બ્રહ્માદિક દેવોએ–શંકરદેવ પાસે ફરિયાદ કરી કે–વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાસ્ત્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુહચાડી. શંકરદેવે ઉત્તર આપ્યો કે–તમો જાવો, હું શંકરસ્વામીપણે અવતાર ધારણ કરીને જ્ઞાનકાંડનો ઉધ્ધાર કરીશ. "

આમાં જરા વિચારવાનું કે—અનાદિકાળના બ્રહ્મા, દરેક વખતે સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા અને ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારો વેદોનો પ્રકાશ કરવાવાળા અને ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, તે બ્રહ્મા હાલમાં થએલા

શંકરસ્વામીના વખતે શંકરદેવને ફરીયાદ કરવાને ગયા કે વિષ્ણુએ બાદ્ધ શાસ્ત્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુહચાડી. વિષ્ણુ પણ કયા કે-જે અનાદિના મનાયા છે તે અને યુગયુગમાં ભક્તોને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને વૈકુંઠમાં સિધ્ધાવી ગયા તે અને ગીતા જેવા મહાન્ ગ્રંથથી પ્રતિષ્ઠાને પામેલા તેમને બાદ્ધાદિકનાં શાસ્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુહચાવનારા લખીને બતાવ્યા છે. આ બધુ લખાયલું કેટલું સુસંગત સમજવું ?

અહીં ફરીથી પણ બાલખ્યાલ જેવા એ બોલ વિચારમાં મુકું છું. યોગ્ય લાગે તો વિચારશો અને ભૂલ માલમ પડે તો ક્ષમા આપશો.

અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિની વારંવાર ભાંગફોડ કેરવાવાળા, મહાજ્ઞાનનિધિ એવા અનાદિકાળના બ્રહ્મા, ચારો વેદોથી પણ અસિદ્ધિમાં આવેલા છે. બાૈદ્ધાદિકોએ કરેલી ભૂલોનો નીકાળ કરવાનું તેમને ન સમજાયું કે જેથી આ અઘોર કલિકાલમાં પરિવાર લઇને શંકરદેવની પાસે ફરીયાદ કરવાને જવું પડયું ?

બીજી વાત એ છે કે—અનાદિકાળથી મોટામાં મોટી સત્તા ધરાવનારા શ્રીકૃષ્ણ પણ મનાયા છે. અને જેમની મહિમા ગીતા જેવા મહાન્ પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં છવાઇ રહેલી છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પરમ ભક્ત અર્જુનના સ્હામને કહી રહયા છે કે-" પ્રકૃતિ મારૂ રૂપ છે " " જીવ મારો અંશ છે " "સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ વા વિભૂતિમાન્ મૂર્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થએલીઓ છે." "અને સર્વ ભુતોનો અંતર્યામી આત્મા પણ હું છું." ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારની તેમની મહિમા જોતાં તે મહાજ્ઞાની અને સર્વ સત્તા ધારીજ માલમ પડે છે. છતાં તેમણે બાૈદ્ધાદિકોનાં શાસ્રોની રચના કરીને દુનિયામાં અજ્ઞાન ફેલાવ્યું હોય તો શું તેમની ભૂલ થએલી ન મનાય ? કદાચ શ્રીકૃષ્ણે કે કોઇ બીજાએ ભૂલ કરેલી માનીએ તો પણ તેનો નીકાળ બ્રહ્મા શું ન કરી શક્તા હતા ? કરી શકતા હતા એમ માનીએ ત્યારે સર્વ સત્તા ધારી બ્રહ્માને શ્રીશંકરદેવ પાસે ફરીયાદ લઇ જવાનું શું કારણ ? વૈદિકોના ઘણા શાસ્રોમાં—બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ એ ક્રમથી ત્રણે દેવો મહાન્ લખાયલા હોવાથી મહેશને ત્રીજે દરજ્જેજ ગણવામાં આવેલા હોય એમ સમજાય છે. તો પણ તે મોટી સત્તાવાળા હોવાથી મોટા જ્ઞાની તો મનાયા જ હશે. જ્યારે એમજ હોય તો પછી બ્રહ્માદિક દેવોની ફરીયાદ સાંભળવાને જ શું કરવાને બેસી રહયા ? પહેલેજ દુનિયામાં આવીને સત્યાસત્યનો

નીકાળ કરી જાતા તો પછી શંકરસ્વામીને આટલો બધો પ્રપંચ કરવાની શી જરૂર પડતી ?

બ્રહ્મા જગતના કર્તા ચારે વેદોથી તે સંપૂર્ણ વૈદિકોના સિદ્ધાંતોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા છે, શ્રીકૃષ્ણ પણ તેટલાજ દરજ્જાના મનાયલા છે. તેથી પોતે કહી રહ્યા છે કે–" જીવ મારો અંશ છે" "શ્રીમાન્, વિભૂતિમાન્, સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થએલા છે" અને સર્વ ભૂતોનો અંતર્યામી પણ હું જ છું."

આમાં જરા વિચાર થાય છે કે–અનંતા અનંત જીવોને ભટકવારૂપ જે જીવોની ચોરાસી લાખ યોનિઓની સ્થાપના થએલી પુરાણોમાં પણ જણાવવામાં આવી છે, તે શું બ્રહ્માએ સ્થાપેલી કે શ્રીકૃષ્ણે ? અને તે શા કારણથી મનાયલી ? શું તેવાં રૂપો ધારણ કરીને તે તે યોનિયોનાં સુખ દુ:ખ કેવા કેવા પ્રકારનાં છે તે જોવાને માટે પોતેજ ફરી રહેલા માનવા કે કોઇ બીજા પ્રકારના જીવો તેમાં ભટકી રહેલા માનવા ? અથવા વૈદિકોએ પોતાના સિદ્ધાંતનો મેળ મેળવ્યા વિના બીજા કોઇના સિદ્ધાંતમાંથી લઇને સમજ્યા શોચ્યા વિના પોતાનામાં લખી વાળેલાં સમજવાં ? આવા આવા પ્રકારના સેંકડો લખાયલા લેખોનો આપણી ટુંક બુદ્ધિથી નિર્ણય કેવી રીતે કરી લેવો ? જો કોઇ સત્ય બુદ્ધિથી લખીને બતાવે ત્યારે તો તેમનો પણ આપણા પર મોટો ઉપકાર થાય, બાકી ઉદ્ધતાઇના લેખકોએ તો દુનિયાનો દાટજ વાળ્યો છે તે જોવાની તો અમારી ઇચ્છા થતીજ નથી. આજકાલ થાબડા થાબડીના લેખો પણ ઘણાજ બહાર પડી રહ્યા છે તેથી સત્યના શોધકોને કાંઇ સંતોષ ન થઇ શકે અને વિચાર વિનાઓના માટે તો સત્ય અને અસત્ય બન્નુએ એક સરખુંજ છે. માટે સત્ય વસ્તુના જ લેખો બહાર પાડવા જોઇએ, તેવા પ્રકારના સત્ય વિચારો તો કોઇ કોઇ મહાપુરૂષના જ જોવામાં આવે છે. બાકી થાબડા થાબડીના લેખો તો ઢગલા બંધ જોતાં કેવલ વખતજ ગમાવવા જેવું થાય છે, પણ તેમાંથી કાંઇ સત્ય મળી શકતું નથી. આ જમાનો સત્ય વસ્તુના શોધકોનો લાગે છે પરંતુ થાબડા થાબડીનો મને લાગતો નથી. બાકી તો વિચારો વિચારોના અનેક ભેદો છે તેથી બધાનો નિવેડો લાવી શકાય નહી.

સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોનો વિશેષ પ્રચાર થતાં વૈદિકોમાં બાજી પલટાઇ.

કોઇ પ્રાચીન કાળમાં મુખ્યતાએ યજ્ઞ યાગાદિકના વિધિ વિધાનવાળું વેદ જ્ઞાન ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થએલું લોકોને બતાવી તે કાર્ય

ક્રમપ્રકારથી ચલાવ્યું. પરંતુ તે યજ્ઞ યાગાદિકનું જ્ઞાન સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિશેષ પ્રચાર થતાં નહી જેવું ભાસવા લાગ્યું એટલે તેનો પ્રચાર નહી જેવો થઇ પડવાથી વૈદિકોના કેટલાક ચતુર પંડિતોએ-બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોથી બાજી પલટાવવા માંડી. તે એવી રીતે કે—

(૧) સર્વજ્ઞોએ-પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવી ત્યારે વૈદિકના પંડિતોએ-સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં લખાયલા પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિ નામના એક મહાન્ રાજાને બ્રહ્મા તરીકે કલ્પીને આ સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા.

(૨) સર્વજ્ઞોથી જાહેરમાં આવેલા ઋષભદેવાદિક ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણરૂપે-વૈદિકોએ મત્સ્યાદિક ૨૪ અવતારો એકજ વિષ્ણુના કલ્પીને બતાવ્યા.

(૩) સર્વજ્ઞોએ-ભરત-સગર આદિ ૧૨ ચક્રવર્તીઓ બતાવેલા છે. વૈદિકોએ તે બારમાંનાં બે ચાર નામ રાખીને તેમાં ઉંધું છ-તું લખીને બતાવ્યું છે અને તેમના સંબંધનાં જે ૧૪ રત્નો હતાં તેમાં ફેરફાર કરીને બ્રમ્હાદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં બતાવ્યાં છે.

સર્વજ્ઞોએ-વાસુદેવનાં નવ (૯) ત્રિકો આ અવસર્પિણીમાં થએલાં બતાવેલાં છે. વૈદિકના પંડિતોએ તે બધાએ વાસુદેવોને એકજ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં બતાવી તેમના પ્રતિપક્ષી જે નવ (૯) પ્રતિવાસુદેવો હતા તેમાંના કોઇને વિષ્ણુ તો કોઇને અસુર-દાનવ-દૈત્યો ઠરાવી તેમને દેવતાઓની સાથે લડાવી માર્યા છે. એટલુંજ નહી પણ સાથમાં જગત્‌ની આદિ કરવાવાળા બ્રહ્માને અને યુગયુગમાં ભક્તોનું રક્ષણ કરવાવાળા વિષ્ણુ ભગવાન્‌ને તે દૈત્ય દાનવોથી નાશ ભાગ કરતા લખીને બતાવેલા છે તે ઘણું ચમત્કાર પેદા કરે તેવું છે. એવી રીતે પરોક્ષના વિષયની સેંકડો નહી પણ હજારો વાતોમાં ઉંધુ છ-તું કરી પૂર્વાપરનાં વિરોધવાળાં મોટાં મોટાં પુસ્તકો બનાવી મોટા મોટા પંડિતોને પણ મોટી મુંજવણમાં નાખી દીધેલા છે. ' સાક્ષરા ' વિપરીત થએ ' રાક્ષસા ' ની જે કહેવત છે તે આવા કારણથીજ પડેલી હોવી જોઇએ !

મહાભારતના શાંતિપર્વમાં—હિંસાત્મક યજ્ઞનો નિષેધ કરી આત્મયજ્ઞ બતાવતાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે—

यूपं कृत्वा पशून् हत्वा, कृत्वा रुधिरकर्दमं ।
यद्येवं गम्यते स्वर्गं, नरके केन गम्यते ? ॥ १ ॥

સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વોનો વિશેષ પ્રચાર થતાં વૈદિકનાજ પંડિતો વેદવિહિત યજ્ઞોનો નિષેધ કરી આત્મયજ્ઞ બતાવતાં કહે છે કે-યૂપને સ્થાપીને, પશુઓનો. વધ કરીને અને તેમના રૂધિરથી કાદવ કરીને સ્વર્ગે જવાતું હોય, ત્યારે નરકમાં કયું કર્મ કરવાથી જવાતું હશે ?

ઉપરના શ્લોકથી સમજાય છે કે-સ્વર્ગની આશાવાળા યજ્ઞો કરતા. પરંતુ બધી દુનિયાના માલક નિત્ય મોક્ષરૂપ બ્રહ્મા પણ દુનિયામાં યજ્ઞો કરવાને આવતા તે નવું કયું પદ મેળવવાને આવતા ? વિશેષ વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

વિષ્ણુપુરાણમાં—

पृथिव्यामप्यहं पार्थ !, वायौ मऽग्नौ जलेऽप्यहं ।
वनस्पतिगतस्याहं, सर्वभूतगतोऽप्यहं ॥ १ ॥

પૃથ્વી આદિ સ્થાવરો જીવોવાળા છે. એવું સ્પષ્ટરૂપે વર્ણન વેદપુરાણોમાં જોવામાં આવેલું નથી. સર્વે સ્થાવરો પણ જીવો વાળા છે એ માન્યતા સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલી છે. છતાં વિષ્ણુપુરાણમાં વિષ્ણુરૂપે દાખલ કરવામાં આવી છે.

એવા પ્રકારની માન્યતા ગીતામાં પણ લખાઇ છે-જેમ કે-જીવ મારો અંશ છે (૧૫-૭), સર્વભૂતોનો અંતર્યામી આત્મા હું છું (૧૦-૨૦), સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ વિભૂતિમાન્ મૂર્ત્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થએલીઓ છે.

આમાં વિચાર થાય છે કે-પોતપોતાના કર્મના વશમાં પડેલા જીવો ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં અનંતા કાળથી ભટકી રહેલા છે, વિષ્ણુ ભગવાન્ કહે છે કે બધાએ ઠેકાણે હું છું ત્યારે શું તે તે યોનિયોમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ દુઃખોનો અનુભવ કરતા વિષ્ણુ ભગવાન્ પોતે ભટકી રહેલા માનવા કે કોઈ બીજા જીવો ભટકી રહેલા મનાયા છે ?

વળી વિશેષ વાત એ છે કે-મનુસ્મૃતિમાં લખાયું છે કે—" બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા. " તો તે કયી વસ્તુના કયા કાળમાં ? તેનો કાંઇ પત્તો જણાવ્યો નથી. જો અમો સર્વ ભૂતોમાં વિષ્ણુભગવાન્‌ને માનીએ ત્યારે તો યજ્ઞમાં પણ પશુઓનો ઘાત કરતાં વિષ્ણુભગવાન્‌નાજ અપરાધી ઠરીએ. માટે વિચાર થાય છે કે-જીવોના સંબંધે ખરો સિદ્ધાંત ગીતાનો કે સ્મૃતિનો ?

બીજી બાજુ જોતાં–બ્રહ્મા–વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણમાંના એક પણ દેવનો ખરો પત્તો લાગેલોજ નથી. માટે આ જીવોનો વિષય પણ સર્વજ્ઞોમાંથી લઇને વૈદિકના પંડિતોએ ઉંધો છત્તો કલ્પી કાઢેલોજ હોય એજ અનુમાન પર આવીને અટકવું પડે છે.

વિશેષ વિચારવાનું કે–સર્વજ્ઞોના લેખો તરફ અને વૈદિકોના વિચારો તરફ મારા લેખમાં આદિથી તે અંત સુધી નજર ફેરવીને જોશો તો આપ સજ્જનોને માલમ પડશે કે સર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર કરવાવાળા સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી અને તેમના ઇતિહાસમાંથી જેટલું લેવાય તેટલું ઉપર ચોટીયું લઇને ઉંધું છત્તું કરીને પોતાના વૈદિક ધર્મમાં ગોઠવેલું છે.

વેદો ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ વૈદિકના પંડિતોએ જાહેર કર્યું ખરૂં પણ તેમાંની કેટલીક વાતો ઘૃણા ઉત્પન્ન કરે તેવી અને કેટલીક બાલખ્યાલ જેવી છે. પ્રથમ જુવો ઘૃણા ઉત્પન્ન કરે તેવું ઋગ્વેદનુંજ અશ્વ-સ્તોત્ર, આગળ જુવો બાલખ્યાલ જેવા ઉદ્ગારો–હે પૃથ્વી ! તે મૃતક પર ઢગલો થા, હે અગ્નિ ! આ મૃતકને પિતૃઓની પાસે પુહુચાવ. ઇત્યાદિક અનેક વિચારો વેદોમાંના જોતાં માલમ પડશે કે–સર્વજ્ઞોના તત્ત્વાદિક વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યા પછી વેદોનો કોઇ એક નેતા ન હોવાથી જાહેર કરવામાં આવ્યું કે–વેદો ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થયા છે. જેમ કે–આધુનિક પુરાણોમાં સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી અને તેમના ઇતિહાસમાંથી પોતાની મરજી પ્રમાણે લઇને અને તેમાં અનેક પ્રકારનો ફેર ફાર કરી મોટા વિરોધ વાળાં પુરાણો ઉભાં કરીને વેદ વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી દીધાં તે પ્રમાણે વેદોને ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થએલા લખીને બતાવી દીધા છે. પૂર્વકાળમાં થએલા કેટલાક અક્ષરોના પંડિતો સર્વજ્ઞોના સંબંધમાં આવેલા સર્વજ્ઞ-કથિત અંતીદ્રિય જ્ઞાનના વિષયોને જાણી શકયા હશે ખરા પરંતુ કેવલ સ્વાર્થની બુદ્ધિવાળા પક્ષપાતમાં તણાઇને તેમાંથી જેટલું લેવાય તેટલું લઇને તેમાં ઉંધું છત્તું કરીને લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા,છતાં પણ કેટલાક ગહન અને અતિગૂઢ અધ્યાત્મિક વિષયોની વાતોમાં પોતાનામા નહી જેવુંજ જાહેર કરીને ચાલતા થયા છે. જેમ કે–સર્વજ્ઞોએ બતાવેલો (૧) પાંચ જ્ઞાનનો વિષય, (૨) સર્વ જીવોના પાંચ ઇદ્રિયોનો વિષય, (૩) તે જીવોના કર્મોના બંધનો વિષય, (૪) આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાળથી કેવા સ્વરૂપથી ચાલતી આવી તેના સ્વરૂપનો વિષય, તેમજ (૫) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલી

કલ્પના અતીત ગણત્રીનો વિષય, (૬) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા સ્યાદ્વાદનો વિષય, (૭) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા દેવોનો વિષય, (૮) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા ઇતિહાસનો વિષય.

ઇત્યાદિક અનેક વિષયોમાં વૈદિકોએ મોટો ફેરફાર કરેલો છે. તેમાંના કેટલાક વિષયો તો અમો જૈન–વૈદિકની તુલના રૂપે બતાવતા આવ્યા છીએ.

તત્ત્વોના વિષયની શોધ ખોળમાં મચી રહેલા આજકાલના પાશ્ચાત્યવિદ્વાનો એવો નિર્ણય બતાવે છે કે—

" હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન સાહિત્યનો ઇતિહાસ કુદરતી રીતે બે મુખ્ય વિભાગમાં વ્હેંચાઇ જાય છે. પહેલો વિભાગ તે વેદના ગ્રંથોનો છે. એ સાહિત્ય ઘણું કરીને ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ વર્ષ જેટલા પ્રાચીન સમયથી શરૂ થાય છે, અને એના છેલ્લામાં છેલ્લા સ્વરૂપમાં એ સાહિત્ય આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ વર્ષ સુધી પહોંચે છે. વૈદિક યુગના પ્રથમાર્ધનું સાહિત્ય સર્ગશક્તિ અને કવિત્વથી અંકિત થયલું હતું અને સિંધુ વગેરે નદીઓ જ્યાં વહે છે અને હાલના સમયમાં જે પંજાબના નામથી ઓળખાય છે તે મુલકમાં એ સમયના સુધારાનું મુખ્ય સ્થાન હતું.

એજ યુગના દ્વિતીયાર્ધનું સાહિત્ય અંતર્ગત વસ્તુ તરફ જોતાં ધર્મ વિષયક ચર્ચા ચલાવનારૂં અને બાહ્ય સ્વરૂપ તરફ જોતાં ગદ્યમાં લખાયલું હતું અને પંજાબને બદલે ગંગા નદીની પાસેના પ્રદેશમાં એ સમયના આધ્યાત્મિક ચિંતન માટેનું મુખ્ય સ્થાન હતુ. એ પ્રમાણે વૈદિક યુગ પ્રવર્તતો હતો એટલામાંજ આર્ય લોકોનો સુધારો આખા હિંદુસ્તાનમાં, એટલે સિંધુ નદીના મુખે આગળથી તે ગંગા નદીના મુખ સુધીના, જેની ઉત્તરે હિમાલય પર્વત આવી રહ્યો છે અને જેની દક્ષિણે વિંધ્યાચલ પર્વત આવી રહ્યો છે, તે વિસ્તીર્ણ પ્રદેશમાં ફેલાઇ વળયો હતો.

દ્વિતીય યુગના પ્રારંભમાં વૈદિક સાહિત્યના છેટલા ગ્રંથો હજી લખાતા હતા અને ઇ. સ. ૧૦૦૦ પછી મુસલમાનોની જીત થઇ ત્યારથી એ યુગ પૂરો થયો. એ યુગ તે ખરેખરો સંસ્કૃત યુગ કહી શકાય. સાહિત્યમાં, મુખ્યત્વે કરીને ટીકાના ગ્રંથોમાં સંસ્કૃતનો ઉપયોગ ચાલુ રહ્યો એટલે અમુક અર્થમાં આ દ્વિતીય યુગ આજ દિન સુધી ટકી રહ્યો છે એમ કહી શકાય. આ દ્વિતીય યુગમાં બ્રાહ્મણોનો સુધારો દક્ષિણના નામથી ઓળખાતા દક્ષિણ પ્રદેશમાં પ્રવેશ પામ્યો અને ત્યાં ફેલાયો. આ બન્ને યુગને એકઠા લઇએ તો એટલા

સમયમાં હિંદુસ્તાનના સાહિત્યના લગભગ દરેક વિભાગમાં સંગીન અને મહત્ત્વના ગ્રંથો લખાયા." (સંસ્કૃત સા૦ પ્રસ્તાવિક પૃ. ૯)

આ ઉપરના લેખમાં કાંઇ સ્પષ્ટતા કરીને બતાવું છું—

. વેદ કાળના બે વિભાગ તેમાં પહેલો વિભાગ સિંધુ નદી તરફથી ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦થી શરૂ થઇ તેનો પ્રયાસ ૨૦૦૦વર્ષ સુધી થતો રહ્યો એમ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું કહેવું છે. ગમે તેમ હોય પણ તે તરફ તેઓને સોમવેલડીના રસના પાનની મદત મળતી હતી તેથી તે સાહિત્ય તેની માદકતાથી પણ ઉત્પન્ન થતું પણ તેમાં ભળતું તેથી તે યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળું ઘૃણાજનક અને કેટલુંક બાલખ્યાલ જેવું તેમાં ભળેલું હોય તેવું જણાય છે તે અમે પ્રથમજ સૂચવ્યું છે.

વેદયુગના બીજા અર્ધનું સાહિત્ય ગંગા નદીના પાસેના પ્રદેશથી શરૂ થતું બતાવ્યું છે. પરંતુ આ બીજા અર્ધની શરૂઆત થતા પહેલાં ઇ. સ. ૧૦૦૦ ના લગભગમાં જૈનોના ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ સર્વજ્ઞ તરફથી અધ્યાત્મિક વિષયોનો ઉપદેશ લોકોમાં પસરી રહેલો હતો તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની સ્પર્ધાથી બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોમાં જે ચર્ચાવાળુ લખાતું ચાલ્યું ત્યાંથી તે અધ્યાત્મિક તત્ત્વોના મિશ્રણ વાળું ગણાવવાને લાગ્યું. તે ૨૩ મા તીર્થંકર પછી થોડાજ વખતમાં ૨૪ મા તીર્થંકર સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીર થયા છે તેમનું શાસન આજે નિષ્કલંક પણે જ પ્રવર્તી રહેલું છે.

તે ૨૪ મા તીર્થંકરના તરફથી બતાવવામાં આવેલા આધ્યાત્મિક તત્ત્વોના વિષયો તેમજ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયો તેમના શિષ્યો (ગણધરો) સાંભળી પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરતા. પછી તેઓ પોતાના પરિવારમાં ફેલાવતા, પરંતુ તે સમયમાં પ્રાયે મુખપાઠ રાખવાનો રીવાજ વિશેષ હતો. પછી આગળ જેમ પુસ્તક પાનાં પર ચઢતું ગયું તેમ તે સર્વજ્ઞોના બતાવેલા આધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાંથી તેમજ પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયોમાંથી વૈદિકના પંડિતો લેતા ગયા અને તેમાં ઉંધું છતું કરીને મોટા ફેરફારની સાથે પોતાના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા તેમાંના કેટલાક ઇતિહાસના વિષયો મારા જાણવામાં આવતા ગયા તેમાંના કેટલાક નહી જેવા જૈન-વૈદિકની તુલનારૂપે લખીને બતાવ્યા છે. હવે તેની ખરી તુલના કરવી તે તો પક્ષપાતથી મુક્ત થએલા એવા સજ્જન પંડિતોજ કરી શકે. બાકી મેં તો કેવલ આદર્શ રૂપે લખીને જાહેરમાં મુકયા છે.

વેદોના વિષયોને ગમે તેટલા પ્રાચીન કલ્પો પણ તે યજ્ઞ યાગાદિક વિધાનના વળા આજકાલના પંડિતોને તો બાલ ખ્યાલ જેવાજ લાગેલા છે. જૈનોના સર્વજ્ઞ પાર્શ્વનાથ ઈ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષની લગભગમાં થયા. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વ વિચારો નવીન રૂપના તાજા બહાર પડતાંની સાથે વૈદિકોમાં ગડમથલ થવા લાગી,

પ્રથમ જોશમાં આવી યજ્ઞ યાગાદિકની પુષ્ટિના માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો લખવા માંડયા. પણ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો-જેમ જેમ વધારે ફેલાતા ગયા તેમ તેમ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની કિંમત પણ નહી જેવીજ થઈ પડી, પરંતુ કેટલાક ચતુર પંડિતો એ સર્વજ્ઞના આશયને પકડી ઉપનિષદોના ગ્રંથોની શરૂઆત કરી દીધી તેથી તે ગ્રંથો કાંઇક શોભા રૂપના ગણાવવા લાગ્યા. પણ ભિન્ન ભિન્ન લેખકોના કારણે આપસ આપસના વિરોધને ટાળી શક્યા નહીં. આગળ જાતાં સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલા પ્રાચીન ઇતિહાસના પણ તેવાજ હાલ કરીને મૂકેલા છે. આ પ્રકાશના સમયમાં આજ કાલના કેટલાક પંડિતો પોતાના વૈદિકમતમાં ન્યૂનતાઓ જોતા હુવા એટલુ તો જરૂર લખતા ગયા કે જૈન બૌદ્ધના પંડિતોએ સુધારો વધારો કર્યો. પરંતુ કેટલાક સત્યપ્રિય પંડિતો તો જૈન બૌદ્ધના લાંબા અભ્યાસથી ખરી સ્થિતિ સમજીને ટુંક રૂપે સત્ય લખવામાં પાછી પાની પણ કરેલી નથી. તેઓનીજ સાહાયથી મેં જે કાંઇ લખીને બતાવ્યું છે તેનીજ નોંધ ઇસારા માત્રથી ટુંક રૂપે કરીને બતાવું છું :—

(૧) સર્વજ્ઞોએ આ સૃષ્ટિને અનાદિ અનંત સ્વરૂપની પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી બતાવી છે અને છે પણ તેવાજ સ્વરૂપની. છતા વૈદકના પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમાં આવી-બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી તે ઠેઠ પુરાણો સુધી સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધે એક બીજાથી વિરૂદ્ધ સ્વરૂપના બ્રહ્માદિક અનેક દેવો કલ્પીને બતાવ્યા. અને તે કલ્પના વેદમૂળક ઠરાવવા પાછળથી નવીન નવીન અનેક શ્રુતિઓ બનાવી ઋગ્ વેદથી તે ચોથા અથર્વવેદ સુધીમાં દાખલ કરીને બતાવીઓ છે તે તપાસીને જુવો. આમાં સત્યતા કેટલી છે તે પણ વિચારી ને જુવો. જો કદાચ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના બધા કલ્પિત લેખોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો કોઈ હજારો શ્લોકોનું મોટું પુસ્તકજ થઇ જશે. પછી વૈદિકના મોટા મોટા ગ્રંથો દેખાય તેમાં નવાઇ જેવું શું છે? કયાં ખાડી કે કોતર નડે તેવું હતું ?

પૂજાવી ત્યાંથી આ ભગ અને લિંગ રૂપની મૂર્તિની શરૂઆત થઇ. મહાદેવને દ્વાપરમાં થએલા બતાવ્યા છે તેથી પણ વિચારવા જેવું છે.

આ રૂદ્રના સંબધમા વૈદિકોમાં વિચિત્ર પ્રકારના લેખો લખાયા છે તે નામ માત્રથી જુવો—

(૧) કોઇએ ૧૦ પ્રાણ અને ૧૧ મા આત્મા લખી ૧૧ ની સંખ્યા બતાવી છે.

(૨) કોઇએ-બ્રહ્માના મૃતકરૂપ શરીરથી ૧૧ રૂદ્રો અથવા ૧૧ નીલલોહિત લખીને બતાવ્યા છે.

(૩) કોઇએ રૂદ્ર તો એકજ પણ ૧૧ બ્રાહ્મણોના નામથી ૧૧ રૂપે પ્રસિદ્ધ થએલા લખીને બતાવ્યા છે.

(૪) કોઇએ-મહાદેવ પાર્વતીના સંભોગ પછી મહાદેવને પુત્ર થયો. પાર્વતીજીને પુત્રી પેદા થએલી લખીને બતાવી છે.

(૫) કોઇએ-મહાદેવજી વનમાં કુટીયા બનાવી મંત્ર બળથી સારી સારી સ્ત્રીઓ ખેચી મંગાવી સંભોગ કરતા રહ્યા લખ્યા છે.

(૬) કોઇએ-મરણ થતી પાર્વતીનાં મસ્તકો કાપી કાપીને હારમાં પરોવી પરોવીને ગળામાં પહેરતા બતાવ્યા છે.

(૭) કોઇએ-પર્વતની પુત્રી પાર્વતીને પરણવા જતાં-જાનમાં બ્રહ્મા-વિષ્ણુને પણ લેતા ગયા બતાવ્યા છે.

(૮) ભિક્ષા માટે ગયા ત્યા ઋષિ પત્નીઓની લાજ લુંટતાં ઋષિઓના શાપથી લિંગ વિનાના થઈ બેઠા બતાવ્યા છે

(૯) કોઇએ-લિંગ ત્રુટી પાતાળમાં પેઠુ તેની પાછળ મહાદેવજી પણ પાતાળમાં ચાલ્યા ગયા. બ્રહ્મા-વિષ્ણુ લિંગ પૂજવાનું કબૂલ કરી પાછા મનાવી-ને લાવ્યા. એમ પણ લખીને બતાવ્યું છે.

(૧૦) કોઇએ લખ્યું કે-લિંગનો પત્તો મેળવવા-બ્રહ્મા ઉપર ગયા ને વિષ્ણુ પાતાળમાં પેઠા પણ પત્તો મેળવ્યા વગર પાછા આવ્યા.

(૧૧) એક અસુરને બીજા ઉપર હાથ મૂકી બાળી મારવાનો વર આપ્યો તેના ભયથી મહાદેવ પોતેજ ભાગતા ફર્યા પણ લખી બતાવ્યા.

ઇત્યાદિક અનેક બાબતોમાં વિકૃત સ્વરૂપના મહાદેવને જગત્‌ની આદિ-માં-બ્રહ્મા-વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કરીને જગત્‌ની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા છે.

વૈદિકોના લેખો જોતાં તે અશ્વગ્રીવનેજ હયગ્રીવ વિષ્ણુરૂપે જાહેરમાં મુકયા છે. અને પુત્રીના સંબંધવાળા પ્રજાપતિને હરિણીરૂપ પુત્રીની પાછળ હરણ રૂપે જતા બનાવ્યા છે. તેમનું આયુષ્ય ૩૧ નીલ, ૧૦ ખર્વ, અને ૪૦ અર્બનું ભાગવતમાં બતાવ્યું છે. કોઇ લેખમાં આ બ્રહ્માની ૩૩ પુત્રીઓ ચંદ્રમાને પરણાવેલી બતાવી છે. અને કોઇ લેખકે–આ પ્રજાપતિને અનાદિના બ્રહ્મારૂપે કલ્પીને સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા અને ચારો વેદોના પ્રકાશ કરવાવાળા પણ લખીને બનાવ્યા છે અને તે પ્રજાપતિને હિરણ્યગર્ભરૂપે અને યજ્ઞપુરૂષ રૂપે કલ્પી તેમના સંબંધની નવીન રૂપની શ્રુતિઓ બનાવી–પહેલા ઋગ્વેદથી તે ચોથા અથર્વ વેદ સુધીમાં દાખલ કરી દીધેલી જોવામાં આવે છે.

કોઇ લેખકે–આ પ્રજાપતિને યજ્ઞ કરતા પણ બતાવ્યા છે. ઇંદ્ર પદ મેળવવા યજ્ઞો કરવામાં આવતા. આ અનાદિના બ્રહ્માએ કયું પદ મેળવવા યજ્ઞોનો આરંભ કરેલો હશે? એ ખાસ વિચારવા જેવું છે.

કોઇ લેખકે લખ્યુ કે-શિવના હાથથી પેદા થયા. તો કોઇ લેખકે દેવીના હાથ ઘસવાથી પેદા થયા બતાવ્યા છે. પરંતુ વિષ્ણુના અવતાર રામચંદ્રજીના અને મહર્ષિ વસિષ્ઠજીના પ્રશ્નોત્તરમાં તો આ બ્રહ્માનો કોઇ પત્તો પણ બતાવેલોજ નથી.

આવી રીતના અનેક પ્રકારના વિચિત્ર લેખો જોતાં આર્યોના તહેવારોના લેખકને વ્યકિતરૂપના ન ભાષ્યા, અને મણિલાલભાઇને કલ્પિત નવીન રૂપના ભાસ્યા તેમાં અયોગ્ય શું છે? સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસથી તો તે મહાન્ રાજા પુત્રીના પતિ–પ્રજાપતિનેજ વૈદિકોએ બ્રહ્મારૂપે કલ્પ્યા સિદ્ધ થાય છે. આ જગો પર તો માત્ર નહી જેવી સૂચના કરીને બતાવી છે બાકી તો બધા મારા લેખોથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું.

॥ સર્વજ્ઞોના ઈતિહાસમાં–અનેક વિદ્યાઓથી મોટી શકિતવાળા થતા તે રૂદ્રના નામથી પ્રસિદ્ધ થતા. તેમની શરૂઆત શ્રીઋષભદેવથી તે ૨૪ તીર્થંકર સુધી ૧૧ની સંખ્યા જણાવેલી છે. પરંતુ ૨૪ મા મહાવીરના સમયમાં જે ૧૧ મા સત્યકી નામના રૂદ્ર થયા તે કામાસકત થએલા બતાવ્યા છે તેણે રાજાઓના અંતેઉર સુધી અનાચાર સેવેલો પણ તે વિદ્યાના બળવાળાનું કોઇથી નામ દઇ શકાતું નહીં. એક વેશ્યાના સંબંધથી રાજાને ખબર પડી કે સંભોગ વખતે વિદ્યાઓ દૂર રહે છે. ત્યાં પ્રપંચથી સંભોગ વખતે બન્નેનો નાશ કરાવ્યો. પણ વિદ્યાના બળવાળા તેના શિષ્યે ભય બતાવી સંભોગ રૂપની મૂર્તિ લોકો પાસે

વાકયતા ન હોય તે તો સ્વાભાવિકજ છે. છતા તે વેદો ઈશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ જાહેરમા મુકાયા. બીજી વાત એ છે કે ઘણા ખરા પુરાણો ૭૦૦ શોથી તે ૯૦૦ સુધીમા લખાયલ છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ ઈશ્વરથી ન બનાવતા વ્યાસના નામથી જાહેરમા મૂકવાનો પ્રયત્ન થયો. તેથી તે સત્યનિષ્ઠાથી લખાયલા હોય તેમ જણાતા નથી. આવા પ્રકારના લેખકોમાં સત્યનિષ્ઠા કેટલી હોય તે સહજથી વિચારી શકાય છે.

વ્યાસજીની ઉત્પત્તિ આદિ પણ વિચિત્ર પ્રકારની બતાવેલી છે. કોઈએ લખ્યુ કે-અઢારે, પુરાણ વ્યાસજીએ બનાવ્યા છે, બીજાએ લખ્યુ કે-અઢારે પુરાણ જન્મતાની સાથે બનાવી વનમા ચાલ્યા ગયા, વ્યાસજીની માતા માછણી હતા ધૂમ્ર વર્ષાની પારાશરે તેમની સાથે જબર જસ્તી કરી,

વિષ્ણુએ ૨૪ અવતાર ધારણ કર્યા તેમા વ્યાસજીનો ૧૯મો અવતાર બતાવ્યો. વિષ્ણુએ માયાવી પુરુષ પેદા કરી જૈન બૌધ્ધને નાસ્તિક ધર્મ ચલાવ્યો.

દુનીયાને ઉધાપાટા બંધાવવાને કેવા કેવા પ્રયત્નો કરેલા છે. વેદ સમયના ઋષિઓ કેટી વસ્તુના અને માસાદિકના લાલચવાળા હશે તેથી ધર્મના બહાને તે વસ્તુઓને છુટથી મેળવવા યજ્ઞ યાગાદિકનો પ્રબધ કરી રાજરજવાડાઓમા તેની પ્રવૃત્તિ દાખલ કરી દીધી હોય. તેઓની આજીવિકા પણ મુખ્યપણે વિદ્યાજ હતી તેથી રાજરજવાડાઓમા અગ્રપદ પામેલા હતા અને રાજાઓ મોટા કાર્યમા પ્રાયે તેઓની સલાહથી પ્રવૃત્તિ કરતા એમ સહજથી દેખાઈ આવે છે. તેઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામા કુશળ હતા તેથી સોમવેલડીને પણ એક મોટો દેવ કલ્પી તેની સેકડો પ્રકારની શ્રુતિઓ અને વિચિત્ર પ્રકારની કથાઓ બનાવી વેદાદિકમા લખી દીધેલી હોય. તે સમયના ઘણા પંડિતો એકમતના થયા હોય અને તેવા કોઈ દયાળુ ત્યાગવૃત્તિવાળા સમર્થ વિદ્વાનોની રોક ટોક થએલી ન હોય તો ચાહે તો તેની યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કે અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ સહજથી ચલાવી શકાય છે. તેથી ધર્મના બહાને યજ્ઞયાગ આદિકની પ્રવૃત્તિઓ ચાલેલી હોય એવુ મારૂં અનુમાન છે. માનવું ન માનવું એ તો પોત પોતાની મરજીની વાત છે. કારણ કે તે સમયમાં થએલા કેટલાક નિવૃત્તિ માર્ગને પસદ કરવાવાળા આજીવકપંથ, બૌદ્ધ, જૈનાદિકના સમર્થ સાધુસંતોને તે યજ્ઞ યાગાદિકની પ્રવૃત્તિઓ અયોગ્ય રૂપની લાગવાથી તે પ્રવૃત્તિઓને છોડવી પડી હતી, તેથી તે કલ્યાણના માટે સત્ય પ્રવૃત્તિઓ ન હતી અને જે સંત સાધુઓએ ચલાવેલી સત્ય પ્રવૃત્તિઓ છે તેનો ઈન્કાર કોઈથી પણ આજ સુધી થઈ શકેલોજ નથી. તેના માટે ભર્તૃહરિ પણ કહી ગયા છે કે—

ઇત્યાદિક હજારો બાગતો સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમાં આવી લખી વાળી પછી એક વાત એવી પકડાવી દીધી કે–હાથી મારવા આવતો હોય તો તેના હાથે મરી જવું પણ જૈનોના ઉપાશ્રયમાં જઈને આપણા પ્રાણ બચાવવા નહી. સત્યાસત્યના વિચાર વિનાની ભોળી દુનીયાએ આ વાત મજબૂત પકડી લીધી. હવે તેમને સત્યાસત્યનો વિચાર કયે ઠેકાણેથી મળી શકે?

પોતાના સ્વાર્થની ખાતર આ બધું ઉંધું છત્તું કરવાવાળા પોતે સમજતા હતા કે–અમારી વાતનો ભેદ કોઇ જાહેરમાં આવશે તો આ સર્વજ્ઞોના અનુયાયીથીજ આવશે, બાકી અમારી ચાલાકી બીજા કોઇથી પણ જાહેરમાં આવશે નહી. પણ કુદરત એવી છે કે આખરમાં સત્યાસત્ય જાહેરમાં આવ્યા વગર રહેતું નથી. આ અંગ્રેજોના રાજ્યમાં ગ્રંથો છપાઇને બહાર પડી જવાથી અને જગો જગો પર લાયબ્રેરીઓના સાધનથી સત્યપ્રિય સજ્જનોના હૃદયમાં ખળભળાટ પેઠો, તેમના સહવાસથી ભોળી દુનીયા પણ હબક ડબક થઇ પડી. આવી સ્થિતિમાં સત્યપ્રિય પંડિતો પણ પોતાના ટુંક ટુંક સ્વરૂપના વિચારો જાહેરમાં મૂકતા ગયા. એટલે આ ભોળી દુનીયા પણ કાંઇક સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાને ઉત્સુકતા ધરાવનારી થઇ, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા સર્વજ્ઞોના મર્મના વિચારોને કાંઇક ઠીક ઠીક સમજ્યા હશે પણ દુનીયાને એકત્ર સંગઠન કરવા અહિંસાત્મક રહેવું અને સત્યપ્રિય થવું એટલુંજ બતાવી દુનીયાને એવો ચમત્કાર બતાવ્યો કે જેઓ હિંસાની હિમાયતી કરવાવાળા હતા તેઓ પણ અહિંસાત્મકના સ્વરૂપનેજ વળગી પડયા. જો કદાચ આ ચાલતા વિગ્રહમાં અહિંસાત્મક સ્વરૂપને વળગયા ન હોત તો તેમની સર્વપ્રકારની હૈયાતી પણ જોખમ ભરેલીજ થઇ પડતી. મેં જે આ બધું લખ્યું છે તે સત્યપ્રિય સજ્જનોને શોધ ખોળ કરવાના માટેજ લખ્યું છે અને તે જૈન–વૈદિક બને બાજુના વિચારોને મૂકીનેજ લખ્યુ છે પરંતુ એક તરફના વિચારો માત્ર લખીને બતાવ્યા નથી. મારા લેખ સિવાય સર્વજ્ઞોના વિચારો ઘણા ઘણા પ્રકારના સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવાના બાકી છે. તેમાંનો એક અંશ માત્ર પણ હું બતાવી શકયો નથી. તેથી આગળ આગળના વિચારો નિષ્પક્ષપાત પણાથી વિચારવાની ભળામણ કરૂ છુ, હું એક પામર કયાં સુધી લખી લખીને બતાવી શકવાનો હતો?

હજારો ઋષિ પંડિતોએ–ઇંદ્ર, વરૂણ, સૂર્ય, સોમ, અગ્નિ આદિ દેવોની સ્તુતિઓ કરીને માથે તેઓ પોતાના સ્વાર્થની માગણીઓ કરતા નજરે પડે છે. તે સ્તુતિઓનો જે સંગ્રહ તે વેદોના નામથી પ્રસિદ્ધમાં મુકવામાં આવ્યો. પરંતુ તેનો કોઈ એક નિયંતા કે પ્રવર્તક જાહેરમાં જણાયા નથી. તેથી તેમાં એક

વાકયતા ન હોય તે તો સ્વાભાવિકજ છે. છતાં તે વેદો ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ જાહેરમાં મુકાયા. બીજી વાત એ છે કે ઘણાં ખરાં પુરાણો ૭૦૦ શેથી તે ૯૦૦ સુધીમાં લખાયલું છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ ઇશ્વરથી ન બનાવતાં વ્યાસના નામથી જાહેરમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન થયો. તેથી તે સત્યનિષ્ઠાથી લખાયલાં હોય તેમ જણાતાં નથી. આવા પ્રકારના લેખકોમાં સત્યનિષ્ઠા કેટલી હોય તે સહજથી વિચારી શકાય છે.

વ્યાસજીની ઉત્પત્તિ આદિ પણ વિચિત્ર પ્રકારની બતાવેલી છે. કોઇએ લખ્યું કે-અઢારે, પુરાણ વ્યાસજીએ બનાવ્યાં છે, બીજાએ લખ્યું કે-અઢારે પુરાણ જન્મતાની સાથે બનાવી વનમાં ચાલ્યા ગયા, વ્યાસજીની માતા માછળી હતાં ધૂમ્ર વર્ષાવી પારાસરે તેમની સાથે જબર જસ્તી કરી,

વિષ્ણુએ ૨૪ અવતાર ધારણ કર્યા તેમાં વ્યાસજીનો ૧૯મો અવતાર બતાવ્યો. વિષ્ણુએ માયાવી પુરૂષ પેદા કરી જૈન બૌધ્ધને નાસ્તિક ધર્મ ચલાવ્યો.

દુનીયાને ઉંધાપાટા બંધાવવાને કેવા કેવા પ્રયત્નો કરેલા છે. વેદ સમયના ઋષિઓ કેવી વસ્તુના અને માંસાદિકના લાલચવાળા હશે તેથી ધર્મના બહાને તે વસ્તુઓને છુટથી મેળવવા યજ્ઞ યાગાદિકનો પ્રબંધ કરી રાજરજવાડાઓમાં તેવી પ્રવૃત્તિ દાખલ કરી દીધી હોય. તેઓની આજીવિકા પણ મુખ્યપણે વિદ્યાજ હતી તેથી રાજરજવાડાઓમાં અગ્રપદ પામેલા હતા અને રાજાઓ મોટા કાર્યમાં પ્રાયે તેઓની સલાહથી પ્રવૃત્તિ કરતા એમ સહજથી દેખાઇ આવે છે. તેઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામાં કુશળ હતા તેથી સોમવેલડીને પણ એક મોટો દેવ કલ્પી તેની સેંકડો પ્રકારની શ્રુતિઓ અને વિચિત્ર પ્રકારની કથાઓ બનાવી વેદાદિકમાં લખી દીધેલી હોય. તે સમયના ઘણા પંડિતો એકમતના થયા હોય અને તેવા કોઇ દયાળુ ત્યાગવૃત્તિવાળા સમર્થ વિદ્વાનોની રોક ટોક થએલી ન હોય તો ચાહે તો તેની યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કે અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ સહજથી ચલાવી શકાય છે. તેથી ધર્મના બહાને યજ્ઞયાગ આદિકની પ્રવૃત્તિઓ ચાલેલી હોય એવું મારૂં અનુમાન છે. માનવું ન માનવું એ તો પોત પોતાની મરજીની વાત છે. કારણ કે તે સમયમાં થએલા કેટલાક નિવૃત્તિ માર્ગને પસંદ કરવાવાળા-આજીવકપંથ, બૌદ્ધ, જૈનાદિકના સમર્થ સાધુસંતોને તે યજ્ઞ યાગાદિકની પ્રવૃત્તિઓ અયોગ્ય રૂપની લાગવાથી તે પ્રવૃત્તિઓને છોડવી પડી હતી, તેથી તે કલ્યાણના માટે સત્ય પ્રવૃત્તિઓ ન હતી. અને જે સંત સાધુઓએ ચલાવેલી સત્ય પ્રવૃત્તિઓ છે તેનો ઇન્કાર કોઇથી પણ આજ સુધી થઇ શકેલોજ નથી. તેના માટે ભર્તૃહરિ પણ કહી ગયા છે કે—

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं।
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषां ॥
तृष्णास्त्रोतोविभंगो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकंपा।
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वऽनुपहतविधिः श्रेयसामेष पंथा ॥

ભાવાર્થ—૧ કોઇ પણ જીવને મારવાથી નિવૃત્ત રહેવું. ૨ બીજાના ધનનું હરણ નહી કરવું ૩ હમેશાં સત્ય બોલવાની ટેવ રાખવી. ૪ વખત આવે શક્તિ પ્રમાણે દાન કરવું. ૫ પારકી સ્ત્રીયોની કથા કરવામાં મૂકભાવ સેવવો. ૬ અતિ તૃષ્ણાનો રોધ કરવો. ૭ વડીલો હોય તેમનો યોગ્ય આદર સત્કાર કરવો. ૮ સર્વ પ્રાણી માત્રની હમેશાં દયા ચિંતવવી. આ બધી વાતો સર્વ શાસ્ત્રકારોમાં એક સરખી માન્ય થએલી છે. તેથી ખરો કલ્યાણનો માર્ગ જ ઉપર બતાવેલો છે.

આ લેખથી આપણે વિચારવાનું એ છે કે—યજ્ઞ યાગાદિકના બહાને જે જીવ હિંસાદિકની પ્રવૃત્તિઓ થએલી છે તે ધર્મના માટેજ થએલીઓ છે. એમ આપણાથી એકાંત કબૂલ ન કરી શકાય. ઘણી ખરી તે પ્રવૃત્તિઓ તો ધન પુત્રાદિકના લોભ લાલચથી થએલીઓ હોય એમ તે સૂક્તોથી જ માલમ પડી જાય છે. બીજી વાત એ છે કે—ધર્માત્માએ જીવોના પર ઘાત ન કરવો તેજ યોગ્ય ગણાય. છતાં બૌધ્ધ સાથેના વાદ સમયે-रे, रे, सौगत ! नीचतर ! किं किं जल्पसि ? अहिंसा कथं धर्मो भवितुमर्हति ! ઇત્યાદિક જે લેખ છે તે કેટલી સભ્યતાવાળો અને કેટલા વિવેકવાળો તે સહજથી વિચારી શકાય તેમ છે. માંસની લાલચમાં પડેલા મોટા મોટા પંડિતો પણ ખરો વિચાર નથી કરી શક્યા. તેથી તેઓ લખી ગયા છે કે—" બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા "

મનુષ્ય-પશુઓ સ્ત્રી-પુરૂષના સંયોગથી પણ ઉત્પન્ન થતા પ્રત્યક્ષમાં દેખાઈ રહ્યા છે તેજ પ્રમાણે પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિમાં બ્રહ્મા કયે ઠેકાણેથી આવીને મનુષ્ય પશુઓને ઘડી ગયા ? કદાચ વેદનું પ્રમાણ બતાવશો ત્યારે શું બ્રાહ્મણ ગ્રંથાદિકથી પુરાણો સુધીનાં પ્રમાણો માન્ય નહીં કરતાં પડે ? તેમ, કરતાં તો એક પણ પ્રમાણ સત્યરૂપનું નથી ઠરી શકતું. જુવો—" વૈદિક દૃષ્ટિએ જગત્ " નામનો અમારો લેખ.

શ્રાદ્ધાદિકમાં જે માંસ ન ખાય તેના માટે નરકાદિકની મોટી મોટી શિક્ષાઓ લખીને બતાવી છે તે શા કારણથી ?

યજ્ઞમાં મરાતાં પશુઓ સ્વર્ગે જતાં—કોઈ પૂછે કે સો પુત્રની આશા બતાવી એક પુત્રને હોમવાનું બતાવ્યું તે પુત્રને કયે ઠેકાણે મોકળવા ?

રંતિદેવ પાસે બબ્બે હજાર ગાયો–ગકરાંના માંસનાં દાન અપાવનાર માંસનો લાલચુ કેટલો હોવો જોઇએ ?

આજે પણ નાત જાતોના આગેવાનો જે પોતાને પ્રિય હોય તેવી રસોઇઓ કરાવતા નજરે પડે છે.

અતિથીરૂપ બ્રાહ્મણાદિકના માટે બલદ–ગકરાના માંસનો ઉપદેશ તે, કયા ધર્મના માટે ?

રામચંદ્રજીની પાસે અનેક જીવોના માંસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ કરાવી જમદગ્નિ જેવા મોટા મોટા ઋષિઓ જમી ગયા.

જૈન ઇતિહાસ જોતાં–રામચંદ્રને અને જમદગ્નિને ઘણું છેટું છે.

શ્રાદ્ધના માટે એવા પણ ઘણા લેખો છે કે જેવાં જેવાં પશુઓ તેટલા તેટલા માસ સુધી પિતૃઓની તૃપ્તિ. માંસના ખાનારા તૃપ્ત થય કે વગર ખાનારા ?

કૌશિના ૭ પુત્રો–ગાય મારીને ખાઇ ગયા, ઘરમાં જણાવ્યું કે વધ મારીને ખાઇ ગયો. અને વૈદિક બળથી પાપથી પણ છુટી ગયા. આવા લેખો શું ખરા જ્ઞાનીઓથી પ્રગટ થયેલા હશે ?

યજમાન પાસેથી સ્ત્રીઓનું દાન, સૂર્યના બહાને વેશ્યાનું દાન કયા હેતુના માટે લેવા દેવાનું લખી ગયા હશે?

બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવોએ મળીને ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણોને નિર્માણ કર્યા. પણ આ ત્રણ દેવોનોજ ખરો પત્તો નથી તો પછી આ વાત કયા કાળની અને કયા ઠેકાણાની ?

બધા દેવોમાં બ્રાહ્મણ દેવ મોટા–જેના મુખમાં બેસીને દેવતાઓ હોમની વસ્તુઓ, પિતરો શ્રાદ્ધનું ભોજન, કરી રહ્યા છે તેનાથી બીજો મોટો કોણ ?

બ્રાહ્મણોને કોપ કરાવતો–અગ્નિ સર્વભક્ષી, સમુદ્ર અપેય, અને ચંદ્રમા ક્ષીણ થયા.

વસ્તિમાં મોટા માનો પણ દેવોથી મોટા વિચારણીય છે–કેમ કે વેદોની શ્રુતિઓથી ધન પુત્રાદિકની માગણીઓ પોતે કરી રહેલા છે, તો પછી પોતે તેમનાથી મોટા શાથી? અગ્નિ સર્વભક્ષી આદિની વાત તો સ્વભાવિક જણાય છે.

દ્રૌપદીએ એક વર માગ્યો– મહાદેવે પાંચ આપ્યા. દેવનોજ પત્તો નથી તો પછી લેવા દેવાની વાત શી ? કર્માનુસાર બને છે.

વિષ્ણુના છઠ્ઠા અવતાર–પરશુરામે, માતાને મારી એ કલંક કોને ? આમાં સત્ય શું ?

કાશ્યપની દીકરીઓથી હાથી ઘોડા પેદા થયા.

ગાયનું દોહન કરતાં-હાથી ઘોડા મકાનાદિ નીકળ્યાં.

નારદને પુરૂષ મટી સ્ત્રી રૂપે થતાં ૬૦ પુત્રો પેદા થયા.

જમીનના ઘડામાંથી સીતાજી બહાર નીકળ્યાં.

વિશ્વામિત્રે એક નવીન સ્વર્ગની રચના કરી.

સ્વર્ગમાં જતો નહુષ ઋષિના શાપથી અજગર થઇ નીચો પડયો. કાશ્યપની બે સ્ત્રીઓ–કદ્રુથી સર્પો વિનતાથી ગરૂડો, પેદા થયા. યજ્ઞોથી ઇંદ્રપદ મેળવી નહુષ સ્વર્ગે ગયો, ઇદ્રે પાછો ધકેલી મુકયો. ઇંદ્રપદ આપનાર કોણ? સત્તા આપનારની કે ધકેલી મુકનારની?

ઘડામાં પડેલા મિત્રાવરૂણ દેવોના વીર્યથી અગસ્ત્ય મુનિ. નર-નારાયણ તપ કરવા લાગ્યા, વિઘ્ન કરવા અપ્સરાઓ મોકળી. નરથી નારાયણ થવાના ઉપદેશકોએ નારાયણનેજ ઇંદ્રપદના માટે ફાંફાં મારતા બતાવ્યા? આમાં સત્ય શું?

સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોના તરફ બારિક નજરથી જોનાર-પરદેશી તેમજ દેશી મહાન્ પંડિતોએ જૈનોના સ્યાદ્વાદ (અનેકાંત વાદ) ના સિદ્ધાંતને સિદ્ધરૂપનો કહી જાહેરમાં મુકયો છે. તેવા અનેક મહાપુરૂષોના લેખો મેં પણ લખીને બતાવ્યા છે. તે સિવાય બીજી પણ સર્વજ્ઞોની અનેક બાબતો-માંની–કોઇએ એક વાત, કોઇએ બે વાતો, એમ જે જે વાતો જેના જાણવામાં આવી તે તે નિર્મલ બુદ્ધિના પંડિતો પ્રકાશમાં મુકતા ગયા છે. તે તે વાતો જાણીને હું પણ વૈદિક ધર્મ જાણવાને પ્રેરાયો. અને જે જે મોટી વાતો હું જાણતો ગયો, તે તે વાતો જૈન વૈદિકની તુલના રૂપે પૂર્વના લેખોમાં બતાવતો આવ્યો છુ. ફરીથી વિચાર કરતાં એવો ભાસ થયો કે–મૂળના વેદોનો ધર્મ કોઇ જુદાજ પ્રકારનો હતો. અને પઠન પાઠનના ધંધાવાળા ભદ્રિક પરિણામી અક્ષરોના પંડિતોથી ચાલતો હતો, તેઓ સૂર્યાદિક તેજસ્વી દૃશ્ય પદાર્થની પ્રાર્થના કરતા અને ઐહિક સ્વકાર્યની સિદ્ધિ થતાં દેવની કૃપા થઇ એમ સમજતા. પણ માંસ મદિરાની લાલચથી છુટેલા ન હતા. કોઇ રાજ રજવાડાનો સારો આશ્રય મળતાં યજ્ઞ યાગાદિકનો ઉપદેશ આપી માંસ મદિરાદિકનો છુટથી ઉપયોગ કરતા. એવો જે સમય હતો તે વૈદિક સમય ગણાતો. તે સમયને આજકાલના બાહોશ પંડિતો તો બાલ ખ્યાલ જેવો બતાવે છે.

અહીં આ વાત વિચારવાની છે કે-જ્યારે જ્યારે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થતા, ત્યારે ત્યારે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થતી, અને સર્વજ્ઞોનો લાંબો વિરહ પડતાં તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઘસાતું ઘસાતું નહીં જેવું થઇ પડતું. તે પ્રમાણે જૈનોના ૨૨મા તીર્થંકરને અને ૨૩ મા તીર્થંકર ને ઘણું લાંબું છેટું પડવાથી તે-આધ્યાત્મિક જ્ઞાન નહી જેવું થઇ પડેલું. તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ૨૩ મા પાર્શ્વનાથ સર્વજ્ઞ તીર્થંકરથી પુનઃ પ્રવૃત્તિમાં આવતાં, સ્વાર્થી લોકોના તરફથી મોટા મોટા ઉપદ્રવો થવા લાગ્યા. અહીં મારૂ અનુમાન એવું થાય છે કે તે સ્વાર્થી પંડિતોએ પોતાનો રોષ ઠાળવવાને માટે પ્રથમ બ્રાહ્મણ ગ્રંથો લખવા માંડયા હોય? પરંતુ તે સર્વજ્ઞોના તરફથી બહાર પડતું આધ્યાત્મિકજ્ઞાન, જેમ જેમ લોકોમાં વધારે ને વધારે ફેલાતુ ગયું તેમ તેમ-યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળા વેદો તો નહી જેવાજ થઇ પડયા હતા, પણ તેની પુષ્ટિના માટે લખાયેલાં બ્રાહ્મણ ગ્રંથો હતા તે પણ નિર્માલ્ય જેવાજ થઇ પડેલા લાગે છે. તે વાત આજકાલના બાહોસ પંડિતો પણ લખવાને ચુકયા નથી. અને બીજા મધ્યસ્થ પંડિતો તો તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોને બેવકુફી ભરેલાજ બતાવવાને આગળ પડયા છે.

તે વેદના સમયમાં હજારો પઠન પાઠનના ધંધાવાળા અક્ષરોના પંડિતોનું તો સ્વતંત્ર રાજ્યજ ચાલતું હતું, તેથી તેમનુ નામ પણ દઇ શકે તેવું કોણ હતું ? અર્થાત્ કોઇ પણ તેઓનું નામ દઇ શકે તેવું હતુંજ નહીં. પરંતુ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી જ્યારે પાછા પડયા ત્યારે સર્વજ્ઞોથી અધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવતા ગયા અને ઉપનિષદો નામના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા, અને કેટલાક અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં જુદા પણ પડતા ગયા, ત્યારે સમાજમાં કાંઇક પગ ટેકવતા થયા હોય, તે સિવાય સર્વજ્ઞોના તરફથી અતિ પ્રાચીન-ઇતિહાસના વિષયોનો ઉપદેશ થતાં, તેનો પણ સંગ્રહ કરવા મંડી પડયા હોય કારણ કે-ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મેળવેલા વેદોમાં-જે પ્રાચીન ઇતિહાસનું નામ નીશાણ પણ જણાતું નથી, તેવો અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ સર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર કરવાવાળાઓએ પાછળથી કયા સર્વજ્ઞોથી મેળવ્યો ? તે વખતે સર્વજ્ઞોના સંપ્રદાયમાં ચઉદ્દે પૂર્વો સુધીનું જ્ઞાન મુખપરંપરાથીજ ચાલતું હતું, પરંતુ લખવામાં આવતું એવું જાહેર જાણવામાં આવેલું નથી.

તેવીશમા સર્વજ્ઞના પછી અઢાઇસો (૨૫૦) વર્ષના આંતરે ૨૪ મા તીર્થંકર ' શ્રી મહાવીર સર્વજ્ઞ ' તરતજ થયા છે. તેમણે પણ ફરીથી તેજ અધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો, અને તેજ અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસના જ્ઞાનનો ઉપદેશ

પોતાના શિષ્યોને આપેલો છે. તે જ્ઞાન પણ પ્રાયે ઘણા કાળ સુધી મુખ પરંપરાથીજ ચાલતું રહેલું જણાય છે, પરંતુ સર્વજ્ઞોનું જ્ઞાન સંપૂર્ણ તો કોઇ કાળે પણ પુસ્તક પર ચઢેલું જણાતું નથી, અને કોઈ કાળે ચઢવાનું પણ નથી એ નિર્વિવાદજ છે. પરંતુ આ અવસર્પિણમાં છેલ્લા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાન્ મોક્ષે ગયા ત્યાર બાદ ૯૮૦ વર્ષ પછી તેમનું બતાવેલું—અધ્યાત્મિક જ્ઞાન, તેમજ અતિપ્રાચીન ઇતિહાસનું જ્ઞાન, વિસ્મૃત થતું જોઇ—ખાહોસ જ્ઞાની સાધુઓએ—સર્વજ્ઞની પરંપરાના શિષ્યોને એકત્ર કરીને, તેઓની પાસેથી જેટલું જેટલું મેળવતા ગયા, તેટલું પાનાં પુસ્તક પર ચઢાવી દેવાનોજ પ્રયત્ન કરેલો છે. પરંતુ પોતાની નવીન કલ્પનાનો એક અંશ માત્ર ઉમેરો કરેલો નથી તેથીજ તે પૂર્વાપર વિરોધ રહિત લખાયેલું છે. આજકાલ સત્ય તત્ત્વોની શોધખોળમાં લાગેલા—પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો સર્વજ્ઞોના અધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો તો સત્યંકારજ બનાવી રહ્યા છે. પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનો—મોટાં મોટાં વૈદિક પુરાણો જોઇને, સર્વજ્ઞોએ બતાવેલો ટુકં ટુંક સ્વરૂપનો—અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ દેખી, શંકાશીલ થઇ રહેલા જોઇને મેં જૈન-વૈદિકનો કેટલોક ઇતિહાસ તુલનાત્મક સ્વરૂપનો લખીને બતાવ્યો છે, તે જોઇને તેમને નિઃશંકિત થવાની ભલામણ કરૂં છું.

હવે કેટલીક નહી જેવી પરચૂરણ બાબતો પણ જૈન-વૈદિકમાંની વિચાર કરવાને લખી બતાવું છું—

સર્વજ્ઞોએ સૂક્ષ્મ અસંખ્ય અથવા અનંત જીવોથી, વ્યાપ્ત થતા અથવા થઈ રહેલા, કેટલાક પદાર્થો પોતાના જ્ઞાનમાં દેખી તેના વિશેષ પાપથી વિવેકી પુરૂષોને બચાવવા તેનું પણ સ્વરૂપ બતાવતા ગયા છે, અને તેના પાપથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ પણ કરતા ગયા છે. જેમ કે—

> मद्ये मांसे मधुनि च नवनीते तक्रतो बहिर्गते ।
> उत्पद्यंते विपद्यंते सुसूक्ष्मा जंतुराशयः ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—મદ્યમાં (મદિરામાં), માંસમાં, મધમાં, અને છાસથી બહાર કાઢ્યા પછી માંખણમાં, પણ સૂક્ષ્મ અસંખ્ય જીવો થોડા થોડા વખતમાં ઉત્પન્ન થતા રહે છે, અને મરણ થતા પણ રહે છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ જીવોને ઉત્પન્ન થવા માટે, અને નાશ થવાને માટે, એક સ્થાનજ બની રહે છે. તેથી સાધુઓને તો સર્વથા ત્યાગજ કરવાનો ઉપદેશ કરી ગયા છે. અને વિવેકી ગૃહસ્થોને તે વિશેષ પાપથી બચાવવા વિવેકપૂર્વક સમજુતી આપવાનું બનાવતા ગયા છે. પણ તેમના પર હુમલો કરવાનું બનાવતા ગયા નથી.

વૈદિકો પણ પોતાના–યજ્ઞ યાગાદિકના વિષયવાળા, વેદ ધર્મને મુખ્ય રૂપે બતાવતા, સર્વજ્ઞના બતાવેલા તેવા પ્રકારના અનેક વિષયો પોતાનામાં દાખલ કરતા ગયા છે, તે તો ઘણું ઉત્તમજ કરતા ગયા છે. પરંતુ પોતાના વર્તનમાં મુકવાનો કે મુકાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો જોવામાં આવતો નથી, છતાં પણ તેમાં વિશેષ એ છે કે સર્વજ્ઞથી પણ અમો ઘણા જ્ઞાની હતા અને છીએ, એવું ડોળ બતાવવા મર્યાદા રહિત; અને વિવેક વિચાર વિનાનું, એવું તો લખતા ગયા છે કે ન તો કોઇથી બની શકે, તેમજ ન તો બનાવી શકાય, તેમજ નતો શ્રદ્ધિત રૂપે કરી શકાય, એવા લખાણથી પરિણામ એવું આવે કે–વિચારી લોકો કે પંડિતો, **अतो भ्रष्टस्ततो भ्रष्टः** જેવા થઇ પડે. કેમ કે તે લેખો ન તો સર્વજ્ઞની સાથે મળતા છે, તેમજ ન તો વેદધર્મને અનુસરતા છે. તેવા કેવળ દિશામાત્ર બતાવવાને લખીને વિચાર કરવાની ભલામણ કરીશ—જુવો કે મહાભારત શાંતિપર્વના પ્રથમ પાદમાં–જણાવ્યું છે કે—

> देवानामयशो दत्त्वा, कृत्वा प्राणिवधं नराः
> ये भक्षयंति मांसानि, ते व्रजंत्यऽधमां गतिम् ॥ १ ॥
> यूपं कृत्वा पशून् हत्वा, कृत्वा रुधिरकर्दमं
> यद्येवं गम्यते स्वर्गे, नरके केन गम्यते ? ॥ २ ॥

ભાવાર્થ–દેવોના નામે જીવોનો વધ કરીને અને દેવોને કેવળ અયશજ આપીને જે માંસનું ભક્ષણ કરે છે, તે તો કેવળ અધમગતિમાંજ જાય છે. અર્થાત્ નરક ગતિમાંજ જાય છે ॥ ૧ ॥

યજ્ઞાદિકના બહાને–યૂપને (પશુઓને મારવાના થાંભલાને) રોપીને, અને જીવોના લોહિનો કાદવ કીચડ કરનારા, જ્યારે સ્વર્ગમાં જશે, ત્યારે નરકમાં કયા કર્મથી જવાતું હશે ? એમ યુધિષ્ઠિર પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ પોતેજ કહી રહ્યા છે. ॥ ૨ ॥

ઇત્યાદિક હિંસા નિષેધના વિચારોથી ભરેલા શ્લોકો જો બધા પુરાણોના ભેગા કરવામાં આવે તો, તેનું એક મોટું પુસ્તકજ બની જાય. પુરાણોના પંડિતો પણ વેદનોજ પક્ષ કરવા વાળા છે. વેદ ધર્મની સ્થાપના–ઇશ્વરની પ્રેરણાથી થએલી માની એ, ત્યારે પુરાણોના લેખકોને–કયા બીજા નવીન ઇશ્વરની પ્રેરણા થએલી ? આ બધાએ હિંસાનિષેધક પુરાણકારોના વિચારોની ઉપેક્ષા કરીને શંકર સ્વામીએ અહિંસાના સામે જાહેરમાં મોટો વિરોધ બતાવી, વેદની હિંસાનું જે સ્થાપન કર્યું તે શું ધર્મના માટે કે અધર્મના માટે ? આ વેદધર્મના પ્રેરક ઇશ્વર ખગ

કે પુરાણનું ધર્મના પ્રેરક ઇશ્વર ખરા? આ બેમાંના કયા ઇશ્વરનોક્ત પ્રકાર આપણે માનવો?

વેદના ઋષિઓએ જીવોની હિંસાથી–દેવોની તૃપ્તિ કરીને સ્વર્ગમાં ઘુસવાનો માર્ગ બતાવ્યો, પુરાણકારોએ તેજ માર્ગ નરક ગતિનો પણ બતાવ્યો, આ એકજ પક્ષના પંડિતોમાં આકાશ પાતાલ જેટલો ફરક શાથી? તે ખાસ વિચારવાનું ખરૂં કે નહી? હવે આગળ વિશેષ જુવો કે—

સર્વજ્ઞોએ અનંતા અનંત જીવોને અનાદિના કાળથી આ સંસાર સાગરમાં ગોથાં ખાઈ રહેલા જોઈ–વિવેકી મનુષ્યોનેજ ઉપદેશ કર્યો છે કે, જો તમારે પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કોટીમાં મુકવાની ઇચ્છા હોય તો–અધિક અધિક પાપથી તમે તમારો બચાવ કરતા રહેશો, તેથી તેઓ પોતાના જ્ઞાનથી દેખીને બતાવતા ગયા છે કે–માંસમાં, મદિરામાં, મધુમાં, અને માખણમાં, કંદમૂળાદિકમાં, રાત્રી ભોજનમાં–અધિક પાપ જાણીને તેનો પણ ત્યાગ કરવાનું બતાવતા ગયા છે, તેમાં સંસારના સંસર્ગથી છુટેલાઓને સર્વ પ્રકારથી ત્યાગ કરવાનું સૂચવ્યું છે, અને તે પ્રમાણે તેઓ કરી પણ રહેલા છે. પરંતુ બધા ગૃહસ્થોથી સાધુ પ્રમાણે ન થઈ શકવાથી, તેમને વિવેક કરવાનું તો સૂચવેલુંજ છે, અને કેટલાક ત્યાગ પણ કરી રહ્યા છે, પરંતુ પૌરાણીકોએ તે વાતોને લઇને–કેવા સ્વરૂપમાં લખી છે તે વિચારવાને દિશા રૂપથી બતાવું છું. માંસના માટે જણાવ્યું છે કે–

> यावंति पशुरोमाणि, पशुगात्रेषु भारत !
> तावद्वर्षसहस्राणि, पच्यंते नरके नराः ॥१॥

ભાવાર્થ–ભગવાન્ કહે છે કે–હે ભારત! (હે અર્જુન!) જે માણસ જે પશુનું માંસ ખાય છે, તે પશુના શરીર પર જેટલા રોમ (કેશ) હોય તેટલા હજાર વર્ષ તે નરકમાં પચ્યા કરે છે, અર્થાત્ દુઃખ ભોગવે છે. સર્વજ્ઞોએ માંસનું ભક્ષણ જીવોના જીવનને બગાડે છે અને અધોગતિમાં લઇ જાય છે, પણ તેનું અમુકજ ફળ છે એવો ખાસ નિર્ણય કરીને બતાવેલો નથી.

પુરાણોમાં મધુના માટે લખ્યું છે કેઃ—

> सप्तग्रामेषु यत्पाप-मग्निना भस्मसात् कृते ।
> तत्पापं जायते जन्तोः, मधुबिंदुकभक्षणात् ॥१॥

ભાવાર્થ-જે માણસ મધુના એક બિંદુનું ભક્ષણ કરે છે, તે માણસને અગ્નિ મુકીને બાળી નાખેલા સાત ગામના જેટલું પપ થાય છે, એમ પૌરાણીકોએ નિશ્ચય પણ કરી બતાવેલો છે, તે સર્વજ્ઞોના જ્ઞાનથી અધિક પણાનો છે. બાકી પપ તો સર્વજ્ઞોએ પણ બતાવેલું છે.

રાત્રીભોજન માટે પણ, નિષેધક શ્લોકો-ઘણા લખાયેલા છે.

रक्तीभवंति तोयानि, अन्नानि पिशितानि च ।
रात्रौ भोजनासक्तस्य, ग्रासे तु मांसभक्षणं ॥२॥

ભાવાર્થ-રાત્રીમાં પાણીને લોહીના બરોબર થતું બતાવ્યું, અને અન્નને માંસ રૂપે થઇ જતું બતાવ્યુ, તેથી રાત્રિનું ભોજન કરવાવાળાને ગ્રાસ ગ્રાસમાં લોહી માંસનાજ-ભક્ષણ કરવાવાળાજ પૌરાણિકોએ બતાવ્યા છે. તેવા તેવા પ્રકારની વાતોનું પાલન ન તો પોતે કરીને બતાવતાગયા છે. તેમજ ન તો અજાણ્યા વર્ગને તેવા અયોગ્ય માર્ગથી બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીને બતાવેલો છે. ત્યારે આપણે આવી બધી કોરે કોરી. લખી મુકેલી વાતોથી શું સમજવું? મને તો એજ લાગે છે કે-સર્વજ્ઞોના ઉપદેશમાંથી લઇને, પોતે જ્ઞાની પણાનું ડોળ કરીને તેમાંનું ઉંધુ છત્તું લખીને બતાવતા ગયા છે. પરંતુ તેમના ખરા હૃદયનું જ્ઞાન લોકોને બતાવેલું નથી.

હવે હું ખાસ એકાદ મુદ્દાની વાત વિચારવાની લખીને, આ વાતથી નિવૃત્ત થવા ચાહું છું. વિષ્ણુપુરાણમાં જણાવ્યું છે કે—

पृथिव्यामप्यहं पार्थ ! वायावग्नौ जलेऽप्यह ।
वनस्पतिगतस्याहं, सर्वभूतगतोऽप्यहं ॥ १ ॥
जले विष्णुः स्थले विष्णुः, विष्णुः पर्वतमस्तके ।
ज्वालामालाकुले विष्णुः, सर्वं विष्णुमयं जगत् ॥२॥
यो मां सर्वगत ज्ञात्वा, न च हिंसेत् कदाचन ।
तस्याहं न प्रणस्यामि, स च मे 'न' प्रणस्यति ॥३॥

ભાવાર્થ—શ્રી કૃષ્ણભગવાન પાર્થને (અર્જુનને) કહી રહ્યા છે કે-હે પાર્થ! પૃથ્વીમાં હું રહેલો છું, વાયુમાં, અગ્નિમાં, અને જળમાં, તેજ પ્રમાણે વનસ્પતિમાં પણ હું રહેલો છું, એટલુંજ નહી પણ સર્વભૂત ગણ માત્રમાં પણ હુંજ રહેલો છું. ॥ ૧ ॥

જળમાં વિષ્ણુ છે, સ્થલમાં વિષ્ણુ છે, પર્વતના મસ્તક પર વિષ્ણુ છે, જ્વાલામાલાકુલે (અગ્નિમાં) પણ વિષ્ણુ છે, એટલુજ નહી પણ સર્વજગતજ વિષ્ણુ સ્વરૂપનુંજ છે. ॥ ૨ ॥

તેથી હે પાર્થ ! હું તને કહું છું કે-મને સર્વ જગો પર રહેલો જાણીને જે માણસ જીવની હિંસા કોઇ દિવસે કરશે નહી, તેને હું નમસ્કાર કરીશ નહી, અને તે મને પણ નમસ્કાર કરશે નહી. ॥ ૩ ॥

આ લેખમાં વિચારવાનું કે—

પૃથ્વી, વાયુ, અગ્નિ અને જળ એ બધામાં જીવોને ઉત્પન્ન થવાની જુદી જુદી લાખોના હિસાબે યોનિયો છે. અને એકેકી યોનિમાં અસંખ્ય જીવો જીવન મરણ પામ્યાંજ કરે છે. અને તે બધાએ પોત પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા, ઘણા લાંબા કાળ સુધી તો પ્રાયે એકજ જાતની લાખો યોનિયોમાંજ ફર્યા કરે છે. બીજી યોનિયોમાં પણ જલદીથી પ્રવેશ કરી શક્તા નથી. કોઇ અસંખ્ય કાળે અવધિ પૂરી થયા પછીથીજ બીજી યોનિમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

અને વનસ્પતિના જીવોની પણ લાખો યોનિયો છે, તેમાંની કેટલીક અસંખ્ય અસંખ્ય જીવોથી વ્યાપ્ત, અને કેટલીક અનંત અનંત જીવોથી વ્યાપ્ત તેથી અસંખ્ય અસંખ્ય કાળ સુધી, કે અનંત અનંત કાળ સુધી, તેની તે યોનિયામાં મરણ જીવન કર્યાંજ કરે છે. તેથી તે અઘોર દુઃખમાંજ પડેલા છે. તે જીવો પણ અનંત શકિત વાળાજ છે, પણ તે તેમની શકિત તેમના તેવા પ્રકારના કર્મોએ ઢાંકી દીધેલી છે. સર્વજ્ઞોની આ વાતને ધ્યાનમાં લઇને, આ પુરાણકારે બધા જીવોને વિષ્ણુ ભગવાન્ રૂપે લખી દીધા છે ખરા, પણ પૂર્વાપરનો વિરોધ જરા પણ ટાળી શકયા નથી, તે યથાર્થ રૂપે નથી. આ લેખકે તે બધા જીવોને-વિષ્ણુ રૂપના બતાવ્યા છે, પણ તે હાલ વિષ્ણુ રૂપના નથી. તે વાત 'હું' અને 'તે' એવા જે અંતમાં બે શબ્દો છે, તેજ એક સ્વરૂપની ના પાડે છે. પૃથ્વી આદિની યોનિયોમાં પડેલા અસંખ્ય અને અનંત જીવોનેજ હાલમાં વિષ્ણુ તરીકે માનીએ ત્યારે તો ૮૪ લાખની યોનિયોમાં ભટકવાવાળા વિષ્ણુ ભગવાન્ ઠરતાં કેટલું અયોગ્ય ગણાય ?

કદાચ આ પુરાણકારની વાતને ઉડાવી દેવાનો રસ્તો લેશે, માટે ગીતાના વાકયથી વિચારવાનું બતાવું છું. ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ કહી ગ્યા છે કે દુષ્ટોનો નાશ કરવા, અને સજ્જનોનો ઉદ્ધાર કરવા, હું યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરૂં છું. એમ કહી વિષ્ણુ પોતેજ બધા પ્રકારની સત્તા જાહેર કરે છે, તે શું યથાર્થ છે ? બીજા અનેક પુરાણોના લેખો જોતાં, તે વાત પણ કર્ત્રિમ રૂપની જ લાગે છે.

૧ પ્રથમ ઉધેઇઓના પ્રયોગથી વિષ્ણુ પોતે-માથુ કપાવી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. જુવો મહાભારત જેટલું મોટું સ્કંદપુરાણ.

૨ દેવ દાનવોની લડાઇમાં-તારકાસુરે કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા. અને ઇંદ્ર-વિષ્ણુ આદિને જેમ વાઘ પશુઓને પકડે તેમ પકડી લીધા. જુવો મત્સ્ય પુરાણમાં.

સ્કંદપુરાણમાં તો તારકાસુરને હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રહેલો, અને અયુત વર્ષ સુધી તપ કરીને ત્રણ લોકને જીતવાવાળો બતાવ્યો છે.

૩ મેરૂક દૈત્ય સાથે વિષ્ણુ પોતે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી લડયા, પછી નાસી જઇને બારા યોજનની ગુફામાં જઇને સૂતા. જુવો બ્રહ્માંડપુરાણમાં આ વાત વિસ્તારથી લખેલી છે.

૪ મધુ અને કૈટભ એ દૈત્યો-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા ને બ્રહ્માને મારવા દોડયા, પણ વિષ્ણુએ પાંચ હજાર વર્ષ સુધી તેઓની સાથે યુદ્ધ કરીને, બ્રહ્માને તો બચાવ્યા, પણ છેવટમાં વિષ્ણુ પોતે નાશી છુટયા. જુવો **માર્કંડેય** પુરાણમાં.

વળી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા **વાયુપુરાણ**માં તો, અચાનક પણે આવેલા મધુ-કૈટભે બ્રહ્માને કહ્યું કે તૂં અમારો ભક્ષ થઇશ, એ સાંભળતાની સાથે વિષ્ણુનું રક્ષણ માગવા પાતાળમા ગયા. આ પ્રસંગ ઘણાજ વિચિત્ર પ્રકારનો ચિતરેલો છે. અને બ્રહ્માના દેહ ત્યાગથી ૧૧ રૂદ્રો પણ ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે.

૫ શુંભ,નમિ, એ બે દૈત્યોની સાથની લડાઇમાંથી ગદાનો અને પરિઘનો માર ખાઇને ગરૂડ અને વિષ્ણુ એ બંને નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. જુવો મત્સ્યપુરાણ.

આવા પ્રકારની અનેક બાબતો-મેં મારા પૂર્વેના લેખમાં ટુંક ટુંક સ્વરૂપની તુલનાત્મક રૂપે લખીને પણ બતાવી છે, અને વિશેષ સ્વરૂપ તે તે ગ્રંથોથી તપાસીને નિર્ણય કરી લેવાની ભલામણ પણ કરૂ છું.

હવે એક મહત્ત્વની બાબતનો થોડોશો વિચાર કરવાનું યોગ્ય ધારૂં છું. મહત્ત્વની બાબત એ છે કે-સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં વાસુદેવનો, અને પ્રતિવાસુદેવનો-ઇતિહાસ તદ્દન ટુંક સ્વરૂપનો પણ ક્રમવાર લખાયલો છે. વૈદિકોના પંડિતોએ આપસ આપસના વિરોધ વાળાં,

અને ચાર લાખ શ્લોકોના પ્રમાણવાળાં, મોટાં મોટાં પુરાણો લખતાં, તે સર્વજ્ઞોના તરફના ટુંક સ્વરૂપના ઇતિહાસને તોડી ફોડીને, અને પોતાનામાં ઉંધાછત્તા સ્વરૂપનો લખીને, કોઇ દૂર દૂરના જુદા જુદા વિષયમાં ફેંકી દીધેલો હોવાથી, આજ સુધીમાં તદ્દન અંધારામાંજ પડી રહેલો હતો. બીજા તો જાણી શકયા ન હતા, પણ તેમના ઘરના પંડિતો પણ જાણી શકયા ન હતા. તેવા સમયમાં પૂરાં પુસ્તકો હાથ ન ચઢવાથી જૈનોના પંડિતો ન જાણી શકે એ તો સ્વાભાવિકજ છે. આ પ્રકાશના સમયમાં—જૈનોના પંડિતો આપસ આપસની ધમાલમાં પડેલા હોવાથી કોણ શોધ કરી શકે? અને હેલ્મુત ગ્લાહેજનની શંકાનું સમાધાન ન મળવાથી ઇતિહાસના વિષયમાં જે જે સ્થાનમાં જેવા જેવા પ્રકારનું સમજવામાં આવતું ગયું, તેવ તેવા સ્વરૂપનું નિઃશંક પણાથી લખતા ગયા પણ કોઇનો પક્ષપાત કરેલો નથી. એવા સ્વરૂપની તેમની નિઃપક્ષપાતપણાની નિર્મલ બુદ્ધિ જોઇ મને ઘણોજ આનંદ થયો. અને હું તેમને મારા સત્ય હૃદયથી ધન્યવાદ પણ આપતો રહ્યો. તેમના તરફથી લખાયલો જૈનધર્મ નામનો ગ્રંથ બહાર પડતા પહેલાં મારા આ "જૈન—વૈદિકની તુલનાત્મક" સ્વરૂપનો ગ્રંથ ઘણા ભાગે છપાવવાને આવેલો હતો, તેથી બ્રહ્માના સંબંધની તેમની શંકાનો ખુલાસો વિશેષ કરી શકયો ન હતો, તેથી અહીં કાંઇક કરીને બતાવું છું, તેથી તેઓ પોતાનો નિર્ણય કરી લેશે, અને બીજા પંડિતોને પણ વિચાર કરવાનો અવકાશ મળશે.

હેલ્મુત સાહેબના જૈનીઝમનો ગૂજરાતીમાં તર્જુમો પૃ. ૨૮૧ માંથી;—

" શ્રેયાંસના સમયમાં પોતનપુરમાં રિપુપ્રતિશત્રુ નામે રાજા હતો. એની ભદ્રા જ્યારે ગર્ભવતી હતી ત્યારે એકવાર એણે ચાર પ્રખ્યાત સ્વપ્ન જોયા, અને થોડાજ સમયમાં એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. ' અચલ ' ૧ લા-બલદેવ હતા. ત્યાર પછી રાણીને એક પુત્રી અવતરી તેનું નામ—' મૃગાવતી ' પાડયું. યુવતી થતાં એ કન્યા એવી સુંદર થઇ કે તેના પિતા તેના ઉપર મોહ પામ્યો, અને તેની સાથે લગ્ન કરવાનો એવો નિશ્ચય કર્યો. ધારેલા લગ્ન વિષે લૌકિક સમ્મતિ મેળવવાને માટે એણે મોટી સભા બોલાવી, અને તેમાં પ્રશ્ન કર્યો જે મારી ભૂમીમાંથી રત્ન જડે તો તે કોનું ? " સૌએ ઉત્તર આપ્યો, જે " આપ પૃથ્વીના સ્વામી છો અને તેથી સર્વના સ્વામી છો. " એણે ફરીવાર એનો એ પ્રશ્ન કર્યોને ફરીવાર એનો એ ઉત્તર મળ્યો, તેથી એણે ગાંધર્વ લગ્નની પ્રણાલીએ મૃગ વતીની સાથે પોતાની પ્રજાને આશ્ચર્યચકિત કરીને લગ્ન કર્યું. અને તેથી* પ્રજાપતિ

* પ્રજા તિ શબ્દના બે અર્થ છે. પ્રજાનો પતિ એટલે રાજા અને પ્રજા એટલે સૃષ્ટિ તેના પતિ એટલે બ્રહ્મા. હિંદુ કથા પ્રમાણે બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી સરસ્વતી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. (આ ટીપ ગ્રંથકારેજ મુકેલી છે).

કહેવાયો. ભદ્રાને આથી પોતાના સ્વામી ઉપર એટલો ક્રોધ ચડયો કે-પોતાના પુત્ર અચલને લઈને તે દક્ષિણ દેશમાં ચાલી ગઈ. અચલે **માહેશ્વરી** નામે નગરી વસાવીને માતાને ત્યાં રાખી પછી પોતે પોતનપુર પાછા આવ્યા.

રિપુપ્રતિશત્રુને ત્યાં મૃગાવતીના પેટે પુત્ર અવતર્યો. તે પુત્ર ગર્ભમાં હતો ત્યારે માતાએ ૭ સ્વપ્ન જોયા ને તેથી વાસુદેવના જન્મની સૂચના થઇ. જન્મ પછી પુત્રનું નામ 'ત્રિપૃષ્ઠ' પાડયું. મરીચિનો જીવ આ ત્રિપૃષ્ઠ રૂપે અવતર્યો હતો. અને છેવટે ૨૪ માં તીર્થંકર મહાવીર રૂપે અવતરશે. પોતાના માબાપને એકમેક, સાથે અણુબનાવ હોવા છતાં અચલ અને ત્રિપૃષ્ઠ વચ્ચે સારો બંધુભાવ હતો અને એકમેક પ્રત્યે સરી રીતે અનુરક્ત હતા.

તે સમયે રત્નપુર' માં રાજા 'अश्वग्रीव'(हयग्रीव) હતો. તે ૧ લો પ્રતિવાસુદેવ હતો. अलका ના રાજા मयूरग्रीव અને તેની રાણી नीलांजना- નો એ પુત્ર હતો પૃથ્વીના મોટા ભાગને પોતાની સત્તા નીચે આણ્યા પછી એક વાર એણે નિમિત્તજ્ઞને પ્રશ્ન કર્યો જે " મને જીતીને કોઇ મારી શકશે ખરો ? " નિમિત્તજ્ઞે ઉત્તર આપ્યો કે જે પુરૂષ તારા દૂત चंडवेगनुं અપમાન કરશે ને તારા સિંહને મારી નાખશે તે પુરૂષના હાથે તારૂં મૃત્યું થશે " આ ઉત્તર સાંભળીને અશ્વગ્રીવને અતિશય ગ્લાનિ થઈ,તે રાત દિવસ વિચારવા લાગ્યો કે એ ભયંકર ભાવીને કેવી રીતે દૂર કરવું, ત્યાર પછી થોડે કાળે એણે દૂત ચંડવેગને પ્રજાપતિના દરબારમાં મોકલ્યો. ત્યાં ત્રિપૃષ્ઠે એ દૂતનું અપમાન કર્યું ને ત્યાર પછી અશ્વગ્રીવના સિંહનો પણ વધ કર્યો. આથી અશ્વગ્રીવને ત્રિપૃષ્ઠ ઉપર ભયંકર ક્રોધ ચડયો. એ ક્રોધ વધવાનું એવામાં બીજું કારણ બન્યું. વિદ્યાધરોના રાજા ज्वलनजटी ને स्वयंप्रभा નામે કન્યા હતી, તેની સાથે લગ્ન કરવાની અશ્વગ્રીવને આકાંક્ષા હતી, પણ તેની સાથે ત્રિપૃષ્ઠે લગ્ન કર્યું. લગ્ન થઇ ગયા પછી પણ અશ્વગ્રીવે ज्वलनजटी પાસે દૂત મોકળીને કહેવરાવ્યું કે તારી કન્યા મારે ત્યાં મોકળી દે, આમાં નિરાશ થયે તેણે ત્રિપૃષ્ઠ સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. લાંબા યુદ્ધ પછી એ પરાજય પામ્યો. મરાયો ને નરકે ગયો.

આ વિજયથી ત્રિપૃષ્ઠને અશ્વગ્રીવનું ભરતખંડની અર્ધી પૃથ્વીનું રાજ્ય મળ્યું. એ પોતનપુર પાછા આવ્યા ને ત્યાં અર્ધ ચક્રવર્તી રૂપે એમને અભિષેક થયો. ગજયના અને પોતાની ૩૨૦૦૦ હજાર રાણીઓના વિલાસમાં એ નિમગ્ન થઇ ગયા. એમની આસપાસ સદૈવ ગવૈયા ગાન કરતા અને એ ગાનથી વાસુદેવ આનંદ પામતા, શય્યાપાલને એમણે આજ્ઞા કરી હતી કે ' હું ઉંઘી જાઉં એટલે ગવૈયાને રજા દઈ દેવી,' એક વાર ગાનથી મુગ્ધ થઇ જઇને

શય્યાપાલે ગવૈયાને રજા આપી નહિ અને પોતેજ તેનો આનંદ લેવા લાગ્યો. ત્રિપૃષ્ઠ જ્યારે જાગ્યા ત્યારે પોતાની આજ્ઞાનો ભંગ થએલો જોઇને એમને એવો તો ક્રોધ ચઢયો કે શય્યાપાલના કાનમાં સીસાનો ને તાંબાનો ધીગ ધીગતો રસ રેડાવી દીધો. આ ભયંકર સજાથી શય્યાપાલ મરણ પામ્યો. એકંદરે કરેલાં બધાં પાપના ફળે ત્રિપૃષ્ઠનું મરણ થતાં તેમને નરકમાં પુનર્જન્મ મળ્યો. પોતાના ભાઇના મૃત્યુથી અચલને એટલો ખેદ થયો કે એ સાધુ થઇ ગયા ને અંતે નિર્વાણ પામ્યા."

જૈનોના ૧૧મા તીર્થંકરના સમયમાં જે 'રિપુપ્રતિશત્રુ' મહાન્ રાજા હતા તેમણે પોતાની પુત્રી 'મૃગાવતી' ની સાથે સંબંધ કરેલો તેથી તે લોકોમાં પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થએલા, તેમનો કુછ રૂપનો લેખ તો હું લખીનેજ આવેલો છું. હેલ્મુત સાહેબે કાંઇક વિશેષ રૂપે લખેલો તેથી વિચારવાને ફરીથી લખીને બતાવ્યો છે. આજ વિચાર પ્રમાણે તો તેજ પ્રજાપતિને વૈદિકોએ બ્રહ્મારૂપે કલ્પેલા છે.

હેલ્મુત સાહેબે-તે પ્રજાપતિની ટીપમાં કોઇ જુદોજ વિચાર કરીને બતાવેલો છે, તેથી યથાયોગ્ય નિર્ણય થવા ફરીથી વિચાર કરવાનો અવકાશ લઉ છું.

કારણ કે-વિષ્ણુનાં (વાસુદેવનાં) જે 'નવ ત્રિકો' સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં લખાયાં છે તેમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ છે, તેમના પિતા આ પ્રજાપતિજ થએલા છે. તેમના પ્રતિપક્ષી પ્રતિવાસુદેવ તે 'અશ્વગ્રીવ' થયા છે વૈદિકોએ આ અશ્વગ્રીવને વિષ્ણુ રૂપે કલ્પ્યા છે. તે એવી રીતે કે—

વિષ્ણુની શોધ કરતા દેવોએ ધનુષ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠેલા વિષ્ણુને જોયા. જાગૃત કરાવવા જતાં રાફડાથી પહોચેલી ઉધેઇઓ પાસેથી ધનુષની દોરી કપાવતાં—વિષ્ણુનુ માથુ ઉડી ગયું, ત્રણ લોકમાં ન મળતાં વિશ્વકર્માએ ઘોડાનું માથું બેસાડયું, ત્યાંથી ભગવાન્-હયગ્રીવ વિષ્ણુ,, નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

અહીં પહેલા ત્રિકમાં 'અશ્વગ્રીવ' પ્રતિવાસુદેવને જ વિષ્ણુ ભગવાન્ રૂપે ઠરાવ્યા છે. બાકીના આઠ ત્રિકોમાંના આઠે વાસુદેવોને-એકજ વિષ્ણુરૂપે, રચાવીને તેમના પ્રતિપક્ષી આઠે (૮) પ્રતિવાસુદેવોને કોઇને-અસુર, કોઇને દૈત્ય, તો કોઇને દાનવના નામથી પુરાણોમાં લખી વાળ્યા.

ખરૂં જોતાં સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં—જુદા જુદા સમયમાં, જુદા જુદા આ નવે વાસુદેવો, અને પ્રતિવાસુદેવો, લખાયલા છે, અને તેઓમાંજ મોટાં મોટાં યુદ્ધો આ પૃથ્વી પર થએલાં છે, તેના બદલે-પ્રતિવિષ્ણુઓને-દૈત્ય-

દાનવો ઠરાવી, તેઓને દેવતાઓની સાથે લડાવી-કરોડો દેવતાઓનો નાશ થતો બતાવ્યો છે. એટલુંજ નહી પણ એ દૈત્ય-દાનવોને, એટલા બધા બલિષ્ઠ બતાવ્યા છે કે-અનાદિકાળથી ઘુસી બેઠેલા, બ્રહ્મલોકના બ્રમ્હાને પણ, ભ્રષ્ટ કરવાવાળા બતાવ્યા છે. બ્રહ્માનો અને દેવતાઓનો બચાવ કરવા વચમા પડેલા વિષ્ણુ ભગવાન તો પ્રાયે બધાએ-દૈત્ય દાનવોથી નાશી છુટેલા છે. તે વિષ્ણુને -યુગ યુગમાં ભક્તોના ઉધ્ધારક, અને પૃથ્વી આદિ બધા જગત્માં વ્યાપક થઈ બેઠેલા બતાવ્યા છે. તે તો પ્રસંગે પ્રસંગે સૂચવતોજ આવ્યો છું.

આ જગો પર તો કાંઇક થોડું-બ્રમ્હાના સંબંધમાં જ સૂચવીશ. ઉપર બતાવેલા પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા મહાન્ રાજા પુત્રીના પતિ છે, તેનેજ વૈદિકના પંડિતોએ- બ્રમ્હા રૂપે કલ્પીને આ બધી દુનિયાના ઉત્પાદક, અને જગત્ની આદિ કરવાવાળા, અને બ્રમ્હલોકની કલ્પના કરીને સરસ્વતીની સાથે અનાદિકાળના ત્યાં બેઠેલા બતાવ્યા છે. તે પ્રજાપતિની અનેક પ્રકારની શ્રુતિઓ બનાવીને, ચારો વેદોની આદિમાં, અને અંતમાં લખીને વેદમૂળક ઠરાવ્યા છે. ત્યાર બાદ બ્રામણ ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદોમાં, સ્મૃતિના ગ્રંથોમાં, છેવટે ચાર લાખ શ્લોકના પ્રમાણવાળાં મોટાં મોટાં પુરાણો વેદવ્યાસના નામથી લખીને, લોકોને મોટા ભ્રમ ચક્રમાં નાખી દીધા છે. એટલુંજ નહી પણ બ્રમ્હવાદીઓએ અનાદિકાળના બ્રમ્હાએ બ્રમ્હલોકમાંથી પોતાની માયા ફેલાવી, પોતાના અંશોથી આ બધી દુનિયા ભરી દીધેલી બતાવીને, અને પોતાના અદ્વૈતવાદની સિદ્ધિ કરી ને, પોતાની મહામાયાની જાળમાં-આ બધી દુનિયાને ફસાવી મુકી છે.

મનુમહારાજે તો પોતાની મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે-

प्राणस्याऽन्नमिदं सर्वं, प्रजापतिरकल्पयत् ।
स्थावरं जंगमं चैव, सर्वं प्राणस्य भोजनं ॥ २८ ॥

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः, स्वयमेव स्वयंभुवा ।
यज्ञस्य भूत्यै सर्वस्य, तस्मात् यज्ञे वधोऽवधः ॥ ३९ ॥

यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्वध्याः, प्रशस्ता मृगपक्षिणः ।
भृत्यानां चैव वृत्यर्थ-मगस्त्यो ह्याचरत् पुरा ॥ २२ ॥

औषध्य पशवो वृक्षा-स्तिर्यंचः पक्षिण स्तथा ।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ता प्राप्नुवंत्युत्सृतीः पुनः ॥ ४० ॥

ભાવાર્થ—સ્થાવર જીવોની-એક ઠેકાણેથી બીજે નહી જઇ શકે તેવા જીવોની જંગમ જીવોની-બીજે ઠેકાણે હરિફરી શકે તેવા જીવોની રચના પ્રજા-

પતિ કરી ગયા છે, તે સર્વ જીવોનું ભોજન છે. ॥ ૨૮ ॥ અને યજ્ઞના માટે સ્વયંભૂ ભગવાન્ પશુઓની રચના કરી ગયા છે. તે યજ્ઞની અને સર્વની મહત્ત્વતાના માટે છે, તેથી યજ્ઞમાં થતો વધ, વધ તરીકે બતાવેલો નથી. ॥ ૩૯ ॥

તેથી યજ્ઞના માટે-બ્રાહ્મણોએ સારા સારા મૃગોને અને પક્ષીઓને મારવા પૂર્વકાળમાં અગસ્ત્યઋષિએ પોતાના પરિવારની આજીવિકાના માટે પણ તેમ કરેલું છે. ॥ ૨૨ ॥

ઔષધિઓ, પશુઓ, વૃક્ષો, તિર્યંચો, અને પક્ષીઓના જીવો જે યજ્ઞના માટે મરેલા છે તે બધાએ જીવો ઉંચી ગતિનેજ મેળવે છે. ॥ ૪૦ ॥

આ જગોપર મારા જેવો તદ્દન અજ્ઞ, વિચાર કરવા ઉભો થાય તે તો કેવળ હાસ્યનુંજ પાત્ર ગણાય, કારણ કે-જગતની આદિ કરનારા, પ્રજાપતિ કે જે લાખો કે કરોડો વેદના પંડિતોથી માન્ય થએલા, અને જે ચારો વેદોમાં દાખલ થએલા, અને બીજા વિષ્ણુ ભગવાન કે જે સર્વલોકમાં વ્યાપીને રહેલા, અને સંપૂર્ણ વૈદિકના નાયક થઇ લાખો કે કરોડોના બલકન અગણોના અગણે પંડિતોના ઉપાસ્ય થઇ ગએલા છે. તેવા બે મહાન દેવોનો પણ વિચાર કરવાને ઉભો થયો છું. તેમાં તો સર્વજ્ઞના તત્ત્વોજ મારા મનને પ્રેરે છે, તેથી કાંઇક લખીને બતાવું છું. આમાં કેવળ મારીજ અક્કલ વાપરેલી નથી.

વિષ્ણુપુરાણમાંથી લખાયું હતું કે—વ્યાપ્યિ...ર્ મારું પાર્થ ! ઇત્યાદિક શ્લોકોથી વિષ્ણુ ભગવાન કહી ગયા હતા કે-હે પાર્થ! મને સર્વ જગતમાં વ્યાપી રહેલો જાણીને-કોઇ પણ જીવનો ઘાત કરવો નહી, અને કરશે તેનાથી હું ઘણોજ દૂર છું.

આ જગો પર મનુમહારાજ કહે છે કે-પ્રજાપતિએ જીવોની રચના જીવોના ભોજન માટે કરી છે. પૂર્વના લેખથી વિચાર કરીએ ત્યારે તો સર્વ જગોપર વિષ્ણુ ભગવાન્ વ્યાપીને રહેલા છે, તે વાત ખરી કે પ્રજાપતિએ સ્થાવર જંગમ જીવોની રચના કરી તે વાત ખરી? એટલુંજ નહી પણ યજ્ઞના માટે પ્રજાપતિએ પશુઓ જુદાં પશુ બનાવીને આપેલાં બતાવ્યાં છે.

શંકરસ્વામીએ-પ્રજાપતિને બે સ્વરૂપના બતાવ્યા છે ખરા પણ માન્ય તો અદ્વૈત રૂપનાજ રાખ્યા છે. સંસારી પ્રજાપતિનો વિચાર કરતાં તો આ પુત્રીના પતિ રાજાજ સિદ્ધ થએલા છે. જુવો મારો પૂર્વનો બધો લેખ.

વિષ્ણુ પણ એકજ બનાવ્યા છે. પણ માથા વિનાના અશ્વગ્રીવ નામના અને દૈત્ય-દાનવોના માર ખાઇને જગો જગોપરથી નાશી છુટેલા અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા છે, તેઓનો પણ વિચાર કરીને જુવો.

વળી આ પુત્રીપતિના સંબંધે વિચારવાનુ કે–આ પ્રજાપતિ એક મહાન્ રાજાજ છે. અને આ અવસર્પિણીમાં પહેલા ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવના પિતાજ છે. તે પ્રજાપતિ ઋગ્વેદની આદિમાં બધા જગતની આદિ કરવાવાળા, ઋગ્વેદના અંતમાં વારંવાર જગતની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા ત્યાંથી આગળ ચારે વેદોમા ફેલેલા, પછી સંપૂર્ણ જગતના માલક થઈ બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોમાં ઘણી મહત્ત્વતાને પામેલા, અને તે પ્રજાપતિ ઉપનિષદાદિક ગ્રંથોમાં બધા તત્ત્વોના ઉપદેશક થઈ ફાલી ફુલીને રહેલા.

આગળ જતાં–મહાભારતાદિકના સમયમાં અને લાખો શ્લોકોના પ્રમાણવાળાં મોટાં મોટાં પુરાણોના સમયમાં તો પોતાના બ્રહ્મલોકને છોડીને ન જાણે કયા કારણથી આપણી પૃથ્વી ઉપર ઉતરી પડેલા, અને પછી મેરૂ પર્વતના જેટલા મોટા ઇંડામાં આ બધા જગતને લઇને ઘણા કાળસુધી તેમાં ભરાઇ બેઠેલા, પછી તે ઇંડાના બે ભાગ કરીને આકાશ રૂપે અને પૃથ્વી રૂપે ગોઠવીને પોતે ન જાણે કઈ જગોપર જઇને બેઠેલા, એક વખત આ પ્રજાપતિની મહાદેવની સાથે કોઇ તેવા કરણથી તકરાર થતાં તેમનાથી પોતાનું પાંચમું માથુ કપાવીને બેઠેલા. પુત્રીનો સુંદર ઘાટ જોઇ મોહ પામી તેની પાછળ દોડેલા,પોતાની સ્ત્રી સરસ્વતીની સાથે દિવ્ય સો સો વર્ષ સુધી ભોગોથી પણ નહી ધરાયલા, આગળ જતાં મોટા મોટા યજ્ઞો કરી મોટુ પુણ્ય મેળવવા જતાં અનેક વ્યક્તિયોની સાથે પોતે પણ શાપને વશ થએલા ઇત્યાદિક અનેક કલ્પિત વિષયોથી વેદોથી તે પુરાણો સુધી લખાયલા, પુત્રીના પતિ–પ્રજાપતિ એક મહાન્ રાજાજ છે, અને તે આ અવસર્પિણીમાં નવ વાસુદેવમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતાજ છે, પણ બીજા કોઇ નથી, એમ હું ભાર દઇનેજ કહુ છું. અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં લખાયલા છે. અને મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદીને તેવા પ્રકારના ભાસેલા છે પણ જરા મતના મોહમાં તણાયા છે. જુવો તેમનો લેખ. વિચારવાનું એટલુંજ કે તે '**પ્રજાપતિ**' વૈદિક ધર્મના સર્વ ગ્રંથોમાં–કયા કાળથી ઘુસીને બેઠા, અને બધી જગતના માલક થઇ ગયા? જો કોઇ ઇતિહાસનો વેત્તા આ પ્રજાપતિની તવારીખ કાઢીને આપે તો સમજાય કે વેદોનું મૂળ કયાંથી રોપાયું અને સર્વજ્ઞોનો ધર્મ કયા કાળથી ઉત્પન્ન થયો છે?

આ ચાલતા વેદોની સ્થિતિ–હાલમાંના સર્વજ્ઞોના પરિચયના પહેલાંની ઘૃણાજનક કોઇ જુદાજ પ્રકારની હતી.

સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવતાં લોકોને તદ્દન અરૂચિ કર થઇ પડતાંથી તેમ મોટી ઘાલમેલ થવા લાગી.

વેદના પક્ષકારો પોતાની મહત્ત્વતા જાળવવાને માટે—સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિષયોને અને તેમના ઇતિહાસના વિષયોને ગ્રહણ કરતા ગયા અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉલટ પાલટપણે પોતાના નવીન ગ્રંથોમાં દાખલ કરી લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા.

આ સૃષ્ટિ—ઉર્ધ્વ, અધો અને મધ્ય, એમ ત્રણ વિભાગવાળી અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી, પ્રત્યક્ષ નજરે પડી રહેલી છે અને સર્વે સર્વજ્ઞો બતાવતા આવેલા છે એવી તાજી વાત પ્રકાશમાં આવતાં આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં વૈદિકના પંડિતો વિરૂધ્ધમાં આવ્યા.

સર્વજ્ઞોએ પ્રકાશમાં મુકેલા ઇતિહાસમાં—ઘણા દૂરમાં રહેલા પુત્રીના પતિ 'પ્રજાપતિ' ને ખોળી કાઢીને તેમને બ્રહ્મારૂપે કલ્પ્યા, અને તેમના પુત્ર આ અવસર્પિણીમાં પહેલાજ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા હતા તેમને સર્વથા છોડી દઇને તેમના પ્રતિપક્ષી પ્રતિવાસુદેવ 'અશ્વગ્રીવ' ને ઘોડાના માથાવાળા કલ્પીને 'હયગ્રીવ વિષ્ણુ' ઠરાવી, વિષ્ણુને પણ સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના અધિકારવાળાજ સ્થાપતા આવ્યા.

જુવો પ્રથમ વેદધર્મની મહત્ત્વતા દર્શાવવાને લખવામાં આવેલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો.

(૧) શતપથ બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં—લખ્યું છે કે—એકલા બ્રહ્માને બહુ થવાની ઇચ્છા થતાં—કૂર્મનું રૂપ ધરીને આ સૃષ્ટિની રચના કરી. ત્યાંથી તે 'કાશ્યપી' કહેવાઇ.

(૨) ફરીથી એજ શતપથમાં એવું પણ છે કે—પ્રથમ જળજ હતું તેમાં રહેલી પૃથ્વીને—બ્રહ્મા વરાહનું રૂપ ધરીને બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૩) ગોપથ બ્રાહ્મણમાં લખાયું છે કે—બ્રહ્મા તપ તપ્યા પછી પોતાના ત્રણ અંગથી ત્રણ લોકની સ્થાપના કરી.

ઋગ્વેદના એક દશામાજ મંડળમાં, આ પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તો વિસ્તારથી લખાયાં છે.

(૧) પ્રલય દશાના સૂક્તમાં—સૃષ્ટિની અનિર્વચનીય દશા બતાવીને જણાવ્યું છે કે—ન કોઇ લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ આદિ કાંઇજ ન હતું. માત્ર ગૂઢ તમજ તમ હતું. "आसीदिदं तमोभूत" એમ મનુ મહારાજ પણ લખી ગયા છે. प्रशस्तपाद महाभाष्यમાં પણ પ્રલય દશાનું વર્ણન એવા સ્વરૂપનું છે

આ સૃષ્ટિ કેવી રીતે બની તેની કોઇને ખબરજ ન પડી. ઇત્યાદિ.

(૨) હિરણ્યગર્ભ—પ્રજાપતિનું બીજું કાંઇક મોટું સૂકત છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલાં એકલા પ્રજાપતિજ હતા. તેમણે પૃથ્વી, આકાશાદિક બધુએ બનાવી દીધું. અને કીડાદિ જીવો પણ બનાવી દીધા.

(૩) યજ્ઞપુરૂષ—(પુરૂષ સૂક્ત) ઉપરનાં બે સૂક્તોથી પણ મોટું છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે—તે આદિ પુરૂષથી બ્રમ્હાંડ દેહ ઉત્પન્ન થયો, તે ચારો દિશામાં બ્રમ્હાંડથી પણ દશાંગુલ વધીનેજ રહ્યો. સર્વ જીવાદિક તેનાથીજ ઉત્પન્ન થયા."

આમાં જરા વિચારવાનું કે—આ પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિ સંપૂર્ણ વૈદિકગ્રંથોમાં તરેં તરેંના સ્વરૂપથી લખાયા છે. તો તે પુત્રીના પતિ—પુત્રીની સાથે સંબધ કર્યા પછી બધે ઠેકાણે લખાયા કે પહેલા? પુત્રીનો સંબંધ કર્યા પછી અનાદિના કેવી રીતે ઠરાવ્યા? અથવા આ બ્રમ્હાને અનાદિના માનીએ ત્યારે પુત્રીના પતિના નામથી સંપૂર્ણ વૈદિક ગ્રંથોમાં કયા કાળથી દાખલ કરવામાં આવ્યા? બ્રમ્હા પુત્રીના પતિ તો જગોજગોપર લખાયલાજ છે.

આ અવસર્પિણીમાં—વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) પણ નવ નામના—નવસ્વરૂપના જુદા જુદા કાળમાં થતા આવેલા છે. તેમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ તે આ પ્રજાપતિના પુત્રજ થએલા છે, તે ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૨૨ મા સૂકતના મંત્ર ૨૦–૨૧ માં નીચે પ્રમાણે લખાયલા છે—

तद्विष्णोः परमपदं सदा पश्यंति सूरयः दिवीव चक्षुराततं ॥ २० ॥

तद्विप्रयासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते विष्णोर्यत् परमपदं ॥

ऋ. मं. १ मंत्र २१ मो. ॥

ભાવાર્થ-વિદ્વાન્ લોકજ તે વિષ્ણુના પરમપદને અંતરિક્ષમાં પ્રકાશમાન સૂર્યની પેઠે દેખે છે ॥ ૨૦ ॥ વિષ્ણુનું જે પરમપદ છે તેને જાગરૂક વિદ્વાન્જ જાણી શકે છે.

વૈજ્ઞાનિક પક્ષના પંડિતો આ મંત્રોને મધ્યાન્હના સૂર્યની તરફ લગાવે છે. (ઋગ્વેદાલોચન. દ્વિતીય પ્રકાશ. પૃ ૨૦૧)

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે-આ વિષ્ણુ ગીતામાં યુગ યુગમાં ભકતોને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને ગએલા બતાવ્યા છે. પુરાણો જોતાં આ વિષ્ણુ અનેક જગોપર દૈત્ય દાનવોથી નાશ ભાગ કરી નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. વિષ્ણુપુરાણમાં બધા જગતના જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા બતાવ્યા છે.

આમાં ફરીથી વિચારવાનું કે—ઋગ્વેદમાં—જણાવ્યું હતું કે—વિષ્ણુના પરમપદને વિદ્વાન્ લોકજ સૂર્યની પેઠે દેખે છે. ગીતામાં ભક્તોના માટે વારંવાર આ દુનીયામાં આવે છે. અને ખાસ વિષ્ણુપુરાણમાં—સર્વ જગતના જીવોમાં વ્યાપી રહેલા બતાવેલા છે. ત્યારે કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવની યોનિયોમાં ભટકતા કયા જીવો મનાયલા છે.

પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિ-પ્રથમ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં જુદા જુદા પ્રકારથી જગતના ઉત્પાદક લખ્યા.

ઋગ્વેદના છેલ્લા ૧૦ મા મંડળમાં પણ જગતનાજ સંબંધનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોમાં જુદા જુદા પ્રકારથીજ લખાયા છે.

(૧) પહેલું પ્રલય દશાનું, (૨) હિરણ્યગર્ભ-પ્રજાપતિનું.

(૩) યજ્ઞપુરૂષ (પુરૂષસૂક્ત) નું. એમ એકએકથી મોટાં ત્રણ સૂક્તો છે.

પહેલામાં-બધું અંધકાર રૂપજ હતું. તે હટાવીને પ્રજાપતિએ-પૃથ્વી, આકાશાદિ બધુએ ઉત્પન્ન કરી દીધું પણ કોઇને તેની ખબરજ પડી નહી.

બીજામાં-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પહેલાં એકલા પ્રજાપતિજ હતા. તેહે પૃથ્વી, આદિત્ય તથા અંતરિક્ષ અને મહાન્ જળરાશિ આદિ બધુએ ઉત્પન્ન કર્યું.

ત્રીજુ–પુરૂષ સૂક્ત તે-હજારો-માથાં, આંખો, અને પગવાળા લખાયા છે. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનમાં જે કાંઇ દેખાય છે તે બધુએ આ પુરૂષથી જ ઉત્પન્ન થએલું બતાવ્યું છે. આ પુરૂષ બધા બ્રહ્માંડને વીંટાળીને પછી ચારો દિશામાં દશાંગુલ પોતે વધીને રહેલો બતાવ્યો છે. આ પુરૂષ સૂક્ત ચારો વેદોમાં દાખલ થએલુ છે.

શંકર સ્વામીએ અદ્વૈત મતની સ્થાપના કરી તે વખતે જ આ પુરૂષ સૂક્ત નવીન રૂપનું ચારો વેદોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું હોય એવું મારૂં અનુમાન છે. અને નિઃપક્ષપાતપણે સજ્જનોને વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

બીજી વાત એ છે કે–પ્રલય દશાના સૂક્તમાં–પ્રજાપતિથી આ સૃષ્ટિ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઇ તેની તો કોઇને ખબરજ ન પડી હતી, ત્યારે મનુમહારાજને યજ્ઞના માટે પશુઓ, અને સર્વ જીવોના ભોજન માટે બધા જીવો–પ્રજાપતિએ બનાવીને આપ્યા ની ખબર ક્યાં વેદથી મળી આવી ? અને યજ્ઞમાં મરેલા જીવો સ્વર્ગમાં જતા ક્યા જ્ઞાનીએ જાણ્યા ? ત્યાંથી નીકળીને તે જીવો કઇ ગતિમાં જાય છે તેનો વિચાર મનુમહારાજે કેમ નહી જણાવ્યો ? સર્વજ્ઞોએ તો ખાસ

બતાવ્યું છે કે સર્વે જીવો પ્રેત પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ઉલ્લટ પાલટપણે ભટકયાજ કરે છે. આ વાત વૈદિકમાં પણ કલ્પિત રૂપે ઉધીં છત્તી લખાઇ તો જરૂર છે. તે કયા જ્ઞાનીની પાસેથી લઇને લખાઈ?

હાલના પ્રચલિત વેદો સર્વજ્ઞોથી કોઇ અપરિચિત પ્રદેશમાં તેવા લોકના સગઠનથી લખાયા હોય તેથી તે આજ કાળના બાહોસ પંડિતોને બાલખ્યાલ જેવા થઇ પડયા છે.

ત્યારબાદ ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ ઇ સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ની લગભગમાં થયા. તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો પ્રકાશમાં આવતાંની સાથે વેદોનો પક્ષ પકડીને બેઠેલા અક્ષરોના પંડિતો ચમકી ઉઠયા એટલે પ્રથમ વેદોની પુષ્ટિના માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની શરૂઆત કરી દીધી. આ વિષયમાં જુવો નીચેનો ફકરો—

(૧) સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૨૬૩ થી–બ્રાહ્મણો આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ થી ૫૦૦—

વેદોની સંહિતાઓની કવિતા જે સમયે રચાઈ ત્યાર પછીના સમયમાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું સાહિત્ય બ્રાહ્મણો એ નામના ગ્રંથનું સાહિત્ય રચાયું. એ ગ્રંથોના બાહ્ય સ્વરૂપનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે એ ગ્રંથો ગદ્યમાં રચાયલા છે. અને એના અંતસ્તત્વનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે એ ગ્રથોમાં યજ્ઞના વિધિ સંબંધી ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

(૨) આગળ–સં. સા પૃ. ૨૬૭ માં–બ્રાહ્મણ સાહિત્યના વિકાશ ક્રમનું છેવટનું પગથીયું ઉપનિષદોથી અંકિત થએલું છે એ ઉપનિષદોને બ્રાહ્મણ ગ્રથોને છેડે મુકવામાં આવ્યા છે. તે ઉપરથી એને વેદાંત (વેદનો છેડો) એવું નામ આપવામા આવ્યું છે. પછળથી વેદોનો અંતિમ ઉદ્દેશ એવો એ નામનો અર્થ સમજાવવામાં આવતો હતો. આ ઉપનિષદોને શ્રુતિમાં ગણવામાં આવતાં પણ સૂત્રોની ગણત્રી સ્મૃતિના ગ્રંથોમાં આવતી. આત્મા અથવા બ્રહ્મ (પરમાત્મા) નું સ્વરૂપ એ સઘલા જૂનાં ઉપનિષદોનો વિષય છે. વેદની જુદી જુદી શાખાઓ તરફથી આ મુખ્ય વિષય સંબંધી જુદા જુદા ખુલાસાઓ આપવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ઉપનિષદો તે એ સઘળી શાખાઓ જ્ઞાનકાંડના ગ્રંથો ગણ્તા હતા. અને બ્રાહ્મણો તે કર્મકાંડના ગ્રંથો ગણાતા હતા. ઉપનિષદો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે. તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો અને સૂત્ર ગ્રંથો એ બેની વચ્ચેનું સ્થાન રોકે છે

(૩) સં. સા. પૃ. ૨૮૩ થી—પરમાત્માનાં સ્વરૂપનો વિચાર એ સઘળા ઉપનિષદોનુ મુખ્ય તત્ત્વ છે. ઋગ્વેદના પુરૂષમાંથી-ધીરે ધીરે આત્મન્‌ના વિચારોનો ઉદ્ભવ થયો. સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રમ્હનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ ક્રમનું છેવટમાં છેવટનું પગથીયું તે આ ઉપનિષદોમાં આપણે જોઇએ છીએ.

(૪) સં. સા. પૃ. ૨૮૨ થી—જો કે ઉપનિષદ્ એ સાધારણ રીતે બ્રાહ્મણનોજ એક ભાગ હોય છે. અને બ્રાહ્મણના વિચાર તત્ત્વનો જ્ઞાનકાંડ ઉપનિષદ્‌માં આગળ વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો હોય છે, પણ ખરૂં જોતાં ઉપનિષદ્ થી વિધાન તત્ત્વ (कर्मकांड) ની સાથે વાસ્તવિક વિરોધમાં રહેનારા વિચારતત્ત્વ (ज्ञानकांड) ના નવા ધર્મનું સ્થાપન થાય છે. 'દેવતાઓના માટે કોઈ પણ રીતની ખોડખાંપણ વગરના યજ્ઞો કરીને પૃથ્વી ઉપરનું સુખ મેળવવું એવો જે ઉદ્દેશ બ્રમ્હણોમાં (બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં) દીઠામાં આવે છે તે આ ઉપનિષદોમાં દીઠામાં આવતો નથી. પણ યથાર્થ જ્ઞાનવડે કરીને જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતા થતાં સંસારી જીવનમાંથી મુક્તિ મળે એજ ઉપનિષદોનો ઉદ્દેશ જણાય છે. આ કારણથી આ સ્થલે યજ્ઞનો વિધિ ભિન્ન ઉપયોગી થઇ પડ્યો છે. અને અધ્યાત્મિકજ્ઞાન સૌથી વધારે અગત્યનું ગણાવા માંડયું છે.×

(૫) સં. સા. પૃ. ૨૮૫ થી—ઉપનિષદોમાં સૃષ્ટા તરિકેનું સ્થાન પ્રજાપતિના બદલે આત્મન્‌ને આપવામાં આવ્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે-બૃહદારણ્યકના પ્રથમાધ્યાયના ચતુર્થ બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે કે—શરૂઆતમાં ' આત્મા ' અથવા બ્રમ્હ ' તેજ આ વિશ્વ હતું તેને એકલાં બ્હીક લાગવા માંડી અને કંઇ ગમ્યું નહીં, તેને બીજા માણસની ઇચ્છા થઇ. તે સ્ત્રી અને પુરૂષ થયો. તેનાથી આખી માનવજાતિની ઉત્પત્તિ થઇ. પછી એજ રીતે-નરજાતિ અને નારીજાતિના પશુઓની ઉત્પત્તિ તેણે કરવા માંડી. છેવટે-પાણી, અગ્નિ, દેવતાઓ વગેરે એણે ઉત્પન્ન કર્યા. પછી ગ્રંથકાર વધારે પ્રૌઢ શૈલીમાં કહે છે કે—

" તે આત્મન્ અહીં નખનાં ટેરવાં સુધી સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે. જેમ ખોખાંની અંદર મુકાયેલો અસ્ત્રો જણાતો નથી, જેમ અગ્નિને ઢાંકી રાખવાના સ્થાનમાં મૂકાયલો અગ્નિ જણાતો નથી તેમ એને કોઈ જોઇ શકતું નથી. કારણ

× પૃ. ૨૮૨ ની ટીપમાં—અશોક રાજાએ બૌદ્ધ ધર્મને આશ્રય આપ્યો ત્યાર પછી પણ કેટલાક ઉપનિષદો રચાયાં હતાં. અને એ ઉપનિષદો ઉપર બુદ્ધના નવા ધર્મની અસર થઇ હતી. એ વખતે બ્રાહ્મણો અને બૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયીઓ એક બીજાને શત્રુ જેવા ન્હોતા ગણતા.

અજ્ઞાત તત્ત્વનો પરિચય કરાવનારા કામમાં લેવામાં આવ્યું છે. बृहदारण्यक उपनिषद् માં (૨,૮,૮ ને ૧૧) " अक्षरं " એ નામથી आत्मन् નું નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

તેનો ભાવાર્થ માત્ર જુવો—

" એ–સ્થૂલ. સૂક્ષ્મ, હ્રસ્વ, દીર્ઘ એમાંનો એકે નથી. તેમજ લોહી, ચરબી, છાયા, અંધકાર, વાયુ, અને આકાશ વગરનો છે. કોઇના સંગમાં લપટાઇ ન જાય, સ્પર્શ ન કરી શકાય એવો એ છે. એ સ્વાદ, ગંધ વગરનો છે. આંખ કાન, વાણી, મન, તેજ, પ્રાણ, મુખ માપ, અંદર અને બહાર એવું કાંઇ નથી. એ કોઇનું ભક્ષણ કરતો નથી. એને કોઇ જોતો નથી, એ સઘળું સાંભળે છે. એને કોઇ મનન કરી શકતું નથી, એ સઘળાનો મનન કરનારો છે. એના વિષે કોઇને જ્ઞાન નથી, એ સકલ વસ્તુનો વિજ્ઞાતા છે. એના શિવાય બીજો કોઇ જોનારો, સાંભળનારો, મનન કરનારો, વિજ્ઞાતા નથી. હે ગાર્ગી ! એ અવિનાશીની અંદર આકાશ ઓત પ્રોત થઇને રહ્યું છે. "

આખી મનુષ્ય જાતિના તત્ત્વ ચિંતનના ઇતિહાસમાં પરમતત્ત્વનું ગ્રહણ કરાયલું અને તેના વિષે ઉદ્‌ઘોષ કરાયેલો સૌથી પ્હેલો આ સ્થળે આપણે જોઇએ છીએ.

પૃ. ૨૮૪ થી—काठक उपनिषद् માં આત્મા વિષે જણાવ્યું છે તેનો ભાવાર્થ—" જ્યાંથી સૂર્યનો ઉદય થાય છે અને જ્યાં આગળ સૂર્યનો અસ્ત થાય છે તેમાં સઘળા દેવતાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેની પેલી તરફ કોઇથી પણ જઈ શકાતું નથી "

" એનું રૂપ કદી આંખથી જોઇ શકાતું નથી. કોઇ પણ માણસ ચક્ષુ વડે એને જોઇ શકતો નથી. હૃદયથી, મનથી, બુદ્ધિથીજ એનું ગ્રહણ થઇ શકે છે. એને જેઓ જાણે છે તે અમર બની જાય છે.

(૯) સં. સા. પૃ. ૨૯૧ થી–" આ દુનિયામાં પુનર્જન્મ થાય છે. "

એવા સિધ્ધાંતરૂપે એ વિચાર પ્રકટ થયેલો સૌથી પ્હેલો उपनिषदो માંજ જોવામાં આવે છે. વળી बृहदारण्यक માં કર્મના સિદ્ધાંતની શરૂઆત થયેલી પણ આપણે જોઇએ છિયે. નવો જન્મ કેવી રીતનો થાય તેનો આધાર માણસનાં પોતાનાં કર્મ ઉપરજ રહે છે, એવી આ કર્મના સિદ્ધાંતની મતલબ છે: बृहदारण्यक માં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે માણસનું શરીર જ્યારે પંચભૂતમાં ભળી જાય છે ત્યારે જે કર્મ વડે માણસ

કરોળિયો પોતાના તંતુઓવડે બહાર નીકળે છે, જેવી રીતે ન્હાના ન્હાના તણખાઓ અગ્નિમાંથી બહાર નીકળે છે,તેની રીતે એ આત્મામાથી સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, સઘળાં પ્રાણિયો બહાર નીકળે છે."

(૮) સં. સા. પૃ ૨૭૬ માં—"શતપથ બ્રાહ્મણ-સો અધ્યાયવાળું અથવા સો રસ્તાવાળું છે, એ ઋગ્વેદથી બીજે નંબરે વૈદિક સાહિત્યના આખા ક્ષેત્રમાં સૌથી વધારે અગત્યનો ગ્રંથ આ છે."

(પૃ. ૨૮૩) થી "પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ સઘળાં ઉપનિષદોનું મુખ્ય તત્ત્વ છે. ઋગ્વેદના પુરૂષમાંથી ધીરે ધીરે આત્મન્‌ના વિચારોનો ઉદ્‌ભવ થયો. સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રમ્હનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ ક્રમનું છેવટમાં છેલ્લું પગથિયું તે આ ઉપનિષદોમાં આપણે જોઇએ છીએ ऋग्वेद માં आत्मन् એનો અર્થ શ્વાસ એટલોજ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે—વાયુને વરૂણનો आत्मन् કહેવામાં આવ્યો છે. બ્રાહ્મણોમાંજ એ શબ્દનો જીવ એવો અર્થ થયો.

એક ઠેકાણે आत्मन् ઉપર જેઓનો આધાર ગણવામાં આવ્યો છે, તેવા प्राण ની દેવતાઓની સાથે એકતા સ્થાપવામાં આવી છે. અને એવી રીતે વિશ્વનો आत्मन् હોવાની કલ્પના ઉદ્‌ભવી છે. शतपथ ब्राह्मण ના એક મોડા રચાયલા કાંડમાં (૧૦,૬,૩) આ आत्मन् નો વિચાર વધારે ખિલવવામાં આવ્યો છે. અને એ આત્મન્ વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહ્યો છે. એવું એના વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. ऋग्वेद માં ब्रह्म (નાન્યતરજાતિ) એનો અર્થ 'પ્રાર્થના' અથવા 'भक्ति' એથી વિશેષ કાંઇ પણ થતો ન્હોતો પણ જૂનામાં જૂનાં ब्राह्मणो માં પણ પ્રાર્થના, વિપ્ર અને યજ્ઞમાં પ્રગટ થતી સાર્વત્રિક વિશુધ્ધિનો અર્થ એ શબ્દમાં દાખલ થએલો આપણે જોઇએ છિયે. ઉપનિષદોમાં प्रकृति ને સચેતન કરનારૂ પવિત્ર તત્ત્વ એવો એ શબ્દનો અર્થ થાય છે. એ શબ્દનો પાછલો ઇતિહાસ લાંબો છે અને હિંદુસ્તાનના ધાર્મિક વિચારની ઉત્ક્રાંતિનું સઘળું તત્ત્વ આ એક શબ્દના ઈતિહાસથીજ સૂચવાય છે. आत्मन् અને ब्रह्म એ બેઉ શબ્દથી જે વિચારો દર્શાવાય છે તેને ઉપનિષદોમાં સાધારણ રીતે એકજ ગણવામાં આવ્યા છે. પણ ખરૂં જોતાં ब्रह्म એ વધારે પ્રાચીન શબ્દથી વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વનું સૂચન થાય છે. અને आत्मन् એ શબ્દથી માનવીમાં પ્રગટ થતા ચૈતન્યનું ભાન કરાવે છે. અને જ્ઞાત પરથી અજ્ઞાત પર જવું એ સિધ્ધાંતને અનુસરીને આત્મન્ એ વિશેષ જાણીતા તત્ત્વને ब्रह्म. એ

અજ્ઞાત તત્ત્વનો પરિચય કરાવનારા કામમાં લેવામાં આવ્યું છે. बृहदारण्यक उपनिषद् માં (૨,૮,૮. ને ૧૧) " अक्षरं " એ નામથી आत्मन् નું નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

તેનો ભાવાર્થ માત્ર જુવો—

" એ-સ્થૂળ. સૂક્ષ્મ, હ્રસ્વ, દીર્ઘ એમાંનો એકે નથી. તેમજ લોહી, ચરબી, છાયા, અંધકાર, વાયુ, અને આકાશ વગરનો છે. કોઇના સંગમાં લપટાઇ ન જાય, સ્પર્શ ન કરી શકાય એવો એ છે. એ સ્વાદ, ગંધ વગરનો છે. આંખ કાન, વાણી, મન, તેજ, પ્રાણ, મુખ માપ, અંદર અને બહાર એવું કાંઇ નથી. એ કોઇનું ભક્ષણ કરતો નથી. એને કોઇ જોતો નથી, એ સઘળું સાંભળે છે. એને કોઇ મનન કરી શકતું નથી, એ સઘળાનો મનન કરનારો છે. એના વિષે કોઇને જ્ઞાન નથી, એ સકલ વસ્તુનો વિજ્ઞાતા છે. એના શિવાય બીજો કોઇ જોનારો, સાંભળનારો, મનન કરનારો, વિજ્ઞાતા નથી. હે ગાર્ગી ! એ અવિનાશીની અંદર આકાશ ઓત પ્રોત થઇને રહ્યું છે. "

આખી મનુષ્ય જાતિના તત્ત્વ ચિંતનના ઇતિહાસમાં પરમતત્ત્વનું ગ્રહણ કરાયલું અને તેના વિષે ઉદ્‌ઘોષ કરાયેલો સૌથી પ્હેલો આ સ્થળે આપણે જોઇએ છીએ.

પૃ. ૨૮૪ થી—काठक उपनिषद् માં આત્મા વિષે જણાવ્યું છે તેનો ભાવાર્થ—" જ્યાંથી સૂર્યનો ઉદય થાય છે અને જ્યાં આગળ સૂર્યનો અસ્ત થાય છે તેમાં સઘળા દેવતાઓનો સમાવેષ થઈ જાય છે. તેની પેલી તરફ કોઇથી પણ જઈ શકાતું નથી "

" એનું રૂપ કદી આંખથી જોઇ શકાતું નથી. કોઇ પણ માણસ ચક્ષુ વડે એને જોઇ શકતો નથી. હૃદયથી, મનથી, બુદ્ધિથીજ એનું ગ્રહણ થઇ શકે છે. એને જેઓ જાણે છે તે અમર બની જાય છે.

(૯) સં. સા. પૃ. ૨૯૧ થી–" આ દુનિયામાં પુનર્જન્મ થાય છે. "

એવા સિધ્ધાંતરૂપે એ વિચાર પ્રકટ થયેલો સૌથી પ્હેલો उपनिषदो-માંજ જોવામાં આવે છે. વળી बृहदारण्यक માં કર્મના સિદ્ધાંતની શરૂઆત થયેલી પણ આપણે જોઇએ છિયે. નવો જન્મ કેવી રીતનો થાય તેનો આધાર માણસનાં પોતાનાં કર્મ ઉપરજ રહે છે, એવી આ કર્મના સિદ્ધાંતની મતલબ છે. बृहदारण्यक માં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે માણસનું શરીર જ્યારે પંચભૂતમાં ભળી જાય છે ત્યારે જે કર્મ વડે માણસ

સારો કે નઠારો થાય છે. તે કર્મ સિવાય બીજુ કંઇ પણ એનું રહેતું નથી. બૌદ્ધ ધર્મમાં આત્માનું અસ્તિત્વ બીલકુલ સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી. પણ મરણ પછી મનુષ્યનાં કર્મ ટકી રહે છે અને તે કર્મ એ મનુષ્યના નવા જન્મનાં નિર્ણાયક બને છે. એ વાત કબુલ રાખવામાં આવી છે. ખરેખર આ કર્મનો સિદ્ધાંત એજ બુદ્ધના ઉપદેશનો પાયો છે.

પૃ. ૨૯૨ થી— कौषीतकि उपनिषद् નો વિચાર કંઈક જુદી રીતનો છે. એ ઉપનિષદ્ પ્રમાણે—મૃત્યુ પછી સર્વે ચંદ્ર આગળ જાય છે. અને ત્યાંથી કેટલાક પિતૃયાનથી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે અને બાકીનાઓ પોત પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે તથા પોત પોતાના જ્ઞાન પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યથી તે કીટ સુધીનાં જુદાં જુદાં જીવનમાંથી ગમે તે એક પ્રકારનું જીવન પ્રાપ્ત કરે છે.

काठक उपनिषद् એ સૌથી વધારે ધ્યાન ખેંચે એવાં અને સૌથી વધારે સુંદર ઉપનિષદોમાંનું એક છે, એમાં મૃત્યુ પછીના જીવન વિષેનો પ્રશ્ન એક દંતકથાના રૂપમાં મૂકવામાં આવ્યો છે. नचिकेतस એ નામનો જુવાન બ્રાહ્મણ યમના રાજ્યમાં જાય છે ત્યાં આગળ યમ એને ગમે તે ત્રણ વરદાન માગી લેવાનું કહે છે. ત્રીજા વરદાનમાં " મૃત્યુ પછી માણસ રહે છે કે નહી ? " એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ માગી લે છે. મૃત્યુ એને કહે છે. કે " દેવતાઓ પણ આ વિષે સંશયમાં પડી ગયા છે, આ વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ છે. તું કોઇ બીજું વરદાન માગી લે " અને આમાંથી મને છુટો કર........ (પૃ. ૨૯૩) પરમજ્ઞાનના કરતાં આ પૃથ્વીના સુખ વૈભવને એ વધારે પસંદ કરે એવા હેતુથી નચિકેતસને લલચાવવામાં આવ્યો. એ વાત ઉપરથી मार અથવા मृत्यु એ बुद्ध ને લલચાવવાના પ્રયત્ન કર્યાની જે આખ્યાયિકા છે તેની ઉત્પત્તિ થઇ હોય એ ઘણું સંભવિત છે. नचिकेतस અને बुद्ध બેઉ લાલચની સ્હામે ટકી રહીને અંતે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે.

(પૃ ૨૭૫) આ કાઠક પ્રકરણોમાં એક સ્થળે (તૈ. બ્રા. ૩, ૧૧) नचिकेतस् એ નામનો છોકરો હતો તે યમને ઘેર ગયો હતો. તે વખતે યમ રાજા તરફથી તેને ત્રણ વરદાન આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ વાર્તા ઉપરથી काठक उपनिषद् રચાયલું છે.

(૧૦) પૃ. ૨૯૩ થી— અલબત સઘળાં ઉપનિષદો મળીને અથવા એકેક ઉપનિષદ્‌માંથી—વિશ્વવિષે તર્કશાસ્ત્રની પદ્ધતિ પ્રમાણે સારી રીતે ખિલવવામાં આવેલા, સંપૂર્ણતાવાળા અને અસંગતિ વિનાના ચોક્કસ વિચારો

નીકળી આવે છે, એવું માનવાનું કંઇ કારણ નથી. અડધા કવિત્વમય, અડધા ફિલ્સુફીમય, વિચારો, આધ્યાત્મિક પ્રશ્નો વિષેના કામચલાઉ સંવાદો અને ચર્ચાઓનુ મિશ્રણ આ ઉપનિષદોમાં આપણે જોઇએ છિયે.

(૧૧) પૃ. ૨૯૪ થી-- "એ વિચારોને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ તો વેદાંતની ફિલસુફી વડે પાછલા સમયમાંજ મળ્યું. એ ઉપનિષદોમાથી જે વધારે પ્રાચીન છે તેને આશરે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું રચાયલું ભાગ્યેજ ગણી શકાશે. કારણ કે એ ઉપનિષદોમાં પહેલીજ વાર જોવામાં આવતા કેટલાક અગત્યના સિદ્ધાંતો બૌદ્ધ ધર્મની શરૂઆત પહેલાં જાણીતા હોવાજ જોઇએ, એમ બૌદ્ધ ધર્મના ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે."

(૧૨) પૃ. ૨૯૬ ની ટીપમાંથી-પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો એકીમતે એવું કહે છે કે-'સદ્ એટલે બેસવું તે ઉપરથી ઉપનિષદ્ એ શબ્દ થયો છે પણ આપણા ટીકાકારો એ શબ્દને સદ્ એટલે "નાશ કરવો" અથવા જવું એ ઉપરથી વ્યુત્પન્ન થએલો માને છે. યથાર્થ જ્ઞાન વડે કરીને અવિદ્યાનો જે નાશ કરે છે તે ઉપનિષદ્ બ્રહ્મ વિષયક જ્ઞાન જેના વડે આપણી પાસ આવે છે અથવા જેના વડે આપણે બ્રહ્મની સમીપ જઇએ છે તે ઉપનિષદ્. તૈત્તરીય उपनिषद्‌મા શંકરાચાર્યે વળી ત્રીજો ખુલાસો આપ્યો છે કે "ઉંચામાં ઉચું શ્રેય જેમા સમાયલું છે તે उपनिषद्."

અમારો વિચાર.

॥ જૈનોના ૨૨ મા તીર્થંકર સર્વજ્ઞ થયાને ઘણું છેટું પડી જવાથી ઘૃણાજનક વેદોની સ્થિતિ કોઇ જુદાજ પ્રકારની થઇ પડી હતી. ત્યાર બાદ ૨૩ મા તીર્થંકર ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ વર્ષના લગભગમાં થયા ત્યારે તે સર્વજ્ઞના તત્ત્વો પ્રકાશમાં આવતાં ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ ના સૈકા પછીના બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તે બાજી ફેરવવાનો પ્રયત્ન થવા માંડયો. અને તેની પાછળના વેદો પર પ્રજાપતિની પ્રેરણાની છાપ લગાડવામા આવી. પરંતુ આ પાછળના બ્રાહ્મણાદિગ્રંથો પર તે પ્રજાપતિની પ્રેરણાની છાપ લગાડવામાં આવી નથી. તેથી એજ સિદ્ધ છે કે તે વખતના સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની પ્રભા આ નર્વન પ્રકારના બ્રાહ્મણાદિ ગ્રંથોના ઉપર પડી. જુઓ કલમ પહેલીમા-" વેદોની પછીના સમયમાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું સાહિત્ય-બ્રાહ્મણો એ નામના ગ્રંથોનું સાહિત્ય રચાયું."

સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો વિશેષ પ્રચારમાં આવતાં બ્રાહ્મણ ગ્રંથો પણ નિર્માલ્ય જેવા થઇ પડવાથી થોડાજ વખતમાં ઉપનિષદો નામના ગ્રંથોમાં બાજી ફેરવાઇ, ને

એવી રીતે કે વેદોને અને બ્રાહ્મણગ્રંથોને ગૌણમાં રાખીને જ્ઞાનકાંડના નામથી તે ગ્રંથોને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા. તેનો વિચાર કરી જુવો કલમ બીજીથી.

વેદોમાં ઇંદ્રાદિક દેવતાઓની પ્રાર્થનાઓ કરીને મુખ્યતાએ ધન-પુત્રાદિકની માગણીઓ પોતાના ઐહિક સ્વાર્થને ખાતર કરવામાં આવતી. તે સમયમાં સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની ફરીથી તાજી પ્રભા પડતાંની સાથે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ કરવા દોડયા દોડી કરી મુકી તો ખરી પણ સર્વજ્ઞોના તરફથી જીવાદિક સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનો વિશેષ પ્રચાર થતાં બ્રાહ્મણગ્રંથોથી પણ પછા પડવાથી સર્વજ્ઞનાજ તત્ત્વોમાંથી અથવા તે સમયના તેવા કોઇ બીજા મતના આશ્રયથી પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે વિષયોને ગ્રહણ કરી જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો નામના ગ્રંથો લખવાનો આરંભ કર્યો પણ તે યાચિતમંડન રૂપ હોવાથી તેમાં ખરો પાયો જમાવી શક્યા નથી. જુવો કલમ ત્રીજીમાં--" પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ સઘળા ઉપનિષદોનું મુખ્ય તત્ત્વ છે.

ઋગ્વેદના પુરૂષમાંથી આત્મનના વિચારો અને સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્માનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ ક્રમનું છેવટનું પગથિયું તેઓ ઉપનિષદોમાં આવ્યું. "

(સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિ જે એક રાજા છે તેના નામનુ આ પુરૂષ સૂક્ત ચારો વેદોમાં પાછળથી દાખલ કરેલું છે તે અમો જગો જગોપર બતાવતા આવ્યા છિયે. ફરીથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.)

વિશેષ-સર્વજ્ઞોએ અનાદિકાળના નાના મોટા સર્વ જીવો પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા રહેલા બતાવેલા છે.

આ ત્રીજી કલમના પ્રજાપતિથી ભૂતમાત્રની ઉત્પત્તિ માનીએ ત્યારે તે નિર્ગુણ બ્રહ્માએ કયા કાળમાં આ જીવોને ઉત્પન્ન કર્યા? અને તે એક સરખા કર્મવાળા ઉત્પન્ન કર્યા કે વિષમ કર્મવાળા? જો તે જીવોને વિષમ કર્મવાળા ઉત્પન્ન કરી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા કરવાવાળા હોય તો તે અમારા પ્રજાપતિ નથી પણ તે અમારો કટ્ટો શત્રુજ સિદ્ધ થશે, તેથી આ પ્રજાપતિથી ભૂતમાત્રની ઉત્પત્તિ બતાવી છે તે કેવળ કલ્પિત રૂપનાજ છે.

કલમ ૪ થી માં—બ્રાહ્મણ ગ્રંથના વિચાર તત્ત્વો ઉપનિષદમાં વિસ્તારવામાં આવ્યા ખરા પણ તે કર્મકાંડ સાથે વિરોધમાં રહેનારા હોવાથી નવા ધર્મનુંજ સમર્થન થાય છે

' એક ખાંપણ વગરના યજ્ઞો કરી પૂર્વીનું સુખ ભોગવ્યા પછી મનના

નિવાસ સ્થાન આગળ સુખમાં રહેવું એવો જે ઉદ્દેશ બ્રાહ્મણોમાં હતો તે આ ઉપનિષદોમાં ફરે છેઅને યથાર્થ જ્ઞાન વડે જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતા થતાં મુક્તિ મળે એજ ઉદ્દેશ ઉપનિષદોથી મળે છે. આ સ્થળે યજ્ઞનો વિધિ બિન ઉપયોગી થઇ પડે છે અને અધ્યાત્મિક જ્ઞાનજ વધારે અગત્યનું થઈ પડે છે.

(અમે પ્રથમ કહ્યું હતું કે–સર્વજ્ઞોના કે તેવા કોઇ બીજા મતના વિચારોને લઇને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે ઉપનિષદોમાં દાખલ કરવા માંડયા ત્યારેજ તે વૈદિકમતના પંડિતો આ દુનિયામાં કાંઈ પગ ટેકવતા થયા હતા.)

આ બધા ઉપરના વિચારોથી એ સમજાય છે કે વેદ સમયના પંડિતો ઘૃણાજનક યજ્ઞો કરીને આ લોક અને પરલોકના સુખની આશાના જ્ઞાનવાળા હતા, તે પછી બીજા જ્ઞાનીઓના સમાગમમાં આવ્યા પછી બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી ખોડ ખાંપણ વગરના યજ્ઞો કરી આ લોકના સુખની સાથે પરલોકમાં યમના નિવાસ સ્થાનમાં જઇને સુખ શાંતિ મેળવવાના જ્ઞાનવાળા થયા. પરંતુ આ ઉપનિષદોના સમયમાં તો જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતાના જ્ઞાનથી સુખ શાંતિ મેળવવાના જ્ઞાનવાળા થયા.

તો અહીં જરા વિચારવાનું કે—ઇશ્વરપ્રેરિત વેદોમાંનું જ્ઞાન કેટલા ઉચ્ચા દરજાનું હતું કે જેથી બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી ફેરવવુ પડયું અને ઉપનિષદોમાં તો તે સર્વથાજ ફરી ગયુ, તે કયા નવા જ્ઞાનીઓની પ્રભા પડવાથી ફેરવવું પડયું ? વિચારવાની ભળામણ કરૂં છું.

(૫) કલમ પાંચમીનો વિચાર જુવોઃ—

સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન પ્રજાપતિના બદલે आत्मन् ને આપવામાં આવ્યુ. बृहदारण्यक માં કહ્યું છે કે–શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ તેજ આ વિશ્વ હતું, તેને એકલાં બ્હીક લાગવાથી બીજાની ઇચ્છા થતાં દેવતાઓ સુધીની આ બધી સૃષ્ટિ તૈયાર કરી દીધી. ઇત્યાદિ.

આમાં જરા વિચાર કરીને બતાવું છું —

આ સર્વજ્ઞોના સમયના વૈદિક પંડિતો-ઘૃણાજનક વેદવિધિના યજ્ઞોથી પાછા પડતાં, બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તે બાજી ફેરવી, તેથી પણ પાછા પડતાં-ઉપનિષદોમાં તો સર્વજ્ઞાદિક બીજા મતનાજ વિચારો દાખલ કરવા પડયા. પરંતુ સર્વજ્ઞોના

તરફથી આ સૃષ્ટિ અનાદિની છે, એવા વિચારો પ્રકાશમાં આવતાં, પોતાની સ્વતંત્રતા બતાવતા આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં પોતાની જુદાજ પ્રકારની બાજી ખેલવા માંડી. તે એવી રીતે કે-શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ તેજ આ વિશ્વ હતું, તેને એકલાં બ્હીક લાગવાથી બીજાની ઇચ્છા થતાં 'દેવતાઓ સુધીની આ બધી સૃષ્ટિ તૈયાર કરી દીધી

અહીં એક વાત યાદ આવે છે કે- કોઈ મોટી સભામાં શીયાભાઇએ કહ્યું કે-બાતની ગાંડમાં ફાચર મત મારના. મેરા બાવા પરણ્યા જબ બારા ભોજનકા માંડવા બાંધ્યા થા. કોઇએ પૂછ્યું કે-સાહેબ! જબ આપ કહાં થે? બારા ભોજનકા માડવા બાંધતાં કેઇ ખાડી ટેકરા નડા થા કે નહી? મેને પ્રથમજ કહા થા કિ બાતકી ગાંડમેં ફાચર મત મારના. તેવી વાત આ જગત્ સ્રષ્ટાની પણ વિચારવા જેવી છે.

વિચારવાનૂ કે—શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ એકલા હતા તો તે કઇ જગોપૂર હતા? અને કયાથી આવ્યાં હતાં? કહેવામાં આવે કે તે તો અનાદિના હતા?.તો.વિચારવાનું કે કેટલા કાળ સુધી એમી રહ્યા પછી તેમને બ્હીક લાગી.?-કે જેથી આ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાને તૈયાર થઇ ગયા? તે તો પ્રથમ એકલાજ હતા, તો પછી આટલી મોટી-વિશાલ પૃથ્વી, આ મોટા મોટા સાત સમુદ્રો, કે જે કૂર્મપુરાણમા બતાવ્યા છે-તે, અને મેરૂ પર્વતાદિક મોટા મોટા પહાડો બતાવ્યા છે તે, આ બધી વસ્તુઓનાં મશાલા, કયા ઠેકાણેથી મેળવ્યા? આટલો ટુંક વિચાર તો નાનું છોકરૂ પણ કરી શકે તેવો છે. વેદના ઋષિયોને આ આત્મા જગત્ના સ્રષ્ટા થશે કે કેમ એ વાત જડી ન હતી? તો પછી ઉપનિષદ્કારોના ઋષિઓને કયા નવા ઇશ્વરથી આ જગત્ સ્રષ્ટાની વાત જડી? પ્રજાપતિના બદલે સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આત્માને આપવામા આવ્યુ, આમાં મારૂં અનુમાન તો એ છે કે-પ્રથમ ઉપનિષદ્ માં સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આત્માને આપ્યા પછી, વેદોમાં પાછળથી પ્રજાપતિને સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. એ વાત અમો જગો જગોપર સ્પષ્ટ કરતા આવ્યા છિયે, તો પણ આ જગોપર થોડી સૂચના કરીને બતાવું છું—જૈનોના ૧૧ મા તીર્થંકર સર્વજ્ઞના સમયમાં આ અવસર્પિણીના—નવ વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) માના જે પહેલા વાસુદેવ હતા તેમના પિતા પુત્રીના પતિ થવાથી, લોકોએ પ્રજાપતિ એવું બીજું નામ પાડયું હતું, ત્યાંથી વૈદિકોએ તે પ્રજાપતિને બ્રહ્મા રૂપે કલ્પ્યા હતા. તેમના પુત્ર જે ખાસ વિષ્ણુ હતા તેમનું નામ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ હતું તેમને ઊંચી દઇને તેમના પ્રતિપક્ષી કે જે પ્રતિવાસુદેવ અશ્વગ્રીવ હતા, તેમને

ઘોડાના મથા વાળા બનાવી હયગ્રીવ વિષ્ણુ સ્થાપ્યા હતા, ત્યાંથીજ આ બ્રહ્મા અને વિષ્ણુની કલ્પના ઉભી કરવામાં આવી છે. અને પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિને બ્રહ્મા તરીકે ચારે વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં જગતના સ્રષ્ટા તરીકે કલ્પેલા છે. પ્રથમ આ પુત્રીના પતિ રાજા, તે પ્રજાપતિ બ્રહ્મા રૂપે કયા ગ્રંથમા ગોઠવવામાં આવ્યા અને પછી કયા કયા ગ્રંથોમાં ગોઠવતા ચાલ્યા, તેના સંબંધનો વિચાર શોધ ખોળમાં અગ્રભાગ ભજવનારા ઇતિહાસજ્ઞોને ખોળવાની ભળામણ કરૂં છું. અને અહીં એકાદ દાખલો ટાંકીને ચાલતો થાઉં છું—

મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીએ–પોતાના સિદ્ધાંતસાર નામના પુસ્તકના પૃ ૪૨ થી ૪૪ સુધીમાં જણાવ્યું છે કે–યજ્ઞપુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી જગતના સ્રષ્ટા થઇ બ્રહ્મા તરીકે પૂજાતો થયો. વિશેષ મારો ગ્રંથ જોવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૬) કલમ છઠ્ઠીથી–શ્વેતાશ્વતર.ઉપનિષદ્ કે જે એક મોડું રચાયલુ છે, તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે–" જગત્ તે માયા છે, અને બ્રહ્મ તે એ જગતની માયાને ઉત્પન્ન કરનારો છે " " આ વિચાર પાછલા સમયની વેદાંતની ફિલસુફીનો મોટામાં મોટો સિદ્ધાંત છે. તે પહેલીવાર સ્પષ્ટ રીતે મુકાયલો આ ઉપનિષદ્માં જોવામાં આવે છે. પણ આ વિચાર જુનામાં જુના ઉપનિષદોની સાથે જોડાયલો છે "

વિચારવાનું કે–જે આ બ્રહ્મ છે તેના અવયવ ભૂતથી જ આ બધુ જગત્ વ્યાપ્ત છે "तद्विष्णोः परमं पदं" આ વેદની શ્રુતિ બ્રહ્મથી જુદી પડે છે. ગીતામાં આ વિષ્ણુને યુગયુગમાં આવવા વાળા, પુરાણોમા સર્વ જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા, અને અવતારો લઇને ધમાલ મચાવનારા બતાવ્યા છે. ત્યારે પુરાણોમાં બતાવેલી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમા, ભટકતા બ્રહ્માને માનવા, કે વિષ્ણુને, ? આ બન્ને દેવો એક રૂપના નથી તેમજ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા આ બધા અનંતાનંત જીવો પણ હાલમાં એક સ્વરૂપના નથી. તો પછી આ બધી બાજી કેવા સ્વરૂપથી ખેલાઇ ?

શંકરાચાર્યે–ઇન્દ્રાદિક બધા દેવોને એક બાજુ પર ખસેડીને અને એકલા બ્રહ્મની કલ્પના મુખ્ય રાખીને પોતાનાં 'અદ્વૈત' મતની સ્થાપના કરી અને જુનાં જૂનાં ઉપનિષદોનો અર્થ કરતાં તેમા પણ આ બ્રહ્મને જોડીને બતાવ્યા અને તે બ્રહ્મને વેદમૂલક ઠરાવવા તેની શ્રુતિયો બનાવી ચારે વેદોમાં દાખલ કરી હોય એવું મારૂં અનુમાન છે, વિશેષ વિચાર કરવાનું ઇતિહાસજ્ઞોને સોંપું છું.

(૭) કલમ સાતમી–ઉપનિષદોમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવાને માટે ભારે ગડમથલ ચાલી રહેલી બતાવીને **बृहदारण्यक** નાં બે ઉદાહરણ મુકયાં છે. પોતાની સ્ત્રીને સમજાવતાં યાજ્ઞવલ્કય કહે છે કે–મીઠાનો ગાંગડો પાણીમાં ગળી ગયા પછી બહાર કાઢી શકાય નહી, તેવી રીતે મહાસત્વ ભૂત ત ત્વોમાંથી બહાર નીકળીને પાછું એમાં વિલીન થાય છે. મરણ પછી ચૈતન્ય રહેતું નથી. આ વિષયને આગળ સમજાવ્યા પ્રમાણે જે દ્વૈતભાવ ઉપર ચૈતન્યનો આધાર રહે છે તે જતો રહ્યો, એટલે ચૈતન્યપણું જતુ રહેવું જોઈએ. એજ ઉપનિષદ્‌માં બીજે ઠેકાણે–કરોળિયો તંતુ વડે બહાર નીકળે છે. અગ્નિમાંથી–ન્હાના, ન્હાના, તણખાઓ બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે–આત્મામાંથી સઘળા લોક, પ્રાણ, દેવતાઓ, પ્રાણિયો, બહાર નીકળે છે.

આ કલમ ૭ મી માં વિચારવાનું કે—

જૈનોના ૨૩ મા તીર્થંકરનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં ઘૃણાજનક–યજ્ઞ યાગાદિક ની કિંમત નહી જેવી થઇ પડી એટલે પ્રથમ તેની સિદ્ધિ કરવા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં મંડી પડયા ખરા પણ તે તો ખરા દૂધની આગળ આટાના (લોટના) ધોળા પાણી જેવાજ થઇ પડયા. આગળ વિશેષ જીવાત્માના, પરમાત્માના, વિચરો લોકોમાં પસરતાં, વેદોમાં મુખ્ય ગણાતા–અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય દેવો હતા તે પણ–બાહ્ય, અંતરના, શત્રુઓને જિતવાવાળા, પ્રત્યક્ષમાં દેખ તા–વીતરાગ પરમાત્માઓના આગળ, નહી જેવા થઇ પડતાં, તે અંતીન્દ્રિય જ્ઞાન વિનાના પાણીમાં ગળી ગએલા મીઠાના ગાંગડા જેવા અને તંતુઓ વડે બહાર નીકળેલા કરોળીયાના જેવા, અને અગ્નિમાંથી ન્હાંના ન્હાંના બહાર પડેલા તણખાઓ જેવા, પરમાત્મા બતાવવા લાગ્યા. પણ તેવા કલ્પિત રૂપ પરમાત્મા બતાવી વિચક્ષણ–ચતુર મહાપુરૂષોને તો સંતોષી શકયા નહીજ હોય, એટલે તે સમયના સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમાં આવીને– નવીન નવીન ઉપનિષદોની રચનાં અને કલ્પિત સ્વરૂપના નવા નવા પરમાત્મા, લોકોને બતાવવા આગળ પડયા, તે શું અંધારામાં 'ફાં' ફાં મારવા જેવું અને ભોળી દુનિયાને 'ફાં' ફાં મરાવવા જેવું, કરેલું નથી કે ? તે ઉપનિષદોના અભ્યાસ કરવાવાળા આજકાલના બાહોસ પંડિતોને ભારે ગડમથલ જોવામાં આવે તેમાં નવાઇ જેવું શું છે ? તે ઉપનિષદોમાં થએલી ગડમથલ આગળના લેખોમાં બતાવે છે તે જુવો.

(૮) કલમ આઠમીમાં—પરમાત્માના સ્વરૂપ માટે બતાવેલી ભારી ગડમથલ તેનો ટુંકામાં સાર—

ઋગ્૦ માં-બ્રમ્હાનો અર્થ-પ્રાર્થના-ભકિત જ થયો છે. જૂના બ્રામ્હણોમાં-પ્રાર્થના-વિધિ અને યજ્ઞની શુદ્ધિનો અર્થ થયો. ઉપનિષદો માં પ્રકૃતિને સચેતન કરનારૂં તત્વ બન્યું. ધાર્મિક ઉત્કાંતિનું બધું તત્ત્ આ એક શબ્દથી સૂચવાય છે.

આત્માં અને બ્રમ્હ એ બે શબ્દોથી વિચારો દર્શાવાય છે. તેને ઉપનિષદો માં એકજ ગણવામાં આવે છે.

ખરૂં જોતાં બ્રમ્હ એ પ્રાચીન વિશ્વમાં વ્યાપેલા તત્ત્વનું સૂચન છે. અને આત્મા એ માનવીમાં ચૈતન્યનું ભાન કરાવે છે. જાણીતા આત્માને અજ્ઞાત, બ્રમ્હ ઉપર જવું એ અર્થમાં બ્રમ્હ લેવાય છે. बृहदारण्यक માં अक्षर क्षरे નહીં તે આત્માનું વર્ણન વિસ્તારવાળું છે-એ આત્મા સ્થૂલાદિકમાંનો એકે નથી. એને કોઈ જોતો નથી. એ સઘળું જુવે છે. ઇત્યાદિ.

આ બધા વિચારો વૃહદારણ્યકમાં પ્હેલાજ નજરે પડે છે. काठक માં સૂર્યના ઉદયથી તે અસ્ત સુધીમાં-સઘળા દેવતાઓનો સમાવેશ થઇ જતો બતાવ્યો અને કહેવામાં આવ્યું છે-એ **આત્મા** આંખથી જોઇ શકાતો નથી, પણ હૃદયાદિકથી ગ્રહણ થઇ શકે છે. એને જેઓ જાણે છે તે અમર થઇ જાય છે"

આ કલમ ૮ મી માં-સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોથી વૈદિક પંડિતોના વિચારોની સાથે, કેવા પ્રકારનો મેળ છે, તે બતાવુ છું—

સર્વજ્ઞોએ-આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવી છે અને અનાદિકાલ સુધી ચાલ્યા કરવાની પણ બતાવેલી જ છે. સર્વજ્ઞોએ-કેવલ જડ પદાર્થનું લક્ષણ, જુદુ બતાવ્યું છે. અને કેવલ ચેતન પદાર્થોનું લક્ષણ પણ; જુદુજ બતાવ્યું છે જડ અને ચેતનના સંયોગવાળી, થઇ રહેલી આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છિયે. વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-

જડની સાથે ફસેલા, અનંતા અનંત જીવો-૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં, ઉલટ પાલટપણે ભટકી રહેલા પણ આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઇ રહ્યા છિએ, તો પછી આ જીવોનો કર્ત્તા કોણ? અને તે જીવો કર્મવાળા બનાવ્યા કે કર્મ વિનાના?

પુરૂષમાંથી આત્માના વિચારો થયા, તે **આત્મા** શતપથમાં વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો ગનાવ્યો. તો વિચારવાનું કે-તે નિર્મલ **આત્મા**

કલમ ૮ મીનો સાર વિચારવાને લખી બતાવ્યો છે.

ટુંકમાં વિચારવાનું કે—

પૂર્વના વેદોની સ્થિતિ-ઘૃણાજનકજ થઇ પડેલી, જગ જાહેરજ હતી. તેવા સમયમાં જૈનોના ૨૩ માં તીર્થંકરના તરફથી અત્યંત પરોક્ષના વિષયરૂપ સૂક્ષ્મ જીવાદિક તત્ત્વોનો અત્યંત પરોક્ષના વિષયરૂપ ઇતિહાસનો, પ્રકાશ ફરીથી તાજો બહાર પડતાં તે સમયના વૈદિકના પંડિતો—એકદમ જોસમાં આવીને યજ્ઞ યાગાદિકનીજ સિદ્ધિ કરવાં, પ્રથમ બ્રહ્મણ નામના ગ્રંથોજ લખવા મંડી પડયા હોય પરંતુ સર્વજ્ઞોનાં તત્ત્વોનો વિશેષ ફેલાવો થતાંની સાથેજ તે નહી જેવા થઇ પડતાં, કેટલાક ચતુર પંડિતોએ, તે બાજી ફેરવીને જ્ઞાનકાંડના નામે **ઉપનિષદો** નામના ગ્રંથો રચવાની શરૂઆત કરી દીધી હોય, એમ સેહજે સમજી શકાય તેવું છે. તેમાં કેટલાક પ્રત્યક્ષમાં અનુભવાતા—જીવ, કર્માદિકના વિષયોને અને જીવોની મુક્તિ સંબંધના વિષયોને, પોતાનામાં દાખલ કરતા ગયા એટલે કાંઇક પગ ટેકવતા થયા હોય, પરંતુ સર્વજ્ઞોના તરફથી—આ સૃષ્ટિ અનાદિના જેવા અત્યંત પરોક્ષના વિષયોમાં, જુદા પડવાના ઇરાદાથી અને ભદ્રિક લોકોને—ગૂંચવાડામાં નાખી દેવાના ઇરાદાથી, આત્માથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પના, પ્રથમ ઉપનિષદોમાં દાખલ કરી હોય ! અને ત્યાર બાદ પ્રજાપતિ આદિથી—સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિની કલ્પના થઇને. જુદા જુદા પ્રકારની અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ થતાં સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના ગ્રંથોમાં ઘુસારી દેવામાં આવી હોય, એવું મારૂં અનુમાન થાય છે. તે એવી રીતે કે—પ્રથમ ઉપનિષદોમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પના, આત્માથી, પછી અક્ષર શબ્દના અર્થથી, ત્યાર બાદ અગીયાર (૧૧) મા તીર્થંકરના સમયમાં થએલા પુત્રીના પતિ રાજા કે જે લોકોમાં પ્રજાપતિના નામથી જાહેરમા આવેલા, તેનો અર્થ દુનિયાનો પતિ કલ્પીને બધા વૈદિકમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હોય.

મૅકડોનલ સાહેબની ૮ મી કલમમાં—એવો ક્રમ ગોઠવ્યો છે કે—"**પરમાત્માનો** વિચાર એ ઉપનિષદોનો મુખ્ય તત્ત્વ છે, ઋગ૦ ના—પુરૂષમાંથી, આત્માના વિચારો. પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્માનો વિચાર, એ ક્રમનું છેવટનું પગથિયું ઉપનિષદોમાં બતાવ્યું. ઋગ્૦ માં આત્માનો અર્થ—શ્વાસ થઇને, વાયુને વરૂણનો આત્મા, કહેવામાં આવ્યો. પણ બ્રાહ્મણોમાં અર્થ—એ જીવનો થયો. એક ઠેકાણે તેના પ્રાણ દેવતાઓની સાથે એકતા બતાવી એવી રીતે વિશ્વના આત્માની કલ્પના થઇ શતપથ ના એક મોડા રચાયલા કાંડમાં—એ આત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો કલ્પ્યો છે.

ઋગ્૦ માં-બ્રમ્હાનો અર્થ-પ્રાર્થના-ભક્તિ જ થયો છે. જૂના બ્રાહ્મણોમાં-પ્રાર્થના-વિધિ અને યજ્ઞની શુદ્ધિનો અર્થ થયો. ઉપનિષદો મા પ્રકૃતિને સચેતન કરનારૂં તત્ત્વ બન્યું. ધાર્મિક ઉત્ક્રાંતિનું બધું તત્ત્વ આ એક શબ્દથી સૂચવાય છે.

આત્મા અને બ્રમ્હ એ બે શબ્દોથી વિચારો દર્શાવાય છે. તેને ઉપનિષદો માં એકજ ગણુવામા આવે છે.

ખરૂં જોતાં બ્રમ્હ એ પ્રાચીન વિશ્વમાં વ્યાપેલા તત્ત્વનું સૂચન છે અને આત્મા એ માનવીમા ચૈતન્યનું ભાન કરાવે છે. જાણીતા આત્માને અજ્ઞાત બ્રમ્હ ઉપર જવું એ અર્થમાં બ્રમ્હ લેવાય છે વૃહદારણ્યક મા અક્ષર ક્ષરે નહી તે આત્માનુ વર્ણન વિસ્તારવાળુ છે-એ આત્મા સ્થૂલાદિકમાનો એકે નથી. એને કોઈ જોતો નથી. એ સઘળું જુવે છે. ઇત્યાદિ.

આ બધા વિચારો વૃહદારણ્યકમા પહેલાજ નજરે પડે છે. કાઠક મા સૂર્યના ઉદયથી તે અસ્ત સુધીમા-સઘળા દેવતાઓનો સમાવેશ થઇ જતો બતાવ્યો અને કહેવામાં આવ્યુ છે કે-એ આત્મા આખથી જોઇ શકાતો નથી, પણ હૃદયાદિકથી ગ્રહણ થઇ શકે છે. એને જેઓ જાણે છે તે અમર થઇ જાય છે"

આ કલમ ૮ મી માં-સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોથી વૈદિક પંડિતોના વિચારોની સાથે, કેવા પ્રકારનો મેળ છે, તે બતાવુ છુ—

સર્વજ્ઞોએ-આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવી છે અને અનાદિકાલ સુધી ચાલ્યા કરવાની પણ બતાવેલી જ છે. સર્વજ્ઞોએ-કેવલ જડ પદાર્થનું લક્ષણ, જુદુ બતાવ્યું છે. અને કેવલ ચેતન પદાર્થોનું લક્ષણ પણ, જુદુંજ બતાવ્યુ છે જડ અને ચેતનના સયોગવાળી, થઇ રહેલી આ સૃષ્ટિ, અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છિયે. વિશેષ વિચારવાનુ એ છે કે-

જડની સાથે ફસેલા, અનતા અનંત જીવો-૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમા, ઉલટ પાલટ રહે ભટકી રહેલા પણ આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઇ રહ્યા છિએ, તો પછી આ જીવોનો કર્તા કોણ ? અને તે જીવો કર્મવાળા બનાવ્યા કે કર્મ વિનાના ?

પુરૂષમાથી આત્માના વિચારો થયા, ને આત્મા શતપથમાં વિશ્વમા સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો બતાવ્યો. તો વિચારવાનુ કે-તે નિર્મલ આત્મા

અનેક પ્રકારના મહાસંકટવાળી ૮૪ લાખની યોનિયોમાં શું વધારે મેળવવાને પડેલો ? અને ઋગ્વેદમાં-પુરૂષ અને પુત્રીનો પતિ-પ્રજાપતિ જ કયે ઠેકાણેથી લાવીને ઘુસાડયો ? બીજી વાત એ છે કે-વિષ્ણુ ગીતામાં ભકતોનાં દુઃખોને દૂર કરવાનું વચન આપીને ગએલા બતાવ્યા છે. તે વિષ્ણુને પુરાણોમાં સર્વ જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા બતાવ્યા, તે શું ૮૪ લાખ યોનિયોમાં રહેલા જીવોના દુઃખોનો ભાર બોજ ઓછો કરવાના હેતુથી, તેઓમાં વ્યાપીને રહેલા માનવા ? આ બધી નવીન પ્રકારની બાજી, સર્વજ્ઞો વિનાના બીજા કયા નવીન જ્ઞાનીયોથી અને શા કારણથી રચાયલી માનવી ?

આ ૮ મી કલમમાં મૅકડોનલ સાહેબે-પ્રથમ ઋગવેદના પુરૂષથી આત્માનો, અને પછી પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિથી નિર્ગુણ બ્રહ્માનો, તે પછી શતપથમાં તે આત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલાનો ક્રમ જે બતાવ્યો છે તે ઋગવેદમાં દાખલ થએલી શ્રુતિઓના પરાધીન પણાથી લખેલો માલમ પડે છે. મારા વિચાર પ્રમાણે સર્વજ્ઞોના તરફથી અનાદિની સૃષ્ટિના વિચારો જાહેરમાં ફેલાયા પછી, આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં ભદ્રિક લોકોને ગૂંચવાડામાં નાખી સર્વજ્ઞોના ભક્ત થતા અટકાવવાના ઇરાદાથી, પ્રથમ ઉપનિષદોમાં વિશ્વમાં વ્યાપીને રહેલા આત્મા કલ્પવામાં આવ્યા હોય, ત્યાર બાદ ધીરે ધીરે ઋગ્વેદમાં પ્રથમ પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિનું સૂકત, તેના પછી કલ્પિત પુરૂષનું સુકત, વેદની મહોર છાપ લગાડવાને માટે દાખલ કરેલું હોય. આ મારા વિચારો મૅકડોનલ શાહેબના સ્વતંત્ર વિચારોની સાથે મળતા આવે છે. જુવો પૃ. ૧૭૧ માં—" ઋગ્વેદમાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયનાં સૂક્તો છે....તેમાં-દંત કથાના, અને ધર્મ શાસ્ત્રના વિચારોની પુષ્કલ ભેળંમ ભેળા થઇ હોય એ તો સ્વાભાવિકજ છે." અને તે વિચારો ઘણા અસ્ત વ્યસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયલા છે."

આ તેમના વિચારના ફકરાથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે સર્વજ્ઞોના તરફથી-અનાદિની સૃષ્ટિના વિચારો ફેલાતાં, તેમનાથી ખાસ જુદા પાડવાના ઇરાદાથી, આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં-પ્રથમ ઉપનિષદોમાં-વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો આત્મા કલ્પ્યો હોય, ત્યારબાદ ધીરે ધીરે તે વિચારોને વેદ મૂલક ઠરાવવાને, વેદોમાં પણ તેની અનેક પ્રકારની શ્રુતિઓ દાખલ કરતા ગયા હોય, જુવો મૅકડોનલ સાહેબના વિચારો પૃ ૧૭૧ માં લખ્યું છે કે—

(૧) પ્રાચીન ઋષિઓ જણાવે છે કે-દેવતાઓએ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી.......

(૨) સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સઘળા દેવતાઓનાં મા–બાપ છે, એવો વિચાર ઘણે ઠેકાણે છે.

(૩) ઇંદ્રને વિષે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે–એણે પોતાના શરીરમાંથી એના પિતાને અને એની માતાને જન્મ આપ્યો. (મં. ૧૦, સૂ. ૪૫)

(૪) પૃ. ૧૭૭ માં– વિરોધાભાસી વિચારોમાં, વધારે ને વધારે મશગુલ રહેનારા વિપ્રવર્ગની કલ્પનાને, આ વિચાર ઘણો ગમી ગયો હતો એમ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે.

(૫) ઋગ્વેદના ધાર્મિક વિચારો–ધીરે ધીરે વિકાશ પામતાં સઘળા મુખ્ય દેવતાઓથી જૂદા અને એકકે એક દેવતાઓ કરતાં ચઢિયાતા, એવા એક સૃષ્ટાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ થયો.

(૬) સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતમાં–૧ પુરૂષ, ૨ વિશ્વકર્મા, ૩ હિરણ્યગર્ભ, ૪ અને પ્રજાપતિ, એવાં જુદાં જુદાં નામોથી એ સૃષ્ટાને–સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે........

(૭) આ સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતોમાં–કોઇ મૂળ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ કરવામાં આવી હોય અથવા કોઇ મૂળ પદાર્થમાંથી ઉત્ક્રાંતિ થઇ હોય એવી રીતનું સૃષ્ટિ વિષેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે."

વિશેષ તે ગ્રંથથી જોવાની ભળામણ કરૂં છું અને આમાં કાંઇક વિચાર કરીને બતાવું છું.

કલમ સાતેમાં વિચારવાનું કે—

" દેવતાઓએ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી. " ત્યારે તેઓ કયાંથી આવ્યા હશે ? વળી આ મહાવિશાલ પૃથ્વી આદિના મશાલા કયાંથી લાવ્યા હશે ? અને તે પોતે કયા ઠેકાણે ઉભા રહીને આ બધી રચના કરી હશે ?

બીજે ઠેકાણે–" સ્વર્ગ–પૃથ્વીને દેવતાઓનાં–મા બાપ બતાવ્યાં છે. " અહીં વિચાર થાય છે કે–વનસ્પતિ–કીડાઆદિથી તે માણસ સુધીના અનંત અનંત જીવોના મા–બાપ કોણ મનાયા હશે ?

ત્રીજામાં–" ઇંદ્રે પોતાના શરીરથી મા–બાપને જન્મ આપ્યો. "
અહીં વિચાર થાય છે કે–આવા પ્રકારની અનેક શ્રુતિયો માત્રાધિક સોમપાનના છાકમાંથી પ્રગટ થએલી હોય. એમ એક ભજનપદથી સમજાય છે–" સોમવેલ રસ શુધ્ધ જે, બ્રાહ્મણ હોય તે કરે. અવર વર્ણને વમન કરાવે, વેદ વાણી ઉચ્ચરે ॥ પ્રેમ રસ તેના ઉરમાં ઠરે.

ઉપરના જેવી અર્થ વગરની તદ્દન બેઢંગી, માત્રાધિક સોમપ નના બેભાનમાંથી અનેક પ્રકારની શ્રુતિયો પ્રગટ થએલી જોવામાં આવે છે. જે વાતો નાનું છોકરૂં ન કરી શકે, તેવા પ્રકારની વાતો, વેદ કાલના મોટા મોટા ઋષિ પંડિતો કેવા વિચારોથી કહી ગયા કે-ઇંદ્રે પોતાના શરીરથી માબાપને જન્મ આપ્યો ? મોટા દેવ તરીકે મનાયલા સોમની સ્તુતિયોથો વેદો ભરેલા છે, તેથી તેજ ઇશ્વરની પ્રેરણા ઋષિપંડિતોને થએલી મનાથી હોય. એટલે વિરોધાભાસની વાતો જે દેખાય છે તે-માત્રાધિક સોમપાનના પરાધીન પણાથી જ થએલી હોય, આગે તો મોટા પંડિતો કહે તે ખરૂં.

મૅકડૅનલ્ડ શાહેબે-કલમ પાંચમીમાં-ઋગ્૦ ના દેવતાઓથી જુદા એક સ્રષ્ટાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ બતાવ્યો. છઠ્ઠીમાં-તે પુરૂષાદિકથી સંબોધાતા બતાવ્યા. સાતમીમાં-તે કોઇ મૂલ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ થએલી બનાવી. આ ત્રણે કલમેનો વિચાર ભેગો ટુંકમાં કરીને બતાવું છું.

મૅકડૅનલ્ડ શાહેબની ૮ મી કલમ તેમાંના-સૃષ્ટિ વિષયકના કેટલાક ફકરાઓનો વિચાર કરતાં જેમ કે ઋગ્વેદમાંના દેવતાઓથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, અને સ્વર્ગ-પૃથ્વી, દેવતાઓનાં મા-બાપ, આદિનો વિચાર કરીને બતાવ્યો. ફરીથી તેજ વેદમાંના ૫-૬-૭ મા ફકરાનો વિચાર તપાસી જોઇએ.

પાંચમામાં-ઋગ્વેદના દેવતાઓથી જુદા એક સ્રષ્ટાની કલ્પના, છઠ્ઠામાં-તે પુરૂષાદિકથી સંબોધાતા, સાતમામાં-તે કોઇ મૂલ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ થએલી એમ મૅકડૅનલ્ડ શાહેબે અનુમાન કરીને બતાવ્યું. આમાં મારૂં અનુમાન કરીને બતાવું છું.સર્વજ્ઞોએ-આ સૃષ્ટિને, આદિઅંત વિનાની બતાવી છે. તેથી તે સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધની બનાવટજ છે, એમ સહજે સમજી શકાય તેવી છે. પણ તે બનાવટ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં થએલા પુત્રીના પતિ રાજા, કે જે પ્રજાપતિના નામથી લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તે પ્રજાપતિને વદિકોએ અસ્તવ્યસ્તપણાથી, પ્રાયે સંપૂર્ણ વૈદિક ગ્રંથોમાં દાખલ કરી દીધેલા જોવામાં આવે છે. જુવો અમારી તત્ત્વત્રયીમીમાંસાનો લેખ. સહજે સમજી શકાય તેવું છે.

તે પ્રજાપતિને-વેદમૂલક ઠરાવવા, તેમનાં ત્રણ ચાર સૂક્તો જેન કે-હિરણ્યગર્ભ નામનું, યજ્ઞપુરૂષ નામનું--પુરૂષસૂક્ત, પ્રથમ ઋગ્વેદથી ન જાણે કયા સમયમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું તેની શોધ કરવાનું કામ પ્રતિષ્ઠાવંત મહાપુરૂષોનું છે. આ વિષયમાં-મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી એવું જણાવી ગયા

છે કે-યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, અને પ્રજાપતિ-બધાના મોખરે આવી, સૃષ્ટિના નિયંતા થઈ-બ્રમ્હા તરીકે પૂજાતો થયો. આ લેખનું ઠામ ઠેકાણું મારા ગ્રંથથી સજ્જનો સારી રીતે જોઇ શકશે. આ વાતને વિશેષ ન લંબાવતાં અહીંજ, સમાપ્ત કરૂં છું.

કલમ ૯ મીમાં-મૅકડોનલ શાહેબે-કર્મની વાત જણાવતાં बृहदारण्यक થી કર્મના સિધ્ધાંતની શરૂઆત થએલી તે એવી રીતે કે-(૧) માણસનું શરીર પંચ ભૂતમાં ભળી ગયા પછી કર્મ વિના બીજુ કાંઇ રહેતું નથી, (૨) બૌધ્ધમાં આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારાયલું નથી, પાછળ મનુષ્યનાં કર્મ ટકી રહે છે, તેજ નના જન્મનો નિર્ણાયક બને છે. કર્મનો સિદ્ધાંત બુધ્ધના ઉપદેશનો પાયો છે."

(૩) कैषितकि પ્રમાણે મૃત્યુપછી-સર્વે ચંદ્ર આગળ જાય છે. ત્યાંથી પિતૃયાનમાં, પછી બ્રમ્હને પ્રાપ્ત કરે છે. બાકીના કર્મ પ્રમાણે અને જ્ઞાન પ્રમાણે. મનુષ્યથી તે કીટ સુધીનાં જીવનમાંથી, ગમે તે પ્રકારનુ જીવન પ્રાપ્ત કરે છે.

(૪) કાઠકમાં-મૃત્યુ પછીના જીવન વિષે એક દંતકથાથી સમજાવ્યું છે. નચિકેતસ યમના ઘરમાં ગયો, યમે ત્રણ વરદાન માગી લેવનું કહ્યું-ત્રીજા વરદાનમાં- "મૃત્યુ પછી માણસ રહે છે કે નહીં." એ માગ્યું, યમે કહ્યું બીજું માગી લે. મૃત્યુએ બુધ્ધને વાત કરી તેવી આ વાત છે. નચિકેતસ અને બુધ્ધ લાલચ સ્હામેં ટકી રહીને અંતે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે.

કલમ ૧૦ મી-ઉપનિષદોમાં-વિશ્વ વિષે-તર્કપધ્ધતી પ્રમાણે ખિલવવામાં આવેલા, ચોક્કસ વિચારો નીકળે તેવુ કાંઇ નથી. કવિત્વમય, ફિલસુફીમય વિચારો અધ્યાત્મિક પ્રશ્નો વિષેના કામ ચલાઉ સંવાદો, ચર્ચાઓનું મિશ્રણ ઉપ નિષદોમાં છે."

કલમ ૧૧ મી માં-એ વિચારોને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ તો વેદાંતમાં પ છલા સમયમાંજ મળ્યું.

ઉપનિષદોમાં જે વધારે પ્રાચીન તે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું ભાગ્યેજ હશે.

• કેટલાક અગત્યના સિદ્ધાંતો બૌદ્ધની પહેલાં જાણીતા હોવા જોઇએ.

કલમ ૧૨ મી માં-પાશ્ચાત્યો-સદ્-બેસવું તે ઉપનિષદ્, વૈદિક ટીકાકારો -યથાર્થ જ્ઞાનવડે કરીને અવિદ્યાનો જે નાશ કરે તે ઉપનિષદ્, જેનાવડે બ્રમ્હ જ્ઞાન આવે અથવા બ્રમ્હની સમીપ જઇએ તે ઉપનિષદ્, શંકરસ્વામીએ-ઉંચામાં ઉંચું શ્રેય જેમાં સમાયલું છે તે ઉપનિષદ્.

આ ઉપરની કલમોમાં વિચારવાનું કે—

ઇશ્વરદત્ત કે, ઇશ્વરકૃત, વેદોના કર્તવ્યને, બાજુ પર રાખીને—જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો લખાઇ ખરી પણ તે જ્ઞાનની તૃપ્તિ પૂરી કરે તેવી નથી. મૅકડોનલ શાહેબ કહે છે કે—ઉપનિષદોમાંથી કોઇ ચોક્કસ વિચારો નીકળે તેવું નથી. તેથી ૯।૧૦।૧૧।૧૨ આ ચાર કલમોનો વિચાર સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની સાથે મેળવીને બતાવું છું—

૧ માણસનું શરીર પાંચ ભૂતોમાં ભળી ગયા પછી, કર્મ વિના બીજુ કાંઇ રહી શકતું નથી. એ મત બૃહદારણ્યકનો બતાવ્યો છે. બૌદ્ધો પણ કહે છે કે મનુષ્યનાં કર્મજ ટકી રહે છે. તેજ નવા જન્મના નિર્ણાયક થાય છે. એટલે ઉપનિષદોનો અને બૌદ્ધોનો મત, એક જેવો થઇ જાય છે.

આ વિષયમાં—સર્વજ્ઞોનું કથન એ છે કે કર્મથી પરભવનો નિર્ણય થાય છે ખરો પણ, તે કર્મ એકલાં રહેતાં નથી પણ તે કર્મ જીવને સાથે લઇને જાય છે. શંકરસ્વામી આત્માની સમજૂતિ કરતાં સર્ગ ૪ માં કહે છે કે—" જીવ કર્મ પ્રમાણે સ્થૂલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે." સર્ગ ૬ ઠા માં વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને બ્રહ્મ સૂત્રનો અર્થ સમજાવતાં કહે છે કે—" દેહ છોડીને બીજા ભવમાં જતાં જીવને પાંચ મહાભૂતો વીંટલાઇને જાય છે" " કર્મ વિના બીજું રહેતું નથી." એવો મત બૃહદારણ્યકનો શંકરસ્વામીએ છોડી દઇને આ નવીન પ્રકારનો અર્થ કયાંથી મેળવ્યો? સર્વજ્ઞ હતા કહીને સ્વતઃ મેળવ્યાનું કહો તો તે સત્ય સર્વજ્ઞ ન હતા, પણ કલ્પિતજ હતા. તે તેમના આચરણોના લેખથી સમજી શકાય તેમ છે.

આ કર્મના અટલ સિદ્ધાંતમાં બૃહદારણ્યકથી શંકરસ્વામીનો મત જુદો શા કારણથી પડયો?

(૩) મરણ પછી સર્વે ચંદ્ર આગળ, પછી પિતૃયાનમાં, તે પછી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે. કર્મ વિનાના એકલા જીવને આટલાં બધાં ગોથામાં કોણે નાખ્યા? કેમ કે બાકીના જીવો કર્મ પ્રમાણે અને જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન પ્રાપ્ત કરતા બતાવ્યા છે.

(૪) નચિકેતસ યમના ઘરમાં ગયો, ત્રીજા વરદાનમાં " મૃત્યુ-પછી માણસ રહે છે કે નહીં." એ માગણી કરી.

આ વાતમાં યમે-દેવતાઓને પણ અજાણ બનાવ્યા છે, તે વાત તો ખરી માની લેવા જેવીજ છે.

જુવો કે-ઇંદ્રપદની લાલચો બતાવી વેદજ્ઞો રાજાઓની પાસે પશુ યજ્ઞો કરાવતા, એ વાતો પ્રસિદ્ધ છે. ત્યારે ઇંદ્ર પોતે કયું પદ મેળવવા યજ્ઞ કરવાને આવતા માનવા ?

વસુરાજાની કથામાં કહ્યું છે કે-ઇંદ્રે પશુ યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કર્યો ઋષિઓ તે વાતમાં આડા પડયા. છેવટે વસુને મધ્યસ્થ સ્થાપ્યો. ઇંદ્રના પક્ષમાં ભળતાં રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઇ નરકમાં પડયો બતાવ્યો છે. ત્યારે સાક્ષાત પશુયજ્ઞો કરાવનારની, અને કરનારની કયી ગતી કલ્પવી ? પશુઓનો યજ્ઞ કરનાર દેવતાઓનો રાજા, ઇંદ્રજ જ્ઞાની ન મનાય, તો પછી દેવતાઓ જ્ઞાની કેવા રૂપના મનાય ? યમ તો તેમનાથી નીચા દરજ્જાનો છે તો પછી યમની પાસેથી **નચિકેતસે** કયા પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવ્યું માનવું ?

આ ઉપનિષદોના માટે, મૅકડોનલ શાહેબજ લખે છે એમ નથી. પણ એકાદશોપનિષદ્‌ના ભાષાંતરકાર—છોટાલાલ પ્રાણશંકર દ્વિતીયા વૃત્તિ, સં. ૧૯૭૮, સને ૧૯૨૨.

કઠ ઉપનિષદ્‌ની ભૂમિકાના પૃ. ૨૭ માં લખે છે કે—

" આત્માના નિદિધ્યાસન વડે જેમ જેમ દરેક મહાત્મા ઋષિઓને આત્મા સંબંધી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવા માંડયો, તેમ તેમ તેઓ મંત્ર રૂપે ઉપનિષદો વિષે ઉમેરો કરતા ગયા. આમ હોવાથી-સર્વ ઉપનિષદોને સરખાવતા. તેમાં વિચારોની સંકલના જોવામાં આવતી નથી, છતાં સર્વ ઉપનિષદોનું સમ્યક્ સમીક્ષણ કરતાં એક વ્યવહારિક રૂપ તથા ત્રણ કાલ્પનિક રૂપે પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે.

૧ પ્રથમ પ્રશ્ન એ ઉત્પન્ન થાય છે કે-મનુષ્યની ઉચ્ચત્તમ ધારણા શી હોય છે ?

૨ બીજો એ કે-જગતનું સૌથી અંતિમ કારણ શું હશે ?

૩ ત્રીજો પ્રશ્ન એ કે-જગતની સાથે-આ કારણનો શો સંબંધ છે ?

તથા ચોથો પ્રશ્ન એ કે આપણે તે કારણ રૂપને કેવી રીતે ઓળખી શકીએ ?

પ્રથમ વલ્લીમાં પ્રથમ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરનો સમાવેશ થાય છે. ટુંકમા તેમાં દર્શાવેલ વિચારો નીચે પ્રમાણે છે.

સાધારણ રીતે એમ માનનામાં આવે છે કે-વેદનું જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. પણ વેદ વિહિત કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવાથી, તથા વેદ જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત

થતું સુખ અર્થાત્ સ્વર્ગ સુખનો ભોગ ક્ષણિક છે. તથા જે મનુષ્ય અવિકારી સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે, તેના મનને તે સુખ સંતોષ પમાડતું નથી. આત્મા અવિકારી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવાથી ઉત્પન્ન થતું જે સુખ, તે અખંડાનંદ સુખ કહેવાય છે. આથી એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે-ઇંદ્રિયો તથા મન આદિરૂપ ક્ષણિક ભોગના સાધનોથી જે વિભક્ત છે, એવા આત્માનું મૃત્યુ પછી અસ્તિત્વ શું છે ? આ વાતને સાબીત કરવાનું કાર્ય મહાન્ કઠિણ છે. છતાં તે કાર્ય ઘણુંજ ઉચ્ચ પ્રકારનું છે. કારણ તે જ્ઞાન અખંડાનંદ પ્રાપ્ત કરાવવા સમર્થ છે. માટે કોઇ પણ આનાકાની સિવાય તે વિષયને પ્રથમ હાથમાં લેવો જોઇએ.

૨ દ્વિતીય વલ્લીમાં-જગતનું કારણ શું છે, તથા આપણે તે કેવી રીતે જાણી શકીએ છિએ ? આ પ્રશ્નોનું સાધારણ સમાધાન તેમાં દર્શાવેલ છે. જે સુખ લાગે છે તેથી ભિન્ન આનંદ રૂપે તે છે, અને આજ કારણથી મનુષ્યને ક્ષણિક આનંદ તથા અખંડાનંદ આ બેમાંથી એકેનીજ સ્પૃહા રાખવી પડે છે. કારણ તે બન્ને આનંદો એવા ભિન્ન પ્રકૃતિવાળાં છે કે, તે બન્નેની પ્રાપ્તિ સાથે હોઇ શકેજ નહીં. સમ્યક્ પરીક્ષણ પછી માલમ પડશે કે આ બે પ્રકારના સુખોમાં અખંડાનંદનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે. જે ચીજો આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે તે વસ્તુજ્ઞાન ખરૂં જોતાં અજ્ઞાનજ છે× કારણ કે કેવલ આ જગતજ પોતાના વિષય સુખો સાથે અસ્તિત્વમાં છે. પણ બીજી કોઇ વસ્તુ સુખને અર્થે નથી. આ રીતની માન્યતા ઉત્પન્ન કરવા વડે અર્થાત્ વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપને તે ભુલાવવામાં નાખી દે છે. આ અવિદ્યા અજ્ઞાનનું પરિણામ એ આવે છે કે-આત્મા મરણથી જન્મને અને જન્મથી મરણને વારંવાર પ્રાપ્ત થયા કરે છે. આથી ઉલટી રીતે વિદ્યા અથવા જ્ઞાન સત્ય વસ્તુ તરફ દોરવી લઇ જાય છે. તથા તેનો મુખ્ય હેતુ એજ હોય છે કે મનુષ્યના આત્માનો સત્ય વિષય પ્રદર્શિત કરવો.'

× જે જ્ઞાન પરમાત્મા સંબંધીનું નથી, તે અવિદ્યા રૂપ છે. આ રીતનો વિચાર તે વેદાંત શાસ્ત્રનો મુખ્ય વિષય છે.

વેદાંત શાસ્ત્ર વિષે કહેવામાં આવે છે કે—સંસાર અવિદ્યા, તથા માયાથી ઉત્પન્ન થએલો છે. વળી મુંડકોપનિષદ્‌ના પ્રથમ ખંડના ચતુર્થ મંત્ર વિષે તો એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે—"द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह स्म यद् ब्रह्मविदो वदति परा चैवाऽपरा च ॥"

બ્રહ્મવિદ્ પુરુષો કહે છે કે વિદ્યા બે પ્રકારની છે. પરા તથા અપરા અર્થાત્ બ્રહ્મ સંબંધી વિદ્યા 'પરા' એમ કહાય છે. તથા વેદ વિષે દર્શાવેલ વિદ્યા 'અપરા' ઉતરતી ગણાય છે.

ઉપનિષદો વિષે સાધારણ રીતે-મૅકડોનલ શાહેબનો, અને છોટાલાલ ભાઇનો મત, જણાવી દીધો. હવે હું મારો મત જણાવું તો તે અયોગ્ય નહીં ગણાય--

મૅકડોનલ શાહેબના ઉપનિષદોના વિચારોને કાંઇક સ્પષ્ટ કરતો આવ્યો છું.

હવે છોટાલાલભાઇના વિચારોને, ટીકાકારોના, અને આગળ પાછળના બે વિચારોને મેળવીને બતાવું છું.

મુંડકોપનિષદ્‌ની ટીકામાં શ્રીવિષ્ણુનું મંગલાચરણ--

परिपूर्ण-परिज्ञान-परितृप्तिमते सते ॥
विष्णवे जिष्णवे तस्मै, कृष्णनामभृते नमः ॥ १ ॥

ભાવાર્થ--જે પરમાત્માને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન છે, એટલુંજ નહી પણ જેમને ચારે બાજુનું જ્ઞાન છે, તે પણ સાધારણ નહી પણ સંપૂર્ણ તૃપ્તિવાળું છે, તેવા કૃષ્ણ નામને, ધારણ કરવાવાળાને અને જિત મેળવવાવાળા એવા વિષ્ણુને, નમસ્કાર થાવો ॥ ૧ ॥

વિષયની શરૂઆત કર્યા પછી-વેદ, વેદાંગની, વિદ્યાને નિકૃષ્ટ વિદ્યારૂપે, અને બ્રહ્મ વિદ્યાને ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યારૂપે બતાવતાં કહ્યું છે કે-તે નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ્ઞાનેંદ્રિયના પણ વિષયરૂપ નથી, વ્યાપક છે, ભૂતોના કર્ત્તા છે, અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનારા છે. કરોળીયાના જાળાના દૃષ્ટાંતે તેમનાથી ઉત્પન્ન થતી અને પાછી તેમાંજ લય થતી બતાવી છે.

આગળ જાતા-મંત્ર વિહિત કર્મોને નિકૃષ્ટ બતાવતા જણાવ્યું છે કે-કર્મોને પ્રાધાન્ય માનનારા-મૂર્ખ, અવિદ્યાયુક્ત, તથા અંધ સમાન છે. અને તે હમેશાં જન્મમરણના ફેરામા અટવાયા કરે છે. અને ઘણા દુઃખી થાય છે. ॥ આગળ જાતાં-વસ્તુની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મથી ક્રમ વિનાનીજ બતાવી છે. છેવટે સર્વ આત્માના સ્વરૂપનું બતાવતા-બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી મનુષ્યને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી બતાવી છે. ”

ઐતરેયોપનિષદ્‌ની દીપિકાનુ મંગલાચરણ—

यस्य निश्वसितं वेदाः, यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे, विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥

ભાવાર્થ--જે પરમાત્માના નિશ્વાસરૂપ (શ્વાસરૂપ) આ વેદો છે,

અને વેદોથી સંપૂર્ણ જગત્ જેણે નિર્માણ કર્યું છે, તે વિદ્યાના તીર્થરૂપ મહેશ્વરને હું વંદના કરૂં છું.

તૈત્તિરીયોપનિષદ્‌નું મંગલાચરણ—

यस्माज्जातं जगत्सर्वं, यस्मिन्नेव विलीयते ।
येनेदं धार्यते चैव, तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥ १ ॥

ભાવાર્થ— જે પરમાત્માથી આ બધું જગત્ પેદા થયું છે, અને જે પરમાત્મામાં આ બધું જગત્ પાછું લય થઇ જાય છે, અને જે પરમાત્માએ આ બધું જગત્ ધારણ કરી રાખ્યું છે, તે જ્ઞાન સ્વરૂપના પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ. ॥ ૧ ॥

ઐતરેય-અને તૈત્તિરીય એ બેઉ ઉપનિષદો પરમાત્મા સિવાય અન્ય કાંઇ નથી એવા વિચારથી શરૂ થાય છે. (છોટાલાલ પૃ. ૫૫૮–૫૫૯)

આ ત્રણે ઉપનિષદોનો સામાન્ય રૂપે વિચાર કરીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞોએ-નાના મોટા અનંતાઅનંત જીવોથી અને અનંતાઅનંત જડ રૂપ પરમાણુઓથી વ્યાપ્ત થઇ રહેલી, આ સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિના કાલથી ચાલતી આવેલી બતાવેલી છે, અને તેમાં રહેલા સર્વે જીવો પોત પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં જન્મમરણ કર્યાજ કરે છે. આ બધું આપણે પ્રત્યક્ષપણે પણ અનુભવથી વિચારી શકીએ છિએ.

મુંડકોપનિષદમાં—

પરિપૂર્ણ જ્ઞાન, અને પરિપૂર્ણ સત્તાવાળા વિષ્ણુ ભગવાનની સ્તુતિ કરીને નિર્ગુણ બ્રહ્મ, જ્ઞાનેંદ્રિયના વિષય નથી પણ વ્યાપક, ભૂતોના કર્ત્તા, અને આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પાદક છે અને છેવટમાં મોક્ષ આપવાવાળા એજ છે. પોતાના ગ્રંથમાં એવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરેલો છે.

ઐતરેયઉપનિષદ્‌માં—

પરમાત્માનો જે નિશ્વાસ છે તેજ વેદો છે. અને વેદોથીજ આ બધું જગત્ છે.

તૈત્તિરીયોપનિષદમાં—

જેનાથી આ બધું જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનામાં જ પાછું લય થઇ જાય છે. અને તેજ જગતને ધારણ કરીને રાખે છે.

ઐતરેયમા—પરમાત્મા—પરબ્રહ્મથીજ આ બધા સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ અને આત્માજ બ્રહ્મારૂપ અથવા અષ્ટારૂપ છે. ઐતેરેય-તૈત્તિરીય એ બેઉનો એજ મત છે કે—પરમાત્મા સિવાય બીજું કાંઈ નથી એજ મતની પુષ્ટિ છે.

પ્રથમ-વિષ્ણુનુ અને બ્રહ્માનું મૂળ કયાં છે અને વૈદિકોમાં કેવા સ્વરૂપથી ચિતરાયું છે તેનો કાંઇક ટુંક સ્વરૂપથી વિચાર કરીને જોઇએ—

૧ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલા મુકતાં-પૃથ્વી અને આકાશ બનાવતાં તેની સાથે સાત-સાત લોક પણ બનાવી દીધા હતા. એમ ઋગના ૧-૭ મા મંડલમાં લખાયુ છે. ફરીથી ઋગ્ના ૧૦ મા મડલમાં આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરવા વાળા-પ્રજાપતિ-બ્રહ્માનાં પણ ત્રણ મોટા સૂકતો લખાયાં છે. આ બેમાંના કયા પરમાત્મા સૃષ્ટિના ઉત્પાદક સાચા ? આ બે પરમાત્મા મૂળના એકજ વેદના છે. અપૌરૂષેયાદિ મહત્ત્વના વેદોની આ વાત વિચારવા જેવી ખરો કે નહી ? ન્યાય તો આપ સજ્જનો કરો તે વિચારવાનો. બીજી વાત-" વેદો પ્રમાણ ભૂત હોય તો મને આંચ આવશો નહી " એમ કહી પરવત પરથી પડતાં તાજા માજા રહી કુમારિલ ભટ્ટે બૌદ્ધોને પરાજિત કર્યા હતા. " આ પ્રમાણતા કયા પ્રકારના જ્ઞાનની મનાયી હશે ? કારણ-મુંડકોપનિષદ્ કહે છે કે-વેદવિદ્યા નિકૃષ્ટ વિદ્યા છે. છેવટે સંસારના દુઃખો આપનારી એમ બતાવી પોતે ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મવિદ્યા આપી મનુષ્યને મોક્ષસુધી પહોચાડવાનો દાવો કરે છે.

વિચાર થાય છે કે-વેદ વિદ્યાને નિકૃષ્ટ બતાવીને પોતે બ્રહ્મવિદ્યાને ઉત્કૃષ્ટ બતાવી, કયા પરમાત્મ થી મેળવીને મોક્ષસુધી પહોંચાડવાને તૈયાર થયા હશે ?

મુંડકોપનિષદ્કારે-પરમજ્ઞાન વાળા અને પરમ સત્તા વાળા વિષ્ણુ ભગવાન્ બતાવ્યા પણ-ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને જગતની ઉત્પત્તિ તો બ્રહ્માથીજ બતાવી છે. ઋગ્ના પહેલા સાતમા મંડલથી જગતના ઉત્પાદક ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ ઠરે છે. અને ઋગ્ના દશમા મંડલથી બ્રહ્મા ઠરે છે. માટે આ વાતમા કાઇક જુદુ વિચારવાનું રહે છે.

વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા, આ બેમાંના એક પણ જગત્ના ઉત્પાદક સત્યરૂપના નથી. કારણ ઋગ્માજ-પાંચ-સાત જગતના કર્તા લખાયા છે.

(૧) પ્રથમ વિષ્ણુનેજ તપાસીને જોઈએ—

ઋગ્ના ૧ લા, ૭ મા, મંડલમા-ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મૂકતાંજ ત્રણે જગત્ની ઉત્પત્તિ કરી દીધી તે કયા કાળમાં ?

(૨) ગીતામાં-વિષ્ણુ યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષણનું વચન આપીને ગયા. વારંવાર અવતાર લેનારામાના કયા વિષ્ણુએ આ વચન આપેલું ? આ હિસાબે વિષ્ણુની સત્તા પૂર્ણ ગણાય ?

હવે-પુરાણોના વિષ્ણુ તપાસીએ—

(૩) દેવીભાગવતે-વિષ્ણુ-પોતાનું માથું કપાવી ઘોડાના માથા વાળા કેમ થયા ? ઓજો ઉતારવાનું કહીએ તો બોજો વધ્યો છે. માટે ખાસ વિચારવાની ભળામણ છે. મને આમાં કાંઈ તર્કટ લાગે છે. આથી ઋગ્ના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ પણ વિચારવાના અને ગીતામાંના વિષ્ણુ પણ વિચારવા જેવા ખરા કે નહિં ?

(૪) સ્કંદ. પુ. ખંડ ત્રીજામાં—વિષ્ણુના-રોમાદિકથી દેવ દિકની, દેહથી-કલ્પ-કલ્પમાં જગત્‌ની ઉત્પત્તિ બતાવતાં છેવટમાં-ભાન ભુલીને ઉધેઇઓથી માથા વિનાના થતાં વિશ્વકર્માએ ઘોડાના માથા વાળા કરી કાયમ રાખ્યા. આ તો મને નવાઇ જેવુ લાગે છે. અને સાથે તેમના ભકતોને પણ લાગશેજ, માટે વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૫) મત્સ્ય પુ૦ અ. ૧૫૨ માં—તારકાસુરથી-કરોડો દેવતાઓનો નાશ થતો વિષ્ણુ જોઇ રહ્યા, પોતે પણ કેદમાં પડયા. એ 'હો' તે અસુર કેટલો બધો જબરો !! કોણે પેદા કર્યો હશે ? ત્રિવિક્રમવાળી સત્તા કયાં ચાલી ગઇ હશે ? તે વિચારવાનું.

(૬) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો. અ. ૧૫ થી ૧૮ બ્રહ્માએ-એક અસુરને તારક પુત્ર આપ્યો. તારકે દેવતાઓનો નાશ કર્યો. જગતના ઉત્પાદક બ્રહ્માને સમજયું હોત તો આ કામ કરતા ? સમજ્યા નહી તેથી અનર્થ થયો. ઉપનિષદ્કારો આ બ્રહ્મનુ જ્ઞાન આપવાને બહાર પડયા છે.

(૭) તુલસી રામાયણમાં—રામચંદ્રના ધ્યાનમાં શિવજી બેઠા, તે સમયે ઉત્પન્ન તારકાસુરે સુખ સંપત્તિથી રહિત કરેલા દેવતાઓ બ્રમ્હા પાસે રક્ષણ માગવાને આવ્યા. બ્રમ્હા ત્રીજો રસ્તો બતાવી ખસતા થયા.

સ્કંદ પુ. માં—બ્રમ્હાનો આપેલો તારકાસુર બતાવેલો હતો. આવી વિચિત્રતા જ્ઞાનીઓ કરીને બતાવે કે અજ્ઞાનીઓ ?

(૮) બ્રમ્હાંડ પુ૦ અગ્યારસની કથામાં—મુર દૈત્યે-બ્રમ્હાદિકોને સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ કર્યા, તે શિવના શરણે આવ્યા. શિવે વિષ્ણુ બતાવ્યા. વિષ્ણુ દિવ્ય હજાર વર્ષના અંતે યુદ્ધથી ભાગ્યા બાર યોજનની ગુફામાં જઇને સુતા.

આમાં વિચારવાનું કે—ઋગ્‌ના ૧ લા, ૭ મા, મંડલના–ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ, ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોક સરજી કાઢયા. ૧૦ મા મંડલના બ્રમ્હા બધા બ્રમ્હાંડને ઘેરો ઘાલી બ્રમ્હાંડથી પણ દશાંગુલ વધીને રહ્યા. તે બન્ને દેવો એક સુરૂ દૈત્યથી ભાગીને એક એકનું શરણ ખોળતા, નાશ ભાગ કરતા બતાવ્યા. આ મેરક દૈત્યને કયા નવીન દેવે ઉત્પન્ન કર્યો હશે કે જેના આગળ સંપૂર્ણ જગતના કે, સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના માલિક, બ્રમ્હાદિક ત્રણે દેવોમાંના એક પણ દેવ જરા પણ ટકી શકયા નહી ?

સત્યપ્રિય સજ્જનોને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે–સર્વજ્ઞોના લેખના મેળથી મારી બનાવેલી ત્રણે વ્યકિતઓને ઓળખો, સત્યાસત્યનો વિચાર કરો, પણ બાપના કુવામાં ડુબીને ન મરો, પછી ઉપનિષદ્કારોએ બતાવેલું–બ્રહ્મજ્ઞાન લેવાને દોડો. મને શત્રુ રૂપે માનો તો પણ સત્ય વિચારમાં પાછા ન પડશો. કારણ–મનુષ્યનો જન્મજ સત્ય વિચારના માટે છે, પણ બીજો કોઈ પણ જન્મ સદ્‌વિચારના માટે નથી. દુકાનદારોની દુકાનો પણ ઘણી છે, તેથી તેના વશમાં પણ પડશો નહી.

(૯) માંર્કંડેય પુ. અ. ૭૮ મા–" મધુ અને કૈટભ એ દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇ વિષ્ણુના નાભિકમલમાં બેઠેલા અનાદિના બ્રમ્હાને મારવાને દોડયા. ભયભીતનો બચાવ કરવા વિષ્ણુ વચમાં પડયા. પાંચ હજાર વર્ષે યુદ્ધના અંતે તેઓથી વિષ્ણુ પણ નાઠા. "

વિચાર કરવાનો કે–જગત્‌ના માલક એવા બ્રમ્હા–વિષ્ણુથી આ બે દૈત્યો કેટલા બધા જબરા ?

તારક દૈત્યે વિષ્ણુને–કેદમાં ઘાલી દીધા, જુવો–મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૨ માં.

મરૂદૈત્યે–જગત્‌ના માલક, ઋગ્વેદથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, અનાદિના બ્રમ્હાને–બ્રમ્હલોકમાંથી ભગાડયા. જુવો–બ્રમ્હાંડ–પુ. માં વિષ્ણુને ૧૨ યોજન ની ગુફામાં તગેડી મુકયા.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઇને ઉધું છત્તું કરી દુનિયાના ભદ્રિક જીવોને ઉધા પાટા બંધાવી કેટલા બધા ગુંગળાવી માર્યા છે સજ્જનો ! આવા પ્રકાશના સમયમાં ન્યાય નહી જુવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર નહી કરો તો પછી કયા જમાનામાં સત્ય તત્ત્વ મેળવશો ? સજ્જનો ! આપ સત્ય ન્યાય જુવો અને ભોળી દુનિયાને બતાવો. મનુષ્યનો જન્મ–સહજથી મળી શકતો નથી, મને આપનો દુશ્મન ન ગણશો.

(૧૦) દુર્ગાપાઠ. શ્લો. ૬૭ થી—" કલ્પના અંતે વિષ્ણુ નિદ્રામાં, તે વખતે–મધુ–કૈટભ કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇ જગત્પતિ બ્રહ્માને મારવા દોડયા.

જગતના પતિ–બ્રહ્મા વિષ્ણુને, માનવા કે તે બે દૈત્યોને ? આ બે દૈત્યોનું સ્વરૂપ વાયુપુરાણમાં ઘણુંજ વિચિત્ર છે.

આ બધા લેખકોમાં–જ્ઞાની કયો છે, અને મત્યવાદી કયો છે એટલુ ટુંક સ્વરૂપ તો જરૂર વિચારશો.

(૧૧) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૧ માં—" શુંભ–નશિ બે દૈત્યોથી–પોતાના વાહન ગરૂડની સાથે વિષ્ણુ ભગવાન્ માર ખાઇને નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. "

આ બે દૈત્યો કેટલા જબરા હશે ? કયા બ્રમ્હાએ ઉત્પન્ન કર્યા હશે ? પુરાણના લેખકો પણ વિષ્ણુ ભગવાનના કેટલા બધા ભગત હશે ? આ અનાદિના વિષ્ણુના સંબંધે અહીં આટલું ટુંકથીજ બતાવીને કેટલીક બાબતોની સૂચનાજ કરીને બતાવું છું. આ અનાદિના વિષ્ણુભગવાનને જગો જગોપર વિચિત્ર પ્રકારના ચિતરતાં–શીકાર ખેલતા, પરસ્ત્રીઓની સાથમાજ મજા કરતા, પણ લખીને બતાવેલા છે.

આ બધા વૈદિક મતના હજારો પંડિતો, પૂર્વકાલમાં થએલા અક્ષરોના પંડિતો તો હતાજ, પણ સ્વાર્થના (ઇંદ્રિયોના) વશમાં પડેલા, તેથી તે સમયના પાચ સાત ત્યાગીઓના ટોળાથી, તેમજ સર્વજ્ઞોથી બહાર પડેલા તત્ત્વોથી, તેમજ તેમના ઇતિહાસના વિષયોથી પાછા પડી ગએલા હોવાથી, લોકોથી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાના માટે ઉપાયો ખોળવાને લાગેલા,

આ અવસર્પિણીમા ઘણા ઘણા લાંબા કાલના છેટે, થએલાં વાસુદેવાદિકના નવ ત્રિકો, કે જે સર્વજ્ઞોએ બતાવેલાં હતાં, તેમાં ઉંધું છત્તું કરી એક જ વિષ્ણુના નામથી ભગવાન્ રૂપે જાહેર કર્યા. સત્યાસત્યાનો વિચાર છોડી દઇને પ્રાયે ઘણા પંડિતોએ, આ અકાર્ય જાણી બુઝીને કરેલુ હોય, એમ સહજથી સમજી શકાય છે. તે સમયની આ ભોળી પ્રજા તો પ્રથમથીજ, તેઓના વશમા પડેલી જ હતી, એટલે ઉંધા પાટા બંધાવવાના પ્રયત્નવાળા થયા. તે અંધકારના સમયમાં પોતાના ઘરમાં કરેલી ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓની કોઇને ખબર પડતી ન હતી. આ ભોળી દુનિયાને–મોટા મોટા ગ્રંથો બતાવી, તેમના કાનમા ઉંધી છત્તી ફુંકો મારવા માંડી. જેમ કે–વિષ્ણુએ માયાવી પુરૂષ મોકળીને, જૈન–બૌદ્ધને વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરેલા છે. તેથી તેઓ વેદબાહ્ય છે. એમ કહી વેદના અક્ષરો કોઇના કાનમાં પડવા દેતા નહી અને એવુ પણ કહેતા કે

આટલી મોટી સત્તાવાળા તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પુરાણોમાં કેવા સ્વરૂપના લખાયા તેનો પણ થોડો વિચાર કરીને જોઇએ.

(૧) ભાગવત-સ્કંધ ૩ જો. અ. ૩૭ માં-પુત્રીનુ રૂપ દેખીને મોહિત થતાં તે હરિણીનુ રૂપ ધરીને ભાગી. બ્રહ્મા હરણ રૂપે પછાડ દોડયા. આ વાત અનાદિના બ્રહ્માની કયે ઠેકાણેથી મેળવી હશે ?

(૨) મત્સ્યપુ૦ અ૦ ૩ જે-શતરૂપાની સાથે બ્રમ્હા સો સો વર્ષ સુધી ક્રીડા કરતા રહ્યા. આજે તેમની દશા કેવી હશે ?

(૩) પદ્મ પુ૦ ખં. ૧ લો, અ. ૧૭ માં-બ્રહ્માએ બીજી સ્ત્રી કરી. પહેલીને ખમાવવા પગમાં પડયા તો પણ શાપના પાત્ર થયા. આ વાત કયા કાળમાં બની હશે ?

(૪) દેવીભાગવતે-દેવના હાથ ઘસવાથી ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન થતાં બેને ખાઇ ગઇ. મહાદેવે જીવતા કરાવ્યા. શું આ વાત બનેલી હશે

(૫) વિષ્ણુ પુ૦ માં-મેરૂ પર્વત જેટલા મોટા અંડમાં-બ્રહ્મા બધા જગતને લઇને તેમાં રહ્યા. તે કયાંથી આવીને તેમાં ભરાયા ? અને આ વાત કયા કાલમાં બનેલી ?

(૬) મહાભારતાદિકમાં—અંડમાંથી નહીં પણ વિષ્ણુના નાભિકમલમાંથી નીકળેલા બતાવ્યા છે. આ બધા લેખકોમાંનો કયો લેખક જ્ઞાનીરૂપનો સાચો થયેલો હશે ?

(૭) વરાહ પુ૦ માયાચક્ર, અ. ૧૨૫ માં—વિષ્ણુ કહે છે કે—પ્રજાપતિને અને મહાદેવને હુંજ ઉત્પન્ન કરૂં છું. વિચારવાનું કે-વેદોમાં, વેદાંતમાં, આ પ્રજાપતિ કયા કાળમાં ઘૂસ્યા ?

(૮) શિવ પુ૦ વિદ્યેશ્વર સં૦ અ. ૬ માં-બ્રહ્મા વિષ્ણુને કહે છે કે-હું તારો આપ આવ્યો છું, કૃષ્ણ કહે છે-કે હું તારો બાપ, એમ હું ને તું કરતા ખૂબ લડયા. દેવતાઓ ભયભીત થયા. વિચારવાનું કે-આ અવસર્પિણીમાં ૧ લા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા પુત્રીના પતિ-લોકોમાં પ્રજાપતિ તેને વૈદિકોમાં બ્રહ્મા કલ્પી, આ બધી ઉંધી છત્તી બાજી જાણી બૂજીને રચેલી છે. આ બધું ભૂલથી લખાયલું નથી. પુત્રી મૃગાવતીને હરિણી રૂપે કલ્પીને, રાજાને હરણરૂપે પાછળ દોડાવેલા, જુવો કલમ પહેલીમાં. આ રાજાને બ્રમ્હા રૂપે કલ્પીને-સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના અને સંપૂર્ણ જગતના ઉત્પાદક અને માલક તરીકે ખોસી ઘાલ્યા છે. આ વૈદિક ધર્મના સંચાલકો કેટલા બધા ચતુર શિરોમણિઓ હશે ?

અભ્યાસ કરી, તે અધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની ભલામણુ કરૂં છુ. સાથે એ પણ સૂચવું છું કે-સર્વજ્ઞોના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યા સિવાય, તમો તમારી જીંદગીના અભ્યાસ સુધી તો શું પણ તેવી અનેક જીંદગીયો સુધી પણ મેળવી શકશો નહી. અને તમે તમારી જિજ્ઞાસા પણ પૂરી કરી શકશોજ નહી. માનવું ન માનવું તે તો આપણી સ્વતંત્રતા ઉપર આધાર છે.

જુવો શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા દક્ષિણ પ્રદેશના, એક પંડિત **લક્ષ્મણ રઘુનાથ** ભિડે, તે પડિત મહાશયે તેવા પ્રકારનો અભ્યાસ કરી, પોતે ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવી, પોતાના તરફથી તેવા પ્રકારના ટુંક ટુંક સ્વરૂપથી દશ પ્રકારના લેખો બહાર પાડી, બધી દુનિયાના પંડિતોને પણ પ્રેર્યા છે. તેમના લેખોનો બારિક પણાથી અભ્યાસ કરી, તેમનું અનુકરણ કરવાની ભળામણ કરૂં છું.

વૈદિકોના કેટલાક દુરાગ્રહી પંડિતોએ-સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વોનો વિચાર કરવાનું છોડી દઇને, સર્વજ્ઞોમાંની અનેક પ્રકારની વસ્તુઓને લઇને, કોઇ જગો પર તો અધિક જ્ઞાનીપણાનું ડોળ કરતાં, જણાવ્યું કે-" મૂલકનું ભક્ષણ તે પુત્રના માંસ ભક્ષણ બરોબર છે."

રાત્રિભોજનના વિષયમાં-" લોહી માંસની તુલના કરીને બતાવી."

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસની ફેરફારી કરતાં-દરેક સમયના વાસુદેવોનાં નામો ઉડાવી દઇ, તેમના પ્રતિપક્ષીરૂપ-પ્રતિવાસુદેવો કે જે મહાન્ રાજાઓ થઇ ગયા છે. તેઓને અસુર, દૈત્ય, દાનવના નામથી વિપરીત રૂપના લખીને, દેવ દાનવોની લઢાઇ રૂપમાં ગોઠવી દીધા છે.

જેમ કે-તારકાસુર, મેરક દૈત્ય, મધુ કૈટભના, નામથી કોઇને ખોસી ઘાલ્યા ઉત્તરમાં, તો કોઇને ખોસી ઘાલ્યા દક્ષિણમાં, પછી મોટી મોટી કલ્પિત કથાઓ લખીને-મોટાં મોટાં પુરાણો બનાવી દીધાં, કે જેમાંથી કોઇને રસ્તોજ જડી શકે નહી. આ વાત મારા લેખથી પણ આપ સજ્જનો વિચારી શકશો.

ઇત્યાદિક સેંકડો, હજારો બાબતો, સર્વજ્ઞોના ગ્રંથમાંની લઇને-જાણી બુજીને ઊંધા છત્તા સ્વરૂપની લખીને, એવું તો કોકડું ગૂંચવ્યું છે કે મોટા મોટા પંડિતોને પણ મોટી ભ્રમ જાળમાં નાખી દીધા છે. પરંતુ મને ખાતરી છે કે મારા ગ્રંથનું અવલોકન કરતાની સાથેજ, તેઓ નિઃશંક થઇને તરતજ પોતાની સત્યપ્રિયતાને જાહેર કરશે. એવી મને મારા ગ્રંથની ખાતરી છે.

આ તો મારા ગ્રંથનુ ટુંક સ્વરૂપ જોવાને માટે, **પ્રસ્તાવના** કહો કે, **પ્રવેશિકા** કહો, છે. માત્ર જૈન-વૈદિકોના મુખ્ય દેવોનું સ્વરૂપ. વિશેષ જોવાની

ઇચ્છા હોય તો જુવો રોયલ આઠ પેજી ફારમ ૫૯, પૃ. ૪૭૨ નો "તત્ત્વત્રયી **મીમાંસા**" નામના ગ્રંથનો ખંડ પહેલો.

આગળ ટુંકમાં ગુરૂનું સ્વરૂપ, વેદોનું, શંકર દિગ્વિજયનું, નિઃપક્ષપાતી સજ્જનોના ઉદ્‌ગારો, બ્રાહ્મણ ગ્રંથોનું, ઉપનિષદોનું, અને જૈનોના સ્યાદ્વાદ તત્ત્વનું સ્વરૂપ,કાંઇક વિસ્તારથી જોવું હોય તો જુવો **તત્વત્રયી મીમાંસાનો** ખંડ બીજો. રોયલ આઠ પેજી. ફારમ ૫૫ પૃ. ૪૫૦ નો. અને ફરો સત્યાસત્યનો વિચાર,

વૈદિકધર્મ કોઇ સ્વતંત્રનો ધર્મ નથી. કેવલ સર્વજ્ઞોમાંની અનેક પ્રકારની વાતો ને લઇને, જાણી બુજીને તેમાં ઉંધું છત્તું કરી, કલ્પિત મોટા મોટા ગ્રંથો લખી, ભોળી દુનિયાને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો ધંધો કરેલો છે. હે સજ્જનો ! આપ સત્યપ્રિય થઇ તમો તમારા આત્મકલ્યાણના માર્ગની ખોજ કરશો !!

હે સર્વજ્ઞોના ભકતો ! શ્વેતાંબર દિગંબરના મહાશયો ! પૂર્વે અંધકારના સમયમાં, તમે આપસ આપસની ફુટથી, સર્વજ્ઞ પિતા શ્રીમહાવીરના–તત્ત્વના વિષયોના, અને તેમનાથી મેળવેલા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયે ના, ખજાનામાંથી કેટલો બધો ખજાનો લુંટાવ્યો છે. અને તે લુંટારાઓ પોતાની શાહુકારી પ્રગટ કરી તમોને કેટલા બધા કંગાલ રૂપે લોકોમાં જાહેર કર્યા છે, તે જરા આવા પ્રકાશના સમયમાં તો આંખ ઉઘાડીને તો જુવો! સર્વજ્ઞોના જ વિષયોને પોતાના ગ્રંથોમાં ઉંધા છત્તા લખીને, તે સમયની ભોળી દુનિયાને કેવી રીતના ઉંધા પાટા બંધાવ્યા છે, તે જરા તપાસો.

તે ધર્મના ધૂતારાઓએ–એવો તો કોયડો ગુંચવેલો છે કે મોટા મોટા પંડિતો તેવા પ્રકારની ઉંધી છત્તી વાતોને સમજી રહેલા છે, તો પણ તે ગુંચવેલી જાળ ઉકેલવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી.

મેં જે આ કોયડો ઘણો ઉકેલ્યો છે, તેની પ્રેરણા મને કોઇ કુદરતે કરી હોય, અથવા આજકાલના સત્યપ્રિય સજ્જનોના ભાગ્યની પ્રેરણા થઇ હોય, એમ હું માનું છું. તેથીજ હું કાંઇ આટલા દરજ્જા સુધી તે કોયડો ઉકેલવાને સમર્થ થયો હોય, તે સિવાય હું મારી સત્તા કાંઇ પણ જોઇ શકતો નથી.

આપ સજ્જનોને મારી પ્રાર્થના એજ છે કે–તે અંધકારના સમયમાં બંધાયેલા ઉંધા છત્તા પાટાઓથી આજકાલની ભોળી દુનિયા પણ અત્યંત ગભરાઇ રહી છે. માટે અંધકારના ખાડામાં પડેલી દુનિયાને મારા ગ્રંથનો પ્રકાશ આપી બહાર કાઢી મોટું પુણ્ય ઉપાર્જન કરો ! જો કદાચ દુનિયા સ્થિર થશે તો સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના પ્રકાશથીજ સ્થિર થશે. બાકી તેમની ભ્રાંતિ કોઈ જન્મોપર્યંત

પણ દૂર થવાની નથી જયારે તે દુનિયાને જૈન વૈદિકની તુલનારૂપનો લેખ જોવામાં આવશે ત્યારે તેમના મનની ભ્રાંતિ આપો આપ દૂર થઇ જશે. બાકી તે સિવાય બીજા સેંકડો ઉપાયથી પણ તેમની ભ્રાંતિ જલદીથી દૂર થઇ શકવાની નથી. આ મારી સૂચના ધ્યાનમાં રાખી હે સર્વજ્ઞોના પુત્રો ! આપ કટીબંધ થઇ ફગેલી દુનિયાનો ઉદ્ધાર કરો !

આ તો મારા ગ્રંથની **પ્રસ્તાવના** સમજો કે **પ્રવેશિકા** સમજો વિશેષ જોવાની ઇચ્છા હોય તો–રોયલ આઠ પેજી દોઢશો ફારમના જેટલા મારા ગ્રંથના બે ખંડ જોવાની ભલામણ કરૂ છું.

ફિલસુફી (તત્ત્વ) સંબંધેના વિચારો.

હિંદુસ્તાનની ફિલસુફીના સંબધે યુરોપના પંડિતોએ ઘણા બાકિ વિચારો કરીને બતાવ્યા છે તેમાં હું સર્વજ્ઞોના સ્વરો પૂરીને બતાવું તો તે પણ વિચારવાને કામ લાગશે.

સર્વજ્ઞોનું સિદ્ધાંત એ છે કે—

(૧) સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ.

ભાવાર્થ:—જે જીવે સમ્યક્–યથાર્થ-શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર, આ ત્રણે પુરેપુરાં મેળવ્યાં હોય તેજ મુક્તરૂપે થઇ શકે છે. પરંતુ કેવળ ભક્તિ-માત્રથી, કે કેવળ શ્રદ્ધાનમાત્રથી, કે કેવળ જ્ઞાનમાત્રથી, તેમજ કેવળ ક્રિયાકાંડ આત્રથી જીવો ઉપરના દરજે ચઢી શકે, પરંતુ મુક્ત રૂપે થઇ શકતાજ નથી. આ સર્વજ્ઞોનો અટલ સિદ્ધાંત છે.

(૨) બીજી વાત એ છે કે–આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાલથી પ્રવાહ રૂપે ચાલતી આવેલી છે અને અનાદિ કાલ સુધી જ રહેશે.

આ સૃષ્ટિ નાના મોટા અનંતા અનંત્ત જીવોથી ભરેલી છે, તેથી તે અનાદિ અનંત કાલના સ્વરૂપવાળી જ છે, અને તે જીવો પોતાના કર્મના વશમા પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં ભટકોજ રહેલા છે, તે આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઇએ પણ છિએ માત્ર જે જીવ પૂર્ણ શ્રદ્ધાનાદિક ત્રણ મેળવે તેજ ૮૪ લાખના ફેરામાથી મુક્ત થાય. તેનુંજ નામ મોક્ષ છે.

પરંતુ આ સૃષ્ટિ તો હાનિ વૃદ્ધિ રૂપે (અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી કાલના સ્વરૂપે) જુદાકાલ ચાલ્યા જ કરવાની છે. તેનુ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞોના લેખથી પ્રથમ જ અમે લખીને બતાવ્યું છે. ત્યાંથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

આ લેખમાં કાંઈક વિશેષ વિચાર કરીને બતાવું છું—દુનિયામાં ચાલી રહેલા જેટલા મત મતાંતરો નજરે પડે છે તેમાંનો કોઇ પણ મતવાળો સર્વજ્ઞોના વિચારોથી આગળ વધીને ગએલો હોય તેમજ ભવિષ્યમાં જશે તેવો એક પણ નજરે પડશે નહીં.

જીવ—એટલે એક ઇંદ્રિયના–પૃથ્વીના, પાણીના અગ્નિના, વાયુના અને વનસ્પતિના–જાડ બીડાદિકના અનંતા અનંત જીવોના વિચારો.

બે ઇંદ્રિયના અનેક જાતના કીડા આદિના અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા જીવોના વિચારો.

એજ પ્રમાણે અનેક જાતિની કીડીઓ, મંકોડા આદિ ત્રણ ઇંદ્રિયના જીવોના વિચારો.

એજ પ્રમાણે—અનેકજાતિની માખીયો, મચ્છરો, કરોળીયા, ભમરાઓ, તીડાદિક ચાર ઇંદ્રિયના જીવોના વિચારો.

તે સિવાય વધારાની પાંચમી ઇંદ્રિયને મેળવીને તિર્યંચની ગતિમાં પડેલા હજારો જાતિના–સ્થલચરના જીવો, આકાશમાં ફરતા અનેક જાતિના પંખી આદિના અસંખ્ય જીવો આપણી નજરે પડી રહેલા છે તે બધાનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞોના શાસ્ત્રોથી જેટલું જોઇ શકશો તેટલું સાંખ્ય આદિ કોઇ પણ મતવાળાના સિદ્ધાંતથી જોઇ શકશો જ નહી.

નરકના જીવો–તેમના શરીરનું, આયુષ્યનું, દેવતાઓના શરીરનું, તેમના આયુષ્યનું પ્રમાણ સર્વજ્ઞોના સિદ્ધાંતમાં છે. વૈદિકોમાં–વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં નથી તેઓ તે ગતિમાં પડેલા આદિના છે, પણ અનાદિના નથી તેથી યાચિતમંડન રૂપના હોવાથી વિચારવાની જરૂર છે.

વૈદિકના પંડિતો ગંગા નદીના પ્રદેશોમાં પસર્યા પછી જે પોતાની ઉપનિષદોમાં અધ્યાત્મિક તત્ત્વોના નામથી જ્ઞાનકાંડ ઉભો કર્યો છે તે અને પુરાણોમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઈતિહાસ લખ્યો છે તે તેમના સ્વતઃ જ્ઞાનનો વિષય નથી. પરંતુ સર્વજ્ઞોના વિષયમાંથી લઈને તેમાં ઉંધું છતું કરીને તેમાંની કેટલીક વાતો વેદમૂળક ઠરાવવાને વેદોના આદ્યમા સુદ્ધા ઘોસી ઘાલેલી નજરે પડે છે. તેથી મોટા મોટા પંડિતો પણ મોટા ગુંચવાડામાં પડી ગએલા નજરે પડે છે.

મહાવિચક્ષણ અંગ્રેજો કાંઈક નવીન તત્ત્વ મેળવવાની આશાથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા વૈદિકોના મોટા મોટા ગ્રંથો જોઇ પોતાના ધનનો, તનનો મોટો ભોગ આપી, સેંકડો પંડિતો શોધ ખોળ કરવા મંડી પડયા પણ છેવટમાં પહાડ

એ દતાં ઉંદર હ થ લાગવા જેવું થતાં નિરાસ થઇને નહી જેવા સમુદાયવાળા સર્વજ્ઞોના ગ્રંથો તરફ દૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે ગ્રંથો જોતાં કાંઇક આશાવાદી થતાં આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરતા રહ્યા છે. પરંતુ પાછળ થએલા વૈદિકોના પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના વિષયોમાંથી લઇને એવું તો કોકડું ગુંચવી દીધેલું છે કે તે ગુંચ ઉકેલવાને હજુ સુધી તેઓ સમર્થ થઇ શકયા નથી પરંતુ એટલું તો જરૂર બતાવતા ગયા છે કે–"પ્રથમનું વૈદિક સિદ્ધાંત સિંધુ નદના પ્રદેશથી ફેલાયલું તે જુદા પ્રકારનું છે અને તે ગંગા નદીના પ્રદેશથી ફેલાયલું તે જુદા પ્રકારનું છે," આવા પ્રકારની જે શોધ કરી છે તે કોઇ સાધારણ પ્રકારની નથી.

જ્યારે આપણે ખરા વિચારમાં ઉતરીશું ત્યારે એજ માલમ પડશે કે વૈદિકના પંડિતો જ્યારથી સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવ્યા છે ત્યારથીજ તેઓ સર્વજ્ઞોમાંથી લઇને પોતાની બધી બાજી ફેરવતાજ નજરે પડે છે. કેટલીક વાતો પાછળથી વેદોમાં પણ દાખલ કરેલી નજરે પડે છે.

જુવો કે—ઋગ્વેદમાં જગતના સ્રષ્ટા અનેક દાખલ કરીને પણ સંતોષ ન માનતા–વિષ્ણુને પણ જગતના ઉત્પાદક તરીકે ઋગ્ના આદ્ય મંડળમા દાખલ કરી દીધા છે. તટલાથી જ પણ સંતોષ ન થતા ઋગ્વેદના દશમા મંડળમા પ્રજાપતિના ત્રણ ચાર સૂકતો દાખલ કરેલાં નજરે પડે છે. તે બધા પ્રકારના જગતના ઉત્પાદક શું વાસ્તવિક સ્વરૂપના છે કે પાછળથી કલ્પિત રૂપના છે?

બીજી વાત એ પણ વિચારવાની છે કે—

સાખ્ય, નૈયાયિક, વૈશેષિક, અદ્વૈત મતાદિનું સ્થાપન કરવાવાળા જે મતવાદીઓ છે તે બધાએ પ્રાયે વસ્તુના એક એક અંશને મુખ્ય રાખીને તેનું સ્થાપન કરવાવાળા છે. સવજ્ઞો વસ્તુના દરેક જુદા જુદા અંશોની અપેક્ષા રાખીને વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવવાવાળા છે પરંતુ એકજ પક્ષના દુરાગ્રહવાળા નથી. તેઓ **સ્યાદ્વાદી**ના નામથી ઓળખાય છે. અને તે બધાએ એકાંતવાદીઓને પોતાની કક્ષામાં લઇને ચાલવાવાળા હોવાથી સર્વાંગ સિદ્ધ રૂપના ગણાય છે. આજકાલના જેટલા વિચક્ષણ પંડિતો છે તે બધાએ પંડિતોએ અનેકાંતના પક્ષને સહકાર જ આપેલો છે. તેમાંના ઘણા ખરા પંડિતોના વિચારો મારા ગ્રંથથી પણ જોઇ શકશો. તો પછી સર્વજ્ઞોની ઉત્પત્તિ સાંખ્યાદિક અસર્વજ્ઞોથી લખવામાં જે આવી છે તે ભ્રમમૂલક ગણાશે પણ સત્યરૂપની ઠરશે નહીં.

છેવટના બે શબ્દો.

જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક એ ત્રણે આ ચાલતા સમયમાં પણ હિંદુસ્તાનમાં ધર્મના પાયા નાખનારાવાળા છે. ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષના લગભગમાં ૨૩

મા તીર્થંકર હતા. થોડા વખત પછી ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પણ નાયક હતા. મહાવીર સર્વજ્ઞપણાનો દાવો કરે છે એમ બૌદ્ધો પણ કહેતા. બૌદ્ધો સર્વજ્ઞપણાનો દાવો કરતા નથી. તેઓ તો કહે છે કે–સર્વં પશ્યતુ મા વા ઇષ્ટમર્થં તુ પશ્યતુ । વૈદિકોમાં કોઈ નાયક જણાતો નથી. તેમનામાં સ્વતંત્રપણાનું જ્ઞાન યજ્ઞ યાગાદિકનું હતું. તેથી એજ સિદ્ધ થશે કે–બીજામાંથી લઈને પોતાનામાં ઉંધું છત્તું કરેલું છે સર્વજ્ઞમાંથી લઈને જે ઉંધું છત્ત કર્યું છે તે તો જૈન–વૈદિકની તુલના રૂપથી કેટલુંક લખીને બતાવ્યું છે.

સર્વજ્ઞોએ અનેકાંત મતને જાહેર કરી બીજા બધાએ એકાંત પક્ષવાળા-ઓને પોતાની કક્ષામાં લઈને ચાલવાનું કહેલું છે. કહ્યું છે કે–"જિનવરમાં સઘળા દર્શન છે દર્શને જીનવર ભજનારે; સાગરમાં સઘળી તટિની સહી,તટિનીએ સાગર ભજનારે" અને તે અનેકાંતના પક્ષને આજકાલના બાહોશ પંડિતોએ મહકારજ આપેલો છે. યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર વિચક્ષણ પંડિતો કરી શકે છે. એટલું જ કહીને હું નિવૃત્ત થાઉં છું.

જૈનધર્મની પ્રવૃત્તિ મહાવીરથી કે ઋષભદેવથી ?

જૈનધર્મની પ્રવૃત્તિ ઋષભદેવથી થએલી જૈનો માને છે. પૂર્વના તીર્થં-કરોને ઘણું લાંબું છેટું પડી ગયું છે. પરંતુ–૨૩ મા તીર્થંકર તો ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ના સૈકામાં વિદ્યમાનજ હતા. આ વાતને તો ઇતિહાસકારો કબુલજ રાખે છે. તેથી એક હજારમા સૈકાથી સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો નવીન રૂપના ફરીથી ફેલાયા પછીથીજ તે બધા દર્શનકારોની નવીન રૂપથી ઉત્પત્તિ થએલી છે. એવો વિચાર કરવાથીજ ઇતિહાસકારોથી થએલી ભૂલ સુધરશે. ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં ૨૪ માતીર્થંકર વિદ્યમાન હતા. બીજા પણ ત્યાગીઓનાં ટોળાં ફરતા હતાં. વૈદિકોમાં ત્યાંથી ચાલેલી ભેલસભર ગડમથલ ઇતિહાસકારોને દેખાઇ રહી છે. તેના પૂર્વ-કાલમાં સૂક્ષ્મ રૂપે ચાલેલી ગડમથલ તેઓની નજર તળે આવેલી જણાતી નથી. આ ચાલુ જમાનામાં ઇ. સ. પૂર્વે એક હજારના સૈકા પછી સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોજ દર્શનકારોની ઉત્પત્તિ થવામાં મુખ્યતાએ કારણ છે, એવું ફરીથી વિચારમાં આવશે ત્યારેજ ઇતિહાસ વેત્તાઓને સત્યરૂપે સમજાશે. જૈનોનો છઠ્ઠા સૈકાથી જે વિચાર કરવામાં આવે છે તે ભૂલ ભરેલો ચાલે છે. એમ હું મારા અનુભવથી ચોક્કસ કહી શકું છું. અને આ જગોપર–ડૉ. હર્મન્ જેકોબીના વિચારો ટાંકીને બતાવું છું–**જૈન સૂત્રોની પ્રસ્તાવના ભાગ બીજા**માં–ડૉ. જેકોબી લખે છે કે–" વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના કેટલાક વિચારો મળતા આવતા હોવાથી જૈન-

દર્શનની ઉત્પત્તિ તેના પછીથી થઇ છે એવો જે મત ડૉ. ભાંડારકરે ઉપસ્થિત કરેલો છે તેની સાથે હું સંમત થઇ શકું તેમ નથી. (જુવો જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન ભાગ બીજો પૃ. ૭૬) આગળ પૃ. ૭૯ માં–વૈશેષિક અને જૈન દર્શન વચ્ચે મૂળ સિદ્ધાંતોમાં ભેદસૂચક એવાં કેટલાંક ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે–પહેલાના મતે આત્માઓ અનંત અને સર્વવ્યાપી (વિભુ) છે. પરંતુ–બીજાના (જનોના) મતે તેઓ મર્યાદિત પરિમાણવાળા છે. વૈશેષિકો–ધર્મ અને અધર્મ ને આત્માના ગુણો માને છે. પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ જૈનો તે બન્ને એકજાતના દ્રવ્યો માને છે એક બાબતમાં એક વિરૂદ્ધ વૈશેષિક વિચાર અને તદ્દભિન્ન જૈન સિદ્ધાંત વચ્ચે કેટલુંક સાદૃશ્ય જોવામાં આવે છે. વૈશેષિક મતમાં ચાર પ્રકારનાં શરીરો માનેલાં છે–પાર્થિવ શરીર જેવું કે–મનુષ્ય–પશુ આદિનું, જલાત્મ શરીર જેમ વરૂણની સૃષ્ટિમાં છે, અગ્નીય શરીર જેમ અગ્નિની સૃષ્ટિમાં, અને વાયવીય શરીર જેમ વાયુની સૃષ્ટિમાં મળી આવે છે. આ વિચિત્ર વિચાર સાથે સદૃક્ષતા ધરાવનારો જૈનદર્શનમાં પણ એક વિચાર છે. જૈનો–પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાય એમ ચાર કાય માને છે આ ચાર (૪) મૌલિક પદાર્થો કે જે મૂળતત્ત્વો છે અથવા તો તેના પણ સૂક્ષ્મ ભાગો છે, તેની અંદર એક એક વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો છે. એમ તેઓ માને છે. આ જડ–ચૈતન્ય વાદનો સિદ્ધાંત ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અસલ સચેતનવાદનુ પરિણામ છે..........આ બન્નેમા જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે (વિશેષ ત્યાંથી જોઇ લેવાની ભલામણ કરૂં છું.)

એજ ડૉ જેકોબીએ–**જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવના** ભાગ પહેલામાં જૈનોની માન્યતાવાળા " પૂર્વો " નો અર્થ સમજાવતાં તેની ટીપમાં જણાવ્યું છે કે– " પૂર્વ શબ્દનો અર્થ જૈનાચાર્યોએ નીચે મુજબ સમજાવેલો છે–તીર્થંકરે પોતેજ પ્રથમ પોતાના ગણધર નામે પ્રસિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વોનું જ્ઞાન આપ્યું હતું ત્યાર પછી ગણધરોએ અંગોની રચના કરી. આ કથન, પહેલાજ તીર્થંકરે અંગો પ્રરૂપેલા છે એવા આગ્રહ સાથે જેટલે અંશે ઐક્ય ધરાવતું નથી તેટલે અંશે તે ખરેખર સત્ય ગર્ભિત લેખવા યોગ્ય છે. " (જૈનેતર. ભાગ બીજો પૃ. ૨૪ ની ટીપમાં)

ડૉ. જેકોબીના કથનનો તાત્પર્ય એ છે કે—

બીજા મતવાળાઓ કહે છે કે અમો આદિઅનાદિના છિએ. જનો નજીકમાં થએલા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનું પણ શાસન જાહેરમાં ન બતાવતાં આજે ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રીમહાવીરનું શાસન માન્ય કરેલું બતાવે છે. તેથી આ અવસ-

પિંડીમાં પહેલા ઋષભદેવથી જૈન શાસન ચાલતું આવેલું એમ જે જૈનો કહે છે તે સત્યરૂપનું જ હશે. વૈદિકોએ વિષ્ણુના–મત્સ્ય, કૂર્માદિક ૨૪ અવતારો બતાવતાં ઋષભદેવને ૮ મા અવતાર રૂપે ગોઠવ્યા છે, તે પણ ડૉ. જેકોબીના કથનની સત્યતાની સાબીતી જ જણાવે છે કે જૈનધર્મ ઋષભદેવથી જ ચાલતો આવેલો છે પણ જૈનોનો ઇતિહાસ કલ્પિત રૂપનો નથી.

॥ વૈદિક સાહિત્ય બે પ્રકારના સ્વરૂપવાળું છે.

(૧) પ્રથમનું કોઈ અતિ પ્રાચીન મનાતુ સિંધુ નદીના પ્રદેશમાં કર્મકાંડના નામથી મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલું.

(૨) બીજા પ્રકારનું વૈદિક સાહિત્ય ગંગા નદીના પ્રદેશથી જ્ઞાનકાંડના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલું.

પ્રથમના સાહિત્યનો વિષય–અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોના નામથી ઋગ્-યજુઃ–અને સામ એ વેદત્રયીથી પ્રસિદ્ધિને પામેલું.

ઇંદ્ર, વરૂણ આદિ દેવોની પાસે મ્હોટા ભાગે પોતાના સ્વાર્થની પ્રાર્થનાઓથી ભરેલું.

યજ્ઞ યાગાદિક વિધાનના લેખોથી ઐહિક પારત્રિક સુખ સંપત્તિની લાલચવાળું, રાજા મહારાજાઓથી મ્હોટા આડંબરથી થતું આવેલું. તેથી તે કર્મકાંડ મ્હોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલું. પરંતુ આજ કાલના શોધક પંડિતોને તેમાં પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત તેમજ અદષ્ટરૂપ કર્મનો સિદ્ધાંત નજરે ન પડવાથી બાલખ્યાલ જેવું ગણી કાઢેલું તે વૈદિક સાહિત્ય પ્રથમ પ્રકારનું હતું

બીજુ ગંગા નદીના પ્રદેશથી જ્ઞાનકાંડના નામથી પ્રચાર પામેલુ વૈદિક સાહિત્ય તે ઉંચા દરજાનુ ગણવામાં આવતું. જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે એ ભૂમિ પર ૨૪ તીર્થંકરો થતા આવ્યા છે. પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવથી તે ૯ મા, ૧૦ મા તીર્થંકર સુધી તો એ બ્રાહ્મણ વર્ગ તીર્થંકરોના તત્ત્વને માન્ય રાખીનેજ ચાલવા વાળો હતો. પછી કોઇ કાળદોષના પ્રભાવથી સર્વજ્ઞોના શાસનનો સર્વથા લોપ થતો ગયો. એટલે ઉપદેશના અધિકારવાળો આ બ્રાહ્મણ વર્ગજ સ્વતંત્ર રૂપનો બન્યો. પછીથી જે તીર્થંકરો થતા આવ્યા તેમની સાથે કેટલાક મળતા થઇ જતા તો કેટલાક વિરોધમાં પણ રહેતા એમ ચાલ્યા કરતુ પરંતુ તેવીશમા તીર્થંકરના સમયમાં અનેકમતના ત્યાગીઓના તરફથી યજ્ઞ યાગાદિકનો અનાદર થતાં ગૃહસ્થોના તરફથી પણ તે યજ્ઞ યાગાદિકનો આદર ઓછો થતાં તે ત્યાગીઓના ભળતા થઇ તેમનામાંથીજ

પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે વિષયોને લેતા ગયા અને જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો તૈયાર કરવા માંડી. તે કર્મકાંડની બાજી આચે બ્રાહ્મણગ્રંથોથી ફેરવતાં ઉપનિષદોમાં તો તદ્દન ફરી ગએલી માલમ પડે છે. મોટા ભાગે તો સર્વજ્ઞોમાંથીજ લઇને વધારે ઉંધું છત્તું કરેલું નજરે પડે છે. ઘણાખરા વેદના પક્ષ કરવાવાળાજ સૂત્રાદિક ગ્રંથોની રચના કરવાવાળા છે. જીવાદિક વાતોનું કે પાપ-પુણ્ય આદિ કર્મની વાતોનું જે વેદોમાં નામ નીશાણુ પણ જણાતું ન હતું તેવા પ્રકારની વાતો પાછલના નવીન ગ્રંથોમાં કયા નવીન જ્ઞાનીઓની પાસેથી મેળવીને લખવામાં આવી ? ભલે તેઓ પક્ષમાં મોટા હશે પરંતુ સર્વજ્ઞોથી જ્ઞાનમાં તો મોટા નથી. જે સર્વજ્ઞોના વિષયોમાંથી લઇને પોતે મહર્ધિક બન્યા છે તેમને જગોજગોપર હળકા ચિતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે તેઓની સજ્જનતા કેટલી બધી હશે ? તે તો મારા ગ્રંથથી પણ આપ સજ્જનો જોઈ શકશો ? જો કે તે સર્વે દર્શનકારોએ અને ઉપનિષદ્કારોએ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી લઇને પોતાના ગ્રંથોમાં ક્રમ વિનાના તે તત્ત્વો ઉંધા છત્તા લખ્યા છે તેથી પણ યૂરોપ દેશના પંડિતો ચકિત થાય છે, ત્યારે સર્વજ્ઞોમાંના ક્રમવાર તે વિષયોને જોતાં તો જરૂર આનંદિત થશેજ. જેમ કે-વૈદિક પંડિત વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે-જૈન વિષે બે શબ્દો લખતાં છેવટમાં લખે છે કે—" બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મો એનો જેવો જેવો સંબંધ તેઓની નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન મળેલી વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ ખાણ દેખીને તેઓનું મનઃ આનંદ સાગરમાં તલ્લીન થઇ જશે. એટલુંજ આ ઠેકાણે કહેવું બશ છે. "

વળી જુવો-દક્ષિણના વૈદિક પંડિત લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે જૈનોના સંબંધે દશ લેખો આપતાં દશમા લેખમાં લખે છે કે—" જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુધર્મ છે. આ વાત જૈનધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલાઓને સ્વીકારવી પડશે. "

આ ફકરાઓથી વિચારવાનું કે-જૈન ધર્મની-ઉત્પત્તિ કોઇએ વૈશેષિક મતથી, તો કોઇએ સાંખ્ય મતથી લખીને બતાવી છે ખરી પણ જ્યારે તેઓ આવા અનેક મહાપુરૂષોની પેઠે જૈન ધર્મનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજશે ત્યારે તેઓને પોતાની ભૂલો સુધારીને સર્વ દર્શનકારોમાં અને સર્વે મતાવલંબીઓમાં આદિ અનાદિના જૈન ધર્મનેજ સત્યરૂપનો સ્વીકારવો પડશે.

વળી-અમારા ગુરૂવર્યના ઉપર યોગજીવાનંદ પરમહંસનો આવેલો પત્ર-તેમાંથી કિંચિત્—' એક જૈન શિષ્યકે હાથ દો પુસ્તક દેખા. વો લેખ

ઇતના સત્ય, વો નિઃપક્ષપાતી, મુઝે દિખ પડા કે—માનો એક જગત્ છોડ કરકે દૂસરે જગતમેં આન ખડે હો ગયે. આબાલ્યકાલ ૭૦ વર્ષસેં જો કુછ અધ્યયન કરા, વો વૈદિકધર્મ બાંધે ફિરા સો વ્યર્થસા માલુમ હોને લગા. પ્રાચીન ધર્મ, પરમ ધર્મ, સત્ય ધર્મ, રહા હો તો જૈન ધર્મ થા. જિસકી પ્રભા નાશ કરનેકો વૈદિક ધર્મ, વો ષટ્શાસ્ત્ર, વો ગ્રંથકાર ખડે ભયે થે. વૈદિક વાતેં કહી વો લીઇ ગઈ સો સબ જૈન શાસ્ત્રોંસે નમુના ઇકટ્ઠી કીઇ હૈ, ઇસમેં સંદેહ નહી હૈ. ”

(વિશેષ જુવો—જૈનેતરદૃષ્ટિએ જૈન. પૃ. ૭૮)

એ ગ્રંથમાં—૪૦–૪૫ મોટા મોટા પંડિતોના લેખો એવાને એવા જોઇ શકશો. કિંમત રૂ. ૧)

પુનર્જન્મના સિદ્ધાંત વિષે મૅકડોનલ શાહેબના વિચારો—સં. સા. પૃ. ૫૧૨ થી—

“ અરેખર હિંદુસ્તાનના લોકોનો પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત જો કે આપણને વિચિત્ર લાગે એવો છે તો પણ એ સિદ્ધાંતમાં બે રીતની ખૂબી રહેલી છે.

એક તો એ કે—જગતના નીતિમય શાસનમાં ન્યાયનું જે તત્ત્વ જરૂરનું ગણાય તે એ સિદ્ધાંત વડે પૂરૂ પડે છે.

અને બીજું એ કે દરેક માણસનું ભાગ્ય માણસના પોતાના હાથમાં છે એ અગત્યના નૈતિક નિયમનું પણ એ સિદ્ધાંતની સાથેજ આપણને ભાન કરાવાય છે. કારણ કે જેમ આ જીંદગીમાં કરેલાં દરેક પાપકર્મનું પ્રાયશ્ચિત કર્યા વિના માણસનો છુટકો થતો નથી, તેમ દરેક પુણ્ય કર્મનું શુભ ફળ પણ બીજી જીંદગીમાં એને પ્રાપ્ત થયા વગર રહેતું નથી. જે કર્મ કરાઇ ચુકયાં હોય તેનાં ફળ ભોગવ્યા વિના માણસને ચાલતુ નથી. કારણ કે મહાભારતમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે.—

यथा धेनुसहस्रेषु, वत्सो गच्छति मातरं ॥
तथा यच्च कृतं कर्म, कर्तारमनुगच्छति ॥ ”

“ હજાર ગાયોમાંથી પણ વાછરડું જેવી રીતે પોતાની માતાને શોધી કાઢયા વગર રહેતું નથી, તેવીજ રીતે આગળ કરાયલું કૃત્ય તે કરનારની પાછળ ગયા વગર રહેતું નથી.

જીવની આ પરંપરાને “સંસાર” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. એ “સંસાર” તે અનાદિ ગણવામાં આવે છે. કારણ કે આ જન્મનો દરેક અનુભવ

તે આગલા જન્મના કૃત્યનું પરિણામ છે, તે જન્મનો દરેક અનુભવ તે તેનાથી આગલા જન્મના કરેલા કૃત્યનું પરિણામ છે, અને એ પ્રમાણે આપણે ગમે તેટલા પાછળ જઇશું તો પણ એની એજ સ્થિતિ રહેશે. પાપ-પુણ્યની ફળ આપવાની શક્તિને માટે સાધારણ રીતે "अदृष्ट" એ શબ્દ વપરાય છે, પણ ઘણી વાર એને માટે "कर्म" એ વધારે સાદો શબ્દ પણ વાપરવામાં આવે છે."

સં. સા. પૃ. ૫૧૩થી—

"એ कर्म તે મનુષ્યના જીવનનું નિયામક છે એટલુંજ નહીં પણ જગ્તની દરેક વસ્તુની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસનું નિયમન પણ એ કર્મ વડેજ થાય છે. કારણ કે જે કંઇ બનાવ બને છે તેની ગમે તે પણ કોઇ પ્રાણી ઉપર અસર થયા વગર રહેતી નથી, અને તેથી, પાપ-પુણ્યના ફળ વિષેના નિયમ પ્રમાણે તે પ્રાણીના કોઇ આગળના કૃત્યને લીધે તે બનાવ બનેલો હોવો જોઇએ.

બીજી રીતે કહીએ તો, પ્રકૃતિના વ્યાપાર તે પણ સચેતન પ્રાણીઓનાં પાપ-પુણ્યનુંજ પરિણામ છે. આ પ્રમાણે સઘળી વસ્તુઓનું નિયમન કરનાર "कर्म" ની સત્તા આગળ ઇશ્વરના સ્વતંત્ર રાજ્યને માટે બીલકુલ અવકાશ રહેતો નથી. આ કારણથી, જે દર્શનોમાં ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે તેમાં પણ ઇશ્વરથી પણ ન તોડી શકાય એવા પાપ-પુણ્યના ફળ વિષેનો નિયમ બરાબર જાળવીને જગતને તથા પ્રાણિમાત્રને દોરવવું એટલુંજ ઇશ્વરનું કર્ત્તવ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. આ સિધ્ધાંતને વધારે મ્હોટા પાયા ઉપર લઇ જઇને વિશ્વનો જુદા જુદા કલ્પને અંતે પ્રલય અને વળી પુનરૂત્પત્તિ કલ્પવામાં આવ્યાં છે તે પણ "સંસાર" ના સિધ્ધાંતનોજ એક ભાગ છે.

જેના વડે કરીને જન્મ પરંપરાનો અંત આવે છે તે મોક્ષનો સિધ્ધાંત પણ સઘળાં દર્શનોમાં સાધારણ છે અને તે પુનર્જન્મના સિધ્ધાંત જેટલોજ પ્રાચીન છે. પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે, અને એ ઇચ્છાની ઉત્પત્તિ "अविद्या" ને લીધે છે.

લેખનો સારાંશ-"कर्म" તે મનુષ્યના જીવનનું નિયામક, દરેક વસ્તુની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસનું નિયમન એજ કર્મ વડે થાય છે. તેથી તે પ્રાણીના આગળના કૃત્યને લીધે બનાવ હોવો જોઇએ.

બીજું—પ્રકૃતિના વ્યાપાર તે સચેતન પ્રાણીઓના પાપ-પુણ્યનુંજ પરિણામ છે. કર્મની સત્તા આગળ ઇશ્વરના માટે અવકાશ રહેતો નથી.

ઇશ્વરથી ન તોડી શકાય એવા પાપ-પુણ્યના નિયમને જાળવીને પ્રાણીમાત્રને દોરવવું એટલુંજ કર્તવ્ય ગણાય. જન્મ પરંપરાનો અંત તે મોક્ષ, સર્વ દર્શનોમાં છે. અને પુનર્જન્મના જેટલોજ પ્રાચીન છે. પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે."

મેંકડોનલ્ડ સાહેબના વિચારો કર્મના સંબંધનાજ છે.

કેટલાકો કર્મને અદૃષ્ટરૂપે કહે છે ખરા પણ તે આત્માની સાથે સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સંબંધવાળું થએલું સર્વજ્ઞોએ દૃષ્ટ રૂપનુંજ કહેલુ છે. તેથી તેની ફેરફારીનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞોએ હજારો શ્લોકોથી વર્ણન કરીને બતાવેલું છે. સર્વજ્ઞોએ તે કર્મની મૂળની ૮ પ્રકૃતિઓ કહી છે. તે બધાના ઉત્તર વિભાગો ૧૪૮ બતાવેલા છે. તે તો તેમના ગ્રંથોથીજ સમજી શકાશે પણ અહીં લખવામા આવશે નહીં.

કેટલાકો-આત્માને વળગેલી અદૃષ્ટ શક્તિ, અવિકારી, પડરૂપે આત્માની સાથે જતી બતાવે છે પણ તે વસ્તુ કેવા સ્વરૂપની છે, તેનું પરિણામ કેવા રૂપથી થાય છે તેના વિષે કંઈ પણ ખુલાશો કરીને બતાવેલો નથી.

વળી કેટલાકો-તે કર્મને પ્રકૃતિના તત્ત્વોની અસ્પૃષ્ટ રૂપે રહેલી શક્તિ આત્માને ચોંટતી નથી. તો પછી તે પોતાનું પરિબલ આત્માના ઉપર કેવી રીતે જમાવે છે ? તેનો ખુલાસો કેમ નહી કરતા ગયા હશે ?

શંકરસ્વામીએ-બ્રહ્મસૂત્ર-ત્રીજા અધ્યાયના પ્રારંભ સૂત્રનો અર્થ-એક વૃધ્ધ બ્રાહ્મણને સમજાવતાં કહ્યું છે કે-મરણ સમયમાં એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જવું પડે છે ત્યારે જીવને દેહનો આરંભ કરનાર-પંચીકૃત "પાંચ મહા ભુતોના સૂક્ષ્મ ભાગો વીંટલાઇ ને જાય છે." સાંભળતાની સાથે તે વૃધ્ધ વ્યાસ રૂપે પ્રગટ થયા ને ખુસી થઇને ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ વધારીને આપ્યુ, પછી ચાલતા થયા.

તેથી આધુનિક શંકર સ્વામીએ કેવળ નામ માત્રથી કર્મનું સ્વરૂપ બતાવ્યુ તેટલા માત્રથી વેદ વ્યાસ ભગવાન્ મુંગે મોઢે અંગીકાર કરીને ખુસ થઇને ચાલતા થયા. તેથી વિચાર થાય છે કે-શંકર સ્વામીએ આ નામ માત્રનો પણ કર્મનો સિધ્ધાંત કયા નવા ઇશ્વર પાસેથી મેળવીને વેદ વ્યાસને ખુશ કરી દીધા હશે ?

સાથે એ પણ વિચારવાનું છે કે—કેવળ જગતના કર્તા ઇશ્વર છે એવી માન્યતાવાળાં વેદોને મુખ્ય રાખીને ઘણાં ખરા દર્શનકારોની ઉત્પત્તિ થએલી છે તે બધા દર્શનકારોને પણ આ કર્મના સિધ્ધાંતને પોતાનામાં દાખલ કરવો પડયો છે કે જે કર્મની સત્તા આગળ તે બધાએ ઇશ્વરોને રાંકડા જેવું થવું પડયું છે. તે કર્મના સિધ્ધાંતને બતાવનારો ઇશ્વર મોટો માનવો કે કર્મની સત્તા આગળ રાંકડા બનેલા ઇશ્વરોને મોટા માનવા ?

" ઇશ્વરથી તોડી ન શકાય એવા—પાપ-પુણ્યના નિયમને જાળવીને પ્રાણી માત્રને દોરવવું એટલુંજ કર્તવ્ય ગણાય. "

આમાં વિચારવાનું કે—જેવી રીતે તેઓ અઘોર કર્મોની સત્તાને તોડીને પોતે સર્વજ્ઞ ઇશ્વરો થયા છે તેજ સત્યતત્ત્વોનો માર્ગ અમોને પણ બતાવતા ગયા છે. એ ઉપકાર કંઇ અમારાપર ઓછો થએલો નથી. તેથી તેમના—ધ્યાનથી ગુણગ્રામથી, અને તેમના બતાવેલા સત્યતત્ત્વોના માર્ગથી જો અમો ચાલીશું તો અમો પણ તેઓના જેવાજ સર્વજ્ઞ ઇશ્વર બનવાનાજ. જો તેઓ અમોને પોતાના સત્યતત્ત્વના માર્ગે દોરી ગયા ન હોત તો આ અનાદિકાળના અઘોર સંસારમાં અનેક ધુતારાઓના હાથમાં ફસી પડેલા એવા અણુજ્ઞોની અમારી શી દશા થતી ? માટે તે થઇ ગએલા સર્વજ્ઞ ઇશ્વરોનોજ અમારા પર પરમ ઉપકાર થએલો છે. અને તેટલા પ્રમાણથી તેઓ અમોને જરૂરજ દોરીને ગએલા છે. બાકી તેઓ અમારા કર્મની સત્તામાં હાથ ઘાલતા નથી. તેઓનો બતાવેલો જે સત્યતત્ત્વોનો સિધ્ધાંત છે તે અમોને સત્યતત્ત્વના માર્ગે દોરી જવામાં અમોને ઓછા ઉપકારી થએલા નથી એજ વાત સિધ્ધ રૂપની છે.

પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે. તેમ કેવળ નથી તેમાં પણ કર્મ તો પ્રેરક રહેવાનાં. એટલું વિશેષ છે કે પૂર્વ પુણ્યના સંજોગથી તેવા સંત સમાગમથી સુધારા પર ચઢી શકાય છે. અને પાપના યોગે અનિષ્ટ સમાગમથી નીચેના દરજ્જે પણ ઉતરી શકાય છે. મનુષ્યના ભવમાં એટલું વિશેષ સાધનપણું રહેલું છે.

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૫૧૨ માનો લેખ મૅકડોનલ સાહેબનો લખીને બતાવ્યો છે, તેનો વિચાર સર્વજ્ઞોના સિધ્ધાંતથી કરીને બતાવું છું.

જગતની નીતિમાં જે ન્યાયનું તત્ત્વ છે તેને પુરૂ પાડનારો અને અનાદિકાળના "સંસાર" ની સ્થિતિને બતાવનારો, એવો પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત સર્વજ્ઞોએ બતાવેલો મૂળથીજ સિદ્ધ રૂપનો છે. કદાચ વચમાં વ્યવધાનવાળો થયો હશે તો પણ, જૈનોના ૨૩મા તીર્થંકર ઇ. સ. પૂર્વે હજારમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા, ત્યાંથી તો સતત ચાલતો આવેલો વર્તમાન કાળમાં પણ દેખાઇ જ રહ્યો છે. જૈનોની માન્યતા એવી છે કે જે તીર્થંકર થાય તેમનુંજ શાસન મનાય, એટલે છેલ્લા ૨૪મા તીર્થંકરનું શાસન ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકાથી મનાતું ચાલ્યું. એટલું જ વિશેષ છે.

આમાં બીજું વિચારવાનુ કે—૧ નરક, ૨ તિર્યંચ, ૩, મનુષ્ય, અને દેવ એ ચાર ગતિના જીવોનો વિચાર સર્વજ્ઞોના સિદ્ધાંતમાં વિસ્તારથી કરવામાં આવેલો છે. એક એક જાતિમાં અનેકા અનેક ભેદો છે. બીજી તિર્યંચની ગતિમાં પણ અનેક ભેદો છે. તેમાં જે કેવળ એકેંદ્રિયના જીવો છે તેનાજ મોટા પાંચ ભેદો બતાવેલા છે. ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય, ૩ તેજસ્કાય, (અગ્નિકાય) ૪ વાયુકાય, અને ૫ મો વનસ્પતિકાય. આ પાંચે કાયના જીવોને એકેંદ્રિયના સ્વરૂપવાળાજ બતાવેલા છે. તેમાં જે પૂર્વના ચાર ભેદ છે તે તો અસંખ્ય—અસંખ્ય જીવોથી વ્યાપ્ત સ્વરૂપના બતાવેલા છે અને તે જીવો પ્રાયે અસંખ્યાતા કાળસુધી પોતાની જાતિમાંજ મરણ જીવન કર્યાજ કરે છે. પછી કોઇ ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની ગતિઓમાં ચઢતા જાય છે, પાંચમો જે વનસ્પતિ કાયનો ભેદ છે તેના પણ બે મોટા વિભાગ છે. ૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિ નામનો અને બીજો સાધારણ વનસ્પતિ કાયના નામનો છે. પહેલો ભેદ—વૃક્ષ કે, વેલ, આદિના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં છાલ, પત્ર, ફુલ, ફળ, આદિમાં જુદા જુદા જીવો રહેલા છે તેથી તે પ્રત્યેક વનસ્પતિના નામવાળો છે. તેથી તે જીવો પણ પ્રાયે અસંખ્યાતા કાળસુધી એકેંદ્રિયની જાતિમાંજ જન્મ અને મરણ કર્યા કરે છે પછી ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની જાતિમાં ચઢતા જાય છે. જે વનસ્પતિના જીવો એકજ પિંડમાં અનંત જીવો વ્યાપીને રહેલા હોય છે તે સાધારણ વનસ્પતિના નામથી ઓળખાય છે અને તે જીવો પ્રાયે અનંતા કાળ સુધીતેમાંને તેમાં જન્મ મરણ કર્યાજ કરે છે. પછી કોઇ ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની પાયરીપર ચઢતો જાય છે. કેટલાક જીવો બતાવેલા કાળથી ઓછા કાળમાં પણ ઉપરની પાયરી પર ચઢતા જાય તેથી સર્વત્ર પ્રાયઃ શબ્દથી સૂચના કરવામાં આવી છે.

આ ઉપર બતાવેલા જીવો હળકામાં હળકા કેવળ પોતાના શરીર માત્રના સાધનથી નિર્વાહ કરી મરણ–જીવન કરી રહેલા છે તેથી એકજ ઇંદ્રિયના મનાયલા છે.

તેથી અધિક પુણ્યના યોગે જેણે શરીરની સાથે જીભ મેળવી છે તેવા હાલતા ચાલતા બે ઇંદ્રિયોના જીવો મનાય છે. દુનિયા આંખથી જોઇ શકે તેવા અનેક જાતિના કીડા.

શરીર, જીભ, અને નાશિકા આ ત્રણ ઇંદ્રિયો જેણે મેળવી છે તેવા જીવો–કીટિકા, ગાંકણ, મંકોડા આદિની અનેક જાતિઓ છે, તે પણ અધિક પુણ્યના યોગથી ઉપરની પાયરીએ ચઢેલાજ છે.

તેથી પણ અધિક પાયરીપર ચઢેલા—શરીર, જીભ, નાસિકા અને ચોથું ચક્ષુનું સાધન જેને મળેલું છે તેવા જીવો—માખીઓ, મચ્છરો, કરોળિઆ આદિની અનેક જાતિઓ છે. તે પણ અધિક પુણ્યના યોગથીજ ઉપરના દરજ્જે ચઢેલા છે.

જેને શરીર, જીભ, નાસિકા, અને તેની સાથે સાંભળવાના માટે કાનનું સાધન મળેલું છે તેવા જીવો–જળમાં ફરનારા, પૃથ્વીપર ફરનારા, આકાશમાં ઉડનારા, બે પગના કે ચાર પગના અથવા પગ વગરના જેટલા બધા જીવો છે તે તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના નામથી ઓળખાય છે. આ ઉપર બતાવેલા એક ઇંદ્રિયના જીવોથી લઇને પંચેંદ્રિય સુધીના જીવો છે તે બધાએ તિર્યંચની જે બીજી ગતિ બતાવી છે તેનાજ ભેદો છે.

વ્યકતપણે દુઃખ ભોગવવાના માટે જે આપણા પગની નીચેનું સ્થાન છે તે નરકનું સ્થાન બતાવેલું છે.

અને વ્યકતપણે જે સુખ ભોગવવાનું સ્થાન આપણા મસ્તકના ઉપર દેખાઇ રહ્યું છે તેને સ્વર્ગના નામથી બતાવેલું છે.

નારકીમાંનો જીવ અને સ્વર્ગમાંનો જીવ ત્યાંનો જન્મ પુરો કર્યા પછી મનુષ્યની ગતિમાં કે ઉપર બતાવેલી તિર્યંચની ગતિમાં નવો જન્મ ધારણ કર્યા સિવાય તેઓની ફેરફારી ત્યાંને ત્યાં થતીજ નથી.

મનુષ્ય પોતાની મનુષ્યની જાતિમાં લાગ લગટ સાત કે આઠ ભવ સુધી જન્મ ધારણ કરી શકે છે. પછી તો જરૂરજ માણસની યોનિ બદલવીજ પડે છે. એમ સર્વજ્ઞના સિદ્ધાંતમાં સ્પષ્ટ પણે બતાવેલું છે.

આ ચારે ગતિના જીવો પાપ–પુણ્યના સંબંધવાળા થએલા ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં અનાદિકાળથી ઉંચા કે નીચા ભટકયાંજ કરે છે.

વૈદિકોમાં ૮૪ લાખ યોનિઓ લખાઇ છે ખરી પણ તે જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે જેવી રીતે એકજ વિષ્ણુના મત્સ્ય, કૂર્મ, આદિ ૨૪ અવતારો ઉભા કર્યા છે તેની પેઠે કલ્પિત રૂપની ઉભી કરેલી છે.

પ્રથમ પાંચ પ્રકારથી એકજ ઇંદ્રિયના જીવો જે બતાવ્યા છે તેમનાથી જ આ દુનિયાનો મોટામાં મોટો ભાગ રોકાઇને રહેલો છે. તેમાંના અનંત જીવો હજી સુધી પણ બહાર નીકળવાને પામ્યાજ નથી. કેટલાક અનંતા કાળ પછી તો કેટલાક અસંખ્યાતા-અસંખ્યાતા કાળ પછી ધીરે ધીરે ઉપરની પાયરી પર ચઢતાં ચઢતાં તિર્યંચ પંચેંદ્રિય સુધી આવી પહોંચેલા આપણી નજર તળે ફરી રહેલા છે. હવે તેમાંના કેટલાક જીવો સમભાવના યોગથી મનુષ્યની યોનિ પણ મેળવે છે. પણ ઉપરની યોનિઓ મેળવવામાં ઘણીજ દુસ્કર ઘટનાઓ સર્વજ્ઞોએ બતાવેલી છે. છતાં પણ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિના ચક્રમાંથી છટકી જવાનો માર્ગ પણ મનુષ્યની યોનિમાંથીજ મળે છે. સર્વજ્ઞો થયા છે તે પણ મોટા ભાગે મનુષ્યની યોનિમાંથીજ વધતા ગયા છે અને જેવી રીતે તેઓ મોક્ષના માર્ગ સુધી પહોંચ્યા છે તેવાજ પ્રકારનો માર્ગ અમોને પણ બતાવતાજ ગયા છે. જો તેઓનો બતાવેલો માર્ગ અમો પકડીશું નહી, ત્યારે તો જેવી રીતે બીજા જીવોના હાલ હવાલ થઇ રહ્યા છે તેવા હાલ અમારા પણ થયાજ કરવાના. અમારી બગડેલી હાલત અમારા પુરૂષાર્થથીજ સુધરશે પણ કોઇ ઇશ્વર કે પરમેશ્વર આવીને સુધારવાનોજ નથી.

સં. સા. પૃ ૫૧૧ થી લખાયલા લેખનો સારાંશ—

"જે મહત્ત્વના લીધે દુઃખ દાવની સ્થાપના થઇ તે સિદ્ધાંત ઘણો અગત્યનો છે.

ઋગ્ ના છેલ્લા મંડલમાં-મરનારનો આત્મા પાણી તરફ કે ઔષધિઓ તરફ જાય છે. એ સિવાય ઋગ્ માં કંઇ પણ નીશાણી નથી. એક બે ઉડતા તરંગોથી આનો વ્યાપક સિદ્ધાંત નીકળયો હોય એ સંભવિત નથી. આ પ્રેરણા હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓથી થઇ હોય.

મૃત્યુ પછી માણસનો આત્મા ઝાડના થડમાં કે પશુઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, એવી માન્યતા જંગળી લોકોમાં જણાતી એ માન્યતા ઉપરાંત પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત આગળ વધ્યો નથી.

આર્ય લોકોએ હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓથી લીધો હોય તો પણ જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત પાપ-પુણ્યના બદલાનો નૈતિક સિદ્ધાંત સાથે ગાઢો

સંબંધ છે. તે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો તે યશ તો તેમને જ ઘટે છે. સંસારમાં સુખ દુઃખનું કારણ શું ? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો એ સિદ્ધાંત વડે મળે છે."

આ લેખથી વિચારવાનું કે—

મૃત્યુ પછીના જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત દુનિયામાં ખાસ હોવોજ જોઈએ અને તે મહત્ત્વનો છે. એટલું જ નહી પણ નૈતિક સિદ્ધાંતની સાથે પણ તેનો ગાઢો સંબંધ છે, છતાં પ્રાચીન ગણાતા ઋગ્વેદમાં ઉડતા તરંગ રૂપનો દેખાતો હોય તો પછી તેની પ્રાચીનતાની કિંમત શી ? હિંદુસ્તાનના વતનીઓ પાસેથી લીધાની જે કલ્પના છે તે કોઇ તેવા સાધારણ પાસેથી મળેલો ન હોય પણ તે સિદ્ધાંત ખાસ સર્વજ્ઞોથીજ લીધેલો સિદ્ધ થશે. સર્વજ્ઞોની માન્યતા મુખ્યતાએ જૈનોમાં જ છે, અને તે જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત નવીન રૂપનો સ્થાપિત કરવામાં આવેલો નથી પણ અનાદિના કાળથી સિદ્ધ રૂપનો આજે પણ જૈન સિદ્ધાંતોમા તેવાને તેવા સ્વરૂપનો વિદ્યમાન છે. વિશેષ એટલુંજ કે બીજા મતવાળાઓએ તે સર્વજ્ઞોમાંથી ઉપર ચોટીઓ ગ્રહણ કરેલો જોવાથી આજકાલના બાહોશ પંડિતો ચકિત થઇ યશવાદ આપવાને તૈયાર છે તો પછી સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાં જો કદાચ વિશેષ ઉતરશે તો તેઓના આનંદનો પાર રહેશે નહી. અને અંધારામાં પડેલી દુનિયાને બહાર ખેંચી કાઢવામાં તેઓ જરા પણ પાછી પાણી કરશે નહી એમ હુ ઘણા સજ્જન પુરૂષોના નિર્મલ વિચારોથી જોઇ શકું છું.

સં. સા. પૃ. ૫૧૦ થી—

"મૃત્યુ પછી દરેક મનુષ્ય-સ્વર્ગમાં અથવા નરકમાં અથવા માનવીઓ અને પશુઓનાં શરીરમાં અથવા પૃથ્વી ઉપરનાં વનસ્પતિઓમાં—નવાં નવાં જીવન ધારણ કરે છે. અને ત્યાં આગળ તેનાં આગલા જન્મનાં પાપ—પુણ્યનો બદલો તેને મળે છે એ સિદ્ધાંત ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં એવો તો ચોક્કસ સ્થાપિત થઈ ચૂકયો હતો કે બુધ્ધે કંઇ પણ વિચાર કરવા ન શોભતાં તરતજ પોતાના ધાર્મિક દર્શનમાં એ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો. અને એ પ્રાચીન સમયથી તે આજદિન સુધી હિંદુસ્તાનના લોકોની એ સિદ્ધાંત ઉપર અચલ શ્રદ્ધા રહી છે. આ વિચિત્ર સિદ્ધાંત જેની સત્યતા ફિલસુફીની રીત પ્રમાણે કદી સાબીત કરવામાં આવી નથી, તે કેવળ જડવાદીઓ સિવાય હિંદુસ્તાનના પ્રત્યેક દર્શનમાં અને પ્રત્યેક ધર્મમાં ૨૫૦૦ વર્ષ સુધી સ્વતઃ—સિદ્ધ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો. એવો બનાવ માનવ બુદ્ધિ વ્યાપારના અખિલ ઇતિહાસમાં કદાચ બીજો શોધ્યો જડશે નહીં. આ સિદ્ધાંતનું પરિણામ એ આવ્યું કે સ્વર્ગનાં શાશ્વત સુખ ભર્યાં જીવનનાં રમણીય સ્વપ્નો વેદમાં જોવામાં આવતાં હતાં તેને સ્થાને

એક મૃત્યુ પછી બીજું એમ મૃત્યુમાંજ પરિણામ પામનારાં દુઃખ-ભર્યાં જીવનની અનંત પરંપરાનાં ભયંકર ચિત્રો ખડાં થવા લાગ્યાં. ઉપનિષદોના ચોક્કસ વિચાર પહેલાંના સંક્રાંતિ કાળની સ્થિતિ "શતપથ બ્રાહ્મણ" માં જોવામાં આવે છે."

લેખનો સારાંશ—મૃત્યુ પછી મનુષ્ય-નવાં નવાં જીવન ધારણ કરે છે. ત્યાં પાપ-પુણ્યનો બદલો તેને મળે છે, એ સિદ્ધાંત ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં ચોક્કસ હતો. બુદ્ધે તરતજ સ્વીકાર કર્યો, અને આજ દિન સુધી હિંદુસ્તાનના લોકોની અચલ શ્રદ્ધા રહી છે. જેની સત્યતા ફિલસુફી પ્રમાણે સાબીત કરવામાં આવી નથી. જડવાદીઓ સિવાય પ્રત્યેક-દર્શનમાં-અને ધર્મમાં સિદ્ધ તરીકે સ્વીકારવામાં આવી છે. એવો બનાવ અખિલ ઇતિહાસમાં શોધ્યો જડશે નહીં. પરિણામ એ આવ્યું કે-સ્વર્ગ સુખનાં સ્વપ્નો વેદોમાં જોવામાં આવતાં હતાં તેને સ્થાને દુઃખ ભર્યો અનંત પરંપરાનાં ચિત્રો ખડાં થવા લાગ્યાં એ સ્થિતિ-"શતપથ બ્રાહ્મણ" માં જોવામાં આવે છે.

આ લેખથી વિચારવાનું કે—

મૃત્યુ પછી પાપ-પુણ્યનો બદલો મનુષ્યનેજ મળે છે તેમ કંઇ નથી, પણ નાના મોટા સર્વ પ્રકારના જીવોને તેનો બદલો મળયાજ કરે છે. એ સિદ્ધાંત જૈનોના સર્વજ્ઞોથી ચાલતો આવેલો કદાચ કોઇ લાંબો વખત થવાથી વચમાં અટકી પડેલો હશે છતાં પણ વર્તમાનકાળમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ મા સૈકાથી તો સતત ચાલુજ રહેલો છે.

કારણ કે—જૈનોના ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથથી પાપ-પુણ્યનો ઉપદેશ ફરીથી શરૂ થએલો. જૈન સિદ્ધાંતોમાં આજ સુધી તેવોને તેવો છે તેથી વિચારી શકાય છે. દર્શનકારોની ઉત્પત્તિમાં મુખ્યતાએ કારણભૂત તે સમયના તે સર્વજ્ઞોજ માલમ પડે છે. પાપ-પુણ્યના વિચારો વેદોમાં ન હતા તે તો આ મેંકડોનલ સાહેબના લેખથી આપણે જોઇ શકાએ છિએ. બીજી વાત એ છે કે તે પુણ્ય-પાપના વિચારો દર્શનકારોએ લીધા ખરા પણ એકેંદ્રિયથી તે પચેંદ્રિયના જીવો સુધીનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર ખરો ખુલાસો બતાવી શકયા નથી. આ તો કેવળ અધ્યાત્મિકના વિચારો સર્વજ્ઞોજ બતાવી શકે ? કેવળ તર્કથી સિદ્ધ ન થઇ શકે, તો પછી સર્વજ્ઞોના ઇન્કાર કરવાવાળાઓમાં એવો બનાવ શોધ્યો કયાંથી જડે ? તે પાપ-પુણ્યના વિચારો સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવ્યા પછી શતપથ વાળાએ કે ઋગ્વેદ માં ઉડતા તરંગ રૂપથી દાખલ કરેલા સિદ્ધ રૂપના ન ગણાય.

પ્રાચીન મનાતા ગ્રંથોમાં ખુલાસો ન મળવાથી મડ'ને ભાગેલા જડ વાદીઓ કહે છે કે-જીવ આદિ નથી. તો પુછવાનું કે-એ બધી વાતોનો ઇન્કાર

કરવાવાળો કોણ ? એનો ઉત્તર આપતા ન હોય તો વિષયોમાં અંધ બનેલા મૂઢજ રહી ગએલા છે.

વેદોમાં સ્વર્ગ સુખનાં સ્વપ્નો નીચે મુજબ છે—

ऋग् માં મરેલાને કહેવામાં આવ્યું છે કે—" પેલા પૂર્વના પંથથી તું જા ? આપણા પિતૃઓ ગયા છે ત્યાં જા ? ત્યાં તું યમને અને વરૂણને હવિઓ વડે હર્પાતા જોઈશ ? ઇત્યાદિ ઘણું છે. આજે તો બાલખ્યાલ જેવું જણાશે.

બીજી વાત એ છે કે—મરનારને કહેવામાં આવ્યું કે-પિતૃઓ ગયા છે ત્યાં તું જા ? બીજા ભવમાં જનાર જીવોને કેવળ કર્મના આધીન થએલાઓને સર્વજ્ઞો વિના બીજા જોઇ શકે ખરા કે ?

સં સા. પૃ. ૫૦૯ થી —ફિલસુફી.

હિંદુસ્તાનની ફિલસુફીની પ્રારંભદશા કેવી હતી તે ऋग्वेद નાં મોડામાં મોડાં રચાયલાં સૂક્તો અને अथर्ववेद એ બેમાં આપણે જોઇએ છિએ. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિષે અને એ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિના કારણરૂપ જે સનાતન તત્ત્વ છે તેના વિષે એ સૂક્તોમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. એ ઉપરાંત यजुर्वेद-માં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને લગતી કેટલીક વિચિત્ર દંતકથા છે તેમાં સર્વશક્તિમાન્ યજ્ઞ વડે કરીને સઘળી વસ્તુઓને સ્રષ્ટા કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરે છે તેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. આ વેદ સમયના વિચારોની સાથે પ્રાચીન ઉપનિષદોના વિચારોને ઘણો ગાઢો સંબંધ છે, એટલુંજ નહીં પણ મ્હોટે ભાગે બેઉમાં તેના તેજ વિચારો જોવામાં આવે છે. જે છે તે સઘળું બ્રહ્મ છે અને બ્રહ્મ સિવાય કંઇ પણ નથી. (વિશ્વ દેવતાવાદ) અને બાહ્ય વસ્તુઓની તત્ત્વપરીક્ષા બુદ્ધિના પાયા ઉપરજ થવી જોઇએ. (બુદ્ધિવાદ) એ આ ફિલસુફીના મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આ ફિલસુફીની સાથે સાથે બીજી એક નિરીશ્વરવાદી અને આનુભવિક ફિલસુફી ઉત્પન્ન થઇ. તે ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં બૌદ્ધ અને જૈન એ બે મોટા નાસ્તિક ધર્મોના પાયારૂપ થઇ પડી હતી.

લેખનો સારાંશ—ફિલસુફીની પ્રારંભદશા ऋग्ना મોડાં સૂક્તોમાં, અને अथर्व એ બેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ-અને સ્થિતિનો વિચાર છે. यजुः માં વિચિત્ર દંત કથા છે તેમાં યજ્ઞ વડે કરીને સઘળી વસ્તુઓને સ્રષ્ટા ઉત્પન્ન કરે છે તેનું વર્ણન છે. વેદના અને ઉપનિષદોના વિચારો મ્હોટે ભાગે તેજ જોવામાં આવે છે. જે છે તે સઘળું બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મ સિવાય કંઇ નથી. (બુદ્ધિવાદ) એ ફિલસુફીના પણ

મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આની સાથે નિરીશ્વરવાદી આનુભવિક ફિલસુફી ઉત્પન્ન થઇ. તે ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં-બૌદ્ધ અને જૈન એ બે મોટા નાસ્તિક ધર્મોના પાયા રૂપે થઇ પડી હતી.

આ ફકરામા વિચારવાનું કે—

ઋગ્‌ના છેલ્લા મંડલનાં-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોજ પોતાનુ કલ્પિતપણું જાહેર કરે છે.

(૧) પ્રલય દશાનું સૂકત કહે છે કે-" પ્રજાપતિએ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરી તેની તો કોઇને ખબરજ ન પડી. "

વિચાર થાય છે કે—લેખકને ખબર તો પડીજ નથી તો પછી ઋગ્‌ના છેલ્લા મંડળમાં કયાંથી લાવીને ખોસી ઘાલી ?

(૨) " હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિ એકલોજ હતો. "

વિચાર થાય છે કે—કોઇ પણ જાતની સામગ્રી તો હતીજ નહી તો પછી કયા મસાલાથી આ ત્રણ લોક ઉત્પન્ન કરી દીધા ?

(૩) " વિરાટ્ પુરૂષ-પુરૂષ સૂકત-આ સૂકત ચારો વેદોમાં છે.

આ પુરૂષ તે (પ્રજાપતિજ) ગોળકરૂપ બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાલીને તેનાથી પણ દશાંગુલ વધીને જ રહ્યો છે.

" पुरुष एवेदं यच्च भूतं यच्च भाव्य. "

જે આ બધી દુનિયા થઇ ગઇ છે અને થવાની છે તે આ પુરૂષના સ્વરૂપની જ છે. "

વિચાર થાય છે કે—આ અમો પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા શું તે પુરૂષ સ્વરૂપના છિએ ? જો તેમ હોય તો અમારી દુર્દશા કોણ કરી રહેલો છે. આ સૂકત કેટલા બધા પ્રૌઢ વિચારથી લખાયું છે ? પુરૂષ વિના બીજો કોઇ પદાર્થજ નથી એમ જો ઋગ્વેદની શ્રુતિઓ કહેતીઓ હોય તો આ ફિલસુફી નથી પણ હિંદુસ્તાનની ફજેતીજ થએલી છે.

વિચાર કરો કે—આ એકજ પ્રજાપતિનાં એકજ વેદમાં છેલ્લાં ત્રણ સૂકતો શાથી ? આ પ્રજાપતિ તે પુત્રીનો પતિ રાજાજ છે. વેદનો છાપ લગાડવા પાછળથી ખોસી ઘાલ્યો છે. મણિલાલભાઇ-સિદ્ધાંતસારમાં લખે છે કે-વસ્ત્ર પુરૂષ નવો જ દેવ કલ્પાયો. (તે પુરૂષ સૂકત જ) અને પ્રજાપતિ જગતનો નિયંતા થઇ બધાના મોખરે આવી બ્રહ્મા તરીકે પૂજાતો થયો.

વેદ જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથોમાં આવી અનેક ખોટી વાતો લખનારાઓને વેદની શ્રદ્ધા કેટલી બધી હશે ?

પાપ-પુણ્યના વિચારો વિનાના વેદોમાં કેવળ પક્ષપાત કરનારા તે આસ્તિકો અને બધી દુનિયાને માન્ય થએલા એવા અનુભવગમ્ય-પાપ-પુણ્યના વિચારોને બતાવનારા તેમને નાસ્તિકના કહેનારા શું સત્યવાદીઓ છે ?

આ અનાદિકાલથી ચાલતો આવેલો સંસાર, અનંતા અનંત જીવોથી ભરેલો, તે જીવો પોતાના પાપ-પુણ્યના સંજોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ઉંચા-નીચા ભટકી રહેલા છે, તેમાં કલ્પના થઇ કે-એકજ પ્રજાપતિએ આ બધી દુનિયાને ઉત્પન્ન કરી, વેદમૂળક ઠરાવવા ઋગ્વેદના છેલ્લા ૧૦ મા મંડલમાં તે લખાયા. એટલુંજ નહી પણ ત્રેતાયુગમાં થએલા વિષ્ણુ કે જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના નામથી જાણીતા હતા તેઓ તો ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણે લોકની રચના કરતા ગયા એમ ઋગ્વેદના ૧-૭ મા, મંડલમાં લખાયા હતા તે કયા કાળમાં લખાયા હતા ? અને આ પ્રજાપતિએ ફરીથી કયા કાળમાં આ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી ? વિષ્ણુના હકમાં પ્રજાપતિએ શા કારણથી હાથ ઘાલ્યો ? પુરાણોના લેખો જોતાં બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ આ બન્ને દેવો-દૈત્ય, દાનવોની મોટી આફતોમાં આવી પડેલા બતાવ્યા છે, માટે પંડિતોને સત્યાસત્ય વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું કે જેથી સત્યનો પ્રકાશ બહાર પાડે.

પૃ. ૫૦૯ થી--સં. સા. માં મૅકડોનલ સાહેબના વિચારો.

ઉપનિષદોની ફિલસુફી અવ્યવસ્થિત દશામાં છે પણ આસરે ઇસ્વીસનના પહેલા સૈકાથી માંડીને ધીમે ધીમે આ તેમજ બીજા વિચારોને સુવ્યવસ્થિત કરીને ગ્રંથના રૂપમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા, બધાં મળીને નવ દર્શનો જોવામાં આવે છે. તેમાંનાં કેટલાકની ઉત્પત્તિ ઇસ્વીસન પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં થઇ ચુકી હતી એમ ચોકકસ જણાય છે.

જે ૭ દર્શનો આસ્તિક કહેવાય છે તેમાંનાં આખા ચાર અગાઉ નિરીશ્વરવાદી હતાં, અને એક તો હમેશાંજ નિરીશ્વરવાદી રહ્યું હતું. આ વાત પ્રથમ દર્શને કદાચ નવાઇ ભરેલી અને આશ્ચર્યકારક લાગશે પણ બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકારનો સંપૂર્ણ અને વેદના પ્રામાણ્યનો નામનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવે એટલુંજ આસ્તિકપણાને માટે અપેક્ષિત છે. અને વેદના દરેક દરેક સિદ્ધાંતને પુરેપુરો કબુલ કરવો અથવા તો ઇશ્વરના અસ્તિત્વને માન્ય રાખવું એવું કંઇ આસ્તિકપણાને માટે બીલકુલ જરૂરનું નથી. એવી તે વખતની સાર્વત્રિક માન્યતા

હતી તેનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય પામવાનું કંઇ પણ કારણ રહેતું નથી. બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકારને માન આપવામાં આવે અને વેદનું પ્રામાણ્ય અમે સ્વીકારીએ છિએ એટલું બહારથી પણ દર્શાવવામાં આવે તો પછી બ્રાહ્મણ ધર્મમાં મનુષ્યના વિચારો ઉપર બીજી કોઇ પણ રીતના અંકુશો ન્હોતા અને તેઓને તત્ત્વચિંતનના વિષયમાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની છુટ હતી અને પરિણામે ફિલસુફીની નિરંકુશ ચર્ચાઓ અને લોકમાન્ય ધર્મને અનુસાર વર્તન એ બેઉ એકકી વખતે બીજા કોઇ પણ દેશના કરતાં હિંદુસ્તાનમાં વિશેષ જોવામાં આવતું. આસ્તિક દર્શનોમાં વેદાંતનો વિશ્વદેવતાવાદ અને સાંખ્યનો નિરીશ્વરવાદ એ સૌથી વધારે અગત્યના છે. વેદાંતમાં ઉપનિષદોના સિદ્ધાંતોને ચાલુ રાખવામાં આવ્યા છે, તેને લીધે વેદોનો સમય પુરો થયો ત્યારથી તે અત્યાર સુધી એ દર્શને હમેસાં બ્રાહ્મણ ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ ફિલસુફી તરીકે સબલ સામ્રાજ્ય મેળવ્યું છે. અને સાંખ્ય દર્શને જગતના ઇતિહાસમાં પહેલીજ વખતે માનવ બુદ્ધિનું સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય સ્થાપિત કર્યું છે. અને તત્ત્વચિંતનના ગંભીર પ્રશ્નોનો કેવળ બુદ્ધિ વડેજ નિર્ણય કરવાનો એણે પ્રયત્ન કર્યો છે.

પૃ. ૫૨૦ થી—સાંખ્ય દર્શન ઉપરથી બૌદ્ધ અને જૈન એ બે નાસ્તિક દર્શનોની ઉત્પત્તિ થઇ. એ દર્શનોમાં વેદનુ પ્રામાણ્ય સ્વીકારવામાં આવ્યુ નથી અને બ્રાહ્મણોની વર્ણવ્યવસ્થાનો તેમજ યજ્ઞયાગાદિકનો તિરસ્કાર કરવામા આવ્યો છે.

અહિં વિચારવાનું કે—

જૈન દર્શનની ઉત્પત્તિ સર્વજ્ઞોના સ્વતંત્ર જ્ઞાનમાંથી થએલી છે. એમ આજ કાલના બાહોસ પંડિતોથી જગજાહેર થઇ ચૂકી છે. યજ્ઞયાગાદિકના પક્ષમાં ભળીને સાંખ્યાદિમતવાળા આસ્તિક થવા ગયા હોય તો ભલે તેઓ જાય. પરંતુ બધા જગતના જીવોનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા એવા જૈન—અને બૌદ્ધ તેવા પ્રકારની આસ્તિકતા મેળવવાને જાય તેવો સંભવ જણાતો નથી. જો કદાચ તે સમયના વૈદિકના પંડિતો સર્વજ્ઞોના અધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાંથી લઇને ઉપનિષદાદિકના ગ્રંથ ઉભા ન કરતા. અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઇને ઉંધા છત્તો પણ ઇતિહાસ પોતાનામાં દાખલ ન કરતા તો તેમનું આસ્તિકપણું કેવા પ્રકારનું લોકોમાં રહેતું તે વિષે કાંઇ કહી શકાય તેમ નથી. જો કદાચ તેઓનું આસ્તિકપણું સત્ય સ્વરૂપનું હોત તો આજકાલના યૂરોપના બાહોશ પંડિતો જરૂર તેવા

પ્રકારનું આસ્તિકપણું જાહેર કરતા,પરંતુ તેમ આપણા જાણવામાં આવેલું નજરે પડતું નથી તેનું શું કારણ? સર્વજ્ઞોની આસ્તિકતા આજ કાલના પંડિતો છુટથી જાહેર કરી રહ્યા છે. તે સમયના વૈદિકના પંડિતોએ પોતાંનામાં જે આસ્તિકપણું કલ્પ્યુ છે તે પક્ષપાતનું છે પરંતુ વાસ્તવિકપણાનું નથી એમ સહજથી સમજી શકાય તેમ છે. ભલે તેઓ પક્ષમાં મોટા હતા પણ આસ્તિકપણામાં કે જ્ઞાનમાં મોટા હોય તેમ લાગતું નથી.

વૈદિકોમાં ઉંધા છત્તા સ્વરૂપથી સર્વજ્ઞોમાંની હજારો વર્ષોની છૂપીને રહેલી હજારો વાતો.

ઘૃણાજનક વેદોને અંધારામાં રાખીને વૈદિકના કેટલાક આગ્રહી પંડિતોએ સર્વજ્ઞોમાંની સત્યવસ્તુનું ગ્રહણ સત્યરૂપે ન કરતાં તેઓની હજારો વાતોને લઇ તેમા ઉંધુ છત્તુ લખીને એવું તો કોકડું ગૂંચવ્યું છે કે કેટલાક મોટા મોટા પંડિતો પણ તે કોકડું ઉકેલવાને આજ સુધી સમર્થ થયા નથી, પણ તેઓ મોટી મુંજવણમાં પડેલા છે. તેવા સત્યહૃદયના પંડિતોની મુંજવણ ઓછી થવાના હેતુથી અહીં જૈન-વૈદિકોમાંનો બે ચાર વાતો સૂચના માત્રથી લખીને બતાવું છું અને મારો લખેલો " તત્વત્રયી મીમાંસા " નામનો ગ્રંથ વાંચવાની ભળામણ કરૂં છું. અને જૈનોના પંડિતોને સર્વજ્ઞપિતા શ્રીમહાવીરના ખજાનામાંથી શું શું ગયું, આજ સુધી કેટલું પ્રકાશમાં આવ્યું અને બીજુ કેટલુ હજું અંધારામાં રહ્યું છે તેની વિશેષ શોધ કરી લોકોના જાણ માટે બહાર પાડવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૧) જૈનોમાં ઋષભદેવના પહેલાં યુગલ ધર્મ ચાલતો હતો. નાભિરાજા સાતમા કુલકર હતા, તે મેરૂદેવીની સાથે જન્મેલા હતા. તેમના પુત્ર ઋષભદેવ-ત્રણજ્ઞાન યુકત જન્મ્યા. તેમણે યુગલ ધર્મનું નિવારણ કરી લોકોને વ્યવહાર માર્ગમાં દાખલ કર્યા. પછી તેઓ દીક્ષિત થઇ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સત્યધર્મનો પ્રકાશ પણ કરતા ગયા અને પોતે આ અવસર્પિણીમાં પહેલા તીર્થંકર થઇ મોક્ષમા ચાલ્યા ગયા.

વૈદિકોમા-નાભિરાજાએ-મેરૂ પર્વતની * દીકરી, મેરૂ દેવીની સાથે લગ્ન કર્યું. પુત્રના માટે × યજ્ઞારંભ કર્યો.

---

* પર્વતને દીકરી કોના સંયોગથી ? દીકરીને દેવી કોણ કહે છે ? વિચારવાનું.

× સર્વજ્ઞોનો દર્નિદાસ જેના પશુયજ્ઞ દિકના વિચારો-યાજ્ઞવલ્કય, પિપ્પલાદ, વસુ રાજા, પર્વત આદિના પછીથી જ વેદાદિકમાં ઘૂમેલા નજરે પડે છે.

ત્યાં × વિષ્ણુ આવ્યા, પુત્રપણે થવાનું કબુલ કરીને પછી ઋષભદેવ પણે જન્મ્યા. તે આઠમા અવતાર રૂપે થયા. લોકોને શિક્ષા આપી સંન્યાસી થયા. પછી ગાંડા થઈને કુટકાંચલ પર ગયા, ત્યાં દવથી બળી મુઆ બતાવ્યા છે. આમાં સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ છે.

(૨) જૈનોમાં-ઋષભદેવના મોટા પુત્ર ' **ભરત** ' આ અવસર્પિણીમાં પહેલા ચક્રવર્તી થયેલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોએ-તે ભરતને એક રાજા તરીકે જાહેર કરી જડ ભરતના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે

(૩) સર્વજ્ઞોમાં—સ્વાભાવિક રીતે સાઠ (૬૦) હજાર પુત્રના પિતા '**સગર**' બીજા ચક્રવર્તી થએલા, તેમના પુત્રો ગંગાને અષ્ટાપદના ઘેરાના માટે લાવતાં નાગકુમાર દેવતાના કોપથી ભસ્મ થએલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોમાં-મહાદેવના વરદાનથી સાઠ હજાર પુત્રના પિતા **સગર** રાજાને યજ્ઞ કરતા બતાવી, તેમના પુત્રો ઘોડો લેવાને ગયા, ત્યાં કપિલના નેત્રાગ્નિથી બળીને ભસ્મ થયા. ચોથી પેઢીના ભગિરથે-ગંગા સ્વર્ગમાંથી ઉતરાવી, તેઓને લાખો વર્ષ પછી સ્વર્ગમાં પહોંચતા કર્યા. તેમના પુત્રોને કે, ભસ્મને ? એટલું જરૂર વિચારવાનું.

(૪) સર્વજ્ઞોમાં—૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં '**જિતશત્રુ**' એક મહાન્ રાજાએ-પોતાની પુત્રી મૃગાવતીની સાથે, સંબંધ જોડયો. તેથી લોકોએ **પ્રજાપતિ** બીજું નામ પાડયું.

વૈદિકોમાં—તે પ્રજાપતિને-બ્રહ્મા રૂપે ઓળખાવી, હરિણીરૂપ પુત્રીની પાછળ હરણ રૂપે દોડતા બતાવ્યા. બીજાંપણ અનેક વિકૃતિવાળાં સ્વરૂપથી **ચિત્રીને**, તે **પ્રજાપતિને** ચારો વેદોમાં, જગતના કર્તા હર્તા રૂપે દાખલ કરી દીધા હોય, એમ સમજાય છે. આ બધી વાતોમાં સાચું શું હશે ? વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૫) સર્વજ્ઞોમાં-આ અવસર્પિણીમાં-વાસુદેવનાં નવ ત્રિકો, આજસુધીમાં થએલાં બતાવ્યાં છે.

તેમાં પહેલા ત્રિકનું મંડાણ પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિથી શરૂ થતાં ૮ મું, ત્રિક-રામ લક્ષ્મણ અને રાવણનું છે. ૯ મું, ત્રિક-બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધનું થતાં નવે ત્રિકો સમાપ્ત થએલાં છે.

× આ અવસર્પિણીમાં—પહેલા વાસુદેવ ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી થયા છે. ત્યાથી 'વિષ્ણુ' ની કલ્પના અને તેમના પિતાથી-'પ્રજાપતિની,' કલ્પના.

પરંતુ પહેલા ત્રિકમાં આ પ્રજાપતિથી-**અચલ**-બલદેવ, **ત્રિપૃષ્ઠ**-વાસુદેવ છે. તેમના શત્રુભૂત **અશ્વગ્રીવ** પ્રતિવાસુદેવ છે. પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવના હાથથીજ મરે એવો અનાદિનો નિયમ છે. તે પ્રમાણે આં અવસર્પિણીમાં નવે ત્રિકોમાં બનેલું છે, અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં લખાયલું પણ છે. હાલ ઉદાહરણમાં-લક્ષ્મણના હાથે રાવણનું, અને શ્રીકૃષ્ણના હાથે જરાસંધનું, મરણ થએલું વિચારવાને મુકેલું છે.

આ પ્રજાપતિથી લઇને નવે ત્રિકોનો વિષય વૈદિકોમાં વેદોથી લઇને પુરાણો સુધીમાં-કેવા વિકૃતિના સ્વરૂપથી લખાયો છે, તેના સંબંધે કાંઇક નહી જેવું થોડુ ઇસારા માત્રથી અહીં સૂચના રૂપે લખીને બતાવું છું.—

(૧) ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં થએલું પ્રજાપતિના સાથે સંબંધવાળું-અચલ-બલભદ્ર **અશ્વગ્રીવ**ાદિકનું પહેલું ત્રિક નામમાત્રથી તો લખીનેજ બતાવ્યું છે.

(૨) ૧૨માના સમયમાં-વિજય. દ્વિપૃષ્ઠ અને **તારક** આ ત્રણનું બીજુ ત્રિક છે.

(૩) ૧૩ માના સમયમાં-ભદ્ર, સ્વયંભૂ અને **મેરક** આ ત્રણનું ત્રીજું ત્રિક છે.

(૪) ૧૪ માના સમયમાં-સુપ્રભ, પુરૂષોત્તમ અને **મધુકૈટભ** આ ત્રણનું ચોથું ત્રિક છે.

(૫) ૧૫ માના સમયમાં-સુદર્શન, પુરૂષસિંહ અને **નિશુંભ** આ ત્રણનું પાંચમું ત્રિક છે.

આ પાંચે ત્રિકો ૧૧ માથી તે ૧૫ મા સુધી ક્રમવાર તેમના સાથમાંજ થતાં આવ્યાં છે.

છઠ્ઠ-સાતમું, આ બે ત્રિકો ઘણાં લાંબા સમયના છેટે થએલાં છે, તેથી હાલ અહીં સૂચનામાં લીધાં નથી. આઠમું નવમું ત્રિક જે થયુ છે તે બે આપણા નજીકમાંનાં છે. અને જૈન-વૈદિક બન્નેમાં તેઓના ઈતિહાસ લખાયલા છે. તેથી આગળ પર સૂચવનામાં આવશે.

બલદેવ અને વાસુદેવ, આ બે તો એકજ બાપના બે પુત્રો હોય અને પૂર્ણ પ્રેમવાળા જ હોય, ત્રીજા પ્રતિવાસુદેવની સાથે શત્રુભાવ થતાં લડાઇ થાય. પણ બલદેવ ભાઇની સાહાય્યથી વાસુદેવના હાથથીજ પ્રતિવાસુદેવનું મરણ થાય.

તે પ્રમાણે આ બધા નવે ત્રિકોમાં થએલું છે. આ તો સર્વજ્ઞોના લેખથી સૂચન માત્રથી લખીને બતાવ્યું છે.

વૈદિકોમાં—બધા વાસુદેવોને પ્રાયે એકજ વિષ્ણુના નામથી ઘણા ઠેકાણે ઓળખાવવામાં આવેલા છે. પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ, પ્રાયે સર્વજ્ઞોના લેખમાં બતાવેલા નામ પ્રમાણે, તેવાંને તેવાંજ રહેલાં આપણી નજરે પડે છે. માત્ર કાર્ય ક્રમમાં ભેદો થએલા આપણા જોવામાં આવે છે.

જેમ કે-(૧) અશ્વગ્રીવ (હયગ્રીવ) (૨) તારક, (૩) મેરક, (૪) મધુકૈટભ, (૫) અને નિશુંભ. ઈત્યાદિક આ બધા નવે પ્રતિવાસુદેવોજ છે, અને વાસુદેવોના (વિષ્ણુના) શત્રુભૂતના જ થએલા છે. તે આપ સજ્જનો મારા લેખથી જોઈ શકશો.

હવે જે કાર્ય ક્રમમાં ભેદ છે તે સૂચના માત્રથી બતાવું છું-સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં-પ્રતિવાસુદેવોને, ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઇ કરીને તે બધાએ રાજાઓને પોતાને તાબે કરનારા બતાવેલા છે. અને જે વાસુદેવો થાય તે પ્રતિવાસુદેવોનો નાશ કરીને પોતે ત્રણે ખંડના રાજ્યનો નિર્વિઘ્નપણાથી ભોગ કરે. પણ એ બન્ને આ ભૂતલપરના અર્થાત્ આ પૃથ્વીપરના મહાન્ રાજાઓ જ છે. એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખી લેવા જેવી જ છે.

સર્વજ્ઞોમાં—અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે મારેલો છે.

વૈદિકોમાં—આ જગો પર ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનું કોઇ પણ સ્વરૂપમાં નામ નિશાન પણ જણાતું નથી માત્ર પ્રતિવિષ્ણુ અશ્વગ્રીવને જ માથુ કપાયા પછી ઘોડાના માથા વાળા કરાવી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામે દેવીભાગવતથી, અને સ્કંદપુ૦ ખં૦ ૩ ના અ. ૧૪-૧૫માં પ્રગટરૂપે લખેલા મારા ગ્રંથથી જોઇ શકશો. પહેલા અશ્વગ્રીવ-પ્રતિવાસુદેવ માથા વિનાના થયા પછી હયગ્રીવવિષ્ણુના નામથી જાહેરમાં આવેલા વૈદિકોના બતાવ્યા.

(૨) તારક, (૩) મેરક, (૪) મધુ-કૈટભ, (૫) મા નિશુંભ, આ ચાર પ્રતિવાસુદેવોને-દૈત્ય-દાનવોના નામથી, વિષ્ણુના સંબંધવાળા, વૈદિકોના પંડિતોએ, કેવા પ્રકારથી વિકૃત સ્વરૂપના ચિત્રીને, લોકોને ઉંધાપાટા બંધાવ્યા છે, તે અહીં ટુંક રૂપે સૂચના માત્રથી જણાવું છું.

(૨) તારકાસુરે—કરોડો દેવતાઓને માર્યા, એટલુંજ નહીં પણ વારે ચઢેલા વિષ્ણુને પકડી લઇને કેદમાં પૂરી દીધા. અને તે તારકાસુર જગો જગો પર અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપથી લખાયા. પ્રથમ જુવો-મત્સ્ય પુ૦ અ. ૧૫૨ માં,

સ્કંદ પુ૦ ખં. ૧ લા ના અ. ૧૫ થી ૧૮ માં, રમાયણાદિકમાં પણ અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપના લખાયા છે.

આમાં જરા વિચારવાનું કે–વિષ્ણુ જબરા કે તારકાસુર ? પૂર્વકાળમાં થએલા વૈદિકોના પંડિતોએ પોપાંબાઇનું રાજ્ય ચલાવેલું છે કે નહીં ? વધારે શું લખું ?

(૩) મેરક પ્રતિવાસુદેવને–કોઇ અત્યંત પુર્વ કાળમાં થએલા મુરૂ દૈત્યે ઠરાવી–કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે–તે દૈત્યે બ્રહ્માને બ્રહ્મસ્થાનથી ભ્રષ્ટ કર્યા. વારે ચઢેલા વિષ્ણુને બાર યોજનની ગુફામાં તગેડયા.

વિચારવાનું કે–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મુરૂ દૈત્ય–આ ત્રણમાં મોટી સત્તાવાળો સત્ય રૂપનો થએલો ગણતીમાં કોને રાખવો ? જુવો બ્રહ્માંડ પુ૦ માગસર સુદિ ૧૧ ની કથામાં.

(૪) મધુ–કૈટભ–પ્રતિવાસુદેવને–વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા, બે દૈત્યો ઠરાવી–બ્રહ્માને મારવા દોડેલા બતાવ્યા. વારે ચઢેલા વિષ્ણુ પણ પાંચ હજાર વર્ષ યુદ્ધના અંતે નાઠા. આ બધા લેખકો કેટલા બધા સત્યવાદીઓ હશે ? અને આ બધું તૂત કોણે ઉભુ કર્યું હશે ? (જુવો–માર્કંડેય પુ૦ અ. ૭૮ મો. અને દુર્ગાપાઠ. અ. ૧ લાના શ્લો. ૬૭ થી ૬૯ માં)

(૫) નિશુંભ–પાંચમા પ્રતિવાસુદેવ–પુરૂષસિંહ વાસુદેવના હાથે ૧૫ મા તીર્થંકરના સમયમાં મરેલા છે. આ જગોપર નિશુંભ–નમિ બે દૈત્યો લખીને, સાક્ષાત્ ગરૂડ સાથે વિષ્ણુને યુદ્ધમાં ઉતારી, નાશતા ભાગતા બતાવી, તે બે દૈત્યોની સત્તા મોટી બતાવી, ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો, પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખાય છે. (જુવો–મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૧ મો)

૯ ત્રિકોમાનાં પાચ ત્રિકો બતાવ્યાં. આગળ બાકી રહેલાં ચાર ત્રિકો અવસર આવ્યેથી સુચવીશ.

આ પ્રજાપતિ–બ્રહ્મામા અને ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુમાં, ટુંકથી વિચારવાનું કે–

ઋગ્વેદના–૧ લા, ૭ મા, મંડળના **ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ**, કે જે વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મૂકતાં, ત્રણ લોકની રચના કરી દીધેલી છે. અને **ગીતામાં** યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી, ભક્તોને રક્ષા કરવાનું વચન આપી, પોતાના વૈકુંઠમાં ચાલ્યા ગયા છે, તે વિષ્ણુનો વિચાર કરવાનો છે.

અને બીજા પ્રજાપતિ–બ્રહ્મા કે, જે **ઋગ્વેદના** દશમા મંડળમાં–પ્રલય દશા થયા પછી, એકદમ સૂર્યના કિરણોના પ્રકાશની પેઠે, આ બધી સૃષ્ટિની

રચના કરી દીધી છે, તે પ્રજાપતિ–બ્રહ્માનો, અને વિરાટ્નું રૂપ ધરીને–બધા બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાલી, તેનાથી પણ દશાંગુલ વધીને, ચારો દિશામાં પોતે રહેલા છે, તે પ્રજાપતિ–બ્રહ્માનો વિચાર કરતા, આપણે સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મનો, વિચાર કરવાને સમર્થ થઇ શકીશું.

અહીં હવે હું મારા વિચારો કરીને બતાવું છું—

(૧) ઋગ્ના–૧ લા, ૭ મા, મંડળમાં, જે વિષ્ણુને ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા બતાવ્યા છે, તે શું સત્યરૂપના લખાયા છે ? મને તો વિષ્ણુનાં બીજાં કાર્ય જોતાં, આ વાત કોઇ બીજી વાત ઉપરથી કલ્પના કરીને, કોઇએ આ ઋગ્વેદમાં ઓસી ઘાલેલી છે.

મારા બતાવેલા વિચારો ઉપરથી આપ સજ્જનો પણ વિચાર કરવાને શક્તિમાન્ થશો.

(૧) જો વિષ્ણુને ત્રણ પગલાં મૂકતાં, ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા સત્યરૂપના માનીએ, ત્યારે શું તે વિષ્ણુના સમક્ષ એક તારકાસુર કરોડો દેવતાઓને મારી શકતો ખરો કે ? અરે એટલુંજ નહીં તેણે તો વિષ્ણુને પણ કેદમાંજ પૂરી દીધા. આ બધા લેખકો મોટા પંડિતો છે, તેથી ખાસ વિચારવા જેવું છે.

(૨) બીજી વાત એ પણ વિચારવાની કે—

જે વિષ્ણુ વૈકુંઠમાં જતાં–ભક્તોને રક્ષા કરવાનું વચન ગીતાથી આપતા ગયા છે, અને તે વિષ્ણુ દેવતાઓની વારે ચઢેલા છે, છતાં તેમના દેખતા, એક તારકાસુરે કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા, છતાં પોતે કાંઇ ન કરી શકયા, પણ ઉલટા તેના કેદી રૂપના બન્યા, તે વિષ્ણુ અમારી રક્ષા કરવાને આવશે એવી આશા રાખી બેસવાથી અમારૂં શું વળશે ? આ બધા પંડિતોએ સત્યરૂપનું લખ્યું છે કે કોઇ સત્ય જ્ઞાનીઓના વચનોમાંથી લઇને ઉધું છત્તુ કરીને લખેલું છે ? આ બધું સજ્જનોને વિચારવાને મુકયું છે. મારા પર રોષ ન કરતાં, તેવા મોટા મોટા પંડિતોની સત્ય નિષ્ઠા કેટલી બધી હતી, તેનો ખરો ખ્યાલ કરીને, સત્ય તત્ત્વોની ખોજ કરવાનો પ્રયત્ન કરશો.

(૩) મેરક પ્રતિવાસુદેવ સર્વજ્ઞોમાં છે, તેને વૈદિકોએ સુર દૈત્ય લખીને પ્રલય દશામાં એકદમ બધા જગતની રચના કરી દેવાની મહા સત્તાવાળા, અને બધા બ્રહ્માંડને વીંટલાઇને તેનાથી પણ દશાંગુલ વધીને ચારો દિશામાં ઘેરો ઘાલીને બેઠેલા, અને તે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા પ્રજાપતિ–બ્રહ્મા-

ને તે દૈત્યે બ્રહ્મસ્થાનથી ભ્રષ્ટ કર્યા, તે રાંક જેવા થઇ સમર્થ વિષ્ણુના શરણે આવ્યા, સમર્થ વિષ્ણુ પણ તેની સાથે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કરીને છેવટે નાશી જઇને બારા યોજનની ગુફામાં જઇને સુતા, ત્યારે આ મુરૂદૈત્ય બ્રહ્મા-વિષ્ણુથી કેટલી બધી મોટી સત્તાવાળો હશે? અને કયા નવીન રૂપ બ્રહ્માંડમાંથી આવ્યો હશે? અને તે કોણે પેદા કર્યો હશે? અને આ બધું તૂને તુત કયા નવીન જ્ઞાનીથી ઉભું કરવામાં આવ્યું હશે? વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં લખાયલા-બ્રહ્મા વિષ્ણુ આ બે મહાન્ દેવો-તારક, મુરૂ આદિ દૈત્યોના બળથી કયા કાળથી નષ્ટ ભ્રષ્ટ થતા આવ્યા હશે? કોઇ ઇતિહાસવેત્તા ઇતિહાસ ખોળીને બતાવશે?

(આ બધો લેખ બ્રહ્માંડ પુ૦ માં, માગસર સુદિ ૧૧ ની કથામાં છે.)

(૪) મધુ-પ્રતિવાસુદેવ છે, તેના પક્ષના કૈટભ છે એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં છે.

વૈદિકોમાં-પ્રાચીન ગણાતા વાયુપુરાણ અ. ૨૫ માં આ મધુ અને કૈટભ કોઇ વિચિત્ર પ્રકારના લખાયા છે. પરંતુ-માર્કંડેય પુ૦ માં અને દુર્ગાપાઠમાં મધુ-કૈટભ બે દૈત્યોના સ્વરૂપથી વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇ બ્રહ્માને મારવા દોડયા. ભયભીત બ્રહ્માની વારે ચઢેલા વિષ્ણુ પણ પાંચ હજાર વર્ષ યુદ્ધના અંતે નાઠા બતાવ્યા છે. આ ત્રણેમાં મોટી સત્તાવાળા કોને માનવા?

(૫) સર્વજ્ઞોમાં-નિશુંભ પ્રતિવાસુદેવ છે, નમિ તેના પક્ષના છે. પુરૂષ-સિંહ વાસુદેવના હાથે નિશુંભ મરેલા છે.

વૈદિકોમાં-શુંભ-નમિ બે દૈત્યોથી ભક્તવત્સલ વિષ્ણુ ગરૂડ સાથે માર ખાઇને નાઠા. (મત્સ્ય પુ૦ અ. ૧૫૧ માં લખાયા છે.) આમાં સત્ય માનવા જેવું શું છે?

(૬-૭) છઠ્ઠું-સાતમું ત્રિક-બલિ અને પ્રલ્હાદના સંબંધવાળું ઘણાજ લાંબા કાળના છેટે થએલું સર્વજ્ઞોમાં લખાયલું છે. વૈદિકોમાં ઉલટ પાલટના લાંબા વિકારવાળું લખાયલું મારા તુલનાત્મક ગ્રંથથી જેવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૮) રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણના સંબંધવાળું આઠમું ત્રિક છે.

(૯) બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધના સંબંધવાળું નવમું ત્રિક છે. આ બન્ને ત્રિકો જૈનોમાં અને વૈદિકોમાં કાંઇક ન્યૂનાધિક રૂપે વિસ્તારથી લખાયલાં જ છે. ત્યાંથી જેવાની ભલામણ કરૂ છું. અને આ બધામાં જે કાંઇ વિશેષ સૂચનાઓ કરવા જેવી છે તે સ્પષ્ટ રૂપે થવાને માટે ફરીથી પણ લખીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞના ઇતિહાસ પ્રમાણે-વિષ્ણુઓ-અને પ્રતિવિષ્ણુઓ.

(૯) વાસુદેવોનાં નામ.	(૯) પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ.
૧ ત્રિપૃષ્ટ. વાસુદેવ.	૧ અશ્વગ્રીવ. પ્રતિવાસુદેવ.
૨ દ્વિપૃષ્ઠ. વાસુદેવ.	૨ તારકનામા. પ્રતિવાસુદેવ.
૩ સ્વયંભૂ. વાસુદેવ.	૩ મેરકનામા. પ્રતિવાસુદેવ.
૪ પુરૂષોત્તમ. વાસુદેવ.	૪ મધુ-કૈટભ. પ્રતિવાસુદેવ.
૫ પુરૂષસિંહ. વાસુદેવ.	૫ નિશુંભ. પ્રતિવાસુદેવ.
૬ પુંડરીક. વાસુદેવ.	૬ બલિનામા. પ્રતિવાસુદેવ.
૭ દત્ત નામા. વાસુદેવ.	૭ પ્રલ્હાદ. પ્રતિવાસુદેવ.
૮ લક્ષ્મણ. વાસુદેવ.	૮ રાવણ. પ્રતિવાસુદેવ.
૯ શ્રીકૃષ્ણ. વાસુદેવ.	૯ જરાસંધ. પ્રતિવાસુદેવ.

આ ત્રિપૃષ્ઠાદિક નવે વાસુદેવો છે. અને અશ્વગ્રીવાદિક નવે પ્રતિવાસુદેવો છે. (વિષ્ણુ-પ્રતિવિષ્ણુઓ છે.) ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી જે પ્રમાણે થતા આવ્યા તે પ્રમાણે-નામ, ઠામ, ઠેકાણાની સાથેજ સર્વજ્ઞના ઇતિહાસથી લખીને આવ્યા છિએ. પ્રતિવિષ્ણુઓનાં મરણ વિષ્ણુઓના હાથથીજ થએલાં તે પણ બતાવતાજ આવ્યા છિએ.

આ અવસર્પિણીમાં-છએ ખંડના ભોકતા તરીકે ૧૨ ચક્રવર્તિઓ અને આ નવ ત્રિકોજ, અર્ધ ભરતના-ત્રણ ખંડના, મહર્ધિક પુરૂષો થએલા છે. પણ બીજા કોઈ પણ એટલા બધા ઉંચા દરજાના રાજ પુરૂષો થએલા જ નથી તેથીજ એ બધા (૨૭) મહર્ધિક પણાથી જાહેરમાં આવેલા છે.

વૈદિકોના પંડિતોએ-સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાંથી લઇને, તેમાં અનેક પ્રકારની ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ કરીને, તે સર્વજ્ઞના ઇતિહાસનેજ પોતાનામાં દાખલ કરેલો છે. પણ તેમના કોઇ ખરા જ્ઞાનીના તરફથી ખરો ઇતિહાસ લખાયલો નથી. એવી ખરી ખાતરી બતાવવાના હેતુથી, તેનું સ્વરૂપ ફરીથી અહીં ટુંક રૂપે સુચવું છું.

આ અવસર્પિણીમાં-વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવો-જુદી જુદી વ્યક્તિના કોઇ ઘણા ઘણા લાંબા કાલે નવ ત્રિકોના સ્વરૂપવાળા જ આજ સુધીમાં થએલા છે. તે અમોએ નામમાત્રથી તો ઉપરજ લખીને બતાવ્યા છે.

વૈદિકોના પંડિતોએ-તે વાસુદેવોને એક વિષ્ણુના નામથી જ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

પરંતુ–અશ્વગ્રીવ આદિ પ્રતિવાસુદેવોનાં નામો સર્વજ્ઞોના બતાવ્યા પ્રમાણે નવે નામો કાયમ રાખેલાં છે. જો તે પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ વૈદિકોના પંડિતોએ કાયમ રાખેલાં ન હોત તો સર્વજ્ઞોના સત્ય ઇતિહાસનો ખરો પત્તો મેળવી આપવાને અમો ત્રણ કાળમાં પણ સમર્થ થઇ શકતાજ નહિં.

જુવો કે–૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી તે આજ સુધીમાં –પ્રજાપતિ આદિ જે મોટી મોટી વ્યક્તિઓ પ્રસિધ્ધિમાં આવેલીઓ છે તે બધી વ્યક્તિઓમાં વૈદિકોના પંડિતોએ કેવા કેવા પ્રકારથી ઉંધું છત્તુ કરી લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. તેનું સ્વરૂપ સૂચનમાત્રથી અહીં ફરીથી લખીને બતાવું છું.

જુવો કે-પ્રજાપતિની વાસુદેવોની અને પ્રતિવાસુદેવોની ઉંધી છત્તી રચાતી આવેલી બાજી ૧૧ મા તીર્થંકરના પછીથી કેવા સ્વરૂપની છે, તેનુ સૂચન કરીને બતાવું છું (૧) પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા જિતશત્રુ મહાન્ રાજા છે. પોતાની પુત્રી મૃગાવતીનો સંબંધ કરવાથી તે રાજા લોકોમાં–પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. વૈદિકોના પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના વિરૂદ્ધમાં આવીને તે પ્રજાપતિને બ્રહ્મા રૂપે કલ્પીને જગતના સ્રષ્ટા તરીકે પ્રથમ –બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં દાખલ કર્યા હોય, પછી ઉપનિષદોમાં દાખલ કરી તે પ્રજાપતિને વેદમૂળક ઠરાવવા તેની કલ્પિત શ્રુતિઓ ચારે વેદોમાં દાખલ કરી હોય ત્યાર બાદ સંપૂર્ણ વૈદિકોના ગ્રંથોમાં જગતસ્રષ્ટાની કલ્પના થવા પામી હોય.

વૈદિકોના અનુકરણ રૂપે બીજા મત વાળાઓએ પણ પોતપોતાના ઇશ્વરોને જગતના સ્રષ્ટા તરીકે કલ્પ્યા હોય. આ મારૂ અનુમાન–બતાવવામાં આવતી સૂચનાઓથી આપ સજ્જનો પણ સત્ય વિચારમાં ઉતરીને ભુલેલી દુનિયાના ઉદ્ધારના માટે સત્ય માર્ગનો પ્રકાશ કરવા જરૂર બહાર પડશો, એવી મને આશા છે.

(૧) એક મહાન્ રાજા પુત્રીના પતિ–પ્રજાપતિ તે વૈદિકોમાં બ્રહ્મા તેમના પુત્ર પહેલા વાસુદેવને સર્વથા ઉડાવી દઇને તેમના શત્રુભુત અશ્વગ્રીવને માથુ કપાયા પછી હયગ્રીવવિષ્ણુ રૂપે બતાવ્યા. ગીતામાં તે વિષ્ણુને અવતાર ધારણ કરી યુગ યુગમાં ભક્તોનાં રક્ષક રૂપે જાહેર કર્યા.

આ પ્રજાપતિ–બ્રહ્મા અને માથુ કપાયા પછી જાહેરમાં આવેલા હયગ્રીવ વિષ્ણુ સત્ય સ્વરૂપના ઠરે છે ? કે કોઇ બીજા પ્રકારની સત્ય વસ્તુમાંથી લઇને વૈદિકોના પંડિતોએ તેમાં ઉંધું છત્તું કરીને મુકેલું છે. વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું. (આ હયગ્રીવ વિષ્ણુ–દેવી ભા૦ અને સ્કંદ પુ૦ ખં. ૩ થી માલમ પડે છે.

(૨) તારકાસુરના સંબંધે એકજ વાત વિચારૂં છું કે—

ઋગ્વેદમાં લખાયલા ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ કે– ત્રણ પગલાં મુકતાં ત્રણ લોકની રચના કરી દેવાની સત્તાવાળા લખાયા છે. તે વિષ્ણુના દેખતા એક તારકાસુરે કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા. અને તે વિષ્ણુને પણ કેદમાં પૂરી દીધા. આ તારકાસુરે કયા બ્રહ્માંડમાંથી આવીને આટલો બધો મોટો ઉત્પાત મચાવ્યો હશે? આના સંબંધે બીજી પણ ઘણી વિચિત્ર વાતો લખાયલી ઘણી જગો પર નજરે પડે છે. (જુવો–મત્સ્ય પુ૦ અ. ૧૫૨ સ્કંદ પુ. ખં. ૧લો)

(૩) મેરકના ઠેકાણે મુરૂદૈત્યની કથા–બ્રહ્માંડ પુ૦ માં–શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદરૂપથી લખાયલી છે તેમાં મુરૂદૈત્યની સત્તા એટલી બધી મોટી બતાવી છે કે–એ મુરૂદૈત્યે બ્રહ્મસ્થાનમાંથી બ્રમ્હાને, નજીકમાંના દેવતાઓને ભ્રષ્ટ કર્યા. તે બધા વિષ્ણુના શરણે આવ્યા. વિષ્ણુ શિક્ષા કરવાને ગયા. તેની હાકળમાત્રથી બ્રમ્હાદિક તો ભાગ્યા. વિષ્ણુ–દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી યુધ્ધ કરીને નાઠા ને બારા યોજનની ગુફામાં જઇને સૂતા.

અહીં વિચાર થાય છે કે—

પ્રજાપતિ બ્રમ્હા–બ્રમ્હાંડને ઘેરો ઘાલી દશાંગુલ બહાર વધીને રહેલા, સૃષ્ટિ રચી દેવાની મોટી સત્તાવાળા,અદ્વૈતમતે જડ–ચેતન રૂપથી જગતમાં પસરીને રહેલા, ચારે વેદોથી મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા અનાદિના બ્રમ્હાને મુરૂદૈત્યે કયા નવીન બ્રમ્હાંડમાંથી આવીને બ્રમ્હસ્થાનમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યા ?

તે મુરૂદૈત્યથી–ત્રણ લોકની રચના કરી તેનાપર, ત્રણ પગલાં મૂકવાની સત્તાવાળા, યુગયુગમાં ભક્તોની રક્ષા કરવાનું વચન આપીને ગએલા, जले विष्णुः स्थले विष्णुः ના સ્વરૂપથી બધાએ જીવોના સ્વરૂપથી પોતે જગતમાં વ્યાપીને રહેલા, તે વિષ્ણુ ૧૨ યોજનની ગુફામાં જઇને સુતા, તો પછી દુનિયાને શરણ કોનું ?. શું આ બધું સત્ય રૂપનું લખાયલું છે ? કે સર્વજ્ઞામાંથી લઇને વિકાર રૂપનું ઉભુ કરવામાં આવેલું છે? સજ્જનોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું. (જુવો–શ્લો. ૧૨ હજાર ના પ્રમાણવાળું–બ્રમ્હાંડ પુ૦)

(૪) મધુ–પ્રતિવાસુદેવ છે, તેના સાથી કૈટભ છે. તેઓને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા. આમા વિશેષ ખૂબી છે તે જુઓ– તેઓ ઉત્પન્ન થતાની સાથે જગતના સૃષ્ટા એવા બ્રમ્હાને મારવા દોડયા, બ્રમ્હા ભયભીત થયા. એટલુંજ નહી પણ ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા, વિષ્ણુ પણ તેઓથી નાશી છુટયા. આ બધા પ્રકારની વાતો

કેટલા દરજાની સત્યરૂપની ભાસે છે ? આ બધું ધાંધલ જાણી બૂજને સર્વજ્ઞો- માંથી લઇને ઉંધું છત્તું કલ્પિતરૂપનું ઉભું કરેલું છે કે નહીં ? આપ સજ્જન પંડિતો પણ અંધાર પીછેડો ઓઢાવ્યા કરો તેથી આપણા ભરૂશે અજાણ પ્રજા કુટાયા કરે તે શું આપની સજ્જનતાને શોભે ? મારી સમજ તો એ છે કે- સત્યવસ્તુની સ્થિતિ લોકોમાં પ્રકાશીએ ત્યારેજ સત્યપ્રિયતાનો ખરો લાભ મેળવી શકીએ ?

(૫) નિશુંભ-પ્રતિવાસુદેવ છે. તેના ઠેકાણે વૈદિકોમાં-શુંભ-નમિ બે દૈત્યો લખાયા છે. તેઓથી વિષ્ણુ ગરૂડ બન્ને માર ખાઇને નાઠેલા બતાવ્યા છે. (વિચાર થાય છે કે ત્રણ પગલાં મુકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા, અવતારો ધારણ કરવાવાળા, ભક્તોની રક્ષા કરવાવાળા, પેલા બે દૈત્યોથી વિષ્ણુ ગરૂડ સાથે માર ખાઇને કેમ નાઠા ? (જુવો-શ્લો० ચઉદ હજારના પ્રમાણવાળા મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૧ મો)

(૬-૭) છઠ્ઠા-**બલિ,** સાતમા-**પ્રલ્હાદ,** એ બન્ને જુદા જુદા સમયના બન્ને પ્રતિવાસુદેવો છે. વૈદિકોમાં તેઓના સંબંધે ઉંધી છત્તી અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરેલી છે. તેમાની માત્ર એકજ સૂચના બતાવું છું. બે નામના જુદા જુદા વિષ્ણુના (વાસુદેવના, શત્રુભૂત તો એ બન્ને છેજ. પણ પ્રલ્હાદને તો વિષ્ણુએ પોતાનો ભક્ત માની, ઇંદ્રાસન પર બેઠાવ્યો છે. સો યજ્ઞ કરી ઇંદ્રાસન લેવાની ઇચ્છાવાળા બલિને અટકાવવા વિષ્ણુ તેને છળવાને આવ્યા છે, તે એવી રીતે કે- વિષ્ણુએ વામન રૂપ ધરી બલિના પાસે ત્રણ પગલાં જમીન માગી, વિકરાલ રૂપ ધરીને ત્રણે લોકને માપી લીધા, છેલ્લું પગલું બલિના માથા પર મૂકીને તેને પાતલમા ઓસી ઘાલ્યો અને પ્રલ્હાદને ઇંદ્રાસન પર કાયમ રાખ્યો. વળી કોઈ લખે છે કે-શિવભક્ત પ્રલ્હાદના બાપને નૃસિંહ રૂપે થાભલામાંથી નીકળીને ચીરી નાંખ્યો. એવી અનેક પ્રકારની બહાદુરીની વાતો વિષ્ણુના સંબંધે લખાઇ છે. ગ્રંથાંતરથી જુવો.

(૮) આઠમુ ત્રિક—રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણનું છે.

(૯) નવમું ત્રિક—બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધનું છે. આ બન્ને ત્રિકોના મુખ્ય પાત્રોમાં કદાચ મોટો ફેરફાર નહી થયો હોય, પણ તેના અંતરમાં તો મોટા વિકારો થએલા નજરે પડે છે નવીન કવિઓથી નવા વિકારો વધારેજ ઘૂસતા ગયા છે. થોરા ઘણા મારા ગ્રંથથી જોઇ શકશો છેવટમાં એટલું તો જરૂરજ કહું છું. કે વૈદિકોના-ઉપનિષદાદિકના ગ્રંથોમાં જે અધ્યાત્મિક

વિષયોના વિચારો, ત્રુટક ફુટક સ્વરૂપના દેખાય છે તે, અને પ્રાચીન રૂપ ઇતિહાસના વિષયો કે જે જગોજગોપર ઉંધા છત્તા સ્વરૂપના દેખાય છે તે, સર્વજ્ઞોના કથનમાંથી લઇને-તેમાં ઉંધું છત્તું કરીને, તેવા કોઈ મૂળના લેખકોએ જાણી બુજીને લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. અને પ્રમાણ વિનાના મોટા મોટા ગ્રંથો લખીને, લોકોને ભ્રમિષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા છે. તેથી આજકાલની વિચક્ષણ પ્રજા ભ્રમિષ્ટ થઇ રહી છે. બીજા સજ્જનો પણ મારી પેઠે અભ્યાસ કરીને જોશે તો, તેઓ પણ જરૂર સત્યાસત્યનો વિચાર કરી શકશે, એમ હું પૂર્ણ ખાતરીથી કહી શકું છું.

આ તો માત્ર નવ ત્રિકોના સંબંધની સૂચના થઇ.

બીજી વાત જુવો કે—પહેલા વાસુદેવના પિતા કે જે પુત્રીના સંબંધથી લોકોમાં-પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તેનેંજ વૈદિકોના પંડિતોએ બ્રમ્હા રૂપે કલ્પીને-ચારે વેદોમાં, બ્રામ્હણ ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદોમાં, જગતના માલક બનાવી દઇને, સંપૂર્ણ વૈદિકોના ગ્રંથોમાંજ ખોસી ઘાલ્યા છે.

વળી ત્રીજી વાત જુવો કે—વાસુદેવો નવ (૯) થયા છે, કેટલાંક તેમાંનાં નામો સર્વથા ઉડાવી દઇને એકજ વિષ્ણુના નામથી-સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે-મત્સ્ય, કૂર્માદિક ૨૪ અવતારો કલ્પીને તેમાં સાચી જૂઠી કલ્પનાઓ ભેળવીને-મત્સ્ય પુ૦ કૂર્મ પુ૦ વરાહ પુ૦ આદિના નામથી મોટા મોટા કલ્પિત લેખો લખી, ચાર લાખ (૪૦૦૦૦૦) શ્લોકના પ્રમાણવાળાં ૧૮ પુરાણો ઉભાં કરી દીધાં છે. અમો આદિ અનાદિના છિએ, એવું ડોળ બતાવવાના માટે, જુઠે જુઠું ધાંધલ કેવા સ્વરૂપનું ઉભું કરી દીધું છે?

કેવલ અજ્ઞાન પ્રજાનો લાભ લઇને, આ બધા અક્ષરોના પંડિતોએ દુનિયાને ઉંધા પાટા બંધાવવાને માટે કેવું વિપરીત સાહસ ખેડયું છે ?

વળી એક ચોથી વાત જુઓ કે—આ અવસર્પિણીમાં, ચક્રવર્તીઓ ૧૨ થએલા સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા છે. જેને પુણ્યના યોગથી-હાથી, ઘોડાદિ, મહાપરાક્રમી ૧૪ રત્નો આવીને મળે તેજ ચક્રવર્તી થાય, તેવા ૧૨ જ થએલા છે.

વૈદિકોએ-તેમાંના ભરત, સગર, સનત્કુમારાદિ, બે ચાર નામોને આધારરૂ રાજાઓ તરીકે લખીને, તેઓના ઇતિહાસમાં ઉંધું છત્તું ચિત્રીને, તેમના સંબંધનાં ૧૪ રત્નોને, બ્રમ્હાદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં બતાવ્યાં છે.

આ ઉપર બતાવેલી અનેક પ્રકારની સૂચનાઓથી સહજે સમજી શકાય તેવું છે કે-વૈદિકોના પંડિતોએ, જે ઇતિહાસ લખ્યો છે તે, સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઇને, તેમાં ઉંધીછત્તી કલ્પનાઓ કરીને, અજાણ વર્ગને ઉંધા પાટા બંધાવવાનોજ પ્રયત્ન કરેલો છે. બાકી વૈદિકોમાં પાછળથી લખાયલો પ્રાચીન ઇતિહાસ ન તો કોઇ ભુતનો બતાવેલો છે કે, નતો, કોઇ સુતનો? એમ શાણા પંડિતોને તો ચોખ્ખું દેખાઇ આવશે. એટલુંજ નહી પણ મધ્યમ વર્ગ પણ નિર્ણય કરી લેવાની ઇચ્છાવાળો, આ પ્રકાશના સમયમાં, બીજાની સહાયતા વિનાજ, નિર્ણય કરી લે તેવા પ્રકારનો આ સમય છે. કારણ કે લાયબ્રેરીયોના સાધનથી, કોઇને પૂછવાની પણ જરૂર પડે તેમ નથી. માત્ર નિઃપક્ષપાત બુદ્ધિથી વિચારવાની જરૂર છે.

અહીં સુધી' જૈન-વૈદિકના ઇતિહાસની તુલના કરીને જોતાં, વિકારી સ્વરૂપનો ઇતિહાસ, કોનામાંથી લઇને કોણે ઉભો કર્યો છે, એ સહજથી વિચારી શકાય તેવું છે.

હવે આપણે પ્રાચીન ગણાતા વેદોની મૂળની સ્થિતિનો વિચાર ટુંકથી તપાસીને જોઇએ—

વેદોમાં—યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળું તત્ત્વજ્ઞાન કેટલુ બધું ઉચ્ચા દરજાનુ હતું, તે તો આપ સર્વે જાણો છો. છતા તેની મહિમા જોતાં-વેદો અનાદિના છે, સૃષ્ટિની આદિમાં-બ્રહ્માએ પોતાના ચારો મુખથી, ચારે વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. એવા પ્રકારની અનેક વાતો, કેટલા સત્ય દરજાની સત્ય રૂપની ભાસે છે?

વૈદિકોના પંડિતો સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં વિશેષ આવતાં, સર્વજ્ઞોના તરફનું સત્ય વસ્તુનું જ્ઞાન સત્ય રૂપે ન ગ્રહણ કરતાં,કેવળ સ્વાર્થના તરફ દોરવાઇને બીજી અજ્ઞાન પ્રજાને પણ ઉંધા પાટા બંધાવવાનોજ પ્રયત્ન કરતા ગયા. તે વાત તો આપ મારા તુલનાત્મક લેખોથી કબૂલજ કરશો.

સર્વજ્ઞોના અધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાં પણ તેવાજ પ્રકારની બાજી ખેલાઇ છે, પરંતુ તે અધ્યાત્મિક તત્વ જ્ઞાનના વિષયમાં, ઇતિહાસના વિષય જેવી, પુરેપુરી બાજી ખેલી શકયા નથી. માત્ર ઉપર ચોટીયું ગ્રહણ કરી તેમાં ઉંધું છત્તું તો જરૂર કરતા ગયા છે. જેમ કે-મંડુકોપનિષદ્‌માં—

(૧) " નદીઓ વહેતી વહેતી જેવી રીતે સમુદ્રમાં અદરય થાય છે, અને પોતાનો નામ તથા રૂપ છોડી દે છે, તેવી રીતે વિદ્વાન્ માણસ, નામ તથા રૂપથી વિમુક્ત થઇ, પરથી પણ પર એવા દિવ્ય પુરૂષમાં લીન થઇ જાય છે."

(સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૨૯૮ થી.)

સર્વજ્ઞોનું સિદ્ધાંત જોતાં-જેણે બોધિબીજ મેળવ્યું હોય, અર્થાત્ સત્ જ્ઞાન અને સત્દર્શનની રૂચિ થઇ હોય, અને રાગાદિક આંતરના ષટરિપુઓથી સર્વથા છટકી ગયો હોય,તેવા મહાપુરૂષો,થોડા વખત મુક્ત રૂપે થઇ, દિવ્ય પુરૂષોની સાથે મળી શકે છે. અગર જો તે પટ્રિપુઓથી સપડાતો રહેતો હોય તો અબજોના અબજો વર્ષો સુધી કે અનેકાઅનેક ભવો સુધી પણ, સંસારમાં રખડવુંજ પડે છે. ઉદાહરણમાં—ઋષભદેવના પુત્રના પુત્ર ' મરીચિ ' પૂર્વકાળના મનુષ્યના ભવમાં સદ્બોધની રૂચિ થયા પછી પણ એક કુળમદરૂપ શત્રુના સપાટામાં સપડાતાં એક કોટા કોટિ સાગરોપમ સુધી, સંસારમાં ભટકયા. ત્યારબાદ ૨૪મા તીર્થંકર રૂપે થયા. તો પછી સતજ્ઞાનની રૂચિ વિનાનો કેવળ અક્ષરોના જ્ઞાનથી વિદ્વાન્ ગણાતો, અને કેવળ દુરાગ્રહમાં પડેલાની જલદીથી મુકિત થઇ, દિવ્ય પુરૂષોમાં મળી જવાનું, જૈન સિદ્ધાંત સ્વીકારતું નથી.

(૨) વૃહદારણ્યકમાં—એક ઠેકાણે યાજ્ઞવલ્કય-આત્માને અંતર્યામી તરીકે વર્ણવે છે—

" જે સર્વ પ્રાણીઓની અંદર રહે છે, જે સર્વ પ્રાણીએ થી જુદો છે, જે સર્વ પ્રાણીઓ પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે, તે ત્હારો આત્મા છે, તે અંતર્યામી છે, તે અમૃત છે. "

વિચારવાનું કે-સર્વજ્ઞોમાં-નાના મોટા સર્વે જીવો, કર્મથી પરાધીન પણે, જન્મ અને મરણ વારંવાર પ્રાપ્ત થતાં, પોત પોતાનું શરીર નવું નવું ધારણ કર્યાજ કરે છે. તો પછી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર અંદરથી રાજ્ય ચલાવનારો બીજો આત્મા અંતર્યામી થએલો, તે શું બધા જીવોને ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ગબડાવ્યા કરે છે ? યાજ્ઞવલ્કયે આ માન્યતા કયા બીજા સર્વજ્ઞથી મેળવી ?

(૩) સં. સા. પૃ. ૨૯૨-વૃહદારણ્યકમાં એવું પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે-" માણસનું શરીર જ્યારે પંચભુતમાં ભળી જાય છે, ત્યારે જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નઠારો થાય છે, તે કર્મ સિવાય બીજુ કંઇ પણ એનું રહેતું નથી. "

આ ઉપનિષદ્કાર ઉપરના લેખમાં કહે છે કે-સર્વ પ્રાણીઓ પર, અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્હારો આત્મા છે, તે અંતર્યામી છે. આ જગોપર કહે છે કે—" જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નઠારો થાય છે, તે કર્મ શિવાય બીજું કંઇ પણ એનું રહેતું નથી. "

વિચાર થાય છે કે-જ્યાંથી એ જીવ માણુસ રૂપે થવાને આવ્યો ત્યાંથી કર્મ લઇને આવ્યો હશે કે કર્મ વિનાનો ? અને અહીં એકલાં કર્મને મુકીને પોતે કયે ઠેકાણે જઇને ઘુસી બેઠો ? અને તે એકલાં કર્મ કેવું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ભટકવા લાગ્યાં ? અને તે કર્મના વડે પોતે કેવા સ્વરૂપથી તે ગતિમાં પ્રાપ્ત થતાં સુખ દુઃખનો, અનુભવ કરવાને લાગ્યો ? આ ઉપનિષદ્‌કારો શું લોકોને બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને નીકળ્યા છે કે, અગડં બગડં લખીને–દુનિયાને ભ્રમજાળમાં ભટકાવી મારવાને, ઉભા થયા છે. મુકતપણે વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

આ જગોપર—મૅકડોનલ્ડ શાહેબ-સં. સા. ના પૃષ્ઠ ૨૮૭ માં કહે છે તે, ફરીથી વિચારવાને મુકું છું—

" આ ઉપનિષદ્ ગ્રંથોમાં–પરમાત્માનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવાને માટે, સર્વત્ર ભારે ગડમથલ ચાલી રહેલી જોવામાં આવે છે, અને એ ગડમથલને પરિણામે–કોઈવાર એક રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય તો, કોઇવાર બીજું રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય, એવું બન્યું છે—ઉદાહરણ તરીકે-**બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્‌માં** યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ, સંસાર છોડી વનમાં જવાની તૈયારી કરતા હોય છે તે વખતે, એની સ્ત્રી મૈત્રેયી એને પ્રશ્ન કરે છે, તેના જવાબમાં એ કહે છે–જેવી રીતે એક મીઠાનો ગાંગડો, પાણીમા નાખ્યો હોય તો તે પાણીમાં ગળી જાય, અને તેને પાછો બહાર કાઢી શકાય નહી, પણ પાણી જ્યાંથી ચાખો ત્યાંથી ખારૂંને ખારૂં લાગ્યા કરે, તેવી રીતે મહાસત્ત્વ અનંત છે, અપાર છે, વિજ્ઞાનનો જથ્થો છે, આ મૂળતત્ત્વોમાંથી બહાર નીકળીને, એમાંને એમાંજ એ પાછું વિલીન થાય છે, મરણ પછી ચૈતન્ય રહેતું નથી, કારણ કે યાજ્ઞવલ્કયે આગળ આગળ સમજાવ્યું છે તે પ્રમાણે, જે દ્વૈતભાવ ઉપર ચૈતન્યનો આધાર રહે છે, તે જતો રહ્યો, એટલે ચૈતન્યપણું જતુંજ રહેવું જોઇએ.

વળી એજ ઉપનિષદ્‌માં–બીજે એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે–જેવી રીતે કરોળિયો, પોતાના તંતુઓ વડે બહાર નીકળે છે. જેવી રીતે ન્હાના ન્હાના તણખાઓ–અગ્નિમાંથી બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે એ આત્મામાંથી–સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, સઘળાં પ્રાણિયો બહાર નીકળે છે. "

અહીં મારા વિચારો—વેદકાળના સમયમાં–લોકો વૈદિકપંડિતોના બતાવ્યા પ્રમાણે-યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનથી, પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ થતી માનીને, તે કાર્ય કરતા હોય. પરંતુ એક તરફ સર્વજ્ઞનો, અને બીજી તરફ

બે ચાર તેવા ત્યાગીઓનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં, તેઓના પરિચયવાળા લોકોની, યજ્ઞયાગાદિકની ભાવના છુટવા લાગી હોય. એટલે તેવા ધંધાવાળા પંડિતોનો, સ્વાર્થ પણ અટકી પડવા લાગ્યો હોય, અર્થાત્ કર્મકાંડના વિધાનવાળું વેદજ્ઞાન પણ નહીં જેવું થઇ પડેલું હોય, એટલે તે સમયના ચતુર પંડિતોએ વેદ વિદ્યાને નિકૃષ્ટ વિદ્યા બતાવીને જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા બતાવવાના હેતુથી ઉપનિષદોની રચના શરૂ કરી દીધી હોય, જે મતના વિચારો જેને ગોઠતા આવતા, તેમાં પોતાની મરજી મેળવી લખવા માંડયું. તેથી તેમાં ગડમથલ થએલા જેવું લાગે તે, સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ હું સર્વજ્ઞોના વચનને અનુસરીને, પૂર્વેના લેખોમાં જે પ્રમાણે લખતો આવ્યો તે પ્રમાણે, અહીં લખીને બતાવું તો તે અયોગ્ય નહીં ગણાય.

અહીં યાજ્ઞવલ્કયનાજ વિચારો જુવો—

(૧) " જે સર્વ પ્રાણીઓપર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્હારો આત્મા અંતર્યામી છે. "

(૨) બીજી વાત— ' જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નઠારો થાય છે તે કર્મ સિવાય બીજુ કંઇ પણ એનું રહેતું નથી. "

(૩) ત્રીજી વાત—" મહાસત્ત્વ બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. જેમ મીઠાનો ગાંગડો પાણીમાં ગળી ગએલો બહાર કાઢી શકાતો નથી.

(૪) ચોથી વખતે એજ ઋષિએ–કરોળીયાના તંતુના દૃષ્ટાંતથી, અને અગ્નિના ન્હાના ન્હાના તણખાઓના દૃષ્ટાંતથી જણાવ્યું છે કે–આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણિઓ બહાર નીકળે છે. "

આ યાજ્ઞવલ્કય ઋષિનીજ, ચારે વાતોનો વિચાર ક્રમથી સર્વજ્ઞોના વચનને અનુસરીનેજ બતાવું છું—

(૧) સર્વ પ્રાણિઓનો અંતર્યામી બનેલો આત્મા, જ્ઞાની હશે કે અજ્ઞાની ? જો તે જ્ઞાની છે તો અમારી પીડાઓ શા માટે નિવારણ નથી કરતો ? અંદર બેઠો બેઠો શા માટે તમાસો જોયા કરે છે ? કહેવામાં આવે કે પોતાના કર્મથી જીવો પીડાઓ ભોગવે છે, તો પછી અમારા અંતર્યામી બનેલા આત્માએ અમારૂં શું ઉકાળ્યું ? માટે આ થએલી કલ્પના કોઇ જ્ઞાનીની કેજ નહીં ॥ ૧ ॥

(૨) " સારાં કે નઠારાં કર્મ સિવાય માણસનું બીજું કંઇ રહેતુંજ નથી."

આ કલ્પના પણ અત્યંત અનિષ્ટજ થએલી છે. આમાં તો કર્મનો કરવાવાળો જીવજ ગુમ થઇ જાય છે, તો પછી કર્મનો ભોગ ભોગવનારજ કોણ? કરેલાં કર્મ જડ રૂપનાં જડરૂપમાં મળી ગયાં. આ કલ્પના શું આસ્તિક રૂપની કે કેવલ સર્વથા નાસ્તિક સ્વરૂપની?

(૩) " મહાસત્ત્વ-બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. મીઠાનો ગાગડો પાણીમાં ગળી ગએલો બહાર કાઢી શકાતો નથી."

આ કલ્પના પણ કોઇ મહા અજ્ઞાન દશાની ઘેલછામાથી પ્રગટ થએલી જણાય છે. આ દુનિયામાં-અનંતા અનંત જીવો, પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા, ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં, અનંતા અનંત કાળથી ભટકી રહેલા, અને નાના પ્રકારનાં અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, પ્રત્યક્ષમાં દેખાઇ રહેલા છે તે શું પેલો મહાસત્ત્વ-પોતેજ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં, દુઃખોનો અનુભવ લેવાને નીકળેલો માનવો? આ કલ્પના કેટલી બધી અનિષ્ટ થએલી છે? ઉપર બતાવેલા વિચારો, સિવાય અનેક વિચારો વૈદિકના ગ્રંથોમાંથી પણ, ઉંધા છત્તા કલ્પેલા મળી આવશે.

(૪) આ ઉપનિષદ્કારે ચોથા ફકરાથી પરમાત્માનું જ્ઞાન બતાવતાં એવું બતાવ્યું છે કે—

આત્મામાંથી—સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણીઓ, બહાર નીકળે છે."

આ ઉપનિષદ્ કાર યાજ્ઞવલ્કય એક મહાન્ ઋષિ મનાયલા છે તેમના આત્માના સંબંધના બે ચાર વિચારો જોતાં, એવું સમજાય છે કે-દુનિયામાં કોઇ એક-મહાસત્ત્વ છે, તે પોતેજ પોતાના સ્વરૂપથી બધી દુનીયાના જીવોના સ્વરૂપથી પસરીને રહે છે. તેના સિવાય બીજો કોઇ પણ મોટી સત્તાવાળો હોય એમ તેમના કથનથી સમજાતું નથી. પરંતુ આગળ પાછળનો વિચાર કરી જોતાં આ યાજ્ઞવલ્કયનું કથન કોઇ સદ્જ્ઞાનના વિચારમાંથી પ્રગટ થએલું હોય એમ સમજાતું નથી. આપ સજ્જનો પણ જો સદ્વિચારમાં ઉતરશો તો, આ મારી વાતને કબૂલજ કરશો.

તે શિવાય-કીડા, મંકોડા, પશુઓ, પંખીયો, જલચર, થલચર, આદિ અનેકાઅનેક યોનિયોમાં અનેક પ્રકારના છેદન ભેદન આદિના અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, અનેકા અનેક જીવો પ્રત્યક્ષપણે; આપણે દેખી પણ રહેલા છિએ.

તે શિવાય-નરકમાં પડી રહેલા, અસંખ્ય જીવો, મહા અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, જૈનોમાં તેમજ વૈદિકના કૂર્મપુરાણ, મનુસ્મૃતિ, આદિ ગ્રંથોથી પણ જાહેરમાં આવી રહેલા આપણે સાંભળીએ છિએ.

આ ઉપર બતાવેલા બધાએ પ્રકારના જીવોના સ્વરૂપને ધારણ કરી રહેલો, આ એક મહાસત્વ'(આત્મા) ને માનવો કે, તે મહાસત્વ વિનાના કોઇ બીજા પ્રકારના જીવો પોત પોતાના સ્વરૂપને ધારણ કરીને રહેલા માનવા?

(૧) કલમ પહેલીમાં આ ઋષિએ જણાવ્યું હતું કે—" જે સર્વ પ્રાણીઓ પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્હારો આત્મા અંતર્યામી છે."

આ કલમ પહેલીથી એવું સમજાય છે કે-સર્વ પ્રાણીઓ જુદા હોય અને તેઓના પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવનારો અંતર્યામી થઈ રહેલો આત્મા કોઇ જુદો હોય, એવો બોધ નીકળે છે.

(૨) કલમ બીજીથી સમજાય છે કે—" માણસના કર્મ સિવાય બીજું કંઈ રહેતું નથી."

વિચાર થાય છે કે—માણસનાં પડી રહેલાં એકલાં જડરૂપ કર્મના ઉપર, તે અંતર્યામી આત્મા પોતાનું રાજ્ય કેવા પ્રકારનું ચલાવતો હશે?

(૩) કલમ ત્રીજીમાં જણાવ્યું હતું કે—મહાસત્ત્વ બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. મીઠાનો ગાંગડો પાણીમાં ગળી ગએલો પાછો બહાર કાઢી શકાતો નથી."

આ કલમ ત્રીજીમાં કહ્યું કે-આ મહાસત્ત્વ પોતાના સ્વરૂપથી બહાર નીકળ્યા પછી, ગળી ગએલા મીઠાના ગાંગડા જેવો પાછો બહાર કાઢી શકાતો નથી. એટલે તે મહાસત્ત્વ પોતે નષ્ટ થઇ ગએલા જેવો, પાછો પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી. એવોજ બોધ મેળવી શકાય છે. (૪) કલમ ચોથીથી જણાવ્યું છે કે—" આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણીઓ, બહાર નીકળે છે,"

પ્રથમ પૂર્વે કોઇ કાળાંતર પહેલા સૃષ્ટિની આદિમાં પ્રજાપતિ-બ્રહ્માથી ચાર ઋષિઓ દ્વારા ચારે વેદોની પ્રાપ્તિ થએલી વૈદિકના પંડિતો બતાવતા હતા. પછી સર્વજ્ઞોના તત્વોની હરિફાઇમાં આવતાં તે વેદવિદ્યાને અવિદ્યા એટલે આત્મસ્વરૂપના સાધનમાં નિકૃષ્ટ વિદ્યા બતાવી ઉપનિષદો દ્વારા બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધિની ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા બતાવવાને બહાર આવ્યા. તેના સંબંધિની ચાર કલમો વૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્‌ની લખીને બતાવી છે. તેનું જુદુ જુદુ સ્વરૂપ જોતાં તે ચારે કલમો બ્રમ્હજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળી મને નથી લાગતી પણ તેના વાંચનથી મોટા મોટા પંડિતો પણ ભ્રમજ્ઞાનજ પેદા કરી લેવે તેથી કાંઇ વિચાર કરીને બતાવું છું.

કલમ ચોથીમાં-આત્મામાથી સઘળા લોકાદિક બહાર નીકળે છે એવું બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપનિષદ્‌કારોએ કયાથી મેળવ્યુ હશે? કારણ ઋગ્વેદના પહેલા મંડળથી એવુ જાણવામા આવ્યું છે કે – "ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલા મૂકતા ત્રણે લોકની રચના કરી દીધી હતી, તો પછી આ નવીન આત્મા કયાથી પ્રગટ થયા કે જે પોતે સઘળા લોકમાં પસરીને રહ્યા

બીજી વાત એ છે કે-ઋગ્વેદના દશમા મંડળમાં પ્રજાપતિ બ્રમ્હા ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુથી તો કોઇ જુદાજ છે તે પ્રજાપતિએ-પ્રલય થયા પછી આ સૃષ્ટિને એકદમ એવી તો રચી દીધી કે કોઇને પણ ખબર પડવા દીધી નહી, એટલું જ નહી પણ બધા બ્રમ્હાડને ઘેરો ઘાલી તેનાથી પણ પોતે દશાંગુલ બહાર વધીને રહ્યા.

અહીં વિચાર થાય છે કે-વિષ્ણુએ ત્રણ લોકની રચના કર્યા પછી બ્રમ્હા બધા બ્રમ્હાંડને ઘેરો ઘાલીને બેઠા હશે કે પહેલા? કારણ ઋગ્મા પહેલા વિષ્ણુ ત્રણ લોકની રચના કરવાવાળા લખાયા છે અને પછીથી પ્રજાપતિ બ્રમ્હા બ્રમ્હાંડને ઘેરો ઘાલી બેઠેલા જણાવ્યા છે. માટે ખાસ વિચારવા જેવુ છે.

ત્રીજી વાત એ છે કે-ઉપનિષદ્‌કારો તો વર્તમાન સર્વજ્ઞોના પ્રાદુર્ભાવ થયા પછીના છે. તેઓને ન તો જણાયા વેદના ત્રૈવિક્રમવિષ્ણુ, તેમજ ન તો જણાયા પ્રજાપતિ બ્રહ્મા. માત્ર એક, આત્માજ બધા જગતમા પસરી રહેલા ન જાણે કયે ઠેકાણેથી મળી આવ્યા? આ બધા જગતના માલીક થનારાઓનો રાફડો શાથી ફાટી નિકળ્યો?

વળી વિચાર થાય છે કે-ત્રણ પગલાં મૂકતા ત્રણ લોકની રચના કરી દેવાની મહા સત્તાવાળા વિષ્ણુને-એક તારક નામના દૈત્યે કયા કાળમાં કેદમા

પુરી દીધા ? અને કયા કાળમા છોડી દીધા ? તેની તો હજું ખબર જ નથી પડી ન જાણે ત્રણલોકની રચના કરતા પહેલાં પુરી દીધા હતા કે પછીથી ?

બીજી વાત એ છે કે–સુરદૈત્યે - અનાદિકાળના પ્રજાપતિ બ્રહ્માને બ્રહ્મસ્થાનમાથી કયા કાળમા ભ્રષ્ટ કર્યા ? અને ફરીથી તેમણે પોતાનુ બ્રહ્મસ્થાન કયા કાળમાં મેળવ્યું ? અને કયા કાળમા પાછો બ્રમ્હાડને ઘેરો ઘાલીને બેઠા ?

અનાદિકાળના વિષ્ણુ તારક દૈત્યની કેદમાં પડયા અને અનાદિકાળના પ્રજાપતિ બ્રમ્હા સુરદૈત્યથી બ્રમ્હસ્થાનમાથી ભ્રષ્ટ થયા અને આ બન્ને મહાન્ દેવો અનાદિકાળના ઋગ્વેદથી પ્રસિદ્ધિમા આવેલા છે તેથી વિચાર થાય છે કે આ બે દૈત્યો, કેટલાક જબરા હશે ? અને કોણે પેદા કરેલા હશે ? આ બધા પ્રસંગો વિચારવા જેવા ખરા કે નહીં ?

બ્રહ્મજ્ઞાન વિષે બે બોલ—

આ ઋષિઓના હૃદયમા ચારો વેદોનો પ્રકાશ કરતા પ્રજાપતિ બ્રમ્હાએ તેમાં પોતાના બ્રમ્હજ્ઞાનનો પ્રકાશ નહી કર્યો હોય ? કે જેથી આ બધા ઉપનિષદ્કારોને ઘણા લાબા કાળના છેટે **બ્રહ્મજ્ઞાન** આપવાને બહાર આવવું પડયું? અને તેઓ કયાં નવીન ઇશ્વરથી મેળવીને આવ્યા ?

બીજી વાત–યાજ્ઞવલ્કયે ભણેલા વેદોનૂ જ્ઞાન ગુરૂને પાછું આપવાને માટે ઓકી કાઢીને કહ્યુ કે, લ્યો તમારું જ્ઞાન. એમ કહીને સૂર્યની ઉપાસના કરી, પછી સૂર્યના ઘોડાના કાનમા રહી સૂર્યથી નવીન વેદોનું જ્ઞાન મેળવ્યુ, તેમા પણ સૂર્ય બ્રમ્હજ્ઞાન આપવાનું ભૂલી ગયા હશે કે જેથી આ ઋષિને બૃહદારણ્યક ગ્રંથની રચના કરીને ફરીથી બ્રમ્હજ્ઞાન આપવાને બહાર આવવું પડ્યું ? અને તે કયા દેવની પાસેથી મેળવીને આવ્યા ?

ત્રીજી વાત–ઋગ્વેદમાં મોટી સત્તાવાળા વરૂણદેવ સર્વજ્ઞે પોતાના પુત્ર ભૃગુને બ્રમ્હજ્ઞાન શિખવ્યુ હતું, તે બ્રમ્હજ્ઞાન ઉપયોગમા ન લેતા આ ઉપનિષદ્કારો નવીન પ્રકારનું બ્રમ્હજ્ઞાન આપવાને શા કારણથી બહાર આવ્યા ?

જો કે વેદોમા વરૂણ દેવને-સર્વજ્ઞ, બ્રહ્મજ્ઞાની અને ભૃગુપુત્ર વિના બતાવ્યા છે. કોઇ લેખકે ભૃગુને બ્રહ્માના પુત્ર લખ્યા છે ખરા પણ સર્વજ્ઞના સિદ્ધાતથી એક પણ વાત સત્યરૂપની ઠરતી નથી. એટલુ જ નહી પણ વૈદિકોના લેખોથી પણ અસત્યજ નીવડે છે.

જુવો કે—આ વરૂણ દેવે હરિશ્ચંદ્રને પુત્રનું વરદાન આપી તેનું બલિદાન લેવાને તૈયાર થયા, તે ન મળવાથી જલોદરના રોગથી પીડિત કર્યા છે. અને મહાભારતાદિકમાં ઉત્થ્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરવાવાળા બતાવ્યા છે. છેવટમાં એક સમુદ્રના દેવ તરીકે વર્ણવ્યા છે. આવા પ્રકારનાં અનીતિનાં કાર્ય—સર્વજ્ઞ, કે બ્રહ્મજ્ઞાની, કરી શકે ખરા ? આ બધો ફેરફાર થાશે ? મારી સમજ પ્રમાણે તો યાચિત મંડન રૂપે ગ્રહણ થએલા હોય તેથી હશે ?

એક તરફ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોનો અને સર્વજ્ઞોના ઈતિહાસનો, બારિક અભ્યાસ કરી જોનારા નિઃપક્ષપાતી પંડિતોને એજ કબુલ કરવું પડશે કે વૈદિકોમાં જે જે ઉત્તમ તત્ત્વો અને પ્રાચીન ઇતિહાસનો વિષય વેદોના પછીના ભાગમા લખાયો છે તે કોઇ તેમના જ્ઞાનીના તરફથી સ્વતંત્રનો ઉત્પન્ન થએલો મને લાગતો નથી. તેમજ આ બ્રાહ્મણ વર્ગ પણ મૂળમાં સ્વતંત્રથી ઉત્પન્ન થએલો જણાતો નથી.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસ જોતાં—ઋષભદેવના પુત્ર **ભરત** ચક્રવર્ત્તીથી એક ઉપદેશક વર્ગ સ્થાપવામાં આવેલો, તે બ્રાહ્મણ શબ્દથી પ્રસિધ્ધિમાં આવ્યો. તે વર્ગ—નવમા, દશમા, તીર્થંકર સુધી તો ઘણા મોટા ભાગે એકજ નિષ્ઠાથી ચાલતો આવેલો નજરે પડે છે પછી સર્વજ્ઞોના શાસનના વિચ્છેદના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતા, તે બ્રાહ્મણવર્ગ સ્વતંત્ર રૂપનો બનતો ચાલ્યો. એટલે નાયક વિનાનો થઇ પડયો. પછી ઇંદ્રિયોના વિષયમાં પડી જવાથી—ખાન પાનના નિયમથી પણ રહિત થતો ગયો. લાલચમાં પડેલા માણસોને, એકદમ વ્યસન છોડી દેવું તે ઘણું દુષ્કર હોય છે. તેથી સર્વજ્ઞોના ઉપદેશોનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પણ કેટલાકો તો અનાદરજ કરતા રહ્યા. પરંતુ છેવટના આ બે સર્વજ્ઞોના સમયમાં—કેટલાક બીજા મહાત્માઓ પણ નિવૃત્તિ માર્ગને પસંદ કરવાવાળા જાહેરમાં આવતા ગયા. તેથી આ બ્રાહ્મણ વર્ગને, અનિચ્છાએ પણ તે મહાત્માઓના અનુકરણ રૂપે પોતાનું વળણ ફેરવવાની જરૂર પડી હોય તે બ્રાહ્મણ વર્ગનું પૂર્વ કાળનું ધાર્મિક સ્વતંત્ર સંબંધી જ્ઞાન જોતાં, મોટા ભાગે યજ્ઞ યાગાદિકના સંબધવાળુંજ નજરે પડે છે. પરંતુ તે યજ્ઞ યાગાદિકનુ જ્ઞાન અનેક મહાત્માઓના નિવૃતિમય જીવનના આગળ નિસ્તેજવાળું લાગવાથી, યજ્ઞ યાગાદિકમાં ફેરફાર કરેલો. મૂળમાં તેઓ અક્ષરોના તો પડિતો હતાજ, તેથી બીજાના વિચારો—પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે પોતાનામાં દાખલ કરી લેવામાં બાહોશજ હતા, પરંતુ પોતાની મહત્વતાનો ફાંકો ગખતા હુવા, ઘણા મોટા ભાગે તા સર્વજ્ઞોના વિષયોમાંથીજ

થઈને પોતાનામા ઉધુ છ તુ કરી ગએલા છે. તેનુ દિગ્દર્શન–તુલનાત્મકના લેખથી અમો કરાવતાજ આવ્યા છિએ. તેથી પિષ્ટપેષણ કરવાની કઇ જરૂર નથી. મે જે વિચાર કરીને બતાવ્યો છે તે ખાસ મુદ્દાઓના પાત્રોનોજ કર્યો છે. બાકીના પાત્રોના વિચારોમા પ્રાયે ઉતર્યોજ નથી. તેથી સત્યના શોધકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરીને હું આ માત્ર લેખની પણ સમાપ્તિ જ કરૂં છુ.

॥ ઇતિ શ્રી વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી (પ્રસિદ્ધનામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુશિષ્ય મુનિ શ્રી **અમરવિજય**, દક્ષિણ વિહારી વિ-ચિત " તત્ત્વત્રયી મીમાસા નામના ગ્રથની પ્રસ્તાવના (પ્રવેશિકા) સપૂર્ણ.॥

ગ્રંથ મળવાના ઠેકાણા.

૧ સા હિમતલાલ માસ્તર જૈન જ્યોતિષી. મુબાઇ નબર ૨ જે ઠે પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ,—ગોપાલ ભુવન

૨ નબાબ સારાભાઇ મણીલાલ, અમદાવાદ. ઠે. નાગજી ભુધરની પોળ.

તત્વત્રયી મીમાંસા.

ખંડ પહેલો.

અનુક્રમણિકા.

ખંડ પહેલો.

પ્રકરણ	ગ્રંથનો વિષય	પૃષ્ઠ
,,	૬ કમાંના ૨૪ પછીના ૧૨ ચક્રવર્તીઓની, અને વાસુદેવાદિકના નવત્રિક (૨૭) ની નગરીઓ, માતા, પિતાદિક સાત સાત બાબતોના કોઠા	૭૮
૬	॥ વૈદિકમતે-વિષ્ણુંના ૨૪ અને ૧૦ અવતારો. પ્ર. ૬ ઠું. ૨૪ ના નામો આપી ૨૪-૧૦ ના ક્રમનો કોઠો બતાવ્યો છે.	૮૧
,,	દશનો કાર્યક્રમ-૪ કૃતયુગમા, ૩ ત્રેતામા, ૨ દ્વાપરમા, એક કલિયુગમા થવાનો.	૮૫
,,	સૂર્યની દિન ચર્યા સાથે દશની તુલના કરનાર-ન્યસુખરાય.	૮૮
,,	દશ અવતારોમા ઋગ્વેદીનો ઉત્ક્રાંતિવાદ—	૮૯
,,	આપણા પુરાણો અને કાળા કૃષ્ણની ધોળી બાજુ.	૯૧
,,	દશ અવતારોમાં-આનંદ શંકર બાપુભાઇની કલ્પના.	૯૨
,,	દશ અવતારોનો પરામર્શ, બુદ્ધના માટે વિલ્શીસનનો મત.	૯૪
૭	જૈન મતે પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ. પ્ર. ૭ મું. પહેલા તીર્થંકર કયાથી આવ્યા.	૯૮
,,	ઋષભદેવના પૂર્વજો પ્રથમ સાત કુલ કરો	૯૯
,,	શ્રી ઋષભદેવે પ્રથમ કરેલા બાર ભવ-તેનું કિંચિત્સ્વરૂપ તેરમા ભવે થએલા શ્રી ઋષભદેવ.	૧૦૧
,,	શ્રી ઋષભદેવને રાજ્યાભિષેક થયા પછી આહાર પાકાદિ લોકવ્યવહારની પ્રવૃત્તિ.	૧૦૪
,,	શ્રી ઋષભદેવની દીક્ષા-પછી કેવલજ્ઞાન. ત્યાંથી જ પ્રથમ ધર્મની પ્રવૃત્તિ. અને ભરત-સૂર્યયશા આદિ રાજાની પરંપરા.	૧૦૬
,,	શુદ્ધવેદો અને બ્રાહ્મણોત્પત્તિ. સાથે બતાવેલી વેદોના વિકારની શરૂઆત	૧૧૦
,,	સાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ	૧૧૨
૮	વૈદિકમતે-વિષ્ણુના ૮ મા અવતાર શ્રી ઋષભદેવ. પ્ર. ૮ મુ.	૧૧૫
	(૧) પૌરાણિક મતે નાભિરાજા	
,,	(૨) ઇશ્વર અવતાર શ્રી ઋષભદેવ....	૧૧૬
,,	(૩) જૈન ધર્મ પ્રવર્તક-અર્હન્-અરિહંત	૧૧૯
	જૈન અને પૌરાણિક મતના ઋષભદેવની સમીક્ષા	૧૨૦
,,	ઋષભદેવ તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર? જટાશંકરનું પ્રશ્ન.	૧૨૨
,,	આ ગ્રંથકારે આપેલો તેનો ઉત્તર...	૧૩૩

પ્રકરણ	ગ્રંથના વિષય.	પૃષ્ઠ
૧૦	જૈનોના બીજા તીર્થંકર અને બીજા સગર ચક્રવર્તી	૧૨૭
૧૧	વૈદિકમતે-સગર રાજા. નીતિ શિક્ષણનું. પ્ર. ૧૧ મું.	૧૨૯
,,	વૈદિક તુલસી રામાયણના સગર...	૧૩૧
,,	જૈન વૈદિકના સગરની સમીક્ષા...	૧૩૨
,,	સાઠ હજાર પુત્રોને બાળનાર-કપિલની મુક્તિ.	૧૩૪
૧૨	જૈનોના ત્રીજા તીર્થંકરથી નવમા તીર્થંકર. પ્ર. ૧૨ મું.	૧૩૫
,,	નવમા પછી બ્રાહ્મણોએ બદલેલું ધર્મનું સ્વરૂપ.	૧૩૬
૧૩	દશમા તીર્થંકરના શાસનમા-હરિવંશની ઉત્પત્તિ પ્ર. ૧૩ મું.	૧૩૯
,,	નવીન વેદોની રચના...	૧૪૦
,,	વેદોના સંબંધે-વૈદિક માન્યતા.	૧૪૧
,,	સ્વછંદતાથી ભરેલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો. ડો. મેકડોનલ	૧૪૩
૧૪	જીવોના રક્ષકોને રાક્ષસો કહેવાની ધૃષ્ટતા, રાવણ અને નારદની વાત પ્ર. ૧૪ મું.	૧૪૫
૧૫	જૈન પ્રમાણે વૈદિકોમા હિંસાની શરૂઆત નારદ, પર્વત અને વસુરાજા પ્ર. ૧૫ મું.	૧૪૬
૧૬	પ્રસંગ વશથી યદુવંશની ઉત્પત્તિ પ્ર. ૧૬ મું.	૧૫૦
૧૭	વસુરાજાના પછી પર્વતે શું કર્યું ? પ્ર. ૧૭ મું.	૧૫૧
૧૮	વૈદિકોમાનો વસુરાજાનો લેખ. પ્ર. ૧૮ મું.	૧૫૫
૧૯	કૃતયુગાદિકના બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવોનો કોકો. પુરાણ કાળ અને તેમા લખાયેલો ઇતિહાસ. પ્ર. ૧૯ મું.	૧૫૮
,,	દુર્ગાશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રીનો લેખ...	૧૬૦
,,	આર્યોના તહેવારોના લેખકે બતાવેલો અભિપ્રાય.	૧૬૨
,,	ડો. હેસ્મુતના લેખમાનો મુકેલો સાક્ષીરૂપનો ફકરો.	૧૬૬
૨૦	વૈદિકોએ-પુરાણોમા કલ્પી કાઢેલા બ્રાહ્માદિક દેવો. પ્ર. ૨૦ મું.	૧૬૮
,,	જેમનામા શાસ્ત્ર દર્શિત ગુણો હોય તે ભગવાન.	૧૬૯
,,	દૂષણોથી દૂર ગુણોથી ભરપુર તેજ દુનિયાનો દેવ.	૧૭૦
૨૧	જૈનોના ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમા-પહેલા બલદેવ અને વાસુદેવના પિતા તે પ્રજાપતિ, વૈદિકોએ કલ્પેલા બ્રહ્મા.	૧૭૨
,,	ભાગવતે-પ્રજાપતિએ પુત્રીનો સંબંધ કર્યો. મત્સ્યપુ૦ મા-બ્રહ્મા શતરૂપા સાથે દેવતાના સો સો વર્ષ ક્રીડા કરતા રહ્યા. પદ્મપુ૦ માં-બ્રહ્મા બીજી સ્ત્રી કરીને સાવિત્રીના અપરાધી બના.	૧૭૩

બ્રહ્માએ કહ્યું તું મારો પુત્ર થા. 'તથાસ્તુ' વિષ્ણુએ કહ્યું જો આ બધુ તમે કર્યું છે તો મને ભક્તિ આપો. શિવે કહ્યુ-જગત્ રુદ્રમય અને નારાયણ મય છે. કહીને અંતર્ધાન. વિષ્ણુ જલમા પોઢ્યા. બ્રહ્મા બ્રહ્માસનપર ના ઉત્પન્ન-મધુકૈટભે બ્રહ્માને કહ્યું કે તું અમારો ભક્ષ થયશ. કહીને અંતર્ધાન. બ્રહ્મા-કમલનાલથી પાતાલમા જઇ, હરિને કહેવા લાગ્યા, મને ભય લાગે છે. ધીરજ આપી, મુખથી-વિષ્ણુ, જિષ્ણું ઉત્પન્ન કરી રક્ષક રૂપે મુકયા. આ બેનું રૂપધરી મધુકૈટભ આવ્યા. બ્રહ્માને સાક્ષી રાખી, જલને સ્તંભન કરી ત્યાં એક સરખા સો વર્ષ લડયા. વ્યાકુલ બ્રહ્માએ ધ્યાન ધરી અંતર્જાણી કમલ કેશરાથી બાધ્યા. કન્યા ઉત્પન્ન થઇ, વિષ્ણુ જિષ્ણુએ પુત્ર થવા જણાવ્યું, તે યમના ઘરમા લઇ ગઇ. સો વર્ષ થતા પ્રલયનો સમય જાણી બ્રહ્મા સ્થાન પર ગયા. વિષ્ણુએ બધો પ્રકૃતિમા લય કર્યો. ફરી જગત્ રચવા બ્રહ્માએ તપ કર્યો, સફલ ન થતા ક્રોધ, તેમાથી સર્પો. દેહનો ત્યાગ કર્યો. તેમાથી ૧૧ રૂદ્રો લલાટથી નીલ લોહિત ૧૧ થયા. બ્રહ્માને જીવતા કર્યા. પછી બધી સૃષ્ટિ રચાઇ. ,,

૩૦ જૈનોના ૧૫ મા તીર્થંકર અને પુરૂષસિંહ વાસુદેવનું પાચમુ ત્રિક ૨૦૪

,, પુરૂષસિંહ વાસુદેવ-નિશુંભ પ્રતિવાસુદેવ. ,,

,, વૈદિકે-મત્સ્યપુરાણમા-શુંભ અને નમિ બે દૈત્યો સાથે વિષ્ણુની લડાઇ નમિએ ગરૂડના માથામા ગદા મારી, શુભે-પરીઘ વિષ્ણુના માથામા માર્યો મૂર્છિત થયા, સચેતન થયા પછી નાશ. ૨૨૫

૩૧ જૈનોના ૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થંકરોના મધ્ય કાલમા-ત્રિજા અને ચોથા બે ચક્રવર્તીઓ. ત્રિજા ચક્રવર્તી મઘવા, અને ચોથા ચક્રવર્તી સનત્કુમાર આ બેનો વૃત્તાત થોડો આપ્યો છે. ૨૨૭

વૈદિકોમા સનત્કુમાર સંહિતા પ્રસિદ્ધ છે અમો વૃત્તાત આપ્યો નથી ત્યાથી જોવાની ભળામણ કરી છે.

૩૨ જૈનોમાં-પાચમા ચક્રવર્તી તેજ સોલમા તીર્થંકર. ૨૨૩

,, આ જીવે ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછી બાર ભવ કરતાં, દશમા ભવે જીવના જોખમે કબુતરની દયા કરી છે, ૧૧ મા ભવે દેવલોકમાં-બારમા ભવે પ્રથમ ચક્રવર્તીનું પદ ભોગવ્યા પછી, ૧૬ મા તીર્થંકર શાંતિનાથ થયા છે.

પ્રકરણ.	ગ્રંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.

પ્રકરણ.	ગ્રંથનો વિષય	પૃષ્ટ.

પ્રકરણ.	ગ્રંથનો વિષય.	પૃષ્ટ.
"	વિષ્ણુએ મોહિનીનું સ્વરૂપ ધરીને દૈત્યોને ઠગ્યા. (પદ્મ)	૪૨૪
"	શિવ નમન કરી પગે પડયો તો પણ પાર્વતી ન રહ્યાં. (મત્સ્ય)	૪૨૫
"	સ્ત્રીના મરણથી શિવ શોકાતુર. (પદ્મ)	"
"	આમાં ઋષભદેવના પાંચમાભવનું અનુમાન છે	"
"	પરસ્ત્રીના લંપટી તો પણ મહાદેવ તે કયા ગુણથી ? (પદ્મ)	૪૨૭
"	મહાદેવજી મંત્રના બળથી સ્ત્રિયો ખેંચી મંગાવતા. (પદ્મ)	૪૨૮
"	પાર્વતીના તપના ઠેકાણે શિવજીનું શું કામ ? (શિવ)	"
"	મહાદેવને થએલી ભયંકર વિકલતા. (શિવ)	"
"	મહાદેવજીનું નિર્લજ્જ પણે ઋષિપત્નીઓની પાછલ દોડવું.	૪૨૯
"	વૃકાસુરના ભયથી જ્ઞાની શિવ ભટકયા (ભાગ.)	"
"	કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી બાણાસુરને શિવે છોડાવ્યો. (વિષ્ણુ પુ.)	૪૩૦
"	શિવ-પરસેવાના પુરૂષથી ભાગી વિષ્ણુનાં શરણે ગયા.	૪૩૧
"	મહાદેવની વર્ણવેલી મોટી સત્તા.	૪૩૨
"	બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દક્ષની આજીજીથી શિવનું પ્રસન્ન થવું.	૪૩૩
"	જટામાર્થી મુકત ગંગાના ૭ પ્રવાહ તેમાંનો એક પવિત્ર.	"
"	અજાણે આહેડીથી શિવ પુજાયા તો પણ શિવવિમાન (સ્કંદ)	૪૩૪
"	પાપીમા પાપી બ્રાહ્મણને પણ મોક્ષ શિવપુરાણે આપ્યું.	"
"	એક કરોડ છાસઠ હજાર વર્ષ આરાધન, શિવનું વિષ્ણુએ કરેલું.	૪૩૫
"	મહાદેવના ગણોથી વિષ્ણુ આદિ દેવો કુટાના.	૪૩૬
"	દૈત્યોએ બ્રહ્માથી કિલ્લાઓ મેળવ્યા તે શિવે તોડ્યા.	"
"	કૃષ્ણજીએ ૧૬ માસ તપસ્યા કરી, શિવને પ્રસન્ન કર્યા.	૪૩૭
"	કાશીમાં-પાપી, પશુ, પંખી પણ મરે તો મોક્ષે જાય.	૪૩૮
"	શિવ ભિક્ષુ રૂપથી અર્જુનની રક્ષા કરવા આવ્યા.	૪૩૯
"	શિવની સેવાથી શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ચક્ર મેળવ્યું.	"
"	ઉપરના લેખમાં વૈદિક મતના પંડિતનો અભિપ્રાય.	૪૪૦
"	આ બધા લેખોમાં જૈનોની માન્યતા.	૪૪૧
"	વેદના રથ ઉપર ચઢી, શિવ દૈત્યોને મારવા ચઢયા.	"
"	દક્ષના યજ્ઞમાં મહાદેવના અનાદરથી મોટો ઉત્પાત.	૪૪૨
"	શિવે વીરભદ્ર પાસે દક્ષનું માથું કપાવ્યું. બકરાનું ચોટાડાવ્યું.	૪૪૪
"	જૈન અને બૌદ્ધના આશ્રયથી લખાએલો, પુરાણ ઇતિહાસ.	૪૪૫
"	પુરાણનો લેખ આપનાં આનંદ શંકરભાઇનો અભિપ્રાય.	૪૪૬
"	પુરાણાદિકના સંબંધમાં-આર્યોના તહેવારોના વિચારો.	૪૪૮
(૪૩)	પુરાણોના સંબંધે વૈદિક પંડિતોના અનેક પ્રકારના વિચારો.	૪૫૦
"	પૂર્ણજ્ઞાન વિના-ઇછિત ઉદ્ગારોમાં સત્યના આશા શી ?	૪૫૩

ॐ अर्हम्.

[1] तत्त्वत्रयी-मीमांसा.

अथवा

तुलनात्मक दृष्टिए जैन अने वैदिक देव-गुरु-धर्मनुं दिग्दर्शन.

खंड १

प्रकरण १ लुं.

मंगलाचरण.

"यस्य निखिलाश्च दोषा न सन्ति सर्वे गुणाश्च विद्यन्ते।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥"—आर्या

—श्री हरिभद्रसूरिकृत लोक तत्त्व निर्णय.

भावार्थ—काम, क्रोध, लोभ, मान, मद, अने हर्ष आ छओ महान् दोषो (जीवोना अंतरंग शत्रुओ) जगत् प्रसिद्ध छे, ते जेनामां नथी अने ज्ञान, दर्शन अने चारित्र ए त्रणु परम गुणो जेनामां यथार्थ रूपे रहेला छे ते, नामथी चाहे ब्रह्मा हो, विष्णु हो, महादेव हो के जिन हो तेवा परमेश्वरने अमारो नमस्कार छे.

---

१ जैनोमां सम्यग् दर्शन, ज्ञान, अने चारित्र अथवा-देव, गुरु, अने धर्म. वैदिकोमां-वेदोमां-अग्नि, वायु अने सूर्य. पुराणोमां-ब्रह्मा, विष्णु, अने महेश. अथवा देव गुरु अने धर्म ए सर्वे जुदा जुदा रूपे तत्त्वत्रयी मनाय छे.

ગુણી દેવની શોધ કેમ નહી કરવી ?

" अवश्यमेषां कतमोऽपि सर्वविद्,
जगद्धितैकान्तविशालशासनः ।
स एव मृग्यो मतिसूक्ष्मचक्षुषा,
विशेषमुक्तैः किमनर्थपण्डितैः ? ॥ "

—લો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ— ઉપર બતાવેલા દેવોમાંથી કોઇને કોઇ સર્વજ્ઞ અને જગતનું હિત કરનાર છે શાસન (સિદ્ધાંત) જેમનું, એવા દેવને આપણે આપણી મતિરૂપ સૂક્ષ્મચક્ષુથી જરૂર શોધવો જોઇએ. બાકી અર્થ વિનાનું ઘણું કહીને અનર્થને જ કરવાવાળા પંડિતોથી આપણા આત્માનું હિત શું થાય ?

દોષો કે ગુણો જાણવાનું સાધન—

" प्रत्यक्षतो न भगवानृषभो न विष्णु–
रालोक्यते न च हरो न हिरण्यगर्भः ।
तेषां स्वरूप-गुणमागमसम्प्रभावात्
ज्ञात्वा विचारयथ कोऽत्र परापवादः ? ॥ "

—લો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ–ભગવાન્ ઋષભદેવ (જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર), વૈદિકમતના વિષ્ણુ, મહાદેવ અને બ્રહ્મા આ દેવમાંના એક પણ દેવને આપણે પ્રત્યક્ષ જોયા નથી. પણ તેમનું સ્વરૂપ–તેમની મૂર્તિઓ અને તેમનાં ગુણો તેમના જ સિદ્ધાંતોથી આપણે તપાસીએ તેમાં તેમની નિંદા શી ?

નેત્રથી દોષો ટાળીએ તો પછી બુદ્ધિથી કેમ ન ટાળીએ ?

" नेत्रैर्निरीक्ष्य विष-कण्टक-सर्प-कीटान्
सम्यक् पथा व्रजति तान् परिहृत्य सर्वान् ।
कुज्ञान-कुश्रुति-कुदृष्टि-कुमार्गदोषान्
सम्यग् विचारयथ कोऽत्र परापवादः ? "

—લો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ–ઐહિક હિતને માટે ઝેર, કાંટા, સર્પો અને કીડા વિગેરેને નેત્રથી બચાવ કરીનેજ આપણે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓ કરીએ છીએ, તો પછી જન્મોજન્મના હિત માટે આપણે વિચાર કેમ નહી કરવો જોઇએ ? અનેક દેવોથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિરૂપ કુજ્ઞાનના, ધર્મના નામે હિંસાપોષક કુશ્રુતિઓના.

અજ્ઞાનાદિ દોષોથી દૂષિતને દેવાધિદેવ તરીકે માનવારૂપ કુદષ્ટિના અને એકાંત નિત્યત્વાદિ પક્ષના કદાગ્રહરૂપ કુમાર્ગના દોષોને કેમ ન વિચારીએ ? અને એવા દોષોનો ત્યાગ કરી સત્યધર્મનાં તત્ત્વોને શોધીયે તેમાં કયા પ્રકારની નિંદા કરી ગણાય ?

હવે પોતાનું ખરૂં ધ્યેય બતાવે છે—

" त्यक्तस्वार्थः परहितरतः सर्वदा सर्वरूपं
सर्वाकारं विविधमसमं यो विजानाति विश्वम् ।
ब्रह्मा विष्णु र्भवतु वरदः शङ्करो वा जिनो वा
यस्याचिन्त्यं चरितमसमं भावतस्तं प्रपद्ये ॥ "

—લો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ—અન્ય ભવ્ય જનોના હિતને માટે ત્યાગ્યો છે પોતાનો સ્વાર્થ જેમણે અર્થાત્ લીધી છે દીક્ષા જેમણે અને તપોબળથી સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરી, જડ, ચેતનથી વ્યાપ્ત, અને અનાદિ અનંત હોવાથી સર્વદા **સર્વરૂપ** ઉર્ધ્વ, અધ: અને મધ્ય લોકના ભેદથી (સ્વર્ગ, નરક અને મનુષ્યલોકરૂપ) **સર્વાકાર**, ઉત્પત્તિ, નાશ અને નિશ્ચલતામય (ઉત્પાદ, વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય લક્ષણરૂપ હોવાથી) વિવિધ પ્રકારનુ, અને આજ સુધી સર્વજ્ઞ સિવાય કોઇથી પણ ન જોઇ શકાયું હોય તેવું જાણ્યુ છે વિશ્વ (જગત્) જેમણે, અને કોઇની સાથે ઉપમા કે સામ્યતાથી બંધ બેસતું ન કરી શકાય તેવું અચિંત્ય છે ચરિત–(વર્ણન) જેમનું તે, નામથી ચાહે તો **બ્રહ્મા** હો, **વિષ્ણુ** હો, વરના આપનારા **બુદ્ધ** હો, **શંકર** હો, યા ચાહે તો **જીન** હો તેવા પરમ પરમાત્માને ભાવથી–ખરા જીગરથી (તન મન અને ધનથી) અંગીકાર કરવા અમો સદાકાલ તત્પર છીએ.

॥ ઇતિ ગ્રંથોદ્દેશ મંગલાચરણરૂપ પ્રકરણ ૧ લું. ॥

પ્રકરણ ૨ જું.

જૈન દૃષ્ટિએ જગત્.

ગત્ કહો, દુનિયા કહો કે સંસાર કહો એ બધા શબ્દો એક જ અર્થને સૂચવે છે. આ જગત્ અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક રીતે જ અનંત જીવો અને અનંત પરમાણુઓના પરિવર્તનરૂપે ચાલતું આવેલું છે તેવીજ રીતે ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંત કાળ પર્યંત ચાલ્યા કરશે પણ એ કોઇએ બનાવેલું સંભવતું નથી.

સંસારમાં અનેક પ્રકારની ચઢતી પડતીના ક્રમો ચાલ્યા જ કરે છે. જૈન શાસ્ત્રમાં એ ચઢતી પડતીના ક્રમને 'ઉત્સર્પિણી' અને 'અવસર્પિણી'ના નામથી ઓળખાવેલ છે. પ્રત્યેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પ્રમાણ દશ દશ કોટાકોટી સાગરોપમ કહેલું છે. ઉત્સર્પિણીના શરૂઆતમાં અને અવસર્પિણીના અંતમાં જગત્‌ની સ્થિતિ ઘણીજ ખરાબ હોય છે. ઉત્સર્પિણીમાં આગળ જતા એ ખરાબ સ્થિતિ ધીરે ધીરે સુધરવા માંડે છે, અને છેવટે સારામાં સારી સ્થિતિએ પહોંચે છે. ઉત્સર્પિણીનો દશ કોટા કોટી સાગરોપમ સમય પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણીની શરૂઆત થાય છે. અવસર્પિણીની શરૂઆતની સ્થિતિ ઘણી જ શ્રેષ્ઠ હોય છે. પરંતુ સમય જતાં ધીરે ધીરે એમાં ન્યૂનતા આવતી જાય છે. વર્તમાન સમય એ અવસર્પિણી કાળનો છે.

જૈન શાસ્ત્રકારોએ અનાદિ નિયમને અનુસરીને પ્રત્યેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના છ છ ભાગ (છ આરા) બતાવેલ છે. તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

અવસર્પિણી કાળમાં.	ઉત્સર્પિણી કાળમાં.
૧ સુષમ સુષમ	૧ દુઃષમ દુઃષમ
૨ સુષમ	૨ દુઃષમ
૩ સુષમ દુઃષમ	૩ દુઃષમ સુષમ
૪ દુઃષમ સુષમ	૪ સુષમ દુઃષમ
૫ દુઃષમ	૫ સુષમ
૬ દુઃષમ દુઃષમ	૬ સુષમ સુષમ

વર્તમાન સમયનો યુગ અવસર્પિણી કાળનો હોવાથી જૈન ગ્રંથોમા સ્વાભાવિક રીતે જ આ યુગનો ઇતિહાસ વિગતવાર લખાએલો છે

વર્તમાન સમયનો—અવસર્પિણીનો યુગ સુષમ સુષમ નામના પહેલા આરાથી શરૂ થાય છે એ આરાની શરૂઆતમા સુખ, શાન્તિ, આરોગ્ય, મગવડતા અને સ્વતત્રતા હતી મનુષ્યો સુદર ઘાટના અને અલ્પ વિષય કષાયવાળા હતા તે સમય ઉચ્ચ નીચના વ્યવહારથી કે રાજા પ્રજાના ભેદથી રહિત હતો કષાય રહિતપણે એમનુ જીવન સુખમા, ઉપભોગમા અને અનેક પ્રકારની મન પસદ ક્રીડામા વ્યતીત થતુ હતુ. અસિ, મષી અને કૃષિ રહિત તે સમયનો લોક વ્યવહાર હોવાથી તેમને કાઇ કામ કે વ્યવસાય કરવો પડતો નહી તેમના પ્રબળ પુણ્યના સયોગે દશ[1] જાતિના કલ્પવૃક્ષો એમને જે કાઇ જોઇતુ તે બધુ આપતા હતા પૃથ્વીમા સાકર કરતા પણ અધિક મીઠાશ હતી, પાણી પણ અમૃત કરતા વધારે મધુરતાવાળુ હતુ આયુષ્ય પણ વિશેષ લાબુ એટલે ત્રણ પલ્યોપમના પ્રમાણવાળુ, ને શરીરની ઉચાઇ પણ ત્રણ ગાઉની હતી બાળક અને બાલિકા એક સાથે જન્મતા અને જન્મ્યા પછી લગભગ સાત અઠવાડિયામા તેઓ સ્નેહનો ઉપભોગ કરવાને લાયક થઇ જીવન પર્યંત તે યુગલ—પતિપત્ની રૂપે રહેતા વાઘ, સિહ, જેવા ક્રૂર પ્રાણિઓ પણ તે સમયમા અલ્પ કષાય વાળા હતા ચાર કોડા કોડી સાગરોપમના પ્રમાણ વાળો એ આરો પૂર્ણ થતા ત્રણ કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળા સુષમ નામના બીજા આરાની શરૂઆત થઇ.

પહેલા આરાની શરૂઆતની સ્થિતિમા કાળના દોષે કરી ન્યૂનતા થતી ચાલી બીજા આરાના પ્રારભમાના મનુષ્યોનુ આયુષ્ય બે પલ્યોપમ અને શરીર ઓછુ થતા થતા બે ગાઉના પ્રમાણવાળુ રહ્યુ પૃથ્વી, પાણી તેમજ વનસ્પતિ વિગેરેમા પણ પહેલા આરાની શરૂઆત કરતા રસકસ ઓછા થયા ક્રમે કરીને કાળના સ્વભાવથી સમયના વહેવા સાથે એમા પણ ન્યૂનતા થતા બીજા આરાના અતમા અને ત્રીજા આરાની શરૂઆતમા એક પલ્યોપમનુ આયુષ્ય અને એક ગાઉનુ શરીર પ્રમાણ થયુ પૃથ્વી આદિમા પણ પ્રથમના કરતા રસકસની ન્યૂનતા થઇ

---

[1] દશ કલ્પ વૃક્ષોના નામ અને ગુણો—

૧ મદ્યાગ—માદક વસ્તુ આપનાર	૬ ચિત્રાગ—માલ્યઆદિ આપનાર
૨ ભૃગરાજ—ભાજન આપનાર	૭ ચિત્રરસ—સ્વાદુ ભોજન આપનાર
૩ તુટિતાગ—વાદ્ય આપનાર	૮ ભવન—ગૃહ વિગેરે આપનાર
૪ દીપશિખા—ઉદ્યોત આપનાર	૮ મણ્યગ—ભૂષણાદિ આપનાર.
૫ જ્યોતિ—પ્રકાશ આપનાર	૧૦ અનગ્ન—વસ્ત્રાદિ આપનાર

બે કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળો સુષમદુઃષમ નામનો ત્રીજો આરો બેઠો. કાળના પ્રભાવે કરી એમાં પણ ન્યૂનતા થતાં થતાં લગભગ ત્રીજા આરાના અંત સમયમાં **વિમળવાહન** નામના પુરૂષને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. એ સમયમાં કલ્પવૃક્ષો કરમાવા લાગ્યા એટલે તે સમયના મનુષ્યોમાં કષાયની પ્રવૃત્તિ થવા લાગી, તેઓ મારૂં, તારૂં કરવા લાગ્યા તેથી તે બધાઓએ મળીને **વિમળવાહનને** (તેનામાં અધિકતા જોવાથી) મોટો કરી સ્થાપ્યો. એ રીતે ત્રીજા આરાના અંતમાં **વિમળવાહન** પહેલા કુલકર થયા.

એ **વિમળવાહનની** વંશપરંપરામાં અનુક્રમે સાત કુલકર થયા. તેમાં છેલ્લા કુલકર **નાભિ** રાજા થયા. એ **નાભિરાજાના પુત્ર** જગત્પ્રસિદ્ધ **ઋષભદેવ** થયા. એ અરસામાં મનુષ્યોમાં વિષય કષાયની પ્રવૃત્તિ દિન પ્રતિદિન અત્યંત વધતી જતી હોવાથી કુલકરોને જુદી જુદી નીતિનું બંધારણ કરવાની જરૂર પડી હતી.

જગત્પ્રસિદ્ધ **ઋષભદેવના** સમયમાં કાળના દોષે કરીને મનુષ્યોમાં અનેક પ્રકારની રાગ દ્વેષાદિકની પ્રવૃત્તિ જણાવા લાગી જેથી એક રાજાની તેમને જરૂર જણાઇ, વળી કલ્પવૃક્ષો પણ ઓછાં થઇ જવાથી તેમજ અલ્પ ફળ આપવાથી મારૂં, તારૂં એ રીતનું મોહબંધન એમનામાં વધી ગયું. આ પ્રમાણેના અનેક કારણોથી **ઋષભદેવને** પહેલા રાજા નિમવામાં આવ્યા. એમણે અનેક પ્રકારના સુધારા વધારા કરી પુરુષોની બહોત્તેર અને સ્ત્રીઓની ચોસઠ કળા, તેમજ શિલ્પ આદિ અનેક કળાઓ બતાવી વ્યવહાર ધર્મની શરૂઆત કરી.

અત્યાર સુધી બાળક-બાળકી સાથે જન્મતા તે મનુષ્યો ' યુગળીયા ' એ નામથી ઓળખાતા હતા અને પતિપત્ની તરીકે જીવન પર્યન્ત રહેતા. પરંતુ હવે બાળક બાળકી સાથે જન્મતા ન હોવાથી **ઋષભદેવે** વર્ણપ્રણાલિકાની શરૂઆત કરી અને ઉચ્ચ નીચ એવા માણસોના ચાર કુળ પાડયા. ત્રીજા આરાના અંતમાં એવી રીતે યુગલિક ધર્મ દૂર થતાં વ્યવહારિક ધર્મની શરૂઆત થઇ. ઘણા કાળ પર્યંત ઋષભદેવ રાજ્યપદ ભોગવીને પછી પહેલા સાધુ થયા.

અત્યાર સુધીમાં લોકો યુગળીયા મટી જઇને વ્યવહાર-ધર્મમાં નિપુણ થયા હતા. **ઋષભદેવના** રાજ્યતંત્રની શરૂઆતથી જ ગ્રામ, નગર વિગેરે વસી ગયા હતા, **ઋષભદેવે** સ્થાપેલા જુદા જુદા રાજાઓ હાથી ઘોડા,

૧-૨ જુઓ પ્રકરણ ૧૧ મું

વિગેરેનો સંગ્રહ કરવા લાગ્યા હતા. એવી રીતે વ્યવહાર–ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં તે સમયના લોકો પરિપૂર્ણ હતા છતાં ધર્મ–માર્ગની રીતિથી તેઓ અજ્ઞાત હતા. તે ધર્મ માર્ગ **ઋષભદેવે** સાધુ થઇને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી દર્શાવ્યો. સાધુ–ધર્મ અને શ્રાવક ધર્મની શરૂઆત કરી જગતને જૈન ધર્મ સીખવ્યો. સમસ્ત ભારત વર્ષમાં રાજ્ય ધર્મ કહો, કે રાષ્ટ્રધર્મ કહો પણ એક જ જૈન ધર્મ પ્રથમ શરૂ થયો.

ત્રીજા આરાના ૮૯ પખવાડીયાં બાકી રહેતાં **ઋષભદેવ** નિર્વાણ પદ (મોક્ષ) પામ્યા. રાજાઓની પરંપરા પણ **ઋષભદેવથી** શરૂ થઇ. **ઋષભદેવની** પાટે તેમના મુખ્ય પુત્ર **ભરત** અયોધ્યા (વિનીતા) ના તખ્ત ઉપર આવ્યા તે પહેલા ચક્રવર્ત્તી થયા.

ત્રીજા આરાના અંતમાં અને ચોથા આરાની શરૂઆતમા મનુષ્યોનુ આયુષ્ય અને શરીરાદિક ઘટતાં ઘટતાં ક્રોડપૂર્વ અને ૫૦૦ ધનુષ્ય શરીર પ્રમાણ રહ્યું.

બેતાલીસ હજાર વર્ષ ન્યૂન કોટાકોટી સાગરોપમનો ચોથો આરો બેઠો. આ 'દુઃષમસુષમ' નામના ચોથા આરામાં પણ કાળના પ્રભાવે કરીને સ્થિતિ બગડતી ચાલી. રોગ, શોક, સંતાપ, આધિ, વ્યાધિ, ને ઉપાધિ સર્વ કાંઇ દિન પ્રતિદિન વધવા લાગ્યાં. નેં આયુષ્ય, બળ, શરીર વિગેરે હીન થતાં ચાલ્યાં. આ આરામાં રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે જગત્ પ્રસિદ્ધ થએલા જૈન ધર્મમાંથી અનેક પ્રકારના ફિરકાઓ (ફાંટા) નીકળ્યા, તેમજ બાકીના ત્રેવીસ, તીર્થંકરો, **ભરત** મહારાજા શિવાયના અગ્યાર ચક્રવર્ત્તી, નવ બળદેવ, નવ વાસુદેવ અને નવ પ્રતિવાસુદેવ આદિ મહાપુરુષો પણ આ ચોથા આરામાં જ થયા છે, એવી રીતે ચોવીસ તીર્થંકર, બાર ચક્રવર્ત્તી, નવ વાસુદેવ, અને નવ બળદેવ, તેમજ નવ પ્રતિવાસુદેવ, એ ત્રેસઠ શલાકાપુરુષો જૈન શાસ્ત્રમાં અવસર્પિણીના એક યુગમાં થએલા વર્ણવાયા છે, એજ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી યુગમાં પણ થાય. તે શીવાય નવ નારદ અને અગ્યાર રૂદ્ર પણ દરેક યુગમાં થાય છે.

એ ચોથો આરો એવી રીતે પૂર્ણ થતાં એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણે ' દુઃષમ 'નામનો પાચમો આરો બેઠો. આ આરાની શરૂઆતમાં આયુષ્ય, બળ, અને શરીરાદિક ઘટતાં ઘટતાં પ્રાયઃ ૧૨૦ વર્ષનું આયુષ્ય અને સાત હાથનુ શરીર પ્રમાણ રહે છે. સાત હાથના દેહ પ્રમાણવાળા ચોવીસમા તીર્થંકરના મોક્ષ ગમન પછી ૮૯ પક્ષ પૂર્ણ થયે આ પાંચમા આરાની શરૂઆત થાય છે. એકવીસ

હજાર વર્ષના પ્રમાણુવાળા આ પાંચમા આરામાં બહુધા કૃષ્ણપક્ષીયા અને વક્ર જડ જીવો હોય છે. જે સરળતાથી ધર્મ ન પામતાં અસત્ય તરફ ઝટ આકર્ષાય છે. આ આરામાં બળ, બુદ્ધિ, સૌભાગ્ય, સમૃદ્ધિ અલ્પ હોવા છતાં કષાયોની અધિકતા હોય છે. વિષય–કષાયોમાં રક્ત એવા જીવો આધિ, વ્યાધિ, ને ઉપાધિઓથી મુઝાએલા છતાં શુદ્ધતત્ત્વ ને પામી ધર્મ આચરી શકતા નથી. બલ્કે પોતાને અનુકૂલ એવા નવીન ધર્મોની પ્રરૂપણા કરી જગતના અન્ય જીવોને આકર્ષી ઐહિક સુખમાં જ મશગુલ બનીને જીવનની સાર્થકતા માને છે. આનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય જૈન ગ્રંથોથી જાણી લેવું.

એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણુવાળો પાંચમો આરો પૂર્ણ થતાં તેટલા જ વર્ષના પ્રમાણ વાળો છઠ્ઠો આરો દુઃષમદુઃષમ નામે આવે છે. પાંચમા આરાના અંતમાં અને છઠ્ઠા આરાની શરૂઆતમાં મનુષ્યનાં આયુષ્ય ઓછાં થતાં થતાં વીસ વર્ષ પ્રમાણનાં અને શરીર એક હાથ પ્રમાણનું હોય છે. પાંચમા આરાના અંતમાં જૈનધર્મ વિલય પામે છે, તેમ રાજ્ય–વ્યવસ્થા પણ અવ્યવસ્થિત થાય છે આ સંયોગો વચ્ચે છઠ્ઠા આરાની શરૂઆત થાય છે. જે દિવસે આ આરો બેસે છે તે દિવસની શરૂઆતમાંજ એટલે તેજ દિવસે અનેક પ્રકારના એવા કુદરતી ઉત્પાતો થાય છે, કે તે ઉત્પાતમાં અનેક મનુષ્યોનો સંહાર થઇ જાય છે. તેમ ગ્રામ, નગર વિગેરેનો પણ નાશ થઇ જાય છે. એ ઉત્પાતથી બચેલાં મનુષ્ય (સ્ત્રી–પુરુષો) સૂર્યનો પ્રચંડ તાપ ન સહન કરી શકવાથી ગંગા અને સિંધુના બિલોમાં (ગુફાઓમાં) જઇને નિવાસ કરે છે. અને મત્સ્યાદિક ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. (એ ઉત્પાતને અન્યધર્મવાળાઓ પ્રલયકાળની ઉપમા આપે છે). આ છઠ્ઠા આરામાં પુરુષનું ઉત્કૃષ્ટ વીશ વર્ષનું અને સ્ત્રીઓનું સોળ વર્ષનું આયુષ્ય પ્રમાણ હોય છે. એ અરસામાં પણ પુત્રના પુત્રો જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે છ વર્ષની સ્ત્રી તે વખતે ગર્ભ ધારણ કરતી હોવાથી અનેક પુત્રોને ઉત્પન્ન કરે છે. વળી લોકો નગ્ન, રોગી અને માતપિતાના સંબંધથી રહિત તિર્યંચ જેવા હોય છે. જેથી ભાઈ–બેન, કે માતા–પુત્રનો વ્યવહાર તેમનામાં હોતો નથી. રોગી, દુઃખી, દુર્ભાગી છતાં વિષયમાં જ રક્ત તથા માતા અને બેનની સાથે પણ વિષયસેવન કરનારા તે જીવો મરણ પામીને બહુધા દુર્ગતિમાં જ જનારા હોય છે. આ આરાના અંતે તો શરૂઆત કરતાં પણ અધમ સ્થિતિ હોય છે, તેમ જ આ છઠ્ઠો આરો પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણીકાળ પણ પૂરો થાય છે. તે પછી ઉત્સર્પિણી કાળની શરૂઆત થાય છે. અવસર્પિણીના પ્રાંતમાં. ને ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતમાં એક સરખી સ્થિતિ હોય છે.

અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો–પડતો કાળ, એમાં અનુક્રમે મનુષ્યોના આયુષ્ય બળ, બુદ્ધિ, શરીર વિગેરે ક્ષય પામતા જાય છે. તેમ ઉત્સર્પિણી કાળમાં એથી ઉલટા ક્રમે કરી વૃદ્ધિ પામતા જાય છે.

ઉત્સર્પિણી કાળનો પહેલો આરો (' દુઃષમ દુઃષમ ' નામે) એકવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો હોય છે. એની સ્થિતિ પણ અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવી હોય છે. ફેર માત્ર એટલોજ કે જેમ અવસર્પિણીમાં ક્રમે કરીને અપક્રાંતિ થતી આવે છે, તેમ ઉત્સર્પિણીકાળમાં ઉત્ક્રાંતિ થતી જાય છે. ઉત્સર્પિણીનો પહેલો આરો પૂર્ણ થતાં અને બીજા આરાની શરૂઆતમાં પૂર્વના ક્રમ પ્રમાણે મનુષ્યનું એક હાથનું શરીર અને વીસ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે.

દુઃષમ નામના બીજા આરામાં પણ એ ઉત્ક્રાંતિનો વેગ આગળ વધતો જાય છે, આ આરાનું પ્રમાણ પણ અવસર્પિણીના પાંચમા આરાની માફક એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણવાળું હોય છે. આ આરામાં પહેલા આરા કરતાં જગત્‌ની સ્થિતિ સારી હોય છે. અને તેમાં પણ કાળના પ્રભાવે કરીને સુધારો થતો જાય છે. બીજા આરાના અંતમાં, ને ત્રીજા આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યોનું શરીર સાત હાથનું, ને આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટપણે પ્રાયઃ ૧૨૦ વર્ષનું પૂર્વના ક્રમે કરીને થાય છે. ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં ૮૯ પક્ષ ગયા બાદ પ્રથમ તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે. તે પછી પશ્ચાનુક્રમે કરીને સર્વ ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તિઓ, ૯ વાસુદેવો, ૯ બળદેવો તેમજ ૯ પ્રતિવાસુદેવો એ ત્રેસઠ શલાકાપુરુષો આ આરામાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ ' દુઃષમ સુષમ ' નામના ત્રીજા આરાનું પ્રમાણ અવસર્પિણીના ચોથા આરાની માફક બેંતાલીશ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનું હોય છે. એવી રીતનો એ આરો પૂરો થતાં ' સુષમદુઃષમ ' નામનો ઉત્સર્પિણીનો ચોથો આરો બે કોડા કોડી સાગરોપમના પ્રમાણવાળો બેસે છે. આ આરાનું પ્રમાણ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાની માફક સમજવું. ફેર એટલોજ કે અવસર્પિણીમાં ક્રમે કરીને જેમ હાનિ થતી જાય છે, તેમ આ ઉત્સર્પિણીકાળમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે. આ ચોથા આરાનાં ૮૯ પક્ષ ગયે ચોવીસમા તીર્થંકર ઉત્પન્ન થાય છે. એ ચોવીસમા તીર્થંકરના મોક્ષ ગમન બાદ કેટલાક સમય પછી લોકો બહુ સુખી, સંતોષી, અલ્પકષાયવાળા, અલ્પવિષયવાળા, સરળસ્વભાવી અને સમૃદ્ધિવંત હોવાથી નાનામોટાનો વ્યવહાર દૂર થાય છે. સર્વ કોઇ સરખા બળ, બુદ્ધિ, રૂપ, સૌભાગ્ય અને સુખી હોવાથી ધર્મમાં પ્રમાદી થતાં જૈનધર્મનો લોપ થાય છે. કાળના પ્રભાવે હવે કલ્પવૃક્ષો પ્રગટ થવા માંડે છે. અને બાળક, બાળકીનો જોડલા રૂપે જન્મ થાય છે અને એજ આપસ આપસમાં સ્નેહ ધારણ કરીને પતિ

પત્ની રૂપે રહે છે. એવી રીતે અનુક્રમે સર્વે વ્યવહારનો નાશ થતાં ઉત્સર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં કેટલોક કાળ ગયા બાદ યુગળિક ધર્મ પ્રગટ થાય છે.

એ ચોથો આરો પૂર્ણ થતાં 'સુષમ' નામનો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમનો પાચમો આરો બેસે છે. એ આરાની શરૂઆતમાં અવસર્પિણીના બીજા આરાના અંતની માફક એક ગાઉનું શરીર અને એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. ક્રમે કરીને તેમાં વૃદ્ધિ થતાં બીજા આરાના અંતમાં તે ઉત્સર્પિણી કાળમાં બે ગાઉનું શરીર, ને બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. તેની સાથે રૂપ સૌભાગ્ય, બળ, સમૃદ્ધિ વિગેરે પણ વૃદ્ધિ પામે છે. તે પછી ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો 'સુષમસુષમ' નામનો આવે છે, તેમાં પણ સારા કાળના પ્રભાવથી દ્ધિ થતા થતાં એના અંતમાં મનુષ્યનું ત્રણ ગાઉનું શરીર અને ત્રણ પલ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. મનુષ્યને અનુસરીને ગાય, ભેંસ, હાથી, ઘોડા વિગેરે તર્યંચોમાં પણ એ ક્રમ સમજવો. ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો પૂરો થતાં વળી પાછો અવસર્પિણીનો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો સુષમાસુષમ નામે પહેલો આરો બેસે છે. ત્યારથી વૃદ્ધિ થતી અટકીને ઉતરતા કાળની શરૂઆત થાય છે.

એવી રીતે દશ કોડાકોડી સાગરોપમની અવસર્પિણી અને દશ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્સર્પિણી મળીને વીસ કોડાકોડી સાગરોપમનું એક કાળચક્ર થાય છે એવાં કાળચક્રો ભૂતકાળમાં અનંતાં થઇ ગયાં છે અને અનંતાં ભવિષ્યકાળમાં થશે. આવી રીતે ઉન્નતિ અને અવનતિના ક્રમથી જગતની સ્થિતિ બદલાયા કરે છે, પણ એના ઉત્પત્તિ કે સર્વથા નાશ થતો નથી. તેમ આવું વિશાળ, શાશ્વતું જગત (જેમાં સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળનો સમાવેશ થાય છે એને) કોઇ અમુક વ્યક્તિએ બનાવ્યુ એવી કલ્પના પણ વિચારક વિદ્વાનોને હાસ્યાસ્પદ લાગે તેવી છે. આથી વિશેષ જાણવાની જિજ્ઞાસા રાખનાર વિદ્વાનોએ અન્ય જૈન ગ્રંથો જોઇ લેવા.

॥ઇતિ જૈન પ્રમાણે અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી (ઊતરતા ચઢતા) કાલથી આદિ અંતવિનાના જગતનું સ્વરૂપ નામનું પ્રકરણ. ૨ જું.॥

પ્રકરણ ૩ જું.

તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો સમય—

" कालदुगे ति-चउत्था
　ऽरगेसु एगूणनवइपक्खेसु ।
सेसि गएसु सिज्झंति
　हुंति पढमंतिमजिणिंदा ॥ १०० ॥

—શ્રી **રાજશેખર** સુરિકૃત **ક્ષેત્રસમાસ.**

ભાવાર્થ—એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી (ઉતરતો કાળ) અને ઉત્સર્પિણી (ચઢતો કાળ) નામે બે વિભાગ હોય છે. તે દરેકના છ આરા (છ વિભાગ) હોય છે, તેમાં અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના નવ્યાસી (૮૯) પક્ષ બાકી રહે ત્યારે પહેલા તીર્થંકર મોક્ષે જાય, અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી પક્ષ (૮૯) બાકી રહે ત્યારે છેલ્લા ચોવીસમા તીર્થંકર મોક્ષે જાય. બીજા ઉત્સર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય તે વારે પ્રથમ તીર્થંકર જન્મ પામે અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય ત્યારે અંતિમ ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

આ ઉપરોક્ત ગાથામાં અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ શેષ રહે તે વખતે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો મોક્ષકાળ બતાવ્યો, અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯)પક્ષ જાય તેવારે પહેલા અને ચોવીશમા તીર્થંકરનો જન્મકાળ બતાવ્યો તેથી એમ સમજવાનું કે એક કાળચક્રમાં બેજ ચોવીસીઓ થાય, પણ તેમાં વધારો કે ઘટાડો નજ થાય. આ પ્રમાણે અનાદિ કાળનો નિયમ ચાલતો આવે છે.

કાળ અનાદિથી ચાલતો આવે છે તેથી અનંતાં કાળચક્રો થઇ ગયાં છે તેની સાથે ધર્મના પ્રવર્તક તીર્થંકરોની ચોવીસીઓ પણ અનંતી થઇ ગઇ છે. અને આગળ પણ અનંતી ચોવીસીઓ થયા કરવાની એમ જૈન સિદ્ધાંતમાં આજથી હજારો વર્ષો પહેલાં ચોખ્ખે ચોખ્ખું લખાઇ ગયું છે.

પત્ની રૂપે રહે છે. એવી રીતે અનુક્રમે સર્વે વ્યવહારનો નાશ થતાં ઉત્સર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં કેટલોક કાળ ગયા બાદ યુગળિક ધર્મ પ્રગટ થાય છે.

એ ચોથો આરો પૂર્ણ થતાં 'સુષમ' નામનો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમનો પાંચમો આરો બેસે છે. એ આરાની શરૂઆતમાં અવસર્પિણીના બીજા આરાના અંતની માફક એક ગાઉનું શરીર અને એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. ક્રમે કરીને તેમાં વૃદ્ધિ થતાં બીજા આરાના અંતમાં તે ઉત્સર્પિણી કાળમાં બે ગાઉનું શરીર, ને બે પલ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. તેની સાથે રૂપ સૌભાગ્ય, બળ, સમૃદ્ધિ વિગેરે પણ વૃદ્ધિ પામે છે. તે પછી ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો 'સુષમસુષમ' નામનો આવે છે, તેમાં પણ સારા કાળના પ્રભાવથી દ્ધિ થતા થતાં એના અંતમાં મનુષ્યનું ત્રણ ગાઉનું શરીર અને ત્રણ પલ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. મનુષ્યને અનુસરીને ગાય, ભેંસ, હાથી, ઘોડા વિગેરે તર્યંચોમાં પણ એ ક્રમ સમજવો. ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો પૂરો થતાં વળી પાછો અવસર્પિણીનો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો સુષમાસુષમ નામે પહેલો આરો બેસે છે. ત્યારથી વૃદ્ધિ થતી અટકીને ઉતરતા કાળની શરૂઆત થાય છે.

એવી રીતે દશ કોડાકોડી સાગરોપમની અવસર્પિણી અને દશ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્સર્પિણી મળીને વીસ કોડાકોડી સાગરોપમનું એક **કાળચક્ર** થાય છે. એવાં કાળચક્રો ભૂતકાળમાં અનંતાં થઇ ગયાં છે અને અનંતાં ભવિષ્યકાળમાં થશે. આવી રીતે ઉન્નતિ અને અવનતિના ક્રમથી જગતની સ્થિતિ બદલાયા કરે છે, પણ એના ઉત્પત્તિ કે સર્વથા નાશ થતો નથી. તેમ આવું વિશાળ, શાશ્વતું જગત (જેમાં સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળનો સમાવેશ થાય છે એને) કોઇ અમુક વ્યક્તિએ બનાવ્યું એવી કલ્પના પણ વિચારક વિદ્વાનોને હાસ્યાસ્પદ લાગે તેવી છે. આથી વિશેષ જાણવાની જિજ્ઞાસા રાખનાર વિદ્વાનોએ અન્ય જૈન ગ્રંથો જોઇ લેવા.

॥ઇતિ જૈન પ્રમાણે અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી (ઉતરતા ચઢતા) કાલથી આદિ અંતવિનાના જગતનું સ્વરૂપ નામનું પ્રકરણ. ૨ જું. ॥

પ્રકરણ ૩ જું.

તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો સમય—

" कालदुगे ति-चउत्था
अरगेसु एगूणनवइपक्खेसु ।
सेसि गएसु सिज्झंति
हुंति पढमंतिमजिणिंदा ॥ १०० ॥

— શ્રી **રાજશેખર** સુરિકૃત **ક્ષેત્રસમાસ.**

ભાવાર્થ—એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી (ઉતરતો કાળ) અને ઉત્સર્પિણી (ચઢતો કાળ) નામે બે વિભાગ હોય છે. તે દરેકના છ આરા (છ વિભાગ) હોય છે, તેમાં અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના નવ્યાસી (૮૯) પક્ષ બાકી રહે ત્યારે પહેલા તીર્થંકર મોક્ષે જાય, અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી પક્ષ (૮૯) બાકી રહે ત્યારે છેલ્લા ચોવીસમા તીર્થંકર મોક્ષે જાય. બીજા ઉત્સર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય તે વારે પ્રથમ તીર્થંકર જન્મ પામે અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય ત્યારે અંતિમ ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

આ ઉપરોક્ત ગાથામાં અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯) પક્ષ શેષ રહે તે વખતે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો મોક્ષકાળ બતાવ્યો, અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેવ્યાસી (૮૯)પક્ષ જાય તેવારે પહેલા અને ચોવીશમા તીર્થંકરનો જન્મકાળ બતાવ્યો તેથી એમ સમજવાનું કે એક કાળચક્રમાં બેજ ચોવીસીઓ થાય, પણ તેમાં વધારો કે ઘટાડો નજ થાય. આ પ્રમાણે અનાદિ કાળનો નિયમ ચાલતો આવે છે.

કાળ અનાદિથી ચાલતો આવે છે તેથી અનંતાં કાળચક્રો થઇ ગયાં છે તેની સાથે ધર્મના પ્રવર્ત્તક તીર્થંકરોની ચોવીસીઓ પણ અનંતી થઇ ગઈ છે. અને આગળ પણ અનંતી ચોવીસીઓ થયા કરવાની એમ જૈન સિદ્ધાંતમાં આજથી હજારો વર્ષો પહેલાં ચોખ્ખે ચોખ્ખું લખાઇ ગયું છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

પૌરાણિક અને વૈદિક દષ્ટિએ જગત્.

કલમ ૧૫ થી.

વૈદિક ધર્મમાં પુરાણ, સંહિતા, ઉપનિષદો અને વેદ એમ ઉત્તરોત્તર મહત્વપૂર્ણ અને માનનીય ગ્રંથો ગણાય છે. કેટલાક લોકો પુરાણોને શ્રદ્ધેય ગણતા નથી. પરંતુ વેદ-વાક્ય તો પ્રમાણ ભૂત અને માન્ય માને છે, તેથી આ પ્રકરણમા પુરાણોના સૃષ્ટિ સંબંધિના વિચારો, અને વેદોમાં વર્ણવેલું સૃષ્ટિ રચના સંબંધિ સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે.

(૧) કૂર્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે—

હું **નારાયણ** દેવ છું, મારા માટે શરૂઆતમાં રહેવાની જગ્યા ન હોવાથી મેં **શેષ**નાગની શય્યા કરી તેની ઉપર હું રહ્યો. મારી દયાથી ચતુર્મુખ **બ્રહ્મા** અકસ્માત્ પેદા થયા એમણે પોતાના મનથી પોતાના જેવા **૧ સનક, ૨ સનાતન, ૩ સનંદન, ૪ રૂદ્ર** અને **૫ સનત્કુમાર** એ નામના પાંચ પુરુષો ઉત્પન્ન કર્યા તેમણે પોતાના મનને ઇશ્વરમાં આસક્ત કરી આ સૃષ્ટિની રચના કરવા માડી. ત્યારે **બ્રહ્મા** પાછા મોહવશ થવાથી **વિષ્ણુ**એ પોતાના પુત્ર **બ્રહ્મા**ને ઉપદેશ કર્યો. તેથી **બ્રહ્મા**એ પુનઃ ઉગ્ર તપ કર્યો. ઘણા કાળ પર્યંત તપ કરવા છતાં કાંઇ ઇષ્ટસિદ્ધિ ન થવાથી એમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો ને આખમાથી પાણી નીકળ્યું, તેથી પાંપણો વાંકી વળી ગઇ, તેમાંથી **મહાદેવ** ઉત્પન્ન થયા. **બ્રહ્મા**ની આજ્ઞાથી **મહાદેવજી**એ ભૂત પ્રેતાદિ ગણો ઉત્પન્ન કર્યા, તે ભૂતપ્રેતાદિ ગણ ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જગતનું ભક્ષણ કરવા લાગી ગયાં, તે દેખી **બ્રહ્માજી** પણ વિસ્મિત થયા.

(૨) **બ્રહ્મવૈવર્ત** પુરાણમાં લખ્યુ છે કે—

આ બધા જગત્‌ની રચના **કૃષ્ણ** ભગવાનથી થઇ છે. કારણ કે **કૃષ્ણજી**ના જમણા હાથથી **વિષ્ણુજી**, ડાબા હાથથી **શિવજી** અને એમની નાભિમાંથી **બ્રહ્માજી** ઉત્પન્ન થયા છે. એ ત્રણે દેવોએ **કૃષ્ણજી**ને પૂજી, એમની આજ્ઞા મેળવી સૃષ્ટિની રચના કરી.

(૩) શિવપુરાણમાં વર્ણવ્યું છે કે—:

આ બ્રહ્માંડમાંથી પ્રથમ **શિવજી** ઉત્પન્ન થયા એ **શિવજી**ના ડાબા હાથથી **વિષ્ણુ** અને **લક્ષ્મી** પ્રગટ થયાં, અને જમણા હાથથી **બ્રહ્મા** અને **સરસ્વતી** પેદા થયાં, પછી ગુણ સંયુક્ત પ્રકૃતિ **શિવજી**ના જોવામાં આવી તે પ્રકૃતિએ **શિવજી**નું સામર્થ્ય ધારણ કરી મહત્વાદિ ઉત્પન્ન કર્યાં. તેમાંથી સાત્વિક, રજસ્, અને તમસ્ એ ત્રણ અહંકાર ઉત્પન્ન થયા. સાત્વિકમાંથી દેવતાઓ, રજસ્‌માંથી ઇંદ્રો, અને તમસ્‌માંથી પાંચ તત્ત્વ, ઉત્પન્ન થયાં. એ પાંચ તત્ત્વોથી બધા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઇ.

(૪) દેવીભાગવતમાં લખ્યું છે કે—

કાળી દેવીએ કહ્યું કે જગત્‌માં હું આદ્ય શક્તિ થઇ, તેથી જગત્‌ના બીજ રૂપ (કારણ ભૂત) હું છું. પ્રથમ શિવ અને શક્તિ રૂપે પ્રગટ થઇ. પછી વિષ્ણુ અને વિષ્ણુની શકિત રૂપે ઉત્પન્ન થએલી હોવાથી આ સૃષ્ટિ મારાથીજ ઉત્પન્ન થએલી છે.

તથા **કાળી** દેવી એ આદ્ય શક્તિ છે એણે ત્રણ ઈંડાં ઉત્પન્ન કર્યાં એમાંથી **બ્રહ્મા, વિષ્ણુ** અને **મહાદેવ** બહાર નિકળ્યા એમણે જગત્‌ની રચના કરી એમ અન્ય ગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે.

(૫) મુંડૂક ઉપનિષદ્‌માં કહ્યું છે કે—

જેમ કરોળીઓ પોતાની મેળે પોતે જાળું ઉત્પન્ન કરી પાછું તેને પોતાનામાંજ સમાવી દે છે, તેજ પ્રમાણે જે એક અવિનાશી પુરુષ છે, તેમાંથીજ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને પાછળથી તે અવિનાશી પુરુષમાંજ પાછી સમાઇ જાય છે.

(૬) મનુસ્મૃતિના પ્રથમાધ્યાયના શ્લો. ૫ માથી લખ્યુ છે કે—

પ્રથમ તો એક અંધકારજ વિદ્યમાન હતો તેનો નાશ કરવા વાળા સ્વયંભૂ ભગવાન ઉત્પન્ન થયા. તેમણે જળ ઉત્પન્ન કરી તેમાં બીજ નાંખ્યું, તેથી સોનાનું ઈંડું ઉત્પન્ન થયું. એ ઈંડામાં સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થઇ 'કઇ નિખર્વ' વર્ષ સુધી તેમાજ રહ્યા આખરે ઈંડાના બે ભાગ કરી બ્રહ્મા બહાર આવ્યા. એ બે ટુકડામાંથી એક ટુકડાનો આકાશ અને બીજાથી પૃથ્વી બની ગઇ. તે પછી અગ્નિ, વાયુ, અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન થયા.

યજ્ઞ સિદ્ધિને માટે ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન કરી તપાદિ, ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન કરી સુખદુઃખાદિકની યોજના ઘડી કાઢી. મુખ, હાથ, જંઘા અને પગથી ચારે વર્ણ ઉત્પન્ન કર્યા. પછી બ્રહ્માજીએ પોતાના શરીરના બે ભાગ કરી સ્ત્રી અને પુરુષરૂપે બની વિરાટરૂપે થઇ ૧૦ મુનિ, ૭ મુનિ, દેવતાઓ અને કીટ પતંગાદિકની ઉત્પત્તિ કરી.

(૭) **ગોપથબ્રાહ્મણ** પૂ. પ્ર. ૧, બ્રા. ૬ માં લખે છે કે—

પ્રજાપતિ (બ્રહ્માજી) એ તીવ્ર તપ કરીને પોતાના આત્માને ખૂબ તપાવીને તેમાંથી (આત્મામાંથી) જ ત્રણ લોકની રચના કરી. પોતાના બે પગથી પૃથ્વીલોક, ઉદરથી આકાશલોક, અને મસ્તકથી સ્વર્ગલોક. પછી એ ત્રણે લોક પાસે તપ કરાવી અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન કરાવ્યા.

(૮) **શતપથ** બ્રાહ્મણ કાં. ૧૧, અ.૫, બ્રા. ૩ કં. ૧–૨–૩ માં લખ્યું છે કે—

પ્રથમ નિશ્ચયથી એક **પ્રજાપતિ** હતો. તે પ્રજાપતિને ઇચ્છા થઇ કે– " **एकोऽहं बहुः स्याम्** "–હું એક છું તેથી અનેક રૂપવાળો થાઉં. પછી તેણે શાંતપણાથી તપ કરવા માંડયો. તપના પ્રભાવથી તેણે ત્રણ લોક (સ્વર્ગ–મર્ત્ય અને પાતાળ) ની રચના કરી. એ ત્રણે લોક પાસે પ્રજાપતિએ તપ કરાવ્યો. તેમના તપના પ્રભાવથી ત્રણ જ્યોતિ (પ્રકાશ) રૂપવાળા ત્રણ દેવતા ૧અગ્નિ, ૨વાયુ, અને ૩સૂર્ય નામે ઉત્પન્ન થયા.

(૯) એજ **શતપથ** બ્રાહ્મણના કાં. ૭ અ. ૫ બ્રા. ૧ કં ૫ માં લખ્યું છે કે–

વેદોમા કૂર્મ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રજાપતિ પરમેશ્વર કૂર્મનું રૂપ ધારણ કરી આ બધા જગતની રચના કરી. પોતાને કરવાનું હતું તે કરવાથી 'કૂર્મ' કહેવાયા. તે કૂર્મ કશ્યપના નામે પ્રસિદ્ધ હોવાથી ઋષિઓ સંપૂર્ણ પ્રજાને કાશ્યપી કહે છે.

(૧૦) **તૈત્તરીયસંહિતા** કા. ૭, પ્ર. ૧, અનુ૦ ૫ માં લખ્યું છે કે—

શરૂઆતમાં જળ, જળ ને જળ હતું તે જળમાં પ્રજાપતિ વાયુનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ફરવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં એકદા આ પૃથ્વીને જળની અંદર દેખવાથી પોતે વરાહ (શૂકર) રૂપ ધારણ કરીને જળની બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૧૧) **ઋગ્વેદમાં** લખ્યું છે કે—

શરૂઆતમાં એક આત્મા શિવાય ચળ અને સ્થિર વસ્તુમાંની કોઇ પણ વસ્તુ નહોતી. એક સમયે આત્માને વિચાર થયો કે ' હું જગતની રચના કરૂં '

એ વિચાર થતાં પ્રથમ જ્યોતિષ આદિ બનાવ્યા, તે પછી એની રક્ષા કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થતાં જળમાંથી એક પુરૂષ ઉત્પન્ન કર્યો. તે પુરુષનું મુખ ખુલ્લુ થતાં તેમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થયો. પછી નાક ખુલ્લુ થતાં શ્વાસ આવવા જવા લાગ્યો તેથી આકાશની ઉત્પત્તિ થઇ. ત્યાર બાદ આંખો ઉઘડી એટલે જ્યોતિષ પ્રગટ થઇ. એ જ્યોતિઃથી સૂર્ય પ્રગટ થયો. એમ અનુક્રમે ઝાડ-બીડ. મર્ત્ય વિગેરે તે પુરુષથીજ ઉત્પન્ન થયાં.

(૧૨) વળી એજ ઋગ્વેદ, મં. ૧૦, ૮૨, ૧માં લખ્યુ છે કે—

તે સર્વવિત્ પિતાએ સ્પષ્ટ અવલોકન કર્યું અને પૂર્ણ વિચાર કરી આકાશ અને પૃથ્વી જળમય આકૃતિવાળાં, અને એક બીજાને સ્પર્શ કરતાં બનાવ્યાં તેઓની મર્યાદા વિસ્તૃત થઇ ત્યારે આકાશ અને પૃથ્વી જુદાં પડયાં.

(હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ (પૃ. ૨૪)

(૧૩) યજુર્વેદમાં લખ્યું છે કે—

વિરાટ્ પુરુષથી આ વિશ્વની રચના થઇ છે. જે વખતે વિરાટ્પુરુષને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થઇ તેજ વખતે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને એકજ સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થઇ ગયાં, ને તે જુદાં પડી સ્ત્રી ભર્ત્તારૂપે બની ગયાં. ત્યાંથી તેમનાથી મનુષ્યની પરંપરા શરૂ થઇ. વળી પેલા પુરુષ અને સ્ત્રીએ જે જે જાતિનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તે તે જાતિનો વિસ્તાર વધતો ગયો.

ઋગ્વેદ વિગેરેમાં પણ આજ મતલબનો ઉલ્લેખ નજરે પડે છે.

(૧૪) એજ યજુર્વેદના વા. સં. અ. ૧૭, મં. ૩ (બ્રહ્મકુશળ ઉદાશીકૃત હિંદી અનુવાદ) માં લખ્યું છે કે—

આ સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં માત્ર જળજ હતું. તેણે ઋતુકાળ પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભ ધારણ કર્યો. તે વિશ્વના કારણભૂત ગર્ભરૂપ બ્રહ્માજીમાં સર્વ દેવતાઓ ઉત્પન્ન થઇ વ્યાપી રહ્યા છે. જન્માદિકથી રહિત અજની નાભિકમળમાં સર્વ જગતના બીજરૂપ બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા. તેમનામાં ચૌદ ભુવન સ્થિર રહ્યાં. *

* શ્રીયુત દયાનંદસરસ્વતીએ કરેલો આનો નવીન અર્થ—

મનુષ્યોએ એવું કહેવું જોઇએ કે જે જગતનો આધાર, જીવોને પ્રાપ્ત થવા લાયક અંતર્યામિ, જે પોતાની આધાર સર્વનો થયો છે, તેની સેવા સર્વ લોકો કરે.

(૧૫) વળી એજ **યજુર્વેદના** વા. સં. અ. ૨૩, મં. ૬૩ માં લખ્યું છે કે-**'સુભૂ'** (સુંદર ભવન છે જેનામાં તે), **સ્વયંભૂ** (ઇચ્છાથી શરીર ધારે તે) પરમાત્મા, પ્રાપ્ત કાળે મહાજળસમૂહમાં હતા તેમણે ગર્ભ ધારણ કર્યો. તેમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા.

§ વેદોમાંથી વિશેષ વર્ણન.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિ૦ પ્ર૦ પૃ૦ ૨૦૫ થી મૂલ.

હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિ—

" हिरण्यगर्भः समवर्त्ततात्रे " (ऋ० १०, २१, १-१०) इत्यादि (पृ. २०७)

ભાવાર્થ—સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સમયે એકલા હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિ પરમાત્મા ઊપસ્થિત હતો (હાજર હતો) તેજ એકલો આ વિસૃષ્ટિનો સ્વામી હતો. તેણેજ દ્યૌ, ભૂમિ અને અંતરિક્ષને ધારણ કર્યું હતું આવો, તેજ દિવ્ય ગુણ યુક્ત પ્રજાપતિને આપણી પાસે જે કાંઇ છે તે અર્પણ કરીયે ॥ ૧ ॥

જે આત્માને દેવાવાળો, બળને દેવાવાળો, સર્વ વિદ્વાન જેની ઉપાસના કરે છે, જે સ્વયં અમૃત છે. કિંતુ જેમની છાયાજ મૃત્યુ છે તેજ પ્રજાપતિને ભેટ કરીયે ॥ ૨ ॥

જે પ્રજાપતિ એકલાજ પોતાની મહિમાથી પ્રાણિમાત્રના રાજા થયા. જે દ્વિપાદ તથા ચતુષ્પાદ પ્રાણિયોનો સ્વામી છે, આવો, તેમને આપણે સર્વ કાંઇ અર્પણ કરીયે ॥ ૩ ॥

જે હિમાચ્છાદિત મોટા મોટા પર્વત, જે સમુદ્ર, જે નદિઓ જેમની છે, દિશા અને વિદિશાઓ જેમની-બાહુઓ છે. તેનેજ પૂજીયે ॥ ૪ ॥

જેણે અંતરિક્ષ, દૃઢ પૃથિવી, સ્વર્લોક, આદિત્ય તથા અંતરિક્ષસ્થ મહાન જલરાશિને નિર્માણ કર્યાં તેમને ભજીયે ॥ ૫ ॥

જેણે પોતાના અભિધ્યાનથીજ આ વિસ્તૃત પ્રકાશમાન દ્યૌ અને પૃથિવીને બનાવી અને ઉદિત થયા, જેના પ્રકાશથી સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે, આવો, તેજ પ્રજાપતિને પૂજીયે ॥ ૬ ॥

જેના અભિધ્યાનથી પ્રલય કાલમાં દેદીપ્યમાન જલરાશિએ સર્વને વ્યાપ્ત કરી રાખ્યા હતા. ફરી જેમાંથી પૃથિવી આદિ નિકળ્યાં અને જે પ્રજાપતિથીજ ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકમાં પ્રાણ સંચાર થયો. આવો, તેનેજ સર્વ પૂજીયે ॥ ૭ ॥

જેણે તે પ્રલયકાલીન મહાજલ પ્રલયને પોતાની મહિમાથી દેખ્યો અને જે સર્વ દેવોમાં એક અદ્વિતીય દેવ છે તેનેજ પૂજીયે ॥ ૮ ॥

§ આ વિશેષ વર્ણન નરદેવશાસ્ત્રી, વેદતીર્થ (જ્વાલાપુર) કૃત "ઋગ્વેદાલોચન" નામના હિંદી ગ્રંથમાંથી આપવામાં આવેલ છે.

જેણે પૃથિવીને ઉત્પન્ન કરી, જે સત્યધર્માએ અંતરિક્ષને બનાવ્યો, જેણે આલ્હાદ કારક જલરાશિને બનાવ્યો, તે અમોને ન મારે, આવો, આપણે તેજ પ્રજાપતિને પૂજીયે ॥ ૯ ॥

હે પ્રજાપતે ? તારા વિના કોઇ નથી, જે આ સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરી શકે, અમો જે ફલની વાસનાથી એ યજ્ઞ યાગાદિ કરીએ છીએ તે ફલ અમોને મળે અને અમે વિવિધ ધનોના સ્વામી થઇએ ॥ ૧૦ ॥

॥ અઘમર્પણમંત્ર—(ઋ૦ ૧૦-૧૯૧-૧-૩) પૃ. ૨૦૮ તેજ પરમાત્માના અભિધ્યાનથી ઋત અને સત્ય, દિન અને રાત્રિ, સમુદ્ર અને મહાસાગર, સંવત્સર, સૂર્ય, ચંદ્ર, દ્યૌ, પૃથિવી, અંતરિક્ષ, ઉત્પન્ન થયા તેણે આ બધા ને સૃષ્ટિ પૂર્વ જેવીજ બનાવી.

ઋગ્વેદ ૧૦ મું મંડલ, તેના એકસો એકવીશમા સૂક્તના દશ મંત્રનો ટુંક સાર—

સૃષ્ટિ ઊત્પત્તિના સમયે એકલા બ્રહ્મદેવજ હતા તેણે દ્યૌ, ભૂમિ અને આકાશ ધારણ કર્યાં. જે આત્માને અને બળને દેવાવાળો, દ્વિપાદ ચતુષ્પાદનો સ્વામી, જેણે આકાશ, પૃથ્વી અને સ્વર્લોકનો નિર્માણ કર્યો. જે દ્યૌ પૃથ્વી બનાવી ઊદિત થયા. જેનાથી પ્રલય કાલમાં જલ રાશિથી ફરી પૃથ્વી આદિ થએલા નીકલ્યા, આ પ્રજાપતિથી ઊત્પન્ન થએલા દેવાદિકોમાં પ્રાણ સંચાર થયો. જેણે મહા પ્રલયને આપણી મહિમાથી દેખ્યો. જેણે પૃથ્વી, આકાશ અને જલરાશિને બનાવ્યા. તેવા હે પ્રજાપતે ? તારા વિના આ સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઊત્પન્ન નહિ કરી શકે ? ફલની આશાયે યત્ન કરી રહ્યા છે તેનુ ફલ વિવિધ ધનના સ્વામી થઇએ તેવું આપો

દ્વિતીય પ્ર૦ પૃ. ૧૯૨—૩ માં— ૧ પૃથ્વીના અંતનું, ૨ ભુવનની નાભિનું, ૩ આદિત્યના વીર્યનું, ૪ વચનના સમૂહનું. એ ચાર પ્રશ્ન તેના ઊત્તરમાં ૧ યજ્ઞની વેદી, ૨ યજ્ઞ, ૩ સોમરસ, ૪ બ્રહ્મ—આચાર્યે બતાવ્યા હતા.

આગળ પૃ. ૨૦૧— સૃષ્ટિકર્તાનાં આહ્વાનનો અર્થ—' જે પરમાત્મા ચરાચરના સ્વામી, બુદ્ધિના દાતા, ઇચ્છાની પૂર્તિ કરતા, તેનું આ જ્ઞાન સ્વરક્ષા માટે, સ્વપુષ્ટિના માટે, અને સ્વવૃદ્ધિ કલ્યાણના માટે' એમ કરવામા આવ્યું છે.

વિદ્વાન લોક વિષ્ણુના પરમ પદને આકાશમા પ્રકાશમાન સૂર્યની પેઠે જુવે છે. તેને વિદ્વાનજ જાણે છે.

• આથી સ્પષ્ટ છે કે પ્રવાહ રૂપથી આ સૃષ્ટિ નિત્ય છે.

વૈજ્ઞાનિકો મધ્યાહ્નનો સૂર્ય બતાવે છે. ॥

પૃ ૨૦૨ થી—પ્રલય દશાનો લેખ જુવો–પૃથ્વી, આકાશાદિક કાંઇ જ ન હતું એકલો બ્રહ્મજ હતો તેને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થતાની સાથે સૃષ્ટિ થઇ ગઇ તેથી પાછળથી થએલા વિદ્વાનોને ખબર પડી નહી. ઇત્યાદિ.

ઋગ્વેદાદિકમાં—પ્રલયદશાનું વર્ણન.

ઋગ્વેદાલોચન—દ્વિતીય પ્રકાશ. પૃ.૨૦૨ માં મૂલ.

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું ?

नाऽसदासीन्नोसदासीत्तदानीं ઇત્યાદિ. (ऋ. १०।१२९।१-७) પૃ. ૨૦૨ થી.

ભાવાર્થ—પ્રલય દશામાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણનો પત્તો નહીં હતો, અને તે નહીં હતી એવું પણ નહીં. સદ્ અસતથી વિલક્ષણજ કોઇ અનિર્વચનીય દશા હતી, ન કોઇ લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ, અને ન અંતરિક્ષના ઉપરનો દ્યુલોક આદિ, જ્યારે કોઇ આધાર ન હતો તો એનો આવરક= ઢાંકવા વાળાજ ક્યાંથી આવ્યા ? તે સમય જીવોની પણ અદષ્ટ અર્થાત્ સુખ દુઃખોના સાક્ષાત્કાર કરાવવાવાળા ધર્માધર્મનો, નાશ હોવાના કારને પ્રલય દશાજ હતી. ઉપાધિના વિલયથી ભોક્તા જીવ પણ વિલીન જ હતા–અર્થાત્ ન ભોગ્ય હતું, ન ભોક્તા. કાંઇ પત્તો નહીં લાગતો હતો. ગંભીર, ગહન, જલરાશિ, સમુદ્ર, મહાસમુદ્ર આદિ કાંઇ ન હતું ॥ ૧ ॥

તે સમયે ન મૃત્યુ હતું, ન અમૃત, ન રાત્રિનું ચિન્હ હતું, ન દિનનુ, સૂર્ય, ચંદ્રમા જ નહીં હતા. તો પછી અહોરાત્ર ક્યાંથી હોય ? કેવલ એક નિરુપાધિક× આનીત્ અર્થાત્ સર્વના પ્રાણન કર્ત્તા શુદ્ધસત્ત્વ બ્રહ્મજ હતા, જે એકલા પોતાના આશ્રયમા જ સ્થિત હતા. બસ તેમને છોડીને બીજું કોઇ હતું જ નહીં. ॥ ૨ ॥

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિની પૂર્વે જ્યા જોઇએ ત્યાં ગૂઢ અંધકાર જ હતો. એજ કારણે કાંઇ પણ પત્તો નહીં દેખાતો હતો. જેમ જલને ભરાઇ જવાથી નીચેની વસ્તુઓનો પત્તો નથી જણાતો, જેમ નીરમિશ્રિત જલમાં નીર-ક્ષીરનો વિવેક કઠિણ થઇ જાય છે એ પ્રકારે તે તુચ્છ તમથી આવૃત દશામાં કાંઇપણ જ્ઞાન થતું નહતું. આ જે કાર્યરૂપ જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે, તે સત્ત્વ બ્રહ્મની પર્યાલોચનની મહિમાથી જ ઉત્પન્ન થયુ. ॥ ૩ ॥

× " आसीदिद तमोभूतम् " (मनु० १-५) ઇત્યાદિ.

પ્રશસ્તપાદ ભાષ્યમાં મહાપ્રલયનું વર્ણન પણ આનાથી મળતા જેવું જ છે.

આ સૃષ્ટિને આ રૂપમાં આવવાના પૂર્વે તે સત્ત્વ બ્રહ્મના મનમાં સિસૃક્ષા-આ જગતને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હતી તેજ આ સૃષ્ટિના બીજભૂત થઇ. કેમકે અતીત કલ્પમાં પ્રાણીયોદ્વારા કરેલું કર્મ તે સમયે હતું એટલાજ માટે સર્વ ફલદાતા, સાક્ષી કર્માધ્યક્ષ, પરમેશ્વરના મનમાં સિસૃક્ષા થઇ. કવિ–અર્થાત્ ક્રાંતદર્શી વિદ્વાન્ જ આ જગતના બંધન હેતુ ગતકલ્પગત કર્મ સમૂહને પોતાની વિવેક દૃષ્ટિથી જાણી લે છે. ॥ ૪ ॥

જે કર્મ સમૂહના કારણ કર્માધ્યક્ષના મનમાં સિસૃક્ષા ઉત્પન્ન થઇ તે સિસૃક્ષા એકદમ એવી વ્યાપ્ત થઇ જેમકે સૂર્યની રશ્મિઓ એકદમ સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઇ જાય છે. ફરી એ પત્તો ન મલ્યો કે સૃષ્ટિક્રમ કયાંથી પ્રારંભ થયો, નીચેથી ઉપરથી, કે મધ્યથી, કાંઇ જાણી શકાયું નહીં–અર્થાત્ સિસૃક્ષાના સમકાલજ સર્વત્ર સર્ગક્રિયા પ્રારંભ થઇ. જીવોમાં કોઇ ભોક્તા હતા, કોઇ કર્તા હતા, અને તેમના દ્વીધેજ મહાન વિયદાદિ પચમહાભૂતોની સૃષ્ટિ થઇ. એ પ્રકારે પરમાત્માએ માયાસહિત ભોક્તૃ ભોગ્ય રૂપથી સૃષ્ટિ રચી. ॥ ૫ ॥

કયો પુરૂષ ખરેખરૂં બતાવી શકે છે અથવા જાણી શકે છે? કે સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી બની ? વિદ્વાન તો એ વાતને બતાવી શકશે ? વિદ્વાન કેવા પ્રકારે બતાવી શકશે ? તે તો સૃષ્ટિ ઊત્પત્તિના અનંતર (પછી) ઊત્પન્ન થયા. તે પોતાથી પૂર્વ કાલમાં વિદ્યમાન દશાનો બોધ કેવી રીતે કરાવી શકશે ? ॥ ૬ ॥

આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી અથવા ઉપાદાન કારણથી બની ? અથવા એના ધારણ કરવાવાળા કોઇ છે કે નહી ? એ વાતને કોઇ જાણતો હશે તો તેજ એક કર્માધ્યક્ષ, સ્વર્ગાધ્યક્ષ પરમાત્મા જાણતા હશે. ॥ ૭ ॥

આ ઋગ્વેદના સૂક્તનો ટુંક સાર—

પ્રલય દશામાં—પૃથ્વી, આકાશ, દ્યુલોક આદિ કાંઇ જ ન હતું, જીવ પણ વિલીનજ હતા, ભોગ્યજ ન હતુ તો ભોક્તા જીવ ક્યાંથી હોય ? અરે સમુદ્ર-મહાસમુદ્ર આદિ કાંઇ જ ન હતુ. સૂર્ય ચંદ્રજ ન હતા તો પછી દિવસ રાત્રિ ક્યાંથી હોય ? માત્ર એકલા બ્રહ્મજ પોતાના આશ્રયમાં સ્થિત હતા, ઘુંઘ અંધકારમાં કાંઇ જ્ઞાન ન થઇ શકતુ હતું. બ્રહ્મને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની જે ઇચ્છા તે જ બીજ, પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં કર્મ વિદ્વાન પોતાની વિવેક દૃષ્ટિથી જાણી લે છે. સૃષ્ટિ રચવાની ઇચ્છા એવી પસરી કે જાણે સૂર્યની કિરણો. તેના રૂપની ખબર જ ન પડી. જીવોમાં કોઇ ભોક્તા તો કોઇ કર્તા.

તેમના જ લીધે આકાશાદિક પંચ મહાભૂતોની સૃષ્ટિ થઇ. કયા નિમિત્તે કયા ઊપાદાન કારણથી આ સૃષ્ટિ બની એ કોણ વિદ્વાન્ બતાવી શકે ? કેમકે તે વિદ્વાનો તો પાછળથી ઊત્પન્ન થયા, કેવી રીતે બતાવી શકે ? એને ધારણ કરવા વાળો કોઇ છે કે નહી તે તો તે પરમાત્માજ જાણતો હશે.

આમાં થોડા અમારા વિચારો--પ્રલય દશામાં પૃથ્વી, આકાશ અને દ્યુલોકાદિક કાંઇ પણ ન હતું. તેવા પ્રકારની દશા કેટલા કાલ સુધી રહી ? સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ કોઇ પણ પદાર્થ આકાશ વિના રહી શકતો નથી તો આકાશ વિના એકલો બ્રહ્મ કયે ઠેકાણે રહ્યો ? ।

બ્રહ્મની જે ઇચ્છા તે સૃષ્ટિનું બીજ. ઇચ્છા સદા કાળની કે પ્રલયના સમયે નવીન ઉત્પન્ન થએલી ? । પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં કર્મ વિદ્વાન્ વિવેક દૃષ્ટિથી જાણી શકે છે, તો કર્મ વસ્તુ શી ચીજ છે ? તે જીવોની સાથે કેવા સ્વરૂપથી રહે છે ? અને તે વિદ્વાન્ કયા જ્ઞાનથી જાણી લે છે ? એકદમ સૃષ્ટિની રચના પ્રસરતાં ક્રમની ખબર ન પડી, પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં અતિસૂક્ષ્મ કર્મોને જાણનાર વિદ્વાનને આટલી મોટી સૃષ્ટિની ઊત્પત્તિના ક્રમની ખબર ન પડી એ પણ એક મહાન આશ્ચર્યજ ?

'સૃષ્ટિની ઊત્પત્તિ કયા નિમિતે અને કયા ઉપાદાન કારણથી થઇ તે પાછલથી થએલા વિદ્વાનોને કેવી રીતે ખબર પડે ?' આમાં જરા વિચારવાનું કે બ્રહ્માએ ચાર વેદોના જ્ઞાનની ફુક મારતી વખતે સૃષ્ટિ જ્ઞાનની ફુક મારેલી કે નહી? આ લેખો તે કોઇ જ્ઞાનીના જેવા કે તદ્દન બાલક જેવા ? જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ જગતના **નામનું પ્રકરણ બીજું** અને સાથે ખૂબ વિચાર કરો. ઇત્યલં

વિરાટ્પુરુષ.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિ. પ્ર. પુરુષ સૂક્ત પૃ. ૨૦૯

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्। इत्यादि (ऋ० १०-९०)

આ સૂક્ત ચારો વેદોમાં આવ્યું છે. કિંતુ ક્રમમાં થોડો ફેર છે.

શ્રી સાયણાચાર્યજીનો અર્થ એ છે કે સર્વ પ્રાણિઓનો સમષ્ટિ રૂપ જે બ્રહ્માંડ દેહ છે તેજ વિરાટ્ પુરુષ છે. તેનાં અનંત માથાં, ચક્ષુ, અને પાદ છે. તે પુરુષ બ્રહ્માંડ ગોલક રૂપના ચારે તરફ ઘેરો કરી દશ અંગુલ વધેલો છે. અર્થાત્ તે આ બ્રહ્માંડ લોકથી પણ બહાર છે ॥ ૧ ॥ જેમ આ કલ્પમાં પ્રાણી માત્ર વિરાટ્ પુરુષના અવયવ છે તેમ પૂર્વ કલ્પમાં પણ હતા અને ભવિષ્ય કલ્પમાં પણ થશે. તે અમૃતતત્ત્વનો સ્વામી પણ છે. કેમકે પ્રાણિ માત્રના ભોગ્ય અન્નથીજ તે સદૈવ વધતો રહે છે. પોતાની કારણ અવસ્થાથી નિકળીને તે આ

પરિદૃશ્યમાન જગદવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે તેથીજ પ્રાણિયોના કર્મ ફલ ભોગના માટે જગદવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે એટલા માટે ખરી રીતે તેનું આ રૂપ નથી ॥ ૨ ॥ ભૂત ભવિષ્ય, વર્તમાન રૂપ જેટલું આ જગત્ છે તે સર્વ તેનીજ મહિમા અર્થાત્ સામર્થ્ય વિશેષ છે એથી પણ અધિક તેની મહિમા છે કાલત્રયવર્ત્તી સમસ્ત પ્રાણિજાત તેના એક ચતુર્થાંશ સ્વરૂપ સ્વપ્રકાશમાં સ્થિત છે અને જે અવિનાશી છે ॥ ૩ ॥ આ જે આ સંસારથી બહિર્ભૂત એટલાજ માટે સંસાર સ્પર્શ–રહિત ત્રિપાત્ પુરુષ છે તેનો આ એકપદ અર્થાત ચતુર્થાંશ સૃષ્ટિસંહાર રૂપથી પુન પુન ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે અને તેજ ચરાચર રૂપમાં વ્યાપ્ત થઇને રહે છે ॥ ૪ ॥ તેજ આદિ પુરુષથી વિરાટ્ બ્રહ્માંડ દેહ ઉત્પન્ન થયુ છે તેજ વિરાટ્ દેહનો આશ્રય કરી દેહાભિમાની પુરુષ ઉત્પન્ન થયો અર્થાત સ્વમાયાથી બ્રહ્માંડરૂપ વિરાટ દેહને ઉત્પન્ન કરીને તેમાં તે બ્રહ્માંડાભિમાની જીવરૂપ થયા આ ઉત્પન્ન થએલો દેવ–તિર્યંક, મનુષ્ય આદિ રૂપ વાળો થયો ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યાબાદ જીવોના શરીર બનાવ્યા ॥ ૫ ॥ જ્યારે પૂર્વ ક્રમથી સૃષ્ટિ થઇ ત્યારે બીજુ કોઇ સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરુષ સ્વરૂપને હવિની કલ્પના કરીને યજ્ઞ કર્યો ત્યારે તે યજ્ઞમાં વસંતઋતુજ ઘી હતુ, ગ્રીષ્મજ ઇધ્મ અર્થાત્ અગ્નિ, અને શરદ્ઋતુજ હવિ હતી ॥ ૬ ॥ તે માનસયજ્ઞમાં દેવોએ તે પુરુષ પશુનું પ્રોક્ષણ કર્યું અને સૃષ્ટિ સાધન–યોગ્ય પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો ॥ ૭ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી સર્વદધ્યાદિ ભોજ્યજાત પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા તેનથી વાયુપ્રધાન આરણ્યક અર્થાત્ જંગલી હરિણાદિ પશુ અને ગ્રામ્ય અશ્વાદિ ઉત્પન્ન થયા ॥ ૮ ॥

શ્રોત્રાદિથી (કાનથી) દિશા તથા અન્ય લોક લોકાંતર ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૧૪ ॥ આ સાંકલ્પિક યજ્ઞની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી અર્થાત્ ઐષ્ટિક આહવનીયની ત્રણ પરિધિયાં, ઉત્તરવેદિકાની ત્રણ પરિધિયાં અને સાતમા આદિત્ય૦એકવીશ સમિધાઓ હતી અર્થાત્–બાર માસ, પાંચ ઋતુ (હેમંત અને શિશિરને એક માનીને) ત્રણ લોક આદિત્ય પ્રજાપતિના પ્રાણેંદ્રિયરૂપ દેવોએ માનસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટ્ પુરુષનેજ પશુ માની લીધું અને યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૧૫ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણસ્વરૂપ દેવોએ આ માનસ યજ્ઞથી યજ્ઞ સ્વરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતા, તે પુરુષ તે વિરાટ્ પ્રાપ્તિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં પુરાતન વિરાટ્ પુરુષની ઉપાસના કરવાવાળા સાધક દેવ રહે છે. ॥ ૧૬ ॥

આ વિરાટ્ પુરુષમાં વિચાર—

૧ સર્વ પ્રાણિઓનો બ્રહ્માડ દેહ તે વિરાટ કયી દશાગુલ જગ્યામા વધેલો ? અને તે જગ્યાનું નામ શુ ? કાકભુશુંડાદિકમા અનંત બ્રહ્માડ વેદ વિરુદ્ધ કયાથી આવ્યાં ? ॥ ૧ ॥

૨ પ્રાણિમાત્ર તેના અવયવો, છે પ્રાણિયોના હાલવાથી તે હાલે કે નહિ?

૩ પ્રાણિયોના ભોગ્ય અન્નથી વધે, તેના કર્મ ફલ ભોગના માટે જગદ્વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર કરે–કારણ વખતે કયે ઠેકાણે પોતે અને કયે ઠેકાણે જીવો ?

૪ ત્રણે કાલમા તેની મહિમા, પ્રાણિજાત તેના ચતુર્થાંશના પ્રકાશમા, પોતે સંસારથી ત્રિપાદ, બહાર તેનો ચોથો પાદ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ કેવા સ્વરૂપથી ? આજ સુધી કેટલી વખત ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થયો ?

૫ તેજ આદિ પુરુષે પોતાની માયાથી બ્રહ્માંડ દેહ ઉત્પન્ન કર્યું. પુરુષ તો અનાદિનો, માયા આદિની કે અનાદિની ? બ્રહ્માડ દેહમાં મસાલો કયો મેળવ્યો ?

૬ તેમાં તે બ્રહ્માડાભિમાની જીવરૂપ થયા, અને આ ઉત્પન્ન થએલો દેવ તિર્યગાદિ રૂપ વાલો થયો તેમાં વધારાનો મસાલો કયો ભેલવ્યો ? અને તે કયા બ્રહ્માંડમાથી લાવ્યો ?

૭ ઉપરનું બની ગયા પછી પૃથ્વી બનાવી ? ત્યારે માટી કયાંથી લાવ્યા ?

૮ પૃથ્વી થઇ ગયા પછી જીવોના શરીર બનાવ્યાં તોજીવો કયાથી લાવીને તેમા મુકયા ?

૯ સૃષ્ટિ થયા પછી માનસ યજ્ઞમાં તે વિરાટ્ પુરુષ પશુનું પ્રોક્ષણ કર્યું અને સૃષ્ટિ સાધન યોગ્ય-પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ-યજ્ઞ કર્યો. તેથી દધિ આદિ ભોગ્ય પદાર્થ, હરિણ અશ્વાદિ પશુ, અને ચાર વેદો ઉત્પન્ન થયા. એ પ્રકારે બધી સૃષ્ટિ જ થઇ ગઇ.

૧૦ સંકલ્પથી વિરાટ્‌ની ઉત્પત્તિ કર્યા પછી તેના વિભાગ કર્યા. બ્રાહ્મણ મુખ, ક્ષત્રિય બાહુ, વૈશ્ય ઉરૂ, અને શૂદ્ર પગ. પછી પ્રજાપતિના મનથી ચંદ્રમા આદિ બધો લોક ઉત્પન્ન થઇ ગયો.આગળ સ્વામીજીના અર્થને તપાસીએ.

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીએ—ઋગ્વેદગત-પુરુષ સૂકતનો અર્થ નથી કર્યો કેમકે ત્યાંસુધી તેમના ભાષ્યને પુહચતા પોતે પહિલાંજ દિવંગત થઇ ગયા હતા, કિંતુ તેમણે યજુર્વેદગત પુરુષ સૂકતનો અર્થ કર્યો છે અને સમસ્ત સૂકતનો અર્થ આ પ્રકારે વર્ણન કરે છે.

सहस्रशी० આ મંત્રમાં પુરુષ શબ્દ વિશેષ્ય અને અન્યપદ તેના વિશેષણ છે. પુરુષ તેને કહે છે કે-જે આ સર્વ જગતમાં પૂર્ણ વ્યાપ્ત થઇ રહ્યો છે અર્થાત્ જેણે પોતાની વ્યાપકતાથી આ જગતને પૂર્ણ કરી રાખ્યું છે. પુર કહેતાં બ્રહ્માંડ અને શરીર. તેમાં જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત અને જીવના અંદર પણ વ્યાપક અર્થાત્ અંતર્યામી છે. આ અર્થમાં નિરુકત આદિનાં પ્રમાણ સંસ્કૃત ભાષામાં લખ્યાં છે તે જોઇ લેવાં.

સહસ્ર નામ છે-સંપૂર્ણ જગતનું અને અસંખ્યાતનું પણ નામ છે. તે જેના વચમાં સર્વ જગતનાં અસંખ્યાત-શિર, આંખ, અને પગ સ્થિર રહેલાં છે તેને सहस्रशीर्षा, सहस्राक्षा અને सहस्रपात् પણ કહીયે છીએ. કેમકે તે અનંત છે જેમ આકાશના વચમાં સર્વ પદાર્થ રહે છે અને આકાશ સર્વથી જુદું રહે છે અર્થાત્ કોઇની સાથે બંધાતા નથી. તેજ પ્રકારે પરમેશ્વરને પણ જાણો. "स भूमिं सर्वतः स्पृत्वा" તે પુરુષ સર્વ જગતથી પૂર્ણ થઇ પૃથ્વી તથા લોકને ધારણ કરી રહ્યો છે. (अत्यतिष्ठत) દશાંગુલ શબ્દ બ્રહ્માંડ અને હૃદયનો વાચક છે. અંગુલી શબ્દ અંગનો અવયવ વાચી છે. પાંચ સ્થૂળ ભૂત અને પાંચ સૂક્ષ્મ એ બે મલીને જગતના દશ અવયવ થાય છે. તથા પાંચ પ્રાણ, મન. બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર અને દશમો જીવ અને શરીરમાં જે હૃદય દેશ છે તે પણ દશ અંગુલના પ્રમાણથી ગણાય છે જે આ ત્રણેમાં વ્યાપક થઇ એના ચાર તરફ પણ પરિપૂર્ણ રહ્યો છે તેથી તે પુરુષ કહેવાય છે કેમકે જે તે દશાંગુલ સ્થાનને પણ ઉલ્લંઘન કરીને સર્વત્ર સ્થિર છે તેજ સર્વ જગતનો બનાવવાવાળો છે.

॥ ૧ ॥ (पुरुष एवे०) તે-જે જગત્ ઉત્પન્ન થયું હતું, જે ઉત્પન્ન થશે અને જે આ સમય છે એ ત્રણે પ્રકારના જગતને તે પૂર્વોકત વિશેષણ સહિત પુરુષ અર્થાત્ પરમેશ્વર છે તેજ રચે છે, તેનાથી ભિન્ન બીજો કોઇ જગતને રચવાવાળો નથીજ કેમકે તે (इशान) અર્થાત્ સર્વશકિતમાન છે. (अमृत) જે મોક્ષ છે તેને આપવાવાળો એક તેજ છે બીજો કોઇ નથી. તે પરમેશ્વર (अन्न) અર્થાત્ પૃથ્વ્યાદિ જગતની સાથે વ્યાપક થઇ સ્થિત છે. અને તેનાથી જુદો પણ છે કેમકે તેમાં જન્મ આદિ વ્યવહાર નથી અને પોતાના સામર્થ્યથી સર્વ જગતને ઊત્પન્ન કરે છે અને પોતે કદી જન્મ લેતા નથી ॥ ૨ ॥

(एतावानस्य) ત્રણે કાલમા જેટલો સંસાર છે તે સર્વ એ પુરૂષની જ મહિમા છે. પ્રશ્ન-સર્વ તેની મહિમાનો પરિમાણ છે તો અંત પણ હશે ? (अतो ज्यायांश्च पुरुष) તે પુરુષની અનંત મહિમા છે. કેમકે (पादोऽस्य-विश्वाभूतानि) જે આ સંપૂર્ણ જગત્ પ્રકાશિત થઇ રહ્યું છે તે આ પુરૂષના એક દેશમા વસે છે (त्रिपादस्याऽमृतं दिवि) અને જે પ્રકાશગુણવાળુ જગત્ છે તે તેનાથી ત્રણ ગણું છે તથા મોક્ષ સુખ પણ તેના જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રકાશમાં છે અને તે સર્વ પ્રકાશને પણ પ્રકાશ કરવા વાળો છે ॥ ૩ ॥

(त्रिपादूर्ध्वउदैत्पु०) પુરૂષ જે પરમેશ્વર છે તે પૂર્વોક્ત ત્રિપાદ જગત્થી ઉપર પણ વ્યાપક થઇ રહ્યા છે તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ સર્વમા વ્યાપક અને સર્વથી અલગ પણ છે.

(पादोस्येहाभवत्पुनः) એ પુરૂષની અપેક્ષાથી આ જગત્ કિંચિન્માત્ર દેશમા છે અને જે આ સંસારના ચાર પાદ હોય છે તે સર્વ પરમેશ્વરના વચમાજ રહે છે આ સ્થૂલ જગતનો જન્મ અને વિનાશ સદા થતો રહે છે. અને પુરૂષ તો જન્મ અને વિનાશ આદિ ધર્મથી જુદો અને સદા પ્રકાશમાન છે.

(ततो विश्वङ् व्यक्रामत्) અર્થાત્ આ નાના પ્રકારનું જગત્ તેજ પુરૂષના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયુ છે (साशना) તે બે પ્રકારે છે. એક તો ચેતન કે જે ભોજનાદિ માટે ચેષ્ટા કરે છે અને જીવસયુક્ત છે અને બીજી અનશન અર્થાત્ જે જડ અને ભોજનના માટે બનેલુ છે. કેમકે તેમાં જ્ઞાન જ નથી અને પોતે પોતાની મેળે ચેષ્ટા પણ નથી કરી શકતા, પરંતુ તે પુરૂષનુ અનંત સામર્થ્યજ આ જગતને બનાવવાની સામગ્રી છે જેથી આ જગત્ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. તે પુરૂષ સર્વ હિતકારક થઇ તે બે પ્રકારના જગતને

+

અનેક પ્રકારથી આનંદિત કરે છે. અને તે પુરૂષ આને બનાવવાવાળો સંસારમાં સર્વત્ર વ્યાપક થઇ ધારણા કરીને જોઇ રહ્યો છે અને તેજ સર્વ જગતને સર્વ પ્રકારથી આકર્ષણ કરી રહ્યો છે ॥ ૪ ॥

(ततो विराडजायत) તેજ વિરાટ્ કે જેનુ બ્રહ્માંડના અલંકારથી વર્ણન કર્યું છે. જે તેજ પુરૂષના સામર્થ્યના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે.

જેને મૂલપ્રકૃતિ કહીયે છીયે. જેનું શરીર બ્રહ્માંડના સમતુલ્ય છે. સૂર્ય ચંદ્રમા જેનાં નેત્ર સ્થાયી છે. વાયુ જેના પ્રાણ છે. અને પૃથ્વી જેના પગ છે. ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આ આકાશ છે તે વિરાટ્ કહેવાય છે. તે પ્રથમ કલારૂપ પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થઇ પ્રકાશમાન થઇ રહ્યો છે. (विराजोऽधि०) તે વિરાટ્ના તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ અપ્રાણી અને પ્રાણીયોના દેહ પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયા છે. અને તેથી સર્વજીવ વાસ કરે છે. અને જે દેહ તેની પૃથ્વી–આદિના અવયવ અન્ન આદિ ઔષધિયોની વૃદ્ધિયોને પ્રાપ્ત થાય છે. (स जातो अत्यरिच्यत) તે વિરાટ પરમેશ્વરથી જુદા અને પરમેશ્વરથી પણ આ સંસાર રૂપ દેહથી સદા જુદાજ રહે છે. (पश्चाद्भूमि मथोपुरः) ફરી ભૂમિ આદિ જગતને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પશ્ચાત્ જે ધારણ કરી રહ્યો છે ॥૫॥

(तस्माद्यज्ञात्स०) આ મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમા કાઇક કરી દીધો છે. પૂર્વોક્ત પુરૂષથીજ (संभृतः पृषदाज्यम्) સર્વ ભોજન, વસ્ત્ર, અન્ન-જલ આદિ પદાર્થોને સર્વ મનુષ્ય લોકોએ ધારણ અર્થાત્ પ્રાપ્ત કર્યાં છે. કેમકે તેનાજ સામાર્થ્યથી એ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે અને તેનાથીજ સર્વના જીવન થાય છે તેથી સર્વ મનુષ્ય લોકોને ઉચિત છે કે તેને છોડીને કોઇ બીજાની ઉપાસના ન કરે. (पशूंस्ताश्चक्रे) ગાય અને વનના સર્વ પશુઓને તેણેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે તથા સર્વ પક્ષીયોને પણ બનાવ્યાં છે. બીજા પણ સૂક્ષ્મ દેહધારી–કીટ, પતંગ આદિ સર્વ જીવોના દેહ પણ તેણેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે. ॥ ૬ ॥

(तस्माद्यज्ञात्सर्व०) તે પરમ બ્રહ્મ પુરૂષથી—— ऋग, यजु, साम, અને છંદ અર્થાત્ અથર્વ વેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

(तस्मादश्वा अजायंत) તેજ પુરૂષના સામર્થ્યથી–અશ્વ અર્થાત ઘોડા અને વિદ્યુત આદિ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા.

(ये के चोभयादितः) જેના મુખમાં બન્ને તરફ દાંત હોય છે તે પશુઓને ઉભયદંત કહે છે તે-ઉંટ, ગધેડાં, આદિ તેનાથીજ ઉત્પન્ન થયા છે.

(गावोहज) તેનાથીજ–ગોજાતિ અર્થાત ગાય, પૃથ્વી, કિરણ અને ઇંદ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે. (तस्माज्जाता अ०) એજ પ્રકારે–બકરી અને ઘેટાં પણ તેના કારણથીજ ઉત્પન્ન થયાં છે, (तं यज्ञं बर्हि०) જે, સર્વથી પ્રથમ પ્રકટ હતા, જે સર્વ જગતનો બનાવના વાળો છે અને સર્વ જગતમાં પૂર્ણ થઇ રહ્યો છે તે, યજ્ઞ અર્થાત્ પૂજનને યોગ્ય પરમેશ્વરને, જે મનુષ્ય હૃદયરૂપ પ્રકાશમાં સારી રીતે–પ્રેમ, ભકિત સત્ય આચરણો વડે પૂજન કરે છે, તેજ ઉત્તમ મનુષ્ય છે.

ઇશ્વરનો આ ઉપદેશ સર્વના માટે છે. (तेन देवा अयजंत सा०) તેજ પરમેશ્વરના વેદોકત ઉપદેશોથી देवाः જે વિદ્વાન્ (साध्याः) જે જ્ઞાની લોક (ऋषयश्च ये) ઋષિલોક જે વેદમંત્રોનો અર્થ જાનવા વાળા અને અન્ય પણ મનુષ્ય જે પરમેશ્વરના સત્કારપૂર્વક સર્વ ઉત્તમ જ કામ કરે છે તેજ સુખી થાય છે. કેમકે સર્વ શ્રેષ્ટ કર્મો કરવાના પૂર્વે તેનું સ્મરણ અને પ્રાર્થના અવશ્ય કરવીજ જોઇયે અને દુષ્ટ કર્મ કરવાં તે કોઇને ઉચિતજ નથી ॥ ૯ ॥

(यत्पुरुषं) પુરૂષ તેનેજ કહે છે કે જે સર્વ શક્તિમાન્ ઇશ્વર કહેવાય છે. (कतिधाव्य०) જેના સામર્થ્યનું અનેક પ્રકારથી પ્રતિપાદન કરીયે છીએ કેમકે તેમાં ચિત્ર વિચિત્ર ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે અનેક કલ્પનાઓથી જેનું કથન કરીયે છીએ.

(मुखं किमस्यासीत्) આ પુરૂષનું મુખ અર્થાત્ મુખ્ય ગુણોથી આ સંસાર શુ ઉત્પન્ન થયું છે ? (किं बाहू) બલ, વીર્ય, શૂરતા અને યુદ્ધ આદિ વિદ્યા ગુણોથી આ સંસારમાં કયા પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે ? (किमूरू) વ્યાપાર આદિ મધ્યમ ગુણોથી કઇ વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઇ ? (पादा उच्येते) મૂર્ખપણ આદિ નીચ ગુણોથી કોની ઉત્પત્તિ થાય છે ॥ ૧૦ ॥

એ ચારે પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે—

(ब्राह्मणोऽस्यमुखमासीत्) આ પુરૂષની આજ્ઞાના અનુસાર જે વિદ્યા સત્યભાષણાદિ ઉત્તમગુણ અને શ્રેષ્ઠ કર્મોથી બ્રાહ્મણવર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે. તે મુખ્ય કર્મ અને ગુણોથી સહિત હોવાને લીધે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ કહેવાય છે. (बाहू राजन्यः कृतः) અને ઇશ્વરે એ બલ પરાક્રમાદિ પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત ક્ષત્રિયવર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા છે (ऊरू तदस्य) ખેતી, વ્યાપાર અને સર્વ દેશોની ભાવનાઓને જાણવા તથા પશુપાલન આદિ મધ્યમ ગુણોથી વૈશ્યવર્ણને ઉત્પન્ન

કર્યા છે. (पद्भ्यां शूद्रो०) જેમ સર્વથી નીચ અંગ છે તેથી મૂર્ખતા આદિ નીચ ગુણોથી શૂદ્રવર્ણ સિદ્ધ થાય છે ॥ ૧૧ ॥

(चंद्रमाः) તે વિરાટ્ પુરૂષના મનન અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ સામર્થ્યથી ચંદ્રમા અને તેજ:સ્વરૂપથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા છે. (श्रोत्राद्वा०) શ્રોત્ર અર્થાત્ અવકાશરૂપ સામર્થ્યથી આકાશ અને વાયુરૂપ સામર્થ્યથી વાયુ થયો છે. તથા સર્વ ઇંદ્રિઓ પણ પોત પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થઇએ છે. ॥ ૧૨ ॥

(नाभ्या आसीदंत०) આ પુરૂષના અત્યંત સૂક્ષ્મ સામર્થ્યથી–અંતરિક્ષ અર્થાત્ જે ભૂમિ અને સૂર્યાદિલોકના વચમાં છે તે પણ નિયત કરેલો છે. (शीर्ष्णोद्यो:) અને જેનાં સર્વોત્તમ સામર્થ્યથી સર્વ લોકોને પ્રકાશ કરવાવાળા સૂર્ય આદિ લોક ઉત્પન્ન થયા છે. (पद्भ्यां भूमिः) પૃથ્વીનાં પરમાણુ કારણરૂપ સામર્થ્યથી પરમેશ્વરે પૃથ્વી ઉત્પન્ન કરી છે. તથા જલને પણ તેના કારણથી ઉત્પન્ન કર્યું છે. (दिशः श्रोत्रात्) તેણે શ્રોત્રરૂપ સામર્થ્યથી દિશાઓને ઉત્પન્ન કરી છે.

(तथा लोकाँ अकल्पयन्) એજ પ્રકારે સર્વલોકોને કારણ રૂપ સામર્થ્યથી પરમેશ્વરે સર્વલોક અને તેમાં વસવાવાળા સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૧૩ ॥

(यत्पुरुषेण) દેવ અર્થાત્ જે વિદ્વાન લોક હોય છે તેમને પણ ઇશ્વરે પોતપોતાના કર્મોના અનુસાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. અને તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોને ગ્રહણ કરીને પૂર્વોક્ત યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરે છે. અને જે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી કહિયે છીએ.

(वसन्तो०) પુરૂષે ઉત્પન્ન કરેલો જે આ બ્રહ્માંડ રૂપ યજ્ઞ છે એમાં વસંતઋતુ અર્થાત્ ચૈત્ર અને વૈશાખ–ઘૃતના સમાન છે. (ग्रीष्म इध्मः) ગ્રીષ્મઋતુ–જેઠ અને અષાડ–ઇંધન છે. શ્રાવણ અને ભાદરવો–વર્ષાઋતુ । આશો અને કાર્ત્તક–શરદ્ઋતુ । માગસર અને પૌષ–હિમઋતુ । અને મહા તથા ફાગણ–શિશિરઋતુ કહેવાય છે. જે આ યજ્ઞમાં આહુતિ છે તે ઇહાં રૂપકાલંકારથી સર્વ બ્રહ્માંડનું વ્યાખ્યાન જાણવું જોઇએ. ॥ ૧૪ ॥

(सप्तास्या) ઇશ્વરે એક એક લોકના ચારે તરફ સાત સાત પરિધિ ઉપર ઉપર રચી છે. જે વચ્ચેના ચારે તરફ એક સૂત્રથી માપીને જેટલુ પરિમાણ થાય છે તેને પરિધિ કહે છે:તે જેટલા બ્રહ્માંડ લોક છે. તે ઇશ્વરે એક એકના

ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં– એક સમુદ્ર, બીજુ ત્રસરેણુ, ત્રીજો મેઘમંડલનો વાયુ, ચોથુ વૃષ્ટિજલ, અને પાંચમો વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, છઠ્ઠો અત્યંત સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, સાતમો સૂત્રાત્મા વાયુ કે જે ધનંજયથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, એ સાત પરિધિ કહેવાય છે. (त्रिसप्त समिधः) અને આ બ્રહ્માંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની કહેવાય છે. જેમાંથી પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ અને જીવ એ ત્રણે મલીને એક છે કેમકે એ અત્યંત સૂક્ષ્મ પદાર્થ છે. બીજુ શ્રોત્ર, ત્રિજી ત્વચા, ચોથુ નેત્ર, પાંચમી જીહવા, છઠ્ઠી નાસિકા, સાતમી વાક્, આઠમા પગ, નવમા હાથ, દશમુ ગુહ્ય, અગીઆરમું ઉપસ્થ જેને લિંગ ઇંદ્રિય કહે છે. ૧૨ મો શબ્દ, ૧૩ મો સ્પર્શ ૧૪ મું રૂપ ૧૫ મો રસ, ૧૬ મો ગંધ, ૧૭ મી પૃથ્વી, ૧૮ મું જલ, ૧૯ મો અગ્નિ, ૨૦ મો વાયુ, ૨૧ મો આકાશ. એ એકવીશ સમિધા કહેવાય છે.

(वेदाय०) જે પરમેશ્વર પુરૂષ આ જગતનો રચવાવાળો સર્વને દેખવાવાળો અને પૂજ્ય છે તેમને વિદ્વાન્ લોક સુણીને અને તેનાજ ઉપદેશથી તેનાજ કર્મ અને ગુણોનું કથન, પ્રકાશ અને ધ્યાન કરે છે તેને છોડીને બીજા કોઇને ઇશ્વર નહી માનવો અને તેના ધ્યાનમાં પોતાના આત્માઓને દઢ બંધનથી કલ્યાણ જાણે છે. ॥ ૧૫ ॥

(यज्ञेन यज्ञम०) વિદ્વાનોને દેવ કહે છે અને તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે. કેમકે તે સર્વદિન પરમેશ્વરનીજ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના અને આજ્ઞા-પાલન આદિ વિધાનથી પૂજા કરે છે. આથી સર્વ મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદ મંત્રોથી પ્રથમ ઇશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે (तेहनाकं०) જે જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળા લોક છે તે તે સર્વ દુઃખોથી છુટીને સર્વ મનુષ્યોમાં અત્યંત પૂજ્ય થાય છે. (यत्र पूर्वे सा०) જ્યાં વિદ્વાન્ લોક પરમ પુરૂષાર્થથી જે પદને પ્રાપ્ત થઇને નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે, કેમકે તેનાથી નિવૃત્ત થઇને સંસારના દુઃખોમાં કદિ નથી પડતા. ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને જ્યારે સિસૃક્ષા અર્થાત્ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થાય છે અને અભિધ્યાનદ્વારા જ્યારે તે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા લાગે છે ત્યારે પણ તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. જ્યારે તે આ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તેટલા અંશમાં વ્યાપ્ત પુરૂષને વિરાટ્ પુરૂષ કહે છે તેજ વિરાટ પુરૂષનું રૂપકથી આ સૂક્તમાં વર્ણન છે.

સાયણાચાર્યે કરેલા વિરાટ્ પુરૂષના અર્થનો સાર—

"પ્રાણીયોનો બ્રહ્માંડ દેહ તે વિરાટ્ તેનાં અનંત માથાં આદિ છે. તે ગોલક રૂપ બ્રહ્માંડનો ઘેરો કરી બ્રહ્માંડથી પણ દશ અંગુલ બહાર વધ્યો. ॥ ૧ ॥ આ કલ્પમાં પ્રાણીમાત્ર વિરાટ્ના અવયવ છે તેમ ભૂતકાલમાં હતા, ભવિષ્યમાં થશે. પ્રાણીઓના ભોગ્ય અન્નથી વધતો કારણાવસ્થાથી નિકળી દશ્યમાન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.–પ્રાણીઓના કર્મફલ ભોગના માટે જગત્ અવસ્થા સ્વીકારે છે. આ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ નથી ॥ ૨ ॥ ત્રણે કાલનું જગત્ છે તે તેનીજ મહિમા છે.–સામર્થ્ય વિશેષ છે. એથી પણ અધિક મહિમા એ છે કે પ્રાણી જાતનો ચતુર્થાંશ તેના પ્રકાશમાં છે તે અવિનાશી છે ॥ ૩ ॥ સંસારથી બહાર, સંસારના સ્પર્શથી રહિત ત્રિપાદ પુરૂષ છે તેનો આ એકપાદ–ચતુર્થાંશ સૃષ્ટિ-સંહારથી પુનઃ પુનઃ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે અને તેજ ચરાચર રૂપમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે ॥ ૪ ॥ આદિ પુરૂષથી વિરાટ્–બ્રહ્માંડ દેહ, તેજ દેહનો આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરૂષ અર્થાત્ સ્વમાયાથી બ્રહ્માંડરૂપ વિરાટ દેહને ઉત્પન્ન કરી તેમાં તે બ્રહ્માંડાભિમાની જીવરૂપ થયા. આ ઉત્પન્ન થએલા દેવ–તિર્યક્, મનુષ્ય આદિ-રૂપવાળો થયો. તેણે ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં ॥૫॥ જ્યારે પૂર્વક્રમથી સૃષ્ટિ થઇ ત્યારે બીજુ સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરૂષ સ્વરૂપને હવિની કલ્પના કરીને યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞમાં–વસંતઋતુ ઘી, ગ્રીષ્મ અગ્નિ, અને શરદ્ હવિ હતી. ॥ ૬ ॥ તે માનસ યજ્ઞમાં દેવોએ તે પુરૂષપશુનું પ્રોક્ષણ કર્યું અને સૃષ્ટિ સાધન યોગ્ય પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો ॥ ૭ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી–સર્વ દધ્યાદિ ભોગ્યજાત પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી જંગલી-હરિણાદિ પશુ, ગ્રામ્ય–અશ્વાદિ પણ ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૮ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી ચારે વેદ ઉત્પન્ન થઇ ગયા ॥ ૯ ॥ તેનાથી અશ્વાદિ ગાય ઉંટાદિ ઉત્પન્ન થઇ ગયાં ॥ ૧૦ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ સંકલ્પદ્વારા વિરાટ્ની ઉત્પત્તિ કરી ત્યારે વિરાટ્ને કેટલાક ભાગોમાં વિભક્ત કર્યા. તેનું મુખ કયુ ? બાહુ કઇ ? ઉરૂ કયું ? અને પગ કેવા રૂપના ? ॥ ૧૧ ॥ ઉત્તર–બ્રાહ્મણ તેના મુખરૂપ, ક્ષત્રિય તેની બાહુ, વૈશ્ય તેના ઉરૂ, અને શુદ્ર તેના પગરૂપ વિભાગ કર્યા. ॥ ૧૨ ॥ જે પ્રકારે સર્વ ભોગ્યજાત, ગવાદિ પશુ. ઋગાદિ વેદ, અને બ્રાહ્મણાદિ તેનાથી ઉત્પન્ન થયા, તેજ પ્રકારે પ્રજાપતિના મનથી ચંદ્રમા, ચક્ષુથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ, અને પ્રાણથી વાયુ ઉત્પન્ન થયાં ॥૧૩॥ નાભિથી અંતરિક્ષ, મસ્તકથી દ્યૌ, પગથી ભૂમિ, અને કાનથી દિશા વિગેરે અન્યલોક લોકાંતર ઉત્પન્ન થયાં ॥૧૪॥ આ સાંકલ્પિત યજ્ઞની–ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી. અર્થાત્ ઐષ્ટિક આહવની-યની ત્રણ, ઉત્તરવેદિકાની ત્રણ, અને સાતમા આદિત્ય. ૨૧ સમાધિઓ–૧૨ માસ,

૫ ઋતું, ૩ લોક, અને આદિત્ય એ ૨૧, પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ માનસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટ્‌ને પશુ માની યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૧૫ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ આ માનસ યજ્ઞથી યજ્ઞરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતા, તેજ પુરુષ–તે વિરાટ્ પ્રાપ્તિ રૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં પુરાતન વિરાટ્ પુરૂષ ઉપાસના કરવાવાળા સાધક દેવ રહે છે ॥ ૧૬ ॥ એ ૧૬ મંત્રોના અર્થનો સાર કહ્યો. ॥

ઋગ્વેદમાનું વિરાટ્ સૂક્ત, સાયણાચાર્યના અર્થનો ટુંક સાર લખીને બતાવ્યો.

યજુર્વેદમાં લખાએલું તેજ વિરાટ સૂક્ત છે તેનો અર્થ સ્વામી દયાનંદજીએ કરેલો છે તે બતાવી દીધો છે. માત્ર સામ સામી જોવા તેનો ટુકમા સાર લખીને બતાવું છું–મંત્ર ૧૬ લે નો.

“ પુરૂષ વિશેષ્ય બાકીનાં વિશેષણ–પુર–બ્રહ્માંડ અને શરીર એ બન્નેમા વ્યાપક તે પુરૂષ. આકાશના વચમા સર્વ પદાર્થ છે છતાં તે જુદો છે તેજ પરમેશ્વર છે. સ્થૂલ સૂક્ષ્મ પાંચ પાચ ભૂત, પ્રાણીની સાથે આત્મા, અને હૃદય એ ત્રણેમાં વ્યાપક તેનું ઉલ્લંઘન કરી જગતને બનાવવા વાળો છે. ॥ ૧ ॥

પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા પરમેશ્વરથી જગત્ થયું, થશે, ને છે મોક્ષને આપવા વાળો સર્વની સાથે છે, જગત્ ઉત્પન્ન કરે છે પણ પોતે જન્મ લેતો નથી ॥ ૨ ॥

ત્રણ કાલનો સસાર છે તે પુરૂષની મહિમા છે અને તે અનત છે. જગત પ્રકાશી રહ્યું છે, પુરૂષ એકે દેશમાં છે, જગત્ તેનાથી ત્રણ ગણું છે, મોક્ષ સુખ તેના જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રકાશમા છે. સર્વ પ્રકાશનો કરવા વાળો છે ॥ ૩ ॥

ત્રિપાદ જગતથી ઉપર વ્યાપક સર્વની ભીત્તર અને તેથી અલગ પણ તેની અપેક્ષાથી જગત્ કિંચિત્ છે. સંસારના ચાર પાદમાં તે પરમેશ્વર વચમાં છે, સ્થૂલ જગતનો જન્મ અને વિનાશ થતો રહે છે. પ્રકાશમાન પુરુષ જુદો છે તેના સામર્થ્યથી જગત્ ઉત્પન્ન થયુ તે એ પ્રકારનું છે–ભોજનાદિ માટે ચેષ્ટા કરે છે તે જીવ સંયુક્ત છે, બીજું–જડ કે જે ભોજનના માટે બનેલું છે. પુરૂષનું સામર્થ્યજ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી છે. તે હિતકારક થઇ બન્ને પ્રકારના જગતને આનંદિત કરે છે, વ્યાપક થઇ ધારણ કરે છે, અને આકર્ષણ પણ કરે છે ॥ ૪ ॥ વિરાટ્ જેનું બ્રહ્માંડના અલંકારથી વર્ણન કર્યું છે જે તેજ પુરુષના સામર્થ્યના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે જેને મૂલ પ્રકૃતિ કહીયે છીયે,

જેનું શરીર બ્રહ્માંડના સમતુલ્ય, જેનાં સૂર્ય ચંદ્રમા નેત્ર, વાયુ જેના પ્રાણ, પૃથ્વી જેના પગ, ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આકાશ છે તે વિરાટ્ કહેવાય છે. તે પ્રથમ કલારૂપ પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થઇ પ્રકાશમાન થઇ રહ્યો છે તે વિરાટ્ તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ પ્રાણી અને પ્રાણીયોના દેહ પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયા છે તેથી તેમાં સર્વ જીવ વાસ કરે છે, જે દેહ તેની પૃથ્વી આદિના અવયવ અન્નાદિ ઔષધિયોની તૃપ્તિયોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિરાટ્ પરમેશ્વરથી જુદા અને પરમેશ્વરથી, આ સંસાર દેહથી જુદા રહે છે. ફરી ભૂમિ આદિ જગત્‌ને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પછી જે ધારણ કરી રહ્યો છે ॥ ૫ ॥

આ છઠ્ઠા મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાંઇ કરી દીધો છે. પૂર્વોક્ત પુરુષથીજ-સર્વ ભોજન, વસ્ત્ર, અન્ન, જલ, આદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કર્યાં છે-તેના સામર્થ્યથીજ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે માટે તેને છોડીને બીજાની ઉપાસના ન કરે. ગાય આદિ, કીટ, પતંગાદિ તેણે જ ઉત્પન્ન કર્યાં છે ॥ ૬ ॥

જે બ્રહ્મ પુરૂષથી ચારો વેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

તેજ પુરૂષના સામર્થ્યથી-ઘોડા, વિદ્યુત્ આદિ; ગોજાતિ-ગાય, પૃથ્વી, અને ઇંદ્રિઓ ઉત્પન્ન થયાં છે, જે સર્વથી પ્રથમ પ્રકટ હતો, જે જગત્‌ને બનાવવા વાળો છે, જગત્‌માં પૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, તે યજ્ઞ-પૂજન ને યોગ્ય, પરમેશ્વરને પ્રેમ ભક્તિ, સત્યાચરણ કરીને પૂજન કરે છે તે ઉત્તમ છે. તેનો આ ઉપદેશ સર્વના માટે છે, તેનાજ વેદોક્ત ઉપદેશોથી-જે વિદ્વાન્ જ્ઞાની લોક-વેદ મંત્રોના અર્થ જાણવા વાળા અને અન્ય પણ સત્કાર પૂર્વક ઉત્તમ કામ કરે છે તે સુખી થાય છે. દુષ્ટ કર્મ કરવાં ઉચિત નથી. ॥ ૮-૯ ॥

પુરૂષ સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર છે. જેનું ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે.

તેનું મુખ—મુખ્ય ગુણોથી શું ઉત્પન્ન થયું છે ?

તેની બાહુ--બલ વીર્યાદિ ગુણોથી કયા પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે ?

તેનું ઉરુ—મધ્યમ ગુણોથી કઇ વસ્તુની ઉત્પત્તિ ?

તેના પાદ—મૂર્ખપણાદિ નીચ ગુણોથી કોની ઉત્પત્તિ થાય છે ?

ઉત્તર—આ પુરૂષની આજ્ઞાનુસાર કર્મોથી બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન થાય છે તે મુખ. બલ વીર્યાદિ ગુણ યુક્ત ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન કર્યા-તે બાહુ. એની વ્યાપારાદિ ગુણવાળા વૈશ્ય ઉત્પન્ન કર્યા-તે ઊરૂ. મૂર્ખપણાદિ ગુણવાળા તે શુદ્ર પગથી ઉત્પન્ન થયા એમ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥ વિરાટ્‌ના જ્ઞાન સ્વરૂપ સામર્થ્યથી ચંદ્રમા, તેજથી સૂર્ય, અવકાશ રૂપથી આકાશ, વાયુથી વાયુ. ઇંદ્રિયો પ્રાણ

પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થાય ॥ ૧૨ ॥ અત્યંત સૂક્ષ્મથી અંતરિક્ષ, જેના સર્વોત્તમ સામર્થ્યથી સૂર્યાદિલોક, પરમાણુ કારણરૂપ સામર્થ્યથી પૃથ્વી, જલને પણ તેના કારણથી, શ્રોત સામર્થ્યથી દિશાઓ, કારણરૂપ સામર્થ્યથી સર્વ લોકને, સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કર્યા ॥ ૧૩ ॥ દેવ–વિદ્વાન્ તેમને પણ તેમના કર્માનુસાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોને લઇ યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરે છે. અને જે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન, અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી કહીયે છીયે. પુરુષે ઉત્પન્ન કર્યો જે આ બ્રહ્માંડ યજ્ઞ છે એમાં ઋતુઓ ઘીઆદિ છે. રૂપકાલંકારથી સર્વ બ્રહ્માંડનું વ્યાખ્યાન જાણવું ॥ ૧૪ ॥

ઇશ્વરે એક એક લોકના ચારો તરફ સાત સાત પરધિ ઉપર ઉપર રચી છે.

એક એકના ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં—૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ, ૩ મેઘમંડલવાયુ, ૪ વૃષ્ટિજલ, ૫ વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ અત્યંત સૂક્ષ્મવાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ સૂત્રાત્માવાયુ ધનંજયથા અત્યંત સૂક્ષ્મ, એ સાતને પરિધિ કહે છે.

આ બ્રહ્માંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની છે—૧ પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ, જીવ એ ત્રણે મલીને એક અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, ૨ શ્રોત્ર, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીભ્હા, ૬ નાસિકા, ૭ વાક્, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ ગુપ્ત, ૧૧ લિંગ. ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ, ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ, ૨૧ આકાશ, એ ૨૧ સમિધા કહેવાય છે. જે જગતનો રચવાવાળો દેખવાવાળો પૂજ્ય છે. તેમને વિદ્વાન લોક સુણીને તેનાજ ઉપદેશથી, તેનાજ કર્મ, ગુણોનું–કથન, પ્રકાશ, ધ્યાન, કરે છે. બીજાને ઇશ્વર નહી માનવો તેના ધ્યાનમાં દૃઢ બંધનથી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ જાણે ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાનોને દેવ કહે છે, તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે, આથી મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદમંત્રોથી સ્તુતિ, પ્રાર્થનાદિ કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે.

જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળો છે તે સર્વ દુઃખોથી છુટીને પૂજ્ય થાય છે. વિદ્વાન્ જે પદને પ્રાપ્ત થઇ નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે. તે નિવૃત્ત થઇ દુઃખમા પડતા નથી. ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને જ્યારે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થાય અને જ્યારે તે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યારે પણ તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. જ્યારે ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે

તેટલા અંશમાં બ્યાસને વિરાટ્ પુરૂષ કહે છે. તેના રૂપકથી આ સૂક્તમાં વર્ણન છે.”

આ વિરાટ્ પુરૂષ સૂક્તના મંત્ર ૧૫ મા માં જરા વિચારવાનું કે–સાયણાચાર્યે અર્થ એવો કર્યો છે કે—“ આ સાંકાલ્પિક યજ્ઞની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરધિયા હતી. અર્થાત્–ઐષ્ટિક આહવાનીયની ત્રણ, ઉત્તર વેદિકાની ત્રણ, અને સાતમી આદિત્યની.

સ્વામી દયાનંદજીએ–એજ પંદરમા મંત્રનો અર્થ એવો કર્યો છે કે–“ ઇશ્વરે એક એક લોકના ચારો તરફ સાત સાત પરિધિ ઉપર ઉપર રચી છે, એક એકના ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં–૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ ૩ મેઘ મંડળ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિ જલ, ૫ વૃષ્ટિ જલ ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ અત્યંત સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ સૂત્રાત્મા વાયુ ધનંજયથી અત્યંત સૂક્ષ્મ. એ સાતને પરિધ કહે છે.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે–સાયણાચાર્યે–ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદની પરધિયાં બતાવી. ત્યારે સ્વામી દયાનંદજીએ–એક એક લોકના ચારો તરફ સમુદ્રાદિક સાત સાત આવરણ બતાવ્યાં. આ વિશેષ જ્ઞાન સ્વામીજીએ કયા વેદોથી સંપાદન કર્યું? અમારી સમજ મુજબ તો જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ અનાદિકાલના લોકનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. તેમાંના વિષયને જોયા પછી તેમાં ઉંધું છત્તું કરીને ઇશ્વરે એક એક લોકના ઉપર સાત સાત પરિધિ રચીના સ્વરૂપથી લખીને બતાવ્યું. પ્રથમ તો વિરાટ્ પુરૂષજ એક લોકના સ્વરૂપવાળો બતાવ્યો છે તેમાં બીજા બીજા લોકોજ કયાંથી આવ્યા? પ્રાયે આ વિરાટ્ પુરૂષનું સૂક્ત જૈન અને બૌદ્ધના તત્ત્વો વિશેષ જાહેરમાં આવ્યા પછીજ વેદોમાં દાખલ થએલું હોય એમ વિચાર કરતાં જણાઇ આવે છે. કારણ–જૈન, બૌદ્ધ, અને વૈદિક આ ત્રણ મતો એક વખતે મોટી ચયડામણિમા પડયા હતા. તે વખતે અનેક પ્રકારના વિષયોમાં મોટી મોટી ચર્ચાઓ ઉભી થએલી જણાય છે. યજ્ઞ પ્રધાન વૈદિકધર્મ નરમ જેવો થઇ પડેલો હતો. તે વખતે વૈદિકોએ ઉપનિષદાદિક પોતાના ગ્રંથોમાં મોટો ફેરફાર કરી દીધેલો એમ જણાઇ આવે છે. બૌદ્ધોએ જગતના સંબંધે પ્રાયે મૌનજ સ્વીકારી લીધું હતું. વૈદિક પંડિતોએ–પોતાના વેદોથી તે પુરાણો સુધી જગતના સંબંધે જેને જે ગોઠતું આવ્યું તે તે પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં ગોઠવતાજ આવ્યા તેથીજ તેમના ગ્રંથોમાં જગો જગોપર પ્રત્યક્ષપણે વિરોધ દેખાઇ રહ્યો છે. આ મારી કલ્પના અલ્પ બુદ્ધિથી કરેલી વિચારી પુરૂષોને સર્વથા અમાન્ય નહી લાગે એમ હું માન રહું અનભવથી માનું છું.

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૧૭૬ થી ૧૮૮ સુધીમાં બતાવેલ.

ઋગ્વેદના સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતોમાંનો કિંચિત્ સાર—

પૃષ્ઠ. ૧૭૬માં ઋગ્વેદમાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તો છે. તેમાં દંતકથા અને ધર્મશાસ્ત્રના વિચારોની પુષ્કલ ભેળભેળા થઇ હોય એ સ્વભાવિક છે. એ કવિતાઓમાં વિચારો ઘણા અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે....

પ્રાચીન ઋષિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે દેવતાઓએ "સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી" કેટલીક વખતે એ સૂકતોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે જુદા જુદા દેવતાઓનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે.

સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સઘળા દેવતાઓનાં મા બાપ છે એવો વિચાર ઘણે ઠેકાણે દરસાવવામાં આવ્યો છે એ વિચારથી તદ્દન ઉલટો છે એટલે "બાલકોએ પોતાના મા બાપને ઉત્પન્ન કર્યાં" એવી રીતના વિરોધમાં વેદના ઋષિઓ આવી પડે છે ઉદાહરણ તરીકે-ઇંદ્રના વિષેમાં ચોક્કસ શબ્દોમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે એણે એના પોતાના શરીરમાંથી એના પિતાને અને એની માતાને જન્મ આપ્યો (મં. ૧૦, સૂ. ૫૪) "यन्मातरं च पितरं च साकं अजनयथास्तन्वः स्वाया:"

વિરોધાભાસી વિચારોમા વધારે ને વધારે મશગુલ રહેનારા વિપ્રવર્ગની કલ્પનાને આ વિચાર ઘણો ગમી ગયો હતો એમ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કારણ કે સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતોમા જગતની ઉત્પત્તિનો ક્રમ વર્ણવવામાં આવ્યો છે તેમાં એક બીજાથી થએલી ઉત્પત્તિનું કથન એક કરતાં વધારે વખત કરવામાં આવેલુ જણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે દક્ષનો જન્મ અદિતિથી થયો અને અદિતનો જન્મ દક્ષથી થયો એવું કહેવામાં આવ્યું છે (મં. ૧૦, સૂ. ૭૨) अदितेर्दक्षो अजायत दक्षाददितिः परि ॥ ઋગ્વેદના ધાર્મિક વિચારો ધીરે ધીરે વિકાશ પામતાં સઘળા મુખ્ય દેવતાઓથી જુદા અને એકકે એક દેવતાના કરતાં ચઢિયાતા એવા એક સૃષ્ટાની કલ્પનાનો ઉદ્દ્ભવ થયો. સૃષ્ટિ વિષયક સુકતોમા પુરુષ, વિશ્વકર્મા, હિરણ્યગર્ભ, પ્રજાપતિ એવાં જુદાં જુદાં નામોથી એ સૃષ્ટાને સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે. વિશેષ પ્રાચીન સૂક્તોમાં जन् એટલે ' ઉત્પન્ન કરવું " એ ક્રિયાપદના કોઇ રૂપની સાથે હમેશાં જનનના કુદરતી વ્યાપાર તરીકે સૃષ્ટિ વિષે લખવામાં આવ્યું છે પણ આ સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતોમાં કોઈ મૂલ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ કરવામાં આવી હોય અથવા કોઇ મૂલ પદાર્થમાંથી ઉત્કાંતિ થઇ હોય એવી રીતનું સૃષ્ટિ વિષેનું વર્ણન આપવામાં

આવ્યું છે એમાનું એક સૂક્ત (મં. ૧૦, સૂ. ૯૦) " પુરુષ સૂક્ત " એ નામથી ઘણું જાણીતું થએલું છે. એ સૂક્તમાં પણ દેવતાઓને સૃષ્ટિના કર્તા તરીકે વર્ણવામાં આવ્યા છે તો પણ તેનીજ સાથે એક પ્રથમ પુરુષના શરીર રૂપી પદાર્થ ઉપરથી સૃષ્ટિ રચવામાં આવેલી એવું પણ કહેવામાં આવ્યું છે. એ પુરુષને હજાર માથાં છે અને હજાર પગ છે, અને ભૂમિને ઢાંકી દઇને ભૂમિ ઉપરાંત પણ એનું શરીર ફેલાઇ વળે છે.

આ ગ્રંથકારે બતાવેલો અર્થ પૃ. ૧૭૮ થી ૧૮૦ સુધી નીચે પ્રમાણે છે—

" એક રાક્ષસી પુરુષના શરીરમાંથી આ જગત્ રચાયું છે એ મૂળ વિચાર ખરેખર ઘણો જૂનો છે, અને અનેક પ્રાચીન દંત કથાઓમાં એ વિચાર આપણા જોવામાં આવ્યા વગર રહેતો નથી. પણ એ વિચાર જે રીતથી આ સ્થલે મૂકવામાં આવ્યો છે તે રીત કંઇ છેક જૂની નથી. બ્રાહ્મણોમાં વિષ્ણુને યજ્ઞ તરીકે કલ્પવામાં આવ્યો છે અને તે જ શૈલીને અનુસરીને આ સૂક્તમાં સૃષ્ટિના કર્મને એક યજ્ઞના વિધિ તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે અને મૂળ પુરુષને યજ્ઞના પશુ તરીકે કલ્પીને તેના શરીરના જુદા જુદા કાપલાઓને વિશ્વના જુદા જુદા ભાગો ગણવામાં આવ્યા છે, એ સૂક્તમાં આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે એનું મસ્તક તે આકાશ થયું, એની નાભિ તે અંતરિક્ષ થઇ, એના પગ તે પૃથ્વી થયા, એના શ્રોત્ર તે દિશાઓ થયા, અને એના મનમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયો, એની આંખમાંથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, એના મુખમાંથી ચંદ્ર અને અગ્નિ ઉત્પન્ન થયા એના શ્વાસમાંથી વાયુ ઉત્પન્ન થયો " એવી રીતે તેઓએ (દેવતાઓએ) જુદી જુદી દુનિયાઓને ઘડી. "

એ સૂક્તને વિશ્વદેવતાવાદનો રંગ લાગ્યો છે તે ઉપરથી પણ એ સૂક્ત વધારે મોડું રચાયલું છે એમ માલુમ પડી આવે છે કારણ કે એ સૂક્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—પુરુષ તે જ આ સઘળું જગત છે અત્યારે જે કંઇ છે અને હવે પછી જે કંઇ હશે તે સઘળું પુરુષજ છે. અને એનો ચોથો ભાગ તે સઘળાં પ્રાણીઓ છે અને બાકીના ત્રણ ભાગ તે દ્યુલોકમાં રહેનારી અમર લોકોની દુનિયા છે. બ્રાહ્મણોમાં પુરુષ અને સૃષ્ટિનો રચનાર પ્રજાપતિ એ બેઉને એકજ ગણવામાં આવ્યા છે અને ઉપનિષદોમાં એ પુરુષનું આખા વિશ્વની સાથે તાદાત્મ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. એથી પણ વિશેષ આગળ જતાં, સાંખ્ય ફિલસુફીના દ્વૈતવાદમાં પુરુષ કે " આત્મા " નું નામ છે એવું ગણવામાં આવ્યું છે, અને તે પ્રકૃતિ થી ભિન્ન

છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. पुरुष सूक्त માં ' વિરાજ ' એ નામના સત્વ વિષે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે પુરૂષમાંથી એ વિરાજની ઉત્પત્તિ થઇ છે—" तस्माद् विराळ जायत" પાછલા સમયની વેદાન્ત ફિલસુફીમાં વિરાજ એ સૃષ્ટિના રચનાર (સગુણ બ્રહ્મ) નું નામ છે. અને બ્રહ્મ એ નિર્ગુણ સત્ત્વથી એનું સ્વરૂપ જુદું પડી આવે છે. ત્યારે पुरुष सूक्त ને હિંદુસ્તાનના વિશ્વદેવતાવાદની જૂનામાં જૂની રચના તરીકે આપણે ગણી શકીએ તેનીજ સાથે, એ ऋग्वेद ના સમયની સૌથી મોડી લખાયલી કવિતાએમાંની એક છે એ પણ આપણે સ્વીકારવું પડશે. કારણ કે ત્રણ જૂનામાં જૂના વેદો સંબંધી જ્ઞાન એ સૂક્ત પહેલાંજ અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું એમ એ સૂક્ત ઉપરથીજ માલમ પડે છે. એ સૂક્તમાં એ ત્રણે વેદો વિષે નામ દઇનેજ કહેવામાં આવ્યું છે :—

तस्माद्यज्ञात् सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे ।
छंदांसि जज्ञिरे तस्मात् यजुस्तस्मादजायत ॥

વળી એ સૂક્તમાં પહેલીજ વાર ચાર વર્ણો વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. આખા ऋग्वेद માં ચાર વર્ણો વિષે જેમાં કહેવામા આવ્યું હોય એવું સૂક્ત એ એકલુંજ છે. એ સૂક્તમા કહ્યું છે કે–આ પુરૂષનું મુખ તે બ્રાહ્મણ થયું, એના બાહુ તે રાજન્ય (લડવૈયા) થયા, એની જાંઘ તે વૈશ્ય (ખેડૂત) થઇ, અને એના પગ તે શૂદ્ર (દાસત્વ કરનારા) થયા.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને લગતી બાકીની લગભગ સઘળી કવિતાઓમાં ' દેવતાઓ ' એમ સામાન્ય રીતે નહીં, પણ અમુક ચોક્કસ દેવતાનું નામ દઇને તેને સૃષ્ટિના રચનાર તરીકે વર્ણવવામા આવ્યો છે. બીજા સૂક્તોના ઘણા મત્રો ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે ઉત્પત્તિના કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર તરીકે સૂર્યને ઋષિઓ ઘણો અગત્યનો ગણતા. ઉદાહરણ તરીકે એને " હાલતી અને સ્થિર રહેતી સઘળી વસ્તુઓના " આત્મા " તરીકે વર્ણવવામા આવ્યો છે. (મં. ૧, સૂ. ૧૧૫) :—

सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥ અને એના વિષે કહેવામાં આવ્યુ છે કેઃ– एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्ति ॥ " એ એકજ હોવા છતાં વિપ્રો એને જુદા જુદા નામથી બોલાવે છે " (મં. ૧, સૂ. ૧૬૪).

આવાં આવાં વચનો ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે સૂર્યનાં અનેક લક્ષણોમાંથી એનું સૃષ્ટા તરીકેનું વ્યક્તિત્વ એ સમયે ધીરે ધીરે આગળ

તારવી કાઢવામાં આવતું હતું. વિશ્વકર્મન્ "સર્વનો રચનાર" એ દેવની ઉત્પત્તિ આવીજ રીતે થઇ હશે એ ઘણું સંભવિત જણાય છે.

એ સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતો (મં૦ ૧૦, સૂ. ૮૧–૮૨) માં એ વિશ્વકર્મનને સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે. એ બેમાંના આગળા સૂકતમાં સાત મંત્રો આપેલા છે. તેમાંના (૨–૩–૪) એ ત્રણ મંત્રોનો અર્થ માત્ર આપીએ છીએ—

જે વખતે વિશ્વકર્મા એ સઘળું જોનારા દેવતાએ પોતાના બળ વડે કરીને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી અને આકાશને પ્રકટ કર્યું તે વખતે એનું અધિષ્ઠાન શું હતું ? એણે શી વસ્તુ વડે પોતાના કર્મનો આરંભ કર્યો ? કેવી રીતે એણે પોતાનું કર્મ કર્યું. ? જેની આંખ સઘળી દિશામાં છે, જેનાં મુખ સઘળી દિશામાં છે, જેના બાહુ સઘળી દિશામાં છે જેના પગ સઘળી દિશામાં છે એવો એક દેવતા આકાશ અને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરીને પોતાના બાહુ વડે અને પોતાની પાંખો વડે તેને જોડી દે છે. કોઇ કહેશો કે એવું કયું વન હતું, એવું કયું વૃક્ષ હતું કે જેમાંથી આકાશ અને પૃથ્વીને તેઓએ ઘડયાં ?. હે ઋષિઓ? ત્હમારા મનમાં ત્હમે જરા વિચાર કરો કે જુદાં જુદાં ભુવનોને જે વખતે એ ધરી રહ્યો હશે તે વખતે એ શેના ઉપર ઉભો રહ્યો હશે ?

" વન " એ જે શબ્દ અહીં વાપરવામાં આવ્યો છે તેજ શબ્દ ગ્રીક ફિલસુફીમાં પણ "મૂળ પદાર્થ" (hule) ને માટે હમેશાં વપરાયલો દીઠામાં આવે છે એ વાત ખાસ લક્ષ ખેંચે એવી છે.

બીજા સૂક્ત (મં૦ ૧૦ સૂ. ૮૨) માં એવો સિદ્ધાંત મુકવામાં આવ્યો છે કે વસ્તુઓનું પ્રથમ બીજ આ વિશ્વ અને સઘળા દેવતાઓનું આદિકારણ આપઃ (પાણીની દેવીઓ) થી ઉત્પન્ન થયું છે. (મંત્ર. ૩–૫–૬ ॥ નો અર્થજ મુકીએ છીએ)

" જે આપણો પિતા, આપણો જનિતા, આપણો વિધાતા છે જે સઘળાં ધામને અને સઘળાં પ્રાણીઓને પિછાને છે, જે એકલો જુદા જુદા દેવતાઓને જુદાં જુદાં નામ આપવાને સમર્થ છે, તેના તરફ પ્રશ્ન પુછતા બીજાં સઘળાં પ્રાણીઓ વળે છે .... આપઃ—પાણીની દેવીઓએ એવો પ્રથમ ગર્ભ કયો ધારણ કર્યો કે જેમાં સઘળા દેવતાઓએ પોતાની જાતને એકઠી મળેલી જોઇ, જે આ પૃથ્વી પર છે, જે આકાશથી પર છે, જે બળવાન દેવતાઓના ગૂઢ નિવાસસ્થાનથી પણ પર છે ? તે પ્રથમ ગર્ભને આપઃ— પાણીની દેવીઓએ ધારણ

કર્યો કે જેમાં સઘળા દેવતાઓ એકઠા મળ્યા, જે એક અજની* નાભિમા અર્પિત થયો છે, જેની અંદર સઘળા ભુવનોનો સમાવેશ થઇ ગયો છે. જેણે આ ભુવનોને ઉત્પન્ન કર્યાં તેને ત્હમે શોધી શકશો નહીં; જે તમારી પાસે આવે છે તે એનાથી જુદો છે"

(પૃ. ૧૮૩ થી—

એક સૃષ્ટિ વિષયક કવિતા (મ. ૧૦ સૂ. ૧૨૧) ઘણી ખૂબીદાર છે તેમાં વળી સૃષ્ટિના રચનારને માટે "हिरण्यगर्भ" એવું નામ વાપર્યું છે. ઉગતા સૂર્ય ઉપરથી આવું નામ આપવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો હશે એમાં કંઇ પણ સંશય નથી. આ સ્થલે પણ અગ્નિની ઉત્પત્તિના સંબધમાં आपः (પાણી ની દેવીઓ) ને સઘળા પ્રકારના જીવનનું બીજ ધારણ કરતી વર્ણવવામા આવી છે.

(એ સૂક્તના ૧૦ મન્ત્રોમાના ૧૨-૭-૮ મન્ત્રોનો અર્થ નીચે પ્રમાણે)

"હિરણ્યગર્ભ પ્રથમ અસ્તિત્વમાં આવ્યો; પ્રાણી માત્રના એક પતિ તરીકે એનો જન્મ થયો હતો; એણે પૃથ્વીને અને આ આકાશને ટકાવી રાખ્યા. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશુ? જે જીવવાની શક્તિ આપનારો છે અને જે બળ આપનારો છે, જેની આજ્ઞાને સઘળા દેવતાઓ નમન કરે છે, જેની છાયા એ મૃત્યુ છે અને અમરત્વ છે. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું?.... જે વખતે બલવતી आपः પાણીની દેવીઓ-સઘળા ગર્ભને ધારણ કરતી અને અગ્નિને ઉત્પન્ન કરતી આવી ને વખતે દેવોનો આત્મા એક ઉત્પન્ન થયો. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશુ? જે પોતાના પ્રભા વડે કરીને બુદ્ધિને ધરનારી અને યજ્ઞને ઉત્પન્ન કરનારી आपः—પાણીની દેવીઓ-ઉપર નજર રાખે છે, જે એક દેવ સઘળા દેવોના કરતાં વધારે ચઢિયાતો છે. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું?"

આ સૂક્તના દરેક મંત્રની છેલ્લી પંક્તિમાં તેનો તે પ્રશ્ન જે પુછવામાં આવ્યો છે તેનો જવાબ દશમા મંત્રમાં એવો આપવામા આવ્યો છે કે 'એ અજાણ્યો દેવ તે પ્રજાપતિ છે.' એ છેલ્લો મંત્ર આ સૂક્તની સાથે પાછળથી જોડી દેવામાં ગોઠવેલો જણાય છે."

---

* 'અજ' એ શબ્દ 'સૂર્ય'ના અર્થમા આ સ્થળે વપરાયો હોય એવું જણાય છે.
(મૂલની ટીપમાથી ઉતારો છે.)

પ્રો. મૅકડૅાનલે—ઋગ્વેદમાંથીજ આપસ આપસમાં વિરોધ રૂપના સૃષ્ટિવિષયક છ સાત સૂક્તો બતાવતાં જણાવ્યું છે કે—

વિશેષ પ્રાચીન ઋષિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે—દેવતાઓએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી છતાં કહેવામાં આવ્યું કે–સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બંઉ દેવતાઓનાં–મા બાપ છે.

ઉત્પન્ન કરનાર મા બાપ ગણાય પણ ઉત્પન્ન થયલા દેવો મા બાપ શી રીતે ?

ઋ. મં. ૧૦, સૂ. ૫૪ થી જણાવવામાં આવ્યું કે–ઇંદ્રે પોતાના શરીર-માંથી પોતાના મા બાપને ઉત્પન્ન કર્યાં. ઋ. મં. ૧૦, સૂ. ૭૨ થી દક્ષનો જન્મ અદિતિથી થયો અને અદિતિનો જન્મ દક્ષથી થયો. એ પણ વિચારવા જેવું છે.

ઋ. મં. ૧૦, સૂ. ૯૦ મું–પુરુષ સૂક્ત છે. તેનો અર્થ પ્રો. મૅકડૅાનલે, સાયણાચાર્યે તેમજ સ્વામી દયાનંદજીએ–યજુર્વેદના એજ સૂક્તનો અર્થ કર્યો છે. એ ત્રણેના અર્થમાં જે તફાવત છે તે વિચારી જોઇએ.—

પ્રો. મૅકડૅાનલ–એ સૂક્તમાં દેવતાઓને સૃષ્ટિના કર્તા વર્ણવ્યા છે પણ પ્રથમ પુરુષના શરીર ઉપરથી સૃષ્ટિ રચવામાં આવી. એ પુરુષને હજાર માથાં, હજાર પગ, ભૂમિને ઢાંકયા પછી ભૂમિ ઉપરાંત તેનું શરીર ફેલાઇ વળે છે—

એક રાક્ષસી પુરુષના શરીરમાંથી રચાયું એ વિચાર જૂનો છે પણ આ રીત જૂની નથી. બ્રાહ્મણોમાં–વિષ્ણુને યજ્ઞ તરીકે કલ્પવામાં આવ્યો છે. તે શૈલીથી અહિં–સૃષ્ટિના કર્મને યજ્ઞના વિધિ તરીકે, પુરુષને પશુ તરીકે, કલ્પી તેના શરીરના જુદા જુદા ભાગો ગણાવતાં–તેનું માથુ તે–આકાશ, નાભિ તે–અંતરિક્ષ, પગ તે–પૃથ્વી, શ્રોત્ર તે દિશાઓ, મનમાંથી ચંદ્ર, આંખમાંથી–સૂર્ય, મુખથી ઇંદ્ર અને અગ્નિ, શ્વાસથી વાયુ. એવી રીતે દેવતાઓએ જુદી જુદી દુનિયાઓને ઘડી.

એ સૂક્ત મોડું રચાયલું છે. એનો ચોથો ભાગ પ્રાણીઓ છે અને બાકીના ત્રણ ભાગ તે અમર લોકની દુનિયા છે.

બ્રાહ્મણોમાં–પુરુષ અને પ્રજાપતિ એકજ છે. ઉપનિષદોમાં પુરુષને વિશ્વની સાથે તાદાત્મ્ય ગણ્યો છે. સાંખ્યમાં દ્વૈત–પુરુષ એ આત્મા, એ પ્રકૃતિથી ભિન્ન ગણ્યો છે. વેદાંતમાં–પુરુષમાંથી સૃષ્ટિ રચનાર (સગુણબ્રહ્મ) વિરાટની ઉત્પત્તિ જણાવી છે

આ કવિતા ઋગ્વેદથી મોડી લખાએલી એના સૂકતથીજ માલમ પડે છે--એમાં ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન થયાનું બતાવ્યું છે. વળી ચાર વર્ણોની કવિતા આખા ઋગ્વેદમાં અહીં પ્રથમજ છે.

સાયણાચાર્યના અર્થમાં વિશેષ—

સર્વ પ્રાણીઓનો બ્રહ્માંડ દેહ તે વિરાટ્, બ્રહ્માંડથી દશાંગુલ વધીને રહ્યો, પ્રાણીમાત્ર તેના અવયવો છે, પ્રાણીઓના ભોગ્ય અન્નથી તે વધે છે, પ્રાણીઓના કર્મ ફલ ભોગના માટે જગદવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે. ત્રણે કાલનું જે જગત્ છે તે તેની મહિમા-સામર્થ્ય વિશેષ છે, એથી અધિક મહિમા -ત્રણે કાલના પ્રાણીજાત તેના ચતુર્થાંશના પ્રકાશમાં અવિનાશી છે. સંસારથી બહિર્ભૂત સંસાર સ્પર્શ રહિત ત્રિપાદ છે, માત્ર તેનો ચોથો પાદજ સૃષ્ટિ-સંહારરૂપ-ઉત્પન્ન નષ્ટ રૂપ થયા કરે છે. આદિ પુરુષથી-વિરાટ્ બ્રહ્માંડ દેહ, તેના આશ્રયથી દેહાભિમાની પુરુષ-જીવરૂપ-તિર્યક્, મનુષ્ય રૂપ થયા. ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં. સૃષ્ટિ તૈયાર થઇ ત્યારે દેવોએ પુરુષને હવિ કલ્પી યજ્ઞ કર્યો. તે જ પુરુષ પશુનું પ્રોક્ષણ કરી પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો.

તે યજ્ઞથી-દધ્યાદિ ભોગ્ય પદાર્થ, પશુઓ, ચાર વેદો ઉત્પન્ન કર્યા. દેવોએ વિરાટ્‌ને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ તેના અંગોના વિભાગથી ચાર વર્ણ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ આદિ ઉત્પન્ન કર્યા. આ યજ્ઞની સાત પરિધિયાં-૩ ઐષ્ટિક, ૩ ઉત્તરવેદી, સાતમો આદિત્ય. ૨૧ સમિધાઓ-૧૨ માસ, ૫ ઋતુ, ૩ લોક, ૧ આદિત્ય એ ૨૧ થઇ. યજ્ઞ કરતાં દેવોએ વિરાટ્‌ને પશુ માની યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો.

હવે આપણે યજુર્વેદના એજ પુરુષ સૂકતથી સ્વામીજીના અર્થનો સાર તપાસીએ—

" બ્રહ્માંડ અને શરીર એ બન્નેમાં વ્યાપક તે પુરુષ, પદાર્થોથી જુદો આકાશની પેઠે છે. ભૂત, પ્રાણ, અને હૃદય એ ત્રણેનું ઉલ્લંઘન કરી જગત્‌ને બનાવવા વાળો. તેનાથી જગત-થયું, થશે અને છે. મોક્ષને આપવાવાળો છે. જગત્‌ને ઉત્પન્ન કરે છે, પોતે જન્મ લેતો નથી. ત્રણે કાળમાં તે પુરુષની મહિમા છે. પુરુષથી જગત્ ત્રણ ગણું છે, મોક્ષસુખ તેના જ્ઞાનપ્રકાશમાં છે, તેની અપેક્ષાથી જગત્ કિંચિત છે, સંસારના ચાર પાદ તેના વચમાં છે, જગત્‌નો જન્મ અને વિનાશ થતો રહે છે. તેનાથી ઉત્પન્ન જગત્ બે પ્રકારનું છે.

ચેતન અને જડ એ બે પ્રકારમાં વ્યાપક થઈ ધારણ અને આકર્ષણ કરે છે. તે જ પુરુષના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન તે મૂલ પ્રકૃતિ કહીયે છિયે. જેનું શરીર બ્રહ્માંડ તુલ્ય. જેનાં સૂર્ય, ચંદ્રમા નેત્ર છે. વાયુ પ્રાણ છે, પૃથ્વી પગ છે. ઇત્યાદિ લક્ષણ વાળો આકાશ તે વિરાટ્, પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી પ્રકાશમાન છે. તે વિરાટ્ના પૂર્વ ભાગોથી પ્રાણી અને તેના દેહ જુદા જુદા છે, તેમાં સર્વ જીવ વાસ કરે છે. જે દેહ તેના અવયવ તે વિરાટ્ પરમેશ્વરથી જુદો, પરમેશ્વરથી સંસાર જુદો. ફરી ભૂમિ આદિ ઉત્પન્ન કરી ધારણ કરી રહ્યો છે. ॥૫॥ આગળ છઠા મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાંઇ કહ્યો છે. પુરુષથીજ સર્વ ભોજન, વસ્ત્ર, અન્ન, જલ આદિ પ્રાપ્ત કર્યાં છે, તેનાથી ઉત્પન્ન. થાય છે માટે તેને છોડીને બીજાની ઉપાસના ન કરે. ગાય, પશુ, કીટ, પતંગ આદિ તેણેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

જે બ્રહ્મથી ચારો વેદો ઉત્પન્ન થયા છે તે પરમેશ્વરને સત્યાચારણથી પૂજે તે ઉત્તમ છે. તેનાજ વેદોક્ત ઉપદેશોથી જે–વિદ્વાન જ્ઞાની લોક વેદમંત્રોના અર્થ જાણવાવાળા તેજ સુખી થાય છે, દુષ્ટ કર્મ કરવાં ઉચિત નથી. તેના મુખાદિકથી ચાર વર્ણ ઉત્પન્ન થયા છે.

દેવ–વિદ્વાન્ તેમને પણ તેમના કર્માનુસારજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે. જે બ્રહ્માંડનુ રચન, પાલન, અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી કહીયે છિયે.॥૧૪॥

ઇશ્વરે એક એક લોકનો ચારો તરફ સાત સાત પરધિ રચી છે. સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં છે તેનાં નામ—૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ, ૩ મેઘમંડલ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિ જલ, ૫ વૃષ્ટિ જલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ ધનંજયથી પણ સૂક્ષ્મ વાયુ સૂત્રાત્મા એ સાત સાત એક એક લોકની પરધિ છે.

બ્રહ્માંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની છે—૧ પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ, જીવ, એ ત્રણે મળીને એક અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, ૨ શ્રોત, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીવ્હા, ૬ નાશિકા, ૭ વાક્, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ ગુપ્ત, ૧૧ લિંગ, ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ, ૨૧ આકાશ એ ૨૧ બ્રહ્માંડની સામગ્રી તે સમિધા કહેવાય છે.

જે જગતને રચવાવાળો, દેખવાવાળો તે પૂજ્ય છે. તેમને વિદ્વાન લોક. તેના ઉપદેશથીજ તેનાં કર્મ, ગુણોનું કથન, પ્રકાશ કરે, ધ્યાન કરે,

તેના શિવાય બીજાને ઇશ્વર નહીં માનવો, તેના ધ્યાનમાં દૃઢ બંધન થઇ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ જાણે ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાનો તે દેવ, તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે, આથી મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદ મંત્રોથી-સ્તુતિ, પ્રાર્થનાદિ કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે. જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળો છે તે સર્વ દુઃખોથી છૂટીને પૂજ્ય થાય છે. વિદ્વાન જે પદને પ્રાપ્ત થઇ નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે. તે નિવૃત્ત થઇ દુઃખમા પડતા નથી ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને સષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા અને ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યારે તે પ્રજાપતિજ ગણાય. જ્યારે સૃષ્ટિને ઉત્પંન્ન કરી તેટલા અશંમા વ્યાપ્ત થાય ત્યારે તે વિરાટ્ પુરૂષ કહેવાય છે. તેના રૂપકથી આ સૂક્તમા વર્ણન કરેલું છે.

જૈન જગત્‌માં કિંચિત્ પરામર્શ—

જૈનોની માન્યતા એ છે કે—આ જગત્ પ્રવાહરૂપથી અનાદિ કાળનું ચાલતુ આવેલુ છે અને ભવિષ્યમાં અનાદિ કાળ સુધી ચાલ્યાજ કરવાનું. તેમા એક અવસર્પિણીનો કાલ, અને બીજો ઊત્સર્પિણીનો કાળ (એક ઉતરતો કાળ અને બીજો ચઢતો કાળ) એ બન્ને મળીને વીશ કોટાકોટી સાગરોપમના વર્ષોનુ એક કાળચક્ર મનાય છે. એ એની મધ્યમાં અનેક ઉત્પાત વાળો જે નિકૃષ્ટમા નિકૃષ્ટ કાળ તે પ્રલય દશા રૂપે મનાય છે, પણ તેમાં સર્વથા બીજ રૂપ વસ્તુઓનો નાશ થતો નથી. એવી રીતના કાળચક્રો અનંતા થઇ ગયાં અને ભવિષ્યમાં થયા કરવાના તેનું સ્વરૂપ અમોએ જૈન દૃષ્ટિએ જગત્ નામના બીજા પ્રકરણમાં દિશા રૂપથી બતાવી દીધું છે. તે ફરીથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

વૈદિક જગત્‌ની માન્યતામાં પરામર્શ—

વૈદિક જગત્‌ની માન્યતામાં અનેક પ્રકારો જોવામાં આવે છે તેનો કાંઇક વિશેષ ખુલાશો કરવાનો ધારૂ છું—

આર્યોનો તહેવારોનો ઇતિહાસ-પૃ. ૨ માં જણાવ્યું છે કે—

"તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં-વિશ્વની અનંતતા માટે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળી આવે છે- તૂં લોક છે, સ્વર્ગ છે, અનંત છે, અપાર છે, અક્ષિત છે, અને અક્ષય્ય છે."

આ લેખથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે-પ્રવાહ રૂપથી આ લોક અનાદિકાળથીજ ચાલતો આવેલો છે અને ચાલ્યાજ કરવાનો છે.

પણ પૃ. ૩૭ માં લેખકે એમ પણ જણાવ્યું છે કે—

" મનુષ્ય લોકની ગણત્રા પ્રમાણે-ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ પુરાં થશે ત્યારે જગતના કર્તા તરીકે માનેલા બ્રહ્મદેવનો એક દિવસ થશે, એવી રીતે બ્રહ્મદેવનાં સો વર્ષો પુરાં થશે ત્યારે તેનો અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થશે. જગત્‌ની ઉત્પત્તિ થયે હમણાં બ્રહ્મદેવનાં ૫૦ વર્ષ પુરાં થયાં છે. " ઇત્યાદિ.

આ લેખથી લેખકે એમ પણ જણાવ્યું છે કે-આ સૃષ્ટિ બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કરી અને તેને બ્રહ્મદેવની ગણત્રી પ્રમાણે આજે પચ્ચાસ વર્ષ પુરાં થયાં, આગળ તેટલાં વર્ષ બીજાં થતાં તેનો (બ્રહ્માનો) અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થશે. પણ તે પ્રથમ કેવા સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થઇ,? અને તેનું મધ્યમાં કેવું સ્વરૂપ? અને અંતમાં નાશ સમયે તેનું કેવું સ્વરૂપ રહેશે ? તેનો બોધ થાય તેવું કોઇ પણ વાક્ય આમાં જણાતું નથી. માટે વિચારવાનું કે આ અનાદિની સૃષ્ટિમાં કાંઇ વિશેષ વિચારવા જેવું ન હોય એમ કેમ ન બને? પૂર્વ કાળના ઋષિ મહર્ષિઓની જે મોટી મોટી સત્તાઓ લખાઇ છે તે પણ કોઇ તેવા કાળના સ્વભાવથીજ લખાઇ હશે માટે વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું

આ અનાદિની સૃષ્ટિ જેવા અગમ્ય પદાર્થોનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ પુરુષો વિના ગમે તેટલા અક્ષરોના પંડિતો પણ સંપૂર્ણ જાણી શકે જ નહી એવો અમારો નિશ્ચય છે. વૈદિકોએ સર્વજ્ઞ પુરુષોનો ઇન્કાર કરી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ દેવોથી થયાનું કલ્પ્યું છે તેનો પણ કિંચિત્ પરામર્શ કરીને બતાવું છું. તેમાં પ્રથમ વેદ-વ્યાસના નામથી જાહેરમાં આવેલાં પુરાણોના સૃષ્ટિ કર્તા તપાસીએ—

(૧) કૂર્મ પુરાણે—મૂળમાં નારાયણ, તેમનાથી બ્રહ્મા, બ્રહ્માથી મહાદેવ અને મહાદેવથી ભૂતાદિક ઉત્પન્ન થતાની સાથે જગતનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યા. બ્રહ્માજી વિસ્મિત થયા.

(૨) બ્રહ્મવૈવર્તે—મૂળના કૃષ્ણ, જમણા ડાબા હાથથી-વિષ્ણુ-શિવ, નાભિથી બ્રહ્મા, કૃષ્ણની આજ્ઞાથી એ ત્રણે મળીને સૃષ્ટિની રચના કરી.

(૩) શિવપુરાણે-મૂળના શિવ-ડાબાહાથથી વિષ્ણુ-લક્ષ્મી. જમણાથી

બ્રહ્મા-સરસ્વતી, ત્રણ ગુણ યુક્ત પ્રકૃતિ શિવે જોઇ પછી પાંચ તત્વોથી બધા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઇ.

(૪) દેવીભાગવતે-કાલીદેવીએ કહ્યું જગતના બીજ રૂપે હું છું શિવ, વિષ્ણુની શક્તિ રૂપે બની પછી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ.
બીજે એવું છે કે-દેવીએ ત્રણ ઇંડાં ઉત્પન્ન કર્યાં તેમાંથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ નિકળ્યા તેમણે સૃષ્ટિની રચના કરી.

(૫) મંડૂક ઉપનિષદમાં-અવિનાશી પુરુષે પોતાનામાંથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી કરોળીયાની પેઠે પોતાનામાંજ સમાવી દીધી.

(૬) મનુસ્મૃતિમાં-મૂળમાં અંધકાર, તેનો સ્વયંભુવે નાશ કરી જલ ઉત્પન્ન કર્યું, તેમાં બીજ નાખ્યું તે સોનાનું ઇંડું. તેમાં બ્રહ્મા ઊત્પન્ન થયા. ઇંડાના બે વિભાગ તે આકાશ પૃથ્વી. પછી બધી સૃષ્ટિ થઇ.

(૭) ગોપથમાં-બ્રહ્મા તપ તપ્યા, આત્મામાંથી ત્રણ લોક-પગથી પૃથ્વી ઉદરથી આકાશ, મસ્તકથી સ્વર્ગ. એ ત્રણથી-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા.

(૮) શતપથમાં-પ્રજાપતિને અનેક થવાની ઇચ્છા થતાં તપ તપ્યા. તપથી ત્રણ લોક, ત્રણ લોકથી-અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા.

(૯) એજ શતપથમાં-ફરીથી-વેદોમાં કૂર્મ પ્રસિદ્ધ છે, પ્રજાપતિએ કૂર્મનું રૂપ ધારણ કરીને આ જગતની રચના કરી તેથી ઋષિઓ સંપૂર્ણ પ્રજાને કાશ્યપી કહેવા લાગ્યા.

(૧૦) તૈતરીય સંહિતામાં—શરૂઆતમાં જલજ હતું તેમાં પ્રજાપતિ વાયુ રૂપથી ફર્યા. ત્યાં પૃથ્વીને દેખી, વરાહનું રૂપ ધરીને બહાર ખેંચી લાવ્યા ઈત્યાદિ.

(૧૧) ઋગ્વેદમાં—પ્રથમ એક આત્મા શિવાય કાંઇજ ન હતું તે આત્માને જગતની રચના કરવાનો વિચાર થતાં જ્યોતિષાદિ બનાવ્યાં. તેઓની રક્ષાના માટે જલમાંથી પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો. તેના મુખમાંથી-અગ્નિ, નાકથી શ્વાસ લેતાં-આકાશ, આંખોથી જ્યોતિ, પછી તે પુરૂષથી બધુંએ થયું.

(૧૨) ફરીથી એજ ઋગ્વેદમાં—તે સવવિત્ પિતાએ-આકાશ પૃથ્વી

જલમય જગતના પૂર્વે બ્રહ્માજી કયે ઠેકાણે હતા? અને કેટલા કાળ સુધી આ તમાસો જોતા રહ્યા? પોતાના દિવ્યજ્ઞાનથી પૃથ્વીને કેમ જોઇ શકયા નહી? બ્રહ્માને જગત્ રચનાનું જ્ઞાન હતું એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય? માટે આ વૈદિક મતમાં કોઇ મોટો ભેદ રહેલો છે અને સત્યજ્ઞાનથી વેગળોજ રહેલો હોય તેમ જણાય છે. તેથી કલ્પિત લેખો લખાયા હોય તેમ જણાય છે.

કેટલાક સજ્જનો પુરાણોથી તે સંહિતા સુધીના વિચારોથી સંતોષ ન માનતાં વેદોનાં પ્રમાણો માગશે તો હવે સાથે સાથે તેનો પણ વિચાર કરીને બતાવીએ છીએ.

સર્વ વેદોનું મૂલ **ઋગ્વેદ** છે. તેનો વિચાર કરતાં બધાએ વેદોનો વિચાર થઇ જશે. માટે સૃષ્ટિ વિષયના સંબંધે તેમાં શું લખેલું છે, અને તે કેટલા દરજાના વિચારવાળું છે, તેનો વિચાર કરીને જોઇએ—

ઋગ્વેદનાં સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોનો વિચાર કરતાં, પ્રથમ ડૉ. મૅકડૉનલે સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખતાં પૃ. ૧૭૬માં જે વિચારો બતાવ્યા છે તેનો કિંચિત્ પરામર્શ કરીને આગળ ચાલીએ—

" ઋગ્વેદનાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં જે ફિલસુફી ભરેલી કવિતાઓ આવે છે તે ઘણો ગાઢો સંબંધ ધરાવે છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ એ પ્રશ્ન આ સ્થળે ચર્ચવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મ શાસ્ત્રોના વિચારોની પુષ્કલ ભેળંભેળા થઇ ગઈ હોય એ તો સ્વાભાવિકજ છે એ કવિતાઓમાં વિચારો ઘણા અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે. તો પણ પાછલા સમયના તત્ત્વચિંતનની જુદી જુદી સરિતાઓ જે મૂલમાંથી નીકળી તેનું દર્શન આ પ્રાથમિક ચર્ચાઓમાં થતું હોવાને લીધે એ દૃષ્ટિથી જોતાં એ ચર્ચાઓ ઘણું કુતૂહલ ઉપજાવ્યા વિના રહે નહી. એવી છે. એમાંનાં ઘણાંખરાં સૂક્તોમાં–સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ, એ વિષય ધર્મશાસ્ત્રની રીત પ્રમાણેજ ચર્ચાયો છે, માત્ર એકજ સૂક્તમાં કેવળ તત્ત્વચિંતકની દૃષ્ટિએ એ વિષય ઉપર વિચાર ચલાવવામાં આવ્યો છે."

આમાંના કેટલાક વાક્યોનો અર્થ ખુલ્લો કરીને બતાવીએ તો ભદ્રિકોને સમજતાં અને સમજાવતાં ઠીક પડે—

" ઋગ્વેદમાં–સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો પ્રશ્ન સ્થળે સ્થળે ચર્ચવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મશાસ્ત્રોના વિચારોની ભેળંભેળા થઇ ગઇ હોય "

આ ફકરાથી વિચાર કરવાનુ કે—વેદોને ઇશ્વરકૃત માનીએ તો–સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, જુદા જુદા સ્વરૂપથી–સ્થળે સ્થળે શા કારણથી લખાઇ ?

દંતકથાઓ–એટલે લોકમા ચાલતી કથાઓ, પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઋગ્વેદ છે–તેમા કેવી રીતે ઘુસી ગઇ ? વળી ધર્મશાસ્ત્રો–એટલે બ્રાહ્મણગ્રથો, સહિતાઓ, ઉપનિષદો, સ્મૃતિઓ, અને પુરાણો–ગણવામા આવે છે. અને તે પ્રાયે વેદોના પછીથીજ લખાએલા છે, તેમા લખાએલા સૃષ્ટિની ઉત્પતિના વિચારો અનાદિના વેદોમા કેવી રીતે દાખલ થવા પામ્યા ? ડા મૅકડોનલે ઉપરના જ ફકરામા જણાવ્યુ છે કે– " સૂક્તોમ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો વિષય ધર્મશાસ્ત્રની રીત પ્રમાણેજ ચર્ચાયો છે " તેના વિચારોજ અમોએ પૂર્વના લેખમા આપેલા છે તે તપાસીને જુવો તેમા સત્યતા કેટલી છે ?

પુરાણોમા–એકજ વિષ્ણુના કલ્પિત ૨૪ અવતારો, જૈનોના ભિન્ન ભિન્ન રૂપે, ભિન્ન ભિન્ન સમયે થયેલા ચોવીસ (૨૪) તીર્થંકરોના અનુકરણરૂપે, અને ફરીથી એજ વિષ્ણુના ૧૦ અવતારોની કલ્પના બૌદ્ધોના દશ બોધિસત્ત્વના અનુકરણરૂપે લખાયા તેજ અરસામા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સબધે પણ કલ્પિત સૂક્તો વેદોમા દાખલ કરવામા આવ્યા હોય એવુ મારૂ અનુમાન છે કારણ કે–વેદ કાલના ઋષિઓ દૃશ્ય પદાર્થોમા શ્રદ્ધા રાખી અનેક પ્રકારની ઇચ્છાઓને તાબે થએલા સૂક્તોના ગાનથી ઇંદ્રાદિક દેવોની પ્રાર્થનાઓ કરતા પોતાના કાર્યની સિદ્ધી થતા દેવોની કૃપાથી થયુ માનતા તેજ પ્રમાણે સંકટસમયે પણ સૂક્તો રચી તેની પ્રાર્થનાઓ કરતા કાર્યની સફલતા થતા દેવોનીજ કૃપા સમજતા એવી શ્રદ્ધાવાળા સરલ સ્વભાવી હશે પરતુ અતીંદ્રિયજ્ઞાનના અભાવે આત્મા કયાથી આવે છે, કયા જાય છે, નરક સ્વર્ગાદિક શુ ચીજ છે, આ સૃષ્ટિ કેવા પ્રકારથી ચાલી આવી છે અને કેવા પ્રકારથી ચાલતી રહેશે ઇત્યાદિક વિશેષ વિચારો કરી શકયા હોય તેમ વેદોથી જણાતુ નથી કારણ સૃષ્ટિ વિષયક મોટા મોટા સૂક્તો પ્રાયે ઋગ્વેદના છેલ્લા દશમા મડલમાજ જોવામા આવે છે અને તે ઘણુ મોડુજ લખાએલુ છે જૈનોના સર્વજ્ઞ બાવીશમા તીર્થંકર થયા પછી લાબા કાલે ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી **પાર્શ્વનાથ** અને ચોવીશમા સર્વજ્ઞ **શ્રી મહાવીર** એ તીર્થંકરો થોડાજ અતરમા થયા છે તેમના સમયમા–બૌદ્ધ, આજીવક, આદિ ત્યાગ માર્ગના ઉપદેશકોમા આત્મા કયાથી આવ્યો, કયા જાય છે, નરક સ્વર્ગ શુ ચીજ છે, કયે ઠેકાણે છે, સૃષ્ટિ કેવા સ્વરૂપથી ચાલતી આવે છે અને કેવા સ્વરૂપની કયાસુધી રહેશે ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારના વિષયોની ચર્ચાઓ ઉપસ્થિત થતા, સૃષ્ટિના વિષયમા ગૌતમ બુદ્ધે કાઇ પણ વિશેષ રૂપે ઉત્તર આપેલો હોય તેમ

જણાતું નથી. અને વૈદિક ધર્મીઓ તો નહી જેવાજ થઇ પડેલા હોવા છતાં આડાં અવળાં ફાંફાં મારતા અને વેદોમાં નવી નવી કલ્પિત શ્રુતિઓ દાખલ કરી દેતા. તે સમયમાં સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતો દાખલ કરેલાં હોય, તેથી અસ્ત વ્યસ્ત રૂપે અનેક સૂક્તો લખાયાં હોય, એવું મારૂં જે અનુમાન છે તે સજ્જનોને વિચારવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિના સંબંધે બીજા બધાએ વિચારોને છોડી દઇને માત્ર એક પ્રલય દશાના સૂકતનેજ વળગીને થોડા વિચારો કરીને બતાવું છું—

ઋગવેદ-મંડલ છેલ્લું-દશમું-સૂકત ૧૨૯ મું, તે પણ મંડળના અંતભાગનું. **સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું ?** પ્રલય અવસ્થા-તેમાં જણાવ્યું છે કે-" ન લોક હતો, ન પૃથ્વી હતી, આકાશાદિક કાંઇજ ન હતું. બ્રહ્માને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થતાની સાથે એકદમ ઉત્પન્ન થઇ ગઇ. આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી, કયા ઉપાદાન કારણથી થઇ તે વાત પાછલથી ઉત્પન્ન થએલા વિદ્વાનો પણ જાણી શકયા નથી."

આ વાત ઇશ્વરકૃત વેદોમાં ગપ્પ ગોળા જેવી કેવી રીતે ઘૂસી ગઇ ? સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ જાણ્યા જોયા વગર વિદ્વાનોએ લખ્યું હોય તો પણ તે ગપ્પ ગોળામાં ખપે ? સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી તે વેદો સુધી જે વિચારો થયાં છે તેમાંનો કયો વિચાર સજ્જનોને સંતોષ આપે તેવો છે ? ઋગ્વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથમાં-આ પ્રલયઅવસ્થાનું સૂકત કયા જ્ઞાનીથી કયા કાળમાં દાખલ થવા પામ્યું ? નાસ્તિકો અદૃશ્ય પદાર્થોનો ઇન્કાર કરીને દૃશ્યમાન પાંચભૂતોની સત્તાને અનાદિની કબૂલ કરે છે. વૈદિકમાં પૃથ્વી, આકાશાદિક દૃશ્ય પદાર્થોનો પણ ઇન્કાર-તે કેટલા દરજાનો ? સ્વામી દયાનંદજી આવુ જમાના પ્રમાણે વેદનો અર્થ કરી, ત્રિકાલ અબાધિત-વેદોને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. વેદતીર્થ નરદેવ શાસ્ત્રીજી-આજ સુધીમાં જેટલા પૂર્વના પંડિતો વેદોના અર્થ કરી ગયા છે તે બધાએ પંડિતોને બાજુ ઉપર છોડી દઇને-આજ કાલના પંડિતોને નવીન અર્થો કરવાનો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, આ તે વેદ (જ્ઞાન) કે વિટંબના ?

' આર્યોના તહેવારનો ઇતિહાસ ' ના લેખકે તૈત્તિરીય સંહિતાના ફકરાથી-" તું લોક છે, અનંત છે, અપાર છે, અક્ષય છે." એમ પ્રથમ જણાવી તેની સાથે બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર્યાને-આજે બ્રહ્માનાં પચ્ચાસ વર્ષ થયાં અને આગળ બીજાં પચ્ચાસ વર્ષ પુરાં થતાં, તેનો (બ્રહ્માનો) અને તેની સૃષ્ટિનો પણ નાશ થશે. આ વાત કયા પ્રમાણથી લખીને બતાવી ?

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે વિશેષ તર્ક વિતર્ક કરવાનું છોડી દઈને માત્ર સમાન્ય વાતજ લખીને બતાવીએ છીએ—

વૈદિક ધર્મને ટકાવી રાખવા જે પાછલથી બ્રાહ્મણાદિક ધર્મ શાસ્ત્રો લખાયાં છે તેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે અનેક દેવો કલ્પવામાં આવ્યા છે, તેજ રીતિને અંગીકાર કરી પાછળથી અનેક સૂત્રોની કલ્પિત રચનાઓ કરી વેદોમા તે ગોઠવી દેવામાં આવેલી હોવાથી યથાર્થપણે એક પણ સૂકત લખાએલું જણાતું નથી. જે બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોના લેખકો હતા તેજ વેદોને ફેરવવાવાળા હતા. વેદોના સૂકતોમાં એટલી વિશેષ ચતુરાઈ વાપરી છે કે-વિષ્ણુ, અને મહાદેવને બાજુ ઉપર રાખી બ્રહ્માના નામથી સૂકતો ગોઠવી દીધાં. અનુભવના પ્રત્યક્ષ વિષયોની ચાતુરીમાં તેઓ ફાવતા, પરંતુ અતીંદ્રિય જ્ઞાનના વિષયોમાં વૈદિક પંડિતો વખતો વખત ભૂલાજ પડતા આવેલા છે. હું સર્વજ્ઞ પુરુષોનો આશ્રિત છું પણ સર્વજ્ઞ નથી તેથી મારી ભૂલ હશે તો સજ્જનોની પાસેથી ક્ષમા યાચી સુધારી લઇશ.

આ જગો પર વિશેષ વિચારવાનુ છોડી દઈને સૂચના કરૂં છું કે- અમો પાછલના ભાગમા જૈનેતર અનેક પંડિતોના લેખો આપવાના છીએ, તેનો વિચાર કરશો તેની સાથે "જૈન ઔર જગત્" મથાલાથી લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે નામના પંડિતના પણ અનેક લેખો-આપવાના છીએ, તેમાં **"જૈન ધર્મ એ વિશ્વ-વ્યાપી ધર્મ છે."** તેના પ્રારંભમાં-**"જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈન ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુ ધર્મ છે."** ઇત્યાદિક લેખ વિશેષ મનન પૂર્વક વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું. પોતાના મતમાં મુંઝાઇ રહેલાઓને સંક્ષિપ્તના લેખોથી ખરો સંતોષ થતો નથી તેમની વિશેષ સમજૂતી થવાના હેતુથી મેં મારા ગ્રંથમાં કાંઇક વિશેષ લખવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

આ બધી સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિકાળની છે છતાં વૈદિક મતવાળાઓએ-વેદોથી લઈને બ્રાહ્મણ ગ્રંથાદિક અનેક ધર્મગ્રંથોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા બ્રહ્માદિક અનેક દેવોને કલ્પીને બતાવ્યા છે તેમાંનો એક પણ લેખ પ્રમાણવાળો થયો હોય તેમ જણાતુ નથી. કારણ રામચંદ્રજીએ વસિષ્ટજીને પુછયું હતુ કે-બ્રહ્મા કોણ ? અને કેવા ? તેનો નિર્ણયજ ન થઇ શકયો હતો તો પછી બ્રહ્માએ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી એ કયા પ્રમાણથી માની લેવી ? તેમજ અનેક પુરાણોના લેખો જોતાં-બ્રહ્માની, વિષ્ણુની અને મહાદેવની જે

પ્રવૃત્તિ લખીને બતાવી છે તે એક સાધારણ માણસને પણ ન શોભે તેવી છે. તેમણે આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી તે કયા કાળમાં ? અને તેને રચવાને મસાલા કયા બ્રહ્માંડમાંથી ખોળીને લાવ્યા ?. આ જગો પર અનાદિકાળના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિના સ્વભાવને અંગીકાર કરતા કાળાદિક પાંચ કારણ-વાદીઓ કહે છે કે, ઇશ્વરકર્તાના હિમાયતી પંડિતો સૃષ્ટિ કર્તાના સંબંધે કોઇ પણ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ આપી શક્યા નથી તો પણ દુનીયાએ તે વાતને ચલાવી લીધી, તો પછી પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ વાળી અમારી વાતને સાચી તરીકે માન કેમ નહી આપે ? એવો વિચાર કરીને કાળાદિ પાંચે કારણ વાદીઓ પોત પોતાનાં પ્રમાણો લઇને જાહેરમાં ઉતરી પડે છે. તેનાં પ્રથમ નામ નીચે પ્રમાણે—

પહેલો કાલવાદી, બીજો સ્વભાવવાદી, ત્રીજો નિયતિવાદી (ભવિતવ્યતાવાદી,) ચોથો પૂર્વકૃત કર્મવાદી, (જેને દૈવ કહેવામાં આવે છે.)પાંચમો ઉદ્યમવાદી.

આ પાંચે કારણવાદીઓ વસ્તુનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ સમજ્યા વગર પોત પોતાની એકાંગી બુદ્ધિથી ખેંચાતાણ કરતા અંધ ગજ ન્યાયનાજ પાત્ર રૂપે ગણાય ? જેવી રીતે અદ્વૈતાદિક વાદીઓ-ખેંચાતાણ કરી, પોતપોતાના પક્ષની સિદ્ધિ કરવાને માટે, પ્રમાણોની જાળ પાથરે છે, તે પ્રમાણે આ કાલાદિક પાંચ કારણ વાદીઓ પણ-પોતપોતાનાં પ્રમાણો રજુ કરવાને-જાહેરમાં ઉતરી પડે છે. તે ક્રમવાર લખીને બતાવીએ છીએ.

પહેલો કાળવાદી-પોતાના મતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે કે—એવો પદાર્થ દુનીયામાં કયો છે કે-જેના ઉપર મ્હેં આક્રમણ નથી કર્યું ? અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોના ઉપર મ્હેં આક્રમણ કરેલું જ છે. કેટલાક મતવાદીઓ જગતના કર્તા ઇશ્વર કહે છે પણ તે કયી વસ્તુને કરતાં જણાયો ? અને તે અનાદિના બ્રહ્મને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરતાં કોણે જોયો ? કારણ-પ્રલય દશાના સૂક્તમાં ચોખ્ખુ જણાવ્યું છે કે-" સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા પછી વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થયા તે આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી, કયા ઉપાદાનથી થઇ તે કેવી રીતે જાણી શકે ? " માટે આ સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિકાળની ચાલતી આવેલી છે. પણ તેનો-પળે પળે ફેરફાર કરતા મને શું તમો જોઇ શકતા નથી ? એમ કહી કાળવાદી પોતાનાં પ્રમાણો રજૂ કરે છે—જુવો કે-ભૂતોને પેદા કરવા વાળો હુંજ છું અને હુંજ પ્રજાનો નાશ કરૂં છું, અને સૂતેલાઓને જાગૃત પણ હુંજ કરૂં છું, સીઓ પ્રાસ કાળેજ

ગર્ભ ધારણ કરે છે, પછી ક્રમથી વધે છે જન્મે છે, દાંતકાળમાં દાંત આવે છે, પછી બોલતા, ચાલતા, કાળક્રમથીજ થાય છે અને કાળ પ્રાપ્ત થતાં મરણ પણ થાય છે. આ બધું શું આપણે પ્રત્યક્ષ જોતા નથી? શીતકાળમાં ઠંડી, ઉષ્ણ કાળમાં તાપ. અને વર્ષા કાળમાં વર્ષા મારા વિના બીજો કોણ કરે છે? સર્વજ્ઞપુરુષોએ બતાવેલા આ અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાની મધ્યમાં–૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિકનાં નવત્રિક મળીને ત્રેશઠ શલાકા પુરુષો બતાવ્યા છે– તેઓને ઉત્પન્ન કરવાવાળો પણ હું જ છું અને તેઓનો નાશ કરવાવાળો પણ હુંજ છું. તે સિવાય વૈદિકોમાં પ્રસિદ્ધ–બ્રહ્મા. વિષ્ણુ અને મહાદેવને ત્રણ યુગાદિકના ક્રમથી મેંજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. તેમજ વિષ્ણુના ૨૪ અને દશ–અવતારોની પ્રસિદ્ધિ તો મેંજ કરેલી છે, અને તે બધાઓનો નાશ પણ મેંજ કરેલો છે. તો પછી બ્રહ્માદિક દેવો ને જગતની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા કયા પ્રમાણથી લખીને બતાવ્યા? કદાચ તમો જણાવશો કે–પ્રલય દશામાં પ્રજાપતિએ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી ત્યાં પણ આશ્રય તો મારોજ લેવો પડશે, કારણ તેવા પ્રકારનો જ્યારે કાળ આવે છે ત્યારેજ તેઓ તેમ કરી શકે છે ને? તેથી ત્યાં પણ હું (કાળ) તો હાજરજ રહીશ, ત્યારેજ તે કામ થવાનું છે. માટે એકજ દૃષ્ટિથી સૂક્ષ્મપણે જોશો તો–તમો મને જ્યાંને ત્યાં હાજરજ જોશો. જેમ અદ્વૈતવાળા અદ્વૈત અને દ્વૈતવાળા દ્વૈત જુવે છે તે પ્રમાણે તમો મને સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપ્ત થએલો સુખેથી જોઇ શકશો.

॥ ઇતિ પહેલો કાળવાદી ॥

ઉપર મુજબ કાળવાદીનો દુરાગ્રહ જોઈ બીજો **સ્વભાવવાદી** બોલ્યો કે–હે ભાઇ કાળ? જો. વસ્તુઓમાં–ફેરફાર થવાનો, સ્વભાવજ ન હોય તો તું. એકલો રાંકડો શું કરવાને સમર્થ છે? માટે ખરૂં કાર્ય કરવાવાળો હું એકલો સ્વભાવજ છું? કાળને મારી પાછળ પાછળ ફરવું હોય તો ભલે ફર્યા કરે, બાકી ત્રણ કાળમાં પણ કાર્ય કરવાને સમર્થ થઇ શકે તેમ નથી. જુવો કે–પતિનો સંયોગ સદાકાળ હોવા છતાં વાંઝણીને બાળક જન્મે છે? સ્ત્રીને મુંછ આવે છે? હથેલીમાં કેશ ઉગે છે? લીમડાને કેરી આવે છે? વસંત ઋતુ વિના બાગો પ્રફુલ્લિત થાય છે? મોરનાં પિંછાં કોણ ચીતરે છે? સંધ્યારાગ કોણ કરે છે? બધા વનચર જીવોનાં જુદાજુદા પ્રકારનાં–મુખ, જુદા જુદા પ્રકારના કાન, હાથ, પગ, નખ મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજો કોણ કરવાને આવે છે? હરણીનાં નેત્ર સુશોભિત, બોરડીનો અણીદાર કાંટો, એક સુધો અને બીજો વાંકો

મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજો કોણ કરવાને આવે છે ? અનેક જાતની વનસ્પતિઓનાં—પાનાંના અનેક પ્રકારના ઘાટ, અનેક પ્રકારના રંગ, અનેક પ્રકારના ગુણો, કોણ બનાવે છે ? તેમજ તે વનસ્પતિઓનાં ફુલોની અનેક પ્રકારની પાંખડીઓ, તેના જુદા જુદા પ્રકારના ઘાટ, સુગંધ દુર્ગંધ, એજ પ્રકારે તેના ફળોના નાના મોટા ઘાટ, તેના સ્વાદોમાં ફેરફાર, આ બધા વિચિત્ર પ્રકારના ફેરફારો મારા વિના (સ્વભાવ વિના) કરવાને કોણ સમર્થ છે ? ઝેરનો નાશ કરનારો સર્પના મસ્તકમાં મણિ, પર્વતો સ્થિર, ચાલતો પવન; અગ્નિની જ્વાળા ઉંચી, માછલાં અને તુંબડાં-પાણીમાં તરતાં, કાગડા અને પથ્થરો ડુબતા, પંખીઓ આકાશમાં ઉડતાં, વાયુહરણ સૂંઠ, રેચક હરડ, સૂર્ય ગરમ, ચંદ્ર શીતળ, આ બધું બનાવનાર મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજો કયો કારીગર તમો જુવો છો ? આવા પ્રકારની એક દૃષ્ટિ રાખી સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા કરશો તો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષરૂપે જ્યાં જોશો ત્યા મને ને મનેજ દેખશો. કાળ તો મારો ગુલામ છે, મારી પાછળ પાછળ ફરે છે ખરો પણ મારા કાર્યમાં એક ત્રણખલું તોડવાને પણ સમર્થ નથી.

॥ ઇતિ બીજો સ્વભાવવાદી ॥

ત્રીજો **નિયતિવાદી** (ભવિતવ્યતાવાદી) પોતાનો મત જાહેર કરે છે. સ્વભાવવાદીએ કાળવાદીને તોડી નાખ્યો, એટલે નિયતિ વાદી હાજર થયો— અને કહેવા લાગ્યો કે—મારી સત્તા આગળ કાલ અને સ્વભાવ એ બન્ને રાંકડા છે. માટે મારી સત્તા શું છે તે ખૂબ તપાસીને જુવો—

કોઇ સમુદ્રની પેલી પાર જાય કે બધાંએ જંગલો ફરી વળે પણ ભવિતવ્યતા સારી ન હોય તો શું કરી શકે ?

વસંતમાં આંબાને ડાળે ડાળે મોર આવે છે, કેટલાક ખરી પડે છે, કેટલાક મરવા થાય છે—કાળ અને સ્વભાવ હાજર હોવા છતાં મારી સત્તા વિના ટકાવી રાખવા સમર્થ થતા નથી.

જે સ્ત્રીને જેટલાં સંતાન થવાનાં હોય તેટલાં મારી સત્તાથીજ થવાનાં. મારા આગળ કાળ કે સ્વભાવ કાંઇ જોર મારી શકે તેવા છે ?

કોડીઓ હાથમાંથી ફેંકીયે તેમાંથી કોઇ ઉંધી, તો કોઇ છત્તી—જે પડે છે તે ભવિતવ્યતાના યોગથીજ પડે છે. અહીં કાળ અને સ્વભાવ શું કરવાને સમર્થ છે ?

વળી જુવો—જો હું ભવિતવ્યતા (તુષ્ટમાન) થાઉં તો-તડાકબંધ

વસ્તુઓ મેળવીને આપું અને કોપાયમાન થાઉં તો-હતું ન હતું જેવું થોડાજ વખતમાં કરીને મુકું. કાળ અને સ્વભાવ ભલેને આંખો ફાડીને જોતા જ રહે.

વળી જુવો—ઝાડ ઉપર ચકલી બેઠી-દૂરથી બાજ પંખી ભક્ષણ કરવાને આવ્યો, પારધીએ નીચેથી બાણ તાકયું-ત્યાં મેં પારધીને સર્પથી ડસાવ્યો, પરવશ કરી બાણ છોડાવી-બાજને મરાવ્યો, અને ચકલીને નિર્ભય કરી, અને કાળ સ્વભાવ એ બન્નેને લજ્જિત કર્યા.

જ્યા હું (ભવિતવ્યતા) જઇને ઉભી રહું ત્યા કાળ અને સ્વભાવ ટકીજ ન શકે તો પછી કાર્ય શુ કરી શકવાના હતા ?

॥ ઇતિ ત્રીજો ભવિતવ્યતા વાદી ॥

હવે ચોથો કર્મવાદી—કાળ, સ્વભાવ અને ભાવતવ્યતાને તિરસ્કારની નજરથી જોતા આવે છે અને કહે છે કે—

અરે! મારા આગળ તમો કાળાદિકના પક્ષકારકો કોણ માત્ર છો,! જુવો કે-સત્તા માત્રથી બધાએ જીવો એકજ સરખી સત્તાવાળા છે અને બ્રહ્મવાદીઓએ બધાએ જીવોને-બ્રહ્મસ્વરૂપથીજ ઓળખાવ્યા પણ છે છતાં અસંખ્ય જીવો મારા વશમા પડેલા પુરાણોમાં લખીને બતાવેલી તલ વિતલ રૂપ નરકોમાં અઘોર દુઃખોને ભોગવી રહ્યા છે. તિર્યંચ ગતિમાં અનંતા જીવો મારી સત્તાથી એવી તો અઘોર દિશામા જઇને પડેલા છે કે-પૂરો શ્વાસોશ્વાસ પણ લેઇ શકતા નથી, અને તે જીવોની સાથે કાળાદિકો પણ પીડાયાજ કરે છે, પણ કંઇ કરવાને કોઇ સમર્થજ થઇ શકતા નથી. દેવગતિમાં પણ મેં મારી સત્તાથી ઇંદ્રાદિક દેવોને, વેદના કાળથીજ પુરી રાખ્યા છે, જ્યારે હું તેમને છોડવાને ધારીશ ત્યારેજ તેઓ છુટી શકવાના છે. મનુષ્ય ગતિમાં મેં કેટલાએને દાખલ કર્યા પણ થોડા થોડા સમય રાખીને કોઇને હસતા તો કોઇને રોતા વિદાયજ કરી દીધા છે

જો હું તુષ્ટમાન થાઉં તો કીડીને હાથી, અને રુષ્ટમાન થાઉં તો હાથીને કીડી રૂપે બનાવી દઉં. મારી સત્તામાં હાથ કોણ ઘાલી શકે તેવો છે ? રામચંદ્રને મેં વનમાં વસાવ્યો, સીતાને મેં અસતીપણાનું કલંક ચઢાવ્યું, રાવણના રાજ્યનો મેં સર્વથા નાશ કરાવ્યો.

જૈનોના ઋષભદેવને મેં એક વર્ષદિવસ સુધી આહાર અને પાણી વિનાજ

ભટકાવ્યા, છેલ્લા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાનને ગોવાળીયાઓની પાસે મેં કાનમાં ખીલા ઠોકાવ્યા.

જેમના ભ્રૂભંગમાત્રથી-પર્વતો તુટી પડતા, તેમનાથી જ્યારે હું વાંકો થયો ત્યારે મેં વખતો વખત-તેમને ભિક્ષા પણ નથી મળવા દીધી. જુવો કે-વિષ્ણુના અવતાર રામચંદ્રજીને-રાજ્યથી ભ્રષ્ટ, સ્વજનથી દૂર, સીતા સતીનો ત્યાગ, પુત્રના મરણથી શોક ઇત્યાદિક બધું મેંજ કરાવ્યું. હરિચંદ્ર રાજાને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો, અને તેની રાણીને ચંડાલના ઘરમાં પાણી ભરતી પણ મેંજ કરી.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ યુગ યુગમાં ભક્તોને ઉદ્ધાર કરવાનું વચન આપતા ગયા છે ખરા, પણ દ્વારિકાના દાહ વખતે બળતા કુટુંબથી છોડાવી તેમનો ઉદ્ધાર તો મેંજ કર્યો હતો

બ્રહ્માને આ બ્રહ્માંડમાં કુંભાર સ્વરૂપે મેં સ્થાપ્યા. વિષ્ણુને દશાવતારના સંકટમાં મેં નાખ્યા. મહાદેવને ખોપરી આપી ભિક્ષા મેં મંગાવી. સૂર્યને ગગનમા ભમતો મેં કર્યો. માટે મને (કર્મને) જ તમારે નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે ?

જુવો કે જૈનોના તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવને, શ્રીમહાવીરને. વૈદિકોમાં જગતના કર્તા હરતા મનાતા-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને મેં મારી સત્તાથી જરા પણ ચહકવા દીધા નથી. તો પછી બીજા જીવો કોણ માત્ર છે કે જે મારી સત્તાનું થોડું પણ અપમાન કરી શકે ?

॥ ઇતિ ચોથો કર્મવાદી ॥

હવે પાંચમો ઉદ્યમવાદી પોતાનું બળ પ્રગટ કરતો કહે છે કે-

મારા આગળ-કાળ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા અને કર્મ એ ચારો શું કરવાને સમર્થ છે ? અરે ! હું એકલોજ એ ચારોને ઉખેડીને એક ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાંજ ફેંકી દઉં તેવો છું. ઉદ્યમમાં લાગેલા પુરુષો શું ન કરે ? જુવો કે-રામચંદ્રજીએ ઉદ્યમ કરી સમુદ્રને તર્યો અને લંકાનું રાજ્ય પણ લીધું. સત્ત્વહીન હોય તેજ ભવિતવ્યતાનો અને કર્મનો આશ્રય લેતા ફરે છે. સાત્વિકો તો જરા પણ દરકાર કરતાજ નથી. ગુફામાં બેસી રહેતા વાઘના મુખમાં કોણ જઇને પડે છે ? ઉદ્યમ કરી તલને પીલ્યા વગર તેલ થાય ? ન જ થાય. અરે ! જાતિની એકજ ઇંદ્રિય છે છતાં વેલડીઓ ઉદ્યમ કરી વાડયો ઉપર અને છાપરાઓ ઉપર ચઢીને બેસતી નથી ? .

જુવો કે ઉદ્યમની પાછળ રાત અને દિવસ મંડેલા અંગ્રેજોએ કયું કાર્ય કરીને નથી બતાવ્યું ? મોટા મોટા પુળો બાંધીને બતાવ્યા, બળદ વિના લોઢાના પાટા ઉપર ગાડીઓ ચલાવી, મોટી મોટી મીલો બાંધિઓ, સડકો પણ બાંધીઓ ફેનોગ્રાફ, સીનેમા આદિ હજારો હુન્નરો તૈયાર કરી-ભવિતવ્યતા વાદીઓને અને કર્મવાદીઓને શું મુગ્ધરૂપના બનાવી દીધા નથી? અરે! અનેક પ્રકારનાં પકવાનો બનાવી જુદા જુદા પ્રકારના સ્વાદો લઇ રહ્યા છે તે પ્રતાપ કોનો ?

ઉદ્યમને દેખતાની સાથે ભવિતવ્યતા અને કર્મ તો લજ્જિતજ થઈ જાય છે, તો પછી કાર્ય કરવાને સમર્થ શુ થવાનાં છે? જુવો કે-ઋષભદેવ ભગવાને-પ્રથમ તપ,જપ, શીલ, સંતોષાદિમા ઉગ્રપણે ઉદ્યમ કર્યો, અને લોકોને પણ શીખવ્યો, પોતે મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા, અને પોતાના માર્ગે ચલાવી અસંખ્ય પુરુષોને અને અસંખ્ય સ્ત્રીઓને પણ-મોક્ષમાં લેતા ગયા. તે બધો પ્રતાપ મારોજ સમજો ? ઋષભદેવની પાછળ થતા આવેલા બધા તીર્થંકરોએ તેજ માર્ગનું સેવન કર્યું, અને બીજાઓને પણ તેજ માર્ગ બતાવતા આવ્યા. પોતે મોક્ષમાં ચાલતા થયા અને બીજાઓને પણ સાથમાં લેતાજ ગયા.

હવે છેલ્લા રહ્યા અમારા નિકટવર્તી ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાન્ તેમણે પણ તપ, જપ, શીલ, સંતોષાદિકનો ઉદ્યમ આચરી સર્વજ્ઞપણું મેળવ્યું અને તેજ માર્ગનો ઉદ્યમ કરવાનું બતાવી પોતે મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા અને બીજા અનેક ભવ્ય જીવોને સાથે લેતા પણ ગયા. આ જગો પર ઉદ્યમ-વાદી ખૂબ જોર શોરથી બોલ્યો કે-કાળાદિકના પક્ષપાતીઓ-ગમે તેટલો બકવાદ કરે, પણ છેવટ મારા વિના કાર્યની સિદ્ધિ કરવાને કોઇ પણ સમર્થ થાય એવો છે ?

આ કાળાદિક પાંચે કારણ વાદીઓનું સ્વરૂપ અમોએ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે કિંચિત્ દિશા માત્રથીજ લખીને બતાવ્યુ છે. જો કદાચ એક એક પક્ષવાળાની સાથે ભીડાવીને લેખો લખવામાં આવે તો મોટા મોટા ગ્રંથોજ બની જાય-કારણ આ પાંચ કારણવાદીઓ જો પોતપોતાના પક્ષની સિદ્ધિ કરવાને મંડી પડે તો અદ્વૈતાદિક એક એક પક્ષ વાદીઓના કરતાં ઘણાજ સબળ રૂપના છે. બારીક નજરથી જોશો તો આપ સજ્જન પુરુષો પણ જોઇ શકશો. આ જગો પર કોઇ પંડિત હાથીના એક એક અંગને જોવાવાળા જન્મના પાંચ અંધ પુરુષોનું દૃષ્ટાંત આપે છે. અને કહે છે કે—શુંડના જોવાવાળાએ મોટા સામેલાના જેવો કહીને બતાવ્યો, અને કાનને જોવાવાળાએ સુપડા જેવો, પીઠના ઉપર હાથ

દેખવા વાળાએ ચોતરા જેવો, પુંછડાને જોવાવાળાએ મોટી જાડી સાંગળના જેવો, અને પગના જોવાવાળાએ થાંભલાના જેવો કહીને બતાવ્યો. સર્વે આપસ આપસમાં ઝગડો કરવાને લાગ્યા પરંતુ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા નહીં. છેવટે હાથીના મહાવતે એક એક અંગનું જૂદું જૂદું સ્વરૂપ બતાવીને ' જ્યારે બધાંએ અંગો એકત્ર મળે ત્યારેજ સત્ય સ્વરૂપનો હાથી બને ' એમ કહીને તે પાંચે જણોના વિવાદનો અંત લાવીને આપ્યો. તેજ પ્રમાણે અદ્વૈતાદિક જેટલા પક્ષો ચાલે છે તેનો વિચાર અપેક્ષા સહિત કરવામાં આવે તોજ વસ્તુનું સ્વરૂપ સત્યરૂપથી સમજાય ?

આ જગો પર સર્વજ્ઞ પુરુષોના તરફથી જે નિર્ણય અપાયો છે તે માત્ર એકજ ગાથાથી અપાયો છે. તે ગાથા બતાવી આ પ્રકરણની સામાપ્તિ કરીએ છીએ. ગાથા—

> कालो १, सहाव २, नियई ३, पुव्वकयं ४, पुरिसकारणे ५, पंच ।
> समवाए सम्मत्तं, एगंते होइ मिच्छत्तं ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—પહેલો કાલ, બીજો સ્વભાવ, ત્રીજી નિયતિ (ભવિતવ્યતા) ચોથું—પૂર્વકૃત કર્મ (જે દૈવ તરીકે ઓળખાય છે). પાંચમો પુરિસકાર એટલે ઉદ્યમ. समवाए सम्मत्तं ઉપર બતાવેલાં કાળાદિક પાંચે કારણ—અપેક્ષાથી વિચારાય તો સમ્યક્ત્વ રૂપે ગણાય—અર્થાત્ યથાર્થ સ્વરૂપનાંજ ગણાય ? एगंते होइ मिच्छत्तं એકાંતે—એક એક પક્ષને જુદા જુદા રૂપથી વિચારવામાં આવે તો મિથ્યાત્વ રૂપનાંજ—અર્થાત્ અસત્ય રૂપનાંજ ગણાય.

આ જગો પર સર્વજ્ઞ પુરુષો એ બતાવેલો સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત પ્રગટ થાય છે. જેને અપેક્ષાવાદ પણ કહેવામાં આવે છે.

જો વસ્તુઓનું સ્વરૂપ તે તે અપેક્ષાઓથી વિચારવામાં આવે ત્યારે તો તે સત્યરૂપનાજ ગણાય જેમકે એકજ પુરુષને કોઇ કહે કાકો, તો કોઇ કહે મામો, એજ પ્રમાણે પિતા, પુત્ર, ભાઇ, માસો, ફુવો, ભત્રીજો, ભાણેજ આદિ અનેક ગુણોથી ઓલાવતા હોય. પણ ભત્રીજાની અપેક્ષાથી કાકો, ત્યારે ભાણેજની અપેક્ષાથી મામો પણ ખરો. એ પ્રમાણે એક બીજાનો અનાદર કર્યા વગર અપેક્ષાઓથી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ વિચારવામાં આવે તો તે સત્યરૂપમાંજ ગણાય, અગર જો એક બીજા ગુણોનો અનાદર કરી એંચાતાણથી પોતાના દુરાગ્રહને પોષવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ત્યારે તો તે મિથ્યાત્વ રૂપના—અર્થાત્ અસત્ય રૂપનાજ

વિચારો ગણાય. એજ જૈનોના સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતનો ધોરી માર્ગ છે. જૈનોના સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ અમો આગળના લેખોમાં બતાવવાના છીએ ત્યાંથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું અને આ વિષયની અહીં સમાપ્તિ કરૂં છું.

અહિં જગતના કર્ત્તા સંબંધિ એકેકથી ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળી વૈદિક ગ્રંથોમાંની પંદર કલમો અમોએ લખી જણાવી છે, તે શિવાય બીજા પણ અનેક પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો જોવામાં આવે છે તેમાંના કેટલાક વિચાર ભેદો આ જ પુસ્તકમાં પ્રસંગને અનુસરી લખાએલા આગળ ઉપર વાચકવર્ગના જોવામાં આવશે. તે લેખોનો પણ વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ પ્રસંગથી મુક્ત થાઉં છું.

જગત્કર્તા વિષે વિવિધ મતોનું પદ્ય—

(રચનાર દક્ષિણ વિહારી **મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજ.**)

અબધૂ સો જોગી ગુરુ મેરા—એ ચાલ.

સૃષ્ટિ કબ કિસીને બનાઇ ? સંતો ? કબ કિસીને બનાઇ ?
વાકી ખોજ કિસીને ન પાઇ, સૃષ્ટિ કબ. એ ટેક.
વેદ, પુરાણ, કુરાણ, બૈબલમાં, ભિન્ન ભિન્ન કર ગાઇ ।
એક એક સબ ભિન્ન કહત હૈ, મિળત ન મેળી મિળાઇ. વા૦ ૧
ऋग्वेद કે ઐત્તરીય આરણ્ય મેં, આત્મસે ઉપજાઇ ।
યજુર્વેદકો ખોલકે દેખા, વિરાટ્ પુરુષે પસરાઇ ॥ વા૦ ૨
મંડૂક ઉપનિષદ્ કહત હૈ, મકડી જાલકે ન્યાઇ ।
કૂર્મ પુરાણે વિચારી જોતાં, નારાયણ મૂળ નિપાઇ ॥ વા૦ ૩
મનુસ્મૃતિ કે પહિલે અધ્યાયે, તમ માત્ર બતલાઇ ।
વહાંસે પ્રગટે સ્વયંભૂ સ્વામી, તાતેં તિમિર મિટાઇ ॥ વા૦ ૪
કોઇ કહે કાલીકી શક્તિ, વાકી ન્યારી ન્યારી ચતુરાઇ ।
લિંગ પુરાણે શિવજીકે વદનસેં, વિષ્ણુ બ્રહ્માદિક ઠાઈ ॥ વા૦ ૫
બ્રહ્મ વિવર્ત પુરાણ યું બોલે, એતો કૃષ્ણકી ચતુરાઇ ।
ભિત્તર ભેદકા પાર ન પાવે, કયા ફિતુરી કરે ફિતુરાઇ ॥ વા૦ ૬
વેદકા પણ કોઇ ભેદ ન પાવે, કયા કરે ગડમથલાઇ ।
મારગ છોડ ઉન્મારગ જાકે, કેવળ ધૂમ મચાઇ ॥ વા૦ ૭
મત મમતાકો છોડકે દેખો, કોઇ પુરુષ અતિસાઇ ।
પૂછ પાછ કર ભિત્તર ખોજો, પીછે આતમ કાજ સધાઇ ॥ વા૦ ૮
ગુરુ કૃપાસે સૃષ્ટિ સંબંધકા, કિંચિત્ ભેદકો પાઇ ।
અમર કહે હમ અમર ભયે હૈ, અંતર ભરમ ગમાઇ ॥ વા૦ ૯

મુંબાઇ સમાચાર દીવાળીનો અંક, સને ૧૯૨૭ નો પૃ. ૫૨ આ સંજ્ઞક

સાહેબની સુરખુટ્ટી.

(રચનાર કવિશ્રી—અરદેશર ફરામજી ખબરદાર)

રાગ—આશાઉરી.

" કોઇને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુરખુટ્ટી ? ટેક.
અંજન કરતા આંખ ઉઘાડે, પાડે નવ અજવાળાં.
છુટે પડદા ભવ ભવના ને, તુટે ઉરનાં તાળાં. ૧ કોઇને૦
લંગડાને ડુંગર કુદાવે, અંધાને દે આંખો,
મુંગો નવ નવ ગાન ગવાડે, લૂલો પામે પાંખો. ૨ કોઇને૦
જંગલ જંગલ જોગી ભમતા, ભમતા ભિન્ન ભિન્ન મતિયા.
જતી સતી કો સાધુ તપેશ્રી, ઘર ઘર ઘુમતા મતિયા. ૩ કોઇ૦
નામ નિશાની નહીં કો દીધી, નહીં દીધી એ ધાણી.
ભવ ભવ ભટકી રહે અથડાતી, તુટી ફૂટી વાણી. ૪ કો૦
ઉર ખોદીને અંદર ઉતરૂ, આતમ આંખ ઉઘાડું,
જડી જડી ? કહું એમ જશ ત્યા, અદલ પડે મન આડુ? ૫
કોઇને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુર ખુટ્ટી ?
કોઇને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુર ખુટ્ટી ?

જુબાપ.

(આપનાર મુનિશ્રી—અમરવિજય")

રાગ—આશાઉરી.

જોજો એક અનાદિની સૃષ્ટિ, ત્યાં મીલે
લાલશાક એક દીઠું મોટું, ઉપુ ને છત્તું
નાના ચક્ર ત્યા કોણ ગણે છે ?
સ્થાવર જંગમ જીવ અનંતા, અનાદિ
એક એકના પ્રાણજ લેતાં, પોતેજ

નીતિના જે ઉત્તમ તેમા, સયમ ચિત્તમા ધરતા,
વિવેક દષ્ટિથી તે જીવોની, રક્ષા પોતે કરતા ૩ જેણે૦

કાળ ક્રમે જે વધતા ચાલ્યા, સમદષ્ટિ ચિત્ત ધરતા,
તપ ધ્યાનાદિક પૂરણ યોગે, સાહેબને જઇ મળતા ૪ જેણે૦

પડિત મોટા તપિયા મોટા, થોથાં પોથાં લખતા,
દુનિયાને ડુબાડી ડુબ્યા, સત્યાસત્ય નહિ જોતા. ૫ જેણે૦

સૃષ્ટિ કરવા મંડયા દેવા, સિદ્ધ કયો તેમા જ્ઞાની ?
હૃદય ભેદીને ઉડા ઉતરો, એજ અમર એધાણી. ૬ જેણે૦

ઇતિ વૈદિકે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતા—બ્રહ્માદિક અનેક દેવોના સ્વરૂપવાળું જગત્ પ્રકરણ ૪ થું.

જૈનો પ્રવાહરૂપથી ચાલતી આવેલી અનાદિ કાળની આ સૃષ્ટિ માને છે, દશ કોટા-કોટી સાગરોપમની અવસર્પિણી તેના મોટા છ વિભાગ. તેટલાજ વિભાગ ઉત્સર્પિણીના છે. એ બે મળીને એક કાળચક્ર થાય છે. ઉત્તરતો કાળ તે ઉધો અવસર્પિણીનો, અને ચઢતો કાળ તે છત્તો ઉત્સર્પિણીનો. આ કાળ અવસર્પિણીનો ચાલી રહ્યો છે. વૈદિકો ટુંક રૂપે યુગના નામથી ઓળખાવે છે આ વસ્તુ કોઇની બનાવેલી નથી. અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ચાલ્યા જ કરે છે તો પછી આનો કર્તા કોણ ?

પ્રકરણ ૫ મું.

ત્રેસઠ શલાકા પુરૂષોનાં કોષ્ટકો.

ન માન્યતા મુજબ આ અવસર્પિણીમાં ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, નવ (૯) વાસુદેવ, ૯ બળદેવ અને ૯ પ્રતિવાસુદેવ એમ ૬૩ શલાકા પુરુષ થયા છે. એ સર્વ સમ્યક્ત્વ મેળવી મોક્ષ પ્રાપ્તિના અધિકારી થઇ ચુકેલા હોય છે. એ સર્વેનું સંક્ષિપ્ત અને સહેલાઇથી સ્વરૂપ જાણવા માટે અહિં સર્વેનાં કોષ્ટકો આપીએ છીએ. વિશેષ સ્વરૂપ આગળના પ્રકરણોમાં લખવામાં આવશે ત્યાંથી જાણી લેવું

તેમજ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવ, ભરતાદિક ચક્રવર્તિઓ, અને અશ્વગ્રીવાદિ પ્રતિવાસુદેવોના ઇતિહાસમાં વૈદિકોએ મોટો ફેરફાર કરેલો છે, તે એવી રીતે કે–વિષ્ણુએ ૮ મો અવતાર ઋષભદેવનો લઇને અર્હંનનો નાસ્તિકધર્મ ચલાવ્યો.

ભરત ચક્રવર્તિને જડ ભરતના નામથી સંબોધ્યા. સગર ચક્રવર્તિને એકે મહાદેવના વરદાનથી અને બીજા લેખકે વિશ્વામિત્રના વરદાનથી સાઠ હજાર પુત્રની પ્રાપ્તિ લખીને બતાવી.

આગળ ૧૧ મા તીર્થંકરથી ૧૫ મા સુધીમાં થએલા વાસુદેવાદિકની પાંચ ત્રિકમાં વાસુદેવ અને બળદેવના નામો ઉડાવી દઇને–કોઇ જુદી જ રીતે કલ્પ્યા છે. પહેલા પ્રતિવાસુદેવ અશ્વગ્રીવને (ઘોડાના માથાવાળા) હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. પરંતુ તે પછીના તારક, મેરક, મધુકૈટભ, અને નિશુંભ આ ચાર પ્રતિવાસુદેવોને–દૈત્ય, દાનવ અસુરોના નામથી સંબોધ્યા છે તેમાં મધુ અને કૈટભને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે. ત્યાર બાદ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિક કોઇ તીર્થંકરોની સાથમાં, કોઇ તેમની મધ્યમા થએલા છે. તેમાં પણ કોઇ વિચિત્ર પ્રકારના ફેરફારો કરેલા છે તે બન્ને પક્ષની માન્યતાનુસાર ક્રમવાર દિશામાત્રથી આગળ ઉપર આજ ગ્રંથમાં આપવામાં આવશે તેને પણ સાથે સાથે મનન કરવા વાચકોને ભલામણ કરૂં છું.

(૧) ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોનુ કોષ્ટક.

નંબર	૨૪ તીર્થંકરો	૧૨ ચક્રવર્તી	૯ વાસુદેવ	૯ બળદેવ	૯ પ્રતિવાસુદેવ
૧	ઋષભદેવ	ભરતચક્રવર્તી (૧)	૦	૦	૦
૨	અજિતનાથ	સગરચક્રવર્તી (૨)	૦	૦	૦
૩	સંભવનાથ	૦	૦	૦	૦
૪	અભિનંદન	૦	૦	૦	૦
૫	સુમતિનાથ	૦	૦	૦	૦
૬	પદ્મપ્રભ	૦	૦	૦	૦
૭	સુપાર્શ્વનાથ	૦	૦	૦	૦
૮	ચંદ્રપ્રભ	૦	૦	૦	૦
૯	સુવિધિનાથ	૦	૦	૦	૦
૧૦	શીતલનાથ	૦	૦	૦	૦
૧૧	શ્રેયાસનાથ	૦	ત્રિપૃષ્ટવાસુદેવ (૧)	અચલબળદેવ (૧)	અશ્વગ્રીવપ્રતિ-વાસુદેવ (૧)
૧૨	વાસુપૂજ્ય	૦	દ્વિપૃષ્ઠ (૨)	વિજય (૨)	તારક (૨)
૧૩	વિમળનાથ	૦	સ્વયંભૂ (૩)	ભદ્ર (૩)	મેરૂક (૩)
૧૪	અનંતનાથ	૦	પુરુષોત્તમ (૪)	સુપ્રભ (૪)	મધુકૈટભ (૪)
૧૫	ધર્મનાથ	૦	પુરૂષસિંહ (૫)	સુદર્શન (૫)	નિશુંભ (૫)
		મઘવા (૩)	૦	૦	૦
		સનત્કુમાર (૪)	૦	૦	૦

૧૬	શાંતિનાથ *	શાંતિનાથ (૫)	૦	૦	૦
૧૭	કુંથુનાથ *	કુંથુનાથ (૬)	૦	૦	૦
૧૮	અરનાથ *	અરનાથ (૭)	૦	૦	૦
	૦	૦	પુંડરીક (૬)	આનંદ (૬)	બલિનામા (૬)
	૦	સુભૂમચક્રવર્તી (૮)	૦	૦	૦
	૦	૦	દત્તવાસુદેવ (૭)	નંદબળદેવ (૭)	પ્રહ્લાદ (૭)
૧૯	મલ્લિનાથ	૦	૦	૦	૦
૨૦	મુનિસુવ્રત	મહાપદ્મ (૯)	૦	૦	૦
	૦	૦	લક્ષ્મણ (૮)	રામ (૮)	રાવણ (૮)
૨૧	નમિનાથ	હરિષેણ (૧૦)	૦	૦	૦
	૦	જયચક્રવર્તી (૧૧)	૦	૦	૦
૨૨	નેમિનાથ	૦	શ્રીકૃષ્ણ (૯)	બળભદ્ર (૯)	જરાસંધ (૯)
	૦	બ્રહ્મદત્ત (૧૨)	૦	૦	૦
૨૩	પાર્શ્વનાથ	૦	૦	૦	૦
૨૪	શ્રીમહાવીર	૦	૦	૦	૦

* આ નિશાની વાળા તીર્થંકરોએ પ્રથમ અનુક્રમથી પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ચક્રવર્તીની પદવી ભોગવી, છખંડનું રાજ્ય કરી, દીક્ષા લઇ તીર્થંકર પદવી પણ ભોગવેલી છે તેથી ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર બન્નેમાં નામ આપવામાં આવેલ છે.

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોની એકવીશ-એકવીશ બાબતોનું કોષ્ટક.

	જિનનામ.	ઋષભ ૧	અજિત ૨	સંભવ ૩	અભિનંદન ૪	સુમતિ ૫	પદ્મપ્રભ ૬
૧	ચ્યવનવિમાન	સર્વાર્થસિદ્ધ	વિજયવિ	ઉપરિ ગ્રૈવે. નીચલે વિ.	જયંતવિ.	જયંતવિ.	ઉપરિ. ગ્રૈવે.
૨.	જન્મનગરી	વિનીતા	અયોધ્યા	શ્રાવસ્તી	વિનીતા	કૌશલપુર	કૌશાંબી
૩	પિતાનામ	નાભિકુલકર	જિતશત્રુ	જીતારિ	સંવરરાજા	મેઘ રાજા	ધર રાજા
૪	માતાનામ	મરૂદેવા	વિજયા	સેના	સિદ્ધાર્થ	મંગલા	સુસામા
૫	જન્મનક્ષત્ર	ઉત્તરાષાઢા	રોહણી	મૃગશિર	પુનર્વસુ	મઘા	ચિત્રા
૬	જન્મરાશી	ધનુ.	વૃષ	મિથુન	મિથુન	સિંહ	કન્યા
૭	લંછન	વૃષભ	ગજ	અશ્વ	કપિ	ક્રૌંચ	કમલ
૮	દેહમાન	૫૦૦ ધનુ	૪૫૦ ધનુઃ	૪૦૦ ધનુઃ	૩૫૦ ધનુઃ	૩૦૦ ધનુઃ	૨૫૦ ધનુઃ
૯	સર્વાયુ:	૮૪ લાખપૂર્વ	૭૨ લા. પૂ.	૬૦ લા. પૂ.	૫૦ લા. પૂ.	૪૦ લા. પૂ.	૩૦ લા. પૂ.
૧૦	દેહવર્ણ	પીતવર્ણ	પીત	પીત	પીત	પીત	રક્ત
૧૧	અંતર	૦	૫૦ લા. કો. સાગરોપમ	૩૦ લા. કો. સાગરોપમ	૧૦ લા. કો. સાગરોપમ	૯ લા. કો. સાગરોપમ	૯૦ હજા કો સાગરોપમ
૧૨	દિક્ષા ,, ,, ,,	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી ૪ હ સાથે વિનીતામાં	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજારસાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરીહજાર સાથે જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપઃ	છઠ-તપ કરી	ષષ્ટ તપઃ	ષષ્ટ તપ કરી	છઠ તપ કરી	નિત્યભક્ત	છઠ તપ કરી

	જિનનામ	ઋષભ ૧	અજિત ૨	સંભવ ૩	અભિનંદન ૪	સુમતિનાથ ૫	પદ્મપ્રભ ૬
૧૪	પારણા ,, ,,	શ્રેયાંસના હાથે ઈક્ષુરસથી વર્ષના અંતે	બ્રહ્મદત્તના હાથે પરમાન્ન-થી બીજે દિને	સુરેંદ્રદત્તના હાથે પરમાન્ન-થી બીજે દિ.	ઈંદ્રદત્તનાહાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	પદ્મના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	સોમદેવથી પરમાન્નથી બીજે દિવસે
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનતપ ચૈત્યવૃક્ષ	પુરિમતાલે અઠ્ઠમ તપથી ન્યગ્રોધવૃક્ષ	પ્રવ્રજ્યાસ્થાને છઠ્ઠ ભત્ત સપ્તપર્ણ	પ્રવ્રજ્યાસ્થાને છઠ્ઠ ભત્ત શાલ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠ ભત્ત પ્રિયંગુ	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠ ભત્ત પ્રિયંગુ	દીક્ષાસ્થા-ને છઠ્ઠ ભત્ત છત્રાભ
૧૬	ગણધરમાન	૮૪	૯૫	૧૦૨	૧૧૬	૧૦૦	૧૦૭
૧૭	સાધુસંખ્યા	૮૪ હજાર	૧ લાખ	બે લાખ	ત્રણ લાખ	૩લા. ૨૦ હ	૩ લા.૩૦ હ
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૩ લાખ	૩ લા. ૩૦ હ	૬ લા. ૩૬ હ.	૬ લા. ૩૦ હ.	૫લા. ૩૦ હ.	૪લા ૨૦ હ
૧૯	યક્ષનામ	ગોમુખ	મહાયક્ષ	ત્રિમુખ	ઈશ્વર	તંબુરૂ	કુસુમ
૨૦	યક્ષણીનામ	ચક્રેશ્વરી	અજિતા	દુરિતારિકા	કાલી	મહાકાલી	શ્યામા
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિતપ સિદ્ધિપરિવાર	અષ્ટાપદપર્વત ૧૦ ભક્ત તપ ૧૦ હ. સાથે	સમ્મેત શિખર માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શિખર માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શૈલ માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શિખર માસિક તપ સહસ્ર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિકતપ ૮૦૮

	જિનનામ	સુપાર્શ્વ ૭	ચંદ્રપ્રભ ૮	સુવિધિ ૯	શીતલ ૧૦	શ્રેયાંસ ૧૧	વાસુપૂજ્ય ૧૨
૧	ચ્યવનવિમાન	મધ્યગ્રૈ. ત્રિકનું ઉપરલું.	વૈજયંત	આનતવિ.	પ્રાણતદે.	અચ્યુતવિ.	પ્રાણતવિ
૨	જન્મનગરી	વારાણસી	ચંદ્રપુરી	કાકંદી	ભદ્દિલપુર	સિંહપુર	ચંપાપુરી
૩	પિતાનામ	પ્રતિષ્ઠ	મહાસેન	સુગ્રીવ	દઢરથ	વિષ્ણુ	વસુપૂજ્ય
૪	માતાનામ	પૃથિવી	લક્ષ્મણા	રામા	નંદા	વિષ્ણુદેવી	જયા દેવી
૫	જન્મનક્ષત્ર	વિશાખા	અનુરાધા	મૂલ	પૂર્વાષાઢ	શ્રવણ	શતભિષા
૬	જન્મરાશિ	તુલા	વૃશ્ચિક	ધનુઃ	ધનુઃ	મકર	કુંભ
૭	લંછન	સ્વસ્તિક	ચંદ્ર	મકર	શ્રીવત્સ	ખડ્ગિ	મહિષ
૮	દેહમાન	૨૦૦ ધનુઃ	૧૫૦ ધનુઃ	૧૦૦ ધનુઃ	૯૦ ધનુઃ	૮૦ ધનુ	૭૦ ધનુ
૯	સર્વાયુ	૨૦ લા. પૂ.	૧૦ લા. પૂ.	૨ લા. પૂ.	૧ લા. પૂ.	૮૪ લાખ વર્ષ	૭૨ લા. વ
૧૦	દેહવર્ણ	સ્વર્ણવર્ણ	શ્વેત	શ્વેત	પીત	પીત	રક્ત
૧૧	જિનાંતર	૯ હજાર કો. સાગરોપમ	૯૦૦ કોટી સાગરોપમ	૯૦ કોટી સાગરોપમ	૯ કોટી સાગરોપમ	૬૬ લા. ૨૬ હ. ૧૦૦ વર્ષ હીન સા. કો. કોટી	૫૪ સાગર
૧૨	દીક્ષા ,, ,, ,,	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	કુમારા * વિવાહકરી ૬૦૦ સાથે જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપઃ	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	ચઉત્થ ભત્ત

* રાજ્યભાર લીધા વગર જે દીક્ષિત થયા તે કુમારો ગણાયા છે.

	જિનનામ	સુપાર્શ્વનાથ ૭	ચંદ્રપ્રભ ૮	સુવિધિનાથ ૯	શીતલનાથ ૧૦	શ્રેયાસનાથ ૧૧	વાસુપૂજ્ય ૧૨
૧૪	પારણા " "	મહેંદ્રના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	સોમદત્તના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	પુષ્પના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	પુનર્વસુથી પરમાન્નથી બીજે દિવસે	નંદના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	સુનંદના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનતપઃ ચૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત શિરીષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત નાગ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત મલ્લિકા	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત પ્રિયંગુ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત તિંદુક	દીક્ષાસ્થાને ચઉત્થભક્ત પાડલ
૧૬	ગણધરમાન	૯૫	૯૩	૮૮	૮૧	૭૬	૬૬
૧૭	સાધુસંખ્યા	૩ લાખ	અઢી લાખ	બે લાખ	એક લાખ	૮૪ હજાર	૭૨ હજાર
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૪ લા. ૩૦ હ.	૩ લા. ૮૦ હ.	૧ લા. ૨૦ હ.	૧ લા. ઉપર ૬	૧ લા. ૩ હ.	૧ લાખ
૧૯	યક્ષનામ	માંતગ	વિજય	અજિત	બ્રહ્મા	મનુજ	સુરકુમાર
૨૦	યક્ષિણીનામ	શાંત	જ્વાલા	સુતારા	અશોકા	શ્રીવત્સા	પ્રવરા
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિતપ સિદ્ધિપરિવાર	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	ચંપાપુરી માસિક ૬ સો સાથે

	જિનનામ	વિમલ ૧૩	અનંત ૧૪	ધર્મનાથ ૧૫	શાંતિનાથ ૧૬	કુંથુનાથ ૧૭	અરનાથ ૧૮
૧	ચ્યવનવિમાન	સહસ્રારવિ.	પ્રાણતવિ.	વિજયવિ.	સર્વાર્થસિદ્ધિ	સર્વાર્થસિદ્ધિ	સર્વાર્થ-સિદ્ધિ
૨	જન્મનગરી	કાંપિલ્યપુર	અયોધ્યા	રત્નપુર	હસ્તિનાગપુર	ગજપુર	ગજપુર
૩	પિતાનામ	કૃતવર્મા	સિંહાસન	ભાનુ	વિશ્વસેન	શૂર	સુદર્શન
૪	માતાનામ	શ્યામા	સુયશા:	સુવ્રતા	અચિરા	શ્રી	દેવી
૫	જન્મનક્ષત્ર	ઉત્તરાભાદ્રપદ	રેવતી	પુષ્ય	ભરણી	કૃત્તિકા	રેવતી
૬	જન્મરાશી	મીન	મીન	કર્ક	મેષ	વૃષ	મીન
૭	લઞ્છન	શૂકર	શ્યેન	વજ્ર	હરિણ	છાગ	નંદાવર્ત્ત
૮	દેહમાન	૬૦ ધનુ:	૫૦ ધનુ:	૪૫ ધનુ:	૪૦ ધનુ:	૩૫ ધનુ:	૩૦ ધનુ:
૯	સર્વાયુ:	૬૦ લા. વર્ષ	૩૦ લા. વર્ષ	૧૦ લા. વર્ષ	૧ લા. વર્ષ	૯૫ હ૦ વર્ષ	૮૪ હ. વ.
૧૦	દેહવર્ણ	પીત	પીત	પીત	પીત	પીત	પીત
૧૧	જિનાંતર	૩૦ સાગર	૯ સાગરોપમ	૪ સાગરોપમ	ત્રિભાગહીન ૩ સાગરોપમ	પલ્યોપમાર્ધ	૧ હજાર કોડી વર્ષ-ન્યૂન પલ્યોપમ ચતુર્થાંશ
૧૨	દિક્ષા ,, ,, ,,	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કર. હજાર સાથે જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપ	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી

	જિનનામ	વિમલ ૧૩	અનંત ૧૪	ધર્મનાથ ૧૫	શાંતિનાથ ૧૬	કુંથુનાથ ૧૭	અરનાથ ૧૮
૧૪	પારણા " "	જયના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	વિજયના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	ધર્મસિંહના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	સુમિત્રના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	વ્યાઘ્રસિંહના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	[illegible]
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનતપ ચૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત જંબૂ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત અશ્વત્થ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત દધિપર્ણ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત નંદીવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત તિલક	દીક્ષાસ્થાને છઠ ભક્ત પચક
૧૬	ગણધર	૫૭	૫૦	૪૩	૩૬	૩૫	૩૩
૧૭	સાધુસંખ્યા	૬૮ હજાર	૬૬ હજાર	૬૪ હજાર	૬૨ હજાર	૬૦ હજાર	૫૦ હ
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૧ લા. ૮૦૦	૬૨ હજાર	૬૨ હ ૪૦૦	૬૧ હ. ૬૦૦	૬૦ હ. ૬૦૦	૬૦ હ
૧૯	યક્ષનામ	ષણ્મુખ	પાતાલ	કિન્નર	ગરૂડ	ગંધર્વ	યક્ષેંદ્રનામા
૨૦	દેવીનામ	વિજ્યા	અંકુશી	પ્રજ્ઞપ્તિ	નિર્વાણી	અચ્યુના	ધરણીધ
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિતપ સિદ્ધિપરિવાર	સમેત શૈલે માસિક ૬ હ સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક ૭ હ. સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક ૮૦૦ સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક ૯૦૦ સાથે	સમ્મેત શૈલે માસિક હજાર સાથે	સ શૈલે માસિક હ. સાથે

	જિનનામ	મલ્લિનાથ ૧૯	મુનિસુવ્રત ૨૦	નમિનાથ ૨૧	નેમનાથ ૨૨	પાર્શ્વનાથ ૨૩	શ્રી વર્ધમાન ૨૪
૧	ચ્યવનવિમાન	જયંતવિ૦	અપરાજીત	પ્રાણતકલ્પ	અપરાજીત	પ્રાણત૦	પ્રાણત૦
૨	જન્મનગરી	મિથિલા	રાજગૃહ	મિથિલા	સૌર્યપુર	વારાણસી	ક્ષત્રિયકુંડ ગ્રામ
૩	પિતાનામ	કુંભ	સુમિત્ર	વિજય	સમુદ્રવિજય	અશ્વસેન	સિધ્ધાર્થનૃપ
૪	માતાનામ	પ્રભાવતી	પદ્મા	વપ્રા	શિવા	વામા	ત્રિશલા
૫	જન્મનક્ષત્ર	અશ્વિની	શ્રવણ	અશ્વિની	ચિત્રા	વિશાખા	ઉત્તરા ફાલ્ગુની
૬	જન્મરાશિ	મેષ	મકર	મેષ	કન્યા	તુલા	કન્યા
૭	લછન	કલશ	કચ્છપ	નીલોત્પલ	શંખ	સર્પ	સિંહ
૮	દેહમાન	૨૫ ધનુઃ	૨૦ ધનુ.	૧૫ ધનુઃ	૧૦ ધનુઃ	૯ હાથ	૭ હાથ
૯	સર્વાયુઃ	૫૫ હ૦ વર્ષ	૩૦ હ. વર્ષ	૧૦ હ. વર્ષ	૧ હ. વર્ષ	૧૦૦ વર્ષ	૭૨ વર્ષ
૧૦	દેહવર્ણ	નીલવર્ણ	શ્યામ	પીત	શ્યામ	નીલ	સ્વર્ણવર્ણ
૧૧	જિનાંતર	૧ હજાર કો વર્ષ	૫૪ લાખ વર્ષ	૬ લા. વર્ષ	૫ લા. વર્ષ	૮૩ હજાર ૭૫૦ વર્ષ અધિક	૨૫૦ વર્ષ
૧૨	દીક્ષા ” ” ”	કુમાર, અપરિણીત ૩૦૦ સ્ત્રી અને ૩૦૦ પુરૂષ જન્મ નગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી સહસ્ત્રસંગે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	કુમાર અવિવાહિત સહસ્ત્ર સાથે દ્વારિકામાં	કુમાર વિવાહ કરી ૩૦૦ સાથે જન્મનગરે	કુમાર વિવાહકરી એકાકી જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપઃ	અષ્ટમ તપ	ષષ્ઠ તપ.	ષષ્ઠ તપ કરી	છઠ તપ કરી	અઠ્ઠમ તપ	છઠ તપ કરી

	જિનનામ	મલ્લીનાથ ૧૯	મુનિસુવ્રત ૨૦	નમિનાથ ૨૧	નેમિનાથ ૨૨	પાર્શ્વનાથ ૨૩	મહાવીર ૨૪
૧૪	પારણું ,, ,,	વિશ્વસેનના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	બ્રહ્મદત્તના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	દિન્નના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	વરદિન્નના હાથે પરમાન્નથી બીજે દિવસે	ધન્યના હાથે પરમાન્નથી બીજે દીવસે	બહુલદ્વિજના હાથે પરમાન્નથી બીજે દી.
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનતપ ચૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષાસ્થાને અષ્ટમાન્તે અશોક	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠતપે ચંપક	દીક્ષાસ્થાને છઠ્ઠ તપ બકુલ	દીક્ષાસ્થાને અષ્ટમાન્તે વેતસ	દીક્ષાસ્થાને અષ્ટમાન્તે ધવવૃક્ષ	ઋજુવાલુકા છઠ્ઠ તપ શાલવૃક્ષ
૧૬	ગણધરસંખ્યા	૨૮	૧૮	૧૭	૧૧	૧૦	૧૧
૧૭	સાધુસંખ્યા	૪૦ હજાર	૩૦ હજાર	૨૦	૧૮ હજાર	૧૬ હજાર	૧૪ હજાર
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૫૫ હજાર	૫૦ હજાર	૪૧૦	૪૦ હજાર	૩૮ હજાર	૩૬ હજાર
૧૯	યક્ષનામ	કુબેર	વરુણ	ભ્રકુટિનામા	ગોમેધ	વામન	માતંગ
૨૦	યક્ષણીનામ	વૈરોટ્યા	દત્તા	ગાંધારી	અંબા	પદ્માવતી	સિદ્ધાયિ
૨૧	નિર્વાણસ્થાન સિદ્ધિતપ આદિપરિવાર	સમ્મેત શિખરે માસિક ૫૦૦ સાથે	સમ્મેત શિખરે માસિક ૯.. સાથે	સમ્મેત શિખરે માસિક હજાર સાથે	ગિરનાર માસિક ૫૩૬ સાથે	સમ્મેતશિખર માસિક ૩૩ મુનિસાથે	પાવાપુરી છઠ્ઠ તપથી એકાકી

આ એકવીશ-એકવીશ બાબતો-પ્રાચીનગ્રંથ સિદ્ધસેન સૂરિકૃત મૂલ-અને અમારા શિષ્ય મુનિ ચતુરવિજય કૃત ટીકા—

એક આનાની ટીકટો મોકલી-અમારી પાસેથી અથવા-શા. મગનલાલ મેહાપ કે શ્રીમ?-દેવાકાહા વાળા ભીખા ગામથી મેળવવો.

જેવી રીતે આ એકવીશ બાબતો એક એક તીર્થંકરના સંબંધે છે તેવીજ રીતે-એકસો સીત્તેર બાબતોનો સત્તરિસય સ્થાન પ્રકરણ નામનો પણ ગ્રંથ છે.

મળવાનું ઠેકાણું-ભાવનગર જૈન-આત્માનંદ સભા. તેથી વધી બાબતોનો ખુલાસો મળશે ॥

પં. શ્રીક્ષિમાવિજયના શિષ્ય પં. જિનવિજયજી વિરચિત ચતુર્વિંશતિજિન પરિવારસ્તવન.

[આ સ્તવનમા વર્ત્તમાન ચોવીસીના ઋષભાદિ ચોવીસે તીર્થંકરોના નામ ૧, તે સર્વેના ગણધરો ૨, પવિત્ર મુનિઓ ૩, કેવળજ્ઞાનીઓ ૪, અવધિજ્ઞાનીઓ ૫, મન.પર્યવજ્ઞાનીઓ ૬, ચૌદપૂર્વધારીઓ ૭, વૈક્રિયલબ્ધિવંતો ૮, વાદીઓ ૯, સામાન્ય સાધુઓ ૧૦, સર્વસાધ્વીસખ્યા ૧૧, શુદ્ધ શ્રાવકો ૧૨, અને શુદ્ધ શ્રાવિકાઓની સખ્યાનું વર્ણન છે.]

(મત કોઇ હેરો રે કાન્હ પડયો છે કેડે. એ દેશી)

ભાવે વંદું રે ચોવીસે જીનચંદા

ઋષભ (૧) અજીત (૨) સંભવ (૩) અભિનદન (૪)

સુમતિનાથ (૫) સુખકદા ભાવે० આકણી.

પદ્મપ્રભ (૬) ને સુપાસ (૭) ચંદ્રપ્રભ (૮)

સુવિધિ (૯) શીતલ સ્વામી (૧૦)

શ્રેયાસ (૧૧) વાસુપૂજ્ય (૧૨) વિમળ (૧૩) અનંતપ્રભુ (૧૪)

ધર્મનાથ (૧૫) ગુણ ધામી.　　ભાવે० ૨

પાચમા છઠ્ઠા સાતમા ચક્રી

શાતિ (૧૬) કુંથુ (૧૭) અર (૧૮) દેવા.

એકણુ ભવ માહે હોય પદવી

પુણ્ય પ્રકૃતિના મેવા　　ભાવે० ૩

મલ્લિ (૧૯) મુનિસુવ્રત (૨૦) નમિ (૨૧) નેમિ (૨૨)

પુરુષાદાની પાસ (૨૩)

વર્ધ્ધમાન જીનવરને નામે (૨૪)

વર્ધ્ધમાન સુખવાસ　　ભાવે० ૪

પુંડરીક પ્રમુખ ગણધારી
ચઉદ સયા બાવન્ન (૧૪૫૨)
લાખ અઠ્ઠાવીસ સહસ અડયાલિસ (૨૮૪૮૦૦૦),
મુનિવર પાવન મન્ન. ભાવે૦ ૫

એક લાખ હજાર બહોત્તર,
એક શત (૧૭૨૧૦૦) કેવલનાણી.
એક લાખ તેત્રીસ સહસ ચઉસય (૧૩૩૪૦૦),
અવધિ વર નાણી. ભાવે૦ ૬

મનપરજ્જવ નાણી એક લખ,
અધિકા સહસ્ર પણયાલા.
પણ સય એકાણું (૧,૪૫,૫૯૧) નિત નમિયે.
ચરણ કરણ સુંડાળા. ભાવે૦ ૭

તેત્રીસ સહસ નવ સય અઠ્ઠાણું (૩૩,૯૯૮),
ચઉદશ પૂરવધારી.
દો લખ સહસ પણયાલ બસેં અડ (૨,૪૫,૨૦૮),
વૈક્રિય લબધિ ભંડારી. ભાવે૦ ૮

એક લાખ સહસ છવીસનેં દો શત (૧,૨૬,૨૦૦)
વાદી શ્રુતવિસ્તારી.
જિન મત થાપન કુમતિ ઉત્થાપન.
મયગળ જિમ મદ ધારી. ભાવે૦ ૯

ઓગણીસ લાખ બત્તીસ સહસ નેં
એકાવન (૧૯,૩૨૦,૫૧) અધિકેરા.
સવિજિનના સામાન્ય મુનીસર
ટાળ્યા ભવ ભવ ફેરા. ભાવે૦ ૧૦

લાખ ચૌંઆલીસ સહસ છયાલીસ
ચાર સયાં પટ (૪૪,૪૬,૪૦૬) વંદો.
સાધ્વીનો પરિવાર મનોહર.
પ્રણમી પાપ નિકંદો. ભાવે૦ ૧૧

લાખ પંચાવન સહસ અડયાલીસ (૫૫,૪૮૦૦૦),
　　શ્રાવક સમકિત ધારી.
એક કોડિ પણ લખ અડત્રીસ સહસ (૧,૫,૩૮૦૦૦)
　　શ્રાવિકા શુદ્ધ વિચારી.　　ભાવે૦ ૧૨

ચોવીસે જિનવરનો પરિકર,
　　પ્રહ ઉઠી પ્રણમીજે.
ખિમાવિજય પંડિત ગુણ ઠાણે
　　જિન પદ રંગ રમીજે.　　ભાવે૦ ૧૩

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૨૪ શે તીર્થંકરોના ગણધરાદિના પરિમાણ

સ્તવન.

બાર ચક્રવર્તીઓ અને તેમનાં નગર આદિનો કોઠો. ૧

	નામ	નગરી	પિતા	માતા	ઉંચાઇ	આયુષ્ય	ગતિ
૧	ભરત	વિનીતા	ઋષભદેવ	સુમંગળા	૫૦૦ ધનુષ્ય	૮૪ લાખપૂર્વ	મોક્ષ
૨	સગર	અયોધ્યા	સુમિત્ર	યશોમતિ	૪૫૦ ,,	૭૨ લાખપૂર્વ	,,
૩	મઘવા	શ્રાવસ્તી	વિજય	ભદ્રા	૪૨॥ ,,	૫ લાખ વર્ષ	ત્રીજા દેવલોકમાં
૪	સનત્કુમાર	હસ્તિનાપુર	અશ્વસેન	સહદેવી	૪૧॥ ,,	૩ ,,	,,
૫	શાંતિનાથ	,,	વિશ્વસેન	અચિરા	૪૦ ,,	૧ લાખ વર્ષ	મોક્ષ
૬	કુંથુનાથ	,,	શૂર	શ્રીદેવી	૩૫ ,,	૯૫ હજારવર્ષ	,,
૭	અરનાથ	,,	સુદર્શન	મહાદેવી	૩૦ ,,	૮૪ ,,	,,
૮	સુભૂમ	તાપસાશ્રમ *	કૃતવીર્ય	તારા	૨૮ ,,	૬૦ ,,	૭ મી નરકે
૯	મહાપદ્મ	હસ્તિનાપુર	પદ્મોત્તર	જ્વાલા	૨૦ ,,	૩૦ ,,	મોક્ષ
૧૦	હરિષેણ	કાંપિલ્યપુર	મહાહરિ	મહિષી	૧૫ ,,	૧૦ ,,	,,
૧૧	જય	રાજગૃહ	વિજય	વપ્રા	૧૨ ,,	૩ ,,	,,
૧૨	બ્રહ્મદત્ત	કાંપિલ્યપુર	બ્રહ્મરાજા	ચૂલિની	૭ ,,	૭૦૦ વર્ષ	૭ મી નરકે

નવ વાસુદેવો અને તેમનાં નગર આદિનો કોઠો. બીજો

	નામ.	નગર	પિતા	માતા	ઉંચાઇ	ગ	આયુષ્ય વર્ષ
૧	ત્રિપૃષ્ઠ	પોતનપુર	પ્રજાપતિ	મૃગાવતી	૮૦ ધનુષ્ય	૭ મી નરક	ચારાસી લાખ પૂર્વ
૨	દ્વિપૃષ્ઠ	દ્વારાવતી	બ્રહ્મરાજા	ઉમા	૭૦ ધનુષ્ય	છટ્ઠી નરક	× બહોત્તેર લાખ પૂર્વ
૩	સ્વયંભૂ	દ્વારાવતી	રૂદ્રરાજા	પૃથ્વી	૬૦ ધનુષ્ય	,,	સાઠ લાખ પૂર્વ
૪	પુરૂષોત્તમ	દ્વારાવતી	સોમરાજા	શીના	૫૦ ધનુષ્ય	,,	ત્રણ લાખ
૫	પુરૂષસિંહ	અશ્વપુર	શિવરાજા	અમ્બિકા	૪૫ ધનુષ્ય	,,	એક લાખ
૬	પુરૂષપુંડરીક	ચક્રપુર	મહાશિરા	લક્ષ્મવતી	૨૯ ધનુષ્ય	,,	૬૫ હજાર
૭	દત્ત	વાણારસી	અગ્નિ-શિખ	શેષવતી	૨૬ ધનુષ્ય	૫ મી નરકે	૫૬ હજાર
૮	લક્ષ્મણ	અયોધ્યા*	દશરથ	સુમિત્રા	૧૬ ધનુષ્ય	૪ થી નરકે	૧૨ હજાર
૯	કૃષ્ણ	દ્વારિકા*	વસુદેવ	દેવકી	૧૦ ધનુષ્ય	૩ જી નરકે	૧ હજાર

‡ નવ બલદેવો અને તેમના નગર આદિનો કોઠો.૩જો

	નામ	નગર	પિતા	માતા	ઉંચાઇ	આયુષ્ય વર્ષ	ગતિ
૧	અચલ	પોતનપુર	પ્રભાવતિ	ભદ્રા	...	૮૫	મોક્ષ
૨	વિજય	દ્વારિકા	બ્રહ્મરાજા	સુભદ્રા	...	૭૫	,,
૩	ભદ્ર	દ્વારિકા	રૂદ્રરાજા	સુપ્રભા	...	૬૫	,,
૪	સુપ્રભ	દ્વારિકા	સોમરાજા	સુદર્શના	...	૫૫	,,
૫	સુદર્શન	અશ્વપુર	શિવરાજા	વિજયા	...	૧૭	,,
૬	આનંદ	ચંદ્રપુર	મહાશિરઃ	વૈજ્યંતી	...	૮૫	,,
૭	નંદન	વાણારસી	અગ્નિશિખા	જયંતી	...	૬૫	,,
૮	પદ્મ(રામ)	અયોધ્યા*	દશરથ	કૌશલ્યા (અપરાજીતા)	...	૧૫	,,
૯	બલભદ્ર	દ્વારિકા *	વસુદેવ	રોહિણી	...	૧૨	૫ મો બ્રહ્મ દેવલોક

× બીજું નામ દ્વારિકા. + ત્રિશષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રમાં ૭૪ લાખ લખેલુ છે.
* લક્ષ્મણ અને રામનું જન્મસ્થાન રાજગૃહિ, કૃષ્ણની મથુરા અને બલભદ્રની શૌર્યપુર.
‡ બલદેવોના શરીરની ઉંચાઇ જુદી લખેલી નથી, જેથી તેઓ તેમના નાના ભાઇ વાસુદેવના પ્રમાણે ઉંચાઇમાં હોવાનું અનુમાન થાય છે.

નવ પ્રતિવાસુદેવો અને તેમનાં નગર આદિનો કોઠો. ચોથો.

	નામ	નગર	પિતા	માતા	ઉંચાઇ §	આયુષ્ય	ગતિ
૧	અશ્વગ્રીવ	રત્નપુર	મયુરગ્રીવ	નીલાંજના			૭ મી નરકે
૨	તારક	વિજયપુર	શ્રીધર	શ્રીમતી	૭૦	૭૨	૬ ઠી નરકે
૩	મેરક	નંદનપુર	કેશરી	સુંદરી	૬૦	૬૦	,, નરકે
૪	મધુ	પૃથ્વીપુર	વિલાસ	ગુણવતી	૫૦	૩૦	,, નરકે
૫	નિશુંભ	હરિપુર			૪૫	૧૦	,, નરકે
૬	બલી	અરિંજય			૨૬	૫૦	,, નરકે
૭	પ્રલ્હાદ	તિલકપુર					નરકે
૮	રાવણ	લંકા * *	રત્નશ્રવા	કૈકમી	૧૬ થી કાંઇક વધારે		૪થી નરકે
૯	જરાસંધ	રાજગૃહ	વૃહદ્રથ				૪થી નરકે
						—	

§ પ્રતિવાસુદેવોમાં કેટલાકની ઉંચાઇ તથા આયુષ્ય જણાવેલાં નથી જેથી તેમના વખતમાં વાસુદેવો પ્રમાણે તે હોવાનું અનુમાન કરી શકાય છે.

* * રાવણનું જન્મ પાતાલ લંકામાં.

ઇતિ ૬૩ માંના ૨૪-૧૨ નવનવનાં ત્રણત્રિક સંબંધી કેટલીક બાબોતોના વિચારોનું પ્રકરણ ૫ સું સમાપ્ત.

વૈદિક મતના ૨૪ આદિ અવતારોનું પ્રકરણ ૬ ઠું.

પૌરાણિક મતે ચોવીસ અવતારો.

વૈદિક સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા ભાગવતાદિ પુરાણોમાં વિષ્ણુના ૨૪ અવતારોનુ વર્ણન આવે છે. વિષ્ણુએ શુક્રાચાર્યની માનું માથુ કાપી નાંખ્યું ત્યારે શુક્રે શાપ આપ્યો કે તમે આ સંસારમાં સાતવાર મનુષ્ય શરીર ધારણ કરશો ત્યારથી વારંવાર વિષ્ણુ જન્મ લે છે. તેમના ચોવીસ અવતારોમા પણ દસ અવતારો મુખ્ય ગણાય છે.

સ્વધર્મનિષ્ઠ દેવીજીવન ગ્રંથમા પૃ. ૨૫ થી જે ચોવીસ અવતારોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, તે નીચે મુજબ છેઃ—

×૧ સનકાદિ અવતાર — પરમાત્માએ પ્રથમ બ્રહ્માથી સનકાદિ કુમારોનો અવતાર લઇ, બ્રાહ્મણ થઇ, દુઃખથી પાળી શકાય એવું અખંડિત બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું

૨ વરાહ અવતાર. — બીજે અવતારે આ જગત્‌ની ઉત્પત્તિને માટે, રસાતળમાં ગયેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે યજ્ઞના સ્વામી શ્રીહરિએ વરાહનુ શરીર ધારણ કર્યું હતું.

૩ નારદ અવતાર. — ત્રીજે અવતારે તે પરમાત્માએ ઋષિના જન્મમા નારદનો અવતાર ધારણ કરી અન્યને નારદ પંચરાત્ર કહ્યું.

૪ નર-નારાયણ — ચોથા અવતારે ભગવાન્‌ને ધર્મની સ્ત્રીથી નર અને નારાયણ નામના ઋષિરૂપે જન્મીને અંતઃકરણની શાંતિ આપનારું તપ કર્યું.

૫ કપિલ અવતાર — પાચમો અવતાર કપિલનો ધારણ કરીને સિદ્ધપુરૂષોના ઇશ્વર થયા, અને આસુરી નામના બ્રાહ્મણોને સાખ્યશાસ્ત્ર શીખવ્યું.

× એ ચાર અવતારોના—ગામ, ઠામાદિ મલે છે બીજાઓનો પત્તો કેમ નથી જણાતો ? આ અવતારોની શરૂઆત કયા કાલથી ? પ્રલયથી માનીએતો તે કેવા સ્વરૂપનો ? અને આ ચાલતો કેટલામો ?

દત્તાત્રેય અવતાર. છઠ્ઠે અવતારે **અનસુયા** તથા **અત્રિ** ઋષિની પ્રાર્થના ઉપરથી તેમને ત્યાં **દત્તાત્રેય** ભગવાન્ પુત્રરૂપે અવતર્યા, અને અલર્ક રાજાને તેમ પ્રલ્હાદાદિ ભક્તજનોને આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો.

૭ યજ્ઞાવતાર સાતમા અવતારે **રુચિ** ઋષિથી **આકુતિ** નામની સ્ત્રી વિષે યજ્ઞાવતાર ધારણ કર્યો, અને **યામ** વિગેરે પુત્રો અને દેવો સાથે સ્વયંભૂ મન્વંતરનું પાળણ કર્યું.

૮ ઉરૂક્રમ (ઋષભદેવ)અવતાર. આઠમા અવતારે **નાભિ** રાજાની **મેરૂદેવી** નામની સ્ત્રીથી 'ઉરૂક્રમ' (ઋષભદેવ) જન્મ્યા. અને પરમહંસનો માર્ગ બતાવ્યો.

૯ પૃથુઅવતાર. નવમો અવતાર **પૃથુરાજનો** થયો, જેમણે પૃથ્વીમાંથી

૧૦ હંસાવતાર ઔષધિઓનું તથા સર્વ વસ્તુઓનું દોહન કર્યું.

૧૧ ઇશ્વરાવતાર. તેમ હંસાવતાર, અને હરિના ઇશ્વર અવતારો પણ થયા.

૧૨ મત્સ્યાવતાર. ચાક્ષુષમન્વંતરમાં જ્યારે સમુદ્રો એકત્ર થવાથી પ્રલય થયો ત્યારે ભગવાને મત્સ્યાવતાર ધારણ કરી પૃથ્વીરૂપ નૌકામાં **વૈવસ્વત** મનુને બેસાડી તેમની રક્ષા કરી એ બારમો અવતાર છે.

૧૩ કચ્છપાવતાર. તેરમા અવતારે-દેવો અને દાનવો સમુદ્રનું મંથન કરવા લાગ્યા ત્યારે ભગવાને કાચબાનું રૂપ ધરી પીઠ ઉપર મંદરાચલને ધારણ કર્યો.

૧૪ ધન્વંતરી. ચૌદમો અવતાર ધન્વંતરીનો ધારણ કરીને અમૃત આપ્યું.

૧૫ મોહિની અવતાર. પંદરમો અવતાર મોહિનીનો ધારણ કરી સ્રીના (મોહિનીના) રૂપથી દાનવોને મોહિત કરી દેવોને અમૃત પાયું.

૧૬ નૃસિંહાવતાર સોલમો નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી મદમત્ત હિરણ્યકશિપુ દૈત્યને ચીરી નાંખ્યો.

૧૭ વામન અવતાર. સત્તરમો અવતાર ધારણ કરી બલિ રાજાના યજ્ઞમાં જઇ તેના પાસેથી સ્વર્ગ પાછું લેવા ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી માંગી.

૧૮ પરશુરામ અવતાર. અઢારમો અવતાર **પરશુરામનો** ધારણ કરીને ૨૧ વાર પૃથ્વી નિઃક્ષત્રિય કરી.

૧૯ વેદવ્યાસ અવતાર. ઓગણીસમા અવતારે **પરાશર** ઋષિથી **સત્યવતીના** પેટે ભગવાન્ **વેદવ્યાસ** જન્મ્યા.

૨૦ રામ અવતાર. વીસમો અવતાર-દેવતાઓનું કામ કરવાની ઇચ્છાથી **રામ** રૂપી રાજાનો અવતાર થયો, અને સમુદ્રનિગ્રહ વિગેરે પરાક્રમો કર્યાં.

૨૧ બલરામ. એકવીસમા અને બાવીસમા અવતારે **બળરામ** અને

૨૨ અને કૃષ્ણ અવતાર. **કૃષ્ણ** એવાં નામથી **વિષ્ણુ** કુળમાં અવતાર લઇને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો.

૨૩ બુદ્ધાવતાર. તે પછી ત્રેવીસમા અવતારમાં અસુરોનું બળ વધ્યું તેમને મોહિત કરવા માટે ભગવાન્ 'કિકટ' દેશમાં-'ગયા' પ્રદેશમાં બુદ્ધને નામે અવતર્યા હતા.

૨૪ કલ્કી અવતાર. તે પછી ચોવીસમો અવતાર "કલ્કી" ભગવાન્નો થશે.

	ચોવીસ અવતારોનો ક્રમ.	દશ અવતારોનો ક્રમ.	
૧	સનકાદિ	૨૦ માં કયા કયા નંબરના.	
૨	વરાહ અવતાર.	વરાહજી ત્રીજે નંબર છે.	૩
૩	નારદ અવતાર.		
૪	નર-નારાયણ.		
૫	કપિલ અવતાર.		
૬	દત્તાત્રેય.		
૭	યજ્ઞ અવતાર.		

૮	ઉરૂક્રમ–ઋષભદેવ.		
૯	પૃથુરાજા.		
૧૦	હંસાવતાર.		
૧૧	હયશ્વરાવતાર.		
૧૨	મત્સ્યાવતાર.	મત્સ્ય અવતાર પેહેલે નંબરે છે.	૧
૧૩	કચ્છપાવતાર.	કચ્છપા અવતાર બીજે નંબરે છે.	૨
૧૪	ધનવંતરી અવતાર.		
૧૫	મોહિની અવતાર.		
૧૬	નૃસિંહાવતાર.	નૃસિંહાવતાર ચોથે નંબરે છે.	૪
૧૭	વામનાવતાર.	વામનાવતાર પાંચમે નંબરે છે.	૫
૧૮	પરશુરામાવતાર.	પરશુરામાવતાર છઠે નંબરે છે.	૬
૧૯	વેદવ્યાસાવતાર.	.	
૨૦	રામાવતાર.	રામાવતાર સાતમે નંબરે છે.	૭
૨૧	બળરામાવતાર.		
૨૨	શ્રી કૃષ્ણાવતાર	શ્રી કૃષ્ણાવતાર આઠમે નંબરે છે.	૮
૨૩	બુદ્ધાવતાર	શ્રી બુદ્ધાવતાર નવમે નંબરે છે.	૯
૨૪	કલ્કી અવતાર. (હજુ થવાનો)	કલ્કિ (ભવિષ્ય અવતાર) દસમે નંબરે છે.	૧૦

આ ૨૪ માં–મત્સ્ય અને કચ્છપ–બારમાં અને તેરમાં છે. તે દશમાં પહેલા બીજા નંબરે છે. અને ૨૪ માં વરાહ બીજે નંબરે છે તે દશમાં ત્રીજે નંબરે કલ્પાયા છે. તેનો વિચાર કરવાને માટે આ કોઠો લખીને બતાવ્યો છે.

॥ હાલ વૈદિકે ૨૪ માં ના ૧૦ અવતારો ક્રમ રહિત જોવાનો કોઠો

વૈદિકે દશ અવતારોનાં કાર્યક્રમ.

દશ અવતારોનું વર્ણન.

નામ—

" मत्स्यः १ कूर्मो २ वराहश्च ३ नृसिंहोऽथ ४ वामनः ५ रामो ॥
६ रामश्च ७ कृष्णश्च ८ बुद्धः ९ कल्की १० च ते दश " ॥

દશ અવતારોનાં કાર્યો—

" वेदानुद्धरते १ जगन्निवहते २ भूगोलमुद्बिभ्रते ३ दैत्यं दारयते
४ बलिं छलयते ५ क्षत्रक्षयं कुर्वते ६ पौलस्त्यं जयते ७ हलं कलयते
८ कारुण्यमातन्वते ९ म्लेच्छान् मूर्च्छयते १० दशाकृतिकृते
कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥१॥ "

(गीत गोविंद)

१ वेदान् उद्धरते

શંખ નામનો દૈત્ય ચારે વેદોને લઇને પૃથ્વી તળમાં પેસી ગયો, ત્યારે કૃષ્ણ ભગવાને 'મત્સ્ય' નો અવતાર લઇ શંખની પાછળ પાતાળમાં જઇને તેની પાસેથી ચારે વેદોને લઇ પાછા પૃથ્વી ઉપર લાવીને મૂકયા.

પ્રથમ મત્સ્યાવતારનું સ્વરૂપ.

२ जगन्निवहते.

એક વખતે પૃથ્વી પાતાળમાં જવા લાગી, ત્યારે કૂર્મ કાચબાનો અવતાર ધારણ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાની પીઠ ઉપર તેને ધારણ કરી રાખી.

બીજા કચ્છપાવતારનું સ્વરૂપ.

३ भूगोलमुद्बिभ्रते

પછી વરાહનું રૂપ ધારણ કરીને પોતાની બે દાઢાઓથી આ પૃથ્વીને પકડી રાખી.

ત્રીજા વરાહાવતારનું સ્વરૂપ.

४ दैत्यं दारयते

સર્વે દૈત્યો (દાનવો) શિવના ભકત હતા, પરંતુ હિરણ્યકશિપુ

ચોથા નૃસિંહાવતારનું સ્વરૂપ.

નો પુત્ર પ્રલ્હાદ વિષ્ણુનો ભક્ત બન્યો હતો, તેથી તેના બાપે તેને ખૂબ માર્યો. તોપણ પ્રલ્હાદ મુખથી વિષ્ણુ–વિષ્ણુજ પોકારતો રહ્યો તેથી તેને વાગ્યું નહીં. વિષ્ણુએ ઇંદ્રપદ પ્રાપ્ત થવાનો વર આપ્યો તેથી તે ઇંદ્રપદને પ્રાપ્ત થયો. તો પણ તે પ્રલ્હાદનો બાપ તેને પીડા કરવા લાગ્યો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણજીએ નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી પ્રલ્હાદના બાપ (હિરણ્યકશિપુ) ને નખોથી ફાડી–મારી નાંખ્યો. આ ઉપર બતાવેલા ચારે અવતારો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પહેલા કૃતયુગ (પૌરાણિક અને જ્યોતિષના મતે ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણ વાળા યુગ) માં કરેલા.

५ बलिं छलयते

પાંચમા વામનાવતારનું સ્વરૂપ.

બલિનામના દૈત્યે ઇંદ્રપદને મેળવવા શતક્રતુ (૧૦૦ યજ્ઞ) નો પ્રારંભ કર્યો. તેમાં ૯૯ યજ્ઞ પુરા થઇ ગયા. ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને વિચાર થયો કે— મારે પ્રલ્હાદને આપેલું ઇંદ્રપદ જતું રહે તે ઠીક નહી માટે બલિનો સોમો યજ્ઞ પૂરો થવા દેવો નહી, એવો વિચાર કરીને, વામન રૂપ લઇ, બલિની પાસે આવી દાન માંગ્યું. બલિએ કહ્યું કે—હે બ્રાહ્મણ તું શુ માગે છે. ?

વામને કહ્યું કે—રહેવા માટે સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન માગું છું.

બલિએ આપવા હા પાડી, તે વખતે કોઇએ કહ્યું કે–સાહેબ ! આ બ્રાહ્મણ નથી. વામનરૂપે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન છે. એમ જાણ્યા પછી બલિ ગુસ્સે થયો. એટલામાં વામને ત્રણ ડગલામાં બધીએ પૃથ્વી માપી લઇને અડધું ડગલું બલિની પીઠ ઉપર મૂકીને તેને પાતાળમાં ખોસી ઘાલ્યો; તે વખતે બલિએ કહ્યું કે—મારૂં નામ રાખો, ત્યારે ભગવાને વર આપ્યો કે-દિવાળીના ચાર દિવસોમાં તું રાજા થઇશ, અને હું તારો દ્વારપાળ થઇશ. ઇત્યાદિ.

६ क्षत्रक्षयं कुर्वते

છઠ્ઠા પરશુરામાવતારનું સ્વરૂપ

સહસ્રાર ક્ષત્રિયની બહેન રેણુકાને જમદગ્નિ ઋષિ બળાત્કારથી પરણ્યા. ઋષિના આશ્રમે સહસ્રાર ગયો ત્યારે ઋષિ અને તેની પત્નીનો ઝઘડો થતો જોયો. ક્ષત્રિયે ઋષિને મનાવ્યો, અને રેણુકાને પણ ક્ષત્રિણી કરી.

તેથી વિષ્ણુ ભગવાને તેજ તાપસના ઘરમાં **પરશુરામનો** અવતાર ધારણ કરી સહસ્રારને માર્યો અને પછીથી ૨૧ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરી.

૭ पौलस्त्यं जयते

રાવણ નામના દૈત્યે યજ્ઞનો નાશ કરવાને ઉપદ્રવો કર્યા, ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાને **રામનો** અવતાર લઇ **રાવણનો** સર્વથા નાશ કર્યો.

રામાવતારનું સ્વરૂપ.

આ ત્રણ અવતારો ૧૨૯૬૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા ત્રેતાયુગમાં થયાં છે.

૮ हलं कलयते

કંસા દિક દૈત્યોનો નાશ કરવાને ' દ્વારિકા ' નગરીમાં શ્રી કૃષ્ણજીના સ્વરૂપે સાક્ષાત અવતાર પણે આવ્યા.

આઠમો કૃષ્ણાવતાર.

९ कारूण्य मातन्वते

શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને નવમો અવતાર બુદ્ધનો લીધો, તે વખતે દયા ઉત્પન્ન થવાથી યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી, અને બધા મ્લેચ્છોના મંદિરોની વૃદ્ધિ કરી.

બુદ્ધાવતારનું સ્વરૂપ.

આ બે અવતારો ૮૬૪૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા દ્વાપર યુગમાં થયા.

१० म्लेच्छान् मूर्च्छयते

આ દશમો અવતાર થયો નથી, પણ આગળ ઉપર મ્લેચ્છોનો નાશ કરવાને માટે કલિકાળમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન કલ્કીનો અવતાર ધારણ કરવાના છે.

દશમો કલ્કી અવતાર.

આ પ્રમાણે દશ અવતાર ધારણ કરી જગતના ઉદ્ધારક શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને **ગીતગોવિંદ** ગ્રંથના કર્તા (જયદેવ) નમસ્કાર કરે છે.

૧૦ અવતારોમાંના પહેલા ચાર કૃતયુગમાં થએલા બતાવ્યા છે તેમાં વરાહ ત્રિજે છે, અને ૨૪ માં વરાહ બીજે નંબરે છે. એ ક્રમ જોતાં ચોવીશે અવતારો કૃતયુગથીજ થવા લાગ્યા જણાય છે. પરંતુ આ ચાલતા ચાર યુગના પહેલાં અવતારોના સંબંધે વૈદિકોમાં કેવા પ્રકારની વ્યવસ્થા ચાલતી હતી ?

॥ ઇતિ-વૈદિકે એકજ વિષ્ણુના દશ અવતારોનું કિંચિત્ વર્ણન કરીને બતાવ્યું. ॥

અવતારો વિષે આધુનિક વિદ્વાનોના મતો.

સૂર્યની સાથે સરખાવેલા દશ અવતારો.

* (૧) અંગ્રેજી સાહિત્ય અને પુરાણ કથા (તુલનાત્મક સમીક્ષા) પૃ. ૫૦ થી લખે છે કે—" વિષ્ણુને લગતી દશાવતાર વિષયક કથાઓ સૂર્યની વિવિધ દિનચર્યા વિષે થતી દશાઓ તથા ક્રિયાઓને ઉદ્દેશીને લખાયેલાં રૂપકો શિવાય બીજું કશું પણ નથી " ઇત્યાદિથી શરૂ થતો ઉલ્લેખનો ટુંકસાર—

૧. પ્રકાશરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી—અદૃશ્ય થઇ રહેલો જે સૂર્ય તે મત્સ્ય છે.

૨. કર, પાદાદિ અંગનું પ્રસારણ થતા પૂર્વની દિશા ઉપરથી તે પુનઃ કૂર્મરૂપ ગણાય

૩. રાત્રિરૂપી પ્રલયને આધીન થયેલી પૃથ્વીને બહાર ખેંચી કાઢનાર જે સૂર્ય તે વરાહ છે.

૪. કર, પાદાદિયુક્ત સૂર્ય તે નરસિંહ છે, અને તે પૂર્વનું તેજ જે સ્વરૂપ તે છે

૫. વામન થએલો સૂર્ય ઉદય પામી આકાશના મધ્યમાં વિન્ઝ્‌ અસ્ત પામતા સુધામાં ત્રણ દશામાં જ્હીને અંધકારને પાતાલમાં પૂરી રાખે છે.

૬. પરશુરામ રૂપી સૂર્ય પોતાના પ્રખર કિરણો (પરશુ) વડે પૃથ્વીને નક્ષત્રી (જળ વિનાશી) કરી મુકે છે,

૭. રામ-વિષ્ણુ તે સૂર્યનું સ્વરૂપ છે. × × × ×
રામરૂપી સૂર્ય પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં પરશુરામ નો પરાજય કર્યો હતો, એ વાત આકાશમાં થતાં રૂપાંતરનું રૂપક છે એમ કહી શકાય છે.

---

* આ ગ્રંથના લેખક—જયગુણનાથ વિ. પુરૂષોત્તમદાસ [illegible] એમ. એ. ડાયરેક્ટર, [illegible]-વડોદરા

૮. રામનો અવતાર થઇ ગયા બાદ વિષ્ણુએ પુનઃ કૃષ્ણરૂપે અવતાર ધારણ કર્યો છે. આ કૃષ્ણ પુનઃ વિષ્ણુ એટલે સૂર્યનું એક સ્વરૂપ છે.

૯. કૃષ્ણરૂપી સૂર્યનું સ્વરૂપ અવસ્થાંતરને પામતાં બુદ્ધનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. વિષ્ણુ નવમા અવતારમાં બુદ્ધનું શરીર ધારણ કરે છે. આ 'બુદ્ધ' શબ્દનો અર્થ જણાયલો જોવાયલો કે ડાહ્યો પુરૂષ થાય છે. + + + દૈત્યોની મતિને મોહ કરનારો અને લલચાવનારો વેષ ધારણ કરે છે એ વાત સૂર્યની અસ્તકાળે થતી મોહકતાને સૂચવનારી છે. + + + બુદ્ધરૂપી સૂર્યનો અમલ થતાં અર્થાત્ રાત્રિનો સમય થતાં યજ્ઞાદિ ધર્મ કાર્યો થતાં પણ બંધ પડે છે.

૧૦ કલ્કી × × × અર્થાત્ રાત્રિના અંધકારમાં ડુબેલા જગતને વિષ્ણુરૂપી સૂર્ય ફરીથી ઉદય પામી પ્રકાશ યુક્ત બનાવશે × ×"

ઉપર પ્રમાણે વિષ્ણુરૂપી સૂર્યના દશ અવતારોનું આપણે અવલોકન કરી ગયા છીએ. એ અવલોકનનો સાર માત્ર એટલોજ કે સૂર્ય ઉગીને ગગન મંડળમાં રહીને અસ્ત પામતા સુધીમાં નવ જુદાં જુદાં સ્વરૂપ ધારણ કરે છે + ×

કોઇ ઉપલકિયા વાચકને ઉક્ત સર્વ કથાઓ કેવળ કલ્પનાનાં કુસુમો રૂપ દેખાશે, પરંતુ × × × હિંદુ આર્યોએ સમયાનુકુલ વેષ પોતાની ધર્મભાવનાને પહેરાવીને પોતાના અસલ ધર્મવિચારનું **કેવી** રીતે પાલણ કર્યું છે. + + +

વેદમાં જેવી રીતે દેવની શકિતને તેની યોષા કલ્પવામાં આવી છે, તેવી રીતે પુરાણોમાં પણ થએલું છે પૌરાણિક-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણે દેવોની જે જે શકિત, તે તેમની પત્નીરૂપ ગણાવા પામી છે."

---

† (૨) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ (પૃ. ૨૧૩) લખ્યું છે કે—
ઉત્ક્રાંતિના તત્વને અનુસરીને કેટલાએક એમ કહે છે કે—

૧. 'મત્સ્ય' એ હાથ પગ વગરનો, ૨ "કુર્મ" મત્સ્ય કરતાં ઉપલી-કોટીનો.

---

† આ ગ્રંથના રચનાર. ઋગ્વેદી. વિ. સં. ૧૯૭૯ માં પુરા તત્ત્વ મંદિર અમદાવાદથી બહાર પડેલું.

૩ આગલી પાયરી જે ચતુષ્પાદ પશું તેનો દાખલો "વરાહ"

૪. એ પછી 'નરસિંહ' નર પશુનું એકીકરણ પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચેલો, મનુષ્યના પહેલાનો

૫. અપૂર્ણ દશાએ પહોંચેલી માનવી આકૃતિ યાચકરૂપ "વામન"

૬. પછી તામસી વૃત્તિથી ભરેલ બલવાન્ પૂર્ણ રીતે વધેલો મનુષ્ય "પરશુરામ"

૭. તામસીવૃત્તિનો લોપ થઇને સાત્વિકવૃત્તિની વૃદ્ધિવાળા "રામ"

૮ પછી જેમનામાં સત્વ, રજસ, તપ, રાગ, દ્વેષ નથી એવો કેવળ, સત્યના જોર ઉપર ઝુઝનારો. પરંતુ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી નિષ્કામ કરનારો મુત્સદ્દી "કૃષ્ણ છે."

૯ રામ કરતાં પણ ઉપલે દરજ્જે પગથીએથી ચડેલો જગતમાં સુખ દુઃખ તરફ સમ ભાવે જોનારો એ જીવનમુક્ત પુરૂષ છે. પોતાની જાતે જીવનમુક્ત થવામાં કાંઇ વિશેષ નથી, પરંતુ આત્મબળથી આખા માનવ સમાજને પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોચાડવો જોઇએ એવું પ્રતિપાદન કરનારો પૂર્ણપ્રજ્ઞ 'બુદ્ધ' તે પછી થયો.

અર્થાત્ 'મત્સ્ય' પછી 'કૂર્મ' ક્રમે ક્રમે 'વરાહ' 'નૃસિંહ' થયા. શરૂઆતમાં પૂર્ણદશાએ નહી પહોંચેલો મનુષ્ય તે જ 'વામન' ત્યાર પછી રાગદ્વેષથી ભરેલો મનુષ્ય તે ' 'પરશુરામ' તેનાથી સાત્વિક તે 'રામ' **રામ** કરતાં ઉચ્ચ સમાજીક પ્રગતિ બતાવનાર 'શ્રી કૃષ્ણ' અને સર્વ જગતનો ઉદ્ધાર કરવાની મહત્વાકાંક્ષા કરનારો મનુષ્ય તે 'બુદ્ધ' એવી રીતે આ અવતારોની સંકળના છે એવું ઉત્ક્રાંતિવાદી હિંદુઓ કહે છે."

આગળ જતાં પૃ. ૮૪-૮૫માં લખે છે કે-

"કેટલાંક કારણોને બતાવીને કહ્યું હતું કે-**રામ**નો અવતાર ગણવાનો વિચાર **વાલ્મિકી**નો હોય એમ લાગતું નથી. ઇ. સ. ના ૧૩માં સેકામાં ઉપાસના ચાલુ હતી.

† **ગીતારહસ્ય.** ભાગ. ૪ પૃ. ૫૪૯માં લોક માન્ય તિલક મહાશય લખે છે કે:—

† ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કર્તા-ઉત્તમલાલ કે. ત્રિવેદી.

" ભાગવત પુરાણ અને **પંચરાત્ર** આ બન્ને ગ્રંથોમાં બુદ્ધને વિષ્ણુનો અવતાર કહેલો છે, પણ **નારદીય** આખ્યાનમાં વર્ણવેલા દશ અવતારમાં બુદ્ધની ગણના નથી અને પહેલો અવતાર ' **હંસ** ' અને આગળ જતાં ' કૃષ્ણ ' પછી એકદમ **કલ્કી** કહેલો છે. (મ. ભા. શાં. શ્લો. ૩૩૯, ૧૦૦,) "

(૩) + વેદાંત મતનાવલી આપણાં પુરાણો. પૃ. ૧૭ માં લખે છે કે—

" વિષ્ણુ એકલોજ દેવ છે. કે જેને ભૂમિ ઉપર અવતાર ધારણ કરવાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે. આ ઉપરથીજ સુપ્રસિદ્ધ અવતારવાદ ઉપસ્થિત થાય છે. જો કે તેઓની સંખ્યા દશનીજ ગણાય છે. તથાપિ **ભાગવત** અને અન્ય પુરાણોમાં તેમને યુક્તિપુરઃસર અસંખ્ય ગણવામાં આવે છે.

આધુનિક વૃદ્ધિક્રમવાદ પ્રમાણે મનુષ્યને **મત્સ્યથી** આરંભી ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં ઘટાવી લેવાની વાત આગળ દશની સંખ્યાથી નિયત થએલો અવતાર વાદ તદ્દન હેતું શિવાય નથી. પોતાનાં કિરણ નીચે વિસ્તારતા તથા સર્વત્ર જીવન પ્રાણ બીજને વાવતા સૂર્યથી ઉર્ધ્વમૂળ અને અર્વાક્‌શાખ એમ વેદો ઉપનિષદો, તથા ભાગવત, ગીતામાં વર્ણવાતા વિષ્ણુનો પ્રિયવૃક્ષ, અશ્વત્થ પીપળાના રૂપકનો વિશેષ ખુલાશો થાય છે. " ઈત્યાદિ.

× **કાળા કૃષ્ણની ધોળી બાજુ.** (પૃ. ૨૯) માં લખે છે કે—

"હું પ્રભુના અવતારમાં જે માન્યતા ધરાવું છું તે જુદીજ છે. મારી માન્યતા એવી નથી કે માત્ર મચ્છ, કચ્છપાદિ પ્રભુના દશ કે ચોવીશ અવતાર છે. જો એમ હોય તો સર્વ જીવ માત્ર પ્રભુજ છે એમ જે શાસ્ત્રો કહે છે તે ખોટું પડે." વળી પૃ. ૯૮–૯૯ માં ભાગવત અધ્યાય ૨ નું ભાષાંતર કરતાં શ્લો. ૨૬ માના ભાષાંતરમાં જણાવે છે કે–" **બ્રહ્મા, સદાશિવ,** નારદાદિક મુનિઓ, અને અનુચર સહિત દેવતાઓએ ત્યાં આવીને મનોરથ પુરનારા ભગવાનની સુંદર વાક્યોથી આ પ્રમાણે ગર્ભસ્તુતિ કરી. × × × "

શ્રો. ૩૯–૪૦ લખે છે કે–" હે નિત્યમુક્ત ! પરમેશ્વર ! આપ અજન્મા છો તેથી તમારે જન્મ ધરવાનું કારણ માત્ર ક્રીડા વિના બીજું કશું અમે ધારતા નથી કેમકે જીવને પણ જન્મ, મરણ અને સ્થિતિ માત્ર આપના સ્વરૂપના

+ ગુજરાતીયોજનાર–વિશ્વવિહારી અનુજ, નડીયાદ, ૧૯૦૧

× આ ગ્રંથના કર્તા અને પ્રકાશક વકીલ બલવંતરાય રઘુનાથ દેશાઇ.

અજ્ઞાનથી થાય છે, પણ વાસ્તવિક નથી. ત્યારે આપને તો એ જન્માદિક ન જ હોય એમાં શું કહેવું ! ॥ ૩૯॥ હે યદુકુલમાં ઉત્તમ ! મત્સ્ય, અશ્વ, કચ્છપ, વરાહ, હંસ, રાજા, બ્રાહ્મણ, અને દેવતાઓમાં અવતાર ધરીને આપે બીજા સમયમા જેવું અમારૂં અને ત્રૈલોકયનું રક્ષણ કર્યું છે તે પ્રમાણે હમણાં પણ કરો ? અને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારો ? હે ઇશ્વર ! અમે આપણને પ્રણામ કરીએ છીએ. ૪૦"

આ ૩૯–૪૦ શ્લોકનું અધ્યાત્મિક રહસ્ય પૃ ૭૩ માં લખતાં જણાવ્યું છે કે–" જીવમાં રહેલી સર્વ દૈવી સંપત્તિઓ જાગૃત થઇ જાય છે. તે આત્મા આનંદના અવતારમાં તેઓને અધિકાધિક આનંદ લાગવા માંડે છે. અને તેથી પોતેજ પોતાની દૈવી ગુણોથી પોતાને કૃતાર્થ થએલું મન પોતાનીજ સ્તુતિ કરે છે.

આ શ્લોકનું અધ્યાત્મિક રહસ્ય આજ પ્રમાણે છે એમ ૩૫ મા શ્લોકથી સ્પષ્ટ થાય છે. વળી એ પછીના શ્લોકમાં પણ આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે, તે પણ એમજ સિદ્ધ કરે છે કે અહિં જે ભગવાનનો અવતાર કહ્યા છે, તે બ્રહ્મ જીજ્ઞાસાના અર્થમાં છે."

॥ ઇતિ વૈદિક પંડિત–બળવંતરાયે–૧૦ અને ૨૪ એ અવતારો

' બ્રહ્મ જિજ્ઞાસાના અથમાં ગોઠવેલા છે.

ધર્મ વર્ણન—ગાયકવાડની આજ્ઞાથી તૈયાર કરનાર.

પ્રોફેસર—આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ. પ્રકરણ ૧૪ મું પૃ. ૯૨

" અવતાર—વિષ્ણુ જગતનો પાલન કર્તા છે, અને તેથી એને જગતના રક્ષણ માટે જગતમાં ઊતરી–પ્રગટ થઇ વિવિધ કાર્યો કરવાં પડે છે. એ ઉતરવું તે કાંઇ અન્ય સ્થળેથી અત્રે આવવાનું નથી કારણ કે વિષ્ણુ તો સર્વ વ્યાપક છે પણ પોતાના અનંત સ્વરૂપમાંથી ઊતરી આ જગતમાં મ્હોટી મ્હોટી વિભૂતિ રૂપે પ્રગટ થવું એનું નામ અવતાર.

વિષ્ણુના દશ અવતાર ગણવામાં આવે છે. તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) મત્સ્યઃ—મત્સ્ય જળની બહાર દેખાતો નથી પણ જળની અંદર સંચરે છે તેમ પરમાત્મા આ વિશ્વમાં ન દેખાતાં છતાં પણ અંદર રહેલો છે

(૨) કૂર્મઃ—કાચબો જેમ પોતાના અંગો સંકોચે છે અને પસારે છે તેમ પરમાત્માપણ પોતાના અંગના સંકોચ વિકાશથી જગત્ સર્જે છે અને સંહારે છે.

(૩) વરાહ;—જેને યજ્ઞ વરાહ પણ કહે છે. જલમાં ડુબેળી પૃથ્વીને એ ઉદ્ધારે છે. એ વરાહ ' તે આદિત્ય યજ્ઞમૂર્તિ વિષ્ણું.

(૪) નરસિંહઃ—પરમાત્માના નર અને સિંહ–માનુષ્ય અને વિકરાલ ઉભયરૂપનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

(૫) વામનઃ—પરમાત્મા ન્હાનામાં ન્હોનો અને મ્હોટામા મ્હોટો પણ થાય છે. આખુ બ્રહ્માંડ એનાં ત્રણ પગલાં માટે પણ બસ થતું નથી (જુઓ ઋગ્વેદ સંહિતા.)

(૬) પરશુરામઃ—અભિમાની અને દુરાચારીને ઉગ્રદંડ કરનાર પરમાત્માનું સ્વરૂપ આમાં બતાવ્યું છે.

(૭) રામઃ—પરમાત્માના ન્યાય અને સત્યવચન રૂપી ધર્મનું રામાવતારમાં દર્શન થાય છે.

(૮) કૃષ્ણઃ—કૃષ્ણાવતારમાં ગોકુલના કૃષ્ણ અને ભારત યુદ્ધના કૃષ્ણ એ બે ભાવનાઓ એકઠી ભળી છે. ગોકુલ મથુરાના કૃષ્ણ તે ' ગોપ ' કૃષ્ણ; અને ભારત યુદ્ધના કૃષ્ણ તે અર્જુનના ' સખા ' કૃષ્ણ. પરમાત્મા સંબંધી આ બે ભાવનાઓઃ—' ગોપ ' ની અને ' સખા ' ની, છેક ઋગ્વેદસંહિતાથી ચાલી આવે છે. ત્યાં આદિત્ય (વિષ્ણુ) ને ' ગોપ ' વિશેષણ લગાડયુ છે, અને જીવાત્મા અને પરમાત્માને બે સખા–જોડીયા કહ્યા છે. એજ ' નર ' અને ' નારાયણ; ' અને એના અવતાર અર્જુન અને કૃષ્ણ. કૃષ્ણાવતારમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને કર્મયોગનો ઉપદેશ થાય છે.

(૯) બુદ્ધઃ—બુદ્ધાવતારમા બોધ, શાન્ત, સમતા, દયા, વગેરે દયાળુ જ્ઞાની અને યોગીના ગુણો પ્રકટ થાય છે.

(૧૦) કલ્કિઃ—કલ્કિ અવતાર એ સત્ય ન્યાય અને ધર્મના વિજયની મનુષ્યે બાંધેલી આશાની ભાવના."—

આ અવતારોના સંબંધે મારા બે બોલ.

જૈનમત પ્રમાણે સૃષ્ટિ અનાદિની છે. તેમજ વૈદિક મતે તૈત્તરીય બ્રાહ્મણમાં—लोकोसि । स्वर्गोसि । अनंतोस्यऽपारोसि । अक्षितोस्यऽक्षय्योसि । આ પાઠથી પણ સૃષ્ટિ અનાદિની સિદ્ધ થાય છે. છતાં પણ બ્રાહ્માદિક અનેક કર્તાઓ કલ્પાયા, તે સૃષ્ટિ કર્તાના પાઠો પણ અમોએ બતાવ્યા છે.

બીજી વાત—પ્રાચીન કાળના ઇંદ્ર, વરૂણ વગેરે દેવોના ઠેકાણે પુરાણ કારોએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ કલ્પ્યા. પ્રાચીન કાળ માનીએ તો પુરાણકારો થી જુદા કેવી રીતે પાડી શકાશે? તેઓ વેદને વળગીનેજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણે દેવોની કથાઓ લખી રહ્યા છે.

ત્રિજી વાત—મત્સ્યાદિક અવતારોમાં અનેક મતો પડેલા છે. સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ અમારામાં પ્રવેશ ન કરતાં મત્સ્યાદિકમાં પ્રવેશ શા કારણથી કરી ગયા? એ બધા પંડિતોનું કહેવું શું છે તે અમો સમજી શકતા નથી.

વળી—નરસિંહ—મનુષ્ય અને વિકરાલ એ પ્રપંચ શા માટે? સ્થાન ઉપર બેઠાં ધારેલું કરવા સમર્થ ન હતા?

વળી—ત્રણ ડગલાંથી ભરતક્ષેત્રને માપનાર વિષ્ણુકુમાર સાધુ જુદા છે. કથા આગળ ઉપર અમોએ આપી છે તે જુઓ.

જો અભિમાની અને દુરાચારીને ઉપદ્દંડ કરવાની સત્તાવાળો પરમાત્મા માનીએગે ત્યારે તો તે અમારા અંતરમાં સદા બેઠેલો કેમ નથી કરતો? વળી ધર્મનીગ્લાનિ અને અધર્મનો ઉઠાવો થાય છે ત્યારે હું મને પોતાને પ્રકટ કરું છું. એમ જો પરમાત્મા પોતે કહેતા હોય તો પણ વિચારવા જેવું છે. ધર્મની ગ્લાનિ વિગેરેનું જ્ઞાન જો સ્થાન ઉપર બેઠાં પરમાત્માને થતું હોય ત્યારે તો ત્યાં બેઠાં કાર્ય કરવામાં કયો વાંધો નડે તેમ છે?

અમારા વિચાર પ્રમાણે—આ બધા લેખો સત્ય સ્વરૂપના નથી. પણ પૂર્વે કોઇ ચાલતા સત્ય ધર્મથી ફંટાઇ પંડિતનાનીઓથી લખાએલા છે. બાપનો કક્કો ખરો કરવા પંડિતોને ઉંધી ચતી કલ્પનાઓ કરવી પડે છે. તે સિવાય વિશેષ તત્વ અમો જોતા નથી. અને તે પંડિતો પણ જોઇ શકેલા નથી. તેથી પોતાની જુઠી કલ્પનાઓ કરી રહ્યા છે.

॥ ઇતિ વૈદિક :પંડિત-આનંદશંકરભાઇ ધ્રુવે બતાવેલા દશાવતારો ના સ્વરૂપમાં અમારા બે બોલ કહ્યા

દશ અવતારોના વિષયમાં કિંચિત્ પરામર્શ.

ગીતગોવિંદની વ્યાખ્યામાં—મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નૃસિંહ આ ચાર અવતારો ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા કૃતયુગમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને પારબ્ધ કરેલા તેમાં-'મત્સ્ય'નો અવતાર પાતાલમાં ગયેલા વેદોને પાછા લાવવાને માટે, વળી બીજે ઠેકાણે મનુ ઋષિના ઉદ્ધારના માટે-મત્સ્યાવતાર લેવાનું બતાવ્યું.

બીજો 'કૂર્મ'નો તે પાતાલમાં ગરક થતી પૃથ્વીને ધારણ કરવાના હેતુથી, વળી બીજે ઠેકાણે દાનવોનો નાશ કરાવવા આ અવતાર ધારણ કર્યો હતો.

ત્રિજો ' વરાહ ' નો તે પોતાની દાઢો ઉપર , પૃથ્વીને પકડી રાખવા માટે હતો.

ચોથો ' નૃસિંહ નો ' પોતાના ભક્તનો પક્ષ કરી શિવના ભકતને મારવા માટેનો હતો.

અહીં વિચાર થાય છે કે--મુખ પાઠે રહેતા એવા વેદોની હૈયાતી આજથી ચાર હજાર વર્ષના આસપાસની પંડિતોએ કલ્પી છે. કદાચ દશ વીસ હજાર વર્ષની હૈયાતી કલ્પીએ તો પણ આજથી લાખો વર્ષ ઉપર કેવા સ્વરૂપમાં રહેલા વેદોને દૈત્ય પાતાલમાં લઇ ગયો ? ' ખેર ' જો કદાચ પ્રથમ વેદોને લેતાં કે પાતાલમાં પેસતાં વિષ્ણુભગવાને તે દૈત્યને અટકાવ્યો હોત તો–મત્સ્યનો અવતાર લેવાની જરૂર પડતે કે ?

કોઇ કહેશે કે વિષ્ણુને પ્રથમ ખબર ન પડી, તો તે વિષ્ણુ જ્ઞાની કેવી રીતે ? અને પૃથ્વીના અને જગત્‌ના ઉદ્ધારક કેવી રીતે થયા ?

૪ હિરણ્ય કશિપુ શિવ નો તો ભક્તજ હતોને, તો શું વિષ્ણુ એ શિવની સાથેનું વેર લેવાને તેણે માર્યો ? જો વેર લેવાનું કહીએછીએ ત્યારે તો માનેલા દેવત્રયીનો અર્થજ જુદો ઠરે છે. તો પછી આ બધા પ્રકારના બનાવોનો અર્થ શો ?

૫ પ્રલ્હાદને વિષ્ણુએ પોતાનો ભક્તમાની–તેના ઇંદ્ર પદને કાયમ રાખવા વામનનો અવતાર લઇ બલિરાજાને પાતાલમાં ખોસી ઘાલ્યો, શું આવા પ્રકારનો પક્ષપાત ભગવાનને હોય ?

પૌરાણિકોએ જૈનોના ગ્રંથોનો આશ્રય લઇ પોતાના લેખોમાં ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ સિવાય વિશેષ શું કર્યું છે ? જુઓ જૈન અને વૈદિકના સંબંધમાં લખાએલા અમારા આગળપર આવતા લેખો.

૬ જમદગ્નિ ઋષિએ ક્ષત્રીની કન્યા બલાત્કારથી પરણી. તે પત્નીનો ઝગડો પત્નીના ભાઇએ જોયો અને તે બન્નેને સંતાપ્યાં તેમાં વિષ્ણુભગવાનને શું લાગ્યું કે ઋષિને ત્યાં પોતે જન્મ ધારણ કરી બધા ક્ષત્રીઓનો એકવીશ વાર નાશ કર્યો ? આ કથાનો સાર જુવો જૈનોમાં.

૭ રાવણ નો નાશ કરવા વિષ્ણુએ રામનો અવતાર લીધો. આ બધું ધાંધલ થયું ત્રેતા યુગમાં.

હવે આગળ દ્વાપરમાં—કંસનો નાશ કરવા વિષ્ણુએ કૃષ્ણનો અવતાર લીધો. તેમના પછી નવમો બુદ્ધનો છે. તે વિષ્ણુનો અવતાર જગતનો ઉદ્ધાર કરવા અને વેદ વિધિથી થતી હિંસાના પાપથી બચાવવા આ અવતાર વિષ્ણુ ભગવાને દયાથી લીધો.

આ છેલ્લા અવતારથી તો એજ સિદ્ધ થાય કે જગતનું જો ભલું થયું હોય તો આ બુદ્ધના અવતારથીજ થયું.

પુરાણકારોએ કલ્પેલા બુદ્ધાવતાર

હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો–પૃ. ૧૦૫ થી–

" વિષ્ણુને પ્રાણીઓની દયા આવવાથી વેદકાલના કાળમાં થતા યજ્ઞ ઉપર અશ્રદ્ધા ઊત્પન્ન કરવા સારૂ તેણે બુદ્ધનો અવતાર લીધો."

વીલ્કીન્સ્ કહે છે કે–" બ્રાહ્મણ લેખકો એટલા બધા વિચક્ષણ હતા કે–તે એમ કહેતા કે જે કોઇ બુદ્ધના જેવા–મનુષ્યોને ઉપદેશ કરી આકર્ષણ કરે તે પરમેશ્વરનો અવતાર હોવોજ જોઇએ અને તેની અસર તેમના પોતાના ઉપદેશની વિરૂદ્ધ હતી તેથી તેઓ યુક્તિ વાપરીને એમ કહેતા કે–દેવતાઓના શત્રુને ખોટે રસ્તે દોરવા સારૂ બુધ્ધે પોતાના મતનો પ્રસાર કર્યો છે. અને તેનો હેતુ એ હતો કે તે શત્રુઓ પોતાના પાપથી નબળા અને પાપી થાય અને તેમનો જલદી નાશ થાય.

આમાં જરા વિચારવાનું કે–દયા ક્ષમાદિ ઉત્તમ ગુણોના ઉપદેશક બુદ્ધને અવતાર તરીકે બતાવનાર અમારા પૌરાણિકો, તે વિષ્ણુના અવતાર રૂપ બુદ્ધના ઉપદેશથી શત્રુઓને નબલા પડવાનું કહી તેમનો નાશ કરાવે છે. યજ્ઞના બહાને નિરપરાધી જીવો પર જુલમના ગૂજારનારને ધર્મી તરીકે લખનાર કયા દરજ્જાનો માનવો ? સજ્જનો ! બ્રાહ્મણીસત્તાના બ્રાહ્મણોમાં કોઇ ન્યાય કે નીતિનો સંભવ હતો એમ દેખાય છે ખરો કે ? તદન જૂઠ લખતાં જેમને જરા પણ વિચાર ન હોય તેવા લેખકો ને કઇ કોટીમાં મૂકવા તે, અમો સમજી શકતા નથી.

પ્રથમ ' कारुण्य मातन्वते ' એ ગીતગોવીંદના પાઠથી જણાવ્યું છે કે, વિષ્ણુ ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થવાથી બુદ્ધનો અવતાર લઇ યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી અને બધા મ્લેછોનાં મંદિરોની વૃદ્ધિ કરી."

આ લેખથી વિચાર થાય છે કે યજ્ઞમાં નિર્દયનાં કાર્ય થતાં હતાં, છતાં પણ વિષ્ણુ ભગવાન્ ઘણા લાંબા કાળ સુધી તે વાતમાં સમ્મત રહ્યા, પછી દયા ઉત્પન્ન થવાથી વિષ્ણુ ભગવાને બુદ્ધનો અવતાર લઇ તે યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી તે તો અયોગ્ય ન ગણાય ? પણ બધા મ્લેછોનાં મંદિરોની વૃદ્ધિ કરવાનો સંબંધ દયાની સાથે ન જુડતાં હિંસાની સાથે લાગુ પડે, માટે બુદ્ધિમાનોને વિચારવાનુ રહે છે.

આગલ હિંદુસ્તાનના દેવોના લેખમાં જણાવ્યું છે કે—" દોષોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લીધો "

આમાં વિચારવાનું કે—બુદ્ધાવતારમાં તો શાંતિ, ક્ષમા, દયાદિ ગુણો તેનામાં પૌરાણિકના દેવોથી તો ઘણાજ ઉત્તમ જોવામા આવે છે. તો પછી દોષોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લીધો એમ પૌરાણિકો કયા હિસાબથી કહેતા હશે ? ખરૂં જોતાં દોષોના પ્રચારકજ પુરાણો છે. જુઓ કે કાશીમાંનું કરવત, કલિકત્તામાં કાલિકાના ભોગો, વિગેરે **દોષોને** ગુણો અને ગુણોને દોષો લખીને બતાવનારાઓની બુદ્ધિઓ કેટલી નિર્મલ હશે ?

આગળ ભાગવતવાળાએ જણાવ્યું છે કે—" બુદ્ધ તરીકે વિષ્ણુ નાસ્તિકોને ખોટે માર્ગે દોરવે છે."

બુદ્ધમાતો—ક્ષમા, દયાદિ ગુણો ઘણા ઉત્તમ જોવામાં આવે છે તેથી વિપરીત અવગુણો પૌરાણિકના બ્રહ્માદિ દેવોમાં જોવામાં આવે છે. તો પછી વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લઇ નાસ્તિકોનો ખોટો માર્ગ ચલાવ્યો પૌરાણિકોએ કેવી રીતે લખીને બતાવ્યો ? અગર જો વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લઇ નાસ્તિકોનો માર્ગ ખોટો ચલાવ્યો માનીએ ત્યારે તો વિષ્ણુ ભગવાન પોતેજ નાસ્તિક રૂપ ઠરે કે નહી ? માટે ન તો વિષ્ણુએ બુદ્ધનો કે જૈનોના **ઋષભદેવનો** અવતાર લીધાનું સત્ય છે. તેમજ ન તો ૨૪ અને દશ અવતારો લીધાનું સત્ય છે. માત્ર સર્વ સ્થળો પર કલ્પિત સ્વરૂપ લખી **દુરાગ્રહીઓએ** પોતાના દુરાગ્રહનું જ પોષણ કરેલું હોય એમ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિના મહાત્માઓને **ચોખ્ખે ચોખ્ખું દેખાઇ** આવે તેમ છે.

દશાવતારોમાં ગ્રંથકારે કરી બતાવેલો કિંચિત્ પરામર્શ.

॥ ઇતિ વૈદિકમતના અવતારોના સંબંધી પ્રકરણ ૬ ઠું ॥

જૈનોના આદ્યતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ સંબંધી પ્રકરણ ૭ મું.

જૈનોના આદ્ય તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ.

કોણ હતા ને કયાંથી આવ્યા?

આ ચાલતા અવસર્પિણીના કાળમાં, આ 'ભારત'માં પ્રથમ કોઇ અસંખ્ય વર્ષો સુધી માણસોમાં યુગલિક વ્યવહાર ચાલતો હતો, તે કાળની ફેરફારીના સમયમાં **શ્રીઋષભદેવ** ભગવાને લોકોને બધાએ પ્રકારનો વ્યવહાર પ્રથમ શીખવ્યો, અને પછી ઘણા વર્ષો સુધી રાજ્ય પાલી, તેનો ત્યાગ કરી યતિવ્રત લીધું. સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી જ્ઞાન. દર્શન અને ચારિત્રરૂપ સત્ય ધર્મનો માર્ગ પણ તેમને બતાવ્યો,

કોઇ પૂછશે કે તે **ઋષભદેવ** કોણ હતા? અને કયાંથી આવ્યા? અથવા નિત્ય (મોક્ષ) પદમાંથી કોઇ પરમાત્મા ઉતરી આવેલા હતા? આપણે સમજવું શું?

જૈન માન્યતા પ્રમાણે મોક્ષમાં ગયેલા જીવો પાછા સંસારમાં આવતાજ નથી. તેમજ એટલે એક કોઇ ઇશ્વર માલેકી ધરાવીને બેસી રહેલા છે તેમ પણ નથી કિન્તુ આ અનાદીકાળના સંસારમાં મોક્ષનો પ્રવાહ પણ અનાદિકાળથીજ ચાલ્યો આવે છે. મોક્ષમાં અનંતા જીવો જઇ ચૂકયા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ અનંતા જીવો મોક્ષે જવાના પણ ખરા.

આ સંસારમાં જીવો અનંતા છે, જીવોને પ્રથમ ઉચ્ચ કોટી ઉપર ચઢવાનું સાધન દાન-દયાદિક સદ્નીતિ હોય છે. પછી ચઢતાં ચઢતાં અને પડતાં અનેક ભવો કરતા સત્યધર્મનો પાયો તેના હાથે આવે છે, છતાં પણ જો તે જીવોની સ્થિતિ પરિપકવ ન થઇ હોય તો કેટલાક કાળ સુધી સંસારમાં-ઉચ્ચ નીચ યોનિઓમાં ભટકે છે, તેમાં કોઇ સારી યોનિ પ્રાપ્ત થતાં યતિપણું કે સંયમપણું ગ્રહણ કરી તપ જપાદિથી પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરતા કરતા છેવટે સત્ય ધર્મના તત્ત્વોને પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ પોતાના આત્માને મોક્ષરૂપ બનાવે છે.

પૂર્વ કાળમાં થએલા ઋષભદેવાદિ ઉત્તમ પુરૂષો પણ આપણા જેવાજ હતા. અનાદિ કાળથી સંસારમાં ભટકતા, ધીરેધીરે ઉચ્ચ પાયરી પર ચઢતા

ચઢતાંજ તે કાળમાં (ત્રીજા આરામાં) અતિ ઉચ્ચકોટી ઉપર ચઢી આવવાથી તેમનો આ સંસારથી છુટકારો થઇ ગયો, અને આપણા છુટકારાનો હજુ પત્તો નથી.

॥ ઇતિ જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકરશ્રી ઋષભદેવ કોણ હતા ?
કયાથો આવ્યા ? નુ સ્વરૂપ.

શ્રી ઋષભદેવના પૂર્વજ (કુલકરો).

આ દુનિયા અનાદિ કાળથી ચાલતી આવે છે, અને સદાકાળ આજ સ્વરૂપમાં રહેવાની, અનંતાં કાળચક્રો થઇ ગયાં, અને ભવિષ્યમાં પણ અનંતા કાળચક્રો થયા કરવાનાં. દરેક કાળચક્રમાં એક અવસર્પિણી (ઉતરતો) કાળ, અને બીજો ઉત્સર્પિણી (ચઢતો) કાળ હોય છે. અને એકેકના છ–છ આરા (વિભાગ) હોય છે. અવસર્પિણીના પહેલાંના ત્રણ આરા, અને ઉત્સર્પિણીના પાછળના ત્રણ આરા ઘણાજ સુખરૂપ હોય છે. (વિશેષ માટે જુઓ બીજું પ્રકરણ).

આ ચાલુ કાલ અવસર્પિણીનો છે. આના પણ પ્રથમના ત્રણ આરામા રાજા પ્રજાની વ્યવસ્થા વગર લોકો સ્વતંત્રપણે સુખરૂપે વિચરતા. ત્રીજા આરાના અંતે કાળની ફેરફારી થતાં ક્રમથી નાયક રૂપે સાત કુલકરો થયા. (તેમને પૌરાણિકોએ સપ્ત મનુના નામથી ઓળખાવેલા છે.)

તેમના નામ.		પત્નીનાં નામ.
૧ વિમળવાહન	કુલકર.	ચંદ્રયશાઃ ૧
૨ ચક્ષુષ્માન્	,,	ચંદ્રકાંતા. ૨
૩ યશસ્વાન્	,,	સુરૂપા. ૩
૪ અભિચંદ્ર	,,	પ્રતિરૂપા. ૪
૫ પ્રશ્રેણિ	,,	ચક્ષુઃકાતા. ૫
૬ મરૂદેવ	,,	શ્રીકાંતા. ૬
૭ નાભિરાજા	,,	મરૂદેવી. ૭

આ સાતે કુલકરો ' ગંગા ' અને ' સિંધુ ' નદીના મધ્ય ભાગમાં થયા છે બીજા વંશના કુલકર ગણિએ તો **ઋષભદેવ** વિના ૧૪ કુલકર થાય છે. અને **ઋષભદેવ** પંદરમા કુલકર ગણાય છે.

કુલકર થવાનું કારણ

પ્રથમનાં સર્વ યુગલિયાંનો નિર્વાહ કલ્પવૃક્ષોથી થતો. પણ ત્રીજા આરાના અંતમાં કાળની હાનિ થતાં કલ્પવૃક્ષો ઓછાં થઇ ગયાં એટલે તે કલ્પવૃક્ષોની યુગલિકો માલેકી કરવા જતાં તેમનામાં ઝગડા થવા લાગ્યા. પણ હવે તેમનો ન્યાય કોણ કરે ?

એવામાં ધોળા હાથીએ કોઇ એક યુગલને પૂર્વ ભવના પ્રેમથી પોતાની પીઠ ઉપર ચઢાવ્યું. નામ વિમળ વાહન રાખ્યું તે જોઇ બધાએ મળીને તે યુગલને ન્યાયાધીશ બનાવી મુખ્ય તરીકે સ્થાપ્યું. આ યુગલને શા કારણથી હાથીએ પીઠ ઉપર ચઢાવ્યું વિગેરે જૈનોના વિસ્તૃત કથાનુ યોગથી જાણવું.

પહેલા **વિમળવાહન** કુલકરે યુગલિકોને કલ્પવૃક્ષો વહેંચી આપ્યા છતાં જ્યારે કોઇ ગરબડ કરતું ત્યારે શિક્ષારૂપે આટલુંજ કહેવામાં આવતું કે 'હા ! આ શું ?' એટલું કહેતાં તેવું કામ ફરીને તેઓ ન કરતાં.

આ 'હા'કારની દંડનીતિ **વિમલવાહનના પુત્ર ચક્ષુષ્માન્** સુધી ચાલી. પછી તેમની બે પરંપરા સુધી એટલે છઠા મરૂદેવ સુધી સાધારણ અપરાધ વાળાને 'હા'કાર અને વિશેષ અપરાધીને 'મ'કાર કહેવામાં આવતું. પછી તેમની ત્રીજી પેઢીના **નાભિકુલકર** સુધી 'હા'કાર, 'મ'કાર અને છેવટે 'ધિક્કાર' એમ ત્રણ પ્રકારના દંડ ચાલ્યા.

છઠ્ઠા કુલકર **મરૂદેવ**ના પુત્ર સાતમા **નાભિકુલકર**ની ભાર્યા * **મરૂદેવી**ની કુક્ષિમાં 'સર્વાર્થસિદ્ધિ' નામના સર્વોત્તમ દેવલોકમાનો દેવ શ્રી **ઋષભદેવ**નો જીવ આવીને ઉત્પન્ન થયો.

બાલ્યાવસ્થામાં **ઋષભદેવ** કલ્પવૃક્ષનો આહાર કરતા, પછી મનુષ્ય વેષે આવેલા ઇંદ્રે હાથમાં ઇક્ષુદંડ ગ્રહણ કરી નમન કર્યું. **ઋષભદેવે** ઇચ્છાથી હાથ લંબાવ્યો. ઇંદ્રે ઇક્ષુદંડ આપ્યો અને તેમનો 'ઇક્ષ્વાકુ' વંશ સ્થાપ્યો. તેમના ગોત્રનું નામ **કાશ્યપ** હતું. પછી એમને રાજ્યપદ મળ્યું. સ્ત્રીઓની ૬૪ કળા, અને પુરૂષની ૭૨ કળા, તથા સો શિલ્પ શીખવ્યાં. યૌવન અવસ્થામાં **સુનંદા** અને **સુમંગલા** સાથે લગ્ન થયા પછી છ લાખ પૂર્વ સુધી સંસાર વ્યવહાર કરતાં સુમંગલાથી **ભરત** અને **બ્રાહ્મી** એ બેનું યુગલ ઉત્પન્ન થયું, પછી **સુનંદાથી બાહુબળી** અને **સુંદરી**નું યુગલ ઉત્પન્ન થયું. ત્યાર બાદ **સુમંગલાથી** ૪૮ યુગલ પુત્રનાજ ઉત્પન્ન થયા. એકંદરે બે પુત્રી અને ૧૦૦ પુત્ર પેદા થયા. ††

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે પ્રથમ યુગલ ધર્મમાં સાતમા કુલકર શ્રી નાભિ તેમના પુત્ર પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનું સ્વરૂપ.

---

* દેવીજીવન (પૃ. ૬૬) માં ભાગવતપુરાણના આધારે અગ્નિધ્રરાજાના પુત્ર નાભિરાજાને લખ્યો છે, અને મરૂદેવીને મેરૂપર્વતની દીકરી લખી છે. પરંતુ પર્વતની દીકરી અને દીકરીને દેવી કહેવી એ બન્ને વાત શું સૃષ્ટિ વિરૂદ્ધ નથી ?

†† ભાગવત પુરાણ સ્કંધ ૫, અધ્યાય ૪, ના શ્લોક ૮ માં સોપુત્રોમાંના ૮૧ પુત્રોને બ્રાહ્મણ કહ્યા છે. તો તે રાજપુત્રો બ્રાહ્મણ કેવી રીતે થયા ! આ બાબત વિચાર કરવાનું વાચકોને સોપું છું.

ચોવીસ તીર્થંકરોના ભવોની ગણત્રી

" પ્રથમ તીર્થંકર તણા હુઆ, ભવ તેર કહીજે
શાન્તિ તણા ભવ બાર સાર, નવ ભવ નેમ લહીજે. (૧)
દશ ભવ પાસ જીનંદાના, સત્તાવીશ વીર
શેષ તીર્થંકર ત્રિહું ભવે, પામ્યા ભવજળ તીર. (૨)
જીહાંથી સમકિત ફરસીયું, તિહાંથી ગણીયે તેહ.
ધીરવિમળ પંડિત તણો. 'નય' પ્રણમે ગુણ ગેહ. " (૩)

આ ત્રણે દુહાનો ભાવાર્થ એવો છે કેઃ— જે ભવમાંથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઇ હોય, અર્થાત્ ખરા સત્યતત્ત્વના માર્ગે ચઢયા હોય ત્યારબાદ ભવની ગણત્રી ગણવામાં આવે છે. પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી **ઋષભદેવના ૧૩** ભવ થયા. સોળમા **શાંતિનાથે** બાર ભવ કર્યા. બાવીસમા **નેમિનાથે** નવભવ, ત્રેવીસમા **પાર્શ્વનાથે** દશ ભવ અને ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી **મહાવીરે** સત્તાવીસ ભવ કર્યા. આ શિવાય બાકીના ઓગણીશ તીર્થંકરો એ ત્રણ ત્રણ ભવોજ કર્યા છે.

પુરાણકારોએ ચોવિસ અને દશ અવતારો જે કલ્પ્યા છે, તે કેવળ અનાદિકાળના એક વિષ્ણુનાજ કલ્પ્યા છે. પરંતુ જૈનોમાં નિરંજન નિરાકાર થએલી કોઇ એકની એક વ્યકિત ફરી ફરી અવતાર લેછે તેમ નથી. જેઓ આપણાથી પહેલાં સત્ય માર્ગે ચઢી ગયા તેઓ પહેલાં દુઃખનો અંત કરીને બેઠા અને આપણે હજુ સંસારમાં રખડીએ છીએ ! જે જીવોએ સત્યમાર્ગે ચઢયા પછી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ દરજ્જો મેળવ્યો તે તીર્થંકર થયા.

પુરાણકારોએ **ઋષભદેવજીને** વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પ્યા છે. પણ જૈન ગ્રંથોમાં અનાદિ કાળથી ભટકતા આપણા જેવા અનંતા જીવોમાના તેઓને પણ એક જીવ રૂપે માનેલ છે. કર્મના સંજોગથી પરતંત્ર પણે સંસારમાં અનંતાકાળસુધી ફરતાં સત્ય તત્ત્વનો બોધ (સમ્યકત્વ) મેળવ્યા પછીજ ખરા સુકૃતના માર્ગે ચઢયા. ત્યાર બાદ બાર ભવના અંતે તેરમા ભવમાંજ પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ નામે થયા.

ઋષભદેવના ૧૩ ભવનું સ્વરૂપ.

धण १ मिहुण २ सुर ३ महब्बल ४ ललियंग ५ वयरजंघ ६ मिहुणो ७ य ।
सोहम्म ८ विज्ज ९ अचूय १० चक्की ११ सव्वट्ठ १२ उसमे १३ य ॥ १६७ ॥"
(आवश्यक सूत्र.)

એ છએ મિત્રો વૈદ્યના ઘરમાં બેઠા છે. તે વખતે ત્યાં આવેલા કુષ્ટ રોગી સાધુને જોઇને રાજકુમારે વૈદ્ય પુત્રને કહ્યું કે–આ સાધુની દવા કરોને ? વૈદ્યપુત્રે જણાવ્યું કે લક્ષપાક તેલ છે પણ ગોશીર્ષચંદન અને રત્નકંબળ નથી. પછી ધન ભેગું કરી સર્વ મિત્રો વૃદ્ધ વાણિઆને ત્યાં ખુટતી સામગ્રી લેવા ગયા. તેણે પણ કિંમત વગર ધર્માર્થે એ ચીજો આપી તે લઇ પ્રયોગ કરી સાધુને નીરોગ કર્યા. છેવટે છએ મિત્રોએ દીક્ષા લીધી.

(૧૦) દશમા ભવમાં–છએ મિત્રો બારમા દેવલોકમાં દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા.

(૧૧) અગ્યારમા ભવમાં—'જંબુદ્વીપ' પૂર્વ 'મહાવિદેહ'ની 'પુંડરીકણી' નગરીના રાજા વજ્રસેનની રાણી **ધારણીની** કુક્ષીથી **જીવાનંદનો** જીવ વજ્રનાભ ચક્રવર્તી પણે ઉત્પન્ન થયા, રાજપુત્ર **બાહુ**, મંત્રિનો પુત્ર **સુબાહુ**, શેઠનો પુત્ર–**પીઠ**, અને સાર્થવાહનો પુત્ર–**મહાપીઠ** નામે એ ચારે વજ્રનાભ ચક્રીના ભાઇ થયા તેમજ **કેશવનો** જીવ **સુયશા** નામે ચક્રવર્તીનો સારથી થયો ચક્રવર્તિએ છએ ખંડનું રાજ્ય ભોગવ્યું, છેવટે છએ જણાએ દીક્ષા લીધી. **વજ્રનાભે** તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું. **બાહુના** જીવે ચક્રવર્તિપણું, **સુબાહુ** એ અત્યંત બળિપણું મેળવ્યું અને **પીઠ** તથા **મહાપીઠે** સ્ત્રી પણું ઉપાર્જ્યું.

(૧૨) બારમા ભવમાં–છએ મિત્રો 'સર્વાર્થસિદ્ધ' દેવલોકમાં દેવ થયા.

(૧૩) તેરમા ભવમાં—**વજ્રનાભનો** જીવ **ઋષભદેવ**, **બાહુનો** જીવ તેમનો પુત્ર ભરતચક્રવર્તી, **સુબાહુનો** જીવ **બાહુબલી**, **પીઠ** અને **મહાપીઠનો** જીવ **બ્રાહ્મી** અને **સુંદરી** અને સારથીનો જીવ **શ્રેયાંસકુમાર** નામે ઋષભદેવનો પ્રપૌત્ર થયો.

શ્રી ઋષભદેવને રાજ્યાભિષેક.

(૨) શ્રી **ઋષભદેવનો** જન્મ થયા બાદ દિન પ્રતિદિન કાળમા ફરક પડતા લોકો હાકારાદિ નીતિનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા તેથી તેમની ફરીઆદો સાંભળી પોતાના અવધિજ્ઞાનથી રાજ્યસ્થાપનનો સમય જાણી તેમને કહ્યુ કે **નાભિકુલકરની** પાસે તમે રાજાની માંગણી કરો. તેમણે પ્રાર્થના કરતાની સાથે **ઋષભદેવનેજ** અભિષેક કરી રાજા બનાવવાની આજ્ઞા થઇ. યુગલિકે અભિષેક માટે પાણી લેવા ગયા. એટલામા ઇંદ્રાસન કંપાયમાન થતાં ઇંદ્રે પોતાનો કલ્પ (આચાર) જાણીને ત્યાં આવીને **ઋષભદેવને** અભિષેક કરી અલંકાર પહેરાવી ઉચ્ચાસને બેસાર્યા. એટલામાં અભિષેક માટે જળ લેવા ગએલા યુગલિકો કમલોમા પાણી ભરી (લઇ) ને આવ્યા પણ પ્રભુને અલંકાર યુકત જોઇ તેમના

પગો પર પાણી ઢોળ્યું. ઇંદ્રે તેમને વિનીત જાણી, વૈશ્રમણ દેવને હુકમ કરી નગરી વસાવી 'વિનીતા' નગરી નામ સ્થાપન કર્યું. અને જંગલમાંથી લાવીને હાથી–ઘોડાદિકનો પણ સંગ્રહ કર્યો. પ્રભુએ ચાર વંશની સ્થાપના કરી. તે આ પ્રમાણે.

દંડાદિકના કરનારાતે ઉગ્રવંશ (૧) ના થયા, જેમને મોટા કરી માન્યા તે ભોગવંશના (૨), મિત્ર તુલ્ય ગણ્યા તે રાજન્ય (૩) અને તે શિવાય બાકી રહ્યા તેમને ક્ષત્રીયવંશના (૪) નામે ઓળખાવ્યા.

અહાર પાકાદિ લોક વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ.

૩ મોટું થતાં બાળકને જેમ માતાનું દૂધ મળતું બંધ પડે તેમ કાળના પ્રભાવથી હવે યુગલિકોને કલ્પવૃક્ષનાં ફળ મળતાં બંધ પડયાં, એટલે લોકો કંદ, મુલ, પત્ર, ફલાદિક ખાઇને અને સેલડી આદિનો રસ પીને નિર્વાહ ચલાવા લાગ્યા, પણ કાળ જતાં પાચનમાં વાંધો પડવા લાગ્યો તેથી **ઋષભદેવને** કહ્યું, ત્યારે હાથથી મસલી છોડાં કાઢીનાંખીને ધાન્યાદિ ખાવાનું બતાવ્યું. તેમ કરવાથી પણ દિવસો જતાં વાંધો મટયો નહી ત્યારે પાણીમાં ભીંજવી ખાવાનું કહ્યું, એમ અનેકવિધિઓકરતાં પણ પાચનમાં પૂર્ણ સુધારો મેળવી શકયા નહી. એવામાં વાંસની નાળના ઘર્ષણથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. તૃણાદિકમાં પ્રસરતાં તેને અપૂર્વ રત્ન જાણી લોકો પકડવા લાગ્યા. હાથ બળવાથી **ઋષભદવ** ને ખબર આપી, તેમણે અગ્નિ લાવવાની વિધિ બતાવી, તે પ્રમાણે તેઓ અગ્નિ ઘરોમાં લાવ્યા. પછી હાથી ઉપર બેસી માર્ગે જતાં **ઋષભદેવે** માટી મંગાવી કુંભસ્થળ ઉપર કુંડું બનાવી જેમને આપ્યુ તે કુંભાકાર (પ્રજાપતિ) ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેઓ અનેક પ્રકારના વાસણ ધીરે ધીરે બનાવતાં શીખ્યા અને લોકો તેમાં પકાવી ખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પ્રથમ કુંભકારની વિધિ શરૂ થઇ,

પ્રશ્ન—ઋષભદેવ તો જ્ઞાની હતા તો પછી અગ્નિની વિધિ પ્રથમ કેમ ન બતાવી?

ઉત્તર--કાળના વાંધાથી બતાવ્યુ કામ આવે તેમ ન હતું.

ત્યાર બાદ લોહકાર, વણકર અને હજામ એમ મુખ્ય ચાર શિલ્પોની પણ પ્રવૃતિ થતાં, આગળ તેના વીસ વીસ ભેદો થયા તેથી એકંદર ૧૦૦ શિલ્પની પ્રવૃતિ થઇ. ત્યાર બાદ ખેતી કરવાનું, વેપાર કરવાનું, અને ધનનો સંગ્રહ કરવાનું પણ જણાવ્યું પછી પોતાના પુત્ર **ભરતને** પુરૂષની ૭૨ કળા શીખવી અને સ્રીઓની ૬૪ કળાઓ શીખવી તે શિવાય જે બીજી કળાઓ જોવામાં આવે

છે તે તેનાં આવાંતર ભેદો થયેલા જ છે. ત્યાર બાદ પોતાની પુત્રી બ્રાહ્મીને જમણા હાથથી ૧૮ પ્રકારની લિપીઓ શીખવી તેના પણ બીજા અનેક અવાંતર ભેદો થયા. તથા પોતાની પુત્રી **સુંદરીને** ડાબા હાથથી અંકવિદ્યા (ગણીતવિદ્યા) શીખવી. એટલે બધાએ પ્રકારના વ્યવહારની શરૂઆત થઇ છતાં પણ સંયોગને લઇને કોઇ વખત લુપ્તપ્રાય, તો કોઇ કાળે વિસ્તાર રૂપ અને એક બીજાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી નવી જેવી લાગની, પણ તે ભાષા નવીજ એમ કાંઇ નથી.

આ ચાલુ અવસર્પિણીના કાળમાં ત્રીજા આરા સુધી ભાઇ અને બહેન સાથે ઉત્પન્ન થઇને સંસારનો વ્યવહાર કરતાં તે હવે શ્રી **ઋષભદેવ**થી દૂર થઇને વિવાહ કરવાની પદ્ધતિ ચાલુ થઇ. પ્રથમના રાજા પણ પોતેજ થઇને ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય કર્યું અને પ્રજાને સર્વ પ્રકારની સુખ સગવડતા કરી આપી, તેથી તેમને જગત્‌ના કર્તા, ઇશ્વર, અધીશ્વર, જગદીશ્વર, પરમેશ્વર, આદીશ્વર, યોગીશ્વર. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, તીર્થંકર, પ્રથમ બુદ્ધઆદિનામોથી સંબોધી જે સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ ગુણ ગાવામાં આવે છે, તે બધા શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન્‌ના ગુણાનુવાદજ છે. બાકીકોઇ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના કર્તા તરીકે માનીને ગુણ ગાતા નથી.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે જગત્‌નો વ્યવહાર ચાલુ કરાવ્યા પછી મોટા પુત્ર ભરતને વિનીતા નગરીનું રાજ્ય, **બાહુબલીને** 'તક્ષશિલા' (ગિજની) નું રાજ્ય અને બાકીના પુત્રોને બીજા દેશોનાં રાજ્ય આપ્યાં. અત્યારે જે અંગદેશ બંગદેશ (બંગાળ) મગધદેશ વિગેરે દેશોનાં નામ છે તે સર્વ શ્રી **ઋષભદેવ**ના પુત્રોના નામથીજ પડેલાં છે.

આ બધી વ્યવસ્થા કર્યા પછી પોતે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, તેમની સાથે

શ્રી ઋષભદેવની દીક્ષા

કચ્છ, મહાકચ્છ સાંમતાદિક ચારહજાર પુરૂષોએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી, પરંતુ તે વખતના લોકો શુદ્ધભિક્ષા આપવાનું સમજતા ન હતા. તેથી શ્રી **ઋષભદેવ** એક વર્ષ દિવસ સુધી શુદ્ધ ભિક્ષા ન મળતાં નિરાહાર પણે રહ્યા. કચ્છમહાકચ્છાદિકને પણ આહાર લેવાની વિધિ જણાવેલી ન હોવાથી તેઓ પણ ભૂખે મરવા લાગ્યા. અતિ ભૂખ સહન ન થવાથી કંદ, મૂળ, ફળ, ફુલ, પત્ર, ફલાદિકનો આહાર કરી, જટાને વધારતા, 'ગંગા' નદીના તટ ઉપર તાપસ થઇ બ્રહ્માદિશબ્દોથી **ઋષભદેવ**નો જાપ, ધ્યાન. કરવા લાગ્યા. એક વર્ષના અંતે શ્રી **ઋષભદેવજી** વૈશાખ સુદિ ૩ ને દિવસે હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા. ત્યાં તેમના પ્રપૌત્ર

શ્રેયાસકુમારને શ્રી ઋષભદેવને જોતાં, જાતિસ્મરણજ્ઞાન થતાં ભિક્ષાને માટે ફરતા જાણી સેલડીના રસનું પારણું કરાવ્યું અને લોકોને પણ પોતાના જાતિ સ્મરણથી જાણેલા પ્રભુ સાથેના આઠ ભવનો સંબંધ સમજાવી જાણીતા કર્યા.

વિદ્યાધર વંશની ઉત્પત્તિ

ત્યાર બાદ શ્રી ઋષભદેવજી એક હજાર વર્ષ સુધી વિચરતા રહ્યા, તે અવસ્થામાં કચ્છ મહાકચ્છના પુત્ર નમિ અને વીનમિએ ઘણી ભક્તિ કરી. તેવામાં પ્રભુની પાસે આવેલા ધરણેંદ્રે તેમને ૪૮૦૦૦ વિદ્યાઓ આપીને 'વૈતાઢય' પર્વતની દક્ષિણ તથા ઉત્તરની શ્રેણિનું રાજ્ય આપ્યું, તેથી તે વિદ્યાધરો કહેવાયા. એજ વિદ્યાધરોના સંતાનમાં રાવણ કુંભકર્ણાદિ, વાલી સુગ્રીવાદિ, તેમજ પવન હનુમાનાદિક વિદ્યાધરો થએલા.

હવે છદ્મસ્થ અવસ્થામાં ફરતા ઋષભદેવ 'તક્ષશિલા' નગરીમાં આવી ગામની બહાર ધ્યાનમાં ઉભા રહ્યા. તે વાતની બાહુબલીને ખબર મળતા મોટા આડંબરથી વાંદવા જવાના વિચારથી બીજે દિવસે તે પ્રમાણે ત્યાં ગયા, પણ ભગવાનને વિહાર કરી ગએલા જાણી ઘણાજ ઉદાસ થયા. પ્રભુના પગલાની જગ્યા ઉપર ધર્મચક્ર તીર્થની સ્થાપના કરી તે તીર્થ વિક્રમ પછી અનેક મતોની ગરબડથી નષ્ટ થઇ ગયું.

વાલ્હીક, જોનક, અડંબ, ઇલ્લાક, સુવર્ણભૂમિ, પલ્લવાદિક જે જે દેશોમાં પ્રભુ ફર્યા અને જેમણે એમના દર્શન કર્યા તે સર્વ જીવો ઘણા ભદ્રક સ્વભાવવાળા થયા. બાકી બીજા દેશો નિર્દયી, અને અનાર્ય જેવા રહ્યા.

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને ચતુર્મુખ.

એક હજાર વર્ષના અંતે વિહાર કરતા 'વિનીતા' નગરીના 'પુરિમતાલ' નામના બાગમાં ત્રણ ઉપવાસ કરી, વડવૃક્ષ નીચે રહેલા શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને ફાગણ વદિ ૧૧ ના દિવસે પહેલાજ પહોરમા કેવળજ્ઞાન થયું, અર્થાત્ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના સર્વપદાર્થોના જાણવા દેખવા રૂપ આત્મ-જ્ઞાન પ્રગટ થયું તેથી ૬૪ ઇદ્રો અને દેવતાઓ આવ્યા, તેમણે સમવસરણની રચના કરી, તેના મધ્યભાગમા સિંહાસન ઉપર પૂર્વ દિશામાં મુખ કરી ભગ-વાન્ ઋષભદેવ વિરાજમાન થયા. બીજી ત્રણ દિશાઓમા પ્રભુજીના સ્વરૂપની ત્રણ મૂર્તિઓ દેવોએ સ્થાપી. લોકો ચારે દિશામાં ભગવાનનેજ- દેખતા તેથી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન્ ચારમુખવાળા બ્રહ્માના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

શ્રીઋષભદેવને કેવળ જ્ઞાન થયાનું સાંભળી ભરતરાજા સપરિવાર આવ્યા. વંદન કરી ઉપદેશ સાંભળી ભરતના પાંચશો પુત્રોએ, સાતસો પ્રપૌત્રોએ અને ઋષભદેવની પુત્રી **બ્રાહ્મી** આદિ તેમજ અન્ય સ્ત્રીઓએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. **મરૂદેવી** માતા તો સમવસરણની ઋદ્ધિ જોઇ, વાણી સાંભળીને તરત કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષમાં ચાલ્યાં ગયાં. ભરતના મોટા પુત્ર જે ઋષભસેન (**પુંડરીક**) હતા તે 'સોરઠ'દેશના 'શત્રુંજય'પર્વત ઉપર મોક્ષે ગયા તેથી તે 'પર્વતનું' નામ **પુંડરીકગિરિ** એવું પડયું. કેટલાક કાળ સુધી વિચરી ઋષભદેવ ભગવાન્ પણ મોક્ષે ગયા. ત્યારબાદ ભરત અને **બાહુબલી** પણ કેવળજ્ઞાન મેળવી મોક્ષે ગયા.

શ્રી **ઋષભદેવની** પાટે ૧ ભરત, ૨ સૂર્યયશા, ૩ મહાયશ, ૪ અતિબળ, ૫ મહાબળ, ૬ તેજવીર્ય, ૭ કીર્ત્તિવીર્ય, અને ૮ દંડવીર્ય આ આઠે મહારાજાઓ તો ક્રમથી પોતપોતાના પિતાની ગાદી ઉપર આવતા ગયા અને ભરત**થી** અડધું (એટલે ત્રણ ખંડના રાજ્યના ભોક્તા થયા. તેમણે પણ દીક્ષા લઇ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. અને મોક્ષમાં ગયા. ત્યારબાદ **ઋષભદેવ**નીજ પરંપરા અસંખ્યાત પાટ સુધી અવિચ્છિન્ન પણે ચાલી અને એજ પરંપરામાં છેવટે **જીતશત્રુ** રાજા થયા. આ **જીતશત્રુ** રાજાની પાટે બીજા તીર્થંકર **અજીતનાથ** ભગવાન્ અને **સગર** ચક્રવર્ત્તિ થયા. (એમના ઇતિહાસ માટે જુઓ. આગળનું પ્રકરણ)

स्तुति।

"'आदि ही को तीर्थंकर, आदि ही को भिक्षाचर,
आदिजिन आदि राय चा नाम आदि आदि।
पंचमो ऋषभनाम पूरे सब इच्छा काम
कामधेनु कामकुंभ कीने सब मादि मादि।
मनको मिथ्यात्व मेटी भावसों जिनंद भेटी

पावो ज्युं अनंत सुख भावो गुण वादि वादि ।
साची धर्म सीष धार आदि ही को सबे यार
आदिकी दुहाई भाई जो न बोले आदि आदि.

× × ×

तुं उपकार करे जुं अपार अनाथ आधार सबे सुख कंदा
जिते जगदेव, करे तुज सेव, जिनेश्वर नाभिनरेशके नंदा ।
देखे मुखनूर मिटे दुख दूर नसें अंधकार ज्युं देख दिणंदो
श्री धर्मसिंह कहे निस दीसए उदय कार संघको आदि जिणंदा ॥"

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે તેરમા ભવે શ્રી ઋષભ દેવનો ૧ જન્મ, ૨ રાજ્યાભિષેક ૩ વ્યવહારપ્રવૃત્તિ, ૪ તેમની દીક્ષા, ૫ વિદ્યાધર ઉત્પત્તિ, ૬ કેવલજ્ઞાન, અને અંતે ૭ સ્તુતિ એમ કલમ સાતથી પ્રકરણ ૭ મું. ॥

પ્રકરણ ૮ મું.

શુદ્ધ વેદો અને બ્રાહ્મણોત્પત્તિ.

જે દિવસે ઋષભદેવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તે દિવસેજ ભરત રાજાની આયુધ શાળામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું. તેના બળથી ભરતચક્રિએ સર્વ રાજાઓની પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવી તેથી પૃથ્વીના એક ભાગ ગણાતા આ ખંડનું નામ ભરતખંડ એમ પ્રસિદ્ધ થયું. જ્યારે નાના ૯૮ ભાઇઓ પાસે પણ પોતાની આજ્ઞા મનાવવા ભરતે દૂતો મોકલ્યા ત્યારે તે બધા ભેગા થઇ એવા વિચાર ઉપર આવ્યા કે પિતાજી કહે તેમ કરવું. આથી તેઓ ભગવાન્ પાસે ગયા. ભગવાને પોતાના જ્ઞાનથી તેમની સ્થિતિ પાકેલી જોઇ તેમને એવો વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કર્યો કે તે બધાએ દીક્ષાજ અંગીકાર કરી. પણ ભરત રાજાની તો ઘણી અપકીર્ત્તિ થઇ તેથી ભરત રાજાએ પકવાનનાં પાંચશો ગાડાં ભરાવી ભાઇઓને ભોજન કરાવી ક્ષમા માંગવાના ઇરાદાથી પોતે ભગવાન્ પાસે ગયા. ભગવાને ભરતને જણાવ્યું કે ત્યાગી સાધુઓ રાજ્યપિંડ ગ્રહણ કરે નહી. ત્યારે ભરત રાજા ઘણાજ ઉદાસ થયા તેથી શક્રેંદ્રે કહ્યું કે તમારાથી ગુણાધિક વ્યક્તિઓને ભોજન કરાવો, તેમના વચનથી ભરતે ગુણવાન શ્રાવકોને ભોજન કરાવી પોતે કૃતાર્થ થયા. અને તે શ્રાવકોને કહ્યું કે તમો ધંધો રોજગાર છોડી દઇ, પઠન પાઠન કરી કરાવી ધર્મનાં કાર્ય કરતા રહો, અને મારા રસોડે ભોજન કર્યા કરો. વળી મારા દરવાજાની પાસે બેસી મને હમેશાં ચેતવણી કરતા રહો કે-" जितो भवान् वर्द्धते भयं तस्मात् मा हन मा हन " (અર્થ-તું કર્મથી જીતાએલો છે, ભય વધે છે તેથી જીવોને માર નહી, માર નહી.) ભરત રાજાની આ ઇચ્છાને તેઓએ માન્ય કરી અને તેમની સૂચના મુજબ તેમને ઉપદેશ કરતા રહ્યા, તેથી ભરત વિચાર કરતો કે હું વિષયોથી અને કામ ક્રોધાદિ શત્રુઓથી સદા જીતાયો છું. એવો વિચાર થતાં પાછા સાવચેતીમાં આવતા.

કેટલાક સમય સુધી આવી પ્રથા ચાલ્યા પછી રસોયાઓનો પોકાર થયો કે સાહેબ ! જમનારાઓનું ટોળું ઘણું વધી પડ્યું છે. અને ખરા ખોટાની ગણના

રહી નથી. જેથી ભરત રાજાના હુકમથી શ્રાવકોનાં આચાર વિચાર પૂછીને જે ખરા હતા તેમને કાંકિણી રત્નથી ચિન્હ કરી દાખલ કરવામાં આવતા અને છ છ મહિનાએ તેમની પરીક્ષા પણ લેવાતી. 'जितोभवान्' થી શરૂ થતા ઉપદેશના અંતે તે શ્રાવકો 'મા હન' 'માહન' શબ્દ બોલતા તેથી તેમનું નામ 'माहन' (બ્રાહ્મણ) પ્રસિદ્ધ થયું. પ્રાકૃતભાષામાં આજે પણ બ્રાહ્મણ શબ્દના ઠેકાણે માહન શબ્દ ઘણી જગ્યો પર લખાએલો જોવામાં આવે છે.

આ બ્રાહ્મણોના પઠન પાઠન માટે ભરત રાજાએ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ઉપદેશાનુસાર શ્રી ઋષભદેવના ગુણોની સ્તુતિ રૂપ, શ્રાવકધર્મના સ્વરૂપથી ગર્ભિત અને સર્વનયના વિચારોથી સર્વ પદાર્થોનું કથન છે જેમાં એવા ચાર **આર્યવેદોની** રચના કરી તેમનાં નામ—૧ સંસાર દર્શન વેદ, ૨ સંસ્થાપન પરા મર્શવેદ, ૩ તત્વાવબોધ વેદ, અને ૪ વિદ્યાપ્રબોધ વેદ. આ ચાર વેદો ભરતે પોતે સ્થાપેલા બ્રાહ્મણ શ્રાવકોને અર્પણ કર્યા. જેથી તેમની પરંપરામાં આ ચારે આર્યવેદોનું પઠન-પાઠન ચાલતું રહ્યું.

જૈન પ્રમાણે શુદ્ધવેદોની અને બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિ.

વેદમાં વિકારની શરૂઆત.

ભરત ચક્રવર્તિના મોટા પુત્ર **સૂર્યયશા** (**આદિત્યયશા**) ના સંતાનોની પરંપરા તે સૂર્યવંશના નામે, અને **બાહુબલીના** મોટા **ચંદ્રયશાના** વંશજો ચંદ્રવંશના નામથી આ ભરતખંડમાં પ્રસિદ્ધ થયા. તેમજ ઋષભદેવના પુત્ર કુરૂના વંશજો કુરૂવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. (કૌરવ અને પાંડવો આ જ વંશમા ઉત્પન્ન થયા હતા.)

ઉપરના પ્રકરણમાં જણાવેલા બ્રાહ્મણ શ્રાવકો પોતાના પુત્રને દીક્ષા અપાવતા કે પઠન પાઠન કરાવી શ્રાવક ધર્મમાં સ્થાપિત કરતા. આ પ્રમાણેની રીતિ **ભરત**-રાજા હતા ત્યાં સુધી ચાલુ રહી. જ્યારે **ભરતના** પછી તેમની ગાદી ઉપર **સૂર્યયશા** આવ્યા ત્યારે તેમણે કાકિણી રત્નના પ્રભાવે સોનાની જનોઇઓ પહેરાવી અને બાકીની સારવાર **ભરતરાજાની** પેઠે કરતા રહ્યા. પછી **સૂર્યયશાના** પુત્ર **મહાયશ** ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારે તેણે ચાંદીની જનોઇઓ પહેરાવી. પછી તેમના સંતાનોએ ક્રમે કરી પંચરંગની અને છેવટે સૂત્રની પહેરાવી એમ

ભરતની આઠ પાટ સુધી બ્રાહ્મણોની ભક્તિ રાજ્ય તરફથી થતી રહી. અને "यथा राजा तथा प्रजा." ના અનુસારે પ્રજા પણ બ્રાહ્મણોની ભક્તિ કરતી રહી. અને સર્વ લોકો બ્રાહ્મણોને પૂજનીય માનતા રહ્યા. આઠમા તીર્થંકર ચંદ્રપ્રભ સુધી તો તે બ્રાહ્મણો વ્રતધારીઓ અને જૈન ધર્મની દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા પક્કા શ્રાવક થતા રહ્યા. અને જૈન ધર્મ પણ અવિચ્છિન્નપણે ચાલતો રહ્યો. આઠમા તીર્થંકર અને નવમાં તીર્થંકરના મધ્યમાં ઘણા લાંબા કાળ સુધી ન તો કોઇ સાધુ, તેમજ ન તો કોઇ શ્રાવક, કે ન હતો કોઇ જૈન ધર્મનો ગ્રંથ અર્થાત્ જૈનધર્મનો સર્વથા લોપજ થઇ ગયો હતો.

હવે લોકો ધર્મનો રસ્તો કોને પૂછે ? આ સ્થિતિમાં સત્યશ્રદ્ધાથી રહિત અને કેવળ સ્વાર્થ પૂરતાજ ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન કરી પ્રજાથી નિર્વાહ કરવાનો ધંધો લઇ બેઠેલા બ્રાહ્મણોનેજ ધર્મનો રસ્તો પૂછવાનો વખત આવ્યો. એટલે તેઓ ધર્મના નેતાનું અભિમાન ધરાવતા, અવસર પ્રમાણે પોતાના લાભનો (સ્વાર્થનો) જ ધર્મ લોકોને બતાવતા અને પુસ્તકો પણ તેવાજ પ્રકારના લખીને મૂકતાં હતાં.

જ્યારે નવમા તીર્થંકર **સુવિધિનાથ** (**પુષ્પદંત** ભગવાન્) સર્વજ્ઞ થઇ અનાદિના સત્યતત્ત્વોનો પ્રકાશ કરવા લાગ્યા ત્યારે તે બ્રાહ્મણોમાંના કેટલાક નેતૃત્વના અભિમાનને ધરાવતા, ઇંદ્રિયોના વિષયને માટે પ્રજાથી અનેક પ્રકારના લાભોને મેળવતા અને ત્યાગ વૈરાગ્યનો તિરસ્કાર જાહેર કરતા તેમ દ્વેષબુદ્ધિથી સાધુઓની પણ અવજ્ઞા કરવા લાગ્યા એટલુંજ નહી પણ ભરતરાજાથી ચાલતા આવેલા વેદોના વિષયને પણ ફેરવી નાંખી પોતાની અનુકુળતા પ્રમાણે તેમાં ગોઠવણ કરી લીધી અને તેનાં નામો પણ બદલી નાંખી બીજાં નામોથી તે પ્રસિદ્ધ કર્યાં.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-શુદ્ધ વેદોમાં વિકારની શરૂઆત .

સાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ.

ઋષભદેવને કેવળજ્ઞાન થયા બાદ 'વિનીતા' નગરીમાં ભરતના પાંચસો પુત્રોએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેમાં **મરીચિ** નામે પણ એક તેમના પુત્ર હતા. તેણે પોતાથી જૈન દીક્ષાનું પાલન ન થવાથી પોતાના મનથી એક નવીન વેશ કરાવ્યો તે એવી રીતે કે-સાધુઓ મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ દંડથી વિરક્ત છે હું

એવો નથી તેથી મારે ત્રિદંડ (કાષ્ટનુ એક જાતનું એવું ઉપકરણ) જોઇએ. ૧, સાધુઓ દ્રવ્ય, ભાવથી, મુંડિત છે. હું એવો નથી એમ વિચારી તેણે મસ્તક મુંડાવી માથા ઉપર શિખા રાખી. ૨, સાધુને સર્વ પ્રકારની હિંસાના ત્યાગી જાણીને પોતે સ્થુળ હિંસાનો ત્યાગ કર્યો. ૩, સાધુઓ નિઃકંચન અને પોતે તેમ ન હોવાથી પવિત્રકાદિ યુક્ત થયા. ૪, સાધુઓ શીલસુગંધિત અને હું એવો નથી એમ વિચારી ચંદનાદિ લેપ કરી સુગંધવાળા થયા. ૫, સાધુને મોહાદિ આવરણ રહિત જાણી પોતે તેમ ન હોવાથી છત્રાચ્છાદિત થયા. ૬, સાધુઓને પગરખાં વગરના જાણી પોતાથી તેમ ન બની શકવાથી લાકડાની પાવડી ધારણ કરી. ૭, સાધુઓ નિઃકષાય (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી રહિત,) નિર્મળ હોય છે. તેથી તેઓ ધોળા વસ્ત્ર રાખે છે. કષાય યુક્ત હું છું તેથી મારે કષાયિક (ગેરૂથી રંગેલાં) વસ્ત્ર રાખવાં. ૮, સાધુઓ સચિત પાણીના સર્વથા ત્યાગી હોય છે. પણ મારે વસ્ત્રથી છાણી (ગાળી) ને પાણી પીવું તેમજ સ્નાનના ઉપયોગમાં પ્રમાણ યુક્ત પાણી વાપરવુ. ૯, એવી રીતે સ્થૂળ મૃષાવાદાદિકથી વિરકત થઇ પોતાનો નિર્વાહ કરવા લિંગ (વેષ) બનાવ્યો અને ભગવાન્ ઋષભદેવની સાથે વિચરતા રહ્યા. વેત્રનો ફેરફાર જોઇ લોકો પૂછતા ત્યારે સાધુનો યથાર્થ ધર્મ કહેતા અને આ મારો વેષ કલ્પિત છે. એમ પણ જણાવી દેતા. તેમજ કોઇને દીક્ષા લેવાનુ મન થતું ત્યારે તેને ભગવાનના સાધુઓની પાસે મોકલતા. એમ કેટલાક સમય સુધી ચલાવ્યું.

એક વખતે **મરીચિને** પોતે રોગગ્રસ્ત (માંદા) થતા વિચાર થયો કે હું અસયતી છુ તેથી સાધુઓ મારી વૈયાવૃત્ય કેવી રીતે કરે! અને મારે પણ તેમના પાસેથી કરાવવી યોગ્ય ન ગણાય તેથી અવસરે એકાદ યોગ્ય ચેલો કરૂં તો ઠીક થાય.

કેટલાક સમય બાદ ઋષભદેવ નિર્વાણ પામ્યા (મોક્ષે ગયા) તેવામાં **મરીચિના** પાસે **કપિલ**નામા રાજપુત્ર ધર્મ સાંભળવાને આવ્યો, ત્યારે તેને સાધુનો યથાર્થ માર્ગ કહી બતાવ્યો. **કપિલે** પુછયું કે–તમારો વેષ વિલક્ષણ કેમ ? **મરીચિએ** જવાબ આપ્યો કે મારાથી સાધુપણુ નહી પળવાથી હું આ કલ્પિત વેષથી નિર્વાહ કરૂં છું. **કપિલે** કહ્યું કે તે સાધુઓનો ધર્મ મને રૂચતો નથી, તમારી પાસે કાઇ ધર્મ છે કે નહી ? તે કહો. ત્યારે **મરીચિને** વિચાર થયો કે જો આને શિષ્ય કરૂં તો મારા યોગ્ય થાય પછી તેનું મન સંતોષવને કહ્યું કે ' ત્યાં પણ ધર્મ છે અને મારા પાસે પણ કંઇક છે. ' પછી તે **કપિલ** રાજકુમાર **મરીચિનો** શિષ્ય થયો

જૈનધર્મમાં ઉપર પ્રમાણે કપિલ મુનિની ઉત્પત્તિ કહી બતાવેલી છે. કપિલ મુનિ પાસે તેવું કંઇ ખાસ પુસ્તક ન હતું, માત્ર મરીચિનો બતાવેલો આચારજ તે પાળતો. મરીચિએ પોતે આ અસત્ય ભાષણથી એક કોટાકોટી સાગરોપમ સુધીના જન્મ મરણની વૃદ્ધિ કરી, તે પાપનો અંત છેવટે ચોવીસમા તીર્થંકર થતાં છેલ્લા ભવમાં આણ્યો.

હવે મરીચિના મરણ બાદ કપિલ મુનિનો આસુરી નામા મુખ્ય શિષ્ય થયો તે પણ કપિલે બતાવેલો આચારજ પાળતો, ત્યાર બાદ કપિલને તેના શિવાય બીજા પણ ઘણા શિષ્યો થયા હતા. પોતે શિષ્યના મોહથી મરણ પામી પાચમા 'બ્રહ્મદેવ' લોકમાં દેવતા પણે ઉત્પન્ન થય, ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી આસુરીનામા પોતાના શિષ્યને ગ્રંથ જ્ઞાન વિનાનો જાણી, આકાશમા પંચવર્ણના મંડળમાં રહીને ઉપદેશ કર્યો કે 'અવ્યક્તથી વ્યક્ત ઉત્પન્ન થાય છે.' ઇત્યાદિ તેના ઉપદેશાનુસાર-ષષ્ટિતંત્ર શાસ્ત્રની રચના કરી તેમાં એવી રીતે વર્ણન કર્યું કે પ્રકૃતિથી મહાન, મહાનથી અહંકાર અને અહંકારથી ગુણષોડશ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ગુણષોડશથી-પંચતન્માત્રા અને તેથી-પંચભૂત, ઇત્યાદિ.

તેના સંપ્રદાયમાં એક આચાર્ય શંખનામા થયો, જેના નામથી એ મતનું નામ શાંખ્યદર્શન પડયુ. શાખ્યદર્શનનુ મૂળ જોતા મરીચિથી શરૂઆત થએલું છે. શાખ્યમતના તત્વેનો ફેલાવો ભગવદ્‌ગીતા અને ભાગવતાદિ ગ્રથોમા થએલો છે. જૈનમતના ગ્રંથો શિવાય બીજા દરેક જાતના ગ્રંથોમાં સાખ્યમતના તત્વોએ પ્રવેશ કરેલો દેખાઇ આવે છે.

જૈન પ્રમાણે-શાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે આદ્ય તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનુ પ્રકરણ ૮ મું. ॥

પ્રકરણ ૯ મું.

વિષ્ણુના આઠમા અવતાર શ્રી ઋભદેવ.

ભાગવતાદિ વૈદિક પુરાણોમાં ઋષભદેવને ઉરૂક્રમના નામે વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પ્યા છે. જૈનોના ઋષભદેવ અને પૌરાણિકના (વિષ્ણુના ૮મા અવતાર) ઋષભદેવ એક છે કે ભિન્ન એમ કેટલાક વિદ્વાનોના મનમા સંશય થાય છે, પરંતુ તેમના પિતાનું નામ નાભિરાજા, માતા મરૂદેવી (પૌરાણિક મત પ્રમાણે મેરૂદેવી) તેમના સો પુત્રો, અને ઉચ્ચ દરજ્જાના યોગીશ્વર હોવાનું બન્ને મતમાં સામ્ય છે તેથી અમારા મંતવ્ય મુજબ બન્ને ઋષભદેવ એકજ વ્યકિત સંભવે છે. હરકોઇ માણુસ એકની એક ચીજને ભિન્નરૂપે બતાવવા ઇચ્છતો હોય તો તેને તેમાં કંઇ ને કંઇ ફેરફાર અવશ્ય કરવોજ પડે. પુરાણકારોએ ઋષભદેવની પૂર્વેના સાત અવતારો મત્સ્યાદિક પશુજાતિનાં કલ્પ્યાં છે ત્યારે જૈન મતમા તેમના પૂર્વે સાત કુલકરો (હકારાદિ નીતિના ચલાવનાર) થયાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નજરે પડે છે. (જુઓ આ ગ્રંથમાં) તે સાત કુલકરોના હિસાબે ગણવા જઇએ તો ઋષભદેવ આઠમાજ છે. એ ખાસ ધ્યાનમા લેવા જેવું છે. (વિશેષ માટે જુઓ આજ પુસ્તકમા શ્રીયુત જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહના પ્રશ્નો ઉત્તર).

(૧) પૌરાણિક મતે નાભિરાજા.

સ્વવર્મનિષ્ટ હરી જીવન-પૃ. ૬૯માં લખ્યું છે કે-" અગ્નિધ્રરાજાના મરણ પછી તેમના પુત્ર નાભિરાજાએ મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવી સાથે લગ્ન કર્યું. ભગવાને યજ્ઞપુરૂષનું યજન કરવા માટે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. રાજાની શ્રદ્ધા ઉપરથી પોતાનું મનોહરરૂપ પ્રગટ કર્યું. ભગવાનનાં દર્શન કરીને ઋષિઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યાકે-" હે ઉત્તમોત્તમ મહાપુરૂષ ! અમે લોકો મૂઢ છીએ, તથા ખરૂ કલ્યાણ શું છે તે જાણતા નથી સર્વ પાપોનો નાશ કરનારાં તમારાં નામો અમારી વાણીમાં વાસ કરો.

વળી બીજો વર માંગીએ છીએ કે-આ અમારા રાજર્ષિ પુત્રની કામના વાળા છે જેથી આપને સંતાન માટે સેવે છે, માટે હે દેવના દેવ ! તમે તેમની કામના પૂર્ણ કરો. એવી પ્રાર્થના છે. ભગવાન્ બોલ્યા કે હે ઋષિઓ તમે સત્યવાદી એવા આ રાજાને મારા જેવો પુત્ર થાય એવો અતિદુર્લભ વર માંગ્યો પણ એક અદ્વિતીય રૂપ હોવાથી મારા જેવોહુંજ છું અર્થાત્ બીજો કોઇ નહી

તથાપિ બ્રાહ્મણોનું બોલવું મિથ્યા થવું ન જોઇએ કેમકે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોનું ફળ મારૂંજ મુખ છે તેથી તેમનું બોલવું સત્ય થવું જોઇએ. મારા જેવો બીજો ન મળવાથી હું પોતે નાભિરાજાને ઘેર કલા અંશવડે પુત્ર થઇને અવતરીશ આ પ્રમાણે કહી ભગવાન્ અંતર્ધાન થયા. તે પછી ભગવાન્ વિષ્ણુ નાભિરાજાનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી નાભિરાજાના અંતઃપુરમાં તેમના સ્ત્રી મેરૂદેવીના ઉદરથી શુદ્ધ સત્ત્વગુણી રૂપે અવતર્યા."—

(૨) ઇશ્વરાવતાર ઋષભદેવ—

આજ પુસ્તકના પૃ. ૯૭ મે લખ્યું છે કે– "ઇશ્વરનો આઠમો અવતાર ઋષભદેવનો થયો હતો. નાભિરાજાને ત્યાં ભગવાન્નો પુરૂષરૂપે જન્મ થયો તેથી સર્વને અત્યંત હર્ષ થયો તે પુત્રના હાથ, પગ, ઉપર શંખ ચક્ર, રથ, પતાકા વગેરે ભગવાન્ના ચિન્હો જોવામાં આવ્યાં સાથે તેમનો મહિમા દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો તેના તેજ, બળ, લક્ષ્મી, યશ, વીર્ય, તથા શૌર્યને જોઇ પિતાએ પુત્રનું નામ ઋષભ (શ્રેષ્ઠ) એવું નામ પાડયું.

એક વખતે ભગવાન્ ઇંદ્રે તેમની સાથે સ્પર્ધા કરીને તેમના દેશમાં વૃષ્ટિ કરી નહી તે જાણીને યોગીશ્વર એવા ભગવાન્ ઋષભે તેમની મૂર્ખતા ઉપર હસીને પોતાની યોગમાયાના બળથી અજનાભ નામના પોતાના ખંડમાં વૃષ્ટિ કરી નાભિરાજા માયાવડે 'આ મારો પુત્ર છે' એવી રીતે આનંદના ઉભરાથી લાડ લડાવી આનંદ માનવા લાગ્યા પછી ઋષભદેવને રાજ્યાભિષેક કરી પોતે મેરૂદેવીની સાથે બદ્રિકાશ્રમમાં જઇ તીવ્ર તપવડે નર અને નારાયણની ઉપાસના કરતાં જીવનમુક્ત થયા.

ત્યાર પછી ઋષભદેવ લોકોને ધર્મ કર્મનું આચરણ શીખાવવા માટે પોતે ગુરૂને ઘેર જઇ વિદ્યાભ્યાસ કર્યો અને ગુરૂએ તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો તે પછી તેમણે ઇંદ્રની કન્યા જયંતી સાથે લગ્ન કર્યું અને પોતાની સ્ત્રી વિષે પોતાના જેવાજ સો પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા. જે નેત્રોમાં સર્વથી મોટા, ઉત્તમ ગુણવાળા ભરત નામના પુત્ર હતા. તેમના નામ ઉપરથી આ ખંડને ભારતવર્ષ એમ કહે છે. બીજા પુત્રો પણ વિનયવાળા, વેદ વિદ્યામાં નિપુણ અને શુદ્ધ અંતઃકરણ વાળા હતા.

ભગવાન્ ઋષભદેવ સ્વતંત્ર હતા અનર્થની પરંપરાઓ પોતાની મેળે

તેમનાથી નિરંતર દૂર રહેતી. તે સમદૃષ્ટિવાળા, શાંત ગુણવાળા, સર્વ પ્રાણીઓ સાથે મિત્રતા રાખનારા, તથા મહાદયાલુ હતા. તેમ કેવલ આનંદનો અનુભવ કરનારા એક ઇશ્વર હતા, તો પણ પ્રાકૃત મનુષ્યોની પેઠે કર્મો કરતા હતા અને નાશ પામેલા ધર્મોનું પોતે આચરણ કરીને અજ્ઞાની લોકોને તે પ્રમાણે ધર્માચરણ કરતાં શીખવતા હતા તેમ ધર્મ, અર્થ, યશ, પ્રજા, વૈભવનો ઉપભોગ તથા મોક્ષ આ સર્વનો સંગ્રહ કરીને બીજા લોકોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થાપવા લાગ્યા. કેમકે-આ જગતમાં મહાપુરૂષોનાં આચરણોને લોકો માન્ય કરે છે. આ પ્રમાણે ઋષભદેવ વેદનું રહસ્ય જાણતા હતા, તથાપિ પ્રજાનું પાલણ કરવા લગ્યા. તેમણે સર્વયજ્ઞો સો સો વખત કર્યા હતા. એ વખતે કોઇ પણ પુરૂષ બીજાની પાસેથી કોઇ પણ વસ્તુ લેવાની ઇચ્છા કરતા નહી. સર્વ કોઇ પોતાના રાજા ઋષભદેવજી ઉપર વધુ સ્નેહનો વિકાશ થાય તેવું ઇચ્છતા હતા.

એક વખતે ઋષભદેવજી ફરતા ફરતા બ્રહ્માવર્ત્તનામના દેશમાં આવ્યા અને ત્યાં મોટા બ્રહ્મઋષિઓની સભામાં પોતાના પુત્રોને ઉપદેશ આપવાના મિષથી પ્રજાને ઉપદેશ આપવા માટે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

જે દુઃખકારક વિષયો ભુંડાને પણ મળે છે તેવા દુઃખકારી વિષયો ભોગવવાને મનુષ્ય લોકમાં તમારૂં અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય અને અંતઃકરણની શુદ્ધિથી તમને પરબ્રહ્મનું અનંત સુખ મળે, મહાપુરૂષોની સેવા એજ મુક્તિનું દ્વાર છે. અને સ્ત્રીઓના સંગીનો સંગ કરવો એજ નરકનું દ્વાર છે. જે સમાનભાવવાળા છે તેઓને મહાત્મા જાણવા. પુરૂષ જ્યારે ઇંદ્રિયોને પ્રસન્ન કરવા માટે કર્મ કરે છે ત્યારે તે ભાનવિનાનો થઇને જરૂર પાપ કર્મ કરે છે. અને પાપકર્મને લીધે આ દેહ ઉત્પન થાય છે. તે દેહ મિથ્યા છે છતાં પણ દુઃખ આપે છે, માટે પાપકર્મ કરવાં નહી. જ્યારે અવિદ્યા વડે આત્મસ્વરૂપ ઢંકાઇ જાય છે ત્યારે કર્મ મનને વશ કરે છે અને મન પુરૂષને કર્માધીન કરી મૂકે છે, માટે પુરૂષ જ્યાં સુધી વાસુદેવ એવા હું તેના વિષે પ્રીતિ કરતો નથી ત્યાં સુધી તે દેહના બંધનમાંથી છુટતો નથી. પુરૂષ તથા સ્રી એકઠાં મળીને દંપતી ભાવથી રહેવા માંડે છે, ત્યારે તેઓની વચ્ચે બીજી નવી અભિમાનરૂપી એક દૃઢ ગાંઠ બંધાય છે. એમ વિદ્વાનો કહે છે અને અભિમાનને લીધે ઘર, ક્ષેત્ર, પુત્ર, સગાં સંબંધી, તથા ધન વિષે 'હું અને મારૂં' આવો મોહ થાય. માટે મનુષ્ય જ્યારે કર્મથી બંધાયલી ગાંઠને પોચી કરે છે ત્યારે તે દંપતીપણામાંથી છુટે છે અને પછી અહંકારનો ત્યગ કરી, તેમાંથી મુકત થઇ પરમપદને પામે છે. તેને માટે ઇશ્વર વિષે ભકિત, ગુરૂની સેવા, તૃષ્ણાનો ત્યાગ, સુખદુઃખને

સહન કરવાં, આ લોકમાં દુઃખ છે એમ જાણવું, તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા કરવી તપ, સકામકર્મનો ત્યાગ, ઇશ્વર નિમિત્તેજ કર્મ કરવાં, સત્સંગ કરવો, ઇશ્વરના ગુણો ગાવા, વૈરનો ત્યાગ કરવો, સર્વ ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખવી, શરીર અને ઘર ઉપરની અહંતા–મમતાનો ત્યાગ કરવો, પ્રાણુ, ઇંદ્રીયો અને મનને વશ કરવાં, વાણીને નિયમમાં રાખવી, યોગ, ધૈર્ય, પ્રયત્ન, અને વિવેક એ ઉપાયો વડે પોતાના અહંકારનો ત્યાગ કરવો.

હે પુત્રો ! તમે સર્વ મારા સત્ત્વગુણી શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છો માટે તમો મત્સરનો ત્યાગ કરી, મોટા ભાઇ સહોદર બંધુ ભરતની સેવા કરજો, તેની સેવા એજ મારી સેવા સમજવી. તે પછી તેમને નેત્રોને ઉપદેશ આપ્યા પછી પોતાના સો નેત્રોમાંથી મોટા ભરતને રાજ્યાભિષેક કર્યો. અને પોતે રાજ્ય ખટપટનો ત્યાગ કરી ઉન્મત્ત પુરૂષની પેઠે નગ્ન થઇ, છુટા કેશ મુકી, એક શરીર સાથેજ બ્રહ્માવર્તમાંથી બહાર નાકળી પડયા. અવધૂતના વેશમાં ફરતા ઋષભ દેવ, તે પછી લોકમાં મૂર્ખ આંધળા, બહેરા, અને ભૂતપિશાચ માફક વર્તવા લાગ્યા. મૌનવ્રત લઇ સર્વ સ્થળે ફરવા લાગ્યા, પોતે આત્મા અને અનાત્માના અનુભવ વડે પોતાના સ્વરૂપમાંજ રહેતા તેથી તેમને આ દેહ ઉપર જરાપણ અભિમાન નહોતું અને મન એક અખંડાકાર વૃત્તિમાં રહેતું હતું. શરીરની સંભાળ ન લેવાથી શરીર મલીન થઇ ગયું હતું. તે પછી કેટલાક વખતે તેમને અજગરનું વ્રત ધારણ કરીને સુતા સુતા જ ખાવા પીવાની ક્રિયા કરવા માંડી. પોતે મોક્ષના પતિ તથા અખંડ એવા ઉત્તમોત્તમ બ્રહ્માનંદના અનુભવી હતા છતાં લોકોનો વ્યવહાર ત્યાગ કરવા માટે યોગિઓએ આમ કરવું જોઇએ એમ લોકોને દેખાડવા માટે આવી યોગ ચર્યા કરતા હતા. તે દેહાદિક ઉપાધિવાળા હતા છતાં તેમાંથી મુક્ત હતા અને સ્વતઃ સિદ્ધ સર્વ પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ હતા, આકાશમાં ઉડવાની ગતિ, શરીરનો મનના જેવો વેગ, અંતર્ધાન થઇ જવું, પારકી કાયામાં પ્રવેશ કરવો, દૂરની વાતો જાણવી, દૂરના પદાર્થો ગ્રહણ કરવા, વિગેરે યોગસિદ્ધિઓ દૈવેચ્છાથી પોતાની મેળે તેમની પાસે આવી હાજર થતી. તો પણ હે રાજા ! તે હૃદયથી તે સિદ્ધિઓનો ખરેખર રીતે સત્કાર કરતા ન હોતા.

બુદ્ધિમાન પુરૂષો ચંચળમનનો વિશ્વાસ કરતા નથી. જે યોગીમનનો વિશ્વાસ કરે છે તે યોગીનું મન કામને તથા તેની પાછળ ક્રોધાદિક શત્રુઓને અવકાશ આપીને તે કામ ક્રોધાદિક દ્વારા તે યોગીને યોગમાંથી ભ્રષ્ટ કરે છે.

૧ કામ, ૨ ક્રોધ, ૩ મદ, ૪ લોભ, ૫ શોક, ૬ મોહ, ૭ ભય એ કર્મનાં બંધન છે અને આ સર્વનું કારણ મન છે. તે મનની સાથે કયો વિવેકી પુરૂષ મિત્રતા કરે?

આ પ્રમાણે ઋષભદેવે પણ મનનો વિશ્વાસ ન કરતાં અનેક દેશોમાં ગાંડાની પેઠે ફરતા કુટકાચલના ઉપવનમાં જઇ ચઢયા. તે પછી તે વનમાં દાવાનળ સળગ્યો અને તે દાવાનળમાં ઋષભદેવનો દેહ પણ બળી ગયો.

આ પછી કોંક, વે, અને કુટક દેશના રાજા 'અર્હ' ને તે તે દેશના લોકો પાસેના ઋષભદેવનું ચારત્ર સાંભલીને અધર્મ વૃદ્ધિ થતાં જૈનપંથને પ્રવર્તાવ્યો. તે મત વેદ તથા ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલી પવિત્રતા તથા સદાચારનો ત્યાગ કરશે એવું ભાગવતમાં છે. તે મતમાં પોતાની ઇચ્છાથી ન્હાવું નહી, આચમન કરવું નહી, પવિત્રતા રાખવી નહી, માથાના કેશ ચુંટી કાઢવા વિગેરે નિયમો છે.

જૈનો ઋષભદેવને પોતાના પ્રથમ તીર્થંકર માને છે તે વાત હવે પછી આવશે.

આ ભગવાનનો અવતાર રજો ગુણી લોકોને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરવાને માટે થયો હતો.

આ પ્રમાણે ઋષભદેવ ભગવાને પરમહંસ થવાનો બોધ પોતાના ચારિત્રથી પ્રજાને આપ્યો હતો.

આગળ જતાં પૃ. ૪૮૦ ઉપર પ્રકરણ ૭૨ મામાં લખે છે કે—

(૩) "જૈનધર્મ પ્રવર્ત્તક અર્હંત—અરિહંત.

જૈનધર્મ પ્રવર્ત્તક અર્હંતનો જન્મ બિહાર પ્રાંતના પટણા શહેરમાં થયો હતો. જૈનધર્મ પરલોકને માનતા નથી. મહાત્મા ઋષભદેવ પરમહંસ થયા ત્યારે કોક, બક નામે દેશના રાજાઓ તેમના બાહ્યાચાર જોઇ બાહ્યકર્મનો ત્યાગ કરી તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એ વખતથી જૈનધર્મ શરૂ થયો. તેમને બૌદ્ધના જગત ક્ષણિક છે. તે મતનું ખંડન કરી પોતાનો ધર્મ સ્થાપ્યો હતો.

તેમનો સિદ્ધાંત એવો છે કે—જગતનો કર્ત્તા એવો કોઇ ઇશ્વર સિદ્ધ થઇ શકતો નથી. જે મુક્ત થઇ ગયા છે તેજ ઇશ્વર છે. તેને 'જિન' અર્થાત્ અરિહંત કહે છે. આત્મા સર્વવ્યાપી કે એક પણ માનતા નથી. જીવ અને અજીવ બન્ને

અનંત છે. જીવ પ્રતિશરાર ભિન્ન છે. અનાદિ સિદ્ધ દ્રવ્ય શક્તિ, પદાર્થોનો સ્વભાવ જડ ચેતનાદિ બતાવે છે, અને કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરૂષાકાર એ પાચ ઉપાદાન મળવાથી વસ્તુમાત્ર બનતી જાય છે. ॥ ઇત્યાદિ ॥

॥ ઇતિ વૈદિકે–૧ નાભિરાજા, ૨ ઇશ્વરાવતાર, ૩ જૈનધર્મ પ્રવર્તક–

અર્હંત–એમ કલમત્રણનું સ્વરૂપ.

જૈન અને પૌરાણિકમતના ઋષભદેવની સમીક્ષા.

આ અનાદિકાળના જગતમાં જીવો અને પરમાણુઓ અનાદિના છે, માત્ર ઇશ્વર પ્રેરક છે. આ મત સ્વામી **દયાનંદ** સરસ્વતીજીએ પ્રકાશ્યો છે. પરંતુ જૈનો ઇશ્વરની પ્રેરણાને ઠેકાણે સ્વકૃત પુણ્ય પાપના યોગે (સૂક્ષ્મ જડના સંબંધથી) ઉચનીચ યોનિમાં જીવો ભટકે છે' એમ કહે છે. અને **અદ્વૈતમવાળા** એ સુક્ષ્મ શરીર જીવોનો સાથે રહેવાનુ નામ માત્રથી બતાવે છે. તેને જૈનો તેજસૂ અને કાર્મણ શરીરથી ઓળખાવી લાખો શ્લોકથી વિચાર કરીને બતાવે છે.

વીસ કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળા એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી–રૂપ બે વિભાગ છે. એકકના છ છ આરા છે. તે દરેકના ત્રીજા અને ચોથા આરામા ધર્મની પ્રવૃત્તિનો કાળ જોશ ભરનો હોય છે.

આ ચાલુ કાળ અવસર્પિણીનો છે, એના ત્રીજા આરાના અંતમા તે અનાદિકાળના ભટકતા જીવોમાથી તેવા પુણ્યના યોગવાળા સાત કુલકરો થયા તેમાં સાતમા (છેલ્લા) નાભિરાજા હતા. તેમના પુત્ર ઋષભદેવથીજ યુગધર્મબંધ પડીને સર્વ પ્રકારના વ્યવહારની તેમજ સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ થવાથી મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ પણ શરૂ થએલી છે.

દશ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા નગરપુરાણના ભવાવતાર નામના ચૌદમા શતકમા પણ નીચે પ્રમાણે કહેવામા આવ્યું છે—

कुलादिवीजं सर्वेषां, प्रथमो विमल वाहन (१)।
चक्षुष्मान्च २ यशस्वी ३ चाऽभिचंद्रोऽथप्रसेनजित् ५॥
मरुदेवश्च ६ नाभिश्च ७, भरते कुलसत्तमा ।
अष्टमो मरुदेव्यां तु, नाभेर्जात उरुक्रम ॥
दर्शयन् वर्त्म वीराणां सुरासुरनमस्कृत ।
नीतित्रयस्य कर्ता यो युगादिप्रथमो जिन ॥

ભાવાર્થ—આ ચાલતી દુનિયાના બધાએ કુળોના બીજભૂત ૧ વિમળ વાહન, ૨ ચક્ષુષ્માન્, ૩ યશસ્વી, ૪ અભિચંદ્ર, ૫ પ્રસેનજીત્, ૬ મરૂદેવ અને ૭ નાભિ આપણા ભરતક્ષેત્રમા યુગલ ધર્મના અંતમાં પહેલવહેલા આ સાત કુલકરો થયા છે. આ સાત પછી આઠમા–નાભિરાજા અને મરૂદેવીથી ઉરૂક્રમ (ઋષભદેવ) થયા. જેમને સુર અને અસુરો પણ નમ્યા છે અને જેમણે અર્થ, કામ અને ધર્મ એ ત્રણે પ્રકારની નીતિનો રસ્તો, વીરપુરૂષના આગળ પ્રકાશ કરી આ બધી દુનિયાને દરેક પ્રકારનો રસ્તો બતાવ્યો છે, અને પોતે આ યુગધર્મના આધમાં પહેલા (જિન) તીર્થંકર થયા છે.

ભાગવત પુરાણમાં આ સાત કુળકરોના ઠેકાણે વિષ્ણુના મત્સ્યાદિ સાત અવતારો કલ્પીને ઋષભદેવને આઠમા અવતારરૂપે ઠરાવ્યા છે.

જૈન અને પૌરાણિક ઉલ્લેખનો તફાવત.—

જૈન માન્યતા મુજબ ઋષભદેવના પહેલાં અબજોના અબજો વર્ષો સુધી યુગળ ધર્મજ ચાલતો રહ્યો હતો. કાળના સંયોગે યુગળ ધર્મ પલટાવવાના સમયમાં પણ તે યુગલ ધર્મમાંજ સાત કુલકરો થયા. ત્યાં સુધી બીજો કોઇ વ્યવહારજ નહોતો. તેમજ ન તો કોઇ બીજો ધર્મ પણ હતો, તેથી નાભિકુલકર પણ યુગલિક વ્યવહારીજ હતા છતાં પણ ભાગવતવાળાએ મરૂદેવીના ઠેકાણે 'મેરૂપર્વત'ની દિકરી મેરૂદેવીની સાથે લગ્ન થવાનું લખી બતાવ્યું' પર્વતને દીકરી કોના સંયોગથી થઇ હશે ? અને પર્વતે પરણાવી પણ કેવી રીતે ? આ વિચારવા જેવુ છે.

દરેક પ્રકારનો વ્યવહાર પહેલવેલો ઋષભદેવેજ લોકોને બતાવ્યો હતો, તો પછી નાભિકુલકરના સમયમાં યજ્ઞકર્મ કયાંથી આવ્યો ? યજ્ઞમાં ઋષિમુનિઓ ભેગા થઇ નાભિકુલકરના પુત્ર માટે વિષ્ણુ ભગવાન્‌ને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, જેથી વિષ્ણુભગવાને પોતે અલ્પાશે અવતાર લેવાનુ કબુલ કર્યું, અને ઋષભદેવપણે આવીને અવતર્યા. વિષ્ણુ પોતે પૂર્ણજ્ઞાને અવતર્યા કે અલ્પજ્ઞાને અવતર્યા ? અલ્પજ્ઞાને અવતર્યા હોય તો આપણે બધાએ વિષ્ણુના અવતાર કરીએ કે નહી ?

ગુરૂ પાસે ભણીને લોકોને ધર્મ શીખવ્યો તો તે ચાલતા વિષયમાં ઋષભદેવે નવુ શું કર્યું ?

જૈનમત પ્રમાણે દેવતાઓને ફરજન્દ હોતુંજ નથી તો પછી ઇંદ્રની કન્યા ઋષભદેવ કેવી રીતે પરણ્યા ?

ભરતને રાજ્ય આપી ઋષભદેવ બહાર નીકળી પડયા. પછી મૂર્ખ, આંધળા, બહેરા, અને ભૂતપિશાચ માફક વર્તવા લાગ્યા. ભાગવત મતે વિષ્ણુ પોતેજ ઋષભદેવ છે તો પછી આંધળા, બહેરાદિક વિશેષણવાળા કેમ થયા ?

દેશોમા ગાડાની પેઠે ફરતા કુટકાચલમાં જઇ ચઢયા અને ત્યાં દાવાનળમાં બળી મુઆ. શું વિષ્ણુનાજ અવતારને આટલું પણ ન સૂઝયું ?

દૂરની વાર્તા જાણવાની શકિતઓ, તથા અનેક સિદ્ધિઓ ઋષભદેવને હતી એમ ભાગવતાદિકમાં લખ્યું છે પરંતુ આવી શકિતઓ ગાંડાઓને થતી હશે કે ડાહ્યાઓને ?

પોતે વિષ્ણુ ભગવાન્ રૂપે હતા અને દૂરથી જાણવાની શકિત હતી તો પછી અજાણપણે દાવાનળમાં કેમ બળી મુઆ ? આવા ભગવાનથી આપણે કલ્યાણ કેવી રીતે મેળવવું ?

સ્વધર્મનિષ્ઠ દૈવી જીવનના પ્રકરણ ૭૨મા ' જૈનધર્મ પરલોકને માનતા નથી ' ઇત્યાદિ લખ્યુ છે તે જૈનધર્મ સંબંધી લેખકનું તદ્દન અજ્ઞાનજ સૂચવે છે. આ પ્રમાણે જૈન અને પૌરાણિકના લેખો ઉપર મ્હેં મારો કિંચિત્ વિચાર કરી બતાવ્યો છે અને તે બન્ને પ્રકારના લેખો વાચકોના સન્મુખ આદર્શરૂપે મૂકેલા છે ત્યાંથી વિશેષ વિચાર કરી લેવાની ભલામણ કરીને હું આ મારા વિષયથી મુક્ત થાઉં છું. ॥

વૈદિકે–ત્રણ કલમથી કલ્પેલા આઠમાવતાર શ્રી ઋષભદેવની સમીક્ષા.

શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

– [ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર તા. ૧૯મી ડીસેંબર સને ૧૯૨૬ ના અંકમાં પૃ. ૧૮૯૨ ઉપર શ્રીયુત જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહનો ઉપરોક્ત હેડીંગ (મથાળા)નો લેખ પ્રગટ થએલો. તેનો ઉત્તર એજ પત્રના આગામી અંકમાં પ્રગટ કરવા માટે તરતજ લખી મોકલેલો પરંતુ તે પત્રના અધિપતિએ ગમે તે કારણે તે પત્ર પ્રગટ નહી કરવાથી અમોએ સોમવાર, તા. ૧૭મી જાનેવારી સને ૧૯૨૭ ના સાંજવર્તમાન દૈનિક પેપરમાં (પૃષ્ઠ ૧૪) પ્રગટ કરાવેલો તે પ્રશ્ન તથા ઉત્તર નીચે પ્રમાણે—]

પ્રશ્ન—ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

સાહેબ ! જૈનોના પહેલા તીર્થંકરનું નામ ઋષભદેવ છે અને વિષ્ણુના (આઠમા !) અવતારનું નામ પણ ઋષભદેવ છે. આ બેઉ એકજ છે કે નોખા નોખા પ્રભુ છે ? અને તેનું પ્રમાણ શું ? જૈન અને સનાતની પંડિતો પ્રમાણ યુક્ત તેમનાં જીવન ચરિત્ર ટુંકમાં પ્રગટ કરે તો ખુલાશો તરત નહી થઇ જાય ?

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ઉરૂક્રમનો અર્થ ઋષભદેવ કરેલ છે, અને બીજા પુસ્તકમાં ઉરૂક્રમ એટલે વામન એમ વાંચેલું છે ત્યારે ઉરૂક્રમ એટલે ઋષભદેવ કે વામન ?

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં આઠમા અવતારનું નામ ઉરૂક્રમ લખ્યું છે, અને પંદરમા અવતારનું નામ વામન લખ્યું છે એ રીતે ઉરૂક્રમ ને વામન નોખા છે. એકજ નથી ત્યારે ભાગવતમાંનું ખરૂ કે પેલા પુસ્તકમાંનું ખરૂં ?

વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારમા ઋ (ૠ) ષભદેવજીનું જે ચિત્ર છાપ્યુ છે તે જૈનના પ્રથમતીર્થંકરની મૂર્તિ જેવુંજ છે, તેજ પ્રમાણે વિષ્ણુના બુદ્ધાવતારનું ચિત્ર પણ બુદ્ધની મૂર્તિ કે જૈનોના તીર્થંકરની મૂર્તિ જેવુંજ છે. મારી પાસે જુદા જુદાં બે ચિત્રપટ છે તે બન્નેમા આમજ છે.

ઋષભદેવનું ચરિત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતના પાંચમા સ્કંધના ચોથા અધ્યાયથી છઠ્ઠા અધ્યાય સુધીમાં પણ આપ્યું છે આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં અર્હંનનો પણ પ્રસંગ છે. જૈનો અર્હન્‌ને માને છે. જુઓ—

> सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजित : ।
> यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वर : ॥

અર્હન્ બુદ્ધધર્મના મહાપુરૂષને કહે છે. જૈન શબ્દનો અર્થ જૈન અને બુદ્ધ બેઉ થાય છે. મહાવીર વરાહાવતારને પણ કહેલ છે. આ બધુ બૌદ્ધ, જૈન ને વૈષ્ણવ ધર્મનું ઐક્ય દર્શાવે છે. (જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહ.)

ઉત્તર

શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

(ઉત્તર લખનાર દક્ષિણવિહારી મુનિશ્રીઅમરવિજયજી. ભરૂચ.)

"શ્રીયુત્ જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહે 'શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે

વિષ્ણુનો અવતાર ?' ના હેડિંગવાળો લેખ લખી જૈનોને અને સનાતનીઓને ઉત્તર આપવા પ્રેર્યા છે. તેથી મેં મારા જાણવા પ્રમાણે લખી મોકલ્યું છે આથી ઘણા લોકો સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાનો અવકાશ લેશે માટે યોગ્ય સ્થાન આપી પ્રસિદ્ધ કરશો એવી આશા છે."

તેમણે લખ્યું છે કે—"જૈનોના પહેલા તીર્થંકરનું નામ ઋષભદેવ છે. અને વિષ્ણુના (આઠમા) અવતારનું નામ પણ ઋષભદેવ છે. આ બેઉ એકજ કે નોખા નોખા પ્રભુ છે? અને તેનું પ્રમાણ શું? જૈન અને સનાતની પંડિતો પ્રમાણ સુદ્ધા તેમના જીવનચરિત્ર ટુંકમાં પ્રગટ કરે તો ખુલાસો તરત નહીં થઇ જાય?"

આ વિષયમાં પ્રમાણ બીજું કયું ? બન્ને તરફનો ઇતિહાસજ ગણાય બાકી તો વિચારોજ મુકી શકાય. તે શિવાય બીજું પ્રમાણ જડી શકે નહી.

બન્ને તરફનો ઇતિહાસ જોતાં આ અવસર્પિણીના ચાલતા કાળમા પહેલાં ઘણા લાંબા કાળ સુધી યુગળધર્મજ ચાલતો હતો, અને તે, વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ વિનાનોજ રહ્યો હતો. પછી યુગલધર્મના અંતમાં વિમળવાહન આદિ સાત (૭) કુલકરો થયા, તે પણ યુગલધર્મીજ હતા છતાં પણ તેમનાથી કિંચિત્ વ્યવહારની શરૂઆત થતી ચાલી.

સાંભળવા પ્રમાણે આ વાત દશ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા નગરપુરાણના ભવાવતાર નામના ચૌદમા શતકમા પણ છે—

" कुलादिर्बीजं सर्वेषां प्रथमो विमलवाहन." ઇત્યાદિ.

અર્થાત આપણા આ ભરતખંડમાં બધાએ કુલકરોના બીજભૂત પહેલવેલા 'વિમલવાહન' નામનાજ કુલકર થયા છે.

આ સાત કુલકરોના અંતમા છેલ્લા કુલકર નાભિરાજા જણાવ્યા છે. જૈનો પણ આ સાત કુલકરોને તેજ પ્રમાણે માન આપે છે.

જૈનો આ સાતમા નાભિકુલકરને અને મરૂદેવીને પણ યુગલ ધર્મીજ બતાવે છે અર્થાત લગ્ન વ્યવસ્થા વિનાનું જોડલું હતું એમ કહે છે, ત્યારે ભાગવત પુરાણમાં નાભિરાજાએ મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવીની સાથે લગ્ન કર્યાનું બતાવ્યું છે. તેમજ યુગના આરંભમાં વિષ્ણુ ભગવાન્ સાક્ષાત્ પધાર્યાનું જણાવ્યું છે. જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવી નથી પણ નાભિકુલકરની

સાથે યુગળરૂપે જન્મેલી મરૂદેવી છે. તેમજ વ્યવહારાદિક સર્વ પ્રકારનો ધર્મ તેમના પુત્ર ઋષભદેવેજ પ્રવર્ત્તાવેલો છે. તેથી નાભિકુલકરના વખતે યજ્ઞ ધર્મ ક્યાંથી હોય. ?

મુક્ત જીવો દુનિયામાં પાછા આવતા નથી, તેમનો અંશ પણ જુદો પડતો નથી 'नैनं छिन्दन्ति शास्त्राणि ' नैनं दहतिपावकः, नचैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः (गी. २-२३) આ ગીતાજીના શ્લોકથી પણ તેમ સમજાય છે, તેથી વિષ્ણુ પોતે અંશરૂપે નાભિકુલકરને ઘેર ઋષભદેવ પણે :જન્મ્યા એ પણ વિચારવા જેવું છે.

ઋષભદેવને ભરત આદિ ૧૦૦ પુત્રો, જૈનો અને પુરાણો બન્ને સમ્મત રાખે છે, છતાં ભાગવતમાં ક્ષત્રિયોના ઠેકાણે એકાશી (૮૧) પુત્રોને બ્રાહ્મણરૂપે કલ્પ્યા છે તે પણ વિચારવા જેવું છે.

જૈન માન્યતા મુજબ છેવટે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ૭ દિવસનાં ઉપવાસની સમાધિ લઇને ઋષભદેવજી મોક્ષપદને વર્યા છે. ત્યારે ભાગવતમતે ગાંડાની પેઠે ફરતા કુટકાચલે જઇ ચઢયા અને ત્યાં દાવાનળથી બળી મુઆ.

જે વિષ્ણુ ભગવાન તેજ ઋષભદેવ છે તો શું વિષ્ણુ ભગવાન ગાંડા હતા? શું ભાનવિનાના હતા ? કે જેથી દાવાનળમાં બળી મુઆ ?

જૈન અને પુરાણના ઋષભદેવ જુદા છે એમ પણ નથી જણાતું કેમકે તે સર્વજ્ઞ છે, જીત રાગાદિ છે, અર્હંત છે અને યથાસ્થિતાર્થવાદી છે. જૈનોને પણ એ સમ્મત છે અને ભાગવત વાળાએ પણ એ વાત માન્ય કરેલી છે ત્યારે ભિન્નતા ક્યાં રહી ? ત્યારે શું ભાગવતમાંથી લઇને આ ઋષભદેવની કથા જૈનોએકલ્પી કાઢી એમ માની શકાય ? તે કહેવું પણ વજર વિચારનુંજ થાય.

દુનિયાના બધાએ ધર્મનું મૂળ વિચારીશું તો શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન્‌થીજ ચાલેલું છે અને તે વાતને અબજોના અબજો વર્ષ થઇ ગયાં છે, તે પ્રમાણે આજ કાલના મધ્યસ્થ પંડિતો પોતાની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી પણ જોઇ શક્યા છે.

મિ. કન્નુલાલજી જોધપુરી પોતે એક પ્રસંગે જણાવે છે કે– "जैन धर्म एक ऐसा प्राचीन धर्म है कि उसकी उत्पत्ति तथा इतिहासका पत्ता लगाना एक बहुतही दुर्लभ बात है.॥ એજ પ્રમાણે શ્રીયુત તુકારામ કૃષ્ણશર્મા લટ્ટુ. બી. એ. પી. એચ. ડી. એમ. આર. એ. એસ. એમ. એ. એસ. બી. એમ. જી. ઓ. એસ. (B A. P. H. D. M. R. A. S. M. A. S. B. M. G. O. S) પ્રોફેસર સંસ્કૃત

શિલાલેખાદિક વિષયના, અધ્યાપક ક્વિન્સ કૉલેજ બનારસ, પોતાના એક વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે–सबसे पहिले इस भारत वर्षमें ऋषभदेवजी ' महर्षि उत्पन्न हुए थें दयावान् भद्र परिणामि पहेले तीर्थंकर हुए है.

જ્યારે બધા દેવોથી અને બધાએ મતોથી પહેલવેલા શ્રી ઋષભદેવજી અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ થતા હોય તો પછી આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પેલો ભાગવત વાળાનો મત યોગ્ય છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ?

તે શિવાય સર્વ માન્ય પંડિત દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર પોતાના ' પૂર્વ રંગ ' નામના પુસ્તકના પૃ ૫૮ માં લખે છે કે–જેમ બૌદ્ધધર્મમાં બોધિ સત્વની કલ્પના છે, તેમ જૈનધર્મમાં તીર્થંકરની કલ્પના છે, અને તેવીજ રીતે વૈદિક ધર્મે જૈન અને બૌદ્ધધર્મની નકલ કરી અવતારની કલ્પના ઉભી કરી છે. એવો કેટલાકનો મત છે. વિષ્ણુના દશ અવતાર છે એમ મનાય છે. બીજી ગણત્રી પ્રમાણે ચોવીસ અવતાર ગણાય છે. દશ અવતારમાં બુદ્ધઅવતાર ગણાય છે, અને ચોવીસ અવતારમાં ઋષભદેવ છે એ ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે.

પાક ઉપર ચઢાવેલા મણ અધમણ દાણામાંના એક દાણાને ચાંપવા જેવો (થોડાથી ઘણા પ્રકારનું જ્ઞાન કરી શકાય તેવો) આ મારો ટુંક લેખ છે. જૈનોના ગ્રંથો–સંસ્કૃત, પ્રકૃત તેમજ બીજી અનેક ભાષાઓમાં બહાર પડી ચૂકયા છે. જીજ્ઞાસા ધરાવનાર સજ્જન પુરૂષો પોતાનો નિશ્ચય પોતાની મેળે કરી શકે તેવો આ જમાનો છે. પરી સત્યાસત્યનો વિચાર કર્યા વિના અમારા પૂર્વજોએ કહ્યું હોય તે ખરૂં એમ જેઓ માનતા હોય તેમના માટે આ મારો પ્રયાસ નથી અને તેમને મનાવવાનો મારો આગ્રહ પણ નથી. ॥

૮માવતાર શ્રી ઋષભદેવના સંબંધે પુછેલા–જટાશંકર જયચંદ્ર આદિત્ય-શાહના પ્રશ્નનો ઉત્તર.

॥ ઇતિ વૈદિક મતે-વિષ્ણુના ૮મા અવતાર **શ્રી ઋષભદેવ, તેમનુ સ્વરૂપ, તેની સમીક્ષા** અને, જટાશંકરના પ્રશ્નોત્તર, પ્રકરણ ૯મું. સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

જૈનોના બીજા તીર્થંકર અને બીજાસગરચક્રવર્ત્તી.

અયોધ્યા નગરીનું બીજુ નામ વિનીતા નગરી હતું. તેની ગાદી ઇક્ષ્વાકુવંશના (ઋષભદેવના પુત્ર) ભરત ચક્રવર્ત્તીને મલ્યા બાદ તેની અસંખ્ય પાટપરંપરાને અંતે જિતશત્રુ રાજા થયા તેમના નાના ભાઇ સુમિત્ર યુવરાજ હતા. જિતશત્રુનીવિજ્યાદેવી રાણીને ઉત્તમ ચૌદ સ્વપ્નસૂચિત અજિતનાથ નામના પુત્ર થયા, અને સુમિત્રની રાણી યશોમતિને પણ ચૌદ સ્વપ્નસૂચન પૂર્વક સગર નામનો પુત્ર થયો હતો.

આ બન્ને પુત્રો યૌવાનવયના થયા ત્યારે જિતશત્રુએ અને સુમિત્રે દીક્ષા લીધી અને મોક્ષમાં ગયા. અજિતનાથ રાજા થયા અને સગર યુવરાજ થયા. કેટલાક સમય સુધી રાજ્ય કર્યા પછી અજિતનાથ તીર્થંકર હોવાને લીધે પોતાનો સમય જાણી પોતાની મેળે દીક્ષા લઇને તપ કરવા લાગ્યા. પછી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બીજા તીર્થંકર થયા અને સગર રાજા થઇ ૧૪ રત્નોની* પ્રાપ્તિ થતાં બીજા ચક્રવર્ત્તી પદે આવ્યા. ભરતની પેઠે છ ખંડનું રાજ્ય ભોગવતાં તેમને

* ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોના નામ	તેની ઉત્પત્તિનું સ્થળ.
૧. સેનાપતિ..........	પોતાના નગરમા
૨. ગાથાપતિ...........	”
૩. પુરોહિત...........	”
૪. ગજ..............	વૈતાઢપર
૫. ઘોડો..............	”
૬. વર્ધકી (સુથાર)...	પોતાના નગરમા
૭ સ્ત્રી..............	રાજકુલમાં
૮. ચક્ર..............	આયુધ શાળામા
૯. છત્ર..............	”
૧૦. ચર્મ..............	લક્ષ્મીના ભંડારમાં
૧૧. મણિ......... ...	”
૧૨. કાકિણી...........	”
૧૩. ખડગ...........	આયુધ શાળામા
૧૪. દંડ..............	”

જન્હુ કુમારાદિ સાઠ હજાર પુત્ર થયા. તે સાઠ હજાર પુત્રોએ દંડ રત્નના પ્રભાવથી ગંગા નદીના પ્રવાહને અષ્ટાપદ (કૈલાસ) ની ચારેબાજુ ખાઇ ખોદીને તેમાં નાખ્યો હતો.

ગંગા નદીના પ્રવાહને અષ્ટાપદની આસપાસ લઇ જવામાં તેમણે એ વિચાર કર્યો હતો કે-અમારા પૂર્વજ ભરતચક્રવર્તીએ આ પર્વત ઉપર મંદિરો બંધાવી તેમાં ઋષભાદિ ચોવીસ તીર્થંકરોની સુવર્ણાદિ ધાતુમય, શરીર પ્રમાણ યુક્ત પ્રતિમાઓ બનાવીને મૂકી છે તેની રક્ષા થાય, પણ આમ કરવા જતાં પાતાળમાં રહેલા નાગકુમારોને ઉપદ્રવ થયો તેથી નાગેંદ્રે ક્રોધમાં આવી જઇ તેમને બાળીને ભસ્મ કર્યા. આવી રીતે ખોદીને વાળવા માંડેલો ગંગાનો પ્રવાહ સગર પુત્રોના આકસ્મિક મરણથી અનિયંત્રિતપણે વહેવા લાગ્યો જેથી તેના પાણીથી ખેતરો અને અન્ય ભૂમીભાગને અતિશય નુકશાન થયા કર્યું

આ બધા ઉપદ્રવો ટાળવાને માટે જન્હુના પુત્ર ભગીરથે પોતાના દાદા સગરની આજ્ઞાથી દંડવડે ભૂમિને ખોદી ગંગા નદીને પાછી સમુદ્રમાં મેળવી દીધી તેથી તે ગંગા નદીનાં જાન્હવી અને ભાગીરથી એવા પણ નામો પડયાં.

સગર ચક્રવર્તીએ શત્રુંજય ઉપર ભરત રાજાએ બનાવેલા શ્રી ઋષભદેવના મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો વળી બીજા પણ જૈન તીર્થોના અનેક ઉદ્ધારો કરાવ્યા હતા વળી સમુદ્રને પણ દેવતાના સાહાય્યથી ભરતક્ષેત્રમાં લાવ્યા હતા.

વતાઢ્ય પર્વતના ઘનવાહન રાજા સગરની આજ્ઞાથી લંકાના ટાપૂમાં પહેલા રાજા થયા હતા ઘનવાહનનો વંશ રાક્ષસ નામે હોવાથી લંકા ટાપુનું નામ પણ રાક્ષસદ્વીપ પડયું હતું અને એજ વંશમાં રાવણ બિભીષણાદિક થયા છે.

છેવટે સગર ચક્રવર્તી બીજા તીર્થંકર અજિતનાથ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને, કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયા, અને શ્રી અજિતનાથ ભગવાન પણ સમેત શિખર પર્વત ઉપર શરીર છોડીને મોક્ષે ગયા.

શ્રી ઋષભદેવના નિર્વાણથી પચ્ચાસ લાખ કોટી સાગરોપમ વર્ષ પછી શ્રી અજિતનાથ મોક્ષે ગયા.

સગર ચક્રવર્તિનો બીજો વિશેષ ઇતિહાસ ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર વિગેરે મોટા ગ્રંથોથી જાણી લેવો.——

॥ઇતિ જૈન પ્રમાણે–બીજા અજિતનાથ તીર્થંકર અને બીજા સગર ચક્રવર્તીનું (સ્વરૂપ) પ્રકરણ ૧૦ મું.॥

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વૈદિક મતે–સગરરાજા.

(પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવકૃત નીતિશીક્ષણ પૃ. ૯૫ માંથી)

ગર નામના સૂર્યવંશી રાજાને બે રાણીઓ હતી. શિવજીના વરદાનથી એકને એક છોકરો અને બીજીને સાઠહજાર છોકરા ઉત્પન્ન થયા. એ એક છોકરાનું નામ અસમંજસ હતું. તે ઉછાછલો અને ક્રૂર હતો, રડતાં બાળકોને નદીના કાંઠે ઘસડી જઇ નદીમાં નાંખી દેતો. પ્રજાની ફરીયાદથી પ્રધાનોએ રાજાની આજ્ઞાથી તેને દેશથી બહાર કાઢી મૂકયો.

હવે પેલા સાઠ હજાર પુત્રોનું પરાક્રમ સાંભળો, તે પણ ક્રૂર કર્મના કરનારાજ હતા.

. એક વખતે સગરરાજાએ અશ્વમેધ આરાધ્યો. યજ્ઞના નિયમ પ્રમાણે અશ્વને છુટો મૂકયો. જે એ અશ્વને બાધે તેની સાથે વિજય મેળવવો જોઇએ તેની પાછળ સાઠ હજાર પુત્રો ગયા. સગરની આજ્ઞાથી તેમણે ઘોડાને બે ત્રણ વખત શોધ્યો પણ જડયો નહી. છેવટે કપિલમુનિના આશ્રમમાં ઝાડ નીચે બાંધેલો પેલો ઘોડો જોયો. આ જ ચોર છે. એને બાંધીને મારો. કપિલમુનિ સમાધિમાંથી જાગ્યા તેઓના તરફ નેત્ર ફેરવ્યું. નેત્રની અગ્નિથી સાઠે હજાર છોકરા ક્ષણવારમાં બળીને ભસ્મ થઇ ગયા. એ વાત રાજાને કાને જતાં તે ગભરાયો કે–સાઠ હજાર બળીમૂઆ, એકને દેશનિકાળ કર્યો છે, અને યજ્ઞ પુરો થયો નથી. હવે કરવું શું ? અસમંજસને અંશુમાન્ પુત્ર હતો, તે રાજા પાસે રહેતો. એ પુત્રને બોલાવી રાજાએ કહ્યું કે–તારા પિતા દેશ વટે છે, તારા કાકાઓ કપિલમુનિના ક્રોધથી ભસ્મ થયા. મુનિપાસે યજ્ઞનો ઘોડો છે તૂં લઇ આવે તો યજ્ઞ પૂરો થાય અને હું સ્વર્ગે જાઉં. દાદાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી મુનિપાસે જઇ પ્રણામ કરી ઘોડો માગ્યો. મુનિએ પોતે ઘોડો બાંધ્યો જ ન હતો. અંશુમાનને ઘોડો છોડી લઇ જવા કહ્યું ઋષિ રાજપુત્રનો વિનય અને ધર્મ જોઇ બહુજ પ્રસન્ન થયા જેથી એને વરદાન આપ્યું કે તારો પૌત્ર ભગીરથ સ્વર્ગમાંથી ગંગા ઉતારી લાવશે અને એના જળથી પવિત્ર થઈ તારા કાકાઓ સ્વર્ગે જશે. અંશુમાન્ ઘોડો લાવ્યો અને સગરનો યજ્ઞ પુરો થયો.

સગર પછી **અંશુમાન્** અને અંશુમાન્ પછી **દિલીપ** રાજા ગાદીએ આવ્યો. દિલીપે સ્વર્ગમાંથી ગંગા ઉતારવા બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ તે સફળ થયો નહીં. દિલીપ પછી એનો પુત્ર **ભગીરથ** ગાદીએ આવ્યો. એણે અત્યંત તીવ્રતપશ્ચર્યા કરીને ગંગાજીને પ્રસન્ન કર્યાં પણ પૃથ્વી ઉપર એ પડે ત્યારે એમનો ભાર કોણ ઝીલે ? તેથી બીજીવાર તપશ્ચર્યા કરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા એમણે સ્વર્ગમાંથી પડતી ગંગાને પોતાના મસ્તકે ધરી અને ત્યાંથી તે પૃથ્વી ઉપર પડીને સમુદ્ર તરફ ચાલી. સમુદ્ર કાંઠે સગરના પુત્રોની રાખને પોતાના જળથી પવિત્ર કરી અને સગરના પુત્રોને સદ્ગતિએ પહોંચાડ્યા. ગંગા **ભાગીરથી** કહેવાઈ અને સગરના પુત્રોએ ખોદેલો સમુદ્ર **સાગર** કહેવાયો. ”

સમીક્ષા—

શિવજીએ એક સ્ત્રીને એક પુત્રનું અને બીજીને સાઠ હજાર પુત્ર થવાનું વરદાન આપ્યું તો બન્ને સ્ત્રીઓને સમાન ભાગે પુત્રો થવાનું વરદાન કેમ નહી આપ્યું હોય ? અને શિવજીના આપેલા પુત્રોને કપિલમુનિથી બાળી મરાયજ કેમ ? અશ્વમેધાદિક યજ્ઞોની વાતો જૈનમત પ્રમાણે સગરના પછી ઘણા લાંબા કાળ પછીથીજ ચાલેલી છે. તે આગળ જણાવવામાં આવશે. ભરતના પુત્ર મરીચિ તેના પછી કપિલમુનિ થયા છે સગર વખતે સંભવ જણાતો નથી તો પછી બાળી મારવાનું કેવી રીતે બની શકે ?

શિવજીના વરદાનથી પ્રાપ્ત થએલા સાઠ હજાર પુત્રો સગર પિતાના જીવતાંજ બળી મુઆ તો, જે શિવજીએ આપ્યા હતા તેમનીજ આરાધના કરીને જીવતા કેમ ન કરાવ્યા ? શું શિવજીને આપવાની સત્તા હતી, તેવી રીતે પાછા જીવતા કરવાની સત્તા ન હતી ? ખેર.

સગરનો પુત્ર અશમંજસ, તેનો પુત્ર **અંશુમાન્**, તેનો પુત્ર **દિલીપ** અને સગરની ચોથી પેઢીએ દિલીપનો પુત્ર **ભગીરથ.** તે ભગીરથે. તપશ્ચર્યાથી ગંગાનદીને પ્રસન્ન કર્યાં. તેનો ધોધ ઝીલવા ફરી તપ કરી શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા. ત્યારબાદ ગંગાનદીનો ધોધ શિવજીના મસ્તકપર પડી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. અને સમુદ્ર તરફ વહન થતો સગરના પુત્રોની રાખને પવિત્ર કરી સાઠે હજારને સ્વર્ગે પહોંચાડ્યા. એમ પુરાણોમાં જણાવ્યું છે પણ તે સગરના સમયમાં માણસોનાં શરીર ઘણાં ઉંચાં હતાં અને આયુષ્ય પણ ઘણાં લાંબા કાળનાં હતાં છતાં પણ સગર રાજાની ચોથી પેઢી ઉપર થએલા ભગીરથે તે સાઠ હજાર મુડદાંની રાખ

ગંગાના પાણીથી ભીંજવીને સર્વેને જીવતા કરી સ્વર્ગમાં પહોંચાડયા કે રાખના પરમાણુઓને સ્વર્ગમાં પહોંચાડયાં ?

વિશેષમાં, સગરના પુત્રોની સંખ્યાને લઇને રામાયણ અને ભાગવતમાં એક તુબડીથી પણ ૬૦૦૦૦ પુત્રો પેદા થવાનુ લખી બતાવ્યુ છે (જુઓ શંકાકોષ શંકા ૩)

. આ સર્વ બાબતમાં મારાથી કંઇ ચોક્કસ નિર્ણય નહી થઇ શકવાથી જૈન અને પુરાણનો લેખ આદર્શ રૂપે રજુ કરી વિશેષ વિચાર કરવાનું કાર્ય સત્પુરૂષોને (મધ્યસ્થ દૃષ્ટિના વાચકોને) સોંપું છું.

॥ વૈદિક સગરના સાઠ હજાર પુત્ર અને તેની સમીક્ષા ॥

વૈદિકે—તુલસીદાસ રામાયણના—સગર.

શ્રી તુલસીદાસજી કૃત રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૦૫ થી ૨૮૫ સુધીમાં સગરરાજાનું વિસ્તૃત વર્ણન છે તેનો કિંચિત્ સાર નિચે મુજબ—

રામ, લક્ષ્મણ અને વિશ્વામિત્ર ગંગાજી ઉપર આવ્યા. રામે ગંગાજીની ઉત્પત્તિના સંબધે પુછતા વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે–તમારા કુલમાં પૂર્વે સગર રાજા થયા હતા તેમને કેશિની અને સુમતિ નામે બે રાણીઓ હતી. તે રાણીઓ સાથે સગર વનમાં ગયો. ત્યા તપશ્ચર્યા કરતા ભૃગુ ઋષિને જોયા. સ્તુતિ કરી એટલે ભૃગુ મુનિએ ઇચ્છિતવર માંગવા કહ્યું. રાણીઓએ કહ્યું કે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે આપો. ભૃગુએ કેશિનીને એક પુત્રનું અને સુમતિને સાઠ હજાર પુત્ર થવાનો વર આપ્યો. પછી તે સ્ત્રીઓની સાથે સગર ઘેર આવ્યો. મુનિના કહેવા પ્રમાણે પુત્રો થયા. એટલે ઘીથી ભરેલા ઘડાઓમાં સાઠ હજાર પુત્રોને રાખ્યા. મોટા થયા પછી ક્રીડા કરવા લાગ્યા. સગરના મોટા પુત્ર અસમંજસે જાઝમાં ભરી ગામનાં છોકરાને સરયૂ નદીમાં ડુબાડી દીધાં. પ્રજાનો પોકાર થતાં સગરે અસમંજસને દેશ નિકાળ કર્યો, અને તેના પુત્ર અંશુમાન્‌ને પોતાની પાસે રાખ્યો.

હવે અશ્વમેધ યજ્ઞના સમયે છુટા મુકેલા ઘોડાને પોતાના પદની રક્ષા માટે ઇંદ્રે પાતાળમાં કપિલ મુનિના આશ્રમે બાંધ્યો. ઘોડો પાછો ન આવતાં સાઠ હજાર પુત્રો ખોળવા નીકળ્યા. છેવટે ધરતી ખોદી પાતાળમાં પેઠા ત્યાં કપિલ મુનિના આશ્રમમાં ઘોડાને દેખી તેમને ઘણાં કઠોર વચનો બોલ્યા, મુનિએ સામુ

દેખી બાળીને ભસ્મ કર્યા. પછી અંશુમાન્ કાકાઓની ખબર લેવા નીકળ્યો. ત્યાં સાઠ હજારના મામા ગરૂડજીથી બળી મુઆની ખબર મળતાં જળાંજલી મૂકી, ત્યારે ગરૂડજીએ કહ્યું કે-ગંગાજીનું જળ મળવાથી સાઠ હજારનો ઉદ્ધાર થશે. પછી ગરૂડજીની સાથે જઇ મુનિના આશ્રમમાંથી ઘોડો છોડાવી લાવ્યા. યજ્ઞ પૂરો કરી, અંશુમાનને રાજ્ય સોંપી, સગર તપ કરવા લાગ્યા. પછી અંશુમાનના પુત્ર દિલીપ ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમણે ઘણાં વર્ષો સુધી તપ કર્યો પણ પત્તો લાગ્યો નહી. પછી તેના પુત્ર ભગીરથે પોતાના પુત્ર કકુત્સ્થને ગાદી સોંપી એક હજાર વર્ષ સુધી તપ કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. ગંગાજીની પ્રાર્થના કરી, પણ બ્રહ્માએ શિવની સહાય્ય લેવાનું બતાવ્યું. તેથી દેવતાઓના વર્ષ સુધી ફરીથી તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. પછી શિવે ગંગાને માથે ઝીલવાનું કબુલ રાખી, બ્રહ્માનું ધ્યાન કરી, ગંગાને છોડાવી. ગંગાએ શિવને પાતાલમાં ખોસી ઘાલવાનો વિચાર કર્યો પણ શિવે જટામાંથી એક વર્ષ સુધી ગંગાને ચસકવાજ ન દીધી. પછી ભગીરથની પ્રાર્થનાથી બિંદુ બિંદુ છોડતાં ત્રણ ધારાથી આકાશ, પાતળ અને પૃથ્વી એમ ત્રણે લોકને પાવન કરતી ગંગાએ સગરના સાઠ હજાર પુત્રોને તારી દીધા. પછી દેવતાઓની સાથે આવીને બ્રહ્માએ ભગીરથની સ્તુતિ કરી.” ઇત્યાદિ.

ગંગાનું જાન્હવી નામ પાડવાનું કારણ.

આજ તુલસીદાસ રામાયણના બાલકાંડ પૃ. ૨૧૮ ની ટીપમાં વાલ્મિકીય રામાયણનું અવતરણ મુકેલુ. છે તેમાં લખ્યું છે કે—

“ ગંગાજી માર્ગમાં જન્હુ રાજાની યજ્ઞ સામગ્રીને તાણી ગયાં હતાં તેથી જન્હુ ક્રોધ કરી ગંગાને પી ગયા હતા. પણ પછી ભગીરથેસ્તુતિ કરી ત ઉપરથી જન્હુએ પોતાના અંગમાંથી ગંગાને પાછાં કહાઢયાં હતાં તેથી જાન્હવી પણ કહેવાય છે.

વૈદિક-તુ. રામાયણના-સગર અને જન્હુનું સ્વરૂપ.

જૈન અને વૈદિક સગરના પુત્રો અને ગંગાના વર્ણન ઉપર સમીક્ષા.

આ અવસર્પિણીમાં એક કોટાકોટી સાગરોપમ કાળના પ્રમાણવાળા ચોથા આરાનો અડધો ભાગ (પચાસ કોટાકોટી) વ્યતીત થયા બાદ બીજા તીર્થંકર અજિતનાથ અને બીજા ચક્રવર્તી સગર થયા હતા. તેમનો તથા તેમના સાઠ

હજાર પુત્રોનો યતકિંચિત્ ઇતિહાસ અમોએ જૈન પ્રમાણે ઉપર આપ્યો છે તેમજ વૈદિક ગ્રંથોમાંથી પણ ત્રણ લેખો ટુંકામાં આપ્યા છે હવે તેના અંતરંગનો વિચાર ટુંકામાં કરીએ—જૈન પ્રમાણે પુત્રો સ્વાભાવિક રીતે પેદા થયા હતાં. જ્યારે વૈદિકનો પહેલો લેખ જોતાં શિવજીના વરદાનથી પુત્રો થયા હતાં કપિલ મુનિએ તેમને બાળી મુકયા. અને ગંગાના પાણીથી ત્રિજી ચોથી પેઢીએ તેમનો ઉદ્ધાર થવાનું ભવિષ્યપણ કપિલમુનિએજ સૂચવી દીધું હતું. હવે બીજો તુલસીદાસજીકૃત રામાયણનો લેખ જોતાં ભૃગુમુનિના વરદાનથી પુત્રોની પ્રાપ્તિ અને પાતાળમાં રહેલા કપિલમુનિએ બાળી નાખ્યાનું જણાય છે. બાળી નાખ્યાની ખબર સુમતિ રાણિના ભાઇ ગરૂડે (સાઠ હજાર છોકરાઓના મામાએ) આપી હતી, તેમજ ગંગાના પાણીથી ઉદ્ધાર થવાનું ભવિષ્ય પણ ગુરૂડજીએ કહીને બંતાવ્યું છે.

અસમંજસના પુત્ર અંશુમાને ગંગાજીને લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય એમ બન્ને લેખોથી જણ.તું નથી. પછી અંશુમાનના પુત્ર દિલીપે ઘણા કાળ સુધી તપ કર્યો પણ તેઓ ગંગાજીને લાવી શકયા ન હતા જ્યારે દિલીપના પુત્ર ભગીરથે પોતાના પુત્રને ગાદી સોંપી હજારો વર્ષના તપને અંતે બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા પણ બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે–જો શિવજી ગંગાનો પ્રવાહ ઝીલવાનું કબુલ કરે તોજ ગંગાજીને નીચે લાવી શકાય? ભગીરથને ફરીથી દેવતાનાં વર્ષ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કરવા પડયા, પછી શિવજીએ ધોધ ઝીલવાનું કબુલ રાખી, ધ્યાન કરી બ્રહ્માજીને જાગૃત કર્યા અને સ્વર્ગમાંથી ગંગાને છોડાવ્યા. ગંગાજીને ગર્વ થયો કે ધોધથી શિવને પણ પાતાળમાંજ ખોસી ઘાલું, પણ ગંગાજીનું ધાર્યું ન થવા દેતાં શિવજીએ પોતાની જટામાં ગંગાજીને એવાં તો ગુંગળાવી નાંખ્યા કે એક વર્ષ દિવસ સુધી તો ચસકવાજ દીધાં નહીં. છેવટે ભગીરથે પ્રાર્થના કરી જટામાંથી મુક્ત કરાવ્યાં, એટલે ગંગાજી ત્રણે લોકોને પાવન કરતાં સગરના સાઠે હજાર પુત્રોનો પણ ઉદ્ધાર કરી સ્વર્ગમાં પહોંચાડી દીધા. અહિં ટુંકામાં વિચાર કરવાનું એટલુંજ છે કે–જે બળી ગએલાની રાખ તેણે તે કાળ પ્રમાણે લાખો વર્ષ થઇ ગયાં હતાં તેમને સ્વર્ગે કેવી રીતે પહોંચાડેલા સમજવા ?

હવે વાલ્મીકીય રામાયણનો ઉલ્લેખ એવો છે કે–'જન્હુ રાજાના યજ્ઞની સામગ્રી ગંગાજી તાણી ગયાં તેથી જન્હુ ગંગાજીને પી ગયા. જ્યારે ભગીરથે જન્હુ રાજાની સ્તુતિ કરી ત્યારે જન્હુએ પોતાના અંગમાંથી બહાર કહાડયાં તેથીજ જાન્હવીના નામથી લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયાં.

વાલ્મિકીયનો આ લેખ જોતાં વૈદિકીય પ્રથમના બન્ને લેખો તદ્દન રદ થઇ જાય છે. કેમકે-જન્હુ પિતા, અને ભગીરથ પુત્ર હતા એમ જે જૈનોએ બતાવેલું છે તેની સાથેજ તે સંબંધ ધરાવે છે. તેમજ ગંગાજી પણ હતાં એ પણ સ્વતઃસિદ્ધ છે. માત્ર જન્હુ ગંગાજીને પી ગયા અને ભગીરથે બહાર કઢાવ્યા એટલી વાત જૈનોની સાથે મળતી નથી, પણ ગંગાજી તો હતાંજ તેથી બ્રહ્માને કે શિવજીને આરાધવાની જરૂર પડેલી હોય તેમ પણ જણાતું નથી. આ લેખમાં મૂળની વાત કયા પ્રકારની હતી અને તેમાં ફેરફારી કોણે કરી તેનો વિચાર કરવાનું તો વાચક વર્ગને સોંપી દઇ આ પ્રસંગથી વિરમું છું.

જૈન વૈદિકના સગરમાં પડેલી ભિન્નતાની સમીક્ષા.

સાઠ હજાર પુત્રોની હિંસાના પાપથી કપિલની મુક્તિ.

(સ્કંધ પુરાણ ખંડ ૫ મો, અધ્યાય ૧૭૫ મો. પત્ર ૩૦૨ અને શ્લોક ૧૯ નો સાર)

જેને પુરાણોમાં સનાતન વાસુદેવ કહેલા છે તે પાંચમા અવતારે કપિલ મુનિત્વને પ્રાપ્ત થઇ સાતમા પાતાળમાં જઇને વસ્યા ત્યાં દેવોથી અને સિદ્ધોથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપે પૂજાયા. પણ તેમના આગળ જઈ ચડેલા સગરના પુત્રો તો નાશને પ્રાપ્ત થયા. તે બળી મરેલાના પાપનો શોક કરતાં વિચારવા લાગ્યા કે હું સર્વ સંગત્યાગી, નિર્વિષય છતાં મારાથી આ સાઠ હજારનો નાશ થયો તે અયોગ્ય થયું, પણ થઇ ગયું તેનું હવે શું કરવું ? એવો વિચાર કરીને તે કપિલ ઋષિ નર્મદાનદીના તીર ઉપર આવ્યા અને વ્રત ઉપવાસાદિકની સાથે સ્નાન, દાન અને રૂદ્રના પૂજનથી તેણે પોતાના આત્માને તે લાગેલા પાપથી છોડાવીને નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કર્યું. બીજા પણ જે તીર્થમાં સ્નાન કરી જે પરમેશ્વરને પૂજશે તે પણ હજાર ગાયના દાનના પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય. " ઇત્યાદિ. વિશેષ ત્યાંથી જોઇ લેવું.

આમાં વિચાર—

સનાતન વૈકુંઠના માલિક વાસુદેવ (વિષ્ણુ ભગવાન પોતે) ૨૪ અવતારો ધારણ કરતાં પાંચમા અવતારે કપિલમુનિ રૂપે થયા, તેમણે પોતાના નાગનાજ તીર્થમાં વ્રતાદિક કરી રૂદ્રને પૂજ્યા ત્યારે તેઓ પાપથી છુટી નિર્વાણ પદને વર્યા તો તે કપિલના પાંચમા અવતાર પછી પાછા ફરીથી વાસુદેવે ઓગણીસ (૧૯) અવતાર ધારણ કરેલા છે તો તે કયા સ્થાનથી આવીને ધારણ કરેલા ?

આ ઉપરના લખાણમાં હું કોઇ પણ પ્રકારથી મારી સમજુતી કરી શકયો નથી તેથી પંડિતોને આ સંબંધમાં જરા શોધીને વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

॥ વિષ્ણુના પાંચમાવતાર કપિલે સાઠ હજાર પુત્રોને મારી પ્રાયશ્ચિત લીધું. પ્રકરણ ૧૧ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૨ મું. ત્રિજાથી નવમા તીર્થંકર.

ત્રિજા તીર્થંકર સંભવનાથ ૩

બીજા તીર્થંકર અજિતનાથના નિર્વાણ પછી ત્રીસલાખ કોટિ સાગરોપમ વર્ષ જતાં શ્રાવસ્તી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં જિતારિ નામના રાજા થયા. તેમણી રાણી સેના હતી તેમના પુત્ર સંભવનાથ નામે ત્રિજા તીર્થંકર થયા. *

ચોથા તીર્થંકર અભિનંદન

અયોધ્યા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં સંવર રાજા થયા, તેમની રાણી સિદ્ધાર્થા તેમના પુત્ર અભિનંદન ચોથા તીર્થંકર થયા.

પાંચમા તીર્થંકર સુમતિનાથ

અયોધ્યા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ 'મેઘ' નામે રાજા થયા તેમની રાણી સુમંગલા હતી તેમના પુત્ર સુમતિનાથ તે પાંચમા તીર્થંકર થયા.

છઠ્ઠા તીર્થંકર પદ્મપ્રભ

કૌસાંબી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં **શ્રીધર** નામે રાજા થયા તેમની રાણી સુસીલા હતી તેમના પુત્ર પદ્મપ્રભ (પદ્મનાભ) નામે છઠ્ઠા તીર્થંકર થયા.

સાતમા તીર્થંકર સુપાર્શ્વનાથ

વાણારસી (બનારસ) નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ **પ્રતિષ્ઠ** રાજા થયા તેમની રાણી પૃથ્વી નામની હતી. તેમના પુત્ર સુપાર્શ્વનાથ હતા તે સાતમા તીર્થંકર થયા.

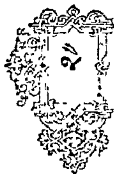
* આ સર્વ તીર્થંકરોના થવામાં એકેકથી અંતર જાણવા માટે જુઓ પ્રકરણ પાંચમું. આ બધાએ તીર્થંકરો સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્રણ ત્રણ ભવ કરીને મોક્ષે ગયા છે પરંતુ દરેકના ભવો લખતાં ઘણો વિસ્તાર થાય તેથી. લખ્યા નથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષચરિત્ર વિગેરે અન્ય જૈન ગ્રંથો જોવા.

આઠમા તીર્થંકર ચંદ્રપ્રભ — ચંદ્રપુરી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં મહાસેન રાજા હતા. તેમની લક્ષ્મણા રાણી હતી. તેમના પુત્ર શ્રી ચંદ્રપ્રભ હતા તે આઠમા તીર્થંકર થયા.

નવમા તીર્થંકર સુવિધિનાથ — કાકંદી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ સુગ્રીવનામે રાજા થયા તેમની રાણી રામા નામની હતી તેમના પુત્ર સુવિધિનાથ થયા તે નવમા તીર્થંકર થયા.

આ ત્રિજા તીર્થંકરથી નવમા તીર્થંકરના સમય સુધી ન તો કોઇ ચક્રવર્તી થયા, તેમજ ન તો કોઇ વાસુદેવાદિક થયા છે તેમજ નતો કોઇ ધર્મમાં વિશેષ ફેરફાર થએલો હોવાથી અખંડ રૂપે જૈન ધર્મજ ચાલી રહેલો હતો તેથી આ જગ્યોપર વિશેષ વિસ્તાર કરવાનો અવકાશ લીધો નથી. કારણ બધાએ તીર્થંકરો તત્વના ઉપદેશમાંતો એક સરખાજ હોય છે. માત્ર દેશ અને કાળ પ્રમાણે સુધારા વધારા બતાવે છે તેથી તેમાં વિશેષ કહેવાનું આપણને શું હોય?

બ્રાહ્મણોએ બદલેલું ધર્મનું સ્વરૂપ.

નોના ઇતિહાસ પ્રમાણે નવમા તીર્થંકર સુવિધિનાથ થયા ત્યાં સુધી 'મા હન' શબ્દથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા બ્રાહ્મણોમાં ભરતચક્રવર્તિએ આપેલા આર્ય ચાર મહાવેદોનું પઠન પાઠન યથાર્થ રીતે ચાલતું હતું તેથી જૈનધર્મમાં અને વૈદિક ધર્મમાં કોઇ પણ પ્રકારનો વિશેષ ફરક ન હતો. જો કે તેમના સમયમાં કપિલમુનિનો મત ચાલતો હતો ખરો પણ તેઓ સદાચારનું પાલન કરતા અને સદાચારનોજ ઉપદેશ કરી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનુંજ ધ્યાન કરવાનું લોકોને બતાવતા હતા અને જૈન ધર્મ પણ અખંડિત પણાથીજ ચાલતો આવેલો હતો. પરંતુ નવમા તીર્થંકર સુવિધિનાથના નિર્વાણ પછી કેટલોએક કાળ ગયે જીવોના દુર્ભાગ્યને લીધે અનિષ્ટકાળના પ્રભાવથી જૈન ધર્મનો સર્વથા લોપ થઇ ગયો હતો, તે સમયે ન તો કોઇ જૈન ધર્મના પાલન કરવાવાળા સાધુ હતા, ન તો કોઇ શ્રાવક, તેમજ ન તો કોઇ સુવિધિનાથ ભગવાનના ઉપદેશના તત્ત્વનાં પુસ્તકો રહ્યાં હતાં, તેથી દશમા તીર્થંકર શીતલનાથના થતાં પહેલાં, ઘણા લાંબા કાળ સુધી પોતાની આજી-

વિકાને માટે પઠન પાઠન કરવાવાલા પેલા બ્રાહ્મણોનેજ ધર્મનું સ્વરૂપ લોકો પૂછવા લાગ્યા, એટલે તે બ્રાહ્મણો પોતાના સ્વાર્થમિશ્રિત વ્યવહાર ધર્મ માત્રનોજ વિશેષ ઉપદેશ કરતા થયા અને દિન દિન પ્રતિ નેતૃત્વનું અભિમાન ધરાવતા, લોકોના પાસેથી મનમાની ભેટો લઇ વિષયાદિકમાં વધારે ને વધારે મગ્ન થતા શિથિલતામાં ઉતરતા ગયા.

હવે જ્યારે દશમા તીર્થંકર શ્રી શીતલનાથ ભગવાન કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શ્રી ઋષભદેવની પેઠે ખરા તત્વોનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાક ભદ્રિક બ્રાહ્મણો તેમના પાસેથી યથાર્થ તત્ત્વો સાંભળી (સમજી) ને દશમા તીર્થંકરના માર્ગને અનુસર્યા હતા, પરંતુ જે બ્રાહ્મણો પંડિતમાની થઇને લોકોના પાસેથી મનમાની ભેટો લઇને નેતૃત્વના અભિમાનવાળા થઇ બેઠા હતા તે બ્રાહ્મણોને ત્યાગ વૈરાગ્યરૂપ આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ પસંદ નહી પડવાથી તેઓ ત્યાગી, વૈરાગી સાધુઓને તિરસ્કારની નજરથી જોવા લાગ્યા, એટલુજ નહીં પણ તેમને લોકોમાં હલકા પાડવાને માટે ' દાસ, દસ્યુ નાસ્તિક, અને વેદબાહ્ય કહીને લોકોને પણ ભટકાવવા લાગ્યા. એટલામાત્રથી સંતોષ ન પામતાં પ્રાચીન કાળથી ચાલતા આવેલા ઇતિહાસોમાં પણ ધીરે ધીરે અનેક પ્રકારના ફેરફારો કરીને પોતાની માન્યતાને અનુકૂળ પડતા પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. જો કે દશમા તીર્થંકરના સમયમાં કોઇ પણ મોટા પ્રકારનો ફેરફાર કરી શકયા નહી હોય, પણ આપણે જેમ જેમ આગળ આગળનાં પુસ્તકોના વિષય ઉપર નજર ફેંકીશું તેમ તેમ ઘણા પ્રકારની વિચિત્રતાઓ આપણે જોઇ શકીશું. જેમકે ' યજ્ઞના વિષયને મુખ્ય રાખીને જીવોનો સંહાર કરી માંસ ભક્ષણ કરવાનું, માતૃ મેધ, પિતૃમેધાદિક યજ્ઞોમાં તેમનો સંહાર કરી અંગત વેર સાધવાનું, એજ પ્રમાણે શ્રાદ્ધાદિકમાં યજમાનના બાપ દાદાઓને અનેક જીવોનાં માંસ ભક્ષણથી વર્ષ દિવસ સુધી તૃપ્ત રાખવાનું વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારની વિપરીતતા ધર્મના બહાનાથી કરેલી આપણે જોઇએ છીએ. આટલું બધુ અંધેર ચલાવતા છતાં પોતાના વશમાં પડેલા અજ્ઞાની લોકોને શીખવતા ગયા કે " જૈનો વેદોને માનતા નથી, શ્રાદ્ધને માન માન આપતા નથી તેથી જૈનો નાસ્તિક છે. " પછી તે તત્ત્વાતત્ત્વને નહી સમજનારા જેના વશમાં પડેલા હોય તે જે કહે તે સમજે અને કહે. બાલકમાં અને અજ્ઞાનીમાં કાંઇ ફરક હોતો નથી. કોઇ કવિએ કહ્યું પણ છે કે—

" દુકડી મસુદા બાસ્તા, તીનોકા એક ગોત.
જીનકો જૈસા ગુરૂ મિલા, ઉનકા વૈસા પોત ! "

મતલબ એવો છે કે—દુકડી (ખાદી), મસુદા (મધ્યમ કપડું) બાસ્તા (સારા

લોકોને પહેરવા યોગ્ય ઉંચું કપડું) આ બધાએ લુગડા તો રૂના જ બને છે. ફરક કેમ પડયો ? તો કે–જેને જેવો કારીગર મળ્યો તેણે તેવું બનાવ્યું. એજ પ્રમાણે જેને જેવા ગુરૂ મળ્યા તેણે પોતાના સેવકોને તેવા બનાવ્યા પણ જ્યારે ખરા કારીગરના હાથમા તે વસ્તુ જાય છે ત્યારે તેની ખરી કિંમત થાય છે બીજુ કારણ એ પણ છે કે 'ગતિ પ્રમાણે જીવોની મતિ થાય છે' બાકી વાસ્તવિક ધર્મ તો એજ છે કે–કોઈ પણ જીવોને દુઃખ આપવું ન જોઈએ, તેમજ પોતાને અને બીજાને જે હિત, મિત, અને પથ્યરૂપ હોય તેજ પ્રમાણે બોલવુ. પારકી સ્ત્રીને મા, બહેન, બેટી, તરીકે માન આપવું, બીજાના ધનને જબરજસ્તીથી લેવુ નહી. તેમજ લોભના વસમા પડીઃધન ભેગું કરવાની લાય લ્હાય નહી નાખવી ઇત્યાદિ જે નીતિનો માર્ગ છે, તે બધાએ ધર્મને માટે એક સરખોજ છે.

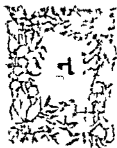
છતા આવા ઉત્તમ નીતિના ધર્મથી છોડાવીને પોતાના વિષયો પોષવાને માટે, કે સ્વાર્થના માટે બીજા જીવોના ઉપર જુલમ ગુજારવામા ધર્મ બતાવવો તે કયા પ્રકારનો ધર્મ ? વાસ્તવિક વિચાર કરીએ તો તે ધર્મ નથી, પણ ધર્મમા વિકાર થયેલો કહી શકાય. જ્યારે સત્યધર્મમાં ભેદ થાય છે ત્યારે તેના નેતાઓને તત્ત્વોમા પણ ફેરફાર કરવાની ફરજ માથે આવી પડે છે. પછી તેમના ગ્રંથોમાં વસ્તુના નામોનો ફેરફાર, દેવોની આકૃતિમા ફેર, ગુરૂઓના વર્તનમા ફેર, એવી રીતે જ્યા જોઈશુ ત્યાં અનેક પ્રકારની વિષમતાઓ (વિકૃતિઓ) આપણા જોવામા આવશે, પરંતું મધ્યસ્થ વૃત્તિ ધારણ કરી સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરીને જોઈશુ તો મુખ્ય મુદ્દાઓમા થોડાજ ફરક જોઈ શકીશું આથી કેટલાક વૈદિક ધર્મના વિષયો તે તે ગ્રંથોમાથી લઈને લોકોના આગળ આદર્શરૂપે મુકવાનો મારો આ પ્રયત્ન છે પરંતુ નિર્ણય કરવાનુ કાર્ય પંડિતોએજ કરી લેવુ.

ઇતિ–નવમા તીર્થંકરની પછી–ભરતચક્રીના સ્થાપેલા બ્રાહ્મણોએ ધર્મનુ સ્વરૂપ પલટાવ્યુ. પ્રકરણ ૧૨ મું—સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

દશમા તીર્થંકર શીતળનાથ અને તેમના શાસનમાં હરિવંશની ઉત્પત્તિ.

નવમા તીર્થંકર સુવિધિનાથના નિર્વાણ પછી ઘણા લાંબા કાળે ભદ્દિલપુર નગરમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશના દ્રઢરથ રાજા થયા, તેમની રાણી નંદાનામની હતી, તેમના પુત્ર શીતળનાથ ભગવાન્ દશમા તીર્થંકર થયા. તેમના નિર્વાણ પછી તેમનાજ શાસનમા હરિવંશની ઉત્પત્તિ થઇ તેનો સંબંધ નીચે મુજબ.—

કૌશંબી નગરીમા વીરનામનો કોળી હતો તેની સ્ત્રી વનમાળા ઘણીજ રૂપાળી હતી તેથી તે નગરના રાજાએ તેણીને જબરજસ્તીથી પોતાની રાણી બનાવી લીધી. સ્ત્રીના વિરહથી તે કોળી ગાંડો થઇ ગયો અને હા વનમાળા! હા વનમાલા! કરતો શહેરમા ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત વર્ષાકાળમા વનમાળાની સાથે રાજા ગોખમા બેઠો હતો તેવામા પેલા વીર કોળીને હા! હા! કરતો બાવરો થઇ ગએલો જોઇ રાજા રાણી (વનમાળા) ને ઘણોજ પશ્ચાતાપ થતા તેઓ પોતાના આત્માને ધિક્કારવા લાગ્યા. તેજ સમયે એકદમ તેમના ઉપર વિજલી પડવાથી કાળ કરીને હરિવર્ષ ક્ષેત્રમા તેઓ સ્ત્રી પુરૂષ રૂપે જુગલ પણે ઉત્પન્ન થયા.

રાજા રાણીનુ મરણ સાભળીને કોળી ખુશીમા આવીને સાવચેત થઇ ગયો. પછી તાપસ થઇને તપ કર્યો. તે તપના પ્રભાવથી કિલ્વિષક* દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયો, ત્યા અવધિજ્ઞાનથી જોતા રાજા રાણીને યુગલિક પણે ઉત્પન્ન થયેલા જોઇ વિચાર કરવા લાગ્યો કે—આ યુગલિક× ભદ્રક પરિણામી અને અલ્પારંભી હોવાથી મરીને દેવતા પણે ઉત્પન્ન થશે તો પછી હુ મારૂં વેર કેવી રીતે લઇ શકીશ? માટે એવો ઉપાય કરૂં કે જેથી એ બન્ને મરીને નરકમા જાય. તે એવો વિચાર કરે છે. એટલામા ભરતક્ષેત્રમા ચંપાનગરીના રાજા ઇક્ષ્વા-

* આ દેવજાતિ નીચ કોટિની છે

× જૈન સિદ્ધાતમા એવો નિયમ જણાવેલો છે કે દરેક યુગલિક મરીને સ્વર્ગમાજ જાય

કુવંશીય ચંદ્રકીર્તિનું અપુત્રિયા પણે મરણ થવાથી ત્યાંના લોકોને વિચાર થયો કે હવે આપણે રાજા કોને સ્થાપવો. તે વખતે પેલા દેવતાએ તે યુગલના શરીરનો દેવમાયાથી સંકોચ કરીને ત્યાંથી ઉઠાવ્યું અને ચંપાનગરીના લોકોને સોંપીને કહ્યુ કે આને તમારો હરિનામા રાજા અને હરિણીનામા રાણી બનાવો. અને એમને ફલમિશ્રિત માંસ ખાવાને આપજો, તેમ શિકાર કરવાનુ પણ શીખવજો કહી અંતર્ધાન થઇ ગયો. લોકોએ તે રાજા ગણી ને તેના કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરાવ્યું તેથી તે બન્ને મરીને પાપના પ્રભાવથી નરકમાં ગયાં. યુગલિક કદિપણ નરકમાં જાય નહિ છતાં અહિં તેમ બન્યું તેથી આ અનિષ્ટકાળમાં આશ્ચર્ય રૂપે મનાયું છે

આ રાજાની વંશપર પરા થઇ તે હરિવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થઇ. એજ વંશમા વસુરાજા થયો હતો (જુઓ પ્રકરણ આવતામાં.)

શ્રી સુવિધિનાથ તીર્થંકરના શાસની પેઠે શ્રી શીતલનાથનું શાસન પણ આગળ જતા કેટલાક કાળે સર્વથા વિચ્છેદજ ગયુ. એવીજ રીતે નવમ તીર્થંકરથી લઇને પંદરમા તીર્થંકર ધર્મનાથ સુધી વારંવાર જૈન ધર્મનો વિચ્છેદજ થતો રહ્યો તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર બ્રાહ્મણ ધર્મનું પ્રાબલ્ય વધતું ગયું.

દશમા તીર્થંકર શીતલનાથ, પછી હરિવંશની ઉત્પત્તિ.

નવીન વેદોની રચના.

જેનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે હિંસામિશ્રિત વેદો બનાવનારામાં યાજ્ઞવલ્કય , સુલસા, પિપ્પલાદ અને પર્વત આદિ મુખ્ય હતા. આમાંથી પ્રથમના ત્રણનો ઇતિહાસ આ પ્રકરણમાં આપીશું અને સાથે સાથે વૈદિક ગ્રંથોમાંથી તે કથનને ટેકો આપતા ઉલ્લેખોનો પણ, નિર્દેશ કરીશુ પર્વતનું વર્ણન વસુરાજાના સંબંધવાળા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવશે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત ત્રિષષ્ટિશલકા પુરૂષ ચરિત્ર-પર્વ ૮માના બીજા સર્ગમાં આ ત્રણેનો ઇતિહાસ આપેલો છે તે નીચે મુજબ—

કાશપુરીમાં સુલસા અને સુભદ્રાનામે વેદ વેદાંગાદિકમાં અત્યંત નિપુણ બે સંન્યાસિણી બહેનો હતી. તેમણે વાદ વિવાદમાં અનેક વાદિઓને જીતેલા

પણ યાજ્ઞવલ્કયના વાદમાં ' જે હારે તે સેવક બને ' એવી પ્રતિજ્ઞા હતી અને યાજ્ઞવલ્કયે સુલસાને જીતી તેથી તે તેની સેવિકા થઇ રહી. તેમાં બન્નેનો સંયોગ થતાં પુત્ર પેદા થયો, તેઓ તે પુત્રને પીપલના વૃક્ષ નીચે મુકીને ચાલતાં થયાં. સુલસાની બહેન સુભદ્રાને આની ખબર પડતાં તે પીપલા તરફ ગઇ. સ્વાભાવિકપણે પીપલાનું ફલ બાલકના મુખમાં પડતાં તે મુખ હલાવી રહ્યો હતો આથી તેનું નામ પિપ્પલાદ રાખ્યું. તેને યત્નથી પાળી વેદવેદાંગાદિ શાસ્ત્રો ભણાવ્યા.

પિપ્લાદે અભિમાનથી અનેક વાદિઓને હરાવ્યા. છેવટે માસીના કહેવાથી પોતાના માત પિતાની ખબર પડતાં ઉગ્ર ક્રોધ થયો કે અરે ! તેઓ નિર્દય થઇ મને જંગલમાં છોડીને ચાલ્યા ગયાં. આથી તેઓની સાથે વાદમા ઉતરી તેણે માતૃમેધ અને પિતૃમેધની સિદ્ધિ કરીને તે બન્નેનો તેમાં હોમ કર્યો.

આ પિપ્પલાદ મીમાંસકમતના મુખ્ય આચાર્ય થયા. તેમને બાતલી નામે શિષ્ય થયો. તેનાથી યજ્ઞ યાગાદિ (જીવોની હિંસાની) ની પ્રવૃતિ વિશેષ પણે ચાલુ થઇ.

વેદોના સંબંધે વૈદિક માન્યતા—

વૃહત્ આરણ્યક ઉપનિષદ્‌ના ભાષ્યમાં લખ્યું છે કે ' યજ્ઞોના કહેવા વાલા ' યજ્ઞવલ્કય ' અને તેનો જે પુત્ર તે યાજ્ઞવલ્કય ' આથી યજ્ઞોની વિધિ પ્રાયઃ યાજ્ઞવલ્કયથીજ ચાલેલી હોવી જોઇએ. તેમજ ઘણે ઠેકાણે याज्ञवल्क्येति हो वाच (અર્થાત્ યાજ્ઞવલ્કયે એમ કહેલુ છે.) આવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે એથી પણ યાજ્ઞવલ્કયજ વેદોના કર્તા કલ્પી શકાય છે. વળી વૈદિક શાસ્ત્રોમાં એમ પણ લખાએલું છે કે ' યાજ્ઞવલ્કયે પૂર્વની વિદ્યા વામી (ઓકી કાઢી) ને સૂર્યની પાસેથી નવીન વિદ્યા શીખી ' આનો અર્થ પણ એજ થઇ શકે કે યાજ્ઞવલ્કયે પ્રાચીન વેદોનો ત્યાગ કરીને નવીન વેદો બનાવ્યા.

આ વાતનો વિશેષ પુરાવો સ્કંદ પુરાણ ખંડ છઠ્ઠો, અધ્યાય ૧૨૯, શ્લોક ૭૩ (પ. ૧૪૪) થી પણ મળે છે. તેનો સારાંશ નીચે મુજબ—

' બૃહત્કલ્પમાં વેદ, વેદાંતના પારગામી શાકલ્યમુનિ ઘણા શિષ્યોને ભણાવતા હતા અને રાજાનું પૌરોહિત્ય પણ કરતા. તેથી રાજાનું શાંતિક કર્મ

પોતે કરતા અને ક્રમવાર શિષ્યો પાસે પણ કરાવતા. એક દિવસે વેશ્યાના† નખોથી શરીર પર લિસોટા પડેલા છતા પણ લાજ છોડીને યાજ્ઞવલ્કય શાન્તિ કર્મ કરાવવાને ગયો. એવા સ્વરૂપથી આવેલો જોઈ લોકો હાસી કરવા લાગ્યા અને રાજા પણ ઋષિને આવી સ્થિતિવાળો જોઈ તેના હાથનું પાણી ગ્રહણ ન કરતા લાકડાને છાંટવાનું કહ્યું. લાકડા ઉપર છાંટતા તે પ્રફુલિત થઇ ગયું. રાજાએ ચકિત થઇ પાણી માગ્યું પણ અભિમાનથી યાજ્ઞવલ્કયે આપ્યુ નહી ને પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો. બીજે દિવસે શાકલ્ય મુનિના તરફથી શાંતિક કર્મ થયા બાદ રાજાએ યાજ્ઞવલ્કયની માગણી કરી. શાકલ્ય ઋષિએ યાજ્ઞવલ્કયને શાન્તિકર્મ કરવાની આજ્ઞા કરતા હઠે ચઢેલા તેણે ગુરૂને પણ તરછોડી નાખ્યા. તેથી ગુરૂએ પણ ઘણો તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે–' મારી વિદ્યા પાછી આપીને તારે જ્યાં જવુ હોય ત્યા ચાલ્યો જા ' એમ કહી મંત્રેલુ પાણી પાયું તેથી આકુલવ્યાકુલ થઈ બધી વિદ્યાઓ ઓકી કાઢી અને કહેવા લાગ્યો કે તમારો આપેલો એક પણ અક્ષર હવે મારા પેટમાં રહ્યો નથી તેથી તમે મારા ગુરૂ નહી અને હું તમારો શિષ્ય પણ નહી. એમ કહી યાજ્ઞવલ્કય હાટકેશ્વરમા ગયો, અને ત્યાં જઇ સૂર્યની ઉપાસના કરવા લાગ્યો. એટલે એક વર્ષના અંતે સૂર્યે પ્રસન્ન થઇ વરમાગવાનું જણાવ્યું ત્યારે યાજ્ઞવલ્કયે વેદ વિદ્યા ભણવાની પ્રાર્થના કરી સૂર્યે કહ્યુ કે–મારા તેજના તાપથી ટકી શકાશે નહી. છેવટે સૂર્યે લઘિમા વિદ્યા આપી અને તે વિદ્યાના પ્રભાવથી લઘુ શરીર ધારણ કરીને સૂર્યના ઘોડાના કાનમા પેસી સૂર્યના મુખથી બધી વેદ વિદ્યા ભણ્યા પછી સર્વ ઉપનિષદો બનાવી રાજાઓને, અને લોકોને સમજાવી, પછી પોતાના કાત્યાયન પુત્રને ભણાવી ભણાવી પોતે બ્રહ્મ તેજની સાથે પોતાનું તેજ જોડી દીધુ."

આ શિવાય બીજા પણ અનેક ઋષિઓએ વેદોની જુદી જુદી ઋચાઓ બનાવેલી છે એના પુરાવા માટે જુઓ આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ ૩૯૨ થી. તેમા જણાવ્યુ છે કે—

"વેદ રચનાનું કાર્ય આસરે પાંચસે વર્ષ સુધી ચાલ્યું અને તે રચવામા અનેક ઋષિઓએ મહેનત લીધી પુરાણકાળમા અનેક ઋષિઓ થઈ ગયા તે બધાએ વેદનું રક્ષણ કર્યું અને વેદ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો + × ×

† મૂળમાં આ બાબતનું વર્ણન અત્યન્ત વિસ્તારથી કરેલ છે પરંતુ આ પ્રસંગનો શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે.—सोऽपि तारुण्यगर्वेण वेश्याकरजविक्षतः ।
सर्वांगेषु च निर्लज्जः प्रकटांगो जगाम वै ॥ १॥

સર્વ વેદમા મુખ્ય જે ઋગ્વેદ તેના દશ પ્રકરણ અથવા મંડલ છે. તેમાં પહેલું અને છેવટનું મંડલ અનેક ઋષિઓને હાથે રચાયેલું છે ભૃગુકુલોત્પન્ન ગૃત્સમદ અને તેના વંશજોએ બીજુ મંડળ. વિશ્વામિત્રે ત્રીજુ, વામદેવે ચોથુ અત્રિએ પાચમું. ભારદ્વાજે છઠ્ઠુ તથા સાતમુ. કાણ્વે આઠમું અને આંગીરસે નવમું.

એ પ્રમાણે વચલાં આઠ મંડલો જુદા જુદા ઋષિઓએ રચ્યા. તેમણે જુદા જુદા તેત્રીસ × દેવતાઓની સ્તુતિ કરેલી છે. પરંતુ એ સ્તુતિનુ પરિણામ 'ઇશ્વર એકજ છે' એ ભાવમાં થએલુ છે. વેદકાળમાં એકંદર ૯૧ ઋષિઓ થઇ ગયા એવુ મત્સ્યપુરાણમાં કહેલુ છે."

આ વાતની પુષ્ટિમા ડૉ. મૅકડોનલ 'સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ' નામના ગ્રંથમા પૃ. ૭૫ ઉપર લખે છે કે- 'ઋગ્વેદમા જે સૂક્તો દીઠામા આવે છે, સઘળાને અસ્તિત્વમા આવતા કઇ સેંકડો વર્ષો થયા હોવા જોઇએ.' ઇત્યાદિ.

જે જે ઋષિઓ વેદોની રચના કરતા તેમના નામની અનેક શાખાઓ પ્રસિદ્ધિમા આવતી ગઇ. તેથી આ પ્રચલિત વેદો નવીન નથી એમ કેવી રીતે કહી શકાય ?

ઇતિ દશમા તીર્થંકર થયા પછી નવીન વેદો રચાયાનું સ્વરૂપ.

સ્વચ્છંદતાથી ભરેલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોઃ—

" ડૉ. મૅકડોનલ, સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ. વેદોના સમયનુ સાહિત્ય નામનાં બીજે પ્રકરણમાં (પૃ. ૩૮ માં લખે છે કેઃ—

" વેદના મંત્રો અને યાગનોવિધિ એ બેઉના પરસ્પરનો સંબંધ કેવી રીતનો છે, અને એક બીજાની અપેક્ષાએ એ બેઉનો 'ગૂઢ' અર્થ શો છે તે સમજાવવું એ બ્રાહ્મણોના મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એમા પ્રસંગ વશાત્ જે દંતકથાઓ, અને ધ્યાન ખેંચે એવા વિચારો આવે છે તે જો બાદ કરીએ તો એ ગ્રંથો સાહિત્યની રચના તરીકે કંઇ પણ રમણીય લાગે છે એમ આપણાથી કહી

× તે ગ્રંથકારે ટીપમા નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે—

" આ ૩૩ પ્રકારના દેવો પરથી પુરાણકારોએ દેવોની સંખ્યા તેત્રીસ કરોડના કરી "

શકાશે નહી. એ ગ્રંથોમાં વિધિની જે સમજુતી આપવામાં આવી હોય છે, તેની પુષ્ટિના માટે વ્યાખ્યા સંબંધી, ભાષા સંબંધી, અને ઉત્પત્તિ સંબંધી કેટલાંક વચનો પણ સાથે સાથે સાંકલી દેવામાં આવ્યાં હોય છે. અને જગતની સૃષ્ટિવિષેના, તથા એ સૃષ્ટિના રચનાર વિષેના પ્રગટ કરાયલા વિચારોના સમર્થનમાં દંત કથાઓ અને કિંવદંતીની ચર્ચાઓ પણ આપવામાં આવી હોય છે.

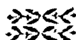
વિપ્રોની સ્વચ્છંદ કલ્પનાઓથી ભરેલાં અને જુદી જુદી વસ્તુઓમાં તુરંગીપણે, રે! બેવકુફી ભરેલી રીતે બીજે કોઇ પણ સ્થળે નજ દીઠામા આવે એવું એકતાનું આરોપણ કરનારાં ઉપકકિયાં અને આડંબરવાળા વિવેચનોનો સંગ્રહ એ ગ્રંથોમાં થયેલો છે. "

આમાં કિંચિત્માત્ર વિચારઃ—

આ વેદોના વિષયમાં આપે પ્રથમ સ્કંદપુરાણના લેખથી જોયું કે-શાકલ્ય ગુરૂના તિરસ્કારથી યાજ્ઞવલ્કયે જુના વેદોનું વમન કર્યું તો શું ભણેલા જ્ઞાનને ઓકી કઢાય ખરૂં? એનો તો અર્થ એજ થાય કે જુના વેદોનો ત્યાગ કરી યાજ્ઞવલ્કયે નવા વેદોની રચના કરી. આર્યોના તહેવારોના લેખકે પણ જણાવ્યું છે કે–વેદોની રચના કરવામાં અનેક ઋષિઓએ પાંચસો વર્ષ સુધી મહેનત લીધેલી છે, અને મત્સ્ય પુરાણવાળાએ ૯૧ ઋષિઓની સંખ્યા લખી બતાવી છે. ડૉ. મૅકડોનલ પણ આવાનની પુષ્ટિ કરી રહ્યા છે ને સમયે બ્રાહ્મણગ્રંથો પણ તરત જ જોડી દેવામા આવ્યા છે. તે પણ અનેક બ્રાહ્મણોની સત્તા જામેલી હોવાથી તેઓ જે કાંઇ લખે અગર કહે તેના સંબંધે કોઇ પુછવા વાળુ હતુંજ નહી. પણ તે સ્વચ્છંદી પણાનું લખેલું આજે અંગ્રેજ પરીક્ષકોના સમયમાં તેવા ગૌરવ વાળુ થઇ શકયું નથી. પરંતુ જૈનગ્રંથોના માટે તેવો પ્રકાર બન્યો નથી. પણ આજે આખી દુનિયા ગૌરવની સાથે અમૃતોદ્ગારથી જૈનોનાગ્રંથોને વધાવી રહી છે તે તેના સત્ય તત્ત્વોનેજ આભારી છે.-

વેદો ઉપર રચાએલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો માટે અંગ્રેજોનો મત.

પ્રકરણ ૧૩ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

જીવોના રક્ષકોને રાક્ષસો કહેવાની ધૃષ્ટતા.

(રાવણ અને નારદ)*

લંકાનો રાજા રાવણ જ્યારે દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યો ત્યારે લાકડીઓના મારથી ગભરાતો અને પોકાર કરતો નારદ મુનિ રાવણની પાસે આવ્યો. રાવણે પુછ્યું કે તમને કોણે માર્યા ? ત્યારે નારદે કહ્યું કે– રાજપુરનો રાજા મરૂત બ્રાહ્મણોના ઉપદેશથી યજ્ઞ કરવા લાગ્યો, તેમાં નિરપરાધ ગરીબ પશુઓને મારતાં જોઇ હું આકાશમાંથી ઉતરી બ્રાહ્મણોની પાસે બેઠેલા મરૂત રાજાની પાસે ગયો અને મેં કહ્યું કે—હે રાજન્ ! તું આ શું કરવા લાગ્યો છે ? ત્યારે મરૂતરાજાએ મને જવાબ આપ્યો કે–આ બ્રાહ્મણોના ઉપદેશથી દેવતાઓની તૃપ્તિકરવા અને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ માટે પશુઓનું બલિદાન આપી ધર્મનું કાર્ય કરૂં છું. પછી મ્હેં મરૂતને કહ્યું કે– હે રાજન્ ! વેદોમાં જે યજ્ઞ કરવાનો કહ્યો છે તે તું સાંભળ–યજ્ઞ કરવાવાળો જે આત્મા તેજ યષ્ટા, તપરૂપ અગ્નિ, જ્ઞાન રૂપી ઘી , કર્મ રૂપિ લાકડા, કામ, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભરૂપી પશુઓ, સત્ય બોલવા રૂપ યજ્ઞસ્તંભ, જીવોની રક્ષા કરવી તે દક્ષિણા, અને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી તે વેદિકા. આ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવાનો વેદોમાં કહેલો છે. જે યોગાભ્યાસમાં રહી કરે છે તે મુકત રૂપ થાય છે, અને જે **રાક્ષસ** જેવા થઇ પશુઓનો યજ્ઞ કરે છે તે તો મહાઘોર નરકમાં જાય છે અને મહાદુ:ખો ભોગવે છે. હે રાજન્ ! તું ઉત્તમ વંશનો છે, બુદ્ધિમાન્ છે માટે આ અઘોર કર્મનો ત્યાગ કરવો તને ઉચિત છે. જો જીવોનો નાશ કરવાથી સ્વર્ગલોક મળતું હોય ;તો થોડાજ દિવસોમાં આ લોક શૂન્ય થઇ જાય. આ મારૂં વચન સાંભળી ઉગ્રક્રોધ કરતા બ્રાહ્મણો મને લાકડીઓથી મારવા લાગ્યા, તેથા હુ ત્યાથી નાશીને તમારા શરણે આવ્યો છું, પણ બિચારા ગરીબ પશુઓ માર્યાજાય છે તેનો તમે બચાવ કરો. રાવણ ને પણ દયા ઉત્પન્ન થવાથી વિમાનથી નીચે ઉતરીને મરૂત રાજાની પાસે તે ગયો. મરૂતે પણ ઘણું સન્માન કર્યું.

* રાવણ અને આ નારદ વીસમા મુનિસુવ્રત તીર્થંકરના સમયમા થયા છે, અને અહિં તો નવમા તીર્થંકર ના સમયનો સંબંધ ચાલે છે પરંતુ પ્રસંગને અનુસરીને આ પ્રકરણ ને અહિં સ્થાન આપવામા આવેલ છે.

રાવણે મરૂત રાજાને કહ્યુ કે-અરે મરૂત! નરકને આપવાવાળો આ યજ્ઞ કરવા તું કેમ તૈયાર થયો છે? જગતનું હિત કરવાવાળા સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષોએ કહેલો અહિંસારૂપજ ધર્મ સત્ય છે. આ નિરપરાધી જીવોનો નાશ કરીને તું કેવી રીતે સુખી થઇશ? આ યજ્ઞ કર્મ તો તને આ લોક અને પરલોકમાં (બન્ને ભવમાં) અહિતકારક છે માટે તું આ ગરીબ પશુઓને છોડી દે. જો તું નહી માનીશ તો હું તને તારા આ યજ્ઞકર્મનું ફળ આ લોકમાંજ આપીશ અને તારો નરકમાં વાસ થશે. તે વખતે રાવણની પ્રચંડ આજ્ઞાને માન આપ્યા વગર છુટકોજ ન હતો, તેથી મરૂતરાજાએ યજ્ઞનો આરંભ બંધ કરીને બ્રાહ્મણોને વિદાય કર્યા.

બ્રાહ્મણો કહે છે કે-પ્રથમ રાક્ષસો યજ્ઞનો નાશ કરતા હતા, તે વાતની ખાત્રી આ કથાથી થાય છે. પુરાણાદિક શાસ્ત્રોમાં તે બલવાન્ જૈન રાજાઓને રાક્ષસોજ લખી જણાવ્યા છે. ગરીબ જીવોના રક્ષકોને જો રાક્ષસો કહેવામાં આવે તો તેમનો નાશ કરવાવાળાઓને કયો ઇલકાબ આપવો?

તેમજ પુરાણકારોએ એવી પણ વાત લખી છે કે નારદ ઋષિએ માયાથી જૈનનું રૂપ ધારણ કરી યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી, તે પણ આ કથાનું રૂપાંતર હોય એમ જણાય છે.

ઇતિ યજ્ઞમાં હોમાતા જીવોના રક્ષક રાવણને રાક્ષસ કહેવાની ધૃષ્ટતા.

પ્રકરણ ૧૪ મું

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જૈન પ્રમાણે વેદોમાં હિંસાની શરૂઆત.

(નારદ, પર્વત, અને વસુરાજા)

એક વખતે રાવણે નારદને પુછયું કે-પશુઓના ઘાત રૂપ આ પાપાત્મક યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ કયાંથી ચાલુ થઇ? નારદે કહ્યુ કે હે રાવણ! આ પાપાત્મક યજ્ઞનો પ્રવૃત્તિનું મૂળ સાંભળ. શુકતિમતી નદીના તટ ઉપર સૂક્તિમતી નગરી હતી તેમાં હરિવંશના કુલમા વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામી થયા. તેમની પરંપરામાં અભિચંદ્ર રાજા થયા તેમના પુત્ર વસુ નામે હતા. એજ નગરીમાં ક્ષીરકદંબક નામના ઉપાધ્યાય અને તેમનો પુત્ર પર્વત નામનો હતો

વસુ, પર્વત અને હું (નારદ) એમ ત્રણે જણ પાઠ કરીને અગાસી ઉપર ઉંઘી ગયા. ઉપાધ્યાયજી જાગતા હતા. તેવામાં આકાશમાર્ગે જતા. જ્ઞાનવાન્ બે ચારણમુનિઓ પરસ્પર એવી વાત કરવા લાગ્યા કે–આ ત્રણ છાત્રોમાથી બે નરકમાં અને એક સ્વર્ગમાં જશે. આ વાત સાંભળતાં ઉપાધ્યાયજી વિચાર ગ્રસ્ત થયા કે શું મારા ભણાવેલા છાત્ર નરકે જશે ? અને આ ત્રણમાં સ્વર્ગનો અધિકારી કયો ? એવો વિચાર કરી પરીક્ષા કરવામાટે પીઠાના (લોટના) ત્રણ કુંકડા બનાવી ત્રણેને એકેકો અપીને કહ્યુ કે–જ્યાં કોઇપણ જુએ નહી ત્યાં જઇને એને મારો. અમે ત્રણે તે કુકડાં લઇને જંગલમાં ગયા. વસુ અને પર્વત એ બે તો મનુષ્ય વગરના જંગલમાં જઇ મારીને પાછા આવ્યા. હું જંગલમાં ગયો પણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે–' કોઇ દેખે નહી ત્યાં જઇને મારો ' એવી ગુરૂજીની આજ્ઞા છે. પ્રથમ તો હુંજ દેખું છું તેમજ વનપાલ, લોકપાલ, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને જ્ઞાનીઓ પણ એ દેખી રહ્યા છે. એવી કઇ જગ્યા છે કે–જ્યાં કોઇ દેખેજ નહી ? માટે ગુરૂજીની આજ્ઞા મારવાની નથી, માત્ર આપણી પરીક્ષા કરવાને માટેજ આ કાર્ય અમોને સોપ્યુ હોય. એવો વિચાર કરી હું કુકડાને અખંડિતજ લઇ પાછો ગુરૂજીની પાસે ગયો. નહી મારવાના બધાં કારણો કહી બતાવ્યાં. ગુરૂજી મને સાધુ સાધુ (સારૂ–સારૂ) કહી ઘણા હર્ષથી પોતાની છાતીએ લગાવી ભેટયા.

વસુ અને પર્વત પણ એટલામાં આવી પહોચ્યા. તે કહેવા લાગ્યા કે મારતી વખતે અમોને કોઇએ પણ દેખ્યા નથી. ગુરૂજી ઘણા ખિન્ન થઇ બોલ્યા કે–અરે મૂર્ખાઓ ! તમો જાતે જોતા હતા કે નહી ? તેમજ વનપાલો, લોકપાલો, ગ્રહો, નક્ષત્રો, તારાઓ અને જ્ઞાનીપુરૂષો પણ દેખતા હતા. પાપિષ્ઠો તમે કેવી રીતે મારીને આવ્યા ?

છેવટમાં વિચાર કર્યો કે–પાણી જેવા પાત્રમાં પડે છે તેવા સ્વરૂપનુ બને છે, વિદ્યાનો પણ એવોજ સ્વભાવ છે. અરે મારા ભણાવેલા અને પ્રાણથી પ્યારા મારા છાત્રો થઇને નરકમાં જશે ? એમ બધા સંસારને શૂન્ય જાણી દીક્ષા ગ્રહણ કરી સદ્ગતિમાં ગયા. અભિચંદ્ર રાજાએ પણ રાજ્ય છોડી સાધુવૃત્તિ અંગીકાર કરી.

અભિચંદ્રની ગાદી ઉપર વસુ બેઠા, ઉપાધ્યાયજની ગાદી પર્વતને મળી અને હું (નારદ) મારા સ્થાન ઉપર ચાલ્યો ગયો.

વસુ રાજા હમેશાં સત્યજ બોલતા તેથી તેઓ સત્યવાદી તરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. વિશેષ પ્રખ્યાતિમા મુખ્ય કારણ એ પણ હતુ કે–વસુ રાજાને સ્ફટિક રત્નનુ એક એવુ ગુપ્ત સિંહાસન મલ્યુ હતું કે તે સૂર્યના પ્રકાશમાં

બિલકુલ દેખાતું નહી, જાણે રાજા અદ્ધરજ બેઠેલા હોય તેમ લોકો દેખતા તેથી વિશેષ પ્રસિદ્ધિ એવી થઇ કે–સત્યના પ્રભાવથી વસુરાજાને દેવતાઓ અદ્ધરજ રાખે છે દેવી ડરથી બીજા રાજાઓ પણ વસુરાજાની આજ્ઞા માનવા લાગ્યા. કેમકે સાચી કે જુઠી ઉત્તમ પ્રસિદ્ધિ જય કરવા વાળી હોય છે. અને ખોટા કામની પ્રસિદ્ધિ કોઇ પ્રસંગે દુ:ખ આપનારી પણ થાય છે.

એક વખતે ફરીથી હું (નારદ) સૂક્તિમતીમાં આવ્યો અને પર્વતને મળવા ગયો. ઋગ્વેદ ભણાવી રહ્યા હતા, તેમાં ' अजैर्यष्टव्यम् ' આ શ્રુતિનો અર્થ 'બકરાનો હોમ કરવો ' એવો પર્વતે કર્યો. મેં કહ્યુ કે–ભાઇ ! તું ભ્રાંતિથી એવો અર્થ કેમ કરે છે ? ગુરૂમહારાજે તો ' ત્રણ વર્ષના ધાન્યનો હોમ કરવો ' એવો અર્થ કહી બતાવ્યો હતો કેમકે– न जायन्त इत्यजा (વાવવાથી જે ન ઉગે તે ધાન્ય અજ કહેવાય) તે ધાન્યનો હોમ કરવાનુ ગુરૂજીએતો કહ્યુ હતું. તે વાત પર્વતે માની નહીં અને નિઘંટથી અજા નો અર્થ બકરી સિદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે મેં કહ્યુ કે શબ્દોના અર્થ ગૌણ અને મુખ્ય એમ બે પ્રકારે થાય છે ખરા, પણ ગુરૂનું વચન અને શ્રુતિનો અર્થ અન્યથા કરે છે તેથી મહાપાપ થાય છે. છેવટે અમે બન્નેમહાધ્યાયી વસુરાજાને મધ્યસ્થ ઠહરાવી જીવ્હાચ્છેદની પ્રતિજ્ઞા ઉપર આવ્યા મે પણ કબુલ કર્યું. કેમકે મને સત્યવાદી વસુરાજા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો.

પર્વતની માતાએ ખાનગી પણે પર્વતને કહ્યું કે બેટા ! તુ તારા હઠને છોડી દે. નારદનું કથન સત્ય છે. મે પણ ધાન્યનોજ અર્થ સાભળેલો છે પર્વતે કહ્યુ કે. માતાજી હવે તો , જે થવાનુ હોય તે થાય, પણ મારાથીતો ફરી શકાયજ નહીં પર્વતની માતા ઘણીજ દુ:ખીની થઇ. છેવટે પુત્રના બચાવને માટે વસુરાજાની પાસે ગઇ વસુરાજાએ ઘણો સત્કાર આપી કહ્યુ કે–માતાજી ! મને આજ્ઞા કરો શું આપું ? ત્યારે બ્રાહ્મણીએ કહ્યુ કે– મારે બીજુ કંઇ પણ જોઇતું નથી માત્ર મને પુત્રની ભિક્ષા આપ. વસુરાજા પણ આ વાત સાભળીને બોલી ઉઠયો કે–હે માત જી ! ગુરૂના પુત્રની સાથે ગુરૂજીની પેઠેજ વર્તવું જોઇએ એવો શ્રુતિસ્મૃતિનો પણ આદેશજ છે તોપછી મારા ભાઇને કોણ મારી શકે તેમ છે ? હુંતો એમજ સમઝું છું કે મારા ભાઇને મારનારને યમરાજનું તેડુંજ થએલું છે. માતાજી મને બધી વાત કહો. ત્યારે બ્રાહ્મણીએ નારદ અને પર્વતનો બધો સંવાદ કહી બતાવ્યો, અને છેવટમાં કહ્યુ કે–જો તારા ભાઇની રક્ષા કરવી હોયતો અજ શબ્દનો અર્થ બકરો કે બકરી કરી બતાવે તેજ થાય તેમ છે. મહાત્માઓ પરોપકારના માટે પોતાના

પ્રાણ પણ આપી દે છે, તો પછી એક વચનથી થતો ઉપકાર કેમ નહીં કરે? આ બધી વાત સાંભળીને વસુ રાજાએ કહ્યું કે-માતાજી સત્ય વાદીઓ પોતાના પ્રાણ જતા સુધી પણ જુઠું બોલતા નથી. આવાતમાંતો ગુરૂના વચનનો લોપ થાયછે અને શ્રુતિસ્મૃતિનો અર્થ પણ અન્યથા કરવો પડે છે, માટે આ કામ મારાથી કેવી રીતે થઇ શકે? છેવટે પર્વતની માતાએ કહ્યું કે-તારી વાત બધીએ ખરી છે, અને હું પણ સારી રીતે જાણું છું કે- આ વાત સર્વથાજ અયોગ્ય છે, છતાં પણ છેવટમા કહેવાનું એટલુ કે જો તું તારા સત્યવાદીપણાને વલગી રહીશ ત્યારે મારા પુત્ર (પર્વત) ના પ્રાણજ જશે અને હું પણ મારા પ્રાણ તનેજ અર્પણ કરીશ. કેમકે પુત્ર વિનાની હું ઘેર જઇને પણ શું કરવાની છું? વસુરાજા ઘણોજ મુંઝાયો, કોઇ પણ રસ્તો ન જડવાથી છેવટે જુઠી સાક્ષી પૂરવાનું કબુલ કર્યું ત્યારે બ્રાહ્મણી ખુશી થઇ પોતાને ઘેર ચાલી ગઇ.

હું નારદ અને પર્વત રાજસભામાં આવ્યા, મોટા મોટા પંડિતોને પણ રાજસભામા બોલાવ્યા. વસુરાજા પણ સ્ફટિકના અદૃશ્ય સિંહાસન ઉપર સભાપતિ થઇને બેઠા. મેં મારો પક્ષ કહી બતાવ્યો અને પર્વતે પણ પોતાના પક્ષની જમાવટ કરી છેવટે સભાપતિ વસુરાજાને કહેવામાં આવ્યું કે-હે રાજન્ તુ સત્યવાદી છે માટે અમારા બંનેના અર્થમા ગુરૂમહારાજે કયો અર્થ કરીને આપણને સમજાવેલો હતો તે કહો. મધ્યસ્થ પંડિતોએ પણ વસુરાજાને કહ્યું કે- સત્યથીજ વર્ષા વર્ષે છે. અને સત્યથી દેવતાઓ પણ સંતુષ્ટ થાય છે. તેમજ સત્યના પ્રભાવથી આ લોક પણ ટકી રહેલો છે અને તું પણ સત્યના પ્રભાવથીજ સૂર્યની પેઠે તપી રહેલો છે માટે તને સત્ય કહેવું તેજ ઉચિત છે. કોઇની પણ શરમને લીધે તું તારૂં સત્યવાદીપણું છોડીશ નહી. આથી વધારે કહેવું તે તારામાટે અમોને ઉચિત નથી.

આ બધાઓનુ કહેવું સાભળી, ગુરૂમહારાજના કહેવા પ્રમાણેજ મ્હેં (નારદે) અર્થ કરેલો છે એ પોતે જાણતો છતા પણ ધૃષ્ટતા ધારણ કરીને अजान् मेषान् गुरुर्व्याख्यत इति અર્થાત્ અજનો અર્થ બકરો ગુરૂજીએ કર્યો હતો એવી હલાહલ જુઠીજ સાક્ષી પૂરી.

વસુરાજાના આ અસત્ય ભાષણથી ત્યા અદૃશ્યપણે રહેલ વ્યંતર દેવતાને પણ ઘણોજ કોપ થયો અને તેજ વખતે સ્ફટિકના સિંહાસનને તોડી નાખીને વસુરાજાને પણ ઘણોજ માર માર્યો, તેથી તે મરીને સાતમી નરકે ગયો. એટલુજ નહી પણ ૧ પૃથુવસુ, ૨ ચિત્રવસુ, ૩ વાસવ, ૪ શક્ત, ૫ વિભાવસુ,

૬ વિશ્વાવસુ, ૭ સૂર, અને ૮ મહાસૂર આ આઠે વસુરાજાના પુત્રો ક્રમથી ગાદી ઉપર બેસવાને આવ્યા તે બધાને પણ તે વ્યંતર દેવતાએ મારી નાખ્યા.

વસુરાજાનો નવમો પુત્ર સુવસુ નામે હતો તે સૂક્તિમતીથી નાશી જઇને નાગપુરમાં વસ્યો અને દશમો પુત્ર બૃહદ્ધ્વજ મથુરામાં જઇને રાજ્ય કરવા લાગ્યો આ બૃહદ્ધ્વજના સંતાનમાં ઘણોજ પ્રસિદ્ધ યદુનામે રાજા થયો તેથી હરિવંશનું નામ બદલાઇને તે યદુવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.

જૈન પ્રમાણે વૈદિક હિંસાની સરૂઆત—નારદ પર્વત અને વસુરાજાની કથા.

પ્રકરણ ૧૫ મું સમાપ્ત.

પ્રકરણ ૧૬ મું—યદુવંશની ઉત્પતિ.

(પ્રસંગથી)

વસુરાજાનો નવમો પુત્ર સુવસુ સૂક્તિમતીથી ભાગીને નાગપુરમાં ગયો, અને દશમો પુત્ર બૃહદ્ધ્વજ મથુરામાં જઇ રાજ્ય કરવા લાગ્યો તેના સંતાનમાં **યદુનામે** ઘણોજ પ્રસિદ્ધ રાજા થયો તેથી હરિવંશના ઠેકાણે યદુવંશ નામે પ્રસિદ્ધિ થઇ. તેના વંશજો યદુવંશી-યાદવો કહેવાયા.

યદુરાજાને 'સૂર' નામે પુત્ર હતો. તેનો મોટો પુત્ર શૌરી અને નાનો પુત્ર '**સુવીર**' એમ સૂરરાજાને બે પુત્રો હતા. સૂરના પછી શૌરીએ મથુરાનું રાજ્ય સુવીરને સોપ્યું અને પોતે કુશાવર્ત્તમાં જઇને પોતાના નામથી **શૌરીપુર** વસાવી ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

શૌરીને અંધકવિષ્ણુ આદિ પુત્રો થયા. અંધકવિષ્ણુને દશ પુત્રો થયા તેમનાં નામ–

૧ સમુદ્રવિજય,	૨ અક્ષોભ્ય,	૩ સ્તિમિત.
૪ સાગર,	૫ હિમવાન્.	૬ અચલ.
૭ ધરણ.	૮ પૂર્ણ.	૯ અભિચંદ્ર.

૧૦ વસુદેવ. (એ દશે દશાર્હ કહેવાયા.)

પહેલા સમુદ્રવિજયના મોટા પુત્ર અરિષ્ટનેમિ (જૈનોના બાવીશમા

તીર્થંકર નેમિનાથ) થયા. અને છેલ્લાના (દશમા વસુદેવના) પુત્ર **શ્રીકૃષ્ણ** વાસુદેવ પદવી ધારક, અને **બલદેવ** નામે બલદેવ પદવી ધારક ઘણાજ પ્રતાપી થયા. તેમજ રાજગૃહીમાં વાસુદેવના હાથે મરવાના અચલ નિયમવાળો **જરાસંધ** નામે પ્રતિ વાસુદેવ (પ્રતિ વિષ્ણુ) થયો.

મથુરાના રાજા સુવીર હતા તેમના મોટા પુત્ર ભોજવૃષ્ણિ અને ભોજવૃષ્ણિના ઉગ્રસેન નામે પુત્ર થયા અને તેનો પુત્ર **કંસ** થયો.

નાગપુરમાં જઇ વસેલા, વસુરાજાના નવમા પુત્ર સુવસુના પુત્ર બૃહદ્રથે રાજગૃહીમાં જઇને રાજ્ય કર્યું તેનો પુત્ર **જરાસંધ** થયો. (વિશેષ તે પ્રસંગે)

જૈન પ્રમાણે પ્રસંગથી યદુવંશની ઊત્પત્તિનું સ્વરૂપ પ્રકરણ ૧૬ મું.

પ્રકરણ ૧૭ મું (૧) વસુના પછી પર્વતે શું કર્યું ?

વસુરાજા જુઠી સાક્ષી પુરી નરકમાં ગયા પછી નગરના લોકોએ અને પંડિતોએ પર્વતનો ઘણોજ તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે તું તદ્દન જુઠો છે. તારી જુઠી સાક્ષી પુરનાર વસુ રાજાને દેવતાના કોપથી વગર મોતે મરવું પડયુ. તો પછી તારાથી વધારે પાપી બીજો કોણ ? એમ અનેક પ્રકારથી નિર્ભર્ત્સના કરીને તેમણે તેને નગરીથી બહાર કાઢી મૂકયો. પરંતુ બનવા કાળને લીધે તેવામાં **મહાકાળ** નામનો અસુર પોતાનો લાગ ખોળતો પર્વતને સહાય્ય (મદદ) રૂપે મળી આવ્યો.

ગવણે પુછયું કે એ **મહાકાળ** અસુર કોણ હતો? અને પર્વતને મળવાનુ કારણ તેને શાથી થયું ? તેનો સંબંધ નારદ કહેવા લાગ્યો કેઃ-

ચરણા યુગળ નામના નગરમા **અયોધન** નામનો રાજા હતો, તેને **દિતિ**-નામે ભાર્યા હતી. તેમની પુત્રી **સુલસા** ઘણીજ રૂપાળી હતી. તેના સ્વયંવરના મંડપમા ઘણા રાજાઓ આવ્યા હતા, તે રાજાઓમાં મોટામાં મોટો **સગર** રાજા હતો. તેના અંતેઉરના દરવાજે મંદોદરી નામની રખવાળિની હતી, તે સગરની આજ્ઞાથી અયોધન રાજાના મહેલમાં દરરોજ જતી આવતી હતી. એક દિવસે એવું બન્યુ કે દિતિ પોતાના ઘરના બાગમાંના કદલી ઘરમાં ગઇ, તેની પાછળ તેની પુત્રી સુલસા પણ ગઇ, તે મા બેટીની વાતો સાભળવા, પાછળથી આવતી મંદોદરી ત્યાં છુપીને ઉભી રહી.

દિતિ સુલસાને કહેવા લાગી કે હે પુત્રી ! તારા સ્વયંવરના સંબંધે મારા મનમાં મોટો શલ્ય છે, પણ તેનો ઉદ્ધાર કરવો તે તારા હાથમાં છે. માટે મારી વાત તું જરા ધ્યાનમાં લે, જેકે મૂળમાં ઋષભદેવને ભરત બાહુબલી નામે બે મોટા પુત્ર હતા. ભરતને સૂર્યયશા અને બાહુબલીને ચંદ્રયશા પુત્ર થયા. તે બન્નેના નામથી સૂર્યવંશ અને ચંદ્રવંશ આ દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા. ચંદ્રવંશમાં મારો ભાઇ તૃણબિંદુ નામનો થયો છે અને સૂર્યવંશમાં તારો પિતા આયોધન થયો છે. આયોધનની બહેન સત્યયશા તે તૃણબિંદુની ભાર્યા છે. તેના પુત્ર મધુપિંગળ તે મારો ભત્રીજો છે. જો તું તેને વરે તોજ મારો શલ્ય મારા મનમાંથી નીકળી શકે. પોતાની માતાની આ વાત સુલસાએ પણ અંગીકાર કરી લીધી.

આ બધી વાત પેલી મંદોદરીએ સાંભળી અને જઇને સગરને કહી દીધી. સગર રાજાએ એ વાત પોતાના પુરોહિત વિશ્વભૂતિને કહી બતાવી. વિશ્વભૂતિ મોટો કવિ હતો. સગરનો આદેશ મેળવીને રાજાના લક્ષણોની સંહિતા તત્ક્ષણે એવી બનાવી કે. સગર રાજા તો શુભલક્ષણોવાળો સિદ્ધ થાય અને મધુ પિંગળ અશુભલક્ષણોવાળો સિદ્ધ થાય. આ સંહિતાનું પુસ્તક ધૂમાદિકના પ્રયોગથી જુનું દેખાય તેવા સ્વરૂપનું કરીને પેટીમાં મૂક્યું.

જ્યારે બધા રાજાઓ સ્વયંવર મંડપમાં ભેગા થયા ત્યારે સગર રાજાએ પ્રસંગને લઇને એવી વાત મૂકી કે–હે સરદારો ! મારી વાત સાંભળો. આપનામાં જે કોઇ રાજ્ય લક્ષણોથી હીન હોય તેને મારવો અગર મંડપમાંથી બહાર કાઢી મૂકવો. આ વાત બધા સરદારોએ માન્ય કરી લીધી એટલે સગરની આજ્ઞા થવાથી વિશ્વભૂતિએ પેટીમાંથી રાજ્ય લક્ષણોની સંહિતા બહાર કાઢીને સભામાં સંભળાવવા માંડી, જેમ જેમ વચાતી ગઇ તેમ તેમ મધુપિંગળ પોતાનામાં તે તે અપલક્ષણો સમજતો, લજ્જાને પામતો પોતાની મેળેજ સભા મંડપમાંથી બહાર નીકળી ગયો. ત્યારે સુલસા સગર રાજાને વરી અને બીજા રાજાઓ પોતપોતાના સ્થાનમાં ચાલ્યા ગયા.

પોતાના આવા અસહ્ય અપમાનથી મધુપિંગળે બાલ તપ કર્યું અને ત્યાંથી મરીને સાઠ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળો કાળનામા અસુર પરમાધર્મિક યોનિમાં દેવતા થયો. ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પુર્વ ભવ જોતાં, સુલસાના સ્વયંવરમાં સગર રાજાએ પોતાના પંડિત વિશ્વભૂતિના પાસે જુઠું પુસ્તક બનાવડાવી પોતાનું જે અપમાન કરાવ્યું હતું તે જોયું તેથી સગર રાજાની સાથે વેર

વાળવાના ઉપાયો ખોળવા લાગ્યો. તેવામાં સૂક્તિમતી નગરીની પાસે નિરાધાર બનેલા આ પર્વતને જોયો. બ્રહ્મણના વેષે તેને મલ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે હે પર્વત ! હું તારા પિતાનો મિત્ર શાંડિલ્ય બ્રાહ્મણ છું. તારો પિતા અને હું ગૌતમ ઉપાધ્યાયના પાસે ભણુતા હતા. મ્હેં સાંભળ્યું કે નારદે અને લોકોએ પર્વતને ઘણો દુઃખી કર્યો છે. પણ તું ફિકર કરીશ નહી હું તારા પક્ષમાં રહીને મંત્રોથી લોકોને વિમોહિત કરીશ એમ કહી પર્વતની સાથે રહ્યો. લોકોને નરકમાં નાંખવાને માટે ઘણા ઘણા પ્રકારથી વ્યામોહિત કર્યા. કોઇને આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, અને ભૂતાદિકના દોષો લગાડી લોકોને આકુલવ્યાકુલ કરતો રહ્યો. જે લોકો પર્વતનો આદર-સત્કારકરતા, તેનુ વચન માનતા તેને સારૂં કરી દેતો અને શાંડિલ્યની આજ્ઞાથી પર્વત પણ લોકોને સારૂં કરી દેતો. એવી રીતનો ઉપકાર કરીને લોકોને પોતાના પક્ષમાં મેળવતો.

હવે પેલા કાળ નામના અસુરે સગર રાજાને અને તેની રાણીઓને ભયંકર રોગોમાં સપડાવી દીધા એટલે તેમને પર્વતને તેડાવ્યો અને તેની આજ્ઞા પણ માન્ય કરી. ત્યારે શાંડિલ્યની સાથે મળીને તેણે તે બધાના રોગોની શાંતિ કરી આપી. પછી પર્વતે પણ ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું તેના મુખ્ય મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે છે :—

સૌત્રામણી નામનો યજ્ઞ કરી તેમાં મદ્યપાન કરવાથી (શરાબ દારૂ પીવાથી) કોઇ પણ દોષ લાગતો નથી

ગોસવ નામના યજ્ઞમાં અગમ્યસ્ત્રી (ચંડાલાદિ કુળમાં જન્મેલી નારી) આદિ તથા માતા, બ્હેન, બેટી વિગેરેની સાથે વિષય સેવન કરવું જોઇએ.

માતૃમેધ યજ્ઞમાં માતાનો વધ, અને પિતૃમેધમા પિતાનો વધ, અંતર્વેદી કુરૂક્ષેત્રાદિકમાં કરે તો કાંઇ દોષ નથી.

તથા કાચબાની પીઠ ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરવો, કદાચિત્ કાચબો ન મળે તો બ્રાહ્મણના માથાની ખોપરી ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરીને હોમ કરવો, કારણ કે જે ખોપરી હોય છે તે કાચબાના જેવીજ હોય છે.

આ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવામાં કાંઇ દોષ લાગતો નથી કેમકે વેદોમાં લખેલું છે કે :—

सर्वं पुरुषैवेदं यद्भूतं यद् भविष्यति।
ईशानोऽयं मृतत्वस्य, यदन्नेनातिरोहति॥

ભાવાર્થ :—આ દુનિયામા જે કાંઇ દેખાય છે તે સર્વ બ્રહ્મરૂપજ છે. જ્યારે એક બ્રહ્મ રૂપજ છે તો પછી એક બીજાને મારવાવાળો કોણ છે ? તે માટે યથારૂચિ (ઇચ્છા પ્રમાણે) યજ્ઞમાં હિંસા કરીને જીવોના માંસનું ભક્ષણ કરો. એમાં કોઇ પણ પ્રકારનો દોષ નથી. કેમકે યજ્ઞમાં દેવોદ્દેશ (દેવતાઓના માટે) કરવાનું હોવાથી માંસ પવિત્ર થઇ જાય છે.

પર્વતે આવી રીતનો ઉપદેશ આપીને સગર રાજાને પોતાના મતમાં સ્થિર કર્યો અને સગરની પાસે અનેક પ્રકારના હિંસક યજ્ઞો કરાવતો રહ્યો. હવે પેલો કાલાસુર પોતાનુ વેર વાળવાને લાગ જોઇને સગર રાજાની પાસે રાજસૂયાદિક યજ્ઞો પણ કરાવવા લાગ્યો અને યજ્ઞમાં મરાતા જીવોને વિમાનમા બેસાડતો હોય તેવો દેખાવ દેવમાયાથી દેખાડતો લોકોને પ્રતીતિ કરાવવા લાગ્યો. એટલે પછી લોકો નિઃશંક પણે જીવોની હિંસારૂપ યજ્ઞો કરવાને પ્રવૃત્તમાન થયા તેથી પર્વતના મતનો પ્રસાર થતો ગયો. સગર રાજા પણ યજ્ઞો કરવામાં તત્પર થયો. આવા પ્રકારના અનેક અઘોર કર્મ કરીને સુલસા અને સગર એ બન્ને મરીને નરકમાં ગયાં ત્યારે પેલો મહાકાળ નામનો અસુર ત્યા નરકમાં સગર રાજાના જીવને ઘણા પ્રકારની વિટંબના કરીને પોતાનું વેર લેતો રહ્યો.

આ બધી વાત કહેતા નારદે છેવટમાં કહ્યું કે હે રાવણ! આ જીવોની હિંસા રૂપ યજ્ઞોની પ્રવૃત્તિ વિશેષે કરીને તો આ પાપી પર્વતથીજ ચાલેલી છે. પણ આ વખતે તેં અટકાવ્યો.

આ વાત સાંભળ્યા પછી રાવણે પ્રણામ કરીને નારદને વિદાય કર્યો.

આ ઇતિહાસ જૈનોના આવશ્યક સૂત્રમાં, આચારદિનકરમાં, ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર વિગેરેમાં વિસ્તારથી લખાયેલ છે ત્યાંથી જોઇ લેવો.

આ સગર રાજા અને સાઠહજાર પુત્રના પિતા સગરચક્રવર્તી આ બન્નેમાં અબજોના અબજો વર્ષોનું છેટું જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે-વસુ પછી પર્વતની દશા, કાલાસુરની સાહાય્યથી સગરની પાસે કરાવેલાં પાપો. પ્રકરણ ૧૭ મુ.

શ્રાદ્ધની હિંસાના પ્રસંગે સ્કંદપુરાણની ટીપમાં આપેલો વસુરાજાનો લેખ.

પ્રકરણ ૧૮ મુ.

દપુરાણ ખંડ ૬ઠો, અધ્યાય ૨૧૫ થી ૨૨૬ પત્ર ૨૪૮ થી ૨૬૩ સુધી શ્રાદ્ધના સંબંધે ઘણા વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે.

જેવી રીતે પુરાણકારોએ તેમજ સ્મૃતિકારોએ શ્રાદ્ધમાં જુદા જુદા જાનવરોનાં માંસાદિક બ્રાહ્મણ ભોજનમાં આપનારને જુદાં જુદા ફળો બતાવેલાં છે તેવીજ રીતે આ સ્કંદ પુરાણવાલાએ પણ ફળ બતાવેલાં છે. પણ પત્ર બસોને સત્તાવનમાં (૨૫૭) पङ्क्ति. मास नी ટીપ આપતાં ખુલાસો કરીને બતાવેલો છે. તે નીચે પ્રમાણે.

"શ્રાદ્ધમાં માંસનો પ્રચાર હતો પણ તે કોઈ યુગના માટે પ્રશસ્ત હતો પણ કલીયુગમાં તો દેવરથી પુત્રોત્પત્તિ, મધુપર્કમાં પશુનો વધ, શ્રાદ્ધમાં માંસનું દાન, અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ, એ ધર્મોને કલિયુગમાં વર્જવાં એમ પારાસર સ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં કહેલું છે અને તેના બારમા અધ્યાયમાં જે જીવોનો વધ કરી તેના માંસથી પીતૃઓની તૃપ્તિ કરે છે તે ચંદન બાલી ને અંગારાનો ધંધો કરે છે અને બાલકને કુવામા નાખીને ફરી લેવાની ઇચ્છા કરે છે. વળી—

> अग्निहोत्रं गवालम्भम्, संन्यासं पलपैतृकम्।
> देवराच्च सुतोत्पत्तिः, कलौ पञ्च विवर्जयेत्॥

એમ ઐતરેય બ્રાહ્મણ દ્વિતીય પંચાશિકામાં પ્રત્યક્ષ નિષેધ છે, તેથી શ્રાદ્ધમાં જે માંસનો પ્રચાર છે તે કોઇ પણ રીતે સારો નથી. એવી રીતે અજાદિક બીજા જીવોને માટે જે પ્રશસ્તતા બતાલેલી છે તે ભલે યુગાંતરને માટે હોય પણ માસના સ્થાનમાં અડદનોજ ઉપયોગ કરવો.

આ પ્રસંગથી બીજી વાત પણ સજ્જનોને વિચારવા જેવી છે "हिंसा यज्ञस्याऽथाऽधर्मजनकत्वमेव" અર્થાત્ યજ્ઞની પણ જે હિંસા છે તેપણ અધર્મ-

નેજ પેદા કરવા વાલી છે. આ વિષયમાં મત્સ્ય પુરાણના અધ્યાય ૨૧૯ માં કથા કહી છે તે પ્રમાણુ માટે બતાવીયે છીયે.

દેવતાઓની સાથે ઇંદ્રે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માંડયો, મહર્ષિઓ ત્યાં આવ્યા, દીન એવા પશુઓના સમૂહને દેખી ઇંદ્રને પુછવા લાગ્યા કે હે ઇંદ્ર? આ તારી યજ્ઞની વિધિ કયી છે? તેં જે હિંસાધર્મની ઇચ્છા કની છે તે અત્યંત અધર્મ છે હે ઇંદ્ર? આ તારો જે પશુનો વધ છે તે અમને બીલકુલ ઇષ્ટ નથી, આ તો ધર્મનો ઘાત કરવા વાલો તેં અધર્મનોજ આરંભ કરેલો છે કેમકે હિંસા છે તે ધર્મ નથી પણ અધર્મજ છે.

नायं घर्मोह्यधर्मोऽयं, न हिंसा धर्म उच्यते।
आगमेन भवान् धर्मं, प्रकरोतु यदीच्छसि॥

એમ મહર્ષિઓએ ઘણું કહ્યુ પણ માન મોહમાં ફસાયલા ઇંદ્રે બિલકુલ માન્યુ નહિ છેવટે ઇંદ્રે કહ્યું કે હે મહર્ષિઓ? જે યજ્ઞ કરવો તે કઈ વસ્તુથી કરવો? जंगमैः स्थावरैः केन यष्टव्यमिति चोच्यते? બોલો જંગમની વસ્તુથી કરવો? કે સ્થાવરની વસ્તુથી યજ્ઞ કરવો? એમ ઇંદ્રનો અને મહર્ષિઓનો આપસ આપસમાં ઘણોજ વિવાદ થયો પણ કાંઇ નિર્ણયપર આવી શકયા નહિ છેવટે વસુરાજાને પુછવાનો નિર્ણય કરી બધાએ વસુરાજાની પાસે ગયા અને કહ્યું કે હે નૃપ તું બુદ્ધિમાન્ છે માટે યજ્ઞની વિધિ યથાર્થ કહીને અમારા સંશયને દૂર કર? તેમનો વાદવિવાદ સાંભળીને વેદ શાસ્ત્રનું સ્મરણ કરી બલાબલનો વિચાર કર્યા વગર વસુરાજા કહેવા લાગ્યો કે

यष्टव्यं पशुभिर्मेध्यै रथ मूलफलैरपि।
हिंसा स्वभावो यज्ञस्य, इति मे दर्शनागमः॥

પશુથી અને તેના મેધ્યથી યજ્ઞ કરવો અથવા મૂલફલથી, યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસાવાળો છે એવો મારા દર્શનનો સિદ્ધાંત છે જ્યારે વસુ રાજાના તરફથી એવો ઉત્તર મળ્યો ત્યારે ઋષિઓએ અવશ્ય ભાવીનો વિચાર કરીને વસુરાજાને શાપ આપ્યો.

યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા છે એટલું કહેવા માત્રથીજ વસુ રાજા રસાતલમાં પેસી ગયો. વસુ રાજા કેવો હતો કે જે ધર્મોના સંશયને છેદવાવાળો, તોપણ અધોગતઃ (અર્થાત્ નરકમાં ગયો) તેથી બહુ જ્ઞાનવાળા કોઇપણ એકે સંશય ન કરેલો કે યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા છે. તેટલા માટે પુર્વના ઋષિઓ કહી ગયા છે કે યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા નથી.

આ કથાથી સમજીલોકે હિંસાવાળો જે યજ્ઞ છે તે અધર્મનેજ પેદા કરવાવાળો છે ઐતરેય બ્રાહ્મણાદિકથી જણાવવામાં આવ્યું છે કે મેધ્ય પશુપણાની જે ઉક્તિ–કથન છે તેના કરતાં બ્રીહી. (ડાગર) આદિકથી જે યજ્ઞવિધિનુ અનુષ્ઠાન કરવું છે તેનેજ પ્રશસ્તપણે અંગીકાર કરી લેવાનું છે, તો પછી હિંસારૂપ ધર્મના પ્રચારથી શું વિશેષ છે? બ્રાહ્મણ વિગેરેને પોતાના ધર્મયજ્ઞો કયા છે તે જુઓ મત્સ્ય પુરાણના ૧૧૮ માં અધ્યાયમાં—)

आरम्भ यज्ञाः क्षत्रा स्यु र्हविर्यज्ञा विश स्मृताः ।
परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु, जपयज्ञास्तु ब्राह्मणाः ॥

આ પ્રમાણે યજ્ઞો કરવાનું બતાવેલું છે, બહુ પ્રકારથી દાનધર્મ કરવો તેનું નામ આરંભ છે.

એવી રીતે મનુઆદિ અનેક સ્મૃતિકાર, મહર્ષિઓએ હિંસાને નિર્દય ધર્મપણે, રાક્ષસ ધર્મપણે કહીને બતાવેલી હોવાથી સર્વ પ્રકારથી તેને વર્જવી એજ તેનો તાત્પર્ય છે. માટે હિંસા ધર્મથી નિવૃત્ત થઈને શુદ્ધ પોતાના ધર્મનુ આચરણ કરવું તેજ શ્રેષ્ઠ છે ઇતિશંમ્.

આ ઇંદ્રના યજ્ઞમાં મારા બે બોલ—

ઇંદ્રે યજ્ઞો ઘણીવાર કરેલા અને ઘણા પુરાણોમાં અનેકવાર લખાયેલા આપણા જોવામાં આવે છે તો તે યજ્ઞો ઇંદ્રે સ્વર્ગમાં કરેલા કે મૃત્યુ લોકમાં? તેનો ખરો ખુલાશો થઇ શકતો નથી. કારણ કે તેમના દરેક યજ્ઞમાં ઋષિઓ તો હાજરજ હોય છે તો તે સ્વર્ગમાં કેવી રીતે જઇ શકતા હતા? ઇંદ્રે મૃત્યુ લોકમાં યજ્ઞો કર્યા એમ માની લઇએ તો ઇંદ્રપદથી કયુ વિશેષપદ મેળવવા. તેઓ યજ્ઞો કરવા મૃત્યુ લોકમાં આવતા હતા? કારણ ઇંદ્રપદને મેળવવાને પ્રાયે યજ્ઞો કરવામાં આવતા. ઇંદ્રને તો ઇંદ્રપદ મળેલુંજ છે.

વળી ઇંદ્ર અને ઋષિઓના વિવાદના અંતે. વસુરાજાની પાસે ન્યાય માગતાં તેને યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા વાળો બતાવ્યો. એટલુંજ કહેતાની સાથેજ વસુરાજા રસાતલમાં પેસી ગયો, ત્યારે સ્વર્ગમાંથી આવી ઇંદ્રે કયો વિશેષ ગુણ મેળવવા આ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માંડયો માનવો? આમાં વિચાર કરવાનું ઘણું છે માટે જૈન કથા સાથે રાખી વિચારવાની ભલામણ કરી આ કાર્યથી નિવર્તું છું.

“ઇતિ વૈદિક મતે યજ્ઞની હિંસાનિંધના સંબંધે વસુરાજાની કથા પ્રકરણ ૧૮ મું.

પૌરાણિક મતે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના જન્મ યુગાદિકનો કોઠો.

ત્રણ મોટા દેવો.	૧ બ્રહ્મા.	૨ વિષ્ણુ.	૩ મહાદેવ.
જન્મયુગ.	પહેલો કૃતયુગ.	બીજો ત્રેતા યુગ.	ત્રીજો દ્વાપર યુગ.
જન્મનગરી.	મથુરા.	દ્વારિકા	રાજગૃહી.
પિતાનામ.	પ્રજાપતિ.	વસુદેવ.	પેઢાલ
માતાનામ	પદ્માવતી.	દેવકી.	સત્યકી.
જન્મ નક્ષત્ર.	અભિજિત્	રોહિણી	મૂલ.
વાહન.	હંસ.	ગરૂડ.	બલદ.
દેહવર્ણ.	લાલ.	કાલો.	ધોલો.
વિશેષ ચિન્હો.	ચાર મુખ.	ચાર ભુજાઓ. શંખ. ચક્ર, ગદા, પદ્મ.	ત્રણનેત્ર. હાથે ત્રિશૂલ. ખોલામાં પાર્વતી.
યુગના વર્ષોનું પ્રમાણ	૧૭૨૮૦૦૦ નો કૃતયુગ૧.	૧૨૯૬૦૦૦ ત્રેતા યુગ ૨.	૮૬૪૦૦૦ દ્વાપર યુગ ૩.

જૈન વૈદિક પ્રમાણે-સૃષ્ટિનુ સ્વરૂપ-ઋષભદેવ-સગરચક્રવર્ત્તી. આદિથી લઇ દશમા તીર્થંકર સુધીનુ કિંચિત્ સ્વરૂપ બતાવ્યું હવે ૧૧ મા તીર્થંકરથી લઇ બ્રહ્માદિકનું સ્વરૂપ બતાવીએ છિએ.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પુરાણકાલ અને તેમાં લખાએલો ઇતિહાસ

મહાભારત અને પુરાણો.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ. ૩૬૪ થી—

"મહાભારતનું મૂલસ્વરૂપ આશરે ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમા ઉત્પન્ન થયું, એવું કદાચ આપણે માની લઇએ તો તે ખોટું કહેવાશે નહીં મહાભારતનો ગ્રંથ કોઇ સ્વરૂપમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય તેને માટે જૂનામા જૂનું પ્રમાણ, આપણને અશ્વલાયનના ગૃહ્યસૂત્રમાથી મળી આવે છે એ ગૃહ્યસૂત્રમાં ભારત અને મહાભારત વિષે કથન કરવામા આવ્યું છે એ ઉપરથી પણ ઇ સ પૂર્વે પાંચમા શતકમાં એ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ થયાના અનુમાનને ટેકો મળે છે

ત્યાર પછીના સમયમાં ગવૈયાઓ દ્વારા ઉતરી આવેલું એ કાવ્ય વધારે વિસ્તાર પામીને તેના આસરે ૨૦,૦૦૦ શ્લોક થયા. એ કાવ્યમાં હવે વિજયી પાંડુઓને વધારે સારા ચિતરવામાં આવ્યા અને બ્રહ્માની સરખી પદવીના મ્હોટા દેવતાઓ તરીકે શિવ અને ખાસ કરીને વિષ્ણુ જેના અવતાર તરીકે કૃષ્ણ જોવામાં આવે છે તેને આગળ પડતું સ્થાન આપવામાં આવ્યું. ૦૦૦૦૦ એ ઉપરાંત હિંદુલોકોનાં મંદિરો તેમજ બુદ્ધના અવશેષ જ્યાં સાચવી રાખવામાં આવે છે તે ડુંગરો વિષે પણ કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે મૂલ કાવ્યનો કંઇક વિસ્તાર ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ વર્ષ પછી અને ઇસ્વીસનની શરૂઆતના અરસામાં થયો હોવો જોઇએ એવુ માલમ પડે છે.

પ્રાચીન કાવ્યની જે મ્હોટી પ્રતિષ્ઠા હતી તેનો લાભ લઇને લોક ઉપર અને ખાસ કરીને રાજાઓ ઉપર અસર થાય એવી રીતે વીપ્ર વર્ગના સિદ્ધાંતોને ધીરે ધીરે મૂળ કાવ્યમાં કેવી રીતે ઘુસાડી દેવા એ બ્રાહ્મણોને સારી રીતે આવડતું હતું."

સં. સા. પૃ. ૩૭૯ થી—" **પુરાણો** આપણને જાણીતાં છે તે તો સઘળાં એકંદરે મહાભારતથી માંડાં રચાયલા છે. અને તેમાં જે પ્રાચીન સમયની વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે. તે ઘણી ખરી મહાભારત માંથીજ લીધેલી છે તો પણ એ ગ્રંથોમાં જેને આપણે પ્રાચીન કહી શકીએ એવું પણ ઘણું છે. અને **મહાભારત** અથવા મનુસ્મૃતિનાજ શ્લોકો એ ગ્રંથોમાં પણ દીઠામાં આવતા હોય તે પરથી એ શ્લોકો મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિમાંમીજ લેવાયલા છે એમ માની લેવું એ શકય નથી. જૂની સ્મૃતિઓ અને વેદોની સાથે એ ગ્રંથોને ઘણો સંબંધ છે. અને **એજ વર્ગના વિશેષ પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી એની ઉત્પત્તિ** થઇ હોય એ પણ ઘણું બનવા જોગ છે.

પુરાણોનો જે ખાસ વિષય તે જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યો હોય છે ત્યાં આગળ જુદાં જુદાં પુરાણોની વચ્ચે એટલું સરખાપણું જોવામાં આવે છે ઘણી વારતો પાનાનાં પાનાં સુધી શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે–કે એ **સર્વની ઉત્પત્તિ વધારે પ્રાચીન એવા કોઇ એકજ સંગ્રહમાંથી થઇ હશે** એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા વગર આપણાથી રહેવાતું નથી. પુરાણની ઘણી વાર્તાઓનો પ્રારંભ બરાબર મહાભારતની પેઠેજ કરવામાં આવ્યો છે. નૈમિશારણ્યમાં યજ્ઞના પ્રસંગે લોમહર્ષણના પુત્ર ઉગ્રશ્રવસ્ તરફથી એ વાર્તાઓ કહેવામાં

આવેલી એવી રીતનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. ઘણાં ખરાં પુરાણોનો ઉદ્દેશ વૈષ્ણવ ધર્મનું મહત્ત્વ વધારવાનો છે. જો કે કેટલાંક પુરાણો શિવ પૂજા તરફ પણ પક્ષપાત રાખે છે.

જગતની ઉત્પત્તિ સિવાય પૃથ્વી વિષેનાં પુરાણું વર્ણનો, પ્રાચીન દેવતાઓ, સાધુઓ અને લડવૈયાઓનાં પરાક્રમો, વિષ્ણુના અવતાર વિષેના વૃત્તાંતો સૂર્યવંશ, તથા ચંદ્રવંશના રાજાઓની નામાવળીઓ અને વિષ્ણુ અથવા શિવનાં સહસ્ર નામની ટીપો એ સઘળું પુરાણોમાં આપવામાં આવ્યું હોય છે. વળી પ્રાર્થના, ઉપવાસ, નૈવેદ્ય, ઉત્સવ, યાત્રા, આદિ સાધનો વડે દેવતાઓની પૂજા કરવાના નિયમો પણ એ ગ્રંથોમાં આપેલા હોય છે.

સં. સા. પૃ. ૩૮૦ થી—"વાયુ પુરાણ એક જૂનામાં જૂનું પુરાણ છે તેનો અમુક ભાગ મહાભારતની સાથે મળતો આવે છે, પણ હરિવંશની સાથે એ પુરાણનો સંબંધ એના કરતાં પણ વધારે છે, અને જગતની ઉત્પત્તિનું વર્ણન જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં આગળતો હરિવંશના અને એના શબ્દેશબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે."

એજ પ્રમાણે મત્સ્ય પુરાણ પણ મહાભારત અને હરિવંશની સાથે ઘણા ગાઢ સંબંધથી જોડાયલું છે. મનુ અને મત્સ્યની વાર્તાથી એ પુરાણની શરૂઆત થાય છે.

કૂર્મ પુરાણમાં વિષ્ણુના જુદા જુદા અવતાર જેમાંનો એક કૂર્માવતાર પણ છે. તેની હકીગત આપવામાં આવી છે, અને દેવતાઓ તથા રાજાઓની વંશાવળી અને બીજી પણ કેટલીક હકીગતો આપવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત મહાભારત અને અન્ય પુરાણોના સૃષ્ટિવિષયક વિચારોને અનુકૂલ રહીને સૃષ્ટિનો સવિસ્તર અહેવાલ પણ આપવામાં આવ્યો છે. એ પુરાણમાં જુદા જુદા સમુદ્રોવડે એક બીજાથી છુટા પડેલા અને જેનું મધ્યબિંદુ એકજ છે એવી સાત ટાપુઓની દુનીયા બનેલી છે એવુ વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. એમાંનો મુખ્ય ટાપુ, જેની મધ્યમાં મેરુ પર્વત આવેલો છે, તે જંબુદ્વીપ છે અને ભારતવર્ષ "ભરતલોકોનો દેશ" અથવા હિંદુસ્તાન એ એનો મુખ્ય વિભાગ છે.

પુરાણાનુક્રમણિકા. લે. દુર્ગાશંકર દેવલરામ શાસ્ત્રી. વસંત માસિક વર્ષ ૨૭ અંક ૫ મો. સં. ૧૯૮૪. જેષ્ટ માસ. પૃ ૧૮૨ થી લખતાં પૃ. ૧૮૭ મ—લખે છે કે—

'**પુરાણાનુક્રમણિકાઓનો સમય**–ઘણાં ખરાં પુરાણોમાં ૧૮ પુરાણોનાં નામાવળી પુરાણાનુક્રમણિકા મળે છે. એટલે ૧૮ પુરાણો રચાયા પછી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઇ હોવી જોઇએ. અને બધાં પુરાણો એક સાથે રચાયાં ન હોય, કેટલાંક પહેલાં અને કેટલાંક પછી રચાયાં હોય દા. ત. **વિષ્ણુપુરાણ ભાગવત** પહેલાં રચાયું છે. અને ભાગવત–**બ્રહ્મવૈવર્ત** પહેલાં રચાયું છે. વળી, **વાયુપુરાણ** વિષ્ણુ, અને ભાગવત બે ચેથી જુનું છે. તો જૂનાં પુરાણોમાં અનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેરાઇ હોવી જોઇએ અને બન્યું છે પણ એમજ.

વાયુપુ૦ માં અને વિષ્ણુપુ૦ માં પુરાણાનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેરાયલી પૂર્વાંપર સબંધ જોતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અનેક પુરાણોની પુરાણાનુક્રમણિકામાં એક સરખાં નામો મળે છે એ જોતાં અઢાર પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ થયા પછી પહેલી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઇ હોય અને એ વખતે ઉપલબ્ધ પુરાણોમાં દાખલ થઈ ગઇ હોય એમ જણાય છે.

અલ્બીરૂની (ઇ. સ. ૧૦૩૦) ના વખતમાં ૧૮ કરતાં વધારે પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ હતાં એ ઉપર જોયું છે. એથી જૂના કાલમાં ઉત્તરતાં જેનો સમય નિશ્ચિત હોય એવા કોઇ લેખકે **૧૮ પુરાણોનાં** નામો નોંધ્યાં હોય એમ મારા જાણવામાં નથી. ફક્ત **કવિરાજશેખરે** અષ્ટાદશ પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. અને એ રાજશેખરનો સમય ચોક્કસ છે. કારણ કે એ કવિ કનોજના રાજા મહેંદ્રપાલ (લગભગ ઇ. સ. ૮૯૦ થી ૯૦૭) ના ગુરૂ હતા.

રાજશેખરના ઉલ્લેખ ઉપરથી **નવમા શતકમાં** પુરાણો અઢાર હોવાની પ્રસિદ્ધિ પ્રચારમા આવી હોય એમ માનવામાં વાંધો નથી.

સાતમા શતકના બાણ કવિએ અનેક સ્થળે પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ કોઇ સ્થળે ૧૮ નો નિર્દેશ નથી કર્યો. શંકરાચાર્ય, બાણ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જૂના કાળમાં હતાં એમાં શંકા નથી. પણ **સાતમાથી નવમા શતક સુધીમાં** અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં હોય અને નવમા શતકમાં અઢારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઇ હોય એમ લાગે છે. પહેલી પુરાણક્રમણિકા પણ એ અરસામાં અર્થાત્ **નવમા શતકના** અંતમાં રચાઇ છે. એમ માનીએ તો મને કઇ વાંધો લાગતો નથી.

છેવટે આ લેખકે અનેક તર્ક વિર્તકના અંતે જણાવ્યું છે કે–નારદીય પુરાણનુક્રમણિકાનો સમય ઇ. સ. ૫૦૦–૬૦૦ જેટલો જૂનો ઠરાવવા માટે કાંઇ આધાર રહેતો નથી. અને મને તો ઉપર કહેલાં કારણોથી એ અનુક્રમણિકા બારમા તેરમા શતકની લાગે છે."

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ—પૃ. ૯૫ માં–લખે છે કે-(૧) " પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપરથી એમ જણાય છે કે–વેદકાલમાં દેવાલય અથવા દેવની મૂર્ત્તિ ન હોતા, પ્રાચીન આર્યો જે પંચમહાભૂતની પ્રાર્થના કરતા હતા તે મહાભૂતો મંદિરો અથવા દેવાલયોમાં સમાઇ શકે તેવાં ન હતા "

(૨) પૃ. ૯૬ માં–હિંદુઓને **મૂર્તિ પૂજાનો પહેલો પાઠ** બુદ્ધના અનુયાયીઓએજ શીખવ્યો છે એમ પ્રાચીન ઇતિહાસ સાક્ષી આપે છે.

(૩) પૃ. ૯૭ માં–"બીજાં અનેક ક્ષેત્રો નિર્માણ થયા અને તે ઠેકાણે અનેક દેવાલયો જુદા જુદા પૌરાણિક સમયના દેવોને સારૂં બાંધવામાં આવ્યા."

(૪) પૃ. ૯૭ માં–આ પ્રકારે વેદકાલ પછી બૌદ્ધ ધર્મની વખતે પ્રથમ મૂર્તિપૂજાનો રિવાજ પડયો અને પછી પુરાણો રચાયાં. તે કાલમાં એટલે ખ્રિસ્તી શકના પ્રારંભથી સુમારે પાંચમો છઠ્ઠો વર્ષ દરમિયાન જ્યા ત્યાં દેવાલયોજ નજરે પડવા લાગ્યા. "

(૫) પૃ. ૯૮ માં–" છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમા આવવા લાગ્યાં ત્યાર પછી " દેવતાઓની મૂર્તિઓ " બનાવવાનો રિવાજ પડયો હતો એવું દેખાય છે. વરાહ મિહિરે (ઇ. સ. ૫૦૫–૫૮૭) વૃહત્સંહિતામાં–રામ, બલી, વિષ્ણુ, બલદેવ, ભગવતી, સાંબ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, શિવ. પાર્વતી, સૂર્ય, લિંગ, યમ, વરૂણ, કુબેર, ગણેશ વગેરે દેવતાઓની મૂર્ત્તિ કેવી હોવી જોઇએ એવું વિવેચન કર્યું છે. આમાંની કેટલીક વાત અમો પ્રસંગથી બતાવી ગયા છે. છતા પણ કાઇ વિશેષ વિચારના માટે ફરીથી લખીને બતાવી છે.

ઇ. સ. ૮૦૦ ના પૂર્વે–જૈનોના ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનું શાસન વિદ્યમાન હતુ કેવલ ઇતિહાસનીજ દૃષ્ટિથી જોવાવાળા પંડિતો પણ આ વાતને તો કબૂલજ કરે છે. પરંતુ જૈનોના આંતર તત્ત્વોનો વિચાર કરવાવાળા ડૉ. હર્મન જેકોબી જૈન સૂત્રોની પ્રસ્તાવના કરતાં તેના પહેલા ભાગની ટીપણીમાં જણાવે છે કે–"૧ પૂર્વ શબ્દનો અર્થ જૈનાચાર્યો એ નીચે મુજબ સમજાવેલો છે–તીર્થંકરે પોતેજ પ્રથમ પોતાના ગણધર નામે પ્રસિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વનું જ્ઞાન આપ્યું હતું, ત્યારપછી ગણધરો એ અંગોની રચના કરી આ કથન પહેલાજ તીર્થંકરે અંગો પ્રરૂપેલાં છે એવા આગ્રહ સાથે જેટલે અંશે ઐક્ય ધરાવતું નથી તેટલે અંશે તે ખરેખર સત્યગર્ભિત લેખવા યોગ્ય છે." (જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન ભાગ ૨ જો, પૃ. ૨૪ માની ટીપમાં)

૧ પૂર્વ—એટલે જૈનોમાં જે ચઉ- પૂર્વના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તેનો અર્થ સમજવો.

આ ફકરાથી—ડૉ. શાહેબે એ જણાવ્યું કે—નવીન મતવાળાઓ બીજા મતનાં અનેક તત્ત્વોનો સંગ્રહ કરતાં તેમાં ઉંધી છતી કલ્પનાઓ કરી પોતે પોતાના મતને અનાદિના ઇશ્વર પ્રણીત ઠરાવવા મોટી ધમપછાડ કરી મુકે છે તે પ્રમાણે જૈન મતવાળાઓએ કરેલું નથી તેથીજ જૈનોનું કથન સત્ય લેખવા યોગ્ય છે.

જૈનોની માન્યતા એ છે કે—દરેક અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિણીમાં સત્યતત્ત્વોના પ્રકાશ કરવાવાળા, સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો નિયમ પ્રમાણે ચોવીશ, ચોવીશ, થયાજ કરે છે અને તે બધાએ તીર્થંકરોના કથન કરેલા તત્ત્વો એકજ સ્વરૂપના હોય છે. જે વખતે જે તીર્થંકર થયા હોય તે વખતે તેમણુંજ શાસન મનાય ઉદાહરણ તરીકે જેમ કે આ અવસર્પિણીમાં ૨૩ મા શ્રી પાર્શ્વનાથ અને ૨૪ મા શ્રી મહાવીર આ બે તીર્થંકરોના વચમાં અંતર માત્ર વર્ષ ૨૫૦ નુંજ છે તો પણ આજે શ્રી પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરનું શાસન નહી મનાતાં ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીનુંજ શાસન મનાય છે. જે પાર્શ્વનાથના ગણધર કેશી સ્વામીના શિષ્યો હતા તે પણ આજ શાસનમાં ભલ્યા તેમના નામથી પરંપરા જે ચાલી તે આજ વિદ્યમાન છે.

ઇ. સ. ૮૦૦ પૂર્વે તો—યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળા—વેદો અને તેની પીઠને થાબડનારા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોજ પ્રસિદ્ધિમાં હતા અને અનાદિના ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઉત્પન્ન થયાની છાપ પણ તેના ઉપરજ મારવામાં આવી હતી પરંતુ તત્ત્વ દૃષ્ટિના કે ઇતિહાસની દૃષ્ટિના કોઇ ગ્રંથો હતા એવું એક પણ પ્રમાણ જડી આવતું નથી પણ ઇ. સ. ૫૦૦ પૂર્વેની આસપાસમાં તત્ત્વના વિષયમાં ઉપનિષદોના નામ અને ઇતિહાસના વિષયમાં ભારત મહાભારત અને રામાયણનાં નામ પ્રસિદ્ધમાં મુકાયાં છે તેથી વિચારવાનું કે—ઉપનિષદોથી જે તત્ત્વોના વિચારો પ્રગટ થયા તે અને ભારતાદિકથી જે પૂર્વકાલનો ઇતિહાસ પ્રગટ થયો તે વૈદિકોના પંડિતો કયા અનાદિના ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મેળવેલા બતાવે છે? આ વાત શું વિચારવા જેવી નથી ?

એકંદરે અનેક સુજ્ઞ પંડિતોના વિચારો જોતાં અમારૂં અનુમાન એ છે કે—જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની વિશેષ જાગૃતિના સમયમાં નિંદ્યરૂપ યજ્ઞ યાગાદિકના કાર્યક્રમને બાજુ ઉપર છોડી દઇને તે સમયના વૈદિકમતના ચતુર પંડિતોએ જૈન અને બૌદ્ધ મતના અનુયાયીઓની સાથે ઘાલમેળ થતાં અરસપરસના વિચારોનું સંમિશ્રણ કરી તત્ત્વ વિષયના સંબંધમાં ઊપનિષદ્ ગ્રંથોનો અને ઇતિહાસ વિષયના સંબંધમાં ભારતાદિક ગ્રંથોનો કાર્યક્રમ ઉભો કર્યો હોય

મૂલમાં તે ગ્રંથોનું પ્રમાણ અલ્પ હોવા છતાં ઉત્તરોત્તર વધી જતાં ગચ્ચારગણું થવા પામ્યું. એટલુંજ નહીં મૂલના વેદોમાં પણ અનેક પ્રકારની નવી નવી શ્રુતિઓ દાખલ થવા પામી. તેથી તે બધા ગ્રંથોમાં અનેક પ્રકારના વિષમવાદના વિષયોને સ્થાન મલતું ગયું ઉદાહરણ તરીકે-જગતકર્તાના એકજ વિષયને જુવો—

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ઋગ્વેદ છે તેમાંજ છ સાત પ્રકારના વિષમ વિષયોને સ્થાન મળતાં ઉત્તરોત્તર-બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદ્ ગ્રથોમાં, સ્મૃતિ ગ્રંથોમાં, છેવટ પુરાણના ગ્રંથોમાં તો સૃષ્ટિ કર્તાના વિષમ વિચારોનો કોઇ અંતજ રહેલો નથી.

વિચાર કરો કે-આ બધા પ્રકારની વિષમતા પેદા થવાનું કારણ શું?

વૈદિકોએ જ્યારથી યાચિત મંડન કરવા માંડયું ત્યારથી તેઓ અનેક પ્રકારના અયોગ્ય વિષયોને પોતાના ગ્રંથોમાં સ્થાન આપતા ગયા છે જુવો કે-જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે-એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારોને, અને બૌદ્ધના દશ બોધિ સત્વના અનુકરણ રૂપે ફરીથી દશ અવતારોને પોતાના ગ્રંથોમાં દાખલ કર્યા, એમ સમજી શકાય તેમ છે કે નહી? અનાદિના ઇશ્વર પ્રેરિત વેદોમાં જે જે વાતનું નામ નિશાણ નથી તેવા પ્રકારના વિષયો પાછળના ગ્રંથોમાં કયા વિશેષ જ્ઞાની પુરૂષના મુખથી ગ્રહણ કરી ઉધા છત્તા લખાયા? શું આ બધી વાતો વિચારવા જેવી નથી?

દશ્ય પદાર્થોના વર્ણનવાળી, ધન પુત્રાદિકના લેવડ દેવડ માટે વારંવાર ઇંદ્રાદિક દેવોની કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનાવાળી, નિરપરાધી જીવોના ઘાત મિશ્રિત યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળી, અનેક ઋષિઓના મુખથી ઉચ્ચરાયલી શ્રુતિઓના સંગ્રહવાળા વેદોને અનાદિના એકજ ઇશ્વરની પ્રેરણાથી પ્રગટ થયાનું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું તેનું શું કારણ?

કેમકે વેદોના પછીવ્યાકરણના ગ્રંથો, ન્યાયના ગ્રંથો, છંદના ગ્રંથો, જ્યોતિષના ગ્રંથો, ઉપનિષદોના ગ્રથો, સૂત્રાદિકના ગ્રથો, વૈદિકના અનેક પંડિતોએ જે જે લખ્યા છે તે તો તેમને પોત પોતાના નામથીજ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

ત્યાર બાદ વેદાનુયાયી પંડિતોએજ-વેદ સમયના અગ્નિદેવ, વાયુદેવ અને સૂર્યદેવ (ઇંદ્રદેવ) આ ત્રણ મુખ્ય દેવોને ગૌણરૂપમાં બાજુપર રાખી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવોને આગળ કરી-વિષય વાસનાને લલચાવનારાં સ્વાર્થ વૃત્તિને સાધનારાં, દેવદેવીના અઘોર કર્મને બતાવનારાં, પ્રાચીન . સત્ય

સ્વરૂપના ઇતિહાસને ઉઘાડછત્તા સ્વરૂપથી જણાવનારાં, બ્રહ્માદિક અનેક દેવોથી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને કથન કરનારાં, નીતિથી વિરૂદ્ધ અને કુદરતથી પણ વિરૂદ્ધના વિષય ને પોષનારાં, વૈદિકના અનેક પંડિતોએ અનેક પુરાણો લખી પોતાનાં નામોને છુપાવી નિર્દોષ એવા વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી તેમને કલંકિત શા કારણથી કર્યા ?

ઇશ્વર પ્રણીત વેદોના આગ્રહ કરવાવાળા પંડિતો અને સત્ય શોધક સજ્જન પુરૂષો મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી વિચાર કરે અને દુનીયામાં સત્યવસ્તુનું સ્વરૂપ કયા મતમા રહેલું છે તે શોધવાનો પ્રયત્ન કરે સુજ્ઞેષુ કિમધિકેન ?

વેદકાલ—ઘણા વિદ્વાનોના મતથી બાલ કાલ તરીકેની ગણત્રીમાં ગણાયો છે. વેદના પછી વેદોની પુષ્ટિ માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો રચાયા છે. એજ અરસામાં જૈન, બૌદ્ધ અને આજીવકાદિ પાચ છ પથો ચાલતા હોવાનુ પંડિતોએ જાહેર કરેલું છે. જૈન તત્વોના આંતરિક વિચારકોએ જૈન ધર્મ ઘણા લાંબાકાલથી ચાલતો આવેલો છે એમ જગ જાહેર કરેલો છે. અને તે પાંચ છ પંથોમાં જૈન અને બૌદ્ધ આ બે મહત્વનાજ ગણાયા છે. આ બેની વિશેષ જાગૃતિમાં વૈદિક ધર્મ વાળાઓ સાથે ધર્મની બાબતમા મોટા યુદ્ધો મંડાયા હતાં, પરંતુ ધર્મના નામે તદ્દન અયોગ્ય હિંસામાં ધર્મના સ્થાપનારા બ્રાહ્મણો હલકા લેખાયા હતા. આ તરફ જૈન બૌદ્ધના તત્વોની ગોઠવણ પુસ્તક ઉપર થતી ચાલુ હતી. તેમના પરિચયમાં સારી પેઠે આવ્યા પછી વૈદિક બ્રાહ્મણોએ–ઉપનિષદોની રચનાનો માર્ગ શરૂ કર્યો હતો. તેમા આત્મ તત્ત્વની વાતો લખતાં વૈદિક હિંસા ક્રિયાઓની હલકાઇ પણ જાહેરમાં બતાવતા ચાલ્યા. અહિંસુધી વૈદિક ધર્મમાં ઇતિહાસની બાબતનો પ્રચાર વિશેષ કોઇ પણ ગ્રંથોથી જણાતો નથી. ત્યાર બાદ ઘણા કાળ પછી જૈનોના સર્વજ્ઞ કથિત ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્રોના પરિચયમાં આવ્યા પછી કેટલાએક બ્રાહ્મણ પંડિતો જૈનોના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી તેમાં ઉંધીછતી કલ્પનાઓની ગોઠવણ કરતા ગયા અને એક પછી એક પુરાણોની રચના કરતા ગયા. અને પોતાનાં નામોને છુપાવી વેદવ્યાસના નામે તે વાતો પ્રસિદ્ધ કરતા ગયા. આગળ અઢારની સંખ્યા થતા એકીમતે લખી દીધું કે વ્યાસે જન્મ ધરતાની સાથે અઢારે પુરાણોની રચના કરી તરતજ જંગલમાં ભાગી ગયા. આ એકજવાત પુરાણોના લેખોના સંબંધમાં સત્યતા કેટલી પ્રગટ કરે છે ? મૂલથી ચાલતા હિંદુ ધર્મમાં વેદ સમયના ઋષિયો કે જે બાળકાળના સમય જેવા ગણાયા છે. તે હિંદુ ધર્મમાં હજારો વર્ષ થઈ ગયા પછી પુરાણના લેખકોમાં અબજોના અબજો વર્ષના પૂર્વ કાળના સંબંધવાળો

ઇતિહાસ ક્યાંથી આવ્યો ? અને તે ઇતિહાસ જગો જગો પર અશ્રદ્ધેયના સ્વરૂપ વ ળો બીભત્સ શાથી લખાયો ? માટે વિચારવાનું કે—જરૂર કોઇ બીજા ઠેકાણેથી પ્રસિદ્ધ થએલા ઇતિહાસનું સ્વરૂપ મરજી પ્રમાણે ઉધું છતું કરી લંગલબાથ-માન લખી લોકોને ભ્રમજાળમાં નાખવા પોતાના સત્ય ધર્મને એક બાજુ ઉપર મુકી આ પુરાણોનો પ્રપંચ કરવો કર્યો હોય ? આ મારૂ અનુમાન નિપક્ષપાત સજ્જન પુરૂષોને સર્વથા અયોગ્ય થએલું છે એમ નહિ લાગે કારણકે- વેદ સમયના ઋષિઓના હાથથી લખાએલો કોઇ વિશેષ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલો પણ જણાતો નથી તો પછી અતીંદ્રિયના જ્ઞાન વિનાના પુરાણકારો તે ઇતિહાસ લાવ્યા ક્યાંથી? કોઇ પુછશે કે જૈનો ક્યાંથી લાવ્યા? ઉત્તર એટલોજ કે તેઓ સર્વજ્ઞ પુરૂ-ષોની પરંપરાના કથનથી પ્રાપ્ત થએલો માને છે અને એકજ સ્વરૂપે લખાએલો શુદ્ધ છે માટે આમાં સવાલનો અવકાશજ રહેતો નથી. વળી જૈન તત્ત્વોની શુદ્ધતા માટે અનેક દેશી પરદેશી વિદ્વાનોના મતો બહાર પડી ચુકયા છે. કેટલાક લેખો અમોએ પણ " જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન " નામના પુસ્તકથી પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે. વળી બીજા પણ કેટલાક ફકરાઓ આ પુસ્તકમાં પાછળથી મુકવાનું ધારીએછીએ તો પણ આ શુન્ય સ્થાનની પૂર્તિના માટે એક વિદેશી વિદ્વાનના લેખમાંનો એક ફકરો ટાંકી બતાવીએછિએ.

લેખકોના મત અમુક અમુક વિષયમાં જુદા પડે છે,' પણ એકંદરે પ્રાચીન મૂલમાં તેમજ અર્વાચીન ગ્રંથોમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યારનાં મોજુદ ધર્મશાસ્ત્રો રચાયાં (ઇ. સ. ૫૦૦ પછી) ત્યાર પછી એના મૂલ તત્ત્વોમાં હજી કશો ફેરફાર થયો નથી—હિંદુ, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તિ અને બધા ધર્મોથી એ જુદોજ રહ્યો છે. આ બાબતમાં જૈનો આજે પણ પ્રમાણ આપે છે કે અમારો ધર્મ સૌથી સારો છે કારણકે બીજા ધર્મોમાં ફેરફાર થયા છે, પણ જમાનાઓ વીત્યાં છતાં અમારા ધર્મમાં કશો ફેરફાર થઇ શકયો નથી. અને અમને મળેલું ધન એવું પરિપૂર્ણ છે કે અમારો એ વારસો શુદ્ધ રીતે ને વગર ફેરફારે સચવાઇ રહેલો છે.

આ કોહ્યડો છોડવો આપણે માટે કઠણ છે. આપણે તો એટલુંજ સ્વીકારી શકીએ કે એ ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિકાશ ઊપર કાળનો પડદો ફરી વળ્યો છે. અને એ સ્વરૂપ તથા વિકાશ જાણવા માટે આપણી પાસે કશો પુરાવો નથી, આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે તેમાં એનું મહત્વનું સ્વરૂપ ફુટી નિકલ્યું છે, અને પછી બધા કાળમાં અમુક અમુક વિષયોને વિકાસવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્વવિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે.

એ ધર્મના શ્વેતાંબર અને દિગંબર એ બે સંપ્રદાયો ધર્મના મહત્વના વિચારોમાં એક બીજાને પુરેપુરા મળતા છે, તેથી ખરી રીતે એમજ માની શકાય કે ઇસ્વીસનની શરૂઆતમાં એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડયા તે પહેલેથીજ આજે છે તે પ્રમાણેનું ધર્મ સ્વરૂપ બંધાઇ ગયું હતું. સંપ્રદાય જુદા પડતા પહેલાં મહાવીર સ્વામીના ધર્મ ઉપર કેવો ને કેટલો વિકાશ થયો હતો તે જાણી શકાતું નથી. એજ પ્રકારના કે એને મળતા પ્રકારના ધર્મના મુખ્ય વિચારો મહાવીરસ્વામી પૂર્વે પણ પ્રવર્તતા હતા એમ માનવાને પણ કશો બાધ આવતો નથી; મૂલ તત્વોમાં કંઇ સ્પષ્ટ ફેરફાર થયો છે એમ માનવાને કશું કારણ નથી. અને તેથી, મહાવીરસ્વામી પહેલાં પણ આખું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા તે સ્વીકારી શકાય. જો આ માન્યતા સ્વીકારીએ તો એવું ઠરે કે મહાવીરસ્વામીએ જૈન ધર્મ સ્થાપ્યો નથી, પણ એમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં થઇ ગયેલા પાર્શ્વનાથના ધર્મને એમણે સ્વીકારીલીધો અને એને સમયોચિત સ્વરૂપ આપ્યું હોય; કઇ વસ્તુ સ્થિતિને આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી. પણ એની વિરૂદ્ધ જાય એવો કશો પુરાવો નથી. જૈન ધર્મનુ સ્વરૂપજ આ વાતને ટેકો આપે છે. "ઇત્યાદિ."

ઇતિ પુરાણકાલ તેમાં લખાએલો ઇતિહાસ પ્રકરણ ૧૯ મું.

પ્રકરણ ૨૦ મું–વૈદિકોએ–પાછળથી પુરાણો લખી કલ્પી કાઢેલા બ્રહ્માદિક દેવો.

ભગ શબ્દના અર્થવાળો, ઉત્પત્તિ આદિના જ્ઞાનવાળો તે ભગવાન કોઈ પુરાણોમાં છે ?

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવની કલ્પના.

ધર્મ વર્ણન પૃ. ૯૦ થી ત્રિમૂર્તિ–પંચાયતન.

૧ "પરમાત્મા એ જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને લયનું કારણ છે. અને એ ત્રણ કર્મોને લઇ એનાં (૧) બ્રહ્મા, (૨) વિષ્ણુ અને (૩) શિવ એ ત્રણ રૂપે કલ્પાએલાં છે. પરમાત્માની સઘળી લીલા આ ત્રણ કર્મમાં આવી જાય છે, અને તેથી પ્રાચીન કાળના ઈંદ્ર. વરૂણ વગેરે દેવોને ઠેકાણે પુરાણના સમયમાં આ ત્રણ દેવો મુખ્ય ગણાયા છે.

૨. બ્રહ્માની કલ્પના વેદના 'બ્રહ્મન્' ઉપરથી થઇ છે. આપણે જોયું કે 'બ્રહ્મન્' એટલે ધાર્મિક શબ્દ, સ્તુતિ, વેદ–જે વિશ્વમાં વ્યાપીને વિશ્વને વૃદ્ધિ પમાડે છે. એનો અધિષ્ઠાતા દેવ તે 'બ્રહ્મા' જે પરમાત્માના શબ્દથી આ આખું બ્રહ્માંડ સર્જાયું છે તેજ પરમાત્મા એમાં પેશીને (વિશ્–પેસવું ધાતુ ઉપરથી) એનું પાલન કરે છે. એ રૂપે એ 'વિષ્ણુ' કહેવાય છે. અને એ પાલન માટે પરમાત્માએ આ જગતમાં આવી ભક્તને સહાય થવું પડે છે. અને કષ્ટોનો વિનાશ કરવો પડે છે. તેથી વિષ્ણુના વિવિધ અવતાર થયા મનાય છે. પરમાત્માનું ત્રીજું સ્વરૂપ 'રૂદ્ર' અથવા 'શિવ' કહેવાય છે. તોફાની પવનમાં પ્રકટ થતી પરમાત્માની ઉગ્ર મૂર્ત્તિને વેદમાં 'રૂદ્ર' નામ આપવામાં આવેલું હતું તથા એની અગ્નિ સાથે એકતા કરવામાં આવી હતી. અગ્નિ સર્વ વસ્તુને ભસ્મ કરી નાખે છે. અને એ સંહારનો દેવ છે. તેથી રૂદ્ર પણ પરમાત્માની સંહારની મૂર્તિ બને છે અગ્નિની ઉભી જ્વાલા એ એની મૂર્તિ (શિવલિંગ) છે. અગ્નિની શિખાની આસપાસ વીંટાતો ધૂમ એ એની જટા છે. અગ્નિની વેદીએ એની જલાધારી છે. અને એની ભસ્મ તે એના ઉપાસકોએ ધારણ કરવાનું ચિન્હ છે. પણ અગ્નિ એ કેવળ સંહારનોજ દેવ નથી. આપણે પૂર્વે જોયું છે કે એ પેટ ભેર બળતું પરમાત્માનું તેજ છે–વસ્તુ કરવાનું એના ઉપર આધાર રાખે છે. અને તેથી એ 'શિવ' કહેતાં મંગલ અને શંકર કહેતાં સુખકર પણ કહેવાય છે."

(લેખક—આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ.)

જેમનામાં શાસ્ત્ર દર્શિત ગુણો હોય તેજ ખરા ભગવાન્.

તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ. પૃ. ૮૩ ની ટીપમાંથી

"ભગવાન્ શબ્દનો અર્થ–ઐશ્વર્ય ૧, ધર્મ ૨, યશ ૩, લક્ષ્મી ૪, જ્ઞાન ૫, વૈરાગ્ય ૬, એ છ ભગ કહેવાય છે, અને એ છ ભગ જેને હોય તે ભગવાન્ કહેવાય છે."

"પ્રાણીઓની–ઉત્પત્તિ, પ્રાણીઓનો પ્રલય, પ્રાણીઓનું પરલોકમાં જવું, પ્રાણીઓનું પરલોકમાંથી આવવું, વિદ્યા અને અવિદ્યા એઓને જે જાણે તે ભગવાન્ કહેવાય છે. એમ પણ એક ગ્રંથમાં કહ્યું છે."

આમાં વિચાર વિચારવાનું કે રામાયણુની ટીપમાં—ભગ શબ્દનો અર્થ ઐશ્વર્યાદિક છ, ગુણ વિશેષ જેનામાં હોય તે ભગવાન્. વળી બીજું લક્ષણ મુકતાં જણાવ્યું છે કે-પ્રાણીઓની ૧ ઉત્પત્તિ, તેમનો–૨ પ્રલય, તેમનું-૩ પરલોકમાં જવું, ૪ અને પરલોકમાંથી આવવું, તેમજ વિદ્યા-અવિદ્યાને જાણે તે ભગવાન્. એમ બે પ્રકારથી ભગવાનનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે. ॥ શ્રીયુત આનંદશંકર બાપુભાઇએ–ત્રણ કર્મોથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણની કલ્પના કરી છે. તો રામાયણવાળાં ભગવાનનાં લક્ષણો બ્રહ્માદિ ત્રણ દેવોમાં ગણવાં કે કોઇ બીજા દેવોનાં? બીજી વાત એ છે કે રામાયણમાં બતાવેલાં લક્ષણો જૈનોના દેવોમાં ઘટે છે તો શું તેમના ગ્રંથોમાંથી લઇને તે લક્ષણો લખીને બતાવેલાં સમજવાં? હું આ ગ્રંથમાં–જિનેશ્વરદેવ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ એ મુખ્ય ગણાતા ચારે દેવોનો વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું તેથી જેમના ગ્રંથોમાં જે પ્રમાણે તે તે દેવોનું સ્વરૂપ લખાયું છે તે પ્રમાણે ક્રમ વાર લખીને બતાવું તો તે અયોગ્ય નહિ ગણાયને? જે દેવના વિષયમાં જે જે ફકરો લખાય તે તે ફકરાની સાથે ઉપર બતાવેલાં પરમદેવનાં લક્ષણો મેળવતા જશો તો સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે તે ડગલે ને પગલે આપ સજ્જનોના ખ્યાલમાં આવ્યા વગર રહશે નહી. અને સાથે એ પણ માલમ પડશે કે આ બધું ધાંધલ કોણે ઉભું કર્યું? જેને જેવા સ્વરૂપમાં પોતાના દેવોને ચિતર્યા છે તેવા સ્વરૂપમાં તેમના લેખો લખીને બતાવતાં હું દોષોનો ભાગી થઇ શકું નહિ વિશેષમાં જે સજ્જનો બાપના કુવાનો ખ્યાલ દૂર રાખી પોતાની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી જોશે તેઓને પ્રાયે ખરો ખ્યાલ આવ્યા વગર રહેસે નહીં. એમ મારૂં માનવું છે. બાકી તો જોનારની ભવિતવ્યતાના ઉપર આધાર છે એટલું કહી આ લેખથી વિરમું છું.

ભગ આદિના અર્થ વાળો ભગવાન્ પુરાણોમાં જણાતો નથી. જેનામા રાગાદિક અઢાર દોષો ન હોય તેજ ખરા પરમાત્મા કે ખરા ભગવાન્.

દૂષણોથી દૂર ગુણોથી ભરપુર તે દુનીયાનો દેવ.

१ २ ३ ४ ५
राग द्वेष–कषाय–मोह मथनो निर्दग्धकर्मेधनो
६ ७ ८
लोकाऽलोकविकाश–केवलगुणो मुक्तायुद्धो निर्भयः
९ १० ११ १२ १३ १४ १५
शापाऽनुग्रह वर्जितोऽरति रति क्रीडा–जुगुप्सा–जरा–
१६ १७ १८
निद्रा–हास्य विलास–शोक रहितो देवाधिदेवो जिनः ॥ १ ॥

ભાવાર્થ–સ્વજનાદિકમાં કે ઇંદ્રિયોના ઇષ્ટ પદાર્થમાં–રાગ (૧), શત્રુઓ કે ઇંદ્રિયોના અનિષ્ટ પદાર્થો પર–દ્વેષ (૨), ક્રોધ, માન વગેરે કરવા તે–કષાયો (૩), સ્ત્રી પુત્ર, ધનાદિકમાં જે મમત્વ ભાવ તે–મોહ (૪), એ ચારે દુર્ગુણો જીવોને સંસારમાં ભટકાવવા વાલા છે તેમનું કર્યું છે મંથન જેમને. તેમજ એ ચારે મહા પાપોને પોતાના હૃદયમાંથી કાઢી નાખીને જે મહાપુરૂષોએ કર્મ રૂપી લાકડાંને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખ્યાં છે (૫). અને ત્યાર બાદ લોકાલોકના પ્રકાશ કરવા વાળા–કેવલજ્ઞાનના (સર્વજ્ઞપણાના) ગુણ ને પ્રાપ્ત કર્યો છે જેમને ॥ ૬ ॥ તેમજ કોઇપણ જાતના શસ્ત્ર વિનાનો હોવાથી ॥ ૭ ॥ નિર્ભય થએલ છે જે ॥ ૮ ॥ તેમજ નતો કોઇને–શાપ આપે છે ॥ ૯ ॥ તેમજ નતો કોઇને અનુગ્રહ પણ કરે ॥ ૧૦ ॥ તેમજ નતો ખુશી થાય છે ॥ ૧૧ ॥ તેમજ નતો દીલગીર પણ થાય છે. ॥ ૧૨ ॥ તેમજ સ્ત્રી આદિની ક્રીડામાં ॥ ૧૩ ॥ તેમજ દુર્ગંછામાં ॥ ૧૪ ॥ તેમજ જરા (વૃદ્ધ પણા)મા ॥ ૧૫ ॥ તેમજ નિંદ્રામાં ॥ ૧૬ ॥ તેમજ હાસ્ય વિલાસમા (મોજમજામાં) જે પડતો નથી. ॥ ૧૭ ॥ તેમજ ઇષ્ટ વસ્તુના નાશથી કે અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગથી શોકને ધરતો નથી. ॥ ૧૮ ॥ તેજ આ દુનીયામાં દેવનો દેવ થવાને લાયક હોય છે. અને તે રાગ દ્વેષાદિકને જીતવા વાલો જૈન દેવજ છે પણ બીજો નથી ॥

આ અઢારે દૂષણોનો અંત આણ્યા સિવાય જીવોને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઇ શકતીજ નથી.

કારણ કે—જેટલા જેટલા અંશથી જીવોને રાગ અને દ્વેષ અધિક હોય તેટલો તેટલો તે પક્ષપાતમાં પડે છે, અને કર્મોથી ભારી થતો જાય છે. અને તેમ તેમ આ સંસારના ચક્રમાં રખડયા કરે છે. માટે રાગદ્વેષથી રહિત હોય તેજ જીવ પવિત્ર બને છે એમ ઉપનિષદોથી તેમજ અદ્વૈત સિદ્ધાંતના મતથી પણ નિર્વિવાદ સિદ્ધજ થાય છે. ૧।૨। (૩) તેમજ જીવોને જેટલા પ્રમાણમાં ક્રોધ માનાદિક અધિક હોય તેટલાજ પ્રમાણમા તે વિવેકાવિવેકથી ચૂકે છે. પણ જેના ક્રોધાદિક નષ્ટ થયા છે તે વિવેકાદિકથી ચૂકે ? નજ ચૂકે, તેથી તે પવિત્ર આત્મા પરમાત્મા છે ૩, (૪) તેમજ જેટલા પ્રમાણમાં જીવોને મોહ અધિક હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં તે સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિકમાં લપટાય છે, અને કર્મથી પણ ભારી થાય છે. માટે સર્વથા મોહ નષ્ટ થએજ પરમાત્મા બને ૪, (૫)(૬) જ્યારે જીવો–રાગ, દ્વેષ, કષાય અને મોહરૂપી મળને બાળીનાખે ત્યારેજ તે પાવત્ર બને, ૫, એવી રીતે કર્મરૂપી મળ બળી ગયા પછી દેદીપ્યમાન થએલા આત્માને સર્વ પદાર્થોને જાણવાનું અને દેખવાનું–જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત થાય; તેજ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી આ દુનીયાને સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ બતાવે છે. તે સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ થયા પછી; કેટલાકો વિષયોમાં લુબ્ધ થએલા પોતાને પંડિતમાની, તે મહાપુરૂષોના વિરોધી બની, તેમનાજ વચનોનો આશ્રયલઇ, જુઠી સાચી કલ્પનાઓ કરી, અજ્ઞાન વર્ગને પોતાના તરફ દોરેછે. પા૬। (૭।૮) જેમણે–રાગ, દ્વેષ, કષાય, અને મોહ સર્વથા નષ્ટ કરી સર્વજ્ઞપણું, અને સર્વ શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી છે, તેમને કોઇનો ભયજ નથી તો પછી શસ્ત્રોની જરૂર શીછે ? ૭।૮ (૯।૧૦) કર્મોની વિચિત્રતાને જાણવાવાલા સર્વજ્ઞો–શાપ કે અનુગ્રહમાં શા માટે પ્રેરાય ? ।૯।૧૦।। (૧૧।૧૨,–સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપને યથાવસ્થિત જાણવાવાળાને નવું અને જૂનું શું કે જેથી ખુશી અને દીલગીરી પેદા થાય ? ।૧૧।૧૨।। (૧૩) જેમનો મોહજ સર્વથા નષ્ટ થઇ ગયો છે તેમને સ્ત્રી આદિની ક્રીડા હોયજ શાની ? ।।૧૩।। (૧૪) સર્વ પદાર્થોનું સુગંધનું દુર્ગંધમાં, અને દુર્ગંધનુ સુગંધમાં, પરિવર્તન થયાજ કરે છે એવું જાણવાવાળાને દુર્ગંછા શી ? ।।૧૪।। (૧૫) નિદ્રા કર્મનો નાશ કરનારને નિદ્રા હોયજ શાની ? ।૧૫। (૧૬) સર્વજ્ઞોના માટે નવી વસ્તુ શી કે જેથી હાસ્ય ઊત્પન્ન થાય ? ।।૧૬।। (૧૭) જ્ઞાનના વિલાસીઓને પોતાના આત્માની લીનતા સિવાય બીજુ વિલાસનું સ્થાન કયું ? ।૧૭। (૧૮) સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ યથાવસ્થિત પોતાના જ્ઞાનથી જોઇ રહ્યા છે તેમને ઇષ્ટ કઇ અને અનિષ્ટ કઇ ? કે જેથી શોક ઉત્પન્ન થાય ? ।।૧૮।। આ અઢારે દૂષણોથી મુક્ત થઇ જે જીવન મુક્ત જીવે આ દુનીયાને તત્ત્વો બતાવ્યા છે તેજ પરમાત્મા દુનીયાને પૂજનિક છે. બાકી બીજો કોઇ પૂજનિક નથી.

ઇતિ ૧૮ દૂષણોથી રહિત અનેકેવળજ્ઞાનાદિકથી ભૂષિત તે દુનીયાનો દેવ. પ્ર. ૨૦મુ.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અગીયારમા તીર્થંકર. પહેલા બલદેવ તથા વાસુદેવ તેમના. પિતા પ્રજાપતિ-વૈદિકોએ કલ્પેલા બ્રહ્મા.

આ ભરત ક્ષેત્રમા દશમા તીર્થંકર પછી ઘણા લાંબા કાળે સિંહપુર નગરમા ઇક્ષ્વાકુવંશમાં વિષ્ણુ રાજા થયા હતા. તેમની રાણી વિષ્ણુશ્રી હતી તેમની કુક્ષિમાં નલીન ગુલ્મ નામના રાજા કે જેમણે રાજ્ય છોડી દીક્ષા ગ્રહણ કરી વીશ સ્થાનક તપના આરાધનથી તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતુ, તે ત્યાથી સાતમા દેવલોકમા જઇને ઘણાકાળ સુધી દેવતાનું સુખ ભોગવ્યા પછી આજ ભરતમા અગીઆરમા તીર્થંકર **શ્રી શ્રેયાંસનાથ**પણે ઉત્પન્ન થયા. રાજ્ય ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લઇને સર્વ તીર્થંકરની પેઠે સનાતન તત્ત્વોનો ઉપદેશ કરી તેઓ મોક્ષમા ગયાં.

હવે **અગીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં** જે જે બનાવો બન્યાં છે તે જણાવીએ છીએ :—

પોતનપુર નગરમા હરિવંશી જિતશત્રુ નામના રાજા થયા. તેની રાણી ભદ્રા હતી. તેમની કુક્ષિમાં-અનુત્તર વિમાનનો દેવ ચાર સ્વપ્ન સૂચિત અચલ નામના આ અવસર્પિણીમા પહેલા બળદેવ પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા બીજી વખતનો **મૃગાવતી** નામની કન્યાનો જન્મ. આ પુત્રી ઉપર રાજાને રાગ થતા ગાંધર્વ વિવાહ કરી લીધેલો તેથી લોકોએ તેનું પ્રજાપતિ એવું બીજુ નામ પાડયુ "प्रजापति वै स्वादुहितर मभ्यध्यायत्" એવી જે વેદોમા શ્રુતિ લખાએલી છે તે આ જીતશત્રુ રાજાને ઉદ્દેશીને લખાએલી હોય એમ જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે પણ આ શ્રુતિનો અર્થ પૂર્વે થએલા પંડિતો ઘણા લાંબા કાળ સુધી એવો કરતા રહ્યા કે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પોતાની પુત્રીની સાથે વિષયનું સેવન કરતા રહ્યા આ વાત તદ્દન અયોગ્ય લાગવાથી-આચાર્ય શ્રી કુમારિલ ભટ્ટે આ શ્રુતિનો અર્થ ફેરવવાને માટે ઘણા ઘણા પ્રકારની કલ્પનાઓ કરી છે. તેજ પ્રમાણે સ્વામી દયાનંદજીએ પણ પોતાની અનુકુળતા પ્રમાણે અર્થ કરવામા બાકી રાખી નથી. પણ પુરાણકારોએ જે તે શ્રુતિના સંબન્ધે મોટી મોટી કથાઓ બનાવી લોકોમા પ્રસિદ્ધ કરી દીધી હતી, તે બધા ઠેકાણેથી કેવી રીતે કાઢી શકાય? તે સિવાય આ વાત યોગવાશિષ્ટમાં એવી છે કે-"રામચંદ્રાવતારે વશિષ્ઠ ઋષિજીને પૂછયું કે-બ્રહ્મા કોણ? અને કેવા હતા? ઉત્તરમાં વશિષ્ઠજીએ કહ્યું કે હું પણ શકિત છું. આ પ્રશ્ન-શુકદેવજીએ વ્યાસજીને પુછયો હતો એમ કહીને નિર્ણય ઉપર આવી શકયા નહિ" આમા વિચાર એ થાય છે કે-રામચંદ્ર સાક્ષાત્ વિષ્ણુના

અવતાર હતા, વશિષ્ઠજી મહર્ષિ હતા તોપણ બ્રહ્મા કોણ? અને કેવા હતા? તેનો નિર્ણય કરી શક્યા નહિ, ત્યારે શું જૈન સાહિત્યમા પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થએલા જીતશત્રુ રાજાને તો બ્રહ્મા તરીકે નહિ કલ્પ્યા હોય? જૈન અને પુરાણોનો ઇતિહાસ જોતાં આ શંકા સર્વથા ખોટી નથી. બાકી ખરો ખુલાશો તો કોઇ જ્ઞાની પુરૂષ બતાવે તે ખરો! પુત્રોની સાથે સંબન્ધ કરવાથી જિતશત્રુનુ નામ પ્રજાપતિ પડયું. તેને ×બ્રહ્મારૂપે કલ્પી વેદમાં શ્રુતિ દાખલ કરી અને પુરાણોમાં કથાઓ ગોઠવાઇ છે તે પણ જાણવી જોઇએ. અમો તેને આ સ્થળે જણાવીએ છીએ—

જૈન પ્રમાણે જિતશત્રુ રાજા પુત્રીના સબંધથી પ્રજાપતિ,

વૈદિકોએ કલ્પેલા બ્રહ્મા તેના અવતરણો પાચ.

મ.મી પૃ. ૧૦૩ મા–ભાગવત, સ્કધ ૩, અધ્યાય ૩૭, શ્લો ૩૩ નું આપેલુ અવતરણ.

"(૧) બ્રહ્માજી પોતાની પુત્રીને દેખી મોહિત થયા, રીંછનુ રૂપ ધરીને દોડયા.

(૨) શંકાકોષકાર. શં. ૧૧૦ પૃ. ૧૫ માં. ભાગવત. ભાષા ટીકા અગદ શાસ્ત્રીકૃત શ્લોક ૨૩ ના આધારે જણાવે છે કે–

"બ્રહ્મા જ્યારે પોતાની પુત્રી ઉપર મોહિત થયા ત્યારે એ બન્ને બાપ અને દીકરીએ– હરિણ હરિણીના રૂપ ધારણ કર્યાં." ઇત્યાદિ.

આ વાત ઉપરથી બીજી પણ વાતો ઘણા પ્રકારથી ઉલટ પાલટપણે ગોઠવાયલી પુરાણોમા જોવામા આવે છે. તે જુવો નીચે પ્રમાણે—

(૩) મ.મી પૃ. ૧૨૧ મા–મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૩ જો પત્ર ૧૦ માનો ઉતારો—

"બ્રહ્માજી કામથી પીડિત થઇને શતરૂપા નામની સ્ત્રીની સાથે દેવતાઓના 'સો' 'સો' વર્ષ સુધી ક્રીડા કરતા રહ્યા"

અનાદિ કાળના બ્રહ્મા છે એમ માનીએ તો આ ઇતિહાસ કયા કાળનો કલ્પવો?

× ભાગવતમા–બ્રહ્માનું આયુષ્ય–(૩૧) એકત્રીશ નીલ, (૧૦) દશ ખર્વ, અને (૪૦) ચાલીશ અર્બ જણાવેલુ છે. (શં શકા ૨૧૨ મી).

*પ્રજાપતિની પુત્રીનું નામ મૃગાવતી છે તેથી હરિણી રૂપે કલ્પી શકાય તેમ છે.

(૪) મ. મી. પૃ. ૧૦૨–પદ્મ પુ. પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૧૭ માં. પચ્ચાસમા પત્ર ઉપર શ્લોક ૪૨ થી ૪૪ નો ભાવાર્થ. જુવો–

"બ્રહ્માજીએ બીજી સ્ત્રી કરી પહેલી જે સાવત્રી હતી તેને મનાવવા અપરાધની ક્ષમા માગી કે ફરીથી એવું નહિ કરૂં. પગમાં પડયા તોપણુ ક્રોધથી શાપ દેવા તૈયાર થઇ" ઇત્યાદિ.

આ ઉપર લખેલી વાતો ખરી છે કે ખોટી તે તો લેખ લખનાર જાણે પણ આવા અતિ કામાશક્ત પુરૂષોને દેવના દેવ તરીકે પુરાણકારોએ કેવી રીતે કલ્પી લીધા હશે ?

---

(૫) વળી જુઓ શંકા કોષ–શંકા ૨૪ મી પૃ. ૩ મા દેવી ભાગવતથી "દેવીના હાથ ઘસવાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ઉત્પન્ન થઇ ગયા. એ ત્રણ-માથી–બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ એ બન્નેને ખાઇ ગઇ પુન મહાદેવના કહેવાથી તેમને દેવીએ જીવતા કર્યા."

આ ત્રણે દેવો અનાદિના મનાયા છે. બીજી રીતે જોતાં ત્રણ યુગના ક્રમથી પણ એ ત્રણે દેવો થયેલા મનાયા છે. ત્યારે આ દેવીથી ઉત્પન્ન થયેલા તે ત્રણે દેવો તેજ માનવા કે બીજા ? અને આ બનાવ કયા કાળમાં બનેલો માનવો ? આ વાતોનો ખુલાશો કોઇ યોગ્ય રીતે કરીને આપે તો કાંઇક સમજાય; નહી તો કલ્પેલુ છે એજ વિચાર ઉપર આવીને અટકવું પડે છે. વૈદિકથી–બ્રાગ–મત્સ્ય–પદ્મ–દેવીભાગવતમાના બ્રહ્માનાં અવતરણાં પાચ

ફરીથી બ્રહ્માના સંબંધે અવતરણો ૪.

(૧) હિંદુસ્થાનના દેવો–પૃ. ૧૨૭ વિષ્ણુપુરાણમાં અદ્ભુત અંડ વિષે વાર્તા.

" તેની યોનિ મેરૂ પર્વત જેટલી વિશાલ હતી અને પર્વતોની બનેલી હતી. મોટા સાગરોપમના જળથી તેનું પોલાણ ભરાઇ ગયું હતું એ અંડમાં ખંડો, સમુદ્રો અને પર્વતો હતાં. ગ્રહો અને વિશ્વના વિભાગો, દેવો, રાક્ષસો અને મનૃષ્ય જાતિ હતાં. બ્રહ્મા એ અંડમાં એક હજાર વર્ષ (એક " દેવ " વર્ષ) રહ્યા ત્યારપછી તે અંડ ફાટયું અને ધ્યાનથી બ્રહ્મા તેમાંથી બહાર નિકળ્યા અને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનુ કામ શરૂ કર્યું." (વિલ્કિન્સ કૃત ' હિંદુ પુરાણ ' પૃ. ૧૦૦)

---

(૨) " મહાભારતાદિ બીજા પુરાણોમાં બ્રહ્માને અંડમાંથી નહિ પણ વિષ્ણુના નાભિ કમળમાંથી નિકળેલા વર્ણવ્યા છે. "

---

(૩) મતમીમાંસા-પૃ. ૧૧૮-વરાહપુરાણ-માયાચક્ર નામના અધ્યાય ૧૨૫ શ્લોક ૫૧-૫૨, ભાવાર્થઃ—

" વિષ્ણુ ભગવાન કહી રહ્યા છે કે-હું જે જળમાં રહું છું તે માયાના બળથી રહું છું અને પ્રજાપતિને (બ્રહ્માને) અને મહાદેવને હુંજ ઉત્પન્ન કરૂં છું અને હુંજ ધારણ કરૂં છું તો પણ તે બ્રહ્મા અને મહાદેવ આદિ મારી માયામાં મોહિત થએલા મારી માયાને જાણી શકતા નથી. "

(૪) મતમીમાંસા પૃ. ૧૦૪। શિવપુરાણ-વિદ્યેશ્વર સંહિતા અધ્યાય ૬માં એવું લખ્યું છે કે-"એક દિન બ્રહ્માજીએ સુતેલા કૃષ્ણજીને ઉઠાડીને કહ્યું કે-તૂં ઉન્મત્ત જેવો દેખાય છે. હું તારો નાથ આવ્યો છું છતાં મારૂં આરાધન નથી કરતો તેથી તૂં પ્રાયશ્ચિતનો અધિકારી છે, તે વખતે ક્રોધમાં આવીને કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે-વત્સ ? આ પીઠ ઉપર બેશ. ત્યારે બ્રહ્માજી બોલ્યા-અરે શું માનમાં આવી ગયો કે ? હે વત્સ ! હું તારો ત્રાતા છું અને જગતનો પણ રક્ષક છું. વિષ્ણુજી કહે છે કે-હું તારો નાથ, બ્રહ્માજી કહે છે હું તારો નાથ. એમ આપસ આપસમાં હું અને તૂં કરતાં લડી પડયા । છેવટે એકેકને મારી નાખવા નેજ તૈયાર થયા. તે વખતે બ્રહ્માજીની અને વિષ્ણુજીની એવી લઢાઇ થઇ કે દેવતાઓ પણ ભયભીત થઈ ગયા " ઇત્યાદિ.

સમીક્ષા—

(૧) વિષ્ણુ પુરાણવાળા અંડના લેખનો વિચાર-એક દિવ્ય વર્ષ સુધી બ્રહ્મા તેમાં રહ્યા તો તે કયાથી આવીને તેમાં ભરાયા હશે ? અને દિવ્ય એક વર્ષની ગણત્રી લેખકે કયા કાળથી કરી હશે ? બીજું લોક તો હતોજ નહિ તો તે અંડ કયાં રહેલું ? આ લેખથી બ્રહ્માનો કે દિવ્ય વર્ષનો પત્તો મેળવી શકાય તેમ જણાય છે ?

(૨) બીજા મહાભારતના લેખમાં-વિષ્ણુની નાભિ કમળમાંથી બ્રહ્માજી નીકળ્યા.-જો તેમ હોય તો વિષ્ણુજ અનાદિના ઠરે, ત્યારે બ્રહ્મા કોણ ? અને કયાંથી આવ્યા ! એ પ્રશ્ન વશિષ્ઠ ઋષિજીને રામચંદ્રે પૂછેલો પણ તેનો નિર્ણય તેઓ કરી શકેલા નથી.

(૩) ત્રીજા વરાહપુરાણના લેખનો વિચાર–વિષ્ણુ માયાના બળથી જલમાં રહ્યા તો તે કયા કાળથી ને કેટલા કાળ સુધી રહ્યા? બ્રહ્માને અને મહાદેવને ઉત્પન્ન કરી ધારણ પણ કર્યા તો તેમને કઇ વસ્તુથી ઉત્પન્ન કર્યા અને શેમાં ધારણ કર્યા? બીજા અનેક લેખોમાં તો બ્રહ્માને શ્રેષ્ઠ અને સ્વતંત્ર બતાવી બધા જીવોના સૃષ્ટા પણ કહ્યા છે તો પછી આ બધી વિચિત્ર વાતોનો પત્તો કયાથી અને કયા ઠેકાણેથી મેળવવો?

(૪) વિષ્ણુપુરાણમાં જણાવ્યું હતું કે–બ્રહ્માજીએ અંડમાંથી નીકળ્યા પછી બધી સૃષ્ટિ રચી. મહાભારતમાં જણાવ્યું કે બ્રહ્માજી વિષ્ણુની નાભિકમળમાંથી નીકળ્યા. વરાહપુરાણે જણાવ્યું કે બ્રહ્માને અને મહાદેવને પણ વિષ્ણુએ પેદા કર્યા ખરા પણ તેમની માયાની તો તેમને ખબર નપડી, ત્યારે સૃષ્ટિ રચનાનું જ્ઞાન તેમને હતું એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય?

હવે આ ચોથો શિવપુરાણનો લેખ જણાવે છે કે–બ્રહ્માજીએ સૂતેલા કૃષ્ણજીને જગાડીને કહ્યુ કે–હું તારો બાપ આવ્યો છું. ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યુ કે હું તારો બાપ. એમ ઝઘડો કરતાં એકેકને મારી નાખવાનેજ તેઓ તૈયાર થઇ ગયા એટલુજ નહિ, પણ દેવતાઓ પણ ભયભીત થઇ ગયા. આ બધા પુરાણના લેખો જોતાં ત્રણે મોટા દેવોમાંના એક પણ દેવનો પત્તો મેળવી શકાય તેમ છે? તે વિચારીને જુઓ એટલુંજ કહેવું આ ઠેકાણે બસ છે.

વળી બીજી વાત વિચારવાની એ છે કે–મૃગાવતી પુત્રીની સાથે સંબંધ કરવાથી જિતશત્રુ રાજાનું નામ–પ્રજાપતિ પડયું હતું તેમને પુરાણકારોએ બ્રહ્મા ઠરાવેલા, તેમના પુત્ર ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ (વિષ્ણુ) થયા બ્રહ્મા વિષ્ણુને કહેતા આવ્યા કે હું તારો બાપ આવ્યો છું, ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું હું તારો બાપ એમ પુરાણકારોએ કલ્પના કરી આ કથા ઉભી કરી હોય. વળી બીજી વાત એ છે કે આજ ઉપરની કથાના ભાગને લઇ ઉંધી છતી ગોઠવી–બ્રહ્માને, વિષ્ણુની નાભિકમલથી ઉત્પન્ન થવાનું લખી દીધું હોય? આ વાતનો વિચાર કરવાનું કાર્ય પ્રાજ્ઞ પંડિતોને સોંપુ છું

વૈદિક બ્રહ્માના ફરીથી સમીક્ષા સાથે અવતરણો ચાર. બતાવ્યા

"વળી ફરીથી બ્રહ્માના સંબન્ધે ત્રણ અવતરણો

તત્ત્વમીમાંસા પૃ ૭૫ મું. શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૧૯-૧૮ના લેખો જુવો–

(૧) "મહાદેવજી પોતાનું સ્વરૂપ તજીને કદરૂપ (બેડોળ) બનાવી જન ને પરણવને ગયા તેનુ કદરૂપ દેખીને પાર્વતીજીની માતાને મૂર્છા થઇ

થયું. ઇત્યાદિક વર્ણન કરતાં આ જગોપર કામ વિષયનું પોષણ ઘણુંજ કર્યું છે છેવટે વિવાહ થવા લાગ્યો તે વખતે પાર્વતીના પગના અંગુઠાનુ રૂપ જોવાની સાથે બ્રમ્હાજી કામને વશ થઇ ગયાને તુરતજ વીર્ય નીકળી પડ્યું અને તેનાથી અઠ્યાસી હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઇ ગયા. આ અયોગ્ય વર્તન દેખવાથી મહાદેવજીને ઘણોજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઇ ગયો." ઇત્યાદિ.

(૨) મતમીમાસા પૃ. ૧૦૩ । શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા. અધ્યાય ૧૮ મો શ્લોક. ૬૨ થી જુવો.—

મહાદેવજીએ લગ્ન વખતે અગ્નિના ચાર ફેરા ફર્યા તે વખતે પાર્વતીજીના અંગુઠાને દેખવાથી બ્રમ્હાજીનું વીર્ય નીકળી પડ્યું. તેણે પોતાના ખોળામા ગોપવી રાખ્યું. તેથી જનોઇવાળા અસંખ્યાતા બટુકો (છોકરાઓ) ઉત્પન્ન થઇ ગયા. તેમા કછાવાળા અને દંડ ધારેલા હજારો હતા. તે બ્રમ્હાને નમસ્કાર કરીને બ્રમ્હાની આગળ આવીને ઉભા થઇ ગયા.

(૩) શંકાકોષ–શંકા. ૩૩૬ મી પૃ. ૪૮ મા જુવો–

"એક વિવાહમા બ્રમ્હાજીનુ વીર્ય જમીન ઉપર પડ્યું. મહાદેવે તેમનો વધ કરવા ધાર્યું ત્યારે બ્રમ્હા વિષ્ણુ પગમા પડયા તેમજ દક્ષે બહુ ખુશામત કરી ત્યારે મહાદેવનું પ્રસન્ન થવુ."

ઉપરની ત્રણ કલમોમા કિંચિત્ વિચાર:–સત્યયુગના બ્રમ્હા, દ્વાપરયુગના મહાદેવનો મેળાપ પુરાણકારોએ કેવી રીતે મેળવીને આપ્યો ? જગતના કર્તા સર્વજ્ઞ રૂપ બ્રમ્હા–પોતાના જ્ઞાનથી બધી દુનીયાને દેખવાવાળા, જડ રૂપ આખથી અંગુઠો દેખી વિહ્વલ કેમ બની ગયા ? એક જગોપર બ્રમ્હાના વીર્યથી એઠાસી હજાર ઋષિયો, બીજે ઠેકાણે અસંખ્યાતા બટુકો તેમા હજારો કછાવાળા દંડ સાથે માડવામા ઉત્પન્ન થઈ ગયા એ કેવી રીતે ? મહાદેવજી મારવા ઉઠયા–બ્રમ્હા, વિષ્ણુ પગમાં પડયા, છેવટે શિવના સસરા દક્ષની ખુશામતથી શાન્તિ થઇ. આ બધી વાતો વિચારવા જેવી નથી ? ભૂલચુકની ક્ષમા ચાહુંછું.

॥ ઇતિ વૈદિક બ્રમ્હાના અવતરણો પાઠાંક મલી ૧૨ તેનો વિચાર પ્રકરણ ૨૧ મુ.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વળી ફરીથી બ્રમ્હાના સંબધમા અવતરણો ૪.

(૧) શંકાકોષ શંકા. ૩૩ મી પૃ. ૫ મા–વિષ્ણુએ બ્રમ્હાને ૪ શ્લોકનો ઉપદેશ કરવો અને પુનઃ—કદી મોહને પ્રાપ્ત નહિ થાઓ એવો વર આપવો અને પુનઃ બ્રમ્હાનું મોહવશ થવુ (ભાગવત.)

(૨) મતમીમાંસા–પૃ. ૧૬૭–મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૨૪૮ નો ભાવાર્થ. "બ્રમ્હાજીની પ્રેરણાથી દૈત્યોની સાથે દેવતાઓ મળીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું તેમાં વિષ્ણુજી પણ સાથે મળ્યા એ મંથન ક્રિયા કરતા–હજારો હાથી વિગેરે જાનવરોનો પણ નાશ થઇ ગયો," ઇત્યાદિ.

(૩) શંકા કોષ. શંકા ૫૬ પૃ. ૯—ભાગતમાથી—

"બ્રમ્હાએ વછડાની ચોરી કરી પુન. બ્રમ્હા જ્યારે વાછડા ચોરી ગયા ત્યારે શ્રી કૃષ્ણજીએ એટલાજ વાછડાં એજ રૂપ રંગના પેદા કર્યા–કે જેની કોઇને ખબર પડી નહિ. તે એટલે સુધી કે તે વાછડાની માતાઓ (ગાયો) ને પણ ખબર ન પડી કે આજ માન છોકરા કે બીજાં છે."

(૪) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૪૯૯. દત્તજયંતિ માગસર સુદિ ૧૫ નો કરવામાં આવે છે, આ દેવ વિષે ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથોમા ભિન્ન ભિન્ન માહિતી મળી આવે છે"

મહર્ષિ અત્રીની પતિવ્રતા સ્ત્રી **અનસૂયા**, આશ્રમમાં એકલી હતી તે વખતે બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણ દેવો વૃદ્ધ બ્રામ્હણના વેશે તેના આશ્રમમા આવ્યા. "નગ્ન થઇને અમને અન્નદાન આપ" એવી વિચિત્ર માગણી કરી તેનું મન દુભાયુ. પણ ગૃહસ્થધર્મ પાળવા દાન આપવા ઘરમાથી બહાર આવી, ત્યારે દેવોએ બાળરૂપ કર્યુ. સંતુષ્ટ થઇ ત્રણે દેવોએ ખરૂં રૂપ પ્રગટ કર્યું અને તે ત્રણે બાળકો તેને અર્પણ કર્યા. તેના નામ–**સોમ. દત્ત** અને **દુર્વાસ** એવા રાખવામા આવ્યા. કાળે કરીને મોટા થયા–દુર્વાસ તપ કરવા લાગ્યો સોમે ચક્રમંડળમા પ્રયાણ કર્યું દત્ત માત્ર માબાપને સુખ આપતો રહ્યો. ...આ ત્રેયદત્ત અથવા દત્તાત્રેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.. ...અત્રીએ એકવાર આ મૃત્યુલોકમાંથી પ્રયાણ કર્યું પરન્તુ ચાલુ વૈવસ્વત મન્વંતરની શરૂઆતમા અત્રિના નામથી તે પાછો જન્મ્યો. તેને–સોમ, દત્ત, દુર્વાસ અને અર્યમા એમ ચાર પુત્રો થયા. અને 'અમલા' નામની એક કન્યા એમ પાચ બાળકો થયાં". ઇત્યાદિ. ॥ ॥

॥ ઇતિવૈદિક બ્રમ્હાના સબંધે–અવતરણોચાર.

હરિરૂપ બ્રમ્હાને શિવે નિન્દ્યા તે નક્ષત્ર રૂપે થયા.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૩ જો અધ્યાય ૪૦ પત્ર ૭૫ માં

"આ ગાયત્રીની અને સરસ્વતીની કથા સાંભળતાં અને પઠન કરતાં મુક્તિનેજ આપવા વાળી છે. સાંભળો બ્રહ્માને વાડ નામની પોતાની પુત્રીની સાથે

રમણ કરવાની ઇચ્છા થતાં તેનીએ હરિણીનું રૂપ ધારણ કર્યું. બ્રહ્મા પણ હરિણનું રૂપ ધારણ કરી પાછળ ચાલ્યા. આ અકાર્ય જાણીને દેવોએ અને બ્રાહ્મણોએ નિંદ્યા. જગતના પતિનું આ અકાર્ય જોઇને શિવે વ્યાધ રૂપ ધરી બાણથી ધનુષ ફેંક્યું અને હરિણ રૂપ ધારીને વીંધી નાખ્યો. કે તુરતજ ભૂમિ ઉપર પડયો. ત્યારબાદ તેના દેહથી જ્યોતિઃ રૂપ (પ્રકાશ રૂપ) નીકળીને **મૃગ** નામનું નક્ષત્ર બન્યું. **આદ્રા** નક્ષત્રનું રૂપ ધરી મહાદેવજીએ પાછળ જઇ ત્યાં પણ ખૂબ પીડયા. આજે પણ જુઓ મૃગશીર્ષ નક્ષત્રની સાથે આદ્રા નક્ષત્ર છે. હવે ગાયત્રીએ અને સરસ્વતીજીએ પતિના જીવન માટે શિવને ઉદ્દેશીને તપ કર્યો અને મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી પછી મહાદેવજીએ પ્રસન્ન થઇ બ્રહ્માને સજીવન કર્યા પછી બ્રહ્માએ પણ મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી તો પણ બ્રહ્માજીને મહાદેવે કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્ ? જે ઉન્માર્ગમાં જાય તેને હું શિક્ષા કરવાવાળો છું. પછી ગાયત્રીને અને સરસ્વતીને મહાદેવે કહ્યું કે મારી પ્રસન્નતાથી તમારા પતિ બ્રમ્હા પાછા આવ્યા છે, તમો પણ બ્રમ્હલોકમાં જાઓ, વિલંબ ન કરો, ઇત્યાદિક શ્લોક ૬૧ સુધીમાં વર્ણન કરીને બતાવેલું છે.

આમાં જરા મારો વિચાર:-પુત્રીની સાથે મોહ કરતાં બ્રમ્હ રૂપ પિતા-દેવ, મનુષ્યોથી નિંદાયા પરન્તુ સમર્થ શિવેતો વિંધીજ નાખ્યા. તેથી તેમને **મૃગ** નક્ષત્ર રૂપે થવું પડયુ એટલુંજ નહિ પણ તે અકાર્યના પાપનું પ્રાયશ્ચિત આપવા શિવ પોતે આદ્રા નક્ષત્ર રૂપે થઇને પણ નડયા. ત્યારે મૃગ અને આદ્રા જે આજે દેખાય છે તે બ્રમ્હા અને શિવના સ્વરૂપનાં સમજવાં ? જો એવાત સિદ્ધ રૂપની ન હોય તો બ્રમ્હા અને શિવના સંબન્ધે પુરાણકારોએ જે મોટા મોટા લેખો લખીને બતાવ્યા છે તે સત્યરૂપતા કેવી રીતે મનાય ! " मूलं नास्ति कुतः शाखा " ના સ્વરૂપવાળા ન ગણાય ? અમારા વિચાર પ્રમાણે તો જરૂર કોઇ વિકાર રૂપની વસ્તુને ગ્રહણ કરી તેમાં અનેક વિકારો મેળવી મોટાં મોટા પુરાણો ઉભા કરેલાં. હશે. ? શિવના વેધથી બ્રમ્હા નક્ષત્ર **રૂપ થયા તે**નો વિચાર

ભાગવત-મત્સ્યાદિક-પુરાણના બ્રહ્માદિકની સમીક્ષા

પ્રથમ દેવી ભાગવતથી જણાવ્યું હતું કે-દેવીના હાથ ઘસવાથી-બ્રમ્હા વિષ્ણુ, અને મહાદેવ પેદા થઇ ગયા પણ બ્રમ્હા, વિષ્ણુને તો દેવી સાર્પિણીની પેઠે ખાઇ ગઇ. બચી ગએલા મહાદેવજીએ પાછા સજીવન કરાવ્યા. આ લેખનો

વિચાર કરતાં તે ત્રણે મોટા દેવો તો તદ્દન પરવશમાંજ પડેલા જણાય છે. ન જાને કયાંથી આવે છે અને કયાં ગુમ થઈ જાય છે ?

આપણે બ્રમ્હાનો વિચાર કરવા બેઠા છીએ–તો તે એક વખતે સાવિત્રીના શાપથી અપૂજ્ય બન્યા. વળી કામવશ થઇ પાંચ મુખ કર્યાં ત્યારે મહાદેવજીના ભૈરવે પાંચમું મુખ કાપી નાખ્યું.

પુત્રીની સાથે અનીતિ કર્યાનો દંડ દેવતાઓએ કર્યો. મદ્યનું પાન કરવાથી પણ બધાના અપરાધી બન્યા. અસત્ય બોલવાથી બ્રમ્હા બાલિશ અને મંદબુદ્ધિના ઠર્યા. છતાં પણ મનુસ્મૃતિમાં જીવોના કલ્પવાવાળા સષ્ટા કહીને બતાવ્યા. ત્યારે શું આ બ્રમ્હા કોઇ વ્યકિત રૂપ છે ? અથવા શુ કોઇ કલ્પિત વસ્તુ છે ? કે કોઇ ઉત્પાત રૂપની વસ્તુ છે? આમાં સત્ય શું સમજવું ?

આગળ વિષ્ણુપુરાણવાળાએ–અદ્ભુત અંડની વાર્તા કહી, અંડમાંથી નીકળ્યા પછી સૃષ્ટિ રચવાનું કહી બતાવ્યુ.

વરાહપુરાણવાળાએ–બ્રમ્હા અને મહાદેવ એ બન્નેને વિષ્ણુજીના રમકડાં ઠરાવ્યાં.

શિવપુરાણવાળાએ–બ્રમ્હાને અને વિષ્ણુને એકેકના બાપ બનાવી લડાવી માર્યા.

અહિં સુધી શોધખોળ કરતા આવ્યા પણ આપણુને ત્રણ મોટા દેવોમાં એક પણ દેવનો ખરો પત્તો મળ્યો નહિ. ત્યારે હવે આગળ આ નવીન પ્રકરણના ચાર ફકરાઓમાં તપાસીએ.

(૧) ભાગવતવાળાએ લખ્યુ કે-વિષ્ણુએ ચાર શ્લોકથી બ્રમ્હાને બોધ કર્યો છતાં પણ બ્રમ્હાજી મુંઝાઇ પડયા. કૃતયુગના બ્રમ્હા છે. ત્રેતાના વિષ્ણુ છે ભેગા કયા કાળમાં થયા ? જગતના સષ્ટા એવા બ્રમ્હા શું ચાર શ્લોકનું જ્ઞાન કરવામાં મુંઝાઈ પડયા ? આ વિચાર શું સંતોષ આપે તેમ છે.

૨ બીજા મત્સ્યપુરાણના લેખમાં—કૃતયુગના બ્રમ્હાએ સમુદ્રનું મથન કરાવ્યું. ત્રેતાના વિષ્ણુ પણ જઇને મળયા ! . અનાદિકાળના બ્રમ્હા કે વિષ્ણુ ? જો બંનેને કર્તા, હર્તા માનીએ તો શું સમુદ્રો તેમને નથી બનાવ્યા બનાવ્યા છે એમ કહો ત્યારે—શું મેળવવાને મંથન કરાવ્યુ ?

વળી ભાગવતનો લેખ કહે છે કે-બ્રમ્હાએ વાછડાં ચોર્યાં. કૃષ્ણજીએ ફરીથી બીજાં એવા બનાવ્યાં કે તેની માતાઓ પણ ઓળખી ન શકી? સજ્જનો! કયાંના બ્રમ્હા અને કયાંના કૃષ્ણ! શું વાત વિચાર જેવી નથી? શુ દ્વારિકાના દાહ વખતે તે કૃષ્ણજી ન હતા? તે વખતે તેઓ શું કરી શકયા હતા? (૪) આ ચોથા લેખમાં—અત્રીની સ્ત્રી અનસુયાનું શૂન્ય આશ્રમ્ જોઇ ત્રણે યુગના ત્રણે દેવો વૃદ્ધપણાના સ્વરૂપથી તેમાં પધાર્યા. વિચારવાનું કે-કયા કાળમાં ભેગા થઇને એક મતો કર્યો માનવો? ઉપર આવેલા લેખો સિવાય બીજા અનેક લેખોમાં પણ પુરાણકારોએ એ ત્રણે મોટા દેવોને પ્રાયે જ્ઞાનથી શૂન્યપણાનાજ ચિતર્યા છે. તેથી આ બધા લેખો સત્યયરૂપના નથી પણ બીજી ઐતિહાસિક વ્યકિતઓ જે થઇ ગઇ છે તેમનું સ્વરૂપ તેમનાં નામો ફેરવી દેવોના નામથી કલ્પેલા છે. તેથી કોઇ-પણ પ્રકારથી મેળ મેળવી શકાતો નથી. કેટલાક અમારા આગળના લેખોથી સત્યશોધક સજ્જનોને વિચાર કરવાનો **માર્ગ જડશે એવી અમારી** ધારણા છે

॥ ઇતિ ભાગવતાદિક બ્રમ્હાની સામાન્યરૂપે સમીક્ષા. જુદા જુદા
પુરાણોના બ્રમ્હા પ્રકરણ ૨૨ મું સંપૂર્ણ ॥

પ્રકરણ ૨૩ મું.

મહાભારતાદિ પુરાણોના પાંચ મુખના બ્રહ્મા.

બ્રમ્હાના સંબંધમા કેવા કેવા પ્રકારના લેખો લખાયા છે તે પણ આ પ્રસંગને લઇને ટુંકામા ટાકી બતાવું છું—હિંદુસ્તાનના દેવો-પ્રકરણ બીજુ. પૃ. ૧૨૮ થી ૧૨૯ જુવો.

બ્રમ્હાના પાંચ મુખની સમજુતી આપવા નીચેની વાર્તા આપવામાં આવે છે.

" બ્રમ્હાએ મનુષ્યરૂપ ધારણ કર્યું અને તેનું અર્ધ શરીર ઉત્પન્ન થયુ એટલે તેણે તેમાંથી એક કાન્તીવતી શતરૂપા બનાવી પણ તેમ કરવામાં તેના શરીરનો જરાએ ભાગ ઓછો થયો નહિ. તે એવી તો સુંદર હતી કે તેના રૂપથી તે તેના ઉપર મોહ પામ્યા, પણ તે પોતાના શરીરમાંથી જન્મી હતી તેથી તેણે પોતાની પુત્રી વિચારી અને પોતાના વિકાર માટે લજ્જા પામ્યા, કામ અને શરમની વચ્ચે લડાઇ થતી હતી ત્યારે તેની તરફ પોતાની આંખ સ્થિર રાખી તે નિશ્ચલ થઇ રહ્યા. શતરૂપા આ સ્થિતિ સમજી ગઇ અને તેની દ્રષ્ટિથી દૂર થવા ત્યાથી ચાલી ગઇ. બ્રમ્હાથી હાલી શકાતું ન હતું. પણ હજી તેને જોવાને આતુર હોવાથી તે જે દિશાએ ગઇ તે દિશા તરફ એક મુખ ઉત્પન્ન કર્યું. તેણે ચારવાર જગા બદલી અને પૃથ્વીની ચાર દિશા તરફ તેટલાજ મુખ બ્રમ્હાના માથામાંથી ઉત્પન્ન થયા" (મૂરકૃત હિંદ સર્વદેવો.)

" એમ કહે છે કે તેના ચાર મુખમાંથી ચાર વેદો નીકળ્યા."

" એક મુખ તો મૂળનું અને શતરૂપાને જોવા નવા ચાર ફરીથી કર્યાં તે એમ પાંચ મુખ હતા તેમાથી એક કપાઇ ગયું તેથી ચાર મુખજ રહ્યાં."

(૨) પાંચમું મુખ કેવી રીતે કપાયું ?

હિંદુસ્તાનના દેવો-પૃ-૧૨૯ થી બ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કપાયુ તે વિષે મહાભારતમાં નીચે પ્રમાણે છે

એક દિવસ વિષ્ણુની સમક્ષ ઋષિઓએ (દેવર્ષિઓએ) બ્રમ્હાને પૂછયું કે—બ્રમ્હા, શિવ અને વિષ્ણુ એ ત્રણેમાં મોટામાં મોટું કોણ? બ્રમ્હાએ કહ્યું કે હું મોટો, તે ઉપરથી બ્રમ્હાને વિષ્ણુની વચ્ચે લડાઇ થઇ. આખરે તેમને એ વિષે વેદનુ પ્રમાણ જોવા કબુલ કર્યું. પવિત્ર વેદ પુસ્તકમાથી એમ જણાયું કે એ સન્માન શિવનું છે. બીજા બે દેવો સામા થયા અને બોલી ઉઠયા કે 'ભૂતોનાપતિ' સ્મશાનમા આનંદ માનનાર, આખે ડીલે ભસ્મ ચોળેલી. એવા નગ્ન ભકત, ઝરડાઇ ગયેલા દેખાવ વાળા, જટાધારી ને સર્પથી ભૂષિત થયેલા એવા શિવ સર્વમા શ્રેષ્ઠ શી રીને હેય? તેઓ આમ કહેતા હતા એટલામા મનુષ્યરૂપ ધારણ કરી, વિશાળઅને ભયંકર રૂપમા શિવ તેમના મ્હો આગળ ખડા થયા તેમને જોઇ બ્રહ્માનું પાચમું માથું ક્રોધથી રકત થઈ ગયું અને બોલ્યુ—હે ચંદ્રશેખર! હુ તમને સારી પેઠે ઓળખું છું, કારણ કે તમે મારા માથામાથી ઉત્પન્ન થયા છો અને તમે રોયા માટે તમને રૂદ્ર કહ્યા તેટલા માટે તમે જલદી મારે પગે પડો, એટલે હે પુત્ર! હું તારૂં રક્ષણ કરીશ, આ અભિમાનના શબ્દ સાંભળી શિવને ઘણો ક્રોધ ચઢયો અને તેના ક્રોધમાથી ભૈરવ નામનુ ભયંકર સ્વરૂપ ઉભું થયું. તેણે ડાબા હાથના અંગુઠા વડે બ્રહ્માનુ માથું કાપી નાખ્યુ " (વિલ્કિન્સકૃત ' હિંદુપુરાણ ' પૃ. ૧૦૨).

અનીતિથીપુત્રીનું મુખ જોતાં બ્રમ્હાનું પાચમું મુખ કપાયું,

(૧) ઉપરના લેખોની સમીક્ષા—

શતરૂપાને જોવા બ્રહ્માએ ચાર નવીન મુખ કર્યા ત્યારે ભયંકર ભૈરવે પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું ને? આમા અનીતિભૈરવની કે બ્રમ્હાની?

બ્રહ્માએ સંપૂર્ણ જીવોને અન્નરૂપે કલ્પ્યાં છે. એમ મનુસ્મૃતિના અધ્યાય પાચમામાં જે બ્રમ્હા બતાવ્યા છે તે આ બ્રમ્હા હશે કે કોઈ બીજા?

જો તે મનુસ્મૃતિવાળા અને આ બ્રમ્હા એકજ હોય તો તે સર્વોપરિ સત્તાવાળા શતરૂપાને બનાવી શકે. તેમાં આશ્ચર્ય ન ગણાય. દેવાંગનાઓ પણ તેમનેજ બનાવી હશે ને ? તો તે ઘણીજ સુંદર ગણાય છે. જો તેમાંની કોઇ અતિ સુંદર પસંદ કરી લેતા તો આ નહિ ઇચ્છવાવાળી શતરૂપાને જોવા નવીન ચાર મુખ બનાવીને પોતાનો ફજેતો શું કરવાને કરાવી લેતા ?

બ્રમ્હા–બધા જીવોના નાના પ્રકારના સુંદર, અને અતિ સૂક્ષ્મઘાટ ઘડતાં જરાપણ ચૂકયા નહિ. તો તેમની કેટલી બધી નિપુણતા ? તા આ એક શતરૂપાના વિચારો જાણવાની વખતે તે બધી નિપુણતા તેમની કયાં ગઇ ?

હવે બીજા લેખની સમીક્ષા—

બ્રહ્માના ચારે મુખથી ચારે વેદો ઉત્પન્ન થયા અને જેમાં દુનિયાના બધાએ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ છે એમ બ્રાહ્મણ લોકો જાહેર કરે છે. ત્યારે શું તે વેદોમાંથી ત્રણ મુખ્ય ગણાતા દેવોનું સ્વરૂપ પણ ન નિકળ્યું, તેથી તેમને પોતાનું માથું કપાવવું પડયું ? કૃત, ત્રેતા અને દ્વાપર એ ત્રણ યુગના ક્રમથી તો એ ત્રણે દેવોની ઉત્પત્તિ બ્રામ્હણો પણ કહેતા રહે છે. તો પછી આ ત્રણે દેવો કયા યુગમા એકઠા થઇને લડયા ? સજ્જનો ! આવા બનાવટી લેખોનો મેલ કેવી રીતે મેળવી શકાય ? તેથી વધારે કહેવાની જરૂર નથી.

વળી **મહાભારત**માં બ્રમ્હાના પાંચ મુખની વાત એવી પણ છે કે–“દેવતાના એક હજાર વર્ષ સુધીનો તપ બ્રમ્હાએ કરવાને માંડયો. સ્ત્રીના લોલુપી જાણી ઇંદ્રે તિલોત્તમાને મોકલી નૃત્યારંભ કર્યો. બ્રમ્હાનુ મન ડગેલુ જાણી બીજી દિશા તરફ ફરી એમ ચાર દિશા તરફ ચાર મુખ કરી જોવાને માંડયું છેવટે આકાશમાં અધરપણે નાચવા માંડયુ તે જોવાને પાંચમું મુખ કરવું પડયું એટલે મહાદેવજીએ તીક્ષ્ણ નખથી છેદી નાંખ્યું”

વૈદિક ધર્મમાં જગો જગોપર બ્રમ્હાને અનાદિના કહે છે અને દુનીયાના સષ્ટા પણ કહે છે. તો પછી વધારાનું શું મેળવવાને તપ કરવાને ગયા હતા ? બ્રમ્હાના સંબંધે આપણે ઘણા ઘણા લેખો તપાસ્યા છતાં પણ કોઇ પત્તો મેળવી શકયા નહિ. ત્યારે કહેવુંજ પડશે કે–પ્રાચીન કાળમાં કોઇ ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિરૂદ્ધ થઇને પુરાણકારોએ આ બધું તર્કટ ઉભું કરેલું હોય.

જૈનોના મુખ્ય ઇતિહાસમાં કે તેમના મુખ્ય તત્ત્વોમાં આજ સુધી કોઇ પણ પ્રકારની ગરબડ થએલી નથી. એમ અનેક જૈનેતર પંડિતો પોતાની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી જૈન તત્ત્વના અભ્યાસીઓ સારી રીતે જોઇ શકયા છે. અને તે

પ્રમાણે બીજા પંડિતો પણ નિષ્પક્ષપાતથી જૈન તત્ત્વોના તરફ દૃષ્ટિ કરીને જોશે તો જરૂર પોતાનું ધ્યેય સમજી શકશે એવી અમોને ખાતરી છે પણ દુરાગ્રહ-વાળાને સત્યરૂપે સમજાય એ ઘણું દુર્ઘટ છે.

॥ બ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કપાયાની સમીક્ષા પ્રકરણ ૨૩ મું સંપૂર્ણ. ॥

પ્રકરણ ૨૪ મું.

યજ્ઞ કરતા બ્રહ્મા.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૧૩૪ મ થી. કિંચિત્

શિવજી પાર્વતીજીને કહે છે કે—સરસ્વતીજીએ બ્રમ્હાને કેવી રીતે તજ્યા અને ગાયત્રીને કેવી રીતે પરણ્યા ?

"વેદમાં કહ્યું છે કે યજ્ઞો કરવાથી ઘણા લાભો થાય છે આ કામને માટે બ્રમ્હા, સરસ્વતી, દેવો અને મુનિઓ પુષ્કરજી ગયા. યજ્ઞ માટે સર્વ તૈયારી થઇ એટલે ઋત્વિજ સરસ્વતિને બોલાવવા ગયો સરસ્વતિએ કહ્યુ કે-મેં મારૂં કાર્ય કર્યું નથી તો સભામા એકલી શી રીતે આવું. ઋત્વિજે બ્રમ્હાને કહ્યુ કામમાં છે માટે આવવાના નથી. પત્ની વગર ક્રિયાનું ફળ નહિ જાણી ગુસ્સે થઇ ઇંદ્રને આજ્ઞા કરી કે મારા માટે એક સ્ત્રીને લાવો.

દહીની મટકીવાળી ગોપ કન્યાને પકડી સભામા લઇ ગયા. હે મુનિઓ તમોને ઠીક લાગતું હોય તો આ ગાયત્રી સાથે લગ્ન કરૂં. છેવટ શણગારીને પરણ્યા. એટલામાં—લક્ષ્મી, ગંગા, ઇંદ્રાણી અને દેવોની તથા મુનિઓની પત્નીઓ સાથે સરસ્વતી પણ યજ્ઞસ્થાનમાં પધાર્યાં.

યજ્ઞ કરતા જોઇ સરસ્વતીજી બોલી ઉઠયા—તમે પરણેલીને કાઢી મુકવાનો પાપી વિચાર કર્યો છે. તમને કંઇ લજ્જા નથી. કામને વશ થઇ આવું નિર્લજ્જ કામ કરો છો ? તમને દેવો અને મુનિઓ મોટા પિતા કહે છે.

તમે જાહેર એવું આચરણ કર્યું છે કે ત્રણ ભુવનમાં તમારો તિરસ્કાર થશે. હું પણ પતિથી તજાએલી મુખ શી રીતે બતાવું ?

બ્રહ્માએ ઉત્તર આપ્યો કે—ઋત્વિજોએ કહ્યું કે સ્ત્રી વિના ક્રિયા થાય નહિ, ઇંદ્ર કન્યા લાવ્યા અનેવિષ્ણુ અને રુદ્રે તેની સાથે મારૂં લગ્ન કર્યું. આ અપરાધની ક્ષમા કરો ફરીથી એવું નહિ કરૂં. સરસ્વતીજી બોલ્યાં કે—યજ્ઞથી મને શકિત પ્રાપ્ત થઇ છે જેથી કહુ છું કે-વરસમાં એક દીવસ સિવાય તમારી

પૂજા કોઇ જગ્યાપર નહિ થાય. । ઇંદ્રને કહ્યુ કે-શાકળોથી બંધાઇ અજાણ્યાં દેશમાં કેદી થશો. । વિષ્ણુને કહ્યું કે-મનુષ્ય યોનિમાં જન્મી ઢોરોના પાલક થઇ લાંબો વખત ભટકવું પડશે. ઋત્વિજોને અને બ્રામ્હણોને કહ્યું કે-હવે પછી તમે દક્ષિણા મેળવવાના લોભથી યજ્ઞો કરશો અને તીર્થોમા જશો. । આ પ્રમાણે શાપો દઇ ચાલવા માંડયાં. । બ્રમ્હાની પ્રાર્થનાથી-વિષ્ણુએ અને લક્ષ્મીએ પાછળ જઇને વિનવ્યાં સરસ્વતીએ દીધેલા શાપો સાવિત્રીએ ઓછા કર્યા. । બ્રમ્હાના ભકતો ને સુખ મળશે અને છેવટમાં એક રૂપ થશે એમ પ્રતિજ્ઞા કરી વરદાન આપ્યુ. સરસ્વતીજી પાછાં આવ્યાં. બ્રમ્હાએ કહ્યું કે ગાયત્રીને તમારે કરવું હોય તે કરો. ગાયત્રી પગે પડયાં-સરસ્વતીએ કહ્યું પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું. કજીયા કરે તે નક્કી નરકમાં પડે ગાયત્રીએ કબુલ કર્યું ને કહ્યું ક તમારી અજ્ઞા માનીશ. હું તમારી પુત્રી છું. મારૂ રક્ષણ કરો.

---

(૨) સ્કંદ પુરાણમાંથી.

સ્કંદપુરાણ. ખડ. ૬, ઠ્ઠો. અધ્યાય. ૧૭૯ થી તે ૧૯૪. પત્ર. ૧૯૭ થી ૨૧૬.

(૧) બ્રમ્હાએ મૃત્યુ લોકમાં યજ્ઞ કરવા શાથી માંડયો ?

અવ્યક્ત જન્મવાળા બ્રમ્હાના બ્રમ્હલોકમાં નારદ જઇ ચઢયા, તેથી નારદને જોઇ બ્રમ્હા બોલ્યા કે-તને ઘણા વખતે જોયો. તું કયાંથી આવ્યો ? આટલો વખત કયા ભમ્યો ? અને આજે આવવાનુ કારણ શું ? નારદે કહ્યું દર્શન માટે, મૃત્યુલોકથી. બ્રમ્હા-રાજાઓ કેવા છે ? વ્યવહાર કેવો ચાલે છે ? નારદ-ત્યાં કલિ આવ્યો છે તેથી રાજા પ્રજામાં અન્યાય અનીતિ પ્રસરી ગઇ છે. આ વાત સાંભળતાજ બ્રમ્હા વ્યાકુળ થયા. મારૂં પુષ્કર તીર્થ કલિથી નાશ ન થાય ત્યાં સ્થાપુ. એમવિચારી કમલને ભૂતલમાં ફેંકતા કહ્યું કે કલિ ન હોય ત્યા જઇને પડજે. હાટકેશ્વરમાં તે કમળ પડતાં પૃથ્વીમાં ત્રણ ખાડા થયા. આથી બ્રમ્હાએ યજ્ઞ માટે સાધન મેળવ્યું. ॥ યજ્ઞમાં આવેલા બ્રમ્હણોને યથાયોગ્ય અધિકારો સોપ્યા.

પણ તે નગરના બ્રાહ્મણોએ વિઘ્ન કરવા માંડયું તેથી બ્રમ્હાએ તેમને પ્રણામ કરી યજ્ઞની અને શ્રાદ્ધની મર્યાદા કરીને આપી એટલે તે બ્રમ્હણોએ યજ્ઞ કરવાની રજા આપી. પછી સાવિત્રીને તેડવા નારદ ગયા પણ આવી

શકયાં નહિ. ફરીથી ઇંદ્ર તેડવાને ગયા પ્રત્યુત્તર મલ્યો કે–પાર્વતી, લક્ષ્મી, ઇંદ્રાણી વિગેરે આવે તો આવું. વખત ઘણું જતાં ઇંદ્રને બીજી કન્યા લેવાને મોકલ્યા એટલે છાશની મટકીવાળી ગોપ કન્યાને પકડી લાવ્યા.

गोपकन्यां विदित्वैमां, गोवक्त्रेण प्रवेश्य च याकर्षिता च, गुह्येन पावनार्थं चतुर्मुख?

ભાવાર્થ–આ ગોપકન્યાને ગાયના મુખમાં પ્રવેશ કરાવી તેની યોનીથી બહાર કાઢી છે તેથી હે ચતુર્મુખ! પવિત્ર થયેલીને તમે પરણો. પછી બ્રમ્હા બધાઓની આજ્ઞા મેળવીને પરણ્યા, તેનુ નામ ગાયત્રી પાડયું અને યજ્ઞમાં લઇને બેઠા. તે વખતે અનેક ઉત્પાતો થવા લાગ્યા એક જાલ્મરૂપે માથાની ખોપરી નાખી તેને બહાર ફેંકી દેતાં બીજી આવીને પડી એમ લાખો ઉત્પન્ન થતી રહી, મહાદેવજીની પ્રસન્નતા મેળવ્યા પછી તે અરિષ્ક શાન્ત થયું. બીજે દિવસે બટુકે નાખેલા સર્પથી હોતાને ઘએલો ઉપદ્રવ નાગતીર્થના સ્થાપનથી શાન્ત થયો. ત્રીજે દિવસ અતિથિના વાદવિવાદમાં વિઘ્નાબો થયો, અને છેવટે અતિથિ તીર્થ સ્થપાયું. ચોથે દિવસે એક રાક્ષસે યાજ્ઞિક પશુના ગુદાનુ માંસ ભક્ષણ કરી વિઘ્ન કર્યું. જ્યારે બ્રમ્હાએ તેના બધા કુટુંબની તૃપ્તિતનું સાધન કરીને આપ્યું ત્યારે તે વિઘ્નની શાન્તિ થઇ. એમ અનેક ઉત્પાતો થતા રહ્યા. છેવટે–સખિઓ અને દેવાંગનાઓની સાથે યજ્ઞ મંડપમા આવતાં સાવિત્રીને પણ અનેક ઉત્પાતોની સાથે અપશુકનો થવા લાગ્યા. નારદે જણાવ્યું કે ગાયત્રીની સાથે વિવાહ થઇને કામ ચાલુ થઇ ગયું છે પણ ગૌરીના કહેવાથી નારદનું સાચું નહિ માનીને યજ્ઞ મંડપમાં આવ્યા

આટલુ વર્ણન આપીને આગળ એક સજ્જનના લેખથી આપીશું ત્યાંથી વિશેષ જોઇ લેશો.

આનું વર્ણન ૮૦૦ થી હજાર શ્લોકના લગભગ સુધી પુરાણકારે કરેલુ છે. અહિં અમે એનો ટુંક સારાંશ માત્ર આપેલો છે.

ઇતિ યજ્ઞ કરતા બ્રમ્હાના અવતરણો બે

(૨) યજ્ઞ કરતા બ્રહ્માની સમીક્ષા.

આ દુનિયા અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી છે અને તેજ પ્રમાણે સદાકાળ ચાલતી રહેવાની પણ છેજ. જૈનોની માન્યતા એવી છે કે ૨૪ તીર્થંકરો એક નિયમિત કાળમાં સદા કાળ નિયમ પ્રમાણે થયાજ કરે છે. તેમના સમયમા ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને વાસુદેવાદિ નવનું ત્રિક વિગેરે પણ થયાજ કરે છે. એ પણ એક અનાદિ કાળનો નિયમજ છે. તેજ પ્રમાણે આ ચાલતા કાળમાં પણ તીર્થંકરાદિકો થયેલાછે. પણ તે સર્વ વ્યક્તિઓ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપનીજ

હોય છે અને મોક્ષ રૂપે થએલા ફરીથી આ દુનિયામાં તો પાછા આવતાજ નથી. એ પણ સાથે વિચારી લેવાનુંજ છે. પણ પૂર્વે કરેલા પોતાના સુકૃત દુષ્કૃત કર્મના યોગથી જે જે દરજ્જો મેળવ્યો હોય તેજ દરજ્જાને લઇને જીવો સંસારમાં ફરે છે. પણ પોતાના વશથી કોઇપણ જીવ આ દુનિયામાં ફરી શકતોજ નથી જે જીવે પોતાના સુકૃતના યોગથી તીર્થંકર પદ મેળવ્યું હોય તેજ તીર્થંકર થાય આમા વિશેષ એટલું છે કે–પૂર્વના ભવોમાં ઉત્તમોત્તમ સુકૃતના સંચયથી મેળવેલુ છે તીર્થંકર પદ પણ બકાતમાં રહેલાં પાપકર્મો ભોગવવાને તેમને પણ ત્રણ નરકો સુધીમા જવું પડે છે. તેથી પહેલી ત્રણ નરકોમાંથી નીકળેલો કે દેવગતિમાથી આવેલો જીવ તીર્થંકર થાય છે, તેઓ તે ગતિમાં જેવા જેવા પ્રકારનાં ત્રણે જ્ઞાન હોય તેવા તેવા પ્રકારનાં ત્રણે જ્ઞાન સહિત તે તીર્થંકરની પદવીવાળાજ જન્મે છે. પણ ચક્રવર્તિઓ કે વિષ્ણુ આદિ બીજા જીવો પાછલના ભવનુ જ્ઞાન લઇને આવતા નથી, માત્ર પોતાના કર્મનેજ લઇને આવે છે.

વૈદિકમતવાળાઓએ–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણેને ત્રણ વ્યક્તિઓ કલ્પીને ઉંધા છતા અનેક રૂપમાં ગોઠવીને, પ્રમાણ વિના પરસ્પર વિરોધવાળા અનેક લેખો લખીને બતાવેલા છે, તેમાના કેટલાએક લેખો પ્રસંગે પ્રસંગે અમોએ બતાવ્યા છે અને વળી હજી પણ કેટલાક બતાવવાના છે તે ઉપરથી સજ્જન પુરૂષોએ વિચાર કરી લેવો. વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુના સબન્ધે પરમાત્મા અને અસુરો, વૈદિક ધર્મવાળાઓએ જણાવી જગો જગોપર લડાઇઓ કરવાવાળાજ લખીને બતવ્યા છે, પણ જૈન ઇતિહાસ એમ જણાવે છે કે પ્રતિવિષ્ણુઓ ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઇઓ કરીને ત્રણે ખંડ પોતાના વશમાં કરે છે. વિષ્ણુ થાય છે તે એક પ્રતિવિષ્ણુને મારીનેજ ત્રણે ખંડના ભોકતા બને છે પણ તેમને દેવ કે અસુર તરીકે ન માનતાં મહાન્ રાજાઓ તરીકેજ વર્ણવેલા છે.

પણ આપણે આ સ્કંદપુરાણના બ્રહ્માનો પ્રસંગ પ્રથમ જોવાનો છે. બ્રહ્મા લોકના પિતામહ છે, દુનિયાનો ઘાટ ઘડનાર મહાન્ જ્ઞાનવાન્ છે પણ નારદ મલ્યાને પૂછવા લાગ્યા કે–તું કયાથી આવ્યો? કયાં ભમ્યો? મૃત્યુલોકમાં રાજાઓ કેવા છે? ત્યાં વ્યવહાર કેવો ચાલે છે? આ પ્રશ્નો સાધારણ માણસો જાણી શકે તેવાં છે. તો શું ત્રિકાલ જ્ઞાનીને કે દુનિયાની વસ્તુઓનો ઘાટ ઘડનારને પૂછવાની જરૂર પડે? ભૂતલમાં કલિ આવ્યો, એમ સાંભળતાં હાય મારૂં તીર્થ

કલિ ન હોય ત્યાં સ્થાપું. ત્યારે શું કલિ એમના લક્ષથી બહાર હતો? બ્રહ્માને દુનીયાને બનાવવાની સત્તા હતી ત્યારે શું કલિને હઠાવવાની સત્તા ન હતી?

એક કલિના માટે અનેક વિઘ્નોના જોખમે યજ્ઞનો આરંભ સ્વીકાર્યો, ત્યારે દુનીયાને બનાવતાં કેટલું જોખમ ખેડેલુ માનવું? યજ્ઞમાં વિઘ્ન કરવાને તૈયાર થયેલા બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી તેમની આજ્ઞા મેળવવી પડી, ત્યારે સર્વસત્તાવાળા બ્રાહ્મણો કે બ્રહ્મા? ગાયના મુખથી પ્રવેશ કરાવી ગુહ્ય પ્રદેશથી બહાર કઢાવી ગાયત્રીને પરણ્યા. થોડા વખતમાં સાવિત્રી આવીને તોફાન મચાવશે તેનો વિચાર શું ત્રિકાળજ્ઞાની થઈને થોડો પણ ન કરી શકયા? ગાયત્રી પરણું કે નહિ તેનો વિચાર માણસોને પૂછવો પડયો ત્યારે સૃષ્ટિ બનાવતાં કયા જ્ઞાનીનો વિચાર લીધેલો માનવો? સજ્જનો! આ લેખોમાં કેટલી સત્યતા! અને કયા ઇતિહાસોનો ફેરફાર કરી લખાએલા છે તેનો વિચાર મારા કિંચિત્ માત્રના લેખથી કરશો? હું કેટલુ લખીને બતાવીશ? ઇત્યલં વિસ્તરેણ વિશેષ આગેના લેખમાં જુવો.

આ સ્કંદપુરાણના બ્રમ્હા કયા? અનાદિકાળના કે સત્તર લાખ અને અઠાવીશ હજાર વર્ષના કૃતયુગમાં થયા તે? આ બે બ્રમ્હમાં યજ્ઞ કયા બ્રમ્હે કરેલો? અને તે કયા કાલમાં? કેમકે સરસ્વતીએ કહ્યું છે કે–તમે દેવો મુનિઓના મોટા પિતા થઇને નિર્લજ્જ કામ કર્યું. તેથી આ બ્રમ્હા અનાદિના છે તે માનવા કે કૃતયુગમાં થયા તે માનવા? ઇંદ્ર કન્યા લાવ્યા–વિષ્ણુએ અને રુદ્રે લગ્ન કરાવ્યું ત્યારે શું અનાદિના જે વિષ્ણુ વારંવાર અવતાર લે છે તેમને બ્રમ્હાનું ગાયત્રીની સાથે લગ્ન કરાવ્યુ કે ત્રેતાયુગમાં થયેલા વિષ્ણુએ કૃતયુગના બ્રમ્હાનું લગ્ન કરાવ્યું? આ બ્રમ્હાના લગ્નમાં રૂદ્ર પણ સામેલ હતા તો પછી દ્વાપરમાં થએલા રૂદ્ર, કૃતયુગમાં થયેલા બ્રહ્માની પાસે કેવી રીતે જઇ ચઢયા. સાવિત્રીએ શાપો ઓછા કરતાં કહ્યું કે–બ્રહ્માના ભક્તોને સુખ મળશે અને છેવટે એક રૂપ થશે. તો વિચારવાનુ કે–તે કયા કાળે અને કયા ઠેકાણે એક રૂપ થવાનું? કારણ કે આ બ્રમ્હા છે તે પોતેજ યજ્ઞ કરીને લાભ મેળવવાને હજી ફાંફાં મારે છે તો શું બ્રમ્હપદથી કોઇ વિશેષ લાભ દુનિયામાં રહેલો છે.

પહેલા બ્રમ્હા કે સરસ્વતીજી? એ બેમાં વિશેષ શકિત કોની માનવી? કેમકે સરસ્વતીજીના શાપથી બ્રમ્હા પોતે પોતાની પૂજ્યતા ગુમાવી બેઠા

ઇંદ્ર કેદી રૂપના શાપને વશ થયા. વિષ્ણુને ઢોરોના પાલક રૂપે થવાનુ થયું. શું આ બધો લેખ સત્યરૂપે ભાસે છે? અમોને તો કલ્પિત રૂપ ભાસે છે. અગર કોઇ યથાર્થ સમજાવશે તો માન્ય કરવામા કોઇ પણ પ્રકારનો વાંધો નથી.

ઉપરના લેખને મળતો એક બીજો પણ લેખ છે તે આ જગોપર દાખલ કરૂં છું.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૧૭૨માં જુવો—

"પુરાણ કાળમાં નદીઓની મહત્તા ધાર્મિક દૃષ્ટિથી વધતી ગઇ. નદીઓમાં મુખ્ય દેવતાઓનો અંશ છે. એમ પુરાણોમાંની એક કથામાં લખેલુ છે—એક વખત બ્રહ્માદિક સર્વ દેવતાઓએ એક શુભ કાર્યના આરંભ વખતે સાવિત્રીનું અપમાન કર્યું તે વખતે ગુસ્સામા સર્વ દેવતાઓને તેણે શાપ આપ્યો કે—તમે નદીઓ થશો. તે પ્રમાણે—વિષ્ણુની—**કૃષ્ણાનદી**, મહાદેવની—**મહાનદી** અને બ્રમ્હદેવની **બ્રહ્મપુત્રા** નદી બની, બીજા દેવતાઓની પણ નદીઓ થઇ."

એક સમય એવો હતો કે પુરાણકારો પ્રમાણ વિના જુઠ સાચ પોતાની મરજી પ્રમાણે લખી દેતા હતા—જેમકે પોતાના માન્ય દેવોને પણ દુરાચારી, વ્યભિચારી અને જડ રૂપે બનાવી દીધા તોપણ કોઇ પૂછવાવાળા ન હતા. તો પછી જૈનોને અને બૌદ્ધોને નાસ્તિક રૂપે લખતા તેમને પૂછવાવાળું કોણ હતું? હવે આ અંગ્રેજોના રાજ્યમા જેમ જેમ પુસ્તકો છપાઇને બ્હાર પડવા લાગ્યા તેમ તેમ પુરાણાદિકોનું પોકલ જાહેર થતુ ચાલ્યું. જૈનોમા પોકલ નથી પણ બધું સત્યરૂપે છે એમ હું માગ અનુભવથી કહુ છું. તે પ્રમાણે મધ્યસ્થ પંડિતો પણ જોઇ શકયા છે.

ઇતિ યજ્ઞ કરતા બ્રમ્હા અને તેની સમીક્ષા

પુનઃ સ્કંદપુરાણના બ્રહ્મા.

સ્કંદપુરાણ. ખંડ. ૧. લો. અરૂણોદયનો. અધ્યાય. ૮–૯–૧૦ થી ૧૫ સુધી પત્ર ૨૪૩ થી

(૧) અધ્યાય. ૮–માનો કિંચિત્ ભાવાર્થ–પૂર્વે કલ્પના પ્રારંભમા

મહાદેવજી નિર્વિકલ્પ બેઠા હતા પણ જગત્ પેદા કરવાની ઇચ્છા થતાં–ડાબા જમણા અંગથી બ્રમ્હા, વિષ્ણુ પેદા કરીને રજોગુણ અને સત્વગુણ ક્રમથી મૂકી દીધા, એટલે સામર્થવાળા થઇ–મરીચિ આદિ દશ બ્રાહ્મણોને મનથી; દક્ષિણ અંગુઠાથી દક્ષને, મુખથી બ્રાહ્મણોને, હાથથી ક્ષત્રીઓને, જંઘાથી વૈશ્યોને અને પગથી શૂદ્રોને પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યા, પછી ક્રમથી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી દીધી ઇત્યાદિક અધ્યાય ૮ મામાં ઘણો વિસ્તાર છે.

(૨) આગળ અધ્યાય ૯ મામાં–આ સૃષ્ટિ તૈયાર થઇ ગયા પછી બ્રમ્હા અને **વિષ્ણુમાં મોટાઇપણાનો ઝગડો** પેઠો. બ્રમ્હાએ કહ્યું કે, હે કેશવ! તેં મધુ, કૈટભ ને પેદા કરીને માર્યા તેથી તું દૈત્યારી થયો. બીજી વાત એ છે કે તને બનાવતાં જે મારા હાથને પીડા થઇ તે હજી ગઇ નથી. વળી જો કે દૈત્યના ભયથી તું જળાશયમાં જઇને સુવે છે, તો પછી તું મારાથી મોટો કેવી રીતે ?

વળી જો કે–મારા ચાર મુખથી ચાર વેદો, ઉત્પન્ન થયા. ચેતનરૂપ શક્તિ, અને મારી સ્ત્રી સરસ્વતી ઉત્પન્ન થઇ, 'સ્થાવર જંગમ રૂપ આ બધી સૃષ્ટિ મેં ઉત્પન્ન કરી છે. તો પછી મારાથી તું કેવી રીતે મોટો ? પછી વિષ્ણુ પણ હસીને બોલ્યા હે બ્રમ્હન્! તું મારી નાભિના કમળથી ઉત્પન્ન થયો છે. જો મધુ કૈટભને મેં માર્યો ન હત તો તે તારો નાશ કરત. વળી સોમક આદિ દૈત્યોને મેં મત્સ્યાદિકના સ્વરૂપથી ધારણ કર્યા. તો પછી હે બ્રમ્હન્ ! તું મારાથી મોટો કેવી રીતે ?

(આ મધુ અને કૈટભને પુરાણોમાં વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા જગોજગોપર લખીને બતાવ્યા છે. જૈનોમાં ચૌદમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલા ચોથા પુરૂષોત્તમ વાસુદેવ અને તેમના સમયમાં–"મધુ" પ્રતિવાસુદેવ, તેના ભાઇ કૈટભ મોટા રાજા થએલા છે. તેમનો લેખ અમોએ આગળ જતાં આપેલો છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવો)

(૩) હવે આગળ ૧૦ મા અધ્યાયનો કિંચિત્ ભવાર્થ:–
એમ જે જે પુરાણોમા જે જે કર્તવ્યો તેમના વિષયમાં લખાએલા હતાં તે તેમને કહી બતાવ્યા પછી–એક લિંગ તેજોમય એવું પેદા થયું કે તે જોતજોતામાં ત્રણે લોકમાં ફરી વળ્યું. હવે પોતાનો ગર્વ છોડી દઇ બ્રમ્હા અને વિષ્ણુ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ લિંગ તો આપણી પરીક્ષા કરવાને પેદા થયું હોય તેમ લાગે છે. પછી તેના મૂળનો અને અંતનો પત્તો મેળવવાના ઉદ્યમવાળા થયા. એમ દશમા અધ્યાયમાં ઘણા વિસ્તારથી કહેવામા આવ્યું છે.

૪ હવે અરગળ ૧૧ માં અધ્યાયમાં—બ્રહ્મા હંસનું રૂપ ધરીને આકાશમાં ઉડયા અને વરાહનું રૂપ ધરીને વિષ્ણુએ પાતાલને ભેદવા માંડયું અને સાત પાતાળને ભેદી નાંખ્યાં પણ કાંઇ લિંગનુ મૂળ જડયું નહિ. એમ વરાહના રૂપથી એક હજાર વર્ષ સુધી પાતાળમાં ફર્યા એમ આ સંબંધમાં અગીઆરમા અધ્યાયમાં ઘણો વિસ્તાર છે. ॥

૫ હવે ૧૨ અને ૧૩ મા અધ્યાયમાં હંસરૂપે બ્રહ્માને "वर्षाणां शतसाहस्रं" (એક લાખ વર્ષ સુધી) ભટકતાં કેતકીનું પત્ર આવ્યું તેણે કહ્યું છે કે— " चतुर्युगा ह्युतयातं ततो निपततो मम " મને ચાર યુગ અચુત ઉપરથી પડતાં લાગ્યાં તો પછી હે બ્રમ્હન્ ! તું લિંગના છેડાનો પત્તો કેવી રીતે મેળવીશ? એમ ૧૨ મો અને ૧૩ મો અધ્યાય વિસ્તારથી કહેલ છે. (૬-૭)આગે-૧૪મા ૧૫ મા અધ્યાયમાં-બ્રમ્હાએ અને વિષ્ણુએમહાદેવ ની સ્તુતિ કરતા કહ્યું છે કે—જે કોઇ દુનિયામાં વસ્તુ છે તે સર્વ કાંઇ હે ભગવાન તુંજ છે એમ મોટામાં મોટા અને સર્વ પ્રકારની સત્તા વાળા મહાદેવજીનેજ જણાવ્યા છે. એકંદર ૮ માથી ૧૫ મા અધ્યાય સુધીમાં શ્લોક ૨૧૫ સુધીમાં **વર્ણન છે તે જોઇ લેવું.**

ઇતિ–સ્કંદ પુ. અધ્યાય ૮ થી ૧૫ સુધી બ્રમ્હા આદિનું સ્વરૂપ.

---

(૧) બ્રમ્હાના શિર છેદનનો પ્રકાર બીજો.

સ્કંદપુરાણુ–ખંડ–૫ માના બીજા અધ્યાયમાં–બ્રમ્હાના શિર છેદનું કિંચિત્ વર્ણન.

પૂર્વે એકાર્ણવ થતાં ભૂતો નક્ષત્રાદિક કાંઇપણ ન હતું;માત્ર એક **મહાકાલજ** આકાશમાં રહી ગયો. એક પરપોટો જોરથી વધતાં સોનાનો થયો. મહાકાળના ફોડવાથી તેના બે ભાગ થતાં આકાશ અને પૃથ્વી બે બની ગયાં. તેના મધ્યમાં **બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહાદેવ** પણ હતા. સૃષ્ટિ કરો એમ કહી તે અંતર્ધાન થઇ ગયો. બ્રમ્હાને સુજ ન પડતાં તપ કરવા લાગ્યા. એટલે મહાદેવે છ અંગની સાથે વેદો આપ્યા. તો પણ ગમ ન પડતાં ફરીથી તપમાં જોડાયા. છેવટે મહાદેવની સ્તુતિ કરતાં અંતમાં સૂચના થઇ કે હે બ્રમ્હન્ ! તું ગર્વથી મને પુત્ર વિચારે છે તેથી તારૂં માથું કાપીશ, અને મારા અંશથી જે રૂદ્ર થશે તે તારી પ્રજાનો નાશ કરશે, પણ તેં ભક્તિથી મારૂં સ્મરણ કર્યું છે તેથી પિતામહના નામથી પ્રસિદ્ધ થઇશ. એમ શાપ અને વર બે મલ્યાં. પછી પોતાના તેજની અગ્નિમાં હોમ કરતાં પરસેવો થતાં લૂછીને નીચે નાખતાં નીલલોહિત વર્ણનો

રૂદ્ર પેદા થયો. પછી સૃષ્ટિની રચના કરતાં–પહેલા સાત માનસો થયાં, પછી બધી સૃષ્ટિ તૈયાર થતાં લોકો તે નીલલોહિતનીજ સેવા કરવા લાગ્યા. બ્રમ્હાએ પોતાની અપૂજ્યતા જાણીને હિમાલયમાં જવાનું જણાવતાં તે નીલલોહિત ચાલ્યો ગયો. પછી ગર્વમાં આવી ચાર મુખથી ચાર વેદો અને પાંચમા મુખથી સાંગોપાંગ ઇતિહાસો કહ્યા પોતાનું તેજ દબાએલું જાણીને દેવોએ મહાદેવની સ્તુતિ કરી પ્રત્યક્ષ દર્શન માગ્યુ. શિવ પ્રગટ થતાં શિવના તેજમાં બ્રમ્હાનું તેજ દબાઇ ગયું પછી અટ્ટહાસ્ય કરી સર્વે દેવોના દેખતાં બ્રહ્માના પાંચમા મુખને કાપી નાખ્યું. ઇત્યાદિક કહી ૭૬ શ્લોકમાં બીજો અધ્યાય પૂરો કર્યો છે.

પાર્વતીના ચરણ દર્શનથી–બ્રમ્હાનું વીર્ય નીકળતાં હજારો વાલખિલ્યો

સ્કંદપુરાણ–ખંડ–૧–લો. શ્લો ૫૩ નો અધ્યાય ૨૬ મો. પત્ર ૫૫ થી ૫૬.

બધા પર્વતોની સલાહથી હિમાલયે પાર્વતી કન્યા શિવજીને આપી. વેદિકા આગળ જોડજું બેહું. બ્રમ્હા, ઋષિઓ અને બ્રામ્હણો પણ બેઠા. હવન શરૂ થતાં કોઇ કહે એમ તો કોઇ કહેએમ તત્ત્વ વિનાના તે વેદપાઠીઓ વિવાદ કરવા લાગ્યા. છેવટે નારદે કહ્યું કે હે બ્રામ્હણો ! જેણે આ વિશ્વ કરાવ્યું છે જેમાં વિશ્વ લીન થાય છે અને જેના મુખથી તમો પેદા થઇ વિચક્ષણ થયા છો તે તો તમારી પાસેજ બેઠા છે. એમ નારદના કહ્યા પછી તે બ્રામ્હણોએ યજ્ઞ શરૂ કર્યો, ત્યાં પાર્વતીના ચરણ દેખતાં બ્રમ્હાનું વીર્ય નીકળી પડયું અને હજારો વાલખિલ્યો ઉત્પન્ન થયા. તાત તાત ! પોકારવા લાગ્યા. તે વખતે નારદે કોપ કરી તે વાલખિલ્યોને ગંધમાદન પર્વત ઉપર મોકલી દીધા. અને લજ્જિત થએલા બ્રમ્હાને આશ્વાસન આપ્યુ. ઇત્યાદિ. ”

સ્કંદ–પુ૦–ના લેખનો વિચાર–મહાકાલે–સોનાનો પરપોટો ફોડીને બે ભાગ કર્યા, તેનાં આકાશ અને પૃથ્વી બની ગયા. ત્યારે તેને પ્રથમ કયા આકાશમાં રહીને પરપોટો ફોડયો ? વળી જ્ઞાન કરવા મહાદેવે છ અંગની સાથે વેદો બ્રહ્માને આપ્યા તો પણ તેમને કાંઇ સૂઝયું નહિ. ત્યારે જીવોની કતલ કરવાનું બ્રાહ્મણોને કયા વેદોથી સૂઝયું ? શું બ્રહ્માએ ગર્વ કરીને ફરીથી ચારમુખથી ચાર વેદો અને પાચમા મુખથી સાંગોપાંગ ઇતિહાસ કહ્યો તેમાંથી સૂઝયું ?

જૈનો વેદો માનતા નથી તેથી વેદ બાહ્ય નાસ્તિક એમ લખવા વાળા આ ગંથકારોજ છે. તેમને કયા આસ્તિકની પંક્તિમાં ભેળવવા ?

નીચેના બીજા લેખમાં—બધા પર્વતોની સલાહથી પોતાની કન્યા પાર્વતીજી શિવજીને આપી. બ્રહ્માદિક પરણાવવાને બેઠા. વિશ્વના કર્તા પાસેજ હવન કરવામાં બ્રાહ્મણોનો મોટો વિવાદ. આમાં મોટો દરજ્જો કોનો માનવો ? વિશ્વકર્તાનો કે બ્રાહ્મણોનો ? વળી પાર્વતીનો અંગુઠો દેખતાં વિશ્વકર્તાનું વીર્ય નીકળી પડયું આ બધા લેખોનો વિચાર કઇ બાજુથી કરવો ? આ બધું ધતીન્ગ તેમને કેવી રીતે ચલાવ્યું ? જરા સ્થંભીને વાચકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છુ. આવા લેખોનો વિચાર કરવામાં અમારી બુદ્ધિ કુંઠિત રહે છે તેથીજ વાચકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરી છે.

॥ ઇતિ-બ્રમ્હાનો શિરછેદનું અને સ્ખલિત વીર્યનું સ્વરૂપ તેનો વિચાર

શિવને મારવા બ્રમ્હાએ સ્વેદજને પ્રેર્યો તેથી તેમને પ્રાયશ્ચિત.

સ્કંદ પુરાણ. ખંડ ૫ મો અધ્યાય ત્રિજાનો કિંચિત્ ભાવાર્થ—

બ્રમ્હાનું માથું કપાતાની સાથે બ્રમ્હાને ક્રોધ થતાં પરસેવો થયો, તે લૂછીને પૃથ્વી ઉપર નાખતાં ધનુષ્બાણ સાથે એક વીર ઉત્પન્ન થયો. બ્રમ્હાએ રૂદ્રના તરફ પ્રેર્યો. પણ રૂદ્રે તેને હુંકાર માત્રથી સ્તંભિત કર્યો અને તેમને પોતે વિષ્ણુના આશ્રમમા જઈ ભિક્ષાની યાચના કરી. રૂદ્રને દેખી વિષ્ણુએ જમણો હાથ પ્રસાર્યો. શિવે શૂલથી ભેદતાં લોહિનો પ્રવાહ છુટયો. તેને પોતાના કપાળમાં ઝીલવા માડયો. પણ ત્યાથી નીકળી **પચ્ચાસ યોજન લાંબો અને દશ યોજન પહોળો** નદીરૂપે થયો. તે પ્રવાહને× **દિવ્ય એક હજાર વર્ષ** સુધી કપાલમાં ધારણ કર્યો. પછી વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમારૂં પાત્ર ભરાયું ? એમ કહીને પ્રવાહ બંધ કર્યો. પછી મહાદેવે **દિવ્ય એક હજાર વર્ષ** સુધી કપાલમાં દ્રષ્ટિ રાખી અંગુલીથી મંથન કર્યું. પછી તેમાં પરપોટા થતાં તેમાથી **એક હજારના હાથવાળો ધનુષ બાણ સાથે** અર્જુન જેવો પુરૂષ પેદા થઇ ગયો. વિષ્ણુએ શિવને પૂછ્યુ કે આ તમારા

× દિવ્ય એકજ વર્ષના લાખો કરોડો વર્ષ આપના હિસાબે પુરાણ કારોએ બતાવ્યાં છે ત્યારે દિવ્ય હજાર વર્ષનાં વર્ષો આપના હિસાબે કેટલાં થાય તે વિચારવાનું.

કપાલમાં કોણ છે ? મહાદેવે કહ્યું કે એ નર છે વિષ્ણુએ કહ્યું તમે નર કહ્યો છે તેથી એ નરજ થશે. મહાદેવે કહ્યુ કે તમે નર નારાયણના નામથી પ્રસિદ્ધ થશો અને તમોને ઘણા ઠેકાણે સાહાય્ય કરવાવાળો થશે. માટે એનુ રક્ષણ કરજો કારણ કે–બ્રહ્માના માથાનું તેજ, તમારા લોહીનું તેજ અને મારી દ્રષ્ટિનુ તેજ, એમ ત્રણેના તેજથી પેદા થએલો આ નર શત્રુઓને જીતવાવાળો થશે. પછી તે નરે મહાદેવની અને વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી. પછી તે નરને કપાલમાંથી બહાર કાઢીને કહ્યું કે મારા હુંકાર માત્રથી મોહ નિદ્રામા પડેલા સ્વદેજ પુરૂષને જાગ્રત કર એમ કહીને અંતર્ધાન થઇ ગયા. પછી તે સ્વદેજને લાત મારીને, ઉઠાડતાં રોષથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો તે દિવ્ય યુદ્ધ ત્રણુ વર્ષ ન્યૂન ત્રણસો વર્ષ સુધી ચાલ્યુ. છેવટે રક્તજે સ્વેદજને ભેદ્યો. પછી વિષ્ણુએ છોડાવીને–મહેશ્વરને અને સુરેશ્વરને પાલન કરવા સ્વેદજને સોપ્યો. પછી વિષ્ણુએ બ્રહ્માજીને કહ્યું કે તમોએ મહાદેવજીને મારવાની ઇચ્છા કરી તે ઘણુંજ અયોગ્ય કામ કર્યું છે માટે તેનું પ્રાયશ્ચિત લ્યો. પછી વિષ્ણુના વચનને માન્ય રાખી બ્રહ્માજી એ પ્રાયશ્ચિત લીધું.

આમાં કિંચિત્ વિચાર —બ્રહ્માએ શિવના અપરાધી થઇ પોતાનું માથું કપાવ્યું. શિવને મારવા તેમને સ્વેદજ પુરૂષ પ્રેર્યો, શિવે વિષ્ણુનો હાથ ભેદી લોહિનો પ્રવાહ ચલાવી પોતાના ખપ્પરમા ઝીલ્યો. વળી તેમાથી રક્તજ પુરૂષ પેદા થયો, તેને પેલા સ્વેદજને ભેદ્યો, તોપણુ વિષ્ણુએ બ્રહ્માને પ્રાયશ્ચિત લેવડાવ્યુ. શું આ બધો પ્રસંગ સત્ય છે ? જો આ વાત સત્ય હોય તો તે ત્રણે દેવોને દૂરથીજ અમારો નમસ્કાર. અસત્ય હોય તો એ પુરાણના લેખકને ધન્યવાદ. આમાં બીજું શું લખુ ?

॥ ઇતિ શિવને મારવા બ્રહ્માએ સ્વેદજને પ્રેર્યો તેનું પ્રાયશ્ચિત.

બ્રહ્માના ઉપર દોષા રોપો

હિંદુસ્તાનના દેવો પ્રકરણ–૨ જું. પૃ, ૧૩૦–૩૧ થી "'તે ત્રણે લોકના સર્જન હારે પોતાની પુત્રી સાથે અનીતિનુ કામ કર્યું અને એ ભયંકર અપરાધ માટે તેને બાકીના દેવોએ શિક્ષા કરી કે–તમારી પૂજા કરવામા નહિ આવે "

" વળી મદ્ય પાનનો બીજો અપરાધ પણ તેને શિર મૂકવામા આવે છે. "

" તેમજ સ્કંદ પુરાણમા એક નિર્લજ્જ વાત છે તેમાં અસત્ય બોલવાનો દોષ તેને લગાડયો છે ને સાબીત કરવામા આવ્યો છે. તેની પૂજા લગભગ બંધ થઈ છે તેનું આ પણ એક કારણ છે."

" તમે બાલિશ રીતે અને મંદ બુદ્ધિથી અસત્ય બોલ્યા છો તેથી હવે પછી તમારૂં કોઇ પૂજન કરશે નહિ."

આગળ-શંકા કોષ-શંકા-૩૫ મી. શીવપુરાણમાંની પણ એક વાત લખાઇ છે-" બ્રહ્માનું જુઠું બોલવું કે હું લિંગનો થાહ લઇ આવ્યો તેથી શાપિત થવાથી જગતમા તેની પૂજા ન થઇ."

પુત્રી નો કે સ્ત્રી નો સંબંધ અનાદિના બ્રહ્માને કયાંથી ? છતાં પુરાણકારોએ કો! પ્રસંગ લઇને બ્રહ્માના નામને જગો જગોપર કલંકિતજ કર્યા છે. તે પ્રસગ જૈન ઇતિહાસથી અમોએ પ્રથમથીજ ટાકી બતાવ્યો છે અને તે સિવાય બીજો કોઈ પણ માર્ગ નથી.

જો કે ઇ. સ. ૧૯૦૧ મા-નડીઆદના-વિશ્વવિહારી અનુ જે-" વદાત મનનાવલી." આપણા પુરાણો " નામના લેખના પૃ-૧૦મા-લખ્યુ છે કે-

" વૈદિક જ્ઞાનનિધિ બ્રહ્મા, પોતાની પુત્રી ' વાચ ' પરમાર્થિક રહસ્યરૂપ સાથે પ્રેમમા ફસાય તો તેમા પણ અધમ ભાવનાનુસાર અવલોકન કરવા મંડી જવું તે પણ હાસ્યાસ્પદ છે."

જો કે વિશ્વવિહારી અનુજ બ્રહ્માની પુત્રીને વાચ ઠરાવી બીજાઓને હાસ્યાસ્પદ ઠરાવતા હોય તો તે યોગ્ય ન ગણાય કારણ કે મૂળના ગ્રંથકારોજ મોટી મોટી કથાઓમા-પુત્રી રૂપે અને સ્ત્રી રૂપે મરજી પ્રમાણે લખતા ગયા અને તે પ્રમાણે પૂર્વે થએલા પંડિતો અર્થ પણ તેવા પ્રકારનો કરતા આવ્યા, પછી તે પ્રમાણે બીજાઓ લખીને બતાવે તેમને ખોટી ભાવના કરવાવાળા કહેવા. એ તો નિશાણના તાકવા વાળાને છોડી દઇ નિશાનની વસ્તુને દોષિત ઠરાવવા જેવું કેમ ન ગણાય ? માટે બીજાઓને દોષિત ન ગણતાં મૂળના લેખકોને તપાસવાની ખાસ જરૂર છે.

ઇતિ બ્રહ્માના ઉપર અનેક દોષારોપણનો વિચાર. પ્રકરણ ૨૪ મું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

બ્રહ્માના ઉપસંહારની સાથે ત્રિમૂર્ત્તિનો વિચાર—

બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ—આ ત્રણ મોટા દેવોના સબંધે વેદોમા કોઈ વિશેષ ઉલ્લેખ નથી પણ પુરાણ કારોએ એની કલ્પના કરેલી હોય એમ લાગે છે. પહેલા વાસુ દેવના પિતા કે જે પોતાની પુત્રીનો સબધ કરવાથી પ્રજા પતિનાં નામથી ઓળખાયા હતા તેમને બ્રમ્હાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરેલા હોય અને જે તેમના સમયમા આ અવસર્પિણીના પ્રથમ વાસુદેવ અને પ્રતિ વાસુદેવ થયા છે તેમનો સબંધ ઉલટપલટ કરી—વિષ્ણુ ભગવનના નામથી પ્રસિદ્ધી અપાવી હોય જૈન ઇતિહાસને આધારે લખેલા અમારા આગળના લેખોથી નિઃપક્ષ પનાથી અને પોતાની બુદ્ધિથી જોવાવાળા વાચકો આ જોઈ શકશે

વેદોમા ત્રિમૂર્ત્તિના સબધે જે લખવામા આવ્યું છે તે નીચે મુજબ છે

(૧) હિંદુસ્તાનના દેવો—પૃ—૫૦ મા

" વેદોમાના ત્રણ પ્રધાન દેવોમાના—સૂર્ય એક છે અને અગ્નિને વાયુ મેળવીને પ્રાચીનમા પ્રાચીન હિંદુ ત્રિમૂર્ત્તિ બને છે. એનુ પ્રાચીન નામ—પ્રજાપતિ " પ્રાણીઓનો પતિ " છે.

(૨) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ, એ ગ્રંથમાના પૃ— ૫૦૩ મા " વેદકાળની ત્રિમૂર્ત્તિની કલ્પનાનો—ધીમે ધીમે એટલો બધો વિસ્તાર થયો—પુરાણોમા તેનુ સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઈ ગયુ વેદ ગાયકોએ અનેક દેવોની સ્તુતિ કરી છે પણ અગ્રસ્થાન તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોનેજ માન્યુ છે. "

પૃ—૫૦૪,— ' પુરાણ કારોએ ત્રિમૂર્ત્તિની કલ્પના નક્કી કરતી વેળા બુદ્ધ ધર્મની ત્રયીની મદદ લીધી હોય એ સભવિત છે. "

પૃ ૫૦૫—" આ જગત્— રજ, સત્વ અને તમ એ ત્રિગુણોથી ભરેલુ હોવાથી પરમેશ્વર ત્રિગુણાત્મક છે એવુ ઉપનિષદ્ કારોનુ મત બન્યું પાછળ કહ્યા પ્રમાણે—વેદકાળમા મુખ્યત્વે કરીને આ ત્રણ ગુણ ધારણ કરનારા—બ્રહ્મણસ્પતિ, સૂર્ય અને રૂદ્રને અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એમ પુરાણકારોએ ઠરાવ્યા તે પછી અસ્તિત્વમા આવેલા ઉશાનસ્, કાત્યાયન, અને વ્યાસના ગ્રંથોમા ત્રિમૂર્ત્તિનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે

ખ્રિસ્તી શકના છઠ્ઠા સૈકાના અરસામા–શૂદ્રક કવિએ રચેલા–મૃચ્છ કટિક નાટકમાં (અંક. ૬) પણ ત્રિમૂર્ત્તિનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. ”

એ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આશરે એક હજાર વર્ષથી બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને શિવની ત્રિમૂર્તિ વિષેનો મત એ ઠસ થતો ગયો. ”

વેદોમાં–સૂર્ય, અગ્નિ અને વાયુ. તે પુરાણોમાં બ્રમ્હાદિ ત્રણ

ઋષિઓએ મોટામાં મોટા ઠરાવેલા વિષ્ણુ

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૩૯થી **ભાગવતની કથામાનો** કિંચિત્ સાર–

“ સરસ્વતીને કિનારે ઋષિઓ યજ્ઞ કરતા હતા ત્યારે ત્રણે દેવોમાં કયો દેવ શ્રેષ્ઠ તે વિષે તકરાર થઇ. તેમણે **બ્રમ્હાના પુત્ર ભૃગુને** નક્કી કરવા મોકલ્યા. તેઓ પ્રથમ બ્રહ્મ લોકમાં ગયા. સત્ય જાણવા આચાર કર્યા વિના સભામાં દાખલ થયા તેથી બ્રમ્હાને ક્રોધ ચઢયો. નાશ કરવાનીતૈયારી કરતાં ભૃગુને પોતાનો પુત્ર જાણી ક્રોધને સમાવી દીધો.

પછી ભૃગુ શિવના સ્થાનમાં ગયા શિવને આલિંગન કરવા ન દેતાં પાછા હઠયા. તે જોઇ શિવે મારવા ત્રિશૂળ લીધું. પાર્વતીએ શિવના પગમાં પડી ભૃગુના પ્રાણ બચાવ્યા. પછી ભૃગુ વકુંઠમાં ગયા. સૂતેલા વિષ્ણુને છાતીમા લાત મારી નિદ્રામાંથી ઉઠાડયા. એટલે વિષ્ણુએ ભૃગુને નમસ્કાર કરીને કહ્યુ કે–મહારાજ ! આપને વંદન કરૂં છું, આપ આસન પર બેસવા કૃપા કરો, મેં યોગ્ય માન નથી આપ્યુ તેની ક્ષમા કરો, આપના પગને ઇજા થઇ હશે તેની પણ ક્ષમા કરો એમ કહી વિષ્ણુએ ભૃગુ ઋષિના પગ ચાપ્યા અને કહ્યુ કે આજ હું અત્યંત સન્માન પામ્યો છું. હે ભગવન ! તમારા પગની પાપનાશક રજ તમે મારી છાતી ઉપર મૂકી છે, વિષ્ણુનો આ જવાબ સાભળી ભૃગુને એવી તો શરમ લાગી કે રોતા રોતા ઋષિ લોકો પાસે દોડી ગયા. તેમણે (ઋષિઓએ) આ હકીકત જાણી એકદમ ઠરાવ કર્યો કે વિષ્ણુ સર્વમા મોટામા મોટા દેવ છે, કેમકે અક્ષમા અને ક્રોધથી મુકત છે. ” (કેનેડી કૃત “ હિંદુપુરાણ ” પૃ. ૨૪૦)

આમાં જરા **મારો વિચાર**–ત્રણ દેવોમાંના મોટા દેવની ખબર બધા ઋષિઓને પડી નહી, પણ બ્રહ્માના પુત્ર ભગુને પડી નહી ? અરે ! જગતનો ઘાટ ઘાડનાર સર્વજ્ઞ રૂપ બ્રહ્મા તે પણ પોતાના પુત્રનુ ભાન ભૂલીને મારવા તૈયાર થયા તે કેટલું આશ્ચર્ય ? બ્રહ્મ લોકમાંથી નીકળી ભગુ શિવ પાસે ગયા, આ ભૃગુ અમારી પરીક્ષા કરવા આવ્યો છે એમ સર્વજ્ઞ એવા શિવ પણ, સમજ્યા વગર ત્રિશલ લઇ મારવા ઉઠયા ? ત્યાંથી ભાગીને ભૃગુએ વૈકુંઠમાં જઇ સુતેલા વિષ્ણુની

છાતીમાં લાત મારી, તેમને જગાડયા છતાં પણ વિષ્ણુએ નમસ્કાર કર્યો, આસન આપ્યુ, લાત મારતાં થએલી ઇજાની ક્ષમા માગી, ભૃગુના પગ ચાંપ્યા, એટલુંજ નહિ પણ લાત મારતાં છાતી ઉપર પડેલી ભૃગુના પગની ધૂળને પાપની નાશક માની ? સાક્ષત્ વિષ્ણુ ભગવાને ભૃગુની લાત છાતીમાં ખાધી અને સેવાપણ તેટલી ઉઠાવી, ત્યારે તેમને બધા દેવોમાં મોટામાં મોટા ઋષિઓએ ઠરાવ્યા વળી **મહાભારતમાંની** એક વાત એવી પણ સાંભળવામાં આવી છે કે–યુધિષ્ઠરના યજ્ઞમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની પાસે બધા બ્રાહ્મણોએ પોતાના પગ ધોવડાવ્યા હતા આવા આવા પ્રકારના લેખે. જોતાં વિચાર થાય છે કે–પૂર્વ કાળમાં થએલા તે બધા ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણો–બ્રમ્હાદિક દેવોના ભગત થયા હશે કે મંદારીની પેઠે નચાવનારા થયા હશે ? બ્રમ્હાદિકને નીતિ વિનાના લખનારા શું જ્ઞાનીઓ હશે ?

ઋષિઓએ ઠરાવેલા મોટામાં મોટા દેવ વિષ્ણુ. તેમનો વિચાર

વળી–હિંદુસ્તાનના દેવો–પૃ. ૪૨૭ થી

" એ વાત ખરી છે કે હિંદુસ્તાનમાં લાખો મરદો, સ્ત્રીઓ, અને છોકરાં– અર્ધો માણસ અને અર્ધો પક્ષી એવા ગરૂડના વાહન પર આરૂઢ થયલી કે નાગ પર શયન કરતી ચતુર્ભુજ વિષ્ણુની પત્થરની પ્રતિમાઓ આગળ દંડવત્ પ્રણામ કરે છે; તેઓ વૃષભપર નગ્ન આરૂઢ થયલા, ભૂષણ તરીકે કપાલમાલા ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્રવાળા, રાક્ષસ ભૂત શિવની પૂજા કરે છે, એ પણ ખરી વાત છે. એવાં મનુષ્ય છે કે તેઓ હજી પણ મયૂર પર સવાર થતા, હાથમાં ધનુષને બાણ ધારણ કરતા, છ મુખવાળા લડાઇના દેવ કાર્તિકેયને માને છે; અને હાથીના માથાવાળા, મૂષક વાહન, ચતુર્ભુજ ગણેશનું આવાહન કરે છે. ' રે ' એ વાત ખરી છે કે ઓગણીશમા સૈકાના પૂર્ણ પ્રકાશમાં કાલિકાદેવીની આકૃતિને તેના પોતાનાજ શહેર કલકત્તાના મહોલામાંથીલઇ જાય છે, તે સમયે તેના છુટા વિખરાયલા કેશ પગ સુધી પહોંચે છે તેણે મનુષ્યના માથાની માળા પહેરેલી હોય છે, તેની જીભ મુખમાંથી બહાર નીકળેલી હોય છે, અને તેનો કમ્મર પટો લોહીથી ખરડાયલો હોય છે. આ બધું ખરૂં છે; પરંતુ લખી, વાંચી કે વિચાર કરી શકે એવા ગમે તે કોઇ હિંદુને પુછો કે તમે શું આજ દેવોને માનો છો ? આ પ્રશ્ન સાંભળી તરતજ તમારા ભોળપણા–દરેક વસ્તુ ખરી માની લેવાના સ્વભાવ તરફ તેઓ હસસે હિંદુસ્તાનમાં પ્રજાકીય ધર્મ આ પ્રમાણે જીવતો સુએલો છે તે કયા સુધી ટકશે તે કોઇથી કહી શકાશે નહી. "

ઇતિ બ્રમ્હાના સંબંધનો વિચાર સંપૂર્ણ પ્રકરણ ૨૫ સું.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

બલદેવ વાસુદેવાદિકનું પહેલું ત્રિક.

જૈનોના ત્રિપૃષ્ટ વિષ્ણુ અને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવિષ્ણુ.

અગીઆરમા તીર્થંકરના સમયમાં—પોતનપુરના રાજા **જિતશત્રુ** કે જે **મૃગાવતી** પુત્રીના સંબંધથી **પ્રજાપતિપણે** પ્રસિદ્ધ થયા હતા. અને વૈદિકોએ જેને બ્રહ્માતરીકે ઓળખાવ્યા હતા, તેજ રાજાની રાણી મૃગાવતીની કુક્ષિમાં તત્વના બોધની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્રિજા ભવે ભરતચક્રીના પુત્ર મરીચિ, કર્મના સંજોગે નીચ ઉચ્ચ યોનિમાં ભટકતાં સત્તરમે ભવે વિશ્વભૂતિ થઇ અઢારમા ભવે સાતમા દેવલોકે ગયા અને ઓગણીસમા ભવે '**ત્રિપૃષ્ટ**' નામા આ ચાલતી અવસર્પિણીમાં પહેલા વાસુદેવ (વિષ્ણુ) પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા.

એજ અરસામાં રતનપુર નગરના રાજા **મયૂરગ્રીવ** થયા. તેમની રાણી નીલાંજના હતી. તેમની કુક્ષિથી '**અશ્વગ્રીવ**' નામના પ્રતિવાસુદેવ (પ્રતિવિષ્ણુ) પણે ઉત્પન્ન થયા હતા. બળદેવ, વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ એ ત્રણે જ્યારે ત્યારે એકજ અરસામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંના જે **પ્રતિવાસુદેવ** છે તે ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઇ ટંટાઓ કરી તેમણે પોતાના તાબે કરી લે છે, પણ મોટાભાઇ બળદેવની સહાય્યથી વાસુદેવ છે તે **પ્રતિવાસુદેવને મારે** છે અને પછી તે નિર્વિઘ્નપણાથી રાજ્યનો ભોગ કરે છે આ આપણો અવસર્પિણીનો કાળ છે તેમાં **નવ બળદેવ નવ વાસુદેવ** અને **નવ પ્રતિવાસુદેવ** આજ સુધીમાં થયા છે અને આગળ ઉત્સર્પિણીમાં પણ એજ પ્રમાણે થવાના છે. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બે મલીને એક કાલચક્ર ગણાય છે. આ અનાદિ કાળના સંસારમાં એવાં કાળચક્ર અનંતાં થઇ ગયાં છે અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ અનંતાં થવાનાં છે પણ આ અવસર્પિણીમાં—આ **અચલ** બળદેવ, **ત્રિપૃષ્ટ** વાસુદેવ અને અને **અશ્વગ્રીવ** પ્રતિવાસુદેવ એ ત્રણનું જોડલું પહેલવહેલું અગીઆરમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલું છે. ત્યાર બાદ બીજા પણ એવાં જોડલાં આઠ થયેલાં છે. તેમનું પણ વર્ણન અવસરે અવસરે આપતા જઇશું અને સાથે **પૌરાણિકોએ** કરેલા ફેરફારો પણ અમારા જાણવા પ્રમાણે જણાવતા જઇશું

એટલે તેની યોગ્યતા અયોગ્યતાનો ખ્યાલ વાચક વર્ગ પોતાની મેળેજ કરી લે

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયે નવ વાસુદેવાદિકમાનું ત્રિક પહેલું.

પુરાણમાં અશ્વગ્રીવ સબંધે નીચે મુજબ મળી આવે છે

(૧) શબ્દકોષ શબ્દ ૫૫ મી પૃ ૯ મા દેવી ભાગવતથી "વિષ્ણુ ભગવાનનું શીર કપાઇ જવુ, પુન તેમના શીરની જગ્યાએ ઘોડાનુ શીર લગાવવુ કે જેથી 'હયગ્રીવ વિષ્ણુ' એવુ નામ પડયુ"

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે વાસુદેવાદિક નવ ત્રિકમાનુ ઉપર બતાવેલુ પહેલ વહેલુ ત્રિક છે

પરન્તુ પુરાણકારોએ દરેક સમયના જુદા જુદા વાસુદેવોને એકજ વિષ્ણુ રૂપે કલ્પ્યા છે અને પ્રતિવાસુદેવોને પ્રાયે જુદા જુદા અસુરો રૂપે કલ્પ્યા છે અને તેમા મનમાની કલ્પનાઓ પણ ભરી દીધી છે પરન્તુ આ પહેલા લેખમા તો-અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ રૂપે કલ્પી માથુ કપાવવાવાળાજ બતાવી દીધા છે અને ઘોડાનુ માથુ લગાડી હયગ્રીવ વિષ્ણુ કહી દીધા છે ત્યારે જે ગીતામા-ભક્તોના રક્ષક અને દુર્જનોના નાશક રૂપ સર્વ પ્રકારની સત્તા ધરાવનાર વિષ્ણુ કહ્યા છે તેમને શુ પોતાનુ માથુ કપાવ્યુ? આ વાત વ્યવહાર થી અને યુક્તિથી પણ વિરૂદ્ધ શું નથી? એટલુજ કહીને હુ હવે આ લેખથી વિરમુ છુ

---

(૨) સ્કંદ પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુ

સ્કંદપુરાણ ત્રિજો બ્રહ્મખંડ અધ્યાય-૧૪-૧૫ મો પૃ ૧૨૮ થી ૧૩૧ શ્લો ૬૧-૮૧નો કિંચિત્ ભાવાર્થ

"વ્યાસ અર્જુનને કહે છે કે પૂર્વે સ્કંદે મહાદેવને પૂછયુ હતુ કે વિષ્ણુ ભગવાન કે જે જગ લોકના નાથ, યુગયુગમા ભક્તોનુ રક્ષણ કરી દુષ્ટોને નષ્ટ કરનાર પોતાનુ માથુ કપાવી હયગ્રીવ કેમ થયા?

એટલુજ નહિ પણ બીજા અનેક માનવો તેમને કહીને બતાવેલ " સુણો કે—

(૧) જેના રોમથી-દેવો, વૃક્ષો, પન્નગો અને પર્વતો થયા છે.

(૨) જેની દેહથી કલ્પકલ્પમાં સર્વ જગત ઉત્પન્ન થઇ જાય છે.

(૩) જેણે પ્રલય થએલી વિદ્યા અને રાજ્ઞો આ દુનીયામાં પાછા લાવીને મૂક્યા.

(૪) જેણે દુષ્ટ દૈત્યોનો નાશ કરી વેદોને પાછા લાવીને મૂક્યા.

(૫) જેણે લીલા વડે આખી પૃથ્વીને પોતાની પીઠ ઉપર ધારણ કરી.

(૬) જેના શરીરમાં સ્થાવર અને જંગમરૂપ શર્વ જગત રહેલું છે.

(૭) જેણે વરાહનુ સ્વરૂપ ધારણ કરી હિરણ્ય કશ્યને માર્યો છે.

(૮) જેણે સમુદ્રનાં પેસીને સાગર અને પર્વત સાહિત પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે.

(૯) જેણે દાઢા ઉપર પૃથ્વીને ધારણ કરી.

(૧૦) જેણે વરાહનું રૂપ ધરી કપિલનો શોક દૂર કર્યો.

(૧૧) જેણે ભયંકર **નૃસિંહનું** રૂપ ધરી ભકત **પ્રહ્લાદનું** રક્ષણ કર્યું.

(૧૨) જેણે રાતોરાતમાં દુષ્ટ હિરણ્યાકશિપનો નાશ કરી પ્રહ્લાદને ઇંદ્રના આસન ઉપર બેસાડી દીધો.

(૧૩) વળી જેઓ વિરોચનના પુત્ર (બલિ) ના આગળ યાચક રૂપે બન્યાં

(૧૪) અશ્વમેધ યજ્ઞમાં જેનું પૂજન બલિ રાજાએ કર્યું તો પણ જેણે ત્રણ ડગલાં માત્રથી બધી પૃથ્વીનું હરણ કરી લીધું.

(૧૫) જેણે વિશ્વરૂપ બનીને બલીને પાતાળમાં ઓસી ઘાલ્યો.

(૧૬) જેણે એકવીશવાર નિઃક્ષત્રીય પૃથ્વી કરીને બ્રાહ્મણોને આપી.

(૧૭) જેને હૈહયનો નાશ કર્યો. અને પોતાની માતાને પણ મારી નાખી.

(૧૮) જેણે બાલ્યાવસ્થામાં દુષ્ટાચારવાળી તાડકા નામની રાક્ષસીને મારી.

(૧૯) જેણે કૌશિકના પ્રસાદથી વિશ્વામિત્રના યજ્ઞમાં લીલાવડે મનુષ્ય દેહ ધારણ કરીને ચૌદહજાર રાક્ષસોને એકી સાથે ઠાર કર્યા.

(૨૦) જેણે સૂર્પનખા અને ત્રિશિરાનો પણ નાશ કર્યો.

(૨૧) જેણે સુગ્રીવના રૂપને ધરવાવાળા જુઠ્ઠા વાલીને હણી સત્ય સુગ્રીવને સહાય કરી.

(૨૨) જેણે સમુદ્રમાં સેતુ બનાવી રાવણનો નાશ કર્યો અને ધર્માણ્યમાં બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી.

(૨૩) જેણે ઘણાં ગામના પટા (શાસનપત્ર) આપીને ધર્મ વાવડીમાં સ્નાન કર્યું અને ઘણા બ્રાહ્મણોને ઘણા પ્રકારનાં દાન આપ્યાં.

(૨૪) જેણે સત્પુરૂષોનું પાલન અને દુષ્ટ પુરૂષોનું નિગ્રહણ કર્યું.

(૨૫) જેણે યાદવ વંશમાં જન્મ લઇને પૂતનાનો અને શકટ દૈત્યનો નાશ કર્યો.

(૨૬) જેણે ૧ અરિષ્ટ દૈત્યનો, ૨ કેશીનો. ૩ બકાસુરનો, ૪ વૃકાસુરનો, ૫ શકટાસુરનો, તૃણાવર્ત્ત ધેનુક અને મલ્લનો નાશ કર્યો.

(૨૭) જેણે કંસને તથા જરાસંધને માર્યા છે.

(૨૮) જેણે તારકાસુર સાથે છ અયુત* વર્ષ સુધી યુદ્ધ કર્યું.

(૨૯) જે સર્વ ભક્તોના ત્રાતા, દુરાત્માઓને હણતા એવા મહાન્ કાર્ય કરવાવાળા જે વિષ્ણુ ભગવાન તે અશ્રુમુખવાળા કેમ થયા ? એ અમને ઘણુંજ આશ્ચર્ય થાય છે.

હવે મહાદેહજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—હે પુત્ર સ્કંદ ? સાવધ પણે સાંભળ. એક વખત દેવતાઓએ પૃથ્વી ઉપર યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યાં સર્વ ક્રતુના પુરોહિતો આહ્વાન કરવા લાગ્યા બધાએ દેવો હાજર થઇ ગયા પરંતુ વિષ્ણુ હાજર થયા નહિ, તેથી વૈકુંઠમાં સમુદ્રમાં અને પાતાળાદિક સર્વ સ્થાનોપર તપાસ કરાવી તો પણ બ્રહ્મરૂપ વિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન થયાં નહિ છેવટે નમન કરીને દેવોએ બૃહસ્પતિને પૂછયું. બૃહસ્પતિએ ધ્યાનમાં તપ કરતાં ધનુષ્ય બાણ સાથે ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા ધ્યાનથી જાગૃત કરવાનો ઉપાય બોલતા દેવોને ઉદ્દેહીઓ (ઉધઇઓ) એ કહ્યું કે—ધનુષ દોરી કાપી નાખોતો ધ્યાનથી જાગૃત થશે દેવોએ કહ્યું કે સમાધિસ્થને વિઘ્ન કેમ કરાય ? બ્રહ્માજીએ દેવતાઓને કહ્યું કે જો તમો આ કાર્ય કરોતો સર્વ ભક્ષ્ય વસ્તુના અધિકારી બનો અને યજ્ઞની પણ સિદ્ધિ થાય. દેવોએ ઉધેડઓને કહ્યું કે તમો આ કાર્ય કરી આપો ઉધેહીઓએ કહ્યું કે અમારે યજ્ઞની કે દેવોની જરૂર નથી. અમોને સર્વ યજ્ઞોમાંથી ભાગ આપોતો કાર્ય થાય. દેવતાઓએ તે વાત કબુલ કરી એટલે ઉધેહીઓએ એકત્ર મલીને ધનુષની દોરી કાપવા માંડી. અને ધનુષની દોરી સુધી પર્વત જેટલો રાફડો બનાવી દોરીનું ભક્ષણ કર્યું. એટલે દોરી તુટતા ધનુષથી વિષ્ણુ ભગવાનનું માથું કપાઇ ગયું અને ઉછળીને સ્વર્ગમાં ચાલ્યું ગયું.

* ૭ અયુત એટલે સાઠ હજાર વર્ષ

દેવો ઘણા ઉદ્વિગ્ન થયા અને માથાની ખોજ કરવા દોડયા, પણ કોઇ જગ્યા થી પત્તો મેળવી શકયાજ નહિ ત્યારે નવું માથું જોડી આપવા વિશ્વકર્માને દેવોએ પ્રાર્થના કરી વિશ્વકર્માએ કહ્યુ કે–યજ્ઞમાંથી ભાગ આપવાનુ કબુલ કરો અને માથું લાવીને આપો તો એ કાર્ય કરીને આપીએ દેવોએ ભાગ આપવાનુ કબૂલ કરીને કહ્યું કે માથું જડતું નથી એટલામા મધ્યાન્હના સૂર્યે દેખાવ દીધો અને દેવોએ મલીને સૂર્યના રથના ઘોડ નું માથું કાપી વિશ્વકર્માને સોપ્યું તે ઘોડાનું માથું લઇ વિશ્વકર્માએ વિષ્ણુના માથે ચોડીને આપ્યું એટલે ત્યાથી વિષ્ણુ **હયગ્રીવના નામથી** પ્રસિદ્ધ થયા. દેવોએ વિષ્ણુ ભગવાનની સ્તુતિ કરી અને બ્રમ્હાદિકોએ યજ્ઞકર્મ પૂર્ણ કર્યું. ત્યાથી ઉદેહીઓને અને વિશ્વકર્માને યજ્ઞમાથી ભાગ મળવા લાગ્યો." ભાગમાં માંસાદિકમાથી લેવા દેવાનું શું તે જણાવ્યુ નથી.

આ લેખમાં અમે સ્કદ પુરાણના ત્રિજા ખંડના ૧૪ મા અને ૫ દરમા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર માત્રજ કહ્યો છે. જીજ્ઞાસુઓએ વિશેષ સ્કંદપુરાણ જોઇ લેવુ.

સ્કંદ પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુની સમીક્ષા.

એકાશી હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળું મહાભારત જેટલું આ સ્કંદપુરાણ વ્યાસનુ બનાવેલુ નથી પણ વિક્રમ સંવત તેરમા ચઉદમા શતક પછી કોઇ પંડિતે બનાવી વ્યાસના નામ ઉપર ચડાવી દીધેલ છે. તે વાતની ખાતરી રાજા કુમારપાળ અને આમ રાજાની કથા અમોએ આ સ્કંદપુરાણમાથીજ લખીને બતાવી છે ત્યાથી કરી લેવી

હવે આ સ્કદ પુરાણના હયગ્રીવ **વિષ્ણુનો** કિંચિત્ વિચાર કરીએ.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે અગીઆરમા તીર્થંકરથી તે બાવીશમા તીર્થંકરના સમય સુધી વાસુદેવાદિકના નવ ત્રિક થયા છે તેમાનુ પહેલું ત્રિક **અચલ–બલદેવ ત્રિપૃષ્ટ–વાસુદેવ,** બને **અશ્વગ્રીવ–પ્રતિવાસુદેવ** તેમનો કિંચિત્ વૃત્તાંત પૂર્વના પ્રકરણમા લખી બતાવ્યો છે. પૌરાણિકોએ બળદેવ અને વાસુદેવને છોડી દઇને કેવળ **અશ્વગ્રીવ, પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન** ઠરાવી તેમના પોતાના ધનુષ્યની દોરીથીજ માથા વિનાના કહીને બતાવ્યા. પછી દેવોની પ્રેરણાથી વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું લઇ વિષ્ણુના માથાના ઠેકાણે બધ બેસતુ કરી આપ્યું, ત્યારબાદ **હયગ્રીવ વિષ્ણુના** નામથી પ્રસિદ્ધ થયા એમ પુરાણકારોએ લખીને બતાવ્યું. માથુ કપાયા પછી માણસ જીવી શકે ખરો ? કહેવામાં આવે કે એ તો ભગવાન્ છે તો પણ વિચારવાનું

કે પેલી જંગલની ઉધેઇઓને ધનુષની દોરી કાપવાનું જેટલું જ્ઞાન હતું તેટલું પણ જ્ઞાન શું સનાતન કાળના વિષ્ણુ ભગવાનને ન હતું ? એમ કેવી રીતે માની શકાય ?

વળી વિશેષ એ છે કે-આ સ્કંદપુરાણવાળાએ (૨૯) ઓગણત્રીશ કલમો લખી વિષ્ણુ ભગવાનની જે બહાદુરી જાહેર કરી છે. તેમાંની કેટલીકતો બીજા પુરાણકારોએ જે તદ્દન કલ્પિત લખી છે. તેમાંની લઈને આ પુરાણવાળાએ લખીને બતાવીછે અને કેટલીક વાતો પરશુરામના સંબન્ધે બનેલી અને કેટલીક વાતો રામના સમયમાં બનેલી અને તે સિવાયની બીજી (૨૨) બાવીસમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલા નવમા વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ મહારાજના સબન્ધે બનેલી વાતો તે આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ કે જૈનોના અગીઆરમા તીર્થંકરના સમયમાં અબજોના અબજો વર્ષ ઉપર થયા છે. તેમની સાથે ગોઠવીને બતાવેલી છે. આવી રીતના સંબન્ધ વિનાના લેખોનો મેળ મોટા મોટા પંડિતો પણ કેવી રીતે મેળવી શકે ? જો આપ પક્ષપાતને દૂર રાખી વિચાર કરશોતો આ મારી અલ્પબુદ્ધિથી લખાએલો લેખ પણ આપ સજ્જનોને અયોગ્ય ન હે લાગે ? આ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક આ અવસર્પિણીમાં પહેલવહેલું છે અને તેનુજ દિગદર્શન કરાવ્યું છે. હવે આગળ આઠ ત્રિક બીજાં લખવાના છે તે યથાવસરે ક્રમવાર યોજવા ધારૂં છુ. તેનો યોગ્ય વિચાર કરશો. એવી મારી નમ્ર વિનંતી છે.

॥ ઇતિ વૈદિકના હયગ્રીવ વિષ્ણુની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૬ મું.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

૧૨ તીર્થંકર તથા બીજુ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક.

(૧) ૧૨ મા તીર્થંકર-અગીઆરમા તીર્થંકરના પછી ઘણા લાંબા કાલે ચંપા નગરીના ઇક્ષ્વાકુવંશી રાજા વસુપૂજ્યની રાણી જયાની કુક્ષીમાં-દશમા દેવલોકનો દેવ દેવાયુષ ભોગવ્યા પછી શ્રીવાસુપૂજ્ય નામના બારમા તીર્થંકર પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા. તેમનાજ સમયમાં

જય નામા બલદેવ, દ્વિપૃષ્ટ વાસુદેવ, અને તારક નામા પ્રતિવાસુદેવ આ ત્રિક બીજુ થયુ છે.

જય નામના બળદેવાદિના પૂર્વભવનો સંબંધ એવો છે કે-પૃથ્વીપુરના રાજા પવન વેગે રાજ્ય છોડીને દિક્ષા લીધી. દુષ્કર તપ કર્યો પછી લાંબા આયુષ્ય વાળા અનુત્તર વિમાનના દેવ થયા.

હવે આ તરફ વિંધ્યપુર નગરમાં વિંધ્યશક્તિ નામનો બળવાન રાજા હતો. તેને સાકેતપુરના રાજા પર્વતની પાસે **ગુણમંજરી** નામની વેશ્યા અતિરૂપવતી હતી તેની માગણી કરી. પર્વતે આપવાની ના પાડી. છેવટે વિંધ્યરાજાએ લડાઇ કરી જબરજસ્તીથી લીધી. પર્વતરાજાએ કષ્ટથી દીક્ષા લઇ દુષ્કરતપ કરતાં એવું નિદાન કર્યું કે હું વિંધ્યશકિતને મારવાવાળો થાઉં. તપના પ્રભાવથી દેવ પણે ઉત્પન્ન થયો.

હવે વિંધ્યશકિતના જીવે પણ અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી છેવટે મનુષ્યનો ભવપાંમી દીક્ષા લઇ તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને-વિજયપુરના રાજા **શ્રીધર** તેની રાણી **શ્રીમતી** હતી. તેની કુક્ષીથી **તારક** નામના **પ્રતિવાસુદેવ** પણે બારમા તીર્થંકરના સમયમાં થયો.

આ તરફ દ્વારિકાના રાજા **બ્રહ્મ** નામના છે. તેમને બે રાણીઓ છે એક **સુભદ્રા** અને બીજી **ઉમા** છે. જે **પવન વેગનો** જીવ હતો તે સુભદ્રાની કુક્ષીથી **જય**નામા બલદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા. અને જે **પર્વત**નો જીવ હતો તે ઉમાની કુક્ષીથી **દ્વિપૃષ્ટ** નામના **વાસુદેવપણે** ઉત્પન્ન થયા. આ બન્ને ભાઇઓને બળવાન્ જાણી-તારક નામના પ્રતિવાસુદેવે તેઓને મારવાનો વિચાર કર્યો. તેઓ વચ્ચે મહાયુદ્ધ થયું જેમાં દ્વિપૃષ્ટ વાસુદેવના હાથથી **તારક** પ્રતિવાસુદેવજ મરાયો ને નરક ગતિમાં ગયો.

વિશેષ અધિકાર ૩૫૦૦૦ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા -ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના પર્વ (૪) ચોથાના બીજા સર્ગમાંથી જોઇ લેવો.

॥ ઇતિ **જૈન પ્રમાણે** બીજા **દ્વિપૃષ્ટ વિષ્ણુ, તારક** પ્રતિવિષ્ણુ,

---

વૈદિક મતે પ્રતિવિષ્ણુ તે તારકા સુર.

(૧) મત્સ્યપુરાણના-**તરકાસુર.**

મતમીમાંસા પૃ. ૧૩૬ મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૨ શ્લોક ૨૩૩ થી.

"**તારકાસુર** દૈત્યની-દેવતાઓની સાથે ઘણી ભારી લડાઇ થઇ તેમાં બન્ને સેનાના ઘણાજ સૈનિકો માર્યા ગયા. પછી તારકાસુરે પોતે રથથી ઉતરીને કેટલાકોને પોતાના હાથથી અને કેટલાકોને પગની એડીઓથી એ પ્રમાણે કરોડો દેવતા-

ઓને મારી નાખ્યા, જ્યારે બીજાઓ નાશીને ભાગી ગયા. ત્યારે મધ્યમાં રહેલા–ઈંદ્રાદિક, લોકપાલો, અને વિષ્ણુ આદિકને જેમ વાઘ મનુષ્યોને અને પશુઓને પકડે તેમ પકડીને બાંધ્યા પછી તારકાસુર રથમાં બેશીને પોતાના સ્થાન પર ચાલ્યા ગયા. દૈત્યો અને અપસરાઓની સ્તુતિની સાથે રાજ્ય આસન ઉપર બેસી ત્રણ લોકની સંપદા ભોગવતો–ગાંધર્વાદિક સ્ત્રીઓની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો. ઇત્યાદિ

તારક દૈત્યની સમીક્ષા.

સજ્જનો જૈન ઇતિહાસથી જે **તારક** નામનો પ્રતિવાસુદેવ કહ્યો હતો તેનો જ ક્રમ પલટાવીને મનુષ્યરૂપને અસુર કહીને દૈત્યરૂપે ઠરાવ્યો હોય એવો ભાસ થાય છે કે નહિ? બીજું મનુષ્યોના યુદ્ધના ઠેકાણે આ પુરાણકારે દેવતાઓનું યુદ્ધ ગોઠવ્યું અને જે **'દ્વિપૃષ્ટ'** વાસુદેવ હતા તેમને વિષ્ણુ ભગવાન ઠરાવ્યા જેમ પહેલા **'અશ્વગ્રીવ'** પ્રતિવાસુદેવને માથું કપાયા પછી ઘોડાનું માથું લગાડીને **'હયગ્રીવવિષ્ણુ'** કહ્યા હતા તેજ પ્રમાણે આ બનાવ બનેલો જોઇ લ્યો. કદાચ માની લઇએ કે દૈત્ય દેવોની લડાઇ થઇ હોય પણ તે કયા કાળમાં અને કયા ઠેકાણે? શું આ વાત વિચારવા જેવી નથી? બીજી વાત એ છે કે–અનાદિ કાળના વિષ્ણુ, જો ભગવાનરૂપે સત્ય હોય તો, દેવ દૈત્યોની લડાઇમાં પડવાની તેમને શી જરૂર હતી? કદાચ માનીએ કે દેવતાઓનો બચાવ કરવા વચમાં પડયા, તો પછી તારક દૈત્યના હાથે કરોડો દેવતાઓનો નાશ શું કરવાને થવા દીધો? એટલુંજ નહિ પણ પોતે જગતના ઉદ્ધારક હોવા છતાં પેલા તારક વાઘના સપાટામાં પશુરૂપ થઇ કેદી રૂપ કેમ બન્યા? આપણે સાંભળીએ છીએ કે વિષ્ણુ ભગવાને અનેક અવતારો લઇને અનેક કામો કર્યાં છે. કોઇ અવતારમાં પહાડો ઉંચકીને ફેંકી દીધા છે, તો કોઇ અવતારમાં પૃથ્વીને પાણીમાંથી બહાર ખેંચી લાવ્યા છે વળી નૃસિંહનું રૂપ ધરીને તો દૈત્યને ચીરી નાખ્યો છે, અને ગીતામાતો દુખી ભક્તનો ઉદ્ધાર કરવાનું વચન આપીને વૈકુંઠમાં ગયા છે, તો તે બધાએ પ્રકારની સત્તા આ એક તારક દૈત્યના આગળથી ભાગીને કયાં ચાલી ગઇ? સજ્જનો! આનાં સત્ય શું છે તેનો વિચાર કરશો કે?

॥ ઇતિ વૈદિકે-મત્સ્ય પુરાણના **તારકાસુર** અને તેની સમીક્ષા.

પુનઃસ્કંદ પુરાણના તારકાસુર.

સ્કંદપુરાણ ખંડ પહેલો પત્ર ૧૦૫ થી ૧૧૧, અધ્યાય ૧૫ થી ૧૮ તેના શ્લોક ત્રણસોના આસરે છે તેનો કિંચિત્ સાર—

"વજ્રાંગ અસુરે પુત્રના માટે તપ કરવા માંડયો. બ્રહ્માએ અટકાવી તેને પુત્રનો વર આપ્યો તે પછી તેની સ્ત્રીએ-" पूर्ण वर्षसहस्रं तु दधारोदरपच हि" **એક હજાર** વર્ષ સુધી ગર્ભે ધારણ કરેલા, **તારક** નામના પુત્રનો જન્મ થયો. દૈત્યોના તરફથી રાજ્યાભિષેક થયા પછી કહેવા લાગ્યો કે-હું તપ કરીને દેવતાઓને જીતી ત્રણે લોકને છોડાવીશ. એમ કહી ગુફામાં જઇ તપ કરવા લાગ્યો-"**निराहार पंचतवा वर्षाऽ युतमभूत्किल**" આહર લીધા વગર **અયુત વર્ષ સુધી** તપ કર્યો. દેવતાઓ ભયભીત થયા પણ બ્રમ્હા વર આપવાને ગયા. તારક બોલ્યો કે જો તમારે વર આપવો હોય તો એટલોજ આપો કે હું કોઇથી પણ મરૂં નહી ? પછી બ્રમ્હાએ કહ્યું કે સાતદિવસના બાળક વિના તને કોઇ મારી શકેજ નહિ. પછી તપ બંધ કરી સૈન્ય લઇ દેવતાઓને જીતવા જતાં પ્રથમ યમનો નાશ કર્યો. (આગળ પત્ર ૧૧૪ થી અધ્યાય ૨૧ માના શ્લોક ૯૦ નો કિંચિત્ સાર) તારકાસુરે દૈત્યોની સાથે મળીને દેવતાઓના સૈન્યનો નાશ કર્યો. વિષ્ણુએ બધા દેવોને ભાગી જવાની આજ્ઞા કરી. **તારકાસુર** ખંભાત બંદરે સિંહાસન ઉપર બેઠો.

(આગળ પત્ર ૧૨૯ થી ૧૪૨ અધ્યાય ૨૭ થી ૩૨ શ્લોક ૬૨૧ નો કિંચિત્ સાર)

તારકાસુરથી ત્રાસેલા દેવોએ-પાર્વતીની સ્તુતિ કરી ત્યારે પાર્વતીએ પોતાના અંગના મેલથી '**ગણપતિ**' બનાવીને આપ્યો. તેણે દૈત્યોને વિઘ્ન કર્યું. મહાદેવે પાર્વતીને કાલી કહી તેથી ગૌરત્વ પ્રાપ્ત કરવા તપ કરવા જતાં શિવને લંપટ જાણી વિરકાને રક્ષક રૂપે મુકીને પાર્વતી ગયાં. તોપણ આડી નામનો દૈત્ય પાર્વતીના સ્વરૂપે પેઠો. મૈથુન કરતાં આસુરી માયા જાણી લિંગમાં રૌદ્ર શસ્ત્ર કરી તેનો વધ કર્યો. ગૌરત્વ મેળવી પાર્વતી આવીને મળ્યાં. સુરતારંભ કર્યો. દેવોની પ્રેરણાથી કબુતર રૂપે આવેલા **અગ્નિને** મહાદેવે વીર્ય ભક્ષણના માટે પ્રેર્યો. અગ્નિની પત્ની સ્વાહાએ તે વીર્ય લઇને સરના સ્તંભમાં નાખી દીધું. ત્યાંથી ઉત્પન્ન થએલો જે **કાર્તિકેય** તેણે તારકાસુરને મારવા સર્વ દેવોએ મહીસાગરના સંગમે (ખંભાતમાં) સેનાધિપતિ બનાવ્યો. તરત જન્મેલા તે કુમારને લઇને તારકાસુરને મારવા દેવો ચઢયા. તારકાસુરને બ્રહ્માએ આપેલો વર યાદ આવ્યો તો પણ રણમાં ચઢયો. આ સંગ્રામમાં **તારકાસુરે** વિષ્ણુ રૂદ્રાદિક બધાએ દેવોને જર્જરીભૂત કરી નાખ્યા. જ્યારે મહાદેવના સામે આવવા લાગ્યો ત્યારે આકાશ વાણી થતા કુમાર કાર્તિકેયને મારવાની ઇચ્છા થઇ છેવટે તુરતના બાલકે તે તારકાસુરનો નાશ કર્યો.

આ સ્કંદપુરાણના તારકાસુરની સમીક્ષા

પ્રથમ મત્સ્યપુરાણના તારકાસુરનો વિચાર તપાસી જોયો. હવે આ સ્કંદપુરાણના તારકાસુરને તપાસીએ–આ તારકાસુરને ખંભાત બંદરના તખ્તની ગાદીનો માલીક થએલો બતાવ્યો છે. વજ્રાંગાસુરને તપથી અટકાવી બ્રહ્માએ પુત્ર થવાનો વર આપ્યો તે પુત્ર ૧૦૦૦ હજાર વર્ષ. માતાના ગર્ભમાં રહયો જન્મ થયા પછી 'તારક' નામ પાડયું. લાયક ઉમરે ગાદી ઉપર આવ્યો. પછી દેવતાઓને જીતવા અયુત વર્ષ (એટલે દશહજાર વર્ષ) સુધી તપ કર્યો તે આહાર વિનાનો ત્યારે બ્રહ્મા તેને વર આપવા ગયા. તારકાસુરે માગણી કરી કે હું કોઇથી મરૂ નહિ, એવો વર આપો. બ્રહ્માએ કહ્યું કે સાત દિવસના છોકરા વિના તું કોઇથી મરીશ નહી, એવો વર આપ્યો. (બ્રહ્માની શક્તિ પૂર્વે બ્રહ્મ પ્રકરણમાં વિસ્તારથી લખેલી છે તે વિચારો) આ તારકાસુરે પ્રથમ બધા દેવતાઓની સાથે યમદેવોનો પણ નાશજ કર્યો. (આ તારકે દેવલોકમાં જઇને યુદ્ધ કરેલું કે પૃથ્વી ઉપર ?) પછી વિષ્ણુ ભગવાને બધા દેવતાઓને નાશી જવાની આજ્ઞા કરી. યુંગ યુગના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ ભગવાન્ પણ આ તારકથી થાકયા જાણી દેવતાઓ પાર્વતીજીની પાસે ગયા, તેમને અંગના મેલથી ગણપતિ બનાવી કાંઇક મદદ આપી. છેવટે તપના અન્તે આવેલાં પાર્વતીના સંભોગનું વીર્ય સ્વહાએ શરના સ્તબમાં નાખ્યું તેનાથી એક બાળક ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે પેલો તારકાસુર મહાદેવના સામે થયો ત્યારે તે બાળકે માર્યો.

પ્રથમ બ્રહ્માએ તારકાસુરને વર આપ્યો અને દેવતાઓનો નાશ કરાવ્યો. તે શું જગતના જીવોના ઘાટ ઘડનાર એવા ત્રિકાળ જ્ઞાની બ્રહ્માની ભૂલ ન ગણાય? વિચાર કર્યા વગર દેવતાઓની વારે ચઢી વિષ્ણુ ભગવાને તેમનુ સાર્થક શું કર્યું ? છેવટે જોર મારી મહાદેવજી તારકના સામે ગયા પણ તે નાના સરખા છોકરાથી બચ્યા. આ કથામાં સત્યાંશ કેટલો હશે તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ વાચક વર્ગનેજ સોંપું છું અને આમાં કોઇ મારી ભૂલ થએલી હોય તેની ક્ષમા યાચી નિવૃત થાઉં છું.

ઇતિ વૈદિક–સ્કંદપુરાણના તારકાસુર અને તેની સમીક્ષા

પુનઃ રામાયણના લેખમાંથી લીધેલા તારકાસુર.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૭૯ થી પૃ. ૧૦૦ સુધીના તારકાસુરની કથાનો સાર.

સુજ્ઞ સદાશિવજી પોતાના મનને સ્થિર કરી રામચંદ્રનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. આ વખતમાં તારક નામનો અસુર ઉત્પન્ન થયો અને તે મહાપ્રતાપવાળો થયો. અને એ દૈત્યે, લોકોને, લોકપાલોને અને સર્વ દેવતાઓને સુખથી તથા સંપતિથી રહિત કર્યા. એ અસુર અજરામર હતો, કોઇથી જીતી શકાય તેમ ન હતો. દેવતાઓ વિવિધ પ્રકારની લડાઇઓ કરીને હારી ગયા. છેવટે બ્રમ્હાની પાસે જઇને પોકાર કર્યો. બ્રમ્હાએ સર્વ દેવતાઓને ઘણાજ દુઃખીયા દેખ્યા અને સમજાવીને કહ્યું કે—શિવજીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર એ દૈત્યને જીતે તોજ એ દૈત્યનું મરણ થાય. પણ શિવજી સ્ત્રીનો સંગ કરે તેમ નથી. જો કામદેવને શિવની પાસે મોકલો તો એ કાર્ય થાય, દેવતાઓએ કામદેવની સ્તુતિ કરી કામદેવને પ્રગટ કર્યા. કામદેવે વિચાર્યું કે આ કામ કરતાં મારો નાશ થશે તો પણ પરોપકાર કરવો. આવો વિચાર કરી–પશુ, પંખીઓ અને ઝાડો આદિ સર્વ સંસારના જીવોને પોતાના વશમાં કરી આખી દુનીયાને આકુલ વ્યાકુલ કરી નાખી. માત્ર જેઓને રામચંદ્રજીએ બચાવ્યા તેઓજ કામદેવથી બચ્યા. હવે ડરતા હુવા કામદેવ શિવજીની પાસે ગયા. પોતાની સર્વ કલાઓ કેલવી પણ ફાવ્યો નહિ. છેવટે પોતાનું અમોઘ બાણ છોડયું એટલે શિવજીએ જાગૃત થઇ ક્રોધથી પોતાની નજર કામદેવ તરફ ફેંકીને તેને બાલીને ભસ્મ કરી નાખ્યો અધો સંસાર સ્વસ્થ થઇ ગયો. કામદેવની સ્ત્રી 'રતિ' રોતી પીટતી શિવજીની પાસે આવી. શિવજીએ કહ્યું હવે તારો પતિ અંગ વગરનો અનંગજ રહેશે અને જ્યારે શ્રી કૃષ્ણાવતાર થશે ત્યારે તેનો પુત્ર (પ્રદ્યુમ્ન) થશે. જા મારૂ વચન અન્યથા નહિ થાય. પછી રતિ ચાલી ગઇ. હવે કામદેવ ભસ્મ થયાના સમાચાર સાંભળી બ્રમ્હાદિક દેવો વૈકુંઠમાં વિષ્ણુની પાસે ગયા અને વિષ્ણુ બ્રમ્હાદિક સર્વે મળીને શિવજીની પાસે જઇ સ્તુતિ કરીને પ્રસન્ન કર્યા. શિવે કહ્યું કે–તમો સર્વે શા કારણથી આવ્યા છો? પછી વિષ્ણુ, બ્રમ્હાદિક બોલ્યા કે આ બધા દેવો આપણો વિવાહ જોવાને ઇચ્છે છે. પછી સપ્ત મહર્ષિઓએ લગ્ન પત્રિકા જોઇ અને બ્રમ્હાએ સર્વ દેવોને સંભળાવી. નક્કી થયું એટલે શિવજીને જટા મુકુટ આદિથી શણગાર્યા. વિષ્ણુ બ્રમ્હાદિક પોતાનાં વાહનો ઉપર ચઢીને જાનમાં ચાલ્યા. શિવે પોતાના ગણોને પણ બોલાવ્યા. તેમાં–મુખ વિનાના, મોટા મુખવાળા, લુલા, હાથલુટા, વિગેરે ગધેડા જેવા, કુતરા જેવા પણ હતા, જેવા વર તેવી જાન પણ બની. તેમજ હિમાલય પર્વતના મંડપનું વર્ણન પણ થઇ શકે તેમ નથી. તેમાં બધા પહાડો, સાગરો અને તળાવો પણ હતાં. જાનૈઆઓને દેખતાં નગરમાં ખલભલાટ, દેવતાઓનાં વાહનો ભડકીને ભાગવા લાગ્યાં. બાળકો ભયથી ધ્રુજતાં યમ રાજાનો ભય કરવા લાગ્યા. વરને જોઇ સ્ત્રીઓ ભાગી. પાર્વતીની માતાએ

કહ્યું–દિકરી ! ગમે તેમ થાય પણ આ વરની સાથે તો તારૂં લગ્ન નહિ કરૂં. આ સમાચાર નારદને મળતાં સપ્ત ઋષિઓની સાથે હિમાલયને ઘરે આવ્યા. પૂર્વની કથાથી સમજૂતિ કરવા લાગ્યા. તમાની દિકરી સનાતન કાળથી શિવની શક્તિ, અવિનાશી, અર્ધાંગમાં રહેનારી છે અને જગતની–ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરનારી. ઇચ્છા પ્રમાણે શરીરને ધરનારી છે. પ્રથમ દક્ષને ઘેર જન્મી, નામ સતી હતું. શંકર સાથે વિવાહ થયો હતો. એક વખતે રામ ચંદ્રજીનાં દર્શન થતાં મોહ પામી સીતાનો વેષ લીધો તેથી શિવે ત્યાગ કર્યો. પછી દક્ષના યજ્ઞહોમમાં બળી મુઆં અને હમણાં તમારે ત્યાં જનમ્યાં, શિવના માટે દારૂણ તપશ્ચર્યા કરી છે, તેથી એ શિવનાં પત્નીજ છે. પછી સર્વેને આનંદ થયો. તરેહતરેહનાં ભોજન વિપ્રો અને બ્રહ્માદિક જમ્યા. લગ્ન સમયે શીવજી બ્રાહ્મણોને નમન કરી, રામચંદ્રનું સ્મરણ કરી સિંહાસન ઉપર બેઠા. મુનિઓની આજ્ઞાથી ' ગણપતિનું ' પૂજન શિવે કર્યું. વિવાહ પહેલાં ગણપતિ સંભવે કેમ ? એવી શંકા કરવી નહિ. દેવતાઓની પદવીઓ અનાદિ કાળથી ચાલતી આવે છે. હાથ મેળાપ થયો. ગાડાંને ગડાં દાયજો મલ્યો. કૈલાશ ઉપર આવ્યા, વિલાસ કરતાં છ મોઢાવાળા કાર્તિકેય જન્મ્યા. કે જે કાર્તિકેયે તારકાસુરને માર્યો. કાર્તિકેયનો જન્મ અને કર્મ વેદોમાં, પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. યાજ્ઞવલ્કના મુખથી મહાશીવનું ચરિત્ર સાભળી ભારદ્વાજ સુખ પામ્યા. શિવનો સ્નેહ તેજ રામ ભક્તનું લક્ષણ છે.

રામાયણના તાકાસુરની સમીક્ષા

સજ્જનો ! મત્સ્ય પુ૦ અને સ્કંદ પુ૦ ના તારકાસુરથી આપ જાણીતા થયા. હવે રામાયણના તારકાસુરમાંથી જે સત્ય મળે તે વિચારીએ.

જૈનોના બારમા તીર્થંકરના સમયમાં જે દ્વિપૃષ્ટ વાસુદેવાદિકનું બીજું ત્રિક લખીને બતાવ્યું તેમાંના આ તારક નામના પ્રતિવાસુદેવ છે અને દ્વિપૃષ્ટ વાસુદેવના હાથથી મરેલા છે. અનાદિકાળનોજ એવો નિયમ છે કે–વાસુ દેવના હાથથીજ પ્રતિવાસુદેવ મરે. તે પ્રમાણે અશ્વગ્રીવ (પૌરાણિકના હયગ્રીવ) અને તારક પ્રતિવાસુદેવ (પૌરાણિકોના તારકાસુર) નો બનાવ આપે જૈન ઇતિહાસથી લખાએલો જોયો. હવે આગળ સાત વાસુદેવાદિકના બનાવો લખાશે તે પણ લક્ષમાં લેતા જશો. હવે આ લક્ષ્મણ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે આઠમુ છે અને તે જૈનોના ૨૦મા અને ૨૧ મા તીર્થંકરના મધ્યકાળમાં થએલું છે તેથી રામ લક્ષ્મણાદિકનો અધિકાર તે સ્થાન ઉપરજ કિંચિત્ લખીને બતાવીશું.

હાલ તો આ રામાયણમાં તારકાસુરનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું ગોઠવ્યું છે તેમાંથીજ કિંચિત્ વિચારીએ–

પૌરાણિકોનો ખરો મત તપાસીસું તો–રામચંદ્રજીના પછીથીજ શિવજી થયાનું જણાશે. આ ખ્યાલ અમારા આગળના લેખથી પણ આપ સાહેબો કરી લેશો. તો પછી રામચંદ્રજીનું ધ્યાન કરવા તે સમયમાં શિવજી બેઠાનું કેમ સંભવે? વળી તેમના ધ્યાનના સમયમાં મોટો ઉત્પાત કરવાવાળો માબાપ વિનાનો **તારકાસુર** પેદા થઇ ગયો તે પણ વિચારવાનું? ત્રાસી ગએલા દેવતાઓ–જગતના કર્તા બ્રહ્મા પાસે ફરીઆદ કરવા ગયા ત્યારે તેમને જે શિવજીના ધ્યાનથી અચાનક ઉત્પાત કરનાર થયો તેનો નાશ તેના પુત્રથી થવાનું જણાવ્યું. બ્રહ્માને ભવિષ્યનું જ્ઞાન હોત તો પોતે વારંવાર તેમનાથી નીચા દરજ્જાના લોકોથી શાપિત શું કરવાને થતા? જુઓ અમારો આગળ પાછળનો લેખ, મહાદેવે કામદેવને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખ્યો અને વલી પાછા અદ્દભુત રૂપવાલી જાન શણગારીને પરણવાને ગયા. શું આ આશ્ચર્ય ન ગણાય? પાર્વતીજીતો પતિને લંપટ જાણી રક્ષક મૂકી તપ કરવા ગયાં હતાં. વળી પરણવાની હોંસમાં બ્રામ્હણોને નમસ્કાર કરી પટલા ઉપર બેઠા. મોટા મોટા દેવો પણ બ્રામ્હણોને જ નમસ્કાર કરે ને?

બાકીનો વિચાર ઉપર આવેલા રામાયણના લેખથીજ વાચક વર્ગે કરી લેવો અને સત્ય વસ્તુની તપાસ કરવી.

॥ ઇતિ વૈદક–રામાયણના તારકાસુર અને તેની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૭ મું.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

તેરમા તીર્થંકર અને ત્રિજા વાસુદેવનું ત્રિક.

(ભદ્ર– બળદેવ. સ્વયંભૂ–વાસુદેવ, અને મેરૂક–પ્રતિ વાસુદેવ) ત્રિષષ્ઠિ૦ પર્વ ૪ સર્ગ ૩ જો.

તેરમા તીર્થંકરનો જીવ પૂર્વ ભવે-ધાતકી ખંડમાંના પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્રના ભરતમાં મહાપુરી નામના નગરનો રાજા **પદ્મસેન** હતો તે રાજ્ય છોડી દીક્ષા લઇ અર્હદાદિકની ભકિત પૂર્વક મહાતપ કરી બારમા દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. પછી ત્યાંના લાંબા આયુષ્યના અંતે ચ્યવીને કાંપિલ્યપુરના રાજા–**કૃતવર્મા**

'તેમની પટ્ટરાણી-શ્યામા' હતી. તેમની કુક્ષીથી તેરમા તીર્થંકર **વિમળનાથ** પણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે આ તેરમા તીર્થંકરનાજ સમયમાં જે બળદેવાદિક થયા છે તેમના પૂર્વ ભવોનો વૃતાંન્ત કિંચિત્ ઇસારા માત્ર રૂપે અહિં લખીએ છીએ—

જંબુદ્વિપના પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં-આનંદ કરી નગરીનો રાજા **નંદી-સુમિત્ર** નામે હતો. તેને છેવટે રાજ્ય છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી, દુષ્કર તપ તપ્યા અને છેવટે અનુત્તર વિમાનના દેવતા થયો.

હવે આગળ આ ભરતમાં શ્રાવન્તિ નગરીનો રાજા-**ધનમિત્ર** હતો. તેમની નગરીમાં બલિ નામનો રાજા અતિથી પણે આવીને રહ્યો હતો. તે બન્ને રાજાઓ દ્યુત (જુગાર) ના વ્યસનમાં પડયા. જે પ્રથમનો ધનમિત્ર હતો તે રાજને હાર્યો. નિરાધાર પણે ભટકતાં એક મુનિની પાસે દીક્ષા લઇ ઉગ્ર તપ કરતાં તેણે બલિ રાજાને મારવાનું નિદાન કર્યું અને મરીને બારમા દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો.

હવે બલિરાજા પણ રાજ્ય છોડીને સાધુ થયા. અન્તે મહર્દ્ધિક દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંના લાંબા આયુષ્યના અંતે નંદપુરના રાજા **સમરકેશરી** રાણી **સુંદરી** તેની કુક્ષિથી **મેરૂક** નામા પ્રતિવાસુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા. હવે આગલ દ્વારિકા નગરીના રાજા રૂદ્રનામના હતા. તેમને **સુપ્રભા** અને **પૃથ્વી** નામની બે રાણીઓ હતી.

નંદિ મિત્રનો જીવ—અનુત્તર વિમાનથી ચ્યવીને-સુપ્રભાની કુક્ષીથી-**ભદ્ર** નામા બળદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા.

અને ધનમિત્રનો જીવ બારમા દેવલોકથી ચ્યવીને-**પૃથ્વી** રાણીની કુક્ષીથી-**સ્વયંભૂ** નામે વાસુદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા.

ભદ્ર અને સ્વયંભૂ-નગરની બહાર ક્રીડા કરતા હતા તેવામાં હાથી ઘોડાનું મોટું સૈન્ય જતું જોઇને તેના મુખીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે અમો શશિ-સૌમ્ય રાજાનાં માણસો છીએ જીવિતની આશાથી આ સૈન્ય મેરકને આપવા જઇએ છીએ. આ વાત સાંભળી તે બન્ને ભાઇએ મેરકને નહિ ગણતાં તે સૈન્ય પોતાના તાબામાં લઇ લીધું મેરકને ખબર પડતાં મોટું યુદ્ધ થયું તેમાં-સ્વયંભૂ વાસુદેવના હાથે મેરક પ્રતિવાસુદેવ મરાણો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-ત્રિજા સ્વયંભૂ વિષ્ણુ, અને મેરૂક પ્રતિવિષ્ણુ.

વૈદિક મતે મુરૂ દૈત્યની કથા.

મુરૂ દૈત્યની સાથે દિવ્ય હજાર વર્ષના બાહુ યુદ્ધથી કૃષ્ણ નાશી છુટયા. બ્રહ્માંડ પુરાણમાંથી માગર શુદિ એકાદશીની કથા. શ્લોક ૧૪૩ માંનો કિંચિત્ સાર–છવીશ એકાદશીમાંની પહેલી.

॥ શ્રી કૃષ્ણને અર્જુને પૂછયું કે–માગસર શુદિ અગીઆરસના વ્રતથી હજારો યજ્ઞનું ફળ શાથી ? શ્રી કૃષ્ણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે–પૂર્વે કૃતયુગમાં–મુરૂ નામના દૈત્યે ઇંદ્ર, બ્રહ્માદિ બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યા એટલે પૃથ્વી ઉપર આવી મહાદેવજીની પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. મહાદેવે વિષ્ણુ બતાવ્યા એટલે તેઓએ જલ મધ્યે સુતેલા વિષ્ણુને સ્તુતિ કરીને જગાડયા અને બધી હકીકત કહી બતાવી, એટલે વિષ્ણુ બોલ્યા કે એવો દુષ્ટ દૈત્ય કોણ છે ? કે જેણે બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યા ? બતાવો તેનુ નામ, ઠામ, ઠેકાણું પછી ઇંદ્રે કહ્યુ કે ચંદ્રવતી નગરીમાં બ્રહ્મવંશના નાડીજંઘનો પુત્ર મુરૂ છે તેને બધાએ વિશ્વને જીતી લીધું અને એણે અમારા દેવતાઓનો પણ નાશ કર્યો. આ વાત સાંભળતાં વિષ્ણુ ભગવાને તેનો નાશ કરવાનું વચન આપ્યુ અને બધાએ દેવતાઓને લઇ ચંદ્રવતીમા લડવા ગયા. પણ દેવતાઓ તો તે દૈત્યના એકજ સપાટાથી નાશી ગયા. છેવટે વિષ્ણુ ભગવાન તે દૈત્યની સાથે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધમાં પડયા પણ થાકયા. તેથી નાશીને બદરિકાશ્રમમાં એકજ દરવાજાવાળી બારયોજનની ગુફામાં જઇને સુતા–મુરૂ દૈત્ય પણ પાછળ ત્યાં જઇને મારવા તૈયાર થયો. તે વખતે મારા અંગમાથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઇ. તેની સાથે લડતા છેવટે તે મુરૂ નામનો દૈત્ય મરાણો. એટલે મારી નિદ્રા પુરી થતાં ઉઠીને જોવા માંડયું તો તે દૈત્યને મરેલો જોયો અને નમ્ર રૂપે તે કન્યાને જોઇ પૂછયું કે આ દૈત્ય કોણે માર્યો કન્યાએ કહ્યું કે મેં માર્યો છે. પછી મેં સંતુષ્ટ થઇ કન્યાને વર માગવાનું જણાવ્યું. કન્યાએ કહ્યું જો આપ મને વર આપતા હોય તો જે આ એકાદશીમાં મને દૈત્યને મારવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે ત એકાદશીનુ લોકો વ્રત કરે ? એટલે વિષ્ણુ ભગવાને તે વર આપ્યો. માટે આ માગસરસુદિ એકાદશીનુ વ્રત કરતા હજારો યજ્ઞોનું ફળ મળે છે. "ઇત્યાદિ" વિશેષ બતાવેલા ગ્રંથોમાંથી જોઉ લેવું.

જૈન વૈદિકના મુરૂની સમીક્ષા

જૈન પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં બલદેવની સાથે વિષ્ણુ. પ્રતિવિષ્ણુનાં

નવત્રિક થએલાં છે. તેમાંનું પહેલું અને બીજું ત્રિક—અગીઆરમા અને બારમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલું બતાવી દીધું છે. હવે તેરમા તીર્થંકરના સમયમાં ભદ્ર બલદેવની સાથે સ્વયંભૂ વાસુદેવ અને મુરૂ નામનો પ્રતિવાસુદેવ થયો છે એ બન્ને મહાન રાજાઓ છે. મુરૂએ રાવણુની પેઠે લડાઇ ઝગડાઓ કરી ત્રણે ખંડના રાજાઓની પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવી છે. તે અરસામાં થએલા સ્વયંભૂ મહાન રાજાએ પોતાના ભાઇ બલદેવની સહાયથી મુરૂનો નાશ કરી પોતે ત્રણ ખંડના ભોકતા વાસુદેવ થયા છે. પ્રતિવિષ્ણુને વિષ્ણુજ મારે એવો અનાદિનો નિયમ છે. તેથી સ્વયંભૂ નામના વિષ્ણુએ મુરૂ નામના પ્રતિવિષ્ણુને સાઠ હજાર વર્ષના આયુષ્યના અન્તે માર્યો છે.

પુરાણકારોએ આઠમું ત્રિક લક્ષ્મણાદિકનું અને નવમું ત્રિક શ્રી કૃષ્ણાદિનું તેમનામાંના નામાદિક કેટલાંક કાયમ રાખી પૂર્વ કાળમાં થએલા વિષ્ણુનાં નામો ઉડાવી દઇને તેમના સમયમાં થએલા પ્રતિવિષ્ણુઓ (વિરોધીઓ) ને દાનવો (દૈત્યો) ના નામથી પ્રસિદ્ધમાં મુકી તેમના ઇતિહાસોમાં આસમાન જમીનના જેટલો મોટો ફેરફાર કરીને મૂકેલો છે. તેમાનું પહેલું ત્રિક બળદેવની સાથે મૂકેલું ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ અને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનું અને બીજું ત્રિક બલદેવની સાથેનું મૂકેલું. દ્વિપૃષ્ટ વાસુદેવ અને તારક નામના પ્રતિવાસુદેવનું અગીઆરમા અને બારમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલું તેનો સંબંધ જૈન અને વૈદિકમાંથી જે લખીને બતાવ્યો છે તેને તપાસીને જુવો, કેટલો બધો ફેર થએલો છે એટલે ખાત્રી થશે.

હવે હું આ ત્રીજા ત્રિકમાંના મુરૂદૈત્યનો વિચાર કિંચિત કરીને બતાવું છું—યુધિષ્ઠિરને શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ કહે છે કે—પૂર્વે કૃતયુગમાં મુરૂ નામના દૈત્યે બ્રહ્માદિક બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યા. પૃથ્વીપરના શિવને શરણે ગયા પણ શિવે વૈકુંઠના વિષ્ણુ બતાવ્યા. એટલે તે બધા બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ સમુદ્રમાં સુતેલા શ્રી કૃષ્ણને જગાડી બનેલી વાત કહી બતાવી. શ્રી કૃષ્ણે મુરૂનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. બ્રહ્માદિક બધાએ દેવતાઓને લઇને વિષ્ણુ ભગવાન પોતે ચડયા. પણ દેવતાઓનો મુરૂના તાપથી નાઠા માત્ર શ્રી કૃષ્ણજ દિવ્ય હજાર વર્ષ બાહુ યુદ્ધ સુધી ટકયા, પણ થાકીને નાશી જઇ-બાર યોજનની ગુફામાં સુતા. મુરૂ પણ સુતેલા કૃષ્ણને મારવા તૈયાર થયો. ત્યારે તેમના અંગથી પેદા થએલી કન્યાએ શ્રી કૃષ્ણને બચાવ્યા. વિચારી પુરૂષને આ કથા કેટલી શ્રદ્ધેય થઇ શકે? આધુનીક કેળવણીના સમયમાં આવ

આવા પાયા વગરના સેંકડો લેખો જોઇ લોકો પુરાણોને જુઠાં કહે તેમાં શી નવાઇ ?

પુરાણમાં મુરૂના મરણથી–જૈનોમાં કલ્યાણકોથી એકાદશીની મહિમા.

મુરૂ પ્રતિવાસુદેવને સ્વયંભૂ વાસુદેવે માર્યો એમ જૈન ઇતિહાસથી લખીને બતાવી દીધો. પૌરાણિકોએ–મુરૂનું મરણ કન્યાથી બતાવી તે અગીઆરસના દિવસને મોટો બતાવ્યો. જૈનોમાં એક એક તીર્થંકરનાં ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને છેવટે મોક્ષ એ પાંચ કલ્યાણકના દિવસોને ઉત્તમોત્તમ માનવામાં આવ્યાં છે. તે અઢાઇ દ્વીપના ૧૫ ક્ષેત્રમાં થએલા કે થવાવાળા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળના તીર્થંકરોમાનો કોઇનો જન્મ, તો કોઇની દીક્ષા તો કોઇને કેવળજ્ઞાન, કોઇ તીર્થંકરનું એક કલ્યાણક, તો કોઇનાં બે ત્રણ આ માગસર સુદી ૧૧ ના દિવસે થએલાં ગણાવ્યાં છે.

એકંદરે ત્રણે કાળના અઢાઇદ્વીપના તીર્થંકરોનાં કલ્યાણક ૧૫૦ થએલાં ગણાવ્યાં છે. કલ્યાણકના દિવશો ઉત્તમ મનાએલા તેથી આ માગસર સુદિ (૧૧) અગીઆરસ મોટી મનાએલી છે. આ સબન્ધે જૈનોના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તેમજ ભાષાના અનેક લેખો લખાએલા છે અને તેમાંના છપાઇને પણ ઘણા બહાર પડી ગએલા છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવાની ભલામણ કરૂં છું. જો કે આ અમારો લેખ ચાલતા પ્રસંગનો નથી. પણ વૈદિકોએ મુરૂ દૈત્યના સંબન્ધથી આ અગીઆરસના દિવસને કેવા પ્રકારનો ગોઠવી જાહેર કર્યો છે તેટલું બતાવવા પુરતોજ છે. આ વિષયમાં જૈન અને વૈદિકના ઇતિહાસ સિવાય બીજું સાધન અમારી પાસે નથી. વૈદિકોમાં મુરૂના મરણ પ્રસંગથી મોટો દિવસ ગણવામાં આવ્યો અને જૈનોમાં તીર્થંકરોનાં કલ્યાણકના દિવસોના કારણથી મોટો ગણવામાં આવ્યો એટલોજ વિચાર કરીને જોવાનું છે. इत्यलं प्रसंगेन ?

॥ ઇતિ વૈદિક–બ્રહ્માંડે–માગસર સુદિ ૧૧ ના સંબંધવાળી મુરૂ દૈત્યની કથા, અને તેની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૮ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ચૌદમા તીર્થંકર અને ચોથા વાસુદેવાદિકનું ત્રિક-ચોથુ.

(બલદેવ-સુપ્રભ, વાસુદેવ- પુરૂષોતમ, પ્રતિવાસુદેવ-મધુ)

ઘાતકીખંડ પ્રાગ્વિદેહમાના ઐરાવત ક્ષેત્રમા અરિષ્ટા નગરી હતી. ત્યાના રાજા પદ્મરથ હતા તેમને રાજ્ય છોડીને યતિ દીક્ષા લઇને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી. અંતે દશમા દેવલોકમા દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ પછી ત્યાથી ચ્યવીને-અયોધ્યાના રાજા સિંહસેનની રાણી સુયશાની કુક્ષિથી અનંતજિત્ નામના ચૌદમા તીર્થંકરપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે બલદેવાદિકના પૂર્વ ભવોનો ઇસારો

જંબુદ્રીપના પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્રમાંના નંદપુરી નગરીનો રાજા મહાબલ નામનો હતો. રાજ્યને છોડી દીક્ષા લીધી શુદ્ધપણે પાલન કરી અન્તે આઠમા સહસાર નામના દેવલોકમા તે દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો.

હવે આગળ જંબૂદ્રીપના ભરતક્ષેત્રમા કૌશાંબી નગરીનો રાજા સમુદ્રદત્ત હતો તેની રાણી નંદા નામની હતી. આ સમુદ્રદત્તનો મિત્ર મલયાચલનો રાજા ચંડશાસન હતો. એક દિન નંદા રાણી ઉપર નજર પડતાં શત્રુરૂપ બની તેનુ હરણ કરી ગયો. સમુદ્રદત્તે દીક્ષા લીધી. ઉગ્ર તપ કર્યો. ચંડશાસનને મારવાનું નિદાન કરી અંતે આઠમા સહસ્રાર દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો.

હવે ચંડશાસન પણ મરણ થયા બાદ અનેક યોનિઓમાં ભટકીને છેવટે પૃથ્વીપૂના રાજા વિલાસ તેની રાણી ગુણવતી તેની કુક્ષિથી મધુનામા પ્રતિવાસુદેવ પણે ઉત્પન્ન થયા.

બીજી તરફ દ્વારકીના રાજા સોમ નામના હતા. તેમને સુદર્શના અને સીતા નામની બે રાણીઓ હતી.

જે મહાબળનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને સુદર્શનાની કુક્ષિથી સુપ્રભ નામે બળદેવ પણે અને સમુદ્રદત્તનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને શીતાદેવીની કુક્ષિથી પુરૂષોત્તમ નામે વાસુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

એક દિવસે-મધુના મહેલમાં નારદ ગયા છે. તેમને મધુએ પૂછયું કે મારાથી કોઇ વધારે બળવાન છે ? છેવટે નારદે કહ્યુ કે સુપ્રભ અને પુરૂષોત્તમ

એ બે ભાઇઓ–પવન અને અગ્નિ જેવા દુઃસહ છે. આ વાત સાંભળતાંજ સોમ રાજાની પાસે દૂત મોકલીને તેના રાજ્યની સાર સાર વસ્તુની માંગણી કરી. પણ પુરૂષોત્તમે તે દૂતને ધક્કા મારી હાંકી મૂકયો. આ તરફથી મધુ નામના પ્રતિવાસુદેવે તરતજ ચઢાઇ કરી પણ છેવટે પુરૂષોત્તમ નામના વાસુદેવના હાથે ચક્રવથી મરાણો અને નરકમાં ગયો અને પુરૂષોત્તમના સેનાપતિના હાથે–મધુનો ભાઇ કૈટભ પણ મરાણો. પુરૂષોત્તમ છેવટે મરણ પામી છઠ્ઠી નરકમાં ગયા અને સુપ્રભ હતા તે દીક્ષા લઇને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે–પુરૂષોત્તમ વિષ્ણુ, મધુ પ્રતિવિષ્ણુ, તેના ભાઇ કૈટભ.

---

(૧) માંર્કંડેય પુરાણના મધુ અને કૈટભ.

મતમીમાંસા. પૃ. ૯૫ માર્કંડેય પુરાણ. અધ્યાય. ૭૮ મેં.

" મધુ અને કૈટભ એ બે દૈત્યો–વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા. પછી બ્રહ્માજીને મારવા તૈયાર થયા. બ્રહ્માજી એ નિદ્રા દેવીની સ્તુતિ કરી. ભગવાન્ (શ્રીકૃષ્ણજી)) જાગી ઉઠયા. પછી તે દૈત્યોની સાથે **પાંચ હજાર** વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. " ઇત્યાદિ.

---

(૧) મધુ અને કૈટભની સમીક્ષા.

સજ્જનો! પુરાણોમાં લખ્યુ છે કે–**એકજ વિષ્ણુ** વારંવાર અવતાર લે છે, ત્યારે કયા કાલમાં અને કયા અવતારમાં આ વિષ્ણુ ભગવાનના કાનમાં મેલ ભરાઇ ગયો હતો? અને કોની પાસેથી કઢાવતાં આ મધુ અને કૈટભ બે દૈત્યો ઉત્પન્ન થઇ ગયા હતા? એગ. બીજી વાત એ છે કે સત્તરલાખ અને અઠ્ઠાવીશ હજારવર્ષના કૃતયુગમા બ્રહ્માજી થયા, તેમને આ બે દૈત્યોએ કયા કાળમાં અને કયા યુગમાં અને કયા ઠેકાણેથી પકડયા? ત્રિજી વાત એ છે કે–આ બે દૈત્યોની સાથે બ્રહ્માજીએ કયા કાળમા વૈર બાંધ્યું હતું કે જેથી વિષ્ણુ ભગવાનના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થતાની સાથે બીજા બધાઓને છોડી દઇને લાગલી બ્રહ્માજીનીજ દાઢી પકડી લીધી? કોઇ કારણ હતું એમ શું આપ બતાવી શકો તેમ છો? વળી ચોથી વાત એ છે કે– બ્રમ્હાજીએ નિદ્રાદેવીની સ્તુતિ કરીને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને જગાડયા, બ્રમ્હાજી પોતે આખી દુનીયાને ઉત્પન્ન કરનાર હોવા છતાં પણ આ કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા માત્ર બે દૈત્યોને પણ શું હટાવી શકયા

નહિ ? આ પણ એક મહાન્ આશ્ચર્ય જેવું ખરૂં કે નહિ ? વળી પાંચમી વાત એ છે કે–કૃતયુગ પછી ત્રેતા– બા.ર લાખ અને છન્નુ હજાર વર્ષનું થયું છે. તેમાં શ્રી કૃષ્ણજી થયા છે ત્યારે બ્રમ્હાજીએ કૃષ્ણ ભગવાનને કયા કાલમાં જગાડયા ?

વળી છઠ્ઠી વાત એ છે કે–જેવી રીતે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન વિષ્ણુના અવતાર રૂપે ગણાય છે તેવી રીતે વિષ્ણુ ભગવાનના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા આ બે દૈત્યોને ગણવા કે કોઇ જુદા રૂપના ગણવા ?

સજ્જનો ! પુરાણકારોનું આ બધું તર્કટ કેવા રૂપનું સમજવું ? કેમકે– જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે તો **મધુ** નામા પ્રતિવિષ્ણુરૂપ એક મહાન રાજા છે. શલાકાપુરૂષની ગણત્રીમાં ગણાએલા છે અને અનાદિના કાળના નિયમ પ્રમાણે **પુરૂષોત્તમ** વાસુદેવના હાથે મરાણા છે. અને મધુનો ભાઇ કૈટભ તેમના સેનાનીના હાથે મરાણો છે. તેમનું સ્વરૂપ પુરાણકારે કેવું પ્રમાણ વિનાનું ચિતર્યું છે ? સંપૂર્ણ ઇતિહાસ જોવાની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોએ ત્રિષષ્ઠિ શલાકાના પર્વ ચોથાનો ચોથો સર્ગ જોવો. ”

વિષ્ણુના કાનના મેલથી મધુ કૈટભ દૈત્યો.

(૨) દુર્ગાપાઠ. અધ્યાય. ૧ લાના શ્લોક ૬૭ થી ૬૯ નો ભાવાર્થઃ

“ કલ્પના અન્તે જ્યારે આ જગત્ એકાર્ણવરૂપે થયું ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાન શેષ નાગની શય્યા કરી યોગ નિદ્રામાં લીન થયા.

તે વખતે મધુ અને કૈટભ એ બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇ બ્રમ્હાને મારવા દોડયા જગત્પતિ બ્રમ્હા તે વખતે વિષ્ણુની નાભિ કમળમાં હતા અને શ્રી વિષ્ણુ સુતેલા હતા ઇત્યાદિ. ”

આ મધુ અને કૈટભ બે દૈત્યોની વિશેષ સમીક્ષા. આ દુર્ગાના પાઠમાં બતાવેલા બે દૈત્યોમાં વિશેષ એમ સમજાય છે કે વિષ્ણુ શેષનાગની શય્યા કરી યોગ નિદ્રામાં લીન થએલા હતા તે વખતે તેમના કાનમાંથી નીકળી તેમની નાભિકમળમાં બેસી રહેલા બ્રમ્હાને મારવા દોડયા. કેમકે તે વખતે બીજું કોઇ તેમના હાથમાં આવે તેમ ન હતું. વિચાર એ થાય છે કે નિમિત્તવિના ઉત્પન્ન થએલા તે બે દૈત્યોમાં એટલું બધું બળ કયાથી આવી ગયું કે જગતના સૃષ્ટા એવા બ્રમ્હાને પણ ભયભીત કરી નાખ્યા ?

॥ ઇતિ॥ વૈદિકે-માર્કંડેય અને દુર્ગાપાઠના-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા મધુ કૈટભની સમીક્ષા.

વાયુપુરાણના મધુ અને કૈટભ.

વાયુપુરાણ. અધ્યાય ૨૪ માં મહાદેવની સ્તુતિ વિસ્તારથી કરેલી છે.

અધ્યાય ૨૫ મા મધુ અને કૈટભનું વર્ણન-પૃ. ૧૭૯ થી મૂળ અને પૃષ્ઠ. ૧૮૩ થી-બદરીનાથ ત્ર્યંબકનાથ તર્ક વાચસ્પતિ કૃત ભાષાંતર સં. ૧૯૧૪ માં છપાએલું વડોદરા તેનો કિંચિત્ સાર નીચે પ્રમાણે—

દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનારો ઉમાપતિ—વિષ્ણુ અને બ્રમ્હાનુ પાન કરતો હોય તેમ પોતાની સ્તવનાથી પ્રસન્ન થયો. તે મોટા ભાગ્યવાળા મહાદેવે જાણતાં છતા પૂછ્યું કે—હિતને ઇચ્છનારા તમે બન્ને મહાત્મા કોણ છો ? તે વખતે એક બીજાના સામું જોઇ કહેવા લાગ્યા કે હે સત્યરૂપ સર્વજ્ઞ! તમે શું અજ્ઞાત છો ? અમને તમારા વિના સુખ ક્યાં છે ? તે સમયે રૂદ્રદેવે કહ્યુ કે-હે હિરણ્ય ગર્ભ! અને હે કૃષ્ણ! આ તમારી ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થયો છું. તમને કયું વરદાન આપું ? પછી વિષ્ણુએ બ્રમ્હાને કહ્યુ કે તમે જે વરદાન ઇચ્છતા હોય તે માગો, બ્રમ્હાએ પુત્રની ઇચ્છા જણાવી ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે-હે દેવનાદેવ! તમે મહેશ્વરને પુત્રપણા વડે દ્યો. બ્રમ્હાએ કેશવનુ વચન માન્ય રાખ્યું અને તેમને સાથે રાખી બ્રમ્હાએ રૂદ્રને નમન કરીને કહ્યું કે-હે વિશ્વાત્મા! તું મારો પુત્ર થા ?

અથવા તારા જેવો ભાર વહન કરનારો પુત્ર થાય. પછી ભગ નામના દૈત્યને હણનારા રૂદ્રે એમ કહયું કે " એમ થાઓ " એ પ્રમાણે રૂદ્રે બ્રહ્મા ઉપર કૃપા કરી. પછી વિષ્ણુને વર માંગવાનું કહ્યું ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે-જો તેં આ બધું કર્યું છે તો તારામાં મારી અચળ ભક્તિ રહો. વિષ્ણુનું કથન સાંભળી મહાદેવ કહ્યું-" જે આ બધુ સ્થાવર જંગમ છે તે સઘળું જગત્ રૂદ્રમય છે અને નારયણ નય છે-હું અગ્નિ છું, તૂં ચંદ્ર છે, તું રાત્રી અને હું દિવસ ઇત્યાદિ-યુગના વખતે આપણા બે સિવાય બીજોકોઇ આશ્રયભૂત નથી. હે વિષ્ણુ! તૂં પ્રકૃતિ અને હું પુરૂષ છું. તું મારૂં અર્ધું શરીર છે ઇત્યાદિ. તું સઘળાં કાર્યનો કર્તા છે અને હું તેનો અધિદેવતા છું, ઇત્યાદિ કહીને રૂદ્ર અંતર્ધાન થયા અને પૃથ્વીના પાળક વિષ્ણુએ જળમાં પ્રવેશ કરી શયન કર્યું. બ્રમ્હા બ્રમ્હાસન ઉપર જઇ બેઠા. ત્યાર પછી ઘણા લાંબા કાળે મધુ અને કૈટભ બે ભાઇઓએ બ્રહ્માને એવું કહ્યું કે-

તું અમો બન્નેનો ભક્ષ થઇશ, એવુ કહીને જલમાં અંતર્ધાન થયા. બ્રહ્માએ વિશેષ જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ વિશેષ જાણી શકયા નહિ, ત્યારે કમળના નાલવડે રસાતળમાં ઉતર્યા. ત્યાં પાતાળમા હરણના ચામડાનું ઉતરીય (વસ્ત્ર) ઓઢેલા હરિને સુતેલા જોયા. જગાડીને કહ્યું કે-મને પ્રાણીઓનો મોટો ભય છે માટે મારૂં રક્ષણ કર, વિષ્ણુએ કહ્યું-' બ્હીશ નહિ-બ્હીશ નહિ " તું પ્રાણીઓના વાકય વડે દૈત્યોનો નાશ કરીશ. ત્યાર પછી ૧× અનંત ભગવાને મધુ કટભને પુનઃ આવેલા જાણી પોતાના મુખથી વિષ્ણુ અને જીષ્ણુ બે ભાઇઓને ઉત્પન્ન કરીને કહ્યુ કે તમો બ્રહ્માનું રક્ષણ કરો. તે બે દૈત્યો વિષ્ણુ અને જીષ્ણુના સરખું રૂપ ધારણ કરી વિષ્ણુ અને જીષ્ણુના સન્મુખ આવી ઉભા રહ્યા. તે સમયે તે બન્ને દૈત્યોએ બ્રહ્માને કહ્યુ કે અમો બન્ને લડીએ છીએ, તું સભ્ય થા. એમ કહી તે બન્ને દૈત્યો જલમા પેઠા અને માયાવડે જલને સ્થિર કરી ઇચ્છા પ્રમાણે યુદ્ધ કરવાને લાગ્યા લડતા દેવનાં ૨ સો વર્ષો વીતી ગયાં પણ ગર્વ હઠયો નહિ સરખા લક્ષણવાળા જોઇ વ્યાકૂલ થઇ બ્રહ્માએ ધ્યાન ધર્યું અને દિવ્ય નેત્રવડે અંતર જાણ્યું અને વિષ્ણુ, જીષ્ણુના શરીરને કમલના કેશરથી ઉત્પન્ન થએલા અખ્તરથી બાધી દીધું અને તે મંત્ર બોલવા લાગ્યા. મંત્ર ભણતાં કમળને ધારણ કરનારી **સતી** કન્યા ઉત્પન્ન થઇ. કન્યાને જોઇ દૈત્યો ગાભરા થયા. ત્યારપછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે તૂં કન્યા કોણ છે ? કન્યાએ કહ્યું કે હું વિષ્ણુનો અંદેશો લાવનારી મોહિની નામે માયા છું. હે બ્રહ્મ ! તેં મારૂં કીર્તન કર્યું તેથી તારી પાસે આવી છું. પછી બ્રહ્માએ ગૌણ નામો પાડયાં-" મહાવ્યાહૃતિ " મસ્તક ભેદી ઉત્પન્ન થઇ તેથી-સાવિત્રી અને કાંશા, અને બીજાં નામો કર્મથી ઉત્પન્ન થશે. ત્યારબાદ દૈત્યોએ એવો વર માગ્યો કે-અમારૂં મરણ થાય નહિ અને અમે તારા પુત્ર થઇએ. દેવી ' તથાસ્તુ ' કહી યમસદનમાં લઇ ગઇ.

વિષ્ણુએ કૈટભને અને જીષ્ણુએ મધુને માર્યા.

એ પ્રમાણે બ્રહ્માએ લોકના હિતમાટે વિષ્ણુ અને જીષ્ણુ સાથે રહી બન્ને દૈત્યોને માર્યા.

સુતે કહ્યું કે હે ઋષિઓ ! રૂદ્ર બ્રહ્માના પુત્ર થયા તે હવે કહું છું. મધુ અને કૈટભ સાથે યુદ્ધ થયા કેડે બ્રહ્માએ વિષ્ણુને કહ્યું કે-હે દેવ ! આજ સો વર્ષ પુરાં થયાં, પ્રલયનો સમય થયો છે, હું સ્થાનપર જાઉં છું. બ્રહ્માનું એવુ વચન

× ૧ અનંત ભગવાન તે અનાદિના વિષ્ણુ ભગવાનજ સમજવા

૨ દેવના સો વર્ષો એટલે કરોડોનાં કરોડો અથવા અબજોનાં અબજો પણ ગણત્રીમાં આવશે દિસાબે કહી શકાય.

સાંભળી વિષ્ણુએ પૃથ્વીને સ્થાવર વિનાની કરી જંગમોનો પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. બ્રમ્હાએ ગોવિંદને આશીર્વાદ આપ્યો અને કહ્યું કે તેં જગત્ સમુદ્રમય કર્યું હવે મને કરવા જેવું હોય તે કહો. વિષ્ણુએ કહ્યું કે હે કમલયોનિ મારૂં વચન સાંભળ, હે દેવ ! તેં પુત્રની ઇચ્છાથી ઇશ્વર પાસેથી જે કૃપા મેળવી તે તું સફલ કરી મારાથી ઋણ રહિત થા. પછી ઇચ્છા હોયતો ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓજ સરજ અથવા તો છોડી દે, પછી બ્રમ્હાએ ગોવિંદથી કાર્યનો સંકેત જાણી, ઉગ્ર તપ કરવા માંડયું, તપ કરતાં ઘણો વખત થયો પણ ફળ થયું નહિ. દુઃખી થવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો તેથી નેત્રમાંથી આંસું પડયાં અને તે બિંદુઓથી ઝેરી સર્પો ઉત્પન્ન થયા. પ્રથમ સર્પો ઉત્પન્ન થએલા જોઇ બ્રમ્હા પોતાને નિંદવા લાગ્યા, મારા તપને ધિક્કાર છે. અરે ! પ્રારંભમાંજ લોકોને નાશ કરનારી પ્રજા ઉત્પન્ન થઇ. બ્રમ્હાને ક્રોધની શાન્તિ ન થવાથી મૂર્છા આવી અને પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. પછી બ્રમ્હાના દેહથી રડતા અગીઆર (૧૧) રૂદ્રો પેદા થયા. સઘળા પ્રાણીઓમાં રહેલા પ્રાણને રૂદ્ર સમજવા. અગીઆર નીલલોહિત બ્રમ્હાના લલાટથી ઉત્પન્ન થઇ બ્રમ્હાને પુનઃ સજીવન કર્યા. પુત્રરૂપ રૂદ્રે બ્રમ્હાને સજીવન કર્યો ત્યારે કાંઇક સચેત થએલા બ્રમ્હાને રૂદ્રે વચન કહેવાને માંડયું. હે બ્રમ્હા તૂં મારી પાસે કાંઇ માગ ! અને તૂં પોતાને સ્મરણ કર, હે પ્રભુ હું રૂદ્ર નામે તારો પુત્ર છું. તું મારા ઉપર કૃપા કર, રૂદ્રનું વચન સાંભળી સજીવન થએલો બ્રમ્હ સ્નેહયુક્ત કહેવા લાગ્યો કે હે દેવ અગીઆર રૂપવાળો તૂં કોણ છે ? રૂદ્રે નમન કરીને કહ્યું કે હે બ્રહ્મા ? તેં " વિષ્ણુ સાથે મારી પાસે ' હે દેવ તું મારો પુત્ર થા અથવા તારા જેવો ભાર વહન કરનારો પુત્ર આપ. એ પ્રમાણે વર માગ્યો હતો. હે દેવ આ સઘળા પુત્રો વડે કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે માટે ખેદ છોડી દે અને તૂં લોકને સરજ ? એ પ્રમાણે રૂદ્રનું કહેવું સાંભળી બ્રમ્હા પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને લોકના અંતમાં–કૃષ્ણ અને શુકલવર્ણવાળા રૂદ્રને ફરી કહેવા લાગ્યો કે હે પ્રભુ તું મારા કાર્યને માટે સહાય થા ?

અને મારી સાથે તું પ્રજા ઉત્પન્ન કર ? તૂં સર્વ પ્રાણીઓના બીજવાળો છે તે પ્રમાણે તું તે કાર્યમાં યુકત થા ? શંકરે ' અસ્તુ ' કહી તે વાત ગ્રહણ કરી. ત્યાર પછી કાળા મૃગચર્મ વડે શોભતા બ્રમ્હાએ પ્રથમ ' મન ' ને ઉત્પન્ન કર્યું. પછી પ્રાણીઓની ' ધારણાને ' ઉત્પન્ન કરી. પછી જીભ અને પછી સરસ્વતીને સર્જ્યા. પછી ભૃગુ, અંગીરા, દક્ષ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કતું, અને વશિષ્ઠ નામે સાત માનસ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. બ્રમ્હાએ

પોતાના જેવા વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર બીજા પણ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. તેના ક્રમ વડે ફરી તેણે મુખથી ગાયો ઉત્પન્ન કરી. ત્યાર પછી ઓંકાર જેમા મુખ્ય છે એવા વેદ, અને તેની અભિમાની દેવતાઓ ઉત્પન્ન કરી. બ્રમ્હાએ એ પ્રમાણે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી અને ઉપર કહેલા દક્ષ વિગેરે સમર્થ માણસ પુત્રોને કહ્યું કે હે પુત્રો તમો રૂદ્ર સાથે પ્રજા સર્જો; તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. તે સમયે પ્રજાના પતિઓએ રૂદ્રની પાસે જઇને કહ્યું કે હે મહેશ્વર ! તમે રૂદ્ર સાથે પ્રજા સર્જો એવો તમારા ઉપર બ્રહ્માનો સદેશો છે માટે અમે તારી સાથે પ્રજા સર્જવાને ઇચ્છીએ છીએ. દક્ષ વિગેરેનુ એવું કહેવું સાંભળી રૂદ્ર બોલ્યા કે હે બ્રહ્માના પુત્રો ! તમો મારા પ્રાણ ગ્રહણ કરી અને ભાગ બ્રાહ્મણ પુત્રોને અગ્રેસર કરી–બ્રહ્માથી આરંભી સ્તંભ (ઘાસનો રાંડો) પર્યંતના મદ્દરૂપમય સાત લોકોને સર્જવા યોગ્ય છો, માટે મારા વચનથી જાઓ. એવું કહેવુ સાંભળી–દક્ષ વિગેરે પ્રજાપતિઓએ આદિ રૂદ્રને પ્રત્યુત્તર કહ્યો કે હે દેવ ! તમો જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરો છો તે પ્રમાણે થશે. ત્યારપછી પ્રજાપતિઓ દક્ષને કહેવા લાગ્યા કે હે દેવ ! તૂ મોટો પ્રજાપતિ છે માટે તને આગળ કરીને અમો પ્રજાઓ સર્જીશું. દક્ષે ' એ પ્રમાણે થાઓ ' એવું વચન કહ્યું. પ્રજાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માએ તે પ્રજાપતિઓ સાથે સૃષ્ટિ રચવાનો આરંભ કર્યો.

હે ઋષિઓ ! થઇ ગયેલા સાતમા કલ્પમા બ્રહ્માના–ઋભુ અને સનત્ કુમાર નામે તપલોકમાં રહેનારા બે પુત્ર થયા. ત્યારપછી તે બ્રહ્માએ બીજા મહર્ષિ એવા માનસ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા.

" મધુ, કૈટભની ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું વર્ણન નામે પચીસમો અધ્યાય. "

ઇતિ વૈદિકે–પ્રાચીન વાયુ પુ૦ માં–વિચિત્ર પ્રકારે–મધુ અને કૈટભનું, અને જગત્‌ની ઊત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

આમાં કિંચિત્‌વિચાર–મધુ અને કૈટભ આ બે ભાઇઓ મોટા ગજાઓ જૈન ગ્રંથોમાં કહયા છે. વૈદિક માર્કંડેયમા–વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પત્તિ બતાવી છે. આ વાયુપુરાણમા વાયુદેવે–એમ જણ વ્યું કે–આ બે ભાઇઓએ અચાનક પ્રગટે ઉત્પન્ન થઇ બ્રહ્માને એવું કહ્યુ કે–તું અમો બન્નેનો ભક્ષ થઇશ, પણ તે બન્ને ક્યાંથી આવ્યા અને શા કારણથી ભક્ષ થવાનું કહી ગયા ? બીજા સર્વને છોડી બ્રહ્માનેજ ભક્ષરૂપે ખોળ્યો તે વિચારવા જેવું થાય છે. વળી સૃષ્ટિ રચનાના પૂર્ણ જ્ઞાન-

વાળા બ્રહ્મા તે ભયંકર બે દૈત્યોને જાણી શક્યા નહિ, તેથી ભયનું રક્ષણ માગવા પાતાળમાં હરિને શરણે ગયા. ફરીથી મધુ અને કૈટભને આવેલા જાણી હરિએ વિષ્ણુ અને જીષ્ણુને ઉત્પન્ન કરવાની ખટપટ કરી. શું રક્ષા કરવાને પોતે સમર્થ ન હતા ? વળી તે બે દૈત્યોએ વિષ્ણુ જીષ્ણુનુંજ સ્વરૂપ ધારણ કરી બ્રહ્માને સભ્ય રાખી દેવતાઓનાં સો વર્ષો સુધી લડયા અને બ્રહ્માનું પણ ભાન ભુલવ્યુ તેથી તેમને ઓળખવા ધ્યાન કરવું પડયું (ધ્યાન કોનું તે આમાં નથી) ધ્યાનથી જાણી કમલ કેશરના બખ્તરથી વિષ્ણુ જીષ્ણુનું શરીર બાંધી દીધું અને મંત્ર બોલતા રહ્યા તેથી વિષ્ણુનો સંદેશો લાવનારી કન્યા ઉત્પન્ન થઇ ગઇ. તેની પાસે પેલા બે દૈત્યોએ તેનાજ પુત્ર થવાનો વર માગ્યો. તે પેલી કન્યાએ આપ્યો. આ કૃત્રિમની કન્યામાં વર આપવાની સત્તા ક્યાંથી ? છેવટે તે કૃત્રિમ બે દૈત્યોને–કૃત્રિમ વિષ્ણુ જીષ્ણુએ માર્યા પણ બ્રહ્માદિક ત્રણે મોટા દેવોમાંના કોઇએ કાંઇ કર્યું હોય તેમ જણાતું નથી. તેથી આ લેખ ચારે તરફથી વિચારવાનુ પંડિતોને જણાવું છું.

આગળ–બે દૈત્યો મરાણા પ્રલયનો સમય જાણી બ્રહ્માએ રજા માગી. વિષ્ણુએ પૃથ્વીને સ્થાવર વિનાની કરી. જંગમનો પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. વિચાર થાય છે કે–કૃત્રિમ દૈત્યોને મારવા કૃત્રિમ વિષ્ણુ જીષ્ણુને ભળાવ્યા. તેનો અંત દેવતાઓના સો વર્ષે આવ્યો તો આખી પૃથ્વીને સ્થાવર જંગમ વિનાની કરતાં કેટલો વખત લાગ્યો હશે ! અને તે કોની પાસે કરાવ્યો હશે ? શું આ વાત વિચારવા જેવી નથી ? સૃષ્ટિની રચના કરવા માટે તપ કર્યું, ફળ ન આવતાં આંસુ પડયાં, તેના ઝેરી સર્પો થયા તેથી તપને ધિક્કારી છેવટે બ્રહ્માએ મૂર્છાથી પ્રાણ ગુમાવ્યા, ત્યાર બાદ મુડદામાંથી અગીયાર રૂદ્રો ઉત્પન્ન થયા તે પ્રાણ થયા. ફરી તે મુડદાના લલાટથી ૧૧ નીલલોહિત ઉત્પન્ન થયા. તેણે બ્રહ્માને સજીવન કરી વર માગવાનું કહ્યું. બ્રહ્માએ પૂછયું કે તૂં કોણ છે? ત્યારે ઇશ્વરે કહ્યું કે હું તારો પુત્ર છું. છેવટે લોકના અંતમાં–કૃષ્ણની અને રૂદ્રની સહાય લેવા ગયા. આ બે વખતે ઉત્પન્ન થએલા રૂદ્રો કયા ? અને સર્જવાનો લોક કયો ? આટલું ટુંક માત્રજ લખી બાકીનો વિચાર કરવાનુ વાચક વર્ગને સોંપું છું.

॥ ઇતિ વાયુ પુરાણના મધુ અને કૈટભનો વિચાર.॥ પ્રકરણ ૨૯ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

પંદરમા તીર્થંકર અને પાચમા પુરૂપસિંહ વાસુદેવાદિકનું નિરૂ.

(બળદેવ-સુદર્શન, વાસુદેવ-પુરૂપસિંહ, પ્રતિવાસુદેવ-નિશુંભ)

૧૫ મા તીર્થંકરનો જીવ-પૂર્વ ભવમાં ધાતકીખંડ પૂર્વ મહાવિદેહના ભરત ક્ષેત્રમા-ભદ્દિલ નગરના રાજા-દઢરથ હતા તેમને વૈરાગ્ય થવાથી યતિ દીક્ષા લીધી. દુષ્કર તપ તપી તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું અન્તે વૈજયંત વિમાનના દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભરત ક્ષેત્રમાં રત્નપુર નામના નગરના રાજા ભાનુ રાણી સુવ્રતાની કુક્ષિથી પંદરમા ધર્મનાથ તીર્થંકર પણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે બળદેવાદિકના પૂર્વ ભવનો ઇસારો-જંબૂદ્વીપ-પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્રમા અશોક નામની નગરી હતી. તેના રાજા પુરૂષવૃષભ નામના હતા. વૈરાગ્ય થવાથી તેમને મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી અને દુષ્કર તપ તપ્યા અન્તે આઠમા સહસ્રાર દેવલોકના અઢાર સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા આ દેવતાના સોળ સાગરોપમ વિની ગયાના સુમારે પોતનપુર નામના નગરમા 'વિકટ' નામનો એક રાજા થયો. તેને રાજસિંહ નામના રાજાએ જીતી લીધો. વિકટ રાજાએ દિક્ષા લીધી. તીવ્ર તપ કરતાં રાજસિંહ રાજાને મારવાનુ નિદાન કરી અંતે બીજા દેવલોકમાં બે સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવતા થયો.

હવે રાજસિંહ રાજા પણ સંસારમાં અનેક ભવોમાં ભમી છેવટે હરિપુર નામના નગરમાં ત્રણ ખંડને સાધવાવાળો નિશુંભ' નામનો પ્રતિવાસુદેવ થયો હવે આ તરફ અશ્વપુર નગરનો રાજા શિવ નામનો હતો. તેને વિજયા અને અંમકા નામની બે રાણીઓ હતી. જે પુરૂષવૃષભનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને વિજયા નામની રાણી હતી તેમની કુક્ષીથી સુદર્શન નામના બલદેવપણે, અને વિકટનો જીવ બીજા દેવલોકથી ચ્યવીને પુરૂષસિંહ નામના 'વાસુદેવ પણે જન્મ્યા કોઇ ગવિંષ્ટ સીમ-ડાના રાજાને તાબે કરવાને સૈન્ય સાથે સુદર્શનને શિવરાજાએ મોકલ્યા. પાછળથી સ્નેહને લીધે વાસુદેવ પણ ગયા. બળદેવે વચમાં રોક્યા ત્યા પિતાના દાહજ્વરનો પત્ર મળ્યો, વાસુદેવ ભુખ્યા અને તરસ્યા અતિ દુઃખથી પિતાને મળ્યા પતિના વિયોગે માતા પણ મરવા પડી. વાસુદેવ પણ મુર્છા ખાઇને પડ્યા વળી પાછા પિતાના મરણથી મૂર્છા ખાઇને પડયા છેવટે સાવચેત થઇ પ્રેતકાર્ય

કર્યું. પત્ર પહોંચતાની સાથે સીમાડાના રાજાને તાબે કરીને બળદેવ વાસુદેવને મળ્યા. ભેટીને ખૂબ રોયા. એટલામાં બન્ને ભાઇને તાબે થવા નિશુંભે દુત મોકલ્યો. તાબે ન થવાથી નિશુંભ સાથે મોટી લડાઇ જામી. તેમાં પુરૂષસિંહ વાસુદેવના ચક્રરત્નથી નિશુંભ પ્રતિવિષ્ણુ મરાણો. અને વાસુદેવ ત્રણે ખંડના ભોકતા થયા. ધર્મનાથની દેશનાથી વાસુદેવને સમ્યકત્વપણું, બળદેવને શ્રાવકપણું, અને વાસુદેવ છઠ્ઠી નરકે અને બળદેવ દિક્ષા લઇ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. અહિં સુધી પાંચ વાસુદેવાદિકનાં ચરિત્રો કહી બતાવ્યાં.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પુરૂષસિંહ વિષ્ણુ અને **નિશુંભ પ્રતિવિષ્ણુનું સ્વરૂપ.**

વૈદિકે મત્સ્યપુરાણના શુંભ અને નમિ બે દૈત્યો.

મતપરીક્ષા. પૃ. ૧૪૬. મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૧ મા.

" શુંભ અને નમિ નામના બે દૈત્યોની સાથે વિષ્ણુજીની લડાઇ જામી પ્રથમ વિષ્ણુજીએ શુંભને ઉસકેર્યો એટલે નમિ નામના દૈત્યે મોટી ગદા લઇને પ્રથમ ગરૂડના માથામા મારી અને પરીઘ લઇને શુંભ નામના દૈત્યે વિષ્ણુના માથામા મારી એટલે ગરૂડ અને વિષ્ણુ બન્ને મૂર્છિત થઇ પડયા. અને યુદ્ધમા બૂમાબ્વ થઇ પડયો પછી ગરૂડ અને વિષ્ણુ બન્ને સચેતન થયા પછી તે યુદ્ધમાથી નીકળી નાઠા ઇત્યાદિ.

(૧) શુભ અને નમિદૈત્યની સમીક્ષા.

સજ્જનો ! જૈન ઇતિહાસ જોતા-પુરૂષસિંહ નામના વાસુદેવ અને નિશુંભ નામના પ્રતિવાસુદેવ પદરમા તિર્થંકરના સમયમાં થયા છે. અને દ્વારિકાના શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ કે જે ગરૂડના ચિન્હવાળા બાવીશમા તિર્થંકર શ્રી નેમનાથના સમયમા થયા છે. બન્ને વાસુદેવને લાખો કરોડો વર્ષોનુ છેટું છે. બધાએ વાસુદેવોની વ્યકિતઓ જુદા જુદા સ્વરૂપે મનુષ્ય પણાની છે. એજ પ્રમાણે પ્રતિવાસુદેવોની વ્યકિતઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે મનુષ્યના સ્વરૂપનીજ છે. છતાં પણ પુરાણકારોએ આંખો મીચીને વાસુદેવોને એકના એક વિષ્ણુ રૂપે લખ્યા અને પ્રતિવાસુદેવોને જુદા જુદા રૂપના અસુરો અને દાનવો ઠરાવી ચારે આંચળનો લોચો વાળી દીધો હોય એમ જણાય છે કેમકે પદરમા તિર્થંકરના સમયમાં જે પ્રમાણે વાસુદેવને વિષ્ણુરૂપે ચિત્ર્યા છે તેજ પ્રમાણે બાવીશમા તિર્થંકરના સમયના વાસુદેવશ્રી કૃષ્ણને પણ ચિત્ર્યા. જુવો કે હરિવંશ પુરાણના **બીજા ખંડમાં** શ્રી કૃષ્ણની એક કથા નીચે પ્રમાણે છે—

"શ્રી કૃષ્ણ મહારાજે દ્વારિકા વસાવી ત્યારે એ ઇચ્છા થઇ કે–જે વસ્તુઓ રાજા ઇંદ્રને ત્યાં સ્વર્ગમાં ઉપસ્થિત છે તે સઘળી લાવીને આ દ્વારિકાપુરીને સ્વર્ગતુલ્ય બનાવી દઉં. એવો વિચાર કરીને શ્રી કૃષ્ણ ગરૂડ ઉપર સવાર થઇને સ્વર્ગમાં ગયા ત્યાં રાજા ઇંદ્ર સાથે મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં જીતી કલ્પવૃક્ષ ઉખાડીને તથા નંદન વનને ઉખાડી ગરૂઢ ઉપર મુકીને દ્વારિકા તરફ ચાલવા માંડયું. માર્ગમાં એક દૈત્યની (૧૬૦૦૦) સોળ હજાર કન્યાઓ હતી. તેમને પણ ગરૂડ ઉપર સવાર કરી દીધી અને ત્યાંથી અઢલક માલ લઇ તે પણ ગરૂડ ઉપર ભરી દ્વારિકા આવી પહોંચ્યા. શું આવી અરેબીયન-નાઇટસને હઠાવે તેવી વાતો સંભવિત છે કે? (શંકા કોષ. શંકા ૪૮ મી. પૃ. ૭ માંથી.)

પૂર્વના ત્રણે લેખોનો કિંચિત વિશેષ વિચાર–જૈનોએ પ્રતિવિષ્ણુને નિશુંભ નામથી કહ્યો હતો ત્યારે મત્સ્ય પુરાણવાળાએ શુંભ નામથી દૈત્યપણે ઓળખાવ્યો પણ વાસુદેવનેતો વિષ્ણુરૂપેજ કહ્યો છે. હરિપુરાણ વાળાએ લાખો કરોડ વર્ષના આંતરે થએલા ગરૂડના વાહનવાળા શ્રી કૃષ્ણનેજ વિષ્ણુભગવાન રૂપે ઠરાવી સ્વર્ગના ઇંદ્રને પણ જીતવાવાળા બતાવ્યા છે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું સર્વ કાર્ય કરીને પણ આવ્યા છે. ત્યારે મત્સ્યપુરાણવાળાએ તેજ વિષ્ણુ ભગવાનને પોતાના ગરૂડની સાથે પોતાની કમર બે દૈત્યોથી તોડાવીને યુદ્ધમાંથી ભાગવાવાળા જણાવ્યા છે. ગીતાવાળાએ—તેજ વિષ્ણુને વારંવાર અવતાર લઇને ભક્તોના ઉદ્ધાર કરવાવાળા કહ્યા છે ત્યારે આ બધી વાતો સત્યરૂપે સમજવી કે જૈન મતના ઇતિહાસથી લઇને તર્કટરૂપ ઉભી કરેલી સમજવી? આમાં સમજવું શું?

ઉપરના પ્રકરણોમાં–૧૧ માથી ૧૫મા તીર્થંકરના સમય સુધીમાં ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવાદિકનાં પાંચ ત્રિક થયાં તે કહીને બતાવ્યાં. પ્રથમ ઋષભદેવના સમયે ભરત ચક્રવર્તી અને બીજા તીર્થંકરના સમયે સગર ચક્રી થયા તે પણ કહી બતાવ્યા હતા. હવે આગળ એકના પછી બીજા એમ પાંચ ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેમનો કિંચિત્ વિચાર લખીને બતાવીએ છીએ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થંકરના મધ્યકાળમાં ત્રિજા અને ચોથા ચક્રવર્તીઓ.

(૧) ત્રિજા ચક્રવર્તી—'મઘવા' થયા છે તેમના પૂર્વ ભવનો ઇસારો.

બારમા તીર્થંકરના સમયમાં **નરપતિ** નામના રાજા થએલા તેમને રાજ્ય છોડીને યતિદીક્ષા ગ્રહણ કરી શુદ્ધપણે વ્રતનું પાલન કર્યું. ત્યાંથી કાળ કરીને મધ્ય ગ્રૈવેયકના દેવલોકમાં અહમિંદ્ર પણે દેવતા થયા.

લાંબા કાળ સુધી ત્યાંનું સુખ ભોગવ્યા પછી અન્તે **પંદરમા** તીર્થંકર થયા.

તેમના પછી શ્રાવસ્તી નામની નગરીના રાજા **સમુદ્ર વિજય**, રાણી ભદ્રા તેમની કુક્ષિથી '**મઘવા**' નામના ત્રિજા ચક્રવર્તી થયા તેમને પચીશ હજાર વર્ષ કુમાર વયમાં, પચીસ હજાર વર્ષ મંડલીકપણામાં, દશ હજાર વર્ષ દિગ્વિજયમાં, ત્રણ લાખને નેવું હજાર વર્ષ ચક્રવર્તીપણામાં અને પચ્ચીસ હજાર વર્ષ વ્રતારાધનમાં. એમ એકંદર પાંચ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય નિગમન કરીને અન્તે **સનત્કુમાર** નામના દેવલોકમાં મહદ્ધિક દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા પ્રથમના જે ભરત અને સગર એ ચક્રતીઓ થયા હતા તે મોક્ષમાં ગયા હતા પણ આ ત્રિજા ચક્રવર્તી તો દેવલોકમાજ ગયા છે એટલુ વિશેષ છે. આ ચક્રવર્તીના સમયમાં પંદરમા તીર્થંકરનું શાસન ચાલતું હતું પણ તીર્થંકરની હૈયાતી ન હતી.

(૨) ચોથા **સનત્કુમાર** ચક્રવર્તી.

ત્રિજા **મઘવા** ચક્રવર્તી થયા પછી કેટલોક કાળ વીત્યાબાદ પંદરમા તીર્થંકરના શાસનમાંજ ચોથા **સનત્કુમાર** ચક્રવર્તી પણ થયા છે અને શિવ-પુરાણાદિકમાં—સનત્કુમાર સંહિતાના નામથી સનતકુમારનું વર્ણન કરેલું છે. તેની;સાથે આદર્શરૂપે જોવાને અમો જૈન ઇતિહાસથી કિંચિત્ માત્ર સ્વરૂપ લખીને બતાવીએ છીએ. તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—

કાંચનપુરમાં પાંચસો રાણીઓનો પતિ **વિક્રમયશા** રાજા થયો હતો અને તેજ નગરમાં સંપત્તિનો ભંડાર **નાગદત્ત** નામે સાર્થવાહ પણ રહેતો હતો તેની સ્ત્રી **વિષ્ણુશ્રી** અતિ રૂપવતી હતી. તે વિક્રમયશાને નજરે પડતાં કામથી તેણે તેનુ હરણ કર્યું. રાજાએ કેટલોક કાલ સુખમાં અને નાગદત્તે દુ:ખમાં

નિર્ગમન કર્યો. પણ વિષ્ણુશ્રી બીજી રાણીઓના કામણથી ક્ષીણ થની મરણ પામી. રાજા પણ સાર્થવાહની પેઠે વિકળ થયો અને મુડદાને પકડીને અનેકવિલાપો કરવા લાગ્યો. નજર ચુકાવીને મંત્રીઓએ શબને જંગલમાં ફેંકાવી દીધું. હા.... કયાં ગઇ, હા .. કયાં ગઇ એમ ત્રણ દિવસ અન્ન પાણી લીધા વગર રાજા ઉન્મત્તની પેઠે ફરવા લાગ્યો. છેવટે આ રાજા મરી જશે એમ જાણીને તેમના કારભારીઓએ શબ જંગલમાં પડેલું બતાવ્યું પણ તે અનેક પંખીઓથી અને જંતુઓથી કુથીત થએલું જોઇ છેવટ વૈરાગ્ય થયો દીક્ષા ગ્રહણ કરી દુષ્કર તપ તપ્યો અન્તે સનન્તકુમાર નામના ત્રિજા દેવલોકમા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો પણ ત્યાથી ચ્યવીને–રત્નપુરમા જૈનશ્રેષ્ઠિનો પુત્ર જિનકુમાર નામે થયો.

આ તરફ નાગદત્ત પણ અતિદુઃખથી મરણ પામી તીર્યંચાદિક અનેક યોનિયોમા ભમ્યા પછી–સિંહપુરમા અગ્નિશર્મા નામે બ્રાહ્મણનો પુત્ર થયો છેવટે ત્રિદંડીના વેશે રત્નપુરમાં આવ્યો છે ત્યાના હરિવાહન નામના રાજાએ પેલાત્રિદંડીને પારણાને માટે બોલાવ્યો છે. દૈવયોગે ત્યાં આવેલો પેલો વણિકપુત્ર જિનકુમાર ત્રિદંડીની નજરે પડતાં તેનાં નેત્ર લાલચોળ થઇ ગયાં અને રાજાને કહ્યુ કે આ શ્રેષ્ઠિના પૃષ્ઠ ભાગ ઉપર ઉંનુ દુધપાકનુ પાત્ર મુકી ભોજન કરાવે તોજ કરૂં. છેવટે એકનો બે ન થવાથી રાજા પણ તેનો ભક્ત હોવાથી તેમ કબુલ કર્યું. રાજાની આજ્ઞાથી જિનકુમાર પોતાના પૂર્વ કર્મના ફળનો વિચાર કરતો પોતાની પીઠ ધરી ભોજન કરાવવા માંડયુ પણ તાપના યોગથી લોહિ માસ ખદખદી જવાથી પાત્ર પોતાની મેળે ખસી પડયું. છૂટો થઇને ઘરે ગયો, સર્વને ક્ષમાવી દીક્ષા ગ્રહણ કરી પર્વત ઉપર ચઢી ધ્યાનમા રહેવા લાગ્યો. રોષ કર્યા વગર પીડા સહન કરતો મરણ પામી સૌધર્મ કલ્પે ઇંદ્ર પણે ઉત્પન્ન થયો. પેલો ત્રિદંડી પણ મરણ પામી, આભિયોગિક કર્મ વડે તે ઇંદ્રનો ઐરાવણ નામે હાથી પણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે ત્રિદંડીનો જીવ અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી છેવટે અસિતનામે યક્ષરાજ થયો.

હવે આ તરફ હસ્તિનાપુરના રાજા અશ્વસેન રાણી સહદેવીની કુક્ષિથી જીનકુમારનો જીવ પહેલા દેવલોકથી ચ્યવીને ચોથા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીપણે ઉત્પન્ન થયા.

પોતાના મહેંદ્રસિંહ મિત્ર સાથેની ઉદ્યાન ક્રીડા છોડી દઇ પિતાની પાસે ભેટ તરીકે આવેલા અનેક અશ્વોમાંથી એક જલધિકલ્લોલ નામના અશ્વ ઉપર સનત્કુમાર ચડયા. ઉલટી શિક્ષા વાળો અશ્વ જેમ લગામ ખેંચે તેમ અધિક દોડતા ક્ષણવારમાં અદશ્ય થઇ ગયો.

છેવટે અશ્વસેન રાજા અશ્વની સેના લઇ પગલે પગલે પાછળ પડયા પણ અતિગહન પવન ધૂલીથી સર્વ સૈન્ય આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયું. છેવટે અશ્વસેન રાજાને પાછાવાળી મહેંદ્રસિંહ પોતાના સૈન્ય સાથે મોટી વિકટ અટવીમાં પડતાં સૈન્ય પાછળ પડી જવાથી પોતે એકલોજ છએ ઋતુનો અનેક સંકટોનો અનુભવ કરતો એક વર્ષ દિવસ તક ભટકયો. છેવટે અનેક રમણીઓનાં ગીતગાન સાંભળતાં પોતાના મિત્રને જોયો. (આ ઠેકાણે ઘણુ લાંબુ અને આશ્ચર્ય જનક વર્ણન છે) પણ ભ્રાંતીથી ઓળખી શકયો નહિ. છેવટે વૈતાલિકના મુખથી-અશ્વસેન રાજાના પુત્ર સનત્કુમાર ! તમારો જય ! જય ! એવા શબ્દો સાંભળી નિશ્ચય થવાથી-હર્ષ અને વિષાદની સાથે ભેટયો છેવટે મહેંદ્રસિંહ પ્રત્યે બોલ્યો કે પ્રિય મિત્ર અહિં શી રીતે આવ્યા ઇત્યાદિક અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર થયા પછી વિદ્યાધરોની રમણીઓ પાસે સ્નાન ભોજનાદિક કરાવ્યું. પછી મહેંદ્રસિંહે પણ અનેક પ્રશ્નો પૂછયા. તેનો ઉત્તર પોતે ન આપતાં વિદ્યાથી જાણનારી બકુલમતીને ભલામણ કરી, પેતે નિદ્રાના મિષથી અંદરના ભાગમાં ગયો. એટલે બકુલમતી કહેવા લાગી કે-તે વખતે તમારા બધાના દેખતાં વેગથી ચાલતાં અશ્વે ભયંકર અટવીમાં પ્રવેશ કર્યો, છેવટે જીભ્હા બહાર કાઢતો અશ્વ દેખી તમારા મિત્ર ઉત્તરી પડયા. જીન વિગેરે છોડી નાખ્યું કે તુરતજ તે ઘોડાના પ્રાણ નીકળી ગયા. છેવટે તમારા મિત્ર પણ અટવીમાં આમ તેમ ફરતાં આકુળવ્યાકુળ થઇ એક ઝાડ નીચે જઇ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડયા. પણ તે વનના અધિષ્ઠાયક યક્ષે જળ વિગેરે છાંટી સચેતન કર્યા પછી પાણી પાયુ. પછી તમારામિત્રે પૂછયુ કે તમે કોણ છો ? અને જળ કયાંથી લાવ્યા ? યક્ષે કહ્યું કે હું અહિં વસનારો યક્ષ છું. અને માન સરોવરથી જળ લાવ્યો છું. પછી તમારા મિત્રે કહ્યું કે ત્યાં સ્નાન કરવાનુ મલે તો મારો દાહ શાન્ત થાય. છેવટે કદલીપત્રમાં બેસારી સ્નાન કરાવી શ્રમ દુર કરાવ્યો.

તે વખતે પૂર્વ જન્મનો વૈરી અસિતાક્ષ નામનો યક્ષ ત્યાં આવીને અનેક પ્રહારો કર્યા. છેવટે પવન અને ધુલીથી અંધકારમય જગત કરીને-ભયંકર રૂપવાળા અનેક પિશાચો વિકુર્વી આર્યપુત્ર ઉપર દોડાવ્યા. પણ તેથી નિરફળ નિવડી નાગપાસના બંધનથી બાંધ્યા, તે પણ ક્ષણમાં તોડી નાખ્યું. છેવટે તે યક્ષની સાથે અનેક પ્રકારનું યુદ્ધ થતાં છેવટે તે નાશી છુટયો. દિવસના અન્તે ત્યાં આવેલી ખેચર કન્યાઓએ દીઠા. કામદૃષ્ટિથી જોવા લાગીઓ. તમારા મિત્રે પૂછયું કે તમે કોણ છો ? તેમને ઉત્તર આપ્યો કે અમો વિદ્યાધરના રાજા ભાનુવેગની આઠ પુત્રીઓ છીએ એમ કહી નજીકમાં પોતાના પિતાની નગરીમાં લઇ ગઇઓ

અને પિતાની પાસે મોકલી આપ્યા. વિદ્યાધરે પણ અતિ આગ્રહથી કહ્યું કે મારી આઠ પુત્રીઓનું પાણી ગ્રહણ કરો ! છેવટે પરણ્યા, રતિગૃહમાં નિદ્રાવશ થયા પછી અસિતાક્ષ યક્ષે ઉપાડીને અટવીમાં ફેંકયા. જાગ્યા પછી આ શું થયું એમ વિચાર કરી ફરતાં આઠ માળનો મહેલ જોયો. નજીકમાં જતાં કોઈ સ્ત્રીનું રૂદન સાંભળ્યું. છેવટે સાતમી ભૂમી સુધી ચડતાં સાંભળ્યું કે હે કુરૂવંશી સનત્કુમાર ? જન્માંતરમાં પણ તમે મારા ભર્તાર થજો. છેવટે તેણીને તેઓએ પૂછયું કે તું કોણ છે ? અને અહીં એકલી કેમ રહે છે? અને તને દુઃખ શું છે ? તે બોલી કે હું ચંદ્રયશા રાજાની સુનંદાપુત્રી છું, સનત્કુમાર મારા મનોરથવડે ભર્તાર થએલા છે અને માતાપિતા પણ આપી ચૂકયાં છે. પણ કોઇ વિદ્યાધર મારૂં હરણ કરી આ સાત માળનો મહેલ વિકુર્વી મને મૂકી કયાં ગયો અને આગે શું થશે તે હું જાણતી નથી. સનત્કુમારે કહયું કે તે તારો પતિ તેજ હું છું. એટલુ સાંભળતાંજ ખુશી થઇ ગઇ. એટલામાં ત્યાં આવેલા તે વજ્રવેગ વિદ્યાધરે ઉંચકીને આકાશમાં ફેંકયો અને હા નાથ ! હા નાથ ! કહેતી તે બાળા પૃથ્વી ઉપર પડી, પછી કુમારે પોતાની મુષ્ટીથીજ તે વિદ્યાધરને માર્યો અને તે બાળનું પાણી ગ્રહણ કર્યું. “સ્ત્રી રત્ન થશે” એવી નિમિત્તિઆઓની સૂચના થઇ. હવે કોપ કરતી વજ્રવેગની બહેન આવી પણ તારા ભાઇને મારનાર તારો પતિ થશે એવું જ્ઞાનીનું વચન સાંભળતાં શાન્ત થઇ ગઇ અને તેને પણ ગાંધર્વ વિવાહથી પરણ્યા.

તેટલામા કોઇ બે વિદ્યાધરોએ બકતર અને મહારથ આપીને કહ્યું કે–વજ્ર વેગનો પિતા મોટા સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાને આવે છે. અમો ચંદ્રવેગ અને ભાનુવેગ જે તમારા સસરા છે તેના અમેં માણસો છીએ. તમારા સસરાઓ પણ સૈન્ય સાથે આવે છે. એમ કહેતાંની સાથેજ આકાશ માર્ગથી આવીને ભેગા થયા. એટલામાં વજ્રવેગનો પિતા અશનિવેગ પણ આવી પહોંચ્યો અને મોટો કોલાહલ થયો. વંધ્યાવલીએ પ્રજ્ઞપ્તિ નામની વિદ્યા કુમારને આપી. છેવટે મોટુ યુદ્ધ થતાં બન્નેના સૈનિકો ભાગ્યા. છેવટે બન્ને નાયકોના યુદ્ધમાં અશનિવેગનો હાથ કપાયો પણ યુદ્ધ છોડયું નહિ. છેવટે વિદ્યાદેવીના આપેલા ચક્રથી સનત્કુમારે અશનિવેગનું માથું છેદી નાંખ્યું. અને જય જયકાર થયો. પછી બધા વિદ્યાધરોની સાથે વૈતાઢય પર્વત ઉપર ગયા. ત્યાં વિદ્યાધરોના રાજાનો કુમારને અભિષેક થયો. પછી નંદીશ્વર દ્વીપે આડંબરથી અષ્ટાન્હિક મહોત્સવ કર્યો.

એક વખતે મારા પિતા ચંદ્રવેગે જ્ઞાની મુનિને પૂછેલું કે મારી પુત્રીઓનો પતિ કોણ થશે ? તે જ્ઞાનીએ કહેલું કે બકુલમતી વિગેરે તમારી

સો પુત્રીઓનો પતિ ચોથા ચક્રવર્તિ સનત્કુમાર થશે. આ વાત કેમ બનશે એમ વિચાર કરતા હતા પણ ભાગ્યયોગે તે સહજ આવી મળયા એ હું વિગેરે સો કન્યાઓ પરણ્યા. અનેક ક્રીડાઓથી કાળ નિર્ગમન કરતાં આજેજ અહીં આવતાં તમારા મેળાપથી તમારા મિત્ર અતિહર્ષ પામ્યા.

આટલી વાત થઇ કે તુરતજ સનત્કુમાર પણ અંદરથી બહાર આવ્યા અને મિત્રને લઇ વૈતાઢયે ગયા. કેટલાક કાળ પછી મહેંદ્રસિંહે માતા પિતાને યાદ કરાવ્યાં કે તુરતજ વિદ્યાધરો, મિત્રો, સ્રીઓ સહિત આવીને માતાપિતા વિગેરેને પણ અત્યંત આનંદિત કર્યા. અશ્વસેન રાજાએ સનત્કુમારને ગાદીએ અને મહેંદ્રસિંહને સેનાપતિ પણે સ્થાપન કરી કોઇ વૃદ્ધ સાધુની પાસે દીક્ષા લઇ સ્વકાર્યને સાધ્યું.

રાજ્યનું પાલન કરતા કુમારને સૌધર્મેંદ્રે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના સ્થાનપરના પૂર્વના ઇદ્ર જાણી-કુબેર ભંડારીને અનેક વસ્તુઓ આપવાનું કહી ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કરવાનો આજ્ઞા કરી. તેમના તરફનો અભિષેક થયા પછી ફરીથી સર્વ રાજાઓના તરફથી પણ અભિષેક થયો.

એક વખત સૌધર્મ સભામાં દેવ નાટક થતાં ઇશાન કલ્પનો અતિરૂપ વાન્ એક સંગમ નામનો દેવતા આવેલો જોઇ દેવતાઓએ ઇંદ્રને પૂછ્યું કે-આ દેવ અતિરૂપ કેમ પામ્યો ? ઇદ્રે કહ્યું કે-પૂર્વે કરેલા તપના પ્રભાવથી. તો શું આવા રૂપવાળા બીજા કોઇ હશે ? હા, એથી પણ અધિકરૂપવાળા સનત્કુમાર ચક્રવર્તી છે. શ્રદ્ધા ન થવાથી બે દેવો બ્રાહ્મણના વેશે આવીને કુમારને રૂપ જોવાની ઇચ્છા બતાવી. અલંકાર વિનાનું પણ રૂપ જોવાથી ઘણા ચકિત થયા. હે દ્વિજવરો ! શ્રૃંગાર કર્યા પછી જોવાને આવજો. તે રૂપ ફરીથી જોતાં ખેદને પ્રાપ્ત થયા. સનત્કુમારે પૂછયું ખેદિત કેમ ? દેવતાઓએ કહ્યું કે હવે શરીર રોગગ્રસ્ત થયું છે, તેની ખાત્રી કરાવીને પોતાનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું, પછી અંતર્ધાન થઇ ગયા.

પછી ચક્રીએ શરીરને ધીક્કાર આપી દીક્ષા લઇ અઘોર તપસ્યા કરી અને અનેક લબ્ધીઓ પ્રાપ્ત કરી. છતાં પણ શરીરની દરકાર ન કરી. ઇંદ્રે ફરીથી પ્રશંસા કરી જે પોતાની લબ્ધીઓથીજ રોગ દૂર કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ રોગને દૂર કરવાની દરકાર કરતા નથી. પ્રથમના દેવતાઓજ અશ્રદ્ધાથી વૈદ્યનું રૂપ ધારણ કરી ચક્રી સાધુની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે-આપના શરીરમાં ઘણા રોગો છે. જો આજ્ઞા કરો તો અમો તમારા રોગો દૂર કરીએ. સનત્કુમારે કહ્યુ

દ્રવ્યરોગો અને ભાવરોગોમાંથી કયા રોગોને દૂર કરશો? ત્યારે દેવોએ કહ્યું કે ભાવરોગોને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય અમારામાં નથી ચક્રીએ કહ્યું કે દ્રવ્યરોગના ચિકિત્સા હું કરૂં તે જુવો એમ કહીને પોતાના કફનું બિંદુ પોતાની કુષ્ઠવાળી આંગળીને લગાડી સુવર્ણના જેવી કરી બતાવી ત્યારે દેવતાઓ નમસ્કાર કરી પોતાનું સ્વરૂપ બતાવી અંતર્ધાન થઈ ગયા છેવટે સનત્કુમાર રાજર્ષિએ અનસનવ્રત ગ્રહણ કરી અને દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. આ સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના ચરિત્રનો વિશેષ ભાગ ત્રિષષ્ઠિના ચોથા પર્વ સંપૂર્ણ જોઈ લેવે. ઇત્યલં વિસ્તરેણ ॥

મઘવા અને સનત્કુમારના સંબંધમાં કિંચિત્ વિચાર.

પહેલા ઋષભદેવના સમયમા-ભરતચક્રવર્તી, બીજા અજિતનાથના વખતે સગરચક્રવતી થયા તેમના સ્વરૂપનો અને તે શિવાય બીજી પણ ઘણી બાબતોનો વિચાર કરીને બતાવ્યો તે આપ સજ્જનોએ જોયો ત્યારબાદ ૧૧મા તીર્થંકરના સમયની સાથે જોડ થયુ અને વિવિધ પ્રકારના વિચારોના ઉઠાંળાવાળુ બ્રહ્માજીનું સ્વરૂપ લખાયુ તે પણ જોયુ. ત્યારબાદ ૧૬ મા તીર્થંકરના સમય સુધીમા વાસુદેવાદિકના થએલા નાયકોનુ સ્વરૂપ તે પણ આપ સજ્જનોએ જોયુ. અહિં સુધીનુ બધુ સ્વરૂપ તો પ્રાયે જૈન અને વૈદિકના મત પ્રમાણે તુલના સ્વરૂપથી લખાયું છે તે પ્રમાણેજ આપ સજ્જનોએ જોયું.

હવે આગળ ૧૫મા તીર્થંકર મોક્ષમા ગયા પછી તેમના ચાલતા શાસનમા-ત્રિજા **મઘવા** અને ચોથા **સનત્કુમાર** એ બે ચક્રવતીઓ થયા છે તેમનું પણ કિંચિત્ સ્વરૂપ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું.

ત્રિજિ મઘવા ચક્રવર્તીનો ઇતિહાસ પુરાણકારોએ કેવા સ્વરૂપનો ગોઠવ્યો છે.. તેના વિચારમા અમે ઉતર્યા નથી. ચોથા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના ઇતિહાસ સનત્કુમાર સંહિતાના નામથી શિવપુરાણાદિકમા લખાએલો છે તેની સાથે જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવેલા વિષયની સાથે મેળવી સત્યાસત્યને વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છુ

ઇતિથી જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ત્રિજા મઘવા અને ચોથા ચક્રવર્તી સનત્કુમારનું કિંચિત્ સ્વરૂપ પ્રકરણ ૩૧ મું સંપૂર્ણ ॥

પ્રકરણ ૩૨ મું.

પાંચમા ચક્રવર્તી ૧૬ મા તીર્થંકર, શ્રી શાંતિનાથ

એમને પૂર્વ ભવમાં કરેલી કબૂતર ઉપર દયા.

૧૫ મા, અને ૧૬ તીર્થંકરના મધ્યમાં ત્રિજા **મઘવા** અને ચોથા **સનત્કુમાર** એ બે ચકવર્તીઓ જુદા જુદા સમયમાં ક્રમવાર, છએ ખંડના ભોક્તા થયા. તેમણું સ્વરૂપ કિંચિત કહીને બતાવ્યું.

ત્યારબાદ લાંબા-લાંબા કાલનાં છેટે ક્રમવાર-૫મા, ૬ઠા અને સાતમા જે ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેઓજ, છએ ખંડના રાજ્યને ત્યાગ કરી-૧૬ મા, ૧૭ મા, અને ૧૮ મા, તીર્થંકરના પદને ભોગ કરી મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા છે.

તેમાં જે પાંચમા ચક્રવર્તી અને સોલમા તીર્થંકર થયા છે તેમને ધર્મના બોધની પ્રાપ્તિ થયા પછી-બાર ભવો કરેલા છે, તેમાંના ૧૦ મા ભવે-બાજ પંખીના સપાટામાંથી એક કબૂતરને પોતાના શરીરના ભોગથી બચાવેલો છે તેથી તેમના બાર ભવનું સ્વરૂપ કિંચિત માત્ર લખીને બતાવીએ છીએ.

(૧) પહેલા ભવમાં-જંબૂદ્વીપ, ભરતક્ષેત્રના રત્નપુરમાં **શ્રીષેણુ** રાજા હતા. અભિનંદિતા, શિખિનંદિતા એ રાણીઓ. અભિનંદિતાને સૂર્ય ચંદ્ર જેવા **ઇંદુષેણુ, બિંદુષેણુ** એ પુત્રો. વરવાને આવેલી રાજકન્યા, તેની સાથે આવેલી વેશ્યાને જોતાં બન્ને ભાઇઓનું મોટું યુદ્ધ. **શ્રીષેણુને** સંસાર ઉપર ધિક્કાર ઝેરના પ્રયોગથી મરણ. (૧).

(૨) બીજા ભવે-જંબૂદ્વિપના ઉત્તરકુરૂમાં-રાજા રાણીનું પુરૂષ સ્ત્રી રૂપે યુગલ.

(૩) ત્રિજા ભવમાં પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થવું.

(૪) ચોથા ભવમાં જંબૂદ્વીપ ભરતક્ષેત્ર વૈતાઢય પર્વતના રથનૂપર ચક્રવાલના રાજા-**અર્કકીર્તિ** રાણી **જ્યોતિમાળા**. તેમના પુત્ર **અમિતતેજ** થયા. રાજ્ય ભોગવી અન્તે દીક્ષા ગ્રહણ. ત્યારબાદ.

(૫) પાંચમાં ભવે-૧૦મા પ્રાણુત દેવલોકમાં **મણિચૂલ** નામના દેવતા થયા.

(૬) છઠ્ઠા ભવમાં–જંબૂદ્વીપ, પૂર્વ મહાવિદેહે, રમણીય વિજય, સુભા નામની નગરીના રાજા–સ્તિમિત સાગર રાણીઓ બે–વસુંધરા અને અનુંદ્ધારા. વસુંધરાની કુક્ષિથી–અમિત તેજનો જીવ દશમા દેવ લોકથી ચ્યવીને ચાર સ્વપ્ન સૂચિત બળદેવપણે–**અપરાજિત** નામે ઉત્પન્ન થયા. ૮૪ પૂર્વ લક્ષાયુષ પ્રાંતે સોળહજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા.

(૭) સાતમા ભવમાં બારમા અચ્યુત દેવલોકમાં **ઇંદ્રપણે** ઉત્પન્ન થયા.

(૮) આઠમા ભવે–જંબૂદ્વીપ, પૂર્વમહાવિદેહે. મંગલાવતી વિજયમાં રત્નસંચયા નગરીનો રાજા **ક્ષેમકર** અને થએલા તીર્થંકર. તેમની રાણી રત્નમાળા. તેમના પુત્ર **વજ્રયુદ્ધ** નામના ચક્રવર્તી થયા અન્તે દીક્ષા લઇ અનશન કર્યું.

(૯) નવમા ભવે–ત્રિજા **ગ્રૈવેયકમાં** અહમિંદ્રપણાનું અદ્દભુત પદ પ્રાપ્ત કર્યું.

(૧૦) દશમા ભવે–જંબૂદ્વીપ–પૂર્વમહાવિદેહે, પુષ્કલાવતી વિજયમા પુંડરિકીણી નગરીનો રાજા–**ઘનરથ** તીર્થંકર. રાણી પ્રિયમતી તેમના પુત્ર **મેઘરથ** નામે ઉત્પન્ન થયા. મેઘરથને રાજ્ય સોંપી ઘનરથ તીર્થંકર થઇ મોક્ષમાં ગયા.

એક દિવસે **મેઘરથ** રાજા પોષધવ્રત લઇ ધર્મોપદેશ કરવા લાગ્યા. તેવામાં કંપતુ કબુતર તેમના ખોળામાં ભરાઇને માનુષ્ય ભાષાથી બોલ્યું. હે રાજન્ ! મારૂં રક્ષણ કર ! મેઘરથે કહ્યું હે પક્ષી તૂં જરાપણ ભય કરીશ નહિ. એટલામાં બાજપક્ષી દોડતું આવ્યુ. હે રાજન્ ! મારા ભક્ષને છોડી દે ? મારા પ્રાણ જાય છે. આ ઠેકાણે ઉત્તર પ્રત્યુત્તર ઘણા થયા છે. બાજ પક્ષીએ કહ્યું કે માંસવિના હું કંઇપણ ખાતોજ નથી. છેવટે **મેઘરથ** રાજાએ પોતાના શરીરનું માંસ કાપી કાપીને કબુતરના ભારોભાર આપવા માંડયું પણ કોઇપણ રીતે ત્રાજવું નમેજ નહિ. છેવટે મેઘરથે પોતાનું બધું શરીરજ ગોઠવ્યું. તે વખતે બધા પરિવારનો હાહાકાર. અરે ! એક પક્ષીના માટે આપ શું કરવા બેઠા છો ? એટલામાં અલંકારયુંકત એક દેવ હાજર થયો અને કહેવા લાગ્યો કે–હે મેરૂના જેવાધીર ! આ દુનીયામાં પુરૂષોમાં તમોજ એક પુરૂષ છો. ઇશાનેંદ્રે આપણી પ્રશંસા કરી મારાથી સહન ન થઇ તેથી પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. મને મારા અપરાધની ક્ષમા આપો ! એટલું કહી અંતર્ધાન થઇ ગયો.

છેવટે મેઘરથ રાજા–પોતાના પિતા ઘનરથ તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા લઇ અનશન કરી સર્વાર્થસિદ્ધના દેવપણે ઉત્પન થયા. એ અગીઆરમો (૧૧)

(૧૨) બારમાં ભવે–સોળમં તીર્થંકર શાન્તિનાથ ભગવાન પણે થયા. તે હસ્તિનાપુરીના રાજા વિશ્વસેન, રાણી અચિરા, તેમની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન, થએલા પ્રથમ ગૃહસ્થાવાસમાં **પાંચમાં** ચક્રવર્તીની પદવી ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લઇ **સોળમા તીર્થંકર** થયા. એમ એકી સાથે બન્ને પદવીઓ ભોગવ્યા પછી છેવટે મોક્ષમાં ગયા.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે પાંચમાં ચક્રવર્તી, અને તેજ સોલમા તીર્થંકર.

---

(૧) કબુતરની દયા વિષયે ત્રણ નામથી ભારતમાં થએલો ઉલ્લેખ.

ડૉ. મૅકડોનલ. સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખતાં પૃ. ૩૭૫ માં લખે છે કે—" શિબિનો પુત્ર રાજા **ઉશીનર**—જેને એક કબુતરને શકરાના સપાટામાથી બચાવવાને માટે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપ્યો. તેની વાર્તા ખાસ આનંદ આપે તેવી છે. એજ વાર્તા–(મહાભારતના) ત્રિજા પર્વના એક બીજા ભાગમા–**શિબિના** પોતાના સંબંધમાં અને તેરમા પર્વમાં શિબિના પુત્ર '**વૃષદર્ભ**'ના સંબંધમાં કહેવામાં આવી છે. એ વાર્તાની ઉત્પત્તિ બૌદ્ધધર્મથી થઇ હોય એમ એના સ્વરૂપ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. "

સમીક્ષા—સગર ચક્રવર્તીના સાઠહજાર પુત્રોની વાત જૈન ઇતિહાસથી સિદ્ધી સટ હતી. ત્યારે પુરાણકારે મહાદેવજીના વરદાનથી મેળવ્યાનું અને રામાયણમાં ભૃગુના વરદાનથી મેળવ્યાનુ લખીને બતાવ્યું અને રામાયણ અને ભાગવતવાળાએ એક તુંબડીથીજ સાઠ હજાર પુત્રો પેદા થવાનું લખીને બતાવ્યું. તેનું કારણ યાચિત મંડન રૂપ હોવાથી ચોક્કસ ન કરી શકયા ?

તેવીજ રીતે આ કબૂતર અને શકરાની વાત મહાભારતમાંજ–એક લેખકે શિબિરનો પુત્ર **ઉશીનર** કહયો. ત્યારે બીજા લેખકે **વૃષદર્ભ** કહી બતાવ્યો. ત્રિજા લેખકે ખુદ **શિબિરજ** હતો એમ કહીને બતાવ્યું.

જૈનનો ઇતિહાસ—ખાસ એક–ચક્રવર્તી અને તીર્થંકરની પદવીને મેળવનાર પુરૂષજ કરૂણાના ભંડાર રૂપ બનીનેજ આટલી બધી સાહસિકતા કરી શકયા છે અને એ વાત ત્રિકાળ જ્ઞાનીના મુખથી નીકળેલી છે. આપણા ક્ષેત્રથી

ભિન્ન ગ્રંથમાં બન્નેની છે તેમજ કાલથી પણ અગન્નેના અગન્તે વર્ષની વાત છે આ વાતમાં બન્ને તન્ત્રના ઇતિહાસ વિના બીજો આધાર નથી પણ અનિશ્ચિત લેખ હોય તે જરૂર વિચારને યોગ્યજ થઇ પડે તેની કોઇથી ના પાડી શકાય નહિ તેથીજ ડૉક્ટર સાહેબે જૈન ધર્મના વિશેષ પરિચય વિના—આ વાર્તાની ઉત્પત્તિનું અનુમાન બૌદ્ધ ધર્મથી કરીને બતાવ્યું છે કારણ વૈદિક મતવાળા આટલી બધી દયા સુધી પહોચે તેવી તેમની પ્રણાલિકા નથી

શિબિના સબંધે પરેવાની કથા જે મહાભારતમા છે તે તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ પૃ ૪૦૨ મા મૂકેલી છે તે નીચે પ્રમાણે—

" ઇદ્ર બાજનુ અને અગ્નિ હોલાનુ રૂપ ધરીને શિબિ રાજાની પરીક્ષા લેવાને ગયા હતા બાજની ઝપટથી ભાગેલો હોલો શિબિ રાજાના ખોળામા આવીને બેસતા—બાજ બોલ્યો કે—હે રાજા ! હુ ભુખથી મરૂ છુ અને મારા મરવાથી મારુ કુટુબ પણ મરી જશે માટે તમે હોલાને છોડી દ્યો રાજા બોલ્યો કે " હું શરણાગતનો ત્યાગ નહિ કરૂં " આના બદલામા તારે જે કાઇ જોઇતુ હોય તે લે " બાજ બોલ્યો કે આ હોલા બરાબર તમારૂ માસ તમે તોળી આપો " રાજાએ કાટના એક પલ્લામા હોલાને મૂકી બીજા પલ્લામા પોતાનુ માસ કાપી કાપીને મૂકવા માડયુ પણ જ્યારે શરીરનુ માસ એના બરાબર ન થયું ત્યારે પોતાનુ માથુ કાપવાની તૈયારી કરી ત્યારપછી ઈંદ્રે પોતાનુ રૂપ ધરી રાજાનો હાથ પકડયો અને અગ્નિ તથા ઈંદ્રે રાજાના શરીરને સાજુ કરી વરદાન દઈને ચાલ્યા ગયા "

(૩) પાચમા ચક્રવર્તી થઇ શાન્તિનાથ સોળમા તીર્થંકર થયા તેમની જૈન કવિએ કરેલી સ્તુતિ નીચે પ્રમાણે

દાન દિયો જિણે આપણી દેહકો, લીનો પારાપત છોડ છુડાઈ,
આવત હી અચિરા ઉદરે, સબ દેશમે શાન્તિ જિણે વરતાઈ,
પાયો છ ખંડકો રાજ જિણે, જિનરાજ ભયો પદવી દોઇ પાઈ,
એસો સો ભાવ ભણે ધર્મસી કહે, શાન્તિ જીનંદ સબે સુખ દાઇ (૧)
શાન્તિકી કુઢાઇ બાઇ, જો ન બોલે શાન્તિ શાન્તિ,
છોડિ ષટ ખંડ ભાગ, ચોસઠી (૬૪) હજાર નારી,
છન્નું કોરી ગામ છોરી તોરી નેહ શાન્તિ શાન્તિ,
બાજે બાજે તીન લાખ, લાખ અશ્વિ લાખ તજી
તજી કે દેઇ રાગી લાખ, તેજી નય દની દની

ચિત્તમેં વૈરાગ્ય ધાર, વિત્ત કે ભંડાર છાર
ભિનો ઉપશાન્તિ રસ, કીનો કર્મ અંતી અંતી ॥ ૨ ॥
યા કે ગુણ હૈ અનંત ધર્મસી કહે રે સંત
સંતકી દુહાઇ ભાઇ, જો ન બોલે શાન્તિ શાન્તિ × ॥ ૩ ॥

ઇતિ વૈદિકે—કબૂતરની દયાના સંબંધે ત્રણ મતં તેની સમીક્ષા, અંતે સ્તુતિ.

હવે—૬હા, અને ૭ મા જે ચક્રવર્તીઓ તેજ ૧૭મા, અને ૧૮ મા તીર્થંકરો તેમનો કિંચિત્ વિચાર—

(૧) ૧૭ મા તીર્થંકર શ્રી કુંથુનાથ તેમનો પૂર્વભવ

જંબુદ્વીપના પૂર્વમહાવિદેહમાં—ખડગી નામની નગરી હતી. તેના રાજા સિંહાવહ નામના હતા. તેમને પોતાનું રાજ્ય છોડીને સંવરાચાર્યની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તીવ્રપણે વ્રતનું પાલન કરતાં અર્હંતાદિક અનેક સ્થાનકોનુ આરાધન કરી તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું અન્તે મૃત્યુ પામીને સર્વાર્થ સિદ્ધ નામના વિમાનના દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ સુધી ત્યાંનું સુખ ભોગવ્યા પછી—

જંબૂદ્વીપ—આ ભરતના હસ્તિનાપુર નામના નગરમાં—સૂર્યના જેવો રાજા **સૂર** હતો તેમની રાણી લક્ષ્મીના જેવી "**શ્રી**" નામની હતી. તેમની કુક્ષુથી—સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતા કે જે સિંહાવહ નામના રાજાના જીવ હતા તે આવીને ઉત્પન્ન થયા. તેમનું નામ **કુંથુનાથ** પાડવામાં આવ્યું. તેઓ ગાદી ઉપર આવ્યા પછી છએ ખંડના રાજાઓને પોતાના તાબામાં કરીને આ અવસર્પીણીમાં છઠ્ઠા ચક્રવર્તીનું પદ ભોગવ્યું અને પછી દીક્ષા લઇને સતરમા તીર્થંકરનું પદ પણ ભોગવ્યું. જેવી રીતે સોળમા તીર્થંકરે એકજ જન્મમા ચક્રવર્તીપણું અને તીર્થંકર પદ ભોગવ્યું તેવીજ રીતે આ સત્તરમા તીર્થંકર પણ બન્ને પ્રકારના અધિકારી થઇનેજ મોક્ષમાં જઇને પોતાના જન્મ મરણનો અંત કરી દીધો.

× શાન્તિનાથ એકજ ભવમા પાચમા ચક્રવર્તી થઇ તીર્થંકર થયા એમ બે પદવીઓ ધારણ કર્યાપછી મોક્ષમા ગયા છે. વાસુદેવ (વિષ્ણુ) થી ચક્રવર્તીની શક્તિ તેમજ તેમની ઋદ્ધિ બમણી પ્રાયે હોય છે. તેનો અંદાજો સમજવા અમોએ આ કવિની રચેલી સ્તુતિઓ મૂકેલી છે.

(૨) ૧૮મા-તીર્થંકર **અરનાથ** થયા તેમનો પૂર્વ ભવ—

જંબૂદ્વીપ પૂર્વવિદેહ વત્સવિજય. તેમાં સુસીમા નામની નગરી તેના રાજા **ધનપતિ**-થયા. તેમને રાજ્ય છોડીને કોઇ મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. તીવ્ર તપસ્યાની સાથે-અર્હંતાદિક સ્થાનકોનું આરાધન કરતાં-તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાર્જ્યું. અન્તે નવમા ગ્રૈવેયકના દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ સુધી તે દેવલોકનું સુખ ભોગવ્યા પછી.

જંબૂદ્વીપ-ભરતક્ષેત્ર-નગર હસ્તિનાપુરના રાજા-**સુદર્શન** રાણી **મહાદેવી** તેમની કુક્ષિથી-નવમા ગ્રૈવેયકના દેવતા કે જે ધનપતિ રાજાના જીવ હતા તે આવીને ઉત્પન્ન થયા. નામ '**અરનાથ**' રાખવામાં આવ્યું. રાજ્ય ગાદી ઉપર આવ્યા પછી-સોળમા અને સત્તરમા તીર્થંકરની પેઠે—પ્રથમ સાતમા ચક્રવર્તીનું પદ અને પછી અઢારમા તીર્થંકરનું પદ ભોગવ્યા પછી જ મોક્ષમા ગયા. સોળમા સત્તરમા અને અઢારમા-એ ત્રણે-ચક્રવર્તીઓ તીર્થંકરો પણ થયા છે તેથી બીજા એકવીશ તીર્થંકરોથી આટલું વિશેષજ સમજવું.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે છઠ્ઠા અને સાતમા ચક્રવર્તીઓ તેજ ૧૭ મા અને ૧૮ મા તીર્થંકરો. પ્રકરણ ૩૨ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

છઠ્ઠા વાસુદેવાદિકનું નિર્ણ.

કોઇ પણ એક ક્ષેત્રનો વિચાર કરતાં એક તીર્થંકરના સમયમાં ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ બેમાંના એક થઇ શકે છે. અથવા તીર્થંકરોના મધ્યકાળમાં પણ થાય છે. પરન્તુ ચક્રવર્તીના સમયમાં વાસુદેવ અને વાસુદેવના સમયમાં ચક્રવર્તી બેઉ સાથે અને એકજ કાળમાં તો થાયજ નહિ એવો એ અનાદિકાળનો નિયમજ છે.

હવે આ અઢારમા ને ઓગણીશમા તીર્થંકરની વચમાં એક હજાર કોડિ વર્ષનું અંતર પડેલું. તેના મધ્યમાં ક્રમથી છઠ્ઠા **પુરૂષપુંડરીક** વાસુદેવાદિક, ત્યારબાદ **સુભૂમ** નામા આઠમા ચક્રવર્તી અને ત્યાર બાદ સાતમા **દત્ત** નામના વાસુદેવાદિક થયા છે. તેમનું કિંચિત્ વૃત્તાંત અત્રે આપીએ છીએ.

(૧) અઢારમા તીર્થંકર થયા પછી-છઠ્ઠા આનંદ બલભદ્ર. પુરૂષ

પુંડરીક વાસુદેવ અને **બલિ** નામના પ્રતિવાસુદેવ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે કોણ હતા ? અને કયાંથી આવ્યા ? તેમનો કિંચિત્ ઉલ્લેખ.—

વિજયપુરના રાજા **સુદર્શને** જૈની દીક્ષા લઇ મોટી તપસ્યા કરી. અન્તે સહસાર નામના આઠમા દેવલોકના દેવતા થયા.

ભરતક્ષેત્ર-પોતનપુરના રાજા **પ્રિયમિત્ર** હતા. તેની રાણીનું હરણ સુકેતુ નામના રાજાએ કર્યું. પ્રિયમિત્રે દીક્ષા લીધી. આકરી તપસ્યા કરીને નિશ્ચય કર્યો કે મારી સ્રીનું હરણ કરનારનો વધ કરવાવાળો થાઉં. અન્તે ચોથા માહેંદ્ર કલ્પ દેવલોકમા દેવતા થયા.

હવે આગળ અરિંજય નગરમાં-મેઘનાદ વિદ્યાધરના વંશમાં-પેલો સુકેતુ નામનો રાજા અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી બલિ નામે પ્રતિવાસુદેવ પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા. ને પચ્ચાસ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા, કૃષ્ણવર્ણી, છવીશ ધનુષ્યની કાયાવાલા, ત્રણ ખંડ પૃથ્વીનો ભોકતા થયો,

આ જંબૂદ્વીપના-ભરતમાં-ચક્રપુર નગરનો રાજા **મહાશીર** નામે હતો. તેની રાણીઓ બે **વૈજયંતી** અને **લક્ષ્મીવતી** હતી. સુદર્શનનો જીવ કે જે આઠમા દેવલોકમાં હતો તે વૈજયંતીની કુક્ષિથી ચાર સ્વપ્ન સૂચિત, બળ ભદ્રની પદવીને સૂચવતો **આનંદ** નામનો ઉત્પન્ન થયો.

પ્રિયમિત્રનો જીવ-ચોથા દેવલોકથી ચ્યવીને લક્ષ્મીવતીની કુક્ષિથી **પુરૂષપુંડરીક** નામે વાસુદેવપણે જન્મ્યો. ઓગત્રીશ ધનુષ્યની ઉંચી કાયાવાળો થયો. ગરૂડ અને તાડવૃક્ષના ચિન્હવાળા, નીલ અને પીત વસ્રને ધરનારા બન્ને ભાઇ થયા રાજેંદ્રપુરના રાજા ઉપેંદ્રસેનની કન્યા પદ્માવતી પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવને વરી રૂપવાળી સાંભળીને બલિ પ્રતિવાસુદેવે હરણ કરી. **આનંદ** અને **પુરૂષપુંડરીક** યુદ્ધમા ચઢયા. એક વખતે બલિથી હઠવું પડયું. પણ બીજી વખતે પુરૂષપુંડરીકના હાથે બલિએ પોતાનુ માથું ચક્ર રત્નથી કપાવ્યુ. દિગયાત્રાએ ચઢીને તે બન્ને ભાઇઓએ ત્રણે ખંડનું રાજ્ય પોતાને સ્વાધીન પણે કર્યું. એકંદરે પાંસઠ હજાર વર્ષના અન્તે વાસુદેવ છઠ્ઠી નરકમાં ગયા. પચાસી હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા આનંદ બળભદ્રે સુમિત્ર મુનીની પાસે દીક્ષા લઇ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. ॥ આ પ્રમાણે આનંદાદિક ત્રગ્રનો સંબન્ધ કહ્યો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે. પુરૂષ પુંડરીક વિષ્ણુ અને બલિ પ્રતિવિષ્ણુ.

હવે પુરાણના વિષ્ણુ અને બલિ

વિષ્ણુના દશ અવતારોમાં પાચમો અવતાર **વામન** રૂપનો લખ્યો છે. તેના સંબન્ધે ગીત ગોવિંદમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે–" बलिं छलयते " તાત્પર્ય નીચે મુજબ :—

બલિ નામના દૈત્યે ઇંદ્ર પદને મેળવવા સો (૧૦૦) યજ્ઞોનો આરંભ કર્યો. તેમા નવાણું (૯૯) પુરા થઇ ગયા. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને વિચાર થયો જે—મારૂં આપેલું ઇંદ્રપદ પ્રલ્હાદનું જાય તે યોગ્ય નહિ માટે સોમો યજ્ઞ પુરો થવા દેવો નહિ. બ્રાહ્મણના વેષે વામનરૂપ ધરીને બલિની પાસે દાન માગ્યું. બલિએ કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! તું શું માગે છે ? વામને કહ્યું સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન રહેવાને આપ. બલિએ હા પાડી. ત્યાં બલિને કોઇએ કહ્યું કે–અરે એ વામનરૂપ બ્રાહ્મણ નથી એ તો શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન આવેલા છે. સાંભળતાની સાથેજ બલિને ગુસ્સો થયો. એટલામાં તો બધીએ પૃથ્વી ત્રણ ડગલાથી માપી લઇને કહ્યું કે હે રાજન્ ! બોલ, અડધું ડગલું કયાં મુકું એમ કહીને અડધું બળીની પીઠ ઉપર મૂકીને પાતાલમા ખોસી ઘાલ્યો. તે વખતે બલિ બોલી ઉઠયો કે–અરે મારૂં કંઇ તો નામ રાખો ? ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને વરદાન આપ્યું કે દીવાળીના ચાર દિવસોમાં–તું રાજા અને હું તારો દ્વારપાળ ઇત્યાદિ.

(આ બલિનો ઉલ્લેખ અમો દશાવતારના સંબન્ધે કરી ગયા છીએ. અહિં પ્રસંગ નવો ઉપસ્થિત થતાં ફરી જણાવવાની જરૂર પડી છે.)

---

(૨) રામાયણમાં આ બલિના વિષયમાં કંઇ જુદોજ પ્રકાર છે. જુવો. પૃ. ૨૧૧ માં

" જે સમયે બલીને છલવા **વામન** ભગવાન આવ્યા તે વખત બલીએ જલ આપવા માંડયું ત્યારે શુક્રાચાર્ય કમંડલના નાલચામાં પેઠા કે દાન ન આપી શકે. પાણી ન પડયું ત્યારે કોઇએ સાફ કરવા નાળચામાં સળી ઘાલી તેથી શુક્રાચાર્યની આંખ ફુટી ગ૬. આ સંભવિત છે કે ?

પછીથી જ્યારે બલીને વામને છલ્યો ત્યારે બલીએ કહ્યું, ખેર જે થયું તે થયું પરન્તુ હું એક વરદાન માંગુ છું. ને એ કે મારા ઘરને (૫૨) બાવન દરવાજા છે અને હું નિશ્ચય નથી કરી શકતો કે હું કયા દરવાજેથી નીકળું તેથી હું જે દરવાજેથી નીકળું, ત્યાં તમારે દર્શન આપ્યા કરવાં ભગવાને કહ્યું

'પચમસ્તુ' હવે નિત્યપ્રતિ ભગવાનને–પર (બાવન) રૂપ રાખવાં પડતાં હતાં કેમકે ભગવાનને માલમ ન હોતું કે રાજા બલી કયા દરવાજે નીકળશે. શી સખ્ત જેલની કમબખ્તી ભગવાનને આવી પડી ? પુરાણીઓ રાજા બલિને અમર કહે છે અને પાતાલમાં વાસ બતાવે છે, લો હાલ પણ પાતાળ અર્થાત્ અમેરિકામાં બલિ મોજુદ હોવો જોઇએ તથા તે પર (બાવન) દરવાજાનું મકાન તથા ભગવાનનો પેરો પણ જોઇએ તો પૌરાણીઓ તાર કાગળ દ્વારા કેમ ખબર અંતર લેતા નથી. અગર જાતે જઇ દર્શન કરી મુક્ત કેમ થતા નથી. અહિં દેશનું સત્યાનાશ કરી શા માટે રહ્યા છો ?"

॥ ઇતિ વૈદિકે રામાયણના વિષ્ણુ અને બલિનું સ્વરૂપ લીધેલું શંકાકેશથી.

સ્કંદપુરાણ પ્રથમખંડ. અધ્યાય ૧૮ મો ૧૯ મો

"બલિ રાજા પૂર્વ ભવમાં એક ધૂર્ત હતો, ગણિકાને તાંબૂલ આપતાં ભૂમિ ઉપર પડયું. તે શિવને અર્પણ કર્યું તેથી તેનું બધું પાપ નાશ પામ્યુ. મરણ પછી યમની આજ્ઞાથી સાડાત્રણ ઘડી ઇંદ્રનું પદ મળ્યું. અગસ્તિ આદિને ઐરાવણાદિકનું દાન આપ્યું. સાડા ત્રણ ઘડી પછી પૂર્વેના ઇંદ્રે પોતાનું સ્થાન લીધું, દાનમાં આપેલા હાથી આદિક મેળવવા ઇંદ્રે યમને પ્રાર્થના કરી. યમે ચિત્ર ગુપ્તને આદેશ કર્યો કે હાથીઆદિક પાછા મંગાવો અને બલિને નરકમાં મોકલો. ચિત્રગુપ્તે કહ્યું કે બલિ નરકને યોગ્ય નથી. એમ કહી પ્રલ્હાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઇંદ્રે બ્રાહ્મણ રૂપથી બલિના બાપ વિરોચનનું માથું માગ્યું. પછી બલિનો જન્મ થયો. બલિએ ઇંદ્રાદિકને હરાવ્યા અને સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું પણ શુક્રાચાર્યની સલાહથી બલિ ભૂમિ ઉપર આવી નર્મદાના તીર ઉપર રહ્યા. અશ્વમેધાદિક (૧૦૦) યજ્ઞો કરવા માંડયા. અદિતિના તપથી સંતુષ્ટ થઇ ભગવાન બટુકરૂપે યજ્ઞમાં ગયા. અને બલિની પાસે ત્રણ પગલાં જેટલી ભૂમિની યાચના કરી. આપતી વખતે શુક્રાચાર્યે ના પાડી પણ માન્યું નહિ. ત્યારે શાપ આપ્યો કે ગુણ વિનાનો નિઃશ્રીક 'થા' ભગવાને બેજ પગલાથી બધું માપી લીધું અને કહ્યું કે ત્રિજું પગલું કયાં મૂકું ? તેવામાં બલિની સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરી તેથી બલિને સુતલા પૃથ્વીમાં જવાની આજ્ઞા કરી. બલિએ કહ્યું મારે તો તમારા દર્શનની જરૂર છે. ભગવાને પણ બલિની પાસે રહેવાનું કબૂલ કર્યું ઇત્યાદિક ઘણું વિવેચન છે તે જોઇ લેવું.

શિવપુરાણનો દેવરાજ બ્રાહ્મણ.

વળી શિવપુરાણ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી જોતાં આ બલિ રાજાના પૂર્વભવનું

સ્વરૂપ લઈનેજ દેવરાજ બ્રાહ્મણના નામથી કથા ગોઠવાઇ હોય તેવો ભાસ વિચારી પુરૂષોને સહજ થઇ શકે તેમ છે. જુવો શિવપુરાણ મહાત્મ્ય અધ્યાય પહેલા અને બીજામાં--

પહેલા અધ્યાયમાં શિવપુરાણનો મહીમા એટલો બધો કહેવામાં આવ્યો છે કે-મોક્ષ આપવામાં ન તો અશ્વમેધાદિક યજ્ઞો છે. નતો બીજા પુરાણો છે. તેમજ નતો વેદાદિક શાસ્ત્રો પણ છે. માત્ર એક શિવપુરાણજ કલ્યાણ કરવાવાળું છે.

એમ કહીને બીજા અધ્યાયમાં કથા મૂકી છે તેનો સાર એ છે કે--

દેવરાજ નામના બ્રાહ્મણે ચારે જાતિના માણસોને મારીને ધન ભેગું કર્યું. માતાદિક સર્વેને મારી નાખી છેવટે વેશ્યાની સાથે એક પાત્રમાં ખાતો રહયો. છેવટે શિવપુરાણ સાંભળતાં તાવથી મુઓ. યમના દૂતો અને શિવના ગણો લેવાને આવ્યા. ખેંચાતાણી થતાં છેવટે શિવનાગણો' શિવપુરીમાં લઇ ગયા. ઇત્યાદિક ઘણું લખાણ છે.

વૈદિક મતથી એકાદશીના સંબધે બલિ દાનવની કથા.

ભક્ત એવા બલિને પાતાળમાં ખોસી ભગવાન તેની પાસે રહ્યા સ્કંદપુરાણમાંથી ઉધરેલી ભાદરવા શુદિ. ૧૧ ની કથા.. શ્લો ૩૮ નો સાર.

" શ્રી કૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરના પ્રશ્નમાં કહે છે કે-પૂર્વે ત્રેતાયુગમાં બલિ નામનો દાનવ થયો. તે મારો ભક્ત હતો. મારી અને બ્રાહ્મણોની પૂજા કરતો અને યજ્ઞ કર્મ પણ કરતો હતો. પરન્તુ ઇંદ્રનો દ્વેષી થઇ બધાએ દેવોને તેણે જીથી લીધા અને મારો આપેલો આ લોકપણ તેણે જીતી લીધો. દેવતાઓ દેવઋષિઓને લઇ મારી પાસે આવ્યા અને મારી પૂજા સ્તુતિ કરી, પછી મેં વામનરૂપ પાંચમા અવતારે બાળક રૂપથીજ બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરી તેનું જે કાંઇ હતું તે બધું લઇને ઇંદ્રને સોંપી દીધું અને બલિ પણ ઇંદ્રના સ્વાધીન કરી દીધો. પછી યુધિષ્ઠિરે પૂછયું કે તમોએ વામનરૂપથી તે બલિને કેવી રીતે જીતી લીધો ? ઉતરમાં ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે-મેં અલીક બાળકરૂપ ધારણ કરી પ્રાર્થના કરી કે હે બલિ ? તું મને ત્રણ પગલાં જમીન આપ ? જ્યારે મેં દબાણ કર્યું ત્યારે તેણે ત્રણ પગલા જમીન આપવાનું કબુલ કર્યું. પછી મેં સંકલ્પ માત્રથી દેહને વધાર્યું એટલે ત્રિવિક્રમ રૂપે થયું-ભૂલોકમાં બે પગરૂપ, ભુવર્લોકમાં બે જાનુરૂપ, સ્વર્ગલોકમાં કટિરૂપ, મહર્લોકમાં ઉદર રૂપ, જનલોકમાં હૃદયરૂપ, તપોલોકમાં-કંઠરૂપ, સત્યલોકમાં મુખરૂપ, અને ઉર્ધ્વમાં માથા રૂપ

મારૂં શરીર બની ગયું. એટલે સૂર્યાદિક, ઇંદ્રાદિક અને શેષાદિકોએ મારી સ્તુતિ કરી પછી મેં બલિનો હાથ પકડીને-એક પગથી પૃથ્વી અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માપીને કહ્યું કે-હે બલિ? મને ત્રિજો પગ મૂકવાને સ્થાન આપ? એટલે બલિએ મસ્તક ધર્યું. મેં તેના ઉપર પગ મૂકીને રસાતાલમાં ખોસી ઘાલ્યો તે દાનવ વિનયથી નમ્ર મારી પૂજા કરવાવાળો હતો તેથી મેં તેને વચન આપ્યું કે હું તારી પાસે સદા રહીશ, તેથી અષાઢ સુદિ ૧૧ ના શયન દિવસથી એક મૂર્તિ બલિના આશ્રયથી અને બીજી મૂર્તિ ક્ષીરસમુદ્રમાં શેષ-નાગના પૃષ્ટ ઉપર સુતી રહે છે. તે કાર્તિક માસ સુધી તેથી આ ભાદરવા સુદિ અગીઆરસ મહા પવિત્ર છે. પિતામહની પૂજા કરતાં મોક્ષમાં જાય છે.

સજ્જનો ? છઠ્ઠા **પુરૂષપુંડરીક** નામના વિષ્નુરૂપે કૃષ્ણની પેઠે મહારાજા થએલા છે. તેમના સમયમાં=પ્રતિવિષ્ણુરૂપે બલિ પણ મહાન્ રાજા થએલા છે. વાસુદેવની સ્ત્રીનું હરણ રાવણની પેઠે કરેલું તેથી પુંડરીકના હાથે બલિરાજા મરાણો તે સત્યરૂપના લેખને પુરાણકારોએ કેવી રીતે અસત્યરૂપે ગોઠવેલા છે તે વિચારપૂર્વક જોશો? બીજું વધારે શું કહું! એકાદશીના ચોથી કલમના બલિનો વિચાર આપ સજ્જનોજ કરી લેશો હું કયાં સુધી લખીશ.

॥ ઇતિ વૈદિકમતના વિષ્ણુ અને બલિના સંબંધની કથાઓ.

છઠ્ઠા વિષ્ણુ. પ્રતિવિષ્ણુની સમીક્ષા.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે—આ અવસર્પીણીના કાળમાં ઋષભદેવાદિક ૨૪ તીર્થંકરો, ભરતાદિક બાર ચક્રવર્તીઓ અને ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવાદિક નવનું ત્રિક થએલું છે. એજ પ્રમાણે દરેક ચોવીશ ચોવીશ તીર્થંકરો પરત્વે ૬૩ શલાકા પુરૂષો સદાકાળ નિયમ પ્રમાણે ભિન્ન વ્યક્તિરૂપે થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ થયા કરવાનાજ કેમકે આ સંસારની નથી તો આદિ તેમજ નથી તેનો અંત આ વાતની સૂચના અમો વારંવાર કરતા આવ્યા છીએ. તેથી જણાવવાનું એ છે કે-અઢારમા તીર્થંકર સુધીમાં-સાત ચક્રવર્તીઓ અને પાંચ વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુંનું ત્રિક ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિરૂપે કહી બતાવ્યું છે. હવે આગળ પાંચ ચક્રવર્તીઓ અને ચાર વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુનું ત્રિક કહેવાનું બાકી રહેલું હતું. તેથી આ ૧૮મા અને ૧૯ મા તીર્થંકરના અંતરમાં થએલા આ છઠ્ઠા વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુંનું ત્રિક કહી બતાવ્યું છે. આના સબન્ધે જુદા જુદા પુરાણ-કારોના મત પણ લખીને બતાવ્યા છે. માત્ર તેના સંબન્ધે કિંચિત્ વિચાર કરીને બતાવીએ છીએ.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે,—તે વખતના બળવાન સુકેતુએ પ્રિયમિત્રની રાણીનું હરણ કરી અન્યાય કર્યો તે પાપના યોગથી અબજોના અબજો વર્ષતક સંસારમાં ભ્રમણ કર્યા બાદ બલિ નામના મહાન્ રાજા પ્રતિવિષ્ણુરૂપે થયા લડાઇઓ કરી ત્રણ ખંડનું રાજ્ય મેળવ્યું.

આ તરફ પ્રિયમિત્રના જીવે ક્રોધના વશમા પડીને તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી દેવગતિના સુખ ભોગવ્યાં, ત્યાંથી નીકળીને પુરૂષપુંડરીક નામના વિષ્ણુરૂપે થયા બાદ સુકેતુના જીવ બલિને માર્યો, તેથી બન્ને શખશોને નરકના દુ:ખમાં પડવું પડયુ આ બધું તેમના કર્મના વશે થયું પણ સ્વાધીનપણે કાંઇ થયું નથી. પછી આગળ પોતાના આત્માનો સુધારો કરી મોક્ષમાં જાય તેની ના કોણ પાડી શકે તેમ છે ? પરન્તુ ક્રોધાદિકના વશમાં પડેલાઓની મુક્તિ તો નજ થાય. આ જગોપર તેમજ બીજા બધાએ ઠેકાણે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતની શું ખુબી છે. તે પણ ધ્યાનમાજ ગખી લેવા જેવી છે.

(૧) હવે-આપણે પુરાણોના લેખોને તપાસી જોઇએ—

પહેલા લેખમાં વિચારવાનું કે-પ્રહ્લાદને પોતાનો ભકત માનીને વિષ્ણુએ ઇદ્રપદ આપ્યું તો તે કયા કાળમાં આપેલુ માનવું ? પોતાના કર્તવ્યથી ઇદ્રપદ મેળવનાર બલિને છળવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કાર્ય શું ભગવાનને શોભે ખરૂ કે? જ્યારે બલિને છળવાનોજ વિચાર હતો ત્યારે ચાર દિવસની ગુલામગીરી શા માટે વ્હોરી લીધી.

(૨) હવે બીજો લેખ જુવો:—ભગવાન બલિને છળવા આવ્યા ત્યારે શુ શુક્રાચાર્યો આંખ ફોડાવી? આ કાર્ય ભગવાનના જાણપણે થયું કે અજાણપણે ? જ્યાં ભગવાન હોય ત્યાં શાન્તિ હોય કે ઉપદ્રવ ? એટલુંજ નહિ પણ બલિની ગુલામગીરી પોતે પણ સદાને માટે વોરી લીધી ? આ વાતો શું વિચારવા જેવી નથી. ?

(૩) ત્રિજો લેખ જોતાં:—એક ધૂર્તે વેશ્યાને તાંબુલનું બીડુ આપવા માંડયું ભૂમિ ઉપર પડયું એટલે શિવને અર્પણ કર્યું, તેથી બધુંએ તેનુ પાપ દૂર થઇ ગયું. તેથી યમરાજાએ તે ધૂર્ત્તને સાડાત્રણ ઘડીનું ઇંદ્રપદ આપ્યું. તે ધૂર્ત્ત ઇંદ્રપણે સાડાત્રણ ઘડીવાર સ્વર્ગમાં કેવા સ્વરૂપથી રહ્યો હશે ? ઇંદ્રના આયુષ્ય તો ઘણા લાંબા કાલનાં હોય છે. ઇદ્રપદ આપવાનો અધિકાર પહેલા લેખથી વિષ્ણુનો જણાય છે ત્યારે તે અધિકાર યમરાજાએ કયા કાળમાં પચાવી પાડયો ? અદિતિની પ્રાર્થનાથી દેવતાઓની રક્ષાના માટે બલિને છળવા ભગવાન ગયા પણ તેમાંતો પોતેજ

સદાની ગુલામગીરી અંગીકાર કરીને ઠગાયા યમરાજ પણ કેટલા, બધા જ્ઞાની કે દાનમાં આપેલી ચીજો પાછી મંગાવીને ધૂર્તને નરકમાં મોકલવા ચિત્રગુપ્તને આદેશ કર્યો. ચિત્રગુપ્તે કહ્યું કે એ નરકને યોગ્ય નથી. વિષ્ણુ, યમ અને ચિત્રગુપ્ત એ ત્રણમાં પદવી આપવાનો અધિકાર કોણો? અને વિચારપૂર્વક કાર્યને કરવાવળો કોણ?

ઇતિ વૈદિકના વિષ્ણુ અને બલિની સમીક્ષા. પ્રકરણ. ૩૩ મું. સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે પરશુરામ અને આઠમા સુભુમચક્રવર્તી.

છઠ્ઠા વાસુદેવાદિકનું ત્રિક થયા પછી ૧૮ મા અને ૧૯ મા તીર્થંકરના મધ્યકાળમાંજ **પરશુરામ** અને આઠમા **સુભૂમ** ચક્રવર્તી થયા છે.

વસન્તપુરમા—માબાપ વિનાનો **અગ્નિ** નામા છોકરો એક મોટા સાથમા દેશાન્તર જતાં ભૂલો પડીને તાપસાશ્રમે જઇ ચઢયો. તાપસ થઇ મોટો તપસ્વી થયો, જૈન જૈનેતર એ દેવો ધર્મની પરીક્ષા કરવા નીકળ્યા છે. જૈન પદ્મરથ રાજર્ષિ મિથિલાથી ચંપામા જતાં મળ્યા. દેવમાયાથી એક માર્ગે કાંટા અને બીજા માર્ગે જીવો કરી મૂકયા. મુનિએ દયાભાવથી કાંટાનો રસ્તો લીધો. ફરી ગીતગાનના મોહથી પણ ન ફસાયા. એમ અનેક ઉપદ્રવો કર્યા પણ મુનિ પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યા નહિ. દેવો ચાલતા થયા. પેલા બે દેવો પછી **જમદગ્નિ** તરફ વલ્યા. હજારો વર્ષના તપથી વધી પડેલી દાઢીમાં ચકલા ચકલી રૂપે માળો કરીને રહ્યા. ચકલાએ ચકલી પાસે હિમવંત પર્વતે જવાની રજા માગી. ચકલીએ કહ્યું રજા નહિ આપું. તમો બીજીમાં ફસો તો મારા શા હાલ. ચકલાએ બીજીમાં નહિ ફસવાના માટે ગૌહત્યાદિક અનેક સોગનો ખાધા તો પણ માન્યું નહિ. છેવટે **જમદગ્નિનુ** પાપ માથે ચઢાવ્યું ત્યારે ચકલીએ જવાની રજા આપી. તપસ્વીએ બન્નેને પકડીને પૂછયું મને પાપી કેમ કહ્યો? ચકલાએ કહ્યું ગુસ્સો ન કરો, સાંભળો!

" अपुत्रस्यगतिर्नास्ति " જેની શુભગતિજ નહિ તેનાથી અધિક પાપી કોણ? શાસ્ત્ર વચન યાદ આવતાં પરણવા તરફ મન દોડયું. આ સ્થિતિ સમજીને બન્ને દેવો એક વિચારના થયા અને ત્યાંથી ચાલતા થયા.

હવે તાપસે નેમિકોષ્ટકના—રાજા **જિતશત્રુની** પાસે જઇને કન્યા માગી, ડરથી રાજાએ સો (૧૦૦) પુત્રીઓમાંથી ઇચ્છે તેને લેવાનું કહ્યું. કન્યા મહેલમાં જઈ મારી ધર્મપત્ની કોઈ થશો. શું શું ઘરડા ડચ્ચરને લજ્જાએ નથી. તપસ્વી ક્રોધિત થઇ વિદ્યાના યોગથી કુબડીઓ બનાવી બહાર નીકળ્યો. ત્યાં ધૂળમાં

રમતી રાજાની નાની છોકરીને બીજોરૂં ધયું મને વાંછે છે ? કહીને ઉપાડી લીધી. ઉ ચથી રાજાએ ધન આપીને વિવાહી દીધી. શાળીઓનું કુરૂપ દૂર કરી આશ્રમે ગયો. રેણુકા નામ રાખી મોટી થએ ફરીથી પરણ્યો. પુત્રના માટે બે ચરૂં સાધ્યા ક્ષત્રાય ચરૂના ભક્ષણથી રેણુકાના રામ થયા. બ્રાહ્મણું ચરૂના ભક્ષણથી હસ્તિનાપુરમાં અનંતવીર્યને આપેલી રેણુકાની બ્હેનને કૃતવીર્ય પુત્ર થયો. રોગથી આકાશ ગામિની વિદ્યાને ભુલેલા વિદ્યાધરની સેવા કરી રામે પરશુની વિદ્યાલઇ સાધી, તેથી **પરશુરામ** થયા. બ્હેનને મળવા હસ્તિનાપુરમાં ગએલી રણુકાને અનંત વીર્યના સંબન્ધથી પુત્ર થયો. તો પણ જમદગ્નિએ લાવીને આશ્રમમાં રાખી ક્રોધમાં આવીને પરશુરામે પરશુ લઇ માતાનું તેમજ છોકરાનુ માથું કાપી નાખ્યું.

ખબર પડતાની સાથે આવીને અનંતવીર્યે આશ્રમને ભસ્મસાત કરી નાખ્યું. પરશુરામે પરશુથી સેના સાથે અનંતવીર્યનો નાશ કર્યો. હસ્તિનાપુરનો રાજા થઇ કૃતવીર્યે જમદગ્નિનો નાશ કર્યો. પરશુરામ હસ્તિનાપુરમાં જઇને કૃતવીર્યનો નાશ કરી રાજગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. સગર્ભા કૃતવીર્યની રાણી તારાએ નાશીને તાપસોના ભોંયરાનું શરણુ લીધું. ત્યાં ચક્રવર્તીના પદને સૂચવતાં ચાદ સ્વપ્નપૂર્વક પુત્રનો જન્મ આપ્યો **સુભૂમ** નામ રાખ્યુ.

હવે **પરશુરામ** ક્ષત્રીયના સંબન્ધે જાજ્વલમાન થતા કુહાડાથી તેમને કાપી નાંખતો, ફરતાં ફરતાં **તારા** રાણીના સ્થાન ઉપર આવી ચઢયો કુહાડો દેદીપ્યમાન થતાં તાપસોને પૂછયું અહિં ક્ષત્રિય કોણ છે ? ઉત્તર આપ્યો કે ગૃહસ્થાવાસમાં અમે હતા. માત્ર ઋષિઓને છોડી દઇને **સાતવાર નિ:ક્ષત્રીય પૃથ્વી કરી.** મુખ્ય મુખ્ય ક્ષત્રીઓની દાઢાઓ ભેગી કરી એક મોટો સ્થાળ ભર્યો પછી શાન્ત થયો. પણ મનમાં ભય પેસી જવાથી ગુપ્તપણે નિમિત્તઆઓને પૂછયું કે મારૂ મરણુ કોનાથી થશે. નિમિત્તિઆઓએ કહ્યું, કે—જેની દૃષ્ટિથી આ દાઢાઓની ખીર થશે અને સિંહાસન ઉપર બેસીને ખાસે તેનાથી તમારૂં મરણુ થશે. હવે નિર્ણય થવા દાનશાળા મંડાવી ત્યાં સિંહાસન ઉપર તે ભરેલો સ્થાળ મૂકાવ્યો

હવે આ તરફ **સુભૂમ** મોટો થાય છે તે વખતે **મેઘનાદ** વિદ્યાધરે 'પદ્મશ્રી' પુત્રીના વરના માટે નિમિતિઆઓને પૂછયું. તેમને સુભૂમ વર બતાવ્યો મેઘનાદે બધી હકીકત મેળવીને પુત્રી પરણાવી, પછી તે સુભૂમની પાસે આવીને રહો.

આ તરફ સુભૂમે માતાને પૂછયું શું લોક આટલોજ છે? માતાએ કહ્યું ઘણોએ બધો છે. સાંભળ હસ્તિનાપુરના તારા પિતા રાજા હતા તેને મારીને પરશુરામ રાજા થયા છે, તેના ભયથી હું ગુપ્તપણે અહિં રહી છું. આ વાત સાંભળતાની સાથેજ ધમધમાટ કરતો હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો, ભવ્ય સ્વરૂપ જોઇ લોકોએ પૂછયું અલ્યા તૂં કોણ છે.? બાલકે ઉત્તર આપ્યો કે હું ક્ષત્રીય છું અરે બળતી આગમાં કેમ આવ્યો? બાળકે ઉત્તર આપ્યો કે પરશુરામને મારવા આવ્યો છું. લોકોએ બાળખ્યાલ સમજીને વાત કાઢી નાખી પણ આતો સિધે સિદ્ધો જઇ સિંહાસન ઉપર ચઢી બેઠો. દૈવયોગે દાઢની ખીર બની જતાં જપાજપ ખાવા મંડી પડયો ત્યાંના રખવાળા બ્રાહ્મણો મારવા ઉઠયા પણ પાછળ આવેલા તેના સસરા મેઘનાદે મારીને કાઢી મૂકયા.

પરશુરામને ખબર પડતાં પરશુ લઇને મારવા ચઢયો પણ સુભુમના પુણ્ય પ્રબલથી પરશુની અધિષ્ટાતૃ વિદ્યાદેવી ભાગી જવાથી પરશુ નિસ્તેજ થઇ ગયો. શસ્ત્રના અભાવથી સુભૂને ઉચકીને થાળ ફેંકયો. તે સ્થાળ ચક્રરૂપે થઇને પરશુરામનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. તે ચક્રના બળથી **સુભૂમ આઠમો ચક્રવર્તી** થયો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે–પરશુરામ અને આઠમા ચક્રવર્તી સુભૂમના સંબંધ વાલી કથા.

વૈદિક મતે **જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરમ.**

ભાગવત–૯ સ્કંધ અધ્યાય ૧૫, ૧૬, નો કિંચિત ભાવાર્થ.

" ततः पंचदशे गाधि रैलपुत्राऽन्वयेऽजनि। यद्दौहित्रसुतो रामः कार्तवीर्यमऽहनरुषा ॥

ઋચીક ઋષિ વરુણદેવ પાસેથી ઘોડાઓ લાવ્યા. ગાધિ રાજાને આપ્યા પછી તેની પુત્રી **સત્યવતીને** પરણ્યા. સત્યવતીની પ્રાર્થનાથી પુત્રના માટે બે ચરૂ ચઢાવીને ઋષિ સ્નાનને માટે ગયા. સત્યવતીનો ચરૂ શ્રેષ્ટ જાણી તેની માતાએ ખાધો અને માતાનો ચરૂ સત્યવતીએ, આ વાત જાણીને ઋષિએ સત્યવતીને કહ્યું આ કામ તે અતિનિંદિત કર્યું, તારો પુંત્ર દંડધારી અતિઘોર સ્વરૂપનો થશે. અને તારો ભાઇ બ્રહ્મ જ્ઞાની થશે. સત્યવતીએ કહ્યું–(मैवं भुविति भार्गव,॥ अथताहिं भवेत्पौत्रः) એમ થાય તે તો ઠીક નહિ ત્યારે ઋષિએ કહ્યું તારો પુત્ર નહિ થાય તો પૌત્ર દંડધારી થશે. પછી **જમદગ્નિ** પુત્ર થયો. અને સત્યવતી

કૌશિકા નામની નદી રૂપે થઇ. હવે જમદગ્નિ રેણુની પુત્રી રેણુકા સાથે પરણ્યા અને વસુમાદિ પુત્રોમાં છેલ્લા પરશુરામ થયા તે વાસુદેવના અંશ રૂપે થયા. તેમને પૃથ્વીના ભારભુત દુષ્ઠ ક્ષત્રીઓનો ૨૧ વાર નાશ કર્યો. રાજાએ પૂછ્યું હે બ્રહ્મન્ ? રાજાઓએ રામનો શો અપરાધ કર્યો ? કે જેથી પરશુરામે ક્ષત્રીઓનો વારંવાર નાશ કર્યો. ત્યારે શુકદેવજીએ કહ્યું કે હે રાજન્ ! હૈહયોના રાજા સહસ્રાર્જુને દત્તાત્રેયની આરાધના કરી, તેથી તે હજાર ભુજાવાળો અને અણિમાદિક અનેક સિદ્ધિઓવાળો અતિદુર્ધર્ષ થયો. તે એક દિવસ આહેડુ કરતો જમદગ્નિના આશ્રમે જઇ ચઢયો, જમદગ્નિએ કામધેનુના પ્રભાવથી સૈન્ય સાથે તેનું આતિથ્યપાનુ કર્યું, પણ પોતાનાથી અતિશયવાળું ઋષિનું ઐશ્વર્ય દેખીને તેને સવત્સા કામધેનુને હરણ કરી. તે વાતની ખબર પડયાથી રામ પરશુ લઇ સહસ્રાર્જુનની પાછળ જઇ સૈન્ય સાથે તેનો નાશ કર્યો અને તેના દશ હજાર પુત્રો ભયથી ભાગી ગયા. રામ કામધેનુ લઇ પોતાના આશ્રમે આવ્યા. જમદગ્નિએ કહ્યું કે હે રામ ! તેં રાજાનો વધ કર્યો તે તો બ્રહ્મહત્યાથી પણ મહાપાપ કર્યું, માટે એક વર્ષ તીર્થયાત્રા કરીને પાપનો નાશ કર ! (આ પંદરમા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર કહયો) હવે આગળ ૧૬ મા અધ્યાયનો કિંચિત સાર–

પિતાની આજ્ઞાથી 'રામ' તીર્થયાત્રા કરી એક વર્ષે પાછા આવ્યા. હવે એક દિવસે–રેણુકા ગંગાજી ગયાં, ત્યા અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા કરતા ચિત્રરથ ગાંધર્વ રાજાને જોઇ સ્પૃહવાળી થએલી, હોમની વેળાને ભૂલી ગઇ. શાપની શંકાવાળી થએલી મુનિના આગળ ઘડો-મૂકી હાથ જોડીને ઉભી રહી. મનથી વ્યભિચારિણી જાણીને કહ્યું–હે પુત્રો આ પાપિનીને મારો ? આ વાત કોઇએ કાને નહિ ધરી, ત્યારે રામને પ્રેર્યો, ત્યારે તેણે " भ्रातृन्मात्रामहाऽवधीत् " માતાની સાથે ભાઇઓને પણ મારી નાખ્યા. એટલે જમદગ્નિએ વર માગવાનું કહ્યું. રામે મારેલાને જીવાડવાનો અને મારેલાની સ્મૃતિ ન થાય તેવો વર માગ્યો કે તરતજ નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠે તેમ બધાએ ઉઠીને ઉભા થયા.

હવે પેલા સહસ્રાર્જુનના પુત્રો છિદ્ર જોઇ જમદગ્નિનું માથું કાપીને લઇ ગયા. પિતાનો દેહ ભાઇઓને સોંપીને રામ પરશુને લઇ તે સહસ્રાર્જુનના પુત્રોની પાછળ જઇ તેમનાં માથાં કાપીને મોટો પર્વત કરી દીધો અને તેના રક્તથી મોટી ઘોર નદી બનાવી દીધી અને એકવીશ વાર નિઃક્ષત્રીય પૃથ્વી કરીને સ્યમંતપંચકે (કુરૂક્ષેત્રમાં) લોહિના નવ કુંડો કર્યા. અને પાછુ આવીને પિતાનું મસ્તક લઇ તેમના શરીર સાથે જોડીને યજ્ઞ કર્યો અને બધી પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી દીધી અને પોતે પાપ રહિત થઇ ગયા.

(આ વાત નો કેટલો વિચાર–રવિશંકર જેષ્ટારામના તરફથી મુંબાઇમા સંવત ૧૯૮૨ ના છપાવેલા તુલસી રામાયણ–બાલકાંડના પૃ. ૨૭૧ ની ટીપમાથી મળશે.)

॥ ઇતિ વૈદિક ભાગવતના પરશુરામની કથા.

જૈન અને ભાગવતના જમદગ્નિના પરશુરામની સમીક્ષા

આ વિષયમા પ્રત્યક્ષનો પુરાવો તો કોઇની પાસે પણ નથી. માત્ર બન્ને તરફના ઇતિહાસથીજ જોવાનુ છે.

(૧) ઘોડાઓની ઇચ્છાવાળા ગાધી રાજાને જાણી ઋચીક ઋષિએ વરૂણ (દેવ) પાસેથી ઘોડાઓ લાવી આપ્યા અને સત્યવતીને પરણ્યા, પણ વરૂણ પાસેથી ઘોડાઓ લાવ્યાજ કેવી રીતે ?

(૨) ચરૂના ભક્ષણથી સત્યવતીને ઘોર સ્વરૂપના પુત્રનું ફળ થવાનું હતું, તે ફળ સત્યવતીના પુત્ર જમદગ્નિને ન થતાં રેણુકાના છેલ્લા પુત્ર રામને કેવી રીતે થયુ ?

(૩) સતી સત્યવતીને કોઇ અપરાધથી નદીરૂપે જડતા પ્રાપ્ત થઇ કે સ્વાભાવિકપણે તે જડતા પ્રાપ્ત થઇ ?

(૪) દત્તાત્રેયની આરાધનાથી–સહસ્રાર્જુન રાજાને હજાર ભૂજાઓ શું નવીન રૂપે પેદા થઇ ગએલી ? અને થયા પછી શુ તે રાવત હજાર ભૂજાઓની આયેજ ચાલતો ?

(૫) જમદગ્નિએ કામધેનુના પ્રભાવથી આવેલા રાજાનુ આતિથ્યપણું કર્યું પણ તેવી કેટલીક વાતો ઋષિઓની રૂઢીમાજ ચાલુ રહેલી મનાઇ છે. ? તો પછી જમદગ્નિને ત્યા સાક્ષાત્ કામધેનુજ કયાથી ? કે જેના સંબન્ધે રામને અવતાર લઇ બધા ક્ષત્રિઓનો નાશ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ?

(૬) ભાગવતવાળાએ અવતાર વાદ ઉભો કરી **પરશુરામને** વિષ્ણુના અવતારૂપે કલ્પ્યા છે પણ આ બધો અવતારવાદજ કલ્પિત છે એમ દેશી તેમજ પરદેશી પંડિતો ઘણાજ એકમતના થએલા છે. અને તે પ્રમાણે અમારા લેખોથી પણ દુરાગ્રહથી દૂર રહેલા સજ્જન પુરૂષો મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી જોશે તો જરૂર તે વાતની સત્યતા જોઇ શકશે એમ અમોને અમારી ખાત્રી છે.

(૭) અવતારી પુરૂષો પાપ કરે ? પાપનું પ્રાયશ્ચિત લે ? અગર ન

કરે તો આપણી પેઠે પાછા સંસારના ગોથામા ગબડે પણ ખરા ? જો તેઓ ગબડે તો પછી એ અવતારી પુરૂષોજ કેવા ?

(૮) એક રાજાને મારી તેના પ્રાયશ્ચિતના માટે પરશુરામને એક વર્ષ સુધી તીર્થોમાં ભટકવું પડયું, પણ પાછળથી તેમને લાખો રાજાઓને મારી નાખ્યા તેના પ્રાયશ્ચિતના માટે સંસારમાં કેટલા કાળ રખડવાના ?

(૯) કદાચ કહેશો કે—યજ્ઞ કરીને બધી પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી દીધી તેથી સર્વ પાપનો નાશ થઇ ગયો. ત્યારે શું તે બધા પાપનો બોજો બ્રાહ્મણો એ માથે ચઢાવી લીધેલો માનવો કે ? જો એ રીતે બધા પાપનો નાશ થઇ જતો હોતતો—રાજા ભર્તૃહરિ, રાજા ગોપીચંદ, આદિ રાજ્ય છોડી દઇને યોગીપણું શું કરવાને અંગીકાર કરતા ? અને તપ, જપ, ધ્યાન ધારણાદિક ક્રિયાઓની માથાકુટ યોગીરાજો શું કરવાને કરતા ? અમોએ આટલો કિંચિત્ માત્રનોજ વિચાર કરીને બતાવ્યો છે. બાકી તો વિશેષ વિચાર વાચકોએ જ બન્ને તરફના લેખોને તપાસીને પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવો. આટલી ભલામણ કરી હું મારા આ લેખની સમાપ્તિ કરૂં છું. ” જૈનઇતિહાસમાં—સુભૂમેજ ૨૧ વાર નિ બ્રાહ્મણ પૃથ્વી કરેલી બતાવી છે અને પરશુરામે સાતવાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કર્યાનું જણાવેલું છે પણ નિરાપરાધી જીવોને મારવા રૂપ અઘોર કાર્યથી બન્નેને અધોગતિનાજ પ્રાહુણા થએલા બતાવેલા છે પરન્તુ અવતારરૂપે બતાવેલા નથી આ વાત ધ્યાનમાં લઇ વિચારવા જેવી છે.

જમદગ્નિની કામધેનું સહસ્રાર્જુન લઇ ગયો તેથી પરશુરામે માર્યો.
તુલસી રામાયણ પૃ. ૫૬૪ ની ટીપમાંથી. (ભાગવત. નવમસ્કંધ)

“ દત્તાત્રેયની કૃપાથી હજાર હાથ અને મોટું બલ પામેલો સહસ્રાર્જુન રાજા એક દિવસે પોતાની સેના સહિત જમદગ્નિના આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં જમદગ્નિએ પોતાની કામધેનુની સહાયતાથી એ રાજાની તથા તેની સેનાની અપૂર્વ અને મોટી મહેમાનગીરી કરવી, રાજાએ કામધેનુથી આશ્ચર્ય પામીને જમદગ્નિને કહ્યું કે—તમારી ગાય મને આપો. જમદગ્નિએ ના પાડતાં મોટામદવાળો સહસ્રાર્જુન બળાત્કારથી ગાય છોડી લઇને ત્યાંથી ચાલતો થયો. આ વાતની જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામને ખબર પડતાં તેમણે પાછળ જઇને કુહાડાથી સહસ્રાર્જુનને કાપી નાખ્યો હતો.

જમદગ્નિએ—પરશુરામની માતાને અને તેના ભાઇઓને તેની પાસે મરાવી પોતે જીવતાં કર્યા (એજ ભાગવત નવમ સ્કંધ)

તુલસી રામાયણ પૃ ૨૭૮ ની ટીપમાથી

"એક દિવસ પરશુરામની મા રેણુકા જલ ભરવાને ગયા હતા. ત્યા નદીમા કોઇ ગધર્વને સ્ત્રીઓની સાથે વિહાર કરતો જોઇ તેમા કાઇક મન લલચાવાથી તેમને વાર લાગી જમદગ્નિએ આ માનસિક વ્યભિચાર જાણી ક્રોધયુક્ત થઇને પરશુરામથી મોટા સઘળા પુત્રોને રેણુકાનો વધ કરવાની આજ્ઞા કરી કોઇએ પણ વધ કરવાની હા પાડી નહિ ત્યારે જમદગ્નિએ પરશુરામને આજ્ઞા કરી કે–તમે તમારા સઘળા ભાઇઓને તથા માને પણ મારી નાખો પરશુરામે તુરતજ સર્વેને મારી નાખ્યા. આથી જમદગ્નિએ પ્રસન્ન થઇ વર માગવાનુ કહેતા પરશુરામે માગ્યુ કે–" ભાઇઓ તથા મા જીવતા થાય અને કોઇને પણ આ વાતાનુ સ્મરણ, પણ નરહે " જમદગ્નિએ તથાસ્તુ કહીને તપોબળથી સર્વેને જીવતા કર્યા

પરશુરામે—સહસ્રાર્જુનના પુત્રોએ પોતાના પિતા જમદગ્નિને મારી નાખ્યા હતા તેથી રેણુકા બહુજ વિલાપ કરતા હતા તેમને શાન્ત કરવાને વાસ્તે પૃથ્વીને એકવીશવાર નિ ક્ષત્રિય કરી હતી "

વૈદિક ઇતિહાસ પ્રમાણે વિષ્ણુના ૬ઠ્ઠા ૭મા અવતાર રૂપ પરશુરામ અને રામનો મેળાપ અને તેમનો ઝગડો

તુલસીદાસકૃત રામાયણ બાળકાડ પૃ ૨૫૨ થી ૨૮૬ તકમાનો સાર " સીતાજીના સ્વયવર મડપમા રામે સદાશિવના ધનુષ્યને તોડી નાખ્યું. સીતાજીએ રામના ગળામા વરમાળા નાખી આવેલા રાજાઓએ મોટો ખળભળાટ કરી મુકયો મુનિના સ્વરૂપે ત્યા **પરશુરામજી** આવ્યા રાજાઓ ભયભીત થઇ નમ્યા **વિશ્વામિત્રે** રામ લક્ષ્મણને ચરણમા મૂકયા અને રામને એકી ટશે જોયા, બીજી તરફ જોતા ધનુષ્યના બે ટુકડા જોઇ બોલી ઉઠયા કે–અરે મૂર્ખ જનક ? બોલી દે ! આ ધનુષ્ય કોને તોડયુ ? એટલે રામચદ્રજી બોલ્યા હે નાથ ? હે પરશુરામજી ? આ સદાશિવના ધનુષને ભાગી નાખનારો આપણો કોઇ દાસજ હશે, શી આજ્ઞા છે ! પરશુરામ ક્રોધ કરીને બોલ્યા કે જેને ધનુષ્ય તોડયુ છે તેણે તો હુ સહસ્રાર્જુન જેવો મારો શત્રુ સમજુ છુ. શત્રુએ સમાજમાથી અલગ થવુ નહીતર સર્વ રાજાઓ માર્યા જશે, પછી અપમાન ભરેલા વચનોથી લક્ષ્મણજી બોલ્યા કે–હે સ્વામી ! અમોએ બાલ્યાવસ્થામાતો ઘણાએ ધનુષ તોડી નાખ્યા તો પછી આ ધનુષની મમતાનો શો હેતુ ? પછી ક્રોધથી પરશુરામ

તેના સંબન્ધે અમો ક્રમવાર લખતા આવ્યાં છીએ. જો કે આ ટુંક લેખમાં તેમના શરીરાદિકનો વિચાર વિગતવાર આપી શકયા નથી, પણ જૈન ગ્રંથોમાં સવિસ્તર છે. જૈનો પોતાની પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી થએલી માને છે અને આજ કાલના જૈનતત્વના અભ્યાસી પ્રખર વિદ્વાનો તે વાતને પ્રગટ પણ કરી રહ્યા છે. એકંદર ઇતિહાસના વિષયમાં તેમજ તત્ત્વોના વિષયમાં સત્યતા અને વિશેષતા વિચારી યોગ્યતા કયાં છે. તેનો વિચાર કરવાની ખાસ ભલામણ કરૂં છું. **सुज्ञेषु किमधिकेन.**

સાતમા **દત્ત** વાસુદેવ અને પ્રલ્હાદ પ્રતિ વાસુદેવની સમીક્ષા

પુરાણોમાં—**દત્તનામ** તેમજ **નંદન** નામ જોવામાં આવે છે. પરન્તુ તેઓનું સ્વરૂપ—પ્રલ્હાદના સંબન્ધથી છુટું પડી ગએલું હોવાથી અને ઘણી વિકૃતિના સ્વરૂપવાળું થઇ જવાથી અમો ખરો નિર્ણય કરી શકયા નહિ. તેમજ ઘણા ઉંડા પાણીમાં ઉતરવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો નહિ તેથી કેવળ જૈનોનોજ લેખ પંડિતોને આદર્શરૂપે જોવા મૂકી દીધો છે. પણ તેના સંબન્ધે વિવેચન કરવાને અમોએ અવકાશ લીધો નથી.

બાકી પુરાણોમાં એવા રૂપે છે કે—પ્રલ્હાદ પોતે વિષ્ણુનો ભગત હતો, તેનો બાપ શિવનો ભગત હતો. તેથી વિષ્ણું ભગવાને પ્રલ્હાદના પક્ષમાં ભળી નૃસિંહનો અવતાર ધારણ કરી તેના બાપને ઘણા બૂરા હાલથી માર્યો અને પ્રલ્હાદને તો ઇંદ્રપણાનો અધિકાર આપ્યો. આ કથાનો પ્રસંગ અમારા ગ્રંથમાં આપ જોઇ શકશો. ઇત્યલં વિસ્તરેણ

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—દત્ત નામના વિષ્ણુ તેમની સમીક્ષા પ્રકરણ ૩૫ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૬ મું

૧૯મા અને ૨૦ મા તીર્થંકર, ૯મા મહાપદ્મ ચક્રવર્તી

૧૯ મા તીર્થંકર મિથુલા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી કુંભી રાજા હતા તેમની રાણી, **પ્રભાવતી** હતી. તેમની પુત્રી **મલ્લિનાથ** નામા ઓગણીશમા તીર્થંકરપણે થયા. તેમના નિર્વાણ બાદ ૫૪ લાખ વર્ષના આંતરે વીશમા તીર્થંકર થયા છે.

૨૦ મા **મુનિસુવ્રત**–રાજગ્રહ નગરીમાં હરિવંશી રાજા **સુમિત્ર**, રાણી **પદ્માવતી**, તેમના પુત્ર **મુનિસુવ્રત** તીર્થંકર થયા. એમના સમયમાં મહાપદ્મનામા ચક્રવર્તી થયા અને તેમના ભાઇ **વિષ્ણુકુમાર** થયા. ચક્રવર્તીનો વૃત્તાંત પ્રસંગ પુરતો નિચેના વર્ણનમાં આવશે, વિશેષ ગ્રંથાંતરથી જોઇ લેવો.

વિષ્ણુકુમારના સંબન્ધે કિંચિત્ લખીને બતાવીએ છે હસ્તિનાપુરના રાજા પદ્મોત્તર, તેની રાણી જ્વાલાદેવી તેને બે પુત્રો થયા. મોટા **વિષ્ણુકુમાર** નાનો મહાપદ્મ હતો.

એજ સમયમાં–અવંતીનો રાજા **શ્રીધર્મ** થયો છે. તેનો મંત્રી '**નમુચિ**' હતો. તેનું બીજું નામ '**બલ**' હતું અને તે બ્રાહ્મણ હતો.

વીશમા તીર્થંકરના શિષ્ય **સુવ્રતાચાર્ય** હતા. તેમની સાથે વાદ કરતાં તે **બલ** હાર્યો. તેથી તે આચાર્યને મારવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો. રાજાના જાણવામાં આવતાં તે **નમુચિને** પોતાના દેશથી કાઢી મૂકયો. આ નમુચિ અવંતીમાંથી નીકળીને હસ્તિનાપુરમા ગયો, ત્યાં ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તી થવાવાળા **મહાપદ્મની** સેવામા રહ્યો આ મહાપદ્મે નમુચિના કોઇ કાર્યથી તુષ્ટમાન થઇને વર આપ્યો. **પદ્મોત્તરે** અને **વિષ્ણુકુમારે** સુવ્રતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. પદ્મોત્તર મોક્ષમા ગયા. વિષ્ણુકુમાર તપના પ્રભાવથી મહાલબ્ધિવાન્ થયા. હવે **સુવ્રતાચાર્ય** ફરીથી હસ્તિનાપુરમા આવ્યા છે ? પેલા **નમુચિએ** વેર લેવાનો લાગ જોઇ મહાપદ્મ ચક્રવર્તીના પાસેથી યજ્ઞ કરવાના બ્હાને પૂર્વોક્ત વર એવા પ્રકારનો માગ્યો કે મને અમુક દિવસ સત્તા સહિત રાજ્ય આપો ? મહાપદ્મ તેની ઇચ્છા મુજબ રાજ્ય સોપી પોતે અંતઃપુરમાં ચાલ્યા ગયા.

હવે નમુચિ યજ્ઞની દીક્ષા લઇ સંન્યાસી વિગેરે તમામ લોકોના નમસ્કારની સાથે ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓ નથી આવ્યા જાણી પોતાનું માણસ મોકલીને કહેવડાવ્યું કે–હે જૈન સાધુઓ ! તમો ઘણા અભિમાની છો અને યજ્ઞના નિંદક છો માટે નમસ્કારની સાથે ભેટણું કરો કે મારા રાજ્યથી નીકળી જાઓ. આ પ્રમાણે હુકમ થયો. સાધુઓ વિચારવા લાગ્યા કે–એનું રાજ્ય તો છએ ખંડમાં છે તો આપણે હવે જાવું કયાં ? એવો વિચાર કરી, મુખ્ય આચાર્ય નમુચિની, પાસે ગયા અને કહ્યું કે–અમારો તેવો આચાર નહિ હોવાથી અમો આવ્યા નથી. નમુચિએ કહ્યું કે ભલે ન આવ્યા

તોપણ મારા રાજ્યમાંથી સાત દિવસમાં નીકળી જાઓ. અને રહેશો તો તમોને મારી નાખતાં મને પાપ નહિ લાગે. આ જગોપર આચાર્યનું સમભાવનું કહેવું અને નમુચિનું ઉગ્રપણાથી બોલવું ઘણું થયું છે. છેવટે એકનો બે ન થયો ત્યારે આચાર્ય તપોવનમાં આવી સાધુઓની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા અને છેવટે એવો વિચાર થયો કે–આ મહાપદ્મ ચક્રવર્તીના મોટાભાઇ દીક્ષિત અને લબ્ધિવાળા **વિષ્ણુકુમારને** બોલાવી લાવવા. આ વખત વિષ્ણુકુમાર મેરૂ પર્વત ઉપર હતા ત્યાં કોણ જાય? તે વખતે એક સાધુએ કહ્યું કે મેરૂપર્વત ઉપર જવાની તો શક્તિ મને છે પણ પાછા આવવાની શક્તિ નથી. ગુરૂએ કહ્યું તું જા! વિષ્ણુકુમાર તને પાછા લઇને આવશે. હવે ગુરૂની આજ્ઞાથી તે લબ્ધિવાળા સાધુ થોડાજ વખતમાં વિષ્ણુકુમાર પાસે પહોંચ્યા. સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. **વિષ્ણુકુમાર** રાજર્ષિ ને સાધુને લઇને ગુરૂની પાસે આવ્યા. ગુરૂને વાંદ્યા, ગુરૂની આજ્ઞા લઇ પોતે એકલાજ રાજસભામાં ગયા. ત્યાં એક નમુચિ–બલ વિના સભાના બધા લોકોએ વંદન કર્યું વિષ્ણુકુમાર મુનિએ ધર્મોપદેશ આપતાં કહ્યું કે–નિઃસંગી સાધુઓની સાથે વૈર રાખવું તે ઘણું અયોગ્ય અને નરકનું કારણ થાય છે. સાધુ કોઇની નિંદા કરતા નથી તેથી નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. છતાં તેમની પાસે નમસ્કાર કરાવવાનો હઠ કરવો એ તદ્દન અયોગ્ય છે. છેવટ નમુચિ બલને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે નમુચિ બલ! તું આ અકાર્યને છોડી દે! આ જગોપર ઘણી યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામાં આવી છે પણ નમુચિ બલ એકનો બે ના થયો. છેવટે કહ્યું કે ચોમાસાના દિવસોમાં સાધુ ક્યાં જાય? પછી તું કહીશ તેમ સાધુઓ કરશે. છેવટે નમુચિબલ કટકીને બોલ્યો કે તું માન્ય કરવા યોગ્ય છે તેથી તારા માટે ત્રણ પગલાં (ત્રણ ડગલાં) જગ્યા આપું છું. બાકી જે કોઇ પણ સાધુ મારા રાજ્યમાં રહેશે તો હું તેને જીવતો નહિ રહેવા દઉં. છેવટે વિષ્ણુકુમાર મુનિએ વિચાર કર્યો કે–આતો કોઇ મહાપાપી સાધુઓનો ઘાતજ ઇચ્છે છે. તેથી કોઇ પણ પ્રકારથી સમજે તેવો નથી. માટે હવે તો તેની જડ જાય તો બચાવ થાય તેમ છે. હવે વિષ્ણુકુમાર મુનિ કોપમાં આવી પોતાની વૈક્રિય લબ્ધિથી એક લાખ જોજનનું શરીર બનાવી, એક ડગલાથી ભરત ક્ષેત્રાદિક માપી લીધું, બીજા ડગલાથી પૂર્વ પશ્ચિમના સમુદ્રને માપી લીધો. અને ત્રિજું ડગલું નમુચિબલના માથા ઉપર મુકી સિંહાસનથી નીચે નાખી નમુચિબલને ધરતીમાંજ ખોસી ઘાલ્યો અને મરીને નરકમાંજ ગયો. વિષ્ણુમુનિને દેવતાઓએ મધુર ગાયન સંભળાવી શાન્ત કર્યા. પછી પોતાના શરીરનો સંકોચ કરી ગુરૂની પાસે પાપનું પ્રાયશ્ચિત લઇ વિહાર કરી ગયા. તે મુનિ તપ જપાદિકની સાથે સંયમનું પાલન કરી મોક્ષમાં ગયા.

આ કથાનો સંબંધ **નમુચિ બલ** બ્રાહ્મણ અને **વિષ્ણુકુમાર** જૈન સાધુના પ્રસંગથી બનેલો છે. ત્યારે પુરાણકારોએ વિચિત્ર પ્રકારથી ગોઠવેલો છે.

॥ ઇતિ–૧૯ મા પછી ૨૦ મા તીર્થંકર અને મહાપદ્મ નવમા ચક્રવર્તીના સમયે મુનિઘાતના વાંછક નમુચિનો થએલો નાશ. ॥ પ્રકરણ ૩૬ મું.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

હવે ૨૦–૨૧ માના મધ્યમાં–લક્ષ્મણવિષ્ણુ આદિનું આઠમું ત્રિક જૈન પ્રમાણે કિંચિત્ બતાવી વૈદિકમાંથી પણ કિંચિત્ બતાવીશું.

૨૦।૨૧ માના મધ્યમાં લક્ષ્મણાદિકનું આઠમું ત્રિક, **પદ્મ** (રામ) બલદેવ, **નારયણ** (લક્ષ્મણ) વાસુદેવ, **રાવણ** પ્રતિવાસુદેવ.

રામ, લક્ષ્મણ, અને રાવણ એ ત્રિક જગત પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ જૈન અને વૈદિકમાં તફાવત પણ છે તેથી જૈન પ્રમાણે કિંચિત્ વિશેષ પણે લખીને બતાવીએ છીએ.

બીજા તીર્થંકર શ્રી **અજિત** નાથના વખતમાં **ભીમ** રાક્ષસપતિ એ લવણ સમુદ્રમાં રાક્ષસ દ્વીપ મધ્યે પર્વત ઉપર લંકા નામે નગરી વસાવી હતી અને નીચે પાતાલ લંકા નામે પ્રાચીન નગરી હતી. આ દ્વીપ રાક્ષસપતિ ભીમે **મેઘવાહન** નામના પોતાના અજ્ઞાત રહેલા પુત્રને આપ્યો. સાથે નવમણિનો એક દિવ્ય હાર અને રાક્ષસી વિદ્યા પણ આપી. આથી મેઘવાહનના વંશજો રાક્ષસવંશના નામથી ઓળખાયા, એ વંશમાં વીશમા મુનિસુવ્રત સ્વામી તીર્થંકરના થયા પછી **રાવણ** નામે પ્રતિવાસુદેવ થયો, તેનો પિતા રત્નશ્રવા રાક્ષસદ્વીપ અને લંકા નગરી ગુમાવી–તેની માતા કૈકસી સાથે પાતાલ લંકામાં રહેતો હતો. રાવણ જન્મ વખતે સુતીકા શય્યામાં સુતો હતો તેવામાંજ તેના પૂર્વજોએ આપેલો નવમણિહાર કે જેની તેના વંશજો તેને પહેરવા અશક્ત થઇ પૂજા કરતા હતા અને જેનું રક્ષણ એક હજાર નાગકુમારો કરતા હતા. તે તેને કરંડીયામાંથી ખેંચી કાઢી પોતાના ગલામાં પહેરી લીધો ? જે હારમાં તેના મુખનાં પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ પડતાં તે દશમુખ લાગવા લાગ્યો. આથી તેના પિતાએ તેનું **દશમુખ** એવું લક્ષણ સૂચક નામ રાખ્યું. રાક્ષસદ્વીપની નજીકમાં વાયવ્ય દિશાએ વાનર નામના દ્વીપમાં આદિત્ય રાજા અને ઇંદુમાલિનીનો **વાલી** નામે પુત્ર હતો. વાલીને સુગ્રીવ અને શ્રીપ્રભા નામે બીજાં ભાઇ બ્હેન હતાં.

રાક્ષસદ્વીપવાસી જેમ રાક્ષસ સંજ્ઞાથી ઓળખાતા તેમ વાનર દ્વીપવાસી વાનરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ વંશોત્પત્તિ નીચે મુજબ છે. અગીયારમા શ્રી શ્રેયાંસ તીર્થંકરના વખતમાં–કીર્તિધવલ રાજાએ પોતાના શાળા શ્રીકંઠને વાનરદ્વીપ આપી ત્યાંની કિષ્કિંધા નગરીના રાજ્ય સિંહાસન ઉપર તેને બેસાડયો એ દ્વીપમાં વાંદરો ઘણા હતા. તેનો જરાપણ સંહાર ન કરતાં તેઓનું અન્ન પાનથી રક્ષણ કરતા. આથી એ દ્વીપના બધા માણસો જ્યાં ત્યાં વાનરોનીજ આકૃતિ ચિતરતા વાનરદ્વીપના રાજ્યથી અને જ્યાં ત્યાં વાનરોના ચિન્હથી તે દ્વીપના માણસો પણ વાનરના નામથી ઓળખાતા.

દશમુખે (રાવણે) વાલીરાજાને કહેવરાવ્યું કે—તમારા પૂર્વજ શ્રીકંઠને મારા પૂર્વજ કીર્તિધવલે વાનરદ્વીપમાં લાવી રાખ્યા હતા. ત્યારથી તમો અમારી આજ્ઞા માનતા આવ્યા છો તો તમે મારી આજ્ઞા સ્વીકારશો, એમ કહેવડાવતાં બન્ને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં રાવણ હાર્યો. વાલી પોતાના ભાઇ સુગ્રીવને રાજ્ય આપી અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર તપ આદરી ધ્યાનસ્થ ઉભા હતા ત્યાં રાવણે તેમને જોવાથી દ્વેષનો માર્યો, અષ્ટાપદ પર્વત સહિત તેમને ઉંચકી ફેંકી દેવા લાગ્યો. આથી વાલીમુનિએ પર્વતને પગથી દબાવતાં દશમુખ છુંદાઇ રડવા લાગ્યા ! આથી તે દિવસથી તેનુ બીજું નામ રાવણ પડયું.

અયોધ્યાના દશરથ રાજા રાવણના ત્રાસથી અયોધ્યા છોડી રાજગૃહમાં રહેતા હતા ત્યા તેમને અપરાજિતા જેનું બીજું નામ કૌશલ્યા પટ્ટ રાણીથી પદ્મ (રામ) બલદેવની પદવીવાળો પુત્ર થયો. અને સુમિત્રાથી–લક્ષ્મણ વાસુદેવનો જન્મ થયો. જેનું રાજાએ–નારાયણ એવું નામ પાડયું હતું. આ બે પુત્રોના પરાક્રમથી દશરથ રાજા ઇક્ષ્વાકુવંશના રાજાઓની રાજધાની પોતાની અયોધ્યા નગરીમાં પાછા આવ્યા, ત્યાં કૈકેયીએ ભરતને જન્મ આપ્યો.

મિથિલાના જનક રાજાને મ્લેચ્છ રાજાઓએ આવી પીડવા માંડયે. આથી જનકે પોતાના મિત્ર રાજા દશરથની સહાય્ય માગી. જેથી રામ અને લક્ષ્મણે ત્યાં જઇ તેઓનો નાશ કર્યો. આ પરાક્રમથી સંતુષ્ટમાન થઇ જનક રાજાએ પોતાની અતિ રૂપવતી પુત્રી સીતા રામને આપી. પણ નારદ એક વખત જનકરાજાના અંતઃપુરમાં ગએલા ત્યાં સીતાએ તેમને દીઠા તેથી તે ભયપામીને બૂમો પાડવા લાગી, આથી દાસી વર્ગે નારદને સંતાપ્યા. નારદે વૈતાઢય પર્વત ઉપર આવી રથપુર નગરીના રાજા ચંદ્રગતિના પુત્ર ભામંડલને સીતાનું ચિત્ર બનાવ્યું. ચિત્ર જોઇ ભામંડલ સ્નેહવશ થતાં, ચંદ્રગતિને જનક

ને બોલાવી સીતાની માગણી કરી. જનકે રામને આપ્યાની વાત કર્યાથી ચંદ્રગતિ કહેવા લાગ્યો જો રામ મારી પાસે દુઃસહ તેજવાળાં હજાર • યક્ષોથી અધિષ્ટિત બે ધનુષ્યો છે તેને ચઢાવે તો ભલે પરણે

આથી નિરૂપાયે જનકે પોતાને ત્યાં સ્વયંવર રચી દેશ દેશના રાજાઓને નિમંત્રી તેમને ધનુષ્ય ચઢાવી કન્યા પરણવા કહ્યુ. **રામે** વજ્રાવર્ત ધનુષ્ય ચઢાવ્યું ને સીતાએ તેમના કંઠમાં વરમાળા આરોપી, **લક્ષ્મણે** અર્ણવાર્ત્ત ધનુષ્ય ચઢાવ્યું. તેમને વિદ્યાધરોએ પોતાની અઢાર મહારૂપવતી કન્યાઓ પરણાવી.

કૈકેયીના વચનથી—રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા સાથે વનવાસ નિકળ્યા. ત્યાંથી રાવણ સીતાને હરી લંકા લઇ ગયો.

સાહસગતિ વિદ્યાધર—સુગ્રીવની સ્ત્રી તારાની ઇચ્છાથી, ઇચ્છિત રૂપ કરવાની વિદ્યા સિદ્ધ કરવા—હિમાલયમા તપ કરવા લાગ્યો. તેને તે વિદ્યા પ્રાપ્ત થતાં કિષ્કિંધા પુરીમા આવી સુગ્રીવ ક્રીડા કરવા બહાર જતાં અંતઃપુરમાં દાખલ થયો. સુગ્રીવ પાછો આવતાં પોતાના રૂપ ધારી સુગ્રીવને અંતઃપુરમાં દાખલ થએલો જાણ્યો. વાલિના પુત્રે કોઇ જાતનો વિપ્લવ થવા ન પામે તે માટે બન્ને જણને અંતઃપુરમાં દાખલ થતાં અટકાવ્યા, બન્ને વચ્ચે યુદ્ધ થયુ. તે તેમાં એક બીજાને જીતવા અસમર્થ થતાં બન્ને દૂર જઇ ઉભા. સાચા સુગ્રીવે **પવનજય** અને અંજનાના પુત્ર **હનુમાનને** પોતાની મદદમા બોલાવ્યા પણ તેઓ બે વચ્ચેનો ભેદ સમજી શકયા નહિ. આથી નવા યુદ્ધમા બનાવટી સુગ્રીવે ખરા સુગ્રીવને કુટી નાખ્યો. સુગ્રીવ ખેદ પામી કોઇ મહાબળવાનની શોધ કરવા લાગ્યો. તેમને **રામ લક્ષ્મણની** મદદ લેવાનો વિચાર કર્યો. સુગ્રીવે પાતાલ લંકાથી રામ લક્ષ્મણને તેડી લાવી માયાવી સુગ્રીવને લઢવા બોલાવ્યો. રામ બન્ને વચ્ચેનો ભેદ સમજી શકયા નહિ પણ તેની પરિક્ષા કરવા માટે પોતાના વજ્રાવર્ત્ત ધનુંષ્યનો ટંકાર કર્યો. આથી માયાવી સુગ્રીવની વિદ્યા ભાગી ગઇ. રામે તેના અસલ રૂપને જોઇ તેને અત્યંત તિરસ્કાર પૂર્વક મારી નાખ્યો.

સુગ્રીવે સીતાની શોધ કરવાનું માથે લઇ, તેનો પત્તો રામને મેળવી આપ્યો. હનુમાનને રાવણ પાસેથી સીતાને પાછી લેવા મોકલ્યા. રાવણના ભાઇ બીભીષણ અને પત્ની મંદોદરીના કહેવા છતાં તે તેને આપી નહિ. જેથી રામ લક્ષ્મણે હનુમાન અને સુગ્રીવની સેના સાથે રાવણ ઉપર ચઢાઇ કરી. રણ-

ભૂમિમાં રાવણનું માથું લક્ષ્મણે તેનાજ ચક્રરત્નવડે કાપી નાખ્યું. સીતાને સ્વાધિનમાં લીધી અને રાવણના ત્રણ ખંડના રાજ્યને તેઓએ કબજે કર્યું.

લક્ષ્મણનું રામના કૃત્રિમ મરણના સમાચારથી હૃદય ખોભ થતા મરણ થયું. રામને આથી ભાઇના વિયોગનો ઘણો આઘાત લાગ્યો. વૈરાગ્ય પામી રામે સર્વત્યાગ કરી દીક્ષા લઇ બાકીની જીંદગી તપ અને ધ્યાનમાં વ્યતીત કરી કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષ પદને પામ્યા.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે લક્ષ્મણ વાસુદેવાદિકનું આઠમું ત્રિક.

જૈનમાં–પાલકના પાપે દંડક દેશના નાશે દંડકારણ્ય

દંડકારણ્ય વિષયે જૈનોનો ઇાતહાસ.

જૈન રામાયણ સર્ગ ૫ મો જટાયુપક્ષીનો સંબન્ધ.

"રામ વનવાસમાં ફરતાં–દંડકારણ્યના પર્વતની ગુફામાં આવીને રહ્યા. ત્યાં ભોજન સમયે આવેલા બે ચારણ મુનિઓને ભોજન આપીને જમ્યા ત્યા ગંધ નામનું રોગી પંખી વૃક્ષથી ઉતર્યું. મુનિદર્શનથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન અને ચરણ સ્પર્શથી રોગમુક્ત થયું તે પંખી જટાયુ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. રામના તેના વિષયના પ્રશ્નથી મુનિએ જણાવ્યું કે–અહિં પૂર્વે કુંભકારકટ નામનું નગર હતું. ત્યાં દંડક નામનો રાજા હતો.

શ્રાવસ્તિનો રાજા જિતશત્રુ, તેનો પુત્ર સ્કંધક અને તેની પુત્રી પુરંદરયશા જે પુરંદરને પરણી હતી. દંડકનો પાલક નામનો બ્રાહ્મણ દૂત જિતશત્રુ પાસે આવેલો તે ત્યાં જૈનધર્મની ગોષ્ઠિમાં જોડાતાં સ્કંધકે તેને નિરૂત્તરી કર્યો. પાલક સ્વસ્થાનકે રોષ ભર્યો ગયો. સ્કંધકે પાંચશો રાજપુત્રની સાથે વીશમા તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી કુંભકારકટે જવાની રજા માગતાં પ્રભુએ મરણાંત ઉપસર્ગ બતાવ્યો ? સ્કંધકના ×આરાધક વિરાધકના પ્રશ્નમાં પ્રભુએ કહ્યું–તારા વિના બધાએ સાધુ આરાધક થશે. એટલે તેઓ બધાનું ભલું વિચારી તે તરફ ચાલ્યા. દૂરથી તેઓ પાલકના નજરે પડતાં તેને રોષ જાગ્યો. વેર લેવા સાધુના યોગ્ય સ્થાનકે શસ્ત્રો દટાવ્યાં. સાધુનો ઉતારો થયો. દંડક રાજાદિ તેના અંતઃપુરમાં ગયેલા ઘણાજ ખુશી થઇ સ્થાનકે ગયા.

×મો પાડવા લાગી, આથી

દુષ્ટપાલકે દંડક રાજાને એકાન્તમાં કહ્યું કે–આ સ્કંધક પાંચશો યોદ્ધાની શાથે તમારૂં રાજ્ય લેવાને આવેલા છે. જુવો મુનિઓના સ્થાનમાં શસ્ત્રો દાટેલાં છે, તપાસતાં દુષ્ટનાં દાટેલાં મળ્યાં. દંડકે શિક્ષાનું કામ દુષ્ટ પાલકનેજ સોંપ્યુ. તેને મનુષ્ય પીલન યંત્રથી સાધુઓને સ્કંધકને દેખતાં પીલવા માંડયા. સમતાથી પીલાતા છેવટે તે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. એક નાનો સાધુ રહેતાં સ્કંધકે -હું મને પીલ્યા પછી આને પીલ? તે ન સાંભળતાં અધિક દુષ્ટાઇ વાપરી પહેલો પીલ્યો? સ્કંધકને આથી રોષ થતાં નિયાણું કર્યું કે–જો આ તપાસ્યાનું ફળ હોય તો હું "આ **દંડક** તથા **પાલક** તેમજ તેના કુલ અને દેશનો નાશ કરનારો થાઉં" આ રીતે સ્કંધકે પીલાઇ ત્યાંથી કાળ કરી વન્હિકુમાર જાતિમાં દેવતા થયા. આ તરફ પોતાની બ્હેન **પુરંદર યશાએ** આપેલી કાંબલીનો મુનિએ બનાવેલો રજોહરણ (સાધુના વેષનું ચિન્હ) લોહીથી ખરડાએલું પક્ષીએ ઉપાડયું, તે દૈવયોગે–દંડકની રાણી પુરંદરયશાની પાસે જઇ પડયું. તેણેં ભાઇનું રજોહરણ ઓળખ્યુ. પાલકે પીલ્યાની ખબર પડતાં રાજા રાણીમાં મોટો કલેશ થયો. રાણીને શાસનદેવે ઉપાડી મુનિસુવ્રત તીર્થંકરની પાસે મૂકી તેણે દીક્ષા લીધી.

આ તરફ અગ્નિ કુમારપણે થએલા દેવ–સ્કંધના જીવે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના જન્મનો વૃત્તાંત જાણી, પાલકને તથા નગરસહિત દંડક રાજાને ભસ્મસાત્ કરી નાખ્યા. તે દંડક રાજા પોતાના પાપથી અનેક યોનિયોમાં પરિભ્રમણ કરતો આ ગંધ નામનો રોગી પક્ષી, અમારા દર્શનથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળો અને ચરણસ્પર્શથી રોગમુક્ત થયો છે.

આ પ્રમાણે જૈનોમાં દંડક રાજાના પાપથી દંડકારણ્યની ઉત્પત્તિ છે.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—પાલકના પાપે દંડક દેશના નાશથી દંડકારણ્ય.

દંડકારણ્ય માટે વૈદિકમતમાં ભિન્ન ભિન્ન થએલી કલ્પનાઓ

ગૌતમને કલંક આપાવા ગણપતિ, બ્રાહ્મણોમાં ભળ્યા.

તુલસી રામાયણ અરણ્ય કાંડ પૃ. ૬૬૯ ની ટીપમાં.

(૧) "ગૌતમની ઉપર ઈર્ષ્યાથી ઘેરાએલા બ્રાહ્મણોએ ગૌતમને પતિત ઠરાવવાને વાસ્તે–ગણપતિની પ્રાર્થના કરતાં, ગણપતિ–વૃદ્ધ અને દુર્બળ ગાયનું રૂપ ધરીને ગૌતમના ખેતરમાં પેઠા. ગૌતમે આવીને તેણેં હાંકી કાઢવા વાસ્તે હાથનો સ્પર્શ કરતાંજ તે ગાય મરી ગઇ. આથી બ્રાહ્મણો ગૌતમને પતિત ઠરાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ગૌતમે એ અરણ્યમાં

પોતાનું અનિષ્ટ થયું જોઇને અરણ્યને સુકાઇ જવાનો શાપ આપ્યો હતો. ?
(શિવપુરાણ)

પ્રથમ આ ગણપતિજ કલ્પિત છે તે મારા લેખથી આપ સમજી શકશો એજ, ઇર્ષાલુ બ્રાહ્મણોમાં ઇર્ષા હોય પણ માંગલિક કાર્યમાં ભાગ લેનાર ગણપતિ–આ અનિષ્ટ કાર્યમાં શા માટે જોડાયા ? પ્રથમ ગણપતિએ મંડામાયા કેળવી ગૌતમ જેવા મહાઋષિને ફોગટના સંતાપ્યા ? અરણ્યનો નાશ કરાવી હજારો પશુ પંખીઓના આશ્રય ભાગી નાખ્યા બીજા ઇર્ષાલુ તો ન સમજે પણ જ્ઞાની ગણપતિ કેમ ન સમજ્યા ?

આમાં જ્ઞાની ગોતમની પણ એક મોટી ભૂલ થઇ, જો કાંઇપણ કરવાનું હતું તો તે અપરાધીઓના માટે કરવાનું હતું. પણ નાહક ઝાડ બીડને સુકવી હજારો પશુ, પંખીઓના આશ્રયનો ભંગ કરી તેમના શાપ રૂપના ભાગી શા માટે થયા ?

આ વિષયમા બીજો લેખ જોતાં જ્ઞાની ગણપતિ કે જ્ઞાનિ ગોતમ ભૂલેલા જણાતા નથી, પણ બીન પાયાની જુઠી વાતો લખનારાજ ભૂલેલા છે તેથી દેવને કે ઋષિને દોષ આપવો તે તદ્દન વૃથા છે.

---

(૨) " દંડક રાજાએ—પોતાના ગુરૂ ભૃગુ મુનિની પુત્રીનો બલાત્કારથી સંભોગ કરતા, ભૃગુ મુનિએ ક્રોધ કરીને દંડક રાજાના આખા દેશને ઉજ્જડ તથા શુષ્ક થઇ જવાનો શાપ આપ્યો. તે ઉપર ફલ થવાથી એ આખો દેશ વેરાન જંગલરૂપ થઇ ગયો. વૃક્ષાદિક પણ સુકાઇ ગયા આથી એ દેશ દંડકારણ્યના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો.

(વાલ્મીકીય રામાયણ ઉત્તર કાંડમાંથી લીધેલો ઉતારો)

ઉપરના ત્રણે લેખોના સંબન્ધે કિંચિત્ મારો વિચાર

જૈન ઇતિહાસ જોતા પાલક બ્રાહ્મણના પાપનું પ્રાયશ્ચિત, દંડક રાજાને નડયું ક્રોધના વશમાં પડી સ્કંધક મુનિએ પોતાના તપનું મોક્ષરૂપ ફળ ગુમાવી સંસારમા ફરવાનુ વધાર્યું.

વૈદિકમતે બે ઋષિઓના શાપથી દંડકારણ્ય બનેલું બતાવ્યું છે. શિવપુરાણવાળાએ ગૌત્તમના શાપથી બનેલુ બતાવ્યું છે. આ વાત એવા રૂપમ પણ મુકાય છે કે આ ગૌત્તમ અમારામાંથી કાઢી મૂકયા પછી મહાવીરના શિષ્ય થયા હતા મહાવીર હજારો વર્ષ ઉપર થયા, દંડકારણ્ય લાખો વર્ષ ઉપર થયું.

બન્નેનો મેળ કેવી રીતે મેળવી આપતા હશે ? પુરાણકારો ગમે તે લખે-કેમકે તેમને તો ઈશ્વર તરફથી બધી છુટજ મળેલી હોય છે. **આજ પુરાણકારે** લખ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને માયાવી પુરૂષ મોકલી વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ-જૈન ધર્મ ચલાવ્યો. આ વાત કૃષ્ણ ભગવાનજ તેમને કહી ગયા હશે ને ? બીજો લેખ જોતાં **ભૃગુના** કારણથી **દંડકારણ્ય** થએલું બતાવ્યું છે. આ ભૃગુ કયા ? કોઇ જગોપર બ્રહ્માના પુત્રતો કોઇ જગોપર વરૂણના પુત્ર આ બેમાંના કયા ભૃગુઋષિએ શાપ આપીને દંડકારણ્ય બનાવ્યું ?

જે મતમાં વારંવાર લખાવટનો તફાવત થતો રહેતો હોય ત્યાં એજ અનુમાન બંધાય કે-બીજાના લેખો જોઇ પોતાની મરજી પ્રમાણે તેમને કલ્પનાઓ કરેલી હોય પણ પોતે વાસ્તવિક પણે લખી શકાયજ નથી.

॥ ઇતિ વૈદિકે-દંડ કારણ્ય થવામાં-ગૌત્તમ અને ભૃગુ. એ બે કારણ રૂપે બતાવ્યા તેની સમીક્ષા.

યુગયુગમાં ભકતોના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ, જેના તેનાથી શાપિત ? અને નારદના શાપથી મુકત, શિવના બે ગણ, તે રાવણ અને કુંભકરણ.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પ. ૧૧૮ થી ૧૨૭માંથી કિંચિત્ સાર

" કામદેવને જીતવાથી ગર્વિષ્ટ થએલા **નારદે** પોતાની બધી વાત શિવ-જીને કહી બતાવી. શિવે કહ્યું આ વાત ભૂલે ચુકે **વિષ્ણુજીને** સંભળાવશો નહિ. હાથમાં વીણા લઇ ગીત ગાન કરતા નારદ ક્ષીર સમુદ્રમાં નારાયણ પાસે ગયા. આદરસત્કારથી ત્યાં બેઠા. શિવે ના પાડી હતી છતાં કામદેવનું સ્વરૂપ વિષ્ણુને કહી બતાવ્યું. વિષ્ણુ મોઢું ઠેકાણે રાખી બોલ્યા કે-તમો જ્ઞાની, વૈરાગી, તમોને કામદેવ પીડા કરી શકે ખરા કે ? ગર્વિષ્ટ નારદજી બોલી ઉઠયા કે પ્રભુ આપણી દયા છે. હવે **વિષ્ણુએ** માયાને પ્રેરી તેણે સો યોજનનું વૈકુંઠથી પણ અધિક નગર બનાવ્યું. તેમા **ગુણનિધિ** રાજા અને તેની પુત્રી **વિશ્વમોહિની** થઇ. સ્વયંવર મંડપ થયો. નારદજી પણ જઇ ચઢયા. કન્યા દેખી મોહમાં પડયા. હવે એ મને શી રીતે વરે તેની ચિંતામાં પડયા. થોડા વખતમાં તપ જપાદિ ન બની આવે, માટે વિષ્ણુની પાસે જઇને વર માગું. પહોંચ્યા વિષ્ણુ પાસે. વિષ્ણુએ કહ્યું-તમારૂં હિત થાશે તેમ કરીશ. (આ છળનું વચન નારદજી સમજ્યા નહિ.) સ્વયંવર મંડપ ભરાઇ ગયો. નારદ પોતે પોતાનું રૂપ પ્રભુ જેવું દેખીને રાજી થયા. રાજાઓ તેમને મુનિ રૂપે જુવે છે. કન્યા વૃક્ષ વાનર રૂપે જુએ છે.

શિવના બે ગણો બ્રાહ્મણરૂપે નારદજીના બધા ભેદો જોતાં ફરે છે અને નારદજીની પાસેજ સભામાં બેઠા. અને મશ્કરી કરવા લાગ્યા કે—રાજકન્યા આપણને સાક્ષાત વિષ્ણુ જાણીને વરશે? રાજકન્યાતો વાંદરા જેવા જોઇ પીઠ દઇને આગળ ચાલી અને વિષ્ણુના ગળામાં વરમાળા નાંખી. નારદજી વિલ્હલ થઇ ગયા. હવે પેલા શિવગણોએ કહ્યું તમો તમારૂં મોહું તો જુવો કહીને શાપના ભયથી ભાગી ગયા. દર્પણ ન મળતાં પાણીમાં મુખ જોતાં કુરૂપ જોયું. તે બે ગણોને રાક્ષસ થવાનો શાપ આપ્યો. વિચાર કરતા નારદ વિષ્ણુ પાસે ગયા, કાંતો શાપ આપું કે બ્રહ્મહત્યા આપું. એટલે પરિવાર સાથે વિષ્ણુએ બોલાવ્યા કે—વ્યાકુળ જેવા કયાં ચાલ્યા? આટલું સાંભળતાંજ ભભકી ઉઠયા કે—હે નારાયણ? તમારામાં ઇર્ષ્યા અને કપટ ઘણું છે. તમે સમુદ્રના મંથન વખતે શિવને ઝેર આપ્યું, તમે ઠગી ઠગીને પારકી વસ્તુઓને લઇ સમૃદ્ધિવાન થયા છો. તમારે માથે કોઇ જણાતો નથી તમે મારી મશ્કરી કરી છે તેથી તમારે દેહ ધરવો પડશે. અને તમે મારી આકૃતિ વાનરા જેવી કરી તેથી તમોને વાનરાઓજ સાહાય્ય કરશે અને સ્ત્રીની હાનિરૂપ અપકાર કર્યો છે તેથી સ્ત્રીના વિયોગથી દુ:ખી થાઓ? વિષ્ણુએ નારદજીનો શાપ માથેચઢાવી લીધો. અને પોતાની માયાને નારદજી ઉપરથી ખેંચી લીધી. એટલે લક્ષ્મી કે રાજકન્યા નારદજીના જોવામાં આવ્યાં નહિં એટલે નારદજી બોલ્યા કે હે પ્રભુ! મારો શાપ મિથ્યા થાઓ! વિષ્ણુજી બોલ્યા કે એ તો મેં મારી ખુશીથી અંગીકાર કરી લીધે છે. નારદજી બોલ્યા કે—મારાં પાપ કેવી રીતે દૂર થાય? વિષ્ણુએ કહ્યું શિવજીના શો નામનો જાપ કરો, સર્વ પાપની શાન્તિ થશે. શિવમાં અમો બધાએ દેવો આવીજ ગયા.

પછી પેલા બે શિવના ગણો મલ્યા, નારદને પાપથી મુકત કરવા વિનંતી કરી, નારદે કહ્યું શાપ મુક્ત નહિ થાઓ પણ તમો મોટી ઋદ્ધિવાળા થઇ જગતને જીતશો અને વિષ્ણુના હાથથી મરીને મોક્ષમાં જશો. એટલે સંસારનો દેહ રહેશે નહિ. સમય પ્રાપ્ત થતાં રાવણ અને કુંભકરણ એ બે રાક્ષસો પેદા થયા."

આમાં પણ જરા મારો વિચાર—ઇશારાથી વાતને સમજે તે પંડિત ગણાય પણ કહેલી સમજે નહિ તેમાં જ્ઞાન કેટલું? શિવજીએ ના પાડી હતી છતાં નારદ વિષ્ણુને કામદેવની વાત કહેવા બેઠા, વિષ્ણુએ કહેલી મરજી તે પણ સમજ્યા નહિ. વળી શિવના બે ગણે મશ્કરી કરી તે પણ નારદ ન સમજ્યા. ગોથા ખાધા ત્યારે સમજ્યા અને શિવના ગણને શ્રાપ આપ્યા [illegible]

આપ્યો અરે ? વિષ્ણુને પણ શાપ આપ્યો કે તમો દેહ ધારણ કરશો તમારી સ્ત્રીનું હરણ થશે અને વાનરો તમોને સહાય્ય થશે. જે નારદ પ્રત્યક્ષમાં જગોજગોપર ગોથાં ખાઈ ગયા છે તેમનામાં ભવિષ્યનું જ્ઞાન કયાંથી આવ્યું ?

વળી પેલા બે રાક્ષસોએ પોતાના શાપથી મુકત થવા કહ્યુ ત્યારે તેમને ભવિષ્યમાં મોક્ષ થવાનું કહી બતાવ્યુ ? જે માણસ પ્રત્યક્ષમા જગોજગોપર કુટાતો હોય તે ભવિષ્યવેત્તા હોય ખરો કે ? મારા આ વિચારથી સત્ય શું છે ? તેનો વિચાર કરી જુવો ? કોરેકોરી શ્રદ્ધાથી આપણી બુદ્ધિગતા શુ કામની ?

વળી જુવો નારદે કૃષ્ણજીને ઠગ કહયા, શિવજી ઠગાયા આ બધાઓમાં વધારે જ્ઞાની કોણે સમજવા ? વળી વિચારવાનું કે જૈન પ્રમાણે-**રામ લક્ષ્મણ અને રાવણ** એ **આઠમું ત્રિક** છે. અને શ્રી **કૃષ્ણાદિકનું નવમું ત્રિક** આગળ કહેવાનુ છે.

વૈદિકે દશા વતારમાં-**રામ સાતમા** અને શ્રી **કૃષ્ણ આઠમા** અવતાર એટલે રામ તો પૂર્વે થએલા છે. તો પછી આ રામાયણવાળાએ ઉંધો છતો મેળ કેવી રીતે મેળવીને આપ્યો હશે ? સજ્જનો જરા મુકત પણે વિચાર કરશો ?

॥ ઇતિ વૈદિકે નારદના શાપે સ્ત્રી વિયોગી વિષ્ણુ અને શિવગણ બે શાપથી મુકત.

વિભીષણના પ્રશ્નના ઉત્તરમા-જયભૂષણ કેવલીએ કહી બતાવેલા રામ સીતાદિકના પૂર્વભવો જૈન પ્રમાણે—

જૈન રામાયણ સર્ગ ૧૦ માંથી નીચે પ્રમાણે.

" ક્ષેમપુર નગરમા **નયદત્ત** વણિકના **ધનદત્ત** અને **વસુદત્ત** બે પુત્રો હતા. આ બન્નેને યાજ્ઞવલ્કય નામના બ્રાહ્મણ સાથે મિત્રાઇ હતી. તેજ નગરમાં **સાગરદત્ત** વણિકને-**ગુણધર** પુત્ર અને **ગુણવતી** પુત્રી હતી આ ગુણવતીને પિતાએ ધનદત્તને આપી, તેની માતાએ ધનના લોભથી ધનાઢય શ્રીકાન્તને આપી. યાજ્ઞવલ્યને ખબર પડતાં નયદત્તના પુત્રોને ખબર આપી પેલા વસુદત્તે રાત્રે શ્રી કાન્તને મારી નાખ્યો. અને શ્રીકાન્તે પણ ખડ્ગવડે વસુદત્તને મારી નાખ્યો. તે બન્ને મરી વિંધ્યાટવીમાં મૃગલા થયા. ગુણવતી કુંવારીજ મરણ પામી અને તેજ વનમા મૃગલી થઇ. ત્યાં પણ તેને માટે બન્ને યુદ્ધ કરીને મર્યા. એવી રીતે પરસ્પર વૈરથી ઘણા કાળ સંસારમા રખડયા.

આ તરફ ધનદત્ત–ભાઇના મરણથી પીડિત થઇ ભટકવા લાગ્યો. રાત્રે ક્ષુધાપીડિતે સાધુ પાસે ભોજન માગ્યું. સાધુ બોલ્યા રાત્રે સાધુ પાસે ન હોય એમ કહી ધર્મ બોધ આપતાં પકકો શ્રાવક થયો. મરણ થયા પછી સૌધર્મે દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાપુરમાં–મેરૂશેઠની સ્ત્રી ધારિણીના ' **પદ્મરૂચિ** પુત્ર શ્રાવક થયો. આ પદ્મરૂચિ અશ્વારૂઢ થઇ ગોકુળમાં જતાં અશ્વથી ઉતરી મરણ દશામાં પડેલા બળદને નમસ્કાર મંત્ર સંભળાવ્યો. તેના પ્રભાવથી એજ બળદ તેજ નગરમાં **છત્રછાય** રાજાની **શ્રીદત્તા** રાણીને **વૃષભધ્વજ** નામે પુત્ર થયો. આ કુમાર ફરતાં ફરતા તે બળદની મૃત્યુભૂમિ પાસે આવ્યો એ જોઇ તેણે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. ત્યાં તેણે એક જૈનચૈત્ય કરાવી તેની એક ભીંત ઉપર–મરણ પામતા તે બળદનું, તેના કાનમ મંત્રના સંભળાવનારનું, અને સાથે તેના ઘોડાનુ, પણ ચિત્ર કરાવી રક્ષકોને કહેતો ગયો કે આ ચિત્ર જે ઓલખે તેની ખબર મને તુરત આપજો. આ તરફ પદ્મરૂચિ ત્યાં આવી વંદન વિધિ કરી ચિત્ર જોતાં બોલ્યો કે આ વૃત્તાંત બધું મને લાગુ પડે છે. રક્ષકોથી ખબર મળતાં **વૃષભધ્વજ** ત્યાં તરતજ આવ્યો અને તેણે પદ્મરૂચિને પૂછ્યુ આ ચિત્રનો વૃત્તાંત તમે જાણો છો ? તેણે કહ્યું–' હા ' કોઇ જાણીતા પુરૂષે અહિં આલેખ્યું છે. તે સાંભળી વૃષભધ્વજ નમસ્કાર કરી બોલ્યો કે એ બળદનો જીવ હું આ રાજપુત્ર થયો છું. તમે મારા ગુરૂ છો, રાજ્ય તમે ભોગવો. એમ કહી વૃષભધ્વજ શ્રાવકનાં વ્રત પાળતો પદ્મરૂચિની સાથે અભેદપણે વર્તી બન્ને મરણ પામી બીજા દેવલોકનાં મહર્ધિકપણે દેવતા થયા.

હવે **પદ્મરૂચિનો** જીવ, દેવલોકમાંથી ચ્યવીને–મેરૂથી પશ્ચિમના વૈતાઢ્ય ઉપર– નંદાવર્ત નગરના રાજા **નંદીશ્વર,** તેની રાણી **કનકપ્રભાના** પુત્ર **નયનાનંદ** થયા. ત્યાં રાજ્ય ભોગવી. પછી દીક્ષા લઇ ચોથા દેવલોકમાં દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને પૂર્વવિદેહની ક્ષેમાપુરીના રાજા **વિપુલવાહન** તેમની રાણી **પદ્મમાવંતીથી શ્રી ચંદ્રનામા** કુમાર થયા. રાજ્ય ભોગવ્યા પછી સમાધિ ગુપ્ત મુનિની પાસે દીક્ષા લઇ કાલ કરી પાંચમા દેવલોકમાં ઇંદ્રપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને તેમનો જીવ, આ મહાબળવાન બળભદ્રની પદવીવાળા **રામચંદ્ર** થએલા છે. આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીનો ટુંક પૂર્વભવ કહી બતાવ્યો.

અને **વૃષભધ્વજનો** જીવ અનુક્રમે આ **સુગ્રીવ** રાજા થએલ છે.

હવે પેલા **શ્રી કાન્તનો** જીવ અનેક ભવમાં ભ્રમણ કરી મૃણાલકંદ નામના નગરમાં–શંભુ રાજા અને તેની રાણી હેમવતીનો પુત્ર વજ્રકંઠ, નામે થયો

અને પેલો **વસુદત્તનો** જીવ અનેક ભવમાં ભ્રમણ કરી શંભુ રાજાના પુરોહિત વિજય તેની સ્ત્રી રત્નચૂડાનો **શ્રીભૂતિ** નામે પુત્ર થયો.

પેલી ગુણવતીનો જીવ અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી શ્રી ભૂતિની સ્ત્રી સરસ્વતી, તેની પુત્રી **વેગવતી** નામે થઇ. તેણે યૌવન વયે સુદર્શન નામના એક ધ્યાનસ્થ સાધુના ભકતોને હાસ્યથી કહ્યું કે આ સાધુને મેં પૂર્વે સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતાં જોયો હતો. આને તે તમે શું વંદના કરો છો? આ વાત સાંભળીને લોકો વિષમ પરિણામી થઇ, કલંકની ઉદ્ઘોષણા કરતા સતા તે મુનિને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. એટલે જ્યાં સુધી આ કલંક મારા ઉપરથી ઉતરશે નહિ ત્યાં સુધી હું મારૂં ધ્યાન છોડીશ નહિ. એવો તે મુનિએ અભિગ્રહ કર્યો.

પછી કોઇ શાસન દેવતાએ રોષથી વેગવતીનું મુખ રોગગ્રસ્ત કર્યું અને સાધુના ઉપર મુકેલા કલંકની વાત તેના પિતાના જાણવામાં આવતાં વેગવતીનો ઘણોજ તિરસ્કાર કર્યો. એક તરફ પિતાનો રોષ, બીજી તરફ રોગથી ભય પામીને વેગવતીએ સુદર્શનમુનિ પાસે આવી સર્વ લોકોની સમક્ષ ઉચ્ચે સ્વરે આ પ્રમાણે કહ્યું–હે સ્વામિ તમે સર્વથા નિર્દોષ છો. મે તમારી ઉપર આ ખોટો દોષ આરોપણ કરેલો છે માટે હે ક્ષમાનિધિ! મારો એ અપરાધ ક્ષમા કરો?" તે વચન સાંભળી લોકો પાછા ફરીથી તે મુનિને પૂજવા લાગ્યા. ત્યાર પછી વેગવતી પરમશ્રદ્ધાળુ શ્રાવિકા થઇ. શંભુ રાજાએ તેની માગણી કરી. શ્રી ભૂતિએ કહ્યું કે હું મારી કન્યા મિથ્યાદષ્ટિને આપીશ નહિ. તે સાભળી શંભુ રાજાએ શ્રી ભૂતિને મારી નાખીને વેગવતીની સાથે બળાત્કારથી ભોગ કર્યો. તે વખતે વેગવતીએ શાપ આપ્યો કે હું ભવાંતરમાં તારા વધના માટે થઇશ. પછી શંભુ રાજાએ તેને છોડી દીધી એટલે હરિકાન્તા (સાધ્વી) આર્યાની પાસે દીક્ષા લઇ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી વેગવતી સાધ્વી પાંચમા બ્રહ્મ દેવલોકમાં ગઇ. ત્યાંથી ચ્યવીને તે જનકરાજાની પુત્રી **સીતા** થઇ અને પૂર્વના શાપના વશથી શંભુ રાજાના જીવ રાક્ષસપતિ રાવણના મૃત્યુના માટે તે થઇ પડી. પૂર્વે સુદર્શનમુનિ ઉપર ખોટો દોષ આરોપણ કરવાથી આ સીતાના ભવમાં તેના ઉપર લોકોએ ખોટું કલંક મૂક્યુ.

"જૈન ગ્રંથો પ્રમાણે રામસીતાદિકના પૂર્વ ભવનો ટુંક વિચાર લખી બતાવ્યો."

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે–રામ સીતાદિકના પૂર્વ ભવોનું સ્વરૂપ.

વેદમાં ખેતી અથવા કૃષિકાર્યના દેવોની પ્રાર્થના.

હિંદુ સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૧ માં—" ખેતી અથવા કૃષિકાર્યના દેવોને સંબોધીને રચાયેલું નીચેનું સ્તુતિ ગીત અતિ જાણવા લાયક છે. તે દેવોમાં '**સીતાનું**' નામ પણ મળી આવે છે. અને ત્યાં સીતા શબ્દનો અર્થ પાક ઉત્પન્ન કરનાર ખેતીનું '**હળ**' એવો કરવામાં આવ્યો છે. સમય જતાં એ " હળ "—" દેવી "ને પ્રાચીન હિંદનાં બે મહાન વીર કાવ્યો પૈકીના એક " રામાયણ " નામના વીર કાવ્યમાં નાયિકા તરીકે જોવામાં આવે છે.

" ક્ષેત્રના નાયકની મદદથી આપણે ક્ષેત્ર (રણસંગ્રામમાં) વિજય મેળવશું આપણી ગાયો તથા ઘોડાઓનું રક્ષણ કરનાર આપણો નાયક (ઇશ્વર) આપણું કલ્યાણ કરો. "

" ઓ પરમ પિતા ? અમારા ઉપર મિષ્ટ વર્ષાદ વર્ષાવો. ગાયના દૂધ જેવો તે શુદ્ધ અને વિપુલ જોઇએ. તેને માખણ જેટલો મીઠો કરો. "

" મંગળકારી **સીતાદેવી** ! અમે વીનવીએ છીએ કે આગળ ચાલો કે જેથી અમે સુખી થઇ અવાજ સારી રીતે ઉગાડી શકીએ " વિગેરે (ઋગ્. મં. ૫૭)——

તે વખતના વ્હેમી ખેડુત પંડિતોની આ પ્રાર્થનાઓ છે. આમાં ઇશ્વરને પ્રયોજન કયું હતું ? ઇશ્વર કૃતવેદો કયા હિસાબે ?

॥ ઋષિઓના લોહીનો ઘડો ખેત્રમાં, તેમાંથી સીતા ॥

જમીનમાંથી **સીતાની** ઉત્પત્તિમાં કારણભૂત ઋષિઓ

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૬૬–૧૬૭ માંથી લીધેલો સાર

(૧) " ઋષિઓની પાસેથી દંડ લેવાને રાવણે ચાર દૂતોને મોકલ્યા. ઋષિઓએ–શરીરોમાંથી લોહિ કાઢી ઘડો ભરીને દૂતોને આપીને કહ્યું કે–આ ઘડો ઉઘાડતાં તમો પરિવાર સહિત ક્ષય થશો. ઘડો રાવણને સોંપી દૂતોએ ઋષિઓનો શાપ પણ સંભળાવી દીધો. સાંભળતાની સાથે રાવણને દાહ થયો. એક વખત રાવણ શિવની સભામાં *વેદાંતના વિચારમાં જનક રાજાથી હારી ગયો હતો. તેથી જનકનું અનિષ્ટ કરવા આ ઘડો જનકની નગરી પાસે ક્ષેત્રમાં દટાવ્યો. જનકના દેશમાં દુષ્કાળ પડતાં વૃષ્ટિના વાસ્તે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો અને સુવર્ણના હળથી ભૂમિ

* રામના સમયમાં નતો શિવ, નતો વેદાંત ઉપનિષદની તો પછી શિવની સભા ખેતી ?

ખેડાવતાં પૃથ્વીમાંથી અદ્દભુત તેજવાળું સિંહાસન પ્રગટ થયું. સિંહાસનની ચારે દિશાએ ચાર સખિઓ મારેછલ ધરીને ઉભી રહેલી અને મધ્યમાં પવિત્ર ગુણવાળાં ભૂમિપુત્રી (સીતાજી) બીરાજ્યાં હતાં. જનકની પ્રાર્થનાથી. સખિઓ સહિત સિંહાસનનો લોપ થઇ ભૂમિ પુત્રી કન્યા થઇ ગયાં. અને રાજાએ *જાનકી નામ રાખ્યું. પણ નારદે આવીને **સીતા** કહ્યાં. "

(ટીપમાં જણાવ્યું છે કે-હળના લીટાનું નામ સીતા છે તેથી સીતા થયાં.)

" જનકે તપ કરી શિવની પાસેથી ધનુપ મેળવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે આ ધનુષ તોડે તે આ કન્યાને વરે ? ઘડો દટાવ્યા પછી રાવણને ચારે દિશાઓમાં પરાજય થતો તો પણ ત્રણે લોક પોતાના વશમાં કર્યો."

(૨) ઋગ્વેદમાં બતાવેલી **સીતા** સંસ્કૃત. સા. પૃ. ૩૯૪ માંથી.

" સીતાનો વૃત્તાત તે પણ ઋવેગ્દની સાથે જોડી શકાય તેમ છે કારણ કે હળ ખેડવાથી જમીનમાં પડેલી ચાસને માટે ચેતનત્ત્વનું આરોપણ થવાથી દેવી તરીકે એનું આવાહન કરવામા આવેલુ ઋગ્વેદમા આપણે જોઇએ છે. કેટલાક ગૃહ્યસૂત્રોમા પણ ખેડાએલી જમીનની દેવતા તરીકે એ સૂત્રોમાં એની સ્તુતિ કરવામા આવી છે. અને ઇંદ્ર અથવા પર્જન્યની સ્ત્રી તરીકે એને ગણવામા આવી છે. **સીતાની** ઉત્પત્તિ આવી રીતે થએલી તેનું સૂચન રામાયણની અંદર જ થએલું છે. "

રાવણનો નાશ કરવા ફરીથી જન્મેલી સીતા.

(૩) હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૭૧ થીજ

" મિથિલાના રાજા જનકને એક ઘણીજ ખુબસુરત કન્યા હતી. તેની ઉત્પત્તિ તેની કાન્તિના જેવીજ અદ્દભુત હતી, એક વખત રાજા ખેતર ખેડતો હતો એવામાં તેનો હળ જે જમીન ઉપર ફરી વળ્યો હતો તે ઉપરથી બાળક ઉત્પન્ન થયુ અને એથી તેનું નામ તેણે સીતા (ચાસ) પાડયું. તેના આવા અદ્દભુત પ્રકારના જન્મને લીધે તેને લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે. પૂર્વ જન્મમાં જે રાવણે તેનું અત્યંત અપમાન કર્યું હતું તેના પર વેર વાળી તેનો નાશ કરી તેણે ફરી અવતાર લીધો હતો.

---

* જનકની પુત્રી જાનકી એ ગૌણનામ સ્વાભાવિક જ ગણાય ? વિશેષ શું ?

(૪) **સીતાની** ઉત્પત્તિની કથા રામાયણનો ઉત્તરકાંડ સર્ગ ૧૭. પૃ. પહેલ માં નીચે પ્રમાણે જણાવેલી છે,

(હિં. દે. પૃ. ૧૭૨ની ટીપમાંથી)

" રાવણ-હિમાલયના વનમાં તપ કરતી કન્યાને પૂછે છે કે તું કોણ છે? ઉત્તરમાં હું **કુશધ્વજ** ઋષિની પુત્રી, ઋષિના વેદાભ્યાસ વખતે જન્મી તેથી **વેદવતી** નામે છું. દેવોએ વર પસંદ કરવાનું મને કહ્યું પણ મારા પિતાએ વિષ્ણુને આપવા ઇચ્છેલી છે. આવા નિશ્ચયવાળા તેણીના પિતાને રાવણે મારી નાખ્યો. કન્યાની માતા શબનું આલિંગન કરી બળી મરી, તો પણ રાવણે લગ્નની પ્રાર્થના કરીને કહ્યું કે હું વિષ્ણુથી ચઢીયાતો છું. કન્યાએ કહ્યું તારા શિવાય એ દેવનો કોઇ તિરસ્કાર કરશે નહિ. એવું સાંભળી રાવણે તેણીના ચોટલાનો અંગુલીના અગ્રભાગથી સ્પર્શ કર્યો. કન્યાએ ચોટલો કાપીને કહ્યું કે હવે હું જીવીશ નહિ. તેં મારૂં આ અપમાન કર્યું છે. માટે હું તારા નાશના માટે જન્મ લઇશ, એમ કહી તે કન્યા બળી મરી, એજ કન્યાએ જનક રાજાને ત્યા જન્મ લીધો છે. અને તે તારી (વિષ્ણુની) સ્ત્રી થઇ છે. તેં તારી શક્તિથી તેણે હણ્યો છે. (રાવણને) હણ્યો છે.)"

આમાં મારા બે બોલ-વૈદિક મત પ્રમાણે સીતાના સંબંધે ચાર લેખમાના ત્રણ તો જૈનોના લેખની સાથે કિંચિત્ માત્ર પણ સંબન્ધ ધરાવતાજ નથી. ચોથા ઉતારાની સાથે પણ વિષમતા છે. તે એવી રીતે કે-જૈનોમા જયભૂષણ નર્વ઼ે રામ સીતાદિકના પૂર્વભવો બે ચાર મોટા બતાવતા. સીતાનો પૂર્વભવ-શંભુ રાજાના પુરોહિતના પુત્રની પુત્રી **વેગવતી** થએલી બતાવેલી છે. તેના બાપને શંભુ રાજાએ મારી નાખીને **વેગવતી**ની સાથે બળાત્કાર કરવાનું જણાવ્યું છે અને શંભુ રાજાથી છુટીને તેણીએ દીક્ષા લીધી છે અને ત્યાથી મરણ પામી પાંચમા સ્વર્ગે ગઇ અને ત્યાંથી ચ્યવીને જનક રાજાને ત્યાં સીતાપણે જન્મી છે. વૈદિકમતમા સીતાનો માત્ર એકજ ભવ બતાવતાં નામાદિકને તેમજ વિષયને ફેરવેલો હોય એમ સહજ વિચાર કરતા જણાઇ આવે છે, છતાં પંડિતો તેમાં આખ મીંચામણા કરે છે તે જુદી વાત છે ?

રાવણની ઉત્પત્તિનો બીજો પ્રકાર.

તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ પૃ. ૧૫૪ ની ટીપમાંથી

" બ્રહ્માના પુત્ર પુલસ્ત્યમુનિ-મેરૂ ઉપર તૃણબિંદુના આશ્રમમાં તપ

કરતા હતા, ત્યાં અનેક કન્યાઓ આવી કલકલ કરતાં જોઇ પુલત્સ્યે કહ્યું–જે કન્યા મારી સામે આવશે તે ગર્ભવતી થશે. પછી કન્યાઓએ જવું બંધ કર્યું. પણ તૃણબિંદુની કન્યા ભૂલથી ત્યાં જતાં ગર્ભવતી થઇ. તેથી વિશ્રવા ઋષિનો જન્મ થયો. વિશ્રવા કોઇ ઋષિની કન્યાને પરણ્યા તેમાંથી કુબેરજીનો જન્મ થયો. કુબેરજીના તપથી પ્રસન્ન થઇને બ્રહ્માએ તેને પુષ્પક વિમાનનું તથા ભંડારોનું અધ્યક્ષપણું અને તેના પિતાને રહેવા લંકાપુરિ આપી. કે જે રાક્ષસોના જતા રહેવાથી ખાલી પડી હતી. કુબેરજીને સર્વોત્તમ જોઇ **સુમાલી** નામના એક રાક્ષસે પોતાની **કૈકસી** નામની કન્યાને વિશ્રવાની પાસે મોકલી. વિશ્રવા કૈકસીને જોઇ બોલ્ય કે–તું સંધ્યા સમયથી પુત્રની ઇચ્છાથી આવી છે માટે તને ઘોર રાક્ષસ પુત્ર ઉત્પન્ન થશે, આથી **રાવણ** વિગેરેની ઉત્પત્તિ થઇ. (અધ્યાત્મ રામાયણ.)

આમાં જરા વિચારઃ—પૂર્વના લેખમાં શિવના બે ગણોને રાવણ—કુંભકરણ થવાનું કહી નારદે શાપ મુકત કર્યા. આ જગો પર વિશ્રવાએ કૈકસીને ઘોર રાક્ષસ પુત્ર (રાવણ) થવાનું કહી બતાવ્યું ? આ બેમા સાચું કયું ?

રાવણ—કુબેરજી, વરૂણ, યમ, એ ત્રણેને જીતી ઇંદ્રને જીતવા ગયો.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૭૦ ની ટીપમાંથી.

" રાવણ–કુબેરજીને, વરૂણને તથા યમને જીત્યા પછી ઇંદ્રને જીતવા ગયો. લડાઇમાં રાવણ પકડાવવાની તૈયારીમાં હતો, તેટલામાં મેઘનાદે–ઇંદ્રને પકડી લીધો. લંકામા લાવી કેદ કરતાં–બ્રહ્માએ ત્યાં આવી મેઘનાદને અનેક વરદાન તથા અમોઘ શક્તિઓ આપીને ઇંદ્રને છોડાવ્યો. મેઘનાદને ઇંદ્રજિત એ નામ પણ બ્રહ્માએ આપ્યુ હતું. " (વાલ્મીકીય રા. ઉત્તરકાંડ.)

જૈન રામાયણ જોતાં–વૈતાઢય પર્વત ઉપર રથનુપુર નગરના અશનિવેગ રાજાના પુત્ર નહસાર રાજા તેની રાણી ચિત્તસુંદરીને ગર્ભ સમયે ઇંદ્રના સંભોગના **દોહદથી** થએલા પુત્રનું નામ ઇંદ્ર પાડેલું. તે પોતાને ઇંદ્ર માનીને સોમ, યમ, વરૂણ અને કુબેર ચાર દિશાના ચાર વિદ્યાધરોને દિગ્પાલ સ્થાપી પોતે રાજ્ય કરતો હતો, તેઓની સાથે રાવણનું યુદ્ધ થયુ હતું. પણ સાક્ષાત્ ઇંદ્રની સાથે નથી થયું. ત્યાં બ્રહ્મા આવ્યા, વરો આપ્યા, વગેરેની વાત પાયા વિનાની લાગે **છે તે અમારા લેખોથી** વિચારી જો જયો.

કૈલાસ ઉપાડવા જતાં શિવના દબાણથી રોતાં રાવણ થયો.

તુલસી રમાયણ. બાલકાંડ. પૃ. ૧૫૭ ની ટીપમાં.

" રાવણનું આવવું સાંભળી કુબેરજીએ લંકાને ખાલી કરી અલકાપુરીને વસાવી હતી. એમ વાલ્મીકીય રામાયણમાં કથા છે.

રાવણે કૈલાસને ઉઠાવતાં સદાશિવે પગના અંગુઠાથી કૈલાસ દબાવ્યો. તેથી વીશે હાથ ભીંસાતાં રાવણ રોયો હતો તેથી તેનું નામ રાવણ પડયું હતું. પહેલા દશકંધર નામ હતું. આ સમયે સદાશિવે તેણે કેટલાક વરદાન પણ આપ્યાં હતા. (વાલ્મીકીય ઉત્તરકાંડ)

આમાં વિચારવાનું કે જૈન રામાયણમાં જણાવી ગયા છે કે–રાવણ અને વાલી આ બેનુ યુદ્ધ થતાં રાવણ હાર્યો છે. વાલી પોતાના ભાઇ સુગ્રીવને રાજ્ય સોંપી અષ્ટાપદ. પર્વત ઉપર તપ કરવા ગયા છે. વિમાન લઇને જતા રાવણે ત્યા વાલીને જોયા, દ્વેષથી પર્વત સહિતફેંકી દેવાનો વિચાર કરે છે એટલે વાલીમુનિએ પગના અંગુઠાથી પર્વત દબાવ્યો. નીચે દબાણમા આવતાં છુંદાયો અને રોયો ત્યાથી રાવણ નામ પસિદ્ધ થયુ.

બીજી વાત એ છે કેઃ–' શિવ ' દ્વાપર યુગમાં થયા છે અને રાવણ ત્રેતામા થયા છે. ત્યાં મહાદેવજી આવ્યા કયાંથી ? માટે આ વાત વિચરવા જેવી છે ?

પુષ્પક વિમાનવાળા કુબેરજીને દેખી રાવણ તપ કરવા લાગ્યો.

તુલસી રામાયણ બાળકાંડ. પૃ. ૧૫૫ ટીપમાંથી–

" એક સમયે પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને પિતાની પાસે આવેલા કુબેરજીને જોઇ–રાવણે પોતાની માતાને પૂછયું " આ કોણ છે " ? માતાએ કહ્યું–આ તારો સાવકો ભાઇ છે અને તપ કરીને દેવ પદવી પામ્યો છે. તારો જન્મ વૃથાજ છે કે તું આળશુ થઇને ઘરમાંજ પડયો રહ્યો છે. આથી ચાનક ચઢતાં રાવણ –કુંભ કર્ણને તથા વિભીષણને સાથે લઇને તપ કરવા લાગ્યો.(વાલ્મીકીય રામાયણ ઉત્તરકાંડ)

કેટલાકો કહે છે કે–કુંભકર્ણને ઇંદ્રાસન લેવું હતું તેને બદલે બ્રહ્માએ નિદ્રાસન આપ્યું. "

આમાં વિચારવાનું કે– પૂર્વના લેખથી જોયું હતું કે–કુબેરાદિક ત્રણને તો રાવણે જીતી લીધા હતા, તો પછી આ પુષ્પક વિમાન લઇને આવેલા રાવણના

કુબેર ભાઇ કયા ? અને રાવણ ભાઇઓને લઇ કયા કારણે તપ કરવા ગયા ? એ વિચારવા જેવું છે.

॥ વૈદિકે–રાવણોત્પત્તિ, ઇંદ્રજય, કુબેરભાઇ આદિનો વિચાર.

વૈદિકમતે–કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કહી બતાવેલી–રામકથા.

તુલસી રામાયણના ઉત્તરકાંડમાં–કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કહી બતાવેલી રામચંદ્રજીની અદ્ભુત કથા. પૃ. ૧૧૫૯ થી તે પૃ. ૧૨૩૪ સુધીમાંથી લીધેલો કિંચિત્ સાર—

" સદાશિવજી કહી રહ્યા છે કે હે પાર્વતી ! મેં મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે રામચંદ્રજીની કથા કહી સંભળાવી. રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સો કરોડ શ્લોકમાં રચાયેલુ છે. તેથી સરસ્વતીજીને કે શેષનાગને પણ પાર મળે એમ નથી. કેમકે રામચંદ્રજી અનંત છે, તેમના ગુણો અનંત છે અને તેમના જન્મો તથા કર્મો પણ અનંત છે. તેથી રામના ચરિત્રો ગણી શકાય એમ નથી, તેથી જે પ્રમાણે **કાકભુશુંડે ગરૂડજીને** કથા કહી સંભળાવી હતી તે પ્રમાણે મેં તમને કહી સંભળાવી. હે સદાશિવ ? કાકભુશુંડે ગુરૂડજીને એ કથા કહી સંભળાવી એ ઘણું આશ્ચર્ય છે ?

विरतिज्ञान विज्ञान द्रढ, रामचरण अतिनेह. वायसतनु रघुपति भगति, मोहि परम संदेह. ७८

કાકભુશુંડ કે જે કાગડાના શરીરવાળો તેમા વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, દ્દઢ વિજ્ઞાન રામચંદ્રજીમા અત્યંત સ્નેહ. ભક્તિ એ કેમ સંભવે ? આ વિષયમા મને પરમ સંદેહ છે પ્રથમ **કાગડાનો અને ગરૂડનો સંવાદજ** કેમ થયો ? તે કહો પછી મહાદેવજી કહેવા લાગ્યા કે–દક્ષના યજ્ઞમાં અપમાન થવાથી ' તેં ' દેહને ત્યાગ્યો. મને પણ અત્યંત શોક થયો. પછી ભટકતો ભટકતો **નીલપર્વતના** તલાવ ઉપર આવ્યો. ત્યાં કાગડાના શરીરવાળો એક ભુશુંડ રહેતો હતો. તે ચાર યુગના પ્રમાણે–રામચંદ્રજીનું ધ્યાન, યજ્ઞ, પૂજન અને ભજન કરતો. રામકથા સાભળવાને પશું પંખીઓ પણ આવતા. મેં પણ હંસનું રૂપ ધરી તળાવમાં નિવાસ કરી રામનું ચરિત્ર સાંભળ્યું. પછી કૈલાસ ઉપર આવી તે બધું ચરિત્ર મેં તને સંભળાવ્યુ. હવે **કાગડાનો અને ગરૂડનો સંબન્ધ** થયો તે સાંભળો રામચંદ્રજી ઇંદ્રજીતના નાગપાસથી બંધાણા. તે ગરૂડ કાપી નાખીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે–રામમા ઇશ્વર ગુણ હોત તો મારે બંધન કાપવા શા માટે આવવું પડતું ? અને ઇશ્વર નાગપાસથી બંધાયજ કેમ ? ઇત્યાદિક મોહને વશ થયા.

અને પછી ગરૂડજી નારદજીને મલ્યા. નારદે કહ્યું કે રામની માયાની તમને ખબર નહિ પડે. અરે! મને પણ અનેક વાર મોહમાં નાંખી દીધો છે. હે ગરૂડજી ? તમે બ્રહ્માની પાસે જઇને સંદેહ પૂછો. બ્રહ્માને પૂછતાં તે પણ વિચારમાં પડી કહેવા લાગ્યા કે–અરે ! પ્રભુની માયાનો પાર નથી. તેમને મને પણ ઘણીવાર નચાવ્યો છે. હે ગરૂડજી ? તમે શિવને પૂછશો તો તમારા સંશયનો નાશ થશે ? શિવજીને જઇને મળ્યા. તેમને કહ્યું કે એમ માર્ગમાં ખુલાશો ન થાય માટે તમો સત્સંગમાં જઇને રહો. એમ કહીને નીલપર્વત ઉપર જ્યાં કાકભુશુંડ–પશુ પંખીઓમાં કથા કરતો હતો ત્યાં ગરૂડજીને મોકલ્યા. હે પાર્વતી ? મેં ગરૂડને જાતે બોધ ન આપ્યો તેનું કારણ સાંભળ ? ગરૂડે અભિમાન કરેલુ તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા પ્રભુ કરતા હતા. મારા બોધથી તે અભિમાન ગરૂડનું જાત નહી તેથી મેં તેને કાકભુશુંડની પાસે મોકલ્યો ? **પ્રભુની માયાથી મોહ** ન પામે એવો દુનીયામાં કોણ છે ? પ્રભુની માયા **બ્રહ્માને** અને **મને પણ** છોડતી નથી. તો પછી બીજા કોણમાત્ર છે? હવે ગરૂડજી કાકભુશુંડને જઇને મળ્યા. આદર સત્કાર થયાં. કેમ પધાર્યા છો ? ગરૂડે કહ્યું કે મને રામ કથા સંભળાવો ? હવે કાકભુશુંડજી **રામચરિત્ર સંભળાવા લાગ્યા.** પ્રથમ માનસચરિત્ર, પછી નારદને થએલા મોહનું, પછી રાવણ–રામના અવતારનું, બાલપણાનું, રાજ્યાભિષેકનું ઇત્યાદિકના ક્રમથી સાંભલતાં છેવટે વનવાસથી પાછા આવીને ન્યાયપૂર્વક રાજ્ય કર્યું ત્યાં સુધી કહી બતાવ્યું. એમ સર્વ ચરિત્ર સાંભળ્યા પછી ગરૂડજી બોલ્યા કે–હે કાકભુશુંડજી ? રામચરિત્ર સાંભળતાં મારો સદેહ દૂર થયો. પ્રથમ નાગપાસથી બંધાએલા જોઇ મને સંદેહ થયો હતો પણ તે મારા હિતને માટે હતો. પછી કાકભુશુંડજી બોલ્યા કે–હે ગરૂડજી ? તમોને મોહ થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી –કેમકે જે નારદ, શિવ, બ્રહ્મા સનકાદિક તથા બીજા આત્મવાદી મુનીશ્વરો છે તેઓને પણ માયા મોહિત કરી નાખે છે. જગતમાં મોહે કોને કોને અંધ કર્યા નથી ? કામદેવે કોને નમાવ્યા નથી ? તૃષ્ણાએ બાવરા, ક્રોધે બાળ્યા, લોભથી વિટંબના, લક્ષ્મીના મદે વક્ર, ઐશ્વર્યના મદે બહિરા, હે ગરૂડજી! ઇત્યાદિક માયાના **કુટુંબથી**–શિવ બ્રહ્મા પણ ડરે છે ત્યારે બીજા જીવો તો શા લેખામાં છે ? એ માયા માત્ર રામચંદ્રનીજ દાસી છે, મિથ્યા છે, એમ સમજ્યા હોય પણ રામચંદ્રજીની કૃપા વિના તે છૂટતી નથી. માત્ર સર્વ ગુણોના ભંડાર શ્રી રામચંદ્રજીને મોહ થાય તેવું કશું કારણ નથી. અંધકાર સૂર્યની પાસે જઇ શકે ખરો કે ? જેમ નટ અનેક વેશો ધરી અહંભાવને પામતો નથી તેમ પ્રભુ ભક્તાના માટે અનેક અવતારો ધરી લીલા કરતાં–તે તે છાજતા ભાવો બનાવે છે પણ અહંભાવ પામતા નથી. હે ગરૂડજી ! ગમતીલાથી આસુરી લોકો મોહ પામે છે

અને ભકત લોકો સુખ માને છે. હે ગરૂડજી હું નાના કાગડાનું રૂપ ધરી તેમના ઘણા ખેલો જોઉં છું અને એમણું જુઠાણુ ઉપાડીને ખાઉં છું: રામચંદ્રે એક વખત એવું વિલક્ષણ ચરિત્ર કર્યું કે સ્મરણ કરતાં રોમાંચિત થઇ જાઉં છું. (આ જગોપર તેમના સોનાના ઘરનું, તેમના રૂપનું, આભરણોનું અદ્દભુત સ્વરૂપ લખીને બતાવ્યું છે.) પ્રભુ પોતાના પ્રતિબિંબો જોઇ નાચતા, પ્રભુ મને પકડી લેવા દોડતા, દૂર જતો ત્યારે માલપુવો બતાવી લલચાવતા પ્રભુની આવી લીલા જોઇ મને સંશય થયો. પ્રભુ આવું ચરિત્ર શા માટે કરતા હશે ? એટલો સંશય થતાં રામ ચંદ્રજીએ પ્રેરેલી માયા મારામાં વ્યાપી ગઇ, પણ બીજાઓની પેઠે જન્મ મરણમાં નાખનારી ન થઇ. જ્યારે મને સંશયથી ચકિત થયેલો જોયો ત્યારે રામચંદ્રજીએ હાસ્યજ કર્યું અને મને પકડવાને દોડયા. મને ઉડી જતો જોઇ ભુજાઓ લાંબી કરતા હું જેમ દૂર ઉડતો તેમ ભુજાઓ નજીકમાં દેખવા લાગ્યો. છેવટે હુ બ્રહ્મ લોક સુધી ચઢીને પાછું જોવા લાગ્યો તો ભુજાઓને અને મારે બે આંગળનો જ અંતર રહેલો જોયો. મારી જ્યાં સુધી ગતિ થઇ ત્યાં સુધી ગયો પણ પ્રભુની ભુજાઓ તો મારી પાછળ જ હતી. તે જોઇને તો હું વ્યાકુળ જ થઇ ગએલો. પછી મેં આંખો ઉઘાડીને જોયું તો હું અયોધ્યામાજ દેખાયો. મને જોઇને રામચંદ્રજી હસ્યા અને તે હસતાંજ. મારૂ શરીર તેમના મુખમાં પેસી ગએલું મેં જોયું. હે ગરૂડજી! મેં **રામચંદ્રજીના ઉદરમાં અપરિમિત બ્રહ્માંડો** જોયાં–તે એવા જોયાં કે વિચિત્ર રચનાવાળા અને એક એકથી અધિક ગોઠવણવાળા અનેક લોકો દીઠા. કરોડો બ્રહ્માઓ, કરોડો સદાશિવો, અગણિત નક્ષત્રો, અગણિત સૂર્યો, અગણિ ચંદ્રો અગણિત લોકપાલો, અગણિત યમો, અગણિત કાલો, અગણિત પર્વતો અને અગણિત વિશાળ પૃથ્વીઓ મારા જોવામાં આવ્યાં. સમુદ્રો, નદીઓ, વનો, વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિઓના વિસ્તારો, દેવતાઓ, મુનિઓ, સિદ્ધો, નાગો, નગરો, કિન્નરો, જરાયુજ અને અંડજ, સ્વદેજ તથા ઉદભિજ્જ એ ચાર પ્રકારના ચરાચર જીવો પણ અસંખ્યાત જોવામાં આવ્યા * જે કયાંય દીઠું ન હતું; જે કયાંય સાંભળ્યું ન હતું. અને મનમાં પણ કદી આવ્યું ન હતું તેવું સઘળું અદ્દભુત મારા જોવામાં આવ્યું એ સઘળાનું હું કયા પ્રકારથી વર્ણન કરી શકું ? હું એક એક બ્રહ્માંડમાં સો સો વર્ષ સુધી રહ્યો. એ પ્રમાણે અનેક બ્રહ્માંડાને જોતો જોતો હું ફર્યો. પ્રત્યેક લોકમાં–ભિન્ન ભિન્ન

* વેદાદિકમાં નહી જોએલું પણ જૈનગ્રંથો જોયા પછી આશ્ચર્ય મગ્ન થઇ ઉધું ઘતું કલ્પી કાકભુશુંડના મારફતે રામચંદ્રજીના ઉદરમાં પ્રકાશમાન થએલું બતાવ્યું હોય ?

બ્રહ્માઓ, વિષ્ણુઓ, શિવો, મનુઓ, દિક્‌પાળો અને એવીજ રીતે ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યો, ગંધર્વો, ભૂતો, વૈતાલો, કિનરો, રાક્ષસો, પશુઓ, પક્ષીઓ, દેવતાઓ, દૈત્યો, તથા અનેક જાતના પ્રથમ ગણો, મારા જોવામાં આવ્યા. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં મેં મારા રૂપો પણ અનેક દીઠાં અને મારા સંબન્ધના આ નીલ પર્વત તથા તળાવ આદિ પદાર્થો પણ અનેક અને અનુપમ દીઠાં. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં—અયોધ્યા નગરીઓ, દશરથ રાજાઓ, કૌશલ્યા, આદિ માતાઓ અને ભરતજી આદિ ભાઇઓ પણ મારાં જોવામાં આવ્યા કે જેઓના રૂપો વિવિધ પ્રકારનાં હતાં. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં—રામચંદ્રજીના અવતારો તથા તેમની અપાર બાલલીલાઓ, મારા જોવામાં આવી. હે ભગવાનના વાહનરૂપ ગરૂડજી ! હું અગણિત બ્રહ્માંડોમાં ફર્યો અને તે બ્રહ્માંડોમાં ભિન્ન તથા અતિવિચિત્ર પદાર્થો દીઠા પણ સર્વ બ્રહ્માંડોમાં —રામચંદ્રજી એકના એક પ્રકારનાજ જોવામાં આવ્યા. અનેક બ્રહ્માંડો ભમતાં ભમતાં જાણે એક સો કલ્પો વ્યતીત થઇ ગયા હોય એવું મને જણાયું. ફરતાં ફરતાં હું આશ્રમમાં આવ્યો ત્યાં થોડો કાળ વ્યતીત કર્યો. ૦૦૦ મને અનેક કલ્પો વ્યતીત ગયાની ભ્રન્તિ થઇ વાસ્તવિક રીતે તો એ સઘળું બે ઘડીની અંદરજ જોવમાં આવ્યું હતું. હે ગરૂડજી ? મને વિકલ થએલો જોઇને રામચંદ્રજી હસ્યા કે તુરતજ હું તેમના મુખથી બહાર આવી ગયો. (વાસ્તવિક જોતાં તો આ બ્રહ્માંડ પણ વિરાટ્ પુરૂષના ઉદરમાંજ છે.)

રામચંદ્રજી ફરીવાર મારાથી બાલલીલા કરવા લાગ્યા પણ મને વિશ્રામ મળ્યો નહિ. તેમની પ્રભુતા જોઇ ભાન વિનાનો ધરતી પર પડી ગયો. રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો એમ બોલવા લાગ્યો. મને વ્યાકુલ થએલો જોઇ મારા માથા ઉપર હાથ ધરીને મારૂં દુઃખ હરી લીધું. મેં હાથ જોડી વિનતી કરી એટલે દાસ જાણી ગંભીર વચન બોલ્યા કે—હે કાકભુશુંડજી ? ઇચ્છા હોય તે માગી લે ? મેં તર્ક વિતર્ક કરી અખંડ ભક્તિ માગી. ' તથાસ્તુ ' કહીને બોલ્યા કે " મને ભક્તિ પ્યારી છે તેમાં તું અવિચલ પ્રેમ કરજે. " હવે તું મારો સિદ્ધાંત સાંભળ ! મારી માયાથી સ્થાવર જંગમ જીવો પેદા થયા છે, તે મારા અંશો રૂપ હોવાથી મને સદા પ્યારા છે—તેમાં મનુષ્યો અધિક પ્યારા છે તેથી બ્રાહ્મણો, તેથી વેદપાઠી, તેથી નીતિને અનુસરનારા, તેથી વધારે પ્યારા મને મારા દાસ છે. જો ભક્તિ વગરનો બ્રહ્મા હોય તો પણ તે બીજા જીવો જેવોજ છે. જેમ એક પિતાને ઘણે તેટલા છોકરાં હોય પણ ભક્તિ વાળો અજ્ઞ છતાં વધારે પ્યારો હોય. તેમ મૂર્ખ ભક્ત મને પ્યારો લાગેજ છે. જો તું મારૂં ભજન કરીશ તો મૃત્યુ પણ તને પહોંચશે નહિં એમ કહી મારી સાથે બાલલીલા કરવા લાગ્યા. અને ભૂખ્યા જાણી માતાએ સ્તનપાન કરાવ્યું અને પછી હું મારા આશ્રમમાં આવ્યો. હે

ગરૂડજી ? મેં મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રભુના પ્રતાપનો મહિમા કહી બતાવ્યો. આમાં મેં મારી કશી કલ્પના કરી નથી. ઇત્યાદિક.

॥ ઇતિ વૈદિક રામાયણમાં-ગરૂડને-રામ કથા કહેનાર કાકભુશુંડ,

કાકભુશુંડે કહેલી રામકથાની કિંચિત્ સમીક્ષા.

"જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે **રામ-લક્ષ્મણ** અને **રાવણ** તે બલદેવ, વાસુ- અને પ્રતિવાસુદેવની પદવીના ધારકનુ **આઠમું** ત્રિક છે. અને તે સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ કહેલું છે. છતાં વૈદિકોએ વાત એવી બનાવી કે-ગરૂડજીને ઉદ્દેશીને-રામચંદ્ર-જીની કથા કાકભુશુંડે કહી અને તે વાત શિવે પણ સાભળી. ઇશ્વરના જ્ઞાન કરતાં શું કાગડામા જ્ઞાન વધારે માની શકાય ખરૂ કે ?"

આ અનાદિના સંસારમાં-ચોરાશી લાખ યોનિયોમાં ભટકતા અનંતે જીવોમાના રામચંદ્રજીના જીવે પોતાની ઉચ્ચ કરણીના યોગથી પોતાની શુદ્ધિ મેળવતા, ગયા ત્રેતાયુગમા બળદેવની પદ્વીનો દરજ્જો ઉંચો મેળવ્યો છે, તથી હવે તેમને અનંત રૂપો અને અનંત જન્મો હોય કયાથી ? પૂર્વે બતાવેલા જૈન ઇતિહાસના નિયમ પ્રમાણે-વાસુદેવના હાથે પ્રતિવાસુદેવ મરાય છે. તેથી લક્ષ્મ-ણના હાથે રાવણ મરાણા છે પણ બળદેવની પદ્વીવાલા રામચંદ્રજીના હાથે મરાણા નથી.

(૧) જગતમા ઉંચામા ઉંચી પદ્વી જગદીશ્વરની છે. જો **નારદ**, શિવ, બ્રહ્મા અને સનકાદિકોએ જગદીશ્વરતા મેળવેલી હોત તો તેમને મોહ મોહિત કેવી રીતે કરી શકે ? જો કદાચ મોહ મોહિત કરતા હોય તો તેમનામાં જગદીશ્વરની પ્રાપ્તિ થએલી નથી ?

(૨) પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ-પશુપંખીઓ ધમપછાડ કરતાં જોઇએ છીએ પણ મનુષ્યો તેમ કરતા જોવામાં આવતાં નથી. આ રામચંદ્રજી તો જગ-દીશ્વર મનાયા છે. પોતાના પ્રતિબિંબમા શી એવી અદ્દભુતતા હતી કે તેઓ નાચતા ?

(૩) કાગડાએ કહ્યુ કે-પ્રભુએ પ્રેરેલી માયા મારામા વ્યાપી ગઇ પણ બીજાઓની પેઠે જન્મ મરણમા નાખવારી ન થઇ.

વિચારવાનું એ છે કેઃ-ભદ્રિક જીવોને માયામાં નાખી દે તે શત્રુ ગણાય કે પ્રભુ ?

(૪) કાગે કહ્યું કે મને અયોધ્યામાં જોઇ રામચંદ્રજી હસ્યા એટલે મારૂ શરીર તેમના મુખમાં પેશી ગએલું મેં જોયું, એટલુંજ નહિ પણ તેમના પેટમાં અપરિમિત બ્રહ્માંડો જોયાં, તેમાં કરોડો-બ્રહ્મા અને શિવો જોયા. અગણિત નક્ષત્રો, સૂર્યો, ચન્દ્રો, લોકપાલો, યમો, કાલો, પર્વતો. અને પૃથ્વીઓ. છેવટે મેં કોઇ દિવસે દેખેલી નહિ. સાંભળેલી નહિ, તેવી અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ જોઇઓ અને સો કલ્પો વ્યતીત થઇ ગયાં હોય એવું મને જણાયું પણ તે બધી ભ્રાન્તિ હતી. વાસ્તવિક રીતે ત્યાં બે ઘડીની અંદરજ જોવામાં આવ્યું. હે ગરૂડજી ? મને વિકલ થએલો જોઇને રામચંદ્રજી હસ્યા કે તુરતજ હું તેમના મુખમાંથી બહાર આવી ગયો.

આ કાગડો કહી રહ્યો છે કે–રામચંદ્રજી હસ્યા એટલે હું પેટમાં પેસી ગયો અને ત્યાં અપરિમિત બ્રહ્માડો અને કરોડો–બ્રહ્મા અને સદાશિવોને જોયા. આ બધું રામચંદ્રજીના પેટમાં હતું એમ આપણથી માની શકાય તેવું છે ? વળી તે બ્રહ્માંડો જોતાં સો કલ્પો વ્યતીત થવાની ભ્રાન્તિ થઇ પણ બધું બે ઘડીમાં જોયું. આવી રીતે પેલા કાગડાએ બે ઘડીમાં, જે અપરિમિત બ્રહ્માંડો જોયા તે કોઇ ઇંદ્રજાલીયાએ દેખાડેલા માનવા કે સત્યરૂપથી જોએલા માનવાં ? વળી કહ્યું છે કે–શિવે હંસરૂપ ધરીને તે કથા સાભળી. જ્ઞાની શિવને માનવા કે કાગડાને ? મારા વિચાર પ્રમાણે વૈદિક પરંપરાથી આ રામચંદ્રજીનુ ચરિત્ર શુદ્ધ આવેલું હોય તો અયોગ્ય કલ્પનાઓ ન હોતી ? માટે સત્ય રામચંદ્રજીના ચરિત્રની ખોજ કરી નિષ્પક્ષપાતથી વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું. હું આ એક હુંકા લેખમા કેટલું લખવાનો હતો. ?

॥ ઇતિ વૈદિકે–કાકભુશુંડે કહેલી રામ કથા અને તેની સમીક્ષા.

રામચંદ્રજીએ–બ્રહ્માદિક બધા દેવાને બોલાવ્યા. સ્કંદપુરાણ ત્રીજો ખંડ અધ્યાય ૩૩ મો પત્ર ૧૫૦ થી.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવાદિક બધાએ દેવો–રામચંદ્રજીના સ્મરણ માત્રથી હાજર થઇ ગયા. ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રના જીર્ણોદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા રામચંદ્રજીએ જણાવી અને બધાએ દેવોની આજ્ઞા મેળવી અને મોટી શાળા તૈયાર કરાવી તેમાં ધાન્ય, ધન અને રત્નાદિક ભરી દીધાં અને ચુમાલીશો (૪૪૦૦) ગામો બ્રાહ્મણોને આપ્યાં અને ત્ર[illegible] વાણિઆઓને તેમજ સવાલાખ પોતાના માંડલિકોને અને તેમની આજ્ઞામાં વર્તતા વાણિઆઓને પણ શ્વેતા અશ્વ, ચામર, આદિ વસ્તુઓનું અર્પણ કરી બ્રાહ્મણોની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી દીધી

(૩) હવે અજામિલ કે જે ધર્મથી ભ્રષ્ટ છે દુઃખી હાલતમાં–નારાયણ પુત્રને બોલાવે છે તો પણ ભગવાને મુક્ત કરી દીધો જૈનોનાં દુષ્કર તપ કરવાથી પણ મુક્તિ મળી શકતી નથી તો પછી એવી મુક્તિ લેવાને કોણ ઉભો રહે ? આવા લેખોમાં તત્ત્વ શો ? પોતાની જાળમાં ફસાવાનો કે બીજો ? મજાક નો ? **જરા સત્યાસત્યનો વિચાર કરશો.**

ઇતિ વૈદિકે–વિશદ સ્વરૂપ, દૂતોની ઝપા ઝપી, અને છોકરાના નામથી મુક્તિ એ ત્રણેની સમીક્ષા.

---

(૧) દેવતાંઓમાં ગણેશને પૂજ્યપદ કોને આપ્યુ ?

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૭ ની ટીપમાંથી.

" દેવતાઓ પરસ્પરમા કલહ કરવા લાગતાં–બ્રહ્માએ તેઓને કહ્યું કે–તમારામાથી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરીને જે પ્રથમ મારી પાસે આવે તેને હું પૂજ્ય પદવી આપું આ ઉપરથી સર્વ દેવતાઓ પોતપોતાના વાહનોપર ચઢીને દોડતાં ઉંદર ઉપર ચઢેલા ગણપતિ પાછળ રહી ગયા અને ગભગવવા લાગ્યા, પછી નારદજીના ઉપદેશથી પૃથ્વી ઉપર ' રામ ' નામ લખીને, નામને પ્રદક્ષિણા કરીને બ્રહ્માની પાસે ગયા એટલે બ્રહ્માએ તુરતજ તેમને પૂજ્ય ઠરાવ્યા.

ઇતિ ગણપતિની પૂજ્યતા.

---

(૨) એજ ટીપમાં બીજી વાત એવી છે કે–

" મહાદેવજી પોતાની સાથે ભોજન કરવાને વાસ્તે પાર્વતીજીને પોકારતાં પાર્વતીજી બોલ્યા કે–હું હમણા વિષ્ણુ સહસ્ર નામનો પાઠ કરૂં છું. તે પાઠ પૂરો થયા પછી ભોજન કરવા આવીશ. મહાદેવજીએ કહ્યું કે– " सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनाम वरानने " હે સુંદરિ ? રામનામ એ એકજ નામ હજારો નામ જેવું છે માટે તેનુ ઉચ્ચારણ કરીને જમવા આવો. આ ઉપરથી પાર્વતીએ તે પ્રમાણે કર્યું હતુ. "

ઉપરના બન્ને લેખો ઉપરથી ઉદ્ભવતા વિચારો

આ બધો લોક–દેવતાઓ, મનુષ્યો, તિર્યંચો અને નારકીઓના જીવોની તેમજ જડ પદાર્થોની પ્રવત્તિને લઇનેજ અનાદિનો મનાએલો છે અને એ બધા પ્રકારના જીવો–પોતાના કરેલા સંત અસત કર્મના યોગથી ઉચ્ચ નીચ યોનિમાં

જઇને ઉત્પન્ન થાય છે અને તે તે કુળમાં કે જાતિમાં યોગ્ય અવસરે પોત પોતાના અધિકારને પણ પ્રાપ્ત થતા જોઇએ છીએ અને તેનાજ માટે ૮૪ લાખ યોનિઓ વૈદિકોએ અને જૈનોએ માન્ય કરેલી છે. તો પછી દેવતાઓને પદવી આપવાનો અધિકાર–બ્રહ્માની પાસે કયારથી આવેલો સમજવો ? કદાચ દુની-યાના કર્તા માની દેવતાઓને પદવી આપવાનો અધિકાર બ્રહ્માનો હતો એમ માનીએ, પણ તે પોતે બ્રહ્માજ પોતાના અસત્ કર્મના યોગથી તેજ દેવતાઓથી વારંવાર શાપિતજ શું કરવાને થતા ? ત્રેતાયુગમાં રામ થયા છે. ગણપતિ શિવના પુત્ર છે. તેમને રામના નામથી પૂજ્યપદ મેળવ્યું ત્યારે સત્યયુગમાં અને દ્વાપરયુગમાં એ પૂજ્યપદ કોને મળેલું માનવું ?

પાર્વતીના વખતે પણ–સત્યયુગના બ્રહ્મા, અને ત્રેતાયુગના વિષ્ણુ કયાંથી હોય ? પૌરાણિકોએ આ બધા લેખો કોઇ પ્રાચીન કાળમાં ચાલતા ઇતિહાસ-માંથી લઇને ઉંધા, છતા ગોઠવી દીધેલા હોય એમ સહજ વિચાર થઇ આવે તેમ છે કે નહિ ? વિચાર કરીને જુવો.

॥ ઇતિ રામનામની મહિમાની બે કલમોનો વિચાર.

વૈદિક મતે અહલ્યાના લેખો

પ્રથમ વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડનો મત.

(૧) બ્રહ્માએ અહલ્યાને ઉત્પન્ન કરીને ગૌતમ ઋષિને સોંપી અને પછી ગૌતમનેજ પરણાવી. ગૌતમની ગેરહાજરીમાં ગૌતમના સ્વરૂપે–ઇંદ્રે ભોગવી. અહલ્યા ઇંદ્ર છે એમ જાણ્યા છતાં બોલી નહિ.

ગૌતમનું આવવું ઇંદ્રનું નીકળવું. બન્નેની દુષ્ટતા જાણીને–ઇંદ્રને નપું-સક થવાનો અને અહલ્યાને પથ્થર થવાનો શાપ આપ્યો, તેથી શુન્યાશ્રમમાં શિલારૂપે થઇને પડી. પછી અનુગ્રહ થવાથી કહ્યું કે જા રામના ચરણ સ્પર્શથી તારો ઉદ્ધાર થશે વિશ્વામિત્રના કહેવાથી રામે ચરણ સ્પર્શ કરતાં પાછી અહલ્યા સ્વરૂપે જોઇ. નપુંસક રૂપ ઇંદ્રને ઘેટાના અંડકોશ ખવરાવીને તેની ચિકિત્સા કરી. " ઇત્યાદિ.

(૨) વળી બીજે ઠેકાણે–" ગૌતમના શાપથી ઇંદ્રના શરીરમાં સહસ્ર ભગ થઇ ગયાં તે પાછાં યજ્ઞ કરવાના પ્રભાવથી સહસ્ર નેત્રો રૂપ થયાં એમ પણ કહેવાય છે.

ભાગવતના નવમા સ્કંધમાં–અહલ્યા મોદ્ગલ્ય ગોત્રના બ્રહ્મક્ષત્રિયની કન્યા હતી અને ભાઇનું નામ દિવોદાસ હતું. "

(૩) કુમારિલભટ્ટે તો—અહલ્યાના અને ઇંદ્રના વૃત્તાંતને એક જાતનું રૂપકજ ઠરાવ્યું છે. ”

(૪) યોગ વાસિષ્ટમાં—અહલ્યાને અપ્સરા કહી છે. ”

(આ લેખો તુલશી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૦૩ ની ટીપમાંથી જુવો.)

અહલ્યાના લેખમાં ઉદ્ભવતા વિચારો.

અહલ્યાને બ્રહ્માએ પેદા કરી તો તે સત્યયુગમા થએલા બ્રહ્માને સમજવા કે કોઇ બીજાને ? બ્રહ્માએ ગૌતમ ઋષિને સોંપી તો તે ગૌતમ કયા કાળના સમજવા? શાપથી અહલ્યા પથ્થર થઇને પડી તો તે કેટલા કાલતક પથ્થર રૂપે રહી ? વિશ્વામિત્રના કહેવાથી રામે ચરણ સ્પર્શ કર્યો તો તે ચરિત્રના નાયક હતા કે બીજા? ચરિત્રના નાયક ત્રેતામાં થયા છે. ઘેટાના અંડકોશથી ઇંદ્રની ચિકિત્સા કોને કરી ?

વળી બીજે ઠેકાણે લખાયું કે—યજ્ઞના પ્રભાવથી સહસ્ર ભગના સહસ્ર નેત્રો થઇ ગયા. એ યજ્ઞ કઇ વિધિથી અને કયે ઠેકાણે કર્યો ?

વળી ત્રીજા લેખમાં—ક્ષત્રિયની પુત્રી ઠગવી, તેનો ભાઇ દિવોદાસ બતાવ્યો. વળી—યોગવશિષ્ટમા અપ્સરા કહીને બતાવી.

છેવટમાં જે કુમારિલ ભટ્ટ થયા તેમને તો એક જાતનું રૂપક ઠરાવી સઘળીએ વાતોને ઉડાવી દીધી તો હવે સમજવાવાળાએ શું સમજવું ?

આ બધા લેખોના લખવાવાળા મોટા મોટા ઋષિઓ છે તો શું તર્કોની અથડામણિ થતાં તેઓ પોતાને મનગમતું ગોઠવતા ગયા હશે કે કાંઇ સત્ય રૂપનું હશે ?

॥ ઇતિ વૈદિકે અહલ્યામાં પડેલા ચાર મતો. અને તેનો વિચાર

જનકના પૂર્વજ નિમિ, માણસોની પોપણોમાં રહ્યા.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૩૫ ની ટીપમાંથી.

" જનકના પૂર્વજ નિમિ રાજાએ યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છાની વસિષ્ઠને બોલાવ્યા હતા. વસિષ્ટ વરણ કરાવીને ઇંદ્રને ત્યાં યજ્ઞ કરવાને ચાલ્યા જતાં નિમિએ બીજાને પુરોહિત સ્થાપીને યજ્ઞ કરી લીધો. વસિષ્ટ ઇંદ્રલોકમાંથી

આવી તકરાર કરવા લાગતાં રાજાએ તેમને દર્શન પણ દીધું નહિ. વસિષ્ટે રાજાને શરીર પડી જવાનો શાપ દીધો અને રાજાએ પણ વસિષ્ટને પડી જવાનો શાપ દીધો વસિષ્ટે બીજા દેહને ધારણ કર્યો. બ્રાહ્મણોએ નિમિરાજાને જીવાડવાનો યત્ન કરતા નિમિ રાજાએ માણસોનાં નેત્રોની પાંપણોમાં નિમેષરૂપે રહેવાનું સ્વીકાર્યું.

(ભાગવત નવમ સ્કંધ.)

આમાં જરા **વિચારીએ**—વસિષ્ટજી ઇંદ્રનો યજ્ઞ કરવા કયા રસ્તાથી ગયા? ઇંદ્રલોક આજે હશે ખરું? યજ્ઞની ધારાધૂમ કેમ નહિ દેખાતી હોય? નિમિએ માણસોની પાંપણોમાં કેટલા કાળ સુધી રહેવાનું સ્વીકાર્યું? પોતે એકલા બધા માણસોની પાંપણોમાં કેવી રીતે પહોંચી વળ્યા? બ્રાહ્મણોમાં જીવાડવાની સત્તા હતી ખરી કે? જો હતી તો તે સમયે પોતાના માણસોને જીવતાં કેમ નહિ રાખ્યા હોય?

આમાં કઇ બાજુથી **સત્ય** મેળવવું? વાચકો વિચાર કરો. ॥ ઇતિ જનકના પૂર્વજ નિમિ માણસોની **પાંપણોમાં** રહ્યા તેનો વિચાર.

પતિથી વિપરીત ચાલનારી હું, દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી કૈકેઇ થઇ.

તુલસી. રા. અયો. પૃ. ૨૭૪ ની ટીપમા (આનંદ રામાયણમાંથી) " સહ્યાદ્રિ પાસેના કરવીર પુર નામના નગરમાં **ધર્મદત્ત** નામનો એક બ્રાહ્મણ, રાત્રે પૂજનની સામગ્રી લઇને દેવપૂજન કરવા જતો હતો ત્યા તેને એક વિકરાલ રાક્ષસી જોવામા આવતા તેણે ભયભીત થઇને તે રાક્ષસીની ઉપર તુલસીદલ યુક્ત પાણી છાંટયુ, આથી નિઃપાપ થએલી તે રાક્ષસી પ્રણામ કરીને બોલી કે " હું સૌરાષ્ટ દેશના રહેવાસી ભિક્ષુ નામના બ્રાહ્મણની સ્રી હતી. હું સ્વામીથી વિરૂદ્ધ ચાલતી હતી. પોતે મિષ્ટાન્ન ખાઇ સ્વામીને સૂકું ભોજન દેતી હતી. અને સ્વામી જે કંઇ કહે તેથી પ્રતિકુલ જ કરતી હતી " મારા સ્વામીએ વિચાર કરીને એવી ટેવ રાખી કે જે કામ કરવાની પોતાની રૂચિ હોય તે કામ કરવાની નાજ પાડે. હું સ્વામીના કહ્યાથી વિપરીત કરતી હતી તેથી સ્વામીના મનોરથ પૂર્ણ થવા લાગ્યા. છેવટે મારાથી કંટાળીને સ્વામીએ બીજો વિવાહ કરતાં મેં ઝેર ખાઇને શરીરનો ત્યાગ કર્યો. હું એ પ્રમાણે સ્વામીથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરવા રૂપ પાપથી અનેક દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી ફરીને હાલ રાક્ષસી થઇ છું. હવે મારા ઉદ્ધારનો ઉપાય કરો. આ સાંભળી પેલા દયાળુ ધર્મદત્ત બ્રાહ્મણે પોતાના એ વ્રતનું અર્ધું ફળ તેણે આપ્યું અને દ્વાદશાક્ષર મંત્રથી તેના ઉપર અભિષેક કર્યો. આથી તે રાક્ષસી રાક્ષસપણાથી મુક્ત થઇ. વિમાનમાં

બેસી સ્વર્ગમાં ગઇ અને તે પાછી પોતાના પુણ્યનો ક્ષય થતાં **દશરથ રાજાની રાણી** કૈકેયી થઈ. "

બોધના માટે કલ્પિત વાતોનો વિરોધ શાસ્ત્રજ્ઞો માનતા નથી પણ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ સાથે વિરોધ છે, માટે વિચારવાનું-ધર્મદત્તે ભયભીત થઇ રાક્ષસીને તુલસીદલ યુંકત પાણી છાંટયું એટલે નિષ્પાપ થઇને તેણે પોતાનું પાપ કયા જ્ઞાનથીકહી બતાવ્યું ? અને પોતાના ઉદ્ધારની માગણી કરી ? ધર્મદત્તે પોતાના વ્રતનું અર્ધું ફળ આપી મંત્રાક્ષરથી અભિષેક કર્યો તેથી રાક્ષસપણાથી મુક્ત થઇ-વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે ગઇ. આ વિમાન કોણે મોકલેલું ? પોતાના વ્રતનું ફળ બીજાને આપી શકાય ખરૂં કે ? જો એમ થતું હોય તો-પોતાના વાલા પતિને સ્ત્રી, વાલાપુત્રને માબાપ, કે પુત્ર મા બાપને, પોતના દાન પુણ્યાદિકનું ફળ આજકાળ કેમ આપતા નહિ હોય ? તેથી કૈકેયીની સાથે લાગુ પાડેલી આ કથા યથાર્થ નથી.

॥ ઇતિ પતિવિપરીતા ભવોમાં ભટકતી રાક્ષસી વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે ગઇ.

બ્રહ્મા વરદાન આપવા રાવણાદિકની પાસે આવ્યા.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૧૫ થી.

" **રાવણ, કુંભકરણ** અને **બિભીષણ** એ ત્રણે બ્રહ્માને ઉદ્દેશીને તપ કર્યો. બ્રહ્મા-રાવણને વર આપવાને ગયા. રાવણે કહ્યું વાનર અને મનુષ્ય છોડીને હું કોઇથી મરૂં નહી ? તે પ્રમાણે વર આપીને કુંભકરણ પાસે ગયા. તેણે છ માસ જાગવાનો અને એક દિવસ ઉંઘવાનો વર માગ્યો, તે ઠીક ન લાગવાથી સરસ્વતીની પાસેથી તેની બુદ્ધિ ફેરવી નંખાવી, તેથી જાગવાને ઠેકાણે ઉઘવાનો અને ઉંઘવાના ઠેકાણે જાગવાનો વર મંગાવ્યો, તે આપીને વિભીષણને વર આપવાને ગયા. તેણે તો બ્રહ્મામાં પ્રીતી માગી લીધી. એ ત્રણે વર આપીને બ્રહ્મા પોતાના લોકમાં ચાલ્યા ગયા. "

આ લેખમાં જરાપણ સત્યતા છે ? રાવણાદિક તપ તપ્યા. બ્રહ્મલોકથી બ્રહ્મા દોડીને આવ્યા અને રાવણને ઘેર ગયા. વર આપ્યો. બીજાથી ન મરૂં વાનર મનુષ્યો વિના, વાનર અને મનુષ્યોથી તો મરવાનોજ હતો. આમાં આપવા લેવાનું શું હતું. ? કુંભકર્ણની માગણીમાં બ્રહ્માએ સરસ્વતીને મોકલી ઉંધી બુદ્ધિ અપાવી તેથી આમાં એજ સિદ્ધ થાય છે કે ન તો રાવણાદિકે તપ કર્યો છે અને ન તો બ્રહ્મા દોડીને આવ્યા છે. પ્રથમ બ્રહ્માદિ દેવોનોજ પત્તો નથી લાગતો. કોઇ તો કહે છે કે દેવીના સાથ રમવાથી ત્રણે દેવ ઉત્પન્ન થયા

બેને ખાઇ ગઇ. કોઇ જણાવે છે કે શિવની ડાબી, જમણી ભુજાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયા. ઇત્યાદિક અનેક પ્રપંચ જોવામાં આવે છે. તેથી બ્રહ્મા આવ્યા અને વાનર મનુષ્યના હાથે મરવાનો રાવણે વર માગ્યો. આમાં સત્યતા શી છે ? વાંચકોજ વિચાર કરીને જુવે ?

॥ ઇતિ બ્રહ્મા રાવણાદિકને વરદાન આપવાને ગયા તેનો વિચાર.

નારાયણના ઉપદેશથી ઇંદ્રે દધીચીના હાડનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર્યો. (ભાગવત સ્કંધ ૬ઠ્ઠો)

તુલસી. રામાયણ. અયોધ્યા કાંડ. પૃ. ૪૦૨ માંથી ઉતારો—

" ઇંદ્ર વૃત્રાસુરના હાથથી મરી જતાં, તે ઇદ્રને નારાયણે કહ્યું કે–તું દધીચી ઋષિના હાડકામાંથી વજ્ર નામનું અસ્ત્ર બનાવીને તેથી વૃત્રાસુર માર તો મરે, આ ઉપરથી ઇંદ્રે દધીચીની પાસે જઇ તેમને વચનથી બાંધી લઇને તેના હાડકાંની માગણી કરતાં દધીચિએ હા પાડીને યોગથી પોતાનુ શરીર છોડી દીધું. ઇંદ્રે દધીચિના હાડકાઓનું વજ્ર બનાવીને તેથી વૃત્રાસુરને માર્યો. "

આ લેખમાં કિંચિત્ વિચાર– જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે–દેવ જાતિના અને નરક જાતિના જીવો પોતાનાં આયુષ્યને પૂરણ કર્યા વગર બીજાના હાથથી મરતા જ નથી. એવું તે ગતિઓનું બધારણ છે. તેથી ન તો વૃત્રાસુર ઇંદ્રને કે ઇદ્ર વૃત્રાસુરને મારવા સમર્થ થઇ શકે તેમ છે. છતાં નારાયણ ભગવાને ઇંદ્રને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે તું દધીચિ ઋષિના હાડકાનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર ! એક તરફ ઋષિઘાતનું અને બીજી તરફ વૃત્રાસુરના વધનું પાપ ભગવાને ફેગટ શા માટે વોરી લીધું હશે ?

॥ ઇતિ ઇંદ્રે દધિચિના હાડકાંનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર્યો.

માત પિતાના સંબંધથી જન્મ તેમાં બ્રહ્માનું શું કામ ?

તુલસી રામાયણ બાંલકાંડ. પૃ. ૨૫૮માં અને તેની ટીપમાં જુવો

" સીતાના સ્વયંવરમાં–કોઇપણ રાજા ધનુષનો ભંગ કરી શકયો નહિ ત્યારે ત્યાં જનક રાજા બોલ્યા છે કે મારી કુંવરીને મેળવનાર વિધાતાએ કોઇ રચ્ચોજ નથી. કોઇ રચ્ચોજ નથી એની ટીપમાં—રામચંદ્રજીને બ્રહ્માએ રચ્ચોજ

નથી તેથી જનક રાજાનું આ વચન ક્રોધથી બોલાયા છતાં પણ ખરૂંજ પડવાનું છે. (મૂલમાં-આપ પ્રગટ ભયે, વિધિ ન બનાયે)

આમાં જરા વિચારવાનું કેઃ—રામાયણના મૂળકારે જણાવ્યું કેઃ—' આપ પ્રગટ ભયે, વિધિ ન બનાયે " ટીપ્પનકારે જણાવ્યુ કેઃ—રામચંદ્રજીને બ્રહ્માએ રચ્યાજ નથી. તો શું લક્ષ્મણાદિક બીજી બધી તે વખતની પ્રજા બ્રહ્માએ રચી હતી ખરી કે ? જો એમ હતું તો આજ કાળના માણસોને રચવા બ્રહ્મા આવે છે ખરા કે ? માતપિતાથી થતા પ્રત્યક્ષના જન્મમાં પ્રમાણ આપવાની જરૂર પડે કે વિચારવાની ? આવા લેખો જ્ઞાનીયોના હોય ? જરા ઉંડા ઉતરીને જોવાની ભલામણ કરૂં છું. ॥

ઇતિ રામને બ્રહ્માએ પેદા નથી કર્યા ? તેનો વિચાર.

વિષ્ણુએ વામનરૂપ ધરી બલિને મારી ત્રૈલોકયનું રાજ્ય ઇંદ્રને આપ્યું.

તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ પૃ. ૪૦૨ ॥

" વામનજીએ બલિ રાજાની પાસે જઇ ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી અને રાજાએ તે આપવાનું સ્વીકારી લીધું. પછી વામનજી બે પગલામાં સઘળું ત્રૈલોકય માપી લેતાં, રાજાએ ત્રિજા પગલાના બદલે પોતાનું માથું આપવાનું કહ્યુ આથી વામનજીએ પ્રસન્ન થઇ તેને પાતાલમાં મોકલી દીધો અને ત્રૈલોકયનું રાજ્ય ઇંદ્રને આપ્યું. (ભા. અષ્ટમ. સ્કંધ)

આમા કિંચિત્ વિચારવાનું કેઃ-બલિએ ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગતાની સાથે આપી. વામન રૂપ વિષ્ણુએ છલ કરી બલિને પાતાળમાં ખોસી ઘાલ્યો. એમા ભલમનસાઇ કોની ? બલિની કે વામન રૂપ વિષ્ણુની ? બીજું સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ, આ ત્રણ લોક પ્રસિદ્ધ છે. એ ત્રણે લોકનુ રાજ્ય તો વામને ઇંદ્રને આપી દીધું તેથી બલિને પાતાલ પણ કેવી રીતે આપી શકાય ? પ્રસન્ન થઇને પાતાલનું રાજ્ય નથી આપ્યું પણ મરણજ આપ્યું છે. આ કથાનુ સ્વરૂપ જૈનના લેખમાંનું જુવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરો.*

॥ ઇતિ વૈદિક રામાયણના બલિ, અને વિષ્ણુ. તેનો વિચાર જૈન વૈદકમાંના વિષ્ણું પ્રતિ વિષ્ણુ નું આઠમું ત્રિક કિંચિત પ્રકરણ ૩૭ માં કહી બતાવ્યુ. ॥

---

*જૈન સાધુઓના ઘાતના વાંછક-નમુચિનામા બ્રાહ્મણને સમર્થ એવા વિષ્ણુકુમાર મુનિએ શિક્ષા કરી છે તે કથા પૃ. ૨૫૭ થી આમાં આપી છે. તુલના કરીને જુવો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

હવે અમો જૈન વૈદિકમાંના શ્રી કૃષ્ણનું કહી બતાવીએ છીએ—

૨૧ માં તીર્થંકર તેમના સમયે ૧૦ મા ચક્રી, પછી ૧૧ મા ચક્રવર્તી. મિથુલા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી વિજયસેન રાજા રાણી વિપ્રા તેમના પુત્ર નમિનાથ નામા એક વીશમા તીર્થંકર થયા. તેમના સમયમાં **હરિષેણ** નામા દશમા ચક્રવર્તી થયા- હવે ૨૧ મા અને ૨૨ મા તીર્થંકરના મધ્ય કાળમાં અગીયારમા **જય** નામા ચક્રવર્તી થયા. તેમનો અધિકાર ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રથી જોઇ લેવો.

૨૨ મા તીર્થંકરના સમયમાં કૃષ્ણ વાસુદેવાદિકનું નવમું ત્રિક.

બલદેવ **બળભદ્ર**, વાસુદેવ **શ્રી કૃષ્ણ**, પ્રતિવાસુદેવ **જરાસંધ.**

શૌરીપુર નગરમાં હરિવંશી રાજા **સમુદ્રવિજય**, રાણી શિવાદેવી તેમના પુત્ર શ્રી **અરિષ્ટનેમિ** નામા બાવિશમા તીર્થંકર થયા.

તેમનાજ સમયમાં તેમના કાકાના પુત્રો બળદેવ **બળભદ્ર**, વાસુદેવ **શ્રી કૃષ્ણ** અને પ્રતિ વાસુદેવ **જરાસંધ.** આ વાસુદેવાદિકનું નવમું ત્રિક (આ અવસર્પિણી સમયના તીર્થંકરોના સંબન્ધે છેલ્લું ત્રિક છે.)

શ્રી કૃષ્ણ અને બળભદ્ર આખી દુનીયામાં પ્રસિદ્ધ છે. પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને સાક્ષાત્ ઇશ્વર, ઇશ્વરના અવતાર, વારંવાર અવતાર લઇ દુષ્ટોના નાશક અને ભક્તોના ઉદ્ધારક, લખી બનાવ્યા છે પણ તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જૈન ગ્રંથોમાં નીચે પ્રમાણે છે.

પુરાણોમાં શ્રી કૃષ્ણને દેવ શાથી કલ્પ્યા ?

શ્રી કૃષ્ણ ત્રણ ખંડ રાજ્યના ભોક્તા મહાન્ રાજા હતા. તેમને કુસંબી વનમાં પોતાનો દેહ ત્યાગો કાલકરી વાલુપ્રભા *પૃથ્વીમાં (પાતાલમાં) ફરીથી જન્મ લીધો. જે **બળભદ્રજી** હતા તેમને જૈન દિક્ષાનું પાલન સો વર્ષ સુધી

* પૌરાણિકોએ વિષ્ણુને-મહાદેવજીના લિન્ગની શોધ કરવા પાતાલમાં ગયાનું જણાવ્યું છે તે આ વિષયને લઇને કલ્પેલું કેમ ન હોય ?

કર્યું. ત્યારબાદ કાલકરી પાંચમા બ્રહ્મદેવલોકમાં જઇને ઉત્પન્ન થયા. ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી પોતાના ભાઇ શ્રી કૃષ્ણને પાતાલની ત્રીજી પૃથ્વીમાં જોયા. ભાઇના સ્નેહથી વૈક્રિય શરીર બનાવી શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગયા. ત્યાં તેમનું આલિન્ગન કર્યું હું તમારા પાછલ્યા જન્મનો ભાઇ છું. હું કાળ કરી પાંચમાં દેવલોકમાં ગયો છું. માત્ર હું તમોને મળવા આવ્યો છું. તમારા સુખના વાસ્તે હું શું કરૂં? એવું કહી તેમનું શરીર હાથમાં લેવા જતાં પારાની પેઠે દળદરી છુટું પડી ગયું. પાછું નીચે ભેગું થઇ ગયું.

આવી રીતે આલિન્ગન, પૂર્વનો વૃત્તાંત અને હાથ ઉપર ઉઠાવવાથી કૃષ્ણજીએ પણ પૂર્વ ભવનો અતિ વલ્લભ છે એમ જાણી સંભ્રમથી ઉઠી નમસ્કાર કર્યો. ત્યારે બલભદ્રે કહ્યું હે ભાઇ! તે વખતે **શ્રી નેમિનાથ** ભગવાને કહ્યું હતું કે–આ વિષયસુખ મહાદુઃખ આપનારાં છે તે તને આ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થયા. વળી કર્મથી નિયન્ત્રિત એવા તને હું સ્વર્ગમાં પણ લઇ જવાને સમર્થ નથી. પણ તારા સ્નેહને લઇને તારી પાસે રહેવાની ઇચ્છા થાય છે. ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે–હે ભાઇ ! તારા રહેવાથી વધારે શું ? મારાં કરેલાં કર્મતો મને અવશ્ય ભોગવવાંજ પડવાનાં છે, પરન્તુ મને આ નરકનાં દુઃખ કરતાં, તે દુઃખ ઘણું થાય છે કે, જે દ્વારિકા બધા પરિવારની સાથે બલતી છોડી હું એકલો કુસુંબી વનમાં જરાકુમારના તીરથી મર્યો. આવા પ્રકારના અચાનકના બનાવથી મારા શત્રુઓનો હાસ, મારા મિત્રોને થએલું દુઃખ, તેમજ યદુવંશના કુલને કલંક લાગ્યું છે તે મારા મનમાંથી જતું નથી. માટે હે ભાઇ ? તું ભરતખંડમાં જઇ–સુદર્શન ચક્ર, શારંગ ધનુષ્, શંખ, ગદાને ધારણ કરી, પીળાં વસ્ત્ર પહેરી, ગરૂડની ધ્વજવાળું મારૂં સ્વરૂપ ધારણ કર ! તેજ પ્રમાણે નીલવસ્ત્ર, તાલધ્વજ અને હળ, મુશલ શસ્ત્રને ધારણ કરી, તારૂં સ્વરૂપ પ્રગટ કરી, વિમાનમાં બેસી આપણા બન્ને ભાઇઓનું સ્વરૂપ લોકોને દેખાડી જણાવ કે–શ્રીકૃષ્ણ અને હું બલભદ્ર એમ અમે બન્ને ભાઇઓ અવિનાશી પુરૂષ છીએ અને અમો અમારી મરજી પ્રમાણે દુનીયામાં ફરવાવાળા છીએ. જ્યારે આવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકો પ્રત્યક્ષપણે જોશે અને તેમની ખાત્રી થશે ત્યારે–અમારા શત્રુઓએ કરેલો હાસ, અને મિત્રોને થએલું દુઃખ, તેમજ યદુવંશના કુળને લાગેલું કલંક દૂર થશે. માટે તું આટલું કાર્યકર. આ પ્રકારનું કથન શ્રીકૃષ્ણનું સાંભળીને, ત્યાંથી નીકળી બલભદ્રજી ભરતખંડમાં આવ્યા. અને શ્રીકૃષ્ણના અને પોતાના પૂર્વભવના સ્વરૂપને ધારણ કરી વિમાનમાં બેસી લોકોને બતાવી કહેવા લાગ્યા કે હે લોકો ! તમો શ્રીકૃષ્ણની અને બલભદ્રની અર્થાત્ અમારા બન્ને ભાઇઓની મૂર્તિ બનાવી

પૂજે કેમકે આ જગતના કર્તા, હર્તા, અમોજ છીએ. અને અમો અમારિ ×ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વર્ગ (વૈકુંઠ) થીં અહિંયાં આવીએ છીએ અને અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે પાછા સ્વર્ગમાં ચાલ્યા જઇએ છીએ. જુઓ કે આ દ્વારિકા અમોએજ બનાવી અને અમોએજ નાશ કરી, કેમકે જ્યારે અમોને વૈકુંઠમાં જવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે અમો અમારા બધા પરિવારની સાથે દ્વારિકાનો નાશ કરી, પાછા વૈકુંઠમાં ચાલ્યા જઇએ છીએ, તે તમોએ બધાએ પ્રત્યક્ષ જોયું છે. માટે અમારા સિવાય આ દુનીયાનો બીજો કોઇ કર્તા હર્તા છેજ નહિં. આ પ્રમાણે બળભદ્રનું કહેવું સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્રની પ્રતિમા બનાવી લોકો પૂજવા લાગ્યા અને તે પ્રતિમા પૂજકોમાં કેટલાકને બલભદ્રજીએ ધનાદિકથી સુખી પણ કર્યા તેથી ઘણા લોકો શ્રીકૃષ્ણના ભકત બન્યા.

આ પ્રમાણે જગો જગોપર બળભદ્રજીએ પોતાની મૂર્તિઓની સ્થાપના કરાવી. પછી જે જેના ભકતો થાય તે તેમના ગુણ ગાય એ સ્વાભાવિક છે, આવા કારણથી થએલા ભકત લોકોએ શ્રીકૃષ્ણને પૂર્ણ બ્રહ્મ, પરમાત્મા, ઇશ્વર અને યુગયુગમાં અવતાર ધારણ કરી ભકતોના રક્ષક અને દૃષ્ટોના નાશ કરવાવાળા તરીકે પુસ્તકો પર પણ લખી દીધા. આ વાત ચાલું થયાને પ્રાયે પાંચેક હજાર વર્ષનો અંદાજો થયો છે. અને લોકો પણ શ્રીકૃષ્ણ થયાનો કાળ તેટલો કલ્પે છે.

આ પ્રમાણે જૈનગ્રંથમાં ઇતિહાસ બતાવ્યો છે. તે પ્રમાણે અમોએ લખીને બતાવ્યો છે. અંગ્રેજોનું માનવું શું છે તે પણ અમો આ સ્થાનપર આગળ જતાં લખીને બતાવીશું.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણને દેવ સ્યાથી કલ્પ્યા? તેનું સ્તરૂપ.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે **શ્રી કૃષ્ણનું** ચરિત્ર કિંચિત્સવિસ્તર

શ્રી કૃષ્ણ લોકોમાં **ભગવાન** તરીકે, જૈનોમાં નવમા **વાસુદેવ**, તરીકે અને તે સમયના રાજા **જરાસંધ** પ્રતિવાસુદેવ તરીકે મનાયા છે તેથી તેમનો ઇતિહાસ કિંચિત્સવિસ્તર આપીએ છીએ

મથુરા નગરીમાં યદુવંશમાં શર નામે રાજા થયો. તેને **શૌરી** અને **સુવીર** બે પુત્રો થયા. શૌરીએ મથુરાની ગાદી ઉપર પોતાના ભાઇને બેસાડી તે

× "**युगेयुगे भविष्यामि**" વાળો જે ગીતામા શ્લોક છે તે આ વિષયને લઇ કલ્પવામાં આવ્યો હોય એવું મારૂં અનુમાન જાય છે.

કુશાર્ત્ત દેશમાં ગયો. ત્યાં તેને શૌર્યપુર નગર વસાવ્યું. શૌરીને અંધકવૃષ્ણિ વિગેરે પુત્રો થયા. સુવીર પછી ભોજવૃષ્ણિ મથુરાની ગાદી ઉપર આવ્યો. તેને **ઉગ્રસેન** નામે એક પુત્ર થયો.

અંધક વૃષ્ણિને સુભદ્રાથી દશપુત્રો–સમુદ્રવિજય વસુદેવ વિગેરે થયા અને **કુંતી** તથા **મદ્રી** બે પુત્રીઓ થઇ, કુંતી પાંડુ રાજાને અને મદ્રી દમઘોષ રાજાને આપી.

ભોજવૃષ્ણિ પછી મથુરાની ગાદી ઉપર તેમના પુત્ર **ઉગ્રસેન** આવ્યા. તેમને તેમની **ધારણી** રાણીથી પૂર્વ જન્મનો વૈરી **કંસ** નામે પુત્ર થયો. તેનું દુષ્ટપણું તેની માને ગર્ભમાંજ જણાતાં પતિભક્તાં પત્નીએ પુત્ર જનતાંજ કાંશાની પેટીમાં મૂકી યમુનામાં તેને ઠેલી મૂકયો.

તે પેટી તણાતાં શૌર્યપુર જઇ પહોચતાં સુભદ્રવણિકના હાથે ચઢતાં તે પોતાને ઘેર લાવ્યો, તેમાંથી તે બાળકને કાઢી, ઉછેરીને મોટો કર્યો. તે દશવર્ષનો થતા **વસુકુમારને** સેવક તરીકે સુભદ્રે અર્પણકર્યો.

આ અરસામાં શુક્તિમતી નગરીનો રાજા વસુ કે જેણે નારદ અને પર્વતના વેદ અર્થમાં જુઠોન્યાય આપતાં તેને દેવોએ સિંહાસન ઉપરથી પાડી નાખી મારી નાખ્યો હતો. (જે વાત અમો હિંસક વેદવાળા પ્રકરણમાં કહી ગયા છીએ) તેનો પુત્ર નાસીને નાગપુર ગયો હતો તેને વૃહદ્રથ પુત્ર થયો અને તેનો પુત્ર **જરાસંધ** થયો તેણે ત્રણ ખંડ સાધી પ્રતિવાસુદેવપણું મેળવ્યું તે નવમો (છેલ્લો) થયો.

જરાસંધે સમુદ્રવિજયને વૈતાઢય ગિરિના સિંહરથ રાજાને બાંધી લાવવા આજ્ઞા કરી અને સાથે જણાવ્યું કે જે એને બાંધી લાવશે તેને હું મારી જીવયશા પુત્રી આપીશ. વસુદેવે કંસની સાથે જઇ સિંહરથ સાથે લઢાઇ કરી તેમાં કંસે સિંહરથને બાંધી લીધો. આ પરાક્રમથી કંસને જીવયશા કન્યા મળી અને રોષથી પોતાના પિતા ઉગ્રસેનની મથુરા જરાસંધ પાસે માગતા તેને આપી કંસે ઉગ્રસેનને પાંજરામાં પુર્યો.

હસ્તિનાપુરમાં કોઇ શ્રેષ્ટિ રહેતો હતો. તેનો લલિત નામે પુત્ર હતો તે માતાને ઘણો વલ્લભ હતો. શેઠાણીને સંતાપદાયક ગર્ભ રહયો. તેને પડાવવા ઘણા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ ગર્ભ પડયો નહિ.

પુરામાસે પ્રસવ થતાં તેણે તજી દેવા દાસીને આપ્યો. શેઠને ખબર થતા તેણે છાનો ઉછેર્યો ઉત્સવનાદિવસે લલિતના આગ્રહથી તેણે પડદામાં રાખી

જમાડવા માંડયો ત્યાં અકસ્માત્ પડદો ખસી જવાથી તે તેની માના જોવામાં આવ્યો. આથી તેને તેની માએ ક્રોધથી માર મારી ખાળમાં ધકેલી દીધો. શેઠે સાફ કરી તેને કેટલોક બોધ આપ્યો. મા દીકરાના વૈરનું કારણ શેઠે જ્ઞાનવાન મુનિને પૂછયું મુનિએ કહ્યું કે લલિત અને ગંગદત્ત પૂર્વે બે ભાઈઓ હોઇ વનમાંથી લાકડાં ભરી ગાડી હાંકી લાવતા હતા. મોટોભાઇ આગળ હતો, તેણે ચીલામાં પડેલી સાપેનને જોઇ, તેથી ગાડુ ફેરવી સાપેનને બચાવી અને પાછળના નાના ભાઈને કહ્યું કે ભાઇ ચીલામાં સાપેન છે માંટે તેને બચાવજે પણ નાનાએ તેને મારવાના ઉમંગમાં ગાડુ તેના ઉપર ચલાવ્યું. સાપેન મરી તમારી પત્ની થઇ અને એ બે ભાઈઓ મરી તમારે ત્યાં પુત્ર થયા. નાનાએ પૂર્વે સાપેનને મારી તેથી તેઓને વચ્ચે વેર છે. આ પછી ત્રણે જણે ચારિત્ર લીધું તેઓ મરણ પામી મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ગંગદત્તે માનું અનિષ્ટપણું સંભારી વિશ્વ વલ્લભ થયાનું નિયાણું કર્યું.

વસુદેવ કે જે નગર છોડી પરદેશ ચાલ્યા ગયા હતા તેઓ દેશ દેશના રાજાઓની બહોતેર હજાર કન્યાઓ પરણ્યા હતા. તેમાંની એક રોહિણી કે જે અરિષ્ટપુરના રૂધિર રાજાની પુત્રી હતી તેણે પેટે **લલિતનો** જીવ **બળભદ્રના** પદને સૂચવતો અવતર્યો વસુદેવે તેનું નામ **રામ** પાડયું જેઓ બળભદ્રના નામથી લોકોમાં વિખ્યાત થયા.

એક વખતે કંસે સ્નેહથી વસુદેવને મથુરામાં આવવા વિનંતી કરી, વસુદેવ સમુદ્ર વિજયની આજ્ઞાથી ગયા. ત્યાં કંસે વસુદેવને પોતાના કાકા દેવક જે મૃતીકાવતીના રાજા હતા, તેની પુત્રી દેવકીને પરણવાનું કહ્યું આ લગ્નને માટે કંસ અને વસુદેવ મૃતીકાવતીમાં આવ્યા પણ દેવકે કન્યાનું માગું કરવાનો રિવાજ નથી, એમ તેમને ના કહી. પણ નારદે દેવકી પાસે આવી વસુદેવના ગુણગાન કર્યા તેથી તે બાળા વસુદેવ ઉપર સ્નેહ રાગવાળી થઇ હતી, તેની આ રૂચિ જોઇ દેવકે વસુદેવને પોતાની પુત્રી આપી. પહેરામણિમાં અનેક ધન સાથે દશ ગોકુળના પતિ નંદને, કોટિ ગાય સાથે આપ્યો. તે બધાં મથુરામાં પાછા આવ્યાં, જ્યાં કંસે પોતાના મિત્રના વિવાહની ખુશાલીને લઇ, મોટો મહોત્સવ આરંભ્યો.

આ અરસામાં કંસના અનુજ બન્ધુ અતિમુકત કે જેને સંસાર ત્યાગ કરી શ્રમણપણું લીધું હતું, તે તપથી કૃષ્ય થઈ ગએલા કંસને ઘેર પારણાને માટે આવ્યા. જીવયશાએ ઉત્સવના આનંદ તરીકે મદિરા પાન કર્યું હતું, તેણે આ મુનિની કોટે વળગી આવો દીયર વખતસર ઠીક આવી પહોંચ્યા. આપણે

ગીત નૃત્ય વિગેરે કરીએ, આમ સંસારી મનુષ્ય માફક તે મુનિની કદર્થના કરી. મુનિએ કહ્યું કે જેના નિમિત્તથી આ ઉત્સવ થાય છે તેનો સાતમો ગર્ભ તારા પતિને મારશે. જીવયશાએ ગભરાટથી તરતજ આ વાત પોતાના પતિને કહી. કંસે વસુદેવ પાસેથી દેવકીના સાતગર્ભની માગણી કરી, તે આપવા વસુદેવ બંધાયા.

એ સમયમાં ભદિલપુરમાં **નાગ** નામે શેઠ હતો. તેને **સુલસા** નામે સ્ત્રી હતી, તે બન્ને પરમ શ્રાવક હતા, અતિમુકત નામના ચારણ મુનિએ સુલસાની બાલ્યવયમાં કહ્યું હતું કે આ બાલાને મૃત પુત્રો થશે. તે સાંભળીને ઇંદ્રના સેનાની નૈગમેષી દેવની અરાધના કરી. દેવે દેવકીના સાત ગર્ભો કંસે જે માગ્યા હતા તે સુલશાને આણી આપવા જણાવ્યુ. તે પ્રમાણે દેવકીના ગર્ભો તે દેવ દેવ-શક્તિથી સુલશાને આપે અને સુલશાના મૃતપુત્રોં દેવકીની પાસે મુકીદે. તેને પથ્થર સાથે અફાળી કંસ રાજી થવા લાગ્યો. દેવકીના પુત્રો સુલશાને ત્યા મોટા થયા. **તેમનાંનામ**–૧ અણીકયશ, ૨ અનંતસેન, ૩ અજિતસેન, ૪ નિહતારિ, ૫ દેવયશા, ૬ અને શત્રુસેન રાખવામા આવ્યા.

એક વખત ઋતુ સ્નાનવાળી **દેવકીએ** રાત્રિના અન્તે સિંહ સૂર્ય, અગ્નિ, ગજ, ધ્વજ, વિમાન અને પદ્મ સરોવર, **એમ સાત** મહામંગળિક સ્વપ્નો જોયા તે વખતે પેલા **ગગદત્તનો** જીવ મહશુક્ર દેવલોકમાથી ચ્યવીને દેવકીના ગર્ભમા અવતર્યો. દેવકીએ શ્રાવણ વદિ. ૮ ના દિવસે તે પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે વખતે કંસે બંધોબસ્ત માટે મૂકેલા પહેરગીરો ઉંઘી ગયા હતા. તેમ દેવોની પીણી અનેક સાહાય્ય થવાથી અને દેવકીના કહેવાથી તે પુત્રને નંદને ત્યા તેની ભાર્યા યશોદાને વસુદેવે સોપ્યો.

સ્વચ્છ નીલમણિ જેવી તેની કૃષ્ણ કાન્તિ જોઇ તેનું નામ કૃષ્ણ રાખ્યુ વસુદેવે યશોદાને પુત્રી જન્મી હતી તે લઇ દેવકીને આપી. પછી પહેરગીરો જાગતા તે પુત્રી લઇ કંસને આપી. કંસે આ ક્ષુદ્ર જીવ મને શુ મારનાર છે એમ કહી તેની એક નાસિકા છેદી છોડી દીધી.

દેવકીને એક માસ પછી પુત્રને જોવાની ઇચ્છા થઇ આવી.

" વસુદેવે કહ્યું એમ સાધારણ રીતે જતા કંસને બધી ખબર પડી જશે, આથી દેવકીએ ગાય પૂજવા નુ મીષ કાઢી નંદને ત્યાં જઇ કૃષ્ણને જોવા. દેવકી આ રીતે વારંવાર આવતી તેથી લોકોમાં ગોપૂજનની પ્રથા શરૂ થઇ એકલા રહેતા તેણે ઘણા વિઘ્નો આવતા આથી નંદે યશોદાને એકલા રાખવાનો

નિષેધ કર્યો પણ એક વખતે યશોદાએ કામ પ્રસંગે જતાં દોરડીથી કૃષ્ણનું પેટ બાંધી તે દોરડી ખાણીઆને બાંધી, આ જોઇ ગોવાલોએ તેમનું ઉદર અને દામ ઉપરથી **દામોદર** નામ પાડયું. વસુદેવે કૃષ્ણની રક્ષા કરવા રોહિણીથી થએલા પુત્ર **બલદેવને** નંદગોપાલને ત્યાં મોકલ્યા.

સૂર્યપુરમાં **સમુદ્રવિજય** રાજાને **શિવાદેવી** રાણીથી ચૌદ સ્વપ્નથી તીર્થંકરપદ સૂચક **અરિષ્ટનેમિ** નામે પુત્ર થયો. કંસે પોતાના મરણની હકીકત નિમિત્તિયાના મુખથી સાંભળી, તેની તેણે બતાવ્યા પ્રમાણે પરીક્ષા કરવા માંડી કૃષ્ણને બળદેવના કહેવાથી પોતાની યથાર્થ સ્થિતિની ખબર પડતાં, કૃષ્ણ અને બળદેવ બન્ને કંસને મારવા મથુરામાં આવ્યા. ત્યાં તેમને મલ્લયુદ્ધ કરી મલ્લોનો સંહાર કરી, કંસનો કૃષ્ણે વધ કર્યો. સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજા એ પ્રસંગે ત્યાં આવ્યા હતા. તેઓ સઘળા ઉગ્રસેનને બંધી ખાનાથી છોડી નાથ લઇ પશ્ચિમ તરફ જરાસંધથી નિરૂપદ્રવ થવા ચાલ્યા. ઉગ્રસેને પોતાની પુત્રી સત્યભામા કૃષ્ણને આપેલી તેને રસ્તામાં ગિરનારની પશ્ચિમમાં બે પુત્રોનો જન્મ આપ્યો. ત્યાં કૃષ્ણે સમુદ્રદેવને પ્રત્યક્ષ કરી પુરાણાવાસુદેવની દ્વારિકા નગરી જે સમુદ્રમાં ડુબી ગઇ હતી તે કાઢી આપવા કહ્યું. દેવે ઇંદ્ર આજ્ઞાથી તે કાઢી, તેમાં કુબેરે સર્વ સામગ્રી પૂરી.

જરાસંધની પુત્રી **જીવયશા** પોતાના પતિ કંશના વધથી ક્રોધાંધ થઇ પિતાને ઘેર ગઇ, તેના મુખથી બધી વાત જાણી **જરાસધે** બળદેવ અને કૃષ્ણનો નાશ કરવા પોતાના પુત્ર **કાલને** પાંચશો રાજાની સાથે મોટું સૈન્ય આપી મોકલ્યો. જાદવો મથુરાં છોડી ચાલ્યા ગએલા હોવાથી, દેવોએ એક મોટી અગ્નિની ચિતા રચી અને એક સ્ત્રીનું રૂપ વિકુર્વી તે ચિતા પાસે બેસી કાલકુમારને દેખી રડવા લાગી કે, આ ચિતામાં જાદવો તારા ભયથી પેસી ગયા અને હું પણ બળદેવ અને કૃષ્ણના વિયોગથી આ અગ્નિમાં પેસુંછું. દેવનું કાર્ય જોઇ કાલકુમાર પણ–બળદેવ અને કૃષ્ણને પકડવા અંદર પડયો અને બળીને ભસ્મ થયો.

કૃષ્ણે **રૂક્મણીનું** શિશુપાળ સાથે લગ્ન થતાં હરણ કર્યું અને જાંબૂવતી આદિ અનેક કન્યાઓ તે પરણ્યા. રૂક્મણિથી **પ્રદ્યુમ્ન કુમાર** થયો, જાંબૂવતીથી **શામ્બ** થયો અને સત્યભામા વિગેરે રાણીઓથી બીજા અનેક પુત્રો થયા.

ઋષભદેવના પુત્ર કુરૂથી કુરૂક્ષેત્ર કહેવાય છે. તેના પુત્ર હસ્તિએ હસ્તિનાપુર વસાવ્યુ. હસ્તિરાજાના સંતાનમાં **અનંતવીર્ય**, તેનો પુત્ર **કૃતવીર્ય**, અને

તેનો પુત્ર **સુભૂમ** ચક્રવર્તી રાજા થયો. તે પછી અસંખ્ય રાજાઓ થયા, પછી શાન્તનું રાજા થયો. તેને ગંગા નામની સ્ત્રીથી **ભીષ્મ** અને સત્યવતીથી **ચિત્રાંગદ** અને **ચિત્રવીર્ય** પુત્રો થયા. **ચિત્રવીર્ય**ના ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર. ધૃતરાષ્ટ્રને **દુર્યોધન** વગેરે સો (૧૦૦) પુત્રો અને **પાંડુને** યુદ્ધિષ્ટિર વગેરે પાંચ પુત્રો થયા, તે પાંડવ કહેવાયા. તેમને કાંપિલ્ય પુરના રાજા **દ્રુપદની** પુત્રી **દ્રૌપદીએ** સ્વયંવર મંડપમાં વરમાળા નાખવાથી પૂર્વ કર્મના બળે તે તેમની પત્ની થઇ. જુગારમાં રાજપાટ હારી, દેશ છોડી, તેઓ કૃષ્ણ પાસે દ્વારિકા પહોંચ્યા. ત્યાં દશાર્હોએ તેમને લક્ષ્મીવતી, વેગવતી, સુભદ્રા વિગેરે પાંચ કન્યાઓ આપી.

એક દિવસ યવન દ્વીપથી કેટલાક ધનવાન્ વણિકો રત્નકાંબળ લઇ દ્વારિકામાં આવ્યા, ત્યાં રત્નકાંબળ ન વેચતાં હસ્તિનાપુરમાં ગયા. ત્યાં જીવયશાએ તેમના મુખથી કૃષ્ણ બળદેવ જીવતા છે અને તેઓ દ્વારિકા વસાવી ત્યાં રહે છે. તેમ સાંભળી પોતના પિતાને પોતે અગ્નિમાં બળી મરવાનું કહ્યું. તેણે તેમ કરતી અટકાવી. **જરાસંધ** કૃષ્ણને મારવા પોતાના આશ્રિત રાજાઓ અને બીજું મોટું સૈન્ય લઇ ચઢયો. **શિશુપાળ, કૌરવો, કર્ણ, રૂકમી** વિગેરે **રાજાઓ** તેની સાથે હતા. કૃષ્ણને આ વાતની માર્ગથી ખબર પડતાં તે પણ તૈયાર થઇ પાંડવો વિગેરે સાથે સામે આવ્યા. બન્ને લશ્કરો સામસામે થતાં પાંડવોના હાથે કર્ણ અને દુર્યોધન વગેરે કૌરવો મરાયા અને **કૃષ્ણના હાથથી જરાસંધનું** તેનાજ ચક્રરત્નથી માથું કપાયું. **શિશુપાળ** પણ કૃષ્ણના હાથથી મરાયો. આ વિજયપછી કૃષ્ણે છ માસમાં અર્ધ ભારત સાધી વાસુદેવ થયા. **સોળહજાર** રાજાઓએ અનેક રત્નો અને બબ્બે ઉત્તમ કન્યાઓ વાસુદેવને અર્પણ કરી, તેમાં સોળહજાર કૃષ્ણ પરણ્યા. આઠહજાર બળદેવ પરણ્યા અને આઠહજાર બીજા કુમારો પરણ્યા. **નેમિનાથ** ભગવાનને પરણવા માટે સમુદ્રવિજય રાજાએ અને **શિવાદેવીએ** આગ્રહ કર્યો. ત્યારે તેમને કહ્યું કે - યોગ્ય સ્ત્રી મળે તેમ કરીશ. **પ્રદ્યુમ્નને** વૈદર્ભી નામની સ્ત્રીથી **અનિરૂદ્ધ** નામે પુત્ર થયો. તેણે શુભનિવાસના બાણ નામના ઊગ્ર ખેચરની '**ઉષા**' નામની કન્યાનું હરણ કર્યું. ઉષાને ગૌરી વિદ્યા પ્રસન્ન હતી અને બાણે ગૌરીવિદ્યાનાપતિ શંકરદેવનું આરાધન કરી તેની પાસે યુદ્ધમાં અજેયપણાનું વરદાન મેળવ્યું હતું ગૌરીને આ વાતની ખબર પડતાં શંકર દેવને કહ્યું કે-મેં ઉષાને પહેલું વરદાન આપ્યું છે તેથી આ આપે ઠીક ન કર્યું. શંકરે બાણને કહ્યું કે તું સ્ત્રી વિષય શિવાય બીજે પ્રસંગે અજેય થઇશ. ઉષાના હરણ કર્યાની વાત જાણતાં બાણ **અનિરૂદ્ધ** સાથે લડવા આવ્યો. કૃષ્ણને આની ખબર પડતાં બાણને લડાઇમાં માર્યો. ભગવાન **નેમિકુમાર** આ જન્મ બ્રહ્મચારીજ રહેવા માગતા હતા અને

તે પ્રમાણે રહ્યા. તેમને પરણાવવા તેમના માતાપિતા ઉપરાન્ત કૃષ્ણ અને તેમની પત્નીઓએ ઘણા ઘણા આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો અને પરણવાનો કત્રિમ હા પડાવી કન્યા શોધતાં કૃષ્ણને સત્યભામાએ કહ્યું કે મારી **રાજીમતી** નામે નાની બ્હેન છે તે નેમિકુમારને બરાબર યોગ્ય છે. કૃષ્ણે ઉગ્રસેન પાસે રાજીમતીની માગણી કરતાં તેમણે ઘણા આનંદ પૂર્વક હા કહી અને તુરતજ લગ્ન કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા. શ્રાવણ શુદિ ૬ નો દિવસ નકકી કર્યો. તે દિવસે નેમિકુમાર સર્વ પરિવારની સાથે ઉગ્રસેનને ત્યાં પરણવા ગયા. પણ ત્યાં તેમને લગ્ન ભોજન માટે પશુઓને એકઠાં કરેલાં જોયાં. દયાવીર નેમિકુમારે તે પશુઓને છોડી મૂકાવ્યાં અને પોતે રથ પાછો વળાવી ઘેર આવ્યા. વર્ષપર્યંત અમોઘ દાન આપી નેમિકુમારે રેવતાચળના સહસ્રાવનના ઉપવનમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી, તેમનો સાથે એક હજાર રાજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી. દેવકીના નાના પુત્ર ગજસુકુમારે યૌવન વયમાં પોતાની બન્ને ભાર્યાની સાથે નેમિપ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી, ધ્યાન માટે તેઓ સ્મશાનમાં રાત્રે ઉભા હતા ત્યાં તેમના બ્રાહ્મણ સસરા સોમ શર્માએ તેમના માથા ઉપર અંગારા ભરેલી ઠીબ મુકી, જેઓ શુભધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન પામી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મોક્ષમાં ગયા. આ મરણના સમાચાર તેમના કુટુંબને પડતાં વૈરાગ્યપામી વસુદેવ શિવાય નવ દશાર્હોએ તથા પ્રભુની માતાએ અને કૃષ્ણના અનેક કુમારોએ વળી નેમિનાથના ભાઇઓએ પણ દીક્ષાલીધી તેગજ રાજીમતીએ તેમના પરિવારે બીજો ભર્તા કરવા કહ્યા છતાં અને નેમિપ્રભુના નાના ભાઇ રથનેમિએ તેમની માગણી કરવા છતાં તેનો તિરસ્કાર કરી તેણે બોધ આપી દીક્ષા લીધી.

નેમિકુમારને દીક્ષા લીધા પછી ચોપનમે દિવસે કેવળજ્ઞાન થયું હતું. કૃષ્ણ મહારાજાએ એક વખત પૂછયુ કે આ દ્વારિકા નગરીનો, યાદવોનો અને મારો નાશ શી રીતે થશે ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે—દ્વીપાયન ઋષિને શાંબ વિગેરે કુમારો દારૂ પી હેરાન કરતાં તે યાદવો સહિત દ્વારિકાને બાળી નાખનારો થશે. અને તમારા ભાઇ જરાકુમારથી તમારૂં મૃત્યું થશે. તે પ્રમાણે શાંબ પ્રમુખ કુમારોએ દારૂ પી મત્ત થઇ દ્વીપાયન ઋષિને સંતાપ્યો. તેણે દ્વારિકા યાદવો સહિત બાળી નાખવાનું નિયાણું કર્યું અને તે ઋષિ મરી અગ્નીકુમાર નામે દેવ થયો, તેણે પૂર્વવૃત્તાંત જાણી આખ્ખી નગગરી અને તેમાંના બધા માણુસોને બાળી ભસ્મ કર્યા. માત્ર કૃષ્ણ અને બળદેવજ બહાર નીકળવા પામ્યા. કૃષ્ણ—તૃષા લાગવાથી ઝાડ નીચે સૂતા હતા ત્યાં જરાકુમારે મૃગ જાણી બાણ માર્યું. જેથી તેમનો કાળ થયો અને તેમનો આત્મા—ત્રીજી પાતાળ ભૂમિમાં ગયો. બળદેવ તેમના માટે પાણી લેવા ગયા હતા તે પાછા આવતાં ભાઇને મરેલો જાણ્યા છતાં ભાઇના સ્નેહથી કૃષ્ણના શરીરને છ માસ સુધી લઇને ફર્યા. છેવટે

દેવતાઓના સમજાવ્યાથી તે શગને છોડી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી ઘણા ભાગે વનમા રહેતા ત્યા એક મૃગ તેમનો ભક્ત થયો હતો, તે વનમા કેટલાક સુથારો લાકડા કાપવા આવ્યા હતા. તેમને એક મોટા ઝાડની અડધી ડાળ કાપી, ખાવા નીચે ઉતર્યા મૃગ બળદેવને આહાર માટે આ સુથારો તરફ દોરી ગયો સુથારોએ આ તપસ્વીને આદર પૂર્વક આહાર આપવા માડયો ત્યા એકદમ પવનના સપાટાથી ડાળ ભાગી, તે દાનદાતા સુથાર, મૃગ અને તપસ્વી બળદેવ, એ ત્રણેના ઉપર પડતા મરણ થયા અને પાચમા દેવલોકમા દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા

ભગવાન્ નેમિનાથ પ્રાણીઓને બોધ આપી ગિરનાર ઉપર દેહત્યાગ કરી મોક્ષે ગયા

પ્રદ્યુમ્ન , શાંબ વગેરે કુમારો, કૃષ્ણની આઠે પટરાણીઓ, ભગવતના બધુઓ, ગજસુકુમાલ મનિ વગેરે દ્વારિકાના દહન પહેલા નેમિનાથ ભગવાન્ પાસે દીક્ષા લીધી હતી તેઓ પણ મોક્ષમા ગયા

વસુદેવ, રોહિણી અને દેવકી, નેમિપ્રભુનુ ધ્યાન ધરતા, કૃષ્ણ બળભદ્રે એમને બહાર કાઢવાને ઘણો પ્રયત્ન કરવા છતા પણ દ્વારિકામા અગ્નિથી બળી ગયા અને સ્વર્ગે ગયા

શિવાદેવી, અને સમુદ્રવિજય માહેન્દ્ર દેવલોકમા ગયા અને બીજા દશાર્હો મહર્ધિક દેવો થયા.

પાડવો કે જે કૃષ્ણનું મૃત્યુ સાભળી સંસાર ત્યાગ કરી દ્રૌપદી સાથ સાધુ થયા હતા. તેઓ નેમિપ્રભુને વાદવા માટે વિહાર કરતા કરતા ગિરનાર આવતા હતા. તેમણે ભગવાન નેમિનાથનુ મૃત્યુ જાણી અત્યત ખેદ થયો, તેઓ સિદ્ધાચળ ઉપર ધ્યાનસ્થ રહ્યા, ત્યા કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા અને સાધ્વી દ્રૌપદી કાળ કરી બ્રહ્મદેવલોકમા ગઇ.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે બળદેવ બળભદ્ર, વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ, અને પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધનુ, છેલ્લુ નવમુ ત્રિક કહી બતાવ્યુ.

પુરાણોમાં લખાએલો દ્વારિકાનો નાશ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ ૨૦૧-૨૦૨ થી–

" ગોવાળોને અને એક મગ્ન મદ્યપાન કોઇ શાપ છે તેમાં તે

પોતાના આખા યદુકુળનો નાશ કરે છે બીજા અસંખ્ય ગતઓ, અને મનોજ્ઞ સદ્ગુણવાળી ઘણી સ્ત્રીઓ સાથે પ્રભાસમા ગાનદયાન કરવા ગયો ઊલ્લાસમા એથી પણ વધારે વૃદ્ધિ કરવા એ આનંદના ભાગ લેવા કૃષ્ણે અપ્સરાઓને (ઇંદ્રના સ્વર્ગનીનૃત્ય કરની સ્ત્રીઓને) બોલાવી નાચ્યાઓ તરતજ મદ્યપાન અને મોજશોખમા મગ્ન બની ગયા છેવટના બનાવની હકીકત વિષ્ણુપુરાણમાં નીચે પ્રમાણે આપી છે

"યાદવોએ (કૃષ્ણના પુત્રોએ) મદ્યપાન કર્યું. તેથી તેમનામા માંહોમાંહે લડવાથી કજીઆનો નાશ કારક વડકિ પ્રગટયો, અને ગાલિપ્રદાન રૂપી બળતણથી એ વર્ણિને પોષણ મળ્યુ. દિવ્ય અમરથી તેમનામા જુસ્સો જાગવાથી તેઓએ એક બીજાપર અસ્ત્રો ફેંકયા તે ખૂટયા ત્યારે તેમને ઊંચી ઊગેલી ઝાડીઓનો આશ્રય લેવો પડયો એ ઝાડીઓ તેમના હાથમા વજ્ર રૂપ થઇ અને તેમણે તે વડે એકબીજાને નાશ કારક પ્રહાર કર્યા તેમને તેમ કરતા અટકાવવા કૃષ્ણ વચ્ચે પડયા પરંતુ તેમણે ધાર્યું કે તેઓ દરેકનો પક્ષ કરે છે તેથી તેઓ એ લડયા કર્યું. પછી ગુસ્સે થઇ તેમનો નાશ કરવા કૃષ્ણે બે ચાર ડાળીઓ લીધી, તે લોઢાની ગદાજેવી થઇ પડી, તે વડે તેમણે ઘણા યાદવોનો નાશ કર્યો અને બાકીનાઓએ માંહોમાંહે જુસ્સાથી લડી એક બીજાનો નાશ કર્યો થોડા વખતમા તેજસ્વી કૃષ્ણ અને દારૂક શિવાય એક પણ યાદવ જીવતો રહ્યો નહિ"

પછી અકસ્માત્ એક શિકારીના બાણથી તેઓ ઘાયલ થાય છે એક વખત કૃષ્ણે દુર્વાસાઋષિનો સત્કાર કર્યો હતો પણ ઋષિના પગપર ભોજનનો શેષ રહ્યો હતો તે ધોઇ નાખવાનુ ભૂલી ગયા હતા આ અપમાનથી દુર્વાસાએ ભવિષ્ય ભાખ્યુ હતુ કે પગ પર ઘા થવાથી કૃષ્ણનુ મરણ થશે, તેમના ગયા પછી કૃષ્ણ વિચારમા મગ્ન રહ્યા યોગને અનુકૂળ એક આસનથી તેમણે પોતાનો ડાબો પગ જમણી જાંઘ પર નાખ્યો, એટલે પગની એડી બહાર પડતી રહી દૈવયોગે જર નામના એક શિકારીએ કૃષ્ણના પગ પર દૂરથી નજર કરી ભૂલથી તે પગને હરણ ધાર્યું અને લોઢાનુ અણીવાળુ બાણ એડીમા ઘોચાય એવી રીતે માર્યું પછી પોતાની ભૂલ માલમ પડવાથી જર કૃષ્ણને પગે પડયો, અને ક્ષમા યાચી તેને કૃષ્ણે જવાબ દીધો કે "લગાર પણ બીશમા" શિકારી, જા, મારી કૃપાથી તુ દેવોના નિવાસ, સ્વર્ગમા જઇશ" તરતજ વિમાન આવ્યુ તેમા તે શીકારી સ્વર્ગે ગયો પછી કૃષ્ણે માનવ દેહનો ત્યાગ કર્યો

(પૃ ૨૦૩ થી) કૃષ્ણ જીવનના છેલ્લા બનાવ ધર્મના એક સ્વરૂપની

સૂચના કરે છે, તે ઘણીવાર સમઝાવવામાં આવેલું નથી. તેઓ પોતાના ભાઈના મરણ વખતે હાજર છે, તેઓ પોતાના પુત્રોને જોરબંધ યુદ્ધ કરતાં જુવે છે. અને એકપણ બાકી રહેતો નથી ત્યાંસુધી પરસ્પર ક્ષય કરવામાં મદદ કરે છે. અને પોતે જાતે એકિલીસની પેઠે એક શિકારીના બાણથી પગની એડીમાં ઘાયલ થઇ નાશ પાંમે છે. આ સ્વરૂપ બાર્થ કહે છેઃ૧—" કવિએ કૃષ્ણનું ચારિત્ર્ય ગમે તેવું પ્રિય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તો પણ આ વાર્તાના મૂળમાં કંઇક શોક અને નિર્દયતાનો પણ પાયો જણાય છે. વિનાશનાં આ બધાં કૃત્યો, પોતે હાસ્ય કરતા હોય એવીરીતે નીહાલે છે. પોતાના યાદવકુલનો નાશ પાસે આવ્યો છે એમ પોતે હસતા જુએ છે અને તેને માટે તૈયાર થાય છે.... શિવના કરતાં ઓછા વિકરાળ છે તો પણ પોતાના ચારિત્ર્યના એક અંશમાં વિષ્ણું કઠણ હૃદયવાળા દેવ છે; એ પણ સર્વ ભક્ષક કાળરૂપ છે."

॥ ઇતિ પુરાણોમાં બતાવેલો દ્વારિકાનો નાશ. હિંદુ.દેવોથી.

---

(૧) રામ કૃષ્ણાદિકના અવતારોની સિદ્ધિ માટે પ્રમાણો.

સ્કંદપુરાણની પ્રસ્તાવના. પત્ર ૪ થી આપેલો વિચાર.

" વરાહવતારની સિદ્ધિના માટે બે પ્રમાણો આપ્યાં છે. એક તૈત્તરેય સંહિતાનું બીજું શતપથ બ્રાહ્મણનુ (૧૪–૧॥ ૨–૧૧૦)

પરશુરામાવતારની સિદ્ધિના માટે–ઐતરેય બ્રાહ્મનું. ! કૃષ્ણાવતારની સિદ્ધિના માટે–છાંદોગ્યનું તેમજ તૈત્તરીયારણ્યકનું ॥ વામનાવતારની સિદ્ધના માટે–ઋગ્વદેમાના વિષ્ણુ સૂકતનું તથા શતપથ બ્રાહ્મણનું (૧–૨॥ ૫–૭) ॥ રૂદ્રનું વર્ણન–અથર્વવેદ ' (૧૧) કાંડે ૨ બીજા પ્રપાઠકે૦ ૬૬ મા મંત્રે, તૈત્તરીયારણ્યકમાં પણ છે ॥ ગણપતિની સિદ્ધિના માટે–ઋગ્વદેનું શુક્લયજુર્વેદનું પણ ॥ સૂર્યની સિદ્ધિના માટે પણ વેદોનાં અનેક પ્રમાણો આપ્યા છે.

આવી રીતે સ્કંદ પુ૦ ની પ્રસ્તાવનામાં—વરાહની, પરશુરામની, કૃષ્ણાવતારની, વામનાવતારની, રૂદ્રદેવની, ગણપતિની અને સૂર્યની સિદ્ધિના માટે ઉપર બતાવેલાં પ્રમાણો આપી લખી જણાવ્યું છે કે " પુરાણોમાં વર્ણવેલા દેવો છે તે વેદમૂલક છે પણ મૂળ વિનાના નથી એમ સ્કંદ પુ. ની પ્રસ્તાવનામા લખી બતાવ્યું છે.

આ ઉપર બતાવેલા વરાહાદિક અવતારો-વૈદિક મતનાજ અનેક વિદ્વાને ને

સત્ય સ્વરૂપના ભાસેલા નથી તેથી તેઓ પોત પોતાના અભિપ્રાયો જુદા જુદા પ્રકારના પ્રગટ કરતા ગયા છે. તેમાંના કેટલાંક પ્રમાણો અમો પણ બતાવતા આવ્યા છીએ, છતાં જો વરાહાવતારની સિદ્ધિ–તૈત્તરીય અને શતપથ જણાવતા હોયતો તે ગ્રંથોપણ કાલ્પનીક ગ્રંથોની સાથમાંજ કલ્પી શકાય ? તો પછી તે ગ્રંથોને પ્રમાણ રૂપમાં કેવીરીતે મૂકી શકાય ? એકંદરે વિચાર કરી જોતાં ધર્મની બાબતમાં તેમજ ઇતિહાસની બાબતમાં વૈદિકોએ ઘણીજ બાબતમાં બીજાઓ-માંથી લઇને કલ્પિતજ ગોઠવી દીધું છે. એમ અનેક પાશ્ચાત વિદ્વાનોના લેખોથી જાહેર થઇ ગયું છે. છતાં સત્યવસ્તુના શોધક ન બનતાં જૂઠની સિદ્ધિ કરવા મથ્યા રહેવું એમાં કંઇ પંડિતાઇ ?

॥ ઇતિ વરાહ, વામનાદિકની સિદ્ધિમાં–વેદનાં પ્રમાણો તેનો વિચાર.

---

૮ દિક્પાલ, ૭ દ્વીપ, ૯ ખંડ અને સાત પાતાલનાં નામ. તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ પૃ. ૧૫૯ ની ટીપમાંથી—

" ૧ ઇંદ્ર, ૨ અગ્નિ, ૩ યમ, ૪ નિર્ઋતિ, ૫ વરૂણ, ૬ વાયુ, ૭ કુબેર અને ૮ ઇશાન એ આઠ દિક્પાલ કહેવાય છે. "

" ૧ જંબૂ, ૨ શલ્મલી, ૩ કુશ, ૪ ક્રૌંચ, ૫ શાક અને ૬ પુષ્કર એ નામના સાત દ્વીપ છે. " (એકનું નામ રહી ગએલું જણાય છે.)

" ૧ ઇલાવૃત, ૨ રમ્યક્, ૩ હિરણ્યમય, ૪ કુરૂ, ૫ હરિવર્ષ, ૬ ભારત, ૭ કેતુમાલ, ૮ ભદ્રાશ્વ, અને ૯ કિંપુરૂષ, એ નામના નવ ખંડ છે. "

" ૧ અતલ, ૨ વિતલ, ૩ સુતલ, ૪ તલાતલ, ૫ મહાતલ, ૬ રસાતલ, અને ૭ પાતાલ એ નામના સાત પાતાલ છે. "

જૈનમાં–દિક્પાલના સંબન્ધે, જંબૂદ્વીપાદિક અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રોના સંબન્ધે, ભરતાદિક નવ ખંડના સંબન્ધે અને સાત નરકોના સંબન્ધે, મોટા મોટા ગ્રંથોમાં વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરેલું છે, તે આ ટુંક લેખમાં લખી શકાય નહી માટે તે વિષયોના સંબન્ધે જૈન ગ્રંથોને જોવાની ભલામણ કરૂં છું, તે જોવાથી વાચકોને ખબર પડે કે ફરતું ફરતું આ બધુ ચક્ર કયાંથી આવ્યું અને કેવા સ્વરૂપમાં ફેરવાયુ ? આમાં વધારે શું લખીને બતાવું ?

ઇતિ વૈદિકે–૮ દિક્પાલ, ૭ દ્વીપ, ૯ ખંડ, ૭ પાતાલ. તે જૈનોમાં છે. તેનો વિચાર.

જૈનોમાં જાતિ સ્મરણ છે વૈદિકોમાં કયા જ્ઞાનનો ભેદ ?

જાતિ સ્મરણવાળા શૃગાલ અને વાનર

સ્કંદ પુ૦ બ્રહ્મખંડ અધ્યાય ૩૪ મે પત્ર ૬૧ થી

' એક જંગલમાં—શૃગાલ અને વાનર એ બેને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થઈ જતાં આપસ આપસમાં પૂછવા લાગ્યા કે—વાનર પૂછે છે કે હે શૃગાલ ! તું દુર્ગંધ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવાવાળો કેમ થયો ? શગાલ જવાબ વાળ્યો કે—મેં બ્રાહ્મણને એક આઢક ધાન્ય આપવાનું કરી ને આપ્યું નહિ તેથી હું શૃગાલ (શિયાળીઓ) થયો શૃગાલે પૂછ્યું કે ભાઈ ! તૂ વાનર કેમ થયો ? તે પૂર્વ ભવમાં બ્રાહ્મણોનું શાક ચોર્યું હતું તેથી હું વાનર થયો પછી તે બન્ને ઋષિના કહેવાથી ધેનુ કોટિ તીર્થના સ્નાનથી પાપ મુક્ત થયા અને વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા

આમાં વિચારવાનું કે—જાતિ સ્મરણ વૈદિક મતમાં કયા જ્ઞાનને ભેદ મનાયો છે ? અમારા વિચાર પ્રમાણે જૈનોથી ઉઠાવીને લીધેલો હોય ! બીજી વાત પાણીના સ્નાનમાત્રથી પાપ મુક્ત અને વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે ગયા ! શરીર છોડીને કે તેના તે શરીરથી ? વળી વિમાન લઈને કોણ આવ્યું ? મોટા મોટા પુણ્યાત્માઓ ઘણાએ થઈ ગયા પણ વિમાનમાં બેસી કોઈ સ્વર્ગે ગયા જણાતું નથી, તેમ પુરાણકાર સિવાય કોઈએ લખીને પણ બતાવ્યા હોય એમ પણ જણાતું નથી ખુદ પુરાણકારનેજ લેવા કોઈ વિમાન લઈને આવેલું જણાતું નથી કલ્પિત કથા પણ કંઈ યોગ્યતાવાળી હોવી જોઈએ

ઇતિ જૈનોમાં જાતિ સ્મરણ છે, વૈદિકમાં કયા જ્ઞાનનો ભે તેનો વિચાર

જ્યાં ત્યાં યજ્ઞના નામે વિષ્ણુના માથે ઢોંગના ખપ્પર ?

સ્કંદ પુ૦ બ્રહ્મખંડ અધ્યાય ૩૭ મો પત્ર ૬૮ થી

' કુરુ ગામમાં મુદ્ગલ મુનિએ યજ્ઞ કરવા માંડયો ત્યાં મહાવિષ્ણુ પધાર્યા વિશ્વકર્મા દ્વારા મુદ્ગલના આશ્રમમાં કુંડ ખોદાવ્યો ગાયને દૂધની ધારા કરવાની આજ્ઞા કરી તેથી કુંડ પુરાઈ ગયો ક્ષીર સાગર નામ આપી ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા ''

આ મુદ્ગલ મુનિના પ્રસંગથી યજ્ઞના કુંડને ક્ષીર સાગર બનેલો તે રહેલો હશે કે વિષ્ણુ ભગવાન પાછો ઢોળીને લઈ ગયા હશે ? પૌરાણિકો ખુલાસો કરીને આપે તો ખરા ?

જૂનામાં જૂનું વાયુ. પુ.–અવતારો, સાત સમુદ્રો, કૂર્મ- પુ. માં.–

સંસ્કૃત સા. પૃ. ૩૮૦ થી—

જગતની ઉત્પત્તિ શિવાય–પૃથ્વી વિષેના પુરાણો વર્ણનો, પ્રાચીન દેવતાઓ, સાધુઓ અને લડવઇઆઓનાં પરાક્રમો, વિષ્ણુના અવતાર વિષેના વૃત્તાંતો, સૂર્યવંશ તથા ચંદ્ર વંશના રાજાઓની નામાવળીઓ અને વિષ્ણુ અથવા શિવનાં સહસ્ર નામની ટીપો, એ સઘળુ પુરાણોમાં આપવામાં આવ્યુ હોય છે. વળી પ્રાર્થના, ઉપવાસ, નૈવેદ્ય ઉત્સવ, યાત્રા, આદિ સાધનોવડે દેવતાઓની પૂજા કરવાના નિયમો પણ એ ગ્રંથમાં આપેલા હોય છે.

વાયુપુરાણ જે એક જુનામાં જુનું પુરાણ છે, તેનો અમુક ભાગ મહાભાન્તની સાથે મળતો આવે છે, પણ હરિવંશની સાથે એ પુરાણનો સંબધ એના કરતાં પણ વધારે છે અને જગતની ઉત્પત્તિનું વર્ણન જ્યાં આગળ આપવામા આવ્યુ છે ત્યા આગળ તો હરિવંશના અને એના શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે.

મત્સ્યપુરાણ પણ મહાભારત અને હરિવંશની સાથે ઘણા ગાઢા સંબધથી જોડાએલું છે. મનુ અને મત્સ્યની વાર્તાથી એ પુરાણની શરૂઆત થાય છે.

કૂર્મપુરાણમા વિષ્ણુના જુદા જુદા અવતાર જેમાંનો એક કૂર્માવતાર પણ છે, તેની હકીકત આપવામા આવી છે અને દેવતાઓ તથા રાજાઓની વંશાવળી અને બીજી પણ કેટલીક હકીકતો આપવામાં આવી છે. તે ઉપરાન્ત મહાભારત અન્ય પુરાણોના સૃષ્ટિ વિષયક વિચારોને અનુકૂળ રહીને સૃષ્ટિનો સવિસ્તર હેવાલ પણ આપવામા આવ્યો છે, એ પુરાણમાં જુદા જુદા સમુદ્રવડે એક બીજાથી છુટા પડેલા અને જેનું મધ્ય બિન્દુ એકજ છે એવી સાત ટાપુઓની દુનીયા બનેલી છે, એવું વર્ણન આપવામા આવ્યું છે. એમાંનો મુખ્ય ટાપુ જેની મધ્યમાં મેરૂ પર્વત આવેલો છે તે જંબુદ્વીપ છે અને ભારતવર્ષ " ભારતલોકોનો દેશ " અથવા હિંદુસ્થાન એ એનો મુખ્ય વિભાગ છે.

॥ ઇતિ વૈદિકે—યજ્ઞકુંડનો સમુદ્ર, અવતારો ને સમુદ્રોનું સ્વરૂપ.

---

(૧) વૈદિકમતે ધરણી વરાહનો સંવાદ.

સ્કંદ પુ. બીજો વૈષ્ણવ ખંડ, શ્લોક ૧૦૫ નો અધ્યાય પહેલો પત્ર ૧ થી ચાર સુધી, પૃથ્વી વરાહનો સંવાદ તેમાંનો કિંચિત્ સાર.

"મેરૂ પર્વત ઉપર હજાર જોજન, પિપલાના ઝાડ નીચે, એક ભવ્ય મકાનમા વસિષ્ટ, આત્ર, માર્કંડેય આદિ ઋષિઓથી અને ઇંદ્ર લોકપાલાદિકથી સેવિત વરાહ ભગવાન પાસે-પૃથ્વી આવી, જેના સ્તન મેરૂપર્વત જેટલા છે, તેની ઇલા પિંગલા બે સખિઓએ વરાહ ભગવાનને વધાવ્યા, ભગવાને પૃથ્વીનું આલિંગન કરી કુશલતા પુછી, પછી કહેવા લાગ્યા કે હે દેવિ ? મેં શેષનાગના માથા ઉપર સ્થાપીને તારા ઉપર લોક સ્થાપ્યો, તારી સાહાય્ય માટે હું આવ્યો હતો, પણ તું શુ કરવાને આવી ? પછી દેવીએ કહ્યું કે—આપે મને પાતાલમાથી ઉદ્ધરીને, શેષનાગના ફણોના રત્ન પીઠ ઉપર સ્થિર કરી અને મારા ઉપર પર્વતોને સ્થાપ્યા અને તે પર્વતો મને ધારણ કરવાને સમર્થ છે પણ તેમાં મુખ્ય પર્વતો કયા ? તે મને જણાવો ? પછી આગળ મેરૂપર્વતાદિક પર્વતો ગણાવ્યા છે તે બધો અધિકાર પહેલા અધ્યાયથી જોઇ લેવો."

---

(૨) આગળ એજ ખંડનો બીજો અધ્યાય શ્લોક ૨૭ નો છે તેમાં પૃથ્વીએ વરાહને પૃછયું કે—હે ભગવાન્ ! આપ કયા મંત્રની આરાધનાથી પ્રસન્ન થાઓ ? પછી વરાહ ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે—

ॐ नम· श्री वराहाय, धरण्युद्धरणाय च ।
वह्निजाया समायुक्त, सदा जप्यो मुमुक्षुभिः ॥१०॥

હે દેવિ ! આ મંત્રનો દેવતા હુંજ છું. એનો ચાર લાખ વખત, જાપ કરી પછી હોમ કરવો અને પછી શંખ ચક્રાદિના સ્વરૂપે મારૂં ધ્યાન કરવું. સર્વ કામનાની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થઇ અન્તે મોક્ષમાં જાય.

પૃથ્વીએ ફરીથી પૂછયું કે—એ મંત્રથી પૂર્વે કોને કોને ફળ મેળવ્યું ? ઉત્તરમાં વરાહ ભગવાન્ પોતે કહે છે કે—હે પૃથ્વી ! પૂર્વે કૃતયુગમાં એક બ્રાહ્મણે એ મંત્રનો જાપ કર્યો, પછી મને દેખીને મારાથી વર મેળવી મારાપદને પ્રાપ્ત થયો. વળી દુર્વાસ ઋષિના શાપથી સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થએલો-ઇંદ્ર એ મંત્રથી પાછો ઇંદ્રપદને પ્રાપ્ત થયો. તેમજ બીજા અનેક મુનિઓ પણ આ મંત્રના જાપથી પરમગતિને પ્રાપ્ત થયા. વળી શેષનાગ કશ્યપ ઋષિથી એ મંત્રને પ્રાપ્ત થઇને અને શ્વેતદીપમાં જાપ કરીને ફરી પાછો ધરણીધર થયો. માટે એ મંત્રનો જાપ મનુષ્યોએ જરૂર કરવો ઇત્યાદિ.

---

(૩) ડુબેલી પૃથ્વીને—નાકમાંથી નીકળી વરાહ લાવ્યા.

ભાગવત તૃતીય સ્કંધ. પત્ર ૩૮ થી (મ. મી. પૃ. ૯૩)

" જલમાં ડુબેલી પૃથ્વીને જોઇ વિષ્ણુજીએ ઘણા કાળ સુધી વિચાર કર્યો કે આ પૃથ્વીને કેવી રીતે ઉપર લાવું અને લોકો કેવા રીતે ફરીથી તેના ઉપર વશે ! પણ વિચાર કર્યો કે–જેને મને પેદા કર્યો છે તે મને મદદ કરો. એ વિચારની સાથેજ બ્રહ્માજીના નાકમાંથી અંગુઠા પ્રમાણ વરાહનું બચ્ચું નીકળ્યું. થોડીવારમાંજ મોટું થઇ ગયું અને પછી જલમાં જઇ હિરણ્યાક્ષનુ શરીર ચીરી નાખ્યુ. રૂધીરથી ભરેલી પૃથ્વીને ઉપર લાવી લીલા કરવા લાગ્યા. ઇત્યાદિ. "

(૪) ઇશ્વરે મેરૂપર્વત પોતાની પીઠ ઉપર રાખ્યો. વળી જુવો–ભાગવત સ્કંધ ૧૦ મો. અધ્યાય ૩ જો (શં. ૩૭૨ પૃ. ૫૪).

" ઇશ્વરે ' કચ્છપ ' અવતાર ધારણ કરી મંદરાચલ પોતાની પીઠ ઉપર રાખવો શું ઉચિત છે ? "

॥ ઇતિ વૈદિકના–ધરણી વરાહનો સંવાદ અને વરાહના મંત્રથી પરમ ગતિ આદિ કલમો ૪

કલમો ચારનો વિચાર–વેદોમાં જેનું નામ નિશાણ નથી તે વાતો આધુનિક પુરાણોમા કયાંથી આવી ?–સ્કંદ પુ. ની બે, બે ભાગવતની. પ્રથમ વરાહ અવતાર–ઘણા વૈદિક પંડિતોથી અશ્રદ્ધિત થએલો છે તો પછી મેરૂ પર્વત ઉપર વરાહ ભગવાનજ કયાંથી ? વળી વિચારવાનું કે*–વસિષ્ટ, અત્રિ, માર્કંડેય આદિ બધા ઋષિઓ એક સમયમાં થએલા મનાયા છે ? આવા આવા પ્રકારની તદન બનાવટી વાતોના લખવાવાળા પુરાણકારો લોકોનું કલ્યાણ કરવાની બુદ્ધિવાળા હતા ?

બીજી કલમમાં–હે વરાહ ભગવાન્ ? આપ કયા મંત્રથી પ્રસન્ન થાઓ? જડરૂપ પૃથ્વીએ પ્રશ્ન કર્યું. વરાહ ભગવાને પોતાના નામનો મંત્ર આપી મોક્ષનું ફળ પણ બતાવી દીધું અને કૃતયુગમા થએલો બ્રાહ્મણ તે મંત્રના જાપથી વિષ્ણુ પદને મેળવાવાળો થઇ ગયો બતાવ્યો. બીજા ઉદાહરણમાં–દુર્વાસાના શાપથી પદભ્રષ્ટ થએલા ઇંદ્રે તે મંત્રના જાપથી ફરી ઇદ્રપદ મેળવ્યું. આમાં જુવો–દુર્વાસા કયા કાળના ? તેમને શાપ કયા કાળમાં આપ્યો ? અને ફરીથી ઇંદ્રે કયા કાળમાં ઇંદ્રપદ મેળવ્યુ ? આ બધું વિચારવાનું છે. વળી એ મંત્રથી અનેક મુનિઓને મોક્ષપદ અને શેષનાગને ધરણીધર પ્રાપ્ત થવાનું બતાવી દીધુ છે. (૨. સ્કંધ પુ૦)

---

* વસિષ્ટ-રામના સમયના, માર્કંડેયપુરાણના કર્તા–માર્કંડેય પ્રસિદ્ધ છે.

આગળ જુવો કલમ બે ભાગવતની. ડુબેલી પૃથ્વીને ઉપર લાવવાનો વિચાર કરતાં વિષ્ણુએ વિચાર્યું કે મને પેદા કરવાવાળો મદદ કરો. કે તુરતજ બ્રહ્માના નાકમાંથી વરાહ પેદા થઇ પૃથ્વીને ઉપર લાવી લીલા કરવા લાગ્યા.

આમાં વિચારવાનું–બ્રહ્માથી વિષ્ણુ પેદા થયા અને બ્રહ્માના નાકમાંથી વરાહ. કઇ બાજુનું સાચું ? કછપના અવતારે જળમાં પ્રવેશ કરી મંદરાચળને પીઠ ઉપર ધારણ કર્યો. ? વૈદિક મતનાજ પંડિતો અવતારોના સંબન્ધે વિચારોના તરંગોમાં ગોથાં મારી રહ્યા છે અને પુરાણકારો મરજી પ્રમાણે ઠોક બે ઠોક કરી રહ્યા છે. આ ખેલ કેવો માનવો ?

॥ ઇતિ ધરણી વરાહના સંવાદાદિક કલમો ૪ નો વિચાર.

ફરીથી કલમ ત્રણના વિચારવાણું–

(૧) પૃથ્વીના સંપૂર્ણ જીવ એક કુશ ઉપર રહ્યા. શંકાકોષ શંકા ૩૮૯ મી. પૃ. ૫૭ માં.

" જ્યારે હિરણ્યાક્ષ પૃથ્વીને પાતાલમાં લઇ ગયો હતો તે વખતે, જેટલો સમય પૃથ્વી પાતાલમાં રહી તેટલા સમય સુધી પૃથ્વીના સંપૂર્ણ જીવ એક કુશ ઉપર બેસી રહ્યા, પછી બ્રહ્માની પ્રાર્થનાથી ભગવાને કહેવું કે–પાતાલમાંથી હું પૃથ્વી લાવી આપું છું, સંભવિત છે કે ? પૌરાણીઓ બતાવશે કે તમામ જીવો શા રૂપે (કેવા રૂપે) કુશ ઉપર રહ્યા ? કુશ કેટલું મોટું હતુ ? (ભાગવત સ્કંધ અધ્યાય ૧૩ મો. "

---

(૨) પૃથ્વી વરાહે દાઢ ઉપર રાખી. શંકાકોષ શંકા ૪૯ મી પૃ. છમાથી

" વરાહે હિરણ્ય કશ્યપુ પાસેથી પૃથ્વી છીનાવી લઇને દાઢ ઉપર રાખી પછી તે બન્નેને યુદ્ધ થયું હતું. તે પૌરાણીઓ કહેશે કે તે બન્ને શાના ઉપર ઉભા રહી લડયા હશે ? (ભાગવત. દશમ સ્કંધ) "

---

(૩) વરાહ સાતમાપાતાલમાંથી પૃથ્વીને લાવ્યા.

સ્કંદ પુ. ખંડ ૨જો, અધ્યાય. ૨૬ મો. શ્લોક ૬૫નો, પત્ર ૪૮ થી ૪૯ સુધી તેમાનો કિંચત્ વિચાર—

'' ભારદ્વાજ કહે છે કે-પૂર્વ કાલમાં પાછલી રાત્રે ઉઠેલા-મધુસુદનને (કૃષ્ણને) વિચાર થયો કે, પૃથ્વી વિના ભૂતોને કોણ ધારણ કરે ? એવો વિચાર કરી ધ્યાનથી પૃથ્વીને પાતાલમાં જોઇ, પછી વરાહનું રૂપ ધારણ કરી ખોળતાં ખોળતાં સાતમા પાતાળમાં ગયા. ત્યાં પૃથ્વીને ધ્રુજતી જોઇ. પછી ત્યાંથી લાવીને સમુદ્રના મધ્યમાં સ્થાપી તે વખતે મંગલ તૂર થયાં અને સનકાદિ સર્વે ખુશી થયા પછી વરાહની આજ્ઞાથી બ્રહ્માએ યથાસ્થાન તેની ગોઠવણ કરી ઇત્યાદિ.

સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાલ એ ત્રણ લોક અને તેમાં રહેલા જીવાદિક પદાર્થો અનાદિ કાળના છે. નથી તો કોઇએ ઉત્પન્ન કર્યા છે તેમજ નતો કોઇ તેનો નાશ કરવા સમર્થ છે. માત્ર નિમિત્ત મળવાથી ઉત્પન્ન અને નાશ (અદલ બદલ થતા આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઇ રહ્યા છીએ છતાં પણ પૌરાણીકોએ " પૃથ્વી પાતાલમાં ગઇ " વિગેરેની તદ્દન પાયા વગરની વિચિત્ર કલ્પિત કલ્પનાઓ કરી આ દુનીયાને ઉંધે રસ્તે ચઢાવી દીધી છે. જુવો ઉપરના પૃથ્વી સંબંધેના ત્રણે લેખો. કયા લેખથી શાન્તિ મળે તેમ છે ?

॥ ઇતિ પૃથ્વી, પાતાલમાંથી લાવ્યા. તેનો વિચાર.

---

(૧) વળી ત્રણે દેવોમાં મોટા નાંનાની તકરારમા વિષ્ણુજ મોટા ઠર્યા.

હિંદુસ્તાતનના દેવો પૃ. ૧૪૦ થી. સ્કદ પુરાણનો લેખ આપી જણાવ્યું . છે તેમાંનો કિંચિત્ સાર-

" આખી પૃથ્વી જળમય થઇ હતી વિષ્ણુ સહસ્રમુખ શેષનાગની છાતી ઉપર લાંબા થઇને સુતા હતા, ત્યારે તેમની નાભિમાંથી એક કમળ ઉત્પન્ન થયું અને તેનું ઉંચુ જતુ ફુલ તરતજ પાણીની સપાટી લગણ પહોચ્યું અને તે ફુલમાંથી બ્રહ્મા નીકળ્યા, બ્રહ્માએ આસપાસ જોયું અને અપાર વિસ્તૃત આકાશમાં કોઇ પ્રાણીને જોયું નહિ, તેથી તેમણે પોતેજ પ્રથમ જન્મ્યા છે અને બીજા બધા પદાર્થો કરતાં ઉંચા દરજ્જાના થવા યોગ્ય છે એમ ધાર્યું. તો પણ તેમણે પ્રથમ સમુદ્રમાં શોધ કરવાનો, અને મારી સાથે શ્રેષ્ટ પદ માટે કોઇ તકરાર કરનાર છે કે નહિ, તે નક્કી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેથી તે (બ્રહ્મા) કમળ નાળ તરફ ચાલ્યા અને વિષ્ણુને ઉંઘતા જોયા બૂમ પાડીને પૂછયું કે ' તમે કોણ છો ?

---

૧ આ જગોએ જુવો નૈતં છિદંતિ શસ્ત્રાણિ, નૈ નં દહતિ પાવક: ગીતાવાળા શ્લોકનો વિચાર કરો ?

॥ ઇતિ ઋષિઓની સેવાથી વિષ્ણુને મોટાઇ મળી, તેનો વિચાર.

---

(૧) યૂરોપના વિદ્વાનો કહે છે કે નીતિપોષક પુરાણો કે અનીતિપોષક?

હિંદુસ્તાનના દેવો—પૃ. ૪૨૪ માંથી—

" હિંદુપુરાણની નીતિ સબન્ધી અને બુદ્ધિ સંબધી યોગ્યતાની ખરી કિંમત આંકવી અને તેની વિવેકથી તુલના કરવી એ અત્યંત અગત્યનું છે. મોટા હિંદુસમાજના બંધારણમાં તેનો કેટલો અંશ છે? અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા લાખો ભટકતા લોકોએ પોતાના અણીના અને જરૂરના સમયમાં જે પુરાણ તરફ દૃષ્ટિ કરી છે તેમને જીવનમાં તેનાથી શો દિલાશો, શી આશા, અને શી પ્રેરણા મળ્યાં છે? હિંદુ પુરાણમા નીતિની યોગ્યતા છે એમ કહી શકાય? શું એથી નીતિની સમજ અંધારી થવા નથી પામતી? એથી નીતિની સમજ નષ્ટ જેવી થાય છે એમ યૂરોપના વિદ્વાનો એકીમતે સાક્ષી પુરે છે.

---

(૨) હિંદુ. પુ. ૪૨૭ થી.

બીજા મોટા વિદ્વાનો હિંદુ પુરાણોની નીતિ સંબંધી યોગ્યતા વિષે આથી પણ ઓછા અનુકુળ છે.

૧૮૭૩ ના ડીસેમ્બરની ત્રિજી, તારીખે વેસ્ટ મિન્સ્ટર અંબિના મધ્ય ભાગમા આપેલા ધર્મપ્રચારક મંડલ વિષેના એક ભાષણમાં મૅક્સમ્યૂલર કહે છે કે—" ધર્મ તરીકે બ્રાહ્મણ ધર્મ—દિવસનો પ્રકાશ ખમી શકતો નથી. હાલના જ્ઞાન પ્રકાશની કસોટીમા ઉતરી શકતો નથી. શિવ વિષ્ણુ કે અન્ય લોક પ્રિય દેવોની પૂજા જ્યૂપિટર, એ પૉલો અને મિનર્વાની પૂજાની જેવીજ છે. 'ર' ઘણી બાબતોમાં એથી પણ વધારે અધમ અને જંગલી સ્વરૂપની છે. જે વિચાર ભૂમિકા આપણા પગતળે કયારનો દબાઇ ગઇ છે તે ભૂમિકાને લગતી એ પૂજા છે. સિંહ અને વાઘની પેઠે તે જીવતી રહે પણ ખરી પરંતુ સ્વતંત્ર વિચાર અને સુધરેલા જીવનના શ્વાસ માત્રથી તે નાશ પામશે. "

---

(૩) યૂરોપના [illegible]નોને પુરાણોના માટે પૂરેપુરો ખેદ.

[illegible] પુ ૪૨૮ થી.

" હવે બુદ્ધિ વિષયક દ્રષ્ટિબિંદુથી જોતાં શું પુરાણો હિંદુઓને સંસ્કારી બનાવી શકે છે અને ઉન્નતિમાં લાવી શકે છે ? જે વિચારો ઘણીવાર ખોટા અને બાલિશ હોય છે, તેને પુરાણ ઉન્નત ઠેરવે છે અને તેમાં અદ્દભુત સૌંદર્યનો પ્રકાશ જોવામાં આવે છે, તો પણ તેના બોધથી મન હંમેશ અજ્ઞાનની સ્તિતિમાં રહેવાનો ખરેખરો સંભવ છે.

સર **મોનિઅર વિલિઅમ્સ** બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે કહે છે કે–" બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતીઓને હંમેશ બાલ્યાવસ્થામાં–અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુકિત હોવાથી તણે યૂરોપની અતિમનસ્વી પરીઓની વાર્તાઓમાં ક્ષંતવ્ય ગણી શકાય તેના કરતાં વધારે વિસ્તારવાળી અને મુર્ખાઇ ભરેલી અતિશયોકિતના વર્ણન માટે લોકોની તૃષ્ણા ઉત્તેજિત કરી. જેમ કોઇ વાત વધારે અસંભવિત, તેમ તેથી બાલિશ આનંદ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ, વખતનું વર્ણન લાખો વર્ષથી અને જગ્યાનું લાખો માઇલથી થાય છે, તેમજ યુદ્ધનું વર્ણન કરવું હોય તો લાખો યોદ્ધાઓ અને હાથીઓને રણક્ષેત્રમાં લાવ્યા વગર તે વર્ણનનો વિચારજ થઇ શકેનહિ.

એજ પ્રમાણે લૉર્ડ **મૅકોલે** કહે છે કે–" બ્રાહ્મણોએ લખેલાં પુરાણ એવાં તો મુર્ખાઇ ભરેલાં છે કે જેઓ તે સાચાં છે એમ સ્વીકારે છે તેમનું મન અવશ્ય અધમ થાય છે. "

સર મૉનિઅર **વિલિઅમ્સે** બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે જણાવ્યું છે કે–" બુદ્ધિનો વિકાશ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતિઓને હંમેશ બાલ્યવસ્થામાં–અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુકિત હોવાથી વધારે વિસ્તારવાળી અને મુર્ખાઇ ભરેલી વાર્તા બ્રાહ્મણોએ લખીવાળી છે. " આ વાત તેમની ખાસ વિચારવા જેવી છે કારણ પુર્વકાળમાં વિચારવાનું સાધન મોટા પંડિતોને પણ મળી શકતું ન હતું. આજે છાપાઓના સાધનથી મળી શકે છે, પણ એક પંડિત કયાં સુધી પહોંચી વળે ? સ્વાર્થમાં લુબ્ધ થએલા વૈદિકમતના પંડિતોએ, પૂર્વે કોઇ ચાલતા સત્ય ધર્મની વાતોને ગ્રહણ કરી, તેમાં જુઠ, સાચ ભેળવી, એવી તો ઉંધી છત્તી ગોઠવી છે કે ગમે તેવો કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો પણ પહોંચી શકે નહિ. તોપણ જૈન અને વૈદિકમાં જે જે મોટી મોટી વાતોનો ફેરફાર મારા જાણવામાં આવ્યો તે સામા સામી ટાંકી જણાવતો આવ્યો છું, તેથી વાચક વર્ગ બીજા પણ વિચારો જરૂર શોધી કાઢશે, જૈન તત્વોના ગ્રંથો જોતાં અને તેમનો ઇતિહાસ જોતાં વૈદિકમતવાળાઓએ તેમની ઘણીજ વાતોનો ફેરફાર કરેલો હોય તેમ જણાઇ આવે

॥ ઇતિ ઋષિઓની સેવાથી વિષ્ણુને મોટાઇ મળી, તેનો વિચાર.

---

(૧) યૂરોપના વિદ્વાનો કહે છે કે નીતિપોષક પુરાણો કે અનીતિપોષક?

હિંદુસ્તાનના દેવો–પૃ. ૪૨૪ માંથી—

" હિંદુપુરાણની નીતિ સંબન્ધી અને બુદ્ધિ સંબંધી યોગ્યતાની ખરી કિંમત આંકવી અને તેની વિવેકથી તુલના કરવી એ અત્યંત અગત્યનું છે. મોટા હિંદુસમાજના બંધારણમાં તેનો કેટલો અંશ છે? અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા લાખો ભટકતા લોકોએ પોતાના અણીના અને જરૂરના સમયમાં જે પુરાણ તરફ દૃષ્ટિ કરી છે તેમને જીવનમા તેનાથી શો દિલાશો, શી આશા, અને શી પ્રેરણા મળ્યાં છે? હિંદુ પુરાણમા નીતિની યોગ્યતા છે એમ કહી શકાય? શું એથી નીતિની સમજ અંધારી થવા નથી પામતી? એથી નીતિની સમજ નષ્ટ જેવી થાય છે એમ યૂરોપના વિદ્વાનો એકીમતે સાક્ષી પુરે છે.

---

(૨) હિંદુ. પુ. ૪૨૭ થી.

બીજા મોટા વિદ્વાનો હિંદુ પુરાણોની નીતિ સંબંધી યોગ્યતા વિષે આથી પણ ઓછા અનુકુળ છે.

૧૮૭૩ ના ડીસેમ્બરની ત્રિજી, તારીખે વેસ્ટ મિન્સ્ટર અંબિના મધ્ય ભાગમા આપેલા ધર્મપ્રચારક મંડલ વિષેના એક ભાષણમાં મૅક્સમ્યૂલર કહે છે કે–" ધર્મ તરીકે બ્રાહ્મણ ધર્મ–દિવનનો પ્રકાશ ખમી શકતો નથી. હાલના જ્ઞાન પ્રકાશની કસોટીમા ઉતરી શકતો નથી. શિવ વિષ્ણુ કે અન્ય લોક પ્રિય દેવોની પૂજા જ્યૂપિટર, એ પૉલો અને મિનર્વાની પૂજાની જેવીજ છે. "ર' ઘણી બાબતોમા એથી પણ વધારે અધમ અને જંગલી સ્વરૂપની છે. જે વિચાર ભૂમિકા આપણા પગતળે ક્યારના દબાઇ ગઇ છે તે ભૂમિકાને લગતી એ પૂજા છે. સિંહ અને વાઘની પેઠે તે જીવતી રહે પણ ખરી પરંતુ સ્વતંત્ર વિચાર અને સુધરેલા જીવનના શ્વાસ માત્રથી તે નાશ પામશે. "

---

(૩) યૂરોપના [illegible]નોને પુરાણોના નાશે ભરપુરો ખેદ.

હિંદુસ્ત[illegible] પૃ ૪૨૯ થી.

" હવે બુદ્ધિ વિષયક દ્રષ્ટિબિંદુથી જોતાં શું પુરાણો હિંદુઓને સંસ્કારી બનાવી શકે છે અને ઉન્નતિમાં લાવી શકે છે ? જે વિચારો ઘણીવાર ખોટા અને બાલિશ હોય છે, તેને પુરાણ ઉન્નત ઠેરવે છે અને તેમાં અદ્‌ભુત સૌંદર્યનો પ્રકાશ જોવામાં આવે છે, તો પણ તેના બોધથી મન હમેશ અજ્ઞાનની સ્તિતિમાં રહેવાનો ખરેખરો સંભવ છે.

સર **મોનિઅર વિલિઅમ્સ** બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે કહે છે કે-" બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતીઓને હંમેશ બાલ્યાવસ્થામાં-અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી તણે યૂરોપની અતિમનસ્વી પરીઓની વાર્તાઓમાં ક્ષંતવ્ય ગણી શકાય તેના કરતાં વધારે વિસ્તારવાળી અને મુર્ખાઇ ભરેલી અતિશયોક્તિના વર્ણન માટે લોકોની તૃષ્ણા ઉત્તેજિત કરી. જેમ કોઇ વાત વધારે અસંભવિત, તેમ તેથી બાલિશ આનંદ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ, વખતનું વર્ણન લાખો વર્ષથી અને જગ્યાનું લાખો માઇલથી થાય છે, તેમજ યુદ્ધનું વર્ણન કરવું હોય તો લાખો યોદ્ધાઓ અને હાથીઓને રણક્ષેત્રમાં લાવ્યા વગર તે વર્ણનનો વિચારજ થઇ શકેનહિ.

એજ પ્રમાણે લૉર્ડ **મૅકોલે** કહે છે કે-" બ્રાહ્મણોએ લખેલાં પુરાણ એવાં તો મુર્ખાઇ ભરેલાં છે કે જેઓ તે સાચાં છે એમ સ્વીકારે છે તેમનું મન અવશ્ય અધમ થાય છે. "

સર મૉનિઅર **વિલિઅમ્સે** બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે જણાવ્યું છે કે-" બુદ્ધિનો વિકાશ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતિઓને હંમેશ બાલ્યવસ્થામાં-અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી વધારે વિસ્તારવાળી અને મુર્ખાઇ ભરેલી વાર્તો બ્રાહ્મણોએ લખીવાળી છે. " આ વાત તેમની ખાસ વિચારવા જેવી છે કારણ પુર્વકાળમાં વિચારવાનું સાધન મોટા પંડિતોને પણ મળી શકતું ન હતું. આજે છાપાઓના સાધનથી મળી શકે છે, પણ એક પંડિત કયાં સુધી પહોંચી વળે ? સ્વાર્થમાં લુબ્ધ થઓલા વૈદિકમતના પંડિતોએ, પૂર્વે કોઇ ચાલતા સત્ય ધર્મની વાતોને ગ્રહણ કરી, તેમાં જુઠ, સાચ ભેળવી, એવી તો ઉધી છત્તી ગોઠવી છે કે ગમે તેવો કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો પણ પહોંચી શકે નહિ. તોપણ જૈન અને વૈદિકમાં જે જે મોટી મોટી વાતોનો ફેરફાર મારા જાણવામાં આવ્યો તે સામા સામી ટાંકી જણાવતો આવ્યો છું, તેથી વાચક વર્ગ બીજા પણ વિચારો જરૂર શોધી કાઢશે, જૈન તત્વોના ગ્રંથો જોતાં અને તેમનો ઇતિહાસ જોતાં વૈદિકમતવાળાઓએ તેમની ઘણીજ વાતોનો ફેરફાર કરેલો હોય તેમ જણાઇ આવે

છે. વૈદિકોમાં જે કથા સરિત્ સાગર છે તે અને સરસ્વતીચંદ્રના જે ભાગો છે તેમાં પણ નામઠામાદિકના ફેરફાર સાથે ઘણી કથાઓ જૈનોની લખાએલીઓ છે તેથીજ તે લોકપ્રિય થઇ પડેલી છે. બાકી પૂરાણકારોની કથાઓએ તો દુનીયાને ઉંધા પાટાજ બંધાવી દીધા હોય એમ જણાઇ આવે છે. આ મારી વાતને જેઓ જૈન સાહિત્યમાં વધારે ઉતરીને જોશે તેઓ જરૂર સારી રીતે જોઈ શકશે, એમ હું મારા ટુંક અભ્યાસથી જાણી શકું છું અને કહી પણ શકું છું ઇત્યલં.

॥ ઇતિ પુરાણોના લેખોના માટે ઓદિત થએલા યૂરોપના ચાર પાંચ વિદ્વાનોના મતો તેનો વિચાર.

કૃષ્ણ રાજા હતા તે પાછળથી દેવ થયા.

" હિંદુસ્તાનના દેવે પૃ. ૧૯૦–૯૧ માંથી.

" એ ઘણું શકય છે કે જો કોઇ ખરો હિંદુ ઇતિહાસ શોધી કાઢી શકાયતો કૃષ્ણના જીવનનો લખાએલો ઘણો ખરો વૃત્તાંત તે નામના હિંદુ રાજાને લગતો છે એમ માલમ પડે, કારણકે કૃષ્ણ માનવવંશના હતા એમાં કાંઇ શક નથી. પ્રોફેસર ગોલ્ડસ્ટકર કહે છે કે " આ વિષ્ણુનો અતિ રસિક અવતાર છે, કારણકે એથી એક શુરવીર માનવનું એક મુખ્ય દેવના પ્રતિનિધિમાં ધીમે ધીમે પરિવર્તન કેવી રીતે થાય છે તે હિંદુ પ્રાચીન બાબતોમાં શોધી કાઢવાનો પ્રસંગ મળે છે."

આ પરિવર્તન જે ક્રમે થયું તે ક્રમો હિંદુ સાહિત્યમાં સ્પષ્ટ જણાય એવા છે. પ્રથમતો બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં શુરવીર કૃષ્ણ વિષે ટુંકું સૂચન છે. મહાભારત જુદા જુદા ગ્રંથકારોનું ઘણું મોટું મિશ્ર પુસ્તક છે તેમાં પાછળથી દાખલ કરેલા ઘણા ભાગો છે. ટુંકામાં ટુંકા અને તેટલા માટે ઘણુ કરીને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાર્તા સંગ્રહમાં કૃષ્ણનું વર્ણન માત્ર શુરવીર પુરૂષ અલૌકિક બળ માટે પ્રસિદ્ધ એવા દ્વારકાના રાજા તરીકેનું છે. મહાભારતની વધારે પરિચયથી લાંબી લબુંચેલી વાર્તામાં શિવનું મહાત્મ્ય સ્વીકારતાં અર્ધદેવપુરૂષ તરીકે તેમનું વર્ણન છે.

આગળ જતાં તે એ વિષ્ણુનો અવતાર થાય છે, તેથી પણ વધારે આગળ આશરે ઇ. સ. ૭૦૦ માં લખાએલી ભગવદ્ગીતામાં તેમની એથી પણ વિશેષ સ્તુતિ છે અને પરમેશ્વર તરીકે તેમનું પ્રદર્શન છે. ગીતામાંના તેમના શબ્દો મનુષ્યને ઉપદેશ કરવા ' માનવ આકાર ધારણ કરી પરમેશ્વરે અવતાર લીધેલો

છે, તેમના વચન તરીકે સ્વીકારાયા છે **પુરાણોમાં** વર્ણવેલા કૃષ્ણના આચરણ વિષે **ગીતામાં** કંઇ સૂચન નથી, કૃષ્ણ ત્યા પોતાના અવતારનુ પ્રયોજન કહી બતાવે છે કે "સાધુ પુરૂષોના સંરક્ષણને માટે, દુષ્ટ આચરણવાળાના વિનાશને માટે અને ધર્મનું સંસ્થાપન કરવા માટે હું દરેક યુગમા ભાગવત જન્મ લઉં છું."

પુરાણોમા અને મુખ્યત્વે ભાગવત્ત પુરાણોના દશમ સ્કધના હિંદી અનુવાદ '**પ્રેમ સાગર**' જેમાથી આ પ્રકરણમા આપેલી એમના જીવનની મુખ્ય હકીકત ઘણે ભાગે લીધેલી છે તે 'પ્રેમસાગરમા' વર્ણવેલા કૃષ્ણ ગીતામા વર્ણવેલા શુદ્ધ અને કૃષ્ણથી લક્ષણમા તદ્દન જુદા છે ગીતામા એમના જીવનની સવિસ્તર હકીકત આપી નથી તેથી પુરાણમાઆપેલુંચારિત્યનુ વર્ણન આપણે સ્વીકારીશુ"

॥ ઇતિ કૃષ્ણરાજા તે પાછળથી દેવ થયા

દુર્ગુણોથી દૂષિત જગદીશ્વર હોય

કૃષ્ણ ચરિત્રે પૃ. ૪ થે. બાબૂ વકિમચંદ્ર લખે છે કે—

"કૃષ્ણ એ **પોતેજ ભગવાન** છે એવુ ઘણા હિંદુઓનુ માનવું છે અને તેથીજ–કૃષ્ણનુ નામ, કૃષ્ણની કથા, કૃષ્ણની પૂજા અને તેઓ પોતાના ધર્મની ઉન્નતિના સાધન ગણે છે પરંતુ એ લોકો કૃષ્ણને–કૃષ્ણના **માનવ ચરિત્રને** કેવી રીતે જુવે છે ?

બાલ્યાવસ્થામા જે દહી માખણની ચોરી કરતો યુવાવસ્થામા જે વ્યભિચારી હતો, જેણે હજારો ગોપીઓનુ પતિવ્રતાપણ હરી લીધું હતુ, ઉત્તરાવસ્થામા જે ઠગાઇ અને શઠતાનો શિરામણિ થઇ પડયો હતો જેણે ઠગાઇ વાપરી દ્રોણ વિગેરેના જીવ લેવડાવ્યા હતા, તેવા એક માણસ તરીકે.

હવે જો એ વાત ખરી હોય તો ભગવાન તરીકે એવા માણસને કેવી રીતે આપણાથી કબુલ રખાય ? સબળ ઇશ્વર ચરિત્ર કોઇદિવસ એવુ હોઇ શકેજ નહિ. જે કેવળ શુદ્ધ, સત્વ, જેના નામમાત્રથી સર્વ પ્રકારની અશુદ્ધતા, સર્વ જાતના પાપ, દૂર નાશે તે ભગવાન શું મનુષ્ય દેહ ધારણ કરી આવા પાપાચરણ કરે ?" ઇત્યાદિ."

આમા મારા બે બોલ–જો બાબૂ વંકિમચદ્રના કહેવા પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણજી ભગવાન તરીકે કબૂલ ન થઇ શકતા હોય ત્યારે તો સાથે એ પણ વિચારવાનુ કે–પોતાનીજ પુત્રીને અનીતિથી જોવાવાળા અને હરિણ હરિણીના રૂપ ધરી દોડા દોડી કરનારા, અને અનેક જનોના તેમજ દેવતાઓના પણ શાપને વશ થઇ પડેળ, એવા બ્રહ્મા જગતના કર્તા હર્તા હતા એ પણ આપણાથી કેવી રીતે કબૂલ

રાખી શકાશે ? તે સિવાય—**મહાદેવજી** તપના બહાને જંગલમાં કુટીયા બનાવી રાજા પ્રજાની સારી સારી સ્ત્રીયોને મંત્રના બળથી ખેચી તેઓની સાથે વિષયનું સેવન કરવાવાળા મોટાદેવ હતા એમ આપણે તેમણે કયા ઉત્તમ ગુણથી માની લેવા ? આ વિષયમાં જુવો મારાથી લખાએલો બ્રહ્માજીનો લેખ તેમજ જુવો મહાદેવજીનો લેખ આ ત્રણે દેવોમાંનો કયો દેવ ઉત્તમ ગુણવાળો સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે ? માટેજ અમો કહીએ છીએ કે-વૈદિક મતવાળાઓએ પૂર્વે કોઈ ચાલતા મત્ય ધર્મથી વિપરીત થઇ બિચારા અજ્ઞાન લોકોને જરૂર ઉંધે રસ્તે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે એમ કહેવામાં હરકત શું આવે તેમ છે ? તેનો વિચાર, ખૂબ નિશ્ચિંતપણાથી કરીને જુવો. વધારે શું લખું ?

। ઇતિ દૂષણોથી દૂષિત જદીશ્વર હોય ? ન હોય તેનો વિચાર.

કૃષ્ણજી મહારાજ કે પરમાત્મા ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર કેવું હતું અને તેને જાણવાનાં સાધન શાં છે ?

કૃષ્ણચરિત્ર લખતાં બા બૂ૦ બંકિમચંદ્ર, પ્રકરણ બીજું પૃ ૮ માં લખે છે કે

" **મહાભારત, હરિવંશ** અને **પુરાણ** એ પ્રાચીન પુસ્તકોમાં કૃષ્ણને લગતું વૃત્તાંત મળી આવે છે.

પુરાણની સંખ્યા અઢારની છે પરંતુ તે સઘળામાં કાંઇ કૃષ્ણને વિષે હકીકત જણાવેલી નથી. માત્ર–૧ **બ્રહ્મપુરાણ**, ૨ **પદ્મપુરાણ**, ૩ **વિષ્ણુપુરાણ**, ૪ **વાયુપુરાણ**, ૫ **શ્રીમદ્‌ભાગવત**, ૧૦ **બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ**, ૧૩ **સ્કંદપુરાણ**, ૧૪ **વામન પુરાણ** અને ૧૫ **કૂર્મ પુરાણ**માંજ એ સંબંધે વર્ણન મળી આવે છે.

આગળ. પૃ. ૯ માં હરિવંશમાંજ કહેલું છે કે-કૃષ્ણના જીવનના બાકીના ભાગની હકીકત મહાભારતમાં નથી, માટેજ **હરિવંશ** રચ્યો છે. **ભાગવત**માં પણ એમજ જણાવેલું છે.

વ્યાસે નારદને–મહાભારત અસંપૂર્ણ છે એવું કહ્યું, તે ઉપરથી **નારદે** વ્યાસને કૃષ્ણ ચરિત્ર પુરેપુરૂં રચવા ઉપદેશ કર્યો. કેટલાકોનું તો એવુંજ કહેવું છે કે-**મહાભારત હરિવંશ** તથા **અઢારે પુરાણ**, એ એકજ માણસે એટલે **વેદવ્યાસેજ** રચેલાં છે. એ મત ખરો છે કે ખોટો તે જોવાનું આપણે અત્યારે કાંઇ પ્રયોજન નથી. આપણે આગળ જતાં જોઇશું કે **મહાભારતમાં** કોઇપણ પ્રકારની ઐતિહાસિકતા છે કે નહિ, જો ખુદ મહાભારતમાંજ તે ન હોય તો પછી હરિવંશાદિ ગ્રંથોમાં તે હોવનો સંભવજ નથી.

પૃ. ૯–૧૦–માં આ દેશના વતનીઓના મગજમાં અસલથીજ જે અભિપ્રાય ઘુસી ગયો છે તે, અને તે એ છે કે–સંસ્કૃત ભાષામાં જે જે કાંઇ લખાએલું, જે જે કાંઇ રચાએલું છે, તે તે સઘળુ નિર્વિવાદ ઋષિઓનીજ કૃતિ છે, અને તે સઘળામાં સંદેહ રહિત સત્ય સમાએલું છે–**ચારવેદ**, લાખ શ્લોકથી ભરેલું **મહાભારત**, **હરિવંશ**, **અઢારે પુરાણો**, એ સઘળુ એકજ માણુસે (પૃ ૧૦ થી) રચ્યું છે. તે પણ કલિયુગના પ્રારંભે આસરે પાંચ હજાર વર્ષપર અને તે રચનાર **વેદવ્યાસનું** લખાણ તેવી ને તેવી સ્થીતિમાં, કાંઇપણ સુધારા વધારા સિવાય હજુસુધી જળવાઇ રહેલું છે. આ સંસ્કારે કેટલાએકના ઉપર તો એવી એક તરફી અસર કરી મૂકી છે કે, જો કોઇ તેની વિરૂદ્ધ દલીલ કરવા જાય તો, તે દલીલ સાંભળવાની વાત તો આઘી રહી પણ તેવી દલીલ કરનારને તેઓ મહાપાપી, ચંડાલ, તથા દેશદ્રોહી ગણે છે. બીજી બાજુની આફત તે વિલાયતના લોકોના પાંડિત્યની નડે છે તે છે. યૂરોપ અમેરિકાના કેટલાક પંડિતોએ સંસ્કૃતનું શિક્ષણ લીધું છે અને પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં કાઇ તવારીખી સચ્ચાઇ છે કે નહિ, તે શોધી કાઢવા તેઓ મંડી પડેલા છે પરંતું પરાધીન, દુર્બલ, હિંદુઓ કોઇ કાલે પણ સુધરેલા હોઇ શકે? અથવા તેમનો સુધારો ઘણા પ્રાચીન કાળનો હોય એ વાત તેમનું મન કબૂલ કરી શકતુ ન હોવાથી, બે ચાર જણુ સિવાય બીજા સઘળાઓ પ્રાચીન ભરતખંડનું ગૌરવ તોડી પાડવા મચ્યા રહ્યા છે. અસલ હિંદુસ્થાનમાં રચાયલા ગ્રંથોનો મચકુર (માત્ર હિંદુ ધર્મના વિરોધી બૌદ્ધ ધર્મોમાંના ગ્રંથોમાની હકીકત સિવાયને) આધુનિક હાલ થોડા વખતપર રચાયેલો છે અને હિંદુઓના પુસ્તકોમાં જે જે કાંઇ છે તે ખોટું છે, અસત્ય છે, અથવા તો તે બધુ પારકાદેશમાંથી ચોરી લીધેલું છે, એવું સાબિત કરવા તેઓ યત્નપૂર્વક મંડયા રહ્યા છે. ”

આગળ પૃ. ૧૧. માં બાબૂજી લખે છે કે– “ ખેદની વાત એટલીજ છે કે હિંદુસ્તાનના કેળવાએલા વર્ગમાં પણ, એ વિદ્વાનોના મતને ખરો માનનારા ઘણે મ્હોટે ભાગે મળી આવે છે.

ઘણાએ પોતે તે વિષયપર બિલકુલ પણ વિચાર કરવાની તસ્દી લીધા સિવાય, આંખો મીંચી યુરોપના પંડિતોનો મત તે પોતાનો મત એમ સ્વીકારી લે છે. ”

આમાં વિચારવાનું–“ ખેદની વાત એટલી છે કે–હિંદુસ્તાનના કેળવાએલા વર્ગમાં એ વિદ્વાનોના (યુરોપના વિદ્વાનોના) મતને ખરો માનનારા ઘણે મ્હોટે ભાગે મળી આવે છે. ”

આ ખેદ બાબૂજીનો એકાંત કેળવાએલા વર્ગ ઉપર યથાર્થ રૂપે નથી. કારણ પૂર્વકાલના ઋષિઓએ કરેલા ગોટાલાનો પ્રતિકાર બાબૂ પોતેજ કરી રહ્યા છે અને તે કેળવાએલો વર્ગજ સમજી શકયો છે? તેમાં જેઓ સ્વાર્થ વિનાના અને સત્ય હૃદયનાછે તેમણેજ પોતાના સત્ય ઉદગારો બહાર પડયા છે? જો ખંનિલા અગ્રેજોએ આપણા વર્ગની આંખ ઉઘાડી ન હોત તો, આપણા વર્ગમાનો આંખ ઉઘાડીને જોવાવાળો કોણ હતો? આજે પણ જુવો–આટલા બધા પ્રકાશમાં સ્વાર્થી પંડિતો આપ દાદાઓના કક્કાને ખરો મનાવવા પોતાની કલ્પનાના ઘોડાઓને છુટથી કેવી રીતના દોડાવી રહ્યા છે? એકજ વાત જુવો કે દશ અવતારોના વિષયમા–કોઇએ કલ્પના કરી સૂર્યની, બીજાએ બીજી, ત્રિજાએ ત્રિજી, એમ જેટલા લેખકો તેટલીજ કલ્પનાઓ થઇ જેમને સત્ય હૃદયથી જોયું તેમને લખી બતાવ્યું કે–વૈદિકોમાં ૨૪ અને દશ અવતારોની કલ્પના જૈન અને બૌદ્ધોની સંખ્યાને ગ્રહણ કરી કલ્પિત ઉભી કરેલી છે. એવા સત્યવાદિઓતો ધન્યવાદના પાત્ર ગણાય પણ ખેદના પાત્ર ન ગણાય? એવા અનેક સત્યવાદિઓના લેખો–અમારા તરફથી બહાર પડેલા "જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન" અને "સ્યાદ્વાદની સાર્થકતા" નામના ગ્રંથમાં જુવો. તે સિવાય બીજા પણ અનેક સત્ય હૃદયના લેખકો આ પુસ્તકમાં પણ જોશો. આપ સજ્જનો પણ સત્ય હૃદયથી જોશો તો જરૂર તેમની પ્રશંસા કરશો. જેઓ ખરા ભાગ્યશાળીઓ, અને જેમનો સંસાર થોરો બાકી રહેલો હોય તેવા મહાપુરૂષોજ સત્ય વસ્તુને સત્ય રૂપે જોઈ શકે છે? એમ જૈન સિદ્ધાંતની માન્યતા છે. પછી ખેદનો વિષયજ કયા રહયો?

॥ ઇતિ વૈદિકે–કૃષ્ણ ચરિત્ર જાણવાનાં સાધન, બાબૂજીનો ખેદ. તેનો વિચાર.

કૃષ્ણના સંબંધે— બાબૂના લેખમાંથી ૧૫ કલમ.

"વૈદિક મતવાળાઓએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવોને જગતના કર્તા હર્તાદિક લખી મોટામાં મોટી સત્તાવાળા પરમાત્મારૂપે, દુનીયાને મનાવેલા હોવા છતાં તેમના સંબંધે સાધારણ માણસોને પણ ન છાજે તેવા નિ-ર્મર્યાદ, આપમ આપસમાં વિરૂદ્ધ, તદ્દન અસંગત લેખો શાથી લખ્યા હશે? શું મૂળમાજ તે દેવો કલ્પિત ગોઠવ્યા હશે તેથી? અથવા શું મૂળમાં કોઇ ચર્ચન નેતા ન હોવાથી, આમ બન્યું હશે? અથવા શું તે લેખકોનું વર્નન નિ-ર્મર્યાદ હોવાથી આમ બન્યું હશે? એમ ત્રણે દેવોના સંબંધે વિચાર કરવા જેવો હોવા છતાં કેટલાક પંડિતોએ તેમ ન કરતાં માત્ર શ્રી કૃષ્ણના સંબંધેજ વિચાર કરીને બતાવેલો જોવામાં આવે છે, તે પ્રમાણેબાબૂ બંકિચંદ્ર પણ કેટલાક ખુલાશા

કરીને બતાવેલા છે. તેમાંના યતકિંચિત્ વિચારો અમો પણ ટાંકીને બાતાવીએ છીએ

(૧) ખુદ મહાભારત વિશ્વાસને પાત્ર નથી ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર પ્રકરણ ૩ જાના પૃ. ૧૨-૧૩ માં જુવો-

" જે સઘળાં પુસ્તકોમાં કૃષ્ણનું ચરિત્ર મળી આવે છે તેમાં સૌથી પહેલવહેલું **મહાભારત** છે. પરંતુ મહાભારત ઉપરજ પુરેપુરો વિશ્વાસ મૂકી શકાય ખરો ?

પૃ.૧૩ માં— હિંદુસ્તાનમાં લખાયલા સઘળા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં માત્ર **મહાભારત** અને **રામાયણ**નેજ ઇતિહાસ એ નામ મળ્યું છે. અને જ્યારે મહાભારત ઇતિહાસ પદ ગ્રહણ કરે છે અને રામાયણ સિવાય બીજો કોઇ પણ ગ્રંથ નાંમ ધરાવતોનથી ત્યારે જરૂર તેમાં ખાસ અતિહાસકતા રહેલી હોવી જોઇએ.

એ વાત ખરી છે કે—મહાભારતમાં એવા ઘણા પ્રસંગો વર્ણવેલા છે કે જે કેવળ નિરૂપયોગી, અસંભવિત અને અનૈતિહાસિક હોય એમ જણાઇ આવે છે. "

(૨) ચોવિશ હજાર શ્લોકનું મહાભારત તે એક લાખ.

કૃષ્ણચરિત્ર પ્રકરણ ૯ મું. પૃ. ૪૨ માં. બાબજી લખે છે કે "એ પ્રાચીન મહાભારતમાં કથા વિગેરેનો એટલો ઉમેરો થઇ ગયો છે કે તેમાં અસલ ગ્રંથ ડુબી ગયો છે તો તે વાત આપણે માન્ય રાખી શકીએ ખરા ?

પૃ ૪૫ માં " चतुर्विंशति साहस्त्रीं चक्रे भारतसंहितां " વિગેરે આદિ પર્વ ૧૦૧-૧૦૩

પ્રથમ આ ભારતરૂપી સંહિતા વ્યાસજીએ ચોવીશ હજાર શ્લોકોની કરી અને પછી મહાત્માપુરૂષોનાં આખ્યાન લખ્યાં તેથી એ ભારત એક લાખ શ્લોકનું થયું. "

(૩) ઇશ્વરને માનવ શરીર ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ?

પ્રકરણ ૧૨ માના પૃ. ૫૫ માં બાબૂજી લખે છે કે-" વળી તે ઉપરાંત કૃષ્ણના પોતાના પણ કેટલાક અસાધારણ કામોપર અણવિશ્વાસ આવવાનું કારણ છેઅને તે પણ તેમને ઇશ્વરનો અવતાર ગણવા છતાં-કારણ મનુષ્ય દેહ ધારણ કરી કાંઇક અસ્વાભાવિક કામ તે કરે તો તે પોતાનની ઇશ્વરી યા દૈવી શક્તિ વડેજ કરી શકે, પણ જો તેમ હોય તો પછી માનવ શરીર ધારણ કરવાનું તેમને

પ્રયોજનજ શું રહે ? જે સર્વના કર્તા, સર્વ શકિતમાન્, જેની ઇચ્છા પર આખા વિશ્વની સૃષ્ટિ અને નાશનો આધાર છે તે શું મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા સિવાય માત્ર પોતાની ઇચ્છા દ્વારા કોઇ અસુર અથવા માણસનો સંહાર કરવા અથવા કાંઇ બીજું કામ તેમને ધાર્યું હોય તે સંપાદન કરવા શકિતમાન્ ન હતા ? કારણ જો એ દૈવી શકિતવડે તે સઘળાં કામ કરી શકે તો પછી તેમને માણસનું શરીર ધારણ કરવાની અગત્ય રહે નહિ અને જ્યારે પોતાની મરજીથીજ તેઓ માણસ દેહ ધારણ કરે તો પછી દૈવી શકિત મારફત પ્રયોગ કરવા એ તેમનો ઉદ્દેશ હોઇ શકેજ નહિ. માટે એ દેહ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ? એવું કયું કામ છે કે જે જગદીશ્વર જો મનુષ્ય દેહ ધારણ ન કરે તો તેનાથી થઇ શકે નહિ, પાર૫ડે નહી ?"

બાબુજીના ઉપરના વિચારો—" संभवामि युगे युगे " વાળો જે ગીતાનો શ્લોક છે તે અયોગ્યજ ઠરાવે છે. ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરવા વાળા ઇશ્વરને યુગ યુગમાં જન્મની મહાવિટંબનામાં પાડવાની શી જરૂર ? ઘેર બેઠાં કાર્ય કરનારને ટાંગડાતોડની મુસાફરી શા માટે ?

(૪) જગદીશ્વર માણસજ ન થાય તો પછી મત્સ્યાદિક કયાંથી ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર પ્રકરણ. ૧૨ મું. પૃ. ૫૬ માં–

" જગદીશ્વર માણસનું રૂપ લે એ વાત સંભવિત છે ખરી ? " વળી પ્રકરણ ૧૩ માના પૃ. ૬૩ માં બાબજી લખે છે કે–" સહજ બુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકે કે–મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ વગેરે વાર્તા જેવી કથાઓના વિષયભૂત પશુગણને ઇશ્વરાવાતાર જોડે કાંઇ દાવો દાવીજ નથી. "

(૫) કૃષ્ણની બાબતમાં બીનકુદરતી, નવરા બ્રાહ્મણોએ લખ્યું.

પ્ર. ૧૩ મું. પૃ. ૬૩ માંજ–" કૃષ્ણનું જે મૂલ વૃત્તાંત છે. તેમાં કોઇ રીતના બિન કુદરતી બનાવો નથી. મહાભારત અને બધા પુરાણોમાં હાલના નવરા બ્રાહ્મણોએ ઘણી નિરર્થક વાતો રચી ભરી દીધેલી છે. "

અમારા વિચાર પ્રમાણે–વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ અવતારોની કલ્પના જૈન બૌદ્ધના અનુકરણ રૂપે–મત્સ્ય, કૂર્મ અને વરાહ જેવા પશુ ગણને જે ભગવાન ઠરાવ્યા તે પણ નવરા બ્રાહ્મણોએ ઇશ્વરની ફજેતી કરેલી જણાય છે કે કાંઇ સત્યરૂપનું લખેલું છે ?

જુવો અમારો સંપૂર્ણ લેખ અને તટસ્થ રૂપે કરો સત્યાસત્યનો વિચાર વધારે શું લખું !

(૬) પુરાણોના કર્તા કોણ ? એક નથી પણ અનેક છે.

કૃષ્ણચરિત્ર પ્રકરણ ૧૪. મું. પૃ. ૬૬ માં–" દેશીઓ એમ કહે છે કે સઘળાં પુરાણો એકજ માણસે રચ્યાં છે. યુરોપીયન એમ કહે છે કે દરેક પુરાણ જુદા જુદા માણસનું બનાવેલું છે."

આગળ. પૃ. ૬૯ માં–" " ખરી વાત તો એમ છે કે–દરેક પુરાણની અંદરનો મજકુર એકજ માણસને હાથે રચાયેલો નથી. કારણ હાલનાં પુરાણોતો માત્ર એક જાતનો સંગ્રહ છે અને તે સંગ્રહમાં જુદા જુદા વખતમાં રચાયેલી વાતો ભેગી થએલી છે."

(૭) ભારતમાં કે વિષ્ણુ પુ૦ માં–ગોપીઓની કે દહી માખણની વાતો નથી.

કૃષ્ણચરિત્ર. ખંડ ૨જો. પ્રકરણ ત્રિજું પૃ. ૯૪ માં.

" ભાગવતમાં એમ પણ કહેલું છે કે–કૃષ્ણને ચાલતાં આવડયું એટલે તેણે ગોપીઓને ઘેર જઇને બહુ તોફાન કરવા માંડયું અને બીજા તોફાનમાં–દહિ માખણ, ચોરી ખાવાનું મુખ્ય હતું. એ વાતો નથી વિષ્ણુપુરાણમાં કે નથી મહાભારતમાં."

પૃ. ૯૫ માં–" હરિવંશમાં એ વાતનો થોડો પ્રસંગ છે ખરો પરન્તુ ભાગવતમાં તે વિસ્તારથી લખેલો છે."

" જે નાનાં બચ્ચાંને જન્મતી વખતે ધર્મ કે અધર્મ તેનું જ્ઞાન હોય નહિ તે ખાવાના પદાર્થ ચોરી ખાય તેમાં કાંઇ દોષ ગણાય નહિ. પરન્તું જે કૃષ્ણને તમે ઇશ્વરના અવતાર તરીકે ગણતા હોય તેને નાનપણુમાં કે મોટપણુમાં કોઇ પણ જાતનુ જ્ઞાન ન હોય એવું માની શકાય નહિ. આનો જવાબ કૃષ્ણના ભક્તો એવી રીતે આપે છે કે જે ઇશ્વર કરે તે ચોરી કહેવાય નહિ. જે આખા જગતનો માલિક છે, આખી પૃથ્વીનું ઘી, માખણ, દહિ જેણે પોતે બનાવ્યું છે તે વળી કોઇનો માલ લઇ લે તે ચોરી કહેવાય ? ન કહેવાય કારણ સર્વસ્વ તેનુંજ છે. ઇત્યાદિ."

આમાં જરા મારા વિચારો—તે વખતના ઇશ્વર દહિ, માખણ ચોરીને ખાતા તો શું તેમનો ખજાનો તર ન હતો ? અથવા શું લોકોને અનીતિ શિખવવા ? જો ભગવાન ઇશ્વરરૂપે આવેલા હોય તો શું તેમનાં અજ્ઞાનીના જેવા અકાર્ય હોય ? ચોર તો પણ ભગવાન્, જાર તો પણ ભગવાન્, શું એ વિચારવા જેવું નથી ?

(૮) કૃષ્ણના સ્પર્શથી બે ઝાડના બે કુબેર પુત્રો થયા ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર ખંડ ૨ જો. પ્રકરણ ત્રિજું. પૃ. ૯૬ માં જુવો.

" યમલાર્જુન નામનાં ઝાડનો નાશ-એક વખતે કૃષ્ણે બહુ તોફાન કર્યાથી જશોદાએ તેમને પેટે દોરડું બાંધી એક લાકડાના ખાંડણીઆ જોડે તેમને બાંધી રાખેલા. કૃષ્ણ ખાંડણીઆને તાણતા તાણતા આગળ ચાલ્યા, રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં " યમલનાર્જુન " નામનાં બે ઝાડ આવ્યાં અને ખાંડણીઓ તેમની વચમાં ભરાઇ ગયો પણ કૃષ્ણના જોરે તે બન્ને ઝાડ ભાગી ગયાં-મૂળથી ઉખડી ગયાં. અને કૃષ્ણે આગળ ચાલવા માંડયું. "

" આ વાત વિષ્ણુપુરાણમાં છે તેમ મહાભારતમાં શિશુપાલના તિરસ્કાર સુકત ભાષણમાં પણ છે.

પરંતુ આપણે જોયું છે કે-ભાગવત લખનાર અસલ વાર્તાઓ પર મરી મસાલો ભભરાવવામાં બિલકુલ ઊણું રાખતો નથી. એ બંન્ને ઝાડને તે કુબેરના પુત્ર કહે છે. શાપને માટે તેઓને ઝાડનું રૂપ લેવું પડેલું, તેઓને કૃષ્ણનો સ્પર્શ થવાથી તેઓ શાપ મુક્ત થઇ પોતાને પોતાના ધામે પાછા જતા રહ્યા. કૃષ્ણને બાંધવા આખા ગોકુળનાં દોરડાં ભેગાં કર્યાં તોપણ તેનું પેટ બાંધી શકાયું નહિ. છેવટે તેણે દયા કરી જશોદાને પોતાનું પેટ બાંધવા દીધું. "

આમાં પણ મારા બે બોલ-નાના છોકરાં પણ ગંભીર સ્વભાવનાં તોફાન કરતાં નથી. ભગવાનને બાંધવા આખા ગોકુલનાં દોરડાં ભેગાં કરવાં પડયાં અને માતાને પણ કેટલો બધો ત્રાસ ? છતાં કવિ કહે છે કે સ્પર્શમાત્રથી બે ઝાડ શાપ મુકત થઇ પોતાના ધામે પહોંચ્યાં. આમાં કઇ બાજુથી સત્યતા ?

(૯) ત્રણ અસુરોનો વધ પાયાવિનાનો.

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૨ જો પ્રકરણ ૪ થું " ભાગવતમાં કહ્યું છે કે-વૃંદાવનમાં આવ્યા પછી કૃષ્ણે ત્રણ અસુરોનો વધ કર્યો.

(૧) વત્સાસુર, (૨) બકાસુર, અને (૩) અઘાસુર, પહેલો વાછરડાના રૂપે, બીજો પક્ષીનારૂપે અને ત્રિજો સાપનારૂપે આવ્યો હતો...પરંતુ એ ત્રણમાંથી કોઇ બનાવનું વર્ણન વિષ્ણુપુરાણમાં કે ભારતમાં છે નહિ. તેમજ હરિવંશમાં પણ નથી. તેથી તેને ધ્યાન પૈ વાદાર ગણી આપણે છોડી દઇશું. "

---

(૧૦) કૃષ્ણ આપે કનિષ્ટ પુનાગીએ કલ્પેલી રાધા.

કૃષ્ણ ચરિત્ર ખંડ ૨જો પ્રકરણ ૧૦ મું. પૃ. ૧૩૪ માંની-રાધા

" ભાગવતના એ રાસ અધ્યાયમાં રાધાનું નામ કોઈ જગાએ જડતું નથી. પરંતુ **વૈષ્ણવ આચાર્યોની નસે નસમાં** એ નામ વ્યાપી રહ્યું છે. તેમની ટીકા, તેમની ટીપણીઓમાં રાધાનું નામ ડગલે ડગલે મળી આવે છે પણ મૂલમાં ક્યાંઈએ એ નામ જડતું નથી.

આગળ પૃ. ૧૩૫ થી—" રાસ પંચાધ્યાય તો શું પણ **ભાગવતમાં** પણ કોઇ જગ્યાએ **રાધાનું** નામ નથી. તેમજ **વિષ્ણુપુરાણ, હરિવંશ** અને **મહાભારતમાં** પણ તેનું નામ નથી.....

" વૈષ્ણવના કેટલાક આચારોમાંતો કૃષ્ણ કરતાં રાધાની વિશેષ પૂજા થાય છે. તો એ રાધા આવી કયાંથી ?

" રાધાનું નામ પહેલવેલું– **બ્રહ્મવૈવર્ત** પુરાણમાં આવે છે, એ પુરાણને વિષે–**વિલ્સન** સાહેબનો એવો મત છે કે સર્વ પુરાણો કરતાં એ **કનિષ્ટમાં કનિષ્ટ** છે. તેની રચના જોતાં તે આજ કાલના કોઇ ભટ્ટાચાર્યે લખ્યું લાગે છે."

એમાં મારો વિચાર–સર્વ પુરાણોમાં **બ્રહ્મવૈવર્ત** કનિષ્ટમાં કનિષ્ટ છે ત્યારે પ્રમાણ કોટિમાં મુકવા જેવું કયું પુરાણ છે ?

(૧૧) માયાવી કૃષ્ણનો વધ થતાં સાચા કૃષ્ણ રોયા.

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૪ થો. પ્રકરણ. ૧૧ મું. પૃ. ૨૬૫ માંથી.

" સૌભ નામની એક રાજધાની હતી, તે આકાશમાં ઉડતી, ફરતી, અને શાલ્વ ત્યાં રહી યુદ્ધ કરતો એવી રીતે કૃષ્ણ જોડે લડાઇ કરતાં કરતાં કૃષ્ણને રડવું પડયું કારણ શાલ્વે એક માયાવી– ખોટો વાસુદેવ બનાવી તેનો વધ કર્યો. કૃષ્ણને એ જોઇ મૂર્છા આવી ગઇ. આ ન જગીશ્વરનું ચરિત્ર કહેવાય કે ન કોઇ માણસનું કહેવાય." (આ વાર્તા મહાભારતમાંની છે.)

આમા મારો કિંચિત્ વિચાર–હું અહિંયા ઉભો છું, સામો કત્રિમ વાસુદેવ છે જે પોતે જગદીશ્વર થઇ પ્રત્યક્ષપણામાં એટલું પણ ન સમજ્યા તે યુગયુગમાં અવતાર લઇ જગતમાં ઉદ્ધારક હતા અને થશે એ ગીતાનો લેખ યોગ્ય થએલો છે એમ આપણાથી કેવી રીતે કબુલ રાખી શકાય ?

(૧૨) ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ અને શલ્ય એ ચાર પર્વ હલકામાં હલકાં છે.

કૃષ્ણચરિત્ર. ખંડ ૬ ઠો પ્રકરણ ૧ લુ. પૃ. ૨૧૦ થી ભીષ્મનું યુદ્ધ.

" હવે મહાભારતનું મોટું યુદ્ધ શરૂ થાય છે એ યુદ્ધની હકીકત ચાર પર્વમાં વર્ણવી છે. તે ચારોનાં નામ દુર્યોધનના ચાર સેનાપતિઓના નામ પરથી

ભીષ્મપર્વ, દ્રોણપર્વ, કર્ણપર્વ, અને શલ્યપર્વ રાખેલાં છે. આ યુદ્ધ પર્વો મહાભારતનો હલકામાં હલકો ભાગ છે. પુનરૂકિત, અણગમો ઉપજાવે તેવાં લાંબાં લાંબાં વર્ણન, અસ્વાભાવિકતા, અત્યુકિત અને અસંગતિ વિગેરે ઘણા દોષો તેમાં નજરે પડે છે. એનો ઘણોજ થોડો ભાગ અસલ મહાભારતમાં હશે પણ તે કયો તે નકકી કરવું બહુ અઘરૂં છે. જ્યાં આખુ વન કાંટાથી ભરેલું હોય ત્યાં ફુલ વિણવાં એ બહુ દુઃસાધ્ય છે છતાં એ ભાગમાં જ્યાં જ્યાં કૃષ્ણને લગતું કાંઇ કહેલું હશે ત્યાં ત્યાં આપણે તે અસલ છે કે નહિ તે નકકી કરવા પ્રયત્ન કરીશું"

(૧૩) ભારતમાં વિકારવાળું કૃષ્ણ ચરિત્ર.

કૃષ્ણ ચરિત્ર પૃ. ૩૨૦—નવીન ભાગ દાખલ કરનાર કવિ—

" અત્યારસુધી આપણો રસ્તો સરળ હતો તેથી વગર મુશ્કેલીએ તે આપણે કાપી શકયા પરન્તુ હવેથી મોટી ગુંચવણ શરૂ થાય છે. મહાભારત એક દરીયો છે છતાં અહિ સુધી તેના સ્થિર પાણી પર કોમળ મધુર શબ્દો સાંભળતાં સાંભળતાં સુખે મુસાફરી કરી આપણું વાહન આપણે લઇ આવ્યા છીએ પણ હવે તોફાની પવનથી ઉછળતાં મોજાંને લીધે આપણે ઉંચે ઉછળવું ને નીચે પડવું પડશે કારણ હવે આપણે મુખ્ય કરીને **મહાભારતનો બીજો થર** ચણનાર કારીગર કવિના હાથમાં આવી પડયા છીએ. તેને હાથે કૃષ્ણચરિત્રનું રૂપજ બધું ફેરવાઇ ગયું છે, જે ઉદાર હતું તે હવે સાંકડું ને નાનું થતું જાય છે. જે સરળ હતું તે હવે કૌશલ્ય ભરેલું કુટિલ થઇ પડે છે, જે સત્યમય હતું તે હવે અસત્ય અને ઠગાઇની ખાણ થઇ જાય છે. જેનાપર ન્યાય અને ધર્મ બન્ને દીપી નીકળતાં હતાં તે હવે અન્યાય અને અધર્મના ડાઘથી કલુષિત થઇ જાય છે. એ કવિના હાથમાં **'કૃષ્ણચરિત્ર એવો વિકાર પામે છે "**

(૧૪) કલ્પિત લેખોના સાગરમાં ડુબેલું કૃષ્ણચરિત્ર

કૃષ્ણચરિત્ર. પૃ ૩૯૩ માં—ઉપસંહારમાં બાબૂજી લખે છે કે—

" કૃષ્ણચરિત્રમાં સત્યનું નવું સંગઠન કરવું એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે. કારણ ખોટી અને અસ્વાભાવિક હકીકતોની ભસ્મથી એ અગ્નિ એટલો તો ઢંકાઇ ગયો છે કે તે શોધી કાઢવો પણ અઘરો થઇ પડે છે. જે સાધનોથી ખરૂં કૃષ્ણ-ચરિત્ર ઘડીને ઉપજાવી કાઢી શકાય તે સઘળાં ખોટાપણાના સાગરમાં ડુબી ગએલાં છે માટેજ તેનું સત્ય સ્વરૂપ જેટલું બની શકયું તેટલું ઉપરના પ્રકરણોમાં ઘડી બતાવ્યું છે. "

આમાં મારો કિંચત્ વિચાર—

નવા સંગઠનનો અર્થ એજ કરી શકાય કે કલ્પિત, નીતિ વિરૂદ્ધ અને અસ્વાભાવિકતાવાળું લખાણ કાઢીને, શુદ્ધ સ્વરૂપનું જણાવવું ? પુરાણકારોએ જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાંના લેખોને ગ્રહણ કરી, તેમાં અનેક પ્રકારની ઉંધી છતી કલ્પનાઓ કરી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવોના સંબન્ધે કલ્પિત, નીતિવિરૂદ્ધ, અને અસ્વાભાવિકતા વાળા લેખો લખ્યા છે તેથીજ તેમના સંબન્ધે સત્યરૂપે લેખો લખાયા નથી. માટે સત્યધર્મને ખોલવાની જરૂર છે અને તે સત્યરૂપ જૈનધર્મ આજે પણ તેવા ને તેવા સ્વરૂપનો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેના સંબન્ધે અનેક દેશી પરદેશી જૈનેતર પંડિતોના લેખો "જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન" નામના ગ્રંથમાં અમોએ પ્રગટ કરી દીધા છે અને બાકીના બીજા પણ અનેક લેખો અમારા હાથમાં ફરીથી આવેલા છે તે પણ લખીને બહાર પાડવાના છીએ, ત્યાંથી સત્ય શોધકોએ સત્યાસત્યનો વિચાર કરી લેવો.

૧૫ બાબૂજીએ પુરાણકારોના લખેલા નીતિ વિરૂદ્ધના લેખો બતાવ્યા. તો પણ પક્ષપાત નડયો.

કૃષ્ણચરિત્ર. પ્રકરણ ત્રિજું. પૃ. ૧૪ માં—બાબૂજી લખે છે કે—

" અન્યદેશના લેખકો યશ મેળવવા અથવા એવી કોઇ બીજી તૃષ્ણાથી ગ્રન્થ રચતા અને તેથી હંમેશાં પોતાની કૃતિ પોતાનેજ નામે ઓળખાવવા તેમનો ઉદ્દેશ રહેતો. પારકાની કૃતિમાં પોતાની કૃતિ ડુબાડી દઇ પોતાના નામનો લોપ કરી નાખવા તેમને ઇચ્છા થતીજ નહિ. પરન્તુ ભરતખંડના બ્રાહ્મણો તો નિઃસ્વાર્થી અને નિષ્કામ રહીનેજ પોતાનું કામ કરતા. લોકનું ભલુ (પૃ. ૧૫ થી) કરવું એ સિવાય બીજા યશના ભૂખ્યા હતા જ નહિ. આ દેશમાં એવા ઘણા ગ્રંથો છે કે જેના બનાવનારનું નામ હજુ સુધી કોઇપણ જાનતું નથી. આવા લેખકો મહાભારત જેવા લોકપ્રિય ગ્રંથ મારફતે, પોતાની કૃતિ પણ લોકમાં વિશેષ ફેલાય એવા વિચારથી, તે ગ્રંથમાં પોતના લેખ દાખલ કરી દેતા. આવા આવા કારણોને લીધે મહાભારતમાં કલ્પિત કથાઓ ઘણી છે પણ તેટલા ઉપરથી એમ કહેવું કે એ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાં કોઇ ઐતિહાસિક વાર્તા છેજ નહિ એ ઘણું અનુંચિત છે."

આમાં મારા કિચિત્ વિચારો—

ભરતખંડના બ્રાહ્મણો નિઃસ્વાર્થ અને નિષ્કામ રહીનેજ લોકોનું ભલું કરવા પોતાનું નામ ન જણાવતા. આ વિચારમાં બાબૂજીની અને અમારી દ્રષ્ટિમાં

ફેર છે. અમારા વિચાર પ્રમાણે તો—પૂર્વ પરંપરાથી ચાલતા આવેલા કોઇ સત્યરૂપજૈનધર્મથી ફંટાઇને ગેબી ગોળા ગબડાવવાને માટેજ બ્રાહ્મણો પોતાનાં નામોને છુપાવતા ? અને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરતા. જુવો પૃ. ૯ ૧૦ માં બાબૂજીનોજ લેખ—ચાર વેદ—લાખ શ્લોકોથી ભરેલું મહાભારત, હરિવંત, અઢારે પુરાણો એ સઘળું એકજ માણસે રચ્યું છે અને તેવીને તેવી સ્થિતિમાં જળવાઇ રહ્યું છે. જો આ વાત સાચી હોત તો કૃષ્ણના માથે ચઢાવેલા દૂષણોનો ઉદ્ધાર કરવા બાબૂજીને બધાં ગ્રંથોનું ડોલાણુજ શું કરવા કરવું પડતું ? તેથી એજ વિચાર ઉપર આવવું પડે છે કે—પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાના માટે કોઇ ચાલતા સત્યધર્મથી ફંટાઇ ઉંધુ છતું લખી લોકોનું વલણ પોતાના તરફ દોરવવા સત્ય વસ્તુનો ફેરફાર કરતા અને પોતાનાં નામોને છુપાવતા. નહિ કે લોકોના ભલાને માટે ? ॥ ફરીથી જુવો કે પુરાણકારોએ વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ એમ બે વખતે અવતારોની કલ્પના ઉભી કરી છે. તે શું સાચી છે ?

જો સાચી હોત તો પૃ. ૬૩ માં બાબૂજીને એમ શા માટે લખવું પડતું કે —"સ્હેજ બુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકશે કે–મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ વગેરે વાર્તા જેવી કથાઓના વિષયભૂત પશુગણને ઇશ્વરાવતાર જોડે કાંઇ દાવો દાવીજ નથી. વળી જુઓ કે—આ અવતારોની કલ્પના જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોથી ૨૪ ની તેમજ બૌધોના દશ બોધિસત્વથી દશની ઉભી કરીને પુરાણકારોએ પોતાના નામ છુપાવી લોકોને ઉંધે માર્ગેજ દોરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ? નહિ કે લોકોના ભલાને માટે ? તેથી બાબૂજીના અને અમારા વિચારમાં તફાવત પડે છે. તેનો પણ વિચાર વાચકોએજ કરી લેવાનો છે ? "

॥ ઇતિ પંદર કલમવાલો બાબૂજીનો લેખ—૧ ભારત વિશ્વાસ પાત્ર નથી. ૨ ચોવીશ હજારનું લાખ. ૩ જગદીશને માણસ દેહ ધરવાનું શું પ્રયોજન. ૪ માણસજ ન થાય તો મત્સ્યાદિક કયાંથી?. ૫ નવરા બ્રાહ્મણોએ લખ્યું. ૬ પુરાણો વ્યાસેરચ્યાં નથી. ૭ ભારત, વિષ્ણુ પુ. માં–ગોપીઓની કે દહિમાખણની વાતો નથી. ૮ બે ઝાડના બે કુબેરપુત્રો. ૯ ત્રણ અસુરોનો વધ પાયા વિનાનો. ૧૦ કનિષ્ટ પુરાણીએ કલ્પેલી રાધા. ૧૧ આવાથી કૃષ્ણના વધે સાચા રોયા. ૧૨ ભીષ્માદિક ચાર પર્વ હલકામાં હલકાં. ૧૩ વિકારવાળું ભારત. ૧૪ કૃષ્ણચરિત્ર કલ્પિત સાગરમાં ડુબેલું. ૧૫ છેવટે બાબૂજીને પક્ષાપાત નડયો એમ પંદર કલમથી શ્રી કૃષ્ણના સંબંધવાળો લેખ છે, તેનો યોગ્ય વિચાર અમોએ કરીને બતાવી દીધો છે.

આર્યોના તહેવારોથી કલમ પાંચ.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૪૯ થી

" કૃષ્ણવિષેની સારી નરસી વાતો પુરાણકારોએ સમાજમાં પ્રચલિત કરી તેમણાં લખાણોનો વિચાર કરીએ.

(૧) **પુરાણોની** વાતો એક બીજાને મળતી નથી આવતી.

કૃષ્ણનો ઉલ્લેખ જેટલો **હરિવંશમાં** છે એટલો વિષ્ણુપુરાણમાં નથી. કૃષ્ણની લીલાનું વર્ણન **ભાગવતમાં** વધારે છે.

બ્રમ્હવૈવર્ત પુરાણમાં તેની લીલાનું વર્ણન છટાદાર કરેલું છે. પરન્તુ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ એ બધું **કંઇજ કામનું નથી.**

ગોપીઓ સાથે **રાસક્રીડા** કર્યાનું વર્ણન **વિષ્ણુપુરાણમાં** છે પરન્તુ તેમાં રાધાનો ઉલ્લેખ નથી. બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં બ્રહ્માએ મધ્યસ્થ રહી રાધા સાથે કૃષ્ણનો વિવાહ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ બન્ને લીલામાં રાસલીલાનું વર્ણન છે. પરન્તું **ભાગવતમાં** તે વધારે **વિસ્તારપૂર્વક** કરેલું છે એ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે ભાગવત અને બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણના લેખકોએ પોતાની કલ્પના ચાતુર્યથી આ લીલાનું વર્ણન કરેલું છે.

હરિવંશમાં-કૃષ્ણે પોતાના આયુષ્યના છેલ્લા ભાગમાં કરેલાં કાર્યોનું તેણે ભારતીય યુદ્ધમાં કરેલાં પરાક્રમોનું અથવા અનીતિમાં પડેલાં પોતાનાજ ભાઇઓ યાદવોનો નાશ કર્યાનું વર્ણન **નથી.** પોતાના શત્રુનો સંહાર કર્યા પછી વ્રજમાં જઇને નંદયશોદાની મુલાકાત કરીને, ઋષિનું દર્શન કરવા પુષ્કર તીર્થ ગયા, એટલુંજ હરિવંશમાં કહેલું છે.

ભારત અને **વિષ્ણુપુરાણમાં** પણ સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ચરિત્ર મળતું નથી.

આગળ પૃ. ૩૫૦ માં **ભાગવત** એ એક ઉત્કૃષ્ટ અને રસપૂર્ણ ગ્રન્થ છે એ સહુ કોઇને માન્ય છે પરન્તુ આપણે ધારીએ છીએ એટલો તે પ્રાચીન નથી. લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં બંગાળામાં મુસલમાનોના રાજ્યના વખતમાં થઇ ગએલા **"બોપદેવ"** નામના વિદ્વાને એ ગ્રંથ લખ્યો છે. કૃષ્ણભક્તિનો પ્રચાર એ ગ્રંથથી વધ્યો એ ખરૂં પરન્તુ એ ઇતિહાસ નથી. એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ. કૃષ્ણની લીલાના અનેક અર્થ કરવામાં આવે છે. "

વળી જુવો. શંકાકોય શંકા ૩૭૮ માં.

" आश्रमा यवनै रुद्धा स्तीर्थानिसरितस्तथा देवतायातयान्य ऽ त्र दुष्टैर्निष्टानि भूरिशः ! શું આ શ્લોકથી એ સિદ્ધ નથી થતું કે ભાગવત ઔરંગઝેબના વખતમાં બન્યું છે ? (ભાગવત સ્કંધ. અ. ૧ શ્લોક ૩૬;"

॥ ઇતિ પુરાણોની વાતો મલતી નથી. ભારત વિષ્ણુ પુ. માં સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ચરિત્ર નથી. ૧

( ) વિષ્ણુના–ધોળા અને કાળા વાળના–બળદેવ ને કૃષ્ણ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૯૧ થી લીધેલો સાર.

" **કંશના** ત્રાસથી ત્રાહી ત્રાહી કરતી **પૃથ્વી** ગાયનું સ્વરૂપ લઇને ઇંદ્રની પાસે ગઇ અને ફરીયાદો કરી કે–ધર્મ અને ન્યાય નાશી ગયા છે. મને રજા આપો તો હું પણ પાતાળમાં જાઉં." બધા દેવતાઓની સાથે ઇંદ્ર **વિષ્ણુના શરણે** ગયા અને પૃથ્વીને ત્રાસમાંથી છોડાવવા પ્રાર્થના કરી. **વિષ્ણુએ** પોતાના માથામાંથી એક **સફેદ** અને એક **કાળો** એમ બે કેશ તોડયા અને દેવતાઓને કહ્યું કે આ મારા કેશ પૃથ્વી ઉપર ઉતરશે અને પૃથ્વીને દુઃખના ભારમાંથી મુકત કરશે."

સફેદ કેશે—**બલરામનો**, અને કાળા કેશે કૃષ્ણનો અવતાર લીધો. ત્યારબાદ વસુદેવ, ઋષિ અને તેમની પત્ની દેવકીને, કંશ પોતાના રથમાં બેસાડીને લઇ જતો હતો તે વખતે આકાશમાં શબ્દ થયો કે–હે મૂર્ખ ? જે સ્ત્રીને તૂં લઇ જાય છે તેનો આઠમો ગર્ભ તારા પ્રાણ લેશે, તે સાંભળી કંશે દેવકીના પ્રાણ લેવા તલવાર ખેંચી, પણ વસુદેવે છોકરો સોંપવાનું કહીને બચાવી. કંશને સંતોષ થયો. ભૂલ ન થવા માટે ચોકી રાખી પણ તે આઠમો ગર્ભ બદલાઇ ગયો. કંશે ગોવાળીયાના છોકરાને પત્થર સાથે અફાળ્યો અને તે વખતનાં જન્મેલાં છોકરાંનો પણ નાશ કરવાનો હુકમ કર્યો હતો, છતાં તેની શોધમાંથી બાલકૃષ્ણ છટકી ગયા હતા ઇત્યાદિ."

વળી—શંકાકોષ, શંકા ૧૩ મી પૃ. ૨ માં કૃષ્ણની **કાલા વાલથી** ઉત્પત્તિ, પુનઃ તેમને સાક્ષાત્ ભગવાન્ કહેવા શું કદી પણ યુકત કહેવાશે ? (ભાગવત)

॥ ઇતિ ધોલા કાલા કેશના–બલદેવ અને વિષ્ણુ. હિં. દે. થી. ૨॥

(૩) કૃષ્ણે—માટીના ઠેકાણે પેટમાં બ્રહ્માંડ દેખાડયું.

કૃષ્ણ ચરિત્ર. ખંડ ૨ જો. પ્રકરણ ત્રિજું પૃ. ૯૪ માં. બાબૂ વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—" કૃષ્ણે એક વખત માટીખાધેલો અને તે વાત ના કબૂલ કરવાથી જશોદાએ તેનું મોઢું ઉઘાડી જોવા માંડયું, કૃષ્ણે મોઢું ઉઘાડયું તો તેમાં-આખું બ્રહ્માંડ જશોદાને જણાયું. આ પણ કેવળ ભાગવત કારની બનાવી કાઢેલી વાત છે. " ॥ ઇતિ માટી ખાઇ કૃષ્ણે માતાને બ્રહ્માંડ દેખાડયું. ૩॥

---

(૪) કૃષ્ણે અર્જુનને વૈરાટ્ સ્વરૂપ દેખાડયું.

વળી જુઓ ગીતામાં (શં. ૪૨૮ મી, પૃ. ૬૫ માં)

" શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને વૈરાટ સ્વરૂપ દેખાડયું શું આ સંભવિત છે ? જો સંભવિત હોય તો પૌરાણીઓ કહેશે કે અર્જુને શી રીતે તે સ્વરૂપ જોયું ? જ્યારે વૈરાટ્ સ્વરૂપ જોયું ત્યારે અર્જુન વૈરાટ્‌ની બહાર હતો કે અંદર ? "

॥ ઇતિ અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણે વિરાટ્ સ્વરૂપ દેખાડયું. ૪॥

---

(૫) ઘટોત્કચના પ્રાણ ગયા ને કૃષ્ણ નાચ્યા.

કૃષ્ણચરિત્ર પૃ. ૩૨૬ થી ૨૭ માં બાબૂ વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—

" તે (કવિ) કહે છે કે-ઘટોત્કચ મરાયો, તે સાંભળી પાંડવો શોક કરવા લાગ્યા, પણ કૃષ્ણે તો રથ ઉપર ચઢી નાચવા માંડયું.

તે હવે નાના સરખા ગોવાળીયા ન હતા. તેમનાં છોકરાંને ઘેર છોકરાં થયાં હતાં. તેમજ તેમને અકસ્માત્ વાયુનો રોગ થયો હતો એવું પણ કવિ કહેતો નથી કે જેથી એમ સમજાય કે તે રોગને લીધે તેમણે એવું કરવા માંડયું હશે "

" ત્યારે એ રથ ઉપર ચઢી નાચ્યા શા માટે હશે ? માત્ર નાચતા ન હતા જોડે મોટી બૂમ પાડી હાથના તબોટા-તાલીઓ પાડતા હતા. " અર્જુને પુછયું કે " તમને થયું છે શું ? નાચો છો કેમ ? કૃષ્ણે કહ્યું કે-કરણની પાસે જે શક્તિ હતી અને જે તારી સામે વાપરવા તેણે સંઘરી રાખી હતી તે ઘટોત્કચ સામે તણે વાપરી દીધી છે તેથી હવે તને કાંઇ બીક નથી. "

આ વાતમાં-શંકાકોષ. શંકા. ૨૬૫ મી. પૃ. ૩૭ માં—

" શ્રી કૃષ્ણજી નાચતા હતા. વાહ ! ! પૌરાણીયોના ઇશ્વર નાચતા પણ હતા કે ? (ભાગવત, સ્કંધ. ૧૦, અધ્યાય ૩૩ માં) ."

ઇતિ-૧ પુરાણોની વાતો મલતી નથી. ભારત, વિષ્ણુ પુ માં સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ચરિત્ર નથી. આર્યો. તહે. । ૨-ધોલા કાલા કેશના-બલદેવને કૃષ્ણ. હિ. દે. । ૩-માટી ખાઇ માતાને બ્રહ્માંડ દેખાડયું. બાબૂ. । ૪-અર્જુનને વિરાટ્ સ્વરૂપ દેખાડયું ગીતામાં. । ૫-ઘટોત્કચના પ્રાણ જતાં નાચ્યા. બાબૂ એમ કૃષ્ણના સંબંધવાલી કલમ પાંચનો વિચાર કરીને બતાવ્યો.

કૃષ્ણના સંબંધે વિચિત્ર પ્રકારની ફરીથી કલમ ૧૧

સ્ત્રીના શાપથી વિષ્ણુ પથ્થર થયા.

શંકાકોષ શંકા ૧૫ મી. પૃ. ૨ (પદ્મપુરાણ. કાર્તિક મહાત્મ્ય)

(૧) " વિષ્ણુનુ જાલંધરની સ્ત્રી વિંદા (વૃંદા) ઉપર મોહિત થવું. પુનઃ વિષ્ણુનું શાપ વશ પથ્થર થઇ જવું માનો છો કે નહિ ? તો કહીએ ઇશ્વર કદી પથ્થર થઇ શકે છે ? "

વળી જુવો શીલનો ભંગ કરી તેના પતિને મરાવ્યો. શંકાકોષ શંકા ૪૧૬ મી પૃ. ૬૧ માં—

" જાલંધર જ્યારે શિવજીની લડાઇમાં ન મર્યો ત્યાર ભગવાને (શ્રી કૃષ્ણે) તેની સ્ત્રી વૃંદાનો પતિવ્રત ધર્મ નષ્ટ કર્યો ત્યારે તે મર્યો. હવે પૌરાણીઓ બતાવશે કે—ઇશ્વર કે જે સર્વ શક્તિમાન્ અને સત્ય છે તેનાં ઉપર પ્રમાણેના કર્મ હોય ખરાં ? "

આ વિષયમા રામાયણમાં નીચે પ્રમાણે છે—

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૧૩ । ૧૧૪ । ૧૧૫ માં નીચે પ્રમાણે છે.

" વૈકુંઠમાં નારાયણના જય અને વિજય એ ભાઇઓ દ્વારપાળો હતા. બ્રાહ્મણોના શાપથી હિરણ્ય કશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ રૂપ અસુરપણે પ્રાપ્ત થયા. નૃસિંહ અને વરાહનું રૂપ ધરીને ક્રમથી બન્નેને પ્રભુએ માર્યા.

નૃસિંહ અવતારે હિરણ્ય કશિપુને મારીને તેના પુત્ર-મહાભક્ત પ્રહ્લાદનું રક્ષણ કર્યું. એ કથા ભાગવત સ્કંધ ૭ માં વિસ્તારથી છે. અને ત્યાંથી મરીને કશિપુ-રાવણ, અને હિરણ્યાક્ષ—કુંભકરણ, થયા.

વળી પૃ. ૧૧૪ । ૧૫ માં-એક કલ્પમાં **જાલંધરથી** દેવતાઓને દુઃખીયા દેખીને, **સદાશિવે** જાલંધરને મારવાનો ઘણો ઉદ્યમ કર્યો પણ મર્યો નહિ. જાલંધરની સ્ત્રી સતી હતી તેથી તે કોઇથી મરે એવો ન હતો, ત્યારે પ્રભુએ (વિષ્ણુએ) છલકપટથી વૃંદાના સતીપણાનો ભંગ કરી દેવતાઓનુ કાર્ય કરીને આપ્યું. આ સઘળો મર્મ વૃંદાના જાણવામાં આવતા તેણે કોપ કરીને પ્રભુને (વિષ્ણુને) શાપ આપ્યો.

આ લેખની **ટીપમાં** નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યું છે–

" જાલંધરની સ્ત્રી વૃંદાના સતીપણાને લીધે તે જીતી શકાતો ન હતો. વિષ્ણુ તેના દ્વારપર સાધુ થઇને બેઠા, યુદ્ધની વાત પુછતાં જાલંધરના ટુકડા તે સતીની પાસે આવીને પડયા. તેને જોડી દેવાની સલાહ આપતાં જીવતો થયો, એટલે તે સાધુના ચરણ દબાવતાં સતીપણાના ભંગથી જાલંધર માર્યો ગયો. વિષ્ણુનું કપટ જાણીને વૃંદાએ શાપ આપ્યો કે, મારો સ્વામી તારી સ્રીનુ હરણ કરશે અને તૂ દુઃખી થઇશ. "

ઇતિ શીલનો ભંગ કરતાં ભગવાન પણ શાપિત થયા. પદ્મ પુ. ભાગવતાદિ (૧)

---

(૨) બ્રાહ્મણોએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાસે પગ ધોવરાવ્યા. ભાગ ૦ શંકા કોષ શંકા ૪૩૨ મી પૃ. ૬૭ મા.

" શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને બ્રાહ્મણોના પગ ધોવા શું આ સંભવિત છે કે? (**ભાગવત** સ્કંધ ૧૦, અધ્યાય ૫૩ માં). "

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૪ થો. પ્રકરણ ૯ મું. પૃ. ૨૪૭ થી બાબુ-વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—" યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞની શરૂઆત થઇ. સઘળાઓ જુદા જુદા કામોપર ગોઠવાઇ ગયા પરંતુ શ્રી કૃષ્ણે કયું કામ માથે લીધું ? બીજા બધાના કામ માથે એમનું પણ કામ મહાભારતમાં કહેવામાં આવ્યુ છે, તેમને **બ્રાહ્મણોના** પગ ધોવાનું કામ સ્વીકાર્યું. આનો અર્થ શો? ચાકરોને કરવાના કામપર શ્રી કૃષ્ણને શા માટે નીમ્યા હશે ? જે **બ્રાહ્મણોના** વંશજો આજે રસોઇઆનું કામ કરે છે, તે બ્રાહ્મણોના પગ ધોવાનું કામ તે શું આદર્શ પુરૂષને શોભે ? માટે જો ખરીવાત એમજ હોયતો તેમને એ કામ ઘટતુંજ ન હતું, એ આપણે વગર આંચકે કહી શકીએ.

(૭) ભૃગુની સ્રીનું માથુ કાપતાં કૃષ્ણને સાત જન્મનો શાપ.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૪૭ મો શ્લોક ૯૭ થી ૧૦૩ નો ભાવાર્થ (મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

" ભૃગુ ઋષિની સ્રી અને શુક્રાચાર્યની માતા—ઇંદ્રને કહે છે કે હે ઇંદ્ર ? હું મારા તપોબળથી કૃષ્ણની સાથેજ તમોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખીશ. તે વચન સાંભળીને ઇંદ્ર અને કૃષ્ણ ભયભીત થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા. ઇંદ્રે કૃષ્ણને કહ્યું કે હે કૃષ્ણ ? જો તમો આ સ્રીને મારી નાખો તો આપણો છુટકારો થાય. આ ઇંદ્રનું વચન સાંભળી શ્રી કૃષ્ણ સ્રીના વધનું મહાપાપ જાણુતા છતા પણ સુદર્શન ચક્રથી તે સ્રીનું માથુ કાપી નાખ્યું. આ સ્રીના વધનું ઘોર પાપ જોઇ ભૃગુઋષિએ શ્રી કૃષ્ણને એવો શાપ આપ્યો કે હે કૃષ્ણ ? તે આ ઘોર પાપ કર્યું છે તેથી તું સાતવાર મનુષ્યમાં આવીને ઉત્પન્ન થઇશ."

ભૃગુ સત્યયુગમાં થએલા બ્રહ્માના પુત્ર મનાયા છે. શ્રી કૃષ્ણ ત્રેતામાં થએલા છે. ભૃગુની સ્રીએ કૃષ્ણની સાથે ઇંદ્રને બાળી મારવાનું કયા કાળમા કહેલું ? અને સ્રી હત્યાનું પાપ તેમને કયા કાળમાં માથે ચઢાવી લીધેલું ? અને દ્વારિકાના દાહ પછી શ્રી કૃષ્ણે સાત જન્મ કયા કયા લીધેલા ? એ બધું વિચારવા જેવું ખરૂં કે નહિ ?

॥ ઇતિ ભૃગુની સ્રીનું માથુ કાપતાં શ્રીકૃષ્ણે સાત જન્મ કર્યાં મત્સ્યપુ૦ (૭)

---

(૮) કૃષ્ણે શતધનુનું માથું કાપ્યું મણિ મળ્યું નહિ.

ભાગવત દશમ સ્કંધ ઉત્તરાર્દ્ધ, અધ્યાય ૫૭ મો પત્ર ૨૦૩, શ્લોક ૨૧ થી ૨૩ (મ. મી. પૃ. ૮૦)

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એક મણિના લોભથી—શતધનુનું માથું ચક્રથી કાપી નાખ્યું પણ તેની પાસેથી મણિ નીકળ્યું નહિ. શતધનુને ફોગટ માર્યો કેમકે મણિ તો તેની પાસેથી નીકળ્યું નહિ બળભદ્રજીએ કહ્યું કે કોઇને આપી દીધું હશે આગળ તપાસ કરો. ઇત્યાદિ."

॥ ઇતિ શ્રી કૃષ્ણે મણિના લોભથી શતધનનુનું માથું કાપ્યું, મણિ ન મળ્યુ. ભાગ (૮)

---

(૯) ધાવતા કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધા.

ભાગવત દશમ સ્કંધ અધ્યાય ૬ ઠો (શં. ૫૨ મી પૃ. ૮)

" પૂતના મથુરામાથી ગોકુળમા ગઇ. નંદરાયના વ્રજમા જઇને ત્યાથી શ્રી કૃષ્ણને ધવરાવવા લીધા. શ્રી કૃષ્ણે ધાવતા ધાવતાં તેના પ્રાણ ચુસીને મારી નાખી મરતા તે પોતાનું રાક્ષસી રૂપ ધારણકરીને પડી કે તે રાક્ષસીદેહ પ્રડવાથી છ કોશ અંદરના વૃક્ષ ભાગી ભુકો થઇ ગયા, તે પછી કૃષ્ણને ગોપીઓએ તેની છાતી ઉપરથી લઇ લીધા ! હવે પુરાણીઓ કહેશે કે હાલ ગોકુલ મથુરાને કેટલું છેટું છે ? હાલ મથુરાને ગોકુલને માત્ર ૪ માઇલ છેટું છે તો બતાવશો કે ઝાડ ભાગી પડયા ને ઘર કેમ ન ભાગ્યા ? તથા માણસો કેમ ન મર્યા ? "

॥ ઇતિ ધાવતા કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધાનો વિચાર ભાગ૦ (૯)

---

(૧૦) શાગથી શાબેલુ તેના પાનથી યાદવકુળનો નાશ.

શકાકોષ શંકા ૪૬૦ મી. પૃ. ૭૪ (ભાગવત સ્કંધ ૧૧ મો અ ૧)

" કૃષ્ણના પુત્ર શાબને, ગર્ભવતી સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરાવી.

" આ સ્ત્રી શું જણશે ? એમ બ્રાહ્મણોને પૂછવાથી બ્રાહ્મણોએ કહેવું કે—' આ સ્ત્રી તમારા કુળનો નાશ કરે એવુ મુશળ જણશે " તુરતજ બીજા છોકરાઓએ શાબનુ પેટ છોડીને જોયુ તો મુશળ જોવામા આવ્યું. શુ આ માનવા લાયક છે ?

તે મૂશળને ભાગીને સમુદ્રમા નાખવુ તેનાથી " પાન " ઉગવી અને તે પાનથી યાદવકુળનો સંહાર થવો. શુ વાસ્તવિક છે કે ? "

॥ ઇતિ–શાબેલાને પાન ઊગ્યું, તેથી યાદવકુલનો નાશ. ભાગ૦ (૧૦)

---

(૧૧) શ્રી કૃષ્ણના સ્પર્શથી અજગરનો વિદ્યાધર.

શંકાકોષ શં, ૪૩૩ મી પૃ. ૬૭ મું. ભાગવત સ્કંધ ૧૦ અ. ૩૪ મો–

" શ્રી કૃષ્ણનો પગ અડવાથી અજગરનું શરીર મટીને તેનું સુદર્શન નામનો વિદ્યાધર થવો. શું માનવા લાયક છે ? "

॥ઇતિ–૧ સ્ત્રીના શાપથી વિષ્ણુ પથ્થર પદ્મપુ૦ ભાગવતાદિ. । ૨ બ્રાહ્મણોએ ભગવાન પાસે પગ ધોવરાવ્યા. ભારત, ભાગવતાદિ. । ૩ પ્રદ્યુમ્ને દેવીનું સ્તનપાન કરી પુત્રો પેદા કર્યા. ભાગ૦ । ૪ કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં જઇ લડયાને ત્યાંથી ધન દ્વારિકામા લાવ્યા હરિવંશપુ૦ । ૫ મણિના માટે બલદેવના પ્રેમનો ભંગ મત્સ્યપુ૦ । ૬ દૈત્યોને ઠગવા મોહિનું રૂપ ધર્યું. મત્સ્ય૦ । ૭ ભગુની સ્ત્રીનું માથું કાપ્યું. તેથી સાત

જન્મ. મત્સ્યપુ૦ । ૮ શતધનુંનું માથું કાપતાં મણિ ન મળ્યું. ભાગ૦ । ૯ ધાવતાં પુતનાના પ્રાણ લીધા. ભાગ૦ । ૧૦ શાંબથી શાંબેલું તેને પાન ઊગ્યું તેથી જાદવ કુલનો નાશ. ભાગ૦ । ૧૧ કૃષ્ણના સ્પર્શથી અજગરનો વિદ્યાધર. ભાગ૦ એમ ૧૧ કલમનો વિચાર.

વિષ્ણુના સંબંધે અનુચિત લેખોમાં દ્રષ્ટિપાત.

(૧) નૃસિંહકાવતારનું કાર્ય તે પરમેશ્વરને છાજે ?

શિવપુરાણ, જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય. ૬૧ મો શ્લોક ૨૨ થી (મ. મી. પૃ. ૪૦)

" નૃસિંહ અવતારમાં કૃષ્ણજીએ હિરણ્ય કશ્યપને પકડયો અને પોતાના ખોળામાં ઘાલીને નખોથી લોહિ કાઢયું અને ગર્જારવ કરીને તેનું લોહિ પીધું અને તેના આંતરડાં કાઢીને ગળામાં નાખ્યાં. આવા પ્રકારથી બધાએ દેવતાઓના દેખતાંજ પ્રાણ લીધા ઇત્યાદિ. "

બધાએ જીવોનો ઇશ્વર થઇ, આવા અયોગ્ય કાર્યમાં પડે તો પછી તે સુકનજ શાનો ?

॥ ઇતિ–નૃસિંહે આંતરડાં કાઢયાં. શિવ૦ (૧)

---

(૨) કૃષ્ણે પશુઘાતથી પર્વતપૂજા કરાવી કયા પદના માટે ?

વિષ્ણુપુરાણ પાંચમો અંશ. અધ્યાય ૧૦ મો શ્લો. ૩૮ થી ૪૪ તક—

" શ્રી કૃષ્ણજીએ વ્રજના લોકોને ગોવર્ધન પર્વતની પૂજાનો મેધ્ય એટલે પશુ મારવાનો ઉપદેશ આપ્યો અને તે પ્રમાણે તે લોકોએ દહી, દૂધ અને માંસથી પૂજા કરી અને સેંકડો હજારો બ્રાહ્મણોને જમાડયા, ઇત્યાદિ " (મ મી પૃ ૭૬)

શ્રી કૃષ્ણજીને જગત પરમેશ્વર વિષ્ણુરૂપે માનીએ તો પછી આ કાર્ય કયું પદ મેળવવાને માટે ?

॥ ઇતિ પશુઘાતથી પર્વત પૂજાવ્યો વિષ્ણુપુ. (૨)

---

(૩) નૃસિંહાવતાર ભાગવતના.

ભાગવત સ્કંધ ૭ મો, અધ્યાય ૮ માનો ભાવાર્થ (મ. મી પૃ. ૮૭)

" શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને નૃસિંહનું રૂપ ધરીને હિરણ્ય કશિપુને મારી તેના

એક હજાર સુભટોને ઘણા બુરા હાલથી માર્યા અને લોહિ લાગાવાથી મુખ લાલ ચોળ થઇ ગયું અને લોહીવાળા પોતાના હોઠ જીન્હાથી ચાટયા અને દૈત્યોનાં આંતરડાં કાઢીને ગલામાં પહેર્યાં. ઇત્યાદિ ”

આગળ નવમા અધ્યાયના શ્લોક પહેલાનો ભાવાર્થ.

“ આ અઘોર કાર્ય કરતી વખતે એવો ક્રોધ ચઢયો હતો કે--**બ્રહ્મા, મહાદેવ અને દેવતાઓ** પણ શ્રી કૃષ્ણજીની પાસે જઇ ન શકયા ? ”

॥ઇતિ-નૃસિંહે-એક દૈત્યનો અને હજારો સુભટોના પ્રાણ લીધા. ભાગવત.

નૃસિંહમાં પાંચ વિરૂદ્ધ લેખો.

નૃસિંહ અવતારના માટે આપસ આપસમાં વિરૂદ્ધ પાંચ લેખો તેની નોંધ

(૧) શંકાકોષ. શંકા. ૩૯૬ મી. પૃ. ૫૮ માં.

“ જ્યારે અધર્મને મટાડવા અવતારનું થવાનું ગીતામાં લખ્યું છે તો નૃસિંહવતારની દુર્ગતિ કેમ થઇ? કે જેનું ચર્મ અને કપાળ વીરભદ્રદ્વારા શિવજી ધારણ કરી બેઠા છે ? શું આ માનનીય છે કે ? (લિંગપુરાણ) ”

(૨) શંકાકોશ. શંકા. ૪૦૮ પૃ. ૬૦ માં.

“ જ્યારે નૃસિંહજી પોતે ઇશ્વર હતા ત્યારે વીરભદ્રે શરભપક્ષીનું રૂપ ધરીને તેમને કેમ મારી નાખ્યા ? (લિંગપુરાણ) ”

(૩) શંકાકોષ શંકા ૪૩ મી. પૃ. ૭ માં નૃસિંહઅવતારનું થાંભલામાંથી નીકળવું શું સંભવિત થઇ શકે છે ? (ભાગવત) ” *

(૪) વળી જુવો- શંકાકોપ શંકા ૪૪ મી પૃ. ૭ માં “ પ્રહ્લાદની ૩ પેઢી થવી નૃસિંહના વરદાનથી એકવીશ પેઢીનો ઉદ્ધાર થવો શું કદી સંભવિત થઇ શકે છે ? ”

(૫) શંકાકોષ શંકા. ૩૬૭ મી. પૃ. ૫૩. માં “ માર્કંડેય (સહસ્રાનીકજીથી) કહે છે કે-હે રાજન્! નૃસિંહરૂપ ધારણ કરેલા કેશવ ભગવાન ઉપર તુલસી, પુષ્પમાળા નિર્માલ્ય ઉતારી જે જલથી સ્નાન કરાવે છે તેનાં તમામ

---

* પુરુષસિંહ-પાંચમા વાસુદેવ છે, નિશુંભ પ્રતિવાસુદેવ છે. આ વાત પૃ. ૨૨૪ થી જુવો. પુરુષના ઠેકાણે “ નૃ ” શબ્દ ગોઠવી, થાંભલામાંથી ઉત્પન્ન કરી કેવી વિચિત્ર વાતો ગોઠવી દીધી છે.

પાપ મટી જાય છે અને તમામ તીર્થોનું ફળ મળે છે અને વૈમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય છે. શું સંભવિત છે ? (લિંગપુરાણ અધ્યાય ૪૨ મો.)"

નૃસિંહમાં કિંચિત્ વિચાર—પ્રથમ **શિવ.** પુ૦ માં નૃસિંહે હિરણ્યકશ્યપનું લોહી કાઢીને પીધું, આંતરડાં કાઢી ગળામાં નાખ્યાં અને બધા દેવોને દેખતાં પ્રાણ લીધા.

ભાગવતમાં—શ્રી કૃષ્ણે નૃસિંહરૂપ ધરીને—હજાર સુભટોની સાથે હિરણ્યકશિપુના ખુરા હાલ કરી લોહિવાળા પોતાના હોઠ પોતાની જીભ્હાથી ચાટયા અને દૈત્યોનાં આંતરડાં ગલામાં પહેર્યાં અને તેમના ભયથી બ્રહ્માદિક પણ દુરજ રહ્યા.

લિંગપુરાણમાં—વીરભદ્રે શરભપક્ષીનું રૂપ ધરીને નૃસિંહને મારી નાખ્યા અને તેમનું ચામડું અને કપાળ શીવજી ધારણ કરી બેઠા.

વળી એજ લિંગપુરાણવાળો—નૃસિંહનું પૂજન કરાવી તમામ તીર્થોનું ફલ અપાવે છે અને વૈમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગમાં પુચાડે છે. આમાં સાચું કયું ?

અમોએ—**પંદરમા** તીર્થંકરના સમયમાં થએલા—પુરૂષસિંહ વાસુદેવાદિકનું પાંચમું ત્રિક બતાવેલું છે, તે પુરૂષસિંહન. ઠેકાણે નૃસિંહ નામ ગોઠવી જુદા જુદા પુરાણકારોએ કેવા કેવા પ્રકારનો ઉંધો છત્તો સંબંધ લખ્યો છે તે વિચારી જુવો.

પ્રથમ **અશ્વગ્રીવ** પ્રતિવિષ્ણુને વિષ્ણુ ઠરાવી પોતાનીજ ધનુષદોરીથી માથાવિનાના ઠરાવી વિશ્વકર્માની પાસે સૂર્યના ઘોડાનું માથું ચોંટાડાવી હયગ્રીવવિષ્ણુ કહી બતાવ્યા હતા. બીજા **તારક** પ્રતિવિષ્ણુને–તારકાસુરથી પ્રસિદ્ધમાં મૂકી કેટલું બધું ઉંધું છતું લખીને બતાવ્યું છે. ત્રિજા **મેરૂક** પ્રતિવિષ્ણુને પુરાણકારે દાનવ ઠરાવી તેનાથી વિષ્ણુને ભાગતા બતાવ્યા છે. ચોથા **મધુ** પ્રતિવિષ્ણુ અને તેના ભાઇ **કૈટભને** વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવી બ્રહ્માને મારવા દોડાવ્યા છે. આ બધા જૈનોના અને વૈદિકોના લેખો વાંચતા આવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરો.

॥ ઇતિ અનુચિત લેખોમાં દૃષ્ટિપાત કરતાં. શિવ પુ. ભાગવત. લિંગ પુરાણાદિકના જુદા જુદા નૃસિંહનો વિચાર.

———

મધુપાન સાથે કૃષ્ણનો પર સ્ત્રી ભોગ.

પદ્મપુરાણ ઉત્તરખંડ અધ્યાય ૮૩ મો. શ્લોક ૫૪ । ૫૫ થી

(૧) "દિવ્ય આસન ઉપર બેસીને કૃષ્ણજીએ અને તેમની સાથમા આવેલી સ્ત્રીઓએ મધુપાન કર્યું. દારૂના નશાથી બે ભાન બનેલાઓએ અકેકથી હાથ ભીડાવ્યા. છેવટે અતિકામવશ થએલા કુંજગહન ઝાડીમા પેશી ગયા." (મ. મી પૃ ૭૯)

॥ ઇતિ મધુપાનથી મત્ત શ્રી કૃષ્ણ સ્ત્રીઓ સાથે ઝાડીમાં પેઠા પદ્મ પુ.

---

(૨) ગોપીઓના દારૂમાસથી કૃષ્ણ પૂજાયા.

શંકાકોષ શંકા ૩૫૬ મી. પૃ. ૫૨ મા.

" શ્રી કૃષ્ણજી કહે છે કે-આ સઘળી ગોપીઓએ-કંશના વધ કરવા અર્થે-દહિં, દૂધ, સુગ (દારૂ) માસ આદિથી મારૂં પૂજન કર્યું છે આપ પૌરાણીઓ તો આ સત્ય માનતાજ હશે. ?"

આમા મારા બે બોલ-શ્રી કૃષ્ણ ત્રણ ખંડના ભોક્તા મહારાજા હતા, આમા તો કોઇનો વાધો છેજ નહિં. છતાં પુરાણકારોએ જગતના કર્તા હર્તા, અને ગીતામા યુગયુગના ઉદ્ધારક ભગવાન ઠરાવ્યા છે. પણ તેમના સંબધે જૂઠ લખતા એક બાળક જેટલો પણ વિચાર કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી. શ્રી કૃષ્ણને ત્રણ ખડના રાજા માનીએ તો પણ, તેમને એકલા લફંગા જેવા ફરતા હતા એમ કેવી રીતે લખી શકાય ? જો એટલો વિચાર કરી કલમ ચલાવી હોત તો કદી પણ એમ લખી શકતા ખરા કે ? અતિ કામવશ થયેલાં કુંજગહન ઝાડીમા પેશી ગયા ? આમા વધારે શું લખીને બતાવું ?

કોઇ ગામમા **વિધવા** બ્રાહ્મણીનો કોઇ પુરૂષની સાથે સંબંધ થતાં લોકોએ ભાડવા માડયા તે બાઇના સબંધીઓને ઘણી શરમ ભરી વાત લાગતા તે બાઇને ઘણુ દબાણ કરવા લાગ્યા, ત્યારે તે **બાઇએ** છેવટનો ઉત્તર એવો આપ્યો કે— **આપણા બધા દેવો** બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવાદિક **બાયડીઓ વિના** એક **ઘડી** ભરતો રહી શકયા નથી, તો પછી તમો બધા મને શું કવ્વાને હેરાન કરી રહ્યા છો ? છેવટે તેઓ ચૂપ થઇ ગયા.

પુરાણકારોએ લેખો લખતા દુનીયાનીજ નીતિનો વિચાર કર્યો હોત તો પોતાના કલ્પિત દેવાના સંબધે પણ આવા અનીતિ ભર્યા તદ્દન જૂઠા લેખો લખી શકતા ખરા કે ? તેમને ધર્મનો ભય છોડયો તો છોડયો પણ અયોગ્ય લેખ લ-

ખતા દુનીયાનો ભય શા માટે છોડયો ? તેનો પણ વિચાર આવમા કરી જુઓ

॥ ઇતિ (૨) મધુપાનથી મત્ત અને દારૂમાંસથી પૂજ્ય કૃષ્ણ, સંબંધના વિચારો અનેક પ્રકારના કરી બતાવ્યા.

---

(૩) પર સ્ત્રીના લાલચું શું જગદીશ્વર હતા ?

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાચમો અધ્યાય ૧૩ મો શ્લોક ૫૮ મો (મ મી. પૃ ૭૮)

" તે ગોપાંગનાઓના પતિઓએ, ભાઇઓએ, અને પિતાઓએ ઘણીએ નિવારણ કરી તો પણ ન માન્યુ અને રાત્રીએ કૃષ્ણજીની સાથે ક્રીડા કરતીઓ રહી ઇત્યાદિ "

॥ ઇતિ–ગોપીઓ સાથેની ક્રીડા, વિષ્ણુપુ (૩)

---

(૪) ફરીથી વિશેષ પદ્મપુરાણ ઉત્તરખંડ અધ્યાય ૨૪૫ મો પત્ર ૭૫૮ શ્લોક ૧૭૦–૧૭૧ નો ભાવાર્થ (મ મી પૃ ૭૮)

" પોતાના પતિઓનો, પુત્રોનો અને ભાઇઓનો પણ કરેલો છે ત્યાગ. તેમજ પોતાના કુળની મર્યાદાનો પણ કર્યો છે ત્યાગ, કામદેવના બાણથી પીડાને પામેલીઓ તે બધીએ ગોપીઓ, સાથે મળીને કૃષ્ણજીની પાસે આવીઓ અને પોતાની ભુજાઓથી કૃષ્ણનુ આલિંગન કરી ભોગ ભોગવવાને લાગીઓ જેમ દેવતાઓ અમૃતનુ પાન કરે તેમ અધરપાન કરતા રહ્યા ઇત્યાદિ "

॥ ઇતિ–ગોપીઓ સાથેની ક્રીડા ફરીથી પદ્મપુ (૪)

---

(૫) ફરીથી વિશેષ શબ્દકોશ શંકા ૧૬ મી, પૃ ૭ માથી—

" ગોપીઓના સ્નાન કરતી વખતે વસ્ત્રાદિ લઇને કૃષ્ણનુ સતાવવુ અને પાણીમા ઉભે ઉભે ગોપીઓએ પ્રાર્થના કરી કે–મહારાજ કૃપા કરીને વસ્ત્ર આપી દો નવીન સનાતન ધર્મના ઇશ્વર કૃષ્ણનુ એ કહેવું કે તમે જળમાથી નગ્ન નીકળી અને વસ્ત્ર લઇ લ્યો શુ આ નિર્લજ્જપણું નથી ? (ભાગવત) "

॥ ઇતિ–ગોપીઓના વસ્ત્ર હરણ ભાગવત (૫)

વિષ્ણુ, પદ્મ અને ભાગવત—આ ત્રણે પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણને ભગવાન રૂપે માની પરસ્ત્રીના દૂષણથી દૂષિત લખ્યા છે ખરા પણ આજકાલ

વૈદિકમતના પંડિતોજ આ વાત પાયા વિનાની જાહેર કરી રહ્યા છે. જૈનો તો વાસુદેવની પદ્વીના ધારક, ત્રણખંડના ભોક્તા જેવી રીતે પૂર્વકાળમાં આઠ મહારાજાઓ થઇ ગયા છે તેવી રીતના આ નવમા કૃષ્ણ પણ મહારાજા જ હતા. એમ સ્પષ્ટપણે બતાવી રહ્યા છે. આમાં સત્ય શું છે તે વિચારી જુવો.

॥ઇતિ. પદ્મ પુ. વિષ્ણુ પુ. ભાગવતાદિકથી–મધુપાન સાથે સ્ત્રીના ભોગાદિકનો વિચાર કલમ પાંચથી.

કૃષ્ણ ભગવાનને આહેડી લખનાર તે કેવો ?

ભાગવત–દશમસ્કંધ. ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૫૮ મો. પત્ર ૨૦૬, શ્લોક ૧૪ થી ૧૬ નો ભાવાર્થ–(મ. મી પ. ૭૯)

(૧) " જે વનમાં હાથીઓ અને મૃગો ઘણા હતા, તે વનમાં શ્રી કૃષ્ણજી અર્જુનને સાથમાં લઇ શીકાર કરવાને ગયા. ત્યાં વાઘ, સૂયર, પાડા, શરભ, રોજ, ગેંડાં, ખરગોસ, આદિ ઘણાં જાનવરોને બાણોથી વિંધી નાખ્યાં. પછી તે જાનવરોને નોકરો રાજાની પાસે લઇ ગયા. રાજા તૃષાથી પીડિત યમુના નદી ઉપર ચાલ્યા ગયા. ઇત્યાદિ."

॥ ઇતિ–શ્રી કૃષ્ણે શીકાર ખેલ્યાનો વિચાર. ભાગ૦ થી (૧)

---

(૨) દારૂમાંસથી કૃષ્ણ શું દેવીને પૂંજાવે ?

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાંચમો. અધ્યાય ૧ લો. શ્લો ૮૩ થી ૮૬ નો ભાવાર્થ.

" યોગમાયાને શ્રી કૃષ્ણજી કહે છે કે–હે દેવિ ! આર્યા, દુર્ગા, દેવગર્ભા, અંબિકા, ભદ્રા, ભદ્રકાળી ક્ષેમ્યા, ક્ષેમંકરી તૂં છે. અને જે નમ્ર થઇને તારી સ્તવના સાંજ સવાર કરશે. તેનાં ઇચ્છિત કાર્ય મારા પ્રસાદથી થશે. અને તૂં પણ દારૂ, માંસ અને ભક્ષ્ય ભોજનથી પૂજિત થએલી, પ્રસન્ન થઇને સર્વ કાર્ય કરીશ ? હે સર્વદા ભદ્રે ! તે લોકો મારા પ્રસાદથી નિઃસંદેહ થશે, તૂં જા. ઇત્યાદિ." (મ. મી. પૃ. ૭૭ થી.)

॥ ઇતિ–શ્રી કૃષ્ણે દારૂમાંસથી દેવીને પૂજાવી. વિષ્ણુ પુ૦ (૨)

---

(૩) કૃષ્ણના શીકારમાં નારદની સાક્ષી.

ભાગવત–દશમ સ્કંધ. ઉત્તરાર્ધ. અધ્યાય ૬૯ પત્ર ૨૪૬ (મ. મી. પૃ.

૮૦) " શ્રી કૃષ્ણજીને શીકાર કરતા નારદજીએ પણ જોયા હતા એમ તેમા જણાવેલું છે "

॥ શીકાર કરતા શ્રી કૃષ્ણને નારદે જોયા ભાગ૦ (૩)

---

(૪) શીકારનુ પાપ કૃષ્ણ પોતેજ બતાવી રહ્યા છે.

ભાગવત દશમસ્કંધ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૫૧ મો પત્ર ૧૮૧ શ્લોક ૬૪ મો

ભાવાર્થ " શ્રી કૃષ્ણજી પોતેજ– રાજા મુચુકુંદને શીકાર કરવાનુ પાપ બતાવી રહ્યા છે કે હે રાજન ! તે ક્ષાત્ર ધર્મમા રહીને શીકારથી–ઘણા જીવોને માર્યા છે તેથી હવે તૂં મારો આશ્રય લે અને સમાધિસ્થ થઇને તપશ્ચર્યા દ્વારા તે કરેલા પાપનો તુ નાશ કર ? " (મત મીમાસા પૃ ૮૦ થી)

॥ ઇતિ—કૃષ્ણ પોતે રાજા મુચુકુંદને શીકારનુ પાપ કહે છે. ભા૦ (૪)

---

(૫) કૃષ્ણજી શીકારનો અભ્યાસ કરતા રહ્યા

મત્સ્યપુરાણ૦ અધ્યાય ૪૫ મો શ્લોક. ૧૨ માનો ભાવાર્થ

શ્રી કૃષ્ણજી સ્વાભાવિક રીતે શીકાર કરવાને ગયા ત્યા ઘણા કાળ સુધી અભ્યાસ કરીને પછી પાછા આવ્યા (૧૨) " (મતમીમાસા પૃ ૧૨૨ મા)

॥ ઇતિ–કૃષ્ણને શીકારના અભ્યાસનું મત્સ્યપુ૦ કહે છે (૫)

ઇતિ –કૃષ્ણે શીકાર ખેલ્યો ભા (૧) દારૂ માસથી દેવી પૂજાવી વિષ્ણુપુ (૨) ના શીકારખેલતા નારદે જોયા ભા (૩) ના કૃષ્ણે શીકારનુ પાપ બતાવ્યુ ભા (૪) ના મત્સ્યે–ખેલવાનુ બતાવ્યું. એમ કલમ પાચ

શ્રી કૃષ્ણે ફોઇનુ હરણ કરી દશ પુત્રો પેદા કર્યા

શ કાકોષ શ કા ૨૬૭ મી પૃ ૩૭ માથી

(૧) " શ્રી કૃષ્ણે પોતાના બાપની બહેન (ફોઇ) કે જે રાજાઅધિદેવની પુત્રી–મિત્રવિંદાનુ હરણ કરી વિવાહ કર્યો અને તેથી દશ ૧૦) પુત્રો ઉત્પન્ન થયા શુ આ સભવિત છે ? (ભાગવત સ્કંધ ૧૦ મો અધ્યાય ૫૮ મો)

ઇતિ કૃષ્ણે ફોઇનુ હરણ કરી ૧૦ પુત્રો પેદા કર્યા ભા૦ (૧)

---

(૨) સ્ત્રીનું રૂપ ધર્યું તેને દર્પણમાં જોયું, કૃષ્ણ પોતેજ મોહી પડયા. ઉપદેશ રત્નાકર. પૃ. ૫૯ માંથી.

दर्पणार्पित मालोक्य मायास्त्रीरुपमात्मनः आत्मन्येवाऽनुरक्तो यः श्रियं दिशतु केशवः ॥

ભાવાર્થ:–કેશવ (શ્રી કૃષ્ણ) માયાથી સ્ત્રીનું રૂપ ધરીને દર્પણમાં જોવા લાગ્યા અને તેમાં પોતે રાગવાન થઇ ગયા. તેવા ભગવાન અમારૂં કલ્યાણ કરવા વાળા થાઓ. ”

આ સ્તુતિકારની સ્તુતિ બનાવટી વાતો ઉપરથી વિચાર વિનાની થએલી જણાય છે. જગદીશ્વર હોય તે એવા ભાન ભૂલેલા હોયજ કેમ ?

॥ ઇતિ દર્પણમાં પોતાનું સ્ત્રી રૂપ જોતાં મોહિત. (૨)

---

(૩) ભગવાન રાસક્રીડાથી દેવાંગનાઓને મોહી લેતા. શંકાકોશ શંકા ૪૩૪ મી. પૃ. ૬૭ માં—

“ ભગવાનની રાશક્રીડા જોવાથી દેવતાઓની સ્ત્રીઓનું પણ કામાતુર થવું શું આ સંભવ છે કે ? શું કૃષ્ણે કોઇ પૌંરાણી પાસે મોહિની કે વશીકરણના જપ કરાવ્યા હશે ? કે જેથી ઘણી સ્ત્રીયો મોહી પડતી હતી ? (ભાગવત.) ”

રાસક્રીડા શું ભવાઇ જેવી ન ગણાય ? તે શું ભગવાન કરતા ? ન જાણે પુરાણકારોએ કયા હિસાબથી એ વાત લખી હશે ?

ઇતિ–રાસક્રીડાથી દેવાંગણાઓ મોહિત. ભાગવત (૩)

---

(૪) રામ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ વિષયી નિર્મર્યાદી. હિંદુસ્તાનના દેવો. પ્રકરણ ૬ હું. પૃ. ૧૮૭ થી. રોમેશદત્ત કૃત ‘ મહાભારત ’ ઉપરથી પૃ. ૩૫. થી

“ ધાર્મિક વૃદ્ધિ માટે વિષ્ણુના અવતારો તરીકે રામ અને કૃષ્ણ વચ્ચે ઘણો લાંબો વખત હોવો જોઇએ. બન્નેમાં અદ્ભુત શક્તિ અને લડાયક બળ લાગુ પાડવામાં આવે છે, પણ એમાંનો એક સદ્ગુણ અને વિનયનો આદર્શરૂપ હતા અને બીજા વિષયી પણા અને નિર્મર્યાદ અનીતિના નમુના હતા. ”

પૃ. ૧૮૮ થી “ હિંદુસ્તાનના મોટા ભાગના, એ (કૃષ્ણ) માનીતા દેવ છે અને તરૂણ વર્ગ એમને ઉત્તમમાં ઉત્તમ દેવ ગણે છે.

“ વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો–વ્હેમ અને શ્રદ્ધાલુપણાના પ્રાચીન

દુર્ગમાંથી, અર્વાચીન વિચારની વૃદ્ધિએ હિંદુ ધર્મને, હાંકી કાઢયો છે. તેથા તેને આ રાસ રમતા, કામપ્રિય, શૂરા, દેવપુરૂષના સ્વરૂપ નીચે આશ્રય લે છે અને એમના વિષયી મસ્ત આનંદને ધાર્મિકરૂપ આપી, નવીન રચનામાં આવવા પ્રયત્ન કરે છે."

(૫) આગળ પૃ. ૧૮૯ થી નીચેના ઉતારામાં–મહાદેવ પણ કૃષ્ણની કીર્તિ ગાતા જોવામાં આવે છે– "બ્રહ્માથી પણ શ્રેષ્ઠ એવા હરિ, શાશ્વત પુરૂષ શ્રી કૃષ્ણ છે. સુવર્ણ જેવા પ્રકાશમાન, વાદલા વગરના આકાશમાં ઉગેલા સૂર્યના જેવા છે. તેમને દશ બાહુ છે, તેઓ મહાતેજસ્વી છે, દેવોના શત્રુના નાશ કરનાર છે અને સર્વ દેવો તેમને પૂજે છે. બ્રહ્મા તેમના ઉદરમાંથી, હું તેમના માથામાંથી, નક્ષત્રો તેમના માથાના કેશમાંથી, સુર અને અસુરો તેમના રૂવા-માંથી અને ઋષિયો અને શાશ્વત દુનીયા તેમના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. તેઓ માનના આપનાર છે, દેવોનાં કાર્યો સફળ કરવા જન્મ લે છે અને માનુષ રૂપ ધારણ કરી યુદ્ધમાં સર્વ પ્રાણીઓનો નાશ કરશે. કારણ કે ત્રિવિક્રમ (જેમને ત્રણ પગલાં ભર્યાં છે) વિના બધા દેવગણો નાયક વિનાના હોઇ દેવકાર્યો કરવા શકિતમાન નથી.... એ દેવ પુંડરીકાક્ષ છે. શ્રીના ઉત્પન્ન કરનારા છે અને શ્રીની સાથે રહેનારા છે.... હે દેવો ? તમારે સ્તુતિની ઉત્તમ અને પૂજ્ય માળાઓ સાથે એમની પાસે જઇને શાશ્વત બ્રહ્માની પેઠે એમની ઉચિત છે તે પ્રમાણે પૂજા કરવી જોઇએ કારણ કે જે મારૂં અને પિતામહ–બ્રહ્માનું દર્શન કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને પ્રતાપી અને તેજસ્વી વાસુદેવનું (કૃષ્ણનું) દર્શન કરવું. તેમનું દર્શન થયુ એટલે મારૂં દર્શન થયું કે દેવેશ પિતામહ બ્રહ્માનું દર્શન થયું. એ વિષે મને કાંઇ શક નથી. હે તપ ! જેમનું ધન છે એવા દેવો ! તમે એમ જાણો" ×

॥ ઇતિ–કૃષ્ણે કોઇનું હરણ કર્યું, ૧) દર્પણમાં પોતાનું આ રૂપ જોતાં મોહિત. ૨) રાસક્રીડાથી દેવાગનાઓ મોહિત. ૩) શર્મ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ વિષયી નિર્મ યાદી, ૪, મહાદેવે પણ કૃષ્ણની કીર્તિ ગાઇ. એમ પાંચ કલમથી

વૈદિકે જૈન બૌદ્ધની ઉત્પત્તિના લેખો ૯ નું. સ્વરૂપ

વિષ્ણુએ જૈનાદિ મતો સ્થપાવી, યજ્ઞોને નિંદ્યા.

કૃષ્ણે બૃહસ્પતિને માયાવીસોંપી દૈત્યોને વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ કરાવ્યા. ॥ પદ્મપુરાણ પ્રથમ સૃષ્ટિખંડ. અવતાર ચરિત્ર નામના અધ્યાય ૧૩ મો. તેમાં નીચે પ્રમાણે છે.

---

૧ × અનુશાસન પર્વ, મહાભારત (અધ્યાય ૨૫૧ ભાષાંતર કર્તા)

"વૃહસ્પતિએ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું ચિંતવન કર્યું, એટલે કૃષ્ણજીએ માયાવી પુરૂષ પેદા કર્યો અને વૃહસ્પતિને કહ્યું કે તમો જાઓ આ, માયાવી પુરૂષ જ બધાએ દૈત્યોને વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરી દેશે. તમે ફીકર કરશો નહિ ઇત્યાદિ."

પછી આગળ જતાં આ પદ્મપુરાણના લેખકે–તે માયાવી પુરૂષના વેષનું વર્ણન કરતાં–દિગંબરના સાધુના વેષનું વર્ણન કરીને બતાવ્યું છે અને શિવ પુ૦ ના લેખકે–શ્વેતાંબર સાધુના વેષનું વર્ણન કરીને બતાવ્યું છે.

તેથી પદ્મપુરાણનો લેખક દક્ષિણ આદિના પ્રદેશમાં દિગંબરની વસ્તિમાં થએલો સિદ્ધ થાય છે.

અને બીજો શિવ. પુ૦ નો લેખક ગૂજરાત આદિના પ્રદેશમાં કે જ્યાં શ્વેતાંબરની વિશેષ વસ્તિ છે તે પ્રદેશમાં થએલો સિદ્ધ થાય છે.

વળી વિશેષ એ છે કે-પુરાણકારોએ કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષથી દૈત્યોને×વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવાનું લખીને બતાવ્યું છે ખરૂં પણ તેઓ શાસ્ત્રના સંકેતથી ચૂકેલા છે કારણકે ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ મનુષ્યો વિના બીજા પ્રાયે કરી શકતા નથી એમ જૈનગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ રીતે લખીને બતાવેલુ છે અને તેવા લેખો પુરાણકારોએ પણ ઘણા ઠેકાણે લખીને બતાવ્યા છે, તેથી પણ આ બધા લેખો કલ્પિતજ ઠરે છે.

મારા વિચાર પ્રમાણે જૈનધર્મનો તેમજ બૌદ્ધ ધર્મનો ઇતિહાસ ચોક્કસ ગોઠવાઇ ગયા પછી પુરાણકારોએ ૨૪ અને દશ અવતારો કલ્પી ચોવીશમાં ઋષભદેવને–આઠમા, અને દશમાં બુદ્ધને નવમા અવતાર રૂપે કલ્પી આ બધી ઉંધી, છત્તી કલ્પનાઓ ગોઠવેલી હોય એમ જણાઇ આવે છે આના પ્રમાણમાં જુવો અમારો સંપૂર્ણ લેખ વિચારી પુરૂષોના ધ્યાનમાં સ્હેજે આવી શકે તેમ છે.

વળી જુવો–ભાગવત પંચમ સ્કંધ. અધ્યાય. ૬ ઠો અને પત્ર ૨૦ મું જેવી રીતે શિવપુ૦ વાળાએ–કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષથી દૈત્યોને વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવાનું લખ્યું છે તેવાજ ઇરાદાવાળું લખાણ આ ભાગવતમાં થએલું છે. તેથી તે કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષનો વિચાર ત્યાંથીજ કરી લેવો.

॥ ઇતિ કૃષ્ણે વૃહસ્પતિને માયાવી સોંપી દૈત્યોને વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા તેનો વિચાર. (૧)

× માંસને ખાદ્ય લખી તેનું ભક્ષણ કરનારા તેજ ખરા દૈત્યો ગણાય ? જૈનો તે નિષેધક છે તો પછી દૈત્યો શાથી ?

(૨) ઇંદ્રના પ્રેર્યા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા અને યજ્ઞોને નિંદ્યા

શંકાકોષ શંકા ૪૦૧ મી. પૃ. ૫૯ (ભાગવત.)

" એક રાજાએ અશ્વમેઘ યજ્ઞનો આરંભ દૃઢ પ્રતિજ્ઞાથી કર્યો. તેથી ઇંદ્રને ચિંતા થઇ, તેથી વિષ્ણુ પાસે પ્રાર્થના કરી, તેથી વિષ્ણુએ બુદ્ધ અવતાર લઇ યજ્ઞની નિંદા કરી. જૈનમતની અહિંસા સિદ્ધ કરી. શું ઇશ્વર અવતાર પણ યજ્ઞની નિંદા કરે છે કે ? ઇત્યાદિ."

॥ ઇતિ–ઇંદ્રના પ્રેર્યા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા. ભાગવતે. (૨)

---

(૩) કૃષ્ણ, લક્ષ્મી, અને ગરૂડ ક્રમથી બુદ્ધ, પરિવ્રાજિકા અને શિષ્ય થયા.

વળી જુઓ સ્કંદ પુરાણ ખંડ ૪ થો. અધ્યાય ૫૮ મો. પૃ ૨૪૫ થી

" શ્રીપતિએ (શ્રી કૃષ્ણે) સૌગતનું (બુદ્ધનું) રૂપ ધર્યું, લક્ષ્મીએ પરિવ્રાજિકાનું રૂપ ધર્યું અને ગરૂડ વિષ્ણુના શિષ્ય બન્યા. પછી તેમને બૌદ્ધ ધર્મ ચલાવ્યો અને પછી પ્રજાને અધર્મ રૂચિ કરાવી. પછી ગણેશની પ્રેરણાથી વિષ્ણુએ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને, રાજાની પાસે શિવલિંગ સ્થાપન કરાવ્યું. તે લિંગનું પૂજન કરીને દિવોદાસ રાજા વિમાનમાં બેસીને કૈલાસપુરમાં ચાલ્યા ગયા. ઇત્યાદિ. "

॥ ઇતિ કૃષ્ણ બુદ્ધ, લક્ષ્મી–પારિવ્રાજિકા, ગરૂડ–શિષ્ય સ્કંદ પુ (૩)

ઉપરની કલમ ૨ નો વિચાર-પોતાનું પદ રાખવા ઇંદ્રે વિષ્ણુની પાસે બુદ્ધાવતાર લેવડાવી યજ્ઞની નિંદા અને જૈન ધર્મની અહિંસા સિદ્ધ કરાવી, પણ " અહિંસા પરમો ધર્મઃ " એ તો વેદની શ્રુતિથી અનાદિનીજ અહિંસા સિદ્ધ છે. આમાં નવું તો એટલુંજ મનાય કે જેઓ સ્વાર્થના વશમાં પડી નિરપરાધી જીવોનું ભક્ષણ કરી નરકમા પડતા હતા તેમને બચાવ્યા એ ઉત્તમ કાર્ય કરતાં વિષ્ણુએ શું અયોગ્ય કાર્ય કર્યું કે જેથી લખીને બતાવ્યું ?

આગળ ત્રિજી કલમમાં–સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે-" શ્રી કૃષ્ણે બૌદ્ધ ધર્મ ચલાવી પ્રજામાં અધર્મ રૂચિ કરાવી, પછી ગણેશની પ્રેરણાથી વિષ્ણુએ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને રાજાની પાસે શિવલિંગ સ્થાપન કરાવ્યું.

સજ્જનો ? અનાદિ કાલના વિષ્ણુ ભગવાનને શું બાળક જેવા અજ્ઞાની માનવા ? બુદ્ધનું રૂપ ધરીને પ્રજામાં અધર્મરૂચિ કરાવી અને બ્રાહ્મણનુ રૂપ ધરીને લિંગ સ્થપાવ્યુ. આમાં કયું સત્ય છે ?

વૈદિકો અથવા પુરાણકારો અક્ષરોના પંડિતો હતા પણ સત્ય ધર્મના કે સત્ય તત્ત્વોના પંડિતો હોય એમ જણાતું નથી. કારણ જેઓ-જાણીબુજી પોતે ઉંધે રસ્તે પડી, બીજાઓને ઉંધા પાટા બંધાવવા પ્રયત્ન કરતા હોય તે પંડિતોને કયા પ્રકારના માનવા ?

ઇતિ-વિષ્ણુએ-બુદ્ધ થઈ જૈનની અહિંસા સિદ્ધ કરી. ભાગ. ૨, ૧ ૩ સ્કંદ પુરાણે-પ્રજાને અધર્મ રૂચિ કરાવી તેનો વિચાર.

(૪) બુદ્ધાવતાર વિષ્ણુની મર્યાદાની બહારનો.

હિંદુસ્તાનના દેવોમાં-દશ અવતારોનું વર્ણન આપતાં પૃ. ૧૬૫ થી ૧૬૭ સુધી બુદ્ધાવતાર માટે નીચે પ્રમાણે છે.

" બુદ્ધનો અવતાર પ્રથમ વિષ્ણુના અવતાર ચક્રની બહાર હતો અને તેટલા માટે કેટલાક પુરાણોમાં તેને વિષે બહુ થોડી સૂચના છે. એવી સૂચના કરવામાં આવી છે ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મ બ્રાહ્મણ ધર્મનો એવો વિરોધી નથી કે બેની વચ્ચે કંઇ સમાધાન થાયજ નહિ એમ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરી બે ધર્મ વચ્ચે કાંઇ સમાધાન કરવાનો ઇરાદો હોવો જોઇએ. ૧ બૌદ્ધ ધર્મના વિરોધને લીધે બ્રાહ્મણો એવો ઉપદેશ કરે છે કે, દોષોનો પ્રચાર કરવા માટે વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લીધો-આ વાત આપણે સ્મરણમાં રાખીએ તો હિંદુઓના પુસ્તકમાં બુદ્ધને વિષે ઘણીજ થોડી કે ક્ષુદ્ર હકીકત છે. તેથી આપણને આશ્ચર્ય પામવાનું નથી. ભાગવત પુરાણમાં કહ્યું છે કે-" બુદ્ધ તરીકે પોતાના શબ્દોથી વિષ્ણુ નાસ્તિકોને ખોટે માર્ગે દોરવે છે. "

આ કેવી ભયંકર કલ્પના ? અવતારી દેવ તિરસ્કારવા લાયક દોષોનો ઉપદેશ કરે છે. તો પણ લોકોને બૌદ્ધ માર્ગના થતા અટકાવવાને બ્રાહ્મણોએ એ ઉપાય યોજ્યો હતો. આ તિરસ્કારનું કારણ આપવા માટે એ અવશ્ય યાદ રાખવું જોઇએ કે, એક વખત આખા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં હિંદુધર્મને બદલે બુદ્ધ ધર્મ પ્રધાન તરીકે ચાલતો હતો. કેટલાક સૈકા પ્રાધાન્ય ભોગવ્યા પછી, બૌદ્ધ ધર્મ તેની અંદર રહેલા દોષો, તેના વિભાગો, મઠજીવન, અને પ્રવૃત્તિના અભાવથી ક્ષય પામ્યો. જે વિશાળ ગંગાના મેદાનમાં બુદ્ધે જન્મ લીધો અને પવિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, ત્યાં આજ ભાગ્યેજ એક પણ બૌદ્ધ જોવામાં આવે છે. બધાની સાથે સમાધાન થાય એવા વ્યાપક હિંદુધર્મમાં બુદ્ધ ૨ પોતાનો

૧ ચેમ્બર્સના એન્સાઇકલો પીડિયામાં ગોલ્ડ સ્ટકર વિગેરેનો લેખ જુવો.

૨ બુદ્ધના જીવનની વાત ભા. ૩. પૃ. ૭

મનાયો અને બ્રાહ્મણોના પુરાણોમાં વિષ્ણુના અવતાર તરીકે તેને માટે સ્થાન થયું. આ પ્રમાણે બૌદ્ધધર્મ પરાજય પામ્યો છે અને હિંદુધર્મમાં ડુબી ગયો છે, તો પણ તેણે તેના વિજેતાઓ ઉપર કદી પણ જતી ન રહે એવી નિશાની મૂકી છે. આજે હિંદુ તેમજ બૌદ્ધ બંનેના વિચારમાં સરખી રીતે બધી બાબતમાં પ્રવૃત્તિના જીવન કરતાં નિવૃત્તિના યોગમય જીવન તરફ વધારે વલણ છે. એમિઅલ કહે છે કે–" પ્રવૃત્તિએ અશુદ્ધ તરફ વળેલો વિચાર છે " તેટલા માટે પૂર્વની પ્રજા નિવૃત્તિ પસંદ કરે છે. જીવન એ આત્માનો પરિશ્રમ અને સંતાપ છે અને મરણ ભયને ઉત્પન્ન કરવાને બદલે ઇચ્છવા લાયક પદાર્થ છે. જીવનનની સર્વ પ્રવૃત્તિનો છેવટનો હેતુ પરમાત્મામાં એક રૂપ થવાનો છે, જન્મ પહેલાં આત્માની જેવી સ્થિતિ હતી તેવી પામવાને એટલે પરમાત્માથી અવિભક્ત, અભિન્ન થવાનો એકત્ત્ર પામવાનો છે. "

॥ ઇતિ–દીપોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા તેનો વિચાર.

---

(૫) કૃષ્ણે માયાવી પુરૂષથી દૈત્યોને વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા. શિવપુ.

શિવપુરાણુ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૨૧ મો (મ. મી. પૃ. ૧૦૫)

" શિવપુરાણમાં લખ્યું છે કે–શ્રી કૃષ્ણુજીએ પોતાના શરીરથી એક માયાવી પુરૂષ પેદા કર્યો અને આજ્ઞા કરી કે તમો જાઓ અને દૈત્યોને× વેદ ધર્મથી રહિત કરો ? તે આજ્ઞા મલવાની સાથે તે માયાવી પુરૂષે હજારો દૈત્યોને વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા, ઇત્યાદિ ઘણું લખ્યું છે."

(સમીક્ષા) કૃષ્ણુજી એક પોતે મોટા રાજા છે. જૈનો ત્રણ ખંડના ભોકતા વાસુદેવ કહે છે, માત્ર તે વખતના અક્ષરોના પંડિતોએ–પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ઇશ્વરરૂપે લખી દીધા હોય, એમ આજકાલના અનેક પંડિતોના મતથી પણ સિદ્ધ થાય છે. તેથી ન તો તેમનામા માયાવી ઉત્પન્ન કરવાની સત્તા છે, કે ન તો કોઇ ઉત્પન્ન કરેલો જણાય છે, આ તો પુરાણકારોએ કેવળ ગપ્પ ચલાવી છે. બીજી વાત એ છે કે બ્રાહ્મણોએ ચલાવેલો વેદધર્મ હિંસાદિક પાપોથી દૂષિત થએલો છે, તેથી તેમનામાં સત્યરૂપ વેદ ધર્મ રહ્યોજ નથી તો પછી વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવાનું રહ્યુંજ કયાં ? કદાચ માનીએ કે માયાવી પુરૂષે વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા તો વિચારવાનુ કે—સત્યધર્મથી ભ્રષ્ટ કરનાર કે કરાવનાર પોતે જ

× વેદધર્મ એટલે જ્ઞાનધર્મ, તેનું જુદું નામ લઇ જીવોના પ્રાણ લેવાતું બનાવના હોય તે દૈત્યો કે જીવોનું રક્ષણ બનાવનાર ?

ધર્મથી ભ્રષ્ટ થએલો પરમાત્માની પંક્તિમાંજ કેવી રીતે દાખલ કરી શકાય? તેથી ચોખ્ખેચોખ્ખું આ તૂતે તૂત ઉભું કરેલું સિદ્ધ થાય છે.

॥ ઇતિ કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષે-દૈત્યોને વેદ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા. તેનો વિચાર (૫)

---

(૬) પૃથુના યજ્ઞનો ભંગ કરવા ઇંદ્રે જે જે રૂપ લીધાં તે જૈન બાદ્ધાદિક થયા

ભાગવત-સ્કંધ ૪ થો. અધ્યાય. ૧૯ મો. (શં. ૪૪૬ મી. પૃ. ૭૦)

" પૃથુનો યજ્ઞ ભંગ કરવા ઇંદ્રે જે જે રૂપ લઇને મૂકી દીધાં હતાં તે ઉપરથી-જૈન, બૌદ્ધ અને કાપાલિક વિગેરે પાખંડ (પા-પાપ અને ખંડ-નિશાની) પંથો ઉત્પન્ન થયા. " " ઇંદ્રે યજ્ઞ તોડવાની ઇચ્છાથી કેટલા બધા મોટા પાખંડના માર્ગો ઉત્પન્ન કર્યા ? " શું આ માનવું ઉચિત છે ? જો ઉચિત હોય તો, ઇંદ્ર કે જે સર્વ સનાતન ધર્મી દેવલોક છે તેનો રાજા છે, તો તેના ઉત્પન્ન કરેલા પંથ પાખંડ પંથ શી રીતે હોઇ શકે ? ઇંદ્રના ઉત્પન્ન કરેલા પથ અમારા પૌરાણીઓએ અવશ્ય પાળવાજ જોઇએ, કેમકે ઇંદ્ર તેમનો પૂજ્ય દેવરાજ છે ! આ જગાએ જૈન, બૌદ્ધ અને કાપાલિક પાખંડ પંથ શબ્દો આવ્યા છે તો જરૂર આ ભાગવત જૈન, બૌદ્ધવિગેરે ધર્મ, ચાલ્યા પછીજ કોઇ પૌરાણીએ વ્યાસના નામથી રચેલું હોય એમ કેમ ન મનાય ? કેમકે વર્તમાનમાં તો માત્ર વર્તમાન અને ભૂતકાળનાજ દાખલા આપી શકાય છે. જો અમારા પૌરાણીઓ તરફથી એમ બચાવ લાવવામાં આવે કે એતો ભવિષ્યના શબ્દો છે તો તેમ પણ મનાય એમ નથી કેમકે " પંથો ઉત્પન્ન થયા " એવા શબ્દ છે. " પંથો ઉત્પન્ન થશે આ શબ્દો નથી. માટે તે પંથો ચાલ્યા પછી ભાગવત રચાયેલું શાબિત થાય છે. તેમજ જો ભવિષ્યના એ શબ્દો છે એમ બે મીનિટ માટે માની લઇએ તો, સવાલ એ ઉભો થાય છે કે,-ઇસુખ્રીસ્તીનો ધર્મ જે હાલ હિંદમાં ચાલે છે, થીઓસોફી, પ્રાર્થના સમાજ, દાદુપંથી વિગેરે પંથો થશે એમ કેમ ભાગવત કર્તાએ કોઇ જગોએ લખ્યું નથી ? માટે ચોકકસ સિદ્ધ થાય છે કે ભાગવત જૈન વિગેરે પાખંડ પંથ ચાલ્યા પછી અમારા પોપજીઓએ વ્યાસના નામથીજ લખી નાખેલું હોવું જોઇએ પૌરાણીઓ ખુલાશો કરશે કે ? "

વળી આગળ શં,-૪૪૭ માંનોલેખ જુવો—" એ પ્રમાણે ઇંદ્રે પંથો ચલાવ્યા અને " લોકો તેમાં તણાઇ જાય છે તે જુવો " શું ઇંદ્રે પાખંડ પંથ ચલાવ્યા ત્યારથીજ કંઇ વગર વિચાર કરેજ લોકો તેમાં ઘુસી ગયા કે ? સત્યાસત્યનો વિચારજ નહિ કર્યો હોય કે ? આ જગોએ સાફ જણાય છે કે જૈન, બૌદ્ધ મતમાં

જતા લોકોને અટકાવવાજ આ ભાગવત વિષયી વાકયોથી ભરેલું કોઈ પોપછીએ રચેલું છે.

જ્યારે ઈંદ્રે પાખંડ મત ચલાવ્યા તો શું તે ગુન્હેગાર નથી કે ? અને જો તેમ હોય તો પાખંડ પંથ ચલાવનાર ઈંદ્રને શા માટે માનવો કે પૂજવો જોઇએ ?"

॥ ઈતિ–યજ્ઞનો ભંગ કરવા ઈંદ્રે રૂપો લીધાં તે જૈન બાધાદિકથયા. (૬)

---

(૭) વિષ્ણુ કહે છે કે—લોકોને વ્યામોહમાં નાખવા આર્હતાદિક કુશાસ્ત્રોને મેંજ બનાવ્યાં.

કૂર્મપુરાણ પૂર્વાર્દ્ધ દેવ્યામહાત્મ્યનામ. અધ્યાય. ૧૨ મો. પત્ર ૨૨ મું. શ્લોક ૨૬૦ થી ૬૩ (મ. મી. પૃ. ૧૧૩)

" વેદ વિના ધર્મને કથન કરવાવાળું કોઇ શાસ્ત્રજ નથી, તેથી વેદ વિનાના જે કોઇ બીજા ધર્મને માને છે તેમની સાથે બ્રાહ્મણોએ ભાષણ કરવું તે પણ યોગ્યજ નથી. ૨૬૦ શ્રુતિ, સ્મૃતિથી વિરૂદ્ધ જે શાસ્ત્રો લોકોમાં જોવામાં આવે છે તે શાસ્ત્રોનું વર્તન તામસી છે. ૨૬૧ કાપાલિક, ભૈરવ, યામલ, વામ તથા આર્હત દર્શન છે તે સર્વ શાસ્ત્રો લોકોને વ્યામોહ પેદા કરવાવાળાં છે. ૨૬૨ જે લોકો કુશાસ્ત્રોના યોગથી મનુષ્યોને વ્યામોહિત કરે છે તેમને ભવાંતરમાં વ્યામોહિત કરવાને માટે મેંજ તે કુશાસ્ત્રોને બનાવ્યાં છે. ૨૬૨ ઇત્યાદિ. "

સમીક્ષા—અમારી માન્યતા એ છે કે–હિંસા, જૂઠ આદિ પાપોથી દૂષિત જે શાસ્ત્રો હોય છે તેજ શાસ્ત્રો તામસી ગણાય છે અને તે વેદ પુરાણાદિકમાં જોવામાં આવે છે અને તેનાં અનેક ઉદાહરણો અમોએ આજ ગ્રંથમાં આપેલાં છે. તે સિવાય કાપાલિક, ભૈરવ, યામલ અને વામ શાસ્ત્રો ભલે તેવાં હિંસાદિક પાપોથી દૂષિત હોય ? પણ આર્હત દર્શન તો સર્વ જીવોના ઉપર દયાભાવ રાખવાનુંજ કહીને બતાવે છે અને તેજ પ્રમાણે દયાભાવ કરીને પણ બતાવે છે, તો પછી તેમના શાસ્ત્રોને તામસી ભાવમાં કયા હિંસાંશ કહીને બતાવ્યાં ? તેથી આ લેખકે પોતાના ઉપરના દોષો બીજાના ઉપર ઢોળી પાડવાનો આ અધમ ધંધો આદર્યો છે વિચારી પુરૂષો તે પ્રમાણે જોઇ શકયા છે અને વળી તેવો પ્રયત્ન કરવાવાળો પોતે પણ જોઇ શકશે એવી અમોને ખાત્રી છે.

વળી કૃષ્ણ કહે છે કે-તે કુશાસ્ત્રોને મેંજ બનાવ્યાં. આથી પણ શું લેખકની કિંમત થતી નથી કે ? શું ભગવાન હોય તે કુશાસ્ત્રોનો પણ પ્રકાશ કરે ? ત્યારે આ લેખથી સમજવાનું એ હોય કે ભગવાન કુશાસ્ત્રો બનાવે નહિ

તેથી ભગવાનનાજ કોઇ ખરાં શાસ્ત્રો હોય. બાકીનાં શાસ્ત્રો ખરાં હોય નહિ (૭)

॥ ઇતિ-કૃષ્ણ કહે છે કે લોકોને વ્યામોહમાં નાખવા આહતાદિક કુશાસ્ત્રો મેંજ બનાવ્યાં તેનો વિચાર. (૭)

જૈન ધર્મમાં શાલિશૂક થશે, સ્થવિરો સંસારીનું ખાઇ ખલાસ કરશે.

યુગપુરાણનાં ઐતિહાસિકતત્ત્વ.

લેખક કેશવલાલ, હર્ષદરાય ધ્રુવ-બુદ્ધિપ્રકાશ પુસ્તક ૭૬ મું. માર્ચ ૧૯૨૯ અંક ત્રિજો. અમદાવાદ તંત્રી અને પ્રકાશક હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ. બી. એ.

પૃ. ૮૮ થી લેખ શરૂ થતાં, પૃ. ૮૯ માં લખવામાં આવ્યું છે કે—૩ વસતી માટેની સેંકડો પુલવાડીએ છવાએલા તે સુંદર પુષ્પપુર (નગર)માં યજ્ઞ-કર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો શાલિશૂક થશે. અકર્મનો રસિયો, દુષ્ટ પ્રકૃતિનો વિગ્રહમાં પ્રીતિવાળો, ધર્મવાદ કરાવનારો, અધર્મી, ભ્રષ્ટબુદ્ધિનો, તે (શાલિશૂક) રાજા (નિમાયો) છતો સૌરાષ્ટની પ્રજાને ત્રાસદાયક રીતે રંજાડી (જૈન) ગચ્છોને મુખે મોટોભાઇ, સંપ્રતિની ખ્યાતિ ગઢાવી (જૈન) ધર્મની વિજય ઘોષણા વર્તાવશે.

(૧૬- ૨૧-16-21)

આગળ પૃ. ૯૦ ના અન્તમાં-શૂદ્રો રક્ત વસ્ત્ર ધારણ કરી, જટાનો ભારો રાખી, વલ્કલ સજી, લોકોમાં ભિક્ષાવર્તી સાધુઓમાં ખપશે, એ નિઃસંશય છે,

વળી કલિયુગમાં યજ્ઞ સમારંભમાં જય અને હોમનાં કાર્યમાં વ્રત નિષ્ઠ શદ્રો યોજાશે એ નિઃસંશય છે. છેલ્લો યુગ પ્રવર્તતાં લાંબી લાંબી સહિત પ્રણવ-પૂર્વક વેદમંત્રો વડે શદ્રો (ગૃહસ્થાશ્રમના) ત્રેતાગ્નિમાં હવિ હોમશે શુદ્રો પૂજ્ય પદથી અને બ્રાહ્મણો સજ્જન પદથી સંબોધાશે. ધર્મલાભનું મિષ પોકારતાં સ્થવિરો નિર્ભયપણે સંસારીનું ખાઇ ખલાશ કરશે. તે સમયે પાપથી હણાયેલી દુનિયામાં (એ) છેલ્લા યુગમાં સર્વ પ્રાણીના પ્રાણ લેવાશે ત્રાસથી રૂઆં ખડાં કરે એવો દુકાળ પડશે. તેણે કરીને લોકોનો દારૂણ સંહાર વળી જશે.

(આ ઉપરનો લેખ-મૂળ લેખકના આશયથી લખ્યા પછી) વિવેચન કર્તા-પૃ. ૯૫ માં લખે છે કે-ત્રિજું પ્રકરણ પાટલીપુત્રના શાલિશૂક રાજાને લાગતું છે. ગર્ગાચાર્ય એને યજ્ઞકર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો કહે છે અને દુષ્ટ તથા અધર્મી વિશેષણ લગાડે છે. શાલિશૂક સૌરાષ્ટની પ્રજાને રંજાડી જૈન ગછોને મુખે મોટો ભાઇ સંપત્તિની ખ્યાતિ બઢાવી જૈન ધર્મનો દિગ્વિજય

પ્રવર્તાવશે એવી ભવિષ્યવાણી આ ત્રિજા પ્રકરણમાં આવી છે.....

આગળ પૃ. ૯૨ ના છેલ્લા ભાગમાં–"યુગપુરાણ શાલિશુકને સંપ્રતિની હયાતિમાં સૌરાષ્ટ્રનો રાજા કહે છે અને વાયુપુરાણ એને દશરથનો ઉત્તરાધિકારી લખે છે. તે એમ બતાવે છે કે–શાલિશુક કુમારાવસ્થામાં પશ્ચિમમાં સૌરાષ્ટ્રના સાશકનો અધિકાર ભોગવતો હતો અને પછીથી સંપ્રતિની હયાતીમાંજ પૂર્વમાં દશરથની ગાદીએ આવ્યો હતો. સુહસ્તિએ કરેલા પ્રતિબોધથી સંપ્રતિ રાજાએ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. તેની સાથે નાનો ભાઈ શાલિશુક પણ જૈન થયો સંભવે છે અને તેણે જૈન શાસનના સ્થાપન અર્થેજ સંપ્રતિએ સૌરાષ્ટ્રનો શાસક નીમ્યો સમજાય છે. સંપ્રતિ અને કુમારપાળની પ્રશંસા જૈન ગ્રંથકારો મુક્ત કંઠે કરે છે તે યોગ્ય છે પરંતુ આ દેશમાં જૈન ધર્મનો પ્રથમ પ્રચાર કરવાનો જસ તો યુગપુરાણ જણાવે છે તે પ્રમાણે નાના ભાઈ શાલિશુકને ઘટે છે."

આગળ. પૃ. ૧૦૨ માં—' કર્તા અને કૃતિ ' ના સંબંધે–યુગપુરાણ—જેનો અંતિમ અધ્યાય છે તે ગર્ગ સંહિતા પ્રો. રેપ્સન (મોડું લખાએલું પુસ્તક કહે છે) પ્રખ્યાત પાશ્ચત્ય પંડિત મેક્સ મુલરના મંતવ્યને અનુસરી ઐતિહાસિક સ્મિથ તેને ઇસ્વીસનના બીજા, ત્રિજા સૈકામાં મૂકે છે. પરંતુ ગર્ગાચાર્ય કાણ્વવંશના સમયનાજ અહેવાલથી અટકે છે. તે ઉપરથી પ્રસ્તુત સહિતા સુશર્મા પછી બહુ મોડી નહી રચાથી હોય એમ માનવાને કારણ મળે છે.

પૃ. ૧૦૩ માં—ઉપલબ્ધ વાચના અત્યંત ભ્રષ્ટ છે, તે ઉપરથી ભ્રષ્ટ વાણીમાં મૂલે ગ્રંથ રચાયો હશે.

પૌરાણિક યુગવ્યવસ્થામાં–કૃષ્ણ ભગવાન સ્વધામ પધાર્યા ત્યારથી કલિયુગનો આરંભ કહ્યો છે ભાગવત પુરાણમાં સચવાઈ રહેલો લોક નીચે મુજબ છે

यस्मिन् कृष्णोदिवं यात स्तस्मिन्नेव तदाऽहनि ॥
प्रतिपन्नं कलियुग मिति प्राहुः पुराविदः ॥

આગળ પૃ–૧૦૩ માંજ–પુરાણે ના એ સંપ્રદાયને યુગપુરાણ કલિયુગના વર્ણનમાં અનુસરે છે તે સલંગ ઇતિહાસ આપતું નથી પરંતુ અસાધારણ બનાવો સંક્ષેપમાં નોધે છે. એમાં એક તરફ શાલિશુકે સૌરાષ્ટ્રમાં બળથી જૈન ધર્મ દેલાવ્યાનો તેમ બીજી તરફ પુષ્યમિત્રે યવન કન્યા માટે ઝગડો મંડાવ્યાનો પણ નિર્દેશ છે. સ્થવિરો ઘરબારીનું સર્વસ્વ ધર્મલાભના મિષે ખાઈ ખલાસ કરતા હતા એ વિષે કહ્યું છે તેની સાથે ત્રૈવર્ણિકો શુદ્ર જેવા બની ગયા હતા એ વિષે પણ કહ્યું છે. તે ઉપરથી કર્તાની પક્ષપાત રહિત દૃષ્ટિની કાંઈક પ્રતીતિ થાય છે.

હવે લેખનાં અંતમા જણાવ્યુ છે કે-ઉપરના સંશોધનમાં કવચિત ભળતા, કવચિત્ શકય, કવચિત સંભાવ્ય. કવચિત અનુમાને પ્રાપ્ત, કવચિત પુરાણ લબ્ધ, અને કવચિત્ ઇતિહાસ સિદ્ધ પાઠ ગોઠવ્યા છે. તે એટલાજ ઉદ્દેશથી કે જોઇએ યુગપુરાણની ગૂંચ થોડી કે ઉકેલે છે ? મોતીની લિપ્સાએ દરિયામાં ડુબકી મારનાર મરજીવાની મુઠીમા લોકો કહે છે તેમ અંધારે અજવાળું કરનાર એક પણ રત્ન આવે તો શ્રમ પાણીમા ગયો ન કહેવાય. ”

કેશવલાલ હર્ષદરાય. ધ્રુવ

॥ ઇતિ જૈનોના શાલિશુક વિષે યુગપુ૦ ની ભવિષ્ય વાણી. (૮)

પંડિત કેશવલાલ ભાઇએ યુગપુરાણનો વિચાર કરીને બતાવ્યો, થોડું હું પણ લખીને બતાવુ છું.

ગર્ગ સંહિતાના અન્તમાં-યુગપુરાણ નષ્ટ, ભ્રષ્ટ જેવું લખાયું તેથી એ ભવિષ્યવાણી પાછળથી કોઇ પંડિત માનીએ લખી હોય એવુ અનુમાન ન કરી શકાય ?

બીજી વાત-યજ્ઞકર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો, અધર્મી, ભ્રષ્ટ બુદ્ધિવાળો, શાલિશુક રાજા થશે. એ ભવિષ્યવાણી નિ પક્ષપાતવાળી છે ? કદાચ યજ્ઞમા હોમાતા નિરપરાધી જીવો ઉપર દયા થતા તેમનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરેલો હોય તેટલા માત્રથી અધર્મી અને ભ્રષ્ટ બુદ્ધિનો કહી શકાય ખરો કે ? ' वेदाविर्निंदितायेन ' એ ગીત ગોવિંદના વાકયમા બુદ્ધને ભગવાન બતાવ્યા છે પણ વેદની હિંસા નિંદતા નિંદ્યા નથી. તો પછી તમે તેમને ભ્રષ્ટ શાથી લખો છો?

આજે વર્તમાન કાળમા-જીવોના ઘાતકોને શુદ્ર તરીકે ઘણા લોકો માનશે અને કહી પણ દેશે. અને વ્રતનિષ્ટમા રહેનાર, જીવોના રક્ષકોને, લોકો પૂજ્ય કહે અથવા માને તેમાં યુગપુરાણવાળાને ખુંચવા જેવું શું હતું ?

આ યુગપુરાણનો લેખક કોઇ પંજાબી હોવો સંભવે છે કારણ જૈન સાધુઓને પૂજ્ય કહેવાની પ્રથા પંજાબમા આજસુધી ચાલુ છે.

આગળ જણાવ્યું છે કે-" ધર્મલાભનું મિષ પોકારતા સ્થવિરો નિર્ભયપણે સંસારીનું ખાઇ ખલાસ કરશે. " આ ભવિષ્યવાણી નિ.પક્ષપાતપણું સૂચવે છે ખરી ? વૈદિક મતના લાખો સાધુઓ કે જે ગૃહસ્થોથી નિર્વાહ કરનારા અને તેમનાથીજ ઘણા માલદા- બનેલા તેમા આટામા લૂન જેટલા પણ નહી જેવા

જૈનોના સ્થવિરો નિર્વાહપુરતું સિદ્ધાડન્નજ ગ્રહણ કરનારા સંસારીનું ખાઇ ખલાશ કરવાવાળી ભવિષ્યવાણી કેટલી સાચી ? ખરૂં જોતાં જેઓ પુત્રાદિકના પરિવારવાળા થએલા, બીજા કુટુંબોથી નિર્વાહ ચલાવવા આશા ધરી બેઠા હોય તેઓજ સંસારીનું ખાઇને ખલાસ કરવાવાળા હોય, તેમને છોડી દઇ સ્થવિરોને લખીને બતાવ્યા તેમાં લેખકની ભૂલ થએલી માનવી કે દિશા મૂઢતા થએલી માનવી ? છતાં લખવું કે કર્તાની પક્ષપાત રહિત દ્રષ્ટિની પ્રતીતિ થાય છે એ કયા વિચારથી કલ્પી લીધું ?

લેખના અંતમાં જણાવ્યું છે કે—" મોતીની લિપ્સાએ દરિયામાં ડુબકી મારતાં અંધારે અજવાળું કરનાર એક પણ રત્ન આવે તો શ્રમ પાણીમાં ગયો ન કહેવાય. "

આ લખવું અંધારામાં ફાંફા મારવા જેવું ન ગણાય કે ? કારણ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ હિંદુધર્મના ચારે વેદો, બ્રાહ્મણ પુસ્તકો અને ઉપનિષદો ખૂબ ફેંદી ફેંદીને જોયાં અંધારામાં અજવાળું કરવાવાળું એક પણ રત્ન તેમના હાથમાં ન આવ્યું. છેવટે ચાર લાખ શ્લોકના પ્રમાણવાળા પુરાણોને જુઠાં કહીને બતાવ્યાં તો પછી આ યુગપુરાણ કે જેમાં નષ્ટ ભ્રષ્ટ જેવું કોઇ પંડિતમાનીના લેખથી જૈન ધર્મને હલકો પાડવાની ખોટી નજર થએલી શું કામ આવશે ? અંગ્રેજો જૈન ધર્મને માન આપી રહ્યા છે. તે તેમની સત્ય નિષ્ઠાથી આપી રહ્યા છે ? નહી કે જોર જુલમથી ?

અનાદિના અથવા ઇશ્વરકૃત વેદાદિક શાસ્ત્રોમાંથી, અંધારે અજવાળું કરે તેવું એક પણ રત્ન કોઈ ન મળવાથી, નષ્ટ ભ્રષ્ટ જેવા યુગપુરાણમાં ખોલવાનો પ્રયત્ન તે નીચેના દ્રષ્ટાંત જેવો ન ગણાય ? ઉષ્ણકાળમાં અત્યંત તૃષાક્રાંત માણસ સ્નિગ્ધ છાયાના ઝાડ નીચે જઇ સુતો, સ્વપ્નમાં બધા સમુદ્રોનું પાણી પીધું છતાં તેની તૃષા શાન્ત ન થઇ. છેવટે તૃણાં ઉપર પડેલા ઓસનાં પાણી ચાટીને તૃષા શાન્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, તેથી તેની તૃષા શાન્ત થાય ખરી ?

પંડિતજીને અમારૂં કહેવું એ છે કે-સત્ય કયાં છે તે જોવાને પ્રયત્ન કરવો તે શ્રેષ્ટ છે. બાકી તો આ પ્રકાશના સમયમાં જુઠાં ફાંફા મારવા જેવું ગણાશે ?

॥ ઇતિ યુગપુરાણમાં બતાવેલા ભવિષ્યનો વિચાર. (૮)

---

(૯) બ્રાહ્મણોનો વેદ ધર્મ તે હિંસાથી કલુષિતજ.

વેદનો અર્થ જ્ઞાન છે તેથી આત્મિક જ્ઞાનનો ધર્મ તેજ વેદધર્મ છે. પરન્તુ બ્રાહ્મણ ધર્મ તેવો શુદ્ધ રહ્યો નથી કેમકે તે તો હિંસા કર્મથી દૂષિત ઠરેલો છે.

જુવો—પદ્મપુરાણ ક્રિયાયોગ સાર. સપ્તમ ખંડ ગંગાસાગર મહાત્મ્ય વર્ણન નામ અધ્યાય. છઠ્ઠો. પત્ર ૧૪ માં (મ. ની. પૃ. ૧૧૨)

वेदा विनंदिता येन विलोक्य पशुहिंसनं ॥
सकृपेन त्वया येन तस्मै बुद्धाय ते नमः

ભાવાર્થ—યજ્ઞોમાં ઘણા પશુઓનો નાશ થતો જોઇ-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થઇ તેથી પોતે બુદ્ધનો અવતાર ધારણ કરીને હિંસક વેદોની નિંદા કરી તે બુદ્ધ ભગવાનને અમારો નમસ્કાર થાઓ ! ”

સમીક્ષા—અનાદિના વેદ, અનાદિનાજ કૃષ્ણ ભગવાન, ત્યારે બુદ્ધાવતાર પહેલાં શું જીવોને હોમવામાં ભગવાન સામેલ હતા ? એમ આપણાથી માની શકાય ખરૂં કે ? પદ્મપુરાણનો લેખ જણાવે છે કે—ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થવાથી બુદ્ધાવતાર ધારણ કરીને તે વેદની હિંસાને નિંદી. ત્યારે શું પહેલાં હિંસામાં સામેલ હતા ? ભગવાનતો સામેલ નજ હતા તેથી આ લેખ કોઇ પણ બાજુથી વિશ્વાસને પાત્ર થતો નથી. અગરજો બુદ્ધને કૃષ્ણના અવતારજ માનતા હોતતો બુદ્ધ ધર્મનો નાશ કરવા શંકરાચાર્ય એટલું બધું ધાંધલજ શું કરવાને મચાવતા? આતો લોકોને બતાવવાના દાંતજ જુદા છે. માટેજ અમો કહીએ છીએ કે—આ ચાલતો બ્રાહ્મણનો વેદધર્મ છે તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો છેજ નહિ.

ઇતિ વૈદિક પદ્મપુરાણકારે—હિંસાથી દૂષિત વેદ ધર્મના ઉદ્ધારક બુદ્ધને કરેલો નમસ્કાર.

॥ ઇતિ—જૈનોના ૨૨ મા તીર્થંકર શ્રી નેમનાથ, તેમના સમયે થએલ, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવાદિકનું નવમું છેલ્લું ત્રિક, જૈન અને વૈદિક ઇતિહાસ પ્રમાણે કિંચિત વિચાર બતાવી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવનો સંબંધ પુરો કર્યો છે. ॥

વેદનો અર્થ ગ્ના પુરાણમાં—માઘ કૃષ્ણે દશીની કથા આપતાં લખ્યું છે કે બ્રાહ્મણ ધર્મ તેવો શુદ્ર કોટી નાયિકાઓનો નાચ થઇ રહ્યો હતો ત્યા—પુષ્પવતી નુ રાગવાલાં થતાં ઇંદ્રના શાપથી મર્ત્ય લોકમાં દુઃખી થયાં. જુવો—પૂ ણુની જયા નામની એકાદશી આવી, તે ટાઢયમાં ભુપે રહ્યાં—તેથી વર્ણન નામ પ્રભાવથી પૂર્વના સ્વરૂપમાં આવ્યાં. અને **વિમાનમાં** બેસીને સ્વર્ગે પુછ્યું કે તમારૂ પિશાચ પણું કેવી રીતે દૂર થયું ? તેમને ઊત્તરમાં કે—શ્રી કૃષ્ણુના પ્રભાવથી અને એકદશીના વ્રતથી પછી ઇંદ્રે તેઓની કરી ” ઇત્યાદિ

આમાં વિચારવાનું કે—દ્વારિકાનો દાહ અને પોતાના સર્વકુટુંબના નાશ વખતે શ્રી કૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ હતા છતાં તેમના પ્રભાવથી કોઇપણ પ્રકારનો બચાવ ન થયો હતો તો પછી પુંષ્પવતી અને માલ્યવાન્‌માં કૃષ્ણનો પ્રભાવ કયા હિશાબથી પહોંચી ગયો?

આ લેખના હિશાબથી ભવિષ્ય પુરાણમા સત્યતા કેટલી હશે ?

કૂર્મપુરાણમા—યુધિષ્ઠરે કૃષ્ણને પુછયું કે–વૈશાખ શુકલ એકાદશીનું ફલ શ્યુ"? ત્યારે શ્રી કૃષ્ણે–વસિષ્ઠજીએ રામને કહેલી કથા સંભલાવી કે–સીતાના વિરહથી દુઃખી રામે વસિષ્ઠજીને પુછયું, વાસષ્ઠજીએ કહ્યું કે–હે રામ ? તમારા નામથી મનુષ્ય પવિત્ર થાય તો પણ હુ કહું છું કે–સરસ્વતીના તીરે દ્યતિમાન રાજાના રાજ્યમા ધનપાલ શ્રેષ્ટિ તેણે પાચ પુત્રો હતા, સર્વથી નેષ્ટ નીતિવાળા પાંચમા પુત્રને કાઢી મુકયો. તેજ નગરમાં ચોરી કરીને પેટ ભરતો, અનેક વખતે પકડાતાં માર ખાધો. છેવટે નાસીને કોડીન્યઋષિના આશ્રમે પહોચ્યો, કોડીન્યના વસ્ત્રના સ્પર્શથી પાપ મુકત થયો, પછી કોડીન્યના ઊપદેશથી વૈશાખ શુકલ એકાદશી કરી દિવ્ય શરીરવાળો થઇ ગરૂડના ઉપર બેસી વૈષ્ણવ લોકમા પહોચ્યો વિચારવાનુ કે–વસ્ત્રના સ્પર્શ માત્રથી પાપ મુકત થવાય ? વૈષ્ણવલોક કયે ઠેકાણે છે ? અને ત્યાંથી ગરૂડ મોકલ્યો કોણે ?

આપણે પુરાણોના સંબંધે વિચાર કરીએ—

વરાહ, વામન, કૂર્મ, મત્સ્ય આ ચાર નામનાં પુરાણો–કલ્પિત અવતારોના સંબંધ વાળાં કલ્પિત ગણાય કે નહી ? ।

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ–આ ત્રણ દેવો ખરા સિદ્ધ થતા ન હોય ત્યારે ગરૂડ અને લિંગ એ બે અને ત્રણ દેવોના સંબંધવાલાં એકંદર એ પાંચ પુરાણો પણ સત્ય કેમ્ રીતે માની શકાય ? એકંદરે આ નવ પુરાણો કલ્પિત ઠરે ત્યારે તો બીજાં રહેલો નવ પુરાણો પણ કલ્પિત ઠરે કે નહિ !

આજકાલના પંડિતો પુરાણોને કલ્પિત જ કહે છે.

પંચાવન હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા× પદ્મપુરાણમાં પાર્વતીજીને મહાદેવજી કહી રહ્યા છે કે–તામસ શાસ્ત્રો કયાં કયાં છે? મહાદેવજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

જેના સ્મરણ માત્રથી **જ્ઞાનીઓનો** પણ અધઃપાત થઇ શકે છે તે **તામસ** શાસ્ત્રોનાં નામ આ છે–પાશુપત વગેરે–શૈવ શાસ્ત્રો, કણાદ રચિત વૈશેશિક, ગૌતમ રચિત ન્યાય શાસ્ત્ર, કપિલનું સાંખ્ય શાસ્ત્ર; વૃહસ્પતિ રચિત ચાર્વાક્ શાસ્ત્ર, બુદ્ધ પ્રણીત બૌદ્ધશાસ્ત્ર, અને નગ્નમત, નીલપટમત, માયાવાદ તથા જૈમિનીય શાસ્ત્ર, હે ગિરિજે? એ બધાં **તામસ** શાસ્ત્રો છે! **તામસ** પુરાણો પણ છે–જેનાં નામ આ છે = ૧ મત્સ્ય, ૨ કૂર્મ, ૩ લિંગ, ૪ શિવ, ૫ સ્કંદ, ૬ અગ્નિ–એ છ **તામસ** પુરાણો છે.

૧ વિષ્ણુ, ૨ નારદીય, ૩ ભાગવત, ૪ ગરૂડ, ૫ પદ્મ, ૬ વરાહ એ છ સાત્વિક! ૧ બ્રહ્માંડ, ૨ બ્રહ્મવૈવર્ત, ૩ માર્કંડેય. ૪ ભવિષ્યત્, ૫ વામન, તથા ૬ બ્રાહ્મણ એ છ **રાજસ.**

અને એજ પ્રકારે સ્મૃતિઓ પણ ત્રણ પ્રકારની છે—૧ વસિષ્ટ સ્મૃતિ, ૨ હારિત સ્મૃતિ, ૩ વ્યાસ સ્મૃતિ, ૪ પરાસર સ્મૃતિ, ૫ ભારદ્વાજ સ્મૃતિ, અને ૬ કાશ્યપ સ્મૃતિ એ છ **સાત્વિક** સ્મૃતિઓ છે.!

૧ યાજ્ઞવલ્કય, ૨ આત્રેય, ૩ તૈત્તિર, ૪ દાક્ષ, ૫ કાત્યાયન, અને ૬ ઠી વૈષ્ણવ, એ છ સ્મૃતિઓ **રાજસ** છે.। તથા ૧ ગૌતમ, ૨ વૃહસ્પતિ ૩ સંવર્ત ૪ યમ, ૫ શંખ, અને ઊશનસ એ છ સ્મૃતિઓ **તામસ** છે.

(આનંદાશ્રમ. અ. ૨૬૩. ભાગ ૪, શ્લો ૧ થી ૯૧)

માત્વિક કયા હિશાબથી? તેમા પણ ગંદા પણ ઓછું નથી. જુવો અમારે બ ો પૂર્વનો લેખ. ॥

આ ઉપરના લેખમાં કિંચિત્ વિચાર–જેના સ્મરણ માત્રથી જ્ઞાનીનોઓ

× આ પદ્મપુરાણમાં—મત્સ્ય, કૂર્મ, લિંગ, શિવ, સ્કંદ, અને અગ્નિ–એ છ ને તામસ પુરાણો કહ્યાં સર્વ સંખ્યા–એક લાખ સાઠી બાસઠ હજારના શ્લોકના સ્મરણથી તો જ્ઞાનીઓનો પણ અધઃપાતજ થવાનું કહી બતાવ્યું. અને–વિષ્ણુ, નારદીય, ભાગવત, ગરૂડ, પદ્મ, અને વરાહ.

પણ અધઃપાત થાય–એટલે તેનું પઠન પાઠન કરવાવાળો દુર્ગતિમાં પડે એજ અર્થ કરી શકાય કે બીજો ?

ચાર્વાક, બૌદ્ધ, નગ્ન મત, નીલ પટ–આતો વેદ બાહ્ય જુદાં મૂકી દઈએ બૌદ્ધાદિક શાસ્ત્રનો વિચાર તો ઘણા પંડિતોએ કરી બતાવેલો છે.

પરંતુ જે શાસ્ત્રો વૈદિક મત સાથે સબંધ ધરાવનારાં હોવા છતાં તામસ ગણાવેલાં છે–અને જેના પઠન પાઠનથી દુર્ગતિ મનાતી હોય તેનો વિચાર કરવાની જરૂર છે—૧ પાશુપત વગેરે શૈવ શાસ્ત્રો, એટલે શિવના નામથી રચાએલાં શાસ્ત્રોના પઠન પાઠન કરનારાઓનો અધઃપાત મનાય ?

૧ વૈશેષિક, ૨ ન્યાય શાસ્ત્ર, ૩ સાંખ્ય, ૪ માયાવાદ, ૫ જૈમિનીય. આ પાંચ જાતનાં શાસ્ત્રો પણ વૈદિક મતનાં (વેદને વળગીને ચાલવાવાળાં) પ્રચલિત છે. અને તે બધા શાસ્ત્રોના પઠન પાઠન કરવા વાળાઓનો પણ અધઃપાત થવાનો એમ મહાદેવજી પાર્વતીજીને કહી રહ્યાં છે, શું એ વાત સાચી લખાએલી હશે ?

આગળ ૧૮ પુરાણોમાં છ પુરાણો તામસ છે-૧ મત્સ્ય, ૨ કૂર્મ, ૩ લિંગ ૪ શિવ, ૫ સ્કંદ, અને ૬ ઠું અગ્નિ. આ છ પુરાણોના શ્લોકની સંખ્યા ક્રમથી ૧૪, ૧૭, ૧૧, ૨૪, ૮૧, ૧૫ હજાર. આ બધાં છ તામસ પુરાણોની સંખ્યા દોઢ લાખ ઉપર થવા પામે છે, તેના કર્તા શું વ્યાસજી હતા ? કે કોઇ બીજા સત્ય માર્ગથી ઉંધા માર્ગે પડી, બીજા જીવોને ઉંધે માર્ગે પાડનારા હતા ? આ બધું કથન મહાદેવજીનું છે ? મહાદેવજી કોઇ ખરા દેવ તરીકે હતા કે કેવલ બનાવટી હતા ? આ બધો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છુ.

૧ વિષ્ણુ, ૨ નારદીય, ૩ ભાગવત, ૪ ગરૂડ, ૫ પદ્મ અને ૬ ઠું વરાહ, આ છ પુરાણો સાત્વિક બતાવ્યાં છે ખરાં પણ આમાં સાત્વિકપણું કયા ઠેકાણે છે ? અમારા બધા પૂર્વેના લેખો જુવો સાત્વિક પણું સિદ્ધ થાય છે. ॥

ગૌતમાદિક છ સ્મૃતિઓને તામસ બતાવી, અને તેના પઠન પાઠનથી અધઃપતન થતું પદ્મપુરાણવાળાએ, જાણ્યુ હોય તે તો તે જાણે, પરંતુ વસિષ્ઠાદિક છ સ્મૃતિઓમાં સાત્વિક પણ કયા હિસાબથી કહી બતાવ્યું હશે ? આ સાત્વિક સ્મૃતિઓમાં પણ–હિંસાદિકના વિધાનથી ઉત્પન્ન થતા–માંસાદિકનું ભક્ષણ તો લખીને બતાવેલુ છે. માટે આ પદ્મ પુરાણના લેખનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું. ॥

આ અવસર્પિણીમાંના તીર્થંકર ૨૨ મા અને કૃષ્ણ વાસુદેવાદિકનું છેલ્લુ

નવમું ત્રિક કહી બતાવ્યું હવે ૨૨ માના પછી અને ૨૩ માના પહેલા બારમા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી છેલ્લા થયા છે. તેમનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે-

બારમા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી

ચિત્ર અને **સંભૂત** બે ચંડાળ ભાઇઓ, **નમુચિ**નામના મંત્રી પાસેથી સંગીત વિગેરે કળા શીખી ઘણા પ્રવીણ થયા. પણ લોકો તેમના ચંડાળપણાની અવજ્ઞા કરતા હોવાથી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. તેઓ હસ્તિનાપુરમાં આવતાં સંભૂત આહાર માટે શહેરમાં ગયો. ત્યાં **નમુચિ** કે જે આ બે મુનિની માતા સાથે કુસંબંધમાં આવ્યો હતો અને જેથી તેને નાશી જવું પડયું હતું તે આ નગરમાં **સનત્કુમાર** ચક્રીનો પ્રધાન થયો હતો, તેણે આ મુનિને મારી નગર બહાર કાઢવા માંડયો પણ મુનિના મુખમાંથી તેજોલેશ્યાથી અગ્નિની જવાલાઓ નીકળતાં આખું નગર ભયભીત થયું. સનત્કુમારને આની ખબર પડતાં મુનિને ક્ષમાવ્યા. તેનું સ્ત્રીરત્ન **સુનંદા** પણ વાંદવાને આવી. તેના કેશ સંભૂત મુનિને અડતાં, તેણે નિયાણું કર્યું કે જો મારા તપનો પ્રભાવ હોય તો હું આવી સ્ત્રીરત્નનો ભોક્તા થાઉં. ત્યાંથી મરી તે બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવ થયો. ત્યાંથી ચવી તે કાંપીલ્ય નગરમાં રાજા બ્રહ્મની સ્ત્રી **ચુલની**ને પેટે પુત્રપણે અવતર્યો. બ્રહ્મરાજા મરણ પામતાં તેની દેખરેખ માટે તેનો મિત્ર રાજા **દીર્ઘ** ત્યાં રહેવા લાગ્યો. દીર્ઘ ચુલનીની સાથે પ્રેમ સંબંધમાં પડયો. આની **ધનુમંત્રી**ને ખબર પડતાં બ્રહ્મદત્તને વાત કરી. બ્રહ્મદત્તે તેમનો સંબંધ છોડાવવા યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવ્યા. આથી તેઓને તેને મારી નાખવા પ્રયત્ન કરવા માંડયો લાક્ષાગૃહમાં તેણે વધુ સાથે મોકલી બાળી નાખવાની ગોઠવણ કરી. ધનુમંત્રીને આની ખબર પડતાં તેણે તે ઘરથી બે ગાઉ સુધીની સુરંગ ખોદાવી અને પોતે તેના છેડા આગળ દાનશાળા મંડાવી રહ્યો. ચુલનીએ લાક્ષાગૃહમાં બ્રહ્મદત્તને તેની વધૂ સાથે રાત્રે મોકલ્યો, ધનુમંત્રીએ તેને બચાવવા પોતાના પુત્ર **વરધનુ**ને સાથે મોકલ્યો. મોડી રાત્રે ઘર સળગ્યુ એટલે વરધનુએ સુરંગ વાટે બ્રહ્મદત્તને બહાર કાઢયો. સવારે દીર્ઘરાજાએ ઘરમાં એક લાશ જોતાં, બાકીના બે નાશી ગયાનુ જાણી, તેમને શોધી મારી નાખવા માણુસો દોડાવ્યાં. અનેક રીતે બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ તેમના હાથમાં ફસાતાં તેમાથી છુટી તેઓએ નાશવા માંડયું. બ્રહ્મદત્ત જ્યાં જાય ત્યાં આદર સત્કાર અને કન્યાઓ મેળવવા લાગ્યો પછી સૈન્યને લઇને પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો અને દીર્ઘરાજા સાથે યુદ્ધમાં **ચક્રરત્ન** ઉત્પન્ન થતાં તે ચક્રથી તેણે દીર્ઘનું માથું કાપી નાખ્યું.

બ્રહ્મદત્ત આપત્તિમાં રખડતો હતો ત્યારે એક બ્રાહ્મણે તેના ઉપર ઉપ-

કાર કર્યો હતો. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી થતાં તેની પાસે આવ્યો. ઉપકારના બદલામાં બ્રહ્મદત્તે તેને કાંઇ માંગવા કહ્યું, ત્યારે બ્રાહ્મણે તમે જમો છો તે રસોઇ મને જમાડો. ચક્રીએ કહ્યું કે તને પચશે નહિ, પણ બ્રાહ્મણે હઠ કરી રાજાને અનેક મેણાં મારવાથી રાજાએ તે પોતાનું ભોજન તેણે તેના કુટુમ્બ સાથે જમાડયુ. આથી તેઓ ઉન્માદમાં આવી જઇ રાત્રે માતા, પુત્ર, પુત્રી, પિતા અને ભાઇ બ્હેન વિગેરેના સંબંધ ભૂલી જઇ પરસ્પર કામ ચેષ્ટા કરી. સવારે આથી તેઓ એકબીજાને મોઢું બતાવતાં શરમાવવા લાગ્યાં. બ્રાહ્મણે રાજા ઉપર ક્રોધ કરી નિશ્ચય કર્યો કે આજે મને માદક પદાર્થ ખવાડી હેરાન કર્યો. આથી તેણે રાજાને નુકશાન કરવાનો વિચાર કર્યો તે શહેર બહાર ગયો હશે ત્યાં તેને એક ભરવાડને કાંકરીઓ તાકી પીપલાનાં પાન કાનો કરતાં જોયો. તેણે તે ભરવાડને બોલાવી રાજાની આંખો ફોડી નાખવા ધન આપી સમજાવ્યો. તે ભરવાડે ભીતની ઓથે સંતાઇ રહીને હાથી ઉપર બેશી જતા ચક્રવર્તીની આખો ઉપર કાંકરા તાકી તેની બન્નેઆંખો ફોડી નાખી. ભરવાડને પકડતાં તેણે બ્રાહ્મણની હકીકત કહી દીધી. બ્રહ્મદત્તને આથી બ્રાહ્મણ જાતિ ઉપર અત્યંત તિરસ્કાર આવ્યો જેથી. મંત્રીને હુકમ કર્યો કે બ્રાહ્મણોની આંખો કાઢી તેવો વિશાળ થાળ મને આપો. મંત્રીએ શ્લેષમાતક ફલથી થાળ ભરી રાજાને આપ્યો, રાજા તે ફળોને આંખો સમજી ખૂબ ક્રૂર ભાવથી તેણે હાથવતી મસલ્યા કરતો. દુષ્ટવૃત્તિથી સો વર્ષનું આયુષ્ય પુરૂ કરી તે સાતમી નરકે ગયો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે–૧૨ મા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીનું કિંચિત્ સ્વરૂપ. તેની સાથે શ્રી કૃષ્ણના સંબંધવાળા પ્રકરણ ૩૮ માની સમાપ્તિ.

कर्के श्री प्राणत स्वर्गे नाकी २६। कीर्तीत सप्तविंशतिभवो भूपा. श्री वीरथिये २७॥

આ ત્રણ કાવ્યનો કિંચિત્ સાર–અનાદિકાલના અનંત જીવો સંસારમાં કર્મના સંજોગથી ફર્યાજ કરે છે પણ સમ્યક્ત્વની (સત્યધર્મની) પ્રાપ્તિ થયા પછી તે જીવ મોક્ષની યોગ્યતામાં દાખલ થાય છે. કદાચ ફરાથી મિથ્યા ભ્રમમાં પડી જાય તો પણ કોઇ હદવાલા સમયમા મોક્ષના રસ્તે પડી જાય છે.

તે પ્રમાણે બુદ્ધના સમકાલીન થએલા ચોવીશમા તીર્થંકર સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી **સત્તાવીશમા ભવે શ્રી મહાવીર** ભગવાન થયા છે.

૧–૨ પહેલા ભવે–જંબૂદ્વિપના વિદેહની વિપ્રા વિજય માં જયંતી નગરીના રાજા **શત્રુમર્દન**, તેમના તાબાના ગ્રામાધિપતિ **નયસાર**–રાજાના આદેશથી વનમા લાકડાં લેવાને ગએલા ત્યાં ભુલા પડેલા સાધુને આહારાદિકથી સંતોષી તેમની પાસેથી સત્યધર્મનો બોધ મેળવી **જીવતા સુધી** પાળ્યો. (૧)

ત્યાંથી **બીજાભવે** સૌધર્મ દેવલોકમાં–એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા **દેવતાપણે** ઉત્પન્ન થયા. (૨)

ત્યાંની સ્થિતિ પૂરી થયા પછી **ત્રિજા ભવે** આ અવસર્પિણીમાં પહેલ-વહેલા સત્ય ધર્મના પ્રવર્તક શ્રી ઋષભદેવ, તેમના મોટા પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી, તેમના પુત્ર **મરીચિ** નામે ૮૪ પૂર્વ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા થયા. ઋષભદેવની પાસે વ્રત લીધું, પાલન કરવામાં અશક્ત બનવાથી ત્રિદંડીનો વેષ કલ્પ્યો, પણ શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપી લોકોને ઋષભદેવની પાસે મોકલતા. એક વખતે ઋષભદેવે ભવિષ્યમાં થનારા ત્રિષષ્ઠિ (૬૩) શલાકા પુરુષના નામ ભરત આગળ જણાવતાં પ્રશ્ન થયો કે આપણી પરિષદમાં તેમાંનો કોઇ જીવ છે.

ઋષભદેવે–**મરીચિને** આ ભારત ક્ષેત્રમાં ત્રિપૃષ્ટ નામે પહેલા **વાસુદેવ** અને વિદેહમાં **પ્રિયમિત્ર** નામે ચક્રવર્તી થયા પછી પાછા આ ભરતમાં ૨૪ મા **શ્રી મહાવીર** તીર્થંકર થવાનું જણાવ્યું. ભરતે મરીચિને કહ્યું કે–વાસુદેવ અને ચક્રવર્તી થઇ તીર્થંકર થશો તે છેલ્લા પદને મારૂ આ વંદન છે પણ આ તમારા ત્રિદંડીના વેષને નથી.

એમ સાંભળતાં મરીચિને કુલનો મદ થતાં ભુજા સ્ફોટન કરી બકવાના બોલ્યા કે આ હા ! હું વાસુદેવ, ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર થઇશ ? આ હા ! મારૂ કુલ કેવું ઉત્તમ ! વળી હું વાસુદેવમાં **પહેલો**, પિતા ચક્રવર્તીમાં **પહેલા**, અને પિતામહ (દાદા) તીર્થંકરોમાં **પહેલા**.

આ પ્રમાણે કુલના અભિમાનથી તેમને નીચગોત્ર નામના કર્મને ઉપાર્જન કર્યું.

ઋષભદેવ મોક્ષમાં ગયા પછી એક વખતે-કપિલ નામા કુલપુત્રને **મરીચિએ** ઋષભદેવનો કહેલો માર્ગ સંભળાવ્યો. કપિલે કહ્યું તમે કેમ પાળતા નથી ? હું અશક્ત છું ત્યારે શું તમારામાં ધર્મ નથી ? પોતાના લાયક શિષ્ય જાણીને કહ્યું કે મારા માર્ગમાં પણ ધર્મ છે કહી **કપિલને** શિષ્ય કર્યો. એમ તીર્થંકરના માર્ગથી જુદા ધર્મનું સ્થાપન કરતાં કોટાકોટી સાગરોપમના કાલસુધીના સંસારના ભ્રમણરૂપ બોજામાં ઉતર્યા, અંતે પાપની આલોચના કર્યા વગર બ્રહ્મચર્યાદિક પુણ્યના યોગથી ચોથેભવે **બ્રહ્મદેવ** લોકમાં દશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૩ । ૪ ભવ. ॥

(પ્રસંગિક)-કપિલપણ આસુરી વિગેરે શિષ્યો કરી બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો, પરંતુ અવધિ (વિભંગજ્ઞાન) થી સ્વરૂપ જાણી મતના મોહથી પૃથ્વી ઉપર આવી આસુરી વિગેરેને પોતાના તત્ત્વો શીખવી સાંખ્યમતની પ્રવર્તી કરાવી. સુખ સાધ્યમાં લોકો જલદી પ્રવર્તે છે. જૈનોમાં ઋષભદેવના ચાલતા શાસનમાં કપિલ થયાનું છે અને ઋષભદેવના પછી પચ્ચાસ કોટિ સાગરોપમના અન્તરે બીજા તીર્થંકર **અજિતનથા** અને બીજા ચક્રવર્તી **સગર** થયા છે. અને સગરના સાઠ હજાર પુત્રો પણ બતાવેલા છે.

પુરાણકારોએ--સગરના સાઠ હજાર પુત્રોને બાલનાર કપિલ મુનિ લખ્યા છે અંતર ઘણો લાંબો છે. સગર ચક્રવર્તીનો સંબંધ લખતાં કેટલુક અમોએ લખીને જણાવ્યુ છે તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

આતો પ્રાસંગિક કપિલ મુનિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું.

હવે મહાવીરના સંબંધને કહીએ છીએ.

મહાવીરનો જીવ **ચોથા ભવે** બ્રહ્મદેવલોકમાં હતા. ત્યાંના સુખરૂપ આયુષ્યના અંતે **પાંચમા ભવે** કોલ્લાક નામના ગામમાં એંસી ૮૦) લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા પાંચમા ભવે **કૌશિક** નામે બ્રાહ્મણ થયા. અંતે ત્રિદંડી થયા બાદ મરણ પામી છઠા ભવે સૌધર્મ દેવલોકમાં **દેવતાપણે** ઉત્પન્ન થયા. પછી **સાતમા ભવમાં**-સ્થુણ નામના ગ્રાગમાં **પુષ્યમિત્ર** નામે બ્રાહ્મણ થયા છેવટે ત્રિદંડીપણુ અંગીકાર કરી બહોંતેર (૭૨) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી **આઠમા ભવે** પણ સૌધર્મ દેવલોકમાં મધ્યમા સ્થિતિના **દેવતાપણે** ઉપ્તન્ન

થયા. અહી સુધી પાંચમો, છઠ્ઠો, સાતમો, અને આઠમો ભવ કહી બતાવ્યો. ૫, ૬, ૭ અને ૮ મહાવીરના ભવ થયા.

આઠમા ભવે પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવપણે હતા ત્યાંથી ચ્યવીને **નવમા ભવે** ચૈત્ય નામના ગામમાં (૬૪) ચોસઠ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા. **અગ્નિદ્યોત** નામે બ્રાહ્મણ થયા. તે ભવમાં પણ ત્રિદંડી થઈ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી **દશમા ભવમાં**–બીજા ઇશાન **દેવલોકમાં** દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

ત્યાંથી ચ્યવીને **અગીયારમાં ભવમાં** મંદિર નામના સંનિવેશમાં **અગ્નિભૂતિ** નામે બ્રાહ્મણ થયા. આ ભવમાં પણ ત્રિદંડી થયા અને છપન્ન લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય ભોગવી મરણ પછી **બારમા ભવમાં** ત્રિજા સનત્કુમાર દેવલોકમાં મધ્યમ **દેવતા** થયા. હવે ત્યાંથી ચ્યવીને **તેરમા** ભવે શ્વેતંબી નગરીમાં **ભારદ્વાજ** નામે બ્રાહ્મણ થયા. તે ભવમાં ત્રિદંડી થઇ ચુમાલીશ (૪૪) લાખ પૂર્વ આયુષ્યના અંતે મરણ થયા. પછી **ચૌદમા** ભવે ચોથા માહેંદ્ર દેવલોકમાં મધ્યમ **દેવતાપણે** ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને બીજા કેટલાક ભવોમાં ભ્રમણ કર્યા બાદ **પંદરમા ભવે** રાજગૃહીમાં **સ્થાવર** નામે બ્રાહ્મણ થયા. તે ભવમાં પણ ત્રિદંડી થઇ ચોત્રીશ (૩૪) લાખ પૂર્વ આયુષ્યના અંતે મરણ પછી **સોલમા ભવે** પાંચમા બ્રહ્મદેવલોકમાં મધ્યમ દેવના થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને બીજા ઘણા ભવોમાં ભ્રમણ કર્યા પછી **સત્તરમા** ભવમાં કેટલુક જાણવા જેવું વિશેષ થયું છે તે બતાવીએ છીએ.

રાજગૃહિમાં–રાજા **વિશ્વનંદી**, રાણી પ્રિયંગુ તેમનો પુત્ર **વિશાખાનંદી**, રાજાનો નાનોભાઇ **વિશાખાભૂતિ**, સ્ત્રી **ધારણી** છે હવે મરીચિનો જીવ બીજી ગતિઓના **ભ્રમણથી** નીકળી સત્તરમા ભવમાં ધારણીના પુત્ર વિશ્વભૂતિ નામે થયા. પુખ્ત વયે અંતઃપુર સાથે પુષ્પ કરંડક નામના ઉદ્યાનમાં ક્રીડાના માટે પેઠા. પાછળથી કાકાનો પુત્ર **વિશાખાનંદી** પણ ક્રીડાને માટે ત્યાં જઇ ચઢયો પણ તે બહારની બાજુ થોભી રહ્યો.

તે સમયે પ્રિયુંગુ રાણીની દાસીઓ ત્યાં ફુલો લેવા ગએલીઓ પણ લીધા વગર ઘેર આવી આ બનાવ રાણીને કહ્યો. પુત્રનાં અપમાનથી રાણીને ક્રોધ ચઢયો. રાજાને ખબર પડતાં કલેશની શાન્તિના ઉપાય માટે લડાઇની ભેરી વગડાવી, તે સાંભળી વિનીત **વિશ્વભૂતિ** સભામાં આવ્યો. રાજાની આજ્ઞાથી લશ્કર લઇ તાબાના **પુરૂષસિંહની** પાસે ગયો પણ તેણે આજ્ઞાવંત જોઇ પાછા આવ્યા. ફરીથી ઉદ્યાનમાં જતાં–દ્વારપાળે કહ્યુ કે અંદરમાં **વિશાખાનંદી** છે.

એમ સાંભળતાં વિચાર થયો કે મને ઉદ્યાનમાંથી બહાર કાઢવા આ કપટ રચાયું એમ જાણી કોઠીના થડમાં મુઠી મારી બધાં કોઠાં નીચે પાડીને દ્વારપાળને કહ્યું કે–જો મને પિતાની ઉપર ભક્તિ ન હોતી તો આ કોઠીના ફળોની પેઠે તમારા બધાઓનાં મસ્તકો ભૂમિ ઉપર પાડતો. છેવટે ઠગાઇવાળા લોગોને ધિક્કારી પરદેશમાં જઇ **સંભૂતિ** નામના મુનિ પાસે દીક્ષા લઇ લીધી. વિશ્વનંદી રાજા, નાનાભાઇને લઇ તેમની પાસે ગયા. નમસ્કાર કરી ક્ષમા યાચી રાજ્ય લેવાને પ્રાર્થના કરી પણ મુનિ લોભાયા નહિ તેથી બધાએ ઘેર પાછા આવ્યા **વિશ્વભુતિ** મુનિ જ્ઞાનાભ્યાસમાં વધી તપશ્ચર્યામાં લીન થતાં કૃષ શરીર થયા. ગુરૂની આજ્ઞાથી એકલ વિહાર કરતાં મથુરામાં આવ્યાં. ત્યાં રાજાની પુત્રીને પરણવા અનેક રાજાઓમાં **વિશાખાનંદી** પણ આવેલો છે. હવે માસની તપસ્યાના અન્તે આહારના માટે ફરતા મુનિ વિશાખાનંદીના પડાવ આગળથી નીકળ્યા, તેમના માણસોએ હાસપૂર્વક કહ્યું કે જુવો પેલો વિશ્વભૂતિ કુમાર જાય છે, એમ કહી ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. વિશાખાનંદીએ પણ શત્રુની દ્રષ્ટિએ જોયા. તેવામાં ગાયની અથડામણી થતાં મુનિ પૃથ્વી ઉપર પડયા. તે જોઇ હાંસી પૂર્વક બોલ્યા કે— " કોઠીના ફળોને પાડનારૂં તારૂં બળ કયાં ગયું " તે સાંભળતાં મુનિને કોપ ચઢયો અને પોતાનું બળ બતાવવા ગાયને શીંગડાવતી પકડીને આકાશમાં ફેંકી દીધી અને **વિશાખાનંદી** ઉપર આંતર વૈરના લીધે નિયાણું (સંકલ્પ) કર્યો કે–" આ મારા ઉગ્ર તપના પ્રભાવથી ભવાતરમાં હું એને મારવાવાળો થાઉં " આ વિશ્વભૂતિ મુનિ કોટિ વર્ષનું આયુષ્ય પુરૂં કરી વિશાખાનંદી સાથેના વૈરનું આલોચન કર્યા વગર મરણ પામી **અઢારમા** ભવે સાતમા શુક્રદેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા **દેવતા**પણે ઉત્પન્ન થયા.

શ્રી મહાવીર ભગવાનના પ્રથમ નયસારના ભવથી લઇ શુક્રદેવલોકના દેવતા સુધી ૧૮ ભવ થયા. હવે ૧૯ મા ભવે આ અવસર્પિણીમાં જે નવ વાસુદેવાદિકનાં ત્રિક થએલાં છે તેમાં પહેલવહેલા વાસુદેવ અગીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં થયા તે આ મહાવીરનો જીવજ થએલો છે. તેનો કિંચિત વિચાર તે સ્થાનમાં આપેલો છે તો પણ વીર ભગવાનના ૨૭ ભવનો સંબંધ અખંડિત રાખવા આ સ્થાનમાં પણ કિંચિત્ સંબંધ લખીને બતાવું છું.

અગીયારમા તીર્થંકર શ્રી શ્રેયાંસનાથના શાસનમાં નીચેના બનેલા બનાવો.

આપણા ભરતક્ષેત્રના પોતનપુરમાં–રાજા **જિતશત્રુ**, રાણી ભદ્રા હતી.

તેમને ચાર મહાસ્વપ્ન સૂચિત–અચલ નામે પુત્ર થયો. તે આ અવસર્પિણીમાં પહેલવહેલા બળદેવ પણે થયા છે.

બીજી વખતે રાણી ભદ્રાને–**મૃગાવતી** નામની પુત્રી થઇ છે. અતિ સૌંદર્યતાના મોહથી લોકાપવાદ ન ગણતાં જિતશત્રુ રાજાએ ગાંધર્વ વિવાહ મૃગાવતીની સાથે કરી લીધો. આ અનુચિત બનાવ જોઇ લોકોએ **પ્રજાપતિ** બીજું નામ પાડયુ (પોતાની પ્રજાનો પતિ) આ મૃગાવતીના ગર્ભમાં–મહાવીરનો જીવ સાતમા દેવલોકથી ચ્યવીને ઓગણીશમા ભવે સાત મહાસ્વપ્ન સૂચિત–પહેલવહેલા વાસુદેવ ત્રિપૃષ્ટ નામે થયા. અને ૮૪ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા થયા.

આ અચળ બળદેવ અને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અતિ બલિષ્ટ થયા છે. અને એકજ પિતાના પુત્ર છે. તેમજ ગાઢ પ્રેમવાળા છે, તેથી લોકોમાં ઘણી પ્રતિષ્ટા ફેલાઇ છે.

હવે એજ અરસામાં–રતનપુરમાં મયૂરગ્રીવ રાજાની નીલાંજના રાણીથી અનેક ભવોમાં ભટકયા પછી, પોતાના પુણ્યના યોગથી વિશાખાનંદીનો જીવ અશ્વગ્રીવ નામે પહેલા પ્રતિવાસુદેવ પણે આવી ઉત્પન્ન થએલા છે. આ અશ્વગ્રીવનું શરીર (૮૦) ધનુષનું અને આયુષ્ય ૮૪ લાખ વર્ષનું થએલું છે અને ઉપર બતાવેલા ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવના હાથે આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ મરાણા છે. પુરાણકારોએ આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવને વિષ્ણુરૂપે કલ્પી માથુ કપાયા પછી ઘોડાનું માથું લગાડયા પછી હયગ્રીવ વિષ્ણુ પણે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

દરેક કાળમાં પ્રતિવાસુદેવ વહેલા જન્મી, મોટા કલેશમાં પડી ત્રણ ખંડના રાજાઓને પોતાની આજ્ઞા મનાવે છે અને તેમના પછીથી જન્મેલા વાસુદેવ, મોટાભાઇ બળદેવને સાથે રાખી યુદ્ધમાં પ્રતિવાસુદેવનો નાશ કરી ત્રણ ખંડનું રાજ્ય પોતે સુખેથી ભોગવે છે.

આ અવસર્પિણીમાં તેવાં નવત્રિક થએલાં છે. તેમાંનું આ ત્રિક પહેલું છે. દરેક ત્રિકમા ઝગડાનાં કારણો એકજ હોતાં નથી.

રામાયણમાં–રાવણ રામ અને લક્ષ્મણ આ આઠમું ત્રિક છે. રાવણ પ્રતિવાસુદેવ, રામ બળદેવ, અને લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે. જૈનમાં લક્ષ્મણના હાથે રાવણ માર્યો છે પુરાણકારોએ રામના હાથે મરાયો લખ્યો છે. એ ફેર છે. આ ત્રિક આઠમું છે.

એજ પ્રમાણે નવમા ત્રિકમાં-**જરાસંધ, બળભદ્ર** અને **કૃષ્ણ** થયા છે. જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ, બળભદ્ર બળદેવ અને કૃષ્ણ વાસુદેવ છે અને શ્રી કૃષ્ણુનના હાથે જરાસંધ મરાણો છે.

પુરાણકારોએ-આઠમા ત્રિકના બળદેવ-રામને, ચોવીશ અવતારોમાં વીશમા અને દશમાં સાતમા અવતાર રૂપે કલ્પયા છે છતાં તેમાંનાજ પંડિતોમાં મતભેદ પડેલા છે અને નવમા ત્રિકના શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને ચોવીશ અવતારોમાં બાવીશમા અને દશમાં આઠમા અવતાર કલ્પ્યા છે.

જૈન અને પુરાણકારોમાં-આ વસુદેવાદિકના નવે ત્રિકોમાં ઘણા પ્રકારના ફેરફારો થએલા જોવાંમાં આવે છે તેમાંનો કિંચિત વિચાર પૂર્વે અમોએ બતાવેલો છે વિશેષ વિચાર કરવાનું કામ પંડિતોનું છે.

પ્રતિવાસુદેવને વાસુદેવજ મારે છે. એક ક્રુરતાથી અને બીજે રાજ્યના લોભથી મરણપામી નરકનાં દુઃખોજ ભોગવે છે. એવો એક અનાદિનો નિયમ છે.

તે પ્રમાણે શ્રી મહાવીરનો જીવ પણ ઓગણીશમા ભવે વાસુદેવ થયા. તે ઉપર આપેલા શ્લોકના હિસાબે છે. ત્રિષષ્ટિના હીસાબે વાસુદેવનો ભવ અઢારમો થાય છે કારણ પાંચમા કૌશિકના ભવ પછી તિર્યંચ મનુષ્યોના થએલા ભવો ગણાવ્યા નથી. શ્લોકકારે છઠ્ઠો ભવ દેવતાનો મુકી સાતમો ભવ પુષ્યમિત્રનો લખ્યો છે તે પ્રમાણે અમોએ લખી બતાવ્યો છે. **૧૮ મો ભવ.**

હવે **ઓગણીશમા** ભવે મહાવીર સ્વામીનો જીવ પણ ઠેઠ સાતમી નરકે તેત્રીશ (૩૩) સાગરોપમના લાંબા કાળ સુધી અઘોર દુઃખનાજ ભાગી થયા છે. ત્યાંના દુઃખોના અન્તે **વીશમા** ભવે **સિંહની** યોનિમાં જઈને ઉત્પન્ન થયા છે. ૧૯ । ૨૦.

હવે—**સિંહના** ભવમાં કેવળ હિંસા કર્મના આચરણથી નીકળી **એકવીશ (૨૧) મા** ભવે ચોથી **નરકે** દુઃખોનાજ ભાગી થયા છે. વળી ચોથી નરકથી નીકળ્યા પછી તિર્યંચ અને મનુષ્યોના ઘણા ભવોમાં ભટકયા, ત્યારબાદ **બાવીશમા** ભવે રથપુર નગરીના રાજા **પ્રિયમિત્ર**, રાણી વિમળાના પુત્ર **વિમલ** નામે ઉત્પન્ન થયા. કલામાં કુશળ થઇ છેવટે રાજ્ય ગાદી ઉપર આવ્યા. ત્યાં સુભમતિની જાગૃતીથી અનેક સત્કર્મમાં પ્રવેશ કર્યો, એક વખતે ક્રીડા માટે ઉદ્યાનમાં ગએલા ત્યાં શિકારીઓના પાશમાંથી હરણોને છોડવી અભયદાન અપાવ્યું. છેવટ રાજ્ય છોડી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી ઉગ્ર તપનું સેવન કર્યું છેવટે એક માસ

સુધીનું અનશન પાલી મરણ પામી ત્રેવીશ (૨૩) મા ભવે અપર વિદેહના મુકા નગરીના રાજા ધનંજય, રાણી ધારણી તેમની કુક્ષિથી ચૌદ (૧૪) મહા-સ્વપ્ન સૂચિત પ્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તીપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાં છએ ખંડના રાજાઓનું આધિપત્યપણું ભોગવી છેવટે રાજ્ય છોડી પોટિલ નામના આચાર્યની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી શુદ્ધ ચારિત્રના આચરણ સાથે કોટિ વર્ષ સુધી કઠોર તપસાનું પાલન કર્યું. તે ભવમાં એકંદર (૮૪) ચોરાશી લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ચોવીશ (૨૪) મા ભવે સાતમા શુક્ર દેવલોકમાં જઇ દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે મહાવીર ભગવાનનો જીવ—અનુકુલ કર્મના સંયોગોને લઇને શુક્ર-નામના સાતમાં દેવલોકમાં સત્તર (૧૭) સાગરોપમના લાંબા આયુષ્ય સુધીનું સુખ ભોગવ્યા પછી—પચ્ચીશ (૨૫) મા ભવે આ ભરત ક્ષેત્રમાં છત્રા નામની નગરીના રાજા—જિતશત્રુ તેમની રાણી ભદ્રા, તેમના પુત્ર નંદન કુમાર નામે આવીને ઉત્પન્ન થયા. વિદ્યાવિનયાદિક ગુણમાં વધી છેવટે રાજ્યગાદી ઉપર આવ્યા અને ન્યાય નીતિ પૂર્વક પ્રજાનું પાલન કરતા સુધીમાં ચોવીશ (૨૪) લાખ વર્ષો વ્યતીત કર્યાં. છેવટે સંસારથી વિરક્ત થઇ પોટિલાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યાંથીજ એક માસની અઘોર તપસ્યાના અન્તે આહારી બન્યા અને તેવા દુષ્કર તપની સાથેજ જૈન ગ્રંથોમાં—અરિહંતાદિક વીશ સ્થાનકની જે આરાધના કરવાની બતાવેલી છે તે સર્વ સ્થાનકોની આરાધના પૂર્ણ ઉત્સાહથી કરી તીર્થંકરનામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. છેવટે સાઠ (૬૦) દિવસ તકના અનશન વ્રતનું પાલન કરી પચ્ચીશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરણ કર્યું અને અન્તે મરણ પામી છવીશ (૨૬) મા ભવે દશમા દેવલોકમાં બાવીશ (૨૨) સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા. આ ૨૫-૨૬ એમ બે ભવના પછી સત્તાવીશ (૨૭) મા ભવે શ્રી મહાવીર ભગવાન પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા.

આ ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનના જીવન ચરિત્રના સંબંધે —જૈન જૈનેતરના ધુરંધર પંડિતોએ અનેક લેખો પ્રસિદ્ધ કરેલા છે. ત્યાંથી જોવાની ભલામણ કરી હું આ કાર્યથી નિવૃત્ત થાઉં છું. શ્રી મહાવીરસ્વામી ચોવીશમા તીર્થંકર, બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ, કોટાકોટિ સાગરોપમના પલાલાંબા કાળસુધી સંસાર ચક્રમાં ભમ્યા. તેમના સ્વરૂપનું કિંચિત્ દિગ્દર્શન અમો ઉપર કરાવી ગયા—એ ઉપરથી સાર તારવવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે તે એ કે—

આ અવસર્પિણીમાં વખતો વખત ભૂલેલા ધર્મની જાગૃતિ કરાવનાર સર્વજ્ઞરૂપ ચોવીશ તીર્થંકરો જૈનોમાં થયા છે. હિંદુધર્મમાં પણ ચોવીશ

અવતારોની ગણત્રી કરીને બતાવેલી છે. તેમનાં કાર્ય ઘણા વિચિત્ર પ્રકારનાં લખીને બતાવેલાં છે.

તેમાં જૈનોના પહેલા તીર્થંકર સો પુત્રના પિતાશ્રી ઋષભદેવને હાલમાં થએલા **વોપદેવ** નામના પંડિતે ભાગવત લખતાં આઠમા અવતારરૂપે ગોઠવ્યા છે. તે બન્ને પ્રકારના લેખો અમોએ લખીને બતાવ્યા છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

જૈનોના ૨૪ મા તીર્થંકર ધર્મના બોધની (સમ્યકત્વની) પ્રાપ્તિ થયા પછી કર્મની પરતંત્રાથી પરાધીનપણે સંસારના ચક્રમાં ફર્યા. અને પછી મોટા ભવોમાંના પચ્ચીશમા ભવે દીક્ષિત થઇ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા કરી તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું અને અન્તે ઉત્તમ દેવલોકમાં ગયા. ત્યાં જે ઉત્તમ ત્રણ જ્ઞાન હતાં તે લઇને સત્તાવીશમા ભવે **મહાવીર**નામે ૨૪ મા તીર્થંકર થયા અને કર્મનો સર્વથા નાશ કરી મોક્ષમાં ગયા તેમનો કિંચિત્ સંબંધ **પૂર્વના લેખમાં બતાવી** દીધો છે.

ઇતિ ૨૪ મા તીર્થંકરનો જીવ બોધ બીજની પાપ્તિ થયા પછી પણ એક કોટાકોટી સાગરોપમના કાલસુધી કર્મની પરતંત્રતાપણે લાખો ભવો કર્યા તેમાં-ના મોટા ૨૭ મા ભવે શ્રી મહાવીર નામે તીર્થંકર થયા તેમનો કિંચિત્ માત્રનો સંબંધ આ ૩૯ મા પ્રકરણમાં લખીને બતાવ્યો.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

દયાદિક ૧૦ વસ્તુનો બુદ્ધે સ્વયં કરેલો અભ્યાસ.

મહાવીર બોધિ પછી કર્મની પરતંત્રતાથી ૨૭ મા ભવે મુક્ત થયા. બુદ્ધ સ્વતંત્રતાથી દશમાભવે નિર્વાણ તે બતાવીએ છીએ.

હવે જૈનના મહાવીરના સમકાલીન બુદ્ધ નામે થયા છે તે લાખો વર્ષ પૂર્વે થએલા **દીપંકર** નામના બુદ્ધના સમયમાં **સુમેધ** નામના બ્રાહ્મણ હતા તેઓ ઘરબાર છોડીને સમાધિસ્થ થયા હતા. તેમને જોઇને દીપંકર બુદ્ધે કપિલ વસ્તુમાં બુદ્ધ તરીકે થશે એમ પોતાના શિષ્યોને કહીને ચાલતા થયા હતા. ત્યાર બાદ આ સુમેધે લોકોને કહ્યું કે હું બુદ્ધ થઇશ ખરો પણ મારે અનેક જન્મો સુધી દાન શીલાદિક દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો પડશે એમ પોતે પોતાની ભવિષ્યવાણી કહી બતાવે છે. અને સ્વતંત્રપણે તે દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવા સંસાર ચક્રમાં પડે છે. તેનો કિંચિત વિચાર આ ઠેકાણે કરીને બતાવીએ છીએ.

દયાદિક દશ પારિમિતાના અભ્યાસે થએલા બુદ્ધ

બુદ્ધલીલાસાર સંગ્રહ. લેખક ધર્મોનંદ કોસંબી, અનુ વાદકનીલકંઠ ઇશ્વરદાસ. છપાએલો સં. ૧૯૭૯, બોધિસત્વની ૧૦ કથાઓમાંથી કિંચિત્

(૧) **સુમેધ કથા**–લાખો વર્ષ પૂર્વે આ જંબૂ દ્વિપમાં અમર નામના નગરમાં–" **સુમેધ** " નામનો એક કરોડાધિપતિ બ્રાહ્મણ પોતાનું ધન યાચકોને આપી સમાધિ નિમગ્ન થયો.

તે સમયે **દીપંકર** નામના બુદ્ધ ઉત્પન્ન થએલા છે. તેની ભિક્ષાના માટે સંપૂર્ણ રાજ નગર શ્રૃગારેલું. બચેલું માત્ર એક ખાબોચીયું જોઇ ત્યાં સુમેધ ભક્તિના માટે લાંબો પડી ગયો, ત્યાં આવેલા દીપંકરે પોતાના ભિક્ષુકોને કહ્યું કે–આ ઉંધો પડેલો લાખો વર્ષ પછી કપિલ વસ્તુમાં સુદ્ધોદનની માયાદેવી રાણીથી જન્મી કરોડો લોકોનો ઉપકારી થશે.

દીપંકર ગયા પછી **સુમેધ** તાપસ બોલ્યો–ભવિષ્યમાં હું બુદ્ધ થઇશ ખરો પણ અનેક જન્મમાં લોકના હિત માટે હદ પારનો પ્રયત્ન કરીશ તોજ બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થશે પરંતુ આત્મ પરહિત સાધનારા ગુણો અને નીચેના દશ જણ

૧. દાન, ૨ શીલ, ૩ નૈષ્કર્મ્ય, ૪ પ્રજ્ઞા, ૫ વીર્ય, ૬ ક્ષાંતિ, ૭ સત્ય, ૮ અધિષ્ટાન, ૯ મૈત્રી, ૧૦ ઉપેક્ષા.

સુમેધ બોલ્યો કે મને જો બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનું છે તો મારે આ દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને તે ૧૦ પારિમિતાનો અભ્યાસ અનેક જન્મના અભ્યાસથીજ પ્રાપ્ત થશે.

બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો તેથી બોધિસત્વ (ભાવિબુદ્ધ) એ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ. ॥

પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી આપી દાનાભ્યાસ.

(૨) **વેસ્સંતર**–તે સુમેધ–દેહ વિસર્જન કરી જુદી જુદી યોનિયોમાં જન્મ લઇ **વેસ્સંતર** નામનો રાજપુત્ર થઇ યુવરાજ થયો. તેણે હાથી ઉપરથી ઉતરી હાથીનું દાન બ્રાહ્મણોને આપ્યું, તેવા કારણોથી રાજાએ કાઢી મૂકયો, તો પણ ગરીબોને તે દાન આપતો, પરિવાર સાથે રથ ઉપર ચઢીને જાતાં તે પણ યાચકોને આપી વનમાં ચાલતાં બધાં ગયાં. એક બ્રાહ્મણ તેના પુત્ર અને પુત્રીનું દાન લઇ તે પુત્ર પુત્રીઓ વેસ્સંતરના બાપને સોંપી ધન લાવ્યો. સ્ત્રીનું પણ દાન આપશે તે ભય મટાડવા ઇંદ્રે તાપસના વેશે માગી. સ્થાપના રૂપે તેની પાસે મુકી ચાલતો થયો. તે બોધિસત્વે **વેસ્સંતરના** ભવમાં પુત્ર, પુત્રી, અને સ્ત્રીનું દાન આપી **દાનાભ્યાસ** કર્યો ॥ ૨ ॥

પરાર્થ કાર્ય કરી **શીલનો** અભ્યાસ.

(૩) **મઘની વાત**–હજારોવર્ષ પૂર્વે તે બોધિસત્વ–ખેડુના ઘરે **મઘનામે** જન્મ્યો. લોકોનું સ્વાર્થીપણુ દેખી પોતે રસ્તા સાફ કરવા, ગંદુ ફેંકી દેવું. ઇત્યાદિ લોકોપયોગી કાર્ય કરતાં એક શિષ્ય મળ્યો–શીલ (કુમાર્ગથી નિવૃત્તિ) નો ઉપદેશ કર્યો, એવા બીજા ૩૦ શિષ્યો મળ્યા. આ લોકોના ઉપદેશથી દારૂવાળા, કચેરીયોવાળા નવરા થયા. તેમને રાજ્યમાં ફરીઆદિ કરી. ત્રીસેને રાજ્યના માણસો પકડી ગયા. તપાસ વિના ઉંધા સુવાડી હાથી ચલાવાનો હુકમ થયો. મઘે દઢ રહેવા શિષ્યોને ઉપદેશ કર્યો. હાથી બે ત્રણવાર ચલાવ્યો પણ તેમના ઉપર ધસ્યો નહિ. તપાસ થતાં મઘને અધિકાર અને ફરિયાદિઓને ગુનેગાર ઠરાવ્યા, પણ મઘે છોડાવ્યા. છેવટે સર્વ કામ પૂરાં કરી દેહ છોડી દેવલોકમાં દેવોનો રાજા થયો ॥ આ ભવમાં શીલ અને મૈત્રીનો પુરો અભ્યાસ કર્યો, તેમ બીજા ભવમાં પણ એજ અભ્યાસ કર્યાનું જણાવ્યું છે. ૩ ॥

ક્ષાંતિના અભ્યાસથી સ્વપરનું હિત સાધ્યું.

(૪) ચુલ્લ–અતીત કાળમાં બ્રાહ્મણ પુત્ર ચુલ્લ બોધિ થઇ માબાપના આનહથી પરણ્યો પણ શીલ ખંડન કર્યું નહિ. છેવટે સ્ત્રીની સાથે વાણારસીના ઉદ્યાનમાં ગયો ત્યાં આવેલા રાજાએ પૂછ્યું કે–આ તારી સાથે કોણ છે? ઉત્તરમાં–ધર્મપત્ની કહી, રાજા–શત્રુ ઉભો થશે તો શું કરીશ? ઉ–હઠાગ્રહ કરી દાબી નાખીશ રાજાએ–તાપસીને અંતે ઉરમાં મોકલાવી પણ તે ડગી નહિ છેવટે ચુલ્લ પાસે આવીને રાજાએ કહ્યું તે મને શું કર્યું? ઉ–અરે મે તો ત્યાંને ત્યાંજ દાબી દીધો–રાજાએ પૂછ્યું કયો શત્રુ? ક્રોધરૂપી શત્રુને ક્ષમાથી મે ત્યાંને ત્યાંજ દાબી દીધો તાપસી પાછી સોંપી ॥ આ ભવમાં ક્ષાન્તિનો અભ્યાસ કરી સ્વપરનું હિત સાધ્યું.

વીર્યનો, નૈષ્ક્રમ્યનો, અને ઉપેક્ષાનો, અભ્યાસ.

(૫) મહાજનક–પ્રાચીન કાળમાં વિદેહ રાષ્ટ્રની મિથિલામાં–મહાજનક રાજા–પુત્રો બે–અરિષ્ટ જનક, પોલ જનક, અરિષ્ટને ગાદી છેવટે પોલથી અરિષ્ટ મરાણો ગર્ભવતી રાણીએ ચંપામાં બ્રાહ્મણને ત્યાં પુત્ર પ્રસવ્યો. મહાજનક દાદાનુંજ નામ આપ્યું વિધવા પુત્ર કહી છોકરા ખીજવવા લાગ્યા મ તાને પુછી બાજમાં બેસી પોતાનું રાજ્ય લેવાને ચડ્યો બાજ ડુબ્યું. છેવટે સમુદ્રની દેવી મણિ મેખલાએ મિથિલામાં પહોચાડ્યો તેજ દિવસે કાકો પોલ મર્યો છે રાજ્યાભિષેક થયો ને કાકાની છોકરી સિવલીને પરણ્યો. દીર્ઘાયુ પુત્ર થયે પ્રજાનો સારો આશીર્વાદ મેળવ્યો એક વખતે ઉદ્યાનમાં જતા કેરીઓના ભારથી નમેલા ઝાડની કેરી મગાવી ખાધી, વળાજ ફર્યા, ચાલવા માડ્યું પ ? બધી લોકોએ સાફ કરીને મૂક્યું પાછા વળતા ઠુંઠ મુંઠ જોઇ બોધ થયો રાજ્યમ ઉત્તાને વિચાર કરી ભગવા પહેરી વનવાસ લીધો સિવલીએ મન ફેરવવા ઘણા ઉપાયો કર્યા છેવટે જુના ઘરોમાં અગ્નિ મુકાવી કહેવરાવ્યું કે મારે કર્તવ્ય કરી ચુક્યો છું એજ ઉત્તર મલ્યો. આ જન્મમાં–સમુદ્ર તરીને, પ્રજાનું રક્ષણ કરીને વીર્યનો, રાજ્યના ત્યાગથી–નૈષ્ક્રમ્યનો, મિથિલા બળતા–ઉપેક્ષાનો, અભ્યાસ કર્યો બીજા જન્મોમાં પણ આ ત્રણેનો અભ્યાસ કર્યો છે ॥ ૫ ॥

પ્રજ્ઞા પારમિતાનો અભ્યાસ.

(૬) મહૌષધ–મિથિલામાં વિદેહ રાજા તેને સેનક, પુક્કુસ, દેવિંદ, અને દેવિંદ એ ચાર અમાત્ય રાજાને ધર્મ–અર્થ જ્ઞાન એવા અમુકો મ

ચાર મ્હોટા અગ્નિ કુંડને વિંટાઇ વળ્યો. સવારે અમાત્યોએ સાંભળીને–સેનકે કહ્યું ડરવા જેવું નથી, અમો ચારની પાછળ કોઇ પડશે એવું ભવિષ્ય બંધાય.

મિથિલા નજીક '**યવમધ્યક**' શહેરમાં–રાજાના સ્વપ્નને દિવસેજ **શ્રીવર્ધક** ગૃહસ્થની સ્ત્રી ગર્ભવતી થઇ. નવમાસે બોધિસત્વનો જીવ પુત્રપણે થયો **મહૌષધ** નામ રાખ્યું. બુદ્ધિબળથી યુવાનોનો મુખ્ય થયો. ક્રીડાશાળા માટે પૈસા ભેગા કરી, છોકરાઓએ મહૌષધને સોંપ્યા.

આ બોધિસત્વે–એક છેડે–રમવાની, અભ્યાગતોને રહેવાની, એકતરફ મુશાફરોના માટે, ગરીબ સ્ત્રીઓની પ્રસુતિના માટે, ધર્મોપદેશ માટે અને એક ન્યાય સભા, આવી જુગતીવાળી તે શાળા બનાવી. કીર્તિ સાંભળી લોકો જોવાને આવતા. વળી એક તળાવ પણ ત્યાં બંધાવ્યું.

૧ એક વખતે—બળદની જોડને માટે બે જણુ લડતાને બોલાવ્યા.

એક બોલ્યો—મારી આંખ મીચાતાં મારા બળદ લઇ ચાલ્યો. બીજાએ કહ્યું એ લુચ્ચો છે. એક ખુણામાં પૂછયું આજે શું ખવડાવ્યું છે. તલનો ખોળ એને ચોખાની રાબ, સાક્ષી રાખી છોડયો. બીજાએ કહ્યું મેં તો ઘાસજ આપ્યો છે. પછી–પ્રિયંગુનાં પત્રાંનો રસ પાઇ મલ ત્યાગ કરાવતાં ખોલવાલાને જુઠો ઠરાવી ઘાસવાળાને સેપાવ્યા.

૨ એક સ્ત્રી પુત્રને પાલ ઉપર મૂકી તલાવમાં નાવા ઉતરતાં ત્યાં યક્ષિણીએ પુત્રને રમાડવા માગી લઇ ચાલવા માડયું. જગડો મચ્યો. બોધિસત્વે–પગ ખેંચીને લે તેનો પુત્ર. બન્નેએ ખેંચ્યા. છોકરાની બુંબાબુંબ થતાં પગને છોડવાવાળીને સોંપાવ્યો. આ વાતો રાજ્ય શુધી પહોંચીઓ અને બુદ્ધિબળમાં અગ્રસ્થાન મળ્યું. આ વાત મિથિલાની થઇ.

પંચાલમાં × **ચુલની બ્રહ્મદત્તનું** રાજ્ય, કેવટ્ટ પ્રધાનની સલાહથી એક છત્ર થતાં તેને વિદેહ ઉપર ચઢાઇ કરી, બોધિસત્વની સલાહથી ધીરજ ધરી બેઠા.

કેવટ્ટે બ્રમ્હદત્તને સલાહ આપી કે બેસી રહો અનાજ પાણી ખુંટતાં વિદેહ રાજા તાબે થશે. એમ ત્રણ વર્ષ થતાં બોધિસત્વે ગુપ્તપણે અનુકેવટ્ટ મિત્ર પાસે બ્રમ્હદત્તના માણસોને મેવા મીઠાઇ અપાવી કહેવડાવ્યું કે–અનાજ પાણી ખુટવા માંડયાં છે.–વિદેહના સીપાઇઓએ અનુકેવટ્ટને પકડી મહૌષધને સોંપ્યો. ગધેડા ઉપર બેસાડી નગર બહાર કાઢી મુકયો એટલે અનુકેવટ્ટે બ્રહ્મદત્તનું શરણુ લીધું. મિથિલામાં અનાજ પાણી ખુટયાં છે. તમોને મદદ કરતાં મારા બુરા હાલ

× આ બ્રહ્મદત્ત ૧૨ મા ચક્રવર્તી થયા છે. વૃત્તાંત કિંચિત્ આપ્યું છે.

થયા. વિશ્વાસ થતાં બ્રહ્મદત્તે અનુકેવદને પાસે રાખ્યો. આ તરફ બોધિસત્વે પોતાના સિક્કાનાં—કિમતી આભૂષણો, વસ્ત્રો, બ્રહ્મદત્તના કારભારીઓ પાસે મોકલી જુજ કિંમતમાં આપી અનાજ મંગાવવા માંડયું, થોડુ આપતા શું થવાનું છે. સમજી આપતા અને માલ વહેંચી લેતા.

બ્રહ્મદત્તે—અનુકેવદને પુછયું—હજુ વિદેહ તાબે કેમ નથી થતો ? અનુકેવદે કહ્યું કે મહૌષધથી ભેટયો લઇ આપણા કારભારીઓ ફુટયા છે. આ વાત જાણવા દરબાર ભરાવ્યો. નવાં વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેરીને સભામાં આવ્યા અને તે ઉપર મહોષધની છાપ પણ જોઇ બ્રહ્મદત્ત ગભરાયો. અનુકેવદે ધીરજ આપી. બે ઘોડા તૈયાર કરાવ્યા અને રાત્રિએજ તેના ઉપર સ્વારી કરી બન્ને ભાગ્યા. બ્રહ્મદત્ત શાથી ભાગ્યા તેની ખબર કોઇને પડી નહિ તેથી લશ્કર પણ ઉપડી ગયું.

હવે વિદેહરાજાને તાબે કરવા—કેવટ્ટમંત્રી સાથે ભેટણુ મોકલી કહેવરાવ્યું કે કાયમ મંત્રી થવા મારા છોકરી લ્યો? વિદેહ રાજા લલચાયો, ચારે મંત્રીઓની સલાહ મળી. માત્ર મહૌષધને એ વાત યોગ્ય લાગી નહિ. તેથી ઘેર જઇને બેઠો અને કહેવરાવ્યુ તમો લગ્ન લાંબા મુહૂર્તનું રાખો, વિદેહે તે વાત માન્ય રાખી.

મહૌષધ પંચાલમાં જઇ—મકાન બંધાવવાની તૈયારી કરતાં પ્રથમ કોટ નંખાવ્યો અને થોડા દિનમાં તૈયાર કરાવ્યું બ્રહ્મદત્તની છોકરી પરણવા વિદેહ પંચાલમાં જઇ મહૌષધના બનાવેલા મકાનમાં ઉતર્યો અને ત્રિજેજ દિવસે બ્રહ્મદત્તે ઘેરો ઘલાવ્યો અને બધાએ ગભરાયા. હવે શું કરવું ? એક મંત્રીએ—બલી મરવાનુ, બીજાએ મારીને મરવાનું, ત્રિજાએ ઝેર પીવાનુ, ચોથાએ મહૌષધની સલાહ લેવાનુ કહ્યુ. મહૌષધે કહ્યું હું ખેડુતનો છોકરો, કહીશ તે છુટી પડવાનું. ભાઇ જે થયું તે થયું પણ હવે છુટવાનો ઉપાય બતાવ કહી બધાએ રોઇ પડયા. મહૌષધે બ્રહ્મદત્તની લુચ્ચાઇ સમજીને મકાનમાં બે ભોંયરાં કરાવી રાખ્યાં હતાં. રસ્તા બે હતા, એક ગંગાના કાંઠા સુધી અને બીજો રાજમહેલના દાદરા સુધી. ઘેરાની ખબર પડતાની સાથેજ રાજમહેલથી બ્રહ્મદત્તની—માતા, વહું, છોકરી અને એકનો એક છોકરો સમજાવી ગંગા કાંઠાના રસ્તે પહોંચાડી દીધા હતા. વિદેહાદિકોને પણ તેજ રસ્તે મોકલી ઠેઠ મિથિલામા પહોચાડી દીધા. આ સર્વ રાત્રિમાંજ પતાવી દીધું. સવારે બ્રહ્મદતે વિદેહના રાજાને પકડવાની ધામધૂમ કરી. મહૌષધે જુવાબ આપ્યો કે તે તો બધા ઠેકાણે પહોચી ગયા, એમ સાંભળતાની સાથેજ હુકમ થયો કે—એ હરામખોરના બુરા હાલ કરો ? જુવાબ વાળ્યો કે—મારા જેવા હાલ કરશો તેવાજ હાલ તારી માતાદિક ચારના થશે. તપાસ કરતાં ચારમાંનું એક પણ મળ્યું નહિ.

બ્રહ્મદત્તે ક્રોધને સમાવી બધી બીના જાણી લઇ પોતાની પાસે રહેવાની માગણી કરી પણ મહૌષધે કબૂલ કરી નહિ.

મોટી ભેટ આપી મિથિલામાં મોકલી દીધો. ત્યાં પણ મોટા મહોત્સવના સાથે ભેટણા લીધા એમ બુદ્ધિબળથી બન્ને રાજાઓની કૃપા મેળવી. આ જન્મમા પ્રજ્ઞા પારિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો. ॥ ૬ ॥

નિશ્ચયથી નહિ ડગવા રૂપ અધિષ્ટાનનો અભ્યાસ

૭ તેમિય-વાણારસી નગરીમાં કાશી રાજા, રાણી ચંદા દેવીને, અનેક માનતાઓથી પુત્ર થતા રાજાએ વર આપ્યો. ભંડારમાં રખાવ્યો. જોસીઓએ ચક્રવર્તી થવાનું જણાવ્યુ નામ તેમિય રાખ્યુ.

રાજાએ જુજ ગુન્હા માટે ચાર જણને ભયંકર શિક્ષા કરેલી જોઇ તેમિયને ઉદ્વેગ થયો. ભાગી જવાનો ઉપાય જડે નહિ. તેમિયની પૂર્વ જન્મની માતા રાજ્યની દેવીએ ગાંડો થવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી શૂન્ય જેવો થઇ બેઠો, ઘણા ઉપાયોથી કાંઇપણ વળ્યું નહિ. છેવટે તેને દાટી દેવાના નિશ્ચય પર આવતા દુઃખિણી રાણીએ-વરની માગણીથી આઠ દિવસનુ રાજ્ય તમિયને અપાવ્યુ. જુઠી ઘેલછા માની રાણીએ-ઘણા પ્રકારથી જોયું પણ કાઇ વળ્યુ નહિ છેવટે ઘણો વિલાપ કર્યો. મુદત પુરી થતાં અમંગળ રથમાં બેસારી તેમિયને દાટવા ચાલ્યા. ખાડો ખોદવા માંડયો. ત્યા તેમિય બોલ્યો કે-હું બેરો, મુંગો કે જડ ભરત નથી. મને દાટી અધર્માચરણ કરીશ નહિ. સારથી ચકિત થયો-જોસીઓએ, વૈદ્યોએ જડ કહી દાટવા સોપાવ્યો તેને આવી મધુર ભાષા કુટી ક્યાંથી ? તેમિય બોલ્યો અરે ભૂતાદિકનો વ્હેમ કરીશ નહિ હું રાજાનોજ પુત્ર છુ. સારથીએજ કહ્યું આવી મધુરવાણી તારાં માતા પિતા આગળ બોલ્યો કેમ નહિ ? હે સારથી ? સાભળ હું પૂર્વ જન્મમાં વીશ વર્ષ રાજ્ય કરી ૮૦ હજાર વર્ષ નરકમા પડયો હતો જેનુ સ્મરણ થવાથી છુટવા મેં આ બધી ઘેલછા કરી છે. જો એમ છે ત્યારે તો મને પણ શિષ્ય કરો ? જા રથ સોપીને પાછો આવ. જતા પ્રથમ ચંદાદેવીજ મળ્યા. સારથીએ કહ્યુ કે-તમારા છોકરાને રોગાદિક કાંઇ પણ નથી માત્ર રાજ્યથી છુટવા માટેજ આ વ્રત અંગિકાર કર્યું હતું. બધા જંગલમા મળવા ગયા. તેમિયે સત્કાર કર્યો અને કહ્યુ તમારા આગમનથી હું ખુશી થયો છું રાજા-બેટા ! તે તારા નિશ્ચયની હદવાળી. તપ કરવાનો સમય મારો છે. તારો નથી માટે રાજ્યપદ સ્વીકાર ! છેવટે કાઇપણ વળ્યું નહિ ॥ જન્મમા પોતાના નિશ્ચયથી ન ડગતા અધિષ્ટાન પરિમતાનો અભ્યાસ ર્યો ॥ ૭ ॥=

સત્યતાનો પૂરો અભ્યાસ.

૮. **સુતસોમ**–દેશકુરૂ, ઇંદ્રપસ્થમાં કૌરવ્ય રાજા પટરાણીનો પુત્ર સુતસોમને અભ્યાસ માટે તક્ષશિલામાં જતાં, માર્ગે કાશી રાજાનો પુત્ર બ્રહ્મદત્ત મળ્યો. મૈત્રી થઇ એકજ આચાર્ય પાસે ભણ્યા. બીજા પણ ઘણાં રાજકુમારો હતા. સુતસોમે અગ્રપદ મેળવી બીજાઓને–ભણાવવા માંડયું. પુરા અભ્યાસે ગુરૂ દક્ષિણા આપી રજા લેનારાઓને કહ્યું હું બ્રાહ્મણ નથી કહી સુતસોમે કુમારોની દક્ષિણા લીધી નહિ પણ એક વસ્તુની માગણી કરી, કે તમો બધા ઉપોસથ × વ્રતનું પાલન કરજો કબૂલ કરી બધા ઘેર ગયા. પિતાના પછી બ્રહ્મદત્ત રાજા–ઉપોસથ વ્રતના દિવસે–વધ ન કરવાનો હુકમ કરતો, પણ પોતે પહેલા દિવસનું મંગાવેલુ માંસ ખાતો. એક દિવસે તે માંસ કુતરો ખાઇ ગયો. તેથી રસોઇઆએ પ્રથમ દિવસે શુલી ઉપર ચઢાવેલા માણસનું માંસ લાવીને પીરસ્યું. પૂર્વ ભવના અભ્યાસથી સ્વાદિષ્ટ લાગતાં અભય આપી રસોઇયાને પૂછી તેવા માણસની આજ્ઞા કરી. ફાંસીએ ચઢેલાને રોજ છુપી રીતે લાવતો. પણ તે ખૂટતા ચોઘડીયા વાગવાને સમયે જીવતાંને પકડવાનો હુકમ થતાં, તે પ્રમાણે કરવા માંડયું. હાહાકાર થતા લોકો બ્રહ્મદત્ત પાસે ગયા. હું નગર રક્ષક નથી કહી વિદાય કર્યા. કાલહસ્તી સેનાપતિ પાસે ગયા. તપાસ કરીશ, કહી તેજ રાત્રે માણસો છોડયા. માંસની ટોપલી સાથે રસોઇયાને પકડી સેનાપતિ પાસે મૂકયો. અરે! રાજાનો માનીતો થઇ તેં આ શું કર્યું! મેં તો હુકમથી કર્યું. તું તે પ્રમાણે કહીશ? હા, બ્રહ્મદત્ત પાસે ઉભો કર્યો સેનાપતિએ કહ્યું આ કહે છે કે હુ રાજાને માટે કરૂં છું, તે કેમ? બ્રહ્મદત્તે કહ્યુ સાચું છે. વાત ફેલાતાં લોકો ઉપડયા સેનાપતિએ હથિઆરો આપી રસોઇઆની સાથે નગરથી બહાર કાઢી મુકયા. રસ્તાથી દૂર વડના આડ નીચે ઝુપડું બાધી રહ્યા. ત્યા રસ્તાપરનાં માણસો પકડતો લોકોએ રસ્તો બદલ્યો. એક દિવસ ભક્ષ ન મળવાથી રસોઇયાનું ભક્ષ કરતા એકલાજ રહ્યા.

એક ધનાઢય બ્રાહ્મણ માણસો રાખી તે રસ્તેથી નિકળ્યો. હું નર ભક્ષક? એમ હાકથી ગભરાવી બ્રાહ્મણને ખાંધે ચઢાવી ચાલ્યો. પાછળ આવતાં માણસો દેખી આડો માર્ગ લેતાં કાંટો લાગ્યો. બ્રાહ્મણને છોડી દુઃખથી સ્થાનકે પહોંચ્યો.

× ઉપોસથ–એ આઠમ, પૂર્ણિમા, કૃષ્ણ ચઉદશ–માસના દિન ચારમાં–વધાદિ પાપ ન કરવા, ૬ મધ્યાન્હ પછી ન જમવું. ૭ નૃત્યાદિ સુગંધ દિ ન સેવવા ૮ ગોદી પથારીએ ન સુવું, એ આઠ નિયમ પૂર્વે બુદ્ધોમા ચાલતા

આરૂ થશે તો સો રાજપુત્રોનો યજ્ઞ કરીશ. તેમ વડની દેવતાની માન્યતા રાખી. સ્વાભાવિકજ સાત દિવસમાં શાન્તિ થતાં શિકાર માટે નીકળ્યો. પૂર્વભવનો મિત્ર એ યક્ષ મળ્યો, તેને સાથે ચાલવાનું કહેતાં બાધાની નડતર જણાવી. પવન વેગથી જાવા આવવાનો મંત્ર શિખાવી યક્ષ ચાલતો થયો. હવે બ્રહ્મદત્ત રોજ પાંચ દશ રાજકુમારો પકડી હથેલીમાં કાણું પાડી દોર ભરવી વડ સાથે બાધી દેતો. માત્ર સુતસોમને છોડી અઠવાડીયામાંજ સો (૧૦૦) રાજકુમારોને પકડી યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયો. મને પાપ ન થાયના વિચારથી–દેવતાએ ઇંદ્રને કહ્યું. ઇંદ્રે સુતસોમના મેલાપનું જણાવ્યું. ભિક્ષુવેષે દેવતા બ્રહ્મદત્ત પાસે આવતાં મારવા દોડયો. પકડાયો નહિ. અરે ! ભાગે છે કેમ ? અરે તુંજ તારા પાપથી દોડતો ફરે છે. બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો–પાપી છું પણ વચન પાળું છું. ભિક્ષુવેષે–સુતસોમ વિના યજ્ઞ પ્રમાણ નથી કહી અંતર્ધાન થતાં દેવતા છે એમ સમજ્યો. બ્રહ્મદત્ત સુતસોમને પકડવા કમળોની પાછળ જઇ બેઠો. બીજે દિવસે સુતસોમ પુષ્પ નક્ષત્રનું સ્નાન કરવા જતાં રસ્તામાં તક્ષશિલાના બ્રામ્હણે ચાર શ્લોક સાંભળવા જણાવ્યુ. સુતસોમે કહ્યું કે ઘેર જા ! આવીને સાંભળીશ. સ્નાનમાટે તળાવમા ઉતરતાંજ બ્રમ્હદત્ત તેને પકડીને ચાલ્યો સુતસોમનાં આંસુ પડતાં બ્રમ્હદત્તે પૂછ્યું કેમ રોવે છે ? સુતસોમે કહ્યું બ્રામ્હણને આપેલું વચન પળાતું નથી તેથી. વળી કહ્યુ તેને વિદાય કર્યા પછી હે બ્રમ્હદત્ત ? જે કરવું હોય તે કરજે. છેવટે બ્રમ્હદત્ત સોગન ઉપર તેને છોડયો સોમસુત ઘેર ગયો, બ્રામ્હણના× ચાર શ્લોક સાભળી ચાર હજાર કર્ષાપણ આપી વિદાય કરતાં તેના ઉપર કૌરવ્ય રાજા ગુસ્સે થયો. સુતસોમે કહ્યું હવે એવો ખરચ નહિ થાય, હવે હું નરભક્ષક પાસે જવાનો છું. કૌરવ્ય જવાની શી જરૂર છે ? સુતસોમે કહ્યું મારાથી વિશ્વાસઘાત નહિ થાય. છેવટે નરભક્ષકને મળ્યો. તેણે પ્રથમ બ્રાહ્મણવાળી ગાથા સાંભળવાનું કહેતાં જણાવ્યું કે–તારા જેવા પાપીને શા કામની છે ? બ્રહ્મદત્ત તું છુટેલો ક્ષત્રી નીતિ ચુકીને કેમ આવ્યો ? સુતસોમ–હું સત્યના માટે આવ્યો.

બ્રહ્મદત્તે કહ્યુ બધા નાશના માટે સત્યનું હુંહુ એ શુ મૂર્ખપણું નથી કે ? સુતસોમે કહ્યું કાર્યમાં ચુક પડવા દીધી નથી તો પછી ભય શો ? આ બધી ચાતુર્યતા અને ધૈર્યતાને જોઇને બ્રહ્મદત્ત કહેવા લાગ્યો કે હું દુષ્ટ છું પણ

× વિષ્ણુએ બ્રહ્માને ચાર શ્લોકનું જ્ઞાન આપતા મોહમા નહી પડવાનું કહ્યુ છતા મોહમા પડયા. ભાગવતમાની આવાત પૃ. ૧૮૦ મા અમોએ આપી છે. તે આ સુતસોમના પ્રસંગની લઇને ઉધી છત્તી ગોઠવી હોય એવો ભાસ થાય છે. વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

પણ પોતાની મરજી મુજબ બુદ્ધપણે જઇને ઉત્પન્ન થયા. એમ તેમના ચરિત્રમાં જણાવ્યું છે.

તેનો વિચાર દેવોની પ્રેરણાથી બુદ્ધ થયાના લેખમાંથી જુવો કે—

દીપકરના પછીથી ત્રેવીશ બુદ્ધ થયા, તે બધાએ બુદ્ધોના સમયથી તે **સુમેધ** નામના બોધિસત્વ પોતાની મરજી મુજબ **દશ પારિમિતાનો** અભ્યાસ કરવા અનેક જન્મો ધારણ કર્યા. અને છેવટમાં તુષિત નામના દેવલોકમાં જઇને બેઠા એટલે ત્યાં અનેક ચક્રાવલના દેવોએ તે બોધિસત્વને મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેવાનો આગ્રહ કરીને કહ્યુ કે–તેં જે દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો છે તે ઇંદ્રાદિકની પદવીના માટે નથી કર્યો, પણ મનુષ્યોના ઉદ્ધાર માટે કરેલો છે અને બુદ્ધ થવાનો સમય નજીક આવેલો છે માટે આ દેવતાના સુખને છાડીને મનુષ્યોના દુ ખો ભોગવવા તૈયાર થા ? તે વાત દેવોની સાંભળી અને કણુત્ર નાખીને કહ્યું કે–મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેતા પહેલાં કેટલોક વિચાર કરવાનો છે તે પછીથી મારો જે નિશ્ચય થશે તે હું થોડા વખતમા જણાવીશ. તેટલું સાંભળી દેવો પોતપોતાના સ્થાનકે ચાલ્યા ગયા પછી બોધિસત્વે બધાએ પ્રકારનો વિચાર કરતા એવોજ નિશ્ચય કર્યો–કે મારે શાક્ય રાજાના કુળમાજ જન્મ લેવો, છેવટે તે નિશ્ચય દેવોને પણ જણાવી દીધો. ઇત્યાદિ વિશેષ વર્ણન બુદ્ધલીલાસાર સંગ્રહથી જોઇ લેવુ. ॥

જૈન બૌદ્ધના બોધિસત્વની પ્રક્રિયાનો ભેદ તો વાચક વર્ગ સમજી લીધો હશે તો પણ બે બોલ લખીને વિશેષ સ્પષ્ટ કરીને બતાવું છું.

જૈનોના **પ્રથમ તીર્થંકર** શ્રી ઋષભદેવના ઠેકાણે કલ્પાએલા–દીપંકર નામના બુદ્ધને ભવિષ્યનું જ્ઞાન થએલું હોય ! અને **સુમેધના** માટે ભવિષ્યમા બુદ્ધ થવાનું તેમને જણાવ્યું હોય એમ આપણે માની લઇએ પરંતુ ભક્તિના માટે ઉત્સુક થએલા **સુમેધ** તાપસને કયું વિશેષ ભવિષ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થએલું માની લેવું ? કે જેથી પોતે દીપંકરથી પણ આગળ વધીને કહી બતાવ્યું કે–હું લાખો વર્ષ સુધી અનેક જન્મોમા દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરીશ તે પછીથીજ મને બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થશે.

જૈન પ્રક્રિયા જોતા–જેને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય તેજ લાંબા કાળના ભવિષ્યને નિશ્ચયપણાથી કહી બતાવે અને તેજ ભવમાં પોતાના સંસાર ચક્રનો પણ અંતજ લાવે અર્થાત્ ફરીથા સંસાર ચક્રમા પડેજ નહિ.

તેવા પ્રકારનો વિચાર બુદ્ધના બોધિસત્વના લેખમાં થએલો નથી તેથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છુ.

આગળ તુષિત દેવપણાનો બનાવ પણ ભેદવાળો છે—દેવતાઓ, અવધિજ્ઞાનીયો કે તેથી વિપરીત (વિભંગ) જ્ઞાનીયો મનાયા છે અને તે દેવો પોત પોતાના જ્ઞાનની હદથી વધારે જાણવાની કે જણાવવાની શક્તિ ધરાવતાજ નથી તો પછી સર્વજ્ઞ પુરૂષોની પેઠે પહેલા બુદ્ધથી તે ત્રેવીશમા બુદ્ધ સુધીનો ઇતિહાસ સુમેધે કયા વિશેષ જ્ઞાનથી કહીને બતાવ્યો ?

ઇતિ બુદ્ધની ૧૦ પારિમિતાનો અભ્યાસનું પ્રકરણ ૪૦ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

સૂક્ષ્મ જંતુથી લઇ મનુષ્ય તકના જીવો સત્તા માત્રથી એકજ સ્વરૂપના.

આ અનાદિ કાળનો મહાગહન સંસાર સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયના જીવોથી લઇને પંચેંદ્રિય તકના અનંતાનંત જીવોથી ભરેલો છે. અને તે ૮૪ લાખ જીવોની યોનિરૂપથી મપાએલો છે અને તે જૈન ધર્મમાં અને વૈદિકધર્મમાં માન્ય થએલો છે. સૂક્ષ્મ જીવો પોતપોતાની હલકી યોનિયોમાં કેટલાક અનંતા કાળ સુધી એક સ્થાનમાંથી બીજે અને બીજા સ્થાનમાંથી ત્રિજે રખડયાજ કરે છે પણ ઉપરલી યોનિયોમાં જલદીથી ચઢી શકતા નથી. કારણકે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ આદિના અનંતાનંત જીવો એકજ ઇંદ્રિય ૧ છે અને તે સૂક્ષ્મ જીવોથી આખું બ્રહ્માંડજ ભરેલું છે. આગળ બે ઇંદ્રિયના કીડાદિ હાલતા ચાલતા જે આપણી નજરે પડી રહ્યા છે તે પણ સંખ્યાથી રહિતનાજ છે. એજ પ્રમાણે—કીડિઓ મંકોડાદિ, ત્રણ ઇંદ્રિયોના. માખીયો, મચ્છરો, કરોલીયા વિગેરે ચાર ઇંદ્રિયોના જીવોની પણ ગણત્રી થઇ તકે તેમ છેજ નહિ. આગળ જાતાં પાંચ ઇંદ્રિયોના જીવોમાં જલનાં મછલાં આદિ, આકાશમા ઉડતાં પક્ષીઓ, ધરતી ઉપર ફરતા ચાર પગના પશુઓની અનેક જાતિયો, તેમજ અનેક જાતિના સર્પો, આ બધા જીવો પણ ઉપર બનાવેલી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાંજ છે.

આ બધા જીવોમાંના જે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયના જીવો છે તે પ્રાયે અનંતાકાળે ભવિતવ્યતાના યોગથીજ ઉપરની યોનિનોમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

આગળ—સ્થુળ વનસ્પતિ આદિના, તેમજ બે ઇંદ્રિય આદિના જીવો—છેદન, ભેદન, તાડન, તર્જન, શીત, તાપાદિક નાના પ્રકારનાં દુઃખો વારંવાર સહન કર્તા હુવા અકામ નિર્જરાના યોગથી અસંખ્યાતા અસંખ્ય કાળે પોતાની હલકી યોનિયોમાથીજ પ્રાયે એકેકી પાયરી ચઢતા જાય છે પણ શીઘ્રપણે ચઢી શકતા નથી.

આપણને આ મનુષ્યનો અવતાર જે મળ્યો છે તે પણ ઉપર બતાવેલા સર્વ જીવોની સાથે અનંતાનંત કાળસુધી રખડતાં રખડતાં અને અનેક પ્રકારનાં

પ્રકાશ વ્યાપી રહ્યો. પ્રભુએ તે જોયું, તે સુંદર લાગ્યું તેથી પ્રકાશમાંથી અંધકાર જુદો પાડી પ્રકાશને દિવસ અને અંધકારને રાત્રી એવું નામ આપ્યું.

બીજે દિવસે પ્રભુએ આકાશ ઉપજાવી પાણીથી અને પૃથ્વીમાંથી આકાશ જુદું પાડ્યું અને આકશનું નામ સ્વર્ગ આપ્યું.

ત્રિજે દિવસે–આકાશ નીચેના પાણીને એક સ્થળે એકત્ર કર્યાં. તે પાણીના સમૂહને સમુદ્ર કહ્યો અને સુકી જમીન રહી તેનું નામ પૃથ્વી આપ્યું. આ રચના ઇશ્વરે જોઇ, તેના સૌંદર્યથી તેમને સંતોષ થયો. પૃથ્વીમાંથી ઘાસ અને ઝાડ ઉગાડયાં અને ઇશ્વરને ઊદ્‌ભિજ સૃષ્ટિની સુંદરતા જણાઇ.

ચોથા દિવસે–આકાશમાં પ્રકાશ પાડવા બે જ્યોતિ પુંજ પ્રકટાવ્યાં. એક દિવસના માટે સૂર્ય અને બીજો રાત્રીના માટે તે ચંદ્ર, તે બંન્નેનું પૃથ્વી ઉપર પણ તેજ પડવા માંડ્યું અને તે રચના પણ સુંદર લાગી.

પાંચમે દિવસે– પાણીમાં જીવ પેદા કર્યા તે માછલાં થયાં અને આકાશમાં ઉડતાં પક્ષી પેદા કર્યાં. અને મત્સ્ય અને પક્ષીની વંશ વૃદ્ધિ થવા હુકમ કર્યો, અને આ અંડજ સૃષ્ટિમાં પણ સૌંદર્ય જણાયાં.

છઠે દિવસે–યોનિજ સૃષ્ટિ પેદા કરી, તેમાં પેટે ઘસડાતાં પ્રાણી અને પશુ ઉપજાવ્યાં, પછી પોતાનીજ આકૃતિ ઉપરથી પ્રભુએ મનુષ્યને ઘડી કાઢયો. અને પ્રભુના અંશવાળો જીવાત્મા આ પ્રમાણે સર્જાયો તેને ઉદ્‌ભિજ, અંડજ યોનિજ સર્વ સૃષ્ટિ ઉપર અધિકારના સ્થળે સ્થાપ્યો, અને તેના પણ બે ભાગ કરી એક પુરૂષ અને બીજી સ્ત્રીની રચના કરી. તેમને સૃષ્ટિના પ્રધાન પદે સ્થાપી તેમનો આહાર માટે સર્વ યોજના કરી. વંશ વૃદ્ધિને માટે તેમને પણ આજ્ઞા કરી. ફળદ્રૂપ થવાની આશીષ આપી. આ સર્વ રચના પ્રભુને અતિ સુંદર લાગી અને તે સૌંદયથી સંતુષ્ટ થઇ સાતમે દિવસે પ્રભુએ વિશ્રાંતિ લીધી ઇત્યાદિ."

આ અંગ્રેજોના રાજ્યોમાં નોકરોને રવિવારે રવિવારે રજાઓ પાળવામાં આવે છે તે તેમના પ્રભુના શાન્તિનો દિવસ માનીને અપાતી હોય એમ અનુમાન થાય છે.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—

આપણા હિંદુસ્તાનમાં હિંદુ વિગેરેમાં ઘણા મતો ચાલી રહેલા છે અને તે બધાએ મતવાળાઓ પ્રાયે પોતે માન્ય કરેલા ઇશ્વરોને જગતના કર્તા તરીકે

બતાવી રહેલા છે. જૈનો અનાદિકાળથી ચાલતી આવેલી અને તેજ પ્રમાણે ચાલ્યા કરવાની આ સૃષ્ટિને બતાવે છે. તે લેખ અમોએ આ ગ્રંથમાં પ્રથમથીજ બતાવી દીધેલો છે.

વૈદિકે–ઘણા ઇશ્વરો જગતની રચના કરવાનો દાવો કરતા પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લખીને બતાવતા ગયા છે, તેમાંનુ કિંચિત્ સ્વરૂપ અમોએ લખીને પણ બતાવી દીધું છે.

તેજ પ્રમાણે પારસીઓમાં, મુસલમાનોમાં, ઇસુખ્રીસ્તઓમાં પણ પોતાના દેવજ આ બધી સૃષ્ટિ બનાવીને મૂકી ગયાનું જણાવી રહ્યા છે. આ બધા ઇશ્વરો જગતના કર્તા સાચા છે એમ તો કોઇના પણ ગળે ઉતરે તેમ જણાતું નથી. તેમજ આમાંનો ફલાણો ઇશ્વર જગતનો કર્તા સાચો, એવો પણ ખરો નિર્ણય આજ સુધીમાં થઇ શકેલો નથી. છતાં પણ બધાએ મતવાળાઓ પોતાનાજ ઇશ્વરને જગતના કર્તા તરીકે સાચા માનીને બેઠેલો છે.

આ ચાલતો પ્રસંગ ઇસુ ખ્રિસ્તનો છે–તેમાં પ્રથમ વિચારવાનું કે સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી ઇશ્વરે પૃથ્વીને સાકાર બનાવી પણ **સમુદ્ર** અને **ઇશ્વર** આ બે કઇ વસ્તુના ઉપર રહેલા હતા ? કેમકે પૃથ્વી અને આકાશ આ બે તો ઇશ્વરે પછીથી બનાવેલાં છે. આ વાત પ્રથમ વિચારવા જેવી ખરી કે નહિ ? જ્યારે આ વાતનો પ્રથમ ખુલાશો થાય ત્યાર પછીથીજ બીજી વાતનો વિચાર કરી શકાય ? ॥

હવે આપણે બધાએ જગતના કર્તા દેવોના સંબંધે **ભેલો વિચાર કરીએ** કે–આમાંનો કોઇ પણ દેવ જગતનો કર્તાતો જરૂર હોવો જોઇએ ? એમ માનીએ ત્યારે તો તે દેવના સંબંધે કાલનો નિર્ણય અને તેની સાથે આ સૃષ્ટિની રચનાનો કાળ પણ જરૂર વિચારવો પડશે. અને તે દેવે કયા કયા મસાલાથી કયી કયી વસ્તુઓ બનાવી ? અને તે મસાલા કયે ઠેકાણેથી પેદા કર્યા ? આ બધોએ વિચાર કરવાની આપણને જરૂર પડશે. કદાચ તે દેવને અનાદિનો બતાવીને છેડો છોડાવી દઇશું, પણ તેને બનાવેલી વસ્તું કયા મસાલાથી બની અને તે મસાલાને દેવે કયે ઠેકાણેથી મેલવ્યા અને તે કયા કાળમાં આ સૃષ્ટિ બનાવી આ બધો વિચાર તો જરૂર કરવો પડશે ?

અમારા વિચાર પ્રમાણે–જગત કર્તાના સંબંધે વૈદિકોએ ઉપરચોટીયા વિચારો ઘણા લખીને બનાવ્યા છે, અને છેવટે–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને ભેગા મેળવી દીધા. તેમાં પણ ગોઠતું ન આવતાં વેદોમાં એકલા બ્રહ્માને કાયમ રાખવાનો

પ્રયત્ન કર્યો પણ, બ્રહ્મા કોણ ? અને કેવા ? રામચંદ્રાવતારે વશિષ્ટજીને પૂછતાં નિર્ણય મેળવી શકયા નથી તો પછી બ્રહ્મા જગતના કર્તા હતા' તેનો નિર્ણય કયાંથી થઇ શકવાનો હતો ? જુવો અમારો બ્રહ્માના સંબંધનો લેખ જેવી રીતે પીરાણાપંથવાળાઓએ વૈદિકમાં મનાએલા મત્સ્યાદિક દશ અવતારોને ગ્રહણ કરી પોતાના પીરાણા પંથની સાથે જોડીને બતાવ્યા છે તેવી રીતે બીજા બધા મતવાળાઓએ પોતાના દેવનું નામ પ્રગટ કરી તેણેજ જગતના કર્તા તરીકે ગોઠવી દીધા છે એમ કહેવાને બાધ શો આવે તેમ છે ? માટે આ વિષયમાં બધાંએ સત્ય શોધકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ વિષયથી રજા લઉં છું.

"રામાનંદ અને વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તકો.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ ૨૨૨ થી જુવો.

"રામાનંદ, વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તક, ખ્રીસ્તી શકના ૧૪ શૈકામાં, તેમના ઘણા શિષ્યો પૈકી ૧૩ પ્રસિદ્ધ થયા. એક રજપુત, એક મુસલમાન (કબીર) એક હજામ, એક નટ, એક ચમાર એમ જુદી જુદી જાતના હતા. પદ્માવતી નામનો એક સ્રી, આ શિષ્ય મંડળમાં હતી. **કબીરે** રામભક્તિનો પંથ વધાર્યો વાલ્મીકિના અવતાર ગણાતા **તુલસીદાસે** રામચરિત્ર લખીને ઉત્તર હિંદુસ્તાનના લોકોને રામ ભકિતમાં લગાડયા. પછી **વલ્લભાચાર્યે** લોકોમાં પુષ્ટિ માર્ગ નામનો સંપ્રદાય ચાલુ કર્યો. અને વિષયોપભોગને તિરસ્કારયો નહિ એવું કહેવાથી વલ્લભીપંથ નીતિ માર્ગથી પડયો."

આગળ હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો—પૃ. ૯૯ માં—" જગન્નાથની પૂજા ૧૬ માં સૈકાની શરૂઆતમાં શરૂ થએલી છે અને ચૈતન્યે ઘણો ખરો તેનો પ્રચાર કર્યો છે ચૈતન્યના મરણ પછી તેમાંના કેટલાક લોગ ધર્મનો ઉપદેશ કર્તા અને કેટલાક શારિરિક પ્રેમના વિચારને વધારે અગત્ય આપતા.

આગળ પૃ. ૧૦૦ માં સોલમા સૈકામાં વલ્લભ સ્વામી મુખ્ય હતો, તેને **આઠ જાતની પૂજાની** ક્રિયા સ્થાપી જેમા કૃષ્ણની મૂર્તિ બાળક તરીકે માનીને નવડાવવામાં આવતી, લેપ થતા, સારાપોશાક પહેરાવવામાં આવતા અનેજેમા શૃંગારયુક્ત ગીતો અને ઇંદ્રિય, ભોગને વધારે મહત્તા અપાતી, એવો ધર્મ પૈસાદાર શોખીન અને વિષયાશકત મનવાળા માણસોને ઘણોજ ખેંચતો. અને મનુષ્યની પોતાની આશકિતના બહાના તરીકે ગણાતો."

આમાં મારા બે બોલ–ઘણા મતવાળાઓ પરસ્ત્રીના સંગીને નરકના અધિકારીઓ બતાવે છે તો પછી ભગવાનની ભક્તિના બ્હાને પરસ્ત્રીનો સંગી પોતાના આત્માને અધોગતિમાં નાખવાવાળો કેમ નહિ ? પરસ્ત્રીના સંગથી કલ્યાણ થતું હોય ત્યારે તો કૌલિકમત (કાંચલીઓ મત) કયાં ઓછા દરજાનો છે ? પૂર્વ કાળમાં થએલા મોટા મોટા ઋષિ મહાત્માઓના મત જોતાં ધર્મની થોડી પણ શ્રદ્ધાવાળો ભગવાનના નામે આવું અકાર્ય કરવાને લલચાય ખરો ? આ મતથી ભવિષ્યમાં સંસારના મહાચક્રમાં (ચોરાશીના ફેરામાં), નાખવાવાળોજ થાય.

વિષયના લાલચુઓ વેશ્યાની દુકાને ખેંચાય પણ તે તરફ ખેંચાયા પછી તેના જાન માલની શી હાલત થાય ? જો આપણે પૂર્વના મહાત્માઓના વચનોને વિચારીએ ત્યારે તો પેલા વેશ્યાના સંગીથી આ ધર્મના બ્હાણે ઠગાતો અને બીજાઓને ઠગતો ઘણો હલકામાં હલકો લેખાય માટે ધર્મની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોને હું મારી ટુક બુદ્ધિથી યોગ્યાડ યોગ્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

દૂષિત વસ્તુના દુરાગ્રહમાં બીજા શા માટે પડે ?

જોકે પૌરાણાદિકના કર્તાઓએ આ દૂનીયામાં એવો પ્રઘોષ કરી મુકયો હતો કે **વેદો અનાદિના** છે, ઇશ્વર કૃત છે. અથવા ઇશ્વર દત્ત છે અને સર્વતત્ત્વના ખજાના રૂપે છે અને તેના આશ્રયથી બનેલા–બ્રાહ્મણ ગ્રંથોના, ઊપનિષદ ગ્રંથોના, સ્મૃતિના ગ્રંથોના અને પુરાણના લેખ સંબંધે તર્ક વિતર્ક ન કરતાં કહ્યા પ્રમાણે માન્યજ કરી લેવું તેના સંબંધે કહી પણ ગયા છે કે—

> पुराण मानवो धर्मः सांगो वेदश्चिकित्सितः
> आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हंतव्यानि हेतुभिः ॥ १॥

ભાવાર્થ–અઢાર પુરાણ, મનુ ઋષિનો કહેલો ધર્મ, બધા અંગોની સાથે વેદો, અને વૈદક આ ચાર જાતના શાસ્ત્રોમા જે પ્રમાણે કહેલું હોય તે પ્રમાણે સર્વ માન્ય કરી લેવું. પણ તેમા કોઇએ તર્ક વિતર્ક કરીને તેનું ખંડન મંડન કરવું નહિ. ॥ ૧ ॥

આગળ જતાં બીજા ઠેકાણે વેદાદિકના જાણ પંડિતોજે તર્ક વિતર્કમાં ઊતરતાં સત્ય તત્ત્વોના માર્ગનો ખરો પાયો હાથ ન આવતાં પોતાના મનથી સુઝાઇને લખતા ગયા છે કે—

श्रुतयोऽपिभिन्नाः, स्मृतयोविभिन्ना. । नैकोमुनिर्यस्य वचः प्रमाणं धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां । महाजनो येन गत. स पंथाः ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—**વેદની** શ્રુતિઓ તે પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ વાલીઓ, પ્રમાણ વિનાની, અનેક ઋષિયોના હાથથી લખાએલીઓ છે, તેમજ સ્મૃતિકારોના મત પણ એકેકથી એક મલતા આવતા નથી. તેમજ આ બધા લેખકોમા તેવો કોઇપણ એક મહાપુરૂષ થએલો નથી કે જેનું વચન સર્વ માન્ય થએલું હોય? ન જાને તે બધા શ્રુતિકારો અને સ્મૃતિકારો, ધર્મનો તત્ત્વ કઇ ગુફામા મુકીને ગયા છે તે કાંઇ સમજાતું નથી. છેવટે થાકીને એમજ કહ્યું કે મોટા પુરૂષો જે રસ્તે ગયા છે તેજ રસ્તે ચાલ્યા જવું. ? ॥ ૨ ॥

જૈન ધર્મ એકજ સર્વજ્ઞ પુરૂષનો કહેલો, તત્ત્વોથી ભરેલો, પૂર્વાડપર વિરોધ રહિત જૈનેતર અનેક તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોથી માન્ય થએલો, કદાચ તે પડિતોના જોવામાં આવ્યો ન હોય તેથી આવા નિરાશાના ઊદ્ગારો કાઢવા પડયા હોય? પણ આજે અગ્રેજોના રાજ્યમાં તેવો પ્રસંગ જનાતોથી. માત્ર નિ:પક્ષપણે સત્ય તત્ત્વનો ખોજ કરનારજ પહોચી શકે એ નિર્વિવાદ છે.

દોષથી દૂર રહી ગુણ ગ્રહણ કરવા તેમાં નિંદાશી ?

લોક તત્ત્વ નિર્ણય નામના ગ્રથમાં **શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ** કહે છે કે—

" नेत्रैर्निरीक्ष्य विष-कंटक-सर्प-कीटान् सम्यक् पथा व्रजति तान् परिहृत्य सर्वान् । कुज्ञान-कुश्रुति-कुदृष्टि-कुमार्गदोषान् सम्यग् विचारयथ कोऽत्र परापवादः ॥ २१ ॥

ભવાર્થ—જુઓ કે–ઝેર, કાંટા, સર્પો, અને કીડાઓનો,–નેત્રથી કે વિચારથી પોતાનો બચાવ કરીનેજ આપણે આપણી પ્રવૃત્તિ ઓ કરીએ છીએ. તેજ પ્રમાણે–અનેક પ્રકારથી સૃષ્ટિ ઊપત્તિની કલ્પના રૂપ–કુજ્ઞાનના, જીવોની હિંસા કરવાથી પણ ધર્મ જનાવનાર–કુશ્રુતિઓના, રાગ, દ્વેષ, મોહ અજ્ઞાનાદિકથી દૂષિતને પણ દેવ તરીકે માનવારૂપ–કુદષ્ટિના, અને એકાંત નિત્યાદિક પક્ષના કદાગ્રહરૂપ કુમાર્ગના, દોષોને વર્જિને પૂર્વાડપર વિરોધ રહિત સત્ય ધર્મના માર્ગને શોધિએ તો તેમાં કયા પ્રકારની નિંદા ગણાય? તેનો જરા વિચાર કરીને જુવો? (તે ગ્રંથનો શ્લોક ૨૧ મો છે.) (આ શ્લોક પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ફરીથી લખવાની જરૂર પડી છે)

એજ ગ્રંથકારે ૨૦ મા શ્લોકમાં વિચારનાં સાધન બતાવ્યાં છે.

श्रोतव्ये च कृतौ कर्णौ, वाग् बुद्धिश्च विचारणे।
यः श्रुतं न विचारेत स कार्यं विंदते कथं ॥ २० ॥

ભાવાર્થ—સાંભલવાને માટે બે કાનો મલેલા છે. તેમજ-જૈન, વૈદિક અને બૌધ્ધ એ ત્રણ આર્ય ધર્મનાં વાગ્ એટલે શાસ્ત્રો પણું વિદ્યમાન છે. તેમજ વિચાર કરવાને બુદ્ધિ પણ મલેલી છે. અને એ ત્રણે શાસ્ત્રકારોના મતમાં કેટલાક મતભેદો પડેલા નજરે પડે છે. તે સાંભળીને જે સત્યાડ સત્યનો વિચાર નથી કરતા તે સત્ય તત્ત્વોને કેવી રીતે મેલવી શકવાનાં છે ? બીજા બધા મતો સ્વતંત્રતાના નથી પણ તેમના ફાટા રૂપના છે. તેથીજ એ ત્રણેમાં તપાસવાનુ જણાવેલું છે.

જૈનો પોતાના શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી થએલી માને છે અને વાસ્તવિક રીતે છે પણ તેમજ. વૈદિક અને બૌદ્ધ ધર્મ વાલા મૂલમાં સર્વજ્ઞનો ઇનકાર કરીને બેઠેલા છે તેથી તેમના શાસ્ત્રોના લેખોમાં એકજ વિષયમા અનેક મતભેદો આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ. તેથી તેમનામાં થયેલા મતભેદો બતાવી યોગ્ય વિચાર કરવાની તક આપવાના માટે આ અમારો પ્રયાસ છે.

પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધના લેખો વેદોના પણ કેમ ન વિચારવા ?

બુદ્ધિમાનોના માટે નીતીમા કહ્યુ છે કે—

केवलं शास्त्र माश्रित्य न कर्तव्यो विनिर्णयः
युक्तिहीनविचारेतु धर्महानिः प्रजायते ॥ १ ॥

ભાવાર્થ કોઇપણ વાતનો કે તત્ત્વનો જો વિચાર કરવો હોય તો પ્રથમ પોતાના સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કર્યાં વગર કેવલ શાસ્ત્રના લેખ માત્રથી પોતાનો નિર્ણય કરી લેવો નહિ. કારણ તે શાસ્ત્રનું કથન જો પ્રત્યક્ષમા યુક્તિથી હીન-વિચાર વાલુ હોય, તેમજ લોક વ્યવહારથી પણ વિરૂદ્ધ વિચાર વાલું હોય તો, તેવા શાસ્ત્રથી આપણને ધર્મની પ્રાપ્તિ ન થતા ઉલટી ધર્મની હાનિજ થાય. માટે આ સર્વ સધારણ નીતિને આપણા મનમાં ઠસાવ્યા પછી. પોતાના મતનો હઠાગ્રહ દૂર રાખી મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી વિચાર કરતાં અને તે તે શાસ્ત્રોના વિચારોમાં ઊતરતાજ આપણને સત્ય કથાઓનો કે સત્ય તત્ત્વોનો સાર સહજ મલી આવે છે.

સ્વભાવથી ઉત્પન્ન અને નાશ થતા પદાર્થોને ફેર બદલ કરવાને સમર્થ કોણ છે ?

સ્કંદપુરાણ. ખંડ ૧ લો અધ્યાય ૧૪ મો. પત્ર ૧૦૫ માં જુઓ—

ऋषयो मनुजा देवाः शिव ब्रह्म मुखा अपि
भाव्यर्थं नाऽतिवर्तन्ते वेला मिव, महोदधे. ॥ ૮૯ મો છે.

ભાવાર્થ—ચાહે આ લોકમાં મોટા—ઋષિઓ હોય, કે મનુષ્યો હોય, કે ચાહે દેવતાઓ હોય, એટલુંજ નહી પણ સાક્ષાત દુનીયાના કર્તારૂપે મનાએલા બ્રહ્માજ કેમ ન હોય, અગર સાક્ષાત્ મહાદેવજ કેમ ન હોય, અરે સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન કે જે ત્રણ લોકના નાથ મનાયા છે તેજ કેમ ના હોય પણ જે પદાર્થો જે પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવથી થતા આવ્યા છે, અને આગળ ભવિષ્યમાં થયા કરવાના છે તે પદાર્થોમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા કોણી છે ? અર્થાત આ બધા બતાવેલા મહાપુરૂષોમાંથી કોઇના પણ સત્તા છેજ નહિ.

જુવો કે સમુદ્રની ભરતી અને ઓટ અનાદિકાલથી યથાવસરે સ્વભાવથી થયાકરતીનો ફેરફાર કોણ કરી શકયો છે ? અર્થાત્ કોઇપણ કરી શકયોજ નથી તેજ પ્રમાણે અનેક સ્વરૂપના પદાર્થો સ્વભાવથી થતાનો ફેરફાર કરવાને સમર્થ કોઇ છેજ નહી. તેથી અમો વિચાર પૂર્વક સર્વજ્ઞોના વચનથી કહીએ છીએ કે બ્રહ્મના, વિષ્ણુના, મહાદેવના અને ઋષિઓના સંબંધે જે મોટી મોટી સત્તાઓ જેમકે બ્રહ્મા બ્રહ્માંડને વીટાઇ વળ્યા, અંડમાં આવીને ભરાયા, મંડન મિશ્રપણે જન્મ. વિષ્ણુ—ભકતોના માટે અવતાર લેતા રહ્યા, દૈત્યોનું લોહી પીતા રહ્યા મહાદેવે સાઠ હજાર પુત્રો આપી દીધા વગેરે જે વાતો બતાવીઓ છે તે પ્રાયે પુરાણકારોએ કલ્પિત અને આલપંપાલ રૂપોતીજ લખીને બતાવેલીઓ જણાય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે મારા લેખોથી આપ સજ્જનપુરૂષો પણ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી જોઇ શકશો એવી મારી ધારણા છે. આગળ તો જીવોની ભવિતવ્યતા ઉપર આધાર હોય છે.

ભિન્નવિચારના ઇશ્વરો પરમ જ્ઞાનીઓ હોય ?

સર્વમતોમાં ધર્મના પાયા જે ખરા નીતિના નંખાયા છે તે તો સર્વ માન્ય થયાજ હશે, અને તે કોઇ પરમ જ્ઞાનીના તરફથીજ નંખાએલા છે. એમ સર્વેને માન્ય કરવુંજ પડે છે. જેમકે—કોઇ જીવને દુઃખ ન દેવું, જુઠ ન બોલવું, ચોરી ન કરવી, પરસ્ત્રીને મા બહેન ગણવી, ધનનો સંતોષ રાખવો, ક્રોધ, માન, લોભ, ઇર્ષ્યા, દ્વેષાદિક જેટલા પ્રમાણમાં અધિક તેટલાંજ પ્રમાણમાં દુઃખ દાયી છે એમ સર્વ મતવાળાઓએ માન્યજ રાખેલા છે, તેથી તે બધાએ મતો એક કોઇ સત્ય ધર્મનાંજ ફાંટા છે. એમ કહેવામાં શી હરકત ? અને તે નન્ય નીતિમાં જે જે મતમાં વિપરીત ભાસ થતો હોય તે એક પ્રકારનો વિકા-

રજ ગણાય ? તે સિવાય-પરોક્ષના વિષયમાં નિતિથી દુર અને બુદ્ધિના વિષયથી અયોગ્ય—કેવળ ઇશ્વરની લીલા કે સત્તા આગળ ધરી પ્રમાણોથી વિરૂદ્ધ, લોક નીતિથી વિરૂદ્ધ, વિષયો લખાયા હોય તો તે પ્રમાણ રૂપથી કેવી રીતે માની શકાય ?

તેના ઉદાહરણમાં-આ સૃષ્ટિ કર્તાનોજ વિષય જુઓ-બ્રહ્માદિક જુદા જુદા દેવોના નામથી કેવો વિચિત્ર પ્રકારનો ગોઠવ્યો છે, તે અમારા તરફથી બહાર પડાવેલા " જૈનેતર દષ્ટિએ જૈન " નામના પુસ્તકથીજ વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું. અને માત્ર સામાન્ય વાત જ જણાવું છું-મુસલમાનોના ગ્રંથોમાં સૃષ્ટિના કર્તા ખોદા, ઇસુખ્રિસ્તીમાં ઇશ્વર, હિંદુ શાસ્ત્રામાં—કોઇ કહે છે કે આ સૃષ્ટિ બ્રહ્માએ રચી, બીજા-વિષ્ણુને, મહાદેવને, દેવીને, રામને. એમ જેના ભક્તોએ જે દેવ માન્યા તેજ આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરવાવાળા. અને બધાએ પ્રકારની સત્તાવાળા પણ તેજ. આ સૃષ્ટિના કર્તાઓમાંનો કયો સર્વ સત્તાવાળો આપણે તારવી કાઢવો.

જૈન ગ્રંથકાર કહે છે કે-આ સૃષ્ટિ અનાદિ કાલથી એકની એકજ પ્રવાહ રૂપથી ચાલતી આવેલી છે. જેમ **એકજ દિવસમાં**-સવાર, બપોર અને સાંજ. **એક વર્ષમાં**-શિયાળો, ઉનાળો, અને વર્ષાકાલ રૂપ ચક્ર કુદરતથી સદાકાલ થતાં આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઇએ છીએ, તે પ્રમાણે **સત્યયુગાદિક** કાલનાં ચક્ર લાબા કાલવાળા પુરાણકારોએ પણ બતાવેલા છે. અને સૃષ્ટિનો ભોગવટો કરવાવાળા અનંતા અનંત રાજાઓ થતા આવ્યા છે અને આગળ પણ અનંતાઓજ થવાના. તે પ્રમાણે આ સૃષ્ટિમાં **ધર્મના પ્રવર્તકો** પણ અનંતા અનંત થઇ ગયા અને આગળ ભવિષ્યમા પણ થવાના. પરંતુ આ અવસર્પિણીના દુઃખદ કાલમા વર્ત્તમાન સ્થિતિના કેટલાક ધર્મના પ્રવર્ત્તકોના અનુયાયીઓએ પોતાના માનેલા પ્રભુને આ સૃષ્ટિના કર્ત્તા અને સર્વ સત્તાવાળા લખીને બતાવ્યા તે કલ્પના રૂપે માનવા કે સત્યરૂપના ? આ વાતનો વિચાર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી પંડિતોને કરવાનો છે ?

જો કે-કુંભકાર ઘડો બનાવે છે તોજ બને છે. અને રાજાઓથી રૈયત મર્યાદિત પણે રહે છે. તેમ સૃષ્ટિના કર્તા અને તેના નિયંતા પણ એક હોવોજ જોઇએ. આવા પ્રકારની દલીલો મુકી, પોત પોતાના પ્રભુને સૃષ્ટિના કર્તા, મરજી પ્રમાણે આકાશ અને પાતાલને ગોઠવી ગયેલા, અને પોતાના જેવી સત્તા ધરાવનારોનો નાશ કરીને ગયેલા, એવા પ્રકારના મનાએલા પ્રભુઓમાના કયા પ્રભુને શ્રેષ્ઠ માનવો ? કુંભાર ઘડો બનાવે છે તે આજીવિકાના માટે અને રાજાઓનુ

રાજ્ય મોઝ શોખના માટે—માટી આદિ અનેક સાધનો મેળવ્યા પછીથીજ તે તે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. તેમ મુક્તાત્માને આજીવિકા કઇ ? અને મોઝ શોખ શી ? આકાશ પાતાલ હતા નહી અધકાર શેમાં વ્યાપ્યો હશે ? અને તેવા ઘોર અધકારમા પ્રભુ પોતે કયા ઠેકાણે અને કેટલા કાલ બેસી રહ્યા પછી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી હશે ? આ બધુ આપણે વિચારવાનું છે કે નહી અને કોઇ પણ પ્રકારના અંત વિનાની આ વિશાલ પૃથ્વી (સૃષ્ટિ) બનાવવાના સાધનો કયા બ્રહ્માંડમાંથી લાવીને આ દેખીતિ સૃષ્ટિમાં મુકયા હશે ? તેમજ સૃષ્ટિના કરવા વાળાબધાએ ઇશ્વરો જુદી જુદી દિશાઓ બતાવી રહ્યા છે. સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના કાલનું પ્રમાણ કોઇએ ચોક્કસ બતાવ્યું નથી, તો પછી સત્ય વસ્તુના શોધકોને પૃથ્વીના કર્તા કયા ઇશ્વરથી સંતોષ માની લેવો ?

હવે કિંચિત્ ચાલુ વિષયનો વિચાર-—પ્રલય પછી સમુદ્ર ઉપર અંધકાર શાથી ? અને પ્રલય કોને કરેલો ? અને તે કઇ કઇ વસ્તુનો ? અને તે કેટલા કાલ રહેલો ? આકાશ પૃથ્વી તો પછી બનાવ્યા. અધકાર શેમા વ્યાપેલો ? તે અધકારમાં ઇશ્વર કેટલા કાલ સુધીબેસી રહ્યા પછી કયે ઠેકાણે ઇશ્વરે પ્રકાશ થવાનો આદેશ કરેલો ?

માછલા. પશુ, પક્ષીઓ બનાવી વંશ વૃદ્ધિનો હુકમ કર્યો, તો તે બધા પુણ્ય પાપ વિનાના બનાવ્યા કે પૃણ્ય પાપવાળા ? વંશવૃદ્ધિના આદેશથી વૃદ્ધિ થતી આવી તો તે બધા નવા નવા જીવો આજ સુધી કયા ઠેકાણેથી આવતા રહેલા સમજવા ?

ઇત્યાદિક અનેક બાબતો સૃષ્ટિ કર્તાના સબધે વિચારવાની છે, તે ન્યાય બુદ્ધિના પડિતોએજ વિચારવી ઇતિ અનેક બાબતોના વિચાર સ્વરૂપનુ પ્રકરણ ૪૧ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૨ મું.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ

પ્રદ્યુમ્નસૂરિ કૃત–વિચારસાર પ્રકરણ પૃ ૧૦૩ થી. ગાથા ૪૭૩ થી ૪૭૬

પ્રથમ ૧૧ રૂદ્રોનાં નામ–૧ ભીમાવલી, ૨ જીતશત્રુ, ૩ લદ્ર, ૪ વિશ્વાહલ, ૫ સુપ્રતિષ્ટ, ૬ અચલ, ૭ પુંડરીક, ૮ અજીતધર, ૯ અજીતનાથ, ૧૦ પેઢાલ, ૧૧ સત્યકિસુત, આ અગીઆરે વ્યકિતઓ રૂદ્રના નામથી જૈન ગ્રથોમા પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ તીર્થંકરોના પરમ ભકત હોઇ અંગ (વિદ્યા) ન ધારણ કરવાવાલા હતા. આ નામવાલી ગાથા ૪૭૩ અને ૪૭૪ મા આપેલ છે તેનોજ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

તે કયા કયા તીર્થંકરના સમયમાં કોણ કોણ થયા તે બતાવીએ છીએ. પહેલો **ભીમાવલી**, પહેલા ઋષભદેવના સમયમાં થયો.

બીજો જિતશત્રુ, બીજા અજિતનાથ તીર્થંકરના સમયમાં થયો.

હવે આગળ ૩ ભદ્ર, ૪ વિશ્વાહલ, ૫ સુપ્રતિષ્ટ, ૬ અચલ, ૭ પુંડરીક, ૮ અજિતધર, ૯ અજિતનાથ, અને ૧૦ મો પેઢાલ, એ ક્રમથી-નવમાં સુવિધિનાથ તીર્થંકરનાં સમયથી તે સોલમા શાન્તિનાથ તીર્થંકર સુધી, એકેકા તીર્થંકરના સમયથી એકેકા થતા આવ્યા છે ત્યારબાદ અગ્યારમો રૂદ્ર જે સત્યકિસુત છે તે ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનના સમયમાં થયા છે. આ અગીઆરે રૂદ્રોનું કથન દશમા પૂર્વમાં વિસ્તારથી કેહેલું છે. આ અર્થ ગાથા ૪૭૫-૪૭૬ નો કરીને બતાવ્યો છે.

દશમા પૂર્વમાં વર્ણવેલા અગીઆર રૂદ્રોનો કોઠો.

૧૧	રુદ્રોનાં નામ.	તે કયા કયા તીર્થંકરના સમયમા થયા.	
૧	ભીમાવલી	ઋષભદેવના વખતે	૧
૨	જિતશત્રુ	અજિતનાથના ,,	૨
૩	ભદ્રનામા	સુવિધિનાથના ,,	૯
૪	વિશ્વાહલ	શીતલનાથના ,,	૧૦
૫	સુપ્રતિષ્ઠ	શ્રી શ્રેયાસનાથના ,,	૧૧
૬	અચલ	શ્રી વાસુપૂજ્યના ,,	૧૨
૭	પુંડરીક	શ્રી વિમલનાથના ,,	૧૩
૮	અજિતધર	શ્રી અનંતનાથના ,,	૧૪
૯	અજિતનાથ	શ્રી ધર્મનાથના ,,	૧૫
૧૦	પેઢાલનામા	શ્રી શાન્તિનાથના ,,	૧૬
૧૧	સત્યકીસુત	શ્રી મહાવીરના ,,	૨૪

આ ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર—

આ અવસર્પિણી કાળમાં એક કોટાકોટિ સાગરોપમનો જે ચોથો આરો ગણાવ્યો છે, તેમાં જેવી રીતે-૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવતીઓ, અને બળદેવ, વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુના નવનાં ત્રિક થયાં છે તેવીજ રીતે આ અગીઆર રૂદ્રપણ ગણાવેલા છે. વખતો વખતે ભુલતા ધર્મના માર્ગને બતાવનાર, તે તીર્થંકરો, છ એ ખંડના રાજાઓને તાબે કરનાર તે ચક્રવર્તીઓ, ત્રણે ખંડના રાજ્યને તાબે કરનાર જેના હાથેથી મરાય તે વિષ્ણુ (વાસુદેવ) અને જે મરે તે પ્રતિવિષ્ણુ (પ્રતિવાસુદેવ) તેવીજ રીતે અંગ (વિદ્યા) ને મેળવી રૂદ્ર પદને ધરનાર તે રૂદ્ર સમજવા. પરંતુ તે વ્યક્તિઓ એકની એકજ હતી તેવી માન્યતા જૈનોની નથી. માન્યતા એવી છે કે-જે જીવે જેવા પ્રકારનું પુણ્ય મેળવ્યું તેને તેવા તેવા પ્રકારની પદવી પ્રાપ્ત થઇ છે. આ બધા મોટા હોદ્દાદારોમાંથી કેટલાક તો મોક્ષમાં ચાલ્યા-ગયા-અને બાકીના જવાના-તેથીજ ગણત્રીમાં-લઇ-લીધેલા સમજવા. ઇત્યલં વિસ્તરેણ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રો થયા છે તે બતાવ્યા.

વૈદિકમતે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૬ ઠો. અધ્યાય ૨૭૬ મો. પત્ર ૩૧૯ થી.

"સુતે કહ્યું કે હાટકેશ્વરમાં અગીઆર રૂદ્રો છે. આ વાત સાંભળીને ઋષિઓ બોલ્યા કે-ગૌરી છે ભાર્યા અને સ્કંદ છે જેમને પુત્ર, એવા રૂદ્રતો અમે એકજ સાંભળ્યા છે. સુતે કહ્યું તમારી વાત સાચી છે. રૂદ્રતો એકજ છે, પણ અગીઆર કેવી રીતે થયા તે સાંભળો—

વારાણસીના મુનિઓને હાટકેશ્વરનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થતાં, પહેલો જાણે પહેલું દર્શન હું કરૂં અને બીજો જાણે પહેલું દર્શન હું કરૂં. એમ સ્પર્ધા કરતા ચાલ્યા. હાટકેશ્વરે તેમનો અભિપ્રાય જાણીને, તે ઋષિઓને પોતાનું દર્શન એકીસાથે આપવાને માટે-ત્રિશૂલ, ત્રણનેત્ર, જટા, અર્ધચંદ્ર, અને રૂંડ માલાના સ્વરૂપે, પાતાલમાંથી નાગલોકના છિદ્રે એકીસાથે નીકળી, બધા ઋષિઓને જુદે જુદે ઠેકાણે દર્શન આપ્યાં. પેલો જાણે મને પ્રથમ દર્શન મલ્યાં અને પેલો જાને મને પ્રથમ દર્શન મળ્યાં. એમ જાણી એકાદશે તાપસો પાતાલમાં પેસી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી રૂદ્રે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે હે તાપસોત્તમ ! હું એકાદશ પ્રકારનો તમારી ભક્તિથી તુષ્ટમાન થયો છું, જે તમારી ઇચ્છા હોય તે વરને માગો ? -ત્યારે તે તાપસોએ કહ્યું કે—જો આપ તુષ્ટમાન-થયા છો તો, આપ અમારા વાક્ને

આ દુનીયામાં અગીઆરે સ્વરૂપથીજ રહો, અમો પણ હાટકેશ્વરમાં રહીને આપણી આરાધના કરીશું. પછી મહાદેવે કહ્યું કે જ્યારે તમારી ઇચ્છાજ એવી છે તો જાવો હું પણ આ અગીયારે મૂર્તિઓના સ્વરૂપથી સદાકાળ રહીશ. પણ એક મૂર્તિથી કૈલાસમાં રહીશ, એટલું કહીને ત્રિનેત્ર ભગવાન અદૃશ્ય થઇ ગયા. પછી તેમની સેવાના ફલોનું વર્ણન છે. આ અધ્યાય શ્લોક ૪૩-થી પૂરો કર્યો છે. " આગળ ૨૭૭ મા અધ્યાયમાં–સુતને ઋષિઓએ પૂછ્યું કે વારાણસીથી આવેલા બ્રાહ્મણો કયા કયા નામના હતા ? કે જેમની ભક્તિથી **એક રૂદ્રના અગીઆર** પ્રકારના રૂદ્રો થઇ ગયા ? પછી સુતે કહ્યું કે–૧ મૃગવ્યાધ, ૨ સર્વસંજ્ઞ, ૩ નિંદિત, ૪ મહાયશ, ૫ અજૈકપાદ, ૬ અહિર્બુધ્ન, ૭ પીનાકી, ૮ પરંતપ, ૯ દહન, ૧૦ ઇશ્વર, ૧૧ કપાલી.

આ ઉપર બતાવેલા બ્રાહ્મણો જે નામના હતા તેજ નામ રૂદ્રોનાં પણ રાખવામાં આવ્યાં હતાં. "પછી તે તે રૂદ્રોના નામનાં દાન, જપ, કરવાનું વિસ્તારથી લખીને બતાવ્યું છે અને ૨૭૭ મો અધ્યાય પૂરો કર્યો છે"

કિંચિત્ સમીક્ષા–જૈનોના અગીઆર રૂદ્રો ઘણા લાંબા લાંબા કાળે તીર્થંકરોના ભક્તો, ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિના,તેમજ નામથી પણ ભિન્ન સ્વરૂપના બતાવ્યા છે. આ તરફ વૈદિક મતમાં એકજ સમયમાં એકજ રૂદ્ર ભક્ત બ્રાહ્મણોના નામથી પ્રસિદ્ધિવાળા લખીને બતાવ્યા છે. તે પણ પાતાળ ફોડીને ન જાણે કયાંથી આવ્યા અને આ વાત કયા કાલમાં બની ? આ માં કોઇપણ પ્રકારનો પત્તો આપણે મેળવી શકીએ તેમ નથી. આગળ તો વાચકો વિચાર કરીને બતાવે તે ખરો.

પંડિત ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થીના લેખો–અનુવાદક ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડયા–બીએ. એલ એલ, બી વકીલ હાઇકોર્ટ મુંબાઇ ઇ. સ. ૧૯૧૪ વડોદરા લુહાણામિત્ર પ્રેસમાં છપાએલું—

પૃ. ૧૧૮ થી ૧૧૯–**શતપથ** બ્રાહ્મણમાં લખ્યું છે કે—

સહ યાજ્ઞ વલ્કય શાકાલ્યને કહે છે કે—

" ઇશ્વરનો મહિમા વ્યકત કરનાર **તેત્રીશ દેવતાઓ** છે–૮ વસું, ૧૧ રૂદ્ર, ૧૨ આદિત્ય, ૧ ઇંદ્ર, અને એક પ્રજાપતિ. કુલ ૩૩

આ ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર—

આ અવસર્પિણી કાળમાં એક કોટાકોટિ સાગરોપમનો જે ચોથો આરો ગણાવ્યો છે, તેમાં જેવી રીતે–૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવતીઓ, અને બળદેવ, વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુના નવના ત્રિક થયાં છે તેવીજ રીતે આ અગીઆર રૂદ્રપણ ગણાવેલા છે. વખતો વખતે લુપ્ત ધર્મના માર્ગને બતાવનાર તે તીર્થંકરો, છ એ ખંડના રાજાઓને તાબે કરનાર તે ચક્રવર્તીઓ, ત્રણે ખંડના રાજ્યને તાબે કરનાર જેના હાથેથી મરાય તે વિષ્ણુ (વાસુદેવ) અને જે મરે, તે પ્રતિવિષ્ણુ (પ્રતિવાસુદેવ) તેવીજ રીતે અંગ (વિદ્યા) ને મેળવી રૂદ્ર પદને ધરનાર તે રૂદ્ર સમજવા. પરંતુ તે વ્યક્તિઓ એકની એકજ હતી તેવી માન્યતા જૈનોની નથી. માન્યતા એવી છે કે–જે જીવે જેવા પ્રકારનું પુણ્ય મેળવ્યું તેને તેવા તેવા પ્રકારની પદવી પ્રાપ્ત થઈ છે. આ બધાં-મોટા હોદ્દારોમાંથી કેટલાક તો મોક્ષમાં ચાલ્યા-ગયા અને-બાકીના જવાના-તેથીજ ગણત્રીમાં લઇ લીધેલા સમજવા. ઇત્યલં વિસ્તરેણ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રો થયા છે તે બતાવ્યા.

વૈદિકમતે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૬ ઠો. અધ્યાય ૨૭૬ મો. પત્ર ૩૧૯ થી.

" સુતે કહ્યું કે હાટકેશ્વરમાં અગીઆર રૂદ્રો છે. આ વાત સાંભળીને ઋષિઓ બોલ્યા કે–ગૌરી છે ભર્યા અને સ્કંદ છે જેમને પુત્ર, એવાં રૂદ્રતો અમે એકજ સાંભળ્યા છે. સુતે કહ્યું તમારી વાત સાચી છે. રૂદ્રતો એકજ છે, પણ અગીઆર કેવી રીતે થયા તે સાંભળો—

વારાણસીના મુનિઓને હાટકેશ્વરનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થતાં, પહેલો જાણે પહેલું દર્શન હું કરૂ અને બીજો જાણે પહેલું દર્શન હું કરૂં. એમ સ્પર્ધા કરતા ચાલ્યા. હાટકેશ્વરે તેમનો અભિપ્રાય જાણીને, તે ઋષિઓને પોતાનું દર્શન એકીસાથે આપવાને માટે–ત્રિશુલ, ત્રણનેત્ર, જટા, અર્ધચંદ્ર, અને રૂંડ માળાના સ્વરૂપે, પાતાલમાંથી નાગલોકના છિદ્રે એકીસાથે નીકળી, બધા ઋષિઓને જુદે જુદે ઠેકાણે દર્શન આપ્યું. પેલો જાણે મને પ્રથમ દર્શન મલ્યાં અને પેલો જાને મને પ્રથમ દર્શન મળ્યાં. એમ જાણી એકાદશે તાપસો પાતાલમાં પેશી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી રૂદ્રે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે હે તાપસોત્તમ ! હું એકાદશ પ્રકારનો તમારી ભક્તિથી તુષ્ટમાન થયો છું, જે તમારી ઇચ્છા હોય તે વરને માગો ? ત્યારે તે તાપસોએ કહ્યું કે–જો આપ તુષ્ટમાન થયા છો તો, આપ અમારા વાસ્તે

મનના ઇછા પૂર્વક વ્યાપારો આવી જાય છે એમ ગણી શકાય.

પૃ. ૧૨૧–**મેંક્સ મ્યુલર** લખે છે કે–જો આપણે, પારિભાષિક શબ્દો વાપરવા હોય તો વેદોનો ધર્મ–અનેકેશ્વર વાદનો છે, અકેશ્વર વાદનો નહી. ઋગ્‌વેદના પ્રથમ અષ્ટકના ૨૭ મા સૂકતના અંતમાં છે કે–મહાન્ દેવો તરફ ભકિતભાવ તથા નાના દેવો તરફ ભકિતભાવ, ન્હાનાઓ તરફ ભકિતભાવ, વૃદ્ધો તરફ ભકિતભાવ અમ્હેં બને તેટલી ઇશ્વરની ઉપાસના કરીએ છીયે. અમ્હેં વૃદ્ધ દેવોની સ્તુતિ ન કરીએ તો ? * પૃ. ૧૨૨–શરૂઆતમાં હિરણ્યગર્ભ સોનેરી જંતુ–ઉત્પન્ન થયો તે આખા વિશ્વનો જન્મથીજ પતિ હતો. તેણે પૃથ્વી અને આકાશ સ્થાપ્યાં–કયા દેવને અમ્હેં અમ્હારો યજ્ઞ અર્પણ કરીએ ? " મેંક્સ મ્યૂલર ઇત્યાદિ ॥ "

આમાં વિચારવાનું કે–શતપથનો લેખ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાય છે તેમાં –અગ્નિ આદિ દેવોને આઠ સ્થાન કહી આઠ વસુ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. । ૧૨ આદિત્યથી સમય ધર્મ જણાવ્યો છે. ।

૧૧ આત્મા સાથે દશ પ્રાણ તે અગીયાર રૂદ્રો તરીકે બતાવ્યા છે. ઇંદ્ર તે સર્વવ્યાપી શકિત, અથવા વિદ્યુત, એમ બે અર્થ બતાવ્યા છે. યજ્ઞ તથા પશુઓને–પ્રજાપતિ તરીકે ઓળખવ્યા છે. ॥—

આમાં ફરીથી વિચારવાનું કે–વેદકાલમાં આ તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓ મનાયા હતા અને ઋષિઓ તેમની પ્રાર્થનાઓ કરી–વેદોમાં સૂકતો ને. સૂકતો ભરી દેતા. બ્રાહ્મણ કાલમાં–૮ વસુ તે આઠ સ્થાન થયાં. ૧૨ આદિત્ય તે–સમય (*કાલ*) સ્વરૂપ ના થયા. *। આત્મા અને તેના દશ પ્રાણ તે ૧૧ રુદ્રો થયા. ।* ઇંદ્ર હતા તે–સર્વવ્યાપી શકિત અને વિદ્યુત સ્વરૂપના થયા. અને જે પ્રજાપતિ હતા તે–યજ્ઞ સ્વરૂપના અને પશુઓના સ્વરૂપના બની ગયા. ॥ આ બ્રાહ્મણ કાલમાં વિષ્ણુનું નામ નિશાન પણ ખોલ કરતાં જનાતું નથી. ॥

હવે આપણે **પુરાણ કાલ** તપાસીએ–વેદ અને બ્રાહ્મણ કાલ સુધી જે દેવતાઓની સંખ્યા તેત્રીશની હતી તે પુરાણોમાં તેત્રીશ કરોડની થઇ. વેદ કાલમાં ૧૧ રૂદ્રો જુદા સ્વરૂપના હતા, તે બ્રાહ્મણ કાલમાં–દશ પ્રાણ સાથે એકઆત્મારૂપે ગોઠવાયા, ત્યારે, પુરાણોમાં–એકજ રૂદ્ર અગીયાર જનના નામથી પ્રસિદ્ધ થઇ અનેક ઉત્પાતોના મચાવનારા થયા તેનું સ્વરૂપ આ ગ્રંથથીજ જોઇ શકાશે. ॥

* જૈન મરીક ધાર્મિક મુમાગ, ભાગ ૩ વૈદિક દિંદુધર્મ.

વેદમાં જે પ્રજાપતિ—સોનાના ઈંડાથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા—તે શત પથમાં યજ્ઞ સ્વરૂપના અને પશુઓના સ્વરૂપથી લખાયા, ત્યારે પુરાણોમાં તેમને જગત્‌ની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા ઠરાવ્યા, શત રૂપાને ઘડતાં વ્યભિચારની ઇચ્છા વાળા થયા. તેથી જગે જગે પર વગોવાયા. જુવો અમારો બ્રહ્મા સંબંધી પૂર્વનો લેખ એટલુંજ નહી પણ બ્રહ્માથી જગત્‌ની ઉત્પત્તિ થયાનાં બે ચાર સૂકતો ચારો વેદોમાં પાછળથી ગોઠવ્યાં આ વાત મણીલાલ નભુભાઇ દ્વીવેદીના લેખથી વિચારો. ॥ ॥ વેદમાં વિષ્ણુ છે કે નહી પણ—શતપથમાં તો નામ નીશાણ જણાતુ નથી, તે વિષ્ણુને પુરાણમાં ને ગીતામાં વારંવાર અવતાર લઇ આ દુનિયા નો ઉદ્ધાર કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા. આ બધી વાતો કયાંથી લાવ્યા અને વિચિત્ર રૂપે શાથી ગોઠવાઇ ? સજ્જનો ? જરા વિચાર કરીને જોઓ ! ॥

જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પતિનું સ્વરૂપ.

તીર્થંકરોના સેવકો બે પ્રકારના—અહિંસાદિક વ્રતના પાલકો તે શ્રાવકો અને ભકિતમાત્રનાજ કરનારા તે ભકતો. મહાવીર સ્વામીના ભકતોમાંના એક **સત્યકી** નામા પણ ભકત હતો.

તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણેઃ—

વિશાલા નગરીના રાજા ચેટક, તેની છઠી પુત્રી સુજેષ્ઠા—કુમારીજ સાધ્વી થઇ. કોઇ વખત પોતાના મકાનમાં આતાપના લેતી. એવા અવસરમાં—વિદ્યાસિદ્ધ પેઢાલ નામનો પરિવ્રાજક—પોતાની વિદ્યા આપવા બ્રહ્મચારિણીના પુત્રરૂપ પાત્ર ખોલવા લાગ્યો. તેને રાત્રિના સમયમાં શીતની આતાપના લેતી સુજેષ્ઠાને નગ્નપણે દેખી. તે સંન્યાસીએ પોતાની ધુંધ વિદ્યાથી અંધકાર ફેલાવી, તે સાધ્વીને બેભાન કરી તેની યોનીમાં પોતાના વીર્યનો સંચર કર્યો. સુજેષ્ઠાને ઋતુધર્મ આવી ગએલો હતો તેથી તેને ગર્ભ રહી ગયો.

આ વાતની ચર્ચા સાધ્વીઓમાં થવા લાગી. પણ અતિશય જ્ઞાનીના મુખથી તે સંન્યાસીનું કાર્ય સાંભળ્યુ એટલે બધાની શંકા દૂર થઇ. સુજેષ્ઠાને પુત્ર થયો તે શ્રાવકોને સોંપ્યો. તેનું નામ સત્યકી રાખ્યું. આ સત્યકી મહાવીર નો ભક્ત હતો. એક વખત કાલસંદીપક નામના વિદ્યાધરે ભગવાનને પૂછ્યુ કે મને ભય કોના થકી છે ? ભગવાને કહ્યું કે સત્યકી નામના છોકરાથી તને ભય છે. કાલસંદીપક તેની પાસે ગયો. અવજ્ઞા કરી પોતના

પગમાં ઘાલ્યો પણ તેના પિતા પેઢાલે છોડાવ્યો. અને પોતાની બધી વિદ્યાઓ તેણે સત્યકીને આપી. **સત્યકી** રોહિણી વિદ્યાનું સાધન કરવા લાગ્યો.

મહારોહિણી વિદ્યા સાધવામાં સત્યકીનો આ સાતમો ભવ થયો છે. આ રોહિણી વિદ્યાએ પાંચ ભવસુધી તો સત્યકીના જીવને મારી નાંખ્યો. અને છઠ્ઠા ભવમાં એને સાધવાની ઇચ્છા પણ ન થઇ. પરન્તુ આ સાતમા ભવમાં વળી વિદ્યા સાધવાનો ઉદ્યમ કર્યો. તેની **વિધિ નીચે પ્રમાણે.**

અનાથ મૃતક મનુષ્યને ચિતામાં બાળે અને લીલા ચામડાને પોતાના શરીર ઉપર વીંટીને ડાબા પગના અંગુઠાના આધારે ઉભા રહી જ્યાં સુધી પેલી ચિતાનાં લાકડાં બળે ત્યાં સુધી તે વિદ્યાનો જાપ કરે. એવી રીતે સત્યકી તે રોહિણી વિદ્યાને સાધી રહ્યો હતો. તેવા અવસરમાં કાલસંદીપક વિદ્યાધર પણ ત્યાં આવી ચઢયો, તેને પેલી ચિતામાં લાકડાં નાખ નાખ કર્યાં તેથી તે અગ્નિ સાત દિવસ સુધી બળતી રહી ત્યાં સુધી સત્યકી-વિદ્યાનો જાપ કરતો હતો. આવા પ્રકારનું તેનું ધૈર્ય જોઈ રોહિણી વિદ્યા હાજર થઇને વિઘ્નકારક તે કાલસંદીપકને હઠાવ્યો અને સત્યકીને કહ્યું કે હુ તને સિદ્ધ છું. તું બોલ કે તારા શરીરમાં હું કયાંથી પ્રવેશ કરૂં ? તેની માગણી પ્રમાણે વિદ્યાને મસ્તકમાંથી પ્રવેશ કરતાં ત્યાં ખાડો પડી ગયો પણ તુષ્ટમાન વિદ્યાએ તે સ્થાનમાં નેત્ર બનાવી દીધું, તેથી તે સત્યકી વિદ્યાધર ત્રણ નેત્રવાળો પ્રસિદ્ધ થયો.

પછી તેને પોતાની માતા રાજકુમારી કન્યાને બગાડનાર પોતાના બાપ **પેઢાલને** પણ અન્યાયી જાણીને માર્યો. તેથી લોકોએ તેનું નામ રૂદ્ર (ભયાનક) પાડયું. હવે પેલા કાલસંદીપકને વૈરી જાણી તેની પાછળ પડયો. તે ભાગી નાઠો સત્યકી તેની પાછળ પડયો. તે ઉંચો, નીચો, ઘણો ભાગ્યો છેવટે તેને સત્યકીને ભુલાવામાં નાખવા વિદ્યાથી ત્રણ નગરો બનાવ્યાં પણ સત્યકીએ પોતાની વિદ્યાથી તે ત્રણે નગરોને બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યાં. કાલસંદીપક ત્યાથી ભાગી લવણ સમુદ્રના પાતાલ કલશામાં ચાલ્યો ગયો. છેવટે સત્યકીએ ત્યાં જઇને પણ તેના પ્રાણ હરી લીધા. અને તેથી તે વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી થઇ પડયો.

આ સત્યકીને તીર્થંકરોની ઉપર ભક્તિ હોવાથી ત્રણે સંધ્યાએ તીર્થંકરોને વંદના કરી નાટક કરતો. તેથી આ **સત્યકીનું નામ ઇંદ્રે-મહેશ્વર** આપ્યું. હવે આ મહેશ્વરને બે શિષ્યો થયા. એક **નંદીશ્વર** નામે અને બીજો **નાંદીયા** નામે હતો. જે આ **બીજો શિષ્ય** નાંદીયા નામે હતો તે પોતાની વિદ્યાથી **બળદનું** રૂપ બનાવી લેતો. તેના ઉપર ચઢીને. મહેશ્વર અનેક ક્રીડા કતૂહલ

ફરતો. આ મહેશ્વર મહાવીરનો ભક્ત હતો, તેમજ કામી પણ પુરો હતો. બ્રાહ્મણોની સાથે તેને વૈર થઇ ગયું હતું તેથી બ્રાહ્મણોની કુમારી કન્યાઓ સાથે લોકોની અને રાજાઓની વહુ બેન બેટીઓ સાથે કામક્રીડા કરતો રહેતો, પણ તેની પાસે વિદ્યાઓનું બળ હોવાથી કોઇ બોલી શકતા નહિં. અગર કોઇ તકરાર કરતું તો આ સત્યકી તેને મારી જ નાખતો. વળી આ મહેશ્વરે વિદ્યાના બળથી એક પુષ્પક નામનું વિમાન બનાવ્યું હતું, તેમાં બેસી ઇચ્છા પ્રમાણે ફરતો.

એક વખત આ **મહેશ્વર** ઉજ્જયન નગરમાં ગયા છે. ત્યાં **ચંદ્રપ્રદ્યોત** રાજાની એક શિવા નામની રાણીને છોડી બીજી બધી રાણીઓની સાથે ભોગ કર્યો અને તેવોજ ત્રાસ તે શહેરમાં વર્તાવ્યો તેથી ચંદ્રપ્રદ્યોતને ઘણીજ ચિંતા થઇ અને આને મારવાનો ઉપાય સોધવા લાગ્યો. પણ તેની વિદ્યાના આગળ કોઇનું કાંઇ ચાલી શકતું નહિ.

આ ઉજ્જયનમાં—**ઉમા** નામની એક **વેશ્યા** ઘણીજ રૂપાળી હતી, તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ધન લેતી, તેની સાથે ભોગ કરતી. એક દિન આ મહેશ્વર તેને ઘેર જઇ ચઢયો. તે ઉમાવેશ્યાએ બે પુલો બનાવી તે મહેશ્વરના આગળ મૂકયાં, એક ખીલેલુ અને બીજું કલી રૂપનું, મહેશ્વરે ખીલેલા પુલ તરફ હાથ પ્રસાર્યો પણ ઉમાએ કલી રૂપનું ફુલ હતું તે આપીને કહ્યું કે આ ફુલ તારા યોગ્ય છે. મહેશ્વરે પૂછયું કે આ કમળ મારા યોગ્ય સાથી? ત્યારે ઉમાએ ખુલાશો કર્યો કે તું તો કુમારી કન્યાઓનો ભોગી છે, હું ખીલેલા ફુલ જેવી છું. ત્યારે મહેશ્વરે કહ્યું કે-તું મને ઘણી વલ્લભ છે. એમ કહી તેની સાથે ભોગ કરવા લાગ્યો અને **તેનાજ વશમાં થઇને રહ્યો**. ચંદ્રપ્રદ્યોત **રાજાને** ખબર પડતાં તે ઉમાને બોલાવી, ઘણું ધન આપી સત્કાર કરીને કહ્યું કે-તું મહેશ્વરને એટલું પૂછી લે કે કોઇ એવો સમય છે કે તમારી વિદ્યા તમારી પાસે રહેતી ન હોય? ત્યાર પછી પ્રસંગોપાત ઉમાએ પૂછયું અને મહેશ્વરે કહ્યું કે-ભોગ કરતી વખતે મારી વિદ્યાઓ મારી પાસે રહેતી નથી. ઉમાએ આ વાતની ખબર ચંદ્રપ્રદ્યોતન રાજાને આપી. રાજાએ ઉમાને કહ્યું કે-જે વખતે તારી સાથે ભોગ કરશે તે વખતે અમો તે મહેશ્વરને મારીશું. ઉમાએ કહ્યું કે મને મારો તો? રાજાએ કહ્યું તને મારું શું નહિ. પછી **રાજાના માણસો** તે વેશ્યાના ઘરમાં છુપાઇ રહ્યા. મહેશ્વર ભોગ કરવા લાગ્યો કે તરતજ તે **માણસોએ મહેશ્વર** અને ઉમાને કાપી નાખ્યાં અને તે બધા નગરના ઉપદ્રવની શાન્તિ કરી નાંખી. હવે મહેશ્વરની બધી વિદ્યાઓ નંદીશ્વર નામનો શિષ્ય જાણતો હતો. તેણે ગુરૂની વિટંબના થએલી

જાણી, ઉજ્જયન ઉપર મોટી શિલા વિદ્યાથી બનાવી અને કહેવા લાગ્યો કે "અરે મારા દાસો ? હવે તમે કહાં જશો ?" હું તમોને સર્વેને મારીશ, હું સર્વ શકિતવાળો છું તેથી કોઇનો મારેલો મરવાનો નથી. આવી આવી બધી વાતો સાંભળતાં લોકો ભયભીત થઇ, તે નંદીશ્વરની આજીજી કરી તેના પગમાં પડી અપરાધની ક્ષમા માગી, છેવટે **નંદીશ્વરે કહ્યું** કે જો તમો ઉમાની ભગમાં મહેશ્વરનું લિંગ સ્થાપન કરી પૂજન કરવાનું કબૂલ રાખો તોજ તમોને જીવતા છોડું. ભયના માર્યા તે નિઃસત્વ લોકોએ તે પ્રમાણે ભગલિંગનું સ્થાપન કરી પૂજવા માંડયું અને પોતાનો બચાવ કરી લીધો. ત્યારબાદ નંદીશ્વરે ગામગામમાં જઇ લોકોને ડરાવી ડરાવીને **ભગ અને લિંગ** સ્થપાવી **પૂજાની** પ્રવૃત્તિ ચલાવી.

ઉપર પ્રમાણે મહાવીરના ભકત મહેશ્વરની ઉત્પત્તિ જૈન ગ્રંથકારોએ બતાવેલી છે.

આમાં આપણે **વિચારવાનું** એ છે કે–જો કે વિદ્યાના બળથી સત્યકી વિદ્યાધર મહેશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો ખરો પણ તદ્દન મર્યાદા રહિત નીતિથી બહારનોજ હતો. તે વખતના નિઃસત્વ લોકોએ પોતાના બચાવ માટે અકાર્ય કર્યું. જેમ મ્લેચ્છોના ઉપદ્રવથી આર્યો મ્લેચ્છો બન્યા તે કાર્ય શું યોગ્ય તરીકે થએલું મનાશે ? યોગ્ય તો નજ મનાય તે પ્રમાણે આ કાર્ય બનેલું છે.

પણ આ બાબતમાં આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે–આ સત્યકીનાં મર્યાદા વિનાનાં તદ્દન અયોગ્યાચરણોને વિચિત્ર પ્રકારના લખી પુરાણકારોએ લોકોને પરમેશ્વર તરીકે મનાવવા કયા વિચારથી પ્રવૃત્તિ કરેલી માનવી ? આ સત્યકીને મહાદેવ ઠરાવવા પુરાણકારોએ જે જે લેખો લખ્યા છે તેમાંના કેટલાક ટુંક ટુંક વિચારો લખીને પુરાણોના લેખકોનો અને એ મહાદેવની યોગ્યાયોગ્યનો ખ્યાલ કરવાનુ વાચકોને સોંપીશ.

વૈદિક મતે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પછી **મહાદેવ** વિષયની માન્યતા.

પ્રચલિત વૈદિક મતમાં–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવોને સર્જક, પાલક અને સંહારકના ગુણવાલામાની પુરાણકારોએ પ્રધાનપણે બતાવ્યા છે. છતાં પણ બ્રહ્માના તેમજ વિષ્ણુના વિષયમાં અનેક મતો પડી ગએલા છે. તેમાંથી કેટલાએક મતો અમારા જાણવા પ્રમાણે લખીને બતાવતા આવ્યા છીએ તેથી હવે આ ત્રિજા **મહાદેવના** વિષયને જાણવાની ઇચ્છા પણ સ્વાભાવિકજ થાય. તેના સંબંધે કિંચિત વિચાર પુરાણકારોના લેખોથીજ કરીને બતાવીએ છીએ.

સ્કંદપુરાણ, ખંડ. પહેલો. અધ્યાય ૧૩ મો, પત્ર ૧૦૧, શ્લોક ૪૨ મો.

शिवशक्तिमयं ह्येतत् प्रत्यक्षं दृश्यते जगत् ॥
लिंगांकंच भगांकंच नाऽन्यदेवांकितं क्वचित् ॥ ૯૯૨

ભાવાર્થ—આ બધી દુનીયા શિવરૂપે અને શક્તિરૂપે, પ્રત્યક્ષપણે દેખાઇ રહી છે ? તેનું પ્રથમ ચિન્હ લિંગરૂપથી જુવો, અને બીજું ચિન્હ ભગ રૂપનું છે તે જુવો. લિંગ અને ભગના સ્વરૂપ સિવાય બીજું કોઇપણ વિશેષ ચિન્હ દુનીયામાં છે ? કેહેવુંજ પડશે કે નથી. માટે લિંગની અને ભગની પૂજા છોડીને જે બીજા જીવો જગો જગોપર ભટકે છે, તેમનો નિસ્તાર કોઇ પણ પ્રકારથી થવાનોજ નથી. એવી રીતે આ વિષયમાં ઘણા દાખલાઓ આપીને પુષ્ટ કરીને બતાવેલો છે. ॥

આમાં જરા વિચારીએ—દક્ષિણમાં કહેવત છે કે " દગડ એટલા દેવ " આ સ્કંદપુરાણનો લેખ જોતાં લિંગના ચિન્હવાળા પુરૂષો અને ભગના ચિન્હવાળી સ્ત્રીઓ તેમાં—માણસો, પશુઓ, પંખીઓ વિગેરે આવી જાય છે, તે બધાં શું મહાદેવ તરીકે મનાય ખરાં ? કેમકે ઉપરના લેખમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે લિંગની અને ભગની પૂજાને છોડી જે બીજાની પૂજા કરવાળા છે તેનો નિસ્તાર થવાનુંજ બતાવ્યું નથી. વળી કાંચલીઓ મત (કૌલિક મત) જે દુનીયામાં ચાલી રહ્યો છે તે શું સ્કંદપુરાણના લેખથી ઉદ્ભવ્યો હશે ? એવો વિચાર સહજ થઇ આવે છે. વળી પણ બ્રહ્મ પ્રકરણમાં મહાદેવજીની ડાબી, જમણી ભુજાથી બ્રહ્મા વિષ્ણુની ઉત્પત્તિ જે અમોએ આ સ્કંદપુરાણના આઠમા અધ્યાયથી લખીને બતાવી છે તે ન જાણે કયા વિચારથી લખીને બતાવી માનવી ? તેનો વિચાર કરવાનું પણ વાચકવર્ગને સોંપુ છું.

શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ બ્રહ્માના ક્રોધથી.

પદ્મપુરાણ પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૩, પત્ર ૭, શ્લોક ૧૭૧ થી ૧૭૪

" પ્રભુ લોકને બાળી મારે એવો બ્રહ્માને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેમના કપાલથી મધ્યાન્હ સૂર્યના જેવો રૂદ્ર અર્ધાંગના સહિત ઉત્પન્ન થયો. બ્રહ્માએ તેમને કહ્યું કે તમો બન્ને જુદાં પડો ? એટલું કહી બ્રહ્મા અંતર્ધાન થઇ ગયા. ત્યાંથી સ્ત્રી અને પુરૂષની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઇ. ઇત્યાદિ " (મતમીમાંસા પૃ. ૬૪)

આમાં કિંચિંત્ વિચાર—બ્રહ્મ પ્રકરણમાં પૃ. ૧૮૯થી સ્કંધ પુરાણનો જે લેખ અમોએ આપ્યો છે તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે—યુગના આદમાં

મહાદેવજી નિર્વિકલ્પ બેઠા હતા. તેમને જગત્ પેદા કરવાની ઇચ્છા થતાં. તેમના ડાબા જમણા અંગથી બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થઇ ગયા, ત્યારબાદ બ્રહ્માથી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા પછી એ ત્રણે દેવોમાં મોટા અને નાના, કોણે માનવા તે સંબન્ધી મોટો ઝગડો જાગ્યો છે. ઇત્યાદિક વિશેષ ત્યાંથી જોઇ લેવું.

આ ત્રણે દેવોના વિષયમાં આવા આવા પ્રકારના વિચિત્ર લેખો જોતાં નતો બ્રહ્માનો, કે નતો વિષ્ણુનો, તેમજ નતો મહાદેવજીનો, પણ ખરો પત્તો મેળવી શકાય છે. તો પછી આ બધા પુરાણકારોએ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થવાનો પ્રકાર કયે ઠેકાણેથી મેળવેલો સમજવો ? આ વિષયમાં જુવો 'જૈનોની માન્યતાવાળું જગત્ પ્રકરણ બીજાથીં અને તેનીજ સાથમા આપેલું પ્રકરણ ચોથુ વૈદિકોની માન્યતાવાળું જગત્ અને પછી કરો સત્યાસત્યનો વિચાર ? હાથમાં કંકણ હોય તો પછી આરસીની જરૂર શી ? સુજ્ઞેષુ કિમધિકેન.

પાર્વતીના મસ્તકોની માલા ધારી શિવ.

શંકાકોષ શંકા ૨૨૨ મી. પૃ. ૩૦ જુઓ **ગણેશ પુરાણનો** લેખ

" એક વખતે **મહાદેવજીને પાર્વતીએ પુછયું** કે આપ આ મુંડમાલા શા માટે ધારણ કરો છો ? આ વખત મહાદેવજી કાંઇ બોલ્યા નહિ, તેથી પાર્વતીએ હઠ પકડી, તેથી મહાદેવજીએ કહ્યું કે જ્યારે જ્યારે તું મરી જતી ત્યારે તારાં મસ્તક કાપી કાપીને આ મુંડમાલામાં પરોવું છું. અને તે પહેરૂં છું તે ઉપરથી પાર્વતીજીએ કહ્યું કે શું ત્યારે આપ મરતાજ નથી. આ ઉપરથી મહાદેવજીએ કહ્યું કે મને ઇશ્વરે એક મંત્ર બતાવ્યો છે તેથી હું મરતો નથી (શું ત્યાં મહાદેવ પોતે ઇશ્વરતો નહીજ, તેમનો ઇશ્વર પણ કોઇક બીજોજ જણાય છે ખરો કે ?) ત્યારે પાર્વતીએ કહ્યું કે એ મંત્ર મને બતાવો, ત્યારે મહાદેવે કહ્યું કે—તમને બતાવ્યાથી બધા પાહાડના જીવો સાંભળે અને તેથી તેઓ અમર થઇ જશે. પાર્વતીએ કહ્યું-શું આટલા પાહડના જીવોને નસાડી મેલવાની આપનામાં શક્તિ નથી ? તે ઉપરથી મહાદેવે ઘણા જોરથી-ડમરૂં વગાડયું કે જેના ભારે અવાજથી તમામ જીવ નાસી ગયા. માત્ર એક ઈંડુ કે જે ફુટવાની તૈયારીમાં હતું તેનાથી નાસી જવાયું નહિ. ત્યાર બાદ પાર્વતીને મંત્ર સંભળાવવા માંડયો. થોડીવાર પછી સાંભળતે સાંભળતે પાર્વતી સુઇ ગયાં. તે વખતે પેલુ ઇંડું ફુટયું અને પાર્વતીને બદલે તેને હુકારો દેવો શરૂ કર્યો. પછીથી થોડીવારે પાર્વતી જાગી અને કહ્યું કે-મહારાજ ! મેં તો થોડું ચરિત્ર

સાંભળ્યું અને ફલાણી જગોથી બાકી છે તો ફરીથી સંભળાવશો, ત્યારે મહાદેવે કહ્યું કે હુંકારો કોણે ભર્યો, તે ઉપરથી મહાદેવે ત્રિજુ નેત્ર ખોલીને જોયું તો પેલું ઇંડુ દેખાયું. તેથી તેને શિક્ષા કરવા મહાદેવ દોડયા. ઇંડુ અગાડી નાઠું અને એક સ્ત્રીના મોઢામા પેસી ગયું અને પુનઃમાઘ માસમાં છોકરારૂપે થઈને પેદા થયો, શું આ વાત સંભવિત છે ? ”

આ લેખમાં ઉદ્‌ભવતા કિંચિત્ વિચારો—

“ મુંડમાલાના ચિન્હથી રાક્ષસપણું કે ઇશ્વર પણું ? તેવાને તેવા સ્વરૂપથી પાર્વતી જન્મ લેતી ત્યારે બીજા જીવો કેવા સ્વરૂપથી જન્મ લેતા માનવા ? તેવાને તેવા સ્વરૂપથી જન્મ થતા હોય તો દાનનાં અને શ્રાદ્ધનાં ફળ ખોટાં માનવાં કે ખરાં ? લિંગનો છેડો ન લાવતાં બ્રમ્હાએ અને વિષ્ણુએ–શંકરનેજ મોટા માની લીધા હતા, તો હવે આ ચોથો ઇશ્વર કયો હતો કે જેનાથી શિવે મંત્ર મેળવ્યો ? નર્વજ્ઞ એવા મહાદેવ–જ્ઞાનથી કે બે નેત્રોથી જોઇ શકયા નહિ તેથી ત્રીજુ નેત્ર ખોલવાની જરૂર પડી કે ? આવી રીતે ચારે બાજુથી વિચારોને જુવો આવા પ્રકારના લેખો કેવળ કલ્પિત માન્યા સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય છે ? ”

ગળે ખોપરીનો હાર, માંસ–મદિરાના સેવી શિવ.

(૧) “ મહાદેવની સવારી પોઠીઓ, ગળે આભૂષણ સર્પો, મુડદાની ખોપરીઓનો હાર, માથા ઉપર ચંદ્રમાનું હોવું શું સંભવિત હોઇ શકે ? (શંકા કોપ. શકા ૬૬ મી. પૃ. ૧૩)

---

(૨) શિવપુરાણ–ધર્મ સંહિતા. અધ્યાય ૧૦ માં (મ. મી. પૃ ૫૫)

“ શિવજીના વિષયમા ઘણું અયોગ્યપણાથી લખાએલું છે પણ શ્લોક ૧૭૫, ૧૭૬ માં તો માંસ–મદિરા ખાધા પીધાનું લખી દીધું છે ”

---

(૩) મત્સ્ય પુરાણ. અધ્યાય ૪૭ મો. શ્લો ૧૪૪નો ભાવાર્થ.

“ શુક્રાચાર્ય શિવજીની સ્તુતિ કરતા કહે છે કે—

“ માંસના ભક્ષણ કરવાવાળા, સર્વમેધ, વિદ્યુત, વ્યાવૃત્ત, વારંટ પુષ્ટિ કરવાવાળા એવા તમોને નમસ્કાર છે. ” (મ. મી. પૃ. ૧૨૪)

શિવ લિંગના અનેક ચમત્કાર.

લિંગ ત્રુટી ત્રણ લોકમા પસર્યું તેથી પૂજાયુ.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૧ લો, અધ્યાય ૬ નો, કિંચિત્ ભાવાર્થ

શંકરની પૂજા છોડીને લિંગની પૂજા કેમ? તેનું કારણ જણાવતાં જણાવ્યું છે કે–નગ્નપણે શંકર ભિક્ષાને માટે ગયા. ત્યાં મુનિઓની સ્ત્રીઓ મોહિત થઇ તેમની પાછળ ચાલીઓ, બહારથી આવતાં શૂન્યાશ્રમ દેખી ઋષિઓએ પાછળથી જઇને શિવને શાપ આપ્યો, તેથી **લિંગ ત્રુટી પડયું અને ત્રણે લોકમાં પ્રસરી ગયું.**

ચકિત થએલા દેવોએ–બ્રમ્હાની અને વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરી. તેથી બ્રમ્હા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમા તેનું મૂળ શોધવાને નીકળ્યા, પણ બ્રમ્હા મેરૂ પર્વત સુધી ગયા ત્યાં ગાય અને કેતકી બે મલ્યા. તેની સાથે પાછા આવી લિંગનો અંત લાવ્યાની જૂઠી સાક્ષી ભરાવી અને સાથે ભૃગુ આદિ પણ મલ્યા. તેથી ગાયને અપવિત્રતાનો, કેતકીને સ્વોપરિ નહિ ચઢવાનો અને બ્રમ્હા આદિને અપૂજ્યતાનો મહાદેવે શાપ આપ્યો. ત્યાર બાદ બધાએ લિંગને શરણે ગયા ત્યાંથી લિંગની પૂજ્યતા પ્રવૃત્તિ. ” ઇત્યાદિ.

આ લેખમાં પણ થોડો વિચાર—પુરાણકારોએ–શિવનુ સ્વરૂપ ભયાનક બતાવેલું છે તો પછી મુનિઓની સ્ત્રીઓ શાથી મોહી પડીયો? મુનિઓના શાપથી શંકરનું લિન્ગ ત્રુટીને ત્રણ લોકમાં પ્રસર્યું, ત્યારે શકિતમાં વધારે શંકર કે મુનિઓ? નાના મોટા જીવોના ઘાટ ઘડનાના પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા બ્રમ્હા ત્રણ લોકમાં પસરેલા લિન્ગને જ્ઞાનથી જોઇ શકયા નહિ, પણ જાતે ફરીને પણ જોઇ શકયા નહી. તે જરા આશ્ચર્ય જેવું ન ગણાય?

જેમ કોઇ અજ્ઞાનપણે અફળાતો કૂટાતો અનેક જણોનો અપરાધી થઇ પડે તેવા હાલ શું બ્રમ્હજ્ઞાનીઓના થાય? આ ત્રણ દેવોમાંના એકપણ દેવનો ખરો પત્તાજ નથી મળી શકતો તો પછી આ બધી વાતો કયા ઠેકાણેથી લઇને લખાઇઓ? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું.

લિંગોત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ નગર ખંડ. ૬, અધ્યાય ૧ લો, લિંગોત્પત્તિ વર્ણન. પ્રથમ લિંગને બ્રમ્હાદિકોએ પૂજ્યું.

આનર્ત્ત વિષયે તાપસોના આશ્રમમાં–રૂદ્ર ભગવાન નગ્ન રૂપે ભિક્ષાને માટે ગયા. એટલે ઋષિઓની સ્ત્રીઓ મોહિત થઇને પાછળ ફરવા લાગીઓ પછી ક્રોધમાં આવેલા ઋષિઓએ કહ્યું કે–અરે પાપી ! તેં તો અમારા આશ્રમની વિંટબનાજ કરી, તેથી તારૂં લિન્ગ ત્રુટી પડો ? એમ શાપની સાથેજ મહાદેવનું લિન્ગ ત્રુટીને જુદુ પડયું અને ધરતીને ભેદીને પાતાલમાં પેસી ગયું મહાદેવ પણ લજ્જિત થઇ બાલકનું રૂપ ધરીનેલિન્ગના રસ્તે પાછળ ચાલ્યા ગયા. એટલે ત્રણે લોકમાં મોટા ઉત્પાતની સાથે ખલભલટાજ થઇ ગયો, એટલુંજ નહી પણ ભયભ્રાંત થએલા દેવો-ઇંદ્ર વિષ્ણુ આદિકને શાથમાં લઇ બ્રહ્માની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે–હે બ્રહ્મન્ ! આ શું પ્રલય કાળ આવ્યો ? પછી ધ્યાનથી તપાસી બ્રહ્માએ કહ્યું કે–અરે આતો પેલા ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી પડયું તેનો ઉત્પાત છે અને તેથી ત્રણ લોક વ્યાકુળ થઇ ગએલું છે ? હવે ત ઉત્પાતની શાન્તિના માટે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો તે બીલના માર્ગે પાતાલમાં ગયા, ત્યાં મહાદેવજીને બાળકરૂપે સુતેલા જોયા. પછી દેવોએ સ્તુતિ કરી કે હે મહાદેવ ? બ્રહ્મારૂપે તો અને વિષ્ણુરૂપે તો તું એકજ છે, એટલુંજ નહિ પણ તારા વિના દુનીયામાની કોઇ વસ્તુજ નથી. માટે કૃપા કરી લિન્ગને ધારણ કરો. શિવે કહ્યું દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણો પુજવાનું કબૂલ કરે તો ધારણ કરૂં. પછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે–પ્રથમતો હુંજ પૂજીશ તો પછી બીજા બધા પૂજે તેમા નવાઇ શી છે ? પછી ત્યા પાતાલમાં પેસીને–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ઇંદ્રાદિકોએ મલીને પ્રથમ મહાદેવના લિન્ગની પૂજા કરી. ઇત્યાદિક વિશેષ. ખંડ ૬ ઠાના, અધ્યાય ૧ લાથી જુવો.

" આગળ એજ ખંડના બીજા અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે–તે લિન્ગને ઉપાડીને બહાર કાઢતાં તેની સાથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર નીકળી આવી અને ચંડાલપણાને પ્રાપ્ત થએલો ત્રિશંકુ નામનો રાજા તેમાં સ્નાન કરીને રાજ્યને ઉચિત શરીરવાળો થઇ ગયો ઇત્યાદિ. "

આ બાબતમાં કિંચિત્ વિચાર–પ્રથમ સ્કંદ પુરાણના લેખથીજ જોયું હતું કે–લિંગ તુટયા પછી ત્રણ લોકમાં પસર્યું અને દેવતાઓની પ્રેરણાથી બ્રહ્મા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં પત્તો મેળવવા ગયા, પણ પત્તો મેળવ્યા વગરજ પાછા આવ્યા હતા. ફરીથી આ સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે–લિંગ ત્રુટીને જુદું પડતાં ધરતીને ભેદીને પતાલમાં પેઠું, શિવજી પણ તેજ લિન્ગના રસ્તેથી પાતાલમાં જઇને સુતા. ભયથી દેવોએ બ્રહ્માને જઇને પુછયું. ધ્યાનથી

તપાસી બ્રહ્માએ લિન્ગ તુટયાથી ઉત્પાત થએલો ણતાવ્યો. આ ઉત્પાતની શાન્તિને માટે બ્રમ્હાદિ બધાએ દેવો તે લિંગનાજ માર્ગે પાતાલમાં ઉતર્યા. સ્તુતિ કરીને સુતેલાનેજગાડયા અને ફરીથી લિન્ગ ધારણ કરવાને વિનંતિ કરી, શિવે બ્રમ્હાદિકની પાસેથી પૂજવાનું કબૂલ કરાવી લિંગને ધારણ કર્યું. આગળના અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે-લિંગને બહાર એંચી કાઢતાં સાથે **પાતાલ ગંગા** પણ બહાર આવ્યાં. વિષ્ણુના ૧૯ મા અવતાર એવા વ્યાસે અઢાર પુરાણો લખ્યાં. એમ માની શકાય ખરૂં ?

પાર્વતીના ક્રોધનો સિંહ, તેનું સિંહેશ્વર થવું.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૫ મો. અધ્યાય ૫૫ મો. શ્લોક ૩૬ નો સાર, પત્ર ૧૩૫

" પાર્વતીને **મહાદેવ** કહી રહ્યા છે કે-તેં મારા માટે તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી બ્રહ્મા આવ્યા, બેટી ? તારે શું જોઇએછીએ ? તેં કહ્યું પતિ તો છે પણ વશ કરવાને ચાહું છું. બ્રહ્માએ કહ્યું જા ? વશ થશે. તેં કહ્યું કયારે ? બ્રહ્માએ કહ્યું કોઇ કાલમાં, એટલે તને ક્રોધ થયો. તે સિંહનું સ્વરૂપ ધરીને બહાર આવ્યો અને તે તારૂજ ભક્ષણ કરવાને કૂદ્યો, પણ તપના પ્રભાવથી તને જોવાને સમર્થ થયો નહિ. પછી તને દયા આવી તેથી તેં સ્તનોથી દૂધ પાયું. તે સિંહ તારા તેજથી બળતો કહેવા લાગ્યો કે મેં દુષ્ટ ભાવથી તને ખાવાનો વિચાર કર્યો તેથી મારે નરકમાં જવું પડશે. પછી તેં કહ્યું-પાપનો નાશ કરવાવાળા મહાકાલ તીર્થમાં જા. પછી તે સિંહ ત્યા જઇ લિન્ગનાં દર્શન કરી દિવ્ય શરીરવાળો થઇ ગયો. પછી દેવોની સાથે બ્રહ્મા ત્યાં આવ્યા અને પાર્વતીને કહ્યું કે-તારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થએલો સિંહ છે તે તારૂં વાહન થશે. ઇત્યાદિ "પછી આગળ સિંહેશ્વર લિંગનું મહાત્મ્ય વર્ણન કરેલુ છે. "

આમાં વિચાર-બેટીને દેખતાં બ્રહ્માચ્યૂત થયા. ત્રણ દેવામાંના એક પણ દેવનો ખરો પત્તો મેળવ્યા વિના શિવજીનો ભાખેલો ભૂતકાળ, બ્રહ્માએ આપેલો વર, વિના કારણ પાર્વતીનો ક્રોધ, તે ક્રોધનો સિંહ થઇ પાર્વતીજીને મારવા ગયાનુ સત્ય માની શકાય ? જ્યારે આ બધું વિચારવાનું રહે છે, ત્યારે તેણે ધવડાવીને શાન્ત કર્યાનું કેમ માની શકાય ? કદાચ તે વખતના ભદ્રિક શ્રદ્ધાળુ લોકોએ-આ કથા સાંભળી સિંહેશ્વર લિંગનું સ્થાપન કર્યું હોય, તો તેમાં આપણે બીજો વિચાર શું કરી શકીએ ? નજ કરી શકીએ. તો પણ આ કથાનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું કે જેથી સત્યથી વંચિત ન રહીએ.

૪ લિંગનો પત્તો બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પણ મેળવી શકયા નહિ.

શિવપુરાણુ વિદ્યેશ્વર સંહિતા. અધ્યાય ૬-૭ માં જુવો.

" અગ્નિ સમાન તેજસ્વી લિંગનો અંત લેવા-બ્રમ્હા, વિષ્ણુ ઉપર અને નીચે ઘણાજ ફર્યા, પણ પત્તો મેળવી શકયાજ નહિ. ઇત્યાદિ. ઘણુંજ અયોગ્ય એ ત્રણે દેવોના માટે લખાએલું છે.

શંકાકોષ. શંકા ૩૬ મી. પૃ. ૫ માં જુવો.

" મહાદેવનું લિન્ગ એટલું બધું વધ્યું કે-બ્રમ્હા વિષ્ણુ તેનો થાહ (છેડો-અંત) લેવા ગયા, તો નીચેનો થાહ ન મલ્યો કે પૃથ્વી ફોડીને તે લિન્ગ કયાં ગયું છે. તેમજ ન મલે ઉપરનો થાહ કે ઉચે કયાં સુધી ગયું છે. શુ આવી વાતો માનવી યોગ્ય છે કે ?

---

(૫) ત્રણ દેવોમાં મોટા શિવ

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે કહે છે—

પૃષ્ઠ ૫૪૫ " વિષ્ણુની પૂજાનો ઉદય તેના વિષયના પ્રેમના લીધે થયો. તેમ રૂદ્ર પૂજાનો ઉદય તેના વિષેની બીકને લીધે થયો, એમ કહેવાને હરકત નથી. રૂદ્રની સ્તુતિ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૧૨૪ મા સૂકતમાં ઘણી કરવામાં આવી છે. "

આગળ પૃ. ૫૪૭ માં-**શતરૂદ્રીમાં** રૂદ્રનાં વખાણ કરેલા છે, તે પછી પુરાણકારોએ જુદી જુદી કથાઓમાં લીધેલું છે. "

આગળ પૃ. ૫૪૯ માં "**અથર્વ શીર્ષ ઉપનિષદમાં** રૂદ્રનું ખૂબ મહત્ત્વ વર્ણવવામાં આવ્યુ છે. "

આગળ. પૃ. ૫૫૫ માં- " શિવરાત્રિની ઉત્પત્તિ જે કારણોને લીધે થઇ તે વિષેની કથા **ઇશાન સંહિતા,** શિવ પુરાણ વગેરે ગ્રંથોમાં મલે છે. બ્રમ્હા અને વિષ્ણુ કરતાં શિવ શ્રેષ્ટ છે. એવું સિદ્ધ કરવા માટે બન્ને જણા તે દિવસે શિવ લિન્ગનો આદિ અને અંત શોધી કાઢવા માટે સામસામી દિશામાં ગયા અને એક વર્ષ પછી તેજ દિવસે તેઓ નિરાશ થઇને પાછા વળ્યા અને શિવ આપણા કરતા શ્રેષ્ટ એવી કબુલાત કરી. એમ **ઇશાન સંહિતામાં** કહેલું છે."

આમાં મારો કિંચિત્ વિચાર–કૃતયુગના–બ્રહ્મા, ત્રેતાના વિષ્ણુ, અને દ્વાપરના મહાદેવજી તો પછી બે કરતાં શિવજી મોટા કયા પ્રકારથી? શું લિંગ મોટું હોવાથી મોટા? કે કોઇ બીજા પ્રકારથી? વેદોમાં–ઇંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ, યમ, વરૂણાદિક દેવો વર્ણવેલા છે. તેથી આ બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવો મોટામાં મોટી સત્તાવાળા–જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશના કરવાવાળા સર્વજ્ઞ તરીકે આખા વૈદિક મતમાં મનાએલા છે છતાં આધના બે દેવો એક લિન્ગના માટે એક વરસ દિવસ સુધી ભાનવિના ભટકયા. તો આમાં સત્ય શું? તે કાંઇ અમો સમજી સકતા નથી.

---

(૧) શિવના લગ્નમાં બ્રમ્હાની નાડીનું છુટી જવું.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૧૬।૧૭। ૧૮ માં (મ. મી. પૃ. ૩૫)

" **મહાદેવજી** પોતાનું સ્વરૂપ તદ્દન કદ્રૂપ (બેઢંગુ) બનાવી જાણુ લઇને **પરણવાને** ગયા. તેવું કદ્રૂપ દેખીને પાર્વતીની માતાને ઘણું દુઃખ થયુ. (આ ઠેકાણે શ્રૃંગાર રસનું પોષણ બે હદનું કરેલું છે) છેવટે વિવાહ થવા લાગ્યો તે વખતે પાર્વતીના પગના અંગુઠાનું રૂપ જોવાની સાથેજ બ્રમ્હાજી કામદેવનેજ વશ થઇ ગયા. એટલે પોતાનું વીર્ય નીકળી પડયું અને તેનાથી અઠયાસી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઇ ગયા. બ્રહ્માજીનું આ અયોગ્ય વર્તન દેખવાથી મહાદેવજીને ઘણોજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ઇત્યાદિ "

બ્રહ્મા અનાદિના કહો, ચાહે સત્યયુગના કહો પણ તે દ્વાપરમાં થએલા **મહાદેવજીની** જાણમાં કયાથી? આ વાતોની કિંમત બુદ્ધિવાન સત્પુરૂષોમાં થાય તેમ છે? વિચાર એ થાય છે કે આવા તદ્દન અયોગ્ય લેખો લખવાળા કેવા પ્રકારની બુદ્ધિવાળા હશે?

વળી આ લેખકે–**શિવ** પુ. જ્ઞાન સં. ના અધ્યાય ૧૮ માં શ્લોક ૬૨ થી ૬૫ મા એવું લખ્યું છે કે—

" મહાદેવજીએ લગ્ન વખતે અગ્નિના ચાર ફેરા ફર્યા, તે વખતે પાર્વતીના અંગુઠાને દેખવાથી બ્રમ્હાનું વીર્ય નીકળી પડયું, તેને પોતાના ખોળામાં ગોપવીને રાખ્યું તેથી જણોઇવાળા અસંખ્યાતા બટુકો પેદા થઇ ગયા. તેમાં કછા-

વાળા અને દંડ ધારેલા હજારો હતા. તે બ્રહ્માને નમસ્કાર કરીને બ્રમ્હાની આગળ આવીને ઉભા થઇ ગયા. ઇત્યાદિ ”

બટુકો હતા એટલુંજ નહી પણ હજારો તો દંડ, કછા સહિત હતા. એમ ચોક્કસ પણે લખીને બતાવ્યું છે. તે લગ્નનો માંડવો કે જેમાં અસંખ્યાતા બટુકો પણ સમાઇ ગયા ? આવી આવી અનેક કલ્પિત વાતો–પુરાણકારો લખતા ગયા અને પોતાનાં નામો છુપાવી નિર્દોષ અને પવિત્રરૂપ વ્યાસજીને નામે પોતાના ગ્રંથો ચઢાવી તેમને વૃથા કલંકિત કર્તા ગયા છે. આ મારી ધારણાને સજ્જનો પણ માન્ય રાખશે એવી આશા છે.

કલમ પહેલીમાં વિશેષ જગતના કર્તા–બ્રમ્હા માનીએ તો દુનીયાના બધાએ ઘાટ તેમના જ્ઞાનથી અજાણ્યા કેમ હોય ? એક નેત્ર માત્રથી પાર્વતીજીનો અંગુઠો દેખવાથી એટલા બધા વિકલ બની ગયા કે એક વખતે ખલિત વીર્યથી અઠ્ઠયાસી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થયાનું બતાવ્યું એજ પુરાણવાળો ફરીથી અસંખ્ય બટુકો ઉત્પન્ન થયાનું બતાવે છે. તો શું અઠ્યાસી હજારથી સંતોષ ન થવાથી અસંખ્યાતા બટુકો લખીને બતાવ્યા કે ફરીથી નવા ઉત્પન્ન થએલા લખીને બતાવ્યા ? એ જરા વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું.

(૨) દેવોના પેટમાંથી નીકલી શિવના વીર્યનું સરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાર્તિકેય.

મત્સ્ય પુરાણ અધ્યાય ૧૫૭ મો. શ્લોક ૨૦ થી ૪૧ નો સાર. (મ. મી. પૃ. ૧૪૦)

"વીરભદ્રે પાર્વતીને મનાવ્યાં. બન્ને (શિવ–પાર્વતી) એકાન્તમાં ગયાં દેવતાઓ દર્શન કરવાને આવ્યા. એકાન્તમાં છે એમ કહી વીરભદ્રે પાછા કાઢયા. હવે એક હજાર વર્ષ પછી દેવોએ ખબર લેવા અગ્નિને મોકલ્યો, તે પોપટનું રૂપ ધરીને કોઇ છિદ્રમાંથી અંદર પેઠો, રમણ થઇ રહ્યું હતું. પણ શિવ અને પોપટનો નજર મેલો થતાં શિવે ક્રોધથી કહ્યું કે તેં જે મને વિઘ્ન કર્યું છે તે વિઘ્ન તારા ઉપર આવી પડશે ?

અગ્નિ–પોપટ તો અંજલીથી શિવના વીર્યનું પાન કરતો ગયો તે–દેવતાઓના પેટમાં પેઠતા પેટ ફાડીને બહાર નીકળ્યું તેથી શંકરના આશ્રમમાં મોટા વિસ્તારવાળું (સરોવર) તલાવ રૂપે થયું.

તેમા તપાવેલા સોના જેવું પાણી છે, કમળો ફુલી રહ્યા છે, પંખીઓ બેલી રહ્યા છે પાર્વતીને ખબર પડતા સખિઓ સાથે જલ ક્રેલી કરવા ગયા. ક્રેલી કરી કમળો માથામા ખોસી કીનારા પર જઈ બેઠા પાણી પીવાની ઇચ્છાથી ફરીથી પાર્વતી ગઇ તો, સ્નાન કરતી કૃતિકા જોઇ વાર્તાલાપ થતા કૃત્તિકાએ કહ્યુ કે—આ પાણી પીના જે પુત્ર થાય તે મારા નામથી, પ્રસિદ્ધ કરે તો તને પાણી પીવા દઉ. પાણી પીધુ ગર્ભ રહ્યો, જમણી કુક્ષિ ફાડીને બહાર નીકળ્યો તે સૂર્યના જેવો દેદિપ્યમાન, શકિત અને શૂલ યુકત, છ મુખવાલો, અદ્ભુત, ઉત્પન્ન થયો. (આગળ અધ્યાય. ૧૫૮ મા નો સાર) હવે અગ્નિ દેવના વીર્યના પ્રભાવથી—ડાબી કુખ ફાડીને બીજું બાળક નીકળ્યુ, પણ કૃત્તિકાએ તે બન્ને બાળકો જોડી દીધા તેથી વિશાખા, ષણ્મુખ, સ્કદ, અને કાર્તિકેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા—**ચૈતર સુદિ પાંચમના** દિવસે શરોના વનમા તે બન્ને બાળકો જન્મ્યા અને તેજ દિવસે ભેગા કરી દેવામા આવ્યા અને **બીજેજ** દિવસે (ચૈતર સુદિ છઠ્ઠને દિવસે) બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, **સૂર્ય**, અને દેવતાઓએ મલીને કાર્તિકેય સ્વામીને **રાજ્યાભિષેક** કરી—ગધ, પુષ્પ, ધૂપ, છત્ર, ચામર અને આભૂષણાદિકથી ભુષેત કર્યા અને ઇન્દ્રે "દેવસેના" નામની પોતાની **પુત્રીને** પણ ઘણા આડંબરથી પરણાવી દીધી વિષ્ણુ ભગવાને શસ્ત્રો આપ્યા કુબેર ભડારીએ—દશ લાખ યક્ષોને આપ્યા. અગ્નિદેવે—પોતાનુ તેજ આપ્યુ ! વાયુદેવે વાહન આપ્યા ત્વષ્ટા દેવે (વિશ્વકર્માએ) કામદેવ જેવો કુકડો રમવાને આપ્યો ઇતિ મત્સ્ય પુ. ના કાર્તિકેય

---

(૩) વળી વિચિત્ર પ્રકારથી કાર્તિક સ્વામીની ઉત્પત્તિ

સ્કદપુરાણ ખડ ૧ લો પત્ર ૫૬ થી ૫૮, અધ્યાય ૨૭ મો શ્લોકો ૧૧૦ નો કિચિત્ સાર

"પાર્વતીનો વિવાહ થયા પછી વિષ્ણુએ પર્વતોને પૂજ્યા, બ્રહ્માને સાથે રાખી યથોચિત કર્યુ. પછી ગધમાદન પર્વતે શિવ પાર્વતીનો અદ્ભુત સભોગ તેમના વીર્યથી જગત્ નષ્ટ થતા, બ્રહ્મા, દેવતાઓ ત્રાસ્યા અગ્નિને બોલાવી શિવ મદિરમા મોકલ્યો. લઘુ સ્વરૂપથી પેશી તેણે ભીક્ષા માગી ત્રિશૂલથી મારવા જતા શિવજીને હઠાવી પાર્વતીજીએ ભીક્ષા આપી તે ત્યાજ ખાઇ ગયો. એટલે પાર્વતીજીએ શાપ આપ્યો કે જા તુ સર્વભક્ષી થઇશ ? અને વીર્યથી પીડાને પ્રાપ્ત થઇશ પછી શિવના વીર્યનુ ભક્ષણ કરી સ્વર્ગે જઇ બધી વાત તેણે બ્રહ્માને તથા દેવતાઓને કહી બતાવી. અગ્નિનો ભક્ષ્ય બધા દેવતાઓને

પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભવાળા થએલા ચિંતાથી પીડિત થયા. પછી વિષ્ણુના શરણે જઇ કહેવા લાગ્યા કે હે ભગવાન્ ! તું અમારી રક્ષા કર ? વિષ્ણુએ શંકરના પુત્રથી નિર્ભય થવાનું બતાવ્યું. પછી બધાએ દેવોએ વિષ્ણુને આગળ કર્યા. બ્રમ્હા, ઋષિઓ પણ સાથે લીધા અને શિવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા બાદ મહાદેવજીએ વમન કરવાનું કહ્યું. એકી સાથે વમન કરતાં તપેલા સોનાના જેવો એક મહાપર્વત જેવો ઢગલો થયો. એક અગ્નિ વિના બધાએ દેવગણો સુખી થઇ ગયા. પછી અગ્નિએ કહ્યું કે હું શું કરવાથી સુખી થાઉં ? ત્યારે બધાએ દેવગણોને સાંભળતાં મહાદેવજી બોલ્યા કે–હે અગ્નિ ? તું એ વીર્ય યોનિમાં કાઢી નાખ. પછી અગ્નિ હસીને બોલ્યા કે તમારૂં જાજવલ્યમાન વીર્ય સાધારણ માણસો કેવી રીતે ધારણ કરી શકે ? પછી મહાદેવે કહ્યું કે–માઘ માસમાં તાપ લેનારના દેહમાં તેજ મૂકતો જજે. પછી તે અગ્નિ સવારમાં તાપના રૂપે થતો, સ્નાનથી ધ્રુજતી કૃત્તિકાદિ સ્ત્રીઓ તાપ લેવા બેસતી, તેમના શરીરમાં રોમકુપોમાં પરમાણુઓના સ્વરૂપથી પ્રવેશ કરી વીર્ય વિનાનો થઇ સુખી થયો. પણ ઋષિ પત્નીઓ પતિના શાપથી બે ચરીઓ બની ગઇ, આ વ્યભિચારથી દુઃખીનીઓએ તે વીર્ય હેમગીરિની પાછળ જઇ કાઢી નાખ્યું અને વાંસડાઓમાં ગુંડાળી ગંગામાં નાખ્યું. તેનું ષણ્મુખ (કાર્તિકેય) બાળક થએલું જાણી દેવતાઓ ખુશી થયા. આ બાળક જન્મ્યો કે તુરતજ પાર્વતીના સ્તનોમાંથી દૂધ ઝરવા લાગ્યું. પાર્વતીજીએ મહાદેવજીને કારણ તપાસવાનું કહ્યું પણ, પોતે સર્વજ્ઞ હોવા છતાં અજ્ઞ જેવા થઇ ગયા. એટલામાં નારદે આવીને કાર્તિકેય પુત્ર થયાની વધામણી આપી. પછી મોટી ધામધુમથી તે બાળકને જોવા ચાલ્યા. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, દેવગણો અને ગંધર્વો પોતપોતાના વાહન ઉપરથી ઉતર્યા. કોઇએ દંડવત્ કર્યા. કોઇએ માથું નમાવ્યું, પછી શાન્તિપાઠ થવા. શિવ પાર્વતી પણ બળદ ઉપરથી ઉતર્યા. શિવ ભેટ્યા પાર્વતીએ સ્તનપાન કરાવ્યું. આ પ્રમાણે કાર્તિકેય સ્વામીની ઉત્પત્તિ બતાવેલી છે. ॥ ઇતિ સ્કંદપુ. ના કાર્તિકેય. ॥

કલમ બીજી–મત્સ્ય પુરાણના કાર્તિકેય–શિવપાર્વતીનુ. એકાન્ત કહી વીરભદ્ર દર્શનના માટે આવેલા દેવતાઓને પાછા કાઢ્યા. એક હજાર વર્ષ વીત્યા પછી દેવોએ અગ્નિ દેવને તપાસવા શિવ પાસે મોકલ્યો, વિઘ્નોને દૂર કરી તેણે પીધેલું શિવવીર્ય દેવતાઓના પેટમાં પેઠું " अग्नि मुखा देवाः " (કેમકે અગ્નિ છે તે દેવતાઓનું મુખ છે) તે દેવતાઓનાં પેટને ફોડી બહાર નીકળ્યું અને શિવનાજ આશ્રમ આગળ જઇ તે વીર્યનું મોટું સરોવર બની ગયું. તેમાં પાર્વતીનું સ્નાન

અને તેનું પાન કરતાં રહેલો ગર્ભ, તે જમણી કુક્ષિને ફોડીને બહાર નીકળ્યો. અગ્નિ દેવના પ્રભાવથી બીજું બાલક ડાબી કુક્ષિને ફોડીને બહાર નીકળ્યું. કૃતિકાએ બંનેને જોડી દીધાં તેથી તે કાર્તિકેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

કલમ ત્રિજીમાં—સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે-પર્વત ઉપર શિવ-પાર્વતીનો ભોગ થતાં, જગત નષ્ટ થતું જોઇ, દેવોએ અગ્નિ દેવને ત્યાં મોકલ્યો. તે અનેક આફતોથી બચીને શિવના વીર્યને ભક્ષણ કરી ગયો. તે વીર્ય બધા દેવતાઓ ને પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભવાળા થઇ ગયા. રોગી વૈદ્યને યાદ કરે તેમ દેવોએ વિષ્ણુને સંભાર્યા. વિષ્ણુએ તેમની ચિંત્યા દૂર કરવા શંકર દેવને બતાવ્યા. એટલે બધા-દેવો શંકરની પાસે ગયા. શંકરે વમન કરાવી દેવતાઓને સુખી કરી દીધા, માત્ર અગ્નિ દેવજ દુઃખી રહ્યો, તે પણ શિવની સૂચનાથી તાપણી રૂપે થયો. તાપ લેવાવાળી ઋષિપત્નીઓના અંગમાં શિવ વીર્યનો પ્રવેશ કરાવી દઇને નિર્ભય થઇ ગયો. પણ ઋષિપત્નીઓ પતિના શાપથી ખેચરીઓ બની ગઇ. તે પોતાના પાપને દૂર કરવા હેમગીરિની પાછળ જઇને તે વીર્યનું વમન કરી વાસડાઓ-માં ગુંડાલી ગંગાજીમાં પધરાવી દીધું, એટલે તેમાંથી ષણ્મુખ કાર્તિકેય રૂપથી ઉત્પન્ન થયો. આમાં બીજો બધો વિચાર મૂલના લેખોથી મેળવીને વિચાર કર-વાની ભલામણ કરૂં છું.

---

(૪) હાથના મેલથી અને પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશ ઉત્પન્ન થયા.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા. અધ્યાય ૩૨ । ૩૩ મા (મ. મી. પૃ. ૩૩)

" પાર્વતીએ પોતાના હાથના મેલથી ગણેશ ઉત્પન્ન કર્યો. દરવાજા ઉપર બેસાડી પોતે સ્નાન કરવાને બેઠી. મહાદેવજી બિસ્તરમાં જાવા લાગ્યા ત્યારે ગણેશજીએ રોકયા. જબરજસ્તીથી પેશવા લાગ્યા ત્યારે ધકકા મારીને બહાર કાઢયા. પછી મહાદેવજીએ પોતાના ગણને લડવા મોકલ્યા, તેમને પણ ભગાવ્યા. પાછા ગણને લઇ પોતે સાથે ગયા તો પણ ગણેશજીથી ફાવ્યા નહિ, ત્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ઇંદ્રાદિક બધાને લઇને મહાદેવજી લઢવાને ચઢયા, પણ ગણેશજીએ પરીઘ લઇને મહાદેવજીની કમર (કેડ) ભાંગી નાખી, એટલે બધાએ દેવો નાશી છુટયા. છેવટે વિષ્ણુના છલથી મહાદેવજીએ ત્રિશૂલથી માથું કાપી નાખ્યું.

આગળ—મ. મી. પૃ. ૧૧૪ માંની ટીપનીમાં વિશેષ જુઓ.

" આ શિવ પુરાણમાં ગણેશજીની ઉત્પતિ પાર્વતીના હાથના મેલથી

લખીને બતાવી છે. પરન્તુ વરાહ પુરાણના અધ્યાય ૨૨ માં એવુ લખ્યું છે કે-**ગણેશજી પરમેષ્ઠિના મુખથી** ઉત્પન્ન થયા **અને તેનું રૂપ** દેખીને **પાર્વતીજી મોહિત** થઇ ગયાં. તેથી કોપાયમાન થએલા મહાદેવજીએ ગણેશરૂપ છોકરાને શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિ."

આમાં જરા વિચાર-હાથના મેલથી ગણેશજી ઉત્પન્ન થયા તે વિચારવા જેવું છે. તેથી વિશેષ વિચારવાનું. ઘરમાં પેસતાં પોતાના પિતા મહાદેવજીને ધક્કા મારી બહાર કાઢવાનું છે. વળી વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-ત્રિજી વખતે જગતના કર્તા **બ્રહ્માદિ દેવોને** લઇને ચઢયા ત્યારે ગણેશજીની ભોગલથી મહાદેવજીએ પોતાની કમર તોડાવી અને બ્રહ્માદિક ભૂહા પડીને ભાગી ગયા. આ જગોપર વિચાર કરવાનો કે-બ્રહ્માદિક દેવોએ શું એટલો પણ વિચાર નહિ કર્યો હોય કે આ મેલ માત્રથી ઉત્પન્ન થએલા ગણેશજીથી આપણે ફાવીશું કે નહિ ? આ બધો વિચાર કરીને જોતાં ગણેશજીનો કે મહાદેવજીનો તેમજ બ્રહ્મા વિષ્ણુ દેવોનો ખરો પત્તો મેળવી શકાય તેમ છે ? વિચાર કરીને જુવો. ॥

નીચેના બીજા ફકરામાં-વરાહપુરાણવાળાએ-**પરમેષ્ઠિના મુખથી જે ગણેશજીની** ઉત્પત્તિ બતાવી છે. તેમાં અમારું અનુમાન-જૈનોમાં નમસ્કાર મહામંત્રને મહામંગલરૂપ ગણવામાં આવેલો છે. તે **નમસ્કારને પંચપરમેષ્ઠિની સંજ્ઞા** જૈનોમાં જાહેર છે. તે સિવાય ચોવીશ તીર્થંકરોમાં-પહેલા **ઋષભદેવ**, સોલમા **શાન્તિનાથ**, બાવીશમા .**નેમનાથ**, ત્રેવીશમા **પાર્શ્વનાથ** અનેચોવીશમા **મહાવીરસ્વામી**. એ પાંચ તીર્થંકરોને પણ પરમેષ્ઠિની સંજ્ઞા અપાએલી છે. એ પાંચ તીર્થંકરોની સ્થાપના તે પંચતીર્થીના નામથી ઓળખાય છે. આ મહા મંગલિક રૂપની વાતને લક્ષમાં રાખી વરાહપુરાણવાળાએ પરમેષ્ઠિના મુખથી **ગણેશજીની** ઉત્પત્તિ કલ્પી કાઢી હોય. આગળ જતાં તેનું સ્વરૂપ બગાડવા પાર્વતીજી મોહિ પડયાનું કલંક ઓસી ઘાલ્યું છે. આ મારૂ અનુમાન સત્યના શોધકોને અયોગ્ય નહિ લાગે એમ મારૂં ધારવું છે ?

---

(૫) મહાદેવજીને-છોકરો, પાર્વતીજીને-છોકરી.

ભવિષ્ય પુરાણ. ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૧૨૪ મો. (શં. ૩૬૪ પૃ. ૫૩)

" એક સમયે મહાદેવજી અને પાર્વતીજીને એક ખાટલા ઉપર કામક્રીડા

કરતાં દિવ્ય ૧૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયાં. જ્યારે બન્ને જુદા પડયાં ત્યારે તેજ વખતે પાર્વતીજીથી એક છોકરી, અને મહાદેવજીથી એક પુરૂષ પેદા થઇ ગયાં. શું આ વાત માનવા લાયક છે ?"

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩ ઉપર એવું જણાવવામાં આવ્યુ છે કે—મનુષ્ય લોકની ગણત્રી પ્રમાણે—ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે બ્રહ્મ દેવનો એક દિવસ થાય.

જો એ બ્રહ્મદિવસને દિવ્ય દિવસ ગણવામાં આવતો હોયતો, તેવા એક દિવ્ય વર્ષનાં વર્ષોની ગણત્રી કરવી મહા કઠીન થઇ પડે, તો પછી દિવ્ય હજાર વર્ષના વર્ષોની ગણત્રી કેવી રીતે થઇ શકે ? બાકી કોઇ તેવા પ્રકારનું અનુમાન કરવાને તેમ લખતાં હરકત કરી શકાય નહિ.

આમાં વિચાર એટલોજ કે-બ્રહ્મનાં સો વર્ષ પુરાં થતાં બ્રહ્માનો અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થવાનું તેમા લખીને બતાવ્યું છે. ત્યારે શું દશ સૃષ્ટિઓનો નાશ થતા સુધી શિવ અને પાર્વતી ભોગમાં પડી રહેલાં માનવાં ? તેમાં બીજું આશ્ચર્ય એ પણ છે કે—જુદાં પડતાની સાથે પાર્વતીને પુત્રી અને મહાદેવજીને પુત્ર થઇ ગયા. આ લેખ લખનારની બુદ્ધિ કેટલી બધી નિર્મળ માનવી ?

---

(૬) શિવનાં નેત્ર ઢાંકતા પાર્વતીના હાથથી અંધકપુત્ર.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૪ થી ૬ સુધી.

" પાર્વતીએ પર્વત ઉપર બેઠેલા શિવનાં નેત્ર પ્રેમથી ઢાંકયાં અને અંધકાર છવાયો. શિવજીના હાથના સ્પર્શથી પાર્વતીજીના હાથમાંથી મદજલ (વીર્ય) ઝરવા લાગ્યું, અને ઢાકેલા નેત્રની અગ્નિથી વિશેષ ઝર્યું. તેથી હાથના અગ્રભાગમાં ગર્ભરૂપે થયું. આ થએલો ગર્ભ ગણેશનો પણ નાશ કરવાવાળો થયો. તે ગર્ભ એવા સ્વરૂપનો હતો કે—ક્રોધથી ધમધમાટવાળો, દાઢીમૂછો યુકત, કાલો ભમર, મહાડરામણો, કેશયુક્ત સ્વરૂપજટીલ જેવો, ગાયે, રોવે, હસે, જીભ કાઢે અને બરાડા પણ પાડે. તેવા સ્વરૂપનો પેદા થયો. આ અદ્ભુત સ્વરૂપનો પુત્ર જોઇ, શિવજી હસીને પાર્વતીજીને કહેવા લાગ્યા કે હે ભાર્યે ! તેં મારાં નેત્ર ઢાંકીને આ અકાર્ય શું કર્યું ? અને તું મારાથી ભયભીત કેમ થાય છે ? પાર્વતીજીએ હસીને નેત્ર ઉઘાડી દીધાં, એટલે પ્રકાશ થયો. પેલો પુત્ર અંધ-

કારમાં ઉત્પન્ન થયો તેથી અંધકજ રહ્યો. આ વિકરાળ સ્વરૂપ દેખીને પાર્વતીએ શિવને પૂછયું કે–આ કોણ છે ? અને કયા નિમિત્તથી પેદા થયો ? અને કોને પેદા કર્યો ? અને એ કોનો પુત્ર છે ? પછી શિવજીએ કહ્યું કે–એ તો અદ્ભુત કર્મ ચંડાળ છે, તેં મારા નેત્ર ઢાંકયાં તેથી અંધકાર થયો, અને હાથના મદ જલથી એ ઉત્પન્ન થઇ ગયો. એનુ નામ અંધકજ પડશે.

વાસ્તવિકપણે તો એ મારાથીજ ઉત્પન્ન થએલો છે. ઇત્યાદિક ઘણું લખાણુ લખેલું છે. છેવટમા અંધક અને શિવનું મોટું યુદ્ધ થએલું બતાવેલુ છે, તેમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો કુટાયાનો ખ્યાલ આપેલો છે.

અનેક સંકટોમાંથી વિષ્ણુએ શંકરને છોડાવ્યા.

(૭) અંધકદૈત્યના દુઃખથી શિવે સૂર્યને સ્તવ્યા. **પદ્મપુરાણ–પ્રથમ** સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૪૬ મો. પત્ર ૧૪૬ (મ. મી. પૃ. ૭૨)

" અંધક દૈત્યની સાથે મહાદેવનુ યુદ્ધ થયુ. દૈત્યે ગદા મારી મહાદેવજી મૂર્છિત થઇને પડયા. પછી સાવચેત થઇ, પરશુ લઇ મારવાને દોડયા પણ તે દૈત્યે તામસી માયા ફેલાવી તેથી તે દેખાઇ શકયો નહિ. પછી સર્વ દેવતાઓ અને મહાદેવજી ભેગા મલીને સૂર્યની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. છેવટે સૂર્યના તરફથી એવો ઉત્તર મળ્યો કે એ પાપીનો ત્રિશુલથી નાશ કર ? ઇત્યાદિ. "

---

(૮) શિવને–અંધક દૈત્યનું દુઃખ વિષ્ણુથી ગયું.

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૭૮ મો. શ્લો ૩૪ થી (મ. મી. પૃ. ૧૪૫)

" અંધક નામના દૈત્યની સાથે મહાદેવજીની ભારે લડાઇ થઇ. તે લડાઇમાંથા ભાગીને મહાદેવે વિષ્ણુનું શરણુ લીધું. વિષ્ણુએ શુષ્ક રેવતીને ઉત્પન્ન કરી. તેને બધાએ અંધક દૈત્યોનું લોહી પીવા માડયું. જેમ જેમ તે લોહી પીતી જાય તેમ તેમ શુકી બનતી જાય, એવા રીતે કૃષ્ણુ ભગવાને બધા અંધક દૈત્યોનો નાશ કરાવ્યો. પણુ જે મુખ્ય અંધક દૈત્ય હતો તેને વિષ્ણુ ભગવાને પકડીને ત્રિશુલાગ્રે પરોવી દીધો. ત્યાર પછી શંકર ભગવાન ખુશી થયા. ઇત્યાદિ. "

શિવપુ૦ ધર્મસંહિતાના અંધકનો વિચાર–પાર્વતીએ નેત્ર ઢાંકયા હતાં પણુ સૂર્યને ઢાંકયો ન હતો તો પછી અંધકાર કયાથી ? હાથના અગ્રભાગથી પુત્ર

બહાર કેવી રીતે આવ્યો ? વળી તેનું અજાયબી ભરેલું વિકરાળ સ્વરૂપ હોવા છતાં પાર્વતીને પુત્રની ખબર ન પડી, તેથી પ્રશ્ન કર્યો-એ કોણ ? કયા નિમિત્તથી ? કોણે પેદા કર્યો ? શિવે કર્મચંડાલાદિક કહી ઉત્તરો આપી દીધા. આ અંધકની સાથે મોટું યુદ્ધ થતાં સાથમાં રહેલા બ્રમ્હાદિ દેવો પણ કુટાયા. પદ્મપુરાણવાળો કહે છે કે-અંધકે ગદાનો પ્રહાર કરી મહાદેવજીને મૂછિત કર્યા, સચેત થઇ તેની પાછળ દોડતાં તેને જોઇ ન શકયા. બધા દેવોએ મલી, સૂર્યની સ્તુતિ કરી ત્યારે સૂર્યે ત્રિશૂલથી મારવાનું બતાવ્યું. શું સર્વજ્ઞરૂપ મહાદેવજીને ન સુજ્યુ ?

વળી મત્સ્યપુરાણવાળો કહે છે કે-યુદ્ધમાંથી નાશી જઇને-મહાદેવે વિષ્ણુનું શરણ લીધું. વિષ્ણુએ શુષ્ક રેવતી ઉત્પન્ન કરી, બધા અંધક દૈત્યોનું લોહિ પીવડાવ્યું. ઇત્યાદિ વિચારી જુઓ—

શિવપુ૦ અને પદ્મપુરાણથી પાર્વતીની અંગુલીના અગ્રભાગથી ઉત્પન્ન થએલો અંધક એકજ માલમ પડે છે, પણ આ મત્સ્યપુરાણથી તો અંધક દૈત્યોનુ મોટું ટોળું માલમ પડે છે ?

જો બ્રહ્માદિક ત્રણે દેવોને બધા દેવોથી મોટા જ્ઞાની અને મોટી સત્તા-વાળા માનોએ તો-પાર્વતીના હાથના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા એક ગણેશ માત્રથી અને અંગુલીના ટેરવા માત્રથી ઉત્પન્ન થએલા એક અંધક માત્રથી તેઓ માર ખાઇને નાશતા, ભાગતા, કેમ ફર્યા ? શું આ બધું. લખાણ સત્ય રૂપનું હશે કે કલ્પિત ? અથવા કોઇ કથામાંનો ભાગ લઇ ઉંધી, છતી કલ્પના કરેલી હોય તો તે અમારી જાણની બહારની હશે. માટે વાચકોએ તપાસ કરવી. બાકી ત્રણે પુરાણકારોના લેખો ગણેશ સંબંધના, અંધક સંબંધના કે બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવોના સંબંધના સત્યની પ્રતીતિ કરાવી શકે તેમ નથી. તો પછી આ ત્રણે દેવોની પ્રતીતિ કયાંથી મેલવવી ?

---

(૧) મોહિની રૂપ વિષ્ણુમાં-મહાદેવની લંપટતા.

ભાગવત-સ્કંધ ૮ મો. અધ્યાય ૧૨ મો. મોહીનીનું સ્વરૂપ.

" શિવજીએ સાંભળ્યું કે વિષ્ણુએ મોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી દૈત્યોને ઠગ્યા અને અમૃત લઇ દેવતાઓને પાઇ દીધું. તે રૂપ જોવાને મહાદેવજી પાર્વતીને, પોતાના ગણોને, સાથે લઇ વિષ્ણુની પાસે આવ્યા. શિવજીએ ઘણી સ્તુતિ કરીને કહ્યુ કે તમોને જોવાની ઇચ્છા છે, માટે તે મોહનીનું સ્વરૂપ અમને બતાવો. વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમોને જોવાની જો કે ઇચ્છા છે પણ કામના વશ થઇ જશો,

એટલું કહીને અદશ્ય થઇ ગયા. કેટલોક વખત ગયા પછી, એક પ્રફુલ્લિત વનમાં–અત્યંત સુંદરાકાર એક સ્ત્રીને જોઇ (આ ઠેકાણે મર્યાદા વિનાનો શ્રૃંગાર રસ અત્યંત પોસ્યો છે) **તે મોહનીના કટાક્ષથી શિવજી** એવા તો વિકળ થઇ ગયા કે બધાએ પરિવારને તદ્દન ભૂલી જઇ તેની ગાછળ દોડયા. મોહની દડો ઉછાલતી ચાલી, તે દડો વેગળે જઇને પડયો. લેવા જતાં વસ્ત્રરહિત થઇ, સામાસામી જોતાની સાથેજ શિવજીતો જ્ઞાન શૂન્યજ બની ગયા અને તેની પાછળ દોડયા. તે મોહની જાણી જોઇને શિવજીના હાથે પકડાઇ અને હાથ છોડાવીને ચાલતી થઇ, તે વખતે અતિ કામાતુરતાથી મહાદેવજીનું વીર્ય **નીકળી પડયું**. આ વર્ણનમાં–શિવનું અને મોહનીનું સ્વરૂપ એવું તો મર્યાદાહીન ચિત્ર્યું છે કે સજ્જનોને તો નીચું ઘલાવે તેવુંજ છે. "

(આ મોહનીનું સ્વરૂપ શંકાકોષ શંકા ૪૦ પૃ. ૬ ઠામાં રસયુકત લખ્યું છે તે જોવાની ભલામણ કરૂં છું.)

પ્રથમ વિષ્ણુએ મોહનીનું રૂપ ધરીને દૈત્યોને કેવી રીતે ઠગ્યા તેનું સ્વરૂપ પણ આ પ્રસંગે કિંચિત્ જાણવું જોઇએ તેથી લખી બતાવું છું.

(૨) વિષ્ણુએ મોહનીનું સ્વરૂપ ધરીને દૈત્યોને ઠગ્યા–પદ્મપુરાણ પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૪ થો. શ્લો ૭૩ થી ૭૬

" વિષ્ણુએ કપટથી સ્ત્રીનું સ્વરૂપ ધર્યું. પછી દૈત્યોને મોહિત કરીને કહ્યું કે હું તમારા ઘરમા રહીશ. તે દૈત્યોએ અદ્ભુત રૂપવાળી સ્ત્રીના લોભથી તણાઇને અમૃત આપ્યું, તે અમૃત લઇ દેવતાઓને આપી પોતે મોહિની ચાલતી થઇ. "

આમાં મારો વિચાર :—

સામાન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ પણ જુઠનું કે ઠગાઇનું કાર્ય કરતાં ખંચાય. સત્પુરૂષો તો પ્રાણાન્તે પણ અયોગ્ય કાર્ય કરતા નથી. વિષ્ણુતો વૈદિકમતની માન્યતા પ્રમાણે અનાદિના ભગવાન છે તો પછી ઉપરના બન્ને લેખો પ્રમાણે વિષ્ણુ ભગવાને કરેલું કાર્ય યોગ્ય હતું એમ આપણાથી માની શકાય તેમ છે ?

આ લેખકોએ ન જાણે કયા વિચારથી લખ્યું હશે, તેનો વિચાર તો મોટા પંડિતોજ યથાર્થ કરે ?

---

(૩) શિવ નમન કરી પગે પડયા, તોપણ પાર્વતી ન રહ્યાં.

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૪ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૩૯)

" મહાદેવે પાર્વતીને કૃષ્ણા કહી, તેથી તેણે રીસ ચઢી ને નીકળી જવા લાગી, શિવે ઘણી સમજાવી. છેવટે નમસ્કાર કર્યો. સૂર્યના સામે હાથ જોડીને પણ ઘણી ખુશામત કરી પણ કોઇ વાત માની નહિ. અને ગૌરત્વ મેળવવાને માટે તપ કરવા નીકળી પડી. "

---

(૪) સ્રિના મરણથી શિવજી શોકાતુર.

પદ્મપુરાણ. પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. દક્ષ યજ્ઞ વિધ્વંશ નામક અધ્યાય પાંચમો. પત્ર ૧૧ મું. શ્લો. ૯૦ થી ૯૫ મા (મત મીમાંસા. પૃ. ૭૦ થી) " સતી નામની પોતાની સ્ત્રીનું મરણ થવાથી મહાદેવજી શોકાતુર થયા. હા મારી સ્ત્રી કયાં ગઇ? પછી નારદજીએ તે સ્ત્રીની ખબર આપી કે ફલાણા ઠેકાણે છે. ત્યાર બાદ મહાદેવજીનું ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું. ઇત્યાદિ.

આ લેખમા મારૂ અનુમાન.

આ **પદ્મપુરાણમા** જે મહાદેવની સ્ત્રીનો વિયોગ કલ્પ્યો છે તે જૈનોના પહેલા તીર્થંકરે બોધી મેળવ્યા પછી પૂર્વ કાળમાં બાર (૧૨) ભવ કર્યા પછી

તેરમા ભવે આ અવસર્પીણીના કાળમાં પહેલા તીર્થંકર **ઋષભદેવ** પણે થયા છે. પૂર્વે તેમનો પાંચમો ભવ **લલિતાંગ** નામના દેવ ભવનો થયો છે, તેમની દેવી સ્વયંપ્રભાના ચ્યવનથી આ બનાવ બનેલો છે, તેનો સંબંધ ઉંધો છતો કલ્પી આ પુરાણકારે ગોઠવેલો હોય એવું મારૂં અનુમાન છે. કેમકે જે દક્ષનો યજ્ઞ પુરાણકારોએ લખ્યો છે તે પણ ઋષભદેવના અધિકારમાંથી ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ કરી હોય એવું પણ મારૂં અનુમાન છે, તે પંડિતોએ વિચારવાનું છે.

કેમકે આજ પુરાણકારે-શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ બ્રમ્હાના ક્રોધથી થએલી બતાવી છે. અને તે લેખ અમોએ આ ગ્રંથમાં આપેલો છે તે જુવો. અને ઋષભદેવના પૂર્વ ભવનું વૃતાંત આપતાં-લલિતાંગ દેવનો ટુક વૃત્તાંત પણ અમોએ આપેલો છે તે જુવો. અને વિશેષ જૈન ગ્રંથાંતરોથી જોવાની ભલામણ કરૂ છું ॥

આ **પદ્મપુરાણના** મહાદેવની કથામાં-જૈનોના ઋષભદેવજીની કથાના એક વિભાગનો આભાસ તે નીચે પ્રમાણેઃ—

અત્યંત પ્રાચીન કાળમાં ઋષભદેવનો જીવ–સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેરમા ભવે મોક્ષે ગયા છે. તેમાનો પાંચમો ભવ **લલિતાંગ** દેવ અને **સ્વયંપ્રભા** દેવીના સંબંધનાળો થયો છે. દેવતાઓના આયુષ્યથી દેવીઓનું આયુષ્ય અર્ધું હોય છે, તેથી તે દેવી ત્યાંથી ચ્યવીને એક નિર્ધન બ્રાહ્મણને ત્યાં સાતમી પુત્રી પણે ઉત્પન્ન થઇ છે.

યોગ્ય વયે ભૂખી અને તરસી અતિ દુઃખિની વનમાં લાકડા લેવા ગયેલી ત્યાં કોઇ ગુરૂના ઉપદેશથી અનશન (ખાવા પીવાનું બંધ) કરી સુતી છે. આ તરફ લલિતાંગ દેવ, દેવીના વિરહથી વિહ્વલ થતાં તેના પૂર્વ ભવના મિત્રદેવે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી તે દેવીનું સ્વરૂપ જાણીને લલિતાંગને જણાવીને કહ્યું કે તારી સ્વયંપ્રભા દેવીનો જીવ જે અનશન કરીને પડી છે તેને તારૂ દિવ્ય સ્વરૂપ જઇને બતાવે તો તે **નિદાનપૂર્વક** (મને આવતા ભવે ફલાણાનો સંબંધ થાય) મરણ પામતા તપના પ્રભાવથી ફરીથી દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થતા તારા સંબધવાળી થાય. આવા પ્રકારથી ઋષભદેવના જીવને લલિતાંગપણાના પાંચમા ભવે, તે સ્વયપ્રભા દેવીનો ફરીથી સંબંધ થયો છે.

આ અવસર્પિણીમાં પહેલવહેલો ધર્મ બતાવનાર તે ઋષભદેવજ છે. તેમના પૂર્વભવોના સંબંધે બનેલી પ્રાચીનમાંની પ્રાચીન આ કથા છે. પુરાણકારે મહાદેવના સંબંધમાં એવા સ્વરૂપમાં લખી કે– 'સતી સ્ત્રીના મરણથી મહાદેવજી શોકાતુર થયા એટલે નારદજીએ ઠામ ઠેકાણું બતાવી મહાદેવજીનું ચિત્ત ઠેકાણે આણ્યું."

[1] આમાં જરા વિચાર—**મહાદેવજી દ્વાપરમાં** થયાનું પુરાણકારો બતાવે છે. છતાં તેમનો ખરો પત્તો આજ સુધી પુરાણોથી પણ મળી શકતો નથી. છતાં આ પદ્મપુરાણ વાળાએ પાર્વતીના ઠેકાણે મહાદેવજીની સતી સ્ત્રી બતાવી પણ વરાહ પુરાણવાળાએ **પરમેષ્ટિના મુખથી** ગણેશજીની ઉત્પત્તિ બતાવી પાર્વતીજીને તેનામાં મોહિત થએલાં બતાવી અસતીપણાનો દોષ આરોપેલો છે. વળી એક લેખથી ગણેશજી પાર્વતીના પુત્રપણાથી પણ પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેથી પુત્રમાં મોહિત થયાનું કેમ સંભવે ?

સ્કંદપુરાણવાળાએ જણાવ્યું હતું કે–દક્ષ પ્રજાપતિએ પોતાના જમાઇ મહાદેવજીને અકુલીનતાદિક અનેક દોષોનો આરોપ મુકી પોતાના યજ્ઞમાં બોલાવ્યા ન હતા, તેથી પાર્વતીજી સમાધાન કરવા પિતાની પાસે ગયાં, પણ અપમાન

પામી પાછા આવીને બળી મર્યાં અને મહાદેવજીની સાથે ફરીથી સંબંધવાળાં થયાં.

શિવપુરાણવાળાએ જણાવ્યું છે કે—પાર્વતીના તપના ઠેકાણે મહાદેવજી જટીલ રૂપ ધરીને ગયા અને પૂછયું કે તું તપ શા માટે કરે છે? પાર્વતીએ સખિથી ઉત્તર અપાવ્યો કે મહાદેવજીને પતિ કરવા.

ગણેશપુરાણનો લેખ જોતા—પાર્વતીજીએ મહાદેવજીને પુછયું કે આપ આ મુંડમાળા શા માટે ધારણ કરો છો? ત્યારે મહાદેવજીએ ઉત્તર આપ્યો કે જયારે જયારે તું મરી જતી ત્યારે તારાં મસ્તક કાપી કાપીને આ મુંડમાળામાં પરોવું છું.

આ બધી વાતોમાંની કઇ વાત ગ્રહણ કરવાને લાયક છે?

જૈન અને વૈદિકના ગ્રંથો સિવાય બીજો આધાર કયાંથી લાવવો? આ બધી વાતો કયે ઠેકાણેથી ગ્રહણ કરી ઉંધું છતું કર્યું? તેનો પણ ખ્યાલ કરવાની ભલામણ કરૂં છું. હું બધું લખી લખીને કયાંસુધી બતાવી શકવાનો છું? આથી વધારે લખીને શું બતાવું?

---

(૫) પરસ્ત્રીના લંપટી, તો પણ મહાદેવ? તે કયા ગુણથી?

પદ્મપુરાણ. પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૪૪ મો. પત્ર ૧૩૭ શ્લો. ૩૨થી

"વીરભદ્રને પાર્વતીજીએ કહ્યું કે હું ગૌરીત્વ પ્રાપ્ત કરવા તપ કરીશ. મહાદેવજી લંપટ છે. તેમની પાસે કોઇ સ્ત્રીને આવવા દઇશ નહિ. આગળ એજ અધ્યાયના શ્લો. ૬૪ થી જુવો.

આડી નામનો દૈત્ય પાર્વતીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને મહાદેવજીની પાસે ગયો, શિવજી ઘણા ખુશી થઇને ભેટયા. છેવટે બોલ્યા કે તું આવી તો ઘણું સારૂં થયું. તારા વિના મને ત્રણ લોક શૂન્ય દેખાય છે. ઇત્યાદિ. (મત મીમાંસા પૃ ૭૧ થી)

આમાં જરા વિચાર—મોટામાં મોટા દેવ મહાદેવ, તેમને તેમની સ્ત્રી પાર્વતીજી લંપટ બતાવી રહ્યાં છે? કોઇ પૂછે કે મોટા શ્યાથી? કત્રિંમ સ્ત્રીને જાણી શકયા નહી તેથી?

સ્કંદપુરાણવાળાએ—સૃષ્ટિની આદ્યમાં જગત્ સર્જવાની ઇચ્છા થતાં જેમના જમણા—ડાબા અંગથી બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે. સ્કંદપુરાણ એકાશીહજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળું મહાભારત જેટલું છે, તેમાં બતા-

વેલા આ મહાદેવને જ્ઞાન કેટલું બધું હોવું જોઇએ ? છતાં પાર્વતીનું રૂપ ધરીને આવેલા દૈત્યને ઓળખી ન શકયા ? આ બધું તર્કટ કયાંથી ઉત્પન્ન થયું અને આ કારણથી ઉત્પન્ન થયું, તે વાતનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

---

(૬) મહાદેવજી મંત્રના બલથી સ્ત્રીયોને ખેંચી મંગાવતા.

પદ્મપુરાણ–પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૫૬ મો. પત્ર ૧૭૦

" મહાદેવજી કામના વશ થઇ–ગંધર્વ, કિન્નર, અને મનુષ્યોની રૂપવાળી સ્ત્રીઓને મંત્રના બળથી ખેંચી ખેંચીને તપનું મીષ (બહાનું) કરી ગામથી ઘણા છેટે સારી કુટીયા બનાવીને તે સ્ત્રીયોની સાથે ભોગ કરતા રહ્યા. ઇત્યાદિ. (મત મીમાંસા પૃ. ૭૩)

આ પદ્મપુરાણવાળા પંડિતજી લખીને બતાવે છે કે–રૂપાળી રૂપાળી સ્ત્રીયોને મંત્રના બળથી ખેંચી ખેંચીને મહાદેવજી તેમની સાથે ભોગ કરતા રહ્યા. બધા દેવોમાં મોટામાં મોટા એવા મહાદેવજી એટલો બધો પ્રભાવવાળો મંત્ર કયા બીજા મોટા દેવ પાસેથી લાવ્યા હશે ? આ બધી વાતોમાં કાંઇ થોડું ઘણું સાચું હોય એમ આપણું મન કબુલ કરી શકે તેવું છે ?

---

(૭) પાર્વતીના તપના ઠેકાણે શિવનું શું કામ ?

શિવપુરાણ–જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૧૩, ૧૪ (મ, મી. પૃ. ૩૪)

" પાર્વતી તપ કરતી હતી ત્યાં જટીલનું રૂપ ધરી શિવજી ગયા. મહાત્મા જાણી પૂજન કર્યું. જટીલે પુછયું તું શા માટે તપ કરે છે ? ત્યારે સખિના મુખથી ઉત્તર આપાવ્યો કે મહાદેવજીને પતિ કરવા. ત્યારે જટીલે ફરીથી પુછયું કે તમારી સખિ શું સત્ય કહે છે કે હાંસીથી કહે છે ? ઇત્યાદિ. "

---

(૮) મહાદેવજીને થયેલી ભયંકર વિકલતા.

શિવપુરાણ અધ્યાય ૪૧ મો (શં. ૩૯ પૃ. ૫ માંથી)

" મહાદેવજીનું ઋષિપત્નીઓની પછવાડે દોડવું. આથી આગાડીનું વૃત્તાંત લખવું એ લજ્જાને પણ લજ્જા આવે તેવું છે પછી સંપૂર્ણ દેવતાઓને આફતમાં નાખવા જ્યારે આવી વિકલતા થઇ ત્યારે સંપૂર્ણ દેવતાઓ તથા પી-

રાણીઓનું બ્રહ્મા પાસે જવું. વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમે પાર્વતીજીની પાસે જાવો. જ્યારે પાર્વતી પાસે સર્વે ગયા અને હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી તેથી પાર્વતીજીએ કંઇ કર્યું શું આ સંભવિત છે કે ?"

---

(૯) "મહાદેવજીનું નિર્લજ્જપણે ઋષિપત્નીઓની પાછળ દોડવું."

શિવપુરાણ. જ્ઞાનસંહિતા. અધ્યાય ૪૨. (મ. મી. પૃ. ૩૬ માંથી)

"દારૂ વનમાં શિવના ભકત ઋષિઓ વસેલા, તે વનમાં લાકડાં લેવાને ગયેલા. કેવળ સ્રીયો માત્ર દેખીને મહાદેવજીએ હાથમાં પુરૂષ ચિન્હ પકડીને તે ઋષિપત્નીઓને ઘણા પ્રકારનો ત્રાસ આપ્યો, વનમાંથી આવતા ઋષિઓ આ બનાવ જોઇને શિવજીને લિંગ ત્રુટી પડવાનો શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિક ઘણું બિભત્સ લખાણ કરેલું છે."

---

(૧૦) વૃકાસુરના ભયથી જ્ઞાની શિવ ભટકયા.

ભાગવત. સ્કંધ ૧૦ મો. અધ્યાય ૨૮ માં (મ. મી. પૃ. ૯૨ થી,)

"વૃકાસુરને તેની માગણી પ્રમાણે મહાદેવજીએ વરદાન આપ્યું અને કહ્યું કે તું જેના ઉપર હાથ મુકીશ તે મરણને પ્રાપ્ત થશે. હવે તે દૈત્ય, પાર્વતીનેજ લેવા મહાદેવજીને મારવા દોડયો. શિવજી દૈત્યના ભયથી ભાગ્યા. સ્વર્ગ, પાતાળના ચારે ખુણા સુધી નાશ ભાગ કરી પણ શિવજીને કોઇ રક્ષક મળ્યો નહિ. છેવટે વૈકુંઠમાં કૃષ્ણજીની પાસે પહોચ્યા. કૃષ્ણજીએ યોગમાયાથી બ્રહ્મચારીનું રૂપ ધરી વૃકાસુરને વંદન કર્યું અને પુછયું કે-હે શકુનીના પુત્ર ? તું આટલો બધો લાંબો કેમ આવ્યો ? કાર્ય હોય તો જણાવ, તને સાહાય્ય આપીને પાર પાડી આપીશ. પેલા દૈત્યે મિષ્ટ વચનથી ભોળવાઇને પાર્વતીજીને લેવાં સુધીનું બધું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. એટલે કૃષ્ણજીએ કપટથી કહ્યું કે-શિવના વરદાનનું વચન અમે સાચું નથી માનતા, કેમકે શિવતો દક્ષના શાપથી પિશાચ બન્યો છે. છેવટે છલથી તેનોજ હાથ તેના માથા ઉપર મુકાવીને કૃષ્ણજીએ તે વૃકાસુરનો નાશ કર્યો, ત્યારેજ મહાદેવજીના જીવમાં જીવ આવ્યો."

આ કલ્પિત કથામાં શિવનું મહત્વ અને જ્ઞાન કેટલું ? કુપાત્રને વરદાન આપી ભયથી ભાગવા જેટલું કે વધારે ? લેખકે મહાદેવને જ્ઞાની બનાવ્યા કે જ્ઞાન શૂન્ય ?

પોતાનું કાર્ય–પશુ, પંખી અને સ્ત્રીઓ પણ પ્રાયે છળકપટથીજ કરી લે છે. તેમ કૃષ્ણજીએ તે કાર્ય કરી લીધું તેમાં મોટી સત્તાની સિદ્ધિ કઇ ?

આગે તો સજ્જનો નિર્ણય કરી આપે તે ખરો ?

શંકા કોષ શંકા ૨૦ મી પૃ. ૩ મા નીચે પ્રમાણે જણાવ્યુ છે.

" મહાદેવનું એવું અનગઢ બે જોડ (ઢંગધડા વગરનું વિચાર વગરનું) વરદાન ભસ્માસુરને આપવું અને પછી તેનાથી ભાગતા ફરવું શું આ વાત સંભવિત છે ? "

આમાં મારો યત્‌કિંચિત્ વિચાર–જૈન ઇતિહાસ જોતાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે મોટા દેવો હતા એમ જણાતા નથી. બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના સંબન્ધે અગીયારમા તીર્થંકરના સમયથી બતાવેલો અમારો લેખ જુવો તે લેખો જોતાં, ત્રિપૃષ્ટ જે પહેલા વાસુદેવ થયા છે, તેમના પિતા જીતશત્રુ રાજા થયા છે, તેમનો પુત્રીની સાથે સંબંધ થવાથી લોકોએ પ્રજાપતિ એવું બીજુ નામ પાડેલું, તેમને બ્રહ્મા તરીકે કલ્પી વૈદિકોએ રજનું ગજ તરીકે કરેલું હોય તેથી આજકાલની દુનીયાને અશ્રદ્ધેય રૂપે થઇ પડેલું છે. ॥ તે સિવાય ઘણા લાંબા લાંબા કાળે અનુક્રમથી–નવ વાસુદિકના ત્રિક થયાં છે. તેમણામાં ઉધી છત્તી અનેક જુઠી કલ્પનાઓ કરી તેમને એકના એક વિષ્ણુ ભગવાન રૂપે ઠરાવી આ બધાં પુરાણો ઉભાં કર્યા હોય એમ જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે. અને જે **સત્યકી** વિદ્યાધર થયો છે તેને મહાદેવ રૂપે ઠરાવી તેની સાથે અનેક અનાચારની વાતો લખી પુરાણકારોએ લોકોને મોટી મુંઝવણમાં નાખી દીધા છે. આ વિષયમાં જૈનોનો અને વૈદિકોનો ઇતિહાસ તપાસીને જુવો. ગબ્બડ વિનાનો અને મોટી ગરબડવાળો ઇતિહાસ કયો ભાસમાન થાય છે ? જૈનો પોતાનો ઇતિહાસ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રાપ્ત થએલો માને છે. વૈદિકો પોતાની મતિ કલ્પનાથી દોડયા દોડ કરી રહ્યા છે. એમ મારૂં માનવું છે. કોનામાંથી લેવાઇ કોનામાં ફેરફાર થયો છે તે વિચાર કરવાનું કામ પંડિતોનું છે

---

(૧૧) કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી બાણાસુરને શિવે છોડાવ્યો.

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાંચમો અધ્યાય ૨૩ માં (મ. મી. પૃ. ૧૭૧).

' શ્રી કૃષ્ણજીનું અને મહાદેવજીનું યુદ્ધ થયું. તેમાં મહાદેવજી

હારી ગયા. પછી મહાદેવજીનો ભક્ત બાણાસુર લડવા ગયો. કૃષ્ણજીએ ચક્રથી મારવાનો વિચાર કર્યો. છેવટે મહાદેવજીએ કૃષ્ણની સ્તુતિ (ખુશામત) કરી ત્યારે તે છુટયો. ”

આ કલમ અગીયારમીમાં વિચાર–ત્રેતાયુગના કૃષ્ણજી, દ્વાપરના મહાદેવજી, એ બન્ને કયા કાળમાં લડયા ? તેમજ જગતના કર્ત્તા હરવા હોવા છતાં એકેકનું કાંઇ કરી શકયા નહિ પણ મહાદેવજી હારી ગયા, એટલે મહાદેવનો ભક્ત સપડાયો છેવટે મહાદેવને ખુશામત કરવી પડી. બીજાં પુરાણો જોતાં–મહાદેવજીથી ઉત્પન્ન થએલા બ્રમ્હા અને વિષ્ણુતો મહાદેવજીના પરિવારનાજ ગણાય ? આવા આવા પ્રકારના લેખો લખતાં પુંરાણકારોએ કેવા પ્રકારના સદ્બુદ્ધિ વાપરો હશે ?

---

(૧૨) શિવ–પરસેવાના પુરૂષથી ભાગી વિષ્ણુના શરણે ગયા.

પદ્મપુરાણ–પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ અધ્યાય ૧૪ મો. પત્ર ૩૬ માં (મ. મી. પૃ. ૭૪)

“ **મહાદેવજીએ** બ્રમ્હાનું પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું તેથી બ્રહ્માજીને **પરસેવો** થયો. લુસીને પૃથ્વી ઉપર ફેંકયો. તેથી હથીઆર સહિત પુરૂષ ઉત્પન્ન થઇ ગયો. તેને હુકમ માગ્યો કે–આજ્ઞા ફરમાવો ? આજ્ઞા થવાની સાથેજ મહાદેવજીની પાછળ દોડયો. ભયભીત થઇને મહાદેવજી ભાગ્યા. છેવટે વિષ્ણુ-જીના શરણુથીજ બચ્યા ? ઇત્યાદી. ”

આમાં પણ જરા વિચારીએઃ—સત્યયુગના બ્રમ્હાનું માથું, દ્વાપરના મહાદેવે જઇને કાપી નાખ્યું છતાં બ્રમ્હાજી જીવતા રહ્યા ? અને પરસેવો લુછીને પૃથ્વી ઉપર નાખતાં તેમાંથી ઉત્પન્ન થએલા માણસે મહાદેવજીને ભગાવ્યા.

વિચાર એ થાય છે કે–શું બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવો જ્યારે લડયા ત્યારે માંહોમાંહ્યજ લડયાના લેખો વાંચીએ છીએ કે–દેવતાઓએ અસુરોના સંગ્રામમાં દોડયા દોડ કરી મુકેલી હોય, એમ ઘણા લેખોથી જણાઇ આવે છે. ત્યારે શું એ દેવોને લડવા માટે માણસો મળેલાં નહિ હોય ? અથવા આટલો બધો મોટો લાંબો કાલ ગયો તેમાં શું માણસોની લડાઇ નહી થઇ હોય ? આ વાત પણ સજ્જનોને વિચારવા જેવી છે.

(૨૯) મહાદેવની વર્ણવેલી મોટી સત્તા.

દૈત્યોની પાછળ જતાં લંપટ કૃષ્ણને શિવનો ઠપકો,

શિવપુરાણ—ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૯ મો. (મતમીમાંસા પૃ. ૫૨.)

" દેવ દૈત્યોની લડાઇમાં કૃષ્ણજીએ ઘણા દૈત્યોને માર્યા. બચેલા પાતાલમાં પેસી ગયા. વિષ્ણુજી તેમની પુઠ લઇને ચાલ્યા, ત્યાં અપ્સરાઓ જોઇને કામક્રીડા કરવા લાગ્યા. તેથી બળવાન એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો.

આ તરફ બ્રહ્માએ શિવને કહ્યું કેઃ—સ્વર્ગની રક્ષાના માટે વિષ્ણુને લાવો. હુકમની સાથે બળદ ઉપર ચઢયા. ભયાનક ગર્જારવથી લંકામાં પેઠતાં ત્યાંનું અંતઃપુર પડી ગયું. તે વખતે પેલો કૃષ્ણપુત્ર ક્રોધાયમાન થઇ લડવાને તૈયાર થઇ ગયો, પણ તે બળદ રૂપ શિવજીએ–ખુરોથી અને શિંગડાંથી તેને ફાડવા માંડયો. મરણ ભેગો થતો જાણી વિષ્ણુએ દિવ્ય શસ્ત્રો ફેંકયાં. પણ બધાંએ શસ્ત્રોનો ગ્રાસ કરી નાંખ્યો.

પછી કૃષ્ણજી સમજ્યા કે આતો જગત્પતિ શિવજી છે. પછી નમ્રતાથી બોલ્યા કે હે ભગવન્ ક્ષમા કરો? ઇત્યાદિ, છેવટ શિવજી બોલ્યા–કે તમો તમારા સ્વરૂપને જાણતા નથી કે તમો જગતના કારણરૂપ છો? મારી આજ્ઞાથી હવે આ વિષયરતિ છોડી દ્યો! લજ્જિત થઇ કૃષ્ણજી કહેવા લાગ્યા કે–મારૂં પહેલું ચક્ર લઇને આવું છું. શિવજીએ કહ્યું કે તમારૂં ચક્ર પડી રહેવા દ્યો. હું તમોને દશ-હજાર સૂર્યના તેજવાળું સુદર્શન અને કાલાનલ નામનું ચક્ર આપું છું, તેનાથી દૈત્યોનાં ગળાં કાપી નાખો. એ ચક્ર મલ્યા પછી દેવતાઓને કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે પાતાલમાં તે યોવનવતી વિદ્યમાન છે તેની સાથે જે ક્રિયા કરતા રહ્યા છો તે જઇને કરો. પછી બધાએ દેવતાઓ વિષ્ણુ સાથે પાતાલમાં પેસવાની ઇચ્છાવાળા થઇને ચાલવા માડયું, આ બધી ચેષ્ટા જાણવામાં આવતાં શિવે, અપ્સરાઓનું હરણ કરી આઠ યોનિના દેવતાઓને એવો શાપ આપ્યો કે–શાન્ત, મુનિ, દાનવ, અને મારા અંશથી ઉત્પન્ન થએલાઓને છોડીને જે કોઇ બીજો આ સ્થાનમાં પ્રવેશ કરશે તેનો તુરત નાશ થઇ જશે. આવો શિવનો ઘોર શાપ સાંભળીને તિરસ્કારવાળા બધાએ દેવતાઓ પોતપોતાના સ્થાન ઉપર ચાલવા લાગ્યા ઇત્યાદિ. "

આ લેખમાં જરા વિચારીએ;—દેવ દૈત્યોની લડાઇમાં શ્રીકૃષ્ણજી બળ્યા અને તેમને ઘણા દૈત્યોનો નાશ કર્યો. પુઠ લઇ પાછળ જતાં વચમાં અપ્સરાથી બળવાન્ પુત્ર પેદા થયો, આતરફ, સ્વર્ગની રક્ષા માટે બ્રહ્માએ કૃષ્ણ-

જીને લાવવા શિવને પ્રેર્યા. શિવજી બળદ ઉપર ચઢી મોટા ધડાકાની સાથે લંકામાં પેસતાં, કૃષ્ણના આ નવીન પુત્રની સાથે લડાઇ જામતાં, કૃષ્ણજીએ શસ્ત્રો ફેંકયાં, બધાં નિષ્ફળ નિવડતાં પછી સમજ્યા કે—આતો જગતપતિ શિવજી છે, એમ જાણી ક્ષમા માગી. એટલે મહાદેવજીએ શ્રી કૃષ્ણને અકાર્ય છોડવાનું જણાવ્યું. ઉપર કહેલા બીજા લેખો વિચારીને મેળવી જુવો. હમણાંજ પૂર્વના લેખોમાં આપણે વિચારી ગયાછીએ કે વૃકાસુરને વરદાન આપી મહાદેવજી ભાગતા ફર્યા ત્યારે શ્રી કૃષ્ણજીએ બચાવ્યા હતા. વળી મહાદેવજીનું અને કૃષ્ણજીનું યુદ્ધ થતાં મહાદેવજી ખુશામત કરીને છુટયા હતા. વળી બ્રહ્માનું માથું કાપ્યા પછી પરસેવાના પુરૂષથી ભાગ્યા ત્યારે પણ શ્રી કૃષ્ણજીએજ બચાવ્યા હતા. શું જગતપતિના આવા હાલથાય ? પુરાણકારોએ આ બધું સત્યનિષ્ઠાથી સત્યસ્વ રૂપતું લખ્યું છે એમ આપણું મન કબૂલ કરી શકે તેમ છે ?

---

(૧૪) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દક્ષની આજીજીથી શિવનું પ્રસન્ન થવું.

શંકાકોષ શંકા ૩૩૯ પૃ. ૪૮ માં એજ વાતમાં લખે છે કે—

" એક વિવાહમા બ્રમ્હાજીનું વીર્ય જમીન ઉપર પડયું. મહાદેવે તેમનો વધ કરવાનુ ધાર્યું ત્યારે બ્રમ્હા અને વિષ્ણુ પગમાં પડયા તેમજ દક્ષે પણ બહુ ખુશામત કરી ત્યારે મહાદેવનું પ્રસન્ન થવું શું સંભવિત છે કે ?" **શિવપુરાણ.**

---

(૧૫) જટાથી મુક્ત ગંગાના ૭ પ્રવાહ, તેમાંનો એક પવિત્ર.

રામાયણ બાલકાંડ–સર્ગ ૪૩ મો. (શં. શં. ૪૪૨ મી. પૃ. ૬૯)

" મહાદેવે પોતાની જટામાથી ગંગાને મુક્ત કરી ત્યારે તેના સાત પ્રવાહ થયા. જેમાંની—હલાદિની, સુચક્ષુ, સીતા, સિંધુ વિગેરે જુદી જુદી દિશામાં નદીઓ ચાલી. તો પછી એકજ ગંગાના સાત પ્રવાહ તેમાં બીજી નદી જેવી કે " સિંધુ " તેનું, તથા તે વિના બીજી પાચનું કંઇ મહાત્મ્યજ નહિ ? કંઇ પુણ્યજ નહિ ? અને તે પ્રવાહ પેકીનો એકજ પ્રવાહ (સામટો પ્રવાહ) ગંગાજ પ્રવિત્ર શું આ સંભવિત છે ? બીજી નદીઓનાં મહાત્મ્ય લખવા અમારા પૌરાણીઓ ભૂલી ગયા હશે ? પૌરાણીઓ જવાબ આપશે કે ?

આમાં જરા વિચાર—પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાલ્મીકી રામાયણમાં જન્હુ રાજાની પૂજાનો સામાન ગંગાજી તાણી ગયાં, તેથી જન્હુ ગંગાજીને પી

યુગમાં મેળવેલું? ચાર યુગનાં વર્ષોને ભેગા કરીએ તેપણ તેટલાં વર્ષો થઇ શકે તેમ નથી. જ્યારે એક કરોડ અને આઠ હજાર વર્ષ શિવના આરાધનમાં વિષ્ણુએ કાઢયાં હતાં ત્યારે તે કાળમાં વિષ્ણુનું આયુષ્ય કેટલું મોટું બનાવેલું હશે? જૈનોમાં તો એક હજાર વર્ષનું લખાયું છે. જુવો પૃ ૭૯ નો કોઠો. આવા પ્રકારનાં લાંબાં લાંબાં આયુષ્ય બ્રહ્મા–તારકાદિક દૈત્યોદિકનાં પણ લખીને બતાવ્યાં છે તે કયાંથી લાવ્યા હશે? આ બધા પ્રકારનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું. અને શિવપુરાણના લેખકને ધન્યવાદ આપી વિરમું છું. ધન્યવાદ શા માટે? જણાવવાનું એટલુંજ કે જૈનોમાં વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુ આદિ **નવ ત્રિક** ઘણા લાંબા કાળના ક્રમથી થએલાં છે. તેમનાં લાંબા આયુષ્યની સિદ્ધિ પુરાણકારોએ આસરાગત કલ્પિતપણે લખીને બતાવેલી જણાય છે.

---

(૭) મહાદેવના ગણોથી વિષ્ણુ આદિ દેવો કુટાના.

શિવપુરાણ વાયુસંહિતા અધ્યાય ૧૭ થી ૨૦ તક. (મ. મી પૃ. ૪૮)

"દક્ષના યજ્ઞનો ભંગ કરતા મહાદેવજીએ વીરભદ્રાદિકોને મોકલ્યા, તે અન્ન માંસ ખાતા ગયા અને ફેંકતા ગય. તે વખતે વિષ્ણુ આદિ દેવો દક્ષનો પક્ષ લઇ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પરન્તુ વીરભદ્રાદિકોએ તેમને ઘણોજ બૂરો માર માર્યો. ઇત્યાદિ."

---

(૮) દૈત્યોએ બ્રહ્માથી કિલ્લાઓ મેળવ્યા, તે શિવે તોડયા.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૩. જો (મત૦ મીમાંસા પૃ. ૫૦)

"તારક્ષ ૧, વિદ્યુન્માલી ૨, અને કમલાક્ષ, ૩ એ ત્રણે દૈત્યોએ અઘોર તપસ્યા કરીને **બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા**. તારક્ષે કહ્યું કે હે ભગવન્ દેવતાઓથી ભેદાય નહી તેવો—સુવર્ણનો કિલ્લો, વિશ્વકર્મા અમારા વાસ્તે બનાવે?, વિદ્યુન્માલીએ–લોઢાના કિલ્લાની ૨, કમલાક્ષે–ચાંદીના કિલ્લાની ૩–માગણી કરી. ફરીથી માંગણી એ કરી કે આ દિવ્ય લોકમાંજ અમારૂં સ્થાન થવું જોઇએ

બ્રહ્માજીની આજ્ઞાથી વિશ્વકર્માએ ત્રણેને ત્રણ નગર બનાવીને આપ્યાં પછી તે દૈત્યોએ દેવતાઓના ઘણાજ બૂરા હાલ કર્યા. ત્યારે દેવતાઓ **શિવજીના** શરણમાં જઇને ખુબ કરગર્યા ત્યારે શિવજીએ દેવતાઓનો પક્ષ લઇ ક્રોધાંધ થઇને તે દૈત્યોના ત્રણે નગરોમાં રહેલી સ્ત્રીયો, તેનાં બાલ બચ્ચાં આદિ સર્વ ભસ્મસાત્ કરી નાખ્યું. ઇત્યાદિ."

આ કથામાં વિચારવાનું કે-**કાલસંદિપક** વિદ્યાધર ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રીમહાવીરને પુછયું કે મને ભય કોનાથી છે ? ઉત્તરમાં-સત્યકીથી બતાવ્યો. ત્યારે તે છોકરાને મારવા કાલસંદીપકે પગમાં ઘાલ્યો, પણ તેના પિતા **પેઢાલે** છોડાવ્યો. પછી વિદ્યાની સાધના વખતે વિઘ્ન કરતાં વિદ્યાદેવીએ પેલા કાલસંદીપકને હઠાવ્યો અને તે સત્યકીને સિદ્ધ થઇ, પછી સત્યકી તેની પાછળ પડયો. ઉંચો, નીચો ઘણો ભાગ્યા પછી સત્યકીને ભુલાવામાં નાખવા કાલસંદીપકે પોતાની વિદ્યાથી ત્રણ નગર બનાવ્યાં પણ સત્યકીએ પોતાની વિદ્યાથી બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યાં. પછી ત્યાંથી નાશીને તે લવણ સમુદ્રના પાતાળ કલશામાં જઇને ભરાયો, પણ સત્યકીએ ત્યાં જઇને તે કાળસંદીપને માર્યો, આ બધો વિચાર અમોએ મહાદેવજીની ઉત્પત્તિના પ્રકરણમાં સવિસ્તર આપ્યો છે તે જુવો અને વિચારો ?. હવે **આ શિવપુરાણ** માં એ કથા કેવા રૂપમાં ગોઠવાઇ તે વિચારીએ-ત્રણ દૈત્યોએ તપસ્યા કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. ત્યાર બાદ બ્રહ્માએ-વિશ્વકર્માને આજ્ઞા કરી, એટલે તેને સોનાના, લોઢાના, ચાંદીના-કિલ્લા સ્વર્ગમાંજ બનાવીને આપ્યા. અને તે મહાદેવજીએ જઇને બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યા અને સાથે તે ત્રણે દૈત્યોના બાળ બચ્ચાંને પણ ભસ્મજ કરી નાખ્યાં. **પ્રથમ** જ્યાં સુધી **બ્રહ્મા** અને **મહાદેવ** ચોક્કસ રૂપે સત્ય સ્વરૂપના સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી શિવપુરાણવાળાએ ગોઠવેલી વાત સત્યરૂપે કેવી રીતે માનીશકાય ?

---

(૯) કૃષ્ણજીએ ૧૬ માસ તપસ્યા કરી, શિવને પ્રસન્ન કર્યા.

શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨ જો. (મ. મી. પૃ. ૪૯)

" શ્રી કૃષ્ણજીએ સોળ માસ સુધી તપ કરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા અને હાથ જોડીને દુર્લભ એવા આઠ વર માંગવાને લાગ્યા. ઇત્યાદિ. "

આ શિવપુરાણના લેખથી પ્રથમ જોયું હતું કે-શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષો સુધી શિવની આરાધના કરી અનેક વરો મેળવ્યા હતા. અને ફરીથી એજ પુરાણવાળો લખીને જણાવે છે કે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને સોળ માસ સુધી તપકરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા, ત્યારબાદ હાથ જોડીને દુર્લભ એવા આઠ વર માંગવાને લાગ્યા. આમાં જરા વિચાર થાય છે કેઃ-**આ ત્રણ દેવોમાં** મોટા કયા મનાયાં હશે ? એક વખતે બ્રહ્માજી મોટા થવા ઉભા થયા, ત્યારે તેમણે પોતાનું મસ્તક ગુમાવ્યું હતુ. અને દક્ષ પ્રજાપતિએ મહાદેવજીને

અકુલીનતાદિક અનેક હલકાં વિશેષણો આપી નાસ્તિક અને વેદ બાહ્ય સુધી ઠરાવી દીધા હતા. તો પછી યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી દુષ્ટોના નાશક અને સજ્જનોના ઉદ્ધારક એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને એવી શી જરૂર પડી કે-વેદથી બાહ્ય રૂપે ગણાયેલા મહાદેવજીની એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષ સુધી આરાધના કરવી પડી? વળી ૧૬ માસની તે કયા જગતના ઉદ્ધાર માટે?

---

(૧૦) કાશીમાં પાપી પશુ, પંખી પણ મરે તો મોક્ષે જાય.

શિવપુરાણ-જ્ઞાન સંહિતા અધ્યાય ૫૦ મો, (મ. મી. પૃ. ૩૭)

" પ્રથમ કાશી નગરનું વર્ણન ઘણું શ્રેષ્ઠ આપી-**મહાદેવ પાર્વતીને** કહે છે કે-આ નગરી મારૂં ગુપ્તમાં ગુપ્ત ક્ષેત્ર છે અને સર્વ જીવોને મુક્તિનુંજ કારણ છે. ॥૭॥ પુનઃ શ્લોક ૨૨ થી-પાપવાળો કે પાપ વિનાનો ગમે તેવા કર્મ બંધનમાં પડેલો હોય પણ આ કાશી ક્ષેત્રમાં જે મરે તે અવશ્ય મોક્ષેજ જાય ॥૨૨॥ સ્વેદજ, અંડજ, ઉદ્ભિજ, જરાયુજ (વૃક્ષ, પશુ, પક્ષી સર્પ, મનુષ્યાદિ) સર્વ જીવો આ કાશીમાં મરે તે તો મોક્ષે જાય, બીજાં તીર્થોમા મરે તો કેઇકજ ॥૨૩॥ કર્મના બંધનમાં પડેલા જીવને આ ક્ષેત્રમાં મોક્ષમાં મોકલવા કલ્પીએ તો નતો જ્ઞાનની જરૂર છે, તેમજ નતો ધ્યાનની જરૂર છે ॥૨૪॥ તેમજ મારા (શિવના) નામની, તેમજ તેના સ્વજનોની પણ કોઇ જરૂરજ નથી. કેમકે જે વખતે આ તીર્થમાં મર્યો કે તુરતજ મોક્ષ. એમાં કોઇ પ્રકારથી સંદેહ કરવાનું રહેતુંજ નથી. ॥ ૨૫ ॥

આગળ શ્લોક ૩૯ થી ૪૧ નો ભાવાર્થઃ—મહાદેવજી પાર્વતીજીને કહી રહ્યા છે કે-વૈકુંઠપતિ નારાયણ, લક્ષ્મી, અને દેવર્ષીઓ સહિત-બ્રહ્મા, વસુ, સૂર્ય, દેવરાજ ઇંદ્ર, બીજા પણ દેવતાઓ આ કાશી નગરીમાં મારૂં વ્રત ધારણ કરીને મારી સેવા કરે છે. મહાયોગી પોતે પોતાનો વેષ છુપાવીને મારા વ્રતના માટે એક ચિત્તથી સેવા કરે છે. ૩૯—૪૦-૪૧। આગળ ૪૨ મો જુઓ.-विषयाशक्त चित्तोपि, त्यक्त धर्मरुचिर्नरः ॥ इह क्षेत्रे मृतोयो वै संसारं न पुनर्विशेत् ॥ ४२ ॥

ભાવાર્થઃ—ચાહે તો વિષયનો લંપટ હોય, એટલુંજ નહિ ચાહે ધર્મની શ્રદ્ધાવિનાનોજ હોય ને, તો પણ મારા કાશી ક્ષેત્રમાં મરેલો ફરીથી તો આ સંસારમાંજ આવે નહિ. ॥ ૪૨ ॥

એજ અધ્યાયના શ્લોક ૧૫ માં-પાર્વતીને શિવે કહ્યું હતું કે-" આ કાશી ક્ષેત્રના માટે વધારે શું કહું પણ હું **મહાદેવ**, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા એમ અમો

ત્રણે દેવો—અમારા આત્માને પવિત્ર કરવા માટે હજુ સુધી એ કાશીક્ષેત્ર તીર્થના દર્શનની ઇચ્છા કરી રહ્યા છીએ." ॥ ૧૫ ॥

આમાં પણ જરા વિચારીએ;—કાશીમાં જ્યારે મનુષ્યો ઉપર કરવત મૂકાતાં હશે તેવા સમયમાં—આ શિવપુરાણવાળાની નીમણુક થયેલી હોય એમ આ લેખથી સહજ અનુમાન થઇ આવે છે. કારણ કે તે સમયમાં લુલાં, લંગડા, આંધળાં ઇત્યાદિક અનેક દુઃખી માણસો આ કાશી અધ્યાયનું શ્રવણ કરી પોતાનો ધનમાલ તે મંદિરના કારભારીઓને સોંપી, પોતાના દેહ ઉપર કરવત મૂકાવતા હતા, આવી લાલચમાં પડી આ પુરાણકારે આ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યોની મુક્તિ થયાનું લખીને બતાવ્યું હોય? એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાન, ધ્યાનાદિ વિનાના પશુ, પંખીઓની અને તેની સાથે ત્યાં ઉગેલા વૃક્ષોની પણ મુક્તિજ બતાવી દીધી વધારામાં શિવજી પોતાના આત્માને, તેમજ બ્રહ્મા—વિષ્ણુના આત્માને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છા કરી રહ્યાનું પણ જણાવી રહ્યા છે? શું આ વાતો વિચારવા જેવી નથી? આ લેખ જરા પણ સત્ય નિષ્ટાથી લખાએલો છે? દુનીઆમાં જે કલમના કસાઇઓ ગણાયા છે તેમાં આવા પ્રકારના લેખકો ગણી શકાય કે નહિ?

---

(૧૧) શિવ ભિલ્લરૂપથી અર્જુનની રક્ષા કરવા આવ્યા.

શિવપુરાણ જ્ઞાન સંહિતા અધ્યાય ૬૫, ૬૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૪૧)

" અર્જુન શિવનું આરાધન કરવા વનમાં તપ કરતો હતો. ત્યાં દુર્યોધને મુક નામના રાક્ષસને ભુંડના રૂપે મોકલ્યો. અર્જુન સમજ્યો કે આ કોઇ શત્રુ લાગે છે " દુઃખ દેવાવાળાને મારવો એવું વ્યાસજીએ કહેલું છે." તેથી શસ્ત્ર લઇને તૈયાર થઇ ગયો. સામી બાજુથી શિવજી પણ પરિવાર સાથે ભિલ્લોનું સ્વરૂપ ધારણ કરી અર્જુનની રક્ષા કરવાને માટે આવી રહ્યા છે. વચમાં ભુંડ સપડાયો છે. અર્જુને જે બાણ માર્યું તે મુખથી પુંછડે નીકળ્યું અને શિવજીનું બાણ પુંછડેથી મુખે નીકળ્યું, એટલે ભુંડ તરફડીને મરણ પામ્યું. પછી ભિલ્લરૂપ શિવજી અર્જુન સાથે પણ લડયા. ઇત્યાદિ."

વિચારઃ—દુર્યોધને રાક્ષસને ભુંડરૂપે શિવના ધ્યાનમાં રહેલા અર્જુનની પાસે મોકલ્યો. ધ્યાની અર્જુનની રક્ષા માટે શિવ ભિલ્લરૂપે આવ્યા માનીએ તો પછી સેવક સાથે શત્રુવટ કરી લડયા શા માટે? આમાં સત્ય શું?

---

(૧૨) શિવની સેવાથી શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ચક્ર મેળવ્યું.

શિવપુરાણ–જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૬૯–૭૦ (મત મીમાંસા પૃ. ૪૩)

" કૃષ્ણજીએ–શિવનું આરાધન કરી પ્રસન્નતા મેળવીને કહ્યું કે હું દૈત્યોથી પીડિત છું અને આપના શરણમાં આવ્યો છું. ઇત્યાદિ "

આગળ ૭૦ મા અધ્યાયમાં–વિષ્ણુએ સહસ્ત્ર નામથી સ્તુતિ કરતાં શિવજીને તેટલાંજ કમળ ચઢાવ્યાં, પણ તેમાંથી એક કમળ શિવજીએ ચોરી લીધેલું હોવાથી ઓછું થયું એટલે કૃષ્ણજીએ પોતાનું નેત્ર ઉખાડીને ચઢાવવા માંડયું. ત્યારે શિવજી પ્રગટ થયા. છેવટે ઘણી આજીજી કરાવ્યા પછી સુદર્શન ચક્ર આપ્યું ઇત્યાદિ. "

આમાં જરા વિચારીએ—આ શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતાના અધ્યાય ૮ મામાં આ શિવની આરાધનાને માટે વિષ્ણુ પાસે–એક કરોડ અને આઠ હજાર વર્ષ તક શિવની સેવા કરાવી હતી વળી–ધર્મ. સં. ના અધ્યાય બીજામાં વિષ્ણુ પાસે સોળ માસ તપ કરાવી શિવની પ્રસન્નતા મેળવ્યાનું લખી બતાવ્યું હતું. હવે આ જ્ઞ ન સં. અધ્યાય ૬૯ મા દૈત્યોથી પીડિત શ્રી વિષ્ણુ શિવજીની આજીજી કરવાવાળા બતાવ્યા. અને ૭૦ મા અધ્યાયમાં––સહસ્ત્ર નામથી સ્તુતિ કરતા સહસ્ત્ર કમળ ચઢાવવા વાળા બનાવી એક કમળ શિવની પાસેથી ચોરાવી વિષ્ણુ ભગવાનને કાણા થવાનો પ્રસંગ બતાવ્યો. આ પુરાણનો લેખક કેટલો બધો સત્યવાદિ હશે ? અને આમાં કઇ વાત સાચી મનાય તેવી છે ? જો કોઇ એકાદ વાત સાચી બતાવશે તો તેનો ઉપકાર અમારા ઉપર ઘણોજ થશે. આ ઠેકાણે એટલુંજ કહેવુ બસ છે.

---

(૧૩) ઉપરના લેખમાં વૈદિક મતના પંડિતનો અભિપ્રાય.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૪૮૩–૪૮૪ માં જુવો.

" કાર્તિક શુદી ૧૪ ને વૈકુંઠ ચતુર્દશી કહે છે. સનત્ કુમાર સંહિતામા એવી કથા છે કે–વિષ્ણુ વૈકુંઠમાથી કાશી ક્ષેત્રમાં આવી કાશી વિશ્વેશ્વરને હજાર કમલો ચઢાવવાનો તેમને સંકલ્પ કર્યો, ચાલતી પૂજામાંથી એક કમલ શંકરે કોરે મૂકી દીધું. (આગળ પૃ. ૪૮૪ મા) શિવનુ કમલને સંતાડવું અને વિષ્ણુને તેના બદલામાં પોતાની આંખ કાઢી આપવી, એ વાત પંચતંત્રની વાર્તા જેવી લાગે છે આવી કથાઓથી ઇશ્વર વિષે પૂજ્યત્વ ભાવ વધવાનો નથી.

પુરાણકારોએ શિવઅને વિષ્ણુની અનેક વાર્તાઓ રચીને પોતપોતાના પ્રિય દેવતાનું મહત્વ વધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ઇત્યાદિ. ”

આજ ગ્રંથકારે–પૃ. ૧૫૩ માં લખ્યું છે કે–“ ઇંદ્ર અને વિષ્ણુ, એમના કૃત્યોનો વિચાર કરીએ તો તે કાલ્પનીક પુરૂષ ન હોતા પણ ઐતિહાસિક પુરૂષ હતા એમ દેખાય છે. ”

---

(૧૪) આ બધા લેખોમાં જૈનોની માન્યતા છે તે જુવો–ઇંદ્રો છે તે સ્વર્ગીય દેવતાઓના રાજાઓની પદવીના ધારક મોટા દેવતાઓજ છે. પણ તે એક નથી, અનેક છે. મૃત્યુલોકમાં–અખંડિત ત્રણ ખંડના પાલક રાજાઓને વિષ્ણુ કહો, વાસુદેવ કહો, કે ચાહે તો અર્ધચક્રીઓ કહો પણ તે બધા મહાન રાજાઓજ છે અને તે પ્રતિવિષ્ણુઓને મારી પોતે સુખના ભોગ ભોગવવા વાળાજ છે. ઉંદરો ખોદે અને ભોરીન્ગ ભોગવે તેવા ન્યાયરૂપે થયેલું છે. પરન્તુ તે વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) તે સમયમાં પરમાત્માના સ્વરૂપને મેળવવાળા મનાએલા નથી. આ અવસર્પિણીના કાળમાં જુદા સમયમાં અને જુદી જુદી વ્યકિત રૂપેના બધા મેળવતાં અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ગણત્રીના નવજ થયા છે. તેમનો કિંચિત્ વિચાર અમોએ આ ગ્રંથમાંજ આપેલો છે. તેને જુવો અને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરો ?

---

(૧૫) વેદના રથ ઉપર ચઢી ‘ શિવ ’ દૈત્યને મારવા ચાલ્યા.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૮૭ મો. શ્લો ૧ થી ૫૬ સુધીનો ભાવાર્થ.

“ મહાદેવે ત્રિપુર નામના દૈત્યને મારવાનો વિચાર કર્યો અને ચાલવાની તૈયારી કરી, તેમાં વાસુકી સર્પની ધનુષ દોરી બનાવી, ચાર વેદોના ચાર ઘોડા અને રથપણ વેદોનોજ બનાવ્યો, અશ્વની કુમારોને ઘોડાની લગામ રૂપે બનાવ્યા, રથના ધૂરાપર ઇંદ્રને બેસાડયા અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવતાઓનો પરિવાર સાથે લઇને ચાલ્યા. છેવટે ત્રિપુર દૈત્યોના ઉપર–અગ્નિ બાણ છોડી–અપરાધી, નિરપરાધી, પશુઓ, પંખીઓ, પુરૂષો સબાલબચ્ચાની સાથે સ્ત્રીઓ આદિ તેમજ તેમનાં ઘરાં બારાં, વાડીઓ, વાવડીઓ આદિ સર્વ બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યું.

બાણાસુર નામનો દૈત્ય પણ પોતાનું ત્રિપુર બળતું જોઇને કહેવા લાગ્યો કે–“ યતકિંચિત્ પરાક્રમવાળા દેવતાઓ છતાં જે મારો નાશ કર્યો છે તે

કેવળ " શિવનોજ પ્રતાપ છે " બાકી કોઇપણ મારો નાશ કરવાને સમર્થ થઇ શકે તેમ છેજ નહિ. એમ કહીને પુત્રાદિક સર્વ પરિવાર છોડી દઇને " મહાદેવજીનુ લિંગ " માથા ઉપર ચઢાવીને નગરની બહાર નીકળી ગયો. " ઇત્યાદિ ઘણા વિસ્તારથી લખેલું છે તે ત્યાંથી (મત્સ્યપુરાણથી) જોઇ લેવું "

આમા જરા વિચાર–દક્ષે રુદ્રોને વેદ બાહ્ય, કાલમુખા અને શિષ્ટાચાર વિનાના, સ્કંદપુરાણવાળાએ લખીને જણાવ્યા છે, મત્સ્ય પુરાણવાળો આ મહાદેવને વાસુકી સર્પની દોરી, વેદોનો રથ અને ચારે વેદોના ચાર ઘોડા, ઈંદ્રને સારથી, અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવતાઓના લશ્કર વાળા લખીને બતાવે છે, અને અગ્નિનું બાણ છોડી બધા દૈત્યોની સાથે પશુ પંખીઓને મારવાવાળા પણ લખીને બતાવે છે ? માત્ર બાણાસુર જ્યારે મહાદેવજીનું લિંગ માથા ઉપર ચઢાવ્યુ ત્યારે તે બચવા પામ્યો.

પ્રથમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે મહાદેવ આ ત્રણમાંના ખરા કયા ? તેનોજ પત્તો લાગતો નથી તો પછી તે બધા લશ્કરમા કયાથી આવ્યા ? અને પેલા બાણાસુરે મહાદેવજીનું લિંગ કયા ઠેકાણેથી લઇ માથા ઉપર ચઢાવ્યું ?

---

(૧૯) દક્ષના યજ્ઞમા મહાદેવના અનાદરથી મોટો ઉત્પાત.

સ્કંદપુરાણ પ્રથમ ખંડના પહેલા ભાગમાથી લીધેલો કિંચિત્ સાર અધ્યાય ૧ લા નો શ્લોક સત્તરમાનો અર્થ.

શિવ વિના જે સંસાર તરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે મૂઢ છે, મહાપાપી છે. ૧૭॥ જે શિવે ગરનું ભક્ષણ કર્યું, દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો અને કાલનું દહન કર્યું. ૧૮ ॥

દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો તેનો કિંચિત્ સાર–

" દક્ષ નૈમિષારણ્યમા આવ્યા, ઋષિઓએ પૂજ્યા માત્ર મહાદેવેજ આદર કર્યો નહિ, તેથી દક્ષે કહ્યું–આ શિવ ભૂત અને પિશાચ લઇને ફરવાવાળો દુર્ગતમા છે હે બ્રાહ્મણો ? એ વેદ બાહ્ય છે. નંદીએ કહ્યું હે બ્રહ્મન્ ? તને મારા સ્વામીને વેદ બાહ્ય કેમ કહ્યો ? મારા સ્વામી વિના–તપ, જપ, દાન, હોમાદિ તમારું બધુએ નિષ્ફળ છે હે બ્રાહ્મણાધમ ? તમોએ શાપ કેમ આપ્યો ?

પછી દક્ષે કહ્યું કે–તમો રૂદ્રો સર્વે વેદ બાહ્ય છો ? કેમકે વેદમાર્ગના ઋષિઓએ તમોને ત્યાગા છે. કેમકે તમો પાખંડીઓ છો, શિષ્ટાચારથી રહિત છો, કાળમુખા અને પાન કરવામાં રકત છો. ત્યારે **શિવના ગણોએ** કહ્યું–તમો બ્રાહ્મણો વૈદિકનો માર્ગ આગળ ધરીને શુદ્ર યાજક છો, દલિદ્રો, ઘર ઘરમાં ભટકતાં બ્રહ્મ રાક્ષસો થશો.

મહાદેવજીએ કહ્યું–બ્રાહ્મણોને એમ ન કહેવાય કેમકે વેદ વાદમાં રત છે, અને ગુરૂઓ છે. પછી રોષયુકત ઋષિઓની સાથે દક્ષ સ્વસ્થાનમાં ગયા (અહિં પહેલો અધ્યાય થયો.)

(૨) હવે બીજા અધ્યાયમાં–**દક્ષે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો**, તેમા વસિષ્ઠ, અગસ્ત્ય, કાશ્યપ, વામદેવ, ભૃગુ, દધીચિ, વ્યાસ, ભારદ્વાજ, ગૌતમાદિ ઋષિઓ ભેગા થયા. પછી સાતમા લોકથી બ્રહ્માને અને વૈકુંઠથી વિષ્ણુને પણ બોલાવ્યા. તેમજ લોકપાલો, ગાધર્વો અને છેવટે અપ્સરાઓનો ગણ પણ ભેગો થયો. ઇંદ્રાણીની સાથે ઇંદ્ર અને રોહિણીની સાથે ચંદ્રાદિક સર્વ દેવો આવ્યા. વિશ્વકર્માએ ભવન પણ બનાવ્યાં દક્ષે સર્વેનો સત્કાર કર્યો ત્યાં **દધીચિએ** કહ્યું કે મહાદેવ વિના તમારો યજ્ઞ શોભા પાત્ર નથી. એમ વિષ્ણુએ અને ઇદ્રે પણ કહ્યું આપણે બધા શિવને લેવા ચાલીએ તે વારે દક્ષે હસીને કહ્યુ કે જે દેવોના દેવ વિષ્ણુ કે જેમાં–વેદો અને યજ્ઞો બધુંએ રહ્યુ છે તે તો આવેલા છે. તેમજ વેદો, ઉપનિષદો અને આગમોની સાથે સત્યલોકથી લોકપિતામહ બ્રહ્મા પણ આવેલા છે. તો પછી ભૂત પિશાચનો પતિ કે જે નષ્ટાત્મા અને મૂઢ અને મત્સરી એવા શિવને બોલાવીને શું કરવો છે ? ચલાવો કામ, માત્ર એક **દધીચીએ** કહ્યું કે–શિવ વિના કાર્યમાં વિઘ્ન થશે, માટે ઠીક નથી એમ કહી યજ્ઞમંડપમાંથી નીકળી ગયા. દક્ષે કહ્યું કે જાવા દો વેદ બાહ્યોને, ચલાવો કામ ?

સખિઓની સાથે ક્રીડા કરતી દાક્ષાયણીએ (પાર્વતીએ) તમાસો જોઇ શિવને કહ્યું " મારા બાપે તમોને કેમ બોલાવ્યા નથી. " તમો ત્યાં જાવો. શિવે ઉત્તર આપ્યો કે પ્રિયે ! માન, પાન વિના જાવું તે મને ઠીક નથી લાગતું. શિવની આજ્ઞા લઇ પાર્વતીજી પિતા દક્ષની પાસે પહોચ્યાં. " (અહિં બીજો અધ્યાય પૂરો થાય છે.)

(૩) હવે અધ્યાય ત્રિજાની બીના કિંચિત લખી બતાવીએ છીએ.

"પાર્વતીજીએ દક્ષને કહ્યું કે હે તાત ? શંભુ વિના આ બધું તમારૂં અપવિત્ર છે, તેમના વિના આ તમારો યજ્ઞ થાયજ કેમ ? પછી પાર્વતીજી બધા ઋષિઓને શ્રી કૃષ્ણને સંબોધીને કહેવા લાગ્યાં કે-તમો બધા મહાદેવને શું ઓળખતા નથી કે હે બ્રહ્મન્ ? તમે પાંચ મુખનાં ચાર મુખ કરાવીને બેઠા તે શું ભૂલી ગયા ? એવી રીતે સઘળાઓની નિર્ભર્ત્સના કરી. ત્યારે દક્ષે કહ્યું કે તારો પતિ વેદ બાહ્ય છે અને અકુલીન છે ઇત્યાદિ ઘણીજ નિંદા કરી, તેથી પાર્વતીને નતો પતિ પાસે જવાનું સૂઝયું, ન તો પિતા દક્ષની પાસે રહેવાનું સૂઝયું. છેવટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને બળી મર્યા. તેમની સાથે બધા ગણો હતા તે પણ બળી મર્યા, તેથી મહાદેવને પણ ઘણોજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. એટલે જે વીરભદ્ર હતો તે શિવની આજ્ઞા લઇને દક્ષના યજ્ઞ તરફ ચઢયો અને ત્યાં અનેક પ્રકારનાં દુર્નિમિત્તો દેખ્યાં-લોહિની વર્ષા, ઉલ્કાપાતાદિ દેખીને યક્ષને પણ ભય પેદા થયો. અને તુરતજ વિષ્ણુને શરણે ગયા. પણ વિષ્ણુ કાંઇપણ કરવાને સમર્થ ન થયા. છેવટે વીરભદ્રે દક્ષનુજ માથું કાપીને હોમી દીધું અને પછી શંકર ભગવાને આવીને પાછુ સજીવન કર્યું."

આ દક્ષના યજ્ઞનો સંબન્ધ અમોએ કિંચિત્ સૂચના માત્રજ લખીને બતાવ્યો છે. સવિસ્તર સ્કંદપુરાણથી તેમજ ભાગવત ચતુર્થ સ્કંધથી પણ જોવાની ભલામણ કરૂં છું.

---

(૪) શિવે વીરભદ્ર પાસે દક્ષનું માથું કપાવ્યું. બકરાનું ચોટાડાવ્યું.

સ્કંદપુરાણ-ખંડ ૪ થો, અધ્યાય ૮૯ મો પત્ર ૩૩૪ થી.

"શિવના ગણ વીરભદ્રે દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞનો નાશ કરીને દક્ષનું માથું કાપી નાખ્યું. પછી શિવની આજ્ઞા થવાથી બકરાનું માથું ચોટાડીને દક્ષને છોડી મૂકયો." આ વાતનો વિસ્તાર સ્કંદ પુરાણથી જોઇ લેવો.

વિષ્ણુના નામથી સંસાર તરવાની ઇચ્છાવાળો પણ મહાપાપીજ ગણાતો હશે કે ? વિચાર કરી જોતાં કલ્પના આરંભે બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવો એકી સાથે ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યાં છે. તેમાં મહાદેવજીને ત્રિજા નંબરે ગણ્યા છે તો તે શિવજ મોટા શા કારણથી ? કહેવામાં આવે કે-દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો તેથી શિવ મોટા, ત્યારે યજ્ઞનો નાશ કરનાર પુણ્યાત્મા ગણાય ખરો કે ? વળી કાળનો નાશ કર્યો તેથી શિવ મોટા, કાળ તો રૂપ રંગ વિનાનો આજે પણ સર્વ પદાર્થો ઉપર

પોતાની સત્તા જમાવીનેજ બેઠેલો છે તો પછી કાળનો નાશ કયા પ્રકારથી મનાયો ? વળી કહો કે ઝેર પીધાથી શિવ મોટા, તો આજે પણ ઘણા ઝેરને ખાવાવાળા જોઇએ છીએ.

હવે દક્ષના યજ્ઞનો નાશ વિચારીએઃ—

દક્ષે યજ્ઞ કયા કાળમાં કરવા માંડેલો ? કારણ કે દક્ષના યજ્ઞમાં વશિષ્ઠાદિ ઋષિઓ હાજર થએલા બતાવ્યા છે. એક વશિષ્ટજી રામચંદ્રજીના સમયમાં રામચંદ્રના ગુરૂ તરીકે પણ બતાવેલા છે. વળી વિચારવાનું કે—સાતલોકથી બ્રહ્મા, વકુંઠમાંથી વિષ્ણુ, પોતપોતાની સ્ત્રીઓ સાથે તેમજ ચંદ્રમા, ઇંદ્ર વગેરે સર્વે દેવતાઓ આવેલા બતાવ્યા છે તો તેમને કોણ બોલાવી લાવ્યું હશે ? કદાચ કોઇ પુણ્યાત્માના પુણ્યથી દેવતાઓ ખેંચાઇને પોતાની મેળે આવે પણ આ દક્ષના યજ્ઞમાં એવું કાંઇ કારણ જણાતું નથી. કારણ કે—બ્રહ્માદિક આવ્યા પછી પાર્વતીના શાપથી શાપિત થઇ રાંક જેવા થઇ બેઠા હતા. વળી વીરભદ્રે તો મોટો ઉત્પાત મચાવી દક્ષનું માથું કાપી નાખ્યું છે. આ દક્ષના યજ્ઞમાં ઉત્પાત થવાનો છે એવું જ્ઞાન ન તો આવેલા ઋષિઓમાં જણાય છે તેમજ નતો સાતમાલોકમાંથી આવેલા બ્રહ્માને કે વૈકુંઠમાથી આવેલા વિષ્ણુને સમજાયું છે. તો પછી ઇંદ્રાદિકને ન હોય તેમાં તો કહેવાનુંજ શું ? વિચાર કરીને જોતાં આ દક્ષના યજ્ઞ સંબન્ધીનો લેખ સત્યરૂપથી લખાએલો હોય એમ જણાતો નથી ? પણ કેવળ કલ્પિતજ લખાએલો હોય એમ સમજાય છે. આ લેખમાં સત્યપણું કયુ છે, તેનો વિચાર કરવાનું આજકાલના શોધક પંડિતોને સોંપુ છું. કદાચ આ ટીકા કરવામાં મારી ભૂલ થઇ હોય તો હું મારી ભૂલ સુજ્ઞ સજ્જનોની પાસે કબુલ કરવા તૈયાર છું.

વળી સ્કંદપુરાણના ચોથા ખંડનો જે આ બીજો લેખ છે તેનો વિચાર પણ ઉપર બતાવેલા વિચારોથીજ મેળવી લેવો. વારંવાર શું લખી બતાવું.

જૈન અને બૌદ્ધના આશ્રયથી લખાએલો—પુરાણ ઇતિહાસ.

વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ યાગાદિક ક્રિયાકાંડ જે સમયમાં જોર શોરથી ચાલતાં હતાં તે સમયમાં ક્રિયાકાંડના બ્રાહ્મણ ગ્રંથોજ વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા હતા એમ જણાય છે. પરંતુ તે સમયમાં વૈદિક ધર્મમાં ઇતિહાસના ગ્રંથો હતા. એમ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા જણાતા નથી. વૈદિક મતમાં ઇતિહાસનો ગ્રંથ જૂનામાં જૂનો

મહાભારત જ ગણાય છે, તે પણ વ્યાસ થઇ ગયા પછીથી વિસ્તારવાળો ઘણા લાંબાં કાલે લખાયો છે, છતાં પણ તે ગ્રંથ વ્યાસના નામથીજ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. તે પછી પુરાણો તો ઘણાજ લાંબાકાલે લખાયાં છે છતાં પણ તે અઢારે પુરાણો વ્યાસના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે. આ વિષયમાં કોઇ પુછશે કે તે પુરાણો વ્યાસે તો લખ્યાં નથી તો પછી વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી દેવાનું પ્રયોજન શું હશે? વેદોનું બંધારણ જોતાં પ્રયોજન એવું સમજાય છે કે–જે કાળે ખોરાકમાં માંસાદિકનો પ્રચાર વિશેષપણે ચાલતો હશે, તે વખતે ધર્મના બહાને છુટથી માંસ મેળવવા માટે સુગમતાવાળો રસ્તો બનાવવા અતીન્દ્રિય જ્ઞાન વિનાના સ્વાર્થી પંડિતો, કુદરતના બનાવોને લક્ષમાં લઇ ઋચાઓ રચતા ગયા હોય, અને હોમ હવન કરી સાથે પોતાનું પણ ગુજરાન ચલાવતા ગયા હોય, તેથી તેમને પૂર્વકાલના ઇતિહાસનું વિશેષ જ્ઞાન હોય એમ જણાતું નથી. તેથીજ તે કાળ વિશેષને આજ કાલના વિદ્વાનો બાળકાલ તરીકેની ગણત્રીમાં ગણી કાઢે છે. જૈનોના તીર્થંકરો ૨૪ સર્વજ્ઞો, એક એકથી એક ઘણા ઘણા લાંબા કાલે થયા છે. તેમાંના જે ત્રેવીશમા પાર્શ્વનાથ, અને ચોવીશમા મહાવીર સ્વામી, તેમનો જ સંબંધ નીકટપણે રહેલો છે, તે કાલને ગણત્રીમાં રાખી આજકાલના વિદ્વાનો ઇ. સ. પૂર્વેના આઠમા સૈકામાં તો અવશ્યજ મુકે છે, જૈનોના તત્ત્વો અને ઇતિહાસો પણ તે સમયથીજ ચોક્કસ થઇ ચુકેલા મનાયા છે અને તે સર્વજ્ઞોના મુખથી પ્રગટ થએલા છે. તે જૈનોના ઇતિહાસમાં –૨૪ તીર્થંકરો, ભરતાદિ (૧૨) બાર ચક્રવર્તીઓ, અને વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિકો વિગેરે અનેક કથાઓનો સંગ્રહ છે. આ આપણા ચાલતા ઇતિહાસના પૂર્વેનો કાલ કેવા પ્રકારનો ચાલતો હતો. તેમજ ભવિષ્ય કાલમાં પણ કેવા પ્રકારનો કાલ થવાનો છે. એ બધાએ પ્રકારનું વિવેચન ચોક્કસ સ્વરૂપથી કરીને બતાવેલું છે. તે જૈનોના ગ્રંથોમાંથી, અને તેજ પ્રમાણે બૌધોના ગ્રંથોમાંથી. બ્રાહ્મણ પંડિતો અનેક પ્રકારના વિષયોને ગ્રહણ કરતા ગયા, અને તે પુરાણોમાં મનઃકલ્પિત ઉંધા છત્તા સ્વચ્છંદપણાથી ગોઠવતા ગયા. તેથી તે બધોએ ઇતિહાસ આજકાલના શોધક પંડિતોને અશ્રદ્ધેય રૂપનો થઇ પડયો છે. વૈદિક મતમાં જૂનામાં જૂનું ઇતિહાસનું પુસ્તક મહાભારતજ ગણાય છે. તે પણ જૈનોના ઇતિહાસ કાલથી ત્રણુસો વર્ષથી પાછલનોજ છે. તેથી આમાં વિચારવાનું કે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન વિનાના તે વૈદિકમતના પંડિતો પૂર્વકાલનો વિશેષ ઇતિહાસ કયાંથી લાવ્યા?

ધર્મ વર્ણન પૃ. ૮૬ વિષય ૩૩ મો. આનંદ શંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ.

પુરાણનો લેખ આપનાં પાંચ કલમો નીચે પ્રમાણે—

૧ ' પુરાણુ ' નામના ગ્રંથો એક રીતે બહુ જુના છે. અને બીજી રીતે નવા છે. જુના એવી રીતે કે–આમાંની કેટલીક કથાઓ ઘણીજ પુરાણી છે. એટલુંજ નહિ, પણ એ કથાઓ સંબંધી છેક બ્રાહ્મણ અને ઊપનિષદ્‌ના કાલમાં પણ ' પુરાણુ ' નામના ગ્રંથો હતા એમ જોવામાં આવે છે. પણ અત્યારે જે રૂપમાં એ ગ્રંથો દેખાય છે તે તો બેશક નવું છે. તે એટલે સુધી કે હિંદુસ્તાનની પડતીની દશામાં શિવ અને વિષ્ણુની ભક્તિના અજ્ઞાન અને ધર્માંધ અનુયાયીઓ વચ્ચે જે વિરોધ ઉત્પન્ન થયો તેને પરિમાણે એ બે દેવની નિન્દાના વચનો સ્હામ સ્હામા ગ્રંથોમાં ઘુસાડી દેવામાં આવ્યાં છે.

૨ તે ઉપરાંત હિંદુસ્થાનમાં–જેમ નવાં નવાં યાત્રાનાં સ્થાન, નવાં નવાં દેવલો, નવાં, નવાં, વ્રત, અને નવાં નવાં જ્ઞાતિનાં મંડળ સ્થપાતાં ગયાં તેમ તેમ એ સૌ વિષયોને લગતી કથાઓ પુરાણમાં દાખલ થતી ગઇ.

૩ આ સઘળો ઉમેરો ખોટોજ થયો છે એમ કાંઇ નથી. સષ્ટિના સુંદર અને અદ્દભુત દેખાવ જેમ જેમ વધારે જડતા જાય તેમ તેમ ત્યાં યાત્રા કરવાનો મહિમા ઉત્પન્ન થાય. અને જુદી જુદી ઋતુઓના વૈદિક યજ્ઞ થતા બંધ થયા એટલે એને સ્થાને બીજાં વ્રત અને ઉત્સવો કરીને લોક પરમાત્માની ભક્તિ સાથે આનંદ કરે એ પણ સ્વભાવિક છે.

૪ વળી આ ઉપરાંત પુરાણોમાંથી બીજું ઘણું જાણવા જેવું મળે છે એક પ્રસિદ્ધ લક્ષણ પ્રમાણે–' પુરાણુ ' માં (૧) સર્ગ (સષ્ટિ) (૨) પ્રતિસર્ગ (પ્રલય) (૩) દેવતાઓ, પ્રજાપતિઓ–વગેરેના વંશો, (૪) મન્વંતરની કથાઓ અને (૫) સૂર્ય અને ચંદ્ર વંશના રાજર્ષિઓનાં ચરિત્રો–આ પાંચ વિષયો આવે છે. આ ઉપરાંત વર્ણાશ્રમ–ધર્મનું નિરૂપણ, સાંખ્ય–યોગ–વેદાંત વગેરે શાસ્રનો બોધ, ભગવાનના અવતારોની કથા, અને જ્ઞાન, ભક્તિ, અને વૈરાગ્યને લગતાં સ્તોત્રો, ઉપદેશો વગેરે વસ્તુઓ સ્થળે સ્થળે નજરે પડે છે.

૫ પુરાણો અરાઢ છે. તેમાં વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, ગરૂડપુરાણ, માર્કેંડેયપુરાણ, અને શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરે કેટલાંક વધારે પ્રસિદ્ધ છે. એ સર્વ વ્યાસજીનાં કરેલાં કહેવાય છે. પણ ખરૂં જોતાં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે કાલ જતાં એમાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે, આ ઉમેરો સૌ કરતાં સ્કંદપુરાણ અને પદ્મપુરાણમાં વિશેષ થએલો નજરે પડે છે.

આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવનો પુરાણ નામનો લેખ મધ્યસ્થ દ્દષ્ટિથી

લખાએલો વિચાર કરવાને યોગ્ય છે. તેથી કેટલાક મારા અને બીજાના વિચારો મુકતાં અયોગ્ય નહિ ગણાય.

કલમ પહેલીમાં–" પુરાણ ગ્રંથો જુના નવા છે. અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે બેશક નવું છે. " આમાં વિચારવાનુ કે–અત્યંત પ્રાચીન વેદ કાલના મોટા મનાતા ઋષિઓ પાસે પણ જે જ્ઞાન ન હતું તે જ્ઞાન અંતીંદ્રિય જ્ઞાન વિનાના પુરાણિકારો કયાંથી લાવ્યા ? માનવુંજ પડશે કે–જૈન સર્વજ્ઞનાં વચનો પુસ્તકારૂઢ થયા પછીકે બૌદ્ધાદિકના સમાગમ થયા પછી તેમના વિષયોને લઇ પૌરાણિકોએ પોતાને મનગમતા પુરાણોમાં ગોઠવ્યા. ઉદાહરણમાં જુવો અમારો પૂર્વનો લેખ, અથવા પૌરાણિકોએ કલ્પેલા ૨૪ અને દશ અવતારો. જૈનોના આદ્યતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવને–આઠમા, અને દશમાં બુદ્ધને–નવમા અવતાર રૂપે પૌરાણિકોએ ગોઠવ્યા. વિચારકોને ચોખ્ખું દેખાય તેમ છે કે જૈન બૌદ્ધના અનુકરણ રૂપે પૌરાણિકોએ અવતાર ગોઠવી પુરાણો રચ્યાં.

ત્રિજી કલમમાં–" જુદી જુદી ઋતુઓના વૈદિક યજ્ઞ થતા બંધ થયા. " આ યજ્ઞોના સંબંધી ક્રૂર કર્મ પણ જૈન બૌદ્ધોની વિશેષ જાગૃતીથયા પછીથીજ છુટયું હતું. એ અનુમાન આપણું અયોગ્ય નથી. ?

ચોથી કલમમાં લખેલી પાંચ બાબતો અંતીંદ્રિય જ્ઞાન વિનાના પૌરાણિકો લાવ્યા કયાંથી ? તેનો વિચાર કરીને જુવો ?

પાંચમી કલમમાં–અઢાર પુરાણ વ્યાસજીનાં કરેલાં કહેવાય છે તે વાત પણ યથાર્થ નથી. તેના સંબંધે નીચેના લેખો વિચારવા જેવા છે.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ—

(૧) પૃ. ૯૭ માં–" વેદકાલ પછી બૌદ્ધધર્મની વખતે પ્રથમ મુર્તિ પૂજાનો રીવાજ પડયો. અને પછી પુરાણો રચાયાં. તે કાલમાં એટલે ખ્રિસ્તી શકના પ્રારંભથી સુમારે પાંચસો છએ વર્ષ દરમિયાન જ્યાં ત્યાં દેવાલયોજ નજરે પડવા લાગ્યાં. જ્યારે બૌદ્ધ ધર્મના ઉપાસકોનું અનુકરણ કરીને હિંદુઓએ દેવાલય સ્થાપન કર્યાં ત્યારે તેમને સ્વભાવિક રીતે વેદ પ્રણિત યજ્ઞ યાજ્ઞાદિકનો ત્યાગ કર્યો. "

(૨) વળી–પૃ. ૯૮ માં–" છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા લાગ્યાં ત્યાર પછી " દેવતાઓની મૂર્તિઓ " બનાવવાનો રીવાજ પડયો

હતો એવુ દેખાય છે વરાહ મિહિરે (ઈ. સ. ૫૦૫-૫૮૭) વૃહત્સહિતામા. ગમ, બલી' વિષ્ણુ, બલદેવ, ભગવતી, શાંબ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, શિવ, પાર્વતી, સૂર્ય લિંગ, યમ, વરૂણ, કુબેર, ગણેશ, વગેરે દેવતાઓની મુર્તિ કેવી હોવી જોઇએ એનુ વિવેચન કર્યું છે."

(૩) વળી પૃ. ૯૯ માં-ખાસ પ્રસંગે ભાવિક લોકો ત્યા જઇને પોતાના ઉપાસ્ય દેવને માટે પ્રેમ વ્યક્ત કરવા લાગ્યા. મતલબ કે બૌદ્ધ ધર્મે વેદ પ્રણિત યજ્ઞ યાગાદિકનુ મહત્વ કમી કર્યું. અને તેનુ પુનરૂજ્જીવન પુરાણ કાલમાં પણ થઇ શકયુ નહિ."

આ ત્રણ કલમના લેખક—પુરાણોની અસ્તિત્વ, ઇ. સ. પાંચમા છઠ્ઠા સૈકામાં બતાવી રહ્યા છે. તો પછી અ માં વેદ વ્યાસ કયાથી આવ્યા? આ લેખક ખાસ વૈદિક મતના છે અયોગ્ય લખ્યું એમ પણ કેવી રીતે કહી શકાય?

ભગવતના માટે તો તેઓ-પૃ. ૩૫૦ માં-નીચે પ્રમાણે લખે છે—

"ભાગવત એ એક ઉત્કૃષ્ટ અને રમ્ય પૂર્ણ ગ્રંથ છે એ સહુ કોઇને માન્ય છે પરંતુ આપણે ધારીયે છીએ એટલો તે પ્રાચીન નથી. લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પહેલા બંગાલામા મુસલમાનોના રાજ્યના વખતમાં થઇ ગયેલા "વોપદેવ" નામના વિદ્વાને એ ગ્રંથ લખ્યો છે. કૃષ્ણ ભક્તિનો પ્રચાર એ ગ્રંથથી વધ્યો એ ખરૂ પરંતુ એ ઇતિહાસ નથી એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ કૃષ્ણની લીલાના અનેક અર્થ કરવામાં આવે છે."

ઇતિ જૈન અને વૈદિક મતમાં લખાયલા અગીયાર (૧૧) રૂદ્રોના સ્વરૂપનું પ્રકરણ ૪૨ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

પુરાણોના સંબંધે વૈદિક પંડિતોના અનેક પ્રકારના વિચારો.

મૂર્ત્તિપૂજાનો પાઠ હિંદુઓ બુદ્ધ પાસે શિખ્યા.

આર્યોના તત્ત્વજ્ઞાન ઇતિહાસ નામના ગ્રંથના પૃ. ૯૬ માં-" બૌદ્ધ ધર્મ નાસ્તિકવાદી હોવાને લીધે તે ધર્મને અને દેવપૂજા, મૂર્ત્તિપૂજા અથવા દેવાલયને કશો સંબંધ હોય એમ સંભવતું નથી. પરંતુ હિંદુઓને મૂર્ત્તિપૂજાનો પહેલો પાઠ બુદ્ધના અનુયાયીઓએજ શિખવ્યો. એમ પ્રાચીન ઇતિહાસ સાક્ષી આપે છે."

ઉપરના લેખમાં-આનંદશંકર બાપુભાઇ લખે છે કે-" પુરાણગ્રંથો એક રીતે બહુ જુના છે, બીજી રીતે નવા છે. જુના એટલા માટે કે કેટલીક કથાઓ ઘણીજ પુરાણી છે, બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ્ કાલમાં એ ગ્રંથો હતા એમ જોવામાં આવે છે. અત્યારે જે દેખાય છે તે બેસક નવું છે."

આમા વિચારવાનું કે-બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ્ કાળમાં જો પુરાણ ગ્રંથો હોત તો તે ગ્રંથોની સાથમાં શું તેનાં નામો પ્રકાશમાં ન આવતાં કે ? માટે આ કલ્પના યથાર્થ નથી, પણ ખાસ વિચારવા જેવી છે કલમ ચોથીમાં જણાવ્યું છે કે-પુરાણોમાં સૃષ્ટિ, પ્રલય, દેવતાઓ, પ્રજાપતિઓ વિગેરેના વંશો, મન્વંતરની કથાઓ, સૂર્ય અને ચંદ્ર વંશના રાજર્ષિઓનાં ચરિત્રો આ પાંચ વિષયો આવે છે. કાલ જતાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે આ ઉમેરો સૌ કરતાં સ્કંધ પુ. પદ્મપુ. માં વિશેષ થએલો નજરે પડે છે.

પુરાણોમાં લખાયલી સૃષ્ટિ, પ્રલયાદિકની પ્રાચીનમાં પ્રાચીનજે વાતો દેખાય છે તે વેદ સમયના ઋષિઓતો બતાવી ગયાજ ન હતા તો પછી આ અતીન્દ્રિય જ્ઞાન વિનાના પુરાણકારો કયા ઇશ્વરની પાસેથી ઓવીને લાવ્યા ? અને તે લખાયલી વાતો આપસ આપસના મેળવી નીતિ રીતિવાળી છે ? કે દૃષ્ટિ સૃષ્ટિના સ્વરૂપથી વિરૂદ્ધરૂપે લખાયલી છે ? આ બધું વિચારવા જેવું છે કે નથી ? વળી કાલ જતાં તેમાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે તે પણ કયા ઇશ્વરની પાસેથી મેળવીને કરેલો સમજવો ?

અપૌરૂષેય શ્રુતિઓમાં ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત સંજ્ઞાઓ અનેક પંડિતોએ મલી દાખલ કરી-ઇશ્વરની પ્રેરણા બતાવી. એકેકથી એક વિરૂદ્ધ

પંડિતોએ પુરાણો લખી વેદવ્યાસને કલંકિત કર્યા તેનું શું કારણ? શું આ વાત વિચારવા જેવી નથી?

વૈદિકોમાં ધર્મની બાબતના ગ્રંથોમાં મૂલના વેદોથીજ વિરૂદ્ધતા ચાલી આવે છે માટે એજ વિષય ખાસ વિચારવા જેવો છે.

વૈદિક મતના કેટલાક નામીચા પંડિતોએ પોતાના લેખોમાં એવું પણ જાહેર કરેલું છે કે-વૈદિક મતમાં કેટલીક અસુદ્ધતાઓ હતી તે જૈનોના જે મહાવીર થયા તેમને સુધારી. આ તેમનું જે કથન છે તે પોતાના વૈદિક ધર્મની મહત્ત્વતા બતાવવા પુરતું છે, પરંતુ સત્યવસ્તુની સ્થિતિને બતાવવાવાળું નથી. કારણ કે-પુરાણોમાં લખાયલા બ્રમ્હાદિદેવોના સંબંધના લેખો, તેમજ મોટા મોટા ઋષિઓના સંબધના લેખો--ન્યાયથી વિરૂદ્ધ, નીતિથી વિરૂદ્ધ, લોકવ્યવહારથી વિરૂદ્ધ, કાલ ક્રમથી વિરૂદ્ધ, પૂર્વાપર સંબંધ વિનાના અનેક પ્રકારના લેખો દેખીને તેમાં આંખ મીચામણાં કરી હોય તો તેમના લેખો સત્ય વસ્તુની સ્થિતિને પ્રગટ કરવાને માટે લખાયા છે એમ કેવી રીતે માની શકાય?

જૈન અને બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતી થયા પછી કેવળ પુરાણોમાંજ નવું ઉમેરાયુ એમ નથી. પરંતુ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં, તેથી વિશેષ ઉપનિષદાદિક ગ્રંથોમાં પણ--યજ્ઞ યાગાદિની માન્યતા વાળા પ્રાચીન વેદોથી ઘણું ફેરફાર વાળુ લખાણ થએલું છે. એટલુંજ નહી પણ ખાસ વેદોમા પણ અનેક પ્રકારની નવીન નવીન પ્રકારની શ્રુતિઓ બનાવીને દાખલ કરવામાં આવી છે. એમ હું મારા અનુભવથી કહું છું. અને આ વાત મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદી પંડિતજીના ખ્યાલમાં આવવાથી પોતાના સિદ્ધાંત સાર નામના પુસ્તકના પૃ. ૪૩-૪૪માં નીચે પ્રમાણે લખી ગયા છે-**યજ્ઞ પુરૂષ** નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને **પ્રજાપતિ** બધાના મોખરે આવી બ્રહ્મા રૂપે પૂજાતો થયો. આ વાતથી વિચાર કરો કે-સૃષ્ટિ કર્ત્તાના સંબંધ વાળી જે યજ્ઞ પુરૂષના નામથી અને પ્રજાપતિના નામથી શ્રુતિઓ લખાઇ છે તે નવીન રૂપથી લખાઇને ઋગ્વેદના દશમા મંડલમાં દાખલ નથી થઇ એમ કયો સુજ્ઞ પુરુષ કહી શકે તેમ છે? એટલુંજ નહી પણ યજ્ઞ પુરુષની શ્રુતિ વિરાટ્ પુરુષના નામથી પ્રાયે ચારે વેદોમાં દાખલ કરી દેવામાં આવી છે.

અને પ્રજાપતિના સંબંધવાળા લેખો કોઇ વિચિત્ર પ્રકારથી અનેકાનેક ગ્રંથોમાં અપચયલા છે તે મારા આ ચાલુ ગ્રંથથી પણ જોઇ શકાશે.

મોટા મોટા પંડિતો થઇ સત્યવસ્તુના શોધનો ખ્યાલ છોડી દઇને બાપ

દાદાનો કક્કો ખરો કરવાના પ્રયત્ન વાળા જણાય તો પછી આથી વધારે શોચનીય શું ? અને મારા જેવો અજ્ઞ વધારે શું લખી શકે ?

હું તો એમજ સમજુ છું કે–વેદ સમયના ઋષિઓ ભદ્રિક અને શ્રદ્ધાલુ પોત પોતાના પરિચિત ઇંદ્રાદિક દેવોની પ્રાર્થનાઓ કરતા અને સ્વાભાવિકપણે કાર્યની સફલતા થતાં દેવોની કૃપા થએલી સમજતા અને તેવા તેવા પ્રકારની ઇચ્છાઓને આધીન થએલા વખતો વખત પ્રાર્થનાઓ કર્યા કરતા. તેઓ અનેક પ્રકારની વ્યવહારિક વિદ્યાઓ સારી રીતે જાણતા તેથી વિદ્યાર્થિઓને પણ ભણાવતા અને પોતાનો સુખે સુખે નિર્વાહ કર્યા કરતા.

પરંતુ જૈનોના સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુનો–તત્ત્વ પ્રધાન ધર્મ અને બૌદ્ધોનો નીતિ પ્રધાન ધર્મ–રાજા મહારાજાઓમાં વાયુવેગે પ્રસરતો જોઇ વૈદિક મતના પંડિતો તેમના સામે પડયા પરંતુ છેવટે તેઓ બન્નેથી હલકા પડી જતાં પોતાના વૈદિક મતને ટકાવવા જૈન અને બૌધ મતના વિષયોનો આશ્રય પકડી નવીનરૂપ ઉપનિષદોનો માર્ગ સરૂ કરતાં જેમ જેમ તેમનામાંથી હાથ લાગતું ગયું તેમ તેમ પોતાની અનુકુલતા પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા તેથીજ તેઓ ઉપનિષદોની એક વાકયતા કરી શકયા નથી. શંકરાચાર્યના અત્યાચાર પછી જૈનોનાં પુસ્તકો હાથ ચઢતાં તેમના ઇતિહાસને ઉંધો છત્તો લખી અઢાર પુરાણો વ્યાસજીના નામથી જાહેર કરી તેમને કલંકિત કર્યા છે આમાં વાસ્તવિક સત્ય શું છે તેનો વિચાર કરો.

તો પછી વૈદિક ધર્મની અશુદ્ધતામાં મહાવીરે સુધારો કર્યાની વાત કયાં ટીકી શકે તેમ છે ? પ્રસિદ્ધમાં મુકેલો જુવો પુરાણાનુંક્રમણિકાનો લેખ. જૈનોના મહાવીરે વૈદિક ધર્મમાં સુધારો કર્યાની વાત કોઇપણ રીતે બંધ બેસતી કરી શકાય તેમ છે કે નથી પરંતુ વૈદિક ધર્મવાળાઓએ જૈન અને બૌદ્ધધર્મના વિષયોમાંથી લઇ વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં મોટા ફેર ફારની સાથે ઉંધું છત્તું કરી તત્ત્વના વિચારકોને એવા તો ગુંગલાવી દીધા છે કે તેમને કોઇપણ પ્રકારથી સત્યતાનો માર્ગ જલદી હાથજ આવી શકે નહી. બન્ને તરફના ગ્રંથોનો વિચાર કરી જોતાં એજ નિર્ણય ઉપર આવીને અટકવું પડે છે જોકે તેઓ હતા તો સાક્ષરો પરંતુ સર્વજ્ઞતાનો ઇન્કાર કરી પોતાની સત્યનિષ્ઠાને બાજુ પર રાખી, વિપરીત સ્વરૂપને ધારણ કરી, પોતાની મરજી પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં લેખો લખતા રહ્યા. બન્ને તરફના ઇતિહાસરૂપ આ ભાગ ટુક લેખથી પણ આપ સજ્જનો સંપૂર્ણ વિચાર કરી શકશો.

પૂર્ણ જ્ઞાન વિના ઇચ્છિત ઉદ્દગારોમાં સત્યની આશા શી ?

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૮ થી—

" આપણી ચાલુ સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઇએતો એમ જણાય છે કે-બીજાં સુધરેલાં રાષ્ટ્રો સાથે સરખામણિ કરતાં-સાંપત્તિક દ્દષ્ટિથી આપણે બહુ પડતી સ્થિતિમાં છીએ. બીજી બાબતો (તત્ત્વજ્ઞાન, શોધ, શાસ્ત્રીયજ્ઞાન) માં પણ આપણી સ્થિતિ સંતોષકારક નથી. એનું કારણ એટલુંજ કે આપણે આપણી પોતાની દ્દષ્ટિનો ઉપયોગ ન કરતાં પુરાતન કાલમા થઇ ગએલા-ઋષેઓ, સૂત્રકારો, અને સ્મૃતિકારોની દ્દષ્ટિનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. સ્મૃતિકાર, શ્રુતિના મંત્ર દ્રષ્ટા, સૂત્રકાર, પુરાણકાર,' અને ઇતિહાસકારોમાં-પગલે પગલે મતભેદ હોવાનું જોવામાં આવે છે. એનું કારણ એટલુંજ છે કે-તે જે જે કાલમાં થઇ ગયા તે તે કાલને અનુસરીને તેમના વિચાર હતા. પરંતુ આપણે તેનો ખ્યાલ ન કરતાં રૂઢી પરત્વે જે મતો આપણે ગ્રહણ કર્યાછે તેનેજ વળગીને રહેવાનો યત્ન કરીયે છીએ.

બે હજાર વર્ષ પહેલાનું નાંણું આજે કેવી રીતે ચાલશે ? શોખ ખાતર તે સંઘરવું, અથવા ઐતિહાસીક દ્દષ્ટિએ તે મહત્વનું છે એમ સમજીને તેને પાસે રાખવું એ વિષે કોઇ ના નથી કહે તું પરંતુ આજે તે ચલાવવાની ખટપટ કરવી એ તદ્દન દુરાગ્રહ છે. જે પ્રમાણે કનિષ્કનુ નાણું શિવાજી મહારાજની કારકીર્દીમા ચાલવું શકય ન હોતું તેજ પ્રમાણે શિવરાઇ નાંણું આજે ચાલે એ બનવા જોગ નથી. સ્મૃતિમાંના કાયદાઓની પણ એવીજ સ્થિતિ સમજવી. પૂર્વની સ્થિતિ ફરીથી પ્રાપ્ત કરી લેવી એજ પરમધ્યેય છે એવું કહેનારા ભવિષ્યની મહત્ત્વા કાક્ષાને જુદા પ્રકારનુંજ વલણ આપે છે, એમ મોટી દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે. શ્રુતિ સ્મૃતિમાંથો આધાર આપીને તેને માટે નકામી માથા ફુટ કરવી તેના કરતાં સ્વાનુભવ અને દેશનો ઇતિહાસ શુ કહે છે તેનો વિચાર કરવો એજ વધારે ફાયદાકારક છે. જૂનાં ગોદડાંને થીગલાં લગાડીને તેનું મૂલ સ્વરૂપ પણ બદલી નાખ્યું એ શું બશ થયું નથી ? એ પ્રમાણે વર્તીનેજ પૂર્વજોનું અભિમાન રાખવું જોઇએ એમ કહેનારા આપણા હિંદુ ભાઇઓની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે જુનાને માન આપવું ખરૂં પરંતુ નવામાંથો યોગ્ય વસ્તુ લેતાં શરમાવવું ન જોઇએ. "

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૨૭૦ માંથી—

"હિંદુસ્થાનની સાંપ્રત સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઇએ તો શ્રી કૃષ્ણના વિચારોને અનુસરવાથીજ આ દેશની ઊન્નતિ થવી સંભવિત છે. સકામ કર્મો કરવાની દુર્બુદ્ધિને આપણે તદ્દન છોડી દેવી જોઇએ ઇશ્વર પાસે દરેક વખતે 'મને આ આપ' અને મને તે આપ, એવું કહેવાની આપણી ટેવ અત્યંત ખરાબ છે. આવી રીતે વર્તવાથી આપણે દેવોને તેમનું દેવત્વ છોડી દેવાની ફરજ પાડીએ છીએ. આ સ્વાર્થી લેવડ દેવડની સ્થિતિ અતિશય શોચનીય છે. પહેલાંની અને હાલની સ્થિતિમાં બહુ ફેર છે તે આપણે જાણવું જોઇએ."

આ ઉપરના લેખકે જણાવ્યું છે કે—"સકામ કર્મો કરવાની દુર્બુદ્ધિને આપણે તદ્દન છોડી દેવી જોઇએ-ઇશ્વર પાસે દરેક વખતે "મને આ આપ અને મને તે આપ" એવું કહેવાની આપણી ટેવ અત્યંત ખરાબ છે."

આ લેખકના વિચારો ઠેઠ ઋગ્વેદના જાંપા સુધી પહોચે છે. જુવો ભાવનગરના રાજ્યથી બહાર પડેલા વિવિધજ્ઞાન માલાનો મણકો ૩૩ મો-પૃ. ૮ માં ઋગ્વેદ-૧ । ૫૧ । ૮ માં-" હે ઇંદ્ર ? આર્ય તથા દસ્યુઓને જુદા જાણો. યજમાનના અનુકુલ થઇને વ્રતરીત દસ્યુઓને શાસન કરતાં હિંસા કરો, યજમાનના યજ્ઞ અનુષ્ઠાન કરવામાં તમે સક્ષમ થાઓ, હું પણ આનંદ યુક્ત યજ્ઞમાં તમારા તે બધા કાર્યોનું કીર્ત્તન કરવાની ઇચ્છા રાખું છું."

વળી પૃ. ૯ માં ઋગ્વેદ-૧ । ૧૦૩ । ૩ નો ભાવાર્થ જુવો-વજ્ર ગ્રવાળા અને બલ નિષ્પાદ્ય કર્મના અતિશય ઇચ્છક તે ઇંદ્ર દસ્યુઓની પુરીઓને ભિન્ન છિન્ન કરીને ચાલ્યો. હે વજ્રધારી ઇંદ્ર ? તમે આ સ્તોતાના સ્તવ ગ્રહણ કરીને દસ્યુના ઉપર વજ્ર ફેંકો અને આર્યોના બલ તથા યશ વધારો"

વેદોના સંબંધે બહાર પ્રડેલા અનેક લેખોના તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી શુ તો-પુત્રની પરિવારના આરોગ્યની, વર્ષાદની, મૃતક જીવોને પિતૃઓની પાસે પહોચાડવા વિગેરે સ્વાર્થની માગણીઓ તો ડગલે ને પગલે જોવામાં આવે છે. પરંતુ ઉપર બતાવેલી પ્રાર્થનાઓમા તો દસ્યુઓને જુદા જાણો અને વ્રતરીત દસ્યુઓને શાસન કરતાં હિંસા કરો. વળી દસ્યુઓની પુરીઓને છિન્ન ભિન્ન કરી ઇંદ્ર ચાલ્યો વિગેરે શબ્દોના ઉચ્ચારો ઉત્તમ દરજ્જાના ઋષિઓના મુખથી નીકળેલા હોય તો તે તેમનાં દરજ્જાને શોભાવે તેવા નથી. જે હલકા વિચાર હાલની સ્થિતિમાં અયોગ્ય તે શું પહેલાના વખતમાં અયોગ્ય ન ગણાય? એ પણ વિચારવા જેવું છે.

વસંત. વર્ષ ૨૭ મું. અંક ૫ મો, (માસિક) જેષ્ટ. સં. ૧૯૮૪
પુરાણનુક્રમણિકા–પૃ. ૧૮૨ થી–લે. દુર્ગાશંકર કેવળદાસ શાસ્ત્રી.
પુરાણાનુક્રમણિકા પૃ, ૧૮૨ થી ચાલું–તેમાંનો કિંચિત્ સાર—
પૃ. ૧૮૭ થી–પુરાણાનુક્રમણિકાઓનો સમય–

ઘણાં ખરાં પુરાણોમાં ૧૮ પુરાણોનાં નામવાળી પુરાણનુક્રમણિકા મળે છે. એટલે ૧૮ પુરાનો રચાયા પછી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઇ હોવી જોઇએ અને બધા પુરાણો એક સાથે રચાયાં ન હોય. કેટલાંક પહેલાં અને કેટલાંક પછી રચાયાં હોય–વિષ્ણુ પુરાણ ભાગવત પહેલાં રચાયું છે. અને ભાગવત–બ્રહ્મ વૈવર્ત પહેલાં રચાયું છે. વળી વાયુપુરાણ–વિષ્ણુ અને ભાગવત બેયેથી જુનું છે તો જુના પુરાણોમાં અનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેગઇ હોવી જોઇએ. અને બન્યું છે પણ એમજ. વાયુપુ૦માં અને વિષ્ણુપુ૦માં પુરાણાનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેરાયલી પૂર્વાડપર સંબંધ જોતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અનેક પુરાણાનુક્રમણિકામાં એક સરખાં નામો મળે છે. એ જોતાં અઢાર પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ થયા પછી પહેલી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઇ હોય, અને એ વખતે ઉપલબ્ધ પુરાણોમાં દાખલ થઇ ગઇ હોય એમ જણાય છે.

અલ્બીરૂની (ઇ. સ. ૧૦૩૦) ના વખતમાં ૧૮ કરતાં વધારે પુરાણમાં નામો પ્રસિદ્ધ હતા એ ઉપર જોયું છે. એથી જૂના કાળમાં ઉતરતાં જેનો સમય નિશ્ચિત હોય એવા કોઇ લેખકે ૧૮ પુરાણોનાં નામો નોંધ્યાં હોય એમ મારા જાણવામાં નથી. ફક્ત કવિરાજ શેખરે અષ્ટાદશ પુરાણોનો ઉદ્ધેખ કર્યો છે. રાજશેખરનો સમય ચોક્કસ છે. કારણકે એ કવિ કનોજના રાજા મહેંદ્રપાલ (લગભગ ઇ. સ. ૮૯૦ થી ૯૦૭) ના ગુરૂ હતા.

રાજ શેખરના ઉલ્લેખ ઉપરથી નવમા શતકમાં પુરાણો અઢાર હોવાની પ્રસિદ્ધિ પ્રચારમાં આવી હોય એમ માનવામાં વાંધો નથી. સાતમા શતકના બાણ કવિએ અનેક સ્થલે પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ કોઇ સ્થળે ૧૮ નો નિર્દેશ નથી કર્યો.

શંકરાચાર્ય, બાણ, આપસ્તંબ, વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જુના કાળમાં હતાં એમાં શંકા નથી. પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધી-અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં હોય અને નવમા શતકમાં અઢારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઇ હોય એમ લાગે છે.

પહેલી પુરાણનુક્રમણિકા પણ એ અરસામાં અર્થાત્ નવમા શતકના અંતમાં રચાઇ છે એમ માનીએ તો મને બહુ વાંધો લાગતો નથી.

છેવટે આ લેખકે–અનેક તર્ક વિતર્કના અંતે જણાવ્યું છે કે

" નારદીય પુરાણનુક્રમણિકાનો સમય ઇ. સ. ૫૦૦–૬૦૦ જેટલો જુનો ઠરાવવા માટે કાંઇ આધાર રહેતો નથી. અને મને તો ઉપર કહેલાં કારણો-થીએ અનુક્રમણિકા બારમા તેરમા શતકની લાગે છે. "

ચારયુગની ચોકડી, ૭૧ ચોકડીએ મન્વંતર ૧૪ મન્વંતરે દિવસ.

બ્રહ્માના એક દિવસનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે.,

" સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કલિ એ ચારે યુગો મલીને એક ચોકડી કહેવાય છે. એવી ઇકોતેર (૭૧) ચોકડીનું એક મન્વંતર કહેવાય છે. એવા ચઉદ (૧૪) મન્વંતર વીતી જાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ, અથવા એક કલ્પ કહેવાય છે "

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૩ માં. બ્રહ્માનો એક દિવસ—

" મૃત્યુ લોકમાંના મનુષ્ય પ્રાણીની ગણત્રી પ્રમાણે જ્યારે—

ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ પુરાં થશે ત્યારે જગત્‌ના કર્તા તરીકે માનેલા બ્રહ્મદેવનો એક દિવસ થશે. એવી રીતે બ્રહ્મદેવના સો વર્ષો પુરાં થશે, ત્યારે તેનો અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થશે. જગત્‌ની ઉત્પત્તિ થયે હમણા બ્રહ્મદેવનાં ૫૦ વર્ષ પુરા થયાં છે. આ ઉપરથી કેટલા વરસ અગાઉ જગત્ ઉત્પન્ન થયુ તેની ગણત્રી કરી લેવી. બ્રહ્મ દેવનો એક દિવસ પુરો થતાં સુધી ૧૪ મન્વંતર થાય છે. તે પૈકી સ્વયંભુ, સ્વારાચિષ, ઉત્તમ, તામસ, રૈવત, અને ચાક્ષુષ આ મન્વંતરો વીતી જઇ હાલમાં વૈવસ્વત મન્વંતર ચાલે છે. આ પછી સાવર્ણી, દક્ષ સાવર્ણી, બ્રહ્મ સાવાર્ણી, ધર્મ સાવર્ણી, રૂદ્ર સાવર્ણી, વેદ સાવર્ણી અને ઇંદ્ર સાવર્ણી, એ મન્વંતરો આવવાના છે. દરેક મનુ ૭૧ મહાયુગનો હોય છે અને એક મહાયુગ ૪૩,૨૦,૦૦૦ વર્ષ સુધી ચાલે છે. આજ સુધી ૨૭ મહાયુગ થયા અને હાલમાં ૨૮ મો મહાયુગ ચાલે છે. આ ૨૮ મા મહાયુગમાના કૃતયુગ (૧૭,૨૮,૦૦૦ વર્ષ) ત્રેતાયુગ (૧૨, ૯૬૦૦૦ વર્ષ) દ્વાપર (૮, ૬૪૦૦૦ વર્ષ) આ ત્રણ નાના યુગ પુરા થઇ હમણા ચોથો કલિયુગ ચાલે છે. કલિયુગ ૪, ૩૨,૦૦૦ વર્ષ સુધી ચાલશે. તે પૈકી હમણા ૫,૦૧૦ વર્ષ પુરાં થયા છે,

આ હજારોની નહિ પરંતુ લાખોની ગણત્રીના આંકડા ઉપરથી જગતની અનાદ્યનંતતાની કલ્પના સાધારણ રીતે થવા જેવી છે.”

આ જગોપર “ જૈન દૃષ્ટિએ જગત્ ” એ નામનો લેખ બીજા પ્રકરણથી જુવો—આ જગત્ અનાદિકાલથી કેવા સ્વરૂપથી ચાલતું આવેલું છે અને કેવા સ્વરૂપથી ચાલ્યું જવાનું છે. તેનો તુલના દૃષ્ટિથી ખ્યાલ અને મનન કરી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરો. ॥

પુરાણોના વિષયમાં પંડિતોના મતો.

પંડિત ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થિના લેખો. પૃ. ૯૧। ૯૨ થી જુવો—“ ઉપનિષદો—તત્વશાસ્ત્રનાં દર્શનોની સાથે પુરાણોની પહેલાંનાં છે. જ્યારે આપણે આ બધુ ધ્યાનમાં લઇએ છીએ ત્યારે એવા અનુમાન ઊપર આવ્યા વગર રહેવાતુ નથી કે બીજે કહીં નહિ તો—હિંદુસ્તાનમાં તો વેદોના પ્રાચીન જીવનમય ધર્મના ભ્રષ્ટ અવશેષ રૂપે પુરાણો ઊત્પન્ન થયાં છે.

જ્યારે મનુષ્યોના અજ્ઞાનથી વૈદિક શબ્દોના યૌગિક અર્થોનું વિસ્મરણ થઇ ગયું અને તે *શબ્દોના વિશેષ નામ રૂપે અર્થ* કરવામાં આવ્યા ત્યારે એવાં ભ્રષ્ટ પુરાણ ઉભાં થયાં કે જે હાલના મૂર્તિપૂજક હિંદુસ્તાનને શાપ રૂપે છે.” “ પ્રાચીન શબ્દોના પ્રાથમિક અર્થોનો લોપ થવાથી આ પ્રમાણે પુરાણો ઊત્પન્ન થઇ શકે.” એમ પ્રો૦ મેકસ મ્યૂલર પણ કબૂલ કરે છે. તેઓ જણાવે છે કે—સત્યનું પુરાણમાં ભ્રષ્ટ રૂપાંતર એવી પદ્ધતિથી થાય છે કે જેને “ વિવાદની વૃદ્ધિ, અને અધઃપાત અથવા ધર્મનું વિવાદાત્મક સ્વરૂપ કહી શકાય.”

(પૃ. ૯૨।૯૩ માં) પોતેપ્હેલેથી માની લીધેલા ખ્યાલો છોડી દેવાને યૂરોપીયન વિદ્વાનો એટલી બધી આનાકાની કરે છે કે—ફ્રેડરિક પિન્કાટ—મ્હને એ અસરના તરીકે ઇંગ્લંડથી લખે છે કે—

“ જે ભાષ્યકારોની હાલ અત્યંત પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તેઓની પાસે વૈદિક શબ્દ સંજ્ઞાનું જ્ઞાન મેળવવાનાં આપણી પાસે હાલ છે ત્હેમના કરતાં વધારે સાધનો ન્હોતાં—એ તમ્હારો મત મને ખરો લાગે છે. એ અને તમ્હે પુરાણો ને અર્વાચીન ગ્રંથો ગણો છો તેમાં તમ્હે તદ્દન ખરા છો. પરંતુ હિંદુસ્તાનના પૌરાણિક ખ્યાલો પુરાણોમાંથી આવ્યા એમ અનુમાન કરવામાં તમ્હેં ખોટા છો. ઋગ્વેદ પોતેજ કે જે હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રંથ છે ત્હેમાંજ પુષ્કલ પૌરાણિક બાબતો છે.”

પુરાણોના પંડિતોના મતમાં જૈનોની માન્યતા.

પંડિત ગુરૂદત્તના દાખલ કરેલા લેખોનો વિચાર—

"વેદોના પ્રાથમિક અર્થોનો લોપ થવાથી પુરાણો ઊત્પન્ન થયાં."

પરંતુ લાખો બ્રાહ્મણોમાં ઘણા કાલથી હિંસક રૂઢી કયાંથી આવેલી? વેદોમાંથી કે પુરાણોમાંથી?

વેદોની હિંસાને અયોગ્ય ઠરાવનારી-ઊપનિષદો. અને તેના પછીથી પુરાણો. એમ ઘણા પંડિતોના મત છે. માટે વિચારવાનું કે—

લાખો વર્ષ પૂર્વે—સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રચલિત સત્ય ધર્મના પ્રવાહનો ધોધ વખતો વખત અટકી પડવાથી સ્વાર્થી બ્રાહ્મણોએ પોતાના અજ્ઞાન પણાથી મૂલના વેદો જ હિંસા દોષથી દૂષિત કરેલા ચાલતા આવ્યા. વળી પાછા યોગ્ય સમયે સર્વજ્ઞ પુરૂષોના તત્ત્વો પ્રકાશમાં આવતાં—હિંસા એ અધર્મ છે એમ ઊપનિષદોના પ્રાદુર્ભાવથી ઠરાવતા ગયા. અને તે સમય વિત્યા બાદ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રકાશિત—વિષ્ણુ અને પ્રતિવિષ્ણુ રૂપે થએલા મહારાજાઓના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી, વિષ્ણુ ને ભગવાન તો કોઇ જગો પર પ્રાત વિષ્ણુને ભગવાન—અથવા વિષ્ણુને ભગવાન પ્રતિ વિષ્ણુને અસુરો ઠરાવી મોટા મોટા યુદ્ધના પ્રસંગો ચિત્રી પુરાણો લખી વાળ્યાં. પરંતુ વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુ મહાન રાજાઓ છે અને તે મનુષ્યરૂપના છે. તેઓની લડાઈઓ વખતો વખત થતી આવેલી છે. તેના ઠેકાણે દેવ, દાનવોની લડાઇઓમાં વિષ્ણુને ભગવાન ઠરાવી તેમાં સામેલ કરી લોકોને મોટી ભ્રમણામાં નાખી દીધા. દેવો અને દાનવો આ દુનીયામાં લડવા કયારે આવ્યા? અને પૌરાણિકોએ કયારે જોયા? અને તેમની લડાઇમાં અનાદિકાલના વિષ્ણુ ભગવાન શા માટે મલ્યા? તેનો પ્રસંગ આજ સુધી વિચારવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ આ અંગ્રેજાના રાજ્યમાં છાપા દ્વારા પુસ્તકો પ્રગટ થવાથી વૈદિક મતના અનેક પંડિતોએ કરેલા અનેક પ્રકારના ગોટાલા પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખાઇ આવ્યા. તે ઢાંકવા યૌગિક શબ્દો અને વિશેષ નામોનો ભેદ બતાવી ઢાંક પિછોડ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પણ જ્યાં બધાં એ અંગ વાંકાં હોય ત્યાં એક ઢાંકતાં બીજું અંગ ઉઘાડું થવાનું. તેથીજ—ફ્રેડરિક પેન્કોટે પંડિત ગુરૂદત્તને લખીને જણાવ્યું કે—હિંદુસ્તાનના પૌરાણિક ખ્યાલો પુરાણોમાંથી આવ્યા એમ અનુમાન કરવામાં તમો ખોટા છો.—ઋગ્વેદ પોતે જ કે જે હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન માં પ્રાચીન ગ્રંથ છે તેમાંજ પુષ્કલ પૌરાણિક બાબતો છે. એમ લખી જણાવ્યું તેથી પણ વિચાર કરવાનું કે—પૂર્વકાલમાં ચાલતા સર્વજ્ઞોના સત્યધર્મથી વિપરીત

ગબોલા એમાદ મંડલથી આ નવીન વેદોનું બંધારણ થએલું. તેથીજ આજકાલના પંડિતો ગાલબ્યાલ વાણી કહે છે. તેથી સત્ય ધર્મનું સ્વરૂપ—ન તો વેદોથી બંધ બેસતુ કરી શકાય, તેમજ ભિન્ન ભિન્ન દિશાને બતાવનારી ઊપનિષદોથી પણ બંધ બેસતુ ન કરી શકાય. હવે—બાકીમાં રહ્યાં પુરાણો તેને તો દુનીયા દેખવાને પણ આતુર નથી.

જૈન અને વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે ૮૪ લાખ જીવાયોનિ.

જૈન માન્યતા પ્રમાણે—

એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ અને એકજ સ્પર્શ હોય તેવા સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોની યોનિ એકજ ગણાવેલી છે, જ્યાં વર્ણ ગંધાદિક ફરી જાય ત્યાં બીજી યોનિજ ગણાય. જો તેમાં એક જાતિથી બીજી જાતિના જીવો ઉત્પન્ન થએલા હોય તો તેમનાં કુલ જુદા જુદા હોય પણ તેમની યોનિ તો એકજ માનવામા આવે છે એજ પ્રમાણે યોનિ અને કુળના ભેદનું સ્વરૂપ સર્વત્ર સમજવું. એકજ યોનિમાં કુલો અનેક હોય છે તે બીજા ગ્રંથોથી જાણી લેવું, અહિંતો માત્ર કયા જીવોની કેટલી યોનિયો હોય છે તેનીજ ગણત્રા નામ માત્રથી જણાવીએ છીએ

જીવોના ભેદનાં નામ	યોનિસંખ્યા
પૃથ્વીના જીવોની	...સાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
પાણીના જીવોની	....સાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
અગ્નિ જીવોની	....સાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
વાયુ જીવોની	...સાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવોની	....દશ લાખ યોનિઓ (૧૦૦૦૦૦૦)
×સાધારણ વનસ્પતિ જીવોની	...ચૌદ લાખ યોનિઓ (૧૪૦૦૦૦૦)
બે ઇંદ્રિય જીવોની	...બે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)
ત્રણ ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની	...બે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)
ચાર ઇદ્રિયોવાળા જીવોની ...	....બે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)
ચારે પ્રકારના દેવતાના જીવોની	....ચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)
સાતે પ્રકારના નારકીના જીવોની	....ચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)
તિર્યંચ પચેંદ્રિય જીવોની	... ચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)
મનુષ્ય દેહધારી જીવોની	...ચૌદ લાખ યોનિયો (૧૪૦૦૦૦૦)
	૮૪૦૦૦૦૦

સર્વનો સરવાળો કરતાં આ ૮૪ લાખ યોનિઓ તમામ જીવોની મલીને થાય છે એમ જૈન ગ્રંથોમા અત્યંત ખુલાસા પૂર્વક વર્ણવેલું છે. અને જૈનોનાં ઘણાં નાના બાલકો પણ કહી બતાવવામાં અચકાશે નહી.

× વનસ્પતિના બે ભેદ છે જે પત્ર, ફુલ ફલાદિકમાં એકક શરીરમા એકેક જીવ હોય તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિના નામે ઓળખાવેલ છે અને તે શિવાય શકરીયાં, બટાકા ગાજર મુળાદિકની જે કંદ જાતિઓ છે તેના એકજ પિંડમા અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થઇને રહેલા હોવાથી તેને સાધારણ વનસ્પતિના નામે જણાવી છે.

વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે—જુવો-વિષ્ણુવી સુબોધ રત્નમાલા. તથા મરાઠી શાસ્ત્ર બોધ. આદિ ગ્રંથોમાં જુદી જુદી માન્યતા રૂપે ૮૪ લાખ જીવયોનિનું સ્વરૂપ,

૯ લાખ જળચર.
૧૦ લાખ આકાશ પક્ષીઓ.
૧૧ લાખ કીડાઓ.
૨૦ લાખ ઝાડ પાલાના.
૩૦ લાખ ચારપગાં પશુઓ.
૪ લાખ મનુષ્યયોનિ.

૮૪ લાખ એ સર્વે મળીને ૮૪ લાખનું પ્રમાણ કરી બતાવ્યું છે.

समीक्षा—

પૌરાણિકોએ ૮૪ લાખ જીવો કહી બતાવ્યા કે યોનિઓ ? જો સર્વે જીવો બનાવેલા હોય તો એક પણ જીવ બહાર રહેવો જોઇએ નહી. જો યોનિઓ બનાવી હોય તો એક પણ યોનિ ઓછી ન રહેવી જોઇએ.

કેમ કે—વેદમાં વર્ણવેલા ૩૩ દેવતાઓ અને પૌરાણિકોએ ૩૩ કોડ કહી બતાવ્યાં છે. તે સિવાય પુરાણોમાં નરકોનું વર્ણન પણ આવે છે, તો તે જીવોની સંખ્યા કે યોનિનું વર્ણન આ ૮૪ લાખમાં કેમ કરવામાં આવ્યું નથી ?

જૈનો પૃથ્વી અને પાણીમાં પણ જીવો માને છે અને તેમની યોનિની સંખ્યા પણ જૈનગ્રંથોમાં બતાવેલી છે. એ પૃથ્વી અને પાણીમાં રહેલા જીવોને આજે વિજ્ઞાનવેત્તા (રસાયણ શાસ્ત્રી) ઓએ પણ સિદ્ધ કરી બતાવી જૈનગ્રંથોને પુષ્ટિ આપી છે, છતાં તે જીવો કે યોનિઓનું સ્વરૂપ વેદાદિકમાં મુદલ જણાતું નથી તેમજ પુરાણોમાં પણ સંપૂર્ણ વર્ણન મળતું નથી તેનું કારણ શું ?

વિચાર કરતાં કારણ એજ સિદ્ધ થાય છે કે એ પૌરાણિકોએ જૈનશાસ્ત્રોને અનુસરીને તેમાં ફારફેર કરી આ બધું કલ્પિત ઉભું કર્યું છે. કારણ કે ૮૪ લાખ યોનિનું સ્વરૂપ દુનિયાના સર્વ જીવોને આશ્રયી તે જૈનગ્રંથોમાં જેવું સ્પષ્ટ બંધારણ જણાવેલું છે તેવું બીજા કોઇ પણ ધર્મગ્રંથોમાં જોવામાં આવતું નથી તેથીજ પૌરાણિકોએ ફારફેર કરીને બતાવેલી યોનિઓમાં દેવતા કે નારકીની યોનિઓ, તેમજ પૃથ્વીના જીવોની, પાણીના તેમજ અગ્નિકાયના જીવોની અને વાયુના જીવોની યોનિઓનું ઉપરના લેખમાં નામ નિશાન પણ જણાતું નથી.

પંજાબ, જીલ્લા જલંધર, ગામ–હિમત ભંડાલમાં સંવત ૧૯૮૫ શુજ-

રાતના સં ૧૯૮૪ માં ચાતુર્માસ રહેલા સ્વામી વિશુદ્ધાનંદની સાથે સીનોરના સા. મગનલાલ મેલાપચંદના નામથી અમારો પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો તેમના એક પત્રમાં તેઓ પોતાના અનેક પ્રકારના અભિપ્રાયો સ્વભાવિક પણે લખીને બતાવતાં એક પત્રમાં ચોરાસીલાખ જીવોનીયોનિનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે લખી બતાવ્યું છે.

૨૦ લાખ–થળચર,	૧ લાખ–જલ,
૧૬ લાખ–વનસ્પતી,	૧ લાખ–વાયુયોનિ.
૧૬ લાખ–જલચરયોનિ,	૬ લાખ–દેવયોનિ,
૧૬ લાખ–નભચરયોનિ,	૬ લાખ–નર્ક દૈત્યયોનિ,
૧ લાખ–અગ્નિ,	ઐસી ૮૪ લાખયોનિ–પ્રત્યેક બ્રહ્માંડ
૧ લાખ–પૃથ્વી	અપને અપને સૂર્યકે આસપાસ ઘૂમતે હૈ

ઊપર પ્રમાણે લખીને કોઇ ગ્રંથમાંથી સ્વામી વિશુદ્ધાનંદે બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે અમોએ લખીને બતાવ્યું છે. પરંતુ પૂર્વના લેખથી ઘણા ફેરફારવાળું છે–

પૂર્વના લેખમાં–જલચર નવ લાખ, આમાં ૧૬ લાખ ? એવી રીતે જીવોની યોનિઓમાં નામથી ફેર અને એકેકથી એકેકની સંખ્યામાં ફેર વૈદિકમતવાળાઓ-એ ગોઠવ્યું છે, તે જૈનોના લેખની સાથે મેળવી જુવો એક સરખી બાબત કોનામાં છે ? જેનામાં એક સરખી બાબત ન હોય તે બીજામાંથી લીધેલું સિદ્ધ થાય કે નહી ?

જૈન ગ્રંથોમાં–વાયુને જીવોના શરીર રૂપે માનેલા છે. વધારામાં તેજસ અને કાર્મણ આ બે શરીર સંસારના સર્વ જીવો સાથે હોય છે. તેવી રીતે આ વાયુકાયના જીવો પણ સાથે રહેલા છે. અને તે સૂક્ષ્મ અનંતા અનંત પરમાણુના સમૂહનાં બનેલાં છે, તેથી વાયુ રૂપ રહિત નથી પણ રૂપવાળો છે અને તે વાયુના અસંખ્યાતા જીવોથી બનેલા ઉદ્ભ્રામક અને સંવર્તકાદિ વાયુકાયના શરીરોને આપણે સ્પર્શન ઇંદ્રિયના સંબંધથી જાણી શકીએ છીએ. જે કોઇ વસ્તુ કોઇપણ ઈંદ્રિયના સંબંધથી જાણી શકાય તે વસ્તુ રૂપ વાલીજ હોય પણ રૂપ વિનાની હોયજ નહી. એવો જૈનોનો અટલ સિદ્ધાંત છે તેથી વાયુને રૂપવાલોજ માનેલો છે.

આ વિષયમાં નૈયાયિક અને વૈશેષિકોના મતમાં એવું સૂત્ર રચવામાં આવ્યું છે કે " रूपरहित : स्पर्शवान् वायु : " આ વિષયમાં અંગ્રેજોએ **हैड्रोजन** વિગેરે અનેક ભેદો બતાવી તે વાયુના જુદા જુદા તોલથી માપ કરીને બતાવ્યાં છે. રૂપ રહિત વસ્તુનું માપ થઇ શકે ખરૂં ? નજ થાય તેથી વિચારવાનુ કે વાયુના વિષયમાં સત્યતા કોનામાં છે ? ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

બીજી વાત શબ્દના વિષયમાં પણ વિચારવાની છે.–જૈનોના ગ્રંથોમાં "પૌદ્ગલિકઃ શબ્દઃ ત્યારે નૈયાયિક વૈશેષિકોએ શબ્દગુણમાકાશં તરીકે પોતાના સૂત્રોમાં લખીને બતાવ્યો છે આકાશ રૂપવિનાનો છે તેના ગુણો રૂપ વિનાનાજ હોય પણ રૂપવાળા તો હોયજ નહીં. શબ્દ છે તે પરમાણુના સમૂહવાલો છે તેથીજ કર્ણ ઇંદ્રિયના વિષયવાલો થએલો રૂપવાલોજ છે, અને તે અંગ્રેજોએ ફેનોગ્રાફ આદિના પ્રયોગથી વારંવાર સ્મરણ કરાવી પૌદ્ગલિક વસ્તુના સ્વરૂપવાળો સિદ્ધ કરીને બતાવ્યો છે. એવી રીતે અનેક પ્રકારના જૈન અને વૈદિક મતના વિષયોમાં ફેરફાર જે દેખવામાં આવે છે તે વિચારવા જેવા છે અને તે સત્ય ક્યાં છે અને અસત્ય સ્વરૂપ કોનામાં ગોઠવાયું છે. તેનો પુરો ખ્યાલ કરવાની ભલામણ કરૂં છું. આ મારૂં કથન સત્યના શોધક મહાપુરૂષોના માટે છે ?

ભગવદ્ ગીતાના સંબંધે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના કેટલાક વિચારો—

પ્રથમ ભગવદ્ ગીતા રચાઇ કયારે ? સંસ્કૃત સાહિત્યના ઇતિહાસમાં પૃ. ૪૦૪ થી શરૂ થતાં–પૃ. ૪૦૬ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે–એ ગ્રંથ સંસ્કૃત સાહિત્યના સમય પહેલાનો અને ઉપનિષદ્ સાહિત્યના સમયની પાસે પાસેનો છે.

(૧) વેદ તરફ ભગવદ્ ગીતાકારને પૂજ્યભાવ છે પણ એ પૂજ્યભાવ વિશેષ પ્રકારનો છે. ગીતાકારનાં વચનોનું તાત્પર્ય એ છે કે અમુક વર્ગના અમુક માનસિક અને આધ્યાત્મિક સ્થિતિના, માણસોને માટે વેદનો ઉપદેશ અનુકૂળ છે. એટલે અંશે વેદનું પ્રામાણ્ય અબાધિત છે. પણ વેદને વળગી રહેનારાઓ તરફથી વેદના સંબંધમાં જે એથી કંઇ પણ વિશેષ દાવો કરવામાં આવતો હોય તો તે ભગવદ્ ગીતાકારને સમ્મત નથી. ભગવદ્ ગીતાકાર તો એટલે સુધી કહે છે કે વેદનાં વચનોનેજ વળગી રહેવું એ પરમશ્રેયની સિદ્ધિમાં વિઘ્ન કરતા છે. ઉપનિષદોનો ઉપદેશ આ વિચારની સાથે બરાબર મળતો આવે છે. **મેક્સ મ્યુલર** કહે છે તેમ " ધર્મ વિધિઓની અનર્થતા દર્શાવવી, અભિલાષથી કરાયલાં યજ્ઞ કર્મો પ્રતિ તિરસ્કાર બતાવવો, દેવતાઓના મહાત્મ્યનો અસ્વીકાર કરવો અને પરમાત્માનું જ્ઞાન એ સિવાય જીવાત્માના મોક્ષને માટે બીજું કંઇપણ સાધન નથી. એવો ઉપદેશ કરવો એ ઉપનિષદોનો હેતુ છે.

આ ઉપરથી પણ ભગવદ્ગીતા એ ઉપનિષદના સમયનો ગ્રંથ છે એમ જણાઇ આવે છે.

આગળ જતાં—પૃ. ૪૦૮માં—" આપસ્તંબ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રિજા શતકના પહેલાં થઇ ગયો છે, એટલે ભગવદ્‌ગીતાનો ગ્રંથ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજા શતકના પહેલાં રચાયો હોવો જોઇએ.૦૦૦

ગીતાની અંદર બ્રાહ્મણના ધર્મ નીચે પ્રમાણે ગણાવવામાં આવ્યા છેઃ—

" शमो दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्म कर्म स्वभावजं "

આપ સ્તંબના ગ્રંથમાં—" अध्ययन, अध्यापन, यजन, याजन, दान અને प्रतिग्रह એ સુવિખ્યાત ષટ્‌ધર્મો ગણાવવામાં આવ્યા છે. પછી અનેક તર્ક વિતર્કના અંતે—પૃ. ૪૧૦ માં—મૂલના બ્રાહ્મણ ધર્મ ઉપર બૌદ્ધધર્મની અસર થવા લાગી હતી તે વખતે બ્રાહ્મણ ધર્મનાં જે ઓછાં નબળાં અંગો હતાં તેને સુદૃઢ બનાવવાને અને જે વધારે નબળાં અંગો હતાં તેને દૂર કરવા માટે ગીતા રચાઇ એમ હોય.

મિ. ટેલંગને આ બીજો ખુલાસો માન્ય લાગતો નથી, અને એ ધારે છે કે—મૂળ બ્રાહ્મણોનો પ્રાચીન ધર્મ, પછી ઉપનિષદોની ફિલસુફી, પછી ગીતા, અને પછી બૌદ્ધધર્મ એ ક્રમમાંજ હિંદુધર્મની પ્રગતિ થઇ હતી. " આના ઉપર કેટલુક વિવેચન કરેલું છે.

આગળ જતાં પૃ. ૪૧૩ ના અંતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

" આ સઘલી દલીલો ડેવિસ સાહેબના મગજમાં બીલકુલ ઉતરતી નથી. એ સાહેબ તો એમજ માને છે કે—ભગવદ્ ગીતામાં જે પ્રૌઢ વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે હિંદુ ધર્મમાં કયાંથી આવી શકે ?

હિંદુ ધર્મનું કોઇ બીજું પુસ્તક લો, કોઇ પુરાણનો ગ્રંથ ત્હમે વાંચો તો તેમાં વિષયવાસના વાળા અને ક્રૂરતાથી ભરેલા દેવતાઓનાં મહાત્મ્ય વર્ણવાયલાં ત્હમારા જોવામાં આવશે. " કાળી ચામડીની, લોહી જેમાંથી ટપકતું હોય એવા બીહામણા ચ્હેરાની, સર્પોથી વિંટાયલી, ખોપરીઓને ધારણ કરનારી, અને દરેક રીતે દેવીના કરતાં વિકરાળ રાક્ષસીને વધારે મળતી આવતી " શિવની સ્ત્રી કાલીનું પણ હિંદુસ્તાનમાં પૂજન થતું, અને ધર્મની એવી અધમ સ્થિતિને લીધે ઠગવિદ્યા અને ખૂનનાં કર્મો ઘણાં સાધારણ થઇ ગયાં હતાં. ભગવદ્ ગીતાનું વાતાવરણ એનાથી ઘણુંજ ઉંચુ છે, અને તેનું કારણ એજ કે હિંદુસ્તાનમાં જે ધર્મ ચાલતો હતો તેના કરતાં કોઇ વધારે ઉંચા અને પવિત્ર ધર્મનો પરિચય

ગીતાના રચનારને થયો હતો. ખ્રિસ્તી સંવત્ શરૂ થયા પછી ભગવદ્‌ગીતા રચાઈ હતી. એ મતના ટેકામાં ડેવિસ સાહેબ ત્રણ દલીલો આપે છે.

૧ કૃષ્ણની પરમેશ્વર તરીકે પૂજા. મહાભારતના વિશેષ પ્રાચીન ભાગમાં એવી પૂજા જોવામાં આવતી નથી. શિશુપાલ જેવો પુરૂષ એની પૂજ્યતા વિષે ચોકખો અનાદર દર્શાવે છે, અને જો કે ભીષ્મ એની પૂજ્યતા સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો પણ શિશુપાલના વિચારનાં માણસો પણ તે વખતે થોડાં નહી હોય એવું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

વળી, કૃષ્ણ પોતેજ પરમેશ્વર તરીકે મહાદેવની અને બ્રહ્માની પૂજા કરે છે. સઘળી વસ્તુઓનો ઉદ્‌ભવ એનાથી થયો છે એવું કૃષ્ણને વિષે મહાભારતમાં કોઈ કોઈ સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે ખરૂં, પણ જ્યાં જ્યાં એવા ફકરાઓ જોવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં એવું લાગે છે કે એ ફકરાઓ મહાભારતમાં પાછળથી ઘુસાડી દેવામાં આવેલા.

કૃષ્ણની પરમેશ્વર તરીકેની પૂજા ખરેખરી પુરાણોમાંજ જોવામાં આવે છે ભાગવતપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ એ ગ્રંથોમાંજ એને પરમેશ્વર તરીકે વર્ણવ્યો છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવદ્ ગીતાનો ગ્રંથ પુરાણના ગ્રંથો જે વખતે રચાયા તે અરસામાંજ રચાયો હોવો જોઈએ.

૨ પુરાણની અંદર દેવતાઓનાં જે ચિન્હો અને સાહિત્યો ગણાવવામાં આવ્યાં છે તેજ ગીતાના દશમા અધ્યાયમાં ગણાવવામાં આવ્યાં છેઃ—

સમુદ્ર મંથનથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉચ્ચૈઃશ્રવસ નામનો ઈંદ્રનો ઘોડો, વરૂણ જેના ઉપર સ્વાર થાય છે અને કામદેવ જેને પોતાના ધ્વજ ઉપર ધરી રાખે છે તે મકર, ઈંદ્રનો હાથી ઐરાવત, વિષ્ણુ જેના પર સ્વાર થાય છે તે વૈનતેય–એ સર્વ પૌરાણિક મહત્વનાં પ્રાણીઓને ગીતામાં ગણાવવામાં આવ્યાં છે. વળી મહાભારતના નલોપાખ્યાનમાં વરૂણને સમુદ્રના રાજા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે, ત્યારે ગીતામાં તેને માત્ર જળચર પ્રાણીઓનો સરદારજ કહેવામાં આવ્યો છે.

ભૂતોની પૂજા ઉપરથી પણ પુરાણના સમયનુંજ સૂચન થાય છે. વળી, સામવેદને સઘળા વેદોમાં શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવ્યો છે તે પરથી જણાય છે કે યજ્ઞને પ્રસંગે સામવેદના મંત્રો ભણવામાં આવતા હશે એવા સમયમાંજ–એટલે મનુના પછી લાંબો વખત રહીને–ભગવદ્ ગીતા રચાઈ હોવી જોઈએ.

(૩) ભગવદ્ ગીતાની ભાષા ઉપરથી પણ એની અર્વાચીનતા જણાઇ આવે છે. "कल्प" "मन्वन्तर" "द्वन्द्व" "माया" (એટલે ચિન્હ) "योग" "विभूति" "माया" એ સઘળા શબ્દો પુરાણ ગ્રંથોમાં જ સામાન્ય વપરાશના થઇ ગયલા જોવામાં આવે છે.

વળી ભગવદ્ ગીતાની ભાષા તે કાલીદાસની "શકુન્તલા" માં વપરાયલી ભાષા જેવી લાગે છે."

આ સઘળાં "પ્રમાણ" ઉપરથી મિ. ડેવિસને લાગે છે કે ઇસ્વીસનના ત્રીજા સૈકા પહેલાં ભગવદ્ગીતા રચાઇ હશે નહી. અને એ સમય પહેલાં તો હિંદુસ્તાનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉપદેશ થવા માંડયો હતો તેની અસર પણ એ ગ્રંથ ઉપર થઇજ હશે."

પુરાણોનો અને ગીતાનો પ્રાદુર્ભાવ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની વિશેષ જાગૃતિના પછીથીજ થયો છે. આ વિષયમા–જૈન હરિ વિક્રમ ચરિત્ર સંસ્કૃત ગ્રંથનું મરાઠી ભાષામાં લખતા–વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે–" પ્રસંગને અનુસરી જૈન ધર્મ વિષયે બે શબ્દો. " ના લેખમા પોતે જણાવે છે કેઃ—

" ભારતીય લોક સમાજ મા–જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ એટલો બધો વ્યાપી ગયો છે કે–પૌરાણિક ધર્મમાં અને પછીના પંથમાં તેમાંના વિચારોનું, આચારોનું, અને તેઓની ધર્મપદ્ધતિનું તાદાત્મ્ય થઇ ગયુ છે. એ ભગવદ્ગીતાદિ ગ્રંથોમાં બૌદ્ધોના નિર્વાણાદિ શબ્દો જે બિલકુલ લીન થઇ ગયા છે તે ઉપર તુરત ધ્યાન આપવા જેવું છે. પછી જૈન ધર્મનો દ્વેષ કરતાં કરતાં અમારા આચાર વિચાર ઉપર, સધ્યા પૂજાદિ વિધિઓ ઉપર, હમેશ બોલવાના સ્તોત્રો વિગેરે ઉપર પણ તેનો અસર થયેલો છે. એ જૈન અને બૌદ્ધોના સર્વગ્રંથોનુ કાલજી પૂર્વક અવલોકન કરીએ તો તરતજ ધ્યાનમાં આવી જશે."

(આ લેખ–" જૈનેતર દૃષ્ટિ એ જૈન. " ના પૃ ૧૮ માં જુવો)

ભગવદ્ ગીતાના માટે કેટલાટ મારા વિચારો.

ભગવદ્ ગીતાની ઉત્પત્તિ માટે ડેવિસન સાહેબનું કહેલું એવું થયું છે કે

" ભગવદ્ ગીતામાં જે પ્રૌઢ વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યાં છે તે હિંદુ ધર્મમાં ક્યાંથી આવી શકે ? " એમ કહી જે અનેક પ્રમાણો આપ્યાં છે.

તેની પહેલી કલમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—" હિંદુસ્તાનમાં જે ધર્મ ચાલતો હતો તેના કરતાં કોઇ વધારે ઉંચા અને પવિત્ર ધર્મનો પરિચય ગીતાના રચનારને થયો હતો." આ ઉપરથી પણ જણાવવાનું કે-જૈન અને બૌદ્ધોનો ઇતિહાસ ચોક્કસ રૂપે બહાર પડી ગયા પછી પુરાણોત્પત્તિ અને તેના અરસામા ગીતાની ઉત્પત્તિ થઈ છે એ વાત સત્ય છે—કેમકે

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરો અને બૌદ્ધોના દશ બોધિસત્વના અનુકરણ રૂપે પૌરાણિકોએ ૨૪ અને દશ એમ બે વખતે વિષ્ણુના અવતારોની કલ્પના ઉભી કરી. તેમાં જૈનોના ૨૪ માંના આદ્યતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ છે તેમને પુરાણકારોએ પોતાના ૨૪ માં આઠમા કલ્પ્યા. અને બુદ્ધને પોતાના દશ અવતારોમાં નવમા કલ્પ્યા પુરાણકારોએ જૈનોના શ્રી ઋષભદેવને અને બૌધોના બુદ્ધને પોતાના અવતારોની કલ્પનામાં ક્યાંથી લાવીને ગોઠવ્યા ? પ્રથમ દશ બોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે—મત્સ્યાદિક દશ અને પાછળથી જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે ૨૪ અવતારો પુરાણકારોએ ગોઠવેલા હોય ? આ મારૂં અનુમાન વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું. તે સત્ય રૂપ જ ઠરશે.

એજ વિષ્ણુના ૨૪ અને દશ અવતારોની કલ્પના મનમાં ધારણ કરી ગીતાકારે લખ્યું કે—" હે ભારત ? જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ (ક્ષય) થાય છે, અને અધર્મનો ઉઠાવો થાય છે ત્યારે હું મને પોતાને પ્રકટ કરૂં છું. સત્પુરૂષોના રક્ષણ અર્થે અને દુષ્ટોના વિનાશ તથા ધર્મ ને બરાબર સ્થાપવા અર્થે હું યુગે યુગે જન્મ લઉં છું."

આમાં આપણે જરા વિચાર કરી જોઇએ—

જો વિષ્ણુ ને અનાદિકાલના પરમાત્મા કે પરમેશ્વર રૂપે આપણે માની એ તો તેમના માટે સત્પુરૂષો ક્યા ? અને દુષ્ટ પુરૂષો કયા ?

શું હિંસક યજ્ઞના કાર્યોમાં મચી રહેલા પુરૂષોને સત્પુરૂષો તરીકે માનવા ? કે શમ, દમ, દયા, પરોપકાર આદિ કર્મોના ઉપદેશક અને પાલક ને સત્પુરૂષો તરીકે ગણવા ? અથવા આ બેમાંથી દુષ્ટ કોને માણવા ? અથવા વિષ્ણુ ભગવાન અવતાર લઇ આ બે વર્ગ માંથી કયા વર્ગનો નાશ કરે ? પુરાણ કારો એ તો— શમ, દમાદિકના ઉપદેશકો અને પાલકો એવા જૈન અને બૌધ આ બે વર્ગના લોકોને નાસ્તિક બનાવવા માટે વિષ્ણુ ભગવાને અવતાર લેવાનો ઉદ્યમ કરેલો બતાવ્યો છે. શુ આ લખવું પુરાણકારોનુ સત્ય છે કે ? વળી ઇશ્વર પ્રેરિત

શ્રુતિઓના દ્રષ્ટા જે મહાન ઋષિઓ તેમને તો આ અવતાર વાદની પ્રેરણા થએલી નથી તો પછી આ પુરાણકારો કયા ઇશ્વરની પાસેથી અવતારવાદ લાવ્યા ? પક્ષપાતનાં ચસ્માં ઉતારીને જુવે તેને ચોખ્ખું દેખાય ? ॥

સ્કંદપુરાણના. રાજા-આમ અને કુમારપાલ.

સ્કંદપુરાણ. ત્રિજો બ્રહ્મખંડ. તેના બીજા ભાગના અધ્યાય-૩૬।૩૭।૩૮ સુધી શ્લોક-૨૦૮।૭પા૬૪। પ. ૧૫૪ થી ૧૬૧ સુધી તેનો કિંચિત્ સાર—

પૂર્વે નારદે બ્રહ્માને પુછેલું તે વાત વ્યાસે યુધિષ્ઠેરને કહી બતાવેલી કે ધર્મારણ્ય તીર્થનો જીર્ણોધાર રામચંદ્રજીએ કરાવેલો.

તાત્પર્ય કે-તે તીર્થનો ભંગ થએલો ? ઉત્તરમાં-વ્યાસજી કહેવા લાગ્યા કે-આ કલિકાલ આવતાં કાન્ય કુબ્જમા આમ રાજા થઇ ગયો. " जामाता तस्य दुष्टो वै नाम्ना कुमारपालकः " તેનો જમાઇ કુમારપાલ થયો. इंद्र सूत्रेण जैने न प्रेरितो बुद्धधर्मिणा " તે કુમારપાલને બુદ્ધધર્મના ઇંદ્રસૂત્ર જૈને પ્રેર્યો. તેથી તેનેં રામચંદ્રે આપેલા શાસન પત્રનો લોપ કર્યો. આ કુમારપાલને મોઢે રકનું રાજ્ય સાસરા તરફથી મલેલું, તેથી મોઢેરકના બ્રાહ્મણો શાસનપત્રનું પાલન કરવાની આજ્ઞા આમ પાસેથી લાવ્યા. છતાં પણ તેણે સાસરાની તેમજ રામચંદ્રની આજ્ઞા માન્ય રાખી નહી. અને ઉલટો કહેવા લાગ્યો કે કોઇ હનુમાનનો પ્રત્યક્ષ (પડચો) બતાવો. પછી અઢાર હજાર બ્રાહ્મણો રામેશ્વર જવા નીકલ્યા કુમારપાલે તેને અટકાવવા છત્રીશ હજાર પ્રજા મોકલી પણ તે શાપના ભયથી મૌન રહી. પછી પાછળથી ચંડાલ જેવા શૂદ્ર જૈન ધર્મીઓએ ઉંધું છતું સમજાવી પંદર હજારને પાછા ફેરવ્યા. પણ નિશ્ચયવાળા ત્રણ હજાર ભુખ્યા અને તરસ્યાને રામેશ્વરના માર્ગમાં રામની પ્રેરણાથી વૃદ્ધ બ્રામ્હણ રૂપે હનુમાન મલ્યા. ખાવાને ફલો આપ્યા પછી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરાને કાર્યની સિદ્ધિના માટે બે બગલોના કેશની બે પુડીઓ આપી. બ્રામ્હણો જાત્રા કરી સ્થાન ઉપર આવ્યા. કુમારપાલને હનુમાનની ઇચ્છા છે એમ ઘણું કહી બતાવ્યુ પણ હઠે ચડેલા રાજાએ માન્યું નહી. છેવટે તે બ્રામ્હણોએ ડાબા બગલના કેશની પુડી રાજદ્વારમાં ફેંકી. તેથી સર્વ બલીને ભસ્મ થઇ ગયું. " सर्वं तज्ज्वलितं दृष्ट्वा नग्नक्षपणकास्तदा धृत्वा करेण पात्राणि नष्टाः सर्वे दिशो दश । કે તરતજ નગ્નક્ષપણકો (જૈન સાધુઓ) હાથમાં પાત્રાં લઇને દશે દિશામાં ભાગીને નાઠા. અને કુમાર

પાલ બ્રાહ્મણોના અગ્રુના જઈને આજીજી કરવા લાગ્યો— " वह्नि. तत्रास्यतां द्विजाः ? शासनं ते ददाम्य हं " હે વિપ્રો ? આ લાગેલી અગ્નિની શાંતિ કરો હું તમારા શાસન પત્રો આપીશ. એવી રીતે જ્યારે ઘણી આજીજી કરી ત્યારે તે બ્રાહ્મણોએ— अन्या या पुटिका चासीत् सा दत्ता शापशांतये હનુમાને જે જમણા બગલના કેશની પુડી આપી હતી તે શાપ શાંતી થવાને માટે આપી. એટલે રાજ્યનો સર્વ ખટલો જેવો હતો તેવોને તેવો થઈ ગયો. પછી કુમારપાલ બ્રાહ્મણોનો ભક્ત થયો. શાસન પત્રો બધા લખીને આપ્યા અને બધા રાજ્યનો અધીકાર પણ તે ત્રણ હજાર બ્રાહ્મણોનેજ સોંપ્યો. અને તે વેદબાહ્ય નગ્નક્ષપણકોને પોતાના રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢતા " निष्कासितास्तु पाषण्डाः " પછી તો તે વેદ બાહ્યો પોતાની મેળેજ ભાગવા લાગ્યા, वेदबाह्याः प्रनष्टास्ते उत्तमाऽधम मध्यमा ॥ ઇત્યાદિક ઘણુંજ એ સબંધ અને અયોગ્ય લખેલું છે. તે સ્કંદ પુરાણથી જોઈ લેવું ઇત્યલં વિસ્તરેણ ॥

રાજા આમ અને કુમારપાલની કિંચિત્ સમીક્ષા.

સ્કંદપુરાણ હજારો અધ્યાયથી વ્યાપ્ત, ૮૧ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળું છે તેથી મહાપુરાણજ ગણાય. પણ તેમાના વિષયોની તપાસ કરતા ભાગ્યેજ એકાદ વિષય સત્યરૂપે મળી શકે—કારણ તેમા મહાદેવજીના લિંગ વિષયનોજ પ્રાયે વિચાર કરવામા આવ્યો છે. પણ આગળ જતા એજ પુરાણના પાંચમા ખંડના બીજા અધ્યાયમા-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવો પાણીના પરપોટામાથી એક સોનાનું ઇંડુ થતા તેમાથી ઉત્પન્ન થએલા જણાવ્યા છે તો પછી મહાદેવજીનું લિંગજ એટલી બધી મહત્વતાવાળું શાથી? શું બીજા બે દેવોના લિંગ ન હતા? તે લેખનો સાર અમોએ આ ગ્રંથમા આપેલો છે તે જુવો. બીજીવાત એ છે કે-દરેક પુરાણકારે પોતાનું નામ છુપાવી વ્યાસજીને કલંકિત કર્યા છે કેમકે તેઓ અક્ષરોના પંડિતો હતા પણ દુનીયાને તો ઊંધે રસ્તે દોરવાનો જ પ્રયત્ન કરેલો હોય એમ સમજાય છે જે ગ્રંથકારો સત્યનિષ્ઠાથી લેખ લખવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે છટેચોક પોતાનું નામ આપતા આપણે જોઇએ છીએ.

હવે આપણે રાજા આમનો અને રાજા કુમારપાલનો વિચાર કરીએ-આમ રાજા આ ચાલતા વિક્રમ સંવતના નવમા સૈકામા અને કુમારપાલ બારમા સૈકામા થયા છે. તેથી ઓછામા ઓછુ ત્રણસો વર્ષનું છેટુ છે. તો પછી તે બન્ને રાજાએ આમરાજ જમાઇ કેવી રીતે થઇ શકે? કુમારપાલ પાટણના જગ જાહેર છે છતા

આ પુરાણકારે મોઢેરકના લખી બતાવ્યા છે. જૈન હેમચંદ્રાચાર્યના પ્રતિબોધિત છે. તેના ઠેકાણે " જૈન ઇંદ્ર સુત્રબૌદ્ધ ધર્મીએ પ્રેર્યો " આમાં સત્યતા કેટલી ?

વળી બીજી વાત એ છે કે-વ્યાસજીએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે–" આમો નામ્ના વભૂ વ હ " આમ રાજા થઇ ગયો. તો શુ રાજા આમ અને કુમારપાલના પછીથી વ્યાસજી થએલા માનવા ?

આગળ બ્રાહ્મણોએ બહાદુરી કરી તે પણ જુવોઃ—

તેઓ રામેશ્વરમાં રામની ચીઠી લેવા જતાં રસ્તામાં હનુમાનજીએ સારવાર કરીને બે બગલો ના કેશની બે પુડીઓ આપી. તેમાંથી ડાબા બગલના કેશની પુડી લઇને કુમારપાલના રાજદ્વારમાં ફેંકી કે તરતજ સૈન્ય સાથે અતેઉર સુધાં બળીને ભસ્મ થઇ ગયું. અને નગ્ન ક્ષપણકો જીવ લઇને ભાગ્યા. અને કુમાર પાલને તે દાસજ બ નાવી દીધો. ખેર (તત્વોને સમજાવીને કે તોફાન મચાવીને ?) કૃષ્ણ ભગવાનની પ સે પગ ધોવડાવનારાઓ બ્રહ્મપુત્રો કુમારપાલને દાસ બનાવે તેમાં આશ્ચર્ય શુ ?

જે મોટા મોટા પુરાણોના લેખકો આધુનીક પ્રત્યક્ષ જેવા ઇતિહાસોમાં પણ ઉધું છતું લખીને દુનીયાને ઉધા પાટા બંધવવાને જરા પણ પાછી પાણી નથી કરતા, તેવા પુરાણકારો સત્યનિષ્ટા રાખી પ્રાચીન ઇતિહાસોના વિષયો સત્ય રૂપે લખી ગયા હોય એમ માની શકાય ખરૂ કે ?

અસત્યાગ્રહ છોડી સત્યને શોધે તે પંડિત ?

વસંત. વર્ષ ૨૭ મું. અંક ૧૨ માં પૌષ સંવત્ ૧૯૮૫ ના માસિકમાં પૃ. ૪૭૦ થી યાદવોનું કુલ એ નામના લેખમાં–દુર્ગાશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રી પૃ. ૪૭૧ માં નીચે પ્રમાણે જણાવે છે—

" બુદ્ધના સમયની બાબતમા આ રીતની પરીક્ષા શકય હોવાથી આ દેશના ઇતિહાસના અન્વેષકોએ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ પછીના વખત માટે પુરાણોક્ત વંશોને ખૂબ કસી જોયા પછી એનો આ દેશનો ઇતિહાસ ઉકેલવામાં ઘણો લાભ લીધો છે, પણ એ સમયના વંશોમાંયે પુરાણોમાં ગરબડ થઇ છે. પ્રદ્યોતો અને શૈશુ નાગોને મગધના વંશમાં અનુક્રમમાં પુરાણો મુકે છે. જ્યારે બૃહત્કથા, પ્રાચીન

બાદ્ધ અને જૈન સાહિત્ય વગેરેથી પ્રદ્યોતોનું અવંતીમાં અને શૈશુનાગોનું મગધમાં એક કાલે રાજ્ય હતું એમ સિદ્ધ થાય છે. જુવો—

Cambridge History of India, VI, Ch. 13.

આમાં મારા બે બોલ—પુરાણકારોએ બુદ્ધના સમયમાં ગરબડ કરી એટલું જ ત્યા માટે મહાભારત જેટલા સ્કંદપુરાણકારે તો આધુનિક તેરમા ચઉદમા સૈકાના કુમારપાલ રાજાને આમ રાજાના જમાઇ લખીને કેટલી ગબડ કરી છે? તે સિવાય પ્રાચીન કાલના જૈન ઇતિહાસોમાં છએ ખંડના ભોક્તા ૧૨ ચક્રવર્તીઓ અને ત્રણ ખંડના સ્વામી વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુઓને મોટા રાજાઓ બતાવ્યા છે તેમની માથના બધાએ સંબંધોને તોડી નાખીને પુરાણકારોએ કોઇને વિષ્ણુ ભગવાન તો કોઇને દાનવો, અસુરો ઠરાવી તેમની સાથમાં બ્રમ્હા અને મહાદેવના નામો જોડી આપીને મૃત્યુલોકથી સ્વર્ગના દેવોની સાથે મોટી લડાઇઓ કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા છે.

પુરાણકારોએ સમયાનુકુલ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવા પૂર્વકાલમાં મરજી પ્રમાણે લખીને બતાવ્યુ. પરંતુ આ પ્રકાશના સમયમાં પણ વર્તમાન કાલના કેટલાએક પંડિતો પોતાનું અને બીજાઓનું સમાધાન કરવા નવીન નવીન જુદી જુદી કલ્પનાઓ કરવા કમર કશી છે તેઓ શી સિદ્ધિ કરતા માગતા હશે?

સમયાનું કુલતો વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરી શકાય પણ ધર્મના અટલ સિદ્ધાતોમાં કેવી રીતે ફેરફાર કરી શકાય? મોટા મોટા પંડિતો થઇ દુરાગ્રહનું દોરડું ખેંચ્યા કરે તેથી શું સિદ્ધ કરી લેવાના હતા? સત્ય શું છે તે જોવાની બુદ્ધિ રાખો તેજ કલ્યાણકારી છે?

ઇતિ શ્રી વિજયાનંદ સૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધ નામ આત્મારામજી) ના લઘુ શિષ્ય–હર્ષવિજ્ય વિહારી મુનિ અમર વિજય વિરચિત "તત્ત્વત્રયી મીમાંસા" નામના ગ્રંથે (જૈન અને વૈદિકના દિગ્દર્શન રૂપે) જગત કર્તા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના સ્વરૂપ નામનો પ્રકરણ ૪૩ ના સ્વરૂપવાળો પ્રથમ ખંડ સમાપ્તઃ ॥

આ પ્રથમખંડના વિષયની ટુંકમાં રૂપરેખા.

જૈન માન્યતા પ્રમાણે-સ્વાભાવિક રીતે ઉતરતા-ચઢતા કાલના સ્વરૂપથી ચાલતી આવેલી-આદિઅંત વિનાની, આ સૃષ્ટિ તેમા છ વિભાગથી ઉતરતો-અવસર્પિણીનો, તેજ પ્રમાણે છ વિભાગથી ચઢતો-ઉત્સર્પિણીનો. આ ઉતરતા અને ચઢતા બન્ને કાલનું પ્રમાણ ૨૦ કોટા કોટિ સાગરોપમનુ થાય. તેજ પ્રમાણે કુદરતથી સદા કાલ થતું આવ્યું અને ભવિષ્યમા થયા કરવાનુ. આમા સમજવાનુ સ્વાભાવિક ઋતુઓના ઉદાહરણથી. આ ચાલતા અવસર્પિણીના છ વિભાગની ટુંકથી સમજૂતી—

(૧) ચાર કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળો. તેમા મોટામા મોટી-કાયા. અને લાબામા લાબા આયુષ્યવાળા, ધર્મ અને કર્મ વિનાના, અત્યંત સુખી યુગલિક માણસો થાય. (૧ સુષમ સુષમ નામ.)

(૨) ત્રણ કોટાકોટિ સાગરોપમના પ્રમાણવાળો. પહેલાના કરતા કાયામા અને આયુષ્યમા ઘટતા, ધર્મ-કર્મ વિનાના, યુગલિક માણસો, નિરંતર સુખમા જ રહેવાવાળા. (૨ સુષમ નામ•)

(૩) બે કોટાકોટિ સાગરોપમના પ્રમાણવાળો તેમા બીજા વિભાગવાળાના કરતા કાયામા અને આયુષ્યમા ઘટતા, ધર્મ-કર્મથી પણ રહિત, છેવટના વખતના માણસોથી કિંચિત ફેરફાર થતો યુગલિક માનસોમાથી સાત કુલ કરોની ઉત્પત્તિ થઇ. છેવટમા સાતમા નાભિ કુલકરને ત્યા ત્રણ જ્ઞાન સહિત શ્રી ઋષભ દેવ તીર્થંકર થયા ત્યાથી યુગલિક ધર્મ દૂર થવા લાગ્યો. અને ધીરે ધીરે વ્યવહાર પ્રવૃત્તિની સરૂઆત થવા લાગી. પછી તેમને દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપના યોગથી કેવલ જ્ઞાન (સર્વજ્ઞ પણુ) મેલવી લોકોને ધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો. ત્યાથી ધર્મ કર્મની પ્રવૃત્તિની સરૂઆત થતી ચાલી. ચોથા વિભાગના પહેલા અને ત્રિજાનો થોડો વિભાગ બકાત રહેતાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન્ મોક્ષમા ચાલ્યા ગયા (૩ સુષમ દુષમ નામ)

(૪) ત્યાર બાદ-એક કોટાકોટિ સાગરોપમમા બેતાલીશ (૪૨) હજાર વર્ષની ન્યૂનતાના પ્રમાણવાળા. ચોથા વિભાગમા જે જે બનાવ્યો બન્યા છે તેના વિચારો અમો અમારા આ ચાલુ ગ્રંથમા પ્રાયે ક્રમવાર જ કરતા

આવ્યા છે તે એવી રીતે કે-યુગલિક ધર્મ સર્વથા નાબુદ થયા બાદ કર્મની પ્રવૃત્તિ અને ધર્મની પ્રવૃત્તિ એસલર સરૂ થતી ચાલી તે ચોથા વિભાગના અરધા કાલ સુધી તો શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના બતાવેલા ધર્મનોજ પ્રભાવ ચાલ્યા કર્યો. ત્યારબાદ બીજા તીર્થંકર ઉત્પન્ન થયા તેમનો પ્રભાવ ચાલતો રહ્યો એમ આઠમા તીર્થંકર સુધી તો એકજ સ્વરૂપનો સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષોનો બતાવેલો ધર્મ લોકોમાં ચાલતો રહ્યો પછી તે આજ સુધી કેવી રીતે બદલાતો અને કેવી કેવી રીતના પલટા ખાતો આવ્યો તેનું સ્વરૂપ અમોએ શ્રી ઋષભદેવથી લઇને ૨૪ મા મહાવીર સુધીનું ક્રમવાર કિંચિત્ કિંચિત જૈન વૈદિકની તુલનાત્મક સ્વરૂપથી લખીને બતાવ્યું છે.

જો કે ખંડન મંડનના ગ્રથો જૈન વૈદિકમાં આપસ આપસમાં ઘણા લખાયા છે પરંતુ તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી લખાયલો મારા જોવામાં આવ્યો નથી તેથી આ ગ્રંથ વાચતા વાચકને આલ્હાદની સાથે જ્ઞાન પણ અપૂર્વ મળતુ જશે. અનેબુદ્ધિમાનો પોતે પોતાની મેળેજ સત્યા સત્યનો નિર્ણય કરી લેશે. આ બધું સ્વરૂપ જૈનોના સર્વજ્ઞને અનુસરીને અમોએ લખીને બતાવ્યું છે.

જેવો આ અવ સર્પિણીનો કાલ ચાલતો આવ્યો છે તેવો ઉત્સર્પિણીનો થશે પણ આટલા બધા વિક્ષેપો નહિ થાય એમ સર્વજ્ઞના વચનથી જાણીને હું લખુ છું.

આ જગત્ કોઇ બનાવીને મૂકી ગએલો નથી તેમજ તેનો નાશ કરવાને પણ કોઇ પાકેલો નથી. જેઓએ સત્ય તત્ત્વ મેલવી સર્વજ્ઞપણું મેળવ્યું અને પોતાના આત્માને મુક્ત રૂપે બનાવ્યો છે તેમનેજ આ દૂનીયાનો અંત આણ્યો છે. બાકી તો કોઇપણ આ દૂનીયાનો અંત કરવાને જન્મેલોજ નથી.

॥ ઇતિ ટુંકરૂપે પ્રથમ ખંડના સ્વરૂપની રૂપરેખા.

ઇતિ દક્ષિણ વિહારી મુનિ અમરવિજય વિરચિત–જૈનવૈદિક તુલનાત્મકરૂપે મુખ્ય દેવોના સ્વરૂપનો પ્રથમ ખંડઃ

 # તત્ત્વત્રયી મીમાંસા.

ખંડ બીજો.

પ્રકરણ.	ગ્રંથનો વિષય	પૃષ્ઠ.
"	(૪) પાપીઓ ક્રોધીઓ સપ્તાહથી પવિત્ર. (શં. ૪૧૮, ભાગ. મહા.)	"
"	(૫) ભાગવતી કથાનો આરંભ કૃષ્ણના ગયા પછી. (શં. ૪૨૧)	"
"	(૬) યવનોની ચઢાઇ પછીનું ભાગવત (કૃષ્ણ) પ્રમતે કયાંથી ? (શં. ૩૭૮)	૫૮
"	(૭) પુરાણ પછીના વેદો, પુરાણ કથામાં હાજર. (શં. ૨૫૩, પદ્મપુ.)	"
"	(૮) ભાગવતની કથા સાભળવા પહાડ, નદીઓ આવ્યા. (શં. ૫૦ મી)	"
(૧૫)	(૧) પૂર્વે યોગાદિકથી જે ફલ ન મળતું તે કલિમા નામથી. (રામાયણ)	૫૧
"	(૨) ચઉદ વિદ્યાના નામ. (રામાયણની ટીપમાથી, પૃ. ૧૫)	"
(૧૬)	વિદ્વાનોથી કલ્પાએલો, મહાભારતનો કાળ. (સંસ્કૃત સા પૃ ૩૬૪ થી)	૫૨
(૧૭)	(૧) દેવોએ સૃષ્ટિ વારંવાર રચી, સ્વર્ગની ખોટ વિશ્વામિત્રે પુરી (તુલસી રા. અયોધ્યા કાડ.)	૫૪
"	(૨) સ્વર્ગમા જતા નહુષ, ઋષિના શાપથી અજગર થઇને પડયો (તુલસી રા. મહાભારત વન પર્વ)	૫૫
(૧૮)	ગ્રંથ રચાવામા બ્રાહ્મણોને સ્વાર્થ સાધવાનો આરોપ (સંસ્કૃત સા.)	૫૬
(૧૯)	(૧) વૈદિક અને બુધ્ધ સાહિત્યના સંબધે પાશ્ચાત્યોનો નિર્ણય. (સંસ્કૃત સા.)	૫૭
"	(૨) જૈન બૌધ્ધના સ્પર્શથી વૈદિકમા મોટી ગરબડ. (હિંદુ. દવો. પૃ. ૨૭)	"
(૨૦)	(૧) કદ્રુ–વિનતા–સર્પને ગરુડની માતા. કાશ્યપની સ્ત્રીઓ (સ્કંદ ખં. ૩)	૫૮
"	(૨) કશ્યપની પુત્રીઓથી–હાથી, ઘોડાદિ પેદા થયાં. (ભાગ. રામાયણ)	૬૦
"	(૩) અગસ્ત્યે સૂર્યના રસ્તા રોકતા વિધ્યને અટકાવ્યો (તુલસી રા. ટીપ)	"
(૨૧)	(૧) ગાલવ મુનિએ ગુરુ દક્ષણામા વિશ્વામિત્રને ૬૦૦ ઘોડા અને એક કન્યા આપી. (તુલસી રા. અયોધ્યાકાડ. ટીપમાથી.)	૬૧
"	(૨) મન્ત્રોથી ઇંદ્ર પદ મેળવી યયાતિ સ્વર્ગે ગયો ઇંદ્રે પાછો ધકેલ્યો.	૬૨
(૨૨)	(૧) ત્રેતામા જે વાલ્મીકી તેજ કલિમા તુલસીદાસ (જીવન ચરિત્ર.)	૬૩
"	(૨) પારધિના ભવમાથી વાલ્મીક–તે તુલસી. (રામા. પૃ. ૬, ટીપમા થી) રાફડામાથી.પણ વાલ્મીકની ઉત્પત્તિ બનાવી છે. વળી–તે વાલ્મીકે દર્ભમાંથી માણસ બનાવ્યું.	૬૪

પ્રકરણ.	ગ્રંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.
,,	વેદમાં મરેલાને કહેવામાં આવ્યું કે—ગેલા પંથથી તું વધ્યો જા, પિતૃઓ જ્યાં ગયા છે ત્યાં તું જા ? (મં. ૧૦, સૂ. ૧૪)	૮૯
૨૮	શ્રદ્ધા વિનાના માણસોને માટે-ઋગ્, અથર્વનો વિચાર ભેદ. (સંસ્કૃત સા. પૃ. ૧૪૯)	૯૦
,,	અથર્વવેદથી-મૃત્યુ પછી શિક્ષા કરવાનું સ્થાન માલમ પડે છે. ઋગ્વેદથી એટલુંજ કહી શકાય કે-શ્રદ્ધાવિનાના માણસોને અંધકારના ખાડામાં નાખવામાં આવતાં.	,,
,,	સજન્મ દેવતાઓના સંબંધે મારા વિચારો	,,
,,	વેદમાં બતાવેલી સોમની ઉત્પત્તિ. (હિંદુ. દેવો પૃ. ૮૨ થી).	૯૨
,,	જ્યારે 'સોમ ' પ્રથમ દેવોના જોવામાં આવ્યો ત્યારે પહેલો ઘુંટડો કોણે લેવો, તેની તકરાર થઇ. (મૂરકૃત સંસ્કૃત મૂલ ગ્રંથનાં વચન)	૯૩
,,	(૧) અર્વાચીન નિયમ શીલ હિંદુમાં વેદના સોમની પૂજા બંધ થઇ.	૯૪
,,	(૨) ચંદ્રમાં ડાઘા છે તે અમૃત છે. આ દેવને ૩૩ સ્ત્રીયો તે પ્રજાપતિની પુત્રીઓ હતી. (હિંદુ. દેવો પૃ. ૮૩)	,,
,,	(૩) ગણપતિના શાપથી ચંદ્રમાં કલા ઓછી વતી થએલી.	,,
,,	(૪) સ્ત્રી હરણના કલંકે ચંદ્રને ગુરૂએ જોરો માર્યો તેથી તેમાં કાળો દાગ. સ્ત્રીને પથ્થરનો શાપ. (હિંદુ. દેવો પૃ. ૮૪).	૯૫
,,	ચંદ્રને શિવે કપાલપર ધાર્યો ત્યારે તે પુરુષ થયો (હિંદુ. દેવો પૃ. ૭૯).	૯૭
,,	સોમરસ પીવાવાળાની ગતિનું વર્ણન. (ઋગ્વેદ લોચન. પૃ. ૨૭૩)	૯૮
,,	માંસાહારની છુટ હતી. યજ્ઞોમાં મોટા પ્રમાણમાં થતો. (હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૧)	૧૦૦
,,	સોમ લાવવાની આખ્યાયિકાઓથી (કથાઓથી) વૈદિક સાહિત્ય પૂર્ણ થઇ રહ્યું છે. (યજ્ઞ રહસ્ય પૃ. ૯૭ થી ૧૦૨)	૧૦૧
૨૯	યમદેવ.	૧૦૩
,,	યમ રાજા ન્યાય કરે છે ત્યારપછી દુષ્ટોની દશા થાય છે. (હિંદુ. દેવો.)	,,
,,	ઋગ્વેદમાં-માત્ર એક નરક વર્ણવેલું છે. એ અંધારાથી ભરેલી જગ્યા છે. રિબાવવાની જગા નથી. (ઋ. ૯ । ૭૩ માં જુવો)	,,
,,	યમ એ મરણ પામેલા સુખી જીવોનો સરદાર છે. (સંસ્કૃત સા. પૃ. ૧૪૯)	૧૦૪
,,	ઋગ્વેદમાં-યમ અને એની બ્હેન યમીનો સંવાદ. (મં. ૧૦, સૂ. ૧)	૧૦૬
,,	મરણ પામેલાંનો ન્યાય અને શાસન કરનાર યમદેવ. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૮૭)	૧૦૭
,,	મહાન્ યમરાજાને હવિ અને સન્માન આપો. (ઋગ્વેદ ૧૦ માં)	૧૦૮
,,	શરીર છોડી આત્મા યમ તરફ જાય છે, ત્યાં બાપદાદાઓ સાથે સુખ ભોગવે છે. હે અગ્નિ ! બળે કે તુરત પિતૃઓના સ્થાનમાં મોકલ.	૧૧૧
,,	તેની વિધવાને-જા ખુશી હોય તેની પત્નિ થા. (ઋગ્-મં. ૧૦ । ૧૬ । ૧ ॥=મં. ૧૦ । ૧૮ । ૮ ॥) (મનસુખ મોહન.)	,,

પ્રકરણ.	ગ્રંથનો વિષય.	પૃષ્ઠ.
,,	રે મૃત પ્રાણી ! પૃથ્વી પાસે જા, એ તમને અપવિત્રમાંથી ઉગારો. (મં. ૧૦ ૧૮-૧)	૧૧૨
,,	હે પૃથ્વિ ! તેની પર ઢગલો ચા, શબને ઢાંક. (મં. ૧૦ ૧ ૧૮-૧૧)	,,
,,	જ્યાં યમ રાજા છે તે રાજ્યમાં મને મોકળો, હે ઇંદુ ! ઇંદ્ર માટે વહેવા માડો. (ઋ. મં. ૯, ૧૧૩, ૮ અને ૧૦)	,,
,,	યમના લગ્ન વિષેની વાત. (ભવિષ્ય પુ.)	૧૧૩
,,	યમ રાજા કૃપા કરી કોઇવાર છોડી પણ દે છે. (મહાભારતની સત્યવાન અને સાવિત્રીની કથા.)	૧૧૪
(૩૦)	વેદોમાં-વરૂણદેવ સર્વજ્ઞ. પુરાણોમાં નષ્ટ ભ્રષ્ટ શાથી ?	૧૧૭
,,	(૧) હે વરૂણ ! તારી તીવ્ર દૃષ્ટિ સર્વ પ્રાણીઓની ગુપ્ત વાત શોધી કાઢનારી છે. (ઋગ્વેદ-મોનિયર વિલિઅમ્સ) (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૫૬)	,,
,,	(૨) ઋગ્વેદમાં-વરૂણ અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત છે. સૂર્ય તેની સત્તાથી ઉગે છે, પવનો તેના શ્વાસરૂપ છે, છુપી વાતો થઇ ગઇ કે થવાની તે સર્વ એ જુએ છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૫૬ થી)	,,
,,	(૩) યજુર્વેદમા-ભૃગુને બ્રહ્મ વિષે તે વરૂણ ઉપદેશ કરે છે.	૧૧૮
,,	વરૂણે-પુત્ર ભૃગુને બ્રહ્મજ્ઞાન આપ્યું છે. (તૈત્તરીયોપનિષદ્‌માં)	૧૧૯
,,	(૪) મનુષ્યનો ભોગ લેવા તૈયાર સર્વજ્ઞ વરૂણદેવ. (ઋગ્વેદ)	૧૨૦
,,	પુરાણોમાં-વરૂણ સમુદ્રદેવ, મહાભારતમાં- તે ઉતથ્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરનાર. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૬૨ થી)	૧૨૧
(૩૧)	વેદોમાં વર્ણવેલા અગ્નિદેવનું કિંચિત્ સ્વરૂપ.	૧૨૩
,,	હે અગ્નિદેવ ! તારૂં તત્ત્વ એક, પણ સ્વરૂપ ત્રણે છે. (હિંદુ. દેવો પૃ. ૪૨)	,,
,,	ઇંદ્ર વિના-અગ્નિનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે, ઋગ્‌માં પ્રથમજ સ્તુતિ-મોટા પુરોહિત, યજ્ઞનો ઋત્વિજ, અગ્રદૂત, પુષ્કલ દ્રવ્ય આપનાર, એવી ઋચાઓ છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૪૪ થી)	,,
,,	હાસ્ય-વિનોદ-દેવને બે મુખ બ્રાહ્મણ અને અગ્નિ. (પૃ. ૪૭)	,,
,,	વેદમા અગ્નિને આકાશ-પૃથ્વીનો પુત્ર, ઇંદ્રનો ભાઇ કહ્યો છે. પછીથી એ વાત જતી રહી. મહાભારતમાં-બલિદાન ભક્ષણથી ક્ષીણવીર્ય, ખાંડવ વનના ભક્ષણથી નષ્ટવીર્ય. આરોગ્ય માટે ઇંદ્રે રોક્યો, કૃષ્ણ સાહાય્યથી સફળતા.	૧૨૪
,,	પિતરો પાસે મૃતકને મોકળી દે એવી અગ્નિને પ્રાર્થના. (ઋગ્.)	,,
,,	૮ મા ૯ મા સૈકાના કુમારિલ ને શંકરાચાર્ય.	૧૨૫
,,	હિંદુ મતને આધારે-જનો પરથી નાતો તેમ-વેદનો જૂનો સાહે	

પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે, ડૉ. કહે છે, કે—આ તો જૈન ધર્મનું ખાસ એક મૌલિક મંતવ્યજ છે. જૈનધર્મ પ્રાચીન કાલથી આવેલો ધર્મ હોય—સઘળી વસ્તુ ચૈતન્યયુક્ત બતાવતો સચેતન વાદ છે. ૬૯૭

" ડૉ. પરટોલ્ડ—કહે છે કે—આર્ય પૂર્વ કાલના બે વિશિષ્ટ જાતિઓના ધર્મ હતા. જડ દેવ સ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ ઉ-માદ અવસ્થામાં અને આનંદાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો. જીવન્ત સ્વરૂપ વાળો 'વર્ગ' વૈરાગ્ય અને તપસ્વિવૃત્તિનો—પ્રત્યેક પ્રાણિ તો શું પણ વનસ્પતિ અને ખનિજ પણ જીવ સ્વરૂપના જ છે. એવોજ તત્ત્વ છે 'તે મહત્ત્વનો છે. આ કારણથી જૈન ધર્મ અત્યંત પ્રાચીન છે. ૬૯૯

" દક્ષિણના—મહાન્ પંડિત—લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે, કરજગી—ધારવાડ. જૈન જગતકા સંબંધવાળા હિંદીમાં દશ લેખો લખ્યા છે. ૪૦૩

" (૧) પહેલામાં—જૈન જગતના સંબંધમાં લખે છે કે—જૈન સંસ્કૃતિ હી સભી દૃષ્ટિ મેં પૂર્ણ હૈ. અંતમેં જિન શાસન કો હી માનના પડેગા. "

" (૨) બીજા લેખમાં—કવાકી દૃષ્ટિસે ન્યૂન્યતા અધિકતામે હી વિચાર કરકે બતાયા હૈ. ૪૦૫

" (૩) તીજા લેખમાં—જૈન જગત્ કા નીતિસે વિચાર કરતાં—જૈન આચાર વિચાર અત્યંત શ્રેષ્ઠ દર્જેકા બતાયા હૈ. ૪૦૭

" (૪) ચોથા લેખમાં—તત્ત્વજ્ઞાનકા વિચાર કરતાં—જૈની તત્ત્વજ્ઞાન હી એક મેવ, પુરાતન, એક હી રૂપમેં અખંડ ચલા આયા હૈ વહ એકાંગીભી નહી હૈ. વૈદિક ષટ્દર્શન ક્લિષ્ટ બન બૈઠે હૈ બલ્કિ જ્ઞાનતૃષ્ણાકા શમન નહી કર શકતે.. ૪૧૦

" (૫) મા લેખમા—યુરોપીયનો પહેલેકી માનવ જાતિ જંગલી કહ કર અભી ઉત્ક્રાંતિ બતાતે હૈ તો કિસી એક બાતકી હો પરંતુ શાશ્વત સિદ્ધાંત સભી કાલમેં સમાન હી રહતે હૈં. આદિનાથ ભગવાન કે કાલમેં ધર્મ કી કલ્પના પૂર્ણ રૂપમેં થી. ૪૧૨

" (૬) છઠા લેખમાં—૯ મા તીર્થંકર કે બાદ ૧૯ મા સુધી એક એકના પીછે અસંખ્યાતા કાલ વ્યતીત હોને કે બાદ હો ચૂકે હૈ ઉનોને આર્ય સંસ્કૃતિ કે મિથ્યાત્વસેં ભારતીય સંસ્કૃતિકા રક્ષણ કિયા હૈ. જૈન ધર્મ ભારતીય ધર્મ સ્વાભાવિક હૈ. ૪૧૪

" (૭) સાતમા લેખમાં. જૈનો કો ઔર દુનીયાકો શિક્ષા દેને કહા હૈ કિ—મિથ્યાત્વમેં ડુબી હુઇ દુનીયા આજ વીરવાણી કી જિતની પ્યાસી હૈ ઉતની આજ તક કભી નહી થી. ઔર આગે ન હોગી. સંસાર કે પીડા કો વીરવાણી હી દવા હૈ. પહિલે દુનિયાકો અપની ઇશ્વરકી ઝુઠી કલ્પના છોડ દેની ચાહીએ. અખિલ દુનીયા મિથ્યાત્વ કે વ્યાધિમે પીડિત હૈ. જિન શાસનકી દવા આપ કે પાસ હૈ. ક્યા દવા દેનેકી દયા નહી કરોગે ? ૪૧૬

ખંડ બીજો.

સામાન્યરૂપે ગુરૂનું સ્વરૂપ.

પ્રકરણ ૧

ધર્મનો માર્ગ પોતે આચરી પછી બીજાને બતાવે તે ગુરૂ.

अवद्यमुक्ते पथि यः प्रवर्तते प्रवर्तयत्यऽन्यजनंच नि.स्पृहः
सएव सेव्यो स्वहितैषिणा गुरु. स्वयंतरँ स्तारयितुं क्षमः परं ॥

ભાવાર્થ—જે ધન ધાન્યાદિકના સંગ્રહથી નિઃસ્પૃહ બનેલો છે તે હિંસા, જુઠ, પારકાધનની ઈચ્છા તેમજ સ્ત્રીઓનો વિલાસ અને ખેતીવાડી આદિની કડાકુટથી રહિતજ થએલો હોય, તેજ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે અને બીજાઓને પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવી શકે છે. તેથી તે આ સંસારથી તરવાને અને લોકોને તારવાને પણ સમર્થ જ હોય છે માટેજ પોતાના આત્માના હિતની ઇચ્છાવાળાઓએ તેવા સ્પૃહા વિનાના ગુરૂઓની સેવા અવશ્યજ કરવી. કારણ તેવા નિઃસ્પૃહ ગુરૂઓના સમાગમ વિના જીવોને આ દુઃખમય સંસારથી તરવાનો રસ્તો મળી શકતોજ નથી, તેથીજ તેવા ગુરૂઓની સેવા કરવાની જરૂર છે બાકી જે ધન ધાન્યાદિકના સંગ્રહ કરવાવાળા અને પાંચે ઇંદ્રિયોના સુખને ઢુંઢવાવાળા તે નતો પોતે સંસારથી તરવાનો માર્ગ પકડી શકે છે તેમજ નતો બીજાને પણ તેવા માર્ગે ચઢાવી શકે છે. આ સ્થૂલ વાત સર્વને માન્ય થાય તેવીજ છે માટે તેવા નિઃસ્પૃહ થએલા ગુરૂઓની સેવા અવશ્યજ કરવી અને તેમ કરવાથીજ સત્ય માર્ગ મલી આવે છે. તેમજ દુનીયામાં એક એવી વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે કે-દુહોઃ-ગુરૂલોભી ચેલા લાલચી, દોનું ખેલે દાવ, દોનું ડુબે બાપડે, બેઠ પથ્થરકી નાવ ॥ ૧ ॥ એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.—

સદાચારવાળો જ્ઞાની તેજ વિશેષ ગુરૂ ?

विदलयति कुबोधं बोधयत्याऽऽगमार्थं
सुगति कुगतिमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति
अवगमयति कृत्याऽकृत्यभेदं गुरुर्यो
भवजलधिपोत स्तं विना नास्ति कश्चित् ॥

ભાવાર્થઃ—પ્રથમ-અસત્ય સિદ્ધાંતોના વચનો સાંભળવાથી થએલા કુબુદ્ધનો નાશ કરવાને સમર્થ હોય, તે કુબોધનો નાશ કરીને પછી-આગમાર્થ એટલે સત્યસિદ્ધાંતના અર્થનો બોધ કરાવે, ત્યાર બાદ–સારી અને નઠારી ગતિમાં લઇ જનાર પુણ્ય અને પાપના માર્ગનો પ્રકાશ કરે. તે પછી દાન, પુણ્ય, પરોપકાર આદિ પુણ્ય કૃતોના ભેદોનો અને હિંસા, જુઠ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન, લોભ આદિ પાપ કૃત્યોના ભેદોનો જેમકે–એક સાધુ માર્ગના કૃત્યોના ભેદોનો અને બીજા ગૃહસ્થ માર્ગના કૃત્યોના ભેદોનો ભિન્ન ભિન્ન પણાથી સમજાવી બોધ કરાવવાને પણ સમર્થ હોય, તેજ જ્ઞાની આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં જહાજ (નાવરૂપે) જીવોને તારવાને સમર્થ ગણાય તેવા ગુરૂવિના બીજો કોઇ જહાજ રૂપે નથી. હવે એ ગુરૂ સંબંધના બન્ને કાવ્યનો ટુંકમાં સાર એ છે કે પ્રથમ હિંસાદિકના પાપથી રહિત થએલો અને બીજા જીવોને પણ તેવા અઘોર પાપ કર્મોને છોડાવતો પોતે આ સંસાર સમુદ્રથી તરે છે અને બીજા જીવોને પણ તારે છે પોતે તરે તેજ બીજાને તારે જેમ જહાજ. બીજી વાત એ છે કે, જ્ઞાની ગુરૂ વિના શિષ્યમાં જ્ઞાન હોતું નથી તેમ ગુરૂના સદ્વર્તન વિના શિષ્યમાં પણ સદ્વર્તન આવેજ નહિ એ નિર્વિવાદ છે માટે પ્રથમ ગુરૂઓનું સદ્વર્તન હોવુંજ જોઇએ તોજ પરંપરામાં સદ્વર્તન ટકી શકે છે માટેજ અમો તેવા ઉત્તમ પુરુષના સદસદ્વર્તનનો વિચાર કરીને બતાવવાનો પ્રયત્ન કરીએછીએ.

॥ ઇતિ ધર્મનો માર્ગ પોતે આચરી પછી બીજાને બતાવે. તેમાં
જ્ઞાની હોય તે વિશેષ ગુરૂ ખંડ બીજે પ્રકરણ ॥ ૧ ॥

વૈદિકમતના ગુરૂ વ્યાસ ઋષિ. કલમ પાંચથી.

પ્રકરણ (૨) વેદવ્યચના માટે પુરાણકારોના ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયો

૧૮ પુરાણોના કર્તા–વ્યાસ સ્કંધ. પુ.–

(૧) સ્કંધ પુરાણ–ચોથો કાશીખંડ અધ્યાય ૧ લો. શ્લો. ચોથો.

अष्टादश पुराणानां कर्ता सत्यवती सुतः
मुनाऽग्रे कथयामास कथां पापाऽपनोदिनीं ॥८॥

ભાવાર્થઃ—અઢારે પુરાણોના કર્તા વ્યાસ હતા અને તેવ્યાસે પાપને દુર કરવા વાળી કથા કહી બતાવી હતી ૪।

(૨) જન્મતાંજ ૧૮ પુરાણ બનાવી વનમાં ગયા. ભાગવત. શંકાકોષ. શંકા ૧૮૧ મી પૃ. ૨૩ માં.

" વ્યાસજીનો જન્મ માતાના પેટથી થયો કે તુરતજ ૧૮ પુરાણ બનાવી જમીનથી ઉઠીને જગલમાં નહાસી ગયા. પૌરાણીઓ બતાવશે કે શા ભયથી ન્હાસી ગયા ?

વ્યાસજીના સબંધે કિંચિત વિચાર—કોઇપણ માણસ પોતાના વિચારોમાં પ્રથમ બહારના વિચારોને ભેળવીને પછી તે (પોતાના વિચારો બીજી વસ્તુમાં કલ્પે છે. જૈનોની માન્યતા ખાસ એવી છે કે જે કોઇ તીર્થંકર થવાના હોય તે પૂર્વના ભવમાં પોતાના સુકૃત્ય યોગથી જે ત્રણ જ્ઞાન મેળવેલા હોય તે ત્રણ જ્ઞાન સાહતજ જન્મ લે છે, તેથી તેમને તીર્થંકરના ભવમાં કલા કૌશલ્યાદિક કોઇપણ વ્યવહારિક જ્ઞાન બીજાની પાસે શીખવાની જરૂર પડતી નથી. પણ તેઓ તેમાં સ્વતઃ સિદ્ધરૂપનાજ હોય છે. આ જૈનોની માન્યતાને ગ્રહણ કરી પુરાણકારે વ્યાસજીના સંબંધમાં ગોઠવી એવું લખી દીધું હોય કે વ્યાસ જન્મતાની સાથે અઢારે પુરાણ બનાવી જંગલાં ચાલ્યા ગયા. એમ મારૂં ખાસ અનુમાન છે. કારણ (૨૪) ચોવીશ અવતારોમાં વ્યાસજીને (૧૯) ઓગણીસમા નંબરે ગોઠવેલા છે તેમના પૂર્વ ભાગમાં કલ્પેલા અવતારોમાં કે કોઇ પણ ઋષિમાં આવી કલ્પના કરવામાં આવેલી જણાતી નથી. માત્ર વ્યાસ ભગવાનમાંજ કરવાનું શું કારણ ? જન્મતાં અઢારે પુરાણ બનાવવાનું તો દૂર રહ્યું પણ તેમની આખી ઉંમરમાં પણ બનાવ્યાનું સંભવતું નથી. આતો કોઇ કોઇ પાછલથી થએલા બ્રાહ્મણ પંડિતોએ બીજા મતોના સંઘર્ષણમાં આવ્યા પછી તે તે મતના વિષયોને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે ગ્રહણ કરી સ્વેચ્છતાથી ઉંધું છતું પુરાણોમાં ગોઠવી પોતાનાં નામ છુપાવ્યાં છે અને પોતે મહાત્મા બની લોકોને ઉંધે રસ્તે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય ? એમ આ કેલવણીના સમયમાં દરેક વિચારી પુરૂષોને જણાઇ આવે છે.

(૩) વ્યાસની માતાએ વૃક્ષને ભેટી પુત્ર પેદા કર્યો. ભારત શંકાકોષ–શંકા ૧૨૨ મી. પૃ. ૧૬ મું.

(૪) "વ્યાસનું વીર્ય અરણીની લાકડીઓ ઉપર પડવાથી તે લાકડીઓને ગર્ભાશય નહિ હોવાં છતાં શુકદેવજીનો જન્મ થયો. શું આ પણ સંભવિત છે કે?"

(૫) વ્યાસની માતાની ઉત્પત્તિ માછલીથી, તેમની સાથે પારાસરની જબર જસ્તી, ભાગવત. શં. ૧૨૭ મી. પૃ. ૧૭.

" વ્યાસની માની ઉત્પત્તિ પ્રથમ માછલીથી થવી પછી તે મત્સ્યોદરીથી પારાશરે ધુમર વરસાવી અંધકાર કરી જબર જસ્તી કરવી. શું સંભવિત છે કે ? તે દિવસે બલાત્કાર સંભોગની કલમ કે કોર્ટ નહિ હશે કે ?

આમાં વિચારવાનુ કે–જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પત્તિની કથામાં–ચેટક રાજાની પુત્રી સુજેષ્ટા સાધ્વીની સાથે પેઢાલ નામના પરિવ્રાજકે પોતાની ધુંધ વિદ્યાથી અંધકાર ફેલાવી અકાર્ય કરેલુ, તેથી સત્યકીની ઉત્પત્તિ જણાવેલી છે, તો તે સંબંધ ઉલટ પાલટ કોણામાંથી કોણે કર્યો તે વિચારવાનુ કામ ઇતિહાસજ્ઞોનુ છે. અમોએતો જૈનઅને વૈદિક એમ બન્ને તરફનો ઇતિહાસ બતાવી દીધો છે.

॥ ઇતિ—(૧) વ્યાસ ૧૮ રે પુરાણનાકર્તા, સ્કંધ–પુ ૦ (૨) જન્મતાંજ બનાવી વનમાં ગયા, ભાગ ૦ (૩) વૃક્ષને ભેટવાથી સત્યવતીને વ્યાસપુત્ર ભારત. (૪) વીર્ય અરણી પર પડતાં શુકદેવ; ભાગ ૦ (૫) માતાની ઉત્પત્તિ માછલીથી તેમની સાથે પારાસરની જબરજસ્તી, ભાગ ૦ એમ કલમ પાંચથી વ્યાસનો વિચાર.

ફરીથી કલમ ચાર.

(૧) વ્યાસના અવતારરૂપે ઇશ્વરે પુરાણ બનાવ્યાં ભગવત શં. ૩૭૬ પૃ. ૫૪,

" ઇશ્વરે વ્યાસનો અવતાર લઇને પુરાણ બનાવ્યાં. શું ઉચિત છે કે ? "

(૨) મહાદેવથી લડી વ્યાસે વ્યાસકાશી બનાવી. શં. ૨૪૪ ની પૃ. ૩૪ કાશીખંડ.

" વ્યાસનું મહાદેવજીની સાથે લડવું અને વ્યાસકાશી અલગ બનાવવી. શું સંભવિત છે ? " આ વાતનો વિચાર સ્કંધ પુ૦ ૪ થો ખંડ **તેના બીજા ભાગનો** અધ્યાય ૯૬ મો, પત્ર ૩૩૫ માં જુવો.

(૩) વેદાદિક બનાવી વ્યાસ મૂઢ થયા પછી ભાગવત બનાવ્યું. શં.૩૪૦ મી પૃ. ૪૮ મું. દેવી ભાગવત સ્કંધ ૩ જો.

वेदशास्त्रा पुराणानि वेदांतं भारतं तथा ॥
कृत्वा संमोहसंमूढोऽ भवं राजन् ! मनस्यऽपि ॥

ભાવાર્થ-વેદોની શાખા, અને પુરાણ તથા વેદાંત સૂત્ર અને ભારત બનાવી હું વ્યાસ મોહથી મૂઢ થઇ ગયો ત્યારે ભાગવત બનાવ્યું તો ભલા એ માનનીય અને પ્રમાણિક શી રીતે માની શકાય ? ”

(૪) બધા શાસ્ત્રોથી ભાગવતને ઘણું હલકું જણાવ્યું છે. પદ્મપુરાણ.

(શં. ૨૪૪ પૃ. ૩૫.)

"वेदैर्विहीनाः प्रपठंति शास्त्रं, शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः, पुराणहीनाः कृषिणो भवंति, भ्रष्टास्ततो भागवता भवंति ॥

વેદથી વિહીન હોય તે શાસ્ત્ર ભણે છે. શાસ્ત્રથી વિહીન હોય તે પુરાણ ભણે છે. અને જે પુરાણથી વિહીન હોય તે ખેતી કરનારા હોય છે અને એ બધાથી જે વિહીન હોય છે તે ભાગવતી બને છે. શું આશ્લોકાનુંસાર ભાગવત વાંચવાવાળા ભ્રષ્ટ નથી શુ ? ”

વ્યાસના સબંધમાં કિંચિત્ વિચાર–સ્કંધ. વાળાએ અઢારે પુરાણના કર્તા વ્યાસ એમ ચોથા ખંડમાં લખીને બતાવ્યા તો આ સ્કંધ પુ૦ અઢારમાં ગણાય કે નહિ ?

ભાગવતવાળાએ—જન્મતાંજ અઢારે પુરાણ બનાવી વ્યાસને વનમાં નાસી જવાનું લખીને બતાવ્યું અને એજ પુરાણવાળાએ–વનમાં ગયા પછી વ્યાસનું વીર્ય અરણીમાં પડયા પછી શુકદેવજીની ઉત્પત્તિ બનાવી. વળી ભાગવત વાળાએ–વ્યાસને ઇશ્વરના અવતારમાં ગોઠવી ફરીથી પણ અઢાર પુરાણના કર્તા લખીને બતાવ્યા, તારે દેવી ભાગવત્ વાળાએ–વેદ, વેદાંત, અને પુરાણોના અન્તે ભાગવત બનાવ્યાનું લખીને બતાવ્યુ. છેવટે પદ્મપુરાણ વાળાએ–ભાગવતને ભ્રષ્ટ સ્વરૂપનુ લખીને બતાવ્યું. મહાભારતવાળાએ વૃક્ષનુ આલીંગન કરી ચરૂ ખાધા પછી સત્ય વતી થી વ્યાસની ઉત્પત્તિ બતાવી. ભા. વાળાએ–પારાસરે ધુમ્ર વર્ષાવી મત્સ્યોદરીથી વ્યાસની ઉત્પત્તિ બતાવી. આબધી વાતોમાંથી આપણે કઇ વાતને સતારૂપે ગ્રહણ કરવી ? અને આ બધા લેખકોમાંનો કયો સાચો ?

॥ ઇતિ—(૧) ઇશ્વરે વ્યાસ થઇ પુરાણ બનાવ્યા ભાગ૦ (૨) મહાદેવ સાથે વ્યાસ લડયા તેથી વ્યાસકશી જુદી, સ્કંધ પુ૦ (૩) વેદાદિકમાં મૂઢ થયા પછી ભાગવત૦ (૪) શાસ્ત્રોમાં હલકું ભાગવત, પદ્મપુરાણ૦ એમ કલમ ચાર તેનો વિચાર વિષ્ણુએ વ્યાસનો અવતાર લઇ જન્મતાંજ ૧૮ પુરાણો બનાવ્યાં આમાં સત્ય કયું ?   ખંડ ૨ જો. પ્રકરણ બીજું.

પુછે કે કયા કાળમાં અને કયા સ્થાનમાં ? તો એનો કંઇ ઉત્તર છે કે ? અમારા વિચાર પ્રમાણે તો વિષયાભિલાષીઓએ લોકોને આત્મિક ધર્મ છોડાવી ઉંધે માર્ગે ચઢાવેલા હોય એમ સમજાય છે ? જો એમ ન હોત તો આત્મિક ધર્મની જાગૃતિના સમયમાં યજ્ઞ ધર્મને શું કરવાને ઢાંકી મુકવો પડતો ? તેથી ઉપરનું લખાણ કોઇપણ પ્રકારથી યોગ્યપણે થએલું હોય એમ આપણાથી કબુલ રાખી શકાય તેમ છે ? વિચાર કરીને જુઓ સુજ્ઞ પુરૂષોને વધારે શું કહેવું !

(૪) એક પુત્ર હોમો, સો પુત્ર થશે, લોમેશ ઉપદેશ. મહાભારત વનપર્વ અધ્યાય ૧૨૭ મો (શં. ૪૫૨ પૃ. ૭૨)

" સોમક રાજાને સો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા માટે, લોમશ ઋષિએ સોમકના પુત્ર જંતુને કાપી–તેનો યજ્ઞમાં હોમ કર્યો. શું આ માનવા લાયક છે ? જીવતા માણસને કાપીને યજ્ઞમાં હોમવું, અને તેથી દેવતાનું પ્રસન્ન થવું. શું આ અઘોરીઓના કર્મ જેવું નથી ? શું એવા ભોગ લેનારને દેવતા પદવી આપવી યોગ્ય છે ? આવા મનુષ્યના ભોગ આપવા માંડયા હશે ત્યારેજ કંટાલી બુદ્ધદેવે અહિંસા ધર્મ કહાડયો હશે. આજના પૌરાણીઓ ઘણા પુત્રવાળા થવા (વસ્તી વધારવા) કેમ પોતાના એક છોકરાને યજ્ઞમાં હોમતા નથી ? શું આ વાક્ય ભગવાન્ વ્યાસજીનાં છે ? ઇત્યાદિ. "

આ લેખમાં જરા વિચારવાનું કે લોમશ ઋષિએ સો પુત્ર થવાની આશા બતાવી સોમક રાજાના પુત્ર જંતુનો હોમ કરાવ્યો. આમાં કોઇ ધર્મની બાબત હોય તેમ જણાતું નથી. માત્ર સ્વાર્થ પુરતીજ હશે એમ લાગે છે.

દુનીયા સ્વાર્થના માટે વિજયાદિકમાં–એક એકના નાશના માટે અનેક પ્રકારની ખટપટો કરતી આવી છે અને વર્તમાનમાં પણ થતી જોઇએ છિએ જેવે જેવા પ્રકારનો લાગ જડી આવે તે તેવા પ્રકારના ઉપાયો યોજી ગયા છે અને યોજી પણ રહ્યા છે. તેવા પ્રકારના વિચારોમાં મુખ્યપણે રાજ્યમાં પુરોહિતોની સલાહ પણ લેવાતી હતી. ગાદીની માલિકીનો હક મોટો પુત્ર હોય તેનો ગણાય છે તેમાં અણબનાવ થતાં આવા પ્રકારના ઉપાયો યોજી શકાય કે નહિ ? કહ્યું પણ છે કે " यदीच्छेत् नरकं गन्तुं चेत् दिनमेकं पुरोहितः " જેને નરકમાં જલદી જવાની ઇચ્છા હોય તેણે એકજ દિન પુરોહિતનો અધિકાર સ્વીકારવો.

જુવો કે વેદોમાં-માતૃમેધ, પિતૃમેધ, પણ લખાયો છે અને તે પ્રમાણે પીપલાદે પોતિનાજ માતાપિતાને યજ્ઞમાં હોમાવી પોતાનું-વૈર લીધેલું એમ પ્રાચીન ઇતિહાસથી જણાય છે. જો કદાચ તેવા યજ્ઞોથી મોટા ફળની આશા ખાતી આવી હોત તો આજ સુધીમા તેવા યજ્ઞો સેંકડો નહિ પણ હજારો થઇ ગયા હોત ! અને તેના પુસ્તકો મોટા મોટાં સેંકડો લખાઇને બહાર પડી ગયા હોત. આ મારૂં ટુંકપણાનું અનુમાન સજ્જન પુરૂષોએ વિચારવા જેવું છે. જો કદાચ આ મારા વિચારો અયોગ્ય લાગતા હોય તો તે સજ્જનો પોતાના ખરા વિચારો બહાર પાડશે તો તે વિચારોને વળગી પડવા એક નહિ પણ આખી દુનીયાંનાજ લોકો તેણે વળગી પડશે. સ્વાર્થમાં અંધ બનેલી દુનીયા કયું અકાર્ય કરતા પાછી પડે તેવી છે ? માટે પૂર્વકાળમા થએલા આ બધા યજ્ઞો ધર્મના માટે થએલા હોય એમ જણાતું નથી પણ ધર્મના રસ્તાથી ચુકીને થએલા હશે એમ મારૂં અનુમાન થાય છે. તે સમયમાં ભુદેવોનું રાજ્ય સ્વતંત્ર હતું તેથી તેમણે તે સમયમા કોઇ પુછે તેવુ ન હતું. ઇત્યલં ॥

---

(૫) શ્રાદ્ધમાં માંસ ન જમે તો, પશુરોમ વર્ષ જેટલા સુધી નરક,

વસિષ્ટ સ્મૃતિ પૃ. ૪૩ સું. શ્લો ૩૧ મો

" શ્રાદ્ધનુ નોતરૂ માની લઇ ત્યા ગએલાને માંસ પીરસ્યું હોય અને જો તે માંસ ન ખાય તો તે બ્રાહ્મણ કે મુનિ-પશુના શરીરમાં જેટલા રોમ (સૂક્ષ્મ કેશ) હોય તેટલા વર્ષો સુધી નરકમા જઇને પડે ૩૧॥ "

આ લેખ-ત્યાગીઓના ઉપદેશથી ત્યાગી થએલા બ્રાહ્મણોને નરકનો ભય બતાવી પોતાની પક્તિમા ભેલવવા માટે લખાએલો હોય એમ સમજાય છે નહી તો દયાલુઓને નરક શી ? જો એમ હોય તો અહિંસા પરમો ધર્મ રૂપ જે વેદની ુતિ છે તેનો અર્થજ શો ?

---

(૬) મામાદિકથી બ્રાહ્મણો માટેનું શ્રાદ્ધ તે અગસ્તિ ખાઇ ગયા. ભવિષ્ય પુરાણ પૃ ૪૯૯-શ્ર-૩૫૭-પૃ. ૫૨)

" એક દિવસે ઇલ્વલે અગસ્તિ મુનિએ શ્રાદ્ધમા જમવાને આમંત્રણ કર્યું ત્યારે અગસ્તિ મુનિએ કહ્યું કે તે જે તમામ વિપ્રોના માટે માસાદિ ભોજન

એકત્ર કર્યું છે તે સઘળું હું એકલોજ ખાઇશ ઇન્વલે તે માગણી કબૂલ રાખી અને અગસ્ત મુનિજીની આગળ સંપૂર્ણ માંસ પીરસી દીધું અને અગસ્તિ ગુરૂ જ્ઞાની ચટ કરી ગયા શું આ વાત યથાર્થ છે કે ?"

---

(૭) શ્રાદ્ધાદિમાં માંસ ખાવામાં દોષ નથી યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો શ્લો. ૧૬૯ મો (મ મી પૃ ૧૯૦)

'અન્નના અભાવમાં માંસ ભક્ષણ કર્યા વિના પ્રાણ જતા હોય તો રોગમાં, નિમંત્રિત કરેલ શ્રાદ્ધમાં, અને પ્રોક્ષણ નામવાળા (વદોકત સંસ્કારવાળા) યજ્ઞમાં માંસ ભક્ષણ કરતા હુવા, તેમજ દેવતાનું અને પિતરોનું પૂજન કરતા બચેલા માંસને ખાવાવાળા દોષને પ્રાપ્ત થતા નથી ઇત્યાદિ"

અનાથ, ગરીબ, નિરપરાધી જીવોને મહાત્રાસ આપ્યા વિના માંસ કયા પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાય ? તો પછી મહાત્રાસ આપના દોષ નથી એમ કેવી રીતે કહી શકાય ? દેવતા અને પિતરો શું માંસ ખાય છે ? કહેશો કે ખાતા નથી તો પછી આ બધો પ્રપંચ શાના માટે ?

ઇતિ–(૧) યજ્ઞોમાં બ્રાહ્મણો પશુઓને મંગાા ભાગ ૦ા (૨) માંસ ભક્ષકો તે જીવોને સ્વર્ગે જવાનું કહેતા વિષ્ણુ પુ૦ા (૩) બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા મનુસ્મૃતિ ૦ા (૪) એક પુત્રના હોમથી સો પુત્રોની આશા, ભારત ૦ા (૫) શ્રાદ્ધના માંસ ન જમે તે નરકમાં, વશિષ્ટ ૦ા (૬) બ્રાહ્મણોના મઠેનું માંસાદિક અગસ્તિ ખાઇ ગયા ભવિષ્ય પુ ૦ા (૭) શ્રાદ્ધાદિકમાં માંસ ખાતા દોષ નથી, યાજ્ઞવલ્કય ૦ા એ કલમ સાતનો કરી બતાવેલો વિચાર ખંડ–બીજે પ્રકરણ ત્રીજું સં૦ ॥

॥ કલમ ૧૫ થી કરેલા વિચાર વાળું પ્રકરણ ૪ થું.

માંસાદિકના શ્રાદ્ધથી શું પિતૃઓ તૃપ્ત થતા હશે કે બ્રાહ્મણો !

(૧) પૂજિત માંસને ખાતા દોષ નથી, ન ખાય તે પશુ થાય.

મનુસ્મૃતિ–અધ્યાય ૫ મો, શ્લો ૩૨ મો અને ૩૫ મો(મ મી. પૃ ૧૮૪)

" વેચાતું લાવેલું માસ, જીવોને મારીને પેદા કરેલું માંસ, અથવા પિતરોનું પૂંજન કરી લેવે પછી તે માંસને ખાવાવાળો દુષિત થતો નથી. ૩૨ । શ્રાદ્ધમા અને મધુપર્કમાં શાસ્ત્રની મર્યાદાથી બનેલુ માંસ જે ખાતો નથી તે મરીને પરલોકમા ૨૧ વાર પશુનો જન્મ લે છે ૩૫ ॥. "

આમાં જરા વિચાર—માસના લાલચુઓએ માંસને અદૂષિત ઠરાવ્યું છતાં તેવા પુણ્યાત્માને ઘણા ઉત્પન્ન થતા ન ખાય તો તેણે પોતાની પંક્તિમા મેળવવા જે એકવીશવાર પશુ યોનિમાં ઉત્પન્ન થવાનો ભય બતાવ્યો તે વિચારવા જેવો શું નથી ?

પૂર્વના મોટા મુનીઓ શુ હિંસકજ હશે ?

(૨) મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૫. મો. શ્લોક. ૨૨, ૨૩ મો

(મ. મી. પૃ. ૧૮૨)

" યજ્ઞના માટે, તેમજ પાલન કરવાને યોગ્ય માતા પિતા આદિના માટે સાગ સારા હરિણો અને પક્ષીઓને બ્રાહ્મણ મારે. કેમકે પૂર્વકાળમાં થએલા અગસ્ત્ય મુનિએ તે પ્રમાણે કરેલું છે અને તેનાથી પણ પૂર્વ કાળમાં બ્રાહ્મણોના તેમજ ક્ષત્રિયોના, યજ્ઞમાં પણ જે હરણો અને પક્ષિઓ હતાં તેનાથી પુરોડાસ થઇ ગએલા છે માટે તેમ કરવાને હરકત નથી. "

આમા જરા વિચાર—દુનીયામા ચાલુ વ્યવહાર હોય તેનો ઉપદેશ દેવાની જરૂર, મહાત્માઓને હોતી નથી ? તેમા અનીતિ કે અયોગ્ય હોય તેણે અટકાવવાનો ઉપદેશ મહાત્માઓ કરે ? તો પછી જે અઘોર કર્મ હોય તેનો ઉપદેશ મહાત્માઓથી કેવી રીતે કરી શકાય ? તેવા અઘોર કાર્યમાં તો જીવો પોતાના પૂર્વ કર્મના અનિષ્ટ સંયોગોમા પડેલા સ્વભાવિકપણાથીજ કરી રહેલા છે. તેવા અનિષ્ટ કાર્યમા મહાત્માઓ ઉપદેશક બની જાય તેતો અનિષ્ટમાં અનિષ્ટજ ગણાય એમ જૈન સિદ્ધાતનો ઉપદેશ છે. વૈદિક મતના કેટલાક ઉપદેશકો પોતાના વિષયોની લાલચમા પડેલાઓમા ઉલટીજ ગંગા વહેતી હોય

તેવા લેખો આપણી નજરે જોવામા આવે છે. બાકી અનિષ્ટ કાર્યમા ઉપદેશ દેવાની જરૂર મહાત્મા પુરૂષોએ સ્વીકારીજ નથી તો પછી કેવી રીતે લખી શકાય કે-હરિણો અને પક્ષીઓ બ્રાહ્મણ મારે ?

---

(૩) યજ્ઞ શ્રાદ્ધાદિકમા ભળીને જે માસ ન ખાય તે બ્રાહ્મણજ નહિ. વ્યાસ-સ્મૃતિ. પૃ ૨૫ મા શ્લો. ૫૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૯૭)

" યજ્ઞમા કે શ્રાદ્ધમાં જોડાએલો બ્રાહ્મણ માસ નથી ખાતો તે બ્રાહ્મણ-પણાથી રહિત થાય છે. તેમજ પિતૃદેવતાઓનુ પુજન કરીને શીકારથી મેળવેલુ માસ જે ખાતો નથી તે પણ બ્રાહ્મણપણાથી રહિતજ થાય છે. ૫૬ "

કોઇ પડિતે લખ્યુ કે-શ્રાદ્ધમા કે યજ્ઞમા ભળીને જે માસ નથી ખાતો તે નરકમા જાય, ત્યારે બીજા પડિતે બ્રાહ્મણપણાથી ભ્રષ્ટ કર્યો. આવા આવા પ્રકારના લેખો જોતા એમ સમજાય છે કે-આ લોકના સુખમા મગ્ન થએલા પડિતોએ ધર્મના બ્હાને આ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ ચલાવેલી હોવાથી ઘણા લોકોને માન્ય જણાતી નથી

---

(૪) વેદાદિભણે-માંસાદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતા પિતરોની તૃપ્તિ

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧લો, શ્લોક ૪૫ ૪૬ મો (મ. મી પૃ. ૧૮૯)

" જે બ્રાહ્મણ દિન દિન પ્રત્યે પ્રશ્નોત્તરવાળા વેદ-વાક્યોને ભણે છે અને બ્રાહ્મ આદિ પુરાણોનો પાઠ કરે છે અને મનુઆદિ ધર્મશાસ્ત્ર, રૂદ્ર, દૈત્યમંત્ર, યજ્ઞોની કથા, ભારતાદિ ઇતિહાસ વિદ્યા, એ બધા શાસ્ત્રોને શક્તિને અનુસાર નિત્ય ભણે છે અને માસ દુધ ભાતથી દેવતાઓને તૃપ્ત કરે છે તે મધ અને ઘૃતથી પિતરોની તૃપ્તિ કરે છે. ૪૫ । ૪૬ ।"

જીવોની ગતિ કર્મને અનુસરતી માનીએ તો-પિતરોના ગતિ કઇ થઇ માનવી ? માસાદિકથી તૃપ્ત થતા દેવો ઉચ્ચ કોટિના હોતા નથી માટે શમ દમાદિકનો માર્ગ છોડી બીજે માર્ગે જતા આત્માને લાભ મળી શકતો નથી માટે ઉપરનો લેખ વિચારવા જેવો છે

॥ ઇતિ (૧) પૂજિત માંસ ન ખાય તો પશુ થાય, મનુ૦।

(૨) પૂર્વના મોટા મુનિઓ શું હિંસક હશે? મનુ૦।

(૩) યજ્ઞ શ્રાદ્ધાદિકમાં માંસ ન ખાય તે બ્રાહ્મણજ નથી. વ્યાસ૦।

(૪) માંસાદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતૃઓની તૃપ્તિ થાય, ચાર

વલ્કય૦। એમ કલમ ચારનો વિચાર.

જ્યાં જોઇએ ત્યાં માંસની લાલચનાજ લેખો રોજે બે હજાર ગાયોને મરાવી દાન દેનાર રંતિ દેવ.

(૫) મહાભારત વનપર્વ અધ્યાય ૨૦૮ મો. શ્લોક ૮ થી ૧૦ (મ. મા. પૃ. ૧૧૦)

"હે બ્રાહ્મણ! રાજા રંતિદેવ રસોડામાં નિરંતર બે હજાર પશુઓ અને બે હજાર ગાયોને મારીને તેના માંસની સાથે અન્નાદિક અપાયા કરતુ તેથી તે રાજાની અતુલ કીર્તિ સર્વ જગોપર ફેલાઇ હતી. ઇત્યાદિ."

આમાં કિંચિત્ વિચાર-રંતિદેવ ચાર હજાર જીવોનો સંહાર કોઇના ઉપદેશથી કરતો હશે કે પોતાની મેળે? જો પોતાની મેળે કરતો હોત તો તેના ભક્તો અને પ્રશંસકો દયાવાળા ઉત્તમ તો ન હોત? તેથી આવી પાપમય પ્રવૃત્તિ કરનાર કરાવનાર શિષ્ય ગુરૂમાં તરણ તારણ કયો? તેનો વિચાર સાધારણ માણસ પણ કરી શકે તેમ છે?

(૬) ૫૦, ૨૫ પાડા, બકરાંથી તર્પણ કોનું થાય? ભવિષ્ય પુરાણ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૧૨૬ મો (શં ૩૧૫ પૃ. ૫૩

"મહાનવમીના વ્રતમાં એમ લખ્યું છે કે-આઠમના રાત્રીના જાગરણની વિધિ-નટ, વેશ્યા આદિનો નાચ કરાવી રાત્રી વ્યતીત કરવી. સવાર થતાંજ સો અગર પચ્ચાસ, અથવા પચ્ચીસ-પાડા, બકરાં વિગેરે બલીદાનમાં ચઢાવે અને

દારૂના ઘડાથી પરમેશ્વરીનું તર્પણ કરે. વાહજી વાહ !! અમારા પૌરાણીજીઓને તે પૂજ્ય કરાવતાં ચકાચક થતી હશે ? મફતનો દારૂ અને માંસ મળે તે શું કામ છોડે ?"

આ પુરાણકારના વિચારો કેટલા હલકા અને કેવા નિર્દયપણાના હશે ? આવા આવા અનિષ્ટ લેખોથી દુનીયામાં પાપનો પ્રચાર થયો હોય એમ અનુમાન ન કરી શકાય ? તેવા અનિષ્ટ લેખકો ધર્મની પ્રવૃત્તિને ચલાવવાનો દાવો કેવી રીતે કરી શકતા હતા ? તે સુજ્ઞોને વિચારવાનું છે.

(૭) શય્યાદિકના દાનમાં પણ દૂધ, માછલી ન ચુકયા.

યાજ્ઞવલ્કય અધ્યાય ૧ લો. શ્લો ૨૧૪ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૯૧)

(૮) ગણેશની ભેટના બ્હાને માંસ લેવાનો પ્રયત્ન.

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ અ. ૧ લો. શ્લો. ૨૮૭ થી ૨૮૯. (મ. મી. પૃ. ૧૯૩)

"કાચો અને પકાવેલો ભાત, તિલોની પીઠીની સાથે મળેલું અન્ન, મચ્છ, પકાવેલું માંસ, કાચું માંસ, વિચિત્ર પ્રકારનાં ફુલ, સુગંધી વસ્તુ, ત્રણ જાતની મદિરા, મૂલી, પુરીઓ, પુડા, એરંડાની માલા, દહીભાત, ગોલવાળી ખીર લાડવા, એ બધાને ભેગા કરી ગણેશજીને ભેટ આપે. ગણેશ પાર્વતીજીની સ્તુતિ કરે અને પૃથ્વી ઉપર માથું નમાવીને નમસ્કાર કરે. ૨૮૭, ૮૮, ૮૯ નો અર્થ."

પ્રથમ ગણેશની ઉત્પત્તિ—પાર્વતીના હાથના મેલ આદિથી બતાવેલી, નિર્ણય વિનાની છે. દેવો નૈવેદ્ય ખાતા નથી પણ પૂજકોના નિર્વાહ માટે હોય તો તેવા પ્રકારનું નૈવેદ્ય તેમના માટે શું અયોગ્ય ન ગણાય ? આ ભેટમાં ત્રણ જાતની મદિરા અને કાચું પાકું માંસ લખ્યું તે કોના માટે ? એ વિચારવા જેવું છે.

(૯) અગ્નીના પાત્રમાંથી માંસાદિક લેતાં શુદ્ધ.

અત્રિસ્મૃતિ. પૃ ૪૪માં શ્લોક. ૨૪૯ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૯૭)

" લીલુ માસ, ઘૃત, તેલ, અને ફળથી ઉત્પન્ન થએલું તૈલાદિ, ભ ગીના પાત્રમા રાખેલા હોય પણ તેના પાત્રમાથી આપણા પાત્રમા લઇ લઇએ કે શુદ્ધ થઇ જાય ૨૪૯ ॥ "

ભ ગીના નામથી ભડકવાવાગા બ્રાહ્મણને પોતાના પાત્રમા પડતાની સાથે લોહિથી પચપચુ લીલુ માસ શુદ્ધ શા કારણથી ?

॥ ઇતિ (૫) દિનપ્રતિ બે હજાર ગાયોના માસનુ દાન દેનાર રતિદેવ, ભારત વ. (૬) ૨૫-૫૦ પાડા, બકરાનુ તર્પણ કોનુ ? ભવિષ્ય ૦ પુ૦ (૭) શય્યાદિ દાનમા પણ દુધ, મ છલી ન મૂકયા, યાજ્ઞવલ્કય ૦ (૭) ગણેશની પૂજાના બહાને માસ લેવાનો પ્રયત્ન, યાજ્ઞવલ્કય ૦ (૮) ભંગીના પાત્રમાથી માસાદિક લેતા શુદ્ધ, અત્રિસ્મૃતિ. ૦ કલમ ૫ થી ૯ ના વિચારનુ સ્પષ્ટીકરણ

---

(૧૦) બ્રાહ્મણાદિ અતિથીના માટે બળદ કે બકરો પકાવે.

વશિષ્ટ સ્મૃતિ પૃ ૨૦, ૨૧ મા કલમ ૮ મીનો ભાવાર્થ (મ મી પૃ ૧૯૬)

" અને જે શ્રુતિમા લખ્યુ કે આવેલા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, રાજા અથવા અતિથીના માટે-મોટા બળદને અથવા મોટા બકરાને પકાવે, એ પ્રમાણે બ્રહ્માણાદિક અતિથીનો સત્કાર કરે. ૮॥ "

બ્રાહ્મણ કે અતિથી (સાધુ) ના માટે ખાસ ઉપયોગી જાનવરોના નાશ કયા ગુણને માની બતાવ્યો હશે ? શું સત્કારના માટે બીજી ઉત્તમ ચીજો મહાત્માને નહિ દેખાઇ હોય ?

---

(૧૧) ઋષિઓ પ્રાણ લેવાનું કહે, જીવોને કોનુ શરણ ?

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૭ ઠો શ્લોક ૧૮ મો (મ મી. પૃ ૧૮૨)

" શ્વાવિધ, (સેહ) શલ્ય-સેહની તુલ્ય મોટા મોટા કેશવાળા ગોધા, ગેંડા, કાચબા, શશલા, પાચ નખવાળા એ પાચ અને ઉટને છોડીને બીજા એક તરફના દાતવાળા ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે એમ મનુ ઋષિ કહે છે. "

આ બિચારા નિ:પરાધી જીવો—પરવશપણાથી અજ્ઞાની પશુઓના તો ભક્ષ્ય જ થઈ રહ્યા છે, પણ મોટા જ્ઞાનીઓ અને મહાત્માઓ તેમનો ભક્ષ કરવા લલચાય ત્યારે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીઓમાં ફેરક કયા મોટા ગુણથી માનવો ? તે વાત અમો ખરી રીતે સમજી શકતા નથી.

---

(૧૭) બ્રહ્માએ બધા જીવો ખાવાને રચ્યા માની શકાય ?
મનુ સ્મૃતિ અધ્યાય ૫ મો. શ્લોક ૨૮ થી ૩૦ સુધી. (મ. ભી પૃ ૧૮૩)

" બ્રહ્માએ સંપૂર્ણ જીવોને અન્નરૂપે કલ્પેલા છે. ચોખા આદિ સ્થાવર જીવો છે અને પશુ પક્ષી આદિ જંગમ જીવો છે આ બધું સંપૂર્ણ જીવોનું ભોજન છે. અર્થાત પોતાના પ્રાણની રક્ષા માટે ભક્ષણ કરે પણ સદાકાળ ભક્ષણ કરે નહિ. જેમકે—ચર જીવો (મૃગાદિક) ના માટે, અચર જીવ વસ્તુ (તૃણાદિક છે) અને દંષ્ટ્રા વિનાના હરણ આદિના માટે અને હાથવાળા મનુષ્યાદિકોના માટે, હાથ વિનાના જે મચ્છાદિકો છે તે, અને સિંહાદિક શૂરવીર જીવોના માટે ભીરૂ હાથી આદિક એ સર્વ પ્રાણીઓ એકેકના ભક્ષ્ય છે. તેથી ખાવાવાળાં જીવો ખાવાને યોગ્ય, પ્રાણીઓને ખાય તેથી તે દૂષિત થતા નથી; કારણકે બધાએ પ્રાણીઓને ખાવાના માટેજ બ્રહ્માએ રચેલા છે. " ૨૮, ૨૯, ૩૦ "

પ્રથમ તો આપણે બ્રહ્માનીજ ઉત્પત્તિ વિચારીએ—એક વખત દેવીના હાથ ઘસવાથી. વળી બીજો લેખ જોતા એક ઇંડાથી. વળી ત્રીજો લેખ જોતા વિષ્ણુની નાભિ કમલથી. વળી ચોથો લેખ જોતા શિવજીની આજ્ઞાથી. એમ અનેક પ્રકારે પરવશતાથીજ ઉત્પન્ન થએલા જણાય છે. તો પછી તેમને સંપૂર્ણ જીવોને અન્ન રૂપે કલ્પેલા છે અને બધાએ જીવો ખાવાને માટેજ રચેલા છે, એમ કયા પ્રકારથી સિદ્ધ કરી શકાય ? વળી કહેવું કે—ખાવાને યોગ્ય જીવોને ખાવાથી દૂષિત થતા નથી આ લેખનો અર્થ શો ? શું તેવા માંસના ભક્ષક જીવો મોક્ષમા જતા હશે કે સ્વર્ગમા ? પુણ્ય પાપને માનવાળા ડાહ્યા પંડિતોના નિર્દયપણાના આવા લેખો હોય ખરા કે ?

વળી જુઓ—આ સૃષ્ટિ અનાદિકાળથી ચાલતી આવેલી છે અને ભવિષ્યમા ચાલ્યા કરવાનીજ છે. જુવો ' જૈન દૃષ્ટિએ જગત્" સંબંધીનો પહેલો લેખ અને સૃષ્ટિ કર્તાના સંબંધનો જુવો બીજો વૈદિક મતનો લેખ. સૃષ્ટિ કરવાનો દાવો કેટલા દેવો કરી રહ્યા છે. વિચારીને જુવો—તેમાનો કયો સાચો ? વસ્તુની સ્થિતિનો નિર્ણય શું આ મહાત્માએ નહિ કર્યો હોય ?, જો પોતાનાજ સિદ્ધાંતનો વિચાર

કર્યો હોત તો આ બધું બ્રહ્માએજ પેદા કર્યું એવું નજ લખી શકતા માટે આ લેખજ વિચાર પૂર્વક યોગ્ય લખાયો છે એમ અમોને જરાપણુ લાગતો નથી. આપ સજ્જનો પણુ વિચાર કરશો તો મારાજ મતને મલતા થશો કે કોઇ સત્ય વસ્તુ એક સ્વરૂપવાળી બતાવી સંતોષ આપશો."

(૧૩) મૃગાદિકના માંસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ ઋષિઓ જમ્યા.

પદ્મપુરાણુ પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યા. ૩૩ મો. પત્ર ૯૭ મું. શ્લોક ૭૭ થી ૮૪ સુધીનો સાર-(મ. મી. પૃ. ૧૦૭).

"ઋષિઓએ-રામચંદ્રજીને કહ્યું કે તમો રાજા દશરથનું શ્રાદ્ધ કરો તેમાં પવિત્ર માંસ, અને ધાન્યાદિકથી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવો. તે સાંભળીને રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણુજીને કહ્યું કે-માંસાદિકથી ભોજનની તૈયારી કરાવો. ત્યારે લક્ષ્મણુજી-ખરગોસ, મૃગાદિ, જાનવરોને મારીને લાવ્યા. બીજી સામગ્રી પણુ તૈયાર કરી. સીતાજીએ રસોઇ બનાવી. ઋષિઓ, બ્રાહ્મણો ભારદ્વાજ આદિ સ્નાન કરીને આવ્યા પૂર્વોકત ભોજન જમ્યા પછી દક્ષણા લઇને ચાલ્યા ગયા ઇત્યાદિ.

આ શ્રાદ્ધમાં-જમદગ્નિ, ભારદ્વાજ, લોમશ, દેવરાત, શમીક, આદિ પણુ હતા અને એ બધાએ મોટા મોટા ઋષિઓએ માંસ ખાધું હતું." આમાં થોડો વિચાર " **अहिंसा परमो धर्मः** " એ વેદની શ્રુતિનું પાલન કરવા માસાદિકના ત્યાગી તે નાસ્તિક કયા પ્રકારથી ? અને માંસાદિકના લાલચુઓ તે આસ્તિક કયા પ્રકારથી ? અને તે ગુરૂના ગુણુવાળા પણુ કયા પ્રકારથી ?

(૧૪) કૌશિકના ૭ પુત્રો ગાયને ખાઇ નિર્ભય થયા.

પદ્મપુરાણુ-સૃષ્ટિ ખંડ. અધ્યાય ૧૦ મો. શ્લોક ૫૬ । ૫૭ (મ. મી. પૃ. ૧૦૮)

વળી કૌશિક ઋષિના સાત પુત્રોએ એક ગાયને મારી નાખી, પછી શ્રાદ્ધ કરી તેનું માંસ ભક્ષણુ કરી ગયા. પછી શંકા રહિત થઇને ગુરૂજીને કહેવા લાગ્યા કે હે ગુરૂદેવ ! ગાયને તો વાઘ ખાઇ ગયો. આ વાછરડો બચી ગયો છે તે લઇ લ્યો. આવી રીતે તે સાતે જણાઓ વૈદિક બળનો આશ્રય લઇને ક્રૂર કર્મમા પણુ નિર્ભય થઇને ગાયને ખાઇ ગયા. ઇત્યાદિ."

વળી જુવો-એજ કૌશિકના સાત પુત્રોનો અધિકાર.

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૨૦ માં (મ.મી. પૃ. ૧૬૯)

" એજ કૌશિકના સાતે પુત્રો ગાયને મારીને ખાઇ ગયા અને ગુરૂજીને આવીને કહ્યું કે-ગાયને વાઘ મારીને ખાઇ ગયો. ઇત્યાદિ. "

આમાં કિંચિત્ વિચાર-આ ગાયના વધમાં ત્રણ પાપ મુખ્ય છે. ૧ નિરપરાધી ગાયના વધનું, (૨) ગુરૂદ્રોહિપણાનું અને (૩) તદ્દન જુઠ બોલવાનું. વૈદિક ભજના આશ્રયથી કેવી રીતે છુટી ગયા તે વિચારવાનું છે.

---

(૧૫) ગેંડાદિકના માસથી પિતરોને અક્ષય ફળની પ્રાપ્તિ.
યા. સ્મૃતિ. અ. ૧ લો. શ્લોક ૨૬૦।૨૬૧ ના (મ. મી. પૃ. ૧૯૨)

" ગેંડાનું માંસ, મહા શલ્ક મછનું માંસ, મધ અને શ્યામક આદિ અન્ન, મુનિઓને, વળી લાલ બકરાનું માસ, કાલાશાક, ગન્ડા અને પીળા વર્ણવાળા બકરાનું માંસ, એ સર્વ જે પિતરોના માટે આપે છે અને ગયાજીમા જે કાઇ શાક ફલાદિક પિતરોના વાસ્તે આપે છે, એ સર્વ અક્ષય ગુણવાળું થઇ જાય છે, અને ભાદરવા વદિ તેરસના દિવસે અથવા મઘા નક્ષત્ર યુક્ત તેરસના દિવસે, જે કાંઇ વસ્તુ દાનમાં પિતરોના માટે અપાય તે બધું અનંત ગુણવણુ થઇ જાય છે. "

આ બધા પ્રકારના માંસનું દાન લેતા શું તેમને ઘૃણા ઉત્પન્ન નહિ થતી હોય ? જે જીવોના પ્રાણ લેવામાં આવતા હશે તેમના તરફનો આશીર્વાદ અક્ષય સુખને આપવાવાળો મળતો હોય તેમ આપણાથી કબૂલ કરી શકાય તેમ છે ? ન જાણે તે વખતના મુનિઓ અને બ્રાહ્મણો કેવા પ્રકારનો ધર્મ અને કેવા પ્રકારની અધાધુંધી ચલાવતા હશે તે આજે સર્વ કોઇને વિચારવાનો વિષય થઇ પડયો છે.

॥ ઇતિ-(૧) અતિથીના માટે બળદ કે બકરો પકાવે. વશિષ્ટ । (૨) ઋષિઓ પ્રાણ લેવાનું કહે તો જીવોને શરણ કોનું મનુ૦ (૩) બ્રહ્માએ બધા જીવો ખાવાને રચ્યા તેમ માની શકાય ? મનુ૦ (૪) મૃગાદિકના માસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ ઋષીઓ જમ્યા. પદ્મપુરાણ૦ (૫) કૌશિકના સાત પુત્રો ગાયને - નિર્ભય થયા પદ્મ અને મત્સ્યપુ૦ (૬) ગેંડાદિકના માસથી પિતરોને

અક્ષયની પ્રાપ્તિ, યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃ. એમ કલમ ૪, ૫ થી ૯, ૧૦ થી ૧૫ સુધીનો કરેલો વિચાર. ખંડ. બીજે પ્રકરણ ૪ થું. ॥

પ્રકરણ ૫ મું.

(૧) શ્રાદ્ધાદિકમાં બ્રાહ્મણોએ જીવોને ભક્ષણ કરવા.

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો શ્લોક ૧૭૭ મો.

(મ. મી. પૃ. ૧૯૦)

“ પાંચ નખોવાલા જંગલી જીવો-સેધા, ગોધા, કાચબા, શલ્લક, અને શશલાં અને મચ્છ જાતિના-સિંહ જેવા મુખવાળા મછો, લાલ રંગવાળી માછલી, છીપના આકારવાળા જીવો. આ બધા કહેલા જીવો શ્રાદ્ધ આદિકમાં બ્રાહ્મણોએ ભક્ષણ કરવા. શ્લો. ૧૭૭ આમા અડધા શ્લોકનો અર્થ વધારેનો લીધેલો છે.”

મનુસ્મૃતિની સાથે આ સ્મૃતિનો ઉપદેશ પણ મલતા જેવો છે. શ્રાદ્ધના કે યજ્ઞના બહાને પશુઓના પ્રાણ લેતા ધર્મ કેવી રીતે ? બ્રાહ્મણોને પશુઓના પ્રાણ લેતા, પરસ્ત્રીનો કે વેશ્યાનો સંબંધ કરતાં પાપ નહિં. શું બ્રાહ્મણો ઇશ્વરના માનીતા તેથી કે ઇશ્વરને વશ કરી લીધેલા તેથી ? પુરાણોના લેખો જોતાં બ્રહ્મા પણ પાપના પ્રાયશ્ચિતવાળા થયા છે. તો પછી બ્રાહ્મણને પાપ લાગે નહિ તો એ ધર્મ અને એ પક્ષપાત કેવા પ્રકારનો ?

---

(૨) જેના માસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ, તે બતાવે છે.

યાજ્ઞવલ્કય અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૨૫૮-૨૫૯ મો (મ. મી. પૃ. ૧૯૧)

“ તિલ, જવ અને અડદ આદિ હવિષ્ય અન્નથી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવે તો તેના પિતરોની તૃપ્તિ એક મહિના સુધી રહે છે. અને જે ક્ષીરથી ભોજન કરાવે તેના પિતરોની તૃપ્તિ એક વર્ષ સુધી રહે છે. અને ૧ મછ, ૨ લાલ હરણ, ૩ મીંઢા, ૪ પક્ષી, ૫ બકરા, ૬ બિંદુવાળા મૃગ, ૭ રોજ, ૮ જંગલી સૂયર (ભુંડ), ૯ શશલાના માંસથી એક મહિનાની વૃદ્ધિના ક્રમથી જેમકે હવિષ્ય અન્નથી એક મહિનો તો-મછના માંસથી બે મહિના, એમ એકેક મહીનાની વૃદ્ધિના ક્રમથી-હરણથી ત્રણ, મીંઢાથી ચાર, પક્ષીથી પાંચ બકરાથી છ, મૃગથી સાત, રોજથી આઠ, સૂયરથી નવ, અને શશલાથી દશ માસ સુધી તેમના પિતરોની તૃપ્તિ રહે છે ૨૫૮-૨૫૯ નો ભાવાર્થ કહ્યો છે.”

વિચારો કે હવિષ્ય અન્નથી શ્રાદ્ધ કર્યું. તેમના પિતરો એક માસ તૃપ્ત રહ્યા તો પછી ૧૧ માસ તેમના કેવી રીતે જતા હશે? આ પ્રમાણે બધે વિચારવાનું ખરૂં કે નહિ? બીજી વાત એ છે કે–મુસલમાનો સૂયરનું નામ લેવું તે પણ અયોગ્ય સમજે છે ત્યારે વૈદિક મતમાં સૂયરના માંસથી પિતરોની તૃપ્તિ નવ માસ તકની બતાવી, લોલુપતા કેટલી?

---

(૩) શ્રાદ્ધમાં જેવું બ્રહ્મભોજન તેવી પિતૃઓને તૃપ્તિ.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૭ મો. શ્લોક ૩૦ થી ૩૬ (મ. ની. પૃ. ૧૬૭).

"જે માણસ–દહી, દૂધ, અને અન્નનું ભોજન બ્રાહ્મણને કરાવે તેના પિતરો માત્ર એકજ મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે.

અને જે માછલાના માંસથી ભોજન કરાવે તેના પિતરો બે મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે. । એજ પ્રમાણે હરણના માંસથી ત્રણ મહિના. । ઘેટાંના માંસથી ચાર મહિના. । બકરાના માંસથી છ મહિના. । શિંગડાવાળા હરણના માંસથી સાત મહિના. । એણ જાતિના હરણના માંસથી આઠ મહિના. । ભૂંડ અને ભેંસોના માંસથી દશ મહિના. । સસલાના અને કાચબાના માંસથી અગીયાર મહિના. । ગાયના દૂધની ખીરથી એક વર્ષ. । રૌરવ નામના હરણના માંસથી પંદર માસ. । મેંઢા અને સિંહના માંસથી બાર વર્ષ. । કાલસાગથી અને ખડગના માંસથી અનંતા કાળ સુધી તેના પિતરો તૃપ્ત રહે છે." ૩૦ થી ૩૬ નો ભાવાર્થ

આમા જરા વિચારવાનું કે—જીવોની ગતિ કર્મને અનુસરતી થાય છે તો પછી પિતૃલોકની સાથનો સંબંધ જ ક્યાં ટકી શકે છે? બ્રાહ્મણના પેટમાં જવાથી જ્યારે જમાડનારના પિતૃઓ તૃપ્ત રહે છે ત્યારે શું ખાસ તેમના વંશજોના ખાવાથી તેમના પિતૃઓની તૃપ્તિ કેમ નહી થઇ શકે? આવા પ્રકારના લેખો તો માત્ર જીભના લાલચુઓએ સ્વછંદપણાથી લખેલા જણાય છે. બાકી કોઇ વિશેષ તત્ત્વ હોય એમ સમજાતું નથી

---

(૪) મનુની નાશિકાના પુત્રનો પુત્ર શ્રાદ્ધના માટે મૃગાદિ લાવ્યો.

વિષ્ણુ પુ૦ ચતુર્થાંશ અધ્યાય ૨. ને, પત્ર ૪ શું. (મ. ની. પૃ. ૧૬૯)

"મનુજીને છીંક આવી એટલે તેમની નાશિકામાંથી ઇક્ષ્વાકુ નામનો પુત્ર પેદા થઇ ગયો. આગળ બાનાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—સૌ

ઇક્ષ્વાકુને ' વિકુક્ષી ' નામનો પુત્ર થયો, તેની પાસે અષ્ટના શ્રાદ્ધના માટે માંસની જરૂર કહી બતાવી, એટલે તે વિકુક્ષી વનમાં જઇને મૃગાદિક અનેક જાનવરોને મારીને લાવ્યો. ઇત્યાદિ. "

આમાં વિચારવાનું કે—મનુજીની - નાશિકાના પુત્રનો પુત્ર–મૃગાદિકોને મારીને લાવ્યો અને તેથી અષ્ટનું શ્રાદ્ધ થયું. આમાં કઇ બાજુની વાત સાચી માનવા જેવી ? વાંચકો વિચાર કરે.

---

(૫) વળી ઉપર પ્રમાણે શ્રાદ્ધથી પિતૃઓની તૃપ્તિ.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ત્રીજો શ્લોક ૧૨૩ મા માં–અન્વહાર્યનો અર્થ બતાવ્યો છે પછી આગળ શ્લો. ૨૬૭ થી ૨૭૨નો ભાવાર્થ-(મ. મી. પૃ. ૧૮૧ થી)

" પિતરોના માસિક શ્રાદ્ધને પંડિતો અન્વાહાર્ય કહે છે. તે શ્રાદ્ધને સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ટ માંસથી કરવું. ૧૨૩ ।। હવે આગળ શ્લોક ૨૬૭ થી તે ૨૭૨ સુધીનો લેખ–મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૭ માંના લેખને મળતો હોવાથી ત્યાંથી વિચારવાની ભલામણ કરીએ છીએ. જેમકે–દહિ, દુધથી એક માસ પિતરોની તૃપ્તિ. વળી આગળ બે માસાદિકની, તે પ્રમાણે આ મનુસ્મૃતિના લેખમાં પણ લખીને બતાવ્યું છે તેથી તે પુરાણથી વિચારી લેવું. "

આજ કાલ ઘણા દેશોમાં માંસથી શ્રાદ્ધ કરવાનો રીવાજ જણાતો નથી તો પછી સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ટ માંસથી શ્રાદ્ધ કરવાનું કેમ લખાયુ ? પૂર્વ કાળના ઋષિઓ શું માંસાહારી હતા ? કહેવામાં આવે કે કલિયુગમાં અનિષ્ટ વાતોનો નિષેધ છે. જો એમ હોય તો તેવી અનિષ્ટ વાતોનું વિધાન શ્રેષ્ટ યુગમાં હોયજ કેમ ? તેથી વિચારવાનું કે આ વિધાન સર્વ પ્રકારથી શ્રેષ્ઠ નથી પણ તેના લાલચુઓએ પોતાનો સ્વાર્થ ભેળવીને લખી વાળેલું ચોખ્ખે ચોખ્ખું દેખાઇ રહ્યું છે.

---

(૬) યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ ભક્ષણનું પાપ.

ભાગવત. સ્કંદ ૪ થો. અધ્યાય. ૨૫ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૭)

" પ્રાચીન બર્હિ રાજાને નારદ ઋષિએ એવો ઉપદેશ આપ્યો છે કે હે રાજન્ ! નિર્દય થઇને તે યજ્ઞમાં જે પશુઓના પ્રાણ લીધા છે તે પશુઓ ક્રોધાયમાન થએલા લોઢાની મુદ્દગર લઇ તારૂં માથું છેદન કરવાને માટે પરલો-કમાં તારી વાટ જોઇને બેઠાં છે. ઇત્યાદિ. "

મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું કે–બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓની રચના કરી અને યજ્ઞમાં મારેલાં સ્વર્ગમાં જાય છે પરંતુ આ અવતાર સ્વરૂપના નારદજી બર્હિ રાજાને કહી રહ્યા છે કે હે રાજન્! તેં જે યજ્ઞમાં પશુઓને માર્યા છે તે તારૂં માથું છેદન કરવા લોઢાની મુદ્દગર લઇને તૈયાર થઇ રહ્યાં છે તો આ બે પ્રકારના લેખમાંનું સાચું કયું?

---

(૭) જેનું માંસ ખાઇએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય.

મનુસ્મૃતિ–અધ્યાય ૫ મો. શ્લોક ૫૫ । ૫૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૭

" માં "–સ,–માં, એટલે મને, સ, એટલે તે ખાશે. તાત્પર્ય–જેનું માંસ હું આ લોકમાં ખાઉં છું તે મારૂં માંસ પરલોકમાં ખાશે, એવો અર્થ પંડિતોએ નિરૂકતપણાથી માંસનો કરેલો છે. ૫૫ ।

માંસ ખાવામાં, મદિરા પીવામાં, અને મૈથુન સેવનમાં–દોષ લાગતો નથી કેમકે એ તો જીવોની સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિ છે, પણ જે જે એ કાર્યને છોડી દે છે તેને મહાફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૬ ॥ "

પંચ્યાવનમા શ્લોકથી માંસ ખાવાવાળાને એકેકનું માંસ ખાવાવાળા બતાવ્યા. તો શું જીવોના પ્રાણ લેતાં તેમને દુઃખ થતુ નથી? કહેશો કે દુઃખ થાય છે ત્યારે તો પાપ પ્રગટરૂપજ છે, તો પછી કેમ કહી શકાય કે માંસાદિકના સેવનથી પાપજ નથી? અગર જો માંસાદિકના સેવનથી પાપજ નથી તો પછી છોડવાની જરૂરજ શી? અને છોડવાથી મહાલાભ કયા પ્રકારનો?

॥ ઇતિ (૧) શ્રાદ્ધાદિકમાં બ્રાહ્મણોએ જીવોને ભક્ષણ કરવા, યાજ્ઞ. । (૨) જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ, યાજ્ઞ. । (૩) શ્રાદ્ધમાં જેવું ભોજન તેવી પિતરોની તૃપ્તિ, મત્સ્ય પ્રમાણે મનુ માં ૦। (૬) યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ ભક્ષણમાં પાપ. ભાગ ૦। (૭) જેનું માંસ ખાઇએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય, મનુ ૦ એમ કલમ સાતના વિચારનું, ખંડ બીજો પ્રકરણ પમું ૦॥

પ્રકરણ ૬ હું.

માંસાદિકથી મસ્તોને—સ્ત્રીઓ મેળવવાનો પ્રયત્ન.

(૧) નગ્ન વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્ત્રીઓને પ્રિય.

ભવિષ્ય. પુ. પૃ. ૯૦ માં (શં. ૩૬૩ પૃ. ૫૩)

" ચોથને દીવસે એકાંત સ્થાનમાં નગ્ન વેશ્યાની પૂજા કરે તો તે સ્ત્રીયોને અતિપ્રિય થાય છે. શું આપ આ વાતને ઠીક માનો છો કે ?

---

(૨) બ્રહ્મા માટે વ્રત કરનાર અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય. ભવિષ્ય૦ પુ૦ (શં ૩૬૧ પૃ. ૫૨)

" બ્રહ્માજીના નિમિત્તે પડવાને દિવસે જે પુરૂષ વ્રત પાલન કરે છે તે શરીરાંત પછી આભૂષણોથી યુક્ત થઇને અપ્સરાઓ (વેશ્યાઓ સાથે) વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય છે. શું આ વાત મુસલમાનોની હુરવ ગિલમોંના મળવા બરાબર છે કે નથી ?. "

---

(૩) યજમાન સ્ત્રીનું પણ દાન બ્રાહ્મણને કરે.

ભવિષ્ય. પુરાણ. પૃ. ૫૫૭ (શં. ૩૬૬–પૃ. ૫૩)

" યજમાન પોતાની સ્ત્રીનું પણ દાન કરીને બ્રાહ્મણને સોંપી દે. વાહરે પોપજીઓ વાહ ! ! ખૂબ કરી !! પોતાની સ્ત્રીનુ પણ દાન ? શું આ વાત માનવા લાયક છે ? "

આમાં જરા મારો વિચાર—આ એક સ્ત્રી માત્રના દાનથી કોનું કલ્યાણ વિચારવું ? દાન લેનારનું, કે યજમાનનું ?, કે તે સ્ત્રીનું ?

---

(૪) સૂર્યને વેશ્યાઓ અર્પણ કરે તે સૂર્ય લોકમાં જાય.

ભવિષ્ય–પુરાણ. પૃ. ૧૯૧. (શં. ૩૫૫ પૃ. ૫૧)

" ઉત્તમ વેશ્યાઓના સમૂહને સુર્યનારયણને અર્પણ કરે તે સૂર્યલોકમાં જાય છે. શું સનાતન ધર્મીઓના સૂર્યદેવને પણ વેશ્યાઓનો ખપ પડે છે કે ? "

આમાં મારાં બે બોલ–બ્રાહ્મણો, મૃતકનું બારમું હરાવી–ખાટલો, ગોદડું વિગેરે લઈ જઇ તમારા બાપ દાદાઓને પહોંચાડે છે, અને શ્રાદ્ધમાં માંસાદિકનું ભોજન કરી તેમને તૃપ્ત કરે છે. તે પ્રમાણે આ વેશ્યાઓને લઇ જઇને સૂર્યને પહોંચાડતા હશે કે કેમ ?

તેનું ફલ એ છે કે-જેટલા તે બ્રાહ્મણના શરીર ઉપર રોમ (ઝીણા કેશ) હોય અને આગળ તેના પરિવારના શરીરના રોમ હોય તેટલા હજાર વર્ષ તક તે ભક્ત શિવલોકમાં વાસ કરીને રહે છે ?"

પરોપકારથી પુણ્ય બતાવતા તો વિચારવાની જરૂર શી પડતી ? આતો જેટલા શરીરના રોમ તેના અને તેના સંતાનના, તેટલા હજાર વર્ષ શિવલોકમાં વાસ. તો શું આ શિવલોક બ્રહ્મ અને વિષ્ણુ લોકથી કોઈ જુદો છે ! જો એ ત્રણ લોક જુદા જુદા હોય તો તે બધાઓનો વૈદિકમત એક શાથી ? અરે સ્વાર્થમાં પણ કિંચિત્ તો સત્ય હોવું જોઇએ.

---

(૬) મૃત્યુ નજીક જાણી રાજા દંડનું ધન બ્રાહ્મણોને આપે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૯ મો. શ્લોક. ૩૨૩ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૦)

"રાજાને કોઇ ઉત્તમ જ્ઞાન થયું હોય, કે અસાધ્ય વ્યાધિ થવાથી મૃત્યુ નજીકમાં આવ્યું હોય, તો મહાપાતકીના દંડનું ધન વરજીને બાકીના સર્વ દંડનું ધન બ્રાહ્મણોને અર્પણ કરી દે અને પુત્રને ગાદીએ બેસાડી ઉત્તમ ફલની પ્રાપ્તિના માટે સંગ્રામમાં અથવા રોગાદિકમાં ભોજનનો ત્યાગ કરી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે ૩૨૩ ॥"

કોઇ પૂછશે કે શું આ દાનની બાબત ઉત્તમ નથી ? ઉત્તમ છે પણ આમાં ન તો કોઈ સાધુ સંતોને, તેમજ ન તો ગરીબ ગરબાઓને, યાદ કરેલા છે. કેવળ પક્ષપાતીપણું અને સ્વાર્થીપણું હોવાથી યોગ્યતા વિનાનું છે તેથીજ અમારે ટાંકવું પડ્યું છે ?"

(૭) ગ્રહોની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને ભોજન અને દાન.

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો શ્લોક ૩૦૪ થી ૩૦૬ (મ. મી. પૃ. ૧૯૪)

"સૂર્યાદિ નવ ગ્રહોની પ્રીતિ માટે ક્રમથી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવે અને સાથે દાન પણ આપે.

જેમકે-૧ ગોળવાળું ૨ ખીરનું, ૩ ઘૃતનું, ૪ દુધનું, ૫ સાઠી ચોખાનું,

માહ્ડી ભાતનું, ૭ ધૃત સાથે ચોખાનું, ૮ તીલના પીઠાનું, અને ૯ મું માસનુ, આ તો ભોજન થયું હવે ક્રમથી દાન—૧ દૂધવાળી ગાયનું, ૨ શંખનું, ૩ બળદનું, ૪ સોનાનુ, ૫ પીળા વસ્ત્રનુ, ૬ ઘોડાનુ, ૭ કાળી ગાયનું, ૮ લોઢાનું, ૯ બકરી—" એમ નવે ગ્રહોની પ્રીતિ થવાના માટે કહેલુ ભોજન અને દાન બ્રહ્મણોને આપે."

જૈન દાનના વિરોધી નથી પણ અનાથ ગરીબ, લુલા, લંગડા આદિને યાદ કર્યા વગર સ્વાર્થ પુરતું હોવાથી અને માસ મદિરાથી દૂષિત થએલા હોવાથી વિચારમાં મૂક્યું છે અને કેવલ સ્વાર્થની લોલુપતા બતાવી છે.

---

(૮) યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું ધન રાજા દાનમા આપે

યા સ્મૃતિ અ ૧ લો શ્લો ૩૧૫, ૩૨૩, ૩૩૪. (મ. મી. પૃ ૧૯૫)

"રાજા બ્રાહ્મણોને ભોગો આપે અને સોના, ચાદી વિગેરે ધન આપે કેમકે બ્રાહ્મણોના વાસ્તે જે દ્રવ્ય અપાય તે દાનના કારણથી રાજાઓના ખજાના અક્ષયગુણવાળા થઇ જાય છે ૩૧૫ ॥."

"યુદ્ધથી ઉપાર્જન કરેલું ધન તે બ્રાહ્મણોને આપે, અને પ્રજાવર્ગને અભય આપે એ બે કાર્યથી બીજો વધારાનો રાજાનો ધર્મ છેજ નહિ. ૩૨૩ ॥"

"રાજાને કોઇ દાટેલા ધનનો ખજાનો મળી જાય તો તેમાથી અડધો ખજાનો બ્રાહ્મણોને આપી દેવે અગર જો વિદ્વાન બ્રાહ્મણને તેવો ખજાનો મળી જાય તો તે બધાએ ખજાનાને બ્રાહ્મણજ રાખી લેવે કેમકે તે બધાનો પ્રભુ છે ઇત્યાદિ ૩૩૪ ॥"

રાજાના આવા મોટા મોટા દાનમા પણ અનાથાદિક કોઇનો વિચાર ન કરતા કેવળ સ્વાર્થનેજ પોષ્યો એ શુ વિચારવા જેવુ નથી?

---

(૯) બ્રાહ્મણોને દાન આપે તે અપ્સરાઓ સાથે ક્રીડા કરે.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૬૯ મો અને પહેલા અધ્યાયોમા (મ મી પૃ ૧૨૪)

"બ્રાહ્મણોનેજ અનેક પ્રકારના દાન તે નીચે પ્રમાણે—

ફલાની તિથિમાં ફલાના વ્રતનું દાન, અને ફલાની તિથિમા ફલાના વ્રતનું દાન આપવું તેથી તે સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા કરે છે એમ પણ વિસ્તારથી લખેલું છે."

કોઇ પુછશે કે-જૈનો શું દાનના વિરોધી છે? ના, વિરોધી નથી પણ પરોપકારના માટે લાખોનાં નહી પણ કરોડોનાં દાન જૈનોએ આપેલા જગત પ્રસિદ્ધ છે. વિચારવાનું એ છે કે-બ્રાહ્મણ સિવાય શું દુનીયામાં બીજું કોઇ પાત્ર નથી? કહેશો કે, છે તો પછી તે સંકટોમા પરેલા સાધુ સંતાનો વિચાર કેમ કરવામા આવ્યો નથી? એટલુંજ નહી પણ એજ પુરાણના (૯૯) અધ્યાયના શ્લોક ૪૨ થી વિશેષ જુવો—

વેશ્યાના કર્મની શુદ્ધિ નીચે પ્રમાણે બતાવી છે—"વેદાદિક શાસ્ત્રના જાણ બ્રાહ્મણને પોતાના ઘરમા બોલાવી, પુષ્પ, ધૂપ અને નૈવેદ્યાદિકથી એની પૂજા કરે, પછી ઘૃતના પાત્ર સાથે શેર ચોખાના પાત્રને લઇને—"માધવ ભગવાન પ્રસન્ન હો" કહીને બ્રાહ્મણને પોતા ના મનથી "કામદેવ" સમાન માનીને ઇચ્છા ભોજન કરાવે. અને તે બ્રાહ્મણ જે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરે તે તે સર્વ અને હાસ્યવાલી સુંદર સ્ત્રીને તે બ્રાહ્મણની તૃપ્તી સુધી આપે, એ પ્રમાણે દર રવીવારે તેર મહિના સુધી કરે. જ્યારે તેરમો મહિનો આવે ત્યારે-તે બ્રાહ્મણને સામગ્રી સહિત શય્યા દાન કરે જેમકે-ઉત્તમ તકીયો, ઉપર બીછાણો દીપક, જોડા, છત્રી, પાવડીયો, ધોતીજોડા, આસનથી શોભિત એવી શય્યા સ્ત્રી સમેત તે સપત્નિક બ્રાહ્મણને આપે તે સિવાય-ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્ર, સોનાનું ભૂષણ, બાજુબંધ આપીને-ચંદનાદિકથી કામદેવનો પૂજા કરે.

સ્ત્રી સહિત કામદેવની મૂર્ત્તિ બનાવી ગોલથી ભરેલા પાત્રમા તે મૂર્ત્તિ ત્રાંબાના પાત્ર ઉપર મૂકે, સોનાની આંખો લગાવે, વસ્ત્ર પહેરાવે. પછી તે મૂર્ત્તિને અને ઉત્તમ દૂધવાળી ગાયનું દાન કરે તથા મંત્ર પઢે "હું વિષ્ણુમા અને કામદેવમા ભેદભાવ રાખતી નથી તેથી સદા કાળ વિષ્ણુ ભગવાન મારા મનોરથની સિદ્ધિ કરે."

હે ભગવાન ! જેમ લક્ષ્મીજી તમારાથી જુદા નથી તે પ્રમાણે મને પણ તમારા શરીરમાં લીન કરો ! પછી સુવર્ણની મૂર્ત્તિને ગ્રહણ કરતો હુવો બ્રાહ્મણ-"क इदं कस्मादिति" વેદ મંત્ર ભણે પછી દક્ષણા આપીને વિદાય કરે શય્યા દાનાદિક તે બ્રાહ્મણના ઘરમા પુહચાડી દેવે."

હવે આગળની વિશેષ વિધિ–" તે પ્રાયશ્ચિતને આપવાવાળો બ્રાહ્મણ રમણ કરવાની ઈચ્છાથી રવિવારને દિવસે ઘેર આવે તો પ્રસન્ન થઈને તેનું પૂજન કરે. એમ તેર મહિના સુધી તેની તૃપ્તિ કરતી રહે તે પ્રાયશ્ચિતના દેનાર બ્રાહ્મણને પરદેશમાં જવું પડે તો તેની આજ્ઞાથી બીજા બ્રાહ્મણની પણ તે પ્રમાણે પૂજા કરે, તોતે વેશ્યા વિષ્ણુ લોકમાં પુહચી જાય છે. ઇત્યાદિ. "

આમાં કિંચિત્ મારા વિચારો સજ્જનો ? પ્રાયશ્ચિતને લેવા વાળી ભોલે ભાવે પુરાણોનો લેખ સાચો માની અને પાપથી ડરતી હુઇ અથવા આ ભવના સુખની લાલચથી કામદેવની મૂર્ત્તિનું, તેમજ શય્યાદિકનું દાન કરતી હુઇ કદાચિત્ કિંચિત્ પાપ ઓછું કરી લેતી હોય તો તે કોઇ જ્ઞાની હોય તો તે કહી શકે ? પરંતુ પેલા પ્રાયશ્ચિતને આપવાવાળા વેદાદિકના જાણક ધર્મના બહાને પ્રત્યક્ષપણે વેશ્યાગમન કરી કયા લોકમાં જતા હશે ? તેનો તો વિચાર કાંઇ જણાવ્યો નથી ? કેમકે પુરાણોમાંજ લખેલું છે કે—પરસ્ત્રીના ગમનથી મહાપાપ થાય છે તો શું વેશ્યાગમનનું પાપ નહિ થતું હોય ? અથવા બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને જેવી રીતે ચોરી, જારી, માંસભક્ષણ, મદિરા પાનાદિક કરવાની છુટ લખીને બતાવી છે તેવી રીતે શું બ્રાહ્મણોએ પણ તે દેવોની પાસેથી છુટ મેળવી લીધી હશે ? અથવા ચોરી, જારી આદિ કરવાવાળાને શું કાઇ પાપ લાગતુંજ નહિ હોય ? અગરજો એમજ હોય તો તેનું પાપ દુનીયાને પણ લાગવું નજ જોઇએ ? આ બધા પુરાણકારોનું લખાણ શા હેતુથી થયું હશે ? કોઇ મહાપુરૂષ વિચાર કરીને સંતોષ આ લેખ ઉપર આપે તેમ છે ?

॥ ઇતિ (૧) જડેલુ ધન બ્રાહ્મણ પોતે રાખે, રાજા અડધું રાખે, મનુ ૦ (૨) વાડી, ગાડી બ્રાહ્મણોને આપે તે યજમાન સુખી, યાજ્ઞ ૦ (૩) સોનાના સિંહાસન સાથે ભાગવત આપે તે મુક્ત થાય, ભાગવત ૦ (૪) બ્રાહ્મણની આજીવિકાનું હરણ કરે તે નરકમાં પડે, ભાગ ૦ (૫) બ્રાહ્મણને પરણાવનારનો શિવલોકમાં વાસ, મત્સ્ય પુ ૦ (૬) મૃત્યુ નજીક જાણી રાજા દંડનું ધન બ્રાહ્મણોને આપે, મનુ ૦ (૭) ગ્રહોની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને ભોજન અને દાન, યાજ્ઞ ૦ (૮) યુદ્ધથી કે જમીનથી મળેલું ધન રાજા દાનમાં આપે, યાજ્ઞ૦ (૯) બ્રાહ્મણોને દાન આપે તે અપ્સરાઓ સાથે ક્રીડા કરે, મત્સ્ય પુ ૦ એમ કલમ નવના વિચારોનું ખંડ. બીજે પ્રકરણ. ૭ મું. ॥

પ્રકરણ ૮ મું.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ-પૃ. ૧૬૫ મા લખ્યું છે કે—

" જેઠ સુદિ ૧ થી ૧૦ સુધી ગંગા અથવા બીજી નદીમાં સ્નાન કરવું, ગંગાની પ્રતિમા દેવીની માફક તૈયાર કરી તેની પૂજા કરવી તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, સૂર્ય હિમાલય અને ભગીરથની પૂજા કરીને-દશ સેર તેલ, દશ સેર જવ અને દશ ગાયો બ્રાહ્મણોને આપવી. એમ કરવાથી દશ જન્મનાં દશ પાતક નષ્ટ થાય છે. એવું સ્કંધપુરાણમાં લખેલું છે. "

---

(૧) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને તેનું ફળ (મ. મી. પૃ. ૧૧૫)

વરાહ-પુરાણ. શ્વેતવિનીતોપાખ્યાન-અધ્યાય ૯૯મો શ્લોક. ૯૦થી

" બ્રાહ્મણોને તિલની ગાય બનાવીને આપવાની વિધિ.

વિનીતાશ્વ પૂછે છે કે-હે બ્રહ્મ ? તિલની ગાય કેવી રીતે કરીને અપાય કે જેથી સ્વર્ગનાં સુખ મળે? હોતાએ ઉત્તર આપ્યો કે હે નરાધિપ!-વિધિ એ છે કે ચાર કુડવનુ એક પ્રસ્થ થાય છે, તેવાં સોલ પ્રસ્થ તિલની એક ગાય બનાવવી. અને ચાર પ્રસ્થતિલનો વાછરડો પછી સુગંધી વસ્તુની નાશિકા, ગોલની જીભ, ઘંટા આભરણથી ભૂષિત, સોનાનાં શીંગડા, ચાંદીના ખુરો અને રત્નોથી જડિત હાર બાંધીને તે ગાય બ્રાહ્મણને આપવી. તેથી તે આપનાર સ્વર્ગનાં સુખ મેળવે છે, ઇત્યાદિ. "

જળધેનું, રસધેનુંની વિધિ (મ. મી. પૃ. ૧૧૫) એજ વરાહ. પુરાણ અધ્યાય ૬૦૦માં-

" જળધેનું, આપવાની વિધિ-પાંચ જાતનાં પાણીથી ઘડો ભરી તેમાં રત્નોને નાખી બ્રાહ્મણોને આપે.

---

૨. વળી આગળ ૧૦૧ મા અધ્યાયમાં-રસધેનુનિ વિધિ."

પ્રથમ પૃથ્વીને લીંપે, તેના ઉપર કાળું ચામડું પાથરી ને પછી ડાભનો ધાસ નાખી તેના ઉપર સેલડીના રસથી ભરેલો ઘડો મુકી, તેમાં ગાયની કલ્પના

કરવી અને તેના ચોથા ભાગમા વાછરડાની, પછી સોનાના શૃંગ ચાંદીના ખુરો અને રત્નજડિત દોર બનાવી ને બ્રાહ્મણ ને આપે—

વળી આગળ ૧૦૨માં અધ્યાયમાં—" ગુડધેનુનુ વર્ણન છે " વળી આગળ ૧૦૩ મા અધ્યાયમા—શંકરાધેનુ (શાકરની ગાયનું) વર્ણન છે. વિધિ ઉપર પ્રમાણે છે, છતા વિશેષ એ છે કે—કોઈ જગોપર તો ગાયની આખો ખરા મોતીની લગાવીને તે બ્રાહ્મણને આપવી "

એજ પ્રમાણે—અધ્યાય ૧૦૪ થી તે ૧૧૨ મા અધ્યાય સુધી—બ્રાહ્મણને ફલાણી વસ્તુ આપવી, અને ફલાણી વસ્તુ આપવી, એમ અનેક પ્રકારનાં દાન આપવાનુ બતાવીને છેવટે તેના ફલમાં સ્વર્ગનાં સુખજ બતાવી દીધાં છે.

પરન્તુ આગળ જાતા અધ્યાય ૧૧૯ માના શ્લોક ૧૨ થી ૧૮ મા સુધીમા જે ભાવાર્થ છે તે જુવો જે જે ભગવાન વરાહજીને પ્રિય છે તેને હું લઈશ.

ભગવાન વરાહજીને શું શું પ્રિય છે? તે બતાવે છે—હરણનું માસ, બકરાનુ માસ, શશલાનું માસ, અને પશુઓનું માસ, માત્ર પશુઓમા ભેંસનુ માંસ વર્જવું. " પછી લાવક, બટેરા, કપિંજલ એ બધા અને બીજા પણ હજારો મારા કર્મમાં યોગ્ય છે તે મેં કથન કરીને બતાવ્યા છે, માટે મારા કથનનો સાર જાનીને તે પ્રમાણે કર્મ કરે ઇત્યાદિ. "

સજ્જનો ? આ પુરાણકારો કેવી અધમ દશામા લઇ જઇને મુકે છે ? લોકોના ધનથી તૃપ્ત ન થતા, બીજા હજારો જીવોના પ્રાણ લેવડાવી પોતે તૃપ્ત થવો માગે છે. વિષ્ણુ ભગવાનના અવતારરૂપે વરાહને કલ્પી, તેમને પણ સર્વ જીવોના માસ ભક્ષી બતાવે છે ? આવા પ્રકારના પુરાણકારોના લેખોમા કેટલી યોગ્યતા અને કયા પ્રકારનો ધર્મ ? તેનો વિચાર કરવાને અમારી પાસે પૂરતા શબ્દોજ નથી. માટે વાંચકોએ પોતાનો મેળેજ વિચાર કરી લેવો. ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

" ઇતિ. (૨) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને તેના ફલ, ફલનુ વર્ણન વરાહપુરાણ અધ્યાય ૯૯ થી ૧૦૦ મા, ૧૦૧ મા, ૧૦૨ મા, ૧૦૩ માં, ૧૦૪ માં અને ૧૧૨ મા, ૧૧૯ મા તેનો વિચાર ખડ બીજે પ્રકરણ ૮ મુ."

પુરાણોના કે સ્મૃતિયોના લેખકો કદાચ બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી જોતા શ્રેષ્ટ દેખાતા હશે પરન્તુ તેમના લેખો જોતા તેમના અન્તરની પ્રવૃત્તિ શ્રેષ્ટ હતી એમ કબુલ કરતા આપણું મન જરૂર અટકશે.

---

(૪) બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર.

ભાગવત-સ્કંધ ૧૧ મો જુવો—(શં. ૪૬૧ પૃ. ૭૫)

" બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો જે દેશ હોય તે અત્યંત અપવિત્ર છે. શુ આ સત્ય છે ? પવિત્રતો નામ હિંદુસ્તાનજ કે જ્યા અસંખ્ય બ્રામ્હણો નામ ધારી પણ છે. શુ આવા વાકય સ્વાર્થી ન કહેવાય ? "

---

(૫) ત્રણે લોકનો નાશ કરતા ઋગ્વેદીને પપ ન લાગે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧૧ મો, શ્લોક ૨૬૧ મા (મ. મી. પૃ. ૧૮૦)

" આ ત્રણે લોકનો નાશ કરે; અને ગમે તેવું અન્ન ખાય તોપણ ઋગ્વેદને ધારણ કરવાવાળા બ્રામ્હણને જરાપણ પાપ લાગે નહિ. "

દેવતાઓ હવ્ય લઇને, અને પિતરો કવ્ય લઇને ગુલામ બન્યા. તેવા બ્રામ્હણથીજ બીજો કોઇ મોટો નથી તો પછી ઋગ્વેદના પાઠીથી બીજો કોઇ મોટો શેનો હોય ? જૈન સિદ્ધાંત તો એમજ કહે છે કે આહે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર થવાના હોય તો પણ કરેલા કર્મને ભોગવ્યા વિના તો થાયજ નહિ. આમા ઉદાહરણ જગ-જાહેર ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીનુંજ બશ છે.

---

(૬) ગમે તેવા પાપી બ્રામ્હણનો દંડ કરવો નહિ

મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૮ મો. શ્લોક. ૩૭૯, ૩૮૦, ૩૮૧, (મ. મી. પૃ. ૧૭૬)

" બ્રામ્હણનો પ્રાણાંત દંડ કરવાનો હોય તો તેનું માથું મુંડાવી નાખવુ. પ્રાણાન્ત દંડ બીજી ત્રણ જાતીઓનો થાય પણ બ્રામ્હણનો દંડ તેવો થાય નહિ. ૩૭૯ ॥ કદાચ બધાએ પ્રકારથી બ્રામ્હણ પાપી હોય તોપણ તેને એક ક્ષત

માત્ર પણ ન કરતા તેનું ધન હોય તે તેણે આપી દઇને રાજા પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂકે ૩૮૦ ॥ બ્રાહ્મણને મારવાથી અધિક પાપ પૃથ્વી ઉપર બીજુ કોઇ નથી. તે કારણથી સંપૂર્ણ પાપોના કરવાવાળા બ્રાહ્મણને પણ મારવાનો વિચાર રાજા મનથી પણ કરે નહિં ૩૮૧ ॥

---

(૭) બ્રાહ્મણ ઉપર કોપ કરવો નહિ, કરનારનો નાશ થાય છે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય. ૯ મો શ્લોક ૩૧૩, ૩૧૪. (મ. ભી પૃ ૧૭૮)

"બ્રાહ્મણથી ગમે તેટલી આપદા થઇ હોય તો પણ રાજા બ્રાહ્મણને કોપ ન કરાવે. કેમકે કોપાયમાન થએલો બ્રાહ્મણ બલ અને વાહનની સાથે નાશ કરે છે જુવોકે બ્રાહ્મણના કોપથી—અગ્નિને સર્વભક્ષી સમુદ્રને અપેય, અને ચન્દ્રમાને ક્ષિણ, થવું પડયું માટે બ્રાહ્મણને કોપ કરાવી કોણ નાશને પ્રાપ્ત નથી થયો ? ૩૧૩, ૩૧૪,

સજ્જનનો ? આપણે બ્રાહ્મણોના શાસ્ત્રોને માન આપીને વિચાર કરીએ તો પણ—અગ્નિ, સર્વ ભક્ષી, સમુદ્ર અપેય, અને ચંદ્રમાની હાનિ વૃદ્ધિ. એ બધું બ્રહ્માદિકનું કરેલું માનવું કે બ્રાહ્મણોનું ? આતો લોકોને ડરાવીને કેવળ સ્વેચ્છાચારે વર્તવાનું જણાવ્યું હોય એમ જણાય છે બાકી આમાં તત્ત્વ શો છે ?

---

(૮) પંડિત કે મૂર્ખ બ્રાહ્મણ વિના બીજો કોઇ પૂજ્ય નથી.

મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૯ મો. શ્લોક. ૩૧૭ થી ૧૯ (મ. ભી. પૃ. ૧૭૯)

"શાસ્ત્રોકત વિધિથી સ્થાપન કરેલો કે નહિ સ્થાપન કરેલો પણ અગ્નિ મોટો દેવ છે. તે પ્રમાણે પંડિત કે મૂર્ખ, બ્રાહ્મણ દેવતા રૂપનાજ છે. તેથી કોઇ પણ પ્રકારથી બ્રાહ્મણની અવજ્ઞા ન કરવી જોઇએ. ૩૧૭। તેજસ્વી અગ્નિ મુડદાને બાળતા પણ દૂષિત થતો નથી. અને તે અગ્નિ પાછો યજ્ઞમાં આવેલી વૃદ્ધિનેજ પામે છે. ૩૧૮। તે પ્રમાણે ગમે તેવું અકાર્ય કરવાવાળો બ્રાહ્મણ તો પણ તે પૂજ્યજ છે. કારણકે બ્રાહ્મણ છે તે પરમ દેવતા છે. ૩૧૯।"

ખરા બ્રહ્મતત્વને પ્રાપ્ત થએલો અકાર્ય કરેજ નહિ. અગર કરે તો તે ખરો બ્રાહ્મણજ નહિ. બાકી અકાર્યના યોગથી તો બ્રહ્માને પણ વારંવાર શાપિત થવું પડયું છે. તો પછી નામધારી બ્રાહ્મણ તે કયા હિસાબનો ? માટે આ લખાણજ પક્ષપાતવાળું યોગ્ય નથી

---

(૯) શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના વ્રતધારીઓને કાઢી મુકે.
મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૯ મો. શ્લોક ૨૨૫ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૭૭)

"દ્યૂત, (જુવા) આદિ ખેલવાવાળા, કિતવ (ધુર્ત્ત), નર્ત્તક, અને ગાવાવાળા, પાખંડીઓ વેદના વિરોધીઓ, વિકર્મ સ્થિત એટલે–શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના વ્રતોને ધરવાવાળા, મદિરાના પીનાવાળા, એ બધાઓને રાજા પોતાના નગરમાથી બહાર કાઢી મુકે. ૨૨૫

આમા બે બોલ–જો આપણે દેવી ભાગવતના ૧૮ મા અધ્યાયવાળા શુકદેવજીના કથનનો વિચાર કરીએ ત્યારે તો–જીવ હિંસા, મદિરાપાન, જુઆ ખેલવાદિક વેદાદિકની શ્રુતિઓથી શરૂ થતું જણાય છે, તો પછી તેવી પ્રવૃત્તિઓના વિરોધીઓને વેદાદિકના વિરોધીઓ કેવીરીતે ગણવા ? અમારૂં માનવુ એ છે કે–શ્રુતિ સ્મૃતિમા લખાએલા હિંસાદિક પાપોથી છુટી બીજાઓને છોડાવનારાઓ શ્રુતિ સ્મૃતિના વિરોધીઓજ નથી. માત્ર જે વેદનો આશ્રય બતાવી અનીતિમા ચાલી બીજાઓને ચલાવનાર છે તેમનેજ શ્રુતિ સ્મૃતિના વિરોધીઓ ગણીએ તો તે અયોગ્ય ન ગણાય ?

બ્રમ્હાદિકથી પેદા થએલા મનાવી સર્વ સત્તાનો હક સ્થાપનારા બ્રાહ્મણોનો કલમો ૯ થી વિચાર—

(૧) બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવે નિર્માણ કરેલા અઢાર હજાર બ્રાહ્મણો, સ્કંદ. પુ ૦।

(૨) સર્વ દેવોના દેવ કોણ ? તો કે બ્રાહ્મણ, શ. કા. ૩૪૬

(૩) સર્વ જીવોમા શ્રેષ્ટમા શ્રેષ્ટ બ્રાહ્મણ મનુ ૦।

(૪) બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર, ભાગ ૦।

(૫) ત્રણે લોકનો નાશ કરતા ઋગવેદીને પાપ ન લાગે, મનુ ૦।

(૬) ગમે તેવા પાપી બ્રાહ્મણનો પ્રાણાત દંડ કરવો નહિ, મનુ ૦।

(૭) બ્રાહ્મણ ઉપર કોપ કરવો નહિ, કરનારનો નાશ થાય છે, મનુ ૦।

(૮) પંડિત કે મૂર્ખ બ્રાહ્મણ વિના બીજો કોઈ પૂજ્ય નથી, મનુ ૦।

(૯) શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના વ્રતધારીઓને કાઢી મૂકે, મનુ ૦।

બ્રાહ્મણ સત્તાના સંબંધની કલમો નવના વિચારનું ખંડ બીજે. પ્રકરણ ૯ મુ. ॥ સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

(૧) પુરાણના સાંભલનારને-યમે પૂજી બ્રહ્મલોકમાં પુહચાડયો.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨૩ મો. શ્લોક ૪૪થી (મ. મી. પૃ. ૬૭).

" એક મનુષ્ય પુરાણીની પાસે ધર્મ સાંભળવાને આવ્યો. પછી શ્રદ્ધા ભકિતથી પુરાણીને પ્રદક્ષિણા દઇને એક માસા સોનું આપ્યું. રસ પાત્રના દાનથી વિમાનમાં બેસીને ધર્મ રાજાની સભામાં ગયો. ધર્મ રાજાએ તેનું પૂજન કરીને બ્રહ્મલોકમાં મોકલ્યો, અને દેવર્ષિ સનત્કુમારને કહ્યું કે-જેને શ્રદ્ધા ભક્તિથી પુરાણના વાંચવાવાળાની પૂજા કરી તેને-બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવને પૂજ્યા. અને જે શ્રાદ્ધમાં ઉત્તમ ભક્ત ભોજનથી પૂજે છે તેનાથી તો હું પંદર વર્ષ સુધી પૂજિત રહું છું, અને જે સત્કારથી ભોજન કરાવે છે તેનાથી તો હું બસો વર્ષ સુધી તૃપ્તિ પામું છું, એટલુંજ નહિ પણ સંપૂર્ણ દેવતાઓ અને સર્વ ઇંદ્રો પણ પ્રીતિવાળાજ થઇ જાય છે. હે મુનિશ્રેષ્ટ ! કથાનો કહેવાવાળો તે સાક્ષાત્ બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવાના સ્વરૂપ વાળોજ હોય છે ? તેથી તેની પ્રસન્નતાથી બધા દેવો પ્રસન્ન થઇ જાય છે તેમાં કોઇપણ પ્રકારનો સંદેહજ નથી ? ઇત્યાદિ. "

આમાં જરા વિચાર-" એક માસા સોનું પુરાણીને મળ્યું તો તે ઠીક, પણ વિમાન આવ્યુ તે શું પુરાણીની ચિઠ્ઠી જવાથી ? કદાચ વિમાનમાં બેસતાં પુરાણીએ જોયો હોય ? પણ ધર્મરાજાએ પૂંજી બ્રમ્હલોકમાં મોકલ્યો. તે અને પછી સનત્કુમારના સાથની વાતો પુરાણીએ કેવી રીતે જાણી ? કેમકે અતીંદ્રિય વસ્તુનું જ્ઞાન તો બ્રમ્હાદિક દેવોને પણ ન હતું, તો પછી પુરાણીને કયાંથી ? માટે આ બધું વિચારી જોતાં જરૂર કોઇ ચાલતા સર્વજ્ઞના ધર્મથી વિપરીત પંડિત માનીઓએ અસત્ કલ્પનાઓ કરી આ પુરાણ ધર્મ ઉભો કર્યો હોય ? ધર્મના બહાને પુરાણીઓ મોજમજાહ ઉડાવે અને ધર્મરાજાને વગર પૈસે લોકોની ઠાઠમાઠ કરવી પડે ? એટલુંજ નહિ પણ બસે સો વર્ષ સુધી ખાધા પીધા વગર ઓડકાર કરીનેજ બેસી રહેવું પડે ? આવા લેખો શું જ્ઞાનીઓના છે ? આગળતો વાંચકો જે વિચાર કરે તે ખરો ?

(૨) આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનાર પુરાણિક ગુરૂ.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨૨ મો. શ્લોક. ૫૦ થી (મ. શ્રી. પૃ. ૬૪)

બધાએ લોકોને બોધ કરવાવાળો તે ગુરૂ હોય છે. તેથી તે પૂજ્યનો પણ પૂજ્ય છે, તેમાં પણ પુરાણોનો જાણવાવાળો તે સર્વ પાત્રોમાં શ્રેષ્ઠ છે (૫૦) નરકાદિકમાં પડતા જીવોને ધારણ કરે છે તેથી તે પાત્ર છે–તેમને ધન, ધાન્ય, સોનું, નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો આપે છે તે પરમગતિમાં જાય છે. અને ગાય, રથ, ભેંસ, હાથીઓ ઘોડાઓ જે શ્રેષ્ટ બ્રાહ્મણને આપે છે તેના પુણ્યનું ફળ સાંભળો અક્ષય અને સંપૂર્ણ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરી અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને મેળવે છે ૫૧ । ૫૨ । ૫૩ । અને જે ખેડેલી, અથવા ફળવાળી પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે પોતાના પૂર્વના દશવંશ અને આગળના દશ વંશને સંસાર સમુદ્રથી તારે છે. (૫૪)"

આમાં અમારા બે બોલ–સંસાર મમુદ્રથી તારનાર ગુરૂ હોય છે પણ તે ત્યાગવૃત્તિવાળો હોય તોજ તારી શકે છે. બાકી પુરાણોના જાણ લોભી ગુરૂ તારી શકે નહિ. કારણ પ્રથમ તો પુરાણોના વિષયોજ વિશ્વાસને પાત્ર નથી, તો પછી તેના સંભળાવનાર વિશ્વાસના પાત્ર કેવી રીતે ? જુવો અમારો આ બધો પૂર્વનો લેખ આમાં મત્યતા કેટલી છે. ?

વળી વિચારવાનું કે–આગળના દશવંશને તારનારમાની લઇએ પરન્તું પાછળના દશ વંશને તારનાર પુરાણિક ગુરૂ કેવી રીતે ? ॥

---

(૩) મ્રતકપુત્રને લઇ જનાર યમ. બ્રાહ્મણના શાપથી નિઃ પુત્રીઓ.
સ્કંદપુરાણ ખંડ. છઠો. અધ્યાય. ૧૩૯ મો. પત્ર ૧૫૫ થી શ્લોક. ૬૪ નો કિંચિત સાર—

"એક ઉપાધ્યાયને વૃદ્ધપણે પુત્ર થયો. પાંચમે વર્ષે મરણ પામ્યો. પોતાના પુત્રને ધર્મરાજાના ઘરમાં જોયો. પછી તે બ્રાહ્મણે યમ રાજાને શાપ આપ્યો કે–તેં, મને અપુત્રીયો કર્યો, જા તું પણ તેં વિનાનોજ થઇશ. યમે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે–હું તમારો અધિકાર રાખીશ નહિ. પહેલે માંડવ્યના શાપથી હું શૂદ્ર થયો અને આ વખતે પુત્ર વિનાનો થયો.

બ્રમ્હાને ઈંદ્રે કહ્યું-આમાં યમનો શો વાંક ? બ્રમ્હા રાંક થઇને બોલ્યા કે બ્રમ્હ શાપ મારાથી ન ફેરવાય ? પછી બ્રમ્હાએ-રોગોને બોલાવીને કહ્યું કે યમ મોકલે ત્યાં તમારે જવું. યમને કહ્યું કે ગતાયુની પાસે રોગોને મોકલવા એટલે હે યમ ! તમારે માથે અપવાદ ચઢશે નહિ. યમે રોગોને કહ્યું કે-ચિત્ર-ગુપ્તને પુછીને તમારે પૃથ્વી ઉપર જવું ! પણ હાટકેશ્વરમા જવું નહિ. યમ બ્રાહ્મણ રૂપે તે પુત્રને લઇને હાટકેશ્વરમાં ગયો, જીવતા પુત્રને જોઇને બ્રાહ્મણે કહ્યું કે જ્યાંથી કોઇ પાછું આવતું નથી ત્યાંથી તું કેવી રીતે આવ્યો ? અને આ બ્રાહ્મણ કોણ છે ? પુત્રે કહ્યું કે-આ યમ રાજા છે; તેને શાપથી મુક્ત કરો ! પછી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે-દુઃખથી નીકળેલું વચન જુઠું નહિ થાય, તેથી દેવયોનિમા પુત્ર નહિ થાય-મનુષ્યમા થશે. ઇત્યાદિ. "

આ રક દ. પું૦ લેખને જરા વિચારીએ-મરણ પામેલા પોતાના પુત્રને ધર્મરાજાના ઘરમાં બ્રામ્હણે જોયો. તો તે કયા સ્વરૂપથી જોયેલો માનવો ? તે બ્રાહ્મણે યમરાજાને અપુત્રીયાનો શાપ આપ્યો. યમે બ્રમ્હાને કહ્યું કે હું તમારા અધિકારથી માંડવ્યના શાપથી શુદ્ર થયો અને આ વખતે પુત્ર વિનાનો થયો. ઈંદ્રે બ્રમ્હાને કહ્યું યમનો શો વાંક ? બ્રમ્હા રાંક થઇને બોલ્યા કે-બ્રમ્હશાપ મારાથી ન ફેરવાય. આ બધી વાતોમા ખરી વાત કયી ? છેવટે યમ પુત્રને પાછો સોંપી શાપ મુક્ત થવા તે બ્રાહ્મણ પાસે આવ્યો. બ્રામ્હણે પોતાના પુત્રને પાછો લઇને યમને કહ્યુ કે-તને દેવયોનિમા પુત્ર નહિ થાય પણ મનુષ્યયોનિમાં થશે. એ કયા જ્ઞાનથી કહીને બતાવ્યું માનવુ?
અને આ બધી વાતોમા કઇ વાતને સત્ય માનવી. ?

---

(૪) બ્રાહ્મણોના નમસ્કારથી સૂર્યનો પ્રકાશ અને ક્રોધથી જગત ભસ્મ.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૧૩૯ બ્રાહ્મણોના નમસ્કારને લીધે સૂર્ય પ્રકાશે છે એમ વનપર્વમા કહ્યું છે. અને તે ક્રોધાયમાન થાય તો સર્વ જગત ભસ્મ કરી નાખે એવું અનુશાસન પર્વમાં કહ્યું છે.

આમા પણ જરા વિચારવાનુ કે-બ્રામ્હણે યમ રાજાને શાપ આપી નિપુત્રીઓ કરી નાખ્યો ત્યારે બ્રમ્હાએ રાંકડાપણું બતાવ્યું પણ યત્ કિંચિત્ ન્યાય કરવા સમર્થ ન થયા. બ્રામ્હણોના આગળથી બ્રમ્હાની સત્તા કયાં ચાલી જતી હશે ? અરે ! યમ રાજા પણ ડર્યો અને પુત્રને પાછો સોંપી શાપથી મુક્ત

વખતે લડયા અને દેવ દૈત્યોને લડાવી માર્યા. અને જગો જગોપર વર આપવામા કેટલા બધા ઉદાર થઇ પડયા. આવા લેખોમાં સત્યપણું કયે ઠેકાણેથી શોધવું.

(૭) પુરૂષની સ્ત્રી બની, પાછી તેજ સ્ત્રી, પુરૂષ. ભાગવત.
(શં. ૭૨–૭૩ મી)

"વૈવસ્વત મનુની ઇલા નામે કન્યા, સ્ત્રી મટી પુરૂષ થઇ ગઇ. શું સૃષ્ટિ નિયમ વિરૂદ્ધ થઇ શકે? કે જેનું પાછળથી—સુદ્યુમ્ન નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. (૭૨) પુનઃ સુદ્યુમ્નને પુરૂષ મટી સ્ત્રી થઇ જવું. શું સૃષ્ટિ ક્રમ વિરૂદ્ધ નથી?" (૭૩)

(૮) રામના પેટમાં પેશી કાકભુશુંડે જગત જોયું.
રામાયણ (બાલકાંડ) (શં. ૧૦૫ પૃ. ૧૪

"શું કાગભુશુંડનું રામચંદ્રના પેટમાં પેસીને સંપૂર્ણ લોક લોકાન્તર જોવા અને ઘણા દીન પર્યંત પેટમાંજ ભ્રમણ કરવું. શું સંભવિત છે કે?"

આ કાકભુશુંડની કથા અમોએ રામનો ઇતિહાસ લખતાં કેટલાક વિસ્તારથી આપેલી છે તે જુવો અને વિચાર કરો કે જેથી સત્યાસત્યની ખબર પડે.

(૯) બ્રહ્માની ઇકોતેરમી (૭૧) પેઢીએ રામ. શં. ૧૯ મી. પૃ. ૩

જ્યારે વાલ્મીકી રામાયણના અયોધ્યા કાંડના લેખાનુસાર—રામચંદ્ર બ્રહ્માની ઇકોતેરમી પેઢીએ છે. તો પોંગણીઓ દયા કરીને બતાવશે કે રામચંદ્ર કયા ત્રેતામાં થયા? અને જ્યારથી સૃષ્ટિ થઈ ત્યારથી આઠમો મન્વંતર હોય છે કે જેમાં આસરે ૫૦૦ વાર ત્રેતાયુગ આવી ચુકયા તો કયા ત્રેતામાં રામચંદ્ર થયા?"

(૧૦) પરશુરામાવતારે માતાને મારી તે ધર્મ કે અધર્મ?
રામાયણ. બાલકાંડ (શં. ૧૮ મી. પૃ. ૩)

"પરશુરામાવતારે પોતાની માતાને મારી નાખી. આ ધર્મ કે અધર્મ જે આવાં કામ કરે તે શું ઇશ્વર કહી શકાય?"

આ પરશુરામ અને રામ એ બન્ને અવતારો એકજ વિષ્ણુના સાથમાં થએલા છે છતાં એક એકને જોઇ મૂઢ જેવા બની ઓળખી શકયા નહિ એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય? એટલુંજ નહિ પણ એક એકને મારવા તૈયાર થઇ ગયા.

આ લેખ અમારો ખાસ વિચારવા જેવો છે ને કોઇ સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

॥ ઇતિ–(૧) સ્ત્રી ઘોડી, સૂર્ય ઘોડા થઇ પાછળ વનમા ગયા ત્યાં બે અશ્વિની કુમારોની ઉત્પત્તિ, ભાગવતે૦ માર્કંડેયે ઘોડા ઘોડીના મુખના મેલાપથી ત્રણ પુત્રો તેમાં એક હથીઆર બંધ ઘોડેસ્વાર. ૧

(૨) ગુરૂની સ્ત્રી સાથે–ચંદ્રે કરેલો ભોગ, પુત્ર થતાં બન્નેમા ઝઘડો

(૩) ગૌતમની સ્ત્રી સાથે ઇંદ્રે કરેલો ભોગ, રામાયણ ૦૧

(૪) પૃથ્વીરૂપી ગાયનું ત્રણ જણે ત્રણ વખતે દોહન કર્યું. ભાગ ૦૧

(૫) સત્યધૃતિનું વીર્ય, તેના સરથી બે ભાગ, તેના કૃપ, કૃપી, વિષ્ણુ.પુ૦

(૬) દ્રૌપદીએ એક વર માગ્યો, મહાદેવે પાંચ આપ્યા, ભારત ૦૧

(૭) સ્ત્રીનો પુરૂષ થયા પછી તેજ સ્ત્રી થઇ, ભાગ ૦૧

(૮) રામના પેટમા પેસી કાકભુશુંડે જગત જોયુ. રામાયણ ૦૧

(૯) બ્રહ્માની ૭૧ મી પેઢીએ રામ થયા, રામાયણ ૦૧

(૧૦) પરશુરામે માતાને મારી તે ધર્મ કે અધર્મ ? રામા ૦૧

એમ આશ્ચર્યજનક પુરાણકારોની દશ કલમના વિચારોનું–ખંડ બીજે પ્રકરણ. ૧૧ મું. ૦॥

પ્રકરણ ૧૨ મું.

(૧૧) ઇદ્રને મારવા પૃથુના પુત્રને અત્રિની આજ્ઞા.

શંકાકોષ. શંકા. ૪૪૫. પૃ. ૭૦ મું (ભાગવત)

" અત્રિ ઋષિએ ઇદ્ર (કે જે દેવતાઓનો રાજા મનાય છે તે) ને મારી નાખવા પૃથુના પુત્રને આજ્ઞા કરી શું આ સત્ય છે ? "

---

(૧૨) એક તુંબડીથી સાઠ હજાર પુત્રો પેદા થયા.

રામાયણ અને ભાગવત–(શં ૩૭. પૃ. ૧ લું) એક તુંબડીથી સાઠ હજાર પુત્રોનું પેદા થવું. શું સંભવિત થઇ શકે છે ?

---

(૧૩) વળી-કાશ્યપની દીકરીઓથી-હાથી ઘોડાદિ પેદા થયા.

રામાયણ અને ભાગવતમા જુવો- (શં. ૪૧ મી. પૃ. ૬ માં.)

કાશ્યપની દીકરીઓથી- હાથી, ઘોડા, ઉંટ, વાઘ, ગરૂડ. પશુ, પક્ષી, સાપ, વૃક્ષ, પુલ, ફલ, ઉત્પન્ન થયાં. શું સંભવ છે ? ”

---

(૧૪) વળી જુઓ-ગાયનું દોહન કરતાં હાથી, ઘોડા, મકાનાદિક નિકળ્યા-નૃસિંહપુરાણ અધ્યાય. ૪૬ મો. (શં ૩૬૯. પૃ. ૫૪)

" એક મુનિએ પોતાની ગાયને દોહી તો તેમાંથી વિવિધ પ્રકારના હાથીઓ, ઘોડાઓના રહેવાના અને મનુષ્યોના રહેવાના મકાન, ગજાઓને યોગ્ય બહુ જાતનાં-વસ્ત્રઆદિ નીકળ્યાં. શું સંભવિત છે કે ? ”

---

(૧૫) વળી જુવો-મહાદેવે 'અંજનીના કાનમાં વીર્ય ફુકયું.' હનુમાન પેદા થયા-ભાગવત (શ. ૯૧. પૃ. ૧૩)

" મહાદેવે અંજનીના કાનમા વીર્યનું ફુંકવુ અને તેથી હનુમાનનું પેદા થવું. શું આવી ફીલસુફી પણ મહાદેવ જાણતા હતા કે ?

---

(૧૬) વળી જુવો. પુત્રનુ બલિદાન ન આપવાથી 'હરિશ્ચંદ્ર જલોદરી થયા.—ભાગવત—(શં ૬૪. પૃ. ૧૦)

" હરિશ્ચંદ્રે પ્રથમ પુત્રનું બલીદાન આપવાનું કહેલુ પુનઃ બલીદાન ન આપવાથી જલોદરથી ગ્રસીત થવુ. શુ સંભવીત છે કે ?

---

(૧૭) વળી જુવો જમીનના-ઘડામાંથી સીતાજી નીકળ્યાં. રામાયણ (શં. ૩૨ પૃ ૫),

" પૃથ્વીને ખેડતાં તેની અંદર એક ઘડામાથી સીતાજીનું નીકળવું શું માનવા લાયક છે ? ”

---

(૧૮) વળી જુવો–પાર્વતી–પહાડથી પેદા થયા.

ભાગવત–(શં. ૩૧ પૃ ૫)

"પાર્વતીજીનું પહાડથી પેદા થવુ શુ સભવિત છે ?"

---

(૧૯) વળી જુઓ–નારદથી ૬૦ પુત્રો થયા.

ભાગવત–(શં. ૪૬ પૃં. ૭)

"નારદનું સ્ત્રીરૂપમા ફરી જવું અને તે પછી તેમને ૬૦ પુત્ર પેદા થવા શું આ વાત સંભવિત છે ?"

---

(૨૦) વળી જુઓ–યમરાજાથી તલની ઉત્પત્તિ, આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૧૮ મા–"તલની ઉત્પત્તિના સંબંધી એક કથા છે તે ઉપરથી તે યમરાજાની તપશ્ચર્યને લીધે પેદા થયા એવું દેખાય છે તેથીજ યમ પ્રીત્યથે બધા કાર્યમાં શ્રેષ્ટ ગણવામા આવે છે."

---

(૨૧) વળી જુઓ–પુરાણોના અસ્તિત્વમાં ખરા ધર્મનો લોપ એજ ગ્રંથકાર પૃ. ૪૩૨ મા લખે છે કે –

"પૌરાણિક કાળમા અનેક ધર્મ ગ્રંથ અસ્તિત્વમા આવ્યા, તેનું પરિણામ એ આવ્યુ કે લોકોમા ખરા જ્ઞાનનો લોપ થયો અને સ્વાર્થી લોકોએ તીર્થ મહાત્મ્ય, ક્ષેત્ર મહાત્મ્ય, ધર્મ વિધિ, ઉપપુરાણાત્મક કથાઓં વગેરે ઉત્પન્ન કરીને લોકોને અધમ દશામા લાવી મુકયા."

આમા થોડો વિચાર–ખરો ધર્મ એક બાજુ ઉપર તટસ્થરૂપે વિદ્યમાન છે. નષ્ટ નથી થયો. તેનો નિર્ણય કરવાવાળા સુજ્ઞ પંડિતો સામાન્યરૂપે પ્રકાશમા મુકી રહ્યા છે. અલ્પજ્ઞો સમજી શકતા નથી સ્વચ્છંદી સ્વાર્થી લોકો જોવા જાણવા છતા હાક પીછેહો કરી રહ્યા છે. તેમના કર્મની વિચિત્રતા સિવાય નોબીજો શો વિચાર કરવો ? તેથી પણ હલકા વિચારના નાસ્તિક જેવા સત્યધર્મને દૂષિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. જીવોના કર્મની ગતિ ઘણા પ્રકારની હોય છે.

---

(૨૨) સમુદ્રનું મથન કરતાં પાચમી વારે ચંદ્ર નીકળ્યો. નૃસિંહપુરાણ (શ. ૩૬૮ પૃ ૫૪)

" સમુદ્રનું પાચમી વાર મંથન કર્યું ત્યારે ચદ્રમા નીકળ્યો શુ આ સત્ય છે ? જો સત્ય હોય તો પાંચ વાર મથન કરતા સુધી પૃથ્વી ઉપર ચદ્ર ન હોતો ? પૌરાણિકો સમુદ્ર મથનના સંવત અને તિથિ વાર બતાવશે કે ? "

(૨૩) વળી જુવો રથના પઇડાથી સમુદ્ર—ભાગવત (શ ૨ પૃ ૧) " રાજા પ્રિયવ્રતના રથના પૈડાથી સમુદ્રનું બનવુ શું સભવિત છે ? "

---

(૨૪) વળી જુઓ—હનુમાન સૂર્યને ગળી ગયો—રામાયણ (શ. ૧૧ પૃ ૨) ' હનુમાનનુ સૂર્યને ગળી જવુ કદી યુક્ત થશે કે ? "

॥ ઇતિ ॥ (૧૧) ઇદ્રને મારવા પૃથુના પુત્રને અત્રિની આજ્ઞા, ભાગ૦ (૧૨) એક તુંબડીથી ૬૦ હજાર પુત્રો પેદા થયા, ભાગ રામાયણ ૦ (૧૩) કારયપની દીકરીઓથી—હાથી, ઘોડાદિ પેદા થયા, ભાગ રામા૦ (૧૪) ગાયનું દોહન કરતા, હાથી, ઘોડા, મકાનાદિ પેદા થયા, નૃસિહ પુ૦ (૧૫) મહાદેવે અંજનીના કાનમા વીર્ય કુ કયુ—હનુમાન પેદા થયા, ભાગ ૦ (૧૬) પુત્રનુ બલિદાન ન આપવાથી હરિશ્ચદ્ર જલાદેરી થયા. ભાગ ૦

(૧૭) જમીનના ઘડામાથી સીતાજી નીકળ્યા, રામા ૦

(૧૮) પાર્વતી પહાડથી પેદા થયા, ભાગ ૦

(૧૯) નારદને ૬૦ પુત્રો પેદા થયા ભાગ ૦

(૨૦) યમરાજાથી તક્ષની ઉત્પત્તિ ।

(૨૧) પુરાણની અસ્તિત્વમા ખરા ધર્મનો લોપ, એ બે આર્યોના તહેવારો ૦

(૨૨) સમુદ્રનું મથન કરતા પાચમીવારે ચદ્રમા નીકળ્યો નૃસિંહ પુ ૦

(૨૩) રથના પૈડાનો સમુદ્ર, ભાગ ૦

(૨૪) હનુમાન સૂર્ય ને ગળી ગયો, રામા ૦

એમ આશ્ચર્યજનક કલન ૧૧ થી ૨૪ના વિચારવાળું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૧૨ મું ૦॥

પ્રકરણ ૧૩ મું.

(૧) વેદની આજ્ઞા તેજ ધર્મ બાકી અધર્મ.

ભાગવત. સ્કંધ ૬ ઠ્ઠો. અધ્યાય ૧ લો. (શ્ં. ૪૭૧. પૃ. ૭૬)

"જે કરવાને વેદે આજ્ઞા કરેલી છે તે ધર્મ, અને જે કરવાની વેદે મનાઇ કરેલી છે તે અધર્મ."

આમા વિચારવાનુ કે-જે કરવાની વેદે આજ્ઞા કરી છે તે ધર્મ, એમ એકાન્ત ન કહી શકાય ? કારણુ આ ચાલતા વેદોમા પ્રાયે ઘણે ઠેકાણે પશુઘાતનો ઉપદેશ થએલો છે. તે ધર્મ સ્વરૂપનો છે એમ બધી દુનીયાએ અંગીકાર કરેલો નથી. જો વેદ ધર્મ એકાન્ત સત્ય રૂપનો હોતતો વૈદિક ક્રિયા કાડને એક ઠેકાણે દાબી મુકવાની જરૂર ન પડતી ? તે સિવાય વૈદિક ધર્મનાજ ઉપનિષદકારો તે હિંસા ધર્મનો અનાદર સૂચવી આત્મિક ધર્મની વાતો પણ ન કરતા ? માટે એટલુંજ કહેવાની જરૂર હતી કે જે કાર્ય કરવાથી સ્વપરના આત્માનો વિકાશ થાય તેજ ખરો ધર્મ છે બાકીનો અધર્મ છે અને સ્વાર્થી લોકોના પ્રપંચો છે. તે સિવાય વધારે ન કહી શકાય

---

(૨) ધર્મના માટે પુરાણો કે અધર્મના માટે ?

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૨૩૮ મા જુવો—

" દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા પશુઓની હિંસા કરવાનું વર્ણન વિસ્તારથી કરેલું છે. "

વળી આગળ-મત્સ્ય. પુ૦ અધ્યાય. ૨૬૦મા-" ઘરની વાસ્તુક કરાવતા પણ બલિમા-માસ, રૂધિરને ચઢાવવાનું તે યોગ્ય તરીકે બતાવેલું છે. "

આ બધા લેખોનો સાર એવો જણાય છે કે-ભુઆ ભૂત બતાવે, જોશી ગ્રહ પીડા બતાવે, વૈદ્ય કફ પિત્તનો પ્રકોપ બતાવે. તેવી રીતે માસના લાલચુઓ પશુને હોમવાનું બતાવતા હોય કદાચ નીચ દેવતાઓ નીચ કાર્ય દેખીને પોતાનુ રાજીપણું બતાવતા હોય પણ તેથી સિદ્ધી શી ? પણ ઉત્તમ પુરૂષોથી આવા નિંદ્ય કાર્ય થઇ શકે નહિ અને તે આવા નિંદ્ય કાર્યમા સમ્મતિ પણ આપી શકે નહિ. એમ અમારૂં માનવુ થાય છે.

(૩) દેવોને પુરાણ કથાથી સંતોષ, તેવો યજ્ઞોથી નથી શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા, અધ્યાય. ૨૮ મો. શ્લો. ૫૫ થી ૬૧. (મ. મી પૃ. ૬૫)

" દેવતાઓ—બલિ, પુષ્પની પુજા યુક્ત પુરાણાદિક પુસ્તકના વાચનથી જેવી રીતે સંતોષ પામે છે તેવી રીતે નાટકના જેવા યજ્ઞોથી સંતોષ પામતા નથી માટે વિષ્ણુના કે શિવના મંદિરમા અથવા સૂર્યના મંદિરમાં જે પુરાણોની કથા વચાવે છે તે સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થઇ પછી સૂર્ય લોકને ભેદી બ્રહ્મલોકમા જાય છે. ત્યા સેંકડો કલ્પતક રહી પછી ભૂતળમા આવી રાજા થાય છે અને હજારો અશ્વમેધ યજ્ઞોથી જે ફળ મળે છે તેટલુંજ ફળ–મહાભાગ્ત, અઢાર પુરાણ, વિષયના ગ્રંથોને વચાવવાથી મેળવે છે. માટે 'ગમે તે' પ્રકારથી પણ પુરાણાદિક ગ્રંથોને વંચાવવાજ કેમકે તે પુરાણાદિકના ગ્રંથોને વંચાવવાથી જે ટલી પ્રીતી મહાદેવજીને અને દેવતાઓને થાય છે તેટલી પ્રીતિ બીજી કોઇ પણ વસ્તુથી થતી નથી. માટે પુરાણાદિકની કથા અવશ્ય વંચાવવી. ઇત્યાદિ."

આમા સાર એ બોલ—નાટકીયાના તમાસા જેવા યજ્ઞો છે ત્યારે પુરાણોમા કયા પ્રકારની વિશેષતા ? તેમાનુ લખાણ જોતા–કામદેવસ્વરૂપ નાટકીયાએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવોને નચાવી દુનીયાની સામાન્ય નીતિમા પણ રહેવા દીધા નથી તે પુરાણોના સાંભળવાથી- સૂર્યલોક ભેદી બ્રહ્મલોક સુધી કેવી રીતે પુહચવાના ? વળી ત્યા સેંકડો કલ્પ રહીને પછી ભૂતળમા રાજા થવાના તે જાણવાનું જ્ઞાન નતો બ્રહ્માદિકમા હતુ–તેમજ ન તો લેખને થએલું જણાય છે જેથી આ લેખ લોકોના કલ્યાણ માટે થએલો હોય એમ જણાતું નથી માટે માટે વિચાર કરીને જુવો.

॥ ઇતિ– ॥ (૧) વેદની આજ્ઞા તે ધર્મ,- બાકીનો અધર્મ ભાગવતે. । (૨) ધર્મના માટે પુરાણો કે અધર્મના માટે જુવો મત્સ્ય. । (૩) દેવોને પુરાણ કથાથી સંતોષ, તેવો યજ્ઞોથી નથી શિવ પુ. ।

એમ કલમ ત્રણના વિચારનું–ખંડ. બીજે પ્રકરણ ૧૩ મું. ॥

પ્રકરણ ૧૪ મું.

(૧) વળી જુઓ—ભક્તિની સેવા કરવા નદીઓ આવી.

ભાગવત મહાત્મ્ય. (શં–૩૮૦. પૃ ૫૫)

" ભક્તિ નામની સ્ત્રી કહે છે કે—યમુના, ગંગા આદિ નદીઓ સ્ત્રીરૂપ ધરીને મારી તહેનાતમાં આવી શું સંભવિત છે ? "

---

(૨) વળી જુઓ—ભાગવત ન સાંભળે તે ચંડાળ.

ભાગવત મહાત્મ્ય. (શં-૩૮૫ મી. પૃ. ૫૬)

" મનુષ્યનો જન્મ લઇ જે ભાગવત ન સાંભળે તેને ચાંડાળ સમજવો જોઇએ. "

---

(૩) વળી જુઓ—ભક્તિ જ્ઞાનાદિક નાચ્યાં.

ભાગવત મહાત્મ્ય (શં. ૪૨૦ થી પૃ. ૬૩)

" ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણે નટની પેઠે નાચવા લાગ્યાં " ખુબ કરી ! ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનાં પણ શરીર છે કે ? અમારા પૌરાણિઓ સાક્ષાત્ ઇશ્વરને નચાવે તો ભક્તિ વગેરેને નચાવે તેમાં શું વિશેષ ! અને પછી અમારા ભોળા ભાઇઓને આંગળીના ટેરવા ઉપર નચાવે તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? "

---

(૪) વળી જુઓ-પાપીઓ ક્રોધીઓ સપ્તાહથી પવિત્ર.

ભાગવત મહાત્મ્ય (શં. ૪૦૮ મી. પૃ. ૬૨)

" જે માણસો સર્વદા પાપ કરનારા, સદા દુરાચારમાં લાગેલા, કુમાર્ગે *જનારા, ક્રોધરૂપ અગ્નિથી બળેલા, કુટિલ અને કામી હોય તેઓ પણ* કલિયુગમાં સપ્તાહરૂપી યજ્ઞથી પવિત્ર થાય છે " શું આ સત્ય છે કે ? જ્યારે ભાગવતની કથા શ્રવણથી દરેક જાતનાં પાપ મટીને મોક્ષ પણ મળે છે તો પાપ કરવાં ને ભાગવત સાંભળવું ! બસ બેડો પાર ! શું આવાં વાકય પાપકર્મ કરવાને ઉત્તેજન નથી આપતાં કે ? "

---

(૫) ભાગવતની કથાનો આરંભ કૃષ્ણના ગયા પછી.

શં. ૪૨૧ મી. પૃ. ૬૩ મું. ભાગવત મહાત્મ્ય—

" ભાગવતની કથા પહેલવેલી શુકદેવે પરીક્ષિતને કહી અને તે કથાનો આરંભ " શ્રી કૃષ્ણના પધારી ગયા પછી કલિયુગમાં ત્રીશ કરતાં કંઇક વધારે

વર્ષ થયાં હતાં ત્યારે ભાદરવા માસની નામથી શુકદેવજીએ કથાનો આરંભ કર્યો હતો. ઇત્યાદ.

(૬) યવનોની ચઢાઇ પછીનું ભાગવત કૃષ્ણ વખતે ક્યાંથી ?

શં-૩૭૮ મી. પૃ. ૫૫ માં ભાગવત-સ્કંધ અધ્યાય ૧ લો-શ્લોક ૩૬ મો

आश्रमा यवनैरुद्धा स्तीर्थानि सरितस्तथा ।
देवतायतनान्यत्र दुष्टैर्नष्टानि भूरिशः ॥ ३६ ॥

ભાવાર્થઃ-દુષ્ટ યવનોએ આશ્રમો, તીર્થો, નદીઓ તો પોતાના કબજે કર્યાં અને ઘણા દેવમંદિરોનો નાશ કર્યો.

આ લેખથી યવનોની ચઢાઇ પછીનું ભાગવત શુકદેવના વખતમાં ક્યાંથી કે જેથી કથાનો પ્રારંભ થયો ?

(૭) પુરાણ પછીના વેદો પુરાણ કથામાં હાજર શં. ૨૫૩ મી પૃ. ૩૫ મું. પદ્મપુરાણ.

ब्रह्मणा सर्वशास्त्राणां पुराणं प्रथमं स्मृतम् ॥

ભાવાર્થ-શાસ્ત્રોમાં પ્રથમ પુરાણ અને પછીથી બ્રહ્માએ વેદો ઉત્પન્ન કર્યા શું આ સંભવિત છે ? "

વળી શં. ૩૪૧ મી. પૃ. ૪૯ મું. પદ્મપુરાણ.

वेदांतानिच वदश्च मंत्रस्तंत्राणि संहिता ।
दशसप्तपुराणाणि षट्शास्त्राणि समाययुः ॥

અર્થાત્-વેદાંત, વેદ, મંત્ર, તંત્ર, સંહિતા, ૧૭ પુરાણ, ૬ શાસ્ત્ર એટલા ભાગવતની કથા સાંભળવા આવ્યાં. શું આ સંભવિત છે ? શું આ લેખ હેમાદ્રિકૃત અનુવર્ગ ચિંતામણિ જેવો લેખ નવો ? "

(૮) શં. ૫૦ મી. પૃ. ૮ માં ભાગવત મહાત્મ્ય. " ભાગવતની કથા શ્રવણ કરવા પાહાડ અને નદીઓનું આવવું શું સંભવિત છે ? "

॥ ઇતિ-નિર્માલ્ય પુરાણોનો મહિમા પણ નિર્માલ્ય (૧) ભક્તિની સેવા કરવા નદિઓ આવી । (૨) ભાગવત ન સંભળે તે ચંડાળ । (૩) વક્તા

જ્ઞાનાદિક નાખ્યાં. । (૪) પાપીઓ, ક્રોધીઓ સપ્તાહથી પવિત્ર. । (૫) કૃષ્ણ ગયા પછી ભાગવત કથાનો આરંભ. । (૬) યવનોની ચઢાઇ પછીનું ભાગવત. । (૭) પુરાણ પછીના વેદો. । પદ્મપુ. । (૮) ભાગવતનું શ્રવણ કરવા પહાડ અને નદીઓનું આવવું સાતમી કલમ વિના બાકીની સાત કલમો—ભાગવત મહાત્મ્યથી તેના વિચારનું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૧૪ મું. ॥

કલિમાં હરિનામથીજ મોટું ફળ અને વિદ્યાનાં નામ. ભાગવતાદિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું. કલમ બેનું.

(૧) પૂર્વકાળમાં—યોગાદિકથી જે ફળ ન મળતું તે કલિમાં નામથી.

તુલસી રામાયણ. ઊત્તર કાંડ. પૃ. ૧૨૦૨ મા જુવો.

कृतयुग त्रेता द्वापरहुं पूजा मख अरूयोग ।
जो गति होइ सो कलि हरि हि नाम तें पावहिं लोग ॥

અર્થઃ—સત્યયુગમા યોગ કરવાથી, ત્રેતા યુગમા—યજ્ઞ કરવાથી, અને દ્વાપરમા પૂજા કરવાથી જે ગતિ થાય છે તે ગતિને કલિયુગમાં લોકો કેવળ હરિનું નામ લેવાથી પામે છે ? ”

कृते यद् ध्यायतो विष्णु त्रेतायां यजतो मखैः द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्धरकीर्त्तनात् ॥ (भागवते एकादशे स्कंधे)

સત્યયુગાદિકમાં—યોગાદિકથી જે ફળ મળે તે કલિયુગમાં કેવળ હરિના નામ માત્રથીજ ફળ મળે છે. ત્યારે તો આપણે માટે કલિયુગજ મોટોને ? કલિમાતો ઠગબાજી કરવાવાળા વધારે જોવામાં આવે છે. તો પછી કલિ કાલ એક હરિ નામ માત્રથી સત્ય યુગાદિક જેટલું ફળ આપવાવાળો કયા ગુણ વિશેષથી મનાયો હશે ? સ્વાર્થ ગુણ વિશેષથી તો આટલું મોટું ફળ નહિ લખાયું હોય ?

---

(૨) ચઉદ (૧૪) વિદ્યાનાં નામ.)

તુલસી. રામાયણ પૃ. ૧૫ ની ટીપમાંથી.

"૧૪ વિદ્યા—પુરાણ ૧, ન્યાય ૨, મીમાંસા ૩, ધર્મશાસ્ત્ર ૪, શિક્ષા ૫, કલ્પ ૬, વ્યાકરણ ૭, નિરૂક્ત ૮, છંદ ૯, જ્યોતિષ ૧૦, ઋગ્વેદ ૧૧, યજુર્વેદ ૧૨, સામવેદ ૧૩, અને અથર્વવેદ ૧૪, એ ચૌદ વિદ્યાઓ કહેવાય છે."

पुराण न्याय मीमांसा धर्मशास्त्रांग मिश्रिताः।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य चतुर्दश ॥ श्लो० ॥ ६३ ॥

(યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ આચારાધ્યાય. શ્લો. ૬૩ મો.)

॥ ઇતિ—કલિયુગમાં હરિના નામથીજ મોટું ફળ મળે. આમ ૧૦ ચૌદ વિદ્યાનાં નામ યાજ્ઞ ૦॥ ખંડ બીજો. પ્રકરણ ૧૫ મું. ॥

પુરાણો—ભારતથી પછી માંડાં રચાયાં. અથવા ?

પ્રકરણ ૧૬ મું.

વિદ્વાનોના મતથી કલ્પાએલો મહાભારતનો કાળ.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૬૪-૩૬૫—

"મહાભારતનું મૂળ સ્વરૂપ આસરે ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં ઉત્પન્ન થયું એવું કદાચ આપણે માની લઇએ તો તે ખોટું કહેવાશે નહિ. મહાભારતનો ગ્રંથ કોઇ સ્વરૂપમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય તેના માટે જુનામાં જુનું પ્રમાણ આપણને આશ્વલાયન ગૃહ્ય સૂત્રમાંથી મળી આવે છે. એ ગૃહ્ય સૂત્રમાં—ભારત અને મહાભારત વિષે કથન કરવામાં આવ્યુ છે. એ ઉપરથી પણ ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં એ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ થયાના અનુમાનને ટેકો મળે છે. ॥

એ ઉપરાંત હિંદુ લોકોનાં મંદિરો તેમજ બુદ્ધના અવશેષ જ્યાં સાચવી રાખવામાં આવે છે તે ઇમારતો વિષે પણ એમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે મૂળ કાવ્યમાં કંઇક વિસ્તાર ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ વર્ષ પછી અને ઇસવીસનની શરૂઆતના અરસામાં થયો હોવો જોઇએ એવું માલુમ પડે છે. ॥

પૃ. ૩૬૫. નીચેની ટીપમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે–" મહાભારતના રચનારનું નામ 'વ્યાસ' એવું નામ પડયું તેનું કારણ એવું જણાવવામાં આવે છે કે એણે વેદોની વ્યવસ્થા કરી (वेदान् विव्यास) મહાભારતની એણે વ્યવસ્થા કરી એવું કોઇપણ ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું નથી. ॥

પૃ. ૩૭૯ થી–" પુરાણો આપણને જાણીતાં છે. તે તો સઘળાં એકંદરે મહાભારતથી માંડાં રચાએલાં છે.' તેમાં જે પ્રાચીન સમયની વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે તે ઘણીખરી મહાભારતમાંથીજ લીધેલી છે તો પણ એ ગ્રંથોમાં જેને આપણે પ્રાચીન કહીએ એવું પણ ઘણુ છે. અને મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિનાજ શ્લોકો મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિમાંથીજ લેવાએલા છે એમ માની લેવું એ શકય નથી. જુની સ્મૃતિઓ અને વેદોની સાથે એ ગ્રંથોને ઘણો સંબંધ છે. ॥અને એજ વર્ગના વિશેષ પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઇ હોય એ પણ ગનવા જોગ છે.

પુરાણોનો જે ખાસ વિષય તે જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યો હોય છે ત્યાં આગળ જુદાં જુદાં પુરાણોની વચ્ચે એટલું સરખાપણું જોવામા આવે છે–ઘણીવાર તો પાનાનાં પાનાં સુધી શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે. એ સર્વની ઉત્પત્તિ વધારે પ્રાચીન એવા કોઇ એકજ સંગ્રહમાંથી થઇ હશે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા વગર આપણાથી રહેવાતું નથી.

આમા મારા વિચારો—ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા સૈકાનુ મહાભારત છે. જૈનોના સર્વજ્ઞો પહેલાના બાજુ પર રાખીએ પણ ૮ મા સૈકાના પૂર્વેના પાર્શ્વનાથ તો સિદ્ધજ છે. તેમના પછીનું જ મહાભારત છે. વેદોમાં ઇતિહાસનુ નામ નીશાણુ નથી તો પછી મહાભારતમા કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યો ?

અને વેદોમા કોઇ કોઇ બાબત નામ માત્રથી છે તે પાછલથી જ દાખલ કરવામાં આવી છે.

ઉદાહરણમાં જૂવો બ્રહ્મા ઠામ ઠેકાણા વિનાના વેદોમાં આદિથી તે અંત સુધીમાં બધી દુનિયાના શિરોમણિ તરીકે દાખલ કરી દીધા છે. તે સિવાય બીજી સેંકડો બાબતો વેદોમા પાછલથી દાખલ કરી દીધેલી છે. આ વિષયમા જુવો મણિલાલભાઇનો લેખ–" યજ્ઞપુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી ઉભો ઇત્યાદિ.

॥ ઇતિ–પુરાણો–મહાભારતથી માંડાં રચાયાં–અંગ્રેજોના મતથી. ખંડ. બીજે પ્રકરણ ૧૬ મું. ॥

વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ બનાવ્યું રામા. । સ્વર્ગે જતા નહુષ અગસ્ત્યના શાપથી અજગર.

પ્રકરણ ૧૭ મું. કલમ એનું.

(૧) દેવોએ વારંવાર સૃષ્ટિ રચી, સ્વર્ગની ખોટ વિશ્વામિત્રે પુરી.

તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ પૃ., ૫૬૪ ની ટીપમાંથી—

"ત્રિશંકુ રાજાને ઇચ્છા થઇ કે–સદેહ સ્વર્ગમાં જાઉં. એવો યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા વશિષ્ઠજીને જણાવતાં તેમને ના પાડી. પછી વશિષ્ઠના પુત્રો પાસે ગયો તેમને ગુરૂના વચનનો અવિશ્વાસી જાણી ચંડાલ થઇ જવાનો શાપ આપ્યો પછી ત્રિશંકુ વિશ્વામિત્રની પાસે ગયો. વિશ્વામિત્રે વશિષ્ઠના દ્વેષથી તેવો યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કર્યો. એ યજ્ઞમાં દેવતાઓ ભાગ લેવા નહિ આવતાં વિશ્વામિત્રે તપોબળથી ત્રિશંકુને સદેહ સ્વર્ગમાં મોકલી દીધો પણ દેવતાઓએ તેને ધકેલીને ત્યાંથી ઉંધે માથે ફેંકી દીધો. વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ બનાવીને તેમાં રાખ્યો.

(વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડમાંથી લીધેલો ઉતારો)

આ કથામા તપાસવાનું કે–ત્રિશંકના યજ્ઞ કરનાર વિશ્વામિત્ર જો ગાલવમુનિની પાસેથી છસો ઘોડાની સાથે એક કન્યા ગુરૂ દક્ષિણામાં લેનાર હોય તો વિચારવાનું કે–બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરી ક્રોધ કે દ્વેષ ધારણ કરનાર મુનિએ માં નવું સ્વર્ગ બનાવવાની શકિત હોય ખરી કે ? બનાવીને તે નવું સ્વર્ગ કયે ઠેકાણે ગોઠવ્યું ? ત્રિશંકુને ત્યાં રાખ્યો તે એકલાને કે બીજાઓની સાથે ? તેને રહેવાની અવધિ કરી આપી કે સદાને માટે રાખ્યો ? જો આ બધી વ્યવસ્થા પૂર્વક ત્રિશંકુને રાખ્યો હોય ત્યારે તો બ્રહ્માદિ દેવોથી પણ વિશ્વામિત્રનો દરજ્જો ઓછો ન ગણાય ? એવી રીતે આ દુનીયાની ઉત્પત્તિ કરવાની સત્તા ધરાવનાર અનેક દેવો જાહેરમા મુકાયા છે. તેમાંનો જો એકજ સાચો ઠરાવીને આપો ત્યારેજ વિશ્વામિત્રે સ્વર્ગ બનાવ્યું સાચુ મનાય નહિ તો જુઠમાં એક વધારાનું જુઠજ છે. અનાદિકાળના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ દુનીયાની ઉત્પત્તિ કરવાનો દાવો કરનાર કેટલા બધા દેવો થયા ? આમાંનો કયો સાચો માનવો ? એકાંતમાં બેસી જરા વિચાર કરીને બતાવો.

આ ત્રિશંકુના માટે એવું પણ લખવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે દેવતાઓએ સ્વર્ગમાંથી ધકેલી મુકયો ત્યારે અધવચ લટકયો અને તેના નાકમાંથી કર્મનાશા નદિ વહી."

આ લેખકે કયા દિવ્યજ્ઞાનથી જોઇને લખ્યું હશે ?

---

(૨) સ્વર્ગમાં જતો ' નહુષ, ઋષિના શાપથી અજગર થઇ પડયો.

તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ પૃ. ૪૨૮. (મહાભારત-વનપર્વતમાંથી)

" કોઇ સમયે ઇંદ્ર બ્રહ્મહત્યાના ડરથી છુપી જતાં મોટા પુણ્યથી ' નહુષ ' રાજા ઇંદ્ર થયો હતો. નહુષે ઇંદ્રાણીનો ભોગ કરવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે ઇંદ્રાણીએ હઠ પકડીને કહ્યું કે જો બ્રાહ્મણોએ ઉપાડેલી પાલખી પર બેસીને

આવો તો હું તમારી સ્ત્રી થાઉં. રાજાએ ઋષિઓને બોલાવી પાલખીમાં લગાવી તેમાં પોતે બેસીને ચાલ્યો ને ચાલતાં શીઘ્રતાના વાસ્તે અગસ્ત્યના માથામાં પગ માર્યો તેથી અગસ્ત્યે શાપ દીધો કે " તું અજગર થઇને પૃથ્વી પર પડ. " આથી નહુષ અજગર થઇને પડયો. "

આમાં પણ થોડું વિચારીએ-ઇંદ્ર થયા પછી 'નહુષે' ઇંદ્રાણીની ઇચ્છા કરી. ઇંદ્રાણીના હઠથી પાછા પૃથ્વીપર આવ્યા, તો તે ઇંદ્રના સ્વરૂપે કે નહુષના સ્વરૂપથી ? ' ખેર ' ઋષિઓને બોલાવી પાલખી ઉપડાવી તેમાં બેસીને પાછા સ્વર્ગમાં ચાલ્યા. ઇંદ્રનું સ્વર્ગ, ઉપર મનાયું છે કે નીચે ? ઉપર હોયતો પાલખી ઉપાડી માર્ગ વિના ઋષિઓ કેવી રીતે ચાલ્યા ? કદાચ માનીએ કે પોતાના તપોબળની શકિતથી ચાલ્યા. જો તપોબળની શકિત હોતતો નહુષના ભારજ શા હતા કે ઋષિઓની પાસેથી પોતાની પાલખી ઉપડાવી શકતા ? જો નહુષ મરણ પામી ઇંદ્ર થયા પછી પૃથ્વી ઉપર આવ્યો માનીએ તો દેવોના બાંધેલા આયુષ્યમાં કોઇથી ફેરફાર થઇ શકતોજ નથી તો પછી અગસ્ત્ય ઋષિના શાપથી અજગર થવાની વાતજ કયાં રહી ? માટે આ લેખ જ્ઞાની પુરૂષથી લખાએલો નથી તેમ વાત પણ સત્યરૂપની નથી. વિચારી જુવો અમારા આ વિચારો, તમો પણ સમજશો.

॥ ઇતિ-વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ બનાવ્યું. રામા ૦ સ્વર્ગે જતો નહુષ રાજા અગસ્ત્ય મુનિના શાપથી અજગર થઇ પૃથ્વીપર પડયો. ખંડ. બીજો. પ્રકરણ ૧૭ મું. ॥

લોકોના કલ્યાણ માટે નહિ પણ દાસ બનાવવા ગ્રંથ રચના. અંગ્રેજો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ગ્રંથ રચવામાં બ્રાહ્મણોને સ્વાર્થ સાધવાનો આરોપ.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ. પૃ. ૩૩૫ થી.

સૂત્રો વડે નિયન્ત્રિત થતા ધર્મ વિધિઓ તથા રીતરિવાજોના મોટા સમૂહ તરફ આપણે પાછા ફરીને દ્રષ્ટિ કરીએ છીએ તો સ્વાભાવિક રીતે આપણને એવું માનવાની લાલચ થઇ આવ્યા વગર રહેતી નથી કે—હિંદુ લોકોની બુદ્ધિને દાસત્વમા આણવાને માટે અને ધર્મના વિષયમા તેઓ હંમેશા એવીને એવી દાસત્વનીજ સ્થિતિમાં રહે, એટલા માટે કંઇ પણ ઉદ્યોગ વગરના વિપ્રલોકોએજ જાણી જોઇને એ સઘળું કામ કરેલું છે. પણ દિનપ્રતિદિન જે શોધખોળો થતી જાય છે તેને પરિણામે હવે જણાવવા માંડયું છે કે વિપ્રોનુંજ જેમાં વિશેષ કામ એવા બ્રાહ્મણ વિધિઓનો પણ મૂલ આધાર તો લોકમાં પ્રચાર થએલા ધર્મ વિધિઓ ઉપરજ હતો. જો એમ ન હોય તો હિંદુસ્તનના લોકો ઉપર બ્રાહ્મણ ધર્મની આટલી સત્તા કેવી રીતે સ્થાપિત થઇ અને તે અત્યાર સુધી કેવી રીતે ટકી રહી તે સમજવું મુશ્કેલ થઇ પડે. જે વિધિઓ પહેલેથીજ અસ્તિત્વમાં હતી તેને વધારે વિસ્તૃત તથા સુવ્યવસ્થિત કરવામાંજ બ્રાહ્મણોની સર્વ શક્તિનો ખરેખરો ઉપયોગ થયો હતો અને તેઓએ જે કામ માથે લીધું તેમાં, નિઃસંશય બીજે કોઇ પણ સ્થળે કદી નથી જોવામાં આવ્યો એવો વિજય તેઓએ પ્રાપ્ત કીધો.

આમા મારા બે બોલ—જૈનોના શ્રી ઋષભદેવ તીર્થંકર પહેલા, તેમના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી પહેલા, જેમના નામથી આ ભરત ભારતના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. તેમને આ બ્રાહ્મણ વર્ગ ઉપદેશના માટે સ્થાપેલો. તેમના સંતાનની પરંપરા તીર્થંકરોના શુદ્ધ તત્ત્વોનો ઉપદેશ કરતી અને રાજ પ્રજાથી પોતાની આજીવિકા મેળવતી. આ પ્રથા જૈનોના નવમા દશમા તીર્થંકર સુધી ચાલતી રહી. પછીના તીર્થંકરોના સમયમા તે સ્થિતિ પલટઇ (આ ઠેકાણે ૧૧ મા તીર્થંકરથી તે આજ સુધીનો જુવો અમારો લેખ) કેટલાકો સ્વાર્થના વશથી સત્યનિષ્ઠા છોડતા ગયા. પઠન પાઠન કરાવના, રાજા પ્રજાને વ્યવહાર પુરતું પઠન કરાવી પોતાના તાબામાં રાખવા પુસ્તકોની રચના કરી સ્વાર્થના પાટા બંધાવતા. * પછીથી થતા

* ચીકાર ખેલવો એ ગામનો ધર્મ છે. આ ચીકાર ધર્મ આત્માના કલ્યાણ માટે ઉપયોગી થતું નથી કે ? કરેકર કે ન થાય ત્યારે એજ ઉપાય પાટા.

આવેલા સર્વજ્ઞ પુરૂષોના કે સત્ય સર્વજ્ઞના ઉપદેશકોના સામા થઇ અજાણવર્ગને ઊંધું છતું ભરવી પોતાના તાણમાં કરી લેતા. કહેવત છે કે—" જેનો મોટો પક્ષ તેની જીત " એટલે તે સ્વાર્થી બ્રાહ્મણોજ ફાવતા અને તે પ્રમાણે ચાલતુ આવેલું આજે પણ આપણે જોઇ રહ્યા છીએ. ખરૂં જોતાં, અંગ્રેજોથી, પ્રકાશમાં વધારો થતાં આવ્યો એમ સત્યશીલ પંડિતો પણ માની રહ્યા છે. આ ઠેકાણે આટલું કહેવું વધારે પુરતું નહિ ગણાય ?

॥ ઇતિ—બ્રાહ્મણોએ લોકોને દાસ બનાવવા ગ્રંથો રચ્યા. ખંડ. બીજે. પ્રકરણ ૧૮ મું. ॥

વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યના કાલમાં વધારે ફેર નથી સૂક્તોમાં આત્માના જન્માંતરનું સૂચન નથી. અંગ્રેજો.

પ્રકરણ ૧૯ મું. કલમ બેનું.

(૧) વૈદિક અને બુદ્ધ સાહિત્યના સંબંધે પાશ્ચાત્યોનો નિર્ણય.

સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રસ્તાવિક. પૃ. ૧૨ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

" હિંદુસ્તાનમાં વૈદિક યુગના આરંભનું સાહિત્ય અને બૌદ્ધ ધર્મના સમયનું સાહિત્ય એ બેની વચ્ચે વધારે ફેર છે એમ ભાગ્યેજ ગણાશે. "

વિચારવાનું—જો કે આ વાતમાં મત ભેદો ઘણાછે, પણ જણાવવાનું એ છે કે—વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં ઉતરેલા વિદ્વાનો બૌદ્ધના સાહિત્યને વળગી વિચાર કરે છે પણ પાછળથી જે વિદ્વાનો જૈનોના સાહિત્યમાં વધારે ઉતર્યા છે તેઓ બૌદ્ધ કરતાં જૈનોના સાહિત્યને ઘણા પૂર્વકાળનુંજ બતાવે છે. એટલુંજ ધ્યાન ખેંચાવાને ઉપરનો ફકરો ટાંકી બતાવ્યો છે.

---

(૨) જૈન બૌદ્ધના સ્પર્શથી વેદિકમાં મોટી ગરબડ.

હિંદુસ્તાનના દેવો–પૃ. ૨૭ માં જુવો–સર મોની અરવીલી અંમ્સ-કેટલીક અગત્યની બાબતો ઉપર ઘણા વિચાર કરીને એવા સાર ઉપર આવ્યા છે કે—" વેદના સુક્તામાં આત્માના જન્માંતરના સિદ્ધાંત સંબંધી કાંઇપણ સૂચન

કરવું જણાતું નથી આ સિદ્ધાંત પાછળના કાળના હિંદુના ધર્મનું પ્રસિદ્ધ લક્ષણ છે. ”

આમાં મારા વિચારો—જૈનોમાં આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત સર્વજ્ઞથી પ્રગટ થતો અને તેમણું શાસન ચાલતું ત્યાં સુધી તે ચાલતો, તેમના શાસનના અભાવમાં નષ્ટ ભ્રષ્ટ જેવો થઇ જતો અને એ વિષય અનાદિ કાળથી ચાલતો આવેલો મનાયો છે. જૈનોના છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સર્વજ્ઞ ભગવાનનો કથન કરેલો આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત અખંડિત અને અદ્યાપિક આખી દુનીયાને ચકિત કરે તેવો હાલમાં વિદ્યમાન છે

જૈન બૌદ્ધની જાગૃતના સમયમાં વૈદિકોએ જૈનોમાંથી ગ્રહણ કરી તે આત્માના જન્માંતરના વિષયને ઉપનિષદાદિકમાં ત્રુટક ત્રુટક રૂપે ગોઠવવા માંડયો તેથી આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત પાછલના હિંદુ ધર્મના લક્ષણ રૂપે ગણાયો ખરો પરન્તુ એ સિદ્ધાંતની ગંગાના પ્રવાહનું મૂળ ક્યાં છે એ વિચારવાની ખાસ ભલામણ કરૂં છું. જૈન ગ્રંથોના અભ્યાસક પંડિતોએ પોતાના વિચારો પ્રગટ કર્યા છે અને તે છપાઇને બહાર પણ પડી ગયાં છે તે સિવાય બીજા પણ લેખો આ ગ્રંથના અન્તે આપ લોકો જોઈ શકશો, આ ઠેકાણે એટલુંજ કહેવું બસ છે.

॥ ઇતિ-વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યના કાળમાં વધારે ફેર નથી.

વેદોના સૂકતોમાં આત્માના જન્માંતરનું સૂચન નથી. પ્ર ૧૯ મું. ॥

કદ્રુથી સર્પો, વિનતાથી ગરૂડો સ્કંદપુ૦

પ્રકરણ ૨૦ મું. કલમ ત્રણનું.

(૧) કદ્રુને-વિનતા-સર્પને ગરૂડની માતા

સ્કંદપુરાણ ત્રીજો બ્રહ્મખંડ, અધ્યાય. ૩૮ મો પ. ૭૦ ની—

" સર્પોની માતા કદ્રુ અને ગરૂડની માતા વિનતા એ બે બહેનો હતી પણ શોકયરૂપે કાશ્યપની સ્ત્રીઓ હતી. એઓને પરસ્પરમાં વિવાદ થયો. કદ્રુએ કહ્યું કે સૂર્યના ઘોડાના વાળ શ્યામ છે અને વિનતાએ કહ્યું કે સફેદ છે. આમાં જે હારે તે દાસી થાય એવી શરત થઇ કદ્રુએ સર્પોને પુંછડે વિટાવવાનું કહ્યું

પણ સર્પોએ માન્યું નહિ તેથી કદ્રુએ શાપ આપ્યો. માત્ર એક કર્કટ નાગે પોતાની ફેણ ઢાંકીને નીલુ પુંછ કરીને બતાવ્યું એટલે વિનતાને કદ્રુની દાસી થઇને રહેવું પડયું.

માતાનું દાસ્યપણું છોડાવવા ગરૂડે અમૃત લેવા જવા ભાથું માગ્યું વિનતાએ સમુદ્રના શબરનું ભક્ષ બતાવ્યું. તેનું ભક્ષ કર્યું પણ તૃપ્તિ ન થવાથી પોતાના પિતા કાશ્યપની પાસે ભક્ષ માગ્યું, કશ્યપે વિભાવસું અને સુપ્રતીક એ બે ભાઇ પરસ્પરના શાપથી ગજ અને કછપના જન્મને પ્રાપ્ત થયા હતા, તેમનુ ભક્ષણ કરવાની રજા આપી, તેમને ગરૂડ રોહિણી વૃક્ષ ઉપર બેસી ખાવા જતાં ત્યાં વાલિખિલ્યાદિ ઋષિઓ અવલંબીને રહેલા, તેથી તે ડાળી પડવા લાગી તેને છોડી ગરૂડે મધ્યમાં બેસી ગજ કછપનું ભક્ષણ કરવા માડયુ, પછી ગરૂડે અમૃત લેવા સ્વર્ગમાં જવા માડયું. અનિષ્ટ ઉત્પાતો દેખી ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને પુછયું ત્યારે બૃહસ્પતિએ વાલિખિલે દીધેલા શાપનો કાળ બતાવ્યો. ગરૂડ સ્વર્ગમાં ગયા ત્યાં દેવતાઓની સાથે યુદ્ધ થયું. વિષ્ણુએ છલથી વાહન માટે ગરૂડને પ્રાર્થના કરી. ઇંદ્રે વર આપ્યો. સ્વર્ગમાંથી અમૃત લાવી ગરૂડે કુશમાં સર્પની પાસે મુકી માતાનું દાસ્યપણું છોડાવ્યું નાગો સ્નાન કરવા ગયા એટલે ઇંદ્રે અમૃત લઇ લીધું પછી કલશને ચાટતાં સર્પોની જીભ્હાના બે ભાગ થઇ ગયા

આ કથા મહાભારતમાંથી લઇ રામાયણના પૃ. ૩૯૨ની ટીપમાં-કેટલાક ફેરફારથી લખી તેમાં જણાવ્યું છે કે-" ગરૂડે માતાના દાસીપણાની વાત જાણી સર્પોને અમૃત લાવી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાની માતાને દાસીપણામાંથી છોડાવી દર્ભોપર અમૃતનો કુંભ મુકાવી સર્પો નાહવા લાગ્યા. ઇંદ્ર કુંભ ઉઠાવીને લઇ ગયા. સર્પો આવીને દર્ભો ચાટવા લાગ્યા તેથી તેમની જીભ્હાના બબે ભાગ થઇ ગયા. અમૃત મુકવાને લીધે તે દિવસથી દર્ભો પવિત્ર ગણાયા.

આમાં વિચારવાનું કે—કશ્યપ ઋષિ જે પ્રસિદ્ધ થયા છે તે આ કદ્રુ અને વિનતાના પતિ સમજવા કે બીજા ? અને કદ્રુ અને વિનતા તે મનુષ્ય સ્વરૂપની હતી કે પશુના સ્વરૂપની ? કારણ તેમના વંશની વૃદ્ધિ પશુરૂપની છે માટે મનમાં સંદેહ રહે છે. વિનતાએ પોતાના પુત્ર ગરૂડને સમુદ્ર મધ્યના સબરનું ભક્ષ બતાવ્યું છે તે કયા જ્ઞાનથી બતાવ્યું હશે ? અને કાશ્યપે-બે ભાઇ મરીને ગજ અને કછપ થએલાનું ભક્ષ ફરીથી બનાવેલું છે તે પણ કયા જ્ઞાનથી બતાવ્યું હશે ? રોહિણી વૃક્ષની ડાળીએ વાલિખિલ્યાદિ ઋષિઓ શા કારણથી લટકીને રહેલા હતા ? અને આ બધું કયા કાળમાં કોના વખતમાં બનેલું ?

આ બધી વાતોનો વિચાર કરતાં આ લેખ બનાવટી લાગે છે, અગર કોઇ ખરો ખુલાશો બનાવે તો અમારે તેનો કોઇ હઠ પણ નથી. પણ આ લેખ વિચારી પુરૂષોને વિચારવા જેવો જરૂર છે. ॥

(૨) કશ્યપની દીકરીઓથી, હાથી, ઘોડાદિ પેદા થયા.

શંકા કોષ-શં. ૪૧ મી. પૃ. ૬ થી ભાગવત અને રામાયણથી.

" કશ્યપની દીકરીઓથી–હાથી, ઘોડા, ઉંટ, વાઘ, ગરૂડ, પશુ, પક્ષી, સાપ, વૃક્ષ, ફુલ, ફલાદિ ઉત્પન્ન થયાં. શું સંભવે છે. ?"

એક કશ્યપ ઋષિ દક્ષના યજ્ઞમા હાજર થએલા જણાવ્યા છે. તે ઋષિ આ કે બીજા ? આ ઋષિને બે પત્નીઓ તેમાથી એકે સર્પો પેદા કર્યા અને બીજીથી ગરૂડ પેદા થયા. ગરૂડજી માતાનુ દાસ્યપણું છોડાવવા સ્વર્ગમાં અમૃત લેવા જતા ભાતું માગ્યું. માતાએ સમુદ્ર મધ્યના ગગરનું ભક્ષ બતાવ્યું. તે ભક્ષ લઈ રોહિણી વૃક્ષ ઉપર પહોચ્યા, પણ ત્યાં વાલિ ખિલ્યાદિ ઋષિઓ લટકી રહેતા જોઇ ગરૂડજી ભાગ્યા. ને ભક્ષથી તૃપ્તિ ન થતાં પિતા કશ્યપની પાસે ભક્ષ માગ્યું ત્યારે તેમને હાથી અને કાચબાનુ ભક્ષ બતાવ્યું. તે ખાધા પછી ગરૂડજી તૃપ્ત થયા. વિચારવાનું કે–ઋષિ પત્નીને અને ઋષિને સમુદ્રના મધ્યમાં પડેલા ગગર આદિઓનું ભક્ષ કયા જ્ઞાનથી જડી આવ્યું ? કે જેથી ગરૂડને બતાવી આપ્યું ? આ વાતના કિંચિત્ પણ સત્ય હોય તેમ લાગે છે ખરૂં ! ખેર.

જો આ બીજા લેખમા–ભાગવતવાળાનું અને રામાયણવાલાનુ બતાવેલું કશ્યપના દીકરીઓથી હાથી, ઘોડા, ઉંટ, આદિ પેદા થયાનુ સાચું હોય તો કશ્યપની સ્ત્રીઓથી સર્પો ઉત્પન્ન થયાનું અને ગરૂડ ઉત્પન્ન થયાનું સાચુ કેમ નહિ માનવુ ? આ વાતનો ન્યાય કોઇ ખરો પંડિત આપે તો કાઇ સમન્વય નહિ તો ગપ્પજ લખીને બતાવેલી હોય એમ લાગે છે.

(૩) અગસ્ત્યમુનિયે સૂર્યના રસ્તા રોકતા વિંધ્યને અટકાવ્યો.
તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ. ૫ ૧૧૩ની ટીકામાંથી

" વિંધ્યાચલે મેરૂની બરાબરી કરવાને સારૂ વધીને સૂર્યના રસ્તાને રોકી લેતાં, ગભરાએલા દેવતાઓની વિજ્ઞપ્તિ ઉપરથી અગસ્ત્ય મુનિએ જઈને વિંધ્યાચળને કહ્યું કે તું રસ્તા નીચો નમી જઈને મને રસ્તો દે ...ને હું પ...

આવું ત્યાં સુધી નીચોજ રહેજે. અગસ્ત્ય મુનિના કહેવાથી ઉંચો વધેલો વિંધ્યાચળ લાંબો થઇને સુઇ ગયો અને અગસ્ત્ય દક્ષિણ દિશામાંથી ફર્યાજ નહિ. જેથી આજ દિવસ સુધી એ પ્રમાણેજ રહેલો છે." (કાશીખંડ.)

આપણે લોકોમા અનેક જગોપર સાંભળીએ છીએ કે-ઇંદ્ર રાજા પોતાના વજ્ર નામના શસ્ત્ર વડે અનેક પર્વતોને તોડી નાખતો હતો તો શું આ વિંધ્યાચળને તોડવાની શકિત તેનામાં ન હતી? આ વિંધ્યાચળતો કોઇ સેંકડો ગાઉ સુધી લાંબો થઇને પડયો છે તો પછી કયા ઠેકાણે ઉભા રહીને આ એક જડરૂપ પહાડની સાથે અગસ્ત્ય મુનિએ વાતો કરી માનવી?

॥ ઇતિ–કદ્રુંથી સર્પો, વિનંતાથી–ગરૂડો ઉત્પન્ન થયાં. સ્કંદ પુ०

કશ્યપની દીકરીઓથો–હાથી, ઘોડા, ઉંટ, આદિ પેદા થઇ ગયા. ભાગ૦ રામા૦ અગસ્ત્યમુનિએ વિંધ્યને આડો પાડયો. રામા૦ એ ત્રણ કલમનો વિચાર ખંડ. બીજે પ્રકરણ. ૨૦ મું૰॥

પ્રકરણ ૨૧ મું.

(૧) ગાલવ મુનિએ ગુરૂ દક્ષણામા વિશ્વામિત્રને ૬૦૦ ઘોડા અને એક કન્યા આપી.

તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ. પૃ. ૪૨૮ માંની ટીપમાથી–" ગાલવ મુનિ વિશ્વામિત્રનો શિષ્ય હતો. તેણે વિદ્યાભણીને ગુરૂદક્ષણા આપવાનો હઠ કરતા. વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે જેઓનો એક એક કાન કાળો હોય એવા આઠસો ઘોડા લાવી દ્યો. ગાલવ ચિંતા કરતો કરતો ગરૂડજીની સાથે–યયાતિ રાજાની પાસે ગયો. યયાતિએ ઘોડા ન હોવાથી એક કન્યા દઇને કહ્યું કે–જે બસો (૨૦૦) ઘોડા આપે તેને આ કન્યામાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા દેવો. પ્રસવ થયા પછી પણ આ કન્યા કન્યાજ રહેશે. પછી ગાલવ તે કન્યા લઇ જઇ ત્રણ રાજાઓથી ત્રણ પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવી છસો (૬૦૦) ઘોડા લાવ્યો અને બસો ન મલ્યા તેના બદલામાં તેણે એ કન્યાજ વિશ્વામિત્રને આપી દીધી."

આમાં વિચારવાનું કે—ગાલવ મુનિ ગરૂડને લઇ યયાતિની પાસે ગયા. ઘોડાના બદલામાં તેણે કન્યા આપી. તે કન્યાથી બસો બસો ઘોડા લઇ ત્રણ રાજા-

ઓથી ત્રણ પુત્રો ઉત્પન્ન કરાવી પાછી લાવ્યા. અને ૬૦૦ ઘોડાઓની સાથે તે કન્યા વિશ્વામિત્ર ગુરૂને સોંપી. વિચારવાનું કે–ગુરૂએ કન્યા સાથે કેવા પ્રકારનો વ્યવહાર રાખેલો ? સ્વર્ગમાંથી જે યયાતિને ઇંદ્રે ધકકેલી મુકયો તે ગાલવ મુનિને કન્યા આપવાળો કે કોઇ બીજો ?

---

(૨) યજ્ઞોથી ઇંદ્રપદ મેળવી યયાતિ સ્વર્ગમાં ગયો, ઈંદ્રે પાછો ધકેલ્યો.

તુલસી રામાયણ. અયોધ્યા. પૃ. ૪૯૫ ની ટીપમાં–(મહાભારત આદિ પર્વ)

" યયાતિ રાજા અનેક યજ્ઞો કરી ઇંદ્ર જેવું ઐશ્વર્ય પામી ને સ્વર્ગમાં જતા ઇંદ્રે તેમને પૂછયું કે–તમે કયા કર્મો કરવાથી અહિં આવ્યા છો ? રાજાએ અભિમાન ધરીને પોતાના સઘળાં પુણ્યોનું વર્ણન કર્યું. તેથી પુણ્યો ક્ષીણ થઇ જતાં ઇંદ્રે તેમને ધકકેલીને પૃથ્વી પર નાખ્યા હતા. "

આમાં પણ થોડું વિચારવાનું કે–મરેલાનો ન્યાય કરવાનું કામ વેદોમાં યમ રાજાને સોંપાયું છે તો પછી ઇંદ્રે યયાતિને કયા અધિકારથી પુછયું ? બીજી વાત–યયાતિ શરીર છોડીને સ્વર્ગમાં ગયો કે શરીર લઇને ? બે જુદા પડયા પછી એકલા શબ સાથે કે જીવાત્મા સાથે વાતો થયાનું કોઇ પણ શાસ્ત્રથી પ્રસિદ્ધ નથી. તો પછી ઇંદ્રની સાથે યયાતિની વાતો કયા પ્રકારથી થયેલી ? વળી એજ મહાભારતમાંની સત્યવાન્ અને સાવિત્રીની કથામા–સત્યવાનના અંગુઠા જેવડો આત્મા હોત તો–હિંદુ શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ–રૂપ રંગ વિનાની હવાનું માપ કરીને બતાવનારા અંગ્રેજો તમારા અને બધાઓના જીવોને પકડી લઇ પોતાનાજ તાબામાં કરી લેતા પણ યમરાજાના ઘેર સુધી પુહચવાજ ન દેતા ? મહાભારત જેવા માન્ય ગ્રંથમા લખાએલી આવી વાતો કેટલી કિંમતી છે ? તેને ન્યાય બુદ્ધિથી વિચારો અને સત્ય કયાં છુપાએલું છે તેને તપાસો ?

॥ ઇતિ વિશ્વામિત્રે ગાલવથી ૬૦૦ ઘોડા । અને કન્યા લીધી. । રામા ।

ઇંદ્રપદ મેળવી યયાતિ સ્વર્ગે ગયો, ત્યાંથી ધકકેલી મુકયો. ભારતના તેનો વિચાર ખંડ. બીજે પ્ર. ૨૧ મું. ॥

જે વાલ્મીકી તેજ તુલસીદાસ. પારધિમાથી અને રાફડામાંથી વાલ્મીકી.

તેમણે દર્ભમાંથી માણુસ પેદા કર્યું. । તુલસીએ અને વશિષ્ટે પુત્રીને પુત્ર બનાવ્યો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

(૧) ત્રેતામાં જે વાલ્મીકી તેજ કલિમાં તુલસીદાસ.
તુલસી રામાયણ. તુલસી જીવન ચરિત્રના પૃ. ૪૦ માં.

" ત્રેતાયુગમાં જે વાલ્મીકી હતા તેજ આ કલિયુગમાં તુલસીદાસજી રૂપે જન્મ્યા. વાલ્મીકે સો કરોડ રામાયણ રચી હતી તેનું મથન કરી આ સૂક્ષ્મ રામાયણ બનાવી છે " ઉતર કાંડના પૃ. ૧૧૫૯ માં—

" राम चरित शतकोटी अपारा श्रुति शारदा न वरणे पारा. "

અર્થમાં લખ્યું છે કે—" શ્રી રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સો કરોડ શ્લોકમાં રચાએલું છે તેથી તેનું વર્ણન કરવામાં શેષ નાગને કે સરસ્વતીને પણ પાર મળે એમ નથી. "

રામયણ શતકોટી—શતકોટી અર્થવાળું કહેતા તો કદાચ નભી જાતું પણ રામાયણ શતકોટી શ્લોકના પ્રણામવાળું લખી બતાવ્યું તે કેટલું બધું અનુચિત? પુરાણકારોના લેખે પ્રાયે ઘણાજ એવા સ્વચ્છંદી છે. માટે આટલું સૂચનમાત્ર લખી જણાવ્યું છે ?

---

(૨) પારધિના ભવમાંથી નીકળી વાલ્મીકજી તુલસી થયા. રા. બાલકાંડ પૃ. ૬ ઠાની ટીપમાંથી—

" વાલ્મીકીજીએ રામચંદ્રને કહ્યું કે—પ્રથમ હું પારધિનું કામ કરતો અનેક જીવોની હત્યા કરી કુટુંબનું પોષણ કરતો. એક દિવસે માર્ગમાં સાત ઋષિઓનો સમાગમ થતાં હું તેમને મારવાને તૈયારથયો તેઓએ મને કહ્યું કે—જેઓના વાસ્તે તું પાપકર્મ કરે છે તેઓ તારા પાપમાં ભાગીદાર થશે કે નહિ ? એવો જવાબ સાંભળી ઋષિઓની પાસે જતાં તેઓએ મને તમારૂં નામ સ્મરવાનો ઉપદેશ કર્યો. પછી હું ભૂલથી 'મારા—મારા' એવો જપ કરવા લાગ્યો તેથી પણ આવી ઉત્તમ સ્થિતિ મળી અને આપ મારા સ્થાનપર પધાર્યા. "

વાલ્મીકજીએ પોતાનો પૂર્વ ભવ—રામના ઠેકાણે 'મારા માર' કરવાળો શબ્દ રામને કહી બતાવ્યો તો તે કયા જ્ઞાન વિશેષથી ? રામચંદ્રજી ક્યારે થયા અને વાલ્મીકજી ક્યારે થયા ? આટલું વિચારવા જેવું ખરૂં કે નહિ ? જૈનામાં જુદા સ્વરૂપમાં એક એવી કથા છે મેળવીને વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

વળી શ્રકા ૧૪૯ મા–રાફડામાથી વાલ્મીકીની ઉત્પત્તિ થઇ એમ પણ જણાવેલુ છે.

વળી લખ્યુ છે કે વાલ્મીકે દર્ભમાથી માણસ બનાવ્યુ " સજ્જનો ? સાચ કયે ઠેકાણેથી ખોલવુ ?

---

(૩) તુલસી ના પૃ ૪૮ થી ૫૦ મા લખ્યુ છે કે–" દ્રાવિડ રાજાની પુત્રીને તુલસીદાસે નવ દિવસ રામાયણ સભળાવીને પુત્ર બનાવી દીધો "

કુદરતથી કદાચ પુત્રીનો પુત્ર થઇ ગયો હોય તો તે જુદી વાત છે પણ રામાયણ સાભળી સભળાવી તુલસીદાસે પુત્રીનો પુત્ર બનાવી દીધો એ માની શકાય ખરૂ ?

---

(૪) વસિષ્ટે–વૈવસ્વત મુનિની દીકરીને દીકરો બનાવ્યો તુલસી ના અયોધ્યાકાડ પૃ ૫૮૫ ની ટીપમાથી—

" વસિષ્ટ મુનિએ વૈવસ્વત મુનિની દીકરીને દીકરો બનાવી દીધો હતો (એ કથા ભાગવત નવમ સ્કધમા છે) આવા પ્રસગના વસિષ્ટના મહાત્મ્યની બીજી પણ અનેક કથાઓ પુરાણોમાથી મળે છે "

ભાગવતવાળાએ પ્રમાણ વિનાની આ એકજ વાત લખી હોય તેમ નથી એવી તો અનેક વાતો સ્વચ્છદપણાથી લખી દીધી છે તેનો વિચાર આ અમારા ગ્રથથીજ કરી લેજો તુલસીદાસે આ વાતનુ અનુકરણ કરીનેજ પોતાની સિદ્ધાઇ બતાવી હોય એમ લાગે છે

દાસીપુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માના પુત્ર । ઘડામા દેવોનુ વીર્ય તેમાથી અગસ્ત્ય ।

(૫) દાસીપુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માના પુત્ર થયા

ભાગવત–પ્રથમ સ્કધ તુલસી રા પૃ ૬ ઠ્ઠાની ટીપમાથી લીધેલુ

' નારદજીએ વેદ વ્યાસની પાસે કહ્યુ કે–' હુ પૂર્વ જન્મમા દાસીપુત્ર હતો સાધુ જનોના સગથી મારી બુદ્ધિ નિર્મળ થતા હુ વનમા તપ કરવા ચાલ્યો ગયો અને ભજન રૂપ તપ કરવા લાગ્યો મારૂ એ શરીર છુટી ગયા પછી આ જન્મમા હુ બ્રહ્માનો પુત્ર થયો છુ "

વેદવ્યાસને નારદજીએ જણાવ્યું કે હું દાસી પુત્ર મટીને બ્રહ્માનો પુત્ર થયો. વેદ વ્યાસ ક્યારે થયા? બ્રહ્મા ક્યારે થયા? અને નારદજી તેમના પુત્ર ક્યારે થયા? કોઇ સુજ્ઞ ખુલાસો કરીને બતાવે તે ખરો?

(૬) ઘડામાં પડેલા મિત્રાવરૂણ દેવોના વીર્યથી અગસ્ત્યમુનિ.

અગસ્ત્યમુનિએ મહાદેવજીને કહ્યું કે–મિત્રાવરૂણ નામના બે દેવતાઓ એ રંભા નામની અપ્સરા જોવાથી કામાતુર થઇ પોતાનું વીર્ય ઘડામાં નાખ્યું હતું તેથી હું જન્મ્યો છું પણ સત્સંગના પ્રભાવથી ઉત્તમ સ્થિતિ પામી આપણા (રામચંદ્રજીના) દર્શનને પ્રાપ્ત થયો છું. સમુદ્રને પીવાવાળા, વિંધ્યને આડો પાડવાવાળા, અગસ્ત્ય છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે, વળી દેવીના હાથ ઘસવાથી એમ અનેક પ્રકારથી ઉત્પન્ન થએલા મહાદેવજી છે. આ બે ક્યારે ભેગા થયા કે અગસ્ત્ય મુનિએ ઘડામાં પડેલા મિત્રાવરૂણના વીર્યથી પોતાની ઉપ્પત્તિ મહાદેવજીને કહી બતાવી?

॥ ઇતિ—(૧) જે વાલ્મીકિ તેજ તુલસીદાસ. (૨) પારધિના ભવમાંથી અને રાફડામાંથી–વાલ્મીકિ ઉત્પન્ન થયા. (૩) વાલ્મીકે દર્ભમાંથી માણસ પેદા કર્યું. (૪) તુલસીદાસે અને વાલ્મીકે પુત્રીનો પુત્ર બનાવ્યો. ૫ દાસીપુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માના પુત્ર થયા. ૬ મિત્રાવરૂણ દેવોનુ વીર્ય ઘડામાં, તેમાંથી અગસ્ત્ય મુનિ પેદા થયા. એ કલમ ૬નો વિચાર ખંડ. બીજે. પ્રકરણ. ૨૨ મું. ॥

પ્રકરણ ૨૩–મું.

(૧) હાજર થઇ પ્રભુએ ઝુંડથી હાથીને છોડાવ્યો.

ભાગવત. અષ્ટમ સ્કંધ.

ગજેંદ્ર હાથીને ત્રિકુટાચલના તલાવમાં ઝુંડે પકડયો. અને બહુ દુઃખ દીધું. તે વખતે તેને પ્રભુના નામનો જાપ કરવાથી પ્રભુએ ત્યાં પધારી. તેને મુક્ત કર્યો હતો. ”

हाथीनी सद्‌बुद्धि थतां गमे ते वन देवताए आवीने साहाय्य करी होय तो ते बनवा जेम छे. कारण, सत्यप्रिय अने परोपकारीनी पडखे रस्तानो चालनो गमे ते पण साहाय्यभूत थइ जशे. जेमके वल्लभभाई पटेलनी पडखे आखी दुनीया हती एम कहीए तेमां खोटुं शुं छे ? बाकी प्रभु आव्यानुं लखवुं ते तो तद्दन अज्ञानपणुं ज छे.

जैनोमां-मेघकुमारनी कथा एवी छे के-जे पूर्वभवमा हाथी हतो छतां बे त्रण दिवस सुधी पग नीचे भगअेला जीवनी रक्षा करी: पुण्यना योगे श्रेणिक राजानो पुत्र थई दीक्षा लीधी, कष्ट पडतां घेर जवानी इच्छा थई, महावीर भगवाने हाथीना भवनो वृतांत संभळावी स्थिर कर्यो. आ कथा पुराणकारे उधी छती गोठवी भगवान आव्यानी कल्पना करी होय ! संभाव्यासंभवनो विचार पंडितो करे.

बाकी आधार लीधा वगर कथाओ उंधो के छती लखी शकाती नथी अ निर्विवाद छे.

जे नव वासुदेवादिकना संबंधवाळी कथाओ हती तेनो विचार अमे ए करीने बनाव्यो छे. बाकी संबंध विनानी कथाओ अनेक जैनोनी लइ पुराणकारोए उधी छती गोठवेली छे पण तेटलो बधो विचार करी शकाय नहि तेथी पंडितोने भलामण करुं छुं के-पुराणकारोनी कथाओमां ज्यां तद्दन असंभवित जेवुं लागे अने ते कथाओ जैन ग्रंथोमां होय तो तेनी साथे मेळवीने विचार करी लेवो अने तेनी साथे सत्यासत्यनो विचार करवो. तेवी कथा एक नहि पण पुराणोमां अनेक मळशे. एम हुं मारा अनुभवथी जणावी शकुं छुं. इत्यलं.

(२) असुरो सूर्यने घेरे छे पण ब्राह्मणोना अर्घथी छुटे छे.

तुलसी. रा. अरण्यकांड पृ ६७७ नी टीपमांथी-

"श्रुतिमां कह्युं छे के-प्रभातमां-दिनना सूर्यनारायणने समुद्रवासी मंदेह नामना असुरो घेरी ले छे पण त्यांथी तेओ ब्राह्मणोए आपेला अर्घ्योनां जळना बिंदुओथी प्रहार पामीने विंधेनाइ जाय छे."

બ્રાહ્મણોના અર્ઘો વિના સૂર્ય ઉગતો અટકી પડેલો આજ સુધી કોઈએ જાણ્યું જોયું હતું ખરૂં? આ લેખમાં કેવળ પોતાની મહત્ત્વતાના સિવાય વધારાનું શું છે?

॥ ઇતિ–પ્રભુએ સુંઢથી હાથીને છોડાવ્યો. ભાગ ૭ બ્રાહ્મણોના અર્ઘથી સૂર્ય અસુરોથી છુટે છે. ૭ એ કલમ બેનો વીચાર. ખંડ. બીજે પ્રકરણ. ૨૩ મું

(૧) સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે બ્રહ્માદિક. (૨) બ્રહ્માના શિર છેદનું પ્રાયશ્ચિત શિવે લીધું. (૩) નરનારાયણના તપમાં ઈંદ્રે વિઘ્ન કર્યું. એ ત્રણે, સ્કંદપુ.।

પ્રકરણ ૨૪ મું.

આયાના પ્રલય સમુદ્રમાં ડુબતા માર્કંડેય પ્રભુથી બચ્યા ભાગ ૭

(૧) સ્કંદપુ. પાંચમો અવંતી ખંડ. અધ્યાય ૨ જો તેના પત્ર ૨ થી–

" કલ્પારંભે–સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, તેની સાથે–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ ઉત્પન્ન થઇ ગયા એમ વિસ્તારથી લખ્યું છે ત્યાંથી જોઇ લેવું. "

જેની ઉત્પત્તિના માટે આરંભ, તેનો અન્ત હોયજ, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે બ્રહ્માદિક ઉત્પન્ન થયા તો તે કાલ કયો? અને કેવા પ્રકારનો? અને તેનું પ્રમાણ કઇ રીતે સમજવું? વળી સૃષ્ટિના આરંભ કેટલા થયા? અને તેના અંત કેટલા થયા? બીજી સૃષ્ટિઓની ઉત્પત્તિઓની સાથે બ્રહ્માદિક બદલાતા હશે કે એના એ ફરીથી ઉત્પન્ન થતા હશે? આટલાએક વિચારની સાથે જૈનોની જગતની માન્યતાવાળો પ્રથમનો લેખ ફરીથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૨) સ્કંદ પુ૦ ખંડ ૫ મો અધ્યાય ૧૮૪ મો. પત્ર ૩૦૯ થી–

" બ્રહ્માના શિરનો છેદ કરવાથી બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગવાથી મહાદેવે ધૌતપાપ નામના તીર્થનું સ્થાપન કર્યું. "

જીવોની સાથે બ્રમ્હાદિક ઉત્પન્ન થયા ત્યારે તો જે ગતિ જીવોની તેજ ગત બ્રમ્હાદિકની મનાઇ હશે ? તેથીજ મહાદેવે બ્રમ્હાનુ માથું કાપ્યુ ને ? અને પ્રાયશ્ચિત લેવાની ફરજ તેથીજ પડીને ? જો એમ હોય તો પછી આ ત્રણે મોટા દેવો તરીકે કયા હિશાબથી મનાયા ?

---

(૩) સ્કંદ પુ૦ ખંડ ૫ મો. અધ્યાય. ૧૯૨ મો. પત્ર ૩૧૩ થી–

" નરનારાયણ તપ કરવા લાગ્યા. તપમાં વિઘ્ન કરવા ઇદ્રે અપ્સરાઓ મોકલી. "

નરથી નારાયણ થવા દુનીયા પ્રયત્ન કરી રહી છે. તે નારાયણ આ હશે કે બીજા ? તે જો આજ હોય તો વિચારવાનું કે–તપ કરીને વધારે શું લેવાને ગયા ? નારાયણની પદવી કરતાં ઇંદ્રની પદવી વધારે છે ? કહેશો કે નથી તો પછી ઇંદ્રને અપ્સરાઓ મોકલવાની જરૂર શાથી પડી ?

---

(૪) ભાગવત દશમ્ સ્કંધમાં––નરનારાયણે માયાથી દેખાડેલા પ્રલયના સમુદ્રમાં ડુબી જતા માર્કંડેય મુનિ તે સમયે જોવામા આવેલા વડના એક પાંદડાના પડીયામાં પોઢેલા બાળકરૂપ પ્રભુના પ્રભાવથી બચ્યા હતા.

કોઇ વ્યંતરાદિકે માયા બનાવી હોય તો તે બનવા જોગ છે બાકી માર્કંડ મુનિ હજાર પંદરસો વર્ષની અંદરન જ છે તેથી પડિયામા પોઢયા પ્રભુ જોયાની વાત વિચારવા જેવી છે. કેમકે જેવી રીતે બીજાં પુરાણો ગોટાલા ભરેલા છે. તેવીજ રીતનુ માર્કંડેય પુરાણ છે તો પછી તેમમા માટે પડિયામા સૂતેલા પ્રભુ કયાંથી આવી ગયા ? કદાચ નરસી મ્હેતાની વાત મુકો તો વિચારવાનું કે તેમના માટે પણ પ્રભુ તો આવેલા છે જ નથા. પરન્તુ નરસી મહેતા જેવા ગમે તે સત્યપ્રિય, નિખાલસ અને પરોપકારની દ્રષ્ટિવાળા પુરૂષને સંકટ સમયે તે દેવતા સાહાય્યરૂપે થઇ જાય છે એ વાત <u>નિર્વિવાદ છે તે</u> પ્રમાણે મ્હેતાના માટે થએલું હોવું જોઇએ. બાકી ખગ ભગવાનને જગોજગોપર ભટકવાની જરૂરજ શી છે. ?

---

(૫) રામચંદ્રની પાસે શિવે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું.

તુલસી રામાયણ લંકા કાંડ. પૃ. ૧૦૯૫ માં––

" સઘળા દેવતાઓ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી પોતાને સ્થાન કે ગયા પછી એકાંતમા મહાવિચક્ષણ × સદાશિવ તેમની (રામની) પાસે આવ્યા સદાશિવ બન્ને હાથ જોડી રોમાંચિત થઇ ગદ ગદ વચનથી વિનય કરીને બોલ્યા કે–હે રઘુકુળનાયક ! હે ભકત જનોને રાજી કરનારા મારૂં રક્ષણ કરો !

× (આની ટીપમાં નીચે લખી જણાવ્યું છે કે–" મારા શિષ્ય રાવણથી પ્રભુને બહુ સંકટ થયું હતું તેથી પ્રભુ રખેને સહુ સાંભળતાં ઠપકો આપે એવી શંકાથી એકાતમાં આવ્યા.)

સ્કંદપુરાણમા જણાવ્યું હતું કે–કલ્પના આરંભમાં–સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે બ્રહ્માદિક ત્રણે દેવો ઉત્પન્ન થઇ ગયા હતા. તો વિચારવાનું કે–રામાવતાર ચોવીસમાં વીસમાવતાર, દશાવતારોમાં સાતમાવતાર, તો તે રામ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થયા પછી કેટલા કાળે ઉત્પન્ન થએલા માનવા ? જે રામને સૃષ્ટિની સાથે ઉત્પન્ન થયેલા મહાદેવ એકલા એકાંતમાં મળવાને આવ્યા? અને વળી અતિ નમ્ર થઇ પોતાનું રક્ષણ માગ્યું ? શું આ વાત સાચી હોય એમ લાગે છે ખરી ? જરાક મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું–આવી રીતના સેંકડો પુરાણોના લેખો જોતા એવો જ વિચાર થઇ આવે છે કે–પ્રથમ સર્વજ્ઞોના તરફથી પ્રગટ થએલા સત્ય ઇતિહાસનો આશ્રય લઇને પછી પોતાની મરજી પ્રમાણે પોતાના લેખોમાં ઉંધો છતો ગોઠવી સત્ય ઇતિહાસની અને સત્યતત્વોની અમારા વૈદિકભાઇઓએ દુર્દશાજ કરીને મુકી હોય એજ સિદ્ધ થાય છે. ઇત્યલં વિસ્તરેણ

॥ ઇતિ–સૃષ્ટિની સાથે બ્રમ્હાદિક ઉત્પન્ન થયા. સ્કંદ પુ૦ । બ્રમ્હાના શિર છેદનનું પ્રાયશ્ચિત શિવે લીધું. સ્કં૦ । નર નારાયણનો તપમાં ઈંદ્રે વિઘ્ન કર્યું સ્કં. । માયાના પ્રલય સમુદ્રમા ડુબતા માર્કંડેય મુનિ પ્રભુથી બચ્યા ભાગ૦ । શિવે રામચંદ્ર પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. રામા૦ । કલમ પાચનો વિચાર ખંડ બીજે પ્રકરણ ૨૪ મુ૦ ।

(૬) નરમેધના ઉપદેશક ગાર્લવ. । (૨) દેવી ભાગવતે–વેદોમાં જાનવરોનુ મારવાનું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

(૧) ગાલવ મુનિએ-નરમેધ, યજ્ઞનો ઉપદેશ કર્યો.

પદ્મપુરાણ બ્રહ્મખંડ. અધ્યાય ૧૨ મો (મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

"ગાલવ મુનિએ " નરમેધ " યજ્ઞ કરવાને ઉપદેશ આપ્યો છે. આ બારમો અધ્યાયજ એ વિષયનો છે ત્યાંથી જોઇ લેવું." +

+ આમાં વિચારવાનું કે—પીપલાદ ઋષિએ રાજ્ય બળ મેળવી પોતાનાજ માતપિતાને યજ્ઞમાં હોમી દઇ પોતાનું વેર લીધેલું. ત્યાંથી માતૃમેધ અને પિતૃમેધની પ્રસિદ્ધિ થએલી તેનો સંબંધ કિંચિત અમારા જાણવા પ્રમાણે લખી બતાવ્યો છે. આ ગાલવ મુનિએ રાજ્યના અનુરોધથી અથવા પોતાનું વેર લેવા આ નરમેધનો ઉપદેશ આપ્યો. તેના સંબંધે ખરૂં અમારા સમજવામાં આવ્યું નથી. પરન્તુ એટલું અનુમાનતો થાય છે કે આ નરમેધનો ઉપદેશ કોઇ મોટા ધર્મ કાર્યના માટે તો થએલો નહિ હોય અગર જો ધર્મના માટે થએલો હોત તો આજ સુધીમાં તેવા નરમેધ એક નહિ પણ હજારો લાખો નરમેધ થવાની ગણત્રી બહાર આવી હોત. આ મારૂં અનુમાન સર્વથા જુઠું નથી પણ વિચારવા જેવું છે. કદાચ આમાં મારી ભુલ થએલી હશે તો સજ્જનોના આગળ હાથ જોડીને ક્ષમા યાચીશું ?

આર્ય પ્રજાને છાજે તેવો વામમાર્ગીનો ધર્મ છે ?

શંકાકોષ—શંકા. ૨૬૪ મી. પૃ. ૩૭ માં. (ભાગવત સ્કંધ ૪, થો. અ. ૨૭ મો)

" પશુમેધ અને વામમાર્ગીઓનો અશ્વમેધ, પોરાણીઓના ધર્મ છે અને તે ઉચિત છે ?"

હિંસા—મદિરાપાનાદિકના લેખોથી દૂષિત વેદો.

દેવી, ભાગવત-મહાપુરાણ પ્રથમ સ્કંધ. અધ્યાય. ૧૯ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

" શુકદેવજી રાજા જનકને કહી રહ્યા છે. તે કથનથી વેદોમાં-જાનવરોને મારવાનું, મદિરાપાન કરવાનું, જુગાર ખેલવાનું, માંસ ભક્ષણ કરવાનું સિદ્ધ

થાય છે. યજ્ઞમાં એટલાં બધાં જાનવરો મરાતાં કે તેમનાં ચામડાઓનાં પહાડ બની જતા હતા.

આ દેવી ભા. ના લેખમાં કિંચિત વિચાર—સજ્જનો ! રજપુતાદિકોની વસ્તિમાં પ્રાયે બ્રાહ્મણોની વસ્તી હોય. આજીવિકાના માટે કાંઇક ભણેલા પણ હોય, સાધારણ વ્યાકરણી કોઇ ગવિષ્ટ થએલો પોતાને વેદાદિકનો પારગામી માની જેનો તેનો ઓનાદરાજ કરતો હોય અને જૈનોને તો વેદ બાહ્ય કહી નાસ્તિકજ માનતો, નીચું પણ ન જોતો હોય તેવા ગવિષ્ટોએ—શુકદેવજી અને જનકવાળો પ્રસંગ જોવાનો પ્રયત્ન કરવો; વેદોમાં—જાનવરોને મારવાનું, મદિરાપાન કરવાનું, જુગાર ખેલવાનું, અને માંસો ભક્ષણ કરવાનું. અસ્તિકોએ લખેલું કે નાસ્તિકોએ ? જૈનોએ ઉપર બતાવેલી નિંદ્ય વાતોનો ઇન્કાર કરેલો છે બાકીની સારી વાતો. જ્ઞાનની વાતો તો જૈનોને માન્યજ છે તો પછી, જૈનોને નાસ્તિક કહેવાળા તેવા જુઠા ગવિષ્ટોને કયી ઉપમાં આપવી ? લોકોમાં એવું ચાલે છે કે—જે વ્યભિચારિણી છિનાલ હોય તે સતીને નિંદે તેવા પ્રકારનો—અન્યાય જૈનો ઉપર થએલો અને થતો આવેલો અને વર્તમાનમાં થઇ રહેલો મનાય કે નહિ ? આ મારા ટુંકા લેખનો વિચાર કરીને સત્યપ્રિય સજ્જન પુરૂષો જરૂર ન્યાય આપશે ? આથી વધારે હું કાંઇપણ કહેવાને માગતો નથી. સત્યને સત્યની દૃષ્ટિથી જુવો એટલે બસ છે.

ઇતિ—નરમેધયજ્ઞનો ઉપદેશ આશ્વમુનિએ કર્યો. પદ્મ પુ૦ દેવી ભાગવતે—વેદોમાં જાનવરોને મારવાનું બતાવે છે. તેનો વિચાર.

યાજ્ઞવલ્કયે ભણેલા વેદો વમીને નવીન રચ્યા.

યાજ્ઞવલ્કયે પ્રાચીનવેદ વિદ્યાને વમી નવીન વેદો રચ્યાં.

સ્કંદ. પુ૦ ખંડ છઠ્ઠો અધ્યાય ૧૨૯ માં પત્ર ૧૪૪ થી શરૂ તેમાંનો કિંચિત્ સાર—

" આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી શાકલ્યગુરૂને થએલો ક્રોધ, તેથી યાજ્ઞવલ્કય શિષ્યે—ગુરૂની પાસેથી ભણેલા વેદાદિક સર્વ ગ્રંથની વિદ્યાનું વમન કરીને ગુરૂને પાછી સોંપી. અને પછી ગુરૂની પાસેથી નીકળીને હાટકેશ્વરમાં જઇને રહ્યા. ત્યાં રહીને સૂર્યની ઉપાસના કરતાં—અધિમાદિ વિદ્યા મેળવી, પછી લઘુરૂપ ધરી

સૂર્યના ઘોડાના કાનમાં પેસી, સૂર્યના મુખમાંથી નીકળેલા 'વેદો' યાજ્ઞવલ્કયે ભણ્યા. જ્યારે સર્વ વિદ્યા જાણી લીધી ત્યાર પછી વેદના અર્થને જણાવવા વાળી ઊપનિષદોની રચના કરી. ”

આ લેખોનો કિંચિત વિચાર–વેદોનો અર્થ–જ્ઞાન, ઘણો પંડિતોથી પ્રસિદ્ધમાં આવેલો છે, જ્યારે નિર્દયપણાથી મનુષ્યને અગ્નિમાં નાખવામાં આવે ત્યારે દયાળુ પુરૂષોના મનમાં–અરે ! અરે ! ના ઉદ્‌ગારો સિવાય બીજું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ખરૂં ? વળી જીવતા મનુષ્યોનો યજ્ઞ કરવાનો ઉપદેશ ગાલવમુનિ કરવા બેઠા, કયું જ્ઞાન આપવા ? નરમેધ કરવો તે પોતાના માણસોનો કે પરાયા માણસોનો ? આ વાતો વિચારવા જેવી ખરી કે નહિ ?

વળી બીજા ભાગવતના–પશુમેધથી અને અશ્વમેધથી દયાળુ પુરૂષોના હૃદયને કંપારા સિવાય કયા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ?

વળી ત્રિજે દેવી ભાગવતનો લેખ જોતાં–શુકદેવજી પોતેજ રાજા જનકને વેદોમાંના જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરી રહ્યા છે કે–જાનવરોને મારવાનું, મદિરાપાન કરવાનું, વળી તેથી વધારે જુગાર ખેલવાનું અને માંસ ભક્ષણ કરવાનું એ બધાએ પ્રકારનું જ્ઞાન વેદોમાં ભરેલું છે. આ લીલા કેવા પ્રકારની હશે ?

આ ચોથો સ્કંદ પુ. નો લેખજ જણાવી રહ્યો છે કે–ખરા વેદો રહ્યા નથી. યાજ્ઞવલ્કય ઋષિએ વેદોનું વમન કર્યું, એનો અર્થ શો ? ખરા વેદોનો નાશ કરી હિંસા મિશ્રિત વેદોનું અંધારણ કર્યું, એ સિવાય બીજો કંયો અર્થ કરી શકાય ? પ્રત્યક્ષની ભૂલમાં_ખેંચાતાણી_સજ્જનોને ન છાજે ? ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

॥ ઇતિ–યાજ્ઞવલ્કયે ભણેલા જુના વેદો ઓકી કાઢયા અને પાછળથી નવા વેદોની રચના કરી તેનો વિચાર.

મરતાં–રામને મારવાની બુદ્ધિ છતાં રાવણની મુક્તિ.

નામે રાવણને વિશ્વરૂપ દેખાડયું.

તુલસી રામાયણ લંકા કાંડ. પૃ. ૧૦૮૦ માં.

રાવણનું ધડ પ્રથ્વી પર પડવાના સમયમાં ભારે ભયંકર ધડાકો થયો અને તે સમયમાં આકાશમાં રહેલાં રાવણના માથાંઓએ–રામ ક્યાં ગયો ? જો નજરે પડે તો પડકારીને મારી નાખીએ એવું ઉચ્ચારણ કર્યું.

(આ પંક્તિની ટીપમાં-લખી જણાવ્યું છે કે-મરતી વખતે રામ નામના ઉચ્ચારણના મહીમાથી રાવણની મુક્તિ થઇ.)

આ ઉપરના લેખમાં વિચારવાનું કે રામ નજરે પડે તો પડકારીને મારૂં, મરવા સુધી એવા પ્રકારની દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા રાવણની મુક્તિ થયાનું લખી બતાવનારની સત્ય બુદ્ધિ હતી એમ માની શકાય ખરૂં કે ? આ વિષયમાં જુવો રામાયણનો લેખ, આમાં સત્ય શું છે તે નજરે પડશે. વધારે શું લખીને બતાવું ?

તુલસી. રામાયણ. લંકા કાંડ. પૃ. ૧૦૭૯ની ટીપમાં લખી જણાવ્યું છે કે-" વળી એમ પણ કહેવાય છે કે રાવણને અન્ત સમયમાં રામચંદ્રજીએ-વિશ્વરૂપ દેખાડયું હતું. "

સાક્ષાત્ વિશ્વરૂપ જે સર્વજ્ઞપણું મેળવે તેજ જોઇ શકે કે બીજાનું દેખાડેલું વિશ્વસ્વરૂપ ગ્રંથોના જ્ઞાનથી જોઇ શકાય પણ સાક્ષાતરૂપે વિશ્વરૂપ બીજાને કેવી રીતે દેખાડી શકાય ? આ વાતની પુરાણિકોએ એક ગપ્પજ ગોઠવી મુકેલી છે. આમાં વાસ્તવિકપણું કાંઇ દેખાતુંજ નથી. ॥

॥ ઇતિ-રામ કયાં ગયો. નજરે પડે તો મારૂં. કહેનાર રાવણની મુક્તિ. રામે રાવણને અન્ત સમયે વિશ્વરૂપ દેખાડયું. તેના વિચારની સાથે જૈન અને વૈદિક ગુરૂના કર્તવ્યોના સંબંધે ટુક રૂપે ખંડ બીજે પ્રકરણ ૨૫ નો વિચાર સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

જૈન અને વૈદિક દેવતાદિકના સંબંધવાળા ટુંક ટુંક રૂપના કેટલાક વિચારો નીચે પ્રમાણે—

જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે દેવતાઓ અને દેવીઓ.

જૈનગ્રંથોમાં ચાર પ્રકારના દેવતાઓ બતાવ્યા છે—૧ **ભવનપતિના**, ૨ **વ્યંતર** જાતિના, ૩ **જ્યોતિષ** મંડલના, અને ૪ **વૈમાણિકના**.

પહેલા ભવનપતિના અસુરાદિક **દશભેદ** છે. બીજા વ્યંતરની જાતિના **આઠભેદ** છે, ત્રીજા જ્યોતિષ મંડલના **પાંચભેદ** છે. અને ચોથા વૈમાનિકના **બારભેદ** છે. આ બધા દેવતાઓ પોત પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કર્ત્તવ્યોના કરવાવાળા હોવાથી કલ્પવાસી કહેવામાં આવ્યા છે.

જે આ ચાર પ્રકારના દેવતાઓના દશ આદિ ભેદો બતાવ્યા છે તેના એક એક ભેદમાં પણ **દશ દશ** પ્રકાર હોય છે તે નીચે પ્રમાણે—૧**ઇંદ્ર**–એટલે જે અનાદિકાલનાં (સદા કાલનાં) વિમાનો છે તેનો મુખ્ય અધિકારી જેમ રાજ્ય ગાદી પર આવેલો રાજા તે પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલો તે ઇંદ્ર મનાય છે ૧

૨ **સામાનિકો**–એટલે ઇંદ્રના જેટલા દરજાવાળા પદવી વિનાના.
૩ **ત્રાયસ્ત્રિંશા**,–એટલે મંત્રી પુરોહિતના દરજાવાળા.
૪ **પારિષદ્યા**–એટલે ઇંદ્રની સાથે મિત્ર તરીકેનો દરજો ભોગવનારા.
૫ **આત્મરક્ષા**–એટલે ઇદ્રની બધી વાતે રક્ષા કરવાવાળા.
૬ **લોકપાલા**–એટલે પોતાના સ્વામીની શરહદના ચોકીદારો.
૭ **અનિકાધિપતિઓ**–એટલે–ઇંદ્રસેનાના મુખ્ય અધિકારીઓ.
૮ **પ્રકીર્ણકા**–એટલે નગરના લોકોની પેઠે વિમાનમાં વસનારા.
૯ **આભિયોગ્યા**–એટલે દાસ પણાનું કામ કરવાવાળા.
૧૦ **કિલ્વિષિકા**–એટલે ત્યાંની જગ્યાઓના સાફ સુફ કરવાળા.

આ ઉપર બતાવેલા જુદા જુદા દેવલોકમાંના જે દશ દશ ભેદ છે તેમાં નો ત્રીજો ભેદ કે જે મંત્રી પુરોહિતના દરજાવાળો, અને છઠ્ઠો ભેદ જે પોતાના સ્વામીની શરહદના ચોકીદાર વાળો; આ બે ભેદો વ્યંતરની જાતિમાં અને જ્યોતિષ મંડલના દેવતાઓમાં હોતા નથી. તેથી–**વ્યંતર** અને **જ્યોતિષ**માં બાકી રહેલા આઠ ભેદ જ હોય છે

મુખ્ય ચાર પ્રકારના દેવતાઓ કહ્યા-તેમાંના પહેલાનું નિવાસ સ્થાન આપણી **ભૂમીથી નીચે**ના ભાગમા છે, તેથી તેમને **ભવનપતિ** કહેલા છે. (વૈદિકમતમાં પાતાલવાસી તરીકે, કલ્પેલા છે), બીજી **વ્યંતર** જાનિ ભૂત પ્રેતાદિ, ત્રીજા **જ્યોતિષ**-સૂર્ય ચંદ્રાદિ, તે આપણી હદમાં એટલે **મધ્યલોકમાં** વસનાર દેવતાઓ ગણાય છે. ચોથા **વિમાનવાસી** તે સૌધર્માદિ વિમાનોના નામથી ઓલખાવાય છે તે જ્યોતિષના દેવતાઓની ઉપર એક એકથી ચઢીયાતા બાર જાતિના ગણવામાં આવ્યા છે.

આ ચારે જાતિના અસંખ્ય દેવતાઓ ઉપર, અને અનાદિકાળથી સારવતે પણે રહેલાં લાખો વિમાનો ઉપર અધિકારના ભોગવનાર તે **ઇંદ્રો** કહેવાય છે. તે બધાનો સર્વાલો મેળવતાં ચોસઠ (૬૪) ઇંદ્રો જ થાય છે. ઇદ્રાદિકનું આયુષ્ય પુરણ થતાં ત્યાંથી ચવીને મનુષ્ય ગતિમાં કે તીર્યંચગતિમાંજ ઊત્પન્ન થાય. પછી ચારે ગતિમાં જવાની છુટ થાય છે મનુષ્યમાં આવ્યા પછી કોઇ કોઇ મોક્ષમાં પણ ચાલ્યા જાય છે. કારણ દેવતા પણાથી ચવી દેવતા થતા નથી તેમ નરકમાં પણ જતા નથી. તે ઇંદ્રના સ્થાનમા વળી કોઇ બીજોતેવો પુણ્યાત્મા થોડા વખતમા આવીને ઊત્પન્ન થાય પણ સ્થાન શૂન્ય રહેતુ નથી.

ઉપર પ્રમાણે આપણા લોકની પેઠે ત્યાં પણ રાજા પ્રજાનો વ્યવહાર ચાલે છે, જન્મ મરણ ચાલુ છે. પણ ત્યાં નાં જે સારવતાં સ્થાન છે તે તો સદા તેવાંને તેવા જ રહે છે.

આથી પણ ઉપરના દરજાના—**નવ ગૈવયકના અને પાંચ અનુત્તર** વિમાનના દેવતાઓ છે. તેમને મરણ જન્મ તો હોય છે, પણ તેમનામાં રાજા-પ્રજાનો વ્યવહાર હોતો નથી. તેથી તે કલ્પાતીત કહેવાય છે. જેમ જેમ ઉપરના દરજાના દેવતાઓ તેમ તેમ-તેમના આયુષ્યમાં વધારો, સુખ સંપત્તિમાં વધારો, અને તેમના જ્ઞાનમાં પણ વધારો સમજવો.

કેટલાક દેવતાઓના આયુષ્યનું પ્રમાણ.

दसवास सहस्साई भवणवईणं जहन्नठिई.

(छाया-दशवर्षसहस्राणि भवनपतीनां जघन्यास्थिति.)

ભાવાર્થ-ચાર જાતિના દેવોમાંના પહેલા **ભવનપતિ** છે. ત્યાંના દેવતાઓનુ અને તેમની દેવીઓનું જઘન્ય એટલે ઓછામાં ઓછું આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનું હોય છે. દેવતાઓનું અને નારકીના જીવોનું આયુષ્ય (૧૦૦૦૦) દશ હજાર વર્ષથી ઓછું હોતુંજ નથી.

આપણાથી નીચેની ભૂમીમા વસનારા ભવનપતિ–દક્ષિણ ખંડમા દશ અને ઉત્તર ખંડમાં દશ એમ બે વિભાગથી જુદા જુદા છે.

દક્ષિણદિશામાના પહેલાનો ઇંદ્ર ચમરેંદ્ર છે, તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ એક સાગરોપમનું છે. ઉત્તરદિશામાના પહેલાનો ઇંદ્ર બલીંદ્ર નામનો છે, તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ એક સાગરોપમથી કાંઇક અધિક છે. દક્ષિણ ખંડના કરતાં ઉત્તર ખંડના કાંઇક ઉંચા દરજાના ગણાય છે. એ રીતે બધા મળીને ભવનપતિના વીશ ઇંદ્રઃ થાય છે. વિશેષ સ્વરૂપ જૈન ગ્રંથોથી જોઇ લેવુ ॥

હવે બીજા વ્યંતરોના આયુષ્યનું કિંચિત્ સ્વરૂપ

वंतरियाणजहन्न दसवाससहस्स पलिय मुक्कोसं देवीणं पलिअद्धं ॥
(छाया–व्यंतराणां जघन्य दशवर्षसहस्र–पल्य मुत्कृष्टं । देवीनां पल्यार्द्ध)

ભાવાર્થ—હવે બીજા વ્યંતર જાતિના દેવતાઓનું જઘન્ય આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનુજ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટું વધારામા વધારે એક પલ્યોપમ સુધીનું હોય છે. પણ તેમની દેવીઓનું આયુષ્ય તે દેવતાઓથી અડધુંજ હોય છે

હવે ત્રીજા જ્યોતિષ દેવતાઓનું આયુષ્ય.

पलियं अहियं ससिरवींणं ॥ ५ ॥ लक्खेणसहस्सेण य । वासाणं गहाणं पलियमेएसिं ठिइं अद्ध देवीण कम्मेण नक्खत्ततारण

६ (छाया–पल्यमधिकं शशि रवीणां ॥ ५ ॥ लक्षेण सहस्रेण वर्षाणां। ग्रहाणां पल्य मेतेषां स्थिति, अर्धं देवीनां क्रमेण नक्षत्रताराणां ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ—ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા આ પાચ જાતિના દેવતાઓ જ્યોતિષના હોય છે અને તેમની દેવીઓ પણ હોય છે એમનાથી નાના નાના દેવતાઓનુ જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય છે તે આ મોટા દેવતાઓનું પ્રાયે જઘન્ય સ્વરૂપનું ગણાય છે. તેથી આ ચંદ્ર અને સૂર્યનુ, જઘન્ય આયુષ્ય ન બતાવતા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બતાવે છે. ચંદ્રમાનુ અને ચંદ્રમાના વિમાનમા બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમ અને ઉપર અધિક એક લાખ વર્ષ સુધીનું હોય છે.। સૂર્યનું અને સૂર્યના વિમાનના બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમ અને એક હજાર વર્ષ અધિક–સુધીનું હોય છે. ગ્રહોનું અને તેમના વિમાનમાં બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમ સુધીનું હોય છે. તારા એટલે તેતે દેવતાઓની દેવીઓ તેમનું આયુષ્ય તેમનાથી અડધુ અડધુ હોય છે. વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાઓએ જૈનોના ગ્રહણી સૂત્રાદિકથી જાણવુ.

ચોથા વૈમાનિકમાં-કર્તવ્યકારી તે કલ્પનાસી, જે સ્વતંત્ર તે કલ્પ વિનાના એમ બે ભેદ છે. જ્યોતિષ્ ચક્રની ઉપર એક એકથી ઉચા ઊચા વિમાનોમાં વસનારા છે. કલ્પવાળાના ૧૨ ભેદ, કલ્પવિનાના નવ અને પાંચ ભેદ, નામ માત્રથી પ્રથમ પણ જણાવ્યા હતા.

પહેલા કલ્પના **ઇંદ્રસુધર્મા** તેના **ચાર લોકપાલ** આપણી આ ભૂમીની ચારે દિશાના રક્ષકો છે. તેમણું આયુષ્ય માત્ર બતાવીએ છીએ—

सोम-जमाणं सत्तिभागपलियं । वरुणस्सदुन्निदेसूणा ।
वेसमणे दोपलिया । एस ठिइ लोगपालाणं ॥ १८ ॥

(छाया-सोमयमयोः सत्रिभाग-पल्यं वरुणस्य द्वे देशोने ।
वैश्रमणे द्वे पल्ये । एषा स्थितिः लोकपालानां ॥ १८ ॥

ભાવાર્થ—પૂર્વ દિશાનો લોકપાલ-રક્ષક **સોમ** છે. દક્ષિણ દિશાનો લોકપાલ **યમ** નામનો દેવ છે. આ બન્નેનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પલ્યોપમના ત્રિજા ભાગ સહિત એક પલ્યોપમનુ છે. । **પશ્ચિમ** દિશાનો રક્ષક **વરૂણ** નામનો લોકપાળ છે તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય દેશઉણું (કાંઇક ઓછું) બે પલ્યોપમનું છે. **ઉત્તર** દિશાનો રક્ષક **વૈશ્રમણ** (કુબેર ભંડારી) તેનું ઇત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બે પલ્યોપમનું પુરૂ છે.

દેવતાઓ પોતાનું આયુષ્ય પુરણ કર્યા પછી મનુષ્યની કે તીર્યંચની ગતિ સિવાય બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાજ નથી. તેમનાં વિમાનો સાસ્વતાં (સદા કાલનાં) કાયમનાં છે. તે વિમાનોમા તેની પાછળ તે અધિકારને ભોગવનાર તેવો પુણ્યસાળી થોડા વખતમા બીજો આવીને ઉત્પન્ન થવાનો. પણ તે એકનો એક કાયમનો રહેતો નથી. એમ સર્વ લોકદેવની સ્થિતી સમજવી.

આ ઉપર બતાવેલા ચારે જાતીના દેવતાઓ જન્મ અને મરણ વાળાજ છે. તેથી તેમની—૧ આયુષ્યની સ્થિતિનું, ૨ ઉત્પન્ન થવાનાં વિમાનોનું, ૩ એક દેવ ઉત્પન્ન થયા પછી બીજો દેવ કેટલો કાલ ગયા પછી ઉત્પન્ન થાય તેનું, ૪ એક દેવ ચવ્યા પછી બીજો દેવ કેટલો કાલ ગયા પછી ચવે તેનું, ૫ એકી સાથે ચવે તો કેટલા દેવો ચવે તેનું, ૭ મરણ થયા પછી કયો દેવ કઇ ગતિમાં જઇને ઉત્પન્ન થાય તેનું, તેમજ ૮ કઇ કઇ ગતિમાંથી આવી કયો દેવ ઉત્પન્ન થાય તેનું. આ વિગેરે બીજા ઘણા પ્રકારનું સુવ્યવસ્થિત 'અને સુઘટિત વર્ણન વિસ્તારથી જૈન ગ્રંથોમાં આપેલુ છે. વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાઓએ તે તે વિષયના ગ્રંથોથી જોઇ લેવું.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે ઇંદ્રાદિક દેવો અને તેમના આયુંયાદિકનો સામાન્ય વિચાર ખં. ૨ જો પ્રકરણ ૨૬ મું.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

પૌરાણિકોએ મનુષ્યોના માટે કલ્પેલા **પાંચ સ્વર્ગ.**

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૯૧ થી—

" આ મૃત્યુ લોકમાં—પૃથ્વી પરના જીવનમા—જુદા જુદા દેવોની ભક્તિ તરફ મન વળ્યું હોય તે પ્રમાણે પ્રેત પુરૂષના આત્મા હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે **પાંચ મુખ્ય સ્વર્ગલોક** પામે છે તેની યાદી નીચે આપી છે.

૧ સ્વર્ગ એ ઇંદ્રલોક છે. અહિં ઇંદ્રની સાથે અપ્સરાઓનું (નૃત્ય કરતી કુમારીકાઓનુ) ટોલું અને ગન્ધર્વો (સ્વર્ગના ગવૈયાઓ) છે.

૨ કૈલાસ એ હિમાલયમા છે. એ શિવલોક છે. અહિં શિવ પોતાની પત્ની પાર્વતી, અને પુત્ર ગણેશ અને કાર્તિકેય રહે છે. અને અહિથી એ ભૂતોના ટોલાને નિયમમા રાખે છે.

૩ વૈકુંઠ એ **વિષ્ણુનું સ્થાન** છે એ **મેરૂ પર્વત** પર આવેલુ છે, અને એ બધુ સુવર્ણનુ બનેલુ છે. તેમા તળાવો છે, ત્યા નીલ, રક્ત, અને શ્વેત કમળો તરે છે. મધ્યાન્હના સૂર્ય જેવા પ્રકાશમાન રાજ્યાસન પર વિષ્ણુ બેસે, તેની જમણી બાજુએ વીજળીના ચમકારા જેવી પ્રકાશતી લક્ષ્મી બેસે છે, તે એને સર્વથી વિશેષ પવિત્ર દેવ માને છે.

(દુર્ભાગ્યે એ પવિત્રતા તેના કૃષ્ણાદિ અવતારોમા પ્રકાશતી નથી)

૪ ગોલોક એ **કૃષ્ણનું સ્વર્ગ** છે એ ગો લોકમા રહે છે. એ રત્નથી સુવિભૂષિત છે. એના હાથમા વાસળી છે. ગોપ અને ગોપીઓ ગાયના ભરવાડ અને ભરવાડણો એના સોબતી છે

૫ બ્રહ્મલોક એ **બ્રહ્માનું સ્વર્ગ** છે. હાલ તેની પૂજા નહિ જેવી છે તેથી એ વિષે વધારે કહેવાની જરૂર નથી. "

(સ્ટૅકર કૃત " આર્સિનલ " (દારૂખાનુ) પૃ ૨૧૦)

આમા વિચારવાનું કે—ઉપર બતાવેલા **પાંચ સ્વર્ગ** તે તે દેવોએ બનાવેલા કે કોઇ કાયમના હતા ? એ પાચે સ્થાનો મનુષ્યોના માટે કલ્પેલા છે છે તો તે શું દેવોની સાથમાંજ રહે છે ? વળી વિચારવાનું કે—પૌરાણિકોએ લખેલી દેવ અને દાનવોની વારંવાર થતી લડાઇ વખતે, તથા શિવના લગ્ન વખતે જગો જગો પર થતા યજ્ઞો વખતે—ઇંદ્ર, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ પણ ઘણી વખતે ભેગા થતા—કોઇ કોઇ વખતે એક એકને સાહ્ય કરતા, પૂજન કરતા, શરણ પણ લેતા, અને કોઇ કોઇ વખતે માહો માહે મારવાને પણ તૈયાર થઇ જતા

તો તે ઉપર બતાવેલા પાંચ સ્થાનમાંથીજ આવીને ભેગાં થતા હશે ને ? વળી એવું પણ લખાયું છે કે–દેવીના હાથ ઘસવાથી બ્રમ્હા, વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણે દેવો ઉત્પન્ન થયા. બેને તો દેવી સર્પિણીની પેઠે ખાઇ ગઇ. શિવની પ્રાર્થનાથી પાછા જીવતા થયા. વળી એવું પણ લખાયું છે કે–શિવને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનો ઇચ્છા થતાં તેમના ડાબા જમના અંગથી બ્રમ્હા, અને વિષ્ણું ઉત્પન્ન થઇ ગયા. એ કયાંથી આવી ગયા હશે ? આ બધી વાતોનો યોગ્ય વિચાર થયા પછી પાંચ સ્વર્ગની સત્યતાનો વિચાર કરી શકાય ? માટે વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

જૈન બૌદ્ધ વેદબાહ્ય નાસ્તિક, લખનારા જ્ઞાની હતા ?

સજ્જનો ? આજકાલ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વનોની શોધ ખોલના પરિણામે ધર્મની બાબતમાં પણ ઘણીજ છાના છાની થઇ છે અને વર્તમાનમાં થતી જાય છે. કારણ કે–જુનામાં જુના પુસ્તકો વેદોનાં જાનીતાં છે. અને તે અનેક પંડિતોના સંઘટ્ટનથી તૈયાર થએલાં હોવા છતાં પણ એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું કે–વેદો, ઇશ્વર કૃત છે. ઇશ્વર દત્ત છે. બ્રહ્માએ પોતાના ચારે મુખથી ચારે વેદો પકાશ કર્યા છે. વળી કોઇએ સદાકાલના અપૌરૂષેય, તો કોઇએ–બ્રહ્માએ નિઃશ્વાસ છોડયો તેમાંથી ચારોવેદો બહાર આવ્યા. વળી કોઇએ લખ્યું કે–યજ્ઞ કરવા માંડેલો તેમાંથી ચારોવેદો બહાર નીકલી આવ્યા. વળી કોઇએ લખ્યું કે–બ્રહ્માએ ઘણો તપ કરી ત્રણ લોક પેદા કર્યા, પછી તેમની પાસે તપ કરાવી ત્રણ દેવો પેદા કરાવ્યા અને તે ત્રણ દેવોના તપથી ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન થયા. વળી કોઇએ લખ્યુ કે–બ્રહ્માએ પ્રથમ સોમ રાજાને ઉત્પન્ન કરીને પછી ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન કર્યા તે સોમે લઇ લીધા.

ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારના લેખો–કેવલ વેદોની ઉત્પત્તિનાજ સંબંધે જોવામાં આવે છે.

પરંતુ આજકાલના શોધક પંડિતો તે વેદોને સાધારણ જોઇતુ માન પણ ન આપતાં કેટલાક પંડિતો વેદ વાકયોને બાલીશ રૂપે ઠરાવે છે. કેટલાક પંડિતો વેદ પંથી સમાજમાં થોડી સંકીર્ણતા જરૂર છે એમ બતાવે છે. કેટલાક પંડિતો પૂર્વાચાર્યોએ કરેલા અર્થોને અયોગ્ય ઠરાવી આ જમાનાને અનુસરતા નવીન પ્રકારના અર્થો કરી તેને સત્યરૂપે મનાવવા બહાર પડેલા છે. અને કેટલાક મધ્યસ્થ પંડિતો વેદોના જુના અને નવા એ બંને પ્રકારના અર્થોથી ઉદાસીનતા ધારણ કરી બ્રાહ્મણ ધર્મની સાથે ઘણા લાંબા કાલથી નિકટપણે સંબંધને ધરાવતા એવા જૈન ધર્મના અને બૌદ્ધ ધર્મના ગ્રંથો તરફ પોતાની નજર ફેરવવા લાગ્યા

છે, યદ્યપિ વૈદિક પૌરાણિકોએ સત્ય તત્ત્વોના તરફનું વળન અટકાવવા માટે પોતાના પુસ્તકોમાં જગો જગોપર એવો પ્રઘોષ કરી મુકયો હતો કે બૌદ્ધો અને જૈનો-વેદ બાહ્ય નાસ્તિક છે. તેમા પણ અતિ નિકટના સંબધને ધરાવતા જૈનોના માટે તેથી આગલ વધીને એવું લખતા ગયા છે કે—

" हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छे ज्जैन मंदिरं "

કદાચ હાથી મારતો હોય તો તેના હથથી મરવું પણ બચાવવા માટે જૈન મંદિરમાં પ્રવેશ ન કરવો. "

આ એક બાળકના હાઉ જેવા પ્રઘોષે આજ શુધી ઘણા પંડિતોના મનને પણ કુંઠિત કરી નાખેલાં હતા તો પછી અજ્ઞજનોના કુંઠિત મનની વાતજ શી કરવી ? પણ આજકાલના બાહોશ પંડિતો એવા નિર્માલ્ય વચનોનો અનાદર કરી જૈનોના અપૂર્વ તત્ત્વોને જોતાની સાથેજ ચકિત થઇ પોતાના અમૃતમય ઉદ્‌ગારો લોકોના સમક્ષ પણ પ્રગટ કરીને બતાવતા જાય છે એ કેટલી બધી આશ્ચર્યની વાત હશે ? અને જૈન ધર્મના સત્ય તત્ત્વોમાં કેવા પ્રકારની અલૌકિક ખૂબી રહી હશે ? આ વાતને સમજાવવામાં કોઇ વધારે લખવાની જરૂર પડે તેમ છે ? કહેવુજ પડશે કે સમજવાની કે સમજાવવાની જરૂર પડે તેમ નથી.

બીજી વાત એ છે કે-વેદોના પૂર્વાચાર્ય કૃત ટીકાઓના અર્થ તરફ અને વેદોમા કરેલી દેવતાઓની પ્રાર્થનાઓ તરફ, તેમજ કેટલાક વેદોના વિષય તરફ લક્ષ કરી જોતાં વેદો ઇશ્વર કૃત તો નથી જ પણ પૂર્વે કોઇ ચાલતા સત્ય ધર્મથી ભેદ ભાવ દાખલ કરવા અનેક અક્ષરોના પંડિતોએ મલી ચાલાકી ભરી શુદ્ધ ભાષામા ગુંથેલા વાકયોનો સમૂહ હોય એવો વિચાર ઉપર આવી અટકવું પડે છ. અને તેના સંબંધે મારા લેખમાં પ્રમાણ પણ તપાસ કરતાં મલી આવશે.

વળી ત્રિજી વાત એ પણ વિચારવાની છે કે-જૈન અને બૌધ ધર્મની જાગૃતિના સમયમા-પુરાણકારોએ કલ્પી કાઢેલા વિષ્ણુભગવાનના ચોવીશ (૨૪) અવતારો છે. અને દશ (૧૦) પણ છે. ચોવીશમાં-આઠમા ઋષભદેવને અને દશમા નવમા બુધને છોડી દઇને બાકીના બધાએ અવતારોને-વેદ વિહિત હિંસક યજ્ઞ યાગાદિકના પક્ષકાર તરીકે વર્ણવેલા છે. માત્ર ચોવીસમાંના ઋષભદેવજ અહિંસક રૂપ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવી નાસ્તિક રૂપ જૈન ધર્મ ચલાવ્યો. અને દશાવતારોમા નવમા બુધ ભગવાને અહિંસક ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવી નાસ્તિક ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો. વેદાનુયાયી પંડિતોની આ ધૃષ્ટતા કે ધર્મની ધગશ ? અહિંયાં વિચાર થાય છે કે—

અનાદિ કાલના એકજ વિષ્ણુ ભગવાને ૨૪ અને ૧૦ અવતારો ધારણ કર્યા. તેમાંના ૨૨ અને ૯ તો દયાહીન થઇ-યજ્ઞ-યાગાદિકની હિંસાના પક્ષકાર થયા. માત્ર તેમાંના-આઠમા એક ઋષભદેવ, અને દશમાં ૯ મા બીજા બુધ આ બે અવતારજ અહિંસાની પ્રવૃત્તિ કરાવનાર નાસ્તિક રૂપના થયા.

આવા પ્રકારના તદન પક્ષપાતના લેખો શું સત્ય સ્વરૂપના છે ?

ઋગમાં સૂક્ત ૧૦૦૦ (તેમાં-ઇંદ્રનાં ૨૫૦, અગ્નિના ૨૦૦,

સોમનાં ૧૦૦) બાકી બીજા દેવોનાં

સંસ્કૃત સાહિત્ય-પૃ. ૮૯ માં " ઋગ્વેદની અંદરજ દેવતાઓની સંખ્યા તેત્રીસની જણાવવામાં આવી છે. કેટલીક વખત તેત્રીસને બદલે " અગીઆરથી ત્રણ ઘણા " એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. ० ० ० તો પણ ઋગ્વેદનાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ આખાં સૂક્તોમાં જેનું આહ્વાન કરવામાં આવ્યુ હોય એવા અગત્યના દેવતાઓ વીશ પણ ભાગ્યેજ હશે. એમાંના-ઈંદ્ર અગ્નિ અને સોમ એ ત્રણ દેવતાઓ સૌથી આગળ પડતા છે.

ઇંદ્રનું જેમાં આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા સૂક્તો ૨૫૦ છે.
અગ્નિનું જેમા આહ્વાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા સૂક્તો ૨૦૦ છે.
અને સોમનુ જેમાં આહ્વાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા સૂક્તો ૧૦૦ છે.

પર્જન્ય વર્ષાદનો દેવતા, અને યમ મૃત્યુનો દેવતા એ બેઉનું ત્રણ ત્રણ સૂક્તોમાજ આહ્વાન થયું છે. બાકીના દેવતાઓ આ બે છેડાની વચ્ચેનાં જુદાં સ્થાનપર વિરાજે છે. ০।।

કંઇક નવાઇ જેવું એ છે કે—હાલના હિંદુ ધર્મના બે મ્હોટા દેવતાઓ વિષ્ણુ અને શિવ જે સરખા મહત્વના છે તે ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપર પણ વિષ્ણુ અને રૂદ્ર (શિવનું વિશેષ પ્રાચીન સ્વરૂપ) તરીકે જો કે ઋગ્વેદના મુખ્ય દેવતાઓ કરતાં ઉતરતી પદવીના હતા તો પણ અન્યોન્યની અપેક્ષાએ સરખા ગૌરવવાળા હતા. હાલમાં તેઓનાં જે સામાન્ય લક્ષણો છે તેજ તે વખતે પણ હતાં. વિષ્ણુ તે ખાસ કરીને દયાળુ અને રૂદ્ર તે ભયંકર ગણાતો. "

આમાં મારા વિચારો—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ દેવો મૂલ વેદના સમયના નથી પણ જૈન સાહિત્ય પછી વેદોમાં દાખલ થએલા છે. એમ વૈદિક પંડિતોના મતથી તેમજ અમારા લેખથી જણાઇ આવશે

ઋગ્વેદ કે જે વૈદિકોનુ મૂલ છે તેમાંના કેટલાક વિચારો.

જેમા અનેક મંત્રો હોય તે સૂક્ત ગણાય છે.

સંસ્કૃત સા૦ પૃ. ૬૭ થી–" ઋગ્વેદનાં સૂક્તોમાં–મંત્રો આપવામા આવ્યા હોય છે, તેની સંખ્યા ઓછામા ઓછી ત્રણની અને વધારેમાં વધારે અઠ્ઠાવનની જોવામા આવે છે. પણ સાધારણ રીતે એક સૂક્તમાં દશ કે બાન્થી વધારે મંત્રો હોતા નથી."

સંસ્કૃત સા૦ પૃ. ૫૭ મા–ઋગ્વેદમાં જે સૂક્તો દીઠામા આવે છે તે સઘળાને અસ્તિત્વમાં આવતા કંઈ સેંકડો વરસો થયલા હોવાં જોઈએ "

સંસ્કૃત સા૦ પૃ. ૫૯ મા–" બીજા ગ્રંથો તો માત્ર ધર્મની નવી ઉત્પન્ન થયલી જરૂરિયાતો પુરી પાડવાને માટે જ મ્હોટે ભાગે ઋગ્વેદમાથી સૂક્તો લઈને અને તે સૂક્તોના સ્વછંદી પણે બબ્બે કે એકેક મંત્રના કકડા કરીને રચાયલા હતા."

મંત્રનું પ્રાબલ્ય બ્રાહ્મણોમાં વધી ઉપનિષદોમાં ફર્યું.

પ્રથમના છંદો કલ્પમા–હિંદુ સમાજની અતિ બાલ્યાવસ્થા પંડિતો એ કલ્પી છે. મંત્ર કલ્પમા–યજ્ઞ યાગાદિક વધ્યા તે બ્રાહ્મણ ભાગ સુધી જોર શોરથી ચાલ્યા. પરંતુ એ સમયમાં–પુનઃ જૈન અને બૌદ્ધના નાયકોનો પ્રાદુર્ભાવ થતા અને તેમના તત્ત્વોનો પ્રકાશ લોક સમાજમાં ફેલાતાં–યજ્ઞ યાગાદિકની હિંસા એ ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે એવી માન્યતા થતાં ઉપનિષદોની રચનામાં યજ્ઞ-યાગાદિકનુ સ્વરૂપ ફેરવાયું. જુવો હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો–પૃ. ૪૫ મા–" મૅક્સ મ્યુલર ઉપનિષદ્નો હેતુ શો છે–તેનો સાર આપતાં લખે છે કે–તેમા બતાવેલું છે કે + ધર્મક્રિયાઓ તદ્દન નકામી છે, એટલુજ નહી પણ ઉપદ્રવ કરે એવી છે. બદલો મળવાની આશાથી કરેલા યજ્ઞ સંબંધી દરેક કાર્યને તેમા ધિક્કારી કાઢેલું છે દેવની હયાતી વિષે તો તેમા ના કહેવામાં તો આવી નથી પણ તેમનાના અલૌકિક અને ઉચ્ચ લક્ષણ હોવાની ના કહેવામાં આવે છે. અને એવો ઉપદેશ કરવામા આવે છે કે–જ્યાં સુધી મનુષ્યનો આત્મા ખરા પરમાત્મા ને ઓલખતો નથી અને જેના સિવાય બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે આરામ મળતો નથી તેનામા વિરામ પામ્યા વિના મોક્ષની આશા રાખવી નહી."

+ ધર્મ ક્રિયાઓ એટલે યજ્ઞ યાગાદિકની ક્રિયાઓ.

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૧૪૯ થી—" ઋગવેદના કેટલાક મંત્રોમાં પિતૃઓ અથવા મરણ પામેલા પૂર્વજોનો પંથ અને દેવતાઓનો પંથ એ બે જુદા છે, એવું દર્શાવ્યું છે, તેનું કારણ ખચિત એ છે કે–અગ્નિદાહ અને યજ્ઞ એ બેની ક્રિયાઓ તદ્દન જુદી જુદી છે એમ સ્પષ્ટ જોવામાં આવતું હતું.

બ્રાહ્મણોમાં પિતૃઓ અને દેવતાઓ એ જુદા જુદા સ્થાનમા વસે છે, એવું માનવામાં આવેલુ જણાય છે. કારણ કે " સ્વર્ગલોક " અને " પિતૃલોક " ની વચ્ચેનો શો ભેદ છે તે એ ગ્રંથોમાં દર્શાવવામાં આવ્યુ છે. "

આમાં વિચારવાનું કે–મરણ પામેલા પૂર્વજોનો પંથ, અને દેવતાઓનો પંથ, એ બે જુદા જુદા ઋગવેદના મંત્રોમાં છે અને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં પિતૃઓના અને દેવતાઓના જુદા જુદા વાસસ્થાન બતાવ્યાં છે ત્યારે એકેંદ્રિયથી લઇ પંચેંદ્રિય તકના જીવોના વિચાર કેમ નહી બતાવ્યો હોય ?

જૈનોમાં–કીડા, મંકોડાદિ, પશુ, પંખી, આદિના પથોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પણ મરણ પામેલા પૂર્વજનો અમુક પંથ ન બતાવતા કર્મના અનુસરતો માર્ગ બતાવ્યો છે, પણ તેમના સ્વાધીન પણાનો બતાવેલો નથી. આટલું વિશેષ વિચારવા જેવું જાણી સૂચના કરીને બતાવી છે.

ધર્મવર્ણન–સં. ૧૯૭૯ ની આવૃત્તિ બીજીમાં આનંદશંકર બાપુભાઇ પૃ. ૬ થી ઋગ્વેદ સંહિતાનો ધર્મ લખતા પૃ. ૭ માં લખે છે કે—

" તથા બીજાં બલિદાન આપતા, અગ્નિ એ દેવોને દૂત કહેવા તો. કારણ કે એના વડે યજમાન અને દેવો વચ્ચે સંબંધ બંધાતો. આ ઋષિઓ પરલોક માનતા પુનર્જન્મ પણ કદાચ માનતા હોય એમ જનાવનારાં કોઇ કોઈ અસ્પષ્ટ વચનો મળે છે. પણ આ લોકમાંથી મનુષ્યો પિતૃલોક તથા દેવલોકમાં જાય છે એ માન્યતાતો તેઓની સ્પષ્ટ દેખાય છે. "

આ લેખથી વિચાર થાય છે કે–ચારો વેદોનો આધારભૂત ઋગ્વેદ કે જે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મહાન્ ઋષિઓને પ્રાપ્ત થએલો તેમાં પુનર્જન્મના સંબંધે અસ્પષ્ટતા તો પછી વેદના પગળે ચાલનારા આધુનિક ગ્રંથ કરો પુન ર્જન્માદિક અનેક પ્રકારના બાબતો કયા નવીન ઇશ્વરથી મેલવીને બતાવતા ગયા ?

(૧) ઋગવેદ સંહિતાની દેવતાઓ ગણાવતાં પૃ. ૧૩ માં " યમ " આ જીવનની પાર બીજુ–પર જીવન છે અને અમૃત જીવન છે. એ જીવનમાં આપણા પૂર્વજ પિતરો ગયા છે. એ જીવનનો માર્ગ પ્રથમ યમે શોધી કાઢયો

છે. અને તેથી યમને પિતૃ લોકનો દેવ માનવામા આવે છે. યમ તે વિવસ્વાન્-સૂર્યનો પુત્ર છે. એ અને એની બ્હેન યમી તે આદ્ય સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું છે ”

(૨) એજ પૃ. ૧૪ માં યમ નીચે-રૂદ્ર વિશ્વમા ઘોર શબ્દ કરતું પરમાત્માનું સ્વરૂપ તે પ્રચંડ વાયુમા દર્શન દે છે. વાયુ રૂપે એ સુગંધિ અને પુષ્ટિ વર્ધક પણ છે. ભડભડતો અગ્નિ પણ એનુંજ રૂપ છે. એ અગ્નિની જવાલા તે એની દેવીઓ છે. ધૂમ એની જટા છે. અગ્નિ કલ્યાણકારી પણ છે અને એ રૂપમા આગળ જતા “ શિવ બને છે. ”

(૩) પૃ. ૨૮ માં-અથર્વ સંહિતામાં ઘણું નવું જાણવા જેવું છે, બીજા કોઇ વેદમા નહી તેવી કેટલીક બાબતો એમા છે. દાખલા તરીકે-તાવ, ક્ષય વગેરે રોગ કાઢવા. સાપ વગેરેનાં ઝેર ઉતારવા, શત્રુને મારવા, ભૂત પિશાચ હાંકવા, દુશ્મણ કરવા અને સ્હામેથી અટકાવવા. ઇત્યાદિ અનેક વિષયોને લગતા જાદુ પ્રયોગના મન્ત્રો અથર્વ સંહિતામાં છે.

આ સર્વ આર્યોના અજ્ઞાન અને નીચલા વર્ગની ક્રિયાઓ હોય અથવા તો આર્યો અનાર્યો જોડે સબંધમાં આવ્યા ત્યાર પછી મૂલ અનાર્યોનો ધર્મ આર્યોમા દાખલ થવા લાગ્યો હોય પણ આ શિવાય આ સંહિતમા ઘણો ઉમદા ભાગ પણ છે. ”

આ ત્રણ કલમોમાં વિચારવાનુ કે—જૈનોના સર્વજ્ઞ-દેવ દેવીઓ બતાવે છે, સર્વજ્ઞ થવાનું બતાવતા નથી. અને સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવે છે ઋગ્વેદમા પર જીવનનો માર્ગ યમે પ્રથમ શોધી કાઢયો, યમ સૂર્યનો પુત્ર, યમી તેની બ્હેન ત્યારે સૂર્ય કોનો પુત્ર ? યમ યમીનો જન્મ સૂર્યની કેટલી ઉમરે થએલો ? અને યમે કેટલી ઉમર પછી આ પરજીવનનો માર્ગ શોધી કાઢેલો ? અને આ સ્ત્રી પુરૂષની આદિ કયા કાલથી ?

૨ રૂદ્ર પરમાત્માનું સ્વરૂપ, પ્રચંડ વાયુમાં દર્શન દે છે, ત્યારે સામાન્ય વાયુ કોનું સ્વરૂપ ? ભંડભડતો અગ્નિ એનુંજ રૂપ, એટલે પરમાત્માનું રૂપ, તે આગળ જતાં શિવ બને છે. તાત્પર્ય રૂદ્ર તે વાયુ, પછી અગ્નિ, અને અગ્નિ શિવ આ બધી ફેરફારી પરમાત્માએ કરી કે લેખકે એ ? આ બધા વાતો ઋગ્વેદની સ્પષ્ટ રૂપે સમજાતી નથી. આ ઋગ્વેદ ચારો વેદોનું મુલ હોવાથી વીચારવાની જરૂર છે ।

૩ અથર્વ સંહીતામાં—" જાદુ પ્રયોગના મંત્રો અનાર્યોનો ધર્મ તે આર્યોમા દાખલ થવા લાગ્યો હોય."

અનાર્યોની અયોગ્ય વાતો પવીત્ર વેદોમા દાખલ કરનારા અને પુરાણોમાં સત્ય ઇતીહાસ રૂપ વાસુદેવાદિના ત્રિકમાં ઉધુ છતુ કરી કોઇને ઘોડાના માથાવાળા તો કોઇને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવનારા મોટા મોટા પંડિતો જ હશે ને ? ' સાક્ષરા ' તે વિપરીત ' રાક્ષસા ' કહેવામા આવે છે તે કયું અકાર્ય કરનારા કહેવાતા હશે ?

મોટા ભાગે દેવતાદિકની સ્તુતિઓનો બનેલો **ઋગ્વેદ.**

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૧૫૨ થી—" ઋગ્વેદની કવિતાઓનો મ્હોટો ભાગ દેવતાઓની અથવા દેવતા તરીકે જેને ગણવામા આવતા હોય તેવા પદાર્થોની સ્તુતિઓનો બનેલો છે. એ કવિતાઓમાં કોઇ કોઇ સ્થળે ભૂત કાળના બનાવોનુ અસ્પષ્ઠ અને ભાગ્યુ તૂટ્યું વર્ણન જેમા આપવામા આવ્યું હોય એવા સંવાદોના રૂપની **દંત કથાઓ** આપણા જોવામા આવે છે, એવી દંત કથાઓ બધી મળીને **ડજનેક** છે, અને તેમાથી ઘણી ખરી **દસમા મંડળમાં** આપવામા આવી છે. એ કવિતાઓમા વર્ણવેલો વૃત્તાત શ્રોતાજનોથી પુરેપુરો સમજાય તેટલા માટે ગદ્યાત્મક વર્ણનો પણ પ્રથમ એની સાથે જોડવામા આવેલા હશે, પણ એ કવિતાઓને ऋग्वेद संहिता એ નામના સૂકત સંગ્રહમાં મૂકવામા આવી ત્યાર પછી પેલાં પદ્યાત્મક, વર્ણનો ગુમ થઇ ગયાં હશે, એ ઘણું સંભવિત છે. એવા વર્ગની એક કવિતા (મં. ૪, સૂ. ૪૨) મા ઇંદ્ર અને વરૂણનો સંવાદ આપવામા આવ્યો છે, તેમાં એ બેઉ દેવતાઓ પોત પોતાની શ્રેષ્ટતા સાબીત કરવાના પ્રયત્ન કરતા જોવામા આવે. છે. એવી એક બીજી કવિતામાં (મં. ૧૦, સૂ. ૫૧) વરૂણ અને અગ્નિનો સંવાદ આપવામા આવ્યો છે તેમા એક મંત્રમા વરૂણ બોલે છે, અને બીજા મંત્રમા અગ્નિ બોલે છે ...એવી રીતનું ચાલ્યા કરે છે....એના પછી જે સૂકત (મ. ૧૦, સૂ. ૫૨) છે તેમા દેવતાઓ અને અગ્નિ વચ્ચે ચાલેલો સંવાદ વર્ણવવામાં આવ્યો છે. એમા અગ્નિ પોતાનું યજ્ઞનું કર્મ કરાવથી કંટાળી ગયલો દીઠામાં આવે છે પણ છેવટે એ **પોતાનું** કામ કર્યા કરવાની કબૂલાત આપે છે. "

સિદ્ધાંતસાર—પૃ. ૪૨ માં—મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદી લખે છે કે—

(૧) " વેદમંત્રોમાં પદે પદે **યજ્ઞની** વાત જણાવવામાં આવે છે. અને જે **પુરૂષ સૂક્તમાં** ઉત્પત્તિ માત્ર યજ્ઞથી થએલી જણાવેલી છે તેને આપણે **પ્રાચીન ન ગણીએ** તો પણ ઘણા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મંત્રોમાં એ યજ્ઞ ભાવનાનાં ચિન્હે વારંવાર જણાયા કરે છે. મંત્રો દેવતાનો બોલાવવાના, સંતોષવાના સાધન માત્ર છે. પણ તેમનો ઉપયોગ તો મંત્ર પ્રયોક્તાએ અપેક્ષા બલિરૂપ પારિતોષમાં છે. યજ્ઞાર્થે મંત્રોક્તિ છે. એ ન માનીએ તો વેદમાત્ર વ્યર્થ જેવોજ થઇ જાય વાસ્તવિક રીતે ઘટે છે પણ એમજ "વેદ કે વેદમંત્રો યજ્ઞાર્થજ હોવા જોઇએ. "

(૨) પૃ. ૪૩ માં—" યજ્ઞ ભાવના—મંત્રોમાં પ્રધાનપણું પામવા લાગી તે એટલે સુધી કે ધીમે ધીમે કેવલ યજ્ઞને ઉદ્દેશીનેજ આખો **યજુર્વેદ** ઋગ્ મંત્રો ઉપરથી રચાતો ચાલ્યો. એમજ દેવતાઓની ગાનાદિ તૃપ્તિ અર્થે **સામવેદ** થયો. "

(૩) પૃ. ૪૪ માં—'બ્રાહ્મણો' અર્થવાદથીજ ભરેલા છે. અમુક મંત્રનો અમુક ઉપયોગ છે વા અમુક અર્થ છે. અમુક દેવતાનું નામ અમુક ઠરાવાનું આ કારણ છે; પેલું કારણ છે; અમુક વિધિ અમુક પ્રકારેજ પ્રવર્તે; ઇત્યાદિ ખુલાસા આપતાં વિચિત્ર વિચિત્ર અર્થવાદરૂપ કલ્પનાઓ રચાયલી છે, આમાંની ઘણી ખરી બ્રાહ્મણોમાં સમાયલા **ધર્મ** વિચાર માટે આપણને ઉંચુ મત પ્રેરે તેવી નથી. તથા કેટલીક તો કેવલ નિર્માલ્ય અને બાલિશ ભાવ યુક્ત હોય તેવી જ છે. આવો યજ્ઞની મહત્તા સમજાવવાનો પ્રયત્ન ચાલતો થયો. તેમાં ઘણાખરા પ્રાચીન દેવતાઓનાં સ્વરૂપ ને **ધર્મ** ઉલટ પાલટ થઇ ગયાં. કેટલાક નવા દેવ પણ થયા, વા જૂના વધારે પ્રધાન પણાને પામ્યા. અગ્નિ અને સોમ હવે મુખ્ય પદવી એ ચઢયા. તેમ વરૂણ ફક્ત રાત્રિનો અને જલનોજ દેવ થઇ ગયો. ત્યારે સૂર્ય અને ઇંદ્ર છાયામાંજ પડી ગયા. સોમને ધીમે ધીમે ચંદ્ર સાથે મેલવવાનો પ્રયત્ન થતો ચાલ્યો. **યજ્ઞપુરૂષ** નવોજ દેવ કલ્પાયો. પ્રજાપતિ—સર્વથી મોખરે આવી બાધાનો નિયંતા થઇ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠાતા થયો, એજ બ્રહ્મા રૂપે પણ પૂજાતો થયો. " આ બધુ લખીને—પૃ. ૪૫ માં—કલ્પનાનાં કુસુમો વેરીને જણાવ્યું છે કે—કોઇ પ્રકારની ગતિ થતાંજ સૃષ્ટિ કર્મનો આરંભ થવા લાગે છે. આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે.

આ ઉપરના ત્રણ ફકરામાં વિચારવાનું કે—

ઋગ્૦ મં. ૧૦ માં-જગતની ઉત્પત્તિના જ સંબંધનાં ત્રણ મોટાં મોટાં સૂક્તો છે. **પ્રલયા વસ્થાનું**-સૂ. ૧૨૯ મંત્ર ૭ નું. **હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિનું** સૂ. ૧૨૧ મંત્ર ૧૦ નું છે. અને આ **પુરૂષ સૂક્ત**-મંત્ર ૧૬ નું છે, તે તો ચારે વેદોમા લખાયલું છે. અને ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ, ત્રણે કાળના જગત ની ઉત્પત્તિ આ પુરુષ યજ્ઞથી જ થએલી જણાવી છે તે સિવાય બીજાં પણ બે ચાર સૂકત જગની ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ઋગ્વેદમાં લખાયલાં છે. આ બધા વેદ, વાકયોનો અનાદર કરી **બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોમાં** નવીન રૂપે જગતની ઉત્પત્તિ જુદા જુદા અનેક દેવોથી શા કારણથી કલ્પાઇ?

શું બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથકારોને વેદ વાકયો પર શ્રદ્ધા ન હોવાથી? અથવા શું તે વેદ વાકયો કલ્પના રૂપે લાગવવાથી? વળી મણિલાલભાઇએ જણાવ્યું છે કે "આ **પુરુષ સૂક્તને** આપણે પ્રાચીન ન ગણીએ" એટલે આધુનિક જ માનવું પડે ત્યારે શું જૈન ધર્મની જાગૃતીના પછીથી આ પુરુષ સૂક્ત ચારે વેદોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું? આ વાતમાં ખરો પરમાર્થ શો? વૈદિક ધર્મ વાળાંઓએ વેદોનો આશ્રય પકડી પાછલથી બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથો બનાવ્યા તેમાં પણ તેમને પોતાની સ્વતંત્રતા વાપરી. **મણિભાઇ** લખે છે કે "ધર્મ વિચાર માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો ઉંચું મત પ્રેરે તેમ નથી. કેટલાંક તો નિર્માલ્ય બાલિશ ભાવયુકત છે. અને દેવતાઓના સ્વરૂપ ને ધર્મ ઉલટ પાલટ થયાં અને કેટલાક નવા દેવ પણ થયા **યજ્ઞ પુરુષ** નવો જ દેવ કલ્પાયો, **પ્રજાપતિ** સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયંતા થઇ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠાતા થયા." આ બધા પ્રકારનો ફેરફાર પાછળના ગ્રંથોમાં શા કારણથી થયો? મારા વિચારમાં તો એજ આવે છે કે જૈન અને બૌધાદિકની જાગૃતિ થયા પછી વેદ વાકયો ને એક કોરાણે મુકી આ બધું નવીન રૂપે કલ્પાયું હોય? અને તેમાંની કેટલીક વાતો શ્રુતિ રૂપે લખી પાછલથી વેદોમા પણ ઘુસાડવામાં આવી હોય આ વાત વિચારકો સમજી શકે એમ છે જુવો વૈદિક સુષ્ટિ ઉત્પત્તિનાં સંબંધે-પ્રકરણ ૪ શું. પૃ. ૧૩ થી ૬૩.

વૈદિકમતે દેવતાઓના શરીર વિષે અચોક્કસ કલ્પના.

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૮૬ થી "વેદના દેવતાઓનાં શરીર વિષે એવી કલ્પના કરવામાં આવી છે કે તેઓનાં શરીર માનવીનાં જેવા હોય છે. માથુ મ્હોં, આંખ, કાન, હાથ, પગ, અને બીજા માનવદેહના અવયવો તેઓને પણ હોય છે એવું માનવામાં આવ્યુ છે. પણ તેઓના સ્વરૂપનો પુરેપુરો ખ્યાલ વેદના વર્ણનો

ઉપરથી આપણને આવી શકતો નથી, અને તેઓના અવયવો ગણાવવામા આવ્યા હોય છે. તે ઘણીવાર તેઓની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ અલંકારિક ભાષામા વર્ણવા માટેજ ગણાવવામાં આવ્યા છે ઉદાહરણ તરીકે, અગ્નિદેવની જીભ અને અવયવો તે તેની જ્વાલાઓ સિવાય બીજું કઇ પણ નથી, સૂર્યદેવના કર તે તેના કિરણો સિવાય બીજું કઇ પણ નથી અને તેની આખ તેના ગોળા સિવાય બીજુ કઇ પણ નથી આ પ્રમાણે દેવતાઓના બાહ્ય સ્વરૂપ વિષે અચોકકસ કલ્પનાઓજ કરવામા આવી હતી, તેનીજ સાથે કુદરતના દેખાવોની સાથે તો તેનો સબધ હજી ઘણું ખરૂ ઉઘાડો માલમ પડી આવે એવો રહયો હતો એટલે ઋગવેદ મા કોઇ પણ સ્થળે દેવતાઓની મૂર્ત્તિઓ વિષે અથવા જ્યા આગળ એ મૂર્ત્તિઓને રાખવામા આવી હોય એવા દેહરાઓ વિષે કંઇ કહેવામા નથી આવ્યું તેનુ કારણ સ્હેલાઇથી સમજી શકાશે મૂર્ત્તિ વિષેના સૂચનો સુત્રોમા સૌથી પ્હેલીજવાર થયલા જણાય છે ” *

આમા મારી એક સુચના—આ ઋગ્વેદના લેખથી—અગ્નિદેવની જીભ અને અવયવો તે તેની જ્વાલાઓ સમજાય છે આનદશકર બાપુભાઇના લેખથી જ્વાલાઓ તેની દેવીઓ સમજાય છે, આવી રીતે એકજ વસ્તુનો વિચાર એક જ વેદથી થએલામા વિરોધતા કેમ જણાતી હશે ?

ઋગ્વેદની ફિલસુફી (તત્ત્વના સબધે વિચારો) સંસ્કૃત સાહિત્યમાથી લીધેલા ઉતારા પૃષ્ટ ૧૪૮ થી

મૃત્યુ પછી **માણસની શી ગતિ** થાય છે તે સબધમા વેદના વિચાર એવા જણાય છે કે—મરનારનો આત્મા પિતૃઓ જે માર્ગથી જાય છે તે માર્ગથી સનાતન જ્યોતિના **ધામ તરફ** પ્રયાણ કરે છે ત્યા આગળ સ્વર્ગની ઉંચામા ઉંચી ભૂમીમા પિતૃઓને મૃત્યુના રાજા યમની સાથે રમતા× અને દેવતાઓની સાથે જમતા એ જોય છે.

---

* મો મેકસ મ્યુલરનો મત પણ એવો છે કે વેદના સમયમા બીલકુલ મૂર્ત્તિપૂજા ન્હોતી પણ બોલનસનનો અભિપ્રાય એનાથી ઉતરો છે. દેવતાઓને માટે “ દિવોનરઃ (સ્વર્ગનો નર) અથવા નર• (નર) એવા નામ વાપરવામા આવ્યા છે તે પરથી નૃપેશસ્ ’ (નના જેવી આકૃતિના) એ વિશેષણ ઉપરથી અને કેટલાક મન્ત્રોમા મૂર્ત્તિઓનુ સ્પષ્ટ સૂચન કરવામા આવ્યુ છે તે પરથી વેદના સમયમા મૂર્ત્તિપૂજા હતી એવુ સિદ્ધ થાય છે. એમ ડૉ બોલનસન કહેવુ છે ’ (મૂળનીજ ટીપમાથી લીધેલુ છે)

(× ટીપમા જણાવ્યું છે કે— ઋગવેદમા કોઇ પણ સ્થાને યમને ન્યાય આપનાર અથવા શિક્ષા કરનાર તરીકે વર્ણવવામા આવેલ નથી, એ વાત લક્ષ ખેચે એવી છે”)

(મથાળાની ટીપમાથી લીધેલો ઉતારો છે)

મૃત્યુ સંબંધી એક સૂક્ત (મ. ૧૦, સૂ. ૧૪), મા મુવેલા માણસોને નીચે પ્રમાણે સંબોધન કરવામા આવ્યું છે—

„પેલા પૂર્વના પંથથી તું વધ્યો જા ? આપણા આગલા પિતૃઓ જ્યાં ગયા છે ત્યા આગળ તું જા? યમ અને વરૂણ દેવ એ બેઉને હવિઓ વડે હરખાતા ત્યા આગળ તું જોઇશ."

એ સ્થલે એક વૃક્ષની શાખાઓ ફેલાઇ રહી છે તેની છાયામાં દેવતાઓની સાથે બેસીને યમ રાજા સોમરસનું પાણ કરે છે, અને વાંસલીના તથા ગાયનોના સ્વર ત્યા આગળ સંભલાય છે. એ સ્વર્ગનુ જીવન કોઇ પણ રીતની અપૂર્ણતા વિનાનું છે. કોઇપણ રીતની શારીરિક નિર્બલતાથી રહિત છે, અને સર્વ પ્રકારે આનંદ મય છે; ક્ષત્રિયવર્ગ નહીં પણ વિપ્ર વર્ગની કલ્પનામા સુખની સામગ્રીના જે જે વિષયો આવી શકયા તે તે વિષયો ત્યા આગળ ભરેલા વર્ણવવામાં આવ્યાં છે.

યુદ્ધમાં જેઓ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે તેઓને પોતાના હિંમતના બદલા તરીકે સ્વર્ગનુ સુખ મળે છે, પણ સૌથી વધારેતો જેઓ વિપ્રોને ઉદારતાથી દક્ષિણા આપે છે અને યજ્ઞમાં દાન કરે છે તેઓને એ સુખ મળે છે. „

આમા કિંચિત્ વિચાર—"મરનારનો આત્મા પિતૃઓ જે માર્ગથી જાય છે તેમાર્ગથી સનાતન જ્યોતિના ધામ તરફ પ્રયાણ કરે છે." જૈનોમા જીવોના કર્મને અનુસરતી ગતિ બતાવી છે. અને વૈદિકોમા પાછલથી લખાએલા, ઉપનીષદાદિ ગ્રંથોમા પણ તે પ્રમાણે મનાએલી છે અને આજે પણ તે પ્રમાણે મનાતી ચાલતી આવેલી છે તો પછી વેદોની માન્યતામા ભેદ કેમ પડયો? મં. ૧૦ માના સૂક્તમા—"પેલાપૂર્વના પંથથી તુ વધ્યો જા ? પિતૃઓ આગળ તુ જા ? " જૈનન્યાય અને વર્તમાનની સ્થિતિનો વિચાર કરતા કર્મના વશમાં પડેલા મરનારનો જીવ, પોતાના સ્વાધીન પણે પિતૃઓના તરફ જવાને પોતે સમર્થ છે ? " યમ અને વરૂણ હવિઓ વડે હર્ષાતા જોઇશ " આજકાલ ઘણાભાગે હવિઓ બંધ જેવી છે તો શુ યમ અને વરૂણ ઉદાસ ભાવે મનાયા છે ? વિપ્ર વર્ગની સુખની સામગ્રીના વિષયો ત્યા ભરેલા છે" વર્ગોમરીને બધા ત્યા જતા આજે મનાયા છે? આ બધા વેદોનોઅર્થ—ઉપનિષદાદિક ના ગ્રંથોમા, સમન્વય કેવીરીત નો કરીને બાતવેલો છે ? તે વેદોના અર્થને જોડી બતાવવાને ખરૂં સાધન આજે કોઇ છે ? ખરૂ સાધન મળી શકતું ન હોય તો, પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ, બતાવેલા બાલખ્યાલ

જેવા માની લેવા? આમા સત્ય શું છે તે કોઈ પંડિત જાહેર કરી શકશે? વૈદિક ગોટાલા થયાની વાત જૂઠી હોય તેમ લાગતું નથી

ઇતિ પૌરાણિક અને વેદની માન્યતા સંબંધનો વિચાર ખંડ ૨ જે પ્રકરણ ૨૭ મું.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

શ્રદ્ધા વિનાના માણસોને માટે ઋગ્, અથર્વ,નો વિચાર ભેદ

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ ૧૪૯ થી-" મૃત્યુ પછી જ્યા આગળ શિક્ષા કરવામાં આવતી હોય એવુ કોઇ સ્થાન છે એમ 'અથર્વવેદ' ઉપરથી તો ચોકકસ માલમ પડે છે, પણ ઋગ્વેદમાથી જે પ્રમાણ આપણને મળી આવે છે તે ઉપરથી વધારેમા વધારે આપણાથી એટલુ જ કહી શકાય એમ છે કે શ્રદ્ધા વગરના માણસોને **મૃત્યુ પછી અંધકારના ખાડામાં** નાખવામા આવતા એવો વિચાર ઋગ્વેદના સમયમા સ્વીકારવામા આવ્યો હતો.

ખરેખર એ સબંધમા ઋષિઓએ એટલુ તો થોડુ કહેલુ છે અને જે થોડુ તેઓએ કહેલુ છે તે પણ એટલુંજ તો અસ્પષ્ટ છે કે-રૉથ સાહેબ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા હતા કે-મૃત્યુપછી દુષ્ટ જનોને તદ્દનજ વિનાશ થાય છે એવું ઋગ્વેદના સમયમા મનાયુ હતું. મૃત્યુ પછી શિક્ષા કરવામા આવે છે એવા હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન વિચારો ધીરે ધીરે વિકાશ પામતા ગયા, અને અંતે વેદ **પછીના સમયમાં** જુદા જુદા નરકોની એક ગુંચવણ ભરેલી સરણી તૈયાર કરવામા આવી."

આમા વિચારવાનુ કે—શ્રદ્ધા વિનાનાના માણસોને અંધકારના ખાડામા કોણ નાખતુ ? અને વાઘ સિંહાદિકના માટે કયો ખાડો કલ્પાયો હશે ? અને વેદ પછીના સમયમા નરકોની સરણી કેમ કલ્પવી પડી ? અને તે જ્ઞાન કયાથી મેળવ્યુ ? એ બધો વિચાર કરવાનુ બાકી રહે કે નહિ ?॥

સજન્મ દેવતાઓના વિષે વૈદિક ઋષિઓની માન્યતા

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ ૮૬—", વૈદિક ઋષિઓના વિચાર પ્રમાણે **દેવતાઓ પણ માણસોની પેઠે** જન્મ પામતા હતા, કારણકે આકાશ તથા પૃથ્વીના બાળક તરીકે, અથવા કેટલીક વાર બીજા દેવતાઓના બાળક તરીકે તેઓને વર્ણવવામા આવ્યા છે આ ઉપરથીજ દેવતાઓના જુદા જુદા જમાનાઓ

હોવાં જોઇએ એવું ચોક્કસ અનુમાન થઇ શકે છે, પણ તે ઉપરાત એવા પણ કેટલાક ફકરાઓ મળી આવે છે કે જેમા વિશેષ પ્રાચીન દેવતાઓનું સ્પષ્ટ કથન કરવામા આવ્યુ હોય એ પ્રમાણે દેવતાઓને જન્મ લેનાના ગણવામા આવ્યા છે, તેવીજ રીતે તેઓને મૃત્યુ પામનારા પણ ગણવામા આવ્યા છે પ્રથમ દેવતાઓને સ્વભાવથી અમર ગણવામા આવતા નહિ; કારણકે અગ્નિ અને સવિતા એવા વિશિષ્ટ દવતા તરફથી અમરત્વનું દાન કરવામા આવ્યું હોય અથવા સોમરના પાનને લીધે અમરત્વની પ્રાપ્તિ થઇ હોય એવું કેટલેક સ્થળે કહેવામા આવ્યુ છે. ઇંદ્ર અને બીજા દેવતાઓ વિષે કહેવામા આવ્યું છે કે " તેઓને ઘડપણ આવતું નથી. " પણ દેવતાઓનુ કદી પણ મરણજ થતું નથી એવુ એ ઋષિઓ માનતા હતા કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાનાં સાધન મળી આવતાં નથી વેદ પછીના સમયનો વિચાર તો એવો હતો કે દેવતાઓનું અમરત્વ નિરપેક્ષ નહી પણ સાપેક્ષ છે. અને દરેક કલ્પને અંતે એ દેવતાઓનો પણ વિનાશ થાય છે. "

આમા મારા બે બોલ–દેવતાઓ માણસોની પેઠે જન્મ પામતા ત્યારે તો તેમનુ મરણ પણ અવસ્ય હોયજ છતાં મરણના નિર્ણયના સાધન વેદોમાં મલી આવતા નથી. વેદ પછીના સમયે અમરત્વ સાપેક્ષ મનાયું. અને કલ્પના અતે વિનાશ થતો મનાયો? જ્યારે વેદના ઋષિઓ દેવતાઓના જન્મ અને મરણનો વિષય બતાવી શકયા નથી ત્યારે શું પાછલથી બીજાઓના તરફથી મેલવીને ગોઠવાયો ?

જૈન ધર્મમા દેવતાઓના જન્મનું તેમના શરીરનું, અને આયુષ્ય આદિનુ પ્રમાણ વિગતવાર સ્પષ્ટપણે કહેવામા આવ્યુ છે.

જુદા જુદ વખતે જન્મેલા માણસોનુ મરણ જુદા જુદા વખતે થતું આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇએ છે તેમ દેવતાઓનુ કેમ ન થવુ જોઇએ? તેવો વિચાર ન બતાવતા કલ્પના અતે એકી સાથે તેમણુ મરણ કયા હિસાબથી, લખાએલું સત્ય રૂપનુ મની લેવુ?

વેદોના દેવતાઓના સબધે મારા વિચારો.

વૈદિક હિદુઓ પોતાના મતને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન માની વેદોને મોખરે ધરી રહ્યા છે અને તે ચાર વેદો-ઇદ્રાદિક તેત્રીશ દેવતાઓની સ્તુતિઓ અને પ્રાર્થનાઓથી ભરપૂર થઇ રહેલા છે. અને તે દેવતાઓને અજન્માતો બતાવેલા

નથી. ત્યારે તે કોઇ જગો પરથી આવીને ઉત્પન્ન થતા હશે કે નહીં ? અને તે ઉત્પન્ન થાય છે તો કેવા સ્વરૂપથી અને કયા પ્રકારથી ? આ વાત પ્રથમ વિચારવા જેવી છે.

જ્યારે તે દેવતાઓ આ ચાલતા સંસારના ચક્રમાં ગણાતા હોય ત્યારે તો તેઓના આયુષ્યનો અને સાથે તેમના મરણનો પણ વિચાર થવો જોઇતો હતો. કારણ કે જન્મ હોય ત્યાં મરણ અવશ્ય હોય એ સંસારના ચક્રનો નિયમજ છે. માત્ર જે મુક્તાત્માઓ ગણાયા છે. તેજ જન્મ મરણના ભયથી રહિત ગણાયા છે એમ આપણા હિંદુ શાસ્ત્રોમાં સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે. છતાં ઇંદ્રાદિક દેવતાઓના આયુષ્ય કે મરણના સંબંધે, વેદોમાં કે વેદના પ્રાચીન સાહિત્યમાં કોઇ વિશેષ ઉલ્લેખ થએલો હોય એમ જોવામાં આવતો નથી તેનું કારણ શું ?

ઉપનિષદોમાં બતાવેલા ખરા પરમાત્માઓ કયા ? કદાચે–બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે મહાદેવ બતવાવામાં આવે તો સાધારણ માણસોના ગુણ જેટલા ગુણવાળા તે દેવો જણાતા નથી જુવો અમારા પૂર્વના લેખો. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે દેવતાઓની ઉત્પત્તિ અને તેના નાશની સાથે તેઓનો નાશ જે બતાવ્યો છે તે પણ યથાર્થ નથી. કારણ કે–ઇંદ્રપદને ચાહનારા ઋષિઓને તપથી ભ્રષ્ટ કરવા ઇંદ્રે વારંવાર ઉપાયો યોજેલા છે. જો દેવતાઓના પદવી કાયમની હોય તો તેમણે પોતાના પદનો નાશનો ભય શાથી ? વેદોમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધની એ ચાર પ્રકારની જે શ્રુતિઓ દાખલ થઇ છે તે ઘણુંકરીને જૈનાદિક મતોની જાગૃતિ પછીથીજ દાખલ કરેલી હોય એમ સમજી શકાય તેમ છે. કારણ–તું લોક છે, અનંત છે, અપાર છે, અક્ષય છે, ઇત્યાદિક જે તૈત્તિરીય સંહિતાનો, લેખ–પૃ. ૫૨ માં અમોએ બતાવેલો છે તે આ સૃષ્ટિનું અનાદિપણું જણાવી રહયો છે. તો પછી કલ્પ કલ્પમાં એક સાથે પૃથ્વી આદિની ઉત્પત્તિ અને તેનો એકદમ નાશ તેમજ દેવતાઓની ઉત્પત્તિ અને નાશ માનવો એ તો પ્રત્યક્ષ વિરોધવાળી વાત ચાહે ખાસ વેદોની હોય તો પણ તે પાછળથી ઘુસાડેલી વિચાર કરવાને યોગ્યજ છે.

વેદમાં બતાવેલી સોમની ઉત્પત્તિ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૮૨ થી. " સોમની ઉત્પત્તિ વિષે વેદમાં આ પ્રમાણે હકીકત આપી છે. ઇંદ્રના સ્વર્ગમાં ગવૈયા ગંધર્વોમાં સોમ રહેતો હતો.

દેવો એના દૈવી ગુણો જાણતા હતા, તેથી તેમની મરજી મેળવવાની થઇ. પ્રથમ બ્રહ્માની પત્ની ગાયત્રીએ એક પક્ષીનું રૂપ ધારણ કરી એને લઇ આવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એના રક્ષક ગંધર્વોએ તેને એમ કરતાં અટકાવી. પછી (વાણીની દેવી) સરસ્વતીએ કહ્યું, ગંધર્વોને સ્ત્રીઓ પર પ્રેમ છે. મને જવા દો હું એને લઇ આવીશ. દેવોએ કહ્યું ' અમને તારા વગર કેમ ચાલે ? ' તેણે જવાબ દીધો ' હું એ દેવને મેળવીશ એટલે જ્યારે તમારે મારૂં કામ હશે ત્યારે હું પાછી આવીશ. ' ગંધર્વો એના મોહક સૌંદર્યની સામા થઇ શકયા નહિ. તેમણે તેને સોમ લઇ જઇ દેવોને આપવા દીધો.

"જ્યારે 'સોમ' પ્રથમ દેવોના જોવામાં આવ્યો ત્યારે એનો પહેલો ઘુંટડો કોણે પીવો તેને માટે તેઓમાં તકરાર થઇ. આખરે શરત રમી એ વાતનો નિર્ણય કરવાનું ઠર્યું. શરતમાં વાયુ પહેલો આવ્યો ને ઇંદ્ર બીજો આવ્યો. ઇંદ્રે સર્વથી પહેલા આવવા બહુ મંથન કર્યું અને લગભગ જીતવાના સ્થળ આગળ આવી પહોંચ્યા એટલે એમ દરખાસ્ત કરી કે આપણે સાથે પહોંચીએ અને તમે બે તૃતીયાંશ સોમરસ લે જો. વાયુએ કહ્યું, "ના, હું એકલો જીતીશ." ત્યારે ઇંદ્રે કહ્યું " આપણે સાથે જઇએ તમે મને એક ચતુર્થાંશ સોમરસ આપજો." આ વાત વાયુએ કબુલ કરી અને એ રીતે બંનેએ સોમરસ વેહેંચી લીધો."

(સુરકૃત સંસ્કૃત મુલ ગ્રંથના વચન, અં ૫, પૃ ૧૪૪)

આમાં વિચારવાનું કે-બ્રહ્માના સંબંધેના બધા લેખો જોતાં પ્રથમ બ્રહ્માનોજ ખરો પત્તો મળતો નથી. તો પછી બીજી વાતનો વિચાર કેવી રીતે કરવો? બ્રમ્હપત્ની સોમ લાવવા નિષ્ફલ નીવડયાં સરસ્વતીજી ગંધર્વ લોકમાંથી લઇને આવ્યાં. આ વાત ગમે તેમની હોય પણ આ વાત બનેલી કયા કાળમાં? કેમકે-આ સંસારનું ચક્ર તો અનાદિ કાળથી ચાલતું આવેલું છે, અને દેવતાઓના વિમાનો પણ અનાદિ કાળનાજ છે. તે વિમાનોના માલીકો અસંખ્યાતા અને અનંતા આજસુધીમાં થઇ ગયા, અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ એજ પ્રમાણે થયા કરવાના તેથી તે વેલડી કયા કાળમાં લાવવામાં આવી? એવી જિજ્ઞાસા થાય તે સ્વાભાવિકજ છે.

બીજી વાત એ પણ વિચારવાની કે-તેનો પહેલો ઘુંટડો લેવાને માટે દેવોમાં તકરાર ઉત્પન્ન થઇ તો તે કયા કાળમાં ઉત્પન્ન થએલી માનવી ? જો કે તેવા લાંબા કાળનું માપ વર્ષોની ગણત્રીથી તો નજ આપી શકાય પણ બ્રહ્મ દેવના દિવસાદિકથી તો જરૂર અંદાજે બતાવી શકાય. અથવા જૈનોની અવસર્પિણી કે ઉત્સર્પિણીના લેખાથી તો જરૂર જણાવી શકાય માટે વિચારવાનું જણાવ્યું છે.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ ૮૩થી—

(૧) "અર્વાચીન સમયમાં હિંદુ પ્રજા ખાન પાનમાં નિયમ શીલ છે અને વેદમાં વર્ણવેલા સ્વરૂપમાં **સોમની પૂજા** થતી બંધ થઇ છે તો પણ ચંદ્રની સાથે હજી એ નામ ચંદ્રમાને આપવામાં આવે છે. * પાછલા વેદ મંત્રોમાં સોમ શબ્દ બે **અર્થમાં** વપરાય છે–માદક **રસપાનના** દેવના અર્થમાં કે રાત્રીના અધિપતિ **ચંદ્રના** અર્થમાં. રાત્રીના અધિપતિનું છુપી રીતે ભૂસથાપ દેવાનું સ્વરૂપ આનું કારણ હોઇ શકે. વેદના એક મંત્રમાંથી આ વિચારને પુષ્ટિ મળે છે –

"**સૂર્યનો** સ્વભાવ અગ્નિ જેવો, **ને ચંદ્રનો** સોમ જેવો છે" વળી ચંદ્રના પ્રકાશિત ડાઘાઓમાં અમૃત છે એમ ધારવામાં આવતું, અને દેવોએ છુપા રસનું પાન કરે માટે વિષ્ણુના વાહન (મનુષ્યાકારના કલ્પિત પક્ષી) ગરૂડને તે લેવા મોકલ્યો હતો.

(૨) એમ વર્ણવવામાં આવે છે કે **આ દેવને ૩૩ પત્નીઓનું** સુખ હતું, એ **પ્રજાપતિની પુત્રીઓ** હતી ઘણી પત્નીવાળા પૂર્વના રાજાઓને હાલ જે દુખ પડે છે તેવુંજ દુખ એને વેઠવું પડયું તેનાથી બધી સ્ત્રીઓ સાથે સમતાથી વર્તી શકાયું નહિ તેણે રોહિણી પ્રત્યે ખુલ્લી રીતે વિશેષ ભાવ દર્શાવ્યો આ ઉપરથી બાકીની **બત્રીશ** પત્નીઓ પોતાના પિતા પાસે ગઇ અને પતિની આવી વર્તણુક માટે ખૂબ ફરીયાદ કરી. **સોમે તેમને** પાછા આવવા પ્રાર્થના કરી. હવે પછી બધી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે હું સરખી માયા દર્શાવીશ એવું વચન આપો તોજ આવીશું, એમ તેમણે કહ્યું. તેણે તેમ કરવા અત્યંત આતુરતાથી વચન આપ્યું, પણ ફરી એકવાર રોહિણીની ઉત્કૃષ્ટ કાંતિને લીધે તે પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યો પછી સોમ શિક્ષા તરીકે ક્ષયના રોગથી પીડાયો, અને હિંદુઓ એની **કલાની વધઘટનું** આજ કારણ આપે છે !"

(૩) મુંબાઈ ઇલાકામાં **ચંદ્રની કળાના ફેરફારનું** એક વિચિત્ર કારણ પ્રચલિત છે એક દિવસ 'ગણપતિ' પોતાના વાહન ઉંદર ઉપરથી પડી ગયા આ વિચિત્ર દેખાવ જોઇ **ચંદ્રને** હસવું આવ્યા વિના રહ્યું નહિ ક્રોધી દેવે એને શિક્ષા કરવા માટે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે હવે કોઇ ચંદ્રનું દર્શન નહિ કરે ચંદ્રે ક્ષમાયાચી ત્યારે શાપ ઓછો કરવામાં આવ્યો અમુક ઋતુમાં એને એ શિક્ષા ભોગવવી પડશે એમ નક્કી થયું

* અથર્વવેદ ૧૧ ૬-૭ 'સોમદેવ, જેમને તેઓ ચંદ્ર કહે છે' તે મને મુક્ત કરો.

(૪) હિંદુસ્થાનના દેવો પૃ ૮૪ થી—"દેવોના આચાર્ય વૃહસ્પતિની સ્રી તારાનુ હરણ કરવાનું તહોમત **સોમના** પર મુકવામાં આવે છે તેના પતિએ સ્રીને શિક્ષા કરી કે તું પથ્થર બન, અને ચંદ્ર ઉપર પોતાના પગનો **જોડો** માર્યો આથી તેની સપાટી પર કાળો ડાગ પડી ગયો, ચદ્રના પર કલંક દેખાય છે તેનું આ કારણ છે."

ચંદ્રને શિવે કપાલ પર ધાર્યો ત્યારે તે પુરૂષ થયો

(૫) હિંદુસ્થાનના દેવો પૃ ૮૫ થી—"કપાલપર શિવ અર્ધ ચંદ્ર ધારણ કરે છે તેનુ કારણ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છેઃ—

સોમ અથવા **ચંદ્ર દેવ** પોતાની માનીતી સ્રી **રોહિણી સાથે** પૃથ્વી પર ફરવા નીકલ્યો હતો, અને અજાણતા તેઓ શિવની સ્રી ગૌરીના વનમા પેઠા. કહે છે કે એક વખતે **શિવ** પોતાની પત્ની સાથે વિલાસે કરતા હતા તે સ્થળે કેટલાક માણુસ એકા એક આવી પહોચ્યા હતા. તેથી તેમને શિવે શાપ દીધો હતો કે 'તમે સ્રીઓ થઇ જાઓ.' ત્યાર પછી જે મરદો આ વનમા દાખલ થતા તે બધા સ્રી બની જતા, એવી એ વનની શકિત કાયમ રહી હતી. આ કારણથી ચંદ્ર એકદમ સ્રી બની ગયો, અને એ ફેરફારથી તેને એટલુ બધુ દુ:ખ લાગ્યું અને શરમ આવી કે એકદમ છેક પશ્ચિમમાં ગયો અને રોહિણીને આકાશમાં પોતાની જગાએ મોકલી. તે એક પહાડમા સંતાઇ બેઠો, તે પાછલથી સોમગિરિ કહેવાયો. ત્યા તેણે અતિશય શખ્ત તપ કર્યું. પછી દુનિયામાં દરરોજ રાત્રે અંધારૂ ફેલાયું. પૃથ્વીના ફલો નાશ પામ્યા અને આખું વિશ્વ એવા ભય અને સંકટમા આવ્યુ કે-બ્રહ્માને મોખરે કરી દેવો શિવની મદદ માગવા ગયા. શિવે ચંદ્રને પોતાના કપાળ પર ધારણ કર્યો કે તરતજ તેણે પોતાની પુરૂષ જાતી પ્રાપ્ત કરી અને એ પરથી **શિવ ચંદ્ર શેખર** (ચંદ્ર જેનો મુગટ છે એવા) કહેવાય છે. આ વાર્તાની સમજુતી એવી અપાય છે કે રોહિણી નક્ષત્રમા ચંદ્ર હોય છે ત્યારે પર્વતોની પાછળ ગૂમ થતો દેખાય છે."

(મૂર કૃત "હિંદુ સર્વદેવ" પૃ. ૨૯૦ થી લીધેલું)

(૧) અવાર્ચીન કાળમાં સોમની (સરસ્વતી દ્વારા મેળવેલી ગાધર્વ લોકમાંથી સોમ વેલડીની) પૂજા થતી બંધ થઇ ગઇ. ઋગ્વેદ જેવા મહાન્ ગ્રંથથી પ્રતિષ્ઠિત થએલા સોમદેવની પૂજા બંધ થઇ અને તેનું નામ પણ ભૂલાઇને ચંદ્રમામાં બદલાઇ ગયું ? આ શું વિચારવા જેવું નથી ? ચંદ્રમાનો પ્રકાશ શું પહેલો ન હતો ?

જૈન દૃષ્ટિએ જોતાં–ચંદ્ર, સુર્યાદિક જ્યોતિષ ચક્રનો જે પ્રકાશ દેખાય છે તે તેમના શાસ્વતા વિમાનોનો છે. પણ તેમાં ઉત્પન્ન થતા દેવતાઓ અને ઇંદ્રો આજ સુધીમાં અસંખ્ય નહિ પણ અનંત માલિકો થઇ ગયા અને ભવિષ્યમાં પણ થયા કરવાનાં અને તેમના વિમાનોનો પ્રકાશ સદા કાયમજ રહેવાનો જેમ આપણી ભૂમી ઉપર રાજા અને રૈયત આજ સુધીમાં અનંતી થઇ ગઇ અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ થયા કરે છે તેજ પ્રમાણે દેવલોકમાં પણ છે. શું ? દેવોને અને ઇંદ્રોને જન્મ મરણ નથી ? જન્મ મરણ તો તેમને લાગુજ છે વિશેષ એટલુંજ કે મનુષ્યોનું આયુષ્ય ટુંક મુદતનું તો દેવતાઓનું લાંબી મુદતનું તેમજ શક્તિઓ વિગેરેમાં ફેરફાર હોય છે. એકંદરે તપાસતાં સંસારના બધાએ જીવોમાં બધીએ વાતોનો ફેરફારજ રહેલો છે નવાઇ જેવું શું છે ?

(૨) ચંદ્રમાએ પ્રજાપતિની ૩૩ પુત્રીઓ પરણી તો તે વખતે ચંદ્રમાની ઉમર કેટલી ? અને કન્યાની કેટલી ? કેમકે કાળની આદિ નથી તેમજ તેનો અંત પણ નથી, તેમજ જ્યોતિષ ચક્રના શાશ્વતા વિમાનના માલિક રૂપે થયેલા ચંદ્રમાની પણ ગણત્રી થઇ શકે તેમ નથી, તો પછી કયા કાળના ચંદ્રમાએ તે પ્રજાપતિની તેત્રીસ પુત્રીઓ પરની ? તેમનામાં પડેલો જગડો એક વખતે મટાડયો અને ફરીથી પડતાં ક્ષય રોગ લગાડયો, તો તે કયા કાળથી શરૂ થયો ? કારણ એક વ્યક્તિ ને લાગેલો રોગ કંઇ બધી વ્યક્તિઓને લાગુ ન પાડી શકાય ?

(૩) ગણપતિ ઉંદરના વાહન પરથી પડી ગયા તેથી ચંદ્રમાને હસવું આવ્યું પડતાં બીજા કોઇએ દેખ્યાં હશે કે નહિ ? ગણપતિ મોટી શક્તિવાળા હતા પડયા કેવી રીતે ? જો એમ ન હોયતો જગતને પ્રકાશ આપવાવાળા ચંદ્રદેવને શાપ આપવાની શકિતવાળા હતા એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય ?

(૪) જૈન અર્થી જોતાં દેવતાઓને ફરજન હોતાજ નથી તો પછી કન્યા લેવા દેવાનો વ્યવહારજ કયાંથી ? ચંદ્રમાને પ્રજાપતિએ તેત્રીશ કન્યાઓ આપી તે યોગ્ય નથી. વળી બૃહસ્પતિએ પોતાની સ્ત્રીને પથ્થર બનાવી ચંદ્રમાને જોડા માર્યા. દેવતાઓ જોડા પહેરતાજ ન હોય તો જોડા મારેજ કેની રીતે ? વળી વિચારવાનું કે આ બધું કયા કાળમાં બન્યું ? શુ આ વિચારવા જેવું નથી ?

(૫) પ્રથમ તો શિવ કયા ? અને ગોરી કયાં ? અને તે કયા કાળમાં થયાં ? તેનોજ પુરેપુરો પત્તો વેદોથી કે પુરાણોથી મેળવી શકાતો નથી તો પછી શિવ પોતાની ગૌરી સાથે વનમાં ગેડાં, આ વાત કયા કાળમાં બનેલી ?

અને કયા દેશના વનમાં જઇને પેઠાં સમજવાં ? આટલા મોટા દુનીયાના દેવ ઇતર જનોની પેઠે વનોમાં એકલા ભટકતા ફર્યા ? કે જેથી ભુલથી પેઠેલા પુરૂષોને સ્ત્રીઓ બનાવી દેવાનો શાપ આપવો પડયો ? એટલુંજ નહી પણ તે વનમાં પેઠેલા ચંદ્રમા પણ સ્ત્રી રૂપેજ બની ગયા. પાહાડમા સંતાઇ તપ કરતા પણ તેમણું કાંઇ વળ્યું નહી. છેવટે બ્રહ્માની અને દેવોની પ્રાર્થના થયે શિવે મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યો ત્યારેજ તે પુરૂષ થયા. કયા કાળમા આ વાત બની તેટલું તો જરૂર વિચારવું જોઇએ નહિ તો ગપ્પ ગોળા જેવું ઠરે?

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૭૯ થી—જણાવવામા આવ્યું છે કે—**સોમ હિંદુઓનો માદકદેવ** પાછળથી એ અને **ચંદ્ર એક** ગણાયા. એમ બતાવી વેદોમાં કરેલી ચંદ્રમાની સ્તુતિનું રસદાર સ્તોત્રનો અર્થ લખીને બતાવ્યો છે. પછી લખી બતાવે છે કે—

"**વેદના દેવોમાં** આ દેવની કલ્પના સર્વથી વિશેપ વિલક્ષણ છે. ગામડાંના નાના દેવોની વિચિત્ર કલ્પનાને પણ આ કલ્પના લગભગ ઝાંખી પાડી નાખે છે. બોલન ઘાટમાં પંજાબની ટેકરીઓ ઉપર અને બીજાં કેટલાંક ઉત્તર તરફના સ્થળોમાં એક **નાનો વેલો** ઉગતો હતો. તેને બહુ આછાં પાંદડાં હતાં અને તેવા સ્વછ, સફેદ રસનો સહજ તીખો સ્વાદ હતો. કેટલાક સાહસિક આર્યો પ્રવાસથી થાકી ગયા હતા, તેમને માલમ પડયું કે એ લતાના રસમાં વિલક્ષણ શકિત છે. તે પરિશ્રમ અને ગ્લાનિને દુર કરી તેને બદલે વિલક્ષણ આનંદ અને સ્ફુર્તિ આણે છે. તેનું નાનામાં નાનું ટીપું પીવાથી પણ " તેમની નસોમાં દેવ " આવ્યો હોય એમ તેમને લાગતું.

પ્રફેસર વિહટનિ તેની પૂજા દાખલ થવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે આપે છે–"કુદરતની અદ્દભુત શકિતઓ અને દેખાવોથી પૂજા કરવામા સરલ હૃદયના આર્ય લોકોનો ધર્મ સમાયલો હતો; તેથી જેવુ તેમને એમ માલમ પડયું કે આ રસમાં ગ્લાનિ દૂર કરી જાગૃતિ લાવવાની અને થોડો વખત ઉન્માદ ઉત્પન્ન કરવાની એવી ભારે શકિત છે કે તેથી મનુષ્ય સ્વાભાવિક શકિત ઉપરાંતનાં પરાક્રમો કરવા લલચાય છે અને શકિતમાન્ થાય છે કે તરતજ તેમને એ રસમાં કંઇક ઐશ્વરી તત્વ છે એમ લાગ્યું. તેમના વિચાર પ્રમાણે તે એક દેવ હતો અને જેમનામાં પ્રવેશ કરતો તેમનામાં દૈવી શકિત ઉત્પન્ન કરતો. જે છોડવામાંથી એ રસ નીકળતો તેને તેમણે ઔષધિનો રાજા કહ્યો. તેને તૈયાર કરવાનો વિધિ એક પવિત્ર યજ્ઞ મનાયો. અને તેને કાઢવાનાં સાહિત્યો પણ પવિત્ર ગણાવા લાગ્યાં. સોમ રસના પાનનું તેમનું પ્રાચીન સ્તોત્ર સાંભળો.

તે નગ્ન ને વસ્ત્ર પુરાં પાડે છે, માંદાને સાજા કરે છે આંધળાને આંખ આપે છે, અને નપુંસકને પુરૂષત્વ બક્ષે છે. દેવી અને મનુષ્યોને અમરત્વ આપવા પણ તે સમર્થ છે. પરલોકનું સુખ તેની પાસે માગવામા આવે છેઃ—

" હે પવમાન ? મને એવા સનાતન અને અવિનાશી સ્વર્ગ લોકમા મૂક કે જ્યાં હંમેશ પ્રકાશ અને કીર્તિ જોવામા આવે છે."

(ઋગવેદ ૯, ૧૧૩–૭)

ખરૂં જોઇએ તો આ અતિશય લોકપ્રિય દેવને જે માનવામાં આવે છે તેની હદ નથી. ઋગ્વેદનું આખું નવમું મંડળ એની કીર્તિ ગાય છે. તેમા ઓછામાં ઓછાં ૧૧૪ સૂક્તો એની સ્તુતિનાં છે. અને તે ઉપરાંત બીજાં પણ ઘણાં સૂક્તો છે,"

આમાં જરા વિચારવાનું કે—આ ચાલતા વેદો–ઇશ્વર કૃત છે એમ લખનારાઓએ સત્ય લખ્યું હોય તેમ તો બીલકુલ જણાતું જ નથી. કારણ–સોમ એક કોઇ ખુણા પર થતી માદક વેલડી છે. તેના માટે વેદોમા જે મુખ્ય ઋગ્વેદ છે, તેમાં તેને કેટલું બધું મહત્વ આપેલું છે ? તે સોમના વિષયનું માત્ર એકજ પ્રાચીન સ્તોત્ર જોતાં કોઇ એવાજ વિચાર બાંધી શકાય કે માદક વસ્તુથી મસ્ત બનેલા આદમીના જેવાજ ઉદ્ગારો માલમ પડે છેઃ—" અમે અમર બન્યા, પ્રકાશમાં દાખલ થયા, અમને કોણ ઇજા કરી શકે એમ છે ? હવે કયો શત્રુ અમને સંતાપશે? હે અમર દેવ ? તારા લીધે અમે ભય માર્ગથી ઉંચ્ચા ચઢયા."

દુનીયામા વેલડીઓથી અને મૂલીયાથી અનેક પ્રકારના અલૌકિક કાર્ય થતાં જોઇએ છે તેવીજ રીતે આ સોમ વેલડીનો રસ માદકતાને ઉત્પન્ન કરતો હોય તેમાં આશ્ચર્યતા જેવું શું ? કે તેને દેવતરીકે માનીને ઋગ્વેદ જેવા મહાન્ પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં સેંકડો સૂક્તો દાખલ કરવામાં આવ્યાં ? કહેવામાં આવે છે કે એમાં ઇશ્વરી શક્તિ છે ? ત્યારે બીજી વેલડીઓમાં અને મૂલીયામાં કઇ શક્તિ માનવી ? સર્વજ્ઞ પુરૂષો તો એમજ કહે છે કે–સર્વ પોત પોતાના કર્મને અનુસરતી ગતિમાં જઇને ઉત્પન્ન થતાં તેવા પ્રકારની શક્તિઓ તે વસ્તુઓમાં આપો આપ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે આમા ઇશ્વરનું કામ જ શું છે ? જેમકે આકાશમાં ઉડવાની શક્તિ પખીઓમાં સ્વાભાવિક પણાથીજ આવી જાય છે. તે પ્રમાણે બીજા જીવોમાં કેમ હોતી નથી ? વળી વિષુનો એક કિંચિત્ માત્રનો આંકડો કે જે મોટા પર્વતને પણ બાલી ભસ્મ કરી નાખીને ઝેર મય (સોમલ રૂપે) બનાવી દે છે. કે જે દશ વરસ સુધી લાકડાંઓના તાપથી પણ ન બની શકે છતાં પણ ઇશ્વરી શક્તિ રૂપે તેણે કોઇએ લખીને બતાવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. તો પછી આવી વાતોથી, ગ્રંથની પ્રમાણિકતા શી ? " ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

ઇતિ વૈદિક સોમવેલડી તેનું સ્વરૂપ પાછલથી ચંદ્રમા ઠેરવાયું. ખંડ ૨ જે પ્રકરણ ૨૮ મું.

પ્રકરણ ૨૯ મું. યમદેવ.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૯૩ થી—"યમ રાજા ન્યાય કરે છે ત્યાર પછી દુષ્ટોની દશા થાય છે તે હિંદુઓનાં ધર્મ શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. 'યમ' માત્ર ન્યાયાધીશ નથી. જે અનેક નરકો પાપીઓને ભોગવવાં પડે છે તેનો એ રાજા છે. તે દક્ષિણ દિશાનો પાલક દેવ છે. એ દિશાએ નરકની શિક્ષા પામે છે. તેમને રહેવું પડે છે. વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

"ઘણાં ઘોર નરકો છે, યમનાએ ભયંકર પ્રાંતો છે, રિબાવવાનાં હથિઆરો અગ્નિ આદિ યાતનાઓથી એ ભયંકર છે."

જેમને નરકમાં નાખે છે તેમને એ યાતનાઓ—ભયંકર વેદનાઓ, સહન કરવી પડે છે. એમ હિંદુઓ દૃઢતાથી માને છે, એમાં બિલકુલ શંક નથી.

ઋગ્વેદમાં માત્ર એક નરક વર્ણવેલું છે. એ અંધારાથી ભરેલી જગા છે, પણ રિબાવવાની જગા નથી. (ઋ. ૯૧ ૭૩ માં જુવો—

આપણે વાંચીએ છીએ કે "તે જ્ઞાન પૂર્વક સર્વ પ્રાણીઓને જુએ છે. તે તિરસ્કાયલા અને અધર્મિષ્ઠોને નરકમાં નાખે છે."

પણ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં નરકનું વર્ણન એક રિબાવવાના સ્થાન જેવું છે, મનુસ્મૃતિમાં ૨૧ નરકો ગણાવેલાં છે તામિસ્ર (અંધકાર) રૌરવ (ઘોર, ભયંકર) તપન (બાળી મૂકનાર) લોહશંકુ (લોઢાના ખિલાવાળું) ઋજીષ (ચોણી) કુડ્મલ (કાંટાવાળું ઝાડ) અસિપત્રવન (તલવારના પત્રવાળું વન) કાલસૂત્ર (લોઢાની બેડીવાળું) વગેરે જુઠું બોળનારને રૌરવ નરકની શિક્ષા થાય છે. ગાયનો વધ કરનાર કે માણસને ફાંસો ઘાલનાર—રોધ નરકમાં (અટકાવવાવાળા નરકમાં) પડે છે. ઘોડાનો ચોરનાર ધગધગતા લોઢાના નરકમાં પડે છે. દેવોને, પિતૃઓને, અભ્યાગતોને, અન્ન આપતા પહેલાં જે દુષ્ટ પોતે ભોજન કરે છે તે નરકમાં પડે છે, અને ત્યાં તેને અન્નને ઠેકાણે થુંક આપવામાં આવે છે. વૃક્ષ કાપનાર—અસિપત્રવન નામના નરકમાં પડે છે, વગેરે આ ગણત્રીમાં તેમને માલમ પડશે કે શિક્ષા ગુનાને બરાબર લાયક છે."

આ લેખમાં કેટલાક વિચાર—યમના સંબંધે કેટલોક વિચાર કર્યો છે. વળી અવસર હશે તો કરવામાં આવશે જૈન ગ્રંથોમાં—સાત નરકોનું વર્ણન ખુલાસા વાર છે. તેમની ઉત્પત્તિનો વિચાર, તેમના શરીરના સ્વરૂપની

નારે ઉંચાઇનુ પ્રમાણ, આયુષ્યનુ પ્રમાણ, અને તેમના દુ ખોનુ વર્ણન સર્વજ્ઞના વચનથી એવી રીતે કરવામા આવ્યુ છે કે–નીચોનીચેની નરકોમા–શરીર, આયુષ્ય, અને દુ ખની ક્રમથી વૃદ્ધિ થતી જાય છે. હવે આપણે ઉપરના લેખના સબધે વિચારીએ–ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઋષિઓએ ઋગ્વેદ બનાવ્યો જો માનીએ ત્યારે તો તેમાં અંધારાથી ભરેલી જગાનું નામ નરક બતાવ્યુ છે તો પછી આ આધુનિક વિષ્ણુપુરાણમાં વિશેષ વર્ણન ક્યાંથી આવ્યુ ? વળી મનુસ્મૃતિમા એકવીશ નરકોના નામ લખીને બતાવ્યાં તેમા તેમના શરીરાદિકના પ્રમાણ લખીને બતાવ્યા છે કે નહી ? જે મતમા વસ્તુનો જોઈ તો યોગ્ય ખુલાસો થએલો ન હોય અને બીજે ઠેકાણે થએલો મળતો હોય ત્યારે તો જરૂર ત્યાથી લઇને પોતાનામા ગોઠવેલો છે એવા અનુમાન ઉપર જવુ પડે કે નહિ ? માટે હુ ભલામણ કરૂ છુ કે નરકોના સબધી વિચારો જૈન ગ્રંથોના અને પુરાણોના તપાસો, યોગ્ય વિચારો કોણમાં થએલા છે તેની ખાતરી થશે વધારે કહેવાની શી જરૂર છે ?

સસ્કૃત સાહિત્ય પૃ ૧૪૮ થી " યમ એ મરણપામેલા સુખી જીવોનો સરદાર છે "

આની ટીપમાં—કેટલાક વિદ્વાનો ધારે છે કે યમ એ પૃથ્વી ઉપર **પ્રથમ** જન્મ લેનારો માનવી હતો પણ આ ધારણા ખોટી છે પૃથ્વી ઉપર જન્મ લેનારો માનવી તો મનુ હતો. યમને વિષે તો ઋગવેદમા એટલુજ કહેવામા આવ્યુ છે કે એ " પહેલો મર્ત્ય હતો " એનુ મૃત્યુ સૌથી પ્રથમ થયલુ તેથીજ એ બીજા મરણ પામતા જીવે નો સરદાર અને માર્ગ દર્શક ગણાયો પણ તે પરથી એ માનવી હતો તેમ ધારવાનુ કઇ કારણ નથી, એ એમના માનવીનુજ લક્ષણ છે એવુ ઋગ્વેદના ઋષિઓ સમજતા નહોતા દેવતાઓને પણ તેઓ મર્ત્યજ ગણતા દેવતાઓના જેમ એક અથવા અનેક જન્મ થાય છે તેમ તેઓનુ મૃત્યુ પણ થાય છે એવુ તેઓ માનતા આ કારણથી પ્રો મૅક્સમ્યુલરનો અભિપ્રાય એવો છે કે યમ એ કોઇ માનવી નહિ પણ અસ્ત પામતે ' સૂર્ય ' હોવો જોઇએ પશ્ચિમ દિશા તરફ ડુબી જતા સૂર્યને તેઓ મરણ પામતો ધારે એ ઘણુ સ્વાભાવિક છે, યમને વિવસ્વતનો પુત્ર કહેવામા આવ્યો છે એ વાત પણ આ મતની સાથે બંધ બેસતી આવે છે વિવસ્વત એટલે ઉદય પામતો ' સૂર્ય ', તેને યમ અથવા અસ્ત પામતા સુર્યનો પિતા કહેવામા આવે તો તે બીલકુલ નવાઇ જેવું નથી બીજા કેટલાક વિદ્વાનો ધારે છે કે–યમ એ ' અસ્ત પામતો સુર્ય ' નહીં પણ ચંદ્ર હશે. "

" આમા જૈન પ્રમાણે વિચારવાનું કે-પહેલા સુધર્મ દેવ લોક ઇંદ્રના ચાર લોકપાલમાના યમદેવ દક્ષિણ દિશાના રખવાળા છે દેવતાઓનુ સામાન્ય આયુષ્ય બતાવતા તેમનુ પણ આયુષ્ય જણાવ્યુ છે. હિંદમા અનેક દેવોથી અનેક પ્રકારથી સૃષ્ટિની આદિ કપાઇ છે તેમાની એક સત્ય રૂપે ઠર્યા વગર યમ દેવની કે મનુની પણ આદિ ન યથાર્થ ગણાય? વેદના ઋષિઓ-દેવતાઓને મર્ત્ય સમજતા ત્યારે તો સુર્યદેવ પણ મર્ત્યજ ગણાય અમોએ તેનો ખોલાસો જણાવેલો છે દેવતાઓને સંતાન થતા નથી તેથી યમ સુર્યનો પુત્ર યથાર્થ નથી જુઓ અમારો લેખ અક્ષરોના પંડિતોની ચાલાકી ઠેઠ સુધી ન પહોચાડી શકે"

ત્રણ આખા સૂક્તોમા યમ દેવને સંબોધન કરવામા આવ્યું છે મરણ પામેનાઓ ઉપર એ રાજ્ય ચલાવે છે અને લોકોને એ એકઠા કરે છે, મરનારને એ વિશ્રાંતિનુ સ્થાન આપે છે, અને તેને રહેવાનું મકાન એ તૈયાર કરે છે એવુ એના વિષે કહેવામા આવ્યુ છે. યમદેવે જ બીજી દુનીયાનો રસ્તો પ્રથમ શોધી કાઢયો હતો—સૂક્તાર્થ—

(ઊંચા સ્થાનકો આગળ થઇને જે ગયો, ઘણાઓને માટે રસ્તો જેણે શોધી કાઢયો, તે વિવસ્વતનો પુત્ર લોકોને એકઠા કરનારો યમરાજા-તેની તમે હવીઓ વડે સેવા કરો)

જો કે મૃત્યુ એ યમનો રસ્તો છે અને તેથી એ યમ તરફ કંઇક ભય સાથે જોવામા આવતુ હશે, તો પણ અથર્વવેદ અને ત્યાર પછીની દંતકથાઓમા એને મૃત્યુનો દેવ ગણવામા આવ્યો છે તેવી રીતે હજી ઋગ્વેદમા એને નથી ગણવામા આવ્યો ઘુવડ અને કબૂતર એ બેને યમના જાસુસો તરીકે કોઇ કોઇ ઠેકાણે ગણવામાં આવ્યા છે, પણ એના હમેશના દૂતો બે **કુતરાઓ** ×, છે પિતૃઓ જે માર્ગે થઇને બીજી દુનીયા તરફ જાય છે, તે માર્ગનુ એ કુતરાઓ રક્ષણ કરે છે "

એ કુતરાઓના સંબંધમા મૃત્યુવિષયના એક સૂક્તમા (મં ૧૦ સૂ ૧૪), મરનાર માણસને નીચે પ્રમાણે સંબોધન કરવામા આવ્યુ છે—(સૂક્તાર્થ)

× નહિ અંધારૂ અને નહિ અજવાળુ એવા સવાર તથા સાંજનો સમય આ બે દૂતોની કલ્પનાથી વગી રોગ્ય રીતે સૂચવાય છે એવુ કેટલાક વિદ્વાનોનું કહેવુ છે એક પણ સવાર કે એક પણ સાંજ એવી નહી જતી હોય કે જેમા કોઇ પણ માનવી આ મર્ત્ય તાર છોડીને યમની સમીપમા ન સિધાવ્યુ હોય આ કારણથી યમના બે કુતરાઓ મર્ત્યોને યમ ધામ તરફ લઇ જાય છે એ વિચાર સાર્થક બને છે (ગ્રંથકારની જ ટીપમાથી)

" એ બે કુતરાઓ ચાર આંખવાળા, ચટાપટાવાળા, સરમાના પુત્રો, તેને મુકીને સીધે માર્ગે તું આગળ ચાલ્યો જા ? ત્યાર પછી, જે ઉદાર પિતૃઓ યમની સાથે રહીને આનંદ કરે છે તેની પાસે તું જા ? (૧૦) + + + + પ્હોલાં નાકવાળા, જિંદગી લેવાનો લાભ રાખનારા, તપખીરિયા રંગના યમના દુતો લોકમા ભટકે છે, તેઓ આજને દિવસે અને આ સ્થાનકે મંગલ જીવન હમને પણ આપે, કે સૂર્યનો પ્રકાશ હમારાથી જોઇ શકાય. " (૧૨)

આમાં વિચારવાનું—સૂર્યના પુત્ર યમે, મરણ પામેલાઓના માટે રસ્તો શોધી કાઢયો, સૂર્ય પોતે કયા કાલના, અને તેમણે પુત્ર થયો કયા કાલમા ? કેટલા કાળ સુધી તે રસ્તો બંધ રહેલો ? અને કેટલા કાલ પછીથી તે રસ્તો શોધી કાઢેલો ? કહેવામા આવ્યું કે " બેકુ તરાઓને મૂકી તું સીધે માર્ગે ચાલ્યો જા " મરનાર પોતાના સ્વાધીન પણે પિતૃઓની પાસે જવાને સમર્થ છે ? શ્રધાનરામા કોઇને શુદ્રની ગતિ, તો કોઇને નરકની ગતિ, શાથી ? વેદને અનાદિના માનીએ ત્યારે ઘુવડ, કબૂતર કયાકાલના ? અને કુતરી ' સરમા ' કયા કાલની ? અને તેના પુત્રો બે કુતરાઓ કયા કાલના ? આ બધાં વેદ વાક્યો વિચારવા જેવા નહી?

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૧૪૯ થી ૧૫૦—" ઋગ્વેદ મા યમ એ નામ કોઇક વાર ' જોડકું " એ મૂલ અર્થમા પણ વપરાયું છે, યમ અને એની બ્હેન યમી એ બેની વચ્ચે જ્યા સંવાદ ચાલેલો છે એવું એક આખું સૂકત (મં. ૧૦, સૂ. ૧–) કવિત્વની ઘણી ખૂબી વાળું છે, તેમાં મૃત જનોના સરદાર વિષે સ્વરૂપેજ કથન કરવામા આવ્યું છે યમી એનો પ્યાર મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ એ યમીની માગણી ના કબુલ કરે છે અને કહે છેઃ-(તેનો ભાવાર્થ) " દેવતાઓના મોકલેલા જે દુતો અહીં ફરે છે તે કદી થોભતા નથી. તે કદી પોતાની આખ મીંચી દેતા નથી. હે યમી ? વૃક્ષની આસપાસ જેમ વેલો વીંટલાઇ વળે છે તેવી રીતે કોઇ બીજો પુરૂષ જેરથી ત્હને ભેટશે. "

ભાઇ બ્હેન વચ્ચે સંભોગની ઇછા એ આ કવિતાનો મુખ્ય વિષય છે. એ ઇછા સદાચાર વિષેના ઋગ્વેદ ના વધારે ઊંચા ધોરણથી ઊલટી હોવાને લીધે એનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તો પણ સૌથી પ્હેલાં પુરૂષ અને સ્રીના " જોડકાં " થી માનવ જાતીની ઊત્પત્તિ થઇ એવી દંત કથા એ વખતે પ્રચલિત હશે તે ઉપરથી આ કવિતામાં પ્રગટ થયલો જોડિયા ભાઇ બ્હેનના સંબંધનો વિચાર ઊત્પન્ન થયલો એ નક્કી છે. ખરેખર, હિંદુસ્તાન અને ઇરાનના લોકો જે વખતે સાથે રહેતા હતા તે વખતથીજ આ દંતકથા ઊતરી આવેલી

જણાય છે, કારણ કે અવસ્તાના પાછળા સાહિત્યમાં-યિમની બ્હેન તરીકે યિમે હેનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. યમના પિતાનું નામ પણ એ આગલા સમયમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું એમ જણાય છે, કારણ કે જેમ ઋગ્વેદમા યમને વિવસ્વતનો છોકરો કહયો છે તેમ અવસ્તામાં યિમને વિવંહ્વંતનો છોકરો કહ્યો છે. ”

આમા જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વિચારવાનુ કે-દેવતાઓની કે તેમની દેવીઓની ઉત્પત્તિ મનુષ્યના પેઠે ગર્ભાશયથી થતીજ નથી. તે તો ‘ ઔપપાતિક ’ છે જેમ કોઇ તેવા સ્થાનમાં સ્વાભાવિક પણે વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. તેવી રીતે દેવતાઓની અને ત્યાંની દેવીઓની ઉત્પત્તિ થઇ જાય છે. કેટલાક દેવલોકમાં દેવીઓની સાથે કાયાથી સંભોગ થાય છે પણ તેમને સંતાન થતા જ નથી. જો સતાન થતાં હોય તો—માતા, પિતા, ભાઇ, બ્હેન, સસરા, જમાઇ વગેરે બધાએ પ્રકારનો વ્યવહાર હોવો જોઇએ પણ તેવા પ્રકારનો વ્યવહાર નતો જૈનોમાં મનાયો છે. તેમજ નતો વેદોમાં કે ન તો પુરાણાદિકમાં છે. તો પછી આ એક બે પ્રકારનો નહી જેવો તુછ વ્યવહાર પ્રસિદ્ધમાં કેવી રીતે આવ્યો ?

ચાહે ખાસ વેદની વાત હોય તો પણ કોઇ તેવા પ્રકારની અયોગ્ય માન્યતાવાળાનો મત ગ્રહણ કરી કોઇ પંડિત માનીના તરફથી પાછળથી ઘુસાડેલી હોય માટે વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

મરણ પામેલાનો ન્યાય અને શાસન કરનાર-યમદેવ. હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૮૭—

“ પૃથ્વીપર જે સત્કર્મ તેં કર્યો છે તેને, દરેક યજ્ઞને, દરેકપવિત્ર કાર્યને તેનો યોગ્ય બદલો ત્યાં મળશે કોઇ ઊચિત કાર્ય ભુલશે નહિ.

તે સુંદર રાજ્યો જ્યાં દિવસો—વાદળાં વિનાના—પ્રકાશ યુકત હોય છે, જ્યા ‘ યમ ’ દરેક આનંદ પુરો પાડે છે, અને જ્યાં દરેક તૃષ્ણા સંતુષ્ટ થાય છે, ત્યા તારૂં સુખ અવિનાશી થશે. ”

(ડો. મૂરકૃત મૂલ સસ્કૃત ગ્રંથનો વચન પૃ. ૩૨૭)

આ દુનીયામાં જન્મેલા પ્રથમ માનવીઓ (મૃત્યુને આધીન પુરૂષો) સૂર્યનાં છોકરા હતા તેઓ યમ (રોમન લોકોના પ્લૂટોને મળતો હિંદુદેવ) અને તેની બેન યમુના (યમી જમના નદી) તરીકે પ્રસિદ્ધ હતાં ‘યમ’ સર્વથી

પહેલો જન્મ્યો હતો તેમ મરણ પણ સર્વથી પહેલો પામ્યો. **તેણે પરલોકનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો** તેથી પ્રેતોને–મરણ પામેલાં ને રક્ષિત કરેલા, નિવાસો સ્થાનમાં દોરવી લઇ જવાનો ભયંકર અધિકાર વેદમાં તેને સોંપવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. આ અધિકાર પરથી એની પછીના અધિકાર પર જવું એ એકજ પગથીઉં છે એ પ્રેતોનો ઉપરિ અધિકારી થાય છે. એ દરબાર ભરીને ન્યાયાધીશ તરીકે સભાનો અધ્યક્ષ થાય છે ત્યારે ન્યાય સભાના બધા દબાદબા સાથે શે કામ કરે છે

દફતર રાખનાર અધિકારી તરીકે એની પાસે **ચિત્રગુપ્ત** છે, તે પોતાના અગ્ર-સંધાની નામના મોટા દફતરમાંથી માણસની જિંદગીનો હેવાલ વાંચે છે ત્યાર પછી દફતરે નોંધાયલાં પુણ્યપાપમાં જે અધિક હોય તે પ્રમાણે **યમ તેને માટે ફેસલો આપે** છે. અને પ્રેતોનો આત્મા સુખી આત્માઓના સ્થાન સ્વર્ગમાં જાય છે કે તેનો ગુનો નાનો મોટો હોય તે પ્રમાણે હિંદુઓ જે **એકવીશ નરક** માને છે તેમાંના એકમાં તેને મોકલે છે, અથવા પોતાનું ભવિષ્ય નક્કી કરવા માટે તેને તરતજ પૃથ્વી પર મોકલી અન્યયોનિમાં જન્મ આપવામાં આવે છે.

મરણ સમયે હિંદુઓ કેટલીક વખત એવી કલ્પના કરે છે કે **યમના દુતો** ભયંકર રૂપ ધારણ કરીને અમને લઇ જવા આવે છે. મરી જાય છે એટલે સર્વનો આત્મા લાગલોજ યમ પાસે જાય છે **એ મુસાફરી કરતાં ચાર કલાકને** ચાળીસ મિનિટ લાગે છે. તેથી એટલો વખત ગયા પહેલાં શબને અગ્નિ સંસ્કાર કરી શકાતો નથી. પ્રેતનો આત્મા યમના નિર્વાસ સ્થાનમાં આવે છે કે તરતજ તેનો ન્યાય કરવામાં આવે છે. ત્યાં જવનો માર્ગ જોખમ ભરેલો છે. રસ્તામાં કર્બુર, (કાબર ચિત્રો) અને શ્યામ (કાળો) નામનાં કરડતાં ધરાય, નહિ એવા બે કુતરાં ચાર આંખ ઉઘાડી, દાંત પીસી, અને નસકોરાં પહોળાં રાખી ચોકી કરે છે. પ્રેતના આત્માને એવી સલાહ આપવામાં આવે છે કે તારે જેમ બને તેમ જલદી એ કુતરાઓને મટાવી દેવા. એમ કહે છે કે એ કુતરાં યમના કિંકર તરીકે મનુષ્યોમાં ભટકે છે. અને બેશક તેમનો હેતુ, માટીનું ખોળીઉં તજી દઇ જ્યાં આત્માએ જવાનું છે તે **યમપુરીમાં** પોતાના શેઠની પાસે તેને લઇ જવાનો છે. દસ્તાવેજ નોંધનાર **ચિત્રગુપ્ત** ઉપરાંત યમની પાસે પોતાની આજ્ઞાનો અમલ કરવા સારૂ ચંડ અને કાળ પુરૂષ નામના બે સેવકો છે. એના જાસુસો–રોજ ખેજમતમાં રહેનારા નોકરો–યમદૂતો પ્રેતના આત્માઓને લઇ આવે છે અને ભાગૃહને બારણે વૈધ્યટ નામનો ચોકીદાર બેસે છે.

મરી ગયલાનો ન્યાય થયા પછી તેનું શું થાય છે? સારા હિંદુના ભવિષ્ય વિષે નીચે પ્રમાણે હકીકત આપેલી છેઃ—સર્વ દુષ્ટ અને અસંપૂર્ણ વસ્તુઓને પાછળ પૃથ્વી પર મુકીને દેવલોકના જેવો પ્રકાશ પામી વિમાનમાં બેસી કે પાંખ ધારણ કરી પિતૃઓ જે માર્ગે ગયા હતા તે માર્ગે તે સ્વર્ગમાં પ્રથમ સ્વર્ગલોકમાં જાય છે. ત્યાં તે પોતાનું પૂર્વ શરીર સંપૂર્ણ અને કિર્તિમંત રૂપમાં પ્રાપ્ત કરે છે. યમની સાથે આનંદમાં રહેતા પૂર્વજોને મળે છે. તેની પાસેથી આનંદમાં રહેવાનું સ્થાન મેળવે છે. અને ત્યાં વધારે સંપૂર્ણ જીવન નિર્ગમન કરવા માંડે છે. એ જીવન દેવોની પાસે અને તેમને સુખ પુરાં પાડવામાં તેમની આજ્ઞા ઉઠાવવામાં ગુજારવામાં આવે છે.

(મૂરકૃત 'મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથના વચન' પૃ. ૩૦૨)

ઋગવેદમાં નીચેનું સૂક્ત છેઃ—

"મહાન્ રાજા યમને હવિ અને સન્માન આપો. તે પ્રેતોનો પ્રથમ માનવી હતો, મૃત્યુના વેગવાળા ખળખળ વહેતા વહેળમાં ઝંપલાનારો પ્રથમ હતો, સ્વર્ગનો માર્ગ દર્શાવનાર પ્રથમ હતો, અને તે પ્રકાશમાન સ્થળમાં અન્યોનો સત્કાર કરનાર પણ પ્રથમ હતો, હે રાજન્! આ પ્રમાણે અમારે માટે તે પ્રાપ્ત કરેલા નિવાસ સ્થાનમાંથી અમને કાઢી મુકવાની કોઇની શક્તિ નથી; અમે આવીએ છીએ. જે જે જન્મ પામ્યાં છે તેને તેને મૃત્યુ વળગેલુંજ છે; જે માર્ગે તું ગયો છે તે માર્ગે તેને જવાનુંજ છે—એજ માર્ગે દરેક મનુષ્ય જાતિ, લાંબો વખત થયાં એક પછી એક ગઇ છે, અને અમારા પૂર્વજો પણ ગયા છે. હે પૃથ્વી! તારા હાથ પહોળા કર, નમ્ર સ્પર્શ અને સ્નેહાળ સ્વાગતથી પ્રેતનો સત્કાર કર, અને જેવી રીતે માતા પોતાના વાહાલા છોકરાંને સુંવાળાં કપડાંમાં ઢાંકી દે છે તેમ તુ તેને પ્રેમથી ઢાંકી દે. પ્રેતોના આત્મા! તું જા, માર્ગે જતો બીતોમાં, એજ પ્રાચીન માર્ગે પૂર્વજો ગયા છે. ઉંચો જા એટલે તું યમદેવને મળીશ અને તેમની સાથે આનંદ રહેતા તારા પૂર્વજોને મળીશ. ચાર આંખવાળાં કાબરચિત્રા કુતરાંઓ પ્રેતો માટે ચોકી કરે છે તે ચોકીદારને વટાવતાં બીતો મા. હે આત્મા! તું તારે ઘેર પાછો જા તારાં પાપ અને શરમ ઉપજાવનારાં કૃત્યો તું તારી પાછળ પૃથ્વી પર મુક, પ્રકાશમાન રૂપ ધારણ કર. એ રૂપ તારૂં પોતાનું પ્રાચીન રૂપ છે અને તે સંસ્કારી અને સર્વ કલંકોથી મુક્ત છે."

(ઋગ્વેદ ૧૦ મોનિઅર વિલિઅમ્સે કરેલું ભાષાંતર.)

સજ્જનો ! બ્રાહ્મણોનો ધર્મ આપણે પુરાણાદિકથી જોતા તો તે વિચિત્ર ઢંગ ધડા વગરનો લાગતો. વેદોમા શુ લખ્યુ છે તે પ્રાયે જાણી ન શકતા કારણ કે—બ્રાહ્મણલોકો વેદો કોઇને આપતા ન હતા, બ્રાહ્મણ સિવાય ભણાવતા ન હતા, તેમજ કોઇને સભળાવતા પણ ન હતા, કદાચ કોઇ સાભળી લે તો તેણે ભારી શિક્ષાના અધિકારી ઠરાવતા અને લોકોને ઇશ્વરદત્ત બતાવતા, પણ આ સમયમાં અંગ્રેજે વેદોને પુરી કાળજીથી ભણ્યા તેનું જ્ઞાન થવા અર્થો કરીને લોકોમા પ્રસિદ્ધ કર્યા અને યોગ્ય પુરૂષોને વિચાર કરવાનો અવકાશ પણ મળ્યો વેદોના વચનો ઇશ્વરીય તો નથી પણ ઘણા તો માગખ્યાદયોથી ભરેલા છે એમ જે વિચારકોના તરફથી જાહેર થયુ તે અયોગ્ય નથી —

જુવો કે—પ્રથમ જન્મેલા મનુષ્યો—સૂર્યના છોકરા તેમા યમ પહેલો છોકરો ત્યારે સૂર્ય કોણો છોકરો હશે ? આ વિચારવા જેવુ નથી ?

પ્રથમ મરણ પામેલા યમે પરલોક શોધી કાઢયો. મરણ પામેલાને દોરવી લઇ જવાનો અધિકાર વેદોમા યમને સોપવામા આવ્યો આ બધુ કયા કાળમા બન્યું અને કોણે બનાવ્યુ ?

બીજુ—દફતરનો અધિકારી ચિત્રગુપ્ત થયો તે કયાથી આવ્યો ? અને અધિકાર કોણી પાસેથી મેળવ્યો ?

ત્રીજી વાત—સભામા માણસની જીદગી વચાયા પછી યમરાજા ન્યાય અને શાસન (શિક્ષા) ફરમાવતો પણ બાકી રહેલા—પશુઓ, પખીઓ, મછાદિ, સિંહાદિ, સર્પાદિ વિગેરે અનત જીવોનો ન્યાય અને શાસનનો અધિકાર વેદોમાં કોણે સોંપવામા આવ્યો હતો ?

આપણે યત કિંચિત્ સામાન્ય વિચાર કર્યો હવે ઋગવેદના દશમા મડલના સૂક્તાર્થનો કિંચિત્ વિચાર તપાસીએ—આ સૂકત યમના માટે છે એ યમ પહેલો—મનવી, મૃત્યુના વેગમાં જપવાનારો, સ્વર્ગનો માર્ગ દરસાવનારો અને તે સ્વર્ગમા સતકાર કરનારો, આ બધી બાબતોમા યમરાજાએ પહેલ કરેલી છે હે રાજન્ (હે યમ ?) અમારા માટે ને સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે અમને કોણ કાઢી મુકનાર છે ॥ પછી પૃથ્વીને સંબોધીને તેની પાસે પ્રેતોના આત્માને સુખ આપવાની માગણી કરી છે શુ આ માગણી જ્ઞાનપૂર્વક થએલી મનાય ? જ્ઞાન પૂર્વક યોગ્ય હતી એમ માનીએ તો આ ચાલતા સમયમા આથી ભૂલાઇ ?

આગળ જતાં એ સૂક્તમાં પ્રેતોના આત્માને ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે "માર્ગે જતાં બીતો મા," પૂર્વજોના માર્ગે ઉચો જા, ઇત્યાદિ મરતી વખતનો કે મરણ થયાં બાદનો પ્રાણી કર્મનાવશથી પરાધીન થએલો આપેલી શિક્ષા પ્રમાણે કરવા સમર્થ છે ખરો કે ? આજ કાલના વિચારી લોકો આવી પ્રાર્થના કરતા કેમ દેખતા નથી ?, મહત્વતા વાળી હતી તો શા માટે વિસારી ? બાકીનો વિશેષ વિચાર વાચકવર્ગે કરી લેવો—

આ વિષયપર હિંદુસ્તાનના દેવોના ભાષાંતરકાર. રા. બા. કમળા શંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીએ–ટીપમાં ઋગવેદની ઋચાઓ અને તેનું ભાષાંતર વિસ્તારથી કરેલુ છે તે જિજ્ઞાસુએ જોઈ લેવું.

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ–લેખક મનસુખ લાલ મોહનલાલ.

પૃ. ૧૫ થી—શરીરનો ત્યાગ કરી નિર્ગમન કરનાર આત્મા યમદેવના ઉચ્ચતર રાજ્ય તરફ પ્રયાણ કરે છે. અને ત્યાં તે પોતાના બાપ દાદાઓ અથવા તો પુર્વજોના આત્માઓ જોડે સુખ તથા શાંતિ ભોગવે છે, એવી તે સમયે માન્યતા હતી, એમ જણાય છે. તે સંબંધી કેટલાં એક સૂક્તોનો કેટલોક ઉપયોગી ભાગ નીચે આપ્યો છે—

" હે અગ્નિ ! આ શબને ભસ્મસાત્ કર નહિ, તેને દુઃખ આપ નહિ, તેની ત્વચા કે દેહને છેદ નહિ, હે વન્હિ ? તેનું શરીર તારી ઉષ્મામાં બળી જાય કે તરત અમારા પિતૃઓના સ્થાનમાં તેને મોકલ."

(મં–૧૦–૧૬–૧)

(મરનારની વિધવાને કહે છે ?)—

"હે સ્ત્રી ! ઉઠ, જેનું જીવન ગયું છે તેની પાસે તું સૂતિ છે. જીવનમય સૃષ્ટિમાં આવ. તારાં પતિથી વિમુખ થા, અને જે તારો હસ્ત સ્વીકારે અને તને પરણવા ખુશી હોય તેની પત્ની થા." (મં. ૧૦, ૧૮–૮)

" આ સ્ત્રીઓ વૈધવ્યનાં દુઃખ સહન ન કરો. જેના પતિ સારાં અને મનવંછિત હોય તેઓ અંજન અને નવનીત લઇ પોતાના ઘરમાં જાઓ. આ સ્ત્રીઓને આંસુ સાર્યા વગર અને કાંઇપણ શોક વગર, પહેલાં તો મૂલ્યવાન અલંકાર પહેરી ગૃહ પ્રતિ જવા દો."

"હે મૃતપ્રાણી ? વિશાળ પૃથ્વી જે માતા રૂપ છે તેની પાસે જા, તે વિશાળ અને રમણીય છે સ્પર્શ ઉનના કે સ્ત્રીના સ્પર્શ જેવો મૃદુ થાઓ તમે યજ્ઞ ક્રિયાઓ કરી છે એ તમને અપવિત્રામાંથી ઉગારે" (મ ૧૦, ૧૮-૧)

'હે પૃથ્વી ? તેની ઉપર ઢગલો થા, તેને દુઃખ ન આપ, તેને આશ્વાસન આપ, જેમ માતા પોતાના પુત્રને લુગડાના છેડા વડે ઢાંકે તેમ તુ શબને ઢાંક' (મ ૧૦-૧૮-૧૧)

(પૃ ૧૯ થી-મૃત્યુ પછીની જીંદગી)

"જ્યા યમદેવ રાજ છે, જ્યા સ્વર્ગના દરવાજા આવી રહ્યા છે, અને જ્યા પાણીના પ્રવાહો હજુ નાના છે, તેમજ તાપ છે, તે રાજ્યમા મને મોકલો અને અમર કરો હે ઇંદુ ? ઇંદ્રદેવ માટે તમે આગળ વહેવા માંડો",

"જે સ્થલે સર્વ ઇચ્છાઓની તૃપ્તિ થાય છે, જ્યા સર્વ ઠીક પડે તેમ ફરી શકે છે તે સ્વર્ગના ત્રીજા વિભાગમા મને અમરત્વ આપી મોકલો ત્યા પ્રકાશ ઘણો છે હે ઇંદુ? ઇંદ્રદેવ માટે આગળ વહેવા માંડો"

(૯ મ ૮ ૧૧૩, ૮, અને ૧૦)

હવે આપણે અજાણવર્ગની સમજુતી થવા માટે-મનસુખલાલે લખી બતાવેલી પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઋગ્વેદની પાચ ૫ ઋચાઓ નો કિંચિત વિચાર કરી જોઇએ—

દુર્ગંધ દૂર કરવા શબને બાળી, ભસ્મસાત કરવાનો રિવાજ ઘણા વખત કાળથી સર્વ લોકોથી જાણીતો છે ઇશ્વરી અવાજનો અમલ કરનાર ઋષિઓ કહે છે કે-હે અગ્નિ ? શબને ભસ્મસાત કર નહિ, અને બળી જાયકે તરત પિતૃઓના સ્થાનમા મોકલ ? શુ આ માગણીઓ બાળખ્યાલ જેવીઓ નથી ? કેમકે કર્મના વશથી પરલોકના માર્ગે પડેલા જીવને ઇંદ્ર અથવા નાગેંદ્ર પણ કાઇ કરવા સમર્થ નથી તો પછી બાળીને નાશ કરેલા શબને અગ્નિ પિતૃલોકમા મોકલવા કેવી રીતે સમર્થ થશે ?

બાકી જે મરનારની વિધવા સબધી પ્રાર્થનાઓ છે, તે શુ જ્ઞાની પુરૂષોને કરવા જેવી છે ?

આગળ જતા ઋષિઓએ પૃથ્વીને પ્રાર્થના કરી છે કે-હે પૃથવી ? તેના ઉપર ઢગલો થા, પણ દુઃખ ન આપ ? ઇત્યાદિ કેટલી બધી મિષ્ટતા ભરેલી છે ?

પોતાની મેળે શબના ઉપર પૃથ્થ્વીનો દબાણ થતો ક્યારે કોઇએ જોયો ? શબને દુઃખ ન આપવાનું પ્રથમ આપણેજ નથી સમજતા તો પછી જડરૂપ પૃથ્વીને પ્રાર્થના કરવી એ કેટલી બધી બાલિશતા ? બાકીનો વિશેષ વિચારતો વાચકોજ કરીલે.

ભવિષ્ય પુરાણમાં—યમના લગ્ન વિષે નીચેની વાત.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ ૯૫—" એક બ્રાહ્મણ પુત્રી **વિજયા** નામની કન્યાને જોઇ તેનું મન અત્યંત ખુશ થયુ હતું. કન્યાએ તેને પ્રથમ જોયો ત્યારે તેના રૂપથી તેમજ તેનું સ્વરૂપ–તે કોણ છે તે–જાણવાથી તે અતિશય બીધી હતી. આખરે તેણે તેનો ભય શાંત કીધો અને તે કન્યાએ તેને પરણવાનું કબૂલ કર્યું. **યમને** ઘેર આવ્યા પછી તેણે તેને ચેતવણી આપી કે—

મારા રાજ્યના **દક્ષિણ** ભાગમાં તું કદી નહિ જાય તો હું તને ખાતરીથી કહું છું કે તું હમેશ સુખમાં રહીશ થોડો વખત થયા પછી તેની જિજ્ઞાસાએ તેને વશ કરી અને દક્ષિણ દિશામાં જવાની મના કરી હતી. ત્યાં સપત્ની રહેતી હશે એમ ધારી તેણે તે દિશાની મુલાકાત લીધી, ત્યા તેણે દુષ્ટ, પાપી પ્રાણીઓ ને કેવી રિબાવી રિબાવીને શિક્ષા કરવામા આવે છે તે જોયું. અને એ પ્રાણીઓમાં પોતાની **માતાને** ઓળખી, તેથી તેને ઘણો ખેદ થયો. અત્યંત શોક થવાથી તેણે માતાને છુટી કરવા યમની પ્રાર્થના કરી. પણ યમે કહ્યું કે જ્યાં સુધી પૃથ્વી પરનું કોઇ માનવી અમુક યજ્ઞ કરી તેનું પુણ્ય એ બાપડી પીડાતી સ્ત્રીને આપે નહિ ત્યાં સુધી એ વાત બનવી અશક્ય છે. કેટલીક મુશીબત પડયા પછી એ યજ્ઞ કરવા એક સ્ત્રી ખુશ હોય એમ માલમ પડયું અને **વિજયાએ** માતાને છોડાવી. "

(વિલિકન્સ કૃત ' હિંદુઓનાં પુરાણ. ' પૃ. ૮૪)

કલ્પના–યથાર્થ યોગ્ય ગણાય છે, અયથાર્થ અયોગ્ય ગણાય છે. અહીં યમના લગ્નની વાર્તામાં અને સત્યવાન્ સાવિત્રીની વાર્તામાં કલ્પના અયથાર્થ થયેલી વિચારવા જેવી છે–દેવતાઓ અને મનુષ્યોના વચ્ચે કદાચ સંયોગ સંબધ થઇ જતો હશે પણ લગ્ન સંબધ તો કુદરતથી વિરૂદ્ધ છે. માટે આ **યમદેવ અને બ્રહ્મપુત્રીની** વાર્તા અસત્ય છે. બીજી વાત એ છે કે–નરકોનું સ્થાન પાતાલ છે. અને તે ભવનપતિના દેવતાના તાબા નીચેનું છે. આ યમદેવ જ્યોતિષ ચક્રના ઉપર રહેલા વૈમાનિકમાંના પહેલા સુધર્મેંદ્ર તેમના તાબાની

દક્ષિણ દિશાના રક્ષક છે. પણ ભવન પતિના દેવતાના તાબાનો આ યમદેવ નથી વળી–યમે દક્ષિણ દિશા તરફ જવાની મનાઇ કરી છતાં તે સ્ત્રી ગઇ ત્યા નરકમા રિબાતી પોતાની માતા જોઇ તો તે પૂર્વભવના સ્વરૂપે કે નરકમાંના સ્વરૂપે? કયા સ્વરૂપે દેખીને ઓળખી? 'ખેર' પછી તે સ્ત્રીએ દુખમાથી છોડવા પોતાના પતિ **યમને** વિનવ્યું ત્યારે યમે અમુક યજ્ઞનુ પુણ્ય આપનાર મેળવી છોડવાનુ જણાવ્યુ **કર્મથી** છોડાવનાર ત્રણ લોકમાંનો કોઇ સાભળ્યો છે ખરો કે? અરે શાક્ષાત્ વિષ્ણુના અવતાર કૃષ્ણજ પોતાના કુટુંબની સાથે દ્વારિકા ભસ્મસાત થવા છતા કાઇપણ કરી શકયા નથી તો પછી આ યમ કર્મથી છોડવાનું પરાક્રમ બતાવે એ કલ્પના કેટલી બધી ભયાનક?

વળી વિચારવાનું કે–એક સ્ત્રીએ **યજ્ઞનું** પુણ્ય આપી તે વિજયની માતાને છોડાવી. તે **યજ્ઞ કારિકા સ્ત્રીને** છોડાવવાનું જ્ઞાન કોણે આપ્યું? અથવા સ્વાભાવિક હિંસક યજ્ઞ કરી તે સ્ત્રીએ તેનું સ્થાન પુરી તેને છોડાવી? અથવા આધુનિકમાં થએલા પુરાણીને ખબર શું યમરાજાએ આપી?

અતિશયના જ્ઞાન વિનાના પુરાણીએ કયા જ્ઞાનથી જાણીને, લખી? આ સર્વથા અયોગ્ય કલ્પના બોધ આપનારી નથી. પણ દુનીયાને ડુબાવનારી છે.

યમ રાજા કોઇ વાર કૃપા કરી **અપરાધીને** છોડી પણ દે છે.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૯૫ થી—"**મહાભારત**મા આપેલા પતિવ્રતા સ્ત્રીની પતિભક્તિના નીચેના ઉત્કૃષ્ટ કાવ્ય ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ કે મૃત્યુનો ભયંકર રાજા કોઇ વાર કૃપા કરી પ્રાર્થના સાંભળે છે અને એના સ્થાનમા આવેલાઓને પૃથ્વી પર પાછા ફરવા દે છે.

અશ્વપતિ રાજાની પુત્રી **સાવિત્રી,** એક ઋષિ કુમાર **સત્યવાન્** પર આસકત થાય છે. પરંતુ એક ભવિષ્ય જાણનાર મુનિ તેને સત્યવાન પરથી ચિત્ત દૂર કરવા ચેતવે છે; કારણ કે એની દશા માઠી નિર્માણ થઇ છે, અને એનુ આયુષ્ય માત્ર એક વરસ લાબુ છે. તે કન્યાએ ઉત્તર આપ્યો.

" તેનું આયુષ્ય લાંબુ હોય કે ટુંકું હોય, તે સગુણ હોય કે નિર્ગુણ હોય મેં તેને સ્વામી તરીકે વર્યો છે ને હું બીજાને વરવાની નથી."

તેઓ પરણ્યાં અને તે સ્ત્રીએ આ ભયંકર ચેતવણી ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ વરસનો છેલ્લો દિવસ પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ તેનાથી ચિંતા દબાવી શકાઇ નહિ. તેણે યમ રાજાના નાશ કારક હાથને થોભાવવાની આશાથી બને તેટલી પ્રાર્થના, તપશ્ચર્યા, યાચના અને સ્તુતિ કરી; પણ એ બધો વખત તેનો સ્વામી પોતાનું ભવિષ્ય જાણતો ન હતો અને તેને કહેવાની તે સ્ત્રીમા હિંમત ન હતી. આખરે તે ભયંકર દિવસનું વહાણું વાયું. એટલે **સત્યવાન્** જંગલમાં લાંકડાં કાપવા નીકળી પડયો. તેની સ્ત્રીએ તેની સાથે આવવાની રજા માગી અને બહારથી હસતી પણ અંતઃકરણમાં ખેદ સાથે તેની સાથે ચાલી. સત્યવાને તરતજ કુહાડાના ઘા વડે વનને ગજાવી મુકયું; પણ તેના માથામા એકાએક અત્યંત વેદનાની કમકમારી છુટી. અને પડી જવાશે એમ લાગવાથી તેણે પત્નીને બોલાવી ટેકો આપવા કહ્યું.

" પછી તેણે મુર્છા પામતા સ્વામીને હાથમાં લઇ લીધો અને તેના ઢલી પડતા માથાને ધીમેથી ખોળામાં મુકી પોતે શીતલ ભૂમીપર બેઠી. ખેદ કરતાં કરતા તેને તે મુનિનું ભાખેલું ભવિષ્ય યાદ આવ્યુ અને દાહડા અને કલાકો ગણી કાઢયા. એકદમ ક્ષણવારમાં તેણે પોતાની સામે એક **ભયંકર મુર્ત્તિને** ઉભી રહેલી જોઇ, તેનાં વસ્ત્ર લોહી જેવાં લાલ હતાં અને માથા પર મુકુટ શોભતો હતો, તેનુ સ્વરૂપ સૂર્યના જેવું પ્રકાશમાન હતું તો પણ તે શ્યામ હતું વન્હિ જેવી લાલચોળ તેની આંખો હતી, તેના હાથમાં પાશ લટકતો હતો, તેના સ્વામી પાસે ઉભો રહી તેને વન્હિ જેવાં નેત્રે જોતો હતો, તે તેનું સ્વરૂપ ભયંકર હતું. તે એકદમ ચમકી ઉઠી, મરણ પામતા સત્યવાનને તેણે જમીનપર સુવાડયો અને હાથ જોડી નમસ્કાર કરી કંપતા હૃદયથી તેણે **તે મુર્ત્તિને** કહ્યું ' ખરેખર તું દેવ છે; તારા જેવું સ્વરૂપ મનુષ્યનું હોઇ શકે નહિ, તે મનુષ્યથી ચઢીયાતું છે. હે દેવ સદરૂપમુર્ત્તિ ? તમે કોણ છો ? અને શા માટે અહિં આવ્યા છો ? તે કહો.

તે મૂર્ત્તિએ ઉત્તર આપ્યો કે હું મોતનો રાજા, **યમ** છું. અને તારા સ્વામીના આત્માને બાંધીને લઇ જવા આવ્યો છું.

" પછી તેણે તેના સ્વામીના શરીરમાંથી **આત્માને—અંગુઠા જેવડો** પુરૂષને—ખેચી કાઢયો, પાશ વડે દઢ બાંધ્યો, અને પોતાની પાસે રાખ્યો. તરતજ ચૈતન્ય છુટું થવાથી અને પ્રાણ જતો રહેવાથી તે શરીર કાંતિહીન, પ્રભા રહિત, ચેષ્ટા વિનાનું, અને જોવું ગમે નહિ એવું ભયંકર થઇ ગયું. "

આત્માને બાંધી યમ દક્ષિણ તરફ પોતાની નગરીમાં જવા નીકળ્યો અને તે પતિવ્રતા સ્ત્રી તેની પાછળ ચાલી, યમે તેને ઘેર જઇ સ્વામીના શબને અગ્નિ સંસ્કાર કરવા કહ્યું; પરંતુ તેણે તો આગ્રહ પૂર્વક તેની પાછળ ચાલ્યા કીધું, આખરે, તેની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇ સ્વામીના જીવન સિવાય ગમે તે વર દાન માગવા કહ્યું. તેણે માગ્યું કે મારા અંધ સસરા દેખતા થાય. યમે તે વરદાન આપ્યું અને કહ્યું કે હવે સંતુષ્ટ થઇ પાછી ફર. પણ તેણે તેની પાછળ જવાંજ કર્યું. અને એ રીતે બીજાં બે વરદાન મેળવ્યાં આખરે, સાવિત્રીની અડગ ભક્તિ અને દૃઢતાથી પરવશ થઇને યમે તેને જે માગ્યું તે અપવાદ કર્યા વગર આપ્યું. સાવિત્રી એ કહ્યું:—

" મહારાજ આ વખત તમે કશાનો અપવાદ કર્યો નથી. મારા સ્વામીને જીવિત આપો, તેના વિના હું કોઇ પણ સુખ ઇછતી નથી, સ્વર્ગ પણ તેના વિના જોઇતું નથી, તેના વિના મારાથી જીવાસે નહિ. "

યમે જવાબ દીધો " હે પતિવ્રતે ? તથાસ્તુ (તેમ થાઓ) આ હું એને પાશથી મુકત કરૂં છું " એમ કહી તેણે પાશ વડે બાંધેલા આત્માને મુકત કર્યો.

(મો નિઅર વિલિઅમ્સકૃત હિંદુઓના વીરરસ કાવ્ય, પૃ. ૩૭–૩૮)

હવે આપણે મહાભારતની કથા જે સત્યવાન્ અને સાવિત્રીની છે તેના સંબધે કિંચિત્ વિચાર કરીયે.

સત્યવાનનું આયુષ્ય વરસ દિવસનું છે એમ જ્ઞાનીથી જાણ્યા છતાં પણ સાવિત્રી તેણે પરણી. યમના હાથ શોભાવવા–તપ, યાચના, પ્રાર્થના કરી. છેવટે સત્યવાન લાકડાં કાપતો જંગલમાં પડયો પાછળ એકલી સાવિત્રીએ સારવાર કરી. ભયાનક રૂપે યમરાજા પાશ લેઇને આવ્યો અંગુઠાજેવડો આત્મા તેના શરીરમાંથી ખેંચી કાઢી યમરાજાએ પાશ વડે બાંધ્યો અંગુઠા જેવડી વસ્તુ આપણે દેખી શકીએ કે નહિ? તે બધું સાવિત્રીએ જોયું. પાત્ર કેટલી મોટી કર્યો દક્ષિણ દિશા તરફ ઉંચો જવા લાગ્યો કે નીચો? નરકોનું સ્થાન તો પાતાળમાં બતાવેલું છે. સાવિત્રી કયા સ્વરૂપથી પાછળ ગઇ? દેવની ગતિમાંયે સાવિત્રી કેવી રીતે પહોંચી શકી ?

સાવિત્રીએ યમની પાસેથી અનેક વરદાન મેળવ્યાં અને છેવટે પોતાના પતિ સત્યવાન ને જીવતો પાછો લાવી વરસ દિવસનું આયુષ્યતો પૂરણ થઇ ગયું

હતું તો હવે શું અમર થઇને આવ્યો કે? કોઇ કાળની અવધીએ પાછો લાવી? તે સંબંધી કંઇ ખુલાશો બતાવેલો જણાતોનથી. અરે યમદેવ પોતેજ કાળની બેડથી જકડાએલાજ છે. એટલુંજ નહિ પણ ઇંદ્ર ચંદ્રાદિ બધાએ દેવતાઓ કાળની બેડીમાંજ પડેલા છે. કાળ પુરોયતાં તેઓ સર્વે બીજી ગતિમાં જવાના અને તેમનો અધિકાર બીજા ભોગવવાના. વૈદિક મતમાં પણ બધા દેવતાઓને અજન્મા લખીને બતાવેલા નથી તેમજ પૂર્ણજ્ઞાનના અભાવે તે દેવતાઓનાં આયુષ્ય વિગેરે પણ બતાવી શકયા નથી. ટુકમા જણાવવાનુ એજ છે કે–મહાભારતમાં લખાએલી આ સત્યવાન અને સાવિત્રીની કથા પણ સત્ય બોધ આપનારી નથી. આ ઠેકાણે આટલુંજ કહેવું બશ છે.—

ઇતિ વૈદિકના યમ વનું સ્વરૂપ ખંડ ૨ જે પ્રકરણ ૨૯ મું.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

વેદોમાં વરૂણ દેવ સર્વજ્ઞ, તે પુરાણોમા નષ્ટભ્રષ્ટ શાથી ?

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૫૬ પ્રકરણ ૪ થી--

(૧) " હે પ્રકાશ આપનાર વરૂણ ? તારી તીવ્રદૃષ્ટિ આ બધા ખલભલાટવાળા પ્રવૃત્તિમાં મચેલા જગતનુ સૂક્ષ્મ નીરીક્ષણ કરે છે, વિશાળ અંતરિક્ષમા પણ પ્રવેશ કરે છે, અમારા દિવસ અને રાત્રીનું માપ લે છે, અને સર્વ પ્રાણી ાી ગુપ્ત વાત બાતમી દારની પેઠે શોધી કાઢે છે. "

ઋગ્વેદમાથી (મોનિયર વિલિઅમ્સે ભાષાંતર કરેલું.)

(એજ પૃ. ૫૬ થી) **ઋગ્વેદમાં** વરૂણને અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. " જેનું ઉલ્લંઘન થઇ શકે નહિ એવા, અવિનાશી, સનાતન પ્રાણીઓ " અદિતિના પુત્રો, આદિત્યોમા એ મુખ્ય છે. અદિતિ એ એક, અનતતાનું સ્વરૂપ દર્શાવતી કાલ્પનિક ગુઢ સષ્ઠિ છે, અને **મુર કહે છે તે પ્રમાણે** " એને વિશ્વવ્યાપી કુદરતની મૂર્ત્તિ ગણવી એજ ઉત્તમ છે. " આ અદિતિ માતાને બાર પુત્ર હતા. તેમાં વરૂણ, મિત્ર, દક્ષ, ઇંદ્ર, સવિતૃ અને સૂર્ય મુખ્ય હતા ' વરૂણ ' એ શબ્દ (પૃ. ૫૭ થી) સંસ્કૃત વર્ " ઢાંકવું " એ ઉપરથી આવ્યો છે તેટલા માટે તે સર્વ પદાર્થોને ઢાંકનાર આકાશનો દેવ

ગુરૂડ પુરાણમાં લખ્યું છે કે–મૃત્યુ લોકથી યમપુરી ૮૬૦૦૦ યોજન છે. જ્યારે જીવાત્મા આ શરીર છોડે છે ત્યારે તેને તે પુરીમાં જવા માટે સફર કરવી પડે છે અને માર્ગમાં ૮ મુકામ કરવા પડે છે. (શંકાકો ૫ શં. ૧૮૪મી પૃ ૨૪)

છે. ગ્રીકભાષામાં તેને મળતા દેવને માટે જે શબ્દ છે તેનો અર્થ "સ્વર્ગ" થાય છે. અને આર્ય પ્રજાઓ છુટી પડી તે પહેલાં ગ્રીક અને આર્ય લોકો જે પ્રાચીન આર્ય દેવોને પૂજતા તેમાંનો તે એક છે એ સ્પષ્ટ છે.

"સૂર્ય આકાશમાં તેની સત્તાથી ઉગે છે, જે પવનો વાય છે તે માત્ર તેના શ્વાસરૂપ છે, નદીઓ તેની આજ્ઞાથી વહે છે ને તેનાં ઉંડા માર્ગો તેણે કર્યા છે; અને તેણે સાગરની ઉંડાઇ કરી છે. તેના નિયમો સ્થિર છે અને તેનુ ઉલ્લંઘન થઇ શકતું નથી. તેના નિયમોને બળે ચંદ્ર પ્રકાશ સાથે ફરે છે અને રાત્રે આકાશમાં દેખાતા તારા દિવસના પ્રકાશમાં અદૃશ્ય થાય છે. હવામા ઉડતાં પક્ષીઓ અને કદી પણ વિશ્રાંતિ લીધા વિના સતત વહેતી નદીઓ તેના બળ અને ક્રોધ જાણી શકતાં નથી, પણ આકાશમા પક્ષીઓ ઉડે છે તે, દૂર મુસાફરી કરતાં પવનની ગતિ, અને મહાસાગર પર વાહણોના માર્ગો એ સર્વ એ જાણે છે, એને જે છુપી વાતો થઇ ગઇ છે કે થવાની છે તે સર્વ એ જુએ છે."

(મૂરકૃત 'મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથના વચન' પૃ. ૫૮)

---

(૩) હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૬૦ થી–યજુર્વેદમાં વરૂણા વિષે નીચેની હકીકત આપી છે–એક દેવર્ષિ ભ્રગુને પરમતત્ત્વ બ્રહ્મ વિષે તે ઉપદેશ કરે છે કે "જેમાથી સર્વ પ્રાણીઓ થાય છે. જન્મ્યા પછી જેને લીધે તેઓ જીવી શકે છે, જે પ્રતિ તેઓ જાય છે, અને જેની સાથે એક રૂપ થાય છે"

"તેણે પવિત્રતા એકાગ્રચિત્ત ધ્યાન ધરીને અન્નને (કે શરીર કે પદાર્થને) બ્રહ્મ જાણ્યું, 'કારણ કે સર્વ પદાર્થો અન્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયે અન્ન વડે જીવે છે, અન્ન પ્રતિ જાય છે, અને અન્નની સાથે એક રૂપ થાય છે."

"વળી તેણે ઉંડુ ધ્યાન ધરી બ્રહ્મનું શોધન કર્યું અને મન વિચાર એ બ્રહ્મ છે એમ શોધી કાઢ્યું, કારણ કે સર્વ પદાર્થો મનથી જન્મે છે." વગેરે વગેરે આ તે સમજ્યો; પણ વરૂણ પાસે આવીને કહ્યુ–હે ભગવાન ! બ્રહ્મ શું છે તે મને શિખવો." વરૂણે કહ્યુ તપવડે બ્રહ્મ જાણ તપજ બ્રહ્મ છે."

"તેણે તપ તપ્યું અને તપ તપીને આનંદ બ્રહ્મ છે એમ જાણ્યું. કારણ કે ખરેખર સર્વ ચીજો ઇચ્છામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયે ખુશીથી જીવે છે, સુખ પ્રત્યે જાય છે, અને તેઓ આનંદ સાથે એક રૂપ થાય છે."

(મુર કૃત 'હિંદુ સર્વ દેવ' પૃ ૨૯૫)

પદાર્થોની ઉત્પત્તિ વિષે વરૂણે આવા તત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો છે. તૈત્તિરીયોપનિષદમા ભૃગુવલ્લીમા ભ્રગુને વરૂણે બ્રમ્હજ્ઞાન આપ્યુ છે.—

भृगु र्वै वारुणि । वरुण पितर मुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति । तस्मा एत त्प्रोवाच । अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाच मिति । तं हो वाच । यतो वा इमानि भूतानि जायंते । येन जातानि जीवंति । यत्प्रयंन्त्यऽभिसं विशन्ति । तद्विजिज्ञासस्व । तत् ब्रह्मेति । सतपोऽतप्यत । सतप स्तप्त्वा ॥ अन्न ब्रह्मेति व्यजानात् । अन्नाध्द्येव खल्विमानि भूतानि जायते । अन्नेन जातानि जीवन्ति । अन्नं प्रयन्त्यऽभिविशन्तीति ॥

એકાદશો પનિષદ, છોટાલાલ ચંદ્રશકર શાસ્ત્રી પૃ ૫૪૮–શબ્દાર્થ–વરૂણનો પુત્ર ભગુ એકવેળા પોતાના પિતા વરૂણદેવની પાસે આવ્યો એ શું છે, તે વિષે આપ મને ઉપદેશ કરશો. તેણે તેને આ પ્રમાણે જણાવ્યું પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર. મન, અને વાણી આટલા બ્રહ્મને જાણવાના સાધન રૂપ છે વધાગમા તેમને તેને એ કહ્યુ કે–જેનામાથી આ સર્વ પ્રાણી માત્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે. જેના વડે ઉત્પત્તિને પામેલા પ્રાણીઓ જીવે છે, મરણ પ્રાપ્ત થયા પછી જેને વિષે પ્રાણીઓ પ્રવેશ કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. માટે તુ તેને જાણવાની ઇછાકર પછી ભ્રગુએ પોતાના (પિતાના જોઈએ) કહેવા પ્રમાણે આ સઘળુ ઓળખવા માટે તપરૂપી વિચાર કરવા માડયો.

આ પ્રમાણે તપના પ્રભાવ વડે તેણે જાણ્યું કે–અન્ન એ બ્રહ્મરૂપ છે કારણ કે–સર્વ પ્રાણી માત્રોની ખરેખર અન્નમાંથીજ ઉત્પત્તિ થાય છે. ઉત્પન્ન થયા પછી અન્ન વડે પ્રાણીઓ જીવે છે, જ્યારે મૃત્યુ પામે છે ત્યારે ભૂતો અન્નને વિષે પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ મરણ સમયે સર્વ ભૂતો અન્નના કારણ રૂપ પૃથ્વી ભણી જાય છે તથા પૃથ્વી રૂપ થઇ જાય છે. ઇત્યાદિ

આ લેખમા કિંચિત્ વિચારવાનુ કે–વરૂણદેવે પોતાના પુત્ર ભૃગુને ઉપદેશ આપતા વધારામા કહ્યુ કે–" જેનામાથી આ સર્વ પ્રાણી માત્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે. " આમા વિચારવાનુ કે–પ્રાણી માત્રની જે ઉત્પત્તિ થાય છે તે કર્મવાળા પ્રાણીઓની કે કર્મ વિનાના આણીઓની ? જો કર્મવાળા પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો તેમને કર્મ કોણુ લગાડતુ હશે ? અગર કર્મ વિનાના ઉત્પન્ન થતા હોય તો ઉત્પન્ન થઇને તેમને કરવાનુ શુ ? વળી જણાવ્યું કે " મરણ પ્રાપ્ત થયા પછી જેને વિષે પ્રાણીઓ પ્રવેશ કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. "

આમાં વિચારવાનું કે–કેટલો કાલ રહ્યા પછી પાછા પ્રવેશ કરી જતા હશે? કદાચ કહેવામા આવે કે–કલ્પના અંતે પાછા બ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરી જાય છે તો તે પણ યોગ્ય નજ થાય કારણ કે કલ્પના અંતમાં તો પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ પાપરૂપ થઇ જાય છે, અગર તેવા પાપની પ્રવૃત્તિવાળાનો બ્રહ્મમાં પ્રવેશ થઇ જતો હોય તો પછી શાસ્ત્રોમાં તપ જપ ધ્યાનાદિક બતાવવાની જરૂરજ શી હતી? માટે આ લેખ બધી વાતથી વિચરવા જેવો છે.

અમો વારંવાર કયા સુધી લખી લખીને બતાવીએ?

એક ભૃગુ ઋષિ જે બતાવ્યા છે તેમને બ્રહ્માના પુત્ર બતાવેલા છે. તે અને આ વરૂણ દેવના પુત્ર ભૃગુ એક હશે કે જુદા આ સમજવાનું રહે છે.

મનુષ્યનો ભોગ લેવા તૈયાર થએલા વરૂણદેવ સર્વજ્ઞ.

(૪) હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૬૩ માં

'ઋગ્વેદમાં નીચે લખેલી વાત આપી છે–તેથી વરૂણને એક વખત મનુષ્યનું બળિદાન આપવામાં આવતું એ શકય દેખાય છે. હરિશ્ચંદ્ર નામના એક પુરૂષને પુત્ર ન હતો. નારદની સલાહથી તે વરૂણ પાસે ગયો અને તેને કહ્યું "હે રાજન, મને પુત્ર પ્રાપ્ત થશે તો તે પુત્રનું હું તમને બળિદાન આપીશ." વરૂણે તેને એવું વચન આપ્યું. પુત્ર મોટો થયો ત્યારે તેના પિતાએ તેને પોતાની પ્રતિજ્ઞા કહી સંભળાવી, પણ પુત્રની મરજી યજ્ઞમાં હોમાવવાની ન હતી; તેથી તે ઘરમાંથી નાશી ગયો. રાજાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલી નહિ, તેથી નાગજ થઇ વરૂણે તેને શાપ દીધો અને તે જલંધરથી પીડા પામવા લાગ્યો. તે પુત્ર છ વરસ જંગલમા ભટક્યો; આખરે તે એક બ્રાહ્મણને મળ્યો તેને ત્રણ પુત્રો હતા, તેઓમાના એકને ખરીદીને પોતાના બદલે યજ્ઞમા હોમવાની તેણે માગણી કરી પિતાએ વડીલ પુત્રને આપી દેવાની ના ખુશી બતાવી, અને માતા કનિષ્ઠને છોડવા રાજી ન હતી, આથી વચલા છોકરાને લેવામાં આવ્યો. તે કુમારને બાંધ્યો અને તેને હોમવાની તૈયારી થઇ, ત્યારે તેણે દેવોની સ્તુતિનાં કેટલાક સ્તોત્રો ગાવાની રજા માગી વરૂણે એ યાચના સ્વીકારી અને તે ઋચાઓ પઢવાથી હરિશ્ચંદ્રનો જલંધર મટી ગયો."

આ ઉપરના લેખકમાં વિચારવાનું કે–ચારોવેદનું મૂલ કહેતો અથવા સંપૂર્ણ હિંદુધર્મનું મૂલ કહેતો તે ઋગ્વેદ જ છે. અને ચારો વેદોના મુખ્ય દેવતાઓ (૩૩) તેત્રીશજ ગણાવેલા છે. તેમાં પણ શ્રેષ્ઠમા શ્રેષ્ઠ દુનીયાના

જીવોના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ (ઝીણામાં ઝીણી) બાતનીનો મેળવનાર જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞરૂપ વણરૂદેવને જ વર્ણવેલો છે.

વેદોને અનાદિના અપૌરૂષેય તરીકે પૂર્વકાલના લાખો, બલકન કરોડો પંડીતોએ લખીને બતાવેલા છે. તેઓએ. આ પ્રસંગ શું ધ્યાનમાં લીધો નહી હોય ? આ રાજા કયા કાલમાં થએલા ? સર્વજ્ઞ એવા વરૂણદેવે યજ્ઞમાં હોમાવી પછો લેવાની આશાથી રાજાને પુત્રનું વરદાન આપ્યું. તેમાંથી તેમને શું મેળવવાનું હતું ? અને પ્રાપ્ત થએલા પુત્રને યજ્ઞમાં હોમાવી રાજાને પણ શું મેળવવાનું હતું તેમાંનું કાંઇ પણ સમજાતું નથી. જે સત્તાથીવરૂણ દેવે પુત્ર આપ્યો તે સત્તાથી પાછો ન મેળવતાં નીરપરાધી રાજાને જલધરના રોગથી દુઃખી શા હેતુથી કર્યો ?

મારા વિચાર પ્રમાણે આ બધા વૈદિક પંડિતોએ કોઇ તેવા તેવા સમયમાં વેદોથી તે પુરાણો સુધીના લેખો જે લખ્યા છે તે કોઈ ચાલતા સત્ય ધર્મથી જુદા પડીને ગમે તેમ થી વસ્તુને ગ્રહણ કરી પોત પોતાની મરજી પ્રમાણે લેખો લખીને ઉભા કરેલા તેથી આજકાલના ખરા શોધક પંડિતો પણ તત્ત્વને મેળવ્યા વગર મોટી ગુચવણમાં ગુચવાઇ રહ્યા હોય ? આ મારૂં અનુમાન નહિ જેવું પણ સત્ય શોધકોને વિચારવા યોગ્ય થશે.

,, વેદોમાં વરૂણ,સર્વજ્ઞદેવ, તે પુરાણોમાં નષ્ટભ્રષ્ટ શાથી ? ,.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૬૨ થી—" પુરાણોમાં વરૂણની પ્રતીષ્ટામાં ખેદકારક ફેરફાર થયેલો વર્ણવ્યો છે. વેદના દેવોમાં સર્વથી ઉત્તમ દેવની પદવી માથી ભ્રષ્ટ થઇ વરૂણ માત્ર સમુદ્ર દેવ, બીજા વર્ગનો નેપ્ચ્યૂન (રોમન લોકોનો સમુદ્ર દેવ) થાય છે. તે પોતાની પાસે નાગની ફેણનું બનાવેલું આભોગ નામનું જળસ્પર્શ ન કરી શકે એવું છત્ર રાખે છે તેનાં નીતિનાં લક્ષણમાં પણ એવી જ અધમ સ્થિતિ થાય છે.

મહાભારતમાં તેણે વિષે આખ્યાન કહ્યું છે તે પ્રમાણે-પાપને તિરસ્કારવાને બદલે તે ઉતથ્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરે છે, અને પાછી આપવાની ના કહે છે, તેથી ઋષિ સમુદ્ર પી જાય છે અને ત્યારે વરૂણ શરણે જાય છે. તેણે વળી સૂર્ય દેવ સાથે ભેગા થઇ ઉર્વશી નામની અપસરા જોડે કામ ક્રીડા કરી, તેથી અગત્ય નામના પ્રસિદ્ધ ઋષિનો જન્મ થયો."

16

એકંદરે આ સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવનો વિચાર—

વેદોમાં મોટામાં મોટો અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઋગ્વેદ છે, તેમાં મોટા માં મોટો વરૂણ દેવ મનાયો છે. કેમકે કલમ બીજીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે-સૂર્ય દેવ તેની સત્તાથી ઉગે છે, પવન દેવ તે તેનો જ શ્વાસ બતાવ્યો છે. વળી તેની જ આજ્ઞાથી નદીઓ વહે છે અને તેના ઉંડા માર્ગો પણ વરૂણ દેવે જ કર્યા છે ઇત્યાદિ. આ બધું ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઋષિઓએ જાણીને બતાવ્યું એમ પ્રસિદ્ધ માં મુકાયું છે.

આટલી બધી મોટી સત્તાવાળો સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવ—કલમ ચોથીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર રાજાને પુત્રનું વરદાન આપી, પુત્રનું બલિદાન લેવા તૈયાર થાય, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? વળી પુત્રનું બલિદાન ન મલવાથી જલંદરનો ભયંકર રોગ ઉત્પન્ન કરે એ પણ કેટલું બધું વિચારવા જેવું ?

આટલી મોટી સત્તાવાળા વરૂણ દેવને આવી અયોગ્ય અનીતિ કરવાનું પ્રયોજનશું ? વળી પાંચમી કલમમાં મહાભારતનો લેખ જોતાં, આ સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવે ઋષિ કન્યાને પણ ન છોડી ? આટલી બધી અનીતિવાલા દેવને વેદમાં સર્વજ્ઞ પણાનુ બિરૂદ આપનાર ઋષિઓ જ્ઞાનીઓ હતા એમ પણ આપણુ મન કેવી રીતે કબૂલ કરે ? આ બધી વાતોનો વિચાર કરી જોતાં જરૂર કોઇ પૂર્વ કાલમાં ચાલતા સત્યધર્મથી ફંટાઇને—પૂર્ણ જ્ઞાન વિનાના પંડિત માનીઓએ, આ નવુ ધાંધલ ઉભુ કરેલુ હોય એમ કેમ ન કહી શકાય ? જેને વેદના ઋષિઓએ ઉત્તમોત્તમ દેવ તરીકે કહી બતાવ્યા હોય તે આપણી નજરે અધમ સ્થિતિવાળા દેખાય ત્યારે આમાં ભૂલ લખનારાઓની કે આપણા જેવા જોનારાઓની ? આ વાતનો વિચાર તો કોઇ તટસ્થ દૃષ્ટિના પંડિતોહોય તે બતાવી શકે ? આપણા જેવા પક્ષપાતીઓ કે કેવળ અંધ શ્રધાલુઓ કેવી રીતે ન્યાય આપી શકે ? અમે તો કિંચિત સૂચના માત્રથી જણાવ્યું છે વિશેષ વિચારવાનું તો વાચકોને જ સોંપુ છુ.

જૈન પ્રમાણે—અનેક પ્રકારની દેવોની જાતિઓ અને તેમનાં સ્થાન વિગેરે બતાવ્યાં છે. તેમાં પહેલા દેવલોકના ઇંદ્રના ચાર દિશાપાલ (ચાર દિશાના રખવાલા) સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર છે. તેમનું આયુષ્ય પણ જણાવ્યું છે. તેજ ચાર લોકપાલ વેદ પુરાણમાં લખાયાં છે પણ વિચિત્ર પ્રકારથી ગોઠવાયલા છે. તે સિવાય-૧ ઇંદ્રલોક, ૨ શિવલોક, ૩ વિષ્ણુલોક, ૪ ગોલોક-કૃષ્ણનું સ્વર્ગ અને પાંચમો બ્રહ્મલોક-બ્રહ્માનું સ્વર્ગ પણ કલ્પેલું છે.

વૈદિકોનો ઇંદ્રલોક જૈનોના પહેલા દેવલોકની સાથે કદાચ બધ બેસતો કરી શકશે. પણ–શિવ, વિષ્ણુ અને બ્રમ્હા ચોક્કમ સ્વરૂપના ઠર્યા વિના તેમના સ્વર્ગોની ચોક્કસતા કેવી રીતે કરી લઇશુ ? આ બધા લેખો મૂકેલા છે મનન પૂર્વક વિચારવાની લલામણ કરૂ છું. ઇતિ વેદાદિકના સર્વજ્ઞ વરૂણ દેવનું સ્વરૂપ અ ડ બીજે પ્રકરણ ૩૦ મું.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

વેદોમા વર્ણવેલા અગ્નિદેવનુ કિંચિત્ સ્વરૂપ

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૪૨ થી પ્રકરણ ૨ જુ–અગ્નિ દેવ—

" મહાન્ અગ્નિ દેવ ! તારૂં તત્ત્વ એક છે તો પણ સ્વરૂપ ત્રણ છે. અગ્નિ સ્વરૂપે તુ આહ–પૃથ્વી પર બળે છે, વીજળીના રૂપમા આકાશમા ચમકે છે, અને સુવર્ણમય સૂર્યના સ્વરૂપમા સ્વર્ગમા પ્રકાશે છે.

(ડાક્તર મૂરકૃત ' મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથોનાં વચન ' પુ ૨૨૧

ઇંદ્ર સિવાય કોઇપણ બીજા દેવ કરતા અગ્નિનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે. "

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૪૪ થી ૪૭ મા–ઋગ્વેદમા પ્રથમજ કરાવલી અગ્નિદેવની સ્તુતિના સ્તોત્રનો અર્થ આપેલો છે–" હુ અગ્નિનું સ્તવન કરૂં છું, એ મોટામા મોટો પુરોહિત છે, દેવ છે, યજ્ઞનો ઋત્વિજ છે અગ્રદૂતછે, તુ પુષ્કલ દ્રવ્ય આપનાર છે. " એ પ્રમાણે નવ ઋચાનો અર્થ છે. ભાષાતર કારે નવે ઋચાઓ ટીપમા મુકી શાયનાચાર્યના ભષ્યનો અર્થ લખી બનાવ્યો છે તે ત્યાથી જોઇ લેવો

(પૃ ૪૭) મા–કંઇક હાસ્ય પૂર્વક વિનોદથી એમ કહેવામા આવે છે કે દેવોને બે મુખ છે–બ્રાહ્મણ (ભક્ષ કરવાના સ્વભાવવાળાનો ઉત્તમ નમુનો) અને અગ્નિ ?

વેદમાં અગ્નિને આકાશ અને પૃથ્વીનો પુત્ર, અને ઇંદ્રનો જોડકીઓ ભાઈ કહેલ છે. આમ એની જે પ્રતિષ્ઠા વેદમાં ગવાઇ છે તે ત્યાર પછીના સમયમાં જતી રહી છે.

મહાભારતમાં આનું એવું કારણ અપાયું છે કે અતિશય બળિદાનનું ભક્ષણ કરવાથી તેનું વીર્ય ક્ષીણ થયું છે. આખા ખાંડવવનનું ભક્ષણ કરી પોતાનું નષ્ટ થયલું આરોગ્ય પાછું તાજું કરવા તે આતુર હતો એમ કહે છે. ઇંદ્રે તેને તેમ કરતાં લાખો વખત અટકાવ્યો, પરંતુ કૃષ્ણની સહાયતાથી તેણે પોતાની ઇચ્છા સફળ કરી.

પિતરોની પાસે મૃતકને મોકલીદે, એવી અગ્નિને પ્રાર્થના.

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ. પૃ. ૨૫ થી

" હે અગ્નિ ? આ શબને ભસ્મસાત કર નહિ, તેને દુઃખ આપ નહિ, તેની ત્વચા કે દેહને છેદ નહિ. હે વન્હિ ? તેનું શરીર તારી ઉષ્મામાં બળી જાય કે તરત અમારા પિતૃઓના સ્થાનમાં તેને મોકલ. " (મં. ૧૦, ૧૬-૧)

આ અગ્નિનાં સંબંધે કિંચિત્ મારો વિચાર—

વેદોમાં પહેલ વહેલી અગ્નિની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. અને એક ઇંદ્ર સિવાય બીજા બધા દેવોથી એની સ્તુતિઓ વધારે ગવાઇ–કારણ એવું કલ્પવામાં આવ્યું કે–નિર્જીવ લાકડામાંથી આ પ્રાણીની ઉત્પત્તિ, વળી જેનાથી ઉત્પત્તિ તેનોજ નાશ કરનાર, આ કુદરતી બનાવ જોઇ ઋષિઓ આશ્ચર્યમાં મગ્ન થતા, અગ્નિની સ્તુતિ કરવા વધારે લલચાયા. અને તે પ્રમાણે પોતે ભદ્રિક ભાવે લખતા પણ ગયા. પરંતુ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુનું કે પ્રતિપાદન કરેલી વતુનું મહત્વ દુનીયામાં કાયમ રહેતું હોય તોજ તેના ઉત્પાદકોનું કે પ્રતિપાદકોનું મહત્વ કાયમ રહે. જ્યારે આપણે આજે અગ્નિ દેવનુંજ મહત્વ નહિ જેવું દેખી રહયાછિએ તો પછી તેના પ્રતિપાદકોનું મહત્વ કેવી રીતે ટકી રહે ?

એવી રીતે આ એક અગ્નિનાજ સંબંધે બન્યું છે તેમ નથી પરંતુ વેદના સમયમાં અનેક વિષયોમાં તેવું બનેલું આપણા જોવામાં આવે છે જુવે કે વેદોમાં પ્રતિપાદન કરેલા યજ્ઞ યાગાદિકનું મહત્વ દુનીયામાં, ઇંદ્ર વરૂણ આદિ દેવોનું મહત્વ પણ જુવો કેટલું રહેલું છે ?

આવી રીતે તે તે પદાર્થોનું મહત્વ ઓછું થવામાં ખરૂ કારણ જોતાં તો તેના પ્રતિપાદકોની ખામીને લીધેજ બનેલું છે એવો વિચાર કરવો તેજ વિશેષ પ્રશસ્ત છે એમ મારૂ માનવું થાય છે.

કુમારીલ ભટ્ટ અને શંકરાચાર્ય. ઇ. સ. ના ૮ મા ૯ મા સૈકામાં થયા.

હિંદલોકનો ટુકો ઇતિહાસ. સને ૧૮૮૬ ની બીજી આવૃત્તિ.

ડાકતર હંટર કૃત અંગ્રેજી પુસ્તકનુ ગુજરાતી. તેમાંથી લીધેલા ઉતારા.

પૃ. ૧૦૩ માં—પહેલો આચાર્ય કુમારિલ બિહારનો પવિત્ર બ્રાહ્મણ હતો. ઇસ્વીસનના આઠમા સૈકામાં તેણે ઉપદેશ કરવા માંડયો.—

પૃ. ૧૦૯—શંકરાચાર્ય ઇ. સનનો ૯ મો સકો ૦૦૦ એમનો જન્મ મલબાર દેશમાં થયો હતો........તેમને બ્રાહ્મણોના વેદાંત મતને તેનું છેલ્લું રૂપ આપ્યું અને લોક પ્રિય કરી પ્રજા ધર્મ બતાવ્યો. ૮ મા કે ૯ મા સકામાં તેમનો ટુકો ભવ પુરો થયા પછી–પ્રત્યેક નવા હિંદુ પંથને સગુણ ઇશ્વરની સ્થાપનાથી આરંભ કરવો પડે છે. એ કહેવું ભાગ્યે અતિશયોક્તિ કહેવાય.

પૃ. ૧૦૭--હિંદુમતને ધર્મનો આધાર........જેમ હિંદના લોકની અનેક જાતો પરથી નાતો બની તેમ વેદનો જૂનો સાદો માર્ગ-બુદ્ધના શાંત મત અને અનાર્ય લોકોના ભયાનક વિધિઓ કુલડીમા ગલાઇ, તેમાંના મૂલ્યવાન્ ધાતુ અને મેલના મિશ્રણ રસના હિંદુ દેવો બન્યા.

બૌદ્ધ ધર્મની અસર--બાદ્ધ મતે હિંદુ મતમાં પોતાનો દાન ધર્મનો ઉદ્ધાર ઉત્સાહ મુકર્યો. એટલુંજ નહીં પણ પોતાનાં ઘણાંક ધર્મનાં ખાતાં તથા રિવાજો તેને માટે રહેવા દીધા. ॥

પૃ. ૧૦૮--બંગાલાનો રાજેંદ્રલાલ મિત્ર નામે મોટો પંડિત જાતે વૈષ્ણવ છે તો પણ માને છે કે-જગન્નાથનો રથોત્સવ બૌદ્ધ ધર્મના કોઇ વરઘોડાની પાછલ રહેલી નિશાણી છે.

હિંદુ મતે પોતાના ઘણાક આધાર અને ઘણિક ક્રિયા હિંદના અનાર્ય લોક પાસેથી પણ લીધાં છે-લાકડાનાં ઠુઠાંની, અણઘડ પથ્થરની, અને ઝાડની પુજા તેમની તરફથી આવેલી છે.

બંગાલના ગામઠીયા લોકોનો ધર્મ તો એમાં જ આવી રહ્યો છે.

હિંદ તત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ કર્તા નર્મદાશંકર મહેતા પૂર્વાર્ધ પ્રકાશક હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ બીએ આસિ સેક્રેટરી, અમદાવાદ પહેલી આવૃતિ. સંવત ૧૯૮૦.

સં. ૧૯૭૯ ના માઘ માસના વસંતમાં પ્રોફેસર આનંદ શંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ એક અંગ્રેજી તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસનું વિવેચન કરતાં પ્રસ્તાવના—પૃ. ૧૭ માં. ભારતવર્ષની ત્રણ નદીઓ—ખરી રીતે શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્ર, શ્રી ગૌતમ, શ્રી મહાવીર. એ ત્રણ મૂલ સ્થાનમાંથી જાગી છે. અને ત્યાં સુધીજ આપણી માનુષી અથવા પૌરૂષેય ઇતિહાસ દૃષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાની આપણી દૃષ્ટિ ઇતિહાસ રૂપની નથી.

પરંતુ—અપૌરૂષેય—" શબ્દ બ્રહ્મ " ની ઝાંખી છે. એ સ્પષ્ટ તત્ત્વ દૃષ્ટિ બ્રહ્મર્ષિઓથી ઉઘડી છે, એમ કહેવામાં અપાતતઃ વિરોધ જણાશે પણ વસ્તુસ્થિતિથી વધાવી લેવા જેવો નિર્ણય છે.

જ્યારે શ્રી કૃષ્ણના કુટિલ રાજ્ય વ્યવહારવાળા જીવનમાં તેમની સત્ય જ્ઞાન દૃષ્ટિ અનાવૃત રહી હતી ત્યારે શ્રી ગૌતમની અને શ્રી મહાવીરની તત્ત્વ દૃષ્ટિ વૈરાગ્ય અને ત્યાગ ઉપર ભાર મુકનારી છે.

નિવૃત્તિના સ્વરૂપના રહસ્ય જ્ઞાન સાથે નિવૃત્તિ ઉપર શ્રી કૃષ્ણનો ધર્મોપદેશ છે. ત્યારે નિવૃત્તિ પર થવું એવો શ્રી ગૌતમ અને મહાવીરનો ધર્મોપદેશ છે.

ઇતિહાસ કાલના બ્રાહ્મણ ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ, અને જૈન ધર્મ પ્રવર્તક રાજર્ષિઓ હતા એટલુંજ નહી પરંતુ સાધન શ્રેણિ પણ ત્રણેમાં લગભગ મળતી છે—બ્રાહ્મણ ધર્મ—કર્મ ઉપાસના અને જ્ઞાન અથવા કર્મ યોગ, ભક્તિ યોગ, અને જ્ઞાન યોગને સાધન રૂપે લે છે.

બૌદ્ધ ધર્મ—શીલ, સમાધિ, અને પ્રજ્ઞાનો સાધન રૂપે સ્વીકાર કરે છે અને જૈન ધર્મ—જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્રને સાધન રૂપે સ્વીકારે છે.

ટુંકામાં—આચાર, સંસાર અને વિચારનો સમન્વય કરવાથી એટલે કે વાણી, રહેણીને કરણી વડે પાર ઊતરણી એ એક લક્ષ સિદ્ધ કરવાથી આ ત્રણે ધર્મો મોક્ષ સિદ્ધ કરવા મથે છે.

એજ પ્રસ્તાવના પૃ. ૯ માં—તત્વજ્ઞાનની આ ભિન્ન પ્રસ્થાન શ્રેણિઓ ગંગા, યમુના, અને સરસ્વતી વડે ઉત્પન્ન થયેલી ત્રિવેણી જેવી છે—૧ બ્રાહ્મણ

દર્શનની શ્રેણિ, ૨ બૌદ્ધ દર્શનની શ્રેણિ, ૩ આર્હત દર્શનની શ્રેણિ આ ત્રણ ભિન્ન પ્રવાહવાળી નદીઓ છતા ભારત વર્ષના ઉચા નીચા સર્વ પ્રદેશોને પાવન કરતી અદ્યાપિ ચાલે છે. જેવી રીતે સુંદર સ્ત્રીની વેણી ત્રણ વલથી ગુથાય છે ત્યારે તેના મસ્તકને શોભા આપે છે અને છુટા લટીયા સૌંદર્યને લજાવે છે તે બ્રાહ્મણોના, બૌદ્ધોના, અને જૈનોના વિચારોનો જેઓ સમન્વય કરી જાણતા નથી તેને મારી અલ્પમતિ તત્વજ્ઞાન કહી શકતી નથી પરંતુ ધર્માંધ કહે છે

હિંદતત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ. લેખક—નર્મદાશંકર, મહેતા.

જૈન દર્શનના લેખમા તેમને સુધારો કરવાની સૂચના—

(૧) પૃ ૧૮૮ મા—" એમનો (જૈનોનો) ધર્મ સપ્રદાય ઘણો પ્રાચીન છે. તેમના આદ્ય તીર્થંકર ઋષભદેવજીએ પોતાના પુત્ર ભરતને ચક્રવર્તી રાજ્યાસન આપી, સંસાર ધર્મનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધપદને મેલવ્યુ હતુ તેમના ત્યાર પછીના બાવીશ તીર્થંકરો સંબધની પ્રમાણવાળી ઐતિહાસિક માહિતી મળી આવતી નથી "

બાવીશ તીર્થંકરોનો ઇતિહાસ નથી એ ભુલ છે ચોવીશ તીર્થંકરોનો અને તેમના સમયના થએલા બાર ચક્રવર્તીઓનો, તથા વાસુદેવાદિકના નવત્રિકોનો ઇતિહાસ ક્રમવાર દિશામાત્ર તો અમારા આ પુસ્તકથી, વિશેષ ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રાદિથી જોઇ શકાશે.

(૨) પૃ ૧૯૦ મા—" વર્ધમાનને સર્વ પ્રકારની લૌકિક અલૌકિક કેલવણી આપવામા આવી હતી "

વર્ધમાનને કેલવણી આપવામા આવી હતી એ વાત જૈનોની માન્યતાથી સર્વથા વિરૂદ્ધ છે. તીર્થંકરોના જીવને પૂર્વભવમા જે ત્રણ જ્ઞાન હોય છે તે ત્રણે જ્ઞાન લઇને માતાના ગર્ભમા આવે છે, તેથી તેમને કોઇપણ પ્રકારની કેલવની લેવાની જરૂર પડતી નથી અને આજ સુધી પૂર્વકાલમા થઇ ગએલા કોઇપણ તીર્થંકરે કોઇપણ પ્રકારની કેલવણી લીધી નથી, તેમજ ભવિષ્યકાલમા જે તીર્થંકરો થશે તેમાના કોઇ પણ તીર્થંકર કેલવણી લેશે પણ નહી

આ એકજ માન્યતા સિવાય બીજી માન્યતા જૈનોમા છેજ નહી કિંતુ તદ્દન સમૃદ્ધિકાલના યોગે, કે તદ્દન નિકૃષ્ટ કાલના યોગે દુનિયાથી ભુલાઇ ગએલો

વ્યવહારનો માર્ગ કે ધર્મનો માર્ગ જે પ્રથમના તીર્થંકરો થાય છે તે પોતાના ત્રણ જ્ઞાનના બલથી ગૃહસ્થાવસ્થામા પ્રથમ સામાન્યપણાથી વ્યવહારનો માર્ગ લોકોને બતાવી રસ્તે પાડે છે, ત્યાંથી જ દુનિયાનો વ્યવહાર માર્ગ ચાલુ થાય છે પછી પોતે સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. પછી તપના બલથી સર્વ જ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરી લોકાલોકનું સ્વરૂપ પોતે જાણે તે પછી લોકોને મોક્ષનો માર્ગ પણ બતાવે છે. તેથીજ તેઓ તીર્થંકરની પદવી ભોગવે છે પછી સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઈ મોક્ષમા જાય છે, ફરીથી આ દુનિયામાં આવતા નથી. તેનુંજ નામ મોક્ષ છે. પરંતુ મોક્ષ રૂપે થએલો ઇશ્વર દુનિયાને-ઉત્પન્ન કરવા કે તેનો નાશ કરવા વારવાર આવે છે એવી માન્યતા જૈનોની નથી. મુક્ત થએલો જ્યારે આ દુનિયામાં પાછો આવે ત્યારે તે મુક્તજ શેનો ?

પૃ ૨૦૦ માં—" આ સંસારી જીવ વાળના અગ્ર ભાગ જેવો ઝીણો છે, અને મુક્ત દશામાં અનંત થાય છે "

સંસારી જીવોના કે મોક્ષના જીવોના અસંખ્યાતા પ્રદેશમા કોઈ પણ પ્રકારનો ફરક હોતો નથી. માત્ર સંસારી જીવો સંકોચ વિકાશના ધર્મવાળા અને અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓથી વિંટાએલા હોય છે.

અને મુક્ત દશામા કર્મથી મુક્ત (સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સ્પર્શથી મુક્ત) નિર્મલ અને સ્થિર ભૂત હોય છે. તેથી ઉપરની કલ્પના જૈનસિદ્ધાતથી વિરૂદ્ધ છે॥

પૃ. ૨૦૪ મા—સત્યદર્શનની વાસના જાગે મિથ્યાતની સમે અને સત્ય દર્શનમાં પ્રીતિવાળો થાય તે સાસ્વાદન કહેવાય છે. "

તે સાસ્વાદન નથી પણ તેનું નામ-સમ્ય કત્વ છે. સમ્ય કત્વમાથી મિથ્યાત્વમા જતા વિસામા રૂપેજ આ સાસ્વાદન હોય છે આ લેખમા પણ ગફલત થએલી છે.

પૃ ૨૦૫ મા—" પુદ્ગલ અમૂર્ત્ત, બાકીનાં દ્રવ્યો મૂર્ત્ત છે. "

આ પણ વિપરીત લખાયુ છે-દૃશ્ય વસ્તુ માત્રને જૈનો 'પુદ્ગલ' કહે છે તેથી તે પુદ્ગલજ મૂર્ત્ત છે, પણ તે અમૂર્ત્ત નથી. બાકીના જે અદૃશ્ય મૂર્ત્ત લખ્યા છે તેજ અમૂર્ત્ત છે.

પૃ ૨૦૬ મા—" પુદ્ગલોના જવા આવવાથી સ્કંધ અથવા અવયવીના જે કે પરિણામો અથવા ફેરફારો થાય છે અને તેમા કેટલાક ગુણો જાય છે અને

કેટલાક નવા આવે છે. તો પણ સમાન રૂપતાને લીધે તે એક વ્યક્તિ રૂપે અનુભવાય છે."

આ લેખ તદ્દન સબંધ વિનાનો છે તેથી સમાલોચનાને યોગ્ય જ નથી.

જૈનગ્રંથોમાં આ દુનીયા અનાદિકાલની પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી બતાવી છે. તેમાં વીશ કોટા કોટિ સાગરોપમ વર્ષોના પ્રમાણવાલું એક કાલચક્ર બતાવેલું છે. તેવા કાલચક્રો અનંતાં થઇ ગયાં અને ભવિષ્યમાં પણ તેવાં થયા કરવાનાં એ કાલચક્રમા-ક્રમે કરીને હાનિને પ્રાપ્ત થતો કાલ તે અવસર્પિણીનો અને વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતો કાલ તે ઉત્સાર્પિણીનો. આ બન્ને લાંબા લાંબા પ્રમાણવાળા કાલના છ છ વિભાગો મેલવતા ૧૨ વિભાગો થાય છે, તેનુ સ્વરૂપ જૈન દૃષ્ટિ એ જગત્ નામના પ્રકરણમા બતાવી દીધેલું ફરીથી વિચારવાની ભલામણ કરૂ છુ.

જેમ-વર્ષમાં છ છ ઋતુઓ અથવા શીયાલો, ઉનાલો અને વર્ષા ઋતુ ચાલ્યા કરે છે તેમ આ કાલક્રમ પણ ચાલ્યાજ કરે છે. આ બન્ને કાલના છ છ વિભાગમાં એક નિયમિત કાલમાં-૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને વાસુ-દેવાદિકના નવત્રિક મલી ૬૩ શકલા પુરુષો દરેક અવસર્પિણીમા અને ઉત્સર્પિ-ણીમા થયાજ કરે છે.

વખતો વખત ભૂલાતા ધર્મને જાગૃતિમા લાવનાર, અલૌકિક મહાપુ-રુષો, સર્વજ્ઞ પણ મેલવ્યા પછી કેવલ સ્વ-પરનું કલ્યાણજ કરવાવાળા તે તીર્થં-કરો ગણાય છે. તે આ અવસર્પિણીમા શ્રી ઋષભદેવથી લઇને શ્રી મહાવીર સુધી ૨૪ જ થયા છે અને એક કાલમા ચોવીશજ થાય એવો અનાદિનો નિયમ છે. પણ વ્યક્તિઓ સર્વે જુદી જુદી જ હોય છે. એજ નિયમને અંગીકાર કરી ઘણા મતવાળાઓએ પોત પોતાના મતમા ૨૪ મહા પુરુષો કલ્પેલા છે. એટલુ જ નહી પણ વૈદિકોના પુરાણકારોએ એક જ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો કલ્પ્યા અને પહેલા શ્રી ઋષભદેવને આઠમા આવતાર રૂપે કલ્પી પરમહંસનો માર્ગ બતાવનારાજ લખીને બતાવ્યા છે

ઇતિવૈદિક—વરૂણ, અગ્નિ. કુમારિલ આદિનો વિચાર ખંડણીજે પ્રકરણ ૩૧મું.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

તેજ પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમા-ભરત, સગર થી લઇને બ્રહ્મદત્ત સુધી ૧૨ ચક્રવર્તીઓ જે થયા છે તે છએ ખંડના સ્વામી બન્યા છે એમના સબધે, વૈદિકાએ ભરત, સગર આદિ બે ચારને રાજાઓ તરીકે લખી ગોટાલોવાલી દીધો છે જેમને પૂર્વ પુણ્યના યોગથી અલૌકિક શક્તિ ધરાવનારી ૧૪ વસ્તુઓ આવીને મલે છે તેજ ચક્રવર્તી થઇ શકે છે. તેના નામ અને સ્વરૂપ—

પ્રવચન સારોદ્ધાર પૃ ૪૫૪ માં, જુવો ૨૧૨ મું દ્વાર—

१ सेणावइ, २ गाहावइ, ३ पुरोहि ४ गय–५ तुरय–६ वड्ढइ–७ इथ्थी
८ चक्कं, ९ छत्तं, १० चम्मं, ११ मणि–१२कागिणे–१३ खग्ग–१४ दंडो या २१०

ભાવાર્થ—પ્રથમ **સેનાપતિ**–સર્વ સેનામાં મુખ્ય, જ્યાં ચક્રવર્તી ન જાય ત્યાં તે ખંડ સેનાપતિ સાધ્ય કરે, ચક્રવર્તીનાં ખડ્ગ પ્રમુખ હથીયાર ઓડે, અશ્વ રત્ન ઉપર ચઢે ઇત્યાદિ કામ સેના પતિનાં જાણવાં ૧, બીજો ગાથાપતિ તે કૌટુંબિક સમસ્ત સેનાગાં જે ધાન, ઘૃત પ્રમુખ વસ્તુ તે તેના સ્વાધીનમા રહે, તે ચક્રવર્તીના હુકમથી સર્વેને આપે એ કોઠારી સ્થાન કે જાણવો ૨, ત્રિજો **પુરોહિત** તે શાંતિ કર્મ ચક્રવર્તીને જે કરવું હોય તે કરે તેથી સમસ્ત વિઘ્ન ઉપશમ પામે, ૩, ચોથુ **ગજરત્ન**—તે તમિસ્ત્રા ગુફા-ખંડ પ્રપાત ગુફામાં પેસવાનું કામ પડે તેવારે ગજરત્નના કુંભ સ્થલે મણિરત્ન બાંધે, બીજો પણ તેના ઉપર ચઢી શકે ૪, પાચમુ—**અશ્વરત્ન** જે વખતે ગુફાના બારણે જાય તે વખતે કમાડ ખડકાવે ને તરતજ બારયોજન સુધી પાછલે પગે પાછો ફરે, બીજો અશ્વ હોય તો ધગધગતી ગુફાની બાફથી બલી મરે, જેમ કૃત્રિમ અશ્વ રત્ને કરી કોણીક રાજા ત્રણ ખંડ સાધીને ગુફાના બારણે બળી મુઓ. તેથી કૃત્રિમ રત્નો કામ ન લાગે. છઠો **વાર્દ્ધિકરત્ન**—તે સૂત્રધારનું કામકરનાર ઉન્મગ્ન જલા, નિમગ્ન જલા નામા નદી તે ગુફામાં જાતાં આડી આવે ત્યા પુલ બાધે, તેમજ બીજાં પણ ગૃહ નગરાદિ કરવાને સમર્થ પ્રવૃત્તિ કરે. સાતમું **સ્ત્રી રત્ન** તે ચક્રવર્તીના શરીર સાથે સંભોગના કામમાં આવે, પણ બીજી સ્ત્રી તેના પરાક્રમને સહન કરી શકે નહી અને બીજો ભોગ કરવા જતો નાશ પામે. બીજી ચોસઠ હજાર અંતે ઉર તથા સવાલાખ પીંડ વિકાસણી તેની સાથે વૈક્રિય શરીરે સંભોગ કરે. એ સાત પંચેંદ્રિય રત્ન જાણવાં.

હવે ૭ એકેંદ્રિય કહે છે–આઠમું ચક્ર તે એક વામ પ્રમાણ એટલે બન્ને બાહુના પ્રસારણ જેટલું, એક હજાર યક્ષથી અધિષ્ઠિત, સર્વ શત્રુ નિવારક અને સર્વ વાંછિત કારક, એવું એ ચક્ર રત્ન જાણવું ૮, નવમું છત્ર રત્ન પણ એક વામ પ્રમાણ. દસમું–ચર્મરત્ન તે બે હાથ પ્રમાણવાળું હોય છે. છત્રરત્નના અધો ભાગે ચર્મરત્ન એ બન્ને ચક્રવર્તીના હાથ સ્પર્શથી બારયોજન સુધી વિસ્તાર પામે, અને તેમાં ચર્મ રત્ન ઉપર પહેલા પહોરે વાવેલી શાલી (ડાંગર) પાછલા પહોરે જમે એ ચર્મ રત્નનો મહિમા હોય છે. ૯–૧૦, અગીઆરમું

× આ ૧૪ રત્નોની ઉત્પત્તિના સંબંધિ–જુઓ પ્રકરણ ૧૦ મું પૃ ૧૨૭ મું.

મણિરત્ન તે ચાર અંગુલ લાંબુ અને બે અંગુલ પહોળું વૈડુર્ય રત્નમય ઉપર ત્રણ હાંસ અને નીચે છ હાંસ, હોય છે તે છત્ર અને ચર્મ્મ રત્નના મધ્ય છત્રના તૂબે મુકેલો બાર યોજન સુધી સેનામાં પ્રકાશ આપે, અને ગુફામાં પ્રવેશ કરતાં ગજરત્નના કુંભ સ્થલે મુકેલો પ્રકાશ આપે અને તીર્યંચ અને મનુષ્યના કરેલા ઊપદ્રવને દૂર કરે અને સર્વ રોગોનો પણ નાશ કરે અને હાને બાંધેલો સંગ્રામમા જય અપાવે, સદા અવસ્થિત યોવન રાખે ૧૧, બારમું કાંગણી રત્ન આઠ સૌવર્ણિક પ્રમાણ, સમચતુરસ્ર, વિષાપહારી, જ્યાં સૂર્ય ચંદ્રની પ્રભા પસાર ન કરે ત્યા ગુફા માંહિ એ પ્રકાશ કરે છે, વળી ચક્રવર્તી ઓગણ પચ્ચાસ મંડલ કરે છે તે જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી રહે ત્યાં સુધી રહે. તેરમું ખડગ રત્ન તે બત્રીશ અંગુલના પ્રમાણવાળું હોય. ૧૩, ચઉદમું દંડ રત્ન તે એક વામ પ્રમાણ તે મહા યત્નથી વાપર્યો હોય તો હજાર યોજન સુધી ઉંડો જાય અને ભૂમિકાનું વિદારણ કરે એ સર્વે મલી ૧૪ રત્ન જાણવાં. તે એકેક હજાર યક્ષથી અધિષ્ટિત હોય છે.

પૂર્વ પુણ્યના યોગથી અગાધ શક્તિવાળાં ૧૪ રત્નોઆવી મલતાં, છ ખંડ રાજ્યના ભોક્તા ચક્રવર્તી ગણાય છે. તે પ્રમાણે ૭ રત્નો આવી મલતાં અખંડિત પણે ત્રણ ખંડ રાજ્યનો ભોગ કરનાર વાસુદેવ રૂપે ગણાય છે તે સાત રત્નો નીચે મુજબ છે—

चक्कं १ खग्गं २ च धणू ३ मणिय ४ माला ५ तहा गया ६ संखो ७ ए सत्तउ रयणा सव्वेसिं वासुदेवाणं ॥ २२९ ॥

ભાવાર્થ—એક ચક્ર અને બીજું ખડગ, આ બે પ્રસિદ્ધ છે. ત્રિજું શાર્ઙ્ગ ધનુષ, અને ચોથુ મણી, પાંચમી માળા તે આભરણ વિશેષ, છઠી ગદા કૌમુદકી નામે, સાતમો પાંચ જન્ય શંખ, તેની ધ્વની બાર યોજન સુધી થાય એ સાત રત્નો સર્વ વાસુદેવોને હોય છે તેથીજ તેઓ વાસુદેવ તરીકે ગણાય છે.

मूलं—चकं, छत्तं, दंडं तिन्नि वि पयाइ वाममित्ताइं । चम्मं दुहत्थदीहं बत्तीसं अंगुलाइ असी ॥ २३० ॥

चउ रंगुलो मणी पुण, तस्सद्धं चेव होइ विच्छिन्नो ॥
चउ रंगुलप्पमाणा सुवन्नवरकागिणी नेया ॥ २३१ ॥

આ બે ગાથા ૧૪ રત્નના પ્રમાણની છે તે પ્રમાણ પૂર્વે કહી બતાવ્યું છે તેથી અહીં ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી. અને વાસુદેવના સાત રત્નના સંબંધે તેનુ મહાત્મ્ય શાસ્ત્રાંતરથી જોઇ લેવાની ભલામણ કરીએ છિએ

વૈદિકોએ ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોમાં કરેલી કલ્પના—કાવ્ય—,

लक्ष्मीः १, कौस्तुभ २ पारिजातक ३ सुरा ४ धन्वंतरि ५ श्चंद्रमा गाव कामदुघा ७ सुरेश्वर गजो ८ रंभादिदेवांगनाः ९ ॥ अश्व सप्तमुखो १० सुधा ११ हरि धनुष् १२ शंखो १३ विषं चांबुधेः रत्नानि चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्यात् सदा मंगलं ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—૧ લક્ષ્મી, ૨ કૌસ્તુભ મણિ, ૩ પારિજાતક (કલ્પવૃક્ષ), ૪ સુરા (મદિરા), ૫ ધન્વંતરિ વૈદ્ય, ૬ ચંદ્રમા, ૭ કામધેનુ ગાય, ૮ ઇંદ્રનો હાથી, ૯ રંભાદિ દેવાંગનાઓ, ૧૦ સાત મુખવાળો ઘોડો, ૧૧ અમૃત, ૧૨ હરિ ધનુષ, ૧૩ શંખ, ૧૪ વિષ (ઝેર). આ ૧૪ રત્નો મંગલ કરવાવાળાં વૈદિકોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

બ્રહ્માએ આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી, એ વાત અનાદિના વેદોમાં, બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદોમાં અને છેવટ પુરાણો સુધી લખાઇ. તેમાં દેવ દાનવો ને વિરોધી થયાનું લખીને બતાવ્યું છતાં બન્ને ભેગા થઇને મેરૂ પર્વત ઉઠાવીને લાવ્યા. અને અનાદિના એક જ વિષ્ણુ ભગવાન્ કે જે જગતનો વારંવાર ઉદ્ધાર કરવાવાળા, તે કાચબાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને સમુદ્રના તળીએ જઇને બેઠા, તેમની પીઠ ઉપર મેરૂ ગોઠવ્યો, પછી શેષનાગને પકડી લાવી તેનાં નેત્રાં બનાવ્યાં. પછી અનાદિકાલના જે એક બ્રહ્મા હતા તે અને બીજા મહાદેવજી અને પછી બધાએ દેવ દાનવોએ ભેગા મલીને પેલા મેરૂને વલોણાના રવાઇયાની પેઠે ફેરવ્યો અને ઉપર બતાવેલા ૧૪ રત્નો બહાર કાઢયાં.

તે ૧૪ રત્નોમાંથી—લક્ષ્મી, કૌસ્તુભમણિ, ધનુષ અને શંખ આ ચાર ચીજો વિષ્ણુએ લીધી એમ વૈદિકો માનતા હોય, એમ હું અનુમાન કરૂં છું, અને કલ્પવૃક્ષ, ચંદ્રમા, હાથી, સાતમુખનો ઘોડો, રંભાદિ દેવાંગનાઓ, અને અમૃત આ છ ચીજો દેવ દાનવો એ લઇને વેંહચી લીધી એમ માન્યતા થઇ હોય અને જે સાતમું ઝેર (વિષ) તે મહાદેવજી લઇ ને શાંત થયા એ વાત તો પ્રસિદ્ધ છે. એક દર ૧૧ રત્નો થયાં પરંતુ × મદિરા, ધન્વંતરિ વૈદ્ય અને કામધેનું આ ત્રણ રત્નો સ્વતંત્ર પણે રહ્યાં કે કોઇ એ લઇ લીધાં તેના સંબંધે હું કાંઇ અનુમાન કરી શક્યો નથી કોઇ પંડિત બતાવશે તો વિચારીશું.

× આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૧૫૧ માં—લખ્યું છે કે—
"દેવોએ સમુદ્ર મંથન કરીને અનેક રત્નો પેદા કર્યાં, તેમાં સુરા પણ હતી. દેવોએ તેનું સેવન કર્યું, દૈત્યોએ તેનો સ્વીકાર કર્યો નહીં—આ ઉપરથી 'સુરા' સેવન કરનારા દેવ અથવા અદિતિના વંશજ 'સુર' એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. સુરા ન સેવન કરનારા દૈત્ય-અસુર એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ સંબંધી રામાયણમાં એક શ્લોક મળી આવે છે.

આ ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોમાં ઉદ્‌ભવતા માન વિચારો—

વૈદિકોએ વાસુદેવના સંબંધે-જૈનોના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી, ઉપા છતા લેખો લખ્યા છે. તે મારા પૂર્વના લેખથી આપ સજ્જનો જોઇ શકશો અને સત્યા સત્યનો વિચાર પણ કરી શકશો એવી મને ખાતરી છે. પરંતુ ચક્રવર્તીઓ પણ ૧૨ થયા છે. તેમના સંબધે કોઇ ખાસ લેખ લખાએલો પુરાણોમાં જનાતો નથી, ખાસ શ્રી ઋષભદેવના પુત્ર ભરત પહેલા ચક્રવર્તી થયા છે તેમને જડભરતના નામથી જાહેર કર્યા છે. બીજા સાઠ હજાર પુત્રના પિતા સગર ચક્રવર્તીને એક રાજા તરીકે પ્રેસિદ્ધિમાં મુકયા છે. ઉપર બતાવેલાં ૧૪ રત્નો ચક્રવતીના પુણ્ય બલથી તે તે સમયમાં ઉત્પન્ન થએલાં તેમને આવીને મલે છે. જેમકે અકબરનાં ગણાતા નવ રત્ન, વિકટોરીયાના પુણ્ય યોગથી ભરૂચ આદિના પુલના બાંધવાવાળા કારીગરો, પથ્થરના કોઇલા, ઘાસલેટના કુવા આદિ મલી આવ્યું તેમ ૧૪ રત્નો મલ્યા પછીથીજ તે ચક્રવર્તી બને છે.

પરંતુ વૈદિકોએ ચકવર્તીઓનાં કાર્યક્રમ ઉડાવી દઇને તેમના સંબંધવાળાં ૧૪ રત્નોની સંખ્યા ને ગ્રહણકરી, તેના નામાદિકમાં ફેરફાર કરી, સમુદ્રના મંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં લખીને બતાવ્યાં પરંતુ લક્ષ્મી, ધન્વંતરી, ગાય, હાથી, દેવાંગના અને ઘોડો સમુદ્રના મંથનથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઇ ગયાં ? અને મેરૂ પર્વતના જપાટા લાગતા જીવતાં જાગતા બહાર કેવી રીતે આવ્યાં ? વિષ્ણુએ આ ચાલતા ચાર યુગના દશ અવતાર ધારણ કર્યા, તેમા કચ્છપ બીજે છે, તે સમુદ્રના તલીએ જઇ બેઠા પછી આ ૧૪ રત્નો બહાર કાઢયાં અને ચંદ્રમા પણ તે વખતે બહાર આવ્યો તેના પહેલાં અનેક યુગો વહી ગયા તેમાં શું અંધારૂંજ હતુ ? ૨૪ અવતારોમાં ચઉદમો અવતાર ધન્વંતરિનો છે. તે કયા અને આ ૧૪ રત્નોમાના કયા ?

સીતાના સ્વયંવર મંડપમા ૭ મા અવતાર રામચંદ્રે ધનુષના ટુકડા કર્યાં, ૬ ઠા-અવતાર પરશુરામે મોટી ઝકઝા ઝકકી કરી તે પોતે પોતાના સ્વરૂપને કેવી રીતે ભૂલી ગયા? સમુદ્રના મંથન પછી જે રત્ન ધનુષ રૂપે બહાર આવ્યુ તે ધનુષ્ કે કોઇ બીજું ?

શ્રી કૃષ્ણજીની પાસે-લક્ષ્મી, મણિ, ધનુષ્ શંખ એ વસ્તુઓ હતી તે સમુદ્રના મંથન પછી બહાર કાઢેલી હતી તે કે કોઇ બીજી ?

આ બધા મારા લેખનો વિચાર કરી સત્યનિષ્ટાથી યથાર્થ રૂપે જે સત્ય લાગે તે બહાર પાડવાની ભલામણ કરૂં છું.

સજ્જનો ? આપણા હિંદુઓના વેદાદિક શાસ્ત્રોમાં આ સૃષ્ટિની રચના કરવાવાળા તો ઘણાએ દેવો થઇ ગએલા મનાયા છે, અને લખાઇ પણ ગયા છે તે તો તમો એ પણ સાંભલ્યાજ હશે. તેમજ યુગ યુગમા અવતાર લઇ દુષ્ટોના નાશક અને સજ્જનોના ઉદ્ધારકતો ખાસ વિષ્ણુ ભગવાન જ થએલા અને થવાના સાંભળીએ છીએ. અને માન્ય એવી ગીતામાં તો વિષ્ણુ ભગવાન પોતે જ તેમ કરવાનો દાવો કરી રહ્યા છે. પણ આ **માર્કંડેય પુરાણ** જોતાં તો શક્તિ દેવી જ એ વાતનો દાવો કરતી જણાવી છે. તો હવે વિચારવાનું કે–સજ્જનોનો ઉદ્ધાર કરવા અને દુષ્ટોનો નાશ કરવા આ દુનીયામાં વારંવાર દેવી આવતી હશે કે ગીતામાં બતાવેલા વિષ્ણુ ભગવાન્ આ વિષયમાં આપણે હવે ન્યાય કોની પાસે માગવો ? જુવો નીચેનો લેખ—

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ–પૃ ૪૨૩ મા—

“ **માર્કંડેય પુરાણમા** દેવી મહાત્મ્યમાં કહેલું છે કે–જગત્માં જ્યારે તામસી અને ક્રૂર વૃત્તિના લોકો પ્રબળ થઇને–સાત્વિક, ઉદાર અને શાંતચિત્ત લોકોને ત્રાસ આપે છે, ત્યારે તેમના હાથથી સજ્જનો ને છોડાવીને તેમને ફરીથી સુખાસન પર બેસાડવા માટે પરમ સમર્થ એવી **શકિત દેવી** વારંવાર અવતાર ગ્રહણ કરે છે. દેવીના આવા અનેક અવતાર થયા છે. તેણે કરેલાં મહાન કૃત્યોની સ્તુતિ કરીને ભકતજનોએ જ્યારે પોતાના અંતઃકરણમાનો પ્રેમ અને આદર પ્રશંસાના શબ્દમા વ્યકત કર્યો, ત્યારે એક વખતે દેવીએ એવું અભય **વચન** આપ્યું કે–“ અહો ભકત ” હું તમારા સંરક્ષણ માટે સદૈવ તત્પર રહીશ. સંકટ સમએ અનન્ય ભાવથી મારે શરણ આવશો કે તરત હું પ્રગટ થઇને (પૃ. ૪૨૪ થી) તમને દુઃખ મુકત કરીશ હું તમારા ઉપર હમેશાં પ્રસન્ન રહું માટે દરેક આશ્વિન શુકલ પ્રતિપદાથી, નવ દિવસ ઘટ પૂજા, હોમ હવન વગેરે વિધિઓથી મારૂં પૂજન કરજો. મારા ઉપર અચલ નિષ્ઠા રાખીને સંકટ સમયે જે મારી કરુણા માગશે તેમના કલ્યાણ માટે હું સદૈવ તત્પર રહીશ ” આ ઉપરથી નવરાત્ર પાલવાનો રિવાજ પ્રચલિત થયો ”

આ વિષયમાં જરા વિચાર કરી જોઇએ—દેવીએ કહ્યું કે–“ અહો ભકત ? હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન રહું માટે આશ્વિન પ્રતિપદાથી નવ દિવસ ઘટ પૂજા, હોમ, હવન વગેરેથી મારૂં પૂજન કરજો. ”

આ વાત માર્કંડ ઋષિને દેવીએ કહેલી કે વ્યાસ ઋષિને ? કેમકે અઢારે પુરાણના કર્તા વ્યાસ જણાવ્યા છે. આ નવરાત્રના સંબધે **ભવિષ્ય પુરાણ**

અધ્યાય. ૧૨૬ માં એવું જણાવવામાં આવ્યુ છે કે—આઠમની રાત્રે વેશ્યાદિકનો નાચ કરાવ્યા પછી નવમીના સવારમાં—સો, પચ્ચાસ, પચ્ચીશ, પાડા, અથવા બકરાં ચઢાવે અને દારૂના ઘડાથી પરમેશ્વરીનું તર્પણ કરે. આ અધર્મ હલકા લોકોમાં ચાલે છે, તો શું પૌરાણિકોએ મળીને ચલાવેલો છે કે લોકોમાં ચાલતી રૂઢીને ગ્રહણ કરી પૌરાણિકોએ લખી વાળેલો છે ? આનો વિચાર સજ્જનો જે કરી બતાવે તે ખરો ?—

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૪૩૧ થી જુવો—

" શાક્તોના—બિભત્સ, ક્રુર, અને કંટાલો ઉપજાવનાર વિધિઓ, સરકારી કાયદાના બીકથી ગુપ્તપણે ચાલે છે. આ ઉપાસકો—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને કેટલા એક મ્લેછોનો સમાવેશ છે. મંત્ર સામર્થ્યથી પોતે અદ્દભુત કૃત્યો કરી શકે છે એમ તેઓ લોકોને કહે છે અને છેતર પીડીના ધધા ઊપર નિર્વાહ ચલાવે છે. બંગાલાના " આઝા બ્રાહ્મણ કટ્ટર શાક્ત છે." कलौ चडी विनायको चतुर्वर्गाय चडिका એવું કહે છે.

જે પ્રમાણે પ્રાચીન કાલમા બૌદ્ધ, જૈન વગેરે ધર્મનું પરિણામ—પ્રાચિન હિંદુ ધર્મ ઊપર થયુ અને હાલ ખ્રિસ્તી ધર્મનું થાય છે, તેજ પ્રમાણે તંત્ર શાસ્ત્રનું વૈદિક ધર્મ ઊપર પરિણામ થયું. વેદકાલ પછી ' બ્રાહ્મણ ' અસ્તિત્વમાં આવ્યા તેજ વખતે મંત્રમાં શક્તિ છે એવી માન્યતા ફેલાઇ અને જુદાં જુદા કર્મમાં જુદાં જુદાં ફલો કહેવામાં આવ્યાં. તેજ પાયા ઉપર તંત્રકારોએ જુદા જુદા મંત્રોની રચના કરી. વૈદિકોને પણ એ મંત્ર પસંદ પડવાથી વૈદિક કર્માચરણમાં અનેક તાંત્રિક મંત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો—સંધ્યાનો આસન વિધિ, મુદ્રા, તેમજ કુંડ મંડપનો વિધિ, એ સર્વનો ઉદય તંત્રમાંથી થયેલો છે. મહા રૂદ્ર વગેરે વૈદિક કર્મમાં પણ તાંત્રિક ભાગ છે. અને બલિદાન પણ તાંત્રિક છે............

આર્યોના આ પ્રમાણે તંત્ર માર્ગનો સ્વીકાર કરવાનું કારણ એમ દેખાય છે કે, પ્રાચીન કાલમાં વિશ્વની ઉત્પતિનો વિચાર કરનારા કેટલા એક તત્વજ્ઞાનીઓએ **પુરૂષ** અને **પ્રકૃતિ** વિષે તર્ક કરેલો છે. ગીતામાં પણ તેનો ઉલ્લેખ છે. તંત્રકારોએ પુરૂષ એ **શિવ** અને પ્રકૃતિ એ **શક્તિ** છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું. વેદમાંના રૂદ્રની સાથે રૂદ્રાણી, ભવાની, વગેરે કેટલાએક સ્ત્રી વાચક શબ્દો પ્રચારમાં આવ્યા. આ શબ્દને છાજે એવી રીતે શક્તિનુ મહાત્મય વધારવામાં આવ્યું. કાલે કરીને આ દેવના કથાનો ભાગ તંત્રકારોએ મહાભારત જેવા અત્યંત પૂજ્ય ગ્રંથમાં ઘુસાડીદીધો અને શ્રી કૃષ્ણ તથા **યુધિષ્ઠીરે** પણ **શક્તિનેવંદ્યમાની** છે એવુ બતાવ્યું.૦૦૦

મુસાફરોનું અર્ધું હાથી ઓળુ લેનારા લુંટારા પણ એક પ્રકારના શાકરજ હતા. પૌરાણિક કાલમાં અનેક ધર્મ ગ્રંથ અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે લોકમાં ખરા જ્ઞાનનો લોપ થયો, અને સ્વાર્થી લોકોએ-તીર્થ-મહાત્મ્ય, ક્ષેત્ર મહાત્મ્ય, ધર્મ વિધિ, ઉપપુરાણાત્મક કથાઓ વગેરે ઉત્પન્ન કરી લોકોને અધમ દશામાં લાવી મુકયા." આ પંડિતજીનો પશ્ચાતાપ અયોગ્ય નથી ? કુપથ્યના સંબધે રોગી અધમ દશામાં આવી પડે તેમાં નવાઈ શી ?

હિંદુ ધર્મ તે હિંસા મિશ્રિત વેદ ધર્મ, જૈન બૌદ્ધના વિશેષ પરિચયમાં આવ્યા પછી તેમાં કિંચિત્ સુધારો થયો. બાકી હિંદુ ધર્મમાં બગાડો તો ઘણા લાંબા કાલથી ઘુસી બેઠેલો હતો, તેમાં વળી તાંત્રિકોના અયોગ્ય વિચારો મળવાથી બગાડો વધ્યો. કેમકે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોનો કાલ આવે, વેદને લગતોજ છે, તંત્રકારોએ મંત્રોની રચના કરી તે પસંદ પડવાથી વૈદિક કર્માચરણમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. એમ કેવળ તાંત્રિકોને કલંક આપવા જેવું નથી. જો વૈદિકો શુદ્ધ ધર્મના હિમાયતી હોત તો, શુદ્ધ ધર્મવાળાઓ સાથે જુઠા જગડા કરતાજ શા માટે ? અને પોતાનામાં ઘુસડેલા બીગાડાને ચાલવા દેતાજ શા માટે? જુવો પ્રથમ ચાલતા વેદોમાં-સૂર્યાદિ દેવતાઓની ઘની વખતે થએલી પ્રાર્થનાઓ મંત્રોથીજ થએલી છે. તેમાં-ધનની, પુત્રની, શત્રુઓના સંહારની, મેઘની પાસે વર્ષાની, બાલ બચ્ચાં તથા પશુઓના આરોગ્યની, ઘણે ભાગે પોતાના સ્વાર્થની. પ્રાર્થનાઓના મંત્રોથીજ વેદો ભરેલા છે. એટલુંજ નહિ-મરણ થએલાના શબને ઉદેશીને પણ હે અગ્નિ ! તું આ શબને ભસ્મસાત્ કર નહિ, દુઃખ દે નહીં અને અમારા પૂર્વજોની પાસે મોકલી દે. આવા આવા પ્રકારની સ્વાર્થની પ્રાર્થનાઓ જ્યારે જ્યારે દેવોને ઉદ્દેશીને મંત્રો બનાવતા ગયા અને અનેક પ્રકારની પ્રાર્થનાઓ કરતા ગયા. અમારા વિચાર પ્રમાણે, મૂલના ખરા વેદોનું સ્વરૂપ બદલાયા પછી મંત્રોની શક્તિ મનાએલી હોવી જોઇએ ? કદાચ એટલું માની શકાય કે પાછળથી તાંત્રિકો ભલવાથી વૈદિક ધર્મમાં બગાડાનો વધારો થયો હોય, કુદરત એવી છે કે થોડો કચરો પડયો હોય તો ત્યાં બીજો નવો કચરો આવીને પડતાં વખત જતાં મોટો ઢગલો થઈ પડે. વૈદિક ધર્મમાં એમ બન્યું હોય તો તે બનવા જોગ છે. પણ પ્રથમથીજ શુદ્ધ એવા જૈન ધર્મના તત્વોમાં આજ સુધી જે બગાડો નથી થયો તે તેની શુદ્ધતાનેજ આભારી છે. માટે વાચકોને તપાસ કરવાની ભલામણ કરૂં છું.—

વિવિધ જ્ઞાનમાલા મણકો. ૩૩ મો, પૃ. ૫ થી જુવો —

" બધા વેદો એક વખતે રચાયા નથી. બધા વેદો તથા વેદાંગની રચના વિષે વિચાર કર્યાથી વૈદિક સમયને ચાર કલ્પમાં વિભકત કરી શકાય છે જેમકે છંદોકલ્પ, મંત્ર કલ્પ, બ્રામ્હણુ કલ્પ, અને સૂત્ર કલ્પ. આ ચાર કલ્પની રચના અને સામાન્ય રીતે તેના ભાવાર્થ વિષયમાં ઘણીક ભિન્નતા જોવામાં આવે છે વૈદિક કાલનો આચાર તથા ધર્મ આ ચાર કલ્પમાં કેવો ધીરે ધીરે પરિવર્તિત થયો હતો તે પણુ સ્પષ્ટ રીતે જાણુવામાં આવશે. "

(પૃ. ૫ માં ૭) (૧) " છંદો કલ્પમાં હિંદુ સમાજની—અતિબાલ્યાવસ્થા જોવામાં આવે છે. એ સમયમાં કોઇ ધર્મ પદ્ધતિ પ્રચલિત થઇ ન હોતી, કેવલ પ્રાચીન ઋષિઓ સહજથી પોત પોતાના મનના સ્વાભાવિક ધર્મ ભાવો કહી ગયા છે. હોમ, યાગ, યજ્ઞાદિ, વગેરે અનુષ્ટાનના વિષે છંદોકલ્પમાં જોવામાં આવતા નથી. પરંતુ ત્યાર પછી નાના પ્રકારના યજ્ઞાદિ ક્રિયા કલાપ પ્રચલિત થયા હતા, તે ઋગ્વેદમાં સપ્રમાણુ થાય છે. "

(પૃ. ૬ થી) (૨) " મંત્ર કલ્પમાંજ વૈદિક, યાગ, યજ્ઞ ઘણા આદરને પાત્ર હતા એ વખતે ત્રણુ વેદ રચાયલા છે. "

(એજ પૃ. ૬ માં) (૩) બ્રામ્હણુ કલ્પમાં બ્રાહ્મણોનો પ્રાદુર્ભાવ દીઠામાં આવે છે. વેદનો બ્રાહ્મણુ ભાગ સંહિતાથી ઘણી રીતે જુદો છે. બ્રાહ્મણુ ખંડ ઘણું કરીને ગદ્યમાં રચાએલો છે તે ઇતિહાસ તથા ધર્મ અને ઇશ્વર તત્વ વિષય નાના પ્રકારના પ્રસંગથી પરિપૂર્ણ છે. બ્રાહ્મણુ ખંડમાંનો કોઇ પણુ ભાગ વાંચ્યાથી એ સ્પષ્ટ જણાશે કે—બ્રાહ્મણુ કલ્પમાં ધર્મતત્વ વિષયનો વિચાર તથા ચર્ચા ઘણીક ઉત્પન્ન થઇ હતી. એ વખતે ખરેખરા જ્ઞાન તથા ઉદાર ભાવથી પરિપૂર્ણ ઉપનિષદો રચાયા છે. "

(૪) " સૂત્ર કલ્પ—પછી સૂત્ર કલ્પમાં વેદ તથા ઉપનિષદની વ્યાખ્યા તથા ટીકા રચવામાં આવી છે. અને વૈદિક ભાષાના અર્થ તથા વૈદિક યજ્ઞાદિનો અભિપ્રેત, તથા મર્માવબોધાર્થ-શિક્ષણુ કલ્પ, વ્યાકરણુ કલ્પ, નિરૂક્ત, છંદ, જ્યોતિષ, આ છ વેદાંગ લખાયાં. ઇત્યાદિ. "

આમાંજરા વિચાર—આ ચાલુ ગ્રંથનું પહેલું પ્રકરણુ જોતાં—**બ્રહ્માથી વેદોની ઉત્પત્તિ**, તે પણુ અનેક પ્રકારથી ? પ્રથમ બ્રહ્મા કોણુ ? અને કયા ? તેમનોજ પત્તો મળી શકતો નથી તો પછી તેમનાથી વેદોની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે ? આ બીજું પ્રકરણુ જોતાં વેદો એક વખતે રચાયા નથી. આમાં વધારાનું અમો કહીએ છે

કે-એક પુરૂષથી પણ રચાયા નથી, તેથી બ્રહ્માના નામ ઉપર ચઢાવી પોતાની કેટલીબધી સત્યતા પ્રગટ કરી બતાવી? જેમ જુદા જુદા પુરાણકારોએ સ્વછંદપણાથી બધા ઇતિહાસનો બગાડો કરી, બધાં પુરાણો વ્યાસ ઋના નામ ઊપર ચઢાવી, પોતે નિર્દ્દપણ રહેવાનો ઉપાય શોધી કાઢયો તેજ પ્રમાણે હાલ વેદોના પણ સ્વાર્થી લોકોએ કરેલા છે. સત્ય વસ્તુ કયાં છે ? જે છે તે પાછળથી બીજાના ગ્રંથોમાથી ઉમેરાયલું છે. પરંતુ વૈદિકોમાં વાસ્તવિક રૂપની સત્યતા રહેલી ન હતી.

વિવિધ જ્ઞાન માલા મણકો ૩૩ મો. પૃ. ૩ માં જુવો.—

" વાસ્તવિક **ઋગ્વેદ** જે મનુષ્ય સમાજની ,શૈશવાવસ્થામાં રચાએલો હતો તેમાં કાંઇ સંશય નથી. "

" **વેદોમાં** અજ્ઞાનાવસ્થાને લીધે કુદરતની પૂજા હતી "—એજ મણકા ૩૩ માના-પૃ. ૧૪ ૧૫ થી જુવો.—

" સ્વભાવની આરાધનાજ **વેદનો ખરો ધર્મ** છે. વૈદિક ઋષિઓ સ્વાભાવિક અનુરાગની સાથે જગતના શ્રેષ્ટ તથા પ્રભાવશાલી પદાર્થોની અર્ચના કરતા હતા. સૂર્ય, ચંદ્ર, વરૂણાદિક દેવતાજ વેદના પ્રધાન દેવતા અને વૈદિક શ્લોકોનો અધિકાંશજ આ બધા દેવતાની સ્તુતીથી પરિપૂર્ણ છે. "

(પૃ. ૧૫માં) "' ઇતિહાસ વાચવાથી આવું જણાય છે કે-મનુષ્ય જાતિના અજ્ઞાન તથા અસભ્યાવસ્થામાં આવી પ્રાકૃતિક આરાધનાજ બહોળી ચાલે છે. વેદમા-ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરૂણ આ ત્રણ દેવતા સર્વ પ્રધાન રૂપે ગણાયેલા છે. આ ત્રણ દેવતાની આરાધના સૂચક સ્તોત્રો વેદમાં ઘણા ખરા જોવામાં આવે છે. બીજા દેવતાઓની આરાધના અને તે સંબંધી વર્ણન ઘણું નથી, તેઓના નામ-જેમકે- ઉષા, મરૂદ્‌ગણ, અશ્વનીદ્વય સૂર્ય, પૂષા, રૂદ્ર, અને મિત્ર ઋગ્વેદના પહેલા અષ્ટકમા જે એકસોનેતેર સૂક્ત છે-તેમાંથી ૩૭ સૂક્ત અગ્નિ દેવતાના વિષે છે. ૪૫ ઇંદ્ર દેવતાના વિષે છે. બીજા ૧૧ ઇંદ્રના અનુચર મરૂદ્‌ગણના વિષે છે. ૧૧ અશ્વિના ઉપર છે. ૪ ઉષાના ઉપર છે. અને બાકીના ચાર વિશ્વેદેવા અર્થાત્ સમસ્ત દેવતાના ઉપર રચેલા છે. "

વૈદિક મતેપણ ઇંદ્રાદિક દેવો અજન્માતો નથીજ.

" વેદોમાં મુખ્ય ઇંદ્રાદિક તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓની સ્તુતિઓ અને પ્રાર્થનાઓ પ્રાયે આ લોકના સુખનાજ માટે કરવામાં આવી જનાય છે. જુવો

મણુકા ૩૩માના પૃ. ૨૧માં–વેદમાંઠેક ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું છે. કે–દેવતાઓ મનુષ્યોને જેમ નાના પ્રકારની વિપત્તિ, ક્લેશ, તથા રોગથી બચાવે છે તેમ તે પાપની લાલચથી પણ બચાવે છે.” અમાં જરા વિચારવાનું કે–

જેમ મનુષ્યોને મનુષ્ય શક્તિ પ્રમાણે ઉપકારી થાય તેમ દેવતાઓ પણ મનુષ્યોને ઉપકારી થાય તેમાં વિશેષ જેવું શું ?

આ ઇંદ્રાદિક દેવો– સજન્માકે અજન્મા નો ખરો ખુલાશો વેદોથી લઈ પુરાણાકદિકના ગંથો સુધી જોવામાં આવતો નથી.–પરંતુ કેટલીક પુરાણ કથાઓના પ્રસગોમા–ફલાનો ઋષિ–તપકરવા લાગ્યો, ઇંદ્રનેચિંત્યા થતાં દેવાંગનાઓ મોકલી, તે તપસ્વીને તપસાથી ભ્રષ્ટ કરાવી પોતે પોતાના ઇંદ્રપદને રાખીલેતો, આના પ્રસંગેઃ જોતાં અજન્માતો નથી, પણ સજન્માજ સિદ્ધ થાય છે. જૈન ગંથોમાંતો–ઇંદ્રાદિક દેવો સજન્માજ છે માત્ર આપણાથી આયુષ સુખાદિકમાં અધિક પોત પોતાની હદ પ્રમાણે મનાએલા છે. આ ઇંદ્રદિકના આયુષ્યાદિકનો ખરો ખુલાશો વૈદિકમાં ન મળવાથી શૈશવાવસ્થાના બંધારણ તરીકે તો નહી કલ્પ્યો હોય ? આ વાતમાં કાંઇક વિશેષ અમો આગળ જઇને બતાવી શું. ઇંત્યલં વિસ્તરેણ ॥

વિવિધ જ્ઞાનમાળા, મણુકો ૩૩ મો. પૃ. ૨૭ થી જુવો—

“ શી રીતે અશ્વને રાંધવા, શી રીતે તેની પૂજા કરવામાં આવતી હતી, કેવી રીતે તેણે વિકર્ત્તાઓ કાપતા હતા, અને અંતે તેનુ માંસ રાંધ્યાથી યજ્ઞાકૃત ઋષિઓ કેવા આગ્રહની સાથે તે માસ ખાતા હતા, એ બધાનું વર્ણન આ સ્તોત્રમાંથી મળે છે.”

જો કે આ સ્તોત્ર લાંબા છે તથાપિ વૈદિક ઋષિઓના આચાર વ્યવહારના વિષે અતિ પ્રધાન પ્રમાણ તરીકે આ જગાએ તેનું ભાષાંતર આપવું યોગ્ય ધારીએ છીએ —

૧ “ મિત્ર, વરૂણ, અર્યમા, આયુ, ઇંદ્ર, ઋભૂક્ષા, અને મરૂતગણ, એઓ અમારો તિરસ્કાર ન કરે, જ્યારે અમે યજ્ઞમાં–દેવજાત દ્રુતગતિ અશ્વનું ગુણ કીર્ત્તન કરીએ.”

૨ જ્યારે પુરોહિતનો સ્નાત સુસજ્જિત ઘોડાની સામે તૈયાર કરેલો નૈવેદ્ય આપે છે ત્યારે ઘોડાના અગ્રવર્તી વિચિત્ર વર્ણ બોલ નારી અજા જાય છે × અને ઇંદ્ર તથા પૂષાની અતિપ્રિય હવનીય થાય છે.

× ઘોડાનું બલિદાન આપવાની પહેલાં—એક બકરો, ઇંદ્ર તથા પૂષાના ઉદ્દેશથી બલિસ્વરૂપ આપવામા આવે છે.” (આ નોધ તેજ ગ્રંથકારે–ટીપમા લીધેલી છે.)

૩ આ બકરો પૂષાનો ભાગ છે, અને બધા દેવતાના લાયક છે, આથી તે આગલા દોડનાર ઘોડાની સાથે લાવવામાં આવે છે, અને ત્વષ્ટા તેને પૂરો ભાગ અર્થાત્ પૂર્વ નૈવેદ્ય સ્વરૂપ બધા દેવતાને આપે છે,

૪ પુરોહિતો—દેવતાઓના હવનીય—ઘોડાને જ્યારે ત્રણ વાર—હુતાગ્નિ પ્રદક્ષિણા કરવા લઇ જાય છે ત્યારે આ બકરો પૂષાના ભાગ આગળ થાય છે અને દેવતાદિઓને યજ્ઞના સમાચાર આપે છે.

૫ હોતા, અધ્વર્યુ, અયાયક, (પ્રતિ પ્રસ્થા) અગ્નિ મિંધ (અગ્નિ ધ્ર) ગ્રાવ ગ્રાભ (ગ્રાવ સ્તુત) અને શંષ્ઠા (પ્રશાસ્તા) તમારા આ સુ શૃંખલ, સુરચિત, યજ્ઞથી નદીઓ પૂર્ણ કરો.

૬ જેઓ ઘોડા બાંધવાનો યૂપ કર્ત્તન કરે છે, જેઓ તે યુપ લઇને જાય છે, જેઓ યૂપ ઉપર ચષાલ—અર્થાત્ ચક્ર સ્થાપન કરે છે એઓના યત્નથી અમારી કામના સફલ થાઓ.

૭ અમારી કામના સિદ્ધ થઇ છે, હમણાંમસ્ટણ પૃષ્ટ ઘોડા દેવતાઓના આવાસમાં ગમન કરે છે. હમણાં ઋષિઓ આનંદવાલા થાઓ.

૮ ઘોડાના પગ, તથા ગળાનું બાંધેલું—દોરડું, કમરની દોરી; તથા બીજી દોરી, અને ઘોડાના કવિલ દર્ભો, આ બધા હે અશ્વ ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે જાઓ,

૯ માંસનો જે ભાગ માખીઓ ખાય છે, જે અંશ સ્વરૂપ (અર્થાત મજ્જાની) તથા છેદના અસ્ત્રમાં લિપ્ત થયુ છે, જે સમિતાનો હાથ, તથા નખમાં સંલગ્ન થયો છે તે જાણે હે અશ્વ ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે જાય છે.

૧૦ જે અપરિપકવ દર્ભ—ઘોડાના પેટમાંથી નીકલે છે, આમિષનો અતિ શુદ્રાંશ માત્ર પણ તેનાથી પવિત્ર કરીને સમિતાએ યત્ન પૂર્વક રાંધવું.

૧૧ રાધવાની વેળાએ તમારા છિન્ન શરીરનો જે ભાગ શૂલથી પડી જાય. હે અશ્વ ? તે ભૂમીપર અથવા કુશામાં નહિ પડે, પરંતુ તે ભોજનોત્સુક દેવતાઓને અપાય.

૧૨ જેઓ ઘોડાનું માંસ રાંધવાની પરીક્ષા કહે છે, જેઓ તે માંસને શોભન ગંધ તરીકે કંઇ આપો—આવી રીતે કહે છે, જેઓ ઘોડાનુ માંસ ભિક્ષા સ્વરૂપે ચાહે છે, તેઓનો યત્ન આપણી ઊતકર્ષને માટે થાય છે.

૧૩ પાક સાધન દંડ, જૂપ-પીરસવાનું વાસણ, ગરમ નિવારણ પાત્ર, ઢાંકવાનું પાત્ર, અંકાઓ: માંસ કાપવાની તરવાર એ બધા અશ્વનો ગૌરવ વધારો.

૧૪ ઘોડો જ્યાં ગયો છે. જ્યાં સ્થિતિ કરી છે, જ્યાંચાલ્યો છે, બીજા તેના-પગ બંધન રજ્જુ. પીવાનું પાણી, ખાવાનું દર્ભ, આ બધા હે ઘોડા ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે રહો.

૧૫ હે અશ્વ ? ધુવાડા વાળો અગ્નિ તમને શબ્દાયમાન ન કરે ઉજ્વલ સૌરવપૂર્ણ માંસ રાંધવાની કઢાઇ નાશ ન પામે, યજ્ઞને માટે આણેલો ઘોડો જે ભક્તિપૂર્વક પ્રદત્ત થયો છે. અને વખતે આ શબ્દોચ્ચાર મંત્ર પવિત્ર થયો છે. તેને દેવતાઓ ગ્રહણ કરે.

૧૬ ઘોડાના પહેરેલાવસ્ત્ર, અલંકાર વાળા સોનાનો સામાન, તેનું કાથાનું દોરડું, પગનું દોરડું, આ બધા દેવતાઓને આદરણીય તરીકે લોકો આપે.

૧૭ જો કોઇ તમને ચલાવવા માટે લાત મારે, અથવા લગામ મારે, જ્યારે તમેપોતાના બળથી દીર્ઘ નિશ્વાસ ધ્વનિ કર્યો હતો તેને માટે તમે જે કષ્ટ તે હું પવિત્ર આરાધનાથી આહુતિની સાથે નિક્ષેપ કરૂં છું.

૧૮ આ દ્રુતગતિ દેવપ્રિય ઘોડાના-ચોતરીશ પંજરમાં કુહાડી પ્રવેશ કરીછે, સમિતાગણ તેને એવી કૌશલ પૂર્વક કાપી છે, જે પ્રત્યંગે અછિદ્ર રહેલા છે, અને તેના પ્રત્યેક સંધિ સ્થલનું નામ કહે છે.

૧૯ આ તેજ વાળા ઘોડાનો-એક વિકર્ત્તાનું નામ ઋ (કાલ) બીજા બે (સ્વર્ગ મૃત્ય) તેના દૃઢ રૂપથી ધારણ કરીને રાખ્યો છે. હે અશ્વ ? જે જે અંગ તમારા મેં યોગ્ય વખતે કાપ્યાં છે તે હું માંસપિંડ કહીને અગ્નિયે રાધું છું.

૨૦ તમારૂં અમૂલ્ય દેહ તમને કલેશ ન આપે, કારણ ખચિત તમે દેવ નિકેતનમાં જાઓ. તમારા દેહમા કુહાડી-વધારે વાર નહીં રહે. કોઇ લોભી અપટુ-સમિતા ખરા અંગ લક્ષ નહી કરતાં-તરવારથી તમારા શરીરને અનર્થક ખંડ વિખંડ ન કરે

: કાત્યાયને લખ્યુ છે કે યજ્ઞમા ઋષિઓની સ્ત્રીઓ કાપવા માટે ઘોડાના શરીરના જુદા જુદા ધાતુવાળા દંડથી ચિન્હ કરતા હતા, તે દંડનું નામ અંકા છે (આ નોધ અંક શબ્દની ટીપમા તે ગ્રંથ કારેજ મુકેલી છે.)

૨૧ ખચીત તમારૂ મૃત્યુ થયુ નથી. પરંતુ તમે સરલ માર્ગથી-દેવતાઓની પાસે જાઓ, ઇંદ્રના બે ઘોડા, તથા મરુત ગણુના બે મૃગ, રથમાં જોડીને તમને સ્વર્ગમા લઇ જશે.

૨૨ આ ઘોડા–અમારાં બધા સંરક્ષક ધનપ્રદાતા થાય છે. અસંખ્ય ગાય, ઘોડા આવે છે, આ તેજસ્વી ઘોડા અમને અસતસ્વભાવથી મુક્ત કરે છે. આ યજ્ઞ પ્રદત્ત ઘોડા અમને શારીરિક બલ આપે. ”

(પ્રાચીન કાલમાં–અશ્વ મેધ–ઋગ્વેદના–આ અશ્વ સ્તોત્રથી ગવાતો.)

પંડિત–ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થીના લેખો પૃ. ૯૪ થી—

૧ મી. પિન્કોટ ખુલાસો આપે છે કે ,' અસલી બ્રાહ્મણો વ્હેમી અને અંધ શ્રદ્ધાવાળા હતા, અને તેથી–વેદને ઇશ્વર પ્રણીત માનતા. જ્યારે ભયંકર આગની માફક–બુદ્ધ ધર્મનો પ્રસાર થયો ત્યારે તેઓને લાગ્યુ કે–આપણા ધર્મનુ રક્ષણુ મોટી દલીલોથી કરીએ અને તેથી દર્શન સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયુ.

આ તર્ક જુદી જુદી જાતના પ્રસંગોને એવી ખુબીથી જોડે છે કે તે ઇતિહાસની દ્રષ્ટિથી અસત્ય છે છતા ખુલાસો આપવાની તેની યુક્તિની ખાતર પણુ તે ઉપર વિશ્વાસ મુકવા જેવું છે. ”

૨ પૃ. ૯૭થી–અમ્હે છંદને અને મંત્રને એક કેમ ગણીએ છીએ તે અમ્હે બતાવ્યું છે. આપણે એ પણુ જોયું છે કે–મૅક્સ મ્યૂલર છંદને મંત્રથી જુદો પાડે છે, અને મંત્રને દ્વતીય યુગનો ગણે છે.

તેમજ પરિભાષાથી ભરેલ તથા પ્રથમના કરતાં ઓછો સ્પષ્ટ માને છે. એનું મુખ્ય લક્ષણુ તેઓ એમ માને છે કે “ એ સૂક્તો. સામાન્ય રીતે યજ્ઞને અંગે લખાયલા હોય છે. ” મંત્ર યુગના સંબધમાં તેઓ કહે છે કે “ વ્હેમોથી ભરેલી વિધિઓની વિગતોથી ઉભરાતા અશ્વમેધનું વર્ણુન કરનાર સૂક્ત નમુના તરીકે બસથશે (ઋગ્વેદ ૧, ૧૬૨)

દેવ પિતૃઓની તૃપ્તિ–અગ્નિ સ્થાપ્યા પછી કરવાની,

યજ્ઞ રહસ્ય. પૃ ૨૭–૨૮–૨૯ સુધીમાં જુવો–“ અગ્ન્યાધાનની ક્રિયામા એક ઘોડાની જરૂર પડતી... ...ભારત વર્ષમા પણુ તેઓ (યજ્ઞ કાર્ડો) ઘોડે સ્વાર થઇ આવ્યા હશે એવું અનુમાન કરી શકાય છે. તે માટે તેઓનાં ગાર્હસ્થ્ય જીવનનો આરંભ સૂચક પહેલાં અનુષ્ટાનમાં ઘોડો આણુવામાં આવતો. ”

(પૃ. ૨૮–"ઘોડાના વિષયમાં ઘણું અનુમાન કરવામા આવ્યા છે. જેમકે–આકાશ માર્ગે સૂર્ય,–ઘોડા મારફતે મુસાફરી કરતો. વળી છાયાની પાછળ જવા સૂર્યે–અશ્વ મૂર્તિ ધારણ કરી હતી. વળી–યાજ્ઞવલ્કય ઋષિના તપથી સંતુષ્ટ થઇ સૂર્યે–ઋષિને નવો યજુર્વેદ આપ્યો હતો, ત્યારે પણ તે વાજી અથવા અશ્વરૂપે ઋષિ પાસે આવેલો હતો, અગન્યાધ્યાનમાં–ઘોડો પ્રથમ પૂર્વ મુખે ચાલે છે ત્યાર બાદ આહવનીય આગલ આવી પશ્ચિમ મુખે ઊભો રહે છે, અને ત્યાંથી પાછો ફરે છે.

આ ઊપરથી અનુંમાન કરી શકાય કે આ ઘેડો ત્યાં સૂર્યનો–કલ્પિત પ્રતિનિધિ તરીકે ગણાતો હોય, અને તેની આવ જા સૂર્યની દૈનિક ગતિ સૂચક હોય, આ અનુમાન માત્ર છે. આપણી ઇછા હોય તો તે ગ્રહણ કરશો........પ્રાતઃ કાલમાં સૂર્યની અને સંધ્યાકાલે અગ્નિની આહૂતી આપવામાં આવતી. સૂર્ય અને અગ્નિ બને જ્યોતિ (પૃ. ૨૯) સ્વરૂપ ગણાય છે. એકજ દેવની બે મૂર્તિઓ હોય એમ જણાય છે. અગ્નિનું સ્થાન–પૃથ્વી લોક, અને સૂર્યનું સ્થાન–દ્યુ લોક ગણાતું. એ બે દેવતાને આહૂતી આપતાં બધા દેવતાઓ તૃપ્ત થતા. કારણ કે બધા દેવતા જ્યોતિંસ્વરૂપ ગણાતા. આ પ્રમાણે સૂર્યની સાથે અગ્નિનો સંબંધ સ્થાપવામાં આવ્યો હતો. અગ્ન્યાધાન ક્રિયામાં ઘોડાનો પગ અગ્નિને અડાડી એ અગ્નિ આહવનીયમા મુકવામાં આવતો. એનુમૂલ આ રીતે મળી શકે છે."

સૂર્યાદિકના અશ્વથી અશ્વમેધ કે બીજાં કારણ હતાં ?

વિવિધ જ્ઞાનમાળા. પૃ. ૨૭ માં જુવો–" યજ્ઞો–દર્શ પૌર્ણમાસ નામનો યજ્ઞ પણ અતિ પ્રાચીન વેદના અતિશય પૂર્વતન સૂકતોમાં પણ આ યજ્ઞનું નામ જણાય છે. એ પ્રત્યેક અમાસ તથા પૂર્ણમામાં અનુષ્ટિત હતા. એના વિના વેદમાં અસંખ્ય યજ્ઞના નામ જોવામા આવે છે. તેમાં–રાજસૂય, અગ્નિ હોત્ર, અશ્વ મેધ, સોમ યજ્ઞ, તથા નર મેધ આ મોટા છે. એઓનુ દરેકનું વર્ણન વિસ્તા પૂર્વક પ્રગટ કરવાની જરૂર જનાતી નથી. અશ્વમેધ યજ્ઞ–આર્યોના પૂર્વવાસ સ્થાનના એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સ્વરૂપ છે. તાતાર સ્થાનમાં હજુ સુધી અશ્વ બલિદાનની રીતિ ચાલે છે. ઘોડીનુ દુધ તથા ઘોડાનું માંસ તાતાર જાતિને બહુ ખાવું ગમે છે, તે પ્રસિદ્ધ છે, એટલા માટે જણાય છે કે–ભારત વર્ષના આર્યો તેઓના પૂર્વતન રહેઠાણથીજ અશ્વમેધની રીતિ શિખ્યા હતા. યજ્ઞમાં અશ્વ બલિદાન અને અશ્વનું માંસ ખાવાની રીતિ જે અતિશય પ્રશસ્ત રૂપથી પ્રચલિત હતી તે ઋગ્વેદમાં અશ્વના સ્તોત્ર પરથી જોવામાં આવે છે."

પડેલાં છે ત્યાં આગળ થઈ ગયા હતા, તેનો રચેલો છે. એ ભાષ્યમાં પ્રાચીન પ્રમાણો વિષે વારંવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરથી એવું માનવામાં આવતું કે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સમયથી ઉતરી આવેલો ઋગ્વેદનો ખરો અર્થ એ ગ્રંથમાં જલવાઈ રહ્યો છે. એટલે પાંચ શતક પૂર્વે મૂલગ્રંથનો હિંદુસ્તાનમાં જે અર્થ થતો હતો અને જે સાયણના ગ્રંથમાં જલવાઇ રહ્યો છે તે બરાબર સમજવો એ સિવાય બીજું કંઈ એ સંબંધમાં કરવાનું રહેતુ નહોતું આ વિચારને અનુસરીને જ.

ઑક્સ ફર્ડની કૉલેજના સંસ્કૃતના પ્હેલાના પ્રોફેસર એચ. એચ. વિલ્સને ઋગ્વેદનું ભાષાંતર કરવાનું કામ ૧૮૫૦ માં શરૂ કીધુ હતુ.

પૃ. ૭૩ માં પ્રોફેસર રૉથે આગળ જતાં જણાવ્યું છે કે—એ ટીકાકારોએ પોતાના સમયમાં પ્રચાર પામેલા વિચારોને અનુસરીને ગત સમયની ભાષાનો તેમજ ધર્મ વિષેના, દંત કથા વિષેના તથા વિશ્વ વિષેના વિચારોનો અવળો અર્થ કર્યાનાં ચોક્કસ પ્રમાણો એ ટીકાકારોના વચનોમાંથીજ આપણને મળી આવે છે.

એજ પૃ. ૭૩ માં—યાસ્ક ઋષિ પોતાના ગ્રંથમાં જે લખે છે તે પરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે એનાથી પ્રાચીન સમયમાં થઇ ગયેલા ટીકાકારોએ વેદના જે અર્થ કીધા હતા તેમાં કેટલીક અગત્યની બાબતોને લગતો ઘણો મતભેદ ચાલતો હતો. એની આગળ થઇ ગયેલા સત્તર ટીકાકારોનાં નામ એના ગ્રંથમાં આવે છે, અને એ ટીકાકારોએ વેદના જે અર્થ કીધા છે તે એક બીજાથી વિરુદ્ધ જતા ઘણીવાર દીઠામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે—"નાસત્યૌ" એ વિશેષણ અશ્વિન નામના બે વૈદિક દેવતાઓને લગાડવામાં આવે છે. તેનો અર્થ એક ટીકાકર એવો કરે છે કે—"જે સાચા છે અસત્ય નથી તે."

બીજો ટીકાકર એવો અર્થ કરે છે કે—"જે સત્યના મણેતા છે તે." અને યાસ્ક પોતે એમ ધારે છે કે—"નાસિકાથી ઉત્પન્ન થએલ." એવો એનો અર્થ હશે?

ખરેખર વેદનાં સૂક્ત રચનારા કવિઓ અને પ્રાચીન ટીકાકારો એ બેની વચ્ચે સમયનો અંતર એટલો મ્હોટો હતો કે યાસ્કની પ્હેલાં થઇ ગયેલા-કૌત્સ નામના એક આચાર્ય તો એટલે સુધી કહેવાની હિંમત કરી હતી કે વેદોનો અર્થ

જે વડે કરી શકાય એવા શાસ્ત્રની બિલકુલ જરૂર નથી કારણ કે વેદનો અર્થ સમજી શકાય એવો નથી વેદના મન્ત્રો અર્થ વગરના છે. વેદનાં વચનો એક બીજાથી ઉલટા છે આવી દલીલોનો જવાબ યાસ્કાચાર્ય એવો આપે છે કે આંધલો માણસ થાંભલાને ન દેખી શકે તેમા કંઇ થાભલાનો અપરાધ નથી. યાસ્કાચાર્ય પોતે ઋગ્વેદના થોડા એક સૂકતોજ અર્થ સમજાવે છે. ઇત્યાદિ.

પૃ. ૭૯થી-ઋગ્વેદનો ખરો અર્થ કોઇ બ્રાહ્મણ ટીકા કાર કરીશકે તેના કરતાં એક વિદ્વાન યુરોપીયન વધારે સેહલાઇથી કરી શકે કારણ કે યુરોપીયનની બુદ્ધિને અમૂક ધાર્મિક વિચારોની બેડી લાગેલી હોતી નથી, એનામાં ઐતિહાસિક અન્વેષણની શકિત હોય છે. અને એ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની સઘલી સામગ્રી વડે સંપન્ન થએલો હોવા ને લીધે એની માનસિક દૃષ્ટિ વધારે વિશાલ ક્ષેત્રમા ફરી વળે એવી હોય છે.

આ કારણથી રૉથ શાહેબે ...ઋગ્વેદના ગ્રંથને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ એ તપસવા માંડયો ...હાલના વખતમા શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વેદનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છનાર દરેક વિદ્વાન્ વેદના અર્થ સમજવા માટે રૉથની પદ્ધતિનોજ સ્વીકાર કરે છે ... શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનો સ્વીકાર થયાનું એક સામાન્ય પરિણામ એ આવ્યુ કે પ્રાચીન હિંદુસ્તાનનું ખરૂ તત્ત્વ જે હિંદુસ્તાનના ટીકા કારોની અવળા અર્થ કરવાની રીતને લીધે લાખો વખત થયા અંધકારમા છવાઇ ગયુ હતું તેનું સ્પષ્ટ દર્શન કરવામાં ઐતિહાસિક બુદ્ધિ ઘણી સફલ નીવડી છે.

આમા જરા વિચારી જોઇએ—સાયણના પૂર્વે થએલા ટીકાકારો એ ધર્મ આદિના વિષયો નો અવલો અર્થ કર્યાના પ્રમાણો એ ટીકાકારોના વચનોમાથી જ મળી આવે છે વળી પૂર્વેના ટીકા કારોમા ઘણો મત ભેદ પણ ચાલતો જ હતો યાસ્કની પૂર્વેના કૌત્સ નામના આચાર્યે જણાવ્યું હતુ કે—વેદના મંત્રો અર્થ વગરના એક બીજાથી ઉલટા છે યાસ્કે જવાબ વાળ્યો કે—આંધલો થાભલાને ન દેખી શકે તેમા થાભલાનો શો અપરાધ ?

ઇત્યાદિક બાબતોનો વિચાર કર્યા વગર કેવી રીતે જાહેર કરવામાં આવ્યુ કે—સૃષ્ટીની આદિમા બ્રહ્મ દેવે ચાર ઋષિયો ને ચાર વેદો બતાવ્યા ? આવા પ્રકારની અયોગ્ય કલ્પનાઓ કરવામા વેદના અનેક પક્ષકારોનો ખરો આશય શુ ? વળી વૈદિક મતના ઘણા આચાર્યોનો એવો પણ મત છે કે—વેદના સૂકતો—થતા આવેલા અનેક ઋષિયો રચતા આવ્યા. અર્થાત દશ્ય પદાર્થોના વિષયોને ધ્યાનમા

લેતા ગયા અને તે વિષયોની કવિતાઓ રચીને કલ્લોલ કરતા આવ્યા, એવો વિચાર કરવામાં આવે તો શો બાધો આવે ? બાકી સર્વજ્ઞોના વાકયોની સાથે અલ્પજ્ઞોના વાકયો ને તો ન જ મેલવી શકાય.

ઋગવેદ્ય લોચન પ્રકરણ ૭૩ મા–સ્વા૦ દયાનંદના મતમા વિજ્ઞાન નામના લેખમાં—

૧ બ્રહ્મ વિદ્યા વિષય તથા ધર્માદિ (ऋग यजु અથર્વના પ્રમાણ.
૨ સૃષ્ટિ વિદ્યા—ઋગ્, યજુ, અથર્વ ના પ્રમાણ.
૩ પૃથ્વ્યાદિ લોક ભ્રમણ—ઋગ, યજુ
૪ આકર્ષણાનુ કર્ષણ—ઋગ, યજુ
૫ પ્રકાશ્ય પ્રકાશક—યજુઃ सत्येनोत्तभितामूमिः
૬ ગણિત વિદ્યા—ઋગ, યજુઃ, સામ
૭ ઇશ્વરસ્તુત્યાદિ—યજુ ઋગ.
૮ ઉપાસના—ઋગ, યજુઃ
૯ મુક્તિ—ઋગ, યજુઃ
૧૦ નૌવિમાનાદિ—ઋગ.
૧૧ તાર વિદ્યા મૂલ—ઋગ.
૧૨ વૈદ્યક શાસ્ત્ર મૂલ—યજુ
૧૩ પુન ર્જન્મ—ઋગ, યજુ, અથર્વ.
૧૪ વિવાહ—ઋગ.
૧૫ નિયોગ—ઋગ, અથર્વ.
૧૬ રાજ ધર્મ—ઋગ, યજુ, અથર્વ,
૧૭ વર્ણાશ્રમ—યજુ, અથર્વ,
૧૮ ગૃહસ્થાશ્રમ—યજુ
૧૯ સન્યાસ—આમા કોઇ મંત્ર નથી મુકયો એ આશ્ચર્ય છે,
૨૦ વાનપ્રસ્થ—આમા પણ કોઇ મંત્ર નથી મુકયો. છાન્દોગ્ય (૨.૧)
૨૧ પંચ મહાયજ્ઞ—યજુ, અથર્વ.
૨૨ યજુ નાં જ અનેક પ્રમાણ છે.

પ્રકરણ ૭૪—સ્વા૦ જીનો બીજાઓથી મનભેદ. પૃ. ૨૯૭ થી—

આમાં પ્રદર્શિત અનેક મંત્ર ઋગ્વેદમાં પણ આવ્યા છે.

સ્વા૦ જીના ભાષ્યના વિષયમાં—એક વાર લોકમાન્ય તિલથી વાતચીત થઇ હતી. તે સ્વા૦ જીની અર્થ પદ્ધતિનો સ્વીકાર નહીં કરતા હતા.

શ્રી ગુરૂવર **સામશ્રમીજી** પણ મત ભેદજ રાખતા હતા.

વિશેષથી વેદોની શાખાઓના વિષયમાં—સ્વા૦ જી એ નીરૂકતની નિર્વચન પદ્ધતિનો વિશેષ આશ્રય લીધો છે. — —

સ્વા૦ જીના ભાષ્યમાં કેટલીએક **ન્યુનતાઓ** રહેવાથી પણ સર્વ વેદજ્ઞ એ વાતને મુકત કંઠથી સ્વીકાર કરશે કે ? સ્વા૦ જી એ બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિમા પોતાનું સંપૂર્ણ બલ લગાવીને વેદોની ઐતિહાસિક, એક દેશિક હોવાથી બચાવવામાં મહત્ત્વ પૂર્ણ કાર્ય કર્યું છે.

સ્વા૦ જી ના વિષયમાં એક બીજી આવશ્યક વાત વિચારણીય છે સ્વા૦ જી એ-યજુર્વેદ ભાષ્યકાર-**મહીધરાચાર્ય**, ઋગ્વેદ ભાષ્યકાર-**સાયણાચાર્ય** આદિના ભાષ્યનુ **ખંડન તો કર્યું** કિંતુ જે **શતપથાદિ** બ્રાહ્મણોનો આધાર બીજા પ્રમાણોથી તે આ પ્રકારના ભાષ્ય કરવાથી **બાધ્ય થયા** તે બ્રાહ્મણોના વિષયમાં **મૌન સાધી લીધુ**-એ આશ્ચર્ય છે કે સ્વા૦ જીએ સ્પષ્ટ રૂપમાં તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોનું જ ખંડન કેમ નહીં કર્યું ?

આ પ્રકારે સ્વતંત્ર ઉહાપોહ દ્વારા અમને પ્રત્યેક સિદ્ધાતમાં જે **વિચિત્રતા** દેખાઇ તેને અમે **પ્રગટ કરી** દીધી છે-આર્ય સમાજિક વિદ્વાનો પર જ આ સમય બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાતની પુષ્ટિનો ભાર આવી પડયો છે-કેમકે મનુવર્ણિત વેદોના સ્વરૂપને તેજ અક્ષરથી સ્વીકાર કરે છે । આર્ય સમાજમા જે પ્રકારે વેદોના માટે આસ્થા વધતી જશે અને તેના ઉદ્ધારના માટે તપો દીક્ષા લેવા વાલોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થશે તેજ પ્રકારે બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ થતી જશે- પરમાત્મા તથા સ્વયં વેદ ભગવાન્ પોતાનો માર્ગ દેખાવે-એવ મસ્તુ, તથાસ્તુ ।

શ્રી **સામશ્રમીજી** મહારાજ પણ **સાયણાચાર્યથી સહમત નહીં** છે. **તિલક**-મહારાજે તો સ્પષ્ટ કહી નાખ્યું છે કે-કેવલ સાયણા ચાય જ શું કોઇ પણ વિદ્વાન્ ને આજ સુધી ઋગ્વેદાતર્ગત કેટલી એક ઋચાઓનો **અર્થ**

નથી લાગ્યો–અસ્તુ. આ સર્વ વિપ્રતિપત્તિયોના થતાં હુવાં પણ જે વિદ્વાન વેદો પર આદ્યોપાંત દૃષ્ટિ નાખશે તેમને તેમાં–ધર્મ, કર્મ, વિજ્ઞાન, સભ્યતા, સામુદાયિક તથા વૈયક્તિક ધર્મ, રાષ્ટ્ર ધર્મ, સમાજ ધર્મ, વર્ણ ધર્મ, અનેક યજ્ઞ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિનું મૂલ દૃષ્ટિ ગોચર થશે પ્રત્યેક આર્ય સંતાનનું કર્તવ્ય છે કે તે આપની આ પુરાતન પરંપરાથી પ્રાપ્ત થએલી આ સંપત્તિની પ્રાણપણથી રક્ષા કરે. આ વિજ્ઞાનના ચમત્કારિક અંધ કરવાવાલા યુગમાં કંઇ આપના આ પૂર્વજોની જ્ઞાનનિધિથી વંચિત ન રહી જઇયે. કંઇ ધર્મથી શૂન્ય રહીને આ લોક અને પર લોકને ન ખોઇ બેશીયે.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિતિયખંડપ્રકરણ ૭૨ પૃ. ૨૮૭થી–**કતિપય આશ્ચર્ય.**

એ પ્રકારે અમે સમસ્ત ઋગ્વેદના સહસ્રસૂક્ત ગત દશ સહસ્રથી અધિક મંત્રો પર દૃષ્ટિ નાખીને નિશ્ચય પર પહોચ્યએ છે કે–યદ્યપિ મુખ્યતાથી એમાં **ત્રણ દેવતાઓનું** વર્ણન છે અને ગૌણતાથી **તેત્રીશ** (૩૩) દેવતાઓનુ વર્ણન, તો પણ એના અંતર્ગત મનુષ્યોપયોગી સમસ્ત જ્ઞાન કંઇ કંઇ બીજ રૂપમાં, કંઇ મૂલ રૂપમાં, કંઇ અંકુર રૂપમાં, કંઇ વિશાલ વૃક્ષ રૂપમાં, વર્ણિત છે–પ્રથમ ભાગમાં જેટલા પણ પક્ષ મુકયા છે તે સર્વ પર દૃષ્ટિ નાખતાં, **નિમ્ન લિખિત વાતો પર આશ્ચર્ય** થાય છે.—

(૧) યાજ્ઞિક આચાર્યોએ ઋગ્વેદનાં મંત્રોનો તે તે યજ્ઞ પ્રકરણોમાં વિનિયોગ (જોડની) કરી છે સહી; કિંતુ ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં નિયુક્ત મંત્રોની સંખ્યા અધિકથી અધિક એક સહસ્ર અથવા બે હજાર મંત્રોનો ભાગમાં થશે–શેષ મંત્રોનો વિનિયોગ કયાં કેવા પ્રકારે રહ્યો તે જાણ્યુ નથી જા તુ–સંભવથી અન્ય અનુપલબ્ધ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તેનો વિનિયોગ (જોડની) લખી હોશે.

(૨) યાજ્ઞિક આચાર્ય પણ પોતાની કાર્યપૂર્તિના માટે જ્યાંથી ચાહ્યું ત્યાંથી કોઇ સૂક્ત અથવા મંત્ર લઇ લેવે છે–વિનિયોગક્રમ કેવા પ્રકારે રાખેલો છે, તેનું મૂલ શું છે ? તે કાલના ગર્ભમાંજ કંઇ હશે.

(૩) નિરૂક્ત કાર સ્વતંત્ર અભ્યૂહના (વિચારણા) ના પક્ષમાં પ્રતીત થાય છે–તેમને વેદ મંત્રોની સ્વતંત્ર નિર્વાચન પદ્ધતિ નીકાલી છે કિંતુ સર્વ અંશોમાં ન તો અન્ય પક્ષોનું ખંડન કરી શકયા છે ન સમાધાન.

(૪) **તિલક પક્ષ**—આર્યોના મૂલ વસ્તિસ્થાનને ઉત્તર ધ્રુવમાં લઇ જવાના વિચારમાં એટલા તલ્લીન થયા છે કે જેમને ભારતની દૃષ્ટીથી ભારતીય

આર્યોના નિવેચનના માટે પર્યાપ્ત અવકાશજ નથી મલ્યો. એક અત્યંત મહત્વ સુકત પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે ઉત્તર ધ્રુવથી જે આર્ય ચોલ્યા તેમાંથી કાંઇ મધ્ય એશિયાની તરફ આવ્યા અને ત્યાંથી ભારત વર્ષમાં પહોચ્યા । **વર્ત્તમાન વૈદિક સુકત તેમનીજ કૃતી છે** એવું સિદ્ધ કર્યું છે કિંતુ પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે જે યૂરોપ આદિ દેશોમાં ગયા શું તેમને પણ એજ પ્રકારના સૂકત નહીં બનાવ્યાં હશે ? શું તેમને પોતાના પુર્વજોની તથા પૂર્વસ્થાનની સ્મૃતિ નહીં રહી હશે ? આ દષ્ટિથી પણ તિલક પક્ષને પ્રકાશ નાખવો જોઇતો હતો ।

(૫) **સામશ્રમી** પક્ષ વર્ત્તમાન વેદોને ભારતીયો ના માટેજ માને છે, **વેદોને ઈશ્વરીય જ્ઞાન** નથી માનતા—વેદોને આર્યાવર્ત્તીય આર્યોની સભ્યતાનો ઇતિહાસ માને છે—સંહિતા કોલીને આર્યવર્તનની સિદ્ધિ માટે વેદ વર્ણિત નદીયોની સંગતિ વર્ત્તમાન નદીઓથી લગાવે છે જ્યારે વેદ ભારત વર્ષના માટેજ છે ત્યારે અન્ય દેશ વાસિયોના માટે શું ? જ્યાં સુધી અમો તેમના સિદ્ધાંતને સમજી શકયા છે એ માને છે કે તે તે દેશોમાં સમય સમય પર ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી અથવા તેવાજ મહાપુરૂષ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેજ મનુષ્યોને માર્ગ દર્શક આચાર્ય કહેવાય છે—તેમની અંતઃસ્ફુર્તિજ ઉચ્ચ કોટિનું જ્ઞાન છે જેના આશ્રયથી મનુષ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરી સકે છે. સામશ્રમીજી વેદોમાં—અધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક, આધિદૈવિક, આધિયાજ્ઞિક અર્થ માને છે. ।

(૬) **સ્વા૦ દયાનંદ** સર્વથા મન્વાદિ મહર્ષિયો તથા શાસ્ત્રકારો નાસિદ્ધાંતને માને છે. તે **વેદોમાં ઇતિહાસાદિ નથી** માનતા, વેદ જ્ઞાનને ત્રિકાલાબાધિત માને છે. વેદોને કેવલ આ લોકના માટે નહી આપતુ એજ વેદોને લોક લોકાંતરોના માટે પણ માને છે. ।

પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે સૃષ્ટિની આદિમાં જ્યારે ચાર ઋષિયો પર વેદ પ્રગટ થયા તો તે કયું સ્થાન હતુ ? જો આજ ભૂલોકની સૃષ્ટિની આદિનો સંબંધ છે તો અહી આજ લોકમાં વેદ થયાં ફરી લોક લોકાંતારમાં વેદ કેવી રીતે પુહચ્યા ? જો ત્યાં પ્રગટ થયા તો અહી કયાંથી આવ્યાં અથવા પ્રત્યેક લોકમાં—અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, અંગિરા નામના ચાર ઋષિ હોય છે એ શું ? લોક લોકાંતરના માટે એજ વેદ કેવા પ્રકારે છે, આ વિષયમાં સ્વા૦ જીએ—કાંઇ કોઇ ગ્રંથમાં પ્રકાશ નથી નાખ્યો, સ્વા૦ જીએ અત્યંત પ્રબલ પ્રયત્ન કર્યું છે કે—વેદોને મનુવર્ણિત અથવા મનુનિર્દિષ્ટ ઉચ્ચ સ્થાન પર બેઠાવવા.

(૭) સાયણાચાર્યના વિષયમા એ આશ્ચર્ય છે કે–વેદોને અપૌરૂષેય માનીને પણ, ઇશ્વરનો નિઃશ્વસિત માનીને પણ–તેમાં ઇતિહાસ માને છે ઇશ્વર નિઃશ્વસિત દૃષ્ટિથી બીજી તરફ તેમને કેમ નહી દૃષ્ટિ નાખી? એ આશ્ચર્ય છે. તેમને ભૂમિકામા એકાદ સ્થાનમા ઐતિહાસિક પક્ષનું ખંડન પણ કર્યું છે કિંતુ ભાષ્યમા એ પક્ષને નથી નભાવી શકયા અગ્નિ, વાયુ, ઇંદ્રાદિયોને ચેતન સ્વરૂપ માને છે.

(૮) પાશ્ચાત્ય પંડિતોની વિવેચના પર આશ્ચર્ય અને અત્યાશ્ચર્ય છે કે તે પોતાની ગવેષણા પદ્ધતિને ભારતીય ગવેષણા પદ્ધતિ પર વ્યર્થજ લાદી રહ્યા છે

આ સર્વ આશ્ચર્યના થતાં હુવાં પણ–અપૌરૂષેયવાદી, બ્રમ્હવાદી, ઇશ્વર નિશ્વાસિતવાદી, પક્ષના સન્મુખ એક અત્યંત મહત્વ યુક્ત કાર્ય છે તે એકે આ વર્તમાન યુગમા કેવલ–શબ્દ પ્રમાણના આશ્રયથી, અથવા, આપ્ત પ્રમાણના આશ્રયથી, નિર્વાહ કઠિન છે. એટલા માટે વેદોને મનુનિર્દિષ્ટ સ્થાન પર લઇ જવાના ઇછુક પ્રત્યેક વિદ્વાનનુ કર્ત્તવ્ય છે કે આ વિષયમાં ધ્યાન દેવે ॥

ઋગ્વેદ તથા અન્યવેદોમાં પ્રશ્ન રૂપાત્મક કંઇ કંઇ વિચિત્ર પ્રશ્ન મલે છે–એ પ્રશ્ન પ્રાય: દેવોના વિષયમાં, દેવતાઓના વિષયમાં છે. કંઇ કંઇ પ્રશ્નોત્તર રૂપ મંત્ર એકી સાથે આવ્યાં છે. કંઇ કેવલ પ્રશ્ન જ પ્રશ્ન છે અને તે પ્રશ્નોનો અંત આશ્ચર્યમા જ થયો છે.

(૧૦) જે ઋષિયોએ વેદોને સૂક્તાદિમાં જુદા કર્યા તે ઋષિયોએ–એક એક દેવતા સબંધી મંત્ર સર્વ એક સ્થાનમા જ કેમ નથી રાખ્યા? તેવા સહસ્ર સૂત્રો પર દૃષ્ટિ નાખવાથી સ્પષ્ટ છે કે એ સૂક્ત અષ્ટાધ્યાયીનાં સૂત્રો, અથવા દર્શન શસ્ત્રોના સૂત્રોની પેઠે, પસ્પર અવલંબિત નહીં છે–પ્રત્યેક સૂક્ત સ્વતંત્ર વિષય અને સ્વતંત્ર અર્થ રાખે છે. ફરી એ પ્રકાર દેવતાનુ રૂપ મંત્ર વિભાગમા કોઇ આપત્તિ નહીં થઇ શકતી હતી. ઋગવેદમાં એક જ મંડલ એવું મલે છે જે એક જ વિષયનું છે, તે છે નવમું મડલ, એનાં સમસ્ત સૂક્ત આદ્યોપાંત 'પવમાન સોમને કહે છે' નહીં, તો અન્ય મંડલોમાં પ્રત્યેકમા ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરૂણ કંઇ સોમ, કંઇ કોઇ, કઇ કોઇ દેવતા આવે છે–વિદ્વાનોને આ વિષમાં વિચાર કરવો જોઇયે ।

(૧૧) કંઇ કોઇ સૂક્ત માં ઋષિ અને તેજ દેવતા છે ઇત્યાદિ વાતોની તરફ વિદ્વાનોનું–વેદ વિદોનું ધ્યાન જવું જોઇયે. ।

(૧૨) **ઐતિહાસિક બ્રહ્મવાદી** પક્ષનું કથન છે કે–વેદોમાં જે ઇતિહાસ મલે છે તે પૂર્વ કલ્પનો ઇતિહાસ છે, ત્યારે તેનાથી પૂર્વ કલ્પમાં પણ શું એજ ઇતિહાસ હતો ? ફરી તેનાથી પણ પૂર્વ કલ્પમાં શું હતું–ફરી " વેદોને કોઇ મનુષ્ય નથી બનાવી સકતો (મનુ) વેદ ઇશ્વરનો નિઃશ્વસિત છે ! (ઉપનિષદ્) વેદ તે પરમેશ્વરથી ઉત્પન્ન થયા (વેદ) ઇત્યાદિની સંગતિ કેવા પ્રકારે થશે ? ઐતિહાસિક પક્ષકારે વિચાર નથી કર્યો.

(૧૩) હવે અમારા બ્રહ્મવાદી પક્ષના માર્ગમાં પણ કંઇ મોટી દ્રઢ શિલાઓ છે–જેનો પાર કતના (કરવો) અત્યંત આવશ્યક છે–પોતાના સિદ્ધાંતના ક્રમથી, અર્થથી સંગતિ લગાવ્યા, વિના મનુ નિર્દિષ્ટ સ્થાનપર વેદોને બેઠાવવા કઠિન કાર્ય થઇ જશે, આ વિષયમાં સ્વા૦ દયાનંદે યત્ન કર્યો છે તેમની દૃષ્ટિથી ચારો વેદોમાં કયાં કયાં શું શું છે એનું સ્થૂલ દિગ્ દર્શન કરાવવું પ્રસંગાનુરૂપ જ થશે." (પૃ. ૨૮૭ થી ૨૯૨ વેદ તીર્થ–નર દેવ શાસ્ત્રીજી)

આશ્ચર્યની ૧૩ કલમોમાં કિંચિત મારા વિચારોઃ—

ઋગ્વેદમાં એક હજાર સૂક્ત અને તેમાં **દશ હજાર**થી અધિક મંત્રો છે. એમાં મુખ્યતાથી **ત્રણ** દેવોનુ વર્ણન છે ગૌણતાથી **તેત્રીશ** દેવોનું.

૧-૨ **યાજ્ઞિકોએ** દશ હજારમાંથી માત્ર બે **હજાર** મંત્રોની અંદરના ક્રમવિના મરજી પ્રમાણે લઇ વેદો યજ્ઞ માટે છે એમ બતાવ્યું બીજા ૮ હજારની ઉપરના મંત્રો છોડી દીધા તેનું શું કારણ ? તે બધાને શું નિરર્થક સમજ્યા હશે ?

અથવા પોતાની યાજ્ઞિક વિધિમાં દખલગીરી માનીને તે સર્વ સૂક્ત મંત્રોને છોડી દીધા હશે ?

૩ **નિરૂક્તકારે** બીજાઓની અપેક્ષા જોયા વિના સ્વછંદતાથી કોઇ સૂક્તોનો તો કોઇ મંત્રોના અર્થ કરીને બતાવ્યા તેથી વેદોનું મહત્વ શુ વધાર્યું?

૪ તિલક મહારાજે વેદોને **ઋષિકૃત** ઠરાવી અંગ્રેજોએ બતાવેલી બાલખ્યાલતાને ભૂસવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેમાં અયોગ્ય શું કર્યું ? મૂલમાંથી બગડેલા વેદોની શુદ્ધી–ભાષ્યકારોથી ન થઇ, ઐતિહાસિકોથી કે યાજ્ઞિકોથી ન થઇ, સ્વતંત્ર મિજાજના નિરૂક્તકાર ગોટાલાવાલી ચાલતા થયા. તો પછી તિલક મહારાજથી વેદોની શુદ્ધિ ન થઇ તેમાં આશ્ચર્ય કરવા જેવું શું ?

મારી સમજ પ્રમાણે તો અનાદિના, અપૌરૂષેય, ઇશ્વરે નિઃશ્વસિત, આદિ અસત્યરૂપનાં વેદોને લાગેલાં કલંકોને ભુંષિ નાખ્યાં

(૫ સામશ્રમીજી વેદોને ઇશ્વરકૃત ન માનતા આર્યાવર્તીય આર્યોની સભ્યતાનો ઇતિહાસ કહે છે ત્યારે અન્ય દેશોના લોકોના માટે શું એ ધ્વનીના ઉત્તરમા એ નિકળ્યુ કે તે તે દેશોમા સમય સમય પર ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી કે તેવા મહાપુરુષ ઉત્પન્ન થવાથી માર્ગ દર્શક થાય-પરંતુ સર્વજ્ઞ પુરૂષ વિના અલ્પજ્ઞ પુરૂષો ખરા માર્ગ દર્શક બની શકતાજ નથી, એ જૈનોના અટલ સિદ્ધાંત તરફ ખ્યાલ કેમ નહી કર્યો હોય? આજ કાલના ઘણા જૈનતર મધ્યસ્થ પુરૂષો જૈન સિદ્ધાંતોને જોઇ રહ્યા છે એટલુજ નહી પણ તત્ત્વમા મગ્ન થઇ પોતાની સત્ય નિષ્ઠાનો પ્રકાશ પણ કરી રહ્યા છે તેમના અનેક લેખો "જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન" એ નામના પુસ્તકમા અમારા તરફથી બહાર પડી ચુકયા છે. તે ગ્રંથ અને અમારો આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ જોવાની અને મનન કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

૬ સ્વા૦ દયાનંદ કહે છે કે વેદોમાં ઇતિહાસ નથી, જે વેદોને પ્રાચીન ઐતિહાસિક ઋષિયોએ ઇતિહાસરૂપે સિદ્ધ કરીને બતાવેલ છે, તેનો સર્વથા ઇન્કાર કરવો એ કેટલુ બધુ આશ્ચર્ય? સ્વામીજીએ વેદોને ત્રિકાલ અબાધિત કહ્યા તો તે અક્ષરોથી કે અર્થથી? અક્ષર તો દુનિયામા જે છે તેના તેજ છે તે તો એક જાતની લિપિ છે. તેમા કોનો વાધો છે? જો અર્થથી ત્રિકાલ અબાધિત કહેતા હોય તો અનેક ઋષિયો એ જુદા જુદા અર્થો કરી ને બતાવેલા છે તો પછી ત્રિકાલ અબાધિત પણું કેવી રીતે? પૂર્વના હજારો ઋષિઓને ઠોકરે મારનારનો વિશ્વાસ મધ્યસ્થપુરૂષોને થાય?

૭ સાયણાચાર્ય—વેદોને ઇશ્વર નિઃશ્વસિત અને અપૌરૂષેય કહી યજ્ઞ યાગાદિકમા પશુઓને હોમવાની વિધિ બતાવી રહ્યા છે, શુ એ બધુ ઇશ્વર નિઃશ્વસિતમથી પ્રગટ થયુ? એમ કયો પ્રાજ્ઞ માની લેશે?

વળી પોતાની ભાષ્યભૂમિકામા ઇતિહાસના પક્ષનુ ખંડન કરવા કલમ પકડી તો પછી ભાષ્યના મધ્યમા કેમ અટકાવી? શું આ બધું ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી થયું? જો તેમ થયુ હોય તો ચાર ઋષિઓથી ચાર વેદોની ઉત્પત્તિમા સત્યતા કેટલી?

૮ પાશ્ચાત્ય પંડિતો ભારતીય ગવેષણા પર ગયા, તેમા આશ્ચર્ય માનો કે અત્યાશ્ચર્ય માનો તે તો બુદ્ધિમા આવે તે બતાવે પણ જેઓનું બધુ જીવનજ વેદો પર છે તેમને વેદોમાથી સત્ય શોધીને શુ બતાવ્યુ?

શું વેદો ઇશ્વર પ્રેરીત, કે ઇશ્વર નિઃશ્વસિત છે, જો તેમ હોત તો ખાસ વેદ પક્ષના–**તીલક, સામશ્રમીજી, દાસ** આદિ પંડિતો ઇશ્વર કૃતનો ઇન્કાર જ શું કરવાને કરતા? તેઓનું સમજવું જ એજ છે કે, જે જે ઋષિઓની દ્રષ્ટિમા જે જે પદાર્થો પડયા તેના તેના સંબંધનો ઇતિહાસ લખતા ગયા, જો,કે તેઓ પૂર્ણ જ્ઞાનના અભાવે પરસ્પરનો વિરોધ ટાળી શકયા નહી, તેમ સત્ય પણ જણાવી શકયા નહી, તો પણ તેએ ધન્યવાદના પાત્ર જરૂર ગણાશે, કારણ-દુરાગ્રહને દૂર રાખી, અંગ્રેજોની પદ્ધતિને સમજી, કિંચિત્ બુદ્ધિને કેલવી છે, એમ અમારૂં માનવું છે.

આ ગ્રંથકારેજ આઠમ આશ્ચર્યના અંતે બધાએ પક્ષવાદીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યુ છે કે–આ વર્તમાન યુગમા કેવલ શબ્દ પ્રમાણના, આપ્ત પ્રમાણના, આશ્રયથી નિર્વાહ કઠિન છે માટે વેદોને મનુ નિર્દિષ્ટ સ્થાન પર લઇ જવાને ધ્યાન દેવે.

આ ગ્રંથકારે આ વર્તમાન યુગમા ઇશ્વર કૃતાદિ વેદોની માન્યતાઓને અસેડી, મનુ નિર્દિષ્ટતા રહેવા દેવાની સુચના કરી. ત્યારે પુર્વના ઋષિયોએ ઇશ્વર કૃતાદિકની તે બધી માન્યતાઓની પ્રપંચ જાલ પાથરેલી હશે કે,જેથી તેમાની એક પણ કામમા ન આવી? જે વસ્તુ ત્રિકાલ અબાધિત હોય તેને યુગ યુગમા ફેરવવાની જરૂર પડે?

ત્રિકાલ અબાધિત વેદોની એક પણ બાજુ અખંડિત નથી તો પછી એ ત્રિકાલ અબાધિતા કયા પ્રકારની? આ બધા વિચારો જોતા જરૂર કોઇ પુર્વે ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિપરીત થયેલા પ્રપંચીઓથી પ્રપંચ રચાએલો હોય જ્યાં એક પણ બાજુ અખંડિત ન હોય ત્યા એ અનુમાન અયોગ્ય ન ગણાય તે પ્રપચ આ અંગ્રેજોના રાજ્યમાં નહી ચાલવાના ભયથી, વેદોને ઋષિકૃત ઠગવી ફરીથી પોતાનો પ્રપચ ચાલુ રાખવાના માર્ગો ખોલી રહેલા હોય? અરે એમ વખતો વખત ઊધું છતુ કરીને કયા સુધી ગાડુ ગબડાવ્યા કરશો અને તેમાં આત્માનો શો ભલીવાર થશે? માટે જનાવુ છું કે–આ નવીન પ્રપચો કરવાનું છોડી દઇને સત્ય કયા છે તે જોવાની અને ઇછા થાય તો ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિ રાખો જેથી બને લોકમા આત્માનો ઉદ્ધાર થઇ શકશે કેમકે સત્ય તત્વનીપ્રાપ્તિ થયા વિના આત્માનુ કલ્યાણ થઇ શકતુજ નથી આ વાતને સર્વ દર્શનકારો માન્યજ રાખે છે સુજ્ઞેષુ કિમધિકેન?

૯ ઋગ્વેદાદિકમા વિચિત્ર પ્રશ્ન–ઉત્તર વિના પ્રશ્નના જ રૂપમાં રહી ગયાં અનુમાન થાય છે કે સોમ રસના જોરથી પ્રશ્ન ઓટાયા હોય, જેમ ઉતરી ગયા

પછી પ્રશ્નો ઉત્તર વિના તેમને તેમ રહી ગયા હોય ? આગળતો પંડિતો બતાવે તે ખરૂં. ૦॥

૧૦ આ ટાધ્યાયી આદિના સૂત્રકારોએ અનેક સૂત્રોની રચનાઓ કરીયો પણ તેના કર્તાઓ પ્રાયેં એક એક જ હતા, તેથી તે રચનાઓ તે તે સૂત્રોથી અવલંબિત પણાથી થઇ. તે પ્રમાણે વેદોના સૂકતોમાં ન થવાનું કારણ એમ જણાય છે કે તે સૂકતોની રચના અનેક ઋષિયો એ અનેક વર્ષો સુધી કરેલી છે તેથી સંગ્રહકાર ઋષિયો નતો એક એક ને અવલંબિત કરી શકયા હોય, તેમજ નતો પૂર્વા પરનો વિરોધ ટાલી શકયા હોય, અને બધાએ દેવતાઓના સૂકતો થોડા થોડા ફરકમા ગુથાએલા તેવાને તેવા સ્વરૂપમાં ગોઠવી દીધા હોય, તો તે પ્રમાણે બનવા જોગ છે. આગળ તો પંડિતો જે ખરો વિચાર બતાવે તેનો વિચાર કરી લેવો.

૧૧ " કંઇ કોઇ સુકતમા તેજ ઋષિ અને તેજ દેવતા " આવેલા હોય તો મોટામા મોટું આશ્ચર્ય મનાય, કારણ જો વેદોને ઇશ્વર કૃત માનીએ તો તે ભૂલ ઇશ્વરથી થએલી કબૂલ કરવી પડે તેતો અતિ અનિષ્ટ થાય.

બાકી સોમ રસના પાનથી ઉન્માદી બનેલા ઋષિયોથી પ્રગટ થએલા સુક્તોમા અરબડ ગોટા થઇ જવાનો સંભવ રહે છે અને તેમ થએલું પણ છે. કોઇ કોઇ સુક્તો તેના તેજ બ એ ત્રણ ત્રણ વાર ગોઠવાઇ ગએલા છે એમ આ ગ્રંથકારનોજ પોકાર થએલો છે.

૧૨ ઐતિહાસિક બ્રહ્મવાદી—આ ચાલતા વેદોના ઇતિહાસને પૂર્વ કલ્પનો બતાવે છે. ત્યારે આ ગ્રંથકારે પ્રશ્ન કર્યું છે કે—તેનાથી પૂર્વ કલ્પમાં શું આજ ઇતિહાસ માનવો ? વળી તેનાથી પૂર્વ કલ્પમા શું ? એમ અનવસ્થા વિચારવાની બતાવી છે.

વળી પુછવાનુ કે—વેદોમાં પૂર્વ કલ્પનો ઇતિહાસ બતાવ્યો, ત્યારે આ કલ્પનો ઇતિહાસ કયે ઠેકાણેથી મેલવવાનું બતાવતા હશે ? અથવા આ કલ્પમા કોઇ ઇતિહાસ બન્યોજ નથી એવી માયન્તા થએલી છે?

૧૩ કલમ તેરમીમાં જનાવ્યું છે કે—અમારા બ્રહ્મવાદી પક્ષના માર્ગમાં પણ કંઇ મોટી દઢ શિલાઓ છે. આદ્યોપાંત વેદોની સંગતિ લગાવ્યા વિના મનુનિર્દિષ્ટ સ્થાન પર બેઠાવના કઠિન કાર્ય છે. એ વિષયમા સ્વા૦ દયાનંદ

યત્ન કર્યું છે. એમ કહી પ્રકરણ ૭૩ માં સ્વામીજીની માન્યતા લખીને બતાવી છે તેનો વિચાર સ્વામીજીના પ્રકરણમાં કયાં શુદ્ધ છે ?

અદૃશ્ય ઇશ્વરથી તત્તદ્રૂપે વેદો મલતા રહેલા ખરા ?

"આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ નામ ગ્રંથના પૃ. ૩ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—આપણા મનુષ્યની ગણત્રી પ્રમાણે ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે બ્રહ્મ દેવનો એકજ દિવસ થાય. આ જગતની ઉત્પત્તિ થયાને આજે પચ્ચાસ વર્ષ થયાં છે, અને આગળ તે પ્રમાણે બીજાં પચ્ચાશ વર્ષ થશે ત્યારે આ જગતનો સર્વથા નાશ થશે."

અર્થાત્ પ્રલય થશે, તે પ્રલય દશામાં—વેદાદિક, આકાશદિક કાંઇ પણ રહેજ નહી.

એવા પ્રકારની અનેક સૃષ્ટિઓની રચના બ્રહ્મા કરતા રહયા અને નાશ પણ કરતા રહ્યા અને અદૃશ્યપણે રહી ચાર ઋષિઓને ચાર વેદોનું જ્ઞાન તેવુ ને તેવું બતાવતા રહ્યા.

આ વાત શું વિચારવા જેવી નથી ?

આ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી પૃથ્વી, આકાશ અને સમુદ્ર આદિ નાશ કરતી વખતે કયાં જઇને નાખતા હશે ? અને બનાવતી વખતે આ ઇશ્વર પાછું બધું કયાથી લાવતા હશે ? કોઇ ઇશ્વરની શક્તિ માત્ર કહી દેવી તે પ્રમાણ વિનાની ગણાય ? ઉપરની વાતનો યોગ્ય ખુલાસો ન મલે તો આ સૃષ્ટિ અનાદિ કાલની સિદ્ધજ છે અને એ વિના બીજો માર્ગ દેખાતોજ નથી.

જૈન ઇતિહાસ જણાવે છે કે—નતો આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કોઇએ કરી છે અને નતો એનો સર્વથા નાસ થયો છે. એતો પ્રવાહથી અનાદિનાકાલથી ચાલતી આવેલી છે અને તે પ્રમાણે ચાલ્યાજ કરવાની છે. માત્ર કાલક્રમથી હાનિ, વૃદ્ધિ થયા કરે છે. જેમ—દિવસ અને રાત્રિ, શીયાલો, ઉનાલો, અને ચોમાસુ અને સંવત્સરો પલટાયા કરે છે. તે પ્રમાણે દિન પ્રતિદિને હાનિ રૂપે ચાલતા આવેલા લાંબા લાંબા કાલને કોઇ એ યુગના રૂપે તો, કોઇએ કલ્પના સ્વરૂપથી, કયાં નથી બતાવ્યો ? વિચાર કરશો તો બતાવેલોજ છે.

જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી (અર્થાત્ દિન પ્રતિદિન—હાનિ અને વૃદ્ધિરૂપ) છ છ સંખ્યાના વિભાગવાલી, ઘણા મોટા લાંબા

કાલથી પલટા ઉપર પલટા માગતી, અનાદિના કાલથી ચાલતી આવેલી, આ દુનીયાને બતાવેલી છે. અને તે પ્રમાણે બધાએ જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરૂષોનું એકજ અટલ વાકય છે

અનેક મતવાદીઓએ—જુદા જુદા સ્વરૂપથી આ દુનિયાને ઊત્પન્ન કરવા વાળા પોત પોતાના ઇશ્વરોને બતાવ્યા છે. તે બધા ઇશ્વરોમા આ દુનિયાને ઊત્પન્ન કરવાળો ખરો ઇશ્વર કયો ?

આ દુનીયાને ઉત્પન્ન કરતી વખતે તે ઇશ્વરો. પૃથ્વીઓના, પહાડોના, અને પુરાણોમા મનાએલા સાત સમુદ્રોના, મસાલા કયાથો લાવ્યા હશે? અને તેનો નાશ કરતી વખતે આ બધી પ્રત્યક્ષ દેખાતી વસ્તુઓને ઉઠાવીને કયે ઠેકાણે ફેકી દેતા હશે?

ચારો વેદોમા—પુરૂષ સૂકત છે તેમા—યજુર્વેદના પુરૂષ સૂકતનો અર્થ કરતા સ્વામી દયાનન્દજીએ—**સાત સાત** આવરણથી વીટાએલી નરકની પૃથ્વીઓ જણાવેલી છે તો તે બધાના મસાલા તે ઇશ્વરે કયે ઠેકાણેથી લાવીને ઘાલેલા? અને ફરીથી આ દુનીયાનો પ્રલય કરતી વખતે તે બધા મસાલા કયે ઠેકાણે લઇ જઇને મૂકતા હશે ?

કોઇ કહેશે કે એતો બધી ઇશ્વરની માયા છે, તો વિચારવાનુ કે જો ઇશ્વરની માયા ઇશ્વરથી જુદી માનીએ ત્યારે તો બે પદાર્થજ સદાના કાયમ ગણાય, તેતો એકજ ઇશ્વરની માન્યતા વાલાને ઇષ્ટ નથી જો કદાચ માયાને ઇશ્વરની સાથે સદા રહેતી માનીયે ત્યરે તો માયાવાલા જીવોની પેઠે તે ઇશ્વર પણ દૂષિત કેમ ન ગણાય ? માટે આ વાત કોઇ સત્ય જ્ઞાનીના તરફથી લખાએલી હોય એમ જનાતી નથી

જૈન ઇતિહાસ જનાવે છે કે આ અવસર્પિણીનો કાલ છે (એટલે હાનિનો કાલ છે) પૂર્વ ઘણા લાબા કાલ સુધી **યુગલ ધર્મ** ચાલતો રહેલો હતો તે યુગલ ધર્મમા વિકૃતિનો સમય આવતા પ્રથમ **'વિમલ વાહન'** આદિ **સાત કુલ કરો** અનુક્રમે થતા આવ્યા આ વાત પુરાણ કારો એ પણ લખીને બતાવેલી છે. તેમા જે સાતમા નાભિ કુલકર થયા તેમના પુત્ર **શ્રી ઋષભદેવ** તે સર્વજ્ઞ પુરૂષ થયા તેમને કાલને ફેરફાર થએલો જાણી પ્રથમ યુગલ ધર્મની પ્રવૃત્તિ ને હઠાવી અને લોકોને વ્યવહાર માર્ગની પ્રવૃત્તિ સિખવી અને તેની સાથે સત્યધર્મની પ્રવૃત્તિ પણ પ્રથમ જ ચલાવી

શ્રી ઋષભદેવને સો પુત્રો હતા. તેમાં જે મોટા ભરત હતા તે ચક્રવર્તી રાજા થયા હતા તેમનાથી જ આ ખંડનુ નામ ભારત વર્ષ પડયું હતુ. (ભાગવત-વાળાએ જડ ભરત કહેવાની ધિઠાઇ કરેલી છે)

તે ભરત રાજાએ પોતાનામા સદા સત્ય ધર્મની જાગૃતી થતી રહેવાને માટે **ઉપદેશકનો વર્ગ સ્થાપ્યો**, તેઓ રાજદ્વારે બેસીને મા-હન, મા હન, એવા વાકયનો ઉચ્ચારણ કરી ભરત ચક્રિને હમેશા ધર્મની - જાગૃતી આપ્યા કરતા અને તેમના નિર્વાહનો પ્રબંધ સદા રાજ્ય તરફથી થયા કરતો. એટલે તે ઉપદેશકનો વર્ગ ઘણો વધી પડતાં પરીક્ષા લીધા પછી તેમને દાખલ કરવામા આવતા.

તે લોકોના સ્વાધ્યાયના માટે **ભરત ચક્રવર્તીએ** શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ઉપદેશાનુ સાર **ચારવેદો** બનાવીને આપ્યા. તેઓ તેની સ્વાધ્યાય કરતા અને રાજદ્વારે આવતા ત્યારે-મા-હન, મા-હન, એવા પ્રકારની ચેતવની આપ્યા કરતા, તેથી તે વર્ગ '<u>બ્રાહ્મણ</u>' શબ્દથી પ્રસિદ્ધમા આવ્યો. તે બ્રાહ્મણોનો પરંપરા ઘણા લાંબા કાલ સુધી અર્થાત્ જૈનોના આઠમા તીર્થંકર સુધી તો એક સરખી જ ચાલતી રહી અને તેની સાથે જૈન ધર્મ પણ વિકાર વિનાનો જ ચાલતો આવેલો. ત્યાર બાદ કોઇ નિકૃષ્ટ કાલના પ્રભાવથી

જૈન તીર્થંકરોના શાસની સર્વથા ત્રુટી થતા તે બ્રાહ્મણ વર્ગમાના કેટલાકો ધર્મના અધ્યક્ષ પણાની સ્વતંત્રતા કરવા લાગ્યા અને પોતાના સ્વાર્થને વલગી રહેલા, પાછલથી થતા આવેલા સર્વજ્ઞ એવા તીર્થંકરોના ઉપદેશનો લાભ લેવા પ્રેરાયા નહી એમ ઘણા લાંબા કાલ સુધી વચમા મોટી ગરબડ થતી રહી. જેમ જેમ નિકૃષ્ટ કાલ આવતો ગયો તેમ તેમ વેદોના વિષયોમાં પણ મોટો ફેર ફાર થતો ગયો અને છેવટમા પ્રાચીન વેદોનાં નામો પણ ફેરવી નાખવામા આવ્યાં.

તેઓની આજીવિકા વિદ્યાજ હતી તેથી અક્ષરોના પંડિતો હતા. માત્ર પોતાની વિદ્યાના ગર્વથી સર્વજ્ઞપણાનો ઇનકાર કરતા, પોતાની સ્વતત્રાને જાલવવા માટે દશ્ય પદાર્થોની નવી નવી શ્રુતિઓનો સંગ્રહ કરતા અને પ્રસિદ્ધ દેવતાઓની મંત્રોથી પ્રાથનાઓ પણ કરતા રહયા. અર્થાત્ વેદોનું મૂલ સ્વરૂપ બદલાતું ગયુ. કારણ તેમનામા કોઇ સર્વજ્ઞ થયો ન હોતો, તેમજ કોઇ નેતા પણ મનાયો ન હતો.

આ તરફ જૈનના સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો કોઇ લાંબા લાંબા કાલમા થતા ત્યારે તેમણુ શાસન ચાલતુ અને કોઇ કાલ દોષના પ્રભાવથી તેવા ત્યાગી વૈરાગી

રક્ષક જીવોના અભાવમા પાછલથી બંધ પડી જતું તેવા પ્રકારનુ જૈન શાસન નવમાથી તે સોલમા તીર્થંકર સુધી વચમાં સર્વથા પ્રકારથી શૂન્યરૂપનુ થતું ગયુ

આ તરફ તે બ્રાહ્મણ વર્ગનું પ્રાબલ્ય પણ વધતું ગયું. તેની સાથે તેમની સ્વછંદતા પણ વધતી ગઇ.

આગળ ઘણો લાંબો કાળ જતાં વેદોને સર્વથી શ્રેષ્ઠ ઠરાવવા માટે તેમા સ્વરાદિકના ઉચ્ચારોની યોજનાઓ ગોઠવવામાં આવી હોય. ત્યારબાદ વેદો ઇશ્વર કૃત છે એવા પ્રકારની ઉદ્ઘોષણા પણ જાહેર કરવામા આવી હોય, ત્યારબાદ તેમાંની ખરી માન્યતાઓ ફેરવતાં સૃષ્ટિ કર્તાનાં આહ્વાન, પ્રલયાવસ્થા, હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ આદિના સૂક્તો અને તેના મંત્રો પણ પાછલથી નવીન રૂપેજ ગોઠવાયા હોય, કારણ તે સૂક્તોના અને મંત્રોના એ બન્નેના જે અર્થ કરવામાં આવ્યા છે પણ સત્યતાથી વેગલા હોય એમ જણાય છે.

ઇશ્વરકૃત વેદોના નામે સ્વતંત્રા એટલી બધી વધારી મુકી કે કેટલાં એક સુક્ત મંત્રોમા તદ્દન નિર્દયતા, અને કેટલાંએક સૂક્ત મંત્રોમા તદ્દન અવાચ્ય શબ્દો પણ ગોઠવા દેતા કિંચિત્ પણ વિચાર કર્યો હોય એમ બિલકુલ જણાતુ નથી ઇશ્વરના નામથી તેવા સ્વરૂપના લખાએલા નમુના દાખલ બે ચાર ફકરાઓ લોકોની જાણ માટે લખીને બતાવુ તેથી મારા પર રોષ ન કરતાં સત્યા સત્યનો વિચાર કરી જોસો એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.—

યજ્ઞ રહસ્ય પૃ. ૧૩ માં—વેદ એટલે શું જો આપ મને એ પ્રશ્ન પુછવા માગતા હો તો હું તેનો જવાબ આપી શકીશ નહી. આપણા શાસ્ત્રકારો પણ તેનો જવાબ આપી શકયા નથી. તેઓએ એટલે સુધી કહ્યું છે કે—વેદના બે ભાગ છે—મંત્ર અને બ્રાહ્મણ. મંત્ર અને બ્રાહ્મણ એ બંને મળી વેદ થાય છે સમાજિક વ્યકિત માટે મંત્ર અને બ્રાહ્મણ બન્નેની કિંમત સરખી છે. બંને વેદ વાકય છે, બંને નિત્ય અપૌરૂષેય છે........જેઓએ.......ફેલાવો કર્યો છે તેનુંજ નામ ઋષિ. વેદના મંત્રોના ત્રણ વર્ગ પાડી શકાય—ઋગ્, યજુ, અને સામ માટે જ મંત્રાત્મક વેદ વિદ્યાને ત્રયીવિદ્યા કહે છે.

પૃ. ૧૪ મા—"ચોથા અથર્વ વેદને પાછલથી પરાણે વેદના વર્ગમાં ઘુસ' ડયો છે. પૃ. ૧૫ માં—એ વેદ વાકયની સમાનતા જાળવવા માટે પાછળથી થએલા પંડિતોને પુષ્કળ માથુ પકવવું પડયું હતું."

ગાયના સંબંધે—**તૈત્તિરીય** આરણ્યક પ્રપાઠ ૬, અનુવાક્ ૧ મંત્ર ૧૧ મો

पुरुषस्य सयावरि वि ते प्राण मसिस्रसं शरीरेण मही मिहि स्वधयेहि पितृ नुप प्रजयाऽस्मानिहावह ॥ ११ ॥

સાયણાચાર્યના ભાષ્યના અનુસાર–પદાર્થ–હે (पुरुषस्य) મૃત પુરૂષની, (सयावरि) રાજગવી, અર્થાત ગૌ, (ते) તારા (प्राणं) પ્રાણોને (व्यसिस्रसं) હુ શિથિલ કરી ચુકયો છુ, (शरीरेण) તુ આપણુ શરીરથી (मही) પૃથ્વીને (इहि) પ્રાપ્ત થા, (स्वधया) અમૃત અર્થાત હવિ સ્વરૂપથી (पितृन्) પિતરોને (उपेहि) પ્રાપ્ત થા, (इह) આ લોકમા (प्रजया) સતાન સમેત, (अस्मान्) અમારા લોકોને (आवह) કલ્યાણ પ્રાપ્ત કર, વિશેષ તે ભાષ્યથી જોઇ લેવુ. ॥

(બૃહદારણ્યકોપ નિષત્–અધ્યાય ૮ મો, બ્રાહ્મણ,૪ થો; મત્ર ૧૮ મો)

"अथ य इछे त्पुत्रो मे पंडितो विजिगीत समितिंगम शुश्रूषितों वाच भाषिता जायेत सवा वेदान नु ब्रुवीत सर्वमायु रियादिति मासोदन पाचयित्वा सर्पिष्मत मश्नीयात्ता मीश्वरा जनयित वा औक्षेण वा ऋषभेन वा."

શકરભાષ્યના અનુસારથી ભાવાર્થ—જે પુરૂષ એવુ ચાહતો હોય કે મારે એવો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય કે જે પડિત વિદ્વાન્ અને સસ્કૃત વાણી બોલવા વાળો તથા સર્વ વેદોના વકતા, અને પૂર્ણ આયુષ્ય વાળો થાય, તે પુરૂષ માસ મિશ્રિત ચાવલોનુ ભોજન પકાવીને અને તેમા ઘી નાખીને પોતાની સ્ત્રી સહિત ખાય માસ ઉક્ષનુઅર્થાત્ **મોટા બલદનુ** હોય અથવા ઋષભનુ અર્થાત્ ઉક્ષથી અધિક ઉમરવાળા બલદનુ હોય

કાત્યાયન સ્મૃતિ પૃ ૭૬ માના શ્લોક સાતનો પંડિત ભીમસેને કરેલો અર્થ હિંદી ભાષામા છે તેનો ગુજરાતીમા સાર—

"**યજ્ઞ સબધી પશુની** ઇંદ્રિયો વા છિદ્રોને, દર્ભના કુચાથી આપણી ઈછાનુ કુલ ક્રમથી મત્ર ભણ્યા વિના પ્રક્ષાલન કરે અને વપાશ્રયણી નામક યજ્ઞપાત્ર (જેના પર રાખીને વપા પકાવી જાય છે) ખાખરના પત્રોની અથવા લાકડાની હોવી જોઇએ

ગાયના શરીરમાં ચઉદ છિદ્ર હોય છે. સાત તો ઉપરના માથામાં, ચાર સ્તન, નાભિ, યોનિ, અને ગુદા. ॥ ૧–૨ ॥

માંસના કકડા કરવાને છરી હોય છે, પ્રધાનના બાદ ક્રમથી વપાને લઈને સર્વ " સ્વિષ્ટકૃત્ પર્યંત હોમ કરે અને તે સમયે મંત્રને સમાપ્ત કરે અર્થાત પ્રધાનયાગ, અને સ્વિષ્ટકૃત અને મંત્રોને મિલાવીને એકજવાર વપાની આહુતિ આપે. હૃદય, જિહ્વા, ગુટસુ, હાડકુ, જિગર, વૃક્ક, ગુદા, સ્તન, શ્રોણિ, સ્કંધે, અને સટાના બન્ને પાર્શ્વ, એ પશુનાં અંગ કહેવાય છે ॥૪॥ એ અગીયાર અંગોના ' અવદાન ' નામ કકડા લેખાનુસાર ગણુતી થાય છે. અને પાર્શ્વ વૃક્ક (અંડકોષ) અને સક્થિ, જાંઘ એ બન્ને હોય છે તેથી પશુના ચૌદ અંગ કહ્યાં છે ॥૫॥ પ્રત્યેક કલ્પોકત કામોમાં શ્રુતિને ચરિતાર્થ કરવી જોઇએ, આથી બકરા અને ચરૂ બન્ને પક્ષોમાં આઠ ઋચાઓથી હોમ કરવો જોઇએ ॥૬॥ યજ્ઞ પશુના અંગોના જેટલા અવદાન નામ કકડા (ટુકડા) પ્રસ્તર નામક કુશો પર કરીને રાખ્યા જાય તેટલાજ પાયસ નામ ખીરના પિંડ પશુ ન હોય તોપણ કરાવે ॥૭॥

દ્વિવેદી મણીલાલ નભુભાઇ સિદ્ધાંત સારના પૃ. ૪૩ માં—

" યજ્ઞો સંબંધે એક વાત વિચારવા જેવી છે. ઘણાખરા મોટા મોટા યજ્ઞોમાં **એક બેથી સો સો સુધી** પશુ મારવાનો સંપ્રદાય પડેલો નજરે પડે છે. બકરા, ઘોડા, ઇત્યાદિ પશુ માત્રનો બલિ અપાતો, એટલુંજ નહી પણ આપણને આશ્ચર્ય લાગે છે કે **માણસોનો પણ ભોગ** આપવામાં આવતો ! પુરૂષ મેધ એ નામનો યજ્ઞજ વેદમાં સ્પષ્ટ કહેલો છે. અને શુનઃશેફાદિ, વૃત્તાંતો પણ એ વાતની સાક્ષી આપે છે. વળી આ રકત શ્રાવમાં આનંદ માનવા ઉપરાંત–**સોમ પાનથી** અને છેવટના વખતમાં તો **સુરા પાનથી** પણ, આર્ય લોકો મસ્ત થતા માલમ પડે છે. પરમ ભાવનાના અગ્રણી પદને પામેલા ઋષિઓમાં એવો સંપ્રદાય જણાય એ અલબત આશ્ચર્ય પેદા કરવાવાળું છે. " ઇત્યાદિ ॥

પુનઃ પૃ ૭૩ માં—" વિવાહ સંબંધે ' મધુપર્ક ' ની વાત જણ કહી લેવા જેવી છે–એવો ધર્માચાર છે કે આવેલા અતિથી ને માટે ' મધુપર્ક ' કરવો જોઇએ ' વર ' પણ અતિથિજ છે અસલ જેમ યજ્ઞને માટે ' ગો વધ ' વિહિત હતો તેમ મધુપર્ક માટે પણ ગાય કે બળદનો વધ વિહિત હતો. માંસ વિના મધુપર્ક નહી. એમ અશ્વલાયન સૂત્ર કહે છે ને નાટકાદિકોથી જણાય છે કે સારા મહર્ષિઓ માટે પણ મધુપર્કમાં ગો વધ કરેલો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે જે ગાય આજે બહુ પવિત્ર ગણાય છે તેને પ્રાચીન સમયમાં યજ્ઞ માટે તથા મધુ પર્ક માટે મારવાનો રિવાજ હતો. "

યજ્ઞાદિકના બહાને મહાન્ ઋષિયોની ચલાવેલી આ અનર્થની પરંપરાનુ માપ કાઢી શકાય ખરૂં ? પૂર્વ કાલમા માણુસોનુ ભક્ષણ રાક્ષસો કરતા એની પ્રથા કોનાથી અને કયાંથી ઉદ્ભવી ? અને એ વાત ક્યા કાલના ગર્ભમાંથી બહાર આવી ? ॥

પંડિત સત્યવ્રત **સામશ્રમીજી**ની વ્યાખ્યાથી અલંકૃત, **ક્ષત્રિય કુમાર** શ્રી મહુદય નારાયણ વર્મા કૃત ભાષાનુવાદ સહિત. મધુપુરસ્થ શાસ્ત્ર પ્રકાશ કાર્યાલયમા—સંવત્ ૧૯૬૩ મા છપ્યા હુવા. સામવેદ કૌથુમીશાખા ગૃહ્યકર્મ પ્રતિપાદક.

"गोभिल गृह्यसूत्र." ત્રિજા પ્રપાઠકના દશમા ખંડમાં—

પૃ. ૧૬૪ થી–**૧૮ ૧૮માથી તે ૩૧ મા સુધીના સૂત્રો**. તેની હિંદી ભાષાનો માત્ર ગુજરાતી ભાષામા સાર લખીને બતાવીએ છિએ.

"तैष्या ऊर्ध्वं मष्टम्यां गौ ॥ १४ " §

" तांऽसधिवेला समीपं पुरस्तादग्ने रवस्थाप्यो पस्थितायां जुहुया द्यत्पशव प्रध्यातत्तेति ॥ १५ ॥"

"हुत्वा चानुमंत्रयेतानु त्वामाता मन्यतामिति ॥ १६ ॥
"यव मतीमिरद्भिः प्रोक्षे दष्टकायै त्वाजुष्टां प्रोक्षामीति ॥ १७ ॥
"उल्मुकेन परिहरेत् परिवाजपतिः कविरिति ॥ १८ ॥
"अपः पानाय दद्यात् ॥ १९ ॥
"पीतशेष मध स्तात् पशो रवसिंचे दात्तं देवेभ्यो हविरिति ॥ २० ॥

ક્ષત્રિય કુમાર કૃત હિંદી ભાષાથી–ગુજરાતીમા ભાવાર્થ—"પોષ માસની પૂર્ણિમાની પછી આઠમ તિથિનો ગૌ **માંસ દ્વારા** માંસાષ્ટકા કરે ॥ ૧૪ ॥"

"સધિવેલા (રાત અને દિનકા સંજોગ સમય) મા કાંઈક પહેલાં અગ્નિના પૂર્વ ભાગમા **તે ગાયને લાવીને રાખે** પછી સંધિવેલા થાય ત્યારે "यत्पशवःप्रध्यायत" આ મન્ત્રથી ઘીની આહુતિ દેઇને કાર્યારંભ કરે ॥ ૧૫ ॥"

---

§ આ સૂત્રો જેના ઉપરથી લખાયા છે તેની ગેર હાજરીમા–કલકત્તા વાપ્તિસ્તમિશનુ યંત્રમા—ઇસ્વીસન ૧૮૮૦ માં છપ્યા હતા.

ચંદ્રકાન્ત તર્કાલંકાર કૃત ભાષ્યથી યુક્ત—' गोभिल गृह्यसूत्र " કે જે વડે દરા સેંટ્રલ લાયબ્રેરીમા છે તેમા સૂત્ર સંખ્યા ૧૮ ની છે તેથી ચાર સૂત્રનો ફરક છે.

"કાર્યારંભ સૂચક પૂર્વોક્ત આહુતિ આપે–પણ એ સમયે યવ મેળેલુ જલ, પવિત્ર છરા, શાખા વિશાખા, બહિં ઇધ્મ ઘી–એ સમિધા અને સ્રુવ એ સર્વ પણ પોતાની પાસે આવશ્યકતાનુ સાર સારી રીતે રાખે. " अनुत्वा " એ મંત્રનો પાઠ કરતો થકો ગાયને મારવાને માટે નિમંત્રણ આપે ॥ ૧૬ ॥"

" અષ્ટકા દેવતાની પ્રીતિના માટે પ્રીતિ પૂર્વક સેવનીય તમને ધોવુ છું એ મંત્ર ભણતો થકો તે વધ્ય ગાયને યવથી ભીંજેલા પાણીથી ધોવે ॥ ૧૭ ॥"

" परिवाजयति " (છ આ, ૨-૨—૨૩, ૧૦) એ મંત્રને ભણીને એક મુઠી ખ(ડ) રજલા કરી તે બળતા ખ(ડ)રથી તે ગાયની પ્રદક્ષિણા કરે ॥૧૮॥"

" તે ગાયને એક પાત્રમા પાણી પીવાને આપે ॥ ૧૯ ॥"

"પીધા પછી જે પાણી બચે તેમા—" अरुंदेवेभ्यो हवि "એ મંત્ર ને ભણીને તે ગાયના અધો ભાગને સિંચે ॥ ૨૦ ॥"

" अथैना मुदगुत्सृप्य संज्ञपयति ॥ २१ ॥"
" प्राक् शिरस मुदक्पर्दी देव दैवत्ये ॥ २२ ॥
" दक्षिणा शिरस प्रत्यक्पर्दी पितृदैवत्ये ॥ २३ ।"
" सज्ञताया तस्यां जुहुया त्त्पशु मायु रक्षतेति ॥ २४ ॥"
" पत्नीचोदक मादाय पशो सर्वाणि श्रोतांसि प्रक्षाल्येन ॥ २५ ॥"

ભાવાર્થ—પછી મારવાને માટે પ્રસ્તુત ઋત્વિક્ ગણ તે ગાયને અગ્નિના ઉત્તર લાવીને કાપી નાખે ॥ ૨૧ ॥

જ્યારે દેવ કાર્ય નિમિત્તે ગાય મારી જાય ત્યારે પશુનું મસ્તક પૂર્વ દિશામા રાખે, અને ચારે પગ ઉત્તર તરફ રાખે

અને જો પિતૃ કાર્યના માટે ગાયનો વધ થતો હોય તો પશુનુ મસ્તક દક્ષિણ દિશામાં રાખે, અને તેના પગ સર્વ પશ્ચિમ તરફ રાખે. ॥ ૨૨–૨૩ ॥— ઉક્ત ગાય માર્યા પછી " યત્પશુ " મંત્રથી હોમ કરે ॥ ૨૪॥ એમ યજમાનની સ્ત્રી પાણીથી તે કાપેલા મસ્તકવાળી ગાયના–નેત્ર આદિ ઇંદ્રિય સારી રીતે ધોવે માથામા નેત્રાદિસાથ, ચાર સ્તન, નાભિ, કેડનો ભાગ, ગુહ્યદેશ, એ ચઉદસ્થાન છે ॥ ૨૫ ॥

" अग्रेणनाभिं पवित्रेअंतर्धायानुलोम मात्कत्य वपा मुद्धरन्ति ॥ २६ ॥"
" तादात्र विशाखयो काष्ठयो रत्र सज्या श्युक्ष्य श्रपयेत् ॥ २७ ॥"
" प्रश्च्युतित्या विदासयेति ब्रूयात् ॥ २८ ॥

" यथा न प्राग ग्ने र्भूमिशोणित गछेत् ॥ २९ ॥
" शृता मभिघार्योदगु द्वास्य प्रत्यभि घारयेत् ॥ ३० ॥
" स्थालीपाकावृता वपा मवद्राय स्विष्टकृदावृता वाऽष्टकाये स्वाहेति जुहोति ॥ ३१ ॥

ભાવાર્થ—નાભિના સમીપ પવિત્ર બે છુપાવીને લોમાનુ સરણુ ક્રમથી છરીથી નિમ્ન ગામી ચાલનથી કાપીને તેમાથી વપા (ચરબી) નીકાલે ॥ ૨૬ ॥ અને નીકાલેલી વપાને શાખા વિશાખા નામક ખાખરની લાકડીના બનાવ્યા હુવા ઢાકનના આધાર ઉપર રાખીને પાણીથી સામાન્ય રૂપથી ધોઇને અગ્નિથી સિદ્ધ કરે ॥ ૨૭ ॥ આ તરફ તે ગાયના નાભિના સમીપથી કાપીને મેદ નીકાલીને તે ગાયનું ચામડું નીકાલવાની ,આજ્ઞા કરે ॥ ૨૮॥ પરતુ ચામડુ કાઢતી વખતે એવું ન થાય કે અગ્નિના આગળ થઇ રૂધિર (લોહી) વહી નીકલે ॥ ૨૯ ॥ એ વપાને તૈયાર થતી વખતે તેમા ઘીનો ઢાલ દેઈને ત્યાથી અગ્નિના ઉત્તર ભાગમા ઉતારીને રાખે અને ફરીથી તેમા ઘીનો ઢાલ આપે ॥ ૩૦ ॥ અનંતર તે અગ્નિમા પાકેલી વપા જે ઢડના કારણથી જમી જશે તેથી સ્થાલી પાકની રીતિથી અથવા સ્વિષ્ટ કૃતની રીતિથી ચરૂથી કાઢીને તેમાથી લઇને " अष्टकाये स्वाहा " એ મંત્રથી હોમ કરે ॥ ૩૧ ॥ ઇત્યાદિ વિશેષ તે ગ્રંથથી જોઇ લેવુ. ।,

પશુનો કે મનુષ્યનો ઘાત ઇશ્વરે બતાવેલો કે માસભક્ષકોએ ?

પશુના સંબંધે કિંચત્ જણાવ્યું હવે મનુષ્યના સંબંધે જુવો—

" કૃષ્ણયજુર્વેદ તૈત્રિરીય બ્રાહ્મણ." પુનામા છુપા હુવા પૃ. ૯૭૨ થી ૯૭૩—મૂલ (૧) वाचे पुरुष मालभते ॥ (२) आशायैजामिम् ॥ (३) प्रतीक्षायै कुमारीम् ॥

શાયણાચાર્ય કૃત ભાષ્યનો માત્ર ભાવાર્થ—

૧ વાગદેવતાના માટે-પુરૂષનો આલભ અર્થાત્ વધ કર્યો જાય છે. ૨ તૃષ્ણાભિમાની દેવતા—આશા, તેના માટે જામિ અર્થાત્ જેનો ઋતુ ધર્મ નિવૃત્ત થયો હોય અને ભોગ કરવાને યોગ્ય ન હોય તેવી સ્ત્રીનો ' આલંભ ' (વધ) કર્યો જાય છે ॥ ૨ ॥

૩ પ્રતીક્ષાના માટે ' કુમારી ' અર્થાત્ જેનુ લગ્ન ન થયું હોય તેવી છોકરીનું ' આલંભ '—વધ કર્યો જાય છે ॥ ૩ ॥

આ પુરૂષમેધ પંચાહ સોમયાગમાં–બ્રાહ્મણાદિ કુમારી પર્યંત મનુષ્ય વિશેષરૂપ પશુઓનો આલંભ કર્યો જાવે ॥

આલંભના અર્થ માટે–આશ્વલાયની ગૃહ્ય સૂત્ર '–ગાર્ગ્ય નારાયણી વૃત્તિના પૃ. ૮૫ માં નીચે પ્રમાણે છે —

"यदि कारयिष्यन् मारयिष्यन् भवति नदाच दाता आलमेत एवं वदेत् ॥

અમરકોષ દ્વિતીય કાંડ ક્ષત્રવર્ગ શ્લોક ૧૧૨ તથા અભિધાન ચિંતામણિ મર્ત્યકાંડ લો. ૩૪ એ બન્ને કોષમાં પણ ' આલંભ ' શબ્દનો વધ અર્થ કર્યો છે

ऐतरेय ब्राह्मण-पृ. ८५१ तकमां–' शुनःशेप ' ની કથા લખી છે તેમા વશિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ પ્રભૃતિ ઋષિઓ જે અધ્વર્યુ હોતા, બ્રહ્માઆદિ થયા છતાં અજીગર્તના દ્વારા ' શુનશેપ ' સ્તંભથી બંધવાયો ગયો, તેમજ તલવારથી કાપવાનો સમય પણ આવી પહચ્યો, તે વખતે ' શુંનશેપ ' ને વિચાર થયો કે બ્રાહ્મણ, વસિષ્ટાદિ ઋષિઓ, મારવાને માટે સમ્મત થએલા છે એવુ જાણી વરૂણ દેવની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. એટલે પાછલથી તેના બધન છુટવા લાગ્યા ઇત્યાદિ વિશેષ ત્યાંથી જોઇ લેવું ॥

એજ પ્રમાણે મહાભારતના વન પર્વમાં પણ નરમેધનું વર્ણન જણાવેલુ છે.

આ કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈત્તિરીયમાં વિચારવાનુ કે—

વિષ્ણુના–ચોવીશ અને દશ એમ બે પ્રકારના અવતારો મનાયા છે, ચોવીશમાં ૨૦ મા, દશમા ૭ મા–અવતાર રામચંદ્રજી છે. તેમના ગુરૂ તરીકે વસિષ્ઠજી મનાયા છે તેમના સમયમા આ ' શુંનશેપ, યજ્ઞના સ્તંભે બધાયા છે.

ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષે બ્રમ્હાનો એકજ દિવસ થાય, ત્યારે રામચંદ્રજીના સમય સુધી બ્રહ્માના દિવસો કે વર્ષો કેટલા થયા માનવા ? પ્રલય દશા પછી બ્રમ્હદેવે ચાર ઋષિઓને ચાર વેદો બતાવ્યા, તે બતાવતાં આ નરમેધ યજ્ઞ બતાવ્યો હશે ? અને તે કયા ધર્મ વિશેષ માટે ? અને તેવા નરમેધ યજ્ઞની ગણત્રી આજ સુધીમાં કેટલી થએલી ? આ બધી વિચિત્ર પ્રકારની વાતો જોતા તેમજ પંડિત સ યવ્રત સામ શ્રમીજીના તથા તિલક મહારાજાદિના અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના વિચારો જોતા જરૂર કોઇ પૂર્વે ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિપરીતપણે પંડિત માનીઓના તરફથી ધાધલ ઊભુ કરવામાં આવ્યું હોય એવા અનુમન તરફ જઇ શકાય કે નહી ? સત્યા સત્યનો વિચાર તે તો સત્ય શોધકો કરે ? ઇત્યલં ॥

ત્રિજા યજુર્વેદમાંના કેટલાક મંત્રો અને તેનો બિભત્સ અર્થ.

વેદત્રયીમાંનો ત્રિજો યજુર્વેદ ઘણો પ્રાચીન અને અતિમહત્વનો ગણાય છે, કેટલાક પંડિતો તો વેદત્રયીને નિત્ય અપૌરૂષેય પણ કહે છે. તેવા અતિમહત્વના યજુર્વેદમાં મર્યાદા વિનાના મંત્રો કેવી રીતે દાખલ થવાને પામ્યા ? વેદત્રયીની પ્રસિદ્ધિ થયા પછી તે મંત્રોને પંડિતો ક્યાંસુધી ભણતા રહ્યા ? ભાષ્યકારે તેનો અર્થ કઇ પરંપરાથી કરીને બતાવ્યો ? એવી રીતના બીજા મંત્રો કેટલા ઘુસી ગયેલા તારવી કાઢવા ? આ મર્યાદા વિનાના મંત્રોનો ભાષ્ય લખાયા પછી વેદો ઇશ્વરકૃત છે, નિત્ય છે, અપૌરૂષેય છે એવી ઉદ્‌ઘોષણા કયા વિચારથી ચાલવા દીધી ? આ બધો વિચાર કરવાનું જનાવી તે મત્રો અને તેના ભાષ્યના અર્થો લખીને બતાવું છું.

યજુર્વેદ–અધ્યાય ૨૩ મો, મંત્ર ૧૯ મો. શંકાકોષ શંકા ૪૨૯ મી. પૃ. ૯૫–૯૬ થી—

" गणानां त्वा गणपतिꣳहवामहे ॥ १९ ॥

આ મંત્રનો અર્થ મહીધર એમ કરે છે કે–યજમાનની સ્ત્રી, યજ્ઞશાલામાં સર્વ ઋત્વિ જોના દેખતાં ઘોડાની પાસે સૂઇ જાય અને કહે કે હે અશ્વ ? જેનાથી ગર્ભ ધારણ થાય છે એવું તારૂં વીર્ય છે તેને હું ખેંચીને મારી....(આ જગોએ બિભત્સ શબ્દ હોવાથી મીડાં મુક્યાં છે) માં નાખું અને તું તે વીર્યનું મારામાં સ્થાપન કર. "

મંત્ર ૨૦ મો—" ता उभो चतुरः पदः संप्रसारयाव. "

યજમાનની સ્ત્રી ઘોડાના શિશ્નને પકડીને પોતેજ પોતાની....માં મૂકે.

મંત્ર ૨૨ મો—" यकासकौ शकुन्तिका हलगिति वञ्चति "

યજ્ઞશાલામાં અધ્વર્યુ આદિ ઋત્વિજ લોકો–કુમારી તથા યજમાનની સ્ત્રીઓ સાથે ઉપહાસ પૂર્વક આંગલી વડે....દેખાડીને કહે છે કે સ્ત્રીઓ જલદી ચાલે છે ત્યારે તેમની....માં હલહલા શબ્દ થાય છે, તથા જ્યારે....એને શકુનિ પક્ષીની ચાંચના જેવા શિશ્નનો સંયોગ થાય છે ત્યારે પણ એવોજ શબ્દ થાય છે. તથા ....અને....માંથી વીર્ય ઝરે છે. કુમારી અધ્વર્યુ પ્રતિ તેના...ને દેખાડીને કહે છે કે આ છિદ્ર સહિત તારા શિશ્નનો અગ્રભાગ તારા મુખ સમાન લાગે છે.

મંત્ર ૨૪ મો—" माताच ते पिताच तेऽग्रं वृक्षस्य रोहतः "

બ્રહ્મા યજમાનની સ્ત્રીની મશ્કરી કરીને કહે છે કે—અરે ? અરે ? મહિષિ ! જ્યારે તારાં માતાપિતાએ પલંગ ઉપર ચઢીને તારા પિતાએ તારી માતાની ...માં પોતાના મુષ્ટિતુલ્ય....ને મુકયું ત્યારે તારી ઉત્પત્તિ થઇ અથવા પોતાના....ને દેખાડીને કહ્યું કે તારી સાથે હું....ઇત્યાદિ ॥

મંત્ર ૨૧ મો—" उत्सक्थ्या अवगुदं धेहिसमञ्जिं चारया वृषन् ॥ "

યજમાન ઘોડાને કહે છે કે—હે વીર્ય સેચન કરનારા અશ્વ ? તું મારી સ્ત્રીની જંઘા ઉંચી કરીને તેની....માં તારા....નો પ્રવેશ કર. તે....સ્ત્રીઓનું જીવન છે, એ તેમનો ભોગ છે, માટે તે...ને તું....માં નાંખ. ॥

ઉપરના વેદ મંત્રો યજુર્વેદના ૨૩ મા અધ્યાયના છે, તેનો અર્થ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સનાતન ધર્મના પંડિત મહીધરે કરેલો છે. શું એ અર્થો માનવા ઉચિત છે ખરા ? સૃષ્ટિ ક્રમથી વિરૂદ્ધ નથી શું ? જો કદાચ એ અર્થો લાયક હોય તો અમગ પૌરાણીઓ અર્થોને માન આપશે કે ? શું આવાં અર્થ કરવાથી વેદ ઉપરથી લોક રૂચી ઉઠી જવા સંભવ નથી કે ? જ્યારે મહીધરની વ્યાખ્યાની આ ગતિ છે તો પછી યુરોપ ખંડવાસીની ટીકાઓમાં અશુદ્ધિ હોય તેમાં નાવઇન્જ શી ? ઉપરોક્ત વેદ મંત્રના અર્થ પણ સનાતન ધર્મ છે કે ?

આમાં જરા વિચારવાનું કે—આ ઉપરનાં વાકયો ઇશ્વરથી પ્રગટ થએલા કે કોઇ ભાંડ પુરૂષે વેદમાં ઘુસાડી દીધેલાં ? જે વચનો એક સાધારણ સભ્ય પણ પાચ માણસોમાં ઉચ્ચારણ ન કરી શકે તેવાં નિર્લજ્જ વાકયો વેદત્રયીમાંના ખાસ યજુર્વેદના મંત્રોમાં મંત્રરૂપે કેવી રીતે ઘુસવા પામ્યાં ? અને તેવા પ્રકારના મંત્રો વેદોમાં પાછલથી કેટલા બધા ઘુસી ગએલાં ?

જો હું ભૂલતો ' નહોઉતો—આ વાત વેદમાં નથી એમ ઠરાવવા પાંચ સાત વર્ષો પહિલાં કોઇએ ગુજરાતી પત્રમાં ચર્ચી હતી. ત્યારે તેનો ઉત્તર મૂલ મંત્રો અને તેની ભાષ્ય સાથે તેજ ગુજરાતી પત્રમાં કોઇએ સત્યરૂપે પ્રગટ કરીને બતાવી હતી. અને વિશેષમા એ, મંત્રના અર્થને જનાવવાવાળું ચિત્ર—ગોધરા જીલ્લાના પ્રાયે દાહોદના એક મંદિરમાં ચિત્રેલુ છે. એમ પણ જાહેરમાં લખીને જણાવ્યું હતું. ત્યારબાદ તે ચર્ચા ફરીથી બહાર આવી નથી.

એક સત્ય વસ્તુને પૂર્ણમાન આપનાર અને બીજો પોતાના દુરાગ્રહથી સત્યા સત્યને એક રૂપથી બતાવનાર આ બેમાં ખરો આસ્તિક કોણ સમજવો ?

આર્યોનાં ત્હેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૪૩૫

शिरः सार्वं स्वर्गात् पशुपतिशिरस्तःक्षितिधरं ।
महीध्रा दुत्तुंगा दवनि मवने श्चापि जलधिं ॥
अधो गंगा सेयं पदमुपगता स्तोक मथवा ।
विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः भर्तृहरिः

એક વખત સ્વર્ગમાંથી ઊતરેલી ગંગા નીચે જતાં અંતે **સમુદ્રમાં મળી** ગઇ. તેમ આપણી **ધર્મ રૂપી** ગંગા-સ્વર્ગ તુલ્ય વેદમાંથી નીકલીને ઊપનિષદોના મસ્તકો ઊપર ઉત્તરી, ત્યાંથી-પુરાણો, મહાત્મ્યો, તંત્રો, ઊપરથી વહેતાં વેહતાં તેના પ્રવાહની હજારો શાખાઓ ફુટી છે. અને તેનું સ્વરૂપ અશુદ્ધ થઇ ગયું છે. આ **ધર્મ નદીનો પ્રવાહ** હાલમાં કાદવ અને કચરાથી **દુર્ગંધિત થએલો છે.** આવી આ કનિષ્ટાવસ્થાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન આજ સુધી રામાનંદી સાધુ સંતોએ કરેલો છે. ”

આમાં કિંચિત્ મારો વિચાર—

આ લેખ પણ મારી દ્રષ્ટિથી વિચારવા જેવો છે-કારણ કે જે વેદોને સ્વર્ગ તુલ્ય કલ્પ્યા છે તે વેદો જો હિંસા કર્મથી દૂષિત ન થયા હોત તો તે વાત યુક્તજ થાત ? પણ તે હિંસા કર્મથી દૂષિત થવાથી તે વેદોને પણ વ્યવહાર કાર્યથી નિવૃત રહિ એક ખૂના ઊપર પડી રહેવાનો પ્રસંગ આવેલો જણાય છે. તેથી તે મૂલમાંથીજ બગડેલું છે. તેનો સુધારો પુરતી રીતે કેવી રીતે થાય ? નજ થાય પણ ભવિષ્યમાં વધારેને વધારેજ બગડતું જાય છે એતો એક કુદરતી જ ન્યાય છે. જે ધર્મ ગંગાને સ્વર્ગતુલ્ય વેદોથી નીકલીને-ઉપનિષદોના મસ્તક ઊપર ઊતરવાનું બતાવ્યું છે તે ઊપનિષદોજ વેદના અનુષ્ટાનને અનાદરની દ્રષ્ટિથી જુવે છે તો પછી વેદોની સ્વર્ગ તુલ્યતા કેવી રીતે ટકી શકે ? જે ઊપનિષદોએ વેદાનુષ્ટાનનો અનાદર કરી શુદ્ધતા બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મના તત્વોના સમાગમની વિશેષ અથડામણીમાં આવ્યા પછી કરેલો છે એમ યુરોપાદિકના અનેક પંડિતોના નિઃપક્ષપાત વિચારોથી પણ માલુમ પડે છે. તેથી તે યાચિક મંડન જેવું થવાથી એકકથી એક ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં વહન કરતી હુઇ ઉપનિષદો પણ યથાર્થ ધર્મના માર્ગને ગ્રહણ કરી શકીયો નથી. **ઊપનિષદોના પછી ઘણા લાંબા કાલે** ખોટાંઇરાદા પૂર્વક કેટલાક વિષયોમાં જુદાઃલખાએલાં-**પુરાણોમાં**, મહાત્મ્યોમાં, અને તંત્રોમાં, તે ધર્મ નદીઓ કાદવ અને કચરાથી દુર્ગંધિત થાય તેમાં શી નવાઇ ?

વળી વિચારવાનું કે–જે જૈન ધર્મ અહિંસા તત્ત્વને વળગી રહીને–દુનિયામાં ચાલતા વેદોની હિંસક શ્રુતિઓની સાથે મુલથીજ અથડાતો આવ્યો છે અને જેમનું વર્તન–સર્વજ્ઞ દેવના નિર્મલ પણાથી, તેમજ ગુરૂના નિર્મલ પણાથી, તેમજ તત્વના નિર્મલપણાથી, આજ સુધી દુનિયામાં અખંડિત પણાથી, સુર્યના તેજ જેવુ ચલકી રહ્યું છે, તેમના સાધુઓને તેમજ બૌદ્ધના સાધુઓને યાદ ન કરતાં–કેવલ આજ કાલના રામાનંદી સાધુઓજ કનિષ્ટતાને દૂર કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા તેનો શો અર્થ ?

કેમકે–તે સાધુઓનું મૂલ પણ કાદવ કચરાવાલા ધર્મથીજ ઉત્પન્ન થએલું હોવાથી, કયા શુદ્ધ શાસ્ત્રનો આશ્રય બતાવી ચાલની કનિષ્ટતાને દૂર કરી શકશે ? લેખકનો છેવટનો વિચાર એવો હોય કે હાય બાપનો કુવો એ વિના બીજો કયો માર્ગ ?

સજ્જનો ? આ સમય દુરાગ્રહનો છે ? કહેવુંજ પડશે કે નથી. માટે વિચારવાનું કે–પ્રાચીન કાલથી **જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મ તેમજ વૈદિકધર્મ** સાથે સાથે અથડાતા આવ્યા છે અને તેમના ગ્રંથો પણ છપાઇને બહાર પડતા જાય છે વિશેષતા કયા ધર્મમાં છે તેનો નિર્ણય કરી પોતાના આત્માને ધર્મમા સ્થિર કરવાનો છે. આ ઠેકાણે આટલુંજ કહેવું બસ છે.

જૈનધર્મની શુદ્ધતા માટે પંડિતોના વિચાર જુવો.

હિંદ તત્વ જ્ઞાનનો ઇતિહાસ–પૃ. ૨૨૯ માં લખ્યું છે કે—

" જૈન દર્શનનું 'અનેકાંતવાદ' અને સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ વિચાર શીલ બ્રાહ્મણોને પણ સ્પષ્ટ નહિ થવાથી જૈનોનું શાસ્ત્ર એકાંત નિશ્ચય જણાવનાર નહિ હોવાથી–મત્ત પ્રલાપ જેવું છે, સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. એવું ખોટું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ હરિભદ્રસુરિ નામના જૈન વિચાર કે પક્ષપાત રહિત બુદ્ધિથી બ્રાહ્મણોના દર્શન શાસ્ત્રનાં–ભિન્ન ભિન્ન પ્રમેયો જેવીરીતે ઉકેલ્યાં તેવાજ દૃષ્ટિ બિંદુથી જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનના પ્રમેયો પણ સમજવાની જરૂર છે. ચિરંતન વિચારકોએ કહ્યું છે કે—

> श्रोतव्यः सौगतो धर्मः, कर्तव्यः पुन राहतः ।
> वैदिको व्यवहर्तव्यो, ध्यातव्यः परम. शिव. ॥

બૌદ્ધધર્મ–શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે, જૈનધર્મનું ચારિત્ર્ય સેવવા યોગ્ય છે, વેદધર્મ–વ્યવહારમાં પાલન કરવા યોગ્ય છે. અને પરમ શિવ અથવા પરમેશ્વર ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. "

વિશેષ-જિનમંડન સૂરિકૃત-**કુમારપાલ પ્રબંધ** પત્ર ૪૯ ના પૃષ્ટ પહેલામાં-લખ્યું છે કે-આ ઉપરનો લખેલો **શ્લોક** સરસ્વતી દેવીએ ભોજરાજાની આગલ મુકેલો છે. અને " **પરમ શિવ** " એનો અર્થ એ છે કે-જગતમાં હોવા છતાં-જે જીવોએ કામ, ક્રોધ, મોહાદિક ષટ્રિપુનો સર્વથા નાશ કરી અને સર્વજ્ઞપણું મેલવી છેવટે મુકિતપદ મેલવ્યું હોય તેજ પરમશિવ સંસારના જીવોને ધ્યાન કરવાને યોગ્ય હોય છે. નહી કે કામાદીકના વશમાં પડેલા દેવો.

હિંસક યજ્ઞોથી બગડેલા વેદમતમાં શુદ્ધતા ક્યાંથી આવે ?

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પોતે મહાવીરની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે-

हिंसाद्यऽसत्कर्मपथोपदेशा दऽसर्वविन्मूलतया प्रवृत्तेः
नृशंसदुर्बुद्धिपरिग्रहाच्च ब्रूम स्त्वदऽन्यागम म प्रमाणं १०

ભાવાર્થ—હે ભગવાન્ ? હે વીર ? તારા કથન કરેલા આગમ વિના બીજા વેદાદિ આગમો સત્ય પુરૂષોને સર્વ પ્રકારથી માન્ય થઇ શકે તેમ નથી. કારણ કે તે વેદાદિ આગમોમાં હિંસાદિક અસત્કર્મોના માર્ગનો ઉપદેશ હોવાથી, અને મૂલથી અસર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રવૃત થએલો હોવાથી, અને નિર્દય તથા સ્વાર્થ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોથી ગ્રહણ થએલા હોવાથી અમો તેને અ પ્રમાણ કહીએ છીએ.

हितोपदेशात् सकलज्ञ क्लृप्तेर्मुमुक्षुसत्साधुपरिग्रहाच्च
पूर्वाऽपरार्थेऽप्यऽविरोधसिद्धे स्त्वदागमाएव सतां प्रमाणं ११

ભાવાર્થ--હે જિનેંદ્ર હે વીરપરમાત્મા ? તારાં કથન કરેલાં આગમોમાં સર્વ જીવોના હિતનો ઉપદેશ હોવાથી, તથા સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી બંધારણ થએલાં હોવાથી, તેમજ મોક્ષા ભિલાષી સત્સાધુ પુરૂષોએ ગ્રહણ કરેલા હોવાથી, અને પૂર્વાડ પરનો વિચાર કરતાં વિરોધ રહિત હોવાથી, સત્પુરૂષોને પ્રમાણ રૂપે થએલાં છે. પણ ઉપરના ૧૦ માં કાવ્યમાં કહેલા હેતુવાળાં આગમો પ્રમાણ રૂપે થએલાં નથી. ૧૧

यदार्जवादुक्त मयुक्तमन्यै स्तदऽन्यथाकार मकारि शिष्यैः
न विप्लवोऽयं तव शासनेऽभू दहोअधृष्या तव शासनश्रीः १६

ભાવાર્થ--અન્યમતના સરળપુરૂષોથી મૂળમાં અયુક્તપણે કથન થએલુ પણ તે તેમના શિષ્યોને ગોઠતું ન આવતાં-શ્રુતિઓને ફેરવતા ગયા. સ્મૃતિઓમાં

ઋષિઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન વિચારો ગોઠવતા ગયા. અને પુરાણોની લીલાનું તો કહેવુંજ શું ? હે જીનેદ્ર ! તમારા શાસનમાં એ ઉપદ્રવ થઇ શક્યો નથી. તેનું કારણ એજ છે કે તમારા શાસનની ઠકુરાઇજ અધૃષ્ય છે અર્થાત્ તમારા શાસનમાં કોઇથી પણ આઘુ પાછુ કરી શકાય તેમ છેજ નહી. ॥ ૧૬ ॥

આપણે વૈદિક મતના કથનથી જોઇએ છે તો પણ તેવુજ માલમ પડે છે શ્રુતિઓના ઉત્પાદક ઋષિઓ જંગલમાંના કોઇ જુદા, ત્યારબાદ સંગ્રહના કરનારા પંડિતો જુદા, ઇશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં મુકવાવાળા જુદાજ.

તેવાજ હાલ પુરાણકારોના પણ થએલા છે, કોઇનામાંથી લીધું કાંઇ, તો કોઇનામાંથી લીધું કાંઇ, તેમાં ઉંધું છત્તું કરવાવાળા અનેક, દુનીયાનાની નજર આગળ મુકયા વ્યાસ એક, આવા પ્રકારના વૈદિક મતના લેખોમાંથી સત્ય કેવી રીતે મેળવવું ? તો પછી તેના તત્વોને ગ્રહણ કરવા આતુરતા કયાંથી થવાની છે?

જુવો કે હિંસાના દોષથી દૂષિત વેદો છે, અને ભિન્ન ભિન્ન દિશાને જણાવનારી ઉપનિષદો અને સ્મૃતિઓ પણ છે, અને પુરાણોમાં પોકલનો પાર નથી તો પછી ખરા તત્વનો ખોજ કયા વિષયથી કરી શકાય ? ન જ કરી શકાય તેથીજ પૂર્વના પંડિતો થાકીને કહી ગયા છે કે—

श्रुतयोऽपिभिन्नाः स्मृतयोऽपिभिन्नाः नैकोमुनिर्यस्यवचःप्रमाणं धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पंथाः ॥

જો કદાચ પૂર્વના પંડિતો ને-વેદ, ઉપનિષદ્, સ્મૃતિ કે પુરાણોમાંના એક પણ સ્થલથી સત્ય ધર્મ તત્ત્વનો માર્ગ હાથ લાગ્યો હોત તો આવા નિરાશા ભર્યા ઉદ્ગારો શા માટે તેમને કાઢવા પડતા ? ન જ કાઢવા પડતા. આ તરફ સર્વજ્ઞ પુરૂષોના માર્ગનો આશ્રય લેનાર-તત્ત્વની મગરૂરીના આનંદના ઉછાળામાં આવી એવા ઉદ્ગારો કાઢતા ગયા છે કે—હે સર્વજ્ઞ ? હે ભગવન્ ? તારા શાસનના તત્ત્વની શ્રદ્ધા યુક્ત અમો નરક ને પસંદ કરીશું પણ તારા શાસનના તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી રહિત અમોને સ્વર્ગની પણ ઇછા થતી નથી. એવા અનેક પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ ઉદ્ગારો અમો પ્રસંગે પ્રસંગે જોઇ રહ્યા છીએ તે સર્વજ્ઞ પુરૂષોના સત્ય તત્ત્વોજ તેમની પાસેથી કહાવી રહ્યા છે. એક તરફ વૈરાગ્યમાં આવેલા વૈદિક ધર્મના પંડિતોના વિરસ ભરેલા નિરાશાના ઉદ્ગારો અને બીજી તરફ સર્વજ્ઞના તત્ત્વોની મગરૂરીથી આનંદાતિરેકમાં આવેલા જૈન પંડિતોના ઉદ્ગારો

માં કેટલો અંતર છે ? વળી પણ જુવો આજકાલના અનેક જૈનેતર પંડિતો જૈન તત્ત્વ તરફ નજર ફેકનાર નાં અમૃત મેય ઉદ્ગારો–જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન નામના પુસ્તકથી. તેમજ આ ગ્રંથના અંતમાં જુવો જૈનેતર પંડિતોના લેખો. ત્યારબાદ દુરાગ્રહને દૂર રાખી જૈન તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરીને જુવો એટલે માથુ ધુનાવવું જ પડશે કે વાત કહેલી સત્ય છે.

આ ગ્રંથથા કોઇ વાત ફરીથી જોવામાં આવે તો તેમાં વિચારવાનું કે–કોઇ વાત ગ્રંથની ભિન્નતાથી અને કોઇ વાત વિષયની ભિન્નતાથી બોધ માટે મુકવામાં આવી હશે તેના માટે પંડિતો કહી ગયા છે કે—

× सज्झाय झाण तवोसहेसु उवएसेसु थुयइवयाणेसु ।
संत गुणकित्तणेसु अ न हुंति पुण रुत्तदोसाओ ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—૧ પંડિત પાઠનો સ્વાધ્યાય કરનારા, ૨ ઓંકારાદિક એકજ વસ્તુનું ધ્યાન કરનારા, ૩ પોતાને મન ગમતો તપ કરનારા, ૪ પોતાને અનુકુલ પડતા ઔષધનું સેવન કરનારા, ૫ અનેક ભવ્ય જીવોને સ્મરણમાં દઢ થાય તેવા ઊપદેશ કરનારા, ૬ અમુલ્ય ગુણ રત્નોથી ગુથેલી પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરનારા, ૭ અને સત્ય પુરૂષોના ગુણથી રંજિત થઇ તેમના ગુણનું કીર્ત્તન કરનારા, એકજ વાતનુ વારંવાર સેવન કરતા થકા પણ પુનરૂક્ત દોષના પાત્ર થતા નથી.

વળી બીજે ઠેકાણે સંક્ષેપમા એમ પણ જણાવ્યું છે કે—

वक्ता हर्षे-भयादिभि राक्षितमना स्तथा स्तुवन् निंदन् ।
यत्पद मसकृद् ब्रूयात् तत्पुनरुक्तं न दोषाय ॥ १ ॥

ભાવાથ–વકતા હર્ષથી પરવશ થએલો, કે ભયથી પરવશ થએલો આદિ શબ્દથી સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યમાં જોડાઇ ગએલો, સ્તુતિ કરતો કે નિંદા કરતો વારંવાર બોલતો થકો પુનરૂક્ત દોષવાલો ગણાતો નથી. એમ શિષ્ટજનો કથન કરી ગયા છે. ॥

ઇતિ વેદોની વાતોનો વિચાર કરતાં આ પ્રકરણ ૩૨ મું.

× छाया—स्वाध्याय—ध्यान—तपो—षधेषु उपदेशेषु स्तुतिप्रदानेषु साधुगुण कीर्तनेषु न भवंति पुन रुक्तदोषाः ॥ १ ॥

પ્રકરણ ૩૩ મું.

॥ શંકરદિગ્ વિજયમાંની વિચારણીય બે ચાર વાતો. ॥

ઇ. સ. સાતમા આઠમા સૈકાથી–કુમારિલ્લ ભટ્ટ, શંકરાચાર્ય આદિ વૈદિકમતમાં જે પંડિતો થયા છે તેઓ બેશક મોટા પંડિતો હતા પરંતુ તેઓ ન્યાય નીતિનો સત્ય માર્ગ છોડી મોગલાઇ વિચારના થયા તે ખેદ પામવા જેવું થયું છે. તેઓને ભગવાન ઠરાવવા માધવાચાર્યે સર્ગ ૧૬ નો " શંકરદિગ્વિજય" નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે તેમાં સભ્યતાનો કે સત્યતાનો વિવેક જલવાએલો નથી. વળી બીજો આનંદગિરિ પંડિતે પણ તેવો ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમાં પણ સભ્યતા કે સત્યતા જલવાઇલી નજરે પડતી નથી. વળી હાલમાં " આદ્યશંકરાચાર્ય યાને જગદ્ગુરૂ જીવન કથા."

માધવગ્રંથાનું સારથી કિરણ ૧૬ રૂપે થોડુ ઘણું લખી સંવત્ ૧૯૮૬ માં પુરૂષોતમરાય ગવાડ કરે બહાર પડાવ્યો છે પરંતુ આવા પ્રકાશના સમયમાં પ્રમાણ વિનાના તેવા ગ્રંથો વારંવાર બહાર પડાવી આપણા સમયનો અને ધનનો દુરૂપયોગ ન થવો જોઇએ.

એવા પ્રકારના ગ્રંથો જે જે લખાયા છે તે–દુનીયાને તત્ત્વ આપવાને માટે, કે શાંતિ આપવાને માટે લખાએલા નથી, પણ સત્યતા રહિત પ્રમાણ વિનાના કેવલ આપસ આપસમાં વૈમનસ્યજ વધારવાને માટે લખાએલા છે.

તેના નમુના દાખલ બે ચાર વાતો સત્યા સત્યનો વિચાર કરવા લખી બતાવું છું, તેના અનુંસારે બીજી વાતો વાચકને સ્વતઃ વિચારવાની ભળામણ કરી દઉં છું.

સર્ગ ૧ લો શ્લોક ૯૮ માંનો ટુંક સાર અને નીચે તેનો વિચાર–

(૧) " બ્રહ્માદિક દેવોએ કૈલાસમાં જઇને શંકર દેવને કહ્યું કે–વિષ્ણુએ બૌધ શાસ્ત્ર રચ્યાં. તેનો ફેલાવો થતાં વેદાદિકને હાનિ પહોચી, તેઓ કહે છે ઢોંગ છે, આ જીવિકા માટે છે, એમ કહીને નિંદા કરે છે.

શંકરદેવે કહ્યું હું મનુષ્ય દેહ ધરીને શંકર નામે પ્રગટ થઇશ, વિષ્ણુ અને શેષને–વેદની ઉપાસના કાંડનો ઉદ્ધાર કરવા મેંજ આજ્ઞા કરી હતી, પણ

હવે જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર હું કરીશ. તમો સુગતોને જીતી વેદ ધર્મ ની મર્યાદા સ્થાપન કરો. તમને સહાય થવા–બ્રહ્મા મંડન નામે, ઇંદ્ર સુધન્વાનામે, અને કાર્તિકેય–ભટ્ટપાદ નામે, અવતરસે. તે પ્રમાણે બધી ગોઠવણુ થંઇ ગઇ પણ સુધન્વા ભટ્ટપાદની વાટ જોતા સુગતોમાં ભળ્યા. ભટ્ટપાદ કર્મકાંડનો ઉદ્ધાર કરીને દિગ્વિજય કરતા સુધન્વાની નગરીમાં આવ્યા. રાજાએ સુવર્ણ આસન આપી સત્કાર કર્યો, સુગતો પણ બેઠા પણ વાદમાં બૌધો હાર્યા ઉપદેશ આપતાં રાજાએ કહ્યું વધારે વિદ્વાન જીતે એમાં શું ? પર્વત પરથી પડતાં જેનો નાશ ન થાય તે સાચો, એ વાત કબૂલ રાખી ભટ્ટપાદે કહ્યું કે–"વેદો પ્રમાણ ભૂત હોય તો મને આંચ આવશો નહી." એમ વેદોનું સ્મરણ કરી પર્વત ઉપરથી પડતાં તાજામાજા નીચે આવ્યા × બૌધોએ કહ્યું એ નિર્ણય સાચો નથી. ક્રોધાયમાન રાજાએ કહ્યું કે–હું એક પ્રશ્ન કરૂં છું ખોટા પડશો તો યંત્રમાં ઘાલી નાશ કરાવીશ, એમ કહી મોઢું બંધ કરેલો ઘડો મંગાવ્યો. આમાં શું છે ? ઉત્તર બન્નેની પાસે માગ્યો. બૌધોએ એક દિવસની રજા માગી, બીજે દિવસે બ્રાહ્મણો આવ્યા, સુગતોને બોલાવ્યા, મંત્રવાદી ક્ષપણકથી જાણી બૌધોએ "ઘડામાં કાલો સર્પ બતાવ્યો" આ વાત સાચી જાણી રાજા મૂર્છાવત્ થઇ પૃથ્વી પર પડયો. કારણુ કે–વેદ ધમનો પરાજય અને ભટ્ટપાદનો નાશ મારા હાથે થશે ? ભટ્ટપાદે રાજાને ધીરજ આપી સૂર્યની ઉપાસનાથી શેષ શાયી વિષ્ણુ બતાવ્યા. ત્યાં એકઠા થએલા સંખ્યા બંધ બૌધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવ્યો. અને સેવકોને આદેશ કર્યો કે–દક્ષિણમાં સેતુ બંધ રામેશ્વર સુધી, ઉત્તરમા–હિમાલય સુધી, બૌધોનો નાશ કરો. ત્યારબાદ ભટ્ટપાદના કર્મ કાંડની પ્રવૃત્તિ થઇ. અને જ્ઞાન કાંડની પ્રવૃત્તિના માટે શંકર દેવે ઇછા કરી. ॥ ઇતિ.

આ ઉપોદ્ઘાતના સર્ગ ૧ લામાં ટુંક વિચારવાનું કે--

આ ગ્રંથ અલંકારાદિકથી કાવ્યના ગુણવાલો છે. અને ન્યાય શાસ્ત્રને સોભાવનારો પણ છે. પરંતુ તેમાં કેટલાક કલ્પિત વિચારો ગોઠવતાં તેમના ખ્યાલમાં કેમ નહી આવ્યા હોય ? તે આશ્ચર્યની સાથે ખેદ પામવા જેવું છે.

(૧) "આ સર્ગ પહેલામાં તેમને જણાવ્યું છે કે–બ્રહ્માદિક દેવોએ મહાદેવને ફરીયાદિ કરી કે–વિષ્ણુએ બૌધ્ધોનાં શાસ્ર રચીને વેદાદિકને હાની પહોચાવી."

× શંકર જીવન કથાની ટીપમા–જણાવ્યું છે કે–વેદો પ્રમાણ ભૂત હોય તો એમ સંદિગ્ધ બોલતા એક આંખ ફુટી હતી.

આમાં વિચાર થાય છે કે—આ વાત સત્ય હશે કે સર્વથા અસત્ય? યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી ભક્તોના ઉદ્ધારક એવા અનાદિકાલના વિષ્ણુ ભગવાને બૌધ્ધોનાં શસ્ત્ર ખોટા રચ્યાં હશે? તેમના કાર્યમાં બ્રહ્માદિક દેવોથી હાથ ઘાલી શકાય? વેદાદિકને હાનિ પહોંચતાં બૌદ્ધ શાસ્ત્રોને ગુમ કરવાની શક્તિ શું તેમનામાં ન હતી?

યુગ યુગમાં ભક્તોની રક્ષા કરવાળા વિષ્ણુ ભગવાનના કાર્યમાં પૂર્વે કોઇ કાલમાં બ્રહ્માદિક દેવો પડેલા જણાતા નથી તો પછી આ કલિ કાલમાં શા માટે પડયા? આવા તદ્દન કલ્પિત વિચારો મોટા મોટા પંડિતોને લખવા છાજે?

" વેદો પ્રમાણ ભૂત હોય તો મને આંચ આવશે નહી "

સોગન ખાઇ સત્ય મનાવવા જેવા વેદોને આજ કાલના પાશ્ચિમાત્ય પંડિતોએ બાલખ્યાલ જેવામાં શાથી ગણી કાઢયા?

સુખબંધ ઘડામાં બૌધ્ધોનો બતાવેલો ' સર્પ ' સાચો હતો, છતાં રાજાને મૂર્છા, પક્ષપાતની નહી તો પછી શાની?

ત્યાં ભેગા થએલા સંખ્યાબંધ બૌધ્ધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવી બીજા રહેલા દૂર દૂરના બૌધોનો નાશ કરાવ્યો, તે પંડિતપણાથી કે કેવલ જંગલીપણાથી?

ભટ્ટપાદે જૈનોનો અને બૌધ્ધોનો નાશ કરાવી વેદના–કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિ કરાવી, તે શું યોગ્ય સત્ય સ્વરૂપની હતી? જો યોગ્ય સત્ય સ્વરૂપની હતી તો પછી તેને દબાવી દઇને જ્ઞાનકાંડના ઉદ્ધારની ઇચ્છા શંકર દેવે શા માટે કરી? આ બધા ઉપરના લેખમાં સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે તેનો વિચાર કરવાની ભળામણ કરૂં છું. વેદ એટલે જ્ઞાનીઓનો પંથ ગણાય-ભટ્ટપાદાદિક આ બધા તેના પ્રવર્તકો જ્ઞાન પંથના હતા કે ધોકકા પંથના? મોટા પંડિતોને વધારે શું લખું.

સર્ગ ૨ જો શ્લોક ૯૩ નો–શંકરનો જન્મ—

વૃષાદ્રિપર મહેશ્વર સ્વયંભૂલિંગ રૂપે પ્રગટ થયા, રાજશેખર રાજાએ દેવલ બનાવ્યું, ત્યાં બક્ષીસવાળા ગામનાં વિદ્યાધિરાજ પંડિતને ત્યાં શ્રી શંકરદેવ—

પુત્ર પણે **શિવ ગુરૂ** નામથી ઉત્પન્ન થયા. યોગ્ય વયે લગ્ન થયા પછી, પુત્રના માટે શિવનુ આરાધન કર્યું. સ્વપ્નમાં શિવે જણાવ્યું કે–લાંબા આયુષ્યવાળો અજ્ઞ જોઇએ છે કે–સ્વલ્પાયુષ્યવાળો સર્વજ્ઞ ? તેમને સર્વજ્ઞની માગણી કરી એટલે મહાદેવ પોતે અંશાત્મરૂપ શાકે ૬૧૦ માં પુત્ર પણે આવી ને ઉત્પન્ન થયા અને શંકર નામ પાડયું.

આમાં શું સત્ય અને તે કેટલું તે વિચારવાનું—

મહેશ્વરને લિંગ એક માનવું કે બે માનવાં ? એકજ માનીએ તો જુદું એકલું તેમના અંશથી છુટું પડી કેવા સ્વરૂથી પ્રગટ થયું ?

બીજી વાત એ છે કે–ફરીથી તેજ સમયમાં ભગવાન પોતે સાક્ષાત્ શિવ ગુરૂ નામે જન્મ્યા છે. શંકર સ્વરૂપના શિવ ગુરૂએ પુત્રના માટે શંકરનું આરાધન કરી શંકર સ્વરૂપનો પુત્ર શંકર નામે મેળવ્યો. સત્યના ગવેષક પંડિતોને શંકર કોણ હતા તેનું નામ નીશાણ જડતું નથી. આમાં સત્ય શું ?

સર્ગ. ૩ જો–શ્લોક ૮૩ નો સહાય્યભૂત દેવોના અવતાર—

૧ વિષ્ણુ–પદ્મપાદ, ૨ પવન–હસ્તામલક, ૩ વાયુદેવ–તોટકાચાર્ય ૪ નંદીકેશ્વર–ઉદંક, ૫ બ્રહ્મા–મંડનમિશ્ર, ૬ બૃહસ્પતિ–આનંદગીરિ, ૭ અરૂણદેવ સનંદન, ૮ વરૂણ દેવ–ચિત્સુખ ૯ બીજા દેવતાઓએ પણ સેવા માટે બ્રાહ્મણોના અવતાર ધારણ કર્યા.

બ્રહ્માની સ્ત્રી જે સરસ્વતી હતાં તે પણ મંડન મિશ્રની સ્ત્રી થવા નીકલી ભૂતલપર આવીને જન્મ્યાં.

આ ત્રિજા સર્ગમાં વિચારવાનું કે—

કાવ્યાદિક વિશેષ જોવાની ઇચ્છા હોય તેમને તો ત્રિજો સર્ગજ વાંચવાની ભલામણ કરૂ છું.

૧ પણ શંકરના સમયમાં અવતાર લેવા આવેલા–આ બધા દેવોમાં " બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ મહાન્ દેવો છે કેમકે–સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારેવેદોનો પ્રકાશ કરવાવાળા તે બ્રહ્મા છે.

(૨) વખતો વખત અવતાર ધારણ કરી ભક્તોનું દુઃખ દૂર કરવા આ દુનીયામાં ઉતરી પડનાર–મહાન્ ગ્રંથ ગીતાથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા વિષ્ણુ છે.

(૩) ઋષિપત્નીઓની લજ્જા લુંટતા ઋષિઓના શાપથી લિંગ તુટી પાતાલમાં પેસતાં તેની પાછલ ગયા તે મહાદેવ છે.

પરંતુ આ ત્રણે મહાન દેવોનું સ્વરૂપ પુરાણોનાં ઘણા વિચિત્ર પ્રકારનું લખાયેલું થોડું થોડું લખીને બતાવું તો કાંઇક વિશેષ બોધના માટે થશે આ શ્રમ નિષ્ફલ નહી જાય.

સર્ગ ૧ લા માં—શંકર દેવે–દેવતાઓને કહ્યું હતું કે–તુમ્હો ને છતી વેદ ધર્મની મર્યાદા સ્થાપો, સાહાય્ય માટે–મંડન, યુધન્ના અને ભટ્ટપાદના સ્વરૂપે બ્રહ્મા, ઇંદ્ર અને કાર્ત્તિકેય આ ત્રણ દેવોને મોકલ્યા હતા. બાકીના પણ બીજા દેવો દુનીયામાં ઉતરી પડેલા આ નિજ સર્ગમાં બતાવેલા છે. થોડા ઘણા સ્વર્ગની રક્ષા માટે રહ્યા હોય તો તે જુદી વાત છે. પણ પ્રથમ ત્રણ મોટા દેવોની સ્થિતિ થોડી ઘણી તપાસ્યા પછી બીજાઓને તપાસી શું ?

પ્રથમ બ્રહ્મલોકમાં સરસ્વતીની સાથે અનાદિકાલથી વાસ કરીને રહેલા બ્રહ્માના સંબંધવાળા પુરાણોના લેખો ટુંકમાં વિચારી જોઇએ–ઇ. સ. ૭૧૮ ના ત્રૈકામાં બ્રહ્મા મંડન રૂપે આવેલા છે પરંતુ

(૧) ભાગવત–સ્કંધ ૩, અધ્યાય ૩૭ માં—

બ્રહ્માને–રીંછ, અને હરણનું મોહથી રૂપ ધરીને તેનું રૂપ ધરીને ભાગેલી પુત્રીની પાછલ ભાગતા બતાવ્યા છે તે કયા કાલના ?

(૨) મત્સ્ય પુ. અ. ૩ માં–બ્રહ્માને શતરૂપા સાથે દેવતાઓનાં સો, સો, વર્ષો ક્રીડા કરતા બતાવ્યા છે તે શું સરસ્વતી છોડીને આવ્યા હશે ? આ વાત કયા કાલની હશે ?

(૩) પદ્મપુ. સૃષ્ટિખંડ અ. ૧૭ માં–બ્રહ્માએ બીજી સ્ત્રી કરી પણ પહેલીને મનાવતા શાપના વશથયા. આ અસંતોષ કયાકાલે ?

(૪) વિષ્ણુ પુ૦માં–મેરૂ પર્વત જેટલા અંડમાં બ્રહ્મા એક હજાર વર્ષ બધા જગતને લઇને રહ્યા પછી બહાર આવ્યા. આ વાત કઇ સૃષ્ટિના સંબંધે બનેલી ? (હિંદુ૦દેવો પૃ. ૧૨૭)

(૫) વરાહપુ. મથાચકના અ. ૧૨૫ માં–પ્રજાપતિને અને મહાદેવ ઉત્પન્ન કરનાર વિષ્ણુ બતાવ્યા છે. તો આદિના વિષ્ણુ કે બ્રહ્મા ?

(૬) શિવપુ૦વિદ્યેશ્વરસં૦અ ૬ માં–સુતેલા કૃષ્ણને જગાડીને હું તારો નાથ છુ કહી બ્રહ્માએ સેવા માગી વિષ્ણુએ કહ્યું હુ તારો નાથ, એમ હુ અને તું કરતાં મોટી લડાઇ જામી દેવતાઓ પણ ભયભીતથયા.

(૭) શિવપુ૦જ્ઞાનસં. અ. ૧૬થી ૧૯ માં—

શિવના લગ્નમાં પાર્વતીનું રૂપ દેખતાં બ્રહ્માનું વીર્ય નીકલી પડયું અસંખ્ય છોકરાઓ ઉત્પન્ન થઇ ગયા, ત્યારે પેલી બે ત્રણ સ્ત્રીઓથી કેટલાં છોકરાં થયાં હશે? તે કાંઇ જાણવામાં આવ્યું નથી ? દ્વાપરયુગના શિવ છે તેમના લગ્નમાં બ્રહ્મા કયાંથી આવ્યા ?

(૮) સ્કંદપુ. ખં. ૩, અ. ૪૦ માં—

પુત્રીની સાથે રમવાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માને દેવોએ અને બ્રહ્મણોએ ખૂબ નિંદ્યા. શિવે વ્યાધરૂપ ધરીને વીંધી નાખ્યા. તેથી મૃગનક્ષત્ર રૂપે થયા. શિવ આદ્રાનક્ષત્ર થઇ પાછલ પડયા છે આજે પણ તેવા સ્વરૂપનાજ છે. મંડન થવા કયાંથી આવ્યા હશે ?

(૯) મહાભારતાદિ પુરાણોમા પાંચમુખના બ્રહ્મા–

(હિંદુ૦દેવો પૃ. ૧૨૮થી)

" મનુષ્યરૂપ ધરતા બ્રહ્મામાંથી– 'શતરૂપા, પેદાથઇ. મોહથી જોવા લાગ્યા. હાલી શકતા ન હતા, તે દૂરખસી દિશાઓ બદલતી. તેથી ચાર મુખ કરવા પડયાં. મૂલની સાથે પાંચ થયાં. એક કપાયું તે નીચે પ્રમાણે–ત્રણ દેવોમાં મોટા નાનાની તકરારમાં શિવનાક્રોધમાના ભૈરવે પાંચમું કાપીનાખ્યું.

ચાર મુખથી ચાર વેદો નીકલ્યા પણ બતાવ્યા.

(૧૦) સ્કંદપુ. ખં. ૬, અ. ૧૭૯ થી ૧૯૪ સુધી શ્લોક ૯૦૦ માં યજ્ઞ કરતા બ્રહ્મા—

કલિકાલમાં પુષ્કર તીર્થમાં બ્રહ્માએ યજ્ઞ કરવા માંડયો. વિઘ્ન કરતા ત્યાંના બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી, મર્યાદા કરી આપી, ત્યારે બ્રહ્માને રજા મળી. સાવિત્રીને આવતાં વિલંબ થતાં ગોપ કન્યા મંગાવી લગ્ન કરી કામ ચલાવ્યું. તે યજ્ઞ વખતે ઘણા ઘણા ઉત્પાતો થયા. સાવિત્રીએ પણ બ્રમ્હાદિકોને શાપો આપ્યા. વળી નદી રૂપ થવાના પણ શાપો આપ્યા.

વિચારવાનું કે–સૃષ્ટિની આદિમાં વેદોના પ્રકાશક અનાદિકાલના બ્રહ્માએ કલિકાલમાં પ્રગટ થઇ આ બધું દુઃખ શું મેળવવાને વેઠયું ? બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરવો પડયો, આ બેમાં સત્યવાણું કોણ ? અને આમાં સત્ય શું ?

(૬૬) સ્કંદપુ૦ ખં. ૬ અરૂણોદય અ. ૮ થી ૧૫ .

કલ્પના આરંભમાં મહાદેવજીએ ડાબા જમણા અંગથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ પેદા કર્યા, પછી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ.

વિચારવાનું કે–ચારો વેદોમાં તો સૃષ્ટિની આદિ કરનાર અને સૃષ્ટિનો અંત લાવનાર બ્રહ્મા લખાયા છે. તો પછી સૃષ્ટિની આદિ કરનાર આ મહાદેવજી કયા નવીન વેદથી પ્રગટ થયા હશે ? આ સંપૂર્ણ વૈદિક મતનો અભ્યાસ કરી જોતાં વિચાર થાય છે કે આ વૈદિકમત કેવા કેવા સત્પુરૂષોના હૃદયમાંથી કેવા કેવા પ્રકારના સત્ય તત્ત્વરૂપ અમૃતના ઝરાઓ છુટતા રહ્યા છે તે આપસ આપસના લેખોના મેળથી વિચાર કરવાની ભળામણ કરૂં છું. હું કયાં સુધી લખી લખીને બતાવવાનો છું ? આ સિવાય પણ ઘણા વિચિત્ર પ્રકારના લેખો બ્રહ્માના સંબંધે લખાયલા છે તેનો અને સાથે દિગ્વિજયના લેખનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

મોટા મોટા પંડિતો થઇ ઉંધા પાટા બંધવવાના પ્રયત્નવાળા દેખાતા હોય ત્યાં ભોલી અજ્ઞાન પ્રજા સત્ય તત્ત્વ મેળવવાને ભાગ્યશાળી કયાંથી બને ? જગો જગોપર આવી સ્થિતિ થઇ રહેલી જોતાં ઘણો ખેદ થાય છે પણ કહેવું કોણે ?

બ્રહ્મારૂપે મંડનમિશ્ર સત્ય હતા કે અસત્ય હતા, તેટલો વિચાર આ લેખમાંથી કરવાનો. હવે વિષ્ણુ રૂપ પદ્મપાદને તપાસીએ.

(આ બ્રહ્માનો સંબંધ જુવો–તત્ત્વત્રયી પૃ. ૧૭૨ થી ૧૯૮ સુધી)

હવે પદ્મપાદ વિષ્ણુનો ટુંકમાં વિચાર કરીને જોઇએ—

વિષ્ણુ–પદ્મપાદ રૂપે જન્મ્યા તે તો પુરાણોમાં વિચિત્ર પ્રકારના લખાયા છે તે હશે કે બીજા ? તેતો મને સત્ય રૂપના નથી જણાયા તેથી બીજાઓને ખાત્રી થવા થોડુક લખીને બતાવું છું—

(૧) ભાગવતે–નાભિ રાજાના યજ્ઞમાં વિષ્ણુ પધાર્યા, પુત્ર થવાનું કબુલ્યું. ઋષભદેવ પણે જન્મ્યા. પણ ત્યાંથી આર્હતનો નાસ્તિક ધર્મ પ્રગટયો આ લેખક સત્યવાદી કેટલા હશે ? (તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૧૧૫ થી ૧૨૬ સુધી)

(૨) સ્કંદપુ. ખં. ૩ અ. ૧૪-૧૫--

દેવોના યજ્ઞ વખતે વિષ્ણુ બાણુ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠેલા, જાગૃત કરવા ઉધેઇઓથી ધનુષ દોરી કપાવતાં માથુ કપાઇને ઉડી ગયું. વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથુ બેસતું કરીને આપ્યું. ત્યાંથી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. માથુ ગયું. પણ સદાના માટે જીવતા મનાયા ?

(જુવો તત્વત્રયી. પૃ. ૧૯૯ થી ૨૦૪ સુધી)

(૩) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૨ થી—

દેવ દાનવોની મોટી લડાઇમાં **વિષ્ણુના** સમક્ષ **તારકાસુરે** કરોડો દેવતાઓને માર્યા. એટલુજ નહી વિષ્ણુ પોતે પણ તે વાઘના સપાટામાં પશુરૂપ થઇ ફસાયા.

સ્કંદપુ. ખં. ૧ અ. ૧૫ થી ૧૮ માં--

તારકાસુરે લડાઇમાં દેવતાઓનો નાશ કરવા માંડયો, વિષ્ણુએ દેવોને નાશી જવાનું કહ્યું. પણ કાંઇ કરી શકયા નહીં. ત્રાસેલા દેવોએ સરના સ્તંભમાંના તરતના કાર્તિકેયથી જય મેળવ્યો.

૨ તુલસીરામાયણ બાલકાંડમાં

શિવના ધ્યાન વખતે મહાબલિષ્ટ **તારકાસુર** ઉત્પન્ન થયો, નાશ થતા દેવો બ્રમ્હા પાસે ગયા. બ્રમ્હાએ શિવ પાર્વતીથી ઉત્પન્ન છ મોઢાના કાર્ત્તિકેયથી જય જોયો.

ટુંક વિચરવાનુ કે-બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવો-આ તુછમાત્ર એક અસુરના આગળ રાંક જેવા મોટી મોટી સત્તાવાળા સાચા છે ?

(જુવો આ બધો વિચાર તત્વત્રયી. પૃ. ૨૦૪ થી ૨૨૧ માં)

(૪) બ્રમ્હાંડપુ. ની એકાદશીની કથામાંના વિષ્ણુ--

શ્રી કૃષ્ણે મુર દૈત્ય સાથે-દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું, છેવટે જીવ લઇને નાઠા, અને એકજ દરવાજા વાળી ૧૨ ગાઉની ગુફામાં જઇને સુતા. આ બધી કથા ઉંધી છત્તી કયાંથી લાવીને ગોઠવાઇ ? (જુવો તત્વત્રયી. પૃ. ૨૧૧ થી ૨૧૫)

(૫) માર્કંડેયપુ. અ. ૭૮ માંના-મધુ અને કૈટભ.

આ બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇ-નાભિ કમલમાં ભરાઇ રહેલા બ્રમ્હાને મારવા દોડયા. જાગીને ઉઠેલા શ્રી કૃષ્ણે પાંચ હજાર વર્ષ સુધી

બાહુ યુદ્ધ કર્યું પણ છેવટે નાશી છુટયા. બંન્ને દેવોમાંનો સત્તાવાળો કયો દેવ? વાત કયાંથી ગોઠવાઇ ?

વાયુ પુ. અ. ૨૪-૨૫ માં-બ્રમ્હાજીએ-મહાદેવજી પાસે પુત્રની માગણી કરી છે. અચાનક ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભથી ભયભીત થઇ બ્રમ્હા વિષ્ણુના શરણે ગયા.

વિચારવાનું કે-સૃષ્ટિની આદિમાં વેદોના પ્રકાશક, જગતૂના કર્તા, ચારો વેદથી પ્રસિદ્ધ, તે બ્રમ્હા શિવથી પુત્ર માગનાર, અને બે દૈત્યોના ભયથી વિષ્ણુ શરણે, આ બધી વાતો કયાંથી ? (જુવો તત્વત્રયી. પૃ. ૨૧૯ થી ૨૨૩)

(૬) મત્સ્યપુ અ ૧૫૧-શુંભ અને નમિ એ બે દૈત્યોના મારથી ગરૂડ અને વિષ્ણુ બન્ને યુદ્ધમાંથી ભાગ્યા.

વિચારવાનું કે-બે દૈત્યો માત્રથી નાશ ભાગ કરનાર વિષ્ણુ ભગવાનને ગીતામાં યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષક, પુરાણોમાં મોટી મોટી સત્તાવાળા, થાંભલામાંથી નૃસિંહ રૂપે નીકળી પ્રલ્હાદના પક્ષ કારક, જે વિષ્ણુ બતાવ્યા છે તે વાસુદેવજ છે દેવો નથી. પાંચમા પુરૂષસિંહ વાસુદેવનેજ નૃસિંહ કલ્પ્યા છે થાંભલામાંથી બીજા નથી નીકળ્યા. (જુવો તત્વત્રયી. પૃ. ૨૨૪ થી ૨૨૬)

વિષ્ણુ-પદ્મપાદ છે કે કેવલ કલ્પિત ? એટલુંજ બતાવવા ઉપર પાંચ વિષ્ણુનાં ઉદાહરણાં મૂકયાં છે. બાકી નવે વિષ્ણુ પ્રતિ વિષ્ણુનો સંબંધ જોવો હોય તેમને અમારો સંપૂર્ણ ગ્રંથજ જોવો એટલે બધીએ ખાત્રી થશે.

મહાદેવ તે શંકર સ્વામી તેમનો વિચાર—

પહેલા સ્વર્ગમાં જણાવ્યું હતુ કે બ્રહ્માદિ મહાદેવ પાસે ગયા. મહાદેવે શંકર રૂપે પ્રગટ થવાનું કહી વિદાય કર્યા હતા. પુરાણોમાં લખાયલા શંકરદેવ સત્ય સ્વરૂપના હોય તો આ દિગ્વિજય કરનારા શંકર સ્વામી સત્ય રૂપના મનાય, નહી તો કેવલ કલ્પનાનાજ કુસુમો વિખરેલાં છે.

જૈન પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ પૃ. ૩૯૮ થી ૪૦૭ સુધીમાં જુવો ? અને તેની સાથે વૈદિકોનૂ પણ મૂલ બતાવ્યું છે.

હવે પુરાણોમાં મહાદેવનું સ્વરૂપ પથરેલ વિશેષ છે તે જુવો—

(૧) સ્કંદ પુ. ખં ૧ અ. ૧૩ મો—

" શિવ અને શક્તિમયજ આ બધું જગત્ બતાવી, જણાવ્યું છે કે લિંગ અને ભગ, આ વિનાનું જગત્ કયું છે ?

આ લેખકનો વિચાર શું પશુ પંખી આદિને–મહાદેવ મનાવવા રૂપનો હશે ?

(૨) પદ્મ પુ૦ પહેલો સૃષ્ટિ ખંડ અ. ૩ માં

" બ્રહ્માના ક્રોધથી અર્ધાંગના સહિત રૂદ્ર ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે. આ લેખ જોતાં તેમના બાપ કોણ?, આવાજ કારણથી પંડિતોને ઇતિહાસ વ્યક્તિ નથી લાગતી.

(૩) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ અ. ૬ માં–લિંગ શાથી પૂજાયુ ?—

" નગ્નપણે શંકર ભિક્ષાના માટે ગયા. ઋષિ પત્નીઓ મોહથી તેમની પાછળ ચાલીઓ. ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટીને ત્રણલોકમાં પસર્યું. બ્રમ્હદિકોએ પૂજ્યુ તેથી પૂજાયુ.

સ્કંદમાં–લિંગ–ભગરૂપનું, જગત મનાયું, અર્ધાંગના સહિત બ્રમ્હાના ક્રોધથી ઉત્પન્ન, પદ્મમાંથી મલ્યું. ઋષિઓના શાપથી લિંગ કયા કાલમાં ત્રુટી પડયું, અને અનાદિ કાલના બ્રમ્હાએ કયા ઠેકાણે પૂજ્યુ ? આ વાત કયા ઠેકાણેથી સત્ય વીચારવી ?

(૪) સ્કંદ પુ. ખં. ૬ અ. ૧ માં—તેજ ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી ધરતી ભેદીને પાતાલમાં પેઠું તેની પાછળ શંકર ગયા. ત્રણ લોકમાં ખલભલાટ. બ્રહ્માદિક દેવો પૂજવાનું કબૂલીને મનાવીને લાવ્યા ત્યારે શાંતિ થઇ.

શિવ પાર્વતીના સંબંધના પુરાણોમાં લખાએલા લેખો જોતાં કેવલ કલ્પનાઓજ કરેલી નજરે પડે છે, તો પછી શંકરદેવ અવતાર લઇ શંકર સ્વામી પણે દૂનીયામાં ઉતરી પડેલા કયા ઠેકાણેથી સિદ્ધ થવાના છે ?

આ બધા મોટા મોટા પંડિતો થઇ, સત્ય વસ્તુને બાજૂપર રાખી, પોતાની મરજી પ્રમાણે નીતિ રીતિથી રહિત, મોટા મોટા લેખો લખે તો પછી–અજ્ઞાન પ્રજાને શુદ્ધ સત્ય માર્ગ કયાંથી મળે ? જેઓ દૂનીયાના એસ આરામની લાલસા વાળા કેવલ સ્વાર્થી પંડિતો હોય તેતો દૂનીયાને ઉંધે માર્ગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરે પરંતુ જેઓ મોક્ષનો માર્ગ બતાવવાનો દાવો કરતા હોય તેમને આવી જુઠી

ધમાલ શા હેતુથી કરતા માનવા ? જો તેવા સત્પુરૂષોના હાથથી આવી અયોગ્ય ધમાલ થતી હોય તો પાણીમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થવા જેવું અત્યાશ્ચર્યની સાથે સંપૂર્ણ ખેદ પામવા જેવુંજ મનાય ?

(તત્વત્રયી૦ પૃ. ૩૯૮ થી ૪૪૯ પ્રકરણ ૪૨ મું જોવું)

સર્ગ ૩ માં વિશેષ વિચારવાનું કે–બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો પુરાણોથી અવતાર ધારણ કરવાનું શિખ્યા છે, બાકી ચારો વેદો જોતાં એક પણ દેવ અવતાર ધારણ કરતો નજરે પડતો નથી. ઇ. સ. ના સાતમા આઠમા સૈકામાં–બ્રમ્હા–મંડન મિશ્ર નામે, વિષ્ણુ–પદ્મપાદ નામે અને શંકર દેવ–શંકર નામે, જૈન બૌદ્ધના તત્વો પ્રગટ થયા પછી, વેદોના તત્ત્વ નિર્બલ પડી ગએલા જાણી વેદોનો પક્ષ મજબૂત કરવા તે ત્રણે દેવો, ફરીથી અવતાર ધારણ કરી, જે વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા ઇંદ્રાદિક બીજા દેવો હતા તેમને પણ પોતાની સાથમાં લેતા આવ્યા. અને તેઓ પણ અગ્નિધારા પોતાને મલતું હવ્ય કવ્ય બંધ પડેલુ જાણી, તેની આશાએ અવતાર લઇ ઉતરી પડયા પણ ખરા પણ શંકર સ્વામીના જ્ઞાન કાંડનો ઉદ્ધાર થતાં જોઇએ તેટલી સફલતા મેલવી શકયા નથી. માટે આ અવતાર વાદ કેટલા દરજાથી સત્યપણે લખાયો છે તેટલો વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ ત્રિજા સર્ગના વિષયને અહીંજ સમાપ્ત કરૂં છું.

સર્ગ ૪ લોક ૧૧૦ નો–શંકરનું બાલચરિત્ર.

શંકર ત્રિજે વર્ષે—કાવ્ય કોશાદિકનું જ્ઞાન કરતા હતા, તેવામાં તેમના પિતાનું મૃત્યુ થયું. અધ્યયન કરતા મિત્રોની સાથે ભિક્ષા ગયા. ગરીબ બ્રામ્હણ ને ઘેર જઇ ચઢયા. બ્રાહ્મણીએ અશક્તિ જણાવી ઘરમાંથી એક આમલુ લાવીને આપ્યું. તેનું દલિદ્ર દૂર કરવા શંકરે ધ્યાન ધરી લક્ષ્મી પ્રગટ કર્યાં. લક્ષ્મીએ કહ્યું તેનુ પુણ્ય નથી. તો પણ સોનાના આમલાંથી તે બ્રામ્હણીનું ઘર ભરાવી દીધું.

વિચારવાનૃ કે—શંકર ને લક્ષ્મી હાજર થયાં છતાં એકલી બ્રામ્હણીનુંજ દલિદ્ર દૂર કર્યું સાથે બીજા દલિદ્રોનાં દલિદ્ર દૂર કરવાની બુદ્ધિ રાખતા તો શું તેમની કીર્તિમાં વધારો ન થતો ? સાક્ષાત્ લક્ષ્મી હાજર કર્યાં હતાં તો પછી ગરીબોના તરફ ઉદારતા કેમ નહી વાપરી ? આ વાતમાં કેવી સત્યતા હશે ? આવો પ્રકાર તેમના પુણ્યના સંયોગથી બન્યો એટલું લખાયું હોત તો આમાં વિચાર કરવાની કાંઇ જરૂર પણ ન પડતી.

સર્ગ ૫ મો. શ્લોક ૧૭૨ નો. શંકરથી બનેલી ચમત્કારી વાતો—

(૧) શાસ્ત્રો ભણ્યા પછી સાતમે વર્ષે ઘેર આવ્યા નદીથી ઘેર આવતાં માતાના પગ બળવા લાગ્યા. શંકરે નદીની સ્તુતિ કરી ઘરના આગણે વહેતી કરી, માતાની અડચણ દુર કરી.

(૨) કીર્તિ સાંભળી કેરલ દેશના રાજા રાજશેખરે મોટાભેટના સાથે પ્રધાનને તેડવા મોકલ્યા, નિઃસ્પૃહતા જોઇ પાછા આવ્યા. રાજા પોતે મળવાને આવ્યા નમસ્કાર કર્યો, શંકરે રાજાને કુશલ પુછતાં પહેલા રાજાએ હજાર સોના મહોરો અર્પણ કરીને પોતાનાં રચેલાં ત્રણ નાટકો વાંચીને સંભલાવ્યાં. શૃંગારાદિ રસથી પૂર્ણ સાંભલી રાજાની બુદ્ધિનાં વખાણ કર્યાં. દ્રવ્યની અનીછા જણાવી દેવાલય બંધાવવાનું જણાવ્યુ અને કહ્યું કે—"તમારી ઇચ્છા હોય તે માગો." રાજાએ કહ્યું કે—"અમારે સંતાન નથી માટે તે થવાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરો." આચાર્યે કહ્યું કે—"તમને તમારા જેવોજ પ્રરાક્રમી બુદ્ધિમાન્ પુત્ર થશે."

(૩) શંકરને અવતાર જાણી—અગસ્ત્ય, ગૌતમ, ત્રિતલ, દધીચિ, ઉપમન્યુ, આદિ કેટલાક ઋષિ મુનિઓ શંકરના દર્શનાર્થે આવ્યા. ત્યાં શંકરની માતાએ પુત્રના ભવિષ્યનુ પુછયું એટલે અગસ્ત્ય મુનિએ કહ્યું કે– આ સાક્ષાત્ શિવ છે, તમારા સ્વામીએ પુત્રના માટે મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યા હતા. મહાદેવે કહ્યું કે—લાંબા આયુષ્યવાલા—અજ્ઞાન અને સ્વલ્પાયુષ્યવાળો—સર્વજ્ઞ બેમાનો કયો પુત્ર આપું ? તમારા સ્વામીએ સર્વજ્ઞ માગ્યો, તેથી શિવે જન્મ ધારણ કર્યો. માતાએ પુછયું—સ્વલ્પ તે કેટલું ? અગસ્ત્યે કહ્યું કે –વર્ષ સોલનુંજ પણ કાર્ય પૂર્ણ નહી થતાં બીજા સોલવર્ષ વ્યાસ ભગવાન્ પ્રસન્ન થઇ વધારશે કુલ ૩૨ વર્ષ થશે. એટલું કહી ઋષિ મુનિઓ વિદાય થઇ ગયા.

(૪) માતાનો ખેદ ટાલવા શંકરે કહ્યું કે— સારાં તથા નરસા કર્મોનો ભોગવટો કરવા જન્મ લે છે, તેજ જીવ તરતજ પુનઃ કર્મ પ્રમાણે જન્મ મરણના સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે. આત્માનું ખરૂ જ્ઞાન થતાં મારૂં તારૂં જતુ રહે છે. પણ—શમ, દમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. છેવટે સંન્યાસ લેવા ગોવીંદ શ્રમે ગયા. ગોવીંદે પુછયું તું કોણ છે ? શંકરે કહ્યું હું લય થનાર, વસ્તુ માત્રથી અબ્યાધિત, કર્તૃત્વાદિકથી રહિત, સર્વોત્તમ ચિદાનંદ છું, યોગ દષ્ટિથી હું જાણી શકયો છું. એમકહીને ઉપદેશ માગ્યો. ગોવીંદ ગુરૂએ નીચે પ્રમાણે આપ્યો—

૧ પ્રજ્ઞાન બ્રહ્મ-ઋગ્વેદ.	આ ચારો વેદોના સાર રૂપ
૨ અહં બ્રહ્માસ્મિ-યજુર્વેદ.	મહા વાકયોનો ઉપદેશ લઇ
૩ તત્વં મસિ-સામવેદ.	૧૨ વર્ષની ઉમરે શંકરે
૪ અથાત્મા બ્રહ્મ-અથર્વવેદ	પરમહંસની દીક્ષા લીધી

(૫) ગુરૂના આશ્રમમાં ચતુર્માસ વખતે પાચ દિવસના વર્ષાદથી ખૂબ નદી ચઢી. શંકરે મંત્રા હેવાન વાળા કમંડલમાં બધું પાણી સમાવી દીધું. પછી કાશીમાં જઈ અદ્વૈત સિદ્ધાંતનો પ્રચાર કર્યો.

આ સર્ગ પાંચમાની કલમ પાંચનો ટુંક વિચાર—,

(૧) ગંગાજીને આંગણે વહેતી ઇંદ્રજાલીયાની પેઠે લોકોને ભ્રમિત કર્યા હોય તો તે વાત જુદી છે. નહીતો શિવ જટામાથી વહેતીના જેવી કેવલ કલ્પિતજ છે. કારણ પ્રાચીન વાલ્મીકીય રામાયણમાં તો જન્હુ પી ગયા અને ભગીરથની પ્રાર્થનાથી બહાર કાઢયાનું લખ્યું છે, તે પણ સત્યથી દૂરજ છે. (જુવો-તત્ત્વત્રયી પૃ. ૧૨૯થી ૧૩૪)

(૨) શંકરે રાજશેખર રાજાના ધનના તરફ નિઃસ્પૃહતા બતાવી તે તો યોગ્યજ હતી. પરંતુ પોતે રાજાની ઇછા પ્રમાણે વર આપવાને તયાર થયા અને તેની માગણી પ્રમાણે કહ્યું કે-" તને તારા જેવો પરાક્રમી બુદ્ધિવાળો પુત્ર થશે" એ વાત શું તેમના હાથમા હતી ખરી કે ? સ્વાભાવિકપણે બન્યું હોય તો તે જુદી વાત છે. નહીતો ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી પાતાલમાં જતાં શંકરને તેની પાછલ જવા જેવી આ કલ્પિત વાત છે.

(૩) આ વાત ચાલતા છમાટમા સૈંકામાં શંકર દેવના અવતાર રૂપ શંકર સ્વામીને મળવાને અગસ્ત્યાદિ ઋષિઓ આવ્યા ? અને તેઓ હજારો કે લાખો વર્ષ ઉપર થઇ ગએલા, કેવા સ્વરૂપથી અને કયા ઠેકાણેથી આવેલા ? આ વાત કેટલી સત્યતાથી ભરેલી માનવી ?

પુત્રનું ભવિષ્ય પુછનાર તેમની માતાને અગસ્ત્યે કહ્યું કે-તમારા પતિ શિવરૂપ શિવગુરૂએ, શિવની આરાધના કરીને સર્વજ્ઞ પુત્ર માગ્યો, તેથી શંકરદેવ પોતે શકરરૂપે જન્મ્યાં.

વિચારવાનું કે-શિવગુરૂ પોતે શંકરદેવ છે, વળી તેમને શંકરદેવની આરાધના કરીને સર્વજ્ઞ પુત્ર માગ્યો, તેથી શંકરદેવ શંકરરૂપે જન્મ્યા. આ લેખ

તે કેટલો બધોસત્ય સ્વરૂપનો ? શંકરનું આયુષ્ય ૧૬ વર્ષનું બતાવી કહ્યું કે–બીજા ૧૬ વર્ષ વ્યાસ વધારીને આપશે, એટલે ૩૨ વર્ષ થશે. આમાં સત્યતા કેટલી બધી સમાયલી છે ?

(૪) થોડી ઉમર સાભળતાં માતાનો ખેદ–શંકરે કહ્યું કે–કર્મ ભોગવવા જન્મ મરણ લે છે, અને તેજ જીવ કર્મ પ્રમાણે સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે. શમ દમાદિક વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. એમ કહી સંન્યાસ લેવા ગોવિંદ ગુરૂ પ્રાસે ગયા. તેમને પુછ્યું તું કોણ છે ? શંકરે કહ્યું કે–હું લયથનાર, વસ્તુમાત્રથી આબાધિત, સર્વોત્તમ ચિદાનંદરૂપ છું. એમ કહી ચારો વેદના બીજરૂપ ચાર મહા વાકયોનો ઉપદેશ લઇ ૧૨ વર્ષની ઉમરે પરમહંસ થયા ”

આ કલમ ચોથીમા વિચારવાનુ કે–કર્મ પ્રામણે જીવ સ્થુલ દેહમાં વિચાર્યા કરે છે, દુનીયાના તમામજીવો જયારે આવી સ્થિતિમા છે ત્યારે પેલા ઇંદ્રાદિક એક એકની પાછલ અવતાર લેવા સ્વાધીનપણે ઉતરી પડેલા કેવી રીતે બતાવ્યા ? આ વિષયમાં કોઇ તટસ્થ પંડિતે પણ કહ્યું છે કે—

ब्रह्मा येन कुलालवत् नियमितो ब्रह्मांड भांडोदरे
विष्णुर्येन दशावतार- गहने क्षिप्तो महासंकटे ॥
रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं सेवते
सूर्योभ्राम्यति नित्य मेव गगणे तस्मै नमः कर्मणे ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—સાક્ષાત્‌રૂપ બ્રહ્મને આ બ્રમાંડમાં જેને કુંભારનાજેવો કારભાર કરવામા નાખ્યો. ભક્તાની રક્ષા કરવાને મહાસત્તા શાલી એવા વિષ્ણુને વારંવાર અવતાર ધારણ કરવા ગર્ભાવાસના મહાસંકટમાં જેને નાખ્યા. રૂદ્ર જે મહાદેવ છે. તેમને હાથમા કપલ આપી જેને ભિક્ષા માગતા કર્યા, જે સૂર્ય દેવ કહે છે તેમને દિન પ્રતિદિન આકાશમાં જેને ભમતા કર્યા. તે કર્મને નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે, અર્થાત્ તેવા પ્રકારના કર્મથી અમારો છુટકારો થવો તેજ યથાર્થ છે.

ઉપરના લેખમાં જે અવતારવાદ લખ્યો છે તે સત્યરૂપનો ઠરે છે કે કેવલ લદન અસત્યરૂપનો ? વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું

ગુરૂએ પુછ્યુ કે તું કોણ છે ? શંકરેનો ઉત્તર નીકલ્યો કે–હું લયથનાર, વસ્તુમાત્રથી અબાધિત, સર્વોત્તમ ચિદાનંદ છું. આ તેમનું કથન ગર્વિષ્ટ પણાનું કે ઉન્મત્ત પણાનુ ? ઉત્તમ પુરૂષોના મુખમાંથી આવાં વોકયો નીકલે ખરાં ?

શંકર સ્વામી શંકરદેવરૂપે સિદ્ધ હતા તો તેમને ચાર મહા વાક્યો નો ઉપદેશ લેવાની શી જરૂર હતી ?

(૫) ગુરૂના આશ્રમમાં રહેતાં શંકર સ્વામીએ ચઢેલી નદીનું પાણી મંત્રા વ્હાનવાલા કમંડલમાં સમાવી દીધું, આ વાત જાદુગરના ખેલ જેવી કે તદ્દન અસત્ય ?

સર્ગ ૬ ઠો, શ્લોક ૧૦૭ નો. સર્ગ ૭ મો, શ્લો. ૧૨૧ એનો સાર—

કાશીમાં ચૌલદેશના વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને દીક્ષા આપીને " સનંદન " નામનો પ્રથમ શિષ્ય કર્યો.

(૧) ચાર કુતરાવાળા ચંડાલને બ્રહ્મરૂપ જાણી શંકર સ્વામી નમન કરવા જાય છે ત્યાં તો તે ચંડાલનો વેશ ત્યાગી–શિવ મૂર્ત્તિ સ્વરૂપ, ચાર વેદ સહિત કાશી વિશ્વનાથ પ્રગટ થયા. (શંકા) શિવ અવતાર શંકર છે તો બીજા શિવ ક્યાંથી ? (સમાધાન) જેમ વિષ્ણુના કલાવતાર વ્યાસની સાથે વિષ્ણુનો સંવાદ છે તેમ શિવના કલાવતાર શંકર સાથે શિવનો સંવાદ સંભવે.

(૨) કાશીમાં ઉપનિષદાદિકનાં ભાષ્યો રચી શિષ્યોને ભણાવતાં–ગંગા ની સામી પાર ગએલા સનંદન ને ગુરૂનો હુકમ થતાં સાધના ભાવે નદીમાં પડયા પણ કમલ ફુલોના પર પગ મુકતા શીઘ્ર આવીને મલ્યા. તેની ભકિતથી પ્રસન્ન થઇ ' પદ્મપાદ ' બીજું નામ પાડયું.

(૩) ગંગાપર એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે બ્રહ્મ સત્રના ત્રિજા અધ્યયનના પ્રારંભ સૂત્રનો અર્થ પુછયો, શંકરે કહ્યું કે–મરણ સમયમાં એક દેહ છોડીને બીજા દેહમાં જવું પડે છે ત્યારે જીવને દેહનો આરંભ કરનાર પંચી કૃત–પાચ મહાભૂતોના સૂક્ષ્મ ભાગો વીંટલાઇને જાય છે. ઇત્યાદિકથી સંતોષ પાંમી મૂલરૂપે વ્યાસ ભગવાન્ પ્રગટ થયા, પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે–દેવ સભામાં તમો (૧૬) સોલ વર્ષ ના આયુષ્યનો નિયમ કરીને આવ્યા છો તે આજે પુરાં થાય છે, કાર્ય ઘણું અધુરૂ છે, તે કરવા દેવબલથી આઠ, અને યોગબલથી આઠ, એમ સોલ વર્ષનું આયુષ્ય વધારી આપુ છું એમ કહી વ્યાસ અદશ્ય થઇ ગયા.

(૪) શંકરાચાર્ય—પ્રયાગમા તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની તૈયારીવાળા ભટ્ટપાદને મલ્યા. ભટ્ટપાદે કહ્યું કે ઇશ્વરને ન માનતાં મેં વેદોને સ્વતઃ પ્રમાણ

સિદ્ધ કર્યો. અને ગુરૂદ્રોહ-સુગતોની પાસે તેમનાં શસ્ત્ર શિખીને મેં તેમનો નાશ કર્યો એ પાપને દૂર કરવા આ તુષાગ્નિમા પ્રવેશ કરવાની તૈયારીમાં છુ.

શંકરે કહ્યું—આપે કર્યુ તે યોગ્ય કર્યું છે. પાપ કર્યું નથી. ભટ્ટપાદે કહ્યું-તમારા દર્શનથી જીવવાને સમર્થ છું પણ તેમ કરવાની ઇચ્છા નથી. શંકરથી × તારક મંત્ર સાંભળી મુક્ત થયા. શંકર મંડન મિશ્રને ઘેર જવા આકાશ માર્ગે ચાલતા થયા.

આ ૬ ઠા અને ૭ મા સર્ગની કલમ ચારનો વિચાર—

(૧) કુતરાવાળા ચંડાલે વેષ ત્યાગી શંકરને શિવમૂર્ત્તિ રૂપે દર્શન આપ્યું. વિષ્ણુ રૂપ વ્યાસની સાથે વિષ્ણુનો સંવાદ બતાવી સમર્થન કરીને બતાવ્યું. આમાં કઇ બાજુની સત્યતા ? વ્યાસ વિષ્ણુના અવતાર જ પંડિતોથી કલ્પિત જ ઠરેલા છે, તો પછી શંકર દેવના અવતાર શંકર સ્વામી અને ચંડાલના વેષ ત્યાગી બનેલા શિવ સત્યરૂપના કયાંથી ઠરશે ? ડગલે પગલે કલ્પિત છતાં મોટા મોટા પંડિતો થોડો પણ વિચાર કરી શકયા નથી એ કેટલુ બધું આશ્ચર્ય જનક ? જ્યા પંડિતો જ આખોએ આડા કાન રાખી અસત્યને પોષણ કરતા જણાતા હોય ત્યા અજ્ઞાન પ્રજાને સત્ય કયાથી મળે ?

(૨) કદાચ તેવા જાદુગરોના ખેલ જેવો પ્રપંચ કરી લોકોને બતાવ્યો હોય, તેથી આમાં સત્ય વસ્તુની સિદ્ધિ શી ? આજે પણ પ્રપંચી લોકો ઘણા ઘણા પ્રપંચોથી લોકોને ભ્રમિત કરતા નજરે પડે છે તેમ કરી પદ્મપાદ નામ મેલવ્યુ તેથી ખરી સિદ્ધાઇ શું થઈ?

(૩) બ્રહ્મ સૂત્રનો અર્થ શંકર સ્વામીએ બતાવ્યો કે—

“ મરણ સમયમા દેહ છોડી બીજા દેહમાં જીવને જવુ પડે છે, ત્યારે તે બીજા દેહનો આરંભ કરનાર પાચભૂતોના ભાગો વીંટલાઇને જાય છે. ”

આ વાત વેદોમાં સ્પષ્ટ રૂપથી લખાયલી જણાતી નથી, તો પછી શંકર સ્વામીએ કયા નવા વેદથી જાણી લઈને લખીને બતાવી? જૈનોના તત્વોથી જણાય

× માધવ શંકર દિગ્વિજય પૃ. ૧૭૦ ની ટીપમા—તારકમંત્ર-પદ્મ પુ. ઉત્તર ખં. શિવ પ્રતિ વિષ્ણુએ કહ્યુ છે કે-૭ અક્ષરવાળા મહામંત્રને તારક એવો મહામંત્ર કહે છે— “ ॐ रामाय नम ” આ મંત્રની ઘણી મહિમા છે પાપી પણ મુક્તિ પામે એજ ઉત્તર ખંડમા રામ પ્રતિ શિવનું વચન—“ ॐ राम राम राम. ” આ તારક મંત્રથી પ્રાણિમાત્રની મુક્તિ, મહા શિવ કાશીમા કરી દે છે એમ શ્રુતિમા છે અને પુરાણોમા પ્રસિદ્ધ છે.॥

કર્મ કાંડના પક્ષી મંડન મિશ્ર સાથે લાંબા કાલ સુધી × વાદ ચાલતાં શંકરે તેમની પાસે જ્ઞાન કાંડની શ્રેષ્ટતા કબૂલ કરાવી. પણ જેમનિ ઋષિના મતનુ ખંડન થતાં મંડન મિશ્રને ઘણો ખેદ થયો. તે ખેદ દૂર કરવા જેમનિ પોતે પ્રગટ થયા અને કેહેવા લાગ્યા કે વ્યાસથી મારો મત જુદો હોય જ નહીં, શંકર મહેશ્વરના કલાવતાર છે સત્ય યુગમાં–કપિલ. ત્રેતામાં ગુરુ દત્તાત્રેય, દ્વાપરમાં વ્યાસ તેમ આ કલિમા શંકર ભગવાન્ છે. તેમની વાતનો સ્વીકાર કરીને તરી જાવો એમ કહી અંતર્ધાન થઇ ગયા.

(૨) વાદના માટે મંડનની સ્ત્રી સરસ્વતી ઉભાં થયાં. સ્ત્રીની સાથે વાદની ના પાડતા શંકરને–ગાર્ગી સાથે યાજ્ઞ વલ્કયનો, સુલસા સાથે જનકનો વાદ થએલો બતાવી સ્વીકાર કરાવ્યો. સત્તર દિવસ વાદ થયાબાદ સરસ્વતીએ કામકેલીનું સ્વરૂપ પુછયું, ઘણા વિચારના અંતે માસની મુદ્દત માગી. પછી કામ કેલીનો અભ્યાસ કરવા મૃતક રાજાના દેહમા પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા થતા પદ્મપાદે ના પાડી, ત્યારે ગોપીઓ સાથે સંબંધવાળા–શ્રી કૃષ્ણને પાપ વિનાના બતાવીને કહ્યુ કે–" બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા " માનનારા અશ્વમેધાદિ સુકૃત્યો અને બ્રહ્મ હત્યાદિ દુષ્કૃત્યો કરે તો પણ તેમને પાપ લાગતું નથી.

ઇંદ્રે કોપ કરી ત્રિશિરઃ બ્રાહ્મણને માર્યો, અને વેદાધ્યયન કરનારા સંન્યાસીઓને મારી કુતરાઓને ખવડાવ્યા હતા, એવું ઋગ્વેદના ઉપનિષદ્ની શ્રુતિમાં છે. તેમજ જનકે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી બ્રાહ્મણોને ઘણી દક્ષિણા દીધી પણ કર્મથી લેપાયા નથી. એજ પ્રમાણે તત્વ વેત્તાઓ કર્મથી લેપાતા નથી હું મારા આ શરીરથી કામાભ્યાસ કરૂં તો પણ મને પપ લાગતું નથી. પણ સંપ્રદાયનો બાધ ટાલવા બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કર્યો છે. એ પ્રમાણે પદ્મપાદ આદિશિષ્યોને સમજાવી એક ગુફામા પોતાનુ શરીર છોડી શિષ્યોને સોપી, રાજાના મૃતક દેહમાં પ્રવેશ કરી, શંકર સ્વામી રાણીઓની સાથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યા. રાણીઓ સમજી કે અમારૂં વૈધવ્ય મટ્યું. આ તરફ કારભારીઓ ચેત્યા કે–કોઇ યોગી–રાજાના મૃતક દેહમા પ્રવેશ કરી, આ રાજલીલા ભોગવે છે. તેવા યોગીના શરીરનો નાશ કરાવવા રાજ્યના નોકરોને છોડયા. માસ ઉપર પાચ દિવસ વધારે થતાં પદ્મપાદ વિગેરે શોધ કરવા નીકળ્યા. ગવૈયાના વેષે રાણીઓમા લુબ્ધ તે રાજાના આગળ ગાયન કરી સંકેતથી સમજાવી બાનમા લાવ્યા. એટલે તે શરીરમાથી નીકળી પોતના મૂલના

× આ ૧૭ બ્રહ્મ દિ દેવે અંતરિક્ષમા આવી સાંભળવા લાગ્યા.

છે, અને તે અનુભવથી સિદ્ધ છે કે–સંસારમાં ફરી રહેલા નાના મોટા સર્વ પ્રકારના જીવો એક તેજસ અને બીજુ કાર્મણ આ બે પ્રકારના શરીરોને લઇને સદા કાલ ફર્યાજ કરે છે, અને સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સમૂહ રૂપનાજ છે. તે વાતને લઇ સર્વજ્ઞ પણાનો દાવો કરતા શંકર સ્વામીએ મરણ સમયમાં પાંચ ભૂતોના નામથી વીંટલાઇ જતી વસ્તુ લખીને બતાવી. આમાં કયું વિશેષજ્ઞાન બતાવ્યું ? આ જીવોના કર્મના સંબધમાં જૈનોમાં કોઇ લાખો શ્લોકનો પ્રમાણથી વિચાર કરીને બતાવેલો છે. વૈદિકોમા વેદોથી તે પુરાણોના ગ્રંથો સુધી તે કર્મોના વિચારની વાત કોઇ ગંધ માત્રથી પણ લખાયલી જોવામાંઆવતી નથી. છતાં શંકર સ્વામી–વ્યાસના સૂત્રનો અર્થ બતાવી મનમાં મકલાતા ફિદા ફિદા થઇ રહ્યા હોય તેવો દેખાવ બતાવી રહ્યા છે.

પોતાના સૂત્રનો અર્થ ખરો માની વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ મટી વ્યાસરૂપે પ્રત્યક્ષ થઇ ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય વધારીને આપ્યું, આમાંનું સત્ય કયુ ? વ્યાસતો શું પણ દુનીયામાં કોઇ પણ એવી સત્તાવાળો છે કે, જે આયુષ્ય વધારીને આપે ?

આવા આવા મહાન્ પુરૂષોને મારા જેવો અલ્પજ્ઞ વધારે લખીને શું બતાવે ?

(૪) ઇશ્વરનો ઇન્કાર કરનાર, વેદોને સ્વતઃ સિદ્ધ માનનાર, સુગતોને ગુરૂ કરી, તેમનોજ નાશ કરનાર, એવા ભટ્ટપાદને શંકર મલ્યા. ભટ્ટપાદે કહ્યું પાપને દૂર કરવા તુષાગ્નિમા પ્રવશે કરવાની ઇછાછે, શંકરે એ કાર્ય યોગ્ય કરેલું કહી બતાવ્યું, તો પણ ભટપાદે જીવવાની ઇછા બતાવી નહીં. આ બેનો વિચાર કરી જોતાં ભટ્ટપાદના કરતા પણ શંકર સ્વામીનું હૃદય શ્રદ્ધા રહિત અને વધારે ક્રૂરતાવાળું હશે એમ જણાઇ આવે છે.

ॐ रामायनमः મંત્રથી મોક્ષ થવાની શ્રદ્ધા હોતી તો, તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ વિના થઇ જાત ? મોક્ષ તો બેમાંથી એક પ્રકારથી માનવો એતો તદ્દન અજ્ઞાનજ છે અને અજ્ઞાનીઓને ફસાવવાનો ધંધો છે. કરવત મુકી સદા શિવની કાશીમાં ગરીબોના પ્રાણની સાથે ધન લુંટવાના ધંધાવાળા, ધુતારાઓ ઘણાજ હતા. આં અંગ્રેજોએજ તેવા ગરીબોના પ્રાણ અને ધન બચાવી ઉપકાર કરેલો છે.

સર્ગ ૮ મો, સર્ગ ૯ મો, સર્ગ ૧૦ મો,–શ્લોક ૧૩૬, ૧૦૯, ૧૧૯ ના

(૭) માહિષ્મતીમાં–શંકર મંડનમિશ્રનું ઘર પુછતા તેમને ત્યાં ગયા.

શરીર આગળ આવ્યા. ત્યાં અગ્નિ સંસ્કાર થતામાં પ્રવેશ કરી ગયા પણ નૃસિંહે તે અગ્નિની શાંતિ કરી. પછી માહિષ્મતિમાં આવી સરસ્વતીને જીત્યાં. મંડન-મિશ્રને દીક્ષા દીધી અને " તત્ત્વમસિ " નો તત્ત્વ આપ્યો. સુરેશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એમ શંકર સ્વામીએ અદ્વૈતમતનું સ્થાપન કર્યું.

સર્ગ–૮–૯–૧૦ માના વિષયનો કિંચિત્ વિચાર—

(૧) મંડન સાથે શંકરના વાદ વખતે બ્રહ્માદિ દેવો પણ આકાશમાં રહી તમાસો જોતા રહ્યા. છતાં છેવટમાં મંડન પાસે શંકરે જ્ઞાન કાંડની શ્રેષ્ઠતા કબૂલ કરાવી.

આમાં સત્ય કેટલુ હશે તે વિચારીને જોઇએ—

મંડન પોતે બ્રહ્મ રૂપના છે. આકાશમાં કયા બ્રહ્માદિ તમાસો જોતાં રહ્યા હશે ?

બીજી વાત એ છે કે–સર્ગ પહેલામાં–બ્રહ્માદિ દેવોએ શંકર દેવ પાસે ફરીયાદિ કરી હતી કે–વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાસ્ત્રો રચી વેદોની નિંદા કરાવી, તેના ઉત્તરમાં શકરે પોતે પ્રગટ થવાનું જણાવી કહ્યું હતું કે વેદના કર્મ કાંડનો ઉદ્ધાર કરવાની આજ્ઞા વિષ્ણુને મેંજ કરી હતી. તે કર્મ કાંડના કરવા વાળા મંડન સાથે આટલી બધી જૂઠી ઝઘ્ઘા ઝકકી કરી તેમના મનમાં ખેદ શા માટે ઉપજાવ્યો ?

પોતાની આજ્ઞાથી પ્રવર્તેલા કર્મ કાંડને સર્વથા જૂઠા માનીને જગડો મચાવ્યો કે સાચા માનીને ?

ઇંદ્રાદિક દેવો અવતાર લઇ દુનીયામાં ઉતરી પડેલા વેદોથી પણ જણા એલા નથી, શંકર વખતે ઉતરી પડેલા સાચા કે જુઠા ?

કર્મકાંડ એ જૈમનિનો મત ખંડન થતા મંડનનો ખેદ દૂર કરવા જૈમનિ પ્રગટ થઇ કહેવા લાગ્યા કે વ્યાસથી મારો મત ભિન્ન હોય નહી તો તે કયા સ્થાનથી અને કેવા સ્વરૂપથી કહેવાને આવેલા ?

વળી કહ્યુ કે–કપિલ, દત્તાત્રય, અને વ્યાસ ત્રણ યુગના ત્રણ, તેમ આ કલિમાં શંકર દેવ તે શંકર અવતાર બતાવ્યા. પણ વેદોમાં અવતાર વાદનું નામ નીશાણુજ નથી આધૂનિક પુરાણોમાં ઘુસ્યો છે આમાં સત્યતા કથી બાજુથી વિચારવાની ?

(૨) બ્રહ્માના અવતાર મંડનને તો શંકરે હરાવ્યા હતા, પણ સરસ્વતી બ્રહ્મલોકથી નીકળીને મંડનની સ્ત્રી થવા આ લોકમાં આવેલાં. તેમને કહ્યું હું બ્રહ્માના અંગભૂત છું. મને જીત્યા વગર તમારી જીત પુરી નથી. શંકરે આનાકાની તો ઘણીએ કરી પણ ગાર્ગી સાથે યાજ્ઞવલ્કય આદિના વાદના દાખલા આપી પોતાની સાથે વાદ કબૂલ કરાવ્યો. અને સત્તર (૧૭) દિવસ સુધી ચાલ્યો. છેવટે સરસ્વતીએ કહ્યું કે-સર્વજ્ઞ થઈને ફરો છો તો કામ કેલિનું સ્વરૂપ બતાવો. છેવટે માસની મુદ્દત માગી, સ્વામી પ્રપંચ કરવામાં કુશલજ હતા તેથી શિષ્યોને આડુ અવલું સમજાવી મૃતક રાજાના શરીરમાં વિદ્યાથી પ્રવેશ કર્યો. તેની રાણીઓ સાથે કામ કેલિ ખૂબ કરી, મર્મ જાણીને સરસ્વતીને પણ જીતી લીધાં.

થોડુંક વિચારવાનું કે-અનાદિકાલના બ્રહ્મલોકના બ્રહ્મા, નાંનો મોટા જીવોના ઘાટ ઘડવામાં કુશલ, નવીન નવીન સૃષ્ટિ રચના કરતાં વખતો વખતે ચાર ઋષિઓને ચારો વેદોનું જ્ઞાન આપનાર, એવા બ્રહ્મા શંકરથી હારી ગયાં તો પછી તેમની સ્ત્રી સરસ્વતીના શા ભાર કે શંકરના આગળ ટકી શકે?

જો કે અલંકારના ગ્રંથોમાં અલંકાર હોય છે. પણ તેમાં અસદ્ભાવનાના વિષયોની કલ્પના સદ્ભાવમાં અને સદ્ભાવનાના વિષયોની કલ્પના અસદ્ભાવમાં કરેલી જોવામાં આવે છે. પરંતુ કેટલાક વૈદિક મતના પંડિતોએ તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના વિષયોમાં તો, કેવલ અસદ્ભાવનાનાં વિષયોમાં જગત્‌ના કર્તા હર્તા બતાવી વેદોથી તે પુરાણો સુધી ગોઠવી, મોટામાં મોટા દેવોનો આરોપ કરી, આખ્ખી દુનીયાનેજ ઉંધે માર્ગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય તેમ નજરે પડે છે, તે ઘણા આશ્ચર્યની સાથે ખેદ પામવા જેવું થએલું છે. જુવો આ વિષયમાં અમારો "તત્ત્વત્રયી મીમાંસા" નામનો ગ્રંથ. આજે તો સત્ય શોધકોને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાનો પુરેપુરો સમય છે પરંતુ જેમને હોય બાપનો કુવો કરવો હોય તેમના માટે તો દુનીયામાં કોઈ પણ ઉપાય દેખાતોજ નથી.

સર્ગ ૧ લા થી ૧૦ મા સુધીની સત્યતાનો વિચાર કર્યો

હવે સર્ગ ૧૧ થી રહેલાનો વિચાર તપાસી જોઇએ—

સર્ગ ૧૧ મો, શ્લોક ૭૫ નો—

શૈલ પર્વતે કાપાલિક-શંકરની સ્તુતિ કરીને કહેવા લાગ્યો કે, કોઇ સર્વજ્ઞનું કે રાજાનું મસ્તક હોમીશ તો તું સદેહથી સ્વર્ગે જઇશ એમ ભૈરવનાથે

મને કહ્યું છે. જો મારા પર કૃપા થાય તો મારૂં ઈષ્ટ થાય. વૃત્રાસુરને મારવા દધીચિએ ઇંદ્રને પોતાનાં હાડકયાં આપ્યાં હતાં. શંકરે કહ્યું કે—જાહેરમાં નહી બને એકાંતમાં આવજે, સંધ્યા કરવા એકાંતમાં ગયા ત્યાં જઇને કાપાલિકે તરવાર ખેંચી. પદ્મપાદને ભાસ થતાં મંત્રબલથી નૃસિંહ રૂપ ધરીને, પ્રલ્હાદના સ્મરણથી નૃસિંહે હિરણ્યકશિપુને જેમ ચીરી નાખ્યો તેમ કાપાલિકને ચીરી નાખી, અટ્ટ હાસ કર્યો. બીજા શિષ્યોએ કાપાલિકને અને ગુરૂને મરણ પામેલા જોયા. પદ્મપાદ નૃસિંહની ગર્જનાથી સમાધી ઉતરતાં, શંકરે કહ્યું કે આ સ્વરૂપ અંતર્હિત કરો. સ્વ સ્વરૂપમાં આવેલા પદ્મપાદે બનેલી બીના ગુરૂને જણાવી, આ ચમત્કાર જોઇ એકે પદ્મપાદને પુછયું કે—તમે નૃસિંહને પ્રસન્ન કેવી રીતે કર્યા ? ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે મેં પર્વતમા ઘણા દિવસ ધ્યાન ધર્યું. ત્યાં એક ભિલ્લે મને પુછયું કે તમે ધ્યાન શા માટે કરો છો ? મેં નૃસિંહને પ્રસન્ન કરવાનું જણાવતાં તે ભિલ્લે વેલાથી બાંધી મારા આગળ ખડા કર્યા. મેં નૃસિંહને પુછયું કે તમો ભિલ્લના વશમાં કેવી રીતે થયા ? નૃસિંહે મને કહ્યું કે આ ભિલ્લના જેવું ધ્યાન બ્રહ્માદિકોએ પણ ધર્યું નથી. વધારે પુછવું નહી એમ કહી મારા પર કૃપા કરી અંતર્ધાન થઇ ગયા. ઇત્યાદિ ॥

સર્ગ ૧૧ માની આ બીનામાં થોડુંક વિચારવાનુ કે—

ઉપકારી જાણી કાપાલિકે મસ્તકની માગણી કરેલી, સર્વજ્ઞ શંકરે તેનો નાશ શા હેતુથી થવા દીધો ? આમાં પ્રપંચ કેવા પ્રકારનો ? પદ્મપાદે નૃસિંહ રૂપ ધરી કાપાલિકને ચીરી નાખ્યો. આમાંનું કાંઇ સત્ય હશે ખરૂં ? ભિલ્લે નૃસિંહને વેલાથી બાંધી હાજર કર્યો, ત્યારે પદ્મપાદે પુછયું કે—તમો ભિલ્લના વંશમાં કેવી રીતે થયા ? નૃસિંહે જણાવ્યું કે બ્રહ્માદિકો પણ ભિલ્લના જેવું ધ્યાન નથી ધરી શકયા ?

બ્રહ્માએ શતરૂપા બનાવી, દેખતાની સાથે ચલચિત્તના થયા, જોવાને ચાર મુખ કર્યાં હતાં. પુત્રી પાછળ હરિણરૂપ ધરીને પણ દોડેલા બતાવ્યા છે તેમ નૃસિંહના ધ્યાનમાં ન ટકી શકયા હોય તો તે બનવા જોગ છે.

નૃસિંહમાં વિચારવાનું કે—૯ વાસુદેવોમાં ૭ મા—દત્ત છે, પ્રતિવાસુદેવ પ્રલ્હાદ છે, દત્તને છોડી પાંચમા પુરૂષસિંહને નૃસિંહ લખી થાંભલામાથી ઉત્પન્ન કરી, પ્રલ્હાદના બાપનો નાશ કરવાવાળા લખીને બનાવ્યા છે. (જુવો તત્ત્વત્રયી પૃ. ૬૫-૬૬ નું કોષ્ટક)

લિંગપુરાણમાં એવું છે કે–શિવના ગણ વીરભદ્રે, શરભ પક્ષીનું રૂપ ધરીને નૃસિંહને ચીરી નાખેલો અને તેના ચામડાનું આસન શિવ કરીને બેઠેલા. તે શંકરદેવના અવતાર શંકરનું મૂલનું શરીર બલતુ ઓલવવાને, તે નૃસિંહ કયાંથી આવ્યા ? આ બધો પ્રપંચ કયારથી અને કોણાથી રચાયો છે તે વિચારવાની ભલાણુ કરૂં છું.

(વીરભદ્ર અને નૃસિંહનો સંબંધ–જુવો તત્ત્વત્રયી પૃ. ૩૩૬)

સર્ગ ૧૨ મો–શ્લો ૮૮ નો–શંકર તીર્થોમાં ફરતા મૂકાંબિકામાં આવ્યા ત્યાં મરણ પામેલા પુત્રના માટે શોક કરતા બ્રાહ્મણ કુટુંબને જોઇ શંકરને દયા આવી. " આકાશ વાણી થઇ કે અસમર્થ દયા બતાવે. " આચાર્યે કહ્યું–અસમર્થને બોલવું શોભે ? સમર્થ છો તો શોક દૂર કરો, એટલે સુવેલો ઉઠીને ઉભો થયો.

આમાં વિચારવાનું કે–એવી વાણી કરવાવાળો કોણ હતો કે જે મરેલાંને ઉભાં કરી દે ? આ વાત પોતાની મહત્વતા માટે લખાઇ કે આમાં કોઇ સત્ય તત્વ છે ? મરેલાને જીવતા કરવાની સત્તા યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષક એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનમાં હતી ? જો મરેલાને જીવતા કરવાની સત્તા શ્રી કૃષ્ણમાં હોતી તો દ્વારિકાના દાહ વખતે નાશ થએલા પોતાના કુટુંબનાજ માણસોને શું જીવતા ન કરી શકતા ? આમાં શું સત્ય છે વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું. મોટા મોટા પંડિતો થઇ પાયા વગરનું લખે તેમને વધારે શું કહેવું ? ॥ સર્ગ ૧૨ મો થયો.

સર્ગ ૧૩ મો. શ્લો ૭૫ નો છે. ભાષ્યાદિકના સંબંધવાળાનો વિચાર અમોએ લીધોજ નથી. જાણવાની ઇછાવાળો ત્યાંથી જોઇ લે.

સર્ગ ૧૪ મો. શ્લો. ૧૭૫ નો.

પર્વત ઉપર ધ્યાનમાં શંકર સ્વામીએ માતાનો મંદવાડ જાની, તેમની સેવામાં પોતે પહોચ્યા. અનેક આલાપ સંલાપના અંતે શંકરદેવનું સ્તવન કર્યું શંકરસ્વામીની માતાને લેવા શંકરદેવે વિમાન્ સાથે પોતાના દૂતોને મોકલ્યા. શંકર સ્વામીએ માતાને જણાવ્યું કે–શંકરદેવના દૂતો વિમાન લઇને આવ્યા છે, તેમાં બેસીને શંકરના ધામમાં પધારો ? તેમની સાથે જવાની ઇચ્છા ન બતાવતાં દૂતોને વિદાય કર્યા. પછી વિષ્ણુની સ્તવના કરી, વિમાન લઇને વિષ્ણુના દૂતો આવ્યા. એટલે વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરતાં દેહ છોડી દૂતો સાથે વિમાનમાં બેસી

વૈકુંઠમાં ચાલ્યાં ગયાં. બાકીના અનેક કાર્યો થઈ ગયા પછી અનેક દેશોમાં ફરી દ્વૈતમતનું ખંડન કરી અદ્વૈતમતનું સ્થાપન કર્યું.

આ સર્ગ ૧૪ માં વિચારવાનું કે—

શંકરદેવ રૂપે શંકરસ્વામી પોતેજ છે. તો પછી બીજા કયા શંકરદેવના દૂતો વિમાન સાથે બોલાવ્યા? વેદ સમયના મોટા મોટા ઋષિઓના માટે કોઇપણ દેવના દૂતો વિમાન લઇને લેવા આવ્યા હોય એમ ચારો વેદો સુધી તપાસતાં જણાતું નથી, તો શું આ શંકરદિગ્વિજય કલ્પિત રૂપની ગોઠવાયેલી ન ગણાય? જો એમ હોય તો દિગ્વિજયના લેખોમાં સત્ય શું? માતાએ શંકરના ધામમા જવાની ના પાડી, એ શું તેમના સ્વાધીનપણાનું હતું? બ્રમ્હા બ્રમ્હલોકનું અને વિષ્ણુ વૈકુંઠનું સ્થાન કયા કાલમાં પોતાના કબજે કરીને બેઠેલા? બ્રમ્હા આ દુનીયામાં આવી અનેકોના અપરાધી બન્યા, તો પછી શું વિશેષ મેળવવાને આવતા હતા?

વિષ્ણુ ઉધેઇઓથી માથુ કપાવી હયગ્રીવ વિષ્ણુ બન્યા તે કયા કાલમા? અને વારંવાર દુનીયામાં આવી દાનવોનો અને અસુરોનો માર ખઇ ભાગતા ફર્યા આ બધું તર્કટ કયા તર્કટીઓથી ઉભું થએલું? મજાજનો? સત્ય વસ્તુના ગવેષક બનો, કોઇના ભમાવ્યા ભ્રમની માફક ના ભમો અને ભમસો તો ના તો આ લોકના સુખના ભાગી બનશો તેમજ ના તો પરલોકના સુખના ભાગી બનશો. કષ્ટ વેઠયા વગર કોઇપણ પ્રકારનું જ્ઞાન કે સુખ મળી શકતું નથી, એમ આપ સારી રીતે સમજો છો, અસત્યના માર્ગમાં સુગમતા દેખાશે પણ તેથા નતો આ લોકનું સુખ ઉંચા દરજ્જાનું પ્રાપ્ત કરી શકાશે તેમજ નતો પરલોકનું સુખ ઉંચા દરજ્જાનું મેળવી શકાશે એ વાત આપ ખુબ સમજો છો? આજે સત્ય તત્ત્વ મેળવવાનાં ઘણા ઘણાં સાધનો છે અને પોતાનો માર્ગ પોતાનેજ ખોલી લેવાનો છે બાકી કોઇ પણ આપણને સત્ય માર્ગે દોરી જાય એવો સત્પુરૂષ તો કોઇકજ નજરે પડશે એમ ખુબ વિચારજો.

સર્ગ ૧૫ મો, શ્લો ૧૭૪ નો

(૧) શંકર સ્વામી હજારો શિષ્યોની સાથે દિગ્ વિજય કરવાને નીકલ્યા ત્યા સુધન્વા રાજાને પણ સાથે લીધા. પ્રથમ કાપાલિકોની સાથે સભા ભરી, સુધન્વા રાજાએ તેઓને હઠાવ્યા.

(૨) આગળ ગોકર્ણમાં—શૈવ મતના આચાર્ય નીલકંઠ સાથે વાદ. નીલકંઠે કહ્યું કે तत्त्वमसि વાકયથી જીવ અને ઇશ્વરનો અભેદ માનો છો તે યોગ્ય નથી, અંધારા અજવાળાની પેઠે જીવ ઇશ્વરના ધર્મો વિરૂદ્ધ છે. ઇત્યાદિ અનેક દાખલાઓ આપ્યા પણ શંકર સ્વામીએ તોડી પાડી तत्त्वमसि નો અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો. જીવ-કાર્યોપાધિ છે, અને ઇશ્વર કારણોપાધિ છે, પણ તેમનો ચિંદશ એકજ છે, તેથી ભાગ લક્ષણાથી કોઇ બાબતને ગ્રહણ કરવી અને કોઇ બાબત ગ્રહણ ન કરવી, એવીજ રીતે-જહદ ૬ જહદ લક્ષણાથી દેહનું ઐકય છે, ત્યાં કોઇ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. એ રીતે ઘણાં શ્રુતિનાં પ્રમાણોથી ખંડન કરી શિષ્ય કર્યો.

(૩) ઉજયનમાં ભટ્ટ ભાસ્કરનો પદ્મપાદ સાથે વાદ થતાં ભટ્ટે-જે શ્રુતિઓનાં પ્રમાણ આપી ભેદવાળું દ્વૈત મતનું સ્થાપન કર્યું. તેજ શ્રુતિઓથી અભેદ બતાવીને ભટ્ટને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો.

(૪) કોપી ન માત્ર ધારણ કરનારો, કોઇ જૈન પીશાચના જેવો, આવીને શંકરાચાર્યને કહેવા લાગ્યો કે—

૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ આશ્રવ, ૪ સંવર, ૫ નિર્જરા, ૬ બંધ, અને મોક્ષ, એ સાત પદાર્થોને સપ્ત ભગીની રીતિથી તમે સ્વીકારતા નથી.

શંકરના જીવ સ્વરૂપના પ્રશ્નનમાં જૈને કહ્યું કે-જેવડો દેહ તેટલો જીવ.

શંકરની તર્ક-દેહ જેવડો હોય તો ઘટના જેવો અનિત્ય પ્રાપ્ત થશે? અને મનુષ્યના દેહથી હાથીનાં દેહમાં જતાં અમુક ભાગ જીવ વિના રહી જશે અને ત્યાંથી મછરના દેહમાં જતાં બહાર રહી જશે?

શંકરની તર્ક-અવયવો-જનારા આવનારા હોય તો પંચ ભૂતોથી પ્રગટ અને લીન થતા સંભવતા નથી. કેમકે જીવ પંચભૂતના વિકાર રૂપ નથી.

જૈનો તરફથી-અવયવો જન્મ તથા નાશથી રહિત નિત્ય છતાં આવે છે અને જાય છે. હાથીમાં વૃદ્ધિ પામેલા અને મછરમાં ઓછા થએલા વ્યાપે છે. એ અમારો નિદ્ધાંત છે. શંકરની તર્ક-અવયવો અચેતન છે કે ચેતન? ચેતન હોય તો ઘણાનો મત વિરૂદ્ધ થતાં શરીરની ખરાબી થાય, અચેતન હોય તો આખા શરીરને ચેતના આપી શકાય નહી. જૈનોના તરફથી-ઘણા ઘોડાઓ એક મતથી રથ ચલાવે છે તેમ શરીરને ચલાવે તેમાં વિરોધ નથી.

શંકર–ઘણા ઘોડાઓ સારથિના પ્રભાવથી એક મત થાય છે, શરીરમાં બીજો નિયામક નહી હોવાથી એક મતપણું કેમ ઘટશે ? જૈન તરફથી–અવયવો આવતા જતા નથી–મોટા શરીરમાં ફુલે છે. નાંનામાં સંકોચાઇ જાય છે, જળોના દષ્ટાંતની પેઠે–લોહી પીને ફુલે નીચોવતાં સુકઇ જાય તેમ થાય છે.

શંકરની તર્ક–અવયવોમાં શંકોચ વિકાશ થતો હોય તો વિકારી ઠરે. વિકારીનો નાશ પામતાં જીવનો પણ નાશ થાય. તેથી કરેલા કર્મનો નાશ અને ફરીથી ઉત્પન્ન થએલા જીવને નહી કરેલા કર્મની પ્રાપ્તિ, એમ બે દોષ પ્રાપ્ત થાય, વળી બીજો દોષ–તુંબડું ભારથી જલમા ડુબેલું રહે તેમ આઠ કર્મોના ભારથી ડુબેલા જીવને ઉચે જવા રૂપ મોક્ષ તેને બાધ આવે. અવયવો જવા આવાના સ્વભાવવાળામાંથી કયા અવશેષ રહેલાઓની મુક્તિ ?

બીજુ એ છે કે–જૈન સઘળા પદાર્થોમાં–સત્ત્વ, અસત્ત્વ, એકત્વ અનેકત્વાદિ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોનો એકી વખતે સમાવેશ કરવાના સાધન ભૂત જે તમારો × સપ્તભંગી નય છે તેને પણ અમો યોગ્ય ગણતા નથી. કારણ કે પરસ્પર વિરૂદ્ધતા ધરાવનારા વાસ્તવિક ધર્મોની એક પદાર્થમાં એકી વખતે સ્થિતિ સંભવતીજ નથી.

આ સર્ગ ૧૫ મા નો કિંચિત વિચાર—

(૧) શંકરસ્વામીએ દિગ્ વિજય કરવા હજારો બ્રાહ્મણો સાથમાં લીધા, લાવ લસ્કરની સાથે સુધન્વા રાજાને પણ સાથમાં લીધા. જુઓ કે સાચો ન્યાય સ્વાર્થી લોકોનો કે દુરાગ્રહીઓનો જબર જસ્તીનો હોય છે. તેવો ન્યાય પ્રથમજ કાપાલિકોની સાથે થઇ ગયો.

(૨) શંકર સ્વામી અદ્વૈતમતનો આગ્રહ પકડીને દુનીયાને પણ મનાવવાને લાવલસ્કર લઇને નીકલ્યા છે, એટલે ન્યાય કે અન્યાય સત્ય કે અસત્ય જોવાનો કે તપાસવાનો અવકાશ કયાંથી હોય ?

બલગ્રહણ કર્યા વિના એકાંત અદ્વૈતની સિદ્ધિ કરવી તે કેવલ દુરાગ્રહજ અન્યાય એ વાતો તેમનાજ વાક્યોથી આપણને પગળે પગળે એટલી બધી નજરે પડે છે કે તેની ગણુતી પણ ન કરી શકીએ. પણ જેઓ એક દષ્ટિ પર ચઢી

× અર્થકાર પંડિતે–ટીપ્પનમાં–સપ્તભંગી મૂકીને ઉત્તરમાં જણાવ્યું છે કે–આ સપ્ત ભંગીઓથી પ્રત્યેક પદાર્થમા ગમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમવેશ થાય છે. (એમ ચોખું જણાવ્યું છે.)

જાય તેઓ પોતાના વાક્યોમાં કે વિચારોમાં, પણ પુરતો લક્ષ રાખી શકતા નથી તો પછી બીજાઓના તત્ત્વોમાં રહેલી સત્યતા શોધવાનો અવકાશ ક્યાંથી મેળવે? તેવાજ પ્રકારનો ન્યાય આ શંકર દિગ્‌વિજયમાં જોવામાં આવે છે. જેવી રીતે હું નહી જેવો જોઇ શકયો છું તેવી રીતે બીજા સુજ્ઞ મધ્યસ્થ પંડિતો તો જરૂર જોઇ શકયા જ હશે. પણ આવા આવા મોટા પંડિતોને આપણા જેવા સામાન્ય જનોએ કહેવું શું અને લખવું પણ શું? એ એક વિચાર ભરેલુંજ થઇ પડે છે. હવે આપણે મૂલ વિચાર પર આવીએ છીએ—

દ્વૈતમતના શૈવ, નીલકંઠાચાર્ય સાથે વાદ ચાલતાં, " तत्त्व मसि " નો અર્થ સ્વામીજી એ નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો–કાર્યોપાધિ જીવ છે અને કારણોપાધિ ઇશ્વર છે પણ તેમનો 'ચિદંશ' એકજ છે. તેથી ભાગ લક્ષણાથી કોઇ બાબતને ગ્રહણ કરવી, અને કોઇ બાબત ન ગ્રહણ કરવી. એવીજ રીતે જહદ્દ જહદ્ લક્ષણાથી દેહનું ઐકય છે ત્યાં કોઇ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. આ પ્રમાણે ઘણી શ્રુતિઓનાં પ્રમાણ આપી ખંડન કર્યું અને શિષ્ય કર્યો.

આમાં વિચારવાનું કે–નીલકંઠે દ્વૈત મત છોડીને तत्त्वमसि ના વાકયથી અદ્વૈત મતને સ્વીકાર્યો તે વસ્તુ સ્થિતિ યથાર્થ નથી. જુવો કે–આ અજ્ઞ જીવને સમજાવવાનુ કે તું તે બ્રહ્મ સ્વરૂપનો છે પણ કયારે? ઉપાધિ ભૂત લાગેલા પાંચ ભૂતોનો સંગ છોડે ત્યારે? પાચ ભૂત રૂપ વસ્તુ બીજી જ છે, સ્વામીજીએ માતાનો ખેદ દૂર કરતી વખતે કહ્યું હતું કે–સારાં નરસા કર્મનો ભોગ કરવા જીવ સ્થૂલ દેહમાં વિચરે છે. તેથી શમાદિક વિના જીવને મોક્ષ નથી. માટે દ્વૈતપણું છોડયા પછીથી જ ' तत्त्व ' સ્વરૂપનો બને છે.

અર્થાત્ ભૂતોની ઉપાધિવાળો જીવ પ્રથમ દ્વૈત સ્વરૂપનો જ છે, તેજ ઉપાધિથી મુક્ત થએલો બ્રહ્મ સ્વરૂપ થએલો અદ્વૈતના સ્વરૂપને ધારણ કરે છે.

પ્રથમ ઘટને માન્યા વગર અઘટ નો પ્રયોગ ત્રણ કાલમાં પણ બની શકશે નહી.

એકની એક વસ્તુમાં બીજી વાત કરવાનો અવકાશ જ કયાં રહે છે? માટે શંકર સ્વામીનો અદ્વૈતમત દ્વૈતપણું અંગીકાર કર્યા વગર ત્રણ કાલમાં પણ નહી બની શકે એકાંત અદ્વૈત પક્ષ છે તે સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપને જનાવનારો નથી પણ દુરાગ્રહમાં જ ખેંચી જનારો છે એ નિર્વિવાદ છે. બીજી વાત એ છે કે–કર્તા કર્મ અને કરણાદિ કારકો એક જ વસ્તુમા ઘટી શકતા હોય તો જ એકાંત અદ્વૈત

ની સિદ્ધિ થાય, નહી તો ત્રણ કાલમાં પણ એકાંત અદ્વૈતની સિદ્ધિ નહી થાય દ્વૈત છે તેણેજ પાછલ અકાર મૂકી શકાશે.—

(૩) ઉજ્જયના ભટ્ટ ભાસ્કર દ્વૈત મતની સિદ્ધિ કરવા જતાં, પોતે જ અદ્વૈત મતમાં ફસી ગયા. તેનું કારણ જોતાં તેમને વેદોમાંથી પણ સત્ય વસ્તુ નહી મળેલી હશે, જો વેદોનુ અધ્યયન કરીને સત્ય વસ્તુ મેળવેલી હોત તો સ્વામીજીના એકાંત રૂપ અદ્વૈત મતના દુરાગ્રહમાં શું કરવાને ફસતા ? દ્વૈત અને અદ્વૈતનુ સ્વરૂપ અમો ઉપર બતાવી ગયા છે ત્યાંથી વિચાર કરીને જુવો સત્યા સત્યનો નિર્ણય આપો આપ થઇ જશે. તેઓ કોઇ બીજા કારણથી ફસ્યા હોય તો તેમની ગતિ તેઓ પોતે જાણે તે ખરી ?

(૪) વાહ્લિક દેશના જૈનધર્મના પંડિતોના માટે, અને બૌદ્ધોના માટે શંકરદિગ્વિજયમાં ઉચ્ચામાં ઉચા શબ્દો જે વાપર્યા છે તે તેમના પંડિતપણાને અને તેમના જાતિકુલને ખરેખરા શોભાવે તેવા છે.

પ્રથમ જૈનોના તત્ત્વો લખ્યા છે તે જૈનોની માયન્તા પ્રમાણે યથાર્થ છે

જેટલો દેહ તેટલો જીવ જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે બરાબર છે તેના ઉપર દિગ્વિજયમા જેટલી કુતર્કો કરી છે તે તેમની પંડિતાઇને લાછર્ન લગાડીને ઉન્મત્તપણાનું ભાણુ કરાવે છે. જૈનોનો ' સ્યાદ્વાદ ' યથાર્થ રૂપે સ્વામી સમજ્યા હોત તો જાંગુલી મંત્રથી જેમ સર્પનુ જેર રહેતું નથી તેમ સ્વામીજીને પોતાની પંડિતાઇનો ઉન્માદ પણ રહેતો નહી. કારણકે, આધુનિક સમયના સદ્બુદ્ધિના પંડિતો તે સ્યાદ્વાદના મંત્રથી નિછદ્મપણાથી પોતાનાં માથા ધુનાવી રહ્યા છે. તેમા પ્રભાવ તે સ્યાદ્વાદના મંત્રનોજ છે અને તે પંડિતોની સદ્બુદ્ધિનો પણ છે. યોગ્ય વસ્તુનેજ યોગ્ય વસ્તુના યોગે ઓપ ચઢે પરંતુ અયોગ્ય વસ્તુને ન ચઢે જો કે તે સદ્બુદ્ધિના પંડિતોના વિચારો ઘણા ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થએલા છે તો પણ ગ્રન્થ સ્થાનની પુરતી કરવા કિંચિત્ ટુક માત્રથી લખી જણાવું છું.—

(૧) પ્રથમ મૂલના ગ્રંથકાર–જૈનોના સ્યા દ્વાદને તદ્દન અયોગ્ય બતાવી તુછકારી કાઢયો છે. પરંતુ આધૂનીક પંડિત કે જે ટીપ્પન કરવાવાળા છે તેમને ચોખ્ખે ચોખું કહી દીધું છે કે–આ સપ્ત ભંગીઓથી પ્રત્યેક પદાર્થોમાં ગમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોના સમાવેશ થાય છે.

અર્થાત્ આ સપ્ત ભંગીમા કોઇ જાતનો વિરોધજ નથી રહેતો છતા

ગ્રંથકારને તે વિપરીત લાગ્યો એ પણ એક તેમની દૃષ્ટિનીજ ખૂબી છે, કહેવત છે કે–' દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ ' તે પ્રમાણે થયું.

(૨) કાશીના મહા મહોપાધ્યાય રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજી લખે છે કે–જૈનોનો **અનેકાંતવાદ** તો એક એવી વસ્તુ છે કે–તેને દરેકે સ્વીકારવીજ પડશે અને સ્વીકારી પણ છે.

सदसद्भ्या मनिर्विचनीयं जगत

જ્યારે વસ્તુ સત્ નથી કહી શકાતી અને અસત્ પણ કહી શકાતી નથી તો કહેવુંજ પડશે કે કોઇ પ્રકારની સત હોઇને પણ તે કોઇ રીતે અસત્ પણ છે એટલે અનેકાંતતાજ માનવી સિદ્ધ થઇ. (જુવો "–જૈનેતર દૃષ્ટિ એ જૈન " પૃ. ૮૨ થી ૧૦૦ સુધીનો લેખ.)

(૩) કાશી હિંદુ વિશ્વ વિદ્યાલયમાં–દર્શન શાસ્ત્રના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીયુત ફણી ભૂષણ અધિકારી જણાવે છે કે–સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત ઘણો મહત્વ પૂર્ણ છે અને ખેંચાણકારક છે. એ સિદ્ધાંતમાં જૈન ધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે, કેટલાકોએ ઉપહાસ્ય કર્યું છે એ અજ્ઞાનતાને પ્રતાપે જ, શંકરાચાર્ય જેવા પણ એ દોષથી અલગ નથી રહી શકયા, તેમણે પણ અન્યાય કર્યો છે. એવા મહાન્ વિદ્વાન્ માટે એવો અન્યાય સર્વથા અક્ષમ્ય છે. તેમણે નાગા લોકનો સિદ્ધાંત કહી અનાદર કર્યો છે, તે જૈન ગ્રંથોનો અભ્યાસ નહીં કરવાનું પરિણામ છે.

(૪) દત્તાત્રેય બાલ કૃષ્ણ કાલેલકર કાકા–' પૂર્વ રંગ ' પૃ. ૨૪૩ માં– લખે છે કે–જૈનોના સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં ઘટાએલું આપણે જોઇએ છીએ " જન્માંધો જેમ હાથીને જુદી જુદી રીતે તપાસે તેવી આપણી આ દૂનીયાની સ્થિતિ છે.

વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઇ જાણતો હશે તે પરમાત્માને, આપણે ઓલખી શકયા નથી.

(૫) લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે–" ચિત્રમય જગત્ " વર્ષ ૧૧ સને ૧૯૨૫ ડિસંબર "જૈન સિદ્ધાંત"ના લેખમાં લખે છે કે–અનેકાંતવાદ ઉપર જણાવેલી અનાઘડનંતત્વની માલિકા વાંચતાની સાથેજ અદ્વૈતવાદ જૈન સિદ્ધાંતને અમાન્ય છે, એ દેખાઇ આવે છે. સાયુજ્ય મુકિત માનનારો દ્વૈતવાદ પણ તેને તેટલોજ અમાન્ય છે, કારણ મોક્ષ એટલે જીવાત્માએ શુદ્ધાત્મ તત્ત્વમાં લીન થવું એમ જૈનિઓ પણ માને છે. જગતના મિથ્યાત્વ સંબધે પણ તેમની વિચાર સરણી

આવીજ સાપેક્ષ છે. મિથ્યા શબ્દનો અર્થ શંકરાચાર્યની પેઠે અસત્ય, કિંવા અદ્વૈતી ભાગવતોની પેઠે અનિર્વાચ્ય, એવો જૈનિઓ કરતા નથી. પણ હંમેશાં બદલનાર અતએવ ભ્રામક એવો કરે છે. અર્થાત્ જગત્ મિથ્યા એટલે જગત એ નથીજ, કિંવા અતર્ક્ય છે એમ નહી પણ તે ભ્રામક છે. કિંવા હમેશાં બદલનારૂ છે એવો અર્થ કરે છે. આ સંક્ષેપ વિચાર પદ્ધતિને જૈનો અનેકાંતવાદ કહે છે.।।

(૬) ડૉ. ભંડારકર, મહાત્મા ગાંધીજી. તેમજ અનેક પાશ્ચાત્ય પંડિતો કહે છે કે—હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમાં અનેક શાખાઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એકાંગીવાદ પદ્ધતિજ છે. અનેકાંતવાદ પદ્ધતિજ વડે ચર્ચા કરતાં બધી શાખાઓને સાપેક્ષ માન્યતા દેવીજપડશે અને તે પ્રમાણે સાપેક્ષ માન્યતા દીધેલી પણ છે તો પણ દુરાગ્રહપણું તેમને નડે છે.

(૭) મહામહોપાધ્યાય—પંડિત ગંગનાથ અલ્હાબાદવાલા લખે છે કે—જબસે મૈને શંકરાચાર્ય દ્વારા જૈન સિદ્ધાંતપર ખંડનકો પઢા હૈ, તબસેં મુઝે વિશ્વાસ હુવા હ કિ, ઇસ સિદ્ધાંત મેં બહુત કુછ હૈ જિસકો વેદાંત કે આચાર્યોને નહી સમજા, યદિ વહ જૈન ધર્મ કો ઉસકે અસલી ગ્રંથોસે દેખને કા કષ્ટ ઉઠાતે. તો જૈન ધર્મસે વિરોધ કરનેકી કોઇ ભી વાત નહી મિળતી."

(૮) હિંદી ભાષાના સર્વ શ્રેષ્ઠ લેખક, અને ધુરંધર વિદ્વાન્ પંડિત શ્રી મહાવીર પ્રસાદજી દ્વિવેદી લખે છે કે—

" પ્રાચીન ઢરરેકે હિંદુ ધર્માવલંબી બડે બડે શાસ્ત્રી તક અબભી નહીં જાન તે કિ—જૈનિઓકા "સ્યાદ્વાદ" કિસ ચિડિઓંકા નામ હૈ. ધન્યવાદ હૈ જર્મની ઔર ફ્રાંસ, ઇગ્લેંડ કે કુછ વિદ્યાનુરાગી વિશેષકો કો, જિનકી કૃપાસે ઇસ ધર્મકે અનુયાયિયોં કે કીર્તિકલાપકી ખોજ ઔર ભારત વર્ષકે સાક્ષર જનોંકા ધ્યાન આકૃષ્ટ હુઆ. યદિ યે વિદેશી વિદ્વાન્ જૈનોકે ધર્મગ્રંથોં આદિકી આલોચના ન કરતે, યદિ યે ઉન કે પ્રાચીન લેખકોકી મહત્તા ન પ્રગટ કરતે તો હમ લોગ શાયદ આજભી પૂર્વવત્ હી અજ્ઞાન કે અંધકારમેં હી ડુબે રહેતે."

(૯) મારવાડ જોધપુર સન્ ૧૯૧૬ માં જૈન સાહિત્ય સંમેલન વખતે પ્રમુખ—શતીશ ચંદ્ર વિદ્યાભૂષણ જણાવે છે કે—" જૈનીઝમ" ના પ્રધાન સિદ્ધાંત સ્યાદ્વાદ અથવા તો સપ્તભંગી ન્યાય, કે જે જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનનો મૂલ પાયો છે, તેના પર બોલતાં જણાવ્યું કે—જૈન માન્યતા પ્રમાણે " સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત " અતિ

ગીતા–જૈન બૌદ્ધના વિશેષ સમાગમ પછીની નજરે પડે છે. ત્યારબાદ જૈન નેતાઓમાં ફાટફુટ અને તેમનો હ્રાશ થતાં સાતમા આઠમા સૈકામાં શંકર સ્વામીએ કેટલાક બ્રાહ્મણ પંડિતોને અને રાજાઓને ઉસ્કેરીને વૈદિક ધર્મના ઉદ્ધારના બહાને જૈન અને બૌદ્ધાના ઉપર હુમલો કરી તેમના ઉપર અત્યાચાર કર્યો, એટલું જ નહીં પણ તેમનાં કેટલાંક મંદિરોનો નાશ અને લુટ કરી, તેમના પુસ્તકોને પણ કબજે કર્યા. તે પુસ્તકોના આધારે વેદના અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવના ઠેકાણે નવીન રૂપના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવને કલ્પ્યા હોય ?

તર્ક—બ્રહ્માદિ દેવો ચારો વેદોના મૂલ સુધીમાં રહેલા મળે છે ?

ટુંકમાં સમાધાન એટલું જ કે–બ્રહ્માદિક દેવોની નવીન શ્રુતિઓ બનાવી વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછળથી ગોઠવવામાં આવી હોય તેનો વિચાર મારા આગળના લેખથી આપ સજ્જનો પણ વિચારી શકશો.

(૧) શંકર સ્વામીના પછીથીજ પ્રાયે વિશેષ પુરાણો લખાયાં, અને બ્રહ્માદિક મોટા દેવો તરીકે પંકાતા થયા, જુવો–તત્વત્રયી. પૃ. ૪૫૫ થી દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીનો લેખ– 'શંકરાચાર્ય, બાણ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયું વગેરે કેટલાંક પુરાણો જુના કાલમાં હતાં, પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધી અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં અને નવમા શતકમાં અઢારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઇ હોય. તેજ પ્રમાણે જૈનો નો ' સ્યાદ્વાદ ' પણ વૈદિકોમાં ઉઘોછત્તો ઘૂસાડવામાં આવ્યો અને તેનુ ભ્રષ્ટ રૂપાંતર ઋગ્વેદ ના પ્રલય નામના સૂક્ત સુધી લખી વેદ મૂલક બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો.

(૨) આનંદશંકરભાઇ નો પુરાણ સંબંધી લેખ જુવો તત્વત્રયી. પૃ. ૪૪૯ થી–" પુરાણ નામના ગ્રંથો હતા પણ અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે તો બેશક નવું છે.

આર્યોના તહેવારોના લેખકે–જણાવ્યું છે કે–છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા લાગ્યાં, ત્યાર પછી દેવતાઓની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રીવાજ પડયો.

મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદીના લેખથી જુવો–" યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, અને પ્રજાપતિ બધા ના આખરે આવીને બ્રહ્મા તરીકે પૂજા તો થયો. "

આ બ્રહ્માદિક નવીન દેવો જૂનામાં જુના ઋગ્વેદથી દાખલ થઇ ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધમાં મુકવામાં આવ્યા.

(૧૨) મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે કે—"સૃષ્ટિમાં પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન થાય છે. છતાં તેનું એવું સ્વરૂપ છે કે–તે સત્ય પણ છે (વસ્તુગતે) તેણે અસત્ય કહો તો મને અડચણ નથી. એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્યાદ્વાદી માનવા માં આવે તો બાદ નથી. પંડિતો મનાવવા ઇછે તેમ કદાચ નહીં. તેઓ મને વાદમાં ઉતારે તો હુ હારી જાઉં.

સાત આંધલાઓએ હાથીનાં સાત વર્ણન આપ્યાં તે બધા પોત પોતાની દૃષ્ટિએ સાચા હતા. એક બીજાની દૃષ્ટિએ જુઠા હતા, ને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સાચા તથા ખોટા હતા. આ અનેકાંતવાદ મને બહુ પ્રિય છે. અનેકાંતવાદનું મૂલ અહિંસા અને સત્યનું યુગલ છે."

આ બધા પંડિતોના મતો તદ્દન ટુંકમાં વિચારી જોઇએ—

શંકર સ્વામીના સમયના મોટા મોટા ગ્રંથકારો હોવા છતાં, જૈનોના સ્યાદ્વાદના વિષયમાં બીલકુલ ન સમજી શકયા હોય એમ પણ કેમ કહી શકાય? દિગ્વિજયના લેખકે–જૈનોના–દેહ જેટલા જીવના લક્ષણમાં જે જે કુતર્કો કર્યા છે તેમાં જૈનોની માન્યતાનો એક અંશ પણ નથી, તેમજ સપ્તભંગીના વિષયમાં એક પદાર્થમાં એકી વખતે પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોની સ્થિતિ સંભવતિ નથી કરીને જે લખ્યું છે તે પણ છણકાટ કરીને, જાણી બૂજીને જ લખ્યું હોય? છણકાટ કરવાનું કારણ–વેદના પક્ષનો હઠાગ્રહજ હોય, એવું મારૂં અનુમાન યોગ્યજ માલમ પડશે.

જુવો કે–વેદોમાં જે વિષય હતો તે આધુનિક ચાલતા ધર્મના વિષયથી કોઇ જુદાજ પ્રકારનો હતો. જૈનોના સર્વજ્ઞોનો અને બૌદ્ધોના પ્રાદુર્ભાવના વખતે તેની બીલકુલ મંદતા જનાતાં, તેની (વેદોની) સ્થિતિ મજબુત કરવા પ્રથમ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની સરૂઆત કરવામાં આવી, અને તે વિષના મોટા મોટા ગ્રંથો બનાવી દીધા. પરંતુ જૈન બૌદ્ધની વિશેષ ચલવલમાં તે નિર્માલ્ય જેવા ભાસવા લાગતાં, જૈન બૌદ્ધના સંઘર્ષણથી ઉત્પન્ન થતા વિચારોને–ઉપનિષદ નામના ગ્રંથોમાં ગોઠવતા ગયા, અને વેદોના તરફ કેટલીક ના પસંદગી પણ બતાવતા ગયા. તેથી વેદોના વિષયથી અને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોના વિષયથી કાંઇક ઉંચા દરજાના તે ગ્રંથો લોકોમાં મનાતા થયા. પરંતુ અતીંદ્રિય જ્ઞાનવિનાના તે ઉપનિષદ્કારો પરસ્પરના વિરોધને ટાલી શકયા ન હતા. કારણ તે યાચિન મંડનરૂપથી ઉભા કરવામાં આવેલા હતા.

રામાયણ–ભારતાદિક પણ તે સમયના સર્વજ્ઞોની ચલવલની પછીથીજ લખાયલા નજરે પડે છે.

ગીતા–જૈન બૌદ્ધના વિશેષ સમાગમ પછીની નજરે પડે છે. ત્યારબાદ જૈન નેતાઓમાં ફાટફુટ અને તેમનો હ્રાશ થતાં સાતમા આઠમા સૈકામાં શંકર સ્વામીએ કેટલાક બ્રાહ્મણ પંડિતોને અને રાજાઓને ઉશ્કેરીને વૈદિક ધર્મના ઉદ્ધારના બહાને જૈન અને બૌદ્ધોના ઉપર હુમલો કરી તેમના ઉપર અત્યાચાર કર્યો, એટલું જ નહીં પણ તેમનાં કેટલાંક મંદિરોનો નાશ અને લુટ કરી, તેમના પુસ્તકોને પણ કબજે કર્યાં. તે પુસ્તકોના આધારે વેદના અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવના ઠેકાણે નવીન રૂપના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવને કલ્પ્યા હોય ?

તર્ક—બ્રહ્માદિ દેવો ચારે વેદોના મૂલ સુધીમાં રહેલા મળે છે ?

ટુંકમાં સમાધાન એટલું જ કે–બ્રહ્માદિક દેવોની નવીન શ્રુતિઓ બનાવી વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછળથી ગોઠવવામાં આવી હોય તેનો વિચાર મારા આગળના લેખથી આપ સજ્જનો પણ વિચારી શકશો.

(૧) શંકર સ્વામીના પછીથીજ પ્રાયે વિશેષ પુરાણો લખાયાં, અને બ્રહ્માદિક મોટા દેવો તરીકે પંકાતા થયા, જુવો–તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૫૫ થી દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીનો લેખ– 'શંકરાચાર્ય', બાણ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયું વગેરે કેટલાંક પુરાણો જુના કાલમાં હતાં, પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધી અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં અને નવમા શતકમાં અઢારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઇ હોય. તેજ પ્રમાણે જૈના નો ' સ્યાદ્વાદ ' પણ વૈદિકોમાં ઉધોછત્તો ધૂસાડવામાં આવ્યો અને તેનુ ભ્રષ્ટ રૂપાંતર ઋગ્વેદ ના પ્રલય નામના સૂક્ત સુધી લખી વેદ મૂલક બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો.

(૨) આનંદશંકરભાઇ નો પુરાણ સંબંધી લેખ જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૪૬ થી–" પુરાણ નામના ગ્રંથો હતા પણ અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે તો બેશક નવું છે.

આર્યોના તહેવારોના લેખકે–જણાવ્યું છે કે–છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા લાગ્યાં, ત્યાર પછી દેવતાઓની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રીવાજ પડયો.

મણિલાલ નથુભાઇ દ્વિવેદીના લેખથી જુવો–" યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, અને પ્રજાપતિ બધા ના મોખરે આવીને બ્રહ્મા તરીકે પૂજા તો થયો. "

આ બ્રહ્માદિક નવીન દેવો જૂનામાં જુના ઋગ્વેદથી દાખલ થઇ ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધમાં મુકવામાં આવ્યા.

હવે હું સ્યાદ્વાદના મુખ્ય વિષયપર આવું છું.

આ જૈનોના સ્યાદ્વાદના વિષયમાં પોતાના ઉદ્‌ગારો જાહેરમાં મુકનારા અનેક ભાષાઓના અભ્યાસીઓ, મોટામાં મોટા પંડિતો હોય, તેમ મને લાગે છે. અને સંગ્રહનો કરનાર હું-પુરૂં વ્યાકરણ જાણતો નથી, ન્યાય અલંકારમાં કાંઇ વિશેષ સમજતો નથી, અંગ્રેજી વિગેરે ભાષનો તો બીલકુલ અભ્યાસજ નથી, માત્ર જન્મ દેશની ભાષા અને જૈન સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોનો પણ નહી જેવો અભ્યાસ કરી યત્કિંચિત્ સ્વાદના યોગથી આ બધા પંડિતોના સ્વરોમાં મારો સ્વર ભેળવું છું કે જેથી લોકોનું પણ તે તરફ ધ્યાન ખેંચાય, અને સર્વજ્ઞોના વચનનો આદર કરી તેઓના વચનનો રસ લેવા પ્રેરાય, અને સર્વજ્ઞોના વચનમાં રહેલી વિશેષતા સમજી પોતાના કલ્યાણનો માર્ગ મેલવે કે જેથી મારા પરિશ્રમની પણ સફલતા થાય

(૧) દિગ્વિજયના ટીપ્પનકારે-સપ્તભંગી ન્યાયના સંબંધે જણાવ્યું હતું કે-" પદાર્થોમાં ગમે તેવા વિરૂદ્ધ ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. "

હું પણ એમજ સમજુ છું અને કહું પણ છું કે-જેમ કેશરીસિંહના આગળ મદોન્મત્ત હાથી જેવો પણ ટકી શકેજ નહી, તેમ સ્યાદ્વાદ ન્યાયના આગળ એકપણ એકાંતવાદી ટકી શકેજ નહી. છતાં દિગ્વિજયના મૂલકારને વિપરીત શાથી ભાષ્યું ? તેની ગતિતો તેજ જાણે.

(૨) રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું હતુ કે-" વસ્તુ સદ્રૂપની થઇ અસદ્રૂપની પણ છે, એટલે અનેકાંતતાજ માનવી સિદ્ધ થઇ. "

આ વિષયમાં વિચારવાનું કે—નીલકંઠના વાદમાં શંકરસ્વામીએ બતાવેલો જહદજહદ્ લક્ષણાનો ન્યાય બે ગોરીના વળાંના જેવો શુધ્ધો હતો છતાં એક તરફ ખેંચાતાણ કરતાં ગોલીની સાથે છાસ અને માખણના ગમાવવા જેવો ન્યાય કરી કયો વિશેષ તત્ત્વ મેળવવાને તેઓ ભાગ્ય શાલી બન્યા હશે ?

(૩) વિદ્યા ભૂષણે જણાવ્યુ હતું કે-શંકરાચાર્યે સ્યાદાદ ઉપર અન્યાય કરેલો છે. "

તે વાત મને તેમની સર્વાંશથી સાચી કહેલી લાગે છે. જેમ કોઇ શસ્ત્ર દિગ્વિજય કરવાની લાલસાથી નીકલેલો ન્યાયી કે અન્યાયી બધાંએ માણસોને ચીભડાંની પેઠે ચીરી નાખે તેમ શંકર સ્વામીએ કરેલું જણાય છે તો પછી તેમના હાથથી ન્યાય ક્યાંથી થવાનો હતો ?

(૪) કાકા કાલેળ કરે જણાવ્યું હતું કે—

" સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં સમાયલું છે. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે જાણતો હશે તે પરમાત્માને હજુ આપણે ઓલખી શકયા નથી. "

આમાં મારો સ્વર એ છે કે-હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં એટલે-વેદ, વેદાંતાદિક છ એ શાસ્ત્રોમાં એ સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ સમાયલું છે.

આ મારા સ્વરમાં પરમહંસ જીવાનંદ સરસ્વતીનો-જૈનેતરના પૃ. ૭૮ થી ૮૦ માં આપેલો પત્ર સ્વર પુરે છે. જુવો પૃ. ૮૦ માં-" પ્રાચીન ધર્મ, અગર કોઇ સત્ય ધર્મ રહા હોતો જૈન ધર્મથા. જીસકી પ્રભા નાશ કરને કો વૈદિક ધર્મ વો ષટ્શાસ્ત્ર, વો ગ્રંથકાર ખડે ભયેથે. "

સંપૂર્ણ સત્યના જાણવાવાળા સ્યાદ્વાદ તત્ત્વના પ્રકાશક તીર્થંકરોજ છે, પણ બીજા કોઇ ઋષિઓ નથી. જ્યાં સુધી તેમના તત્ત્વો જાણવાનો અવકાશ મેળ-વતા નથી ત્યાં સુધી તે પરમાત્માને આપણેજાણી શકવાના જ નથી એજ ફલિતાર્થ બતાવ્યો છે. "

(૫) લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે કહે છે કે-" જગન્મિથ્યા કે અનિર્વાચ્ય એવી માન્યતા જૈનોની નથી, હમેશાં બદલાતું રહેતુ માને છે."

આમાં વિચારવાનુ કે-પ્રત્યક્ષમાં પરિવર્તન થઇ રહેલા આ સંસાર ચક્રને સર્વથા મિથ્યા કહેતાં જીવનો ઇન્કાર કરવાળા નાસ્તિકોના જેવુંજ થાય, જીવ-જ નથી તો પછી તેનો ઇન્કાર કરવાવાળો જ કોણે માનવો ?

આ પ્રત્યક્ષમાં પરિવર્તન થઇ રહેલા સંસાર ચક્રનેજ, સર્વથા મિથ્યા માનીએતો પછી મુક્તિ થએલી જ કોની માનવી ? ખૂબ વિશાલ દૃષ્ટિથી વિચાર-વાની ભલામણુ કરૂં છું.

(૭) પંડિત ગંગનાથ કહે છે કે—" જૈન સિદ્ધાંતમાં બહુત કુછ હૈ વેદાંત કે આચાર્યોને સમજ્યા નહિ. "

આમાં મારા વિચારો—પંડિતજીએ સદ્બુદ્ધિથી કહ્યું છે તો સત્યજ પણ વેદાંતના આચાર્યોને સમજ્યું નહી તે જરા વિચારવાનું છે.

૧ દિગ્ વિજયના પહેલા સર્ગમાં-બ્રહ્માદિકોએ શંકર દેવને જણાવ્યું હતું કે-વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાસ્ત્રો રચી વેદાદિકને હાનિ પહોચાવી.

૨ પુરાણકારોએ–અનાદિના વિષ્ણુનું માથુ કપાવી ઘોડાનું માથુલગાડી હયગ્રીવ વિષ્ણુ થયા બતાવ્યા.

૩ વળી દૈત્ય દાનવોનો માર ખાઇ વિષ્ણુ ભાગતા ફર્યા.

૪ વિષ્ણુના કાનના મેલથી પેદા થઇ–મધુ–કૈટભ બે દૈત્યો બ્રહ્માને મારવા દોડયા.

૫ તે બ્રહ્મા વેદોમાં જગત્‌ના કર્તા થઇ, બધી સૃષ્ટિને વીંટલાઇને બેઠા.

ઇત્યાદી સંકટો હજારો વાતો શંકર સ્વામીના અદ્વૈત સિદ્ધાંતના સમય પછી પ્રાયે પુરાણોથી તે વેદો સુધીમાં લખાઇ. જે શંકરસ્વામીએ જહદ્ અ જહદ્ લક્ષણાના વિચારો બતાવી બધી દુનીયાને ભ્રમ ચક્રમાં નાખી. તેમણે ભૂલ કરી એમ આપણાથી કેવી રીતે કહી શકાશે ? પંડિતોને વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું અને ભૂલચુકની માફી ચાહુ છું.

(૮) મહાવીર પ્રસાદ દ્વિવેદીજીએ લખ્યું છે કે—

" પ્રાચીન હિંદુ ધર્માવલંબી બડે બડે શાસ્ત્રી ભી અબભી તક નહીં જાનતે હૈ કે જૈનિઓ કા " સ્યાદ્વાદ " કિસ ચિડિયોંકા નામ હૈ. યદિ યે વિદેશી વિદ્વાનો જૈનોંકા લેખકોંકી મહત્તા પ્રગટ ન કરતે તો હમ લોગ આજભી પૂર્વવત્ અજ્ઞાન કે અંધકાર મેં હી ડુબે રહેતે.

આમાં મારા વિચારો–પંડિત મહાવીર પ્રસાદજી એ બે ધડક પણે સત્ય કહ્યું છે કે–વેદ સમયના ઋષિઓ તો સ્યાદ્વાદનું નામ પણ નહીં જ જાણતા હતા. શંકર સ્વામીના સમયના એકાંતપક્ષના પંડિતો–સામી બાજુના એકાંતપક્ષના પંડિતોને તોડી પાડવા સ્યાદ્વાદનો આશ્રય લઇ તેઓને તોડી પાડતા, પછી અજ્ઞાન વર્ગ ને ઉધાપાટા બંધાવવા આડો અવળો ન્યાય બતાવી, સ્યાદ્વાદનું ખંડન કરવા પ્રયત્ન કરતા. અર્થાત ખાઇ પીઇને ભાંડુ ઉધું વાળી લોકો ને અંધારામાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા. એવી મારી સમજ થઇ છે તે માગ આગળ પર બનાવેલા સ્પદ્દ ના લેખથી આપ સજ્જનો પણ મને સમ્મતિ આપશો. હું પણ જે આટલા દરજ્જા સુધી વિચારો ને મેળવવાને પહોંચ્યો છુ તે આપ મહાન્ પંડિતોની કૃપાળુ તાથીજ ?

(૯) શતીશચંદ્ર વિદ્યા ભૂષણે જણાવ્યુ હતુ કે—

" સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત પ્રાચીન તીર્થંકરોએ પ્રવર્તાવેલો, તે છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરે ઉપદેશ્યો હતો. બ્રાહ્મણ તત્ત્વ વેત્તાઓએ તેમાં દોષો

આરોપણ કર્યું છે. છતાં તેની વ્યાપકતામાં અને સમગ્ર વસ્તુઓની અવસ્થાઓ ને સ્પર્શવાની શક્તિમાં વિશિષ્ટતાને વ્યક્ત કરે છે. ”

આમાં થોડું વિચારી જોઈએ—

વર્તમાન કાલના દેશી પરદેશી સદ્બુદ્ધિના સેંકડો પંડિતો સ્યાદ્વાદમાં પુરેપુરો પ્રકાશ જોતા આવ્યા. થોડા વખત પહેલાના બ્રાહ્મણ તત્ત્વ વેત્તાઓ દોષો જોતા આવ્યા આ દૃષ્ટિ દોષ તેમનો કેવા પ્રકારનો ?

(૧૦) આનંદશંકર ભાઈએ-જણાવ્યું છે કે—

શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો છે તે મૂલ રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી.

મહાવીરના સ્યાદ્વાદને કેટલાક સંશય વાદ કહે છે એ હું નથા માનતો. સ્યાદ્વાદ સંશય વાદ નથી વિશ્વનું કેવી રીતે અવલોકન કરવું જોઈએ એ અમને શિખવે છે.

આમા થોડું વિચારવાનું કે—કત્રિમ સર્વજ્ઞ શંકરસ્વામીએ-બધી દુનિયાને હલાવી નાખી. પછી મોટા ગર્વમાં આવી સર્વજ્ઞ એવા મહાવીરના સ્યાદ્વાદને પણ તોડી પાડવા મોટો અત્યાચાર કર્યો, પણ બધી દુનિયામાં વ્યાપી રહેલા સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાત, વધારે ને વધારેજ પ્રકાશ આપવા લાગ્યો. કહેવત છે કે- આખરે સત્ય ઉપર તરી આવ્યા વગર કદી પણ રહેતું નથી.

(૧૧) ડૉ. પરટોલ્ડ-" જૈન ધર્મ એ ધર્માના તુલ્નાત્મક શાસ્ત્રમાં અતિશય આગળ વધેલો ધર્મ છે. દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરી લેવા સારૂં યોજેલા સ્યાદ્વાદ નું સ્વરૂપજ જુવો એટલે બસ છે.

જૈન ધર્મ એ ધર્મ વિચારની નિઃસશય પરમ શ્રેણી છે,

જે પ્રજાને અમો અનાર્યના લેખામાં ગણુતા તેજ પ્રજા પોતાની સદ્બુદ્ધિથી આર્યોના તત્ત્વની ખરી શોધ કરી અસદ્ વિચારથી કરેલી આર્યોની ભૂલ્યો બતાવવા આગળ આવી તો પછી અમારો દરજ્જો કયો ?

(૧૨) મહાત્મા ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે—

સૃષ્ટિમાં પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન થાય છે છતાં તેનુ એક એવું સ્વરૂપ છે કે તે સત્ય પણ છે.

એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્યાદ્વાદી માનવામાં આવે તો બાધ નથી.

પંડિતો મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જાઉં.

આ અનેકાંતવાદ મને પ્રિય છે. એનું મૂલ અહિંસા અને સત્યનું યુગલ છે.

આમાં પણ કેટલાક મારા સ્વરો પુરૂં છું—

આ સૃષ્ટિનું પરિવર્તન થતું પ્રત્યક્ષ દેખાતાં છતાં સર્વથા નાશ થએલો કોણે જોયો ? તેથી તેનું પરિવર્તન થતાં પણ સત્ય સ્વરૂપનીજ છે. તેવા સ્વરૂપના વિચારો બતાવનારને અનેકાંતવાદી કહો કે સ્યાદ્વાદી કહો આમાં અસત્યજ શું છે ?

" ગાંધીજી કહે છે કે-પંડિતો મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જાઉં. "

કદાગ્રહવાળાથી સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પણ દૂરજ રહે, તો પછી ગાંધીજી દૂર રહે તેજ યોગ્ય છે.

અનેકાંતવાદમાં અહિંસા અને સત્ય સમાયલું છે ખરૂં પણ તેનું મકરંદ સમતામાં રહેલું છે તે વિના ન તો આલોકનું કે પરલોકનું કાર્ય સાધી શકાય તેમ છે તેના સંબંધે–યોગ શાસ્ત્રમાં બાર ભાવનાના પ્રસંગે હેમચંદ્ર સૂરિજીના તત્ત્વ જશામાંથી પ્રગટેલો પુકારો--

विगाह्य सर्वशास्त्रार्थ-मिद मुच्चैस्तरांब्रुवे ।
इहाऽमुत्र स्वपरयो-र्नाऽन्यत्साम्यात्सुखाकरं ॥ १ ॥

આ શ્લોકનો ટુંકમાં ભાવાર્થ—દુનીયામાં તમામ શાસ્ત્રોનું મંથન કરીને હું શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મોટા પોકારની સાથે કહું છું કે–આલોકનું સુખ અથવા પરલોકનું સુખ પોતાને કે બીજાને મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ સમતાનું સેવન કરવું, તેનું સેવન કર્યા સિવાય બીજું કોઇ પણ સુખ મેળવવાનું કારણ જનાતું નથી.

જૈન સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા આ સમતાના પ્રયોગથી આજસુધીમાં અનેક જીના બળજે મહા પુરુષો પોતાના પરલોકનું કાર્ય સાધી મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા છે. તો પછી આ સમતાના પ્રયોગથી આલોકના સુખને અહિંસાના આચરણથી મેળવી કેમ ના શકે ? મારા ટુંક અનુભવથી હું વિચારી જોઉં છું તો એજ માલમ પડે છે કે જરૂરજ મેળવી શકે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ-આ ચાલુ જમાનામાં આર્થિક પીડાથી મુક્ત થવા અહિંસાત્મક રહેવાનો જે પ્રયોગ બતાવ્યો છે તેજ પ્રયોગ આ દુનીનાની આર્થિક પીડા દૂર કરવાને સમર્થ નીવડશે. જો આ સમતાના માર્ગ ને છોડીને બીજા કોઇ આડા અવળે માર્ગે ચઢી ગયા હોત તો આજ સુધીમાં અનેક કુટુંબોની પાયમાલી થતી જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો પરંતુ અહિંસાત્મક રૂપના ઉત્તમ પ્રયોગથી તેવો દુઃખદ પ્રસંગ પ્રાપ્ત નથી થયો, એજ આપણો સુદિન સમજવાનો છે.

પરંતુ જેઓ દુરાગ્રહને દૂર રાખી સમતા પૂર્વક. સદ્ બુદ્ધિને ઉપયોગ કરે છે તેઓ પોતાની ધારણા પ્રમાણે પોતે ધારેલા ઠેકાણે પહોંચે છે અને દુનિઆને પણ દોરી શકે છે. અગર જો તેમાં વિષમતા હોય તો, પોતે અધ વચમાં લટકી બીજાઓને પણ અધ વચમાં જ લટકતા રાખે છે, પણ ધારેલા ઠેકાણે ઠેઠ સુધી પોતે પહોચી શકતો નથી અને બીજાઓને પણ પહોચાડી શકતો નથી. માટે પ્રથમ નિર્મલ બુદ્ધિથી સદ્ અસદ્ વસ્તુના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. એક જગો પર કહ્યું છે કે—

एकं हन्या नवा हन्या-दिषुमुक्तो धनुष्मता ।
बुद्धिर्बुद्धिमता मुक्ता राष्ट्रं हन्या त्सराजकं ॥ १ ॥
वयोऽनुरूपा प्रायेण प्राणिनां हृदि बुद्धयः ।
रसालस्य कषायाऽम्ल-मधुराः क्रमशो रसाः ॥२॥

ભાવાર્થ—પોતાના ધનુષથી બાણને છોડનારો ધનુષવાળો એકાદને હણે, જો કદાચ ધારેલા નીશાણમાં ફેર પડી જાય તો તે બાણ ખાલી પણ જાય, પરંતુ સદ્ બુદ્ધિવળાએ પોતાની સદ્ બુદ્ધિનો પ્રયોગ વાપરેલો હોય તો, તે સદ્બુદ્ધિવાળો રાષ્ટ્રની સાથે બધા રાજ્યોને પણ મુંજાવી નાખે છે.

આવા પ્રકારના દાખલાઓ પૂર્વ કાલમાં ઘણાએ બનેલા છે, અને આપણે પૂર્વકાળના અનેક લેખોથી જાણી પણ શકીએ છીએ.

પરંતુ આ વર્ત્તમાન સમયમાં તો મહાત્મા ગાંધીજીએ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિજીના કથન મુજબ આર્થિક પીડાથી મુક્ત થવા આ દુનિયાને સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મક રૂપ રહેવાનો પ્રયોગ જે શિખવ્યો છે તેમાં પોતાની આર્થિક સિદ્ધિનાં કિરણો ફુટતાં જોઇ આખી દુનીયા તેમાં આશ્ચર્ય નિમગ્ન થઇ પડી છે. તેનું કારણ તપાસી જોતાં એમ માલમ પડે છે કે—વેદાદિક અનેક પ્રચલિત ધર્મોમાં દાખલ થઇ ગએલી હિંસક રૂઢીના પ્રચારથી ભૂલાવામાં પડેલી આ દુનીયાને

સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મક રૂપનો આ પ્રયોગ નવીન રૂપનો થઇ પડયો હોય, પરંતુ સદ્બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોના તત્વના અભ્યાસી મહાપુરૂષોનો તો ખરો મુદ્દોજ એ છે કે–પૂર્વકાળમાં જે મહાપુરૂષોએ પોતાના આત્માની કર્મોથી મુક્તિ કરી લીધી છે તેમને સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મકના પ્રયોગથી જ કરી લીધી છે, અને પોતાના અનુયાયી વર્ગને પણ પોતાના આત્માની સિદ્ધિનો પ્રયોગ પણ એજ બતાવતા ગયા છે.

બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિ પ્રયુક્તા હોય તો પણ વયોત્પત્તિના પ્રમાણથી રસોત્પત્તિમાં ફરક પડતો જાય. ઉદાહરણમાં આ આમ્રફલ છે, તેની પહેલી અવસ્થામાં કષાય રસ, મધ્યમાં આમ્લ રસ, પછી આગળ જતાં મધુર રસની ઉત્પત્તિ થતી જોવામાં આવે, એજ પ્રમાણે માણસોમાં પણ રસની ઉત્પત્તિ થતી જાય. છતાં પણ જાતિ કુલનો ભેદ વિચારવાનો હોય છે. જો બુદ્ધિ પ્રયુક્તા ઉત્તમ કુલ જાતિના હોય તો, તેમાં સુખેથી ભળી શકાય, અગર જો તેમા ફેર ફાર હોય તો આખરમાં શોચવાનો પ્રસંગ આવે છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

> जलप्रमाणं कमलस्य नालं, कुलप्रमाणं पुरुषस्य शीलं।
> कुले हि जातो न करोति पापं, कुलांकुरोनैव निवारितो नरः॥

ભાવાર્થ—કમલની નાલ જલ પ્રમાણે નાની મોટી હોય છે તે પ્રમાણે કુલના પ્રમાણે માણસના શીલનું પ્રમાણ હોય અને તે પોતાના કુલના અંકુશથી નિવારણ થએલો તેવા પાપનું આચરણ કરી શકતોજ નથી.

> १ प्रभु प्रसाद, २ स्तारुण्यं, ३ विभवो, ४ रूप, ५ मन्वय,।
> ६ शौर्यं, ७ पांडित्य मित्येनद मद्यं मदकारणं॥

ભાવાર્થ—જો કે મદિરા નથી છતાં નીચેના ૭ કારણ નશો ઉત્પન્ન કરે છે–૧ કેઇ મોટા પુરૂષની પ્રસન્નતા, ૨ યૌવનપણું, ૩ ધનની પ્રાપ્તિ, સ્વાભાવિક પણાથી મળેલું ૪ રૂપ, ૫ કુલ, ૬ શૌર્ય અને ૭ પંડિતપણું, એ સાતે ઉન્મત્ત પણાનાં કારણ છે. માત્ર કોઇ ઉત્તમ પુરૂષનેજ જોર કરી શકતાં નથી.॥

સંસારમાં એક ફલ ખાસ મેળવવા જેવું છે. પરંતુ તે ઉન્મત્તપણાથી દૂર રહેનારાઓજ મેળવી શકે છે

> असारसंसारमहीरुहस्य, सुधोपमं स्वादुफलं तदेकं॥
> परस्परं मत्सरवर्जितानां, यद्धर्मे प्रीतिरियं नराणां॥

ભાવાર્થ—અસારરૂપ સંસાર વૃક્ષનું ખરૂં ફલ શું તો કે

ઇર્ષા—મત્સર વિના આપસ આપસના માણસોમાં જે પ્રીતિ વધ્યા કરે તેજ એક સ્વાદિષ્ટ અમૃતરૂપનું ફલ છે.

ઇર્ષા દ્વેષ વિનાના જે સરલ હૃદયના માણસો છે તેજ પ્રશંસાના પાત્ર છે.

सिथ्यादृशोऽपि वरं कृतमार्दवा ये,
सम्यग्दृशो नहि वरं कृतमत्सरा ये ।
ते मेचका अपि शुका· फलशालिभोज्या
भव्याः सिता अपि बका नहि मीनभक्षाः ॥

ભાવાર્થ--સરલ હૃદયના મિથ્યા દૃષ્ટિઓ હોય તો તે શ્રેષ્ટ છે પણ મત્સર હૃદયના સમ્યક દૃષ્ટિઓ તે શ્રેષ્ટ નથી જેમ-ફલ અને શાલી (ચોખા) નું ભોજ કરનારા તે શુકો (પોપટો) કાલા છે તો પણ તે ભવ્યો (ઉત્તમ) છે. પણ માછલાંના ભક્ષકો બગલાં શ્વેતવર્ણના છતાં શ્રેષ્ટ નથી. તેના માટે એક ગાથામાં જણાવ્યું છે કે—

जइ जलइ जलउ लोए कुसथ्थपवणाहओ कसायग्गी
तं चुज्जं जं जिणवयणवारिसित्तोऽवि पज्जलइ ॥

ભાવાર્થ-કુશાસ્ત્રના પવનથી પ્રેરાયલો કષાયાઽગ્નિ (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપનો અગ્નિ) લોકમા જલન થતો હોય તો ભલે તે જલન થાય. પરંતું જિનદેવના વચનરૂપી પાણીથી સિંચાયલો કષાયાગ્નિ પ્રજ્વલન થાય તે ઘણું આશ્ચર્ય પેદા કરવાણું છે. ॥

॥ કારણ એ છે કે-સંસારની બેડીમાં ખોસી ગાલનારા આ ચાર કષાયોજ જબરજસ્ત છે. કહ્યું છે કે—

कषाया भवकारायां, चत्वारो भवयामिका इव ।
याव ज्जाग्रति पार्श्वस्था—स्तावन्मुक्तिः कुतो नृणां ॥

ભવાર્થ-કષાયા-ક્રોધ. માન, માયા અને લોભ આ ચાર, સંસારની બેડીમાં પડેલા પ્રાણિઓના ખાસ રક્ષકો છે. જ્યાં સુધી આ ચારો હૃદયમા જાગૃત થઇ રહ્યા છે ત્યાં સુધી જીવોને સંસારથી છુટવાનો વખત જલદી કયાંથી

આવવાનો છે ? માટે જેટલે દરજે આ ચાર કષાઓનું જોર આછુ થતું જશે તેટલે દરજે તે ઉચી પાવડીએ ચઢેલો ગણાશે એ નિર્વિવાદ છે.

એક જગો પર કોઇ મહાપુરૂષે કહ્યું છે કે—

नाऽऽशांवरत्वे न सितांवरत्वे, न तर्कवादे न तत्त्ववादे।
न पक्षसेवाऽऽश्रयेण मुक्तिः, कपायमुक्तिः किल मुक्तिरेव॥

ભાવાર્થ—જીવોને મુકિત ન શ્વેતાંબરમાં છે ન દિગંબરોમાં છે, ન કોઇ તર્કવાદની નિપુણતામાં રહેલી છે. તેમજ ન તો કોઇ એકાદ પક્ષના આશ્રયમાં ભરાઇર હેવામાં બતાવેલી છે. તો પછી જીવોની મુક્તિ શેમાં રહેલી છે? તેનોખરો ઉત્તર એજ બતાવેલો છે કે—

સત્ય હૃદયથી કષાયોની જે મુકિત છે, તેજ જીવોની ખરી મુકિત છે. અર્થાત્ જે મહાપુરૂષોએ સત્ય હૃદયથી પોતાના કષાયોની સર્વથા મુકિત કરેલી છે તેજ સર્વે મુકત રૂપના થએલા છે.

વૈદિકોએ—અનેક પ્રકારથી જીવોની મુકિત થવાનું સહજપણાથી બતાવી દીધું છે. પરંતુ જૈનોના સર્વજ્ઞોએ તો કષાયની મુકિત થયા સિવાય બીજા કેઇ પણ પ્રકારથી જીવોની મુક્તિ થવાનું બતાવ્યુંજ નથી.

આ બધા અમારા લેખનો મતલબ એ છે કે—

સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષોના વચનો નો તાત્પર્ય જોતાં એજ સાર નીકલે છે કે જેઓ આ કષાયરૂપ ચંડાલ ચોકડીના સ્પર્શથી દૂર રહેવાનું શિખશે, તેઓ આ લોકમાં સુખે સુખે નિર્ગમન કરશે. અને જેઓ આ ચંડાલ ચોકડીનો સર્વથા નાશ કરશે તેઓજ પોતાના આત્માની મુકિત સર્વથા મેળવશે. તે સિવાય બીજું કોઇપણ કારણ સુખ મેળવાનું મારા જોવામાં આવેલું નથી તેમ કોઇ સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષે બતાવેલું હોય તેમ પણ જણાયું નથી, વળી એક જગોપર કહ્યું છે કે

तत् ज्ञान मेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण
तमसः कुऽतोस्ति शक्तिः, दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुं॥१॥

ભાવાર્થ—લોકોમાં જ્ઞાની મનાતો હોય, છતાં તે માણસમાં રાગદ્વેષાદિક અંતરંગના શત્રુઓ જોર કરી રહ્યા હોય તો, તે જ્ઞાન તે મહાપુરૂષને સત્યરૂપ

પરિણમન થએલું નથી, પણ તે જ્ઞાન દીવાની તલે અંધારાના જેવુંજ માની શકાય, કારણ–સત્યજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની કિરણોનો પ્રકાશ પડતાં અંધકારની તાકાત શી કે ત્યાં ટકી શકે ? અગર જો રાગાદિક અંતરંગ શત્રુઓનું પ્રાબલ્ય દેખાતું હોય તો, ત્યાં તે સત્યજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની કિરણોનો પ્રકાશ પડેલો છે એમ કયા ગુણ વિશેષથી માની લેવો ?

પોતાના મનમાં પોતે જ્ઞાની બની બેઠેલાઓને આ વાત ખાસ ધ્યાન પર લેવા જેવી છે.

સત્યજ્ઞાનીઓએ ૧ પ્રમોદ, ૨ મધ્યસ્થ, ૩ કારૂણ, અને ૪ ઔદાસીન્ય આ ચાર મહાન્ ભાવનાઓને ધારણ કરી, જેમાં સ્વપરનું હિત સધાતું હોય તેવા માર્ગનું વળણ અંગીકાર કરવું, તેજ તેમના માટે કલ્યાણ કારી છે. પરંતુ શંકર સ્વામીની પેઠે દુનિયામાં ઉત્પાત કરી મુકવો તે ખરા જ્ઞાની પુરૂષોનો માર્ગ ન ગણાય, એવું મારૂં માનવું છે. આગળ તો જ્ઞાની પુરૂષો સ્વીકારે તે ખરૂં ભૂલચૂકની ક્ષમા ચાહુ છું. ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

॥ ઇતિ શંકર દિગ્વિજયમાંના કેટલાક ફકરાઓનો, દક્ષિણ વિહારીમુનિ અમરવિજયે કરી બતાવેલો વિચાર. ખંડ બીજો પ્રકરણ ૩૩ મું.

સાધારણ સામાન્ય વિચારોનું પ્રકરણ ૩૪ મું.

॥ કોઇ અત્યંત પ્રાચીન કાલમાં સર્વજ્ઞોના વચનથી છુટો પડી સ્વતંત્ર બનેલો એકાદ પંડિત વર્ગ, તે પઠન પાઠનના ધંધાથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો લોકોમાં આદર સત્કારને પ્રાપ્ત થયેલો, પોતપોતાના શ્રદ્ધિત દેવતાઓની સ્તુતિઓ કરવામાં અને દૃશ્ય પદાર્થોના ગુણોની કલ્પના કરવામાં પણ ચતુર હશે. તેમના દેવો જોતાં અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ મુખ્ય તરીકેના માલમ પડે છે. તે સિવાય–સોમ, યમ, વરૂણાદિક પણ જોવામાં આવે છે. સોમ તે એક જંગલીની વેલડી તેમનાં હાથમાં આવતાં તેના રસનું પાન માદકતા ઉત્પન્ન કરનારૂ જોઇ તેણે મોટા દેવતા તરીકે કલ્પનામાં આવ્યો. તે પંડિતો આ બધા દેવતાઓની સ્તુતિઓ કરતા અને તેમના ઉદેશથી ધીરે ધીરે મોટા આડંબરથી રાજ રજ વાડાઓમાં યજ્ઞ યાગાદિક કરવાનો પણ પ્રબંધ કરતા ગયા. અને તે કરેલી સ્તુતિઓનો સંગ્રહ પણ કરતા ગયા. જેમાં મોટામાં મોટો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો તેણે ઋગ્વેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો.

ઋગ્વેદનાજ મંત્રોને ગ્રહણ કરતા ગયા અને તેમા ફેરફાર કરી મુખ્યતાથી યજ્ઞ યાગાદિકનાં વિધાનોની યોજનવાળા વિષયના સંગ્રહને યજુર્વેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો,

તેના પછી ગાયનના મંત્રોના વિષયવાળો જે સંગ્રહ કરતા ગયા તે ત્રિજા સામવેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા.

મુખ્યતાએ આ ત્રણે પ્રકારના સંગ્રહને **વેદત્રયી**ના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા.

ત્યાર બાદ કોઇ ઘણાં લાંબા કાલે–અનાર્યોના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી કેટલોક વિભાગ જે મલીનતાના વિષયવાળો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો તેણે ચોથા **અથર્વવેદ**ના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો. આ ચોથા વેદનો કેટલાક આદર કરે છે અને કેટલાક ધણાની દ્રષ્ટથી પણ જુવે છે. તેથી તે વૈદિકના પંડિતોની પણ ચર્ચાએ ચઢલો છે. ચારો વેદોમાંનો જે પહેલો ઋગ્વેદ છે તેનેજ જોડતાં કોઇ સેંકડો વર્ષ થઇ ગયાનું અનુમાન પંડિતોથી જાહેર થએલું છે. એટલુંજ નહી પણ બીજા મતોના સંસર્ગમાં આવતાં પોતાના વેદ મતને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઠરવવા તેમના વિષયો લઇ પોતાની અનુકુલતા પ્રમાણે નવીન નવીન શ્રુતિઓ બનાવતા અને પોતાની મરજી પ્રમાણે વેદોમાં ગોઠવી દેતા. આવા પ્રકારનો વ્યવહાર વૈદિકમતના પંડિતોનો ઠેઠ જૈન બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતી થતા સુધી જોવામાં આવે છે. તે વ્યવહાર કેવલ ચોથા વેદનીજ સાથે નહી પણ ચારો વેદોની સાથેજ થતો રહેલો જોવામાં આવે છે.

છતાં લોકોમાં જાહેર કરતા રહ્યા, અને તેવા પ્રકારનાં પ્રમાણો ચારો વેદો સુધીમાં દાખલ પણ કરતા ગયા જેમકે—

બ્રહ્મા વખતો વખત સૃષ્ટિની રચના કરતા ગયા, અને તેનીજ સાથે-ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પ્રકાશ માન થઇ, ચારો વેદોનું જ્ઞાન પણ બનાવતા ગયા. આગળ જાતાં વેદો અનાદિના છે, અપૌરુષેય છે, એટલુંજ નહી પણ બ્રહ્માના ચારો મુખથી ચાર વેદો પણ પ્રગટ થવાનું કહેતા ગયા અને સાથે પોતાના ગ્રંથોમાં લખતા પણ ગયા.

ઋગ્વેદાલોચન—બ્રહ્મવાદીનો પક્ષ બતાવતાં પૃ. ૧ લામાં જણાવ્યું છે કે—

" આર્ય જાતિ અનંત કાલથી વેદને પોતાના પ્રાણ સમજી રહી છે.

સૃષ્ટિની આદિમાં–સમાધિસ્થ ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પરમાત્માએ ચારે વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. આ મત બધાથી પ્રાચીન ગણાય છે. આ મતની પુષ્ટિમાં વેદોના અંતઃસ્થ તથા બ્રહ્મણ, ઉપનિષદ્, ધર્મ શાસ્ત્ર આદિના પ્રમાણ પણ મળે છે. "

(સૃષ્ટિની તો આદિજ નથી. બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથના લખનારા ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ ની લગભગના છે. અંતીદ્રિય જ્ઞાન વિનાના તે કયા વિશેષ જ્ઞાનથી જોઇને આ બધું લખના ગયા ?)

तस्मा द्यज्ञा त्सर्वहुतः ऋच सामानि जज्ञिरे ॥
छंदांसि जज्ञिरेतस्मा द्यजुस्तस्मादऽजायत ॥
(ऋग्. मं १०, ९०) (यजुः ३१, ७)

ભાવાર્થ—તે યજ્ઞ નામના વિરાટ્ પુરુષથી–ઋગ્વેદ, સામવેદ, છંદાંસિ–અર્થ વેદ, યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયા.

(આ ઉપરની શ્રુતિ–જૈન બૌદ્ધની જાગૃતીના પછીથી કલ્પિત બન્ને વેદોમાં ગોઠવાઈ છે. એમ વિચારી પુરુષોના વિચારમાં આવશે.)

यस्मिनृचः साम यजूंषि यस्मिन्
प्रतिष्ठिता नाभा विवाऽरतः ।
यस्मि श्चित्त :सर्व मोतं प्रजानां
तन्मे मनः शिव संकल्प मस्तु ॥ (यजु ३६ ५)

ભાવાર્થ—કોઇ વિદ્વાન્ એ ઋચાનો અર્થ ઇશ્વરના તરફ઼ ઘટાવે છે. પરંતુ એ મંત્રમાં શિવ સંકલ્પ થવાની પ્રાર્થના કરેલી છે. અર્થ નીચે પ્રમાણે–

જે મનની સ્થિરતા થયા બાદ રથની નાભિમાં આરાની પેઠે–ઋગ્, સામ, યજુઃ સ્થિર થાય છે અને જે મનમાં પ્રજાની વૃત્તિ સદૈવ લાગી રહી છે તે મારૂં મન શિવ સંકલ્પવાળું થાય.

(મનની સ્થિરતા થયા બાદ વેદ સ્થિર થાય છે તો તે પ્રથમ કોના મનમાં સ્થિર થયા ?)

यस्मादृचो अपातक्षन्, यजु स्तस्मादपाकषन्।
सामानि यस्य लोमान्यथर्वांगिरसोमुखं
(अथर्ववेद-१०, ४, ७, २०)

ભાવાર્થ—" જે પરમાત્માથી ઋગ્વેદ ઉત્પન્ન થયા તેજ પરમાત્માથી યજુર્વેદ પણ ઉત્પન્ન થયા. સામવેદ જેમના લોમ તુલ્ય અને આંગિરસ-અથર્વવેદ જેમના મુખ રૂપ છે."

एवं वाऽरेऽस्यमहतो भूतस्य निःश्वसित मेतत्
यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाऽङ्गिरसः
(शतपथ—१९, ५, ९, १०)

ભાવાર્થ—" યાજ્ઞવલ્કયે મૈત્રેયીને કહ્યું કે-હે મૈત્રેયિ ! આ મહાન્ આ આકાશથી પણ મહાન્-પરમેશ્વરથીજ ઋગ્, યજુઃ સામ, અથર્વ થયા છે. મનુષ્યના-શ્વાસ પ્રશ્વાસની પેઠે એ તેમનું નિઃશ્વસિત છે.

આ ઉપરનાં પ્રમાણોથી સ્પષ્ટ છે કે વેદ ઈશ્વરીય જ્ઞાન છે."

આમાં મારા વિચારો—

જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરુષો આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવે છે. અને તે અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીના કાલક્રમથી અર્થાત્ ઉતરતા ચઢતા કાલના ક્રમથી ચાલતી આવેલી છે અને ભવિષ્યમાં પણ ચાલ્યાજ કરવાની છે. આ પૃથ્વી આદિ પદાર્થોનો સર્વથા નાશ થયો નથી, અને ભવિષ્યમાં પણ કોઈ કાલે નાશ થવાનો જ નથી, એ જૈનોનો અટલ સિદ્ધાંત છે. તેનો કિંચિત્ વિસ્તાર "જૈન દૃષ્ટિએ જગત્" નામના લેખમાં બતાવ્યોછે તે મનન કરવાની ફરીથી ભલામણ કરૂં છું.

છતાં વૈદિકોમાં કલ્પના કરવામાં આવી છે કે-સૃષ્ટિની આદિમાં-ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પરમાત્માએ ચાર વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. આ કલ્પના ગમે તેટલી પ્રાચીન હોય તો પણ શું યથાર્થ ઠરેલી શકાય તેમ છે ? કારણ આ ઉપરના લેખોમાં ચારે વેદોને અનાદિના ઠરાવવા પ્રયત્ન થએલો છે. મૂલમાં વેદો વેદત્રયીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

અથર્વ વેદ ઘણો મોડો લખાએલો હોવાથી ગણત્રીમાં પણ નથી, તો

પછી સૃષ્ટિની આદિ કેવી ? અને ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ઇશ્વરની પ્રેરણા કેવી ? બીજી વાત એ છે કે-પહેલા ઋગ્વેદથીજ યજ્ઞ યાગાદિકમાં પશુવધનાં વિધાન જોવામાં આવે છે તેમા ઇશ્વરે પ્રેરણા કરેલી મનાય ખરી ?

ઉપરના લેખમાં બતાવેલાં ચાર પ્રમાણ એ છે કે—

(૧) સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની સાથે પરમાત્માએ કરેલું ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારો વેદના પ્રકાશનું પ્રમાણ ૧

(૨) યજ્ઞ નામના વિરાટ્ પુરુષથી આ બધી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને તેનાથીજ ચારો વેદની ઉત્પત્તિ ૨

(૩) પરમાત્માથી-ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયા અને તેના લોમતુલ્ય સામવેદ અને મુખરૂપ અથર્વ વેદ છે ૩

(૪) શતપથમાં-પરમાત્માનો જે નિશ્વાસ છે તેજ ચારો વેદ છે.

આવી રીતના સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના, અને તેની સાથે ચારો વેદોની ઉત્પત્તિનાં પ્રમાણો ચારો વેદમા લખેલા પ્રાયે મલી આવે છે.

આ ચારે પ્રમાણમાંનું એક પણ પ્રમાણ સાચું ન ઠેરવી શકાય તો. વૈદિકના ઋષિઓની લખેલી બધીએ વાતો સાચી છે. એમ આપણાથી કેવી રીતે માન્ય કરી શકાશે ? મારા વિચાર પ્રમાણે-તત્ત્વના વિષયમાં-સર્વજ્ઞાનાં વચન બધે મળતા આવે છે. અને વૈદિકોમા તેના તે વિષયોમા ડગલેને પગળે વિરોધ નજરે પડયા કરે છે, તેનું કારણ જોતા અત્યંત પૂર્વકાલમા આ બધો વર્ગ એકજ હશે, પછી તેમાના કોઇ એકાદ જુદા વર્ગે, આ બધી જુદી બાજી એલી હોય ? અને તે વિસ્તારમા વધતી ચાલેલી હોય ? આ મારૂ અનુમાન સત્ય નિષ્ટ મહાપુરુષોને વિચારવાને યોગ્ય થશે.

જૈનોના સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષોથી પ્રગટ થએલા શુદ્ધ તત્ત્વોનો અભ્યાસ નિ પક્ષપાત બુદ્ધિથી જે જે મોટા પંડિતોએ જેટલા પ્રમાણમાં કરેલો છે તે તે મહાપુરૂષોના ઉદ્દગારો તેટલાજ નિર્મલપણાથી બહાર પડેલા અમો જોઇએ છે. અને તેમના ઉદ્દગારો જેટલા મારા જોવામાં આવ્યા તેટલા " જૈનતર દૃષ્ટિએ જૈન " નામના પુસ્તકમા પ્રગટ કરાવ્યા છે અને કેટલાક આ ચાલુ પુસ્તકમાં પણ જોવામાં આવશે, તો પણ એ ચાર જાણીતા પંડિતોના લેખમાથી સૂચના કરીને બતાવવું તો તે બોધના માટે થશે પરંતુ કંટાલાના માટે નહી થાય.

જુવો આનંદશંકર બાપુભાઇના ધર્મ વર્ણન નામના લેખમાં—ઋગ્વેદનો ધર્મ—" આ ઋષિઓ પરલોક માનતા, પુનર્જન્મ કદાચ માનતા હોય એમ જણાવનારાં કોઇ કોઇ અસ્પષ્ટ વચનો મળે છે."

વિચારવાનું કે—જૈન બૌદ્ધાદિની વિશેષ જાગૃતીના પછીથી લખાયલી ઉપનિષદોથી તે ઠેઠ પુરાણો સુધી પુનર્જન્મ સ્પષ્ટરૂપથી લખાયો છે. અને તેજ આસ્તિકોના આસ્તિકરૂપનું ચિન્હ છે, તો પછી ધર્મના પાયા રૂપ અનાદિના પરમાત્માથી પ્રાપ્ત થએલા ઋગ્વેદમાં પુનર્જન્મ સ્પષ્ટરૂપે કેમ નહી લખાયો ?

વળી ચોથા અથર્વવેદનો વિચાર કરતાં જણાવ્યુ છે કે—

" આ સર્વ આર્યોના અજ્ઞાન, અને નીચલા વર્ગની ક્રિયાઓ હોય. અથવા આર્યો અનાર્યો જોડે સંબંધમાં આવ્યા ત્યાર પછી મૂલ અનાર્યોનો ધર્મ આર્યોમાં દાખલ થવા લાગ્યો હોય."

જો આ અથર્વવેદનું જ્ઞાન ઇશ્વરથી મળેલું હોય તો અનાર્યોનો પાસ લાગવા દેતા ખરા ? વિશેષ મારા લેખમાંથી વિચાર કરો.

તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસની પ્રસ્તાવનાના પૃ. ૧૭ માં એજ આનંદશંકર ભાઇએ લખી જણાવ્યું છે કે—

" ભારતવર્ષની ત્રણ નદીઓ—ખરી રીતે શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્ર, શ્રી ગૌતમ અને શ્રી મહાવીર, એ ત્રણ મૂલ સ્થાનમાંથી જાગી છે. અને ત્યાં સુધીજ આપણી માનુષી અથવા પૌરૂષેય ઇતિહાસ દષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાની આપણી દષ્ટિ ઇતિહાસની નથી.

પરંતુ અપૌરુષેય " શબ્દ બ્રહ્મ " ની ઝાંખી છે એ સ્પષ્ટ તત્વદષ્ટિ બ્રહ્મ ઋષિઓથી ઉઘડી છે એમ કહેવામાં આપાતતઃ વિરોધ જણાયે પણ વસ્તુ સ્થિતિથી વધાવી લેવા જેવો નિર્ણય છે."

" જ્યારે શ્રી કૃષ્ણના કુટિલ રાજ્ય વ્યવહારવાળા જીવનમાં તેમની સત્યજ્ઞાન દષ્ટિ અનાવૃત્ત રહી હતી ત્યારે શ્રી ગૌતમની અને શ્રી મહાવીરની તત્ત્વદ્રષ્ટિ વૈરાગ્ય અને ત્યાગ ઉપર ભાર મુકનારી છે."

" નિવૃત્તિના સ્વરૂપના રહસ્ય જ્ઞાન સાથે નિવૃત્તિ ઉપર શ્રી કૃષ્ણનો ધર્મોપદેશ છે, ત્યારે નિવૃત્તિપર થવું એવો શ્રી ગૌતમ અને મહાવીરનો ધર્મોપદેશ છે."

ઇત્યાદિક ખાસ તેમના લેખમાથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું અને આમા કાઇક સૂચવું છું—

સૂચવવાનું કે—આસ્તિકતાના પાયારૂપ પુનર્જન્મની સ્પષ્ટતા તે ઋગ્વેદમાં ન મળે, અને બ્રહ્માના ચોથા મુખથી ચોથો અથર્વવેદ પ્રગટ થયો, તેમાં અનાર્યોનો ધર્મ ધૂસ્યો. આ બધી ગુચવાડા ભરેલી વાતો શાથી ?

બીજો પ્રસ્તાવનાનો લેખ—વસ્તુ સ્થિતિ વધાવી લેવાના નિર્ણય સુધીનો વાંચો, શ્રી કૃષ્ણાદિક ત્રણ મહા પુરૂષોના પૂર્વેના—વેદોના, કે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોના, લેખો વધાવી લેવા જેવી સ્થિતિના નથી. એજ તાત્પર્ય નીકલશે વિચારવાની ભલામણ કરૂ છુ. મારી ભૂલ થઈ હોય તો ક્ષમા ચાહું છું.

આ મારા વિચારની પુષ્ટિ મણિલાલભાઇના લેખથી પણ મળી શકે તેમ છે આગળના લેખમા જુવો.

મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદીના સિદ્ધાંત સારમાના પૃ ૪૨ । ૪૩ । ૪૪ ના ત્રણ લેખો અમો મુકયા છે—

ત્રિજા લેખથી વિશેષ વિચારવાનું કે—" બ્રાહ્મણોમા સમાયલા ધર્મ, વિચાર માટે આપણને ઉચું મત પેરે તેવી (કલ્પના) નથી, કેટલીક તો કેવળ નિર્માલ્ય અને બાલિશ ભાવ યુક્ત હોય તેવીજ છે.

ઘણા ખરા પ્રાચીન દેવતાઓના સ્વરૂપ, ને ધર્મ, ઉલટ પાલટ થઇ ગયા.

સોમને ધીમે ધીમે ચંદ્ર સાથે મેલવવાનો પ્રયત્ન થતો આલ્યો, યજ્ઞ પુરૂપ નવોજ દેવ કલ્પાયો

પ્રજાપતિ સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયંતા થઇ યજ્ઞનો પ્રવર્ત્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠતા થયો એજ બ્રહ્મારૂપે પણ પૂજાતો થયો."

આ બધું લખીને પૃ ૪૫ મા—કલ્પનાના કુસમો વેરીને જણાવ્યું છે કે—" કોઇ પ્રકારની ગતિ થતાજ સૃષ્ટિ કર્મનો આરંભ થવા લાગે છે, આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે."

આ મણિલાલભાઇના લેખમા કાઇક ખુલાસો કરવા ધારૂં છું—

જૈનોની જાગૃતીના પૂર્વે પ્રથમ વેદોની શ્રુતિઓથી યજ્ઞ યાગાદિકના

વિધાનો જોસભર ચાલતાં હતાં. જૈન બૌદ્ધની ચલવલ સરૂ થતાં. વેદ ધર્મને ટકાવી રાખવાના હેતુથી બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની શરૂઆત થતી ચાલી, પઠન પાઠનના ધંધાવાળા અક્ષરજ્ઞાનના તો પંડિતોજ હતા, પરંતુ અતીંદ્રિયજ્ઞાનના અભવે તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો ઉચું મત પ્રેરે તેવા ક્યાંથી બને ? તેથી મણિલાલભાઈએ નિર્માલ્ય અને બાલિશ ભાવ જેવા લખીને બતાવ્યા.

મૅકડૉનલ સાહેબે–સં, સા. પૃ. ૩૮ માં

"વેદના મંત્રો અને યાગનો વિધિ એ બેઉનો પરસ્પરનો સંબંધ કેવી રીતનો છે અને એક બીજાની અપેક્ષાએ એ બેઉનો ગૂઢ અર્થ શો છે, તે સમજાવવું એ બ્રાહ્મણોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એમાં પ્રસંગવશાત્ જે દંતકથાઓ અને ધ્યાન ખેંચે એવા વિચારો આવે છે તે જો બાદ કરીએ તો, એ ગ્રંથો સાહિત્યની રચના તરીકે કંઈપણ રમણીય લાગે એવા છે એમ આપણાથી કહી શકાશે નહીં. એ ગ્રંથોમાં વિધિની જે સમજુતી આપવામાં આવી હોય છે તેની પુષ્ટિના માટે વ્યાખ્યા સંબંધી, ભાષા સંબંધી અને ઉત્પત્તિ સંબંધી કેટલાંક વચનો પણ સાથે સાથે સાકળી દેવામાં આવ્યાં હોય છે. અને જગતની સૃષ્ટિ વિષેના તથા એ સૃષ્ટિના રચનાર વિષેના પ્રગટ કરાયલા વિચારોના સમર્થનમા દંતકથાઓ અને ફિલસુફીની ચર્ચાઓ પણ આપવામાં આવી હોય છે.

વિપ્રોની સ્વછંદ કલ્પનાઓથી ભરેલાં અને જુદી જુદી વસ્તુઓમાં સુરંગી પણે, રે ! બેવકુફી ભરેલી રીતે બીજે કોઈપણ સ્થળે નજ દીઠામાં આવે એવું એકતાનું આરોપણ કરનારાં ઉપલકિયા અને આડંબરવાળાં વિવેચનોનો સંગ્રહ એ ગ્રંથોમાં થયલો છે."

આ બધા પૂર્વેના લેખોમાં મારા વિચારો:

જૈનોની જાગૃતીના પૂર્વે–અંતીંદ્રિય જ્ઞાનના અભાવવાળા, વૈદિમતના ઋષિઓ પઠન પાઠનથી નિર્વાહ કરનાર, પોતાના કલ્પિત દેવતાઓની સ્તુતિઓથી હોમ હવન કરી સુખ સગવડતા મેળવવાના પ્રયત્નવાળા હશે

વેદોમાં પ્રાયે તેના સંબંધેજ વિશેષ જ્ઞાન મળી આવે છે. જૈનોના ૨૨ મા સર્વજ્ઞ તીર્થંકર થયા પછી, ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ ઘણા લાંબા કાલે ઈ. સ. પૂર્વે ૮–૯ મા સૈકામાં થયા. તેમનાથી પ્રકાશિત તત્વોની પ્રથા પુન

પ્રસરતાં વૈદિકોમાં બ્રાહ્મણાદિ ગ્રંથોની ચલવલ ઉભી થએલી એમ ચોખું માલમ પડે છે.

ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ સોના પહેલાં—વેદ ધર્મની પુષ્ટિ બતાવનારા, બ્રહ્મણાદિક કોઇ પણ ગ્રંથો જાહેરમાં આવેલા જણાતા નથી.

સૃષ્ટિના આરંભમાં—ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા વેદો માનીએ તો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને આજે પચ્ચાસ વર્ષ થયાં, તે એવા સ્વરૂપનાં કે—ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દીવસ, એ માન્યતાનો વિચાર કરી જોતાં પચ્ચાસ વર્ષના ૧૮૦૦૦ હજાર દિવસ થાય. ચાર અબજ અને બત્રીશ હજારથી એ અઢાર હજારને ગુણતાં જેટલા વર્ષ થાય તેટલા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને અને વેદને પ્રગટ થએલાં વર્ષ મનાય. તો શું એટલા બધા વર્ષ સુધી વેદના ઉપર ગ્રંથ લખનાર કોઇ ન થયા? તો પછી ઇ. સ. પૂર્વે આઠમા સૈકાથી બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોના લખનાર શા કારણથી થયા?

ખાસ ઋગ્વેદમાંજ—પ્રલયકાલ પછી અનાદિના ઇશ્વરથી આ વર્તમાન કાલમાં પ્રચલિત બધાએ પ્રકારની નવીન રૂપથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું પ્રમાણ લખીને બતાવેલું છે. આમાં સત્ય શું છે? કોઇ બતાવશે ખરા કે?

આગળ—બ્રહ્મનાં પચ્ચાસ વર્ષ બીજા થતાં સૃષ્ટિનો અને વેદોનો પણ નાશ વિચારી શકાય છે તે ઋગ્વેદના પ્રલયકાલના સુકતથીજ તેનું સ્વરૂપ બતાવું છું.—

ઋગ્વેદા લોચન પૃ. ૨૦૨

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું? પ્રલયાવસ્થા—

(१) नासदासी न्नो सदासीत्तदानीं नासीद्रजो नो व्योमापरोयत्। किमावरीव कुहकस्य शर्मन्नंभः किमासीद्गहनं गभीरं ॥ १ ॥ न मृत्यु रासीदमृतं न रात्र्या अह्न आसीत् प्रकेतः। आनीदवातं स्वधया तदेकं तस्माद्धान्यन्नपरः किंच नास ॥ २ ॥ तम आसीत्तमसागूढ मग्रेऽप्रकेतं सलिलं सर्वमादिदं। तुच्छेनाभ्वपिहितं यदासीत्तपसस्तन्महिना जायतैकं ॥ ३ ॥ कामस्तदग्रे समवर्त्तताधि मनसोरेतःप्रथमं यदासीत्। सतोबन्धमसति निरविन्दन् हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा ॥ ४ ॥ तिरश्चीनो विततो रश्मिरेषामधः

स्विदासीइदुपरि स्विदासीइत् । रेतोधा आसन्महिमा न आसन्त्स्वधा अवस्ता त्प्रयतिःपरस्तात् ॥ ५ ॥ को अद्धा वेद क इह प्रवोचत्कुतः आजाता कुतइयं विस्टष्टिः । अर्वाग्देवा अस्य विसर्जने नाथा को वेद यत आवभूव ॥६॥ इयं विस्टष्टिर्यदि आवभूव यदि वा दधे यदि वा न । यो यस्याध्यक्ष परमे व्योमन्त्सो अंगवेद यदिवा न वेद ॥८॥ (ऋग्. मं. १०, १२९, १-७)

ભાવાર્થ—પ્રલય દશામાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણનો પત્તો નહી મલેલો, અને તે નહી હતી એવું પણ ન હતું.

સદ્—અસતથી વિલક્ષણ કોઇ અનિર્વચનીય દશા જ હતી. ન કોઇ લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ, અને ન અંતરિક્ષના આગળનો દ્યુલોક આદિ.

જ્યારે કોઇ આધારજ નહી હતો તો એનો આવરક—ઢાંકવા વાળોજ ક્યાંથી આવે ? તે સમયે જીવોની પણ અદૃષ્ટ અર્થાત્ સુખ દુઃખોના સાક્ષાત્કાર કરાવવા વાલા ધર્માધર્મના વિલીન હોવાના કારણ પ્રલય દશાજ હતી—ઉપાધિના વિલયથી ભોક્તા જીવ પણ વિલીન જ હતા. અર્થાત્ ન ભોગ્ય હતા ન ભોક્તા. કાંઇ પત્તો નહીં મલતો હતો. ગંભીર ગહન જલરાશિ સમુદ્ર આદિ કાંઇ ન હતું ॥ ૧ ॥

તે સમયે ન મૃત્યુ હતું, ન અમૃત, ન રાત્રિનું ચિન્હ હતું, ન દિનનું, સૂર્ય ચંદ્રમા જ નહી હતા તો પછી અહો રાત્ર ક્યાંથી હોવે ? કેવલ એક નિરુપાધિક × આનીત અર્થાત સર્વના પ્રાણન કર્તા શુદ્ધસત્ત્વ બ્રહ્મ હતા, જે એકલો પોતાના આશ્રયમાં જ સ્થિત હતો. બસ તેણે છોડીને બીજુ કોઇ હતું જ નહીં ॥ ૨ ॥ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિથી પૂર્વે જે તરફ જુવો તે તરફ ગૂઢ તમજ તમ હતું, એજ કારણે કાંઇ પણ પત્તો નહી મલ્યો હતો. જેમ જલ ભારી જવાથી નીચેની વસ્તુઓનો પત્તો નથી મલતો, જેમ નીર મિશ્રિત જલમાં નીર—ક્ષીરનો વિવેક કઠિન થઇ જાય છે. એજ પ્રકારે તે તુચ્છ તમથી આવૃત દશામાં કાંઇ પણ જ્ઞાન નહી થતું હતું.

આ જે કાર્યરૂપ જગત ઉત્પન્ન થયું તે, તે સત્ત્વ બ્રહ્મની પ્રયાલોચનની મહિમાંથી જ ઉત્પન્ન થયું.

× आसिदिदं तमोभूत-मप्रज्ञात मलक्षणं ।
अप्रतर्क्यं मनिर्देश्यं प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ (मनु० १-५) પ્રશસ્તપાદ ભાષ્ય-મહા પ્રલય વર્ણન પણ એનાથી મલતા જેવું છે.

આ સૃષ્ટિ ને આ રૂપમાં આવવાના પૂર્વે–તે સત્વ બ્રહ્મના મનમાં સિસૃક્ષા આ જગતને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હતી, તે જ આ સૃષ્ટિના બીજ ભૂત થઇ. કેમ

કે–અતીત કલ્પમાં પ્રાણિયો દ્વારા કર્યાં હુવાં કર્મ તે સમયે હતાં, એટલાજ માટે સર્વ ફલ દાતા, સાક્ષી, કર્માઽધ્યક્ષ, પરમેશ્વરના મનમાં સિસૃક્ષા (રચવાની ઇચ્છા) થઇ. કવિ અર્થાતક્રાંત દર્શી વિદ્વાન્ જ આ જગતના બંધન હેતુ ગતકલ્પગત કર્મસમૂહને પોતાની વિવેક દૃષ્ટિ થી જાણી લે છે. ॥ ૪ ॥ જે કર્મ સમૂહના કારણે કર્માધ્યક્ષના મનમાં સિસૃક્ષા ઉત્પન્ન થઇ, તે સિસૃક્ષા એકદમ એવી વ્યાપ્ત થઇ જેમ કે સૂર્યની રશ્મિયાં–એકદમ સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઇ જાય છે. ફરી એ પત્તો ન મલ્યો કે સૃષ્ટિક્રમ કયી તરફથી પ્રારંભ થયો. નીચેથી, ઉપરથી, મધ્યથી કાંઇ જાણ્યું નહી ગયું અર્થાત્–સિસૃક્ષાના સમકાલજ સર્વત્ર સર્ગક્રિયા પ્રારંભ થઇ ગઇ. જીવોમાં કોઇ ભોક્તા હતા, કોઇ કર્ત્તા હતા, અને તેઓના માટે મહાન વિયદાદિ પંચ મહાભૂતોં ની સૃષ્ટિ થઇ. એ પ્રકારે પરમાત્માએ માયા સહિત ભોક્તા ભોગ્ય રૂપથી સૃષ્ટિ રચી. ॥ ૫ ॥ કોન પુરુષ ઠીક ઠીક બતાવી શકે છે અથવા જાણી શકે છે કે–સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી બની. વિદ્વાન્ તો એ વાતને બતાવી શકશે ? વિદ્વાન્ કેવા પ્રકારે બતાવી શકશે ? તે તો સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના અનંતર ઉત્પન્ન થયા, તે પોતાનાથી પૂર્વ કાલમાં વિદ્યમાન દશાનો બોધ કેવી રીતે કરાવી શકશે ? ॥ ૬ ॥ આ સૃષ્ટિ જે નિમિત્ત અથવા ઉપાદાન કારણથી બની અથવા એનો ધારણ કરવાવાળો કોઇ છે યા નથી. એ વાત ને કોઇ જાનતા હશે તો તેજ એક કર્માધ્યક્ષ, સર્ગાધ્યક્ષ પરમાત્મા જાનતા હશે. ॥ ૭ ॥ ”

આમાં મારા બે બોલ—પુરાણના પંડિતોને બધાએ દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતા નજરે પડયા. તેમને થએલું નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન તેતો આપણે વિસ્તારથી તપાસી લીધું.

સોમવેલડીના રસનું પાન કરવાવાળા, વેદના પ્રાચીન ઋષિઓને, દીકરીની પાછલ દોડનાર પ્રજાપતિ–બ્રહ્મા તે પૃથ્વી, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, સમુદ્ર, મહાસમુદ્ર, બધા જીવો, ઉત્પન્ન કરતા દેખાયા. પરંતુ બીજાને ખબર ન પડી તેવા પ્રકારનું નવીન જ્ઞાન દુનીયાને બતાવી દીધું. આ બધાએ મહાપુરૂષો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનૂ જ્ઞાન બતાવનારા ધન્યવાદના પાત્ર ખરા કે નહી ?

ऋग्वेदालोचन पृ. २०५ थी ८ मां

(२) हिरण्यगर्भ प्रजापतिनु. ऋग्. मं. १० सू १२१, मंत्र १० नुं. हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्यजात पतिरेक आसीत् । सदाधार पृथिवीं द्या मुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥१॥ ઇત્યાદિ દશ મંત્રનું છે.

કિંચિત્ ભાવાર્થ માત્ર બતાવું છું.--

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સમયે એકલા હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ હાજર હતા, તેજ સૃષ્ટિના સ્વામી હતા, તેને જ દ્યૌ, ભૂમિ અને અંતરિક્ષ ધારણ કરેલાં છે. ॥ ૧ ॥ જે આત્માને, બલને આપવાવાળો છે. જે પ્રાણિમાત્રનો રાજા છે, દ્વિપાદ, ચતુષ્પદનો સ્વામી છે, એ પર્વત, સમુદ્ર નદીયો જેની છે. દિશા પ્રદિશાઓ જેની બાહુ છે. જેને અંતરિક્ષ, પૃથ્વી, સ્વર્લોક, આદિત્ય, અંતરિક્ષસ્થ મહાન્ જલરાશિને નિર્માણ કર્યાં છે. જેને પોતાના અભિધ્યાનથી (વિચારથી) દ્યૌ, પૃથ્વી બનાવ્યાં અને સૂર્ય જેનાથી પ્રકાશિત થયો. જેને પ્રલયકાલમાં જલરાશિએ સર્વને વ્યાપ્ત કરી રાખ્યાં હતાં તે ફરીથી નીકલ્યાં અને ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકમાં પ્રાણ સંચાર કર્યો. જેને મહા પ્રલયને દેખ્યો. જેને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી અને અંતરિક્ષ અને જલરાશિને બનાવ્યાં, તે અમોને નહી મારે. હે પ્રજાપતે ? તારા વિના કોઇ નથી કે જે સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરી શકે. અમો જે ફલની વાસનાથી યજ્ઞ યાગાદિ કરી રહ્યા છીએ તે ફલ મલે અને વિવિધ ધનના સ્વામી થઇએ. ઇત્યાદિક વિશેષ તે ગ્રંથથી જોઇ લેવું.

એજ ગ્રંથકારે પૃ. ૨૦૮ માં–ઋ. ૧૦, ૧૯૧ નો અઘમર્ષણ मंत्र-ऋतच सत्यंचाभीद्धात्तपसोऽध्य जायत । ततोरात्र्यजायत ततःसमुद्रो अर्णवः ના મંત્રથી ત્રણ મંત્ર મુક્યા છે તેનો તાત્પર્ય–તેજ પરમાત્માના અભિ ધ્યાનથી–ઋત અને સત્ય, દિન અને રાત્રિ, સમુદ્ર અને મહાસાગર, સંવત્સર, સૂર્ય, ચંદ્ર, દ્યૌ, પૃથ્વી અંતરિક્ષ ઉત્પન્ન થયાં. તેને તેમને પૂર્વે સૃષ્ટિ જેવાંજ બનાવ્યાં નીચે લેખકે એમ જણાવ્યું છે કે–આથી સ્પષ્ટ છે કે–પ્રવાહ રૂપથી આ સૃષ્ટિ નિત્ય છે.॥

એજ ગ્રંથકારે પૃ. ૨૦૯ માં–ઋ. ૧૦, સૂ. ૯૦ મું. મંત્ર ૧૬ નું સુધી જણાવ્યું છે કે આ પુરૂષ સૂક્ત ચારો વેદોમાં આવેલું છે–વિરાટ પુરૂષ પુરૂષ–સૂક્ત—

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । सभूमिं विश्वतो वृत्वात्य तिष्ठद्दशांगुलं ॥ १ ॥

આ ઉપરના મંત્રથી સરૂ થાય છે. સાયણાચાર્યજીના કરેલા ભાષ્યનો કિંચિત્ ભાવાર્થ—

"સર્વ પ્રાણિઓનો જે બ્રહ્માંડ દેહ છે તેજ વિરાટ્ પુરૂષ છે. તેનાં અનંત માથાં, ચક્ષુ, અને પગ છે. તે બ્રહ્માંડના ચારો તરફ ઘેરો ઘાલી દશાંગુલ વધેલો છે. અર્થાત બ્રહ્માંડથી પણ દશાંગુણ બહાર છે. જેમ આ કલ્પમાં પ્રાણિમાત્ર–વિરાટ્ પુરૂષના અવયવ છે, તેમ પૂર્વકલમાં હતા, અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. તે અમૃતનો સ્વામી પ્રાણિમાત્રના યોગ્ય અન્નથી વધતો રહે છે. કારણાવસ્થાથી નીકળી દશ્યમાન જગદ્દવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. ભૂત–ભવિષ્ય વર્તમાન રૂપ જેટલું જગત છે. તે તેનું સામર્થ્ય છે. ત્રણે કાલના પ્રાણિમાત્ર તેના ચતુર્થાંશ પ્રકાશમાં સ્થિત છે, પણ તે અવિનાશી છે. તે સંસારથી બહિર્ભુત, સંસાર સ્પર્શ રહિત ત્રિપાદ છે. તેનો ચોથો પાદ સૃષ્ટિ–સંહાર રૂપથી વારંવાર ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે. તેજ ચરાચર રૂપથી ઠરે છે. તેજ આદિ પુરૂષથી વિરાટ્ બ્રમ્હાંડ દેહ ઉત્પન્ન થયું, તેજ વિરાટ્ દેહનો આશ્રય લઇ દેહાભિમાની પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો. તે દેવ, તિર્યંગ્, મનુષ્ય આદિ રૂપવાળા થયા. તેને ભૂમિ ઉત્પન્ન કરીને જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં. જયારે પૂર્વ ક્રમથી સૃષ્ટિ થઇ ત્યારે બીજું સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરૂષ સ્વરૂપને હવી કલ્પના કરીને યજ્ઞ કર્યો. વસંત ઋતુ-ઘી, ગ્રીષ્મ–લાકડાં, તે પુરૂષ પશુનું પ્રોક્ષણ કર્યું. અને સૃષ્ટિ સાધન યોગ્ય પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞથી દધ્યાદિ ભોગ્ય પદાર્થ, હરિણાદિ પશુ, આરણ્ય અશ્વાદિ, ઋગ્, યજુ, સામ અને ગાયત્ર્યાદિ છંદ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી અશ્વાદિ, બન્ને તરફના દાંતવાળા પશુ, ગાય, બકરાં, ઘેટાં, ઉત્પન્ન થયાં. પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ તે વિરાટ્ પુરૂષને કેટલાક ભાગોમાં વિભક્ત કર્યા–બ્રાહ્મણ તેના મુખરૂપ, ક્ષત્રિય બાહુરૂપ, વૈશ્ય ઊરૂ રૂપ, શૂદ્ર પાદસ્વરૂપ એમ વિરાટ્ પુરૂષમાં વિભાગ કર્યા. જે પ્રમાણે ભોગ્ય પદાર્થ–ગવાદિ પશું, ઋગ્વેદાદિ, બ્રાહ્મણાદિ, તેનાથી ઉત્પન્ન થયા, તે પ્રમાણે પ્રજાપતિના–મનથી ચંદ્રમા, ચક્ષુથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ, પ્રાણથી વાયુ, ઉત્પન્ન થયા. નાભિથી અંતરિક્ષ, શિરથી દ્યૌ, પગથી ભૂમિ, શ્રોત્રાદિથી દિશા તથા અન્ય લોકા લોકાતર ઉત્પન્ન થયા. એ સાંકલ્પિક યજ્ઞની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી. અર્થાત્ ઐષ્ટિક આહવયની ત્રણ, ઉત્તર વેદિકાની ત્રણ, અને સાતમો આદિત્ય.।

એકવીશ સમિધાઓ અર્થાત–૧૨ માસ, ૫ ઋતુ, ત્રણ લોક, અને આદિત્ય.

પ્રજાપતિના પ્રાણેંદ્રિયરૂપ–દેવોએ માણસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટ્ પુરૂષનેજ

પશુ માની લીધો, અને યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. એ માણુસ યજ્ઞથી યજ્ઞસ્વરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રુપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતો. તે પુરૂપ તે વિરાટ્ પ્રાપ્તિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યાં પુરાતન વિરાટ્ પુરૂષની ઉપાસના કરવાવાળા સાધકદેવ રહે છે. ॥ ૧૬ ॥ ”

સ્વામી દયાનંદજી-ઋગ્વેદના પુરુષ સૂક્ત સુધી પહુચ્યા નથી પણ યજુર્વેદના પુરુષ સૂક્તનો અર્થ કરતાં પુરૂષ–વિશેષ્યનાં બધાએ વિશેષણ કહી બતાવ્યાં છે બ્રમ્હાંડમાં અને શરીરમાં વ્યાપ્ત, જીવમા વ્યાપક, દશાંગુલનું ઉલ્લંઘન કરીને સર્વત્ર સ્થિર તેજ જગતનો બનાવવા વાળો છે. ૧

જગત ઉત્પન્ન થયું, થશે, અને હાલ છે. એ ત્રણેને, તેજ રચે છે. એજ મોક્ષનો આપવાવાળો છે. તેમાં જન્મ, આદિનો વ્યવહાર નથી.

પુરુષની અપેક્ષાથી જગત કિંચિત દેશમાં છે. આ સ્થૂલ જગતનો જન્મ અને વિનાશ થતો રહે છે. એથી પુરૂષ અલગ રહે છે. ચેતન અને જડરૂપ જગત બનાવવાવાળો પુરૂષ સર્વત્ર વ્યાપક થઈને દેખી રહ્યો છે. અને આકર્ષણ કરી રહ્યો છે. જેના સામર્થ્યનું સામર્થ્ય તે મૂલ પ્રકૃતિ છે. જેનું શરીર બ્રહ્માંડ તુલ્ય છે સૂર્ય ચંદ્રમા નેત્ર છે, વાયુ પ્રાણ. પૃથ્વી પગ, ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આકાશ તે વિરાટ્ છે. તે વિરાટ્ તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ પ્રાણિયો અને પ્રાણિયોનો દેહ, પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયો છે. જેથી સર્વ જીવો વાસ કરી રહ્યા છે જે દેહ તેજ પૃથ્વીઆદિના અવયવ. અન્નઆદિ ઔષધિયોને પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિરાટ્ પરમેશ્વરથી અલગ અને પરમેશ્વર સંસારરૂપ દેહથી અલગ છે. પ્રથમ ભૂમિ આદિ જગતને ઉત્પન્ન કરીને પછી ધારણ કરી રહ્યો છે. ફરી ભૂમિ આદિ જગતને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પછી ધારણ રહ્યો છે. તેજ પુરૂષથી સર્વ ભોજન, વસ્ત્ર, અન્ન, જલ આદિ પદાર્થોને મનુષ્ય લોકોએ પ્રાપ્ત કર્યા છે. એથી મનુષ્ય લોકોને ઉચિત છે કે તેને છોડીને બીજાની ઉપાસના ન કરે. ગાય, વનના સર્વ પશુઓ, સર્વ પક્ષિયો, સૂક્ષ્મ દેહધારી કીટ, પતંગ આદિ સર્વ જીવોના દેહ પણ તેનેજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૬ ॥

તેજ બ્રહ્મ પુરૂષથી–ઋગ્, યજુ, સામ અને અથર્વવેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

તે પુરૂષથી ઘોડા, વિદ્યુત, બન્ને તરફના દાંતવાળા ઉંટ. ગધેડા, ગોજાતિ ગાય, પૃથ્વી, કિરણો અને ઈંદ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે. જે સર્વથી પ્રથમ પ્રગટ

જગતનો બનાવવાવાળો, જગતમાં પૂર્ણ થઇ રહ્યો છે. તેજ પરમેશ્વર સત્ય આચરણથી પુજને યોગ્ય છે. દુષ્ટ કર્મ કરવું કોઇને ઉચિત નથી. ॥ ૯ ॥

તેમાં ચિત્ર વિચિત્ર ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે. બ્રાહ્મણ તેનુ મુખ, ક્ષત્રિયો બાહુ, વૈશ્ય ઉરૂ, શુદ્ર પગ, તેના જ્ઞાન સ્વરૂપથી ચંદ્રમા, તેજ સ્વરૂપથી સૂર્ય. આદિ, અવકાશથી આકાશ, વાયુથી વાયુ, પોતપોતાના કારણથી ઇંદ્રિયાં, સૂક્ષ્મથી અંતરિક્ષ, માથાથી સૂર્ય, આદિ, પગથી ભૂમિ, કાનથી દિશાઓ, એજ પ્રમાણે તે પરમેશ્વરે–સર્વ લોક, તેમાં વસાવાવાળા પદાર્થો ને ઉત્પન્ન કર્યા. ॥૧૩॥

વિદ્વાન્ લોકોને કર્મોનુ સાર ઉત્પન્ન કર્યા. તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોથી યજ્ઞાનુષ્ટાન કરે છે. તે બ્રહ્માંડતું રચન, પાલન અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞછે. એ બ્રહ્માંડ યજ્ઞમાં વસંત ઋતુ ઘી, ગ્રીષ્મ લાકડાં, બીજી ઋતુઓ આહુતીઓ છે. જેટલાં બ્રહ્માંડ તેના એક એક ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં. તે નીચે મુજબ—

૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ, ૩ મેઘમંડલ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિજલ, ૫ વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનું વાયુ. ૬ સૂક્ષ્મ વાયુ નામ ધનંજય, ૭ સુત્રત્મા વાયુ ધનંજયથી પણ સૂક્ષ્મ, એ સાત પરિધિયાં છે.

આ બ્રહ્માડને ૨૧ પ્રકારની સામગ્રી નીચે પ્રમાણે—

૧ પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ અને જીવ એ ત્રણે મલીને, અતિ સુક્ષ્મ, ૨ શ્રોત્ર, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીભ્હા, ૬ નાસિકા, ૭ વાક્, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ લિંગ, ૧૧ ગુદા, ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ, ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ. ૨૧ આકાશ એ એકવીશ સમિધા કહેવાય છે.

જે જગતને રચનાર, દેખનાર તે પુજ્ય છે. તેમના કર્મ; ગુણનુ કથન, અને ધ્યાન કરતા વિદ્વાન્ કલ્યાણ જાણે ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાન્ તે દેવ, પૂજ્ય છે. કેમકે–તે પરમેશ્વરના આજ્ઞા પાલન આદિ સર્વ દિન કરે છે તેથી તે પૂજ્ય છે. દુ:ખોથી છુટે છે અને આનંદમાં રહે છે તેજ મોક્ષ છે. ॥ ૧૬ ॥

સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇછા તે અને ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યાં સુધી તે પ્રજાપતિ, ઉત્પન્ન કરતાં જેટલાં અંશમાં વ્યાપ્ત પુરૂષ તે વિરાટ્, તેજ વિરાટ પુરૂષના રૂપકથી આ સુકતમા વર્ણ છે. ॥ ”

પહેલા પ્રલય દશાના સૂક્તમાં–જણાવ્યું હતુ કે—

" ન લોક હતો, ન પૃથ્વી હતી, દ્યુ લોકાદિ કાંઇ પણ ન હતું. સમુદ્ર મહાસમુદ્ર પણ ન હતા. "

આમાં વિચારવાનું કે–કરોડો અને અબજો કોશો સુધીમાં કુદરતી રીતે ફેલી રહેલી આ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી બધી વસ્તુઓ પ્રલય દશામાં એકદમ કયે ઠેકાણે છુપાઇ જતી હશે ? અને ફરીથી એકદમ કયે ઠેકાણેથી આવીને પ્રગટ થઇ જતી હશે ?

ફરીથી જણાવ્યું છે કે–" બ્રહ્માના મનમાં જે ઇછા તેજ સૃષ્ટિનું બીજ, કોઇ કર્તા તો કોઇ ભોક્તા, એવી રીતે પંચભૂતોની સૃષ્ટિ રચી, સૃષ્ટિ શા કારણથી થઇ તે પાછલ થએલા શું બતાવી શકે ? જાનતો હશે તો તે પરમાત્મા જાનતો હશે ? "

પરમાત્મા સિવાય કોઇ બીજો જાણી શકયો હોય તેમ તો જણાતુંજ નથી અને તે પરમાત્મા આપણી નજરે પડેલા નથી, તો આ વિષયમાં સત્ય શું ? આ બધુ સૂકત વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

અઘમર્ષણ મંત્રના અંતમાં જણાવ્યું છે કે–" પૂર્વની સૃષ્ટિ જેવાંજ બનાવ્યાં. " આથી સ્પષ્ટ છે કે આ સૃષ્ટિ નીત્ય છે એમ લેખકે નીચે ખુલાસો કરીને બતાવ્યો છે.

બીજા પ્રજાપતિના લેખથી વિચારવાનું કે—

પહેલા પ્રલયદશાના લેખમાં જણાવ્યું હતું કે–ન લોક હતો, તથા પૃથ્વી, આકાશ, સમુદ્ર, મહા સમુદ્ર, આદિ કાંઇ પણ ન હતું. માત્ર એકલો પ્રજાપતિ જ હતો. તો તે કયે ઠેકાણે રહેલો હશે ? કેમકે પૃથ્વી આદિમાંનું તો કાંઇ રહેલું હતુજ નહી. તેવા પ્રકારની પ્રલય દશા કેટલા કાલ સુધી રહેલી ? ફરીથી પૃથ્વી આદિ જે ઉત્પન્ન કર્યાં તેના માટે મસાલા તે એકલો પ્રજાપતિ કયે ઠેકાણેથી કઢાવીને લાવ્યો ? કારણના પ્રમાણ રૂપમાંજ કાર્ય થાય, એ મુખ્ય ન્યાય વિચારવાનો છે. આ બધા લેખોમાં નતો કારણના સ્વરૂપનો તેમજ નતો કાર્યના સ્વરૂપનો ... ર થએલો છે. માત્ર પ્રજાપતિને આગળ ધરીને મોટી મોટી વાતો કરવામાં આવી છે. પુરાણોમાં પ્રજાપતિના લેખો જોતાં તેમનું વર્તન નતો નીતિવાળુ છે,

નતો સભ્યતાવાળું, તેમજ નતો લોકના વ્યવહારવાળું જણાય છે. તે પ્રજાપતિએ આ બધા જગતની રચના કરી, તો તે કયા ગુણ વિશેષથી કરેલી માનવી ? વળી જણાવ્યું છે કે-દેવાદિકમાં પ્રાણીનો સંચાર કર્યો, તો તે કેવી રીતે ? ગતકલ્પમાંનાં શરીર મુડદા રૂપે પડી રહેલાં તેમાં કે પ્રજાપતિ એ નવીન રૂપનાં શરીર બનાવ્યાં તેમાં, પ્રાણીનો સંચાર કર્યો ? તે દેવોએતો પ્રજાપતિનું અયોગ્ય વર્તન જાહેર કરી શાપિત કરેલા છે. આ બધા પ્રકારના લેખો જોતાં સત્યપણું કયે ઠેકાણેથી શોધી કાઢવું ? કેટલાક ચકોર પંડિતો સત્ય સ્થિતિ સમજી ગયા છે, પણ લોકોને ખુલાસાવાર બતાવવાની હિમત કરી ગયા નથી.

જુવો કે-આનંદશંકરભાઇએ જણાવ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણ, ગૌતમ અને મહાવીર એ ત્રણ પુરુષો સુધીજ આપણી દૃષ્ટિ પહોચે છે અને વસ્તુ સ્થિતિ વધાવી લેવા જેવો નિર્ણય છે. આ મર્મના લેખનો વિચાર કરતાં મારા બધાએ લેખોનો તાત્પર્ય આપ સજ્જનો વિચારી શકશો અને આગળ વધારાની ખોજ કરશો તો સત્ય પણ સહજે મેળવી શકશો.

ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ની લગભગમાં-જૈન સર્વજ્ઞોની ફરીથી જાગૃતિ થતાં વેદોની ઉચી સ્થિતિ બતાવવા અક્ષરોના પંડિતોએ પોતાના બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી ઉધું છતું લખવાનું સરૂ કર્યું, તેથી મણિલાલભાઇને બ્રાહ્મણ ગ્રંથો નિર્માલ્ય અને બાલ ભાવ જેવા લાગે તેમાં નવાઇ શી ? કારણ જૈન સર્વજ્ઞોના તરફથી પ્રસિદ્ધમાં આવતું-૧ અનાદિકાલની આ સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ, ૨ અવસર્પિણી આદિ લાંબા પ્રમાણવાળુ કાલનું સ્વરૂપ, ૩ અનંતા અનંત જીવોના પરિવર્ત્તનનું સ્વરૂપ, ૪ તે જીવોએ કરેલા કર્મોનું સ્વરૂપ, ૫ કર્મના અનુસારથી જ જીવોને સંસારમાં ભટકવાનું સ્વરૂપ, ૬ કરેલા કર્મોનો ક્ષય થતાં એકેદ્રિય પણાથી પાંચ ઇંદ્રિય મેલવી ઉચી પાયરી ઉપર આવવાનું સ્વરૂપ, ૭ ઉચી ઉચી પાયરી ઉપર આવતાં મતિજ્ઞાનથી તે કેવલજ્ઞાનની પાયરી સુધી જીવો કેવા કેવા પ્રયત્નથી ચઢે છે તેનું સ્વરૂપ, ૮ દેવતાઓની ગતિ સ્થિતિ આદિનું સ્વરૂપ, ૯ તેમજ નરકોના જીવોની ગતિ સ્થિતિ આદિનું સ્વરૂપ. જેમ જેમ લોકોમાં પ્રચલિત થતું ચાલ્યું, તેમ તેમ વૈદિકોના પંડિતોમાં મોટી ગડ મથલ થવા લાગી, તે એટલે સુધી કે-તે સર્વજ્ઞોના વિષયોમાં પોતાની મરજી પ્રમાણે ઉધું છતું કરતા ગયા અને નવીન નવીન ગ્રંથોમાં પોતાને ફાવતું ફાવતું દાખલ કરતા ગયા. એટલુંજ નહી પણ વેદોની મહત્ત્વતા બતાવવા કેટલાક વિષયોનાં નવીન નવીન સૂક્તો

હોય છે. જેમકે-૨૪ તીર્થંકરો તે સર્વજ્ઞપણું મેલવ્યા પછી ભૂલેલા તત્ત્વો બતાવી લોકોમાં ધર્મની જાગૃતી લાવનારા હોય છે.

આ ૨૪ ની સંખ્યા બધાએ મતવાલાઓએ, પ્રાયે કાયમ રાખીને જ પોત પોતાના મતનો પ્રચાર કરેલો હોય એમ સહજ સમજાય તેવું છે.

આ ૨૪ મુખ્ય પુરુષોને તે તે મતથી જાણી લેવાની ભલામણ કરીને આ ઠેકાણે લખવાનું છોડી દઉં છું.

વૈદિક મતમાં એકજ વિષ્ણુના, ૨૪ અને ફરી થી ૧૦, અવતારો કલ્પવામાં આવ્યા છે તેનું સ્વરૂપ કિંચિત લખીને બતાવી દીધુ છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો, જુદા સ્વરૂપે પણ કલ્પાયા છે. કોઇએ-વિષ્ણુથી બ્રહ્મા—મહાદેવ ઉત્પન્ન થયાનુ, તો કોઇએ મહાદેવથી બ્રહ્મા-વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયાનું લખીને બતાવ્યું.

જૈનમાં આ અવસર્પિણીના ૧૨ ચક્રવર્તીઓનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ ભરત ચક્રવર્તી.
૨ સગર ચક્રવર્તી.
૩ મઘવ ચક્રવર્તી.
૪ સનત્કુમાર ચક્રવર્તી.

વૈદિક મતમાં—
૧ જડ ભરત રાજા.
૨ સગર ને પણ રાજા કહ્યા છે તે લખી બતાવ્યા છે.

૫ શાંતિનાથ.
૬ કુંથુનાથ.
૭ અરનાથ.

આ ત્રણે-ચક્રી પદ ભોગવ્યા પછી તીર્થંકર પણ થએલા છે. તે પૂર્વે લખી બતાવ્યું છે.

૮ સુભુમ ચક્રવર્તી.
૯ મહાપદ્મ ચક્રવર્તી.
૧૦ હરિષેણ ચક્રવર્તી.
૧૧ જયનામા ચક્રવર્તી.
૧૨ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી.

જૈન પ્રમાણે-પ્રતિવાસુદેવાદિકનો ક્રમ—

પહેલા પ્રતિવાસુદેવ, પછી બલદેવ, તેમના પછી બલદેવના ઓરમાન નાનાભાઇ તે વાસુદેવ, એવા ક્રમથીજ તેમનો જન્મ થાય.

ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે યુદ્ધો કરી પોતાની આજ્ઞા મનાવનાર

પ્રતિવાસુદેવને, મોટાભાઈ બલદેવની સાહાય્યથી વાસુદેવ મારે. પછી નિર્વિઘ્નપણાથી રાજ્યનો ભોગ કરે. તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે—

નવ પ્રતિવાસુદેવ	નવ બલદેવ.	નવ વાસુદેવના નામ.
૧ અશ્વ ગ્રીવ નામા.	૧ અચલ બલદેવ.	૧ ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ
૨ તારક નામા.	૨ વિજય નામા.	૨ દ્વિપૃષ્ટ વાસુદેવ.
૩ મેરક નામા	૩ ભદ્ર નામા.,	૩ સ્વયંભૂ નામા.
૪ મધુ અને કેટન નામા.	૪ સુપ્રભ નામા.	૪ પુરુષોત્તમ નામા.
૫ નિશુંભ નામા.	૫ સુદર્શન નામા.	૫ પુરૂષસિંહ નામા.
૬ બલિ નામા.	૬ આનંદ નામા.	૬ પુરૂષ પુંડરીક નામા.
૭ પ્રલ્હાદ નામા.	૭ નંદ નામા.	૭ દત્ત વાસુદેવ.
૮ રાવણ નામા.	૮ પદ્મ (રામ)	૮ નારાયણ (લક્ષ્મણ)
૯ જરાસંઘ નામા.	૯ બલભદ્ર.	૯ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ.

"ખોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરીંગ" જેવો, ન્યાય પ્રતિવાસુદેવ અને વાસુદેવમાં હોય છે, અને દુર્ગતિના અધિકારી એ બન્ને જણને બતાવ્યા છે. બલદેવો સંસારથી વિરક્ત થઈને મોક્ષમાં ગયા છે. માત્ર એકજ દેવતાની ગતિમાં ગયા છે.

આ ૨૭ શલાકા પુરૂષોની ગતિનું પ્રમાણ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ કૃત વિચાર સાર પ્રકરણ પૃ. ૧૧૮ થી. ગાથા ૫૭૯ થી ૮૧ માં જુવો–ગાથાની છાયા—

एकश्च सप्तम्यां, पंच च षष्ट्यां पंचम्या मेक. ।
एकश्च चतुर्थ्यां, कृष्ण पुनः तृतीयपृथिव्यां ॥ ५७९ ॥
ऽचलादिकाः ऽष्टापि सिद्धिंगता ब्रह्म लोके नवम श्च ।
दश सागरायुः भरते सेत्स्यति कृष्णतीर्थे ॥ ५८० ॥
अकृतनिदाना रामाः, सर्वेऽपिच केशवाः कृतनिदानाः
ऊर्ध्वगामिनो रामा, केशवाः सर्वेऽ धोगामिनः ॥ ५१ ॥

અને નવમા શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ ને, વિષ્ણુના અવતાર રૂપે કાયમ રાખી, તેમના મોટાભાઇ બલભદ્રને પોતાનાજ સ્થાન પર કાયમ રાખેલા છે. વાસુદેવ કહો, કે વિષ્ણુ કહો, એકજ નામ છે. તેમાં એવી કલ્પના કરીકે–વિષ્ણુ લોકમાંથી સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન આવતા. અને દેવ દાનવોની લડાઇમાં ઉતરતા, તેમાં કરોડો દેવતાઓનો નાશ કરાવતા, અને પોતે પણ તેમાં ફસતા. અનાદિ કાલના એકના એક દેવમાં આ કલ્પના કેટલી ભયંકર ? આમાં તે શી અક્કલ વાપરી હશે ? મોટા મોટા થઇ ગએલા પંડિતોને તે શું વધારે લખીને બતાવું ?

જૈન જ્ઞાન બતાવવામાં નવું સાધન—

જૈનોના તરફથી પણ ઘણા ગ્રંથો છપાઇને બહાર પડી ગએલા છે. તેમાંના કેટલાક ગ્રંથોનો ઉપયોગ તો માત્ર જૈનોના માટેજ થએલો છે. અને તેથી આગળ ઉંચા દરજાના ગ્રંથોનો ઉપયોગ મોટા મોટા પંડિતો કરી રહ્યા છે. પરંતુ સાધારણ માણુસોના ઉપકાર માટે થાય તેવા પ્રકારના ગ્રંથો, હજુ સુધી બહાર પડેલા હોય, તેવું મારા જાણવામાં આવ્યું નથી. એમ સમજીને અમોએ આ ઉદ્યમ કરેલો છે. જો કે આ ગ્રંથ ઘણા ઉંચા દરજાનો નથી. છતાં પણ સાધારણ પ્રકારના માણુસોને, તેમજ પંડિતોને પણ, જૈન માન્યતાનું, તેમજ વૈદિક માન્યતાનું જ્ઞાન, દિશા માત્રથી કાંઇને કાંઇ મલશે, એવી મને મારા લેખની ખાત્રી છે.

તેથીજૈનેતર સજ્જનોને મારી નમ્ર વિનંતી છે કે—

આ વર્તમાનનો સમય સત્યજ્ઞાનના પ્રચાર કાર્યનો છે. પરંતુ ઇર્ષા દ્વેષનો નથી, એમ આપ ખૂબ સમજો છો. આ સમયમાં ધર્મની બાબતમાં–સાધારણ માણુસો તો યતો ભ્રષ્ટ, તતો ભ્રષ્ટના જેવી હાલત ભોગવી રહ્યા છે. જો આપ મારા ગ્રંથથી ઉપકાર થવા જેવું સમજો તો, જરૂર મોટા પ્રમાણુમાં ફાલો આપી લોકોપકાર કરવામાં પાછી પાણી નહી કરો.

યૂરોપના વિદ્વાનો શ્રી કૃષ્ણને ઇતિહાસ રૂપે તો જરૂર કબૂલ રાખે છે. પરંતુ ઇશ્વરરૂપે કબૂલ રાખતા નથી. બ્રહ્મા અને મહાદેવને, તેઓ વ્યક્તિરૂપે સમજતા હોય તેમ લાગતું નથી. જૈનમાં શ્રી કૃષ્ણને ત્રણખંડ રાજ્યના ભોક્તા, નવમા વાસુદેવ (વિષ્ણુ) રૂપે બતાવેલા છે. તેવી રીતે કોઇ અત્યંત પ્રાચીનકાલમા નવ વાસુદેવોમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવના પિતા, જે જિતશત્રુ રાજા થયા છે તેઓ પુત્રીનો સંબંધ કરવાથી પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધમાં આવ્યા, તેથી વ્યક્તિ રૂપે તો જરૂર છે. પણ વૈદિકના પંડિતોએ બ્રહ્મારૂપે જાહેરમાં મુકેલા

કોઈને કોઇ આધાર ગ્રહણ કરી માણસ રૂપાંતરમાં ગોઠવી શકે છે. રૂદ્રના વિષયમાં પણ તેજ પ્રમાણે બનેલું છે. મારા લખેલા બધા લેખો ધ્યાનમાં લેશો તો આપ સજ્જનો પણ જરૂર મારા મતને મલતા થશો.

જૈન ઇતિહાસ જોતાં તેવા પ્રકારની વાતો–કોઇ સેંકડો વૈદિકોના ગ્રંથોમાં ઉંધી છત્તી ગોઠવાયલી મારા જોવામાં આવે છે. પરંતુ વ્યવહારિક વિચારોના મિશ્રણવાળી, નામ, ઠામ, અને મૂલના વિષયોના ફેરફારવાળી હોવાથી, લોકોને ખરી ખાતરી કરીને કેવી રીતે આપી શકીએ ?

વૈદિકોમાં લખેલા જે વિષયોની ખરી ખાતરી આપી શકાય નહી તેવા વિષયોની ઉપેક્ષા કરીને.

માત્ર સહજ સમજી શકાય તેવા જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોનાનુકરણરૂપના વૈદિકોના ૨૪ અવતારો, તેમજ ફરીથી દશ બોધિ સત્ત્વના અનુકરણરૂપના મછ કછપાદિક દશ અવતારો, સામા સામી તુલના કરવાને નામ માત્રથી લખીને બતાવ્યા છે. જૈનોમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ થએલા બતાવ્યા છે. વૈદિકોએ તેમાંના બે ચાર નામો ગ્રહણ કરી, ઉધું છતું લખી, રાજા તરીકે ઓલખાવ્યા છે, તેમનો વિચાર પણ તુલાના રૂપે બન્ને તરફનો લખીને બતાવ્યો છે. તે સિવાય વાસુદેવાદિકનાં નવત્રિક જુદા જુદા કાલમાં, ભિન્ન વ્યક્તિ રૂપનાં થએલાં છે, તેમાં વૈદિકોએ–ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપનાં લખેલાં હોવા છતાં પણ–જૈન વૈદિકનાં સામા સામી તુલના કરવા માટે ઇસારા માત્રથી લખીને બતાવ્યાં છે. એમાં મેં મારી જરા પણ ચાતુરી કરીને બતાવી નથી. આજકાલના પંડિતો તેમજ સાધારણ વિચક્ષણ પુરુષો પણ તુલના કરી શકે તેમ છે એવું સમજી ને મેં મારા વિચારો બહાર પાડયા છે.

જૈનાદેશ જગતને પુહચાડવા ભાગ્યશાળી બનો.

આર્થિક સ્થતિમાં, તેમજ વસ્તિમાં, સીનોરનો સંઘ સાધારણ હોવા છતાં, એક હજાર નકલ બહાર પડાવી આ નવીન દીશાનો બોધ લોકોને આપવા ભાગ્યશાલી બન્યો છે. ધર્મની ઉન્નતિને માટે કોઇ લાખો રૂપીઆનો ખરચ થઇ રહ્યો છે, પણ જૈન ધર્મની દિશા કઇ છે–એ બતાવવા જેવો બીજો ખરો લાભ મારી નજરમાં સમાએલો નથી. માટે આ નવીન પ્રકારની દિશાનું જ્ઞાન દેશ દેશની ભાષામાં તરજુમા કરાવી આખી દુનીયાને બતાવવાને ભાગ્યશાળી બનો, અને તમો તમારા જન્મ જીવિતવ્યની સફલતા મેલવો;

આ ગ્રંથનો પ્રકાશ પાડવા મેં સંવત્ ૧૯૮૦ ના પ્રારંભની શાલથી, વૈદિક ગ્રંથોના અભ્યાસની સરૂઆત કરવા માંડી, નિરંતર અભ્યાસના અંતે સંવત ૧૯૮૭ ની શાલ સુધીમાં કિંચિત્ સફલતા મેલવી શકયો છું.

વૈદિક ધર્મવાળા પોતાના મતને આદિ અનાદિનો ઠરાવવા પ્રયત્ન કરતા નજરે પડે છે. પરંતુ ખરૂં જોતાં તેઓ આડંબરી, સ્વાર્થી, વધારે નજરે પડતા જણાયા. જૈન ધર્મવાળાઓથી, કે બૌદ્ધ ધર્મવાળાઓથી, જેમ જેમ મેળવતા ગયા તેમ તેમ ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ કરવામા, પ્રેરાયા હોય તેમ મારી નજરે પડવા લાગ્યા. એટલે જૈન ધર્મ અને વૈદિક ધર્મ, આ બેની તુલનાત્મક રૂપે લેખ લખવા મારૂં મન પ્રેરાયુ. આ કારણથી લોકોને સ્પષ્ટ રૂપે પ્રતીતિ કરાવી શકાય તેટલી વાતો બન્ને તરફની મેં લખીને બતાવી છે. જૈનોના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી વૈદિક ધર્મના પંડિતોએ જેવી રીતે ગોટાળો કરેલો છે તેવી રીતે જૈનોના તત્ત્વના વિષયમાથી પણ ગ્રહણ કરી ઉધા છત્તા લેખો લખી ઉપનિષદના ગ્રંથોમાં પણ ગોટાળો કરેલો છે. કારણ દરેક ઉપનિષદમાં ભિન્ન ભિન્ન વિચારો પ્રાયે ગોઠવાયલા હોવાથી સમજી શકાય તેમ છે, અને તેના સંબંધે પણ જો એક ભિન્ન ગ્રંથ લખાય તો બીજાને સમજાવી શકાય તેમ છે.

યૂરોપના વિદ્વાનો પ્રથમ બૌદ્ધ ધર્મના તત્ત્વોથી પરિચિત થયા પછી વિશેષ તત્ત્વ મેળવવાની ઇછાથી—સમુદાયથી વિસ્તારવાળા, મોટા મોટા ગ્રંથોના આડંબરવાળા, અનાદિ કાલનો અમારો ધર્મ એવી ફક્કાવાળા, પ્રાચીનમા પ્રાચીન વૈદિક ધર્મ જાણી, તેની પાછળ પોતાના તનનો તથા ધનનો અને પોતાની બુદ્ધિનો હદ ઉપરાંત વ્યય કરીને તેમના વિચારોને જોયા, પરંતુ ડુંગર ખોદતા ઉંદર હાથમાં આવવા જેવું થતાં જગો જગો પર નિશાસાના જ ઉદ્ગારો કાઢતા ગયા.

ત્યારબાદ નાના મોટા બધાએ મતો જોઇ લેવાના હિસાબે—નદી જેવા સમુદાયવાળા જૈન ધર્મના તત્ત્વો જોવાને લાગતાં, જેમ જેમ તેમાં ઉતરતા ગયા, તેમ તેમ પોતાની સફલતાના ઉદ્ગારો બહાર પાડવા લાગ્યા. તેમના વિચારો જોતાં વૈદિક ધર્મના ગ્રંથો જોવા મારૂં મન પ્રેરાયું. જેમ જેમ વૈદિક ધર્મના ગ્રંથો જોતો ગયો તેમ તેમ તેમાં જૈન ધર્મના ઘણા પ્રકારના વિષયોની ઉથલ પાથલના કરેલી મારી નજરે પડવા લાગી, એટલે લોકોને સહજમાત્રથી પ્રતીતિ કરાવી શકાય તેવા તેવા વિષયોને ગ્રહણ કરી તુલનાત્મક રૂપે લખીને બતાવવાનો

પ્રયત્ન કર્યો. જો કે આ મારા ગ્રંથના વાચનથી મોટા મોટા પંડિતો તો ઘણી ઘણી બાબતોને સારી રીતે સમજી શકશે અને જે મધ્યમ વર્ગ છે તે કદાચ પુરેપુરૂં સમજી શકશે નહિ તો પણ એટલું તો જરૂર જ સમજી સકશે કે આ એ મતવાળાઓમાંના કયા મતવાળાએ પોતાની સત્ય નિષ્ટાને છોડી દઇને પોતાનામાં ઉધું છત્તું કર્યું છે એટલું તો જરૂર જ સમજી શકશે એવી અમોને અમારા ગ્રંથની ખાત્રી છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવોના નામથી પુરાણકારોએ ઉધું છત્તુ કરેલું ઘણાએ પંડિતોને પ્રગટ રૂપે દેખાઇ આવેલું જ છે. અને જગત્-કર્તાના સંબધે બ્રાહ્મણાદિ ગ્રંથકારોએ ઉધું છત્તું કરેલું છે તે અમોએ પણ કેટલુંક લખીને બતાવી દીધું છે.

બ્રહ્મા અને પ્રજાપતિ તે એકજ સ્વરૂપનાં નામ છે. પુરાણકારોએ બ્રહ્માને વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્રી જગતના કર્તાહર્તા લખીને બતાવ્યા છે.

વેદના ઋષિઓએ પ્રજાપતિને વેદ મૂલક ઠરાવવા જગતના કર્તાહર્તાના સ્વરૂપમાં ત્રણ સૂક્તો બનાવી ઠેઠ ઋગ્વેદ સુધીમાં પાછળથી ખોસી ઘાલ્યા છે. તેથીજ મણિલાલભાઇએ લખ્યું છે કે—

"યજ્ઞ પુરુષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, પ્રજાપતિ સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયતા થઇ ગયો" ઇત્યાદિ.

હવે આપણે વેદોના સંબંધમાં કાંઇક વિચાર કરીને જોઇએ—

પુનર્જન્મના સંબંધે-ઋગ્વેદમાં કોઇ કોઇ અસ્પષ્ટ વચન આનંદ શંકરભાઇને જણાયા તેનું કારણ શું ? મણિલાલભાઇને-યજ્ઞ પુરુષ નવો દેવ જણાયો અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવેલો બ્રહ્માના સ્વરૂપથી પૂજાતો જણાયો છતાં છેવટમા તેમને લખી જણાવ્યું કે-કોઇ પ્રકારની ગુપ્તિ થતાં સૃષ્ટિના આરંભની વાર્ત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે. એમ લખીને બતાવ્યું છે.

તો તે વાતની તપાસ કરતાં-ઋગ્વેદના-પ્રલય દશાના સૂક્તમાં. હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિના સૂક્તમા. અઘમર્ષણના મંત્રમાં અને યજ્ઞ પુરુષના સૂક્તમાં. (અર્થાત વિરાટ્ પુરુષના સૂક્તમાં.)

સૃષ્ટિના પ્રારંભનુ સ્વરૂપ જુદા જુદા પ્રકારથી લખાયલું, પ્રાચીનમાં

પ્રાચીન એવા ઋગ્વેદમાંથીજ પ્રથમ એ ચારે સૂક્તો મળી આવે છે. અને મણિલાલભાઇ તો–યજ્ઞ પુરુષતે નવો જ દેવ કલ્પાયલો બતાવે છે. અને પ્રજાપતિ પણ બધાના મોખરે આવીને ઉભેલો જણાવે છે. છતાં યજ્ઞ પુરુષનું સૂક્ત ચારો વેદોમાં નજરે પડે છે. આ વાત પાછલથી થએલા વેદિકના ઋષિઓને કયા કાલમાં જડી અને કયા કાલમાં ચારો વેદમાં ઘુસાડી દેવાની તેમને ચાલાકી વાપરી? કોઇ સુજ્ઞ પુરુષ સત્ય સ્વરૂપ બતાવશે ખરો કે?

આ ઉપરના યજ્ઞ પુરુષના અને પ્રજાપતિના સંબધે "વૈદિક દૃષ્ટિએ જગત્" નામના પ્રકરણ ૪ માં કિંચિત્ ખુલાસો કરીને આવ્યા છીએ તેથી પિષ્ટ પેષણ ન કરતાં આટલા ઇસારા માત્રથી જ બશ છે. પરંતુ વેદ સમયના ઋષિઓના વિચારો જોતાં એટલું તો જરૂર સમજાય છે કે–તેઓ ઇંદ્રાદિક દેવતાઓની સ્તુતિઓથી વારંવાર પોતાના સ્વાર્થની માગણીઓ કરતા અને મુખ્યતાથી યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનોથી જ પોતાની સફલતા સમજતા હોય તેવા નજરે પડે છે પરતુ પરલોકના સંબંધે, પુરાણાદિકના ઇતિહાસના સંબંધે, વિશેષ વિચારમાં ઉતરેલા હોય તેવા જણાતા નથી.

પરંતુ ઇ સ. પૂર્વે ૮૦૦ ના લગભગમાંથી રામાયણ ભારતાદિક જે ઉભાં કર્યાં છે તે જૈનોના સર્વજ્ઞોથી જેમ જેમ પ્રચલિતમાં આવતું ગયું, તેમ તેમ વૈદિકોના પંડિતો ગ્રહણ કરતા ગયા અને પોતાની મરજી પ્રમાણે ઉધું છતું કરતા ગયા એજ આ મારો વિચાર યોગ્ય થએલો છે એવો વિચાર આ મારા ગ્રંથથી સજ્જનોને કરવો પડશે.

અને બીજી વધારાની વાતો જે વૈદિકોમાં દેખાતી હશે તે બૌદ્ધોની ચળવળ થતાં તેમનું પણ અનુકરણ કરેલું હોય તેમ જણાય છે. જેમકે બૌદ્ધોના દશબોધિ સત્વના અનુકરણ રૂપે વૈદિકોએ ફરીથી–મછ કછપાદિક દશ અવતારોની કલ્પના કરી છે એવું સહજ સમજી શકાય તેમ છે. બાકીનું વિશેષ તો કોઇ બહોળા અનુભવવાળા તારવીને બતાવે તે ખરૂં. ઇત્યલ વિસ્તરેણ.

॥ વેદોના ત્રણ મોટા સૂક્તોથી જાણવા જેવું સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ ॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પ્રજાપતિથી, પ્રથમ તે એકલા, હતા તેમણે બધા જીવો ઉત્પન્ન કર્યા. આ વાત ચારો વેદોથી લખાઇ તેનો વિચાર કરતાં સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મનોજ સામાન્ય પણાથી થઇ જશે.

(૧) સૃષ્ટિના પૂર્વે શું હતું? તે પ્રલય દશાનું સૂક્ત મંત્ર ૭ નું.

(૨) હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયે તે એકલા હતા, સૃષ્ટિના સ્વામી હતા, સૂક્ત બીજુ મંત્ર ૧૦ નું.

(૩) હજારો—માથાવાળા, આખોવાળા, અને હજારો પગ આદિના સ્વરૂપને જણાવનારૂં ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધીને પામેલું-પુરુષ સૂક્ત મંત્ર ૧૬ નું. ત્રીજુ છે.

આ ત્રણે સૂક્તોથી એવું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે-આ બધી સૃષ્ટિના જીવો પ્રજાપતિથીજ ઉત્પન્ન થયા છે, આ વાત કેટલા દરજાની છે અને કેટલી સત્યતા વાળી છે. તેનું સ્વરૂપ નહીં જેવું કિંચિત વિચારી જોતાં બધા વૈદિક ધર્મનો જ સાર સહજથી જાણી શકાશે.

૧ પ્રથમ—પ્રલય દશાના કેટલાક ફકરા તપાસીને જોઇએ-પૃથ્વી આદિ કાંઇ પણ ન હતું. કેવલ સર્વના પ્રાણન કર્તા બ્રહ્મ હતા. તેના મનમાં જગત ઉત્પન્ન કરવાની ઇછા તેજ બીજ ભૂત થઇ. આ સૃષ્ટિ એક દમ એવી વ્યાપ્ત થઇ કે જેમ સૂર્યની કિરણો.

કોઇ વિદ્વાને જાણી હશે કે નહી ? પાછલથી ઉત્પન્ન થએલા વિદ્વાનો કેવી રીતે જાણી શકે ?

(૨) હિરણ્ય ગર્ભ સૂક્તના ફકરા —

૧ જે પ્રજાપતિ આત્માને આપવાવાળા છે.
૨ સૂર્ય, અંતરિક્ષ, જલરાશિના નિર્માણ કરવાવાળા છે.
૩ પોતાના ધ્યાનથી-પ્રકાશમાન દ્યૌ, પૃથ્વીને બનાવનારા છે.
૪ જેનાથી પૃથ્વી આદિ નીકલ્યાં છે.
૫ જેને દેવાદિકોમાં પ્રાણોનો સંચાર કર્યો છે.
૬ જેને-પ્રલય કાલીન મહાજલ પ્રલયને દેખીને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી છે.
૭ અંતરિક્ષ અને જલરાશિને બનાવ્યાં છે.
૮ હે પ્રજાપતિ તારા વિના કોઇ નથી કે જે સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરે. ઇત્યાદિ.

(૩) વિરાટ્ પુરુષ (પુરુષ સૂક્ત) ના કેટલાક ફકરા—

૧ જે સર્વ પ્રાણિઓનો બ્રહ્માંડ દેહ તે વિરાટ્ પુરુષ છે. બ્રહ્માંડથી પણ બહાર દશાંગુલ વધીને રહેલો છે.

૨ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્ત્તમાન રૂપ જેટલું જગત્ છે તે તેનુજ સામર્થ્ય છે.

૩ દેહનો આશ્રય લઇ દેહાભિમાની પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. અર્થાત બ્રહ્માંડ રૂપ દેહ ઉત્પન્ન કરીને બ્રહ્માંડ રૂપ જીવ ઉત્પન્ન થયો.

૪ તેજ દેવ, તિર્યક્, મનુષ્ય આદિ રૂપવાળો થયો. ભૂમિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી જીવોનુ શરીર બનાવ્યું.

એ ક્રમથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ.

૫ પછી મનથી તે પુરુષનો દેવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞથી દધ્યાદિ ભોગ્ય પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા, અને અરણ્ય–ગ્રામ આદિનાં પશુ આદિ પેદાં થયાં. અને સાથે ચાર વેદ પણ ઉત્પન્ન થયા.

અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય, શુદ્ર તેના મુખ, બાહુ, ઉરૂ, પગ રૂપથી કલ્પાયા. મનથી ચંદ્ર, ચક્ષુથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ અને પ્રાણથી વાયુ ઉત્પન્ન થયાં. ઇત્યાદિક વિશેષ તે ઋગ્વેદનાં સૂક્તોથી વિચારવુ.

આ સૃષ્ટિ સંબંધનાં ત્રણ સૂક્તો ઋગ્વેદના દશમા મંડલના અંતમાં જે મુકવામા આવ્યા છે તે પ્રાયે જૈન સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિશેષ પરિચયમાં આવ્યા પછી વેદના પંડિતોએ વેદ મૂલક ઠરાવવાને પાછલથી દાખલ કરી દીધાં હોય? આ મારૂં અનુમાન મારા આગળના વિચારોથી પંડિતો ને પણ વિચારવાનો અવકાશ મળશે.

આ ત્રણ સૂક્તોના રચનાર એક નથી, પણ એક જ વિષયનાં ત્રણ સૂક્તો થી ત્રણ જાહેર થાય છે.

પ્રલયનું સૂક્ત મંત્ર ૭ નું છે. બીજું હિરણ્ય ગર્ભનું સૂક્ત મંત્ર ૧૦ નું છે. ત્રીજું વિરાટ્ના સ્વરૂપનુ પુરુષ સૂક્ત મંત્ર ૧૬ નું છે.

એમ એક એકથી મોટાં છે છતાં પ્રાયે સ્વરૂપથી તો એકજ સ્વરૂપનાં લખાયલાં છે. છતાં પુરુષસૂક્તને તો ચારો વેદોમાં જ દાખલ કરી દેવામા

આવ્યું છે. આ પુરુષસૂક્ત પ્રલયના સૂક્ત પછીથી લખાયું તે તો તે સૂક્તના મંત્રથી જ સિદ્ધ રૂપે જાહેર થાય છે.

જ્યારે આપણે વેદોના આ સૃષ્ટિ વિષયના સુકતના વિશેષ વિચારમાં ઉતરીએ છીએ ત્યારે તે વિષય આલપ્પાલ જેવો લાગે છે. પરંતુ ખરા વિચારનો બિલકુલ લાગતો નથી.

ન્યાય સૂત્ર કારોએ કાર્યકારણના સંબંધમાં એક એવું લક્ષણ બતાવ્યું છે કે-" કારણાનુ માનેન કાર્યં ", અર્થાત્ જેટલા પ્રમાણનું કારણ હોય તેટલા પ્રમાણનું કાર્ય બને પરંતુ આ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ત્રણે સુકતોનો વિચાર કરી જોતાં ન્યાય શાસ્ત્રના લક્ષણ ને અનુસરતુ એક પણ સુકત નથી.

(૧) આ ઋગ્વેદનાં સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ત્રણે સુકતોનો મતલબ એવો છે કે-પૃથ્વી, આકાશ, સમુદ્ર, સુર્ય, ચંદ્ર, જીવો વિગેરે કાંઇ પણ ન હતું. માત્ર એકલો પ્રજાપતિ હતો.

આમાં વિચારવાનું કે—પૃથ્વી આકાશાદિક તો હતાં જ નહી તો પ્રજાપતિ એકલો કયે ઠેકાણેથી કેવા સ્વરૂપથી પ્રગટ થએલો ? અને તે પ્રથમ સેમાં રહેલો ? ચારો દિશામા દેખાતી આટલા મોટા વિસ્તારવાળી પૃથ્વી બનાવવાના મશાલા કયાંથી પેદા કરેલા ? તે સિવાય સમુદ્રો અને પહાડો બનાવવાના મશાલા કયે ઠેકાણેથી મેળવેલા ? સૃષ્ટિ બની ગયા પછી જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં, પછી તેમાં જીવોનો સંચાર કર્યો, પણ પ્રથમ જીવો કયી વસ્તુના બનાવ્યા ?

જીવોની બનાવટના સંબંધે પ્રથમ નીચેની છ બાબતો વિચારવાની છે.

(૧) પ્રજાપતિએ—જીવો બનાવ્યા તો તે પ્રથમ પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મ લગાડીને બનાવ્યા કે પુણ્ય પાપ વિનાના ?

(૨) અથવા કર્મ પહેલાં હતાં, પછી તે જીવોની સાથે જોડી દઇને, પછી તે જીવોને આ સંસાર ચક્રમાં નાખ્યા ?

(૩) અથવા જીવો અને કર્મો બન્ને જુદા જુદા રહેલા હતા, તેઓને ભેગા કરીને આ સંસાર ચક્રમાં નાખ્યા ?

(૪) અથવા જીવો બનાવ્યા પણ કર્મ બનાવ્યાં ન હતાં સંસાર ચક્રમાં પડયા પછી તે જીવોએ પોતાના કર્તવ્યોથી પોતાની મેલે પોતાને લગાડી લીધાં ?

માનુષી અથવા પૌરુષેય ઇતિહાસ દૃષ્ટિ પહોંચે છે તે પહેલાની આપણી ઇતિહાસ દૃષ્ટિ નથી. ”

આ ઉપરના વાક્યથી એજ વિચાર ઉપર આવવું પડશે કે-પ્રથમ વેદોના કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિ તે પશુઓના ઘાતથી ઘૃણાવાલી, અને સોમ વેલડીના રસના પાનથી વિવેક રહિત મહત્ત્વ વિનાની, જીવોના કલ્યાણના માટે મતાપ કારકની ન હતી જ્યારે સર્વજ્ઞોના વચનો ભેળવવા માંડયાં ત્યાર પછીથીજ તે કાંઇક યોગ્યતાવાલી જણાવવા લાગી.

અને તે સર્વજ્ઞોના વચનો ગીતામાં, અને ઉપનિષદોમા, વિશેષ પ્રકારે ભળેલાં હોવાથીજ તે ગ્રંથો કાંઇક શોભાને પાત્ર થએલા છે. એમ આ મારો ચાલુ ગ્રંથ સદ્બુદ્ધિથી જોવાવાળા સહજપણાથી જોઇ શકશે.

(૨) આર્યોના તહેવારોના લેખક પંડિતજીએ ટુંકમા જણાવ્યું હતું કે-ઇંદ્ર અને શ્રી કૃષ્ણ આ બે વ્યકિતઓ ઇતિહાસની જણાય છે. ”

આ લેખકને-બ્રહ્મા અને મહાદેવ આ બે વ્યકિતઓ ઇતિહાસ રૂપની જણાયી નથી તે વાત સાચી છે. જુવો અમારા પૂર્વના લેખો બ્રહ્માના સબંધના વિચિત્ર પ્રકારના લેખો. અને મહાદેવના સંબંધના પણ તેવા વિચિત્ર પ્રકારના લેખો. જુવો કે-જૈન ઇતિહાસમાં લખાયલા, અને અગીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં થએલા, જિતશત્રુ નામના એક મહાન્ રાજા કે જેને મોહથી પોતાની પુત્રીને અંતેઉરમા દાખલ કરી લોકોના વિરૂદ્ધ કામ કર્યું. તેથી લોકોએ પ્રજાપતિ (પોતાની પ્રજાનો પતિ) એવું બીજું નામ પાડયું તે સૂક્ષ્મ વાતને મોટી વિક્રિયાના સ્વરૂપમા ચિત્રી, પુરાણકારોએ લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવ્યા છે બીજાના સિદ્ધાંતમા રહેલી સૂક્ષ્મ વાતનો પત્તો-મોટા મોટા પંડિતોને પણ ન મળવાથી ઇતિહાસની વ્યકિતરૂપે ન જણાય તે યથાર્થજ છે.

મહાદેવના વિષયમા પણ પુરાણકારોએ એવોજ ગોટાળો વાલેલો છે. તેથી આર્યોના તહેવારોના લેખકને-વ્યકિત રૂપનો માલમ નથી પડયો તે વ્યાજબીજ છે. તેના સંબધે પણ ઉત્પત્તિ વિપત્તિની સાથે-સર્વજ્ઞોના વચનથી જાણીને અને પુરાણોના લેખોની સાથે મેળવીને, સત્ય શોધકના પંડિતોને જાણવાને માટે ખુલાસા વાર લખીને બતાવ્યું છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવાની ભલામણ કરૂં છુ- ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

(૩) મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદીએ પોતાના સિદ્ધાંત સારના પૃ ૪૨ થી ૪૪ સુધીમાં બ્રાહ્મણ ગ્રંથાદિના સબંધે જણાવતા છેવટે જણાવ્યું કે—

"યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી સર્વનો નિયંતા બની બ્રહ્મા રૂપે પૂજાતો થયો." આમાં પણ વિચારવાનું કે–યજ્ઞ પુરુષ જે નવો દેવ કલ્પાયો તે કોઇ બીજો નથી પણ પ્રજાપતિ જ છે. એમ સ્વામી દયાનંદજીએ ખુલાસો કરેલો છે. અને તે યજ્ઞ પુરુષને વેદમૂલક ઠરાવવા સૃષ્ટિના સંબંધના ત્રણ મોટા સૂક્તો ઋગ્વેદના દશમા મંડલમાં એક એકથી અધિક અધિક મંત્રવાળાં દાખલ કરી દીધાં છે. અને આ યજ્ઞપુરુષના મોટા સૂકતને તો ચારો વેદોમાં દાખલ કરી દીધું છે અને સાયણાચાર્યે તેનું ભાષ્ય રચી બધી દુનીયાના માલક બનાવી દીધા છે. અને સ્વામી દયાનંદજીએ તો પોતાની બધી પંડિતાઇ જ પ્રગટ કરી દીધી છે." અને કેટલાક બીજા જૂના પંડિતોએ તો–પ્રજાપતિને સૃષ્ટિની આદિના કલ્પી તેમજ સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓનાં નામ કલ્પી, તેમના હૃદયમાં ચારો વેદોના પ્રકાશ કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા છે.

અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધવાળા આ યજ્ઞપુરુષના ૧૬ મંત્રના મોટા સુકતને તો લોકોને ભૂલાવામાં નાખવાને ચારો વેદોમાં દાખલ કરી દીધું છે.

આવા આવા પ્રકારના–અનેક કલ્પિત લેખો–વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથોમાં દેખી અમારે તે લેખકોની અને સંપૂર્ણ આ ચારો વેદોની સત્યતા કેટલી આંકવી! અને વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથોમાં કલ્પિત લેખો લખવાની સાહસિકતા ધરાવનારામાં, સંપૂર્ણ વેદોના તત્ત્વના સંબંધમાં આસ્તિકતા કેટલા દરજાની કલ્પવી?

વેલજી ધનજી નામના શ્રાવકે–"**આત્માનંદ પ્રકાશ**" નામનું માસિક પુસ્તક ૨૮ માં, વિ.સં.૧૯૮૭ ના માઘ માસમાં, ગૂજરાતી ભાષાના **હરિગીતમાં** એક પદ્ય જૈનોના મૂલતત્ત્વને જણાવવા સારૂ, છપાવેલું છે તે જૈનેતર પંડિતોને જાણવાને માટે–ટાંકી બતાવું છું.

તાત્ત્વિક રેખાંશ હરિગીત.

૧ ષટ્દ્રવ્ય ને. ૨ નવતત્ત્વ તેના. ૩ દ્રવ્ય. ૪ ગુણ. ૫ પર્યાય"થી.
૬ નય. ૭ ભંગ. ૮ નિક્ષેપા. ૯ પ્રમેય. ૧૦ પ્રમાણ સાથ સંબંધથી"
બતલાવે હો? ૧૧ ત્રિપદી શ્રદ્ધાવો સત્ય સાત્ત્વિક તત્ત્વથી
સમભાવ ના! વર્દ્ધેચણ વિધિ. ૧૨ કાઠિન્ય શાસ્ત્ર સંબંધથી. ॥ ૧ ॥

+ આ પદમાં ઘણા શબ્દો કઠિન છે તે સમજવા જિજ્ઞાસુઓએ બની શકે તેવો પ્રયાસ કરવા વિનંતિ છે.

પટ્ દ્રવ્યને નવતત્ત્વ વિણ કો વસ્તુ આ જગમાં નથી,
"યોગી–મહર્ષિ" સર્વદા તે સમજવા રહે છે ૧૩ મથી,
નવતત્ત્વનું તારણ રહે ૧૪ બે તત્ત્વમાં સંક્ષેપથી
પટ્ દ્રવ્યમાં તે **૧૫ સહજથી** છે શાસ્ત્રના નિર્દેશથી ॥ ૨ ॥
૧૬ વ્યવહાર સુંદરસૃષ્ટિનો પટ્ દ્રવ્યના સંયોગથી,
આશ્ચર્યકારક યોગ પણ ૧૭ તદ્રુપતા તેમા નથી;
યોગી અનુભવ જ્ઞાનથી એ યોગને ૧૮ અવગાહતા
આત્મિક આનંદમાં ૧૯ અહર્નિશ એહની ૨૦ લયલીનતા. ॥ ૩ ॥

૧. પટ્ દ્રવ્યનાં નામ—૧ ધર્માસ્તિકાય. ૨ અધર્માસ્તિકાય ૩ આકાશાસ્તિકાય. ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય. ૫ જીવાસ્તિકાય. ૬ કાળ.

૨ નવતત્ત્વનાં નામ—૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ પુણ્ય, ૪ પાપ, ૫ આશ્રવ, ૬ સંવર, ૭ નિર્જરા, ૮ બંધ, ૯ મોક્ષ. ॥

૩ દ્રવ્ય—ઉત્પત્તિ–સ્થિતિ અને લયનો જેમાં સંભવ રહે છે. ॥

૪ ગુણ—દ્રવ્યમાં જે સહજ ભાવી પણે રહે છે તે. ॥

૫ પર્યાય—જે ક્રમ ભાવી હોય તે છે. ॥

૬ સાત નયના નામ—૧ નૈગમ. ૨ સંગ્રહ. ૩ વ્યવહાર. ૪ ઋજુસૂત્ર ૫ શબ્દ. ૬ સમભિરૂઢ. ૭ એવંભૂત. ॥

સાત ભંગનાં નામ—૧ સ્યાદ્ અસ્તિ. ૨ સ્યાદ્ નાસ્તિ. ૩ સ્યાદ્ અસ્તિ નાસ્તિ. ૪ સ્યાદ્ અવક્તવ્ય. ૫ સ્યાદ્ અસ્તિ અવક્તવ્ય. ૬ સ્યાત્ નાસ્તિ અવક્તવ્ય. ૭ સ્યાદ્ અસ્તિ નાસ્તિ અવક્તવ્ય.

૮ ચાર નિક્ષેપાના નામ—૧ નામ. ૨ સ્થાપના. ૩ દ્રવ્ય. ૪ ભાવ ॥

૯ પ્રમેય—જ્ઞાન વિષય. ॥

૧૦ પ્રમાણ ચાર છે—૧ પ્રત્યક્ષ. ૧ પરોક્ષ. ૩ અનુમાન. ૪ આગમ. ॥

૧૧ ત્રિપદી–ત્રણ પદ—ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય.

૧૨ કાઠિન્ય—સમજવું ઘણું કઠન.

૧૩ મથી—મથવું–મેહનત કરવી.

૧૪ નવતત્ત્વનું—દોહન કરવામાં આવે તો તેનો સંક્ષેપથી બે તત્ત્વોમાં જીવ અને અજીવમાં સમાવેશ થાય છે. ॥

૧૫ સહજથી—મૂલથી.

૧૬ આ દુનિયાનો તમામ વ્યવહાર છ દ્રવ્યના સંયોગથીજ ચાલે છે ॥ ૧૭ તદ્રુપતા–તદાકાર રીતે મળી જવું. ॥ ૧૮ અવગાહતા–જાણતા.

૧૯ અહર્નિશ–નિરંતર–કાયમ. ॥ ૨૦ લયલીનતા તદાકારપણે. ॥ ૨૧ સર્વાંગે–સંપૂર્ણ પણે સર્વ રીતે.

૨૧ સર્વાંગે વસ્તુ સમજવા ૨૨ સ્યાદ્વાદ વાદ સમર્થ છે,
એ સમજ વિણુ ૨૩ એકાંતવાદ અનર્થકારક અર્થ છે;
૨૪ જે "દ્રવ્ય-ક્ષેત્રને કાળ-ભાવ" તણી અપેક્ષા સાચવે.
૨૫ "નિશ્ચય અને વ્યવહાર" સુંદર યોગ્ય રીતે દાખવે. ॥ ૪ ॥
ષડ્ દ્રવ્યની સમજણુ મળે ૨૬ સત્સંગ વા ૨૭ સત્શાસ્ત્રથી,
મુશ્કેલ ૨૮ મીલન છે છતા સંયોગ યોગ્ય પ્રયોગથી;
" ૨૯ વ્યવહાર. ૩૦ નિશ્ચય. ૩૧ મુખ્ય. ૩૨ ગૌણુ ૩૩ વિધિ.
૩૪ નિષેધ વિશેષથી,
પહિચાનવા કર ૩૫ સ્ફાર ઉદ્યમ તત્ત્વદર્શન તેહથી. ॥ ૫ ॥
ભવ ભ્રમણતાનો અંત જે જે ૩૬ કર્મયોગે સંભવે,
૩૭ સંજીવની ચારો ૩૮ સમુચ્ચય ધર્મ કરણી સુચવે;
કિમ્મત ૩૯ કશોટી પર કરી જીવન તથા વિધ કેળવો,
તાત્વિક તત્ત્વ પ્રકાશ આત્માનંદ દ્વારા મેળવો. ॥ ૬ ॥
(વેલચંદ ધનજી)

---

૨૨ સ્યાદ્વાદ વાદ—વસ્તુની દરેક બાજુની સમજ પૂર્વક કરાતો વચન વ્યવહાર. ॥

૨૩ એકાંતવાદ—વસ્તુની માત્ર વર્તમાન સ્થિતિને અમુક અંશે સુચવતો પણ પરિણામે સ્ખલના પામતો વચન વ્યવહાર ॥

૨૪-૨૫ જે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ તેમજ નિશ્ચય અને વ્યવહારને યોગ્ય રીતે બતાવી શકે તેજ સ્યાદ્વાદ.

૨૬-સત્સંગ—સંસાર ભાવનાથી અલિપ્ત મહાપુરૂષોનો સંગ-સોબત.

૨૭ સત્ શાસ્ત્ર-રાગ દ્વેષ અને મોહ પર કાબુ મેળવી મુક્તિ માર્ગ સન્મુખ જોડી આપે.

૨૮-મીલન—મળવું. ॥ **૨૯-વ્યવહાર**—શાસ્ત્રોકત રીતે બાહ્ય પ્રવૃતિ. ॥ **૩૦-નિશ્ચય**—નિર્લેપ રીતે આતરિક પ્રવૃતિ. ॥ **૩૧-મુખ્ય**—કાર્યની અનેક દિશાઓમાં વર્તમાનમાં જેને ઉદ્દેશી કામ કરાતું હોય તે. ॥

૩૨-ગૌણુ—કાર્યની દરેક દિશાઓમાં એકની મુખ્યતા અને બીજી દરેક ગૌણરૂપ રહેલ હોય તે ગૌણ. ॥

૩૩-વિધિ—આદરવા યોગ્ય. **૩૪ નિષેધ**—ત્યાગવા યોગ્ય. ॥

૩૫-સ્ફાર—પૂર્ણ બલ સાથે. ॥

૩૬-કર્મયોગ—ક્રિયાદ્વારા ॥

૩૭-સંજીવની ચારો—જે આહારથી જીવન શુદ્ધિ થાય.

૩૮-સમુચ્ચય—સમગ્ર રીતે.

૩૯-કસોટી—એક પત્થરની જાત જે સુવર્ણ કસવાના કામમાં આવે છે. (વે. ધ)

॥ ॐ નમઃ સિદ્ધં ॥

॥ મધ્યસ્થવાદમાલા તૃતીય પુસ્તક ॥

દર્શન અને અનેકાંતવાદ

આરંભિક નિવેદન.

ભારતીય આસ્તિક દર્શનોમા અનેકાંતવાદ ને મુખ્યસ્થાન દેતા હુવા જે દર્શનમા અધ્યાત્મ તત્ત્વોનો સુવ્યવસ્થિત વિચાર કરવામા આવ્યો છે તે દર્શન જૈન દર્શનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે આજ અમો અમારા મધ્યસ્થ પાઠકોને જૈન દર્શનના તેજ અનેકાંતવાદનો કાંઇ પરિચય આપવાનો પ્રયત્ન કરીએ છિએ

અમારા વિચારોમા ભારતીય પ્રાચીન તથા અર્વાચીન કેટલાએક દાર્શનિક વિદ્વાનોએ જૈનન દર્શનના અનેકાંતવાદનું જે સ્વરૂપ સભ્ય સંસારના સન્મુખ રાખ્યું છે તે તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ નથી. તેમને અનેકાંતવાદનુ સ્વરૂપ પ્રદર્શન અને તેની પ્રતિવાદાત્મક આલોચના કરવાના સમયે ઘણું કરીને સામ્પ્રદાયિક વિચારોથીજ કામ લીધેલુ છે. અર્થાત્ સામ્પ્રદાયિક વ્યામોહ ના કારણે જ કેટલાએક વિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદને સંદિગ્ધ તથા અનિશ્ચિતવાદ કહીને તેથી પદાર્થ નિર્ણયમાં સર્વથા અનુપયોગી અને ઉન્મત્ત પુરૂષોના પ્રલાપ કહીને બતાવ્યો છે (૧) પરંતુ અમારી ધારણા તેના પ્રતિકુળ છે. અમારા વિચારમાં તો અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાંત ઘણોજ સુવ્યવસ્થિત અને પરિમાર્જિત (અતિસુનશ્ચિત) સિદ્ધાંત છે. એનો સ્વિકાર માત્ર જૈન દર્શનમાજ નથી કર્યો કિંતુ અન્યાન્ય દર્શન શાસ્ત્રોમાં પણ ઘણી પ્રૌઢતાથી સમર્થન કરેલું છે. અનેકાંતવાદ વસ્તુથી અનિશ્ચિત તેમજ સંદિગ્ધવાદ નથી. કિંતુ વસ્તુ સ્વરૂપના અનુરૂપ સર્વાંગ પુર્ણ એક સુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે. એજ વિષયમા અમો પોતાના પર્યાલોચિત વિચારોને મધ્યસ્થ પાઠકોના સમક્ષ ઉપસ્થિત કરિએ છિએ આશાછે કે પાઠકગણ અમારા વિચારોને નિ પક્ષપાત પણાથી વિવેક દ્રષ્ટિથીજ અવલોકન કરવાની કૃપા કરશે

૧—જુવો બ્રહ્મસૂત્ર-૨।૨-૩૩ નો શંકરભાષ્ય, વિજ્ઞાન ભિક્ષુનો વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્ય, અને રામાનુજાચાર્યનો શ્રીભાષ્ય આદિ ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ એમના લેખપર જે કાંઇ વક્તવ્ય ', તેનો વિચાર અંતના પરિશિષ્ટ પ્રકરણમા કરીને બતાવીશું

(અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ અને પર્યાય.)

અનેકાંતવાદ જૈન દર્શનનો મુખ્ય વિષય છે જૈન તત્વ જ્ઞાનની બધી ઇમારત અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતપર અવલંબિત છે. વાસ્તવમાં આથી જૈન દર્શનની મૂલ ભિત્તિ સમજવી જોઇએ. અનેકાંત શબ્દ—એકાંતત્વ-સર્વથાત્વ-સર્વથા એવમેવ એ એકાંત નિશ્ચયનો નિષેધક, અને વિવિધતાનો વિધાયક છે. સર્વથા એકજ દૃષ્ટિથી પદાર્થના અવલોકન કરવાની પદ્ધતિને અપૂર્ણ સમજીનેજ, જૈન દર્શનમાં મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. અનેકાંતવાદનો અર્થ એ છે કે પદાર્થના ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓનું-અપેક્ષાઓથી પર્યાલોચન કરવું, તાત્પર્ય કે-એક જ પદાર્થમાં ભિન્ન ભિન્ન વાસ્તવિક ધર્મોને સાપેક્ષપણાથી સ્વીકાર કરવાનું નામ અનેકાંતવાદ છે. જેમ કે એકજ પુરૂષ પોતાના ભિન્ન ભિન્ન સંબંધિ જનોની અપેક્ષાથી-પિતા, પુત્ર, અને ભ્રાતા, આદિ સંજ્ઞાઓથી સંબોધિત કરી શકાય છે, તેજ પ્રમાણે અપેક્ષા ભેદથી એક જ વસ્તુમાં અનેક ધર્મોની સત્તા માની જાય છે.

સ્યાદ્વાદ, અપેક્ષાવાદ અને કથંચિતવાદ એ અનેકાંતવાદનાજ પર્યાય-સમાનાર્થવાચી શબ્દ છે. સ્યાત્ (૧) નો અર્થ છે કથંચિત કોઇ અપેક્ષાથી સ્યાત્ એ સર્વથાત્વ-સર્વથાપનનો નિષેધક અનેકાંતતાનો દ્યોતક કથંચિત અર્થમાં વ્યવહૃત હોવાવાળા અવ્યય (૨) છે. એનાપર અધિક વિવેચન અમો સપ્ત ભંગીના સ્વતંત્ર નિરૂપણમાં કરીશું.

જૈન દર્શન કોઇ પણ પદાર્થને એકાંત નથી માનતા, તેમના મતથી પદાર્થ માત્ર જ અનેકાંત છે. કેવલ એકજ દૃષ્ટિથી નિશ્ચય કરેલો પદાર્થ જૈન દર્શન અપૂર્ણ સમજે છે. તેમનું કથન છે કે પદાર્થનું સ્વરૂપજ કાંઇ એવા પ્રકારનું છે કે—તેમાં અમો અનેક પ્રતિદ્વંધી-પરસ્પર વિરોધી ધર્મોને દેખીએ છે. હવે જો વસ્તુમાં રહેવાવાળા અનેક ધર્મોમાંથી—કોઇ એકજ ધર્મને લઇને તેનું વસ્તુનું નિરૂપણ કરીએ અને તેને સર્વાંશથી સત્ય સમજે તો, એ વિચાર અપૂર્ણ તેમજ ભ્રાંતજ ઠરશે. કેમકે જે વિચાર એક દૃષ્ટિથી સત્ય સમજીએ છે, તદ્વિરોધિ

---

૧ નોટ—કેટલાએક લોક સ્યાતનો અર્થ શાયદ કદાચિત્ ઇત્યાદિ સંશય રૂપમાં કરે છે પરંતુ આ તેમનો ભ્રમ છે;

અત્ર સર્વથાત્વ નિષેધકોऽનેકાન્તતા દ્યોતકઃ કથંચિદર્થે સ્યાત્ શબ્દો નિપાતઃ। इति पंचास्तिकायटीका (अमृतचंद्र सूरि श्लो. १४ नी व्याख्या पृ. ३०)

२–स्यादित्यव्यय मनेकान्तद्योतकं। ततः स्याद्वादः। अनेकान्तवादः नित्यानित्याद्यनेकधर्म शबलैकवस्त्वभ्युपगम इति यावत्॥ (स्याद्वाद मंजरी. का. ४. पृ. १४)

વિચાર પણ દૃષ્ટયંતરથી સત્ય ઠરે છે; ઉદાહરણાર્થ કોઇ એક પુરૂષ વ્યક્તિને લ્યો અમુક નામનો એક પુરૂષ છે, તેને કોઇ-પિતા, અને કોઇ પુત્ર, કોઇ ભાઇ, અથવા ભત્રિજા, કાકા, અથવા દાદા, કહીને બોલાવે છે એક પુરૂષની એ ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાઓ પ્રતીત થાય છે કે, તેમા–પિતૃત્વ, પુત્રત્વ, અને ભ્રાતૃત્વ આદિ અનેક ધર્મોની સત્તા રહેલી છે. હવે જો તેમા રહેલા કેવલ પિતૃત્વ ધર્મની જ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને, તેણે સર્વ પ્રકારથી પિતાજ માની બેઠીએ તારે તો, મોટો અનર્થ થશે, તે દરેકનો પિતાજ સિદ્ધ થશે પરંતુ વાસ્તવમા એવું નહીં છે, તે પિતા પણ છે, અને પુત્ર પણ છે. પોતાના પુત્રની અપેક્ષા એ પિતા છે, અને પોતાના પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાશે. એજ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાઓથી એ સર્વ ઉક્ત સંજ્ઞાઓનો તેમા નિર્દેશ થઇ શકે છે × જે પ્રમાણે અપેક્ષા ભેદથી એકજ દેવદત્ત વ્યક્તિમા–પિતૃત્વ, પુત્રત્વ એ બે વિરોધી ધર્મ પોતાની સત્તાનો અનુભવ કરાવે છે, તેનીજ પેઠે હરએક પદાર્થમા અપેક્ષા ભેદથી–અનેક વિરોધી ધર્મોની સ્થિતિ પ્રમાણ સિદ્ધ છે. એ દશા સર્વ પદાર્થોની છે તેમા નિત્યત્વાદિ અનેક ધર્મ દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે, એટલા માટે પદાર્થનુ સ્વરૂપ એક સમયમા એકજ શબ્દ દ્વારા, સંપૂર્ણપણાથી નથી કહી સકાતું. અને નહી વસ્તુમા રહેવાવાળા અનેક ધર્મોમાયો કોઇ એક જ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને અન્ય ધર્મોનો અપલાપ કરી સકાશે, આથી કેવલ એકજ દૃષ્ટિબિંદુથી પદાર્થનું અવલોકન કરતા જુદા ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિ બિંદુઓથીજ તેનુ અવલોકન કરવુ ન્યાય સંગત, અને વસ્તુ સ્વરૂપના અનુરૂપ થશે સંક્ષેપથી જૈન દર્શનના અનેકાતવાદનું એજ તાત્પર્ય અમોને પ્રતીત થાય છે. જૈન દર્શનના એ સિદ્ધાતને વૈદિક દર્શનોમા કેવા રૂપમા અને કેવી પ્રૌઢતાથી સમર્થન કર્યું છે એનું દિગ્દર્શન અમો આગળ ચાલીને કરાવીશુ. દર્શન શાસ્ત્રોના પરિશીલનથી અમારો એ વાતપર પૂર્ણ વિશ્વાસ થઈ ગયો છે કે—

અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાત અનુભવ સિદ્ધ, સ્વાભાવિક તથા પરિપૂર્ણ, સિદ્ધાંત છે. એની સ્વીકૃતિનું સૌભાગ્ય કોઇને કોઇ રૂપમા સર્વ દાર્શનિક વિદ્વાનોને પ્રાપ્ત થયુ છે.

અનેકાતવાદના સિદ્ધાંતની સર્વથા અવહેલના કરીને, કોઇ પણ તાત્વિક સિદ્ધાત પરિપૂર્ણતાનો અનુભવ નહીં કરી સકશે. એવો અમારો વિશ્વાસ છે

× एकस्यैव पुंस स्तत्तदुपाधिभेदात् पितृत्व–पुत्रत्व–मातुलत्व–भागनेयत्व–पितृव्यत्व भ्रातृत्वादि धर्माणा परस्पर विरुद्धाना मपि प्रसिद्धिदर्शनात्। (वृतिस्यादादमजरीकारो मल्लिसेनाचार्य) कारिका २३ पृ १७५॥

પદાર્થોનું વ્યાપક સ્વરૂપ.

વિશ્વના પદાર્થોનું સારી રીતે અવલોકન કરવાથી જણાઇ આવે છે કે-તે સર્વ-ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિથી યુકત છે. પ્રત્યેક પદાર્થમાં-ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય નો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. જ્યાં અમે વસ્તુમાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો અનુભવ કરીએ છીએ, ત્યાં પર તેની સ્થિરતાનો પણ અવિકલ રૂપથી ભાન થાય છે. ઉદાહરણ માટે એક સુવર્ણ પિંડને જ લ્યોં—પ્રથમ સુવર્ણપિંડને ગલાવી તેનુ કટક (કડું) બનાવી લીધું. ફરી કટકનો નાશ કરીને તેનો મુકુટ બનાવ્યો, જ્યાં સુવર્ણનાપિંડના વિનાશથી કટકની ઉત્પત્તિ અને કડાના નાશથી મુકુટનું ઉત્પન્ન થવું દેખીએ છિએ, પરંતુ એ ઉત્પત્તિ વિનાશના વિષયમાં મૂલ વસ્તુ સુવર્ણની સત્તા તેવીને તેવી બરોબર છે. પિંડ દશાનો વિનાશ અને કટકની ઉત્પત્તિ દશામાં પણ સુવર્ણની સત્તા તેવીને તેવી છે. એવી રીતે કડાનો વિનાશ અને મુકુટની ઉત્પત્તિના કાલમા પણ સુવર્ણ તો તેવુંને તેવુંજ વિદ્યમાન છે. એથી એ સિદ્ધ થયું કે-ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વસ્તુમાં કેવલ આકાર વિશેષનો થાય છે, ન કે મૂલ વસ્તુનો મૂલ વસ્તુતો લાખો પરિવર્તન હોવાથી પણ પોતાની સ્વરૂપ સ્થિરતાથી સર્વથા ચ્યુત નથી થતી. કટક કુંડલાદિ સુવર્ણના આકાર વિશેષ છે તે આકાર વિશેષોનોજ ઉત્પન્ન અને વિનાશ થતો દેખીએ છીએ, એનુ મૂલતત્વ સુવર્ણ તો ઉત્પત્તિ વિનાશ બન્નેથી જુદુજ છે. એ ઉદાહરણથી એ સિદ્ધ થયું કે પદાર્થમાં-ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણેજ ધર્મ સ્વભાવ સિદ્ધ છે. કોઇ પણ વસ્તુનો આત્યંતિક વિનાશ, નથી થતો.

વસ્તુનો કોઇ આકાર વિશેષનો વિનાશ થવાથી, એ ન સમજવું જોઇએ કે તે સર્વથા નષ્ટ થઇ ગઇ, તે પોતાના એક નિયત આકારને છોડીને, બીજા આકારને ધારણ કરી લે છે. આથી મૂલ સ્વરૂપથી વસ્તુ-નતો સર્વથા નષ્ટ થાય છે, અને નહી સર્વથા નવીન ઉત્પન્ન થાય છે. કિંતુ મૂલ વસ્તુનાં આકારમાં જે વિશેષ વિશેષ પ્રકારનું પરિવર્તન થાય છે, તેજ ઉત્પત્તિ અને વિનાશના નામથી કહી જાય છે. મૂલ દ્રવ્ય તો આકાર વિશેષની ઉત્પત્તિ સમયમા પણ સ્થિત છે, અને તેના આકાર વિશેષના વિનાશ કાલમાં પણ વિદ્યમાન છે. આથી જગતના બધાએ પદાર્થ ઉત્પત્તિ-વિનાશ અને સ્થિતિવાળાજ છે. આ વાત સારી રીતે પ્રમાણિત

થઈ જાય છે. એજ આશયથી જૈન ગ્રંથોમાં–"उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य-युक्तंसत्" (૧) એ પદાર્થનું લક્ષણ નિર્દિષ્ટ કર્યું છે. અહીં ઉત્પાદ–વ્યયને પર્યાય અને ધ્રૌવ્યને દ્રવ્ય નાનામથી કથન કરીને વસ્તુ–પદાર્થને દ્રવ્ય (૨) પર્યાયાત્મક પણ કહ્યું છે. દ્રવ્ય સ્વરૂપ નિત્ય અને પર્યાય સ્વરૂપ અનિત્ય છે. દ્રવ્ય નિત્યસ્થાયી, પર્યાય બદલાતી રહે છે.

જૈનેતર પ્રાચીન ગણાતા દર્શનકારોએ–અદ્વૈતાદિ એકાંતવાદના પક્ષને અંગીકાર કર્યો છે ખરો, પણ આપસ આપસના ખંડન મંડનમાં ઉતરતાં જૈનોના અનેકાંતવાદને જ માન આપવું પડયું છે. તેવા દર્શનકારોના વિચારો ટુકમાં બતાવીએ છિએ—

જૈન સ્યાદ્વાદી (અનેકાંતવાદી) છે. અમારા એક પક્ષને માન આપતા નથી, તેથી તેમનો સિદ્ધાંત અનિશ્ચિત છે. ઇત્યાદિ જાહેર કરી, કેટલાક દર્શન કારોએ ખંડન કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

પણ જો તેઓ અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ ખરૂં સમજ્યા હોત તો, તેના ખંડનમાં તેમની કલમ ચાલી શકતીજ નહીં. માટે જૈનોના અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ કિંચિત્ બતાવીને, મનાતા પ્રાચીન દર્શન કારોના અનેકાંતવાદને મળતા અભિપ્રાયો પણ ટુંકમાં લખી બતાવું છું.

જૈનોમાં દ્રવ્યનું લક્ષણ–" गुणपर्यायवत् द्रव्यं " ગુણ પર્યાય વાળું હોય તેજ દ્રવ્ય ગણાય ?

જેમકે માટી દ્રવ્ય–લાલ પીલાદિક અનેક રંગવાળું, ત્રિષ્ટ કટુકાદિક અનેક રસવાળું, કઠોર કોમલાદિક અનેક સ્પર્શવાળું, ભારી હલકાદિક વજનવાળું ઇત્યાદિક અનેક ગુણોવાળું દ્રવ્ય હોય છે.

દ્રવ્યનાં બદલાતાં જે અનેકરૂપો તે પર્યાયો ગણાય છે–જેમકે–માટીનાં ઘટાદિક જે રૂપો બને છે, તે પર્યાય રૂપનાં ગણાય છે. તે પણ અનંતાજ બન્યા કરે છે. ગુણોનું લક્ષણ–" द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः " ગુણો દ્રવ્યના આશ્રયથી રહે છે. અને ફરીથી તેમાં ગુણો કલ્પી શકતા નથી. આ વાતમાં—

૧–उमा स्वाति विरचित-तत्त्वार्थाधिगम सूत्र अ. ५. सू. २९ भाष्यं-उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सतो लक्षणं-यदुत्पद्यते यद् व्येति, यच्च ध्रुवं तत्सत्, अतोऽन्यदसदिति ॥
જૈન આગમોમાં પણ એ વાતનો સ્પષ્ટરૂપથી ઉલ્લેખ છે.
यथा–उप्पन्नेइ वा. विगमेइ वा धुवेइ वा इत्युत्पाद-व्यय-ध्रौव्यात्मकं ।
(स्याद्वाद मंजरी पृ. १५८)
२–वस्तुनः स्वरूपं-द्रव्य-पर्यायात्मकत्वमिति । (स्याद्वाद मंजरी पृ. ११)

જૈનોના અટલ સિદ્ધાંતનો શ્લોક—

द्रव्य पर्यायवियुत पर्याया द्रव्यवर्जिता :
क ? कदा ? केन ? किरूपा ? दृष्टा मानन केन ? वा ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—પર્યાય વિનાનુ દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય વિનાની પર્યાયો, કયા ઠેકાણે ? કયે કાલમા ? કયા પુરુષે ? કેવા સ્વરૂપથી, દેખી ? અગર દેખી માનીએ તો પ્રત્યક્ષાદિક કયા પ્રમાણથી ?

આ વાતને કોઇપણ પંડિત બતાવી શકશે ખરો કે ?

તાત્પર્ય એજ કે-દ્રવ્યથી પર્યાયો, અને પર્યાયોમા દ્રવ્ય મલેલુજ રહે છે. તેથી એકાંત ભિન્નાભિન્ન, નિત્યાનિત્યપણાની માન્યતા છે તે જ્ઞાની પુરુષોની છેજ નહીં

અદ્વૈતાદિકના પક્ષના મોટા મોટા પંડિતોએ આ વાત પોતાની ધ્યાનમા લઇને પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રગટજ કરેલી છે. તે વાત આગળ પણ જણાવવામા આવશે.

અને તે માટીરૂપ દ્રવ્ય-સ્વ દ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વભાવ એ ચારની અપેક્ષાથી સત્ સ્વરૂપ જ છે. પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પર ભાવની અપેક્ષાથી અસત્ સ્વરૂપનું પણ છે. મૂલ દ્રવ્યનો નાશ કોઇ કાલે થનોજ નથી. તેથી તે નિત્યરૂપજ છે.

દ્રવ્ય સદાના માટેજ છે. તેની પર્યાયો બદલાતી રહે છે. તેથી તે અનિત્ય રૂપની છે.

પર્યાયોમા દ્રવ્ય રહેલુજ છે, તેથી તે દ્રવ્ય અભેદરૂપ જ છે. અને પર્યાયો જુદા સ્વરૂપની દેખાતી ભેદરૂપની પણ છે.

ગુણોને અને પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરતું દ્રવ્ય તે નિત્યજ છે. ઉત્પન્ન નષ્ટ થતા ગુણો અને પર્યાયો અનિત્ય છે. તેથીજ લક્ષણમા જણાવ્યુ છે કે-ગુણ પર્યાય વાળુ જ દ્રવ્ય ગણાય છે.

તે કારણથી જૈનો પદાર્થોને એકાંતરૂપે સત્ અસત્, નિત્યા નિત્ય, ભેદાભેદ રૂપના ન સ્વીકારતા અનેકાંત સ્વરૂપનાજ સ્વીકાર્યા છે.

જેમકે મૂલ દ્રવ્ય સોનુ છે, તેની પર્યાયો કડા કુંડલો આદિ છે તે બદલાયા કરે છે, પણ સોનુ તો બધાએ ઠેકાણે તેનું તેજ છે આ વાત સર્વ દર્શનકરોને અનુભવ સિદ્ધ જ છે.

તો પછી એકાંત સત્ અસત આદિનો સવાલ જ ક્યાં ટકી શકે છે. માટે પદાર્થોનો અપેક્ષાથી જે વિચાર કરવો તેનું નામજ અનેકાંતવાદ કહેલો છે.

બીજા દર્શનકારોએ—દ્રવ્યોને, તેના ગુણોને અને તેની પર્યાયોને, એકાંત સત્ અસત્, નિત્યા નિત્ય, ભેદાદ ભેદને સ્વીકારી જૈનોના અનેકાંત પક્ષને તુછ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ખરો પણ તેઓ આપસ આપસના ખંડન મંડનમાં ઉતરતાં પોતાના એકાંત પક્ષથી ફાવટ ન આવતા–જૈનોના અનેકાતવાદનોજ આશ્રય લેતા ગયા છે. કોઇએ પ્રત્યક્ષપણાથી તો, કોઇએ આડકતરી રીતે, જ્યારે આશ્રય લીધો ત્યારેજ સામાપક્ષથી પોતાનો બચાવ કરી શક્યા છે.

આના સંબંધે—પંડિત હંસરાજ શર્માએ ' દર્શન ઔર અનેકાંતવાદ" એ નામનું મોટું પુસ્તક હિંદી ભાષામાં બહાર પડાવેલું છે, તે પંડિતોને જોવાની ભલામણ કરૂં છું. અને તેમાંથી લઇને યતકિંચિત સૂચના માત્રજ ગુજરાતી ભાષામા લખીને બતાવુ છું.

પ્રથમ સ્યાદ્વાદના નામથી પ્રસિદ્ધ એવા જૈનોના–અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી–પૃ. ૮ થી—

(૧) પતંજલિ મહાભાષ્યના–પશપશાન્હિકમાં દ્રવ્ય નિત્ય છે, અને તેની આકૃતિ અનિત્ય છે. દૃષ્ટાંતમાં--સુવર્ણ નિત્ય છે, તેનાથી બનેલાં કડાં કુંડલો આદિ અનિત્ય છે. જૈનોની પણ માન્યતા એજ છે

(૨) પૃ. ૧૦ થી–મીમાંસકના પડિત પાર્થસાર મિશ્ર–પોતાની શાસ્ત્ર દીપિકાના પૃ. ૧૪૬।૪૭ માં—પ્રગટપણે બતાવ્યું છે કે–મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ કોઇ દિવસે થતી જ નથી, તેમજ તેનો નાશ પણ થતો નથી જ, કિંતુ તેના આકાર જે બને છે તેની ઉત્પત્તિ અને નાશ થતો રહે છે.

આ જગોપર પં૦ કુમારિલ ભટ્ટનો મત મુકતાં જણાવ્યું છે કે—ઉત્પત્તિ વિનાશ સ્વભાવિ ધર્મોમાં મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્ય સર્વમાં રહેલો હોવાથી તે ધર્મી કહેવાય છે.

વળી એક વૃદ્ધ પંડિતનો મત બતાવ્યો છે કે—દ્રવ્ય સ્વરૂપનો ભેદ કોઇ દિવસે પણ થતો નથી, તેના ગુણોનો ભેદ થાય છે. ઉપરના ત્રણે પંડિતોના મત એજ બતાવે છે કે–પદાર્થોમાં ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણે ધર્મો રહેલાજ છે. *

* આ જગોપર સૂચના કરૂં છુ કે--પરમાત્માએ પાંચ ભૂતોને ઉત્પન્ન કર્યા એવું ઋગ્વેદના પ્રથમ દશાના સૂક્તમા લખાયું તે કયા હિસાબથી ? શું ભૂતોની સત્તા અનાદિની નથી ?

(૩) પૃ. ૬૧ થી ૬૨–વ્યાસદેવ પ્રણીત પાતંજલયોગ વિભૂતિપાદ સૂ ૧૧ માના ભાષ્યમાં–અનેક પ્રકારના આકારોને ધારણ કરવાળું સોનું પોતાના મૂલ સ્વરૂપનો ત્યાગ નથી કરતુ. ઇત્યાદિ.

(૪) પૃ. ૧૫'થી–મહામતિ કુમારિલ–મીમાંસો શ્લોકવાર્તિક પૃ. ૬૧૯ માં શ્લો. ૨૨ મામાં

तस्मा द्वस्तु त्रयात्मकम्'

ટીકાકારે ત્રયાત્મકનો અર્થ–ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણ સ્વરૂપ બતાવતાં વસ્તુઓના ધર્મો ત્રણ જ બતાવ્યા છે.

(૫) પૃ. ૧૩ મા–જૈનગ્લ હરિભદ્રસૂરિ–શાસ્ત્રવાર્તા સ૦ સ્ત ૭ શ્લો. ૨ નો ભાવાર્થ–ઘટના ઇચ્છકને ઘટનો નાશ થતાં શોક, મુકુટના ઇચ્છકને મુકુટ મલતાં હર્ષ, સોનાના ઇચ્છકને મધ્યસ્થપણુ છે તે હેતુ વાલું જ છે. બધા દ્રવ્યોની સ્થિતિ એજ પ્રમાણે છે.

(૬) (દ્રવ્ય પર્યાય અથવા નિત્યા નિત્ય.)

ઉત્પાદ—વ્યય, ધ્રૌવ્ય રૂપ વસ્તુનાં સ્વરૂપ એ છે.

ઉત્પાદ– વ્યય વિનાશી છે તે પર્યાય ગણાય છે.

ધ્રૌવ્ય અવિનાશી છે. તે દ્રવ્ય રૂપે મનાય છે.

એ જૈનાની પરિભાષા પ્રમાણે બનાવ્યું.

દર્શનાતરોમા—ધર્મ ધર્મી, આકૃતિ અને દ્રવ્ય આદિના નામથી કહેવામાં આવે છે.

જૈનો કહેછે કે—કોઇપણ પદાર્થ એકાંતથી નિત્યા નિત્ય નથી, પણ ઉભય રૂપના જ છે અવિનાશીની અપેક્ષાથી નિત્ય સ્વરૂપના છે, અને વિનાશિની અપેક્ષાથી અનિત્ય છે.

બીજા દર્શનકારોએ પદાર્થોના ધર્મોનો–એકાંતવાદ જાહેર કરી, અનેકાંતવાદનો ઉપહાસ્ય કર્યો પણ આધૂનિક પંડિતોએ જરૂરીયાત સ્વીકારી પોતાના અભિપ્રાયો બહાર પાડ્યા છે. તેવા પંડિતોના વિચારો પાછલ આ ગ્રંથમાં ટાંકીને બતાવેલા છે. પ્રાચીન દર્શનકારોએ પણ અનેકાતવાદનો આશ્રય કોઇએ શુદ્ધ અને સરલ રીતે તો કોઇએ આડકતરી રીતે લીધેલો જ છે. અને ત્યાર બાદજ સામેના એકાત પક્ષીઓથી ફાવેલા છે. તેવા કેટલાક પંડિતોના વિચારો બતાવતાં સહજે સમજી શકાશે કે અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતમાં મહત્વત્તા કેટલી રહેલી છે ?

(દર્શન શાસ્ત્રોમાં અનેકાંતવાદ દર્શન)–(પૃ. ૨૭ થી)

જૈન દર્શન તો અનેકાંતવાદ પ્રધાનજ છે અને તે સર્વ દર્શનકારોમાં જાહેર જ થએલું છે.

જૈનેતર દાર્શનિક વિદ્વાનોએ પણ તાત્ત્વિક વિચારોના કેટલાક સ્થલોમાં કોઇને કોઇ રૂપથી અનેકાંતવાદનો સ્વીકારજ કરેલો છે, તે વાત જણાવવા માટે કેટલાક દાર્શનિક વિદ્વાનોના લેખો પ્રગટ સ્વરૂપથી બતાવીએ છીએ.—

પૃ. ૨૮ થી —×ઇશ્વરવાદી સાંખ્ય પાતંજલ યોગ ભાષ્ય ઉપર "તત્ત્વ વિશારદી" ટીકાકાર વાચસ્પતિ મિશ્રે અનેક જગો. પર અનેકાંતનો આશ્રય લીધેલો છે,

(૧) પ્રકૃતિથી જગતમાં અનેકાંતતા

પ્રકૃતિથી જગત નિત્ય કે અનિત્યનો વિચાર કરતાં વિભૂતિપાદ સૂ. ૧૩ ની વ્યાખ્યામાં પ્રથમ એકાંતવાદી બૌદ્ધને છેડયો છે.

બૌદ્ધોનો એકાંત મત એ છે, કે–ધર્મ અને ધર્મી એ બે વસ્તુ નથી–હાર. મુકુટાદિ સુવર્ણ દ્રવ્યના ધર્મોજ ખરા છે. સુવર્ણ રૂપ ધર્મી કોઇ જુદી વસ્તુ દેખાતી નથી

જો તેમાં ધર્મીની સત્તા માનીએ તો ચિતિ શકિતની પેઠે કુટસ્થ સિદ્ધ થતાં તેમાં પરિણતિ નહી થઇ શકે, જેમકે પ્રકૃતિના ગુણોની પરિણતિ થતાં ચતિ શકિત પોતાના સ્વભાવથી ચ્યૂત નથી થતી પણ સ્વભાવમાં જ સ્થિત રહે છે તેજ પ્રમાણે સુવર્ણ દ્રવ્ય પણ કૌટસ્થ્ય પ્રાપ્ત થતાં અપરિણત જ સિદ્ધ થશે, તે વાત તમોને પણ ઇષ્ટ નથી. એમ બૌદ્ધ મતવાળા સાંખ્ય મતવાળાને કહે છે.

વાચસ્પતિમિશ્રે આ શંકાનો ઉત્તર આપતાં.

"अयम दोषःकस्मात् एकांताऽनभ्युपगमात्. "

એ દોષ અમોને નથી કેમકે—દ્રવ્યને એકાંતપણે નિત્ય અનિત્ય નથી માનતા કિંતુ અપેક્ષાથી નિત્ય અનિત્ય માનીએ છિએ.

એવો ઉત્તર આપતાં અનેકાંતવાદનો સ્વીકાર પ્રગટ પણે કરેલો છે.

(૨) ધર્મ ધર્મિમાં ભેદાભેદ (પૃ. ૩૩ થી.)

જૈનો ધર્મ ધર્મિમાં અપેક્ષાથી ભેદા ભેદજ માને છે.

× સાંખ્યના બે ભેદમાં–નિરીશ્વરવાદી કહે છે કે–પ્રકૃતિ અચેતન, ત્રણ ગુણવાળી પ્રધાન શબ્દથી પ્રસિદ્ધ છે, ચેતન વસ્તુના ઉપભોગ માટે પોતાની મેળે પરિણમે છે, ઇશ્વરવાદી કહે છે કે–ક્લેશ કર્મ વિપાક આશયથી રહિત એવા પુરુષરૂપ ઇશ્વરના આશ્રયથી પ્રકૃતિ જગતને રચે છે. (શાસ્ત્ર દીપિકા પૃ. ૪૪૨)

તેજ પ્રમાણે—વિભૂતિપાદ સૂ. ૧૩ માની યોગભાષ્યમાં પણ છે.

(જુવો પૃ. ૨૦૮ માં)   ભાષ્યકાર પોતે કહે છે કે—

" तत्र धर्मिणो धर्मैः परिणामो, धर्माणां लक्षणैः परिणामो, लक्षणानामप्यवस्थाभिः परिणाम इति. एवं धर्मलक्षणाऽवस्था परिणामैः शून्यं न क्षणमपि गुणवृत्त मवतिष्ठते...एतेन भूतेंद्रियेषु धर्म धर्मि भेदात् त्रिविधपरिणामोवेदितव्यः, परमार्थतस्त्वे क एव परिणामः, धर्मिस्वरूपमात्रो हि धर्मोधर्मी विक्रियाचेषा धर्मद्वारा प्रपंच्यत इति. तत्र धर्मस्य धर्मिणि वर्तमानस्यैवाऽध्वस्वऽतीताऽनागतवर्तमानेषु भावाऽन्यथात्वं भवति, न द्रव्याऽन्यथात्वं । यथा सुवर्णभाजनस्य भावाऽन्यथात्वं भवति, न सुवर्णाऽन्यथात्वं "

ભાવાર્થ-ધર્મિમાં ધર્મ પરિણામ, ધર્મોમાં લક્ષણ પરિણામ, અને લક્ષણોમાં અવસ્થા પરીણામ, એ પ્રકારે ધર્મ લક્ષણ અને અવસ્થા પરિણામથી શૂન્ય-ગુણ સમુદાય કોઇ દીવસ નથી રહેતું. એ ત્રણ પ્રકારનું પરીણામ ધર્મ ધર્મીનો ભેદ માનીને જ કહ્યા છે, પરમાર્થથી તો એક જ પરિણામ છે. અર્થાત્ ધર્મ, લક્ષણ, અને અવસ્થા એ ત્રણે પરિણામ ધર્મીનાં જ છે. ધર્મ ધર્મીના સ્વરૂપ માત્ર જ છે. ધર્મ, લક્ષણ અને અવસ્થા રૂપ ધર્મો દ્વારા, ધર્મીની વિકૃતિનો જ બોધ કરાવી શકાય છે.

ધર્મીમાં રહ્યા હુવા ધર્મનાજ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાલમાં આકાર ભેદથી ભેદ થયા કરે છે, પણ દ્રવ્યરૂપ ધર્મીનો ભેદ થતો જ નથી.

જેમ કે-કટક કુંડલાદિક આકારના પરિવર્તનથી સોનાનો ભેદ કોઇપણ જગોપર થતોજ નથી. પણ સોનુ તો પોતે પોતાના સ્વરૂપમાંજ રહે છે.

એટલાજ માટે તે ભાષ્યમા ફરીથી જણાવ્યું છે કે-" न धर्मी त्र्यध्वा धर्मास्तु त्र्यध्वानः ઇત્યાદિ, ઉદાહરણમા જણાવ્યું છે કે—માતા, બેટી, બહેન રૂપ ધર્મોમાં ત્રણ માર્ગ છે, પરંતુ સ્ત્રી રૂપ ધર્મીમાં ત્રણ માર્ગ નથી.

પૃ. ૩૭ થી—વાચસ્પતિ મિશ્રેતો ધર્મધર્મિનો ભેદાભેદ જ બતાવેલો છે—

अनुभव एव ही धर्मिणो धर्मादीनां भेदाभेदौ व्यवस्थापयति ।

ઇત્યાદિકનો કિંચિત્ તાત્પર્ય લખી બતાવીએ છિએ-

ધર્મ ધર્મીનું ભેદાભેદ સ્વરૂપ અનુભવ જ બતાવે છે, ધર્મ ધર્મી નતો સર્વથા ભિન્ન છે, તેમજ નતો સર્વથા અભિન્ન છે. જો ભિન્નમાને તો સુવર્ણ ધર્મી અને હાર મુકુટાદીક ધર્મ એવો જે લોક વ્યવહાર છે તેનો જ લોપ થઇ જાય છે. તેમજ કાર્ય કારણ ભાવ પણ ન બને.

સોનાના હાર મુકુટાદિ, મૃત્તિકાના ઘટ શરાવાદિક જે છે તે તો સર્વમા પ્રસિદ્ધ જ છે તેથી ધર્મ ધર્મીનો એકાંત ભેદ કેવી રીતે માની શકાય ?

(પૃ ૩૯ થી) વાચસ્પતિ મિશ્રે વિભૂતિપાદ સૂ ૪૩ ની વ્યાખ્યા કરતા—ધર્મ ધર્મીનો ભેદા ભેદ યુક્તિ સહિત બતાવ્યો છે—

" नैकांततः परमाणुभ्यो भिन्नो घटादि रभिन्नो वा ।
भिन्नत्वे गवाश्ववत् धर्म धर्मिभावानुपपत्ते

अभिन्नत्वे धर्मिरूपवत्तदनुपप । तस्मात् कथं चिदऽभिन्नः कथंचिद् भिन्नश्चास्थेय स्तथाच सर्वमुपपद्यते "

ભાવાર્થ—પરમાણુઓથી ઘટાદિક પદાર્થ એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન છેજ નહી. જો સર્વથા ભિન્ન માને તો ધર્મધર્મી ભાવની ઉત્પત્તિજ ન થઇ શકે જેમકે–ગાય અને ઘોડો અત્યંત ભિન્ન છે તો તેમા ધર્મ ધર્મી ભાવ પણ પણ નથી સર્વથા અભિન્ન માને તો તેમા ધર્મ ધર્મી ભાવપણુ જ ન બને. કેમકે ધર્મીથી અતિરિક્ત કોઇ પદાર્થજ નથી તો પછી ધર્મધર્મી ભાવજ કોનો ? તેથી એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન ન માનતાં–કથંચિદ્ ભિન્ન, કોઇ અપેક્ષાથી થી જ ભિન્ન માનવું તેજ યુક્તિયુક્ત છે. તે પ્રમાણે માનવાથી–ધર્મ ધર્મી ભાવ, કાર્ય કારણ ભાવનો સંબંધ પણ બન્યો રહે છે, અને કોઇ બીજા દૂષણાંતરનો પ્રવેશ પણ થઇ શકતો જ નથી.

(પૃ ૪૨ થી પ્રકૃતિ પુરુષનુ સારૂપ્ય વૈરૂપ્ય.

સાંખ્યમતમા—પ્રકૃતિ અને પુરુષ બે પદાર્થ મનાયા છે. પ્રકૃતિ જડ અને પુરુષ ચેતન એ બન્ને નિત્ય છે ફરક એટલો છે–પુરુષ કૂટસ્થ નિત્ય અને પ્રકૃતિ પરિણામ નિત્ય. પ્રકૃતિની અનેકાંતતા તો પૂર્વે બતાવી છે. હવે પ્રકૃતિનૂ કાર્ય બુદ્ધિ અને પુરુષનુ આત્યંતિક સારૂપ્ય અને વૈરૂપ્ય નો નિષેધ કરતા–પ્રકૃતિ પુરુષના સંબંધમા અનેકાંતતાને બતાવતા જે પ્રકારથી સાંખ્યકાર સ્વીકાર કર્યો છે તેનુ દિગ્દર્શન જુવો—

स पुरुषो बुद्धे र्नात्यन्तं सरूपो नात्यन्तं विरूपः ॥ (સમાધિપાદ સૂ. ૨૦ નો ભાષ્ય)

તાત્પર્ય—પુરુષ બુદ્ધિથી નતો સર્વથા પૃથક છે નતો અપૃથક છે. કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન રૂપ બતાવ્યો છે તેજ અનેકાંતતા સ્વીકારી છે.

(પૃ ૪૩ થી) વૈશેષિકોએ–સામાન્ય અને વિશેષ સ્વતંત્ર પદાર્થ માનવાની કલ્પના અભિન્ન બતાવ્યા, પણ એ વાત તેમને પણ અભિમત નથી. તેમના માન્ય

અને વિશેષ એ બે વસ્તુના ધર્મ જ કહે છે, અને એજ વાત પાતંજલ યોગ ભાષ્ય બતાવે છે—

(૧) सामान्य विशेषात्मनोऽर्थस्य (समाधिपाद सू. ७)

(२) यदेतदभिव्यक्ताऽनभिव्यक्तेषु धर्मेष्वनुपाती सामान्य विशेषात्मा सोऽन्वयी धर्मी (विभूति पा. सू १४)

(३) सामान्य विशेष समुदायोत्र द्रव्यं (विभू. सू ४४)

આ ઉપર બતાવેલા ભાષ્યના ત્રણે પાઠોનો મતલબ એજ છે કે-પદાર્થ માત્ર સામાન્ય વિશેષ ઉભય સ્વરૂપના જ છે. અને જૈનોના અનેક ગ્રંથોમાં એ એજ બતાવેલું છે.

(પૃ. ૪૫ થી)- મીમાંસક ધુરીણ-પાર્થસાર મિશ્ર-શાસ્ત્ર દી પૃ. ૩૮૭ માં—

અથવા અનેક રૂપમાં જે રૂપમાં પ્રતીત થાય તેજ રૂપમાં અંગીકાર કરવી જોઇએ. ×

સર્વ વસ્તુઓમાં–એક અનેક રૂપ પ્રત્યક્ષ દેખાઇ રહ્યાં છે, છતાં એક અનેકને ભિન્ન ભિન્ન રૂપ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ શું પ્રત્યક્ષમાં વિરોધ નથી ?

એજ પ્રમાણે અભાવ પ્રકરણમાં વસ્તુને સત્ અસત ઉભય રૂપ બતાવીને અનેકાંતવાદનેજ બતાવેલો છે. જુવો પૃ. ૪૭૬ ના શ્લોક ૧૨ માનો ભાવાર્થ (પૃ. ૫૮) વસ્તુ સ્વરૂપથી સત્ છે, અને પર રૂપથી અસત છે, અને સ્વરૂપ પર રૂપની અપેક્ષાથી ઉભય રૂપ પણ છે.

જેમકે–ઘટ પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સતૂજ છે, અને પર એટલે પટની અપેક્ષાથી અસત્ રૂપ છે ઇત્યાદિ.

તે સિવાય આકૃતિવાદના પ્રકરણમા–વસ્તુને ભેદા ભેદ, એકાનેકત્વ, સામાન્ય વિશેષ, અને નિત્યાનિત્ય રૂપ બતાવતા પંડિત કુમારિલભટ્ટે જૈનોના અનેકાંતવાદને પ્રત્યક્ષ પણે પુરેપુરૂં માન આપેલું છે. જુવો પૃ. ૫૪૬ થી ૫૪૮ સુધી શ્લોક ૫ થી ૧૧ સુધીનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ—

સર્વ વસ્તુઓમાં અનુવૃત્તિ–અને વ્યાવૃત્તિ–સામાન્ય વિશેષ રૂપથીજ થાય છે, તે વિના તો વસ્તુમાં વસ્તુપણુ જ નથી. તેમજ એક બીજાની અપેક્ષાથી નિત્ય અને અનિત્ય પણ છે, ભિન્ન અથવા અભિન્ન પણ છે, કેમકે એક વિના બીજાની સિદ્ધિજ નથી થતી. સામાન્ય વિના વિશેષ, અને વિશેષ વિના સામાન્ય, એક બીજાની અપેક્ષા વિના તો સસલાના શ્રૃંગડા જેવાજ દેખાય છે. માટે સામાન્ય અને વિશેષથી અત્યંત ભિન્ન સ્વરૂપની, દુનિયામા કોઇ વસ્તુજ દેખાતી નથી, તો પછી સામાન્ય અને વિશેષ એ બન્ને જુદા જુદા સ્વરૂપથી કેવી રીતે માની શકાય ? ૧૧

આના માટે આગળ પૃ. ૫૬૦ માનો પાંચમો શ્લોક—

एव च परिहर्तव्या भिन्ना भिन्नत्व कल्पना
केनचिद्ध्यात्मनैकत्वं नान त्वं चास्य केनचित्॥ ५ ॥

ભાવાર્થ—એજ પ્રમાણે વસ્તુઓમા–ભેદાભેદ, એકત્વ અનેકત્વ આદિની જે કલ્પના કરવી તે, સર્વથા છોડી દેવી જોઇએ. કેમકે કોઇ અપેક્ષાથી વસ્તુમાં બન્ને સ્વરૂપથી એકપણું દેખાય છે, તો કોઇ અપેક્ષાથી વસ્તુમાં અનેકપણું પણ પ્રત્યક્ષ પણાથી દેખીએ છીએ.

× एकाकार भवं देव मिति नेश्वर नादिः (७११)

જેમકે–અનેક ગાયોમાં ગાયના સ્વરૂપથી ભિન્નપણુ કાંઇ પણ દેખાતું નથી, તેથી તે બધી એકજ સ્વરૂપની છે. પણ કાલી ગાય, ધોલી ગાયની અપેક્ષાથી શું ભિન્ન નથી? કહેવુંજ પડશે કે ભિન્ન છે.

બીજી વાત એ છે કે–એકજ પદાર્થ મોટાની અપેક્ષાથી નાનો ગણાય, અને બીજા નાનાની અપેક્ષાથી તેજ પદાર્થ શુ મોટો ગણાતો નથી? કહેવુંજ પડશે કે મોટો ગણાય છે.

આવી રીતના બધા વિચારોમાં વિરોધપણાની વાતજ કયાં રહે છે.

ઉપર પ્રમાણે પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવતાં પંડિત કુમારિલભટ્ટે, જૈનોના અનેકાંતવાદનું સમર્થન કરી, બીજા એકાંતવાદીઓને શિક્ષા દેવામાં ઓછું શું કર્યું છે?

(પૃ. ૬૧ થી) શાસ્ત્ર દીપિકા.

મીમાંસા દર્શન પર શાસ્ત્ર દીપિકા નામનો એક ઉત્તમ ગ્રંથ-પાર્થસાર મિશ્રે લખ્યો છે. તેમાં પણ અનેકાંતવાદનો ઉલ્લેખ-જગો જગો પર પંડિત કુમારિલ ભટ્ટની પેઠેજ કરેલો છે, એટલુંજ નહી પણ અનેકાંતવાદની મુખ્યતા રાખી એકાંત પક્ષીઓનું ખંડન પણ સારી રીતે કરેલું છે.

પ્રથમ અવયવ અવયવી, અથવા કાર્ય કારણનો ભેદા ભેદ બતાવતાં જણાવ્યું છે કે—

અવયવોથી અવયવી નતો એકાંત ભિન્ન છે, તેમજ નતો અભિન્ન છે, કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન રૂપજ છે. જેવી રીતે ભેદ અનુભવ સિદ્ધ છે, તેવીજ રીતે અભેદ પણ સિદ્ધ રૂપજ છે, તેથી બન્ને પક્ષનો સ્વીકાર કરીયે ત્યારેજ યથાર્થ વ્યવસ્થા કરી શકીએ.

એટલાજ માટે એકાંત ભેદ અને અભેદના માનવાવાળા-વૈશેષિક તેમજ વેદાંત દર્શનના સિદ્ધાંતમા અપૂર્ણતાનો અનુભવ કરતા-પાર્થસાર મિશ્ર પૃ. ૪૧૨ મા લેખે છે તેનો કિંચિત સાર—

તેઓ લખે છે કે--અવયવોથી અવયવી અથવા કારણથી કાર્ય, એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન અમો માનતાજ નથી, કિંતુ ઉભય રૂપજ માનીએ છિએ. તે આવી રીતે માનીએ છે કે–કોઇ અપેક્ષાથી ભિન્ન, તો કોઇ અપેક્ષાથી અભિન્ન, માન્ય કરવું તેજ યથાર્થ છે. જો કારણથી કાર્ય ભિન્ન માનવામા આવે તો તંતુઓથી પટ ભિન્ન દેખાવવો જોઇએ તેમજ અવયવોથી અવયવો એટલે મનુષ્યોના હાથ પગ વગેરે જુદા દેખાવા જોઇએ, તે તો સર્વથા જુદા દેખાતા નથી, તેથી

એજ સિદ્ધ છે કે કારણથી કાર્ય સર્વથા ભિન્ન છેજ નથી. જો સર્વથા ભિન્ન માનવામાં આવે તો–આ કારણ અને આ કાર્ય, એવો જે લોક વ્યવહાર છે તેનો પણ લોપજ થઇ જાય. તેજ પ્રમાણે પુરૂષમાં જે હાથ પગ આદિનો વ્યવહાર છે તે પણ ટકી શકતો નથી. આ અનુવાવ સિદ્ધની વાતોમાં જે ભ્રાંતિ છે તેજ મોટામાં મોટી ભ્રાંતિ છે.

માટે એજ સિદ્ધ છે કે–અવયવ અને અવયવીમા, તેમજ કારણ અને કાર્યમાં, ભેદ અથવા અભેદ એ બન્ને ધર્મો પ્રમાણિક અનુભવથીજ સિદ્ધ છે.

એજ પ્રમાણે–જાતિ વ્યક્તિમાં, એકાંત ભેદ અથવા અભેદની માન્યતા છે તે પણ અયોગજ બતાવી છે કેમકે–જાતિ વ્યક્તિ એક રૂપથી દેખાતી અભિન્ન છે તેમજ યુક્તિએ દ્વારા ભેદ પણ બતાવી શકાય છે. તેથી એકાંત અભેદ અથવા ભેદ રૂપની માન્યતા છોડી દઇને, ભેદાભેદ રૂપ–અનેકાંત રૂપની માન્યતાજ અનુભવથી સિદ્ધ રૂપની છે. જૈનો તો મૂલનાથી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ અનેકાંત પણાથી સ્વીકારેલું છે તેથી તેના કાથજ ધ રી શકે તેવું કોન છે?

પાર્થસાર મિશ્ર કહે છે કે અનેકાંતમાં વિરોધ નથી.

જૈનો તો મૂલમાંથીજ કહેતા આવ્યા છે કે–બધાએ પદાર્થો દ્રવ્યથી નિત્ય છે અને પર્યાય રૂપથી અનિત્ય છે. એજ પ્રમાણે ધર્મ ધર્મી, ગુણ ગુણી, કાર્ય કારણ એકાંત ભિન્ન નથી, પણ ભિન્નાભિન્ન સ્વરૂપથી અનેકાંત સ્વરૂપના જ છે.

જૈનોના આ અનેકાંતવાદ ને શંકરાચાર્ય આદિ એકાંત પક્ષના વાદીઓ એ–કોઇએ ઉન્મત્ત પ્રલાપ, તો કોઇએ સંશયવાદ, કોઇએ અનિશ્ચિતવાદ કહી ખંડન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ જૈનો તેના ઉત્તરો સજજડ આપતા ગયા હતા.

તે બધી વાતોનો વિચાર છોડી દઇને જે પંડિતો અનેકાંતવાદના ખરા રહસ્યને સમજી ને એકાંત મતવાદીઓને ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે તેમાંના પાર્થસાર મિશ્રે–શા. દી. પૃ. ૪૯૩ । ૪૯૪ માં જે ઉત્તર આપ્યો છે તેજ ઉત્તર અમો લખીને બતાવીએ છિએ કે જેથી ઘણાઓને તે શ્રદ્ધેય રૂપેજ નિવડશે.

ननु विरुद्धौ भेदाभेदौ कथमेकत्र स्याताम् ?

ઇત્યાદિકનો–ભાવાર્થ–(શંકા) અવયવ અવયવી, દ્રવ્ય ગુણ, જાતિ વ્યક્તિ, ભિન્નાભિન્ન, ઉભય રૂપથી કેવી રીતે માની શકાય? કેમકે ભેદ અને અભેદ એ બે વિરોધી છે. તેથી એક સ્થાનમાં કેવી રીતે રહી શકે? જ્યા અભેદ છે ત્યા ભેદ રહી શક નહીં. તેથી–દ્રવ્ય ગુણ જાતિ વ્યકિત, કાર્ય કારણ, ભેદા ભેદ રૂપ ઉભય માનવાં તે યથાર્થ નથી.

(સમાધાન) પ્રથમતો એકાંતવાદીઓની આ તર્કજ યથાર્થ નથી, કેમકે જાતિ વ્યકિત, દ્રવ્ય ગુણ, કારણ કાર્ય, આદિમાં ભેદાભેદ નું રહેવું તે સંદેહ વિનાનું છે.

જેમકે 'આ' ચાંદી છે, 'આ' ચાંદી નથી. એવાં જે વાકયો છે, તે વિરોધી ગણાય. પરંતુ ભેદાભેદમાં તેવું નથી, તો પછી વિરોધી કયાંથી?

તાત્પર્ય એ છે કે–જે એક બીજાનો નાશ કરનાર હોય, તે વિરોધી ગણાય, જેમકે પ્રકાશ છે તે અંધકારનો વિરોધી છે. તેવો ભેદાભેદ નથી. કિંતુ એક એક ની અનુકુલતાવાળા હોવાથી સહચારી છે, પણ તે ભેદાભેદ વિરોધી નથી. ભેદાભેદમા માત્ર શાબ્દિક વિરોધ છે પરંતુ આર્થિક વિરોધ બિલકુલ નથી.

ઉદાહરણ એ છે કે–આ ગાય છે, એટલા શબ્દ માત્રથી–વિશેષ અને સામાન્ય એ બન્ને પ્રકારનું જ્ઞાન સહજ થી જ થઇ શકે છે, આમાં વિરોધની વાત જ કયાં છે?

સંસ્કૃતમાં—**इयं-गौः** ઇયં એટલે આ ગાય, વ્યકિત વિશેષનો અને ગૌ શબ્દથી સામાન્ય જાતિની પ્રતીતિ થાય છે.

આથી એ સિદ્ધ છે કે–પદાર્થ સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપના હોવા છતાં, જાતિ વ્યકિતનો અભેદ બોધ થાય છે. બીજો વિચાર એ પણ છે કે–જાતિ વ્યકિતનો જુદો જુદો વિચાર કરવાથી ભેદપણાનો પણ બોધ થાય છે, એથી એજ સિદ્ધ છે કે–જાતિ વ્યકિત આદિમાં, ભેદ અને અભેદ એ બન્ને પ્રકારની પ્રતીતિ, સંદેહ રહિત થવાથી તે બન્નેમાં કોઇ પ્રકારનો વિરોધ જનાતોજ નથી.

તેથી અપેક્ષાથી ભિન્ના ભિન્નની માન્યતા છે તેજ યથાર્થ છે, પરંતુ એકાંત પક્ષ યથાર્થ નથીજ.

બીજા પ્રકારથી વિરોધનો પરિહાર. (શા. દી. પૃ. ૩૯૪ થી)

કદાચ જાતિ વ્યકિતમા એકજ રૂપથી ભેદાભેદ માનીએ તો શંકા રહે, પરંતુ ભેદ જુદા પ્રકારથી, તેમજ અભેદ જુદા પ્રકારથી, માનીએ તો શંકા પણ રહી શકતી નથી, હ્રસ્વત્વ અને દીર્ઘત્વ આ બન્ને ધર્મો વિરોધીજ છે, છતા પણ એક સ્થાનમા રહી શકે છે, જેમકે–એક વસ્તુનેજ નાની મોટી કહી શકીયે છિએ. જેવી રીતે બીજી મોટી વસ્તુની અપેક્ષાથો તે નાની છે, તેવીજ રીતે નાની વસ્તુની અપેક્ષાથી તે મોટી કહી શકાય છે. તેથી નાના મોટા બન્ને ધર્મો એકજ સ્થાનમાં રહી શકયા મનાય કે નહી?

ધર્મ ધર્મી આદિનો–ભેદાભેદ. (શા દી. પૃ. ૩૯૫)

જાતિ વ્યક્તિની પેઠે–દ્રવ્ય ગુણ, ધર્મ ધર્મી, અવયવ અને અવયવી, પણ પરસ્પર ભિન્ના ભિન્ન છે–દ્રવ્ય રૂપ ધર્મીના રસાદિરૂપ ધર્મોની ૨.પેક્ષાથી રૂપાદિકોની સાથ ભેદ અને સ્વરૂપ–દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અભેદ છે. એજ પ્રમાણે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી અવયવોથી અવયવી અભિન્ન, અને અવયવાંતરની અપેક્ષાથી ભિન્ન, તેથી ભિન્ના ભિન્ન ઉભયરૂપ જ છે.

જે પ્રમાણે વિરુદ્ધ સ્વભાવ વાળા–હ્રસ્વત્વ દીર્ઘત્વાદિ ધર્મોની અપેક્ષાભેદ થી અવિરોધ પણે એક જગા પર સ્થિતિ માની શકીયે છે, એજ પ્રમાણે પ્રતીતિ-બળથી તેમનું એક જગો પર રહેવું પણ સ્વીકારી શકાય છે.

તેજ પ્રમાણે અપેક્ષાભેદથી ભેદાભેદની એક જગો પર સ્થિતિ માનવામાં પણ કોઇ હરકત આવી શકતી જ નથી. કેનકે પ્રતીતિ બન્ને સ્થાનોમાં એક સરખી છે.

આક્ષેપાંતરનું સમાધાન (શા. દી. પૃ. ૩૯૯)

શંકા–જાતિ વ્યક્તિ ને એક અથવા અભિન્ન માનવાં તે કોઇ પ્રકારથી ઉચિત નથી. કેમકે–જાતિ વ્યક્તિ આપસમાં ભિન્ન સ્વભાવ રાખવાવાળા પદાર્થ છે. જાતિ–અનુગત–સામાન્ય–વ્યાપક સ્વરૂપ છે. અને વ્યક્તિ–વ્યાવૃત્તિ–વિશેષ વ્યાપ્ય રૂપ છે. જાતિ નિત્ય છે, વ્યક્તિ અનિત્ય છે. તથા જાતિ ઉત્પત્તિ વિનાશ થી રહિત છે. અને વ્યક્તિ ઉત્પત્તિ વિનાશવાળી છે, તેથી એ બન્ને પદાર્થ એક અથવા અભિન્ન માની શકાય તેમ નથી.

સંસારમાં એવું કદિ દેખ્યું કે–એકજ વસ્તુ સામાન્ય રૂપ પણ હોય અને વિશેષ રૂપ પણ હોય. નિત્ય પણ હોય અને અનિત્ય પણ હોય. તથા ઉત્પત્તિ વિનાશથી રહિત પણ હોય અને ઉત્પત્તિ વિનાશ વાળી પણ હોય.

એવું તો કદિ નહી બની શકે કે પરસ્પર વિરોધી ધર્મ પણ એક સ્થાનમાં રહી શકે, જો એમ જ હોય તો અગ્નિમાં પણ શીતતાની પ્રતીતિ થવી જોઇએ.

એવી માન્યતાથી તો આખી જગતના પદાર્થોમાં સંકરતાનો જ પ્રસાર થઇ જશે.

જાતિ પણ અનિત્ય અને વિનાશી થઇ જશે, તેમજ વ્યક્તિ પણ નિત્ય તેમજ અવિનાશી ઠરશે, માટે પરસ્પર વિરુધ સ્વભાવ રાખવાવાળા પદાર્થો ને અભેદ માનવા તેતો યથાર્થ નહી કહી શકાય.

ઉપર પ્રમાણે જાતિ વ્યક્તિ ને સર્વથા ભિન્ન માનવા વાળાઓના આ મોટા આક્ષેપનુ સમાધાન કરતા હુવા–પ્રાર્થસાર મિશ્ર–કહે છે કે અમારા મતમાં

એવા પ્રકારનો દોષ કોઇ પણ આવી શકતો જ નથી. ખરૂં જોતાં વસ્તુમાં વસ્તુ પણું જ એ છે કે તે અનેક પ્રકારના આકારો ને ધારણ કરવાવાળા હોય.

અથવા એમ પણ કહી શકીએ કે—સંસારની બધીએ વસ્તુઓ અનેક પ્રકારના આકારોને ધારણ કરીનેજ રહેલી છે. અનેક પ્રકારના આકાર—સ્વરૂપ ધર્મનું રહેવું તેજ વસ્તુમાં વસ્તુપણું છે.

એટલા માટે વસ્તુ કોઇ આકાર સ્વરૂપથી નિત્ય, અને કોઇ આકારથી અનિત્યત્વાદિ ધર્મોને ધારણ કરીનેજ રહેલી છે. તેથી વિરોધની કોઇ આ શંકાજ નથી. એટલાજ માટે—આકાર (સ્વરૂપ—અપેક્ષા) ભેદથી વિરુદ્ધ સ્વભાવિ ધર્મોનું એક સ્થાનમાં સમાવેશ શુદ્ધોસટ છે, જેમકે એકજ દેવદત્તની વ્યકિતમાં અપેક્ષા ભેદથી—પિતૃપણું અને પુત્રપણું એ બન્ને વિરોધી ધર્મ સુગમપણાથીજ ગ્હી શકે છે. (યજ્ઞ દત્તની અપેક્ષાથી તેમાં પિતૃપણું અને વિષ્ણુ દત્તની અપેક્ષાથી પુત્રપણું) વળી જુવો કે એકજ ઘટ પદાર્થમા અવયવોની અપેક્ષાથી અનેકપણું અને અવયવીની અપેક્ષાથી એકપણું, એ બન્ને વિરોધી ધર્મોનો સમાવેશ થએલો દેખીએ છિએ.

તેજ પ્રમાણે જાતિ વ્યકિતમાં પણ અપેક્ષા ભેદથી નિત્યાનિત્યત્વાદિ ધર્મોની સત્તા પડેલીજ છે. જાતિ પણ વ્યકિત રૂપથી અનિત્ય અને વિનાશી કહી શકાય છે. એજ પ્રમાણે વ્યકિત પણ જાતિ રૂપથી નિત્ય અને અવિનાશી કહી શકાય તેમ છે

એજ પ્રમાણે કાર્ય પણ કારણ રૂપથી સત, અને કારણ કાર્ય રૂપથી અસત્ કહી શકાય છે. આ વાતમા અનિષ્ટની કોઇ શકાજ દેખાતી નથી.

એ વિના જાતિ વ્યકિત આદિમા અભેદની પેઠે ભેદ પણ રહેલો છે. નિત્યા નિત્યની પેઠે તેમા વ્યાપકપણું અને અવ્યાપકપણું પણ સમજી લેવું જોઇએ. અર્થાત જેવી રીત જાતિ વ્યકિતમાં અપેક્ષા ભેદથી નિત્યા નિત્યત્વાદિ ધર્મોની સ્થિતિ નિર્ધારિત હોય છે, તેજ પ્રમાણે જાતિ રૂપથી વ્યકિત પણ વ્યાપક, અને વ્યકિત રૂપથી જાતિ પણ વ્યાપ્ય છે.

મહામતિ કુમારિલ અને પાર્થસાર મિશ્રના લેખોથી એક જ વસ્તુ નિત્યા નિત્ય, ભિન્ના ભિન્ન, એક અને અનેક કેવા પ્રકારે કહી અથવા માની. આ વાતથી તેમજ એક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોની સ્થિતિને સ્વાભાવિક અને નિયમ સિદ્ધ બનાવવાવાળા અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંત પર જે પ્રકાશ પડે છે, તેથી જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું મહત્વ સારી રીતે જાણી શકાય છે. એવાજ વિચારોથી

જૈન વિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદને સર્વ દર્શન સમ્મત કહ્યો છે. × અને પ્રત્યેક દર્શનમાં તેના બીજને માન્યું છે.

પૃ ૭૮ થી વૈશેષિક દર્શન.

જૈન દર્શન કોઇ પણ વસ્તુને—એકાંત પણે સામાન્ય અથવા વિશેષ રૂપથી ન માનતાં સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપથી જ માને છે. એ સિદ્ધાંત વૈશેષિક દર્શનના મહર્ષિ કણાદે સર્વથા સ્વીકાર્યો નથી, તોપણ કામ પુરતો તો સ્વીકારેલોજ છે. એટલુંજ નહી પણ કોઇ જગો પર તો પૂર્ણ પણાથી સ્વીકારેલો છે.

કણાદર્ષિએ—સામાન્ય અને વિશેષ એ બેને સ્વતંત્ર પદાર્થ માન્યા છે. તેમાં સામાન્યને 'પર' અને 'અપર' એમ બે ભેદ કરીને—પરને સત્તા અને અપરને સામાન્યના નામથી બે ભેદ પાડયા છે. તેમાં સત્તાને કેવલ સામાન્ય રૂપથી જ સ્વીકાર કર્યો, અને અપર સામાન્યને સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપના બતાવ્યા—તથાચ—

द्रव्यत्वं गुणत्वं कर्मत्वंच सामान्यानि विशेषाश्च.

(वै. सू. अ. १ आ २ सू. ५) એના પર પ્રશસ્તપાદ ભાષ્ય છે—તેમાં એવો ખુલાશો કર્યો છે કે—સામાન્ય કેવલ સામાન્ય રૂપજ નથી કિંતુ વિશેષ રૂપ પણ છે. દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વાદિ રૂપ સામાન્યમાં સત્તાની અપેક્ષાથી વિશેષત્વ, અને પૃથિવી ત્વાદિની અપેક્ષાથી સામાન્યત્વ એ બન્ને જ ધર્મ વિભિન્ન રહે છે.

એ વાત ફરી પણ સ્પષ્ટ કરીને બતાવેલી છે—

सामान्यं विशेष इति बुद्ध्यपेक्षं (અ, ૧ આ. ૨ સ ૩)

ભાષ્યમાંનો ભાવાર્થ—દ્રવ્યત્વ પૃથિવીત્વની અપેક્ષાથી સામાન્ય, અને સત્તાની અપેક્ષાથી વિશેષ છે, એટલાજ માટે સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ છે.

ઉપસ્કારના કર્તા શંકર મિશ્ર પણ ઉપસ્કારમાં એજ વાતને જણાવે છે.

(વૈ. દ. ગુજરાતિ પ્રેસ પૃ. ૫૨, પૃ. ૫૩, પૃ ૬૩ માં જુવો)

પૃ. ૮૦ થી પદાર્થમાં સત્ત્વા સત્ત્વ

કોઇ પણ પદાર્થ એકાંત રૂપથી સત્ અથવા અસત્ છેજ નહી. જેવી રીતે સત્ છે તેવી રીતે અસત્ પણ છે. એવી માન્યતા જૈન દર્શનની છે. તે પદાર્થમાં સત્ત્વ અને અસત્વ એ બન્નેજ ધર્મોની સત્તા માને છે. તેમના મતમાં ઘટ સત પણ છે અને અસત પણ છે. અથવા એમ પણ કહી શકાય કે—ઘટમાં

× सकल दर्शन समूहात्मक स्याद्वाद समाश्रयण मतिरमणीयम्.

જેમ સત્ત્વ રહેલો છે તેમ અસત્ત્વ પણ રહેલો છે. યદ્યપિ ઉપરા ઉપરી દેખનાથી આ વાત કાંઇ વિલક્ષણ અને સંદેહ જેવી જણાય છે, પરંતુ જરા ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તો આ સિદ્ધાંત ઘણોજ વ્યવસ્થિત અને વસ્તુ સ્વરૂપને સર્વથા અનુકુલ પ્રતીત થશે. ઘટ છે અને નથી, એનો તાત્પર્ય એ નથીકે, ઘટ જે રૂપથી

सर्व मस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्तिच ।
अन्यथा सर्वसत्वं स्यात्, स्वरूपस्या प्यऽसंभवः ॥

છે તે રૂપથી છે તે રૂપથી નથી કિંતુ એનો અર્થ એ છે કે-ઘટ પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી તો છે, અને પર રૂપની અપેક્ષાથી નથી, એજ માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી અસ્તિત્વ, અને પર રૂપની અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વ, એમ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ એ બનેજ ધર્મ પદાર્થમાં પોતાની સત્તાના પ્રમાણિક રૂપથી ભાન કરાવતા હુવા ઘટાદિ પદાર્થને સદઽસત્ ઉભય રૂપ સિદ્ધ કરી રહ્યા છે. જો ઘટને સ્વરૂપની પેઠે પર રૂપથી પણ સત્ માનીએ તારે તો તે પટ રૂપથી પણ સત્જ ઠરે, ત્યારે તો વસ્તુનું જે નિયત સ્વરૂપ છે તે બગડી જાય, અને ઘટપટમાં જે ભેદ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેનો પણ ઉછેદજ થઇ જાય, એટલા માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્ અને પર અપેક્ષા રૂપથી અસત્ એ પ્રમાણે સદઽ સત્ ઉભય રૂપથી પણ પદાર્થને કહેવા તે પણ યુક્તિ યુકત છે. એ પ્રમાણે જૈન વિદ્વાનોનું કહેવું અને માનવું છે.

વસ્તુના સદઽસત્ સ્વરૂપમા જે વિચાર ઉપર બતાવ્યો છે તેનો ઉલ્લેખ અન્યોન્યાભાવના નિરૂપણમા મહર્ષિકણાદ અને તેમના અનુયાયી અન્ય વિદ્વાનોએ પણ કરેલો છે. તથાહિ—(૧) सचाऽसत् (२) यचान्यदऽसदतस्तदसत् । (वै. द. अ ए आ०१ सू. ६–५)

ઉપસ્કારકારે બનાવેલા બન્ને સૂત્રનો ભાવાર્થ—પૃ. ૩૧૩ અને પૃ. ૩૧૫ માનો બતાવીએ છીએ—

શંકર મિશ્રનો ઉપસ્કાર અને ભાષ્ય બન્ને વ્યાખ્યાકારનો તાત્પર્ય એ છે કે-ઘટ પોતે પોતાના સ્વરૂપથી તો છે, અને પટ રૂપ રી નથી. અશ્વ પોતાના સ્વરૂપથી સત્ અને ગો રૂપથી અસત્ છે. આ કથનનો તાત્પર્ય એજ થયો કે-ઘટાદિ પદાર્થોમાં પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્ત્વ અને પટાદિ પર રૂપની અપેક્ષાથી અસત્ત્વ છે.

આ બન્ને પ્રકારના લેખોથી એ સિદ્ધ થયું કે-ઘટાદિ પદાર્થોમાં સ્વરૂપ અને પર રૂપથી સત્ત્વાઽસત્ત્વ બન્નેજ રહેલા છે.

ન્યાય દર્શનમાં અનેકાંતાનું સરણ છે.—પૃ. ૮૩ થી

ગૌતમ પ્રણીત ન્યાય દર્શન–ભાષ્યકાર વાત્સ્યાયન મુનિએ (૧–૧–૪૧) સૂત્રના ભાષ્યમાં લખ્યું છે તેનો કિંચિત્ ભાવાર્થ—

પક્ષ પ્રતિપક્ષના વિચારથી જે પદાર્થનો નિશ્ચય થઈ જાય તેણે નિર્ણય કહે છે. પરંતુ આ વિચાર કોઈ ધર્મીમાં વિરુદ્ધ ધર્મોના વિષયમાંજ છે. જે ઠેકાણે ધર્મી સામાન્યમાં વિરૂદ્ધ ધર્મોની સત્તા પ્રમાણિક રૂપથી સિદ્ધ હોય તે ઠેકાણે સમુચ્ચયજ માનવું જોઈએ કેમકે પ્રમાણિક રૂપથી એવુંજ સિદ્ધ છે. અર્થાત તે ઠેકાણે પરસ્પર વિરૂદ્ધ બન્નેજ ધર્મોનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

આ સિવાય (૨–૨–૬૬) આ સૂત્રના ભાષ્યમાં જાતિનું લક્ષણ કરતાં પોતે લખે છે તેનો ભાવાર્થ—

જાતિ કેવલ સામાન્ય રૂપ પણ છે, અને સમાન્ય–વિશેષ–ઉભય રૂપ પણ છે.

દ્રવ્યોનો આપસમાં ભેદ રહેતા જે સામાન્ય બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે (ઇત્યાદિ લક્ષણોવાલી) તે કેવલ સામાન્ય જાતિ છે. અને જે કોઈનો તો આપસમાં અભેદ અને કોઈની સાથ ભેદને સાબિત કરે તે સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ જાતિ છે.

એકજ જાતિ પદાર્થને કેવલ સામાન્ય અને સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ સ્વીકાર કરવો તે અનેકાંતાનું શરણુ નથી તો પછી આ બીજું શું છે ?

ન્યાય દર્શનની વૈદિક વૃત્તિ. પૃ. ૮૫ થી.

ન્યાય સૂત્રોપર વાત્સ્યાયન ભાષ્ય વિના ન્યાય વાર્તિક, તાત્પર્ય ટીકા, તાત્પર્ય પરિશુદ્ધિ, જયંત વૃત્તિ, અને ન્યાય વૃત્તિ. આદિ પ્રાચીન વ્યાખ્યા ગ્રંથ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમજ અર્વાચીન વિદ્વાનોએ પણ સંસ્કૃત તથા હિંદી ભાષામાં ન્યાય દર્શન પર ગ્રંથ લખ્યા છે. આ સમયમાં વૈદિકમુનિ સ્વામિ હરિપ્રસાદ ઉદાસીનની લખેલી વૈદિક વૃત્તિ છે. વૃત્તિ શુ છે ખાસ ભાષ્ય છે. હરિપ્રસાદજીએ ન્યાય, સાંખ્ય, યોગ અને વૈશેષિક દર્શનોને પોતાની વૈદિક વૃત્તિઓથી શોભાવ્યા છે. તેજ પ્રમાણે વ્યાસ દેવ પ્રણીત બ્રહ્મ સૂત્રોપર પણ વૈદિક વૃત્તિ નામનો ભાષ્ય લખ્યો છે. તે વૃત્તિમાં–નૈકસ્મિન્નસંભવાત્ (૨ ા ૨ ા ૨ ૩) આ સૂત્રને આગળ રાખીને જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદના ખંડનમાં શંકર સ્વામીજીથી પણ બે પગલાં આગલ ચાલ્યા છે.

હરિપ્રસાદજી લખે છે કે–બે વિરોધી ધર્મ એક સ્થાન પર કોઈ પ્રકારથી પણ રહી શકતાજ નથી.

જે સત્ છે તે અસત કદિ પણ નહી શકાય, અને જે અસત્ છે તે સત્, નહી કહી શકાય, એકજ વસ્તુમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એ બન્નેને માનવા એતો બિલકુલજ અજ્ઞાનતા છે. એટલા માટે એ સિદ્ધાંત કોઇ પ્રકારથી પણ વિશ્વાસ કરવાને યોગ્યજ નથી ઇત્યાદિક ખૂબ લખ્યુ છે

પરંતુ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે, વસ્તુનું સ્વરૂપ તેમને કેવા પ્રકારનું માન્યું છે, પરસ્પર વિરોધી ધર્મોની સત્તાને તે એક વસ્તુમાં કેવા રૂપથી માને છે, અને જૈનોના મતવ્યને બીજા દર્શનિક વિદ્વાનોએ કયાં શુધિ પ્રતિપાદન અને સમર્થન કર્યું છે, ઇત્યાદિક વાતોનો વિચાર તો પૂર્વેના લેખોમાં કાંઇક તો કરતા આવ્યા છિએ, અને આગળ પણ એ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડીશું. પરંતુ આ વૈદિક મુનિજી જ જૈનોના અનેકાવાદના સિદ્ધાત આગળ કેવી રીતના ઢલી પડયા છે તેજ પ્રથમ બતાવીએ છિએ. એજ વૈદિક મુનિએ એકજ વસ્તુને-સદસત્ ઉભય રૂપથી પોતેજ જોર શોરના શબ્દોમાં સ્વીકાર કર્યો છે તેનોજ પરિચય અમો પાઠકોને કરાવીએ તે વધારે લાભ દાયક થઇ પડશે.

તેમના લેખનો ભાવાર્થ એ છે કે-કર્મથી જે ફલ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ સત્ છે કિંવા અસત્, આ પ્રશ્ન ઉપર પ્રથમ પૂર્વ પક્ષ રૂપ સૂત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે—

(१) "नासन्न सन्न सदसत् सदसतो वैधर्म्यात्" (४ । १ । ४८)

ઇત્યાદિ. અર્થાત્ ઉત્પત્તિથી પૂર્વ-ફલ કાર્ય ન તો અસત્ છે, અને ન સત્ નહી સત્ અસત જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ-કાર્યને સર્વથા અસત્ રૂપજ માનીએ તો-તંતુઓથી પટ, મૃત્તિકાથી ઘટ, અને તીલોથીજ તેલ, આદિ ઉત્પન્ન થવાનો જે નિયમ દેખીએ છિએ તેની ઉત્પત્તિ નથી થઇ શકતી.

જે પ્રમાણે અસત્ રૂપ પટ તંતુઓથી, અસત્ રૂપ ઘટ મૃત્તિકાથી, અને અસત્ રૂપ તેલ તિલોથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે તતુઓથી ઘટ, મૃત્તિકાથી પટ, અને વાળુ-રેતાથી તેલ પણ ઉત્પન્ન થવા જોઇએ કેમકે જેમ તતુઓમા પટ, ઉત્પત્તિથી પૂર્વમા સર્વથા નહી છે, તેમ મૃત્તિકામા ઘટ પણ નહી છે, તથા જે પ્રકારે તિલોમા પ્રથમ તેલનો સર્વથા અભાવ છે, તેમ વાળુ આદિમા પણ તેનો અભાવ છે, તો પછી કારણ શુ છે જે કે તતુઓથી જ પટ, મૃત્તિકાથી જ ઘટ, અને તિલોથીજ તેલ ઉત્પન્ન થાય છે. અસત્પણું તો સર્વ જગોપર સરખું છે. અને લોકમાં પણ દેખીએ છિએ કે જેને તેલની જરૂર હોય છે તે તિલોનીજ ખરીદ કરે છે. જેને ઘટ બનાવવો હોય છે તે કુભાર મૃત્તિકા, અને કપડા બનાવવા

હોય છે તે વણુકર સૂત્રનેજ ખોલતો ફરે છે. જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સર્વથા અસત્ હોય ત્યારે તો આ પ્રકારનો નિયમ નહી રહેવો જોઇએ, આથી માલૂમ થાય છે કે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સર્વથા અસત્ નથી, તથા સત્ પણ નથી કહી શકતા, કેમકે જો સત્ રૂપજ માની લઇએ ત્યારે તો કાર્યની, ઉત્પત્તિજ નથી બની શકતી, જે સત છે તે ઉત્પન્ન કદી નથી થતુ ઉત્પત્તિ વિનાશથી રહિત હોવુંજ સતનું લક્ષણ છે. પરતુ કાર્યને અમો ઉત્પન્ન થતુ દેખીએ છિએ, એટલા માટે તે સત પણ નથી તથા સદસત્ ઉભય રૂપ પણ કાર્યને નથી કહી શકતા કેમકે સત્ અસત્ બન્ને આપસમા વિરોધી છે જ્યા એકની સ્થિતિ હોય ત્યા બીજો નથી રહી શકતો એટલા માટે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સદસત્ ઉભય રૂપ પણ નહીં છે.

આ પૂર્વપક્ષનું હવે સમાધાન કરે છે—

(૨) सिद्धांतमाह-उत्पाद व्यय दर्शनात्
(अ ४ आ १ सू ६९)

આ સૂત્રની વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ–અર્થાત્–કાર્યમા ઉત્પત્તિ અને વિનાશ એ બન્નેની ઉપલબ્ધિ થાય છે, એટલા માટે કાર્ય સત્ અને અસત ઉભય રૂપ છે. જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સર્વથા અસત્ માનીએ તારે તો, તેની ઉત્પત્તિ જ નથી થઇ શકતી. જે સર્વથા અસત્ છે તે ઉત્પન્ન કદી પણ નથી થઇ સકતુ, અને ન ઉત્પન્ન થતુ દેખાયુ છે.

શશશૃંગ સર્વથા અસત્ છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ કદી નથી થતી. એજ પ્રમાણે કાર્ય પણ અસત રૂપ હોવાથી કદી ઉત્પન્ન નહી થશે. એમ જો તેને કાર્યને સર્વથા સત્ જ માની એ તો તેનો નાશ કદી નહી થશે. જે ઉત્પત્તિથી પ્રથમ સત્ છે તે પછી પણ સત્ રૂપ જ રહેશે પરંતુ કાર્યને તો અમો દેખીએ છે કે તે ઉત્પન્ન પણ થાય છે અને વિનષ્ટ પણ થાય છે એથી સિદ્ધ થયું કે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય નતો સર્વથા સત્ છે, ન અસત્ છે કિંતુ સદસત્ ઉભય રૂપ છે.

(૩) વિશેષ પરિહાર—ઉપર કહી ચુકયા છે કે–સત્ અસત્ આપસમાં અત્યંત વિરોધી છે તેમની એક સ્થાનમાં સ્થિતિ નથી થઇ શકતી. તો પછી ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સદસત્ ઉભય રૂપ કહેવું અથવા માનવું; કેવી રીતે ઉચિત સમજવું જોઇએ, એ શંકાના સમાધાન માટે કહે છે—(૩) "बुद्धि सिद्धं तु तदसत् (अ ४ आ १ सू ५०)

આ સૂત્રની કરેલી વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ–અર્થાત્ કાર્યને સદસત્ ઉભય રૂપ સ્વીકાર કરવું તે બુદ્ધિ સિદ્ધ–અનુભવ સિદ્ધ છે, જે વાત અનુભવ સિદ્ધ હોય તેને માનવામા કોઇ હરકત નથી હોતી ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય જે રૂપથી સત્ છે

તેજ રૂપથી જો તેણે અસત્ કહીએ ત્યારે તો સત્ અસત્નું એક સ્થાનમાં રહેવું ન પણ બની શકે, પરંતુ અમારૂં મંતવ્ય તેવું નહી છે. અમે તો જે રૂપથી કાર્યને સત્ કહીએ છે તેજ રૂપથી તેણે અસત્ નહી, કિંતુ રૂપાંતરથી અસત્ બતાવીએ છિએ, ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય, કારણ રૂપથી સત્ અને કાર્ય રૂપથી અસત્ છે. શું આ વાત અનુભવ સિદ્ધ નથી? શું અનુભવ સિદ્ધનો પણ કદી અપલાપ થઇ શકે છે? એટલા માટે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સત્ એમ અસત્ ઉભય રૂપ માનવામાં કોઇ હરકત નથી. કારણ રૂપથી સત્ત્વ અને કાર્યરૂપથી અસત્ત્વ એમ સત્ત્વા સત્ત્વ બન્ને જ અપેક્ષા ભેદથી ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યમાં માની શકાય છે એમાં વિરોધની કોઇ આ શંકા નથી.

એ વિના વેદાંત અને વૈશેષિ સૂત્રોની વૈદિક વૃત્તિયોમાં આ સિદ્ધાંતને એથી પણ અધિક રૂપથી પુષ્ટિ કરેલી છે. જુવો પૃ. ૯૧ થી ગ્રંથકારની મુકેલી ટીપમાં નોંધ.

વૈદિક મુનિજીએ ઉપરના લેખમાં અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં બાકી શું રાખી છે? તેમને એકજ પદાર્થને અપેક્ષા કૃત ભેદથી સદસત્ ઉભય સ્વીકાર કર્યો છે તેજ પ્રમાણે જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ વસ્તુમાં સત્ત્વા સત્ત્વને માને છે તો પછી વૃથા આક્ષેપ કરવામાં વિશેષ ચાતુરી શું કરીને બતાવી?

સુપ્રસિદ્ધ તાર્કિક રઘુનાથ શિરોમણિએ તો ત્યાં સુધી લખી દીધુ છે કે- અર્થાત્ ઘટ રૂપથી પટ નથી, એ પ્રતીતિ જો લોકમાં છે તો તેણે બૃહસ્પતિ પણ નહી હટાવી શકે? તો બીજા શું હટાવી શકવાના હતા? ॥

તથા વૃક્ષમાં કપિસંયોગ અને તદ્દભાવ-કપિસંયો ગાઙભાવ, એ પ્રમાણે ભાવ અને અભાવને અવચ્છેદક ભેદથી એક સ્થાનમાં માનીને દીધિતિકારે પણ અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં કાંઇ કમી રાખી હોય તેમ અમોને પ્રતીતિ નથી થતી.

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદ. પૃ. ૯૪ થી

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદની ચર્ચા કોઇ જગો પર સ્પષ્ટ રૂપથી તો કોઇ જગોપર અસ્પષ્ટ રૂપથી લખાઇ તો જરૂર છે.

વ્યાસદેવ પ્રણીત બ્રહ્મ સૂત્રોપર અનેક ભાષ્ય અને ટીકાઓ લખાઇઓ છે તેમાં ભાસ્કરાચાર્ય વિરચિત પણ એક ભાષ્ય છે-તેમાં " तत्तु समन्वयात्" (૧-૧-૪) સૂત્રના ભાષ્યમાં લખ્યું છે—यदप्युक्तं भेदा भेदयो विरोध इति । तदऽभिधीयते अनिरुपित प्रमाण प्रमेय तत्त्वस्येदं चोद्यम् ।

આ સૂત્રની કરેલી વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ—

બ્રહ્મનો જગતની સાથ ભેદા ભેદ માનવામા જે એ કહેવાય છે કે–ભેદા ભેદનો આપસમાં વિરોધ છે એટલા માટે ભેદાભેદ એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતા તે આ વાત તેજ મનુષ્ય કહી શકે છે જે કે–પ્રમાણુ પ્રમેયના તત્ત્વથી સર્વથા અનભિજ્ઞ છે. વસ્તુમાં એકત્વ અમને જે પ્રમાણુથી પ્રતીત થાય છે તેનાથી જો તેમાં નાનાત્વનું ભાન થાય તો પછી તેનો સ્વીકાર કેમ નહી કરવો ? જે પ્રમાણુથી સિદ્ધ છે તેમાં વિરોધની આશંકાજ કયાંથી ? પ્રમાણુ દ્વારા સંસારની ગો, મહિષી અને અશ્વાદિ સર્વ વસ્તુઓ પરસ્પર ભિન્ના ભિન્ન રૂપથી પ્રતીન થાય છે. વસ્તુ એકાંતપણાથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન રૂપજ છે એવું કોઇ જગોપર પણ કોઇ પુરૂષ બતાવવાને સમર્થ નથી થઇ શકતો, સત્તા–જ્ઞેયત્વ અને દ્રવ્યાદિ સામાન્ય રૂપથી સર્વ વસ્તુઓ પરસ્પરમાં અભિન્ન છે, તથા વ્યક્તિ રૂપથી તેમનો પરસ્પરમાં ભેદ છે. એ પ્રમાણે ભેદાભેદ ઉભય રૂપથી પદાર્થોની પ્રતીતિ થાય છે એમાં વિરોધ શો ? વિરોધ અને અવિરોધમાં પ્રમાણુ જ તો કારણુ છે ? પ્રમાણા નુ રોધથી વસ્તુમાં જેમ એકત્વનું ભાન થાય છે તેમજ તેમાં અનેકત્વ પણ અનુભવ સિદ્ધ છે. એક વસ્તુ સદા એક રૂપમાં જ સ્થિત રહે છે, એ કોઇ ઇશ્વરનું કહેલું નથી. અર્થાત્ એ કથન કોઇ પ્રકારથી પણ પ્રમાણિક નહી કહી શકાય. (શંકા) જે પ્રમાણે શીત અને ઉષ્ણુ નો આપસમાં વિરોધ છે, તે એક જગો પર નથી રહી શકતા, એજ પ્રમાણે ભેદાભેદમાં પણ વિરોધ અવશ્ય છે, તમો કેની રીતે કહો છો કે ભેદાભેદમાં વિરોધ નથી ? (ઉત્તર) એ અપરાધ તમારી બુદ્ધિનો છે, જો કે તમોને ભેદાભેદમાં વિરોધ પ્રતીત થાય છે, વસ્તુનો એમાં કોઇ અપરાધ નથી. ભેદાભેદનો છાયા અને ધૂપની પેઠે ભિન્ન દેશ વર્તી થવું અને શીત ઉષ્ણુની પેઠે વિરોધી થવું ઇત્યાદિ જે કથન છે તે કાર્ય કારણુ રૂપ બ્રહ્મપ્રપંચના માટે ઉપયોગ નથી થઇ શકતો, કેમકે શીતોષ્ણુ અને છાયાતપમાં અધિકરણુની ભિન્નતા છે અને બ્રહ્મ પ્રપંચ રૂપ કાર્ય કારણુમાં તે છે નથી, અર્થાત્ ત્યાં પરતો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય–વિનાશ એ ત્રણે નો જ આધાર બ્રહ્મ છે.....ઇત્યાદિ. એટલા માટે બ્રહ્મ ભિન્ન અથચ અભિન્ન ઉભય રૂપ છે, એ સિદ્ધ થઇ ગયું. કાર્ય રૂપથી નાનાત્વ ભેદ, અને કારણુ રૂપથી એકત્વ અભેદ એ બન્ને અનુભવ સિદ્ધ છે.

જેમ સુવર્ણુ રૂપથી કટક કુંડલનો આપસમાં અભેદ, અને કુંડલ રૂપથી પરસ્પરમાં ભેદ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે, એજ પ્રમાણે બ્રહ્મમાં પણ ભેદાભેદની સિદ્ધિ અનિવાર્ય છે.

આના સિવાય ભાસ્કરાચાર્યે બીજી પણ એક બે સ્થાનોમાં ભેદાભેદની ચર્ચા કરી છે.

अधिकंतु भेद निर्देशात् (२।१।२२)

સૂત્રના ભાષ્યમાં:—"यथा वाऽत्यंत भिन्नो जीवो न भवति तथा वक्ष्यामः। ननु भेदाभेदो कथं परस्पर विरुद्धौ संभवेतां ? नैष दोषः:—

प्रमाणत श्चेत् प्रतीयेत् कोविरोधोऽय मुच्यते विरोधे चाऽविरोधेच प्रमाणं कारणं मतं ॥

(पृ. १०२)

"भेदा भेदयोर्हि सर्वप्रमाण सिध्धत्वा दुपपत्तिः"

ઉપરના વાક્યોમાં—બ્રહ્મ પ્રપંચ અને જીવ બ્રહ્મના ભેદાભેદનો ઉલ્લેખ સ્પષ્ટપણે બતાવેલો છેઃ—

"तथा "युक्तेः शब्दांतराच" (२ १ १८)

આ સૂત્રનો ભાષ્ય પૃ. ૫૦૧ માં છે તેનો ભાવાર્થ—અવસ્થા અને અવસ્થાવાલાનો આપસમાં અત્યંત ભેદ નથી। "શુકલ પટ" અહીં શુકલ અને પટ રૂપ ધર્મ ધર્મી, આપસમાં અત્યંત ભિન્ન નહીં છે કિંતુ એક છે। સંસારમાં કોઇ દ્રવ્ય નિર્ગુણ નથી, અને કોઇ ગુણ દ્રવ્ય વિનાનો (સ્વતંત્ર) નથી, કિંતુ દ્રવ્ય અને ગુણ સાથેજ ઉપલબ્ધ થાય છે, આ ઉપલબ્ધિજ ભેદાભેદની વ્યવસ્થાપક છે. તથા કાર્ય કારણનો ભેદાભેદ અનુભવ સિદ્ધ છે. અભેદ સ્વરૂપજ ભેદ છે. જેમ સમુદ્ર રૂપથી જે (જલનો) અભેદ પ્રતીત થાય છે. તેજ તરંગ રૂપથી ભિન્ન ભિન્ન દેખીએ છિએ. તરંગાદિની કોઇ પાષણાદિમાં ઉપલબ્ધિ નથી થતી, એજ માટે તે બધી જલનીજ શકિતયો છે. શકિત અને શકિતવાલાનો ભેદાભેદ ઉપલબ્ધજ છે. એટલા માટે સર્વ પદાર્થ એક અને અનેક તથા પરસ્પરમાં નતો અત્યંત ભિન્ન છે, અને ન અભિન્ન, કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન છે. એ વાતને સિદ્ધ કરવાને માટે અમારી પાસ તો-પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ એ ત્રણેંજ પ્રમાણ ઉપસ્થિત છે. તમારી પાસ કોઇ પ્રમાણ નથી ઇત્યાદિ.

આ સિવાય ભાસ્કરાચાર્યે-જીવ બ્રહ્મનો જે ભેદાભેદ માન્યો છે તેને પણ તે સર્વથા યૌકિતકજ નથી માનતા, કિંતુ શ્રુતિ સિદ્ધ પણ બતાવે છે.

તેમના ભાષ્યનું તે સ્થલ પણ જાણવા યોગ્ય છે. તેઓ કહે છે કે-એ કદી નથી થઇ શકતુ કે સ્ત્રીના વચનની પેઠે શ્રુતિ વચનનો અનાદર કરી શકાય. જ્યારે એક શ્રુતિ અભેદનું કથન કરે છે અને બીજી ભેદનું, તો પછી એ કયાંનો ન્યાય છે કે એકને માનવી અને બીજીનો અનાદર કરવો. માટે બન્નેનોજ સ્વીકાર કરવો ઉચિત છે. એટલા માટે ભેદ અને અભેદ એ બન્ને જ ગ્રહણ કરવા ઉચિત છે. આ બધા લેખોથી પ્રતીત થાય છે કે ભાસ્કરાચાર્ય અનેકાંતવાદ ને અર્થથી ઘણી મોટી સીમા સુધી પ્રતિપાદક અને સમર્થક છે.

ભાસ્કરાચાર્યની પેઠે વિજ્ઞાન ભિક્ષુએ પણ બ્રહ્મ સૂત્ર પર એક "વિજ્ઞાનામૃત" નામનો ભાષ્ય લખ્યો છે તેનો ભાવાર્થ—" તત્વના ચિંતક યોગીલોક શકિત અને શક્તિવાલાનો ભેદા ભેદજ દેખે છે. " એ કૂર્મ અને નારદ પુરાણના વાકયથી પણ પ્રતીત થાય છે કે—ભેદાભેદજ પરમાર્થ છે. એટલા માટે કહ્યું છે કે—આ સદસદ્ રૂપ વિશ્વ–સંસાર ભગવાનનુંજ રૂપ છે. એજ પ્રમાણે કાર્ય કારણ અને ધર્મ ધર્મીના લક્ષણ રૂપ ભેદ હોવાથી પણ સમિશ્રણ રૂપથી અભેદ છે.

ફરી બ્રહ્મ સત્યની શ્રુતિથી જણાવ્યું છે કે—

બ્રહ્મ સત્યં ઇત્યાદિ શ્રુતિએ જ સ્પષ્ટ કહ્યું છે અને શ્રુતિના સમાન જ સ્કંદ પુરાણમાં લખ્યું છે–ચૈતન્યની અપેક્ષાથી આ સમસ્ત સંસાર અસત્, અને ઘટ કુંડાદિની અપેક્ષાથી સત છે આથી બ્રહ્મમાં સત્યત્વ, અસત્યત્વ એ બન્ને જ ધર્મોની ઉપલબ્ધિ પ્રમાણિત છે.

આ વિજ્ઞાન ભિક્ષુના લેખથી પ્રતીત થાય છે કે તેમને અપેક્ષા કૃત ભેદને લઇ પદાર્થમાં સત્વા સત્વ, અને ભેદાભેદનું સહ અવસ્થાન અભીષ્ટ છે.

અને ભેદાભેદની સાથ અવસ્થિતિમાં જે વિરોધ બતાવાય છે તેના પર વિજ્ઞાન ભિક્ષુની શંકા સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે તેનો ભાવાર્થ—

(શંકા)—ભેદાભેદ પરસ્પર વિરોધી છે તેથી એ બન્ને એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતાં.

(ઉત્તર)—અન્યોઽન્યાભાવ રૂપ ભેદનો અવિભાગ રૂપ અભેદની સાથ અવિરોધ હોવાથી ભેદાભેદની અવસ્થિતિમાં કોઇ હરકત નથી. તથા વિભાગાઽવિભાગ રૂપભેદાઽભેદમાં કાલકૃત અપેક્ષા ભેદ, વ્યહાર અને પરમાર્થ કૃત અપેક્ષા ભેદથી કોઇ વિરોધ નથી, અર્થાત્ ભિન્ન ભિન્ન સમયની અપેક્ષા વ્યવહાર અને પરમાર્થની અપેક્ષાથી ભેદા ભેદ એક સ્થાનમાં રહી શકે છે. જેમ ભેદ મુખ્ય છે તેમ અભેદ પણ મુખ્ય છે. તથા સર્વ સાક્ષી પરમાત્મા ભિન્ના ભિન્ન સ્વરૂપથીજ સર્વ જગોપર અવસ્થિત છે, ઇત્યાદિ સેંકડો સ્મૃતિયો ભેદાભેદનો બોધન કરતી થકી તેના વિરોધને અપ્રમાણિક બતાવી રહી છે.

અમારા વિચાર પ્રમાણે વિજ્ઞાન ભિક્ષુનો આ લેખ સરલ અને સ્પષ્ટ છે. તેઓ અપેક્ષા કૃત ભેદ દૃષ્ટિથી-કાર્ય કારણ અને ધર્મ ધર્મી આદિના ભેદાભેદને મુક્ત કંઠથી સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. અને તે પણ યુક્તિ સંગતજ નહી કિંતુ શાસ્ત્ર સમ્મત પણ બતાવી રહ્યા છે, અને અનેકાંતવાદનું પણ મંતવ્ય એજ છે

તે પણ અપેક્ષાકૃત ભેદથીજ ભેદાભેદની એકત્ર અવસ્થિતિ માને છે, કેવલ શબ્દોનો કાંઇક ફેર છે. અર્થમાં કોઇ પણ ભેદ નથી અમારા વિચારમાં તો વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્યનો ઉક્તલેખ અનેકાંતવાદને સંપૂર્ણ રૂપથી સમર્થક છે. એવું કહેવામાં જરાપણ અતિશયોકિત નથી.

(નિંબાર્કાચાર્યનો પારિજાત સૌરભ ભાષ્ય) પૃ. ૧૦૪ થી

નિંબાર્કાચાર્યે બ્રહ્મ સૂત્ર પર—" વેદાંત પારિજાત સૌરભ " નામનો એક નાનો ભાષ્ય લખ્યો છે—તેમાં-" तत्त समन्वयात् " (૧ । ૧ । ૪) એ સૂત્ર પર તેઓ લખે છે કે—" सर्व भिन्ना भिन्नो भगवान् वासुदेवो विश्वात्मैव जिज्ञासा विषय इति"

ભાવાર્થ—ભિન્ના ભિન્ન સ્વરૂપ વિશ્વાત્મા ભગવાન્ વાસુદેવજ જીજ્ઞાસાનો વિષય છે.

નિંબાર્કાચાર્યના આ ભેદા ભેદના લેખથી અનેકાંતવાદનું પુરેપુરૂ પોષણ થાય છે. વાચક પોતેજ વિચાર કરી શકે તેમ છે.

વિશિષ્ટા દ્વૈત-રામાનુજાચાર્યનો શ્રી ભાષ્ય. પૃ. ૧૦૫થી

(વિશિષ્ટા દ્વૈત મતના પ્રધાનાચાર્ય-રામાનુજ સ્વામીએ પણ બ્રહ્મ સૂત્ર પર શ્રી ભાષ્ય નામનો એક વૃહત્કાય ગ્રંથ લખ્યો છે, આ આચાર્ય અનેકાતવાદના તો વિરોધી છે, તેમને ભેદાભેદ સહ અવસ્થા ને શ્રી ભાષ્યમાં મોટા વિસ્તારથી નિરાકરણ કર્યું છે. પરંતુ તેમના વિશિષ્ટા દ્વૈતના સિદ્ધાંતનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરીયેતો તે (વિશિષ્ટા દ્વૈત) અનેકાંતવાદની છાયાથીજ ભરેલું છે. રામાનુજ મતના અનુસાર બ્રહ્મ નિર્વિશેષ પદાર્થ નથી, કિંતુ ચિત્ અને અચિત્ એ બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે.

ચિત્-જીવ રાશી-જીવ સમુદાય, અચિત્-જડ રાશી-સમસ્ત જડ વર્ગ-એ બે બ્રહ્મનાં વિશેષણ અને બ્રહ્મ તેમનો વિશેષ્ય છે. તાત્પર્ય કે ચિત્ અચિત્ એ બન્ને બ્રહ્મનાં શરીર અને બ્રહ્મ શરીરી છે. તો વિશિષ્ટા દ્વૈતનો અર્થ એ થાય કે ચિત્ અચિત્ વિશેષણવાળા બ્રહ્મ એક અથવા અભિન્ન છે. વિશેષણ ભૂત-જીવ -અચિત્ પ્રકૃતિ વસ્તુ, સ્વરૂપથી પૃથક્ હોવા છતાં પણ સમુદાય રૂપ વિશિષ્ટ રૂપથી એક અથવા અભિન્ન છે, એ તાત્પર્ય વિશિષ્ટા દ્વૈતનો નિકલે, આ દશામાં સ્વરૂપાપેક્ષાથી અનેકત્વ-અભિન્નત્વ અને વિશિષ્ટાપેક્ષાથી એકત્વ અભિન્નત્વની પ્રતીતિ થવાથી બ્રહ્મમાં-અપેક્ષાકૃત એકત્વઽનેકત્વ એની મેળે સ્વીકાર થયો. અમારા આ કથનની સત્યતા શ્રી ભાષ્યનો પાઠ કાંઇ અધિક રૂપથી પ્રમાણિત કરે છે. તેનો ભાવાર્થ માત્ર જ લખીએ છિએ-(૨ । ૧ । ૯ સૂત્રનો ભાષ્ય-પૃ. ૪૧૧ । નિર્ણયસાગર પ્રેસ મુંબાઇ

"સ્થૂલ સૂક્ષ્મ–જડ ચેતન શરીરવાલા બ્રહ્મજ કાર્ય અને કારણ રૂપથી અવસ્થિત છે. આ સિદ્ધાંતના અનુસાર કાર્ય કારણ ભાવથી-સંકોચ વિકાશ સ્વરૂપતા બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થશે જે કે અનિષ્ટ કારક છે આ આક્ષેપનું સમાધાન કરતા થકા રામાનુજાચાર્ય કહે છે–" ચિત્ અચિત્ વસ્તુ શરીર ભૂત બ્રહ્મમાં " સંકોચ વિકાશ સ્વરૂપ કાર્ય કારણ રૂપ અવસ્થા એનો સંબંધ હોવાથી પણ કોઇ હરકત નથી. કેમકે–સંકોચ વિકાશ-સ્વરૂપથી બ્રહ્મમાં નથી, કિંતુ તેમના શરીર સ્વરૂપ ચેતન અને જડ વસ્તુમાં છે, શરીર ગત દોષોનો પ્રવેશ આત્મામાં નથી થઇ શકતો અને આત્મગત ગુણોનો શરીરમાં લેપ નથી થતો, એટલા માટે બ્રહ્મમાં સંકોચ વિકાશનો સ્વીકાર હોવાથી પણ કોઇ દોષ નથી.

આથી વધારે અનેકાંતવાદના સ્વીકારનો લેખ ક્યો ગણાય ? પ્રથમતો વિશિષ્ટને એક અથવા અભિન્ન માનીને તેમાં (ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મમાં) સંકોચ વિકાશ અથવા કાર્ય કારણત્વ રૂપ અવસ્થા એનો સ્વીકાર કરવો, વળી ઉક્ત સંકોચ વિકાશ અવસ્થાને તેના શરીર ભૂત વિશેષણ સ્વરૂપ-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાંજ બતાવવા નિસંદેહ વિશિષ્ટમાં–એકત્વ અભિન્નતા અનેકત્વ ભિન્નતાને પ્રમાણિત કરે છે. જો વિશિષ્ટ સર્વથા એક અથવા અભિન્ન છે તો શરીરાદિગત અથવા ચિત્ અચિત્ વસ્તુગત ગુણ દોષોનો તેમાં સંચાર કેમ નહી ? વિશિષ્ટને અભિન્ન માનીને પણ ગુણ દોષોને માત્ર વિશેષણમાંજ સ્વીકાર કર્યો એની મેલે સિદ્ધ કરે છે કે એ બન્ને (વિશેષણ અને વિશેષ્ય-વિશેષણ ચિત્ અચિત્ વસ્તુ । વિશેષ્ય-બ્રહ્મ) કથંચિત્ ભિન્ના ભિન્ન છે. એકાંતપણાથી ભિન્ન અને અભિન્ન નથી. અમારા વિચારમાં વિશિષ્ટાદ્વૈતનો સિદ્ધાંતજ એજ છે કે સમુદાયરૂપથી ચિત અચિત્ અને બ્રહ્મ એક અથવા અભિન્ન છે. અને વ્યક્તિ રૂપથી એ સર્વ અનેક અને ભિન્ન છે. શ્રી ભાષ્યના લેખોથી પણ એજ પ્રતીત થયા છે આથી અમારા વિચારમાં રામાનુજાચાર્યનો વિશિષ્ટા દ્વૈત પણ અનેકાંતવાદનોજ પ્રતિરૂપ છે.

(શ્રીકંઠ શિવાચાર્યનો બ્રહ્મ મીમાંસા ભાષ્ય) પૃ. ૧૦૮ થી

રામાનુજની પેઠે શિવ વિશિષ્ટાદ્વૈત મતના સંસ્થાપક શ્રીકંઠ શિવાચાર્યે પણ બ્રહ્મ સૂત્ર પર " બ્રહ્મ મીમાંસા ભાષ્ય " એ નામનો એક ભાષ્ય લખ્યો છે. શ્રીકંઠાચાર્યે તો સિધે સિદ્ધો અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિશિષ્ટાદ્વૈતના ભેદાભેદનું સાદૃશ્યપણું બતાવતાં અનેકાંતવાદની અનુસ્રુતિનો અસંદિગ્ધ રૂપથી પરિચય બતાવ્યો છે—

" अधिकंतु भेद निर्देशात् " (२ । १ । २२)

ननु तदनन्यत्वं (२ । १ । १५) इत्यभेद प्रतिपादनात् अधिकंतु (२ । १ । २२)

ઉપરના બન્ને સૂત્રથી અને તેના ભાષ્યનો ભાવાર્થ—

*આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં પોતે લખે છે કે—

પ્રશ્ન—तदनन्यत्वं ઇત્યાદિ સૂત્ર અભેદનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને अधिकंतु भेद निर्देशात સૂત્રભેદનું વિધાન કરી રહ્યું છે. એથી સિદ્ધ થયું કે સૂત્રકારને બ્રહ્મ અને પ્રપંચનો ભેદા ભેદજ અભિમત છે. (ન કે અત્યંત ભેદ કે અભેદ)

ઉત્તર—એવું ન કહો અમો ભેદા ભેદ સદૃશ વિશિષ્ટાદ્વૈત સિદ્ધ કરીએ છિએ—અમે બ્રહ્મ અને પ્રપંચનો એકાંત ભેદ નથી માનતા, એનો આત્યંતિક ભેદ માનવાથી ઘટ પટની પેઠે એ પણ અત્યંત ભિન્ન સિદ્ધ થશે, તબતો અભેદને પ્રતિપાદન કરવાવાળી શ્રુતિની સાથ વિરોધ થશે, એ ભયથી જો એનો એકાંત પણે અભિન્ન સ્વીકાર કરીએ તો શુક્તિ રજતની પેઠે બ્રહ્મ અને પ્રપંચ એ બેમાંથી એક મિથ્યા ઠરશે. (તોજ અભેદ સિદ્ધ થશે) પરંતુ એવું માનવાથી બ્રહ્મ એને પ્રપંચનો—એના સ્વભાવિક ગુણોને લઇને શ્રુતિએ જે ભેદ પ્રતિપાદન કર્યો છે તેની ઉપપત્તિ નહી થશે, અર્થાત્ ભેદ પ્રતિપાદક શ્રુતિથી વિરોધ થશે. તેમજ ભેદાભેદ ને પણ અંગીકાર નથી કરી શક્તાકેમકે આંપસમાં વિરોધો છે. કિંતુ શરીર અને શરીરી (શરીરવાળા) ગુણ અને ગુણીની, પેઠે એનો (બ્રહ્મ પ્રપંચનો) વિશિષ્ટાદ્વૈત —વિશિષ્ટ રૂપથી અભેદ માનવો જ યુક્તિ સંગત છે

પ્રશ્ન—તોં પછી અભેદ અને ભેદ પ્રતિપાદક શ્રુતિયોની શી ગતિ?

ઉત્તર—મૃત્તિકા અને ઘટ, ગુણ અને ગુણીની પેઠે—કાર્ય કારણ અને વિશેષણ વિશેષ્ય રૂપથી સદાવ્યાસ રહેવું જ, પ્રપંચ અને બ્રહ્મનું અનન્યત્વ જો અભેદ છે જે પ્રમાણે મૃત્તિકાના વિના ઘટ અને નીલિમાદિનાં વિના ઉત્પલ—કમલની ઉપલબ્ધિ નથી થતી તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મના વિના પ્રપંચ શકિતની સ્થિતી અને શકિતના વિના બ્રહ્મનું પણ કોઇ જગોપર જ્ઞાન નથી થતું.

ઉષ્ણતાના વિના અગ્નિની જેવી રીતે ઉપલબ્ધિ નથી, થતી તે પ્રમાણે શક્તિના વિના બ્રહ્મનું પણ ભાન અસંભવ છે. જેના વિના જેનું જ્ઞાન ન થાય તે

* બ્રહ્મમાં નિત્યત્વ, પ્રપંચમાં અનિત્યત્વ, બ્રહ્મમાં અવિકૃતિ, પ્રપંચમાં વિકાર, બ્રહ્મમાં ચેતનત્વ, પ્રપંચમાં જડતા, બ્રહ્મમાં એકત્વ, અને પ્રપંચમાં અનેકતા આદિ સ્વાભાવિક ગુણોની પરસ્પર ભિન્ન રૂપથી ઉપલબ્ધિ થાય છે. ।

તેનાથી વિશિષ્ટ થાય છે. એટલા માટે બ્રહ્મને સર્વથા પ્રપંચ વિશિષ્ટ હોવાથી તે પ્રપંચથી અભિન્ન છે, અને ભેદતો સ્વાભાવિક છેજ. અર્થાત્ વિશેષણ વિશેષ્યગત સ્વાભાવિક ગુણોની વિભિન્નતાથી એનો પ્રપંચ અને બ્રહ્મનો ભેદ તો સિદ્ધજ છે ઇત્યાદિ।

આચાર્ય શ્રી કંઠના આ લેખથી અનેકાંતવાદ ઉપર જે ઉજ્વલ પ્રકાશ પડે છે તે તો પ્રત્યક્ષજ છે. પરંતુ તેમને શ્રુતિ, સૂત્ર અને પ્રમાણ, સિદ્ધ સાપેક્ષક ભેદાભેદને ન માનીને તત્સદશ વિશિષ્ટ ભેદનેજ આદરણીય સ્થાન આપ્યું એવો દ્રાવિડ પ્રાણાયામ કેમ કર્યો ? (એવું દુભાષીયું કેમ બતાવ્યું ?) શું ભેદાભેદમાં તમો જે વસ્તુ વિરોધ બતાવો છો તે તમારા વિશિષ્ટાદ્વૈતમાં નથી ? વિશિષ્ટાદ્વૈત પણ તે ભેદાભેદ રૂપજ છે. કાર્ય કારણ (પ્રપંચબ્રહ્મ) માં વિશિષ્ટપણાથી અભેદ અને સ્વભાવ રૂપથી ભેદ ને અંગીકાર કરવો શું ભેદાભેદની સ્વીકૃતિ નથી શું આ ભેદાભેદ, ઉક્ત ભેદાભેદથી (જેમાં કે તમો વસ્તુ વિરોધ બતાવો છો) કુછ ભિન્ન પ્રકારનો છે ? ખરે ? હવે તમારો એક બીજો લેખ જુવો—

"नतु दृष्टांता भावात्" (૨।૧।૧૪)

આ સૂત્રના ભાષ્યનો ભાવાર્થ—

"જેનો આત્મા શરીર છે, જેનો અવ્યક્ત શરીર છે." ઇત્યાદિ શ્રુતિ અને "અજ્ઞાનતાની પ્રચુરતાથી પશુ લોક એ વાતને નથી જાણતા કે આ ચરાચર જગત્ દેવાધિદેવ (પરમાત્માનુંજ શરીર છે ઇત્યાદિ પુરાણોક્તિયોથી ચિત્ અચિત્ચેતન અને-જડશરીર ભુત પરબ્રહ્મ શિવજ કાર્ય અને કારણ રૂપ અવસ્થા બેથી અવસ્થિત છે, તથા તેમાં ચિત અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મમાં ગુણ દોષ વ્યવસ્થાને માટે દૃષ્ટાંતનો સદ્ભાવ હોવાથી વેદાંત વાક્યોનો સમન્વય પણ સારી પેઠે થઇ શકે છે. જેમ મનુષ્ય રૂપ શરીરાત્મા માં બાલ, યુવા અને વૃદ્ધત્વાદિ તથા સુખ દુઃખાદિ બન્ને દૃષ્ટિગોચર થાય છે પરંતુ એમાં બાલત્વાદિ ધર્મ જેમ શરીરનો અને સુખ દુઃખાદિ આત્માનો છે તેવોજ પરબ્રહ્મના શરીર ભૂત-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાં રહેવાવાલા અજ્ઞાન વિકાર આદિ અનિષ્ટ દોષ તો શરીર રૂપ-ચિત અચિત્ વસ્તુમાંજ રહે છે અને નિરવદ્યત્વ-નિષ્પાપતા-અવિકારિત્વ-સર્વજ્ઞત્વ અને સત્વ સંકલ્પાદિગુણ, આત્મભૂત પરમેશ્વર માં નિવાસ કરે છે એટલા માટે કોઇ પ્રકારનો પણ અસામંજસ્ય નહી છે ઇત્યાદિ.

આ લેખનો તાત્પર્ય એ છે કે—જડ ચેતન શરીરવાળા પરમાત્માજ કાર્ય કારણ રૂપથી સવત્ર સ્થિત છે. ચિત અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મ એક અથવા

અભિન્ન હોવાથી પણ વિશેષણ અને વિશેષ્યગત ગુણ દોષોનો એક બીજામાં સંમિશ્રણ નથી થતું. જેમ શરીર વિશિષ્ટ આત્માની એક અથવા અભિન્ન રૂપથી પ્રતીતિ હોવાથી પણ વધવું ઘટવું શરીરમાં થાય છે અને સુખ દુઃખાદિનું ભાન આત્મામાં થાય છે એજ પ્રમાણે પરમેશ્વરના શરીર ભૂત જીવ અને પ્રકૃતિમાં તો અજ્ઞાન અને વિકારત્વાદિદોષ રહે છે અને આત્મભૂત પરમેશ્વરમાં સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણ રહે છે પરંતુ વિશિષ્ટ એક અથથા અભિન્ન જ છે,

ઉક્ત લેખથી જે અભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે. તે સ્ફુટ છે. ચિત્ અચિત્ નિશિષ્ટ બ્રહ્મ, વિશિષ્ટ રૂપથી સમુદાયરૂપથી એક અથવા અભિન્ન છે. તેમ વિશેષણ અને વિશેષ્ય રૂપથા અનેક અથવા ભિન્ન છે. એજ વિશિષ્ટાદ્વૈતનો તાત્પર્ય પ્રતીત થાય છે, એથી સિદ્ધ થયું કે શ્રીકંઠાચાર્ય પણ વસ્તુથી અનેકાંતવાદના વિરોધી નથી કિંતુ શબ્દાંતરથી પ્રતિપાદક છે. ।

વલ્લભાચાર્યનો તત્વાર્થ પ્રદીપ. પૃ. ૧૧૪ થી

શ્રી વલ્લભાચાર્ય, શુદ્ધાદ્વૈત મતના સંપાદક છે. તેમને બ્રહ્મ શૂત્ર પર અણુભાષ્યના સિવાય–" तत्त्वार्थप्रदीप " નામનો એક નાનો સટીક ગ્રંથ લખ્યો છે. તે જોવાથી માલમ પડે છે કે—બ્રહ્મમાં સર્વ વિરોધી ગુણોને તેઓ સ્વીકાર કરે છે. તેમાં કોઇ અંશમાં અનેકાંતવાદનું સમર્થન થાય છે ફરક એટલો છે કે–અનેકાંતવાદ, વિરોધી ધર્મોની એક પદાર્થમાં અવિરોધ, અપેક્ષા દષ્ટિથી માને છે અને વલ્લભાચાર્યે ઇશ્વરના વિષયમાં અપેક્ષાની કોઇ જરૂર નથી માની તે તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિરોધી ગુણોની સત્તાને ઇશ્વરમાં સ્વીકાર કરે છે.

(પૃ. ૧૧૫ શ્લો. ૭૩ માંના-પ્રકાશ વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ– બ્રહ્મ સર્વ વિરોધી ધર્મોનો આશ્રય છે. તે કુટસ્થપણ છે, અને ચલ પણ છે, એક પણ છે, અને અનેક પણ છે ઇત્યાદિ

આ લેખથી જે કાંઇ પ્રતીત થાય છે તે પ્રગટ છે. બ્રહ્મ એક પણ છે, અને અનેક પણ, અચલ પણ, અને ચલ પણ ઇત્યાદિ રૂપથી જે વિરોધી ગુણોની તેમાં સ્થિતિ બતાવી જાય છે તે અપેક્ષા કૃત ભેદના અનુસાર જ યુક્તિ યુક્ત સમજી જાય છે અન્યથા નહીં, એટલા માટે આ પ્રકારનાં વાક્ય પણ અપેક્ષાવાદ અનેકાંતવાદ નોજ સમર્થક છે. એવો અમારો વિચાર છે.

(પંચદશી) પૃ. ૧૧૫ થી

શાંકર મતના અનુયાયી–વિદ્યારણ્ય સ્વામીએ વેદાંત વિષયપર પંચદશી નામનો એક પ્રકરણ ગ્રંથ લખ્યો છે તે ગ્રંથમાં પણ રૂપાંતરથી

અનેકાંતવાદનો ઉલ્લેખ છે. માયાનું કથન કરતાં વિદ્યારણ્ય સ્વામી પ્રગટ રૂપથી અપેક્ષાવાદનો આશ્રય લેતા પ્રતીત થાય છે. અપેક્ષાવાદ, અનેકાંતવાદ નોજ પર્યાય વાચી શબ્દ છે.

પંચદશી ચિત્રદીપ પ્રકરણ શ્લો ૧૩૦ થી ૧૩૨ સુધીનો ભાવાર્થ—

(૧) માયા, તુછ, અનિર્વચનીય અને વાસ્તવરૂપથી ત્રણ પ્રકારની છે શ્રુતિથી તુંછ છે, યુક્તિથી અનિર્વચનીય અને લૌકિક વ્યવહારથી સત્ય છે.(૧૩૦)

(૨) જે પ્રમાણે ઘટના પ્રસારણ અને સંકોચથી તેમાં રહેલાં ચિત્રોનું દર્શન અને અદર્શન પ્રતીત થાય છે તેજ પ્રમાણે આ જગતના પણ સત્વાસત્વને આ માયા બતાવે છે. (૧૩૧)

(૩) આ માયા સ્વતંત્ર પણ છે અને પરતંત્ર પણ છે, અસ્વતંત્ર એટલા માટે કે ચેતનના વિના એની પ્રતીતિ નથી થતી, અને સ્વતંત્ર એ અપેક્ષાથી કે સંગરહિત ચેતનને પણ એ અન્ય રૂપમાં બદલી નાંખે છે.

આ કથનથી માયામાં સ્વતંત્રતા અને પરતંત્રતા એ બન્ને ધર્મ અપેક્ષા ભેદથી વિદ્યમાન છે, એ તત્ત્વ સાબિત થયો.

(ભેદાભેદ) પૃ. ૧૧૯ થી

શક્તિ અને શકિત વાલાના સંબંધનું કથન કરતાં તેમનો પરસ્પરમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપથીજ સ્વીકાર કર્યો છે. અને કાર્ય કારણનો પણ ભેદાભેદ રૂપથીજ ઉલ્લેખ કર્યો છે—

"शक्तिः शकात्, पृथङ् नास्ति तद्वद् दृष्टेर्नचाभिदा
प्रतिबंधस्य दृष्टत्वात् शक्त्यभावे तु कस्यमः (११)

ભાવાર્થ—અગ્નિ આદિ પદાર્થમાં જે દાહક—બાલવાની શક્તિ છે તે, અગ્નિ આદિથી જુદી નથી, જો જુદી હોય તો અગ્નિથી જુદા રૂપમાં દેખાવવી જોઇએ, તેમજ તે શક્તિ સર્વથા અભિન્ન પણ નથી, કેમકે પ્રતિબંધકના સદ્ભાવમાં તેનો વિલોપ જોઇએ છિએ તાત્પર્ય કે—અગ્નિમાં રહેવાવાલી દાહક શક્તિ જો સર્વથા અગ્નિ રુંજ સ્વરૂપ હોય તો—મણિ,મંત્ર, ઔષધિના સંબંધથી અગ્નિમાં દાહકપણાનો જે અભાવ જોઇએ છે તેની સંગતિ નથી થઇ શકતી, અગ્નિ હાજર હોવાથી પણ ત્યાં દાહ નથી થતો, આથી પ્રતીત થયું કે શક્તિ અગ્નિથી સર્વથા અભિન્ન પણ નથી, કિંતુ ભિન્ન અને અભિન્ન છે. એ અર્થાત્ સિધ્ધ થયું. એટલા માટે શક્તિ અને શકિત વાલાનો અપેક્ષાકૃત ભેદાભેદજ પ્રમાણિત થયો.

(આ અર્થ—પૃ. ૪૪ ની ટીકાનો છે. નિર્ણય સાગર પ્રેસ)

કાર્ય કારણના વિષયમાં વિદ્યારણ્ય લખે છે. પૃ. ૧૧૮ થી

બ્રહ્માનંદે અદ્વૈતાનંદ પ્રકરણ શ્લો. ૩૫ । ૩૬ ની ટીકાનો ભાવાર્થઃ—

ઘટ મૃત્તિકાથી ભિન્ન નહીં છે, ભિન્ન હોય તો મૃત્તિકાના વિના પણ સ્વતંત્ર રૂપથી ઘટની ઉપલબ્ધિ થવી જોઇએ. તેમજ અભિન્ન પણ નથી, અભિન્ન હોય તો પિંડ દશામાં પણ તેનો ઉપલબ્ધ થવો જોઇએ અર્થાત મૃત્તિકાના પિંડમાં પણ ઘટનું પ્રત્યક્ષપણું થવું જોઇએ, એટલા માટે મૃત્તિકાથી ઘટ નતો સર્વથા ભિન્ન અને ન અભિન્ન, કિંતુ અનિર્વચનીય છે (કથંચિત્ સાપેક્ષપણાથી ભિન્નાભિન્ન છે) અવ્યક્ત દશામાં તે શક્તિરૂપથી અવસ્થિત છે, અને વ્યક્ત દશામાં ઘટ નામને ધારણ કરી લે છે ઇત્યાદિ।

વિદ્યારણ્ય સ્વામી યદ્યપિ અદ્વૈત મતનાજ અનુયાયી છે તેમનો સિદ્ધાંત તેજ છે જેનું સ્થાપન સ્વામી શંકરાચાર્યે કર્યું છે. પરંતુ તેમના ઉક્ત કથનથી કાર્ય કારણના ભેદાભેદની એકાંતતાનો નિષેધ પ્રગટ પ્રતીત થાય છે. ઘટને મૃત્તિકાથી એકાંતપણાથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન ન માનતાં તેને અનિર્વચનીય બતાવે છે. પરંતુ વિચાર દૃષ્ટિથી જોઇએ તો આ "અનિર્વચનીય" શબ્દ અનેકાંતવાદનોજ રૂપાંતરથી પરિચાયક છે. એના ઉપર અમો આગળ જઇને યથાશક્તિ અવશ્ય વિચાર કરીને કાંઇ વિશેષ લખીશું.

વેદાત દર્શનમાં અનેકાંતવાદનો આશ્રય—કોઇ કોઇ જગોપર અવશ્ય લીધેલો છે તેમાંનો થોડો તો અમોએ બતાવી દીધો, તેનાપરથી વાચક વર્ગ જરૂર વિચાર કરીને જોશે.

બૌદ્ધ દર્શન પૃ. ૧૧૯ થી

બૌદ્ધ દર્શનના વિષયમાં અમારું ખાસ ગ્રંથ જ્ઞાન ઘણું થોડું છે પરંતુ ભારતીય વિદ્વાનોએ ઐતિહાસિક ગવેષણા કરીને બૌદ્ધ તત્વજ્ઞાન ઉપર જે પ્રકાશ પાડયો છે તેના આધારથી કાંઇ કહી શકીએ છિએ કે—બૌદ્ધ દર્શનમાં તાત્વિક વિષયની વ્યવસ્થાના માટે આપેક્ષાવાદનુ અવલંબન તો અવશ્ય કરેલું છે.

બુદ્ધ ભગવાનના પછી બૌદ્ધધર્મ "હીનયાન" અને "મહાયાન" આ બે મુખ્ય શાખામાં વિભક્ત થયો. તેમાં પણ હીનયાનની સૌત્રાંતિક અને વૈભાષિક

એ બે મુખ્ય શાખાઓ અને મહાયાનની યોગાચાર્ય અને માધ્યમિક એ બે મુખ્ય શાખાઓ થઇ. એ ચાર શાખાઓમાં બૌદ્ધ તત્વજ્ઞાન સંકલિત થએલું પ્રતીત થાય છે.

તાત્પર્ય કે બુદ્ધ ભગવાનના પછી, તેમની શિક્ષાપર દાર્શનિક વિચાર ઉઠતાં બૌદ્ધોના-સૌત્રાંતિક, વૈભાષિક, યોગાચાર્ય અને માધ્યમિક એ ચાર મુખ્ય ભેદ થયા.

એમાં સૌત્રાંતિક અને વૈભાષિકોનો જે સિદ્ધાંત છે તે "હિંદ તત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ" ના લેખકે સાધાર કથન મુજબ આ પ્રકારે છે—બાહ્ય અને અભ્યંતર પદાર્થ સમુદાય-બહાર અને અંતરની વસ્તુઓનો સમૂહ-નિત્ય સત્તાવાળો છે. અને તેની પ્રતીતિમાં ક્ષણિકત્વ તેની સાથ મલ્યો હુવો છે.

તે પદાર્થ સમૂહ-સંતાન અથવા પ્રવાહ રૂપથી નિત્ય અને પ્રત્યેક રૂપથી ક્ષણિક—અનિત્ય છે.

આ કથન જૈન દર્શન ના અનેકાંતવાદ (નિત્યાનિત્યવાદ) ને સંદેહવિના સમર્થ ન કરે છે.

તથા વિજ્ઞાનવાદી યોગાચારનું-આલય વિજ્ઞાન પણ વિકારિનિત્ય, અથવા પરિણામિ નિત્ય પદાર્થ હોવાથી કથંચિત નિત્યાનિત્યજ સિધ્ધ થાય છે.

આના સિવાય માધ્યમિક મત=શૂન્યવાદ ના પ્રધાનાચાર્ય નાગાર્જુને બુદ્ધ ભગવાનના વાસ્તવિક અભિપ્રાય ને પ્રગટ કરતા થકા "માધ્યમિક કારિકા" ના આરંભમાં જે કારિકા લખી છે તેનાથી અનેકાંતવાદની વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે—યથા—

अनिरोध मनुत्पाद मनुछेद मशाश्वतं ।
अनेकार्थ मनानार्थ मनागम मनिर्गमं ॥
य.प्रतीत्य समुत्पादं प्रपंचोपशमं शिवं ।
देशयामास संबुध्ध स्तंवंदे द्विपद्वांवरं ॥१॥

ભાવાર્થ—શિવરૂપ પરમ તત્વનો ઉપદેશ કરવા વાળા સર્વ શ્રેષ્ટ-બુધ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ પરમતત્વ, ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વાળાપણુ નથી, તેમજ

તેને સ્થિર અથવા નિત્ય કહી શકીએ તેમ પણ નથી, એજ પ્રમાણે અસ્થિર અથવા વિનાશ શીલ પણ નથી, અને એથી એક અથવા અનેક પણ નથી કહી શકતા, એમ તે ગમાગમ (આવવા અથવા જાવા)થી પણ રહિત છે. તાત્પર્ય કે-એ છ વિકલ્પોમાથી એકાંત પણાથી કોઇપણ વિકલ્પ તે પરમતત્ત્વમાં સંઘટિત નથી થઇ શકતો.

એના સિવાય માધ્યમિક કારિકાનો એક બીજો પાઠ જુવો, બુદ્ધોના ઉપદેશનો સાર બતાવતાં મહામતિ નાગાર્જુન લખે છે કે—

आत्मेत्यपि प्रज्ञपित मनात्मेत्यपि देशितं
बुद्धै र्नात्मा नचानात्मा कश्चि दित्यपि देशितं

ભાવાર્થ—બુદ્ધોએ (બુદ્ધ ભગવાને) આત્મા છે એવો ઉપદેશ પણ કર્યો છે, એજ પ્રમાણે આત્મા પણ નથી અને અનાત્મા પણ નથી એવું પણ કહ્યું છે ઇત્યાદિ.

બુદ્ધ ભગવાનના આ ઉપદેશની સંગતિ, અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતનુ અનુસરણ કર્યા વિના કદી નથી થઇ શકતી "આત્મા છે પણ અને નથી પણ" આ કથન કોઇ રોકાવટ વિના પોતાની સિદ્ધિના માટે અપેક્ષાવાદનું આહ્વાન જ કરી રહ્યું છે, તેમજ પરમ સત્યના વિષયમા તે સ્થિર પણ નથી અને અનિત્ય પણ નથી ઇત્યાદિ જે લખ્યું છે તે પણ નિષેધ રૂપથી અનેકાંતનુ જ સમર્થક છે. એ શબ્દોનો એજ અર્થ યુકિત સંગત છે કે તે પરમતત્ત્વ-એકાંત પણાથી સ્થિર અથવા અસ્થિર નથી, તથા એકાંત રૂપથી નિત્ય અથવા અનિત્ય નથી. ઊકત છ વિકલ્પોની એકાંત સત્તાનો નિષેધ કરવો જ બુદ્ધ ભગવાનને અભીષ્ઠ છે અન્યથા પરમતત્વમા પદાર્થત્વ જ કદી નથી બની સકતો. વસ્તુ તસ્તુ બૌદ્ધોએ પરમતત્ત્વનુ જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે વેદાંતીયો ના અનિર્વચનીય શબ્દનાજ સરખો પ્રતીત થાય છે, તેથી તેનો એજ સાર નિકલે કે બૌદ્ધદર્શનનો તત્ત્વ વિચાર પણ અપેક્ષાવાદના અવલંબન વિના પોતાની સિદ્ધિમાં અપૂર્ણ છે, એટલા માટે તેને પણ અપેક્ષાવાદને પોતાના ઘરમાં ઉચિત સ્થાન આપ્યું.
(અનિર્વચનીય શબ્દ અનેકાંતવાદનો પર્યાય વાચી છે.) પૃ. ૧૨૩ થી.

શાંકર વેદાંતમાં પ્રપચ કારણીભૂત માયાના સ્વરૂપને અનિર્વચનીય બતાવી છે. જેનો કોઇ પ્રકારથી નિર્વચન ન થઇ શકે તેણું અનિર્વચનીય કહે છે. અર્થાત્ ભાવ રૂપથી અથવા અભાવરૂપથી, ભેદ રૂપથી અથવા અભેદરૂપથી ઇત્યાદિ પ્રકારોમાં કોઇ પકારથી પણ જેનુ વર્ણન ન કરી શકાય તે પદાર્થ અનિર્વચનીય કહેવાય છે. શંકર સ્વામી માયા અથવા પ્રકૃતિને એજ રૂપમાં દેખે છે.

" तत्त्वान्यत्वाभ्या मनिर्वचनीये "

અર્થાત્ આ માયા બ્રહ્મથી એકાત ભિન્ન "અન્ય" નથી, તાત્પર્ય કે સ્વતંત્ર કોઇ વસ્તુ નથી, કિંતુ એક પ્રકારથી આ માયા બ્રહ્મનીજ આત્મભૂત શકિત છે. તેમજ આ માયાશકિત પરિણામિની અને જડ સ્વરૂપા છે, અને બ્રમ્હ અપરિણામી અને ચેતન છે. એટલા માટે આ માયા શકિત અને બ્રમ્હ બન્ને અભિન્ન વા એક પણ નથી થઇ સકતા. એજ પ્રમાણે ભિન્નાભિન્ન પણ નથી, કેમકે ભેદા ભેદનો આપસમાં વિરોધ છે. એટલા માટે તે અનિર્વચનીય છે અમારા વિચારમાં તો શંકર સ્વામીના ઉકત કથનનો એજ તાત્પર્ય પ્રતીત થાય છે કે બ્રમ્હની આત્મભુત આ માયા શકિતને, બ્રમ્હથી એકાંત પણાથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન નથી બતાવી શકતા, એથી માયાને એકાંત ભેદ અને એકાંત અભેદ રૂપનો નિષેધ થઇને તેનો અનેકાંત સ્વરૂપ (કથંચિત્ ભેદાભેદ રૂપનો જ બોધ થાય છે, જો તેના અનેકાંત સ્વરૂપનો પણ સર્વથા નિષેધ કરવામાં આવે તો તેને કોઇ પ્રકારથી પદાર્થ કહેવો અથવા માનવો પણ મોટામાં મોટી ભૂલ છે.

તથા તે માયા બ્રહ્મની * શકિત પણ સિદ્ધ નથી થઇ શકતી, માયાની બ્રહ્મથી જુદી કોઇ સ્વતંત્ર સત્તા નથી, કિંતુ બ્રહ્મનું સત્તામાંજ તેની સત્તા છે તેથી તે બ્રમ્હનુંજ સ્વરૂપ છે, આ દષ્ટિથી માયાની સાથ બ્રમ્હનો અભેદ છે— માયા અને બ્રમ્હ બન્ને એક છે. અને તે માયા પરિણામિ અને વિકારી જગતનું કારણ હોવાથી પોતે વિકૃતિ અને પરિણતિથી યુક્ત છે, તેમજ જડ છે, અને બ્રમ્હ અવિકારી અને ચેતનસ્વરૂપ હોવાથી માયાથી વિલક્ષણ છે, અને એનાજ આશ્રયથી બ્રમ્હમાં જગતનું કર્તૃત્વ છે, આથી એ બન્ને પરસ્પરમાં વિભિન્ન છે આ દષ્ટિથી એનો ભેદ છે.

માયાને બ્રમ્હથી જો કોઇ પ્રકારે પણ ભિન્ન ન માનીએ તો, માયાની પેઠે બ્રમ્હ પણ પરિણામી અને વિકારી સિદ્ધ થશે, તેમજ બ્રમ્હની અપેક્ષા વિવર્ત અને માયાની અપેક્ષા પરિણામ, એ પ્રમાણે વિવર્ત અને પરિણામ વાદનો અંગી કારક પણ એના પરસ્પરિક ભેદનો જ બોધ છે તથા "अर्थवती हिंसा" ઇત્યાદિ ભાષ્યગત લેખથી તેમાં કોઇ પ્રકારથી સ્વતંત્રતાનો પણ બોધ થાય છે કે કેમ જો "માયા" ન હોય તો બ્રમ્હ, સૃષ્ટિજ નથી રચી શકતા " नहि तया विना

* વેદાંત પરિભાષા-પ્રત્યક્ષ પરિછેદની ટીકાથી શક્તિના લક્ષણનો અર્થ-પ્રકૃતિ તો સામ્યાવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા સત્વરજ ને તમના ગુણવાળી અવ્યાકૃત નામ રૂપની પરમેશ્વરની શક્તિ. માયા છે અને તે અવસ્ય પદાર્થ છે એમ-(બ્ર. સૂ. ભા. ૧।૪।૩) ની ટીકામા શંકર સ્વામીએ બતાવ્યું છે.

परमेश्वरस्य स्रष्टत्व सिद्धति " શક્તિ–સામર્થ્ય ના વિના તે શું કરી શકશે (शक्ति रहितस्य तस्य प्रवृत्त्य नुपपत्तेः) આથી સિદ્ધ થયું કે બ્રહ્મની આત્મભૂત માયા શક્તિ પણ કોઇ સ્વતંત્ર સત્તા કોઇને કોઇ રૂપમાં છે, એથી તે માયા બ્રહ્મથી ભિન્ન પણ છે. એ પ્રમાણે માયામાં ભેદ અને અભેદ બન્નેજ પ્રામાણિક રૂપથી ઉપલબ્ધ થાય છે, અને બન્નેજ સ્વીકારવાને યોગ્ય છે. હવે રહી ભેદાભેદ ના પરસ્પર વિરોધની વાત + તેનો ઉત્તર તો માયાથીજ પુછવો જોઇએ? અથવા જે સર્વજ્ઞ પરમાત્માની તે શક્તિ માની જાય છે તેમના થી મેલવવો જોઇએ ? કે તેને સ્વશક્તિ ભૂત માયાનું એ પ્રકારનું સ્વરૂપ કેમ બનાવ્યું. જેકે તે માયા બ્રાહ્મની આત્મભૂત થતી હુઈ પણ તેનાથી જુદી અને ભિન્ન થતી હુઈ પણ અભિન્ન રૂપથી રહે છે, એનો ઉત્તર અમો કાંઈ નથી દેઈ શકતા, કે અગ્નિમાં દાહ શીલતા કેમ છે પદાર્થોનું સ્વરૂપજ એવું છે કે તે અનેકાનેક વિરોધી ધર્મોની સત્તાને સાપેક્ષપણાથી પોતાનામાં ધારણ કર્યા હુવા છે. માયા રૂપ પદાર્થ પણ એવા પ્રકારનો છે તેમાં પણ અપેક્ષાકૃત ભેદ દષ્ટિથી ભેદાભેદ બન્નેજ રહે છે. તેમજ ભેદ અને અભેદ ના વિષયમાં જે વિરોધની સંભાવના કરી જાય છે તે કેવલ શાબ્દિક છે. એમાં (ભેદ અને અભેદમાં) આર્થિક વિરોધ બિલકુલ છે નથી. તો પછી માયાને અનિર્વચનીય કેમ કહી ? એનો ઉત્તર એજ છે કે તેને–માયાને એકાત પણાથી સર્વથા ભાવરૂપથી અથવા અભાવરૂપથી નિર્વચન (કથન) નથી થઈ શકતું. અથવા એમ કહીયે કે સર્વથા ભેદરૂપથી અવવા અભેદરૂપથીજ તેનું કથન નથી કરી શકાતું એટલામાટે તે માયા અનિર્વચનીય કહેવાય છે.

બૌદ્ધોના પરમ સત્યના વિષયમાં પણ એજ ન્યાય સુમજવાનો છે. તેમાં પણ અકાંતપણાથી નિત્યાઽનિત્યત્વ આદિ ધર્મોનો નિષેધ બતાવેલો છે. અન્યથા પરમસત્ય પદાર્થની સત્તાજ સાબિત નથી થઇ શકતી, એટલા માટે બૌધ્ધોનો

+ અમારા વિચારમાં તો—

न्यायात् खलु विरोधोयः स विरोध इहोच्यते यद्वदेकांत भेदादौ तयो रेवा प्रसिद्धितः॥ (हरिभद्रसूरि)

ભાવાર્થ—ન્યાયથી જે વિરોધ જણાય તેને જ ખરો વિરોધ કહી શકીએ, જેમ કે ધર્મ ધર્મી, અને ગુણ ગુણી આદિને એકાંત પણાથી ભિન્ન અને અભિન્ન માનવામાં છે. અર્થાત્ વિરોધની ઉપસ્થિતિ છે. કેમકે એનો એકાંત ભેદ પણ નથી બની શકતો અને અભેદ પણ સિદ્ધ નથી થતો એટલા માટે ત્યાં તો વિરોધ અવશ્ય છે. ભેદાભેદનું સદ અવસ્થાન તો અનુભવ સિદ્ધ છે.

પરમતત્વ અને વેદાંતિયોના અનિર્વચનીય શબ્દની જે વ્યાખ્યા અથવા સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તેનું સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવાથી તેમાં અનેકાંતવાદનોજ સંપૂર્ણ પણાથી બોધ થાય છે. એથી અનિર્વચનીય શબ્દ અનેકાંતવાદનોજ સમાનાર્થ-વાચી શબ્દ છે એમ ચોખ્ખું પ્રતીત થાય છે.

અનેકાંતવાદમાં પડેલા ભ્રમની નિવૃત્તિ

જૈનોના સ્યાદ્વાદના વિષયમાં પૂર્વે થઇ ગએલા દાર્શનિકોના મોટા મોટા વિદ્વાનો એવી ધારણા કરીને બેઠા હતા કે, એક વસ્તુમાં વિરુદ્ધ ધર્મોની સત્તાને પ્રતિપાદન કરવાનું નામ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે. પરંતુ આ તેઓને ભ્રમ છે એજ ભ્રમના કારણે તેઓએ સ્યાદ્વાદના ઉપર આક્ષેપો પર આક્ષેપો કર્યા છે. વાસ્તવમાં નાના વિરુદ્ધ ધર્મોનું એકસ્થાનમાં વિધાન અથવા પ્રતિપાદન કરવાનું નામ સ્યાદ્વાદ નથી. કિંતુ વસ્તુમાં અપેક્ષા ભેદથી તેના-વિરોધિ ધર્મોના-અવિરોધને સાબિત કરવાવાળી પદ્ધિતિનું નામ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે એવુંજ જૈન વિદ્વાનોનું માનવું છે. ×

એટલા માટે અપેક્ષા કૃત દૃષ્ટિ ભેદથી વસ્તુમાં નિત્યાનિત્યત્વ આદિ અનેક વિરોધ પોતાની સાપેક્ષ સત્તાને પ્રમાણિત કરતા થકા તેને (વસ્તુને) નિત્યાનિત્યાદિ સ્વરૂપમાંજ ઉપસ્થિતિ કરે છે.

પ્રિય સભ્ય પાઠક ગણ ? જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ કેવા પ્રકારનો છે તેમજ અનુભવ-તેની પ્રમાણિકતાને કેવા પ્રકારથી સાબિત કરી રહ્યો છે તેમજ ભારતીય દર્શન શાસ્ત્રો-દર્શક ગ્રંથોમાં તેને-અનેકાંતવાદને કેવું અને કેવા રૂપમાં સ્થાન લીધું છે ઇત્યિાદિ બાતોનો અમે યથામતિ યથાશકિત તમારા સામે પ્રગટ કરી દીધું છે. ચાલતા વિષયમાં સંબંધ રાખવાવાળી જેટલી સામગ્રી દાર્શનિક ગ્રંથોમાં મળી તેટલીનો ઉલ્લેખ કર્યો. એ વિષયમાં અમારા વિચાર તો એ જ છે કે-જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ-સંદેહાત્મક અથવા

× ઉપાધ્યાય યશોવિજય-ખંડ ખાદ્ય શ્લો ૪૨ ની વ્યાખ્યામા-સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપને જણાવતા લખે છે કે—

नह्य कत्र नानाविरुद्धधर्म प्रतिपादकः स्याद्वादः किंत्वऽपेक्ष भेदेन तदऽविरोधद्योतक स्यात्पद समभि व्याहृतवाक्य विशेष इति ॥

ભાવાર્થ—એકજ સ્થાનમાં નાના પ્રકારના વિરુદ્ધ ધર્મોનો કથન કરવા વાળો સ્યાદ્વાદ નથી. કિંતુ તેનો (વિરુદ્ધ ધર્મનો) અવિરોધનો દ્યોતક સ્યાત્પદ બધાનું વાકય વિશેષ છે,

અનિશ્ચયાત્મક નથી કિંતુ અનુભવના અનુસાર યથાર્થ રૂપથી વસ્તુ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવાવાળો એક સુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે. જો કે અનુભવજ વસ્તુમાં એકાંતપણાનો નિષેધ કરીને તેમાં અનેકાંતપણાનું વ્યવસ્થાપન કરી રહ્યો હોય તો પછી જૈન દર્શનનો એમાં શો દોષ ?

અનુભવના વિરૂદ્ધ વસ્તુ સ્વરૂપનો સ્વીકાર કરવો કદી પણ ઉચિત નથી ગણાતો ×

એટલા માટે કોઇ સાંપ્રદાયિક મોહના કારણે, અનેકાંતવાદને અનિશ્ચયવાદ અથવા સંદેહવાદના નામથી વર્ણન કરીને તેના સંસ્થાપકોનો ઉપહાસ્ય કરવો નિસંદેહ એક જીવતો જાગતો અન્યાય છે.

એ પ્રમાણે અનેકાંતવાદ માત્ર જૈન દર્શનનોજ સિદ્ધાંત નથી (જૈન દર્શને એને અધિક રૂપથી અપનાવ્યા એ વાત બીજી છે) કિંતુ દર્શનાંતરોમાં પણ એથી વસ્તુ વ્યવસ્થાને માટે કોઇએ સ્પષ્ટ રૂપથી અને કોઇએ અસ્પષ્ટ રૂપથી આદર તો જરૂર કર્યો છે.

અમારો આ પ્રયાસ અનેકાંતવાદ પ્રધાન જૈન દર્શનની પ્રશંસા અને એકાંતવાદી દર્શનોની અવહેલના ને માટે નથી કિંતુ વસ્તુનું આનુભવિક સ્વરૂપ અનેકાંત અથવા સાપેક્ષ છે અને એજ સ્વરૂપમાં તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે. એના પ્રતિકૂલ સર્વથા એકાંત અથવા નિરપેક્ષ સ્વરૂપથી વસ્તુ સ્વરૂપને અંગીકાર કરવું (એ નિર્ણય) વસ્તુના વાસ્તિવિક સ્વરૂપથી વિરૂદ્ધ અને તેના વસ્તુત્વનો વ્યાઘાતક છે. એ પ્રમાણે સામાન્ય રૂપથી નિરૂપણ કરેલા જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદ સિદ્ધાંતને અન્ય અન્ય દાર્શનિક વિદ્વાનોએ પણ તત્ત્વાર્થ વ્યવસ્થાના માટે—શુદ્ધ અથવા વિકૃત સ્વરૂપ નામ અથવા નામાંતરથી શબ્દ રૂપમાં અથવા અર્થ રૂપમા અવશ્ય સ્વીકાર કર્યો છે. એથી અનેકાંતવાદ અથવા અપેક્ષાવાદ કેવલ જૈન દર્શનનોજ મુખ્ય સિદ્ધાંત નથી, દર્શનાંતરોનો પણ એના ઉપર અધિકાર છે એટલો તત્ત્વ સમજાવી દેવાને માટેજ અમારો આ અલ્પ પ્રયાસ છે.

એના સિવાય અમારી પરિમાર્જિત (નિશ્ચિત) ધારણા તો એ છે કે—યથાર્થ એકાંત અને અનેકાંતવાદ ના બધાએ દર્શન પક્ષપાતી છે. તથા અયથાર્થ

× अनुभव एवहि धर्मिणो धर्मादीना भेदा भेदो व्यवस्थापयति......अनुभवानुसारिणो वयं न त मतिवर्त्य स्वेच्छया धर्मानुभवान्व्यवस्थापयितु मीशामहे (वाचस्पति मिश्र)

ભાવાર્થ—અનુભવ છે તેજ પદાર્થના ધર્મોના ભેદાભેદની વ્યવસ્થા સ્થાપી રહ્યો છે અનુભવને અનુસરવાવાળા અમો તેને છોડીને પોતાની ઇચ્છાથી ધર્મના અનુભવોને સ્થાપન કરવાને સમર્થ નથી. એ વાચસ્પતિ મિશ્રનું કથન છે.

–મિથ્યા એકાંત અને અનેકાંતવાદના બધાએ વિરોધી છે? જૈનદર્શન પણ અનેકાંતવાદને અનેકાંત રૂપથીજ સ્વીકાર કરે છે ૧ એકાંત રૂપથી નહી, એથી તે પણ સમ્યક્ એકાંતવાદના પક્ષપાતી અને મિથ્યા અનેકાંતવાદના વિરોધી છે. એટલા માટે સમ્યક્ એકાંત અને સમ્યક્ અનેકાંતવાદમાં કોઇને વિપ્રતિપત્તિ નથી.

પ્રસ્તુત વિષયમાં અમારા જે વિચાર હતા તેને અમે સંક્ષેપ રૂપથી આ નિબંધમાં યથામતિ બતાવી દીધા છે. અને તેના ઉપયોગી સંકલિત સામગ્રીને પણ ઉપસ્થિત કરી દીધી છે. આશા છે કે વિવેક શીલ પાઠક અમારા આવિચારોને મધ્યસ્થ દષ્ટિથી અવલોકન કરતા થકા અમારા આ અલ્પ પરિશ્રમને સફલ કરશે. શુભં । વિનીત–હંસ.

પરિશિષ્ટ

જે ગ્રંથોના આધારથી દર્શન શાસ્ત્રો રચાયાં છે તેમાં પણ રૂપાંતરથી અનેકાંતવાદ–અપેક્ષાવાદનું મૂલ ઉપલબ્ધ થાય છે. બધા વૈદિક દર્શનોનો પ્રમાણ ભુત મૂલ આધાર–વેદ, ઉપનિષદ્ અને ગીતા છે. એ સિવાય મહાભારત અને પુરાણ ગ્રંથોનો પણ કોઇ કોઇ જગો પર પ્રમાણ રૂપથી ઉલ્લેખ છે.

જુવોકે— બધાથી પ્રાચીન અને પ્રમાણિક ઋગવેદમાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણ બ્રહ્મ ને સત્ અસતથી ભિન્ન બનાવ્યા.

બીજે ઠેકાણે કોઇએ સત્ કહ્યા તો કોઇએ અસત્ પણ કહ્યા. (ઋ. મં. ૧૦ સૂત્ર ૧૨૧ મં. ૧)—

" ना सदासीन्नो सदासी त्तदानीं "

ભાવાર્થ—તે કાલમાં સત્ પણ નહી હતું અને અસત્ પણ નહી હતું. અર્થાત્ જે નહી તે તે વખત નહી હતા અને જે છે તે પણ તે સમયે નહી હતા. કિંતુ સત્ અસત્ રૂપ કેવલ બ્રહ્મજ અવસ્થિત હતા.

(તૈત્તરીય બ્રાહ્મણ ૨ । ૧ । ૧ । ૧)—नाम-रूप-रहितत्वेन " असत् " शब्दवाच्यं सत् एवावस्थितं परमात्मतत्त्वम्

ભાવાર્થ—નામ રૂપવિનાનું તે અસત્, પરમાત્મા તત્ત્વજ સત્ રહેલું હતું.

---

૧ ગુણરત્ન સૂરિકૃત–ષડ્દર્શન સમુચ્ચયટી. શ્લો ૫૭ પૃ. ૯૪ માંની પંક્તિનો ભાવાર્થ—એવી રીતે એકાંતના અંગીકારથી અનેકાંતની હાનિ થતી નથી. સમ્યક્ એકાંત વિના અનેકાંત હોતો નથી. નયના અર્પણથી એકાંત, અને પ્રમાણના અર્પણથી અનેકાંત નો ઉપદેશ છે. તેજ દષ્ટ ઇષ્ટથી અવિરુદ્ધની વ્યવસ્થા છે. । (એજ પ્રમાણે શાસ્ત્રવાર્તામા, વાર્તિકા લંકારમાં પણ છે.)

(ઋગ્. મં. ૧ સૂ. ૧૬૪ મં. ૪૬)—

" एकं सत् विप्रा बहुधा वदंति "

ભાવાર્થ—તે એક સત જે બ્રહ્મ હતા તેણે બ્રાહ્મણો (વિદ્વાનો) અનેક પ્રકારથી કથન કરે છે. ॥

(ઋ. મં. ૧૦ સૂ. ૭૨ મં. ૭)—

" देवानां पूर्वे युगे असत: सद जायत "

ભાવાર્થ—દેવતાઓથી પણ પ્રથમ અસત્ (અવ્યકત બ્રહ્મ) થી સત્ (વ્યક્ત સંસાર) ની ઉત્પત્તિ થઇ આ કથનથી બ્રહ્મમાં સત્ અને અસત્ બન્ને શબ્દોનું વિધાન જોઇએ છિએ. અને સત્ અસતનું તેમા નિષેધ પણ દષ્ટિગોચર થાય છે. આ કથન ઉપરા ઉપરી દેખાવથી યદ્યપિ વિરૂદ્ધ જેવું પ્રતીત થાય છે તો પણ એની ઉપપત્તિ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાતાનુસાર થઇ શકે છે. આ કથન સાપેક્ષ છે અપેક્ષા કૃત ભેદને લઇનેજ બ્રહ્મમાં અસત્ અને સત્ શબ્દનો ઉલ્લેખ છે કોઇ જગોપર તો એ શબ્દોનો—બ્રહ્મના વ્યકતા વ્યકત સ્વરૂપનો બોધ કરવાને માટે કર્યો ગયો. અને કોઇ જગો પર અવ્યકત રૂપમાં સગુણ નિગુણ સ્વરૂપનું ભાન કરવાને માટે છે. અને કોઇ જગો પર કેવલ નિર્ગુણ સ્વરૂપ બોધનાર્થ સત્ અને અસત્થી વિલક્ષણતાનો ઉલ્લેખ છે. એનાજ આધારથી ઉપનિષદોમાં તેમજ ભગવદ્ગીતામાં અનેક જગોપર બ્રહ્મને સત્રૂપી અસદ્રૂપથી અને સત્અસત્ રૂપથી ઉલ્લેખ કરીને સત્ અને અસત્ ઉભયથી વિલક્ષણ બતાવ્યા છે. ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોમાં આવેલા આ પ્રકારના વિરૂદ્ધ વાકયો નો સમન્વય અપેક્ષાવાદનું અવલંબન કર્યા વિના કદાપિ નથી થઇ શકતો.

" અમુક વાકય આ તાત્પર્યને લઇને લખાયું, "

" અમુક વાકય અહીં આ તાત્પર્યથી વિહિત થયું, "

" આ કથન પરમાત્માના નિર્ગુણ સ્વરૂપનો બોધ કરાવે છે. " " અને આ કથનથી તેની સગુણતા અભિપ્રેત છે. " ઇત્યાદિ રૂપથી જે વિદ્વાન્ વિરોધનો પરિહાર અથવા વિરોધી વાકયોની એક વાકયતા, યા સમન્વય કરે છે એજ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતનું અર્થથી આલંબન અથવા અનુસરણ છે.

અમારા વિચારમાં જૈન વિદ્વાન ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ ઠીકજ કહ્યું છે—

कुर्वाणा भिन्नभिन्नार्थान् , नयभेदव्यपेक्षया ।

प्रतिक्षिपेयुर्नो वेदाः स्याद्वादं सार्वतांत्रिकं (नयोपनिषत्)

ભાવાર્થ—અપેક્ષાકૃત ભેદને લઈને પદાર્થને ભિન્ન ભિન્ન રૂપથી પ્રતિપાદન કરવાવાળા વેદ (ઉપનિષદ્આદિ) પણ સ્યાદ્વાદના પ્રતિપેષકનથી.

(પરમાત્માનું વ્યક્તાઽવ્યક્ત અથવા સગુણનિર્ગુણ સ્વરૂપ)

ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદો. પૃ. ૧૩૯ તી

પ્રકૃતિ અને પુરૂષના પણ પરે જે પુરુષોત્તમ પરમાત્મા અથવા પરબ્રહ્મ છે તેનું વર્ણન કરતી વખતે ભગવદ્ ગીતામાં પહેલાં તેનાં બે સ્વરૂપ બતાવ્યાં છે જેમકે-વ્યક્ત અને અવ્યક્ત (આંખોથી દેખાતા અને આંખોથી નહી દેખાતા) એમાં સંદેહ નથી કે વ્યક્ત સ્વરૂપ- અર્થાત્ ઈંદ્રિય ગોચર રૂપ સગુણજ હોવા જોઈએ, અને અવ્યક્ત રૂપ યદ્યપિ ઈંદ્રિયોને અગોચર છે તો પણ એ નથી કહી સકતા કે તે નિર્ગુણજ છે. કેમકે યદ્યપિ તે અમારી આંખોથી દેખાતા નથી તો પણ તેમાં સર્વ પ્રકારના ગુણ સૂક્ષ્મ રૂપથી રહી શકે છે. એટલા માટે અવ્યકત-ના પણ ત્રણ ભેદ કર્યા છે. જેમકે-સગુણ, સગુણ-નિર્ગુણ અને નિર્ગુણ । અહી " ગુણ " શબ્દમાં તે સર્વ ગુણોનો સમાવેશ કર્યો છે કે જેનુ જ્ઞાન મનુષ્યને કેવલ તેની બાહ્યેંદ્રિયોથીજ નથી થતુ પણ મનથી તો થાય છે। પરમેશ્વરના મૂર્ત્તિમાન અવતાર ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણ સ્વયં સાંક્ષાત્ અર્જુનના સામે ઉભા થઇને ઉપદેશ કરી રહ્યા હતા એટલામાટે ગીતામાં જગો જગોપર તેમને પોતાના વિષયમાં પ્રથમ પુરુષનો નિર્દેશ એ પ્રકારે કર્યો છે—જેમકે-" પ્રકૃતિ મારૂ રૂપ છે " (૯।૮)। " જીવ મારો અંશ છે " (૧૫।૭)। " સર્વ ભૂતોના અંતર્યામી આત્મા હું છું " (૧૦।૨૦)। સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ યા વિભૂતિમાન્ મૂર્ત્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થઇ છે. (૧૦।૪૧) હું જ બ્રહ્મનું, અવ્યય મોક્ષનું, શાશ્વત ધર્મનું, અને અનંત સુખનું, મૂલ સ્થાન છું (ગી. ૧૪।૨૭)। આથી વિદિત થશે કે ગીતામાં-આદિથી અંત સુધી અધિકાંશમાં પરમાત્માના વ્યક્ત સ્વરૂપનુંજ વર્ણન કરેલું છે.

એટલા માત્રથી કેવલ ભક્તિના અભિલાષી કેટલાક પંડિતોએ અને ટીકાકારોએ એ મત પ્રગટ કર્યો છે કે—ગીતામાં પરમાત્માનું વ્યક્ત રૂપજ અંતિમ સાધ્ય માન્યું ગયું છે. પરંતુ એ મત સાચો નહી કહી શકાશે × કેમકે ઉક્ત વર્ણનની સાથજ ભગવાને સ્પષ્ટ રૂપથી કહી દીધું છે કે—મારૂં વ્યક્ત

× પાઠક ! જુઓ આ કથન એકાંતપક્ષનું કેવું સ્પષ્ટ વિરોધી છે. અર્થાત્ જે લોકો પરમાત્માને એકાંત પણાથી વ્યક્ત રૂપથીજ માનનારા તેના અવ્યક્ત સ્વરૂપનો નિષેધ કરે છે તે એકાંતપણાથી વ્યક્ત રૂપના પક્ષપાતી હોવાથી તેમનો પક્ષ યથાર્થ નથી એ ઉક્ત કથનથી જનાવ્યું છે.

સ્વરૂપ માયિક છે અને તેના પરે જે અવ્યકત રૂપ અર્થાત્ ઇંદ્રિયોને અગોચર છે તેજ મારૂં સાચું સ્વરૂપ છે.

એટલી વાત યદ્યપિ સ્પષ્ટ થઇ ગઇ કે પરમેશ્વરનું શ્રેષ્ટ સ્વરૂપ વ્યકત નથી અવ્યકત છે, તો પણ થોડો સો એ વિચાર થવાની પણ જરૂર છે કે પરમાત્માનુ આ શ્રેષ્ટ અવ્યકત સ્વરૂપ સગુણ છે કે નિર્ગુણ? જો કે સગુણ અવ્યકતનું અમારી પાસે આ એક ઉદાહરણ છે કે-સાખ્ય શાસ્ત્રની પ્રકૃતિ અવ્યકત (અર્થાત્ ઇંદ્રિયોને અગોચર) હોવાથી પણ સગુણ અર્થાત્-સત્વ રજ તમ ગુણમય છે, તો જે લોક એ કહે છે કે પરમેશ્વરનું અવ્યકત અને શ્રેષ્ટ રૂપ પણ તેજ પ્રકારે સગુણ માની શકાય. પોતાની માયાથી શું ન હોય પરંતુ જ્યારે તેજ અવ્યકત પરમેશ્વર વ્યકત-સૃષ્ટિ નિર્માણ કરે છે (ગી ૯।૮)। અને સર્વ લોકોના હૃદયમાં રહીને તેમનો બધો વ્યવહાર કરે છે (૧૮।૬૧) તારે તો એજ વાત સિદ્ધ થાય છે કે તે અવ્યકત અર્થાત્ ઇંદ્રિયોને અગોચર ભલે જ હોય તો પણ તે દયા, કર્તૃત્વાદિ ગુણોથી યુકત અર્થાત્ સગુણ અવશ્યજ હશે. પરંતુ એના વિરૂદ્ધ ભગવાન્ એવુ પણ કહે છે કે " न मा कर्माणि लिंपंति " મને કર્મોનો અર્થાત્ ગુણોનો કદી સ્પર્શ નથી થતો (૪।૧૪) પ્રકૃતિના ગુણોથી મોહિત થઇને મૂર્ખ લોક આત્માનેજ કર્તા માને છે-(૩।૨૭।।૧૪।૧૯)। અથવા આ અવ્યકત અને અકર્તા પરમેશ્વરજ પ્રાણિયોના હૃદયમા જીવરૂપથી નિવાસ કરે છે (૧૩।૩૧)। અને એટલાજ માટે યદ્યપિ તે પ્રાણિયોના કતૃત્વ અને કર્મથી વસ્તુથી અલિપ્ત છે તો પણ અજ્ઞાનમાં ફસેલા લોક મોહિત થયા કરે છે (૫। ૧૪।૧૫)। એ પ્રમાણે અવ્યકત અર્થાત ઇંદ્રિયોને અગોચર પરમેશ્વરના રૂપ-સગુણ અને નિર્ગુણ એ પ્રકારનાજ નથી, ઉલટા એના વિના કોઇ કોઇ એ બન્ને રૂપોને એક કરી દઇને પણ અવ્યકત પરમેશ્વરનું વર્ણન કર્યું છે। ઉદાહર્ણાર્થ-" भूतभृत् न च भूतस्थो " (૯।૫) હું ભૂતોનો આધાર થઇને પણ તેમનામાં નથી " પરમાત્મા ન તો સત્ છે અને ન તો અસત્ (૧૩।૧૨) अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यत ॥ સર્વેંદ્રિયવાન્ હોવાનો જેમાં ભાસ હોય પરંતુ જે સર્વેંદ્રિય રહિત છે। અને નિર્ગુણ થઇને ગુણોનો ઉપભોગ કરવાવાળા છે। (૧૩।૧૪)। દૂર છે અને સમીપ પણ છે (૧૩।૧૫)। અવિભકત છે અને વિભકત પણ દેખાય છે (૧૩।૧૬)। આ પ્રમાણે પરમેશ્વરના સ્વરૂપના સગુણ, નિર્ગુણ મિશ્રિત અર્થાત્ પરસ્પર વિરોધી વર્ણન પણ કરેલું છે।

ભગવદ્ગીતાની પેઠે ઉપનિષદ્‌મા પણ અવ્યકત પરમાનું સ્વરૂપ ત્રણ પ્રકારનું મલે છે—અર્થાત કદિ સગુણ નિર્ગુણ, કદિ ઉભય વિધિ, એટલે સગુણ નિર્ગુણ મિશ્રિત અને કદિ કેવલ નિર્ગુણ.

ભગવદ્‌ગીતાની પેઠેજ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ગુણોને એકત્ર કરી બ્રમ્હનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે કે—બ્રહ્મ સત્ નથી અને અસત્ પણ નથી (ઋ. ૧૦ । ૧૨૯) " ना ऽ सदासी न्नो सदासीत्तदानीं " । અર્થાત્
" अणो रणीयान् महतो महीयान् " અર્થાત અણુથી પણ અણુ (નાના) અને મોટાથી પણ મોટા છે (કઠ૦૨ । ૨૦)। " तदेजति तन्नैजति तद्दूरे तद्वान्तिके " અર્થાત્ તે હાલે છે અને હાલતો પણ નથી. તે દૂર છે અને સમીપ પણ છે (ઇશ૦પમું૦૩ ।- ૧ । ૭) અથવા સર્વેંદ્રિય ગુણાભાસ થઇને પણ સર્વેંદ્રિય વિવર્જિત છે (શ્વેતા૦૩ । ૧૭) ઇત્યાદિ

ઉપરનાં વચનોથી એ પ્રગટ થાય છે કે—ન કેવલ ભગવદ્‌ગીતામાંજ મહાભારતાંતર્ગત નારાયણીય અથવા ભાગવતમાં અને ઉપનિષદોમાં પણ પરમાત્માનુ । અવ્યક્ત સ્વરૂપજ વ્યક્ત સ્વરૂપથી શ્રેષ્ટ માન્યું ગયું છે અને એજ અવ્યક્ત શ્રેષ્ટ સ્વરૂપ ત્યાં ત્રણ પ્રકારથી વર્ણિત છે—અર્થાત્ સગુણ, સગુણ —નિર્ગુણ અને અંતમાં કેવલ નિર્ગુણ ઇત્યાદિ (લોકમાન્ય તિલકનું ગીતારહસ્ય-હિંદી અનુવાદ પૃ. ૨૦૩ થી ૨૦૯ સુધી)

બ્રમ્હ કે પરમાત્મા ના સ્વરૂપ વિષયમાં—ભગવદ્‌ગીતા અને ઉપનિષદોનો એ સાર છે જે ઉપર પ્રદર્શિત કર્યો છે. ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનથી સ્પષ્ટ શબ્દો માં કહ્યું છે કે—સત્ અને અસત બન્ને હુંજ છું (गी' श । १९।१९ सदसच्चाह मर्जुन!) તથા તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્‌માં પણ બ્રહ્મનું પ્રતિદ્વંદ્વાત્મક શબ્દોમાંજ વર્ણન કર્યું છે (ब्रह्मवल्ली २ अनुवाक ६) આથી પ્રતીત થાય છે કે—ગીતા અને ઉપનિષદોના બ્રહ્મનું એકાંત સ્વરૂપ અભિમત નથી કિંતુ તેમના મતમાં બ્રહ્મનું સ્વરૂપ—વ્યક્ત, અવ્યક્ત, સગુણ, સગુણ—નિર્ગુણ, અને નિર્ગુણ આદિ રૂપથી અનેકાંતજ નિર્ણીત છે, અપેક્ષા કૃત ભેદથી બ્રહ્મમાં બધા ગુણો બતાવી શકાય ? એજ અભિપ્રાયથી બ્રહ્મમાં પ્રતિદ્વંદ્વાત્મ શબ્દોમાં વર્ણન કર્યું ગયું છે.

એ સિવાવ પુરાણોમાં પણ ઈશ્વરનું સગુણ નિર્ગુણ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. આ વર્ણનમાં પણ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતની સ્પષ્ટતા દેખાઇ રહી છે—

બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ શ્રીકૃષ્ણખંડ. અ. ૪૩ ના પાંચ શ્લોકોનો ભાવાર્થ—

"બ્ર હ્મ યદ્યપિ એક છે. પરંતુ ગુણભેદથી તેના સ્વરૂપમાં ભેદ છે. એટલા માટે બ્રહ્મરૂપ વસ્તુ બે પ્રકારની છે— એક સગુણ બીજી નિર્ગુણ, માયા સંયુક્ત તો તે બ્રહ્મ સગુણ કહેવાય છે. અને માયા રહિત ને નિર્ગુણ કહે છે. સંસારને ઉત્પન્ન કરવવાળા ભગવાન્‌ની ઈચ્છા શક્તિજ પ્રકૃતિ છે, તે ભગવાનથી ભિન્ન નથી

તે પ્રકૃતિથી સંયુક્ત થતા ભગવાન-સગુણ, શરીરી અને નિરંકુશ-સ્વતંત્ર માન્યા જાય છે. પરમાત્માના નિત્ય અને પ્રાકૃત એ બે સ્વરૂપ છે. તેમાં જે નિત્ય શરીર છે તે તો અવિનાશી-વિનાશ રહીત છે અને જે પ્રાકૃત છે તેનો વિનાશ થઇ જાય છે. " (શ્લો. ૫।। સાડાપાંચનો ભાવાર્થ) કહ્યો.

બ્રહ્મવૈવર્ત નો આ લેખ ભગવાન નો-સગુણ, નિર્ગુણ, શરીરી, અશરીરી નિત્ય અને પ્રાકૃત રૂપથી બોધન કરાવતો તેમાં અનેક રૂપતાનેસિદ્ધ કરી રહ્યો છે. પરંતુ આ અનેક રૂપતા અપેક્ષા કૃત ભેદનો આશ્રય લીધા વિના કેવી રીતે સંગત કરી શકાશે ? જે સગુણ છે તે નિર્ગુણ કેવી રીતે ? જે શરીરી છે તે અશરીરી કેવા પ્રકારથી કહેવાય ? કેમકે એમાં વિરોધ છે. એના સમાધાન માટે એજ કહેવું પડશે કે માયાની અપેક્ષાં તે સગુણ અને શરીરી, અને કેવલ રૂપની અપેક્ષાથી તે નિર્ગુણ અને અશરીરી કહીએ છીએ. એટલામાટે અપેક્ષા ભેદથી તે શરીરી પણ છે, સગુણ પણ છે, નિર્ગુણ અને અશરીરી પણ કહી શકીએ છિએ. એજ પ્રમાણે તેના નિત્યા નિત્ય સ્વરૂપની પણ અપેક્ષા કૃત ભેદથી ઉપપત્તિ થઇશ કે છે. માયિક સ્વરૂપની અપેક્ષાએ તે અનિત્ય અને શુદ્ધ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. એ પ્રકારે તેના નિત્યા નિત્ય શરીર વિષયિણી વિરૂદ્ધ ઉક્તિનું સમાધા ન કરી શકાય ?

આ ઉપરના બધા પ્રકારના વિવેચનથી એ સિદ્ધ થાય છે કે—બ્રહ્મનુ સ્વરૂપ પણ અનેકાત છે, સર્વથા એકાંત રૂપનું નથી. " अनेकरूपरूपाय विष्णवे प्रभ विष्णवे " (વિષ્ણુ સહસ નામ)

મહાભારતનાં અનેકાંતવાદ. પૃ. ૧૪૩ થી.

જૈનધર્મના સિદ્ધાંતરૂપ અનેકાંતવાદ—સપ્તભંગીનય વાદનો મહાભારતમાં ઘણા ઠેકાણે ઉલ્લેખ કરેલો છે જુવો—શાંતિપર્વ. અધ્યાય ૨૩૮ શ્લો૦ ૬—

एतदेवं च नचैवं च, नचोभे नाऽनुभे तथा
कर्मस्था विषयं ब्रुयुः सत्वस्थाः समदर्शिनः ॥ ६ ॥

પરંતુ એ કથન અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં નહી જોડી શકાય, તેતો અંગીકાર કરેલો સિદ્ધાંતનો અનુવાદ માત્ર ગણાય, તેથી ચાલુ વિષયમાં ઉપયોગી નથી.

પરંતુ એ સિવાય મહાભારતમાં કેટલીક જગોપર એવા ઉલ્લેખો છે કે જેનાપરથી ગ્રંથ કર્તાનાજ પ્રસ્તુત વિષયમાં સ્વતંત્ર પણાથી આશય પ્રગટ થાય છે- (અશ્વમેધિક પર્વ (અનુગીતા) અધ્યાય ૩૫ શ્લો૦ ૧૭)

પ્રશ્ન—ઉત્તરમાં નીલકંઠચાર્યે બતાવેલા અર્થનો ભાવાર્થ— શિષ્ય પ્રશ્ન ના પછી ગુરૂજી કહે છે કે–" જે વિદ્વાન્ જડ અને ચેતનના ભેદાભેદને તથા એકત્વ અને નાનાત્વને દેખે છે તે દુઃખથી છુટી જાય છે."

ઉપરના શ્લોકનો તાત્પર્ય—ચેતન અને જડ, જીવ અને પરમાત્મા નો ભેદાભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ નો ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ છે. ચેતન જડનુ ક્ષીરનીરની પેઠે મિશ્રણ રૂપ અભેદ સંપ્રાજ્ઞાતમાં અને પૃથક્‌ત્વ ભેદ પદાર્થ દર્શનમાં. તેમજ જીવનો બ્રહ્મની સાથે અભેદ પરમાર્થદશામાં, અને ભિન્નતા વ્યવહાર દૃષ્ટિમાં એવુ ટીકાકારે બતાવેલુ છે.

આ પ્રમાણે ભેદાભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ તે જાણવું તેજ દુખની નિવૃત્તિનો ઉપાય છે. એવો ઉપરના શ્લોકનો ભાવાર્થ છે. આથી ભેદાભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ બન્ને જ ચેતન અને જડમાં અપેક્ષા કૃત ભેદથી વિદ્યમાન છે. એવું પ્રગટપણે સિદ્ધ થાય છે.

જૈન દર્શનનો પણ એ વિષયમાં પ્રાયઃ એજ સિદ્ધાંત છે ×

ઉપરના લેખથી અધિક પ્રકાશ નાખવાવાળો એક બીજો લેખ મહાભારતમાંનો જુવો—

આશ્વમેધિક પર્વ–અનુગીતા–અધ્યાય ૪૮ માના શ્લો. ૮ માથી ૧૧ ની નીલકંઠાચાર્યે કરેલી ટીકાનો કિંચિત્ તાત્પર્ય—એ છે કે—મનીષી અર્થાત્ વિદ્વાન્ લોક સત્વ– (પ્રકૃતિ પ્રધાન) અને પુરુષ– (આત્મા) એ બે પદાર્થોને અંગીકાર કરે છે. તેમાં પણ કેટલાક સત્વ અને પુરુષને સર્વથા એક અથવા

× मीनेंदे च प्रवचने, सुण्णते गर्मीर हि ।

निच्चा निदंरं स्फुटदेहान, भिन्नाभिन्न न्या मनि । ३८ ॥

ઉ० યનોતિ. અથવા પ્રમાર શ્લો० ૮૮ ગંભીર વિ० ટીકા પૃ. ૧૦૨ મા નો. ભાવાર્થ દેહથી કથંચિત્ ભિન્ન છે ચૈતન્ય રૂપ પૃથક સત્તા અપેક્ષાથી ભિન્ન છે. મૃતક શરીરમાં દષ્ટિભાગથી. તેમજ કથંચિત અભિન્ન છે ક્ષીરનીરની પેરે, લોહગોળામા અગ્નિનીપેરે, જેવા શરીરમાં વ્યાપીને રહેલો છે. મ શા, ચંદન, અંગના દિ–ઇષ્ટ પદાર્થ. અનાદિ ૧૮ અનિષ્ટ ના સ્પર્શથી સુખદુ અને શરીરમા અનુભવ થવાથી. ॥

" प्रमाणाद् निशान्तं " (११।१८२) (પ્રમ ગુણીમ માહેમચંદ્રાચાર્ય)

॥ દનિશ્ચ:દ્રષ્ટમાન–નિત્યાનિત્ય, દેહથી ભિન્ન ભિન્ન આત્મામા નિશ્ચિત પણ અવિરોધપણે ધરે છે.

ઉપરના લેખથી અધિક પ્રકાશ નાખવાવાળો એક બીજો લેખ મહાભારતમાંનો જુવો–આશ્વમેધિક પર્વ–અનુગીતા–અધ્યાય ૪૮ મ.ના શ્લોક ૮ માથી ૧૧ નીલકંઠાચાર્યે કરેલી ટીકાનો કિંચિત્ તાત્પર્ય એ છે કે–મનીષી અર્થાત્ વિદ્વાન્ લોક સત્ત્વ–(પ્રકૃતિ પ્રધાન) અને પુરૂષ (આત્મા) એ બે પ્રદાર્થોને અંગીકાર કરે છે. તેમાં પણ કેટલાક સત્વ અને પુરૂષનો સર્વથા એક અથવા અભિન્ન માને છે પરંતુ એ મત ઠીક નથી. એ પ્રમાણે કેટલા એક સત્વ અને પુરુષનો સર્વથા ભિન્ન સ્વીકાર કરે છે એ સિદ્ધાંત પણ વિચાર પૂર્ણ નથી.

ટીકાકાર આ કથનનું ઉપપાદન આ પ્રમાણે કરે છે. પુરુષની પેઠે સ્વછ અને પુરુષનો ઉપકારી હોવાથી સત્વ–પુરૂથી અભિન્ન છે એવું મંતવ્ય તાર્કિકો –નૈયાયિકોનું છે. એટલામાટે કર્તૃત્વાદિ જે સત્વના ધર્મ છે તેને વાસ્તવિક રૂપથી તે આત્મામા માને છે. તેજ પ્રમાણે–આત્મા અને પ્રકૃતિમાં સાંખ્ય મતાનુયાયીતો કેવલ પ્રતીતિ માત્રજ એકત્વ માને છે. અને નૈયાયિક લોક તેજ એકત્વ ને વાસ્તવ રૂપથી સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ એ બન્નેજ મત અસંગત છે, વિચાર શૂન્ય છે. આ અભિપ્રાયથી સત્વ અને પુરૂષનો આત્યંતિક ભેદ માનવાવાળા સાંખ્ય મતાવલંબીના પ્રતિ એ વિરોધ ઉત્પન્ન કર્યો છે કે–જો સત્વ પુરુષથી સર્વથા ભિન્ન અને સ્વતંત્ર સત્તા રાખવાવાળા છે તો તે મુક્તાત્માનો પણ કદિ ત્યાગ નથી કરી શકતો. તાત્પર્ય કે–જે પ્રમાણે સંસાર દશામા અથવા બધં દશામાં તે પુરુષથી સર્વથા ભિન્ન અને સ્વતંત્ર થતો હુવો તેનો ત્યાગ નથી કરતો એજ પ્રમાણે મોક્ષ દશામાં પણ તે પુરુષથી કોઇ પ્રકારે પૃથક્ નથી થઈ શકતો, એ પ્રમાણે મોક્ષનોજ અભાવ થઇ જશે તેમજ જે તાર્કિક લોક સત્વના ધર્મભૂત કર્તૃત્વાદિ ગુણોને આત્મામા વાસ્તવ રૂપથી સ્વીકાર કરે છે તેમના મતમાં પણ મોક્ષની ઉપપત્તિ નથી થઇ શકતી, કેમકે વાસ્તવિક–સ્વાભાવિક ધર્મોનો નાશ થયા વિના કદિ વિનાશ નથી થઇ સકતો. કર્તૃત્વાદિ ધર્મ જો આત્મમાં સ્વભાવ સિદ્ધ હોય તો તેનો–આત્માનો નાશ થયા વિના કદિ નાશ નહી થશે (આત્માનો કદિ નાશ થતોજ નથી એટલા માટે આત્માના સ્વભાવભૂત કર્તૃત્વાદિ ગુણપણ કદિ નષ્ટ ન થશે) તારે તો મોક્ષનુ થવું અસંભવજ થઇ જશે માટે સત્વ અને પુરુષમા વિચાર દષ્ટિથી પૃથક્ ભાવ–ભેદ અને સહજત્વ અભેદ બન્નેને જ માનવા યથાર્થ છે એજ પ્રમાણે એમા એકત્વ અને નાનાત્વ નો સ્વીકાર પણ યુક્તિ યુક્તજ છે, જે પ્રમાણે ઉદબર ફલ (ગુલ્લરનું ફલ) માં રહેવાવાળા તેમાંજ ઉત્પન્ન થતા મશક (એકના એક સરખા જીવ) તેમાં ભિન્ન અને અભિન્ન છે તેજ પ્રમાણે સત્વ અને પુરુષ પણ સરસપરમાં ભિન્ન અને

अभिन्न छे ઇत्यादि ॥ આથી સ્પષ્ટ છે કે–પ્રકૃતિ પુરુષનુ સાપેક્ષ ભેદાભેદજ ઇષ્ટિ છે મહાભારત પણ કોઇ કોઇ અશમા અનેકાતવાદના સમર્થક છે. ॥

(મનુસ્મૃતિ) પૃ ૧૪૯ થી.

સર્વ સ્મૃતિયોથી–મનુસ્મૃતિ શ્રેષ્ટ અને પ્રાચીન મનાય છે છાદોગ્ય ઉપનિષદમા લખ્યુ છે કે–મનુએ કહ્યુ તે ઔષધિરૂપ છે તેમા પણ અનેકાતવાદનુ કથન છે. (અ. ૧૦ શ્લો ૭૩—

अनार्य मार्यकर्माण–मार्यं चानार्यकर्मिण।
सप्रधार्या ब्रवीद्द धाता, न समौ ना समाविति ॥७३॥

કુલ્લૂક ભટ્ટ કૃત ટીકાનો ભાવાર્થ—દ્વિજાતિ (બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય) ના માટે જે કર્મોનુ વિધાન કર્યું ગયું છે તેનુ આચરણ કરવાવાળા શૂદ્ર અને શૂદ્રોચિત કર્મોનુ સેવન કરવાવાળા દ્વિજાતિ એ બન્નેના વિષયમા વિચાર કરીને બ્રહ્માએ એ કહ્યુ છે કે એ બન્ને (આર્ય અનાર્ય) આપસમા નતો સમાન છે અને નતો અસમાન છે અર્થાત્ એ બન્ને સર્વથા એક પણ નથી અને સર્વથા ભિન્ન પણ નથી. દ્વિજાતિનુ કર્મ કરવાથી શૂદ્ર દ્વિજાતિ નથી થઇ શકતો, એમ શૂદ્રોચિત કર્મનો કરવાવાળો દ્વિજાતિ શૂદ્ર નથી બની જાતો એ અપેક્ષાથી એ બન્ને સમ એક નથી થઇ શકતા પરંતુ–અન્નેજ નિષિદ્ધનુ આચારણ કરી રહ્યા છે. એથી એ અસમ–ભિન્ન પણ નથી તાત્પર્ય એ થયો કે–એ બન્ને કોઇ અપેક્ષાથી અસમાન અને કોઇ દૃષ્ટિથી સમાન પણ છે. કિંતુ એકાતપણાથી ન સમ છે અને ન અસમ છે.

આ ઉપરના લેખથી અનેકાંતપણું સ્પષ્ટજ તરી આવે છે.

ઇશ્વરનું કર્તૃત્વ અકર્તૃત્વ. પૃ ૧૫૨ થી

સનાતન ધર્મના સુપ્રસિદ્ધ પંડિત ભીમસેન શર્મા ઇશ્વરના કર્તૃત્વવાદમા સનાતન ધર્મનુ સિદ્ધાત એ છે—

निरि छे सस्थिते रत्ने, यथा लोह प्रवर्तते।
सत्तामात्रेण देवेन, तथा चायं जगज्जन ॥१॥
अत आत्मनि कर्तृत्व मकर्तृत्व च सस्थित।
निरिछत्वा दकर्ता सौ कर्ता सन्निधि मात्रत: ॥२॥

ભાવાર્થ—જેમ ઇચ્છા વિનાના ચુંબકમા સમીપ રહેલ લોહમા ક્રિયા થઇ જાય છે લોહગત ક્રિયાનો હેતુ–કર્તા ચુબક છે તે પ્રમાણે ઇશ્વરના વિદ્યમાન હોવા માત્રથી પ્રકૃતિમા સૃષ્ટિ રચનાદિની સર્વ ચેષ્ટા થયા કરે છે. દષ્ટાત દાષ્ટતિમા ભેદ એટલોજ છે કે ચુબક જડ છે અને ઇશ્વર સર્વજ્ઞ ચેતન

છે. નિશ્ચિતતા અને પ્રયોજકતા બન્નેમા એક સરખી જ છે. આ દષ્ટાંતથી પરમેશ્વરમા કર્તૃત્વ, અકર્તૃત્વ બન્ને જ માન્યા ગયા છે.

નિચ્છિ હોવાથી પરમેશ્વર અકર્તા, અને તેમના સમીપ થયા વિના પ્રકૃતિ કાઇ નથી કરી સકતી એ કારણથી ઇશ્વર કર્તા છે—

" प्रदीप भावाभावयो र्दर्शनस्य तथा भावा दर्शनहेतुः प्रदीप इतिन्याय· "

(બ્રાહ્મણ સર્વસ્વ ભા. ૮ સ. ૯ પૃ. ૨૨)

ઉક્ત લેખ કેટલી હદ સુધી અનેકાવાદની સિદ્ધે કરે છે ?

ઇશ્વરમા પણ અપેક્ષા ભેદથી કર્તૃત્વ, અને અકર્તૃત્વ એ બન્ને વિરૂદ્ધ ધર્મ કેવા પ્રકારથી રહી શકે છે.

ઉક્ત પંડિતજીએ—ઉપરના લેખથી ન કેવલ અપેક્ષાવાદનીજ સિદ્ધિ કરી છે ? કિંતુ સનાતન ધર્મના મહત્વ પૂર્ણ મુખ્ય સિદ્ધાંતમા ફેલેલી સાધારણ લોકોની અજ્ઞાનતાને પણ ઘણા ભાગે દૂર કરી દીધી છે

એવા પ્રકારના અનેકાનેક વાકય દર્શનોના આધારભુત શ્રુતિ-સ્મૃતિ પુરાણાદિમા પણ ઉપલબ્ધ થાય છે જે વાકયોથી અપેક્ષાવાદની ઉપયોગિતા ઘણીજ સારી રીતે થઇ રહી છે.

પરિસિષ્ટ પ્રકરણ બીજું પૃ. ૧૫૨ થી.

અનેકાંત વાદની સાથ અન્યાય.

એક ભારતીય સાક્ષર વિદ્વાનનુ કથન છે કે—જે પ્રમાણે જૈનોના અનકાંતવાદ સપ્તભંગી નયની સાથ અન્યાય થઇ રહયો છે. એજ પ્રમાણે વેદાંતના અનિર્વચનીય વાદની સાથ પણ છે × તથા જેમ વેદાંતની અનિર્વચનીય ખ્યાતિ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના કેટલા એક જૈન વિદ્વાનોએ વેદાંત દર્શનને સર્વથા ભ્રાંતિમય બતાવતા થકા તેમનો અનુચિત ઉપહાસ્ય કર્યો છે. તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોએ જૈનોના અનેકાંતવાદ અથવા સ્યાદ્વાદના વાસ્તવ સ્વરૂપને સમજ્યાવિના ઉન્મત્ત પ્રલાપ કહીને તેનું મિથ્યા ખંડન કર્યું છે આથી

× જુવો " હિંદતત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ " ગ્રંથકર્તા—શ્રીયુત નર્મદાશંકર દેવેશંકર મહેતા. બી. એ મુ. અમદાવાદ.

પૃ. ૨૦૭ પૂર્વાર્ધ—જેવી રીતે જૈનોના અનેકાંતવાદને અથવા ખંડભંગી (સપ્તભંગી) નયને અન્યાય થાય છે તેવી રીતે વેદાંતના અનિર્વચનીયતાના વાદને પણ અન્યાય થાય છે.

પ્રતીત થયું કે જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી પંડિતોએ અનેકાંતવાદનું ખંડન કરતી વખતે તેમને જેવા રૂપમાં સમજ્યું અથવા માન્યું તે તેમણું યથાર્થ સત્ય સ્વરૂપનુ નથી.

પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોનાદ્વારા પ્રગટ થએલા સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપથી જૈન દર્શનનો સ્યાદ્વાદ કોઇ જુદા પ્રકારનો છે. એટલા માટે તેનું ખડન વાસ્તવિક રૂપનુ નહીં કહીં શકાય.

જે વાત વાદીને સ્વીકૃતજ નથી તેણે જબરજસ્તી તેના ગલામાં ઘાલી તેની અવહેલના કરવી એ ન્યાય કોનો? બસ એજ દશા અનેકાતવાદના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોની છે.

અમારૂ આ કથન તો મોટાજ સાહસયુક્ત વા ધૃષ્ટતાપૂર્ણ સમજ્યું અથવા માન્યુ જશે કે–જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોમાથી આજ સુધી કોઇએ અનેકાંતવાદના સ્વરૂપને સમજ્યોજ નથી પરંતુ વસ્તુસ્થિતી કોઇ એવી વિલક્ષણ અને જબરજસ્ત છે કે– એક બિલકુલ નિષ્પક્ષ અને તટસ્થ વિચારકોને પણ તેના સામને. અનિછાથી નત મસ્તક થવુ પડે છે. જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ ભલેજ અનેકાંતવાદના અંતસ્તલ સુધી અવગાહન કરીને તેના યથાર્થ સ્વરૂપને સારી રીતે જાણી લીધુ હોય અને તે પણ સત્ય હોય કે તેમના પ્રૌઢ પ્રતિવાદ એક ગભીર વિચારકના હૃદયમા પણ કોઇ સમયના માટે ક્ષોભ પેદા કરીદે પરંતુ અમારા વિચારમા તેમનો પ્રતિવાદ–ખંડન–અનેકાતવાદના યથાર્થ સ્વરૂપના અનુરૂપ તો નથીજ, અને તેમાં કેટલાક વિદ્વાનો તો એવા પણ છે કે જેમને જૈનમતનું કાંઇ પણ જ્ઞાન થએલું પ્રતીત નથી થતું. ઉદાહરણના માટે પ્રથમ વિજ્ઞાન ભિક્ષુને જુવો. વિજ્ઞાન ભિક્ષુના—"વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્યનો કાંઇક નમુનો અમો પાઠકોને ભેદાભેદની પ્રમાણિકતાના ઉપલક્ષમા બતાવીને આવ્યા છીએ.

હવે બ્રહ્મસૂત્ર ૨।૨।૩૩ ના ભાષ્યમા તેમને જે *કાંઇ જૈનદર્શના વિષયમાં* લખ્યું છે તેણે પાઠકો જુવો—

અમો તેનુ ભાષ્ય ન લખતાં ભાવાર્થ માત્રજ લખીએ છિએ—વિજ્ઞાન ભિક્ષુ લખે છે કે–બ્રહ્મની કારણતામા ઉપયોગી જે વેદોક્ત સત્કાર્યવાદ છે, તેની સિદ્ધિના માટે વેદ બાહ્ય જૈન મતનું નિરાકરણ કરીએ છિએ—જૈન મતમાં સામાન્યથી " સત્ " અને " અસત્ " એ બે પદાર્થજ માન્યા છે! આકાશાદિ ધર્મી અને એકત્વાદિ ધર્મ, એ સર્વ કાંઇ એજ બે–સત–અસત્ પદાર્થોનો પ્રપંચ છે. એ મતમા સપ્તભંગી ન્યાયથી બધા પદાર્થોમા સત્વ, અસત્વ, અને

અનિર્વચનીયત્વાદિનો સ્વીકાર કર્યો છે. જેમકે સર્વ વસ્તુ અવ્યવસ્થિત (વ્યવસ્થા-નિયમ રહિત) જ છે. સ્યાદસ્તિ સ્યાન્નાસ્તિ ઈત્યાદિ અહીં સ્યાત્ શબ્દ સર્વ જગોપર " ભવતિ " એ અર્થનોજ બોધક છે. (એ તો જૈન મતનુ સ્વરૂપ બતાવ્યું.) હવે એ મતનું જે પ્રમાણે ખંડન કર્યુ છે. તેનું પણ સ્વરૂપ બતાવીએ છિએ તે ધ્યાન દઇને જુવો-अत्रोच्यते ઇત્યાદિ-ભાવ અને અભાવ આપસમાં વિરોધી છે. એવું એક વસ્તુમાં રહેવાનું પ્રકાર ભેદ (નિરૂપકભેદ અપેક્ષાભેદ) ના વિના કદિ સંભવ નથી થઇ શકતો ? જો પ્રકાર ભેદથી ભાવા ભાવની સ્થિતિને માનશો તારે તો એ અમારાજ મતનો તમે સ્વીકાર કરી લીધો અર્થાત્ પ્રકાર ભેદ યા અપેક્ષાકૃત ભેદથી બે વિરૂદ્ધ ધર્મોનો એક જગોપર રહેવાનુ તો અમો માનીએજ છિએ. એટલા માટે અમારા મતનો તમે આશ્રય લીધો. જો એમ છે તો પછી તમે જગત્-તદ્વર્તિ પદાર્થોને અવ્યવસ્થિત (અનિશ્ચિત-વ્યવસ્થા નિયમથી રહિત) રૂપથી કેમ માનો છો. અર્થાત્ જગત્‌ને અવ્યવસ્થિત ન માન કર વ્યવસ્થિતજ સ્વીકાર કરવા જોઇએ.

વિજ્ઞાન ભિક્ષુના વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્યના આ લેખથી તેમને જૈન મત સંબંધી વિધાન અને પ્રતિવિધાનની યથાર્થતાનું સારી પેઠેથી જ્ઞાન થઇ જાય છે. ખબર નહી ભિક્ષુ મહોદય જૈન દર્શનના કેટલા મોટા પંડિત હશે. અમારા વિચારમા તે જૈન દર્શનથી બિલકુલ અનભિજ્ઞ પ્રતીત થાય છે. તેમને જૈન દર્શનના દ્રવ્યાનુયોગ વિષયની કોઇ પારંભિક પુસ્તક પણ સાદ્યંત ભણી અથવા દેખી હોય એવુ તેમના લેખથી સ્પષ્ટ પ્રતીત નથ થતુ. અમારો આજ સુધી એજ વિચાર રહ્યો છે કે આજ કાલનાજ કેટલાક ભટ્ટાચાર્ય કોઇ ધર્મ યા સંપ્રદાયના સિદ્ધાતોને પૂર્ણપણે મનન કર્યા વગરજ તેમને મન માન્યા શબ્દોમા લખવાને તૈયાર થઇ જાય છે. પરતું વિજ્ઞાન ભિક્ષુના ઉકત લેખથી જાણ્યું ગયું કે આ રોગ આજ કાલનો નથી. કિંતુ ઘણા લાંબા કાલનો છે.

સત્ અને અસત્ એ બેજ મુખ્ય પદાર્થ છે. આકાશાદિ ધર્મી અને એકત્વાદિ ધર્મ આ સર્વ કાંઇ એ બે, સત્ અસત્ પદાર્થોનો વિશેષ (પ્રપંચ) છે એ પ્રકારનું જૈન દર્શનનું મંતવ્ય ભિક્ષુ મહોદયે કયા જૈન ગ્રંથમાંથી લીધું હશે એ અમારી સમજથી બાહિર છે.

તથા જૈન મતમાં સર્વ વસ્તુ અવ્યવસ્થિત-અનિશ્ચિત રૂપથી જ સ્વીકાર કરી છે અર્થાત જૈન દર્શન ને બધા પદાર્થ અવ્યવસ્થિત રૂપથી જ અભિમત છે.

એ પ્રકારનુ જૈન સિદ્ધાત તેમને કયા જૈન ગ્રંથના ઉલ્લેખથી સ્થિર કર્યું એનો પણ કોઇ પત્તો નથી મલતો કદાપિ અનેકાંત શબ્દનો જ અવ્યવસ્થિત અર્થ તેમને સમજ્યો હોય તો કાઇ આશ્ચર્ય નથી, એવુ બીજા પણ અનેક વિદ્વાનોએ સમજ્યું વા માન્યુ છે. વળી " सर्वत्रैव स्यात्‌शब्दो भवती त्यादिरर्थे " અહી બધા સ્થાનોમાં " સ્યાત્ " શબ્દ ભવતિ (છે–યા હોય છે–સત્તા) એ અર્થના બોધક છે.

આ લેખથી તો તેમને જૈન ધર્મ વિષયિણી પોતાની અત સ્તલ વર્તિની અજ્ઞાનો પરિચય દેવામા કોઇ બાકીજ નથી રાખી સાધારણ લોકોની વાત કાઇ બીજી છે પરતુ વિચારક શ્રેણીના લોકોમાં તો એવા પ્રકારના લેખક કદિ ઉપહાસ્યના પાત્ર થયા વિના નથી રહેતા

ભલા હવે તેમના પ્રતિવાદના લેખનો વિચાર કરીએ—તેમનુ કથન છે કે એક વસ્તુમા પ્રકાર ભેદનો આશ્રય લીધા વગર–ભાવ અને અભાવ એ બે વિરોધી ધર્મ નથી રહી સકતા પરંતુ એવું માને કૌન છે ? શું કોઇ જૈન ગ્રથમા એવું લખ્યું છે કે એક વસ્તુમાં જે રૂપથી ભાવ અને તેજ રૂપથી અભાવ રહે છે ? જો નથી તો પછી તેના પર (જૈન દર્શન પર) આ વૃથા દોષારોપણ કેમ કર્યું ગયું ? શુ આ અન્યાય નથી ?

તથા—જો પ્રકાર ભેદથી જ એક વસ્તુમા બે વિરોધી ધર્મોનો તમો સ્વીકાર કરો છો તો એ અમારો જ મત–સિદ્ધાત છે. અર્થાત્ પ્રકાર ભેદથી બે વિરોધી ધર્મોની એક પદાર્થમા સત્તાને તો અમો પણ માનીયે છિએ આ કથનથી સિદ્ધ થયું કે જો પ્રકાર ભેદથી, અપેક્ષા કૃત ભેદથી, એક વસ્તુમા બે વિરોધી ધર્મોનો અગીકાર જૈન દર્શનને અભિમત હોય તો કોઇ આપત્તિ નથી—કોઇ દોષ નથી પરતુ એ મતતો અમારો છે ચાલો ફેંસલો થયો ? તમારો જ મત સહી. એમા અમને કોઇ આગ્રહ નથી કે એ મત અમારો છે. યા તમારો, ભલે તમારો હોય કે અમારો પરતુ છે તો યુક્તિ યુક્ત ? જે સિદ્ધાત અનુભવ ગમ્ય યા યુક્તિ ગમ્ય હોય તેનો સ્વીકાર કરવામા કોઇને પણ આનાકાની નહી હોવી જોઇએ એવુ હરિભદ્રસૂરિ આદિ જૈન વિદ્વાનોનુ પણ કહેવુ અથવા માનવુ છે. * વિજ્ઞાન ભિક્ષુના શિવાય કેટલાક અન્ય દર્શનિક વિદ્વાનોને પણ જૈન મતના વિષયમા

* पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥१॥

કોઇ કોઇ જગ્યોપર વિપરીત જેવું જ્ઞાન થએલુ જોઇએ છિએ, (૧) પરતુ એટલા પરથી એ નથી કહી શકતા કે તેમને જૈન દર્શનનુ જ્ઞાનજ નહી હતું. કોઇ મતના અમુક એક સિદ્ધાતના વિષયમા ભ્રમનું થઇ જવુ છદ્મસ્થ પુરૂષના માટે અનિવાર્ય છે.

ઉપર બતાવેલા પાઠોમા—(ક જીવને અનંત અવયવવાળો કહેવો અને ખ–ગ–ઘ જીવાસ્તિકાયને–બદ્ધ મુક્ત અને નિત્ય સિદ્ધ કહીને અર્હન્‌ને નિત્ય સિદ્ધ અને બાકીના બેને મુકત અને બદ્ધ બતાવવા અને એમ પુદ્ગલાસ્તિકાયને પૃથ્વી આદિ ચાર ભૂત અને સ્થાવર તથા જગમ ભેદથી છ પ્રકારનું કથન કરવું જૈન સિદ્ધાતના અનુસાર છેજ નહી એનો એવા રૂપમા કોઈ જૈન ગ્રંથમા ઉલ્લેખ અમારા જોવામા આવ્યોજ નથી મતનને સમજ્યા જોયાવિના ગપડ સપડ એક એકના જુઠા ઉતારા છે,

શંકરસ્વામી અને ભાસ્કરાચાર્ય પૃ. ૧૯૦ થી.

સ્વામી શંકરાચાર્ય અને ભટ્ટ ભાસ્કરના સિદ્ધાતમા ઘણો અંતર છે.– શંકરસ્વામી પુરા અભેદવાદી અને ભાસ્કરાચાર્ય પૂર્ણપણે ભેદાભેદવાદના અનુયાયી છે શંકરસ્વામીના માયાવાદનુ સર્વથી પ્રથમ ખંડન કરવાવાળા જો કોઇ વિદ્વાન્ થયા છે તો આ એક ભાસ્કરાચાર્ય છે એટલા માટે એ બન્ને જ વિદ્વાન્ સિદ્ધાતના વિષયમા એક બીજાના વિચારોથી સહમત નથી કિંતુ એક બીજાના પ્રતિપક્ષી છે. ભાસ્કરાચાર્યે શંકરસ્વામીના અનિર્વચનીયવાદના સિદ્ધાતનું મોટી પ્રૌઢતાથી ખડન કર્યું છે. (જુવો તેમનુ ૨।૧।૧૪ સૂત્રનું ભાષ્ય) સિદ્ધાતના વિષયમા એમનો એવી રીતે વિચારભેદ હોવાથી પણ જૈનદર્શનના વિષયમા એ બન્ને વિદ્વાન્ એકસરખોજ વિચાર રાખે છે અર્થાત્ જૈનદર્શના અનેકાતવાદને બન્નેએ એકજ શૈલીથી તેનુ ખડન કર્યું. અતરમાત્ર એટલુજ છે કે શંકરસ્વામીનો લેખ કાંઇ વિશદ અને ભાસ્કરાચાર્યે કાંઇ સક્ષેપમા લખ્યું છે. ખડન શૈલી બન્નેની એકજ છે એમના વિના બીજા જેટલા પ્રાચીન

(૧) क—अनतावयवो जीव स्तस्य त एवावयवा अल्पे शरीरे सकुचेयुर्महतिव विकशेयु रिति (शंकराचार्य—२।२।३४ शा भा)

(ख)–जीवास्तिकाया त्रिधा–बद्धा मुक्तो नित्यसिद्ध श्चेति। पुद्गला स्तिकाय षोढा पृथ्व्या– दिनिचत्वारि भूतानि स्थावर जगमचेति (वाचस्पति मिश्र भामति)

(ग)–जीवास्तिकाय त्रेधा—बद्धा मुक्तो नित्यसिद्ध श्चेति। तत्रार्हन्मुनि नित्यसिद्ध इतर केचन साधनैमुक्ता अन्येवध्धा इतिभेद। पुद्गलास्तिकाय षोढा-पृथिव्यादिचत्वारिभूतानि स्थावरं जगमचेति ॥

(घ)–रत्नप्रभा व्याख्यामा पण प्राय उपर प्रमाणेज छे ॥

તેમજ અર્વાચીન વિદ્વાનોએ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય લખ્યા છે તેમા પ્રાય : એ બન્ને વિદ્વાનોની શૈલીનું અનુકરણ કરેલું છે.

એટલામાટે એ બન્નેમાંથી કોઇએક વિદ્વાન્ (શંકરસ્વામી અથવા ભાસ્કરાચાર્ય) ના લેખ પર વિચાર કરી લેવાથી સર્વેના લેખનો વિચાર થઇ જાય છે. માટે એજ બન્ને લેખનો અહિ વિચાર કરીએ છીએ—

(દષ્ટિ ભેદ) પૃ. ૧૬૧ થી.

બીજા વિદ્વાન્ ચાહે ગમેતે કહે પણ અમે તો એ કહેવાનું, સાહસ નથી કરી સકતા કે શંકરાચાર્ય આદિવિદ્વાનોએ અનેકાતવાદના સ્વરૂપ ને સમજ્યાજ નથી એવું કહેવું તે તો તેમનું ઘોરઅપમાન કરવા જેવું છે. હાં એટલું તો અમો અવશ્ય કહીશું કે તેમને અનેકાંતવાદનું જે ખંડન કર્યું છે તે તેના— અનેકાંતવાદના સ્વરૂપને અનુરૂપ નથી. જે પ્રમાણે શંકરસ્વામીના અનિર્વચનીય- વાદના સિદ્ધાંતની સાથ તેમના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ જબરજસ્તી કરી છે અર્થાત અનિર્વચનીય શબ્દના મનમાન્યા અર્થવા તાત્પર્ય કલ્પના કરીને તેનું યથારૂચિ ખંડન કરીને સ્વામી શંકરાચાર્યની સાથ અન્યાય કર્યો છે. એજ પ્રમાણે જૈનદ- ર્શનના અનેકાંતવાદની સાથ સ્વામી શંકરાચાર્ય અને ભાસ્કરાચાર્ય પ્રભૃતિ વિદ્વાને પણ ખરેખરો અન્યાયજ કરી રહ્યા છે. એનું કારણ પરસ્પરનો દષ્ટિભેદ છે. જે દષ્ટિને લઇને જૈનદર્શનમાં અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતની કલ્પના કરી ગઇ છે તેજ દષ્ટિથી જો શંકરાચાર્ય પ્રભૃતિ વિદ્વાનો તેની આલોચના કરતા તારે તો તેમનો પ્રતિવાદ વિચારપૂર્ણ- કહ્યો અથવા માન્યો જાતો. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ એનાથી સર્વથા વિપરીત છે, અર્થાત્ જૈનદર્શનનો અનેકાંતવાદ કાંઇ બીજો છે અને શંકરસ્વામી તેની કોઇ બીજા રૂપમાંજ કલ્પના કરી રહ્યા છે. એ દષ્ટિ ભેદના કારણેજ એમનો પરસ્પરમાં વિરોધ છે.

ઉદાહરણાર્થ શાંકર ભાષ્યની નીચે લખેલી પંક્તિયોને જુઓ—

બ્રમ્હસૂત્ર ૨।૨।૩૩ ના ભાષ્યમા શંકરસ્વામી લખે છે—

" नह्येकस्मिन् धर्मिणि युगपत् सदसत्त्वादि विरुद्ध धर्मसमावेशः संभवति शीतोष्णवत् "

શીત અને ઉષ્ણતાની પેઠે એક ધર્મીમાં પરસ્પર વિરોધી સત્વ અને અસત્વ આદિ ધર્મોનો એક કાલમાં સમાવેશ (સ્થિતિ) નથી થઇ શકતી. અર્થાત જે પ્રમાણે શીત અને ઉષ્ણતા એ બે વિરુદ્ધ ધર્મ એક કાલમાં એક જગો પર નથી રહી સકતા, તેજ પ્રમાણે સત્વ અને અસત્વ નો પણ એકા કાલમાં એક

સ્થાન પર રહેવું નથી બની સકતું. એટલા માટે જૈનોનું સિદ્ધાંત ઠીક નથી. **" नाय मम्युपगमो युक्त : "**

(મહામતિ ભાસ્કરાચાર્યે પોતાના ભાષ્યમાં એજ વાતને બીજા પ્રકારથી લખી છે પરંતુ આશયમાં ફેર નથી ×

ભાષ્યના વ્યાખ્યાકારોએ અહીં એ પ્રકારનું વર્ણન કર્યું છે કે-જે વાસ્તવમાં સત્ છે તે સદા સર્વ તરફ સર્વ રૂપથી સતજ રહેશે.

જેમ આત્મા જયા કોઈમાં કોઇ પ્રકારે કોઇ સ્વરૂપથી સત્વપણાની ઉપલબ્ધિ થાય છે તે વસ્તુઓ સત્ નથી તેમા જે સત્વ છે તે કેવલ વ્યવહારિક છે અર્થાત વ્યવહાર માત્રને લઇને તેને સત્ કહી શકાશે પરમાર્થથી તે સત નથી જેમ પ્રપંચ (વાચસ્પતિ મિશ્ર)

જે સત્ છે તે સદા સતજ રહેશે કદી અસત્ નથી થઇ શકતું જેમ "બ્રમ્હ" અને જે અસત્ છે તે સદા અસતજ રહેશે જેમ શશવિષાણુ સસલાનું સીંગ. અને પ્રપંચ એ બન્ને (સત્-અસત) થી વિલક્ષણ છે. આથી એકાંતવાદજ યુક્તિયુક્ત છે, અનેકાંતવાદ નથી (ગોવિંદાચાર્ય) *

" જે પદાર્થ " છે " તેને ' છે ' અને ' નથી ' એ કેવી રીતે કહી શકાય. (ભાસ્કરાચાર્ય)

ઉપર્યુંત ભાષ્ય અને તેની ટીકાઓના લેખથી બે વાતો સાબિત થઇ.

(૧) સત્ અસતનો અને અસત્ સતનો અત્યંત વિરોધી છે.

(૨) જેનો કદિ કોઇ રૂપમા બાધ ન હોય તે સત્ (બ્રમ્હ). અને જેની કોઇ દશામા પણ કદિ પ્રતીતિ ન થાય તે અસત્ છે (શશશ્રૃંગ) તેમજ પ્રપંચનો બાધ પણ થાય છે (બ્રમ્હ સાક્ષાત્કારના ઉત્તર કાલમાં) અને પ્રત્યક્ષ રૂપથી પ્રતીતિ પણ થાય છે એથી તે ન કેવલ સત્ અને ન અસત્ કિંતુ બન્નેથી વિલક્ષણ છે. આથી સિદ્ધ થયું કે જે વસ્તુથી સત્ છે તે અસત્ કદિ નથી થઇ

+ तन्नेद मुच्यंते नैकस्मिन् धर्मिण्य संभवत् कथमेको भावोऽस्तिचनास्तिचस्यायदास्तीत्य वधार्यंत विराधात २।२।३३ (નું ભાષ્ય)

+ " एतदुक्तं भवति-सत्यं यदस्ति वस्तुत स्तत्सर्वथा सर्वदा सर्वत्र सर्वात्मना निर्वचनीयेन रूपेण सत्येव न नास्ति यथा प्रत्यगात्मा। यत्तु क्वचित् कथंचित् केनचि दात्मना स्तीत्युच्यते यथा प्रपंचः तद् व्यवहारो न तु परमार्थन " (भामति)

* यदस्तितत् सर्वत्र सर्वदा स्त्येव यथा ब्रह्मात्मा............

यन्नास्ति तन्नास्त्येव यथा शशविषाणादि प्रपंचस्तू भय विलक्षण एवत्येकांतवादः एव युक्तो ना नेकांतवादः (रत्नप्रभा)

શકતું (બ્રહ્મ). અને જે સર્વથા અસત છે તે સત્ કદિ નથી બની શકતું (શશશ્રૃંગ). તેમજ પ્રપંચ–જગત્ ન સર્વથા સત છે અને નથી અસત, (આથી ખરેખર સિદ્ધ થયું કે તે કથંચિત્ સત્ અસત્ ઉભય × રૂપ છે.) જુવો તેમનું તૈતિરીય ઉપનિષદનું ભાષ્ય––इह पुन र्व्यवहारविषय मापेक्षिकं सत्यं मृगतृष्णिकाद्यनृतापेक्षया उदकादि सत्य मुच्यते २।६

તેમજ શંકર સ્વામીએ અલીકમા અને અસત્યમા ભેદ માન્યો છે. આકાશ કુસુમ, મૃગતૃષ્ણા આદિ અલીક પદાર્થ છે એ પદાર્થની તુલનામાં જગત્ ને શંકર સ્વામીએ સત્ય કહ્યું છે. એટલા માટે શંકરના મતમા જગત્ અલીક નથી, શક્તિ પણ મિથ્યા નથી, તૈતિરીય ભાષ્ય જુવો.'

કેવલ બ્રહ્માની સન્મુખજ જગત્ અસત્ કહ્યું છે જુવો––

(ઉપનિષદનો ઉપદેશ ભાગ ૨ હિંદી અનુવાદ પૃ. ૬૦ લેખક પં. કોકિલેશ્વર ભટ્ટાચાર્ય એમ. એ. વિદ્યારત્ન)

એ પ્રમાણે સત અને અસતનો આપસમાં અત્યંત વિરોધ હોવાથી એકજ પદાર્થને સત્ અસત્ ઉભયરૂપ માનવા કદિ યુક્તિ યુક્ત નહીં છે. એના સિવાય એક અનેક, નિત્ય અનિત્ય, અને વ્યતિરિક્તાઽવ્યતિરિક્તત્વ આદિ ધર્મોના સંબંધમાં પણ એજ ન્યાય સમજી લેવો જોઇએ. *

અર્થાત જેમ એકજ પદાર્થ સત અસત ઉભયરૂપ નથી થઇ શકતા તેજ પ્રમાણે તેને એક અનેક, નિત્ય અનિત્ય અને ભિન્ન અભિન્ન પણ નહી માની શકશે. અથવા એમ કહીયે કે જે પ્રમાણે સત્વ અસત્વનો એક ધર્મીમાં યુગપત્ સમાવેશ નથી થતો તેમજ એકત્વ અનેકત્વ અને નિત્યા નિત્યત્વ આદિ ધર્મ પણ એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતા. પરંતુ જૈન દર્શન એના વિરૂદ્ધ એવુંજ માને છે, અર્થાત પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોને પણ તે એકસ્થાનમાં સ્થિતિને અંગીકાર કરે છે. એથી તેમનું મંતવ્ય સર્વથા અનુભવ વિરૂદ્ધ અને યુક્તિ વિકલ હોવાથી અસંગત છે માટે ત્યાજ છે.

" असंगत मिद माहर्तं मतं " (शां. भा)

શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનો નો આ ચાલતા વિષયમાં એજ મત છે એનાજ અનુસાર તેઓએ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદ નું મોટી પ્રૌઢતાથી ખંડન કર્યું છે. પરંતુ અમારા ખ્યાલમાં ઉક્ત વિદ્વાનો નો એ રૂપમાં અનેકાંતવાદ

× શંકર સ્વામીએ જગતમાં આપેક્ષિક સત્યતાનો સ્વીકાર સ્પષ્ટ રૂપથી કર્યો છે.

* एतेनैकानेक–नित्यानित्य–व्यतिरिक्ता व्यतिरिक्ताद्य नैकान्ताभ्युपगमा निराकृता मन्तव्या, (शांकर भाष्य)

યા સ્યાદ્વાદનું ખંડન કરવું તેની સાથ (અનેકાંતવાદની સાથ) ખરેખરો અન્યાય કર્યો છે જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ વા સ્યાદ્વાદ એવો નથી જેવો કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ સમજ્યો અથવા માન્યો છે. કિંતુ તેનાથી વિલક્ષણ છે. જો સ્યાદ્વાદનું એજ સ્વરૂપ વાસ્તવ્ય હોત જે કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ ખંડન ના માટે કલ્પના કરી છે, તો તો તેમના ખંડનની અવશ્ય કાંઇ કિંમત થતી ? પરંતુ વસ્તુ સ્થિતી એનાથી સર્વથા વિપરીત છે, અર્થાત્ જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદનું તે સ્વરૂપજ નથી એટલા માટે પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો નો પ્રતિવાદ એક તટસ્થ વિચારકના સામે કાંઇ પણ મૂલ્યવાળો નથી.

(પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો ના ખંડનની તુલના ?) પૃ૦ ૧૬૬ થી

અનેકાંતવાદનું અથવા સ્યાદ્વાદનું જે સ્વરૂપ જૈન દર્શને પ્રતિપાદન કર્યું છે તેની સાથ જો પ્રતિવાદી દલના પ્રતિવાદનું મિલાન કરી જોઇએ તો તે એક બીજાથી કાંઇ પણ સંબંધ રાખતો હુવો પ્રતીત નથી થતો. ઘણું કરીને મતાંતરીય વિદ્વાનો ની આજ સુધી એજ ધારણા રહી અને છે કે પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો એક સ્થાનમાં સ્વીકાર કરવો તેનુ નામ સ્યાદ્વાદ અથા અનેકાંતવાદ છે. પરંતુ એ કેમ ? અને એ કેવો ? એના પર કોઇએ પણ અધિક લક્ષ નથી આપ્યો એજ કારણે જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદ પર પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારના મિથ્યા ઉચિતા નુચિત આક્ષેપ કર્યો છે × અને એ પણ સત્ય છે કે-તે આક્ષેપોનો ઉત્તર આપતાં કેટલાક જૈન વિદ્વાનોએ પણ કોઇ કોઇ જગો પર ભાષા સમિતિ સર્વોચ્ચ અધિકારમા હસ્તા ક્ષેપ કરી દીધો છે + એ પ્રમાણે મનો માલિન્યતાનુ કારણ, તત્ત્વ વિષયની અજ્ઞાનતા અને વધી પડેલા એકાંત દૃષ્ટિ ભેદના સિવાય બીજુ કાંઇ નથી. ભલે કાંઇ પણ હોય હવે અહીં વિચાર એ વાતનો કરીએ છિએ કે જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદનું યા અનેકાંતવાદનુ ખરૂં સ્વરૂપ શું છે અર્થાત્ પરસ્પર વિરોધી ધર્મોની સત્તાને એક અધિકરણમાં જૈન દર્શન માને છે યા કે નહીં ? અગર માને છે તો કેવા રૂપમાં ? તેમજ તેમના આ મંતવ્યના અનુસાર જ અનેકાંતવાદના પ્રતિદ્વંદ્વી વિદ્વાનોએ તેમનું ખંડન કર્યું છે યા તેની યથામતિ સ્વરૂપ કલ્પના કરીને પ્રતિવાદ કર્યો છે ?

× अतथा निर्धारितार्थशास्त्रं प्रणयन्मत्तोन्मत्तवदऽनुपादेयवचनः स्यात. (शां. भा. पृ. ८८३)

" तन्नैवं शास्त्रं प्रलयन्नु न्मत्ततुल्य स्तीर्थंकरः स्यात् " (भास्कराचार्यः)

+ दूषयं दज्ञएवोच्चैः स्याद्वादं नतु पंडितः
अज्ञप्रलापे सुज्ञाना न द्वेषः करुणैवतु ॥ ६८ ॥
अध्या, उ. अधि. १ उ. यशोविजय)

જ્યાં સુધી અમે જૈન દર્શનનો અભ્યાસ કર્યો છે ત્યા સુધી અમો એ નિઃશંકપણાથી કહી શકીએ છે કે પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોનું એક સ્થાનમા વિધાન કરવું એ પ્રકારના સ્યાદ્‌વાદનું સ્વરૂપ જૈન દર્શનને અભિમતજ નથી. કિંતુ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુમાં—અપેક્ષાકૃત ભેદથી જે જે ધર્મ રહયા હુવા છે તેમનો તે તે અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સ્વીકાર કરવાની પદ્ધતિને જૈન દર્શન, અનેકાંતવાદ અથવા સ્યાદ્‌વાદના નામથી ઉલ્લેખ કરે છે.

જે પદાર્થ જે રૂપથી સત છે તેણે તેજ અસત ,એવં જે રૂપથી જે નિત્ય છે,,તેને તેજ રૂપથી અનિત્ય, નનો જૈન દર્શન કહે છે અથવા માને છે એને ન તો એ પ્રકારની સમ્મતિ આપે છે. અથવા એ વાતને એમમાણે-સમજો કે એકજ પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્વ છે તેજ રૂપથી તેમાં અસત્વ પણ છે, તેમજ જે રૂપથી પદાર્થમાં નિત્યત્વ છે તેજ રૂપથી તેમાં અનિત્યત્વ પણ છે એ પ્રકારની માન્યતા જૈન દર્શનની નહીં છે. જૈન વિદ્‌વાનોએ એ ભ્રમને ઘણાજ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. (૧) તેના પર જો મતાંતરીય વિદ્વાન સમ્યક્‌પણાથી ધ્યાન ન દે તો એમાં જૈન દર્શન અથવા જૈન વિદ્વાનનોનો શો દોષ ?

સ્થાણુ નો એ કોઇ અપરાધ નથી જે કે નેત્ર હીન તેને નથી દેખતો એમ ચરકાચાર્ય કહે છે. ×

આથી શંકરાચાર્ય પ્રભૃતિ વિદ્વાનો નો—“ જે પદાર્થ સત્‌ રૂપ છે તે અસત નથી થઇ શકતો, અથવા પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્વ છે તે રૂપથી અસત્વ તેમા નથી રહી સકતો એ કથનની સાથ જૈન દર્શન નો કોઇ વિરોધ નહીં છે, જૈન દર્શન પણ તે પદાર્થમા જે રૂપથી સત્વ છે તે રૂપથી અસત્વનો સ્વીકાર નથી કરતા અર્થાત્‌ એ વિષયમા એ સર્વેનું મંતવ્ય એક સરખું જ છે. આવી દશામા પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો ના દ્વારા અનેકાંતવાદ પર ઉક્ત રૂપથી જે આક્ષેપ કર્યો ગયો છે અને જેના આધાર પર તે અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંત ને મિથ્યા યા ઉન્મત્ત પ્રલાપ બતાવે છે તે કોઇ મૂલ્યવાન્‌ પ્રતીત નથી થતો. જે વાત જૈન દર્શનને અભીષ્ટ જ નથી તેને જબર જસ્તી તેના ગલામાં ઘાલવી અને પછી

(૧) ક—“ न खलु यदेव सत्व तदेवाम व भवितु मर्हति विधि प्रतिषेधरूपतया विरुद्ध धर्मोध्यासेनाऽनयोरैक्यायोगात् ” नहि वयं येनैव प्रकारेण सत्वं, तेनैवासत्वं येनैवासत्वं तेनैव सत्वं मभ्युपेम, किंतु ” इत्यादि। (स्याद्वाद मंजरी पृ. १०८)

यदि येनैव प्रकारेण सत्व, तेनैवा सत्व, येनैवचा सत्वं तेनैव सत्व मभ्युपेयेत तदा स्याद्विरोध इत्यादि। (रत्नाकरावतारिका ५ परिछे. पृ ८६)

×“नायं स्थाणो रपराधो यदेनं मंधो न पश्यति ” (निरुक्ते यास्कराचार्य)

તેની તેજ નિમિત્તથી પ્રતારણા કરવી કયા સુધી ન્યાય સંગત છે. એનો વિચાર પાઠક સ્વયં કરી લે.

અમારા વિચારમા તો એ ખંડન જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું નથી કે જે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ કર્યું છે. કિંતુ એકજ રૂપથી નિરપેક્ષપણાથી પદાર્થને સત્ અસત્ રૂપ માનવાવાળાનું છે-કોન જાણે એવું પણ કોઇ માનતુ હશે ? " भिन्नमति र्हि लोकः " સંસારમા અનેક વિચારના લોક વિદ્યમાન છે તેમના માટે શંકરાચાર્ય આદિનું કથન ભલેજ ઉપયુકત સમજયું જાય ? એ વિષયમા તો જૈન દર્શન પણ તેમના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોની સાથે સહમત છે.

(જૈન દર્શન કેવા પ્રકારથી વસ્તુને સદસત્ રૂપ માને છે) પૃ. ૧૭૦ થી.

ઉપર્યુકત વિવેચનથી એ પ્રમાણિત થયુ કે-- શકર સ્વામી પ્રભૃતિ વિદ્વાનોએ જે સિદ્ધાતનું ખંડન કર્યું છે-અર્થાત્ જેને અસંગત યા ઉન્મત્ત પ્રલાપ બતાવ્યો છે તે સિદ્ધાંત વાસ્તવમા જૈન દર્શનનું સિદ્ધાત નથી. એટલા માટેજ તેમનું એ ખંડન જૈન--અનેકાતવાદનું ખડન નહીં કહી શકાય અને એ પણ સિદ્ધ થયું કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોનો જે પ્રકારે આ મત (પદાર્થ એકજ રૂપથી સત્ અસત્ ઉભયરૂપ છે) અસંગત પ્રતીત થયો એજ પ્રમાણે જૈન દર્શન પણ એનાથી સહમત નહીં છે. અર્થાત્. તે પણ ઉકત મતને અસંગતજ માને છે. એટલા માટે એ વાત સારી રીતે સાબિત થઇ ગઈ કે પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ જે સ્વરૂપની કલ્પના કરીને અનેકાંતવાદનું ખંડન કર્યું છે તે સ્વરૂપ જૈન દર્શનના અનેકાતવાદનું નહીં છે જૈન દર્શનનો અનેકાતવાદ તેનાથી ભિન્ન પ્રકારનો છે.

હવે અહીં એ વાતનો વિચાર કરવાનો બાકી રહે છે કે-- જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું વાસ્તવ સ્વરૂપ શું છે ? અર્થાત્ જૈન દર્શન એકજ પદાર્થ સત અસત્ ઉભય રૂપ કેવા પ્રકારથી માને છે, તથા તેમની માન્યતામાં પણ વિરોધનો પ્રકાર થઇ શકે છે કે નહીં. જૈન દર્શનને કોઇપણ પ્રતીયમાન પદાર્થ એકાતપણાથી સત્ વા અસત્ નિત્ય અથવા અનિત્ય રૂપથી અભિમત નથી તેમના મતમા વસ્તું માત્રજ અનેકાત અર્થાત્ અનેક ધર્મોથી યુકત છે. સત્વ અસત્વ નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ આદિ સર્વ વસ્તુના ધર્મ છે × વસ્તુમા જે પ્રકારે સત્વ વા અનિત્યત્વ રહે છે તેજ પ્રકારે અસત્વ અને અનિત્યત્વ પણ વિદ્યમાન છે

× " धर्मसत्तु जैनेंद्रा एकंवस्तु सप्रतिपक्षानेकधर्मस्वाधि करणं इत्याचक्षमहे " (प्रमेयरत्नकोष चन्द्रप्रभसूरि. पृ. ५)

પરંતુ એકજ રૂપથી નહી પણ ભિન્ન રૂપથી. અર્થાત્ જે રૂપથી વસ્તુમાં સત્વ યા નિત્યત્વનો નિવાસ છે તેજ રૂપથી તેમાં–અસત્વ યા અનિત્યત્વને સ્થાન નથી, કિંતુ સત્વાદિ કોઇ બીજા રૂપથી વસ્તુમાં રહે છે, અને અસત્વાદિ કોઇ ભિન્ન પ્રકારથી નિવાસ કરે છે એ પ્રમાણે પ્રકાર ભેદ યા અપેક્ષા-ભેદથી, બન્નેજ ધર્મ, વસ્તુમાં રહયા હુવા છે. આથી સાપેક્ષપણાથી વસ્તુ સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે, એજ પ્રમાણે અપેક્ષા કૃત ભેદથી નિત્યાનિત્યત્વ આદિ ધર્મ પણ રહેલા છે, આ દશામાં વિરોધની કોઇ અશંકા રહેતી નથી !

૯ (ઊકેત વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટી કરણ) પૃ. ૧૭૨ થી.

*જૈન દર્શનમા વસ્તુ તત્વનો વિચાર તેના (વસ્તુના) સ્વરૂપના અનુસાર કર્યો છે. લૌકિક અનુભવથી વસ્તુનું જે સ્વરૂપ પ્રતીત થાય તેના અનુસાર કરેલો વિચારજ યુકિત યુકત કહયો યા માન્યો જાય છે, વસ્તુ સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં અનુભવથી તે એકાંતપણાથી સત્ (ભાવરૂપ) કિંવા અસત્ (અભાવ) રૂપ પ્રતીત નથી થતું, કિંતુ અનેકાંત– સત્, અસત્–ભાવ અને અભાવ રૂપથી જ તેની પ્રતીત થાય છે. આથી વસ્તુને સર્વથા સત્ (ભાવ રૂપ) કીંવા અસત્ (અભાવ રૂપ) જ ન માનીને સત્ અસત્–ભાવ અભાવ ઉભય રૂપથીજ સ્વીકાર કરતાં યુકિત યુકત અને પ્રમાણના અનુરૂપ છે. પરંતુ વસ્તુ (પદાર્થ) જે રૂપથી સત્ (ભાવરૂપ) તેજ રૂપથી અસત (અભાવ રૂપ) પણ છે એવી એવી માન્યતાને જૈન દર્શનમાં સ્થાન નથી આપ્યું, જૈન દર્શન એકજ રૂપથી વસ્તુને સત્ અને અસત્ નથી માનતા કિંતુ સત્ વસ્તુને તે તેના સ્વભાવની આપેક્ષાથી કહે છે, અને અસત્ (અભાવ રૂપ) અન્ય વસ્તુની આપેક્ષાથી કથન કરે છે. એ તત્વને સ્પષ્ટી કરવાને માટેજ જૈન દર્શનમાં સ્વરૂપ અને પર રૂપ એ બે શબ્દોનું વિધાન કર્યું છે. સ્વરૂપની આપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્વ, અને પરરૂપની અપેક્ષાથી અસત્વ, એમ અપેક્ષા કૃત ભેદથી વસ્તુનું અનેકાંત–સત્ અસત , ભાવ અભાવ, નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપજ જૈન દર્શનને અભિમત છે.

એ વિષયની ચર્ચા કરતા થકા જઇન વિદ્વાનોએ જે સિદ્ધાન્ત સ્થિર કર્યો છે તેનો સારાંશ આ પ્રકારે છે.

---

* एवं स्वतः परतो [illegible] [illegible] [illegible] सदात्मकं [illegible] । ([illegible])

૧ અમો એકજ રૂપથી વસ્તુમાં સત્વ અને અસત્વને અંગીકાર નથી કરતા જેથી કે વિરોધની સંભાવના થઇ શકે કિંતુ સત્વ તેમાં સ્વરૂપની આપેક્ષાથી અને અસત્વ પરરૂપની અપેક્ષાથી છે. એટલા માટે વિરોધની કોઇ આશંકાજ નથી.

૨ નિત્યા નિત્ય હોવાથી વસ્તુ જેમ અનેકાંત છે. તેમજ સદસત્ રૂપ હોવાથી પણ અનેકાંત છે. તાત્પર્ય કે-વસ્તુ નિત્યા નિત્યની પેઠે સત્ અસત્ રૂપ પણ છે.

(શંકા)—આ કથન વિરુદ્ધ છે એકજ વસ્તુ સત્ અને અસત્ રૂપ નથી થઇ સકતી, સત્વ અસત્વનો વિનાશક છે, અને અસત્વ સત્વનો વિરોધી છે, જો એવું ન હોય તો સત્વ અને અસત્વ બન્ને એક જ થઇ જશે, આથી જે સત છે તે અસત્ કેવી રીતે ? અને જે અસત્ છે તે સત્ કેવી રીતે કહી શકાશે, એટલા માટે એક જ વસ્તુને સત્ પણ માનવું અને અસત્ પણ સ્વીકારવું અનુચિત છે,

(સમાધાન)—આ કથન ઠીક નહી છે કેમકે-જો અમો એક જ રૂપથી વસ્તુમાં સત્વ અને અસત્વને અંગીકાર કરીએ તારે તો વિરોધ થઇ શકે છે પરંતુ અમો એવું નથી માનતા, તાત્પર્ય કે-જે રૂપથી વસ્તુમાં સત્વ છે તેજ રૂપથી જો તેમાં અસત્વ માનીએ તેમજ જે રૂપથી અસત્વ છે તેજ રૂપથી સત્વનો સ્વીકાર કરીએ તારે તો વિરોધ થઇ શકે છે, પરંતુ અમો તો વસ્તુમાં જે રૂપથી સત્વ માનીએ છિએ તેનાથી ભિન્ન રૂપથી તેમા અસત્વને અંગીકાર કરીયે છિએ અર્થાત્ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાથી તેમાં સત્વ અને પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ ભાવની અપેક્ષાથી અસત્વ છે. એટલા માટે અપેક્ષા ભેદથી સત્વ અસત્વ બન્ને જ વસ્તુમાં અવિરુદ્ધ પણાથી રહી શકે છે. એમાં વિરોધની કોઇ આશંકા જ નથી. (રત્ન પ્રભાચાર્ય)

---

१ नहि वयं येनैव प्रकारेण सत्वं तेनैवा सत्व, येनैवचा सत्वं तेनैव सत्वमभ्युपेमः किंतु स्वरूप द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावै. सत्वं,पररूप द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावै स्त्वऽसत्वं तदा क्व विरोधाऽवकाशः (स्याद्वाद मंजरी पृ १०८)

२ एवं सदसत् अनेकातोपि नन्वत्र विरोध. । कथमेकमेव कुंभादि वस्तु सच्च, असच्च भवति । सत्वंहि असत्व परिहारेण व्यवस्थितं, असत्वमपि सत्वपरिहारेण. अन्यथा तयोर विशेषः स्यात् । ततश्च तद्यदि सत् कथं असत् ? अथाऽसत् कथ सदिति ? तदनवदात । यतोयदि-, येनैवं प्रकारेण सत्वं तेनैवासत्वं येनैवचासत्वं तेनैवसत्वं मभ्युपेयेत तदा स्याद्विरोध. । यदातु स्वरूपेण घटादित्वेन-स्वद्रव्येण हिरण्य मयादित्वेन, स्वक्षेत्रेण नागरादित्वेन, स्वकालत्वेन वासंतिका दित्वेन सत्वं । पररूपादिनातु पटत्व, तंतुमय-ग्राम्य शैशिरत्वा दिना चासत्वं । तदा क्व विरोध गंधोपि । रत्नकारावतारिका (परि. ५ पृ. ८६)

... ૩ સત્વ–વસ્તુનો ધર્મ છે, તેનો જો સ્વીકાર ન કરીએ તો ખર વિષાણની પેઠે વસ્તુમાં વસ્તુત્વ જ નહી રહેશે. એટલા માટે વસ્તુ સત્ છે તેમજ સત્વની પેઠે તેમાં–વસ્તુમાં કથંચિત્ અસત્વ પણ છે કારણકે–જે પ્રમાણે સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્વ અનિષ્ટ નથી, તેજ પ્રમાણે જો પર રૂપાદિથી પણ અનિષ્ટ ન હોય તો વસ્તુના પ્રતિ નિયમ નો વિરોધ થશે.

આથી સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી જેમ વસ્તુમાં સત્વ ઇષ્ટ છે, તેમ પરરૂપાદિકથી નથી એનો તાત્પર્ય એ થયો કે–સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્વ અને પરરૂપાદિની અપેક્ષાથી અસત્વ, આથી અપેક્ષા કૃત ભેદથી સત્વાऽસત્વ બન્ને જ વસ્તુમાં વિના કોઇ વિરોધથી રહ્યા છે × (વિદ્યાનંદ સ્વામી)

(૪) વસ્તુ સ્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાલ–ભાવ રૂપથી સત્ અને પર દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાલ–ભાવ રૂપથી અસત્, આથી સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે અન્યથા વસ્તુના અભાવનો–ઘટાદિ રૂપ વસ્તુના અભાવનો પ્રસંગ થશે. અર્થાત્ જે પ્રમાણે સ્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાલ–ભાવની અપેક્ષાથી વસ્તુ છે, તેજ પ્રમાણે જો પર દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર કાલ–ભાવ રૂપથી પણ વસ્તુ સત્ જ હોય તો ઘટાદિ વસ્તુ જ નથી ઠરી શકતી કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપની પેઠે પોતાનાથી ભિન્ન પર દ્રવ્યાદિ રૂપથી પણ સ્થિત હોય છે. એમજ પર દ્રવ્યાદિ રૂપથી ઘટાદિ પદાર્થ જેમ અસત્ છે તેમજ સ્વ દ્રવ્યાદિ રૂપથી પણ અસત્ થઇ જાય તો ઘટાદિ પદાર્થ ગદર્ભ સીંગની પેઠે તુંછ જ ઠરશે (આથી સાપેક્ષપણાથી વસ્તુ સદ સદ્ રૂપ જ સ્વીકાર કરવી જોઇએ.

---

३ तत्र सत्वं वस्तु धर्मः तदनुपगमे वस्तुनो वस्तुत्वाऽयोगात्, खरविषाणादिवत् । तथा कथंचि दसत्वं, स्वरूपादिभिरिव पररूपादिभिरपि वस्तुनोऽसत्वानिष्टौ प्रति नियतस्वरूपाभावात् । वस्तु प्रतिनियम विरोधात् । (अष्ट सहस्री । परिछेद पृ. १२९)

× ततः स्यात् सदसदात्मकाः पदार्थाः सर्वस्य सर्वाकरणात् । नहि घटादिवत् क्षीराद्याहरण लक्षण मर्थ क्रियां कुर्वन्ति घटादि ज्ञानं वा । तदुभयात्मनि दृष्टांतः सुलभ, सर्वप्रवादिनां स्वेष्टतत्वस्य स्वरूपेण सत्वेऽनिष्ट रूपेणासत्वेच विवादाभावात् तस्यैव च दृष्टांतोपपत्ते । (अष्ट. स. पृ. १३१)

स्वरूपाद्यपेक्षं सदसदात्मकं वस्तु, न विपर्ययेन तथाऽदर्शनात् सकलजनसाक्षिकं हि स्वरूपादिचतुष्टय । [illegible] पररूपादि चतुष्टयापेक्षया चा [illegible] दर्शनं तद्विपरीत प्रकारेण वा दर्शनं [illegible] प्रमाणतया [illegible] प्रतिपत्तव्यम् ॥ (अष्टसहस्री. पृ. १३५)

(४) सत्र स्यात् स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भावरूपेण सदवर्तते, पर द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव-रूपेण चाऽसत् । ततश्च सचाऽसच भवति अन्यथा तदभाव प्रसंगात् (घटादिरूपेण वस्तुनोऽभाव प्रसंगात्) इत्यादि । (अनेकांत जय पताका)

"नहि स्वपरसत्ताभावाभावरूपतां विहाय वस्तुनो विशिष्टतैव संभवति"

વસ્તુમાં સ્વસત્તાનો ભાવ અને પર સત્તાનો અભાવ જો ન હોય તો તેનું વસ્તુનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ જ સંભવ નથી થઇ શકતું. (હરિભદ્રસૂરિ).

(૫) જેમ સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્વ છે તે જ પ્રમાણે પર રૂપાદિથી પણ તેમાં જો સત્વ જ માનીએ તો એકજ ઘટાદિ વસ્તુ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થઇ જાય અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓ એક વસ્તુ રૂપ જ બની જાય (ચંદ્રપ્રભસૂરિ)

(૬) કોઇ પણ વસ્તુ સર્વથા ભાવ અને અભાવ રૂપ નથી, કિંતુ સ્વરૂપની અપેક્ષાથી ભાવ અને પર રૂપની અપેક્ષાથી અભાવ રૂપ હોવાથી ભાવા ભાવ ઉભય રૂપથી જ વસ્તુ ને માનવી જોઇએ. (હેમચંદ્રાચાર્ય)

આ બધા વિવેચનથી એ સિદ્ધ થયું કે જૈન દર્શનને વસ્તુ સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ ઇષ્ટ છે; પરંતુ એકજ રૂપથી નહીં કિંતુ ભિન્ન રૂપથી અર્થાત્ સત્વ સ્વરૂપથી, અસત્વ પર રૂપથી. આથી પ્રતિવાદિ વિદ્વાનોએ જે એક જ રૂપથી સત્વ અને અસત્વની માન્યતા સ્થિર કરીને જૈન દર્શન પર વિરોધનો આક્ષેપ કર્યો છે. તે ઉચિત નથી કેમકે જૈન દર્શન, વસ્તુમાં એકજ રૂપથી સત્વા સત્વ ને અંગીકાર નથી કરતા એટલા માટે પ્રતિ પક્ષી વિદ્વાનોનું ખંડન જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદના અનુરૂપ નહીં કહી શકાશે.

મહામતિ કુમારિલ ભટ્ટે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને ખરેખરૂં સમજ્યું અને તેમને શ્લોક વાર્તિકમાં સ્પષ્ટ પણે લખ્યું કે—

स्वरूप-पररूपाभ्यां नित्यं सदसदात्मके
वस्तुनि ज्ञायते कैश्चि-द्रूपं किंचित् कदाचन।

(पृ. ६७६)

અર્થાત્ સ્વરૂપ અને પરરૂપની અપેક્ષાથી વસ્તુ સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે.

" सर्वेहि वस्तु स्वरूपतः सद्रूपं, पररूपतश्चाऽसद्रूपं यथा घटो घटरूपेण सत्, पटरूपेणऽसत् "

સર્વ વસ્તુઓ સ્વરૂપથી સત્, અને પરરૂપથી અસત્ છે. જેમ ઘટ ઘટ-રૂપથી સત્ અને પટરૂપથી અસત્ છે. (ટીકાકાર)

(५)-यथा स्वद्रव्याद्यपेक्षया सत्वं तथा परद्रव्याद्यपेक्षयापि सत्वं, तथा तदेव घटादि वस्तु सर्वत्र प्राप्नोति ततश्च सर्वपदार्थाऽद्वैतापत्तिलक्षणं दुषणमापद्यते। (प्रमेय रत्नकोष पृ. १५)

६ भावा भावात्मकत्वा द्वस्तुनो निर्विषयोऽभावः ।१।१।१२। नहि भावैकरूपं वस्तु इति विश्वस्य वैरूप्यप्रसंगात्। नाप्यऽभावैकरूपं नीरूपत्वप्रसंगात्। किंतु स्वरूपेण सत्वात् पररूपेण चाऽसत्वात् भावाभावरूपं वस्तु तथैव प्रमाण प्रवृत्तेः (प्रमाण मीमांसा पृ. ६)

41

તેમજ વૈશેષિક દર્શનમાં પણ અભાવ નિરૂપણમાં એવાજ પ્રમાણનો ઉલ્લેખ છે. જેનું વર્ણન પૂર્વે આવી ચૂકયુ છે.

ભાસ્કરાચાર્યે પૂર્વ પક્ષમાં એ વાતનો કાઇ ખુલાસો કર્યો છે પરંતુ એનું ખંડન કરતા તેમને તેજ શૈલીનું અનુકરણ કર્યું છે। જે કે સ્વામી શંકરાચાર્યે કર્યું છે. તે કહે છે કે–" ઘટ રૂપથી ઘટ સત્ છે અને પટ રૂપથી અસત્ એ પ્રમાણે સ્વરૂપ પરરૂપની અપેક્ષાથી વસ્તુ સદ્ અસદ્ રૂપ પણ થઇ સકે છે. " આ કથન પણ ઠીક નથી કેમકે–સ્વરૂપાદિના વિષયમા પણ સપ્તભંગી નયનો પ્રવેશ છે. અર્થાત્–સ્વરૂપ પણ કંથચિત્ છે અને કથંચિત નહી ઇત્યાદિ રૂપથી અનિશ્ચિત જ રહેશે ×

પરંતુ વિચાર કરવાથી ભાસ્કરાચાર્યનું આ કથન કાંઇ યુકિત યુકત પ્રતીત નથી થતુ, " વસ્તુનું સ્વરૂપ અનેકાંત છે. " જૈનદર્શનના એ સિદ્ધાંત નો આ અર્થ નથી કે પદાર્થ વ્યવસ્થાના માટે ઉપર્યુકત કરેલા શબ્દોમાં પણ અમો અનેકાત શબ્દ નો જ મન માન્યા અર્થોમાં વ્યવહાર કરે ! એ પ્રમાણે તો કોઇ દર્શનનો પણ કોઇ સિદ્ધાત સ્થિર નથી થઇ સકતો. એ રીતિથી અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતનો પ્રતિવાદ કરવો, નિસ્સદેહ સાપ્રદાયિક વ્યામોહ અને વિશિષ્ટ પક્ષપાત છે.

કોઇ સિદ્ધાતનું મન માન્યું સ્વરૂપ કલ્પના કરીને તેની અવહેલના કરવી ન્યાયોચિત નથી કહી સકાતી. વેદાંત દર્શનના અન્યાન્ય ભાષ્યો અને ટીકાઓમા પણ પ્રતિવાદની એજ શૈલી છે. જેની આલોચના પૂર્વે કરી ચૂકયા છિએ. એટલા માટે તેનો પૃથક્ ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક છે તેમજ તે લેખો : વિચાર કરવો પણ પિષ્ટ પ્રેષણ છે. ||

જૈન–વૈદિક દર્શન કારોના કાલનો નિર્ણય.

જૈન વિદ્વાનો– ઊમાસ્વામિ–

જૈન સાહિત્યમાં દાર્શનિક પદ્ધતિનો સુત્રધાર એમનેજ કર્યો છે. એમના માટે જૈન ધર્મની શ્વતાબર દિગંબર બન્ને સંપદાયોના હૃદયમા સમાન આદર

× ननु पटरूपेण घटो नास्ति स्वेन रूपेण त्वस्ति को विरोध, उच्यते स्वरूपेपि सप्तभंगी नयस्य प्रवेशात् । स्वरूप मस्ति स्यपि स्यान्नास्तीत्यपि तत्रान यवस्थानसंभवात । भास्करीय ब्रह्मसूत्र भाष्य २।२।३३ ।. જૈન દર્શન અનેકાનવાદને અનેકાનરૂપથી સ્વીકાર કરે છે 'अनेकांत स्याप्यनेकांतानुविद्धैकांतगर्भत्वात " એટલા માટે ભટ્ટ ભાસ્કર જે વિષયમાં તેના પર દોષનું ઉદ્ભવન કરી ગયા છે તે સુસંગત નથી છે. એ વાતની ચર્ચા અમો પૂર્વે કરી આવ્યા છીએ

છે. એટલાજ માટે એમને બનાવેલા તત્વાર્થ સુત્ર પર બન્નેજ પક્ષના વિદ્વાનોએ અનેક મહત્વપુર્ણ વ્યાખ્યાગ્રંથ લખ્યા છે. જૈન પરંપરાથી એમનો સમય વિક્રમ ની પ્રથમ શતાબ્દી માની ગઇ છે. પરંતુ એ વિષયમાં વાસ્તવિક ઐતિહાસિક તથ્ય શુ છે ? તેનો હજુ સુધી કોઇ યથાર્થ નિર્ણય નથી થયો.

સિધ્ધસેન દિવાકર

જૈન દર્શનિંક સાહિત્યમા એમને એજ સ્થાન છે જે વઇદક સાહિત્યમાં કુમારિલ ભટ્ટ, શંકરસ્વામી, ઉદયના ચાર્ય, અને વાચસ્પતિ મિશ્ર, આદિ દર્શનિક વિદ્વાનોને છે જૈન સાહિત્યથાં પદ્ધતિને વિશિષ્ટ સ્વરૂપ આપીને તેને સુચારૂરૂપ થી વિકાશમાં લાવવાનું સર્વથી પ્રથમ શ્રેય એમનેજ છે. જૈન સાહિત્યમાં એમનાથી પ્રથમ ન્યાયશાસ્ત્રનો કોઇ વિશિષ્ટ ગ્રંથ બનેલો ઉપલબ્ધ નથી થતો પ્રશ્ચાત્ આવી અન્ય જઇન દાર્શનિકોએ માત્ર એમનીજ શૈલીનુ અનુકરણ કર્યું છે. એમની કૃતિયોનુ ધ્યાન પુર્વ અવલોન કરવાથી પ્રતીત થાય છે કે એ દર્શન શાસ્ત્રોના પારગામી, સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાના પ્રઉઢ પંડીત અને અનુપમ કવિ હતા એમનો બનાવેલો ન્યાયાવતાર ખરેખરોજ જૈન સાહિત્યમાં વિશિષ્ટન્યાય પદ્ધતિનું એક સોપન (પગથીયુ) છે. અને એમને–સમ્મતિતર્ક, દ્વાત્રિંશદ્દાત્રિશિકા આદિ ગ્રંથ મધ્ય કાલીન ભારતિય દર્શન સાહિત્યનાં બહુ મૂલ્ય રત્ન છે. જૈન પરંપરાના અનુસાર સિદ્ધ સેન દિવાકરનો સમય વિક્રમ ની પ્રથમ શતાબ્દી માની જાય છે. પરંતુ કંઇ એક ઐતિહાસિક વિદ્વાન્ એમનો સમય વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દી માને છે × પરંતુ હજુ સુધી એનો સંતોષ જનક કોઇ નિર્ણય નથી થયો એમનુ જન્મ સ્થાન તો વિદિત નથી થયું પરંતુ ઉજ્જયની ના આસપાસમાં જ એમને પોતાનુ જીવન વ્યતીત કર્યું. એ જાતિના બ્રાહ્મણ અને પ્રથમ વૈદિક ધર્મના અનુયાયી હતા. અને વાદમાં એમને વૃધ્ધવવાદી નામના એક આચાર્યની પાસ જૈન ધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

હરિભદ્રસૂરિ—

શ્વેતાંબર જૈન સંપ્રદાયમાં એ નામના કંઇ આચાર્ય થઇ ગયા છે. પરંતુ પ્રસ્તુત નિબંધમાં જેમના ગ્રંથોનો અમે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે હરિભદ્ર સર્વથી પુરાના છે જે કે યાકિની મહત્તરાસૂનુના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને ૧૪૪૪ ગ્રંથોના પ્રણેતા કહ્યા વા માન્યા જાય છે. જૈન પરંપરાના એમનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ સંવત ૫૮૫ માં થયો. આવી એમનો સમય વિક્રમની છઠી શતાબ્દી છે. પરંતુ ગુજરાત

× જુવો–હિંદ તત્ત્વ જ્ઞાનનું ઇતિહાસ પૃ. ૧૯૯ પૂર્વાર્ધ ॥

પુરાતત્ત્વના આચાર્ય મુનિ શ્રી જિન વિજયજીએ એ હરિભદ્ર સૂરિના સમય નિર્ણય પર જે ગવેષણા પૂર્વક નિબંધ લખ્યો છે તેમાં એમનો સમય વિક્રમની આઠમી નવમી શતાબ્દી નિશ્ચિત કરી છે × તેમનો આ નિશ્ચય આજકાલના ઐતિહાસિક વિદ્વાનોમાં માનનીય પણ થઇ ચુકયો છે.

હરિભદ્ર સૂરિ જાતિના બ્રાહ્મણ, અતિશય સંપન્ન પ્રતિભાશાલી એક અનુપમ વિદ્વાન્ થયા છે. એમની લોકોત્તર પ્રતિભાએ—અનેકાંત જય પતાકા, શાસ્ત્ર વાર્તા સમુચ્ચય, ષટ દર્શન સમુચ્ચય, યોગબિંદુ, યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચય અને ન્યાય પ્રવેશક સૂત્રાદિ વિવિધ વિષયના અનેક ગ્રંથ રત્નોને ઉત્પન્ન કરીને ન કેવલ જૈન સાહિત્ય ને જ ગૌરવાન્વિત બનાવ્યું કિંતુ ભારતીય સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્ય રત્નના ભાંડાગાર ને પણ વિશેષ સમૃદ્ધિ શાલી બનાવ્યા. એવા અનુપમ વિદ્વાન્ ના માટે ભારતીય જનતા જેટલું અભિમાન કરીશ કે તેટલું ઓછું છે.

અમૃતચંદ્રસૂરિ—

આ વિદ્વાન્ જૈન ધર્મની દિગંબર શાખામાં થયા છે. એમને કુંદ કુંદાચાર્ય કૃત સમય સાર, પર આત્મ ખ્યાતિ નામની ટીકા લખી છે અને પ્રવચન સાર ટીકા, પંચાસ્તિ કાય ટીકા, તત્ત્વાર્થ સાર પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાય, પંચાધ્યાયી અને તત્ત્વ દીપિકા આદિ ગ્રંથ પણ એમની પવિત્ર માસ્તિષ્કની ઉપજ છે. દિગંબર પટ્ટા વલીમાં લખ્યું છે કે એ વિક્રમ સંવત ૧૦૬૨ માં વિદ્યમાન હતા, આથી એમનો સમય વિક્રમની દશમી શતાબ્દી, સુનિશ્ચિત છે ×

વિદ્યાનંદ સ્વામી—

દિગંબર જૈન સંપ્રદાયમાં આચાર્ય વિદ્યાનંદી (વિદ્યાનંદ સ્વામી) દાર્શનિક વિષયના એક સમર્થ વિદ્વાન્ થઇ ગયા છે. જૈન ધર્મમાં દીક્ષિત થવા પહિલા એ દર્શન શાસ્ત્રોના ધૂરીણતમ વિદ્વાન પ્રતિભા શાલી વૈદિક ધર્માવલંબી બ્રાહ્મણ હતા. એમની જન્મ ભૂમિ મધ્ય દેશમા હતી એમની રચેલી અષ્ટ સહસ્ત્રી, તત્ત્વાર્થ શ્લોક વાર્તિકાલંકાર, યુકય નુ શાસન અને આપ્ત પરીક્ષાદિ ગ્રંથ એમની ચમત્કારિણી લોકોત્તર પ્રતિભાનો પરિચય આપવામા પૂર્ણપણાથી પર્યાપ્ત છે. એ અસાધારણ નૈયાયિક અને ઉચ્ચ કોટિના દાર્શનિક અને ગદ્યપદ્યના અનુપમ લેખક હતા. એમના સંબંધમા શ્રવણ બેલ ગોલામા પ્રાપ્ત થએલા શિલા લેખોથી પ્રતીત થાય છે કે એમને કેટલિક રાજ સભાઓમા જઇને વિપ-

× જુવો જૈન સાહિત્ય સંશોધક ભાગ ૧ અંક ૧।

ક્ષિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યું. આથી એમના દ્વારા જૈન ધર્મમાં જે પ્રગતિ થઇ તેના માટે તે એમના ચિર કાલ સુધી ઋણી રહેશે. ઇતિહાસ ગવેષકોએ એ તાર્કિક શિરોમણિનો સમય વિક્રમની નવમી શતાબ્દી સુનિશ્ચિત કરી છે. *

સિદ્ધર્ષિ--

એમના ગુરૂનું નામ ગર્ગર્ષિ હતું. ન્યાયાવતાર (સિદ્ધસેન દિવાકર કૃત) પર એક સુંદર વિવરણ લખવામાં પછી ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ નામનો અધ્યાત્મ વિષયનો બોધ પૂર્ણકથા ગ્રંથ પણ એમનો લખેલો મનાય છે. એ મહાત્મા વિ૦ સં૦ ૯૬૨ માં વિદ્યમાન હતા એવું ઐતિહાસિક વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે x એમની વિવૃત્તિ પર મલધાર ગચ્છીય હેમચંદ્રાચાર્યના શિષ્ય રાજ શેખરસૂરિએ ટીપ્પન લખ્યું છે. એ વિ૦ સં૦ ૧૪૦૫ માં વિદ્યમાન હતા.

ચંદ્ર પ્રભાસૂરિ--

એમનો સમય વિક્રમની બારમી શતાબ્દી મનાય છે. પ્રમેય રત્નકોષના આલાવા દર્શનશુદ્ધિ નામનો પણ એક પ્રકરણ ગ્રંથ એમનો બનાવેલો કહ્યો જાય. જાય છે. અને વિ. સં. ૧૧૫૯ મા એમને પૂર્ણિમા ગચ્છની સ્થાપના કરી હતી. *

વાદી દેવ સુરિ--

એમનું અસલી નામ દેવસૂરિ છે. વાદી એ વિશેષણ તેમની શાસ્ત્રીય પ્રગલ્ભતાના કારણે છે. એ મહાત્મા મુનિચંદ્ર સૂરિના પટ્ટધર હતા. એમનો જન્મ વિક્રમ સં૦ ૧૧૪૩ માં થયો, ૧૧૫૨ મા જૈનમતની દીક્ષા, ૧૧૭૪ માં આચાર્યપદ અને ૧૨૨૬ માં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. વિ. સં. ૧૧૮૧ માં, સિદ્ધરાજની સભામાં દિગંબર વિદ્વાન કુમુચંદ્રને એમને શાસ્ત્રાર્થમાં પરાજિત કર્યા. જૈન પરંપરાથી સાંભળવામાં આવે છે કે એમને સ્યાદ્વાદ રત્નાકર નામના ૮૪ હજાર શ્લોક પ્રમાણનો એક મોટો જ ઉચ્ચ કોટિનો દાર્શનિક ગ્રંથ લખ્યો છે. પરંતુ દુર્ભાગ્યવશથી તે આજ ઉપલબ્ધ નથી થતો.

રત્ન પ્રભાસૂરિ--

* જુવો અષ્ટ સહસ્રી અને શ્લોક વાર્તિક લંકારની પ્રસ્તવના એ ગ્રંથ-ગાંધી નાથારંગ, જૈન ગ્રંથ માલામાં પ્રકાશિત થયા છે.

x જુવો ન્યાયવતારની પ્રસ્તાવના

* જુવો જૈન ગ્રંથાવલી પૃ. ૧૨૮ ।

એ પ્રભાવિક જૈન વિદ્વાન્ વાદિદેવ સૂરિના શિષ્ય છે. એમનો સમય વિક્રમની તેરમી શતાબ્દિનો પ્રારંભ માન્યો ગયો છે. રત્નાકરાવતારિકા જેવો ઉત્તમ દાર્શનિક ગ્રંથ એમનોજ નિર્માણ કરેલો છે. એના શિવાય ઉપદેશ માલાએ ઘટ્ટી ટીકાના નિર્માતા પણ એજ માન્યા જાય છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય—

આ મહાપુરુષનો જન્મ વિ૦ સં૦ ૧૧૪૫ ની કાર્તિક સુદિ પૂર્ણિમાનો થયો હતો. ૧૧૫૪ માં ચંદ્રગચ્છીય શ્રી દેવચંદ્ર સૂરિની એમને દીક્ષાવ્રત ગ્રહન કર્યું અને ૧૧૬૨ માં એ આચાર્ય પદ પર નિયુક્ત થયા. ૧૨૨૯ માં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. × એ મહાપુરુષ તે સમયના પ્રબલ પ્રતાપી મહારાજા કુમારપાલના ગુરૂ હતા. એમની અગાધ વિદ્યા બુદ્ધિનો અંદાજો કાઢવો કઠીન નહી પરંતુ અસંભવ છે. પોતાની અલૌકીક પ્રતિભાથી ઉત્પન્ન થવાવાળી મહાન્ ગ્રંથરાશિ આજ સંસારના બધાએ વિદ્વાનો ને વિસ્મયમાં નાંખ્યા છે. સાહિત્ય સંબંધી એવો કોઈપણ વિષય નથી જેનાપર કે તેમની ચમત્કાર પૂર્ણ લખેની ન ઉઠી હોય ? ન્યાય—વ્યાકરણ—કાવ્ય—કોષ—અલંકાર—છંદ—નીતિ અને અધ્યાત્મ આદિ સર્વ વિષયો પર તેમને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં એક વા અનેક મહત્વ પૂર્ણ ગ્રંથ લખ્યા છે. કહે છે કે તેમને પોતાના પ્રશસાજીવન કાલમાં સાડા ત્રણ કરોડ શ્લોક પ્રમાણ ગ્રંથોની રચના કરી છે. પરંતુ દુર્ભાગ્ય વશથી આજ તે સર્વ ઉપલબ્ધ નથી થતા પરંતુ જેટલા આજ મલે છે તેની સંખ્યા પણ કાંઇ ઓછી નથી. એમાં શક નથી કે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ ભારતીય સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્યની જે અનુપમ સેવા કરી છે તેના માટે સમસ્ત ભારતીય જનતા તેમની ઘણા કાલ સુધી ઋણી રહેશે.

મલ્લિસેનસૂરિ—

એ આચાર્ય વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દીમાં થયા છે. એ નાગેંદ્ર ગચ્છીય ઉદય પ્રભસૂરિના શિષ્ય હતા એમને જિનપ્રભ સૂરિની સહાયતાથી શક સં. ૧૨૧૪મા સ્યાદ્વાદ મંજરી નામની વ્યાખ્યા ગ્રંથની રચના કરી હતી.

ગુણરત્નસૂરિ—

એ વિદ્વાન્ વિક્રમની પંદરમી શતાબ્દીમાં થયા છે એમના ગુરૂનું નામ દેવ સુંદર સૂરિ હતુ વિક્રમ સં. ૧૪૪૬મા એમને ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય નામના

× જુવો—કુમારપાલ ચરિત્રની ભાષા પ્રસ્તાવના ।

ગ્રંથની રચના કરી છે અને તર્ક રહસ્ય દીપિકા (ષટ દર્શન સમુચ્ચય ટીકા) જેવો દાર્શનિક ગ્રંથ પણ એમનો જ રચેલો છે.

ઉ. વિનયવિજયજી—

એ મહાત્મા વિક્રમની સત્તરમી અઢારમી સદીમાં થયા છે. એમના ગુરૂનું નામ ઉ૦ કીર્તિ વિજય હતું એમના ગ્રંથોથી એમના સમયનો પરિચય બરાબર મલે છે એ વિદ્વાન્ હોવા છતાં ઘણા શાંત અને આચાર સંપન્ન હતા. પોતાના જીવન કાલમાં એમને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાએ ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથોની રચના કરી છે. તેમાં કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકા ૧, લોક પ્રકાશ ૨, હેમલઘુ પ્રક્રિયા ૩, નય કર્ણિકા અને શાંત સુધારસ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે.

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી—

એ મહાનુભાવ જૈન દર્શનના એક અનુપમ ભૂષણ હતા એમના સમાન મેધાવી ઢુંઢવાથી પણ કમજ મલશે, વિદ્યાના દરેક વિષયમાં એમની અવ્યાહત ગતિ હતી. એમની ગ્રંથ રચના અને તર્ક શૈલી આજ મોટા મોટા વિદ્વાનોને ચકિત કરી રહી છે. એમની ચમત્કારિણી પ્રતિભા અને પ્રકાંડ પાંડીત્યના ઉપલક્ષમાં કાશીની વિદ્વત્સભાએ એમને ન્યાયવિશારદની પદવી પ્રદાન કરી હતી અને એક શત ગ્રંથ નિર્માણના બદલમાં તેમને ત્યાંથી ન્યાયાચાર્યનું વિશિષ્ઠ પદ મલ્યું. × એ શત ગ્રંથના નિર્માતાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

---

(૧) રચના કાલ વિ સં. ૧૬૯૬ શ્લોક પ્રમાણ ૬૦૦૦ ।

(૨) રચના સમય વિ. સં. ૧૭૦૮ શ્લોક સંખ્યા ૧૭૬૧૧ ।

(૩) રચના નો સમય વિ. સં. ૧૭૧૦ મૂલ શ્લોક ૨૫૦૦ સ્વોપજ્ઞ ટીકા શ્લોક સંખ્યા ૩૫૦૦૦ ।

એમના વિષયમા અધિક જાણવાની ઇચ્છા રાખવા વાલાએ નય કર્ણિકાની ગુજરાતી પ્રસ્તાવનાને જોવી.

× એના માટે એક જગોપર એ પોતે લખે છે—

> पूर्वं न्याय विशारदत्वबिरुदं काश्यां प्रदत्त बुधैः
> न्यायाचार्य पदं ततः कृत शतग्रन्थस्य यस्यार्पितम्॥
> शिष्यप्रार्थनया नयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिशु-
> स्तत्वं किंचि दिदं यशोविजय इत्याख्याभृदा ख्यातवान्॥ (त. भा.)

જુઓ-શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચયની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના.

દુર્ભાગ્યવશથી સર્વે આ સમયે મળતા નથી તેમાથી જેટલા ગ્રંથ આજ ઉપલબ્ધ થાય છે તે જૈન સાહિત્ય ભંડારના એક અમુલ્ય રત્ન છે. એમનો ન્યાયખંડનખંડખાદ્ય અને સ્યાદ્વાદ કલ્પલતા આદિ ગ્રંથો ને દેખાવાનુ જે વિદ્વાનને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયુ હશે તે નિસ્સંદેહ અમાગ આ કથનને પુર્ણપણાથી સમર્થન કરશે, એમનો, સમય વિક્રમની સત્તરમી અઢારમી સદી સુનિશ્ચિત છે ગુર્જર ભાષાના વીર્સ્તવ ને એમને વિ. સ ૧૭૩૩ ની વીજય દશમાએ સમાપ્ત કર્યું. એ ઉપાધ્યાય નય વિજયના શિષ્ય હતા. એવા પ્રકાંડ વિદ્વાન ના માટે જઈન જનતા જેટલો ગર્વ કરે તેટલો ઓછો છે,

વૈદિક વિદ્વાન— કણાદ ઋષિ—

વૈશેષિક સુત્રોના કર્તા કણાદ ઋષિ ક્યારે થયા તેનો પુર્ણ નિશ્ચય હજુ સુધી નથી થયો. કેટલાક ઐતહાસીકોનુ અનુમાન છે કે વૈશેષિક દર્શનની રચના ગૌતમના ન્યાય સુત્રોથી પ્રથમ થઇ છે,(૧) અને બીજા એથી—ન્યાય દર્શનથી પછીનુ કહે છે, અને તેની ન્યુનતાના પુરક માને છે (૨) પરતું વાસ્તવિક તથ્ય હજુ ગવેષણીય છે જે કે અધિકપણાથી પુરાતત્વજ્ઞોના પરિષ્કૃત વિચારો પર અવલંબિત છે

પ્રશસ્ત પાદાચાર્ય—

વૈશેષિક સૂત્રો પર પ્રશસ્તપાદ નામના વિખ્યાત ભાષ્યના રચયિતા પ્રશસ્ત પાદાચાર્યનો સમય આજકાલના ઐતિહાસિક વિદ્વાનોએ ઇસાની પાચમી શતાબ્દી સ્થિર કરી છે એમનો ઉકત ભાષ્ય ઘણો અનુપમ અને દાર્શનિક લોકોમા ઘણા આદરની દ્રષ્ટિથી જોવાય છે.

(૧) જુવો— હિંદ તત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ પૃ ૨૨૩ પૂર્વાર્ધ

(૨) જુવો—ગૌરીશંકર લિખિત પ્રાચીન ભારતવર્ષની સભ્યતાનો ઇતિહાસ. ભાષા નુવાદ—'કણાદનો તાત્વિક સિદ્ધાન્ત ગૌતમના ન્યાયશાસ્ત્રની પુર્તિ છે (પૃ ૧૦૬—ભાગ ૨)

વાત્સ્યાયન મુનિ—

ઐતિહાસિક પંડિતોનું અનુમાન છે કે વાત્સ્યાયન મુનિ ઇશાની ચોથી શતાબ્દિમા થયા. ન્યાય સુત્રો પર કરેલા એમના ભાષ્ય વાત્સ્યાયન ભાષ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે ઇસાની પાચમી સદી (૪૮૦) મા પ્રમાણ થએલ

બૌદ્ધ વિદ્વાન દિગ્નાગે પોતાના સમુચ્ચય " ગ્રંથમા એમના ભાષ્ય પર સમાલો ચનાત્મક જે વિવરણ લખ્યુ છે તેથી એમની ચોથી સદીમાં થવાનું નિશ્ચનીય છે.

પતંજલિ ઋષિ—

મહા ભાષ્યકાર પતંજલિ અને યોગ સૂત્રોના રચયિતા પતંજલિ બન્ને એકજ છે કે ભિન્ન ભિન્ન એ વાતનો હજુ સુધી પુરો નિશ્ચય નથી થયો.

તેમજ મહાભાષ્યકાર પતંજલિના સમયમાં પણ ઇતિહાસવેત્તાઓનો મતભેદ છે. કોઇના મતમા એમનો સમય ઇસાથી ત્રણુસો વર્ષ પહેલેનો છે અને કોઈ દોઢસો વર્ષ પહેલો માને છે. તેમજ પડિત સત્યવ્રત સામશ્રમી એ એમનો ઇસવી સન્ થી ૪૫૦ વર્ષ પૂર્વે સ્વીકાર્યો છે. (૧) એવોજ યોગ સૂત્રકાર પતંજલિના વિષયમા પણ મતભેદજ છે. કોઇના વિચાર મા એમનો સમય ઇસાની બીજી સદીથી ચોથી સદી સુધી છે. કોઇ ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વ માને છે. અને અન્ય વિદ્વાનોનુ કથન છે કે એ ઇસાના લગભગ સો વર્ષ પહેલા થયા છે, (૨)

મહર્ષિ વ્યાસ.—

યોગ સૂત્રોપર ભાષ્ય કરવાવાળા અને મહાભારતની રચના કરવાવાળા વ્યાસ જો એકજ છે તો એમનો સમય ઇસાથી લગભગ ૨૦૦ વર્ષ પૂર્વનો છે કેમકે આજકાલના ઇતિહાસજ્ઞોએ મહાભારતનો સમય પ્રાય. એજ નિશ્ચિત કર્યો છે. × પરંતુ લોકમાન્ય તિલકે ગીતાકાલ નિર્ણયમા મહાભારતનો સમય શક સંવતના આરંભથી ૫૦૦ વર્ષ પહેલેનો માન્યો છે. * અને જો યોગદર્શન પર ભાષ્ય લખવાવાળા વ્યાસ એનાથી–મહાભારતીય વ્યાસથી ભિન્ન છે તારે તો સમય અમારા વિચારમા અનિશ્ચિત અને સંદિગ્ધ જેવોજ છે. તેમજ જો

(૧) જુવો–તેમનુ નિરૂક્તાલોચન પૃ. ૭૩)

(૨) બાદરાયણ પ્રણીત બ્રહ્મ સૂત્રનો સમય ઇ. સ. ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વનો માનીએ તો મહાભારત એનાથી પહેલેનો છે પતંજલિ યોગ સૂત્રનો સમય પણ એનાજ લગભગ છે. । (મહાભારત મીમાસા પૃ ૬૪ હિંદી અનુવાદ)

× જુવો–હિંદતત્ત્વ જ્ઞાનનો ઇતિહાસ પૃ ૧૫૫ ઉત્તરાર્ધ ।

* જુવો–તેમનો ગીતારહસ્ય હિંદી અનુવાદ પૃ. ૫૬૨ ।

લોકો યોગ સૂત્રકાર પતંજલિનો સમય ઇસાની બીજી શતાબ્દી માને છે તેમના મતથી તો એ ઇસાની ત્રિજી શતાબ્દીથી પહેલાના નહી હોવો જોઇએ પરંતુ એમના વિષયમા વાસ્તવિક તથ્ય હજુ સુધી સ્ફુટ નથી થયુ.

કુમારિલ ભટ્ટ—

મીમાસક ધુરીણ મહામતિ કુમારિલભટ્ટની દિગત વ્યાપિની કીર્તિનો આભાસ દાર્શનિક જગતમા આજ પણ મૂર્તિમાન થઇને દેખાઇ રહ્યો છે. વૈદિક ધર્મના અભ્યુદયાર્થ એમને પોતાના જીવન કાલમા જે રીતે કષ્ટ ઉઠાવ્યુ છે તેથી તેમની ધર્મવિષયણી ભક્તિનો પુરાવો મલી રહ્યો છે. એમના સમયમા વૈદિક ધર્મને ફરીથી જે પ્રગતિ મલી છે તદર્થ તે આપના ચિરકાલ સુધી કૃતજ્ઞ રહેશે. ઇતિહાસવેત્તાઓએ એમનો સમય ઇસાની આઠમી શતાબ્દી (૭૦૦ થી ૭૮૦ સુધી) સુનિશ્ચિત કર્યો છે. મીમાસા શ્લોક વાર્તિક અને તંત્ર વાર્તિક આદિ ગ્રથ એમના પ્રકાડ પાડિત્યનો જ્વલંત આદર્શ છે. ।

સ્વામી શંકરાચાર્ય—

અદ્વૈત મતના પ્રધાન આચાર્ય સ્વામી શંકરાચાર્યના વિષયમાં એટલુંજ કહેવુ બસ છે કે તે તત્કાલીન દાર્શનિક યુગમા એકજ હતા. એમના સમાન પ્રભાવ અને વિદ્યા વૈભવ રાખવાવાળી દાર્શનિક વ્યક્તિઓ ઘણી ઓછી થઇ છે. કુમારિલ ભટ્ટના પછી વૈદિક ધર્મનો નિર્વાણાસન્ન જ્યોતિને પ્રચડ કરવાવાળા એજ મહાપુરૂષ થયા છે પ્રસ્થાન ત્રયી–ઉપનિષદ્–ગીતા અને બ્રહ્મસૂત્ર પર એમના જે ભાષ્ય છે તે એમની કીર્તિના સુદૃઢ સ્તંભ છે. ભારતવર્ષની ચારે દિશાઓમા એમના દ્વારા સ્થાપન કરેલા મઠ, એમની દિગ્વિજયના આજ પણ પ્રમાણ દે રહ્યા છે. એમા સદેહ નથી કે શંકર સ્વામી દ્વારા વૈદિક ધર્મને આશાતીત પ્રગતિ મલી.

સંપ્રદાયાનુસાર એમનો સમય ગમે તે હોય પરંતુ વર્તમાન સમયના ઇતિહાસજ્ઞ વિદ્વાનોએ એમનો સમય ઇસાની આઠમી નવમી (૭૮૮–૮૨૦) શતાબ્દી નિશ્ચિત કરી છે વિક્રમની આઠમી સદીથી લઇને સત્તરમી સદી સુધી એમના વિચારોને ફરી પણ સુદૃઢ બનાવવાને માટે એમના અનુગામી ભારતીય વિદ્વાનોએ મોટા મોટા પ્રૌઢ અને ઉચ્ચ કોટીના દાર્શનિક ગ્રંથોનુ નિર્માણ

તે ગ્રંથ અને ગ્રથ નિર્માતાઓના નામ આદિના વિષયમા જુવો– હિ૦ ત૦ નો૦ ઇતીહાસ પૃ ૨૧૬

કર્યું × અને એમના મતના સમર્થન કરવાવાળા દાર્શનિક સાહિત્યમાં આશાતીત વૃદ્ધિ થઇ.

વાચસ્પતિ મિશ્ર—

દાર્શનિક વિદ્વાનોમાં વાચસ્પતિ મિશ્રનું સ્થાન ઘણું ઉચું છે. પ્રત્યેક શાસ્ત્રમાં એમની અવ્યાહત ગતિ હતી એમના સમાન દર્શન, શાસ્ત્રોના માર્મિક વિદ્વાન ઘણાજ થોડા થયા છે. એમની લેખન પદ્ધતિ ઘણીજ પ્રસન્ન અને ગંભીર છે. એમના રચેલા ગ્રંથ ગુણગરિમાં એક બીજાથી સ્પર્દ્ધા કરી રહ્યા છે. એમની સાર્વદાર્શનિક પ્રતિભાનો પ્રકાશ—સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત ન્યાય અને મીમાંસા આદિ દર્શનોપર એમના લખેલા ગ્રંથોમાંથી પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાના સમાન પ્રકશિત થઇ રહ્યા છે. એમને ભામતિ (શાંકરભાષ્યવ્યાખ્યા) સાંખ્ય તત્ત્વ કૌમુદી (સાંખ્ય કારિકા વ્યાખ્યા) ને તત્વ વિશારદી યોગ ભાષ્ય વ્યાખ્યા તાત્પર્ય ટીકા (ઉદ્યોતકારના ન્યાયવાર્તિકપર), ન્યાય સુચી (સ્વતોનિબંધ), ન્યાયકર્ણિકા (મંડન મિશ્રકૃત વિધિ વિવેકની ટીકા), અને કુમારિલ ભટ્ટના વિચારો પર તત્વબીંદુ આદિ અનેક ગ્રંથ રત્નો દ્વારા ભારતીય દર્શનિક સાહિત્યની સૌભાગ્યશ્રીને અલંકૃત કરી છે. એ નૃગ રાજાના સમયમાં થયા છે. અને જાતિના એ મૈથીલ બ્રાહ્મણ હતા. એમનો સમય વિક્રમની નવમી શતાબ્દી કહી યા માની જાય છે,

પાર્થસાર મીશ્ર....

પાર્થસાર મિશ્ર મીમાંસા દર્શનના ધૂરીણતમ વિદ્વાન હતા એમનો રચેલો " શાસ્ત્ર દીપિકા નામનો ગ્રંથ " એમની પ્રતિભાઉત્કર્ષનો નમુનો છે. એના સિવાય એમને ન્યાય રત્નાકર (શ્લોક વાર્તિક વ્યાખ્યા) તંત્ર રત્ન અને ન્યાયમાલા આદિ મીમાંસા દર્શનથી સંબંધ રાખવાવાલા બીજા પણ ગ્રંથો લખ્યા છે. એ મહામતિ કુમારિલ ભટ્ટના અનુયાયી હતા. એમનો સમય વિક્રમની દશમી અને બારમી સદીના લગભગ નિશ્ચિત છે.।

ભાસ્કરાચાર્ય—

સ્વામી શંકરાચાર્યના પછી તેમના સિદ્ધાંતનો સર્વથી પહેલો પ્રતિવાદ (ખંડન) ભાસ્કરાચાર્યેજ કર્યો. એ ઘણા સમર્થ વિદ્વાન થયા છે. બાદરાયણ પ્રણીત બ્રહ્મસૂત્ર પર એમનો લખેલો ભાષ્ય દર્શનીય છે. ઐતિહાસિક વિદ્વાનોએ એમનો સમય વિક્રમની દશમી શતાબ્દીનો પૂર્વાર્ધ સ્થિર કર્યો છે ×

× જુવો–ભાસ્કરીય ભાષ્યની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના ?

રામાનુજ સ્વામી—

રામાનુજાચાર્ય વિશિષ્ટાદ્વૈતના પ્રધાન આચાર્ય થઇ ગયા છે. શંકરાચાર્યની પેઠે એમને પણ પ્રસ્થાન ત્રયી પર પ્રાસાદ મયી સંસ્કૃત ભાષામા વિશાલકાય ભાષ્યોની રચના કરી છે. જો કે શ્રી ભાષ્ય (બ્રહ્મ સૂત્ર પર) વેદાંત દીપ, વેદાંત સાર, વેદાતાર્થ સંગ્રહ અને શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ભાષ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એમના જીવનનો ઇતિહાસ ઘણો વિલક્ષણ છે. પરંતુ સ્થાનના સંકોચથી અમો તેથી અહીં દેવામાં અસમર્થ છિએ. એમનો સમય ઇસ્વીસન્ ૧૦૧૭ થી ૧૧૩૭ સુધી માન્યો ગયો છે. એમના વિશિષ્ટા દ્વૈતનું દક્ષિણ દેશ-વિષ્ણુ કાચી આદિમાં અધિક સામ્રાજ્ય છે.

નિંબાર્કાચાર્ય—

એ આચાર્ય સ્વાભાવિક ભેદાભેદના સંસ્થાપક છે. એમનો સમય ભાસ્કરાચાર્યના નિકટવર્તી છે.

એમને બ્રહ્મ સૂત્રોપર વેદાંત પારિજાત સૌરભ નામનો એક નાનો સરખો ભાષ્ય લખ્યો છે.

શ્રીકંઠ શિવાચાર્ય—

એમને શિવવિશિષ્ટાદ્વૈતમતની સ્થાપના કરી એમનો સમય યદ્યપિ સુનિશ્ચિત નથી તદ્યાપિ ઇસાની પંદરમી સદીમાં એમણું થવાનું અનુમાન ઐતિહાસિકોએ બાંધ્યું છે.

વલ્લભાચાર્ય—

વિશુદ્ધાદ્વૈત મતના સંસ્થાપક શ્રી વલ્લભાચાર્યનો સમય વિ૦ ની સોલમી સદી મનાઇ છે. એમનો જન્મ સં. ૧૫૩૫ અને સ્વર્ગવાસ ૧૫૮૬ માં થયો બ્રહ્મસૂત્ર પર અણુ ભાષ્ય નામનો ગ્રંથ એમનોજ રચેલો છે. એ તૈલંગ બ્રાહ્મણ હતા.

વિજ્ઞાનભિક્ષુ—

વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દીમાં થયા છે. બ્રહ્મસૂત્રો પર એમનો લખેલો વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્યનો પરિચય અમો પ્રસ્તુત નિબંધમાં આપી ચુકયા છિએ.

એમનો સાંખ્ય સૂત્રો પર બનાવેલો સાંખ્ય પ્રવચન ભાષ્ય છે. પાતંજલ ભાષ્ય પર એક વાર્તિક પણ લખ્યું છે. એ ગ્રંથોના અવલોકનથી જણાય છે કે એ સારા દાર્શનિક વિદ્વાન્ હતા.

વિદ્યારણ્ય સ્વામી

એ મહાત્મા સર્વ શાસ્ત્રોના પ્રૌઢ વિદ્વાન્ હતા. એમનો પંચદશી નામનો ગ્રંથ વેદાંત શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવાને માટે એક ઉત્તમ સોપાન છે. એમનો શંકર દિગ્વિજય વિવરણ પ્રમેયસંગ્રહ અને જીવન મુક્તિ વિવેક આદિગ્રંથ પણ કહ્યા જાય છે. એ મહાત્મા વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દિમાં થયા છે

આનંદગિરિ—અને ગોવિંદાનંદ–

એમને બ્રમ્હ સૂત્રના શાંકર ભાષ્ય પર ન્યાયનિર્ણય નામની એક સુંદર ટીકા લખી છે. એના સિવાય ભગવદ્ ગીતાપર એમની આનંદગિરિ નામની ટીકા પ્રસિદ્ધ છે. એમનો સમય વિક્રમની ચૌદમી સદીનું ઉત્તરાર્ધ છે અને બ્રહ્મસૂત્ર સાંકર ભાષ્ય પર **રત્નપ્રભા** નામની ટીકાના કર્તા ગોવિંદાનંદ સ્વામી પણ એમનાજ સમકાલીન પ્રતિત થાય છે.

ધર્મરાજ દિક્ષિત

વેદાંત પરિભાષાના કર્તા ધર્મરાજ દીક્ષિતનો સમય ઇ૦ ૧૫૫૦ છે એમની એ પુસ્તક વેદાંત ન્યાયમાં પ્રવેશ કરવાને માટે એક સુંદર છે.

શંકર મિશ્ર

એમનો સમય ઇ. સન્ ૧૬૦૦ ના લગભગ છે. વૈશેષિક સૂત્રોપર એમની ઉપસ્કાર નામની સ્વતંત્ર વ્યાખ્યા ઘણી ઉત્તમ અને પદાર્થ વિવેચનના માટે ઘણી ઉપાયોગી છે.

નાગાર્જુન....

માધ્યમિકમત (શૂન્યવાદ) ના પ્રધાનાચાર્ય બૌધ વિદ્વાન્ હતા, નાગાર્જુનનો સમય ઇશાની બીજી શતાબ્દી છે. બૌધ સંપ્રદાયમાં એ ઘણા સમર્થ હતા અને પ્રખ્યાત વિદ્વાન્ થયા છે.

એમના સિવાય પ્રસ્તુત નિબંધમાં બીજા જે ગ્રંથકારો નો ઉલ્લેખ આવ્યો છે તે પ્રાય: વિક્રમની ઓગણીશમી તથા વીશમી શતાબ્દીમાં થયા છે.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

પદાર્થોના સત્ય બોધના માટે આધુનિક વિદ્વાનોએ સ્વીકારેલો જૈનોનો સ્યાદ્વાદ.

(૧) કાંશીના સ્વર્ગસ્થ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ મહાં મહોપાધ્યાય પંડિત શ્રી **રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજીએ ' સુજન સંમેલન '** નામના જૈન ધર્મ સંબંધી પ્રથમ વ્યાખ્યાનમાં સ્યાદ્વાદ સંબંધે ઉલ્લેખેલા શબ્દોજ અહિં ટાંકી બતાવું એટલે જણાશે.

" સજ્જનો ! અનેકાંતવાદ તો એક એવી વસ્તુ છે કે, તેને દરેકે સ્વીકારવીજ પડશે, અને સ્વીકારી પણ છે. જુઓ વિષ્ણુ પુરાણ અધ્યાય ૬, દ્વિતીયાંશમાં લખ્યું છે કેઃ—

नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजो त्तम ! ।
वस्त्वेकमेव दुःखाय सुखायेर्ष्यागमाय च ।
कोपाय च यतस्तस्माद् वस्तु वस्त्वात्मकं कुत. ? ॥

શ્લોક ૪૨.

અહિં પરાશર મહર્ષિ કહે છે કે, ' વસ્તુ વસ્ત્વાત્મક નથી.' આનો અર્થજ એ છે કે કોઇપણ વસ્તુ એકાંતે એક રૂપ નથી. જે વસ્તુ એક સમયે સુખનો હેતુ છે, તેજ બીજા ક્ષણમાં દુઃખનું કારણ બને છે, અને જે વસ્તુ કોઇપણ વખતે દુઃખનું કારણ બને છે, તેજ વસ્તુ ક્ષણ માત્રમાં સુખનો હેતું પણ થાય છે.

સજ્જનો ? આપ સમજી શકયા હશો કે અહિં ' **અનેકાંતવાદ** ' કહેવામાં આવ્યો છે. એક બીજી વાત ઉપર પણ ધ્યાન આપશો. જેઓ सदसद्भ्यामनिर्वचनीयं जगत् (આ જગત સદ્ અથવા અસત્ બન્નેમાંથી એકે રીતે કહી શકાય નહીં.) કહે છે. તેમને પણ વિચાર દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો ' **અનેકાંતવાદ** ' માનવામાં હરકત નથી, કારણ કે જ્યારે વસ્તુ સત્ અને અસત્ કહી શકાય નહીં, તો કહેવું પડશે કે કોઇ પ્રકારથી સત્ હોઇને પણ કોઇ રીતે તે અસત્ પણ છે. એટલા માટે ન તો સત્ કહી શકાય અને ન અસત્ તો અનેકાંતતા માનવી સિદ્ધ થઇ.

સજ્જનો ! નૈયાયિકો અંધકારને ' તેજો અભાવ સ્વરૂપ ' કહે છે, અને મીમાંસક તથા વેદાંતિકો તેનું ખંડન કરીને જોર સોરથી તેને ' ભાવ-સ્વરૂપ ' કહે છે તો હવે જોવાની વાત એ છે કે આજ સુધી એનો કાંઇ ફેંસલો થયો નથી કે કોણ બરાબર કહે છે ? ત્યારે તો બેની લડાઇમાં ત્રીજાના પોબાર

છે, અર્થાત જૈન સિદ્ધાંત સિદ્ધ થયો. કારણ કે તે કહે છે કે–' 'વસ્તુ' અનેકાંત છે.' તેને કોઇ રીતે ભાવરૂપ કહે છે, અને કોઇ રીતે અભાવરૂપ પણ કહે છે આવીજ રીતે કોઇ આત્માને 'જ્ઞાનસ્વરૂપ' કહે છે, અને કોઇ જ્ઞાનાધારસ્વરૂપ કહે છે. ત્યારે હવે કહેવુંજ શું? અનેકાંતવાદે સ્થાન મેળવ્યું. એવી રીતે જ્ઞાનને કોઇ 'દ્રવ્યસ્વરૂપ' માને છે; તો કોઇ 'ગુણસ્વરૂપ.' કોઇ જગતને 'ભાવસ્વરૂપ' કહે છે, તો કોઇ 'શુન્યસ્વરૂપ' ત્યારે તો અનેકાંતવાદ અનાયાસે સિદ્ધ થયો."

(૨) આવીજ રીતે 'ચિત્રમય જગત્' નામના માસિકના વર્ષ ૧૧ માના સં. ૧૯૨૫'ના ડિસેંબર માસના અંકમાં 'જૈનસિદ્ધાંત' નામના લેખમાં મહાશય **લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે** લખે છે કે–" **અનેકાંતવાદ**–ઉપર જણાવેલી અનાવનંતત્ત્વની માલિકા વાંચતાંની સાથેજ અદ્વૈતવાદ જૈન સિદ્ધાંતને અમાન્ય છે એ દેખાઇ આવે છે, સાયુજ્ય મુક્તિ માનનારો દ્વૈતવાદ પણ તેને તેટલોજ અમાન્ય છે. કારણ મોક્ષ એટલે જીવાત્માએ શુદ્ધાત્મતત્ત્વમાં લીન થવું, એમ જનિઓ પણ માને છે. જગતના મિથ્યાત્વ સંબંધે પણ તેમની વિચાર સરણી આવીજ સાપેક્ષ છે. મિથ્યા શબ્દોનો અર્થ શંકરાચાર્યની પેઠે અસત્ય કિંવા અદ્વૈતીય ભાગવતોની પેઠે અનિર્વાચ્ય એવો જૈનિઓ કરતા નથી પણ હમેશા બદલનાર અતઃએવ ભ્રામક એવો કરે છે. અથાત્ 'જગન્મિથ્યા', એટલે જગત્ એ નથીજ, કિંવા અતકર્ય છે એમ નહીં, પણ તે ભ્રામક છે, કિંવા હમેશાં બદલનારૂં છે એવો અર્થ છે. આ સક્ષેપ વિચાર પદ્ધતિને 'અનેકાંતવાદ' એમ કહે છે. अनेके अंता–धर्मा यस्मिन् भावे सोऽयमनेकान्तः એટલે જેમાં અનેક ધર્મ છે તે, આવો. એકાંગી ઉત્તર એ કંયારેય પણ અપૂર્ણજ હોય છે. કારણ કોઇપણ વસ્તુ હમેશાં એકજ અવસ્થામાં રહેતીજ નથી. તેથી ઉત્તર કિંવા વર્ણન એ કયારેય પણ સાપેક્ષ અને તેથીજ અનેકાગી હોય. આ વર્ણન સાત રીતે કરી શકાય છે. તેથી એ પદ્ધતિને સપ્તભંગી પણ કહે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ને ભાવ, આ ચાર અપેક્ષા વડે કોઇ પણ વસ્તુનું વર્ણન કરવું પડે છે. કોઇ પણ એક વસ્તુ સંબંધે બોલતાં આ આપેક્ષા ચતુષ્ટયાનુસાર વસ્તુનું અસ્તિત્વ છે એમ કહેવું એ પહેલો પ્રકાર, (૧) બીજી એકાદ વસ્તુના ઉપલા અપેક્ષા ચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વની દૃષ્ટિએ પહલી વસ્તુનુ અસ્તિત્વ નથી એમ કહેવું એ બીજો પ્રકાર, (૨) કોઇ પણ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુના સાપેક્ષચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વ કિંવા શુન્યત્વ કહેવું એ ત્રીજો પ્રકાર, (૩) કોઇ પણ વસ્તુની બાબતમાં અન્ય બે વસ્તુના સાક્ષેપ ચતુષ્ટયાનુસાર એકદમ ઉત્તર આપવા અશક્ય હોવાથી અવકતવ્ય છે આ ચોથો પ્રકાર, (૪) કોઇ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુઓની દૃષ્ટિએ બોલવુ અશક્ય, પણ

એક વસ્તુની દષ્ટિએ અસ્તિપક્ષ ઉત્તર આપવું એ પાંચમો પ્રકાર, ઉલટું નાસ્તિ પક્ષે ઉત્તર આપવું એ છઠ્ઠો પ્રકાર, (૬) કોઈ પણ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુની દષ્ટિએ એકી સાથે કહેવું અશક્ય, પણ અનુક્રમે અસ્તિ નાસ્તિ પક્ષે ઉત્તર આપવું એ સાતમો પ્રકાર, (૭) આ સાત પદ્ધતિ વડે તર્ક ચલાવ્યા પછી જે સાર નીકળે તે ખરો છે એમ કહેવાને હરકત નથી. એકંદરે સાપેક્ષાત્મક વિચાર કરવાની આ સર્વાંગિક પદ્ધતિ હોવાથી તે અત્યંત પરિણામ કારક છે એમાં શંકા નથી.

(૩) ડૉ. ભાંડારકર, મહાત્મા ગાંધીજી તેમજ કેટલાક પાશ્ચાત્ય પંડિતોએ આ તર્કપદ્ધતિની પ્રશંસા કરી છે તે કંઇ અમથી નહીં. હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમાં અનેક શાખાઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એકાંગીવાદપદ્ધતિ છે. અનેકાંતપદ્ધતિજ વડે ચર્ચા કરતાં બધી શાખાઓને સાપેક્ષ માન્યતા દેવી પડશે ઉપરની સાત પદ્ધતિને 'સ્યાત્' શબ્દથી અંકિત હોવાને લીધે આ પદ્ધતિને સ્યાદ્વાદ–પદ્ધતિ પણ કહે છે. "प्रश्नवशादेकस्मिन् वस्तुन्यविरोधेन विधिप्रतिषेधविकल्पना स्यात्कारांकितसप्तधावाक्प्रभेदेन स्याद्वादपद्धतिर्भवति" આવી આ પદ્ધતિની વ્યાખ્યા છે. વિધિપ્રતિષેધાદિ કોઇ પણ વિધાન સાત પ્રકારે ને અપેક્ષા ચતુષ્ટય સહ કરવું એજ આ પદ્ધતિનું રહસ્ય છે. સૃષ્ટિ પ્રવાહની દષ્ટિથી અનાદ્યનંત છે. પણ પર્યાયતઃ ક્ષણવિનશ્વર છે. આત્મતત્ત્વના મૂલભૂત ગુણની દષ્ટિએ સર્વ-જીવાત્મા એક છે, પણ કર્મબંધના ભિન્નત્વને લીધે તે અનેક પણ છે. આ પ્રમાણે સર્વ અપેક્ષાઓ લક્ષમાં લઇને સિદ્ધાંત સ્થાપવો એજ અનેકાંતવાદ!!

એ શિવાય બીજા પણ ઘણા વિદ્વાનો સ્યાદ્વાદની સાર્થકતા જાહેર કરે છે, તેમાંથી કેટલાક અત્રે રજુ કરી વાચકવર્ગનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચું છું.

(૪) કાશી વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રીન્સીપાલ અને ગુજરાતના સમર્થ વિદ્વાન્ પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવે પોતાના એક વખતના વ્યાખ્યાનમાં 'સ્યાદ્વાદ' સંબંધે કહ્યું હતું કે–" સ્યાદ્વાદ એકીકરણનું દષ્ટિબિંદુ અમારી સ્હામે ઉપસ્થિત કરે છે. શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો છે, તે મૂળ રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી. એ નિશ્ચય છે કે–વિવિધદષ્ટિ બિંદુઓ દ્વારા નિરીક્ષણ કર્યા વગર કોઇ વસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે સમજવામાં આવી શકે નહીં. આ માટે 'સ્યાદ્વાદ' ઉપયોગી તથા સાર્થક છે. મહાવીરના સિદ્ધાંતમાં બતાવેલ સ્યાદ્વાદને કેટલાક 'સંશયવાદ' કહે છે, એ હું નથી માનતો. 'સ્યાદ્વાદ' સંશયવાદ નથી કિંતુ તે એક દષ્ટિબિંદુ અમને મેળવી આપે છે. વિશ્વનું કેવી રીતે અવલોકન કરવું જોઇએ એ અમને શીખવે છે."

(૫) કાશી હિંદુવિશ્વવિદ્યાલયમાં દર્શન શાસ્ત્રના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીયુત ફણીભૂષણ અધિકારી M. A. જણાવે છે કે–" સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત ઘણો મહત્વ પૂર્ણ અને ખેંચાણકારક છે. એ સિદ્ધાંતમાં જૈનધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે અને એજ 'સ્યાદ્વાદ' જૈનદર્શનની અદ્વિતીય સ્થિતિ પ્રગટ કરે છે. છતાં કેટલાકોને મન સ્યાદ્વાદ એ એક ગૂઢ શબ્દ, તેથા કેટલાકોને તો તે ઉપહાસાસ્પદ પણ લાગે છે. જૈન ધર્મનાં એ એક શબ્દદ્વારા જે સિદ્ધાંત ઝળકી રહ્યો છે, તે ન સમજી શકવાથીજ કેટલાકોએ તેનું ઉપહાસ કર્યું છે, એ અજ્ઞાનતાને પ્રતાપેજ કેટલાકોએ તેમાં દોષો તથા ભિન્ન ભિન્ન અર્થોનાં આરોપણ કર્યાં છે. હું તો એટલે સુધી કહેવાની હિંમત કરૂં છું કે વિદ્વાન શંકરાચાર્ય જેવા પુરૂષ પણ એ દોષથી આગળ નથી રહી શકયા. તેમણે પણ એ સ્યાદ્વાદ-ધર્મ પ્રતિ અન્યાય કર્યો છે. સાધારણ યોગ્યતાવાળા માણસો એવી ભુલ કરે તો તે માફ કરી શકાય પણ મને સ્પષ્ટ વાત કહેવાની રજા મળે તો હું કહીશ કે ' ભારતના એવા મહાન્ વિદ્વાન્ માટે એવો અન્યાય સર્વથા અક્ષમ્ય છે ' જો કે હું પોતે એ મહર્ષિ પ્રતિ અતિશય આદરભાવથી નિહાળું છુ, તથાપિ મને એમ ચોખ્ખુ દેખાય છે કે તેમણે ' વિવસન સમેય ' અર્થાત્ નાગા લોકોનો સિદ્ધાંત એવું જે અનાદર સૂચવતું નામ જૈન ધર્મના શાસ્ત્રો વિષે વાપર્યું છે તે કેવળ મૂળ જૈન ગ્રંથોનો અભ્યાસ નહીં કરવાનું પરિણામ છે.

'સ્યાદ્વાદ' એક ભારે સત્ય તરફ આપણને દોરી જાય છે. હું એક વાત ઉપર ખાસ ભાર મુકવા માગું છું કે વિશ્વના અથવા તેના કોઈ એક ભાગને જોવા માટે માત્ર એક દ્રષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય. ભિન્ન ભિન્ન દ્રષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય. ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ તોજ અખંડ સત્ય જોઇ શકીએ. ખરૂ જોતાં આ વિશ્વ અસંખ્ય તત્વો તથા પર્યાયોના સમુદાયરૂપ છે, અને આપણા યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં સાધનો એટલા અપૂર્ણ છે કે આપણા પરિચિત દ્રષ્ટિકોણથી ભાગ્યેજ પૂર્ણ સત્ય પામી શકીએ કેવળ સર્વજ્ઞજ પૂર્ણ સત્યને, પૂર્ણપણે જાણી શકે છે. આપણે તો એકાંગિક વિચાર અને અપૂર્ણ સ્પષ્ટીકરણના અત્યારે અધિકારી ગણાઇએ આપણે પૂર્ણ સત્યને કદાપિ ન્યાય ન આપી શકીએ. × × × આવી સ્થિતિમાં, શ્રીમલ્લિસેને (?) (શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે) જીનેંદ્રભગવાન્ મહાવીરની સ્તુતિ અર્થે જે યોગ્ય શબ્દો વાપર્યા છે, તે મને યાદ આવે છે:—

अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावाद्,
यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।
नयानशेषानविशेषमिच्छन्,
न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥

હે ભગવન્! આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષ છે. કારણ કે એકજ વસ્તુ કેટલા અસંખ્ય દૃષ્ટિથી જોઇ શકાય છે તે આપે અમને બતાવ્યું છે. પેલાઓ કે જે કેવળ સિદ્ધાંતભેદની ખાતર પરસ્પરમાં ઇર્ષ્યા મત્સર ધરાવે છે તે સ્થિતિ આપના સ્યાદ્વાદ દર્શનમાં નથી સંભવતી.

(૬) અધ્યાપક દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર કાકા 'પૂર્વરંગ' નામના પૃષ્ઠ (૨૪૩) મા લખે છે કે—" એકજ સત્ય અનેક રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. એક એક જાતી એક એક જમાનો, અને એક એક દેશ સત્યના એક એક અંશનું ગ્રહણ કરી શકે છે. અને તેથી પરસ્પર વિરોધી દેખાતી છતાં બધી દૃષ્ટિઓ સરખીજ સાચી હોય છે. એ જૈનોના સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં ધરાએલું આપણે જોઇએ છીએ.

પુનઃ એજ મહાશયે તા. ૪-૨-૨૩ ના 'નવજીવનના અંકમાં 'ભગવાન્ મહાવીર કૈવલ્યભૂમિ નામનો લેખ લખેલ છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે " જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનમાં સ્યાદ્વાદનો બરાબર શો અર્થ છે તે જાણવાનો દાવો હું કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે 'સ્યાદ્વાદ' માનવ બુદ્ધિનું એકાંગિપણુંજ સુચિત કરે છે. અમુક દૃષ્ટિએ જોતાં એક વસ્તુ એક રીતે દીસે છે, બીજી દૃષ્ટિએ તે બીજી રીતે દેખાય છે. જન્માંધો જેમ હાથીને જુદી જુદી રીતે તપાસે તેવી આપણી આ દુનિયામા સ્થિતિ છે.

આ વર્ણન યથાર્થ નથી એમ કોણ કહી શકે ? આપણી આવી સ્થિતિ છે એટલું જેને ગળે ઉતર્યું તેજ આ જગતમાં યથાર્થ જ્ઞાની, માણસનું જ્ઞાન એક પક્ષી છે. એટલું જે શમજ્યો તેજ માણસોમાં સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઇ જાણનો હશે તે પરમાત્માને આપણે હજુ ઓળખી શક્યા નથી"

મહા મહોપાધ્યાય પંડિત ગંગનાથ M.;A. D. L. L. અલાહબાદ-વાલા લખે છે કે—

(૭) "जबसे मैंने शंकराचार्य द्वारा जैनसिद्धांत पर खंडन को पढ़ा है, तबसे मुझे विश्वास हुआ कि इससिद्धांतमें बहुत कुछ है, जिन्को वेदांतके आचार्योंने नहीं समझा और जो कुछ अभी तक मै जैनधर्मको जान सका हुं उससे मेरा यह विश्वास दृढ हुआ है कि यदि वह जैन

धर्मको उसके असली ग्रंथोंसे देखनेका कष्ट उठाता तो उनको जैन धर्मसे विरोध करनेकी कोईभी बात नहीं मिलती."

(૮) હિંદી ભાષાના સર્વ શ્રેષ્ઠ લેખક અને ધુરંધર વિદ્વાન્ પંડિત શ્રી **મહાવીર પ્રસાદજી** દ્વિવેદીએ સરસ્વતી માસિકમાં '**પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ**'ની સમાલોચના કરતાં લખ્યું છે કે—

" प्राचीन ढरेंके हिंदु धर्मावलंबी बडे बडे शास्त्री तक अबभी नहि जानते कि-जैनियोंका स्याद्वाद किस चिडियाँका नाम है !

धन्यवाद है जर्मनो और मान्य इंग्लेंडके कुछ विद्यानुरागी विशेषज्ञोंको जिनकी कृपासे इस धर्मके अनुयायीयोंके कीर्तिकल्प की खोज और भारत वर्षके साक्षरजनोंका ध्यान आकृष्ट हुआ. यदि ये विदेशी विद्वान् जैनोके धर्मग्रंथो आदिकी आलोचना न करते, यदि ये उनके प्राचीन लेखकोंकी महत्ता प्रकट न करते तो हम लोग शायद आजभी पूर्ववत् ही अज्ञानके अंधकारमें ही डूबे रहते."

(૯) ડા. ઑ. **પરટોલ્ડે** 'ધર્મના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં જૈન ધર્મનું સ્થાન મહત્વ એ વિષય પર તા. ૨૧-૮-૨૧ રોજે ધુલિયા મુકામે આપેલા ભાષણના અંતે જણાવ્યું છે કે-" સંક્ષેપમાં કહિએ તો ઉચ્ચ ધર્મ તત્ત્વો અને જ્ઞાન પદ્ધતિ, આ બન્ને દ્રષ્ટિથી જોતાં જૈન ધર્મ એ ધર્મોના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં અતિશય આગળ ગએલો ધર્મ છે એમ કહેવું પડે છે. દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરી લેવા સારૂ એમાં યોજેલા સ્યાદ્વાદનું બીલકુલ આધૂનિક પદ્ધતિનું સ્વરૂપજ જુઓ એટલે બસ છે. જૈન ધર્મ એ ધર્મ વિચારની નિઃસંશય પરમ શ્રેણી છે, અને એ દ્રષ્ટિથી ધર્મનું વર્ગીકરણ કરવા સારૂજ કેવળ નહીં પણ વિશેષતઃ ધર્મનાં લક્ષણો ઠરાવવા સારૂ અને તદનુસાર સામાન્યતઃ ધર્મની ઉપપત્તિ બેસાડવા સારૂ તેનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે."

(૧૦) મારવાડના મુખ્ય શહેર જોધપુર મુકામે સન્ ૧૯૧૬ માં મળેલા 'જૈન સાહિત્યના સમ્મેલન'ના પ્રમુખપદે વિરાજેલા M. M. ડૉ. **શતીશચંદ્ર** વિદ્યાભૂષણ M. A., P. H. D. પોતાના ભાષણમાં જણાવે છે કે—" આ વિદ્વાનોના સમ્મેલનમાં બે વચનો બોલવાને માટે મને આમંત્રણ આપી જે માન આપ્યું છે તેણે માટે હું આપનો આભારી છું પણ આરંભ કયાંથી કરવો તેની મને મુંઝવણ થાય છે કારણ કે સમ્મેલનનો હેતુ વિશાળ છે અને શ્રોતાવર્ગ વિદ્વાન્ અને પ્રતિષ્ઠિત છે તેમની રજાથી " જૈનીઝમ " ના પ્રધાન સિદ્ધાંત ' સ્યાદ્વાદ ' અથવા સપ્તભંગી ન્યાય કે જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનનો મૂલ પાયો છે તેના પર હું વચનો કહીશ.

'સ્યાદ્વાદ' અથવા તો શકયતાનું પ્રતિપ્રાદન કે જેનું બીજુ નામ 'સપ્તભંગી ન્યાય' અથવા તો સાત પ્રકારના પ્રશ્નાભાસ છે તેમાં વસ્તુની સાત અવસ્થાનો સમાવેશ થાય છે. (૧) स्यात् अस्ति, (२) स्यात् नास्ति, (३) स्यात् अस्ति नास्ति (४) स्यात् अवक्तव्य, (५) स्यात् अस्ति अवक्तव्य, (६) स्यात् नास्ति अवक्तव्य, (७) स्यात् अस्ति नास्ति अवक्तव्य.

જૈનમાન્યતા પ્રમાણે સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત અતિ પ્રાચીન સમયથી તીર્થંકરોએ પ્રવર્ત્તાવેલો હતો અને ૨૬૪૦ વર્ષો પહેલાં ચરમ તિર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ આ સિદ્ધાંત ઉપદેશ્યો હતો અને તેનું સ્વરૂપ–વર્ણન અને વ્યાખ્યા 'ભગવતી સૂત્ર' 'સમવાયાંગ સૂત્ર, અનુયોગદ્વારસૂત્ર' 'પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર' વિગેરે જૈનોના પ્રમાણ ભુત ગ્રંથોમાં માલમ પડે છે.

ભદ્રબાહુ સ્વામી કે જે (B. C.) ચોથા સૈકામાં થઇ ગયા અને જે યુગ પ્રધાન' એટલે તેમના સમયના અગ્રગણ્ય પુરૂષ કહેવાતા હતા તેમણે આ સિદ્ધાંતનું તેમની પ્રાકૃત ટીકા 'સૂત્ર કૃતાંગ નિર્યુક્તિ'માં વિવરણ કરેલું છે.

પ્રખ્યાત જૈન ન્યાયાચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકર કે જે વિક્રમાદિત્યના સમયમાં થઇ ગયા છે. તેમણે આ સિદ્ધાંતનું તેમના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'સમ્મતિતર્ક' સૂત્રમાં વિવરણ કર્યું છે.

જીનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે તેમની વિશેષાવશ્યક ભાષ્યનામની ટીકામાં આ સિદ્ધાંતનું સરળ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે,

પણ આ અસ્તિ નાસ્તિનાં (સ્યાદ્વાદ) ના સિદ્ધાંતનો વિવિધ સ્વરૂપનું અપ્રતિમ શૈલિમાં વિવરણ કરનાર સમંતભદ્ર હતા. તેઓ દિગંબર પંથના હતા, અને ૬૦૦ (A. D.) પહેલાં થઇ ગયા. તેઓ 'આપ્તમીમાંસા' ના પ્રણેતા હતા.

બીજા પ્રસિદ્ધ શ્વેતાંબર ન્યાયવેતાઓએ જેવા કે હરિભદ્રસૂરિ, બુદ્ધિસાગરસૂરિ, દેવસૂરિ (આસરે ૧૧૦૦ A. D.), હેમચંદ્ર સૂરિ (આસરે ૧૧૦૦ A. D.) અને 'સ્યાદ્વાદ મંજરી'ના કર્તા સુવિખ્યાત મલ્લીસેન સૂરિએ આ સિદ્ધાંતપર પોતાનું લક્ષ આપ્યું છે.

ત્યારબાદ ઘણા શ્વેતાંબર અને દિગંબર ન્યાયવેતાઓએ તેમના ગ્રંથોમાં આ વિષયને ચર્ચો છે અને આખરે ૩૦૦ વર્ષ પહેલાં દિગંબર ન્યાયવેતા વિમળદાસે આ સિદ્ધાંતના સમગ્રસ્વરૂપને સ્પર્શતી 'સપ્તભંગી તરંગિણી નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે.

આ ગહન અને સુક્ષ્મ સિદ્ધાંતે બુદ્ધ અને બ્રાહ્મણ ન્યાયવેતાઓની ટીકાને આમંત્રી, પ્રખ્યાત ન્યાયવેત્તા ધર્મકીર્તિએ (A. D.) સાતમા સૈકામાં આ સિદ્ધાંતની તેના પ્રસીદ્ધ ગ્રંથ 'પ્રમાણ વાર્તિક' માં ટીકા કરી અને તેની ટીકાનો પ્રત્યુત્તર હરિભદ્રસૂરીએ પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'અનેકાંત જયપતાકા' માં આપ્યો છે. બ્રાહ્મણ ઋષિ વ્યાસે બ્રહ્મસૂત્ર પુસ્તક, ૨, પ્રકરણ, ૨, સૂત્ર-૩૩માં આ સિદ્ધાંતને સુધારા વધારા સાથે ઉતાર્યો છે. એ રમુજી નોંધ લેવા જેવી છે, આ સિદ્ધાંતની પ્રસિદ્ધ શંકરાચાર્ય કે જે A. D. આઠમા સૈકામાં થઇ ગયા છે તેમણે પોતાની ટીકા શંકરભાષ્યમાં, વાચસ્પતિમિશ્ર કે જે A. D. દશમા સૈકામાં થઇ ગયા છે તેમણે શાંકરભાષ્યની ભામતી વૃત્તિમાં અને માધવાચાર્યે તેમના 'સર્વ દર્શન સંગ્રહ' માં ટીકા કરેલી છે.

બ્રાહ્મણ તત્ત્વવેત્તાઓએ આ સિદ્ધાંત પર એવા દોષનું આરોપણ કર્યું છે કે અનિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન તરફ દોરે છે અને સાત અવસ્થા પરસ્પરે અસંગત છે તે છતાં આ સિદ્ધાંતની શાંત અને નિષ્પક્ષપાત સમીક્ષા તેની વ્યાપકતામાં અને વસ્તુઓની સમગ્ર અવસ્થાઓને સ્પર્શવાની શકિતમાં રહેલી વિશિષ્ટતાને વ્યક્ત કરે છે.

વૈશેષિક દર્શનના પ્રવર્તક કણાદે છ કોટીનો નિક્ષેપ કર્યો છે અને તે સર્વનો સમાવેશ અસ્તિ વા ભાવઃ માં કર્યો છે એ સર્વને સુવિદિત છે. પાછળની ટીકાઓએ બીજી કોટી ઉમેરી 'अभावो वा नास्ति' બુદ્ધ લોકોએ अस्ति, नास्ति उभय, અનુભવ એ ચાર કોટીથી જે નિર્યુકત હોય તે નિર્વાણ અથવા શુન્યત્વ છે એવું કથન કરિને લોકોને આંજ્યા, પણ જૈન સિદ્ધાંતમાં સ્યાદ્વાદની સાત કોટી યોજી છે કે જેમાં મારી માન્યતા પ્રમાણે સર્વ પ્રકારના ફેરફારનો સમાવેશ થઇ જાય છે.

(૧૧) મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે કે-"સૃષ્ટિમાં પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન થાય છે તેથી સૃષ્ટિ અસત્ય-અસ્તિત્વ રહિત કહેવાઇ (પર્યાયભેદ), પણ પરિવર્ત્તન છતાં તેનું એક એવું રૂપ છે જેને સ્વરૂપ કહો તે રૂપે છે, એમ પણ કહી શકીયે છીએ તેથી તે સત્ય પણ છે (વસ્તુગતે) તેથી તેને સત્યા સત્યં કહો તો મને અડચણ નથી. એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્યાદ્વાદી માનવામાં આવેતો બાધ નથી. માત્ર સ્યાદ્વાદ હું જે રીતે ઓળખું છું તે રીતે માનનારો છું, પંડિતો મનાવવા ઇચ્છે તેમ કદાચ નહીં. તેઓ મને વાદમાં ઉતારે તો હું હમેશાં સાચો હોઉં છું, અને મારા પ્રમાણિક ટીકાકારની દ્રષ્ટિએ હું ઘણી વાર ભૂલેલો ગણાઉં છું, એ જાણવાથી હું કોઇને સહસા જુઠો, કપટી વિગેરે

માની શકતો નથી. સાત આંધળાઓએ હાથીના સાત વર્ણન આપ્યાં તે બધા પોત પોતાની દૃષ્ટિએ સાચા હતા; એકબીજાની દ્રષ્ટિએ જુઠા હતા, ને જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ સાચા તથા ખોટા હતા. આ અનેકાંતવાદ મને બહુ પ્રિય છે. તેમાંથી હું મુસલમાનોની પરીક્ષા મુસલમાનોની દષ્ટિએ, ખ્રીસ્તીની તેની દ્રષ્ટિએ કરતાં શીખ્યો. મારા વિચારોને કોઇ ખોટા ગણે ત્યારે મને તેના અજ્ઞાનને વિષે પૂર્વે રોષ ચઢતો. હવે હુ તેઓનું દ્રષ્ટિબિંદુ તેઓની આંખે જોઇ શકું છું તેથી તેમની ઉપર પણ પ્રેમ કરી શકું છું. કેમકે હું જગતના પ્રેમનો ભૂખ્યો છું. અનેકાંતવાદનું મૂળ અહિંસા અને સત્યનું યુગળ છે. ”

આ શિવાય બીજા પણ અનેક લેખો બહાર પડી ચુકયા છે. તે જાણવાની ઉત્કંઠા ધરાવનાર વ્યક્તિએ શા. મગનલાલ મેલાપચંદ મુ. સીનોર. વાયા મીયાગામ. રેવાકાઠા. ગુજરાત. ઠેકાણે એક રૂપીઓ બે આનામા મળતું "જૈનેતર દૃષ્ટિએ જૈન " નામનું લગભગ ચારસો પાનાનું દલદાર પુસ્તક વાંચવાની ખાસ ભલામણ; કરીયે છીએ એના સંગ્રહક જૈનાચાર્ય ન્યાયાંભોનિધિશ્રીમદ્ વિજ્યાનંદસૂરિ (અપર નામ) શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ ના વિદ્વાન શિષ્ય રત્ન દક્ષિણ વિહારી મુનિ શ્રી અમર વિજ્યજી મહારાજ છે.

આવાં પુસ્તકોનો દુનિયામા જેમ જેમ છુટથી પ્રચાર યતો જશે તેમ તેમ ' જૈન ધર્મ એ બુદ્ધ ધર્મની શાખા છે,' ' જૈન ધર્મ એ નાસ્તિક ધર્મ છે,' ' જૈન ધર્મ અનીશ્વરવાદી છે,' ' हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमंदिरं. સ્યાદ્વાદ એ શુદ્ર શબ્દ તથા સંશયવાદ છે,' ' શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદનું સારી પેઠે ખંડન કર્યું છે.' વિગેરે ઘણા લાંબા કાળથી રૂઢ થએલી અજ્ઞાનતા સ્વતઃ નાશ પામતી જશે, અને જૈન ધર્મ તથા તેના સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતના અનેકશઃ ઉપકાર માની તેને અધિક માનની દૃષ્ટિએ લોકો જરૂર જોવા લાગશે એમાં સંશય નથી.

છેવટે જણાવવાનું કે એજ સ્યાદ્વાદરૂપી દૃઢ મૂળ સ્તંભના આધારે જૈન દર્શનરૂપ મહેલ ચણવામાં આવેલ છે. આ અનેકાંતવાદ સંપૂર્ણ રીતે સમજવામાં તો ઘણા ઘણા બુદ્ધિશાલી પુરૂષો પણ ગોથાં ખાય છે, તો દરેક સાધારણને કેમ સમજવામાં આવી શકે ? પરન્તું પોતાને ચુસ્ત વૈદિકાનુયાયી તરીકે જણાવનારા વિદ્વાનો પણ જ્યારે આ પ્રમાણે સ્યાદ્વાદની ઉપયોગિતા મુકત કંઠે સ્વીકારે છે, ત્યારે એમાં કેટલું બધું અસામાન્ય મહત્વ સમાયેલુ છે તે સહજ સમજી શકય તેમ છે. દુનિયાના સમસ્ત ખંડનવાદિઓના અભિમાનને શાંત કરવાને, અજાતવાદ, વિવર્તવાદ, દ્રષ્ટિસૃષ્ટિવાદ, પરિણામવાદ, દ્વૈતવાદ, અદ્વૈત-

વાદ, આરંભવાદ, શુન્યવાદ ઇત્યાદિ સમગ્રવાદોનો સહેલાઇથી નિરાકરણ લાવાને અને વિશ્વભરના મતભેદોને પહોચી વળવાને સ્યાદ્વાદ અતિ જરૂરી હથીઆર છે.

આ અનેકાંતવાદમાં સત્ય અને અહિંસા છે એ વાત તો આપણામાંના ઘણા ખગને માટે નવીન જાણવાની નથી. વિશ્વનુ યથાર્થ રૂપે અવલોકન કરવાને માટે અનેકાંતવાદ દિવ્યચક્ષુ છે એના અભાવેજ અનેક મત મતાંતરોના ખંડન મંડનના ઝગડાઓ ઉદ્ભવ્યા છે. સત્યનો શાશ્વત સનાતન માર્ગ ચિંધવા સ્યાદ્વાદ સમર્થ છે. દેહ શુદ્ધિને માટે જેમ સ્નાનની જરૂર છે તેમ વિચાર શુદ્ધિને માટે અનેકાંતવાદ (સ્યાદ્વાદ) એટલોજ અત્યાવશ્યક છે. સર્વજ્ઞપ્રરૂપિત અનેકાંતવાદના પ્રતાપે આપણા અશુદ્ધિના, મતાભિમાનનાં અને કદાગ્રહના મળ ધોવાઇ જાય અને જૈનશાસન સ્યાદ્વાદ દર્શન વિશ્વમાં વિજયવંતુ નીવડે એવી અંતઃકરણ પૂર્વક અમે અધિષ્ઠાયક દેવ પ્રત્યે નિરંતર પ્રાર્થના કરીએ છીએ. ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિ.

જુવો કે-વેદ, વેદાંતાદિક સર્વ વિદ્યામા મહાનિપુણ, પ્રૌઢ કવિત્વની શક્તિવાળા, મહાવાદીનું બિરૂદ ધારણ કરનાર, વાદમા અનેક વાદીઓને પરાસ્ત કરી છોડી દેનાર, એવા બ્રાહ્મણ પંડીત, જૈનાચાર્ય શ્રી વૃદ્ધવાદીનો સાથે વાદમાં ઊતરતાં પોતાના એકાંતવાદથી નિરાસ થઇ જૈનોના અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ સમજી જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ વિક્રમાદિત્યથી દિવા કરનાપદથીવિભૂષિત-વાદી સિદ્ધ સેન દિવાકર, જૈનોમા સ્તુતિકારના નામથી પ્રસિદ્ધ, તીર્થ કરોની સ્તુતિ કરતાં લખે છે કે-

नयास्तव स्यात्पद लांछिता इमे
रसोपविद्धा इव लोहधातवः
भवं त्यऽभिप्रेतफला यत स्ततो
भवत मार्याः प्रणता हितैषिण. ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—હે વીતરાગ ! હે ભગવન્ ! તમારી બતાવેલી નયો જો સ્યાત્ પદથી લાંછિત-ચિન્હિત કરવામાં આવે તો રસવેધક બુટ્ટી લોઢાના રસમા પડી જેમ સોનુ બનાવે તેમ તે બધાએ નયો ઇછિત ફલવાળી—અર્થાત્ સત્ય સ્વરૂપ વાળી બની જાય. આ તમારો સત્ય સિદ્ધાંત જોઇનેજ અમો હિતની ઇછાવાળા આર્યજનો તમોને નમસ્કાર કરી રહ્યા છે. બાકી અમોએ તમારા ખોટા પક્ષને માન આપેલું નથી. ॥ ૧ ॥

વિશેષાર્થ—હે ભગવન્ !—હે વીતરાગ ! જે જે મતવાદીઓ—વસ્તુના એક એક અંશને ગ્રહણ કરી વસ્તુના સ્વરૂપને કથન કરનાર છે તે બધાએ નયવાદો છે જેમકે— ૧ અદ્વૈતવાદ, ૨ અજાતવાદ, ૩ વિવર્ત્તવાદ, ૪ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ, ૫ પરિણામવાદ, ૬ આરંભવાદ, ૭ શૂન્યવાદ, અને ૮ ક્ષણિકવાદ, ઈત્યાદિક જેટલા દુનિયામાં વાદો છે તે બધાએ નયવાદો છે. તેની સાથે કથંચિતના અર્થ-નો પ્રકાશક-સ્યાત્ શબ્દ જોડવામાં આવે તો તે જેમ લોઢાના રસમાં રસવેધક બુટ્ટીનો રસ મેળવતાં સુવર્ણ બની જાય તેમ તે બધાએ એકાંતવાદો સત્યસ્વરૂપ ના બની જાય. આમાં વિશેષ એ છે કે—જીવોની શુદ્ધ સત્તાના એક અંશને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે ૧ અદ્વૈતવાદ, વસ્તુના એક નિત્ય સ્વરૂપના ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે-૨અજાતવાદ, વસ્તુના પરાવર્તન રૂપ એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે ૩ વિવર્ત્તવાદ ષ્ટિમાં આવતી વસ્તુના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે ૪ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ,

વસ્તુને એકમાંથી બીજામાં પલટાતીના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને જે કથન કરનારોવાદ તે ૫ પરિણામવાદ, વસ્તુના આરંભ રૂપના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જેવાદ-તે ૬ આરંભવાદ, વસ્તુને નષ્ટ થતી જોઇ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને જે કથન કરનારો વાદ તે ૭ શૂન્યવાદ, વસ્તુ ને ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાતી જોઇ તેના એક ગુણના સ્વરૂપને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે ૮ ક્ષણિકવાદ, આવા આવા પ્રકારના દુનીયામા જેટલા મતવાદીઓ વસ્તુના એકએક ગુણને મુખ્ય રાખીને ઝઘડા કરવાવાળા તે બધાએ નયવાદીઓ વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપને જાણી શકતા નથી તેથી તેમનો તે એકાંતવાદ મિથ્યા પ્રલાપ રુપનો છે. પણ તે સત્ય સ્વરૂપનો નથી. જ્યારે તે એકાંત પક્ષના નયવાદો ની સાથે-કથંચિત્ એટલે કોઇ પ્રકારથી તે સાચા છે તેના સ્વરૂપને જણાવવાવાળો "સ્યાત્" શબ્દને જોડીને કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ વાદો લોઢાના રસની સાથે રસવેધક બુટ્ટીનો રસ મળવાથી સોનું બની જાય તેમ તે સત્ય સ્વરૂપના બની જાય. એવો એ કવિનો આશય છે. તે કિંચિત્ લખીને બતાવ્યો.

मिथ्यावादं मल मपनुदन् सप्तभंगितरंगैः
वागंभोधिर्भुवन मखिलं देव ? पर्यस्तमेति ॥
तस्यावृत्ति सपदि विबुधाश्चेतसैवाऽचलेन
व्यातन्वंत. सुचिर ममृता सेवया तृप्नुवंति ॥ १ ॥

હે દેવ ! તમારો સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્ર, એકાંત અદ્વૈતાદિ અજાતવાદ, વિવર્ત્તવાદના સપ્તભંગ રૂપ ન્યાયના તરંગોથી દૂર ફેંકતો

સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપીને રહેલો છે, તે તમારા સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રનું વિબુધો-દેવો-(પંડિતો) ચિત્તરૂપના પર્વતથી મંથન કરીને અમૃત કાઢતા (શુદ્ધ તત્ત્વને ગ્રહણ કરતા) તેના સેવનથી ઘણા કાલ સુધી તૃપ્તપણે રહે છે. ॥ ૧ ॥

પુરાણોમાં એવી કલ્પના છે કે—સમુદ્રનું મંથન કરવા બ્રહ્માદિ બધા દેવો ભેગા થયા. વિષ્ણુ કાચબાના સ્વરૂપે સમુદ્રના તલીએ જઇને બેઠા. દેવતાઓ ઊઠાવીને લાવેલા મેરૂ પર્વતને તેમની પીઠ ઊપર રાખ્યો. પછી શેષનાગનાં દોરડાં બનાવી મેરૂને રવૈયાની પેઠે ફેરવી, સમુદ્રનું મંથન કરી, તેમાથી ૧૪ રત્નો કાઢયાં તેમાંનું જે અમૃત હતું તે દેવો લઇને તૃપ્ત થયા.

તે કલ્પના કવિએ મનમાં રાખી જૈનસિદ્ધાંત રુપ સમુદ્રની સાથે ઘટાવીને બતાવી છે.

સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્ર તેમાં રહેલો એકાંતવાદરૂપ મેલ.

જેમકે—જીવોની શુદ્ધ સત્તાના એક અંશના ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે—૧લો, અદ્વૈતવાદ. ૧,

વસ્તુના એક નિત્ય સ્વરૂપના ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે—૨ જો, અજાતવાદ, ૨,

વસ્તુના પરાવર્તન રૂપ એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે—૩ જો, વિવર્તવાદ. ૩.

દષ્ટિમાં આવતી વસ્તુના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે—૪ થો, દષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ. ૪ ॥

વસ્તુને એકમાંથી બીજામાં પલટાતી જોઇ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે—૫ મો, પરિણામવાદ. ૫ ॥

વસ્તુનો આરંભ થતો જોઇ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે—૬ ઠો આરંભવાદ. ૬.॥

વસ્તુને નષ્ટ થતી જોઇ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે—૭ મો—શૂન્યવાદ. ૭ ॥

વસ્તુને ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાતી જોઇ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને જે કથન કરનારો વાદ તે ૮ મો—ક્ષણિકવાદ. ૮ ॥

એવીજ રીતે—૯ મો—કાલવાદ. ૧૦ મો—નીયતિવાદ. ૧૧ મો—સ્વભાવવાદ. ૧૨ મો—કર્મવાદ, ૧૩ મો—પુરૂપાર્થવાદ.

ઇત્યાદિક જેટલા દુનિયામાં મતવાદીઓની ખેંચાતાણથી ચાલી રહેલા એકાંતવાદો છે.

તે બધાએ એકાંતરૂપ મિથ્યાવાદના મેલને હે વીતરાગ ? તમારો સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્ર—સપ્તભંગ રૂપ ન્યાયની તરંગોથી દૂર કરતો, આખી દુનીયામા વ્યાપીને રહેલો છે. પડીતો તેનું મથન-ચિત્તરૂપ પર્વતથી કરતા હુવા શીઘ્ર સત્ય વસ્તુરૂપ અમૃતને મેલવતા તેનો સેવનથી ઘણા કાલ સુધી તૃપ્ત રહે છે.

આમાં તાત્પર્ય એ છે કે, દુનીયામાં અદ્વૈતાદિક જેટલા વાદો છે તે નયવાદો છે તે જુદા જુદા સ્વરૂપથી આગ્રહ પૂર્વક કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ અસત્ય મિથ્યા સ્વરૂપના બને છે. અગર જો તે બધાએ એક એકની અપેક્ષા રાખીને કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ નયવાદો સત્યસ્વરૂપના ગણાય છે. જ્યારે તે એકએકવાદો પોતાના દુરાગ્રહથી બીજાનાં વાદોને ફેંકી દઇપોતાનો દુરાગ્રહને પોષણ કરવામાં મચ્યા રહે છે ત્યારે તે દુષ્ટવાદો થઇ પડે છે. એમ જૈન સિદ્ધાંતકારો કહે છે. આ સ્તુતિકારે બતાવેલું સપ્ત ભંગનું સ્વરૂપ પૂર્વના લેખોમાં જૈનેતર પંડિતોએ બતાવેલું છે તે જુવો અને સત્યવસ્તુના સ્વરૂપને ઓલખો.

જૈનસિદ્ધાંતમાં બતાવેલી નયો કેવા સ્વરૂપથી ગ્રહણ થએલી વસ્તુને સત્યરૂપે બતાવે છે અને કઇ વસ્તુને અસત્ય રૂપે ઠરાવે છે તેના સંબંધે એક જૈન વિદ્વાને વીતરાગની સ્તુતિ કરતા, કહ્યું છે તે કાવ્યનું સ્વરૂપ આ જગોપર લખીને બતાવીએ છીએ.

॥ રત્ન પ્રભાચાર્ય કૃત સ્તુતિદ્વાત્રિંશિકામાં નો આ કાવ્ય વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં કહે છે તે જુવો.

> अहो चित्रं चित्रं तयचरितं मेतन्मुनिपते ?
> स्वकीयाना मेषां विविध विषयव्यासिवदिनां ॥
> विपक्षाऽपेक्षाणां कथयसि नयानां सुनयतां
> विपक्षेक्षसूदणां पुनरिह विभो ? दुष्टनयतां ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—હે મુનિઓના પતિ ? હે વીતરાગ ? તમારૂ ચરિત્ર એટલે તમારી રહેની, અને તમારી કહેની, બધી દુનીયાના ઇશ્વરોથી તદ્દન જુદા પ્રકારની આશ્ચર્ય જનક છે. કારણ તમારી રહેની ઇંદ્ર નરેંદ્રાદિકની અપેક્ષાથી રહિત અવધૂતના સ્વરૂપની, તદન વીતરાગી છે. અને તમારી કહેની વસ્તુના

સ્વરૂપને અર્થાત્ પદાર્થના સ્વરૂપને જણાવનારી નયોના સ્વરૂપવાળી તે પણ આશ્ચર્યને પેદા કરવા વાળી છે.

કારણ તમારી બતાવેલી નયો છે તે–વસ્તુના એકએક ગુણને મુખ્ય રાખી કથન કરનારાં અદ્વૈતાદિક જેટલા દુનિયામાં વાદો છે તે બધાએ વાદોને પોતાના પક્ષમાં રાખીને કથન કરનારી હોય તોજ તમોએ તે નયોને સત્ય સ્વરૂપવાળી કહીને બતાવી છે; અને જ્યારે તે બધા વિપક્ષોને પોતાના દુરાગ્રહથી તિરસ્કારને કરવાવાળી હોય ત્યારે તેણે તમોએ દુષ્ટ નયોના સ્વરૂપવાળી કહી બતાવી છે. એ તમારી કહેની તે પણ અમોને ઘણું આશ્ચર્યજ ઉત્પન્ન કરવા વાળી છે. ॥

આ ઉપરના કાવ્યમાં વીતરાગની સ્તુતિનો અર્થ સામાન્ય રૂપે કહીને બતાવ્યો. ॥

હવે એ ત્રણે સ્તુતિકારોનું કહેવું શું છે તે અમો બતાવીએ છીએ—

પહેલા કાવ્યમાં બતાવ્યું હતુ કે–હે વીતરાગ ? તમારી કથન કરેલી નયો સ્યાત્પદથી ચિન્હિત કરવામાં આવે તો તે–લોઢાના રસમાં રસ વેધક બુટ્ટીનો રસ મેળવતાં સુવર્ણ બને તેમ તે નયો શુદ્ધ સ્વરૂપની બને છે. બીજા કાવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે–વીતરાગ ! તમારો સિદ્ધાત રૂપ સમુદ્ર તે પોતાના સપ્ત ભંગ રૂપ ન્યાયના તરંગોથી મિથ્યાવાદના મેલને દૂર કરતો સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપીને રહેલો છે.

અદ્વૈતાદિક જેટલા દુનિયામાં ચાલતા એક એક પક્ષના વાદો છે તે નયવાદો છે. તે નયવાદોને કથંચિત્ અર્થના પ્રકાશક એવા સ્યાત્ પદથી ચિન્હિત કરતાં વસ્તુમાં જે જે બીજા ગુણો છે તેણે તે યોગ્ય સ્થાન આપે છે. પણ સર્વથા તિરસ્કાર કરી શકતો નથી અને સ્યાદસ્તિ, સ્યાન્નાસ્તિ આદિ સપ્ત ભંગના સ્વરૂપને જણાવી પોતાને ઇષ્ટ વિનાના બીજા પક્ષોને તે તે પક્ષમાં ખસેડી પોતાના પક્ષને ગ્રહણ કરી લે છે. તેજ વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ અમૃત છે તેણે પ્રકાશમાં મૂકે છે.

હવે આ ત્રિજા સ્તુતિકાર જણાવે છે કે હે ભગવન્ ? પોત પોતાના પક્ષમાં મગ્ન થએલી નયો વિપક્ષોને એટલે બીજા પરિણામાદિક એક એક પક્ષના વાદીઓની અપેક્ષા રાખીને પોત પોતાના વિષયને કથન કરતી હોય તોજ તે શુદ્ધતાને ધારણ કરે છે અને જ્યારે તે નયો પોતાના એક જ પક્ષને પોષણ કરવાની તત્પરતા બતાવે છે ત્યારે તે દુષ્ટ સ્વરૂપની બને છે.

પણ હે વીતરાગ ? તમારા સિદ્ધાંતમાં તેવો એક પક્ષ છે જ નથી તેજ અમોને આશ્ચર્ય લાગે છે. આશ્ચર્ય એટલા માટે કે-તમારો અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાંત બીજા બધાએ એકાંત નયવાદના પક્ષકારોના પક્ષને, તે તે અપેક્ષાના સ્વરૂપથી ગ્રહણ કરે છે, તેથી તે નયોને તમો શુદ્ધ સ્વરૂપવાલી બતાવો છો. અને જ્યારે તે નયો પોતાના દુર્મદથી કેવળ પોતાના જ પક્ષને પોષણ કરવા મંડી પડે છે ત્યારે, તેણે તમો દુષ્ટ નયો કહો છો. આમાં આશ્ચર્ય એ છે કે-બીજા પક્ષોને ભેળવે તે શુદ્ધ, અને બીજા પક્ષકારોનો તિરસ્કાર કરે તે અશુદ્ધ ,હે વીતરાગ ? આ તમારૂં કથન તે પણ કેટલું આશ્ચર્ય જનક છે.

હવે અમો બે બોલ કહી આ વિષયનું છેવટ લાવીએ છીએ—

હે વીતરાગ ? તમારૂં વર્તન, તે ઈંદ્રાદિકની પણ અપેક્ષાથી રહિત તે પણ આશ્ચર્યજ પેદા કરે તેવું છે.

અને તે જ પ્રમાણે-અનેકાંતવાદના સ્વરૂપવાળું કથન તે પણ આશ્ચર્યને જ પેદા કરે તેવું છે. કારણ દુનીયાના કોઇ પણ દેવે નતો તમારા જેવું વર્તન કરીને બતાવ્યું છે, તેમજ નતો તત્ત્વોનું કથન કરીને બતાવ્યું છે. આ તમારા અનેકાંતવાદના કથનને શુદ્ધ વસ્તુના ગવેષક જૈનેતરના અનેક વિદ્વાનોએ માન્ય કરેલુ છે. જુવો આ ગ્રંથમાં જ તેમના લેખો, કેમકે એક જ પુરૂષમાં પિતા, પુત્ર, મામા, કાકાદિક અનેક ધર્મો શું સમાએલા નથી ? કહેવુંજ પડશે કે અનેક ધર્મો સમાએલા છે જ, એકજ હાથીના શુંડ આદિ અવયવોમાં શું હાથીના ધર્મો સમાએલા નથી ? તેજ પ્રમાણે સોનાના સેંકડો દાગીનામાં શું સોનાના ગુણો સમાએલા નથી ? કહેવુંજ પડશે કે દુનીયાની એક એક વસ્તુમાં અનેકા અનેક ગુણો સમાએલાજ છે, છતાં તે વસ્તુના એક એક ગુણને (ધર્મને) પકડી તેમાં દુરાગ્રહ ને પોષવો તેમાં સત્ય કહ્યું છે ? માટે જ વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં હેમચંદ્રાચાર્ય પણ કહી ગયા છે કે હું હેમચંદ્ર-બધાએ વાદીઓના સન્મુખ ઉભો રહીને કહું છું કે " વીતરાગના જેવો દુનીયામાં બીજો કોઇ પણ દેવ છેજ નહી. અને તેમનો કહેલો અનેકાંતવાદ તેના જેવો બીજો વાદ પણ નથી. " એમ ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહીને બતાવ્યું છે. જુવો-જૈનેતર દષ્ટિએ જૈન પૃ. ૧૨૭ માં. આથી વધારે શું લખું ? ॥

न समुद्रोऽसमुद्रो वा समुद्रांशो यथोच्यते नाऽप्रमाणं प्रमाणं वा प्रमाणांश स्तथैव हि ॥९॥

अर्थे गन्धः परं नूनं, अनन्ता निखिला नयाः। विदुषां नव मेवान: इति दुर्वदि सम्मतो ॥१०॥ (मूले)

ભાવાર્થ—જેમ સમુદ્રના એક ભાગને- નતો કહી શકાય સમુદ્ર, તેમજ નતો કહી શકાય અસમુદ્ર, માત્ર સમુદ્રનો એક અંશજ કહી શકાય, તે પ્રમાણે એક નયના વાકયને નતો અપ્રમાણ કહી શકાય, તેમજ નતો પ્રમાણ રૂપે કહીશકાય, પણ પ્રમાણના એક અંશ તરીકે કહેવામાં હરકત આવી શકે નહી ॥ ॥

જૈનોમાં પદાર્થોનું સ્વરૂપ હાલમાં સાત નયોથી વિચારી શકાય છે- પણ તે સાતે નયો કેવા સ્વરૂપની હોય છે તે સાતે નયો પોત પોતાના વિષયમાં તો સત્ય સ્વરૂપનીજ છે પણ જ્યારે તેમાં બીજી નયના પક્ષ વાળો આક્ષેપ કરે ત્યારે તે બધીએ નયો અસત્ય સ્વરૂપની બની જાય છે. તેથી પંડિતોને તે નયોમાં એકાંત આગ્રહ ન કરવો એમ સમ્મતિ નામના ગ્રંથમા શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજાએ કહ્યું છે.

ऊत्तिप्रंतु विकल्पवीचिनिचयाः पर्यायमर्यादया ।
द्रव्यार्था हितें(द्रव्यार्था धिगमे) तु चेतसि चिरंशाम्यंतु तत्रैवते ॥
वस्तु प्रस्तुत मस्तु सागरसमं सर्वोपपत्तिक्षमं । बाह्यं वा स्फुट मांतरं समुचित स्याद्वाद मुद्रांकितं ॥ १ ॥

સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ જણાવતાં—નયોપદેશની ટીકા પત્ર ૨૭માં કહ્યું છે કે—

વિચારમાં મુકેલી વસ્તુ સમુદ્ર તુલ્ય હોય છે, તેમાં જેટલી તર્કો કરવી હોય તેટલી થઇ શકે છે, ચાહેતો તે- બાહ્ય વસ્તુ દ્રશ્ય સ્વરૂપની હોય અથવા આંતર વસ્તુ—અદ્રશ્ય સ્વરૂપની ગમે તે હોય પણ જો તે સ્યાદ્વાદની મુદ્રાથી અંકિત-ચિન્હિત કરવામા આવે ત્યાર બાદ પર્યાયોની મર્યાદાથી વિકલ્પની તરંગોનો સમૂહ ગમે તેટલો ઉઠતો હોય તો પણ તે બધાએ દ્રવ્યાર્થજ (અર્થાત દ્રવ્યના બોધ માટેજ) ગણાય અને તે ઘણા કાલ સુધી ચિત્તને વિષે ઘોલાઇને દ્રવ્યમાંજ સમઈ જાય પણ બહાર જવા પાંમે નહી એ સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતનીજ ખૂબી સમજવી. ॥૧॥

ईहाऽपाय परंपरा परिचय. सर्वोऽप्यऽयं युज्यते वस्त्वंशेऽप्युपयोग माकलयता मंतर्मुहूर्त्ताऽवधि ॥ अन्येषां तु विकल्पशिल्पघटितो बोध स्तृतीयक्षण-ध्वंसी ध्वस्तसमस्तहेत्वर्समिलितः कस्मिन् विचारे क्षमः ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—એક વસ્તુમાં-એક પદાર્થમાં અનંત અંશ અર્થાત્ અનંત ધર્મ હોય છે છતાં એક એક અંશને વલગીને વિચાર કરવામા આવે તો તે અંત ર્મુહૂર્ત જ ટકી શકે છે કારણ તેમાં ઈહા-તર્ક, અપાય દૂષણ, આ બેની

પરંપરા આવીને મલવાની અર્થાત તર્ક, ઉપર તર્ક, અને દૂષણ ઉપર દૂષણે નજરે પડવાનાં, તેથી બીજા એકાંત મતવાદીઓના વિકલ્પ રૂપની કારીગરી થીઘડેલો બોધ છે તે ત્રિજાજ ક્ષણમાં નાશ વાળો થાય છે, કારણ વસ્તુનો–સંપૂર્ણ પદાર્થનો વિચાર કરતાં નાશ પામ્યા છે જેના બધા હેતુ, અને સંપૂર્ણ વસ્તુની સાથે નહી મલેલો એવો એકાંત પક્ષનો–એકાત અંશનો બોધ કયા વિચારમા ટકી શકે ? અર્થાત્ નજ ટકી શકે. ॥૨॥

નય વાક્ય અને પ્રમાણ વાક્યનો કિંચિત્ તાત્પર્ય.

બાહ્ય વસ્તુ—દશ્ય પદાર્થ, આંતર વસ્તુ–અદશ્ય પદાર્થ, આ બન્ને પદાર્થો અનંત અનંત પર્યાયોથી વ્યાપ્ત હોય છે. તેમાની એક પર્યાયનો– એક અંશનો વિચાર કરતાં સંપૂર્ણ પદાર્થનો વિચાર કરી શકાયજ નહી, જેમ સમુદ્રના એક ભાગને નતો સમુદ્ર કહી શકાય, તેમજ નતો અસમુદ્ર કહી શકાય, માત્ર સમુદ્રનો એક અંશજ કહી શકાય. તે પ્રમાણે વસ્તુના એક અંશના વિચારને નય વાક્યજ કહી શકાય પણ પ્રમાણ વાક્ય કહી શકાયજ નહી કારણ કે જે વસ્તુના એક અંશનો વિચાર કરવા બેઠા છીએ તેની મુખ્યતા ગણવાની બાકીના બીજા રહેલા અંશોને ગૌણતામાં રાખવાજ પડે, તેથી સ્યાદ્વાદ—અનેકાંતવાદનો સ્વીકાર કર્યા વગર પદાર્થનું સ્વરૂપ યથાર્થ સત્ય સમજી શકાયજ નહી એ પ્રમાણે જૈન સિદ્ધાંત છે જો તે પદાર્થના એક અંશના વિચારને સંપૂર્ણતાના વિચારમાં લઇ જવામાં આવે તો, તેમાં અનેક તર્કો ઉપર તર્કો અને દૂષણોના ઉપર દૂષણો આવી પડવાના, તેથી વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થ રૂપે સમજી શકાયજ નહી. જૈનોનો જે સ્યાદ્વાદ છે તે વસ્તુના સ્વરૂપને જાણવાને માટે પરમોપયોગી છે. અને તે વાતને આજ કાલના જૈનેતર અનેક વિચક્ષણ પંડિતોએ સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાતનો સ્વીકારજ કરેલો છે. તેવા અનેક જનેતર પંડિતોના વિચારો અમોએ પૂર્વના લેખમાં ટાકીને બતાવેલા છે, ત્યાંથી વિચાર કરીને જુવો. જેવી રીતે પદાર્થોને યથાર્થ જાણવાનુ સાધન જૈનોમાં સ્યાદ્વાદનું છે તેવી રીતે અર્હત હિ એકાંત પક્ષના વાદોમાં છે ? અર્થાત્ નથી એમ વિચારી પુરૂષોએ કહેવું છે તે પ્રમાણે વિચારમા ઉતરતા પુરૂષોને કહેવુંજ પડશે. ઇત્યલં વિસ્તારેણ ॥ ઇતિ શ્રીમદ્વિજયાનંદ સૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધ નામ શ્રી આત્મારામજી મહારાજ) ના લઘુતમ શિષ્ય હર્ષિણવિહારી મુનિશ્રી અમરવિજય વિરચિત તત્વત્રયી મીમાંસા નામના ગ્રંથમા સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપનું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૩૫ અને ૩૬મું સંપૂર્ણ ॥

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત.

(Dr, Helmuth Von Glasenapp.)
March. 1925.

(ડૉ. હેલ્મુત ફૉન ગ્લાસનઆપ, બર્લિન)

હિંદુસ્તાને ત્રણ મોટા ધર્મ આપ્યા છે. હિંદુ, બૌદ્ધ અને જૈન. પહેલા બે ધર્મોની તુલનામાં જૈનધર્મ વિષે આજ સુધી યુરોપને બહુ થોડીજ માહિતિ છે. અને છતાંયે એને વિષે માહિતિ મેળવવાની જરૂર છે કારણકે ઘણું કરીને એ સૌથી પ્રાચીન આર્ય તાત્વિક દર્શન છે. અને પોતાની જન્મભૂમિ માં લગભગ ફેરફાર પામ્યા વિના આજ સુધી સચવાઈ રહ્યો છે. જૈન ધર્મના સ્થાપનાર પાર્શ્વનાથ (તેમના શાસનની અપેક્ષાએ) ક્રાઈસ્ટ પૂર્વે (લગભગ) ૮૦૦ વર્ષ ઉપર થઈ ગયા હતા અને એને આજના સ્વરૂપમાં મુકનાર સુધારક મહાવીર તે બુદ્ધના સમયમાં એમનાથી જરાક આગળ અને આપણા ઇસ્વીસન ની પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં થઇ ગયા હતા. એમની જન્મભૂમિ હિંદુસ્થાનની ઇશાનમાં આવેલા બિહાર પ્રદેશમાં છે અને તે પ્રદેશમાંથી જૈનધર્મ સત્વર વિસ્તરીને આખા ગંગા પ્રદેશમાં ફરી વળ્યો. એના ખિલતા જુગમાં-આપણા આશરે પાંચમાથી બારમા સૈકા સુધી પશ્ચિમ અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યોનો એ રાજધર્મ બની રહ્યો હતો. બૌદ્ધ ધર્મના લોપ પછી હિંદુ ધર્મે જે ઉછાળો માર્યો તેણે કરીને અને મુસલીમ ધર્મને દબાણે કરીને જૈનધર્મને સખ્ત હાનિ થઇ. એના સામેની બધી વિરૂદ્ધતાઓ છતાં આજસુધી એણે પોતાની જીવનશક્તિ સાબીત કરી બતાવી છે એક સમયના પ્રબળ બૌદ્ધ ધર્મનો આજે હિંદુસ્તાનમાંથી લગભગ લોપ થઇ ગયો છે. ત્યારે જૈનધર્મના વાવટા નીચે હજુ યે બાર તેર લાખ અનુયાયીઓ છે અને તે મોટે ભાગે વેપારી વર્ગના છે.

જૈનધર્મમા જે વિશેષતા છે તે માત્ર ઐતિહાસિક નહિં,પણ દાર્શનિક પણ છે જૈન લોકોએ સર્વ વિષયો સંબન્ધે આધ્યાત્મિક દર્શન રચ્યાં છે અને એ દર્શનનું વસ્તુ અને તેની પરિભાષા જોતાં આપણને ખાત્રી થાય છે કે દાર્શનિક પ્રદેશમા ઉભા રહી વિચાર કરનાર ફળદ્રૂપ ભારતીય આત્માની સ્વતઃ સિદ્ધ અને વિશેષ પ્રકારની એ સૌ રચના છે.

× × × × ×

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જગત્ શાશ્વત અને નિત્ય છે. (વસ્તુગતે નિત્ય છે અને પર્યાયે અનિત્ય છે.) હિંદુઓની પેઠે જૈનો એમ માનતા નથી કે

જગતની જુગે જુગે સૃષ્ટિ અને પ્રલય થાય છે. એ તો એમજ માને છે કે આ વિશાળ પણ છતાંયે વિસ્તારમાં સીમાબદ્ધ વિશ્વ અચળ છે. વિવિધ નરકોવાળું **અધો જગત**, વિવિધ ખંડ અને સમુદ્રવાળું **મધ્ય જગત્** અને વિવિધ સ્વર્ગોવાળું તથા નિર્વાણ પામેલા આત્માઓના આવાસવાળું ઉર્ધ્વજગત્-એ સૌના અસ્તિતત્ત્વમાં અને વિસ્તારમાં કશો ફેરફાર થતો નથી. જંબૂદ્વીપના ભરતખંડમાં આપણે વસીએ છીએ એવા મધ્યજગત્‌ના વિવિધ ખંડોમાં સામાન્ય સંબન્ધ અને નૈતિક સ્થિતિ વિષે કંઇ કંઇ ફેરફાર બેશક થાય છે પણ સમસ્તનો વિચાર કરતાં વિશ્વનાં આ ખંડોની સીમા અચળ છે. એ આમેય ખસતી નથી, તેમેય ખસતી નથી.

વિશ્વનું શાસન કરનાર કોઇ સત્વ નથી. વિશ્વ ઉપર રાજ્ય ચલાવનાર કોઈ દેવનું અસ્તિત્વ માનવાની જૈનો સાફ ના પાડે છે. જે દેવો **સ્વર્ગમાં** રહે છે. તેઓ તો અશાશ્વત છે, **એમની શક્તિ પરિમિત છે** અને મનુષ્ય, તિર્યંચ તથા નરકવાસીઓની પેઠે પોતાના પાછલા ભવમાં પોતે કરેલાં કર્મથી **બંધાએલા પ્રારબ્ધને આધીન છે**; આજે પણ એ અલૌકિક સુખ ભોગવે છે અને પોતાનાં સારા નરસાં કર્યા કર્મના ફળ ભોગવવાને એમને ભવિષ્યમાં પાછું પૃથ્વી ઉપર ઉતરવું પડશે. સર્વોત્કૃષ્ટ શાસ્વત વ્યક્તિસ્વરૂપ દેવને જેમ એ ધર્મ માનતો નથી તેમ એ પણ માનતો નથી કે આ જગત્ માયામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. ભારતનાં બીજા દર્શનોની વિરૂદ્ધ એ તો એમ માને છે કે જગત્ સત્ય છે અને **તત્વોના મિશ્રણથી એનું સ્વરૂપ બંધાયું** છે અને એ રીતે સમસ્ત વિશ્વનું અસ્તિત્વ છે.

તત્વોના બે વિભાગ છે; એક જીવ અને બીજો અજીવ.

જીવ તત્વો તે અનંત જુદાજુદા જીવો છે; તે જોકે પરસ્પર સંબંધમાં છે, છતાંયે પોતાના વ્યક્તિત્વમાં કેવળ સ્વતંત્ર છે અને દરેક અજાત છે, અમર છે. દરેક જીવ સ્વભાવથીજ અનંત ગુણ ધરાવે છે; એ સર્વજ્ઞ છે. એ સર્વશક્તિમાન્ છે, એવો પવિત્ર છે કે મોહ અને દુઃખથી એ પર છે. પણ એ જ્યારે આત્મસ્વરૂપ થાય છે ત્યારેજ એના એ બધા ગુણો વિકસે છે.

અજીવ તત્વોના પાંચ પ્રકાર છે. આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્‌ગલાસ્તિકાય.

આકાશાસ્તિકાય તે અવકાશ છે કે જેમાં સર્વ વસ્તુઓ રહેલી છે.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બે તત્વોનો સ્વીકાર જૈનદર્શનમાં છે, **બીજા દર્શનોમાં નથી.** એ બે તત્વો તે આકાશમાં છે. તેમના

પોતામા કોઇ ગતિ કે સ્થિતિ નથી, પણ સ્થિતિ ગતિને માટે એમની ખાસ જરૂર માનેલી છે, જેમકે માછલાને તરવાને માટે પાણી જોઇએ અને થાકયા પ્રવાસીને ઉભા રહ્યાને ઝાડની છાયા જોઇએ આ બે તત્વો યોજવાની જરૂર જૈનધર્મને શાથી પડી એની હજી જોઇતી ચોખવટ થઇ નથી. પ્રો ચાકોબી માને છે એમ ઘણું કરીને સ્થાન, ગતિ અને સ્થિતિ એ ત્રણ ગુણ જૈનોને એવા જુદા લાગ્યા હોવા જોઇએ કે એ ત્રણેને માટે અવકાશ એકલુંજ તત્વ પુરતું છે એમ એ માની શકયા નહિ હોવા જોઇએ અને તેથી માન્ય હોવું જોઇએ કે સ્થાન ગતિ અને સ્થિતિ એ દરેકને માટે પોતપોતાનો જુદોજુદો આધાર હોવો જોઇએ.

ચોથું અજીવ તત્વ તે કાળ છે. બીજાં તત્વોમા વિકાર રૂપાન્તર કરવાને માટે આ તત્વની જરૂર છે નવીનને એ પુરાતન કરે છે. અને પુરાતનને નવીન કરે છે

પાંચમુ અને આપણે કહી શકીએ કે, અજીવ તત્વમાથી સૌથી વધારે મહત્વનુ તત્વ તે **પુદ્ગલાસ્તિકાય છે.** અભેદ્ય, અછેદ્ય, સૂક્ષ્મ એવા અનંત અસંખ્ય પરમાણુનુ આ તત્વ બનેલુ છે દરેક પરમાણુ, છદ્મસ્થો ને ઇંદ્રિય અગોચર છે અને કેવલી ને ગોચર છે અને તેના રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શ છે, અને અમુક નિયમોને અનુસરીને બીજા એક કે અનેક પરમાણુઓ સાથે મળીને સમષ્ટિ રૂપ ધારણ કરે છે તથા એમ કરીને આ જગતમા **વિવિધ સ્વરૂપોથી પ્રકટ કરે છે.**

પુદ્ગલાસ્તિકાયમા એવી એક ખાસ વિશેષતા છે કે જેણે કરીને એ જીવમા જીવ પરિણમાવે ત્યારે પ્રવેશ કરી શકે છે અને એમા બહુ સ્પષ્ટ વિકાર કરી શકે છે જેમ ઔષધની ગોળી માણસના શરીરની અંદર જઇને મહત્વનુ કામ કરે છે. તેમ પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ જીવમાં પ્રકાશીને એના ઉપર અનેક પ્રકારની અસર કરે છે. જીવની સર્વજ્ઞતાને અને સર્વ શકિતમત્તા જે, આ પુદગલાસ્તિકાય ઢાંકી દે છે. અને તેથી તેનામા માત્ર પરિમિત જ્ઞાન અને પરિમિત શક્તિ રહે છે, એ એને દુઃખ આપે છે અને તેથી કરીને એના સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્યનો નાશ થાય છે જીવનો ઉપર એ અસ્થિર શરીરે વીંટાળે છે અને જીવન અને મોહ આપે છે અને એવુ પ્રારબ્ધ બંધાવે છે કે પછી અમુક સમય સુધી એ જીવે, માણસ, તિર્યંચ, સ્વર્ગવાસી કે નરકવાસી એ ચારમાથી કોઇ પણ યોનિમા અવતરવુ પડે પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવમાં પ્રવેશીને બધા પ્રાણીના જન્મ અને અસ્તિત્વ માટે ભારતના બધા તત્વ દર્શનોએ સ્વીકારેલુ એવુ એક ગુઢ તત્વ કર્મ તૈયાર કરે છે!

(એટલે જીવ સાથે મિશ્રિત પુદ્ગલ તે કર્મ) ભારતના સર્વ માન્ય સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દરેક કાર્ય, દરેક શબ્દ, દરેક વિચાર, દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ ફળ આપે છે. અને તે એનું ઇનામ કે સજા છે. તે ફળ, જીવને એનાએ ભૌતિક ભવમાં મળે પણ ઘણા ખરા પ્રસંગોમાં તો પછીના ભવમાંજ મળે છે. જીવના કર્યાં કર્મનો સરવાળો એના નવા ભવના કારણભૂત બની રહે છે. મુઆ પછી થવાના ભવનાં પરિમાણ અને પ્રકાર એ કર્મથી નક્કી થાય છે. એક ભૌતિક ભવ સમાપ્ત થાય પછી એનાં અનિવાર્ય ફળ આત્માએ આગલા ભવમાં જે બીજ વાવ્યાં હોય તે લણવાને માટે બીજા ભવમાં જન્મ આપીને એને મોકલે છે. ભારતના બીજાં બધાં દર્શનનો એવો મત છે કે કર્મ એ અદૃષ્ટ શક્તિ છે કે જેને પરિણામે વ્યક્તિની અને પ્રારબ્ધની વિવિધતા અસ્પષ્ટ પણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રકટ થાય છે. અને એ રીતે એનું જીવન નક્કી થાય છે. જૈનો કર્મને જુદી રીતે સમજાવે છે. એતો એમ કહે છે કે જે પુદ્ગલાસ્તિકાય આત્મામાં પ્રવેશીને દૃષ્ટ રીતે જે અસર કરે છે તેજ કર્મ છે.

જીવ અને કર્મનો સંબન્ધ (સંતતિની અપેક્ષાએ) અનાદિ છે અને સ્વાભાવિક રીતે અનંત છે; જીવ કર્મ કરે છે (એટલે પ્રથમ તો જીવ કર્મ પુદ્ગલને ગ્રહણ કરે છે.) કે તરતજ તેલ ચોળેલા શરીર ઉપર ધૂળના રજકણ ચોંટી જાય છે એમ એ કર્મ એવા એના પ્રદેશની અંદર વળગી જાય છે. કે જેમ જમતી વખતે લીધેલા આહારના પદાર્થો, લોહી, મજ્જા અને મેદ રૂપ બની જાય છે અને શરીરના આધાર રૂપ થાય છે, તેમ આવાં કરેલાં કર્મ જીવમાં અમુક પ્રકારના જૈનોએ નાનામાં નાના ભેદ પાડ્યા છે. એવા ભેદ એકંદરે ૧૪૮ છે. આમાંના કેટલાંક કર્મ એવાં છે કે જે જીવની જુદા જુદા પ્રકારની સ્વાભાવિક શક્તિઓને સંકુચિત કરે છે. અને કેટલાંક એવાં છે કે જે વાસનાઓને જગાવે છે. કેટલાંક કર્મ જીવના ત્યાર પછીના ભવ, આયુ ગોત્ર વગેરે નક્કી કરે છે, કેટલાંક એના વિચારો અને જીવનધર્મ નક્કી કરે છે, જીવમાં પ્રવેશ કરીને પુદ્ગલાસ્તિકાય જે અસર કરે છે તે અસરના–કાર્યના નૈતિક ગુણને આધારે કર્મના પ્રકાર, એનો અવધી, અને એનું બળ નક્કી થાય છે. સારાં કાર્ય સારૂં અને નઠારાં કાર્ય, નબળું કર્મ બંધાવે છે. આમ કાર્યના અને એની એથી થતી અસરના પણ જુદા જુદા પ્રકાર છે, અને એ સૌ જુદાં જુદાં કર્મને બંધાવે છે. જ્યાં સુધી જીવ ક્રિયા કરે છે, ત્યાં સુધી તે કર્મ, બંધનમાં આવ્યે જાય છે. જ્યાં સુધી એ કંઇક કરે છે ત્યાં સુધી એ ભાવિ ભવની સામગ્રી તયાર કરે છે. જીવનો કર્મ સાથેનો સંબન્ધ અનાદિ છે અને તેવીજ રીતે અનંત છે, (સંતતિની અપેક્ષાએ) કર્મનું ફળ મળી રહે એનો નાશ થાય છે. પણ

દરેક પળે નવાં કર્મ બંધાયે જાય તેથી પુરાં થઈ રહેલાં કર્મને સ્થાને નવાં કર્મ દરેક પળે આવતાં જાય છે તેથી ભવની અનાદિ અનંત સાંકળ ચાલ્યા જાય છે અને જીવનું એક ભવથી બીજા ભવમાં ભટકવું કદી પુરૂં થતું નથી (અને કેટલા એકનું થાય છે.)

ભારતનાં બીજાં બધાં આધ્યાત્મિક દર્શનોની પેઠે જૈનદર્શનનો પણ એજ ઉદ્દેશ અને હેતુ છે કે જન્મમરણની ઘટમાળમાંથી જીવને મુક્ત કરવો અને સંસારનાં દુઃખમાંથી એને છોડવી નિર્વાણને માર્ગે લઈ જવો. આ સાધના બધા જીવથી સાધી શકાતી નથી; અનેક જીવ સ્વભાવથીજ અભવ્ય છે; એ કદાપિ મુક્ત થવાના નથી, એમને હમેશાં જન્મમરણની ઘટમાળમાં રખડવાનું છે, પણ જે જીવો વિશેષ સંજોગોને બળે મુક્ત થવા નિર્માયા છે તે અનન્ત ભવને અન્તે આખરે નિર્વાણની શાન્તિ પામવાને શુભ કર્મોને બળે પોતાના આત્માને પરિપૂર્ણ કરીને અન્તે અષ્ટ ઉપકરણોથી મુક્ત થઈ શકે છે. આ બે રીતે બની શકે છે. એણે (૧) નવા થતાં કર્મબંધન અટકાવવાં જોઈએ અને (૨) અને જે કર્મબંધન લાગુ પડેલાં છે એનો ક્ષય કરવો જોઈએ. કર્મથી રક્ષણ પામવાને માટે, એનો ક્ષય કરવાને માટે, પાંચ વ્રત પાળવાનાં કહ્યાં છે. (૧) પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત, એટલે કે જીવહિંસા ના કરવી. (૨) મૃષાવાદવિરમણ વ્રત એટલે કે મિથ્યા વચન ના બોલવું. (૩) અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત, એટલે કે ચોરી ના કરવી. (૪) મૈથુન વિરમણ વ્રત એટલે કે બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવું અને (૫) પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત એટલે કે કશું સંઘરવાની વૃત્તિ ના રાખવી પણ સૌથી અગત્યનું તો એ છે કે દુઃખને ધીરજથી સહેવું, ઉપવાસ કરવા, હિંસા ના કરવી, અધ્યયન કરવું તથા ધ્યાન ધરવું—ટુંકામાં જુદા જુદા પ્રકારની બાહ્ય તથા આન્તર તપસ્યાથી સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલે છે. જેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે, જગતમાંથી પોતાનું ચિત્ત ખેંચી લીધું છે અને પરલોકમાં પરોવ્યું છે, એવા સાધુ કે સાધ્વીઓજ પરિપૂર્ણતાને માટે સાધુસંઘમાં પ્રવેશી શકે.

નિર્વાણ માટેનો માર્ગ લાંબો અને કઠણ છે. જૈનોએ ગુણસ્થાનકનાં ચૌદ સોપાન બતાવ્યાં છે અને એ સોપાને ચઢતા ચઢતાં મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને સમ્યક્ વિચાર નથી અને અહંકાર છે તે સૌથી નીચેના મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પર છે, બીજા સાસ્વાદન અને ત્રીજા મિશ્ર ગુણસ્થાનક ઉપર આવતાં એને કંઈ શુભ વિચારો આવવા માંડે છે, ચોથા અવિરતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ઉપર આવતાં એને જ્ઞાન થાય છે અને કર્મબંધનમાંથી છુટવા માંડે છે. પાંચમા દેશવિરતિ સંયતા-સંયતથી એના અભિમાનનો નાશ થવા માંડે છે તે તેરમા સયોગી

કેવલી ગુણસ્થાનક પર આવતા એને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે અને દશમા ગુણસ્થાનકને અન્તે ઉદયની અપેક્ષાએ બધા મોહ છુટે છે, તથા ચોદમે લૈકિક કર્મબંધનથી મુકત થાય છે એ ચૌદ ગુણસ્થાનક ઉપર અનુક્રમે ચઢાય છે એમજ નથી, કારણકે ઘણી વાર જીવ પોતાની ભૂલોથી અગ્યાર સુધી ચઢેલો પોછો પડે છે પણ બધા અન્તરાય ટાળીને કોઇ માણસ જો પાર ઉતરે તો એ ચાર ઘાતી કર્મ મુકત કરે છે ત્યારે એ કેવળી સ્વરૂપે સંસારમા ભ્રમણ તો કરે છે, એટલે તેના તેજ ભાવના આયુષ્ય પર્યંત રહે છે પણ મોહ અને લોભ ત્યજી દીધેલ છે અને અન્તે એના સૌ કર્મનો ક્ષય થાય છે, પછી એનો આત્મા બધી જ જાળમાથી મુકત થઇને વિશ્વને શિખરે ચઢે છે. જેમ × કાચબો બધા મળથી મુકત થતા ડુબીને જમીન ઉપર જતો નથી, પણ પાણીની સપાટી ઉપર તરે છે તેમ વિશ્વના સૌથી ઉચા શિખર ઉપર ઉઘાડેલી છત્રોના ઘાટનુ ઇષત્પ્રાગ્ભારા નામે પૃથ્વી છે ત્યા મુકતાત્મા કોઇ દશ્ય સ્વરૂપ વિના, વિદેહે પણ આગળા ભવમા જેટલા ભાગમા રહેતો એનાથી રાઉ ભાગમા રહે છે. ત્યા એ અનંત નિત્ય સુખ ભોગવે છે, એની સુભંગ શાન્તિમા કશાથી ભન્ગ થતો નથી, મોહ અને દુ ખથી પર થએલો એ આત્મા સંસારની ઘટમાળમાં ફરી પડતો નથી, એમી શકિત એને જ્ઞાન છતા મંસારમાથા શુદ્ધ થએલો એ આત્મા સંસારની વસ્તુઆને માટે શોક કરતો નથી અને ફરી લૌતિક સંબન્ધ બધાતો નથી.

શાશ્વત નિર્વાણ નાટક ભજવાય છે જેમા, એવુ જે વિશ્વ તે જૈનમત પ્રમાણે વિશાળ છતાયે સીમાવાળા પ્રદેશનુ છે અંગ વિસ્તારી ને સીધા ઉભેલા માણસના ઘાટનુ એ છે, એના સૌથી નીચેના ભાગમા નરક આવેલા છે, એથી ઉપરના ભાગમા માણસો તથા તિર્યંચો વસેલુ મધ્ય જગત આવેલુ છે તથા છાતી, ગરદન અને માથાના ભાગમા સ્વર્ગ આવેલા છે સ્વર્ગની ઉપર–વિશ્વ માનવના મુકુટની પેઠે–મુકતાત્માઓના સ્થાનક આવેલા છે અને મધ્ય અને ઉર્ધ્વ ભાગનો ઘાટ ઉપર નીચે બે પાડેલા કોડીઆં જેવો એટલે સંપુટ જેવો છે અને અધોલોક, ઉધા કોડીઆનો આકારે છે. અધોલોકની ચારે બાજુએ ત્રણ વલયો આવી રહેલા છે, તેમાનું એક ઘનોદધિનું, એક ઘન વાયુનું અને એક તન વાયુનુ એની પેલી પાર વિશ્વનો કોઇ ભાગ નથી. માત્ર ખાલી આકાશ છે તે ઉપરાત નિગોદ પણ છે, એમના શરીર એટલા નાના છે કે તે આપણને અગોચર છે, એમના દેહ અગોચર છે, એમના દેહ હાલતા ચાલતા નથી અને તેથી એ વનસ્પતિ જેવા છે જંગમ પ્રાણી ત્રસ–નાડીમા અટલે કે શિખરથી

× કાચબાના–ઠેકાણે તુમડ હોવુ જોઇએ

મુળ સુધી વિસ્તારેલા જગતના મધ્ય પ્રદેશમા રહે છે. આગળ જણાવ્યું તેમ વિશ્વ ત્રણ ભાગમા વહેંચાએલું છે મધ્ય જગત્ એટલે કે આપણી પૃથ્વી, એની નીચેનાં નરક અને ઉપરનાં મુકતાત્માઓને રહેવાનં સ્થાન સમેત સ્વર્ગો.

પૃથ્વી નીચે ઉડે આવેલાં **નરકો સાત** છે અને દરેકના અનેક માળ (પાથડા) છે અને તે જુદા જુદા નરક રૂપે છે. સૌથી ઉપરના નરકમાં નીચેની શ્રેણીના દેવ પણ વસે છે, નરકોમા જે જીવોએ પાછલા ભવમાં પાપ કર્યાં હોય તેની સજા ભોગવવા તે જીવો ભયંકરસ્વરૂપે લાખો અને કરોડો વર્ષને હિસાબે ગણાતા અમુક કાળ સુધી પાર વગરનું દુઃખ ભોગવવા રહે છે.

પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગો એક ઉપર બીજા ગોઠવાએલા છે. પૃથ્વી ઉપરના ભવમાં જે પુણ્ય કર્યાં હોય તેવા સુફળ રૂપે અમુક લાંબા વખત સુધી આનંદ ભોગવનાર જીવો દેવ સ્વરૂપે ત્યા વસે છે. એ દેવોના અનેક વર્ગ છે અને તેમની શકિત તથા સુખમા તફાવત હોય છે સ્વર્ગ જેમ ઉંચુ, તેમ તેમા વસનાર દેવના સુખ વધારે અને સુંદર હોય છે એ સુખ એ ભોગવે છે ખરા, પણ અન્તે દુઃખ અને મૃત્યુથી મુકત થઇ શકતો નથી.

વિશ્વના મધ્ય ભાગમાં પૃથ્વીની ગોળ સપાટી ઉપર મધ્ય જગત આવેલું છે અને તેમા તિર્યંચો તથા મનુષ્યો છે એને મધ્ય બિંદુએ મેરૂ પર્વત આવેલો છે. આની ચારે બાજુએ ગોળ જંબૂદ્વીપ પથરાએલો છે અને એમા આપણે વસીએ છીએ. જંબૂદ્વીપના ચારે બાજુએ વલયાકારે લવણ સમુદ્ર આવેલો છે, એની ચારે બાજુએ વળી ધાતકીખંડ વીંટીને આકારે આવેલો છે. આવી રીતે એક પછી એક એમ અનેક દ્વીપો અને સમુદ્રો ગોળાકારે આવેલા છે. છેવટે સ્વયભુરમણ સમુદ્ર આવેલો છે અને તે આખા મધ્ય જગતને ઘેરી રહયો. છે.

જંબૂદ્વીપના પૂર્વ પશ્ચિમ આખા વિસ્તારમા છ પર્વત માળાઓ આડી પડેલી છે અને તેથી એ ખંડના સાત કટિબંધ પડેલા છે, તે એકબીજાથી જુદા કદના છે. આ કટિબંધોમાં આવેલા દેશોનું અને તેમા વસતા પ્રાણીઓનું ખુબ ઝીણું વર્ણન બહુ કલ્પના પૂર્વક જૈન ભૌગોલિકોએ કર્યું છે, હાલના જૈનો માને છે કે હિંદુસ્તાન અથવા સમસ્ત પૃથ્વી ભારતવર્ષ નામના કટિબંધમા આવેલ છે.

સ્વર્ગમાં અને નરકમાં તેમજ **મધ્ય જગતના** અનેક ભાગોમાં વસ્તુસ્થિતિ સ્થિર રહે છે, પણ ભારતવર્ષ વિગેરે દશ ક્ષેત્રોમા ચઢતા ઉતરતા જુગનું કાળચક્ર નિરંતર ફર્યાં કરે છે અને તેને અનુકૂળ હવાપાણી, વનસ્પતિ, શરીરનું પ્રમાણ, આયુનો અવધિ અને ગુણ અવગુણ ચઢતે ઉતરતે ક્રમે ફર્યાકરે છે.

જૈનો અનાદિથી અન્ત સુધી કાળના બે પ્રકારે ભાગ પાડે છે અને તે એક બીજાની પાછળ આવ્યેજ જાય છે, ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતમા સામાન્ય સ્થિતિ બહુજ ખરાબ હોય છે, પણ તે ધીરે ધીરે સુધરતી જાયછે અને છેવટે સારામા સારી થાય છે. આ સ્થિતિ આવી ગઇ કે તુરતજ **અવસર્પિણીની** શરૂઆત થાય છે અને સ્થિતિ બગડવા માંડે છે તે પછી ખરાબમા ખરાબ થાય છે.

આ દરેક જુગના પાછા છ છ **આરા** હોય છે અને એનુ કાળપરિમાણ ચોકકસ ઠરેલુ છે. એમના નામ ઉપરથી તેમા વર્તનારી વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ જાય છે **સર્વોત્તમ સ્થિતિનો જે આરો તે સુષમસુષમા** કહેવાય છે અને **સર્વાધમ સ્થિતિનો જે આરો તે દુ ષમ દુ ષમા** કહેવાય બાકીના જે ચાર રહ્યા તે આ બે નામોના સમાસથી ઓળખાય છે. આ રીતે **અવસર્પિણીમાં** નીચેના છ આરા આવે છે.

૧, સુષમ સુષમા
૨, સુષમા.
૩, સુષમ દુષમા.
૪, દુ ષમ સુષમા
૫, દુ ષમા અને
૬, દુ ષમ દુ ષમા

ત્યાર પછી પ્રવર્તતી **ઉત્સર્પિણીમાં** એજ આરા ઉલટા ક્રમે ચાલે છે, દુ ષમ દુ ષમાથી શરૂ થાય છે, સુષમ સુષમાથી અન્ત આવે છે.

ફરીફરીને આવતા આ વિશિષ્ટ જુગોનો વિગતવાર ને ચોકકસ ઇતિહાસ જૈનોએ લખ્યો છે. જૈનોના આ જગતના ઇતિહાસમા એક ખાસ વિશેષતા એ છે કે (દરેક ક્ષેત્રના) દરેક જુગના અમુક ચોકકસ કાળમા **૬૩ શલાકા પુરૂષોજ** અવતરે છે, અને તે માણસનું ભાવિ નકકી કરી આપે છે. એ ૬૩ શલાકા પુરૂષો આ પ્રમાણે છે **૨૪ તીર્થંકરો**, તે માણસને મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે, **૧૨ ચક્રવર્તીઓ**, તે સમસ્ત ભારતવર્ષ ઉપર રાજ્ય કરે છે અને બાકીના તે ત્રણ ત્રણ **વીરના ૯ ગણ**, તેમાના બબ્બે શુભ દરેક ચક્રવતીનુ અને દરેક પ્રકારના વીરનુ જીવનચરિત્ર દરેક જુગમા લગભગ સરખુ હોય છે, બધા શલાકા પુરૂષો અમુક ચોકકસ પ્રકારના હોય છે અને તેમના જીવન ચોકકસ રીતે ગોઠવાએલા હોય છે.

આપણે અવસર્પિણીમાં છીએ અને તેથી જૈનોએ સ્વાભાવિક રીતેજ એ જુગનો વિગતવાર ઇતિહાસ લખેલો છે. એને અનુસરીને ભારત વર્ષના ઇતિહાસના મુખ્ય મુખ્ય બનાવો અહીં વર્ણવી જાઉં છું

આજનો જુગ સુષમ સુષમાથી શરૂ થયો છે અને અગણિત વર્ષોથી બેસી ચૂક્યો છે. તે વારે સર્વત્ર સુખ અને શાન્તિ હતી; માણસો સુંદર ઘાટના હેતા, સંપે અને શાન્તિએ રહેતાં, ઉંચુ નીચું કોઇ ગણાતું નહિ, રાજા ન હોતો, કાયદો ન હોતો, એમનું જીવન એશમાં અને ઉપભોગમાં વ્યતીત થતું; એમને કામ નહોતું કરવું પડતું કારણકે ૧૦ કલ્પવૃક્ષો એમને જે જોયતું તે આપતાં. માણસનું આયુ પુષ્કળ લાંબુ હતું, બાલકો એટલા જલ્દી મોટા થતાં કે એમના જન્મ પછી સાતજ અઠવાડીઆમાં તે સ્નેહનો ઉપભોગ કરવાને લાયક થતાં. તે વારે એક બાળક અને એક બાલકી સાથેજ જન્મતાં અને એ જોડું આજીવન પતિપત્નિ રૂપે રહેતું. ચાર કોટિકોટિ સાગરોપમ (પુષ્કળ લાંબા કાળનું માપ) વીત્યાં પછી સુષમ સુષમા કેડે **સુષમાનો** વખત આવ્યો, એ આરા પણ આગલા આરા જેવોજ લગભગ હતો, માત્ર માણસોનાં સુખ અને આયુ કંઇક કમ હતાં સુષમા ૩ કોટાકોટી સાગરોપમ ચાલ્યા પછી સુષમ દુઃષમા બેઠો. એ આરામાં કલ્પવૃક્ષો ચીમળાવવા માંડયાં અને માણસોના ગુણ નબળા પડવા માંડયા. વિચારના સામાન્ય દોષોને કારણે કાયદા ઘડવાની અને સજા કરવાની જરૂર પડી. ૭ કુલકર એક પછી એક થયા એમણે કાયદા કર્યા, પણ છેવટે જનસમાજને રાજા અને ન્યાયાધિશની દેખરેખ નીચે મુકવાની જરૂર પડી. છેલ્લા કુલકર નાભિના પુત્ર **ઋષભ દેવ** થયા સામાન્ય સંબંધના દોષોને અનુસરતા સુધારા ઋષભ દેવે કર્યા, એમણે માણસોને કામ, ખેતી, વેપાર, રાંધવાની, કળા, લેખન અને ગણિત શીખવ્યાં. હવે બાળક, બાળકીના જોડા જન્મતા ન હતાં, તેથી લગ્નની પ્રણાલી એમણે સ્થાપી, તેમજ ઉંચા નીચા **માણસોના ચાર કુળ** પાડયાં.

૬૩ લાખ પૂર્વ વર્ષો સુધી એમણે **રાજ્ય કર્યું**, ત્યાર પછી એમણે રાજ્ય છોડીને **સંન્યસ્ત** સ્વીકાર્યું અને હજાર વર્ષની તપસ્યા પછી એ **સર્વજ્ઞ** થયા. પહેલા તીર્થંકર રૂપે એમણે ૧૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોમાં ૧૦૦૦ વર્ષ ન્યુન પૂર્વ વર્ષો સુધી જૈનધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અને માણસને સમ્યગ્ વિચાર તરફ વાળ્યો. અન્તે ૮૪૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોને વયે એ નિર્વાણ પામ્યા. એમના પછી, એમનો પુત્ર **ભરત** રાજા થયો, અને એ **પહેલો ચક્રવર્તી** થયો. એના નામ ઉપરથી આપણે જે ખંડમાં વસીએ છીએ તે ખંડનુ નામ **ભારતવર્ષ** પડયું. ભરત પણ અન્તે સાધુ થયો ને નિર્વાણ પામ્યો.

ઋષભદેવ નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષ ને ૮,૫ માસે સુષમ દુઃષમા આરાનો અંત આવ્યો. એ બે કોટિકોટિ સાગરોપમ ચાલ્યો. ત્યારપછી દુઃષમ સુષમ નામનો આરો બેઠો. આ અધોગતિના આરામાં બધી સ્થિતિ બગડવા માંડી, માણસોના દુઃખ અને રોગ વધવા લાગ્યાં, અને આયુ પૂર્વે એક કરોડ પૂર્વ વર્ષનાં હતાં, તે પણ ઘટવા લાગ્યાં. આ આરામાં બાકીના બધા **શલાકાપુરૂષો થયા.** બાકીના ૨૩ તીર્થંકર થયા એમણે કાળે કાળે ભુલાતો ધર્મ ઉપદેશ્યો; બાકીના ૧૧ ચક્રવર્તી થયા એમણે ભરતખંડને એક રાજછત્ર નીચે આણ્યો અને ૨૭ વીર થયા એમણે પોતાનાં કાર્યોની કીર્તિથી જગતને ભરી કાઢ્યું. આ શલાકા **પુરૂષોની કથાઓ આકર્ષક છે** કારણકે **આખા હિંદુસ્થાનમાં વિસ્તારેલી એવી એ જૈનરચના છે;** ઉદાહરણ રૂપે **સુમતિનાથ તીર્થંકરની** કથા તે સોલોમનની કથાને મળતી છે અને અનેક બ્રાહ્મણ રચનામાં જાણીતી છે, **સગર ચક્રવર્તીની** જૈનકથા બ્રાહ્મણ સગર કથાની રચનાને મળતી છે; રામ (પદ્મ) લક્ષ્મણ અને રાવણ એ વીરોનાં ચરિત્ર તે રામાયણનાં એ મુખ્ય પાત્રોનાં ચરિત્રોને મળતાં છે. લોકપ્રિય કથાભાગ સ્વીકારી લઈને જૈનોએ પોતના ઉદ્દેશને અનુસરતો એનો ઉપયોગ કર્યો છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. સમસ્ત ૬૩ શલાકા પુરૂષોમાંથી ૨૩ મા તીર્થંકર **પાર્શ્વનાથ** અને ૨૪ મા તીર્થંકર **મહાવીરસ્વામી** એ બેજ જણ ઐતિહાસિક પુરૂષો થઈ ગયા છે અને એ શરૂઆતમાંજ જણાવ્યું છે, તેમ એ બે અનુક્રમે **ક્રાઇસ્ટપૂર્વે આઠમાને છઠ્ઠા સૈકામા** થઈ ગયા છે.

મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષ ને ૮,૫ માસે દુઃષમ **સુષમા** આરાનો અન્ત આવ્યો, એનો અવધિ ૧ કોટાકોટિ સાગરોપમમાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ કમ જેટલો હતો. ત્યાર પછી **દુઃષમા આરો** બેઠો અને આજે આપને એ આરામાં છીએ. બધી રીતે એ આરામાં અધોગતિ થાય છે; માણસ બહુમાં બહુ તો ૧૦૦ (૧૩૦) વર્ષ જીવે છે. આચાર વિચાર ઉતરતા જાય છે અને ધર્મભાવના ઘટતી જાય છે. કોઇ શલાકાપુરૂષ જન્મ પામતો નથી અને આ આરામાં નિર્વાણ પામવું હવે શક્ય નથી. સર્વજ્ઞતા હવે રહી નથી તેથી સત્યનું જ્ઞાન માત્ર ધર્મગ્રંથોના અધ્યયનથીજ મળી શકે છે, અને એ ધર્મગ્રંથો તે મહાવીર સ્વામીના સંપ્રદાયના ગ્રંથો એટલે કે અંગગ્રંથો છે. જૈન સંઘના આજે બે ભાગ પડી ગયા છે તેમાંના **શ્વેતામ્બર** સંપ્રદાયનો મત છે કે આજે અંગગ્રંથોનો થોડો ભાગ આપણી પાસે રહ્યો છે, પણ બીજા દિગમ્બર સંપ્રદાયનો તો એવો મત છે કે કાર્યક્રમે એ બધા ગ્રંથોનો લોપ થઇ ગયો છે. આધ્યાત્મિક

જીવનની જે સતત અધોગતિ આપણા આરામાં ચાલી રહી છે, એનું પરિણામ જૈનોને મતે એવું આવશે કે જૈન ધર્મનો એકવાર લોપ થઇ જશે. છેવટના બે શ્રાવક શ્રાવિકા અને બે સાધુ સાધ્વી મળી ચારના મરણ પછી પાંચમા આરાના અન્તે એમના ધર્મનો લોપ થઇ જશે.

જ્યારે દુઃષમા આરાનાં ૨૧૦૦૦ વર્ષ વીતશે, ત્યારે એનો અંત આવશે ને ત્યાર પછી એનાથીયે અધમ દુષમ દુઃખમા આરો બેશસે. આ આરામાં માણસ વીશજ વર્ષ જીવશે; જંતુઓ એમને હેરાન કરશે અને સવારમાં સાંજે જ તેઓ બહાર નીકળી શકશે, કારણકે દિવસની ગરમીથી ને રાતની ઠંડીથી એમને શાન્તિ મળી શકશે નહિ, માછલાં અને કાચબા એમનો આહાર થશે; અને તે એ કાચા ખાંઇ જશે, કારણકે અગ્નિનો ઉપયોગ એ ભુલી જશે. એ આરામાં બધી સામાજીક ઉન્નતિ ભુંસાઇ જશે. આ આરો પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષ ચાલશે. જ્યારે એ પુરો થશે ત્યારે નવો ઉન્નત જુગ બેસશે અને તેમાં બધી સ્થિતિ ધીરે ધીરે સુધરતી જશે. એ જુગના ત્રીજા એટલે દુઃષમસુષમા આરામાં ૨૩ તીર્થંકર, ૧૧ ચક્રવર્તી અને ૨૭ વીર જન્મ પામશે અને ચોથામાં ૧ તીર્થંકર અને ૧ ચક્રવર્તી થશે; એમનાં નામ અને ચરિત્ર જૈનો આજથી જાણે છે.

× × × × ×

આગળ મેં જૈનદર્શન વર્ણવવાનો સામાન્ય પ્રયત્ન કર્યો છે; એના ઉપર દ્રષ્ટિ કરીએ તો એની સર્વ સામાન્યતાથી આપણને આશ્ચર્ય થાય. ખરી રીતે ભારતના દાર્શનિક, ધાર્મિક, વિચારોના સમસ્ત પ્રદેશ ઉપર એણે દ્રષ્ટિ નાખી છે, અને કોઇપણ પ્રશ્નને ચર્ચ્યા વિના મુકયો નથી. એના બધા પ્રદેશોમાં એ ધર્મે એવા ચોક્કસ નિર્ણયો આપ્યા છે કે દરેકે દરેક વિષયને ઝીણામાં ઝીણી રીતે ચર્ચ્યો છે; વિશ્વના વિસ્તાર વિષે, તેમ જ કાળની લંબાઇ વિષે, જુદા જુદા પ્રકારના દેવોના નામ વિષે, તેમ જ ભૂતકાળના તથા ભવિષ્ય કાળના મહાપુરૂષોના મત વિષે, પણ જૈનદર્શનને આજનું પરિપૂર્ણ અને ચોક્કસ સ્વરૂપ આપવાને માટે જમાનાના જમાના સુધી જૈનદર્શનકારોએ પ્રયત્ન કર્યા છે; અને છતાયે જૈનસાહિત્યના અતિહાસિક વિકાસ ઉપર આપણે દ્રષ્ટિ નાખીએ તો જાણીએ કે જુદા જુદા સૈકાના અમુક અમુક વિષયમાં જુદા પડે છે, પણ એકંદરે પ્રાચીન મૂળમા તેમજ અર્વાચીન અંશોમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યારનાં મોજુદ ધર્મશાસ્ત્રો રચાયાં (ઇ. સ. ૫૦૦ પછી) ત્યાર પછી એના મૂળતત્ત્વોમાં હજી કશો ફેરફાર થયો નથી. હિંદુ, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તિ અને બધા ધર્મોથી એ જુદોજ રહ્યો છે; આ બાબતમાં જૈનો

આજે પણ પ્રમાણ આપે છે કે અમારો ધર્મ સૌથી સારો છે. કારણકે બીજા ધર્મોમાં ફેરફાર થયા છે. પણ જમાનાઓ વીત્યા છતાં અમારા ધર્મમાં કશો ફેરફાર થઈ શકયો નથી અને અમને મળેલું ધન એવું પરિપૂર્ણ છે કે અમારો એ વારસો શુદ્ધ રીતે ને વગર ફેરફારે સચવાઈ રહેલો છે.

આ કોહાડો છોડવો આપણે માટે કઠણ છે. આપણે તો એટલુંજ સ્વીકારી શકીએ કે એ ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિકાસ ઉપર કાળનો પડદો ફરી વળ્યો છે અને એ સ્વરૂપ તથા વિકાસ જાણવા માટે આપણી પાસે કશો પુરાવો નથી. આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રન્થો છે અને પછી બધા કાળમાં અમુક વિષયોને વિકસાવવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્વ વિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે. એ ધર્મના **શ્વેતામ્બર** અને **દીગમ્બર** એ બે સંપ્રદાયો ધર્મના મહત્વના વિચારોમાં એક બીજાને પુરેપુરા મળતા છે, તેથી ખરી રીતે એમજ માની શકાય કે **ઈસ્વીસનની શરૂઆતમાં** એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડયા તે પહેલેથીજ આજે છે તે પ્રમાણેનુ ધર્મસ્વરૂપ બંધાઈ ગયું હતું. સંપ્રદાય જુદા પડતાં પહેલા મહાવીર સ્વામીના ધર્મ ઉપર કેવો અને કેટલો વિકાસ થયો હતો તે જાણી શકાતું નથી. એજ પ્રકારના કે એને મળતા પ્રકારના ધર્મના **મુખ્ય વીચારો મહાવીરસ્વામી પુર્વે પણ પ્રવર્તતા હતા** એમ માનવાને પણ કશો બાધ આવતો નથી; મૂળ તત્ત્વોમાં કંઈ સ્પષ્ટ ફેરફાર થયો છે એમ માનવાને કશું કારણ નથી, અને તેથી, મહાવીરસ્વામી પહેલાં આખું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા તે સ્વીકારી શકાય. જો આ માન્યતા સ્વીકારીએ તો એવું ઠરે કે મહાવીરસ્વામીએ જૈનધર્મ સ્થાપ્યો નથી. પણ એમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગએલા પાર્શ્વનાથના ધર્મને એમણે સ્વીકારી લીધો અને એને સમયોચિત સ્વરૂપ આપ્યું હોય; કઈ વસ્તુસ્થિતિને આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી, પણ **એની વિરૂધ્ધ જાય એવો પણ કશો પુરાવો નથી;** જૈનધર્મનું સ્વરૂપજ આ વાતને ટેકો આપે છે, કારણકે પુદ્‌ગલના અણુઓ આત્મામાં કર્મની ઉત્પત્તિ કરે છે એ એના મુખ્ય સિદ્ધાન્તની પ્રાચીન વિશેષતાને કારણે એવો અભિપ્રાય બાંધી શકાય કે એનાં મૂળ ઇ. સ. પૂર્વે ૮–૯ સૈકામાં છે પણ તેથીયે પ્રાચીન કાળમાં અમારો ધર્મ પ્રકટયો હતો એમ જૈનો જે માને છે એનો તો આપણાથી સ્વીકાર ના થાય સ્વા[illegible]કે એને માટે કોઈ સંતોષજનક પુરાવા નથી અને હિંદુઓના દર્શનો બે [illegible] પ્રાચીન ઇતિહાસ જેનાં એવુ સ્વીકારતાં વાંધો આવે છે. બંગ[illegible]યોનો [illegible]લું સ્વીકારી શકાય કે જેની રૂપરેખા આપવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો તો એવો મત છે [illegible] કાર્ય[illegible] બીજ ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર નંખાયાં હતાં,

ઇ. સ. ની શરૂઆતમાં એણે એકંદરે આજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને ત્યાર પછી વીતેલાં આ લગભગ બે હજાર વર્ષમાં અનેક વિષયોમાં–ખાસ કરીને વિશ્વ-વર્ણન અને સંત ચરિત્રો જેવામાં વિકાસ કર્યો છે અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપ્યું છે, છતાં તેમાં મહત્વનો ફેરફાર કર્યો નથી.

આ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સ્વાભાવિક રીતે માત્ર સામાન્ય દાર્શનિક ધર્મ સિદ્ધાન્તોનેજ લાગુ પડે છે; બાકી ધર્મક્રિયાઓના પરોક્ષ વિષયોમાં તો કાળક્રમે અનેક ફેરફાર થયા છે જેમકે હરિભદ્ર, હેમચંદ્ર આદિએ વર્ણવેલા જૈનધર્મના યોગ સિદ્ધાન્ત ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે તેના પર હિંદુ સિદ્ધાન્તની ગાઢી અસર થઇ છે, અને જૈન મંદિરોમાં થતી ધર્મક્રિયાઓનો હિંદુ આદર્શને અનુસરતો વિકાસ થયો છે. પણ ખાસ અસર તો જૈનધર્મની કથાઓ ઉપર હિંદુધર્મનો કથાઓની થએલી છે. બ્રાહ્મણધર્મના ઇતિહાસમાં આવતાં કૃષ્ણ વગેરે પુરૂષોનાં આખ્યાન જૈનધર્મમાં આવ્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે સંત-ચરિત્રોની ઇતર ધર્મની કથાઓમાંથી લોકપ્રિય પુરૂષોનો અંગીકાર કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. આજે ઘણા જૈનો હિંદુ અનેકેશ્વરમાંના દેવોની અને સંતોની પૂજા કરે છે કે જેની પૂજા પ્રાચીન કાળે નહોતી. અત્યારે પ્રચાર પામેલી ગણેશ-ની પૂજા સંબંધે ઘણા શાસ્ત્રકારોએ કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, તે ઉપરથી બેશક એમતો જણાયજ છે કે જુના વિચારના લોકોને ઇતર ધર્મના આ દેવોની પૂજા સામે વાંધો છે

જૈનધર્મમાં હિંદુ આચાર વિચારના આવા સ્વીકારનો ક્રમ છેવટના સૈકામાં સ્પષ્ટ રીતે વધતો ચાલ્યો છે. કેટલા મોટા પ્રમાણમાં જૈનધર્મે હિંદુ સ્વરૂપ આજે ધારણ કર્યું છે, તે જૈનધર્મનાં અનેક માસિક અને સાપ્તાહિક પત્રો જોવાથી જણાશે. એ આવી સ્થિતિ સામે નિષ્ફળ વિરોધ કરી રહ્યાં છે. એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી કે જે બ્રાહ્મણ ધર્મમાથી જૈનધમ ઉદ્ભવ્યો હતો. (?) તે બ્રાહ્મણ ધર્મમાં પાછો એ ધીરે ધીરે લીન થતો જાયય છે. ચારે બાજુના હિંદુ આવરણમાં રહીને નાના વિસ્તારવાળો જૈનસંઘ બ્રાહ્મણ આચાર વિચારની બળવાન્ અસરથી અલગ રહી શકે નહિ, પોતાનો જુદો ધર્મ છે એવાતનુ એ સંઘ ભાન ભુલતો જાય છે, ને હિંદુધર્મમાં ભળતો જાય છે. દિનપ્રતિદિન જૈનોની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જાય છે એ આ વાતનો સબળ પુરાવો છે.

હિંદુસ્વરૂપ પામવું એ જૈનધર્મને કંઇ કઠણ નથી, કારણકે એના અને બ્રાહ્મણધર્મના સિદ્ધાંતો વચ્ચે બહુ ગાઢો જોગ છે. બેશક હિંદુ ધર્મના બધા સંપ્રદાયોના સિદ્ધાન્તોથી અમુક જૈન સિદ્ધાન્તો ખાસ જુદા પડે છે; જૈન ધર્મ

વેદનું પ્રમાણ સ્વીકારતો નથી, એક સર્વોપરિ ઈશ્વરના અસ્તિત્વને માનતો નથી, જુગે જુગે થતાં સૃજન અને પ્રલયને પણ માનતો નથી, બ્રાહ્મણના ઉચ્ચ પદને સ્વીકારતો નથી; જૈનોને પોતાનો જુદો કર્મનો તેમજ જ્ઞાનનો સિદ્ધાંત છે; પોતાના જુદા મંતો છે, પોતાનું જુદું વિશ્વસ્વરૂપ છે. પણ આ બધા ભેદોને ઢાંકી દે એવું સામ્ય પણ છેઃ જગતની શાશ્વતા, કર્મનું બળ, પુનર્જન્મ અને તપનું અલૌકિક ફળ, જીવહિંસાનો નિષેધ, ક્રિયાશુદ્ધિ, માણસના વર્ણ વિભાગ (?) અને એવી બીજી ઘણી બાબતો જે અહીં વર્ણવાની જરૂર નથી, તેમાં જૈનોના મત સામાન્ય રીતે હિંદુઓના જેવાજ છે જો જૈનધર્મના ઇતિહાસ ઉપર આપણે આધાર રાખીએ તો એ ધર્મનો પુનર્જન્મ ના થાય તેવે પ્રસંગે તો આપણે ભય રહે છે કે બૌદ્ધધર્મની જે દશા થઈ હતી તેજ દશા જૈનધર્મની આવતા સૈકા મોરી થવાનો સંભવ છેઃ ૨ હજાર વર્ષ પૂર્વે જે હિંદુ ધર્મમાંથી એ ઉત્પન્ન થયો હતો ? તેજ હિંદુધર્મમાં પાછો લય પામી જશે. વળી બૌદ્ધધર્મે તો ઘર ખોયાને બદલે પૂર્વ દેશોમાં વસીને વાળી લીધો, હિંદુઓનો જાતિધર્મ મટીને જગત્ધર્મ બન્યો ; તેવું પણ જૈનધર્મના નસીબમાં નથી **એમની કથાઓને માનીએ તો**, એમના ધર્મ ગ્રંથના આધારે મહાવીરસ્વામીના અભિપ્રાયને માનીએ તો એ **જગત્ ધમ થવો જોઈએ, આર્યો, અને અનાર્યો** વિચારવંત **પશુઓ સુદ્ધાંત** સૌએ એ ધર્મનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ, પણ તેવું કંઇ થઇ શકયું નથી, છુટા છવાયા પ્રયત્નો થયા છતાં એનું ઘર છોડીને એ પરઘેર જઈ શકયો નથી.

'પાટીદાર મંડળ'
આણંદ. સં. ૧૯૯૧
અષાડ. વદી. ૫. રવીવાર

અનુવાદક—
નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ.

× × × આ જર્મન પ્રોફેસરના જર્મન ભાષામાં લખાએલ લેખના શ. નરસિંહભાઇએ કરેલો અનુવાદ ગ. કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદીએ આ પત્રમાં પ્રકટ કરવાની સૂચના અને ભલામણ કરી પુરો પાડયો અને તેનાં 'પ્રુફ' પણ જોઇ આપ્યાં તે માટે તે મહાશયનું આ પત્ર ઉપકૃત છે. આ લેખથી એક પશ્ચિમના અભ્યાસક ડૉકટરનો શું અભિપ્રાય વર્તે છે તે જણાશે. તેના નિર્ણયો અને માનીનતાઓ અક્ષરસઃ અમોને કે કોઇને માન્ય છે એવું માની લેવાની ભૂલ તો કોઇ નહીજ કરે.—તંત્રી.

ડૉ. હેલ્મુત સાહેબના લેખમાં સૂચના

પ્રાચીન કાળ-કર્મ — આહ્નિકના વિધાન વાળો વૈદિક રૂપ ધર્મ પ્રસિદ્ધમાં હતો તે ઈ. મ— ની લગભગના જૈન બૌદ્ધના સંસર્ગમાં

આવ્યા પછી તત્ત્વના વિષયમાં તેમજ ઇતિહાસના વિષયમાં નવીન સ્વરૂપનો ધર્મ બંધાતો તેના સંબંધે પંડિતોના થયેલા વિચારો નીચે પ્રમાણે—

(૧) ડૉ મેકડોનલ્ડ સં. સા. પૃ. ૨૬૩ માં લખે છે કે–"બ્રાહ્મણ ગ્રંથો" આસરે ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦, ૫૦૦ થી પ્રવર્તેલા એમ જણાવી પૃ. ૨૭૯ માં જણાવ્યું છે કે-શતપથ બ્રાહ્મણના સંબંધે એટલું નોધવા જેવું છે કે "અર્હત્" શ્રમણ અને પ્રતિબુદ્ધ એ શબ્દો પહેલી વખત આ ગ્રંથમાં વપરાયલા જોવામાં આવે છે.

(૨) પૃ.૨૯૪ માં–ઉપનિષદોમાંથી જે સૌથી વધારે પ્રાચીન છે તેને આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું રચાયલું ભાગ્યેજ ગણી શકાશે.

(૩) પૃ. ૨૮૨ માં નીચે ટીપમાં જણાવ્યું છે કે–અશોક રાજાએ બૌદ્ધધર્મ ને આશ્રય આપ્યો ત્યાર પછી પણ ઉપનિષદો રચાયાં હતાં અને ઉપનિષદો પર બુદ્ધના નવા ધર્મની અસર થઇ હતી.

(૪) પૃ. ૨૧૬માં 'સૂત્રગ્રંથો' આશરે ઈ સ. પૂર્વે ૫૦૦-૨૦૦ એ ગ્રંથો માંના જે સૌથી વધારે પ્રાચીન છે તે છેક બૌદ્ધ ધર્મ અસ્તિત્વમાં આવ્યો તે અરસામાંજ રચાયા હોય એમ જણાય છે.

(૫) પૃ. ૩૫૪ માં-વીરચરિત કાવ્યો આસરે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦,૫૦ વેદોનો સમય છોડીને સંસ્કૃત ગ્રંથોના સમય તરફ આપણે વળીએ છીએ તે વખતે વસ્તુ વિચાર અને સ્વરૂપમાં પ્રાચીન સાહિત્યના કરતાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારના સાહિત્યનો સૌથી પહેલો પરિચય આપણને થાય છે........

હવેના સમયમાં જે ધર્મ પ્રવર્તે છે તેનું સ્વરૂપજ વેદના સમય કરતાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું છે કારણ એ નવા સમયમાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ મોટા દેવતાઓની ખાસ પૂજા કરવામાં આવતી આપણે જોઇએ છીએ.. .....

ડૉ. મૅકડોનલ્ડ શાહેબની પાંચકલમનો તાત્પર્ય—બ્રાહ્મણગ્રંથોથીજ જૈન અને બૌદ્ધ મતનો સંસર્ગ થતો ચાલ્યો. ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ના સૈકામાંથી ઉપનિષદો તેના ઉપર બૌદ્ધ ધર્મની અસર થઇ તો પછી જૈનોની કેમ નહી? બૌદ્ધ-ધર્મની અસ્તિત્વના પછી સૂત્ર ગ્રંથો રચાયા તેમા બૌદ્ધના વિચારો ભળ્યા ત્યારે શું જૈનોના વિચારો નથી ભાળ્યા? ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ થી પછી રામાયણાદિક સંસ્કૃત સાહિત્ય મનાયું તેમાં વસ્તુ વિચાર અને સ્વરૂપમાં પ્રાચીન સાહિત્ય કરતાં તદ્દન જુદા પ્રકારના સાહિત્યની સરૂઆત થઇ તે શા કારણથી થઇ? વિચા-રવાની ભલામણ છે. વિચારવાનું કે અતિપ્રાચીન કાલના વાતો ઇશ્વરની પ્રેરણાવાળા

કેમકે આ કેશવલાલભાઇએ પોતાના લેખમાં ચોખે ચોખું લખી બતાવ્યું છે કે–અત્યારની સ્થિતિમાં જે "રામાયણ" છે તે ઈ. સ. પૂર્વે એકાદ સૌક ઉપર તે કથાને અત્યારના રૂપમાં લખવામા આવી.

મહાભારત કથા જ્યારે તે અત્યારની સ્થિતિમાં લખવામાં આવી ત્યારે બૌદ્ધ ને જૈન ધર્મના ઉપદેશોને ને પુરાણોના કેટલાક ભાગો પણ તેમાં જોડવામાં આવ્યા. પુરાણો ઘણાં પાછલથી લખાએલાં સિદ્ધ છે, ઉપર બતાવેલા પંડિતોના લેખોથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે–જનોના સર્વજ્ઞોથી પ્રવર્તેલા તત્ત્વના વિષયો અને ઇતિહાસના વિષયો તેમના સ્વતંત્રના જ છે અને તેમાંથી બીજાઓએ લીધા છે.

પોતાના જૈનસિદ્ધાંત નામના લેખમાં–ડૅા. હેર્મુતે મુકેલા વિચારો. તેની ટુંક નોધ.

(૧) જૈનધર્મ એ સૌથી પ્રાચીન આર્ય તાત્ત્વિક દર્શન છે અને પોતાની જન્મ ભૂમીમાં લગભગ ફેરફાર પામ્યા વિના આજ સુધી સચવાઇ રહ્યો છે.

(૨) જૈનધર્મમાં વિશેષિતા છે તે માત્ર ઐતિહાસિકની નહી પણ દાર્શનિક પણ છે."

(૩) આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે તેમાં એનું મહત્ત્વનું સ્વરૂપ ફુટી નીકળ્યું છે, અને પછી બધા કાળમાં અમુક અમુક વિષયોને વિકસાવવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્ત્વ વિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે."

(૪) "મહાવીર સ્વામી પહેલાં પણ આખું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા છે તે સ્વીકારી શકાય."

(૫) "કઇ વસ્તુ સ્થિતિના આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી પણ એની વિરુદ્ધ જાય એવો પણ કશો પુરાવો નથી જૈનધર્મનું સ્વરૂપ જ આ વાતને ટેકો આપે છે."

(૬) "એનાં મૂલ ઇ. સ. પૂર્વે ૮–૯ સૌકામાં છે પણ તેથીએ પ્રાચીન કાળમાં અમારો ધર્મ પ્રગટયો હતો એમ જૈનો જે માને છે એનો તો આપણાથી સ્વીકાર ના થાય કારણ કે એના માટે કોઇ સંતોષ જનક પુરાવા નથી અને હિંદુઓના દર્શન શાસ્ત્રોનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જોતાં એવું સ્વીકારતાં વાંધો આવે."

(૭) "આજના જૈનધર્મનાં બીજ ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર નંખાયાં હતાં. ઇ. સ. શરૂઆતમાં એણે એકંદરે આજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું."

(૮) " આ શલાકા પુરુષોની કથાઓ આકર્ષ છે કારણ કે આખા હિંદુસ્થાનમાં વિસ્તારેલી એવી એ જૈન રચના છે ઉદાહરણ રૂપે—સુમતિનાથ તીર્થંકરની કથા તે સોલોમનની કથાને મળતી છે અને અનેક બ્રાહ્મણ રચનામાં જાણીતી છે.

સગર ચક્રવર્તીની જૈન કથા બ્રાહ્મણ સગર કથાની રચનાને મળતી છે. રામ (પદ્મ) લક્ષ્મણ અને રાવણ એ વીરોનાં ચરિત્ર તે રામાયણનાં એ મુખ્ય પાત્રોનાં ચરિત્રોને મળતાં છે.

લોક પ્રિય કથા ભાગ સ્વીકારી લઇને જૈનોએ પોતાના ઉદ્દેશને અનુસરતો એનો ઉપયોગ કર્યો છે. એ વાત સ્પષ્ટ છે. સમસ્ત ૬૩ શલાકા પુરુષોમાંથી ૨૩ મા તીર્થંકર **શ્રી પાર્શ્વનાથ** અને ૨૪ મા તીર્થંકર **મહાવીર સ્વામી** એ એજ જણ અતિહાસિક પુરુષો થઇ ગયા છે અને મેં શરૂઆતમાંજ જણાવ્યું છે તેમ એ બે અનુક્રમે ક્રે ઇસ્ટ પૂર્વે આઠમા ને છઠ્ઠા સૈકામા થઇ ગયા છે. "

(૯) " ખાસ અસરતો જૈનધર્મની કથાઓ ઉપર હિંદુધર્થની કથાઓની થએલી છે. બ્રાહ્મણ ધર્મના ઇતિહાસમાં આવતા કૃષ્ણ વગેરે પુરુષોના આખ્યાન જૈનધર્મમા આવ્યાં છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે સત ચરિત્રોની ઇતર ધર્મની કથાઓમાથી લોક પ્રિય પુરુષોનો અંગીકાર કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. "

હેલ્મુત સાહેબનો લખેલો જૈન સિદ્ધાંતનો લેખ ઘણો બાહોસી ભરેલો છે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

જૈનોના **શ્રી પાર્શ્વનાથ** અને **શ્રી મહાવીર** સ્વામી કે જે ક્રાઇસ્ટના પૂર્વે અનુક્રમે આઠમા ને છઠ્ઠા સૈકામા થઇ ગયા છે તેમનાથી જ વિચાર કરીએ તો પણ કોઇ જાતનો વાધો આવી શકે તેમ નથી. કારણ કે તે બન્ને વ્યક્તિઓ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપની મનાયલી છે. અને તેમનાથી પ્રગટ થએલા તત્ત્વના વિચારો જેવી રીતે અખંડિત ઉચ્ચ કોટીના છે તેવીજ રીતે તેમનાથી પ્રગટ થએલો ઇતિહાસ પણ ગુરૂ પરંપરાથી પ્રાપ્ત થએલો અખંડિત ઉચ્ચ કોટીનોજ છે. એ વાત હેલ્મુત શાહેબના લેખથી તેમજ દેશી પરદેશીના અનેક પંડિતોના લેખોથી પણ સિદ્ધરૂપથી જાહેર થએલી છે. તો પછી હરિભદ્ર કે હેમચંદ્રના લેખથી અનુમાન કરવું તે યથાર્થ કેવી રીતે ગણી શકાય ? કારણ કે વૈદિકોમા વેદોના મૂલમાથીજ સર્વજ્ઞ થયાનો ઇન્કાર કરવામા આવ્યો છે. અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા વેદોમા જે હાલમા પ્રચલિત તત્ત્વોનુ કે હાલમા પ્રચલિત ઇતિહાસનુ વર્ણન આપવામાં આવ્યું નથી તેવા તત્ત્વો અને તેનો ઇતિહાસ પાછલથી લખા-

યલા વૈદિક ગ્રંથોમાં આવ્યા કયાથી ? આ ઠેકાણે એટલોજ વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં તો તે અયોગ્ય નહી ગણાય

વિશેષ એ છે કે—વૈદિક મતના ઘણા બ્રાહ્મણો અક્ષરોના પંડિતો હોવાથી અવસરોચિત શ્રુતિઓ બનાવતા અને વેદોમાં પણ દાખલ કરતા અને લોકોને કહેતા કે એ વાત અમારા વેદોમાં છે. એમ કહી આગળ બીજામતના વિષયોને ગ્રહણ કરી પોતાના મોટા મોટા ગ્રંથો બનાવી ઉલટ પાલટ પણે એવું લખતા કે અજાણ વર્ગ પોતાના મતના અનુરાગથી કંઇ સમજી શકતાજ નહી પરંતુ મોટા પંડિતો પણ વિચારના વમલમાં એવા તો સુજાતા કે તેમને પણ કોઇ જાતનો રસ્તો મલી શકતોજ નહી. ઉદાહરણ તરીકે જુવો કે—

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે-વૈદિકોએ એક જ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો અને બૌદ્ધોના ૧૦ બોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે ફરીથી મત્સ્ય, કુર્મ, વરાહાદિ દશ અવતારો કલ્પીને બતાવ્યા. અને તે સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મમાં લખાયલા આપણી નજરે પડે છે તે શાથી ?

બીજી વાત એ છે કે જૈનોના બીજા બધા તીર્થંકરોને છોડી દઇને **ઋષભદેવ** કે જે જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર છે, તેમને વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પીને બતાવ્યા. તેમનાજ પુત્ર **ભરત** ચક્રવર્તી થયા છે અને જેમના નામથી આ ભરતખંડ-ભારતવર્ષ પડયું છે. તેના બદલે દુષ્યંતના પુત્ર ભરત બતાવી તેમને પણ એક સામાન્ય રાજા તરીકે લખીને જડ ભરત બતાવ્યા છે. તેવીજ રીતે **સગર** ચક્રવર્તીને પણ રાજા તરીકે લખીને બતાવ્યા છે.

અને જે વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિક થયાં છે તેમાં કેટલા એકના નામ ઠામ ઉડાવી દઇને એકજ વિષ્ણુ **ભગવાન** ના નામથી જાહેર કર્યા છે. ઇત્યાદિક અનેક બાબતો બીજામાંથી ગ્રહણ કરીને ઉધી છત્તી લખીને એવું તો ઠોકડું શુચવ્યું છે કે તેનો ભાસ થતા છતા પણ તે ઠોકડું આપણે ઉકેલી શકીએ નહી એવી તેમણે ચાતુરી વાપરેલી છે અને તે વાત ઘણા પંડિતોને ખુચેલી હોવાથી અટકલો બતાવતા ગયા છે અને અમો પણ અમારા અભ્યાસ પ્રમાણે જે કંઇ સમજાયા તે પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું છે અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાનું પંડિતોને સોપ્યુ છે.

હિંદુસ્તાન-પ્રજામિત્ર તા. ૮ અકટોબર. ૧૯૨૯. શુક્રવાર.

જૈન સાહિત્ય-(લેખક—પંડિત અમોઘચરણ.) લખતાં લખે છે કે

" હિંદુસ્તાનના ઝલકતા હીરા સમાન, તત્વજ્ઞાનની ખ્યાતિ રૂપ, ન્યાય નીતિના ઉપદેશક તુલ્ય અને પ્રજાના મિત્ર તુલ્ય, જૈન સાહિત્યથી કેટલાક અધુનિક વિદ્દ્વદ્ વર્ગ પણ એટલો બધો વંચિત અને અજ્ઞાત છે કે જેના લીધે

પોતાના પુસ્તકોમાં, પોતાના લેખોમાં અને પોતાના નિર્ણયોમાં, જૈનધર્મ ઉપર અનેક આક્ષેપો મુકી તેને તુચ્છ ગણી હસી કાઢવામાં આવે છે. પરન્તુ જેઓ સાંપ્રદાયિક કદાગ્રહનો ત્યાગ કરી મધ્યસ્થ બુદ્ધિએ જઇન સાહિત્યનું અધ્યયન અને આન્દોલન કરે છે. તેઓ અત્યંત આનંદ સાગરમાં મગ્ન થઈ જઇન સાહિત્યને અત્યુત્તમ ઉપયોગી અને નિર્દોષ સમજી મુકત કંઠે પ્રશંસા કર્યા વગર રહિ શકતા નથી. મી. બીન્ટર નીટજે પોતાના "

Jains in the history of Indian Literature" મા લખ્યું છે કેઃ—

It would take a Fairely big Volume to give a history of all that the Jains have contributed to the treasures of Indian Literature. Jains have contributed their full share to the relegious ethical, poetical and Scientific Literatures of Ancient India.

" હિન્દી સાહિત્યના ખજાનામાં જઇનોએ સઘળો હિસ્સો આપ્યો છે, તે બધાનો ઇતિહાસ આપવા જતાં મોટું પુસ્તક ભરાય, જૈનોએ પ્રાચીન હીન્દી સાંહિત્યમાં ધાર્મિક, નૈતિક, કાવ્ય સંબંધિ અને વજ્ઞાનિક સુંદર અને સંપૂર્ણ હિસ્સો આપ્યો છે. ડો. હરટલ પોતાના એક ઠેકાણેના લેખમાં લખે છે કે.

Now what would Sanskrit poetry be without this large Sanskrit Literature of the Jains? The more I learn to know it, the more my admiration rises." (Jain Shashan. Vol.I. No.21)

" જો આ જઇનોના મહાન સંસ્કૃત સાહિત્યને બાદ કરવામાં આવે તો સંસ્કૃત કવિતાની શી દશા થાય ? જેમ જેમ મને આ વિષયમાં અધિક જાણવાનું મળે છે તેમ તેમ મારા સાનંદાશ્ચર્યમાં વધારો થતો જાય છે. "

ભાવનગર (કાઠીઆવાડ) હાઇસ્કુલના અધ્યાપક નર્મદાશંકર દામોદર શાસ્ત્રીએ જોધપુર મુકામે ભરાએલ જઇન સાહિત્ય સંમેલન વખતે આપેલા ભાષણમાં જણાવ્યું છે કે—" વેદધર્મનું સાહિત્ય સર્વોત્તમ છે એ વાત મને મારા ધર્મને લઇને દ્રઢ હતી, પરન્તુ જ્યારથી જઇન સાહિત્યના મહાસાગરમાં પ્રવેશ થવા માંડયો ત્યારથી મારા તે વિચારોમાં ફેરફાર થતો જતો હતો. તે છતાં પણ જૈન વિદ્વાનોએ લખેલાં કેટલાંક કાવ્યોના નામ—જન રઘુવંશ, જઇન કુમાર સંભવ, જઈનિ રામાયણ અને નેમિદૂત ઇત્યાદિ વેદધર્મના સાહિત્યનું અનુકરણ જોઇ મને જઇન સાહિત્યની અપૂર્ણતા વિષે શંકા આવતી હતી. પરન્તુ જ્યારે કેટલાએક જઇન મહાકાવ્યોના ગ્રંથો મારા જોવામાં આવ્યા ત્યારે તે મારી શંકા દૂર થઇ ગંઇ.

"**જૈન ધર્મનું સ્વતંત્ર સાહિત્ય ઘણું છે.**" એવી મને પ્રતીતિ થઈ હતી. મારે ભાર દઈને કહેવું જોઈએ કે ભારત વર્ષની વિદ્યાકલાનો મહાન વિકાશ જઈન સાહિત્ય કરી શકે તેમ છે, સાહિત્યના ગ્રંથોમાં મહાકાવ્ય, ગદ્ય, તથા પદ્ય કાવ્યના અંગો વિષે જે જે લક્ષણો બાંધેલાં છે, તે બધાં લક્ષણોથી પરિપૂર્ણ જઈન સાહિત્ય-અર્થાલંકાર, શબ્દાલંકાર, ધ્વનિ, વ્યંગ્ય વિગેરે કાવ્યના અંગોનું ગૌરવ જઈન સાહિત્યમાં પૂર્ણ રીતે દેખવામાં આવે છે. વેદધર્મના સાહિત્યને શીખરે પહોચાડનારા ગદ્ય અને પદ્યના મહાન લેખોએ જે કીર્તિ મેળવી છે, તેવીજ જઈન ધર્મના લેખકોએ મેળવી છે. × * * **મનુષ્યના કર્તવ્યને માટે જૈન સાહિત્યે પાડેલું અજવાળું** સર્વ સાહિત્યમાં પ્રશંસનીય થયા વિના નહિ રહે એમ મારૂ માનવું છે. ઘણા બીજા લેખકોએ કર્તવ્યનો બોધ ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે પરંતુ તેમાં સ્વાર્થ અને સ્વપરાયણતા સાધવાનો માર્ગ વિશેષ જોવામાં આવે છે કે જે માર્ગ કર્તવ્યના ઉચ્ચ હેતુને વ્યર્થ કરી નાખે છે. કારણ કે સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય એતો કર્તવ્યનું ફલ છે અને ફલ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખીને કર્તવ્ય કરવું એ ઉતમ કર્તવ્ય ગણાતુ નથી, જઈન સાહિત્યમાં એવા કર્તવ્યનો બોધ જોવામાં આવતો નથી પણ માનસિક અને આત્મિક સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિમાંજ તે ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિ રહેલી છે એમ જૈન સાહિત્ય જણાવે છે. તેથી **જૈન સાહિત્યની** ઉત્તમતા સર્વ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે.

"જૈન સાહિત્યની અંદર વ્યવહાર અને નીતિના પણ ઉચ્ચ તત્વો પ્રવૃત્તેલા છે. જે ઘણે પ્રસંગે વાંચવામાં આવેલા છે. જૈન સાહિત્યના મહાન ઉદધિમાં તરંગની જેમ ઉછળતા વ્યવહાર નીતિના પ્રસંગો ઘણાજ આકર્ષક છે.

વ્યવહાર શુદ્ધિના તત્ત્વો જૈન લેખકોએ એવા પ્રતિપાદન કરેલાં છે કે જેને માટે સર્વ આર્ય વિદ્વાનોએ ખરેખર મગરૂર થવાનું છે. ધર્મનો પક્ષપાત અથવા દુરાગ્રહ દૂર રાખીને ગમે તે ધર્મ કે પંથનો વિદ્વાન જો એ તત્ત્વોનું નીરીક્ષણ કરે તો મને લાગે છે કે તેના હૃદયના ઉંડા પ્રદેશમાં આનંદ ઉપજ્યા વગર રહેશે નહિં અને તે વાત તેને શીરઃ પ્રેમથી સ્વીકારવીજ પડશે."

જગતમાં એવો કોઇપણ પદાર્થ નથી, એવું તત્વ જ્ઞાન નથી કે જે જૈનસાહિત્યરૂપી મહાસાગરમાં ઝળાહળ કરતું વિકાશપણાને ન પામ્યું હોય ?

આગમ ગ્રંથ, વિધિગ્રંથ, ફીલોસોફી, ભૂગોલ, ગણિત, જ્યોતિષ, વૈદિક, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ, ન્યાય, અલંકાર, ઔપદેશિક, નૈતિક, કથાવિષયક, સુભા-

બિત, સ્તવન સ્તુતિ, સ્તોત્ર, ઐતિહાસિક, પ્રબંધ, કુટકાવ્ય, સમસ્યા પૂર્તિ, દ્વયાશ્રયાદિ, અનેકાર્થ કાવ્ય, આવી સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતિ ભાષામાં લખાએલા એ કંઇક વિષય ઉપર લખતાં મોટા નિબંધો થાય તેમ હોવાથી લેખ મોટો થઇ જવાના ભયથી તે સબંધે વિશેષ ન લખતાં **ખાત્રી પૂર્વક જણાવવાનું કે વિશ્વંભર સમસ્તના સાહિત્યો પૈકીનું કોઇ પણ એવું સાહિત્ય નથી કે જે જૈન સાહિત્યની હરીફાઇમાં ઉતરી શકે.** જૈન સાહિત્યમાં તત્ત્વજ્ઞાન છે, આત્મ પ્રકાશનું સાધન છે અને રસની રેલમ છેલ છે. આધુનિક સામાન્ય વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના અભ્યાસકો પણ જૈન સાહિત્યની મહત્તા સ્વીકારે છે. ઇટાલીઅન વિદ્વાન ડૉ, L. P. **ટેસીટોરી** પોતાના એક વખતના આખ્યાનમા જણાવે છે કે "જૈન દર્શન બહુતહી ઊંચી પંતીકા હય. ઇસકે મુખ્ય તત્ત્વ વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર કે આધારપર રચે હુએ હૈ એસા મેરા અનુમાનહી નહી, પૂરણ અનુભવ હય. જ્યો જ્યોં પદાર્થ વિજ્ઞાન આગે બઢતા જાતા હય ત્યો ત્યોં જૈનધર્મકે સિદ્ધાતકો સિદ્ધ કરતા હય." **ઇશ્વરની માન્યતા,** જીવાત્માનું સ્વરૂપ, તેના કર્મ બંધ સાથે સબંધ, અને ભવાતરમાં ભવ્યોને ફળ ભોગવાની રીત, પાંચ જ્ઞાનનો વિષય, પલ્યોપમ સાગરોપમાદિક કાળની ગણત્રીઓનો ક્રમ, મોક્ષનું સ્વરૂપ. વિગેરેનું જૈન **સાહિત્યમાં** જેવી રીતે નીરૂપણ કરવામા આવે છે તે પ્રમાણે અન્ય કોઇ સાહિત્યમા દ્રષ્ટિગોચર થતું નથી. નયોનાગહન, ભેદ, સપ્તભંગી અને સ્યાદ્વાદ શૈલીથી રચાએલ હોવાને લીધે કોઇથી કલંકિત થયા વગર અદ્યાપિ પર્યંત અબાધિત રીતે વર્તે છે.

જ્યા સુધી જૈન સાહિત્ય બહોળા પ્રમાણમાં બહાર નહોતું આવ્યું ત્યા સુધી લોકોમા જૈન ધર્મ માટે અજ્ઞાનતાજન્ય અનેક મનઃકલ્પિત વાતો ચાલતી પરંતુ જેમ જેમ સાહિત્ય પ્રખ્યાતિમા આવતું જાય છે તેમ તેમ તેનો અભ્યાસ કરી અનેક વિદ્વાનો જૈન ધર્મના શુદ્ધ તત્ત્વોના એકી અવાજે વખાણ કરવા લાગ્યા છે એવા અનેક વિદ્વાનોના લેખોનો અત્યંત મહેનત સંગ્રહ કરી જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્વિજયાનંદસૂરી (અપર નામ શ્રી આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય દક્ષિણ વિહારી વિદ્વતવર્ય મુનિશ્રી **અમરવિજયજી** મહારાજે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલુ **"જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન"** નામનુ સું; સિનોર વાયા ગીયાગામ, ગૂજરાત એ ઠેકાણેથી એક રૂપીઓ બે આનામા મળતું દળદાર પુસ્તક વાચવા સાહિત્યાભિલાષી દરેક વાચક મહાશયોને આગ્રહ કરીએ છીએ.

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ જૈન સાહિત્ય સંબંધી અનેક સંશોધન ભર્યા લેખો લખ્યા છે, સૂત્રોનાં પ્રકાશન કર્યાં છે, અનેક ભાષામાં અનુવાદ કર્યા છે અભ્યાસ

દ્રષ્ટિએ, તુલના આગળ વધતુંજ જાય છે. આજે તો ઈટલી, ઝેકોસ્લાવીયા, જર્મની, અમેરીકા, ઇન્ગલેન્ડ અને ફ્રાન્સ, ચારે દિશામાં અને દેશોદેશમાં અનેક વિદ્વાન જૈન સાહિત્યની શોધખોળ અને અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. અનેક તુલનાત્મક નીબંધો લખે છે અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, હીંદી, ગૂજરાતિ ભાષાઓ શીખે છે.

તેમનું અનુકરણ કરતી હાલમાં કેટલાએક એતત્દેશીય વિદ્વાનોનાં પણ ચિત્ત જૈન સાહિત્ય તરફ આકર્ષાયાં છે. આનની દ્રષ્ટિએ જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરી રસ લેવા લાગ્યાં છે. એથી કાલાન્તરે એવો શુભ દિવસ પણ આવવા આશા છે કે સાહિત્ય રસિક વિદ્વાનોના મગજમાં પ્રથમની માફક જૈન સાહિત્ય પુનઃ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે.

છેવટે સાહિત્ય રશિક મહાશયો પ્રતિ નમ્ર નિવેદન કરવાનું કે આવા પ્રકારની જૈન સાહિત્યની ઉત્તમતાને બરાબર દેખી તેનો વિચાર કરી તેમાં રહેલા તત્ત્વરત્નના ગવેષક બની વારંવાર જૈન સાહિત્યરૂપી સુધા રસનું પાન કરી તૃપ્તિ મેળવવા અને સ્વત. કલ્યાણ કરવા ભાગ્યશાળી બનો એજ સુજ્ઞેષુ કિં બહુના ? ॥=

આ વિષયને વધારે ન લંબાવતાં વિશેષ એજ જણાવું છું કે અમોએ "જૈનેતર દ્દષ્ટિએ જૈન" નામના પુસ્તકમાં છપાવેલા લેખો સિવાય બીજા પણ ઘણા મધ્યસ્થ વિદ્વાનો તરફથી—" લેખો " બહાર પડેલા છે, પણ કેટલીક અનુકુળતાના અભાવે તે બધા સપૂર્ણ લેખો દાખલ ન કરતાં તે તર્ફ વાચકોનું ધ્યાન ખેંચવા માટે તેમાંના કેટલાક ટુંકા ટુંકા ફકરા આ સ્થળે ટાંકી બતાવું છું. તે નીચે પ્રમાણે.

' સાધુ ' સરસ્વતી ભંડાર–તત્વદર્શી–માર્તન્ડ–લક્ષ્મી–ભણ્ડાર—સંત-સંદેશ આદિ ઉર્દૂ તથા નાગરી માસિક પત્રના સંપાદક, વિચાર કલ્પદ્રુમ, વિવેક કલ્પદ્રુમ, વેદાન્ત કલ્પદ્રુમ, કલ્યાણ ધર્મ, કબીરજીકા બીજક આદિ ગ્રન્થરત્નોના રચયિતા. તથા વિષ્ણુ પુરાણાદિના અનુવાદક સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા શ્રી શીવવ્રતલાલજી વર્મન એમ એ પોતાના સંપાદિત ઉર્દૂ માસિક પત્રના જાન્યુઆરી સં. ૧૯૧૧ ના અંકમાં પ્રકાશિત "महावीर स्वामीका पवित्र जीवन" નામના લેખમાં કેવળ મહાવીર સ્વામીના માટેજ નહિ કિન્તુ એવા સર્વ જૈનતીર્થંકરોના, જૈનમુનિઓના તથા જૈનમહાત્માઓના સંબન્ધમાં લખી ગયા છે:કે—" १ गये दोनों जहान नजरसे गुजर,

૧ સંસારમે–પીછેકા આર બદ દોનો કાલ હમારા ચલા ગયા પરન્તુ હે પ્રભો ! તેરે જેસા પવિત્ર આજત્તક હમોકો કોઇ ન મીલા,

तौर हुसनका कोई वशर न मिला " યહ જૈનીયોકે આચાર્ય ગુરૂ થે, પાકદિલ, પાકખ્યાલ, મુજસ્સમ પાકી વ પાકીજગી થે.

હમ ઇનકે નામપર, ઇનકે કામપર, ઔર ઇનકી ૨ બે નજીર ૩ નફ્સકુશી વ ૪ રિઆ જતકી ૫ મિસાલ પેર ૬ જિસ કદર નાજ (અભિમાન) કરે બજા (યોગ્ય) હૈ । ૩ હિંદુઓ? અપને ઇન બુજુર્ગોકી ઇજ્જત કરના શીખો.... તુમ ઇનકે ગુણોકો દેખો ઉનકી પવિત્ર સૂરતોકા દર્શન કરો, ઉનકે ભાવોકો પ્યારકી નિગાહસે દેખો, યહ ધર્મ કર્મકી ઝલકતી હુઇ, ચમકતી, દમકતી, મૂર્તે હૈ. ઇનકા દિલ વિશાલ થા, વહ એક બેપાયાકનાર ૭ સમંદર થા, જિસમે મનુષ્યપ્રેમકી લહરે જોરશોરસે ઉઠતી રહતી થી. ઔર સિર્ફ મનુષ્યહી કયો ઉન્હોને સંસારકે પ્રાણીમાત્રકી ભલાઇ કે લિયે સબકા ત્યાગ કિયા. જાનદારોકા ખૂન બહાના રોકનેકે લિયે અપની જીંદગીકા ખૂન કર દિયા યહ અહિંસાકી પરમ જયોતિવાલી મૂર્તિયાં હૈં । વેદોકી શ્રુતિ " અહિંસા પરમો ધર્મઃ " ઇન્હીં પવિત્ર મહાન્ પુરૂષોકે જીવનમેં ૧ અમલી સૂરત ઇખ્તિયાર કરતી હુઇ નજર આતી હૈ.

યે દુનિયાકે જબર દસ્ત ૨ રિફાર્મર, જબરદસ્ત ઉપકારી ઔર બડે ઉંચે દર્જેકે ઉપદેશક ઔર પ્રચારક ગુજરે હૈ । યહ હમારી કૌમી તવારિખ (ઇતિહાસ) કે કીમતી (બહુ મૂલ્ય) રત્ન હૈ । તુમ કહા ઔર કિસમેં ધર્માત્મા પ્રાણીયોકી ખોજ કરતે હો ! ઇન્હી કો દેખો, ઇનસે બેહતર (ઉત્તમ) સાહેબ કમાલ તુમકો ઔર કહા મિલેંગે? । ઇનમેં ત્યાગ થા, ઇનમેં વૈરાગ્ય થા, ઇનમેં ધર્મકા કમાલ થા, યહ ઇન્સાની ૩ કમજોરિયો સે બહુતહી ઉંચે થે, ઇનકા ખિતાબ " जिन " હૈ. જિન્હોને મોહમાયાકો જીત લીયા થા, યહ તીર્થંકર હૈ. ઇનમેં બનાવટ નહીં થી. જો બાતથી સાફ સાફથી યે વહ લાસાની (અનોપમ) શખસીયતે હો ગુજરી હૈ. જિનકો જિસ્માની કમજોરિયો વ એબોકે છિપાનેકે લિયે કિસી જાહિરી પોશાકકી જરૂરત લાહક નહીં હુઇ, કયોકિ ઉન્હોને તપ કરકે, જપ કરકે, યોગકા સાધન કરકે અપને આપકો ૧ મુકમ્મિલ ઔર પૂર્ણ બના લિયોથા " ઇત્યાદિ. ॥

(૨) વળી મિ કન્નુલાલ જોધપુરી માહ દિસંબર સન ૧૯૦૬ અને જાન્યુઆરી સન ૧૯૦૫ The Theosophist (ધી થિઓસોફિસ્ટ) પત્રના

---

૧ પાઉં સે લેકર મસ્તક તક પવિત્ર થે ૨ અદ્વિતીય ॥ ૩ મનકો કાબુમેં રખનેવાલે, ૪ એસે ભગવાનકી, ૫ ભક્તિપર ॥ ૬ જિતના અભિમાન કરે ઉતનાહિ યોગ્ય હૈ. ૭ યહ એક કિનારે વિનાકે સમુદ્રયે ॥

અંકમા લખે છે કે—" જૈન ધર્મ " એક અઈમા પ્રાચીન ધર્મ હૈ કિ જિસકી ઉત્પત્તિ તથા ઇતિહાસકા પત્તા લગાના એક બહુત હી દુર્લભ બાત હૈ ઇત્યાદિ.

(૩.) જર્મનીન ડૉ જોહન્મ હર્ટલ તા ૧૭–૬–૧૯૦૮ના પત્રમા કહે છે કે—" મૈં અપને દેશવાસિયોકો દિખાઉગા કિ કૈસે ઉત્તમ નિયમ, ઔર ઉચે વિચાર જૈન ધર્મ ઔર જૈન આચાર્યમે હૈ. જૈનકા સાહિત્ય બૌદ્ધોસે બહુત બઢ કર હૈ ઔર જ્યો જ્યો મૈં જન ધર્મ ઔર ઉસકે સાહિત્યકો સમઝતા હું ત્યા ત્યા મૈં ઉનકો અધિક પસંદ કરતા હું " ઇત્યાદિ.

(૪) પેરિસ (ફ્રાસની રાજધાની) ના ડૉ. એ. ગિરનાટ પોતાના પત્ર તા. ૩–૧૨–૧૯૧૧મા લખે છે કે—મનુષ્યોકી તરક્કીકે લિયે જૈન ધર્મકા ચારિત્ર બહુત લાભકારી હૈ, યહ ધર્મ બ્રાહ્મણોકે મતોસે ભિન્ન હૈ. તથા યહ બૌદ્ધકે સમાન નાસ્તિક નહીં હૈ " ઇત્યાદિ

(૫) શ્રીયુત વરદાકાંત મુખ્યોપાધ્યાય એમ એ. બગાલા શ્રીયુત નથુરામ પ્રેમીદ્વારા અનુવાદિત હિંદી લેખથી

" ૧ જૈનધર્મ હિંદુધર્મસે સર્વથા સ્વતત્ર હૈ ઉસકી શાખા યા રૂપાન્તર નહીં હૈ.

૨ પાર્શ્વનાથજી જૈન ધર્મકે આદિ પ્રચારક નહીં થા, પરન્તુ ઇસકા પ્રથમ પ્રચાર ઋષભદેવજીને કિયા થા ઇસકી પુષ્ટિકે પ્રમાણોકા અભાવ નહિ હૈ

૩ બૌદ્ધલોગ મહાવીરજી કો નિગ્રંથોકા (જૈનિયોકા) નાયક માત્ર કહતે હૈ સ્થાપક નહીં કહતે હૈ ઇત્યાદિ.

(૬) શ્રીયુત તુકારામ કૃષ્ણ શર્મા લડુ બી એ. પી એચ ડી એમ આર. એ એસ. એન એ. એસ. બી. એચ. જી ઓ. એસ પ્રોફેસર. સંસ્કૃત શિલાલેખાદિકના વિષયના અધ્યાપક ક્વિન્સ કોલેજ બનારસ કાશીના દશમ વાર્ષિકોત્સવ ઉપર આપેલા વ્યાખ્યાનમાથી–" સબસે પહેલે ઇસ ભારતવર્ષમે ઋષભદેવ નામકે મહર્ષિ ઉત્પન્ન હુએ, વે દયાવાન, ભદ્રપરિણામી, પહિલે તીર્થંકર હુએ જિન્હોને મિથ્યાત્વ અવસ્થાકો દેખકર સમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્ જ્ઞાન ઔર સમ્યગ્ ચારિત્રરૂપી મોક્ષશાસ્ત્રકા ઉપદેશ કિયા, બસ યહહી જિનદર્શન

વદિ અમત કરનેવાળી મૂર્તિયા ॥ ૨ મહાપુરુષો ॥
૩ માણસ તરીકેકી કમજોરીયાસે ।
૪ એસક ।

ઇસ કલ્પમેં હુઆ ઇસકે પશ્ચાત્ અજિતનાથસે લેકર મહાવીર તક તેઇસ તિથ કર અપને અપને સમયમેં અજ્ઞાનીજીવોકા મોહ અન્ધકાર નાશ કરતે રહે."

(૭) સાહિત્યરત્ન ડા. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર કહે છે કે—મહાવીરને ઢીંઢીમ નાદસેં હિંદમેં એસા સંદેશા ફઇલાયા કિ ધર્મ યહ માત્ર સમાજીક રૂઢી નહીં હૈ, પરન્તુ વાસ્તવિક સત્ય હૈ, મોક્ષ યહ બાહરી ક્રિયાકાંડ પાલનેસેં નહિ મિલતા પરંતુ સત્યધર્મ ઔર મનુષ્યમેં કોઇ સ્થાઇ ભેદ નહિં રહ શકતા. કહતે આશ્ચર્ય પેદા હોતા હૈ કિ ઇસ શિક્ષાને સમાજકે હૃદયમેં જડ કરકે બેઠી હુઇ ભાવના રૂપી વિઘ્નોકો ત્વરાસે ભેદ દિયે ઔર દેશકો વશીભૂત કર લીયા. ઇસકે પશ્ચાત્ બહુત સમય તક ઇન ક્ષત્રિય ઉપદેશકોકે પ્રભાવ બલસે બ્રાહ્મણોંકી સત્તા અભિભૂત હો ગઇથી " ઇત્યાદિ.

(૮) નેપાલચંદ્રરાય અધિષ્ઠાતા બ્રહ્મચર્યાશ્રમ શાંતિનિકેતન બોલપુરવાળા કહે છે કે—" મુઝકો જૈન તીર્થંકરોકી શિક્ષા પર અતિશય ભક્તિ હૈ " ઇત્યાદિ.

૯ મહમ્મદ હાફિજ શઇયદ બી. એ. એલ ટી. થીઓસોફિકલ હાઇસ્કુલ કાનપુરવાળા લખે છે કે—મેં જૈન સિદ્ધાંત કે સૂક્ષ્મ તત્ત્વાંસે ગહરા પ્રેમ કરતા હું ઇત્યાદિ.

(૧૦) એમ ડી પાંડે થિયોસોફિકલ સોસાયટી બનારસ લખે છે કે—"મુઝે જૈનસિદ્ધાતકા બહુત શોખ હૈ. કયોંકિ કર્મ સિદ્ધાંતકા ઇસમેં સૂક્ષ્મતાસે વર્ણન કિયા ગયા હૈ."

(૧૧) શ્રી સ્વામી વિરૂપાક્ષ વડિયર ધર્મભૂષણ, 'પંડિત, 'વેદતીર્થ' 'વિદ્યાનિધિ' એમ. એ. પ્રોફેસર સંસ્કૃત કૉલેજ ઇન્દૌર સ્ટેટ, એમનો "જૈન-ધર્મ મીમાંસા" નામનો લેખ ચિત્રમય જગતમાં છપાએલ છે તેમાં લખ્યું છે કે

૧ "ઇર્ષા દ્વેષકે કારણ ધર્મપ્રચારકો રોકનેવાળી વિપત્તિકે રહતે હુએ જૈનશાસન કભી પરાજિત ન હોકર સર્વત્ર વિજયી હી હોતા રહા હૈ. ઇસ પ્રકાર જિસકા વર્ણન હૈ વહ "અર્હન દેવ" સાક્ષાત પરમેશ્વર (વિષ્ણુ સ્વરૂપ) હૈ, ઇસકે પ્રમાણભી આર્યગ્રન્થોમેં પાયે જાતે હૈં.

૨ ઉપરોક્ત અર્હંત પરમેશ્વરકા વર્ણન વેદોમેંભી પાયા જાતા હૈ.

૧ અનિર્વચનીયા માયા કહ કરકેભી વેદાન્તિઓ અનિર્ણીતપણે લિખતે રહે વહી પરિસ્ફુટ સૂક્ષ્મસ્વરૂપ કર્મસિદ્ધાંત જૈનોમેં લાખો શ્લોકોમેં લિખા ગયા હૈ ॥ સંગ્રાહક ॥

૩ એક બંગાલી બૈરિસ્ટરે " પ્રેક્ટીકલ પાથ " નામક ગ્રન્થ બનાવેલ છે તેમાં એક સ્થાન ઉપર લખ્યું છે કે–" ઋષભદેવકા નાતી મરીચી પ્રકૃતિવાદી થા ઔર વેદ ઉસકે તત્ત્વાનુસાર હોનેકે કારણ હી ઋગ્વેદ આદિ ગ્રન્થોકી ખ્યાતિ ઉસીકે જ્ઞાનદ્વારા હુઈ હૈ. ફલતઃ મરીચિ ઋષિકે સ્તોત્ર, વેદ પુરાણ આદિ ગ્રન્થોમેં હૈ. યદિ સ્થાન સ્થાન પર જૈનતીર્થંકરોકા ઉલ્લેખ પાયા જાતા હૈ તો કોઇ કારણ નહિં કિ હમ વૈદિકાલમેં જૈનધર્મકા અસ્તિત્વ ન માને.

૪ સારાંશ યહ હૈ કિ ઇન સબ પ્રમાણોસેં જૈનધર્મકા ઉલ્લેખ હિંદુઓકે પૂજ્ય વેદમેંભી મિલતા હૈ.

૫ ઇસ પ્રકાર વેદોમેં જૈનધર્મકા અસ્તિત્ત્વ સિદ્ધ કરનેવાલે બહુતસે મંત્ર હૈ. વેદકે સિવાય અન્ય ગ્રન્થોમેંભી જૈનધર્મકે પ્રતિ સહાનુભૂતિ પ્રગટ કરનેવાલે ઉલ્લેખ પાયેજાતે હૈ. સ્વામીજીને ઇસ લેખમેં વેદ, શિવપુરાણાદિ કે કઇ સ્થાનોં કે મૂલ શ્લોક દેકર ઉસ પર વ્યાખ્યા ભી કી હૈ.

૬ પીછેસે જબ બ્રાહ્મણલોગોંને યજ્ઞ આદિમેં બલિદાન કર "मा हिंस्यात् सर्वभूतानि" વાલે વેદ વાકય પર હરતાલ ફેરદી ઉસ સમય જૈનિયોને ઉન હિંસામય યજ્ઞ યાગાદિકા ઉચ્છેદ કરના આરંભ કિયા થા. વસ તભીસે બ્રાહ્મણોંકે ચિત્તમેં જૈનોંકે પ્રતિ દ્વેષ બઢને લગા. પરન્તુ ફિરભી ભાગવતાદિ મહાપુરાણોમેં ઋષભદેવકે વિષયમેં ગૌરવયુકત ઉલ્લેખ મિલા રહા હૈ ઇત્યાદિ" ॥

(૧૨ ભારત મત દર્પણ નામકી પુસ્તક રાજેંદ્રનાથ પંડિત ઉર્ફ રાયપ્રપન્નાચાર્યને સમાજી પ્રેસ બડોદા મેં છપા કર પ્રકાશિત કી હૈ ઉસકે પૃષ્ઠ ૧૦ કી પંકિત ૬ સે ૧૪ મેં લિખા હૈ કિ પૂજ્યપાદ બાબૂ કૃષ્ણનાથ વનરજી અપને "जिन जम" (જૈનિજમ) મેં લિખા હૈ કિ ભારતમેં પહિલે ૪૦૦૦૦૦૦૦૦ (ચાલીસ કરોડ) જૈન થે ઉસી મત સે નિકલ કર બહુત લોગ દૂસરે ધર્મમેં જાને સે ઇનકી સંખ્યા ઘટ ગઇ, યહ ધર્મ બહુત પ્રાચીન હૈ ઇસ મત સે દેશ કો ભારી લાભ પહુંચા હૈ !

(૧૩) શ્રીયુત સી. બી. રાજવાડે એમ, એ, બી, એસ, સી. પ્રોફેસર ઓફ પાલી, બરોડા કૉલેજ કા એક લેખ " જૈન ધર્મનું અધ્યયન " " જૈન સાહિત્ય સંશોધક પૂના ભાગ ૧ અંક ૧ મેં છપા હૈ ઉસ મેં સે કુછ વાકય ઉદ્ધૃત ।

(૧) પ્રોફેસર—વેબર, બુલ્હર, જેકોબી, હૉરનલ, ભાંડારકર, લ્યુમન રાઇસ ગૅરીનોટ વગેરે વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મના સંબંધમાં અંતઃકરણ પૂર્વક અથાગ પરિશ્રમ લેઇ અનેક મહત્વની શોધો પ્રગટ કરેલી છે !

(૨) જૈન ધર્મ પૂર્વના ધર્મોમાં પોતાનો સ્વતંત્ર સ્થાન પ્રાપ્ત કરતો જાય છે.

(૩) જૈન ધર્મ તે માત્ર જૈનોને નહિ પરન્તુ તેમના સિવાય પાશ્ચાત્ય સંશોધનના પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી અને ખાસકરીને જો પૌર્વાત્ય દેશોના ધર્મોના તુલનાત્મક અભ્યાસમાં રસ લેતા હોય તેમને તલ્લીન કરી નાખે એવો રસિક વિષય છે.

(૧૪) ડાક્ટર T, CHO Sehrader, P. H. D. કા એક લેખ બુદ્ધિષ્ટ રિવ્યુના પુસ્તક અંક ૧માં પ્રગટ થએલા અહિંસા અને વનસ્પતિ આહાર શીર્ષક લેખકા ગુજરાતિ અનુંવાદ જૈન સાહિત્ય સંશોધક અંક ૪ મેં છપાહે ઉસમેંસે કુછ વાકય ઉદ્ધૃત !

(૧) અતિયારે અસ્તિત્વ ધરાવતાં ધર્મોમાં જૈનધર્મ એક એવો ધર્મ છે કે જેમાં અહિંસાનો ક્રમ સંપૂર્ણ છે અને જે શકય તેટલી દ્રઢતાથી સદા તેને વળગી રહયો છે. !

(૨) બ્રાહ્મણ ધર્મમાં પણ ઘણા લાંબા સમય પછી સંન્યાસિઓ માટે આ સૂક્ષ્મતર અહિંસા વિદિત થઇ અને આખરે વનસ્પતિ આહારના રૂપમાં બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં પણ તે દાખીલ થઇ હતી કારણ એ છે કે જૈનોના ધર્મ તત્ત્વો એ જે લોકમત જીત્યો હતો તેની અસર સજ્જડ રીતે વધતી જતી હતી.

(૧૫) શ્રીયુત બાબુ અમ્પતરાયજી જૈન બેરિસ્ટર, એટ લા હરદોઇ સભાપતિ, શ્રી. ભા. દિ. જૈન–મહાસભા કા ૩૯ વાં અધિવેશન લખનૌ ને અપને વ્યાખ્યાનમેં જૈનધર્મકો બૌદ્ધધર્મસેં પ્રાચીન હોને કે પ્રમાણ દિયે હૈ ઉસસે ઉદ્ધૃત !

૧ ઇન્સાયક્લો પેડિયા મેં યોરૂપીયન વિદ્વાનોને દિખાયા હૈ કિ જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મસે પ્રાચીન હૈ ઔર બૌદ્ધમત ને જૈનધર્મસે ઉનકી દો પરિભાષાએ આશ્રવ વ સંવર લેલી હૈ અન્તિમ નિર્ણય ઈન શબ્દોમેં દિયા હૈ કિઃ—

જૈની લોગ ઇન પરિભાષાઓંકા ભાવ શબ્દાર્થ મેં સમઝતે હૈ ઔર મોક્ષ-પ્રાપ્તિ કે માર્ગ કે સબંધ મેં વ્યવહૃત કરતે હૈં (આશ્રવોં કે સંવર ઔર નિર્જરાસે મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ) અબ યહ પરિભાષાએ ઉતની હી પ્રાચીન હૈ જિતના કી જૈનધર્મ હૈં ! કારણ કી બૌદ્ધોને ઇસ સે અતીવ સાર્થક શબ્દ આશ્રવ કો લે લિયા હૈ। ઓર ધર્મ કે સમાન હી ઉસકા વ્યવહાર કિયા હૈ। પરન્તુ શબ્દાર્થ મેં, નહીં કારણ કી બૌદ્ધ લોગ કર્મ સૂક્ષ્મ પુદગલ નહીં માનતે હૈં ઔર આત્માકી સત્તાકો ભી નહીં માનતે હૈ। જિસમેં કર્મોંકા આશ્રવ હો શકે। સંવર કે સ્થાન

પર વે આસાવાકન્ચકો (?) વ્યવહૃત કરતે હૈં। અબ યહ પ્રત્યક્ષ હૈ કિ બૌદ્ધ ધર્મ મેં આશ્રવ કા શબ્દાર્થ નહિ રહા। ઇસી કારણ યહ આવશ્યક હૈ કિ યહ શબ્દ બૌદ્ધોં મેં કિસી અન્ય ધર્મ સે જિસમેં યહ યથાર્થ ભાવ મેં વ્યવહૃત હો અર્થાત્ જૈન ધર્મ સે લિયા ગયા હૈ। બૌદ્ધ સંવર કાભી વ્યવહાર કરતે હૈં અર્થાત શીલ સંવર ઔર ક્રિયારૂપમેં સંવરકા યહ શબ્દ બ્રાહ્મણ આચાર્યો દ્વારા. ઇસ ભાવ મેં વ્યવહૃત નહિ હુએ હૈં। અતઃ વિશેષતયા જૈન ધર્મ સે લિયે ગયે હૈં। જહાં યહ અપને શબ્દાર્થ રૂપ મેં અપને યથાર્થ ભાવ કો પ્રગટ કરતે હૈં। ઇસ પ્રકાર એક હી વ્યાખ્યા સે યહ સિદ્ધ હો જાતા હૈ કિ જૈન ધર્મકા કાર્ય સિદ્ધાંત જૈન ધર્મ મેં પ્રારમ્ભિક ઔર અખંડિત રૂપ મેં પૂર્વ સે વ્યવહૃત હૈ ઔર યહ ભી કિ જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મસે પ્રાચીન હૈ। જૈન ભાસ્કરોદય સન ૧૯૦૪ ઇ. સે. ઉદ્ધૃત।

(૧૬) આ ધર્મના સંબંધમાં વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે થોડા વખત ઉપર હિન્દુ યુનયન કલ્બ તરફથી ઇન્દોરવાળા મિ. આપ્ટેએ આપેલા ભાષણની નોંધ લેવાએલી છે. હાલમાં બંગાલી ભાષામાં સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન બાઇ સરલાદેવી ગોપાલ બી. એ. ના તંત્રી પણા નીચે નિકલતા "ભારતી" નામનો પોષ માસના માસિકમાં જૈન ધર્મના વિષયમાં એક પ્રોફેસર જેઓ એમ. એ. પી. એચ, ડી ની મોટી પદવી ધરાવે છે તેમણે એક ઉત્તમ લેખ લખ્યો છે—આપણો ધર્મ પ્રાચીન છે અને તેમાં રહેલાં સિદ્ધાન્તો ઉત્તમ છે, આવી રીતે અન્ય માર્ગીઓ પોતાનું લક્ષ આપણા ધર્મ ઉપર દોડાવે છે. આપણા ધર્મનાં પુસ્તકોનાં ભાષાન્તરો અંગ્રેજી ભાષામાં થયા છે, જર્મન ભાષામાં થયા છે અને વળી હાલમાં ઇટાલીઅન ભાષામાં પણ ભાષાંતર છપાવા.લાગ્યા છે. જૈન ભાસ્કરોદય ૧૯૦૧–૧૯૦૪ સે ઉદ્ધૃત।

(૧૭) શ્વેતામ્બર જૈન સાહિત્ય પર ઇંગ્રેજી લેખ લેખક શ્રીયુત જ્હૉન હર્ટન જર્મની ઉસકી સમાલોચના જૈન મિત્ર અષાઢ વદ ૧૪ સંવત ૨૪૪૯ મેં નિકલી હૈં. ઉસમેં સે કુછ વાક્ય ઉદ્ધૃત।

૧ જૈનિયોં કે અહિંસા તત્ત્વ કી પ્રશંસા મેં આપને લિખા હૈ કિ ઇસ કા પ્રભાવ અજનો પર પડા હૈ જૈનિયોં કે ઉદ્યોગ સે બહુત સી પશુ બલી બંદ હુઇ હૈ।

૨ ઉનકા સાહિત્ય તો બહુત હી ગંભીર ઔર દેખને યોગ્ય હૈ।

૩ જૈન કવિયોંને હિન્દુ વ મુસલમાન ગજાઓં કે સાથ બહુત કામ કિયા હૈ।

૪ બડે સાહિત્ય ભણ્ડાર કે સ્થાપિતા જૈન લોક હૈં।

૫ ઉન્હોંને કથા ગ્રન્થ ભી બહુત બઢિયા લિખે હૈં।

૬ ભારતીય સભ્યતાકા ઇતિહાસ લિખનેકે લિયે જૈન કથાએ બહુત હી અમુલ્ય કારણ હૈં।

૭ જૈન કથાઓ મેં નીતિ વ ધર્મ કા સ્પષ્ટ ઉપદેશ હૈ।

૮ જૈન કથાએ લોગોં કી પ્રાચીન દશા કો બતાને કે લીયે બૌદ્ધ કથાઓ કી અપેક્ષા બહુત અધિક વિશ્વાસ યુક્ત ઉપાય હૈ।

૯ જૈન કથા સાહિત્યકા પ્રકાશ બહુત આવશ્યક હૈ।

(૧૮) રાજા શિવપ્રસાદ સતારે હિંદને અપને નિર્માણ કિયે હુયે "ભૂગોળ હસ્તામલક" મેં લિખા હૈ કિ દો ઢાઇ હજાર વર્ષ પહિલે દુનીયા કા અધિક ભાગ જૈન ધર્મકા ઉપાસક થા। મહાવીર શાસન સે ઉદ્ધૃત।

(૧૯) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન રેવરેન્ડ જે૦ સ્ટીવેન્સન સાહબ લિખતે હૈ કિઃ—

શાફ પ્રગટ જે કિ ભારતવર્ષ કા અધઃપતન જૈન ધર્મ કે અહિંસા સિદ્ધાન્ત કે કારણ નહીં હુઆ થા, બલ્કિ જબ તક ભારત વર્ષ મેં જૈન ધર્મકી પ્રધાનતા રહી થી, તબ તક ઉસકા ઇતિહાસ સ્વર્ણાક્ષરોં મેં લિખે જાને યોગ્ય હૈ।

ઔર ભારતવર્ષકે હ્રાસ કા મુખ્ય કારણ આપસી પ્રતિસ્પર્ધામય અનૈક્યતા હૈ। જિસકી નીંવ શંકરાચાર્ય કે જમાને સે જમા દી ગઇ થી।

જૈનમિત્ર વર્ષ ૨૪ અંક ૪૦ સે.

(૨૦) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન મિ. 'સર વિલિયમ' ઔર હૈ મિલ્ટન ને મધ્યસ્થ વિચારો કે વિશાલ મંદિર કા આધાર જૈનોં કે ઇસ અપેક્ષાવાદ કો હી માના હૈ। જૈન મત મેં અપેક્ષાવાદ-કા હી દૂસરા નામ નયવાદ હૈ।

(૨૧) વિદ્વાન પ્રોફેસર મેકસમુલર સાહિબ કા મત હૈ કિ "વિશેષતઃ પ્રાચીન ભારત મેં કિસી ધર્માન્તર સે કુછ ગ્રહણ કરકે એક નૂતન ધર્મ પ્રચાર કરનેકી પ્રથા હી નહીં થી, જૈનધર્મ હિન્દૂધર્મ સે સર્વથા સ્વતન્ત્ર હૈ ઉસકી શાખા યા રૂપાન્તર નહીં"।

(૨૨) મિ. બાર્થ સાહિબને "ભારતવર્ષ કે ધર્મ" ૧૪૮ વેં કોષ્ટક મેં સ્યાદ્વાદી જન હોતે હૈં યહ સ્વીકાર કિયા હૈ।

(૨૩) બાબુ શિવપ્રસાદ સતારે હિન્દ ને ગુજરાનવાલાકી જૈન સમાજપર એક પત્ર લિખા થા ઉસકા અંશ "સ્વામી દયાનન્દ ઔર જૈનધર્મ" નામકી પુસ્તક કે પૃષ્ટ ૧૬ પર છપા હૈ ઉસમેં સે કુછ વાકય ઉદ્ધૃત।

૧ જૈન ઔર બૌદ્ધ એક નહીં હૈં સનાતન સે ભિન્ન ભિન્ન ચલે આયે હૈ. જર્મન દેશ કે એક બડે વિદ્વાન ને ઇસકે પ્રમાણમેં એક ગ્રન્થ છાપા હૈં।

૨ ચાર્વાક્ ઔર જૈન સે કુછ સબંધ નહીં હૈ જૈન કો ચાર્વાક્ કહના ઐસા હૈ જૈસા સ્વામી દયાનન્દજી કો મુસલમાન કહના હૈ।

(૨૪) સાહિત્ય રત્ન અનેક ધર્મોકે-જ્ઞાતા શ્રી કન્નોમલજી એમ. એ. સેશન જજ્જ ધૌલપુર ને એક મહત્વપૂર્ણ લેખ લાલા લાજપતરાજી કા **"ભારત વર્ષ કા ઇતિહાસ ઔર જૈનધર્મ"** શિર્ષક લેખ લાલાજી કે જૈનધર્મ પર કિયે હુએ મિથ્યા આક્ષેપો કે ઇત્તર મેં લિખા હૈ ઔર વહ **"જૈનપથ પ્રદર્શક"** કે તા. ૨૨ જુલાઇ સન ૧૯૨૩ કે અંક મેં છપા હૈ। સ્થાના ભાવ સે ઉસે હમ સંપૂર્ણ યહાં ઉદ્ધૃત નહીં કરકે ઉસમેં કે કુછ અંશ કો હી યહાં ઉદ્ધૃત કરકે સંતોષ લેતે હૈં। જિન્હેં સંપૂર્ણ પઢના હો વહ "પ્રદર્શક" કે ઇસ અંક કો આગરે સે મંગાકર પઢલેં હમેં ઇસ અપૂર્ણતા કે લિયે ક્ષમા કરેં।

૧ સભી લોગ જાનતે હૈ કિ જૈન ધર્મ કે **આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ** સ્વામી હૈ। જિન કા કાલ ઇતિહાસ પરિધીસે કહીં પરે હૈ ઇન કા વર્ણન સનાતન ધર્મી હિન્દુઓંકે શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણ મેં ભી હૈ। ઇતિહાસક ગવેષણ સે માલુમ હુવા હૈ કિ જૈન ધર્મ કી ઉત્પત્તિકા કોઇ કાલ નિશ્ચિત નહીં હૈ પ્રાચીન સે પ્રાચીન ગ્રન્થોંમેં જૈન ધર્મ કા હવાલા મિલતા હૈ।

૨ **શ્રી પાર્શ્વનાથજી** જૈનોકે તેવીસમેં તીર્થંકર હૈ ઇનકા સમય ઇસા. સે ૧૨૦૦ વર્ષ પૂર્વકા હૈ તો પાઠક સ્વયં વિચાર કર સકતે હૈ કિ શ્રી ઋષભદેવજીકા કિતના પ્રાચીન કાલ હોગા, જૈનધર્મ સિદ્ધાંતાં કી અવછિન ધારા ઇન્હીં મહાત્મા કે સમય મે વહતી રહી હૈ। કોઇ સમય ઐસા નહી હૈ જિસ મેં ઇસકા અસ્તિતત્ત્વ ન હો શ્રી મહાવીર સ્વામી જૈન ધર્મ કે અન્તિમ તીર્થંકર ઔર પ્રચારક થે નહિ ઉસકે આદિ સંસ્થાપક ઔર પ્રવર્ત્તક.

૩ **શ્રી મહાવીર સ્વામી** તો ઉન્હીં પ્રાચીન જૈન સિદ્ધાંતાં કે પ્રચારક થે જો આદિ તીર્થંકર કે સમય મે ચલે આયે થે। ઇસ મેં કોઇ સન્દેહ નહીં કિ આપ ઉન સિદ્ધાંતો કે એક અત્યન્ત ભવ્ય પ્રભાવશાળી ઔર અદ્વિતીય ઉપદેશક પ્રચારક ઔર સંસ્થાપક થે। આપને ઉન સિદ્ધાંતો કો બડી ખુબી સે સમઝાયા હૈ। પર આપને ઐસી બાત કોઇ નહીં કહીં હૈ જો ઉન સિદ્ધાંતો કે પ્રતિકુલ હો।

૪ બૌદ્ધ આત્મા વા જીવ કો નહીં માનતે, જૈન આત્મા કે આધાર પર સબ ધાર્મિક સિદ્ધાંતાં કી ભિત્તી રખતે હૈ। જૈન ૨૪ તીર્થંકરો કો માનતે હૈં

લેકિન બોદ્ધ અપને ધર્મ કા નિકાસ મહાત્મા બુદ્ધ સે હી સમજતે હૈ જો મહાવીર સ્વામીકે સમકાલીન થે। જૈનોં કી ફિલાસોફી યાને ઉન કે દાર્શનિક સિદ્ધાતો સે નહીં મિલતે હૈ। ઇન કે સાધુ ઔર શ્રાવકો કે ધર્મ કર્મ બૌદ્ધ સાધુ ઔર ગૃહસ્થોંકે ધર્મ કર્મો સે સર્વથા ભિન્ન હૈ। બૌદ્ધ સાધુ માસાહારી હૈ ઔર જૈનો મેં કોઇ એસા નહીં જો માંસ ખાતા હો। ઇનકે આચાર વિચાર શુદ્ધ હૈ અહિંસા ધર્મ કે સચ્ચે અનુયાયી યહ હૈ બૌદ્ધ નહીં

૫ જન ધર્મ મેં ઇશ્વરકા અર્થ સૃષ્ટિ કર્ત્તા, શુભાશુભ કર્મોકા ફલદાતા તથા અન્ય ઐસે હી કાર્ય કરનેવાલે કા નહીં હૈ. વે કહતે હૈ કિ ઇશ્વર વહ હૈ કિ જો સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન ઔર સર્વવ્યાપી હૈ જિસે સંસારકી રચના સે કોઈ સંબધ નહી જિસે કર્મો કે ફલ દેનેમેં કોઇ સરોકાર નહીં જિસે મનુષ્યો કી મનોકામના પૂર્ણ કરને તથા ઉનકે દુષ્ટ કર્માકો ક્ષમા કરને કી કોઇ ચીંકર નહીં, જિન્હોને અપને સર્વ કર્મ બંધન તોડ ડાલે, જિન્હેં કેવળ જ્ઞાન હોગયા। જિનકી આત્મા સર્વથા મલિન રહીત (રાગ દ્વેષ રહિત) હોકર અન્તિમ વિકાશાવસ્થા કો પ્રાપ્ત હોગઇ હૈ। યહ સબ બાતે જૈની અપને સિદ્ધોમે માનતે હૈં ઇસલીયે વહ ઇન્હેં હી ઇશ્વર કહતે હૈ। યદિ ઇન્હે ઇશ્વિર કહા જાય તો કોઇ બાત અનુચિત નહીં હૈ। જૈનોં કે ઇસ અર્થ કો દેખતે હુએ હમ યહ નહીં કહ સકતે કિ જૈન સ્પષ્ટ રૂપસે ઇશ્વિર કે અસ્તિત્વ સે ઇન્કાર કરતે હૈ।

૬ યહ કહના કિ જેન ધર્મ કે સિદ્ધાંત યોરૂપીય દાર્શનિક કમેટી કે મત સે મિલતે હૈ જૈન ધર્મ કે સાથ અન્યાય કરના હૈ। કમેટી ઘોર નાસ્તિક હૈ વહ ન પરમેશ્વર કો માનતે હૈ ઔર ન આત્મા યા જીવ કો।

૭ જૈન ધર્મ કા તો મુખ્ય સિદ્ધાંત દયા પાલન હૈ યદિ કોઈ જૈન ઇસિ સિદ્ધાંત કે અનુસાર નહિ ચલતા હૈ નિર્દયતા કા બર્ત્તાવ કરતા હૈ વહ જૈનો કી દ્રષ્ટિ મેં ભી ઐસા હી પતિત ઔર ભ્રષ્ટ હૈ જૈસા કિ અન્ય ધર્માવલમ્બિયોં કી દ્રષ્ટિ મેં જૈન ધર્મ કભી ઉસે અચ્છા ન કહેગા।

૮ હમતો જહા તક જાનતે હૈ ઉન મેં કોઈ એસી રીતી રિવાજ હૈ હી નહી જિસસે નિર્દયતા પ્રગટ હોતી હો જિસ કાર્યમેં હિંસા ઔર નિર્દયતા હો વહ કાર્ય ઉનકે મત મેં સર્વથા ત્યાજ્ય હૈ। અન્ય ધર્માવલમ્બિયોકે મુકાબલે મેં જૈન નિર્દય ઔર ક્રૂર કભી સાબિત નહી હો સકતે।

(૯) જૈન સાધુ ઉચ્ચ શ્રેણી કે હૈ વે અન્ય ધર્મી કે સાધુઓં સે બહુત. બઢે ચઢે હૈં ઔર ઉનકી ઉત્કૃષ્ટતા સર્વ પ્રસિદ્ધ હૈ.

૧૦. ઈતિહાસતો ઇસ બાતકી ગવાહી દે રહા હૈ કિ વિદેશીય લોગોં કે યુદ્ધ હિન્દુઓં કે સાથ હી હુએ ઔર ઉન્હોંને ઉન પર હી વિજય પાકર ભારત પર અધિકાર જમા લિયા. બૌદ્ધ ધર્મ તો વિદેશિયોં કે આને સે પહલે હી ભારત સે બાહિર નિકાલ દિયા ગયા થા ઔર જૈન ધર્મ કો (ઉસ સમય) કે હિન્દુઓનેં કભી ફલને ફૂલને હી નહી દીયા જબ કભી ઈસકી વૃદ્ધિ હુઈ તો હિન્દુ રાજાઓંને અપની સનાતની ધર્મ પ્રજા કે સહાયક સે ઇસકા વિરોધ કિયા ઔર ઉસે બઢને ન દિયા જિસ સમય હિન્દુસ્તાનમેં મુસલમાન આએ ઉસ સમય હિંદુધર્મ કા હી બોલ બાલાથા જૈનોં કી અવસ્થા ગિરી હુઇ થી જબ તક કોઇ ઐતિહાસિક પ્રમાણ ન હો તબ તક યહ નહીં કહા જા સકતા કિ જૈન ભારત કે અધઃપાત કા એક કારણ હૈ.

(૨૫) બમ્બઈ ઠાકુરદ્વાર સે રામરાવ કૃષ્ણ ઔર મણ્ડલીને એક આર્ય ધર્મ નામ કે માસિક પત્ર મેં વિદ્વાન સમ્પાદકો દ્વારા જો મરાઠી મેં પ્રગટ કિયા હૈ ઉસકા સાર "જૈન મિત્ર" અંક ભાદરવા સુદ. ૧૧. તા. ૨૧સિતમ્બર ૧૯૨૩ પૃ. ૬૩૩ પર પ્રગતિ જિન વિજય તારીખ ૨૭–૮–૨૩ સે ઉદ્ધૃત હુઆ હૈ ઉસમેં સે કુછ વાકય યહાં દર્જ કરતે હૈં.

૧. જબ હિન્દૂ લોગોં ને દેખા કિ જૈનધર્મકે ઉપદેશકા અસર જૈન મત કો પ્રબલ કર રહા હૈ તબ સબ હિન્દુ લોગોને વિચાર કરકે જસે જૈન લોગો મેં ૨૪ તીર્થંકર માને ગયે હૈ વૈસે ઉન્હોંને ૨૪ અવતાર અપને યહાં બનાએ.

૨. રાજા ભોજ કે પીછે ૧૫૦ વર્ષ મેં વૈષ્ણવ ધર્મ કા પ્રારંભ હુઆ, રામાનુજ ને ઇસકા બહુત પ્રચાર કિયા, તબ શૈવોંને શિવ પુરાણ, શાકતોં ને દેવી ભાગવતાદિ, વ વૈષ્ણવોંને વિષ્ણુ પુરાણ બનાયા ઔર ઇન સબકો પુરાણ સિદ્ધ કરને કો રાયે વ્યાસ કૃત હૈ ઐસા સિદ્ધ કિયા, વાસ્તવ મેં પુરાણ નયે ગ્રન્થ હૈં.

(૨૬) આર્ય-માર્તણ્ડ–સાપ્તાહિક-પત્ર અજમેર કે કાતી વદ ૫. સંવત ૧૯૮૦ કે અંક મેં "સાહસ કી ખોજ" નામ કુછ કે લેખ મેં છપે હુએ વાકયો મેં સે વાકય ઉદ્ધત.

૧. જૈનિયોંકે તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી ઉન સાહસી આત્મઓં મેં સે એક હૈ કિ જિન્હોને અપને ધર્મ ઓર કર્તવ્ય કો આગે રખ કર અસંભવ કો સંભવ કર દિખાયા.

૨. મહાવીર કી પવિત્ર આત્માં શાન્તિ ઔર પ્રેમકી મશાલ લેકર અન્ધકાર આચ્છાદિત દેશ કો ઉભારતી હૈ ઔર સદૈવ કે લિયે "અહિંસા પરમો ધર્મ" કા ઠપ્પા હિન્દૂ ધર્મ પર લગા દેતી હૈ ।

૩. જિસ પુરૂષને સૈય પર યહાં તક વિજય પ્રાપ્ત કરલી, કિ શત્રુ ચમચમાતી હુઇ ખડગ લિયે શામને શિર સે ધડ અલગ કરના ચાહતો હૈ પરન્તુ શાન્તિ મુદ્રા ધારણ કિયે હુએ, સ્વામી અપની આંખો કે કોમલ પટલ ટમેકારતે તક નહીં, જિસકે સામને સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર નતશીર ઔર કરબદ્ધ હોકર પ્રાર્થના કરતા હૈ કિ ભગવાન્ યહ દાસ શ્રી ચરણો કી સેવા મેં રહકર આપકી રક્ષા કા ભાર અપને ઉપર લેકર કૃત કૃત્ય હોગા । ઔર સદૈવ ઐસે વિઘ્ન બાધાઓ સે રક્ષા કરેગા પરન્તુ ઉત્તર પાતા હૈ "स्ववीर्येणैव गच्छन्ति जिनेंद्राः परमेपदम्" અર્હત અપને આત્મિક બલકેભરાસે હી પરમપદ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈ। ઉસ મહાવીર કે લિયે અપના સિક્કા હિન્દિ જનતા પર ચિરકાળ કે લિયે જમાના કૌન અચરજ કી બાત હૈ ।

(૨૭) ડાકટર ટામસ ને જે. એચ. નેલસન્સ "સાઇન્ટિફિક સ્ટડી ઑફ હિન્દૂ લૉ" નામક ગ્રન્થ મેં લિખા હૈ કિ યહ કહના કાફી હોગા કિ જબ કભી જૈન ધર્મ કા ઇતિહાસ બનકર તૈયાર હોગા તો હિન્દૂ કાનૂન કે વિદ્યાર્થી કે લિયે ઉસકી રચના બડી મહત્ત્વ કી હોગી કયોકિ વહ નિઃસંશય યહ સિદ્ધ કર દેગા કિ જૈની હિન્દૂ નહીં હૈ ।

(૨૮) ડાક્ટર ફુહરર ને એપીગ્રેફીકા ઇંડિકા વ્હાલ્યૂમ પૃષ્ઠ ૩૮૯ વ્હાલ્યૂમ ૨ પૃષ્ઠ ૨૦૬, ૨૦૭ મેં લિખતે હૈં કિ જૈનિયોં કે બાઇસવેં તીર્થંકર નેમિનાથ ઐતિહાસિક પુરૂષ માને ગયે હૈં ભગવદ્ગીતા કે પરિશિષ્ટ મેં શ્રીયુત્ વરવે સ્વીકાર કરતે હૈં કિ નેમિનાથ શ્રી કૃષ્ણ કે ભાઇ (Cousin) થે, જબકિ જૈનિયોં કે બાઇસવેં તીર્થંકર શ્રી કૃષ્ણ કે સમકાલીન થે તો શેષ ઇક્કીસ તીર્થંકર શ્રી કૃષ્ણ સે કિતને વર્ષ પહિલે હોને ચાહિયે, યહ પાઠક સ્વયં અનુમાન કર સકતે હૈં ।

૨૯ ઇમ્પીરિઅલ ગેઝીટિઅર ઑફ ઇન્ડીયા વ્હાલ્યૂમ દો પૃષ્ઠ ૫૪ પર લિખા હૈ કિ કોઇ ૨ ઇતિહાસકાર તો યહ ભી માનતે હૈં કિ ગૌતમ બુદ્ધ કો મહાવીર સ્વામી સે હી જ્ઞાન પ્રાપ્ત હુઆ થા. જો કુછ ભી હો યહ તો નિર્વિવાદ સ્વીકાર હી હૈ કિ ગૌતમ બુદ્ધ ને મહાવીર સ્વામી કે બાદ શરીર ત્યાગ કિયા, યહ ભી નિર્વિવાદ સિદ્ધ હી હૈ કિ બૌદ્ધ ધર્મ કે સંસ્થાપક ગૌતમ બુદ્ધ કે પહિલે જૈનિયોં કે તેઇસ તીર્થંકર ઔર હોચુકે થે ।

૩૦ મિસ્ટર ટી ડબ્લ્યૂ રાઇસ ડેવિડ સાહિબ ને ઇસાઇ ક્લોપીડિયા બ્રિટેનીકા બ્હા. ૨૯ નામ કી પુસ્તકમેં લિખા હૈ, યહ બાત અબ નિશ્ચિત હૈ કિ જૈન મત બૌદ્ધ મત સે નિઃ સ દેહ બહુત પુરાના હૈ ઔર બુદ્ધ કે સમકાલીન મહાવીર દ્વારા પુન. સંજીવન હુઆ હૈ ઔર યહ બાત ભી ભલે પ્રકાર નિશ્ચય હૈ કિ જૈનમત કે મંતવ્ય બહુત હી જરૂરી ઔર બૌદ્ધ મત કે મંતવ્યો સે બિલ્કુલ વિરૂદ્ધ હૈ, યહ દોનો મત ન કેવલ પ્રથમ હી સે સ્વાધીન હૈં બલ્કિ એક દૂસરે સે બિલ્કુલ નિરાલે હૈં ।

સમ્મતિ નંબર સે નંબર તક હિન્દૂ ઠોડ ઔર જૈન ધર્મ શ્રી વર્ધમાન જ્ઞાન પ્રચારિણી સમિતિ ઇંદોર દ્વારા પ્રકાશિત ટ્રેક્ટ નંબર ૨ મેં સે ઉદ્ધૃત । જૈનધર્મકા મંતવ્ય.

(૧) જૈનધર્મ આત્માકા નિજ સ્વભાવ હૈ ઔર એક માત્ર ઉસી કે દ્વારા સુખ સંપાદન કિયા જા સક્તા હૈ.

(૨) સુખ મોક્ષમેં હી હૈ જિસકો કિ પ્રાપ્ત કરકે યહ અનાદિ કર્મ મળ સેં સંસાર (ચતુર્ગતિ) મેં પરિભ્રમણ કરને વાળા અશુદ્ધ ઔર દુઃખી આત્મા નિજ પરમાત્મ સ્વરૂપકો પ્રાપ્ત કર સદૈવ આનંદમે મગ્ન રહા કરતા હૈં.

(૩) સ્મરણ રખો કે મોક્ષ માર્ગને ઔર કિસી કે દેને સે નહીં મિલતી, ઉસકી પ્રાપ્તિ હમારી પૂર્ણ વીતગગતા આર પુરૂષાર્થસે કર્મમલ ઔર ઉનકે કારણ નષ્ટ કરને પરહી અવલંબિત હૈ કમ મલ દૂર કરને મેં રત્નત્રયધર્મ વ અર્હંતાદિ પંચ પરમેષ્ટિ કા આરાધન હી સાધન હૈ,

(૪) સ્યાદ્વાદ સત્યતાકા સ્વરૂપ હૈ ઔર વસ્તુ કે અનંત ધર્મોકો યથાર્થ કથન કર સકતા હૈ.

(૫) જૈનધર્મ હી પરમાત્મા કા ઉપદેશહૈ ક્યો કિ વહી પૂર્વા પર બિરોધ ઔર પક્ષપાત રહિત હૈ ઔર ઉસીમે પરમાત્મા કી સિદ્ધિ ઔર છાપ ઇસ સંસાર મેં હૈ.

(૬) એક ભાવ ' હી '-ઔર ' ભી ' હી અન્ય ધર્મ ઔર જૈનધર્મ કા ભેદ હૈ. યદિ ઉન સબ કે ભાવ ઔર ઉપદેશ કી ઇયત્તા (સીમા) "હી" "ભી" સે બદલ દી જાયતો ઉન્હી સબકા સમુદાય જૈનધર્મ હૈ.

(૭) મત સમઝો કિ જૈનધર્મ કિસી સમુદાય વિશેષ કાહી ધર્મ હૈ યા હો સકતા હૈ, મનુષ્યો કીતો કહે કૌન જીવમાત્ર ઇસકો સ્વશકત્યડ નુ સાર ધારણ કર તદ્દરૂપ નિજ કલ્યાણ કર સકતા હૈ.

(૮) જૈન ધર્મ કે સમસ્ત તત્ત્વ ઔર ઉપદેશ વસ્તુ સ્વરૂપ, પ્રાકૃતિક નિયમ, ન્યાયશાસ્ત્ર, શકયાનુષ્ઠાન ઔર વિજ્ઞાન સિદ્ધાંત કે અનુસાર હોને કે કારણ સત્ય હૈ.

(૯) સર્વજ્ઞ વીતરાગ ઔર હિતોપદેશક દેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરૂ, ઔર અહિંસા પ્રરૂપક, શાસ્ત્ર હી જીવોંકો યથાર્થ ઉપદેશ દે શકતે હૈ, ઔર ઉન સબકે રખને કા સૌભાગ્ય એક માત્ર જૈનધર્મ કો હી પ્રાપ્ત હૈ.

(૧૦) સમસ્ત દુઃખોંસે ઉદ્ધાર કરનેવાલી જૈનેંદ્રી દીક્ષા હી હૈ. યદિ ઉસકી શકિત ન હોતો ભી વૈસાલક્ષ્ય રખકર અન્યાય ઔર અભક્ષ્ય ઔર મિથ્યા તત્ત્વકા ત્યાગ કરકે ગૃહસ્થ માર્ગ દ્વાર ક્રમશઃસ્વપર કલ્યાણ કરતે રહના ચાહિયે.

"જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન" નામના પુસ્તકમાં જનેતર વિદ્વાનોના મોટા મોટા લેખો જૈનધર્મના સંબધના છપાવ્યા છે. તેમાંની કિંચિત્ સૂચના—

૧ "જૈનધર્મ વિષયે બે શબ્દો" નામના પોતાના પહેલા લેખમાં વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે લખે છે કે–આર્યલોકોના જુદા જુદા વંશોમાં સ્તોત્રો ગવાતાં તે સ્તોત્રોનો સંગ્રહ કરીને કર્મકાંડ યોજ્યૂં તે કર્મમાં વિધિઓ પ્રાર્થનાઓ નાંખવાથી કર્મકાંડ વધતું ગયું. મુખ્ય ચાર સંહિતાઓ થઇ તેનું સંમિશ્રણ કરવાથી અગ્નિષ્ટોમાદિયાગ તૈયાર થયા. તે એટલાં બધાં વધી ગયાં કે ખેતરમાં બીજ વાવવું હોય કે તેમાંથી ઘાસ કાઢવો હોય તો કરો યાગ. છેવટે કોઇ કોઇ યજ્ઞવિધિમાં.તો કંપારી છૂટે તેવાં દુષ્ટ કર્મ થયાં. તેથી માંસના ઢગલે ઢગલા દેખાવવા લાગ્યા. આ હિંસા, પ્રધાન યાગાદિ કર્મકાંડ બિલ્કુલ નિરર્થક છે એમાં પુરૂષાર્થ બિલ્કુલ નથી એમ તે વખતના ઘણા વિદ્વાનોના સમજવામાં આવ્યું પણ સમાજમાં ઘણા દિવસથી ઘુસેલી દુષ્ટ બાબતો નાશ કરવાની ઇચ્છા ધરાવનારાઓમાં અલૌકિક ધૈર્ય, જ્ઞાન, અને પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવાની જરૂર હોય છે.

ઇંદ્રિય દમન કરવું એજ પુરૂષાર્થ છે, એમ માનનારા પ્રથમ જે લોકો હતા તે જૈન હતા. હાલ આપણા આચારો વિચારો જોતાં તેમાં બૌદ્ધોએ અને જૈનોએ અમારા ભારતીઓ ઉપર ઘણી ક્રિયાઓ કરીને બતાવી છે, એ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થાય છે. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશકોમાં જે વ્રત દેખાય છે અને તત્વંથિલોકો જેવું મોટું માન ધરાવે છે, તે તમામ વ્રતો ઘણા પ્રાચીન કાળમાં જૈનધર્મીઓમાં હતા, એમ માનવાને અમોને ઘણાં પ્રમાણો મળ્યાં છે. જૈનયતિઓ પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવામા ઘણું ચાતુર્ય વાપરતા, જૈન ધર્મના ગ્રન્થોનું સૂક્ષ્માવલોકન કરવા લાગીએ તો કાંઇ જુદીજ હકીકતો નજરે પડે છે. હાલના જનસમૂહમાં

જૈન ; અને બૌદ્ધ વિષે મોટી ગેરસમજૂતીઓ થએલી છે. હિંદુસ્થાનમાં લાખો કરોડો લોકો વૈદિક ધર્મ કરતાં એને બિલકુલ જૂદો માને છે. જૈન ધર્મીઓના મંદિરોની ઠઠ્ઠા નિભર્ત્સના કરે છે. ઘણા સ્મૃતિગ્રંથોમાં, શાસ્ત્રગ્રંથોમાં અને ટીકાગ્રંથોમાં વેદબાહ્ય માને છે. જૈન ગ્રંથોનું સૂક્ષ્માવલોકન કરી જોતાં જૈન ધર્મ એ જુદો નથી પણ ઉપનિષત્કાલીન અને જ્ઞાનકાંડકાલીન, મહાન્ મહાન્ ઋષિઓના જે ઉત્તમોત્તમ મતો હતા. તેસર્વનું ઐક્ય કરીને બનાવેલો ધર્મ હોય એમ દેખાઈ આવે છે. જૈન ધર્મનું પ્રથમનું સ્વરૂપ કહીએ તો વિશુદ્ધ છે એટલે, વૈદિકધર્મ તેજ જૈનધર્મ છે. જૈનકાવ્યમાં જૈનપંડિતોના વર્ણનોમાં તેઓ ચારે વેદોમાં નિપુણ હતા એવાં વર્ણનો મળી આવે છે ,કુમારિલ્લ ભટ્ટ વિગેરે મોટા મોટા પુરૂષોએ, જનધર્મીઓનો નાશ કરી, વૈદિક ધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી.' આ બાબતમાં સામાન્ય લોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં તફાવત છે તે કહીએ છીએ. કડકડિન તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી સ્વાર્થ ત્યાગથી અને અનેક સદ્ગુણોની, ફેરફાર કરી લોકોને સન્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું અને વૈદિક ધર્માનુયાયીમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય વિષયોના સંબંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા અને તલ્લીન કરીનેજ છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયરસમા તન્મય થઇ ગએલાઓને–માત્ર શ્રવણથી જ ઠેકાણે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત કરેલો, તેનો નાશ કુમારિલ્લ ભટ્ટ વિગેરે ના હાથથી બિલ્કુલ થએલોજ નથી. ભારતીય લોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ સંસ્થાઓ છે. તેઓમા જૈનધર્મ સંસ્થા અને વિચાર મળી ગએલા છે. શિવાય કુમારિલ્લ ભટ્ટાદિકોએ જૈનોની સાથે ઠેકઠેકાણે વાદવિવાદ કરી પરાભવ કર્યો, વિગેરે જે દંત કથાઓ છે, તેનું તેટલું સ્વરૂપ નહિ હોઇને દયાનંદ સરસ્વતીના ખંડન પ્રમાણે તેમાં લટપટ અને અસભ્યવ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે, ભારતીય લોકોમાં ગેરસમજુતીઓ થવાને જુદાં જુદાં કારણો પણ થયાં હતાં, પરન્તુ જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આદ્યસ્વરૂપ તપાસી જોઇશું તો વિશુદ્ધ વૈદિક તેજ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે જે અનેક કારણોથી વિરૂદ્ધ સંબંધ ઉત્પન્ન થયો તે હવે ભુલી જઇને જે ધર્મ હાલના હિંદ ધર્મમાં વિલીન થઇ ગએલો છે તે ધર્મના ગ્રંથો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અનુકંપાની બુદ્ધિથીજ જોશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તથા બૌદ્ધ અને જૈનધર્મીઓનો જેવો જેવો સંબન્ધ તેઓની નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન મળેલી વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ ખાણ દેખીને તેઓનુ મનઃ આનંદસાગરમાં તલ્લીન થઇ જશે એટલુંજ આ ઠેકાણે કહેવું બસ છે.

ઇતિ વાસુદેવ ન૦ ઉપાધ્યેના પહેલા લેખનો સાર ॥

૨ ઉપધ્યેજીના બીજા લેખનો સાર નીચે મુજબ—ઘણાં પંડિતો સાશંક લેખો લખતા રહયા છે, એમ કરવાને બિલ્કુલ કારણ નથી. કારણ જૈનગ્રંથોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણવિશ્વાસ રાખવાને બિલ્કુલ કારણ જણાતું નથી. સાધારણપણે સંસ્કૃતભાષાના ગ્રન્થો પ્રાચીન હોય છે. જૈન-ધર્મના ગ્રથો તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. બૌદ્ધના ગ્રન્થો નિર્વિવાદપણે સાધન મનાય છે. ત્યારે બૌદ્ધના ગ્રંથો કરતાં વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ ગ્રન્થો કરતાં જૈનગ્રંથો નું ધોરણું ઘણુંજ જુદું ગણાય છે. જૈન ધર્મના ગ્રંથોની જે વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકોના સમક્ષ મુકવું અગત્યનું છે. એ સંબન્ધી શોધખોળ કરતાં જૈનધર્મના સંસ્થાપક છેલ્લા તીર્થંકર " માહવીર " નામની ખરેખરી કોઇ વ્યક્તિ નથી પણ જૈન ધર્મના અનુયાયીયોમાંની આ એક વ્યકિત છે. તેનું નિરા કરણ સયુકિતક થઇ શકે તેવી માહીતી ઉપલબ્ધ થઇ છે. આ પ્રમાણે અનેક યુકિત પ્રયુકિત બતાવી જૈનધર્મના નાયક મહાવીરની અને બૌદ્ધ ધર્મના નાયક ગૌતમની સર્વથા પ્રકારથી ભિન્નતા બતાવી અંતમાં લખ્યુ છે કે મહાવીરના ચરિત્રનું વિવેચન કરવાનું કારણ એટલુંજ કે જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ ધર્મમાથી ન હોઇને બિલ્કુલ સ્વતંત્ર છે. એનો નીકાલ કરતી વખતે ઉપ-યોગી થશે, ઇત્યાદિ કહીને-પ્રોફેસર બેબરનો બૌદ્ધની શાખા તરીકેનો મત, અનેક પ્રમાણોથી અયોગ્ય થએલો જણાવ્યો છે. પ્રો૦ લેસને પણ જૈનો કરતાં બૌદ્ધને પ્રાચીન ઠરાવવા પ્રમાણો આપ્યાં છે, તે યોગ્ય થએલાં નથી. જેમ કે પ્રથમ તીર્થંકરોની પૂજાવિધિ, બૌદ્ધપાસેથી જનોએ લીધી તે યોગ્ય નથી, પણ તે વિધિ બન્નેની સ્વતંત્ર છે એમ માનવું યુકિત યુકત બતાવ્યું છે.

કાલની ગણુના વિષે જૈનોજ અધિક છે. બૌદ્ધો કરતાં અને બ્રાહ્મણો કરતાં એક નવીનજ યોજના કાઢેલી છે. તે બૌદ્ધોના ચાર મોટા અને એંશી નાહના કલ્પોમાથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમજ બ્રાહ્મણોના કલ્પોમાંથી અને યુગોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. જૈનોની ઉત્સર્પિણી અને અવ-સર્પિણી બ્રહ્મદેવની રાત્રિ દિવસથી નિકલી હોવી જોઇએ એમ અનુમાન કરીને બતાવ્યું છે.

આગળ જતાં જૈન અને બૌદ્ધ યતિઓના આચાર વિચાર ઉપર અનુમાન ચલાવતાં- જૈન અને બૌદ્ધ બ્રાહ્મણધર્મમાંથી નિકલ્યા હશે ? પણ જૈનધર્મ બૌદ્ધ-ધર્મમાંથી નિકલ્યો એમ કહેવાને બીલકુલ કારણ મળતું નથી. જુઓ કે હિંદુતત્વજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા સુધીનાં જુદાં જુદાં પગથીઆં માનેલાં છે પણ એ વિષે જૈનોનો મત સ્વતંત્ર છે, તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં

અને બૌદ્ધોકરતાં બિલકુલ જુદીજ છે. જૈનોના મત પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રકારે.

૧. મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન, અને ૫ કૈવલ્યજ્ઞાન એવા પ્રકારનું સામ્યદર્શાવનારૂં વર્ણન બૌદ્ધોના અધ્યાત્મગ્રન્થોમાં કંઇ પણ દેખાતું નથી. આગળ જતાં જૈન અને બૌદ્ધોના કેટલાક વિચારો બ્રાહ્મણોની સાથે મળતા છે તે બતાવ્યા છે. જેમકે–પૂર્વજન્મ, પૂર્વજન્મનાં કરેલાં કર્મ ઈત્યાદિ, પુનઃ જૈનોના તીર્થંકરો ચોવીશ, તો બૌદ્ધોના પચીશ, આમાં પણ ચોવીશની કલ્પનાજ પ્રાચીન ઠરાવી જૈનોને પ્રાચીન ઠરાવ્યા છે.

આમ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક વાતો જૈનધર્મવાળાની બૌદ્ધોથી અને બ્રાહ્મણોથી સરખી અને કેટલીક જૈનોની સ્વતંત્ર બતાવી છેવટમાં નિકાલ કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જૈન ધર્મ એ બૌદ્ધધર્મમાંથી નીકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતંત્ર હોવાથી બૌદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ પણ લીધું નથી. બૌદ્ધ અને જૈન એ બન્નેઓએ પણ પોતાનો ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્વજ્ઞાન, અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પનાઓ વિગેરે બધો પ્રકાર બ્રાહ્મણો પાંસેથી વિશેષ કરી સંન્યાસીઓ પાસેથી લીધેલો છે, અહીં સુધી જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું તે જૈન લોકોના પવિત્ર ગ્રથોમાં લખેલી દંત કથાઓ વિગેરેને પ્રમાણ માનીને કર્યું હતું.

'બાર્થ' સાહેબનો મત એવો હતો કે-જૈનોનો પન્થ કેટલાક સૈકા સુધી ક્ષુદ્ર અવસ્થામાં હોવાને લીધે, પોતાના ધર્મગ્રથો લખેલા નહિ હોવા જોઇએ વિગેરે દલીલો યથાર્થ નથી, એટલુંજ ન હતું પણ જૈનલોકો પ્રાચીનકાળે પણ ક્ષુદ્ર ન હોઇને, પોતાના ધર્મમતો વિષે કેવલ ઉપર ઉપરની કલ્પનાઓ કરનારા કરતાં, વિશેષ હોંશીયારજ હતા, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

જૈનોમાં જે અંગ ગ્રંથો છે તે પૂર્વના હતા, શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર એ બન્ને ગ્રન્થોને માટે કહે છે કે-પૂર્વના ગ્રન્થોનું જ્ઞાન જતાં જતાં બિલકુલ ચાલ્યું ગયું જો કે નવા મતો પ્રાચીન ગ્રંથો લુપ્ત થવાનું બહાનુ ઘણે ઠેકાણે બતાવે છે. પરન્તુ જૈનગ્રંથો માટે એમ માનવાનું કારણ નથી. પૂર્વ એટલે પહેલાં ઉપલબ્ધ થએલા ગ્રંથો, એમ માનવું વિશેષ યોગ્ય લાગે છે એકંદર રીતે જૈનધર્મનો ઉદ્ભવ અને વિકાશ, બીજાથી ન થતાં સ્વાતંત્ર છે એમ સારી રીતે સિદ્ધ થાય છે."

॥ ઇતિ-ઉપાધ્યેજીના બીજા લેખનો સાર સંપૂર્ણ ॥

---

૩ લેખ ત્રીજો પૃ. ૭૮ થી યોગજીવાનંદે પરમહંસે. જૈનાચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજા ઉપર લખેલા પત્રનો સાર—" મહાત્મન્ ! વ્યાકરણાદિ નાના શાસ્ત્રોકે અધ્યયના ધ્યાપનદ્વારા–વેદમત ગલેમેં બાંધ મૈં અનેક રાજા–પ્રજા કે સભા વિજય કર દેખા, વ્યર્થ મગજ મારના હૈ. એક જૈનશિષ્ય કે હાથ દો પુસ્તક દેખા, વો લેખ ઇતના સત્ય વો નિ.પક્ષપાતી, મુઝે દિખપડા કિ–માનો એક જગત્ છોડકે દૂસરે જગતમેં આનખડે હો ગયે. આબાલ્પકાળ ૭૦ વર્ષસે જો કુછ અધ્યયન કરા, વો વૈદિકધર્મ બાંધે ફિરા સો વ્યર્થસા માલુમ હોને લગા. પ્રાચીન ધર્મ, પરમધર્મ, સત્ય ધર્મ, રહા હો તો જનધર્મ થા, જિસકી પ્રભા નાશ કરને કો વૈદિકધર્મ, વો ષટ્શાસ્ત્ર વો ગ્રન્થકાર ખડે ભયે થે.......વૈદિક બાતેં કહી વો લીઇ ગઇ સો સબ જૈનશાસ્ત્રોસેં નમૂના ઇકઠ્ઠી કરી હૈ. ઇસમેં સંદેહ નહીં. " ॥

॥ ઇતિ ત્રીજા લેખનો ટુંક સાર ॥

---

૪ પૃ. ૮૨ થી રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાનનો સાર—" જૈનમત સૃષ્ટિકી આદિસે બરાબર અવિચ્છિન્ન ચલા આયા હૈ.

આજકાલ અનેક અલ્પજ્ઞજન બૌદ્ધમત ઔર જૈનમતકો એક જાનતે હૈ યહ મહાભ્રમ હૈં.

બડે બડે નામી આચાર્યોંને અપને ગ્રન્થોમેં જૈનમતકા ખંડન કિયા હૈ, વહ ઐસા કિયા હૈ કિ દેખકર હાંસી આતી હૈ.

એક દિન વહ થા કિ—જૈન સંપ્રદાયકે આચાર્યોંકે હૂંકારસે દશોં દિશાએ ગૂંજ ઉઠતીથી.

ભરી મિજલસમેં–મુઝે યહ કહના સત્યકે કારણ અવસ્ય હુવા હૈ કિ જૈનોંકા ગ્રંથસમુદાય સારસ્વત મહાસાગર હૈ. ઉસ્કી ગ્રંથસંખ્યા ઇતની અધિક હૈ કિ ઉન ગ્રંથોકા સુચિપત્રભી એક મહાનિબંધ હો જાયગા. ઔર ઉસ પુસ્તક-સમુદાયકા–લેખ ઔર લેખ્ય, કૈસા ગંભીર, યુક્તિપૂર્ણ, ભાવપૂરિત, વિશદ, ઔર અગાધ હૈ ઇસકે વિષયમેં ઇતનાહી કહના ઉચિત હૈ કિ જિનોને સારસ્વત સમુદ્રમેં અપને મતિમંથાનકો ડાલ કર ચિરાન્દોલન કિયા હૈ વેહી જાનતે હૈં

જૈનદર્શન વેદાંતાદિદર્શનોંસે ભી પૂર્વકા હૈ તબહીતો ભગવાન્ વેદવ્યાસ મહર્ષિ બ્રહ્મસૂત્રમેં કહતે હૈ. "નૈકસ્મિન્નઽ સંભવાત્"

વેદવ્યાસકે સમય પર જૈનમત થા તબતો ખંડનાર્થ ઉદ્યોગ કિયા ગયા. યદિ નહીં થા તો ખંડન કૈસા ઔર કિસકા ?

વેદોમેં અનેકાંતવાદકા મૂલ મિલતા હૈ, વેદાંતાદિક દર્શનશાસ્ત્રોકા ઔર જૈનાદિ દર્શનોંકા કૌન મૂલ હૈ યહ કહ કર સુનાતા હું–ઉચ્ચશ્રેણિકે બુદ્ધિમાન લોગોકે માનસનિગૂઢ વિચાર હી દર્શન હૈ ઐસેં અજાતવાદ, વિવર્ત્તવાદ, દષ્ટિ-સૃષ્ટિવાદ, પરિણામવાદ, આરંભવાદ, શૂન્યવાદ, આદિ દાર્શનિકો કે નિગૂઢ વિચાર હી દર્શન હૈ, તબ તો કહના હી હોગા કિ સૃષ્ટિકી આદિસેં જૈનમત પ્રચનિત હૈ.

સજ્જનો ? અનેકવાદ તો એક ઐસી ચિજ હૈ ઉસ્મેં સબકો માનના હોગાં ઔર લોકોંને માનાભી હૈ. દેખિયે—"सदड सद्भ्याम निर्वचनीयं जगत्" કહનાહી હોગા કિસી પ્રકારશે સત્ હોકર ભી વહ કિસી પ્રકારશેં અસત્ હૈ તો અબ અનેકાન્ત માનના હી સિદ્ધ હો ગયા. નૈયાયિક–તમઃ કો તેજોઽભાવ સ્વરૂપ કહતે હૈ. વેદાંતિક જોર–સોરસે ખંડન કરતે હૈ. જૈનસિદ્ધાત–કિસી પ્રકારશે ભાવરૂપ કહતેં હૈ, ઔર કિસીપ્રકારસેં અભાવરૂપ ભી કહતે હૈ તો અબ દોનોકી લડાઇમેં જૈનસિદ્ધાત હી સિદ્ધ હો ગયા. કયોકિ દોનો સચ્ચ નહી, પરન્તુ જૈન-સિદ્ધાન્ત હી સચ્ચ હૈ.

ઇસી રીતિપર કોઇ કોઇ આત્માકો જ્ઞાન સ્વરૂપ કહતે હૈ, ઔર કોઇ જ્ઞાનાધાર સ્વરૂપ બોલતે હૈ, તબ તો કહના હી કયા જૈનોંકા અનેકાતવાદ હી પાયા ગયા.

ઇસી રીતિપર કોઇ જ્ઞાન કો દ્રવ્યસ્વરૂપ માનતે હૈ તો કોઇ વાદી–ગુણ-સ્વરૂપ માનતે હૈં.

કોઇ જગતકો ભાવસ્વરૂપ કહતે હૈ, તો કોઇ શૂન્ય સ્વરૂપ બતલાતે હૈ, તબ તો અનેકાંતવાદ અનાયાસસેં સિદ્ધ હો ગયા.

કોઇ કહતે હૈ, હૈ. ઔર ઉનમેં રૂપ, સ્પર્શાદિ ગુણ । દૂસરા વાદિ કહતા હૈ કિ. દ્રવ્ય કોઇ ચીજ નહી હૈ. વહ તો ગુણ સમુદાય રૂપ હૈ

કોઇ કહતે હૈ કિ આકાશ નામક શબ્દજનક એક નિરવયવ દ્રવ્ય હૈ, અન્યવાદી કહતા હૈ કિ વહ તો શૂન્ય હૈ. કોઇ વાદી કહતા હૈ કિ, ગુરૂત્વ ગુણ

હૈ, દૂસરા કહતા હૈ કિ, ગુરૂત્વ કોઇ ચીજ હી નહી હૈ, પૃથ્વી મેં જો આકર્ષણ શક્તિ હૈ ઉસે ગુરૂત્વનામક ગુણ માના હૈ.

મિત હિત વાકય પથ્ય હૈ. ઉસીસે જ્ઞાન હોતા હૈ, વાગ્જાલકા કોઇ પ્રયોજન નહીં હૈ." ઇત્યાદિ ॥

૫ પૃષ્ટ ૧૦૧ થી લોકમાન્ય તિલકના ઉદ્દગારો–" પૂર્વકાલમેં યજ્ઞકે લિએ અસંખ્ય પશુહિંસા હોતીથી ઇસમેં પ્રમાણ મેઘદૂતાદિક અનેક ગ્રન્થોસે મિલતે હૈં. રંતિદેવ નામક રાજાને યજ્ઞમેં ઇતના પ્રચુર વધ કિયા થા કિ નદીકા જલ ખુનસે રક્તવર્ણ હો ગયા, ઉન નદીકા નામ ચર્મવતી પ્રસિદ્ધ હૈ. બ્રાહ્મણ ઔર હિંદુધર્મમેં માંસભક્ષણ ઔર મદિરાપાન બંધ હો ગયા યહ ભી જૈનધર્મકા પ્રતાપ હૈ. મહાવીર સ્વામીકા અહિંસા ધર્મહી બ્રાહ્મણ ધર્મમેં માન્ય હો ગયા." ઇત્યાદિ ॥

૬ પૃ. ૧૦૩ થી કાકા કાલેલકરના લેખનો સાર–વિહાર ભૂમિના પ્રવાસના વખતે મહાવીર ભગવાનની કૈવલ્યભૂમિ નામના લેખમાં પોતે લખે છે કે "જૈનોની મૂર્તિઓજ ધ્યાનને માટે હોવી જોઇએ, ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની શકિત એ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે, પાવાપુરીમાં મહાવીરનુ નિર્વાણ–સ્મરણ કરાવે છે કે આ સંસારનું પરમ રહસ્ય, જીવનનો સાર, મોક્ષનું પાથેય, તેમના મુખારવિંદમાંથી જયારે જરતું હશે ત્યારે તે સાભળવા કોણ કોણ બેઠા હશે ? પોતાનો દેહ હવે પડનાર છે એમ જાણી પ્રસન્ન, ગંભીર ઉપદેશ કરી બધી છેલ્લી ઘડીઓ કામમાં લઇ લેનાર તે પરમ તપસ્વીનું છેલ્લું દર્શન કોણે કર્યું હશે ? તેમનો ઉપદેશ–દ્રષ્ટિને પણ અગોચર એવા સૂક્ષ્મ જંતુથી માંડીને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ સુધી સર્વ વસ્તુ જાતનું કલ્યાણ ચાહનાર તે અહિંસામૂર્તિનું 'હાર્દ' કોણે ગ્રહણ કર્યું હશે ? માણસ અલ્પજ્ઞ છે, તેની દ્રષ્ટિ એક દેશી સંકુચિત સંપૂર્ણજ્ઞાન વિનાની છે, માણસનુ સત્ય એકાન્ગી છે, તેથી બીજાના જ્ઞાનને વખોડવાનો હક નથી, તેમ કરતાં અધર્મ થાય છે એમ કહી માનવ બુદ્ધિને નમ્રતા શિખવનાર તે પરમગુરૂને તે દિવસે કોણે વંદન કર્યું હશે ?। આ શિષ્યો પોતાનો ઉપદેશ આખી દુનીયાને પહોંચાડશે, અને તે માનવ જાતિને ખપમાં આવશે, એવો ખ્યાલ તે પુણ્ય પુરૂષના મનમાં આવ્યો હશે ખરો ?

જૈનતત્વજ્ઞાનમાં સ્યાદ્વાદનો શો અર્થ છે–તે જાણવાને હું દાવો કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે–" સ્યાદ્વાદ " માનવ બુદ્ધિનું એકાન્ગીપણુંજ સુચિત કરે છે. અમુક દ્રષ્ટિએ જોતાં બીજી રીતે દેખાય છે। જન્માધો જેમ

હાથીને તપાસે તેવી આપણી દુનીયાની સ્થિતિ છે. આ વર્ણન યથાર્થ નથી એમ કોણ કહી શકે ? આપણી આવી સ્થિતિ છે, એટલું જેને ગળે ઉતર્યું તેજ આ જગતમાં યથાર્થજ્ઞાની, માણસનું જ્ઞાન એક પક્ષી છે એટલું જે સમજ્યો તેજ સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઇ જાણતો હશે, તે પરમાત્માને આપણે હજુ ઓળખી શકયા નથી. આ જ્ઞાનમાંથીજ અહિંસા ઉદ્‌ભવેલી છે. સર્વજ્ઞ વિના બીજા ઉપર અધિકાર ચલાવી ન શકાય. પોતાનું સત્ય પોતાના પુરતુંજ બીજાને તેનો સાક્ષાત્કાર ન થાય ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી એવી વૃત્તિ તેજ અહિંસા-વૃત્તિ. આખી દુનીયા શાન્તિને ખોલે છે, ત્રસ્ત દુનીયા ત્રાહિ ત્રાહિ કરીને પોકારે છે, છતાં તેને શાન્તિનો રસ્તો જડતો નથી. બિહારની આ પવિત્ર–ભૂમિમાં શાન્તિનો માર્ગ કયારનો નક્કી થઇ ચૂકયો છે પણ દુનીયાને તે સ્વીકારતાં હજુ વાર છે. દુનીયા જ્યારે નિર્વિકાર થશે ત્યારેજ મહાવીરનું અવતાર કૃત્ય પૂર્ણતાને પામશે. ” ઇત્યાદિ ॥

૭ પુનઃ પૃ. ૧૧૨ થી જેમ આધુનિક તટસ્થ જૈન પંડિતોના જૈનધર્મના તત્ત્વો જોવાથી વેદવેદાંતદિક એકાન્ત પક્ષના વિચારો ફરતા જાય છે તેમ પ્રાચીન કાળમાં પણ ઘણા પંડિતોના વિચારો ફરેલા છે. તેનું કારણ જૈનોના પૂર્વાડપર વિરોધરહિત અગાધ તત્ત્વોનીજ ખુબી છે. જુવો કે–સિદ્ધસેનસૂરિ, ધનપાલ પંડિત, હરિભદ્રસૂરિ એ ત્રણે બ્રાહ્મણ પંડિતોજ હતા. જૈનધર્મના તત્ત્વોને સમજ્યા પછી જેવી રીતે આ આધુનિક પંડિતોએ પોતાના અભિપ્રાયો પ્રગટ કર્યા છે તેવી રીતે તે પંડિતો પણ એજ કહી ગયા છે કે–હે વીતરાગ ભગવાન્ ? જે જે ઉત્તમ તત્ત્વો બીજા મતવાલાઓમાં દેખાય છે, તે તે જૈનધર્મના તત્ત્વસમુદ્રમાં થી નિકલીને બહાર પડેલા બિંદુરૂપેજ દેખાય છે. એમ નિશ્ચયપૂર્વક સિદ્ધ છે॥

૮ પૃ. ૧૨૨ થી—હેમચંદ્રસૂરિજીના લેખનો સાર–એમણે વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં કહ્યુ છે કે–હે ભગવન્ ! વેદ વેદાતના મતવાલાનાં શાસ્ત્રો એકાન્ત-પક્ષવાળા અને તમારાં શાસ્ત્રો–અનેકાંતપક્ષવાળા, એટલુ જ નહી પણ તેમનાં શાસ્ત્રો–હિંસાના ઉપદેશથી મિશ્રિત થએલાં અને તમારાં સર્વજીવોના હિતના ઉપદેશવાળાં, બીજા મતના આચાર્યોએ સરળ ભાવે કાંઇ અયુકતપણે કહેલું હશે, પણ તેમના શિષ્ય પરિવારે તો કાંઇનુ કાંઇ ઉલટુંજ કરીને કહ્યું છે. પણ તમારા શાસનમા એ બનાવ બનવા પામ્યો નથી. તેમા તો એ તમારા શાસનના બંધારણનીજ ખૂબી છે. બીજાના મતોમા પૂર્વાડપર વિરોધ, અયથાર્થપણું અને દેવોનાં ચરિત્રો પણ નિંદપણાથી શાસ્ત્રોનુ બંધારણ થએલું છે. પણ હે ભગવન તમારા શાસ્ત્રોમાં એમ બન્યું નથી. એજ તમારા શાસનની અલૌકિક ખૂબી છે

હે ભગવન્ ! તારી મૂર્તિ વીતરાગી છે, અને તેમના દેવોની મૂર્તિઓ પણ વિકૃતિવાલીઓ છે. છતાં પણ તેઓ વિચાર નથી કરી શકતા. પણ અમો બધાએ મતવાદિઓના સન્મુખ પોકાર કરીને કહીએ છીએ કે-વીતરાગી મૂર્તિ જેવી બીજા કોઇ પણ દેવની મૂર્તિ ધ્યાન કરવાને યોગ્ય નથી. તેમજ સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપનું યથાર્થજ્ઞાન મેલવવા માટે અનેકાંતના માર્ગ (સ્યાદ્વાદમાર્ગ) જેવો બીજો કોઈ પણ ન્યાયમાર્ગ, દુનીયામાં છેજ નહી એમ જે અમો કહીએ છીએ તે શ્રદ્ધામાત્રથી કહેતાં નથી, પણ પરીક્ષાપૂર્વક નિઃપક્ષપાતપણાથી કહીએ છીએ.

॥ ઇતિ લેખસંગ્રહે પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવના ॥'

અમોએ બીજા ભાગમાં યુરોપીઅન લોકોના લેખો જે આપ્યા છે તેનો ટુંક વિચાર—

ડૉ. હર્મન જેકોબી—જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવનાના પ્રથમ ભાગમાં લખે છે કે-અત્યાર સુધીની ચર્ચા, જૈનોની પરંપરાગત કથાઓની પ્રમાણિકતા ઉપર જ ચાલેલી છે. તેથી વિદ્વાન મી. બાર્થના-અભિપ્રાય મુજબ, જૈનોની સાંપ્રદાયિક પરંપરાઓ બૌદ્ધોના અનુકરણરૂપે ઉપજાવી કાઢેલી છે. મી. બાર્થની દલીલ એ છે કે-જૈન ઘણી સદીઓ સુધી એક નાનો સંપ્રદાય હતો. હું પુછું છું કે-થોડા અનુયાયીયો વડે, પોતાના મૌલિક સિદ્ધાંતો અને પરંપરાઓ સુરક્ષિત રાખી શકે છે કે જે ધર્મને એક મોટા જનસમૂહની ધાર્મિક જરૂરીઆતો પુરી પાડવાની હોય તે ? જૈનોને પોતાના સિદ્ધાંતનું એટલું બધું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હતું કે, ન જેવી બાબતમાં મતભેદ ધરાવનારને પોતાના વિશાળ સમુદાયમાંથી જુદા કરી દીધા હતા આના પ્રમાણમાં-ડૉ. લ્યુમને પ્રકટ કરેલી સાત નિન્હવોની પરંપરા છે. આ સઘળી હકીકતો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જૈનોની સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ માન્યતા પણ સુનિશ્ચિત સ્વરૂપવાળી હતી. જેવી રીતે જૈનોના ધાર્મિક સિદ્ધાન્તો સિદ્ધ થઇ શકે છે, તેવીજ રીતે ઐતિહાસિક બાબતો પણ સિદ્ધ થઇ શકે તેવી છે. જો કે દરેક સંપ્રદાયને-પોતાનો સંપ્રદાય, આપ્ત પુરૂષથી ઉતરી આવેલો છે. એમ બતાવવાને ગુરૂપરંપરાનાં નામો ઉપજાવી કાઢવાની જરૂર પડે છે. પરન્તુ કલ્પસૂત્રમાં સ્થવિરો ગણો, અને શાખાની નામાવળી છે, તે કલ્પી કાઢવામાં જૈનોને કોઇપણ પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની શકતો નથી. આટલું સિદ્ધ કરી બતાવવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનો તેમના આગમોનું સ્વરૂપ નક્કી થયા પહેલાં પણ પોતાનો ધર્મ, સંપ્રદાય, તેમજ અન્યદર્શનીય સિદ્ધાંતોના સંમિશ્રણ યોગે ઉત્પન્ન થતી ભ્રષ્ટતાથી, તેને બચાવી સુરક્ષિત રાખવા માટે, યોગ્ય ગુણ સંપન્ન હતા. જે જે બાબત કહી શકવાનું સામર્થ્ય હતું. તે સઘળું તેમણે સંપૂર્ણ

રીતે કર્યું હતું ! આ ચર્ચા ઉપરથી જૈનસાહિત્યના કાલની ચર્ચા ઉપર આવી જઈએ છે.

જૈન સિદ્ધાંત વીરનિર્વાણ પછી ૯૮૦ (અથવા ૯૯૩) માં દેવર્દ્ધિગણિના અધ્યક્ષપણા નીચે નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો. તેની પહેલાં–તેઓ શિખવતી વખતે લિખિત ગ્રંથોનો ઉપયોગ કરતા ન હોતા. આ હકીકત તદન સાચી છે. એ તો ભાગ્યેજ માની શકાય કે–સર્વથા નજ લખતા હોય. બ્રાહ્મણોની માફક જૈનોનું એવું માનવું તો હતુંજ નહી કે લિખિત પુસ્તકો અવિશ્વસ્થ છે. જ્યાં સુધી જૈનયતિઓ ભ્રમણશીલ જીવન ગુજારતા ત્યાં સુધી તેમને લાગુ પડે તેવું છે. ઇત્યાદિ. ॥

હવે આપણે જૈનોના પવિત્ર આગમોની રચનાના સમય વિષયક વિચાર કરીએ, સંપૂર્ણ આગમ શાસ્ત્ર પ્રથમ તીર્થંકરનુંજ પ્રરૂપેલું છે. એ જાતના જૈનોના વિચારનું નિરાકરણ કરવા ખાતરજ હું અહિં સૂચન કરૂં છું કે–સિદ્ધાંતના મુખ્ય ગ્રન્થોનો સમય નકકી કરવા માટે આના કરતાં વધારે સારા પ્રમાણો એકત્ર કરવાં જોઇએ. ગ્રીકનું જ્યોતિષશાસ્ત્ર ઇ. સ. ની ત્રીજી અગર ચોથી, શતાબ્દિમાં હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થયું હતું. તે સમય પહેલાં જૈનોનાં પવિત્ર આગમો રચાયાં હતાં. બીજુ પ્રમાણ તેની ભાષાવિષયક છે. તેમાં અનેક તર્ક વિતર્કના અન્તે ઇ. સ. ની શરૂઆત પહેલાં રચાએલાં માનવાં જોઇએ, એમ કહી છેવટ ઇ. સં. પૂર્વે ત્રીજી શતાબ્દીના પ્રથમ ભાગમાં સ્થિર કરીએ તો તે ખોટું નહિ ગણાય. તથાપિ એક બાબત અહિં ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે તે એ છે કે–શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરો એ બન્નેનું કહેવું એ છે કે અંગો શિવાય પહેલાંના કાળમાં તેનાથી વધારે પ્રાચીન એવાં ચૌદ પૂર્વો હતાં, તે પૂર્વોનુ જ્ઞાન નષ્ટ થતું થતું સર્વથા નષ્ટ થઇ ગયૂં, આવા પ્રકારની પ્રાચીન પરંપરા માની લેવામાં ઘણી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. પરન્તુપ્રસ્તુત બાબતમાં (પ્રાચીન પરંપરાની સત્યતાના વિષયમાં) શંકા કરવાને કોઇ કારણ જણાતું નથી. પૂર્વોનું જ્ઞાન વ્યુચ્છિન્ન થતું ચાલ્યું હતું, એવી જે હકીકત છે તે તદ્દન વાસ્તવિક છે, અમોએ એવો ખુલાસો કરેલો છે કે પૂર્વે તે સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથો હતા, તે પછી તેનું સ્થાન નવા સિદ્ધાંતે લીધું હતું, તે યુક્તિસંગત છે.

આવી રીતે પ્રાચીન સિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવામાં શું પ્રયોજન હશે? આ વિષયમાં કલ્પના સિવાય અન્ય કોઇ ગતિ નથી.

આ ઉપરાંત એ પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, મહાવીર કોઈ એક નવા ધર્મના સંસ્થાપક ન હતા, પરન્તુ જેમ મેં સિદ્ધ કરેલું છે કે, તેઓ

એક પ્રાચીન ધર્મના સુધારક માત્રજ હતા. જૈનધર્મ એ સ્વતંત્ર રીતે ઉત્પન્ન થએલો છે. પરન્તુ કોઇ અન્યધર્મની અને ખાસ કરીને બૌદ્ધધર્મની શાખારૂપે બિલકુલ પ્રવર્તેલો નથી.

પૃ. ૩૦ થી- ડૉ. હેર્મન જેકોબીની જૈનસૂત્રો પરની પ્રસ્તાવનાના બીજા ભાગનો સારઃ—

જૈન સૂત્રોના મારા ભાષાંતરના પ્રથમભાગને પ્રકટ થએ દશ વર્ષ થયાં. તે દરમ્યાન- પ્રો૦ લ્યુમન, પ્રો૦ હાર્નલ, હોફ્રેટ બુલ્હર, ડૉ. ફુહરર, એમ. એ. બાર્થ, મિ. લેવીસ રાઇસ, આ યૂરોપીઅન અનેક વિદ્વાનોદ્વારા જૈનસૂત્રોનાં ભાષાન્તર શિલાલેખો વિગેરે બહાર પડવાથી. જૈનધર્મ અને તેના ઇતિહાસ વિષયક આપણા જ્ઞાનમાં ઘણા મહત્વનો વધારો થયો છે. હવે માત્ર કલ્પનાને આ વિષયમાં થોડોજ અવકાશ રહેશે.

અહિં કેટલાક વિવાદગ્રસ્ત મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઇચ્છું છું.

જેઓ જૈન અથવા આર્હતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે બૌદ્ધધર્મ સ્થપાઇ રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાલી સંપ્રદાય તરીકે ક્યારનાએ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં બૌદ્ધનાજ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા. ૧ अंगुत्तरनिकाय, ૨ महावग्ग, ૩ दीघनिकाय, ૪ बुद्धघोषनी टीका આદિ અનેક ગ્રંથોના ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારથી સિદ્ધ કરીને બતાવ્યું છે. જેમકે બૌદ્ધગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે 'નાતપુત્ત સર્વજ્ઞાન અને સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે.' એ પ્રકારનુ જે કથન છે તેને પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી કારણ કે આ તો જૈનધર્મનું ખાસ એક મૌલિક મંતવ્યજ છે.

પૃ. ૯૧ માં લખ્યું છે કે "પાપ એ આચરનારના આશય ઉપર આધાર રાખે છે, બૌદ્ધના આ એક મહાન સિદ્ધાંતને, જૈનોએ મિથ્યાકલ્પિત અને મૂર્ખતાપૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેળવી ઉપહાસ્ય પાત્ર બનાવી દીધો છે. જૈન વિષયે બૌદ્ધે કરેલી ભૂલ પૃ. ૪૭ માં "ચાતુયામ" પાર્શ્વનાથને લાગુ પડે છે, તેને મહાવીર ઉપર આરોપિત કરવામાં ભૂલ દ્વારા મહાવીરના સમયમાં પણ પાર્શ્વનાથના શિષ્યો વિદ્યમાન હતા.

પૃ. ૪૮ માં બીજી ભૂલ- નાતપુત્તને અગ્નિવેસન કહે છે પણ મહાવીરનો એક મુખ્ય શિષ્ય જે સુધર્મા હતો તે અગ્નિ વેશ્યાયન હતો તેથી શિષ્યનું ગોત્ર ગુરૂને લગાડી બેઠી ભૂલ થવાથી મહાવીરના શિષ્ય સુધર્માની શાક્ષી આપે છે.

પૃ. ૫૦ બૌદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિર્ગ્રંથોમાં (જૈનોનો) સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણાતો હોવો જોઇએ કેમકે બૌદ્ધપિટકોમાં એ નિર્ગ્રંથોમાંના કેટલાકને વિરોધી અને કેટલા કોને અનુયાયી થએલા વર્ણવેલા છે પણ નિર્ગ્રંથોનો એક નવીન સંપ્રદાય છે સૂચન માત્ર પણ નથી. આ ઉપરથી અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે- નિર્ગ્રંથો બુદ્ધના જન્મ પહેલાં ઘણા લાંબા કાળથી અસ્તિત્વ ધરાવતા હશે.

પૃ ૫૧ થી બીજી એક બાબતદ્વારા પણ જૈનોની પ્રાચીનતાને ટેકો મળે છે.

ગોશાલે મનુષ્ય જાતિની છ વર્ગમાં વ્હેંચણી કરી હતી, તે વર્ગમાંના ત્રીજા વર્ગમાં નિર્ગ્રંથોનો સમાવેશ કર્યો હતો.

જો તેજ અરસામાં હયાતીમાં આવ્યા હોત, તો તેમની ગણના ખાસ તરીકે કદાપિ કરવામાં આવી ન હોત.

પુનઃ પૃ. ૫૨ માં, મજ્ઝિમનિકાયથી સચ્ચકનો દાખલો આપી જણાવવામાં આવ્યુ છે કે-નિર્ગ્રંથોનો સંપ્રદાય બુદ્ધના સમયમા સ્થાપિત થયો હોય તેમ ભાગ્યેજ માની શકાય.

પૃ. ૫૯ થી, બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયનાં પ્રચલિત એવા અન્ય તાત્ત્વિક વિચારોના વિષયમા જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રન્થોમાં મળી આવતી નોંધો ગમે તેટલી જુજ હોય તો પણ તે નામાંકિત કાલના ઇતિહાસકારને અતિ મહત્વની છે.

એક બાજુએ આ બધા પાખંડીમતોનાં મળી આવતી પરસ્પરની કેટલીક સામ્યતા અને બીજી બાજુએ જૈન અને બૌદ્ધથી જણાતી વિશિષ્ટતા ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે-કેટલાક વિચારો પાખંડિઓમાંથી લીધા હતા, અને કેટલાક તેમની સાથેના વાદવિવાદની અસરથી ઉપજાવી કાઢયા હતા.

પૃ. ૬૨ થી અજ્ઞેયવાદની બુદ્ધના ઉપર કેટલી બધી અસર થઇ હતી તેનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે.

પૃ. ૭૨ થી જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીન કાળથી આવેલો ધર્મ હોય, મહાવીર બુદ્ધ કરતાં વધારે જૂનો છે. કેમકે-સઘળી વસ્તુ ચૈતન્યયુક્ત છે એમ બતાવતો સચેતનવાદ છે.

પૃ. ૭૩ થી જૈનધર્મની પ્રાચીનતાનું બીજું ચિન્હ વેદાંત અને સાંખ્ય જેવા સૌથી પ્રાચીન બ્રાહ્મદર્શનોની સાથે રહેલી સિદ્ધાંત વિષયક સમાનતા છે.

વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના વિચારો, કેટલાક મલતા અને કેટલાક જુદા હોવાથી જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ તેના પછી થઇ એવો જે મત ડૉ. ભાંડારકરે ઉપસ્થિત કર્યો છે, તેની સાથે હું મલતો થઇ શકતો નથી. ઇત્યાદિ છેવટમાં કહ્યું છે કે– વૈશેષિક પાર્થિવાદિક ચાર પ્રકારનાં શરીરો માને છે, પણ જૈનો પૃથ્વી આદિ ચાર કાય, તેના સૂક્ષ્મ વિભાગો, તેની સાથે એક એક વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો માને છે. આ જડ–ચૈતન્યવાદના સિદ્ધાંત ઉપર અસલ સચેતનવાદનું વિશેષ પરિણામ છે. વૈશેષિકોએ–લૌકિક પુરાણો ઉપરથી ગોઠવેલો છે. આ બન્નેમાં જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે. વૈશેષિકના મત શરીરવાળા કરતાં પણ તત્વજ્ઞાનના વધારે વિકાશક્રમના સમયનો જૈન છે. વેદાંત અને સાંખ્યના મૂલ તત્વભૂત વિચારો જૈન વિચારોથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે. તેથી જૈનો તેમના વિચારો સ્વીકારી શકે નહીં. ઇત્યાદિ કહી આગળ જતાં, જૈન આગમોનો કેટલોક ઉહાપોહ કરીને કહે છે કે આ ગ્રંથનો વાંચનાર, ભાષાંતર કારનો અભિપ્રાય જાણવાની આશા રાખતો હોવાથી હુ અત્યંત સંકોચપૂર્વક, મારો મત જાહેર કરૂં છું કે જૈન સિદ્ધાન્ત-ગ્રન્થોના ઘણા ખરા ભાગો, પ્રકરણો તથા આલાપકો ખરેખર જુના છે. અંગોનું આલેખન પ્રાચીન કાળમાં (પરંપરાનુસાર ભદ્રબાહુના સમયમાં) થયું હતું. ઇત્યાદિ વિવેચન કરીને ઉત્તરાધ્યયનાદિકની વિશેષ ઉહાપોહ કરીને આ બીજા ભાગની પ્રસ્તાવના પૂરી કરી છે.

૩. પૃ. ૯૦ થી ડૉ. ઓ. પરટોલ્ડના વ્યાખ્યાનનો સાર—ધર્મોની સરખામણીના વિજ્ઞાનમા જૈન ધર્મવાળાને કયું સ્થાન આપી શકાય, અને તેના વિજ્ઞાન માં કેટલું મહત્વ છે એ બતાવવા મારો પ્રયત્ન છે.

ધર્મોની સરખામણીનું વિજ્ઞાન, એ શાસ્ત્ર નવીનજ છે. પ્રથમ—ઇ. સ. ૧૮ મા શકમાં અંગ્રેજી તત્વ વિવેચન પદ્ધતિમાં અને જર્મનીના ધાર્મિક તત્વ-વિજ્ઞાનમાં બીજરૂપે જોવામાં આવે છે, પણ પ્રો. મેકસમ્યૂલ્લરે પદ્ધતિસર સ્વરૂપ આપેલું પછી ઘણા વિદ્વાનોએ વૃદ્ધિંગત કરેલું પ્રો. ટીલે આ સર્વ ધર્મવિજ્ઞાનની પુનર્ઘટના કરી ખરો પાયો નાખ્યો છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર સમજવામાં આવતું ગયું. આ શાસ્ત્રની વૃદ્ધિ માટે, બે ગૃહસ્થોએ સ્થાપના કરી, આ શાસ્ત્રનો ખરોધર્મ કયો, અને કેવળ નામનો કયો અને ધર્મના વિકાશનો કાલ કયો, એ ઠરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. એ કામ પ્રો૦ મૅરેટ વિદ્વાને સારી રીતે કરી મુકેલું છે. આ પંડિતના મતથી કનિષ્ટધર્મનું સ્વરૂપ આસ્ટ્રેલીયામાં-ટેબૂ અને માન, એ બેમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. હવે ધર્મનો ઉચ્ચતમ સ્વરૂપ ઠરાવવાનો બાકી રહે છે,

પોતાને અત્યુચ્ચ સમજનારા અનેક ધર્મો વિદ્યમાન છે. કયો ધર્મ અત્યુચ્ચ એ ઠરાવવો અશકય નથી પણ કઠીન છે. આ વિચાર કરવા સામાન્યથી ધર્મના ઇતિહાસ તરફ નજર નાખતાં જેમનું સ્વરૂપ વૃદ્ધિંગત થયું છે એવી નિઃસંશય બે જાતિઓ છે. 'સેમેટિક' અને 'આર્ય' એ બે છે. સેમેટિકમાં-ખ્રિસ્તી, યાહુદીન, મુસલમીન, આરબ વિગેરે છે. આર્યપૂર્વકાળના હિંદુસ્થાનમાં બે વિશિષ્ટ જાતિઓના ધર્મ હતા. આ બન્ને વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપના હતા કે, એક વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપનો થઇને બીજો જડદેવસ્વરૂપનો હતો, એ યથાર્થ કહી શકાય નહીં. તેમાં જડદેવસ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ કાંઇક ગૂઢકારણથી ઉત્પન્ન થએલો, ઉન્માદઅવસ્થામાં અથવા આનંદાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો.

જીવદેવ સ્વરૂપવાળો જે બીજો વર્ગ હતો, તેમાં વૈરાગ્ય, અને તપસ્વિવૃત્તિનો સંબંધ હતો. આ બે તત્વથી આર્યધર્મના જુદા જુદા ધર્મ ઉત્પન્ન થયા.

અત્યાર સુધીનું વિવેચન, ઉપોદ્‌ઘાતરૂપે થયું. હવે યૂરોપિઅન પદ્ધતિથી જૈનધર્મનો વિચાર કરવાનો છે. આ દેશમાં ધર્મ વિચારોમાંથી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો એમ માનવાની સાધારણ પ્રવૃત્તિ છે. આ મત સામન્યથી યૂરોપીઅન પંડિતોમાં પ્રચલિત છે પણ એ મત ભૂલ ભરેલો છે.

જૂની શાખના યૂરો. વિદ્વાનો એવું માનતા હતા કે મહાવીર ગૌતમબુ' કરતાં જરા મોટા સમકાલીન હતા. તેમણેજ જૈનધર્મની સ્થાપના કરી, આ મત ભૂલ ભરેલો સિદ્ધ થએલો છે, હાલના યૂરોપીઅન વિદ્વાનોનો મત એવો છે કે જૈનધર્મનો સંસ્થાપક પાર્શ્વનાથ હોઇને મહાવીર જાગૃતિકરનાર હતા. જૈનોની પરંપરા પ્રમાણે તો જૈન ધર્મ અનાદિનો હોઇને અનેક વ્યક્તિઓ તરફથી જાગૃતિ મલી છે. તેજ ચોવીશ તીર્થંકરો અથવા જિનો છે. આ મતને નિઃસંશય અસલ ઇતિહાસનો આધાર મલે છે। કયો આધાર? એ કહેવું કઠીન છે. તો પણ નીતિ એ વિષય વપર હેસ્ટિંગ્સ સાહેબના ગ્રંથમાં અને પ્રો૦ જેકોબીના નિબંધમાં "જનધર્મે પોતાના કેટલાક મતો પ્રાચીન જીવદેવના ધર્મમાંથી લીધેલા હોવા જોઇએ" એવું કહેલું હોવથી પ્રત્યેક પ્રાણીતો શું પણ વનસ્પતિ અને ખનિજ પણ જીવ સ્વરૂપંજ છે। એવો જે તત્વ છે તે મહત્વનો છે, આ કારણથી જૈનધર્મ એ અત્યંત પ્રાચીન છે. જૈનોના નિગ્રન્થોનો ઉલ્લેખ વેદમાં પણ મલે છે તેથી આ મારા કથનની પ્રતીતિ થશે.

લોકોને જૈનધર્મનો વિચાર મહાવીરના પછીથી કરવો પડે છે, અથવા શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર ઉપરથી કરવો પડેછે. જૈનધર્મનું સ્વરૂપ અનાર્ય લોકોની

પ્રવૃત્તિ થયા પછી ઝાંખુ દેખાઇ રહ્યું છે. પણ તેજ સ્વરૂપ આર્યધર્મનો ઉચ્ચામાં ઉચો આદર્શ છે. જૈનધર્મનુ મૂળકામ, ધર્મના મૂલ ઉપર ફટકો મારનારા બ્રાહ્મણોનો જે નાસ્તિક વાદ અને મહાવીરની સુધારણા પહેલાં-બ્રાહ્મણધર્મના વિધિવિધાનમાં જે કેવળ અત્યાચાર થએલો હતો તેને પાછો હઠાવ્યો તે હતું.

જૈન ધર્મનો બૌદ્ધધર્મ જેટલો જો કે વિસ્તાર થયો નથી, પણ તેનુંજ મહત્વ હિંદુસ્થાન વાળાને વધારે છે.

કારણ જૈનધર્મવાળાની ક્રિયા શરૂ થવાથી, પાછળના વિચારોનો વધારો થવાથી બચાવ થતો ગયો.

જૈનધર્મનું ખરૂં મહત્વ ધર્મના અંગોની યથા પ્રમાણ વ્હેંચણી થવાને લીધેજ છે તેનો થોડોઘણો ખુલાશો કરૂં છું.

પ્રત્યેકધર્મના- ૧ ભાવનોદ્દીપક-કથા પુરાણો, ૨ બુદ્ધિપૂર્વક તત્વજ્ઞાન અને ૩ આચારવર્દ્ધક કર્મકાંડ, એ ત્રણ મુખ્ય અંગો હોય છે.

ઘણાખરા ધર્મોમાં-વિધિવિધાન રૂપ જે કર્મકાંડ તેનોજ પ્રચાર થઇ, ઇત્તર એ અન્ગો ગૌણપણે થઇને રહેલાં હોય છે. અને ભાવનોદ્દીપક કથા પુરાણોનું અંગ માત્ર લોકપ્રિય હોય છે. બૌધિક એટલે તત્વજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ, આર્ય-ધર્મનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે. પણ એ ત્રણે અંગોની એકલા જૈનધર્મમાજ સરખા પણાથી વ્હેચણી કરેલી હોવાથી, પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ, એમાં બૌધિક અંગોનુ વિના કારણ. મોટાપણું બતાવેલું છે.

બીજા ધર્મના પ્રમાણમાં જનધર્મવાળાને ક્યું સ્થાન આપી સકાય? તેનો નિશ્ચય કરવા, તેના અંતરંગનો થોડો અધિક વિચાર કરીએ.

જૈનધર્મને બધા ધર્મોથી વિશેષ મહત્વ કેમ પ્રાપ્ત થયું છે તેજ હું બતાવુ છુ.

દેવ વિષયોના સંબંધે, જૈનધર્મનો પ્રમાણ તરીકે માનેલો મત, એજ તેનામાં પહેલી મોટી મહત્વની વાત છે. જૈનધર્મ મનુષ્યો ત્સારી (નરથી નારાયણ સુધી ચઢેલો) ધર્મ હરે છે. વૈદિકધર્મ, અને બ્રાહ્મણધર્મ, એ પણ મનુષ્યો-ત્સારી છે ખરા, પણ તે કેવળ ઔપચારિક છે, કારણ દેવ એટલે કોઇ મનુષ્યાતીત પ્રાણી છે, તેને મંત્રોથી વશ કરી, ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરી લેવું માની લીધેલું છે. પણ ખરૂં મનુષ્યોત્સારી પણું જૈન અને બૌદ્ધમાંજ દેખાઇ આવે છે. બૌદ્ધનો ઇશ્વર-વિષયક મત ઘણોજ જુદો બની ગયો છે, મૂલમાંજ તે અનીશ્વરવાદી હતો કે કેમ? એવો સંશય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

જૈનોની દેવવિષયક કલ્પના, વિચારી પુરૂષોના મનમાં આવી શકે તેવી છે. દેવ એ પરમાત્મા છે, પણ જગતનો સ્રષ્ટા અને નિયંતા નથી, પૂર્ણાવસ્થાને પહોંચેલો જીવજ હોઇને, અપૂર્ણાવસ્થાવાળાની પેઠે, જગતમાં પાછો આવવાનો અશકય હોવાને લીધે પૂજ્ય અને વંદનીય થયો છે.

આજ બાબતમાં મને જૈનધર્મનો અત્યુદ્દાત સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યો છે.

ભૌધિક વિષયોની ઉત્તમ પરિપુષ્ટિ કરવાને માટે તેટલાજ ઉચ્ચતમ ધ્યેયને (દેવની મૂર્તિને) જૈનધર્મવાળાએ હાથે ધર્યો છે.

આ બધાં કારણોને લીધે જૈનધર્મને આર્યધર્મનીજ નહીં, પણ એકંદર સર્વધર્મોનો પરમ મર્યાદા વાલો સમજીએ તો પણ કોઇ પ્રકારની હરકત આવે તેમ નથી.

આ પરમ સીમાવાળા જૈનધર્મને મોટું મહત્વ પ્રાપ્ત થએલું છે. ધર્મની સરખામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાળાને એટલુંજ એક મહત્વ નથી પરન્તુ જૈનોનું ૧ તત્વજ્ઞાન, ૨ નીતિજ્ઞાન, અને ૩ તર્કવિદ્યા, પણ તેટલાંજ મહત્વ-વળાં છે.

અહિં જૈનોના નીતિશાસ્ત્રની એજ વાતનો ઉલ્લેખ કરૂં છું. તેમાં પહેલી એ છે કે—જગતમાંના સર્વ પ્રાણીઓને સુખ સમાધાનથી એકત્ર કેવી રીતે રહેતાં આવે ? આ પ્રશ્નના આગળ, અનેક નીતિ વેત્તાઓને હાથજ ટેકવા પડયા છે. આ વિષયનો સંપૂર્ણ નિર્ણય આજ સુધી કોઇ પણ કરી શકેલો નથી. પણ જૈન શાસ્ત્રમાં બહુજ સરલ રાતે કરીને મૂકેલો છે. બીજાઓને દુઃખ ન દેવું અગર અહિંસા આ વાતનો કેવલ તાત્વિક વિધિથીજ નહીં, પણ ખ્રિસ્તી ધમમાંની તત્સદૃશ દશ આજ્ઞાઓ કરતાં, અધિક નિશ્ચયથી અને કડકપણાથી, તેનો આચાર કહેલો છે, તેટલી સુલભતાથી તથા પૂર્ણતાથી, તેનો ખુલાશો જૈનધર્મમાં કરેલો છે. બીજો પ્રશ્ન ઓપુરૂષોના પવિત્ર પણાનો છે. જૈનધર્મને સર્વધર્મની, વિશેષથી આર્યધર્મની પરમ હદવાળો માનવો જોઇએ. ભૌધિક વિષયોને પણ બાજુ ઉપર ન મૂકતાં જૈનધર્મના ઘણી મજબૂત રચાએલી છે ખ્રિસ્તી ધમમાં ભૌધિક પ્રશ્નોનો વિશેષ ઉહાપોહ કે વિવેચન થએલું નથી.

ટુંકમાં સારાંશ એ છે કે—ઉચ્ચ ધર્મ તત્વો અને જ્ઞાનની પદ્ધતિ એ બન્ને ની દૃષ્ટિએ જોતાં. જૈનધર્મ ધર્મની સરખામણીવાળા શાસ્ત્રોમાં ઘણોજ આગળ પહોંચેલો છે, એમ તો માનવુંજ પડે છે. અને દ્રવ્યોનુ જ્ઞાન કરી લેવાને માટે, તેમાં જોડી દીધેલા સ્યાદ્વાદનું જ એક સ્વરૂપ જુવો એટલે બસ છે.

ધર્મના વિચારોમાં જૈનધર્મ એ એક નિઃસંશયપણે પરમ હદવાળો છે, અને તે કેવળ સ્યાદ્વાદની દ્રષ્ટથી સર્વ ધર્મોનું એકીકરણ કરવાને માટેજ નહીં, પણ વિશેષ પણાથી, ધર્મોના લક્ષણ સમજવાને માટે અને તેના અનુસારથી સામાન્યપણે ધર્મની ઉત્પત્તિ સંગત કરી લેવાને માટે તેનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

૮ પૃ. ૧૦૮ માં ડા. એલ. પી. ટેસીટોરી અને ડા. હર્ટલ એ બન્ને વિદ્વાનોના લેખોમાંના માત્ર બેજ ફકરાથી જૈનધર્મના તત્વોની દિશા કેટલી બધી ઉંચી છે એટલુંજ જણાવવામાં આવ્યું છે.

૭ પૃ. ૧૦૯ માં ' જૈન દર્શન અને જૈન ધર્મ ' મૂલ લેખક મિ. હર્બર્ટ વારન સાહેબ છે. તેમાં જૈનોના મુખ્ય મુખ્ય તત્વોની ટુંક નોંધ કરી બતાવેલી છે.॥ ઇતિ યૂરોપિઅન લેખકોના લેખોના સંગ્રહરૂપ દ્વિતીય ભાગ સંપૂર્ણ ॥

વીરશાસન. શુક્રવાર. તા. ૨૭ મી ઓગષ્ટ સને. ૧૯૨૬ પૃ ૭૬૮.

(લેખાંક પહેલો)

" જૈન ઔર જગત્ "

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે કરજગી ધારવાડ)

એક જૈનેતર ગુજરાતી જૈન સાપ્તાહિકમેં બાતોંપર હિંદીમે લિખના બડા ધાર્ષ્ટ્ય હૈ। મરાઠી ભાષામેં એક કહાવત હૈ કિ સંત (સાધુ) હોકર હી સાધુ કે પાસ પુંહચના ચાહીએ। લેકીન મેં તો અભી જૈન હુઆ નહીં હૂં ઔર જિનશાસન કા મેરા અભ્યાસ ભી દો તીન વર્ષોસે જયાદહ નહીં હૈ। યહ અભ્યાસભી કિસી ગુરૂ કે પાસ નહીં, બલ્કે મનકે માફિક કિતાબોં પઢકર ઔર રાષ્ટ્રીય કાર્ય કરતે કરતે હી કિયા ગયા હૈ। એસી હાલત મેં જૈની વિષયપર ઔર હિન્દી ભાષામેં ગુજરાતી વાચકો કે સામને વિચાર રખનેકી કોશીશ કરના આશ્ચર્ય નહીં તો કયા? લેકીન યહ આશ્ચર્ય જૈનશાસન ઔર ગુજરાતી સમાજ કે પ્રેમ કે કારણ હી મેરેસે હો રહા હૈ। શીઘ્ર હી મેં ગુજરાતી મેં હી લિખને કી મેં કોશીશ કરૂંગા। તબતક મં આશા રખતા હૂં મેરે ગુજરાતી વાચક મુઝે ક્ષમા કરેં ઔર હિન્દી વાચક ભી મેરી ત્રુટિયાં માફ કરેં।

જૈનોકા જગતસે કયા સંબંધ હૈ ઔર જૈનોંપર કૌનસી જિમ્મેદારી હ ઇસી બાતકા ઇસ લેખ માલામેં વિચાર કરનેકા હૈ। કિસી વ્યક્તિકા સમાજસે જો સંબંધ આતા હૈ યહ તીન દ્રષ્ટિસે આતા હૈ। શારીરિક, માનસિક ઔર બૌદ્ધિક ઇસી. પ્રકાર કિસી સમાજકા જગતસે તીન દ્રષ્ટિસે સંબન્ધ આતા હૈ. કલા, નીતિ ઔર તત્ત્વજ્ઞાન। કલા સમાજકે શરીર સે સંબંધ રખતી હ, નીતિ

મન સે ઔર તત્વજ્ઞાન બુદ્ધિ સે । જિસ તરહ તન મન તથા બુદ્ધિ ઇન તીન બાતોંકા વિચાર કરનેસે કિસી વ્યકિત કે બારે મેં પૂર્ણ વિચાર હો સકતા હૈ ઉસી તરહ કલા, નીતિ, તથા તત્વજ્ઞાન ઇન તીન બાતોંકા વિચાર કરનેસે હી કિસી સમષ્ઠિ (સમાજ) કા વિચાર પૂર્ણતયા હો સકતા હૈ। જિસ તરહ કેવળ બુદ્ધિબળ યા મનોબળ તથા દેહબલસે મનુષ્ય સબ પ્રકારસે કાર્ય કુશલ નહી બન સકતા, ઉસી પ્રકાર સિર્ફ કલા, નીતિ યા તત્વજ્ઞાનસે કોઇ ભી સમાજ પૂર્ણ રૂપ સે કાર્યક્ષમ નહીં બન શકતા, ઉસમેં ત્રુટિ અવસ્ય મેવ રહ જાતિ હૈ। મનુષ્ય કે બારેમેં ઉપર કે તીન બલોમેં સે કિસી કી ત્રુટિ હો તો કેશી શોચનીય હાલત ઉસ વ્યકિત કી હો જાતી હૈ યહ બાત સબસે પરિચિત હ। અબ હમ તીન સમાજોકા દાખલા લેકર હમારા કહના સ્પષ્ઠ કરેંગે. ।

ઇતિહાસ ગ્રંથોં કો યહ બાત માલુમ હૈ કિ ગ્રીસ દેશમેં કલા બહુત હી ઉર્જિત દશાકો પહુંચીથા । કલાકી દ્રષ્ટિસે ગ્રીક સમાજ ઉન્નત થા। લેકિન યહ બાત ભી પ્રસિદ્ધ હૈ કિ ગ્રીક સમાજમેં નીતિકા નામ તક નહીં પાયા જાતા થા। તત્વજ્ઞાન ભી ઉસકા પરપ્રેરીત હી થા ઇસમે ત્રુટિયાં કે કારણ હી ગ્રીક સમાજ નષ્ટ હો ગયા । ગ્રીક કલાથી લેકિન નીતિ ઔર તત્ત્વજ્ઞાન નહીં થા।

અબ ઇરાણ દેશકા ઉદાહરણ લેંગે । ઇરાણ સંસ્કૃતિમેં નીતિકો બહુત ઉંચા સ્થાન થા । અબ ભી પારસી સમાજમેં ઇસ બાતકા અવશેષ પાયા જાતા હૈ। પારસી ધર્મમેં સદ્વિચાર, સદાચાર ઔર સદુચ્ચાર કો બહુત્વ હી મહત્વ દિયા ગયા હૈ। બલ્કિ વતત્વજ્ઞાન ઔર કલાકી દ્રષ્ટિસે ઇરાણ સંસ્કૃતિ બહુત હી નીચે દરજ્જે કી હૈ। તત્વજ્ઞાન તો ભારતીય હી હૈ। ઔર કલાકા નામ તક ભી નહીં। ઇસી કારણસે ઇરાણી સંસ્કૃતિ નષ્ટ હો ગઇ. નીતિથી બલ્કિ કલા ઔર તત્વજ્ઞાન નહીં થા. ॥

અબ બૌદ્ધ સંસ્કૃતિકા દાખલા લેંગે—બૌદ્ધ સમાજ કા તત્વજ્ઞાન અપૂર્ણ હૈ। ઉસમેં કઇ દર્જે મેં નીતિ ઔર કલા હૈ। લેકિન તત્વજ્ઞાન નહીં હૈ। બૌદ્ધ તત્વજ્ઞાન દર્શન કહલાયા ગયા હૈ। લેકિન મેરે હાથમેં તો ઉસમેં બુદ્ધિ ગમ્ય બાત એક ભી નહીં હૈ। ઇસી કારણસે બૌદ્ધ કેવલ નામ માત્ર રહ ગયે હૈં। ઉસમેં કલા ઔર નીતિ કુછ પ્રમાણમેં થી લેકિન તત્વજ્ઞાન નહીં થા।

અર્થાત સમાજ કે ધારણા કે લિયે—કલા નીતિ ઔર તત્વજ્ઞાન તીનોંકી જરૂરત હૈ। જિસ પ્રકાર દેહકી દ્રષ્ટિસે મનુષ્ય કો બલ, આરોગ્ય, આયુ ઔર સૌંદર્ય કી જરૂરત હોતી હૈ ઉસી પ્રકાર સમાજકો ભી કલાકી દ્રષ્ટિસે સંપન્નતા,

સરલતા, શાશ્વતતા, ઔર રસિકતા ઇન બાતો કી અવશ્યતા હોતી હૈ। મન કે દ્રષ્ટિ સે જિસ તરહ મનુષ્ય કો સુજનતા ઔર નિર્મલતા કી જરૂરત હોતી હ ઊસ તરહ સમાજકો નાગરિકતા ઔર વિશ્વ બંધુતાકી અવશ્યકતા રહતી હૈ। અંતમેં બુદ્ધિ કી દ્રષ્ટિસે જિસ તરહ મનુષ્ય કી પ્રસન્નતા કી જરૂરત હોતી હ ઉસી તરહ સમાજકો શાશ્વત અર્થાત એકમેવ તત્વજ્ઞાન કી જરૂરત હોતી હૈ। અબ ક્રમેણ ઇન બાતોકા હમ વિચાર કરેંગે મેરે હાથ મેં જૈન સંસ્કૃતિ હી સભી દ્રષ્ટિસે પૂર્ણ હૈ ઔર ઇસી વજહ સે અત્યંત પુરાતન કાલસે અબ તક વહ જીતી હૈ। કોઇભી સંપ્રદાય ઔર જાતિ હાં—અંત મેં ઉસકો જૈન સિદ્ધાંતકે આકર પહુંચના પડતા હૈ ઔર પડેગા ઐસી મારી ધારણા હૈ.। આજ સંસારમેં જૈન શાસન કે વિરોધી દેખનેમેં આતે હૈ ઔર પહિલેભી થે। બલ્કિ પ્રાચીન કાલકે વિરોધિયોં કો જૈન સિદ્ધાંત કા હી સ્વીકાર કરના પડા થા ઔર આજકાલ કે લોગોં કો ભી યહી કરના પડેગા। આજ કી હાલત ( ) સંક્રમણાવસ્થા હૈ। અંતમે જિનશાસન કો હી માનના પડેગા।

વીરશાસન. તા. ૨૪ મી. સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૬. પૃ. ૮૨૦

(લેખાંક દૂસરા)

" જૈન ઔર જગત "

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિંડે કરજગી—ધારવાડ)

દૂસરે લેખમેં કલાકી દ્રષ્ટિસેં જૈન ઔર જગતકા વિચાર કરેંગે.

ઇસ લેખમેં કલાકે દ્રષ્ટિસે હમ વિચાર કરેંગે। જિસ તરહ દેહકો બલ, આરોગ્ય ઔર આયુ તથા સૌંદર્યકી જરૂરત હૈ ઉસી તરહ સમાજકો સંપન્નતા, સરળતા, શાશ્વતતા ઔર રસિકતા કી અવશકયતા હૈ। પહેલે હમ સંપન્નતા કા વિચાર કરેંગે।

સંપન્નતા માયને સમૃદ્ધિ ઔર આબાદિ જિસમાજમેં ધન ધાન્ય બહુત હો ઔર જન સંખ્યા ભી કમી ન હો। ઉસકો સંપન્ન કહતે હૈં। ઇસાઇ સમાજ સંપન્ન હૈ। મહમ્મદી સમાજભી કુછ અંશમેં સંપન્ન હૈ। વૈદિક સમાજ (હિંદુ) જૈનીઓંસે જયાદહ પ્રમાણ મેં સંપન્ન હૈ।

જૈન સમાજભી ધયધાન્ય કી દ્રષ્ટિસે સંપન્ન કહા જા સકતા હૈ। કયો કિ ભારત કા કે દો ત્રિતીયાંશ વ્યાપાર જૈનોં કે હાથમેં હૈ। જન સંખ્યાકી દ્રષ્ટિસે

તો જૈન સમાજકે માફિક અન્ય કિસી સમાજકી બૂરી હાલત નહીં હૈ। જૈન સમાજકી જન સંખ્યા બહુતી હી કમ હૈ। ઔર ઉસમેં ભી જ્ઞાતિભેદ ઔર પ્રાંતભેદોં કો કનેરિ ઐકય નહીં હૈ। કયા યહ બાત ફિક્ર કરનેકી નહીં હૈ? પ્રાચીન કાલમેં જૈન સમાજ સચમુચ સંપન્ન થા। જૈનિયોંકા રાજ્ય થા। ઉનકા વ્યાપાર ઉત્પાદક થા।

(ભારત મત દર્પણ નામકી પુસ્તક–રાજેંદ્રનાથ પંડિત–ઉર્ફ શરણપન્નાચાર્ય ને સમાજી પ્રેસ બડોદા મેં છપાકર પ્રકાશિત કી હૈ। ઉસકે પૃ. ૧૦ કી પંકિત ૯ સે ૧૪ મેં લિખા હૈ કિ પૂજ્ય પાદ બાબૂ કૃષ્ણનાથ બનરજી અપને " જિન જન્મ " (જૈનિઝમ) મેં લિખા હૈ કિ-ભારતમેં પહિલે-૪૦૦૦૦૦૦,૦૦ જૈન થે ઉસી મત સે નીકલકર બહુત લોગ દૂસરે ધર્મમેં જાનેસે ઇનકી સંખ્યા ઘટ ગઇ। યહ ધર્મ બહુત પ્રાચીન હૈ ઇસ મત કે નિયમ બહુત ઉત્તમ હૈ। ઇસ મતસે દેશકો ભારી લાભ પહુંચા હૈ)

આજકલકી તરફ સિર્ફ દલાલી કા નહીં થા? ઉનકી જન સંખ્યા ભી બહુતથી જૈન ધર્મકી દીક્ષા લાયક આદમિયોંકો દેકર જન સંખ્યા બઢાઓ।

શુદ્ધિ કી પ્રથા જૈનિયોંકા હી આચાર રખનેવાલો કો ઔર ન શુદ્ધ કરકે જાતિમેં મિલા લેના ચાહિયે। જૈની વિચાર રખને વાલોં કો દીક્ષા દેકર જૈન બનાના ચાહિયે। આપ ચાહેતો ઉનકો સમાજમેં મિલાલો યા મત લો। અબ જૈન તો અવશ્ય બના લો। મૈં આશા રખતા હૂં કિ જૈન નેતા ઇસ બાત પર વિચાર કરેંગે। અબ તક સંપન્નતા કી બાત હુઇ।

અબ સરળતા કા વિચાર કરેંગે। સમાજ સબ વ્યવહાર યદિ સુવિધાસે ચલતે હોતો ઉસ અવસ્થા કો સરલતા કહતે હૈં। સમાજકા પ્રત્યેક ઘટક યદિ અપના કાર્ય અપની જિમ્મેદારી, સમજકર કરેગા તો સમાજમેં સરલતા ઉત્પન્ન હોતી હૈ। વૈદિક (હિંદુ) સમાજકી તરફ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય, સ્પૃશ્ય,- અસ્પૃશ્ય, બ્રાહ્મણ- અબ્રાહ્મણ ઐસે ઝગડે જૈનિયોમેં નહીં હુએ ઔર નહીં હોતે। ઇસકા કારણ, જૈન સમાજકી સરલતા હી હૈં। લેકીન પ્રાંતભેદ તથા જ્ઞાતીભેદકે કારણ જૈનિયોને રોટી બેટી વ્યવહાર સુવિધાસે નહીં હોતા હૈ। સમાજકે સરલતા મેં એક બડી ત્રુટિ હૈ। જૈની નાપિત (વાલંદ) જૈની ચમાર, જૈનીધોબી કે મૈં ને કહાવી નહીં દેખે। પહિલે જમાને મેં સબ પેશેવાલે જૈની થે। જો નહીં થે ઉનકી અવશ્યકતા જૈની સમાજ કી નહીં થી। ઇસ લિયે સબ લોગ સમાજમેં હોને ચાહિએ તભી જૈન સમાજ એક પ્રભાવશાળી સમાજ

હોગા। ઈસ લિયે જૈન શુદ્ધિ પ્રથાકી અવશકયતા હૈ। સરળતાકે વાસ્તે સમાજકે ઘટકોંને યહભી યાદ રખના ચાહિયે કિ સબ તરહ લોગોંકી સમાજકો અવશકંયતા હૈ। ઔર ઐસે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિકે લોગોમે જૈન મેલ રહેગા તબી વહ સમુદાય સમાજ કહલાવેગા।

યદિ સંપન્નતા ઔર સરળતા હો તો શાશ્વતતા આપહી આ જાતિ હૈ। યુરોપીય સમાજોંકી તરહ શ્રમજીવી ઔર મુડી વાળે સત્તાધારી ઔર રૈયત્ ધર્મસત્તાધારી ઔર શ્રાવક ઈનમેં યદી જગડા ન હોગા તો સમાજ અવશ્યમેવ સ્થિર રહેગા।

અબ રહી રસિક્તા કી બાત જૈન સમાજ પ્રાચીન કાલમેં બહુત હી રસિક થા। ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓમેં જૈન પંડિતોકા જિતના કાવ્ય હૈ ઉતના ઔર કિસી અન્ય પંડિતોકા નહીં હૈ। જૈન પંડિતોને સબી શાસ્ત્રોપર ઔર કલાઓપર અનેક ભાષાઓમેં ગ્રંથ લિખે હૈ। ચિત્ર કલા તો જૈનિયોંકી ખાસ વિશેષતા હૈ। મંદિર, ઉપાશ્રય, આદિ સ્થાન બનવાને કી પ્રથા જૈનિયોને શરૂ કી। જૈનિયોંકા પ્રાચીન કળા કૌશલ્ય અબ ભી હમકો આશ્ચર્યસે મૂઢ બના દેતા હૈ। જૈન કલા સિર્ફ નિસર્ગકા અપ્રતિબંધ નહિ હૈ સાથ સાથ વહ મનોભાવ ભાવનાઓંકા ભી પ્રતિબિંબ હૈ। યદ્યપિ યહ પુરાના વૈભવ આજ કે જૈનોંમે નહીં દેખનેમેં આતા હૈ તો ભી અન્ય કિસી જ્ઞાતિ સે બઢ કર જની કલા અધિક હૈ યહ બાત દેખને મે આતી હૈ।

એતાવતઃ કલાકે દ્રષ્ટિસે જૈનિયોમેં જો અછા બુરા હૈ ઉસકા વિચાર સંક્ષેપતઃ કિયા ગયા. અબ નીતિ કે દ્રષ્ટિસે જન સમાજકા વિચાર તીસરે લેખમેં કિયા જાયગા કલાકા અર્થ ઈસ લેખમેં સમાજ ધારણાકી કુશલતા યા વિદ્યા કિયા ગયા હૈ યહ બાત ધ્યાનમાં રખને ચાહિએ॥

"વીરશાસન. શુક્રવાર. તા. ૧ લી અકટોબર. સને. ૧૯૨૬ પૃ. ૧૪

(લેખાંક તીસરા)

॥ જૈન ઔર જગત ॥

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે. કરજગી ધારવાડ)

[એક જૈનેતર જનધર્માભ્યાસી વિદ્વાનના જૈનધર્મ વિષયક વિચારો હિન્દી વાચકોના કર કમલમાં સાદર કરીએ છીએ. માત્ર અમ્હે હિન્દી જાણનારાઓનું નહિ પરન્તુ ગુજરાતી વાચકોનું પણ આ તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ જૈન ઓર જગત્ શીર્ષક લેખનો આ ત્રીજો મણકો છે અને પ્રાયઃ કરીને હવેથી

કેટલાક અંકમાં એ વિષય ચાલુ રહેશે–અમારા આમંત્રણને માન આપીને આ તકલીફ ઉઠાવી આ લેખ માળા મોકલી આપી છે તે માટે આભાર માનવાની તક લેવા સાથે વાંચકો તરફથી યોગ્ય કદરની આશા રાખીએ છીએ.]

તંત્રી. શ્રી. વીરશાસન.

ઇસ લેખમેં હમ જૈન સમાજકા નીતિ કે દ્રષ્ટિસે વિચાર કરેંગે જિસ તરહ મનુષ્યકા નીતિ દ્રષ્ટિસે વિચાર કરતે સમય વ્યક્તિક ઔર સાર્વજનિક (Public) ઇન દો દ્રષ્ટિસે કરતે હૈ ઉસી પ્રકાર એક એક સમાજકા નીતિ કે દ્રષ્ટિસે વિચાર ભી નાગરિકતા (Citizen ship) ઔર વિશ્વ બંધુતા (World-friendship) ઇન દો દ્રષ્ટિસે કરના પડેગા.

કોઇ સમાજ તભી નીતિમાન ગિના જાયગા જબ કિ ઉસકા વ્યાપાર ન તો ઉસકો હાનિ પ્રદ હોતા હૈ ઔર ન દૂસરોં કો. નાગરિકતા ઔર વિશ્વબંધુતા યે દો તરહકી સમાજકી નીતિ હોતી હૈ. અબ ઇન દો પ્રકારકા નીતિઓમે દેખેંગે કિ જૈન સમાજકી કયા હાલત હૈ.

પહિલે નાગરીકતાકા વિચાર કરેંગે જિસકો સંસ્કૃતિ કહતે હૈ ઉસી કો હમ નીતિ કહ સકતે હૈં. માતા, પિતા, ગુરૂ ઔર અન્ય જ્ઞાતિ ભાઇઓંસે જો અચ્છા વ્યવહાર કિયા જાતા હૈ ઉસકો નાગરિકતા હમ કહેંગે. સભ્ય સમાજકા યહ પ્રથમ લક્ષણ હૈ. જિસ સમાજમેં માતા, પિતા, ગુરૂ ઔર અન્ય જ્ઞાતિ ભાઇઓ કે સાથ વ્યવહાર કરનેમેં કુછભી મર્યાદા નહીં હૈ ઉસકો સભ્ય નહીં કહા જા સકતા ઇસ દ્રષ્ટિસે યદિ દેખા જાય તો યુરોપીય સમાજ સભ્યતાસે કોસોં દૂર હૈ. ઉસ સમાજકી સભ્યતા, રેલગાડી, ડાકખાના, હવાઇ જહાજ આદીમેં હી હૈ. જૈનિયોંકી બાત ઇસસે બિલકુલ અલગ હૈ. માતપિતા ઔર ગુરૂજનોં કે વાસ્તે હમ જો સ્વાર્થકા ત્યાગ કરતા હૈ યહી હમારે સભ્યકા લક્ષણ હૈ. ઇસ દ્રષ્ટિસે જૈની આચાર વિચાર અત્યંત શ્રેષ્ટ દર્જે કે હૈ. જૈની આચાર અનુપમેય હૈ. યહી સચ્ચી નગરિકતા હૈ. વનવાસ યા નગરવાસસે નાગરિતાકા કુછભી સંબંધ નહીં હૈ. નાગરિતાકા માયને સમાજકે પૂજ્ય વ્યક્તિઓકે સાથ નિઃસ્વાર્થ ઔર વિનયકાવર્તાવ હૈ. શુદ્ધ સ્વદેશાભિમાન, ગુરૂભક્તિ, બન્ધુવાત્સલ્ય ઔર માતાપિતાકી સેવા ઇસ નાગરિકતા મેં આ સક્તી હૈ.

અબ વિશ્વબંધુતાકા વિચાર કરેંગે. અહિંસા તત્વકો ચરમ સીમાતક લેનેવાલે જૈનોંકી વિશ્વબંધુતા બહુત હી વ્યાપક હૈ યહ મનુષ્ય માત્રસે ખતમ હોતી. ઇસ બંધુતામેં હલકેમે હલકે જંતુકાભી સમાવેશ હોતા હૈ. मित्तिमे सव्वभूएसु"

યહી જૈનકા મૂલ મત્ર હૈ

યહ વિશ્વ બધુતા બૌદ્ધોકી તરહ સિર્ફ દયાભાવ પર સ્થિત નહી હૈ

અદ્વૈતવાદિયોકી તરહ વહ તારતમ્યસે હીન ભી નહીં હૈ જીસ તરહકા વર્તાવ તુમ દુસરોસે ચાહતે હો વહી વર્તાવ ઔરો કે સાથ કરો ઈસ ઈસાઈ નીતિ કે જસી હી જૈની વિશ્વ બધુતા નહીં હૈ વહ આત્મોન્નતિ કે વિચાર પર સ્થિત હૈ હિસા કરનેસે હિસિત જીવકે પ્રગતિમે બાધા પહુચતા હૈ ઔર હિસા કરનેવાળે જીવકી ભી અધ્યાત્મિક હાનિ હોતી હૈ હિસાસે ધર્મ, દેશ, જ્ઞાતિ, સમાજ ઔર વ્યક્તિ કિસીકા ભી હિત નહિ હોતા.

ઈસ તરહ કે વિચાર જૈની રખતે હુએ ભી જૈન શાસ્ત્રમેં દુષ્ટ દડન વિહિત માના ગયા હૈ, લેકીન વૈદિકોકી તરહ જૈન સર્પ, વ્યાઘ્ર, સિહ આદિ પ્રાણિયોકો દુષ્ટ નહી માનતે, અન્ન ઔર નિરપરાધિ પ્રાણીયોકી હિંસા કિસી વજહસે નહી કરની ચાહિએ ઇસ પ્રકારકી જૈન નીતિ હે

શઠ પ્રતિ સત્યમેવ યહી નીતિ જૈનશાસ્ત્રકી હૈ-બલ્કિ શઠ પ્રતિ શાઠય કી નીતિભી કુછ અવસરપર કહી ગયી હૈ

ઇસનીતિકા હેતુ ભી વિશ્વબધુતા હી હે, સમાજકે ધારણાકે વાસ્તે દુષ્ટોકા નિર્દલણ હોના હીચાહીએ 'શઠં પ્રતિ શાઠગ ' કી ઇજાજતા દીનોકો અભય દેનેકે વાસ્તે હી દી ગઇ હૈ ઇસ પ્રકાર દુર્જનોકો દંડ દેને કા અપવાદ રખતે હુએ સર્વ પ્રાણી માત્રોસે બધુભાવ રખનેકી નીતિ જૈનિયોકી હૈ,સ્વાર્થ કે વાસ્તે જીવોકી ઔર મનુષ્યોં કી હત્યા કરના જૈનોકા સર્વથા અસંભવ હે પૂર્ણ દયા આર ત્યાગકી શિક્ષા જૈનોસે હી સસારકો મિલી હૈ. એ દોનો ભાવનાએ મનુષ્ય માત્રમે સ્વાભાવિક હૈ લેકિન એ ભાવનાઓ જૈનોમેં જિતની ચરમ સીમા તક પહુચી હૈ ઉતની અન્ય કીસી સમાજમેં નહીં પહુચી હૈ.

ઈસ ભાવનાકે બાગ્મેં ધર્મ ઔર વ્યવહાર, દેશ તથા વિદેશ. આદિ ભેદભી જૈનશાસ્ત્ર નહી માનતા, ઇન ભાવનાઓકી ઔરોસે ઇચ્છા ન રખના ભી સ્વયં ઇન ભાવનાઓકો રખના યહી સચ્ચી ભાવના કહી જા સક્તી હૈ ઇસમે ભી યદિ દુકાન દારી હો તો પવિત્રતા કહાસે આવેગી ? શઠં પ્રતિ સત્યમેવ યહ તત્વ ઇસી લક્ષ્યમે કહા ગયા હૈ કિ ઉસકા પાલન વ્યકિતને કરના ચાહિએ, દુસરી વ્યકિત ચાહે કરે યા ન કરે, ઇસ પ્રકાર એક વ્યકિતકે હૈસિયતસે ઔર જ્ઞાતિ, સમાજ, દેશ તથા વિશ્વકી દ્રષ્ટિસે જૈનિયોકી નીતિ બહુતહી શ્રેષ્ટ હૈ એક મેવ સદાચા રકો જૈન શાસ્ત્ર બતલાતા હૈ. ઉસમે અપવાદ નહીં હૈ ન પરિસ્થિતિકા યા

વ્યક્તિકા. ઐસી પરિસ્થિતિમેં હિંસા ભી અહિંસા હોતી હૈ ઔર કર્તવ્ય હૈ ઐસા કહી ભી જૈન શાસ્ત્રમેં નહીં હૈ અતએવ જૈન નીતિ સભી દ્રષ્ટિસે શુદ્ધ હૈ

ઇસ લેખમેં વ્યક્તિગત, સમાજકા ઔર રાજનૈતિક નીતિકા વિચાર કિયા ગયા. અબ ચોથે લેખમેં તત્વજ્ઞાનકા વિવેચન કરેંગે

" વીર શાસન તા. ૮ મી કટોબર. પૃ. ૨૯.

(લેખાંક ચોથા)

જૈન ઔર જગત્

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે કરજગી ધારવાડ.)

ઇસ લેખમેં હમ જૈની તત્વજ્ઞાનકા વિચાર કરેંગે. જિસ પ્રકાર મનુષ્ય સિર્ફ બુદ્ધિમાન હોનેસે નહીં ચલેગા બલ્કિ ઉનકી બુદ્ધિ સ્થિર ભી હોની ચાહિએ. ઉસી તરહ સમાજકો સિર્ફ ધર્મ યા તત્વજ્ઞાનમેં નહીં ચલેગા. વહ એકમેવ હોના ચાહિએ. ઇસ દ્રષ્ટિસે યદિ દેખા જાયતો-જૈની તત્વજ્ઞાન હી એકમેવ કહા જા સકતા હૈ ક્યોં કિ વહ પુરાતન હૈ ઔર એકહી રૂપમેં અબ તક ચાલતા આયા હૈ, વહ જૈની તત્વજ્ઞાન એકાંગીભી નહીં હૈ. ઇસી લિયે ઉસકો અને કાંતવાદભી કહતે હૈ બૌદ્ધ, ઇસાઇ ઔર મહમ્મદી તત્વજ્ઞાન-આજ કલકા હૈ ઔર સંકુચિત હૈ. વૈદિક તત્વજ્ઞાન યદ્યપિ પુરાતન હૈ તથાપિ સદાકે લિયે બદલાતા હી ગયા હૈ ઔર અભી તક ઉસને સ્થીરતા નહીં પાયી હૈ. જીનશાસન હી એક ઐસા હૈ કિ જો શાશ્વત હૈ ઔર એકરૂપ હૈ. વહ પ્રાચીન સે પ્રાચીન કાલમેં થા. જૈસા યા વૈસાહી આજ હૈ ઔર આગે ભી વીર વાણી કે ઇસ એક રૂપતામેં કુછ ભી આશ્ચર્ય નહીં હૈ. કયોંકિ ધર્મ તત્વ શાશ્વત ઔર નિશ્ચલ હી હોતા હૈ, યદિ અર્હંત શાસન એક રૂપ ન હોતા તો જરૂર આશ્ચર્ય હોતા, સત્ય તીન કાલમેં એક હી રહતા હૈ ઔર સત્ય હી ધર્મ હૈ, તત્વજ્ઞાન હૈ. જૈનોકા પહિલા સિદ્ધાંત યહ હૈ કિ સૃષ્ટિ અનાદ્યનંત હૈ. બ્રહ્માને સૃષ્ટિ કી અથવા ઇશ્વરને છે દિનમેં પેદા કીયે, સભી બાતેં બુદ્ધિગમ્ય નહીં હૈ અતએવ અસેવ્ય હૈ. સૃષ્ટિ પહિલે થી અબ હૈ, અર્થાત્ આગે ભી રહેગી. ઇસ લિયે અનાદ્યનંત હૈ ઇસકા કર્તા કોઇ ભી નહીં. કૈસી અટલ નિયમમેં વહ સ્વભાવસે હી ચલતી આયી હૈ ઔર ચલતી રહેગી. ઇસકે ક્રમમેં પરિવર્તન કરનેકી સત્તા કિસી કા ભી નહીં હૈ. જૈનોકા દુસરા સિદ્ધાંત યહ હૈ કિ જડ ઔર ચેતન દોનો ભિન્ન હૈ, ઔર કભી એક નહીં હો સકતે. ઇસી ભાવના પર જો ધર્મ ચલા હૈ ઔર જીવોકા મોક્ષકી

આશા રખનેકા મોકા મિલા હૈ. યદિ અદ્વૈત મત કે અનુસાર—સર્વ કુછ એક હોગા તો અનાચાર હી સદાચાર હોગા. જૈસા કિ 'अहं ब्रह्मास्मि' ઔર 'सर्वं खलु इदं ब्रह्म' કા મંત્ર રટનેવાલેમેં આજ હો રહા હૈ ચેતન જડ સે પ્રબલ હૈ ઔર ઉસીસે સબ કુછ હો રહા હૈ. ઇસ ચેતનસે કર્મ કે પુદ્‌ગલ પરમાણુકા સંબંધ આતા હ ઔર ઇસી લિયે ઔર ચેતન એકત્ર માલુમ હોતા હૈ, મોક્ષ કી અવસ્થામેં ચેતન જીવ (આત્મા) જડસે બિલ્કુલ અલગ રહતા હૈ. જીવ ચેતન સ્વરૂપ સ્વદેહ પરિમિત કર્મોકા કર્તા તથા ભોક્તા, ઉર્ધ્વગતિ, સંસારી બલ્કિ મોક્ષ પાને કે લિયે સમર્થ હૈ.

જૈનોંકા તીસરા સિદ્ધાંત મોક્ષ સાધનકા હૈ ઇસકો રત્નત્રયી કહતે હૈ સમ્યક્‌જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન ઔર સમ્યક્ ચારિત્ર ઇન તીનો કે પ્રાપ્તિસેકી મોક્ષકી પ્રાપ્તિ હો સકતી હૈ. અન્યથા નહીં ઇસી લિયે વૈદિક (હિંદુ) ધર્મિયે કી તરહ જૈનોમેં-જ્ઞાનમાર્ગી, કર્મમાર્ગી ઔર ભક્તિમાર્ગી આદિ પંથ નહી હુએ હૈ. જૈનધર્મ એકાન્ગી નહીં હૈ, વહ ધર્મ સર્વાંગિક હૈ.

ઇશ્વરકે બારે મેં જો વિચાર જૈની રખતે હૈ વૈસા ઉન્નત વિચાર ઔર કોઇભી ઇશ્વર વાદી નહીં રખતે હૈ. એક બાદશાહ કી તરહ સબ સૃષ્ટિકો ચલાનેવાલા હી નહીં, બલ્કિ ઉસકો ઉત્પન્ન કરને વળા ઔર ઉસકા નાશ કરનેવાળા ઇશ્વર હૈ ઔર ઉસકી કૃપાસે હમ સુખી હો સકતે ઐસી તત્વહીન કલ્પના ઇસાઇ, મહમ્દી ઔર કુછ વૈદિકોં કી હૈ. અદ્વૈતવાદી કહતે હૈ કિ હમ ઇશ્વર બન સકતે હૈ. લેકિન ઉસકા ઇશ્વર એક બાદશાહ હી હૈ. ઔર કોઇ વેદાનુયાયી અનેક ઇશ્વર માનતે હૈ. લેકિન ઇતને ઇશ્વર ભીતિકે કારણ હી ઉત્પન્ન કિયે ગયે હૈ જિસકી ઇચ્છા હુઇ ઉસકોહી ઇશ્વરબના દિયા, ઔર બસ કરને લગે ઉસકી સેવા, ઔર માંગને લગે ઉસકે પાસ ધન ઓ દૌલત. જૈની ઇશ્વર ઐસા નહીં હૈ, વહ ધ્યેય રૂપ હૈ, વહ કુછભી દે નહીં સકતા. લેકિન ઉસકા ધ્યેય સામને રખનેસે હમકો મોક્ષ લક્ષ્મી મિલ શકતી હૈ. વહ સ્વયંભૂ, અકલંક, નિરૂપાધિક, ચૈતન્યમય ઔર વીતરાગી હૈ. મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરનેવાલે જીવ સર્વ સત્તાવાળે ઇશ્વર હોતે હૈ. ઐસે ઇશ્વર એક નહી, દશ નહી, ચોવીશ નહી, તેત્રીસ કરોડ નહીં, બલ્કિ અનંત હુએ હૈ ઔર આગે હોંગે. ઇસ પ્રકાર જૈનોંકા ઇશ્વર કોઇ બાદશાહ નહી હૈ કિ ઉસકે કૃપાસે કુછ ભી હોય, વહ એક મોક્ષારૂઢ પવિત્ર આત્મા હૈ ઔર ઐસે આત્મા અસંખ્ય હુઆ કરતે હૈ

અસ્તુ, સ્યાદ્વાદ પદ્ધતિ તો જૈની તત્વજ્ઞાનકા સાર સર્વસ્વ હ. ઇસકો અનેકાન્તવાદ કહતે હૈ, કયોંકી ઇસમે એક એક પક્ષકી સિદ્ધિ નહીં હોતી, સબ

દ્રષ્ટિમે ઇસ પદ્ધતિમેં વિચાર હોતા હે-ઇસમેં દ્વૈત, અદ્વૈત, સગુણોપાસના, નિર્ગુણો પાસના, સૃષ્ટિકી ક્ષણભંગુરતા ઔર ઉસકી સાશ્વતા આદિ કે બારેમેં જૈનેતરોમેં સદા કે લિયે ઝઘડે હોતે રહતે હૈ.

મહમ્મદી ધર્મ–નિર્ગુણોપાસના કા એકાન્તવાદ પકડકર જગતકો ત્રાહિ ત્રાહિ કરકે છોડતા હૈ, તો સૃષ્ટિ ક્ષણભંગુર હૈ એસા કહ કે બૌદ્ધ તથા શાકરમતાનુયાયી ઉત્પાત મચાતે હૈ. ઇસકા કારણ ઉનકા એકાન્ત વાદમે સત્ય કભી નહીં હો શકતા. અનેકાતવાદ હી સત્યસે ભરા હુઆ હૈ.

ઇસ પ્રકાર સૃષ્ટિકા અનાદ્યનંતત્વ, ઇશ્વરકી ઉચ્ચ કલ્પના, ઔર અનેકાન્તવાદ, યે તીન બાતેં જૈની તત્વજ્ઞાનમેં વિશેષ મહત્વ કી હૈ યહી ઉસકી જગત કો ભેટ હૈ એસા ઉચ્ચ વિચાર અન્ય કિસી તત્વજ્ઞાનમે નહીં પાયા જાતા. વૈદિક મતકે પડદર્શન ગૂઢ વિચારમેં પ્રસિદ્ધ હૈ લેકીન ઉનમેં તર્ક અથવા બુદ્ધિગમ્યતા નહી હૈ, ઇસી કારણ વે ષડ્દર્શન કિલષ્ઠ બન બેઠે હૈ, બલ્કિ જ્ઞાન તૃષ્ણાકા શમન નહીં કર શકતે અસ્તુ.

અબતક ચાર લેખોમેં જૈનોંકા ઔર જગતકા કયા સબન્ધ હૈ ઔર જૈનોંકી વિશેષતા કિન કિન બાતો મેં કિસી પ્રકાર હૈ યહ બાત સંક્ષેપ રૂપમેં બતાયી ગયી. અબ જૈન ધર્મકા ઐતિ હાસિક દ્રષ્ટિ સે પર્યાલોચન કરકે જૈનોસે જગતકો કયા શીખના હૈ, ઔર આજકાલ જૈનોકો કયા કરના ચાહિએ ઇસ બાતકા વિચાર કરેન્ગે.

" વીર શાસન." તા. ૧૫ મી. અકટોમ્બર. સને ૧૯૨૬ પૃ.૪૫.

જૈન ઔર જગત

(લેખાંક પાંચમા)

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે કરજગી ધારવાડ)

પારસી ધર્મકી માન્યતા હૈ કિ—સત્ ઔર અસત્ (Good spirit a evil spirit) એ દોનો શાશ્વત હૈ। અહુર મઝ્દ તથા અહિરમન દોનો અનાદ્યનંત હૈ। ઇસાઇ ધર્મ કહતા હૈ કિ પવિત્રાત્મા ઔર દુરાત્મા (Holy short and evil short) દોનો પુરાતન હૈ। વૈદિક વાઙ્મય મેં ભી દેવ તથા અસુરો કા ઝગડા પુરાના હી હૈ। ઇસસે યહી બાત સ્પષ્ટ હોતી હૈ કિ અછા તથા બુરા દોનોકા અસ્તિત્વ પહિલેસે હૈ ઔર આગે ભી યુરોપીય ઇતિહાસકાર લિખતે હૈ કિ દિન પ્રતિદિન સુધારણા હી રહી હૈ

ઔર પહિલે જમાનેમેં માનવજાતિ બિલકુલ જંગલી તથા અસભ્ય થી, અપના આજકલકા શ્રેષ્ટત્વ સિદ્ધ કરનેકે લિયે યહ બાત સાહાય્યપ્રદ હોતી હોગી। લેકિન યહ કહના બિલકુલ ઝુઠ હૈ,લોગાં કે રહન,સહન,મેં સુધારા યા પરિવર્તન હુઆ હૈ યહ કહના ઠીક હોગા, લેકિન યહ કહના કિ પહિલે જમાનેકે લોગ અસભ્ય થે ઔર આજકલકે સભ્ય હૈ, એકદમ ઝુઠ હૈ। ઇતિહાસમેં ઉત્ક્રાંતિવાદ સબ જગહ એકસા નહીં હો સકતા। કિસી એક અવસ્થાકી ઉત્ક્રાંતિ હોતી હોગી। લેકિન ક્યા શાશ્વત સિદ્ધાંતોમેં ભી સભી ઉત્ક્રાંતિ હો સકતી હૈ ? શાસ્વત સિદ્ધાંત સભી કલમેં સમાન હી હોતે હૈ, યદિ ઇતિહાસકારોંકો યહ બાબત માન્ય ન હોગી તો વહ ઉનકા અજ્ઞાન હૈ।

ઇતિહાસકાર લિખતે હૈ કિ વેદકાળમેં ધર્મ કે મૂલતત્વોંકી કલ્પના આને લગીથી। ઉસકાલ કે પૂર્વ તમામ અજ્ઞાન થા, ઔર આજકલ ધાર્મિક સિદ્ધાંતો કે બારેમેં પ્રગતિ હો રહી હૈ। યહ બાત સર્વથા ઝુઠ હૈ। ધાર્મિક સિદ્ધાંત સંપૂર્ણ ઔર શાશ્વત હૈ। હમારી બુદ્ધિ હી સંકુચિત તથા અપૂર્ણ હોતી હૈ।

વેદકાલ ધર્મ સિદ્ધાંતોકા આરંભકાલ નહી હૈ, બલકે પતિતાવસ્થા થી ઉસ કાલમેં ભી ધર્મ સિદ્ધાંતોકા પાલન પૂર્ણ રૂપસે કરને વાળે સિદ્ધ થે, ઔર ઉસકે પૂર્વકાલમેં ભીથે। ધર્મ, નીતિ, અનાદિ કાલ સે ચલી આયી હૈ। ઉસમેં ઉત્ક્રાંતિવાદ નહીં હો સકતા।

જબતક ઇતિહાસ માલૂમ હૈ યહબાત સિદ્ધ હોતી હૈ કિ—આદિનાથ ભગવાનકે કાલમેં ધર્મકી કલ્પના પૂર્ણરૂપમેં થી ઔર સમાજકે બહુ સખ્યાંક લોગ ઉસકા પાલન ભી કરતે થે। તબસે હિંદુસ્તાનમેં મનુષ્યજાતિકા નિવાસ હૈ। આદિનાથ ભગવાન કે પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી કે નામ પરસે હી હિંદુસ્તાનકો ભારત-વર્ષકે નામસે પુકારતે હૈ। કહતે હૈ કિ ભરત ચક્રવર્તી કે કાલસે હી માનવ જાતિ સમાજ કરકે રહને લગી। સમાજ બનતે હી સમાજ બંધન શુરૂ હુએ। ભરત ચક્રવર્તી કા કાયદા કેવલ નીતિ સે હી જારી હુઆ થા। ઉસ વખ્ત સ્વાભા-વિક રીતી સે સમાજ-ધર્મ માર્ગ પર ચલ રહા થા। આદિનાથ-ઋષભદેવ કે અસંખ્યાત કાલ લોટને પર અજિતનાથજી હુએ। ઉનકે બાદ બહુત સમય લોટને પર સંભવનાથજી હુએ। ઉનકે બાદ બહુત સમય લોટને પર અભિનંદજી ઔર ઉનકે બાદ સુમતિનાથજી હુએ। ઉનકે બાદ બહુતકાલ લોટને પર પદ્મ પ્રભુજી ઔર ઉનકે બાદ સુપાર્શ્વનાથજી હુએ। ઉનકે અસંખ્યાત કાલ લોટને પર ચંદ્રપ્રભુજી તથા સુવિધિનાથજી હુએ। ઇસ કાલ પર્યંત સમાજ વ્યવસ્થામેં બહુત ઉત્ક્રાંતિ હુઇ થી।

અષ્ટપુત્રી, શતપુત્રી, હોને મે ધર્મ માના ગયા ઔર પંચ મહાભૂતોંકો સંતુષ્ટ કરનેકી ઇચ્છા સે યજ્ઞ કરકે પશુ હત્યા કરનેકી પ્રથા શુરૂ હુઇ, ઇસ હોમ હવન કે લીયે મંત્ર બનાયે ગયે, ઔર ઇન્હી કો વેદ ગ્રંથ કહતે હૈ। ઇસ પ્રકાર અવનતિ હોને લગી તો ભી સ્વાભાવિક પવિત્રતા કે ઉપાસક તભી થે; અભી હૈ; કહનેકા મતલબ ઇતના હિ હૈ કિ એસે પતિત લોગોંકા ઉલ્લેખ ધર્મી નામસે હોને લગા, ઔર ઉનકે ગ્રંથ ધર્મ ગ્રંથ આજ ભી માને જાતે હૈ।

ઇસ પ્રકાર નવવેં તીર્થંકરકે શાસન કે લુપ્ત કાલમેં વેદોંકી રચના હુઇ। કોઇ કહતે હૈ કિ ભારતીય સમાજમેં યહ જો પરિવર્તન હુઆ ઉસકા કારણ આર્ય નામ કે એક જાતિકા હિંદુસ્તાનમેં આના હી હૈ। યહાં સ્વભાવસે પવિત્ર લોગોમેં જબ ઉત્તર ધ્રુવ સે વલ્કલવાસી ઔર રજોગુણ પ્રધાન લોગ, આકર ઘુસે તબસે યહાં આર્યો કે પ્રભુતાકો ધર્મ માના ગયા। પશુ હત્યા હોને લગી, વલ્કલ પહનને લગે। પર્ણ કુટિયાં બનાયી ગઇ। કર્મપીશી શુરૂ હુઇ, ઔર શ્રમવિભાગ કે તત્વપર સમાજકી રચના ભી હુઇ। કુછ ભી હો આર્યો કે આગમન કે પૂર્વે, ઔર બાદભી, યહાં સ્વભાવસે હી પવિત્ર માનવ જાતિ થી। ઉનકા ધર્મ ત્યાગમય, ઔર આચરણ સ્વાભાવિક થા। જિસ પ્રકાર સ્વભાવ સે પવિત્ર લોગ થે, ઉસી પ્રકાર અપવિત્ર ભી થે। ઉન્હી કો આર્ય ગ્રંથોંમેં અનાર્ય, દસ્યુ, કહાગયા, ઔર ઉનકા સમાવેશ શૂદ્ર જાતિમેં કિયા ગયા। ઇસ ભારતીય પ્રાચીન પવિત્ર રાજ્ય કા પ્રભાવ આર્યોપર ભી હુઆ। અસ્તુ નવવેં તીર્થંકર કે બાદ કા ઇતિહાસ છઠવે લેખમેં લિખેંગે।

"વીરશાસન" તા ૨૯ મી. અકટોબર સને ૧૯૨૬ પૃ. ૭૮

જૈન ઔર જગત

(લેખાંક છઠ્ઠા)

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે. કરજગા ધારવાડ.)

આર્ય લોક પ્રકૃતિ પૂજા સે સંતુષ્ટ ન હુએ, ઉન્હોને સંશોધન કિયા કિ પંચ મહાભૂતો કો ભી ચલાનેવાલા ઔર હી કોઇ હૈ। ઇતના બડા કાર્ય એક સે નહીં બનેગા. ક્યોંકિ સૃષ્ટિમેં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય, એક હી કાલમેં સદા કે લીયે ચલતા હી આયા હૈ. ઇસ તરહ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ કી કલ્પના કી ગયી. ...નવાળેને તો ઉત્પન્ન કર દિયા હી હૈ, યદિ મારનેવાલા મહેશ ન મારેગા તો ... કરને વાલા વિષ્ણુકો હમારા રક્ષણ કરના અવશ્ય હી હૈ. ઐસા વિચાર કરકે રૂદ્રકી પૂજા અર્થાત્ લિંગ પૂજા મરીચિઋષીને શુરૂ કી.

આર્યોને પત્થર તથા લોહે કે શસ્ત્ર ભી બનાંયે, ખેતી કી પ્રથા શરૂ કી. સમાજ કી રક્ષા કે વાસ્તે રાજા બનાયા ગયા. ઇસ પ્રકાર આર્ય સંસ્કૃતિ બઢતી ચલી જાતી રહી.

સુવિધિનાથ કે બાદ શીતલનાથજી, શ્રેયાંસનાથજી, વાસુપૂજયજી, વિમલનાથજી, અનંતનાથજી ધર્મનાથજી, શાંતિનાથજી, કુંથુનાથજી, અરનાથજી, મલ્લીનાથજી, એક કે બાદ એક અસંખ્યાત કાલ વ્યતીત હોને કે બાદ હો ચુકે, ઔર ઉન્હોને આર્ય સંસ્કૃતિ કે મિથ્યાત્વસે ભારતીય સંસ્કૃતિકા રક્ષણ કિયા.

રામાયણ કાલમેં તો આર્ય સંસ્કૃતિકા વિજય હુઆ થા–રાવણ જૈસે જૈન રાજાઓંકો યજ્ઞોં કી હિંસા અછી નહીં માલુમ પડતી થી. વસિષ્ઠ ઋષિ યદ્યપિ આર્ય સભ્યતા કે પક્ષપાતી થે તો ભી ઉનપર સ્વાભાવિક પવિત્રતા કા પ્રભાવ બહુ જમ રહા થા. યોગ વસિષ્ટમેં રામચંદ્રજીકો નિર્ગ્રંથ મુનિઓં કે પ્રમાણ દેકે હી વસિષ્ટજીને યહ સ્વાભાવિક પવિત્રાતા કા પાઠ સમઝાયા હૈ. ઇસ કાલમેં ઇસ ભારતીય સભ્યતાકી રક્ષા મુનિસુવ્રતજી ઔર નમિનાથજીને કી. ભારત કાલમેં ભી નેમનાથજી યહી કરતે થે.

ઇસી સમય પાર્શ્વનાથ સ્વામી હુએ, ઔર ફિર ઇસ ભારતીય સ્વાભાવિક પાવિત્ર્ય કા પ્રસાર સર્વત્ર હુઆ, આર્ય સભ્યતા કે અનુયાયિયોં મેં કૃત્રિમ ભેદ ભાવનાઓં કે કારણ બહુત હલચલ મચ રહી થી. ઔર બુદ્ધ દેવને બડી ધામ-ધૂમ મચા કર ઉસ વૈદિક પરંપરા કો ગોડ દીયા.

ઉસી સમય ભગવાન્ મહાવીર ભારતીય-સ્વભાવિક પાવિત્ર્યકા ઝંડા હિલા રહે થે. ઇસ પ્રકાર ઇસ સ્વાભાવિક પાવિત્ર્યકા જય પહિલે જમાનેસેહી આયા હૈ ઇસી કો આજકલ જૈન ધર્મ કે નામસે પુકારા જાતા હૈ.

રામ કૃષ્ણકે બાદ વિષ્ણુપૂજા ભી શુરૂ હુઇ ઇસ પ્રકાર લિંગપૂજા ઔર વિષ્ણુપૂજા પહિલેસે હી હૈ. સૂર્ય ઔર અગ્નિ કે ભી મંદિર બનવાયે જાતે થે. ઇસકે વિરોધમેં બૌદ્ધો કે મંદીર હુએ, ઔર મૂર્તિપૂજા ગઢને લગી. ઇસ પ્રકાર દિન વીતતે રહે, જન સંખ્યા બહુત બઢ ગયી થી. અંધ શ્રધા ભી બઢી થી. ઇસ અંધશ્રદ્ધા કે પુરસ્કાર સે રાજાઓંને બહુત ઉત્પાત મચાયે.

ઐસી હાલતમેં શંકરાચાર્ય પેદા હુએ ઉન્હોંને આર્ય સભ્તાકી રક્ષા કે વાસ્તે જૈનોંકી નિંદા કી, ઔર બૌદ્ધોં કો બહુત સતાયા. કુછ સમય વીતને કે

बाद महुम्मदीओने भारत वर्षमे प्रवेश किया, एकेश्वरीवाद की कल्पना बहुत फैल गयी एको विष्णु, एकःशिवः के वैष्णवशैवपेदाहुए, शाक्त, गाणपत्य, आदि अनेक पंथ पैदा हूए और मिथ्यात्व बढता ही गया. रामानुजाचार्यने भेद भावनाका खंडन किया. श्रीमद वसवेश्वरने, मरीचि ऋषी के लिन्ग धारणा की प्रथा को पुरस्कार किया माध्वाचार्यने अद्वैतका खंडन करके कृष्णभक्तिको बढाया, और वल्लभाचार्यने भी यही किया,

इस प्रकार मिथ्यात्व ही नहि बल्कि अनाचारभी फैलने लगा, पाश्चिमात्य ईसाइ आये अनाचार और भी बढा मूर्तिपूजा का खंडनहूआ. दयानंद सरस्वतीने वेदोका पुनरुज्जीवन करके स्मृति पुराणोका दबाडाला

अब फिर वख्त आया है कि भारतीय स्वाभाविक पावित्र्यका प्रसार हो मिथ्यात्व से हिंदु लोग ऊब गये है

जैनो जागो सम्यक्त्वका प्रसार करनेका कार्य तुमारा है, अपने पुरातन परंपराको पहिचानो, हिंदुओके संबंधसे जो कृत्रिम मिथ्यात्व तुमारे मे घुस गया है उसको छोड दो जैन धर्म नतो बुद्ध धर्मकी शाखा है और न हिंदु धर्मके खिलाफ पैदा हुआ है, वह तो पुरातन और सनातन है वह बाहारसे नही आया है, वह कृत्रिम याने किसीमे बनाया हुआ नही है, वह स्वभाविक है पुरातन है वह भारतीय है जैनियो के उदासीन ताके कारण उनमें हिंदुओकी क्रिया (क्रियाएं) घुस बेठी है, और वे आपने स्वाभाविक पुरातन परंपरासें वंचित हो बेठे है जागो और बोलो. वर्धता जिनशासनम् ॥ अब सातवे लेखमे जैनोसे दुनीया को क्या क्या शिखनेका है वह बात बतायेंगे

" वीरशासन " ता ५ मी. नवेम्बर सने. १९२६ पृ. ९३

जैन और जगत

(लेखांक सातवा)

(ले लक्ष्मण रघुनाथ भिडे करजगी धारवाड)

जिनसिद्धात के उपदेशकी सदा लिये जरूरत है। पहिले जमाने मे वह थी। आगे होगी। लेकिन मिथ्यात्वसे दुखी हुइ दुनीया आज वीरवाणी की जितनी प्यासी है, उतनी आजतक कभी नही थी, और आगे न होगी। क्योंकि जिनशासन के प्रचार के अभावसे दुनीया बहुतही पीडित हुइ है. संसार के आजकाल पीडाको वीरवाणी ही दवा है। पहिले दुनीयाको अपनी ईश्वरकी झुठी कल्पना छोड देनी चाहिये। ध्यानमें रखना चाहिये कि ईश्वर

કુછ નહિ દે સકતા । સબ કુછ હમારે કર્મોંકા પ્રભાવ હૈ ઔર કર્મ કરનેકે લિયે હમ સ્વતંત્ર હેં । ઇશ્વર કોઇ બાદશાહ નહીં હૈ । ઉશ્વર વેહી હ જો મોક્ષપદકો પહુંચે હે એસેં ઇશ્વરકો સૃષ્ટિ ક્રમસે કુછ ભી સંબંધ નહીં હૈ । ઉન પર ભી સૃષ્ટિકા (જડ પુદગલ) કુછ ભી પ્રભાવ નહીં હૈ ।

सर्वज्ञो जितरागादि-दोष स्त्रैलोक्य पूजितः
यथास्थित मर्थवादीच. देवोऽर्हन् परमे श्वरः॥

સર્વજ્ઞ, વીતરાગી, ત્રૈલોકયપૂજિત, યથાસ્થિતાર્થવાદી, ઔર સમર્થ હી પરમેશ્વર હૈ । વહ સૃષ્ટિકા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ લય નહી કરતા ઔર ન મનુષ્યોંકો કર્મ કરનેકી બુદ્ધિ દેતા હૈ । ઔર ઉનકે કર્મોંકા ફલ દેતે બેઠતા હૈ. સારાંશ હમ કર્મ કરનેકે લિયે સ્વતંત્ર હૈ ઔર હમારે કર્મોકા ફળ જો સ્વભાવસે મિલેગા ભોગના હી પડેગા ॥ ઇસમે કિસી કે સુખો કો બાત નહીં હૈ । ઇશ્વર વહિ હૈ કિ જો વીતરાગ ઔર નિરૂપાધિક હૈ । આજકલકા સંસાર હિંસાસે રંજિત હુઆ હૈ । અહિંસા હી મનુષ્ય જાતિકા સ્વભાવ હૈ ઔર વહિ સુખકા માર્ગ હૈ. દુનીયા કો જૈન ધર્મસે શીખના પડેગા કિ "सव्वाओ पाणाइवाओ विरमणं" સબ પ્રકારકે જીવહિંસાસે દૂર રહના । સંસારકો યહ પાઠ શીખના પડેગા કિ. "धन्ना ते नमणिज्जा, जेहिं मणवयणकाय सुद्धीए। सव्वजियाणं हिंसा, चत्ता एवं वि चिंतिज्जा "તન મન વચનસે જીન્હોને જીવોકી હિંસા છોડ દી હૈ, વે મનુષ્ય હી ધન્ય હ યહીં સદાતન કરના ચાહીએ. લોગોંકો ફસાનેમેં, ડુબાનેમેં હી, આજકલ ધર્મ ઓર વ્યવહાર ચાતુરી સમઝી જાતી હૈ. કુરાન તથા મહાભારત રામાયણાદિ ગ્રથોસે ઝુઠ કો ભી આધાર લે લિયા જાતા હૈ । લેકિન દુનીયાકો જૈન ધર્મસે યહ બાત શીખની પડેગી કે"थोवंपि अलीय वयण, जे न हु भासंति जीवियंते वि। सच्चे चेव रयाणं, तेसिं नमो सव्वसाहूणं ॥"

પ્રાણુ બચાને કે વાસ્તેભી જો તીનકમાત્રભી ઝુઠ વ્યવહાર નહીં કરતે, ઉન સર્વ સાધુઓ કો વંદન હો । પગ પગ પર ઝુઠ બોલનેમેં ચાતુરી સમઝને વાળે લોગોંકો યહ પાઠ પઢના હોગા ઔર તભી ઉનકો સુખ પ્રાપ્તિ હોગી.

પરદ્રવ્યાપહારિસે તો જનતા બહુત હી પીડી ગયી હૈ । ઇસ યાંત્રિક યુગમેં તો પરદ્રવ્યાપહારિકો બહુત હી સુવિધાએં પ્રાપ્ત હુઈ હૈ । યહ અપહ હિી સર્વ અસ્વસ્થતા કા જડ હૈ । દુનીયા કો નિર્ગ્રંથિ મુનિઓંસે સીખના હૈ કિ 'जं पइमभत्ति जं पइ, तं तं जीवस्स बाहिरा पाणा। तिण मित्त वि अदिन्नं, दयालुचो तो न गिण्हेइ" સિરસે પાંવ તક પસીના બહાકર જો કુછ કમાયા જાતા હૈ વહ કમાનેવાલે કે ધન બાહિર પ્રાણુ હોતે હૈ । ઇસ લિયે પર દ્રવ્યાપહારિ કરના એક બડી હિંસા હી હૈ ઔર દયાળુ મહાશય અદત્ત વસ્તુ કભી નહીં લેતે હૈ ।'

હિંસા, અસત્ય ભાષણ, ચૌર્ય આદિ પાપકર્મ કયોં કિયે જાતે હૈં? લોભ કે કરીને, ઉસી લિયે જૈનાગમમેં કહા ગયા હૈ કિ "जह जह अप्पो लोभो, जह जह अप्पो परिग्गहारंभो। तह तह सुहं पवड्ढइ, धम्मस्स य होइ संसिद्धि ॥" જહાં લોભ નહીં હૈ વહાં પરિગ્રહ નહીં હોતા હૈ। ઔર જહાં પરિગ્રહ નહીં હૈ વહાં સુખ તથા ધર્મ લાભ હોતા હૈ।"

ઈસ પ્રકાર જિન જિન કારણોંસે દુનિયા આજ પીડિત હુઈ હૈ, ઉન ઉન કારણો પર હી જૈન ધર્મકી સિદ્ધાંતો કી દવા હૈ.। યહ દવા રોગિયોં કો માલુમ નહીં હૈ। યહ દવા વૈદ્યોકો હી માલૂમ હો સકતી હૈ। યહ વૈદ્ય જિનશાસનમેં નિષ્ણાત હોનેવાળા હી હો સકતા હૈ।

ઈશ્વર કે કૃપા પર અવલંબન, ઉચ્ચ વર્ણકા મિથ્યાભિમાન, હિંસા, લોભ, પોટેભરાજી, વિષયસુખકી ઇચ્છા આદિ વ્યાધિઓંસે દુનિયા વ્યથિત હુઈ હૈ। ઉન પર પંચ મહાવ્રત ઔર વીતરાગી ભગવાન કી હી માત્રા દી જા સકતી હૈ। દેનેવાળા વૈદ્ય નિર્ગ્રંથિ મુનિ માત્ર હો સકતા હૈ। ઔરોંસે યહ કામ નહિ બનેગા.॥

જૈન ભાઈઓ જિન શાસનકી દવાઈ અપકે પાસ હૈ। અખિલ દુનીયા મિથ્યાત્વ કે વ્યાધિસે પીડિત હૈ। કયા આપ સિર્ફ દવા દેનેકી દયા નહીં દેખાએંગે? દવા દેનેકી યોગ્યતા તબ આવેગી જબ આપ જિન શાસનમેં નિપુણ હોંગા। ઇસ લિયે સ્વયં જિનશાસનમેં નિષ્ણાત બન કર ઉસકા પ્રચાર કરો. દુનીયા ઉસકી પ્યાસી હૈ.

જૈન પત્ર. ભાવનગર. તા. ૧૩. મી. મે. સને. ૧૯૨૮ પુસ્તક. ૨૬. સું. સંવત. ૧૯૮૪. વૈશાખ. વદ ૮ અંક ૧૯ મો પૃ ૩૪૯

(લેખ આઠમો)

ધર્મ અને સંસ્કૃતિ. લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે પુના.

"મનુષ્ય ગતિના જીવો સ્વભાવિક ગુણોથી બંધાએલ હોવા છતાં દેશ, કાલ અને પરિસ્થિતિને અનુસરીને તેમાં ઘણો તફાવત થાય છે અને તેથી બીજા દેશો ના અને કાલના તથા પરિસ્થિતિમાંના લોકોના વર્તાવમાં ઘણી ભિન્નતા જોવામાં આવે છે. વેદ પૂર્વ કાળના કે વૈદિક કાળના ભારતીઓમાં અને પછીના પૌરાણિક, બુદ્ધકાલીન કે મુસલમાની અમલમાંના ભારતીયોમાં ઘણો તફાવત

હોવોજ જોઇએ જાપાન, ચીન, રશીયા, મધ્ય એશીયા અને યૂરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા વગેરે દેશોના લોકોમાં પણ દેશ, કાલ પરિસ્થિતિને અનુસરી તફાવત થાય એ પણ સ્વભાવિક છે, એટલે દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિને લીધે મનુષ્યોના સ્વભાવિક ગુણોમાં જે તફાવત જોવામાં આવે છે તે શાશ્વત હોતો નથી. કેમકે તે સ્વભાવિક નથી. મનુષ્યાદિ જીવોમાં જે આત્મા છે તેના ગુણો માત્ર શાસ્વત છે. આ આત્મિક ગુણોના વિકાશ માટે એકજ નિયમ હોય એ સ્પષ્ટ છે. પછી તે જીવો કોઇપણ દેશના, કાલના કે પરિસ્થિતિમાંના હોય.

દેશ, કાલ અને પરિસ્થિતિથી બદલાતા નિયમો અને આ આત્મોત્કર્ષકારી કપારે પણ નહિ બદલાતા નિયમો એ બેને ભેળા કરીને લોકોએ ઘણો ઘોટાળો પેદા કરેલો છે. આ બે ભિન્ન ભિન્ન નિયમોને ધર્મ અને સંસ્કૃતિ આ બે જુદા જુદા નામોથી અંકિત કરી શકાય.

હાલમાં, પાશ્ચમાત્ય, આફ્રિકન, રશિઅન, મહમ્મદી, ભારતીય અને બૌદ્ધ એવી છ સંસ્કૃતિઓ દુનીયામાને પશ્ચમાત્ય કહેવામાં આવે છે. આફ્રિકન સંસ્કૃતિને જંગલી કે બારિજનલ ગણવામાં આવે છે. । તુર્કસ્થાન, ઇરાન, અફગાનીસ્તાન અને મધ્ય એશીયાની સંસ્કૃતિને મહંમદી કહી શકાય. અને ચીન, જાપાનની સંસ્કૃતિને બૌદ્ધ તથા ભારતીય સંસ્કૃતિને-આર્ય કે હિંદુ સંસ્કૃતિ કહી શકાય. । જંગલી, ક્રિશ્ચિયન, મુસલમાન, હિંદુ અને બૌદ્ધ આ સંસ્કૃતિઓ ધર્મને નામે પણ ઓળખાય છે અને તેથી શબ્દને કલંકિત કરવામાં આવે છે.

વસ્તુતઃ દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ મુજબ ધર્મ કાંઇ જુદો જુદો થતો નથી. સત્ય, અહિંસાદિવ્રતો બધા દેશોના, કાલના કે પરિસ્થિતિમાંના જીવોના ઉત્કર્ષને માટે એક સરીખાજ મહત્વના છે. પણ બીજી બીજી સસ્કૃતિવાળા લોકો એમ માનતા નથી.

જંગલી લોકો ભૌતિક સુખમાંજ મગ્ન હોય છે, મહંમદી સંસ્કૃતિના લોકો જંગલી લોકો કરતાં થોડા સુધરેલા છે, પણ તેઓ જંગલી જેવાજ હોય છે. ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિવાળા-યંત્રોની સાહાય્યાને લીધે સુધરેલા જંગલી છે એમ કહી શકાય. પણ બૌદ્ધ અને હિંદુ સંસ્કૃતિના લોકો, બુદ્ધિ પ્રધાન કે લાગણીવાળા હોવાને લીધે ઉચ્ચ સંસ્કૃતિના છે એમ કહેવામાં આવે છે

એવી રીતે-પાશ્ચિમાત્ય કે ક્રીશ્ચિયન સસ્કૃતિ, આફ્રિકન સંસ્કૃતિ, મહમંદી સંસ્કૃતિ, બૌદ્ધ કે હિંદુ સસ્કૃતિ, આ બધા શબ્દો આ દેશના લોકોના

આ પ્રમાણે જૈનધર્મનો વિનાશ ઇચ્છતા જનેતર વિદ્વાનોમાંથી કેટલાય પાછળથી જૈનધર્મના સમર્થ ઉપાસકો થયાના અને પોતાની વિદ્વતાથી જૈન ધર્મને અમર કર્યાના દાખલાઓ ઇતિહાસના પૃષ્ટો ઉપર વિદ્યમાન છે.

આ પ્રમાણેજ વર્તમાન સમયમાં શ્રીયુત લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે નામના એક સમર્થ વિદ્વાને જૈન સિદ્ધાંત, તત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ અને સાહિત્ય સંબંધે ઘણાજ સુંદર, આકર્ષક અને મનનીય વિચારો મરાઠી ભાષાના બહોળા પ્રચાર પામેલા એક ઉત્કૃષ્ટ માસિકમાં હાલમાંજ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. આ ભાઇએ જૈન ધર્મ સંબન્ધે ખૂબ અધ્યયન, ચિંતવન, અને મનન કર્યું છે. એમ નીચેના લખાણુ ઉપરથી સ્પૃષ્ટ તરી આવે છે.

"અન્ય ધર્માવલંબીયોના દુરાગ્રહ અને અજ્ઞાનજન્ય ટીકાથી હિંદુ-સમાજમાં જૈનધર્મ વિષયક અજ્ઞાનતા પ્રસરી રહી છે. અવ્યવહાર્ય સિદ્ધાંતોથી ભરેલો અને નાસ્તિક, એવો વેદબાહ્ય જૈનધર્મ છે. એવી સર્વ સાધારણ લોક વાયકા છે. વસ્તુતઃ જૈનધર્મ પૂર્ણ વ્યવહારૂ, આસ્તિક અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે.

જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે, પરન્તુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ-એ હિંદુધર્મ છે, આ વાત જૈન ધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલાઓને સ્વીકારવી પડશે. × × × અહિંસા તત્વ અને નિરીશ્વરવાદ આ બે તત્વના સામ્ય ઉપરથી-બૌદ્ધ અને જૈનધર્મ એ એકજ ધર્મ છે, એવી આજસુધી યૂરોપીય વિદ્વાનોની કલ્પના હતી પરંતુ આ બે ધર્મમાં જમીન આસમાન જેટલો અંતર છે. બૌદ્ધધર્મનું અહિંસાતત્વ કેવળ દયાભાવ ઉપર અધિષ્ઠિત છે, પણ જૈન ધર્મની અહિંસા આત્મતત્વના ગંભીર ગૂઢ અને દુર્ગમતત્વ ઉપર અધિષ્ઠિત થઇ છે. બુદ્ધે સૃષ્ટિ કર્તવ્ય વિષે મૌનવ્રત સ્વીકાર્યું છે, ત્યારે જૈન ધર્મ સ્વયંભૂ, નિષ્કલંક, વીતરાગ, નિરૂપાધિક અને ચૈતન્યરૂપ છે, એમ ઇશ્વરની વ્યાખ્યા કરી 'ઇશ્વર એ સૃષ્ટિ કર્તા છે' એનું સમર્પક રીતે ખંડન કર્યું છે. × × × પૂર્વકાલના જૈનધર્મની અસર બુદ્ધધર્મ ઉપર થઇ હોય તો તે સ્વભાવિક છે. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો બીજા ધર્મ કરતાં અત્યંત ભિન્ન છે અને તે સ્વતંત્ર છે. × × ×

જનોના ચોવીશમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર દેવ, જે વખતે અર્હંત શાસનનો પ્રચાર દુનિયામાં કરતા હતા ત્યારે ભગવાનનો તે શુદ્ધ ઉપદેશ અને દેવી આચરણુ જોઇ બુદ્ધ ભગવાને પોતે મહાવીર દેવ માટે ધન્યોદ્‌ગાર કાઢયા છે. × × × જૈન તીર્થંકરો માટે આદરયુક્ત ઉદગારો શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને

પુરાણોમાં દરેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. જે વખતે નવમા તીર્થંકર ભગવાન સુવિધિનાથ જિનશાસનનું વર્ણન કરતા હતા. તે વખતે–હિંસાત્મક વેદ, શાંડીલ્ય ઋષિ, યાજ્ઞવલ્કય અને પીપ્પલાદિ ઋષિ મુનિઓએ રચ્યા. તત્પૂર્વે જૈન ધર્મના આગમો વિદ્યમાન હતાં, એ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વેદ અપૌરૂષેય નથી, માટે જૈનો નાસ્તિક નથી. × × × જૈન લોક મહા વિદ્વાન, પરાક્રમી અને તપસ્વી હતા. આજે તેમની લોક સંખ્યા બહુ ઓછી છે પરન્તુ આજે દુનિયા ભરમાં તેમનો અહિંસા ધર્મ વિજયી અને અમર થયો છે. માટે દરેક વિદ્વાને જૈન ધર્મનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. × × ×

આત્મ તત્વ ઉપર પરમ આર્હંત જૈનો જેટલી–એક નિષ્ટા, તત્વજ્ઞાન અને વ્યવહારમાં બીજા ધર્મ પ્રવર્તકોએ–કોઇકજ વખત બતાવી હશે. આવી સ્થીતિમાં જૈનોને નિરીશ્વરવાદી અને નાસ્તિક કહેવા, એના જેવી સત્યવંચના અને અજ્ઞાન બીજું નહિ હોય. જેનો આધિભૌતિક અને પશુબળ ઉપર વિશ્વાસ છે, તેજ ખરેખરા નાસ્તિક અને નિરીશ્વરવાદી છે.

આત્માનું અસ્તિત્વ જેઓ માને છે, અને ભૌતિક વિષયથી પર એક અધ્યાત્મ વિષયને જેઓ મહત્વપૂર્ણ સમજે છે, તેજ ખરો આસ્તિક છે.

વેદોનું અપૌરૂષેયત્વ, ઇશ્વરનું સૃષ્ટિ કર્તત્વ, જીવત્માઓનું ઈશ્વિરાધીનત્વ, સામાન્ય નીતિ વિરૂદ્ધ ક્રિયા કરી, જેઓ આત્મવિકાશ થશે એમ માને છે, આ બધી ભ્રમિક કલ્પનાઓ હૃદયમાં ધારણ કરવી, એ મિથ્યાત્વનાં લક્ષણો છે. મિથ્યાત્વ નિરસન અને સમ્યકત્વ ગ્રહણ એ જૈનધર્મની વિશિષ્ટતા છે. તમામ દુરાગ્રહ છોડીને સત્યનો સ્વીકાર કરવો, એના જેવો બીજો ગુણ દુનીયામાં કયો છે? આ ગુણના અભાવેજ અશાન્તિ અને કલહ ફેલાયો છે. જૈન ધર્મ એ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે × × × જૈન તત્વજ્ઞાન જે પ્રમાણે શુદ્ધ અને નિષ્કલંક છે, તેમ જૈનોનો આચાર ધર્મ પણ શુદ્ધ છે. જૈનધર્મમાં તત્વજ્ઞાન નથી એમ માનનાર અજ્ઞાની છે, જૈનધર્મનો જે ડંકો આ દુનીયા ભરમાં ગાજી રહ્યો છે તેનું કારણ જૈનોના દંભરહિત આચાર ધર્મનેજ આભારી છે, જૈની આચારધર્મ સ્વેચ્છાનુકુળ નથી એજ તેની વિશિષ્ટતા છે. સમાજને ચિરકાલ ટકાવી રાખવા માટે હિંસાને અહિંસા અને અસત્યને સત્ય કહેવા જૈનધર્મ કોઇ કાળે તૈયાર નથી. પણ જેઓ તેમ કરે છે તેઓ મિથ્યાત્વી છે. આ મિથ્યાત્વથીજ પાખંડ વધી પડયું છે, આ મિથ્યાત્વનો નાશ કરવો એ જૈનધર્મનું શિક્ષણ છે, દરેક આત્માને શુદ્ધ બનાવવા માટે–જૈન ધર્મ આદેશ આપે અને સ્પષ્ટ માર્ગ બતાવે, પછી ભલે અનુયાયી ઓછા રહેવા પામે પરન્તુ ભૂલથી પણ તેઓ આત્મબળની વૃદ્ધિ માટે પશુબળની આવશ્યકતા નહિ બતાવે.

'આત્મબળની અને પાશવી બળની એકતા નજ થઇ શકે, કારણુ ઇશ્વર અને ચેતનના માર્ગ જુદા છે.

જૈનાચાર્યોએ સ્વેચ્છાનુકૂળ ધર્મ ન બતાવતાં–સમ્યકત્વ ધર્મ દુનીયાને બતાવ્યો, એ જૈનોની સત્યનિષ્ટા અપૂર્વ છે. આદ્ય તિર્થંકરોએ જે શાશ્વત ધર્મ પ્રતિપાદન કર્યો હતો, તેજ ધર્મ દરેક તીર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિગણુ આજે પણુ ઉપદેશી રહ્યા છે."

શ્રીયુત ભીંડે મહાશયના મહત્તાપૂર્ણ લેખનો તો મેં માત્ર સારાશજ અત્રે રજુ કર્યો છે. છતાં વાચકો જોઇ શકશે કે તેમની અભ્યાસ દ્રષ્ટિ અતિ નિર્મળ, નિષ્પક્ષપાત, અને કોઇપણુ પ્રકારના વ્હેમ વિનાની છે, જે જૈનધર્મનું અનુપમ રહસ્ય તેના અનુયાયીઓ પણુ બહુ ઓછા પ્રમાણુમાં સમજતા હશે, તે રહસ્યની તેઓ ઝાંખી કરી સકયા છે. ખરેખર જૈનધર્મ એ વિશ્વધર્મ થવાને સંપૂર્ણ યોગ્ય છે, માત્ર તેના અનુયાયીઓમાં, પ્રચારકોમાં, તેટલુજ બળ સામર્થ્ય અને શ્રદ્ધાં હોવી જોઇએ. જૈનસિદ્ધાતો પણુ અજર અમર રહેવાનેજ સર્જાયાં છે. માત્ર તેનુ સંશોધન કરનાર, રહસ્યપ્રબોધનાર, પુરૂષોનીજ આજે ખોટ પડી છે. પરમાત્મા શ્રી મહાવીર, જૈનધર્મને વિશ્વધર્મ રૂપે 'વિશ્વમાં પ્રકાશમાન કરે એજ એક માત્ર પ્રાર્થના છે.

॥ જૈનયુગ પુસ્તક ૨ અંક ૭, ૮ ફાગણુ ચૈત્ર. ૧૯૮૩

શ્રી મહાવીર જન્મોત્સવ ખાસ અંક પૃ. ૩૮૩ થી.

(લેખ દશમો)

વર્ધમાન સ્વામીની વ્યવહાર્યતા.

(લેખક લક્ષ્મણુ રઘુનાથ ભિડે ૨૯૭ શનીવાર પુના)

सिद्ध संपूर्ण भव्यार्थसिद्धेः कारणमुत्तमं ।
प्रशस्त दर्शन ज्ञान चारित्र प्रतिपादनं ॥
सुरेन्द्र मुकुटाश्लिष्ट पाद पद्म सुकेसरं ।
प्रणमामि महावीरं लोक त्रितय मंगलं ॥

જિન શાસનની શુદ્ધતા આજે હરકોઇ સ્વીકારે છે, પણુ આ શાસન વ્યવહારમાં આચરી શકાય એવું નથી, એમ એક બીજાજ પ્રકારના આક્ષેપ કેટલાક બુદ્ધિવાદીઓ હવે આગળ મૂકવા લાગ્યા છે. ખરૂં જોતાં જિનશાસન અબાધ્ય

છે એજ આક્ષેપમાં પણ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે આક્ષેપજ એવો છે કે જે બીજા તત્વના આક્ષેપો ન હોય ત્યારે મૂકાય છે. જો જિનશાસનની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારીએ છીએ તો તે અવ્યવહાર્ય છે એમ કહેવું આ એક જાતની આક્ષેપકની પોતાની નબળાઇ છે, ન કે શાસનની કાંઇક ત્રુટી. શાસનને અવ્યવહાર્ય વિશેષણ લગાડી ચાણાક્ષ વ્યવહારી કે પ્રપંચી લોકો–પોતાની નબળાઇ ઢાંકવા માગે તો તેઓ તેમ ભલે કરે, પણ તેનાથી શાસન કાંઇ દૂષિત થતું નથી વળી અવ્યવહાર્ય પણ શા માટે કહેવું? શું આ શાસન અસ્વાભાવિક છે કે, આચરણમાં ન લાવી શકાય એમ છે? જિનશાસન તો તેવું નથી, કેમકે અનંતાનંત તીર્થંકરોએ, સિદ્ધોએ, આચાર્યોએ, ઉપાધ્યાઓએ, કે નિર્ગ્રંથ સાધુઓએ, આ શાસનની આજ્ઞાનુજય આચાર પાળી બતાવ્યો છે, જ્યાં સુધી એક પણ વ્યક્તિ જે કામ કરી બતાવી શકે છે, ત્યાંસુધી તે કામને અવ્યવયહાર્ય ન કહી શકાય, જન સામાન્યનો જે વ્યવહાર છે તેનાથી બીજોજ માર્ગ જિન શાસન ઉપદેશે છે, તેથી ભલે તે કઠણ હોય, કે લોક રૂચિને વિરૂદ્ધ હોય, પણ અવ્યવહાર્ય તો કદી પણ ન કહી શકાય.

કઠણ કામને અવ્યવહાર્ય કહેવું એ એક જાતનું દૌર્બલ્ય છે પણ વ્યવહારી લોકોએ એવો પ્રપંચ રચ્યો છે કે, તેમાં એ દૌર્બલ્યના દુર્ગુણને સદ્ગુણનું રૂપ આપ્યું છે, જ્યારે વ્યવહારી લોકો કોઇ કામને અવ્યવહાર્ય કહે છે ત્યારે તેઓ પોતે મુત્સદ્દી કહેવડાવવા માગે છે અને આ કામને હલકું લેખવા માગે છે.

મહાવીર પ્રભુ, કે ગૌતમ બુદ્ધથી, નેપોલીઅન, રસ્કિન, ટાલસ્ટાય અને મહાત્મા ગાંધી જેવા પુરૂષાર્થના હિમાયતી આજસુધી જેવા થયા છે. તેઓના વિષયમા પ્રપચી લોકોએ અવ્યવહાર્યતાનું જાળ રચી, પોતાની નબળાઇને સારૂં રૂપ આપવાની કોશીશ કરી છે. તેનાઓના એવા પ્રપંચથી અલ્પજ્ઞ લોકો ઠગાઇ જાય છે, અને પુરૂષાર્થ બતાવવું છોડી દે છે. પોતાને માટે સાધ્ય હોય એવી વાત પણ અસાધ્ય સમજે તેથી તેઓ પ્રયત્નજ કરતા નથી, અને આત્મનાશ વ્હોરી લે છે.

વીર શાસનના વિષયમાં પણ એવોજ બનાવ બન્યો છે. ગૌતમ બુદ્ધે પોતાનો મધ્યમ માર્ગ લોકોને ઉપદેશી નિગ્રંથ નાતપુત્તનો માર્ગ અસામાન્ય છે એમ કહ્યું, તો વૈદિકોએ લોકાભિરૂચીને અનુકુળ એવો માર્ગ બતાવી, નિગ્રંથ સિદ્ધોનો માર્ગ અવ્યવહાર્ય છે એમ કહી દીધું. પણ અમે તો જાણીએ છીએ કે નાતપુત્તનો માર્ગ પણ ઘણાએ આચરી બતાવ્યો છે, અને આ માર્ગનું અનુસ-

રણ કર્યા વગર મોક્ષેચ્છુ લોકોને છુટકોજ નથી. વીરશાસન આત્મસિદ્ધિનો સીધો માર્ગ બતાવે છે, પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંબંધથી–બંધ પામેલાઓને આ બંધ વધે એવો માર્ગ બતાવ્યાથી કોઈનું ન વળે, આ બંધની નિર્જરા કરવાનોજ માર્ગ બતાવવાનો રહયો, અને એવો એનો હેતુજ હોઇ શકે એમ છે. જડ ચેતન બન્ને સ્વભાવથી ભિન્ન હોવાથી તેમના માર્ગો પણ ભિન્ન છે. આ બેમાં કદી પણ તડતોડ થઇ શકે એમ નથી.

વર્ધમાન સ્વામીએ જિનશાસન પોતે આચરી, તે વ્યવહાર્ય છે, એમ બતાવી આપ્યું છે. પ્રભુ બાલપણાથીજ ત્રિજ્ઞાનધારી હતા. પણ પૂર્વભાવોમાં તેઓશ્રીએ તે માટે પ્રયત્ન પણ ઘણા કરેલા હતા. સાપ કરડે, વ્યંતર દેવતાઓ બાધા કરે, તો પણ પ્રભુ સમભાવ રાખતા હતા, એવો પુરૂષાર્થ અનંતવીર્યના સિવાય થઇ શકે એમ નથી. મહાવીર પ્રભુ જ્યારે બે વર્ષના યુવક હતા ત્યારે ગૌતમ બુદ્ધ તપશ્ચર્યા છોડી મધ્યમ માર્ગનો ઉપદેશ આપતો ફરતો હતો અને તેમણે ઘણા લોકોને ભિક્ષુની દીક્ષા આપી. પણ મહાવીર પ્રભુ પોતાનું શ્રાવક વ્રત છોડી બુદ્ધની પાછળ નથી દોડયા, તેઓશ્રી ભાવના પ્રધાન ન હતા. સારાસાર વિવેકી ને વ્યવહારૂ હતા. જ્યારે ચોતરફ ખળભળાટ હોય ત્યારે પણ પોતાના મત ઉપર અડગ રહેવું એ એક યુવકને માટે કેટલું બધું કઠણ છે તે સૌ લોક જાણે છે. મહાવીર પ્રભુએ તો છ વરસની ઉમર સુધી ઘેર રહી માતપિતા કે બન્ધુ જેવા વડીલોની સેવા કરતા કરતા ધર્માચરણ કરેલું અને યોગ્ય લાગતાં દીક્ષા લીધેલી, તેઓશ્રી પરિસ્થતિના દાસ ન હતા. પણ અકાળની પરિસ્થિતને પ્રભુએ દાસ બનાવી હતી એમ નહોત તો બીજાની જેમ પ્રભુ પણ ભિક્ષુ બનત. બીજા યુવકોની માફક તેઓશ્રી પણ શિકાર રમત, કે વિષયોપભોગમાં લીન થાત, પણ અનંતવીર્યવાળી પ્રભુના આગળ એક વિશેષ કાર્ય (Mission) હતું અને તેની સિદ્ધિને માટેજ તેઓશ્રી કોશિશ કરતા હતા, દીક્ષા લીધા પછી બારહ વર્ષ સુધી પ્રભુએ એવી ઘનઘોર તપશ્ચર્યા આચરી કે તેના પ્રભાવથી પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. મહંમદ પેગંબર, ઇશુ ખ્રિસ્ત, કૃષ્ણ હતા તેમાં કોઇ પણ ધર્મસંસ્થાપક જેટલું કઠણ તપ આચરેલું ન હતુ અને જે તપ ગૌતમ બુદ્ધ પણ અડધું છોડી દીધું હતું, તેટલું સામાન્ય તપ મહાવીર પ્રભુએ આચરેલું હતું, એટલુંજ નહિ પણ કોઇ પણ બીજા તીર્થંકરે શ્રી વીર નિગ્રન્થ તપસ્વીના જેટલું કઠણ તપ આચરેલુ ન હતુ.

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ–મુનિવ્રત આચરતાં આચરતાં પ્રભુ વિહાર કરતા હતા, અને ભવ્ય જીવોને દેશના આપતા હતા, આ દેશના એવી

ભાષામાં પ્રભુ આપતા કે જે કોઇ પણ ગતિનો જીવ સમજી શકે. આ ભાષા આત્માની ભાષા હતી, ન કોઇ પર્યાયની કે પ્રદેશની, એવી આ ભાષા તિર્યંચ પણ સમજી શકતા હતા, પ્રપંચી લોક આ વાતને ભલે ન સમજી શકે પણ તે તદ્દન માન્ય અશકય નથી. મહાવીર સ્વામી નિર્વૈર હતા એટલે તેઓશ્રીની પાસે જીવગણ નૈસર્ગિક વૈર પણ ભૂલી જતા હતા. પ્રેમબળથી એમ થતું હતું. સરકસ વિગેરેમાં ભયથી જે બને છે તે પ્રેમથી શા માટે ન બને ? એમાં અશકય જેવું કાંઇ પણ લાગતું નથી.

એવી રીતે મહાવીર પ્રભુ પોતે બાહ્યેશ વિવેકીને વ્યવહાની હોવાને લીધે તેઓશ્રીનો ઉપદેશ, પણ શુદ્ધ વ્યવહાર્ય રહેતો હતો. જે ધર્માચરણ કરશે તેમને ઇશ્વર સારૂં ફળ આપશે ને જે બુરાઇથી વર્તશે તેમના ઉપર ઇશ્વર નારાજ થશે, એવા ભાવનાપૂર્ણ પણ વિવેકહીન વચનો, પ્રભુએ કદી પણ કહ્યાં નથી તમે ધર્માચરણ કરશો તો બકુ સારૂં ફળ મળશેજ. ઇશ્વરની કૃપા અવકૃપાનો કશો પણ સંબંધ તેથી રહેતો નથી. ભલા રાજી થવું કે નારાજ થવું વીતરાગ ઇશ્વરને કેમ સંભવે ? એ વાત અવ્યવહાર્ય છે. વીતરાગને નિરૂપાધિક ઈશ્વરને કતૃત્વ કે ઉપધિ નથી. એવી વિવેક પૂર્ણવૃત્તિ મહાવીર પ્રભુની છે.

એકાંતમત અવ્યવહાર્ય હોય છે. પ્રભુએ અપેક્ષાયુકત અનેકાંતમત ઉપદેશ્યું છે. કાઇ પણ વિધાન કોઇ એક અપેક્ષાથીજ સત્ય હોય છે. નહિં કે સદાય સત્ય રહે છે. બીજા મતોપદેશકોની આ ભુલ પ્રભુના શાસનમાં નથી એટલે સ્યાદવાદ વિવેક પૂર્ણરીતે વ્યવહાર્ય છે.

હિંસાદિ પાપ કર્મો પણ પુણ્ય કર્મોપાર્જન કરે છે. એમ વિવેક હીનતું અવ્યવહાર્ય વચન કેટલાક મતોપદેશકોનું છે. વીર પ્રભુએ સમ્યક્ ધર્મ ઉપદેશ્યો છે જેમાં જરા પણ કિલ્મીષ નથી.

મારી પૂજા કરો કે મારા શરણ આવો, એટલે તમારૂં કલ્યાણ થશે. હું દેવપુત્ર છું, દેવદૂત છું, એવાં અવિવેક વચનો પ્રભુએ કહ્યાં નથી સમ્યક્ ધર્મનું આચરણ કરો તમારો આત્મા ઉન્નત થશે. એમ ન કરો તો ભવમાંજ ડુબતા રહેશો. તમારી મુકિત બીજા ઉપર અવલંબિત નથી. તમારૂં સારૂં અને નઠારૂં તમારા હાથમાંજ છે, એવું સત્યવચન મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું છે. પ્રભુએ પ્રપંચ કર્યો નથી કે કાંઇપણ બોલી લોકોને ઉશ્કેર્યા નથી, જે કાંઇ સર્વ બાજુથી સત્ય અને નિરાબાધ્ય હતું તે તેઓશ્રીએ ઉપદેશ્યું. એવો આત્મમાર્ગ ઉપદેશથી ધ્યાનમાં ન આવે એવો હોવાથી પોતે આચરી ખરેખર વ્યવહાર્ય છે એમ બતાવ્યો. એનાથી વ્યવહારી બીજા કોણ છે ? ને વીરશાસનથી પણ વિવેકપૂર્ણ

શાસન બીજું કયું છે ? એવા શાસનને અવ્યવહાર્ય કહેવું, પોતાની મૂઢતા અને નબળાઈ બતાવવા જેવું છે. સામાન્ય લોકો પુદ્‌ગલાનંદમાંજ મગ્ન હોય અને તેમને આત્માનંદની વાત ન રૂચે તેથી આત્માનંદ જેવી કોઈ સ્થિતિ નથીજ એમ ન કહી શકાય.

પ્રયત્નથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય એમ છે. પ્રયત્ન કરવાવાળા ઓછા હોય છે, તેથી આ શાસન અવ્યવહાર્ય નથી થતું.

વીરશાસન સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહાર્ય છે, નિષ્કલંક, નિરાબાધ્ય છે, સર્વને માટે સુસાધ્ય છે. એવા શાસનનો જય થાઓ. " वर्धतां जिनशासनं "

॥ ઋગ્વેદ મંડલ ૧ લા ના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ ॥

હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૩ થી. કમલાશંકરભાઈએ–ઋગ્૦ મં, ૧ લાની અને ૭ માની મળીને ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુની ઋચા ૮ નો સાયણ ભાષ્યથી કરી બતાવેલો અર્થ.

હે નરો ? વિષ્ણુનાં વ્યાપનશીલ દેવનાં હું વીર કર્મો ઘણા જલદી કહું છું જે વિષ્ણુએ પૃથ્વી સંબંધી રંજનાત્મક, ક્ષિતિ આદિ ત્રણ લોકના અભિમાની અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્ય રૂપ રજનું વિશેષ નિર્માણ કર્યું. વળી જે વિષ્ણુએ ઉપર રહેલા અતિવિસ્તીર્ણ સાથે રહેલા ત્રણ લોકના આશ્રયભૂત–અંતરિક્ષને આધાર તરીકે નિર્મ્યું, એટલે અંતરિક્ષમાં રહેલા ત્રણ લોકને પણ સર્જ્યાં અથવા જે વિષ્ણુએ પૃથ્વી સંબંધી રજસ્ લોકો (રજસ શબ્દ લોકવાચી છે એમ યાસ્ક કહે છે.) એટલે પૃથ્વીની નીચેના સાત લોકો સર્જ્યા. અને ઉપર રહેલા પુણ્યવાનના સહનિવાસને યોગ્ય, ભૂરાદિ સાત લોક સર્જ્યા. શું કરતાં ? ત્રણ પ્રકારે પોતે સર્જેલા લોકોપર વિવિધ રીતે પગ મૂકતાં, તે કારણથીજ મોટાઓથી જેની કીર્તિ ગવાતી હતી એવા, અથવા અત્યંત જેની કીર્તિ ગવાતી હતી એવા વિષ્ણુએ સર્જ્યા. (૧)

તે વિષ્ણુનું વીર્ય વડે સર્વથી સ્તવન કરાય છે, જેમ ભયંકર, કુત્સિત હિંસા વિગેરે કરનાર, પર્વતાદિકમાં રહેનાર, સિંહનાં સર્વ વખાણ કરે છે. વિષ્ણુ પણ મૃગ–શત્રુઓનો શોધનાર, ભીમ ભયંકર, કુચર સર્વ ભૂમિમાં, ત્રણ લોકમા રચનાર અને ગિરિની પેઠે ઉંચા લોકમાં રહેનાર, કે મંત્રાદિ વાણીને વિષે હમેશ રહેનાર, એવો વિષ્ણુ પોતાના માહમાથી વખાણાય છે જે વિષ્ણુનાં ત્રણ વિસ્તીર્ણ પગલામાં સર્વભુવનો વસે છે. (૨)

અમારાં કૃત્ય આદિથી ઉત્પન્ન થયલું મોટું બળવાન સ્તોત્ર અથવા અમારૂં મનનીય બળ વિષ્ણુ પાસે જાઓ. કેવાની પાસે ? વાણીને વિષે કે ઉન્નત પ્રદેશમાં

રહેનાર, બહુધી જેની સ્તુતિ કરાય છે, કામોનો જે વર્ષનાર–પૂરનાર છે તેની પાસે, વળી જે વિષ્ણુએ, આ પ્રસિદ્ધ દશ્યમાન દીર્ઘ–અતિ વિસ્તૃત, નિયમ સાથે રહેનાર ત્રણ લોકને એકલોજ અદ્વિતીય હોઇ, ત્રણ, પગલાં વડે વિશેષ માપ્યા. (૩)

જે વિષ્ણુના મધુર, દિવ્ય અમૃત વડે પૂર્ણ, ત્રણ પગલાં અક્ષય થતા અન્નવડે તેને આશ્રયે રહેલા પુરૂષોને તૃપ્ત કરે છે. જેણેજ, પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, અને સર્વભૂતજાત ચૌદ લોક–અથવા તો પૃથ્વી એટલે તેની નીચેના અતલ, વિતલ આદિ સાત ભુવન, દ્યુ એટલે તેની અંદરના, ભુવર્ન વગેરે સાત ભુવન, એમ ચૌદ લોકને, વિશ્વ ભુવન એટલે તેમાં રહેનાર સર્વ લોકને, ત્રણ ધાતુનો સમાહાર તે ત્રિધાતુ, પૃથિવી, જળ, ને તેજરૂપ ત્રણ ધાતુથી વિશિષ્ટ થાય તે પ્રમાણે ધારણ કર્યો, અથવા ત્રિધાતુ એટલે ત્રણ કાળ કે ત્રણ ગુણ સાથે. (૪)

એ વિષ્ણુનું પ્રિયભૂત તે–સર્વથી સેવાય છે, માટે પ્રસિદ્ધ અંતરિક્ષ (પાથ અંતરિક્ષનું નામ છે) એટલે અવિનશ્વર બ્રહ્મલોક હું વ્યાપું ? જેસ્થાનમાં દેવને દ્યોતમાન વિષ્ણુને યજ્ઞાદિથો પોતાના ઇચ્છતા નરો તૃપ્તિ અનુભવે છે. અત્યધિક સર્વ જગતને વ્યાપ્ત કરનાર વિષ્ણુના ઉત્કૃષ્ટ-નિરતિશય કેવલ સુખાત્મક સ્થાનને વિષે મધુનો નિષ્પંદ પ્રવાહ ચાલે છે. આ પ્રમાણે ખરેખર તે સર્વનો બંધુ છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૩–મ૦ ૧ અ૦ ૨૧ સૂ૦ ૧૫૪ સાય. ભાષ્ય ના આધારે રાવ૦ કમળાશંકર પ્રાણશંકરે કરેલું ભાષાંતર જુવો.)

ત્રિવિક્રમવિષ્ણુની પાચે ઋચાઓનો ટુકમાં અર્થ

૧ વિષ્ણુએ–ત્રણ લોકના અભિમાની અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્યનું વિશેષ નિર્માણ કર્યું. જેને ત્રણ લોકના આશ્રયભૂત અંતરિક્ષને આધાર તરીકે નિર્મ્યું, એટલે તેમાં રહેલા ત્રણ લોકને સર્જ્યાં. અથવા પૃથ્વી નીચેના સાત લોક સર્જ્યા. અને ઉપર પુણ્યવાન્ યોગ્ય સાત લોક સર્જ્યા. શું કરતા તે સર્જેલા ? લોકોપર પગ મુકતાં સર્જ્યા. ૧

૨ તે વિષ્ણુનું સ્તવન કરાય છે. જેમ ભયંકર, હિંસક સિંહનાં સર્વ વખાણ કરે છે, તેમ વિષ્ણુ પણ મૃગ શત્રુઓને શોધનાર, ત્રણ લોકનો રચનાર, ઉંચ્ચા લોકમા કે વાણીવિષે રહેનાર વખાણાય છે. ૨

૩ અમારા કૃત્યથી ઉત્પન્ન સ્તોત્ર વિષ્ણુ પાસે જાઓ. તે કેવાકે વાણીવિષે કે ઉચ્ચા પ્રદેશમાં રહેનાર, કામોનો પૂરનાર તેનીપાસે. જે એકલા વિષ્ણુએ ત્રણ લોકને ત્રણ પગવડે માપ્યા. ૩

૪ વિષ્ણુનાં ત્રણ પગલાં અન્ન વડે પુરૂષોને તૃપ્ત કરે છે. પૃથ્વીની નીચેના સાત લોક, દ્યુની અંદરના સાત ભુવન, એમ ૧૪ લોક, તેમાં રહેનારા સર્વલોકને અને પૃથ્વી જળ, ને તેજ રૂપ ત્રણ ધારણ કર્યા. ૪

૫ એ વિષ્ણુનું બ્રહ્મલોક હું વ્યાપું ? જે સ્થાનમાં યજ્ઞાદિથી નરો તૃપ્તિ અનુભવે છે. વિષ્ણુના સુખાત્મક સ્થાનમાં મધુનો પ્રવાહ ચાલે છે. તે સર્વનો બંધુ છે. ૫

પુનઃ હિંદુ દેવો. પૃ. ૧૪૪ની ટીપમાં મં૦ ૭ અ૦ ૬ સૂ૦ ૯૯ થી. સાય. ભાષ્ય. એજ ભાષાંતરકાર લખે છે કેઃ—

" માત્રા એટલે માપથી પર એવા શરીર વડે વર્ધમાન હે વિષ્ણો ? તારા મહિમાને તેઓ વ્યાપતા નથી, ત્રૈવિક્રમ સમયે જે તારૂં મહાત્મ્ય તે કોઈ જાણવા સમર્થ નથી. પૃથ્વીથી આરંભીને તારા–બને લોક–પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ અમે જાણીએ છીએ, ચક્ષુથી જોઇએ છીએ, બીજું જોઇ શક્તા નથી. તૂં એ પરમ લોકને જાણે છે, તેથી તારો મહિમા કોઇથી વ્યાપી શકાતો નથી. (૧)

હે વિષ્ણો ? જન્મતો પુરૂષ તારા મહિમાની દૂર સીમાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેમજ જન્મેલો પુરૂષ પણ પ્રાપ્ત કરતો નથી. શો તે મહિમા છે તે કહે છે. દર્શનીય મોટા દ્યુ લોકને તેં ઉંચો ટેકવ્યો છે તે નીચે ન પડે તેમ ટેકવ્યો છે. તેમજ પૃથ્વીની પૂર્વ દિશાને ધારણ કરી છે. એ ઉપલક્ષણ છે વિશેષ અર્થ સુચવનાર છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીને ને ભુવનોને ધારણ કર્યાં છે. (૨) સાય૦ ભાષ્ય, ભાષા૦ કર્તા.

હે દ્યાવા પૃથિવ્યૌ? પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ? સ્તવન કરનાર મનુષ્યને આપવાની ઇચ્છાથી યુક્ત એવા તમે, અન્નવાળાં, અને સુંદર યવસ–ઘાસવાળાં થયાં છો. એ પ્રસિદ્ધ છે. વિષ્ણુએ પગ મુકયો છે એટલે હે પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ ? તમેજ પહેલાં થયાં છો. હે વિષ્ણો ? એ બન્નેને બરાબર ધારણ કરો, પૃથ્વીને ઊર્ધ્વ મુખે ને આકાશને અધોમુખે. વળી પૃથ્વીને સર્વત્ર રહેલા પર્વતોથી તમે ધારણ કરી છે, જેમ ચાલે નહી તેમ દૃઢ રાખી છે. પર્વતો એ વિષ્ણુના આત્મ સ્વરૂપ છે, વિષ્ણુ પર્વતોના અધિપતિ છે. એવી શ્રુતિ છે. સાય૦ ભાષ્ય, ભાષા૦ કર્તા.

પ્રથમ ઋગવેદના પહેલા મંડલના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ. સાયણ ભાષ્યનો અર્થ અને તેનો સાર બતાવ્યો.

હવે–ઋગ્વેદ સાતમા મંડલના વિષ્ણુનો સાર જુવોઃ—

૧ હે વિષ્ણો ? ત્રૈવિક્રમ સમયનું તારૂં મહાત્મ્ય જાણવાને કોઇ સમર્થ નથી.

તારા બન્ને લોક પૃથ્વીને અંતરિક્ષ એ જાણીએ છીએ, ચક્ષુથી જોઇએ છીએ. બીજુ કાંઇ જોઈ શક્તા નથી.

તેથી તારો મહિમા કોઇથી વ્યાપી શકાતો નથી. ૧

૨ હે વિષ્ણો ? જન્મતો કે જન્મેલો પુરૂષ તારી મહિમાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે મહિમા કહે છે.

ધ્યું લોકને ઉંચો, નીચે ન પડે તેમ ટેકવ્યો છે. તેમજ પૃથ્વીની પૂર્વ દિશાને ધારણ કરી છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીને ને ભુવનોને ધારણ કર્યાં છે. ૨

૩ હે પૃથ્વિીને અંતરિક્ષ ? મનુષ્યને આપવાની ઇચ્છાથી તમેં અન્નવાળાં અને ઘાસવાળાં થયાં છો. વિષ્ણુએ પગ મુકયો એટલે તમેજ પહેલાં થયાં છો. હે વિષ્ણો ? પૃથ્વીને ઊર્ધ્વ મુખે અને આકાશને અધોમુખે બરાબર ધારણ કરો. તમે પૃથ્વીને પર્વતોથીં દ્રઢ રાખી છે. પર્વતો વિષ્ણુના આત્મ સ્વરૂપ છે. વિષ્ણુ તેમના અધિપતિ છે. એવી શ્રુતિ છે. ૩

જૈનોના ૨૨ માં તીર્થંકરના પછી ૨૩ માં ઘણા લાંબાસમયે થયા. તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની પ્રભા તાજી પ્રકાશમાં આવતાં અજ્ઞાન પ્રજાને-પોતાના વશમા રાખવા, વૈદિકોના હજારો પંડિતો સર્વજ્ઞોના સત્યમાર્ગને ન શોધતા, કેવળ પોતાના સ્વાર્થના માર્ગમાંજ લુબ્ધ થયા. તે એવી રીતે કે-વેદોના અર્થ બીજા જાણી સકે નહી તેવા હેતુથી પ્રથમ શ્રુતિઓના સ્વરોની જેમ કે-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત સંજ્ઞાઓ યોજવાની ખટપટમાં સેંકડો પડિતો જોડાઇ ગયા હોય, કેટલાક યજ્ઞ યાગાદિકની સિધ્ધિ બતાવવા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની યોજના કરવા મંડી પડયા હોય. પણ તે થોડાજ વખતમાં નહી જેવા થઇ પડવાથી કેટલાક ચાલાક પંડિતો સર્વજ્ઞોના, વચનોમાંથી ભાંગ્યું તુટયું ગ્રહણ કરી જ્ઞાનકાડના નામથી ઉપનિષદો લખવા મંડી પડયા હોય, તેથી તે સમયમા વૈદિકોમાં ભારી ગડમથલ થઇ રહેલી. તેથી તે પડિતો-સત્યતાપર કે પરસ્પર ના વિરોધ ઉપર થોડો પણ ખ્યાલ રાખી શકયા નથી. તે વાતો આજ કાલના બાહોશ પડિતો સહજથી સમજી શકયા છે તે તેમના લેખોથી આપણે પણ થોડુ ઘણું જરૂર સમજી શકયા છીએ.

પ્રથમ અમો " તત્ત્વત્રયી મીમાંસા " ના ખંડ પહેલામાં જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે-બ્રહ્માનો અને વિષ્ણુનો કાંઇક વિચાર વિસ્તારથી કરીને આવ્યા છીએ. અહીંતો પ્રાયે ઋગ્વેદનાજ બ્રહ્મા-વિષ્ણુનો થોડો ઘણો વિચાર કરીને બતાવું તો અયોગ્ય કે પુનરૂક્તિનો દોષ નહી ગણાય ?

ઋગ્વેદ મંડલ ૧ લાની ઋચા ૫, અને ૭ માની ૩ ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુના સંબંધની. અને ઋગ્વેદના દશામા મંડલના જગત્ સ્રષ્ટા બ્રહ્માની અનેક શ્રુતિઓના મેળથી કાંઇક ટુંકમાં વિચાર કરીને બતાવું છું.

૧ પ્રલયાવસ્થાનું. મં. ૧૦ મું. સૂ ૧૨૯ મું. મંત્ર ૭ નું.

૨ હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિનુ. ઋગ્. મં. ૧૦ । સૂ ૧૨૧મું. મંત્ર ૧૦ નું.

૩ વિરાટ્ પુરૂષનું. ઋ. ૧૦–૯૦ મંત્ર ૧૬ નું. આ ત્રણે મોટાં સૂક્તો–ઋગ્ના ૧૦ માજ મંડલમાં સ્રષ્ટા તરીકે મનાયલા, પ્રજાપતિનાજ નામનાં છે.

પ્રથમ પ્રજાપતિનો કાંઇક વિચાર કરીને બતાવું છું—સૃષ્ટિની આદિમાં પ્રજાપતિની પ્રેરણાથી ચાર ઋષિઓને ચારો વેદોની પ્રાપ્તિ, તેમા બધાએ પ્રકારનું જ્ઞાન ભર્યું છે. તે બાજી ફેરવીને મંડુકોપનિષદ્ પ્રથમખંડના ચોથા મંત્રમાં કહ્યું છે કે–" બ્રહ્મવિત્ પુરૂષો કહે છે કે વિદ્યા બે પ્રકારની છે. બ્રહ્મ સંબંધી વિદ્યા ' પરા ' શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તથા વેદવિષે દર્શાવેલ વિદ્યા ' અપરા ' ઉતરતી ગણાય છે. (જુવો–એકા દશોપનિષદ્ છોટાલાલ ભાષાંતરના પૃ. ૨૭ ની ટીપમાં)

ઋગ્ના ૧૦ મા–મંડલમાં–પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોના સાયણ ભાષ્યથી અર્થો જોતા, પ્રલય થયા પછી આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પાદકજ આ પ્રજાપતિ છે.

વિરાટ સૂક્તમાં તો તે પ્રજાપતિને બધા બ્રહ્માંડથી વીટલાઈ દશાંગુલ વધીનેજ રહેલો બતાવ્યો છે.

આધુનિક શંકર સ્વામીએ અદ્વૈત મતનું સ્થાપન કરતાં તે પ્રજાપતિ–બ્રહ્માને બ્રહ્મલોકમાંથી તગેડી મૂકીને–જડ અને ચેતન રૂપથી આ દુનીયામાં વ્યાપી રહેલો બતાવીને અનાચારની સીમાજ લંઘાવી દીધી છે. એટલુંજ નહી પણ જીવોના સ્વરૂપને ધારણ કરવાવાળા તે બ્રહ્માને ચોરાશી લાખ જીવોની યોનિયેમાં વારંવાર ગોથાં ખાતાજ કરી દીધા છે. સ્વામી દયાનંદજીએતો–વેદોના સર્વ ટીકાકારોને, બ્રાહ્મણ ગ્રંથોને અને ઉપનિષદાદિક બધાએ ગ્રંથકારોને બાજુપર ખસેડીને વેદોના નવીન અર્થો કરતાં યજુર્વેદગત વિરાટ્ સૂક્ત કે જે પ્રજાપતિના નામનું છે તેનો અર્થ કરતાં કહ્યું છે કે–આ પ્રજાપતિ વિરાટનું રૂપ ધરીને બધા લોકને વીંટલાઇને, દશાગુલ વધીને અને બધા લોકોના ઉપર સાત સાત આવરણો રૂપે થઇને રહેલો બતાવ્યો છે, સ્વામીજીએ આ નવીન પ્રકારનું જૈન ગ્રંથોમાંથી લઈ, તેમા ઉધી છત્તી કલ્પના કરી પોતાની સાહુકારી કરી છે.

આતો આપણે ઋગ્ના ૧૦ મા મંડલના પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોનો ટુકમાં વિચાર કરીને જોયો.

હવે ઋગના પહેલા અને સાતમા મંડલની મળીને ૮ ઋચાના ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુને તપાસી જોઇએ—

આ ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુની ૮ ઋચાઓ ઉદાત્તાદિક સ્વરોથી શ્રૃંગારેલી આડંબરવાલી છે. પણ તે આ અવતારો ધારણ કરવાવાલા વિષ્ણુથી જુદી છે.

જૈન ઇતિહાસમાં આ ત્રૈવિક્રમવિષ્ણુનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે છે—જૈનાના ૨૦ મા તીર્થંકરના સમયે, ૯ મા મહાપદ્મ ચક્રવર્તી હતા, તેમની પાસે રહેલા નમુચિ બ્રાહ્મણ કે જેનું બીજુ નામ બલ હતું તે ચક્રવર્તીથી વર મેળવીને છએ ખંડના રાજ્યનો માલક બન્યો હતો. કોઇક સમયે જૈનાચાર્યથી પરાજિત થએલો આ અધિકાર મેળવીને જૈન સાધુઓનો ઘાત વિચારેલો. પણ ચક્રવર્તીના મોટાભાઇ દીક્ષિત વિષ્ણુ કુમાર રાજર્ષિ અનેક લબ્ધિ સંપન્ન હતા. તેમણે કોઇ દૂર પ્રદેશમાંથી આવીને કહ્યું કે સાધુઓના સાથે વૈર રાખવું યોગ્ય નથી, એમ ઘણો સમજાવ્યો પણ એકનો બે ના થયો છેવટે એટલું કહ્યું કે જા તું માન્ય છે તેથી સાડા ત્રણ પગલાં જમીન તને આપું છું, પણ બીજાઓને રહેવા નહી દઉ. રાજર્ષિ સમજ્યા કે આતો સાધુઓનો ઘાતજ વાંછે છે, આ વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિએ પોતાની લબ્ધિથી મેરૂ પર્વત જેટલું શરીર બનાવી ત્રણ પગલાથી છએ ખંડ માપીને અડધું પગલું તેના માથા ઉપર મૂકીને રસાતલમાં ખોસી ઘાલ્યો આ કથા તત્ત્વત્રયી ખંડ પહેલાના પૃ. ૨૫૬ થી જુવો. આ વાર્તા ઋગ્ના પહેલા અને ૭ મા મંડલમાં તેની ઋચાઓ કયા કાળમાં ઘૂસી અને કેવી રીતે ઘુસી તેનો વિચારતો ઇતિહાસજ્ઞોએ કરવાનો છે.

કારણ કે અવતારો ધારણ કરનાર વિષ્ણુના સંબધે, પ્રથમના ખંડમાં જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપના ઘણા લેખો લખીને બતાવ્યા છે. તેમજ પુત્રીના-પતિ-પ્રજાપતિ બ્રહ્મા તરીકે બધા વૈદિકના ગ્રંથોમાં ઘુસાડી દીધેલા છે, તેનો પણ વિચાર તો કરીનેજ આવેલા છીએ. ઋગ્ના ૧૦ મા મંડલમાં-યજ્ઞ પુરૂષના નામથી, તેમજ પ્રજાપતિના નામથી, નવીન રૂપથી ઘુસેલા તો-મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીઆદિ પંડિતોને પણ જણાઇજ આવેલા છે.

પુરાણોમાં લખાયલા અનેક જગતના કર્તાઓનો અનાદર તો સાધારણ લોકોએ પણ કરેલો છે. માત્ર વેદોમાં પણ અનેક જગત્ કર્તા લખાયા છે એવી લોકોને માહીતી નહી હોવાથી કાંઈ બોલ્યા નથી.

હે વિષ્ણો ? તારૂં મહાત્મ્ય કોઇ જાણી શકતો નથી. માત્ર પૃથ્વીને અંતરિક્ષ આ બેજ ચક્ષુથી જોઇ શકાય છે. આ લખવુંજ યોગ્ય નથી. કેટલાક અધ્યાત્મિક વિચારો જેમકે–સુક્ષ્મ જીવોના, તેમના પુણ્ય પાપના સંચે ગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકવાના, તેમજ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોના વિચારો સર્વજ્ઞો વિના બીજા કોઇ બતાવી શકે તેવા છે. વૈદિકોમા સર્વજ્ઞોનો મુલથીજ ઇન્કાર કરવામાં આવેલો છે, તેથીજ આ સ્તુતિકારે લખી બતાવ્યું છે કે–જન્મતો કે જન્મેલો પુરૂષ તારી મહિમા જાણી શકતો નથી. પરંતુ જન્મેલો પુરૂષ સર્વજ્ઞ થઇ બતાવે તોજ તે વસ્તુઓ સત્ય સ્વરૂપની હોઇ શકે છે, પણ બીજાઓની લખેલી સત્ય સ્વરૂપની હોઇ શકતીજ નથી.

વળી લખ્યુ છે કે—દ્યૂ લોક નીચે ન પડે તેમ તેં ટેકવ્યો છે. આ અનાદિના 'દ્યૂ' લોકને ટેકવવાને વિષ્ણુ કયા કાળમાં આવેલા ? દશમા મંડલમાં તો બધા લોકને વીંટલાઇને રહેલા પ્રજાપતિ–બ્રહ્મા બતાવ્યા છે. આ બેમાંની કયી વાત સાચી ?

પૂર્વદિશા શેમાં ગરકતી પૃથ્વીએ ધારણ કરી ? આ લેખકો કેટલા બધા જ્ઞાનીઓ હશે ?

વળી–પૃથ્વી–અંતરિક્ષને કહ્યું છે કે–સ્તવન કરનારને આપવાની ઇચ્છથી તમે અન્ન–ઘાસવાળાં થયાં છો. આ બન્ને જડ પદાર્થની પાસે આવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરનાર કેવા પ્રકારના જ્ઞાનવાળો હશે ?

વળી સ્તુતિકારે કહ્યું છે કે–વિષ્ણુએ પગ મૂકયો એટલેજ તમે પહેલાં થયાં છો.

વિષ્ણુએ કયા કાળમાં અને કયાંથી આવીને પગ મુકયો કે જેથી પૃથ્વીને આકાશજ પહેલાં થઈ પડયાં ?

વળી સ્તુતિકાર કહે છેકે–પૃથ્વી–આકાશને બરાબર ધારણ કરો. વળી કહે છે કે–પૃથ્વીને તો તમેં પર્વતોથી ધારણ કરી છે, પર્વતો તમારા આત્મભૂત છે. તમેં તેમના અધિપતિ છો.

વિચાર કરી જોતાં–કોઇ નીશાના ચક્રમાં–પૃથ્વીને નીચે જતી, અને આકાશને પોતાના પર પડતાંની, ભ્રાંતિથી બોલતાં પાછો વળકો વાળ્યો હોય કે પૃથ્વીને તો તમેં પર્વતોથી ધારણ કરી છે, પર્વતો તમારા આત્મભૂત છે એમ સમાધાન કરી લીધું હોય ?

આ આપણા ભરતખંડનો થોડાજ સમય માલક બની સાધુઓનો ઘાત વાંછનાર એવા નમુચિ બ્રાહ્મણનો ગર્વ દૂર કરનાર વિષ્ણુ કુમાર રાજર્ષિ (આ-ચાલતા વિષ્ણુથી જુદા) ૨૦ મા તીર્થંકરના સમયમાં થયા છે.

તે વાત કત્રિંમ અવતાર ધારણ કરનાર વિષ્ણુની સાથે જોડાઇ, તે વિષ્ણુ ગીતામાં યુગયુગમાં અવતાર ધારણ કરતા લખાયા, પુરાણોમાં ૨૪ અને ૧૦ અવતાર ધારણ કરતા લખાયા તો ખરા પણ દૈત્ય–દાનવોનો વારંવાર માર ખઇને નાશ ભાગ કરતા પણ લખાયા છે.

તે વિષ્ણુ ઋગ્વેદના ૧ લા, અને ૭ મા મંડલમાં ત્રણે લોકને ઉત્પન્ન કરી, તેમાં કુદકા અને ભુસકા મારવાવાળા ન જાણે કયા અંધકારમાં લખાયા? વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું. પણ સાથમાં એટલું તો કહું છું કે–વૈદિકના પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોને અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસને લઈ તેમાં ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ કરી. કોઈમાં અધિક લખ્યું, તો કોઇમાં ન્યૂનતા કરી મરજીમાં આવે તેમ ચિત્રી પોતાનો વૈદિકધર્મ કલ્પિત ઉભો કરેલો છે. પણ તેમાં કોઇ સર્વજ્ઞ તો થએલોજ નથી માત્ર અક્ષરોના પંડિતોએ કાળા અક્ષરોને કુટી મારેલા છે.

આ વૈદિકોનું અનુકરણ કરનારા બીજા બધાએ મતવાળાઓએ પોત પોતાના ઇશ્વરોને જગત્‌ના ઉત્પન્ન કરવાવાળા કલ્પી લીધેલા માલમ પડે છે. વૈદિકના પંડિતોથી દુનીયાનો કોઇ મોટો સુધારો થયો હોય એમ કાંઇ જણાતુ નથી પણ કાઇક બિગાડોજ થએલો માલમ પડશે. આ વાત સત્ય હૃદયના સજ્જનો ને વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું, અને આ મારા ગ્રંથની પણસમાપ્તિજ કરૂં છું.

॥ ઇતિ શ્રી વિજયાનંદસૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધનામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય–દક્ષિણ વિહારી મુનિ અમરવિજય વિરચિત "તત્ત્વત્રયી મીમાંસા" ખંડ બીજે પ્રકરણ ૩૭ માની સાથે આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ ॥

" वर्धतां जिनशासनम् "

